

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sıratı müstakim

Mecmuası

مُسْتَكِيمْ سِرَاطٍ

مُسْتَكِيمْ سِرَاطٍ

درن، فلسفه، ادبیات، حقوق و علوم دن باحث هفتاد و ساله در

در سعادت نه سخنی ۵۰ باره در

قیمت خود متفاہی برو ایله کوئنریلر سه ستری
۶۰ لیریش خانکه آنکه

در سعادت نه یوسته ایله کوئنریلر سه و لایات دن اند اوئنور.

مُؤسّسی: ابوالعلاء زین العابدین - ح. الشرف نور

سالنکی: قدریانچی

۲۵

۹۰

۵۰

۱۰۰

۳۰

در سعادت نه

ولایات

میانکل اجنبیمه

تاریخ تأسیس:

۱۱ نوموز ۳۲۴

۳۲۴

۱۱

نوموز

لایات

Sırâtmüstakîm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî
ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 4
Sayı 79 - 104
10 Mart 1910 – 01 Eylül 1910

Proje Yürüttücsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul

Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32

www.bagcilar.bel.trkultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKİM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 4

Kültür Yayınları Dizisi No. 218/4

ISBN

978-605-84842-7-6 (4. c.)

978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan

Lokman ÇAĞIRICI

Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürüttücsü ve Editör

M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü

Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan

İskender TÜRE

Çeviri Yayı Kurulu

Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN (Çeviri Yayı Kurul Yönetmen ve Danışmanı)

İskender TÜRE - Dr. Nurgül KARAYAZI - Emine KAVAL - Kübra POLAT

Nefise SALİŞ - Asuman GÖLPINAR - Hümeyra ASILSOY

Kapak Tasarım

Ahmet YILMAZ

Baskı

Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.seciloffset.com

NİSAN 2015 - Bağcılar / İstanbul

SIRÂTIMÜSTAKİM
Cilt 4

İÇİNDEKİLER

79. Sayı

28 Saferülhayr 1328 - **10 Mart 1910** - 25 Şubat 1325

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 8,	
<i>Manastırı İsmail Hakkı</i>	1
Safahât-ı Hayâttan: Köse İmam, Şiir, <i>Mehmed Âkif</i>	3
Medreselerin İslâhi, <i>Lâ [Akçuraoğlu Yusuf]</i>	5
Mevlidî Süleymân Çelebî Hazretleri, <i>Hüseyin Vassâf</i>	8
Târih-i İslâmiyyet Eser-i Ma'hûduna Ebuzziyâ Tevfîk Efendi'nin Yazdıkları Takrîz Hakkında Tedkîkât, <i>[Sirâtimüstakîm]</i>	10
Âlem-i İslâm: Fâtiha-i Îkbâl-i Âlem-i İslâm, <i>Kırımlı Yakup Kemâl</i>	18
[Mevlid-i Nebî gününün tatil kararı], <i>[Sirâtimüstakîm]</i>	20
İnegöl'den Telgraf, [iSirâtimüstakîm'in 78. sayısının Donanma yararına iâneye konulması], <i>Sirâtimüstakîm</i>	20
[Müslümanların birlik içinde çalışmalarına dair], (Astrahan: <i>İdil</i>)	20

80. Sayı

05 Rebîülevvel 1328 - **17 Mart 1910** - 04 Mart 1326

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 9,	
<i>Manastırı İsmail Hakkı</i>	21
İlk Mevlid-i Şerîf Cem'iyeti Ne Zaman Teşekkül Etti? <i>Hüseyin Vassâf</i>	24

Sûrûd-i Millet, Şiir, <i>Tâhirü'l-Mevlevî</i>	25
Bize Gün Görmek İçin Ün Lâzım, Şiir, <i>Halil Edib</i>	26
[Üç kısa şiir], Şiir, <i>Mehmed Âkif</i>	27
Victor Hugo'dan: Tasadduk, <i>Victor Hugo</i> (Terc. Halil Edib)	27
Paris'ten Mektûb-ı Mahsûs: Paris Mekteb-i Hukûk'unda Usûl-i Tedris, (<i>Bir Hukuk Talebesi</i>)	27
Açık Mektup, <i>Fâzıl</i> (<i>Musul Meb'usu</i>)	29
Âlem-i İslâm: Afrika'da İslâm, <i>Şehbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi</i> ,	30
Müslüman Arnavutlar ve Arabî Harfleri, <i>Çerkeşşeyhi-zâde Halil Hâlid</i> (Londra)	32
Devr-i Âlem: Devr-i Âlem Müntehâsı Demeye Şâyân Hicâz-ı Mağfiret-tirâz'a aid Vekâyi-i Mühimme, <i>Abdürrâşid İbrahim</i> , Mekke (Kazan: <i>Beyânülhak</i>)	33
Bir Mektup, Arapça, <i>Sadullah Aynâni</i>	34
Sîratimüstakîm Risâle-i Muhteremesine, <i>M. Ali Münir</i>	34
[M. Ali Münir'in Mektubuna Cevap], <i>Sîratimüstakîm</i>	35
Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi, <i>Sîratimüstakîm</i>	35
Matbûât-ı İslâmiyye: <i>İsâbet Nâmîyla</i> Rusya'da Dîn-i İslâm Aleyhinde Neşrolunan Bir Eser Muharririnin İ'tirâf-ı Kusûr ve Tevbesi, <i>A[ayıñ]. M. Çağatay, (Isâbet Muharri) </i>	39
Buhâra ve Bulgaristan Hükümdârları, (Bakü: <i>Sadâ</i>)	39
Ma'hûd <i>Târih-i İslâmiyyet</i> Hakkında, (Kazan: <i>Beyânülhak</i>)	40

81. Sayı

12 Rebîülevvel 1328 - **24 Mart 1910** - 11 Mart 1326

Leyle-i Mevlidü'n-Nebî Aleyhisselâm, Şiir, [<i>Mehmed Âkif</i>]	41
<i>Târih-i İslâmiyyet</i> Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 10, <i>Manastırlı İsmail Hakkı</i>	41
Tulû-i Nûr-ı Hûdâ, <i>Hüseyin Vassâf</i>	45
Musâhabâ, Şiir, <i>Mehmed Âkif</i>	47

İnsâniyet Neyi İstilzâm Ederse İslâmiyet Onu Emir ve Tavsiye Eder, Sâlih İhsan, Binbaşı (Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden)	47
İctihâd Makâlelerine Dâir Beyânülhak Risâle-i Muhteremesine Gönderilen Tenkide Cevap, Kazanlı Halim Sâbit.....	50
Âlem-i İslâm:	
İngiltere'de Teşebbüsât-ı İslâmiyye, Çerkeşeyhi-zâde Halil Hâlid (Londra),	51
Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi'nden Alınan İngilizce Mektubun Tercümesi, Hâfiż Mahmûd Hân Şîrânî (Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi Kâtib-i Fahrîsi)	52
[Hâfiż Mahmûd'un yazısına teşekkür], Sirâtimüstakîm	53
Japonyali Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi, [Sirâtimüstakîm]	53
Yemen Meb'ûsları Huzûr-ı Hilâfet-Penâhîde, (Yemen Meb'ûsları)	56

82. Sayı

18 Rebîülevvel 1328 - **30 Mart 1910** - 17 Mart 1326

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 11, Manastırı İsmail Hakkı	58
Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemâatin Hâkimiyeti, Azm-zâde Refik Beyefendi (el-Menâr'dan, Terc. Mehmed Âkif)	60
Hutbelere Dâir, Mehmed Remzi (Belgrad)	62
Âlem-i İslâm: Afrika'da İslâm, Şebbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi	63
Amerika'da Müslümanlar 1, Edhem Nejad (Alasonya İ'dâdîsi Müdîri)	64
Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında, [Sirâtimüstakîm]	66
Mahmûd Es'ad Efendi'nin Nutku, Mahmûd Es'ad Efendi	66
Abdürrâşîd İbrahim Efendi'nin Nutku, Abdürrâşîd İbrahim Efendi	68
Buhâra'dan Mektup: Buhâra Vak'a-i Elîmesinin Sonu, (Sirâtimüstakîm okurları)	76
Buhâra Muhâbir-i Mahsûsumuzdan, (Buhâra Muhâbir-i Mahsûsu)	76
Buhâra'ya Dâir 2, Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü	77
Matbûât-ı İslâmiyye: Balkan İttifâkına Dâir (Bahçesaray: Tercüman)	77
İslâmlar Her Yerde Meşrûtiyet-perverdir, [Sirâtimüstakîm]	78

83. Sayı25 Rebiülevvel 328 - **06 Nisan 1910** - 24 Mart 326

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 12, Manastırı İsmail Hakkı	79
Musâhaba, Ferid	82
Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemâatin Hâkimiyeti, Azm-zâde Refik Beyefendi (<i>el-Menâr</i> 'dan, Terc. Mehmed Âkif)	86
Verelim Haydi Donanmaya Bütün Varımızı, Şiir, Tâhirü'l-Mevlevî	88
Âlem-i İslâm, Direklerarası'nda Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında, Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin Nutku, Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi	89
Mustafa Zühdü Beyefendi'nin Nutku, Mustafa Zühdü Beyefendi	90
Mustafa Âsim Efendi'nin Nutku, Mustafa Âsim Efendi	91
Matbûât-ı İslâmiyye: [Dr. Nâzım'la Mülâkât], (Selanik: <i>Rumeli</i>)	95
[Mısır'da Nefy-i Siyâsî], (Kahire: <i>el-Livâ</i>)	95
[Edhem Rûhî Bey'in Muhâkemesi], (Filibe: <i>Balkan</i>)	95
[Fas Vekâyî - İntizâm-ı Mesâî], (Orenburg: <i>Vakit</i>)	96
Şuûn-ı İslâmiyye: Misir	97
Afganistan	97
Hindistan	97
Cezâyir	97
Rusya	97
Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin Şehrimizden Mûfârakati, [Sirâtimüstakîm]	98

84. Sayı04 Rebiü'lâhir 1328 - **14 Nisan 1910** - 01 Nisan 1326

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 13, Manastırı İsmail Hakkı	99
Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemâatin Hâkimiyeti, Azm-zâde Refik Beyefendi (<i>el-Menâr</i> 'dan, Terc. Mehmed Âkif)	101
Menkibe-i Celîle-i Mi'râciyye, Nasûhî-zâde Kerâmeddin	103

Ziyâret-i Ravza-i Mutahhara,	
<i>Hüseyin Vassâf</i>	104
Âlem-i İslâm:	
İkinci Konferans, Direklerarası'nda: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	105
İntibâh-i İslâm,	
[<i>Sirâtimüstakîm</i>]	112
Elvâh-i İslâm, Rusya Duma'sında Kırım Meb'ûsu Mîrzâ Müftî-zâde'nin	
Lisân-ı Millîye Dâir Îrâd Eylediği Nutuk Sûreti,	
<i>Mîrzâ Müftî-zâde</i>	113
Şuûn-ı İslâmiyye:	
Rusya.....	114
Yalta İslâm Cem'iyet-i Hayriyyesi.....	114
Hindistan	114
Afv [Sârbistan Kralı'nın müslüman mahkûmları affı].....	115
Matbûât-ı İslâmiyye:	
Hedâyâ-yı Seniyye ve Rusya müslümanları,	
(Orenburg: <i>Ma'lûmat</i>)	115
Orenburg Müftîsi ve Devlet-i Aliyye Sefîri,	
(Ufa: <i>Ma'lûmat</i>)	115

85. Sayı

11 Rebiü'lâhir 1328 - **21 Nisan 1910** - 08 Nisan 1326

Menâkîb-i Seniyye,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	116
Eski Hâtıra,	
<i>Mehmed Âkif</i>	117
Kit'a, Şiir,	
<i>Ferid</i>	119
Felsefe-i Hayat Yahud İsbât-ı Vâcib, Menşe-i Hayat,	
[<i>Pavlescu</i>] (Terc. Ankaralı Ali Rıza)	119
Âlem-i İslâm, Üçüncü Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	121
<i>Mûsâ Kâzîm Efendi</i>	125
Amerika'da İslâm 2,	
<i>Edhem Nejad, Alasonya İ'dâdîsi Müdürü</i>	127
Bulgaristan Müftülükleri,	
<i>Hâfiż Hasan Sânî (Filibé Câmi-i Kebîr Hatîbi)</i>	129
Şuûn-ı İslâmiyye:	
Hindistan	130
Afganistan.....	131
Matbûât-ı İslâmiyye: Hedâyâ-yı Seniyye ve Rusya müslümanları,	
(Edirne: <i>Âfitâb</i>)	131
Red,	
[<i>Sirâtimüstakîm</i>]	132

86. Sayı

18 Rebiü'lâhir 1328 - **28 Nisan 1910** - 15 Nisan 1326

Arz-ı Tebrîk,	
[Sirâtimüstakîm]	133
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercim Risâlesine Karşı Reddiye 14, Manastırı İsmail Hakkı	133
Musâhaba,	
Mehmed Âkif.....	135
Hutbe 10, Arapça, Ali Şeyhü'l-Arab.....	136
Felsefe-i Hayat Yahud İsbâti Vâcib, Menşe-i Hayat 11, [Pavlescu] (Terc. Ankaralı Ali Rıza)	137
Âlem-i İslâm, Elvâh-ı İntibâh:	
1. Duma'da İslâm Meb'ûsu Sadreddin Maksud Efendi'nin Nutku, Sadreddin Maksud Efendi	138
2. Mısır Cem'iyet-i Umûmiyyesi'nin Taleb-i Meşrûtiyyete Dâir Olan Kararı, [Mısır Gazetelerinden]	139
Japonlar ve Âlem-i İslâm, Veliyyullah Enverî (Sibirya: Zisan)	141
Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın Beyânâtı, (Tanin)	143
Şuûn-ı İslâmiyye:	
Darü'l-Hilâfe,	145
Afganistan,.....	145
Hindistan,	145
Mısır,.....	145
Tunus,	146
Matbûât-ı İslâmiyye:	
[Muallim Yetiştirmek], (Kazan: Beyânülhak)	146
[Kavmiyet Mes'elesi], (Selanik: Rumeli)	147
[İstikrâz], (Kahire: el-Livâ)	147
[Ecnebî Askerleri], (Tahran: İran-ı Nev)	147

87. Sayı

25 Rebiü'lâhir 1328 - **05 Mayıs 1910** - 22 Nisan 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, Bereket-zâde İsmail Hakkı	148
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercim Risâlesine Karşı Reddiye 15, Manastırı İsmail Hakkı	150

Hutbe 11, Arapça,	
<i>Ali Şeyhü'l-Arab</i>	152
Safahât-ı Hayâttan: Kocakarı ile Ömer, <i>Şiir</i> ,	
<i>Mehmed Âkif</i>	152
Dördüncü Konferans: Ahvâl-i Müslimîn ve Ulemâ Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	154
Evrâk-ı Vâride: Garânîk Mes'elesi,	
<i>Üsküplü Eyyüb Sabri (Selânik Mekteb-i Hukûku Talebesinden)</i>	157
[<i>Sirâtimüstakîm</i> 'in Cevabı],	
<i>Sirâtimüstakîm</i>	157
Beyrût Cerâid-i İslâmiyyesi,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	159
Şuûn-ı İslâmiyye: Buhâra Emîri ve Sivastopol Cemâat-i İslâmiyyesi,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	161
Matbûât-ı İslâmiyye:	
[“Islâhât-ı İslâm” Firkası],	
(<i>Vakit</i>)	161
[Girid Mes'elesi],	
(Manastır: <i>Neyyir-i Hakikat</i>).....	161
[Vakit'teki “Islâhât-ı İslâm” Firkası yazısına yorum],	
(Kırım: <i>Tercüman</i>)	162
Haftâb-ı Şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi Hazretlerine,	
<i>İbrahim Edhem</i>	162
Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	162

88. Sayı

03 Cemâziyelevvel 1328 - **12 Mayıs 1910** - 29 Nisan 1326

<i>Târîh-i İslâmiyyet</i> Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 16,	
<i>Manastırlı İsmail Hakkı</i>	164
Musâhaba,	
<i>Ferid</i>	167
Bahriye Şarkısı, <i>Şiir</i> ,	
<i>Midhat Cemâl</i>	172
Letâiften: Ebâن ile A'râbî,	
<i>Mehmed Âkif</i>	172
Felsefe-i Hayat Yahud İsbât-ı Vâcib, Münebbihât – İhtiyâr – Cemâdâtta Gâiyet,	
<i>[Pavlescu]</i> (Terc. Ankaralı Ali Riza)	173
Âlem-i İslâm: Matbûâtımız ve Âlem-i İslâm,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	175
Dördüncü Konferans: Ahvâl-i Müslimîn ve Ulemâ Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	177
Teshîl-i İzdivâc Hakkında, Bâb-ı Meşîhat'in Bir Kararı,	181
Matbûât-ı İslâmiyye:	
[Girid Rumlarının Boykotajı],	
(İzmir: <i>İttihâd</i>)	181

[Girid Müslümanları], (Girid: <i>Ümid</i>)	182
[Mısır'da Cülüs Kutlamaları], (Kahire: <i>el-Livâ</i>)	182
[İran Ahvâli], (Kazan: <i>Yulduz</i>)	183
[Avrupa'nın Siyaseti ve Osmanlı Devleti], (Hacitarhan: <i>İdil</i>)	183
[Mecelle-i İ'tikâdiyye ve Hukukiyye], (Bahçesaray: <i>Tercüman</i>)	183
Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntisâr-ı İslâmiyyet, [Sirâtimüstakîm]	183
Muhâberât-ı Aleniyeye, [Sirâtimüstakîm]	183

89. Sayı

10 Cemâziyelevvel 1328 - **19 Mayıs 1910** - 06 Mayıs 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, <i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	184
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 17, <i>Manastırı İsmail Hakkı</i>	186
İnsan ve İman, <i>H. Eşref Edib</i>	189
Sînâat-i Şîriyye'den İktibâs Yolunda Bir Tecrübe, <i>Ispartalı Hakkı</i>	190
Eski Hâtıralar, <i>Mehmed Âkif</i>	191
Avrupa'ya Talebe İ'zâmi Hakkında, <i>Çerkeşseyhi-zâde Halil Hâlid</i> (Londra)	191
5. Mev'ize: Müslümanları İntibâha Da'vet Hakkında, <i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	193
Evrâk-ı Vâride: Hâdim-i İslâmiyyet Sirâtimüstakîm Cerîde-i Mu'teberesine, <i>Yâsin Hâmid el-Kureyşî</i> (Doktor)	197
[Sirâtimüstakîm'in Cevabı], <i>Sirâtimüstakîm</i>	198
Tatlı Sözü Herkes Kabul Eder, <i>Azm-zâde Refik Beyefendi</i> (el-Kahire)	199
Elvâh-ı İntibâh: [Girid'in Muhtâriyeti], (Reuters)	200
[Yeniköy'de Okunan Mevlid-i Şerîf], ([İzmir:], Köylü)	200
İctimâî Bir Cinâyet ve Bir Eser-i Şenî, <i>Mekteb-i Hukûk Talebesi</i>	200
Edebî Cinâyetler, <i>Dârû'l-Fünûn Talebesi</i>	201

Rezil Bir Eserin Müellif-i Mechûl ve Mel'ûnuna,	
<i>Midhat Cemâl</i>	201
Priştine-İpek Vukûâtı ve Ulemâ-yı İslâm,	
[<i>Sirâtimüstakîm</i>]	202
[<i>Sirâtimüstakîm</i> 'in Yorumu],	
<i>Sirâtimüstakîm</i>	203
[Taassub-ı İslâmî],	
[<i>Sirâtimüstakîm</i>]	203

90. Sayı

17 Cemâziyelevvel 1328 - **26 Mayıs 1910** - 13 Mayıs 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	204
Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 17,	
<i>Manastırı İsmail Hakkı</i>	206
Sînâat-i Şîriyye'den İktibâs Yolunda Bir Tecrübe,	
<i>Ispartalı Hakkı</i>	209
Cemâleddin Afgânî,	
<i>Mehmed Âkif</i>	210
Hutbe 12, Arapça,	
<i>Ali Şeyhü'l-Arab</i>	211
Taassub-ı İslâmî, Ma'nâ-yı Hakikisi,	
<i>Mehmed [Said Halim Paşa]</i> (Terc. Tâhir Hayreddin).....	211
Hilâl ve Salîb Münâzaası Nâm Eser-i Mu'teberden Medeniyet Hakkında	
Bazı Mütâlaât,	
<i>Çerkesseyhi-zâde Halil Hâlid</i> (Londra)	215
Kürsî-i Mîlel'den: Avrupa'nın Şark Siyâseti,	
(<i>Kürsî-i Mîlel</i>)	217
Böyle mi Olmalıyız?	
(<i>Tanın</i>)	218
Ermenak'ten Yazılan Mektuptan	
İntisâr-ı İslâm.....	219
İhtidâ	219
İran'da Ta'mîm-i Maârif	219

91. Sayı

24 Cemâziyelevvel 1328 - **02 Haziran 1910** - 20 Mayıs 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	220
Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 18,	
<i>Manastırı İsmail Hakkı</i>	222
Hasbihâl,	
<i>Mehmed Âkif</i>	224
Tahallakû bi-Ahlâkillâh,	
<i>Sâlih Îhsan</i> (<i>Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden</i>)	225

Âlem-i İslâm, Altıncı Konferans: Şarkın İntibâh ve İstikbâli Hakkında,	
Abdürreşid İbrahim Efendi	229
Buhâra'ya Dâir,	
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü	230
Matbûât-ı İslâmiyye:	
[Priştine ve İpek Vukûâtı],	
(Kırım: <i>Tercüman</i>)	232
[Rusya'da Yeni Verâset Kânunu Lâyihası],	
(Kırım: <i>Tercüman</i>)	232
[Fas Ordusundaki Osmanlı Zâbitleri],	
(Kırım: <i>Tercüman</i>)	233
[Kafkas Müslümanları],	
(Bakü: <i>Sadâ</i>)	233
[Karadeniz],	
(Bahçesaray: <i>Tercüman</i>)	233
[Böyle mi Olmalıyız?],	
(Tanin)	233
Elvâh-ı İntibâh, [Rusya'da Eyyâm-ı Ta'fil],	
[Sîratimüstakîm]	234

92. Sayı

01 Cemâziyelâhir 1328 - **09 Haziran 1910** - 27 Mayıs 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
Bereket-zâde İsmail Hakkı	236
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 19,	
Manastırlı İsmail Hakkı	238
Hasbihâl,	
Mehmed Âkif.....	240
Hutbe 13, Arapça,	
Ali Şeyhü'l-Arab.....	241
Mu'te ve Girid,	
Tâhirü'l-Mevlevî	241
İslâmiyet ve Sosyalizm,	
Alâaddin Cemil	244
İstanbul Hayâtından: Yalova Tenezzühü,	
[Sîratimüstakîm]	245
İttihâd-ı İslâm Ne Vakit Olacak,	
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü	249
Elvâh-ı İntibâh:	
[Canik Meb'ûsu Mehmed Ali Beyefendi'nin Girid'le ilgili önemli konuşması],	
Mehmed Ali (<i>Tâkuîm-i Vekâyi'</i>)	251
[Amerika Reisi Mösyo Roosvelt'in İngiltere'de müslümanlar aleyhine irâd	
ettiği nutuk],	
[Sîratimüstakîm]	253
Matbûât-ı İslâmiyye: [Girid hakkında Mısır efkâr-ı umûmiyyesi],	
(Kahire: <i>el-Livâ</i>)	254

93. Sayı

08 Cemâziyelâhir 1328 - **16 Haziran 1910** - 03 Haziran 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	255
İfâde-i Mahsûsa,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	258
Musâhabâ,	
<i>Ferid</i>	258
Mâziye Atf-ı Nazar: Ne İdik Ne Olduk,	
<i>Mardinî-zâde Mehmed Ârif (Basra Vâli-i Sâbıkı)</i>	263
Mevsim Münâsebetiyle: Çocuklar - Kelebekler, Şiir,	
<i>Tepedelenli-zâde Kâmil</i>	264
Hasbihâl, Mektep Kitapları Hakkında,	
<i>Mehmed Âkif</i>	265
Hutbe 14, Arapça,	
<i>Ali Şeyhü'l-Arab</i>	265
Kandiy'e'nin fethiyle ikmâl olunan Girid fütûhâti üzerine 1080 tarihinde	
makâm-ı muallâ-yı hilâfet-i uzmâdan Mekke-i Mükerreme şerâfet-i	
celîlesine îsdâr buyurulan fetihnamâ-i hümâyûn sûreti,	
[Sirâtimüstakîm]	266
Âlem-i İslâm: Altinci Konferans: Şarkın İntibâh ve İstikbâli Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	267

94. Sayı

15 Cemâziyelâhir 1328 - **23 Haziran 1910** - 10 Haziran 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	270
Hangisi Şiir,	
<i>Mehmed Âkif</i>	273
Yedinci Konferans: Millete Rûh-ı Millîyyet Verecekler Hakkında,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	273
Ma'nevîyat-ı Askeriyye Dersleri,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	275
[Ma'nevîyat-ı Askeriyye Dersleri],	
<i>[Ömer Fevzi]</i>	276
Bursa Seyâhati,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	278
Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhteremimize Bir İhtâr-ı Nâcizâne,	
<i>Sîretî</i> (Balikesir'den)	281
Avrupa'da Talebemiz, İstanbul'da Tesettür – İşret-i Aleniyye,	
<i>İmzâ Mahfûzdur</i>	281
Bahçesaray'da Medreseler,	
<i>Ârif ve Mehmed Abdülgâni (Talebe-i Ulûmdan)</i>	283
Hakîkat-i Hâl,	
<i>Balçî-zâde Edremîtli Mehmed Tâhir</i>	283
Sabah Gazetesi Sahibi Mihran Efendi'ye Açık Mektup,	
<i>Nazmi (Mekteb-i Hukûk'tan)</i>	284

95. Sayı22 Cemâziyelâhir 1328 - **30 Haziran 1910** - 17 Haziran 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	285
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 20,	
<i>Manastırlı İsmail Hakkı</i>	287
Hasbihâl, Camî'ler ve Hac Hakkında	
<i>Mehmed Âkif</i>	289
Dinsizlik Tevessü' Ediyorsa Kabâhat Yine Bizde!	
<i>Priştineli Kadri</i>	291
Dârüşşafaka'ya Hitap, Şiir, Arapça,	
<i>Şamîl Abdülvehhâb Nâîl (Dârû'-ş-şafaka müntehî senesinden)</i>	292
Sekizinci Konferans, Bursa'da: İlim ve Ma'rifet – Gayret ve Faâliyet,	
<i>Abdürrâşîd İbrahim Efendi</i>	292
Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cem'iyeti Nîzâmnâmesi,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	294
Âlem-i İslâm: İngiltere'de Büyük Bir Misyoner Mu'temeri ve İstikbâl-i İslâm,	
<i>Halil Hâlid (Londra)</i>	295
Âlem-i İslâm'a Karşı Tecâvüzât,	
<i>Nûr Ali-zâde Gîyâseddin Hüsnü</i>	297
Girid'de Vahşet Yine Başladı,	
<i>(İttihâd)</i>	299
Evrâk-ı Vâride: Kadınların Tenezzühüne Dâir,	
<i>A[elif]. M.</i>	299

96. Sayı29 Cemâziyelâhir 1328 - **07 Temmuz 1910** - 24 Haziran 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân,	
<i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	301
Hasbihâl, Tedrisât-ı Lisân Hakkında	
<i>Mehmed Âkif</i>	303
Dünya Fânî, Âhiret Bâki!	
<i>Halil Edib</i>	305
Şehr-i Receb'in İlk Cuma Gecesi,	
<i>Hüseyin Vassâf</i>	307
Halil Hâlid Bey ve Meslek-i Tahrîri,	
<i>[Sirâtimüstakîm]</i>	308
İslâm ile Nasrâniyet'in Münâsebât-ı Asliyesi,	
<i>Halil Hâlid</i>	308
Âlem-i İslâm: Elvâh-ı İntibâh: Münkarız Olmakta Bulunan İslâm Memleketleri,	
<i>Fas</i>	312
Buhâra,	
<i>Abdullah</i>	312
İran	
<i>Verdânî'nin İ'dâmi,</i>	
<i>(Kahire)</i>	312

Şehîd-i Saîd İbrâhim Verdânî, Rûhuna Fâtîha, [Sirâtimüstakîm]	312
Bir Fedâ-yı Millet!.. Bir Şehîd-i Vatan!.. (Edirne: Vatan)	313
Girid ve Rusya Müslümanları, (Hacitarhan: İdil)	315

97. Sayı

07 Recebülferd 1328 - **14 Temmuz 1910** - 01 Temmuz 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, Bereket-zâde İsmail Hakkı	316
Târih-i İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 21, Manastırı İsmail Hakkı	318
Gayet Mühim Bir Eser, Mehmed Âkif.....	320
Hutbe 15, Arapça, Ali Şeyhü'l-Arab	321
Sekizinci Konferans: İlîm ve Ma'rîfet – Gayret ve Faâliyet, Abdürrâşîd İbrahim Efendi	322
Medreseler Kongresi!..., Bir Müslüman.....	324
[İslâmîyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed İsimli Kitabın Takdimi], [Sirâtimüstakîm]	324
İslâmîyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)	325
Dîn-i İslâm ve Ulûm u Fünûn Nâmındaki Eser-i Mu'teberden, İsmail Hakkı (Milash Doktor)	327
Âlem-i İslâm: Misir ve İngilizler, (Kahire: el-Livâ)	328
Rusya'da İslâmlar, (Osmanischer Lloyd)	329
Maâbid-i İslâmîyye'ye Taarruz, (Osmanischer Lloyd)	330
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu], [Sirâtimüstakîm]	330
Ulemânın Nazar-ı İntibâhına, [Sirâtimüstakîm]	330
Ta'ziyet [Sâhib Molla'nın vefatına ta'ziye], [Sirâtimüstakîm]	330

98. Sayı

14 Recebülferd 1328 - **21 Temmuz 1910** - 08 Temmuz 1326

Tes'îd-i İyd-i Millî, Şiir, [Mehmed Âkif]	331
--	-----

XVIII ♦ SIRÂTIMÜSTAKÎM

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, Bereket-zâde İsmail Hakkı	331
Târîh-i İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 22, Manastırı İsmail Hakkı	335
On Temmuz!, Şiir, Ali Ekrem	336
Hasbihâl, Fransızca Tedârisi Hakkında Mehmed Âkif.....	337
İslâmîyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)	338
Dokuzuncu Konferans: Müslümanları Kim Uyandıracak?.. Abdürrâşîd İbrahim Efendi	340
Âlem-i İslâm: Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye, Ahmed Akayef.....	342
Matbûât-ı İslâmîyye: Misyonerler Âlemi, [Sîrâtimüstakîm]	344
İslâmîyet'in İntisârı, (Bahçesaray, Tercüman)	344
[Misyonerler Mu'temeri], (Bahçesaray, Tercüman)	345
[Dâru'l-Hilâfe'de Pazar ta'tîline dâir], (Bahçesaray, Tercüman)	345
[Sîrâtimüstakîm'in Yorumu], [Sîrâtimüstakîm]	345

99. Sayı

21 Recebülferd 1328 - **28 Temmuz 1910** - 15 Temmuz 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, Bereket-zâde İsmail Hakkı	346
Târîh-i İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 23, Manastırı İsmail Hakkı	348
Letâif ten: Şâirin Huzûrunda Münekkid, Şiir, Mehmed Âkif.....	350
Arapça'dan Mütercem Bir Kıt'a, Şiir, Tâhirü'l-Mevlevî	350
Lisân-ı Arabî, Göriceli Hatib Hâfiż Ali.....	351
Onuncu Konferans: Müslümanlar Çalışırsa, Yaşayacak, İllerleyecek!.. Abdürrâşîd İbrahim Efendi	352
İslâmîyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)	354
Âlem-i İslâm: Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye, Bizim Ta'kîb Edeceğimiz Meslek, Ahmed Akayef.....	355

İngiltere'de Balkan Komitesi ve Meslek-i Mâzî ve Müstakbeli, <i>Halil Hâlid</i>	357
İttihâd-ı İslâm, <i>Muhammed Ubeydullâh (el-Arab)</i>	359
Zeyl, <i>Muhammed Ubeydullâh (el-Arab)</i>	359
Firdevs Ali Bey, <i>Besîm-zâde Mustafa, Bosnalı</i>	361

100. Sayı

28 Recebülferd 1328 - 04 Ağustos 1910 - 22 Temmuz 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı Kur'ân, <i>Bereket-zâde İsmail Hakkı</i>	362
Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 24, <i>Manastırlı İsmail Hakkı</i>	364
Mi'râc-ı Şerîf Münâsebetiyle, <i>Hüseyin Vassâf</i>	367
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, <i>Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)</i>	368
Yalova Tenezzühünde Alenen İşret Edildi mi, Edilmedi mi? <i>[Sîrâtimüstakîm]</i>	370
Âlem-i İslâm: Siyâsiyyât, Bulgarların Müddeiyâtı, <i>Ahmed Akayef</i>	371
Bir Frenk Nasîhatinin Mâhiyeti, <i>A[elif]. Y [Akçuraoğlu Yusuf]</i>	372
Âlem-i İslâm ve Rusya, <i>Kara Bey</i>	374
Eski Düşman Dost Olmaz, <i>Halil Hâlid</i>	376
Midhat Paşa'nın Heykeli Hakkında, <i>[Sîrâtimüstakîm]</i>	376
<i>[Sîrâtimüstakîm'in Yorumu]</i> , <i>[Sîrâtimüstakîm]</i>	377

101. Sayı

05 Şa'ban 1328 - 11 Ağustos 1910 - 29 Temmuz 1326

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 25, <i>Manastırlı İsmail Hakkı</i>	378
Hasbihâl, [Arapça'dan Türkçe'ye lügât kitapları hakkında] <i>Mehmed Âkif</i>	380
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, <i>Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)</i>	381
Âlem-i İslâm: [İslâm dünyası ile ilgili yazılarla dair], <i>[Sîrâtimüstakîm]</i>	383

Türkiye'de Muhâceret Mes'elesi,	
Ahmed Akayef.....	383
Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm 1,	
A[elif]. Y [Akçuraoğlu Yusuf].....	384
Müsteşrik-i Şehîr Profesör Browne ve Balkan Komitesi,	
Halil Hâlid.....	386
Buhâra Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Buhâra Ahvâli,	
(Buhâra Muhâbir-i Mahsûs)	387
Hâribîn Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Uzaktan Bir Kardeş Sesi,	
(Hâribîn Muhâbir-i Mahsûs)	387
Matbûât:	
İttihâd-ı İslâm,	
(İran: Meclis)	388
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu],	
[Sirâtimüstakîm]	388
Osmanlı Donanması ve Hindistan Ahâlî-i İslâmiyyesi,	
(İzmir: İttihâd)	388
Girid Müslümanlarının Hâli,	
(Hanya: İstikbâl)	389
İntibâh-ı İslâm Aleyhine,	
(Rusya: Rusya)	389
Almanya ve İngiltere Münâsebeti ve İslâmiyet,	
[Prusya Meclisi'nden Fumrat(!)]	390
Rusların Bize Karşı Besledikleri Hisler,	
(Rusya: Ruski Slovo)	391
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu],	
[Sirâtimüstakîm]	391
Muslimânların Terakkîyatına Karşı,	
(Kırım: Tercüman)	391
İran ve Rusya,	
(Paris: Siecle)	391
Donanma Cem'iyet-i Millîyesi Reisi Şefik Efendi hazretlerinin nutkundan,	
Şefik Efendi.....	392
Mısır Ahvâline Suriyelilerin Nazarı,	
(Beyrut: en-Nâsîr)	392
Şuûn:	
Dâru'l-Hilâfe,	
Salâhaddin-i Eyyûbî	392
Âdâb-ı İslâmiyye'ye Hürmet	392
Ohri'de Câmi-i Şerîf	392
Medîne'de Eşkiyâ	392
Havran Şekâvetine Dâir Hükûmetin Beyânnâmesi	392
Diyâr-ı İslâmiyye'de Şehbenderlik Te'sîsi	392
Girid Müslümanlarının Tebriği	393
Atebe-i Ulyâ-yı Cenâb-ı Hilâfet-penâhîye	393
Girid Müslümanları Havf ve Heyecanda	393
Mısır Fırka-i Millîyesi Kongresi.....	393

Mısır Vatan-perverleri Aleyhinde	393
Kafkasya,	
Müslümanları İşgal Eden Mesâil.....	393
Rusya,	
Müslümanlarda Hayırperverlik.....	393
Müslümanlarda Kadirşinâslık	393
Petersburg'ta İslâm Bankası.....	394
Maârif Cem'iyeti.....	394
Berlin,	
Berlin'de İslâm Ticârethânesi.....	394
Fransa,	
Père-Lachaise'de İslâm Mezarlığı	394
Macaristan,	
Macaristan'da Osmanlı Gençleri.....	394
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu],	
[Sirâtimüstakîm]	394
Buhâra-Hive,	
Buhara ve Hive Emîrlerinin Tahdîd-i Hukûkları.....	394
Hindistan,	
Hindistan'da Harekât-ı İhtilâliyye	394
Hindistan Harekât-ı İhtilâliyyesi ve Times	394
Cezayir ve Tunus,	
Cezayir ve Tunus İslâmlarının Osmanlılara Temâyülâti ve	
Fransız Gazeteleri	395
Afrika,	
Fransızların Vaday'da Mağlûbiyetleri	395
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu],	
[Sirâtimüstakîm]	395
İran: İran Taht-ı Tehlikede, Osmanlıların Nazar-ı Dikkatini Celb	395
[Sirâtimüstakîm'in Yorumu],	
[Sirâtimüstakîm]	396
Fas'ta Osmanlı Zâbitleri,	
A[ayın]. T[ti]. [Osmanlı Ordusu Erkân-ı Harb Zâbitânından]	396
Kırım'da Tercüman Nâşiri İsmail Bey Gasprinski'ye,	
[Sirâtimüstakîm]	397
Ulemânın Nazar-ı İntibâhîna,	
[Sirâtimüstakîm]	397

102. Sayı

12 Şa'ban 1328 - 18 Ağustos 1910 - 05 Ağustos 1326

Târih-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye	
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 26,	
Manastırı İsmail Hakkı	398
Hasbihâl, Heykel Hakkında,	
Mehmed Âkif.....	399

Hutbe 16, Arapça,	
<i>Ali Şeyhü'l-Arab</i>	400
Mısır'da Hutbelerle Mevâiz-i Dîniyye'nin Te'mîn-i Terakkisi Encümeni,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	400
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed,	
<i>Stubbe, Dr. (Terc. Mardînî-zâde Ârif)</i>	401
Maârif Nezâreti'nin Pîş-gâh-ı Dikkatine,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	403
Âlem-i İslâm: Makâlât,	
Türkiye'de Muhâceret Mes'elesi,	
<i>Ahmed Akayef</i>	403
Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm 2,	
<i>A[elij]. Y [Akçuraoğlu Yusuf]</i>	404
Biz Şark'a Bakalım Şark'a!	
<i>Halil Hâlid (Londra)</i>	407
Buhâra,	
<i>Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü</i>	408
Dostlarımızın Hüviyyeti,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	409
Mekâtîb:	
Nahcivan'dan Mektup,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	410
Açık Mektup: Aydın Meb'ûsu Fâzıl-ı Mütefekkir	
Mehmed Abdullah Efendi Hazretlerine,	
<i>Cemâl Hâzîm (Drama)</i>	410
Arnavutluk Ahvâli,	
<i>(Tanin)</i>	411
<i>[Sîrâtımüstakîm'in Yorumu]</i> ,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	412
Fransa Fas'ı Nasıl Yutuyor?	
<i>(İkdâm)</i>	412
Matbûât:	
10 Temmuz Münâsebetiyle,	
(Kırırm: <i>Tercüman</i>)	413
Hafta Ta'tili Mes'elesi,	
(Selanik: <i>Rumeli</i>)	413
Yine Mısır Mes'elesi,	
(Kırırm: <i>Tercüman</i>)	414
İran ve Almanya,	
(Bombay: <i>Hablü'l-Metîn</i>)	414
Mühim Bir Lâyiha,	
(Tahran: <i>Iran-ı Nev</i>)	414
Hindlilerin İngilizler Hakkındaki Efkârı,	
<i>[Sîrâtımüstakîm]</i>	414
Şuûn:	
Devlet-i Osmâniyye,	
Hicaz Demiryolu'na ve Medîne-i Münevvere'ye Taarruz.....	415
Câmiu'l-Ezher	415

Donanma-yı Osmânî İânesi	415
Verdânî	415
Verdânî'nin Refikleri.....	415
Rusya,	
Rusya Müslümanlarında Terakkî-i İktisâdî.....	415
Müslüman Vâizleri Aleyhine	415
Hindistan,	
Hindistan Harekât-ı İhtilâliyyesi	415
Müslüman Kongresi.....	416
Türkistan,	
Türkistan'da Müslümanlara Tazyîkât	416
Buhâra,	
Buhâra Mes'elesi ve Rus Matbûati	416
İran: İran Ahvâl-i Umûmiyyesi.....	416
Bulgaristan,	
Filibe Belediyesi'nin Hukük-ı İslâm'a Teaddiyâti.....	416
Cezayir,	
Fransa'nın Hürriyet-perverliği(!)	417

103. Sayı

19 Şa'ban 1328 - 25 Ağustos 1910 - 12 Ağustos 1326

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 27, Manastırlı İsmail Hakkı	418
Hutbe 17, Arapça, Ali Şeyhü'l-Arab	420
Meyhâneler Felâket Yatağıdır, (Osmanlı Men'-i Müskirât Cem'iyeti)	420
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed, Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)	421
Âlem-i İslâm: Makâlât, İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar, Ahmed Akayef.....	423
Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm 3, A[elif]. Y. [Akçuraoğlu Yusuf].....	424
Osmanlı ve İngiliz Münâsebâti Hakkında, Halil Hâlid (Londra)	426
[Sîrâtimüstakîm'in Notu], [Sîrâtimüstakîm]	428
Mekâtîb: Tepedelen'den, Fatin (Tepedelen Kaymakam Vekili)	428
Samara'dan, Âkil (Ebduy'da Numûnetü'l-Islâh Mektebi Müdürü)	429

Sîr Deryâ: Ak Mescid Şehrinden: Muhterem <i>Sîratimüstakîm</i> idâresine, Abdüssettâr	430
Çin: Pekin'den: Muhterem <i>Sîratimüstakîm</i> idâre-i aliyyesine, Ali Rıza (Pekin'de ve Hitta-i Çîniyye'de Ulûm-ı Dîniyye Neşrine Me'mûr)... Hindistan Müslümanlarına Açık Mektup, [<i>Sîratimüstakîm</i>]	430
[Mîrâ Dübâre Sefer-cây-ı Hilâfet hitaplı Urduca Mektup], Müşir Hüseyin Kîdvây	430
Matbûât:	
Medâris-i İslâmiyye, (<i>Yeni Gazete</i>)	432
Şehîd-i Muhterem Komiser İbrahim Efendi, (Selanik: <i>Yeni Asır</i>).....	432
Salîb'in Girdiği Yere Hilâl Giremez, (Edirne: <i>Vatan</i>)	432
Fransa'nın Fas'taki İ'tisâfâti, (Kahire: <i>el-Livâ</i>)	432
İslâm Aleyhinde Bir Müslüman (!) (Kazan: <i>Yıldız</i>)	433
Şuûn:	
Devlet-i Osmâniyye,	
Cevâmi'-i Şerîfe'de Hutbeler	433
Tesettür-i Nisvân	434
Vâizler	434
Rusyalı İslâm Talebe Cem'iyeti Kulübü'nde Bir Konferans	434
Irak-ı Arab'da Dâr-ı Azyan'ın Kabâ ile Taksîmi	434
Müslümanlarda Întibâh-ı Millî	434
Osmanlı Men'-i Müskirât Cem'iyeti	434
Girid Hristiyanları Fırsat Kolluyorlar	434
İsveç: Sulh-i Umûmî Kongresi'nde Mısır Mes'elesi	435
Fransa: Lyon'da Mısırlılar İçin Mekteb-i Hukük	435
Almanya,	
Ahmed Veli Efendi ve Berlin Dârülfünûn'u	435
Almanya'da İslâm Gazetesi	435
Bulgaristan,	
Îttihâd-ı Millîye Doğru	436
Bir Levha-i Întibâh: Filibe'de İslâmlar'ın Mitingi	436
Hukuk-ı İslâm'a Bir Tecâvüz Daha	436
Rusya,	
Müslüman Memleketlerine Rus Muhâcirleri	436
Rusya'da Müslümanlara Tazyîkât	436
Rus Misyonerlerin Faâliyeti	436
Hindistan,	
Hindistan'da İhtilâl Teşebbüsü	436

Fas,	
Arap-İspanya Kavgasının Devamı	436
Müsâdemə	437
Fransa Nüfûzu	437
İran,	
Tahran'da 10 Temmuz.....	437
İran'da Ünvan ve Elkâbin İlgâsı	437
İran'da Posta'ya Taarruz	437
İngiltere,	
Londra Câmi-i Şerîfi ve Liverpool Müslümanları	437
Japonya,	
Japonya'da İttihâd-i İslâm Tarafdarları	437
Çin,	
Çin'de İntibâh-ı Millî	437

104. Sayı

26 Şa'ban 1328 - **01 Eylül 1910** - 19 Ağustos 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-i Kur'ân,	
Bereket-zâde İsmail Hakkı	438
Musâhabə,	
Ferid	441
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkisi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed,	
Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif)	447
Âlem-i İslâm: Makâlât,	
İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar 2,	
Ahmed Akayef.....	448
Türkler ve Islavlar,	
A[elij]. Y [Akçuraoğlu Yusuf]	449
Mekâtîb:	
İzmir'den,	
Zeki Midhat	452
Kerbelâ'dan,	
Haci Seyyid İsmail Tebrizî	452
Dârü'l-Hilâfet-i İslâmiyye'ye Vukû' Bulan İkinci Ziyâretim,	
Müşîr Hüseyin Kîdvây [Terc. Ali Asgarî]	453
Matbûât:	
Nâzik Bir Mes'ele,	
(Tanin)	454
Yeni Yazısız Haritalar,	
(Eskişehir: Eskişehir).....	455
Türkiye Meydan Aliyor,	
(Kırımlı: Tercüman)	455
Bîçâreler,	
(Astrahan: İdil)	455

Şuûn:	
Devlet-i Osmâniyye,	
Trablusgarp'ta İtalyanlar	456
Mısır'da Hakk-ı Kazâmız	456
Verdânî Nâmından İngilizlerin Haşyeti.....	456
İran,	
İran Hey'et-i Vükelâsının Programı.....	456
Rusya,	
Rusya Müslümanlarında Fes Teammümü	456
Buhâra,	
Buhâra'da Müslüman Talebesini Tenkis İçin Tedâbîr.....	456
Bulgarya,	
Bulgarya'da Rus Kitapları	456
Hindistan,	
Hindistan'da Harekât-ı İnkılâbiyye	457
YAZAR İNDEKSİ.....	459

Sirâtmüstakîm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî
ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 4

Sayı 79 - 104

10 Mart 1910 – 01 Eylül 1910

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahyâl ve Şuûn-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli			
	Senetçi	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	" 6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb
TÂRÎH-Î TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

10 Mart 1910

28 Saferülhayr 328 Perşembe 25 Şubat 325

Dördüncü Cild - Aded: 79

TÂRÎH-Î İslâmîyyet

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nın
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 8 -

Furkân-ı Hakîm mukaddes tanılan kütüb-i semâviyye nûshaları gibi serâpâ hatâ-âlûd olmadıkta başka kendisinde kâbil-i i'tirâz olacak bir nokta bulunmaması da şâyân-ı dikkat ü intibâhtr.

Mesela ra'd ü berk ve savâik u kavş-i kuzah "alâim-i se-mâ" bahisleri açılıncı avâm-ı nâsin neler söylediğî, ne türlü evhâma kapıldıkları ma'lûmdur. Bugün mîlâd-ı Isâ'nın yirminci asırında bulunduğu halde eğer bunlara beşinci, altıncı asırlarda bulunanları kiyâs edecek olursak daha gülünç şeyler söylemiş, daha acîb i'tikâdlarda bulunmuş oluklarında istibâh etmeyiz. Bu takım hurâfâtın bir kısmı kütüb-i semâviyyeye de derc olunmuştur. Böyle bir şey niçin Kur'an-ı Kerîm'de bulunmuyor, nasıl olmuş da muhîti bulunan anâsîra tebean bunların birini hakîkat zanniyla Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem Kur'an'a derc etmemiş.

Eğer mündericât-ı Kur'anîyye hâşâ efvâh-ı ehl-i kitaptan iltikât edilmiş ma'lûmât-ı âdiyyeden ibâret olsaydı bu türlü efsânelerden hâlî kalabilir miydi?

Bu ra'd ve berk gibi hâdisât-ı ceviyeye, sâir acâib-i kevniyyeden de Kur'an-ı Kerîm bahsediyor. Fakat her fenne düstûr ittihâz olunablecek hakâyık bildiriyor. Medâr-ı ta'n-ı tâinîn olacak hiçbir şâïbeden eser görülmüyor. Mesela Araplar yalnız hurma ağaçlarında zükûret ve ünûset sübûtunu

bilirdiler. Kur'an-ı Kerîm ¹(كُلَّ النَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوْجَبِينْ) (اثنتين) kavl-i şerîfiyle bütün nebâtât ve eşcârda izdivâc isbât ediyor. Ulemâ-yı hikmet-i tabiiyye bile bunu ne kadar müddet sonra anlayabilmışlardır.

Tâhsil görmeyen âhâd-ı nâs kamerin zû-yi zâfiye mâlik olmadığını, misbâh-ı âlemin yalnız şemsten ibâret olduğunu bilmek ihtiyâli var mıdır?

Kur'an-ı Kerîm ise daha o zamanlar ²(كُلَّ الْأَيَّلِ) nazm-ı celîli ile bu hâkîkati i'lân (وَجَعَلْنَا إِلَيْهَا نَهَارَ مُصْبَرَةً وَجَعَلْنَا سِرَاجًا) ³(مُوَالِيَّ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا) ⁴(وَمَعَنَا) gibi âyât-ı celîlede şemsin bizâtihi müşrif, nûr-ı kamerin in'ikâs ile hâsil olmasını iş'âr etmektedir.

Kezâlik o zamanlarda şemsin merkez-i âlem olmasını, küre-i arzin deverânda bulunmasını i'tikâd eden var miydi ki onun ifâdesine binâen Kur'an-ı Kerîm'de ⁵(وَتَرَى الْجِنَانِ) (تَحْسِبُهُمْ جَامِدَةً وَهُنَّ تَمُرُّ بِالسَّخَابِ صُنْعُ اللَّهِ الَّذِي أَتَقْنَعَ كُلَّ شَيْءٍ) ayet-i celîlesi bulunsun. (Kavl-i esâha göre bu âyet-i kerîme -ekser müfessirîn tevehhüm ettikleri gibi- ahvâl-i kiyâmet beyânına dâir değildir. Çünkü kavl-i şerîfi makâm-ı tehvil ü tahvîfe münâsib olmadığı gibi صُنْعُ اللَّهِ (الَّذِي أَتَقْنَعَ كُلَّ شَيْءٍ) ta'bîr-i âlîsi de mevkî'-i ihlâk ü ifnâya müläyim düşmez.)

Bu kabilden olan nazm-ı şerîfi de müfessirîn-i kirâmi hayli zaman it'âb etmiştir. Çünkü

¹ Ra'd, 13/3.

² İsrâ, 17/12.

³ Yûnus, 10/5.

⁴ Nebe, 78/13.

⁵ Neml, 27/88.

⁶ Şems, 91/3,4.

o devirlerde seyr ü hareketiyle şemsin nehârı tecliye ve teşkil etmekte olması zannolunuyordu, deverân-i arz ile hu-sûl bulan nehârin bize şemsi tecliye ve iibrâz etmesi, leylin de onu gâşî ve sâtîr olması aynı hâkîkât [2] olduğunu bilmek şemsin merkez-i âlem olduğunu bilmeye tevakkuf ederdi.

Kezâlik tahsîl-i ulûmdan bî-behre olan kimselerden cirm-i kamerin müşâhede olunan teşekkülât-i muhtelîfesi hacminin küçülpük büyümekte olmasından değil! Belki şemse nisbetle ihtilâf-ı menâzilinden nâşî olmasını cezm edecek bir ferd tasavvur olunabilir mi ki ¹⁾ وَقَرَّةً مَنَازِلْ لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيْبِنْ (nazm-i celîlinde ifâde-i kat'îyye öyle bir şahîstan istimâ'la olmak tevehhüm edilebilsin.

Avâm-ı nâs yağmurun cennetten veya melekût-i âlâdan yahud başka bir âlemden nûzûl etmekte olmasını i'tikâd ederler. Ebhire-i mütesaiteden tekevvün sûretilde husûl bulmasına hâlâ kanâat etmiyorlar. Kur'ân-ı Kerîm ise ²⁾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءً هَا وَمَرْعِبَهَا . وَالْجِنَّاتُ أَرْسِيَهَا (fermüde-i Rabbânişîyle bilâ-istisnâ bütün miyâhin denizleri ve gölleri muhtevî bulunan a'mâk-ı arzdan hurûcunu sarâhaten bildiriyor. ³⁾ وَأَنْزَلْنَا مِنْ الْمُغْصَرَاتِ مَاءً ثَجَاجًا

* nûne dâir işaretî hâvîdir.

Bunlardan başka –Kevâkibî merhûm tasrîh eylediği vech ile– hayât-ı eşyânnın mâ-i tebellür ile (Murâd; havâyi teşkil eden müvellidü'l-mâ' olmak gerektir) hudûsu, arzin semâdan infitâki ve kâbil-i intikâs olmasıyla kamerin ondan infisâlı, bütün kâinatta müstemîri olan suhûs ve hubûttan hareket-i dâime husûlü, terkîbât-ı kîmâyîyyede zabt-ı mekâdîrin ehemmiyeti; âlem-i kevnin esîr ile imtilâsı ve onun madde-i kâinât olması ve buhar ve elektrik ile merâkib-ı berriyye ve bahriyyenin hareket etmesi, tabakât-ı arziyyenin yedi kîsma münkasem olması gibi birtakım desâtîr-i fenniyeyede de âyât-ı âtiyye işârâtından müstebân olmaktadır.

اسْعِدْ بِاللَّهِ (وَجَعَلْنَا مِنَ النَّاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَسِيْرَهِ) ⁴⁾, (أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَقَتَنَاهُمْ) ⁵⁾, (أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَاتَى الْأَرْضَ نَنْصُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا) ⁶⁾, (كُلُّ فِلَكٍ يَسِيْحُونَ) ** , (وَكُلُّ شَيْءٍ عَنْهُ بِمَقْدِيرٍ) ⁷⁾, (فُمَّا أَسْتَوْيَ إِلَى

¹ Yûnus, 10/5.

² Nâziât, 79/31-32.

³ Nebe, 78/14.

* Semânin mebde-i inzâl-i matarr olmasına delâlet eden âyetlerde "semâ" lafzi mebde-i akreb olan sehâb veya alel-i tlâk cihet-i ulûvv ile tefsir olunmaktadır. Tafsîl-i mebas Risâle-i Hamîdiyye terücmesine mûrâcaatle ma'lûm olur. Sahîfe 115, cilt 3.

⁴ Enbiyâ, 21/30.

⁵ Enbiyâ, 21/30.

⁶ Enbiyâ, 21/44.

** Bu (كُلُّ) kelimesi yalnız şems ve kamere hâs değildir! Belki (وَأَيْمَنْ) [Yâsîn, 36/33] nazm-ı şerifinden itibâren mezkrûr olan ecrâmîn kâffesine masrûftur. Binâenaleyh âyet-i mezâküre de deverân-i arza delâlet etmektedir. Nasıl ki üst tarafındaki (والشَّمْسُ) تَجْرِي لِمَسْتَقْرِئِ لَهَا [Yâsîn, 36/38] kavl-i kerîmi de şemsin merkez-i âlemî olmasına şehâdet ediyor. Yakın zamanda tab olunacak Fû-yûzât-ı Kalb-i Kur'ân tefsirinde îzâhât-ı kâfiyye görülecektir.

⁷ Ra'd, 13/8.

السَّمَاءَ وَهِيَ دُخَانٌ⁸⁾, (وَإِيَّاهُ لَهُمْ أَنَا حَمَلْنَا ذُرْيَتِهِمْ فِي الْفُلُكِ الْمَشْحُونَ . وَحَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مَثْلِهِ مَا يَرَكُونَ⁹⁾, (وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُنَّ .. الْح.)¹⁰⁾

bu işârâtın ekserisi herkese, bazısı da yalnız erbâbına müncelî olmaktadır.

İ'câz-ı Kur'ân-ı Mübîn'de iştibâh edenler biraz insaf edip düşünmelilerdir ki devr-i câhilîyyette nâşî bir ümmî zâtîn kelimânda bu mertebe dikkat, sidk-ı ifâde ve o zamanlarca ma'rûf ve maâlûn-aleyh olmayan mesâil-i ilmiyyeye dâir bî-nihâye işârât ve rumûz-ı âliyye bulunmak kâbil olur mu?

Yalnız avâm değil! Havâss-ı beşer bile tegayyûrât-ı âlemîn vucûd-ı hâlikâ a'zam-ı bûrhan olmasını düşünmedikleri hen-gâm-ı cehâlette Furkân-ı Hakîm ihtilâf-ı leyl ü nehâr ile şurûk ve ufûl gibi harekât-ı ecrâm-ı semâviyye ile bu akide-i celîleye istişâhâd ediyordu. El-hâsil Kur'ân-ı Kerîm kendine hâs olan o ta'bîrât-ı i'câz-kârâne ile öyle hikem-i bâliga ve ahkâm-ı sahîha ve âliyyeyi ihtiyâv ediyor ki değil bir zât-ı ümmî ahyânen mülâkati farz olunan cûhelâ-yi enâmdan istiâne ile belki ekâbir-i hukemâ ve esâtîze-i ulûm senelerce kafa patlatsalar ne o maânî-i dakika düstûrlarını vaz' edebiliirlir, ne de o mûcîz ve metîn ta'bîrler ile ifâde-i merâma kâdir olabiliirlir.

Maahâzâ bil-külliyye çığırdan çıkışan olmuş ve akvâmî tarîk-i hidâyete sevk etmek, ahlâk ve hissiyyât-ı umûmiyye cihetinden tarîh-i âlemdede misli gayr-ı mesbûk bir inkilâb-ı azîm vucûda getirmek kolay bir iş olmadığı da meydandadır. Yalnız lede'l-icâb parlak söz söylemek, te'mîn-i saâdet-i beşeriyyeye medâr olacak kavânnî tanzîm etmek ile maksad husûl bulmaz, belki cûhelâ-yi halka merâm anlatmak, müstebiddân-ı devrânın savlet ve nüfûzlarını kirâbilemek için gayet metîn ve ciddî davranışın beraber serâir-i umûr ve ahvâle muttali ve bilcümle mekârim-i ahlâki câmî bulunmak ve mümteniüz-zevâl bir istinâd-gâh-ı kavî sâyesinde selâmet-i âkîbet ve ihrâz-ı muzafferiyetten de emin olmak lâzımdır.

Bu halde en büyük hakîm-i muhakkîk, feylesof-ı müdekkî tanılan bir zât Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi telhîs-i mesâil ve o siyâk üzere takrîr-i delâil ederek akâid ve a'mâlin en güzîdelerini hâvî böyle bir dîn-i âlî te'sîsiyle mükellef kılinsa, Resûl-i Ekrem hazretleri gibi irşâd-ı ibâd bâbında siyâset-i kâmîle ve hikmet-i bâliga ta'kîb ederek hiçbir falso yapmayarak, zerre kadar hatada bulunmayarak müstakbele dâir ihbârât-ı gaybiyyede bulunmak ve müâsîlerinin âgâh olmadıkları bazı dekâik-i fennîyye ortaya koymak, hem de bütün kelimât-ı esâsiyyesi kâbil-i tanzîr olmayacağı bir ülûb-ı bedî ve âlî üzere olmak şart edilse, bununla beraber tutacağı mesleğin az müddet zarfında efkâr-ı umûmiyyeyi kaplayarak koca bir ümmetin âdât ve etvârını, bütün hâlât ve müşvârîni tebdîl ile en âlî bir tarza ircâ etmesi, mesela yekdiğeri adüvv ve hasim olan akvâmin adâvet ve hu-sûmetleri mübeddel-i ülfet ve sadâkat, evhâma tapan bî-vâyelerin ulûm-ı hakîkiyyede hâiz-i mehâret olması ve bu

⁸ Fussilet, 41/11.

⁹ Yâsîn, 36/41-42.

¹⁰ Talâk, 65/12.

sâyede cümlesinin hazırlı-züll ü hevândan evc-i âlâ-yı izz ü mefharete terakki ve teâlî etmesi gibi câlib-i hayret-i azîme olacak bî-nihâye müessir-i âliyye tecelli ve tevâlîsi mutâlebe olunsa acaba bu kuyûd ve şerâit ile meşrût bulunan teklîf-i vâkii kabule cesâret mi gösterir, yoksa i'tirâf-i acz ile itizârda mı bulunur?

Bilâ-iştibâh lâhik olacak mahcûbiyyeti, hirmân ve haybeti düşünürse böyle tâkat-i beşeriyye fevkinde bulunan teklife muvâfakat etmeyeceği emr-i âşikârdır.

Binâen alâzâlik hilye-i insâf ve irfândan âtl olmayan erbâb-i [3] besâairin i'tirâflarıyla tahakkuk eder ki câhiliyyet devrinde, abede-i esnâm arasında terabbî etmiş, hak ile batıl ve sâdîk ile kâzîb beynini fark ve temyîze medâr olacak ma'lûmât-i müktesebeden hâlî, etrâf u eknâfi envâ-i hurâfât ile mâlî bulunan Nebiyy-i Zîşânımız hazretleri vahy ü risâlet-teyîdât-ı Rabbâniyye'ye mukârin olmasaları yukarıdan beri ta'dâd ettiğimiz muvaffakiyyât-ı hârikânın hiçbirine mazhar olamazlardı.

Siyer ü şemâîl-i Nebeviyye, ahlâk u secâyâ-yı Muhammediyye de kâmilân havârîktan addolunmaya şâyândır, hatta evvel derece âlî ve muhayyirü'l-ukûldür ki hey'et-i mecmûası i'tibâriyle nazar-ı mütâlâaya alındıkta nübûvet ve risâlet is-bâtinâ ayrı ayrı hücecc-i sâtia teşkil eder. Mu'ci-zât-ı sâire mülâhazasına hâcet bırakmaz.

Mesela satvet-i İslâmiyye âfâk-ı châni kaplayıp nâm-ı pâki yâd olundukça mülük-i etrâf, cebâbire-i âlem istilâ-yı mehâbetle ibrâz-ı huzûa mübâderet eyledikleri hengâmada bile Sultân-ı Enbiyâ efendimizde zerre kadar âsâr-ı ceberût müşâhede edilmemiş, tevessü-i memâlik ve tekessür-i ga-nâim ile beraber zühd ü kanâatten ferâgat buyurmamıştır.

Her yerde nüfûzları cârî olduğu esnâda dahi afv u hilm ve semâhat u keremleri tegayyür değil, tezâyüd etmiş, nefsi için kimseye gazab ve hiddet, melâz-ı şehvâniyyeye asla rağbet göstermemiştir. İrtihâl-i hümâyûnlarında terk ettikleri emvâl kıymet-i zâtiyyeyi hâiz olmayan birkaç parça şeyden ibâret olup onların da tasadduk olunmasını vasiyet buyurmuş idi.

Gençlik hengâmını, yirmi beş senelik zamanını ihtiyar bir kadınla* imrâr etti. Bu müddet zarfında başka zevcesi yok idi. Sonraki ezvâc-ı tâhirât içinde bâkire olarak yalnız

Hazret-i Âişe-i Siddîk'a tezvvüc buyurulmuş idi. O da mahzâ pederi Ebûbekir hazretlerine ibrâz-ı teveccûh ü mahabbet maksadıyla, hatta henüz celb-i rağbet edecek bir sene ermeden akd olunmuş, birkaç sinne sonra Hâne-i Saâdet'e alınmıştır. Hazret-i Ömer'in kerîmeleri Cenâb-ı Hafsa da dul kaldığı sırada bu maslahata mebnî tezvvüc buyuruldu. Eğer husemâ-yı dîn-i Ahmed'i nin ircâf ve işâa ettikleri gibi teaddüd-i ezvâc-ı tâhirâtâ dâî olan şey "hâşa" maksad-ı şehvâniye tevessülden ibâret olsayı onları alelâde seyyîbe ve müsinne kadınlar değil, belki en hüsna ve ga-yet dilrûbâ bâkireler teşkil etmek iktizâ etmez miydi?

Kudsiyet ve nezâhetleri bu derece-i bâlâ-terîne bâliğ olan bir zât-ı melâik-simât hakkında dâvâ-yı nübûvetle le-zâiz-i dünyeviyye ve menâfi'-zâtiyyeden bir şeye tevessül maksadı isnâdına cû'et eden erbâb-ı i'tisâf zerre kadar hayâ ve insaf sâhibi olsaları bu küstâhlikta bulunmazlardı.**

Manastırı Ismail Hakkı

SAFAHÂT-I HAYÂT'TAN: KÖSE İMÂM

- Kardeşim Ali Şevki Efendi Hoca'ya-

İlmi az, görgüsü çok, fîratı yüksek bir imam
Tanırım ben, ki hayatında tanımıştı babam.
“Kim bilir, şimdi ne âlemde benim şanlı Kösem?
Görmedim üç senedir, bâri gidip bir görsem...”
Diyerek, dün gece güç hâl ile buldum evini.
Koca insan! Ne şetâretle kabûl etti beni:
– Gel ayol gel, Hocazâdem, bizi ihyâ ettin...
Ne kerâmetçe tesâdûf! Seni andıktı demin.
Kahveler, nargileler, enfiyeler, şerbetler;
Rûhu leb-rîz-i safâ eyleyecek sohbetler,
Hepsi mebzûl idi mecliste. Ne a'lâ! Derken,

** Sultan-ı Enbiyâ efendimiz hazretleri hiçbir husûsta kendine ve ehl-i beytine hâs bir menfaat gözetmemiştir. Zât-ı risâlet-penâhîlerine vârid ve vâsil olan emvâl ve emlâkin ehl-i beyt ve ezvâcîna kifâyet mikdarından mâadâsımı erbâb-ı faktır u fâkaya infâk buyurmak de'b-i saâdetleri olduğu tevâtüren menkuldür. Bundan dolayı dâr-ı bekâya irtihâl-i hümâyûnları vukuunda evlâd u iyâllerine ne altın ne gümüş asla bir şey miras bırakmadı. Menkûlâtâ dâir muhallefât-ı seniyyelerini kâmilen tasadduk ve akârât kabilinden olanları da fî-sebilîllâh vakf eyledi. Beyt-i Mâl'den nafakât-ı zarûriyyeleri verilmek bâbında ezvâc-ı tâhirâtı ashâb-ı kirâminin iyâl ve ezvâcîna müsâvî kıldı. Haklarında maddî bir fark gözetmedi. Makâm-ı celîl-i hilâfeti kendi zünriyetinden veya akrabasından hiçbir kimseye vasiyet buyurmadı. Eğer muvâfik-ı hikmet göerek böyle bir nass-ı sarîh teblîğ ü i'lân edecek olsayı hiç kimse muhâlefet edemezdi. Kendi efrâd-ı aşiretine saltanat teşkilini asla murâd buyurmadıklarına bundan başka şâhidler de vardır ki ol Hazret dâimâ akârib ve ashâbına menâsib-ı dünyeviyyeye rağbet etmemek ve taayyün etmedikçe hâkimiyet sevdasında bulunmak cihetlerini tâsiye eder ve mümkün olduğu kadar vilâyet-i umûr-ı âmmeden taharrûz etmelerini emir buyururlardı.

(Risâle-i Hamîdiyye)

* Hadîcetü'l-Kübrâ radiyallâhu anhâ ile. Çünkü müşârun-ileyhâ kırk yaşına varmış iken nübûvetten on beş sene akdem bu şeref-i izdivâci ihrâ etmiş. Nübûvetin onuncu senesine kadar da ber-hayât kalmıştır. Diğer ezvâc-ı pâkîze-i risâlet de hep bir hikmet ve maslahata binâen tezvvüc buyurulmuşlardır. Şöyledi ki dîn-i İslâm'a girip müsinneliği hasebiyle tezvvücüne kimse rağbet etmemesi hasebiyle hâmîsiz kalan Cenâb-ı Sevde, zevçinin vukû-i şehâdetine mebnî pek ziyyâde teessür ettiği istihbâr buyurulması üzerine Zeyneb binti Huzeyme, kabûl-i İslâmiyyet'i ile ailesini gücendirmiş ve ihtiyâr-ı hicret edip diyâr-ı Habeş'e zevci vefat etmiş olmasından dolayı Ümmü Habîbe binti Ebî Süfyân, kezâlik zevci vefat edip üç yetim ile bî-kes kalmasına binâen Ümmü Selâme, bazı esbâb-ı siyâsiyyeye riâyeten Cüveyriyye ve Safiyye, sırası gelince izâhât-ı kâfiye i'tâ olunacağı vech ile bir âdet-i câhiliyyeyi ref' u ibtâl hikmetine mebnî Zeyneb binti Cahş radiyallâhu anhünne ecmâîn hazerâtı şeref-i âlû'l-âl-i izdivâci ihrâz etmişlerdir.

Kapı şiddetle çalınmaz mı?
– Bakın kim? Zâten
Ev değil, han gibi bir şey! Gece gündüz işler...
Gönderin kahveye, Âsim, gelen erkekse eger.
– Ahmed'in annesi gelmiş...
– Nasıl Ahmed, oğlum?
[4] – Hani bizdeydi bugün...
– Ha! Küçük Ahmed... Ma'lûm.
Bize ait değil öyleyse... Haber ver içeri.
– Gir, dedim istemiyor; sen bana gönder pederi,
Diye isrâr ediyor.

– Girsene, hemşire hanım!
– Varmayın üstüme!
– Nen var a kuzum, anlayalım?
– Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şisti.
Karşı koysaydım eger mutlak işim bitmişti.
Ağladım, merhamet et, yapma dedim.. Kim dinler!
Boşamakmış beni dünden beri efkâri meğer.
Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına
Koca berhâneyi silsin de, süpürsün de sana,
Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
Dene bîcârede kalkıp kolunun kuvvetini!
– Dur kızım, ağlama sen, şimdi haber gönderirim;
Karı dövmek ne kolaymış! Ona ben gösteririm.
Çağırın bekçiyi!

– İhsan Bey'i bildin ya, Memiş?
Hadi git şimdi getir...
– Kahvede yok.
– Evde imiş,

Şimdi gelsin.

– Gelemem, kendisi gelsin! dedi.
– Ya!
Ben gidersem iyi kaçmaz! Hadi git söyle ona:
Şimdi gelsin!

– Ne kibarlık bu beyim? Bir da'vet,
Yetmiyor, öyle mi?
– Yorgundum efendim de...
– Evet,
Haber aldık... O fakat sizce büyük bir şey mi?
On kadın dövse yorulmaz, benim İhsan Beyimi
Bilirim ben ne tosundur!
– Hoca, bak, ben kızarım!
Size hâlt etme düşer... Dövmüş isem, kendi karım.
Keyfim ister döverim. Sen diyemezsin: "Dövme!"
Bu tecâvüz sayılır doğrusu haysiyyetim...
– Hangi haysiyetin oğlum? O da varmış desene!
Beyimin şimdiki haysiyet-i mevhûmesine
Diyerek yok... Yalnız râhat ararlarsa eger,
Böyle külfetli kuyûd altına hiç girmeseler!

– Sen imam, saçmaliyorsun... Yetişir artık dur!
Beni isrâr ile da'vetica maksad bu mudur?
– Haremîn geldi demin ağlayarak, sizlayarak...
– Gözü çiksin domuzun, patlaşın isterse, bırak!
– Döveceksin, ne boşarsın? Boşadın, dövmek ne?
Hem günah, hem de ayip...

– Bakma onun sen sözüne,
Ne domuzdur onu bilsen!

– Nesi var, hırsız mı?
Yoksa yüzsüz mü?

– Değil hiçbiri... Lâkin canımı
Sıktı akşam "Edemem, üstüme evlenme!" diye.
Ne demek! Dörde kadar evlenirim ben, demeye
Kalmadan başladığırı... Kızmaz mı kafam?
– Kustuğun herzeyi yutsun diye, hey sersem adam!
Dövüyorsun, boşuyorsun elin öksüz kızını...
Haklı bir kerre ya! İnsan karının haksızını
Boşamaz...

– Amma da yaptın! Ya şerîat ne için
Bize evlenmeyi tâ dörde kadar emretsin?
İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyyette?
Boşamışsam canım ister boşarım elbette!
İşte meydanda Kitap! Hem alırız, hem boşarız!
– Dara geldin mi, Şerîat! Sus utan iz'ansız!
Ne zaman câmi'e girdin? Hani tek bir hayrin?
Bir kızılbaşla senin var midir ayrıngayrı!
Ağrı meyhâneye rahmet okuturken, hele bak,
Bana gelmiş de şerîatçı kesilmiş... Avanak!
Hangi bir seyyie yok defter-i a'mâlinde?
Var mı insanlığa dâir bir iş ef'âlinde?
Müslümanlık'ta şerîat bunu emretmiş imiş:
Hem alır, hem de boşarmış ne kadar sâde bir iş:
Kari tatlılığı için bak ne diyor Peygamber:
"Bir talâk oldu mu dünyâda semâlar titrer!"

İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?
Vâkiâ ba'zen olur dörde kadar evlenilir,

[5] 5] Bu kimin harcı, a sersem, hele bir kerre düşün!
Tek kadın çok sana emsâl olan erkekler için.
Hani servet? Hani sıhhât? Ne ararsan mefkûd;
Tamtakır bir kese var ortada, bir sisika vücûd!
Sen duâ et ki "Şerîat!" demiyor evde karın!
Yoksa, boynunda bugün zorca gezerdin yuların!
Kari iş görmeyecek; varsa pişin bakmayacak;
Çamaşır, tahta, yemek dursun, ateş yakmayıacak.
Bunların hepsini yapmak sana âit "şer'an!"
Çocuk emzirmeye hattâ olacak bir süt anan!
Boşarım, evlenirim bahsini artık kapa da,
Hak ne verdiye yiyp hoş geçinin bir arada.
Al götür haydi!...

Kızım, gel... Hele bak, gel diyorum!
Hatırım yok mu? İnatlık iyi olmaz yavrum...
Söyledim yapmayacak bir daha... Mahcûb olmuş...
Böyle şeyler olağandır...

– Ne desem hepsi de boş

Bu benim alnıma bir kerre yazılmış...
– Öyle!

Gazi göstersene Âsim! Gidiniz devlette.

– Gittiler neyse... *Duâ et ki ucuz kurtuldun;*
Ba’zı da’vâlar olur kış gecesinden de uzun!
Dinledin, gördün a oğlum ne bozuk terbiyemiz!
Ne yapıp yapmalı insanlığı öğretmeliyiz.
Bu oküz kavmi uyandırmadadır varsa felâh:
Hangi bir millete baksan uyanık... Çünkü sabah!
Hele bîcâre Şeriat, ne güzel âlet-i şer
Oluyor mel’anet erbâbına düşmüşse eğer!
Gölgesinden bile korkup bağıran bir ödlek,
Otuz üç yıl bizi korkuttu “Şeriat!” diyerek.
Vahdetî muhlisiniz... Elde asâ, çıktı herif,
Bir alay zâbiti kestirdi. Sebep? “Şer-i serif!”
Kari dövmüş, boşamış... “Emr-i ilâhi” ne denir?
Bunların hepsi emîn ol ki cehâlettendir.
Bana sor memleketin hâlini ben söyleyeyim:
Bir imam, gânkü, bilir evleri... Hâl! Bir de hekim.
Gel nikâh kiy, demesinler diye ba’zen kaçarım.
Düğün olmaz mı, gelirler de bütün komşularım:
Yine kondun hoca! derler; onu bilmezler ki,
Daha memnûn olacaktım o düğünsüz belki.
Zerde karşılımda durur kanlı yemek tavriyle;
Öksüz ağlar sanırım çalığı duyдум mu hele!
Bu neden? Çünkü nikâhin sonu ergeç ya talâk,
Yâhud akşamki gelenler gibi hır gür yaşamak!
Düğün olsaydı ne a’lâ idi tek bir perde,
Ayrılık faslı da var sonra bunun mahkemedi!
Ne kadınlar, ne sefâlet doğuranlar görürüz;
İşte binlerce çocuk, hem baba sağ, hem öksüz!
Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karilar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?

Sözü bir parça uzattımsa da, oğlum, hoş gör!
Her zaman derdimi dökmek bana zîrâ güctür.
Kimse söyletmiyor artık bizi bak sen derde!
“Müstebid!” damgası var şimdi bütün ellerde.
Bir fendâlk görerek, yapma, desen alnına tâ
İniyor hatt-i celisiyle Hamîdî tuğrâ!
İşte gördün ya, herif “sâye-i hürriyyette”
Diyerek başlayacak her ne desen tehdide!
Eskiden vardi ya meydanda gezen ipsizler:
Hani bir “sâye-i şâhâne” çekip her boku yer!
Onların birçoğu ahrâr-i izâm oldu bugün;
Müstebid; nah kafa bizler... Kerem et, hâli düşün!
Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!
Başlayın terbiyeye âilelerden, oğlum.
Sâde hürriyyeti i’lân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyyeti hazmettiniz halka biraz.

Mehmed Âkif

MEDRESELERİN ISLÂHI

Osmalı ricâl-i devletinin son devirlerde ve alel-husûs Vak’â-i Hayriyye’den sonra ettikleri hataların fikrimce en büyüğü medreseleri ihmâl eylemeleri olmuştur. Fâtih’in, Kânûnî’nin medreselere vaz’ ettikleri esas ve nizâmlar gittikçe istikmâl olunacağına, Ders Vekili Hâlis Efendi hazretlerinin cidden mevsûk, metîn ve memlû nutuklarında buyurdukları gibi alâ-hâlihi bile muhâfaza kılınamayarak, tedennî ve intîtâ mahkum bırakılmıştır. Mahmûd- Sânî ve halefleri zamanında Osmalı Devleti’nin siyâsî ve ictimâî teşkilâti baştan ayağa tecdîd ve İslâh edilmekle uğraşılırken, medreselere [6] dâir ciddî bir teşebbüs görülmüyor. Osmalı cem’i yetinde maârif yeni baştan, yeni temeller üzerine te’sîs ve tanzîm olunmak isteniliyor. Medreselerin varlığı unutulmuş gibidir. Daha doğrusu medreseler, sîrf din öğrenmeğe mahsûs müessesât i’tibâr edilerek ulûm-ı hâziranın tedrisi için büsbütün ayrı teşkilâtın lüzumuna inanılmıştır.

Halbuki, ma'lûm olduğu üzere, İslâm medreselerinde muayyen bir zamanda bilinmiş bilcümle ulûm ve tatbîkatı tedris olunurdu; asıl medreseler bir nevi dârû'l-fünûnlar (üniversiteler) olup, talebeyi onlara isâl etmek üzere idâdî ve ibtidâî dereceli mektep ve medreseler de vardı. Müslümanlar ibtidâları, zabt u istîlâ eyledikleri memâlik-i mütemed-dinede bulunan dârüttedârsleri hayilden hayliye İslâh edip, el-yevm İslâm memleketlerinin hepsinde gördüğümüz teşkilât-ı tedrisiyeyi vücûda getirmişlerdi. Kurûn-ı vüstâda Avrupa akvâmi da İslâm medreselerinden örnek olarak kendi kolej ve üniversitelerini tertîb ve tanzîm eylemişlerdi. Hatta şimdî bile Avrupa üniversiteleri birçok cihetlerden İslâm medreselerine benzer. Avrupa dârûlfünûnlarının bazıları kurûn-ı vüstâdan kalma eski binâlarını ve o binâların belli başlı taksimâtını bile muhâfaza etmişlerdir. Bizzat ziyâret ettiğim Karakovi Üniversitesi’nin eski binâsı, bizim İslâm medreselerinin aynıdır. Ortada taş döşeli üstü açık koca bir meydan, etrafta revâklarla hücreler, bir köşede dershâne... Farkı ancak tarz-ı mimârisinin Arap veya Fars ve Bizans karışık Arap olmayıp gotik bulunuşu, bir de şâdirvân yerine medresenin dühât-ı müderrisîninden Kopernik’în heykeli rezk edilmiş oluşudur. Oxford ve Cambridge dârûlfünûnlarını gezen bir arkadaşım onların da haricî eşkâli, zâhirî tertibâti İslâm medreselerine pek benzediğini nakleylemiştir. Avrupa dârûlfünûnlarının çoğunuda müderrisler bizdeki kisve-i ilmiyyeyi andırır, kurûn-ı vüstâdan kalma bir nevi cübbe ve serpûş giyerek derse girerler. Bu o kadar münteşirdir ki Fransızlar gibi eski âdetleri kökünden silip süpürmeye seven bir halkın medreselerinde bile kalmıştır. Zamanımız Avrupa dârûlfünûnlarının İslâm medreselerine cihet-i müşâbeheti daha esaslıca husûslarda dahi meşhûddur: Mesela şimdî Avrupa dârûlfünûnları, alelekser, ilâhiyyât, felsefe yahud edebiyât, ulûm veya riyâziyyât ve tabîiyyât, hukuk, tıp denilen beş şubeye ayrılmıyorlar. Aynı taksimâti, ehemmiyetsız farklarla eski İslâm medreselerinde de buluruz. Usûl-i tedrisin bile bazı tarafları aynıdır: Mesela Sorbon’da bir profesör, tipki Fâtih-teki bir müderris gibi kursî-i tedrîse çıkar, bir ilâ iki saat bütün talâkatını göstermek üzere, etrafına halka olarak toplan-

ması talebe ve âmmeye takrirde bulunur. Yoklama edilmez, hâriçten gelip dinleyene mümânaat olunmaz. Bazı şubelerin senevi imtihanları yoktur. Dersler öyle sıkı bir çerçeveye içine sıkıştırılmış değildir; Müderrisler Cem'iyeti'nin rizâ ve tasdiki şartıyla herhangi bir âlim gelip bir ders açabilir. İkmâl-i tahsil için bizim icâzetler usûl ve derecâti hâlâ bâkiridir. En âlî rütbe-i ilmiyyeyi ahz için te'lif ve münâzara (thèse disquête) istenilir; ilmî rütbeler ise, ekser memâlikte aşağıdan yukarıya doğru mülâzîm (Bachelier) müderris (Magistre= Licencié) müctehid, fakih veya kîdvetü'l-ulemâ'i'l-muhakkîkîn (Docteur) diye üçe bölünür.

Lâkin bütün bu müşâbehetlerle beraber, zamanımız Avrupa dârû'l-fünûnlarıyla İslâm medreseleri arasında gayet azîm farklar da vardır. Binâları kurûn-ı vüstâdan kalma üniversitelere girilirse, teşkilât ve tedârisâti hakkında henüz hiçbir fikir hâsil etmeden evvel, yalnız manzara-i hâriçiyyesi bile o farkı derhal göze çarptırır: Bunlar mamûr, şen ve temizdir; bizim dârûlfünûnlardaki gibi bozuk dösemeler, dökülmüş sıvıalar, çatlamış kemер ve kubbeler görünmez. Biraz gizli köşe ve bucakları mezebeleye dönmemiştir, her hücre önnünde buğú çikan bir pilav tenceresi kaynamaz.... Hücrelere girilirse o eski gotik kârgîrin içi, yirminci asır gencinin esbâb-ı huzûr ve istirâhatını tamamen te'mîn edecek vechile döşenip dayanmış olduğu görülür, nefis mobilyalar, levhalar, elektrik.... Her şey orada vardır.* Hâsılı kurûn-ı vüstâ bir kabuk içine zamanımız saklanmıştır. Üniversitenin teşkilât ve tedârisâti tedkike girişilirse, fark daha ziyâde büyür. Avrupa dârûlfünûnu ile İslâm medresesinin arası açıldıka açılır. Müşâbehetler, tipki hücrede gördüğümüz gibi yalnız kabukta olup, iç, leb, tamamen değişmiştir. Mesela dârûlfünûnun şubelere taksiminde bulduğumuz ayniyet yalnız isimlerdedir, artık ne ilâhiyyât, ne felsefe, ne hukük ve ne de tabiiyyât – bilhassa tabiiyyât- kurûn-ı vüstâdaki (yahud zamanımız İslâm medreselerindeki) hâli üzere kalmamış, pek, ama pek çok terakkî ve tekemmûl eylemiştir.

Ma'lûmdur ki Bacon ve tilmîzânı skolastikayı** tahrip ile fikr-i beseri mütekaddimîn nûfûz-ı müstebeddânelerinden kurtarıp Avrupa'da ulûm ve hikemiyâta nihâyeti görünmez derecede uzun, fakat geniş ve feyzîli bir yol açmıştır. Bu sâyede mîzânî'l-ulûm olan mantıkın kîsm-ı istikrâisi [7] ziyâde ehemiyet kesb edip mükemmellesti. Bu sâyede tabiiyyât,

* Cambridge ve Oxford'u ziyaret etmiş arkadaşımın nakline göre yazdım.

** Skolastikanın ma'nâsını anlamak için, Bacon'ın birkaç satırını naklediyorum:

"Yunanlılar kavânîn-i tabîayı bilmezlerdi, Yunanlılar dünyanın henüz sabî vaktinde gelip gittiler, ama bugün dünyamız artık bâliğ belki de ihtiyardır. Sabîlik vaktindeki bilgiler, bâliğ ve ihtiyarlar için kâfi olamaz. Bugünkü ukûl-i beseri Yunanlılar fikriyle bukavlayıp durmak câiz değildir: İnsanların fikri hür olsun, Yunan efkâriyla mukayyed olarak mahbûs kalmasın, herkes kavânîn-i tabiiyyeyi kendi tecrübeine göre öğrensin ve her hâdiseyi kendi aklıyla ölçşün..." –Kâdi Rizâeddîn bin Fahreddîn'in *İmâm Gazâlî*'sında bulduğum tercümeyi aynen aldım. Bu münâsebetle Kâdi hazretlerinin bu pek mühim kitabını herkese tavsiye ederim.– Vakit Matbaası; Orenburg.

el-yevm gördüğümüz terakki-i azîme mazhar oldu. Ulûm-ı hukukiyye de artık eski mütûn ve desâfir-i hukukiyyeden is-tintâcât-ı mantikiyyede bulunmakla iktifâ etmedi; eşhâs ve cem'iyetlerin teşekkülât ve münâsibâtını tedkik ve müşâhede ile serbest muhâkemâtta bulunarak bugünkü hâline eriştî. Hatta ulûm-ı dîniyyeye bile bu inkilâb-ı fikrî te'sîrsiz kalmadı. Âbâ-yi kenîsâiyyenin mu'teber fikir ve mütâalaalarına bağlanıp kalmış olan Katoliklik ile kütüb-i mukaddeseden (tabîî kendilerince) okunup anlanmasında geniş bir hürriyyet-i vicdân te'mîn eyleyen Protestanlık arasındaki büyük fark bu te'sîri gösterir. Hâsılı, devr-i intibâh ve devr-i teceddûd nâmını alan hareket, Avrupa'da fikr-i beseri başkalarının gözüyle cihâna bakmak mecburiyetinden âzâd edip, muhîtini bizzât müşâhede, tedkik, tâhâkî ve tecrübe ve bunlardan istinbât eylediğini usûl dâiresinde bizzat muhâkemeye sevk eyledi.

Ulûm ve hikemiyâttâ vukûa gelen bu tahavvûl-i azîm derhal Avrupa mekâtib ve medârisine nûfûz edip tedârisât başka bir ruh başka bir feyz iktisâb eylemiş oldular.

Halbuki âlem-i İslâm'da şîmdiye degein, Avrupa'nın devr-i intibâh ve teceddûdüne benzer bir hareket-i fikriyye olup geçmedi. Müslümanlar tarafından işlenmiş ulûm ve hikemiyât dokuz on asır evvelki hâlinde ileriye getiremedi. O zamanlar mu'teber usûl-i ilmî skolastika olmakla ulûm ve hikemiyât-ı İslâmiyye, mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'deki usûl-i tedâris hep skolastikaya müstenid idi. Hatta gitgide skolastika bir nevi kudsîyyet bile kazandı. Mesela hicret-i Nebeviyye'den 370 yıl kadar evvel, İskenderiye mekteb-i hikemîsi erkânından Yunaniyyü'l-asl Porfiryus tarafından te'lif edilmiş İsaoguge (Isagoge) âdetâ kütüb-i dîniyye arasına girdi; –yine hicret-i Nebeviyye'den dört asır kadar akdem yaşamış Batlarmyus'un kozmoğrafyadaki nazارına itiraz âdetâ dine taarruz gibi telakki edilir oldu! Çoğu Yunanlılardan ahz u telakki kılınmış olan ulûm u hikemiyât böylece dinî bir hisâr ile muhâfaza ve müdâfaa kılınıp bugüne kadar mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'nin tedârisât-ı ilmiyye ve hikemiyyesinde esas oldu.

Tekâmûl-i tabîilleri bu sûretle sekiz on asır evvel inkitââ ugrayan mekâtib ve medâris-i İslâmiyye ise bütün âlem-i İslâm'ın hayât-ı dünyeviyye ve uhreviyyesinin munazzamı idi. Din ve dünya, hayât-ı fâniyye ve ebedîyye buralarda öğreniliyordu, bunlar vasıtasyla ehl-i İslâm'a neşrolunuyordu. Medâris-i İslâmiyye'nin, maârif-i İslâmiyye'nin inkitâ-i tekâmûlü âlem-i İslâm'ın yerinde saymasını intâc eyleyecekti ve filvâki öyle de oldu. Bu cihetle, Hilâfet-i Uzmâ-ı İslâmiyye'yi hâiz olan Devlet-i Osmâniyye'yi, Avrupa maârif ve medeniyetinden istifâde ile İslâh ve tanzîme kalkışan zevâtin cem'iyet-i Osmâniyye'de her şeyden evvel nazar-ı dikkatlerini celb eden müessesât mekâtib ve medâris-i İslâmiyye olması iktizâ ederdi. Bu zevât Avrupa'yı görmüş, tedkik etmiş olduklarından esbâb ve sûret-i tekâmûlunu, ulûm ve maârifin o tekemmûlde ifâ ettiği vazîfeyi, hiç olmazsa mümâmenel elbette biliyorlardı. Avrupa mekâtib ve medârisinin kurûn-ı vüstâdaki hâllerinden şimdiki yüksek seviyeye nasıl tereffü ettiklerini de şüphesiz öğrenmişlerdi. Zuhûru mu-

hakkak her türlü müşkilâta göğüs gererek, Avrupa'da asırlarca süren tekâmül-i batîyi, mehmâ-emken tesri ile mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'yi kurûn-ı vüstâdaki hâllerinden kurtarıp Avrupa mekâtib ve medârisi şekline ifrâğa çalısmak vazifelerinin akdemi idî. Halbuki zevât-ı müşârûn-ileyhim mekâtib ve medâris-i mevcûdeyi ihmâl eyleyerek Avrupa teşkilât-ı tedâriyyesini onlardan tamamen ayrı nakl ü garsa giriştiler. Eğer cem'iyet-i Osmâniyye büsbütün medeniyetsiz veyahud üç dört asır evvelki Rusya gibi medeniyet-i mahalliyyesi pek zaif ve ibtidâî olsa idi, bu usûlün belki o kadar mehâzîri görülmezdi; zîrâ ithal olunmak istenilen maârif ve medeniyet, muhâfaza-i vücûd ârzû-yi tabiiyle kendisine karşı kiyâm edecek ciddi bir münâzî bulmazdı. Lâkin medeniyet-i İslâmiyye kadîm ve kavî bir medeniyet olmakla, onun dâhiline bi'n-nüfûz İslâh ve ikmâline çalışılmayarak, ona muvâzâten yeni bir medeniyet ve maârif kurmaya kalkışmak ergeç mağlubiyete mahkum ve beyhûde bir iş ile uğraşmak demekti. Filhakika ahâlî-i İslâmiyye'nin hüviyyet-i ma'nevîyelerini teşkil edip hayat-ı şahsiyye ve ictimâiyelerini tanzîm eyleyen dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin rüesâ ve huddâmi, ta'bîr-i dîgerle her bir müslîmin doğmasından ölümesine kadar bîlcümle âvân-ı mühimme-i hayatında mürsid ve istinatgâhi olmak haysiyetiyle ahâlî-i İslâmiyye üzerinde en ziyâde hâiz-i hûkm ü nüfûz olan zevât, yani ulemâ-yi İslâm, hâliyle ibkâ olunmuş o medâristen, sekiz on asırdan beri cihânın görüp geçirdiği tahavvûlâtâ bîgâne bir halde, yetişip çıktıkları. Diğer taraftan küçük bir küme de İslâhâtçı bey ve paşaların rüşdiye ve idâdiyelerinde ikmâl-i tahsîl eylemiş bulunacaktı. Dünyaya büsbütün ayrı nokta-i nazardan bakan bu iki sınıf birbirileştirile pek çetin uzlaşabilirlerdi. Unutulmamalıdır ki evvelce devlet mansıblarının bir kısmı medrese yetiştirmelerine münhasır iken, Mekâtib-i Nizâmiyye'nin teşekküründen i'tibâren o mansıblar Mekâtib-i Nizâmiyye mezunlarına verilmeye başlanmış ve bu cihetten araya bir de esâs-ı hayat olan iktisâdî rekabet girmiştir. Memleketcinde olup geçen ve-kâyie az çok göz kulak olan herkes, ibtidâ-yi tanzîmâttañ i'tibâren ekseriyet-i ulemâ-yi İslâm ile taht-ı nüfûzlarındaki ekseriyet-i ahâlî-i İslâmiyye'nin teceddüdâtâ ve teceddüdâtın evlâdi demek olan mekteplerde ne nazarla bâkmakta olduğunu şüphesiz görmüş ve anlamıştır. Menâfi'i İslâmiyye'ye pek mugayir bütün bu ihtilâfatın masdarı, medâris-i İslâmiyye'nin ciddi İslâhına çalışılmaksızın onlara tamamen yabancı, meydân-ı fîr ü maîsette rakîb mekâtib ve Medâris-i Nizâmiyye'nin te'sisi olmuştur. İhtilâf-ı mezkûr ise, cem'iyet-i Osmâniyye'nin devr-i tanzîmâtın ibtidâsınañ beri sur'at-ı terakkisine engel olan avâmilin en mühîmlerden birisidir. Bunun içindir ki en başta [8] İslâh-ı medârisin ihmâlini son devir Osmanlı ricâl-i devletinin en büyük hatalarından addde cesâret eylemiştî.

Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan mektep ve medreselerin adem-i İslâhı Devlet-i Osmâniyye hayat ve istikbâli için böyle netâyic-i muzirra tevlîd ettiği gibi bütün âlem-i İslâm'da vesâit ve usûl-i tedârisin, sûret-i telakkî-i ulûm u fûnûnun en azdan bin yıl evvelki hâlinde donup kalmış ol-

ması, âlem-i mezkûrun acz ü inhitâtına başlıca bir sebep olmuştur. Bilâ-tedâkî ü tahkîk verilmiş hükümlerle mestûr olmayan nazarlar, âlem-i İslâm'ın bu illetini derhal secerler. Osmanlıların istişâh ile dâimâ lezzet alındıkları Frenk muharirleri, bu hakikati ikide birde yazdıkları gibi (Nitekim geçen gün Yeni Gazete İslâh-ı medâris münâsebetiyle de bir Mös-yö Mîsmer'den bahsetmiştir) müslüman fuzalâsının nüfûz-nazar sahibi ve şecî' olanları da* defeâtèle tekrâr eylemişlerdir. Ez-cümle muhterem İsmail Bey Gasprinski bütün hayat-ı umûmiyyesini âlem-i İslâm'ın hayat ve bekâsı için lâ-bûd iman eylediği üç dört fîkrin beyne'l-müslîmîn neşrine hasr eylemiştir ki bunlardan bilâ-şübhe birincisi mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'nin icâb-ı zamâna göre İslâhî fikridir.

Mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'nin (ve binâenaleyh ulûm ve maârif-i İslâmiyye'nin) terakkî ve tekemmûl yolunda diğer akvâm ve milelinkine nisbetle pek geride kalması, yalnız ehl-i İslâm'a değil, bizzât dîn-i İslâm'a da külli zarar dokundurmuştur: Dîn-i fitrî olan İslâm ehlî tarafından kemâ-yenbağı anlaşılıp, benî besere gereği gibi telkin olunabilse idi; intişâri bugün gördüğümüz gibi ekseriyetle medeniyetçe geride kalmış akvâm arasına mı inhisâr eylerdi? En medenî kavimler içinden mü'minler toplayamaz mıydı? Halbuki şimdî maatteessüf meşhûdumuz olan nedir? Min külli'l-vûcûh müterakkî oldukları gayr-ı kâbil-i inkâr bulunan akvâm-ı garbiyye efrâdına –uç beş Ingiliz ve Amerikan müstesnâ-dîn-i hakki kabul ettirebiliyor muyuz? Neşr ü i'lâ-yi din şöyle dursun, efrâd-ı müslîmîn medeniyet-i garbiyye ile sıkı ve devamlı temasta bulundukça itikadlarına zaaf târî olmuyor mu? Ulemâ-yi İslâm dîn-i İslâm'ı değil hür-endîş hukemânnın, hatta Nasrânî ulemânnın bile mühâcemâtından yâr u ağıyârî iknâ edebilecek bir sûrette müdâfaa kılabilirler mi? Muhterem hocam Hâlis Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi "Fikrimizi serbest söyleyelim, acı acı hâkîkatleri umûmun enzâr-ı intibâhâna meksûf bir sûrette arz eyleyelim ki hatamızı anlayalım..." Yakın zamanlara kadar hürriyyet-i kelâmiyyeye nâil olmamış bulunan Osmanlı müslümanları bu babdaki müşkilâti tamamen takdir edemiyorlarsa Misir'da, Hind'de, hatta Rusya'da sâkin dîndaşlarına sorsunlar.

"Münâzarât-ı dîniyyede serbestî" mes'elesi ulemâ-yi İslâm için fevkâlâde hâiz-i ehemmiyyettir. Bu babda Tatarca yazılıp dört sene evvel Kazan'da basılmış bir risâlenin hâtimesini aynen naklediyorum: "Delâil-i fi'liyyeye müstenid beyânât-ı sâlifeden anlaşılmıştır ki bugün dînî münâzâradâ bulunacak Rus ve Tatar ulemâsi arasında ilimce kuvvet bir derecede değildir, Rusların ilmi Tatarlarından kat kat fazladır. Binâenaleyh hür dînî münâzârların galebe-i hakla hitâm bulacağı şüphelidir. Maamâfih zamanın icâbına, dehrin arzusuna karşı gelinemez: Dehr ve zaman hürriyet istiyor,

* Hindistan'da "Aligerh" dârû'l-fünûn-ı İslâmîsini te'sis eden Seyyid Ahmed Hân, Kazan'da "Medrese-i Muhammediyye"yi açan Damolla Âlimcân El-Bârûdî, "el-Ezher"î İslâha kalkışan Şeyh Muhammed Abdûh, Orenburg'da "Medrese-i Hüseyîyye" müderrisîninden Kadi Rizâeddîn bin Fahreddîn... bu zevât-ı şerîfîn en çabuk hatırlayıp geleneindendir.

bugün, yarın, ya öbürsü gün elbette hürriyet doğacaktır. Külli âtin karîb... Karîb-i âtîye bugünden dakika fevt etmeyecek hazırlanmak, umûmiyetle ulemâ-yı İslâm ve husûsiyetle müslüman Tatar ulemâsının boynuna borçtur, farzıdır.”*

Bugün bu sözlerin vekâyile kısmen teeyyûd ettiğini kêmâl-i teessüfle müşâhede ediyorum. Ortodoks misyonerleri neş-riyâtlarıyla İslâm'a mütemâdî hücumda bulunuyorlar da hiçbir ciddi ve sağlam mukâbele görmüyorlar... Henüz bir hafta akdem Rusya'da sâkin kardeşlerimden birisi mektubuna leffen misyoner Kasis Darwinky'nin *Îsâ ve Muhammed* ünvâniyla, Moskova civarı ahâlî-i İslâmiyyes arasında dağıtılmak üzere yazıp bastırıldığı bir varakasını göndermişti. Misyoner efendi işbu varakasında Hazret-i Îsâ (a.s.)'ın Hazret-i Muhammed (s.a.)'den âlî dereceli olduğunu ve binâenâleyh Nasrâniyyet'in İslâm'a fâik bulunduğu iddia ediyor. Ve bu iddiyasını *Kur'ân-ı Şerîf*'ten istîhrâc zu'munda bulunduğu on delil ile isbâta yelteniyor. Varakayı gönderen kardeşim mektubunda diyor ki: “Buna cevap yazmak hakkında söz çok oldu, mollalara da mürââaat çok oldu, ama cevap yazmaya hiç kimse cesâret edemedi.” Bu cesâretsizlik Rusya'da hürriyet-i kelâmiyye henüz iyice takarrûr etmeyişine atfoulabilse bile Rusya müslümanları arasında münteşir dîn-i Muhammedi'nin pek de lehinde yazılmamış olan Tatarca eserlere ciddi ve esaslı mukâbelelerde bulunamamak, cehlden başka bilmem ne ile tefsir edilebilir?.. Dozy'den mütercim “Târîh-i İslâmiyyet” ile İstanbul'da açılan münâkâşât, mezkûr kitabın memâlik-i Osmâniyye'ye men'-i duhûlü tedbîr-i idârisinden sarf-ı nazar olunursa, henüz kapanmış demek olduğundan, ondan bir netice çıkarmaya kalkışmak daha erkendir. Bu münâsebetle yalnız şunu arza lütûm görüyorum ki bir sıra gelecek Dozy'nin tarihine benzeyen kitaplar memâlik-i Osmâniyye'de elbette yine zuhûr edecek-tir: Müller'in, Sprenger'in, Renan'in, De Sussy'nin, Renac'-in... ilh. alel-umûm edyâna ve alel-husûs dîn-i İslâm'a dâir yazdıklar, Darwin'in, Buchner'in, Haeckel'in, Quine'un, Nietzsche'nin Buckle'in... ilh. hür-endîşâne âsâri İstanbul kitap pazarına Türkçe olarak gelip çıkacaklardır. Tercüme eden bulunmazsa Fransızca, [9] Almanca ve İngilizceleri alınıp okunacaktır. Men'-i tercüme ve hatta men'-i dühûl kâfi bir tedbir olamayacaktır. Binâenâleyh bunların şerrinden ehl-i İslâm'ı siyânet edebilecek ancak ulemâ-yı İslâm'ın fazilet ve fakiheleridir. Bu evsâf ise bilhassa mekâtib ve medâriste istihsâl olunur.

Bütün bu yazdıklarmdan Osmanlı müslümanlarının alel-umûm ehl-i İslâm'ın, hatta dîn-i İslâm'ın beka ve saâdetinde mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'nin ne azîm vazifesi olduğuna itikadım, artık tamamıyla anlaşılmıştır. Bu cihetle İstanbul'da medâris-i İslâmiyye'nin İslâhîna teşebbüs havâdis-i mühimmini haber alır almaz ne derecelerde sevindiğim kolay tasavvur olunabilir. Ve zaten dinini, dindaşlarını seven her muslim de benim kadar sevinmiştir. Elhamdüllâh!

* Y. Akçuroğlu. *Dinî Münâzaralarda Erkincilik Hakkında*, Kazan, Haritonof Matbaası 1906.

Bu teşebbüs ile son devirlerde irtikâb olunan en büyük hatalardan birisinin tamirine ilk adım atılmış oluyor. Allah'a duâ ve niyâz edelim ki diğer adımlar da bunu velî etsin!..

12 Saferü'l-hayr 1328

Lâ.

MEVLİDİ SÜLEYMÂN ÇELEBÎ HAZRETLERİ

Her ne zaman mevlid-i şerîf cem'iyetinde bulunmuş olsam nâîl-i zevk-i ma'nevî olurum. Bu sebeple Mevlidi Süleymân Çelebî kuddise sirruhu hazretlerine karşı kalbimde büyük bir muhabbet vardır. Bir vakitler gerek kendi tercüme-i hâli gerek manzûme-i mergübesi hakkında tedâkîkât ve tetebbuâtta bulunmuş idim. Cem' ü telfîk edebildiğim ma'lûmatı; risâle-i mu'teberenizin mesleğine müvâfik olması i'tibâriyle; belki neşredersiniz ümidiyle tâstîr ettim ve taraf-ı âlîlerine gönderdim. Şeref-hulûl etmek üzere olan mâh-ı Rebî'ülevvel hasebiyle neşrine münâsebet de bulunabilir.

Süleymân Çelebî** hazretlerinin te'lîfine hâmerân-ı gayret olduğunu manzûme-i mergübe-i Mevlid-i Şerîf filhakika tâzîr ü taklîdi gayr-ı kâbil âsâr-ı makbûledendir. Dört yüz seneden beri fuzâlâ-yı Osmâniyye tarafından vilâdet-i amîmetü'l-meymenet-i hazret-i risâlet-penâhî hakkında lisân-Türkî üzere lâ-yuad âsâr-ı ber-güzide keşîde-i silk-i ta'zîm ü tekîrîm kılınmış fakat hiçbiri Süleymân Çelebî hazretlerinin manzûmesi ka'bina vardıramamıştır.

O şeref ve rağbeti ancak o nâzim-ı muhterem kazandı. Büyükerlerin biri Süleymân Çelebî hazretlerinin manzûme-i âşikânesi hakkında bu hakikati isbâten:

*Dört yüz seneden beri efâzîl,
Bir söz demedi ona mümâsil

Tâzîreine çok çalıştu yârân,
Kaldi yine bikr, misl-i Kur'ân*

buyurmuştur ki sözündeki isâbet âşikârdır.

Bu zât-ı muhterem cidden âşik-ı sâdîk ve fazîlet ü ma'rifet-i zâtiyyesiyle meşhurdur. Nazm-ı bedînde o kadar es-râr ve hakâyık, o kadar nikât ve dekâyîk cem' eylemiştir ki insan; nazar-ı hakikat ile bakacak olursa o âşik-ı sâdîk-ı Nebevî'nin irfânına meftûn ve vûs'at-i tasavvur ve azamet-i tâhayyüldeki iktidârına hayran olur.

Mevzûunun derece-i ulviyyesini beyânda lisânın kâsır olduğu:

*Şeş cihatetten ol münezzez Zü'l-celâl
Bî-kem ü keyf âna gösterdi cemâl*

** Hazret-i nâzim'in zamanında efendi yerine çelebî kullanıldığı tarihen anlaşılıyor. Bir eserde gördüm ki: “Çelebî” çeleb ile yâ-yı nisbetten mürekkebdir. Çeleb Türkânlı lisânında esmâ-yı hüsâ-yı Rahmân'dan bir isimdir. Şu halde çelebî denildikte şer'-i Nebevîyi âlim umûr-ı dîn-i Mustafâvîyi ârif, ilm ü amelde kâmil olan zât olduğu anlaşılır. Ve çelebî salâh-ı a'mâl ve sıfat-ı ilm ü kemâl ile muttasî olan her zevât-ı kirâma itlâk olunur imiş.

*Bî-hurûf u lafz u savt ol pâdişâh
Mustafâ'ya söyledi bî-îstibâh*

ebyât-ı latîfesi tarz-ı beyânındaki san'at-ı rakika doğrusu hazret-i nâzîm-ı muhtereme mahsûstur denilebilir. Süleyman Çelebî hazretleri cennet-mekân Yıldırım Bâyezîd Hân hazretleri zamanında yetişmiştir. Lisân-ı Osmânî'nin henüz teşekkül ettiği bir zamanda menkîbe-i mebrûkeyi nazma muvaffak olmuş; hakikaten havârik-ı muvaffakiyyâtta ma'dûd olabilir.

Vücdûuya iftihâr olunacak bir muharririmizin tedkikine göre iktidâr-ı nazm u şâiriyyet Süleyman Çelebî hazretlerine büyük pederleri Şeyh Mahmûd nâm zâtten intikâl etmiştir. Sultan Orhan hazretlerinin şehzâdesi Alâeddîn Paşa bir emel-i ulvî-i fâtihâne sevkine ittibâen bir miktar guzât-ı kîrâm ile ilk defa Rumeli'ye geçikleri zaman Şeyh Mahmûd tehiyye-i gazâ niyetiyle şehzâde-i müşârûn-ileyhe gönderdiği duânâmeye:

*Velâyet gösterip halka suya seccâde salmışın
Yakasın Rumeli'nin dest-i takvâ ile almışsin*

beytinî derc etmiş ve kendisinin nazma muktedir olduğunu göstermiştir. İşte Süleyman Çelebî hazretlerinin ceddi bu zât-ı mükerremdir. Onun mahdûmu İvaz Paşa olup Süleyman Çelebî ile meşhur şâirlarımızden Atâyi merhûmun pederleridir.

Hazret-i nâzîm-ı muhterem Bursa'da zînet-sâz-ı âlem-i şühûd olup mebâdî ve makâsid-ı ulûm-ı akliyye ve nakliyyeyi Bursa'da tâhsil etti. Zamanının fuzalâsi sırasına geçti. Zühd ü takvâda ileri gitti. Salâh hâli, fazl-ı irfâni şâyi olunca müşârûn-ileyhe Alâeddîn Paşa'nın necl-i necîbleri Süleyman Paşa kendine yâr-ı cân etti. Hatta bu delâletle Yıldırım Bâyezîd Hân hazretlerinin şeref-i sahâbet ve iltifâtına bile nâîl oldu. Nihâyet Dîvân-ı Hümâyûn'a imam olup hayli zaman bu hizmet-i şerîfede bulundu.

Hâkân-ı müşârûn-ileyhin dâmâd-ı muhteremleri nokta-i dâire-i kemâl, kidve-i ricâl "Seyyid Muhammed Şemseddîn en-Neccârî" nâm Emîr Sultan kuddise sirruhü'l-mennân hazretlerinin bu sırada şeref-i sohbet-i aliyyelerine nâîl olarak berekât-ı hüsn-i nazar ve terbiyeti ile de perver-şiyâb-ı feyz ü kemâl ve dâhil-i zümre-i ehl-i hâl olmuşlardır.

Yıldırım Bâyezîd Hân hazretlerinin irtihâllerinde Emîr Sultan'ın emirleriyle Bursa'da Ulu Câmi-i Şerîf'e imam olular.

Âhir ömrlerine kadar bu hizmet-i aliyyeyi ifâ etmiştir. Şehzâdegândan Süleyman Çelebî dahi hazret-i nâzîm-ı muhterem hakkında pek büyük iltifâtlar gösterdiğini âsâr-ı eslâf bize bildirmektedir.

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Tezkire-i Latîfi'de şöyle nakl olunur ki: -Menkîbe-i Mevlid-i Şerîf manzûme-i mübârekesinin tertîb ü tanzîmine bir hâdise-i garîbe sebep olmuştur; o zaman Bursa'da vâzin biri esnâ-yı va'zda [10] es-tâizü-billâh¹ (لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسْلِهِ) âyet-i kerîmesini tefsir sırasında bu âyet-i celîle mûcîbinde ben Nebîyy-i âhirü'z-

zamânı sâirinden tâfdîl etmem demesiyle müstemîm meyâ-nında ulemâ-yı Arab'dan bir zât-ı âlî-kadr tarz-ı ifâdeden müteessir olarak delâlîl kâtia ve berâhîn-i sâtiâ ile vâiz-i merkûmu ilzâmen "Bu babda izâle-i cehl edememişsiniz, ilm-i terfsîrde noksânınız vardır. Âyat-ı kerîmenin nâsihinden, mensûhundan, müsâbihinden gâfisiniz, rusûl beyninde fark yoktur demekten maksad-ı ilâhî "Allahu a'lem bi-murâdihi" emr-i risâlet ve husûsî nübûvvettedir, yoksa merâtib-i fazilette değildir. Eğer âyet-i kerîmenin ma'nâsi min cemî'i'l-vücûh demek olsaydı estaîzü-billâh² (بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ buyurulur muydu)" deyip vâizi iskât eylemiştir. Cahil vâizin şu hâli Bursa'da şü'yû bulunca keyfîyet Süleyman Çelebî hazretlerinin sâmia-i itlâîna vâsil olmasıyla pek müteessir olup seyyidü'l-enâm ve efîdal-i enbiyâ-yı kîrâm aleyhis-salâtu vesselâm efendimiz hazretlerinin ulûvv-i kadr-i risâlet-penâh-ı ekremîlerinden bâhis olmak üzere sûret-i vilâdet-i cenâb-ı nübûvet-penâhîlerini ve mu'cizât-ı celîle-i Ahmedîyyelerini musavvir olan manzûme-i makbûleyi irticâl ve istî'câl ile tertîb ve tanzîm ve şu âlemden ibkâ-yı nâmına da hizmet etmek üzere kütûbhâne-i aşk u irfâna yâdigâr olarak tevdî eylemiştir.

Hakkında Âlî merhûm şu satırları yazar:

"Süleyman Çelebî mevlid-i Nebî hizmetini kendüye lâ-zim etmiş, el-hak bir kitâb-ı müstetâb eylemiştir ki lisân-ı kaleme beyân-ı rakama gelmesi bir saat-i saîdde vukû' bulup belki ekser kevâkîbin burc-ı şarkta iktirânına râst gelip sâl-be-sâl nice bin meçâlis-i vâcîbü'l-iclâde okunur. El-hak müessir edâlar ile nazm eylemiştir. Nice mevlid-i Nebî manzûm dahi vardır; lâkin birisi ne ele alınır, ne kimsenin gözüne dokunur. Süleyman Çelebî ise menkîbe-i mevlid-i şerîfini gûyâ ki tâlim-i Rûh-ı Kuds ile söylemiştir."

Filhakika öyledir bu yoldaki âsârın en makbûlü, en belîgidir.

*Hem sekiz yüz on ikidir târihi
Bursa'da oldu tamâm bil ey ahî*

Târih-i inşâdını gösterir ki beş yüz küsür seneden beri eyâdi-i ihtiârâmda olduğu müstebân olur.

Abdullahî Gazzi hazretlerinin Kible-nûmâ-yı Ka'beti'l-Uşşâk nâm eser-i mergübunda kerâmât-ı aliyye ve ahvâl-i acîbelerinden bahsolunduğu gibi mukarreb-i Hazret-i Nebevî olduğuna mahz-ı tevfîk ve feyz-ı ilhâm ile yazılmış olan eser-i dil-pezîri bürhândır.

Nezd-i celîl-i peygamberîde mazhar-ı kabûl-i tâm olduğuna; âsîrlardan beri bunca manzûmelere hakk-ı rûchâna mâlik olmasıyla kanâat hâsil olur.

Süleyman Çelebî hazretlerinin bu manzûme-i mübârekesi az vakit zarfında şöhret-gîr-i âfâk-ı âlem olup her tarafta teberrüken okunmağa başlamış ve hoşnûdî-i Cenâb-ı Nebevî'yi isticlâba vesile olsun ümîd-i şefâat-hâhânesiyle ihtiyâr-ı tekellüfat olunagelmiştir.

Bursali Rıza Efendi merhûm nûsha-i sahîhasını elde ederek tab ettirmiş ve bu hizmeti erbâb-ı aşk u muhabbet nezdinde pek kıymetli görülmüştü. Zîrâ müstensihlerin seh-

¹ Bakara, 2/285.

² Bakara, 2/253.

vinden kurtulamayan bu eser-i celile zaman zaman çok şeyle ilâve olunarak hemen hemen aslını gâib edecek râddeye gelmiş idi.

*Ey Hudâ'dan lutf-i ihsân isteyen
Mevlid-i pâk-i Resûlullâh'a gel*

kasîdesi mevlid kitaplarının baş tarafına yazılmış ise de bunun nâzımı 1207 senesinde irtihâl-i dâr-i bekâ eden ve şiirde "Vâlî" tahallus eyleyen Kadiasker Abdurrahmân Efendi o-lup Süleymân Çelebî hazretlerinin değildir. Bir de hazret-i nâzim-i muhterem irtihâl-i Nebevi'yi musavver hiçbir şey yazmamıştır. Bu ve emsâli şeyle sonraları başkaları tarafından ilâve olunmuştur. Zaten dikkatlice okunursa kendiliğinden tezâhür eyler.

Bu manzûme-i makbûlede çok rumûzât-ı latîfe vardır. Onlara husûl-i ittlâ'dan sonra okunur veya istimâ' olunursa neş'e-i kâmilenen zuhûru şüphesizdir. Kulak dolgunluğu ile söylece dinlemek başka, esrâr-i maânnî-i dakikaya vukûf hâsil ederek dinlemek yine başkadır.

Cân kulağıyla dinler iken terk-i hayat-ı müsteâr eden âşıklar da görülmüş ve işitilmiştir.

Hazret-i nâzim-i muhterem azm-i âlem-i lâhût eyledikte kitâb-ı aşk vücûdları Bursa'da Çekirge'ye yakın bir mahalle ihzâr olunan mahfaza-i kabre konulmuştur. Kaddeşallâhu sîrrahu ve nefeanallâhu berekâtuhu ve füyûzâtuhu âmîn.

Mükerrerden ziyâret şerefine mazhar olduğumdan dolayı hamd ü şükür ederim. Kabr-i şerîflerinin üzerinde demir parmaklıktan bir kubbe ve etrafında şebeke olup mezar taşında şöyle yazıldı:

(Manzûme-i menkîbe-i vilâdet-i Nebeviyye aleyhi's-selâm ve't-tahîye müellifi Süleymân Efendi hazretlerinin merkad-i müteberrekidir. Aleyhirrahme velgufrân rûh-ı pür-fütûh-ı âlîlerine lillâhi teâlefâtihâ)

Hüseyin Vassâf

TÂRÎH-İ İSLÂMIYYET ESER-İ MA'HÙDUNA EBUZZIYÂ TEVFİK EFENDİ'NİN YAZDIKLARI TAKRÎZ HAKKINDA TEDKİKÂT

Tasvîr-i Efkâr sahibi ve Antalya meb'ûs-ı muhteremi Ebuzziyâ Tevfik Beyefendi'nin mahûd *Târîh-i İslâmiyyet*'in men'i hakkında hükûmetçe müttehaz karar aleyhine Tasvîr-i Efkâr'ın 267 adedli nûshasında hâmerân oldukları mütâlaât ve mülâhazâtın *Sirâtimüstakîm*'e tealluk eder cihet görürmemekle beraber memleketimizde eser-i mezâkûra karşı ilk bâb-ı mübâhaseyi açmış olmak ve mütâlaât-ı meşrûha eser-i mâhûdun lehinde bulunmak hasebiyle taâglît-i efkâri mûcîb olması muhtemel bulunan mülâhazât- mesrûdenin her türlü sû-i tefehhûme mahal kalmamak üzere gazetemiz sütûnlarında zemîn-i tedâkîk ittihâzi münâsib görülmüştür:

Tasvîr-i Efkâr refîkîmizin beş buçuk sütûnunu işgal eden bu tavili'z-zeyl makâleyi 16 esâsa ircâ edebiliriz:

[11] 1- Hükûmet eserin mâhiyetini anlamaksızın memnûiyet kararı ısdâr eylemiştir. Zîrâ i'lân-ı resmîde biri isme

diğerî zât-ı telîfe üçüncü müellife dördüncüsü nev'-i te'lîfin kânûna cihet-i teallukuna ait dört hata vardır: Kitabın ismi "Târîh-i İslâm" değil *Târîh-i İslâmiyyet*'tir. Kitap Abdullah Cevdet Bey'in eser-i te'lîfi değil, tercumesidir. Kitap Leiden dârû'l-fünûnu muallimlerinden Profesör Dozy'nin eseridir. Eser gazete veya resâil-i mevküteden değil, bir te'lîf yani kitap olduğundan 35'inci madde ile her türlü münâsebetten ârîdir. Zîrâ matbûât kânûnun 35'inci maddesi aynen söyledir:

"... Memâlik-i ecnebiyyede ve eyâlet-i mümtâzede (?) matbû gazete veya resâil-i mevkütenin memâlik-i Osmâniyye'ye men'-i neşr ü tevzî Meclis-i Vükelâ'da ittihâz olunan bir karâr-ı mahsûsla vâki olur ve yalnız bir numarası Dâhi-liye Nezâreti'nden verilen bir emir üzerine men' edilebilir."

Bu Esasa Aid Tedkikât:

Meclis-i Vükelâ'nın kararı ve bu kararın sûret-i i'lânı tâtie edilmekte olmasından dolayı bu babda beyân-ı mütâlaa sadeden hâriç kalır. Maamâfih alâ sebili'l-istîtrâd şu esasin bazı cihetleri hakkında nazar-ı dikkati celb etmek bî-tarâflı muktezâyâtna münâfi düşmez. Fakat evvel emirde sunu söyleyelim ki elfâz münâkaşasından son derecelerde muhteriz ve müteneffiriz. Hatta meslek eserlerinde bile bu vâdîdeki tedâkîki zâid görürüz. Lâkin bu mebhaste ilcâ-yı zarûretle birkaç söz söyleyeceğiz.

Muharrir-i makâle i'lân-ı resmîdeki lafîz hatalarını ta'dâd edip duruyor. Fakat aynı zamanda eseri iki zâta nisbet etmek mecburiyetinde kalarak tenkîd ettiği hatayı kendisi de irtikâb ediyor. Dikkat olunduğu üzere eser Cevdet Bey'in te'lîfi değil tercumesidir dendikten yani eser tamamiyle bir tercüme telakki ve ona hasr-ı muhâkeme edildikten sonra müellife ait hata; kitap (Leiden) dârû'l-fünûnu muallimlerinden Profesör Dozy'nin eseridir sûretime tashîh olumuştur. Maksûd olan eserin tercüme olduğunu beyândan sonra artık müellif hakkındaki hata bu cihette aranmak lazımlı gelir. Terfîbât-ı mantıkîyye bunu icâb eder: Meclis yanılmıştır, te'lîf dediği eser tercümedir ve bu tercümenin sahibi Abdullah Cevdet Bey değil fulândır denerek müellifde de hata edildiği isbât olunur. Yoksa i'lân-ı resmîde Dozy'den ve eserinden asla bahsedilmemiş iken tashîhât-ı vâkiâda müellifde de hata edilmiş demek hatâ-yı mahzdan ibâret kalır. İnsanlar cümleten hata ve nisyâna ma'rûzdurlar. Sehlî't-tefehhüm bu kabîl hatîâti i'zâm eden zevât tashîh-i hata vâdîsinde bile gîrîve-i hataya düşmekle musâb olurlar. Zellât-ı gayordan istifâde dâiyyesinde bulunanların zellâtından da istifâde edenler bulunur.¹

Aynen naklolunan 35'inci maddedeki eyâlet-i mümtâze ta'bîri önüne muharrir-i makâle istifâhâm işaretî koymuş. Nazar-ı dikkatimizi celb etti. Maddenin medîsteki müzâkerâtını tedâkîk için Takvîm-i Vekâyi koleksiyonuna mûrâcaat ettik. Mecliste her iki kîrâatînde de eyâlet-i mümtâze ta'bîrinden ârî olarak okunmuş olduğunu anladık. Demek oluyor ki bilâhare bu kaydı a'yân ilâve etmiş. Tâdîlât üzerine meclise iâde edildikten sonra cereyân eden müzâkerâti dahi tedâkîk

¹ "Kînarsan kînanırsın"

ettik. Bu ilâve için mecliste asla bir münâkaşada bulunulmadığını öğrendik. Hâtıramızı bir suâl işgal etti: Muhammâr-i makâle olan meb'ûs-ı muhterem; maddeyi bir sene sonra gazetesine hîn-i naklinde vaz' edecek istifhâm işaretine bedel vaktiyle müzâkerâtta hazır bulunarak kânûn nâmına şu mübhemiyeti izâleye medâr olacak suâlleri niçin irâd etmedi? Li-ma'zeretin mecliste bulunamadıysa niçin maddeler kesbi kânûniyyet etmeden evvel bu mes'eleyi tebyîn-i hâkikat için gazetesinde mevzuâbahis eylemedi? Gaflet ve zu-hûl vâki olmuş ise bu hareket vazîfeye karşı bir eser-i lâkaydî değil midir? Lüzum görülmemiş ise bugün bu işareti vaz'a sâik nedir? Mecliste bir madde vardır: Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi nakz etmeye sa'y ederse sa'y merdûddur. Bugün bu madde meb'ûs-ı muhteremin hareket-i vâkiyasına tam mahall-i tatbîk olmuyor mu?

Bu kitabın 35'inci madde ile bir münâsebeti yokmuş, ne gibi münâsebet aranıyor? Madde gazetelerden resâil-i mevküteden bahsediyor. Te'lîfe, kitaba şümûlü olamaz, kitap men' olunamaz mı? Yoksa kitap men' olunabilir fakat bu maddeye tatbîk olunamaz mı, denmek isteniliyor. Muhammâr-i makâle buralarını mübhem bırakmıştır. Birinci ihtimali ele alalım: Kitap da men' olunabilir. Zîrâ men' kânûnen matbûât cerâimi için bir ceza olarak kabul edilmişdir. Gazete ve resâil-i mevkütedeki neşriyât men' cezasını müstelzim bir mâhiyyette takdir olunur ise Meclis-i Vükelâ bu babda bir karar ittihâz ederek men' cezasını tatbîk eder. Gazete ve resâil-i mevküte için bu men'i matbûât kânûnun 35'inci maddesi ihtiyâz etmektedir. Kitaplara gelince bunu da matbaalar kânûnunda buluruz. Zîrâ bu kânûnun kütüb ve resâil-i gayr-i mevküteye dâir olan ikinci fasılının 7'nci maddesinde aynen şu sarâhate musâdif oluyoruz: (Matbûât kânûnunda cerâim-i matbûât hakkında münâderic ahkâm-i cezâiiye kütüb ve resâille vâki olan neşriyâtı dahi şâmildir.) Burada cûrum kitabın muhtevî bulunduğu neşriyâtı. Neşriyâtı cûrm hâline ifrâğ eden meclisin kararıdır. Bu kararın yalnız gazete ile resâil-i mevküteye inhisâr edeceğini dâir elde bir madde olmadığı gibi 35'inci maddede buna dâir bir kayıt dahi yoktur. Mefhûm-ı muhâlifiye istidlâl ise merâci-i tefsîriyyemizin kabul eyleiği kavâid-i istinbâtiyyeye mânidir. Zaten men'in Meclis-i Vükelâ kararıyla olacağı hakkındaki nass-ı kânûnînin lüzum-ı karâra ait delâleti dâll bi'l-işâre sûretille olup dâll bi'l-ibâre tarîkiyle değildir. Çünkü vâzi-ı kânûnun maddededeki maksadı men'in ne sûretle vâki olacağını beyândır. Maddenin mesükun-lehi budur. Lüzum-ı karâr değildir. Lüzum-ı karârı bi-tarîki'l-işâre istidlâl ediyoruz. İkinci ihtimale gelince deriz ki: Bu madde medâr-i tatbîktir. Zîrâ men' cezasını nâtiktir. Yedinci maddenin ma'tûfudur. Ahvâl-i mümâselede mehâkim ma'tûf olan maddeyi zikrederek tatbîkatta bulunur. [12] Mukarrerât-ı mehâkimden bu kabîl binlerce emsâl gösterilebilir. Şu halde muhammâr-i makâleye sorulmaz mı ki: Matbûât kânûnunun 35'inci maddesi men'e dâir olan hükm-i cezâiiyi tazammun etmiyor mu? Men' bir ceza ise matbaalar kânûnunun 7'nci maddesinin sarâhatinden hâriç kalabilir mi? Hâriç kalamaz ise bin-netice kitaplara bu cezanın tatbîk olunamayacağı gibi iħâmatta bulunmak ma'nâsız olmaz mı?

2- Men'-i vâkiin sûret-i i'lânında bir müslümanın akide-i dîniyyesi şâibe-dâr gösterilmiştir. Zîrâ eser Abdullâh Cevdet Bey'e izâfet olunduğu halde (dîn-i İslâm aleyhindeki) ta'bîri isti'mâl olunmuş ve ismen müslim olan bir zâtin kendi dini aleyhinde neşriyâtta bulunduğu hukûmetçe kabul edildiği neticesi hâsil olmuştur.

Muhammâr-i makâle bu esası şöyle tavzîh ediyor:

"İ'lân-ı resmîde ise kitap bir müslüman tarafından te'lîf edilmiş sûretinde bildirildiği gibi, (dîn-i İslâm aleyhindeki) ibâresini hâvî bulunmasından dolayı bir müslümanın akide-i dîniyyesi şâibe-dâr olmuş oluyor. Binâenâleyh her şeyden evvel burasının tashîhi iktizâ eder. Hükûmet vâki olacak iħtârât ve tebligâtında yalnız kendi hak ve salâhiyyet-i kânûniyyesini isti'mâl ile değil, âharın hukûkuna riâyet etmek ile mükellef bulunduğu bilmesi lâzım gelir. Bugündü günde hiçbir müslim ne kadar hür-endîş (Libri pansör) olursa olsun, mütemessik olduğu dinin aleyhinde hâmerân-ı tenkîd olamaz. Çünkü serd-i mülâhâzât-ı felsefiyye böyle ahvâlde sûret-i umûmiyyede yani umûm edyân ve mezâhib hakkında icrâ olunabilir ise de münhasıran kendi dinini tesħîf ma'râzında īrâd-ı efkâr edecek adam tasavvur edilemez."

Tedkikât:

Bir adamın mücerred ismi kendisinin İslâm telakkisini istilzâm etmez. İman umûr-ı bâtinendendir. Zâhirde olan deliline iħbâr olunur. Abdullâh Cevdet Efendi tercumesinde nâmına izâfet eylediği mûtâlâtta kendisinin zâhiren İslâm telakkisine mâni' akvâl derc eylemiştir.

Derûn-ı eserde mütercimin nâmına izâfetle tezyîl eylediği hâsiyeler söyle dursun yalnız şuracıkta aynen nakletmekte olduğumuz mukaddimeyi tettebbu' bile Abdullâh Cevdet Bey'in mâhiyet-i diyâneti hakkında bir fikir verebilir:

Ifâde-i Mütercim*

Tarih, okumak tarîkiyle bâsıraya, iştîmek tarîkiyle sâmia-ya ve bunlardan biri veya her ikisi ile de vicdân dediğimiz merkez-i idrâk ve mülâhâzaya ahvâl ve takallübât-ı cihânu nakaleden âdetâ bir "sinematoğraf" menzilesindedir. Ta'rîf ve ta'bîr-i dîgerle, tarih, "rötus"suz yani hutût ve ânât-ı hâkîyyesi asla tezyîd ve tahâfîf olunmamış, aslina tamamen âyîne-nûmâ bir fotoğraf levhası gibidir. Hâkî tarih böyledir, böyle olmak lâzımdır. Böyle olmayan ve tarih nâmî verilen kitaplar yâ gâfilâne yahud gâfil-sikârâne âsârdandır. Hâkî tarih nâmının levâzîm ve mahsûsâtını bi-hakkîn hâiz bir Târîħ-i İslâmiyyet vûcûda getirilerek din kardeşlerimizin pîş-i ittilâ' ve mülâhâzاسına arz edilmek lâzımdır. Vûcûda getirilerek diyoruz, çünkü üç mühim lisân-ı İslâm olan Arap, Fars, Türk dillerinde yazılmış böyle bir tarihin bulunmadı-

* İstanbul'a son vûrûd eden nûshâlarda "Ifâde-i Mütercim" nâmî altındaki şu mukaddime kesilmiş, yerine fîhrîst vaz' olunmuştur. Bu sûretle bile efkâr-ı umûmiyyenin taġħîlîne çalışılmaktadır. Ha-reket-i vâkia mütercimin mâhiyet-i ahlâkiyyesi için iyi bir miyâr olur.

ğını tahlük etti. Bu yoksulluğun sebebini, ez-cümle müslüman hükümdârlarının istibdadında aramalıdır: Tarih, aksâm-ı ulûmun en ziyâde göz açanıdır; göz açılığıyla istibdâd ve iğfâlin bir yerde yaşayamayacağı ayândır. Gözü açılan ahâli, zulmü görür; hürriyeti görür, adâlet ister, hakikat ister. Allah'ın gölgesiyim diyerek zulm ü hiyânette hilkatin en zâlim, en hâin u'cübelerini gölgdede bırakan cebâbire-i İslâm'ın cehâletleri, Şeyh Sa'dî'nin

Perîşânî-hâtrî dâd-hâh

Ber-endâzed ez-memleket pâdşâh!

tenbihindeki hakikat-i müdhişeyi idrâk husûsunda irfân-nûmâdir.

Biz, müslümanların bir *Târîh-i İslâmiyyet*'e olan ihtiyaçlarını şiddet-i kâfiyye ile hissetmeye idik. Evsâf-ı matlûbeyi hâiz bir *Târîh-i İslâmiyyet*'i Hollandalı müsteşirik-i şöhret-gîr Profesör Doktor Dozy'nin âsâr-ı fâzılânnesi arasında bulduk. ¹(الجُكْمَةُ حَالَةُ الْمُؤْمِنِ حَتَّىٰ وَجَهَهَا السَّقْطَهَا) hükmüne iktifâ ettik:

Essai Sur L'histoire De L'islamisme

ünvâniyla Fransızca'ya mütercem olup büyük bir ihâta-i nazar ve derin bir im'ân göstermeye mümtâz ve kat'iyen bî-taraf bir akl-ı selîm mahsûlü olan bu kitabı Türkçe'ye naklettik. "Müellif: Hollandalı, gayrimüslimdir ve binâenâleyh ağıyâr-ı dîndendir beyânâtı şâyân-ı itimâd olur mu?" yolunda bir suâl-i mukaddere şöyle cevap veririz: Müslümanlık, isim ile oruç ile namaz ile değildir, ²(الدِّين معاملة) din muâmeleden ibârettir, demektir. Bütün sâât-i hayâtinî tedris ve mütâlaa ile geçiren ve ibâdullâhin tenvîr-i ezhânına, halka nâfi olmaya çalışan, âlim, fâzil Doktor Dozy: A'mâl ve âmâli kara âvâre Hamîdlerden bin kat ziyâde müslümandır. ³(خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ) ve ⁴(الْمُسْلِمُ مَنْ سَلَمَ النَّاسُ مِنْ لَسَانِهِ وَنَيْدِهِ) ve ⁵(طَلَبُ الْعِلْمِ سَاعَةُ خَيْرٍ مِنْ عِبَادَةِ الْفَسَنِ) diyen bizim peygamberimizdir. Âlim, fazilet-kâr olan her ferd, müslimdir. Cahil, fâsidü'l-ahlâk olan bir kimse ahfâd-ı Resûlullâh'tan bile olsa müslim değildir. İrfân ve fazilet bütün edyâni bir dine yani hak ve hakikat dinine ircâ edecktir ve etmektedir:

جنك هفتاد دو ملت همه را عذر بنه
چون نه دیدند حقیقت ره افسانه زندن!

Doktor Dozy İslâmiyet'in tarihini bundan takriben kırk sene evveline gelinceye kadar yazmıştı, kırk sene evvelden bugüne kadar İslâmiyet'in tarihi muhibb-i fâzîlimiz A. Key Efendi hazretlerinin "Kırk Seneden Beri İslâmiyet" ünvânlı makâlesinden iktibâs olunmuştur. A. Key Efendi genç bir müsteşirkir; ahvâl-i İslâmiyye'ye ve gavâmımız-ı dîn-i İslâm'a öyle bir derece-i âliyyede muttalı'dır ki ulemâ-yı İslâm arasında adili gösterilemez denilse câizdir.

¹ Benzer şekilde İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbü'z-Zühd 15.

² Abdurrahman Ali el-Hacî, *Sîretü'n-Nebevi*, Dîmaşk 1420, 1/122, 435.

³ Nesâî, *Sünen*, Kitâbü'l-Îmân, 8.

⁴ Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, 5600.

⁵ Benzer şekilde, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, 8062.

Menâbi-i İslâm nâmıyla Fransızca neşretmek üzere olduğunu cild-i azîmden genç müsteşirkin ne kadar ta'b-nâ-pezîr bir müdekkik, ne yaman bir himmet-i idrâk sâhibi olduğu anlaşılacaktır.

* * *

Tercüme-i eserde ta'kîb ettiğimiz usûl, dindârâne bir i'tînâ ile dâimâ ta'kîb etmekte olduğumuz usûldür ki aslin tamâmiyet-i metniyesini muhâfaza etmekten ibârettir. Tarafımızdan metn-i kitâba ilâve olunan dört harftir ki mu'terize işaretî dâhiline mevzûdûr: Sallallâhu aleyhi ve sellem yerine (s.a.) radiyallâhu anha yerine (r.a.) harflerinden ibârettir.

Bazı mülâhaza ve ilâvâtımız; hâsiye sûretinde sahâifin nihâyetlerine kayd **[13]** edilmiş ve zîrlерine A. C. imzası konularak müellifin hâsiyelerinden tefrîk olunmuştur.

Bugün ehl-i İslâm için *Târîh-i İslâmiyyet*'ten daha ziyâde nâfi, mütâlaa ve mülâhazası daha ziyâde kat'iyü'l-lüzum bir kitap yoktur i'tikâdındayız. Hurâfât ve iğfâlât ile dolu âsâr-ı gâfilâne veya muğfilânenin mevsim-i revâci, sâye-i feyz-i tekâmülde, çoktan geçti.

Ne kadar anîf olursa olsun, mu'tekadât ve hissiyât-ı evvelinimize ne kadar mugayir bulunursa bulunsun hakikat ile yüz yüze gelebilmek cesâretine mâlik olmalıyız, yiğitlik yalnız düşman kurşununa göğüs germek değildir. Hakikat ve hakkın saltanat-ı samedâniyyesi önünde nefis-i câhilimizin izzet-i bî-izzetini atıp hakikatın zahm-ı ulviyyet-nişâniyla nişânlanmaya kudret göstermeliyiz ve asıl böyle bir şecâat-i rûhiyye ile bahadır olduğumuzu isbât etmeliyiz. Din muâmeleden ibârettir demek olduğunu söylediğimiz ⁶(الدِّين معاملة) hadîs-i şerîfi iyice mülâhaza olunursa, umûmiyetimiz i'tibâriyle, biz müslümanların ne kadar bed-dîn veyahud bî-dîn olduğumuz anlaşılır. Efdal-i ibâdât, insan kendi nefisinden başlayarak ve hatta fedâ-yı nefis ile başlayarak kâffe-i ibâdullâha nâfi ve hâdim olmaktadır. Dîn-i bûlend-i İslâm'ın bu dakika-i ictimâiyyesine muttalı olmayan cehele-i ibâdet-kârân; Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin:

سر بزمین دم بهوا می کند؛
کوئی عبادات خدا می کند

beyt-i meşhûruna mâ-sadak olmaktan hâli olmazlar. Cehl ü zulm ile hakiki Müslüman bir yerde yaşamaz. Muslim kelimesi selâmet kelimesinden müştak olduğu nazar-ı i'tibâra alınırsa, cehâlet ve zulmün bulunduğu yerde İslâmiyet'in yaşayamayacağı ve İslâmiyet'in hükümrân olduğu yerlerde cehâlet ve zulm cây-gîr olamamak lâzım geldiği bilâ-müşkilât anlaşılır.

Mâzînin muâmelât ve inkılâbâtını mülâhaza ve sergüzeşti-âbâ veecdâddan istifâde ederek hâl-i hâzırın levâzîm ve ilcâatiyla bil-muvâzene bu muvâzeneden hayât-bahş bir netice, necât-âver bir ders-i intibâh almak: Mütâlaa-i târihîten maksûd, işte budur. Tekrar ve te'yîd ederiz, bu eserin tercüme ve neşrinden murâd; mütâlaasından böyle bir ders alınabilecek bir kitabı ehl-i İslâm'ın huzûr-ı iz'ânâna takdim etmektedir.

Vesselâmu alâ menittebealhûdâ!

1 Nisan 1908 Mısır

Doktor Abdullah Cevdet

Eserin mâhiyet-i ma'lûmesine karşı bu mukaddime-i istihsâniyyeyi okuyacak her kâri' için tabîyyü'l-husûl olan şu tarzı telakkî niçin Meclis-i Vükelâ için başka türlü olsun? Meclis-i Vükelâ da zâhire bakar. Neşriyâti dîn-i İslâm aleyhinde görürse ve mütercimin dahi bu yolda sahîf mütâlaalar serd ettiğine muttalî' olursa bu ta'bîri istî'mâle bir mahzur görmez. Hülâsa akvâl-i küfriyyeyi irâd eden netâicîne mütehammildir. İman ise kimsenin ma'lûmu degildir. Hâlik ile kulu arasına girilemez. Bugün bilâ-tefrik-i dîn ü mezheb herhangi bir şahsin imansız vefat ettiğini hiçbir mü'min i'tikâd edemez. Akvâl ve efâline göre kendisine mü'min veya gayr-i mü'min muâmelesi yapar. Müslümanlarca müsellem olan bu esasları zannetmeyiz ki muharrir-i makâle kabul etmemek dâiyyesinde bulunsun. Binâ-berîn kendilerine bu noktada da bir suâl teveccûh eder:

İ'lân-ı resmîde Abdullah Cevdet Efendi'nin müslüman olarak kabul ve bir müslümanın dini aleyhine neşriyâtta bulunmakla ithâm edildiğini hangi ibâreden istinbât ettiniz?

3- Abdullah Cevdet Bey hilâf-ı hakikat olarak dinsizlikle ithâm edilmiştir. Zîrâ diyânet ve fetâneti muharrir-i makâlece ma'lûm olduğu gibi kitapta da hilâfını gösterir delâl mefkûddur. Muharrir-i makâle bu esas için aynen şu sözler söyleiyor:

"Biz eseri görmeksizin, müessir sıfatıyla gösterilmiş olan Abdullah Cevdet Bey'in diyânet ve fetânetini bildigimiz cihetle, kendisini böyle bir sakime ile ma'yûb ve medhûl edebilecek derekelere düşmeyeceğinden emin idik. Olsa olsa havsala-i enâma gûncâyîs-pezîr olamayacak bazı beyânât-ı ilmiyyeyi ihtivâ etmiş olmasını dâhil-i ihtiyâl bulmuş idik. O halde dahi matbûât kânûnunun 16'ncı maddesinin şu: (Edyân ve mezâhib hakkında delâle müstenid mebâhis-i ilmiyye ve felsefiyye tahkir addolunamaz) fikrası, te'lif-i mebhûsun-anha kâbil-i tatbîk olacağını ve (dîn-i İslâm aleyhinde) bulunduğu hükmolunamayacağını teemmul etmiş idik. Binâenâleyh hâsil olan şüphe üzerine kitabı buldurduk. Daha kabına ihâle-i nazar eder etmez bâlâda izâh eylediğimiz evsâfi maal-istiğrâb gördük ve okuduk. Bu halde hem verdiğimiz ihtiyâlât kendi kendine zâl oldu, hem de meydana bir hakikat ile beraber bir de büyük bir hatada bulunuğu maddesi çıktı. Çünkü kitap bir müdekkikin ve üç dârû'l-ulûmun muhâbirîn ve müntesibîninden meşhur bir tarih mualliminin eseri bulunduğu... ilh."

Tedkîkât:

Abdullah Cevdet Efendi ihtiyâl ki dindardır. Dedik ya! Bir adamın hakikaten muvahhid veya mülhid olması umûr-ı bâtineden bulunmak hasebiyle bilinemez. İslâmiyyet vicdân casusluğuna da mesâğ göstermez. Yalnız muâmelât için zevâhire bakılır. Abdullah Cevdet Efendi kendisine izâfetle neşreyletiği eserde dinsizliğini gösterir ikrârlarda bulunmuştur. İkrâriyla mülzemdir. İtirâfâtı meydanda durup durur iken şehâdete lüzum görülmez ki Ebuzziyâ Tevfîk Beyefendi mütercimin kendilerince ma'lûm olan diyânet ve fetânetini mevzûubahis etsinler. Abdullah Cevdet Efendi bugün bile bu sözlerinden tövbe ve rücû' ile izhâr-i îmân ederse yine zâhire bakılarak kendisi dindar addolunur. Mes'ele bu kadar

basit iken dindarlığını isbât edeceğim diye uzun uzadıya serd-i makâle, tekellüfat-ı zâideye mahal var mı?

Matbûât kânûnunun on altıncı maddesinin burada makâm-ı ihticâcdâ dermeyân olunmasında bir münâsebet var midir diye düşündük. Bu maddenin bâhis bulunduğu ceza ve istisnâ fâiliin tecziyesi hâline ma'tûftur. Eserin memnuiyette ait değildir. Abdullah Cevdet Bey'in şu tercüme ve mütâlaâtından dolayı şahsen mes'ûl ve muâteb olması için ikâme-i dâvâ edildiği takdirde bu madde mevzûubahis edilebilir. Fakat şimdi Abdullah Cevdet Efendi'nin şahsı hakkında bir gûnâ tâkibât-ı kânûniyye icrâ edilmiyor. Matbaalar kânûnunun yedinci maddesinin matûfu bulunan matbûât kânûnunun 35'inci maddesi hükmüne tevfikan müessir Abdullah Cevdet Efendi'nin eseri olan *Târîh-i İslâmiyyet* Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'nın salâhiyet-i takdîriyyesine müstenid olarak ihtivâ eylediği neşriyât cûrmünden dolayı men' cezasına [14] uğruyor. Tekrar edelim: Zât-ı müellif cezâ-dîde edilmiyor eseri ceza görüyor. Ama münferiden eser mahall-i cezâ olabilir mi? İşte bu nükteye mebnîdir ki kânûn şu cezayı tatbîke mahkemeleri değil kuvve-i icrâiyyeyi me'mûr ediyor. Meclis-i Hâss-ı Vükelâ ahvâl-i mümâselede mahkeme vazifesini ifâ süreyle karar ittihâz etmekte Dâhiliye Nâzareti de bu kararın hükmünü tenfîz eylemektedir. Şu halde bu esâstaki mûddeiyat da hâriç ez-saded olmuyor mu?

4- Abdullah Cevdet Bey işbu tercümesiyle millet-i İslâmiyye'ye hizmet emeline bulunmuştur. Zîrâ kitabın mütâlaası muharrir-i makâlede böyle bir fikir husûlüne bâdî olmuştur. Muharrir-i makâlenin şu sözlerini okuyunuz:

"Abdullah Cevdet Bey ise sîrf millet-i İslâmiyye'ye bir hizmet-i dîniyyede bulunmak maksadıyla bu eseri intihâb ve tercüme etmiş olduğu indirimizde tahakkuk etti. Her türlü zehâbımızı zîr ü zeber eden bu hakikatin zâhir olmasından dolayı kalben bir büyük inşîrâh ve fakat bu inşîrâh ile beraber yine kalben amîk bir infîâl hâsil eyledik, münserih olduk, çünkü fetânet-i mecbûlesini maârif-i müktesebesiyle tezyîn etmiş olan bir müslümân-ı kâmilin, atfedilen seyyiden pâk-dâmen olduğunu gördük. Münfail olduk, çünkü bir i'lân-ı resmînin halk üzerinde hâsil edeceğini te'sîri, yani böyle bir sakîmeye nisbet edilen adamın indel-umûm ilebed mazhar-ı nefîn olacağını düşündük de tarz-ı teblîgi lisân-ı hûkûmete lâyîk görmedik."

Tedkîkât:

Neşrolunan tercümede bu hizmet emeli görülemiyor. O emel bulunmuş olsa idi yalnız tercüme ve fuzalâ-yı ümmetin nazar-ı dikkatini celb ile iktifâ olunurdu. Halbuki mütercim maal-istihsân eseri kâri'lerine takdim ediyor. Ve kendi hesabına ilâve eylediği tahşiyelerde de neler söylemiyor. Şüphesizdir ki din için kastolunan hizmet bu değildir. Zîrâ menâfi-i İslâmiyye'ye hizmet maksadında bulunan tahşîye hâlinde bu gayeye vâsil olacak beyânâttâ bulunur.

Dinsizliği ta'mîm sûretyile ümmet-i İslâmiyye'ye bir hizmet(!) maksûd ise fetâneti müsellem olan bir zâtin bu hizmetin(!) netîce-pezîr olamayacağını takdir etmesi lâzım gelir. Açık söyleyelim: Böyle eserler yazarak, hissiyyât-ı dîniyyeyi mahva çalışarak dinsizliği İslâmlar arasında neş ve ta'mîm

hayâlı Yunanîlerin tahayyûlâtı gibi bir seraptan ibârettir. Bi-hamdihi ve keremihi teâlâ dîn-i İslâm o kadar metin ve kavâ bir dindir ki onunla çarışan herhangi bir kuvvet beheme-hâl ezilir. Mahv u tebâh olur. Böyle tasavvurâtı bâtileden hayâl-i muhâllerden vazgeçerek saâdet-i dâreynimizi te'mîn eden dîn-i celîle hizmete bakmalyız. Bunca anâsırı müslimeyi tevhîd eden râbita-i dîniyye lâ-semehallâh haleldâr olursa vatan da kalmaz, Osmanlılık da kalmaz.

Memlekette epeyce cereyânlar görüldü. Tecârîb pek çok acı hakîkatleri meydana çıkardı. Bizim için selâmetin nerede olduğu gün gibi âşikâr oldu. Dinsizliği ta'mîme çalışmak memleketi izmihlâle sürüklemekti. Terakkîyat düşmanlarının din nikâbı altındaki taarruzâtını evvel ve âhir takbîh edenlerdeniz. Sîrât-ı Müstakîm'in bütün neşriyâtı bunu gösterir. İfrât ve tefrîtin her ikisini istemeyiz. Ne âlet ittihâz ile İslâmiyet'in âmir bulunduğu terakkîyâta sed çekmeyi tasvip ederiz ve ne de dinsizliği ta'mîm ile saâdet-i istikbâliyyemize suikastte bulunanların harekâtına iğmâz-ı ayn ederiz. Bugün iddia ediyoruz ki bu eser sîrf dinsizliği vatanımızda ta'mîm için sûret-i haktan görünerek ve zehirli mütâalaalar terdîf olunarak tercüme ve neşredildiştir. Hatta bu ümniyeyi te'mîn için muharrir esnâ-yi tercümede bazı mütâalaati müellifin maksadı haricinde bulunan kelimât ile ifâde eylemiştir.

Ebzûyyâ Tevfîk Beyefendi merak buyurular ise aşıyla tercümeyi karşılaşmışlardır. Fakat şunu ricâ ederiz ki yedi yüz bu kadar sahîfeyi iki gecede mütâlaa etmek gibi roman kırâatinde bile tecvîz olunamayacak tüsârii bırakarak makasda nûfuzu te'mîn için biraz i'mâl-i fikre muvaffak olsunlar.

5- Hükûmet tarz-ı teblîğde vilâyet-i âmmesine müteretib vezâifi ihmâl etmiştir. Zîrâ hükûmet yalnız kendi hak ve salâhiyetini isti'mâl ile değil âharın hukukuna riâyet etmek ile de mükelleftir ve bir i'lân-ı resmînin halk üzerinde hâsil edeceğî te'sîri yani böyle bir sakîmeye nisbet edilen adamın inde'l-umûm ilelebet mazhar-ı nefîn olacağını düşünmek mecburiyetindedir.

Tedkîkât:

Abdullah Cevdet Bey'in ismi tercüme denilen eserde mütercim olarak gösterilmiş ve mühürsüz nûshaların sahte olduğu beyân edilmiştir. İstîtrâdların dahi kendisine aidiyetini mütercim eserde i'tirâf ile her birine ayrıca imza vaz' eylemiştir. Ve zaten kendisinin teşkil eylediği ictihâd Kütüp-hânesi'nin 15'inci adedi olmak üzere neşrolunarak tûl-i müddet Mısır'da ve Meşrûtiyet'in i'lânından yevm-i men'e kadar da memâlik-i sâire-i Osmâniyye'de herkesin elinde tedâvül etmiş ve efkâr-ı İslâmiyye'de görülen teheyîycüze-rine gazetelerde de az çok mevcudiyetinden bahsolunmuş olduğu halde Abdullah Cevdet Efendi bu eserden teberî etmemiştir. Demek ki eserin mûmâ-ileye aidiyetinin artık söz götürerek yeri yoktur. Bu hâli kabul eden bir adama hükümetin nasıl muâmele etmesi bekleniliyor.

Bir adam dinsizliğini alâ rûûsi'l-eşhâd i'lân ederse hükümet buna karşı "dîn-i İslâm aleyhinde" ta'bîrini isti'mâlden tevakkîye neden lûzum görsün?

Ebzûyyâ Tevfîk Bey'in ihtirâz etmekte oldukları sû-i te'sîri yani böyle bir sakîmeye nisbet edilen adamın indel-

umûm ilelebet mazhar-ı nefîn olmasını vûcûda getiren i'lân-ı resmî değil muharririn tercümedeki mütâlaatıdır. Muharrir o mütâlaatını sâha-i matbûata tevdî etmekle bu kabîl ta'bîrâtın hakkında isti'mâline rîzâ-dâde olmuştur. Ebzûyyâ Tevfîk Beyefendi pekiyi takdir buyurular ki kraldan ziyâde krala kimse tarafdar olamaz. Bir adam dinsizliğini İslâm aleyhinde bulunduguunu i'lân edip [15] durur iken hükümet onu dindar ve İslâm muhibbi gösteremez... Biz bî-taraflı böyle anlıyoruz. Her ferdin efâlini sâtîr olmak hükûmetin cümle-i vezâyîfinden telakki olunuyor ise müddeî-i umûmîlik teşkilâtına lûzum yoktur. Mâdem ki mücrîm efrâd-ı tebe-asından biridir. Bizzât kabul ve i'tirâf ettiği cürumlerden bile nazarında berî olmalıdır. Mantık bu mudur?

6- Eserin lûzum-ı men'i husûsundaki ictihâdda da hata edilmiştir. Zîrâ eser hiçbir niyyet-i gayr-ı hâlisaya ve kat'an bir fîkr-i tenkîd ve muâhezeye ibtinâ etmemek üzere sîrf bir bî-taraf âlimin bugünkü günde husûsât-ı târîhiyyede âmil-i münferid tanınmış olan terk-i şâhsîyyet mesleğinde yazılmış ve ihtivâ eylediği teşrihât-ı müsîbe neticesinde muharrir-ı makâle için bunca tetebbua rağmen elli senede öğrenemediği Vehhâbî mezhebiyle sûret-i zuhûr ve intîşâri hakkında ma'lûmât-ı muknî hâsil olmuştur. Muharrir-ı makâle bu esasın tazammun ettiği tahassüsâtını söyle tasvir ediyor.

"722 sahîfeyi şâmil olan bu kitabı sâika-i merâk, bana şu dem-i bîmârîde iki gecede mütâlaaya mecburiyet verdi. Şu hakîkati i'tirâf ve maalhicâb i'lân ederim ki ahd-i tufûliyyetimden yani tamam elli seneden beri kulaklarım dolmuş olan Vehhâbî mezhebi ve onun sûret-i zuhûr ve intîşâri hakkında şîmdîye kadar kanâat-bâş olacak hiçbir esere muttalı olmadığı halde bu kitap 24 sahîfesini tahsis ettiği izâhât-ı vâkîfânesiyle bana elli senede öğrenemediği elli dakika zarfında öğretmiş oldu. Şîmdî umûm ebnâ-yi memleketime sorarım ve hatta bu kitabın men'ine Meclis-i Hâss-ı Vûkelâ'yı sevk eden kuvve-i mechûleden de suâl ederim! Şu Vehhâbî mezhebi ve onun sebeb-i zuhûru ve el-yevm bulduğu hâl ve mevkî' hakkında bana ve benim gibi öğrenmek isteyenlere Türkçemizde hangi kitaba mûrâcaat etmek lâzım geleceğini lütfen ta'yîn ve işaret buyursunlar. Târîh-i İslâmiyyet mine'l-ibtidâ ile'l-intihâ İslâm'ın zuhûruyla bugüne kadar geçirdiği safahât-ı târîhiyyeyi ve zuhûr eden mezâhib ile firak-ı dâlleyi ve her birinin zehâb ve meslegini hiçbir fîkr-i garaz-kârîye, hiçbir niyyet-i gayr-ı hâlisaya ve kat'â bir fîkr-i tenkîd ve muâhezeye ibtinâ etmemek üzere sîrf bir âlim-i bî-tarafın bugünkü günde husûsât-ı târîhiyyede âmil-i münferid tanınmış olan terk-i şâhsîyyet mesleğinde yazılmış bir eser-i güzîninden başka bir şey değildir."

Tedkîkât:

Dozy'yi müdâfaaya tealluk eden bu teşrihâtı biz muvâfik-ı nefû'l-emr görmüyoruz. İşte ihtilâf buradan çıkıyor. Biz diyoruz ki:

Dozy bî-taraf değil, bir müfterîdir. Eser terk-i şâhsîyyet mesleğinden âridir. Müellif İslâmiyet hakkında bir niyyet-i gayr-ı hâlisa ta'kîb etmiştir. Eseri fîkr-i tenkîd ve muâhaze ile mâl-â-mâldir, verdiği ma'lûmatın çoğu hakîkate mugayîrdir, hatta Ebzûyyâ Tevfîk Beyefendi'nin hâssaten mazhar-ı sitâ-

yişi olan Vehhâbîlik mezhebini bile anlayamamıştır. Eserde hakâik serâpâ tahrîf olunmuştur. İşte görülüyor ki iki taraf da hâl-i iddiadadır. Bu iddialardan hangisi doğrudur. Bunu delâil gösterecektir. Biz müddeyyâtımızı bi-havlihi ve kermihî teâlâ birer birer isbât edeceğiz. Zaten bu maksadla her hafta reddiye yazlıyor.

7- Bazi cihetlerle hatâ-âlûd görülebilecek olan sütûr ve sahâyîfîn hükmü kâbil-i iskâttr. Zîrâ ityân olunacak delâil-i kaviyye ile irâd edilecek tenkidât-ı ciddiyeyeye karşı hatanın muhâfaza-i mevcûdiyyet edemeyeceği der-kârdır. Bu esas makâlede âfîdeki iki satırla ifâde olunmuştur: "Bazi cihetlerle hatâ-âlûd görülebilecek sütûr ve sahâyîfîn hükmünü iskât ise delâil-i kaviyye ile irâd edilecek tenkidât-ı ciddiyeyê kâfildir."

Tedkikât:

Muharrir-i makâle kendi hesâbına eseri hatâ-âlûd görmüyor çünkü bu fikrayı müddeyyât-ı sâbika ile başka türlü te'lîf edemeyiz. Şu kadar ki ta'bîr-i mahsûsları vechile bazı cihetlerle başkalarınca görülebilmesi ihtimalini mevzûubahis etmek isteyerek bu yoldaki sütûr ve sahâyîfîn hükmünü iskâtla delâil-i kaviyye ile irâd edilecek tenkidât-ı ciddiyeyê kâfildir diyorlar. Daha doğrusu ibrâz-ı delâil edin diye tehditte bulunuyorlar. Buna karşı söylenecek söz müdâfaâtın netâcîne intizâr tavsiyesinden ibârettir.¹

8- Eser bu mezâyâdan ârî farz olunarak muhâliflerin zehâbî vechile dîn-i İslâm aleyhinde telakki hâlinde de Abdullah Cevdet Bey; işbu tercumesiyle musîb bir herekette bulunmuştur. Zîrâ bir te'lîf-i garaz-âlûdu ebnâ-yî dînîne bildirerek onun redd ü cerhine teşebbüüs edeceklerle bir zemîn-i tedkîk hâzırlamıştır. Hatta âlem-i İslâm'ın edvâr-inkılâbiyyesini 724 sahîfede kayda muvaffak olan bir müslümanın mesûbât-ı uhreviyeyeye nâiliyyeti farz olunsa Abdullah Cevdet Bey'in ecell-i derecât ile me'cûr olacağının tahmini muharrir-i makâlece pek tabîî görülmüştür. Makâlede bu esası tâzîh eden satırlar sudur:

"Şimdi kitaba bir başka nokta-i nazardan bakalım: Farz edelim ki bu eser serâpâ dîn-i İslâm aleyhinde birtakım isnâdât-ı garaz-kârâne ve azviyyât-ı sakîme ile mâlidir. Abdullah Cevdet Bey de bu kitabı böyle olduğu için tercume ederek ma'râz-ı tedkîk-i İslâm'a vaz' etmek istemiştir. Acaba bu filî ve hizmetiyle hatada mı bulunmuştur? Yoksa muttalî' olduğu böyle bir te'lîf-i garaz-âlûdu ebnâ-yî dînîne bildirip de onun redd ü cerhine teşebbüüs edeceklerle bir zemîn-i tedkîk mi hazırlamıştır! Geçen asr-ı hicrînin sülüs-i ahîrinde idi ki Hind'de Hâce Rahmetullâh Efendi nâmında bir fâzil-î bî-medânî zuhûr etmiş idi. Bu zâtın Redd-i Nasârâ isminde Arabiyû'l-ibâre Urdu ve Fârisî lisânlarına hatta İngilizce'ye tercüme edilmiş bir de eser-i mühimmi vardır. Bu kitap, İngiliz misyonerleri tarafından İslâmîyet'e atf u mâl edilmiş olan birçok iftirâları nakl ile hem her birini red ve hem de zehâb-ı hâzır-ı Nasârâ'yı muhâzâe ederek İseviyetin hakikâtını beyân eder. Kitabın neşri üzerine Hind'e me'mûr misyo-

nerlerden meşhur Deavid, Rahmetullâh Efendi'nin dest-i fezâil-peyvestini öpmüş ve kelime-i şehâdet getirmiştir. Şu fikra-i istitrâdiyye ile Abdullah Cevdet Bey'in tercumesine ric'at ederek böyle bir kitabı alâ-tarîki'l-tercüme ebnâ-yî dînînin enzâr-ı ittilâîna arz eden ve 1288 sene zarfında âlem-i İslâm'ın edvâr-ı inkılâbiyyesini 724 sahîfeye kaydeleyen bir müslümanın mesûbât-ı uhreviyeyeye nâil olacağını farz eylesem bu mesûbâtın ecell-i derecâtıyla Abdullah Cevdet Bey'in nâil-i mükâfât olabileceğini tahmin edebilirim."

Tedkikât:

Bu iddiayı sadeden hâriç görüyoruz. Zîrâ mücerred e-serin tercume olunmasını tahtie eden yoktur. Mütercim müellifin yazdıklarını tamamı tamamına tercume [16] etmiş olsa ve kendi nâmına müfâalaalar ilâve etmemiş bulunsa ilk müteşekkiri biz olurduk. Zîrâ dinimiz aleyhindeki müfteriyâtta bir ân evvel haberdâr olarak i'tâ-yi cevâba hazırlanır-dık. Halbuki mütercim böyle mi yapmıştır? Bî-taraflığını hiçbir suretle muhâfaza edemeyerek takdîr ü tahsînlere kâri'lerine ithâf etmekte olduğunu naklettiğimiz mukaddime a'yânen göstermektedir.

Artık bu hâle karşı tercume ettiğinden dolayı memnun kalmalıyız, demek mugâlatadan başka neye mahmûl olur. Bu kabil âsâri tercume etmelerini ehl-i lisândan temennî ederiz. Çünkü bu himmetler müdâfaayı teshîl eder. Fakat eserdeki müddeyyât ve müfteriyâtın isâbeti iddia olunur ise o zaman mes'elenin rengi değişir. Müellif gibi mütercimi de muâriz addetmek zarûrî olur. Bunlar o kadar bedîhiyâttr ki insan kalem yürütmeye hayâ eder. Muharrir-i makâle niçin buralarını anlamak istemiyor da nâfile yere birçok tekellüflerle mukayeseler yapıyor? Me'cûriyet bahsine gelince böyle bir me'cûriyet te'mîn edecek mazhariyetten Cenâb-ı Hakk'a sığınırız.

9- İslâmîyet din aleyhine olan neşriyâta mâni olmak şöyle dursun bilakis himâye etmiştir. Zîrâ târîh-i dînimizin şehâdetiyle sâbit olduğu vechile firak-î dâllenin müddeyyâtına karşı i'tâ-yi cevâptan başlı başına bir ilim teşekkûl eylemiştir ki bu sâyede yani serbestî-i müzâkerât sûreTİyle i'tikâdât-ı sahîfenin önü alınarak bugün nâm u nişânları kalmamıştır. Üşenmezseniz sâhib-i makâlenin şu sözlerini de dinleyiniz:

"Bu mebhasta biraz da târîh-i dînimizle istîşâhâd edelim: Ma'lûmdur ki vakтиyle İslâm'da zendeka çıktı ilhâd çıktı. Tabiiyyûn zuhûr etti, Tenâsühiyye, İslâmîliyye, Karâmita, Bâbekiyye gibi nâmlarla birçok mezhebler zuhûra geldi ve her bîrî mezheb, meslekleri hakkında yüzlerle kitaplar te'lîf ve neşreyledi. Hâlâ şark ve garb kitaphânelerinde bu mücelle-dât mevcûd ve mahfûzdur- ve Mîlî ve Nîhal'e dâir müelle-fâtta ise kâffesinin etvâr ve mu'tekadâti muharrer ve mastûrdur. Bunlara karşı ulemâ-yî İslâm'ın en büyük silâh-ı te-dâfüü ne idi? Kelâm! Hiçbirine sûret-i âharla mânilâr gos-termediler. Zecriyyât-ı maddiyeyeye mûrâcaat eylemediler, meydâni fenn-i kelâm ile mütekelliimîn-i benâma bıraktılar. Bir asra varmadan memâlik-i İslâmîyye'nin hiçbir köşesinde bunlardan nâm u nişân kalmadı."

¹ Hûd, 11/81.

Tedkikât:

Ebzuziyâ Tevfik Beyefendi emin olsunlar ki eslâfin serbestî-i edyân ve mübâhasât hakkındaki nokta-i nazarlarının ahlâf da vârisidir. Ulemâ mübâhaseden kaçmamıştır. Eserin men'i teşeffillerini mûcib olmaz. Her satırındaki butlân; müellif ve şürekâ-yı cürmünün yüzlerine edille-i akliyye ile çarplmadıkça ulemâ kendilerini ifâ-yı vazife etmiş saymaz. Ama mübâhase esnasında hükûmet lüzum görmüş de eseri men' etmiş buna da tabîî karışamaz.

Hükûmetin li-maslahatîn tevessül ettiği icrâât-ı mânia üzerine ulemâya târîz etmek eser-i seleften ayrılmakta oluklarını işrâb eder mütâlaât dermeyân eylemek muvâfîk-i nîşet midir? İcrâât-ı hükûmet başkadır. Müdâfaât-ı ulemâ başkadır. Niçin birbirine karıştırılıyor?

Sirâtimüstakim akib-i intîşârında bu eserin mevcudiyetini İskenderun'daki bir kâri' tarafından berây-i müdâfaa gönderilen bir nûshasından öğrenir. Bir müddet sonra eser Bâbiâlî caddesindeki kütüphâne câmekânlarında görülür. Efkâr-ı İslâmiyye teheyryliceder. İdârehâneye her gün lüzum-i müdâfaa temenniyâtına dâir birçok varakalar vûrûd eyler. Manastırı İsmail Hakkı ve Mûsâ Kâzım Efendiler hâzerâtına mûrâcaatta bulunuruz. Meşâgil-ı fâzilânelerinadem-i müsâadesi görülünce Bereket-zâde İsmail Hakkı Bey hazretleriyle Bâbân-zâde Ahmed Nâîm Bey ve Dârûlfünûn İlâhiyât Edebîyât şubeleri müdürü İsmail Hakkı Beyefendilere bu vazîfeyi deruhte etmelerini ricâ ettiğimiz bir sırada 31 Mart vekâyiî teşebbüsatımıza akim bırakır. 11 Nisan'dan sonra teşebbüsatımıza tecdiî ederek Nâîm Beyefendi tarafından müdâfaa yazılması beyne'r-rûfekâ kararlaşır. Fakat müşârûn-ileyh eserdeki bazı fikarâttan esnâ-yı tercümede tahrifât vukûa getirilmiş olmasından şüphelenerek aslini görmek isterler. Buradaki kitapçılarda bulamadığımızdan Paris'e sipariş verilir. Nûşah-ı mevcûdenin tamamıyla tükendiği cevabı alındığından vukû' bulan tavsiye üzerine bir kere de Felemenk'teki kitapçılardan sordurulur. Kezâlik bulunamadı cevabı alınır. Nihâyet Bursa meb'ûs-ı muhteremi Tâhir Beyefendi hazretlerinin delâletiyle Fransızca nûşanın Ahmed Bey Akayef birâderimizde mevcûd olduğu istihbâr edilerek yakın zamanlarda eser Nâîm Beyefendi'ye isâl olunur. Üstâd-ı muhterem Manastırı İsmail Hakkı Efendi hazretleri devre-i nekâhetlerinde vakit bularak reddiye yazmaya besmele-keş-i şîrû' olurlar. İşte bu sıralarda kitabın hükûmetçe men' edildiği ve reddi için de maârifte bir komisyon teşkil edilmekte bulunduğu gazetelerde görülür. Akabinde Ebuzziyâ Tevfik Beyefendi'nin hûcüm-ı ma'hûdu yüz gösterir.

İste bütün bu mesâî gösteriyor ki eserin men'i esbâbını tehyie hiçbir zaman vârid-i hâtit olmamış daima lüzum-i müdâfaa ciheti düşünülmüştür. Maamâfih dîn-i mübîn aleyhine serâpâ müfteriyâttan mürekkep olan ve envâ-i tahkir ve tez-yîfi tazammun etmekte bulunan bir eserin bütün İslâmların hissiyyât-ı dîniyyesini rencide edecek sûrette kütüphanelerde âvihte-i mevkî-i ihtiârâm olmasını münâsib görmediğimizden hükûmetten efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyyeye karşı böyle bir cemîleye intizâr ederdik. Hükûmetin

taht-ı mes'ûliyyetinde yapmış olduğu şu muâmele-i men'iyeye hâric ez-salâhiyyet telakki olunur ise muharrir-i makâle gazete sütunlarında imâ ve ihâmâtta bulunacağına hâiz bulunduğu meb'ûsluk salâhiyetini bi'l-isti'mâl istîzâhta bulunmalı idi. Hükûmeti tahtie bu kabîl [17] filî icrâât ile semeredâr olur. Şüphesizdir ki kabîne gazete sütunlarındaki şikâyâtta ziyâde meclisteki istîzâhâti nazara alır. Muharrir-i makâle hukûk-ı umûmiyyeye mugâyir gördüğü ciheti istîzâh ile bir zararı izâle ve bir haksızlığı telâfi etmeliydi. Bunu yapmayıp da gazete sütunlarında teevvühât-ı acâizde bulunmak taglît-i efkârdan başka neye hamlolunabilir? Ama görmek ve hakikati bilip halka da bildirmek erbâb-ı neşriyyâtın vezâif-i esâsiyyesindendir. Pekâlâ bu vazîfeyi takdir ederek memleketteki ekseriyyet-i efkârı işgal eden bu eseri i'tirâf olunduğu vechile hükûmetin men'ine kadar niçin muharrir-i makâle görmemişhatta mevcudiyetinden bile haberdâr olmamıştır. Ve hakikati bildirmek takrîz yazmak ve hükûmete ders vericesine hiçbir esâs-ı kânûniye binâ-yı mütâlaa olunmaksızın hücumlarda bulunmakla müâlî olur. İtidâl-i demi muhâfaza ederek tahassüsât-ı telâmîz-perverîye mağlup olamarak müddeyyât-ı mücerrededen tehâsi sûretille mütercim ve müellifin ne gibi ifâdeleri hedef-i i'tirâz ittihâz olunabileceğini ve bu itirazâtın şu ve şu esbâb-ı mücîbe ile gayr-ı vârid olduğunu ve binâ-berîn Meclis-i Hâss-ı Vûkelâ'nın karâr-ı mahsûsuna esas olan takdirâtın adem-i isâbetini teşîh ile tebâyîn-i hakâyık olunmak lâzım gelirdi. Yoksâ "Meclis yolsuzluk etmiş Abdullâh Cevdet Bey'e dinsiz demiş zîrâ ben dindar olduğumu biliyorum, Dozy'nin eseri men' olunamaz çünkü bi'l-mütâlaa serâpâ hakâyık olduğunu gördüm. Vukû' bulacak mûrâcaâta karşı bir hey'e takdir ettirerek onların vereceği karara göre hareket lâzım gelirdi. Vâkia Meclis-i Vûkelâ'nın hakk-ı takdîrini şu sûretle isti'mâl edeceğine dâir kânûnen bir sarâhat yok ise de ben böyle münâsib görüyorum. Nitekim hükûmet de son hareketiyle yani müdâfaa yazılmak üzere bir komisyon teşkiliyle fikriyin isâbetini te'yîd ediyor" tarzındaki müddeyyât-ı mütehakkimânenin asla bir kıymet-i hukukiyye ve mantikiyyesi yoktur.

10- Men'-i mezkûr ile serbestî-i tefekkûr hakkı iptal olmuştur. Zîrâ hürriyyette esâs kuvve-i mütefekkire olduğundan mahsûl-i tefekkûr olan âsâra maddeten mümânaat; tefekkûr men' ü zecrdir. Bu esası muharrir-i makâle şöyle tavzîh ediyor:

"Mahsûl-i tefekkûrât olan şeylere mevâni-i maddiyye ile galebeye çalışmak veyahud ittilâât-ı enâma mânîalar teşkiliyle uğraşmak, tabiat-i beşerîyyenin havâssından bî-haber bulunmaya delâlet eder. Fikre galebe yine mücerred fikrin şânındandır. Men' ü zecr gibi hâlât bu asrın ihtiâât-ı fikriyye ve gâye-i nukât-ı tekâmûl olan mücâhedât-ı ilmiyyesiyle nasıl tevfik kabul eder? Bâ-husûs bir hükûmet-i meşrûtada hürriyet-i fikriyyeye teaddî câîz midir? Her türlü havâss-ı beşerîyyede olduğu gibi hürriyete dahi esas, kuvve-i mütefekkiredir. Binâenâleyh mahsûl-i tefekkûr olan âsâra maddeten mümânaat edilince hürriyet nerede kalır? Hürriyet uğrun-daki mücâhedâtımızın ne hukmü kalmış olur?"

Tedkikât:

Kitap men'inden serbestî-i tefekkür hakkını iptal neticesini çıkarmak için bu kadar yorgunluğu ihtiyyâra acidik. Serbestî-i tefekkür hakkını iptal bir adamı düşündüğü fikirden dolayı muâkab etmekle olur. Yoksa mahsûl-i tefekkürünün mazarratını tahdîd ile bir adamin serbestî-i tefekkürü ihlâl edildiğine hiçbir hukük âlimi zâhib olamaz.

Bugün muzır bir eczâ mûcidinin, muhteriiinin vücûda getireceği eczâyî ortadan kaldırmak serbestî-i tefekkürünü ihlâl etmek midir? Bilinmelidir ki bütün hürriyetler şart-ı selâmetle mukayyeddir. Eğer Abdullah Cevdet Efendi bu eseri tertîb ettiğinden dolayı bi-vech-i kânûnî bir cezaya çarptırılır ise o zaman serbestî-i tefekkür men' edilmiş olur. Zannederiz ki bu kadarcık bir farkı bilmek büyük bir zekâya tevakkuf etmez.

11- Bu kabîl âsâri aynen tercüme lüzumu mine'l-kadîm takarrûr etmiştir. Çünkü mütercimin vazifesi tashih değil aynen nakl ü tahrîrdir. Hatta Kâtip Çelebi Târîh-i Nasârâ nâmiyla bu yolda bir eser tercüme eylemiştir.

Tedkikât:

Aynen tercüme ta'bîrinden muharrir-i makâle; nasıl bir medlûl istinbât etmekte olduğu kestirilemez. Aynen tercüme denilince anlaşılan ma'nâ müellîfin yazdıklarını tamamı tamâmina tercüme ettiği lisana nakildir. Mütercim tahsîn ve tasvîbe delâlet eder kuyûd ilâve eder ve müellîfin maksâdından hâriç bir ma'nâyi ifâde edecek kelimât istî'mâl eyler ise yazmış olduğu esere aynen tercüme denilemez. Bir cümlâye istî'mâl etmek mütekellimin dâhil-i iktidâri ise de onun ma'nâsını tahdîd eylemek, istediği ma'nâda elfâzı istî'mâl etmek salâhiyeti haricindedir. Binâenaleyh muharrir-i makâle (aynen tercüme) ta'bîrinin ifâde eylediği medlûlde tasarrufta bulunamaz. Abdullah Cevdet Efendi'nin elde bulunan tercumesine hiçbir zaman aynen tercüme medlûlü sâdik olamaz.

12- Vazîfesi ahvâl-i ictimâiyemize müteallik mevâddî müzâkere ve icrâdan ibâret olan ve bir hey'et-i muhtelita-i kûbrâ şeklinde bulunan Meclis-i Hâss-i Vükelâ'nın İslâmîyet ile iştigali vazîfesinden hâriçtir. Zîrâ icrâ ile mükellef bir meclis husûsât-ı dîniyye-i İslâmîyyeye dâir müzâkerâtta bulunamaz ve hiçbir zaman vazîfe-i asliyyesini vesâyet derecesine kadar tevsî' edemez.

Tedkikât:

Bu iddia da müfittir. Meclis-i Hâss-i Vükelâ kuvve-i icrâiyyenin temerküz ettiği noktadır. Bunlardaki kuvvet ahâlidîn müntahab meb'ûsların vücûda getirdikleri kuvve-i kânûniyyeden müstefâddir. Kuvve-i kânûniyyedeki kuvvet de ekseriyette mütecellîdir. Bugün bu vatanın ekseriyetini ise İslâmlar teşkil ediyor. İslâmların alâkadâr olduğu bir şeyden tabîî vekilleri ve bu vekillerden istinbât-ı kuvvet dolaşımıyla Meclis-i Vükelâ alâkadârdır. Ekseriyetin arzusu mutâ'dır. Şu kadar ki ekseriyet daima hukûk-ı ekalliyyeti muhterem tutar ve bu hareketiyle icrâ-yı hukûmete ehliyetini gösterir.

Muharrir-i makâle Ebuzziyyâ Tevfîk Efendi bir kere orta-liği dinlesin. Târîh-i İslâmîyyet hakkında neler söylediğini duysun. O zaman kendisini sadr-ı a'зам veya vükelâdan bîri olmak üzere farz etsin de bir ârzû-yı umûmîyi kesredecek kendisinde bir kuvvet bulsun. Böyle mukaddimâti müsellem olan netâici nazara almayaarak Meclis-i Vükelâ İslâmîyet'e [18] ne karışmış, gibi sözler tecâhüller hakikati neşir vazîfesiyle mükellef bulunan bir gazeteciye yakışamayacağın dan sarf-ı nazâr bir meb'ûs için asla hoş görülemez.

Târîh-i İslâmîyyet'in men'i veya neşri İslâmîyet'in husûsât-ı dîniyyesinden değildir. İslâmlar husûsât-ı dîniyyelerinde Meclis-i Vükelâ mukarrerâtına müftekir değildirler. Bi-hamdihi ve keremihi teâlâ ellerinde Kitap, Sünnet, İcmâ, Kîyas gibi dört esas vardır. Husûsât-ı dîniyyelerini bu esaslara tevkîfan hallederler.

Mes'ele husûsât-ı dîniyyede değildir. Bu memlekette ekseriyeti tâzîb ve rencide eden bir keyfiyetin idâme veya ref'indedir. Bu eser böyle sellemehüs-selâm satılırsa İslâmların izzet-i nefsi cerîha-dâr olur. Hükûmet memleketi idâre etmek fîkrinde ise tabîî buralarını nazara alır. Bugün mîle-i garbiyye yekdiğerinin hissîyatını rencide etmekten hazeren hâtrât-ı muzafferiyeti ihyâda pek ziyâde dikkat ve teyakkuz gösterirler. Demek ki ekseriyetin arzusu yalnız dâhil-i memlekette değil hâriçte bile muhterem tutuluyor. Cemîleler gösteriliyor. Risâlet-penâh efendimizi temsil sadedinde tertîb olunan oyunun memleketcinde oynanmasına Fransa hükûmeti İslâmlara cemîleten râzi olmadı. Hindistan'dan çekilen ma'lûm telgraf üzerine Meşûtiyet'in i'lânından mukaddem murâkabe-i adliyeye teklifinde İngiltere hükûmeti eser-i terâhî gösterdi. Ebuzziyyâ Tevfîk Beyefendi'nin şu hakâyika karşı tecâhül göstermeyeceğine doğrusu bir ma'nâ vere-miyoruz.

13- Hükûmet bu kararıyla ihtarâz ettiği şeyin husûlunu te'mîn etmiştir. Zîrâ insanlar men' olundukları şeye harîs olduklarından eserin az bir zaman zarfında nûsah-ı matbûası tamamiyle tükenmiştir.

Tedkikât:

Men'in bu kabîl netâicini kim takdir etmez. İşte bu da gösteriyor ki menden maksad efkâr-ı umûmîyye-i İslâmîyye'ye tarziyedir, âsâyiş-i memleketi muhâfazadır, ârzû-yı umûmîye ittibâdir. Yoksa eserin mazarratını akîm bırakmak ulemâya neşr-i dîn ile meşgûl zevâta müteveccih vezâiften bulunduğuandan bu maksad bi-havlihi ve keremihi teâlâ müdâfaa ve reddiyelerle ergeç hâsil olacaktır.

14- Hükûmet bu babda ta'kibi iktizâ eden şâh-râh-ı müstakimden inhirâf etmiştir. Zîrâ bu eseri bir encümen-i dâniş-i ilmînin enzâr-ı tedkikine vaz' ederek verecekleri kârara göre reddiye yazmak veya kuvve-i mücbireyi ber-taraf eylemek şıklarından birini ihtiyaç etmek lâzım gelirken bu cihetler nazara alınmamıştır.

Tedkikât:

Meclis-i Hâss-i Vükelâ'nın takdirini istî'mâlde böyle bir kayd ile mükellefiyetine dâir kânûnda bir sarâhat bulamadık. Hükûmet takdirini istî'mâl için isterse ehl-i hibreye mü'râcat eder isterse meşhûd olan mazarrata binâ-yı hükm

ederek bir an evvel ittihâz-ı karâr eyler. Bu husûsta ne *Tasvîr-i Efkâr*'dan ve ne de *Sirâtı Müstakîm*'den ders beklemez zannındayız.

15- Dozy'nin menkûlâtı tamâmiyle hakâik-i târîhiyyemeze muvâfîk bulunmuştur. Zîrâ İbni Esîr'i Ebu'l-Fidâ'yı mütlâaa edenler daha pek çok hakikatlere vâsil olurlar.

Tedkîkât:

İbni Esîr, Ebu'l-Fidâ ile Dozy'yi mukayese Rahmetullah merhûm ile Abdullah Cevdet Efendi'yi mukayese gibi kuyâs maal-fânktır. Anlaşılan muharrir-i makâle İbni Esîr ile Ebu'l-Fidâ'yı da ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet*'te olduğu gibi celse-i hâfiâ kadar bir müddet zarfında tetebbu etmiştir.

16- Kitap men'ine kadar memleketçe yapılacak çok şey vardır.

Tedkîkât:

Tatvilden hazeren edîb-i muhterem Mehmed Âkif Bey'in geçen haftaki makâlesinden bu esasa cevap olacak bir fıkra'yı teberrüken naklediyoruz:

"Acaba Antalya meb'ûs-ı muhtereminin, *Tasvîr-i Efkâr* sâhibinin pîş-i azminde hiç teşebbüs edilecek iş kalmamış mı ki *Târîh-i İslâmiyyet* gibi bir tezvîrnâmeye altı sütunluk takrîz yazıyor, Abdullah Cevdet Efendi'yi tutup ekâbir-i ümmetten Rahmetullah'ın yanına çıkarmak istiyor..." ¹ (﴿مَنْ تَعْلُمُ مَا لَا تَقْعُلُونَ﴾)

* * *

Bu makâle-i reddiyye yazıldıktan sonra *Tâkviyy-i Vekâyî*'cerîde-i resmiyyesinde mes'eleye dâir bir i'lân-ı resmî manzûrumuz olduğundan aynen naklediyoruz:

"Danimarkalı Dozy nâmında birinin eseri olup Doktor Abdullah Cevdet Efendi tarafından Türkçe'ye bi't-tercüme Mısır'da tab ettirilerek Dersaâdet'te neşr ü fûrûh olunmağa başlanmış olan *Târîh-i İslâmiyyet* nâmındaki kitabın Seyyidü'l-enâm aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz Hazretlerinin hakk-ı âlî-i nübûvvet-penâhîlerinde birtakım ekâzîb ve müfteriyâti hâvî bulunmasından dolayı kitâb-ı mezkûrun men'i lüzumuna dâir Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinin 27 Rebiü'l-evvel Sene 1327 târîhli ve 339 numaralı tezkiresi ve evrâk-ı müteferriya Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-mûtâlâa meâllerine nazaran zîkrolunan kitabın mündericâti ekâzîb ve müfteriyâti hâvî bulunduğu anlaşılmış ve bunun neşr ü fûrûhu der-kâr olan mazarrâti cihetîyle kat'iyyen gayr-ı câiz bulunmuş olduğundan ve matbûât kânûnunun otuz beşinci maddesi hükmünce memâlik-i ecnebiyyede ve eyâlât-ı mümtâzede matbû gazete ya resâil-i mevkutenin meclis-i mezkûr kararıyla memâlik-i Osmâniyye'de men'-i neşr ü tevzîî mücâz olup matbaalar kânûnun yedinci maddesinde matbûât kânûnun cerâim-i matbûata müteallik ah-kâm-ı cezâiyyesinin kütüb ve resâil ile vâki olan neşriyâta dahi şâmil olacağı muharrer bulunduğu salîfî'l-beyân kitabın hükm-i kânûna tevfikan men'-i neşr ü tevzîine ait muamelât-ı icâbiyyenin ifâsi husûsunun Dâhiliye Nezâret-i

Celîlesi'ne tebliği tezekkür kilinmiş ve mücebince iktizâsının ifâsi bâ-tezkire-i sâmiyye nezâret-i müşârûn-ileyhâya bildirilmiştir." (*Tâkviyy-i Vekâyî*)

ÂLEM-İ İslâm FÂTİHA-İ İKBÂL-İ ÂLEM-İ İslâm

Âlem-i İslâm'ın devr-i edbâr ve inhibitâti medâris-i İslâmiyye'de ulûm-ı hikemiyye ve riyâziyye tedârisâtına hâtime çekilerek ihtiyâcât ve icâbât-ı asriyye nazar-ı i'tibârdan ıskât edilmesiyle başladığı herkesge ma'lûm bir hakikattir.

[19] Uzun zamanlar bu ihmâl ve tesâmûhün, bu atâlet ve taannûdün cezasını çektilken sonra nihâyet evvelki hafta Bâb-ı Meşîhat medreselerimizde okunmakta olan ulûm ve funûnun noksân ve adem-i kifâyesini, tarz-ı tedârisin min külâ'l-vûcûh icâbât-ı asriyye ile asla kâbil-i te'lîf ve tevfîk olmadığını nazar-ı dikkate alarak cedvel-i mahsûs üzere tedârisâtâ mübâseretin kabûl-i resm-i küşâdını icrâ eyledi. Biz bugünü âlem-i İslâm'ın fâtiha-i ikbâli addediyoruz:

Evet! Bugün pek kıymetli, pek mukaddes tarihî bir gündür. Çünkü bir vaktler kâffe-i ulûm-ı müdevvenenin mehd-i zuhûru ve her biri zamanının birer Sorbonne dârûlfünûnu olan medâris-i ilmiyyede son zamanlarda ulûm ve funûn hemen hemen kâmil deneyecek derecede indirâsa yüz tutmuş, hûrsid-i maârifin tamamen ufûl etmiş olmasından her mü'min ümidi külliyyen münselib olmuş iken bugün şems-i ikbâl-i İslâmiyyân yine şârkımızdan arz-ı dîdâr-ı kudsîyyet eylemeye başladı. Bu yevm-i mes'ûd âlem-i İslâmca pek mühim bir inkılaptır. Devr-i cedîdin mebde-i târîhidir.

İşte bu yevm-i mübeccelin kudsîyyetini takdir eden ulemâ-yi izâm, vûkelâ-yi fihâm hâzerâti umûmen resm-i küşâda hazır bulunarak gayet mühim nutuklar irâd buyurdular. Âlem-i İslâm'a numûne-i imtisâl addedilecek bu muvaffakîyyet-i azîme ve hizmet-i mübeccelenen dolayı şeyhüislââm efendi hazretleri ve ulemâ-yi kirâmi tebrik ederiz.

Makam-ı hilâfetteki bu inkılâp, bütün umûr-ı dîniyye ve dünyeviyyede merkez-i hilâfeti rehber ve muktedâ tanıyan müslümanlar üzerinde azîm bir te'sîr uyandıracaktır.

Şimdiye kadar efkâr-ı İslâmiyye'de inkirâza yüz tutmuş köhne usûller ile nice ezkiyânın hayat-ı kıymetdâri ne kendilerine, ne de mensup oldukları kavme bir semere tevîl etmeyerek hebâ olup gittiği halde Dâru'l-hilâfe medreselerine bakılarak hiçbir tedbir icrâ edilemiyor, hiçbir teceddûd gösterilemiyordu.

İslâm ile meskûn aktâr-ı âlemde menâbi-i vâridâti pek vâsi, fakat bir harâbezâra dönen nice medâris vardır Dârûl-hilâfe'nin bu hizmet-i mübeccelenesine imtisâlen onlarda da icâbât-ı asriyye nazar-ı i'tibâra alınıp İslâhât icrâ edilirse bir müddet-i kalîle zarfında o medâris birer hîzâne-i ulûm kesilerek satvet ve şöhret-i kadîmelerini iktisâ edecekleri lâ-raybe fîhtir. Misâl olarak resm-i küşâdi icrâ edilen Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân hazretlerinin te'sîs-kerdeleri bulunan Tâbhâne Medresesi'ne zaman ve tarz-ı inşâca hayli münâsebeti bulunan Kırım şîbh-i cezîresinde kadîmen pâ-

¹ Saff, 61/2.

yitaht olan Bahçesaray'da kâin Kırım Hânlarından Mengli Giray Hân (rahimehullâh)'ın inşâ-kerdeleri bulunan Zincirli Medrese'sini ityân edebiliriz. Bu medrese aktâr-ı İslâm'da mevcûd medârisin en mühimleri sırasına geçebilir. Bugün buna ait evkaf bi-hakkın İslâh ve imâr edildiği halde üç bin lira kadar vâridât-ı seneviyye getirebilir. Şu kadar var ki bu medresenin idâre ve usûl-i tedârisince inkırâza mahkum saîr medâristen biraz fark görülür. Hatve-i terakkîyi tamamıyla atmamış, fakat atmaya müheyŷâ, müsteid bir hâl müşâhede edilir.

Mısır'da, Buhâra'da, Kırım'da, içeri Rusya'da vesâir aktâr-ı İslâmiyye'de hâl-i ihtîzârda bulunan dâru'l-ulûmların rû'yet-i umûr ve idâresi yed-i emânet ve himâyelerine tevdî edilen evliyâ-yı umûr-ı müslimînden merkez-i hilâfette açılan levha-i intibâhi ganimet bilerek numûne-i imtisâl addeylemelerini uhuvvet-i dîniyye nâmına temennî eyleriz. Eğer bu fırsatı kaybetmekle kemâ fi's-sâbik¹(...) di-yerek şimdiki hâl-i esef-i iştîmâllerini muhâfaza ve idâmeye ısrar ederlerse birçok mehâzîrin meydanmasına sebebiyet verecek bu halden iğmâz-ı ayn ettiler için ind-i Rabbâ-nî'de mes'ûl olacakları gibi halefleri tarafından da isimleri rahmet yerine nefretle yâd olunacağından asla şüphe etmesinler. Bu babda gösterilecek ihmâl ve tekâstülün, daha doğrusu maksadın netâici pek vahim olacağını şimdiden âsarı baş göstermiş hâdisât, vukuât pekâlâ irâe etmektedir.

Yakın bir zamana kadar îcâbât-ı zamâniyyeye karşı bîgâne kalışımızdan haberdâr olanlar aramızda yok denecek kadar az idi. Bu son vakitlerde ise ihtiyâcât-ı kevniyyeden gafletimizin tevlîd ettiği mihen ü meşâk bizzârûre bu bîgânelikten âgâh olanların adedini günden güne tezyîd etmiştir. İşte intibâh tedâriî bir sûrette tevsî-i dâire ede ede harâbâ-zârâ dönmüş medreselerimizin içinde ömrülerinin en kıymetli günlerini tahsil ümidiyle geçirmekte olan şübbân-ı İslâm'a sirâyet etmeye başlamıştır.

Bu hiss-i intibâhtan hisse-mend olan talebe-i ulûm bulundukları medreselerin ne müderrisînâne, ne de orada okunan derslere rûy-ı rizâ ve kanâât gösteremeyecekleri bir emr-i tabî bulunduğundan, ez-cümle Rusya'nın Kazan, Orenburg, Sibirya havâlısında bulunan tullâb-ı müslimîn yek-digerleriyle muhâberâttâ bulunup muallimîne karşı grevler yaparak usûl-i kadîme üzerine tedâris edilmekte bulunan medreselere gitmemeye karar vermişlerdir, birçokları da, pedelerlerinin icbârîna rağmen, o medreselere devam etmeye-rek İstanbul ve Mısır gibi vaktiyle ulûm ve maârifçe şöhretleri âfâki tutmuş bilâd-ı İslâmiyye'ye geliyorlar. Fakat buralarını da memlekelerinden pek farklı bulmadıklarından birçokları mesleklerini tebdîl ediyor. Bu hâl yalnız bizim muhîtte değil, İstanbul'da dahi nûmâyân olmağa başladı, câmi derslerine müdâvîmîn günden güne azalıyor.

Yukarıdan beri arz edilen ahvâl-i elîme âlem-i İslâm'ın her kösesinde az çok hissolunmaya başladığını gören mütefekkirîn-i fuzâlâ-i İslâm bu marazı bitteşhîs buna karşı itti-

hâz olunacak müdâvât-ı âcileyi ifâya mübâşeret ile ken-dilerini, makâm-ı hilâfeti mes'ûliyyet-i ma'nevîyyeden tahlîs ederek şâyân-ı imtisâl olmuşlardır. Bu emr-i mübeccelin vü-cûda getirilmesine müteşebbîs bulunan zevât ve bâ-husûs ders vekili üstâd-ı muhterem Hâlis Efendi hakîkaten dîn-i mübîne pek büyük bir hizmet ettilerinden bütün müslümanlar kendilerine arz-ı şûkrân edecektir.

[20] Vâkia bu tertîb olunmuş programa min külli'l-vü-cûh tekemmûl etmiş, ihtiyâcât-ı hâzîra ile tamamen mütenâ-siptir diyemezsek de ilk hatve-i terakkî olmak i'tibâriyle büyük bir muvaffakiyet olduğu da gayr-i kâbil-i inkârdır. Çünkü bu âlem-i hilkatte her şey kânûn-ı tedâriîye tâbidir, bu hudûdu tecâvûz daima adem-i muvaffakîyyeti müntec ola-cağına hâdisât-ı târihiyye şehâdet etmektedir.

Ümîdvârîz ki az müddet zarfında bu cedvel bi-hakkın tekemmûl edecektir. Zîrâ zamanımızda "pedagoji" (usûl-i terbiyye) terakkî etmiş, yevmen fe-yevmen de terakkî etmekte bulunmuştur. Hangi lisan olursa olsun az bir vakit içinde onun lügâtinî, kavâid-i sarfiyye ve nahviyyesini öğrenmek için erbâb-ı sa'y ü gayret çok çalışmışlar ve bu me-sâflerinin neticesi olarak bugün mütenevvi' usûller meydana getirmişlerdir. Ez-cümle Metod An, Metod Berliç yani An ve Berliç usûlleri Kahire, Beyrût mekâtib-i resmiyye ve husûsiyyesinde tedâris edilmek için bu usûller üzerine ilm-i sarf, ilm-i nahv, ilm-i belâgatê dâir birtakım âsâr Suriyeliler ve ecnebîler tarafından te'lîf edilip epeyce müddetten beri te-cârüb-i adîde ile müddet-i tahsîlî taklîf, emr-i tedârisi teshîl ettiği sabit olmuştur. Binâenâleyh bu cedvel-i cedîdi tanzîm ve tertîb eden esâtize-i kirâmdan bu usûller üzerine tedvîn edilen âsâr-ı cedîdeyi bir kere gözden geçirmelerini temennî ederiz.

Bu münâsebetle şunu da arz etmek istiyorum: Ma'lûmdur ki eslâf (rahimehullâh) hazerâtı bulundukları âsârda uhâdelerine terettüb eden vezâif-i dîniyyelerini bâligan mâ-belağ ifâ buyurmuşlardır. Bu cümleden olmak üzere ilm-i kelâmin tedvîn ve te'lîfini dâî ve müstelzim esbâb, münte-sibînince ma'lûmdur ki Tâbiîn asrını müteâkip ehl-i İslâm birçok firkalara inkisâm ederek aralarında akâidce hayli bid'atlerin zuhûru ve biraz sonra bilâd-ı İslâmiyye'de Yunan hikmet-i kadîmesinin intîşâri başlamasından beyne'l-İslâm kîl ü kâli mûcîb olması gibi hâdisâtta ibârettir. Bunun üzere o zamanın ulemâsı hikmet-i atîkânın usûl-i akâid-i İslâmiyye'ye muhâlif olan mesâili redd ü ibtâl ederek bugün e-limizde bulunan kütüb-i kelâmiyyeyi meydana getirmişler. Şimdi bu asırda ise ulûm ve maârifin terakkisiyle felsefe-i kadîmenin nazariyatî tamamıyla denecek bir derecede çürük olduğu meydana çıkmış iken o felsefe nazar-ı i'tibâra alınarak tedvîn edilen kütüb-i kelâmiyye nasıl olur da bugünkü felsefe-i cedîde dâhil olan bir cedvele ithal edilebilir...?

Artık vakit ve zamanı geçmiş Batlamyus hikmeti ile talebe-i ulûmun kıymetdâr vakitlerini işgal etmek hiçbir sûrete şâyân-ı kabûl görülemez. Binâenâleyh asrımızda eimme-i selefin ye-rini tutan ulemâ-i izâm hazerâtına pek büyük hidemât-ı mühimme-i dîniyye teveccûh ediyor. İşte bu vezâyîfin ehemmi, serîan icrâ ve ifâsi kendilerine farz ve de-

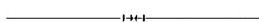
¹ Zuhurf, 43/22.

rece-i vücûbda olanı, felsefe-i cedîde-i hâzırâ nazariyâıyla usûl-i akâyid-i İslâmîyyemizi mezc ederek yeni bir “ilm-i ke-lâm” tedvîn etmektedir. Bu hizmet-i dîniyyeyi meydana getirmek gayet düşvâr olmağla beraber te’hîri tahsilde bulunan şübbân-ı İslâm için de o kadar mühliktit. Âlem-i İslâm’ın rehber ve muktedâsı bulunan makarr-ı hilâfet-i uzmâ daha doğrusu şeyhüslâm efendi böyle lütumu dînen der-kâr ve zarûrı olan bu eserin te’lifi için ulemâ-yi a’lâmdan mürekkep bir heyet intihâb etmelidir. Ve hem de bu heyetin a’zâsi meyânına Kahire gibi sâir bilâd-ı İslâmîyye ulemâsı da bulunmalıdır. Hiç olmazsa onlarla muhâberede bulunulmalıdır.

Kırımlı Yakub Kemâl

Mevlid-i Hazret-i Nebevî’ye Şeref-Musâdir Rûz-i Mes’ûdun Eyyâm-ı Resmiyye-i Ta’tiliyyeden Addolunmasına Meclis-i Hâss-ı Vükelâca Karar Verilmiştir.

Der-i Aliyye’de Sîrâtımüstakîm İdârehânesine

Risâle-i muhteremenizin yetmiş sekizinci cüz’ü Donanma-ysi Osmânî komisyonu bura şubesine teyemmünen teberru edilip müzâyedeye konuldu. Bin dört yüz yirmi küsür kuruşa çıkarıldı. Müzâyede ber-devâmdir.

el-Hâc Mehmed

SIRÂTIMÜSTAKİM

İnegöl’de mukîm Hacı Mehmed Efendi’den aldığımız şu telgrafnâmede risâlemize ibrâz-ı teveccûh sûretyile Osmanlı donanması iânesi için bin dört yüz yirmi küsür kuruş toplandıgı tebşîr buyuruluyor. Vatanımızın her tarafındaki as-hâb-ı hamîyyetin bu gibi teşebbüsat-ı fedâkârânesi milletin ikbâl-i istikbâli hakkındaki ümîdimizi bir o kadar daha te’yîd ediyor. “Arş ileri arş! Bizimdir felâh.”

Astrahan’da münteşir İdil refîk-ı muhteremimiz baş makâlesinde diyor ki: İnsanların bütün umûr ve harekâti i’tikâd ve vicdânlarına tâbidir. İşte müslümanlar ta’limât-ı İslâmîyye’yi kabul ve evâmirini vezâif-i insâniyye diye i’tikâd etmiş olduklarıdan, şüphe yok ki aralarında nifâk, ihtilâf ve tefrika gibi mugâyir-i İslâmîyyet olan şeyleri terk ederek hayat ve menâfi’-i umûmiyyelerini te’mîn edecek teşebbüslerde bulunmaları iktizâ eder. Fakat maatteessüf müslümanlarda böyle teşebbüslere değil, niyet ve fikirler bile yoktur.

Medeniyet-i İslâmîyye yalnız dillerde, kitap sahîfelerinde tezkâr ediliyor. Rusya’nın her yerinde husûsiye pâyitahtlarda, Kazan, Taşkend gibi büyük şehirlerde hâlis Rusların misyonerleri, a’yân ve ekâbiri ictimâlar akd ediyor. Bu ictimâlar, Rus unsuruna mensup olmayanların, husûsan müslümanların hâllerini teftîş ve müzâkere için vukâa geliyor. Müslümanların nâdânlık ve fakirliğinden değil, bilakis bizde olmayan sıfatlardan bahsolunuyor:

“Son beş, altı sene içinde müslümanlar da terakkîye ka-dem-endâz oldular. Bazıları maârifे sarıldilar, kemâl-i sebât ve metânetle edebiyâtlarını neşrediyorlar. Mîle-i sâire arasında dinlerini neşreden misyonerleri de pek çoktur. Ve hatta bu husûsta her müslüman birer misyoner kesilmiş...” gibi isnâdâttâ bulunuyorlar. Hakkımızda her taraftan böyle sayhalar koparıldığı halde bizler sağ ve sola bir defa olsun bakıyor muyuz? Ne san’atımız zamâneye muvâfık, ne de ticaretimiz nazar-ı i’tibârda. Edebiyatımız; lugavî, ıstılâhî kelimelere mâlik zengin dilimiz yok, evlâd-ı milletin ihtiyacını def edecek, derdlerimize dermân olacak mektep ve medreselerimiz ve bunlarda hakiki ta’lîm ve terbiye verecek mualimlerimiz yok. Hâl böyle iken ecâni bizi daima teftîş ve murâkabe altında bulundurmaktan vazgeçmiyor. Daima bizden şüpheleniyor. Bâri bu ahvâlden olsun ibret-bîn ola-lım da aradaki ma’nâsız ihtilâfları bırakarak müttehiden çalışalım.

“Matbaa-i Hayriyye” ve Şürekâsi

Müdir-i Mes’ûl: Esref Edîb

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

17 Mart 1910

5 Rebîülevvel 328

Perşembe

4 Mart 326¹

Dördüncü Cild - Aded: 80

TÂRÎH-Î İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nın Türkçe'ye Mütercем Risâlesine Karşı Reddiye

- 9 -

Teaddîd-i zevcenin esâsen meşrû', bâis-i meşrûyyeti olan hikmetler mahallinde meşrûh olmasına beraber^{*} Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerinin hâiz bulundukları vâsif-i risâlet iktizâsına ez-her cihet cevr ü i'tisâftan ma'sûmiyeti, zevceleri ne kadar çok olsalar beyنlerinde adl ile ifâ-yı muamele buyuracaklarının meczûmiyeti hasebiyle arzuları kadar tezvîc etmelerini şer'i-şerîfin mübâh kilması mugâyir-i hikmet addolunamaz.

Nasıl ki Dâvûd ve Süleymân aleyhimüsselâm vesâir enbiyâ-yı izâm da bu me'zûniyeti hâiz idiler. (Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedid kitapları buna şehâdet etmektedir.)

Ezvâc-ı tâhirâtın Resûl-i Ekrem hazretlerinden sonra âhar kimse tarafından tezvîc edilmeleri de ta'zîm-i şân-i risâlet, sedd-i bâb-ı fesâd, izâle-i bâis-i fitne, muhâfaza-i şân ve def-i tevehhüm gibi esbâb-ı mühimme ve hükm-i âliyyeye mebnî^{**} nass-ı Kur'ân'la tahrîm kilinmiştir.

وَلَمْ كُنْتْ فَظَّاً غَلِيظَ (القلبُ لَا نَفْسُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَارِزُهُمْ فِي الْأَمْرِ) nazm-ı celîl iş'âr-î âlisi vechile medâr-ı ekberi istîhkâr-ı ümmet ve gîzel-î kalb olan mesâvi-î ahlâkiyye ve evsâf-ı istib-

dadiyyenin kâffesinden vâreste,³ senâyi sübhânîsi şehâdetiyle bütün mehâsin-i evsâf ve mekârim-i ahlâk ile pîrâste idiler.

Türkçe'ye mütercem bulunan Şîfâ-i Şerîf, Mevâhib-i Le-dünnîye, Şemâ'il-i Muhammediyye kitaplarını okuyanlar tefâsil-i ahvâl-i seniyyelerine derece-i kifâyede vukûf hâsil edebilirler. Her hakîki anlamak için ehemmiyeti nisbetinde çalışmak lâzımdır. Çalışmak da yoluyla menba'-i hakîkiye mûrâcaatle olursa müfid olabilir.

Bînâenaleyh dinin ulviyetini anlamak arzusunda bulunanlar din aleyhinde olanların -isnâdât-ı bâtileyi muhtevî, kendi nokta-i nazarlarıyla müttahid- âsâr-ı temvîhât-kârları merci'-i yeğâne ittihâz etmekle nâil-i murâd olamazlar. Belki bir hadîs-i şerîfi bilâ-vâsîta istîmâ' için bir aylık mesafeye giderek, nakd-i ricâl ve iktîşâf-ı ahvâl maksadıyla binlerce cilt kitaplar te'lîf ederek hiçbir milletin mazhar olamadığı ta'mîkât-ı fikriyye ve tedkîkât-ı müsîkâfâne sâyesinde bütün hâkâik ve dekâiki ibrâza muvaffakiyetleri yâr u ağıyârin müsellemi bulunan ulemâ-yı râsîhîn-i İslâmîyye'nin âsâr-ı muhâlledelelerine mûrâcaatla kâm-yâb olabilirler.

İşte risâlet-i Ahmedîyye'nin sened-i akvâsi, her zaman hâlkınca şâyân-ı ta'vîl ve i'timâd bulunan bûrhan-ı eclâsi yukarıdan beri serd ü ityâñ eylediğimiz delâlî-i aklîyyeden ibârettir.

Ama taraf-ı risâlet-penâhîden izhâr buyurulan sâir nevi' mu'cîzât, Asr-ı Saâdet-i Nebevîlerinde müsâhede olunan hâvârik-ı âdât isbât-ı risâlette umde değildir. Cenâb-ı Risâlet-meâb Efendimiz hiçbir zaman bunları i'zâm ederek başlıca istinâd-gâh addetmemişlerdir. Sîdk-ı da'vâ-yı risâletlerine [22] hüccet-i kâtiâ olmak üzere daima Kur'ân-ı bâhîrû'l-bur-

¹ Metinde sehven 325 yazılmıştır.

* Risâle-i Hamîdiyye tercumesine mûrâcaat olunsun. Sayfa 635, cilt 1.

** Ta'dâd ettigimiz esbâbin tavzîh ve tafsîline kesb-i vukûf, hakîkat-i hâle i'tîlâ' arzu edenler de risâle-i mezkûrenin cild-i evveline mûrâcaat edeler. Sayfa 642.

² Âl-i İmrân, 3/159.

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiye
ma'al-nemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

hâni irâe etmekte idiler. *Kur'ân*'dan başka bir hârika ortaya koyup da açıktan açığa tahaddî buyurmuş, münkirlere mislini ityân suretiyle muâraza teklifinde bulunmuş oldukları ma'lûm değildir. Hatta bu nevi' havârik –derece-i sâniyyede hâîz-i ehemmiyyet olmasına mebnî- irhâ-yi inân maksadıyla gayr-i väki menzilesine tenzîl olunduğu da vardır.

Nasıl ki "Sûre-i En'âm"da ¹ (بِاللَّهِ جَهْدُ أَيْمَانِهِ لَيْنُ) (جَاءَتْهُمْ أَيْةً لَبُؤْمِنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْأَيَّاتُ عِنْدَ اللَّهِ...الْخَ) buyurulmuştur. Yani müşrikler kemâl-i ictihâd ile yemin ettiler ki eğer onlara bir âyet, bir mu'cize gelecek olursa iman edeceklermiş. Ey Resûlüm! Onlara de ki âyatın cümlesi ind-i ilâhîde mevcûddur. Dilediği zaman ityân buyurur. İzhâr-i havârika benim kudretim tealluk etmez. Kezâ "Sûre-i Tâhâ" âhîrinde ² (وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِنَا بِآيَةٍ مِّنْ رَبِّهِ أَوْلَئِكُنْ بَيْسِنَةُ مَا فِي الصُّحْفِ الْأُولَى) vârid olmuştur. Ma'nâ-yi serifî: Münkirlер sair mu'cizâta i'tidâd etmeyerek dediler ki niye bize Rabbisinden bir âyet, bir hârika-i kevniyye getirmiyor. Onlara suhuf-i sâlife, kütüb-i semâviyyenin beyyinesi, sihhat ve sübûtlarına şehâdet etmekte olan *Kur'ân* mu'cizesi gelmedi mi? Yani –bilzarz sidik-i müddeâna dâll başka bir mu'cizen olmasa bile– kütüb-i sâirenin hâvî olduğu akâid ve ahkâm-i külliyyenin zübdesini câmi' olan *Kur'ân-i Kerîm* senin için mu'cize-i kâfiyyedir. Zîrâ asla teallüm ile iştigâl etmeyen ümmî bir zât tarafından tebliğ buyurulan bu kitâb-i hakâik-nisâb hem kendi kudsiyetine, hem de asilları i'tibâriyle Tevrât ve İncil gibi kütüb-i sâlifenin sihhatine bûrhân-i kat'îdir. (Beyzâvi)

Kezâlik "Sûre-i A'râf" âhîrinde ³ (فِي أَنْهَا النَّاسُ اتَّهَا رَسُولَنَا اللَّهَ يَكُونُ خَبِيجًا لِلَّهِ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْكِمُ وَيُبَيِّنُ فَإِنَّمَا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ التَّبَيِّنُ الْأَمْنِيُّ الَّذِي نَوْمَنْ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبَعُوهُ الْعَلَمُكُمْ تَهْتَكُونُونَ) âyet-i celîlesinde –bilcümle tavâîf-i beşeriyye-ye i'lân-i risâlet-i Muhammedîyye emir buyurulduğu sirada– Cânib-i İlâhî'den ırsâl-i rusûl muktezâ-yi hikmet ü maslahat ve muvâfîk-i şân-i celîl-i ehadiyyet olmasını müş'ir sifât-i ulûhiyyet tezkîriyle beraber yalnız Hazret-i Resûl-i Ekrem'in nebiyy-i ümmî olması ve kendisine vahiy buyurulan kelimâtullah'tan ibâret *Kur'ân-i Kerîm*'in vâcibü'l-îmân bulunması beyâniyla iktifâ buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmeden gayet vuzûhu i'tibâriyle *Kur'ân-i Kerîm*'in mu'cize-i kâfiyye olması müstefâd olduğu gibi risâlet-i Muhammedîyye'nin bütün a'sâr-i ahîre ve akvâm-i muhâlifeye âm ve şâmil olmasına mebnî te'yîd ve ityânında tevâturen sübûtu ma'lûm olacak mu'cizât-i saire ile iktifâ câiz olmayıp belki *Kur'*

¹ En'âm, 6/109.

² Tâhâ, 20/133.

³ A'râf, 7/158.

* Ey Habîbim! Sen hitâb-i âm eyle, de ki: Eyyuhennâs! Ben sizin cümlelerin gönderilmiş Allah Resûlüüm. Ol Allah'ın Resûlüüm ki bütün ecrâm-i ulviyye ve süflîyyede tasarruf-i tâm zât-i ulûhiyyetine hâs olup havâss-i ulûhiyyette tefferrûd etmiştir. Nev'i-beşeri ihyâ ve imâte gibi efâl-i İlâhiyyesine müsaâhar kılmışdır. İmdi böyle olan Allahu zül-cellâle ve onun Resûl-i zîşânına îmân ediniz. Ol Resûlune, ki kendisi nebiyy-i ümmî olup Rabbisine ve onun kelimât-i kudsîyyesine tamamen îmân etmektedir. Siz de nâîl-i rûşd ü selâmet olmak için mütâba'at-i kâmilesinden ayrılmayınız.

ân gibi bir mu'cize-i dâimeye mukârin bulunması muvâfîk-i maslahat olduğu da müstebân olmaktadır.

دامت لدينا ففاقت كل معجزة من النبيين اذ جئت ولم تدم

Binâen-alâ-zâlik biz de burada mu'cizât-ı kevniyye ve âyât-ı hissiyyeyi hesaba katmayarak, nazar-ı mütâalaaya almayarak bâlâda mezkûr berâhîn-i ma'neviyye ile –zerre kadar tereddüde meydan bırakmayacak sûrette– isbât-ı risâlet ediyoruz.

Maahâzâ yakinen i'tikâd ediyoruz ki mu'cizât-ı mezkûre dahi müstahîlattan değil, belki onlar da kudret-i ilâhiyye tahtında dâhildir. Rivâyât-ı mevsûka, esânîd-i sahîha-i mevsûle ile sâbit olan bu nevi' mu'cizâti da ulemâ-yı hadîs ü siyer zîkr ü beyân eylemişlerdir. ** Bu mu'cizâtın bir kısmı hadd-i tevâture bülûğla kâbil-i iştibâh değildir. Diğerleri içinde de kesret-i iştihâri hasebiyle itmi'nân-ı tâmme iktirân edenler çoktur.

Enbyâ-yi sâlîfin hazerâtının ümmetlerine karşı ibrâz etikleri delâil-i muknia hep bu takım mu'cizât-ı kevniyyeden ibâretti. O asırlarda başka türlü isbât-ı nübûvet mümkün olamazdı. Zîrâ insanlar henüz terakkîyyât-ı fikriyye mebedde-i tufûliyyette bulunur, yalnız meşhûdât ve mahsûsâtlâ müteessir olurlardı. Muahharan mazhar-ı terakkî olarak sînn-i rûşde bûlûğ devresine erdikleri cihetle delâil-i nübûvet de o nisbetté müterakkî olmaya başladı. Bu ıslûp üzere kâbiliyet-i beşeriyye merâtibine riâyet mahz-ı hikmettir, zamân-ı tufûliyyette besâtet-i idrâke, hengâm-ı kühûlette medâric-i akılda vâki' terakkîye münâsib olacak muhâtabât ve muâmelât icrâ buyurulmuştur. Nasıl ki hakîm ve hayır-hâh olan bir peder evlâtını tahsîl-i ulûma sevk husûsunda onun derece-i isti'dâdına, mertebe-i idrâkine göre muâmele eder.

Mesela çocukluğunda para vermek ve oyuncak almak ile sînn-i temyîze erdikten sonra maârifin menâfi' ve semerâtını istikbâlcé göstereceği te'sîratını tefhîm etmekle teşvîkâtta bulunur.

[23] Filhâika nev'-i insân bi'set-i Muhammedîyye sâyesinde akl u fikrin kadr ü kıymetini idrâk etmiş; mâni'-i terakkî olacak bil-cümle kuyûddan rehâ-yâb olabilmıştır.

Evet! Mahzâ bu sâyede efrâd-ı beşeriyye dâm-ı mekr ü ihtiyâlden âzâde-ser kalarak gubâr-ı taklîdden silkinmeye, etrafına atf-ı enzâr-ı basîret ederek mevcûdâtın kâffesinden intifâ' yollarını görmeye başlamış, tarîk-i terakkî ve teâlîye seyr ü sülûk vasıtâsıyla meknûz-ı fitratları bulunan gevher-i girân-mâye-i medeniyyet ve irfâna kavuşmuşlardır.

** Bu hususa dâir tedvîn olunan kütüb-i mu'teberenin en väsi'lerinden Muhammed Zerkânî merhûmın sekiz büyük cilt üzerine mürettebat ve matbû' olan *Mevâhib-i Ledünnîye Şerhi* ile Celâeddîn Suyûti rahîmeullâhîn Hind matbûâtından *Hasâis-i Kübrâ* nâm kitabını gösterebiliriz.

Eimme-i mütekaddimînden Beyhaki ve Ebû Naîm Isfâhânî gibi erbâb-ı intikâdin *Delâilü'n-Nübûve* nâmındaki gayet müfid eserleri de diyâr-ı Hind'de, muhtasar ve münakkah olmak üzere firka-i Mu'tezile'den Ebu'l-Hasen Mâverdî (rh.)'ın *A'lâmü'n-Nübûve* nâm kitabı da Misir'da tab' u neşr olunmuştur.

Mevâhib-i Ledünnîye Bâki Efendi merhûm tarafından tercüme olunup iki cilt olmak üzere Dersâdet'te mükerren tab' olunduğu erbâb-ı mütâalaanın ma'lûmlarıdır.

Binâen-alâ-zâlik bu ümmetin eâzim-i berâhîni kâffesinin izhâr-i acz etmiş oldukları –bâlâda tafsîl olunan– mu’cizât-ı ma’nevîye ve delâil-i akliyyeden ibâret kilindi. Mu’cizât-ı sâirenin zuhûru alel-ekser bir hâcet-i zarûriyye tesviyesine medâr olacak inâyet-i Rabbâniyye iktizâsına mebnî idi. Bununla beraber bürhân-ı akliye kâni’ olarak iman eden er-bâb-ı besâiri mahsûsâta te’yid ve tesbît, iman etmelerini bu takım âyât-ı kevniyye müşâhedesine tâlik etmekte olan müşrikleri ilzâm gibi mesâlihe mürâât da cilve-nümâ olmaktadır.

Evet! Bu ümmette de bagy ve inâda sâlik olanlar alel-ekser kabûl-i diyâneti bu türlü, hem de kendi arzularına müvâfık tarzda âyât zuhûruna tâlik ediyorlardı. Nasıl ki bâlâda mezkûr “Sûre-i En’âm” âyet-i celîlesi bunu tasrîh ediyor. Bi-nâenaleyh bazen de bu maslahata riâyeten âyât-ı kevniyye izhâr buyurulurdu. Fakat müşâhede ettikleri âyâta¹ (وَإِنْ يَرَوْا مُرْسَلَةً يُرْسِلُونَ وَيَقُولُوا سَاحِرٌ مُّسْتَخِرٌ) mantûk-ı münîfince sihir tesmiyye edip de iman etmeyenlerin diğer mütâlebâtına iltifat buyurulmazdı. Çünkü istedikleri o âyâti da müşâhede etseler diyecekleri söz yine bu olacaktı.

Nasıl ki “Sûre-i Îsrâ” âhirinde² (وَقَالُوا لَنِّي نَوْمَنَ لَكَ حَتَّى تَفْجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ بَيْبُونًا) أو “Tâkun lâk jâtâ min nâjîl wântib fâfâjir al-âthâr” (أَوْ تَكُونَ لَكَ جَاتٌ مِّنْ نَجِيلٍ وَعَنْبٍ فَفَجَرَ الْأَثَارَ) âyât-ı celîlesinde mahkî bulunan metâlib-i nâbecâya karşı³ (فَلَمْ يَشْكُنْ رَبَّيْ هُنَّ) nazm-ı celîli ile cevap verilmiştir. Yani ey Habîbim! İman etmeyi tahayyül ettikleri her hârikanın hu-sûlüne tâlik eden bu heriflere cevaben de ki ben Rabb-i Zül-cellâlimi her türlü şâibe-i aczden tenzîh etmekle beraber ancak efrâd-ı beşerden bir resûl olduğumu, mürselîn-i sâire gibi izn-i ilâhî tealluk etmedikçe bir mucize ibrâzına kâdir olmadığımı beyânla iktifâ ederim. (*Celâleyn*)

(Sûre-i A’râf âhirindeki) (وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَنَّبَهَا قُلْ (إِنَّمَا أَتَيْغُ ما يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّيْ هُنَّ دَاهِيَّا) âyet-i celîlesi de bu hakikati i’lân etmektedir.

(Gerek burada, gerek mukaddemâ zikrettiğimiz âyât-ı Kur’âniyye’den maksad-ı âlfî ne olduğu ma’lûm olunca Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinden hiçbir mu’cize-i kevniyye sâdir olmadığını tevehhüm etmeye imkân kalmıyor. Zaten Kur’ân-ı Kerîm’in mevâzi-i kesîresinde Nebîyy-i Zîşân efendimizden mu’cizât-ı bâhire sudûru musarrahîr. Maahâzâ cidâl ve mükâberede ifrâti iltizâm etmekte olan Dozy gibi münkirler, misyonerler tasrîhât-ı Kur’âniyye’den bit-teâmi efendimiz hazretlerinden hiçbir mucize sâdir olmadığına bu takım âyât-ı celîle ile ihticâca yelteniyorlar.

¹ Kamer, 54/2.

² Îsrâ, 17/90-92.

³ Îsrâ, 17/93.

* İktirâh ettikleri bir âyeti, bir hârikayı ityân etmediğin zaman o münkirler sana derler ki neye istifâ etmiyorsun yani seçip de kendi kuvvetinle ortaya koymuyorsun. Cevabeni de ki, ben ancak Rabbimden vahyolunan emre ittibâ’ ediyorum, kendiliğimden hiçbir şey yapamam. Kur’ân-ı Kerîm’in her âyeti Rabbinizden gelmiş bir basîret, bir hüccet, bir çerâg-ı hidâyet ve iman edenlere vâsita-i rahmettir.

Biz bunların anlar, anlamaz her türlü telbîsâta kiyâm etmelerine izhâr-i hayret etmiyoruz. Çünkü bu makûle kimselelerden bundan başka ne beklenir. Meslekleri, meşrepleri her ne sûretle olursa olsun şaşkınları iğfâle çalışmaktan ibârettir. Binâenaleyh ne kadar şarlatanlık ederlerse sanatlarında o nisbetté ibrâz-ı mahâret etmiş olurlar. Asıl şâyân-ı hayret ü istîgrâb olan cihet bunların ağrâz-ı fâsidesi meydân-ı alâniyyette görülüp dururken tezvîrât-ı bâtilelerine hakikat nazariyla bakmakta olan sebük-mağzânın şiddet-i hamâkatları ve âdâ-yı dîne niyâbetle idlâl-i müslimîne yeltenen süfehâ-yı mürteddîmin bî-pervâ idlâl-yı İslâmiyyet’e cărefteleridir.)

Şurası da mülâhazadan dûr olmamak iktizâ eder ki delîl-i hissînin te’sîrât-ı zâhirîyesi galib olmakla beraber delîl-i akli daha ziyâde şâyân-ı vüsûk ve i’timâddir. Zîrâ bürhân-ı katî’ olan delîl-i aklinin mukaddimâti her ne zaman nazar-ı mütâlaaya alınacak olsa neticesinde zerrece iştibâha meydan kalmaz. Delîl-i hissî ise yalnız ihsâs edenlere, hem de birtakım ihtimalâtâ, bazı günâ şübehâta marûz olarak ifâde-i ilm edebilir.

Binâ-berîn Muhammed Mustafâ (sallallâhu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleri dâire-i nübüvvetin hâtem-i vâlâşânı olup –ânenin inbâ edildiği üzere- bülûğ-ı rûşd hengâmindan sonra tavâîf-i beşeriyenin kâffesine ırsâl buyurulmuş, risâletleri hiçbir zaman ve mekân ile takyîd edilmemiş olmasına mebnî en ziyâde şâyân-ı vüsûk olacak mu’cizât-ı celîlesi delâil-i hissîye değil, belki berâhîn-ı akliyye ve dâime olması müvâfîk-ı akli u hikmet olduğu câ-yı bahs ü müñâkaşa olamaz.

Artık mukaddimemize hitâm vererek maksada şûrû’ etmek zamanı geldi. Fakat kable-ş-şûrû’ makâlât-ı adîdeye tevezü’ eden kelâmımızı ber-vech-i âtfî telhîs etmek icâb ediyor.

Sadr-ı mukaddimedede ifâde olunduğu üzere mâdem ki nübüvvet –îmâr-ı âlem ve islâh-ı benî âdem maslahat-ı azîmesine- min-tarafillâh me’mûr buyurulan zâtın sıfat-ı aliyesidir, bu maslahati ifâya me’mûr olan her zât-ı şerîfin Nebîyy-i Zîşân olması lâzım gelir; bu halde nev’-i beşerin mes’ûdiyyet-i kâmilesini te’mîne medâr olan ahkâm-ı şerîyye te’sîs eden islâhât-ı âlem-pesendâne husûle getiren Sultan-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü’t-tehâyâ efendimiz hazretleri zümre-i enbiyânanın ser-firâzî, sıfat-ı aliyye-i mezkûrenin mevsûf-ı güzîn ve mümtâzî olmak kavâid-i mantikiyyeye âşinâ olanların bilâ [24] tereddüd ve kabûl-i i’tirâfa mecbur olacakları bir hakikat-ı kat’iyye olduğu vâreste-i iştibâhtır.

Bu hakikati tenvîr için bürhân-ı mantiki tarzına koyalım.

Akise-i mantikiyyeden bedîhiyyü’l-intâc olan şekl-i evvelin darb-ı evveline tatbikan söyle tertîb edelim:

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri bir Nebîyy-i Zîşândır.

Çünkü islâhât-ı beşerîyyeye medâr-ı a’zâm olan bir şerîat-ı cedîde te’sîsine min-tarafillâh me’mûr buyurulmuşlardır.

Böyle olan zevât-ı kirâmin her biri nebiyy-i zîşândır. Binâenaleyh Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri de Nebîyy-i Zîşân olmak sâbit olur. Bu kiyâsin mukaddime-i sâniyyesi

bütün erbâb-ı edyân indinde müsellemü's-sübûttur. Mukadime-i ülâsi da: Beyânât-ı sâlifemizle kat'iyen takarrür etmiştir. Çünkü ol hazretin vazife-i mezkûreye min-tarafillâh me'mûr kılınmaları muâsırı bulunan hiçbir ferdden istimdâd ve iktibâsta bulunmamalarıyla taayyün etmektedir. Bu adem-i istimdâd iddiâmızda tebliğ buyurdukları ulûm ve mârifin ve me'sere-i celîle-i İslâmîyye'nin bir cüz-i mühimmini olsun ferd-i âferîdenin serd ü ifâya kudret-yâb olmamasıyla sâbittir. Zîrâ bu kemâlât ve İslâhâtın müessir-i hakîkisi ferd-i âhar olsa idi doğrudan doğruya kendisi neşr ü ifâza ederek merci-i hâs u âmm; metbû-i a'zam-ı enâm olurdu. Nasıl ki bil-etrâf izâh olundu.

Manastırı İsmail Hakkı

İLK MEVLÎD-İ ŞERÎF CEM'İYETİ NE ZAMAN TEŞEKKÜL ETTİ?

Menkülât-ı târîhiyyeye göre Mevlid-i Şerîf Cem'iyeti teşkkül eyleyiip de vilâdet-i celîle-i Cenâb-ı Peygamber'i yi musavver manzûmeyi ihtifâlât-ı fâika ile okumak, okutmak âdet-i müstahsenesi târîh-i hicretin altı yüz dört senesinde başlamıştır. O zamana kadar böyle bir âdet yok imiş. Eâzim-i ulemâ-yı İslâmîyye'den İbnü'l-Cezîr ve İbni Hacer Ha-zerâti bid'at-i hasene olmak üzere kayd ü iş'âr etmişlerdir. Hatta böyle bir meclisi teşkil ile ne kadar tekellüf ihtiyar olunsa ve ta'zîmât ve tekîmât izhâr edilse yine azdır buyurmuşlardır. İşte bundan sonra bu âdet-i müstahsene beyne'l-İslâm şâyi olup Mekke-i Mûkerreme, Medîne-i Münevvere ve Şâm'da vesâir bilâd-ı İslâmîyye'de uşşâk-ı Muhammedîyye taraflarından gayet müessir olarak yazılmış vilâdet-i celîle-i Ahmedîyye menkîbetnâmeleri okutulmak ve bu vesîle-i cemîle ile de rûhâniyyet-i azîme-i risâlet-penâhîden istisfâ eylemek de'b-i dîrîn sırasına geçmiştir.

Bu cem'iyetten yegâne maksad teslîm-gerde-i erbâb-ı iz'ân olduğu üzere istihsâl-i rızâ-yı ilâhî ve isticlâb-ı hoşnûdî-i Cenâb-ı Muhammed'i dir. Bu sûretle tevessûl ve izhâr-ı ta'zîmât ve tebçîltâtan ucûr-i cezîle ve fevâid-i hasene vücûda geleceğini ulemâ-yı kirâm inâyât-ı sübâhiyyeye mağrûren beyân eylemişlerdir.

*Meclis-i Mevlid'dedir zeuk u neşât
Dil o mecliste olur gamdan berî*

Bazı ehl-i dalâletin bu babda ettipleri dedikoduza karşı yazılmış olan *Isbâtu'l-Muhsinât li-Tilâueti Mevlîdi Seyyidi's-Sâdât* nâm eserde: O gibiler hakkında, bunların sözlerinden gerek zevklerinin gerek muhabbetlerinin hiç olmadığı istinbât olunur. Vâkia her şey bidattir lâkin mevlid-i şerîf okunmak bid'at-i hasenedir. El-yevm umûm bilâd-ı İslâmîyye'de teammûm eden şu âdet-i mergübeye karşı söz söylemek revâ degildir diye uzun uzâdiya delâil-i vâziha bast u temhîd olunuyor ve (لَا يَجْمَعُ أَئْتَى عَلَى ضَلَالٍ¹) hadîs-i şerîfi muktezâsına bunda icmâ-i ümmet vâki olduğuna yakın vardır de-

niliyor. Zaten server-i kâinât aleysi ekmelü't-tahiyyât efen-dimiz hazretlerine aşk u muhabbeti olan insanlar elbette bu âdet-i celîleyi tebâilden geri durmaz.

*Sana ey zîver-i vahdet-serâ halk-ı cihân âşık
Cihân âşık, zamân âşık, zemîn ü âsumân âşık
Felek âşık, melek âşık, bütün hûr-i cinân âşık
Değil sâde halâyık, Hâlik-ı kevn ü mekân âşık*

Devletimizin teşekkülünden sonra hulefâ-yı izâm-ı Os-mâniyye hazerâti dahi bu âdet-i makbûle üzerine her sene şehr-i Rebûlevvelin on ikinci günü müdebdeb bir alay ic-râsiyla erkân-ı devlet dahi hazır bil-meclis oldukları halde Mevlîdî Süleymân Çelebî hazretlerinin manzûme-i mübârekesini ihtifâlât-ı läyika ve ta'zîmât-ı fâika ile okutmayı itiyâd eylediler. O zamandan beri her sene o yevm-i mes'ûdda bu güzel âdetin icrâsına elhamdû-lillâhî teâlâ devam olunmaktadır. Şehrimizin merkez-i muallâ-yı hilâfet olması mülâbesiyle bugüne mahsûs olarak tekârîmen beş vakitte mevâki-i müteaddidden toplar atılarak yevm-i mes'ûdun şeref ü şâ-nı i'lân ediliyor. Fazla olarak bu hafta evrâk-ı havâdîste şehr-i Rebûlevvelin on ikisine şeref-müsâdîf yevm-i vilâdet-i seniyye-i risâlet-penâh-ı a'zamî hürmetine devâir-i resmiyye-i devletin resmen tatil edilmesine meclis-i mahsûs-ı vüke-lâca karar verildiği manzûr-ı çeşm-i ibtihâcım oldu. Resûl-i Cenâb-ı Kibriyâ, nûr-ı cemâl-i Mevlâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ efendimiz hazretlerine karşı devlet-i alîyyenin ve millet-i İslâmîyye'nin hissiyyât-ı ta'zîm-kârânesi netîce-i bâhiresi olmak i'tibâriyle bu karâr-ı isâbet-âsâr târîhlerimize altın kalemlle yazılmaya şâyândır. Rûhâniyyet-i celîle-i Peygamberî sâye-sinde yeni kabinemizin de tevfîkât-ı âtiyyesine de bûrhândır.

Tayyibetü'l-Ezkâr'da şu satırları okumuştum: "Rebûlevvel ayının on ikinci günü Medîne-i Münevvere'de bâb-ı iltisâ üzerinde meydana bir kûrsî korlar. Cümle eşrâf-ı Medîne ve kâdî-i belde ve şeyhü'l-harem vesâir ağalar ve ahâlî-i Medîne alâ-merâtibihim otururlar, öd ve anberler yakarlar, hutabâdan beş zât nöbetle kûrsîye çıkışkî Arabî mevlid-i şerîf manzûmesi okurlar, duâdan sonra şerbetler içilir. Herkes evlerine dağılır. Kuşluk vaktine kadar dükkanlar açılmaz, kimse bir işe meşgul olmaz. Toplar atılır. Şenlik yapılır. Büyüyük küçük herkes libâs-ı fâhîrinî giyip birbirîyle muâyede ederler. O güne gayet ta'zîm ederler. Ehl-i Medîne [25] bu yevm-i mübârekî id-i ekber addederler. Bu hâl kabâil-i Arâb'da gayet mühim a'mâl-i hasenedendir."

Muallim-i merhûm Feyzî Efendi ne güzel söylemiştir:

*Bugün o yevm-i mübârekîtir ki ey zevât-ı kirâm
Ki bâhirü'l-lemeân oldu neyyir-i İslâm*

Bugün olundu hurâfât-ı bâstân mensûh

Bugün verildi esâtîr-i evvelîne hitâm

Bugün yüceldi semâvâta sayha-i tevhîd

Bugün döküldü bâm-ı Ka'be'den esnâm

Bu rûz-i feyz-be-rûzu kim eylemez takdîs

Mütâbiân-ı şerîatten ez-havâss u âvâm

Beşer mi sâde? Değil hâmilân-ı arş-ı berîn

Bu yevm-i akdese eylerler ihtiâram tamâm

¹ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 27224.

Bugün tanındı şuûnât-ı Îzed-i müteâl
Ki lâ şerîktir ol zülcelâli vel-ikrâm

Ehl-i Mekke dahi mevlid-i şerîfe çok ta'zîm ederler. Harem-i şerîfte büyük bir cem'iyet-i müteyemmene vücûda getirirler. Tilâvet edegeldikleri manzûmeler en mümtâz şuarâ-yı Arab'ın inşâd eyledikleri âsâr olup maânî-i ulviyyesi insanı mest eder. Mekke-i Mükerreme'de böyle bir cem'iyet-i müteyemmenede med'uvven hâzır bulunmuş idim. O esnâdaki neş'e-i ma'neviyye el-ân hâtıra-pîrâ-yı ihtirâmındır. Gerek ehl-i Medîne gerek ehl-i Mekke kendilerine mesâib-i dünyeviyeden her ne ki teveccûh etse derhal mevlid-i şerîf meclisi teşkil ve ta'zîmât ile menkibetnâme-i vilâdet-i Ahmedîyye'yi tertîl ederler ve bu vesîle-i mergûbe ile inâyât-ı celîle-i ilâhiyyeye ve rûhâniyyet-i seniyye-i Muhammedîyye'ye ilticâ ederek tazarru ve niyâz eylerler. *Isbâtu'l-Muhâsinât*'ta da bunun hakkında uzun uzadiya mebâhise tesâdûf olunur.

*Sen ol mahbûb-ı Mevlâ'sın ki nûr-ı çeşm-i usşâka
Gubâr-ı dergehindir kuhl-i devlet yâ Resûlallâh
Sen ol nûr-ı Hudâ'sın ki fûrûg-ı vech-i pâkinden
Serâpâ rûy-ı âlem buldu behcet yâ Resûlallâh*

Bunlar sultân-ı her dü-serâ sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine izhâr-ı aşk u muhabbetle vücûda getirilecek şeyler olup maâhâzâ ne kadar ta'zîmât, tekrîmât göstergilse yine azdır. Bu makama münâsebeti dolayısıyla şu kışsa-i celîleyi de yazmak isterim:

Bir gün ashâb-ı kirâm huzûr-ı saâdette bulundukları sîrada içlerinden biri câmi'-i ulûm-ı evvelîn ve âhirîn olan Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine "Bazı mü'minleri görüyoruz ki huşu üzeredir. Bazları ise huşuda değildir. Yâ Resûlallâh bunun sebebi nedir lütfen beyân buyurunuz" temennîsinde bulununca Resûl-i Mübâcel efendimiz "İmanında halâvet bulan huşu eder, bulamayan huşu etmez" buyurmuşlardır. Hakikatine kesp-i ittilâ' için "îmânda halâvet nasıl bulunur. Ve ona nasıl nâîl olunur" ma'rûzâtında bulundukta "Allâhu Zülcelâle sîdîk-ı muhabbetle nâîl olunur" buyurmuşlardır. "Muhabbetullah nasıl kazanılır" istifâhîna "Muhabbet-i Resûlullah ile kazanılır ey ashâbım! Ey benim kıyâmete kadar gelecek ümmetim! Siz Allâhu Zülcelâl ve Resûlü'nün rîzâsini onlara muhabbet talep ve iltîmâs ediniz" cevâb-ı âlîsini irâd ve cümleyi bu sûretle îşâd buyurmuşlardır.

*Açıldı yine gonce-i dil-cû-yi muhabbet
Ta'tîr-i meşâmm eyledi gül-bûy-ı muhabbet
Şeb-tâ-seher ârâm edemez sahn-ı çemende
Sevdâ-zede-i sünbül-i gîsû-yi muhabbet
Güm-gerde-i hâmûn-ı cünûn eyledi akli
Vahşet-nigeh-i dîde-i âhû-yi muhabbet
Gül-gonce gibi çâk-i hicâb eyle Rîzâyâ*
Yüz gösterir âhir sana gül-rû-yi muhabbet*

Benî Hâsimîyyû'n-neseb aleyhissalâtu vesselâm efendimiz hazretlerine izhâr-ı muhabbetle vesîle-i cemîle olacak olan mevlid-i şerîf cem'iyetlerine Anadolu ve Rumeli'de ve husûsiyle şehrimizde ahâlî-i İslâmiyye pek ziyâde rağbet âsârî göstermektedirler ki muhabbet-i dîniyyeye mâlik olanların hoşlanacakları ahvâldendir.

Hülâsa-i kelâm Cenâb-ı Peygamber efendimize vâdî-i ta'zîmde ne yapılsa azdır. Âşık-ı sâdîk-ı Nebevî İmâm Bûsurî hazretleri:

دُعَ ما ادْعَنَهُ النَّصَارَى فِي نَبِيِّهِمْ
وَاحْكَمْ بِمَا شَاءَتْ مَدْحُّاً فِيهِ وَاحْتَكْ
وَانْسَبَ إِلَى ذَاهِنِهِ مَا شَاءَتْ مِنْ شَرْفٍ
وَانْسَبَ إِلَى قَدْرِهِ مَا شَاءَتْ مِنْ عَظَمٍ

فَانْ فَضْلَ رَسُولِ اللهِ لَيْسَ لَهُ
حَدْ فِي رَبِّ عَنْهُ نَاطِقٌ بِقَمْ

buyurarak o memdûh-ı celîlü-ş-sâni medh kasd edenlere şu yolda ifhâm-ı merâm ediyorlar ki Nasârâ'nın Hazret-i Îsâ salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh hakkında iddia ettikleri dâvâ-yı kâzîbi terk et yani onlar peygamberlerini medh kasdiyla Hak Teâlâ ile hulûl ve ittihâd ve tevlîd iddia ettiler, sen o makûle iddiada bulunma da Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri için medh ü senâ vâdîsinde ne murâd edersen hükmeyle, o mahbûb-ı Mevlâ'nın zât-ı kerîmine istedigin kadar şeref ve saâdetten ve azamet-i kadr ü menziletten nisbet et, sakın ifrât ederim diye korkma, zaten o Nebiyy-i a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin fezâil-i ulviyye ve mehâsin-i ber-güzîdesini ta'dâda nutkun mecâli yoktur. Binâenaleyh herkes âciz ve kâsîrdır.

*Hazret-i Allah seni vasf eylemişken ey Habîb
Haddi mi vâsîfların olsun sitâyiş-han sana*

Cenâb-ı Hak cümlemizi gerek kendi zât-ı ecell ü a'lâsi gerek Habîb-ı Edîb'i rîzâsını istihsâle muvaffak buyursun âmîn.

Hüseyin Vassâf

[26]

SÜRÛD-İ MİLLET

*Sînede hubb-i vatan sermâye-i îmânimiz
Bir perestîs-kâr-ı dîdâr-ı vatandır cânîmiz
Âşık-ı ulviyyetiz zîrâ vatan cânânmiz
Pâymâl olsun yolunda katre katre kanîmiz
Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânımız*

*Hifz-ı aktârînlâdir evlâdına zevk-i hayât
En küçük bir üzvunun kat'ı bize ânî memât
Bir iki devlet değil, kalkışsa cümle kâinat
Dönme yok, ölmekledir ancak seninçün şânımız
Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânımız*

* Besiktas'ta Sinân Paşa Camii hazırlesinde medfûn Neccârzâde Şeyh Rîzâ Efendi hazretleridir.

Olmayınca sînemiz toptan, tüfekten çâk çâk
 Senden almak düşmana mümkün değil bir kabza hâk
 Uğraşırken hifzına olsak da hep birden helâk
 Bir girilmez kal'adır serhaddine ebdânımız
 Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânımız

Kirdik istibdadın artık halka-i zencîrini
 Şimdi görsün tilkiler deş-i celâdet şîrini
 İşte millet dest-i fahrinde tutup şemşîrini
 Söylüyor a'dâsına: Osmanlıdır ünvânımız
 Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânımız

Tâhirü'l-Mevlevî

BİZE GÜN GÖRMEK İÇİN ÜN LÂZIM

-Karı Koca Arasında-

Zevce:

Herif, yine sana n'oldu ne uyku var ne durak
 Gören ne der bize, yormaz mı usta evden irak:
 "Bu damda var bir ölümcül yatan demek Yaradan
 Esirgesin eşi dostu, ne olsa hepsi yalan
 Budur bu işte doğup da uzun kısa yaşamak"
 Eloglu gördü mü kaygu adamda bir laf açar
 Ne var şükür ulu Tanrırm öküz, inekle davar
 Ne istedinse bize verdi şimdî karşı komak
 Düşer mi kulluğa, yok mu sonunda sorgu suâl?
 Lafım sana kaşını çatma söyle sende bu hâl
 Nedir gemin mi denizlerde battı gitti senin?
 Malin mı uğrular aldı, nedir bitip gidenin?

Zevc:

Sataşma git bana hatun lafin değil sırası
 Olur yازın kişi, var ak günün de bir karası
 Bıçaklar açmıyor ağızım gelip bana çatma
 Erer mi hiç senin aklın düşün de laf atma
 İşin aşınla savaş çevremi dolanma çekil
 Karışmaz avrat ere, kayda bak çalış bunu bil
 Ne der ise desin el

(Kadın sabırsızlanarak:)

– Yok ben isterim bilmek

Senin bu hâline karşı gelir mi akla yemek?
 Durup da bir ağu katma benim pişen aşırma
 Ecinniler, periler üşâdü hep bugün başıma
 Bu kaygı ki kim olur ortak olmasam ben de
 Otuz yıl oldu er avrat bu damdayız sen de
 Tutuşsa köy yine hep gördüğüm güler yüz iken
 Bugün yiyor seni bir kurt; saklama benden
 Ölümlü dünyada insan niçin düşünmelidir
 Atıp bu kaygıyı baştan safayı súrmelidir

Zevc:

Lafın özün gibi dosdoğru çok yaşa Kezban
 Ölümlü dünyada bin yıl da kalsa bir insan
 Günün birinde durağı olur kara toprak
 Ölüm yanaşı mı birdir gözünde usta çırak
 Bu şeyleri bilirim çok şükür ulu Yaradan

Yaratmamış beni insan kılıklı bir hayvan
 Düşündüren beni bilsen nedir verirsin hak
 Açıldı laf ya sana dur da söyleyim bir bak:
 Geçen pazar Köse A'yân, Çolak Memiş, Kel Ali
 Hasan Çavuş, Çopur'un oğlu, Akçaköylü Veli
 Çınarlı'dan Kara Mehmed, Kızılca'dan Toraman
 Tosun mosun daha vardık; Cin Ahmed'in Osman
 Yanaşı geldi ederken uzun kısa hoş beş
 Kobaklı bir lafa saptı yırık kulaklı Keleş
 Bu hafta nektubu gelmiş Kızılcalı Selim'in
 Demiş vasiyyetim olsun gücü elin dilimin
 Yetiği yere salmak haber aman göz açın
 Ne varsa elde, çıkışında vatan yolunda saçın
 Vatan demek ana yurdu demek, ata buçağı
 Bizi esirgeyecek şey de onların kucağı
 Vatan yolunda veren can için açık Uçmak
 Vatan yolunda ölümden nasıl olur kaçmak
 Kaçan olur ise ummam ya, kahbenin döldür
 Kaçan ölümden adam mı o doğmadan ölüdür
 Aman açın gözü dört bir taraf dolu düşman
 O düşmanın zoruna kalksin ortadan sen ben
 Uşak koca, kari kız doğrayıp kesip asacak
 Budur onun sanısı bağına çıkip basacak
 Olur mu göz göre hiç çığnetir miyiz vatanı
 Durup da bir ele aldı mı kazmayı, sabanı
 Erir gider ne kurur göz, ne sağlam el, ne kafa
 Çevirmeyiz yüzü toptan da yılmayız asla
 Bilir o Türkleri tutmaz yüzü yilar karada
 Kolaydır iş yüce deryalar olmasa arada
 Ateşli çok gemi yapmış da arkayı vermiş
 Denizde oynışacakmış, gelin görün dermiş
 Buna donanma diyorlar bizim de varmış ezel
 Yazık çoğu çürümüş kalmamış o eski temel
 Kör eylesin çürüten kurtları ulu Yaradan
 Yapar mı böyle hiyânet vatanda bir insan
 Kuruldu bir yüce dîvân bu işleri görecek
 Garip yiğit bile hâlince bir para verecek
 Bu işte zorla topuz yok gönül ne isterse
 Odur o hep verilen şey, ağar mı böyle kese?
 Avuç avuç veriyorlar bütün ağa paşamız
 Kumandanı bu işin başta pâdişâh babamız
 Bin eylesin ulu Tanrırm cihânda her gününü
 Yedi kral iştip anlaşın nedir ünnü
 Verin verin duracak gün değil, ne varsa verin
 Verin verin iki dünyada da murâda erin"
 İçim dışım yanıyor hep bu laf dokundu bana

Zevce:

Düşündüğün bu mu ister mi bir öğüt ya sana
 Bu köyde herkes alırken gelip öğüt senden
 Bugün sana yakışır mı laf anlamak benden
 Kara haber geleli üç yıl oldu işte bu güz
 Ne bağ, ne tarla gözümde; ne dam, inek, ne öküz
 Benim canım Hasanımdı, Hasan şehîd oldu
 Ne mutlu yavrucağım gitti Uçmağı buldu
 Diyor şehîd anası her gören bana bu yeter

*Bu yurtta kim kalacak, her gelen sonunda gider
 Bu yıl daha besine bastı Ümmühân, büyüsün
 Kalem ne çalmış ise alnına onu görsün
 Varır ere o da bir gün yaşarsa aç kalmaz
 Görür bilir Yaradan neyse verdiği almaz
 Sakın bu şeyleri kayd etme sen, sakınma malı
 Ne var giyip de gezersen aba, kebe yamalı
 Kirazlı Bel'deki bâğ, kirca tarla, bir de inek
 Beş on davarla eger kör topal ciliz bir eşek
 Kalırsa bey gibi birçok zaman daha yaşıraz
 Yine ele güne karşı kapımızı açarız
 Yarın hükümete git, durma ver ne varsa aman
 Sonunda sarpa sarar iş, sakın geçirme zaman
 Malım gider ise gitsin selâmet olsun tek
 Budur bu bizlere bayram, budur düğün dernek
 Nedir bu düşmanın ettikleri kara günümüz
 Kapanmasın; o da bilsin duyup bizim ünümüz*

7 Şubat 1325

Halil Edib**Bir mezar taşına yazılmış idi**

*Şu fânî zindegâniyle hayatı-ı câvidânnîn
 Telâkî-gâhidir makber denen son menzil-i ârâm.
 Hayat ölmekle bitmiş olsa bir şey anlaşılmazdı;
 Evet, bir ömr-i sâni var: Değil hilkat abes mâdâm.
 Sen ey gâfil beşer, âlemde bir te'mîn-i istikbâl
 Edeydim, der, çekersin ihtiyârı bir yiğin âlâm.
 Eğer üç günlük istikbâl için ferdâyı anmazsan,
 Hederdir, korkarım, dünyâda imrâr ettiğin eyyâm.
 Hakiki bahtiyâr ancak o âdemdir ki, dünyâdan
 Giderken mâmelek nâmiyla terk eyler büyük bir nâm.
 İlâhi! Doğru bir meslek nasıl bulsunlar insanlar,
 Hakâik hep dururken perde-pûş-i zulmet-i evhâm?*

Bir resmin arkasına yazılmış idi

*Kiminin yâd-ı ihtarâmı kalır,
 Kendi gittikte cânîşini olur;
 Kiminin bir yiğin meberrâti
 Toplanıp heykel-i metîni olur;
 Kiminin de olanca hâtırası,
 Böyle bir sâye-i hazırlı olur!*

[28] Şirâzlı bir arkadaşımvardı. Sizin toprak adam yetiştirmez diye ikide birde bana takıldı. Bir gün latife yollu şu kit'ayı bir kâğıda yazdım. İçine de elli dirhem kadar tömbeki koyarak kendisine hediye ettim:

*Şîrâzîdir iç âfiyetle;
 Olsun şu da hâtırında lâkin:
 Bir tömbekidir bugünkü feyzî,
 Sa'dî'yi yetiştiren o hâkin!*

Mehmed Âkif**TASADDUK****Victor Hugo'dan:**

Ey erbâb-ı servet ü sâmân, veriniz! Sadaka; ibâdetin hâheri, yâr-ı sâdikidir. O zaman ki, şedâid-i sermâdan incimâd edecek bir halde titreyen fakir bir ihtiyar, atebe-i sengînin üzerinde ayaklarınıza kapanır; o zaman ki, soğuktan elleri kızarmış yavrucaklar pây-i istığnâz altında sürüklenerек bakiyye-i iş ü ezvâkınız olan nevâle kırıntılarını toplamakla meşgul bulunur, bu gibi ahvâle karşı iltizâm-ı lâ-kaydî sizi huzûr-ı ilâhîden uzaklaştırır.

Veriniz! Veriniz ki, birçok aileleri in'âm u ihsânına müstağrak buyuran Vehhâb-ı Zülcelâl de mahâdîminizi kuvvet, kerîmelerinizi hüsîn-i hulk u tabiatle techîz ü tezyîn etsin. Veriniz ki, bağ ve bahçeleriniz esmâr-ı latîfe ve hoş-güvârdan hâli bulunmasın. Veriniz ki, anbarlarınız hubûbât ile mâl-âmâl olsun. Veriniz ki, sıfat-ı mümtâze-i insâniyye sizde kemâliyle tecellî eylesin. Veriniz ki, geceleri hâb-ı nûşîne daldıkça rüyalarınız; meleklerin müşâhedâtiyla şevk-âver-i rûh olsun!

Veriniz! Bir gün gelir ki, dünya ile aramızda bir râbita kalmaz; o zaman sadakâtiniz, âlem-i bâlâda size bir servet teşkil ve ihmâr eyler. Veriniz: Tâ ki lutf-dîdegânınız size müşfik ve rahîm nazarıyla baksınlar; bize merhamet ediyorlar desinler! Veriniz ki, sîtânin zerv ü tehâcümâtnâ tâb-âver olamayan birtakım aceze, belâ-yı fakr ile en küçük bir muâvenete arz-ı ihtiyâc eden birtakım bîçâre; muhteşem ve müdebdeb saraylarınızın eşiğinde titreşirken câ-be-câ yükselen nagamât-ı şevk u şetâretinize, pek o kadar nasb-ı enzâr-ı reşk ü tahassûr etmesinler.

Veriniz! Veriniz ki, ebnâ-yı âdemi yoktan var eden Hâlik-ı Bî-enbâz'ın lütf u muhabbetine te'mîn-i liyâkat eylemiş olasınız. Veriniz ki, şirret ü redâetle muttasif bulunanlar bile nâminizi tebcîle mecburiyet hisseylesinler. Veriniz ki, kâşâne-i ikbâlinizde âsâyîş ve vedâd-ı uhuvvet-mendâne istikrâr etsin. Veriniz ki, son gününüzde, hulûl-i dem-i vâ-peşîninizde bütün günahlarınıza karşı dergâh-ı ilâhiye ref-i dest-i niyâz ile mazhar-ı afv u gufrân olmanızı temennî edecek bir sâil bulunsun!

Halil Edib**Paris'ten Mektüb-ı Mahsûs:****PARİS MEKTEB-İ HUKÜK'UNDA
USUL-İ TEDRÎS**

Fransa'nın maddî ve ma'nevî terakkîyatına dâir olan ciheti âtîye tâlîk ile bu defa Paris Mekteb-ı Hukûk'undaki usûl-i tedrîs hakkında bazı şeyler arz edeceğim söyle ki:

Paris Mekteb-ı Hukûk'u Dersâadet mîkâtib-i resmîyesi gibi hükümetin taht-ı nezâretinde ise de Maârif Nezâreti'nden mansûb bir zâtin taht-ı idâresinde olmayıp müallimîn-i mevcûde tarafından re'y-i hafî ile intihâb ve ta'yîn olunan bir müallim tarafından idâre olunmaktadır. Şeyhü'l-müallimîn ünvânını ihrâz eden bu zâtin müdîriyeti esnâsında maâile ikâmeti için mektep derûnunda bir mahall-ı mahsûs

mevcûd ise de müdirândan bazıları şu haklarından ferâgat ediyorlar.

Seyhü'l-muallimîn bir taraftan uhdesine müfevez dersi ta'lîm etmekle beraber idâre muâmelâtıyla da tevaggul etmekte ve kendisinin müdiriyet sıfatı ya istifâsi yahud vefâti ile hitâm-pezîr olmaktadır.

Lâ-yeteazzel ve me'mûriyetleri Mahkeme-i Temyîz a'zâlıgına muâdil olan muallimler hep erbâb-ı ihtisâstan olup ez-cümle Hukûk-ı Ticâriyye, Hukûk-ı Umûmiyye ve Husûsiyye-i Düvel, Hukûk-ı Esâsiyye, Roma Hukûku, Hukûk-ı Medeniyye ve İdâre muallimleri bu meyânda zikre şâyândır. Bunlardan Hukûk-ı Ticâriyye muallimi Mösyo Lyon Caen Fransa'nın en meşhur hukûk-şinâsnâından olup Roma Hukûkuyla Hukûk-ı Medeniyye ve Ticâriyye'de yed-i tûlâ sahibi olduğundan kavânîn-i mezkûrenin bazı mevâddî mûcîb-i ta'dîl görüldüğü takdirde ol babdaki lâyiha-i ibdâiyye müşârun-ileyh tarafından kaleme alınarak makâmât-ı âidesince Meclis-i Meb'ûsân'a tevdî edilmekte ve husûs-ı mezkûrun esnâ-yı müzâkeresinde meclis-i mezkûr ile Meclis-i A'yân'ca lüzum görüldüğü takdirde müşârun ileyhin mütâlaası istimzâc edilerek kadr ü kiymeti i'lâ ve bu sûretle erbâb-ı ilmin memlekette ne derece bûlend bir mevkie sahip oldukları umûma irâe olunmaktadır. Hukûk-ı Umûmiyye-i Düvel muallimi Mösyo Rene ise Lahey konferanslarında Fransa'nın ikinci murâħhası olup Hukûk-ı Beyne'd-Düvel'de dermeyân eylemeye olduğu efkâr ve mütâlaât hukûk-ı düvel mecmûalarına derc olunarak alâkadârânca nazar-ı dikkate alınmaya çespân gibi telakkî edilmektedir.

Bu kadar tergîbât kâfî gelmemiş gibi bazen Fransa reis-i hükûmeti sûret-i resmiyyede Sorbonne Dârüfunûnu'na azîmet ve a'yân ve vükelâdan bazı zevât dahi dârûlfûnûn-ı mezkûrda Collège de France'da vukû' bulan müsâmerelere müdâvemet ile erbâb-ı ilm ü fazlî teşvik etmeye oldukları gibi dühâttan olanların vukû-i vefâtlarında "Panton" denilen ve pek çok eâzîmin medfeni olan mahalle tevdîi için Fransa hükûmetince müsâade edilmek sûretiyle kadir-şinâşığın bir nev'-i dîgeri isbât olunuyor.

Erbâb-ı fazl u kemâlin mazhar-ı ihtirâm olduğunu görenler meyânında Fransız Cem'iyet-i Medeniyyesi'ne hâdim olabilecek sûrette yetişmek hevesinde bulunacak [29] kimseler nâdir olur mu? İnsanların bu misillî teşvikâta mazhar olunca daha ziyâde sa'y edeceğî ve sa'yleri nisbetinde men-sup oldukları Cem'iyet-i Medeniyye'nin maddeten ve ma'nîn istifâdesi tabî bulunduğu vâreste-i arz u beyândır. Hazret-i Fâtih'in Tâbhâne Medresesi'nin hîn-i küşâdında bizzat bulunarak erbâb-ı ilmi teşvik eylemesi bu kabilden değil midir? Pâdişâhân-ı güzeştegânın İstanbul cevâmi-i şerîfesinde ifâza-i ulûm u fezâil eden ulemâ-yi kirâmın derslerine resmen yahud mütenekkire azîmetleri ve her sene Ramazân-ı Şerîf esnâsında huzûr-ı şevket-penâhî takrîr edilmekte olan dersleri bizzat istimâ' buyurmaları ve medâris-i ilmiyye programlarının mevkî-i tatbîke vazî zîmnâsında geçenlerde icrâ kilinan merâsimde sadr-ı a'zam paşa hazretleriyle ecille-i a'yân ve ricâl hazerâtından bazlarının isbât-ı vücutûd eylemesi erbâb-ı ilmi tergîb değil midir? Artık bu

kadar teşvikâta binâen selefte olduğu gibi bizlerde dahî pek çok erbâb-ı fazl u kemâl yetişmesi eltâf-ı ilâhiyyeden me'mûldür.

Muallimlerin maaşâti o derece müstevfi değilse de bizde olduğu misillü ekall mertebesinde de değildir. Maahâzâ kendilerinin husûsât-ı sâire-i gayr-ı resmiyye ile de ıstigalleri mücâzîdir. Mârru'l-beyân Hukûk-ı Ticâriyye muallimi Credit Lyone Bankası'nın hukûk müşâviri olması hasebiyle mezkûr bankadan maaş olarak senevî mühim bir meblağ almaktadır. Credit Lyone Bankası'nın muamelât-ı cesîmesine bir fîkr-i sahîh peydâ ettirmiş olmak üzere memâlik-i ecnebiyye ile Fransa eyâlâtindaki şuabâtından başka yirmi dâire-i belediyeye münkasam olan Paris'in her dâire-i belediyeyesi dâhilinde üç ve bazen daha ziyâde şubesi bulunduğu ve muamelât-ı ticâriyye-i mahalliyyenin alel-ekser mezkûr banka ile icrâ edilmekte olduğunu zikreylemekâmidir zannederim. Muallimler tetebbûât-ı ilmiyye ile mütevaggil ve bazıları pek mahviyyet-perest olup âlâyişten âzâde bir sâdeğî-i tâm içinde imrâr-ı hayat etmektedirler. Mektebe bidâyet-i devâmîmda bunlardan bazılarının ahvâl-i rûhiyyesini tedkîk ettiğimde Halebî merhûmun bir fîkrâsî vârid-i hâtır-ı âcîzî olmuş idi. Merhum müşârûn ileyhin hatîbi bulunduğu Fâtih Câmii Şerîfî'nin kubbesi o esnâda ser-zede-i zuhûr olan hareket-i arzdan münhedi olmasıyla keyfiyyetten kendisini haberdâr eden kimseye "Yâ! Câmi-i şerîfin kubbesi var mıydı?" diyerek Câmii şerîfi mezkûrun Haleb câmileri gibi kubbesiz olacağı zannında bulunarak bir defa bile tedkîk etmemiş olduğunu ve binâenaleyh ne derece garîk-i bahr-i tefekkûr ve ehemmiyeti derece-i tâliyyeden olan alâîk-i dünyeviyyede ne mertebe bî-kayd olduğunu irâe eylemesine şübhî olmak üzere muallimlerden bazıları sûret-i dâimedî fikren meşgul ve Fransız âdâb-ı muaşeretinin levâzîmindan gibi telakkî olunan husûsâtta bî-kayddır. Zaten tetebbûât-ı ilmiyye ile mütevaggil olanlardan bundan başka bir hâl beklenmez değil mi?

Derslere sabahleyin alafranga saat sekiz buçukta mübâşeret edilmekte ve muallimîn dershânelere binişleriyle gelip esnâ-yı muvâsalatlarında talebe kiyâmîmiza muâdîllerini şakîrdatmak sûretiyle istikbâl ve aynı sûretle teşyî olunmaktadır. Muallimînden bazısının matbû eseri mevcûd olup o kitapta musarrah usûl dâiresinde icrâ-yı tedârisât etmesi dâha ziyâde tafsîlât vermesine ve birçok menâbi irâe eylemesine mâni olmayacağı gibi bazısının da matbû eseri olmadığı cihetle ifâdâti zabit edilmektedir. Sınıfımızda zabit edilebilen takrîrlar Roma Hukûku ve Ulûm-ı Îktisâdiyye ve biraz da Hukûk-ı Medeniyye muallimlerininindir. Hukûk-ı Medeniyye mualliminin takrîri hakkında biraz kaydını ilâve etmekâmidir müşârun-ileyhin mütûn-ı kânûniyyeyi şerîh ile beraber Fransa Kânûn-ı Medeniyyesi'nde ne gibi nevâkîs mevcûd olduğunu ve kânûnun meskûtun-anh olduğu husûsâtta Fransa Mehâkim-i Temyîziyye ve İstînâfiyyesince ne sûretle icthâd edilmekte olduğunu mukarrerât-ı istînâfiyye ve temyîziyyenin tarihleriyle beraber süratle söylemeye olmasından mümbâistir, o derecede ki Fransa talebesi bile bizler kadar zabit edebilirler.

İstîtrâd kabîlinden olarak burada Mekteb-i Hukûk Kü-

tüphânesi hakkında birkaç söz söylemek isterim: Mezkûr kütüp-hâne hukuka ait bilcümle Fransız ve ecnebi matbûatı mevkute ve gayr-ı mevkutesini dâiretü'l-maârifleri ve bütün akvâm-ı mevcûdeye ait Tarih ve Coğrafyâ kitapları ez-cümle Târih-i İslâm ve Osmânî'yi ve siyâsî, ictimâî ve iktisâdî müellefâtı ve doktora sıfatlarını ikmâl için yapılması mecbûrî olan tez imtihanlarının matbû nûshalarını muhtevîdir. Kütüphâne müstahdemînin adedi sekizi mütecâviz olup birisi kütüphâne kapısı hızâsında oturmakta kütüphâneye dâhil olanlara hü-viyetnâme suâl ile hâriçten kimsenin gelememesini ve talebenin kütüphâneyi hîn-i terkinde çantalarına atf-ı nazar edip kimsenin mektebe ait bir kitabı beraberce götürmemesini te'min eylemektedir. Talebe sıralar üzerinde oturarak başları hizasındaki elektrik lambalarının ziyâsi altında çalışmakta ve kütüphâne kalorifer ile teshîn edilmektedir. Talep edilen kitabın numarasıyla müellifinin ismi orada mevcûd ve matbû bir pusulaya derc ve zîri tâlip efendi tarafından imzâ olunup hâfiz-ı kütüplere verilerek beş altı dakika zarfında talep olunan kitap teslim edilmekte ba'de'l-mûtâlaa kitaplar sıralar üzerine bırakılarak müstahdemîn tarafından kaldırılmaktadır. Kütüphâne sabahleyin alafranga saat dokuz buçukta küşâd edilmekte olup vakt-i zuhrda bir saat tatil olunduktan sonra ba'de'z-zuhr saat altıya ve akşam taâmi için iki saat seddedildikten sonra ona kadar küşâdedir. Paris dâhilinde, dünyada mümâsili bulunmayan Kütüphâne-i Millî vesâir umûmî kütüphânelerden mâadâ her mektepte birer kütüphâne mevcûd olduğu gibi mehâkim-i adliyye ve bütün devâir-i devlette birer tane bulmakta olduğundan ve bunların ehemmiyet ve fevâid-i azîmesi müstağnî-i îzâh bulunduğuundan bu gibi kütüphânerelerin mekteplerimiz ile mehâkim-i adliyyemizde te'sisi derece-i vücûbdadır.

Mektep lisans ve doktora kısımlarını muhtevîdir. Lisans kısmı üç sene olduğu gibi doktora sınıfları da iktisâdî-siyâsî ve adlı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

Lisans kısmında Roma Hukuku'yla Fransa Kânûn-ı Medeniyesi'nden başka [30] Ticâret-i Berriyye ve Bahriyye, Usûl-i Hukukiyye ve Cezâiyye, Hukuk-ı Cezâiyye, Ticâret bi'l-Kiyâs, İlm-i İktisâd, Usûl-i Mâliyye ve Müstemlekât Kânûnları ve Hukuk-ı Umûmiyye ve Husûsiyye-i Düvel, Hukuk-ı Esâsiyye, Umûmiyye, İdâre, Târih-i Hukuk bütün tafsîlîtiyla tedris edilmekte ve adlı doktora kısmında Roma Hukuku bir daha ta'yîn [ta'lîm?] edildiği gibi, Roma Hukuk-ı Umûmiyyesi'nin Tarihi ve Fransa Târih-i Hukuk bütün tafsîlîtiyla görülmekte ve Hukuk-ı Cezâiyye, Hukuk-ı Medeniyeye bi'l-Kiyâs dersleri ta'lîm edilmekte ve Hukuk-ı İdâre Mebhâhisî hüküमât-ı saire kavânîn-i mümâseleleriyle ayrı ayrı mukayese olunmaktadır. İktisâdî ve siyâsî doktora kısmında ise mâru'l-beyân derslerden bazıları ile Fransa'nın Hukuk-ı Umûmiyyesi Tarihi, Hukuk-ı Umûmiyye Esâsları, Hukuk-ı Esâsiyye bi'l-Kiyâs, Târih-i Muahedât, İlm-i İktisâd-ı ictimâî bi'l-Kiyâs, İlm-i İktisâd-ı Târih-i Menâbii, İstatistik, Fransa Usûl-i Mâliyyesi ve Sînâat ve Müstemlekât Kânûnları tedris edilmektedir.

Paris

AÇIK MEKTUP

San'a Meb'ûs-ı Muhteremlerinden Es-Seyyid Ahmed
ve Es-Seyyid Hüseyin Efendilere

Sirâtimüstakîm gazetesinin 78'inci adedli nûshasındaki açık mektubunu okudum. Onda güyâ geçenlerde mecliste Yemen hakkında îrâd-ı kelâm eylediğim sırasında "Yemen'de Zeydiyyî'l-mezheb olanlar fırsat buldukça Sünnîler aleyhinde kiyam ederler" dediğimi iddia ve âcizi tarziye ve sû-i tefehümü izâleye da'vet ettiğten sonra birtakım nasihat dersleri vermişsiniz. Mektubunuzun mebnîyyün-aleyhi bulunan ibâre-i mezkûre şîf bir isnâddan ibâret olmasına ve sarf eylediğim kelâm ise lâ-ekall iki yüzden ziyâde rûfekâ-yı muhtereme huzûrunda vukû' bulduğu gibi ifâdâtın aynen zabtiyla muvazzaf olan *Takvîm-i Vekâyi'* gazetesinin 13 Şubat Sene 1325 tarihli nûshasında dahi münâderic bulunmasına nazaran bu husûstaki da'vâınız şâyân-ı tashîh görülmüş olduğundan mezkûr gazete ile rûfekâ-yı muhteremîn ma'lûmâtlarına mürââaat edip de da'vâınızı tashîh etmedikçe ona dâir bir cevap veremeyeceğim tabîidir. Şu kadar derim ki Sünnîler kelimesi kat'iyyen tefevvûh ve mezâhib beyninde bir ihtilâftan veya adâvetten bahsetmemişim yâ li-lâhi'l-aceb bunu nereden buldunuz. Yemen'deki ihtilâl ahâlî ile hükûmet beyninde hâsîl olan ihtilâfttan mün-bais olduğu herkeş ma'lûm ve müsellem olduğu halde Zeydîler ile Sünnîler beynindeki bir ihtilâfa hamlini bir çocuk bile tasavvur edemez. Zeydîlerin imamından bahsettiğim sırasında neticesi leh veya aleyh olması henüz anlaşılmayan bir mukaddîmeden münâkaşaşa girişilipli reis-i muhteremîmiz Ahmed Rîzâ ve Dâhiliye Nâziri Tal'at Beyler hazerâtının tekliflerine imtisâlen sözden sarf-ı nazar etmiş idim. Sû-i telakkînize nazaran ifâdemdeki Zeydîler kelimesi mezheblerine ta'rîz veya bir ta'n mukaddîmesi zannedilmiştir. Halbuki imama izâfetle zikredilmesi hasebiyle imamın şâhsına dâir sarf edildiği dâha ziyâde muhîtemel olabilir idi. Maamâfî bu husûs mecliste bir daha mevkî-i müzâkereye konulur ise hissiyâtımı ma'lûmâtımı tamamıyla serd ü beyân etmekten geri durmam. Ol vakitte maksadım anlaşılr. Ve illâ mezheb-i müşârûn-ileyhe zerrece ta'nı mutazammin bir kelime sarf etmiş olsaydım tarziye değil tevbe ve istîgâfâra lûzum görür idim. Fakat cümlesi cihet-i câmia-i İslâmîyye'ye merbût olmalarıyla beraber içtihâd noktasından usûl ve ahkâmca ihtilâfları kütüb-i şer'iyye ile sâbit ve bil-cümle milel ve akvâm nezdlerinde mütevâtîr olan mezâhib-i celîlenin vahdetine de sizin gibi kâil olamam.

فهيني قلت هذا الصبح ليل ايعمى العالمون عن الضياء

Leyte şîiri ol babdaki ihtilâfları birisine nakîse irâs eder. Hâşâ bilakis şânlarını i'lâ ve nasıl kuvvetli bir esasa müstenid bulunduklarını isbât eder. Ne ise şâhsiyâtımıza dönelim. Mektubunuzda hakk-ı âcizîde ahvâl-i rûhiyye-i İslâmîyye'den gafil bulunduğuñuz tahakkuk ediyor dediniz. Âcizleri yalnız ahvâl-i rûhiyye-i İslâmîyye'ye değil lillâhi'l-hamîd dekâyîk-ı vâcibât-ı insâniyyeye dahi vâkîf olanlardanım. Ve lâ-fahr bu husûsa dâir i'tâ-yı cevaptan neseb-i şerîfinize

hürmeten sarf-i nazar ediyorum.¹⁾ O gün birinizin şürefâ ve sâdât hakkında belki sebk-i lisân olarak sarf ettiği cümlelerin bu kere mektubunuzda münheric metâlibin dördüncüsünü teşkil eden ibâre ile ta'mîri istenilmiş ise de biz zevât-ı müşârun-ileyhimi her halde hâdim değil mahdûm görmek isteriz. Zaten millet, hükûmet onların ihtiârâm ve ikdârlarıyla mükelleftir. Diğer metâlibe gelince gerek mezhebe müteallik olsun ve gerek sîrf idâreye mütedâir bulunsun meşrû' olduğu halde rüfekâ-yi kirâmdan hiçbirisi iştirâkten istinkâf edemeyeceği gibi aksi halde de hiçbirisi vicdânını iâre edemez. Ancak uhdene de mühim bir vazîfe terettüb eder. O da velev ki aleynizne olsun hakîkati söylemektir. Mesela Yemen ahvâl-i ma'lûmesinin mes'ûliyetini bütün bütüne hükûmete tahmîl insâfa mugayîdir. Zîrâ devr-i sâbıkta Yemen ahâlısı hukuklarını silahlaryla muhâfaza etmelerinde mazur tutulurlar ise de i'lân-ı Meşrûtiyyet'ten sonra temhîd edilen turuk-ı meşrûaya tevessûl ve ol sûretle hukuklarını muhâfaza edebilmeleri mümkün olduğu halde bir kısmı hâl-i sâbika devam ve isti'mâl-i silâha ısrar etmek gibi irtikâb ettikleri ahvâl-i müessifede mazur tutulamazlar. Ve bununla kendilerini âleme karşı haksız gösterdiler. Binâenâleyh hukük-ı meşrûalarının vesâit-i meşrûâ dâiresinde istihâsi için bil-cümle rüfekâ-yi muhtereme ile el birligîyle sa'y etmeniz lazîm gelmekle âcîzlerine vermek istediginiz nasihat derslerini vatandaşlarınıza verip de milletin mutazarrî olduğu irvâh ve emvâlin hasâirine nihâyet verilmesini tavsiye buyurmanız hâle hakîkate daha muvâfîk olacağını takdîr ve işbu cevâbnâme-i âcîzânemi hüsn-i zan ile telakkî buyuracağınız me'mûldür.

Musul Meb'ûsu
Fâzıl

[31]

ÂLEM-İ İSLÂM

Afrika'da İslâm:

Yarım Asırda Beri İntisâr-ı İslâm - Edyân-ı Rakibinin Mesâî-i Bî-sûdu - Bugünkü Ahvâl - Ulemâmızın Vezâif-i Necîbesi.

Bugün kat'iyen tahakkuk etmişir ki Afrika'nın dîn-i kat'î ve nihâisi dîn-i celîl-i İslâm olacak ve bu kî'ada edyân-ı sâire dîn-i umûmî olamayacaktır. Yarım asır evvelisine kadar Afrika-yı vustâda ekseryet-i ahâlinin dîni sanemlere, ağaçlara, hayvanlara ibâdetten ibâret pek ibtidâî ve hakk u hakikatten uzak suver-i edyân idi.

Bugün ise ekseryetin temessük ettiği din, dîn-i mübîn-i İslâm'dır. Vâkia henüz putperestler var, fakat bunlar da fevcâ fevc dîn-i celîle dehâlet etmektedirler, bugün bir kat'iyet-i riyâhiyye ile hukmedilebilir ki yarım asır sonra Afrika'da putperest kalmayacak ve hepsi dâhil-i dâire-i İslâmiyyet olacaktır. Yarım asır kadar bir müddet ta'yîni, dîn-i İslâm'ın

her türlü himmet ve delâletten ârî olarak, bir hâl-i tabîide intisâri i'tibâriyledir. Eğer neşr-i dîn için Îsevîlerin ibrâz ettiği faâliyet ve fedâkârlığın yüzde birini de ulemâ-yi İslâm izhâr ederse tamamen müslüman bir Afrika görmek için yarım asırlik bir müddete iftikâr icâb etmez.

Yarım asırda beri Afrika-yı vustâda dîn-i İslâm'ın sûret-i intisârını tedkik eden erbâb-ı tenkîd, mübeccel dinimizin mâlik olduğu istîdâd-ı intisâra hayret etmektedirler. Nasîl hayret etmesinler ki bu intisâr, âdetâ kendi kendine husûle gelmiştir!

Filvâki Afrika-yı vustâya ne hey'ât-ı îrşâdiyye gönderilmiş ve ne de oralardan merâkîz-i mühimme-i İslâmiyye'ye hey'ât-ı mahsûsa gelmiştir. Bir tâcir, bir deveci, bir seyyâh, milyonlarca adamın dîn-i mübîni kabulüne sebep olduğunu görenler, bu dîn-i mübeccelin samîmiyet-i insâniyye nezdinde tezâhür-i hakkâniyyeti için hiç delîle muhtaç ve müftekir bulunmadığını tasdîk etmektedirler.

Bugün Afrika'da seksen milyon müslüman vardır. Bunaların yarısı âdetâ bir sûret-i tabîiiyyede İslâm'a dehâlet etmişlerdir. Acaba bu sür'at-i intisâr-ı İslâm'ın sebebi nedir? Burasını tedkik faideden hâli değildir.

Ulviyet-i dîn-i İslâm'ı insanlardan gizlemeye çalışan edyân-ı rakîbe rüesâ-yi rûhâniyyesi, dîn-i İslâm'ın sür'at-i intisâri esbâbını tahrîf ve te'vele çalışıyorlar ve Afrika'daki kabâil-i bedeviyye ve vahsiyyenin dîn-i celîlimizi sühûletle kabulünü, fîkr-i esâsî-i dînin ve erkân ve usûllerinin ibtidâiliğine hamlediyorlar.

Bundan maksadları ise, yüz binlerce lira sarfıyla neşrine çalıştıkları mezâhibin rûy-ı kabûl görmemesini, bu mezheplerin Afrikalıların seviyesi fevkinde olduğuna hamletmektrir.

Bu iddia cidden tıflanedir, gülünctür. Eğer bu iddia doğru ise yüzlerle misyonerin Afrika çöllerini dolaşması gaye-i belâhet ve mahz-ı cinnet sayılmaz mı?

Mâdem ki misyonerlerin neşrine çalıştığı mezâhib Afrikalıların seviyesi fevkinde imiş, şu halde Afrika'da dolaşır durmalarına ne mâ'nâ vermelî?

Binâ-berîn hakîkate vusûl için böyle müteazzîmâne mesrûdâti bir tarafa bırakalım da işi fennî bir usûl dâiresinde tedkik ve tenkîd edelim.

Dîn-i İslâm'ın üssü'l-esâsi olan vahdâniyet-i ilâhiyye, idrâk-i insânînin hangi derece ve seviyede olursa olsun, daima kemâl-i inhimâkle âmâde bulunduğu bir hakikattir.

“Allah birdir” cümlesi, her insanın sevk ve icbâr-ı samîmiyyetle kabulde müztar kaldığı bir düstûr-ı kudsî ve tabîîdir. Bu cümle, idrâki birtakım musanna' ve mübdi' erâcîf ile jeng-dâr ve müsevvîs olmamış her insan nezdinde “pek tabîî” bir sûretle münfehem ve makbûl oluyor.

“Muhammed, O'nun peygamberidir” cümlesi de aynı hâli hâizdir. Vahdâniyet-i ilâhiyyeyi bilmeyen bir adama, Hâlik'in bir olduğunu söylediğimizde, o adam bu hakîkati kabul ediyorsa, bu hakîkati bize îsâl eden zâti inkâra imkân bulabilir mi?

Sîdk-ı Muhammedî tasdîk-i ulûhiyyette müztar kalanlarca biz-zarûre tasdîk edilir. Peygamberimizin nübüvveti bu i'tibarla gayr-ı kâbil-i inkârdr. Binâ-berîn birtakım taştan topraktan masnûâtin hâlik-ı kevn ü mekân olamayacağını

¹⁾ “Atarsam, kendi okumla kendimi vururum.”

kelime-i tevhîdin istimâ'yle anlayan bir Sudânî, derhal bu kelime-i münciyeyi bize îsâl eden zât-ı âlî-i Nebevîyi dahi tasdik ediyor, müslüman oluyor. Bu i'tibârla dîn-i İslâm, beşeriyetin dîn-i tabâsidir.

* * *

Zihî ulviyet ki taşlara, hayvanlara ibâdet eden ve insan-dan ziyyâde behâyîme karîb olan bir şahsi, bir an içinde fîkr-i maddî ve teşbîhînin süfliyât-ı âdiyyesinden menzil-i muallâ-yi tenzihe isâl eyliyor!

Zihî kudret, garîb hakikat ki bir an evvel küfür ve ilhâd-ı tefvvûh eden bir kimsenin dehânını, bir an sonra masdar-ı kelime-i hak ediyor!

Edyân-ı rakîbe, bu hakikati tahrîfe çalışıyor, fakat hakîkat, bu kabîl suikastlerden masundur. Afrika'da intişâr-ı İslâm'ın esbâb-ı samîmiyyesine vâsil olabilmek için bir Sûdanlı köle ile muharrir-i sütür arasında cereyân etmiş olan muhâverenin arzu kâfidir:

"Hükûmet vasıtasyyla âzat edilmiş bir köleyi evime götürmüştür ve kendisine bir parça ekmek vermiştim; en basit zenci kabâilinden birine mensup olan bu adama sordum:

- Müslüman mısın?
- Elhamdû lillâh!
- Hâlik kaç tane?
- (Biraz istîgrâbla yüzüme bakarak) Vâhid!

[32] – Neden biliyorsun? Ya birkaç tane ise?

Zenci, ömründe kendisine sorulmayan bu çetin suâlin karşısında biraz mütehayyir kaldı. Çehresinde bir işmi'zâz görüldü, cephesi, zalâm içinde zalâm gibi, sehâb-ı siyâh-ı endîse ile kaplandı... Bu, çok sürmedi. Zenci başını kaldırıldı, gözlerinden bârika-i zafer çıktı. Dedi ki:

- Allah her şeyden büyük değil mi?
- Şüphesiz.
- Her şeyden kuvvetli değil mi?
- Elbette.

- Dinleyiniz, her ne ki çok, kıymeti yok! Bizim memlekette bir tane "Mayna-Sultan" var. Beş on tane değil. Bu âlemde bile bir memlekette iki sultan yok iken âlemlerin sahibi olan Allah hiç iki olur mu?

- Acaba olsa, ne olurdu?
- (Muzafferâne) Biri diğerini tepeler, yine bir kalır!

Bu isbât, i'tirâf ederiz ki idrâk-ı beşerin safvet ü sâdeğisine de delâlet etmekle beraber vahdâniyetin bizâtihi sâbit hakâyiktan olduğunu irâe etmektedir. Zencîye tekrar sorдум:

- Hazret-i Muhammed aleyhisselâm efendimizin peygamber olduğunu nereden biliyorsun? Bu suâl de zavallî zencîyi şaşırttı. Yine endîse-nâk bir sûretle düşünmeye koyuldu... Sonra bana ekmeğini göstererek dedi ki:

- Bu ekmeği bana kim verdi?
- Ben!
- Ben şüphe edebilir miyim ki bu ekmeği bana sen verdin?
- Deli değildsen, şüphe etmemek lâzım.
- Şüphe etmem. Sen verdin. Allah'ın bir olduğunu bize bildirenin peygamberliğine nasıl şüphe edeyim!

Sanırım ki bu son delil, besâteti kadar âlî ve hakikidir. İşte intişâr-ı İslâm'ın sebeb-i hakikisi budur. Lâkin idrâk-ı beşere ve hele safvet ü nezâhet hâlindeki dimâglara teslis asla telkin edilemiyor.*

Bundan nâşî Nasrâniyet muhîtinde doğmayan, anasıbabası Nasrânî olmayan bir adamın ne sevk-i vicdânîsiyle ve ne de netîce-i tedkîk ve tetebbû olarak Nasrâniyet'i kabul etmesi mümkün olmuyor.

Afrika-yı vustâda avuç dolusu liralar sarf eden Protestan ve Katolik misyonerlerinin mesâî-i fedâkârânesi, ma'nâ-yi tâmmiyle, berhevâ olmaktadır. Ağaçtan, topraktan ma'mûl bir sürü ma'bûda veyahud cinlere ibâdet eden bir Sudânî'ye teslis telkin olunduğu gibi, yeni bir şey söylemiş olmuyor. Zenci üç kişiden müteşekkil bir manzûme-i ulûhiyyetle kendi ma'bûd sürüsü arasında büyük bir fark görmüyor. Hediye, behîyyelerle ismen hîristiyan olsa bile hakîkatte dîn-i bâtil-ı kadîminden çıkışmış sayılamıyor, zîrâ baba, oğul ve ruh vesâire gibi kesretleri derhal eski ma'bûdlarının yeni isimlerle tecellîî şeklinde telakkî ediyor.

İbâdât ve merâsim'e gelince: Bunların da sâfi Afrikalılar üzerinde hiçbir te'sîri görülmemekte ve daha doğrusu te'sîrât-ı acîbesi görülmektedir. Mesela sadâ-yı nâkûs, Zencilere o kadar ma'kûs bir te'sîr vermektedir ki istimâ'yla beraber Sudânî'de peydâ olan hiss-i gâlib, danga tesmiye ettikleri râks-ı acîbe koyulmak hevesi oluyor.

Halbuki ezan, her Sûdanlıya müessir bir sûretle bahş-ı ihtisâsat etmekte ve onlarda huşû' fîkrini uyandırmaktadır.

Şimdiye kadar sarf edilen mesâî-i azîmeden iktîf edilen hasîs ve fakîr semerelere göre Nasrâniyet'in Afrika'da neşr ü ta'mîmi emelinin bir hayâlden ibâret olduğu anlaşılmaktadır. Amerika'dan Afrika'ya hîristiyan oldukları halde iâde edilen zencilerin bugün evlâd u ahfâdî dahi hîristiyan bulunuyorlarsa da bunların ahlâksızlığı; hatta putperestlerden daha ziyyâde olduğunu her munsif i'tirâf etmektedir. Afrika-yı garbîdeki "Liberya" cumhûriyeti ahâlîsi kadar sefîh ve ahlâksız zenci başka tarafta ve hatta henüz vahşî nâmi verilenleri içinde bile nâdir bulunur.

Halbuki bunlar ismen hîristiyandır. Şu kadar ki ırsiyet ve i'tiyâdla teşevvüse uğramamış, sinâyi-i mantıkîyye ile eğriyi doğru diye kabule alısmamış dimâqlar, Hîristiyanlık'taki a-kâid ve ibâdâttan hiçbir şey anlayamadıklarından yalnız cevâz-ı işaret akidesinden istifâde ile bî-nazîr sarhoş olmaktan başka bir kârları bulunmuyor!

İngiliz ekâbir-i me'mûrininden bir zât-ı munsîfin şu sözleri kemâl-i ehemmiyyetle telakkîye şâyândır:

"Hîristiyan olmuş ve medeniyete girmiş gibi görünen zenciler o kadar ahlâksız adamlardır ki biz bunların şehâdetine hiçbir ehemmiyet vermemeye mecburiyet görmez teyiz,

* Bizim fîkrimize göre teslis akidesi, dîn-i Îsâ'nın vahdâniyet sûretiyle kabul edilip ırsiyet ve hâkimiyet kuvvetiyle kat'iyen teesüsünden sonra zuhûr etmiştir. Eğer böyle olmayıp da ibtidâ-yi zuhûr-ı dîn-i Îsâ'da teslis olsaydı, o din ebeden rûy-ı kabûl görmez ve intişâr etmezdi. Hind ve Mîsîr teslisleri dahi vahdâniyetten sonra zuhûr etmiştir.

halbuki müslüman yerliler pek saf ve şâyân-ı i'timâd adam-lardır. Bunlar mükâfât-ı uhreviyeye intizâren sabûr ve ka-nâatkâr oluyorlar ki bu da birinciler kadar hırsızlığa mün-hemik olmamalarını icâb ediyor.” –mâba’di var-

Şehberder-zâde Filibeli
Ahmed Hilmi

[33]

MÜSLÜMAN ARNAVUTLAR VE ARABÎ HARFLERİ

İslâmiyet’i ecânibin akvâlinden değil menâbi’-i asliyey-sinden öğrenenler onun mâ-fevkattâbia i’tikâdâti telkin e-den bir mezheb olduğunu öyle alel-amyâ iddia edip gitmez-ler; ancak ukûl-i selîme ve münevverenin telakkî bil-kabûl edeceği bir kânûn-ı hayatı muhtevî bulunduğuuna ve bu haysiyet-i mümtâzeziyle tavâif-i benî beser arasında tevhîd-i âmâl ve hissiyyâta en nâfiz bir vasita olduğuna kâildirler. Tevhîd-i kulüb-ı ümeme hâdim olan İslâmiyet’iñ âlet-i asliye-i telakkisi bulunan lisân-ı Arab’ın eşkâl-i hurûfu bu diyânetin intişâr eylediği her kûşe-i arza idhâl edilmiş yani İslâmiyet herhangi hitta-i arza vâsil oldu ise hurûf-ı Arabiyye dahi orada meydân-ı isti’mâl bulmuştur; el-hâsil vahdet-i feyz-i imân her yerde vahdet-i eşkâl-i irfânı intâc eylemiştir: Fars ile Türk İslâm’ı kabulden sonra lisân-ı kavmîlerinde hurûf-ı Arabiyyeyi isti’mâle başlamışlardı. Ehl-i Hind’in bir kîsm-i a’zamı tarafından müsta’mel olan “Urdu” lisân-ı İslâmiyânının ve Afganlılar tarafından kullanılan “Peştu” dilinin hurûfu hep Arabî harfleri olduğu gibi Malay şîbh cezîresinin ve maşrik-ı baîdde bulunan sâir memleketlerin ahâlî-i müslîmesi tarafından söylenilen lügatların elîfbâsını hurûf-ı Arabiyye teşkil eylemiştir. Kezâlik Cezâyîr’ın “Kabil” denilen tavâif-i gayr-ı Arabiyyesinin ve Afrika’nın şark sevâhilinde ek-serisi zenci unsurundan olan akvâmin “Sevâhil” denilen lisânlarında pek cüz’i bir fark-ı mahallî ile hurûf-ı Arabiyye isti’mâl olunmuştur.

Arnavut tâifesi adetçe tavâif-i müslimenin hemen kâffe-sinden az olmakla beraber Arnavutlar’ın mâhiyet-i cinsiyeleri nazar-ı dikkate alındıkta İslâmiyet’iñ beynelbeser vukûa gelen fütûhâtinin pek kıymet-dâr ganâiminden sayılırular. Arnavutlar’ havza-i Osmâniyyet’e idhâl eden şey cebr-i et-râk değil, nûfûz-ı İslâmiyet idi. Müslüman Arnavutlar sihriyyet-i milliyye te’sîs eyledikleri Türkler gibi hurûf-ı Arabiyye’yi lisân-ı kavmînin âlet-i tefehhümü olarak kabul eylemişlerdir. Binâen-alâ-zâlik onlara hurûf-ı Arabiyye’yi terk ettirmek âlem-i İslâmiyyetle râbitalarını kat’a çalısmak gibi bir şey olur; Halbuki İslâmiyet’iñ salâbet-i tevhîdiyyesine dâiresine girmiş olan bir halkı onun te’sîrât-ı rûhâniyyesinden tecrîdin mümteniü'l-husûl olduğu İslâm’iñ en büyük muârizâları tarafından bile teslim edilmiş bir hakikattir. İmdi Arnavutluk’â mensup olan ihvân-ı ümmetin hurûf-ı Arabiyye’yi terk edip de onun yerinde öyle gelişiguzel Latin harfleri kabul eyleyiverecekleri gibi bir ihtiyâl-i zaîften dolayı ne Türklerin ne de sâir müslümanların endîse eylemesine mahal yoktur. Değil Arnavut lisânının hatta Türkçe’niñ bile

Latin harfleriyle yazılmasını tervîce yeltenenler bulunuyor. Hatta inkilâb-ı serîn bittabi’ intâc eylediği tezebzüb-i efkâr-dan istifâde ederek kendilerini sâhib-i iktidâr olmak üzere muttasîl ortaya atmaya uğraşanlar arasında bile lisanımızda Latin harflerinin kabulünü isteyenler vardır. Fakat kânûn-ı tahavvülün karnen-ba’de-karnın muhkemiyet-i mütezâyide bahş eylediği hâlâti yek kaleme tağyîre uğraşanlar için hâsil olacak netice makhûriyetten ibâret kalır.

İslâm’da din ile milliyet bir olmak esası cârî olagelmiştir. Tebdîl-i hurûfun tebdîl-i mâhiyyet-i âsârı tevlîd edecek, bu ise nesl-i âtî için âsâr-ı mütekaddimînen metrûkiyetini ilti-zâm eleyeceğî tabiidir. Eslâftan ahlâfa veecdâddan evlâda tevhîrûs edegelmekle salâbet kesb eyleyen ve bir hey’et-i ic-timâiyyenin mevcûdiyyet-i siyâsiyye ve milliyyesinin mürev-vic-i asılı olan hissiyyât işte o âsâr-ı mütekaddimedân mün-baistir. O âsârin metrûkiyetini mûcîb olacak hâlât ibdâî o hissiyyâtın vesâit-i imhâiyyesini ihdâs demek olur. Binâen-aleyh bir kavm-i müslîmin tebdîl-i hurûfu tebdîl-i mâhiyyet-i âsârını ve Binâenaleyh tağyîr-i hissiyyâtını vücûda getirir. Neticesi ise diyânet ve milliyyet-i asliyyeden inhirâf için yol açmaktadır.

Latin hurûfunu hurûf-ı Arabiyye’ye tercihen kabul eylemek arzusunun neden ileri geldiğini sorarsanız alacağınız ecviibe-i adîdenin hülâsası teshîl-i terakkiden ibâret kalır. Bu zehabda bulunanlar bilmiyorlar veya bilmek istemiyorlar ki İslâmiyet’iñ edvâr-ı evveliyye-i ikbâlinde Arap hurûfu kullanan ümmetler müterakki ve Halbuki Latin harfleri ile teal-lüm eden kavimler tarîk-i terakkide onlardan hayli geri idiller. Japonyalılar’ın eşkâl-i kırâati hurûf-ı Arabiyye’ye kat’iy-yen kiyâs kabul etmeyecek derecede müşkîl olduğu ma’lûm iken garbin en müterakki memleketleriyle hem-ayâr olan Japonya’da el-yevm Latin harfleri ittihâzı mes’lesi ehem-miyetle mülâhaza edenler bulunmuyor. Çinliler dahi terakkîyyât-ı cedîdeden külli yevmin istifâde edip durmaktadır; belki yirmi sene sonra onlar da Japonya gibi olurlar. Çin hurûfâti dünyâsının en müşkîl-ı fehm eşkâl-i tahrîriyyesinden iken Çinliler’in Latince’niñ ahzını tervîc ettikleri el-yevm iştilmiyor; yalnız garbin muhtelif kiliselerine mensup olan misyonerler tarafından celbolunan birkaç yüz bin kadar Çin dönmeler ol babdaki fîkr-i ahzı tervîc etmiş olsalar gerektir.

Arabî’nin eşkâl-i hurûfu bazı lisânların kelimâtındaki â-heng-i telaffuzu sihhat üzere vermeye elverişli değil diyorlar; burası müsellem olmakla beraber diğer bazı lisânlerde dahi Latince hurûfun aynı müşkîl ihdâs eylediği inkâr olunma-maktadır. Müslümanlara elzem olan şey ma’kûl ve tedîcî sûrette ve zarûret-i kat’iyyesi umûmiyetle sâbit olduğu üzere İslâh-ı hurûftur; tebdîl-i hurûf değildir.

Yeni hurûf ittihâzı nesl-i müstakbel için yeniden âsâr-ı maârif ve me’hz-ı ma’lûmat ihdâsını icâb eder. Binâen-aleyh Latin harfleriyle yazılacak âsâr-ı müstakbelîn mâhiyyetinde elbette hissiyyât-ı şarkîyye-i İslâmiyye ile mukârenet hâssası bulunamaz. Bunun mazarrât-ı azîme-i adîdesi ise her sâhib-i iz’ân olan müslüman Arnavut nezdinde âşı-kârdır. Bu gibi [34] bir tebeddûlden Arnavut olmayan Osmanlılar için dahi bir tehlike-i azîme mevcûddur; şöyle ki:

Arnavut denilen ferd-i beşer esâsen –İngilizlerin bir kavli vechile– yontulmamış bir elmas gibidir; imdi yontulunca parlar, yani kesb-i ilm ü irfân ettiğe nûr-i feyzi artar. Nitelikim târih-i Osmâni'de isimleri sahâyif-i mefharet işgal eden ulemâ, şuarâ ve fuzalâ-yı vüzerânın bir haylisini feyz-i kemâliyle temeyüz etmiş Arnavutlar teşkil eder. Binâen-alâzâlik hey'et-i ictimaiyyemizin teâlisine mâzîde bunca yardım dokunmuş olan bir unsur-ı kıymet-dârın bizden vechen mine'l-vücûh tefrîkine sebep olacak hâlâtın def'ine bütün kudret-i mevcûdemizle çalışmalıyız.

Londra

Çerkeşeyhi-zâde Halil Hâlid**DEVR-İ ÂLEM**

Devr-i Âlem Müntehâsı Demeye Şâyâ
Hicâz-ı Mağfiret-tırâz'a Aid Vekâyi-i Mühimme.

Erbâb-ı dirâyet için hâfi değildir ki:

Şeriat-i garrâ-i Muhammediyye'den olan me'mûrât-ı İlâhiyye ve menhiyyât-ı dîniyyenin cümlesi hikemiyât-ı adide ve siyâsiyyât-ı medîdeyi şâmil ve câmi'dir. Şu cümleden olarak dîn-i mübîn-i İslâm'ın erkân-ı hamsesinden biri olan hacc-ı Beytullâhü'l-Harâm, ki her sene ümmet-i Muhammad eyyâm-ı ma'lûmede Mekke-i Muazzama'da ictimâ' ederler, hiç şüphesiz bu ictimâ'da olan hikemiyât-ı lâ-yuh-sânin ta'dâdi mümkün değil. Bu ukûl-i beşerin mâ-fevkinde bir ni'met-i uzmâdır, fakat maatteessüf bizim ehl-i İslâm her sene sûreten ictimâ' etseler de, hikemiyât-ı ma'nevîyye-sinden mahrum olarak gelip gitmeyecektir. Elhamdü lillâh sümme elhamdü lillâh bu sene –1327 senesi– ziyâret-i Beytullâhü'l-Harâm için min külli feccin amîk gelmiş hüccâc-ı zevî'l-ibtihâc arasında bazı hak-şinâs hamîyyet-mendân zu-hûr ederek, birkaç defalar husûsî ictimâlar tertîb ve tanzîm etmişlerdir.

Bu ictimâların ibtidâsı Kazan ulemâ-i benâmindan, Mekke-i Müktereme mücâvîrin-i izâmından eş-Şeyh Muhammed Murâd Efendi Tekkesi'nde, meşâhir-i ulemâ-i Mekke'den eş-şeyhü'l-fâzîl ve'l-üstâzü'l-kâmil Es-Seyyid Abdülâh Zâvî taht-ı riyâsetinde teşekkül ederek, mecliste: Arap, Türk, Tatar, Buhârî, Hindî, İrânî, Kırımlı, Cava, Çin, Japon milletlerinden adamlar hazır bulunarak; Türkî, Arabî, Fârisî lisânlarında nutuklar söylemiştir. Böyle bir makâm-ı mukaddese, bu gibi bir cem'iyet-i mühimmenin birinci celsesi bizim Rusyalı bir müslümanın hânesinde olduğundan dolayı ayrıca teşekkür ve iftihâr edersek yeri vardır.

Sonra böyle celseler tevâlî ederek teâfî-i esfârda devam olundu, bu sünnet-i hasene fi-mâba'd her sene devam ve sebat olunmak üzere de karar verilmiştir.

Bu sene-i mübârekede Hicâz-ı mağfiret-tırâza diyâr-ı bâdeden gelmiş hüccâc-ı kirâm kesretle bulunmakta idi. "Husûsan Mîsrîler" hidîv cenâblarının Hicâz'a gelmesi münâsebetiyle pek çok gelmişlerdir.

Bu sene hidîvin Hicâz'a gelmesi esfâr-ı âdiyyeye hayli te'sîr ettiği gibi, bazı siyâsiyyûnca dahi bâis-i kîl ü kâl olmuştur. Hatta hidîv maiyetinde *Times* gazetesi muhbiri bu-

lunması ayrıca bir nokta-i mülâhazadır. Havâdisimize mevsim-i hacda Mekke-i Müktereme'de bazı müfsidler tarafından evrâk-ı muzirra neşrolundugu da ilâve edecek olursak, mes'elenin ehemmiyeti dahi kat kat tecessüm eder.

Bundan mâadâ bazı erbâb-ı basîretin tecrübe ettiğine göre bu sene umûm Yemen hüccâcının sarf etmekte olduğu paraların İngiliz lirasından ibâret olması da şâyân-ı dikkattir.

Bu sene hüccâc-ı zevî'l-ibtihâcda sıhhât-i umûmiyye ber-kemâl olup bütün Mina'da üç gün zarfında üç yüz bin nûfûstan dört cenaze oldu, bunların da ikisi erzel-i ömré gelmiş şeyh-i fânî ikisi de eski hastalıklar ile müptelâ olduklarını Sîhhiye Dâiresi'nden istihbâr ettim.

Bu sene diğer senelere nisebine arz-ı Hicâz'da her şey ucuz olduğu da görülmüş, husûsan suyun ucuz olması Ayn-ı Zübeyde Komisyonu a'zalarının ihtimâm ve i'tinâlarına delâlet ettiği şüphesizdir.

Arz-ı Hicâz'da, husûsan Mekke-i Müktereme'de mine'l-kadîm su kitliği ma'lûmdur, bundan yirmi beş sene mukaddem Osman Paşa merhum himmetiyle bir vakitler su yolları i'mâr olunup gayr-i zî-zer' olan arâzî-i mukaddese bilâd-ı ma'mûre hâline ifrâg olunmuş ise de, bu son vakitlerde Abdülhamid Avnû'r-refîk gibi zâlimlerin sû-i tedbîrleri neticesi olarak, Beytü'l-Harâm tekrar su kitligina dûçâr olmuş, bütün etrâf-ı Mekke'de susuzluk hüküम-fermâ olmuştu. Lâkin elhamdü lillâh sümme elhamdü lillâh bu kere idâre-i hâziranın ihtimâmi sâyesinde Mekke-i Müktereme sâdât-ı kirâmından Fâzîl Celîl es-Seyyid Abdüllâh Zevâvî cenâblarının taht-ı riyâsetinde "Ayn-ı Zübeyde Komisyonu" nâmiyla bir komisyon-ı âlî teşkil olunarak su yollarının taht-ı intizâma alındığı maâlmemnûniyye istihbâr olunmuştur. Bundan mâadâ komisyon-ı âlî "Idâre-i Maârif Komisyonu" nâmiyla da-hi diğer bir vazîfeyi deruhe etmiştir. Maârif Komisyonu ise küçük bir şeydir, fakat ma'nen ve maddeten büyük bir muvaffakiyettir, zîrâ arz-ı Hicâz'da bu gibi şeyleri bundan birkaç sene mukaddem tasavvur mümkün değil idi.

Mekke-i Müktereme'ye uzaktan bakılırsa, dîn-i mübîn-i İslâm menbaî olduğu cihetle gayet mühim bir merkez zan-nolunur, mübârek hac erkân-ı dîn-i İslâm'dan olduğu cihetle her sene bir iki yüz bin adam min külli feccin amîk gelirler, bu arz-ı mukaddese külliyetli vâridât verirler, burası merkez-ı siyâset-ı İslâmîyye'dir, fûlândır, fûlândır deniyor... Fakat sâbık Osmanlı hükümeti arz-ı Hicâz'ı bütün bütün mensî bir halde terk etmiştir, burası âdetâ memleket değildir, vilâyet değildir, hiçbir şey değildir. "Belki Rusya'nın Kirgiz sahralarında Kuyandı Pazarı gibi bir pazardır" demisler de buraya ufacık bir vilâyet kadar da ehemmiyet vermemişler. Bilakis burada: "Îmâret", "vilâyet" nâmlarıyla iki türlü idâre mahkemesi açmışlar da, bunlara hâriçten gelecek hâciları istedikleri kadar soymak ile emretmişler; emîr-i Mekke-i Şerîf bir taraftan, vâlî-i Mekke diğer taraftan sene-be-sene hacî vürûduna müntazır olup yalnız her taraftan gelen hâcilara simsarlık ile vakit geçirmişler, bütün işleri güçleri hacî yağıması olmuş; hâciların kara seferinde bedevîler ile deniz seferinde vapurcular ile iştirâk etmişler de, deve ücretinin nisfini vâli ile şerîf almış. İşte şu iki hükümetin bu memle-

kette gördükleri hizmet bundan ibâret imiş, bu paralar da Altın Oluk vasıtasıyla Abdülhamid kasasına ve oradan da ecnebî bankalarına akarmış. Dâhilde bu hâli görenler “Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh” demişler, İstanbul ise buraya hep gözü ile bakmış, başka hiçbir şey yokmuş, ne vilâyet idâre meclisleri var ve ne de belediye idâresi, ne mârif, ne mektep, ne medrese hiçbir şeyle yok, yok oğlu yokmuş.

Şimdi Osmanlı idâre-i cedîdesi buraya ihtimâm etmek fikrindedir, muktedir vâliler göndermiş, mükemmel vilâyet mahkemeleri tensîk olunacak, vilâyât-ı sâirede olduğu gibi vâli vazifesi, şerîf vazifesi de ta'yîn olunacak, fakat şimdi Mekke-i Mûkerreme birkaç yüz senelik bir harâbe-i enkaz, Abdülhamid'in otuz seneden beri yıkıkta olduğu bir virâne bâkiyesi olduğundan, vâli ve şerîf ne kadar güzel ve müsteid adamlar olsa bile yine az bir müddet içinde İslâhi imkân haricindedir. Maamâfih zâhir hâle nazar olunursa, İslâh kapıları açılmış, salâha yol tutulmuştur. Înşâllâh ümîd olunur ki: An-karîb arz-ı Hicâz da bir memleket-i ma'mûre [35] hâline gelir. Bu sene hüccâc-ı zevî'l-ibtihâcdan bazıları Mekke ile Medine arasında hayli istirâhat etmişlerdir ve deve ücreti dahi bazı hacilar için hayli ucuz olup, on sekiz mecidiyeye kadar Mekke-Medine arasında âmed ü şüd etmişlerdir. Husûsan Mekke-i Mûkerreme vâlisi bu hususa ihtimâm etmişler de, hüccâc-ı müslimîn hakkında bir paraya tecâvüz olunmayacağını katî' sûrette şerîf cenâblarına bildirmiştirlerdir.

Elbette şurasını tekrar hatıra almak lâzım: Otuz senedir yıkılmış bir bina bir senede i'mâr olunamaz. Maamâfih Hicâz Demiryolu Mekke-i Mûkerreme'ye isâl olunursa, arz-ı Hicâz'in katî' sûrette i'mâri ümîd olunur.

(Kazan: Beyânülhak)
Abdürrâşîd İbrahim
Mekke-i Mûkerreme

BİR MEKTUP

Cenâb-ı seyyidiyyü'l-mâcid saâdetlü Muhammed Ali Münir Bey hafazahullâhü Teâlâ

السلام عليكم ورحمة الله. أول كل شيء ارجوكم ان لا تظنوا بانكم برحمت من فكري كلا ثم انما والله دائماً أذكر نصائحكم الوالدية التي هي صادرة عن قلب مملوء اخلاقاً وعواطف ومحبة صادقة ولهاذا ثروني دائماً

اعمل بهذه النصائح فأرجوكم ان لا تنسوني من صالح الدعاء الابوي. سبب تحريره من العلوم ان اليابانيين هم بلادين او على دين بودا الخرافي و انهم يبحثون على دين يتذمرون به و يا لللاف نرى انه لا يوجد بعنة دينية الاسلامية في هاتيك البلاد مع انهم قريبين جداً الى الدين الاسلامي حتى ان الميكا دو لا يعبد الا الله واحد و هو لا يعرفه. على بانيا نري البعثات (Des missions) البر و تستالت و الكاثوليك قائمة قاعدة حتى صار لها تأثير مهم بواسطة المال و الالعاب التي لا تخفي على سعادتكم. الا انني بمزيد السرور اخبركم انه ظهر في روسيا رجل غيور يدعى السيد

عبد الرشيد و هو عالم كبير (بدون عمّة...) يعرف اللغة العربية و الانكليزية و الروسية مكملًا بناء نفسه في سبيل الله تعالى و أوقف ذاته في التبشير بدين الله المبين فذهب الى اليابان و اجتمع باعاظم الرجال و الحمد لله ثم الحمد لله قد نجح تجاهًا باهراً فقد اقتع ٣٥ رجلاً من اكابر علماء اليابان و تشرفوا بالدين الإسلامي بواسطته بينهم ناظر العارف السابق و خمسة من أعضاء البارلمن الياباني و اليابانيين من علماء اليابانيين. و في هذه السنة ذهب الى الديار الحجازية مع رجل ياباني يدعى عمر او ياما كا الذي تشرف بالدين الإسلامي بواسطته ايضاً و هو مدير مدرسة في طوكيو مرقد اجتمعنا به و عملنا به احتفال مهم في دار العلوم و خطب هو خطاب مهم سارسله لسعادتكم و خطب ايضاً عبد الجبار الخيري رئيس دار العلوم و الدكتور حسني بك همت ز الشیخ احمد طباره صاحب الاتحاد العثماني و حاضر الاحتفال مهم ايضاً. والآن قد ذهب اخونا عمر او ياما كا الى مقر الخلافة مع الوابور (حریت) الذي سيحضر لظرفكم بعد مدة فاسمح لي ان ارجوكم ان تجتمعوا به و تعملوا له احتفال في مقر الخلافة و ان تسعوا بان تجتمع بمولانا الخليفة معظم لانه كما اخبرتم هو مدير مدرسة و سعادتكم تعرفوا أهمية مدير المدرسة خصوصاً في اليابان و هذا شيء اتركته الى حميتكم الدينية التي انا اعلم علم اليقين و بما ان البسطة على السفر استاذن بان اقبل اياديكم الطاهرتين و اسأل الله شريف وجودكم.

ولدكم

سعدالله عيناني في مكتب احمد مختار و عبدالله بهم

SIRÂTIMÜSTAKİM RİSÂLE-I MUHTEREMESİNE

Efendim, Japonya'da öteden beri İslâmiyet lehinde bir cereyân olduğunu hep iştîyorduk. Ben, kendi nefşime bunu pek tabî bulurum; çünkü dîn-i İslâm, mâ-fevka'l-idrâk, mâ-fevka't-tabâ tahakkümâlden, taglitâttan münezzeb olduğu için bozulmamış saf ve münevver bir dimâğ mutlaka ona meyleder ve etmek icâb eder; işte fitratın bu kânûnudur ki nezîh ve zeki Japon mütefekkirlerini İslâmiyet'e sevk ediyor. Âlem-i İslâm'a takrîb ediyor. Bu cereyâna, bu sevk-i âlı ve tabîîye yabancı durmamak farzlaştığını, bana bu hafta gelen ve size aynen takdim ettiğim mektup meâli gösteriyor; makarr-ı celîl-i hilâfetteki ulemâ-yı kirâm bu mes'ele-i dîniyyeyi lâyik olduğu ciddiyetle düşünseler ehl ü erbâbindan birkaçı bir seyâhat zahmetini göze aldırsalar acaba nasıl olur? Fil-hâika düşünülecek bin mes'ele var, var ama bu da mesâ'ilin biri ve belki birincisidir. Hatta fikrimce Dozy'e karşı yazılacak müdâfaadan pek çok mühimdir. Şîfâhen de birçok defa yana yakila söylediğim üzere dîn-i İslâm hakkında garbîlär birçok yanlış, noksan, hakikattten ârî şeyler yazmışlardır. Bunların içinde bilmeliğinden, anlamadığından dolayı yazanı olduğu gibi li-garazin, li-kasdin yazan müfterîler de var. Meselâ -maatteessüf- ekseriyâ âsâr-ı hikemiyye ve e-debiyyesini tercümeden bir zevk-i mahsûs duyduğumuz Voltaire, Hugo ve emsâli gibi... Bile bile isnâdât ve müfteriyyâtta çekinmeyen bu gibiler istisnâ olunursa ötekiler diyebilirim ki umûmiyetle hakikat-i İslâm'ı bilmekleri için a-

¹ Bakara, 2/156.

leyhdârlar, zaten insan bilmединin adüvvüdür; ve bu kabâhat ulemâ-yi İslâmındır, öğretmeliyidiler, bildirmeliyidiler... İslâmiyet aleyhinde yazılan şeyler hep toplanıp umûmî ve şümûlî bir müdâfaanâme kaleme alınsa, fazilet ve İslâmiyet'e yakışan bir lisân-ı hikmetle şark ve garb çınlandırılsa ve bu vazifeyi bir hey'et-i sâliha-i ilmiyye deruhe eylese, her lisan ile yazılsa tabiidir ki iyi olur.

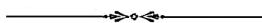
Bu bedîhiyâtı burada tekrara sebep, nazar-ı dikkatinizi daha mühim, daha ciddi olan Japonların İslâmlaştırılması mes'eesine çevirmektir; cür'etimi, husûsiyetime bağışlayacağınızı eminim. Bakınız, bir Abdürreşîd nelere muvaffak oluyor, bizim ulemâmız o zâta peyrev olamazlar mı dersiniz? Fiiliyât, fiiliyât bizi ikaz ederse edecek...

Mektup münderecâtına göre beş meb'üs ve sâbık maârif nâzırı dâhil olduğu halde 35 Japon âlimi dîn-i İslâm'ı kabul eylemiş. Ne kadar şâyân-ı teşekkür bir haber... Buraya geldiği ihbâr olunan Ömer Yamaoka Efendi biraderimizi ziyâret etmek çâresini arayacağım. Fakat bilirsiniz ki henüz kimseyi tanımıyorum. Ricâ ederim bu zât hakkında iktizâ eden teshîlâtı esirgemeyiniz, buldurup görüşünüz, İslâmiyet hakkında ümîd, kuvvet veriniz bazı ulemâ ile tanışmasına vesâtat buyurunuz. Herhalde umarım ki tasdiâtım mazhar-ı hüsn-i telakkî olur, efendim.

M. Ali Münin

SIRÂTIMÜSTAKİM

Büyük bir İslâm mütefekkiri olan muhterem misafirimizi, sevgili din kardeşimizi tebcîl ü i'zâz emrinde uhde-i diyânetimize müteveccih vezâif-i uhuvvenin kemâ-yenbağî ifâsına ihtimâm olunmaktadır. Temenniyât-ı dindârâne [36] ve milîyet-perverânene tamamîyle iştirâk eder ve bi-lutfîhi teâlâ karâben hîz-ârâ-yı husûl olduğunu görmekte mûftehir ve bahtiyâr oluruz.

HACI ÖMER (YAMAOKA) EFENDİ

Ciddiyet ve hakikat-perestlikleri müsellem-i cihân olan Japon kavm-i necîbîne mensup Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin gazetelerde görüldüğü vechile hidâyet-i sâbhâniyyeye mazhar olarak kabûl-i İslâm ile hacc-ı şerîfe azîmeti ve şîmdî de Dârû'l-hilâfe'yi ziyyareti ehemmiyetle telakkî edilecek vekâyi'-i azîme-i İslâmiyye'dendir.

Pek basit gibi görünen bu vak'a netice i'tibâriyle o kadar büyük ve mühimdir ki târih-i İslâm için yeni bir devrin; münevver, mes'ûd bir devr-i cedîd-i ikbâlin mukaddimesini teşkil eder. Bu bir sabah yıldızıdır ki arkasından güneşin tutlulu beklenir. İntibâh ve hareket hâlinde bulunan âlem-i İslâm için bu vak'a, bir ni'met-i mahsûsa-i sâbhâniyyedir.

Bir gün gelip de kelime-i tevhîd Japon semâalarında da yükselmeye başlarsa o vakit müslümanlar ^{لِيُظْهِرُهُ عَلَى الْبَيْنِ}¹ (كُلِّهِ) sırrının tecelliyyâtını görerek azîm bir hazz-ı vicdânî ile mesûd ve bahtiyâr olacaklardır.

Böyle parlak bir istikbâlin mukaddime-i felâhimî teşkileden bu vak'ânın mümkün olduğu kadar tafsîlâtını kaydetmek İslâm tarihi için şüphesiz, ki bir hizmet, bir vecîbedir. Binâenaleyh Haci Ömer Efendi'nin buradaki nutuklarını, efkâr ve mülâhazâtını, harekâtını zabt u ta'kîb ile muhâfazaya ve sâha-i matbûâta tevdî olunabilecek kısmından kâri'lerimizi de haberdâr eylemeye hasbel-meslek kendimizi mecbur görüyoruz.

* * *

Haci Ömer Efendi kardeşimiz otuz yaşlarını ikmâl etmiş bir gençtir. İngiliz, Rus, Çin, Kore lisانlarıyla da tekellüm eder. Daha bazı lisânları da vukûfu var. Gözlerinde, hâlinde, tavrında her şeyden ziyyâde hulûs ve safvet-i kalbiyyesi okunur. Dinden kat'unnazar hadd-i zâtında kalbi pâk ve temiz. Kendisini ilk görenler hâl ve tavrından bir şey anlayamaz. "Saf bir adam" telakkî eder. Çünkü Ömer Efendi şahsına hiç ehemmiyet vermez. Onun bütün düşündüğü milleti, kavmi, bir de şîmdî şeref-yâb olduğu dîn-i mukaddesidir. Kendi ufak yapılı, tarz-ı telebbüsü de sâde ve fakat temiz. Hele meziyyât-ı insâniyyeyi mesâmmât-ı nesciyye arasında arayanlar Haci Ömer Efendi'den hiçbir şey anlayamaz. Ömer Efendi gayet mütevâzi, mahviyyet-perest, tantanadan ârî âlî bir ruhtur. O yaratılışa bazı zevât kendisine "Ruhum sizi pek sevdi, bu neden?" diye soracak olursa "Çünkü, diyor, benim gibi düşünürsünüz." Ömer Efendi tekellüfat-ı medeniyyeyi sevmez. En ziyyâde nefret ettiği bir şey varsa Avrupa hayat-ı muaşeretini taklîddir. "Ben, diyor, müslümanlarda başka bir hâl görüyorum; bir hâl ki bizim ahvâl-i hayâtiyyemize pek tevâfuk eder. Mekke-i Mûkerreme'de idi bir zât tesâdûf ettim. Elbisesi yırtık, yamalı, fakat temiz bir adam. Kendisiyle bazı şeyler görüşüp sonra nihâyet bana dedi ki: Sen benim elbisemin yırtık olmasına bakma, kalbimin samimiyetine atf-ı nazar eyle... Hakikaten bunun ruhunu pek âlî buldum; her türlü şevaibden, tahassûsat-ı zulm ü hîyânetten hâlî idi. O zaman anladım ki müslümanlar zâhire değil, bizim gibi, kalbe, ruha ehemmiyet veriyorlar. Halbuki Avrupalılar'ın o sık, o mûkellef libâs-ı fâhirleri altında öyle zulm ü hîyânetle mâlî kalbler vardır ki tasavvuru bile beni ta'zîb eder." Sâdelik, temiz kalblilik... İşte Ömer Efendi için jegâne meziyet!..

Sonra büyüklerle karşı Ömer Efendi'nin hürmeti pek ziyyâdedir. Geçen gün Cem'iyet-i Muhtereme-i İlmiyye'de verlenen çay ziyyâfetindeki bir hâli herkesin nazar-ı dikkatini celb etti. Med'uv zevâtın önlerinde sıralanmış küçük masalara çaylar ve tefferruatî konulduktan sonra herkes tenâvüle başladı. Fakat Ömer Efendi'nin çayı soğuduğu halde bir türlü başlamıyor. "Buyurunuz" denildikçe "Teşekkür ederim" mükâbelesinde bulunuyor.

Nihâyet kendisine tercüman vasıtasyyla niçin iştirâk etmediği sorulunca "Burada böyle büyük, muhterem zevât ile beraber yemedede teeddüb ederim, onlar yedikten sonra ben yiyeceğim..." cevabı alındı. Bunun üzerine yanında bulunan beyaz sakallı bir pîr-i nûrânî, Tîrnâvalî Muhammed Efendi dayanamadı, o küçük Japon İslâmını kucaklıdı.

¹ Tevbe, 9/33.

Muhterem adam hürmet edilecek şeyleri bilir. Mustafa Âsim Efendi'nin nutk-ı cevâbîsi esnâsında da "Mikado" hazretlerinin ismini iştitti. Hemen ayağa kalktı, ellerini kavuşturarak öyle bir vaziyet-i ihtiâmiyye aldı ki hâzırın hayrette kaldılar.

Kezâ nutkun hitâmını müteâkib aşr-ı şerîf okunmaya başlandı, herkes diz çöktü. O sırada Ömer Efendi'nin vaziyet-i ihtiâmiyyesi bütün huzzârdan ziyâde idi.

Sonra Mustafa Sabrî Efendi'nin okuduğu aşr-ı şerîfte "Muhammed Resûlullâh" kelime-i tayyibesini iştığı zaman Ömer Efendi'nin meşhûd olan etvâr-ı ta'zîmiyyesi, gayr-ı ihtiâr hutût-ı vechiyyesinde tahassûl eden hürmetle memzûc âsâr-ı muhabbeti mütehallî bulunduğu ahlâk-ı cemîleyi, ulviyyet-i rûhunu ifhâma kifâyet eder.

Ömer Efendi'nin yüzü, kalbi gibi, daima güler. Gülerken söyler, gülerek dinler. Bir meclise gelir gelmez "Esselâmu aleyküm" der, iki el ile herkesle musâfaha eder. Müslümanlardan, kendisineibrâz edilen teveccûh-i samîmlerden pek memnun ve müteşekkirdir, her nutkunun ibtidâsında bunu tezkâr eder.

Ömer Efendi için kendi şahsının hiç ehemmiyeti yoktur, o her gördüğü muâmeleyi milletine ve yeni te'sîs ettikleri Neşr-i İslâm Cem'iyeti'ne karşı telakkî eder. Daima cem'iyeti nâmına söyleyler. Zaten âlem-i İslâm'daki bu seyâhati cem'iyetin tensîbiyledir. Hergünkü vekâyiden telgrafla cem'iyeti haberdâr eder ve oradan aldığı ta'lîmâta tevfîk-i hareket eyler.

[37] Ömer Efendi sizi tedâkîk ettiğten, anladıkta sonra öyle bir-takım hakâyık-ı siyâsiyyeden bahsetmeye başlar ki şu küçük adamçağızın böyle büyük düşünmesine hayret edersiniz.

Muvaffakiyetlerini hiç kale almaz; sözleri, düşünceleri hep istikbâle aittir. "Muvaffakîyyâtınızdan hiç bahsetmiyorsunuz..." denildiği zaman, bir telaş ve haşyete "Aman, ben bunu düşünür de maazallâh sonra kendime bir gurur gelirse artık benim için yaşamak mümkün olmaz" cevabıyla hissiyât-ı mağrûrâneden tehâşide bulunur.

Hatta garip bir vak'a hikâyeye etti. Amerika donanması Japon limanlarını ziyâret ettiği zaman Japon ricâl-i bahriyesi onları tedâkîk ederek bir rapor neşretmişler, demişler ki: "İngiliz ve Amerika donanmaları müttefikan Japon adalarına hücum etseler Japon donanması müdâfaaya muktediridir" bunun üzerine Japonlar'ı bir keder istîlâ eylemiş, bu raporun neşri Japonlar üzerinde iyi bir te'sîr hâsil etmemiş.

Sebebini sordugumuz zaman dedi ki: "Ya bu rapordan Japonlar'a gurur gelirse... Sonra mahvoldduğumuz gündür. Bir millete gurur gelince o millet artık yaşamaz. Mahvolur..." Bunun üzerine mecliste bulunan Şehbender-zâde Filibeli Hilmi Beyle Giritli Muallim Mehmed Azîz Bey takdîr-âmîz nazarlarla birbirine baktılar.

Yine bir gün Hindistan taraflarında bir İngiliz'le mukâlemesini tasvir etti. İngiliz, kendi lisânının fûlân fûlân mahâllerde kesret-i intîsârından "mütekebbirâne" bahsetmiş. Bu tefâhûr bizim küçük müslüman Japon kardeşimize dokunur, buna karşı öyle bir cevap verir ki muhâtabı mütedehhiş, mebhût olup kalır.

Ömer Efendi siyâsetten bahse başladı mı masa üzerinde bütün dünyanın, bütün devletlerin haritasını çizmeye başlar. Söz arasında Anadolu'da Eğin gibi küçük bir şehirden bahsederseniz, oranın güzel bahçeleri olduğunu size söyler. Müvâzene-i düveliyyeyi mevzûubahis edecek olursanız, yarımsa asır sonra umûm kürre-i arzin muvâzene-i düveliyyesini size teşrih eder. Yalnız iş, Ömer Efendi'yi söyletebilmektir. Sözleri muhâtabın sevîyesine göredir. "li-külli makâmin makâl" düstûruna derece-i riâyeti muhtelif meclislerdeki mevzû-i bahsleriyle, sözleriyle anlaşılmıştır.

Müslümanlardan yalnız bir şikâyeti vardır: Gördükleri gibi kalmış olmaları. "İyi bir hakikati, güzel bir şeyi ilerletmeli" diyor. Bazi dekâyîk-ı asliyye-i İslâmiyye kendisine tefhîm olunduğu zaman o kadar hoşuna gider ki yüzünü derhal âsâr-ı beşâset kaplar, gülerek başını sallar. Bursa Meb'ûsu Tâhir Beyefendi ile olan musâhabenin tadı dimâğında kaldı. *el-Menâr* sâhibi Şeyh Reşîd Rîzâ Efendi'nin Nûr-ı Osmâniyye kulübünde irâd ettiği nutkun Japonya'da neşri için aslını istedi.

Hâsılı Ömer Efendi kardeşimizde büyük bir zekâ ve dirâyetle beraber pâk, temiz, İslâmiyet'e müştâk bir kalb, şarklı kalmaya büyük bir azim meşhûd oluyor. Simdilik bir iki nutkunu ve onlara karşı verilen cevapları aynen derc ile iktîfâ edelim, âtiyen sırası gelince bu babda daha ziyâde ma'lûmat veririz.

Şehr-i Rebûlevvel'in birinci günü Cem'iyet-i Muhtereme-i İlmiyye'nin Direklerarası'ndaki kulübünde verilen çay ziyâfetini müteâkib Ömer Efendi kalktı, salon kapısı yanına giderek hâzırûna karşı bir vaziyet-i hatîbâne aldı, İngilizce irâd-ı nutka başladi:

"Âlem-i İslâm'da gördüğüm bu teveccûh ve muhabbetlere karşı teşekkür için söz bulamam. Ben bu teveccûhleri şahsîme değil, milletime, cem'iyetimize karşı telakkî ederim. Binâenaleyh milletim, cem'iyetim nâmına size arz-ı teşekkürât eylerim..."

Parça parça nutkunu irâd eder, söyleken birkaç adım ilerler, kelimelerin bütün kuvvetini muhâfaza ederek, sesini bâzen hâffîleştirebilir, bâzen de şiddet vererek evzâ' ve etvâr-ı mahsûsa-i hatîbâne ile birkaç fikra söyleyebilir, tercüme olunurken yine geri çekilerek ellerini kavuşturarak önüne bakar, kemâl-i ihtiâmla tercûmanın sözünü bitirmesini bekler. Înkıttâa uğramaksızın irâd-ı nutk ettiği zaman daha ziyâde gale-yâna gelir, daha ziyâde dekâyîk-ı hitâbet izhâr eder, sâmiîni daha ziyâde cezb eder.

"Zannederim ki hacâr-ı şerîfe gittiğimden bahsetmeye hâcet yoktur, Osmanlı gazeteleri bu babda neşriyâtta bulunuyor. Size Japonya'nın ahvâl-i ictimâiyye ve dîniyyesine dâir bazı şeyler arz etmek istiyorum.

Biliyorsunuz ki 43 seneden beri, yani kayd-ı esâretten kurtulduğu zamandan beri Japonya daima ilerlemeye vâkf-ı mesâî ediyor ve el-an da bütün cehd ü mesâîmiz medeniyet-i hâziranın iyi cihetlerini Japonya'da tatbîk etmektir.

O vakt bizim medeniyet-i hâziraya karşı olan bu temâylümüzü gören Avrupa akvâmidan Portekizliler bize bir-

çok misyonerler gönderdiler, ibtidâ zannolundu ki bu misyonerler milletimize yeni bir ruh, yeni bir hayat verecekler. Fakat bir müddet geçip de bu tohumlar filizlenmeğe başlayınca ricâl-i milletimiz gördüler ki bunun neticesi vahîm. Çünkü ahâlîmizin ahvâl-i rûhiyyesi değişmeye, tuhaf bir şekil almaya başladı. Eğer bu devam edecek olursa bizim milletimiz, şecâatımız, daha birçok evsâf-ı mahsûsa-i kavmîyemiz mahvolacaktır... Bu misyonerlerin “din” nâmına getirdikleri şey bizim hey’et-i ictimâiyemize, hayat ve bekâyi millîmize münâfiî ve muzır. Sonra diğer taraftan bu gelen adamlar para vasıtasyyla memleketimizde entrikalar çevirmeye başladilar. Nihâyet anlaştı ki bunlar birtakım menâfiî-i şahsiyye ve maddiyye takibi için buraya gelmişler, bizim terakkimizi arzu etmiyorlar, bize bir hayât-ı nev bahsetmek için değil, belki bizim milliyetimizi mahvederek bizi kendilerine esir etmek için gelmişler... Onun üzerine hükümet Japonya'daki misyonerler tehlikesini izâle edecek esbâba tevessül etti. Gösterilen şiddet misyonerlerin bir müddetlik olsun tehâcümünü durdurdu.

Sonra –bundan 40 sene evvel– bizde ma'lûmunuz olan inkilâb vücûda geldi. Memleketimizde serbestî ve hürriyet tamamiyle takarrûr etti. Bunun üzerine yine misyonerler gelmeye başladı. Bu misyonerler pek çok çalışılar: Lâkin müteffekkîrinimiz, tahsil gören tabakât-ı münevveremiz bunlara hiçbir zaman rûy-i mûmâşât göstermedi, asla ehemmiyet vermedi. Maahâzâ biz gerek edyân-ı mevcûdeyi, gerek medeniyet-i hâzırayı tedkikten bir an hâli kalmadık. Her tarafa gönderdiğimiz adamlar ahvâl-i hâzira-i ictimâiyeye hakkında, dinler hakkında tedkikâtta bulunuyorlardı.

[38] Bizim medeniyet-i hâziradan aldığımız şeyler yalnız iyi cihetlerdir. Her ne kadar para için bazı fukarâmız misyonerlerin getirdiği dini kabul etmiş ise de bu da hakiki bir kabul sayılmaz. Çünkü din bir gıdâ-ı ma'nevîdir, ihtiyâc-ı maddîden ziyâde ihtiyâc-ı ma'nevîyi te'mîn eder. Bize ihtiyâc-ı ma'nevîmizi tatmin edecek bir şey lâzımdı. Öyle bir şey ki bizim hayât-ı ma'nevîyemizi ceyyid, zinde bir sûrette yaşatsın. Bizim mânevîyatımızı öldürmesin. Bizim ruhlarımıza taze ve ebedî bir hayat versin. Hem buna ihtiyâc şedididir.

Çünkü ricâl-i devletimiz, ekâbir-i ümmetimiz avâmîn medeniyet-i hâziraya karşı olan temâyülâtından endîş-nâk bulunuyorlar. Milleti bu marazdan, Avrupa'yı taklîd marazından kurtarmak için hayli zamandan beri bir çare düşünüyorkar. Ne gibi bir ilaç, ne gibi bir devâ olabilir ki bizi bu maraza musâb olmaktan rehâ-yâb eylesin? İşte aziz kardeşlerim, Japon erbâb-ı basîreti kat'îyyen hükmetti ki bu ilaç, bu devâ yalnız “doğu bir din”den ibârettir. Bizim için ve belki bütün milletler için başka çare-i felâh yoktur. Çünkü dini olmayan bir millet devam edemez.

Bir kere bu takarrûr ettikten sonra ikinci bir cihet tedkike başlandı: Peki, bize bir din lâzım. Fakat hangi din? Edyân-ı mevcûde içinde en doğru, en sağlam, fitrat-ı besere en muvâfîk bir din hangisidir? diye düşünmeye başladık. Tedkikât icrâ ede ede nihâyet karar verdik ki milletimizin hayatına en muvâfîk gelen bir din varsa o da dîn-i celîl-i İslâm'dır.

Neden dîn-i İslâm Japonyalılar için en muvâfîk bir dîn-dir? Çünkü bu dîn-i âlînin ahkâm-ı esâsiyyesi, hakâyîk-ı asliyyesi ve bu İslâm ümmetinin tarihi, safahât-ı muhtelife-i mâziyyesi bizim hayatımıza pek uygun düşer. Çünkü bizim en sevgilimiz olan Mikado hazretleri vâhid-i Hakîki olan Allâhu azîmüssâna secede ediyor. Ne Budîlîği, ne Konfucyüsizmi, ne de Hristiyanlığı beğenmiyor. Bizim ser-tâc-ı mefharetimiz muazzam pâdişâhimiz Mikado hazretleri bir o-lan Allah'a hamd ü senâ eder.

Elhamdü-lîlâh... (Aynıyle bu kelime-i tayyibeyi telaffuz eyledi) Şimdi ben şeref-i İslâm ile müşerref oldum. Bütün mevcûdîyetimde, bütün kalbimde nûr-ı İslâmiyyet lemeân ediyor. Lâzım gelen tedkikâtımı da ifâ ettim. Şimdi inşaallâh Japonya'ya gider gitmez kalemimle sözümle, bütün gayret ve kuvvetimle, neşr-i İslâm'a çalışacağım. (Alķışlar) Mikado hazretleri memlekette neşrolunan bütün kitapları ve gazeteleri kemâl-i dikkatle ta'kîb ediyor. Şüphesiz benim yazdiğim şeyleri de okuyacaktır. Hakikat-i hâli anlayınca resmen bu dîn-i âliyi kabul edecektir. Bir kere Mikado “Lâ ilâle illâllâh Muhammedün Resûlullâh” dedi mi bütün Japon halkı onu ta'kîb edecektir. Çünkü bütün millet onu pek ziyâde sever. O kadar hürmet ve itâat ederler ki Mikado hazretlerinin her sözü Japonya'da fevkalbeşer bir söz gibi telakkî olunur.

İste bizim ma'nevîyatımızı tehzîb edecek, ahlâkimizi, milliyetimizi hayatımı, bekamızı, hâsılı maddî ve ebedî saâdetimizi te'mîn edecek çâreyi dîn-i İslâm'dan başka hiçbir dînde, hiçbir şeyde göremeyiz.

Eğer şimdîye kadar müslümanlardan bazı fedâkârlar çikarak Japonya'ya kadar ihtiyâr-ı zahmetle gelip bilfsîl neşr-i İslâm'a teşebbüs etselerde daha çoktan İslâmiyet oralarda tamamîyle intîşâr ederdi.

Maatteessûf şimdîye kadar canını, mesâîsini bu uğurda sarf eden zevât görünmedi. Japonya'da birçok zevât var ki sizin mevkî'-i coğrâfânınızı, an'anât-ı târihiyyenizi tedkik etmişler, son derece iyi biliyorlar. Böyle iken aramızda te'sîs-i münâsebet edilememesi işte orada bu dîn-i celîlî neşre çalışacak bir unsur bulunmamasından ileri geliyordu. Fakat mâdem ki şimdî orada sırf bu uğurda çalışacak bir unsur kesb-i mevcûdiyyet etti, artık inşaallâh an-kârib aramızdaki münâsebat pek kâvi bir sûrette teessûs edecektir.

İslâmiyet saâdet-i beşerîyyeyi te'mîn eder, sa'yi emredder. Çalışmalıyız, rûy-i arzda sulh ve müsâlemeti te'sîs etmeliyiz, insanlar rahat rahat yaşasınlar, biz eğer rahat yaşamak, zulümden kurtulmak istersek bu dîn-i mukaddesin reâvâbîtiyla kalben birbirimize bağlanarak el birliğiyle çalışmalıyız. Vaktâ ki bütün Asya akvâmî böyle ciddî, esaslı bir râbiتا ile ittihâd edecekler, o vakit bütün cihândan korkuları olmayacaktır, o vakit sulh ve müsâlemet içerisinde kemâl-i emn ü âsâyişle yaşayacağız. O vakit kemâl-i istirâhat ile evâmir-i dîniyyemizi ifâ edeceğiz, o vakit dîn-i celîlimizi kemâl-i iftihârla sâir akvâma da neşredeceğiz.

İste Japonya'daki Asya Cem'iyeti'nin birinci ve son arzusu budur.

Ben çok bahtiyâr, çok memnun ve müteşekkirim ki bu seyâhatimde her yerde bu kadar teveccühlerle mazhar ol-

dum, bilhassa bu muhterem cem'iyet tarafından bu kadar hüsn-i teveccüh ve iltifât gördüm. Memleketime gidince bütün milletime bunu bildireceğim. Yalnız sizden şunu ricâ edeceğim ki Japonya'daki İslâm kardeşlerinizi hiçbir zaman duâdan unutmayasınız. (Yaşasın müslümanlar!)

Şimdî ve daima Cenâb-ı Hak'tan temennî ederim ki ömrünüz uzun, vücûdunuz zinde, memleketiniz pâyidâr ve kuvvetli olsun. (Alkışlar)

Mustafâ Âsim Efendi hazretleri cevaben nutk-ı âtfîyi irâd buyurdu:

“Nutk-ı âflîlerinizi kemâl-i teşekkür ve memnûniyetle dinledik. Nutuk ibtidâlarında lütfen Japonya'nın târih-i hayatı bize icmâl etmiş oldunuz. Birçok ciltler karıştırmakla toplayamayacağımız ma'lûmatın hülâsasını aldık. Buna teşekkürler ederiz.

Japonya'da öteden beri cârî olan dinleri ber-taraf ederek Hristiyanlığı neşremek üzere birtakım misyonerler gelecek ahâliye teşvikatta bulunduğunu ve bin-nefice hükümetin bunu men'e mecbur kaldığını izâh buyurdunuz. Dinler esâsen insanlar için lâzım olan hasâyisdendir. Fakat öteden beri kabul ettiği esasa mugayir yeni bir müseseseyi def' etmek elbette siyâset-i hükümete muvâfiktr ve hükümetin hakkıdır. Bir cem'iyet muhâfaza ettiği bir fikirden diğere atlar, fakat irâde ber-vech-i rüchân bulunmalıdır.

İşte İslâmiyet bu rüchâni hâizdir. İslâmiyet fikri bir fikr-i müstakîmdir. Ulvi esaslara müsteniddir. Herhangi şahîs, herhangi cem'iyet, herhangi kavim bulunduğu i'tikâdâttan tecerrûd ederek böyle esâsât-ı ulviyyeyi hâvî bir dini kabulde haklıdır ve buna muhtaçtır. Kabul için zâhiren bir fedâkârlık yapılırsa bile ma'nevî muvaffakiyeti pek büyütür. Saâdet-i dünyeviyeden başka saâdet-i uhreviyeyi de te'mîn eder. Binâenaleyh Japon gibi hakîkat-bîn bir kavmin İslâmiyet'i kabul edeceklerine ümîdim ber-kemâldir.

Dinin bir râbitâ-i mühimme olduğunu izâh buyurdunuz. Evet cihânda benî beseri birbirine rabt için pek çok revâbit mevcûddur: Lisan bir râbitadır, kavmiyet bir râbitadır, neseb bir râbitadır. Fakat bunlar hudûd-ı tabîyye ile mahdûddur. İnsan bu huduttan dışarı çıkmaz, ancak dinin hudûdu yoktur; onun hudûdu ona sâlik olan efrâd-ı beserin, ümmetin ol babda sarf edecekleri himmet ile mütenâsiptir. İslâmiyet el-Cezîre'den zuhûr etmiştir. Fakat 25 sene sonra o kitâ'a o dine kifâyet etmemiştir, cihânın bütün kitaâtına intîşâr etmiştir ve hudûd-ı tabîyyeye mahkum olmamıştır. Bu sur'at-i intîşâr ve tevessü, ezhânın kemâl-i sühûletle kabulüne müsâid bir din olmasından ileri gelmiştir. Elbette efkâr-ı âliyeye bunu kabul ve buna hizmet edecktir.

Dinin siyâset-i millîyyeye de pek ziyâde icrâ-yi nûfûz etiği buyuruldu. Pek doğrudur. Hatta Avrupa'da mensup oldukları dinin butlânını iddia eden birçok hukemâ, efrâd arasındaki revâbiti muhâfaza için resmen o dinlerde kalmayı memleketin siyâsetine muvâfik görmüşlerdir.

Dîn-i İslâm cümlenin ma'lûmu olduğu üzere edyân-ı sâireye makîs değildir. Mevcûd edyânın bir kısmı esâsen se-

mâvî değildir, bir kısmı da semâvî olmakla beraber mefsûh ve mensûhtur. Dîn-i İslâm saâdet-i dünyeviyeye ve uhreviyeyi te'mîne medâr bir dîn-i celîldir. Dîn-i İslâm'ı anlamak için evâmir ve ahkâmını tedkîk kâfidir. Dîn-i İslâm ne emrediyor? Vahdâniyet-i ilâhiyye ve risâlet-i Muhammediyeyi tasdik, [39] zulümden mücânebet, mekârim-i ahlâkiyyeye teşebbüb. Delîl-i hâriciye muttalî' olmasa bile bunları tedkîk ile insan, İslâmiyet'in dîn-i ilâhi olduğuna hükmeder.

Japonya'nın hürriyet ihrâzından sonra bir başka terakkîye doğru yüz tuttuğu beyân buyuruldu. Bu, gayet doğrudur. Fiilinde, kavlînde, hatta efkâr ve tasavvurâtında gayra mahkûm efrâd-ı beseriyyede ne gibi muvaffakiyât tasavvur olunabilir?

Herhangi bir ümmet efkârında, tasavvurâtında serbest olursa o millette, âsâr-ı terakkî müşâhede olunması tabîidir. Fakat insanların halken ve bir mevhîbe-i kudret olarak ihâsan olunan şu meziyetlere mâlik hükümetler meyânında birincisi İslâm olduğu târihen sâbittir.

Dîn-i İslâm'ın ahkâmını anlamak için icrââtını tedkîke mecbûr olduğumuz hükümlât-ı İslâmiyye'nin birincisi Hulefâ-yı Râşîdîn devridir. Bazı hükümlâtın dîn-i mübînin ahkâmını icrâ etmemiş olması dine bir leke diye kabul olunmalıdır. O muâmele onların şâhsına aittir. Binâenaleyh müsâli devr-i Râşîdîn'den arz edeceğim.

İslâm'da Sâbîkîn-ı Evvelîn yâd olunan birtakım zevât-mübeccele vardır. İlk İslâmiyet'i kabul edenler 40 kişi idi. Bunlar birinci kafileyi teşkil etmiş ve bu cihetle medîha-i Resûlullah'a nâîl olmuşlardı. Şimdi bu asırda da bunun ufacık bir misâlini görüyoruz, ki o da Japonya'da 35'e bâliğ olan bu asrin sâbîkîn-i evvelînidir.

Sâbîkîn-ı Evvelîn'in 40'ıncı olan Ömerü'l-Fârûk radiyallâhu anh hazretleri İslâmiyet'i kabul ettikten 25 sene sonra makâm-ı hilâfete gelmiş ve 40 milyon müslümana hukm-etmiş idi.

Bu ikinci halife Mîsîr ve Suriye'yi fethettiği vakit ahâlî-i kadîmesi İslâmiyet'in bütün anâsîra bahşettiği hürriyeti gôrerek yeni hükümet-i İslâmiyye'yi alkışlarla kabul etmiştir. İşte İslâm'ın bir tarihi!...

Esnâ-yi seyâhatte müslümanların ibzâl eylediği tevecûhlerden müteşekkirâne bahsolunuyor. Yolcuya hürmet ve ibrâz-ı teveccüh dîn-i celîlimizin vesâyâ-yi âliyeyesindendir. İslâmlar her yolcuya ve bilhassa İslâm'a hizmet edenlere hürmet etmeye dinen borçludurlar. Ve bunu dinin evâmiri olmak üzere ifâ etmişlerdir. Buna mukâbil teşekkür değil, yalnız Cenâb-ı Hak'tan sevâb ve inâyet beklerler.

Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin siyer-i celîlelerinde musarrah olan mesâilden dir: Kendileri misâfirlere ihtirâm eder ve her kavmin mükerrem olanlarını ayrıca tâltîf eylerdi.

Karşımızdaki misafirimiz ise kendi ebnâ-i dînimizdendir, dîn-i İslâm'a hizmet etmiş ve daha birçok hizmet de vaad buyuruyorlar. Böyle mübeccel bir müslümanı selâmlarla alâkışlar, ibcâl ederiz... Ve bunu bir vazîfe-i dîniyye olarak ifâ ettiğimizden dolayı Cenâb-ı Hak'tan sevâb bekleriz.

Mikado hazretlerinin ehl-i tevhîd olmasından ve Japonya'nın hürriyat-ı vicdâniyyeye müdâhale etmeyerek daima

bir hakikate mütemâyil bulunmasından ve âtiyen kelime-i şehâdeti ityâni me'mûl ve bunun neticesi olarak İslâmiyet'in Japonya'da vâsi' bir sûrette tevessü' ve intişârından pek memnun olduk. Mikado hazretlerinin hidâyet bulmasına ve şevketinin teâlisine duâlar ederiz.

Japonya'da ve cihânın kitaât-i sâiresinde bulunan bütün ebnâ-yi İslâm'ın, ehl-i tevhîdin günden güne mazhar-ı terakî olması ve aralarında her türlü nifâkin, sû-i fikrin ber-taraf olarak kalben bir ittihâd-ı metîne muvaffak olmalarını Cenâb-ı Hak'tan temennî eder ve bunun kabulü için Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine salât u selâm ithâfiyla istirhâm ederiz. "Allâhümme sallî alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed..."

Nutukları müteâkib aşr-ı şerifler kırâatine başlandı. Hâfız İbrahim Efendi "Ve'l-Fecr..." sûre-i celîlesini, Şevket Efendi *(اَمْ حَسِّنْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَا يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ...)*¹, Mustafâ Sabri Efendi de *(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَبِنِ الْحَقِّ)*² (يُظْهِرَةً عَلَى الْدِينِ كُلِّهِ) âyet-i kerîmesini okudular. Bunun üzerine Bağdâd ulemâ-yi benâmidan Şeyh Said Efendi tarafından bir duâ-yi belîğ kırâat olunarak meclis miskiyyü'l-hîtâm oldu.

MATBÛÂT-I İslÂMÎYYE:

İsâbet Nâmiyya Rusya'da Dîn-i İslâm Aleyhinde Neşrolunan Bir Eser Muharririnin İ'tirâf-ı Kusûr ve Tevbesi

"Şu son günlerde bütün Tatar âlemini sarsan vekâyi-i garîbe ve meşhûreden olmak üzere, bir imam tarafından, Doktor Abdullah Cevdet Bey'in tâhsîn ve takdirlerle tercüme ettiği mahûd *Târîh-i İslâmiyyet*'ten akide-i mukaddese-i İslâmiyyet aleyhinde isnâdât ve müfteriyâti hâvî *İsâbet* ünvâniyla bir eser neşredildiği ma'lûmdur.

Bu eser ortalığı alt üst etti, bütün müslümanlar galeyâna geldi. Çünkü bu kitabın ağrâz-ı mahsûsa tebean mürettebat plan dâiresinde İslâm'ın ma'nevîyatı ve vicdânına hücum olduğu herkesin nazârunda tahakkuk etmiş idi.

Esâsen böyle şeylerden, daima haybet ve hüsârâna mahkûm böyle tehâcümlerden İslâmiyet'in pervâsi yoktur; onun hakâyîk-î mukaddesesini takdir ile hîrz-î cân edecek milyonlarca kulûb-i muvahhid mevcûddur; servete, zevk ve safâya münhemik bir menâfi'-i maddîyye düşkünü, asâlet-i milliyeden mahrum üç beş beyinsiz, akvâl-i küstâhâne ve mütecasîrânedeki bulunurlarsa beride ciddiyet ve dehâlari meşhûr-ı cihân olan asıl, necîb bir kavmin ekâbiri ona teveccûh gösteriyor, onun ulviyet ve kudsîyetini, onunla şeref-yâb olmaktan mütehassil insîrah-ı kalb ve vicdânını kemâl-i fahr u i'bâhâc ile i'lân ediyor...

Böyle olmakla beraber o dîn-i celîlin sâlikîni dâm-ı mekîdet ve mefsedete vaz'-ı mevcûdiyyet etmeyi de şânlarına

siğdırıamazlar, bunu hissedince hemen uyur gibi görünen o kitle-i necîbe bir feverân-ı müdhîsle galeyâna gelir, o cûr'et-i münâfîkânenin mâhiyetini ortaya koyarak kalblerinde cem'i-yet-i dîniyye ve gayret-i İslâmiyyenin mevcûdiyetini isbât ederler.

İste o eserin neşrini müteâkip müslümanların galeyâni bu maksada mebnî idi. Matbââtın uzun uzadiya münâkaşası üzerine nihâyet eserin mâhiyeti meydana çıktı. Ufa'daki müslüman müftisi bu kitâbı hangi menbadan aldığı ve ne gibi bir maksadla tâhrîr ve neşrettiğini muharririnden istîzâh eylesdi. Muharrir de küstahlığından derece-i şenâyatini his ile nedâmet ederek Ufa müftisine şu itizârnâmeyi takdim etmiştir:

"Benim tarafımdan yazılan *İsâbet* nâm kitabıın birçok cihetten hata ve galat ve efkâr-ı umûmiyye için zararlı olduğunu tezâhür etti. Pek çok müslümanlar bu kitabı mündere-câtiyla rencîde-hâtr oldular.

Binâenaleyh ben bu kitabı yazıp neşrettiğime bütün mevcûdiyetimle teessûf ederek kemâl-i ihlâs ile tevbe eyliyorum; bütün hafîât ve hilâf-ı edeb sözlerimi geri alıyorum. Kitapçığım elinde kalan nûshaları da kendi hesabımı alıp mahvedeceğim; ve evvelce neşrolunacağını beyân ettiğim diğer kısımları da yaktım. Elinde *İsâbet* nûshaları bulunan zevâttan, dîn-i celîl-i İslâm hürmetine, onları mahvetmelerini veya alındıkları fiat ile li-ecli'l-ihrâk bana iâde etmelerini ricâederim. Bu cûr'et ve küstahlığımdan dolayı kemâl-i tevâzu ve hulûs-i kalb ile mağfiret-i sübâhâniyyeye [40] iltîcâ eder ve müslüman kardeşlerimin de afv-ı taksîrâtım husûsunda duâda bulunmalarını istirhâm ederim.

İsâbet Muharriri
A[ayın]. M. Çağatay
Ali Asgar Muînuddin Oğlu Gafurov

◆◆◆

*(إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَابِينَ وَيُبْغِي)*³ Cenâb-ı Hak tevbe edenleri sever. Kâfir olsa bile mâdem ki tevbe ediyor, mağfiret olunacağı eltâf-ı sübâhâniyyeden memûldür. Rusyalı İslâm kardeşlerimden de bu zâtın şu kusûrunu bir daha kale almamalarını, İslâm'a mahsûs ulûvv-i cenâbibrâz buyurmalarını ricâederim."

BUHÂRA VE BULGARİSTAN HÜKÜMDÂRLARI!..

Bakü'de müntesir Sadâ refikumuz Buhâra emîrinin Bulgar kralını ziyâreti iâdesiz kaldığından bahs ile diyor ki:

"Buhâra emîrinin Petersburg'da Bulgar kral ve kralîcesini ziyâret ettiğini yazmış idik. Kral ve kralîcenin iâde-i ziyâret ettiğine dair bilâhare hiçbir haber alınmadı. Demek oluyor ki emîr-i Buhâra da sâir efrâd-ı nâs gibi Bulgaristan kralı tarafından yalnız "kabul olundu", yani kral ve kralîçe ile mülâkati ziyâreti sûreTİyle telakkî olunmadı.

¹ Ali İmrân, 3 /142.

² Tevbe, 9/33.

³ Bakara, 2/222.

Şimdi bu hâdiseyi tedkîk edelim, biz müslümanların nâbe-mahal mütevâziliği, öz kadirlerini takdir etmemeleri, İslâmîyet'in âmir bulunduğu izzet-i nefsi muhâfaza etmemeleri bakınız ne gibi netâic tevlîd ediyor. Buhâra emîri on milyon müslümanın hükümdârıdır. Asırlardan beri müstakil bir hükümdârdr. Daha dün istiklale nâil olan ve bu ni'meti de ötekinin berikinin sâyesinde elde eden altı yedi milyon bir halkın hükümdârını ziyâret ediyor da onun tarafından kabul şeklinde telakkî olunuyor.

Buhâra emîri Rusya imparatoruna, hânedânına karşı bir meveddet besliyor, bunlara tevâzu ve ihtirâm eyliyorsa iki devlet arasındaki münâsebet-i mevcûde dolayısıyla buna diyecek yok.

Fakat Buhâra'dan on binlerce fersah uzakta olan, zaîf ve onunla hiçbir münâsebet-i siyâsiyye te'sîsi mutasavver olmayan dünkü ve asal (tâbi') bir beyliğin hâkimine böyle on milyon ehl-i İslâm'ın timsâl-i müşâhhası olan bir hükümdârin bu derecelerde tevâzu'da bulunmasına doğrusu hiçbir ma'nâ verilemez.

Emîr-i Buhâra, belki bunu dostum Rusya'nın misâfiri olması hasebiyle yapıyorum, diyecek. Lâkin bu kabîl teşînât köhne maşrık-zemîn hâkimlerinin âdâbindan olmakla kof bî-mâ'nâ akîdeler cümlesiindendir. Şimdi o akîdeler köhneleşti, onların yerine yeni âdâb-ı mahsûsa kâim oldu.

Emîr-i Buhâra da bu âdâb-ı mahsûsa-i cedîdeyi bilmez değil görülüyor ki cenâb-ı âli kendi şân u şerefi söyle dursun milletinin şân u şerefi ne olduğunu henüz takdir etmiyor işte bizim de teessüf ettigimiz nokta burasıdır.”

MA'HÛD TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET HAKKINDA

Kazan'da müntesîr Beyânülhak refîkimiz Doktor Abdullah Cevdet Bey'in *Târîh-i İslâmîyyet* nâmındaki tercümesinden bahs ile diyor ki:

“Doktor Abdullah Cevdet Bey kalemiyle tercüme edilen Doktor R. Dozy'nın tarihi münderecâtinin bu makamda ne den ibâret olduğunu beyân etmek imkân hâricindedir. Yalnız şu kadar denilebilir ki:

Merkümun zu'm-i fâsidine göre dîn-i mübîn-i İslâm asilsiz bir din olup Hanifîğin, Zerdüştliğin taht-ı te'sîrinde tessü etmiş Musevîlik'ten Arabistan'ın dîn-i kadîminden ve Hîristiyanlık'tan alınmış imîş (s. 175). Hatta eski “entropomorfizm” i'tikâdi(!)nın da İslâmîyet'te âsârı varmış (s. 15-

267). Resûlullah efendimiz hakkındaki tefevvûhâtını nakletmeyeceğiz yalnız: “Hysteria hastalığına mübtelâ idi” tarzındaki isnâdi muharirin ne derecelerde tahkîrâta cûr'et etmiş olduğu hakkında bir fikir verebilir.

Hele Kur'an-ı Azîmûşşân hakkında ne saçmalar savrulmuş gûyâ Kur'an'da hiç intizâm ve münâsebet yokmuş. Mekkî ve Medenî sûreler arasında büyük tefâvüt görülür imiş. Kur'an'ın esnâ-yı cem'inde târîh-i nûzûlü bilen kimse kalmamış olması hasebiyle âyât-ı kerîmelerin terfîbi tamamıyla keyfî olmuş. Binâenaleyh hiçbir kitapta görülemeyecek karışıklıklar husûle gelmiş (s. 153-162). Müellif hiç utanmadan Kur'an kadar az esaslı ve son derecelerde mutneb ve usandırıcı bir kitap tanımadığını ve hatta Makâmat-ı Harîrî derecesinde bile olmadığını beyân ediyor (s. 157). Dozy'nın cehâletini veyahud hakîkat düşmanı olduğunu açıktan göstermek için tercümeden bir iki satırı aynen nakeleceğiz:

Kitabın ikinci cildinde (s. 556): “İslâmîyet sâlikleri yüz milyon tahmin olunmakta... Rusya vesî’ imparatorluğunda takrîben iki milyon (!) müslüman var; müslümanlar orada 5483 câmie 62 medreseye mâlik takrîben 1500 kişi âyîn-i İslâm me'mûrudur” diyor. Diğer bir mahalde dahi “Hindistan'da: 16 ilâ 30 milyon müslüman var” diyorsa da Abdullah Cevdet hayli insaf ederek (65 milyona karîb) diyor demek isteriz ki bu herif Rusya'da mevcûd ehl-i İslâm'ın miktarını bile bilmiyor veyahud setretmek istiyor. Bugün elinde on beş tinlik küçük coğrafya kitabı bulunduran bir adam bütün dünya yüzündeki milel-i muhtelifenin takrîbi olsa da miktarını dürüst bildiği halde fulân ve fulân lâkablarını takınan bir profesör en ehemmiyet verdiği müslümanların hakîkî miktarını şâyân-ı dikkat ve ibrettir. Bu kadarcık bir ma'lumat-ı basîteye bile mâlik olmayan bir şahsin on üç asır evvelki halleri tenkid etmesi nasıl tecvîz olunur? Yahud böyle gün gibi âşikâr olan bir hakîkati setr ile körü körüne kârîlerine yutturmaya çalışan bir müteannid misyonerin esfâkâr-fâsidesindeki isâbeti nasıl iddia olunabilir ve be-tahsîs beş binden ziyâde gösterdiği câmiler için yalnız bin beş yüz kadar me'mûr göstermesi kavâid-i riyâziyyenin hangisiyle kâbil-i te'lîf ve tevfîk olabilir. Fa'tebîrû...”

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbîâlî Ciâvrânda
İdâre-i Mahsûsa

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiye
ma'l-nemnûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtta ve Siyâsiyâtta ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

24 Mart 1910

12 Rebiülevvel 328

Perşembe 11 Mart 326

Dördüncü Cild - Aded: 81

Leyle-i Mevlidü'n-Nebî Aleyhisselâm

Zulmette kalan zemîn-i şarka
Saçtın yeniden semâ semâ nûr;
Bir feyz-i azîm var ki sende
Hayrân ona bin sabâh-ı mahmûr!
Ey leyl devâm edip gideydin:
Ferdâyı da nûra kalb edeydin!

ima gizli bir hastalığın halkı kemirmekte olması hasebiyle bu hükümetlerin tarihini silsile-i şenâyi' teşkil etmekte olduğunu ve umûr-ı dîniyyedeki ihtilâfât-ı sedîdeden mütevellid bînihâye kahr u teaddîlerin cihâni kapladığını tasvir ediyor.

Doktor Dozy serd ü ityân ettiği bu ifâdâtlâ mukaddime beyân ettiğimiz üzere cihâna müstevlî olan ahvâl-i şûriş-meâl ve münâzaât-ı mesâib-iştîmâlden dolayı ebnâ-yi beşerin yeniden vaz'-ı kavânîn ile İslâhât-ı azîmeye muhtaç bulunduklarını i'tirâf etmiş oluyor. Bu halde -bi'l-etrâf izâh olunduğu vechile- bi'set-i celîle-i Ahmedîyye'nin bu ihtiyâc-ı umûmî üzerine müteretteb, salâh-ı âlemi mûcîb bir rahmet-i Rabbâniyye olmasını da inkâr etmemek lâzım geliyorsa da bu cihete yanaşmak işine gelmiyor.

Sâniyen: Hûrşîd-i İslâmiyyet'in nâgehânî bir sûretle zu'lumât-ı gün-â-gün içinde işrâk ve der-akab ihâta-i aktâr u âfâk etmesine izhâr-ı hayretle şu yolda hâmerân-ı makâl oluyor.

"İste bu sırada idi ki vaktiyle müteaddid kabâil-i bedeviyyeye münkasem ve ekser evkâttâ yekdiğeriyle muhârib iken şimdî ilk defa olarak birleşmiş yeni bir kavmin az ma'lûm olan gölden birden bire hurûc ve sahne-i âleme zuhûr ettiği görüldü.

Meftûn-ı hürriyyet, taâm ve libâsında sâde, necîb ve misâfir-perver, şen ve fatîn fakat aynı zamanda mağrûr, titiz, ihtiâsâtı uyandırıldığı zaman müntakim, sulh nâ-pezîr ve bîrahm olan bu kavimdir ki a'sâr-dîde, fakat içinden yinmiş olan İran İmparatorluğu'nu yıktı, Kostantin'in halefleri elerinden en güzel vilâyetlerini aldı, az bir zamandan beri müesses bir Germanya Krâliyeti'ni ayakları altına alarak mütebâki Avrupa'yı tehdîde koyuldu. Halbuki aynı zamanda bu kavm-i nev-tâliin galib orduları dünyanın diğer bir ucunda "Himalaya" dağlarına kadar giriþordu. Fakat bu kavm birçok diğerleri gibi bir kavm-i fâtih, bir kavm-i [42]

Tercüme olması iddia olunan tezvîrnâmeye nazaran ma'hûd Dozy sahte Târîh-i İslâmiyyeti'ne Arabistan'ın dîn-i ibtidâisi diye başlıyor.

Evvêlâ yedinci asr-ı mîlâdînin evâilinde Bizans ve İran imparatorlukları arasında Asyâ-yı garbiye temellük dâiyye-style hayli zamanдан beri teşeddûd eden münâzaa ve mükâtele devam etmekte ve zâhiren ma'mûr ve âbâdân vergilerden terâküm eden hâzineler sâyesinde pâyitahtların her ikisindeki zînet ve ihtişâmlar dillerde destân olduğu halde ahalinin ezici bir istibdad altında büklerek yaşaması, da-

kişver-güşâ değildi. Zîrâ o aynı zamanda bir yeni din neşrediyordu. İrânîlerin senâiyeti ve mütereddî Hıristiyanlık ö-nünde saf bir vahdet-i Rabbâniyye i'lân ediyor idi ki mil-yonlarca adamlar tarafından kabul edilmiş ve fi-zamânînâ hazâ bütün benî beserîn onda birinin dinini teşkil etmeye bulunumuştur.”*

Dikkat olunuyor ya! Dozy de kavm-i Arab'ın necîb ve fatîn, meftûn-ı hürriyyet ve misâfir-perver, sâdegi üzere ya-şar, âlâyîşten kaçar bir kavim olmasını i'tirâf ediyor. Fakat sâika-i taassubla da onların aynı zamanda ihtirâsata tâbi, gurur ve intikama esir, merhametten ârî ve sulh nâ-pezîr olmalarını iddiadan geri duramıyor, muhâfaza-i i'tidâl edemiyor.

İste bu tavsiât tenâkuzdan berî olmamakla beraber dehşetli iftirâları da muhtevîdir. Kavm-i Arab dediği, ilk İslâmiyet nâşırleri, cemâat-i gûzîn-i ashâb ile onlara iltihâk eden Arap dilâverleri bütün insâf-perver müverrihîn naza-rında gayet memdûh, senâ ve sitâyişleriyle sahâfi-tevârîh müzeyyen ve meşhûn olduğu halde bî-taraf ve nâmûslu addolunan bir müverrih o zümre-i âliyînen zemîn ü kadhlerine yeltenmemek lâzım gelir.

Fütûhât-ı İslâmiyye'nin mebde-i tevessüü Fârûk-ı A'zam hazretlerinin devr-i gûzîn ve âlîleridir. O devrin muhtevî ol-duğu hüsîn-i idâre ve adalet ise yâr u ağıyârın takdîr ve i'tirâfina mukârin bir hakikat-i bâhiredir, o derece sâbit ve âşı-kârdır ki bu makamda itnâb-ı makâle hâcet bırakmıyor.

Fakat niçin Kostantin'in ahlâfi elinden müslümanlar Su-riye memâlikini nez' etsinler? Niçin birtakım krallıkları pâyi-mâl ederek kuvvet ve besâletleriyle bütün Avrupa'yı tezelzû-le uğratsınlar? Bilhassa Avrupa'da Hıristiyanlık intîşâr edip dururken dîn-i Muhammedî neşrine muvaffak olsunlar. On-ların bu derece ihrâz-ı teâlî ve galibiyetleri, bu kadar fütûhât ve füyûzâta mazhariyetleri bî-taraf! Dozy cenâblarının canını sıkma, gayz u adâvetine bâis-i teşeddûd olmaz mı?

Bakınız işte mütercim-i bî-vâyenin, din kardeşliği iddi-asında bulunduğu avâm-ı müslimîni kendisi gibi perestîs-kâr etmeye çalıştığı Dozy'nin mâhiyeti ve âlem-i İslâmiyyet'e karşı hareketi, ne makûle şeylerden ibâret olduğu daha ilk sözleriyle anlaşılımaktadır.

Bundan sonra bu yeni dinin tarihini yazmak istediğini haber veriyor. Bu dinin nasıl vücûd bulup, ne gibi terak-kiyâtlâ dîn-i sâbıktań çıktığını halletmek lâzım olduğunu ve fakat ilk adımda kendisini garip bir müşkilât içinde bul-duğunu, çünkü Arapların dîn-i kadîmi ile mense-i İslâmiyyet hakkında en yeni olarak yazılan eserler bile -müelliflerinin gayretlerine, fart-ı zekâlarına rağmen- kendisinin aradığı

* İkinci cildin 556'inci sahifesinde bütün İslâmiyet salâklerini yüz milyon tahmin ediyor. Fakat bilcümle memâlik-i Rusya'da yalnız iki milyon, bütün Hindistan'da 16 ilâ 20 milyon müslüman bulunmak hesabıyla... Bu hesapların butlânı ise herkese ma'lûmdur. Hatta mütercim-i mütecâsîr bile insaf ederek müslimîn-i Hindîyye'yi altmış milyona çıkartıyor. Artık böyle bir misyoneri ister câhil, ister müteannid farz edelim. Her halde asrımız hakkında verdiği ma'lûmat böyle olursa on üç asır evvelki hâllerîne tarzda tasvir edeceğî beyândan müstağnî olmak lâzım gelir.

vuzûh-ı tâmmî hâiz olmadıklarından bâis-i hoşnûdîsi olma-dığını dermeyân ediyor. Muahharan kendisi için bir hatt-ı hareket ittihâzi, bir meslek ta'yîni bâbında ma'nâlı, ma'nâsız bir hayli güft ü gûlár serd ederek bir aralık ecnebî hurûfâtlâ “Hurûf-ı Arabîyye ile” muharrer müsteşhedât-ı matlûbe üz-zerine mübteneñ delâile mürâacaat lüzumunu hisseylemiş ise de bunun da kitap kendilerine mahsûs kâri'lerce te'mîn-i matlûb etmeyeceğini düşünmüşt ve binâenaleyh bu tarz üz-erâ bir kitap te'lîfini başka bir zamana saklamış olmasından bahsediyor, ba'dehu mebhâs-i hâzır için umûmun kabul ettikleri efkâri alıp kendi fikirlerimce ta'dîl etmeyi imkânsız gördüm. Nihâyet umûmiyetle mer'i efkâri bit-ta'kîb diğerleri tarafından, ez-cümle Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sel-lêm)'in terceme-i hâlini yazarların en yenisî, en mükemmeli olan “Sprenger” tarafından istihâl olunan netâice hasr-i nazar etmeye karar verdim diyor.

Bundan sonra da yalnız mîlâdin altıncı senesinde Ara-bistân'ın hâl-i dînîsine dâir beyânâtın mes'ûliyetini üzerine alıp mütebâki zamanlar için yani İslâmiyet'e ait ahvâl için iş öyle olmadığını beyân ile kendisinin hâlâ tereddüd içinde olduğunu i'tirâf ediyor.

Terceme-i ma'hûdede müellif Dozy'ye nisbet edilen ve hülâsa-i müfâdi bundan ibâret olan üç sahifeye karîb müte-şettit ve gayet pürzülü ifâdât içinde bizce şâyân-ı intikâd birkaç fıkra vardır:

1) Dîn-i mübîn-i İslâm'ın başka dinden me'hûz olmak iddiasıdır ki ileride, Akîde ve Âyîn serlevhasıyla 175'inci sa-hîfeden bed' eden beşinci mebhâste buna dâir tahakkü-mât-ı acîbe birtakım isnâdât-ı kâzibe görülecek. Ez-cümle o mebhasın baş tarafını en gülünç komedyadan başka bir şey addolunamayan bu efsâneler teşkil ediyor.

“İslâmiyet kadar az asliyeti olan din yoktur. Esas olarak Hanîflîk ve Zerdüslük taht-ı te'sîrînde tevessü' etmiş olduğu vech üzere Mûsevîlik, Arabistan'ın dîn-i kadîminden ve Hıristiyanlık'tan edilmiş bazı istiârât. Nihâyet Muhammed (s.a.)'in en büyük ve en son nebiyullâh olduğu i'tikâdi. İşte Mekkeli peygamberin va'z u neşremiş olduğu bütün sistem, bütün manzûme-i umûr-ı mezhebiyye bunlardan ibâret. Kur'ân ne derin fıkrları, ne de ulvî ve dil-rübâ bir lisan ile ifâde edilmiş nazariyyât-ı şâîrânîyi muhtevî değildir. Mesâil-i mu'zamayı halletmeye gayret etmez. İslâmiyet şüphesiz dinlerin en nesri, en yek-edâ olanı olduğu gibi ta'dîl ve te-kemmüle de en az müstâid olanıdır.”

Bunun üst tarafında da Muhammed (s.a.)'in hiçbir vakit bir mahlûk-ı fevka't-tabâa yahud bir mahlûk-ı esâfir olma-mıştır” ibâresi vardır ki mütercim bu sözü te'yîd makamında ilâve ettiği bir hâsiyede “Kur'ân'da¹ (أَنَا بَشَرٌ مُّثَكَّمٌ بُوْحِي لَّهُ) demesi de insanların haricinde bir insan olduğunu iddia et-meğigine delîl-i kat'îdir” diyor. Onların bu ifâde-i ahîreden ne demek istediklerini anlıyoruz. ² محمد بشر لا كالبشر بل هو (كالباقوت بين الحجر) hakikat-i kat'îyyesine karşı adîlik gösteri-

¹ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

² “Muhammed beşerîdir, ancak her hangi bir beşer gibi değildir, taş-lar arasında yakut gibidir.” Ebu'l-Hasen Şâzefî.

yorlar. Halbuki bî-nihâye me'sere-i celîle-i hayret-bahşâlarıyla âlem-i insâniyyeti ihyâ buyuran Sultân-ı Enbiyâ [43] efendimizin dünyada misli görülmüş olmadığına dâir en büyük ve âlî-nazar zevât tarafından verilen karara karşı bundan açık safsata olamaz. Bundan başka mütercim-i mütecâsir Kur'ân'da ¹(أَنَا بَشَرٌ) demesi ta'bîriyle de Kur'ân-ı Kerîm'i kendi kelâmî i'tikâdında olmasını beyânlâ irtidâdını bir da-ha i'lân etmiş oluyor. el-îyâzü billâh.

Şimdi asıl iddiaya gelelim: İslâmiyet'in başka bir dinden me'hûz olamayacağını bir mukaddime delâil-i bâhire ile isbât ettik. Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri ümmî oldukları cihetle kütüb-i semâviyyeden, tâhsîl ve ta'allüm ile iştîgal buyurmadıkları için ulemâ-yi ehl-i kitâbdan me'hûziyet ihtimali olmadığı gibi bazı muanidîn tarafından tecvîz olunduğu üzere tesâdûf olunan Yehûd ve Nasârâ'dan iltîmâ tarîkiyle telakkî ihtimali de kat'â batıl olduğunu bi'l-etrâf izâh eyledik.

Binâenaleyh bunların bu ahz u telfîk isnâdları mahzâ ifk ü iftirâ olduğu meydandadır. Çünkü tevâturen sâbit olan ümmîlige karşı bir şey diyemiyorlar. Tahsil ve teallümle iştîgal buyurduklarını isbât edemiyorlar, şundan, bundan istîmâ' ve telakkî ile böyle bir dîn-i âlî te'sîs olunmak ihtimali ise hiçbir âkilin tahayyül edebileceği şeylerden degildir.

Fakat bu heriflerin bir kısmı zaten münkir-i ulûhiyyet olukları için bittabi' vahiy ve nübüvvete kâil olamıyorlar. Diğerleri de Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd tesmiye ettikleri kütüb-i semâviyyeyi bilâ-sened eser-i vahy-i ilâhî addettikleri halde sâika-i taassub ve cehâletle Seyyidü'l-enbiyâ efendimiz hazretlerinin âsâr-ı bâhire ile mukarrer ve müberhen bulunan nübüvvet-i celîlelerini inkâr ediyorlar. Şerîat-i İslâmiyye'yi tekzîb garazı fâsiдиyle de beyne's-şerâ'i' tâhakkuku zarûrı olan teşâbüh ve tenâsübü ortaya sürerek böyle bir iddiâ-yi bâtilde bulunuyorlar. İşte Dozy de bu makûle bir münkir-i muânid bulduğu için "İslâmiyet kadar az asliyeti olan bir din yoktur" mukaddime-i müzâhafesinden tutturarak bir sürü hezeyânlar savurmuştur. "Beyne's-şerâ'i' teşâbüh tâhakkuku zarûridir" diyoruz. Evet! Bu sözümüz kâbil-i iştibâh olmayan bir hakikat-i kat'îyyedir ki buna binâen Kur'ân-ı Kerîm hakkında ehl-i kitâba hitâben ²(وَمِنْنَا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً) buyurulmuştur. Yani "Sizin istishâb etmektediriniz kitâb-ı semâvileri musaddak ve müeyyed olarak inzâl buyurduğum Kitâb-ı Kerîm'e iman ediniz."

Zîrâ Kur'ân-ı Mübîn ile kütüb-i sâlîfe beyninde kisas ve ahbâr, vaad ve vaâd, tevhîd ve tenzîhe da'vet, Hakk'a ibâdeti ve halka adâleti emir, bil-cümle münkirât ve fevâhişten zecr husûsâtında aynen, tefâvüt-i a'sâr iktizâsına göre muhte'lîf oldukları ahkâm-ı fer'iyyede de asl u esâs i'tibâriyle te-tâbuk vardır. Çünkü her birinde muhâtab olan mükellifinin mesâlih-i hâzrasına mürââat bulunmak hasebiyle nâzil olduğu zamana nisbetle hakikat-nûmâyândır. Hatta kitâb-ı mütekaddim, kitâb-ı müteahhir zamanında nâzil olsayıdı o min-vâl üzere nâzil olurdu. Binâenaleyh Resûl-i Ekrem Efendi-

miz hazretleri ³(لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا مَا وَسْعَهُ إِلَّا ابْتَاعِي) buyurmuşlardır. Yani Hazret-i Mûsâ (a.s.) bugün ber-hayat olsayıdı benim şerîme mütâbâatten başka çâresi olmazdı. (Beyzâvî)

Binâen-alâ-zâlik ma'nâ-yi hakikice İslâm bütün şerâiin rûhu, bil-cümle enbiyânım dîn-i meslûkudur. Nasıl ki sûre-i Âl-i İmrân evâilinde ⁴(إِنَّ الَّذِينَ عَنِ الدِّينِ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ) buyurulmuştur. Ma'nâ-yi şerîfi "Nezd-i sâbhânîde meslek-i gûzîn daima dîn-i İslâm'dan ibârettir."

(Hasrı müfid olan bu nazm-ı şerîf enbiyâ-yi izâmin tebliğ ettikleri her şerîat-i ilâhiyyeye muntabiktr. Zîrâ bütün şerâi-ı şerîfenin rûh-ı külliîsi müttehiddir. Beyne's-şerâ'i' bazı tekâlîf ve suver-i a'mâl i'tibâriyle tehâlüf vukûbu bu ittihâda mâni degildir. Binâenaleyh Hazret-i İbrahim (as) vesâir enbiyâ-yi fihâm Kur'ân-ı Kerîm'in mevâzî-i adîdesinde vasf-ı İslâmla tâvsîf olunmuşlardır. ⁵(إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اشْلَمْ قَالَ أَشْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنَى إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَ لَكُمُ الْبَرِّ فَلَا تَمُؤْنَنُ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ)

El-hâsil hükm-i Kur'ân'da müslim-i Hakiki herhangi milletten, hangi zaman ve mekândan olursa olsun a'mâlinde muhlis, şevâib-i şirkten hâlis olan mü'minden ibârettir. Bu-na binâen nazm-ı celîlinde İslâm'dan başka her dinin merdûd olduğu ifâde buyurulmuştur.)

"Ulemâ-yi ehl-i Kitap bu hâkîkate âşinâ olduktan sonra mahz-ı bagy u i'tisâf eseri olarak, ihtilâfata düşerek dîn-i İslâm'dan hurûc etmişlerdir" yani esâsen din bir iken rüesâ-yi edyân tecâvûz-i hudûd ile beyne'n-nâs ihtilâf ikâ ettiler. Ta-assubâti tahrîk ile devâm-ı mukâtelâtâ bâdî oldular. ⁶(وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مَا جَاءَنَّهُمُ الْبَيِّنُاتُ وَلَكِنَّ أَخْتَلُفُوا -آلية-

Biz yakinen i'tikâd ederiz ki Mesîh aleyhisselâmın dîni de esası tevhîd ve tenzîh olan dîn-i İslâm'dan ibârettir. Hak olan İncil de Mısır'da matbû "İncil-i Barnaba" tarzında bir kitâb-ı mukaddestir. Lâkin rüesâ-yi rûhâniyyîn ve mülük-i Nasârâ beynindeki tefferruk ve ihtilâf te'sîrâtiyla bu dîn-i vâhid-i ilâhî yekdiğerine münâkîz, mukâtelât-ı azîmeye bâdî birçok edyân ve mezâhibe munkâlib oldu. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'in beyân ettiği bagy ü teaddîller vukû' bulmasaydı tevhîd ve tenzîhe da'vetle dîn-i sahîh-i Mesîhi'yi neşre çalıshan bîcâre Arius ve rüfekasının cem'iyetleri perîşân edilmezdi. Halbuki mîlâdin 325 senesinde Kostantin'in emriyle akd edilen mecmâ'a, meclis-i rehâbînede Arius'un kûfrû i'lân edildi, kitapları yakıldı, okuyanlar aforoz edildi, İznik'te akd olunan büyük bir mecmâ'a teslîs akidesi kararlaştırıldı. Arius mezhebi muahharan ikinci Theodosius zamanında tekrar revâç bularak intişâra başladı. Fakat 628 senesinde neşrolunan bir Roma kânûnuna tatbîkan [44] bütün Ariusî-

³ Beyzâvî, Envârû't-Tenzîl..., Beirut, 1418, c. 1, 76.

⁴ Âli İmrân, 3/19.

⁵ Bakara, 2/131, 132.

⁶ Âli İmrân, 3/85.

⁷ Bakara, 2/253.

¹ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

² Bakara, 2/41.

ler katl ü istisâl, mezhebleri mahv u ibtâl olundu. Artık orta- da yekdiğerine muârîz mezâhib-i teslîsiyye hûküm-fermâ o- larak kaldı.

(Fakat bundan dolayı âlemi ta'yîb ettiğimiz halde kendi yaptıklarımızı unutmayalım. Bizde de imâmet ve halk-ı Kur'ân gibi birtakım mesâil-i gayr-ı esâsiyyede erbâb-ı siyâ- setin tahrîk ettikleri taassubât- bâride sebebiyle pek çok ih- tilâfât, bî-lüzûm i'tisafât hâdis olarak ahvâl-i müessifeye bâis olmuştur, hâlâ da olmaktadır. Geçen günler hâdis olan Buhâra mukâtelâtı gibi bütün âlem-i İslâmiyyet'i dîlhûn e- den vekâyî eksik olmuyor. Înşaallâh bundan böyle îmân-ı sâdîk ve akl-ı selîm erbâbinin gayret ve himmetleri ile ce- hâlet-i fâhişe i'tîfâ' eder de beyne'l-müslîmîn ikâ olunan her türlü şîkâk ve ihtilâf ber-taraf olunur, ahd-i Nebevi ve devr-i Hulefâ-yı Râşîdîn'de olduğumuz gibi vahdet ve itilâfa avdet ederiz.)

El-hâsil kavâid-i esâsiyye-i şerâi' müttehid olmakla hak ve hakikî olan Yehûdiyet ve Nasrâniyet cihât-ı adîde ile İslâ- miyyet'e müşâbih olduğu gibi ba'de't-tahrîf ugradıkları inki- läbât ile beraber dahi bazi ahkâmda tevâfuk edebilirler. Ke- zâlik esâsen semâvî, va'z-ı ilâhî olmayan dinlerde bile ed- yân-ı sahîhadan muktebes bazı meşrû ve doğru hükümler bulunabilir. Mûcerred böyle fil-cümle tevâfuk vûcûndan dolayı yâve-gûyâne iddiyalara kalkışmak erbâb-ı dâniş ve ittilâin şâni değildir. Şerîat-i cedîde ile meb'ûs olan bir peygamber için şerâi-i sâlifenin bütün ahkâmını ref' etmek şart mıdır? Hazret-i Mûsâ (a.s.) Yakup ve Yûsuf aleyhimüsselâ- min şer'ini, Hazret-i İsâ (a.m.) bütün ahkâm-ı Tevrât'ı ref' u ilgâ etmiş midir?

Şerîat-i Muhammediyye ise (أَنْ أَتَيْنَاهُ مَلَةً إِبْرَاهِيمَ حَبْفًا¹) mi- sillü âyât-ı Kur'âniyye şehâdetiyle her şerîfatten ziyyâde şer'-i İbrahîm'ye muvâfiktir. Ez-cümle (وَإِذَا ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكِلَمَاتٍ²) nazm-ı şerîfi tefsirinde beyân olunduğu üzere üssü'l- esâs-ı nezâfet ve intizâm olan on aded sünen-i İbrahîmiyye*- ki ercah-ı akvâle göre nazm-ı celîilde mezkûr "kelimât" bun- larla tefsir olunmaktadır- (عَشْرُ مِنَ الْقُطْرَةِ: فَصُنُّ الشَّارِبِ، وَاغْنَاءُ³ hadîs-i şerîfîyle bu ümmete tavsiye bu- yurulmuştur. Bunların bir kısmı nesepleri Hazret-i İsmail bin İbrahîm aleyhimüsselâma müntehî olan Kureyşîlerde kab- le'l-İslâm da bulundurdu. Çünkü kabîle-i Resûl olan Kureyş kavmiyetlerini, âdât-ı kadîmelerini muhâfazaya pek ziyyâde i'tinâ ile çalışırlardı. Hatta hayli zaman tevhîd-i Bârî akide-i celîlesini de zâyi' etmemişlerdi. Fakat bi'set-i Muhammediyye'den birkaç yüz sene akdem "Amr bin el-Hayy" Hazâî nâm kimse Şâm'dan getirdiği putları Kureyş içine sokarak tedîcen onları da putperestlige alıştırdı. Hatta Ka'be-i Mazzama bir puthane şekline tahvîl olundu.

¹ Nahl, 16/123.

² Bakara, 2/124.

* Tırnakları kesmek, büyükleri kırkmak, sakal salivermek, misvak tu- tunmak, mazmaza, istinşâk, hitân, netf-i ibt, halk-ı âne "fazla kil- leri düşürmek", istincâ ve istibrâ. Bunların her birinin ahkâm ve fevâidi Şîr'atü'l-İslâm kitâbında tafsîl edilmiştir.

³ Mûslîm, Sahîh, Kitâbü'l-Tahâre, 16.

Dozy dedikleri câhil hâtemiyet i'lânını da Resûl-i Ekrem efendimizin kendi tarafından vâki zannederek kemâl-i tehâ- lükle istihfâfa cûr'et etmiştir. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'deki (مَا كَانَ مُحَمَّدًا أَبَا أَخْيَرٍ مِّنْ رَجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمُ النَّبِيِّنَ)⁴ fermûde-i sübhnâsinin hâvî olduğu bu ihbâr-ı kat'î de mu'cizât-ı Furkâniyye'nin en büyüklerindendir. Bu münkir he- rifler biraz insâfa mâlik olup da tevârîh-i âleme aff-ı enzâr etseler bu ihbâr-ı ilâhîyi istihfâf değil belki sübût-i risâlet-i Muhammediyye'ye ez-her-cihet kâfî addolunacak bir bür- hân-ı azîm olduğunu idrâk ederler, kabûl-i İslâmiyyet'e mü- sâraat gösterirlerdi. Çünkü bugün yüz sene, beş yüz sene değil tamam bin üç yüz yirmi yedi sene geçtiği halde dün- yanın hiçbir tarafında bir peygamber ne görülmüş, ne iştil- miştir. Eğer ihbâr-ı mezkûr mürsil-i rûsûl olan Cenâb-ı Bârî tarafından vârid olmamış olsaydı ta devr-i Cenâb-ı Â- dem'den beri sünnet-i câriyye-i sübhnâniyye olan ırsâl-i rûsûl keyfiyeti bi'set-i Muhammediyye'den sonra nihâyet bulur mu! Silsile-i enbiyâ bi'l-külliyye munkati' olur mu idi?

Koca münkir! Böyle güneş gibi zâhir, bâhir hakîkatlerden göz yumuyor da 44, 45 sahîfelerde görüldüğü üzere (إِنَّمَا يَأْتِي مَنْ رَبَّكَ الَّذِي خَلَقَهُ خَلَقَ الْاَنْسَانَ مِنْ عَلِقَةٍ اَفَرَأَوْ رَبُّكُمْ الْاَكْثَرُ⁵) âyât-ı celîlesinin ma'nâ- yi şerîfini anlayıp da mebde-i vahyle âşikâr olan münâsebet-i kâmîlesini idrâkten âciz olduğunu -dermeyân ettiği münâkaşâtlâ- zimnen i'tirâf ettiği halde "Kur'ân'da derin fi- kirlər, dil-rübâ ta'bîrlər yoktur, nazariyât-ı şâirâneyi hâvî de- gildir." demekle kendisinde salâhiyet görüyor. Vay gidi te- câvûz-i had! Vay.

Sonra bununla da teskîn-i gayz edemeyerek idrâk-i me- hâsininden bî-behre olduğu ahkâm-ı İslâmiyye hakkında "Dîn-i İslâm şüphesiz dinlerin en yek-edâ olanı, ta'dîl ü tekemmûle en az müsta'id olanıdır" diye de birtakım daha saçmalar savuruyor. Halbuki tezyîf edeyim derken medh ü senâda bulunduğuun farkında değildir. Zîrâ "yek-edâ" ol- mak intizâm-ı tâmmî, ta'dîl ü tekemmûle ma'rûz olmamak da hadd-i zâtında mükemmeliyet ve i'tidâli hâiz olmak değil de nedir. Bu sözler ile min haysü là yeş'ar, este'zü-billâh nazm-ı âlîsinin müfâdını i'tirâf etmiş oluyor. Fesûbhânallâh...

«لها معان كموح البحر في عدد. و فوق جوهره في الحسن والقيم فلا تعد و لا تحصى عجائبها ولا نسام على الا كثار بالأسام»
mûfâd-ı âlîsince, otuz, kırk cilt tefsir yazan İbn Cerîrler, Muhyiddîn Arabîler, Zemahserîler, Fahreddîn Râzîler ledün- niyat-ı Kur'âniyye'yi ihâta edemediklerini i'tirâf ederler de birkaç âyetine doğru ma'nâ vermekten aczi nûmâyân bir şâhs-ı ecnebî utanmadan ortaya çıkararak Kur'ân-ı Mübîn'in dekâik-i fikriyyeden hâli olmasına kadar iddialarda bulunuyor. Hatta şiir kabîlinden olmadığını bile fark etmeyip hâlâ o kitâb-ı mukaddeste nazariyât-ı şâirâne arayıp durmakla kendini âleme gülünç ediyor. Sonra da bir alay [45] ser-

⁴ Ahzâb, 33/40.

⁵ Alâk, 96/1-5.

⁶ Mâide, 5/3.

semler bu hezliyatın aynı hakikat diye kabulünü ihvân-ı müslimîne tavsiyede bulunuyorlar.

Manastırı İsmail Hakkı

TULU-İ NUR-I HÜDÂ

Zamân-ı hâzırda bin üç yüz seksen bir sene mukadem şehr-i Nisan'ın yirmisine müsâdîf şehr-i Rebiülevvel'in on ikinci pazartesi gecesi; Mekke-i Mûkerreme'de Benî Hâşim nâm mahalde Dârû't-Tebâbia denilen hânedede; nûr-ı hûdâ pertev-efzâ-yı tulû' oldu. Yani serâir-i vahdâniyyetin hâmil-i zî-şerîfi Hazret-i Muhammed Mustâfâ' sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz arsa-ı şühûda kadem bastı.

İbrahim Halebî hazretleri *Siyer-i Halebî* nâm te'lîfinde "Bu sarây-ı muallânın Şî'b-i Benî Hâşim nâm mahalde bir vakit Haccâc'ın biraderi Muhammed bin Yûsuf es-Sakaî' ye intimâ ile şöhret-yâb bir hâne-i pür-feyz olduğu resîde-i sihattir. Sonra hulefâ-yı İslâmiyye bu câ-yı akdesi hûsn-i muhâfaza etmişlerdir" deniliyor. İsmail Hakkı hazretleri de *Muhammediyye Şerhi*'nde "Cenâb-ı risâlet-penâh-ı ekremîn mevlidi olan saâdet-hâne bazı rivâyete göre Safâ yanında Hârûn'ü'r-Reşîd'in zevce-i muhteremesi Cenâb-ı Zübeyde'nin binâ ettiği mescidin yeridir. Hâlâ namaz kılınır. Burası Hazret-i Hadîcetü'l-Kübrâ radiyallâhu anhânın saâdet-hânesi idi ki Hazret-i Fâtîma radiyallâhu anhâ bu hânedede âlem-i şühûdu teşrif etmişlerdir. Resûl-Ekrem'in mevlidi olan hâne Mescid-i Harâm'dan sonra eddal-i bikâ'ül-arzdır. (وَفِيهِ كَلَامٌ فَوْقَهُ غَيْرٌ خَفِيٌّ عَلَىٰ أَهْلِ الْمَدَنِ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ وَالْمَعَايِنِ فَافْهُمْ) demîstir.

Hazret-i Hadîcetü'l-Kübrâ radiyallâhu anhânın saâdet-hâneri mahalli el-yevm gayet ma'mûr olup asıl sarây-ı Hazret-i Ümmü Hânî o saâdet-hânenin yakınında olmak üzere ziyâret-gâh-ı enâmdir. Lehü'l-hamîd ve'l-minne Mekke-i Mûkerreme'de bu makâm-ı mukaddesi ziyâret şeref-i azîmine mazhar olmuşum.

El-yevm gayet ma'mûr ve müzeyyen ve üstü kubbe ile mestûr olup el-hâletü hâzihi Mescid-i Şerîftir ve bir âlî minâresi vardır.

Hîn-i ziyârette düşündüm ki bu makam; ne âlî bir câ-yı mukaddestir. Zîrâ Cenâb-ı Abdullâh ve Cenâb-ı Âmine'nin zîzâfi burada şeref-vukû' bulmuştu. Cevher-i cism-i Ahmedî; meşîme-i saâdet-i vesîme-i mâdere burada ragîbe-nûmâ-yı izz ü şeref olmuştu. Dokuz ay sonra ise Hazret-i Âmine'den; o nûr-ı kulüb-ı ehl-i îmân burada şeref-zuhûryyla âlem-i dünyâyi tenvîr etmiş idi.

Sâid Kârzûn'ün *el-Mevlidü'l-Kebîr li'n-Nebîyyi'l-Beşîr* nâm eser-i mu'teberlerinden naklen cevâhir-i bevâhirde muharrer olduğu üzere o şeb-i mübârekte Hazret-i Âmine'nin nezd-i ismet-penâhlarında Aşere-i Mübesşere'den Abdurrahmân bin Avf hazretlerinin vâlideleri Şifâ Hatun hazretleri vardi. O bâñû-yı harem-sarây-ı ismet buyurur ki "Sâir kadınlar gibi haml sıkıntısı çekmedim ve hiçbir ağırlık hissetmedim o gece rüyada birini gördüm. Yâ Âmine muhakkak bilmelisin ki sen hayrû'l-âlemîni hâmilesin. Doğdu-

ğu vakit nâm-ı pâkini "Muhammed" koyasın dedi. Sonra mehîb bir ses iştitti. Kemâl-i havf ile o sesin geldiği tarafa baktığım anda hemen bir beyaz kuş gelip kanadıyla beni okşadı. Li-hikmetillâh o anda korkum zâil oldu. O gece mihr-i cihân-efrûz-ı nûbüvvet, nûr-ı iclâl ile kudûmünü izhâr buyurdulta benden bir nûr lemeân etti, yerde gökte çeşime bu nûrdan başka bir şey görünmedi. Hûr-ı cinâni, melâike-i kirâmi ve daha nice hârikulâde hâlâti gördüm."

Müşârûn-ileyhâ Şifâ Hatun'un gözüne vakt-i vilâdet-i mukaddese-i Muhammediyye'de maşriktan mağrib'e kadar bütün dünya nûr ile dolmuş olarak görünmüştür ve daha birçok acâibât meşhûdu olmuş, o semere-i şecere-i nûbüvvet efendimiz nihân-hâne-i gaybden müşârûn-ileyhâni elleriň üzerine letâfetle şeref-vürûd eylemiştir. Bu kîssa-i celîle Şifâ-yı Şerîf'te ve şerhlerinde tafsîlen mastûrdur.

*Cihâna mahz-ı rahmettir vûrûdun yâ Resûlallâh
Muâakkak feyz-i Hak'tır feyz-i cûdun yâ Resûlallâh
Zuhûrun nûr-ı hûrşîd-i sipihr-i âferîniştir
Hûlâsa sîrr-ı akdemdir vûcûdun yâ Resûlallâh*

Bu gece fecr-i sâdîk tulû ederken güzide-i Benî Âdem dahi şeref-bahş-ı âlem-i dünyâ olmuşlardı. Vûcûd-ı enver-i Muhammedi'ye ârâm-gâh olan câ-yı mübârekteki taş o vûcûd-ı akdesi âğûş-ı ihtiârmında bulundurmak için pamuktan yumuşak olmuştu. Nitâkim şemâîl-i şerîfe-i Peygamberî sırasında اذا منشى على الرمل لا يؤثر فيه واذا منشى على الصخر لان تحت (قد يهدم) denilimiştir ki Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri kum üzerinde yürüseler mübârek pâ-yı saâdetinin izi belli olmaz ve taş üzerine basarłarsa resm-i kadem-i saâdetleri zâhir olurdu taş yumuşardı.*

*Musahhar emrine hep cümle eşyâ
Senindir kavl senindir hükm Efendim*

Bu taşın vûcûd-ı pâk-i Muhammedi'ye temâs etmesi yüzünden bû-yı itr-nâk-i Ahmedî taşa te'sîr etmiş. Bin üç yüz seksen bir senedir o râyiha-i tayyibe taştan zâil olmamıştır. Taşta vûcûd-ı Nebîvî'nin yeri el-ân bellidir. Bunu takbîl ettiğim zaman râyiha-i tayyibeden hisse-mend olduğundan günlerce medhûs oldum. Burayı ziyâretle şeref-yâb olan her zâirin bu hâl meşhûdudur.

Yine şemâîl-i seniyye sırasında gelir: (اذا وضع يده على رأس ...) البتيم تبقي رايحة كفه الشريف شهرأً وحتى يعلم من شده الرايحة ان هذا الطفل هو الذى وضع رسول الله صلى الله عليه وسلم كفه الشريف على رأسه) yani Nebîyyi muhterem efendimiz hazretleri sokakta bir yetim [46] çocuk görürlse趁着她身上有他的味道而摸她的头。Râyiha-i tayyibe-i Muhammedî çocuğun üstünde bir ay devam ederek beyne's-sibyân bilinirdi ki Resûl-i müctebânım mübârek yed-i saâdeti o çocuğa temâs etmiştir. İşte bu taşta dahi bu hâssa-i Muhammedî zuhûr eylediği âsâriyla sâbittir. Hâkânî merhûm ne güzel vasf eder:

* Hirka-i Saâdet dâire-i fâhiresinde ve Hazret-i Hâlid radiyallâhu anhîn türbe-i şerîfesinde bulunan ve ziyâret olunagelen iki kit'a resm-i kadem-i pâk-i Nebîyyî hâvi taşlar bu sözün şâhid-i hakîkîsidir.

*Hem dedi vasf eden ol verd-i teri
Müşg-bû idı eli âyeleri
Merhabâ eylese bir kimseye ger
Devlet ü izzet ile Peygamber
Bir iki gün aradan etse mürûr
Belki hem bir nice eyyâm ü şühûr
Duyulurdu nitekim verd-i çemen
Ol kişi râyiha-i tayyibeden
Nâfe-i müşg-i cihân idı o cân
Bû-yı müşg olmaz efendi pinhân*

Bu câ-yı mukaddes el-yevm pek ma'mûr ve müzeyyenidir. Vilâdet-i seniyyenin şeref-vâkı' olduğu yer binanın orta yerindedir. Üzerine ayrıca abanozdan mamûl Hind-kâri gayet musanna' bir kafes konulmuştur ki irtifâi dört metreye yakındır. Kafesin kubbesi üzerindeki yeşil cânfese sırma ile âyât-ı kerîme yazılmıştır.

Hazret-i Âmine'ye hîn-i vilâdette ref-i serâ-perde-i hîcâb vâkı' olduğundan meşhûdu olan ahvâlden bahisle buyururlar ki:

Enzâr-ı çeşmimde birtakım hakâyıkın tecelli eylediğini gördüm, li-hikmetin bir harâret-i azîmeye dûcâr oldum. Melâkler derhal şerbet verdiler içtim; lezzeti dünya şerbetlerinin fevkinde idi Zerrât-ı vücûdumda başka bir hayat zuhûr etti. Sonra Abd-i Menâf kızlarına benzer kızlar gördüm. Güzelliğte nazîri yok idi, yanına geldiler. Onlara ittikâ ettim müstağrak-ı beht ü hayret oldum. İpekten mamûl beyaz bir dîbâc semâdan yere doğru uzatıldı. Doğacak olan nûr-ı muazzamı çeşm-i halâyıktan üç gün muhâfaza ediniz diye bir ses kulgîma geldi. Gayet güzel kuşlar saf saf melekler gördüm. İz-hâr-ı ta'zîmât ediyorlardı.

Üç melek elliñde birer alem olarak zâhir oldu. Alemin birini şarka, birini garba, birini Ka'be'nin üstüne diktiler. İşte bu an-ı feyz-nişânda; o âfitâb-ı âsumân-ı risâlet mahtûnen ve mesrûren şeref-tulü' eyledi. Başkaca üç melek gördüm. Bunlar vücûd-ı nâzenîn-i seyyidü'l-beşeri murassa bir leğende yikadilar. İpekten ma'mûl kundağa yatırdılar. İçlerinden biri o vücûd-ı mes'ûdu bir saat kadar eyâdi-i ta'zîmde bulundurdu. Bu saat zarfında daha birçok esrâr zuhûr etti. Ba'dehu "Yâ Muhammed sana beşâret olsun ki mecmû-i ahlâk hasene-i asfiyâ ve hazâin-i ulûm-ı ledünniyye-i enbiyâ sana ihsân buyuruldu" dediler. Her üçü birden serâ-perde-i gaybde mestûr oldular.

Şîfâ-i Şerîf şerhinde "Sultânü'l-enbiyâ erîke-i izzet-se-rây-ı hâssü'l-hâss-ı hafâdan zâhir oldukları vakit çeşm-i hakâyık-bînini taraf-ı semâya açıp kapamakta idiler. Ve mübârek ser-i saâdet-mendlerini ref' buyururlar idi. İşte bu hâl Hazret-i Fahr-i Âlem'in âlem-i mel'e-i a'lâya tealluk ve evvel-emirde teveccühüne işârettir" diye beyân olunmuştur.

Melâike-i illiyîn kemâl-i sürûr ile gelip nev-zâd-ı muhteremi ziyârete başladılar. Bu hâl ber-mûcîb-ı işâret-i ma'nevîyye üç gün devam edecekti. Bu esnâda Hazret-i Abdülmuttalib Mescid-i Harâm'da Cenâb-ı Hakk'a teveccûh ve münâcât üzere iken pek çok garâibât-ı ahvâle muttali olmuş ve hatta "Mujde yâ Abdelmuttalib şimdi Âmine'den bir çocuk doğdu vücûdu âleme rahmettir" diye hâtitfen bir ses

isetmiş ve karara meçâli kalmayıp hemen devlet-hâne-i Hazret-i Âmine'ye gelmiştir. Hücre-i pâkîzesine girmek ve o nev-zâd-ı muhteremi görmek arzusunu izhâr eyleyince Cenâb-ı Âmine esbâb-ı mesrûdeden dolayı itizârda bulundu. Cenâb-ı Abdülmuttalib, yâ Âmine içeriye girmekligime müşâade etmez isen terk-i cân ederim. Zirâ bende bir hâl zuhûr etti ki içeri girip de o mevlûd-i müfahhamı görmezsem sabredemeyeceğim. Mutlaka müşâade et diye ısrâr-ı şedîdde bulununca Hazret-i Âmine müztar kaldı. Hazret-i Abdülmuttalib içeri girdi. Derhal Cenâb-ı Âmine'nin alnına nazar etti. Nûr-ı safâ-bahşânın zâil olmuş olduğunu gördü. Çünkü o nûr sâhib-i hakîkisine intikâl etmiş bulunuyordu. Hazret-i Âmine müşâhedât-ı vâkiâsını anlattı. Hazret-i Abdülmuttalib dahi kendi müşâhedâtını haber verdi. Sonra hani o necl-i necîbi göster göreyim. Onun vech-i tâbââna yüzümü gözü mü süreyim diye eser-i istî'câl gösterdi. Cenâb-ı Âmine bu tîfl-i mürkerremi üç gün müddetle insandan sakla hiç kimse gösterme dediler. Binâenaleyh ma'zûrum cevabını verdi.

Hazret-i Abdülmuttalib dayanamadı çok ısrar etti. Hazret-i Âmine âciz kaldı. Ve o mahbûb-ı Rabbü'l-âlemînin olduğu yeri gösterdi. Eğer kâdir isen yanına yaklaş da gör dedi; Abdülmuttalib derhal o tarafa müteveccih olunca karşılıkta bir recül-i mehîb şekli zâhir oluverdi. "Yâ Abdel-muttalib Cenâb-ı Fahr-i Âlem'i melâike-i illiyîn ziyâretten fâriğ olmadıkça insanlardan bir ferd ziyârete cesâret edecek olsa zarar görür" dedi. Abdülmuttalib titremeye başladı me'yûsen döndü. Üç gün sabırdan sonra o nûr-ı dîde-i âlemîn nezd-i şerîfine koştu. Ve vech-i mûnîrine bakarak hayrân oldu. Pervânesi âfitâb olan o nûr-ı muazzamın vech-i şerîf ve dîde-i enverinden öptü ve âğuş-ı ihtarâma alarak doğru Ka'be'ye götürdü. Şûkrâne-i mevhîbe-i Rabbü'l-âlemîn olmak üzere bil-bedâhe şu manzûmeyi inşâd eyledi ki pek meşhurdur:

هنالoram الطيب الا ردان اعيذه بالبيت والاركان حتى اراه بالغ البيان من حاسد مضطرب العنان	الحمد لله الذى اعطاني قد ساد فى المهد على الغلمان حتى يكون بلغة الفتيان اعيذه من كل ذى شنان
--	--

[47] Hûlâsa-i meâli:

Halkan ve nesiben ve evsâfen min külli'l-vücûh mümtâz ve henüz mehd-i nâzenînde iken bile zamanının sâîr et-fâline nisbetle ser-efrâz olan bu gonce-i nev-şüküft-i nûbüvveti ihsân buyuran Hazret-i Allah'a hamd ü senâlar ederim.

Beyt-i mürkerrem ve erkân-ı muazzama berekâtiyla her hususu hifz-ı ilâhîde olması için ol vâhibü'l-âmâl'e ilticâ eylerim.

Bu necl-i necîb-i muhteremi etfâl-i sâirenin fevkinde ve kemâlen merâtit-bi ulviyyeye mazhariyetine delâlet eder âyât-ı beyinât görüyorum. Binâenaleyh mütelevvinü'l-efkâr olan ehl-i hasûdun hîkd u hasedinden emin kalmasını temennî vâdisinde Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna siğınırim.

Hazret-i Abdülmuttalib ba'dehu mahlûkât-ı ilâhiyyenin en hayırlısı olan o nev-zâd-ı müfahhamı kemâl-i ta'zîm ile getirip vâlide-i mürkerremesine teslim etti. Son derecede i'ti-

nâ-yı mahsûs ile bakmasını şedîden tavsiye ve ihtar eyledi. Kurbanlar kesti ber-mûcib-i ilhâmî Rabbânî ism-i şerîfini "Muhammed" tesmiye etti. Sallalâhu teâlâ aleyhi ve sellem.

Müşâheddir ruh-i eşyâda nûrun yâ Resûlallâh
Hevâ-yı nûr-ı meufûrû's-sûrûrun yâ Resûlallâh
Mezâhir mazhar-i Levlâk ü erselnâkdir el-hak
Zuhûrundan zuhûr etti zuhûrûn yâ Resûlallâh

Hüseyin Vassâf

MUSÂHABE

- Yine şairleniyorsun.. Ne dedin? Millet mi?
Sana anlatsam eğer şimdî düşündüklerimi,
Ebediyen bu hayâlâtâ edersin de vedâ¹.
Kalkar artık aramızdan bütün esbâb-ı nizâ².
Hasta canlandı, o iş bitti, diyorsun... Heyhât,
Olamaz böyle sefil ümmet için hakk-ı hayatı!
Duyulan nağme-i hüriyyet onun son nefesi...
Yaşamaz yoksa emîn ol ki bu barbar çetesi
Medenî Avrupa'nın dâmen-i irfânında.
Aya'nın belki o kumluk Arabistân'ında,
Lâşe hâlindeki bir devlete medfen bulunur...
- Varsa dünyâda siyâset o da hakkâ ki budur!
Gladiston müteveffâ bile eyler tâhsîn!
Sen onun yoksa beyim nûsha-i sâñisi misin?
Çünkü kalbinde bütün nutk-ı hakîmânenizin.
Rûh-ı bîzârı tepinmekte o kart İngiliz'in!
- Kim ne isterse desin... Ben pesimistim monşer!
- Optimist ol demedik bizde ya... Lâkin ben eğer
Şimdî kalkar da niçin milletin âfisinden
Büsbütün kat'-ı ümîd etmeli dersem... Beni sen
Hangi ma'kûl delilinle edersin iknâ?
Size zannîm düşüyor şimdî "Hayâlâtâ vedâ!"
Haberin varsa eğer memleketin hâlinden,
Nâ-ümîd olmayacaksın onun ikbâlinden:
Ne yürektil kabaran sîne-i millîyyette!
Onu bir kerre işit, sonra gelip ölmüş, de.
Önden evlâdını asker yapıyor, gönderiyor;
Arkadan tarla, öküz bakmayarak hep veriyor:
Gemi alsın bize millet, diye... Yâhû utanın,
Cûd-i ma'sûmumu gördükçe bu öksüz vatanın!
Pesimizmir yere batsın! Ona hakkın var mı?
Sanki yıllarca çalışmış da bu bî-kes kavmi
Adam etmek için, âmâlı bütün mahvolmuş...
Bu ne ca'lî heyecânlar! Bu ne beyhûde hurûş!
Doğru yol işte budur, gel! diye sen bir yürü de
O zaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde!
Milletin yok deyip insanlığa istî'dâdi,
Bırakın siz de bütün sa'yı, bütün irşâdi,
Dağılıp herkesin efkârina binlerce semûm
Doğmadan rûh-ı emel ölmeye olsun mahkûm!
İki şeydir verecek mülke hayatı câvîd;
O da hiç gevşemeyen azm ile hiç bitmez ümîd.

Ye's ecelden daha salgın, ona yaklaşmayarak,
Yaşamak isteyelim, hem ebediyen yaşamak.

Mehmed Âkif

İNSÂNİYET NEYİ İSTİLZÂM EDERSE İSLÂMIYET ONU EMİR VE TAVSİYE EDER

Eğer insaniyet hayatı-ı şâhiyye ve ictimâiyyede sa'y ü amelin vücûbunu iktizâ ediyorsa İslâmiyet ¹(لِيُسَنَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا) diye lisân-ı acz-i beşerin varamayacağını buyuruyor ki sa'y ü amel, servet-i milel ilminin en mühim kısmını teşkil eder.

Eğer insaniyet evvel-be-evvel her türlü terakkî ve teâlînin mebnîyyün-aleyhi olan ilm ü marifetin tahâsilini icâb ediyorsa ²(وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْأَنْسَلَ لَأَنْ يَعْذِنُونَ) âyet-i celîlesi tarîk-i müstakîmden ibâret olan ibâdeti **[48]** muktezâ-yı fitratımız olmak üzere ifâde ediyor ki ibâdet, bütün ulûm ve fûnûnun müntehî olduğu marifetullahâ istinâd eder. Her sözü vahy-i ilâhî olan Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ³(ظَلَّبَ الْعِلْمَ فَرِيَضَهُ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ) hadîs-i âlîsi taleb-i ilmin her müslim ve müslimeye mukaddes bir farîza olduğunu nâtiktir. ⁴(فَسُكُلُوا...) âyet-i kerîmesi icâbînca bilmediğimizi bîlenlerden sorup öğrenmekle mükellefiz. Hatta (اطْبُوا الْعِلْمَ وَلَا بِالصِّنَافِ) emr-i Nebevîsi iktîzâsına cihânin aktâr-ı baîdesine kadar seyr ü seyâhat icrâsıyla ⁵(الْحِكْمَةُ خَلَقَ اللَّهُ الْمُؤْمِنُ أَيْمَنًا وَجَدَهَا أَخْنَهَا) hadîs-i şerîfinde hikmet diye tevîm ve kadr-i âlîsi tebâcil buyurulmuş olan ilm ü marifeti kendi kaybolmuş malîm gibi nerede bulursak alıp hîrz-ı cân ederiz. Şân-ı âlîsinde ⁶(إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يُهْدِي لِلّٰتِي هُنَّ) buyurulmuş olan Kur'ân-ı Hakîm ⁸(وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) nazm-ı celîli ile bizi merâtit-i ulûm ve fûnûna bir hadd ü ni-hâyet olmadığına ırhâd ediyor. Nebîyy-i Kerîm efendimiz de ⁹(مَنْ اشْتَرَى بَيْنَمَا فَهُوَ مَغْبُونٌ) hadîs-i şerîfi ibtiğâsına istî'dâd-ı kemâl ile meftûr olduğu halde iki gün bir seviyede tevakkuf ile kat'-ı merâtitden geri kalan bir kimseyi mağbûn addedip mehdîn lahde kadar tahsîl-i maârif ve kemâlâtâ sarf-ı meâî eylemesini emr ü tavsiye buyuruyor. Bu cihetle ehl-i İslâm makâmât-ı irtikâ ve i'tilâdan hiçbir makamda tevakkufa râzi ve kâni olamaz.

Mü'minler kardeştir. Âlem-i İslâm'da herkes müsâvât-ı kâmiley'e mâlikir. Bu müsâvâtın bir müstesnâsı var. O da etkiyâdîr. Bu halde ¹⁰(إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَعْيِكُمْ) hitâb-ı izzetine

¹ Necm, 53/39.

² Zâriyat, 51/56.

³ İbn Mâce, Sûnen, İftitâh, 17.

⁴ Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

⁵ Beyhâkî, Su'abu'l-Îmân, Mukaddime, 16.

⁶ Benzer şekilde İbn Mâce, Sûnen, Kitâbü'z-Zühd 15.

⁷ Îsrâ, 17/9. Metinde ^{أَقْرَبُ} kelimesi sehven ^(احسن) yazılmıştır.

⁸ Yûsuf, 12/76.

⁹ el-Isbahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, Beirut, 1974, c. 8, s. 35.

¹⁰ Hucurât, 49/13.

muhâtab olan ulûl-elbâb ind-i ilâhîde eazz ü ekrem olmak iştîyâkıyla ne şeye azîmet ve ne şeyden ittikâ edeceğini bilmek için nasıl olur da iktisâb-ı maârif ve kemâlâta sâî olmaz? Çünkü insanı hasenâta tergîb, seyyiâttan tâhzîr edecek bir kuvvet varsa o da "îlim"dir. İnsan ne kadar âlim olursa o kadar Allah'tan korkar. Nitekim ulûm-ı evvelîn ve âhîrîni zât-ı sâmî-ı risâlet-penâhîlerinde hatmolmuş olan mahrem-i harîm-ı ilâhî efendimiz¹ (إِنَّمَا أَعْلَمُهُمْ بِاللَّهِ وَأَشَدُهُمْ لَهُ خَيْرًا) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ı cennette ayın on dördü gibi göreceğine mu'tekid olan ehl-i îmân² (وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى) tehdîdine ma'rûz olur da³ (سَرِّيْهُمْ ایَّاٰتِنَا فِي الْاَفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ) da'vetine icâbet için ilm-i muhît-i sübhanînin bir sûret-i bedîası olan âfâk ü enfûste tecellî eden âsâr ve âyât-ı kudreti nazar-ı hayretle temâşâya kâbil bir çeşm-i ibret ile mücîhhez olmak için bütün fûnûn-ı mütedâvileyi ihtiyâ eden hey'et ve teşrif ilimlerini öğrenmez mi? Menba-i feyz-i lâ-yezâlî İmâm Muhammedü'l-Gazzâlî hazretleri (مَنْ لَمْ يَعْرِفْ (الْبَيِّنَةَ وَالْتَّشْرِيفَ فَهُوَ عَنِّنِ فِي مَعْرِفَةِ اللَّهِ) buyurmuş; hey'et ve teşrif bilmeyen kimseyi birinci vazifemiz ve belki muktezâ-ı fitratımız olan marifetullah husûsunda innîn menzilesine koymuştur. Öyle ya! Hey'et bilmeyen kimse bizi zulümât-ı berr ü bahrde semt-i selâmete irşâd için yed-i kudretle semâya bin nizâm-ı bedî' üzere serpilmiş ve takdîr-i azîz ü âlim ile mukadderât-ı devriyyelerini icrâ etmekte bulunmuş millionlarca mesâbih-i ecrâmin o, aklın mâverâsında olan cesâmetlerini nasıl takdir edecek? Bunların içinde bir kum tanesi kadar da hükmü olmayan seyyâre-i arzin içinde kendi mâhiyyet-i şâhsiyyesinin bir nokta-i hendesiyye gibi âdetâ hîç olduğunu nereden anlayıp da kudret-i bâliga-i sübhanîyyeyi idrâk eleyecek? Evet! Nefsini bilmeyen Allah'ını da bilmez.

Şânlarında râsîhûn fi'l-ilm buyurulan ulemâ-ı a'lâm hazerâtını İslâmiyet, enbiyâ-i Benî İsrâîl mertebe-i ulyâsına çi-karmış; nefslerde terbiye ve tahsile lüzum hissetmeyen hunfesâ-ı cühelâyi da⁴ (أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَطَلُّ) müeddâ-sîncâ behâimden daha dûn bir derekeye indirmiştir.

Tiynetinde her kimin olmaz zamîr-i ma'refet
Olsa da sûrette âdem farkı yok nesnâstan

Mâdem ki din ve dünyamızdan ibâret olan Kur'ân-ı azîmül-bürhân ratb ü yâbis her şeyi muhtevîdir, ahkâm ve vesâyâsına kesb-i ittlâ' için ehl-i ikâna her şeyin ilmini öğrenmek zarûrî olmaz mı? Hatta Peygamber-i hikmet-perverimiz efendimiz⁵ (مَلِ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْعِلْمِ) buyurmuş, ilim olmayınca Kur'ân'dan istifâde olunamayacağını haber vermiştir.

¹ (إِنَّمَا أَعْلَمُهُمْ بِاللَّهِ وَأَشَدُهُمْ لَهُ خَيْرًا) şeklinde Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-İ-tîsâm, 5.

² İsrâ, 17/72.

³ Fussilet, 41/53.

⁴ A'raf, 7/179.

⁵ Gazzâlî, İhyâü Ulûmiddîn, Beyrut, c. 1, s. 9.

medlûl-i şerîfince mâdem ki ferşen arşa varincaya kadar ulûm ve fûnûnun girmediği yer yoktur; umûr-ı dünyânın kîvâmında kendisinden istiğnâ hâsil edemeyeceğimiz ne kadar ulûm ve maârif varsa cümlesinin tahsili farz olur. Ez-cümle tabâbet gibi ki bekâ-yı hayatı için elzermdir; şâyet bir beldelâhîsi tabîbden hâli olursa o belde sükkâni nefşlerini helâke arş etmiş,⁶ (وَلَا تُلْقُوا بِأَنْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلِكَةِ) tenbîh-i sübhanîsine muhâlefet eylemiş olacakları cihetle âsim olurlar. İşte Hazret-i Allah bizim için böyle "îlm"in dahi rehberi bulunmuş olan İslâm'ı ihtiyâr buyurmuştur: Elhamdüllâhî alâ dînî'l-İslâm.

Fakat Hazret-i Mevlânâ min külli'l-vücûh evlânâ efen-dimizin:

ز قومی کریکی بیدانشی کرد
نه که را منزلت ماند نه مه را

buyurdukları vech ile içimizden birinin iltizâm-ı bî-dâniş ve cehâleti en küçüğümüzden en büyüğümüze varincaya kadar bütün haysiyet ve menzilet-i millîyyemizin intifâsını mücib olur. Nûr-ı İslâm'ı iftâ etmek gayret-i câhiliyyesyle münkirîn hâşâ "Dîn-i İslâm mâni'-i terakkîdir" demelerine kadar vardır. Bunların lehve'l-hadîs olmaktan ileri geçemeyen yâvelerine karşı⁷ (وَنَنْهَى مِنَ الْفُرُّانِ مَا هُوَ شَفَاعَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) der geberiz. Lâkin dîni anlamak tezzü'lünde bulunmayan [49] gafillerimizin hâllerine de ağlarız. Bunlar ne olur bir kere İslâmiyet'in mebnî olduğu esasları nazar-ı i'tibâra alsalar! Acaba İslâmiyet'te akl u hikmete mugâyîn bir akîde bulabilirler mi? müslümanlar i'tikâda bile adâlete riâyet ederler. Zîrâ ne teaddûd-i ilâhâ kâil olup da ifrât cihetine gider, ne de şuûn ve havâdisi akl u şuûrdan hâli olan tabiatı isnâd ile Vâcibü'l-Vücûd hazretlerini inkâr gibi bir girîve-i dalâlete saparlar; ancak cihet-i iktisâda peyrev olarak (فُلْ مُوَالِهُ أَحَدٌ) sûre-i İhlâs'ına bütün mevcûdiyetleriyle iman ederler ki işte asıl adâlet de bundan ibâret değil midir?

Salât ki şân-ı akdes-i ulûhiyyete en lâyik bir ibâdet, hâlik ile mahlûk arasında medâr-ı vuslattır; müslümanlar bu sâye-de daima nazargâh-ı ilâhîde bulunduklarını unutmazlar. ⁸ (وَقُوَّةُ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ) sîrr-ı maiyyetine muttalî' olarak Cenâb-ı Hakk'ı görür gibi ibâdet ederler ki asıl ihsân da Hâce-i Kâinât aleyi ekmelü't-tahîyyât efendimiz hazretlerinin bildirdikleri vech ile budur.

شرف مرد بجودست و كرامت بسجود
هر که این هر دو ندارد عدمش به ز وجود⁹
¹⁰ hitâb-ı lâhûtisine (بَلْ) diye cevap verip
Hakk'a boyun egen bir mü'min-i kâmil¹¹ (وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا)¹² (فُلْ مُوَالِهُ أَحَدٌ)¹³ (Yâsîn, 36/61).

⁶ "Bütün âlem surettir, ilim candır." Mevlânâ, Mesnevî.

⁷ Bakara, 2/195.

⁸ İsrâ, 17/82.

⁹ İhlâs, 112/1.

¹⁰ Hadîd, 57/4.

¹¹ Sa'dî Şirâzî, Gazeliyyat-ı Kadîm.

¹² A'raf, 7/172.

¹³ Yâsîn, 36/61.

irâde-i samedâniyyesine muhâlefet eder de kendisiyle ma'bûdu arasına hâil olacak ve kendisini zikr-i ekber olan salâttan sadd ü men' edecek muharremât ve menhiyâti işleyebilir mi? Hasenât ve seyyiatını yazmak için hafaza-i kirâmi kendine müekkel bilen bir müslim hayra müsâraat, şerden mücânebet etmez mi? Sem' ü basar ü fuâd her biri işlediğinden mes'ül olacağını, bir gün gelip de defter-i a'mâli eline verilip kendisine¹ (أَفْرُّ كِتَابَكَ) denileceğini mülâhaza eden, mahkeme-i kübrâda ağızlarına mühr-i sükût vaz'ıyla ârâd-i kelâmdan men' edilip gerek hayır, gerek şer kesb ettikleri amellerini el ve ayaklarının fonoğraf gibi lisana gelerek takır takır söyleyeceklerine i'tikâd eden kimse günah irtikâbına cesâret edebilir mi? Kur'ân-ı Kerîm'de la'-nettle yâd edilen zâlimlere ma'zeretlerinin menfaat vermeyeceği günü vürûduna intîzâr eden şahis hudûdullâhi tecâvüz edebilir mi? Bugât-ı dîn veya kuttâ-i tarîk gürûh-i mekrûhundan olan maktûlüün namazını kilmayan bir din ile mütedeyin olan adam tuğyân ve icrâ-yı şekâvetle Allah ve Resûlüyle muhârib olarak nefşini ateşe atar mı?² (المُسْلِمُ مَنْ لَسَانَهُ وَيَدَهُ سَلَمُ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لَسَانِهِ وَيَدِهِ) hadîs-i hikmet tahâdisi icâbüncü İslâm'ı halkın kendi elinden ve dilinden kurtulmasıyla meşrût olduğunu bilen bir recûl a'zâsından bulunduğu hâne-dân-ı besere ihânet edebilir mi?

Eğer insaniyetin en büyük medâr-i kemâli mehâsin-i ahlâk ise zât-ı müstecmi'l-kemâlât-ı risâlet-penâhîlerini³ (إِنَّمَا أَنْتَ بَشَرٌ مُخْلُقٌ يُوْحَنِي إِلَيْهِ) diye cihâna takdîm ile sana mekârim-i ahlâku itmâm için meb'ûs olmuş ve Cenâb-ı Hakk'ın niyâbet ve hilâfetini hakkıyla icrâ eylemiş bir Peygamber-i Zîşân'ın⁴ (فَلَنْ إِنْ كُنْتُمْ تُجْعَلُونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُخَبِّئُكُمُ اللَّهُ) mübesher olan bir mü'min-i muvahhid mûrsid-i a'zamının isr-i âlisine iktifâdan gayrı bir râh-ı safâ bulabilir mi?

Bir kimse Kur'ân-ı Azîm'in ahkâm-ı celîlesine tebeiyet, Nebiyy-i Kerîm'in nesâyihi ve vesâyihi hakîmânesine tevâlik-i hareketle emr-i ilâhiye ta'zîm, Cenâb-ı Hakk'a her hussuta tefvîz-i umûr, Hak ve halktan olan emânâta mûrâât, vaad ve ahdine vefâ, âşînâlara şefkat ve merhamet, bigâne-lere irâde-i hayr ve def-i zararla mûrüvvet, evlîyâ ve a'dâ herkes hakkında icrâ-yı adâlet ve iltizâm-ı hakkâniyyet, kendine fenâlik edenleri afv, nefşini levîm, herkese hüsni-zan ile başkalarını nefşine takdim, nâs beynini te'lîf ve İslâha gayret, kavlen ve fiilen ibâdullâhin, iyâlullâhin, kâffesine hüsni-muamele ile nusret ve muâvenet eder?⁵ (لَا إِكْرَاهٌ فِي إِيمَانِهِ فِي الْبَيْنَانِ) icâbüncü kimsenin dinine, hürriyyet-i vicdâniyyesine tecâvüz etmez, hâlikâna ma'siyet indinde -hükümdâr olsa da- mahlûka itâat eylemezse din cihetiyle o kimseden ahsen kim olabilir?

(وَنَقْدٌ كَرَّهَنَا بَهِيَ أَمْ) tekrîm-i ilâhiye mâhiyetini meleklerden dahi ulvî bilen ve mertebe-i medeniyyesi bu mertebe-

lerde yüksek olan bir insân-ı kâmilin vücûdu cem'iyet-i bê-seriyye için bir hayr-ı mahz olmaz mı?

Eğer insaniyet tahsîl-i servet ile te'mîn-i refâhiyyet ve saâdeti tervîc ederse hac ve zekât ve bezl-i sadakât gibi ibâdât-ı mâliyye servet-i umûmiyyemizin izdiyâdına sebep değil de nedir? Ehl-i İslâm'ı servetin mâ-bihî'l-husûlü olan ticârete teşvik ve tergîb için (الكاسب حبيب الله)’dan büyük bir irşâd olur mu? İnsani dâreynde sevâdü'l-vech olan fâkr ü ihtiyâcdan tâhzîr için (كاد الفقر ان يكون كفراً) hadîs-i şerîfinden daha müessir bir söz söylenebilir mi? Hele “Abdin ekledeceği şeylerin en helâli bu sanatkârın kesb-i yedidir” meâlini tazammun eden hadîs-i şerîf, duâlarının makbûliyeti helâlokma ekline meşrût olan ehl-i İslâm'ı fâkr u ihtiyâcdan emâni müstelzim olan sanâyi-i ilmiyyeye sülük ettirip de kedd-i yemîn ve arak-ı cebîmleriyle kesb ederek beyler gibi kemâl-i refâhiyyet ve saâdetle yaşamalarını istilzâm etmez mi? Şime-i hayâyi imandan cûz' kilan bir peygamber, bir günlük nafakası olan kimseye tese'ül harâmdir der de o peygamberin ümmeti yüzünün suyunu⁶ dökerek züll-i suâli irtikâb edebilir mi? Cenâb-ı Hak kendi kerem-i nâmütenâhîsine bile mağûr olmaktan men' eylediği halde nasıl olur da bir müslüman⁷ (وابَتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ) fermân-ı celîlini tâbûcîlen tahsîl-i rîz u ma'set vesâiline teşebbüs etmez?⁸ (يَتَوَكَّلُ) (عَلَى اللَّهِ فَهُوَ خَسِبَةٌ) va'd-i kerîmîyle herkesin rîzkına mütekeffîl olan Hayrûrrâzîkîn Zülkuvvetü'lmetîn hazretlerine mütevekkîl bir mü'min elini açıp da Allah'tan gayrisine arz-ı ihtiyâc etmek tenezzülünde bulunur mu? Arz u semâyi kendine müsâhhâ bilen bir nûsha-i kübrâ-yı hilkat hiç tabiatin esiri olur mu?⁹ (تَحْنُنْ قَسْمَنَا يَبِيَّنُهُمْ مَعِيشَتَهُمْ) âyet-i kerîmesinin nâtik olduğu vech ile kîlk-i fezânîn bazlarını zengin ve bazlarımız fâkir etmek [50] üzere hikmet-i ma'set muvâfîk bahş ve taksim eylediği niâm ve âlâ-i ilâhiyyeye müteşekkiren râzi ve kâni' olup da hükm-i münîf-i Kur'ân'a imtisâlen ekl ü şurbde kanâati, ticaret ve sanatta sıdk u istikâmeti, mikyâl ü mîzânda hak ve adâleti, umûrun külliîsinde iktisâda riâyeti iltizâm eden fâkir olur mu?

Eğer insaniyet vatana muhabbet iktizâ ediyor ise Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz¹⁰ (حب الوطن من) (الإيمان) buyurmuş, vatan muhabbetini de imandan cûz kilmiştir. Demek ki iman hubb-i vatan ile kemâl buluyor. Öyle ya! Hubb-i vatan sâikasiyla değil midir ki her hâl ü hareketi Kitap ve Sünnet'e muhâlif, daha doğrusu Allah ve Resûlüyle muhârib olan bir sultân-ı câirin yerine ber-nehc-i şer'-i şerîf ahkâm-ı şer'iyyeye inkiyâdi cümleye fâik, mekârim-i ahlâku itmâm için meb'ûs olan Peygamberimizin niyâbet ve hilâfetine lâyık bir sultân-ı nasîr kâim oldu. İlîm ü hâliyle bütün Osmanlıların hissiyyât-ı sâdika-i ta'zîm-kârânelerini celb bu-

⁷ Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, Beyrut, 1425, c. 1, 246.

⁸ Beyhâkî, Şuabu'l-îmân, Bombay, 2003, c. 9, s. 12, hadis no: 6188)

⁹ Metinde (جوینسی) şeklindeki.

¹⁰ Mâide, 5/35.

¹¹ Talâk, 65/3.

¹² Zuhurf, 43/32.

¹³ "Vatan sevgisi imandandır."

¹ İsrâ, 17/14.

² Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-İman, 3.

³ Kehf, 18/110.

⁴ Âli İmrân, 3/31.

⁵ Bakara, 2/256.

⁶ İsrâ, 17/70.

yurdu. (السُّلْطَانُ طَلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ الصَّعِيفُ)¹ hadîs-i âlisi vasfı şân-ı maâlisi olsun.

Hubb-i vatan sâikasıyla değil midir ki siyâsetleri² (الْأَعْلَى) diyecek mertebelere kadar varan müstebid bir hükmûdârın esfâr-ı sahîfesine mümâşât ile iyilere fenâlik ve fenâlara iyilik eden, şimdi³ (نَسُوا اللَّهَ فَتَسَبَّهُمْ) tardıyla siccîn-i nisâyânda vakfı, hûsrân olan erkân-ı istibdadın yerine siyâsetleri bizi dârüsselâm-ı saâdete da'vet eden Allahımızın emr ü fermâni vech ile adl ü ihsân kavaidine mûrâât ile hakkı izhâr ve mazlûmu istizhâr eden bir hey'et-i vûkelâ teşkil kilindi. Behre-ver-i ma'rifet ve fazîlet olanlar derece-i istîhâllerine göre terfîh ve tâlîf edildi.⁴ (هُلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) hükümü meydan aldı. Bu halde vûcûd-ı şerîfi âlemelere rahmet olmak üzere yaradılmış olan o sernâme-i kitâb-ı tekvîn, Habîb-i edîb-i Rabbî'l-âlemîn (الْمَلِكُ الْعَادِلُ) diye Nûşîrevân gibi adl ile ma'rûf bir hükümdârın ahd-i saltanatında âlem-i nâsûtu teşrif buyurduklarandan dolayı iftihâr buyurur ise biz nasıl olur da hamîre-i fitratı ta'zîm li-emrîllâh ve şefkat alâ-halkîllâh ile tâhmîr olmuş olan sevgili padişahımızın ahd-i hûmâyûnlarına idrâk ettiğimizden dolayı iftihâr etmeyiz?

(عَدْ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةٍ سَتِينَ سَنَةً)⁵ hadîs-i âlîsini pîş-gâh-ı tebcîle alıp icrâ-yı adâlet eder.

Ne mutlu o padişahın vûkelâ ve vûzerâsına ki padişahlarının fermân-ı adâletini hakkıyla yerine getirip⁶ (الْمُقْسِطُونَ عَنْهُمْ لَهُمْ مَنَابِرٌ مِنْ نُورٍ...) hadîs-i şerîfin mâ-sadakîna mazhar olur.

Hubb-i vatan sâikasıyla değil midir ki, uhuvvet ve mu'hâdenetleri yekdiğerleri için pek kıymet-dâr olan unsurı muhtelife bil-imzîcâr urve-i vûskâ-yı ittihâda sarıldı. Vahdet-i milliyet teessüs, askerlik tecemmûl etti. Öyle ki millet artık askerinin, a'dânnin dahi mazhar-ı şehâdeti olan fezâili sâyesinde her vakit neş'e-i galibiyetle şâd u handân olabilir.

Evet! (فَلَا تَحْشُو النَّاسَ وَاحْسُنُونَ)⁷ fermân-ı celâdetiyle urûk-ı şecâati tâhîr olunmuş bir asker Allah'tan başka kimden korkar? Mehâfetullâh ile mâlî ve pûr-mâlî olan bir kalbe düşman korkusu girmeye mahal bulabilir mi?

(إِنْ يَنْصُرُكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبٌ لَكُمْ) müjde-i galibiyetini zaten almış olan bir ordu nusret-i ilâhiyyesiyle⁹ (يَوْلُوكُمُ الْأَذْيَارَ) hükümlî münâfinin tecellîsine intizâren saff-ı harpte bünyân-ı mersûs gibi sabr u sebât eder de karşısına çıkan düşman yüz çevirip de âkîbet¹⁰ (أَيْنَ الْمُفْرُضُ؟) nidâ-yı me'yûsânesiyle âr-ı firârı irtikâb etmez mi?

Cünûd-ı mücennede-i melâike ile takviye edilmiş bir or-

du düşmanın her türlü levâzîm-ı harbiyyesinin mükemmeliyetine rağmen i'lâ-yı kelimetullâhtan çekinir mi?

Allah yolunda ve milletin selâmet ve saâdeti uğrunda fedâ-yı cânîn mükâfâti müşâhede-i likâ-yı Yezdân olduğuna mu'tekid olan bir asker vusûl-i mele-i a'lâ için rütbe-i şehâdeti ihrâza can atmaz mı, müştâkîna kavuşmaz mı?

Ya nusret veya şehâdet gibi iki hasenenin birine intizâr eden bir cündüllâhi, şânını tevkîr için kendisini meyyit demekten men' eden bir din uğruna terk-i kâr u bâr-ı hayat edip de hayat-ı câvidâniye mazhar olmak istiyâkında bulunmaz mı?

İster galib, ister mağlup olsun ecr-i azîme nâil olacağını bilen bir ordu kendi killebine ve düşmanın kesretine bakıp da farîza-i cihâddan i'râz eder mi?

Eğer bir ordunun muzafferiyeti en ziyâde te'mîn edecek ma'nevîyat ise ta'lîm ve teallüm ancak kendilerini düşmanın mermisine hedef etmekten ibâret olan Osmanlı ordusunun fevkînde bir ordu olamaz. Osmanlı ordusunun fezâil-i askeriyyesini tetvîc eden bir şart vardır ki o da:

(وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنِحْ لَهُمْ) ayet-i kerîmesinde tasrîh buyurmuştur. Düşmanlarımız sulh u silme meylederlerse biz de ederiz. Şu kemâl-i germî ile vukû' bulan harp hazırlıklarımız bir fîkr-i tecâvûz-kârâne ile olmayıp mahzâ idâme-i sulh u salâh içindir.

Kendisi üzerine ulviyet tasavvur olunamayacak derecede ulvî bir vaz'-ı Rabbânî olan dîn-i İslâm'ı ihâta edemeyen akıl, akıl midir? Vesselâmu alâ menittebealhûdâ.

Mekteb-i Bahriyye
Muallimlerinden Binbaşı
Sâlih İhsan

İCTİHÂD MAKÂLELERİNE DÂİR BEYÂNÜLKâR RİSÂLE-İ MUHTEREMESİNE GÖNDERİLEN TENKİDE CEVAP:^{*}

Ne denilirse denilsin şimdîye kadar ulemâmız hakkında [51] olan fikrim o merkezdedir. İctihâda dâir yazdığım makâlelerde bir delile istinâd etmemesiz sadâ-yı vicâdânimin hilâfinda bir kelime olsun sarf etmemeye çalıştım.

Bir vakıtler İslâmîyet evc-i bâlâ-yı terakkîye suûd etmiş iken, sonra bütün ma'külyetine ve bütün şerâit-i hayâtiyyeyi câmiîyyetine rağmen maddî ve ma'nevî bir inhitâta ma'rûz kalmasında mağlûbiyet-i siyâsiyyeden başka, ulemâ-

¹¹ Enfâl, 8/61.

* Fâzîl-i sütûde-şiyem Kazanlı Halim Sâbit Efendi biraderimiz iktihâda dâir olan makâlelerindeki makâsîd-i hayr-hâhâneye hâkîyla nûfuz edilememiş olmasından dolayı haklarında revâ görülen ta'rîzâtın her fikrasına bu makalelerinde yegan yegan cevap veriyorlar. Muhterem Beyânülhak refîkîmize dahi işaret olunduğu vechile şu sıralarda bu zeminde münakaşa menâfi'-i muazzeze-i İslâmîyyemize muvâfîk görülemediğinden makalenin yalnız maksad-ı muharriri tebâyîne medâr olan kısmının dercile bil-iktifâ aksâm-ı sâirenin neşînden sarfinazar olunmuştur. Muharrir-i fâzila arz-ı i'tizâr ederiz. (Sirâtimüstakîm)

¹ Metinde (الضعيف) kelimesi yerinde (مظلوم) kelimesi vardır. Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 7095.

² Nâziât, 79/24.

³ Tevbe, 9/67.

⁴ Zümer, 39/9.

⁵ "Bir saatlik adalet almış yıl ibadetten hayırlıdır."

⁶ Müslim, Sahîh, Kitâbî'l-Îmâre, 5.

⁷ Maide, 5/44.

⁸ Âli Îmrân, 3/160.

⁹ Âli Îmrân, 3/111.

¹⁰ Kiyâmet, 75/10.

nin seviye-i ilmîlerinin tedennîsiyle, gaye-i emellerinin unutulmuş olmasının da büyük bir te'siri olmuştur diye düşünüyorum. İctihâda dâir yazılı makâlelerde ber-tafsîl arz edildiği vechile ben bu neticeleri ahvâl-i mâziyye ve ahvâl-i hâliyyemizden istidlâl ediyorum.

Bu istidlâl kapısı herkes için açıktır. Herkes bu babda fikrinin aklının erdiği kadar düşünebilir. Tarihi gizlemek hiçbir kimseyin elinde değildir. Onu biz ne kadar gizlemeye çalışır ise de, o, bugün, yarın her halde meydana çıkacaktır.

Bil-umum fenâlikların meydana çıkmasında bir beis olmamaktan başka pek çok fevâid dahi me'mûldür. Bir maraz bilinip tâhis edilmekçe tedâvi olunamaz. Bir fenâlik, bir marazi gizlemeye çalışmak ona rızâ demektir. Herkes kendi hesabına bunu yapabilir. Fakat umûma tealluk eden böyle mes'elede bir kişinin, hatta bir cem'iyetin bile onu, o hastalığı gizlemeye zerre kadar hakkı yoktur.

Biz kendi hastalıklarımızı, kendi kusurlarımızı düşmanlarımız yüzümüze vurmadan bizzat kendimiz keşf u tâhis ederek çâresine bakmalyız. Fenâlik, maraz öyle gizlemekle, inkâr edilmekle, mesela... "Vâkia mutâbık değildir..." demekle bitmiş, tedâvi edilmiş olmaz. Güneş gibi meydanda duran bir hakikat mücerred "Vâkia mutâbık değildir" sözüyle setredilemez.

Ondan, o hastalıklardan kurtulabilmek için mutlaka o hastalıkları, son derece dikkatle tâhis lazımdır. İşte bundan sonra tedâvi için sarf-ı mesâî edilir. Ben bu hakikate kendi hisseme olarak iman ediyorum.

İste bundan dolayı âcizâne fakat bir dost sıfatıyla, hayır yalnız dost sıfatıyla değil, belki pek samîmî, pek hayır-hâb bir kardeş sıfatıyla öteden beri irtikâb edilen yanlışlıklar fikrimin erdiği kadar tetebbu ederek meydana vaz' etmek istiyorum. Bunu kendim için bir mukaddes vazife bilirim. Onun için bütün âlem bunu inkâr etmeye kalkışsa bence zerre kadar mücîb-i fûtûr olmaz. Belki bilakis maksada doğru ilerlemek için kuvvetim, neşâtim artar. Zaten hakikatlerin acı geldiğini bilirim. Onun için hakikati hâssaten menfaat-i âmme, menfaat-i İslâmiyye'yi muhâfaza ve müdâfaaya vüs'üm yettiği mertebe çalışır iken birkaç kimseyin bu yoldaki meşâiden canları sıkılmış olmasına zerre kadar ehemmiyet vermem, bütün âlemin rızâsi için hakikatin zerre kadar fedâsına arzu etmem. Dünyada yegâne emelim, bütün düşüncem şu millet-i necîbe-i İslâmiyye'nin maddeten ve ma'nen terakkî ve teâlîsidir. İşte bu, benim için gaye-i emeldir, işte bu, benim için maksad-ı aksâdir. Ne yazar isem hep bunun için yazarırm, ne söyler isem hep bunun için söyleşim. Ve bunun için çalışırm.

Kazanlı Halim Sâbit

ÂLEM-İ İSLÂM İNGİLTERE'DE TEŞEBBÜSÂT-I İSLÂMIYYE

15 Şubat-ı rûmî tarihli mektubunuz ile birlikte İslâmiyet hakkındaki İngilizce muharrer eser-i mâ'lûm-i kadîmin tab'ı için toplanılan iâne havâlenâmesi geldi. Otuz beş İngiliz lira-

lık havâlenâme postadan alındı. Bu eserin mesârif-i tab'iyyesinin ekalli almış, a'zamı yetmiş sterlin lirası tahmin edilmiş idi. Evvelce burada kendi aramızda toplanılan ve bazı İngiliz dostlarımızdan alınan iâne akçesi ile *Sabah* cerîde-i mu'teberesinin cem' eylemiş olduğu bin küsür kuruş eldeki vâridâtın miktarını kirk beş liraya iblâğ eylemiş idi.

Evdeki pazarlık çok kere差别 uymamak ma'lûm bir hâl olduğundan mesârif-i muhammenen hadd-i a'zamını yetmiş lira hesap ettiğimizde yirmi beş liraya daha ihtiyaç görünyordu. *Sirâtimüstakîm* idâresi tarafından ırsâl olunan akçeden bu yirmi beş lira tefrik olunarak vâridât-ı tab'iyye ikmâl edildi; nitekim melfûftan münfehim olur. Bir lirası da-hi posta pulu, teahhûd, makine ile ta'mîm kılıklı muhâberât yazdırma, akçe farkı, banka ücreti gibi mesârif ile tekâbül ettikten sonra bâki dokuz lira kalmıştır ki bankada emânen ten mahfûzdur. Bundan iki ay kadar evvel *Sabah*'ta neşrolunan bir mektubundaki taleb-i âcizânem üzerine *Sirâtimüstakîm* idâresinin cem'-i iâne maddesini bir şevk-i hayr-hâhâne ile deruhe eylemiş olmasından dolayı ne kadar müteşekkir olsam azdır. İstanbul'dan ve taşradan bunca vatandaşlarının mezkûr emr-i hayr husûsunda arz-ı muâvenete himmet eylemeleri ise cidden ve hakikaten mücîb-i súrûr ve mübâhât olmuştur. Mukaddemâ *Sabah*'ta "Londra'da Bir Mescid İnşası" tasavvuruna dâir yazdığım makâlede dahi zikrolunduğu vechile ya beş kuruş veya yüz kuruş veren ashâb-ı hayrın niyeti gîl-i zâtîden, heves-i hod-gâmânen den külliyyen ârîdir, fî-sebîllâhîtr; gayretlerinde görülen nişâne-i civânmerdâne ise istikbâlde halkın büyük işlerde büyük himmetler gösterecekleri hakkındaki ümidi takviye eyler.

Simdi bâki kalan dokuz lira ve iâne defteri kapandıktan sonra ırsâli vaad buyurulan çend lira ile ne yapılacak maddesini tezekkür edelim: Yed-i âcizânemdeki dokuz lira ile ırsâli mev'ûd olan çend lirayı tensîb olunabilecek emr-i hayra i'tâya hazırlım. Şu kadar ki devr-i [52] istibdâdda nice seneler arzu ettiğim halde muvaffak olamadığım ve el-yevm ümîd-i muvaffakiyet ile çalışacak fırsatın hulûl eylediğine kâil bulduğum büyük bir emr-i hayra bu cüz'î meblağın bir mebde-i hayr teşkil eylemesini kemâl-i samîmiyetle ümîd eylemekteyim. Bu emr-i hayrdan maksad-ı âcizânemin ne olduğunu şimdi arz eleyeyim:

Londra'da bir mescid tedâriki için beyne'l-müslimîn cem'ine çalışacağımız iâneye bu dokuz liranın uğurlu bir vâsita-i mübâderet teşkil eylemesini arzu ediyorum. Ma'lûmdur ki şarkta yüz milyon kadar tebeaya hâkim olan İngiltere'nin pâyitahtında henüz bir mescid mevcûd değildir. Mezâhib-i sâire ehlinden her birinin birer ma'bedi bulunduğu halde salâbet-i dîniyye ile mübâhî olan müslimîn-i âlemin bir ibâdet-gâhi yoktur. Böyle bir mühim pâyitahta, akvâm-i âlemin en mühim ve en büyük bir mülâkâtgâh-ı medenîsi olan Londra şehrinde, ikâmet eden müslümanlar adetçe ga-yet az ise de bir mahall-i mukaddesin mevcidiyetindeki ehemmiyet pek büyütür. Londra'da ikâmet eden veya Londra'ya gelip giden evlâd-ı İslâm'ın eyyâm-ı mahsûsa-i mübârekede bir lokanta odasında bil-ictimâ' icrâ-yı âyîn ey-

lemeye mecbur kalmaları üç yüz milyon efrâd-ı benî beseri livâ-yı tevhîdinde bulunduran İslâmiyyet'in şanına lâyik bir hâl degildir. Değil İngiltere, Almanya ve Amerika gibi büyük memleketler halkın hatta Hollandalılar, İsviçreliler gibi küçük memleketler ahâlisinin bile şarkın her cihetinde maâbid ve müessesât vücûda getirmekte oldukları şu asr-ı faâliyette âlem-i İslâmiyyet ile bunca münâsebat-ı azîmesi bulunan İngiltere'nin pâyitahtında bir mescid-i müslümân tedârikinde iltizâm-ı ehemmiyyet olunmaması vesâyet ve âmiriyet-i ecâni卜 bulunmayan husûsâtta müslümânların kendiliğinden hiçbir ciddî işin hakkından gelemeyecekleri yolundaki iddiâ-yı bed-hâhâneyi takviye eyler. Hind'den, Mısır'dan ve ehl-i İslâm ile meskûn olan sâir kitaât- şârkîyyeden ya tahsil için; ya ufak tefek ticâret maksadıyla, veya-hud işçilik ve gemilerde ateşçilik gibi hidemât-ı kesbiyye ile her sene İngiltere'ye bir hayli müslümân gelir. Feyz-i maâriften nasîb alan birincilerin hemen nîfi hic de tahsil görmemiş olan ikinci ve alel-husûs üçüncü kışmın hemen kâfesi bu diyârlarda bir süflîyyet-i rûhâniyyeye düşmekten sıyânet-i nefse kâdir olamıyorlar. En süflî ve murdâr yerlerin meyhânelerinde filânlarında vakit geçiren tâifeler ve ateşçiler arasında vaaz etmek, yardımدا bulunmak için hîristiyan misyoner idârelerinin adamları vardır ki o cühelâ-yı seyyâhîn arasında bulunan müslümân şarkılırlar atf-ı dikkat ederler; bu vechile tenassur edenler de birkaç defa görülmüştür. Bir mescidin vücûdu bir hey'et-i mütevelliyyenin mevcudiyetini icâb edeceğinden mütevelliiler o makûle muhtâc-ı muâvenet-i ma'nevîye olan evlâd-ı müslümâne dahî delâlet ederler; yine o vasita ile münâkehât-ı muhtelitede sürüt-ı akdiyye-i İslâmiyye'nin ihmâl edilmemesine dikkat olunur, vefât vukûunda âyîn-i İslâm üzere duâ-yı defn icrâ edilir, vaktiyle encümen-i İslâm'ın Londra civârında iştirâ edip de el-yevm kimsenin bilmediği ufak bir kabristan mahalli hürmetle muhâfaza olunur veya yeniden bir kabristan istihzâr edilir, vefât eden evlâd-ı müslümânenin az çok terekesi dahî çıktıgı takdirde kendi diyârlarındaki vâris-i meşrû'lara ırsâl husûsunda ait olacak şebbender, konsolos vesâir bir me'mûrun muâmelesine yardım eder, ziyyâ-yı hukuka meydan vermemeye çalışır.

Londra'da bir mescidin vücûdu tevhîd-i hissiyyât-ı İslâmiyye'ye bir merkez-i faâliyyet dahî bahşeder; mezâhib-i sâire ehlîlinin maâbidi az çok milliyet esasları üzerine mebnî olduğu halde mescid-i İslâm daha necîb ve daha âlî bir maksadla yani maksad-ı insâniyyetle irâe-i mevcûdiyyet eyler: Yani cins-i ebyaz, cins-i asfar, cins-i esved, nazariyyeleri veya Asyalı, Avrupalı, Afrikalı firakları orada bir te'sîr-i sû-i tefehhümü mücîb olamadığı ve livâ-yı İslâmiyyet altındaki efrâd-ı beserin huzûr-ı Hâlik'ta ayn-ı hissiyyât-ı âbîdâne ile ref-i tazarrû' eylemesi gibi nazâr-ı ecâni卜de bir levha-i ulviyye-i müsâvât arz edilmiş olur.

Londra'da bir mescidin mevcudiyeti memâlik-i garbiyenin büyük şehirlerinde dahî birer ma'bed-i müslümân istihzârının bir mukaddime-i hayriyyesi olur. Kuvve-i maddiyyesi ile şarkta icrâ-yı nüfûza kâdir olan Avrupa-yı Nasrânî'ye maşrik-ı İslâm'ın dahî kuvve-i ma'nevîye ile garpta hatırını saydıracak zamanın geldiği gösterilir.

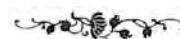
İngiltere'de bir mescid vücûda getirmek maksadı an-asl Macarlı iken sonradan Ingilizleşmiş olan müsteşrik-i müteveffâ Doktor Leitner'ler ile bilâhare zuhûr eden Abdullah Quilliam'lar tarafından dahi tervîc edilmiş idi. Kise-i müslimînden bu uğurda çıkan paralar hebâ oldu gitti. Hissiyyât-taki rasânet tekâmül-i tedârifî kânûnuna tebean tezâyüd eder. Binâenaleyh eben-an-ceddin müslümân olanların bu uğurdaki ârzû-yı vicdânîlerinin kuvveti daha ziyâde ciddiyetle telakkîye şâyândır. Mescid hakkındaki fîkr-i âcîzânemi Hindistan hükkâm-ı adliyesi mütekâidlerinden olup el-yevm ailesiyle beraber İngiltere'de mütevattin bulunan fâzil-ı şehîr Seyyid Emîr Ali'ye açtığım zaman "Eğer memâlik-i Osmâniyye müslümânları pîşdâr olurlar ise sâir müslümânların dahî onların isrinî kemâl-i hâhişle ta'kîb edeceklerinden emin olunuz; sizin Türkiye'de toplayabileceğiniz mesela beş bin liraya mukâbil ben de Hindistan'da on beş bin lira toplattırabilirim" dedi. Ağrıyâ-yı Mîsrîyye'den bir zât dahî bu fikri beyân eylediğim zaman umûr-ı dîniyyede läubâlî görünmekle beraber "Her taraftan iânât gelmeye başlarsa ben de beş yüz lira veririm" dedi. Bu yolda başka ihvân ile dahî müdâvele-i efkâr ettikten sonra bir gün Osmanlı Bankası'nın Londra şubesine gittim. Tasavvurumu zikirden sonra şayet memâlik-i Osmâniyye'nin ötesinden berisinden iâne göndermek isteyenler olursa Osmanlı Bankası şubelerinin iânâti ahz ve berây-ı cem' ü hîfz Londra şubesine ırsâl edip edemeyeceğini müdîrden sordum. Müdîr cenâbları maal-memnûniye ederler. "Bankamızın vazîfesi her ne sâretle olursa [53] olsun memâlik-i Osmâniyye ahâlîsi için arz-ı hidemâttr" dedi ve keyfiyeti İstanbul'daki merkez-i umûmîye yazacağımı söyledi; belki şîmdîye kadar yazmıştır bile. Keyfiyeti kârîlerinizin ve bütün ihvân-ı müslümenin pîş-i mülâhazasına arz ediyorum, bir iki sene zarfında Londra'da bir mescid inşâsı tasavvurunun alâim-i icrâyyesini görebilirsem hayatmda en büyük addeylediğim bahtiyârîklardan birisine -ve hem de pek mukaddes olanına- kendimi mazhar olmuş addedeceğim. Bu uğurda tesâdûf olunacak müşkilât bî-nihâyedir; şu kadar ki -İngilizlerin bir sözleri vechile- müşkîller; iktihâm olunmak için halk olumluşlardır. Her halde tevâfîk Allah'tandır.

* * *

Doktor İstabes nâm İngiliz müellif-i kadîminin eserini neşre medâr olmak üzere Sîrâtimüstakîm idâresince cem' ü ırsâl olunan iâne münâsebetiyle Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi kâtib-i fahrîsinin terfîb eylediği İngilizce arîza-i teşekkürîyyeyi burada leffen takdim ediyorum. Bit-tercüme Sîrâtimüstakîm'de neşri bilhassa ricâ olunmuştur.

Londra

Çerkeşşeyhi-zâde Halil Hâlid

LONDRA CEM'İYET-İ İslâmiyyesi'nden ALINAN İNGİLİZ MEKTUBUN TERCÜMESİ

Meserret ile minnet-dârlıktan mürekkeb bir his üzerine size sutûr-ı âtiyyeyi takdîme cûr'et ediyorum:

Muhibb-i muhterememiz Halil Hâlid Bey'den anlaşıldığı üzere Doktor İstabes'in eserinin mesârif-i tab'iyyesi için *Sirâtimüstakîm'* in yani o gayetle mu'teber olan cerîdenizin vâsistat-ı sütunuyla küşâd olunan iâneyî hâvî otuz beş liralık bir havâle göndermişsiniz. Bu haberin bizce mesrûriyet-i samîme-i kalbiyyeyi mûcîb olduğunu te'mîn ederim. Uhuvvet-i İslâmiyye husûsundaki bu hareketinizin ecrine mazhar olmanız mutazarrı'dır. Şefkat-i uhuvvet-kârânenizin bu vechile irâesinden dolayı be-gayet hâlis olan teşekkûrâtîmîzin kabulü ve hissiyât-ı minnet-dârânemizdeki keremiyetin lütfen iânâttâ bulunan zevâta bildirilmesi mercûdûr. Halil Hâlid Bey evvelce kendisine yazdığınız mektubun bazı fikrâlarını bize tercüme etti. Bunda İslâmiyet uğrunda gösterilen muhabbet ve gayret-i hamiyetmendâne kalbimizde pek derin bir te'sîr hâsil eyledi. Bu müşâreket teşebbübündeki ma'nîdârlîk pek o kadar büyük görünmeyebilir ise de bu ufak mübâderetin ahd-i karîbde muvaffakiyyât-ı azîmeyi müntic olacağında ve o takdirde dünyanın her tarafındaki müslümanların mensup olduğumuz dîn-i ekberin âmâl-i ulyâsını idrâk için tevhîd-i eydî-i faâliyyet eyleyeceklerinde şüphemiz yoktur. İşte bu mülâhaza zâhirde pek de ma'nîdâr olmayan bu fırsat bir ehemmiyet-i azîme sûreti bahseder; diğer taraftan dahi hakkımızda ve çalıştığımız umûr hakkındaki hissiyât-ı uhuvvet-kârânenizi tebliğ eyler. Arzu ettiğimiz vâridâtîn hadd-i matlûba iblâğı için yalnız yirmi beş İngiliz lirasına ihtiyaç kaldığından bâki kalan meblağı Halil Hâlid Bey hifzeyemiştir ki iânât-ı âlîcenâbânenin bu kîsm-î bâkisi ile nice zamandan beri arzu ettiği Londra mescidi mesârif-i inşâiyeyesinin mebdeini teşkil eylemek istemiştir. Bu ise cem-i-yetimizin dahi ehass-ı âmâlinden bulunmuştur. Hemen her din ve mezhebin timsâlini hâvî olan Londra şehrinde -ki müslümanlardan mâadâ herkes ibâdet mahallerine mâlikir- bir mescid bulunmamasına öteden beri biz dahi müteessif olmaktayız. İslâm'ın şân u şevket-i ma'nevîyeyine lâyîk bir mahall-i ibâdete muhtacız; tâ ki böyle bir mebnâ-ı mukaddes bu kit'a-i arzda müesses olan mezhebe mukâbil İslâmiyet'in tefferrûd-i vakûrânenesinin nişânesi ola, mü'minîn-i mevcûdeyi tevhîd-i Rabbân'yi î'lâna vesâirlerini hak, nûr ve necâti öğrenmeye da'vet ede.

Halil Hâlid Bey hakkında bir iki kelime-i senâ ilâve etmekszin hatm-i mektûb eleyemedim. Bu memlekette yalnız başına meydanda durup da mensup olduğu şerefli kavmin bir timsâl-i lâyîki gibi çalışan ve ma'lûmatı İslâmiyet uğrundaki gayretille mütenâsib olan ve burada hepimizin takdîrini kazanan böyle vatandaşâ mâlikiyetiniszâyân-ı şükârândır.

Fî 8 Mart Sene 1910

Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi

Kâtib-i Fahrîsi

Hâfız Mahmûd Hân Şîrânî

* * *

SIRÂTIMÜSTAKİM

Sirâtimüstakîm teveccûhât-ı uhuvvet-perverâneye arz-ı teşekkûr ile ihvân-ı mü'minîni yekdiğerine tanıtmak maksadını bedraka-i âmâl ittihâz eylemiş olmasından nâşî teşeb-

büsât-ı vâkiâsını vazîfesi icâbâtından telakkî etmeyeceğini beyân eder ve merâkiz-i medeniyyede vücûda getirilmesiyle müftehir ve mes'ûd olacağı müessesât-ı İslâmiyye'nin ve ez-cümle cevâmiî-i şerîfenin dîn-i mübînîn şân u şerefiyle mütenâsib sûrette te'sîsi ve te'mîn-i inşâsi için muktezâ-i tedâbîr-i müteferriayı nazara alacak ve bu bâbdaki mesâînin arzu olunan dâirede semeredâr olması esbâbını teemmlâl ve istikmâl eyleyecek bir hey'et-i mahsûsa teşkili esâsen mutasavver olup bu yolda mesâî-i mütekaddime dahi vukû' bulmuş olduğundan âtiyen tahassûl edecek netâicden i'tâ-yî ma'lûmât olunacağını terdîfen arz eyler.

JAPONYALI HACI ÖMER (YAMAOKA) EFENDİ

Şehr-i hâl-i Rebîülevvel'in ikinci pazartesi Ege'in İttihâd ve Teâvün Kulübü tarafından muhterem misâfirimiz Japonyalı Haci Ömer Yamaoka Efendi şerefine kulüp a'zâsından İsmail Efendi hazretlerinin hânelerinde keşîde edilen ziyâfeti müteâkib Mushaf-ı Şerîf ithâfi münâsebetiyle icrâ kilinan merâsimde ait tâfsîlâtın ve teâfî olunan nutukların kârîn-i muhteremenin enzâr-ı iştiyâkına arzi münâsib görülmüştür.

[54] Haci Ömer Efendi hazretleri ba'dez-ziyâfe İngilizce bir nutuk irâd eleyerek haklarında gösterilen teveccûh ve ihtiârâmâttan dolayı beyân-ı teşekkûr etmişler ve Bursa meb'ûs-ı muhteremi Tâhir Beyefendi hazretleri de nutk-ı âtî ile mukâbelede bulunmuşlardır.

"İslâmiyet hub ve müvâlâtı müessimistir; ve bu fi-sebîl-lâhîtir. Binâ-berîn gerek Mekke'de, gerek burada gördüğünüz müvâlât doğrudan doğruya ciddî ve samimidir. Çünkü bu yoldaki emir, bizim için bir emr-i dînîdir; bir vazife-i dîniyye olmak üzere müslümanlar bunu ifâ eder.

Müslümanlık aynı zamanda mihmân-nüvâzlığı da emrediyor; bâ-husûs misâfirlerimiz böyle hayır-hâhimiz ve bizim kardeşlerimiz olursa bu babda vazîfemiz daha ziyâdelesir.

Misâfirperverliğimiz yalnız İslâmlara karşı da değildir, edyân-ı sâire sâlikînine dahi böyle yaparız. Nerede kaldı ki böyle revâbit-ı samîmiyye, uhuvvet-i İslâmiyye, menâfi'-i müstereke ile bize merbût bir kavmin en güzide ferdi gelsin...

Geçenlerde arz etmiştim, yine tekrar ederim; bu yoldaki teveccûh ve muhabbetler bazı ricâl ve mekâna kasr u tâhsîs buyurulmamalıdır. Memâlik-i İslâmiyye'nin herhangi bir kit'asına, hatta herhangi bir köyüne gitseniz aynı hiss-i kabûlü göreceğiniz şüphesizdir. Buna emin olmalısınız. Çünkü müslümanlıkta en ziyâde takdir olunan ve dikkat edilen nokta, bir amelin bilâ-garaz ve lâ ivaz meydana gelmesidir, yani lillâh, fillâh olmasıdır, daha Türkçesi maksad; Allah'ın rizâsini tahsil etmektir. Başka bir garaz yoktur. Bu noktada menâfi'-i maddiyye hiç nazara alınmaz. Bunun böyle olduğunu bizim Kur'ân-ı Celîlimizde ve Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin kelimâtını be-

yân eden ehâdîs dediğimiz kitaplarda aynen musarrahtır. Bu bizim için bir emr-i dînîdir.

İslâmiyet aynı zamanda mehâsin-i ahlâk üzerine müesestir. Hatta Peygamberimiz buyurmuştur ki: "Mehâsin-i ahlâkî itmâm için ba's olundum." Onun için biz de din ile ahlâk yekdiğerinden ayrılmaz.

Fakat Avrupalılar İslâmiyet'i, maatteessüf, pek galat, pek hatalı, pek garzılı bir sûrette anlaşılmışlardır. Sebebi de âlem-i İslâm'ı Avrupa'ya tanitmaya sebep olan papazlardır. Çünkü Avrupa'da vaktiyle okuyup yazanlar papazlardır. İslâm'ı Avrupalılara dûrbünün ters tarafıyla gösterdiler. Fakat teşekkür olunur ki şimdi birtakım oryantalıstler Avrupa'nın gözünü açtılar. Yani hakâyık-ı İslâmiyye'ye vâkif oldular; bu garaz, bu cehl, bu yanlış anlayışı tashîhe çalıştılar. Bunlara teşekkür olunur.

Japonlarla Osmanlılar beynindeki münâsebete gelince, bu doğrudan doğruya ma'nevî, vicdânî bir hâldir. Biz bunu Japon-Rus muhârebesinde en câhil halkınmda bile hissettiğiz. Bu, min-taraffâllâh bir hâldir. Japonlar, gerek Cuşima'da, gerek Mukden'de muzafferiyetleri esnâsında memleketlerinde bittabi' büyük şenlikler yaptılar. Bu haber-i muvaffakiyeti işten Osmanlılar da Japonlara karşı azîm bir hiss-i takdîr ile mütehassis oldular. Hükûmet-i müstebidenin mevcudiyeti dolayısıyla bu tahâssüsât bir meclâ bulamadı. Fakat Japonlara müteveccih kadir-dân vicdanlarda ebedî hatırlar kaldı.

Mâdem ki hâl bu merkezdedir, zât-ı âlîleri Japonya'nın en münevver bir uzuu bulunuyorsunuz, bâ-husûs şeref-i İslâm ile de müşerref olmuşsunuz, kalben mürtebit iki büyük kavmi –biri şarkta, biri garpta– yekdiğerine filen dahi takrîb için zât-ı âlîiniz vasita bulunuyorsunuz. Binâenaleyh pek bahtiyârsınız. Peygamberimiz (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يُنْفَعُ النَّاسَ)¹ buyurmuştur, böyle bir menfaate Cenâb-ı Hak sizi vasita kilmiş... Bundan dolayı ne kadar iftihâr etseniz yeri vardır.

Biz de iftihâr ederiz ki böyle bir emr-i hayra vasita olmak mazhariyetine nâil olan zât ile müşerref oluyoruz ve bu şereflî kavim ile münâsebât peydâ ediyoruz.

Bir de mâdem ki muhabbet mütekâbîdir, âsâri da, mu-kaddimesi de başlamıştır, bunun temâdî edeceğine bizim emniyyet-i vicdâniyyemiz vardır. Ve bu ittihâddan, ittifâktan, mütekâbil muhabbetten âlem-i İslâmiyet'in müsteftid olacagina büyük bir itmî'nân-ı kalb ile mutmainiz.

Bu iftihâr da –mukaddimedede arz eylediğim vechile- doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın rızâsına mazhariyet ümniyesiyledir. Yoksa menâfi'i maddîye ikinci, üçüncü derecede kalır. Doğrudan doğruya Allah'ın, Peygamber'in emrine itâat noktasından; başka garazımız yoktur.

Bizim bu ittifâkımızdan, ittihâdimizdan hâsil olacak fevâidi fulân kavim takdir etmiş, fulân etmemiş... Kat'îyyen biz onlara bakmayız. Bakacağımız bir nokta var ki o da rızâ-yı Bârî, rızâ-yı Peygamber'i dir. Çünkü İslâmiyet yalnız saâdet-i dünyeviyyeye münhasır değildir, asıl maksad saâdet-i

uhreviyyedir. Saâdet-i uhreviyyeye nâiliyet ise doğrudan doğruya lillâh, fillâh sa'y ile evâmir-i ilâhiyyeye riâyetle hâsil olur.

Maksad bu olunca gaye tabiatıyla hâsil olur. Însâallah bundan sonra bu mukârenetin âsâr-ı fiiliyyesini görerek İslâmiyet'e, i'lâ-yi kelimetullâha hizmet ederiz. Ve bundan dolayı Cenâb-ı Hak'tan mükâfât bekleriz. Başka kimseden bir şey beklemeyiz.

Peygamberimiz buyurmuş ki: "Benim ashâbım ziyâdâr yıldızlar gibidir, hangisine iktidâ ederseniz hidâyet bulursunuz." Bu emr-i celîle tebean biz sadr-ı İslâm'a nazar ederiz. O ashâb-ı âliyye, o ricâl-î günün ilâ-yi kelimetullâh için terk-i vatan ettiler, her türlü mihen ü meşâkka katlandılar. O zamanlarda vesâit-i nakliyye dahi yok idi. Öyle iken ta Kanton'a kadar gittiler. Hatta Kanton'da iki sahâbi kabri bile vardır. Bunların zamanında rütbe yoktu, nişân yoktu, gazeteler yoktu, hiçbir şey yoktu. Demek isterim ki bu fedâkârlıkları kimse nâil olmak için değil. Mahzâ rızâ-yı Bârî'ye, rızâ-yı Peygamber'i ye nâiliyet maksadıyla yapılyordu. Biz ki müslümanız, o yolu ta'kîb etmemiz lâzım ve edeceğiz ve sizde de bir istîdâd görüyorum. Sizden de o yolda bir himmet bekleriz. Müttefikan bu yolda çalışırsak madâ, ma'nevî saâdetlere nâil oluruz.

Bu yolda tatvîl-i makâlı zait görürüm. Çünkü mâdem ki kalbler müttehiddir, söylenecek söz hâsılı tahsil demektir. Binâenaleyh Eğin İttihâd ve Teâvün Kulubü nâmına, sâhib-i hâne ve şahsim nâmına arz-ı teşekkûrât ile hatm-i kelâm ederim.

Bu nutku müteâkib Eğin Kulubü hey'et-i idâre reisi Ahmed Bey işlemeli beyaz atlas kese içinde mahfûz yazma gayet kıymet-dâr ve müzeyyen bir Mushaf-ı Şerîf getirdi. Kemâl-i ta'zîm ve ihtiâr ile ayağa kalkıldı. Tâhir Bey Muşhâf-ı Şerîf'i eyâdî-i ihtiârâmina alarak Hacı Ömer Efendiye teveccûh etti, Ömer Efendi ellerini kavuşturarak bir ihtiâr-ı fevkâlâde ile Tâhir Beyin sözlerine vakf-ı sem' eyledi.

Tâhir Bey "Ey muhterem müslüman kardeşimiz" diye kemâl-i aşk ve samîmiyetle söze başladı:

"Şimdî size Eğin İttihâd ve Teâvün Kulubü nâmına bir hediyede bulunacağız. Bir hediye ki, kıymet-i ma'nevîyyesi biz takdirden âciziz.

Çünkü ithâf olunan bu hediyedir ki müslümanlara iki dünyanın saâdetini bildiriyor. Gerçi henüz Arap lisânına vâkif değilsiniz. Fakat bu lisân-ı mübîn, lisân-ı dînî olduğundan kelâm-ı mukaddesi şeref-nâzil olduğu elfâz ile artık kendi vatanınızda muhterem, muazzze bir mevkî'de muhâfaza eder. Ve ihvân-ı dînimize de o yolda tebligatta, tebşîrâtta bulunursunuz. Gerçi bu kelâm-ı ilâhînin İngilizce bir tercümesini görmüşsünzdür. Ve ihtimal ki o tercümelерden İslâmiyet'in ulviyetine ittilâ hâsil etmişsinizdir. Fakat ben hiç şüphe etmiyorum ki bu tercümelер lisân-ı Arabî'nin kendine hâs olan cem'iyetini hakkıyla edâ edememişlerdir. Maamâfih hey'et-i umûmiyyesi hakkında tabîidir ki bir fikir hâsil olmuştur. Hakkıyla tercüme olunmadığını şundan anlıyorum ki bende bir Fransızca Kur'ân tercümesi var, Arapçâsıyla mukâbele ediyorum, ince ma'nâları läyikîyla edâ ede-

¹ (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يُنْفَعُ النَّاسَ) şeklinde, Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 5600.

mediklerini tamamıyla görüyorum. Binâenaleyh sizden ve Japonya'daki ihvân-ı dînimizden şunu istirhâm ederiz ki İslâmîyet'i öğretmek [55] husûsundaki himmetiniz İngiliz veya Fransızca Kur'ân tercümelerine vesâir bu yolda tercüme olunan kitaplara münhasır kalmasın. Japonların zekâsını; mesâisini bütün dünya takdir etti. Şâyet sizin vaktiniz müsâid değilse bile sâir ihvân-ı dînimiz Arapça tâhsîline teşebbüs etsinler. Yani o yolda bir vazîfe kendinize ayırmamanız tavsiye ve temennî olunur. O zaman daha ziyâde ulviyyet-i İslâm'ı takdir buyuracaksınız. Ve bu tercümelerdeki âsâr-ı zühûl re'yül-ayn göreceksiniz.

Her müslüman kelâm-ı kadîmi eline aldığı vakit usûlen takbîl eder. Mâdem ki müslümanların dünyevî, uhrevî saâdetini müeddîdir. Şu halde buna karşı hürmet ve ta'zîm tabiidir. Bu âdât-ı İslâmîyye'dendir. İşte bendeniz kemâl-i ta'zîm u ihtirâmla takbîl ederek size veriyorum, buyurunuz!... Mübârek olsun."

Diye Kitâbullâh'ı Hacı Ömer Efendi'ye verdi. Meclisteki huzû ve huşû derece-i nihâyede idi. Herkes derin bir sükûnet içinde, fezâ-yı vicdânlarında gaşy-i rûhânî ile serimest gözler bir noktaya dikilmiş menba'-i ilm ü irfân olan o büyük başlar birer vaz'iyet-i mütevekkilâne ile nîm eğilmiş, daima ümmet-i İslâmîyye'nin menâfiine hâdim o kıymet-dâr eller yekdiğerine kavuşmuş, yalnız derin bir vecd ü istîgrâk içinde başka bir âlemin ezvâkiyla mütehassis idi. Hayât-ı beserde öyle dakikalar olur ki senelerce ibâdet kadar inşirâh ve zevk-i rûhânî bir an içinde kalbi kaplar. Bu gece, bu saat, bu dakika huzzâr için müstesnâ dakikalar idi ki ömr-i beserde tekerrürüz az idrâk olunur.

Hacı Ömer Efendi bu kitâb-ı celîlü'l-kadri eline alınca vechinde büyük bir tebeddül büyük bir vecd ve istîgrâk görüldü. Evvelâ kemâl-i ihtirâmla üç defa takbîl ile yüzüne gözüne sürdürdü. Onu müteâkib kibleyi sordu gösterildi, Ka-be-i Muazzama'ya karşı dönerek ellerini açtı, aynen lisân-ı Arab üzerine:

"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed..." diye kemâl-i huşû ile söyle başladı. Meclisteki huzû bir kat daha tezâyûd etmişti. Hâne sahibi İsmail Efendi hazretleri, o saf ve temiz kalbli müslüman bu hâle tahammül edemeyerek ağlıyordu.

Ömer Efendi hazır, titrek, muhtâc-ı bükâ bir lisanla ihtisâsat-ı kalbiyesini söyle tasvire çalıştı:

"Bu mukaddes Kelâmullâh'ın kalbime, vicdâname bütün mevcudiyetime bahsettiği hâli, hâl-i cezbedâri bilseniz, rûhumun nasıl bir ezvâk-ı mâ-fevkattâbia içinde çırpındığını görebilseniz... Evet, bu mümkün olsaydı ancak o vakit bennim meseretimi anlayabilirdiniz.

Ravza-i Mutahhara'daki hissettiğim zevk ve inşirâhtan sonra bu dakika hayatımın en kıymet-dâr bir ân-ı mes'ûdu olacaktır. Ben bunu hiçbir zaman unutamayacağım. Bu lüt-funuzdan dolayı size nasıl teşekkür edeceğimi bileyemiyorum.

Bu kelâm-ı mukaddes benim ebedî bir refîk-ı rûhüm olacaktır. Japonya'ya gider gitmez bu lisân-ı mübârekî öğrenmeye çalışacağım ve her sabah ve akşam bu kitâb-ı muazzeden okuyacağım. Muhtevî olduğu hakâyîk-ı mübecce-

leyi İngiliz, Japon, Çin ve daha sâir lisانلارla neşre gayret edeceğim.

Ben isterim ki şeref-i İslâm ile müşerref olacak zevât bu lisana vâkif olsunlar, hatta ben son derece bu lisani öğrenmekten sonra bile Japonca'ya tercüme etmeyeceğim yalnız ma'nâsını, ta'lîmâtını, ahkâmini beyân edeceğim. Ve lisân-ı Arabî üzere bunu okutturmaya çalışacağım. Büyük bir meseret ve memnuniyetle bu muazzez, kıymet-dâr hediyenizi kabul ediyorum. Bunu odamın en muhterem mevkîinde muhâfaza ve bu vesile ile daima sizi yâd edeceğim.

Japonya'ya gidince bu Kitâb-ı mukaddesi cem'iyetimize göstereceğim ve bu Kitâb'ın mekteplerde, köylerde, her yerde neşri hakkında büyük mikyâsda teşebbüsâta başlamak lüzumunu arz edeceğim. Onların bundan dolayı pek ziyâde memnun olacaklarını iyi bildiğimden cem'iyet ve reîs-i cem'iyet nâmine da ayrıca takdîm-i teşekkûrât eylerim. Bu Kitap bizim kütüphânemizde mevcûd bütün kitapların pâdişâhi olacaktır. Ve bu Kitâb'ı reisimize takdim edince şüphesiz o da cem'iyet nâmine size tâhîren beyân-ı teşekkûr eyleyecektir.

Bursa meb'usu Tâhir Beyefendi hazretleri hassâs ve dindar bir kalbin tercümân-ı tahâssûsâti olan şu belîg hitaplara âtideki beyânât-ı âliyye ile mukâbelede bulundu:

"Biz saâdet-i dâreynimizi onun neticesi makamında olan evâmir-i dîniyyeye iktifâda buluyoruz. Peygamberimiz buyurmuş ki: Siz müslümanlar hedîyeleşiniz, velev bir hurma tanesiyle olsun... Onun için müslümanların yekdiğerine hediye vermesi, âdât-ı kavmiyye değil belki âdât-ı dîniyyedendir. Zât-ı âlilerini en kıymetli misafir olmak üzere tanındığımızdan Eğin kulübünü teşkil eden ihvân-ı dînimiz size en kıymetli ve azîz telakkî ettikleri bir tuhfeyi ihdâ ile kesb-i mübâhât ederler. İhvân-ı dînimiz bu arzularını son sahîfeye ayrıca yazarak Eğin kulübünün resmî mührünü de basmışlardır. Eğinliler bu babda bir vazîfe-i dîniyyeyi ifâdan başka bir şey yapmış değildir. Bu bir şeref-i dînîdir. Bu şeref-i dîniyye biz de iştîrâk etti. Ez-cümle târîh-i ithâfi abd-i acîz yazdı ve arkadaşlarım böyle muâhâta vesile olan bir takdim ve takaddüm cem'iyetinde bulunmakla müftehirdirler.

Oraya yazılan tarih (fî 1 Rebîülevvel Sene 1328)'dır. Ma'lûm olduğu üzere işbu mâh-ı mübârekîn on ikinci gecesi Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) efendimiz dün-yaya gelmiştir. Bu ay Hazret-i Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in vilâdet-i seniyyelerine musâdîf leyle-i mübârakeyi müştemil bulunduğuandan âlem-i İslâm bu ayda başka türlü bir şeref iktisâb eder. Hatta o leyle-i mukaddesede câmilerde kandiller yakarak i'lân-ı meseret olunur ve Hazret-i Peygamber'in vilâdetini mübeyyin mevlid-i şerîf manzûmesini okunur. Müslümanlar böyle bir yevm-i mukaddesi idrâke nâiliyetlerinden dolayı yekdiğerini tebrik ve buna "kandil" ta'bîr ederler.

Şu hediyye-i kıymet-dârin böylesi bir mübârek ayın ibtidâsında ithâf olunmasını biz ayrıca fâl-i hayr addederiz. Ve Eğinli din kardeşlerimizi de hediyyeyi şu noktadan intihâb ettiklerinden dolayı takdir eyleriz:

Demin Kur'ân tercümesi hakkında bir dereceye kadar maksadımı anlatabildim, zannederim. İkinci derecede İslâ-

miyet nâmına bir tavsiyede daha bulunacağım ki o da târîh-i İslâmiyyet'i güzelce tetebbu'dur. Ve fakat nasıl ki Kur'an tercümelerinde eser-i zühûl, daha doğrusu galat varsa târîh-i İslâmiyyeye dâir yazılan ecnebî eserlerinde de o yolda cehl ve garaz sâikasıyla birtakım yanlış esassız ma'lûmat vardır. O gibi galat-ı cehl ve garaz sâikasıyla dermeyân olunan ma'lûmat ve mütâlaâti ayn-ı hâkîkât diye telakkî etmemelidir. Bunun için Arapça teallüme ihtiyâc-ı şedîd vardır.

Buna sa'y buyurulacağına emniyet-i kâmile hâsil oldu. Ancak şimdilik defaaten meydana gelmesi için Hind müslümanlarından İngilizce bilenler vardır, onlar şüphesiz ki İngilizce muntazam târîh-i İslâm yazmışlardır. Bu gibi şeyler tâharrû olunmalıdır. Şâyet bulamazsanız, bize bildiriniz, biz İngilizce mükemmel bir târîh-i İslâm yazdırırız.

Bu İslâm târîhi mütâlaasından anlaşılacağı üzere Hulefâ-yı Râşîdîn'in ikincisi olan Hazret-i Ömerü'l-Fârûk radiyâ-lâhu anh zamanında İslâmiyet diğer hulefâ zamanına nisbetle pek ziyâde tevessü ve intîşâr etti. Sizin bu isim ile ta-hallüsünüzü kezâ bir fâl-i hayr addederiz. Hazret-i Ömer zamanında İslâmiyet nasıl inkişâf ve intîşâr ettiyse o ismin de-lâlet-i ma'nevîyesiyle ve sizin vesâtetinizle İslâmiyet'in o kitâda intîşâr edeceğini bizce emniyet-i kalbiyye ve vicdâniyye hâsil olmuştur. Oradaki ihvân-ı dînimiz tabît taksîm-i a'mâl kâidesine ittibâ edeceklerdir, [56] bir kısmı Hind müslümanlarından da bazı zevât celb ederek bir hey'et-i tercüme teşkil etsinler. Târîh-i İslâm'ı, medeniyet-i İslâmiyye'yi, mezâyâ-yı İslâmiyye'yi, fezâl-i İslâmiyye'yi meydana getirecek eserler hazırlamak için böyle ashâb-ı hâmiyyete ihtiyâc-ı kat'î vardır.

Ömer Efendi – Garb misyonerlerinin İslâmiyet hakkında efkâr-ı bed-bînânelerini biliyorum. Mesela İngilizler (el-hamdü-lillâh) cümlesini hakikatten büsbütün başka bir ma'nâda yazmışlardır. Bunları bildiğim için en âlî hakîkati arayıp arayıp milletime bildirmeğe gayret edeceğim.

Zât-ı âlîlerinin tavsiyesi vechile garb lisanlarından ziyâde Arabîyi tahsile gayret edeceğim. Ve pek az zamanda mu-vaffak olacağımı ümîd ederim. Çünkü şevk ile çalışacağım. Mâdem ki din lisanıdır, muhabbetim tabîidir.

Arapçayı öğrendikten sonra inşaallah buraya gelerek sîzinle din lisanıyla konuşacağım. Şimdilik bizim maksadımız Kur'an'ın ulviyetini, İslâm'ın âlî bir din olduğunu umûm Japonlara anlatmaktır.

Yakında makam-ı hilafete ve bütün âlem-i İslâm'a adamlar göndereceğiz. Şimdilik sizden yalnız şunu ricâ ederiz ki Kur'an'daki hakâyîk-ı âliyyeyi bize anlatacak İngilizce lisânına vâkif birkaç zât Japonya'ya göndermeye gayret ediniz. Cem'iyetimizin buna ihtiyâc-ı kat'îsi vardır.

Tâhir Bey – İslâmiyet esâsen yekdiğere teâvün ve tenâsur ile emrediyor. Umûmiyetle müslüman kardeşler biribirine muâvenet ve yardım etmekle mükelleftir. ^۱(عَلَى الْبُرِّ وَالثَّقْوَى) (bu vazifeyi ifâ bir vazîfe-i dîniyyedir. Binâen-aleyh önlâr buraya karşı ne yolda muhâlasat gösterirlerse biz de bir o kadar muhâlasat göstermeye dinen borçluyuz.

İnşaallah bundan sonra aradaki münâsâbâti te'yîd ve takviye edecek bütün esbâba tevessül edileceği tabîidir.

YEMEN MEB'ÜSLARI HUZÛR-I HILÂFET-PENÂHÎDE

Yemen vilâyeti meb'ûslarından ve sâdâttan San'a Meb'-ûsu es-Seyyid Ahmed, es-Seyyid Hüseyin, Miralay es-Seyyid Ahmed, Muhammed Makhâfi, Hadîde Meb'ûsu Mahmûd Nedîm, Zühdü, Asîr Meb'ûsu Ali Efendiler Dolmabahçe sâhil-sarây-ı hümâyûnuna azîmetle karîn-i sâni-i hazret-i şehriyârî Mehmed Tevfik Beyefendi delâletiyle huzûr-ı maâlî-nûşûr-ı Hazret-i Hilâfet-penâhîye kabul buyurulmuştur.

Müşârûn-ileyhimden Seyyid Ahmed Beyefendi tarafından Türkçe olarak nutk-ı âfî kırâat olunmuştur:

“Şevket-meâb

Geçen sene huzûr-ı mekârim-nûşûr-ı hazret-i pâdişâhîlerine kabul buyurulan Yemen meb'ûsları ve Yemen'deki İmâm Seyyid Yahyâ Hamîdüddîn dâileri tarafından gönderilip der-bâr-ı şevket-karâr-ı saltanat-ı ebedîyyü'd-devâm-ı seniyyelerine gelen hey'et-i mahsûsa dahi huzûr-ı maâlî-mevfûr-ı hazret-i mülükânelere kabul buyuruldukları esnâda bilcümle Yemen ahâlîsi kollarına selâm-ı saâdet-encâm-ı hazret-i tâc-dârîlerinin tebliğine taraf-ı eşref-i hazret-i şehriyârîlerinden memûr oldular. Yemen ahâlîsi kolları haklarında ibzâl buyurulan teveccûhât-ı mekârim-gâyât ve iltifât-ı âliyyü'd-derecât-ı hazret-i şehînşâhîlerine bu sûretle nâiliyetlerinden dolayı secede-i şükârâ kapanarak tezâyûd-ı ömrü ikbâl ve şân u şevket ve iclâl-i şâhânelerinin duâsını yâd ve tekrar eylediklerinin ve teşekkûrât ve ta'zîmât-ı ahkarânelerinin meb'ûs bulunmaklığımız hasebiyle zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehriyârîlerinin arzı husûsunu kollarına ricâ ettiler.

Hilâfet-meâb

Cûlûs-ı meyâmin-me'nûs-i hazret-i hilafet-penâhîleri rûz-ı fîrûz u mukaddesinden beri emsâli görülmemiş bir sûrette Cenâb-ı Hak celle ve alâ hazretleri Yemen'de feyz ü bereket ihsân buyurdu. Meşrûtiyet-i meşrûa-i mukaddese-mizin ilk pâdişâh-ı âlî-câhî olan zât-ı merâhim-simât-ı hazret-i tâcdârîlerinin ihlâs-ı niyyet ve merhamet ve şefkat-ı hümâyûnları hasebiyle Yemen ahâlî-sâdîkasının refâhiyet ve istirâhat ve emniyetle yaşamalarının zamân-ı mes'ûdiyyeti hulûl etti. Yemen kit'a-i cesîmesinin sekenesi olan ahâlî-sâdîkanın celb-i kulûbları ve sefk-i dimâ-i müslimînin büsbütün refî i'tilâf ve adl ü insâf ile husûle geleceğinin ve vûkelâ-yı saltanat-ı seniyyeleri kolları işbu maksad-ı hayrî-mirsadın husûlüne teşebbüsât-ı ciddiyeden geri kalmadıkları gibi hüsün-i niyyetlerinden emin bulunduğumuzun arzıyla hemen Cenâb-ı Erhamürrâhîm'in bütün millet-i necîbe-i Osmâniyye'yi ilâ-yevmi'l-kıyâm vücûd-ı şâhâneleriyle mes'ûd ve uluvv-i şân u şevket-i şehriyârîleriyle mesrûr buyursun. Bugünkü günde huzûr-ı maâlî-mevfûr-ı hazret-i zillul-lâhîlerine kabul buyurulduğumuzdan dolayı umûm kit'a-i

¹ Mâide, 3/2.

Yemâniyye ahâlî-i sâdîkasında fevkalâde hüsн-i te'sîr hâsıl edeceğî gibi kullarınca da mûcib-i iftihâr ve bâis-i kemâl-i mesrûriyyetimiz olmağla teşekkûrât ve ta'zîmât-ı ahkarâne-mizi atebe-i ulyâ-yı hazret-i şehen-şâhîlerine arza cûr'et eyleriz ve her halde emr ü fermân ve lutf u ihsân halîfe-i rûy-i zemîn pâdişâhimiz efendimiz hazretlerinindir."

Ba'de Seyyid Hüseyin Bey tarafından dahi Arapça bir kaside okunmuş ve gayet belîg bir duâ tilâvet eylemiştir. Ta-râf-ı eşref-i pâdişâhîden nutka cevaben bi'l-irticâl sûret-i mü-nîfesi zîrde münâderic nutk-ı belîg-i hümâyûn irâd edilmiştir:

"Yemen ahâlîsinin hakkında gösterdikleri eser-i muhabbet ve merbûtiyyetten pek mahzûz oldum. Hikâye olunan feyz ü bereket başkaca memnuniyeti müstelzim oldu. Kavm-i necîb-i Arab hakkında kalbimizde bir muhabbet cây-gîrdir. İtilâf ve vifâkin mûcib-i necât olacağı cümlece ma'lûmdur.

Tarîk-i müstakîmde devam ile nâîl-i saâdet olunacağını be-yâna hâcet yoktur. Şerîat-i mutahhara-i Ahmedîyye ve ka-vâid-i adâlet ve hakkaniyyete mübtenî olan idâre-i meşrûta memleketin teâlî ve tekâmülüne bâis olacaktır. Ve bu sû-retle Yemence dahi refâh-ı ahâlîyi kâfil pek çok İslâhât ve icrâât göreceksiniz.

Zevât-ı müşârûn-ileyhim yarı saat kadar huzûr-ı emîrû'l-mü'minînde kalmışlardır. Hîn-i infikâklarında zât-ı şâhâ-neye arz-ı vedâ' ettiğleri zaman dahi "Sizlerle mülâkatımdan memnun oldum" cümlesiyle tâltîf-i şehriyârîye mazhar olmuşlardır.

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbîâlî Civârnâda
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

30 Mart 1910

18 Rebiülevvel 328

Perşembe 17 Mart 326

Dördüncü Cild - Aded: 82

TÂRÎH-Î İslâmiyyet

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nın
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 11 –

2) İslâmiyet hakkında tavâif-i efrenciyye tarafından neşr olunan âsârı –müelliflerinin gayretlerini, feyz-i zekâlarını takdir etmesiyle beraber kâfi görmediğinin esbâbını tasrih etmiyor. Fakat sâlik olduğu meslek-i i'tisâf-i ifrât-perverâneye nazaran esbâb-ı mezkûre olsa olsa kendisinin yürütmek istediği tecâvüzât-ı bî-insâfâneye medâr olacak ma'lûmat-ı sahîfeyi onlarda bulamadığı için meşreb-i hâss-ı hakîmânerilerine(!) muvâfik düşmemeleri olabilir.

Dozy'nın kendi ifadesine i'timâd câiz ise üslûb-ı Arabî ile muharrer bulunan kütüb-ı İslâmiyye'deki müsteşhedâtîn üzerine mübtene delâile mürâcaatla müstakil bir eser te'lîfine de hâiz-i iktidâr imiş, fakat bu tarzda kitap te'lîfini başka zamana saklamış. Çünkü böyle bir kitap kendilerine mahsûs kâri'lerce şüphesiz te'mîn-i matlûb etmiyormuş.

Biz bu te'lîfin ferdâya tâlîkine bir ma'nâ veremiyoruz. Mâdem ki böyle bir eser vücûda getirmek iktidârını hâiz imiş iktidârını göstermeli, doğrudan doğruya asıl menbândan alarak İslâmiyet'i olduğu gibi tasvir etmeli ve sonra ne diyebilecekse demeli idi. Fakat bu sûrette netâyic-i matlûbe te'mîn olunamazdı diyor ki bu i'tizâra da yerden göğe kadar hak veririz. Zîrâ Dozy'nın hâlinde, kâlinde anlıyoruz ki bu eser-i mel'aneti nesirden maksadı hakâik-i ahvâle âgâh olmayan kesânu iğfâl ile müslümanlar hakkında teşâdî-i münnâferâta çalışmaktan başka bir şey değildir. Çünkü esâs-ı dînleri bu kadar çürüklük olan akvâma insanca muâmele lâyık görülmez. Bu maksad ise böyle bir eser neşriyle istihsâl olunabilir, asla delâil ve müsteşhedâta yanaşmayarak telbîsat-ı mücerredeye hasr-ı kelâm ile elde edilebilir.

Yoksa kütüb-i İslâmiyye me'hâz ittihâz olunarak delâil-i sahîhamız nakledilecek olsa altından kalkmak kâbil olamazdı. Öyle ya! Delâil-i sahîha-i İslâmiyye bilâ-tahrîf ortaya konulacak olsa cerh ü ibtâli mümkün olmayacağından o vakit netâyic-i matlûbenin aksi husûle geleceği âşikâr idi.

Binâen-alâ-zâlik 37 sahîfesinde görüleceği üzere server-i enbiyâ, sertâc-ı asfiyâ (aleyhi ekmelüttehâyâ) efendimiz hazretlerine azv u isnâd eylediği "hysteria-yı adalî" marazının, cünûna şebîh bir dâ-i devâ nâ-pezîrin mürevvici olan "Sprenger" dediği herif iftirâât-ı müdhîşe icâdında kendi meşrebine herkesten ziyâde muvâfik bulunmakla onun te'lîfini esas tutarak her husûsta ona taklid edeceğini i'lânla iftihâr etmiştir. Ne büyük bir ihâta-i nazar! Ne derin bir im'ân! İşte kendisi açıktan açığa i'tirâf ediyor ki ne kütüb-i İslâmiyye'ye mûrâcaat, ne de müsteşrikîn-i sâire tarafından tahrîr ve neşrolunan âsâra muvâfakat etmek mutâbık-ı âmâli olmadığından bu kütüb ve âsâra asla ehemmiyet vermemiş, yalnız "Sprenger"in istihsâl eylediği netâice hasr-ı nazara karar vermiş, eser-i mefsedetine doldurduğu hezeyânâti hep onun yazdığı eserden iltikât etmiş.

Şimdi erbâb-ı temyîz ve ibtisâra suâl ederiz ki herhangi bir hakikate [58] ıtilâ arzusunda olan kimse acaba hakikat-i matlûbeyi menbândan itibaren ta'kîbde bulunan yâr ve ağıyârin kâffesine mürâcaatla istikşâfa cehd ü gayret ederse mi ihtiyata riâyet etmiş olur? Yoksa vukûf itibariyle en uzak bulunan yalnız bir şahsın ifadesine hasr-ı nazar ederse mi âkılâne davranışmış sayılır? Akl u iz'ân sahibi her kim olursa olsun şîkk-ı evveli tereddüd etmez. Yalnız mütercim-i ma'hûd bu sahîfeleri de tercüme ile kitabına(!) katmış olduğu halde böyle bir mukallid-i bî-vâyeyi müsteşrik-i şöhret-gîr ünvânından tutturarak büyük bir ihâta-i nazar, derin bir im'ân sahibi, gayet mümtâz ve kat'iyen bî-taraf, nâdîde bir akl-ı selîm ve bilmem daha ne... El-hâsil ne kadar câlib-i

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiye
ma'l-nemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

itminân evsâf-ı mergübe var ise cümlesini bir sıraya diziyor. Öyle âdî bir şahsı medh ü sitâyîşle âlem-i bâlâya çıkarmaya çalışıyor. Yek nazarda ne metâ' olduğu zâhir olan bu eser-i merdüdu da böyle bir allâme-i cihânim âsâr-ı fazılânesi arasında bulunmuş tamam hâşâ ve kellâ (الْحِكْمَةُ ضَاتَّةُ الْمُؤْمِنِ)¹ hadîs-i şerîfine mîsdâk olacak bir dürr-i girân-mâye şeklinde gösteriyor. Kendi zu'm-ı fâsidince bu efsaneleri âleme yuttururum diye hayret-efzâ bir cesaret iibrâz ediyor.

(3) "Lâkin aynı zamanda şunu da söylemeliyim ki altıncı asır-ı milâdîde Arabistan'ın hâl-i dînîsi hakkında beyân edeceğim şeylerin mes'ûliyetini üzerime alıyorsam da mütebâkî zamanlar için iş öyle değildir" ifadesiyle müellif Dozy İslâmîyet'e ait mebhâhisin kâffesinde "Sprenger" gibi müverrihlere taklîd ve mütâbaat etmiş olmasından dolayı tereddüden hâlî kalmadığını i'tirâfla kendisi için esfâr-ı umûmiyyede bir kaçamak tarîki hazırlamak istiyor.

Vâkia mâdem ki tedkîkât-ı lâzîmesiyle hakâik-i ahvâli ortaya koyan ekâbir-i ulemâ-yi İslâmiyye ve bî-taraf tevâfi-i efrençiyenin sözlerine ısgâ etmeyerek münhasiran "Spren-ger" gibi kesânın istihâsâl ettiği netâyici, daha doğrusu ihtirâ eylediği fezâyîhi alel-amyâ kabul etmiş bulunuyor mahzâ meşrebine muvâfakatinden dolayı o sözleri tercih eylemiş olduğu cây-ı istibâh olamaz. Binâenaleyh mes'ûliyet-i ma-neviyyeden, terettüb edecek muâheze-i târihiyyeden tâhlîs-i girîbân edemezse de yazdığı şeylerin hakîkat-i mahza olarak telakkisini tavsiyeden olsun tebâûd etmiş addolunabilir, hiç olmazsa bu haslet-i ca'liyye ile müellifin mütercime nisbetle bir meziyeti bulunduğu inkâr olunamaz.

İşte biraz ta'mık-i fikr edenler için bu cihet de bâis-i hayret olsun sezâdir. Ecnebî olan Doktor Dozy yazdığı şeylerden hayâ ediyor, bil-i'tirâf diyor ki "Ben bu makâlâtı mes-rebime muvâfîk bularak bilâ-tâhîk fûlân kimsenin kelâmin-
dan istiâre ettim mes'ûliyeti üzerine alarak kabulünü kimse-
ye tavsiye etmiyorum." İslâmîyet'e intisâb-ı sûrîsi bulunan
mütercim-i ma'hûd ise bu isnâdât-ı bâtilanın kâffesini bir
târih-i hakîki olmak üzere müslümanlara ithâfa kalkışıyor,
ayn-ı hakîkat ve mahz-ı hikmet diye bütün bu safsataların
kabulünü cân u qönûlden tavsiye ediyor.

(Meşhurdur ki vaktiyle bir ecnebî diplomat nâ-münâsib bir karar ittihâzından dolayı makâm-ı i'tizârda "Ne yapayım ben bir Türk kadar Türk olamam" demiş. Şimdiye kadar bu sözün sahibine herkes gibi biz de hak veriyorduk. Halbuki insan murâd edince her şey olabilirmiş. Çünkü bugün ma-atteessüf görüyoruz ki bir ecnebîden ziyâde bîgâne bir mül-hidden ziyâde câhid olanlar da bulunuyormuş. Fakat ez-mân-ı ahîrede iyilikler fenâliklar kadar müterakkî olamayıyorlar.)

Ba'dezâ Dozy cenâbları Arabistan'ın dîn-i kadîmini bêyân ve teşrih sadedinde on beş sahîfe tafsîlât veriyor. Bize tealluku olan kısmını icmâlem nakledelim. Diyor ki:

"Araplar Allahu Teâlâ yani Hudâ-yi A'zam dedikleri bir zât-ı a'lâ tâmiyorlardı. O da bizim gibi bir şâhiyete mâliktir. Kendisine az çok münkâd olan mevcûdât-ı mahlûka dâiresi haricinde bulunur.

Ona semâ ve arzin hâlikî ve son derecede âlî ve âkil bir zât naza-riyyla bakıldırdı. Yağmuru o gönderir, cihâni o idâre eder fakat rahip-leri yok idi. Ona mahsûs ma'bedler insâ olunmadı.

Allah'tan başka cinleri de temcîd ederlerdi. Haftalarca dolaşılan çöller ve dağlar bu cins mahlûkât ile doludur... Cinlerin feryâd etikleri iştilir onlar suver-i günâ-gûnda bize görünürler. Pek çok feodalik, yahud iyilik yapabilirler. Onların lütfuna mazhar olabilmek için kendilerini temcîd etmek, perestîş ve hizmetlerinde bulunmak iktîzâ eder. Onlar taşlarda, ağaçlarda, heykellerde beytütet ederler. Her kabilenin ayrıca, bazen de birkaç kabilenin müctemian husûsi cini ve taşı, ağaç ve mahsûs tasvîri var idi ki..."

Filhakika akvâm-ı Arabiyye'nin devr-i câhiliyyette de Hallâk-ı Müteâl "celle ve alâ" hazretlerine esâsen i'tikâdları bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de²⁾ سَالَتْهُم مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ (ولئنْ شَيْئُهُمْ مَوْجَ كَالظَّلَلِ دُعَا اللَّهُ مُخْبِصِينَ لَهُ) (وَإِذَا غَشْيَهُمْ مَوْجَ كَالظَّلَلِ دُعَا اللَّهُ مُخْبِصِينَ لَهُ)³⁾ (وَإِذَا أَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ أَكْبَرُ (الَّذِينَ) gibi ayet-i celîlede tasrif buyurulmuştur. Fakat henüz mazhar-ı irşâd olamadıkları cihetle şân-ı ulûhiyyete şâyâncı takdîsâtta bulunamazlardı. Cismiyet ve onun levâzîm-ı zarûriyessinden bulunan mekân ve cihet gibi şeyleler isnâd ederlerdi. İslâmiyet berâhîn-î akliyye serdiyle bu takım hatalarını tashîh etmiş, Ayetelkürsî, Sûre-i Haşr âhîrindeki âyât-ı kerîme ve sâir muhkemât-ı Kur'âniyye ile⁴⁾ (لَيْسَ كَمُثْبِهِ شَيْءٌ) düs-tür-î aklısını tenvîr ve tafsîl eylemiştir.

Yalnız süre-i İhlâs'ın ma'nâ-yı şerîfine âgâh olan bir müslüman bile bu husûsta zerre kadar tereddüd etmediği halde mütercim-i bî-iz'ân Dozy'nin "Bizim gibi bir şâhsiyete mâliktir" kelâmına ilâve ettiği bir notta "Arabın bâtil olan bu i'tikâd-ı kadîmi Kur'ân'ın في صورتة...الخ (خلق الإنسان في صورته...الخ) âyetinde ayân ve pâyendedir" demesiyle Kur'ân-ı Kerîm'e ve do-layısıyla dîn-i mübîn-i İslâm'a büyük bir iftiraya cesaret et-mistir.

Bu makûle mülhidler taşlıt-i avâm garaz-ı fâsidiyle icâbında âyetler de uydurmakta oldukları bâlâda ihtâr olunmuş idi. Ne kadar gülünç bir şey!.. Kendisi güyâ Kur'ân-ı Kerîm'i okumuş da (خَلَقَ الْأَنْسَانَ فِي صُورَةِ) sebkinde bir âyet görmüş, hatta o âyetin âhiri bile varmış da "hâşâ" Arapların bâtil i'tikâdını tervîc ediyormuş. Hakâyık-ı İslâmiyye'ye vukûfu değil, zerrece idrâki olan bir kimse böyle bir söz söyleyemez. Eğer öyle bir âyet olsaydı ilm-i hâl [59] kitaplarında "Cenâb-ı Hakk'ın misl ü nazîri yoktur. Mahlûkata hiçbir vechile benzemez" denilen yerde "Allahu Teâlâ'nın bizim gibi başı ve yüzü vardır. Kendisi buğday benizlidir. Güldüğü vakit nûr parçası gibi disleri görünür" denirdi.*

Manastırlı İsmail Hakkı

² Lokmân, 31/25.

3 Lokmân, 31/32

4 Sûrâ, 42/11

* Yalnız müteşâbih kabiliinden olmak üzere (ان الله خلق آدم على صورته) [Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-Birr, 32] tarzında bir hadîs-i şerîf vardır. Fakat müteşâbihâtın muhkemâta ircâi vâcib olmasına mebnî ulmâ-yı İslâmîyye hadîs-i mezkûrun ma'nâ-yı sahîhini tâhkik etmişlerdir. İmâm Gazâlî hazretlerinin *el-Câmi'u'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm* nâm eserlerine mürâcaatla hakikat tamamen müstebân olur. *Risâle-i Hamîdiyye*, c. 3, s. 79 mütlâla olunursa kifâyet eder.

¹ Benzer sekilde İbn Mâce, Sünən, Kitâbü’z-Zühd 15.

Şam ulemâsından müverrih-i şehîr Azm-zâde Refik Beyefendi tarafından Mısır Mekteb-i Nüvvâb talebesine irâd edilip el-Menâr'da görülen nutkun tercumesidir:

MÜSLÜMANLIK'TA FERDİN HÂKİMİYETİYLE CEMÂATİN HÂKİMİYETİ

Efendiler,

Bugün size Müslümanlık'ta ferdin hâkimiyetiyle cemaatin hâkimiyeti ne olduğuna dâir birkaç söz söyleyeceğim. Ben cemaatin hâkimiyeti deyince onun medlûl-i âmmâni, yani kazâ ile iftâyi, yahud teşrif ile tefrîi murâd ederim.

Bilirsiniz ki bütün cem'iyât-i beseriyyede saâdet ve rahatın medâri olan adâleti kâfil olacak bir kuvvet varsa o da hukûk-i efrâdi siyânet eden, mezâlime yüz göstermeyen, hey'et-i ictimâiyyenin âsâyışını ihlâle cür'ette bulunan er-bâb-i cerâimi cezaya çarpan kânûn, yahud şerîatten ibâretir. Bu kânûnlar da ya kavânîn-i mevzûa, yahud kavânîn-i şer'iyyedir. İbni Haldûn bunu şu sûretle ta'rîf ediyor:

"Bu kânûnlar ukalâ tarafından, kezâlik devletin erkânı, basîretli me'mûrîni tarafından vaz' olunmuş ise kavânîn-i siyâsiyye-i aklîyyedir; min-tarâfillâh meb'ûs bir şâri' lisâniyla takrîr olunmak üzere Cenâb-ı Hak tarafından vaz' olunmuş ise kavânîn-i siyâsiyye-i dîniyyedir."

Ma'lûmunuzdur ki -ibâdet ciheti müstesnâ olmak, yalnız muâmelât kısmı murâd edilmek şartıyla- fikih müslümanların kânûn-ı şer'işidir; efrâd-ı nâs arasında vukû' bulan mü'nâzaâtın, muhâsamâtın medâr-ı hall u faslı olacak ahkâmın esasıdır.

Ben kânûn-ı şer'i ta'bîrini tecevvüzen kullanıyorum. Zîrâ şerîat-i İslâmiyye'nin ahkâmî, kânûn-ı câmii ancak Kitap ile sünnettir; asıl olan bu ikisidir. Fıkha gelince buna şer' tesmiye edilmesi me'hazînîn kitap, sünnet, amel-i ashâb, icmâ, kiyâs olması i'tibâriyledir. Binâenâleyh İbni Haldûn'un ta'rîfi buna mutâbîk geliyorsa ancak bu cihetten mutâbîk geliyor; yani bu kavânînin şer'de bir aslı vardır, yoksa aynıyle Cenâb-ı Hak tarafından mevzû demek değildir.

Nezd-i fukahâda tefrîin yahud teşrifin esası şu beş asıl dan ibaret olduğu için ahkâm-ı fikhiyyeyi de şer' tesmiye etmişlerdir ki bu husûsta eimme-i ilmden, muhaddisinden pek çokları fukahâya muhâliftirler: Berikiler, delile müstenid olmayan, yahud delili kitapta, sünnette bulunmayan ahkâmın hiçbir şer' değildir, diyorlar.

Maamâfih ben şu iki muhâlif firka hakkında bir huküm vermek istemiyorum. Mâksad, Müslümanlık'ta kazâ ve iftâ nasîl başlıdı; nasîl bir seyir ta'kîb etti, tarihi nedir, bunlarda adli zâmin olacak şey neden ibarettir; ferdin hâkimiyeti ile cemaatin hâkimiyeti arasında hata savâb nokta-i nazârîn- dan ne gibi fark vardır; bu cihetlere bir nazâr-ı sahîh atfedebilmemize medâr olacak bir mukaddime temhîd eylemektir. Bu bahis arasında teşrif ve kazâya hulûl eden bazı şuunu da istîtrâden söyleyeceğim ki kemiyeti nâçız olmakla beraber beyâni faideden hâlî değildir.

Anladık ki Müslümanlık'ta şer'in aslı, esası kitap ile sünnetten ibârettir. Demek istiyoruz ki ahkâm-ı dîniyye yani ibâdat ve kavânîn-i dünyeviyye, yahud İbni Haldûn'un ta'

bîri vechile kavânîn-i siyâsiyye şu iki asıldan vârid olan ahkâm-ı muamelât ve ukûbâttan ibarettir ki şâri'-i a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem tarafından takrîr buyurulduğu için şer' olmuştur. İşte bu şer' kuvve-i teşriyyeyi yed-i vâhidde bırakmayarak bir cemaate tevdî ma'nâsına alınan kazâ-i cemâat, yahud hâkimiyet-i cemâat medlûlünün taht-ı şumûlüne giremez. Ancak o ahkâmî şâri'-i hakîmin murâd ettiği sûrette anlamak haysiyetiyle girebilir, yani hatta, günaha düşmemek için ferdin hâkimiyeti kâfi gelmeyerek cemaatin vücûdunu istilzâm eden şey şu asıldan hûkmün istinbât ve takrîridir.

Tabî bilirsiniz ki şâriin bize takrîr etmiş olduğu ahkâm tedâricen teşrif olunurdu. Ne zaman bir hâdise zuhûr eder, yahud kendisinden bir hûküm sorulacak olursa onun hakkında bir hûküm-i şer'i beyân eder idi. Bu sûretle kitap ve sünnette altı yüz elli yahud daha ziyâde hûküm vârid olmuştur ki sonradan gelen eimme-i fîkh bu ahkâmî teşri'e esas ittihâz ederek vakityle memâlik-i İslâmiyye'de ma'mûlün-bih olan, hâlâ da bazı tarâflarda muâmelât ve ukûbâttâ mer'i tutulan kütüb-i fîkhî tedvîn etmişlerdir.

Ahkâm-ı fikhiyyenin tevdîni asr-ı evvel evâhîriyle asr-ı sâni evâîlinde başlar. O halde İslâm'da teşrif için iki tarih vardır: Usûl-i şerîatın takrîri ile mer'iyyeti, tefrî yahud fîkh ile kezâlik mer'iyyeti tarihleri. Bu iki tarihin arasına diğer iki tarih girer ki birincisi ahkâm-ı şer'iyyenin sudûrda mahfûz bulundurulması, ikincisi kitaplarda kaydedilmesi tarihleridir.

Şimdi gerek şu söylediklerimizi, gerek ashâb ve tâbiînin sûret-i kazâsına beyân edelim:

Ahkâm-ı şer'iyyenin esas ve medâri, sadr-ı İslâm'da ahkâm-ı kazâ'nın mâ-bîhi'l-istinâdi kitap ile sünnetten ibaretti olduğu ma'lûmumuzdur. Kitâbullâh [60] ma'rûf ve meşhur olduğuna göre Hazret-i Ebûbekir'in zamân-ı hilâfetinde müteferrik olarak yazılmıştır. Sünnet-i senîyyeye gelince tâbiîn devrinin nihâyetine kadar sudûrda mahfûz kalmış, yahud yazılmış ise bile bu aralık pek az bir şey yazılmıştır.

Hulefâ-yı Râşîdîn zamanında kazâ biz-zarûre iftâya mü'lâzim idi. Zîrâ kazâ halifeye ait idi. Halbuki halife hazret-i şâri'den vârid olan ahkâmın kâffesini bittabi' ezberinde tutamayacağı, belki ashabdan birçoğu birer şey hîfz etmiş olacağı için ma'rîfet-i ahkâm husûsunda onlardan istiftâ zarûri idi. İşte size bir misâl:

Bagavî Meymûn bin Mehrân'dan naklen diyor ki: Hazret-i Ebûbekir hasımlar muvâcîhesinde bulunduğu zaman Kitâbullâh'a bakardı. Eğer Kur'an'da bu iki hasmın arasını fasledecek bir hûküm bulursa onunla kazâ ederdi. Bulamaz da Hazret-i Resûl'den bu babda bir sünnet bilirse ona mü'râcaat eylerdi. Onu da bulamazsa kalkarak, bana söyle bir iş geldi, Hazret-i Peygamber'in vakityle buna dâir vermiş olduğu hûkmü bileniniz var mı? diye müslimîne sorardı. O zaman kendisine Resûlullâh'ın bu bâbdaki hûkmünü tebliğ edenler bulunursa Ebûbekir: Cenâb-ı Hakk'a hamd edelim ki içimizde sünnet-i Resûl'ü hîfz edenler bulunuyor, der idi. Şâyet Resûlullâh'tan menkûl bir sünnete vâsil olamazsa ashâbin ileri gelenlerini toplayarak onlarla istişâre ederdi. Ârâyı bir noktada cem'e muvaffak olabilirse o zaman o-

nunla hükümederdi. Hazret-i Ömer de Ebûbekir gibi hareket ederek Kur'ân'da, sünnette bulamadığı bir hükmü Ebûbekir'in vermiş olduğu hükümler arasında arardi bulursa o-nunla amel eder bulamazsa a'yân-ı müslimîni toplardı. İcmâ' ile verilen karar daima ma'mûlün-bih olurdu.

Bagavî'nin Hazret-i Ebûbekir ve Ömer'in kazâsı hakkındaki şu rivâyetinden anlaşılıyor ki bu iki halife zamanında kazâ, ferdin değil, cemaatin kazâsıdır. Kendilerinden sonra gelen Hulefâ-yı Râşîdîn'in kazâları da buna makîstir. İslâm'da târih-i kazânın ilk devri, yani tedvîn ve fûrû' ile amele başlanıldığı zamana kadar geçen devir hep böyle idi. Buna bir delil aranırsa memâlik-i İslâmiyye'nin her yerinde ashabdan, yahud tâbiînden birtakım zevât bulunmasıdır ki ahkâm-ı şer'iyyeyi hifz ettikleri, dinde mütefakkîh oldukları için fukâhâ nâmîyla yâd olunan bu muhterem vücûdlar zamân-ı kazâda müsteşâr-ı enâm idiler. Zîrâ bunlar şeriatin hâfızları, ahbâr-ı sahîhanın mu'temet râvîleri bulunduklarından vakt-i kazâda kendilerine mûrâcaat etmemek kâbil olamazdı.

Ashâb-ı kirâm arasında kibâr-ı fukahâdan Ali ibni Ebî Tâlib, Abdullâh bin Abbâs, Abdullâh bin Mesûd, Abdullâh bin Ömer, Abdullâh bin Amr bin el-Âs, Zeyd bin Sâbit, Ebû Saîd el-Hudîrî, Enes bin Mâlik, Muâz bin Cebel hazretleriyle Cenâb-ı Peygamber'den az yahud çok ahkâm zapt etmiş olan diğer birtakım zevât vardır.

İbnü'l-Kayyim diyor ki: Ashâb meyânında kendisinden fetâvâ naklolunanlar erkek, kadın yüz otuzdan fazladır. Bunların kism-ı a'zamı bizzârûre muhtelif memleketlere dağılmış idi ki tarihin şehâdetiyle sabit olduğu vechile nerede bulunurlarsa bir şûrâ-yı kazâ teşkil ederek nâsin müsteşârı olurları.

Bunlara ikinci bir tabaka iltihâk ediyor ki tâbiîn tabakasıdır. Tabaka-i ûlâdan sonra fetâvâ bunlara geçmiş idi. Medîne'de Saîd bin el-Müseyyeb, Urve bin ez-Zübeyr, Kâsim bin Muhammed, Hârîce bin Zeyd gibi zevât gelmiş idi. İkinci tabakayı ta'kîb eden diğer tabakada ise meşhur Muhammed bin Şîhâb ez-Zûhrî ve akrân-ı fazileti, diğer bir tabakada da sâhib-i mezheb Îmâm Mâlik vardi. Mekke'de müffîlerden Atâ bin Ebî Rebbâh, Tâvûs bin Keysân, Mûcâhid bin Cebr ve daha başkaları mevcûd idi. Bunlardan sonra tabakalar birbirini vely ederek Mekke'de sâhib-i mezheb Îmâm Muhammed bin İdrîs Şâfiî zuhûr etmiş idi.

Basra'daki müffîlerden Amr bin Seleme el-Ceremî, Ebû Meryem Hanefî, Hasan-ı Basrî ve daha sâirleri vardi. Bunlara da tabaka, tabaka birçok zevât iltihâk etti. Küfe, Misir, Şâm gibi sâir memleketlerin kâffesinde tâbiînden, tebe-i tâbiînden daima bir cemm-i gafîr bulunarak ahkâm-ı fîkiyye kendilerinden ahz olunurdu. Bu hâl o ahkâmin tedvînine kadar devam etti.

Nassîn adem-i vücûdu takdirinde Hazret-i Peygamber tarafından ictihâdin meşrû' gösterildiğini, Hazret-i Ebûbekir ve Ömer'in bir mes'elete ictihâdları ancak nâsin ileri gelerlerini toplayarak kendileriyle istişâreden sonra vukûa geldiğini ilâve eder de diğer Hulefâ-yı Râşîdîn'in aynı sûretle hareket ettiğine hükmedecek olursak; kezâlik bunların zûhd ü takvâsına kiyâs ile kendilerinden sonra gelen tâbiîn ve te-

be-i tâbiînin ve daha geridekilerinin müstebid birre'y olmak korkusundan dolayı ehl-i ilm ve hadîs ile meşvereti düstûr ittihâz ettiklerini nazar-ı im'âna alırsak şu neticeye vâsil oluruz ki:

Asr-ı evvelde kazâ şûrâ ile kâim idi; yahud cemaatin kazâsı idi ki bu sûret hukûk-ı efrâdi, taharrî-i adl ü hakkı kâfil idi. Şûphesiz bu tarz-ı kazâ ümmetin saâdetini, devletlerin bekasını, ferdin kazâsından ziyâde te'mîn eder.

Cemaatin kazâsından murâd zihne yekten hutûr edecek vechile yalnız birden ziyâde efrâddan müteşekkil bir hey'etin kazâsı demek değildir; belki kuvve-i teşriyye ve kazâiyeyenin re'y-i efrâddan masûn bulundurulması; verilecek hükmün savâbiyetine i'timâd olunabilmek, delil hakkında itmînân hâsîl olmak, nassın vücûdu müteazzîr olduğu zamanlarda cemaatin indinde eslah olan hâle i'timâd edilebilmek için teşriîn cemaate mütevakkîf olması demektir.

Maslahata evfak olanı aramak, yani eslaha mûrâât şerîat-ı [61] İslâmiyye'nin en esaslı kavâidindendir ki birçok müşkilât bu sâyede mündefî olur. Hatta aşağıda söyleyeceğimiz vechile kibâr-ı ashâb nassın mevcûd olduğu zamanlarda bile zarûret messederse bu kâideye riâyet ederlerdi. Muhtelif rivâyât ile nas vârid olan yahud bi-hakkın tefehhümü müşkil olan mesâilde hükmü itmînân ile verebilmek, ümmetin hayrını talep etmiş olmak, hasımlar arasında icâb-ı adli icrâ etmek için birçok zaman ihtilâf ederlerdi. İbni Kayyim diyor ki ashâbin muâmelâta müteallik ahkâmda ihtilâfları pek çoktur; lâkin esmâ ve sıfât ve efâle yani imana müteallik mesâil için aralarında asla nizâ yoktur.

Dedik ki kazâ-yı cemâatten murâd kuvve-i teşriyye ve kazâiyeye ferde tevdî olunmayarak bir cemaate tefvîz olunmaktadır. Zîrâ bu sûret daha sâlim, hatadan daha uzak; adle daha muvâfiktir. Çünkü re'ye, ictihâda yahud kiyâsa mûrâcaati istilzâm eden ahkâm-ı nass bulunmaz yahud rivâyâtın birini tercih icâb ederse bunun için birtakım şurût lâzım gelir ki ferd-i vâhidde ictimâî çok zamanlar kâbil değildir; olsa bile ferdin eslah bir sûrette hüküm verebilmesi alel-ekser mümkün olamayacağı gibi bu hüküm kendi seviyesinde bulunan bütün ehl-i ilmin kabulden i'râz edemeyeceği bir sûrette sâdir olamaz.

Sâhib-i mezheb eimme-i müctehidînin hâli bize bir deildir: Müşârun-ileyhimden her biri mezhebin fûrûunu, usûlü takdîr etmek, âsâr ve ahbârın sahîhini bulmak, usûl-i şerîati tetebbu' eylemek husûsunda akılları durduracak kadar uğraşmış iken birçok mesâilde ihtilâf etmişler; kendilerinden sonra gelenler de aynı ihtilâfi muhâfaza eylemişlerdir. Sonraları iş o dereceye varmış ki aynı İslâm memleketinde dört mezheb için dört tane kâdi bulunurmuş. Hatta aynı mezhebin fukahâsi bile aynı mes'elete ihtilâf eder olmuşlar. Nihâyet iftâ da kazânan musâb olduğu teşettüten nasîbini almış ki bu yüzden emr-i adâlet fevkâlâde müteessir olmuştur. Bununla beraber bütün bu mezâhibin aslı birdir ki o da dîn-i mübîn-i İslâm'dır.

Bu müdhiş tehlikeden dolayı ashab-ı kirâm kendilerinden bir istiftâ vukuunda müstefîyi başkasına göndermekten yahud bir hükmü takrîr için birbirleriyle istişâre eylemekten

asla çekinmezlerdi ki kütüb-i hadîs bu sözümüze şâhiddir. Maksad ise haksızlığı, yahud günahı mûcib bir hataya düşmekten hazerdir. Hele ictihâda muhtaç olan mesâilde havâss-i müslimîn ile istişâre edilmenden hiçbir hüküm verilmezdi. –mâba’di var-

Mehmed Âkif

HUTBELERE DÂİR*

Ahmed Câvid Bey nâmında bir zât-i muhterem tarafından *Sirâtimüstakîm*' in 77 numaralı nüshasında nâm-i âciziye hitâb edilen, açık mektubu okudum. Müşârûn-ileyhin arzusunu ikmâl için âcizâne, nâçizâne bir sûrette cem' ettiğim Türkçe hutbeyi takdim eylerim.

Hutbede her ne kadar kesretli kusurlar var ise de, maksadım kusurdan müberrâ olmakla müftehirim. Biz din ü millete hizmet etmek istedik; onu kudretimiz dâhilinde yapıyoruz. Vüs’ati haricinde hiçbir ferd, hiçbir vazife ile mükellef değildir.

Hicbir emrde pek büyük hatveler atmak taraftârı olmadığımdan evvelâ, birkaç hafta eski hutbeleri, Cuma'dan sonra cemaate tefsîr ederek hutbeden maksad ne olduğunu ta’rif ediyordum. Bunu müteâkib bir hafta mecmûâdan, o eski hutbelerden birisini Türkçe'ye tercüme ederek mev’ize kısmında küçük bir ilâve ile okudum. Sonra bu zîrdeki hutbenin sırası geldi.

Bunu da ilâve ederim ki, o vakt Arnavutluk'ta biraz fesâd ve şûriş var idi. Cemaatimiz ise alel-ekser tebea-i Osmâniyye'den Türkçe bilir Arnavut kavm-i necîbinden olduğundan bu ilk Türkçe hutbemin bu tarzda olmasına mecburiyet hisseylemiş idim.

Hutbe

Arapça hamd ve salavâttan sonra:

Ey mü'min kardeşler! Hazret-i Allah celle şânuhû, Cenâb-ı Fahr-i Kâinât ve Ekmelüttahiyâyîf efendimiz vasıtasyyla *Kur'ân-ı Azîmüssâن*'da bizi takvâ ve tâate da'vet ile evâmir-i ilâhiyyesini yerine getirip râzî olmadığı işlerden sakınmanızı emrediyor. Mü'min kolları imanlarını yalnız Hak Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmekle muhâfaza edebilirler.

Ey kardeşler! Hazret-i Allah *Kur'ân-ı Kerîm*'de nesteîzü billâh: ¹ (أطِّيْعُوا اللَّهَ وَأطِّيْعُوا الرَّسُولَ وَأُولَئِكَ الْأَنْفُسُ مُنْكَرٌ) buyuruyor. Yani; Ey mü'minler Cenâb-ı Allah'a ve Resûlü'ne ve sizden olan âmirinize itaat ediniz! buyuruyor. Bu emr-i âlî-i Rabbâniyyî bir vakt hatırlınızdan çıkarmayınız, bu emr-i ilâhîden bir dakika bile ayrılmayınız!

Ey ümmet-i Muhammed! Biliniz ki bütün âlem-i İslâmiyyet gayet dar ve sıkıntılı vakitler geçiriyor. Din ü devlet ve mevcûdiyyet-i İslâmiyyemiz düşmanları her taraftan türlü, türlü hile ve desîseler ile envâ-i iğfâlât ve iğvâât ile hücum ediyorlar. Aramıza nifâk saçıp kendileri için en kolay olan bu yol ile bizi mahv u ber-bâd etmek istiyorlar.

* Postada bir defa kaybolmuş olduğundan geç kalmıştır.

¹ Nisa, 4/59.

Ey birâderler! Hazret-i Hâdî-i Ekber bizi doğru yola sevk etmek için, *Kur'ân-ı Kerîm*'inde nesteîzü billâh: ² (بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّقُوا) emrediyor. Yani: Habl-i metîn-i İslâmiyyet'e yapışarak tefrikaya giriftâr olmayınız. Birbirinizle kardeşçe yaşayıp âlem-i İslâmiyyet'e ve dinimize en çok zararlı olan tefrikaya ve yekdiğerinize düşmanlığa düşmeyiniz. Zîrâ tefrikaya düşmüş olan her bir millet mahv u nâ-bûd olmuştur; ³ [62] batmıştır. A'dâ-yı bed-kâr-ı dîn ü devlet vatan-ı aslîmizde inceden inceye düşünülmüş birtakım hîleler ile bazı cahilleri aldatıp hükümet-i hâzıraya, yani bugün şer'an mansûb olan halîfe-i müslimîne karşı isyan ettiriyorlar. Cenâb-ı Allah cümlemizi münâfıkların, cahillerin şerlerinden muhâfaza edip doğru yola hidâyet eylesin! Vaktiyle tefrika ve nifâk sebebinden milyonlarca ehl-i İslâm, ecâbinin esâretine düştü. Bugün onların evlâd ve ahfâdi hâlâ çilelerini çekiyor. Bunlardan ibret alınız; Cenâb-ı Allah'ın: (وَاطِّيْعُوا وَأَعْتَصُّو) ⁴ itaat etmeye rektenten dünyada kahrîna, âhirette cezasına dûçâr olmayınız; düşmeyiniz! Evlâd ve ahfâdınızı, neûzu billâh, esâretten, mahv u perîşanîden hifz ediniz! Zîrâ cezâ-yı dünyevîden mâdadâ âhiret için Cenâb-ı Ahkemülhâkimîn hazretleri buyuruyor ki nesteîzü billâh: ⁵ (عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصَّدِيقِينَ وَالشَّهِيدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسْنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا) Yani her kim ki Allâhu Teâlâ'ya ve Resûlü'ne isyan edip hûdûdullâhi, Allah'ın emirlerini tecâvüz ederse Hak celle ve alâ hazretleri onu müebbed olarak cehennem ateşine atacakır, onun için zelîl ve rûsvây edici azâb vardır. Bir de nesteîzü billâh: ⁶ (وَمَنْ يُطِّلِعَ اللَّهُ وَالرَّسُولُ قَاتِلُكَ مَعَ الدَّيْنِ أَعْنَمَ اللَّهُ) (عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصَّدِيقِينَ وَالشَّهِيدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسْنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا) Yani her kim ki Hak Teâlâ'ya ve Resûl'e itaat edip emirlerini yerine getirse kiyamette enbiyâ-peygamberler, sîddîklar, şehîdler, salîh-iyyî adamlar gibi Allah'ın envâ-i ni'metleyle mütenaim olan adamlarıyla beraber olacaktır; bunlar ne güzel arkadaş, rüfekâdır. Mütenebbih olunuz, gözünüzü açınız, dünya cezası olan züll ü hakarete giriftâr olana son pişmanlık fayda vermeyeceği gibi evâmir-i ilâhiyyeye isyan edenler için dahi âhirette pişmanlığın faydası olmayacağı.

Ey İslâm kardeşler! Ehl-i İslâm arasında bazı münâfik gürûhu zuhûr ederek zavallı birtakım cahilleri, "Meşrûtiyet şerîatsızlıktır" diyerek aldatıyorlar ve bu vesile ile âmâl-i fâsi-delelerine hizmet ettiriyorlar. Buna taaccüb edilmemelidir. Zîrâ enbiyâ-yi zîşâni tekzîb edenler de var idi.

Hakkın ne tarafta olduğunu tefrikten âciz olan mü'min kardeşlerime her vakit ve her işte hakkın ne tarafta olduğunu bilmek için bir yol göstereceğim: Bir hadîs-i şerîfi tavsiye edeceğim: Cenâb-ı Fahr-i Âlem ve akl-ı mücessem efendimiz diyor ki: ⁷ (إِنَّ أَمْثَى لَا تَجْمِعُ عَلَى حَلَالَةٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ اخْلَافًا) Bu: Ümmetim mümkün değil dalâlet üzerine ictimâ' edemez, Allah'ın râzî olmadığı bir işe toplan-

² Ali İmrân, 3/103.

³ Kur'ân'da muhtelif âyetlerde "itaat edin" ve "sarılın" anlamında geçen iki kelime.

⁴ Nisa, 4/14.

⁵ Nisa, 4/69.

⁶ İbn Mace, Sünen, Kitâbü'l-Fiten, 8.

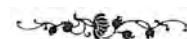
maz. Eğer ümmet arasında din ve dünya için ihtilâf görür iseniz siz büyük karaltı iltizâm ediniz; ekseriyet ne tarafta ise o tarafa geciniz. Elhamdü-lillâh memâlik-i Osmâniyye'de, ecânib ve devr-i merdûd-i sâbiktan kalma birkaç zâleme-i bed-hâhin iğvââtına düşmüş birkaç kişiden başka bütün akvâm-ı İslâmiyye, umûm ulemâ, ayn-ı şerîf olan meşrûtiyet taraftâridir. Ekseriyet meşrûtiyet cihetindedir. Siz de ömrünüzde bu meşrûtiyet yolundan ayrılmazsanız dâreynde selâmet bulacağınızı emin olacaksınız. Salât... Sultan duâsı...

Dâî-i âciz bu hutbenin te'sîrât-ı hasenesini gördüm; cemaatte hiss-i müşâvere uyandı. Sonra benden izâhât-ı lâzımede bulundular. Kendilerine, hutbede irâd edilen nasâyîhi tevsî' ederek iknâ' ettim. Cenâb-ı Hudâ-yı Lemyezel'den tazarru' ederim, ki evâmir-i şer'iyyeyi teblîge me'mûr olan bütün rüfekâ-yı muazzezem bu dâî-i âciz gibi hakk-ı vazifeye nefsü'l-emre mutâbik sûrette ifâ etmeye mübâşeret için mazhar-ı avn-i ilâhî olsun ve minberler etrafına sufûf-ı meâlîk gibi nûrânî halkalar çeviren cemâat-i müslimîne artık ahkâm-ı dîn-i mübîni kendi lisânlarıyla dinlemeye ve müstefid olmaya muvaffak olsun. Allâhu Azîmûş-şân elbette tarîk-i müstakîmi ta'kîb edenleri menzîl-i hidâyete vâsil eyler.

Belgrad

Mehmed Remzi

ÂLEM-İ İSLÂM AFRİKA'DA İSLÂM

(80 numaralı nüshamızdan mâba'd)

Afrika'da dîn-i İslâm'dan başka bir dinin intişâr edemeceği hakkındaki bunca alâime rağmen misyonerlerin şâyân-ı hayret ve taaccüb bir sebât ve gayretle çalışmaları buk'a, Afrika-yı vustâdir.

Misyonerler, insanların ahvâl-i nefsiyyesine, nefsin zaîf ve âcîz aksâmine pek ziyâde vâkiftırlar. İçlerinde ma'lûmat-ı müfideye gayr-i vâkif kimse yoktur, çoğu tabîb, cerrâh ve eczâcidir. Mezheplerini neşir, mezheb-daşları adedini teksîr için bîlcümle vesâit ve vesâilden istifade etmektedirler.

Sudân hîta-i cesîmesi bugün bir müslüman memleketi addolunabilmekle beraber, ora müslümanları henüz akvâm-ı ibtidâiyeden ma'dûddur. İçlerinde fakih ve âlimleri hiç yok değilse de yok denilecek kadar kalıldır. Ekseriyet-i uzmâ, vahdâniyyet-i ilâhiyye ve nübüvvet-i Ahmedîyye'den mâadâ aksâm-ı akâyid ve amele gayr-i vâkiftır. Zavallî din kardeşlerimiz âdî hokkâbâzlığı, tabâbetin ve ulûm-ı fûnûnun bazı te'sîrât ve mebâhisini mucize ve kerâmet zannedecek kadar terakkîyyât-ı âlemden bî-haberdir.

Bu şerâit dâiresinde Afrika-yı vustâ ehl-i İslâm'ının ne kadar ma'nevî tehlikelere ma'rûz kaldığı tezâhür eder. Misyonerlerin, akâyid ve din mes'lesi ber-taraf edilince, son derece şefik ve insaniyetli, fedakâr ve belki de kahraman adamlar olduklarını i'tirâf zarûrîdir. Bir Sudânlı hasta olsa,

ilaçları kendileri vermek şartıyla tedâvisine [63] koşarlar; daima tasadduk vesâire ile fukarâya meded-res olmaya gayret ederler. Vâkia bütün bu a'mâlin sütre-i hasenâti altında bir maksad gizlidir, o da bu a'mâlin şefkat-i Nasraniyye nâmına icrâ edildiğini ifhâm ile Hristiyanlığa celb-i kulûb-dan ibârettir; lâkin maksad-ı hafi her ne olursa olsun, a'mâl-i mebhûsenin hüsn-i te'sîr ikâ' edeceği inkâr edilemez.

Misyonerlerin birçok efkâr ve harekâti o basit halka hârika ve sihir hükmünde bir te'sîr göstermektedir. Misyonerlerin celb-i kulûb için hedâyâ ve behâyâ i'tâsından çekinmedikleri ma'lûmdur. Afrika kıtasının birçok tarafı ve bu meyânda Sudân hittası Avrupalılar'ın elindedir. Hükûmât-ı mahallîyye (ki ne nâm ile olursa, her hittâda bulunan Avrupalı me'mûrlar demektir) misyonerlere her husûsta muâvenet etmektedir. Misyonerlerin Afrika-yı vustâda birçok mektepleri de vardır. Etfâl-i mahalliyeyi bu mekteplere celb için elden geleni dirîg etmezler, tabîî aksâ-yı emelleri bu etfâle dîn-i Îsevi'yi telkindir. Misyonerler Afrika kabâilinin elsine sine vâkiftir. Sudânî, Bernavî, Tibu vesâire gibi bir dereceye kadar umûmî olan lisânları her misyoner öğrenir. Gittikleri yerlerin âdât ve temâyülâtına ve hatta esâtîr ve hurâfâtına kadar bütün husûsâtını tedâkik ederler.

Misyonerler, fedakârlık derecesinde dinlerinin muhibb-i aşkı olduklarından yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyorlar. Sermayeleri ise azîmdir. Şimdi şu mesrûdât üzerine hatırlara pek tabîî bir suâl tebâdûr eder:

Bu kadar vesâit ve vesâile mâlik olmalarına rağmen nasıl oluyor da misyonerler muvaffak olmuyorlar? Bunların cem' ettileri şerâite nazaran son derece basit ve ibtidâî olan halkın hiçbir mukâvemet-i ciddiyeye izhâr edememesi ve şu halde çögünün hristiyan olması lâzım geliyor. Nasıl oluyor da bu netîce-i mantıkîyeyen aksi zuhûr ediyor?

Cünkü kelime-i tevhîdin celâlet-i kadr u te'sîri bütün bu teşebbüsât ve ef'âli serâb gibi bî-hüküm ve bî-te'sîr bırakıyor! Bundan başka ortada hiçbir sebep yoktur "Allâhu vâhid" cümlesi her türlü hücumlara kuvvet-i zâtiyyesiyle mukâvemet ediyor. Bilhassa bu hücumlar şân-ı vahdâniyyete mü'nâfi ve teksîri mutazammin elfâz-ı musannaâ ile olursa zerre kadar bir te'sîr ikâ' edemiyor.

Şu mesrûdât-ı âcizânemizde dahi hiçbir hiss-i tarafgîrî mündemic değildir. Arz ettiğimiz mahz-ı hakikattir. Afrika-yı vustâdaki kirk milyon müslümanın muhâfiz-ı îmâni yalnız kelime-i münciyye-i tevhîddir. Sudânlılar artık istiklâl-i siyâsî ve hatta insanlarına mâlik değildirler. Onların bütün vazifeleri ve hatta sebeb-i mevcûdiyetleri, âlem-i medeniyyetin refah ve servetine esirâne hizmetten ibarettir. Zavallılara insâniyet-i medeniyyetenin, daha doğrusu medeniyyet-i pür-hîrs u tama'in tenezzülen ihsân ettiği müsâedât bu kadarcıktır.

Evvelleri "Bornu" ve "Timbuktu" şehirleri gibi bazı ulemâsının bulunduğu yerler var idi; "Air" ve "Zender" zâviyeleri gibi meşâyîh-i Senûsiyye tarafından birer medrese-i irfân hâline konulmuş müesseseler bulunuyordu. Şimdi bu

medâris ve zevâyânın hüzn-intimâ enkazından başka bir şey yok.

Milyonlarla müslüman, hakâyık-ı dîniyyelerinden bir şey öğrenmek ümidiyle uyûn-ı intizâr ve istirhâmini beyhûde yere merâkiz-i İslâmiyye'ye çevirmektedir. Âzân-ı rüesâ-yi dîn, âzân-ı ulemâ-yi asr, bu zavallî dîndaşlarımızın sadâ-yi niyâz-mendîsine kapalı olacak ki kendilerine hiçbir taraftan dest-i himmet ve muâvenetin uzatıldığı görülmüyor...

“Bornu” müftisînin şu sözleri hâlâ sâmia-i telehhümde tanîn-endâzdir: “Biz Afrikalılar nezdinde Osmanlı lafzi, mübârek bir kelimedir; biz Afrikalı müslümanları hilafet-i İslâmiyye'nin merkezi olan Osmanlılığı takdîs eyleriz ve biz hep Osmanlıyız! Efûs ki bizi pek unuttunuz, pek bî-kes koydunuz!”

Yine tekrar ediyoruz ki Avrupali hüküमât-ı işgâliyyenin himâye ve muâvenetine mazhar ve bilcümle vesâit-i tergi-biyeye mâlik olan misyoner heyetlerinin bu kadar mesâisine karşı Afrika-ı vustâ müslümanlarının din ü îmânını muhâfaza eden yegâne kuvvet, kelime-i münciyye-i tevhîd dir. Bunu biraz daha tavzîh etmiş olmam için bizzat müşâhede ettiğim bir garîbeyi beyân etmeyi muvâfik buluyorum.

Fızan Sancığı merkezi olan Merzuk kasabasına bir İngiliz seyyahı gelmiş idi. Âlim, insaniyetkâr, gayet cesur olan bu adam kadar mazhar-ı tekemmûlât olmuş Avrupali ender degilse de nadirdir. Bu adam, Trablusgarb'dan Bornu'ya gitmektedir. Kendisi bir yabancı ve bir hrîstîyan olmak hay-siyetile bu seyâhat-ı tavâlede pek çok mehâlike ma'rûz bulunuyordu. Düşünmeli ki bir tek İngiliz, yüzlerle kabâil-i bedeviyye ve vahsiye arasından geçecekti!

Yanında, Trablus'dan topladığı on beş kadar Bornulu hacı var idi ki hayat ve emvâlini bu müslümanlara tevdî etmiştir. İngiliz seyyahı Merzuk'ta üç ay kadar oturdu. Merzuk bina edileli böyle bir adam görmemiş idi. Fakirler, muhtaçlar İngilizlerin sadaka-i hâtimânesine nâîl oldu, hastaları tedâvi etti; zaîflere, sitma hastalığına müstäid olanlara ilaçlar, sülfatolar tevzî etti, çiplakları giydirdi.

Ahâlî ve bilhassa fakir ve zaîf kismı, bu adamda müşâhede ettiği kemâl-i şefkat ve insâniyeti, hayallerinde bile görememişlerdi. Bu adamin fazileti kâbil-i inkâr değildir... Bu kadar mehâsinle beraber halk, seyyâh-ı mûmâ-ileyhin hîrisiyân olduğunu öğrenmiş idi.

Halk, bu adamin fazl ü insâniyetini inkâr edemiyordu. Lâkin fezâil ve maâlîmin âsâr-ı İslâm'dan olduğu hakkında i'tikâdi dahi [64] metânet kadar metin idi. Ezdâdi te'lif etti, İngiliz seyyâhimin bir müslüman hatta bir velî olduğuna karar verdi! Şu kadar ki dinini saklıyordu! Ahâlî nazarında İngiliz bir murâbit idi! Ne latîf bir te'vîl-i mü'minânedir ki halk, İngilizin şefkat ve faziletini bile İslâm'ı takdîs için bir vesile ittihâz etmiş!

Demek ki ne cebr u kuvvet, ne hîle ve san'at kolay kolay bir müslümani idlâl edemez. Bununla beraber bugün Afrika-ı vustâ müslümanlarının acinacak bir derece-i cehâlette oldukları kâbil-i inkâr değildir. Bî-çârelerin ekseriyet-i uzmâsı kelime-i tevhîdden mâadâ çok şeye vâkif değildir.

Sûdânîler muhibb-i âsâyiş, sûret-i mütavassitâda zeki, pek şen ve iyiliğe meyyâl adamlardır. On altı milyon halkla meskûn olan Bornu sultanlığını yalnız üç İngiliz me'mûrunun idâre ettiğini söylemek, isimleri vahşîlige çıkan Sûdan müslümanlarının ne derece mûnis ve meyyâl-i âsâyiş olduklarını isbâta kâfidir. Sûdan müslümanları ulemâ-yi dîni her tasvirin fevkinde bir ihtirâmla severler. Üftâde-i nâdânî değillerdir; gerçi cahildirler lâkin ilmi tebcîl ederler. Afrika-ı vustâ umerâ-yi İslâmiyye'sinden biri Sûdan'ı baştanbaşa seyahat etmiş olan bir dâderimize bir niyâz tevdî etmiş idi; o da Afrika'daki din kardeşlerine tediâs-i maârif etmeleri husûsunun ulemâ-yi kirâma arz u tebliği.

Ulemâ-yi dînimize düşen en mübeccel vezâïften biri de Afrika-ı vustâda bî-kes kalmış olan din kardeşlerimize meded-res olmak, maârif-i İslâmiyye'den onları behre-dâr etmekтир.

Dîn-i İslâ ulemâsının çıkardığı binlerce fedakâr misyonerlerine mukâbil acaba dîn-i mübînimizi seven ulemâ-yi kirâmımız gençlerinden üç kişi bulunamaz mı?

Rizâ-ı Bârî'yi kazanmak, nârmını kitâb-ı intibâhimizin sutûr-ı ulâ-ı zî-serefine yazdırmak fîkrinde fedakâr fakihlerimiz yok mudur? Acaba en ufak âsâr-ı şefkat ve tasadduktan i'tibâren çeşmeler, medreseler, mescidler yapmak gibi hayrât ve hasenâtin her sûret-i icrâiyyesini göstermiş olan bu mübeccel ümmette, bugün dahi, beş kişilik bir hey'et-i irşâdiyyeyi Sûdan'a isâle kâfî harc-ı râhi verebilecek zevât-hamiyyet-mendân, âşik-ı rizâ ve mesûbât müslüman yok mudur?

Emâniñ ki vardır. Bu emniyyettir ki bir besâret ve bir de temennîyi mutazammin olan şu satırları nazar-gâh-ı ehl-i îmâna takdîm için bize cesaret verdi.

Alem-i İslâm intibâh etmiştir; bu intibâhın âsâr-ı müfîde meydana getirmesini tesrî veya te'cîl, ulemâ-yi dînin elinde demektir. Bahş-i himmet tesrî, kasr-ı himmet te'cîle bâis olur. Mes'elevde mi'yâr-ı intihâb ise, hubb-ı dîndir. Ve minâl-lâhi't-tevâfîk.

Şehbender-zâde Filibeli
Ahmed Hilmi

AMERİKA'DA MÜSLÜMANLAR

- 1 -

Amerika'da oturmuş ve Amerika âdâtına oldukça vukûf hâsil etmiş olan muharrir-i âciz Amerika'daki dîndaşlarımıza dâir bizce mühim bazı şeyler arz edeceğim:

Amerika'da Türk, Kurt, Arap, Arnavut, Boşnak olmak üzere tahminen 10 bin Osmanlı müslüman vardır. Yalnız 10 bin müslümanın şîmâlî Amerika hüküमâtından Müttehîde-i Amerika'da bulunması şâyân-ı nazar-ı dikkat bir mes'edidir. Osmanlı müslümanları Müttehîde-i Amerika'nın Massachusetts, Rhode Island, New York, Pensilvanya, Illinois, Missouri hükümetleri dâhilinde ikâmet ederler. New York'a karîb olan Providence, Worcester, Boston şehirlerinde epey müslüman ikâmet eder.

Amerika'da bunlardan başka daha Hintli, Filipin adaları ahâlisinden ve Çinli ve İranlı müslümanlar vardır. Bu memleketlerin İslâm olarak ne kadar ahâlisi Amerika'da bulunduğuna dâir istatistik mâlik olmadığımdan müteessifim. Her halde bunların miktarı da çoktur.

Geçenlerde *New York Press* gazetesi bir münâsebetle Amerika'da ne kadar müslüman bulunduğuna dâir bir istatistik neşrediyordu. Bu gazeteye nazaran Müttehid-i Amerika'da 450 bin müslüman vardır. Halbuki bu ma'lûmatta biraz sehv olsa gerek, bu sehvi aşağıdaki fikralar izâh edecektil.

Amerika'da "Mormon" dedikleri bir kısım Amerikalılar vardır ki bunlar Utah vilâyetinde ikâmet ederler. Bunların i'tikâdât-ı dîniyyelerini Amerikalılar İslâmlara benzettiğinden İslâm zannetmektedirler. Filhakika Mormonlar müslümanlar gibi birden ziyyâde kadın ile teehhûl edebilirler. Buna dinleri ve âdetleri müsâiddir. *New York Press* gazetesi istatistikinde Mormonları da bizden zannetmiş olacak.

Filhakika Mormonların âdâti İslâmîyet'e karîbdır. Fakat İslâm değildirler. Maamâfih pek az emek ile Mormonlara dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul ettirmek kâbîldir. Mormonlar ve İslâmlara Amerikalılar –birden fazla kadın ile izdivâc ettiklerinden– poligamist diyorlar. Mormonlar Müttehid-i Amerika ile ittihâd edecekleri vakit poligamistiği terk etmek şartıyla ittihâda dâhil olurlar. İttihâda dâhil olduktan sonra her hükümetin bulunduğu mevkii âdât ve iklîmine göre nizâm ve kânûn yapmalarından bil-istifâde Mormonlar da âdâtlarını terk etmemişler ve Amerikalı ta'bîrince poligamist kalmışlardır. Vilâyet Meclisi'nde ekseriyet poligamist taradârı olduğundan onların kânûnu orada cârîdir. Fakat bir poligamist mesela New York hükümeti dâhilinde poligamist olarak yaşayamaz.

Amerika'da pek çok din ve mezheb vardır. Edyân Amerika'da serbest olduğu kadar hiçbir memlekette serbest değildir. Amerikalılardan İslâmlığa karîb dinleri kabul eden ve bizim gibi müslümanları gördükleri zaman [65] "Ben de Muhammedânım" yani ben de Muhammediyim diyenleri çoktur.

Nutukları ve vaazları ile Amerika'nın ne kadar serbest olduğunu herkes bilir. Büyük meydanlarda, hall denilen binalarda, bahçelerde sokaklarda vaaz ve nutuk irâd eden kimseler arasında dine ait söz söyleyenler pek çoktur. Bahçenin bir köşesinde dinsizlige ait söz söyleyen bir hatîbe rastgeldiğiniz gibi biraz ötede nev-îcâd bir dinin fazileti hakkında bütün belâgatını sarf eden de vardır. Bu harekete gerek hükümet gerek polisler bir şey söyleyemezler.

Akkâ'daki Bahâullâh'ı herkes bilir. Bahâullâh sağlığında Amerika'ya pek çok hatîpler ve vâizler göndererek vaaz etti, mezhebini orada neşretmeye başlamıştır. Şimdi Amerika'da pek çok taraftârı vardır. Bunlar kendilerine Bahâ demektedirler. Bahâiler bir müslüman ile görüşseler, biz de bir nevi Muhammedânız "Muhammedi" derler. Bahâilerin Paris'te, Viyana'da, Berlin'de, Londra'da tarafdarları vardır. Amerika Bahâilerinin Amerika'nın her tarafında câmileri, ibâdehâneleri vardır. Câmie giderken başlarına fes giyerler.

İtikâdât ve ibâdetleri İslâmîyet'ten biraz uzakcadır. Her sene birçok Amerikalı Akkâ'ya giderek Bahâullâh'ın mezarını ziyaret ederler.

İslâm ulemâmız Amerika'ya gelip her yerde vaaz etseler şüphesiz az zamanda pek çok Amerikalıyı İslâm görürüz. Çünkü Amerikalılarda İslâm olmaya pek çok isti'dâd vardır. Bahâiler ile Mormonlar'a İslâmîyet'i kabul ettirmek gayet kolay bir şeydir. Fakat lisân-âşinâ, hakiki âlim ve vâizlere ihtiyaç vardır. Hakikati gören bir Amerikalı "Allright" diyecek hemen doğruya kabul eder, hiçbir şey dinlemez.

Missouri'de vâki' Saint Louis şehrinde bir Osmanlı köyü vardır. Saint Louis "St Luis Missouri" ve "East St Louis Illinois" nâmıyla iki kisma ayrılr; bunlar arasından bir büyük nehir geçer. Nasıl ki Budapeşte şehrini Buda ve Peşte kisimlarına Tuna Nehri'nin ayırdığı gibi. Şehrin bir tarafından, öbür tarafına geçmek için aradaki köprüye 50 para vermek lâzımdır.

Şimdi yukarıda söylediğimiz bu iki kasabadan mürekkep şehrin her birisi bir hükûmete aittir. Biri Missouri hükümetine ait ki buranın kavânîn ve nizâmâti gayet sıkı olduğundan pazar günleri bütün eğlence yerleri, birahâneler, meyhâneler, her yeri kapalıdır. Diğer İlinois hükümetine tâbidir ki pazar ve tatil günleri ahâli bu tarafa geçerler. İlinois hükümeti Amerika'nın en serbest kânûnlu bir hükümeti olduğundan tiyatro, birahâneler, eğlence mahalleri hep açıktır. Şu hâl ile bir taraf tipki bir İngiltere şehrine, diğer bir Fransız şehrine benzemektedir.

İşte East Saint Louis'un kenarında Kansas Avenue "Kansas aw" caddesinde âdetâ bir Osmanlı köyü vardır. Burada yalnız altı yüz Osmanlı hânesi mevcuddur. Bu Osmanlıların kism-ı a'zamını Kığlı Kürdler ile Ermeniler teşkil eder. Saint Louis'e giden her kimse bir polise Türk mahallesi diye sorsa gösterebilir, bu sokakta Kürtler'in mikdari 600 kadardır. Ermeniler'in miktarı ma'lûm değilse de her halde Kürtler'den azdır. Ermeni ve Kürtler hepsi bir köylü, hemşehrî olduklarından kardeş gibi pekiyi geçirirler. Buların yine kendilerinden kahvehâneleri, perûkârları, bakkalları var. Pek iyi yaşarlar.

Bu Kürtler kışın fabrikalarda, yazın da şimendöfer yollarında çalışırlar. Kürtler çalışkan ve her işe elverişli olduklarından fabrikatörler kendilerini pek ziyyâde severler. Kürtler içinde ustabaşı olanlar da vardır; on beş, yirmi dolar haftalık almaktadırlar. Götürü iş de yaparlar. İki sene evvelki buhârân-ı mâlî ve iktisâdî esnâsında fabrikalar ta'tîl-i eşgâl yaptığı zaman Amerikalılar bu çalışkan dindâşlarını pek ziyyâde sevdiklerinden onlara bakmışlar ve ma'setlerini te'mîn etmişlerdir.

Bu altı yüz Kurt, İslâmîyet'in emrettiği bir ittihâd-ı kavî ile kardeş gibi yaşarlar. İşret etmek, sarhoş olmak, kavga ve münâzaa, aleyte bulunmak gibi harekâti salâbet-i dîniyyeleri iktizâsi olarak irtikâb etmediklerinden kendilerini fabrika sahiplerine pek sevdirmektedirler. Kığlı Kürtleri Amerika'ya ancak dört seneden beri gelmeye başlamışlardır. Bu gidişle az zamanda Saint Louis'te gayet büyük bir İslâm müstemlekesi yapacağımız demektir.

Şimdiye kadar bu İslâmlardan sekiz kişi hastalanarak veya kazâya uğrayarak vefât eylemiştir. Geçen sene aralarında bir meblağ-ı mühim toplayarak kasaba mezarlığının bir cihetinde 500 dolara bir mezarlık alıp epey masrafla etrafına gayet güzel bir demir parmaklık yaptırmışlardır. Şimdi cenazelerini buraya defnetmektedirler. Geçen yaz vefât eden bir hemşehrilerini toplanmakta olan paralarıyla âdâb-ı İslâmiyye üzerine defnetmişlerdi. Birkac yüz müslüman araba kiralayarak ve başlarında fes olduğu halde mezarlıklarına gitmişlerdir.

Fabrika içinde namazını kılan pek çok Kürt vardır. Bunalın dînîne sadâkatını ve vezâif-i dîniyyesine hürmetini gösteren fabrika sahipleri müslümanları takdîr ve teşvik ediyorlar. İstihbâr eyledigime göre geçen Kurbân Bayramı'nda fabrikatörler arzu edenlere üç gün izin vermiştir. Bu mübârek günde yine aralarında para toplayarak sekiz koyun, beş tane de inek satın alıp kestiler; büyük bir dâirede namaz kılıp bayramın ilk gününü ellerinde Osmanlı ve Amerikan bayrakları olduğu halde icrâ-yı şâdmânî eylemişlerdir. Bu esnâda da tabîidir ki başlarında fes var idi.

Bu Kiğılı hemşehriler şâyân-ı tebrik ve tebâcildir; diğer hemşehrilerimize de nûmûne olmaya şâyândır. Providence ve Worcester şehirlerinde külliyyetle bulunan Harputlu müslümanlar pek geri kalmışlardır. Burlar vezâif-i dîniyyelerini [66] pekiyi tanmış olsaları ittihâd ederler, yekdiğerine yardım ederlerdi. Halbuki Harputlular birisi diğerinden fazla kazansa kıskanmakta ve kazanmasına, elinden gelir ise, mâni olmaktadır. Bu tabîi kavânîn-ı İslâmiyye'ye münâfîdir.

İşte birkaç sene evvel büyük bir sergisi ile iştihâr eden bu Amerika şehrinde (Saint Louis) el-ân bu kadar Osmanlı müslüman bir hayatı nâmuskârâne ve dindârâne ile yaşamaktadır.

Amerika'da İslâmiyet'e dâir görülen ve işitilen ve el-ân mahallince devam etmekte olan pek çok ahvâl-i mühimme vardır, ki bunlardan her müslüman bir hisse-i menfaat alabilir. Diğer mektup ve makâlelerim ile dindaşlarımı, Amerika'daki dindaşlarının ahvâlinden haberdâr edebilir isem kendimi bahtiyâr addederim.

Alasonya İ'dâdîsi Müdürü

Edhem Nejad

Konferans AHVÂL-Î ÂLEM-Î İSLÂM HAKKINDA

Geçen hafta salı günü akşamı Direklerası'nda Dârû't-Temsîl-i Osmâniyye'de seyyâh-ı şehir Abdürreşîd İbrahim ve Japonyali Hacı Ömer (Yamaoka) Efendiler şerefine, Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyeti'nin delâlet-i milliyet-perverânesiyle şark müslümanlarının ahvâli hakkında mühim bir konferans verildi. Vakt-i muayyenden bir saat evvel bütün localar vesâir oturulacak, ayakta durulabilecek mahaller hîcâhîc dolmuştu. Daha saat ikide kapıların kapanmasına mecburiyet hâsil olarak birçok zevât çâresiz me'yûsen döndüler. Abdürreşîd İbrahim ve Hacı Ömer (Yamaoka) Efendiler vesâir İrâd-ı nutk edecek zevât-ı âliyye ikiden bir çeyrek evvel gelerek ikiyi beş gece perde açılmıştır. Sahnelerin suflöre mahsûs mahalline mevzû ve yeşil çuha ile mestûr masanın önünde kâimen Defter-i Hâkânî Nâzırı Mahmûd Es'ad Efendi ve sahnede İdâd olunan mahallin mevkî'i şerefinde Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Birinci Reis Vekili Mustafa Âsim Efendi hazretleri ve âlem-i İslâm'ın büyük mütefakkiri fâzıl-ı muhterem Abdürreşîd Efendi hazretleri ve Japonyali azîz misâfirimiz Ömer (Yamaoka) Efendi hazretleri kâiden görülüyorlar idi. Ömer Efendi hazretlerine iktisâ eyledikleri sevimli Japon libâs-ı millîsi ile başlarındaki zarîf İslâm imâmesi pek ziyâde yaraşmış mehîb, muvakkar; asıl bir sîmâ-yı İslâm huzzârın uyûn-ı mehfaretinde tecelli eylemiştir. Mahmûd Es'ad Efendi hâzırûna selâm vererek Abdürreşîd İbrahim Efendi'nin tercüme-i hâline dâir aynen nutk-ı âtiyi irâd ile resm-i takdîmi icrâ buyurdular. Bunu müteâkib Abdürreşîd İbrahim Efendi, hayatını, bütün ictihâdâtını intibâh-ı İslâm'a hasreden o dâhî-i şehîr alkışlarla karşılanarak, bî-nihâye alkışlar içerisinde nutuklarını ikmâl etmiş ve Ömer Efendiyi hâzırûna takdim ederek yine sürekli ve şiddetli alkışlarla perde inmiştir. Bir çeyrek istirâhati müteâkib perde tekrar açılmış muhterem misafirimiz Haci Ömer (Yamaoka) Efendi Rusça İrâd-ı nutka başlayarak hâzırûn meyânında Rusça'ya vâkif birçok Rusyalı İslâm talebesi de bulunduğuandan alkışlarına bütün huzzâr iştirâk eylemiştir. Alkış tûfâni içinde Ömer Efendi'nin irâd eylemeye olduğu nutku Mekteb-i Hukûk muallimlerinden Mustafa Zühdü Bey Türkçe olarak zabit ediyor idi. Haci Ömer Efendi'nin ikmâl-i nutkunu müteâkib Zühdü Bey gayet selîs olan tercümelerini bir edâ-yı dil-fîrîb-i hâfiâbâne ile kırâat ve Asya siyâsetine ma'tûf olan mülâhazât ve mütâlaât-ı vâkifâneleriyle şu rûh-nevâz tercümeyi tetvîc eylemişlerdir. Takdirler ve alkışlarla telakkî olunan bu parlak nutku müteâkib Mustafa Âsim Efendi hazretleri pek çok hakâyık-ı felsefiyyeye mübtенî nutk-ı fâzılâneleriyle bütün sâmiîni müstefid ederek ittihâd-ı İslâm fikri saâdet-i umûmiyye-i beşeriyyeyi müstelzim bir fikri-i insânî olması haysiyetiyle Avrupa'nın telaşına mahal olmadığını beyânât-ı âliyye ile tafsîl ve izâh buyurarak sâmiîn-î kirâmi pür-zevk u neşât eylemişlerdir.

Hatîrâti ebediyyen hâfiza-pîrâ-yı ehl-i îmân olan bu mübârek geceye ait içtimâ' şu sûretle miskiyyü'l-hitâm olmuş ve huzzâr büyük bir hazz-ı vicdânî ile saat altıda dağılmıştır.

MAHMÛD ES'AD EFENDÎ'NİN NUTKU

Muhterem efendilerim, bu akşam size muhterem bir arkadaşıımızı, muhterem bir kardeşimizi takdim ile kesb-i fahr ediyorum. Bu zât Sibiryalı Abdürreşîd İbrahim Efendi hazretleridir. Fakat bu kadar söylemekle zâtını size irâe edecek olursam bir şey öğrenmiş olmayacaksınız. Zîrâ yalnız şahsını görmüş, ismini işitmış olacaksınız. Kim olduğunu anlatmak için ma'nevîyatından, hayatından, ruhundan bahsetmek lazımdır. Binâenaleyh ben de bildiğim kadar, dilimin döndüğü derece kim olduğunu size izâh edeceğim.

Bu zât Sibirya kitasında “Tara” beldesindendir. Bundan elli, altmış sene evveline ircâ-i nazar edersek böyle bir zâtın dünyaya gelmiş olduğunu görürüz.

Evvélâ kendi memleketinde tâhsîl-i ilm ediyor. Bittabi' onun gayreti bununla kani olmuyor. Ulûm-i şer'iyye tâhsili için hitta-i Hicâziyye'ye gidiyor.

İlm-i tefsîr, hadîs vesâir ulum-i şer'iyyeyi tâhsil ediyor. Ondan sonra İstanbul'a geliyor. Burada fâzil bir zâtten ikmâl-i tâhsîl ediyor.

Sonra memleketine avdet ederek tedrisâtlâ meşgul oluyor. Bir müddet meşguliyetten sonra Orenburg Cemî'yyet-i İslamiyye'sine a'zâ oluyor. Sonra bir müddet de iftâ vazife-style iştigal eder.

Lâkin her nedense kendisinin orada bekası muvâfik-i maslahat olmadığını anladığından, yani memleketin o vakitti ahvâl-i siyâsiyesi devâm-i ikâmetine müsâid olmadıgından İstanbul'a geliyor. Çünkü burası makarrı hilâfet-i ulemâdır [uzmâdır?], dârû'l-emân-ı ehl-i İslâm'dır. Fakat aradan vakit geçmiş. O vakitten beri ahvâl tebeddül etmiş, eski çamlar bardak olmuş.

Hükümet Bâb-ı Âlî'den mâbeyne intikâl etmiş, desem maksadımı izâh etmiş olamam. Çünkü yine bir hükümet vardır zannolunur. Diyebilirm ki hükümdârı bir eşkiyâ çetesisi almış, dağa kaldırılmış, her türlü makâsidını ifâ ettiriyor. İşte memleket böyle bir halde.

[67] Bir müddet burada kûşe-nişîn-i inzivâ olduktan sonra Çolpan* nâmiyla bir risâle neşrediyor, hâfi bir sûrette tab' ettiriyor, hemen bir gecede buradan aşırılıyor.

Sonra kendisi ahvâli müsâid görerek Rusya'ya avdet ile Petersburg'ta neşriyâta mübâşeret ediyor.

Evvélâ Mir'ât nâmında bir gazete neşretmiştir. Bununla Rusya'da bulunan din kardeşlerimizi ikaz edecek neşriyâta bulunmuştur.

Lâkin bir müddet sonra bu neşriyâta devam edemeyeceğini anladığı için çâresiz İstanbul'a avdet ediyor. İşte müläkatımız o zaman vuku' bulmuştur. Herkes gölgesinden korktuğu zamanlar gündüz görüşmemiyorduk; muzlim geceerde, görünmez yerlerde dertleşir idik. Gerek burada ve gerek memâlik-i sâiredeki ihvân-ı dînimizin ahvâli hakkında teâti-i efkâr ediyor idik. Bittabi' bu ahvâlin neticesi ne olacağını düşündüğümüz zaman bir lütf-i sübâhânî yetişmez ise bir çare-i necât göremiyor idik. Kim bilir idi ki bir gün Mançuri'de bir muhârebe zuhûra gelecek ve o muhârebe netâyi-cinden olmak üzere Rusya'da nûr-ı hürriyyet lemeân edecek.. Kim bilir idi ki bir gün Osmanlı akvâm-ı muhtelifesi, Osmanlı hamiyeti galeyâna gelecek o Yıldız çetesini tarûmâr edecek ve o hükümdârı yani o reis-i eşkiyâyi kendi çetesileyle bil-külliyye oradan kaldıracak. (Alışıklar)

Gerçi ben bil-külliye kat'-i ümîd etmiş değil idim. Bilirdim ki bu zulüm, bu istibdad devam edemez. Bu kadar milyonlarca halk elbet bir gün kükreyecekti. Lâkin başka bir şeyden korkardım: Benim ömrüm kâfi olmayacak. Zîrâ o şahs-ı zâlimin mezâlime mukâvemeti ziyâde idi.

Bir müddet Abdürreşîd Efendi gaib oldu. Suâl ediyo-rum: Reşîd Efendi ne oldu? Bilen yok. Meğer Yıldız hükü-mi meş'ûmesinin şâmetine o da uğramış. Ne münâsebet vardır? derseniz. Çünkü bir memlekette o zulmü, istibdadı idâme için orada iki şart lâzımdır:

- 1) Ahâlîyi cahil bırakmak.
- 2) Beynlerinde tefrika çıkarmak.

İşte hükümetimiz de böyle yapıyordu. Cehli ta'mîm ile firak-ı muhtelife beynine tefrika ilkâ ediyordu.

Ne kadar fikri münevver, zeki adamlar görürse bir süreyle vücûdunu kaldırırırdı. Halbuki hükümet-i sâbiķa böyle yapmakla kendi makâsidına hizmet etmiyordu. Bilakis daha ziyâde hakikatın meydana çıkışmasına vasita hazırlıyordu.

Çünkü nefy diye taşraya gönderdiği efkâr-ı âliyye as-hâbı, erbâb-ı hamîyyet taşradaki din kardeşlerimizi, akvâm-ı Osmâniyye'yi ikaz ettiler. Bu vechile kavâid-i âliyye-i İslâmiyye ve medeniyye her tarafta ahâlî beyninde şâyi oldu. Onun üzerine galeyân-ı umûmî husûle geldi.

Halbuki Abdürreşîd Efendiye karşı hükümet bunu yapamadı. Onu izâleye muktedir değildi. Fakat çâresini buldu: Kendi hükümetine teslim etti. Ve dedi ki: Bu, burada birtâkim efkâr neşrediyor. Bunlar ne sizin için iyi, ne bizim için. Binâenaleyh bu adamın vücûdunu kaldırırı.

Filhakika Odesa'ya gönderildi. Divâن-ı Harb-i Örfî'ye teslim olundu.

Nasıl kurtuldu? Mucerred Cenâb-ı Hakk'ın bir hikmeti ile. Bu kadar söyleyebilirim.

Ondan sonra Rusya'da meşrûtiyet devri geldi. Abdürreşîd Efendi Petersburg'a gelerek neşriyâta başladı. Birisi Türkçe Ülfet, diğerî Arapça Tilmîz nâmlarında iki gazete neşretti. İslminden de anlaşılıyor ki ülfetten maksad te'lîf-i kulûb-ı ehl-i İslâm, yani cümleyi kelime-i vâhideye da'vet ile îşşâdâttâ bulunmak. O, te'lîf-i kulûb ki ^۱(الله بِغَمْتَ عَلَيْكُمْ) âyetinde de beyân buyurulduğu vechile ehl-i İslâm hakkında en büyük bir ni'met-i sübâhânî olduğu halde maalesef çok vakitler mevcûd olmamış, icrâ edilmemişti. Kulûb-ı ehl-i İslâm cihet-i câmia-i İslâmiyye ile müştemil oldukları gibi eğer müttehiden hareket etselerdi, âlem-i İslâm daha çok muvaffakiyâta nâîl olurdu. Buraları nazara alındığı için birçok felâketler husûle geldi.

İşte Abdürreşîd Efendi bu maksadı te'mîn için o resâili neşretti. Mesâîsi yalnız kavîde kalmadı, fiilen de çalıştı.

Bilirsiniz ki ehl-i İslâm beyninde iki büyük firma var: Biri sünñîler, diğerî şîilerdir. Bunların ihtilâf üzere bulunmaları en ziyâde Rusya'daki ehl-i İslâm için zararlıdır. İşte Reşîd Efendi bunları ittihâda da'vet etti, sonra bir cem'iyet teşkil eyledi. Nerede bunları toplayabildi? Çünkü nerede toplasa ta'kîb edilecek. Onun için büyük bir vapur istîfâ etti. Orada, su üzerinde bir cem'iyet teşkil eyledi. Abdürreşîd Efendi'nin bir maksad-ı siyâsi yoktu. Onun için bu hareketi hükümet aleyhinde değildi. Maksadı gayet meşrû'du: müslümanları okuyup yazdırma, tenvîr etmek. Elbet ahâlînin böyle mütefekkir olması hükümet için nâfi'dir. Lâkin ashâb-ı ağrâz başka türlü gösterdiler.

* "Sabah Yıldızı" demektir.

¹ Ali İmrân, 3/103; Mâide, 5/7.

Sonra hürriyet eski derecesinde kalmadığından nâçâr Rusya'yi terk etti. Fakat bu defa başka bir ciheti ihtiyâr eyledi: Şark ciheti. Bizim yekdiğerimizin ahvâline vâkif olmak için birtakım müessesât-i mukaddese-i dîniyye var, fakat zannetmem ki onlardan bi-hakkin istifade edelim. Bir kere günde beş defa mesâcid-i şerifede bulunup îfâ-yı farîza-i salâttan sonra müslümanlar yekdiğerinin ahvâline beş defa muttalî' olmaları lazımdır. Sonra haftada bir defa muhtelif köylerde bulunan ahâlî-i İslâmîyye büyük câmilerde birleşirler. Bundan başka herkes ömründe bir kere -iktidârı varsa- îfâ-yı hac eder. Dünyanın her tarafından ahâlî-i İslâmîyye oraya gelir, birleşirler, yekdiğerinin ahvâline vâkif olmak, bir-birine teâvün ve tenâsur eylemek lazımdır. Fakat bilmiyorum ki tamamen bu makâsid ifâ ediliyor mu?

İşte Abdürreşîd İbrahim Efendi o taraftaki ehl-i İslâm'ın ahvâlini anlamak için aksâ-yı şarka doğru hareket etti. Çünkü Çin ve bilâd-i sâairedeki ehl-i İslâm'ın ahvâline ittilâimiz ecânîbin verdiği ma'lûmat derecesinden fazla değildir. Abdürreşîd Efendi'nin gayreti buna râzı olmadı. Gözüyle görmek istedî. Gitti, tedkik etti. Şimdi bize ber-tâfsîl beyân edecek. Ben de nevbet-i kelâmi kendisine terk ile o zât-ı muhâteremi size takdim ile kesb-i fahr ederim.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ'NİN NUTKU

Abdürreşîd İbrahim Efendi ilerlemeye başladı. Her tarafdan dehşetli alkışlar yağıyordu. Bütün şiddetîyle devam eden bu samimi alkışlardan Reşîd Efendi bir türlü söyle başlayamıyordu.

Nâfiż bir nazar, beşş bir sîmâ, şefkat ve hürmet ifâza eder bir vaziyet-i mütevâziâne ile mevkî'-i hitâbette alkışların devre-i sükûnuna intîzâr ediyor idi. Az sonra bu büyük İslâm mütefekkirinin huzzâra ilk hitâbı işitti:

– Esselâmü aleyküm!..

Abdürreşîd Efendi bu kelime-i mübâreke-i İslâmîyye'yi fâtiha-i makâl ittihâz etti. Huzzâr tarafından da "ve aleykümüs-selâm" diye mukâbele olundu. Bunu müteâkib Reşîd Efendi bir i'tizârda bulundu:

"Biz an-aslı Tatar olduğumuzdan... Vâkia Türk, Tatar diye ayıracak bir şey yoktur; lâkin son vakitlerde Türkiye'de edebiyâtın terakkisi ve birçok kitapların intîşâri sebebiyle buradaki lisan hayli nezaket kesbetmiştir, bizim Tatarların lisânı ise henüz terakkiye başlamış bulunuyor... Binâenaleh ifâdâtimda ihtimal ki kusur olur. Bu cihetle avfinizi temennî ederim."

Sâmiîn-i kirâm tarafından "Estâğfirullâh" nidâlarıyla sa-mîm-i kalbden yükselen ta'zîm ve ihtiâr hissiyâtı izhâr edildi. Bunun üzerine Abdürreşîd Efendi hazretleri beyânât-ı âliyyelerine şu süretle devam ettiler:

"Bendeniz birçok vakitten beri İslâmların ittihâdi, terrâkî ve teâlîsi [68] efkârında bulunuyorsam bu, bir sevk-i tabî' iledir. Çünkü her gün her dakika gözümüzün önünde görülmekte olan zillet-i ehl-i İslâm bizi o yola sevk edeceğî tabî' idi. Başka esbâbı beyâna hâcet görmem. Üstâd-ı fâzîl ce-

nâbları bu babda kısmen izâhâttâ bulundular. Ben şu son seyahate teşebbüs ettiğimin esbâbından birini, burada bulunan hâzırın-i kirâma maksadımı anlatabilmek için pek lü-zumlu ve mühim gördüğüm bir noktasını beyân etmek istermi.

İnkılâb zuhûra geldikten sonra ben Rusya'da bulunduğum zaman Ruslar'ın müslümanlara karşı en adüvv bir gazetesini mütâlaa etmek âdetim idi. Bunun *Novoye Vremya* gazetesi olduğunu söylemeye hâcet yoktur. İşte bir gün o gazetede garb hükümdârlarının Reval beldesinde ictimâ e-deceklerini okuduktan sonra bunun zîmnindaki makâsîd-i hafiyeden ve bundan tevellüd edecek netâyic-i vahîmeden bana bir telaş, bir korku geldi. Acaba yine "Şark Mes'elesi" dedikleri o mes'ele-i mühlîke mi ortaya çıkacak? Bu ihtimalin bana irâs ettiği heyecan, beni şarka doğru sevk etti. Ben bu mühlikeden şarkta bir çare-i necât ümidi ediyordum.

Asıl maksadım bu ise de murûr-i zamanla o korkulara şimdilik mahal kalmadığı, o teşebbüslerin yakın vakitte olmayacağı anlaşıldıgından ben maksadımı değiştirdim, oradaki müslüman kardeşlerimin ahvâline ittilâi kendime makâsad ittihâz ettim.

Biz eskiden birçok resâil okumuştuk ki Mançuri'de şu kadar müslüman var, Çin'de şu kadar müslüman var... Rus matbûâtında ara sıra böyle bazı fıkralar göründük. Fakat oralara gidip de hakikat-i hâle kesb-i vukûf edince gördüm ki gerek müslümanlar, gerek akvâm-ı sâirenin ahvâline dâir yazılan o ma'lûmat ile hakikat arasında hiçbir münâsebet yok, belki bilakis büyük bir mübâyenet var. Onun için dedim ki bu taraflara gelmişken bari bunları da iyi bir tedkîk ve tetebbu edeyim, bunlarla bir muârefe hâsil edeyim. Belki âkîbet-i umûr, umûmiyetle müslümanların yekdiğeriyle tanışmasına vesile olur... Bu ümidi ile tetebbua başladım.

İlk gittiğim yer Sibirya'dır ki oranın ahvâline dâir bir şeyler söylemeyeceğim. Çünkü oldukça ma'lûmunuzdur. Sibirya'dan gelen giden çok bulunur. Onun için ekser zevât oranın ahvâline muttalî'dir. Binâenaleh size Mançurya'daki ehl-i İslâm'ın ahvâline dâir bazı ma'lûmat vermek istiyorum.

Mançurya'daki müslümanlar ekseriyetle Çin müslümanlardır. Tatarlar da varsa da onlar azdır.

Çin kit'asında bulunan akvâm-ı Çinîyyeye umûmiyetle biz Çin nazarıyla bakıyorsak da onlar kendilerini birkaç kisma taksim etmişler. Orada yalnız lisan esâsen bir olduğu halde 24 sûrete inküsâm etmiştir.

Bu Mançurya kavmine hâriçten atf-ı nazar edecek olursak Çin diye telakkî eder iese de Çin içerisinde öyle kavimler vardır ki bunlardan büsbütün farklıdır. Bunların Çinlilerle alâkaları, Çin hükümdârânının Mançuri sülâlesinden olmaları münâsebetiyle Çin'e teallukları daha ziyâdedir. Ve bu sebeple dâhilî Çin ile dâimî münâsebetleri varmış. Diğer cihetten Rusya'nın Kalmuk Tatarlarıyla da münâsebetleri varmış. Bu cihetle Mançuri müslümanları iki kavmin ihtilâtından hâsil melez bir kavim oluyor. Ve lisânları da karışık. Bundan dolayı, acaba iki kavim mi? diye ta'mîk-i tedkîkâta koyulursak neticede bir kabile oldukları tezâhür eder. İçlerinde Mecûsî de var. Müslüman da var. Müslümanları umû-

miyetle cahil. Vâkia herhangi karyeye gidecek olursan bir câmi, bir medrese, üç dört de sarıklı görüşsün. Fakat işte bu kadar, İslâmiyet de bu, âsâr-ı İslâmiyet de bu, hayatı İslâmiyye de bu. Diğerlerinde yalnız isim kalmış. Bu isim de Abdurrahmân gibi, Abdullah gibi bir isim değil, Çin lisanında bir isim. Maamâfih kendileri tefrik ediyorlar.

Bunların âdât ve ahlâkı Çin mecûsielerinden hiçbir vechile farklı değildir. Yalnız Çin ahlâısında sakal bulunmaz, onlar umûmiyetle kösedirler. Bazlarında nadiren sakal zuhûr ederse de keserler. Bunlarda ise tek tük sakallılar bulunur. Bundan ma'lûm olur ki müslümandır. Eğer hiç sakal da yok ise ne olduğu belli olmaz. Saçlarını bırakmışlar, tırnaklarını uzatmışlar. Pislik, murdârlık içerisinde. Bütün ahvâlı mecûsielerden hiç ayrılmaz. Yalnız "müslümanım" der, o kadar. Müslümanlık nedir, hiç haberi yok. Câmi yanındaki o birkaç sarıklının İslâmiyet nâmına kalbinde ne varsa işte o kadar. Bunların da sarıklarından başka bir şeyleri olmadığı gibi, erkân-ı dinden de hiç haberleri yok. Bununla beraber bu sarıkları da yalnız câmie gittikleri zaman giyerler.

Bu kadar cehâletle beraber şimdiye kadar İslâmiyet'i a-caba ne sûretle muhâfaza etmişler? diye soracak olursanız, derim ki: Bunlarda İslâmiyet'in bekası hakikaten taaccüb olunur bir şeydir. Kendi iddiâlarına bakılırsa ibtidâ-ı İslâm'da bütün Çin ülkesinde; Çin'de Mançuri'de, cenûbi Çin'de... kâmilen İslâmiyet intîşâr etmiş. Ashâb-ı kirâm tâ oralara kadar gelmişler. Tarihlerinde de böyle yazılmıştır. Hatta Sa'd bin Ebî Vakkas'ın oraya gittiğini muhakkak i'tikâd ediyorlar. Her ne kadar nefsü'l-emre mutâbık değilse de, bir müslüman aile var ki hâlâ "Vakkâsiye" nâmiyla yâd olunur.

Bu Mançurya'da olan müslümanlar arasında o zaman İslâmiyet var imiş. Fakat o da'vâ nazar-ı i'tibâra alınmamış. Bunların tarihini anlamak üzere ben ellerinde olan kitapları tetebeu ettim. Bizim burada meşhur addettiğimiz kütüb-i fikhiyye, gerek mantika, gerek kelâma dâir her ne kadar kitap varsa kâffesini kendi lisanlarına tercüme etmişler. Fazla olarak "Dusûki" de tercüme olunmuş. Bunu hiçbir memlekette göremezsiniz. Demek ki bu kitapları Arap lisanından kendi lisanlarına tercüme edecek adamlar bir vakit varmış. O halde bugünkü hâle nasıl gelmişler? Altı milyon ahlâ-i İslâmiyye arasında bugün süre-i Fâtiha'yı doğru okuyacak adam bulunmuyor. (Âsâr-ı teessür). Bu, pek ziyâde şâyân-ı teessüf bir hâldir. Fakat sebepsiz değildir. Bu hâle niçin geldiler, bunu burada şerh edecek olsam pek uzun izâhât vermek lâzım gelecek. Binâenaleyh kısaca diyeceğim ki: Bu hâle gelmelerine ulemâ sebep olmuştur.

Bendeniz Mançuri'de birkaç vilâyet dolaştıktan sonra hatırıma Japonya geldi. Tâ buralara kadar gelmiş iken sıyt u şöhretleri bütün cihâni tutan bu zeki kavmi de, bunların memleketterini de bir göreyim, dedim. İşte öyle yalnız bir görmek maksadıyla Japonya'ya çıkışverdim. Tabii o kadar uzun bir mesafeye seyahati ihtiyar etmiş bir adamın cebinde birçok rubleler bulunması lâzım iken ben ehl ü iyâlimden ayrıldığım zaman 150 kuruş param vardı. (Mustafa Âsim efendi: Şâyân-ı tebrîk bir mücâhede.) Maamâfih asla fûtûr

getirmeyerek ve kat'â âsâr-ı zillet göstermeyerek (şiddetli alkışlar) evet kibârâne değil, fakat mütezellilâne de değil, tâ Japonya'ya kadar vâsil olduk. (Alkışlar) Bunları hep bir şeref-i İslâm, bir muvaffakiyyet-i Rahmân addediyorum. Yoksa benim gibi adamların işi değil.

Evvvel-be-evvel Mançuri'den Japonya'ya atladığım zaman ilk çıktığım bir köy, bir limandır: "Surigao" limanı. Ufak bir köy. Mevsim kış idi. Vapurumuz buzları kırarak oraya vâsil oldu. Karaya çıkar çıkmaz ilk nazarıma tesâdüf eden şey beni dûçâr-ı hayret eyledi: Büyük bir top. Baktım, Rus topu. Yanına gittim, markasını okudum, Petersburg'ta imâl olunmuş. Daha ziyâde tedâkik edince anladım ki Port Arthur muhârebesinde Ruslardan ittinâm edilmiş ve mahsûs buraya koymuşlar, yani ilk memleketterine gelen adamın gözüne sokmuşlar. (Alkışlar)

İskeleye çıkmazdan evvel memâlik-i ecnebiyyeye gittiğim zaman, husûsiyle Türkiye'ye geldiğim zaman çektiğim ezîyetler hatırlıma gelmiştir: Acaba burada da bu sıkıntılara dûçâr olacak mıyız? Yine birçok polislerin, kolcuların, güm-rükülerin haysiyet-şiken tahakkümleriyle ezilecek miyiz? Bunların lisânlarını da bilmiyorum. Nasıl dert anlatacağız, kim bilir ne ezîyetler, ne izâclar göreceğiz, diye düşünüyordum. Fakat lehü'l-hamd hiç sıkıntı çekmedik. İskeleye çıkar çıkmaz vâkia bir suâle hedef olduk. Fakat bunun sâlihi bir çocuktu. Yanıma geldi.

– Nereye gidiyorsunuz? dedi. Eğer ileri gideceksiniz, buyurunuz tren hazırda...

[69] Baktım, düşündüm, küçük bir köy. Toptan başka görülecek bir şey yok. Onu da gördük. Gitmeye karar verdim. Yokohama'ya gitceğim dedim. O çocuk eşyalarımı aldı, bir arabaya koydu, "Sen de bin" dedi. Biz de bindik. 15 dakika zârfında istasyona geldik. Geldik ama ne yapacağımı bilmiyorum. Lisanlarına vâkif değilim. Yokohama için bilet almak üzere çocuğa para verdim. O biletini aldı, kalan parayı getirdi, bizi trene bindirdi. Bu hizmetlere mü-kâbil ben de çocuğa 25 kapık verdim, yani üç kuruş kadar bir para. Çocuk baktı. Parayı çok gördü. Ne dersiniz, altmış parasını iâde etmedi mi? Yarısı bana kâfidir, dedi. Şaştım. Bizim Rusya'da öyle hammallar değil, me'mûrlar bile elle-rine geçen parayı iâde etmez. (Handeler)

Sonra trene bindik. –İhtimal ki bunlarda sizce mûcib-i garâbet bir şey yoktur. Fakat ben kendime garip görünen şeyler size arz etmek istiyorum. Siz de artık mûcib-i istifâde gördüğünüz cihetleri alırsınız— Vagona girince Rusya'daki gidişle gideceğimi zannettim. Evvelâ mefrûşât dikkatimi celbetti. Osmanlı evlerinde olduğu gibi dâiren-mâdâr etrafı sedirler konulmuş. Ortasından bir yol var. Bizim "et-tahiyyat"ta oturduğumuz gibi oturuyorlar. Biz de o sedire çıkararak et-tahiyyatı okumaya başladık. (Tebessümler) Öyle oturmak onların âdetinden imiş. Nezâketleri beni hayrân eyledi. El-biselerim eski püskü olduğu, bundan kat'ı nazar serde ec-nebîlik bulunduğu halde hiçbirisi gözünü kaldırap bakmadı. Herkes kemâl-i vakâr u edeble oturmuş, mütâlaa ile meşgul. Orası bir wagon değil, bir kırâathâne. İşte böyle kırâathâne içerisinde 14 saat sonra Yokohama'ya vardık.

Lisan bilmediğimiz cihetle müşkilâta dûçâr olmak lâzım iken olmadı. Her şeyi öyle kolay yapmışlar ki lisana hâcet yok. Bütün o intizâm ve ciddiyet dilsiz adama yol gösterir gibi rehberlik ediyor.

Yokohama'ya gece yarısı geldik. Yine limandaki gibi iki tekerlekli bir arabaya bindik. Gideceğimiz yer bir büyük sahil mesafe. Bir adamın çekmekte olduğu araba bana da eşyaya da kâfi geldi. Eşyanın da ne kadar olduğunu bundan anlarsınız! Buna mukâbil aldığı para beş kuruştur.

Japonların bu istikâmet ve insafı şâyan-ı hayrettir. "Bu ecnebîdir, buranın kâidesini bilmiyor, bir parça fazla para koparalım..." demiyorlar. Kâideten ne vaz' olunmuş ise o kadar. (Bir ses: Yaşasın muhibb-i insâniyet Japonlar... Alkışalar.)

Bu süretle Yokohama beldesinde on beş, yirmi gün kadar kimse ile muârefe peydâ edemedim. Çünkü lisan yok ki konuşup anlaşıyım. Bir kitap mağazasına gittim, tercüme kitapları aldım, yirmi gün kadar çalıştım. Şöyleden böyle bir şeyler öğrendik. Öteberi muârefeye başladık. İlk muârefe gazetecilerle oldu.

Orada mesur iki tane gazete var: Birisi Kokomin Shimbun diğeri Hoti Shimbun* "shimbun" demek gazete demektir. Elektrik gibi, telefon gibi ne kadar yeni şeyler öğrenmişler, işitmişlerse cümlesine birer isim komuşlar. Gazeteye de "shimbun" demişler. Her şeyde bu usûlü ta'kib etmişler. Öyle gazete diye lisânlarına ecnebî kelimeyi aynen almamışlar.

Fakat gazeteleri, başka memleketlere nisbetle, farklıdır. Büyükleri o kadar büyük değil. Fakat kit'âları küçük olma-la beraber altı, yedi yaprak oluyor. Kiyemetleri de gayet ucuздur. Hoti Shimbun yevmî iki defa neşrolunduğu halde aylığı iki kuruştur. Orada abone mâhiyedir. Bizdeki gibi se-nelik, altı aylık değildir. Bu gazetenin üç yüz bin müsterisi vardır. Çıkınca postayı beklemeye vakti yok, kendine mahsûs 24 otomobil vardır, otomobiller hemen dağıtmaya çıkarlar. Avdet edince akşam nûşası da çıkmış bulunur.

Milletin ne kadar terakki etmiş olduğuna bu büyük bir delildir. Novoye Vremya bu gün Rusya'nın en büyük ve en mesur gazetesi olduğu halde ancak otuz bin müsterisi var. "Hoti Shimbun"un ise üç yüz bin. Japonların nüfusu 50 milyondur. Rusların ise 150 milyon. Mukayese olununca iki milletin terakkileri beynindeki fark-ı azîm derhal göze çarpar.

Gazetenin çokluğu ve ucuzluğu bütün milletin terakkisine sebeptir. Gazeteleri yalnız satmakla iftihâr etmiyorlar. Asıl maksadları umûmî milletin okumasıdır. Bunun için bir gazete intişâr edince -Bâyezîd gibi, Fâtih gibi, Köprûbaşı gibi- umûmî meydanlarda gazeteleri çerçeveye gererler, fu-karâ-ı milletin meccânen okuması esbâbına tevessül ederler. Maksad, yalnız para kazanalmış değil. Âlem okusun, millet istifâde etsin.

Böyle gazete sahipleriyle muârefe peydâsına sonra onlar da ibtidâ bizim ismimizi gazetelerle neşettiler, mem-

leketlerine birinci defa olarak bir müslüman Tatar geldiğini mübâlağa ile iftihâr ile beyân ettiler:

- Bu kadar paralar sarf ederek Avrupa'da gezdim, do-laştık, böyle iken komşumuz, hem cinsimiz bulunan Tatar kardeşlerimizden ma'lûmatımız olmadığına millet nâmına izhâr-ı teessüf ederiz... diye bar, bar bağırdılar.

O sıralarda hatırlıma geliyordu ki biz Makâm-ı Hilâfet di-ye İstanbul'a geliyorduk.

Gazetelerde milletimizin nâmını söyleyebilmek değil, aman ismimiz gazetelere geçmesin diye kaçındığımız halde buradaki hâle hiçbir ma'nâ veremeyerek tereddütlere düş-müşüm.

Fakat onlar bu kadarla kalmadılar. Böyle bir müslü-manın seyahate çıkabilmesinden bi'l-istîfâde o müslüman ile Japon milleti arasında münâsebât-ı hakîkiyye te'sîsi mü-zâkeresine başlıdilar. "Bu müslümandan acaba ne istifâde ederiz?" diye teâfî-i efkâr mukaddemâtna teşebbüs ettiler. Bunun üzerine kulaktan kulağa bizim ismimiz Japonya'da yayıldı. Orada bir adamı büyük pederi ismiyle yâd ederler ve Tatar'a "Tat Tan" diyorlar. Bizim de büyük peder İbra-him olduğundan "Tat Tan İbrahim" diye hakkımızda birçok makâleler neşettiler.

Bu neşriyat devam ettikçe millet merak ederek görüş-meye şîtab ettiler. Gazeteciler ise beni tedkike o kadar lü-zum gördüler ki ta'kib için arkamdan gezecek adamlar ta'yîn ettiler. Kiminle ne görüşürsem ferdâsı resmim ile bera-ber gazetelerde görüyordum.

Japonlar bu intibâhta o dereceye varmışlar ki bir gün bir köye gidiyordum, köye vâsil olmadan yorularak bir dağ te-peşinde uyumuşum. Ne dersiniz uyuduğum yerde resmimi almamışlar mı!.. Ferdâsı bil-münâsebe gazetelerde gördüm.

İşte hep bunlar o kavmin her şeyde tedkîkâtlarını ne de-recelere kadar götürdüklerine büyük birer delildir. Ne kadar meb'ûsân, ne kadar a'yân-ı memleket varsa cümlesi benimle mülâkata geldiler. (Maatteessüf hatırlıma gelmedi, ilk ziyaret edenlerin yetmiş seksene bâliğ olan kartları yanında ayrıca mahfûzdur. Keşke bu akşam beraber getirseydim).

Şimdi yanıldır kezâlik bu kabîl zevât-ı âliyyenin altı, yedi yüz kadar kartı vardır ki mükemmel bir koleksiyon teşkil eder.

Bunlar Japonların o âleme gelmiş misafirler ile ne kadar münâsebet ve istifâde edebilecekleri husûsundaki gayret-lerini gösterir. Yoksa ben istihâr etmiş bir adam değildim. Tolstoy gibi, İngiltere'nin fulân adamı gibi olsaydım ihtimal ki şöhretim için gelmişlerdir, denebilirdi. İslâm âleminden birinci defa olarak bir müslüman görmüşler. Artık tedkîk et-medik bir nokta bırakmamaya cehd ettiler.

İşte müslümanlar nasıldır diye koşan koşana. Halbuki evvelce güyâ Tedkîk-i Edyân Kongresi teşekkür etmiş de, Mikado da müslüman olmuş... Hazıranda kongre kemâl-i ihtifâl ile açılmış, bilmem ne olmuş, diye Rus gazeteleri mü-bâlağalarla birtakım şeyler yazdılar.

Buradan dahi bir heyetittiğini yazdılar. Mahmûd Es'ad Efendi ile Ahmed [70] Midhat Efendi gönderilmiş; bunu bile yazdılar. Halbuki bu zâtların bir yere gitmediklerini pekâlâ

* Kokomin Shimbun: Millet gazetesi, Hoti Shimbun: Sadâ gazetesi demektir.

bilirsiniz. İşte Mahmûd Es'ad Efendi Cenâbları burada (Arkaya sola meyl ederek) söylesinler, Tokyo'nun neresine gittiler. (Handeler) Ahmed Midhat Efendi de böyle. Fakat nâşirlerin bu gibi esfâkî neşretmekteki maksadları, hüylâları ne idi? Bizim de öyle hüylâlara kapılmamız ne idi? Bunları mülâhaza bizim için ehemmiyeti büyük bir şeydir. Ecnebîler içinde öyle adamlar var ki bizim tabiatımızı kemâliyle anlaşımlar, Binâenaleyh bizi oyuncak hâline getirmiştir. Gazeletlerde bir şey üfürüyorlar. Biz hakikat telakkî ederiz. Bu sene de bir madam Japonya'da köy, köy dolaşan bir mağribî gördüm, diye gazetelere bir fıkra yazmış. Fakat ben altı ay Japonya'da dolaştım, Hacı Ömer Efendi de oranın yerlisidir, ona da sordum, böyle bir mağribîden ne onun haberi var, ne benim, ne de Japon gazeteçilerinin. Bir de Sako Paşa diye bir zât söylenilen. Burada beni ziyaret edenler bid-defâât sordular. O da doğru değil. Vâkıa Pertev Bey nâmında bir zât gelmiş, hatta bir saat bile bırakmış. Saati de gördük. Bu hakikat. Öbürünü görmek için bir çâre bulamadık!.. Anlaşılr ki onun aslı yoktur.

Böyle Japonya'da ne din kongresi olduğu var, ne de İslâmîyet'in bir nâmî okunduğu. İslâmîyet'in Japonya'ya girmemesi için misyonerler ne planlar kurmuşlar, ne paralar sarf etmişler. Hatta bunun için *Muhammed* nâmında bir kitap tertîb etmişler. Üstüne gayet çirkin bir de resim yapmışlar. Ama ne kadar çirkin? (أيْقُحْ مَا يَوْجِدُ فِي الْأَرْضِ) dünyada en çirkin ne varsa ondan da kabîh bir resim uydurmuşlar. Adına da "Mohamed" demişler. Bir elinde kılıç, bir elinde *Kur'an*. Bu kitaptan beş milyon tab ettirerek bütün Japonya'ya bâd-ı hevâ dağıtmışlar. Her köyde birkaç tanesini mutlak görüyordum. Bu kitabı orada bulunması beni pek çok şeylere mecbur etti. Bir köyden bir tanesini aldım. Türkiye'ye geldim. Tercüman vasıtasiyla mefhûmumu anladım. Ben Rusya'da diyânet-i İslâmîyye aleyhinde yazılmış pek çok kitaplar bilirim, hemen yetmiş karîb kitap görmüşümdür. Bunların içerisinde türlü türlü var. Bu babda bu kadar kitap görmüş, okumuş iken yemin ederim ki bu kadar eşna', bu kadar akbeh yazılmış bir kitap görmedim. O kadar bühtân ve iftîrâ etmişler ki insan tasavvur edemiyor. Maksadları İslâmîyet Japonya'ya ayak basmasın.

Fakat Cenâb-ı Hak onların zannettiği gibi değildir. (إِنَّمَا يَدْعُونَ لِيُطْفَوُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتَّمٌ نُورِهِ وَلَنَ كَرَهَ الْكَافِرُونَ¹). Cenâb-ı Hak benim gibi bir âcizi, cebinde beş parası olmayan bir adamı oraya sevk etti. Orada gayet mükemmel bir İslâm cem'iyeti teşkiline muvaffak eyledi. (Alķışlar) Elhamdüllâh hazâ min fadli Rabbî. Hıristiyanlar milyonlar sarf ederekten, bazı eytâmi kandırarakta, toplaya toplaya kırk, elli sene zarfında ancak yirmi, otuz bin kişiyi hıristiyan yapabilmişler. Biz ise lütf-i ilâhî sâyesinde lisan bile bilmediğimiz halde birkaç ay zarfında esaslı bir sûrette bir müessese-i İslâmîyye vücûda getirdik. Ve bugün cem'iyetimizin a'zâsi bütün Japon ekâbiri, bütün Japon hûkemâ ve mütefekkirînidir. (Sürekli alķışlar)

¹ Saff, 61/ 8.

Vâkıa şimdilik orada kurdugumuz İslâm ocağı pek büyük dejildir, fakat esaslıdır, samimidir, hakikidir. Ve kat'iyen emin olunuz ki yine lütf-i sübhânî ile on, on beş sene zarfında İslâmîyet Japonya'da fevkâlâde intîşâr edecektir. Hıristiyanlar daha kırk sene çalışacaklar, yine umduklarını bulamayacaklar.

Biz orada İslâmîyet'i neşr için İslâmîyet söyledi, kabul edelim. Cennete gidelim... diye bir söz söylediğimiz yoktur. Eğer böyle kapıları açsak kimse dönüp yüzümüze bakmadı. Fakat elimizden geldiği derece, lisanımız döndüğü merkebe İslâm'ın muhsenâtından her yerde bahsettik. Ve onlara bil-fîl de göstermeye çalıştık.

Bu, Allah tarafından onlara ihsân olunmuş bir fetânet, bir zekâvet, bir basîret, daha doğrusu bir hidâyet. İslâmîyet'e onları sevk eden Allah'ın lütfundan başka nedir? Akılalarını İslâm'ın muhsenâtını tedâkîle sarf ettiren Allâhu Azîmüssândır.

Böyle birkaç defalar büyük ictimâlar akd ettiler, o ictimâlarda İslâmîyet'ten bahsederek nutuklar söylememizi arzu buyurdular. Hatta bir gece böyle bir yerde ictimâ oldu, iki bin Japon o mecliste bulundu. Öyle bir cem'iyette kendi lisanları bilmemiş halde, üçüncü bir lisan ile tercümanlar vâsitasıyla ifâde-i merâm ettiğimiz halde Allah muvaffak etti, birçok adamlar şeref-i İslâm ile müşerref oldu. (Alķışlar)

Şimdi ittihâd-i İslâm ünvânına karîb bir ünvân ile "Asya-Gi-Kay" nâmındaki cem'iyeti teşkil eyledi. "Asya Kuvve-i Câmiâsî" gibi bir ma'nâyi ifade ediyor. Cem'iyetimiz az vakit içinde işe mübâşeret edip birçok muvaffakîyetler gösterdi. Asıl müessisler altı kişiden ibâret olduğu halde beş on gün içinde en büyük zevât, meb'ûsândan, a'yândan birçokları İslâmîyet'i kabul ettiler, bazıları da şimdilik yalnız mesleğimize muvâfakatle cem'iyetimize kaydolundular. Böyle az zamanda bir hareket görüldü. Bu hareket her ne kadar şimdilik ufak ise de istikbâli parlak olacağı şüphesizdir. Çünkü iş başında adamlar, yani erkân-ı cem'iyetimiz memleketin en büyük a'yânlarıdır. Ez-cümle cem'iyetimizin ma'nen reisi olan bir zât var ki bütün Japonya'nın ser-tâc-ı mefharetidir. İcâb edince onun sözüyle bile harp olunur. Öyle muhterem bir zât kabûl-i İslâmîyet ve kelime-i tevhîd ile müşerref olduğundan istikbâlden pek ümîdvârim yakın zamanda İslâmîyet büyük bir mikyâsta birdenbire intîşâr edecektir. (Alķışlar)

Bunun için iftîhâr lâzım gelmez, yalnız Cenâb-ı Hakk'a şükretmeli. Zîrâ bunlar bizim himmetimizle, beşerin gayre-tiyle deejildir. Bu sırf Allah'ın lütfudur. Bu kadar adamlar milyonlarca para sarf ettikleri halde hâlâ bir şey yapamıyorlar. Yalnız Rusya, Japonya ve aksâ-yi şarkta Ortodoks mezhebinî neşr için senevî beş milyon lira sarf ediyor! Böyle iken 40 senede bari kırk bin hıristiyan yapamışlardır. Hıristiyan olanların çoğu da muhârebeden sonra dönmekeştirler. Para ile satın alınan din işte bu kadar olur. (Tebessümler)

Korkuyorum ki vakitlerinizi zâyi edeceğim. Yoksa seyahatim pek uzundur. Melâl gelmezse biraz ma'lûmat vermek daha istiyorum (E斯塔firullâh).

Bugün makâm-ı Hilâfet'te bir hareket, henüz yürümeye başlayan bir çocuk gibi bir hareket-i terakkî görülmüyor. Japon kardeşlerimiz ise daha kirk sene evvel yürümeye başlamış olduklarından nasıl ayağa kalktığını, nasıl yürüdüğüne dâir bazı ma'lûmat vermek bizim için faydalı olur, zannederim.

Yüzü mütecâviz derebeyler idâresinde olan ve daima yekdiğeriyle muhârebe ve münâzaa ile imrâr-ı vakt eden Japonlar otuz, kırk sene içinde bugün Avrupa'nın hayretini mûcîb olacak bir devlet-i muazzama teşkil eylediler. Bu elbet sebepsiz değildir. Bazıları Mikado hazretlerinin fazl u gayretidir, derler. Diğer bir kısmı da Prens İto'nun himmetidir, derler. Herkes bir şey söylüyor. Avrupalılar hep bunları yazmışlar. Biz de okumuşuz fakat ben oraya vardiktan sonra hakikati bir dereceye kadar anladım. Bir profesör Mishima, 86 yaşında, gittim, bizzat görüşüm. Bundan 54 sene mukaddem ikmâl-i tahsîl ile Avrupa'dan avdet etmiş. Avdetinde cebinde beş parası yok imiş. Otuz sene meccânен müderrislik, muallimlik etmiş. Ve kendisi erkeklerle ta'lîmât ve tedârisâtta bulunduğu gibi zevcesi de kadınları tedâris etmiş fakr u zillet içerisinde, aç çiplak çalışmışlar. Maîset nâmına ufacık bir bahçeleri varmış, şu sahne kadar, belki biraz daha büyük. Oraya patates ekerek ancak küt-i yevmîlerini tediârik edebiliyorlardı. İşte bu sûretle zevcesiyle beraber gece gündüz çalışarak milleti ta'lîm ve tedâris etmişler. O arada birkaç Mishima daha zuhûr etmiş. Japon milletini hâb-ı ce-hâletten uyandırmışlar. Zulmet-i esâretten kurtarmışlar. Hakkat-i halde Mikado'nun da dahli yok değil, var. Fakat umûm Japon milleti bu yola dökülmüşler. Zaten [71] müslümanların bir i'tikâdi vardır: ((إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا هُمْ أَسْبَابُهُ)) (Cenâb-ı Hak bir hayır murad edince esbâbını hazırlar. Bunlara hayır ve lütuf murad buyurmuş, esbâbını hazırlamış.

Japonlar ahlâk cihetiyle daha yetmiş sene mukaddem gayet sâf, afîf, nâmuslu olup son derece sadâkat ve emniyetleriyle müştehirdirler. Bunların tarihleri iki bin seneden bu âna kadar müteselsilen mahfûz. Bu iki bin sene içinde neler olmuşsa bütün sicillerde mukayyed. Kâffesini Japonlara bildirmek için çalışmışlar ve hâlâ da çalışıyorlar. Mümkün mertebe bildirdikten sonra, ahâlî hakikat-i hâli anlar anlamaz bütün faâliyete dökülmüşler. Tüccar her ne kazandıysa millete vermiş, esnaf karnını doyurduğundan fazlasını hâzîneye terk eylemiş. Ulemâsı ne bılırse ortaya koymuş. Böyle kemâl-i faâliyyet ve ciddiyetle çalışıkları zaman ne elbiselerini değiştirmişler, ne ahlâklarını. Bu kadar terakkî etmiş oldukları halde el-ân o ahlâk-ı metîne bâkîdir, mukademâ elbiseleri ne ise hâlâ öyledir. Meb'ûslar Meclis-i Meb'ûsân'a gittikleri zaman bizim giydiğimiz cübbelere, daha doğrusu Şâm hırkasına benzer bir şey vardır, onu alır. Bir de futa gibi bir şey var, onu da beline bağlar. Ayaklarında da takunya olduğu halde Meclis-i Meb'ûsân'a gider. Kapıya gelince takunyaları çıkarır, terliği giyer, içeri girer.

Meclis-i Meb'ûsânları 22 senedir devam ediyor. Acaba nerede? diyeceksiniz. Evet nerede olduğunu işitseniz hayret edersiniz. Bu tiyatro gibi tahtadan yapılmış bir binada. Meclis-i A'yânları da öyle iğreti yapılmış bir bina. Geçen sene

bütçeleri müsâid olduğu cihetle Meclis-i Millî binası için beş milyon yen* tahsîs ettiler. Bundan sonra her ikisi yapılacak. Hâlâ o eski tahtalar içerisinde çalışıyorlar.

Zannederim ki millet böyle çalışırsa terakkî eder. Bizim gibi her şeyi hükümetten beklemezler. Hocaların beklediği mehdî olmazsa bir adam öyle şeyleri yapamaz. Bu millet tab'an terakkîye yüz tutmuş. Ve terakkîye başlayınca başka şeyleri hep unutmuşlardır.

Orada öyle zenginler var ki yalnız mesela bir ipek mağazasında bin adam hizmetçi var. Sonra yine o zâtin bankası var, saîr muâmelâti var; onlar da başka. Böyle zenginler her sene milletin menfaatine birçok müessesât vücûda getirirler. Hastahâneleri yaparlar. Mektepler yaparlar.

"Akora" nâmında bir zât ile görüştüm, ki üç mekteb-i i'dâdî yaptırmış: Biri Tokyo'da, biri Seul'de, biri maskat-ı re'si olan şehirde. O mekteplerde iki bini mütecâviz çocuk tâhsil ediyor.

Bunlar hep kendi masrafıyla. Tuhafî da bu sâhib-i hayr zât okumak yazmak bilmiyor. Muhârebe günü bir milyon ruble vermiş. İki, üç, beş milyon ruble verenler de var.

Demek ki milletin böyle bu derecelerdeki hamiyeti bunları terakkî ettirmiştir. Yoksa bir adamın kâri değil bu havârik. Elbette onun da himmeti takdir olunmuş ve daha da olunacaktır.

Bunlar milleti daha çocuktan öyle terbiye ediyorlar ki sekiz yaşındaki çocukların gündeliğinden arttırdıklarını istikbâldeki muhârebe için bankaya tevdî ediyorlar.

İste milletin hamiyeti bu derece uyanırsa böyle hârikalar zuhûra gelir. Yoksa milletin terakkisi elbise taklidîyle olmaz.

Onlar da Avrupa'da tâhsil etti. Fakat bizim gibi memleketterine elbise getirmediler. İlim ve marifet getirdiler. (Alikışlar, hem şiddetli ve sürekli!..)

Ben Japon milleti hakkında almış olduğum ma'lûmatın kâffesini böyle bir iki saatte arz etmek mümkün olamaz. Sırası gelince tâhîrîne de i'tâ-yi ma'lûmat edeceğim. Şimdilik burada en mühimlerini arz etmek fikrindeyim. Bir şey var ki İslâmiyet için pek mühimdir. Onu arz edeyim.

Japonlarda tesettür yoktur, fakat ifset ve ismetleri cihânda bî-misldir. Japon kadınları, Avrupa madam ve matmazelleri gibi erkeklerle karma karışık degillerdir. Erkekler meclisinde kadın bulunmaz, kadınlar meclisinde erkek bulunmaz. Kadınlar arasında ahlâk o mertebe tehzîb olmuştur ki ifset ve ismetlerini canları gibi muhâfaza ederler. Vâkia Avrupalılarla çokça ihtilât olunan bazı büyük şehirlerde fesâd-ı ahlâka mübtelâ kadınlar görülse de, içeriği şehirlerde hiç böyle ahlâki bozulmuş kadınlar yoktur.

Bu afîf kadınlar erkeklerden ziyâde okumuşlar, tâhsil görmüşlerdir. Okumamış kadın yoktur. Erkekler de okumuş, tâhsil görmüşlerdir. Fakat nadiren okumayanları da bulunur. Ben Tokyo'da hapishâneyi gezdiğim zaman iki bin mahbûs içerisinde yirmi okuyup yazma bilmeyen buldum. O yirminin de on altısı okumak biliyor da yazamıyor, dördü de hiç okuyamıyor.

* Bir yen, on iki buçuk kuruştan biraz eksiktir.

Ama şehir içerisinde erkeklerde de kimse görmedim ki okuyup yazmasın. Herkes mektebe gitmiş, tahsil görmüş.

Bizim için, İslâmiyet için lâzım olan, farz olan taleb-i ilm onlara geçmiş. Biz *طلَبُ الْعِلْمِ فِي رِبْضَةٍ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ*¹) hadîs-i şerîffini okuduğumuz zaman ekserîmiz “müslime” kaydını hazf ediyoruz. Kadınların okumasına lüzum yok imiş, kadınların tahsil görmesi fesâd-i ahlâki mûcib olmuş... Bunların hepsi ma’nâsız i’tikâdlardır ki ne şer’ an ve ne aklen kabul olunabilir. Erkekler içinde fesâd-i ahlâka mübtelâ olanlar bulunduğu gibi kadınlarında da bozuk tiyânetliler bulunur. O fena ve ahlâksız olanları tahsil fena yapmaz; esâsen onların cibilletleri bozuk. Bununla beraber ekser fesâd yine erkekler tarafından oluyor. Kadınları baştan çıkaran erkeklerdir. Bunun için okumak ile kadın bozulmuş i’tikâdi pek ma’nâsız ve mantiksız bir i’tikâddir.

Hâsılı Japonya’da herkes okuryazar. Halbuki Rusya’da yüzde –fakat Ruslar’dan, yoksa elhamdülillâh Tatarlar’dan değil– üç adam okuryazar. Tatarlar’da ise yüzde altmış. Lehiler’de, Yahûdiler’de ise okuyup yazmak bilmeyen yoktur. Fakat Ruslar öyle yapmazlar, hepsini bir araya toplarlar, yüzde yirmi altı derler. (Handeler)

Memleketin, milletin terakkisi ilimsiz olamayacağını tabii kimse inkâr edemez. Fakat yalnız ilim ile olacağını da kimse iddia edemez. Bir kimse ilim tahsil etmiş de amel etmemişse ne olur? Hiç! Bizim ulemâmız beyninde elhamdülillâh şerîat-i İslâmiyye’yi bilmeyen adam yoktur, lâkin şeriatın gösterdiği tarîk ile giden de –elhamdülillâh (!!!)- görünmüyör. Bizhevâ ve hevesimize göre yaptığımız yol ile gidiyor. Onu İslâmiyet yolu diye tutmuşuz; uhuvvet, ahlâk-ı hasene bir tarafta kalmış, eski ulemâya taklîd ile mübtelâ olmuş, gidiyoruz. Bir yol ki neticesi ne olacağını çok düşünmek istemez meydanda. Sonra diğer taraftan şimdiki gençlerimiz, onlarda Avrupa’yı taklîd ile bunalmışlar. Binâenâleyh Rusya’daki gençlerimizden de bir fayda göremedik. Fakat buradaki gençlerden ümîdimiz vardır. Çünkü memleket kendinizindir. Bizim gençlerimiz iş görecek bir hâle gelince dönerler: – Sanki milletiniz ne? – diyorlar. Ne yapabilmisiniz? Dört yüz senelik esîrsiniz. Artık sizi kurtarmak mümkün değil.

Bunun için biz ulemâmızdan da, gençlerimizden de hiçbir şey ümîd etmiyoruz. Fakat sizin mevcudiyetinizi muhâfaza cumlemize vâcibdir. Hepimiz birlikte çalışırsak bir milleti ayağa kaldıracağımızda şüphe yoktur. Lâkin bu da işte amel ile olur. (Alķışlar)

Ben Japonya’da altı ay kaldım. Birkaç muvaffakiyetten sonra Japonlar ile beynimizde olan bazı teahhûdâtı ifâ maksadiyla Çin’e gittim. Evvelâ Kore’ye uğradım. Kore’nin Fusân limanından girerek, pây-i tahtlarından geçerek bütün Kore’yi kat ettim. Gördüm ki bu on iki milyon halk Japonlar’ın esiri olmuş. Memleketlerini Japonlar'a teslim etmişler. Kendileri cehâlette pû-yân. Orada Japondan başka [72] hâl-i hayatı yok. Bugünkü günde² (إِنَّ لَهُ وَائِيَةً (رَاجِحُونَ) âyetini iltizâm ederek o hâle râzi olmuşlar. Ne okumak var, ne yazmak, ne de ictihâd.

Ama Çinliler onlar derecesinde değil. Eskiden ilme pek hevesli imişler. Bir vakitler Çin’de hayli terakkîyat vücûda geldiği âsâr-ı kadîmeden ma'lûm. Ve ahâlî de var kuvveti bâzû-yı mesâîye vererek bugünkü halden kurtulmak için bütün gayretleriyle çalışıyorlar. Fakat bu çalışmaları geçce başlamış. Eski zamanda Avrupa bunların çokluğundan korkuyormuş. Fakat şimdi iliminden korkarlar. Çünkü Japonya’da on bin Çin talebesi var. Amerika’da, Londra’da, Rusya’da tahsil edenlerin adedi bizce ma'lûm değil. Bu Japonya’da on bin talebe Çin’e avdet edince gözlerinin açılmasına sebep olan Japonya’ya evvelkisinden ziyâde düşman olarak memleketlerinin istikbâli için çalışıyorlar. İşte bunun için ben diyorum ki hakikaten bunların hissiyâtı ciddidir.

Geçen sene Çin-Japon beyninde bir vak'a olmuştu. O vakit bütün Çinliler Japon emtiyasına karşı boykotaj i'lân ettiler. O vakit Tokyo’da bulunan on bin Çin talebesi “Bizim milletimize karşı böyle bir muâmelede bulundunuz” diye hep birden Tokyo’yu terk ile hareket ettiler: Tokyo hükümeti bu talebenin hatırları için o mes’elenin bir vakt-i merhûne tâlîkini münâsib gördü.

Bu derece memleketlerine çalışmak ümidi var. Bu on bin talebe avdet ederse memleketleri için ne kadar hizmet edeceklerdir. Fakat bunları terbiye eden Japonlar ittifâk-ı rûhî ile terbiye eylemişler.

Bizim Rusya’da müslümanlar ise Rus mektebinde tahsil edip de avdet edince –o da çok değil ya, ancak ellî, altmış kişi– birbirleriyle barınamazlar, uyuşamazlar. Çünkü garbler öyle terbiye ederler.

İste terbiyenin muktezâsi, kânûnudur bu. Bunları bu sütretle memleket için çalışmaya mecbur ediyor. Böyle devam ederse Çin’in istikbâli parlaktır.

Fakat bu istikbâl Avrupalılarca matlûb olmadığı cihetle mümkün olan desâaisin kâffesini isti'mâl etmişler. Ez-cümle bundan birkaç sene mukaddem Avrupa misyonerleri Çin'e girmiştir. Dinlerini satmak fikriyle Avrupa'nın efkâr-ı fâside-sini neşrediyorlar. En büyük bir mes'ele varsa Çin'in alâ-hâlihi bekâsîdir. Halbuki Çinliler kendi kendine bilmeyerek dört kısma taksim olunmak üzeredirler. Bir taraf Mançuri diye ayrılacak çıkacak. Bu şîmâl-i şarkî. Diğer taraftan garb cihetleri “Mongol” diye ayrılacak. Tibet zaten ayrıdır. Sonra cenûbî Çin de bir tarafa ayrılacak. Evvelkisi de epey küçülecek. Böyle dört hükümet teşekkül edecek. Bu taksimin Avrupalılar tarafından planı kurulmuş. Bu fikri yaldızlarla cıtalayarak Çinlilere telkin ediyorlar. Çinlilerin cahil kısmı bu desîseden haberi olmadığından bu efkâra uymaktadırlar. Fakat okumuş, intibâh etmiş kısmı öünü almaya çalışıyorlar. Fakat hangisi galebe edecek? O belli değil. Maamâfîh istikbâlde Çinliler için yakayı kurtarmak lâzım geldiğini pekiyi düşünmüşlerdir. İnsallah kurtarırlar. Çin “En büyük düşmanımız Moskof'tur” diye aleyhinde en büyük harekât têdârikinde bulunuyorlar. Bunun için bugün Çin pazarında Rus emtiyası görülemiyor. Eskiden Tatar tüccarıyla Rus emtiyası satılıyormuş, fakat şimdi giremiyor. Mançurya da, Mongolia da dâhildir... Hep Japon emtiyası satılmaktadır. Ve Japonlar İngiliz, Amerikan emtiyasıyla rekabet ediyorlar.

¹ İbn Mâce, Sünen, İftîtâh, 17.

² Bakara, 2/156.

Bir şey daha hatırlıyor: Ufak bir millet olan Japonlar en büyük, en mâhir tüccar devletlerle koca Çin içerisinde rekâbete çalışıyorlar. Bütün İngiltere'nin kuvve-i siyâsiyyesini ticaret sâyesindedir. Herkes bunu biliyor. Böyle bir millete karşı Japonların rekâbeti hakikaten şâyân-i takdîrdir.

İşte Çin kendi içerisinde böyle mikroplar olduğunu duymustur. Bunun için fabrikalar te'sisini demiryolları inşâsına kendi ellerine almaya çalışmaktadır. İhtimâl ki Çin tüccarı muâvenet ederse hâriçten istikrâz etmeksiz dâhilen işlerini görürler. Asıl maksadları da budur.

– Eğer hâriçten istikrâz edecek olursak, diyorlar, meydan vâsi'dir. Lâkin dâhilen iş bitirmeye çalışıyoruz...

Şimdîye kadar ecnebîlerden istikrâzları az imiş. Rusya gibi kulağına kadar gelmiş değil. Çinliler harici istikrâzdan kemâl-i dehsetle ictinâb ediyorlar. Onun için dâhilî istikrâz tasavvur ve tedârikinde bulunuyorlar. Eğer böyle giderse on beş, yirmi sene sonra ihtimal ortalığa bir dehset ilkâ ederler. Ama aksi de muhtemeldir. Çinliler kendi beyنlerinde ne kadar münâzaa ederlerse de ecnebîye karşı müttahid ve metindirler. Çin müslümanları umûmiyetle cahil oldukları halde orada olan ittifâk da hiçbir memlekette yok. Size küçük bir numunesini göstereyim:

Pekin'de bulduğum zaman bir vak'a oldu –Pekin'de 33 mescid ile yüz bin kadar da müslüman var. Tekmîl Pekin ahâlisi bir milyon kadardır– bir Cuma namazı hazırlanmıştır. Câmide bulunuyoruz. Namaza yarınl saat kadar kalmıştı. Biri geldi, kapidan bir sayha etti. Îmâm minibere çıktı.

– Cihâd!..

diye bağırdı, herkes koştu. Ben de bir ihtiyarı yakaladım, ne oldu diye sordum.

– Şehrin haricinde muhârebe var, cihâda gidiyoruz, dedi.

Şehirde yüz bin İslâm varsa gitmiş hepsi. Hiç kimse kalmamıştı, ne imiş mes'e? Bir müslüman mecûsipler içinde alış veriş edermiş. Bir mecûsi taarruz etmiş de diğer mecûsipler de ona muâvenet etmişler. Bir müslümanın intikamını almak için yüz bin kişiden gitmeye birisi kalmadı. (Alķışlar)

Bakınız ittifâkin kuvveti ne derece. Bütün müslümanların ittifâki böyle. Ama kendi beynlerinde münâzaa yok değil var; fakat harice karşı bütün münâzaalar terk edilir. Sırmı siku bir kütle-i vâhîde hâlinde arz-ı vücûd olunur.

Bunun için Çin müslümanlarının istikbâli parlaktır, diye ümîdvârim. Geri kalmazlar inşallah.

Çin içerisinde ilim de girmemiş değil. Üç vilâyette –Kansu, Shansi, Shensi– ulemâ hayli mevcûd. Kurrâ fukahâ da var. Ama yakın zamanlarda zuhûr etmişler. Buhâra'ya gitmişler. Kaşgar cihetlerinde mine'l-kadîm ulemâ mevcûddur. Fakat Tonkin şehrinde iki üç âlim varmış. Bazı Çin tarihlerini Arapça'ya tercüme ile de iştigâl etmişler. Çin hâkanından biri tarafından 400 sene mukaddem yazılmış bir İslâm tarihi pek mühim olduğundan beş sene mukaddem *Fusûl-ı Erbaa* nâmıyla Arapça'ya tercüme etmişler. Fakat ma-atteessüf bugüne kadar tab' olunmamıştır.

Sâmiîn-i kirâma melâl gelmemek için, Çinlilerin dâhilî ahvâline dâir bu kadar ma'lûmat ile şimdilik iktifâ edeceğim. İleride bu babda daha izâhât veririm.

Bundan sonra Singapur'a geldim müslümanlar çok Sumatra'da öyle yirmi milyon müslüman tamamıyla taht-ı esârette bulunmakta. İnsan düşündükçe hayrette kalır. Singapur yetmiş sene mukaddem İslâmların elinde imiş Çuhar hükümetinin ufak bir ceziresi imiş. Orası boş durduğundan İngilizler 70 sene mukaddem gelmişler. Kömür deposu ittihâzi desîsesiyle murûr-ı zamânla adaya sahip olmuşlar. Bugün en ma'mûr bir beldedir. Fakat terakkisi İngilizler elindendir. Tüccarı İngiliz. Huddâmi müslüman!... (Âh... Of... diye teessürler.)

Burada tüccarnın bir kîsm-ı külliî Çinlidir. Bir kîsmı da Hintlidir. Sâirleri hep İngiliz, Fransa, Nemse. Amerikan ise pek çok. Ufak bir cezire olduğu halde bir beldeden başka bir şey yok. Karyeleri hiç yok ufak bir cezire bir memleket hâline gelmiş. Ticaret münâsebetiyle, içinde insan sergisi gibi her milletten adam bulunur. Bunların içinde bizim azîz müslüman kardeşlerimiz en erzeli bulunuyor. (Yine âsâr-ı teessür.)

Daha fena halde bulunanları akla getirecek olursak Felemenk idâresinde bulunan Cava'daki müslümanların hâline bir nazar edelim. Bunların kâmilene bu halde kalması [73] birçok cüheâlîn i'tikâdına göre İslâmîyet imiş. Birçok Avrupalılar hodbinâne İslâmîyet'e isnâdları zamanında bunları istiâhâd makamında getirirler. Fakat nefsü'l-emrde İslâmîyet'in bu hâller ile hiç münâsebeti yoktur. Her nasıl ise umûmiyetle böyle bir halde bulunduğu nazar-ı i'tibâra alırsak bu husûsta hayrette kalırız. Fakat İslâm tarîhlerine mûrâcaat edecek olursak şüpheler külliyen zâil olur. Bu gibi mecliste onun beyânına da hâcet görmüyorum. Şu sebeple Hindistan'a nakl-i kelâm ediyorum.

Hindistan'da yetmiş milyon müslüman tahmin olunuyor. Bunlar oradaki mecûsiplerle nisbetle pek aşağıdır. Hint mecûsipleri İslâmlara nazaran terakkî etmişler, fakat kâmilene değil, yalnız Bengale ciheti. Pencap kîsmı müslümanlardan aşağıdır.

Hindistan'da iki aksi hareket vardır. Pencap mecûsipleri müslümandan o kadar teferrût ediyorlar ki bir müslümanı, mağazasına gelecek olursa kapidan içeri sokmaz. Ne alâcaksa ona kürekle uzatır. O da parasını kürekle verir. Kendi eli müslümanın vücûduna dokunmasın diye bir mecûsi bir müslümanın gölgесinden geçerse igtisâl eder. Bengale kîsmında ise müslümanlar mecûsiplerden teferrût ediyorlar. Oradaki mecûsipler müslümanların esiri olmuşlar.

Bu iki aksi hâlin bir memlekette nereden geldiğini izâh için uzun zaman lâzım. Binâenaleyh şimdilik terk ediyorum.

Buralarda da birçok zevâtlâ görüştükten sonra Hicâz-ı mağfiret-tirâza geldik. O makâm-ı mübârekte birçok ihvân-ı dîn ile mülâkat ederek birkaç sohbetler teşkil ettil. Birkaç defalar Çin'den, Hint'ten, Buhâra'dan gelmiş adamlarla bir araya toplanarak onları kucaklaştrarak yekdiğerine arz-ı hâl ve ifâde-i merâm etmelerini istîrhâm ettil. (Alķışlar)

Bu vazîfe yalnız kendi hizmetim değildir. İttihâd ve Terakkî Cem'iyyeti'nin Selânik merkezinden gönderilen Üsküp'lü Hâfiż Ferid Efendi'nin himmeti de inzîmâm etti. (Alķışlar)

Bu ictimâlarımızın en büyüğü İttihâd ve Terakkî Kulü-

bü'nde olmuþtu, ki o gün her milletten adam toplanmış idi. Fakat meclis sonunda 18 yaþlarında Çinli bir çocuk herkesin nazar-ı dikkatini celb etti. Her lisanda birçok zevât tarafından nutuklar irâd olunduktan sonra o çocuk ayağa kalktı. Çince'den baþka lisan bilmiyor. Kendi merâmını hâzırûna anlatmak için Çin lisانında bir seýler söylemeye baþladı. Elleriyle, vücûduyla, gözleriyle, hâsil bütün lisân-ı hâliyle kalbi bizimle beraber olduğunu anlatmak istiyordu. Düşünmeli, Mekke'de bunu tercüme edecek adam var mı? Fakat Allah bizi sâir kardeşlerimizle birleştirmeyi murâd buyurunca tâ Japonya'dan tercümanı gönderir. (Sürekli alkışlar) Ömer Efendi Çinlinin sözlerini Rusça'ya, ben de Rusça'dan Arapça'ya tercüme ederek çocuğun merâmını anlamağa muvaffak olduk. (Şiddetli alkışlar.)

Zannederim bundan mukaddem min külli feccin amîk Mekke-i Müktereme'ye, belde-i tayyibeye gelen müslümanlar, deðirmen etrafında döner gibi hiçbir şeyden haberi olmayarak avdet edip gidiyorlar. Bu sene birinci defa olarak müslümanlar ne için toplantıdan haberdar oldular, cüz'î bir muârefe başladi. (Birkaç dakika devam eden şiddetli alkışlar... Bir ses: "Allah ömrünü uzun etsin", alkışlar...)

İste birâderler, bunlar hep Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'un hikmet-i ilâhiyyesidir. Bir Çinli çocuğun kardeşlerine söyleðigi sözleri onlara anlatmak için tercümanı tâ Japonya'dan göndermek büyük bir lütf-i ilâhîdir. Akl-ı beþer bunu ihâta edemez.

İste burası böyle bir belde-i tâhîredir ki bin üç yüz seneden beri her sene yüzbinlerce halk buraya ictîmâ eder. Bunun teþekkürünü her birimizin yüz bin lisani olsa yine ifâsından âciziz. Bugün Avrupalılar âlemi birbirine tanıtmak için sergiler kurarak, milyonlar sarf ederek garptan, şarttan adamlar da'vet ederler. Yüz bin kişi bile gelemez. Hem o da kazasız geçmez. İste Paris Chicago Sergileri kazasız geçti mi? Onar bin telefât ile atlattılar. Yediþer milyon sarfettikleri de bir tarafa dursun. Bizim Ka'be-i Muazzama'da ise Allah öyle bir sergi kurmuş ki her sene bir parasız kurulur. Ve o kadar adamlar toplantı halde bir kaza zuhûr etmez, bir adamın burnu bile kanamaz. Polislerin yokluğu ile nezâbet ve intizâmsizliklerla beraber. Bunlar düşünülürse insan öyle zaneder ki yevmiye bin adam ölse azdır. Fakat kimseñin burnu bile kanamıyor.

Allah bize bu kadar büyük ni'metler verdiği halde biz bunları takdir etmiyoruz. O eski âmâlik zamanında hiçbir şeyden haberimiz olmadığı gibi bunu da takdir edememiþiz. Fakat bundan sonra artık intibâh lâzım.

Ne hikmettir bu. O kadar ecnâs ve akvâm-ı muhtelife toplanmışlar. Havalar sıcak, böyle iken bir vukûât olmasın. Akıllara hayret verir. Fakat bundan ziyâde ibret verecek bir şey var ki ¹غَرْدِي زَرْعٌ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمَ (olduğu halde hiçbir şeyin fiyatı ne tezâyûd eder, ne tenâkus. Bugün İstanbul'a hâriçten üç yüz bin adam gelecek olsa yiyecek ekmek bulamayacaklar. Petersburg'a yirmi beþ, otuz bin asker gelince yiyecek ekmek kalmıyor.

¹ İbrâhim, 14/37.

Böyle birtakım havârik kabilinden hâller var ki bütün âlem-i İslâm istifâde etmek lâzım iken bugüne kadar mahrum idik. Bundan sonra gözlerimizi açalım. Yekdiğerimizi anlayarak, koklayarak, Çinli çocuğun laflarını işiterek onların muâvenetine yetişelim. (Alkışlar)

İste Mekke'de, Medîne'de cem'iyetler teþkil olunarak cüz'î bir hareket müslümanlarda görüldüğü zaman istifâde ettiðim şeyi size arz etmek istiyorum: Bütün ahâli-i İslâm, nereli olursa olsun, Çinli, Hintli, Cavalı... Kâffesi yekdiğeri ne elini uzatmaþa hazır. Gerek seyahat esnâsında, gerek Mekke ve Medîne'de gördüğüm şeyler hep buna delâlet etmekte idi. Hatta Hintli genç bir efendi Mekke'de Osmanlılara hitâben söylediði zaman dedi ki:

– Biz Hintli kardeşleriniz batmışz, ölmüşz, bitmişz!. Kendimizin istikbâlinden hiç haberimiz yok. Ne olduğumuzu bilmiyoruz. Yalnız bir arzumuz varsa o da sizin çıkışmanızı görmek, hiç olmazsa kulağımızla işitmektir. Allah'tan bunu isteriz. Başka bir şey ümid etmiyoruz, diye oturdu ağladı. (Dehsetli alkışlar)

Bu hâller kâmilən şehâdet ederdi ki müslümanlarda ittihâd için bir isti'dâd-i tâm ma'nevî bir sâik vardır. Fakat ma-atteessûf her vakit müslümanlarda bir hâl var ki birbirinin hâlini uzaktan böyle işittikleri zaman gayet muhabbetle, gayet hüsn-i zanla telakki ederler. Giyâben birbirine gayet hürmet ve ihtiâr ederler. Fakat yakın geldikleri zaman bir-biriyle çiðneþirler. Bunun neden ileri geldiğini pek bilemem, fakat cehâletten başka bir sebebi de olmasa gerek. Cehâlette bu dereceye gelmişz ki, bu maraza öyle mübtelâ olmuşuz ki kendimizin hâlinden kendimiz bî-haberiz. Her ne vakit o marazı izâle edersek o Hintli genç efendinin arzu ettiði gibi meydana çıkarız. O maraz da benim fikrime göre bugünden izâle olunmaya başlanmıştır. Zîrâ müslümanlar gerek İstanbul'da, gerek Beyrut'ta ve Şâm'da, hâsili nere-lerini gezdimse her tarafta gördüm ki bu marazdan yakalarını sıvırmaya uğraþıyorlar. Bundan otuz sene mukaddem hastalığımız müzmin bir halde iken bugün bazı a'zâlarımı hiss-i hayat ile mütehassis olarak harekete başlamıştır. Bu hareket elbet sâir a'zâlarımıza da te'sîr edecek, bütün hayatımıza bir intibâh, bir istifâze gelecektir. Înşâallah âlem kata-rında gözümüzü açarız. Birbirimize el uzatırsak adam bulur ümidiñdeyiz. Fakat âdâlarımız hiçbir vakit bizim adam ol-mamızı istemezler. Bunu iyice bilmek lâzımdır.

Beyrut'ta iken orada bir şeyler müşâhede ettim, ki ha-kâkaten zihinleri bulandırır. Orada bir Amerika mektebi var, yedi yüz talebe terbiye ediyor. Fransa mektebi müdâvimipleri ise bin iki yüz, sonra Alman mektebi var, İngiliz mektebi var. Bunlara da birçok talebe devam eder. Osmanlı mektebine gelince onun henüz binası kurulmuş. Înşâallah o da olacak. Böyle hâllerimizi mülâhaza çok acâibdir. Bir bina kurmuşlar, Fransa mektebinden de, Amerika mekteplerinden de, İngiliz mektebinden de [74] daha büyük, daha gü-zel her şeyi mükemmel. Karyolalar, mobilyalar, her şey şâhâne. Fakat ne dersiniz okutacak muallim bulamamışlar. Nazar-ı dikkatimi celb etti. Înşâallah o da olur.

İste böyle bir halde kalmışz. O milletler bu binaları yap-tıktan sonra mükemmel de muallimler getirmiþler. Dediğim

mektebi devlet yapmış değil. Beyrut ahâlisi yapmış. Lâkin muallim bulamamışlar. İşte böyle düşmanlarımız içermizle gelir, mektepler yaparlar ve bizim hâlimizi tahkik ve tedkik ederler. Sonra bunların bir gazeteleri de vardır: *El-Külliyye*. Orada bir makâle gördüm. Diyor ki: Bundan doksan sene sonra kûre-i arzda bir müslüman kalmayacak. Hem bu iddiasını birçok istatistiklerle isbâta da kalkıyor. 44 sene olmuş orası açıları. Bu 44 senelik istatistikler mûcebince o neticeyi çıkarıyor. Doksan sene sonra hiç müslüman kalmayacak imiş!..

İslâmların såde-dilleri buna da kanıyor. Evvelden hiçbir şeyle ülfet etmemiştir. Her neyi gördükse onunla kanaat etmişiz. Bir taklîd-i umûmî ile mübtelâ olmuşuz. Her ne söylenilirse tasdik ederiz. Fakat muvâzene olunursa 350 milyon müslüman var. Çin'de azdan az 70, 80 milyon var. Hindistan'da 70 milyon var, İngilizler'in istatistikleri gösteriyor. Rusya'da ise Rus istatistiklerine göre 20 milyon. İşte yalnız buralarda 200 milyon. Ya Arapistan'da, Afganistan'da, İrân'da, Tunus ve Cezâyir cihetlerinde bî-nihâye... Elhamdüllâh adedi az değil. Bunların doksan senede hiç kalmayaçagina inanmak âdetâ hamâkattır.

Onlar mahsûs gözümüzü korkutmak için böyle yazıyorlar. İbret almalıyız, intibâh etmeliyiz. Uyanmalıyız. Yazdıklari henüz bir hafta olmadı. Biz müslümanlar inşâallah yekdiğerimizle tanışırıksak, yekdiğerimize el uzatırıksak.. Makâm-i Hilâfette de bir intibâh husûle gelip kâffesine rehber olurlarsa istikbâlimiz gayet parlak olduğuna hiç şüphe edilmemeliidir. Bunun için istikbâlden ümidi kesmek büyük bir hayâsızlık ve bilgisizlikten başka bir şey değildir. Umûmiyetle basıret gözlerimizin açılıp kalblerimizin nûr-ı îmân ile tevhîdini ve yekdiğerimizi birleştirerek süllem-i terakkide yükselmemizi Cenâb-ı Hak'tan temennî ile hatm-i kelâm eylerim. (Sürekli alkışlar).

Umûmuza takdim ile kesb-i iftihâr ettiğim şu zât-ı muhterem, an-asl Japonyalı olup bundan beş ay mukaddem şeref-i İslâm ile müşerref olmuş Japonya mu'teberânından bir zâttır, gayr-ı resmî olarak i'lân ve ifşâ edeceğî rütbesi de – Dârû'l-Fünûn'da Çin lisani muallimidir. Hacı Ömer (Yamaoka) nâmiyla ma'rûf bir zât-ı fazilet-simâttır. (Alkışlar. Ömer Efendi hazırûna selâm verir; şiddetli alkışlar. Bir iki dakika devam eder, perde iner.)

(Ömer Efendi hazretlerinin nutku inşâallah gelecek haftaya)

BUHÂRA'DAN MEKTUP

**Buhâra-yı Şerîf'ten Sirâtimüstakîm'e Derc Olunmak Üzere
On İki Mu'teber İmzâ ile Aldığımız Varakadır:**

İstanbul'da "Sirâtimüstakîm" Mecellesine
 Çâre senden ey hired İslâm ili hâline bak
 Hayr u şer âyînesi gösterdiği fâline bak
 Bî-hüner bed-bahtların geçmiş meh ü sâline bak
 Bed-gûherler mekride târâc olan mâline bak
 İl temeddün tabmasa yoktur sefâhetten necât

Hür matbûât Orta Asya'ya Rusya'dan geldi. Şöyledi ki Rusya'da İslâm matbûâtı intîşâra başlayıp bizim Buhâra'ya da gelip yetişti. Gerçi bizim Buhârîlerden gazete mütâlaa edenler az ise de bu son vakitlerde Bahçesaray'da neşredilen mu'teber Tercüman Orenburg'ta neşredilen Vakit gazeteleri Orta Asya'da ve alel-husûs bizim Buhâra'da öz nüfûzlarını icrâ etmektedir.

Bu son günlerde hamd olsun Buhârîlerden mecelle-i müstakime *Sirâtimüstakîm*'e fevc fevc abone yazılıp Buhâra gençleri Osmanlı matbûâtından da istifâdeye başladılar.

Git gide Buhârîler az çok matbûâtâ ehemmiyet vermektedir. Şimdi gençlerin gün günden matbûâtâ meyletmekte oldukları, edebiyât-ı Osmâniyye gûlârından istifâdeye başladıkları maa'l-meseret görülmektedir.

Alel-husûs 74-76 "Sirâtimüstakîm" mecellesinde muhterem Nûr Ali-zâde hazretlerinin makâleleri elden ele dolaşıp mütâlaa edildi. Buhâra gençleri kendi taraflarından hey'et-i idâreye izhâr-ı teşekkür edip Nûr Ali-zâde Cenâblarından Buhârîlerin tarihlerine, asrımız ahvâline dâir ma'lûmat yazıp durmalarını istirhâm ediyor "bâki uhuvvet."

(İmzâlar mahfûzdur)

BUHÂRA MUHÂBİR-İ MAHSÛSUMUZDAN:

18 Şubat

Her ne kadar bil-umum vatandaşlarımız uzun bir müddet hâb-ı gaflet ve cehâlete dalmış, her türlü terakkîyat-ı beşeriyyenin basamağı addolunabilecek matbûat-ı cedîde ve müellefât-ı kadîme-i müfîde mütâlaasından büsbütün mahrum kalmış, her türlü ilm ü marifeti eski hikmet ve mantık fenlerine dâir yazılmış şerh ve hâsiyelere nisbet ve hasredecek kadar kütâh-bîn olmuş ve bu sebepten dolayı adedleri ona bâliğ olmayan mütefekkirin-i millet ve ser-âmedân-ı ümmetin kulûbu ye's ü nevmîdî ile dolmuş idiyse de; lehû'l-hamîd bu son sene zarfında gerek talebeden ve gerek tûcâr-ı mu'teberemizden bir kîsm-i mühimmi matbûat-ı cedîde ve cerâid-i müfîde mütâlaasiyla iştigâle başladıklarından hayli gözleri açılmaya ve bunun üzerine her türlü vesâit-i medeniyyeden mahrum bulunan vatanlarına bir nazar-ı ye's ü istîgrâbla bâkmaya başladılar.

Mütâlaa ettikleri âsâr beyinde her satırı kâri'lerine yeni bir ruh, taze bir hayat bahşeden *Sirâtimüstakîm* mecmâa-i muhteremesi ayrıca zikre şâyândır ki bil-cümle ahâlî-i İslâmîyye meyânında bir mevkî-i mühim ihrâz eden bu risâle ve bu dürr-i girân-bahâ bura ehl-i mütâlaasının da nazar-dikkatlerini celb ederek münderecât-ı müfîdesiyle ahâlîmizin haylıden haylı ruhlarını terbiye ve i'lâya hizmet eylemeye ve bu risâle-i mühimmenin mütâlaasiyla şeref-yâb olan ze-vât-ı kirâmin adedleri gittikçe çoğalmaktadır.

Muharrem Vak'a-i Elîmesinin Sonu

Muharrem 18'de Kureşî vilâyetinin hâkimi Nasrullâh Pervâneci bâ-fermân-ı hazret-i emîr başvekâlete, Çehârcûy hâkimi Pervâneci Kedâ bâ-fermân-ı âlî Mâliye Nezâreti'ne

ta'yın olundular. Veliahd Âlim Cân Efendi şimdiki [75] halde Buhâra'da bulunuyor. Sâbık kuşbeyi Âsitâne Kal, Mîr Âb, Seyyid Ali Sergerde Grebne'de mahbûs bulunuyorlar. Bunların müstehak oldukları cezalara çarptırılmaları hazret-i emîrin Petersburg'tan avdetine mütevakkiftr. Ahâlî-i Buhâra bu üç zâlim-i hûn-hârin idam olumalarını umûmiyetle arzu ettiklerinden ve fil-hakika bu üç hûn-hârin muvâcehe-i âmmede salben idam edilmeleri halefelerine büyük bir tenbih vesâirine ibret olacağından cenâb-ı âlînin bu cihetleri nazar-ı tedkiklerinden dûr tutmayacakları kaviyyen me'mûldur.

Muharrem 19'da Rus'un 1300 askeri ve Taşkend hâkimi Buhâra'dan tamamen çıkış şehir haricinde üç gün kadar kaldıktan sonra iki yüz miktârında kısmı şehrin kapısı önünde bir sarayda bırakılmış kalanları, bu taraftaki Rus ordusu merkezi olan Semerkand şehrîne iâde olundu ve burada kalan iki yüz asker de hazret-i emîrin Petersburg'tan avdetini müteâkib tamamen çekilmiş gideceklerdir ve o zamana kadar ihtiyat olarak burada ibkâ olumuşlardır.

Rus asâkiri Buhâra'da bulundukları bir hafta zarfında âsâyiş-i umûmiyyeyi muhâfazadan başka hiçbir türlü nâ-beçâ harekâtta bulunmadıklarından dolayı umûm ahâlî-i Buhâra evvelâ vâlî cenâblarına sâniyen diğer kumandan ve zâbitlere samimâne teşekkürlerini arz u takdîm ediyorlar. Rus askerinin Buhâra'dan tamamen çekilmesi Bilumum a-hâlî üzerinde gayet iyi bir te'sîr icrâ etti. Zîrâ bütün ahâlî-i Buhâra Rus askerinin bir ân evvel Buhâra'dan çekilmelerini ez-cân u dil arzu ediyorlardı.

Neticede beyne'l-ahâlî sükûnet-i tâmmeh hûküm-fermâ olmakta idiyse de tarafeyin yekdiğine karşı fi'l-cümle husûmet besleyerek ve gittikçe bu husûmet tezâyûd ederek nihâyetü'l-emr Hudâ negerde daha bir iğtişâsa sebebiyet vermeleri muhtemel olduğundan reis efendi cenâbları bir gün sabahdan akşamaya kadar bütün sokakları ve mecâmi-i nâsda dolaşarak aşağıdaki evâmiri tebliğ eyledi:

Tebliğat:

"Bu günden i'tibâren her biriniz diğerinize karşı uhuvvet ve sadâkat dâiresinde muâmele edeceksiniz, hiçbir kimse diğer aleyhinde bu Sünnidir, o Şiidir, diye bâis-i tefrika olan elfâz kullanmayacak ve hiçbir şâir tarafından hiciv-nâme yahud mersiyenâme gibi şeyler yazılmayacak, vak'a-i sâbika keen lem yekün addedilerek kimse tarafından ona ait bir şey söylemeyeceği gibi min-ba'd esnâf çalışmalıyla, talebe tahsilleriyle meşgul olacak. Her kim şu tebliğatın hilâfında hareket edip zerrece muhill-i âsâyiş olan bir hâlin zuhûruna sebebiyet verecek olursa şiddetli sûrette tecziye edileceği herkesin ma'lûmu olmak üzere i'lân olunur."

Taraf-ı riyâsetten şu tebliğat ifâ olunduktan sonra lehü'l-hamî sulh ve âsâyiş beyne'l-ahâlî tamamıyla câygır olmaya başlandı. Cenâb-ı Mevlâ bizim ahâlîmizin de çeşm-i basîrelерini küşâd ederek nâıl olduğumuz şu muhît-i sulh ü silmde şehrâh-ı terakkîye doğru hatve-endâz olmamızı müyesser eyleye.

Bu mektubumu şöyle nîkbînâne bir sûrette yazıp ba'de'l-ikmâl postaya vermek kasıyla odamdan çıkmak üzere

iken arkadaşlarından biri telaşa odama gelerek aşağıdaki teessüflü havâdisi tebliğ ettiğinden onu da ilâve ediyorum:

"Şii kardeşlerimizin tekrar kiyâm kasıyla gizlice toplanarak hazırlıkta bulundukları ve sîrf bu maksad-ı şerre binâ-en Buhâra'da bulunan Şiiler aîlelerini İrân'a göndermekte olup bunun mukâbilinde ise birtakım evbaşlarının peyderpey şehrîmize vürûd eylemeye bulundukları hükümet tarafından dan haber alınarak Şiilerin bulundukları Hiyabân ve Cuybâr mahalleleri tekrar asker tarafından taht-ı muhâfazaya alınmıştır."

İnsâf yâ hû! Hâlâ bu acı tecrübeberden ibret almadık mı?

BUHÂRA'YA DÂİR

- 2 -

-74'ten mâba'd-

A'sâr-ı cihângîrânelerinde Hindistan'dan Bağdad'dan İran'dan getirdikleri ve kendilerinin inşâ ettikleri birçok topları bulunduğu gibi esliha-i nâriyye ve harbiyyeleri de Rusları Maverâ Zerefşan'a değil Maverâ-yı Seyhun'a kadar sürekletmeye mecbur eder derecelerde idi. Fakat efsûs âlem-i İslâm'da pek büyük fecâye sebebiyet veren hiss-i tefrika ahâlî-i asliyye-i mahalliyeye ile Moriler^{*} arasında mevcûd olduğundan düşmen-i müstereke karşı ittifâk edilememiş ve nihâyet Buhâra için dâimî bir leke olan melhame-i ma'hûde ile târih-i İslâm'a hazır bir safha ilâve edilmiştir.

Ruslara hoş görünerek Buhâra hükümetini elde etmek fikriyle ma'lûl ahâlî-i mahalliyeye için ise bir hâileyi def etmek ümidi cehâlet dolayısıyla mümteniü'l-husûl idi.

Binâenaleyh şu melhameyi müteâkib Buhâralılar Ruslar ile akd-i musâlehaya mecbur kalmış ve emâret istiklâl-i hâriçisini tamamen kaybederek Rus'un taht-ı himâyesinde yalnız dâhilen muhâfaza-i istiklâl edebilmişdir ki bu şekil 1286 sene-i hicriyyesinden beri devam etmektedir.

Âsâyiş-i dâhilîyi te'mîn için 20 bin kadar jandarma vazifesiyle mükellef askeri var, ahkâm-ı fikhîyyeye tatbîk-i müâmelât olunmaktadır. Nizâmât ve tanzîmât-ı mülkiyye gibi şeyler mefkuttur. Teâmülen teessûs eden merasime ittibâ olunur.

Moriler ise nüfûzlarını muhâfazaya muvaffak olmuşlar, keyiflerinden başka kânûn tanımayan emîrlar ise kendilerine mümâşât gösteren rukâbâya tevdî-i umûrda gecikmemiştir. —mâba'di var—

**Nûr Ali-zâde
Giyâseddin Hüsnü**

* * *

[76] MATBÛÂT-I İslÂMÎYYE:

Bahçesaray'da (Kırım) münteşir Tercüman gazetesi Balkan ittifâkindan bahs ile diyor ki:

"Rumeli'nin İslav hûkümâlarını birbirîyle anlaştıracak Balkan'da bir ittihâd vûcûda getirmeyi Rusya'nın arzu et-

* Merv kölelerine Buhârîler Mervîbî tahrîf ederek Mori diyorlar.

mekte olduğu gazetelerde görülüyor. Bu ittifâktan maksadın Nemse-Cermen kavminin siyâsî ve iktisâdî nüfûz ve hücumuna karşı sed çekmek olduğu söyleniliyor. Pekâlâ buna diyecek yok, bunu biz de isteriz ama evet işte bu amalar olmasa..

Tedâkîk eder isek görürüz ki bu mes'elenin derin ve mühim ciheti Cermen ve İslav anâsırı arasındaki rekâbet-i siyâsiyye ve iktisâdiyyedir. Cermenlere karşı Rumeli hükümetçikleri ile Devlet-i Aliyye Rusya tarafında bulunacak olur ise ehemmiyetli bir netice kendisini gösterecektir. Osmanlılar da mes'eleyi kendi menfaatleri nokta-i nazârından şüphesiz tedâkîk edeceklerdir. Fakat bizim anladığımıza göre Bulgaristan hükümeti Osmanlı Devleti'nin böyle düşüneceğini hiç hatırlamıyor. Bulgaristan Sobranyası'nın, nâzırlarının matbûâtının lisanına, câ-be-câ tevâlî etmekte olan hûdûd vekâyîine nazaran Osmanlıları işlerini, hesaplarını bilmey surette farz ettikleri anlaşılıyor.

Biz Hâriciye Nâzırı Gospodin Izvolski veya Rif'at Paşa lisanlarıyla konuşmayı bilmeyiz. Fakat Bulgar nâzırı Pabrikof'tan daha açık, daha sâde söyleyebiliriz. İslav âleminin imdadına, Balkanların müdâfaasına bir milyon sünğülü Türkoglu götürülecek, peki. Buna karşılık ne yapılacak? Yine fırsat gözleyip Makedonya'nın karıştırılacağı ve daha büyük fırsat Türkler üzerine hücum edileceği hakkında ufak bir şüphe cüz'î bir tereddüd kalacak olursa emin olmalı ki Balkan ittifâkı vücûd bulamayacaktır. Türk kânı akacaksâ Bulgar ve Sırp istikbâli için akmaz. Bu kânın Türklerle pek lütumu vardır. Kendileri için muhâfaza edeceklerdir. Eğer bu hakâyîki yeni türeme hükümetler, ikbâl ü tâliin cilvesiyle yazdıkları şaşırın Bulgar muharrirleri takdir edemiyor. Soğukkan ile hesap edemiyorlarsa Rusya matbûâtı bunlara nasihat vermelidir. Eğer ileride Rumili'yi Nemseliler yani Cermenler veya İslavlardan yutacaklar ise bu iki muhâsîmin hiç birine muîn olarak taksimi kolaylaştıracak ta'cîl edecek hiçbir müslüman bulunmaz i'tikâdındayız."

İSLÂMLAR HER YERDE MEŞRÛTİYET-PERVERDİR

Rusya Duma'sında bu sene Hâriciye bütçesi müzâkere olunur iken hâlis Rus meb'ûsları meşrûtiyet aleyhine idâre-i efkâr ettikleri halde İslâm meb'ûsları müdâfaa ve mukâbelede bulunmuşlardır. Bu husûsa dâir olan müzâkereyi hülâsaten nakletmeyi münâsib gördük:

Bütçe komisyonu nâmına a'zâdan Markof Hâriciye Nezâreti bütçe mesârifine Finlandiya'nın dahi iştirâkini talep eylemişler.

Hâriciye nâzırı ahvâl-i siyâsiyye-i umûmiyyeye dâir – irade-i Çarî sâdir olmadığından – bir şey söylemeyeceğini dermeyân ederek Hâriciye Nezâreti'nde tasavvur olunan islâhât ve tensîkâtâ dâir ma'lûmat i'tâsına sürü ile Finlandiya mes'elesi hakkında Finlandiya'nın mesârifâtı umûmiyyeye iştirâki husûsunda hey'et-i nûzzâr tarafından bir kânûn lâyihası hazırlanğından bahsederek sûret-i husûsiyyede Hâriciye Nezâreti mesârifâtına iştirâklerinin müzâkeresini nâ-bemehâl bulduğunu söylemiştir.

Kadet Fırkası Reisi Melikof iki saat devam eden nutkunda Rusya siyâsiyyâtı hâriciyyesini şiddetle tenkîd ederek hükümetin muayyen bir meslek, mukarrer bir maksad edinmediğini ve binâ-berîn birçok mühim mes'elelerde tereddüde mecburiyet hâsî olduğunu dermeyân etmiş ve yakın şarkta olsun uzak şarkta olsun geri çekilmekten, tahkîk edilmekten mâadâ bir şey yapılmadığı ve böyle devam ederse yapılamayacağını da iddia eylemiştir.

Sağ cenâh mensûbını Melikof'un nutkunu protesto etmîler ve hükümet ahvâl-i siyâsiyye-i umûmiyyeden bahsetmediği halde Melikof'un bu husûstaki bahsini nâ-bemehâl bulmuşlardır.

A'zâdan Purischkewitsch dahi hükümeti tenkîd ederek birtakım ecnebî misâfirlerinin istikbâline; hükümetin neden dolayı iştirak ettiğini sormuş. "Fransızların İngilizlerin Rusya'ya gelmeden maksadları idâre-i meşrûtanın Rusya'da dahi tahkîmi olduğu bilinmiyor mu? Idâremiz idâre-i mutlaka iken bu heriflere yüz vermekte ma'nâ var mı? Hükümetin böyle Farmasonları (!) istikbâle ne salâhiyeti var idi" sözleriyle acı acı serzenişlerde bulunduktan sonra böyle şeýler tekrar edilirse hâs Rusların "var kuvvetleriyle" buna mâni olacaklarını ve meb'ûsların Londra'ya gitmeleri kânûna muhâlif olduğunu ve müntehibleri kendilerini bu iş için vekîl etmeklerini dermeyân etmiştir.

İslâm meb'ûsu Maksudof Efendi Purischkewitsch'e cevap olarak: İmparator hazretlerinin İngiltere kralına: "Sizin ve İngiliz kavminin Rus meb'ûslarına ihtarâm ettiğinizden dolayı teşekkür ederim" diye söylediğî nutk-i çârilerini derhâtr ettiirmış ve siyâsiyyâtı umûmiyyeye geçerek hâl-i hâzırda Rusya lehinde bulunan Türkiye efkâr-ı umûmiyyesinden istifade edilmesini ve Osmanlı milletiyle olan münâsebâtı dostânenin hakîki, samimi bir kalîba dökülmesini teklif eylemiştir.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

6 Nisan 1910

25 Rebiülevvel 328

Perşembe 24 Mart 326

Dördüncü Cild - Aded: 83

TÂRÎH-Î İslâmîyyet

Nâm-ı Müsteâriyya Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 12 -

Merküm Dozy'nın Arapların Cenâb-ı Bârî hakkında "Se-mâ ve arzı halk eden O'dur. Yağmuru yağıdır, kâinatı keyfe mâ yesâ idâre eyleyen O'dur" sözleriyle de eğlenmesine bakılırsa kendisi münkir-i ulûhiyyet bir materyalist olmasında şüpheye meydân kalmaz. Nasıl ki 26 sahîfede Hıristiyânlığı da tezyîf etmesi bu iddiamızı takviye eder. Bu makûle bir şahsin ise -makâle-i âşîradâ inbâ olunduğu üzere- nübüvvet ve risâletî inkâra mücâsereti emr-i tabîidir.

Arapların bâlâda beyân olunan i'tikâd-ı kadîmleri ale-îtlâk bâtil değildir. Yalnız Cenâb-ı Hakk'a şâhsiyet isnâdi ve mahlûkât dâiresi haricinde istikrârı sahîh olmadığı gibi te'sîr-i kudret-i ilâhiyyenin tâhdîdi ve Zât-ı Ulûhiyyet-i Sûbhâ-nî'ye "âkil" itlâki tecvîz olumraz. Zîrâ Cenâb-ı Bârî (azze şâ-nehu) cisim ve cismanî olmadığı cihetle tahayyûz ve istikrâr- dan münezzehtir. Kudret-i ilâhiyyesinden hiçbir şey hâriç olamaz, esmâ-i ilâhiyye kâmilten tevkifdir. Yani şer'-i şerîfête vârid olmayan bir ismin -mûrâdîfî izn-i şer'e iktirân etmiş olsa bile- Cenâb-ı Hakk'a itlâki câiz olmaz.

Dozy'nin "Araplar Allah'tan başka cinleri de temcîd e-derlerdi" dediği mahalde de mütercim-i bî-vâye not olarak:

"Hemen kâffe-i akvâmin lisan ve esâfirinde aynı hecelerle mevcûd ve mezkûr olan "genie" ile "cin" kelimesi arasındaki karâbet-i lafziyye ve ayniyet-i ma'nâ şâyân-ı dik-kattır.

*Kur'ân'ın defââtle tekrar ettiği "el-insân ve'l-cin"** ta'bîrleri de Arap'ın pek kadîm olan i'tikâdlarının tanîn-i bâkîsidir" sözlerini bî-pervâ ilave etmiştir.

Bu sözleriyle de mütercim, *Kur'ân-ı Kerîm'in* kelâm-ı Bârî olmasını inkârda Dozy nâmındaki mülhîde tamamen müşârik ve mütâbî' olduğunu i'lân etmektedir. Ahîren İstanbul'a gönderdiği nûshalarдан "Ifâde-i Mütercim" kılıklı altı sahîfeli takrîzi, ihvân-ı müslîmîne hitâben derc etmiş olduğu tavsiyenâmeyi kaldırılmış ise de derûn-ı kitâba ilâvâ olunan bu katmerli küfürlerin bekâsı tasvîr-i mâhiyyetine her zaman için kifâyet edecek derkârdır.

Cinlerin vücûduna dâir olan ihbâr-ı ilâhîye karşı bî-pervâ i'tikâd-ı Arab tanîn-i bâkîsi demeye cûr'eti de işte bu cümledendir. Artık bundan daha büyük hızlân-ı ilâhî tasavvuru kâbil olamaz. Nûr-ı irfân ü edebden mahrum Dozy'nin bedâhet ve beyyinâta muhâlif saçıtu türrehâti ayn-ı hakikat [78] gösteriyor, eski mülhid ve müşriklerin tanîn-i bâkîleri olduğu apâsîkâr olan onun ifk ü iftirâlarını tervîce yelteniyor da müeyyed min-indillâh bulunan o mukaddes Peygam-

* Ânifen ihtâr ve makale-i sâlifede izah olunduğu üzere Arapların bil-cümle i'tikâdât-ı kadîmesi bâtil olmayıp belki birçoğu edyân-ı sâbıkadan bilhassa şer'-i İbrahimî'den tevârîs edilmiş doğru şeylelerdi. Melâîke ile cinlerin vücûduna ise bütün edyân-ı enbiyâ müttefiktir. Bu ittihâd ile butlâna değil belki hakikate istidlâl olunmak iltizâ ederdi "cin" kelimesi "genie" kelimesinden muarreb kılınsa bir mahzûr-ı aklî terettüb etmez. Fakat kelâm-ı Arap'ta (ن) madde-i muzâafesi setr ü ihfâ ma'nâsında şâyiü'l-isti'mâl, kesîrü's-şu'b olmağla tâife-i ma'rûfeye cin itlâki da uyûn-ı beşerden istitârlarına mebnî olmak ihtimâl-i ezherdir. Nasıl ki [Sebe, 34/41] nazm-ı şerîfinde şeyâtîne, [Sâffât, 37/158] kavl-i kerîmînde de melâîkeye itlâki bu mülâhaza ile vârid olmuştur.

ber-i Zîşân'ın tebliğ buyurdukları Kur'an-ı bâhirü'l-bürhân'ın ihbârât-ı celîlesini tanîm-i bâtil addediyor. ¹⁾ (نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ {انطماس البصيرة وعماها}.

Filhakika Kur'an-ı Kerîm melâike-i kirâm gibi cinlerin de mevcûdiyetini iş'âr etmektedir. Hatta bir süre-i mahsûsada onların bazı akvâl ve ahvâli de beyân buyurulmuştur. Ehâdîs-i şerîfe de buna dâll, icmâ'-i ümmet de bunun üzerine mün'akiddir.

Bedâyi'-i âsâr-ı sübâhiyyesiyle vücûd ve vahdâniyeti bedâhet derecesinde bulunan Hallâk-ı Zü'l-Celâl'in mahzâ künh-i celâl-i zâtî, azâmet-i ilâhiyyesi akl-î beser ihâtasından hâriç olmasına binâen inkâr-ı ulûhiyyete mütecâsir olan Dozy gibi süfeyhâ-yi maddiyîn gözleriyle göremedikleri melâike-i kirâm ile tavâîf-i cini de inkâra ısrar ediyorlar.

Biz bunların öteden beri iltizâm etmiş oldukları meslek-i vahîm âsârı olduğunu bildiğimiz bu ısrarlarına taaccüb etmeyiz. Fakat intisâb ettikleri ulûm u fûnûnun hakkına, muktezâsına riâyet etmediklerini yüzlerine çarpmaktan da geri durmayız. Çünkü bi-hakkın mütefennîn, âşinâ-yi dekâik-i fûnûn olan kimse ne kadar müterakkî olursa olsun biraz insafa mâlik olunca meblağ-i idrâk-î beser delâlet-i âsâr ile müessîrin mevcûdiyetini tasdikten ibâret olduğunu i'tirâfa mecburdur.

Hiçbir şeyin hakîkat-i zâtîyyesini ihâta iktidarını hâiz olduğunu iddia edemez. Zîrâ insan kendisine her şeyden akreb olan hüviyet-i hâssasını bile ta'yînden âcizdir. İlîm ve idrâk-î beserînin hep zevâhir-i eşyâya inhisâri emr-i muhakkaktır. Bu halde bî-misl ü nazîr olan Hallâk-ı Müteâl'in künh-i celâl-i zâtîni idrâkten âciz kalmakla vücûd-ı mukadâdesini inkâra cûr'et etmek mi lâzîm gelir, ihsâs ve idrâkine kudretimiz ermeyen hakâik-i gaybiyyeyi fîkr-i kâsîrimizla muhâlât-ı akliyye sırasına geçirmek mi icâb eder? Gâye-i irfân ve netîce-i hikmet bundan mı ibâret olacaktı? Böyle olsa ulûm ve mâârif filhakika sümûm-ı mühlîke olurdu. Görüyoruz ki bu münkirler hâlâ ümmü'l-kâinât i'tikâd etmeyecekleri (madde)nin mâhiyetini ta'yîne bir karar veremiyorlar, bî-nihâye faraziyeler serdinden kurtulamıyorlar. Kezâlik sınırların vâsîtasıyla suver-i eşyâ kendisine nakl ü isâl olunuyor da dimâğ onları idrâk ediyor diyorlar. Fakat bu idrâkât-ı mütenevvianın hakâikine dâir izâhât-ı kâfiyye ortaya koyamıyorlar. Mâhiyet-i hayat ve cevher-i akl da böyledir. Hangisinin künh ve hakîkatini sûret-i kat'îyyede ta'yîn edebilmişlerdir?

Binâenaleyh melâike-i kirâm ile tâife-i cinnin mevcûdiyetlerini isbât edecek delâil-i fennîyyeye dest-res olamadıkları için izhâr-ı tereddüde hakları olabilirse de mahzâ istib'-âdlarından nâşî, erbâb-ı edyâna rağmen inkâra musır olamları büyük insafsızlık olduğu emr-i âşikârdır. Hele bu takım hakâik-i gaybiyye hakkında istihâle-i akliyye isbât etmeleri imkân haricindedir. Bu mes'eleye dâir bir miktar tâfsîlât irâd edelim ki ne derece tecâvûzkârâne hareket ettikleri nûmâ-yân olsun.

¹⁾ "Basiret tutukluğundan ve körlüğünden Allah'a sığınırım."

Risâle-i Hamîdiyye tercumesinde beyân olunduğu üzere ulemâ-yi İslâmiyye şöyle diyorlar: Bârî Teâlâ hazretleri teşekkülât-ı adîde ve acîbeye muktedir birtakım ecsâm-ı nûrâniyye halk etmiştir ki onlara "melâike" tesmiye olunur. Melâike-i kirâm müddet-i kasîre zarfında semâvât ile arz beynindeki mesafeyi kat' ederler ve bize görünmeyerek yanımızda bulunurlar, kuvâ-yi beseriyyenin âciz kaldığı pek çok ef'âle onlar kâdir olurlar. İktidâr ale't-tesekkûl ve ihticâb-ani'l-ebsâr ve îkâ-i ef'âl-i hârika gibi bazı hasâiste melâikeye müşâreket eder ve fakat onlar gibi nûrâniyye ve mahz-ı hayr olmayıp içlerinde her türlü bulunur birtakım ecsâm-ı müdrike daha halk etmiştir ki bunlara (cin) tesmiye olunur.

İşte maddiyîn bu nevi' mahlûkâtı inkâr ediyorlar. Fakat acaba neye binâen? Zikrolunan havâssi bunlara yakıştırılmıyorlar da onun için değil mi? Halbuki melâike ile cinlerin mâye-i hilkatları bütün evkâni mâlî ve şâgil olup da gözle göremedigimiz esîr gibi, fakat henüz nev'-i beserice keşf olunmamış bir madde-i acîbe olabilir ki Cenâb-ı Bârî onun eczâsını zikrettiğimiz havâssi husûle getirecek bir keyfiyet üzere cem' ü tertîb ile mahlûkât-ı mezkûreyi halk buyuruyor.

Nasıl ki idrâk ve ihsâs-ı hareket gibi bir kuvveti hâiz bulunmayan anâsîr ve eczâyî bir sûretle imtizâc ettiğimdedir ki o sûret ve keyfiyet ile imtizâc ve tekevvün onlara hayat ve idrâk ve ihsâs gibi kuvvetleri kazandırıyor. Ve bu tarîk ile envâ-i hayvâniyye vücûd buluyor.

Bu halde esîr gibi melâike ve cinlerin de şeffâflık ve lafîflikleri hasebiyle bizlere görünmemeleri tabîidir.

Teşekkülât-ı adîdeye kâdir olmaları da aklen câiz ve kudret-i ilâhiyye tasarrufu tahtında dâhil olmasıyla beraber tevcîh-i ma'küle de mukârindir. Çünkü onları Sâni-i Kadîr bir keyfiyet üzere tekvîn buyurmuştur ki o sâyede kendileri havadan veya esîrden, yahud mâye-i hilkatlerine mugâyir diğer bir maddeden murâd ettikleri miktar şeyi ahz u iktisâ ederek onu kesâfetlendirirler ve arzu ettikleri bu sûrete ifrâg ederler, bizler elbisemizi giydigimiz gibi onlar da onu giyiverirler, o sûretle ebsâr-ı nâsa zâhir olurlar.

Allâhu Teâlâ'nın nev'-i beseri ikdâr buyurduğu a'mâl-i kimyâiyede ecsâmî yekdiğerine tahvîl etmek dâima müşâhede edilmiyor mu? Meselâ cism-i kesîfi latîfe, cism-i latîfi kesîfe tahvîl husûsu nev'-i beserden sudûr etmekte olduğunu mülâhaza edenler teşekkülât-ı mezbûreyi istib'âda kiyâm edemezler. Hem de bu teşekkülâta melâike ile cinlerin iktidarları bi-kudretillâh evvelce, kudret-i ilâhiyyenin büyülüğu de hayvan ile nebâtâta verdiği havâss-ı acîbeye nazaran ekfâr ve ukûle hayret irâs edecek mertebede bulunduğu düşünülünce istib'âda şâyan bir şey olmadığı tamamen tezâhür eder.

[79] Kezâlik ecsâm-ı latîfe olmalarıyla beraber melâike-i kirâmin kuvâ-yi beseriyyenin âciz bulunduğu ef'âl-i acîbeye kâdir olmaları eşcârî, ebniyyeyi esasından kal' eden riyâh-ı âsifeyen ve binlerce insanların hâriç-i istitâatleri bulunan es-kâl-i azîmeyi cerr eden elektrik gibi kuvâ-yi maddiyeyenin te'sîrât-ı fi'liyyesi nazâr-ı mütâalaaya alındıktan sonra pek o kadar sayılmaz. Husûsan melâike ile cinleri şu takım ef'âle

ikdâr eden Bârî Teâlâ'nın kudret-i azîme-i sübhâniyyesine nisbetle hiçbir şeyin hâiz-i suûbet olmadığı bî'l-vücûh teber-hün etmiştir.

Bir de düşünecek olsak nev'-i beserde bunun fi'l-cümle nazîrini buluruz. Meselâ kuvvet-i bâzûsuyla demiri kiran insanların hâiz oldukları kuvvet amel-i a'sâbdan ibârettir. A'sâbin ise vara vara nihâyet buldukları nokta asil mebde-i hareket olan latîf ve gayet nahîf birtakım iliklerden ibâret oluyor ki onlar bir cism-i ecnebînin ednâ mertebe musâde-mesine tahammûl edemez, belki lüzumundan ziyâde bir katre kan suûd ediverse ona bile mukâvemet eleyemezler de der-akab sahiplerindeki hayat ile beraber mün'adim olurlar, giderler. Demek olur ki Cenâb-ı Bârî en salâbetli bir cisimde bulunmayan kuvvetin hezârân mislini bir cism-i la-tîfe i'tâ etmeye kâdirdir.

Melâikenin ecsâm-ı semâviyye beynindeki mesâfât-ı baîdeyi müddet-i kasîre zarfında kat' edebilmeleri de câizdir. Buna aklen bir mâni' gösterilemez. Çünkü sur'at-i hareket bir had ile mahdûd, bir gâyede mahsûr değildir. Ziyâdan ibret almıyorlar mı? Güneşle bizim aramızda doksan milyon milden ziyâde mesâfe var iken ziyâsi sekiz dakika ile birkaç saniye zarfında küremize väsil oluyor.

Müşteri yıldızı saatte otuz bin mil mesâfe kat' ediyormuş ki top güllesinden seksen defa daha ziyâde ser'i olması lazımlı gelir, bu hesapla insanın her nefesinde dokuz mil mesâfe cereyân ettiği sâbit olur. Necm-i mezkûrun mihveri üzerinde deverânına nazaran eczâ-ı istivâiyyesinin süratî her dakkada dört yüz altmış yedi mil mesâfedir. Müşteri ise küremizden bin dört yüz defa büyütür diyorlar.

İmdi ol İlâh-ı Mukaddes ki şu cism-i azîm ve kesîfi müddet-i cüz'îye içinde bu kadar mesâfe-i baîdeyi kat' edici kılımıştır; melâikeyi pek az bir zaman içinde en uzak mahallere isâl etmek onun kudret-i kâhire ve âliyyesinden asla baîd addolunamaz.

Vâkia melâikenin kat' eyledikleri mesâfât Müşteri'nin kat' ettiği mesâfeden daha çok ve ziyâdedir. Lâkin bu yıldızın seyr ü hareketine tealluk eden nazar-ı sahîh akl-ı selîmi iknâ ediyor ki hareketin bu miktarını halk eden perverde-gâr-ı müteâlin kudreti bundan ziyâdeyi ihdâsa da vefâ eder. Husûsan kânûn-ı sukût ecsâmda sur'at-i harekâtın fevka mâ yetesavver olmasını isbât etmektedir.

Ey maddiyyîn! Bu sözlerimize karşı sizin diyeceğinizi de biliriz. Diyeceksiniz ki: Ulûm-ı tabîiiyemizde meşrûh olduğu üzere "Müşteri" yıldızının seyr ü hareketi kânûn-ı câzibiyet vâsitasıylaladır. Sur'at-i ecsâm-ı sâkita dahi böyledir. Biz de size sorarız ki: Her zaman tantana-i mütemâdiyyenizle yâd, kendisine kâinat hakkında efâl-i azîme isnâd etmekte olduğunuz kânûn-ı câzibiyet nedir? Siz acaba bunun hakîkatini ve ecsâmda bulunmasının illet-i mûcibesini yakînen biliyor musınız? Hayır! Belki efsâh-ı hakâika kudretiniz olmayarak hemen öyle nizâm-ı şemsî ve umûr-ı sâire gibi akillarınıza hayret veren intizâm-ı kâinâtı ta'lîl için şu kânûn ortaya ko-nulmuş ve sübûtu teslim edilmiş âriyet bir sermayenizden ibârettir.

Kânûn-ı mezkûru biz de teslim edelim. Fakat ecsâma şu

hâssayı veren ve bu vâsita ile avâlim-i kevniyyede pek çok efâl-i acîbe ve âsâr-ı azîme husûle getiren, halâik ademden icâd ve onları nizâm-ı etem, eblağ-ı hükm üzere bünyâd eleyen Allâhu Teâlâ hazretlerinden gayrı kim olabilir?

Bu halde mâdem ki söyle bir câzibiyet halk ederek âsâr-ı meşhûdeyi ondan ibdâ' etmeye kâdir olduğu sübût buluyor. Yine ya kendilerinde vaz' eylemiş olduğu bir kânûn-ı bedî' ile yahud bi-gayr-ı kânûn müddet-i kalîle zarfında meleklerde mesâfe-i baîdeyi kat' ettirmeye kudret-i ilâhiyyesi tealluk edebilir. Evet! Şu iki ihtiyâlin her biri aklen câizdir. Kudret-i rabbâniyye dahi bu ihtiyallere müsâid olduğu er-bâb-ı basîrete hüveydâdir.

Semâvâtın melâike ile meskûn ve memlû olması da is-tîgrâba şâyân değildir. Çünkü onlar da -mahlûkât-ı ilâhiyye cümlesiinden olarak- oralarda iskân edilebilirler. Nasıl ki bî-nihâye halâik kûrre-i arzda iskân olunmuşlardır. Ve nasıl ki milyonlarca hayvânât-ı mikroskobiyye bir katre suda ihdâs edildiği tebeyyün etmiştir.

Bildiğimiz her azîmden a'zam, tasavvur ettiğimiz her dâkikten edakk şeyler hakkında kudret-i ilâhiyyeye nisbeten harc u kûlfet yoktur. Husûsa gerek sizden, gerek mezâhib-i sâire erbâbından felekiyyâta tevaggul edenler zu'munca ke-vâkîbde zevât-ı âsâr bazı halâikin mevcûdiyeti sâbittir. Âlât-ı rasadiyye ile keşf, ya tahayyûl olunan feth-i turuk ve hafr-ı hiyâz gibi birtakım âsâr-ı fi'liyyenin kevâkîb-i mezkûredede vukûuya müddeâ-ı mezbûre istidlâl edilmektedir.

Vâkia bu sözlerin mukârin-i sıhhât olması bizce mechûldür. Hatta biz bu misilli akvâlin istimâ'ıyla bir misl-i meşhûru der-hâtr ediyoruz ki bir adam bir kabristan kenarında durarak "Şurada yatan emvâtin kâffesi bizim pederin köleleri idiler" demiş. Yanından geçen bir zât da "Evet! Senin bu sözüne inanmalıyız. Çünkü içlerinde seni tekâî eden yok" diye istihzâ etmiş. Fakat siz böyle şeylere inanacak olur ve mikropları vesâir acâib kâinatı biliip dururken semâvâtta melâikenin vücûdunu inkâra mübâderet ile büyük insafsızlıkta bulunmuş oluyorsunuz.

Eğer derseniz ki: Vâkia bizler melâikenin vücûdunu iptal edecek bir delil bulamıyoruz. Fakat Muhammedîlerin melâike ile cinin mevcûdiyetlerine [80] havâss-ı mezkûreyi hâiz bulunmalarına, melâikenin semâvâti "ecrâm-ı ulviyyeyi" şâgil olmalarına delilleri ne gibi şeylerden ibârettir.

Deriz ki bizim bu babda delâîl-i kâtiamâza Peygamber-i Zişân (aleyhi salavâtu'r-rahmân) efendimiz hazretlerinin nutk u tebliğ buyurmuş oldukları nusûs-ı furkâniyyedir ki Hazret-i müşârûn-ileyhin risâlet-i celîleleri mukaddimemizde temhîd olunan berâhîn-i sâlîfe ile sâbit olmuş bulunduğundan kendileri ma'lûmu's-sîdîk ve min-tarâfillâh musaddak olup kîzb ü hatâdan ma'sûmiyetleri emr-i kat'îdir, bizlere muktezâ-ı nusûstan ayrılmamayı da tavsiye buyurmuşlardır. Bizler de şu mensûsâtı aklen câiz görerek bir emr-i muhâli müstelzim olmadıklarını bit-tedkîk anladık ve te'vîl ve tereddüd etmemeyerek aynen kabul ve tasdik eyledik.

İnâd ve i'tisâfa mütemâyil olmasanız sizin de başka sûrretle hareketiniz kâbil olamazdı.

Manastırı İsmail Hakkı

MUSÂHABE

Bundan evvelki musâhabede "Saâdet-i dünyeviyye hiss-i diyânetle kâimdir" demiş idim. Bizim refik-i muhterem bu sözün kavl-i mücerred kabîlinden olduğunu kendi tarafından değil, fakat bir şahs-ı mefrûz ve muhayyel tarafından vekâleten dermeyân ederek dedi ki:

– Dînin saâdet-i dünyeviyye ile ne münâsebeti olabilir? Bu kadar mes'ûd adamlar var, bunların hepsi mütedeyyin değil ya. Hem herkesin fürû-i ahkâm-ı diyânet hakkında ne kadar ma'lûmâti olabilir ki hatta bu ma'lûmâtin kâffesi bütün efâlinde tecelli ile o kimseyi mes'ûd etsin. Yalnız ben müslümanım demekle gencine-i saâdetin miftâhi adamın eline teslim olunmaz. Ekseriyetin diyâneti bir tasdikten ibâret kalıyor. Hani ya ahkâm-ı sâire-i diyânete riâyetle te'mîni saâdet?

Din denilen şey bilakis saâdet-i dünyeviyyenin en kavî düşmanıdır. Çünkü daima bizi dünyadan tenfîr, lezâizden tahzîr ile âhirete tergîb ediyor. Bütün harekât ve sekenâtimizi hükmüne tâbi tutmak istiyor. Zihni mülâhaza-i âkibetle meşgul eyliyor. İnsan kayd-ı diyânetle mukayyed olursa ömrü hûzn-i dâîmî içinde geçiyor. Lûzumsuz tevekküllerle atâlete mahkum, her husûsta iltizâm-ı kanâatle terakkiden mahrum oluyor. Biraz gülse derhal endîşe-i ukbâ ensesinden çullanıyor. Hûlâsa âhireti düşünmeden dünyayı düşünmeye vakit kalmıyor. İnsan muhâyelâtâ boğulmamalı bulunduğu mehlekeyi görmeli, çıplak hakikatlere karşı merdâne mücâhedât ile göğüs germeli. Cem'iyyât-ı beseriyyenin de tîkî insanlar gibi edvâr-ı muhtelife-i tekâmülü vardır. Cem'iyetler tufûliyetten başlar; sînn-i rûşde, sînn-i ke-mâle vâsil olur. Çocuklara masal söylenen, büyûklere hâkîkat. Ne zamana kadar herkesi çocuk yerine koyacağ? Ketz-i hâkîkatle vakit geçireceğiz?

Belde-i saâdete şehrâh-ı hâkîkatten gidilir, şehrâh-ı hâkîkate de düvâze-i ilm u ma'rifetten girilir.

– Bu sözleri siz söylemiyorsunuz değil mi?

– Şüphesiz ben söylemiyorum, meselâ biri çıkış da silsile-i i'tirâzâtını şu noktadan yürütse buna ne cevap verilebilir? Maksadım serdi melhûz olan şu itirazâtın sûret-i def'inî anlamaktır. Başka şey değil.

– Müsâade buyurursanız bil-vekâle dermeyân ettiğiniz şu itirazâta aklımın erdiği kadar cevap vereyim.

– Buyurun.

– Evvelâ mu'teriz-i mevhûma deriz ki serd ettiğiniz şu i'tirazâtta din ile kat'â alâkanız olmadığı anlaşılıyor. Bu alâkadan maksadım alâka-i tedeyyün değildir. İster dindar olunuz, ister dinsiz. Orası sizin bileceğiniz şey. Ancak dinin hâkîkatine zerre kadar vukûfunuz yok demek isterim. Siz dîne âdetâ dûrbünün ters tarafıyla bakmışınız; hâkîkatı takrîb edeyim derken teb'îd etmişiniz.

Akâid-i müzebzbe ashâbindan işittiğiniz birtakım türrehâta hâkîkat nazarıyla bâkip kendinizi yaman bir girîveye saptırmışsınız. Dinin saâdet-i dünyeviyye ile ne münâsebeti olabilir? diyorsunuz. Vâkia öyle. Çünkü şey'eyn beynde münâsebet tasavvuru gayriyeti tazammun eder. Hâkîkat ben de din ile saâdet beynde münâsebet tasavvur edermiyorum, çünkü dini mahz-ı saâdet biliyorum. Şurası ma'lûmunuz olsun ki Cenâb-ı Hak bu dünyayı mütefekkirlerin "ideal"ine muvâfîk sûrette halk etmemiştir. Dünyanın cefâsi safâsından ekserdir. Hatta meşhurdur: Dünyayı keçiboynuzuna teşbih ederler. Yarım dirhem şeker yemek için bir okka odun çiğnemeli derler.

محن الزمان كثيرة لا تنقضى

سروره يأتيك كالاعياد

Dünyanın mihneti, meşakkati çoktur; ne biter, ne tüketir. Sûrûr denilen şey de bayram gibi nihâyet senede iki kere gelir. (زوايا الدنيا مشحونة بالرزايا) (البرايا اهداف البلايا) (Zoyaîa mahlûkât hedef-i belâ-yâdîr. Ulemâının, üdebâının, şuâranın âsârına göz gezdirilecek olursa hepsinin dünyadan müdhiş darbeler yedikleri o darbelerin te'sîr-i cân-sûzuyla feryâd-ı iştikâyi ayyuka çkaradıkları görülür.

*Unutturur gamîn en kâmurâni söyletsen
Esîr-i keşmekeş-i gam, cihâni söyletsen*

Hûlâsa dünyada rahat yoktur. Gerek dînen düşünelim, gerek aklen; netice bir yola çıkar. Yani dünya hemen pesimistlerin (dünyayı fena gören kimseler) fena gördükleri kadar fenadir. Fakat dindarlar bu fenalıkta hikmet, dinsizler şenâat mülâhaza ederler.

Bu söz galiba biraz cûr'etkârâne oldu. Hükümde mağlûb-i istî'âl [81] olanlar belki de damgayı kızdırımıya başladılar. Halbuki bazı hakâyık akıl ile naklin mâtî müsterekidir. Pesimistler böyle demiş diye onların her fikrini ayakaltına alıp çiğnemek haksızlık olur. Her şeyi i'tidâl-i demle düşünmeli. Neticedeki hükmün isabetine bakılmalı, tehevîvür ve istî'âl cehlin iki peyk-i revânıdır.

Acaba Cenâb-ı Hak dünyayı niçin böyle yaratmış? Fil-hâkîka bu da bir suâldir. Bu mes'ele beyne'l-felâsîfe münâkaşât-ı azîmeyi mûcîb olmuş, kütüb-i felsefiyyede bir bahs-i müstakîl teşkil eylemiştir. Hatta bazı feylesoflar âlemde fenâliğin vücûdunu Cenâb-ı Hakk'ın Latîf ve Kâdir isimleriyle kâbil-i te'lîf bulamıyorlar. Bunlar Cenâb-ı Hak fenâlığı ya yaratmaya muktedir idi, yahud değil idi, muktedir olduğu halde yarattıysa Latîf olmaması lâzım gelir, muktedir olmadığı için yarattıysa kudret-i mutlaka sahibi olmaması iktizâ eder... diye bir kiyâs-ı mukassem terfîb ediyorlar.

Bu bahsin ta'mîki, tafsîli bizi büsbütün saded haricine çıkaracağından onu başka bir zamana bırakalım da bahsi dünyanın hâl-i hâzırı nokta-i nazarından yürütelim: "Pesimizm" mesleğine salîk olan feylesofların söyledikleri sözlerin kîsm-ı a'zamı hâkîkattir. Lâkin nasıl hâkîkat bilir misiniz? Bütün siyah hâkîkatler. Onlar hasbe'l-beseriyye fikirlerinde ifrâta mağlup olmuşlar, yani hayat bahçesine girip onu tez-

yin eden çiçeklerin ne kadar zehirlileri varsa toplayıp bir demet yapmışlar, enzâr-ı rağbete arz etmişler. İnsan o ez-hâr-ı helâhil-nisârdan müteşekkîl olan bu demetin elvân-ı dil-fîrbine aldanıp da cân hakkıyla bir kere kokladı mı derhal bir sersemlik hisseder. Farkına varmayıp da biraz daha koklayacak olursa gaşı olur. Tekrar kendine gelip gelmeyeceği tâli'e bağlı bir şeydir. Vâkia İslâmîyet de bize dünyayı fena gösteriyor, fakat "Pesimizm" mesleğine sâlik olan felâsifeden gösterdiği gibi değil. Onlar halka zehir yedirmek hûsûnda hiçbir kayda, hiçbir şartta tâbi olmamışlar. Herkese bir okka zehri birden yedirmek istemişler. Fakat Hakîm-i Ezeli o zehrin miktarını hakkıyla ta'yîn etmiş, onu insanlara hikmet ve maslahata evfak, mîzâca, istî'dâda eslah sûrette yedirmiştir. Hakâyık-ı aqliyye, âlem-i tefekkürün anâsırı mesâbesindedir. Vâkia o anâsırın te'lifiyle insanlar da muhtelîf mesâlik-i hikmet vücûda getirmiştir, ancak o mesleklerin hiçbir acz-i beşerden mütevelliid nekâyisten berî olamamıştır.

Anâsır-ı maddiyede böyledir. O anâsır Cenâb-ı Hakk-ı in yed-i telfîkinden çıkmış, bu mükevvenât husûle gelmiş, bizim elimizde nihâyet gördüğümüz âsâr-ı beşeriyeyi husûle getirmek dâiresinden ileri geçememiş.

Beşerin anâsır-ı maddiyedeki tasarrufu ne ise hakâyık-ı metafizikeye, yani anâsır-ı ma'nevîye üzerindeki tasarrufu da odur. Şu halde o hakâyık-ı ma'küleyi –fakat nisâb-ı sahîh-ı hikmet dâiresinde– ihtivâ eden İslâmîyet, mesâlik-i muhtelife-i felsefiyye ashâbinin kendilerine mâl etmek istedikleri hakâyıkın kâffesini câmi' demektir.

Bînâberîn Pesimizm, Optimizm, Determinizm, falânimiz gibi mesâlik-i muhtelifeye mahsûs efkârın İslâmîyet'te vücûdunu inkâr, yahud istihcân etmek biraz değil, gereği gibi kec-bîn olmaya mütevakkiftir. Çünkü o efkâr hiçbir zaman o mesâlik-i muhtelifenin mülk-i yemîni değildir. Hepsi hakâyık-ı mutlaka-i ilâhiyyedir.

Cenâb-ı Hak tertîb-i hikmet-i ilâhiyyesi olan dîn-i mübîne bunların hepsinden lüzumu kadar koymuştur. Hatta yukarıda dediğimiz gibi o tertîbin içinde nefsimize mülâyîm gelmeyen, bize zehir gibi görünen hakâyık da vardır. Nitelikim Cenâb-ı Hak, kîvâm-ı bedenimiz için halk buyurmuş olduğu agziyenin terkibine bile zehir koymuş. Fakat bizi öldürmek için değil, bilakis yaşıtmak için.

Maddiyatta câri olan bu kânûn ma'nevîyatta neden câri olmasın? Bunun hikmeti de insanların ifrât ve tefrit vartalarına düşmemelerini te'mînden ibârettir. O tertîb-i hikmetin te'sîr-i şifâ-bahşâsiyla mîzâc sakâmetten istikâmeye meyl eder i'tidâl-pezîr olur. Dünyanın te'sîr-i hüsniyyâti insanlara muvâzenelerini gâib ettirdikçe tasvîr-i kubhiyyâti o muvâzeneyi iâde eder. Dînin bize dünyayı fena göstermesi, ondan i'tidâl dâiresinde istifâdemizi te'mîn gibi bir hikmet-i sarîha-i sahîhaya müsteniddir.

Hü'lâsa dînin bize zâhiren zehir gibi gelen bazı hakâyıkları devâ makamına kâim olur, mîzâcımızın i'tidâlini te'mîn ve muhâfaza eyler. Fakat filozofların yedirdikleri sümûm, mîzâcımızı dâire-i i'tidâlden çıkarır, hayatımıza nihâyet verir. İşte fark bundan ibârettir.

Yukarıda dünyanın âlâm ve ekdârına nihâyet yok olmuş, dînîn fevâid ve muhsenât-ı celîlesini te'yîd için buradan tutturup bir iki söz söylemek istemiş idim. Araya biraz fazla sözler girdi, bahsin şîràzesini bozdu. Tekrar maksada rûcû' edelim.

Te'yîd-i matlab için âlâm ve ekdâr-ı dünyeviyeden yalnız şunu alalım: Düşününüz, nâz u naîm ile perverde ettiler ciğer-pârelerini üç beş gün içinde kara topraklara veren, o vücûd-ı tarâvet-mêshûnun, o çehre-i şafak-gûnun karanlık mezarlarda, sengîn topraklarda tehâcümgâh-ı hevâm u haşerât olduğunu, şemsin huzemât-ı şuaiyyesini gölgede bırakın zülf-i zer-nârının perişân bir halde yerlere serildiğini, pamuk ellerinin, yâkût-ı müzâb gibi dudaklarının tanınmaz bir hâle geldiğini, curlyüp döküldüğünü gözünün önüne getiren bir ananın, bir babanın hâlini düşününüz! Acaba bunların nâire-i ârâm-sûz-ı cenânını, seylâbe-i eşk-i dem-âdem-cereyânını medeniyetin hangi eğlencesi, hangi ihtiârı, hangi devâsı teskîn edebilir?

Bu acıyi tadan ebeveynin revân-ı işkesteleri ibre-i mîknatîsiyyenin kutup noktasına teveccûhî gibi tabîî bir incizâb ile bâr-gâh-ı ehadiyyete teveccûh edecek olursa yed-i merhamet-i ilâhiyye ile ateşlerine su serpilir, belki âteş-zâr kalblerinde güler açılır. Lütf-ı ilâhî onları dâire-i hayâlden hâriç tesellîlere, tecellîlere mazhar kilar.

[82] İşte dünyanın buna benzer birçok âlâmî, birçok mesâibi vardır ki müsîbet dellâli gibi hepsinin ta'dâdına lütûzum yok. (قس على ما سمعته الباقي) bunların hepsine din ile mukâvemet olunur. Öyle bir zamanda insanın imdâdına yetişen bir şey ni'met değil, saâdet değil de nedir?

Dünyaya bir kör kuvvetin eser-i sun'u nazariyla bakan kör gözler acaba böyle bir hâl vukûunda ne ile tesellî-yâb olurlar? Hoş onların bu gibi ahvâlden müteessir olmaları da cây-ı tereddüd ve iştibâhtır ya. Lâkin behemehâl bir sikildikleri zaman olur, bilmem o zaman hangi kapının halkasına yapışırlar? Kimden istimdâd ederler?

Çünkü Leconte de Lisle bir şiirinde o kör kuvveti şöyle tasvir ediyor: "Tabiat nev'-i beşerin âlâm ve ekdârına karşı hande-rîz-i istihzâ olur, yalnız kendi azamet ve ihtişâmindan başka bir şeye atf-ı nazar-ı tefekkür etmeyip kuvâ-yı hâkimenesini bütün mevcûdâta teşmîl, sükûn ve ihtişâmi kendi hissesine ifrâz ile seyrini tekîl eyler."

Alfred de Vigny de o kör kuvvette şu sözleri söylüyor: "Ben adîmû't-teessûr ve üzerindeki aktörlerin sademât-ı pâyiyle gayr-ı mütezelzil bir sahne-i temâşâyım. Ne sizin ferâyâd-ı istimdâdınızı iştitirim, ne de âh u enîniniz! Lâl u eb-kem olan temâşâ-gerânını sâha-i semâda beyhûde arayan beşeriyet komedyasının üzerimde oynandığını ancak hissederim.

Karincalar gibi mîlel ve akvâmin tomâr-ı hayâtını da görmeksızın işitmeksiz kemâl-i istihkâr ile tayy ederim. Karınca yuvalarıyla onların hâkîster ebdâni nazârîmda siyyândır. Mîle-i muhtelifeyi üzerimde taşıdığım halde isimlerinin ne olduğunu bilmem. Bana mâder-i mihrîbân diyorlar. Halbuki ben bir makbere-i dehşet-resânim. Fasl-ı zemistânım, her sene sizden yüzlerce nüfüsu şedâidine kurban eder. Be-

dâyiine hayran olduğunuz mevsim-i bahârimin ise asla perestisinizden haberi yoktur!”

İşte abede-i tabiatın melce-i vâpesini!

فَرِياد بُسْ كِرْدَم وَ فَرِياد رَسِّي نِيَسْت

کویا که درین قبّه فروز کسی نیست

beyti onların hülâsa-i hasbihâli demektir.

Refikim – Garip tesâdûf ben de bugün Schopenhauer'in bazi âsârını ez-cümle *Pensées et Fragments*'ni almış idim. Demek ki bu gibi şeyleri okumamalı.

– Birâder sen de ammâ zaîfî'l-kalb adamsın! İnsan her şeyi okumalı. Fakat hiçbirinin tarafdarı müfriti, mutaassibi olmamalı. Cezm ve ihtiyâti, i'tidâli elden bırakmamalı. Fikirleri tarta tarta okumalı. Vâkia bu gibi kitapların mütâalaası insanı, bâ-husûs gençleri tabîî biraz sarsar. Ben bunları okurum da sarsılmam demek boş lâkirdir. Çünkü insanın hamama girip de terlememesi, denize düşüp de ıslanmaması mümkün değildir.

Gözünüze bir zerre, dişinizin arasına ufacık bir şey girse sizi son dereceye kadar rahatsız eder. Çıkaracağım diye uğraşır durursunuz, çıkarmayınca rahat edemezsiniz. Elbette ter ü tâze dimâğınıza birtakım vahsi fikirler girince gereği gibi huzûrunuzu ihlâl eder. Derde bakınız ki onlar hilâl ile kerpeten ile de zor çıkar. Efkâr-ı mütehâlife-i felsefiyye ile oynamak herkesin kâri değildir. Öyle şeylerle uğraşan bir adam kimyahânesinde çalışan kimyager gibi olmalıdır. Kimyager birtakım mevâdd-ı kimyeviyye hakkında tedkîkât-ı fenniyye icrâ eyleiği esnâda onların içindeki mevâdd-ı semmiyyenin te'sîrât-ı muzîrasından muhâfaza-i nefş için nasıl birçok tedâbîr-i vâkiyyeye tevessûl ederse felsefe ile uğraşanlar da tipki o kimyager gibi ihtiyâta riâyet etmelidir. Zîrâ o efkârin içinde öyle mühlik, öyle semm-âlûd fikirler vardır ki, insanı ân-ı vâhidde hâk-i helâke serer.

Eserlerini aldiğiniz Schopenhauer garip bir adam imiş. Bu kadar fena gördüğü dünyayı, iyi görenlerden ziyâde sever, ölümden son dereceye kadar korkar imiş. Kavl ile fil beyninde garip tenâküs! Tercüme-i hâlini yazanların ifâdesine göre Schopenhauer'in silsile-iecdâdi hep zincir sallayan takımdan imiş. Hatta pederi kara sevda denilen illette dûçâr olup intihar etmiş. Cinnetin ırsî olmasına nazaran kendisi de muvâzenesi bozuk bir adam imiş. Nitekim târâcim-nüvîsân hakîm-i şehrin birçok deliliklerinden bahsediyorlar.

El-hâsil azîzim din ruhun en mübrem bir ihtiyacıdır. Fevâid-i uhreviyyesinden sarf-ı nazar dünyaca olan muhse-nâtını ta'dâd mümkün değildir. Tarîk-ı hevl-nâk-ı hayâttâ ondan emin bir melce, ondan büyük bir tesellî olamaz.

Dindar olanların kalbinde bir mâye-i saâdet vardır ki dünyanın bütün şedâidi bir araya gelse onu ihlâl edemez. Çünkü o saâdet maddiyata, zevâle ma'rûz esbâba merbût değildir; hakîkîdir, vicdânîdir.

Burada Jules Simon'un *Vazîfe* ünvânlı kitabının baş târaflarındaki bir sözü hatırlama geldi. Müellif diyor ki: “Müste-bid padişahlarının hevesât-ı nefşâniyye-i rûz-merrelerine lâ-yetegayer bir kânûn gibi serfûrû etmeye mecbur olan Os-

manlı, Rus tebeasiyla ellerine ayaklarına zincirler, kelepçeler vurularak zindana atılan bir mahbûs bile azımlarına sahip olduklarından kalben, vicdânен hür demektirler.” İşte esâret-i sûriyyenin hürriyet-i ma'nevîyyeye te'sîri olmadığı gibi şedâid-i rûzîgârin da, dinin kalbe telkih ettiği saâdet-i hakîkîye mâyesine hiçbir te'sîri yoktur. Bu metâneti, bu saâdeti insanlara ne ulûm ve fûnûn te'mîn edebilir, ne de onun neticesi olan felsefe.

Ahîren bir eserde göze ilişen şu sözler bu fikri te'yîd eden delâildendir.

“Akıl sinn-i kemâlden ziyâde reyeân-ı şebâb esnasında her şey hakkında umûmî bir fikir peydâ etmek ihtiyacını hisseyler. Kendi kendine düşünmeye istî'dâd görmeye başlayınca hakîkati anlamak, kendisi için bir meslek-i [83] felsefi ta'yîn etmek ister, efkâr ve mülâhazâti, sûlûk ve harekâti tabîî o mesleğin muktezâsına göre ta'yîn eyler. Aslı faslı olmayan birtakım efkâr-ı fersûdeden ibâret diye kâffe-i mülâhazât-ı mâ-fevka't-tabîiyyeden tecerrûd edecek olursa aca-ba tahsil eylediği ulûm ve fûnûndan kendisi için ne gibi bir meslek-i felsefi hâsil olur? Yalnız âlim olmak i'tibâriyle bir adamın nazarında dünya hiçbir şeyden teessür şânından olmayan kavânîn-i tabîiyyenin hükmüne tâbi', muntazaman seyrinde dâim birtakım kör kuvvetleri hâvî bir sâha-i fûshat-intimâdan, bütün çarhları hiçbir lem'a-i hayr ü zekânın tedâbîri tealluku olmaksızın hareket eden cesîm bir makineden başka bir şey değildir.”

İşte mücerred ulûm ve fûnûn ile hâsil olan felsefenin neticesi böyle olur. Yalnız bu felsefenin muktezâsını bedraka-i sûlûk ittihâz edenlerin Allah, daha doğrusu ma'bûd-ı muhayyelleri olan kör kuvvet yardımcıları olsun!

Mu'teriz efendinin herkesin fürû'-i ahkâm-ı diyânet hakkında ne kadar ma'lûmatı olabilir ki hatta bütün efâlinde tecellî ile o kimseyi mes'ûd etsin diye serd ettiği i'tirâza gelince, deriz ki: Bu i'tirâz cevapta müstağnîdir. Çünkü bahis herkesin fürû'-i ahkâm-ı diyânet hakkındaki ma'lûmatına değil, dinin zâtına, hakîkatine aittir. Herkesin hikmetten, ilâhiyâttan, mantıkta, el-hâsil bütün ulûm ve fûnûndan ne kadar ma'lûmatı olabilir diye onların lüzumsuzluğuna mı kâil olalım? Yoksa hiç onlardan bahis mi etmeyelim?

Bu itirazın cevaba değeri olmamakla beraber cevap makamına kâim olmak üzere yalnız bir misâl serdiyle iktifâ edeceğim. Fakat ondan evvel şurasını söylemek lâzımdır ki bir insanın fürû'-i ahkâm-ı diyânet hakkındaki ma'lûmatı ne kadar az, hatta mefkûd denecek derecede bile olsa yalnız bir imandan la-yû'ad âsâr zuhûr eder. İş onu elde etmekte, hatta sâhib-i saâdet efendimiz hazretleri ehâdîs-i seniyye-i risâlet-penâhîlerinin birinde buyuruyorlar ki: Bir adam Cenâb-ı Hakk'a karşı kırk gün ihlâs üzere bulunsa o ihlâsin feysi kalbine sârî, kalbinde zuhûr eden yenâbî-i hikmetin âsâri lisânından câri olur. Bu hadîs-i şerîfin ma'nâ-yi bûlendi pek vâsi', pek şumülliûdür. Medlûl-i münîfinden az bir teem-mülle çok şeyler çıkar.

Serd edeceğim şu misâl de o hadîs-i şerîfin eser-i telkînidir:

Üzerinde sâkin olduğumuz şu küre-i arzi, havl-i şemste

tekmîl-i etvâr ile kitle-i türâbiyye hâline geldiği, fakat üzerinde hayvanâttan, nebâtattan eser bulunmadığı esnâlarda mümkün olup da bize göstererek bu'dı mücerrede yuvarlanan şu toprak yiğininden, bir gün gelecek ki karşısında duran şu cirm-i nevvârin te'sir-i feyziyle binlerce hayvanat, binlerce nebâtât zuhûr edecek, şöyle olacak, böyle olacak demiş, arzin bugünkü hâl-i tekemmülü bir levhaya tersîm ile buna inanmak husûsunu da muhâkeme-i akliyyemize havâle etmiş olaydilar inanır mı idik, inanmaz mı idik? Şüphe yok ki inanmaz, bunların birine ihtimal vermez idik. Hatta der idik ki: Şu toprak yiğinıyla şu cism-i muzî beyninde ne münâsebet tasavvur olunabilir? Biri zulmânî, diğerî nûrânî olan iki cirmin tekâbül-i basîtinden bu ta'dâd olunan şeyler nasıl vücûda gelebilir?

İşte azîzim iman ile kalbin hâli de tipki güneşle arzin hâli gibidir. Şemsin tealluk-i nûr-i basîti arz dediğimiz şu kütle-i türâbiyyede nasıl milyonlarla mahlükâtın tekevvününe bâdî olduysa âsumân-ı tevfîk-i ilâhîden tulû' eden şems-i îmânîn nûru da —güneşin sâha-i gabrâda sunûf-ı mevâlidî tekvîn etmesi kabîlinden olarak— sâha-i kalbde birçok mevâlid-i efâl-i hasene tevlîd eyler ki bunların kâffesi fûrû'-i ahkâm-ı diyânet demektir. Bunların nasıl zuhûr ettiğine şûrû lâhîk olmaz. Ancak o mehâsin-i nâmiyyenin cümlesi şüphe yok ki o nûr-i ezelînin netîce-i feyz-i sereyânıdır.

Demek ki asıl sâbit olunca fer' kendi kendine nâbit oluyor. Nitekim bir yere bir çekirdek dikilir, ondan bir filiz çikar, o filiz ba'de-zamânın koca bir ağaç olur, etrafa dal budak salar, meyve verir. İşte bunun gibi hadîka-i kalbe dikilen nûvât-ı îmândan da koca bir İslâm ağacı çıkar, efâl-i mebrûre meyveleri verir. O koca ağaç ile ondan zuhûr eden meyveler nasıl bir çekirdeğin içinde bil-kuvve mevcûd ise fûrû'-i ahkâm-ı diyânet olan ahvâl ve âsâr-ı şerîfe de zemîn-i kalbe dikilen nûvât-ı îmânnın içinde öylece bil-kuvve mevcûddur.

Yukarıdan beri söylenen sözlerden dinin düşman-ı saâdet değil, belki mâye-i saâdet olduğu anlaşılmıştır zannededim. Dinin bizi dünyadan tenfir, lezâizden tâhzîri bahsine gelince mu'teriz efendinin bu mebhasta da cehl-i mutlak girâbında kulaç attığı görülüyor.

Dîn-i mübîn-i Muhammedî bizi sûret-i mutlakada dünyadan tenfir, lezâizden tâhzîr etmiyor. Bilakis onlardan insanca istifâdenin tarîkini gösteriyor. Mütedeyyin bir adamla o kayddan väreste olan bir şahsın müfredât-ı efâlî bî-tara-fâne tedâkîk edilecek olursa bunlardan hangisinin dünyadan, dünyanın lezâizinden bi-hakkın müstefid olduğu görülür. Dünyadan istifâde demek, kâffe-i rezâili istihsân, bilcümle mahzûrâtı ibâha ve istihbâb ile tefsîr ediliyorsa ona bir diyecek kalmaz. Yok bu istifâdeden, aklen ve naklen mahzûrdan sâlim olan mübâhâtta intîfâ' ma'nâsı murâd olunuyorsa elbette mütedeyyin olanların lezâiz-i dünyeviyeden istifâdeleriyle münkirînin istifâdeleri asla yekdiğeriyle kâbil-i kıyawâ olamaz. Bu bahsin tafsili onlardaki fezâilin bunlardaki rezâilin alel-infirâd temhîdini müstelzim olur. Bahsin o şekilde etmesi de asla münâsebet almaz.

İslâm'ın kanâati, atâleti ve sâiresi hakkında dermeyân

olunan i'tirâzâta gelince, bunlar bin kere söylemiş, bin kere reddedilmiş yavan; hâyide şeylerdir. Bunların yegân yeğân define bu musâhabâ müsâid, mütehammil değildir. Mu'teriz efendi bu i'tirâzâtinin cevabını, sûret-i def'i [84] anlamak isterse Sîrâtimüstakîm nûshalarına mûrâaat edebilir. "Sa'y u Amelin Nazar-ı İslâm'daki Mevkii" ünvânlı makâle ile merhûm Şeyh Muhammed Abdûh'un birçok makâlatı bu itirâzâta cevâb-ı kâfidir.

Mu'terizin çıplak hakikatlerinden zihniye başka bir şey läyiğ oldu. Bu läyiha musâhabemizin hâtimesi olsun: Din husûsunda ekseriyete muvâzenesini kaybettiren şey ta'mîk-i fîkr nâmına sapılan gîrîveler, düşülen mezlekâlardır. Âlemde mesela "hakikat-i hûsn" gibi birçok hakâik vardır ki ta'mîke mütehammil değildir. Orada en güzel ta'mîk o hakikati hâliyle kabul etmektedir. Lâkin ta'mîk edilirse altından çapanoğlu mu çıkar? Hayır çapanoğlu çıkmaz. Başka hakikatler çıkar. O hakikat kabul olur. Çünkü çok kimseler usûl-i ta'mîki bilmez, oldum olasıya gider. Garip ahvâle tesâdûf, o ahvali çapanoğlu zanneder. Halbuki çapanoğlu zannettiği hakikatler ta'mîk ettiği hakikatin mebnîyyün-aleyhi olan hakâik-i sâiredir. Ancak ta'mîkte isabet mefkûd olduğu, o sâhadâ kat' edilecek mesâfenin hadd-i ma'lûlu, hadd-i mücâzi ne-rede nihâyet bulduğu bilinemediği için işin içinden çıkmaz. Çünkü feyz-i hakikat bazı şeylerin zâhirinde mütecellidir. Ta'mîk-i nazar bazı kere o feyzin ufûlunu intâc eder. İnsan bir hakikati ta'mîk edeyim derken işi berbâd eder de haberî olmaz. Hatta ben vaktiyle bu fikri âtfideki şu sözlerle ifâde etmek istemiş idim:

Var bazı mebâhis ki gerekmez onu ta'mîk
Bed-baht eder insâni o vâdîdeki tahkîk
Tekdîr-i hakikatle edip safveti ihlâl
Tedkîki bedîhînin eder matlabî işkâl
Tedkîk ile ba'zen oluyor lahzada zâyi'
Bir şeye tecelli eden âsâr-ı bedâyi'
Mutlak bırakın fikrini meydân-ı cedelde
Avâre kalır sâha-i hûsrân u halelde
Âkil ona derler ki edip fikrini ta'dîl
Şehrâh-ı saâdette eder seyrini tekâlîf
Parlak görürüm belki de bundan, emeliyle
Ka'nı görünen âbî bulandırmaz eliyle

Şu misâl ile maksadı biraz daha izah edelim:

İnsan güzel bir çehre görür, ama nasıl çehre?

Gayet sık, gayet gür kirpikleri ziyâ-yı fecrin aks-i elvân-ı dil-fîrîbini andıran yanaklarına sâye salmış; yeşile mâil bir göz ki her nazrası kalb-i hassâsa kıvılcımlar yağıdırıyor, zâika-i hayâerde hem acı, hem tatlı hisler uyandırıyor.

O latîf kirpiklerin istidâreye nîm-mâil bir fasile-i dîgeri de o güzel gözlerin üstünde avâre bir istikâmet-i ufkiyyede karar vermiş! Berîd-i i'câz bütün ferîştegân-ı hûsnün çehrelerine lâhûtî bir edâ veren rengin tebessümleri toplamış, yâkût-ı müzâb ile mecz ederek üst üste koymuş, ondan iki nûr-ı mütecessid hâsil olmuş ki manzarası ârâm-rübâ-yı cân, te'siri muvâzenet-sûz-ı akl u vicdân. Bunlar bazı kere meyl-i tekemmüle yekdiğerinden cüdâ düştükçe, şafak-renk atlas-

tan yapılmış latif bir mahfazanın los bir yerde kapağı açıldığı zaman, içindeki cevher külçesinden bir anı gayr-ı münkasemde dışarı fırlayan şaşaları gölgdede bırakacak bir seyâle-i nûr-ı ebyaz fûrûzân oluyor.

Şâşaasından gözler kamaşıyor, yürekler sizliyor, ruh fer-yâd ediyor, akıl hayretlere müstağrak oluyor, lisân ifâdeden kalıyor, vücûda ra'seler âriz oluyor. En kuvvetli endişelerin son tefekkür-i mâ-fevkâ'l-hayâliyle güç tasavvur edilebilen bir tenâsüb-i endâm, gayet tabîî bir şîve, gayet laubâli bir hîrâm... El-hâsil bahâristân-ı huldden henüz kopmuş taze bir çiçek, sâha-i illiyînde pervâz ederken yolunu şaşırıp nâsûta düşmüş bir melek!

İşte her nazra-i dil-âşûbîsini hüsn ü aşktan ibâret olan bir âlem-i dîgerin bedâyi-i hayâliyesine müstağrak kılan o hüsn-i ârâm-sûzun menşeyini anlamak maksadıyla eczâ-yi muhtelifesinin gavrına infâz-ı nazar için hayatına nihâyet versen. Eline bir bıçak alıp derisini yüzesen, sadrını yarsan, ne görürsun? Gayet dehşetli bir manzara değil mi, evet insanın bir dakika bile bakmaya tahammül edemeyeceği bir manzara-i müstekrehe, bir kitle-i lahmiyye ve şahmiyye. Bu hâli görünce belki o dakikada düşüp bayılsın. O dehşeti, o heyeti ihtimal ki hayatının son demine kadar hâfizandan izâle edemezsün. Yatağa girdiğin dakika o cism-i meslüh da seninle beraber yastığa başını koyar, sağına dönsen sağında, soluna dönsen solunda bulursun. O hayâl-i müdhiş bir türlü zihninden çıkaramazsan mümkün olsa dimâğının onu tefekkür eden cüz'ünü kesip atacaksın, fakat mümkün değil. Ömrün oldukça o kâbûs-i elîmin zîr-i bâr-ı ta'zîbinde ezi-leceksin. Ömrün oldukça sâha-i hayâlinin bir köşesini o mihmân-ı dehşet-resâna tahsîs edeceksin!

Fakat bu kadar tefferrûte, bu kadar tevahhûse hâkin olmadığını hiç düşünmüyorsun! Bir dakika bakmaya tahammül edemediğin şu vücûd, bu hâle gelmeden evvel bir lahma görmemeye tahammül edemediğin o hârika-i melâhattan başka bir şey degildir. Şu kalb, şu ciğerler, şu emâ, şu evride, bu şerâyîn bu adalât seni teshîr eden o hüsn-i fûsûnsâzı vücûda getiren âlât ve esbâbdan başka bir şey mi? Niçin onu sevdigîn gibi bunları da sevmiyorsun? Bir saat evvel o hüsn-i hired-sûzun tecelliî karşısında ser-mest-i garâm iken bu a'zânım hepsi yine yerli yerinde duruyor id. Sen göremiyor idin. Lâkin vücûdundan haberdâr idin. O zaman hiç böyle düşünmüyorum idin. Bunların faâliyet-i tabîiyyesinden, aheng-i umûmîsinden husûle gelen hüsnün te'sîriyle bu âlemîn fevkînde bir âlem-i dîgerde yaşıyor idin. Semâvî neşvelere, lâhûfî cezelere müstağrak [85] oluyor idin. O behîfî hâlin yerine neden şimdi dûzahî bir infîâl kâim oluyor?

İşte bazı şeylerin iç yüzü böyle dehşette karar verir. Bir hâkîkatîn tecelliî için birçok esbâb bir yere gelir. O hâkîkatîn gâfil, yalnız tedkîk-i esbâba mütemâyil olursan onların alel-infîrâd mülâhazasında, hey'et-i mecmûasından mütevellid aheng-i letâfeti bulamazsan. Nefsü'l-emrde hiçbir çirkînliği olmayan esbâb ve vesâitî çirkîn görürsun. Bu çirkînlik fikri derhal o esbâbin vücûda getirdiği şeyde de te'sîrinî göstermeye başlar. Onu da çirkîn görmeye, ondan da lezzet

almamaya başlasın. Halbuki asıl maksad mülâhaza-i esbâb değil, o esbâbin neticesi olan hâkîkat id. Fakat sen o noktada durmadın. Aheng-i intîzâmî bozdun. Aklinca iş gördün. Neticenin böyle olması ise gayet tabîî, gayet zarûrîdir.

Ferid

MÜSLÜMANLIK'TA FERDİN HÂKİMİYETİYLE CEMÂATİN HÂKİMİYETİ

-geçen haftadan mâba'd-

Yukarıda demiştüm ki Şâri'i A'zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz, nassın vücûdu hâlinde bile îcâb-ı hâle mûrââti bizim için meşrû buyurmuşlar; ashâb-ı kirâm da bu kâideye ittibâ hûsûsında Hazret-i Peygamber'e iktidâ eylemişlerdi. Şimdi biraz izahât verelim:

Bütün şerâî' te'mîn-i menfaat, teb'îd-i mazarrat esasına müstenid olduğundan; şerîat-i İslâmiyye ise şu iki emr-i mûhimme riâyet nokta-i nazarından bütün şerîatlerin ilerisinde bulunduğuundan Hazret-i Şâri' îcâb-ı hâle riâyeten nas ile amelden ferâgatı meşrû kilmiştir. Şu kadar var ki bunun için evvelen bir zarûret-i kat'îye bulunması; sâniyen nas ile amel edilmediği takdîrde istihâsâl edilecek menfaatin nassa mûrâât sûretiyle te'mîn olunacak menfaate rûchâni hiç şüphe götürmez bir vuzûh ile sâbit olması elzemdir.

Hazret-i Peygamber'den sonra ashâb, Hulefâ-ı Râşîdîn de aynı isri ta'kîb ettikleri için bu hâl mesâlih-i müslimîni teshîl eden bir emr-i meşrû' oldu. İşte size delil:

Ebû Dâvûd, Hazret-i Peygamber muhârebe esnâsında el kesmeyi nehy buyurmuştur, diyor. Bilirsiniz ki el kesmek hudûd-ı ilâhiyyeden bir haddir; nass-ı Kur'ânî muhâribleri bu hadden istisnâ etmemiştir. Lâkin Nebîyy-i Muhterem bu yüzden bir mazarrat hâsil olur mülâhazasıyla böyle müstesnâ bir halde ikâme-i haddi nehy buyurmuştur ki o mazarrat da sevk-i infîâ ile dostun düşmana iltihâkîdir. Aleyhissâlatü vesselâm Efendimiz'den buna benzer birçok haberler daha vârid olmuştur ki hadîs kitaplarında tafsîlen beyân olunduğu için burada zikrine mahal göremiyorum.

Ashâb-ı kirâm da sünnet-i Resûl'e iktifâ ederek, mustar kaldıkları gibi hudûd-ı şerîyyeyi ikâmeden vazgeçerlerdi. Birçok tarihlerde Hazret-i Ömer'in şu emîrnâmesi mazbûtur: Harbin arkası alınmadıkça ne bir ordu serdârını, ne bir müfreze kumandanını, ne de efrâd-ı müslimînden birini sakın hadd-i celde (dayak) ile cezalandırmayınız, zîrâ hamiyet-i câhiliyye sevkîyle küffâr tarafına geçerler...

İ'lâmü'l-Muvakkî'în'de İbni Kayyim diyor ki:

Ebû Beltea'nın köleleri, Müzeyne'den bir adamın devesini çalmışlar, hırsızlar Hazret-i Ömer'in huzûruna getirilince ikâr etmişler. Bunun üzerine Hazret-i Ömer Ebû Beltea'nın oğlu Abdurrahmân'ı çağırarak "Babanın köleleri Müzeyne'den birinin devesini çalmışlar; cürmelerini i'tirâf ediyorlar" dedikten sonra Kesîr bin es-Salt'a "Git şunların ellerini kes" emrini vermiş. Sonra herifleri çevirerek demiş ki: Vallâhi sizin bu köleleri alabildiğine çalışıldığınızı hatta içlerinden biri Allah'ın haram kıldığı bir şeyi yemiş olsa bile helâl ola-

cak kadar aç bıraktığınızı bilmış olmasa idim ellerini keserdim, lâkin bu haddi ikâme etmemekle beraber sana öyle bir ceza ta'yîn edeceğim ki acısı yüreğine çökecek. Ey Müznî deven ne eder?

– Dört yüz...

– O halde haydi, Abdurrahmân, git şimdi bu adama sekiz yüzü ver.

Bundan başka Hazret-i Ömer kaht senesi hadd-i sirkati ıskât etmiş; Ebû Bekir de Hâlid İbni Veli'di Mâlik İbni Nüveyre hâdisesinde avf eylemiştir. Nitekim Hazret-i Peygamber de yine Hâlid'i Benî Cezîme'ye harp için göndermediği halde, o gitmiş, harp etmişken muâheze buyurmuştur. Bu müsââde ise ancak Hâlid'in muhârebelerdeki mahâretinden, İslâm'a ifâ eylediği hizmetinden dolayıdır.

Kezâ Sa'd bin Ebî Vakkas Kadisiye muhârebesinde Ebû Mahcen'i had cezasından avf eylemiştir ki pek meşhur olan o vak'ayı burada zikre lüzum görmüyorum. Sa'd demiş ki: "Vallâhi müslümanlara bu kadar büyük yararlıklar gösteren bir adamı cezaya çarpmak elimden gelmez."

Gerek aleyhissalâtü vesselâm efendimizin, gerek ashâb-ı kirâmin buna benzer birçok efâli vardır ki cümlesini irâda bu nutkun tahammülü yoktur.

İhtimal ki bazı hükümlât-ı İslâmiyye tarafından ukubât-ı bedeniyye yerine hapis gibi, cezâ-yı nakdî gibi diğer birtakım ta'zîbâtın ikâmesini tecvîz eden hâl şu kâide olsa gerektir. Meselâ zamanın tegayyürü, yahud rezâailin mürtekiblerini habsetmekten başka bir sûretle öünü alınamayacak kadar teammümü, yahud diğer birtakım ilcâât-ı asriyyenin vücûdu böyle bir tedbîr ittihâzını müstelzim olabilir.

Mâdem ki icâb-ı hâle göre nass ile amelden udûl usûl-i şeriattdır; mâdem ki şeriat-i garrâ menâfi'-i ibâd üzerine müessestir; şu zikrolunan [86] harekâtta ne makâm-ı büllend-i şeriatin hakkına karşı bir hürmetsizlik, ne de onun mukaddes esaslarına bir tecâvüz mutasavver olamaz. Zaten asla mûrâât kâidesi gerek Hazret-i Peygamber'den, gerek Hazret-i Peygamber'den sonra gelen eimmeden evvel Cenâb-ı Hak tarafından vaz' olunmuştur ki nesh tesmiye ettikleri şey işte budur. Çünkü bu hâlikatte nesh değil, evvelce mevzû olan bir hükümlün zamanın, hâlin icâb ettiği tarzda takrîridir. Nitekim emr-i da'vetin bidâyetinde Arap müşriklerine karşı cihâd ile hükümlünması bu kabildendir. Bundaki hikmet müslümanların himâyesidir. Bu hükümden kelime-i tevhîdi irâd etmeyenlerin katline bile izin vardır. Lâkin da'vet müntesir olduktan, cemâat-i müslimîn kesb-i kuvvet ederek zaaf gâilesinden masûn kaldiktan sonra evvelki hükümlün yerine diğer bir hüküüm kaim oldu ki

(أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْجَنَاحِمَةِ وَالْمُؤْعَظَةِ الْحَسَنَةِ)، (لَا إِكْرâهٌ فِي الدِّينِ قَدْ

تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغُيّ)², (فَإِنَّمَا تُكَرِّهُ النَّاسُ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ)³

âyât-ı kerîmesi gibi diğer birçok âyetlerde musarrah olduğu vechile sûret-i hasenede, tarz-ı hakîmânede da'vet ile hükümden ibârettir.

⁴ âyet-i celîlesinde (لَا تَقْرِبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَغْلِبُوا) buyurulan hâl-i sekrde salâtin hükm-i nehyi de bu cümledendir ki bu hüküm iktizâ-yi hâle mebnî iken sonra yine iktizâ-yi hâle mebnî sûret-i kat'iyede tahrîm hükmü nâzil olmuştur.

Şimdîye kadar söylediğim sözler şu mukaddimelerde telhîs edilebilir:

1- İslâm'ın asr-ı evvelinde mercî-i kazâ nusûs-ı şeriat, yani şâriin takrîr etmiş olduğu esaslar ile nas vârid olmayan mesâil hakkında ashâbin, tâbiînin ictihâdi idi.

2- Şâri'den sâdir olan ahkâmi hifz etmek ferd-i vâhidin kudreti dâhilinde olmadığından, kezâlik o ahkâmi tek başına bir adam için ihâta gayr-i kâbil olduğundan esnâ-yi kazâda ahkâm-ı şer'iyeyi hifz etmiş olanlarla istişâreye ihtiyaç görüldü.

3- Ashâb-ı kirâm bazen mes'elede ihtilâf ederler idi ki sebep ya nassın tatbîki, yahud mes'ele ictihâdi ise hükümlün mümkün olduğu kadar hakka makrûn olması gayreti idi.

4- Ashâb-ı kirâm zarûret-i kat'iyeye göründüğü, kezâlik şeriat-i garrânın medâr-ı istinâdi olan salâh-ı ibâd kâziyesinin icâb ettiği zaman şâri-i hakîme iktidâ ederek nastan u-dûl ederler idi.

5- Ashâb-ı kirâmın zühd ü takvâları, hataya düşmekten sakınmaları kendilerini yalnız başına hüküm vermekten men'eder; ahkâm-ı ictihâdiyyeyi kiyâs-ı sahîh üzerine tatbîk etmek, re'y-i ferd ile amel olunduğu takdirde düşülecek hatalan sâlim kalmak için ahyâr ve ulemâ-yi müslimîn ile istişâreye sevk eyler idi.

Şu mukaddimelerden iki mühim netice çıkıyor: Evvelâ birçok defalar işaret olunduğu vechile Müslümanlık'ta kazâ cemaatin kazâsı idi, yoksa ferdin kazâsı değil idi.

Sâniyen şeriat-ı İslâmiyye kendisinde tekarrûr eden ictihâd, asla riâyet gibi iki büyük kâide sâyesinde her zamana, her mekâna muvâfik gelen şeriatlardendir; ıztırâr vu-kûunda icâb-ı hâl ü maslahata muvâfik hüküm verebilir ki, bu da bir kâide-i şer'iyeye olmak i'tibâriyle, o hükümlü nassa muhâlif bile olsa mer'îdir. Demek: "Şeriat-ı İslâmiyye zaîf bir şeriatdır, zamân-ı hâzır medeniyetle mütenââsib değildir; asrımızdaki akvâm-ı müterakkiyyenin işgâl ettiği mekânda yürütüyemez, zaten evvelce insanların ihtiyacını kâfil olsa bile kavânîni medeniyet-i cedîdenin mukteziyâtiyla aled-devâm ilerlemekte, bir seyr-i tedâricî ta'kîb eylemeye bulunan asr-ı hâzira muvâfik gelemez" gibi sözler bühtân-ı mahzdan başka bir şey değildir. Bu tarzdaki tefevvûhâtın menşei, şeriat-ı İslâmiyye'nin hakîkatini bilmemek, usûl ve kavâidinden bîhaber olmaktadır. Hele usûl-i şeriatı bırakarak furû' kitaplarındaki ahkâmi taklîdden ayrılamayan, usûlde mevcûd olduğu halde furû'da göremedikleri teshîlâtı kat'iyen reddeden bazı ulemâ-yi şeriatin taassubu bu gibi bühtân'lara fevkâlâde müsâid zeminler ihmâr ediyor. Halbuki kütüb-i furûdaki ahkâm içinde delîl-i kat'îye müstenid olmayanları sayılamayacak kadar çoktur. Bunların mebnîyyün-aleyhi ictihâd, ya-

¹ Nahl, 16/125.

² Bakara, 2/ 256.

³ Yûnus, 10/99.

⁴ Nisâ, 4/43.

hud re'y, yahud kiyâstır. Hakikat bu merkezde iken bir kişi sim ulemâ usûl-i şerîate mürâacaat etmeyerek fûrû' ile ameli müreccah görüyorlar; bu hareketleriyle gerek kendilerini, gerek ümmeti ne sıkıntılı bir dâire-i taklîd ve tazyîk içinde mahsûr bırakıklarını, ictimâiyât ile uğraşanların eline bize karşı birtakım bâtl ithâmât ile hücum için ne büyük silâh verdiklerini düşünmüyorlar.

Bu ulemâdan hareket-i vâkiâlarının sebebi sorulsa fitne hudûsuna meydan vermemek, bâb-i ictihâdin kûşâdi yüzünden herkesin müctehid kesilmesi, şerîate fesâd girmesi gibi tehlikelerin önünü almaktır, diyorlar. Evet, şâyet kuvve-i teşrifîye, yahud ictihâd efrâda tevdî' olunsayı; herkese bu mes'ele hakkında Allah'ın, Resûlü'nün hükmü söyledir, diyecek kadar salâhiyet, her hâkime re'yîyle, kavliyle hükmedecek derecede kudret verilse idi, ulemânın bu hücceti pek ma'kûl, pek müsellem bir hüccet olurdu; hiçbir âkil çikip da kendilerine muhâlefet etmez idi, maazählâh şerîat-i garrâ-yı İslâmiyye'de böyle bir ihtilâlin, böyle bir perîşânlığın zuhûrunu isteyecek bir âkıl tasavvur olunamaz. Maksadımız tegayyür-i zamânın, teceddûd-i şuûn u mesâlihin, terakkî-i ihtiyâcâtın iktizâ ettiği mesâile bakılmak, lâkin ulemânın korktuğu mahzûra düşmemek şartıyla bakılmaktır. Bu da tehaddüs edecek mesâîl hakkında ictihâdda bu kuvvetin, kuvve-i teşrifîyenin her asırda dekâyîk-i kitâb ve sünnete, havâyic-i ümmete vâkif erbâb-i ilmden mürekkep bir cemate tevdîiyle olabilir. Tâ ki bu cemaat-i muhtereme muktezâ-yi hâle [87] muvâfik ahkâmî takrîr etsin; sonra bu ahkâm erbâb-i hall ü akdin tasdîkine iktirân ederek ona ihtiyaci olan bir hükûmet-i İslâmiyye nezdinde düstûru'l-amel tutulsun; artık bundan i'râz edilip de fukahânin, ulemânın – müctehid bile olsalar– akvâline bakılmassisn. Bu sûretle kavânîn-i şerîat mazbût bir hâle getirilerek korkulan fesâdın vukûuna meydan bırakımasın. Daha sonra bu kavânîn aynı mes'elege bir çok ihtilâfât dermeyân eden, hatta bazen kazâyi teşvîs eden kütüb-i fıkha mürâacaattan muğnî olacak bir sûrette tahdîd edilsin. Beriki kitaplar ma'mûlün-bih olan kavânîn-i şerîat için birer şerh, inde'l-hâce bu kânûnun nassını izâh edecek birer tefsir mesâbesinde kalsın. Nitekim Devlet-i Osmâniyye mahkemelerinde ma'mûlün-bih olan Mecelle-i Ahkâmî Adliyye böyledir.

Yukarıda demistik ki İslâm'da kazâ için biri usûl ile diğerî fûrû' ile amel devirleri olmak üzere iki devir vardır. Ben bu taksîmi ihtisâr için, sâmiîne melâl vermemek için ihtiyar ettim. Yoksa kazânın devr-i evvel-i teşrifîden sonraki edvâri cidden çoktur. Evet taksimde müftîn, muhaddisin, sahâbe, tâbiîn, eimme-i müctehidîn ile daha sonra gelen fukahâ tabakâtını, kezâlik her mezhebden zuhûr eden mukallidîni nazar-i i'tibâra alacak olursak o zaman iş büyür. Meselâ tabakât-i Hanîfiyyeyi ele alsak altı tabakaya taksîm ettiklerini görürüz:

1- İmâm-i A'zam'ın takrîr etmiş olduğu kavâid ile istihâc-i ahkâma muktedir olan İmâm Ebû Yusûf, İmâm Muhammed ile sâîr zevât gibi.

2- Sâhib-i mezhebden rivâyet vârid olmayan mesâilde ictihâd edenlerdir. Hassâf, Tahâvî, Serahsî, Halvânî, Pezdevî vesâîrleri gibi ki bunlar gerek fûrû'da, gerek usûlde i-

mamlarına muhâlefet etmemekle beraber usûle istinâden, hakkında rivâyet mesbûk olmayan, ahkâmî istinbât ederler.

3- Ashâb-i tâhirîc tabakasıdır ki bunlar ictihâd edememekle beraber kavl-i mücmeli tafsîle, kavl-i muhtemeli tek-mâle muktedirdirler.

4- Kudûrî gibi, sâhib-i Hidâye gibi ashâb-i tercîh tabakasıdır ki bunlar da bid-dirâye rivâyâttan bir kısmını diğeri-ne tafđil ederler.

5- Mütûn-i erbaa ashâbî gibi mukallidîn tabakasıdır ki kavî ile zaîfi müreccah ile sahîfi temyîze muktedirler.

6- Bunların mâdûnunda bulunanlardır ki gass ile semîni, yesâr ile yemîni ayıramazlar.

Şu tabakât ve edvâri ber-tafsîl bildirmek için gayet cesîm bir kitap ile ilimde rûsûhu benden çok fazla olan bir adam ister. Onun için ben kazâyi iki devre ayırdım. Devr-i evvel hakkında söyleyeceğim sözler bitti; şimdi de devr-i sâniye ait olmak üzere birkaç söz söyleyeceğim. –mâba'dı var-

Mütercimi: **Mehmed Âkif**

VERELİM HAYDİ DONANMAYA BÜTÜN VARIMIZI:

*Uyanıp da açalım perde-i ebsârimizi
Âleme gösterelim dîde-i bîdârimizi
Bir zaman titretiyorduk dil-i ağıyârimizi
Yine yâd ettirelim nâm-i zafer-kârimizi
Karadan seyrederek cünd-i cihân-dârimizi
Orduya benzetelim satvet-i ebbârimizi
Verelim haydi donanmaya bütün varımızi*

*Viyana sârunu tehdîd ediyorduk bir dem
Avrupa merkezine kılmış idik vaz'-i kadem
Bu ne gayretti, ne kuşuetti, ne ikdâm ü himem
Karanın mâliki, deryânın idik hâkimi hem
Yine ey millet, eyâ şân ile magbût-i ümem
Îrtikâ fîkrini addeleyerek emr-i ehemm
Verelim haydi donanmaya bütün varımızi*

*Şarkta, garpta meydân okuyup devletimiz
Mevcedâr-i zafer olmakta idi râyetimiz
Hani dünyâları fetheyler idi savletimiz
Dest-i a'dâda bugün bak ne kadar mülketimiz
Bâri artık çıkış gösterelim kuwertimiz
Verelim haydi donanmaya bütün varımızi*

*Eyledik herkese, hâlâ mı müdârâ edelim
Ser-i efgendemizi kaldırıp i'lâ edelim
Merd isek kavlimizi fi'l ile icrâ edelim
Eski Osmanlıların nâminî ihyâ edelim
Şân-i millîmizi gayretle dübâlâ edelim
Yine sancağımızızı zîver-i deryâ edelim
Verelim haydi donanmaya bütün varımızi*

Bağlamişti kolumuz hayli zamân istibdad
Feyz-i hürriyet ile olduk o bağdan âzâd
Artık iş görmeli ey kavm-i ekârim-ecdâd
Vatan imdâd diler her birimizden imdâd
Çekilen bunca emek olmadan evvel berbâd
Edelim safha-i deryâda şükûhu müzdâd
Verelim haydi donanmaya bütün varımızı

[88] Edelim Barbaros'un nâm-i ebed-şânim yâd
Vatana ettiği hizmetleri bir de ta'dâd
Eyleyen savletine bahr-i sefidî münkâd
O koca kahraman, ol dâhiye-i şîr-nihâd
Milleti kıldı hayatımda belâdan âzâd
Biz de bir zîrhlî ile eyleyelim rûhunu şâd
Verelim haydi donanmaya bütün varımızı

Halk tedkîk ediyor dîde-i dikkatle bizi
Biliyor Avrupa noksânî-i bahriyyemizi
Haydi ikdâm ile mahveyleyelim biz o izi
Tanısın gâfil olanlar yine ey kavm sizi
Onlara gösteriniz hiss-i civânerdinizi
Süfün-i harb ile zînetlemek üzre denizi
Verelim haydi donanmaya bütün varımızı

Tâhirü'l-Mevlevî

ÂLEM-İ İSLÂM

Konferans:

AHVÂL-İ ÂLEM-İ İSLÂM HAKKINDA

– geçen haftadan mâba'd –

HACI ÖMER (YAMAOKA) EFENDÎ'NİN NUTKU

Efendiler,

Pek nâkis bildiğim Rus lisanının vesâtatiyla size bazı ifâ-dâttâ bulunmaklığıma lütfen müsââde ediniz.

Rusyalı İslâm Talebe Cem'iyeti tarafından meşhur sey-yâh ve âliminiz Abdürreşîd İbrahim Efendi şerefine verilen bu muhteşem konferansta bulunmakla şeref-yâb oluyorum. Burada bulunmakla müşerref olduğumdan dolayı kendimi bahtiyâr addederim. Kendim hakkında söz söylemeyi zâid gördüm. Size tercüme-i hâlime dâir uzun söylemek istemem, günde süda'ınızı mücib olur. Bilhassa memleketinizin büyük, mu'teber ve sevimli gazeteleri bu husûsta pek çok şeyler yazarak hakkında unutulması gayr-ı kâbil birçok kıymet-dâr satırlar Japon kardeşinize tahsis ettiler.

Size doğrusunu söyleyeyim: Güzel memleketiniz hakkındaki ilk teessürüm fevkâlâde parlaktır. Pirlanta-âsâ bu Bosforunu ilelebet unutamayacağım. Hele Mekke, Medîne, ve Suriye'de gördüğüm âsâr-ı hüsn-i kabûl beni kalbimden size zevâl-nâ-pezîr bir sûrette rabt etti. Her yerde güzel hüsn-i kabûller gördüm. Bilhassa Bosfor'a gelmekliğim beni nâ-mahdûd bir bahtiyârîye nâil etti.

Aranızda bana ne hararetli alkışlar yapılmadı... Zaten bana nerede İslâm mihmân-perverliğinin en yüksek numunesi gösterilmedi...

Husûsiyle bende en büyük te'sîr bırakın... –Bu en büyük teessür sebebiyle size kalbimden teşekkürler ederim-Âlem-i İslâm'ın Japonya'ya karşı gösterdiği incizâb ve teveccüh-i umûmidir.

Rus-Japon muhârebesinde bütün âlem-i İslâm ellerini göklere kaldırarak Japonların galibiyeti için duâ etmişlerdi... Ehl-i İslâm'ın bilâ-tefrîk her ferdi Japonların zaferini kalbinden istemişti.

Size sorarım ve kendime soruyorum: Ne için bizim bu zaferimiz hakkında siz dest-güsâ olarak duâ ediyordunuz?...

Müslümanım elhamdülillâh, i'tirâf edelim: Elhamdülillâh bu bir vahdet-i kalbiyyedir... İşte bunu anlıyorum...

(Haci Ömer Efendi burada füyûzân-ı hissiyyâtiyla söz bulamayarak Japonlarla âlem-i İslâm arasında hâsil olan samîmiyet ve incizâb mütekâbili tekrar ettiği "elhamdülillâh" kelime-i mübeccelesiyle ifhâm etmek istiyor ve sâmiînin kalbine icrâ ettiği ilhâmâtın eser-i te'sîri olarak dakikalarca süren alkışlarla takdir ediyorlardı.)

İbrahim Abdürreşîd Efendi hazretleri memleketimizin en büyük ricâl-i hükûmetiyle "Asya-Gi-Kay" nâmındaki merkezi Tokyo'da olmak üzere bir cem'iyet vücûda getirdiler. Cem'iyetimiz programının maksad-ı ülâsi: Japonlar arasında fîkr-i İslâmîyyeti neşretmek ve bir ittihâd-ı İslâm husûle getirmektir. (Sürekli alkışlar) Bu cem'iyet beni ilk Japon hacisi olmak üzere merkez-i âlem-i İslâm'a gönderdi. (Şiddetli alkışlar) Me'mûr olduğum vechile müslümanların hayatı-sâf ve aâfîfini tedkîk vazifesi bana verildi. Hicâz'da bizzat ehl-i İslâm ile yaşadım ve hayatlarımı gördüm. Seyâhatimden maksad hayatı-ı İslâm'ı tedkîk etmek olduğu gibi, neticesi de memleketime isâle-i rûh-ı diyânet ve İslâmîyyet etmekten ibâret olacaktır. (Alkışlar)

Abdürreşîd Efendi'nin tavsiyesiyle esnâ-yı hacda birçok ekâbir-i İslâm'la görüştüm, teâfî-i fîkr ettim ve bir nûraniyet-i dîniyye içinde yaşadım. (Alkışlar)

Tekrar ederim, her yerde büyük samîciyet gördüm. Her yerde Osmanlılar'dan bütün ehl-i İslâm'dan büyük tevecühlere mazhar oldum.

Japonya'ya dâir biraz evvel birkaç defa hâtitinize getirmiş ve Rus-Japon muhârebesinde gösterdiğiniz samîciyeti, teveccühü lisan-ı şûkrân ile yâd etmiştim, yine tekrar ederim, sebebini şimdi iyi anladığım bu hissiyyât-ı samîciyyenizi hiçbir zaman unutmayacağım. (Alkışlar) Bizim cem'iyetimiz de bunları asla unutmayacaktır. (Alkışlar)

Son zamanlarda memleketimden birkaç telgrafname aldım. Cem'iyetimiz ırk-ı Asyâî'nin muhâcimlere karşı muhâfaza-i mevcûdiyyet edebilmek üzere en son müessir gayretini sarf edeceğini yazıyor. (Alkışlar)

Hatta Tokyo'da bir mekteb-i İslâm küşâd ve te'sîs etmek taht-ı tasavvurdadır. (Alkışlar)

[89] Efendiler, haber gelince bu memnûniyet-âver teşebbüsâti arz edeceğim, yakında Japonya'da İslâm'a mahsûs câmiler de yapılacaktır. (Alkışlar)

Bu halde size Japonya'nın bir vekili olmak üzere teklif ediyorum: Veriniz elinizi! Bir söz kâfidir. Kardeşliğimizi hep beraber selâmlayalım. (Surekli alkislar)

Japonya'ya gittiğimde sizin saf ve kardeşe selâmâtınız ile hissiyat-ı samîmiyyenizi Japonlara kemâl-i memnûniyyetle tebliğ edeceğim. (Alkislar)

Biz Japonlar takriben 2,500 senelik bir hayat-ı târihiye mâlikiz. Bunu bize tarihlerimiz gösteriyor. Lâkin Japonyalıların kalbi son zamanlarda gayet derin bir cereyân-ı maddiyât-perestâneye temâyül etti. Bu öyle derin ve maddiyet-perestâne bir cereyândır ki bizi kalbimizden vuruyor. Avrupa'nın medeniyet-i maddiyyesi bizim temiz Japon kalblerimizi lekedâr etmek istiyor. İşte biz buna çare arıyoruz ve soruyoruz:

Acaba biz Japonlar ne vâsita ile bu suküt-ı ahlâkiye karşı gelebiliriz? Ahlâk-ı millîyyemizin bozulmasını men' edecek ne gibi bir çare bulmak mümkünür? Maraz-ı ahlâkiye te davâ-i ahlaki lâzımdır. Bu devâ, bu çare elbette dindir.

Acaba bizi teşkiye edecek, bizi ahlâksızlığa düşmeden alıkoyacak hangi dindir? Benim fikrime göre bu din, dîn-i İslâm'dır. (Alkislar)

Efendiler, bizim yeni Japon ma'ser-i İslâmımıza yardım edin. Elinizi verin. (Alkislar) Size elimi uzatıyorum. (Alkislar) Bizim cem'i yetimimize de yardım edin. (Alkislar)

Eğer biz birbirimizin ellerimizi sıkış ısek kalblerimiz bir olur. Kalblerimiz bir olursa gaye-i hayâlimiz olan ittihâd hüsûle gelir. (Alkislar)

Ben –Ömer Hacı– Ömer olduğum müddetçe bu hayâlin hakîkat-pezîr olması için çalışacağım. (Alkislar) İttihâd-ı İslâm fikirlerini memleketimde neşredeceğim... (Alkislar) Hayatım bu emele mevkutur... (Surekli alkislar)

Sıhhatinize, selâmetinize, tûl-i ömrünüze Ömer Hacı duâcınızım... (Surekli alkislar)

MUSTAFA ZÜHDÜ BEYEFENDİ'NİN NUTKU

Efendiler, bu nutk-ı belîğden sonra tarafımdan bir şey ilâve etmeye asla lüzum yoktur. Fakat bir iki söz söylemek için müsâadenizi istirhâm edeceğim.

(Umûm: Teşekkür ederiz, lütf etmiş olursunuz... Buyurunuz efendim...)

Hükûmetimiz endîse-i ferdâ ile birçok mesâil-i siyâsiyye ve milletimiz azîm mesâil-i ictimâiyye ile meşgul olduğu bir zamanda İstanbul'un bir köşesinde verilen bu müsâmerenin ilhâmîıyla bende hâsil olan ilk netîce-i fikriyye şundan ibârettir:

Evvelen Asya doğmuştur; o çorak kıtada mezelleşt içinde yaşayan akvâm yirminci asırdan i'tibâren yeni hayatı girmiş nevzâdlardır.

Sâniyen, bundan sonra Türklerin ve alel-umûm ehl-i İslâm'ın vazîfesi Asya'dadır. Yani bizim mütefakkir gençlerin dimâğını Asya daha ziyâde yoracaktır.

Birinci noktayı ele alalım: Asya doğmuştur, diyorum. Şarkta Asya'nın aksâ-yı yemîninde Japon güneşinin tulû'

etmiş olduğunu bilmeyen kim vardır? Japonlar kendi memleketlerine yükselmekte olan güneş ismini verirler. Japonya bir şems-i sâiddir. Büyük Japon kavmi aksâ-yı şarkı temdîn etmek vazîfe-i târihiyyesini üzerine almıştır, çalışmakta devam ediyor; ve maksadına nâıl olacaği ümîdini gösteriyor.

Tekrar ederim, Asya doğmuştur. Çünkü aksâ-yı yesârında diğer bir büyük kavim yirminci asır ibtidâsında âlem-i hayâta başka sûretle kadem basıyor. Bu nevzâd, Türk kavmidir.

Japon güneşi parlaktır, buna mukâbil Türk kavmi de sönük değildir, o da parlamaaktır, yükselmektedir. Yani Asya'yı nûr-ı ziyâ ve irfâna gark edecek bu iki kavmin biri şems-i sâid ise diğeri de hilâl-i sâiddir. (Surekli alkislar)

Bundan yedi, sekiz sene evvel Hindistan Valisi Curzon irâd ettiği uzun bir nutk-ı siyâsisinde Asya'nın yirminci asırdan i'tibâren yeni bir devre-i hayâta girdiğini söylüyor. Ve Asya'nın dört cümle-i cereyân-ı efkârin taht-ı te'sîrînde bulunduğu iddia ediyordu: Türk, Japon, İngiliz, Rus cereyân-ı medeniyyetleri. Bu cereyânlara müterâfik olarak Asya'da dört devlet-i muazzama vardır. Asya yirminci asırda ancak o büyük kavimlerin yed-i idâresinde hareket edecek, râhberî-i temdîniyle süllem-i tekâmûle sâid olacaktır.

Bu dört kavmin ikisi Asya'nın yabancısıdır: İngiliz ve Rus kavimleri. İngilizler bilhassa Hindistan'da vazîfe-i medeniyelerini kâbil olduğu kadar icrâya çalışmaktadır. Buna mukâbil Ruslar da az çok muvaffakiyetle vazîfe-i târihiyye, vazîfe-i ictimâiyye ve vazîfe-i medeniyelerini Asya'nın kîsm-ı şîmâlisinde icrâya çalışıyorlar.

Bu iki kavmin muvaffakiyât-ı temdîniyyesi Asya'nın yerli diğer iki büyük kavmin muvaffakiyâtı yanında pek sönük kalacaktır. Vâkıa el-ân zamanımızda bu yerli kavimlerin kolları zaîf, medeniyetleri sönüktür. Lâkin âtide muvaffakiyetleri her halde daha ziyâdedir.

Bilhassa Japonlar biz Türklerle nazaran daha mes'ûd bir hayata mâlik oldular. Tesâdûf kendilerine yardım etti. Otuz beş sene zarfında büyük bir suhûletle yüksek bir derece-i medeniyete vardılar. O derecede ki kendilerinden üç asır evvel tarîk-i terakkiye dâhil olmuş olan Rus kavmini bir mübârezede hâk-i helâke serdiler.

[90] Biz Türkler, Asya'nın soluk ziyâlı hilâli, daha âheste hareket ediyor, iktisâb-ı kuvvet ile bizden gidâ-yı ma'nevî-i irfân bekleyen çorak Asya sükkânına hayât-bahş olacak gidâ vermeye iktisâb-ı kuvvet eyliyoruz. Fakat zararı yok. Asya akvâmiyla Türkler arasında mevcûd olan râbîta-i rûhiyye i'tibâriyle bu batâbet cebr-i telâfi edilecektir. Netice nokta-i nazarından Japonlarla aramızda zerre kadar fark yoktur. Asyâ-yı garbîyi temdîn etmek vazîfemizdir. Vazîfe-i ictimâiyye, dîniyye ve lisâniyyemizi icrâ ederek Asyâ-yı garbîye hayat vereceğiz. (Uzun alkislar)

Lord Curzon söylemiş olduğu bu meşhur nutkunda da-ha sonra diyordu: "Asya'nın akvâm-ı sâiresi için saâdet ancak Asya'nın yerli iki kavmiyle İngiliz ve Rus rehberî-i temdînine mütâbaat etmektir. Çinliler ile Hind-i Çinilerin, Hintlilerle İranîlerin Asya'da büyük mevkî-i ictimâi ve siyâsileri

yoktur. Onlar ancak ikinci, üçüncü derecededirler. Onlar için Asya'da bir vazife-i târihiyye ve medeniyye olamaz."

İşte bu noktada Osmanlılar'ın Asya'daki vazifesini görmek, bulmak lazımdır. Garptan şarka gelen seyl-i medeniyet on dokuzuncu asırın nihâyetinde bizim kapılarınıza çalmaya başladığı zaman Asya hem şarktan, hem garptan, hem şimalden, hem cenuptan doğmuştur, demek kâfi değildir. Bir ayağımız Avrupa'da olduğu halde diğer ayağımızın Asya'da olduğunu unutmamalıyız. Aslımızın Asya'dan gelmiş olduğunu Asya'da dil, kan ve din kardeşlerimiz bulunduğunu hatırlımızdan çıkarmamalıyız. Bilhassa bunların bidden teşne nazarlarla hayat ve kuvvet, ilim ve marifet beklediklerini aklimiza koymalıyız. Çünkü onlar ancak o sâyede yaşayabilirler.

İşte bu nokta-i nazar bize vazife-i ictimâyyemizi ta'yîn eylemektedir. Öyle zannederim, memleketimizin gençleri kavmimizin, Türk kavminin bu vazife-i târihiyyesini yirminci asırın kîsm-i evvelinde tanıyacak ve Asya'da büyük bir vazife-i ictimâyye ve medeniyye icrâsına başlayacaktır. (Alkışlar)

Efendiler, vazifemiz temdîndir. Bittabi' maksadımız sırf ictimâî, medenî ve ilmî olacaktır. Zaten bunun fevkinde bir şey emel edinmiyor ve hiçbir şeyden bahsetmek istemiyoruz. Siyâset bizden uzaktır. Biz Asya'da siyâset yapmaya-cağız. Asya doğarsa ilmen, insâniyeten, medeniyeten doğar; ve böyle doğmalıdır. İlîm-i insâniyyet, medeniyet-i akvâmin rehber-i harekâti olursa akvâm arasında siyâseten tezâd da olmaz.

Tekrar ediyorum, Asya doğmak üzeredir. Ve fakat bu sebeple biz Türkler'e azîm bir vazife teveccûh eylemektedir. Binâenaleyh tavsiye ederim. Unutmayınız, Asya cihetinde neşr-i ilm ile neşr-i hakâyik ile lisan ve edebiyatımızı, din ve milliyetimizi takviye etmek borcundayız. (Alkışlar)

Osmanlılar zaten bu vazifelerini anlamışlardır. Biz Avrupa'ya karşı Avrupa'da daha ziyâde münâsebatî siyâsiyye ve hukukiyyemizi hüsn-i idâme ile iştigâl ediyoruz. Avrupa'daki vazifemiz daha mahdûd ve daha az şâmildir. Memleketimize karşı müteveccih taarruzâti yalnız daha güzel sûrette def etmek, şevket-i millîyyemizi daha parlak göstermek bizce orada maksad-i kâfidir. Lâkin Asya'ya teveccûh edinice, bir ilhâm-i diyânet-perverâne ile mahrûm-i hayatı u gıdâ insanlara ifâza-i rûh u medeniyet bizim vazifemizi teşkil eder. (Sürekli alkışlar)

beyânâtını tercüme ile ilâve-i mütâlaât buyuran Mustafa Zühdü Beyefendiye arz-ı şükran eylerim.

الناس في التمثال كلهم اكفاء

ابوهـمـ آدم والـام حـوـاء

فـانـ يـكـنـ لـهـمـ فـيـ اـصـلـهـمـ شـرـفـ

يـفـاخـرـونـ بـهـ قـاـطـلـيـنـ وـ المـاءـ

مـاـ فـضـلـ الـاـ لـامـ الـعـلـمـ انـهـ

عـلـىـ الـهـدـىـ لـمـ اـسـتـهـدـىـ اـدـلـاءـ

Kîsm-i a'zamınız lisân-ı Arabî'ye vâkif bulunduğunuz cihetle nutkuma İmam Ali (kerremallâhu vechehu) hazretlerine isnâd olunan bu ebyât-ı hakîmâne ile başladım.

İnsanlar şekil ve sûret cihetiyle yekdiğerinin eşleri ve mümâsilleridir. Hepsinin pederi Âdem, vâlideleri Havvâ'dır. Eğer bir asâlet, bir neseb da'vâsiyla yekdiğerine tefâhür edenler, akvâm ve anâsî arasında şerefçe takaddüm aramak dâiyelerinde bulunanlar var ise bilsinler ki cümlesinin aslı topraktr. Fazilet; erbâb-ı kemâle, ehl-i ilm ü takvâya aittir. İşte Abdürreşîd Efendi'nin nutkunun hülâsası.. İşte ömrün, kâinatın hülâsası..

Kâinat bir nazar-ı dikkat ile mütâlaa edilince görülür ki birçok ailelerin mecmûudur. Birçok aksâmin mecmûundan müteşekkîl bir hey'et, birçok eczânın hey'et-i umûmiyyesinden mürekkeb bir kitledir.

Âlem-i hayvân, âlem-i nebât, âlem-i cemâd... Bunlardan her birisi,hatta âlem-i ervâh birer aileye teşbih olunur.

İkinci derecede meselâ insanlar akvâm ve anâsîra inkisâm ile birer ailedir. Bütün benî beşer bir ailedir, devletler birer aile kavimler birer aile aileler birer ailedir. Şu halde kâinatın bütün eczâsi yed-i kudretle vücûda getirilmiş bir hey'et-i mecmâa-i âile olması ve insanların, sâir hayvanâtın da öyle birtakım ailelere inkisâmi insanların efrâdi arasında nev'iyetleri i'tibâriyle fark-ı hakîkî olmadığını bir delildir. Ve hakîkaten fark yoktur. Çünkü inde'l-Îslâm sâbit olan hakâyiktan birisi de her şeyin ademden husûle gelmiş olmasıdır. Ve ilm-i hikmet noktasından ecsâmin [91] aslı maddedir, esîrden ibârettir. Öyle ise her şey vâhîde râci'dir. Fakat bu vâhîdden neş'et eden hakâyik ayrı ayrı, her biri kendisini teşkil eden mâhiyyât ile sıfât ile birbirinden temâyüz etmiştir. İşte insanlar mâhiyyet-i hakîkîyyesi ve ona inzîmâ eden sıfâti sebebiyle hayvanlara fâik olmuştur.

Acaba insanların sâir hayvanât ve bütün hâdisât üzerine takaddümünün sebeb-i hakîkî nedir? Yemeleri, içmeleri mi, yoksa kuvvetleri, sesleri mi? Hiç zannetmem ki bunlar olsun, böyle olsayıdı, meselâ arslanın insana fâik olması lâzım gelecekti. Çünkü o insandan daha kuvvetlidir. Kezâlik sesi güzel bülbüllerin fâik olması iktizâ ederdi. Çünkü insanlarda o kadar güzel sesliler bulunamaz. Demek ki bunlar insanın tefevvük ve takaddümüne bir sebep teşkil edemez. İnsanda vedia-i celîle-i ilâhiyye olan ve hayır ve şerri fârik bulunan bir kuvve-i mümeyyize, bir kuvve-i nâtitka var; işte insanın mümtâziyetine sebep odur.

MUSTAFA ÂSIM EFENDİ'NİN NUTKU

Sevgili kardeşler, muhterem sâmîlerim! Bizi şu gece buraya cem' eden ve bu vesile ile birtakım işrâdât ve beyinât-ı âliyye ile efkârimizi ve bilhassa İslâmiyet'in ve Osmanlılığın âciz ve fedâkâr hamiyetli bir hâdimi olan bu abd-i âcizin efkârını tenvîr buyuran Abdürreşîd İbrahim Efendi ile muhterem kardeşimiz Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi ve onun

Ancak herhangi bir kuvvet olursa olsun kendisinden alâ-vechi'l-matlûb istifâde edilmekçe ondan bir netîce-i mühimme hâsil olamaz. Ondan istifâde etmek lazımdır. Binâenâleyh kuvve-i âkileden istihâl olunacak fayda nedir? Yani kuvve-i âkile ne sûretle istihâdâm edilmeli?

Pekâlâ bilirsınız ki mevcudâtta her nev'in kendisinden matlûb kemâlâtı var. Bir adam kalemini yontarken kalemtiraş ile elini keserse bu bir zarar olmakla beraber kalemtiraş için nakîse değil, kemâldir. Çünkü nev'inden matlûb olan bu idi. Akıdan matlûb olan kemâl, hakâyık-ı eşyâyi anlamaktr. Herhangi bir akıl ki hiç kullanılmayan bir kalemtiraş gibidir. O akıl hiçtir. Binâenâleyh bu aklın sâhibi "Ben de insanım" diye hayvana karşı gurura hakkı olamaz. Herhangi bir akıl lâyik olduğu sûretle isti'mâl edilmeyerek hakâyık-ı alâ-hilâfi'l-vâki' öğrenir, bu akıl deminki akıl gibi olmayıp âdetâ sâhibinin başına belâ kesilir. Çünkü matlûbun hilâfına kullanılmıştır. Bir şeyi hilâfında kullanmak suistimâldir, hedderdir.

Su halde insanların en ziyâde nazar-ı dikkat ve gayretleri önünde bulundurmaları lâzım gelen mesâilden birisi akılları boş bırakmamak, hakâyıkı öğrenmeye sevk etmektir.

Fakat Arabin¹ ("العلم كثير والعمر قليل") dediği gibi hakâyık-ı kevniyyeyi öğrenmek, vâcibât ve mümkünâta dahi şâmil olmak üzere bütün ulûmu ihâta kudret-i beseriyyeden hâriçtir. Bu halde insanların ne yapmaları lazımdır, ne yaparlar?

Bir kere sûret-i umûmiyyede her ferde ayrı ayrı lâzım olan ulûmu öğrenirler; ondan sonra hey'ât-ı ictimâiyeye ait ulûmu tahsil ederler. Bu cihetle bir cem'iyet-i insâniyyede aded-i muayyen dâiresinde mühendis, aded-i muayyen dâiresinde tabîb, avukat... ilh.. bulunmak lazımdır.

Bu cem'iyetin kâffe-i efrâdını tabâbete sevk edecek olursak cem'iyet muattal kalır. Binâenâleyh bu yolda taksîm-i mesâfiye lüzum vardır.

İşte şerîat-i hakka-i celîle-i İslâmiyye insanlara ilmi iki sûretle emretmiştir:

1- Furûz-i ayniyye olarak, her müslümana ayrı ayrı lâzım olan ulûm.

2- Furûz-i kifâye olarak, efrâda taksîm sûretiyle lâzım olan ulûm.

Bilirsınız, furûz-i ayniyyeden olan teklîfât, ibtidâ ahkâm-ı dîniyyeden başlar. Her müslüman kendisinin i'tikâdına, ibâdetine ve maîsetine müteallik lâzım olacak umûr ve ahkâmı öğrenmeye me'mûrdur. Meselâ müteehhil olmayan bir müslüman için ahkâm-ı nikâhı öğrenmek farz olmadığı halde teehhûl edenler için lâzım oluyor. Kezâlik ticaretle iştigâl etmeyen bir adam için muamelâta dâir ahkâmı öğrenmek farz olmadığı halde ticaretle iştigale başlayınca ona dâir ahkâmı bilmesi lâzım gelir.

Fakat biz ne vakit Avrupalılar'ın büyük ticarethânelerde bir hukük müşâviri bulunursa o vakit bu vazifeyi anlarız. Çünkü Avrupa bir hukük müşâviri bulunduruyormuş diye kütüb-i ictimâiyelerinde görmüşüz. Avrupalı yaptığı için güzeldir, diyoruz. Fakat din "Tüccar için mesâil-i ticâriyyeyi öğrenmek lazımdır" deyince takdir etmeyiz.

Şimdi biz bunu tedkîk edecek olursak daha pek çok hâkâyika vâsil oluruz: Abdürreşîd İbrahim Efendi Hocamız buyurdular ki birtakım adamlar Mekke'ye gelir, tavâf ederler. Fakat onda ne gibi makâsid bulunması lâzım geldiğini düşünmezler. Gâfil gelir, gâfil giderler. Bu, doğrudur. Halbuki böyle bir vâsita-i siyâsiyye başka hiçbir milletin elinde yoktur. Böyle iken onların ukalası insanları bir araya toplayacak umûmî sergiler gibi tedâbire mûrâcaat ediyorlar. Dîn-i İslâm ise bizi bu zahmetten kurtarmış. Ka'be-i Muazzama'yı ziyâreti üzerimize farz kılmuştur. Erbâb-ı iktidâr oraya gider, birçok ihvân-ı dîni ile görüşür, ma'lûmat alır, memleketlerine isâl ederler. Her sene dünyanın her tarafındaki ehl-i İslâm bu vâsita ile yekdiğerinin ahvâlinden haber almış olur. (Alķışlar) Bilirsınız ki dîn-i İslâm'ın ahkâm-ı mübec-celesindeki hikmet hem maddî, hem ma'nevîdir. Çünkü o dîn-i âlî bir dîn-i siyâsîdir, bir dîn-i fennîdir, bir dîn-i iktisâdîdir, bir dîn-i ifrânîdir, hâsılı dünyevî ve uhrevî saâdeti mûcîb bir dîn-i âlîdir. (Alķışlar)

İnsanlar -Türklerin en büyük şairlerinden Tevfîk Fikret Bey'in "Înanmak İhtiyâci" şî'r-i latîfinde dediği gibi- inanmak ihtiyacına ma'rûzdur. Yani ma'nevîyata inanmayan adamda ahlâken, hissen, saâdeten birçok nekâyis vardır. İnsan bu cihetle ma'nevîyata inanmaya muhtaçtır. Fakat bu na inanacak insan hakkı, bâtilî seçmeyerek iman ederse şakâvete ma'rûzdur. Doğruya inanmak ihtiyacı daha cibîlî, daha hulkidir.

[92] Dîn-i İslâm inanmak ihtiyacını def' ediyor mu? Hay hay. Neye? Evvel-emirde bir ma'bûd-ı azîme. Nasıl inanıyoruz? Zannederim ki, biz dîn-i İslâm'da bulunanlar her birimiz kendimizden ve bizim mislimiz, mâhiyet-i nev'iyyece müsterekimiz olan insan ve mahlûkât-ı sâïreden sâdir olmasası mümkün olmayan âsârin hâlikî, mûcidi olan bir zâta ibâdet ederiz. Meselâ şu küre şemsin etrafında deverân eder. Fakat bunu devrettirmek için insanların ve sâirenin kuvveti, kudreti var mıdır? İşte o hâlikin bu gibi âsâr ile insanların kudretinin fevkinde olması lâzım gelen ne kadar hâdisât varsa hey'et-i mecmûasını ve kâffe-i mevcûdâti icâd eyleyen Zât-ı akdese iman ve ibâdet ediyoruz.

O mevcûda inanırız, ve onda ma'bûdîyet tasavvur ederiz. İşte o mevcûda lâyik olan ta'zîmât, tekîmât, ibcâlât... Bu nasıl ifâ olunur? O mevcûd bizim kendi cinsimizden olmadığı için biz onu kendi kendimize ta'yîn edemeyiz. Ben kendim gibi insandan bir lütuf görürsem kiyâs-ı nefş ile o-nun memnun olacağı şeyi bulurum; fakat o mevcûd insan değil, madde değil. Öyle ise rizâsını tâhsîl için ne yapmak lâzım gelir? O Allâhu Azîmûşşân kemâl-i lütfıyla bize vazife-i ubûdiyyeti ifâ yollarını da öğretmiştir.

Ancak onu ifâ ederken hem vazifemizi lâyik olduğu vechile edâya çalışmış oluruz, hem de aynı zamanda sıhhaten, ictimâen, siyâseten, rûhen, ahlâken birçok fevâid istihâl ederiz. İşte hac bunun en büyük bir misâlidir. Allah'ın nazargâh-ı ehadiyyeti olan Ka'be-i muazzama, ki maâsî-i beşer orada dökülür.

Bir mü'min Beytullâh'ı tavâf ederken Allah'ın esmâ-i sübhânîsini zikreder, âlâ-i rabbânîsini nazar-ı dikkat ve temmûle alır.

¹ "İlim çok, ömür kısadır."

En büyük ibâdet azamet-i ilâhiyyeyi tefekkürdür. Bu sûrette kat kat hasenât ihsân olunur. Orada bir hacı dünyevî ve uhrevî saâdete mazhar olur. Peygamber aleyhisselâm e-fendimizin orada doğduğunu, orada te'sis-i dîn-i mübîn eylediğini, o Ka'be-i Muazzama'yı tavâf eylediğini düşünür, kalbindeki iman kuvvet bulur. İşte haccin bazı fevâid-i ma'nevîyesi. (Alķışlar)

Haccin fevâid-i maddiyyesinden bahsetmeyeceğim. Bit-tabi' bu gibi meçâlis icmâl meçâlisidir. Ve onu da Reşîd Efendi ifâ etmiştir.

İbâdât-sâireyi düşünelim: Zekât var. Bunu birtakım adamların istiskal eylediğini iştittim. Fakat bu, hakikati bilmemekten, düvel-i mütemeddeninin ma'rûz olduğu mesârifî ve buna mukâbil vergi mecburiyetini nazar-ı insâfa almamaktan neş'et eder. Zekât nedir? Şerâit-i mahsûsa-i şer'iyye dâiresinde malin bir kısmını temâlik etmek, vermektir.

Fakir adam zekât almaya ehil olur fakat en büyük ehil hazırlıdır. Acaba hangi devlet mutasavverdir ki ahâlîsinin servet-i memlûkesinden senede ancak yüzde iki buçuk ile idâre-i hükûmet edebilsin? En mütemedden devletlerin vergisi yüzde 12, 18, 24'lere kadar çıkıyor. Bizim, dîn-i İslâm'ın vaz' ettiği vergi ise emvâl-i ticâriyyede yüzde 2,5'tür. Şu halde bu virginin ağır mı görülmeli lâzım gelir? Yoksa kemâl-i teşekkûrle kabul edilmesi mi? Şu vergiyi verdirmekte ne gibi hikmet var? Evvelâ bâkmalı ki şerîat-i celîle-i İslâmiyye'de şu vergiyi tahsîl husûsunda hukûk-ı hürriyyete ne derece riâyet olunur? Siz virginizi getirir, hâzîneye verirseniz, dîn-i şer'iñizi ifâ etmiş olursunuz. Fakat bir fakir adama da verebilirsiniz. Yine böyle olur. Lâkin sâir devletlerde hâzîneye getirmedikçe vazîfe ifa edilmiş olmaz. İslâm bütün ahkâmında bize hürriyeti öğretiyor. (Alķışlar)

İslâm'ın emrettiği hürriyet, vicdânîlara bahsettiği serbestî muktezâsına o hükûmet-i celîlenin mebâdi-i teessüsünde yani İslâm'ın edvâr-ı zehbiyyesinde ne sûretle vergi tahsîl olunduğunu düşünelim. Ta'dâd-i agnâm hakkında *Nehcü'l-Belâga*'da münâderîc mektuplar bize o adâleti gösterir:

"Sen hukûk-ı hükûmeti tahsîle gittiğin zaman en iyisini seçme ve mükellefini tazyîk etme. Çünkü o mallarda sahibinin hakkı hükûmetin hakkından daha çoktur."

İşte İslâm'ın hürriyetinden bir numûne! (Alķışlar)

Ancak bu gibi müsâedât lâyik olanlara bahsolunur. Neden tatbik edilmediğini suâle hâkimiz yoktur. Bu gibi ahvâl mukâbele kâidesiyle cereyân eder. Ben nasıl eksik vermek çaresini ararsam hükûmet de tahsîl çarelerine öylece tevesûle mecbur olur. Fakat o zamanlar hiç kimse hiçbir şeyini ketm ü ihfâ etmezdi.

İşte insanların ahlâkî muntazam olursa kavânîne ihtiyaç kalmaz. Çünkü insanların mahkemeye gideni kânûn-ı ahlâkîye boyun eğmeyen sınıfıdır. Ashâb-ı ahlâkin gidecekleri yalnız bir yer varsa o da müffî huzûrudur, ki hakkı anlamar için oraya mürâqaat ederler. Fakat bizim gibi işini yaptıktan sonra kânûna uğraşıcasına tevfîk etmeye hileyeye sapanlara elbette her şey olacaktır. Şerîatın bize bahsettiği hukûku ele alarak istifâde yolumu arayıp da kendimize tealluk eden vezâifi ifâda tekâsûl ve ihmâl göstermek bilmem kânûn-ı ahlâkî ile nasıl tevfîk kabul eder?

Şu halde bahsimizin evveline dönelim: İlme. Biz ilim deince ne bu ilmi âdetâ en basit bir müslümana kâfi ilm-i şer'i diye düşünüyoruz, ne de her şahs-ı Osmâni'nin kâffe-i ulûmu ihâta etmesini tasavvur ederiz.

Herkes evvelâ din ve dünyaca muhtaç olduğu ma'lûmatı ihrâz etmeli, sonra da maşetiñi tedârik edecek ma'lûmatı istihzâr eylemeli ve o esnâda mensup olduğu cem'iyyete hizmet için lâzım gelen hamiyeti ifâ etmeli. Menfaat-i şahsiyyenin zîmnândan menfaat-i umûmiyye çıkar. Şu halde biz menfaat-i umûmiyyeye hizmet edeceğim diye kendimizi fedâ edercesine doğrudan [93] doğruya her şeyi terke hâcet yoktur. Ama her şeyimizden tecerrûd ederek bütün mevcûdiyetimizi menâfi'i umûmiyyeye hasrederek... Bu, büyük şandır. Fakat ben, kendi hesabımı göre, hiç zahmet çekmeden mensup olduğumuz millete hizmet edebiliriz, i'tikâdin-dayım. Menfaatımızdan hiçbir şeyi fedâya hâcet yok. Fakat cem'iyyetin, memleketin saâdeti menfaatin sûret-i istihsâlini öğrenmektir. Ne vakit bunu yaparsak dünyaya hâkim bir millet olacağımız şüphesizdir. (Alķışlar)

Ulûm-ı dünyevîye dahi şer'i şerîfin evâmir-i celîlesi cümlesiindendir. Meselâ İslâm'da âsâr ve fazlı, kemâlât-ı ilmiyye ve takvâsı bütün dünya tarafından tasdik olmuş Gazâlî merhûmun *İhyâ'u'l-Ulûm*'unu açınız, size diyecek ki: Bulunduğunuz cem'iyyette miktar-ı kâfi etibbâ bulunmayaç olursa cümleniz asisiniz!

İşte meselâ bu, farz-ı kifâyedir. Her cem'iyyette lâzım olduğu kadar erbâb-ı tabâbet bulunacaktr. Noksân olursa o cem'iyyet âsim olur.

Bugün biz iyi biliyoruz ki ümmetler şevketlerini, istiklâllerini muhâfaza etmeleri kuvve-i maddiyye ve ma'nevîye mütevakkiftr.

Hazret-i Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmet ve ashâbına zamanında mevcûd eslihanın hepsini verir, tec'hîz ederdi. Biz müslüman olduğumuz, diyânet-i sahîha erbâbî bulunduğu için her ne halde olur ısek olalım bizim için her yerde muzafferiyet şüphesizdir, demek bir hayâl-i bâtilden ibârettir. Böyle olaydı Hazret-i Peygamber aleyhisselâm ve ashâb-ı kirâmi ellerini arkalarına bağlar, öyle harbe giderlerdi. Halbuki öyle mi yaptılar? Hep zamana göre lâzım olan esliha ile ve imkân dâiresinde ashâbî tec'hîz etti. Evvelâ böyle hazırlandılar, sonra¹ dediler, her şeyde nûsreti Allah'tan beklediler. Bu sâyede livâyi Muhâmmedi'yi cihânın aktâr-ı muhtelifesinde temevvûc ettirdiler. (Alķışlar)

Demin arz etmiştüm ki insanlar birçok ailelerin mecmûu olarak yine bir ailedir. Şimdi biz acaba kaç türlü aileyiz? Ve insanlar arasında aile nasıl teşekkül eder? Aynı devlete, aynı lisana, aynı diyânete, hatta aynı san'ata, mesleğe sâlik olanlar da birer ailedir. Bir kere bu devlet devlet-i İslâmiyye'dir "Allah pâyidâr etsin" birçok anâsından mürekkeb bir aile-i mümezzicedir. Sonra ikinci derecede aileler var: Meselâ hekimler, eczacılar, softalar, askerler, kâtipler... Bunlar hep birer ailedir. Fakat o ailelerin ikinci derecede de bir aileleri

¹ Ali İmrân, 3/126.

var. Şu halde her birimiz diğere nisbetle bir cüz' mesâbesindeyiz. Şimdi meselâ Osmanlılık ailesinin bir parçasını ben diğer birey parçalarını da siz teşkil ediyorsunuz.

Ondan sonra hudûd-ı Osmâniyye dâhilinde İslâm'la şerif-yâb olanlar var, bunlar da bir pederin evlâdiidir.

Su halde ben hiçbir vakit ailemin içinde menfaat-i şahsiyyeye kasr-ı âmâl edemediğim gibi bu memleket dâhilinde de kendi şahsına kasr-ı âmâl edemeyeceğim. Osmanlılar'ın menâfiine hizmet edeceğim ve bununla insâniyet-i hakikiyeye vâsil olacağım. (Alkışlar)

İşte bundan sonra dâire-i âiliyyeti genişleteceğim: Diyeceğim ki dünyada ne kadar müslüman varsa onlar da benim ailemden ibârettir. Kendi menfaatimi nasıl düşünürsem aksâ-yı şarttaki bir müslümanın menfaatini de aynıyle öyle düşünürüm, gücüm yeterse onun âlâmına yetişirim. (Sürekli alkışlar.)

İşte bu surette uhuvvetimi, samimiyetimi tekmîl insanlara teşmîl edeceğim: İnsanlar bir babadan doğmuş kardeşlerdir, diyeceğim; cümlesine lihâza-i şefkat arz edeceğim. (Yine alkışlar)

İslâm'da ittihâd arzusu ihtiyâl ki bazı adamlar için garip bir arzu diye telakkî olunur. Halbuki âlem-i insâniyyetin, – müslüm, gayrimüslüm– bütün âlem-i medeniyyetin en sa-mimi metâlibinden birisi ittihâd-ı İslâm olmalıdır. Ve bu maksad ehl-i İslâm'a münhasır kalmamalıdır. Zaten hakikati anlarsalar İslâm olmayanlar da buna iştirâk eder. Neden? Hani biz insâniyet ailesi idik. Âliyet ne yapar? Şerîkinin menfaatine hizmet değil mi? Acaba bu hizmet yalnız menâfi-i maddiyyesine mi münhasırdır, yoksa menâfi-i dimâgiyye ve fikriyyesine de mi şâmildir? Hiç şüphe yok bu iştirâkten maksad, mutlaka bir saâdet-i ebedîyye te'mînidir. Zaten insanların en birinci vazîfeleri, hizmetleri dimâğ-ı beşeri tenvîr etmektedir; zulmet-i cehl ile dimâglarda teessüs etmiş bâtilâtı söküp atmak, dimâğ-ı insânîyi nûr-ı hakikatle cilâlandırmaktır. Halbuki dîn-i İslâm ne diyor? Mütâlif olun; insanca doğun, insanca yaşıyın, insanca ölüń!

Biz bunu bütün insanlara telkin eylesek de böyle bir vahdet-i beseriyye hâsil olsa cem'iyet-i beseriyye zarar mı görür?

Öyle ise ittihâd-ı İslâm fikri beseriyyetin zararına değil; kârinadır. Yalnız iş nerededir? İşin içine makâsid-ı siyâsiyye karışır da “Benim nasılsa elime geçmiş olan ni'meti diğeri şu vesile ile kapiverirse...” diye korkuluyor.

Bunun bir misâli hasettir. Haset insanlar arasında müstevlî bir hastalıktır. Ancak evlîyâullâh arasında haset hükümnü icrâ edemiyor. Evlîyâullâhın kat'-ı merâtit husûsunda birbiriley muhâsedeleri var mıdır? Yoktur. Neden? Çünkü ibâdâtin mükâfâti uhrevîdir. Ni'met-i uhrevîye ise gayr-ı mütenâhîdir. Bana lütuf buyurmakla niam-ı ilâhiyye eksilmez.

Fakat emr-i dûnyâ böyle değil. Ulemâ arasında, erbâb-ı maârif arasında haset var, derler. Doğrudur. Çünkü biri ötekini bir mevkiiide gördükçe “Neden ben geri kaldım, der, bana verilecek şeyi o aldı. Ben açıkta kaldım. Değil mi ki mutlaka bir seçme ile verilecek, her halde bir kaç kişi boşa kalacak...”

Şimdi devletlerin de siyâseti budur. Devletler ahlâkı, medeniyeti, insaniyeti bir tarafa bırakıp da mes'eleyi siyâsiyyâta dökmek isterlerse [94] o vakit ittihâd-ı İslâm'ı da istemezler, ittihâd-ı Hristiyâni'yi de istemezler, ittihâd-ı Bulgarîyi de istemezler. Çünkü meselâ İslavlar ittihâd etse Cermenler tehdîde ma'rûz olacaklardır.

Son asırlara kadar bilinmemiş bir mes'ele vardı. Kürenin döndüğü bilinmiyordu. Şimdi ise dünya bilsin, ne olur? Kimin zararına dokunur? “Yâhû! Sizin bu i'tikâdlarınız hep vehim. Dönen şems değil, küredir.” dersek, “Peki” der, kabul eder. Neden buna kimse kızımı? Çünkü kimsenin siyâsetiyle bunun alış verisi yok.

Halbuki bu nasıl bir hakikat ise ittihâd-ı İslâm fikri de öyle bir hakikattir. Fakat o işine gelmiyor, onu kabul etmez. “İttihâd-ı İslâm olmuş, müslümanlar el ele vermiş; bundan sana ne olur?” diyecek olsan “İyi, ama sonra gayrimüslimleri tehdîd eder” derler. Halbuki bu da bir vehim. Fakat anlatamazsin.

Her ne ise biz o noktayı bırakalım, hüsn-i niyetle çalışalım. İttihâd-ı İslâm'ın ma'nâsı nedir? Evvelâ burada dînen ailemiz efrâdından bulunan müslümanları yekdiğine tanıtmak, kardeş oldukları bildirmek. Buna hiç kimse itiraza salâhiyeti de yoktur.

Aynı zamanda bir âile-i Osmâniyye olduğumuzu da unutmayacağız. Bu da vazîfe-i medeniyyedir. Bütün Osmanlılar'ın, yani din ve mezheb i'tibâriyle muhâliflerin dahi şer' ve aklın bahşettiği hukukunu tanıtmaktan ne kaybederiz? Bu, ne Allah'ın rızâsına münâfîdir, ne de meslek-i siyâsetimize.

İslâmîyet âliyetini muhâfaza ile beraber aynı zamanda Osmanlılığı da muhâfazaya çalışmaya borçluyuz.

Sözlerimi hâlâ ediyorum.

Zaten sözlerim demek, içinde benim hiçbir şeyim yoktur. Benden evvel hitâbet eden iki arkadaşımın mülâhazâti hatırlama bazı şeyler getirdi. Sizi rahatsız ettim. Sözün neticesi cümlemin bildiği bir mertebe-i insâniyyeye hizmettir. İnsanlık denilen bir mertebe var. İnsanlar ona hizmet etmeye mecburdur. Hatta talebemden bilenler vardır, ben ders okuturken diyorum ki hâce ile talebenin farkı bir ayak merdiveniden ibârettir.

İşte insanlar arasında hakiki bir fark yoktur. Söylenilen farklar zâhirî, ictimâî ahvâlden ibârettir. Çünkü herkesin götüreceği sekiz arşın bezdir. İnsan kabre girince bu hakikat tecelli eder. Kanburlar bile orada dosdoğru olur, diğerlerinden farkı kalmaz.

İnsan kurtulamayacağı pek zâhir olan bir yere gidecektir.

Bu âliyet ahkâmında insana lâzım olan kendisini rezile-i cehilden kurtarmak ve kendi gibi bir babanın evlâdi olan insanlardan cehli izâleye çalışmak... İşte gaye-i İslâm, işte ahlâk-ı âliyye, işte medeniyet-i hakikîyye!... (Şiddetli, sürekli alkışlar.)

Abdürrâşîd İbrahim Efendi'nin ikinci konferansı
inşallah gelecek haftaya.

MATBÛÂT-I İSLÂMİYYE

Selanik'te münteşir Rumeli gazetesi Osmanlı İttihâd ve Terakki Cem'iyeti mümessillerinden mücâhid-i şehîr Doktor Nâzim Beyefendi ile vukû' bulan mülâkâta atfen ber-vech-i âfî beyânâtta bulunuyor:

Muhâbir – Ta'mîm-i lisân için ne yapılıyor?

Nâzım Bey – Türkçemizin memleketimizde umûmî lisân hükmüne girmesi Osmanlı nâmını taşıyan bil-cümle vatandaşlarımız için bir mecbûriyet-i kat'îyyedir. Bu husûsu takdir etmeyen hiçbir Osmanlı yoktur. Türk lisaniyla mütekellim olanlara ve bilhassa hûkûmet-i Osmâniyye'ye terettüb eden vazîfenin en mühimmi efrâd-i Osmâniyye'yi yekdiğerine rabt edecek olan lisân-ı Osmâni'nin suhûletle tâhsîlini te'mîne çalışmaktadır. Bu husûsta en evvel nazar-ı dikkate alınacak nokta, imlâ keyfiyetiyle lisânı sadeleştirmek için kavâidîn Türk lisânı kavaidîne inhisâr ettirmektir. Türk kavâidinin ne kadar muntazam ve basit olduğunu ta'yîn için *Grand Ansiklopedî*'nin Türk edebiyatı hakkında yazdığı bendi okumak kâfidir, orada deniyor ki:

“Eğer dünyanın bütün sarf ulemâsı bir yere gelip de gayet basit bir gramer yapmayı düşünmüş olsalardı, Türk lisânının kavâid-i sarfiyyesinden daha basit, daha muntazam bir gramer te'lifi mümkün olamazdı.” Osmanlı milleti için şâyân-ı memnûniyyet bir nokta daha varsa Asya'da bulunan ve adedi hiç şüphesiz yetmiş milyonu mütecâvîz olan Türk ve Tatarların Osmanlı lisânını lisân-ı edebiyât ve muhâberât olmak üzere kabule mütemâyîl ve bu yolda biz Osmanlılar'dan ziyâde sâî bulunmalarıdır. Bir lisânı mütekellim olanların adedi ne kadar çok olursa o lisânla muharrer âsâra edilecek rağbetin de o nisbette ziyâde olması tabîî ve bunun da terakki-i lisân için ne kadar büyük bir müşevvik teşkil edeceğî âzâde-i îzâhîtir. Rusya'da bulunan Türk ulemâsından Doktor Ali Bey'in dediği gibi Türk lisânı yalnız Türklerin değil, bütün İslâmların lisân-ı fennîsi olmak istîdâdını hâizdir. Bu zâtın iddiasında lisân-ı Arab lisân-ı dînisi; lisân-ı Türkî de lisân-ı fennîsidir.

– Bir encümen-i dâniş yapılması mukarrer midir?

– Bu babda ma'lûmatim yoksa da bu gibi suâllerin tekkerrübü maksadın te'mînine hizmet edeceğî için böyle bir suâl karşısında bulunduğumdan dolayı size teşekkürler ederim. Zîrâ bu suâller tekerrür etmeli ki bu müessesese bir ihtiyâc-ı mübrem sırasına geçmiş olsun.

Kahire'de münteşir El-Livâ gazetesi Mısır hûkûmet-i mahalliyesinin tatbîk etmek dâyesinde bulunduğu nefy-i siyâsi cezasından bahisle diyor ki:

“Lord Cromer'in meslek-i siyâsîsine muhâlif olarak Lord Gorst'un gösterdiği vifâk ve itilâfin bir maksad-ı hafîye mübtenî olmasından dolayı endîse-nâk olan ukalâ-yı kavmin hûkûmet ile ahâlî arasında mûcib-i tefrika olacak esbâbı ibtidâen izâleye hasr-ı mesâî ettilerinin farkında olmayan kuvve-i ihtilâliye* birtakım kûtâh-bînlerin gösterdikleri â-

sâr-ı tereddüden ümîdlenerek yeni mesleklerinde muvafakîyet te'mîn ettikleri zu'muya kılıçlarını çektiler, hürriyeti mahveden, şecâat-i edebiyeyi kelepçeleyen adâlet ve insaniyet kavâidine külliyen mugâyîr olan ma'hûd matbûât kâ-nûnunu ortaya koydular. Bu fecianın âlâmîyla inlemekte olduğumuz bir sırada ikinci bir kılıçın üzerimize taslît edildiğini gördük: Âsâyîş-i umûmîyi muhâfaza bahânesiyle hûkm-i hâkime iktirâna lüzum görülmeksizsin masûniyet-i şahsiyyeyi, hakk-ı müdâfaayı ihlâl eden idâreten nefy cezaları tatbîkâtına ma'rûz kaldık. Şimdi de nefy-i siyâsi cezasına nâmzed bulunuyoruz. Zaten nefy-i idârî cezası bir [95] tecrübe idi süküt veya şikâyete göre ta'yîn-i meslek olunacaktı. Mîsir'da bu cezanın tatbikini istilzâm edecek bir hâl göremiyorum. İhtilâl içinde miyiz? Bir adamın (Verdani-Butros Paşa katili) irtikâb eylediği katil fiilinden dolayı koca bir ümmeti taht-ı zanda bulundurmak kavâid-i insâf ve adâletin hangsîyle kâbil-î te'liftir? Cûrm meydanda, katilden ibâret. Diğer kâtiller gibi mücrim bir fi'l-i katl irtikâb etmiş. Vâkia esbâb başka. Fakat kânûnumuz iki nevi' katil arasında cezaâ bir fark görmüyor. Eğer hûkûmet kânûnu ta'dîl ederek bu kabîl cerâim ashâbını yalnız nefy-i siyâsi ile muâkîb edecekse bu na diyecek yok. Meşrûî hûkûmetlere misâl olacak bir müzâheret-i hûriyyet-perverâne telakkî olunur. Fakat böyle olmayıp da siyâsete dâir idâre-i eflâkî eden her şahsi istenildiği zaman memleketten çıkarmak veya alikoymak gibi bir salâhiyyet-i vâisia te'mîni ise artık elverir. Bizden ne istiyorlar. Mallarımızı istedikleri gibi aldılar, ref'-i âvâze-i iştikâ etmekten bizi men' ettiler, felâketlerin zarûrî olan feryâdlarını işittiğe ağzımıza gem koymaya kalktılar, bizi en'âm menzîlesine indirdiler, maârifimizi yıktılar, servetimizi mahvettiler, emlâkimizi sattılar, ağır borç zincirleriyle her tarafımızı bağladılar. Hesap sordukça, vaadlerini, yeminlerini hatırlaya getirdikçe memlekette fesâd çıkaryorsunuz silâhiyla bizi en uzak yerlere atıyorlar. Çocuklarımızdan, kardeşlerimizden, sevgili vatanımızdan mehcûr ediyorlar. Fakat bizi ne kadar inciteler ve ne kadar istibdad kânûnları vaz' etseler kalblerimizi, lisânlarımızı Mîsir'in hûkukunu müdâfaadan men'e muvafak olamayacaklardır. Ve bir lahzacık olsun emr-i müdâfaada bizi dücâr-ı ye's ü fütûr edemeyeceklerdir.”

İslâmların cehâlet yüzünden nâmzed bulundukları avâkîb numûnelerinden:

Filibé'de münteşir Balkan refîkümüz Edhem Rûhî Bey muhâkemesine ait kîsmından aynen:

“Karłowa da'vâsi şâhidlerinden sonra sekizinci şâhid olarak “Virbitsa” karye-i İslâmî mektebine vukû' bulan târuzu musavver mezâlim bendi üzerine sâbık Sobranya a'zâsından Muhammed Ali Sultan Giray'ın şehâdeti dîn-lendikten, yani Muhammed Ali Sultan Giray da vak'ayı hem kendi yazmış olduğunu ve hem de zât-ı vak'ayı ikrâr eyledikten sonra Tatar Pazarcık da'vâsına mübâşeret olundu. İlk defa ağınyâ-yı meşhûreden Hacı Aliş Pehlivan'ın oğlu Hüseyin Efendi çağrırlı. Yani dokuzuncu bir şâhid gibi mahkemeye dâhil oldu.

* İngiliz işgâli kasdolunuyor.

Reis sordu: Pazarcık'ta câmilerinizin camları kırıldıguna ve daha başka vukuâta dâir ne biliyorsun?

Hüseyin Hacı Aliş: Câmi içerisinde ölmüş dört hınzır lâşesi atılmış olduğunu iştittim. Acem Muhammed ve Damad Hasan Efendi beraber olarak gittik. Ba'dehu kaymakama haber verdik. Kaymakam gelip lâşeleri attırdı. Kırılan camlar hakkında ma'lûmatım yok.

Müdâfi' Hâfız Sıdkı: Bir müslüman kadınını Pazarcık istasyonundan alıp da kira kaçırın ve orada ırzına geçip ba'dehu elmaslarını söküp bıçakla da cerh eden paytoncu hakkında ne bilirse söylesin.

Hüseyin Hacı Aliş: Der-i Aliyye'den gelen bir müslüman kadın Tatar Pazarcık istasyonundan şehrde gitmek üzere paytona oturur. Paytoncu onu kira götürür, kadının cebren ırzına geçerken bir Türk hoca ile bir Bulgar üstüne gelir ve kadını kurtarıp esvâbi parçalanmış ve elinde yüzünde mavi bereler bulunmuş olduğu halde şehrde götürürler.

Reis: Bu nasıl karıdır?

Hüseyin: Mu'teber familyadan, beş evlâd vâlidesi.

Reis: Paytoncuyu ne yaptılar?

Hüseyin: Bir gece habsedip salıverdiler.

Derken Edhem Rûhî vekilleri vâsitasıyla sordurdu: Bundan üç sene evvel bizzat bu şâhidin sekiz yaşında bir evlâdi ni Pazarcık'ta, güpe gündüz sokak ortasından komiteler nasıl kaçırduğunu ve bizzat Pazarcık mülhakatında şu birkaç sene içinde İslâm'a ait ne gibi fenalıklar vukûa geldiğini mahkeme huzûrunda sorunuz dedi.

Reis söylesin dedi. Hüseyin Efendi de açtı ağını yumdu gözünü. Birçok İslâm münevverânının nasıl mechûl ellerle telef olup katillerin aranıp meydana çıkarılmadığını, kendi evlâdi nasıl çalındığını, ne türlü kendisinden para istenildiğini, hûlâsa gayet mühim vâkiâlar anlattı. Hatta birtakım İslâm maktûllerinin isimlerini sayarken müddeâ-i umûmî Tafrov hiddetle "Canım istatistik mi tuttun?" diye ber-mutâd eğlenmek istedi. Fakat Hacı Aliş Pehlivân-zâde Hüseyin hiç istifini bozmayıp "Evet tekmîlini şimdî ezbere sayabilirim" dedi. Hüseyin'in bu derece serbest ve fasih Bulgarca ile ikârları reis-i mahkemenin de hoşuna gitmedi. Zil vuruldu, çekil sen de denildi. Hüseyin Efendi de çekiliş sıra Tatar Pazarcık mu'teberânından Acem Mehmed Ağa ismindeki Kafkasîyyü'l-asl pîr-i muhtereme geldi... ilh."

Orenburg'ta intiâş eden Vakit ceride-i İslâmiyyesi Fas vekâyîinden bahisle diyor ki:

"Mutaassip ve kütâh-bîn birtakım adamların ma'nâsız hücumlarıyla başlayan Casablanca hâdisesi nihâyet müslümanlar için pek acıklı ve müessif bir sûrette hitâma reside oldu. Son telgraf haberleri Emîr Abdülhafîz hazretlerinin Fransa konsolosunun tehdîdi neticesi olarak teklif olunan şerâiti tamamıyla kabul ettiğini bildiriyor. (Şurût-ı ma'lûme yi ta'dâd ve tafsîlden sonra) İşte görülüyor ki bu şartlar Fas'ın ehemmiyet ve istiklâlini mahvediyor, koca hükümeti âdetâ Fransa'ya tâbiîyet derekesine indiriyor. İstikrâz için el-Makri'ye verilen salâhiyet-i vâsia ile Türk zâbitlerinin iâdesi

hakkındaki şart ne kadar ağır ve ma'nîdârdır. Fas'ın bu mühlikeden kurtulması ihtimali pek azdır. Esâsen bu şartlar Fas'ın bütün terakkîyatına mâni olacaktır. Eğer Mevlâyâ Abdülhafîz hazretleri memleketini şürişten ve Fransa müstemlekesi yapmaktan kurtarmak fîkrinde ise Fas gençlerini Türkiye harbiye mekteplerine, fen mekteplerine ve seyrek meyrek görülen teceddûd ve terakkî muhiblerini de, Avrupa mekteplerine göndermeli ve şu sûretlerle memlekete teâlî ve milliyet ruhu ifâza etmelidir. Lâkin bilmeyiz Avrupa medeniyetinden kaçip hâb-ı gaflette kalmakta isrâr eden tebeasi, hükümdârlarına bu husûsta muâvenet söyle dursun, fırsat verecekler mi?"

Vakit gazetesi intizâm-ı mesâînin fevâidinden bahisle diyor ki:

"Bir işte bereket ve muvaffakîyet ancak intizâm ile ele geçer. Gelişî güzel dilencilere münferiden tasadduk memlekette fakt u atâlet ta'mîm ettiği halde zenginlerin müctemian tasaddukta bulunarak hastahâneleri, yetimhâneleri, dârûlacezeler te'sîsinden memlekет her sûretle müstefid olur. Halâkimizin son zamanlarda buralarını takdir etmeyecekleri maal-memnûniye görülüyor, cem'iyet-i hayriyyeler te'sîs ediyorlar. Muâvenetlerini bir şeklär-i ma'külede yapıyorlar ki bi-keremîhî teâlâ ahd-i karîbde semerât-ı hasene iktîtâfi me'mûl-i kavîdîr. Bu usûlün tahsîl-i maârif husûsunda da tatbîkini temennî ederiz. Müslümanlar kendi himmetleriyle mektepler, medreseler vücûda getirmişler. Muallim ve mualîmeler yetiştirmişler, hûlâsa bu yolda bezl-i mesâîden geri kalmamışlardır. Binâenâleyh Rusya mekteplerinde, İstanbul, Mısır, Mekke, Medîne dârû'l-ulûmlarında tahsilde bulunan talebeye yardım edecek hamîyetli müslümanlar az degildir.

İşte bunlar muâvenetlerini muntazam bir sûrette ifâ etmelidirler. Ez-cümle mahallelerdeki mektep ve medreselerin mesârifâti mahalle ahâlîsinden müntehab hey'etler tarafından ifâ olunmalı ve onlar da daima muntazam hesaplar vermelidir. Yetişirilen gençler himâye olunmalı ve onlara iş bulmak husûsunda delâletlerde bulunulmalıdır. Çok gençlerimiz vardır ki ikmâl-i tahsîl hevesinde bulunurlar. Fakat kudretleri yetmediği cihetle bu heveslerinden istifâde olunmuyor. Şimdi millet bu kabîl gençleri okutur, ikmâl-i tahsîllerine [96] delâlet ederse sonra bunlar avdetlerinde milletlerinin terakkisi için neler yapmazlar. Bugün ne olurdu Orenburg'daki milyonerlerimiz böyle bir himâye cem'iyeti te'sîs ederek kendi menfaatleri için de adam yetiştirmiş olsalar idi şüphe yok ki terakkîmiz daha başka türlü olurdu. İşte Türkiye'deki Ermenilerin bu kabîl himâye ve muâvenet cem'iyetlerinden iktîtâf ettilerleri semerât meydandadır. Halâkın terakkîsi hükümet için de faideli olacağдан hükümetçe mümânaat söyle dursun mazhar-ı teshîlât olmaları me'mûldür. Ufa, Kazan gibi merâkîz ön ayak olursa bu hayırlı maksad çarçabuk teammüm eder."

ŞUÛN-I İslâmiyye

Misir:

Süveyş kanalı imtiyâz müddetinin temdidi hakkındaki teklif Misir Cem’iyet-i Umûmiyye’si encümen-i mahsûsunda tedkîk olunarak menâfi’-i millîyye ve vataniyyeye mugayir görüldüğünden reddine karar verilmiştir. Bu babda tanzîm olunan mazbata Cem’iyet-i Umûmiyyece der-dest-i tedkîktir. Mahallî gazeteler red kararının tasvîb olunacağını mevzûubahis etmek sûretiyle vatan-perverâne makâleler yazıyorlar. Menâfi’-i İslâmiyye’yi muhâfaza etmeyece olan bu kararın tasvîbiniz biz de temennî ederiz.

§ Butros Paşa’nın kâtili Verdani’ye iştirâk maddesinden dolayı avukat, doktor, hukûk talebesi olmak üzere taht-ı tevkîfe alınan münevverü'l-fîr sekiz zât hakkında icrâ kılınan tâhakkat-ı adliyye neticesinde mes’elede bir gûne medhalleri bulunmadığı anlaşıldığından men’-i muhâkemelerine karar verilmiştir. Ahâlî kemâl-i heyecân ile sudûruna muntâzır bulundukları şu kararı “Yaşasın Adâlet” alkışlarıyla karşılamıştır. Bütün aktâr-ı Misriyye’de meserret-i azîme hüküm-fermâdır. Verdani irtikâb eylediği fil-i katlin sâiki hissiyyât-ı vatan-perverânesi olduğunu ve vatana ihânet eden her bir nâzırın böyle bir neticeyi göze alması icâb edeceğini esnâ-yi istintâkta ikrâr ve i’tirâf eylemiştir.

§ Mevlid-i Nebevî şenlikleri Misir’da muşa’şa ve muhteşem sûrette icrâ edilmiş ve bu münâsebetle pek çok ilmî ictimâl vukû’ bulmuştur.

Afganistan:

Hind gazetelerinin rivâyetlerine nazaran Afganistan emîri hazretleri hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye kabul olunan nizâmât-ı askeriyyeye tevfîkân Afgan teşkîlât-ı askeriyyesini vûcûda getirmek niyetindedirler.

§ Emîr hazretleri yaz mevsimini Celâlabâd şehrinde geçireceklerdir.

§ Afganistan’da maârif günden güne terakkî etmektedir. Habibiye Mektebi’nde talebenin miktarı daima tezâyûd ediyor. Emîr hazretleri usûl-i cedîd üzere yeniden birçok mektepler açılmasını emretmişlerdir. Müşârun-ileyhin fetânet ve kiyâset-i şâhânelerinden zaten muntâzır olan da budur. Cenâb-ı Hak tevfîkat ihsân buyursun.

Hindistan:

İngiltere’deki Hind medlisine taraf-ı hûkûmetten biri İslâm ve diğeri Hindu olmak üzere ta'yîn olunan iki zâtta İslâm azâ ahvâl-i sihhiyyesinden dolayı istifâ eylemiştir. Münhal azâlığa gayrimüslim bir zâtın ta'yîni takarrûr ettiğini haber alan ahâlî-i müslime heyecâna gelerek nûmâyışlerde bulunmuşlar ve kendilerinden bir zâtın ta'yînini musırın talep eylemişlerdir. Taleb-i vâkı’ ahîren is’âf olunarak Abbâs Ali Bey vazîfe-i mezkûreye ta'yîn edilmiştir. Hind matbûat-ı İslâmiyyesi netice-i hâsiladan dolayı pek ziyâde âsâr-ı sürûr izhâr eylemektedirler.

§ Hindistan’da tahsîl-i ibtidâînin meccânen olması hakkında teşebbüsâtta bulunuluyor.

§ Bengale İslâmları komşuları olan Hinduların terakkî yât-ı fikriyyelerini nazar-ı i’tibâra alarak onların seviyye-i ir-

fâñına yetişebilmek için bir cem’iyet-i İslâmiyye te’sîs eylemişlerdir. Cem’iyet; İslâm talebesine muâvenet edecek ve onları milliyet ve ittihâd terbiyesiyle yetiştirecektir. Mekâtib-i ibtidâîyyenin beyne'l-müslimîn çoğalmasına hâssatén çalışılacaktır. Bengale eâzîm-i İslâmiyyesi kâffeten cem’iyet azâlığını deruhde eylemiştir. Allâme Şemsülhüdâ, Resûlülme-hâmi, Müslüman cerîdesi sahibi Mucîburrahmân Efendiler hazerâti bu meyândadır. Şu himmetlerinden dolayı muhterem kardeşlerimize teşekkürler eder ve mazhar-ı felâh olmalarını eltâf-ı sübhanîyyeden tazarru’ ve niyâz eyleriz.

Cezâir:

Cezâir kit’ası çekirgelerin dehşetli istilâsına ma'rûz kalmıştır. Kesîf çekirge bulutlarından güneş görülmüyor. Muvâredât, muvâsalât tamamıyla munkatı’ olmuşdur. Târîh-i tabîî ulemâsının tedkîkât-ı mahsûsada bulunuyorlar. Nev’ini ve esbâb-ı tekessürünü henüz anlayamamışlardır.

§ Cezâir’de Fransa hûkûmeti tarafından bir İslâm dârû'l-funûnu açılacaktır.

Rusya:

Vakit gazetesi sahibi Fâtih Kerimov Efendi İslâmlar için dârû'l-muallimîn te’sîsi mes’elâsinâ dâir gazetesinde münderic mülâhazadan dolayı yüz elli ruble cezâ-yi nakdî ve bir ay hapse mahkûm olmuştur. Mahkûmîyet kararı esbâb-ı mûcîbesinden anlaşıldığı üzere Vakit gazetesi geçen sene 548’inci nûshasında “Bügûlme Dârû'l-muallimîn” serlevha-sıyla bir makâle neşretmiş, İslâm Terakkî Cem’iyeti tarafından Bügûlme şehrinde ana lisanını ve ulûm-ı dîniyye ve hesap ve tarih ve coğrafya, usûl-i ta’lîm ve terbiye ve Rusça lisanı tâdîs olunmak üzere bir dârû'l-muallimîn te’sîsi için müsââde istenildiği halde hûkûmetçe ruhsat verilmединde ve bu dersler İslâmlar arasında mine'l-kadîm okutturulmakta olduğu halde muallimler yetiştirecek bir müessese bulunmadığından bahis ile “Hûkûmet dârû'l-muallimîni kendisi açar, müslümanlara açmaya müsââde etmez, muallimlerden ise dârû'l-muallimîn şehâdetnâmesi sormakta ve şehâdetnâmesiz muallimlerin tâdîs ettikleri mektepleri kapamakta asla iğmâz-ı ayn etmez ise kendisine asîrlardan beri kaviyen merbût bulunan 20 milyon müslümanı bizzat hârice kaçırmış olur.”

İbâresi münderic bulunmuş olması hasebiyle keyfiyet maârif dâiresinden sorularak alınan cevâpta dârû'l-muallimîn te’sîsine müsââde olunmamasının esbâbı nizâmât-ı hâzîra icâbînca İslâm mektep ve medreselerinde yalnız ulûm-ı dîniyye ve Tatarca kirâat ve kitâbete mesâğ-ı kânûnî olup ulûm-ı sâire ve umûmî fenleri tâdîsin salâhiyetleri haricinde bulunduğu ve müslümanlara mahsûs dârû'l-muallimîn açılması hakkında nizâmnâmede bir sarâhat olmadığı gibi okunması cevâz-ı kânûnîye mukterin dersler için de hocaların yetiştirdiği muallimler derece-i kîfâyede olduğundan böyle bir müesseseye ihtiyaç da bulunmadığı beyân edilmiş olmasından dolayı neşriyât-ı vâkia müstelzim-i cezâ görülmuştur. Fa’tebîrû...

HACI ÖMER (YAMAOKA) EFENDİ'NİN ŞEHİRİMİZDEN MÜFÂRAKATİ

Bir müddetten beri şehrimizde bulunup Japonya'da intişâra başlayan dîn-i mübîn-i İslâmiyyet hakkında müteaddid nutuklar irâdiyla samimî teveccühlere mazhar olan Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi kardeşimiz bugün Japonya'ya müteveccihen hareket ediyor. Dün berây-ı vedâ' idârehânemizi teşrifleri esnâsında diyâr-ı İslâm'da ve bilhas-sa Dârû'l-Hilâfe'de hakkında iibrâz olunan âsâr-ı teveccûh ve mîhmân-nevâzîden pek memnun ve müteşekkir olduğunu, bunu hiçbir zaman unutamayacağını, kalbi daima

buradaki müslüman kardeşleriyle beraber olduğunu ve Japonya'da dîn-i İslâm'ın intişârına bütün mevcudiyet ve gayretiyle çalışacağini samimî ve harâretli sözleriyle ifâde ederek misâfir-perver müslüman kardeşlerine ve bütün Osmanlılara selâm ve vedâının tebliğini ricâ etmiştir. Kemâl-i âkîbet ve selâmetle memleketlerine muvâsalat ve arzularının ulviyetiyle mütenâsib sûrette nâîl-i muvaffakiyyet olmalarını Cenâb-ı Hak'tan temennî ederiz.

"Matbaa-i Hayriyye" ve Şürekâsi

Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

~~~~~

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

14 Nisan 1910

4 Rebîülâhir 328

Perşembe 1 Nisan 326

Dördüncü Cild - Aded: 84

TÂRÎH-Î İslâmîyyet

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 13 -

Yine Dozy diyor:

"Her kabile kendi sanemine metîn bir sûrette merbût idi. Zîrâ sanem kabile için bir nevi' mülk teşkil ediyordu. Rahipler ilâhlarının, daha doğrusu kendilerinin mefaatlerini Allah Teâlâ'nın ziyâni na olarak ekseriyâ siyânet ederlerdi. Kur'ân'ın ve müfessirlerinin bir sûret-i umûmiyyede naklettikleri bir âdet-i sâf-dilânened edilen istidlâl budur. Fakat Peygamber'in terceme-i hâlini yazan eski bir muharrir bu âdeti Yemen'de kendi nâmiyla müsemmâ bir arâzi işgal eden "Havlân" kabilesine hasren atfediyor. Bu âdet şundan ibâret idi ki ilâhlara tahsîs olunan buğday ile deve yavrularından ibâret nezirler iki hisseye taksîm olunurdu. Bunlardan Allah'ın hissesine düşen şey fukarânın ve kabileye gelen seyyâhîn-i ecnebiyyenin ihtiyaçlarını tehvîne serif edilmek lâzım idi. Sanemlere ait olan hisse hem nezir olur, hem de rahiplerin hifz ü iâşelerine yararlı. Lâkin eger tesâdüfen Allah "Teâlâ" sanemin hissesine düşen nezire nisbeten daha iyi bir nezir alırsa saneme vermek için onu "Allah Teâlâ'nın elinden alırlardı. Ona güzel hisse yerine fenasi verilirdi."

Putperestlerin bu hâlleri "esteîzu-billâh" sûre-i En'âm'da mezkûr وَجَعَلُوا لِلّهِ مِنْذِرًا مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ تَبَيِّنًا فَقَاتُلُوا هَذَا لِلّهِ (بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرُكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرُكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُّ إِلَى اللّهِ وَمَا كَانَ...)¹ nazm-ı celîlinde beyân buyurulmuştur.

Ma'nâ-yı şerîfi: Müşrikler Cenâb-ı Hakk'ın halk etmiş olduğu hubûbâtlâ çâr-pâ hayvanlardan kendisine nasip ta'yîn ettiler, bir menzûru ikiye bölgerek zu'm-ı bâtilârlarınca bu hisse Bârî Teâlâ'ya, bu da âlihemize mahsûstur, dediler. Bu sûretle tefrikten sonra âlihenin hissesi Bârî Teâlâ'ya vusûl bul-

maz, Bârî Teâlâ'nın hissesi âliheye vâsil olabilir. Onların verdikleri hükümler hep böyle fena ve câhilânedir.

Envârû't-Tenzîl'de ber-vech-i âfî tavzîh-i keyfiyyet olmuştur: Arap müşrikleri hars ve nitâcdan^{*} bir mikdar şeyi Allah Teâlâ'ya tahsîs ile misafirlere ve mesâkîne sarf u infâk, diğer mikdar bir şeyi de âlihe-i bâtilaya tahsîsle onu sedeneye^{**} ihdâ ve esnâma kurban ederlerdi. Cenâb-ı Bârî'ye a-yurdıkları şeyleri ezkâ "daha nemâli ve değerli" görürlerse âlihenin hissesiyle değiştirirlerdi, âliheye tahsîs ettikleri şeyler ne kadar kıymetli olsa onları daha ziyâde sevdikleri için onu hâli üzere bırakırlardı.

(Cenâb-ı Hakk'ın halk ettiği şeylerden ma'nâsına olan (مَنْذِرٌ) kavl-i kerîmi Hâlik'a kendi halkında hiçbir şeye hâiz-i kudret olmayan cemâdâti teşrîk, belki tercîh etmekte olmalarından nâşî müşriklerin fart-ı cehâletlerini iş'âr etmektedir. (بِزَعْمِهِمْ) kaydıyla da bu yaptıkları muâmeleler onların ihmâz-gerdeleri olan ebâtil cümleinden olup emr-i ilâhîye müstenid olmadığı ifâde buyurulmuştur.)

İşte bu nazm-ı şerîfteki (جَعْلُوا) zamîrini Beyzâvî alel-îtlâk Arap müşriklerine ircâ ediyor. Bundan sûret-i umûmiyyede Arapların bu âdetle mülâzemetleri anlaşılmaz. İçlerinden bir kabilenin bu minvâl üzere hareket etmeleri kifâyet eder. Demek isteriz ki ne Kur'ân-ı Kerîm'in, ne de [98] müfessirîn-ı kirâmin bir sûret-i umûmiyyede nakil ile bütün kabâile isnâd-ı macerâ ettiği yoktur. Bu halde "Fakat Peygamber'in terceme-i hâlinin eski bir muharriri Yemen'deki Havlân kabilesine hasren atf ediyor" demekten ne ma'nâ çıkar?

* Alel-îtlâk hayvan yavrusu demek ise de alel-ekser deve yavruları bu takâsim'e ma'rûz olurdu.

** Hâdim ma'nâsına "sâdin" in cem'i. Burada puthâne hademesinden ibârettir.

¹ En'âm, 6/136.

Kur'ân-ı Kerîm itlâk üzere beyân-ı keyfiyyet ettiği cihetle muamele-i mezkûrenin yalnız bir kabilede sübütü kâfî ola-cağı emr-i âşikârdır. O kabile Havlân kabilesinden ibâret olursa ne lâzım gelir? Haydi farz edelim ki *Kur'ân-ı Kerîm* ma'nâ-yı umûma dâll imîş. Bu takdire göre Hazret-i Resûl-i Ekrem'in terceme-i ahvâl-i seniyyelerini yazan o eski mu-harririn buna muhâlefet etmesi kendi sözünün butlânını müstelzim olur, berâhîn-i kat'îyye ile hücciyyeti sâbit olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in beyânına halel gelmez ki bundan Dozy bir şey kazanabilsin. Merâmına nâil olsun.

İşte merkûmun âdeti daima böyledir. Herhangi mes'e-lede *Kur'ân-ı Kerîm*'e veya tevârîh-i İslâmîyye'ye muhâlif ola-rak söylemiş bir söz bulursa onu diline dolayarak İslâmîyet aleyhine bir hüccet-i kâtia gibi sened ittihâzına yeltenir, o sözün bâtil olmak ihtimâlini asla hesaba katmaz. Merkûmun bu hareketleri de yalnız mütercim-i bî-vâyenin nazar-ı müşikâfânelerinde büyük bir ihâta, derin bir im'ân âsâr-ı bâhiresinden ma'dûd, akl-ı selîm husûlü denilmeye şâyân oluyor. Ve mahzâ bu hikmet-i âliyyeye(!) mebnî her sözü-nün kabulünü din kardeşlerine(!) tavsiye ediyor.

Doktor Dozy'nın ittihâz etmiş olduğu bu meslek-i nâ-hemvâr fevkinde mukâbere ve mücâdele bil-bâtil tasavvu-runa bütün a'dâ-yı İslâm bir yere toplansalar çâre bulamaz-lar. Herifin insâfına bakın! *Kur'ân-ı Kerîm*'in tasrîh etmediği bir şeyi sarîh addediyor. Sonra da ona muhâlif bulduğu bir kelâmi sihhatine ikâme-i delîle lüzum görmeyerek kat'î sû-rette gösteriyor.

İ'tisâf-ı mezmûmda bu mertebe ifrât-perver bulunan bir mûcâdil ile münâzaraya girişmek hakkâ ki pek büyük bir tenezzüldür. Fakat doktor ünvânını takınan iki kimsenin tenâsur ve tevâfuku ile husûle gelmiş bir eserin –her neye dâir olursa olsun– bütün muhânevîyatını hakâik-i sâbite farz ve tevehüm edecek kûteh-bînân-ı bed-endîşâni mezleka-i dalâletten vikâye vazifesi insanı bu tenezzüle de mecbur ediyor. Bu şaşkınlar düşünmüyörler ki doktor olmayan bir zât doktorluk serâirine âşinâ olmadığı gibi doktorluğa hasr-ı mesâî eden kimse de mebâhis-i dîniyye ve hakâik-i İslâmîyye'den o nisbetté bî-gânedir. Bir adam müsteşrik addolun-makla da her şeye âgâh olamaz.

Bu tarz-ı acîble ikâ-i cidâl ve ibrâz-ı husûmet nâşir-i Nas-ranîyyet olan Cizvitler'in i'tibâr etmiş oldukları cidâl-i bâtilin da kat kat fevkindedir. Onların bu bâbdaki prensipleri şun-dan ibârettir: *Kur'ân-ı Kerîm*'de beyân buyurulan bir hakîkat ellerindeki kitaplarda aynen mübeyyen olursa "Bunu *Kur'ân* falan kitaptan almıştır, çünkü onun aynıdır" derler. Eğer onların birindeki beyâna muhâlif olursa "*Kur'ân*'ın be-yâni vâkia mutâbik değildir, zîrâ bizim kitaplarımıza mugâ-yirdir" derler, eğer onların kitaplarında ne isbât, ne de nefy edilmiş değilse yine "gayrisahîhtir, çünkü bizim kitaplarımızda yoktur" derler.

Ulemâ-yı İslâm bu kuru iddialara karşı izhâr-ı hayretle "Hayâ ve insaftan müberrâ bulunan bir münâzarın diğerine mukâbil mukâbere-i husûmet-kârânesi işte bu kadar olab-ilir" diyorlar. Ve kemâl-i metânetle de şu hakikati i'lân edi-

yorlar. Biz beyânât-ı Kur'âniyye'nin kat'îyyetine Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinin tebliğ buyurduğu *Kitâb-ı Kerîm*'in hifzen ve kitâbeten tevâtûr-i sahîh ile menkul ve eze-her cihet masûn olmasıyla beraber* nübûvvet ve risâletine berâhîn-i bâhire ikâme ediyoruz ki onların biri –mukaddi-meğe bî'l-etrâf izâh olunduğu üzere– kendisi asla teallûm ve tahsîl ile iştigâl buyurmamış bir recûl-i ümmî olduğu halde ulûm-i evvelin ve âhîrine âşinâ olmalarıdır. Bu hâl ve hakî-kate binâen *Kur'ân-ı Kerîm* kütüb-i ahdeyne muvâfîk oldu-ğu ahbârda olanları tasdîk, meskûtun-anh kalan bir şeyi be-yân ettiği takdirde yeni baştan i'lân eylediği gibi muhâlif bir ihbârda bulundukta onlarda vâki' galat veya nisyâni tashih etmiş olacağı vâreste-i iştibâhîtr. Çünkü o kitapların asilları zâyi olduktan yüzlerce sene sonra yazılmış, neşredilmiş ol-maları kâbil-i inkâr değildir. Hiç birini kâtib ve nâşirine is-nâdî muttasıl ile inhâ etmek mümkün olamıyor.**

Bize karşı duracak muâriz esâs-ı müddeâmîzi tâhkîm et-mekte olan delâil ve berâhîne dokunacak bir söz bulup söy-lemeli, kânûn-ı münâzara dâiresinde i'tirâz serd etmelidir. Yoksa esâsı bırakıp da teferruâta ait bâde gûyâne sözlerden bir şey kazanamaz. Çünkü isbât-ı nübûvvet berâhîni her tür-lü halelden vâreste olarak, hiçbir mukaddimesi kadh [99] ü taarruza uğramayarak sihhat ve metânetini muhâfaza ettik-çe ortaya atılan sözler hep efsânedir, safsatadan başka bir mâhiyet ihrâz edemezler.

Yine o diyor:

"Allâh Teâlâ şânühû" ile mâdûn ulûhiyetler arasında mevcûd münâsibâta gelince; bunları onun kızları zu'm ediyorlardı. Fazla olara bu mâdûn ulûhiyetler "Cenâb"-ı Allah'ın taht-ı emrinde idiler. Bu ulûhiyetler hüküm sürerlerdi, fakat hükümdâri tarafından kendisine iktidâr verilen vâli-i vilâyet gibi hüküm sürerlerdi ve in-sanlar ile Allâhu "Teâlâ" arasında vasita teşkil ederlerdi."

* Bu hakîkat Mister Stobart'ın *İslâm ve Müessisi* nâm eserinin 87'nci sahîfesinde aynen i'tirâf olunduğu gibi yine onun ifâdesi-ne nazaran İslâmîyet'in en büyük, en hâzik ve en mâhir düşmanı olan Moyer'in de inkâra mecâl bulamadığı bir emr-i kat'îdir. İşte bunlar da *Kur'ân-ı Kerîm*'in vahy-i Rabbâni olmasında tereddûd ediyorlarsa da tebliğ olunduğu gibi kalmış, asla kalem karışma-mış ondan başka kitâb-ı mukaddes olduğunu cezm ediyorlar.

** Enâcîl-i erbaanın yekdiğerine mübâyanet-i kâmilesi hasebiyle derece-i mevsûkiyetleri beyondan müstağnidir. *Tevrât* nâmına Hazret-i Mûsâ'ya mensup *Esfâr-ı Hamse de Azrâ* nâm kâhin ta-rafından yazılıp neşrolunmuştur. Çünkü heykel-i mârûfî mevdû bulunan bütün kütüb ve emânat-ı Îsrâiliyye Buhtunnâsî istîlâsîn-da mahv u itlâf olunduğu ulemâ-yi Yehûd'un kendi i'tirâflarıyla sâbit ve ma'lûmdur. Azrâ ise 15'inci vasita ile Cenâb-ı Hârûn'a müntesib addolunmaktadır. Yazdığı *Esfâr-ı Hamse de Hazret-i Mûsâ*'nın vefâtını ve muahharan cereyân eden vekâ'i-i Îsrâiliyye'yî muhânevî bir tarih kitabıdır. İçinde birtakım ahkâm-ı şer'iyye bulunmakla bizce musaddak olan *Tevrât-ı Şerîf* in aynı olmak lâ-zim gelmez. Demek olur ki Cenâb-ı Azrâ müteferrik bir halde bulunan yekdiğerine mübâyan kitapları tashih ile esfâr-ı mâlûmeyi meydana koymustur. Kâtib ve kâhin ünvânlarıyla ma'rûf, nübûv-eti meşkûk olan Azrâ'nın kütüb-i sâlîfenin hatalarını tashih etmek salâhiyetini hâiz bulunduğu teslim eden ulemâ-yi ehl-i Kitâp risâlet-i celîleleri berâhîn-i kat'îyye ile sübût bulan Nebiyy-i Zîşân efendimizin bu salâhiyetini adem-i teslîmde pek büyük in-safsızlık ibrâ etmiş oluyorlar. Fakat garaz öyle bir marazdır ki insan ile kabûl-i hak arasına hâl-i azîm olmaktadır.

“Mâdûn ulûhiyyetler” dediği bil-cümle âlihe-i bâtila, es-nâm vesâireye şâmildir. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın “hâşâ” kızları olmak i’tikâd-ı bâtili yalnız melâike hakkında şayı’ idi. (وَجَعْلُوا الْمُلِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عَبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَشَهُدُوا حَلْقَهُمْ...)¹ nazm-ı şerîfi onların bu iftirâ-yı azîmlerini hikâyeye ve ibtâl etmektedir. Cinlere zaten doğrudan doğruya ibâdet olunmazdı. Dozy’ın yukarıki iddiası hilâf-ı hakîkattir. Merkûm “cin” ta’bîrinin bilhassa onların mütemerridleri olan, iğvâ-yı ibâda sâî bulunan şeyâtîne de itlâk olunduğunu bilmemiçi cihetle bu tevehhûme kapılmıştır. Şeyâtîne ibâdet etmeleri ise hakîkati üzere olmayıp belki onların tesvîlâtına mütâbe- atla ibâdet-i esnâma ihmâklerinden ibârettir. Mine'l-kadîm nâsi putperestlige sevk eden onlar değil midir? Hatta Dozy’ın dediği gibi putlardan sadâ iştildiği emr-i vâki’ ise o da onların bizzat yahud sedene vasıtasya îkâ ettileri iğvâât kabîlinden bir şey olacağı derkârdır. ²(أَنَّهُ كَانَ رَجَالٌ مِّنَ الْأَنْسَ) nazm-ı celîli müfâdinca devr-i câhiliyyette Araplar cinlerden istimdad ederlerdi, es-nâ-yı seferlerinde muhavvif yerlerde beytütet edecekleri zaman “Bu vâdînin seyyidine süfehâsının şerrinden istiâze ederim” derlerdi.

Melâike-i kirâmi ma'bûd ittihâz eyledikleri de esteizü- billâh ³(وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَبِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمُلِكَةِ أَمْوَالَهُمْ إِنَّا كُنَّا كَانُوا يَغْبُدُونَ قَالُوا مُشْتَحَانَكَ أَنْتَ وَلَيْسَ مِنْ دُونَهُمْ بَلْ كَانُوا يَغْبُدُونَ الْجِنَّ يَغْبُدُونَ.) nazm-ı kerîmi ile sâbittir. ma'nâ-yı şerîfi: Zîr eyle ol günü ki Rabbü Zülcelâl kâffe-i müşrikîni haşr u cem’ edip –kendilerini takî’ ve tebkît, tevakku’ ettileri şefâ- atten iknât için– melâikeye hitâben buyuracak ki: Bunlar size mi hasr-ı ibâdet ediyordu? Cevaben diyecekler: Ey Rabbimiz! Biz daima seni takdîs ederiz, şerîkten tenezzü- hünü biliriz, bizim velîmiz ancak zât-ı ulûhiyyetindir. Müşriklerle muvâlâtımız, onları ibâdetimize da’vet ettiğimiz yoktur. Kendileri mâsivâullâha ibâdet husûsunda şeyâtîne mutâavaat ettileri için alel-hakîka onları ma'bûd ittihâz etmiş oluyor- lar. Nâsin ekserîsi bize değil, onlara iman ve inkiyâd ediyor- lardı.

“Âlihe ittihâz olunanlar içinden melâikenin bu hitâba ma'rûz kılınmaları onların hitâba hâiz-i salâhiyyet olması, heyâkil ve esnâma ibâdetten maksad-ı bâtil ervâh-ı ulviyyeye takarrüb olduğundan ibâdet-i melâike asıl ve mebde- i şirk bulunması hikmetine mebnî olmak gerektir” (Beyzâvî)

Manastırlı İsmail Hakkı

* * *

MÜSLÜMANLIKTA FERDİN HÂKİMİYETİ İLE CEMAATİN HÂKİMİYETİ

–geçen nûşadan mâba'd–

Vaktâ ki dâire-i fütûh tevessü’ ederek Müslümanlık pek uzaklardaki memleketlere kadar yayıldı; vaktâ ki ahkâm-ı şerîatin hâfızları, râvîleri arzın muhtelif noktalarına dağıldı;

bir taraftan levâzîm-ı medeniyyenin artması, diğer taraftan muâmelâtın teşâübyle Arab’ın gayri olan ak- vâmin İslâm'a duhûl yüzünden şuûn ve hâdisâtın teced- düd eylemesi gibi esbâb dâire-i kazâyi tabiatıyla tevsi’ ettiği için ahkâm-ı şerîatin teşettüte uğramasından, herkesin kazâ ve iftâya kalkışması gibi bir ihtilâl-i şer’în zuhûrundan kor- kularak iki yeni mühim işe ihtiyaç görüldü ki birincisi şerî- atin kitaplara yazılmak sûretyile zabt u tedvîninden; ikincisi ahkâm-ı muamelâtta tahaddüs eden mesâili kavânîn-i şer’ e tatbik edebilmek için usûl-i şerîatin tefrîne hâdim birtakım kavâid vaz’ından ibâret idi.

Zannîma göre bu iki emr-i mühimme olan ihtiyacı her- kesten evvel hisseden halîfe-i âdîl Ömer bin Abdülazîz ol- muştur ki birinci ihtiyacı bertaraf etmek için kibâr-ı tâbiîn- den karn-ı evvel-i hicretin sonlarında kibâr-ı tâbiînden Zûhrî’ye hadîsi defterlere yazarak memleketlere dağıtmak emri- ni vermiş, Zûhrî de bu emri infâz etmiştir. Nitekim vak'a herkesin ma'lûmudur.

İkinci ihtiyacı gelince, halîfe-i Emevî bunun da farkına varmış ise de te'mîni kendisinden sonra gelen eimme-i müctehidîne kalmıştır. Evet, Îmâm Malik bin Enes öyle rivâ- yet ediyor ki Ömer bin Abdülazîz “İnsanlar arasında ne ka- dar fûcûr hâdis olursa o kadar mesâil-i kazâ tehaddüs eder” dermiş.

Bu mühimmeyi Ömer bin Abdülazîz idrâk etmiş olduğu gibi Mâlik, Şâfiî, Ebû Hanîfe, Ahmed bin Hanbel ile Dâ- vud-ı Zâhirî gibi zamân-ı hâzırda hiç erbâbî kalmayan diğer birtakım mezâhibin imamları, kezâlik Zeyd bin Ali, Câfer-i Sâdîk gibi mezhepleri hâlâ pâyidâr olan eimme-i Şââa da işi anladıkları için sünnet-i Resûl’ün defterlerde, kitaplarda zabt u tedvîniyle iktifâ etmeyerek beyân u tafsîle, tefrî’ u tertîbe olan ihtiyâc-ı kat’iyi gördüler; Kitap ve sünnetteki usûl-i şerîate nazar-ı im’ân ile bakarak oradan birtakım ahkâm çi- kardılar; sonra mezheplerinin, usûlüne ictihâdlarının kavâ- idine göre o ahkâmı tevsi’, tertîb, tedvîn eylediler ki usûl ki- taplarında musarrah olan bu mebâhisi her biriniz benden iyi bildiğiniz için izâhât vermeye kalkışmıyorum. Bu sûretle kavânîn-i şer’i ictihâdlarının, sa’ylarının müsâid olduğu merte- bede zaptettiler. Binâenaleyh her mezhebin kitabı erbâbının bu güne kadar düstûr ittihâz eylediği bir şerîat oldu.

Biz bu büyük imamların edâ etmiş oldukları hizmet-i ce- lîleyi uzun uzadiya senâ edecek değiliz. Zaten bunların mil- lete, şerîate ettileri hizmetin azametine milkyâs olarak yalnız şunu söylemek kâfîdir ki:

İftâ ve kazâ mertebe-i bülgendini ilm-i dîne, sünnet-i Re- sûl’e vukûfunu iddia [100] eden rast gelen adamın dereke-i aczîne düşmekten ancak onlar siyânet eylemişlerdir. Ne ol- lurdu, sonradan gelen ulemâ da kavânîn-i fikh ile ameli yo- luyla edâ edeydi...

Evet, kütüb-i mezâhib meydana çıktıktan sonra usûl-i şerîat bırakılarak taklîd-i sırfâ tebâiyet edilmek yüzünden te- haddüs eden hâl eimme-i selefin birçoğu tarafından intikâd edilmişdir. Lâkin bu intikâdâtın hedefi müctehidler değildi; müctehidlerin ancak hata ettileri noktalar intikâd edilir idi. Asıl intikâdin büyüğü müctehidlerden sonra gelen fukahâ-

¹ Zuhurf, 43/19.

² Cin, 72/6.

³ Sebe, 34/40, 41.

ya, mukallidîne râci' idi. Zîrâ bunlar acaba selef muhtî midir, yoksa musîb midir? diye hiç delile bâkmaksızın eimmenin sözlerini usûl-i şer'îat menzilesine çıkarırlar, ne söylemişlerse onunla amel ederlerdi. Halbuki delili sâbit olmadıktan sonra sözlerinden hiç biriyle amel edilmemesini eimmenin kendileri tavsiye ediyor.

Eimme-i müctehidîn istediler ki kendilerinin tefrî'de ittihâz ettikleri tarîk-mesâil-i hâdisenin bir kısmını diğerine kıyâs etmek, erbâb-ı mesâlihin işini tesviye için icâbında o mesâili usûle ircâ eylemek husûsunda-kendilerinden sonra gelecek ulemâya bir şâhrâh olsun. Onların istiksâda, be-yânda, tefrî'de o kadar ileri gitmeleri ise herkesin bilir bilmez usûl-i şerîate mürâacaatla fetvâ vermeye kalkışmasına meydan bırakmak içindir. Çünkü öyle yapılmamasıydı tâbiîinden, tebe-i tâbiîinden olan huffâz-ı şerîatin inkîrâzından, kezâlik dâire-i İslâm'ın müslümanlarca kolayca anlaşılabilir birtakım kavânîne ihtiyaç hâsil olacak derecede tevessüden sonra kazâ teşettüte, ihtilâle, uğrayabilirdi.

Lâkin eimme-i müctehidînden sonra gelen ulemâ bu gâyeti hakkıyla anlayamadıkları için kendilerini eimme-i müctehidînin vukûundan sakındıkları tehlikeye attılar: Evet, bunlar iki mütebâyîn meslek tuttular ki biri en ufak bir hat-ve-i terakkîye bile mâni' olan tâzyîk-i müfrit mesleği, diğeri hiçbir had ile hiçbir kayd ile mukayyed olmayan tevsî-i müfrit mesleğidir!

Evveldi meslek icâbînca ictihâdi kendilerine külliyyen hârâm ettiller; hatta gerek zarûretin, gerek gözetilmesi şerîat-ı İslâmîyece en büyük kavâid ve makâssiddan bulunan menfaat-i âmmenin icâb ettiği mesâilde bile ictihâda yanaşmadılar. İşte ümmetin bu kadar müz'ic bir darlık içinde kalması, hükûmât-ı hâzira-i İslâmîye'den bazısının bîhassa ummûr-ı cinâiyye ve ticâriyyede, Avrupa kânûnlarını kabule mecbur olması bu taassub yüzündendir.

İkinci meslek iktizâsına da kitapların karnını hâsiyelerle, şerhlerle doldurdular; hatta en ehemmiyetsiz, yahud âlem-i maîşette tesâdüfü muhâl olan bir mes'ele hakkında nâmûtenâhî akvâl serd ettiler ki bu kavillerin kâffesi şer', yahud şerîat i'tibâr olunuyor. Sonra bu kavillerden sahîhi, yahud esahhi, yahud müftâ-bîhi ile amel etmek cihetini kadıların reyine bırakıltılar ki bu sûretle hâkimiyet-i ferdîyyenin inânını bilâ-kayd u şart alabildiğine koyvermiş oldular. Binâenaleyh eimme-i müctehidînin uzaklaşımak istedikleri tehlikeye hem kendileri düştüler, hem de bizi düşürdüler, müslümanları adâletin zâmin-i yegânesi bulunan hâkimiyet-i cemâatten mahrum bırakıltılar. İşte bu hâl asr-ı evvel-i İslâm'ın nihâyetinden başlayarak zamanımıza kadar devam edip gelmiştir.

Evet, vâkia aynı mes'elege muhtelif reyler beyân olunmak, kavânîn ve şerâi-i mevcûde üzerine birçok şerhler, hâsiyeler yazılmak bize hâs değildir; her millette vardır. Meselâ Fransa kânûnunun erbâb-ı hukuktan Dalloz, Carpentier, Jean-Baptiste Sirey gibi birçok şârihleri, müfessirleri bulunuyor. Ancak bu milletlerde kazâ cemaate mevdû' bulunduğu, kuvve-i teşîriyye ferdin hakkı olmayıp milletin, millet-vekillerinin hakkı olduğu için onlarca düstûr'l-amel tutulan

şey kuvve-i teşîriyye tarafından vaz' olunarak hükümetin kabulüne iktirân eden kânûnlardır ki artık bu kânûnlar bırakılıp da hâsiyelere, şerhlere, kezâlik erbâb-ı hukukun dermeyân edeceğî reylere bakılmaz; bu berikilere ancak pek vâzih olmayan bir madde-i kânûniyyenin tefsîri yahud me-sâil-i hâdiseden bazısının bazısına tatbîki için mürâaat olunur.

Nutkumuzun baş taraflarında demişti ki: Şerîat-i İslâmîye'de birtakım usûl, birtakım kavâid-i külliyye vardır ki şer'i için esas i'tibâr edilir. Bunlardan çıkışacak ahkâm kat'î olmakla beraber devr-i ashâbda fukahâ-yı sahâbenin şürasıyla amel olunurdu. Nas mevcûd olduğu takdirde bile meşverete mürâaat olunursa artık ictihâda, yahud o asillara kıyâsen teşri'e, yahud o asillardan istinbâta muhtaç olan me-sâilde ne yapmış olmaları lazım geleceğini siz düşününüz. Yukarıda da söylemişti ki ashab-ı kirâm bir hükmü ancak ümmetin ihtiyacıyla, ulemâsıyla istişâre ederek cümlesinin muvâfakatını istihsâl ettikten sonra verirlerdi. Hatta eimme-i müctehidînden bir kısmı ahkâm-ı sahâbeden bazısını şer', yahud tefrîe esas olacak usûlden bir asıl olmak üzere kabul etmiştir ki usûl kitaplarında musarrah olduğu vechile buna amel-i sahâbe, yahud icmâ'-i sahâbe nâmını verirler.

Şimdi, ashâb-ı kirâmın bir mes'ele hakkında bil-icmâ' kabul ederek şer' i'tibâr eyledikleri hüküm bizim için düstûr'l-amel olmak lazımdır. İşte Avrupalıların bugün vaz'-ı kavânîn husûsunda ta'kîb ettikleri şu tarz için şerîat-ı İslâmîye'de bir asıl mevcûd iken biz onu bırakmış da garpların hâllerine, kânûnlarına, yahud usûl-i meşveretlerine giptalar ediyoruz!

1- Cemaatin bir mes'ele hakkında şer' i'tibâr olunmak üzere bil-icmâ' verdikleri hüküm bizim için düstûr'l-amel olmak lazımdır. İşte Avrupalıların bugün vaz'-ı kavânîn husûsunda ta'kîb ettikleri şu tarz için şerîat-ı İslâmîye'de bir asıl mevcûd iken biz onu bırakmış da garpların hâllerine, kânûnlarına, yahud usûl-i meşveretlerine giptalar ediyoruz!

2- Fukahânın kütüb-i fûrûda musarrah bulunan bütün ihtilâfît bütün akvâli ancak usul-i şerî'âte redd u ircâi kâbil olabilen bazı ahkâmı müştemil bulunması haysiyetiyle şer' olabilir; yoksa bunlarda zikri sebk eden şart-ı şerî' bâligan-mâ-belağ mütehakkik değildir. Bir kavlin [101] asla akreb olması i'tibâriyle diğer bir kavle tercîhini şâhs-ı vâhîde bırakmak o kavlin, yahud o hükmün düstûr'l-amel tutulacak bir şer', yahud kânûn şeklini almasına medâr olamaz; meğer ki cumhûr-ı müteşerrîfîn, yahud cemâat-ı müreccihînîn mazhar-ı kabûlü olsun. İşte bizim vûcûb-ı bekâsını te'yîd etmek istedigimiz bu türlü bir ictihâddir, yoksa rast gelen adamın rast gelen mes'eleyi bildiği gibi kesip atması değildir! Hayır hayır! Mesâlîh-i ibâdin, tegayyür-i ezmânîn icâb ettiği ahkâmı takrîr etmek ancak ulemâ-yı müslümînden müteşekkil bir cemâatin vûcûduna mütevakkiftir. Böyle bir cemâat-ı ilm için usûlde ictihâd lâzım olduğu gibi fûrû'da da lâzımdır. Bu da mezâhib-ı muhtelife erbâbı arasında neş' et eden fukahânın akvâlini cem' ederek, bu akvâl içinde hakikate, maslahata mutâbık gelen, Kitap, sünnet, icmâ, kıyâs-ı sahîh ile müeyyed usûl-i şerîate tevâfuk eden kışının muâmelâtta mer'i tutulmasına o ulemâ tarafından müttefikan karar verilmesiyle olabilir. Bu sûretle her müslüman kendi hukukunu iyice tanıyarak kadıların, müftîlerin aynı mes'eleye dâir mü-

tehâlif birçok akvâl-i fukahâdan istediğiyle hükümetmesi gibi keyfi muâmelâtâ meydan bırakılmamış olur.

Zaten ihtilâf-ı mezâhib mesela bir Şâfiî'nin lehinde ya-hud aleyhinde Hanefiye'nin, kezâlik bir Mâlikî hakkında da Şâfiî'ye'nin kavıyla hükümetmeye mâni değildir. Zîrâ bütün bu mezâhibe tâbi olanlar aynı dinin evlâdidir; kütüb-i fukahâda münâderic bütün akvâlin me'hâzi ise birdir ki o da şerîattır. Zaten bu sözümüzü vukû'-i hal de te'yîd eder; evet: Memâlik-i İslâmiyye'nin kismî a'zamında muâmelât devletin mezhebi üzerine cereyân ederdi, hâlâ da öyledir. Hatta bazen ahâlinin ekseriyetini teşkil eden kısmi mezhebine tâbi' olmadığı bir devletin zîr-i hükûmetinde bulunur.

Bununla beraber ulemâ için bu husûs da icâl-i hükûmeti muâhezeye vesile olamaz. Evet, kütüb-i mezâhibden îcâb-ı zamân u maslahata müvâfik olan akvâli toplayarak muâmelât-ı müslimîn için etraflı bir kânûn meydana getirmek lüzumuna kâil olanlara yan bakmak doğru değildir. Belki islâh-ı kazâ için tevessûl olunacak en hayırlı bir vesile varsa o da budur.

İslâm'da kazânın ıztırâba, tezelzüle uğraması yeni bir şey olmadığı gibi, müslümanların kendi zâlim hâkimlerinden, adâletsiz hükümetlerinden gördükleri mezâlim kazâdaki za-aşa istinâd etmelerinden başka bir sebepten değildir. Evet noksan dine yahud şerîate râci' değil, ancak turuk-ı teşri' ve tenfîze ait bulunuyor. Bir din ki zâlimlerin başına yıldırımlar yağıdır; zulmü şirk ile müsâvî tutar; kemâl-i adl ü hakkaniyet ile emreder; muhît-i şefkatine aldığı cem'iyet-i insâniyyenin saâdetini ister... Böyle bir din için zulmetmek imkânı yoktur, olmamıştır, hem ebediyyen olmayacağındır. Ortada bir zulüm varsa onu müslümanların kendileri yapıyorlar; hem yine kendilerine yapıyorlar.

Efendiler,

Biliyorum ki kazânın uğradığı za'af o tezelzül ile bu yüzden meydan alan cevr u i'tisâfin yeni bir şey olmadığı hâk-kindaki sözüme benden bir delil isteyeceksiniz. Evet böyle bir delil talebinde haklısınız. Size, hep bir araya getirilse ga-yet cesîm bir kitap olabilecek kemiyette delâil serd etmek kâbil iken, burada yalnız bir tanesiyle iktifâ edeceğim:

Bilirsiniz ki ulemânın, müftîlerin, fukahânin, müteşerri'-lerin kesreti, medeniyet-i İslâmiyye'nin kemâl-i mecd ü şevketi i'tibâriyle en parlak bir asr-ı İslâm'ı varsa o da Hârûn er-Reşîd'in devridir. Zîrâ bu devirde şerîat unfuvân-ı kemâlinde, tefri' bidâyet-i mecdinde idi. Eimme-i müctehidîn teşri' ile meşgûl olur, fetvâ ise onların kitaplarına mürâcaatla veriliirdi.

İste böyle bir asırda İmâm Ebû Yusûf gördüğü mecbûriyet üzerine *Kitâbü'l-Harâc'*'ı emîrîlmü'minîn Hârûn er-Reşîd'e vermiştir ki içinde âyetten, hadîsten, yahud ashâb-ı kı-râmin kazâsından başka bir şey yoktur. Yani bütün mün-derecâti şerîat-i tâhirenin esaslarından ibârettir. Ebû Yusûf bu kitabında Allah'ın, Resûl'ünün kazâsına ashâb-ı Resûl'ün kazâsına yahud cemâatin kazâsına rûcû' lüzumunu bildiriyor. Diyor ki:

"Yâ emîrelmü'minîn, siyâset-i raiyyet, cibâyet-i harâc, tevzi'-i fey husûsunda sen yalnız bu asillara mürâcaat et.

Mazlumun feryâdını bizzat dinle; hâkim ihkâk-ı hak ederken bizzat hazır bulun. Fukarâ'-yi zûrrâîn imdâdına yetiş, zîrâ zulm bîçareleri helâk edecek, öyle işittim ki me'mûrların ehl-i harâcî güneşin altında tutuyorlar, dövüyorlar, onlara hiçbir vechile helâl olmayacak muâmelelerde bulunuyorlar!"

İste, efendiler, Hârûn er-Reşîd'in asrında hâl bu merkezde idi. Eimme-i şerîat ise o zamanlar refâh u naîm içinde bulunuyorlardı. Pekâlâ, sonraki asırlara ne diyeceksiniz ki emr-i teşri' muharric, mürecih, fakîh, müffî nâmî altında nâmütenâhî ellere tevdî' olundu ki bunların her biri: "Şerî-atullâh benim şu sözümden, yahud fulânın şu sözünden ibârettir. Müftâ-bih olan kavl ancak budur..." demeye baş-ladı. Bu hâl râbitâ-i kazânın ayrılmasından, kuvvet-i cemâ-atın teşettüte uğramasından başka bir şey değildir. Fe lâ havle ve lâ kuvvette illâ billâh!

Efendiler, netice-i kelâm: Adâletin zâmin-i yegânesi hâ-kimiyet-i cemâattir, yoksa hâkimiyet-i ferd değildir. Vaz' u tenfîz cemaata mevdû' olmadıkça yalnız başına teşri'-i kazâ da adli kâfil olamaz. Zannetmeyiniz ki karşınızda duran bu "fesli" ulemâ-yi dinden, eimme-i müctehidîn olmadığı halde kalkmış da dine yeni bir şey sokmak, yahud ahkâm-ı dîniyyeyi değiştirmek istiyor.

Asla!... Hâkimiyet-i cemâat müslümanlıkta yeni bir şey değildir, belki asr-ı sahâbeden kalmadır. Nitekim İslâm'ın devr-i evvelinde kazâ için bu esâs-ı metnî vaz' edenler on-lardı.

[102] Devr-i sâniye gelince buna dâir söyleyeceğim söz şundan ibârettir: Dûvel-i İslâmiyye'den iki devlet bu lüzumu takdîr etmiştir. Birincisi Endülüs Devlet-i Emeviyyesi'dir ki karn-ı salîs-i hicrette Kurtuba şehrinde ecille-i ulemâdan müteşekkîl bir şûrâ-yi kazâ te'sîs eylemiştir. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu meclis hâkkında size tafsîlât vereme-yeceğim. Ancak sahâfi târih arasında gördüğüm ma'lûmat Endülüs şûrâ-yi kazâsının ehemmiyetini müeyyeddir. Maat-teessûf bugün yanında bulunmayan Kurtubî'nin *Kitâbü'l-Ahkâmi*'nda şu sözler münderecidir: "Şûrâ birçok ahkâmda İmâm Mâlik'e muhâlefet ederek Ebu Kâsim'in kavlini ihtiyâr etmiştir."

İkinci devlet ise Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cem'iyet-i Âliyyesi'ni te'sîs eden Devlet-i Osmâniyye'dir.

Mütercimi: **Mehmed Âkif**

-son-

Hâmis – Refik Bey Mecelle Cem'iyeti'nin maksad-ı te-sekkülünü izâh ediyor ki kâriîn-i kirâm için ma'lûm olduğundan tercumesinden vazgeçti. Daha sonra sözlerinde hatası varsa afv olunmasını bir lisân-ı mahviyyet ile ricâ e-derek nutkuna hâtime veriyor.

MENKIBE-İ CELÎLE-İ MÎ'RÂCİYYE

İlk mevlid-i saâdet-mevid-i Hazret-i Risâlet-penâhî cem'-iyetinin târih-i teessûsune dâir Sirâtimüstakîm'e derc olunan makâle-i vâkifâne dâîlerince menkibe-î celîle-î mi'râciyyeye

dâir de ma'lûmat-i târîhiyyeyi ve ol bâbdaki rivâyât-ı sahîhanın neşri için bir arzu-yı hâlisâne husûle getirdi. Şâyân-ı derc ü kabûl görüldüğü sûretinde makâle-i dervîşânam Sîrâtı müstakîm'in bir kösesine sıkıştırılmak ricâsiyla takdîm olundu.

Habîb-i Hudâ hâce-i her-dü-serâ aleyhi ekmeli'ü't-tehâyâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin menkîbe-i celîle-i mi'râciyyeleri Dârû'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de ilk defa bin yüz ile bin yüz otuz senesi içinde Üsküdar'da Doğancılar'da defîn-i hâk-i itir-nâk pîrân-ı tarîkat-ı alîyye-i Halvetiyye'den ve sâdât-ı kirâm-ı zevî'l-ihtirâmdan Hazret-i Pîr Muhammed Nasûhî kuddise sırrihu'l-hâdî'nin hânkâh-ı feyz-i kütünâhlarında ta'zîmât-ı fâika ve tekîmât-ı lâyika ile kirâat edilmiş ve bu resm-i bihîne mahsûs olmak üzere i'mâl ettirilen kürsî de el-yevm hânkâh-ı mezkûrda mevcûd ve mahfûz bulunmuştur. Menkîbe-i celîlenin nâzımı ise Galata Mevlevîhânesi meşâyih-i kirâmından Nâyî Osman Dede merhûmdur. Hazret-i nâzım ekseriyâ pîr-i müşârun-ileyh hazretlerinin meclis-i ârifânelere müdâvîm olduklarından bir gün esnâ-yı sohbette uşşâk-ı üdebâdan bir zât-ı sütûdesifâtin zâde-i tab'-ı âşikânesi olan nuût-ı nebeviyyeden bir na't-ı şerîfi huzûr-ı pîrde kirâati esnâsında mecrâ-yı kelâm bahs-i kudsî-i mi'râca tebdîl olunduğu cihetle Dede hazretleri de çoktan beri bu vâldîde bir manzûme-i âşikâne nazmetmek niyâzında iseler de mazhar-ı kabûl-i âlî ümniyye-i hâlisânesine medâr-ı azîm olmak üzere delâlet-i ruhâniyye ve muavenet-i ma'nevîyyelerini istîrhâm eylediklerinden bu niyâza kalben iştîrâk buyuran hazret-i pîr hemen teveccûh ve vâki olan işâret-i alîyye üzerine cenâb-ı nâzım menkîbe-i celîleyi ve hazret-i pîr de arabî tevîşîlerini nazm u inşâd bûyurmuşlardır. Nâzîm-ı müşârun-ileyhin müsellemler olan fazîletleri derecesinde fenn-i müsîkiye de intisâb-ı tâmları olduğundan usûl-i mevzûası vechile besteleyp bir leyle-i mi'râcda kirâat edilmiş ve bundan sonra Hazret-i Sünbül Sinân kuddise sırrihu'l-Mennân ve Hazret-i Hüdâyî kuddise sırrihu'l-Hâdî gibi pîrân-ı tarîkat hânkâhlarında ve git gide bîcümle tekâyâ ve cevâmi'-i şerîfede emr-i kirâat teammüm etmiştir. Menkîbe-i celîle-i mezkûre münâsebetiyle hânkâh-ı mezkûrda azîm bir cem'iyet teşekkûl edip o asrın ekâbir-i meşâyîhi kâffeten hâzır bulunmuş ve şu muvaffakîyetlerinden dolayı gerek Pîr-i müşârun-ileyh ve gerek Dede hazretleri tebrik edilmişlerdir. Bursali Süleyman Çelebî merhûmun meşhûr-i âfâk olan manzûme-i vilâdet-i nebeviyyeleri ne derece mazhar-ı kabûl-i hâs u âmm ise bahsi sadedinde bulduğumuz menkîbe-i celîle-i mi'râciyye de o nisbetté hâiz-i mevki'-i ta'zîm ü ihtirâmdir.

Nasûhî-zâde Kerâmeddin

ZİYÂRET-Î RAVZA-Î MUTAHHARA

Medîne-i Münevverede Ravza-i Hazret-i Seyyidü'l-E-nâm'ı ziyâretle şeref-yâb olan bir arkadaşımın oradan gönderdiği bir mektubun sûretini ırsâl eyledim. Pek âşikâne ya-zılmış olduğundan kâriin-i kirâminizin hoşuna gideceğini

bildiğim için belki Sîrâtı müstakîm'e derc buyurular umîdin-de bulundum.

(Sûret-i Mektûb)

Nûr-ı aynım kardeşim

Medîne-i Münevverede bir meveddet-nâme-i âşikâne tâhrîr ü takdîmini va'd eylemiş idim. İşte bu vaadimi ifâ eyliyorum:

Bi-hamdillâh müyesser oldu vuslat bezm-i cânâne

Kalbimde öteden beri pek büyük yer tutan aşk-ı celîl-i Cenâb-ı Muhammedî'nin te'sîrât-ı hasenesiyle iktîtâf olunan semere-i nâfîa-i muvaffakîyet; bugün Ravza-i itir-nâk-ı Hazret-i Seyyidü'l-Kevneyne'ye yüz sürmek şeref-i azîmine nâıl olmaklığımdır. Eylerim hamd ü senâ Allah'a.

Bu abd-i bahtiyâr; bugün bir başka âlemdedir, başka bir hayata mazhar olmuştur, bu saâdet-i uzmâya mazhariyeti-min ulviyetini düşündükçe sevincimden ne yapacağımı bileyimiyorum.

Hazret-i Şeyh Osman Şems'in:

*Bir dilde ki zâhir ola envâr-ı Muhammed
Zâhir görünür çeşmine dîdâr-ı Muhammed*

buyurmasındaki hikmete bugün âsâriyla vâkif oluyorum.

Vâktâ ki Yanbu'dan Medîne-i Münevvere'ye müteveccihen hareket olundu; dakika-be-dakika kuvve-i câzibe-i Muhammediyye'nin te'sîrât-ı hayat-bahşâsiyla semt-i cânâne kurbiyet hâsîl olmaya ve âdetâ sermedî bir hayat kokusu duyulmaya [103] başladı. Fakat günler uzamış, yollar ise git git bitmez olmuştu. Hazret-i Sezâî'nin:

*Yâ Rab reh-i maksûdumu pâyâne yetiştir
Ya'nî dil-i dîvânemi cânâne yetiştir
Cûlар gibi tâ key dolaşam vâdî-i Hicr'i
Bir sâhili yok lütce-i ummâne yetiştir
Sermest-i mey-i aşk olarak ortada kaldım
Ey sâkî-i vahdet bana peymâne yetiştir*

gazelini okur okur da ağlardım; ara sıra nâire-i aşkin te'sîriyle:

*Yâ Resûlallâh visâlin bezmîne şâyeste kıl
Tâ gönül olsun şarâb-ı aşkinin mestânesi*

diye feryâd ile hâl-i istî'câl gösterir idim. Hareketimin beşinci günü idî; Bi'r-i Ali denilen merhâleyi geçtikten sonra şafak atmış, her şey fark olunmaya başlamıştı. Uzaktan Kubbe-i Hadrâ göründü. Şu müşâhede-i zevk-perverâne çeşm-i âşikâneti tenvîr, kalb-i hazînimî tesrî edince vûcûduma bir lerze âriz oldu, kendimden gelecek bir hâle geldim. Bilâ-ihtiyyâr deveden atılarak yayan yürümeye ve yana yana âhlar çekmeye başladım. Bu sırada kafilede öyle bir gulgule-i meseret zuhûr etmişti ki vasfında kemâl-i aczîm vardır. Hazret-i Şeyh Şemsî-Sîvâsî'nin de aynı halde olarak söylediği şu sözler hâtrima delivereddi:

*Cânân ilinin güllerinin bâğı göründü
Dost ikliminin lâlesinin dağı göründü*

Dil hastesinin derdine dermâni erişi
 Eyyûb'e dari sihhatinin çağrı göründü
 Kaygu gecesi gitti heman kalmadı korku
 Şemsi'ye bugün dostunun otağı göründü

Umûm ehl-i kafilede şeydâlik, lâubâlilik zuhûr eylemiştir.
 Lâkin Cenâb-ı Nâbî merhûmun:

Sakın terk-i edebden, kûy-i Mahbûb-i Hudâ'dır bu,
 Nazar-gâh-ı İlâhîdir, makâm-ı Mustafâ'dır bu

na't-ı âşikânesi bir şahs-ı mücessem misâli cümleyi makâm-ı sahve da'vet eylemiştir. Âh kardeşim bu vâdîde yazacak çok şey var. Ne çare ki yazacak tâkat yok. Zaten bu hissîyat kâlen tasvîr olunamaz, hâl ile anlaşılır. Sîrr-ı hâl ise

Nakl olur neş'e-i esrâr gönülden gönüle
 Berk urur eşia-i izmâr gönülden gönüle

muktezâsına kalb-i ârifânelerine elbette mün'akistir.

Ne saâdet, ne devlet ki: Bugün mâsivâdan tecerrüdle huzûr-ı Hazret-i Fahr-i Âlem'de gönlümü o nebiyy-i eftâmin aşkına rabt ile müstağrâk-ı zevk-i rûhânî olmuşum...

Ne saâdet, ne devlet ki: Bugün ^۱(من زار قبرى...) hadîs-i şerîfinin sırrına mazhar olmuşum.

Ne saâdet, ne devlet ki: Bugün sebeb-i îcâd-i kâinât o-lan o güzeller güzelî Server-i A'zam'ın hâmil-i aşkı olmuşum.

Hazret-i Şeyh Müstâk ne güzel söylemiştir:

Sarây-ı devletin dârû'l-emandır yâ Resûlallâh
 Matâf-ı bûse-gâh-ı ins ü candır yâ Resûlallâh
 Gubâr-ı hâk-i pâyin lâ-cerem iksîr-i a'zamdır
 Cilâ-yi dîdehâ-yi âşikandır yâ Resûlallâh
 Mübârek ravzana ihlâs ile rû-mâl olan uşşâk
 Ser-efrâz-ı gürûh-ı ârifandır yâ Resûlallâh

Bâbü's-Selâm'dan huzûr-ı saâdete kadar ne sûretle gitmişden haberdâr olmadığımından bundan bahiste arz-ı i'tizâr eylerim. Cenâb-ı Sâib'in: ²(آمدم مسٌت بکوی تو رفتم مجعون) beyti tercemân-ı hâlimdir.

Heybet-i sultânat-ı Muhammediyye'nin derecâtını idrâkte akıl hayrandır, insan sermesttir. Ancak vüs'at-i tasarrufât-ı Ahmedîyye sâyesinde züvvâr alâ-derecâtihim nâ'il-i zevk-i câvidâni ve mazhar-ı feyz-i Rabbâni oluyor.

Hülâsa nûr-ı aynım bugün öyle bir haldeyim ki

Ben beni bilmem neyim dünyâ nedir ukbâ nedir
 Söyleyen kim söyleten kim aşk nedir sevdâ nedir

Medîne-i Münevvere'de züvvârin kesretinden dolayı müddet-i ikâmetin bil-mecbûriyye birkaç güne inhisâr, bir de yolculuk istigâli ve bâ-husûs hâsil olacak iftirâkın şimdiden yüz gösteren te'sîrâtı hasebiyle ancak bu kadar yazabildim. Vesselâmu alâ menittebealhûdâ. Netîce-i kelâm:

Herkes olur gerçi mezdâr-ı aşk
 Lîk ele girmez dûr-i şehvâr-ı aşk

Ukde-i ser-bestedir esrâr-ı aşk
 Böyle demiş hazret-i hünkâr-ı aşk

Âh mine'l-aşki ve hâlâtîhi
 Ahraka kalbî bi-harârâtîhi

Hüseyin Vassâf

ÂLEM-İ İSLÂM

İkinci Konferans:

AHVÂL-İ ÂLEM-İ İSLÂM HAKKINDA

Seyyâh-ı Şehîr
Abdürrêşîd İbrahim Efendi Tarafından

— Esselâmü aleyküm!

— Ve aleykümüsselâm...

Efendiler, —ma'lûm-ı ihsânınız, bir seyyâh olduğumdan— elbette seyâhatime dâir ma'lûmat almak istersiniz. Onun için yine seyâhatime devam edeceğim. Evvelki konferansta epeyce izâhât vermişsem de, ihtisâr etmiştim. Bunun için [104] bazı şeyleri îkmâl etmek istiyorum. Maamâfih seyâhatime dâir ma'lûmat ve meşhûdâti böyle birkaç konferansta tamamen söylemek mümkün değildir. Fakat pek mühim cihetlerini, husûsiyle İslâm'a ait kisimlarını biraz daha teşrif etmek istiyorum.

Seyâhatimin evveli Türkistan ve Buhâra cihetleri idi. O cihetlerde tamamen dolaştım. Fakat oralarда on beş sene evvel de cevelân etmiştim. Ona nisbetle bu son seyâhatimde o cihet müslümanlarında büyük intibâh gördüm.

Buhâra pek eskiden beri bir menba'-i ilm ve merkad-ı ulemâ-ı İslâm olmak üzere meşhurdur. Bu ilim, o zamanlarda Buhâra-ı Şerîf'te "şerîf" ünvânını verdirecek derecede bir hizmet etmiş; ve bu şerâfet ona bir izâfet-i ebediyîe olarak kalacaktır. O cihet ahâlîsi Buhâra'nın ismini zikrettikleri zaman "Buhâra-ı Şerîf" derler. Fakat şimdiki zamanda o şerâfet kalmamıştır. Maamâfih o sıfat o isimde hâlâ bâkipidir. Çünkü bugün müfessirîn-i kirâm içinde en meşhur olanları orada yetişmiş; fukahâının, muhaddisînin en meşhurları o muhîtin âğûş-i irfânında perver-şiyâb-i kemâl olmuş.. Onun için o yer şerâfet sıfatına kesb-i istihkâk etmiş, fakat bugün acaba o istihkâk bâkipidir? Oralarını görmeyen, oranın ahâvâline dâir haber almayańlarca el-ân bâkipidir. Maamâfih teşkilât-ı kadîme yine var. Mesela medreseler duruyor ve oralarla devam eden talebenin miktarı da lâ-ekall 27.000'dir. Ben medreseleri birer birer gezerek ta'dâd ettim. Belki ziyâde de var. Lâkin ta'tîl münâsebetiyle bir kısmı hâriçte olduğundan ben o kadar sayabildim.

Fakat, vâ-esefâ, bu binlerce talebenin azîz ömrülerini hebâen mensûrâ olup gidiyor. Yirmi, otuz sene tahsîl ve tedrisâ bulunurlar da netîcede yine bir şeyden haberleri yok. Yalnız "El-hamî" kelimesini iki sene tedris ediyorlar. Bir kitâbin mukaddimesini geçip maksada doğru hiçbir vakit git-

¹ Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 12382.

² "Senin yanına, kendimden geçmiş halde girdim; mecnun olup çıktım."

memişler. Daima dîbâce ile uğraşırlar. Kendilerine sorarsınız, “İstîhrâc-ı mesâil için bir mütâlaa istihzâr edeceğiz” diyorlar. Halbuki mülâhaza olunmalı ki bu uğurda yirmi yedi bin şübbân-ı İslâm’ın umûmu mahvolup gidiyor. Bunlar o kadar okumakla beraber, yirmi otuz sene çalışarak ilme hizmet ümidiyle beraber yine diyânet-i İslâmiyye’den külliyen bî-haberdirler. Nitekim aralarında meşhur darb-ı meselleri vardır ki namaz, oruç kazâya kalırsa (*يَقْضِي هِي لَا هُو*) derler. Yani -fiili muzâri mechûl bir kelimeyi ma'lûm okuyarak- kadın kazâ eder, erkek etmez... ma'nâsını verirler. Halbuki bu mes’ele bütün müntesibin-i fikihça tamamen ma'lûmdur. Yani o derece câhil imişler. Yirmi otuz sene ömrülerini neye sarf ettiklerine haberleri yok. Bakınız gaflet ne dereceye getirmiştir.

Fakat şu kadar var ki talebe-i ulûmun mütâlaa ile meşgul olması yine fikirde bir isti'dâd bulunduguına delâlet ediyor. Biri tarafından bir şey söylenilirse anlamak isti'dâdi var. Fikir mahdûd olması münâsebetiyle onu ekser-i evkât sûsi'mâl ediyorlar.

Ben Buhâra’ya geldiğim zaman ulemâ ile talebe ile bazı ictimâ'larda bulunduk. Fakat böyle konferans sûretinde değil, mevâiz şeklinde, câmide onlara hayli nasîhatlerde bulundum. Rusların tasallutundan hikâyeler naklederek zihinlerine bir nevi' intibâh vermek fikriyle bazı şeyler söylemiştim. İki gün zarfında şehrini “evrâk-ı muzîra”(!) ile doldurmuşlar. Bu gün Ruslara adâvet şöyle olur, böyle olur... diye harbe hazır olmuşlar. Üç yüz sene uyumuş bir millet üç gün içinde kalktı. İşte isti'dâd olması hasebiyle asırlarca körelmiş zihinleri bir gün içinde uyanabilir; fakat cehâlet yine yanlış yola sevk ediyor. Kendi mevcudiyetlerinden, varlıklarından cüz'î bir şeyler anlayınca “Bizde intibâh var, yürüyelim...” hûlyâsına zâhib olurlar. Halbuki böyle birkaç cüz'i-yâti bilmeye intibâh denemez.

Bizim Rusya müslümanları 25-30 senedir kendilerinde bir intibâh var zannediyorlar. Vâkia Buhârlılere nisbetle bir nevi' intibâh vardır. Fakat nefşü'l-emrde bize lâzım olan hakiki intibâh yoktur. Bize lâzım olan intibâhi otuz senedir, hâlâ meydana getiremeyiz. Daha matlûb dereceye gelmemiştir. Ve gelmeleri de uzakçadır. Onunla beraber efkâr-ı umûmiyye terakki lûzumunu hissetmiştir. Bütün Rusya'daki müslümanlar berây-i tâhsîl her tarafa dağınıktır. Bugün el-hamdü lillâh yalnız İstanbul'da yüzlerce talebe görülmektedir. Evvelce de gelirdi, fakat yer bulamazdı, “Tatardır” diye sùrerlerdi. Lâkin şimdî elhamdü lillâh o şartdan kurtulduk. Din ve kan kardeşlerimiz bütün kollarını bize açtılar. Bunun için biz umûm Osmanlı milletine minnetdârız. Gerek kalb ile gerek lisan ile umûmî husûsî beyân-ı teşekküre borçluyuz.

Türk diyorsan da, Türk, Tatar diye ayrı gayrı kavim i'tikâd etmeye lim. İkisi bir kavimdir. Cerman etnoograflarından meşhur “Fischer” diyor ki: Sibirya Tatarları'nın aslı Osmanlı Türkleri'yle bir olduğunda –etnoğrafya fennine tatbik olunursa– şüphe yoktur. Bunu Tatarlar da inkâr edemez. Bunun için şimdîn sonra Türk, Tatar demeye hâcet yoktur. Hepsine “Türk” diyeceğiz. Binâenâleyh Rusya Türkleri Osmanlı Türkler'e bu himâye ve kabulden dolayı müteşekkirdir.

Bizim Buhâra'da ve Türkistân-ı Çîn'deki Türkler Rusya'nın tazayyuku altında çığnene çığnene bir dereceye kadar, on beş yirmi sene evvelki hâline nazaran, bir nevi' intibâh gelmiştir. Maamâfih bu intibâh hâl-i ibtidâdedir. Herhangi şehire karyelere gidilirse ibtidâiye mektepleri küşâd olunmakta olduğu görülür ve olunmuşları da pek çoktur. Bununla beraber istikbâllerini de düşünmeye başladılar.

Bu cihetler mülâhaza edilirse şevk ve memnuniyetimiz artar.

Özbekler'de bir isti'dâd-ı ticâriyye de var. Hatta bizim Rusya'daki meşâhîr-i tüccârân beyinde meşhurdur ki Türkistân müslümanlarına (*بِهِود هَذِهِ الْأَمَّةِ*) derler. Ticârette Yehûdîlerden ziyyâde istidâdi olduklarından kendi beyinlerinde konuşulukları zaman böyle derler, yani “O kadar ticârette isti'dâdları var...” demek isterler.

Moskova en büyük ticâret merkezidir. Rusyalı Türklerden 40, 50 büyük tüccâr bulunur. Fakat Buhâralılardan iki, üç yüz tâcir var. Ve bütün ticâret merkezlerinde de Buhâralılar gayet terakki etmektedirler. Kendi memleketlerinde de en büyük ticâret yine kendi ellerindedir.

Her ne kadar Amerika'dan pamuk tüccârları gelse de evvelâ Buhâra tüccârinin elinden geçmedikçe ecnebî eline giremez. İsterse orada ecnebîye satar, istemezse tâ Londra'ya, Amerika'ya kadar götürür. New York'ta, Mancester'da kendilerine meydan açmışlar. Ticâretçe istikbâlleri ga-yet parlaktır. Her ne kadar ilmen geri kalmışlarsa da istikbâlleri bizim Rusya Türklerinden gayet parlaktır. Diyânet mes'elesine gelince bu husûsta ittifakları tamdır. Emr-i maşa ayrılısalar da diyânette birleşirler. Aralarındaki habl-i diyânet pek metîndir. Bu i'tibârla istikbâlleri parlaktır.

İstikbâllerine ait fena bir cihet, karanlık bir nokta varsa o da Rus hükümetinin binlerce âile Rusları onların içerisinde hicret ettirmesi mes'elesidir. En câhil Ruslar bütün Türkistân'ının içerisinde, müslümanların orta yerine yerleşmektedir. Her sene iki yüz, iki yüz elli bin adam Buhâra cihetlerine hükûmetin cebriyle nakl-i mekân etmektedir.

Maamâfih bu hicretin oradaki müslümanlara zararı olmakla beraber faydası da yok değildir. Mazarrati var, çünkü yerlerine Ruslar mâlik oluyor. Faydası var, çünkü bunları gördükçe intibâh hâsil olur. Rusların o koyu ve kızel cehâletini görünce bunlar ilme rağbet ederler. Rusların câhilliği zaten bütün dünyaca meşhurdur. Onlar nereye gitse yine öyle cehâlet içinde yüzeceklerdir. Zîrâ Rus milleti kendiliğinden mektep açmaz. Hükûmet açarsa ve cebr ederse o vakit çaresiz gidip gelirler. Bu derece mutaassib câhillerdır.

Ama müslümanlardan çok ümîdimiz var. İnşaallah fitratlarında merkûz istidâdi izhâr ederek en âlî bir derece-i terakkiye vâsil olurlar. Burasını bilmiyorum, ama bizim taraflarda hemen her karyede müslümanların iyi kötü birer mektepleri bulunur. [105] Bizim memleketimizde on beş hâneli bir köy varsa mutlaka bir mektebi de vardır. Hatta göçeve hâlinde dolaşan Kazaklar var, onlar eyyâm-ı sayfta bir iki hâne birleşerek bir muallim tutarlar, çocuklarını okuturlar. O derece ulûm-ı dîniyyeyi çocuklara bildirmek için çalışırlar. Muallimler bi-hakkin muallim olsa az zamanda tamamıyla tenevvür

edecekleri şüphesizdir. İşte bu eski zaman usûlyle beraber yine bir dereceye kadar okuyup yazmak cihetini te'mîn ederler. Bu cihetle Rusya müslümanları Ruslar'dan geri kalmayacaklardır. Belki müslümanların istikbâlleri daha parlaktır.

Zahiren her ne kadar ricâl-i devlet Rus ise de umûmiyetle bakılırsa Ruslar'ın maîsetine nisbetle müslümanların maîseti daha iyidir. Bunun için komşu Ruslar ihtidâ etmekte- dirler. Komşusuna bakar, görür ki müslümanların hâli hîris- tiyanların hâline nisbetle çok müterakkî. Bir kere müslü- manların evleri güzel ve temiz. Halbuki kendilerinin köpeği de orada, domuzu da orada. (Handeler). Vâkia avâm, fakat ne kadar olmasa da yine bir idrâki var, düşünüyor, bulun- duğu din bu hâle sebep olur, der; İslâmiyet'i kabul eder.

Hatta gazeteler yazmış: Senede elli bin Rus İslâmiyet'le müşerref oluyor, diye. Vâkia bu mübâlağadır; fakat herhalde birkaç bin kişi müslüman oluyor. Onun da sebebi işte komşuluk te'sîri. Hizmetçilerimizin çoğu da Ruslardır. Müslüman âileleri içinde bulunurlar; temizliği, saâdeti görürler, kalblerinde bir incizâb hâsil olur. Çünkü dîn-i İslâm, dîn-i fit- rîdir. Tabiata, fitrata muvâfîk gelir. Görür, anlar mûrûr-i za- manla müslüman olur gider. Ma'lûm, müslümanlarda mis- yonerlik yok, kabul edenler hep kendiliğinden.

Şimdi yine Mançurya'daki müslümanlara nakl-i kelâm ediyorum. Evvelki konferansta onlar hakkında bazı ma'lûmat vermiştim. Hakikaten onların ahvâl-i dîniyyeleri gayet tedennîdedir. Bundan üç yüz sene mukaddem Desûkiler A-rap lisanından Çin lisanına tercüme edecek adam bulunurken bugün süre-i Fâtîha'yı okuyacak adam bulunamıyor. Bittabi' sâmîin-i kirâmin hatırına gelir ki: Acaba bu kadar tedennî neden ileri gelmiş? Ve Bunun neticesi ne olacak?

Elbette neticesi vahîmdir. Cehâletin neticesi –maâzal- lah– kûfürden başka nedir? Ama sebep ne imiş bu hâle gelmesine? Bunun sebebi de, benim tâhakkî ettiğime göre, bir zamanlar ulemâ varmış. Ulûm-i dîniyyede gayet kâmil fâzîl- lar yetişmiş. Bunu o kitaplar gösterdiği gibi usûl-i tedrîste ta'kîb ettikleri tarîk de gösteriyor. Çünkü okudukları kitaplar bütün diyâr-i İslâmiyye'de ma'rûf olan ve ta'kîb edilen ki- taplardır. Fakat sonra her nasilsa bir taraftan Çin tasallut etmiş, ezmeye çalışmış, diğer taraftan da ulemâ-yı İslâm bazı hûlyâlar ile ahâlîyi okuyup yazmaktan men' etmeye çalış- müşâlalar. Bu hakikat bugünkü efâl ve etvârdan nûmâyân oluyor. Çin'deki müslümanların ahvâline dikkat olunacak ve kendilerinden sorulacak olursa, diyorlar ki: Ulemâ sebep oldu.

– Niçin ulemâ sebep oldu?

Bugün Buhâra ve Türkistân'da ahâlînin kâffesi ulemâ- nin ağızına bakar. Ulemâ çalışıkça ve ictihâd ettikçe ahâlî de ictihâd eder, çalışır. Sâir memleketlerde de böyle değil mi? Burada, Hindistan'da, Çin'de vesâir diyâr-i İslâmiyye'de ne vakit ulemâ çalışmış, ictihâd etmişse millet-i İslâmiyye te- rakkî etmiş. Ve ne zaman ulemâya bir melâl, bir fûtûr gelmiş, mesâîsini nevâfil ile iştigâle hasar etmişse millet-i İslâmiyye tedennî etmiş... Bu nevâfil ile iştigâl milleti ferâiz- den uzak düşürmüştür. Farz olan kesbler, uhuvvetler vardi.

Farz olan birçok teâvün ve tenâsurlar vardı; bunları hiçbir vâiz ne mescidlerde, ne sâir mahallerde söylememiştir, yalnız "Nevâfil kil, cennete git" programını vermişler.

Hazret-i Peygamber efendimiz ashâb-ı kirâma diyordu ki: "Siz bana bakarak nevâfil ile çok iştigâl etmeyiniz, kor- karım ki sonra size melâl gelir." ¹ "Nevâfil ile iştigâliniz mesâ-i dünyeviyenizi ihlâl edecek dere- cede olmasın..." diye men' ederdi.

İşte bu nevâfil çoğaldıkça millete o kadar melâl getirmiş ki şimdî ferâizle iştigâl edenler Mançurya'da az bulunur. Bu hâlin nihâyeti ikiden hâli değil: Ya onları büyük bir intibâha sevk edecek, yahud da –hâriçten bir imdat yetişmezse– mâ- zallah kûfre sürükleyecek. Neûzubillâh, cehâletin nihâyeti budur.

Nerede olursak olalım bu atâlet, bu tenbellilikleri üzeri- mize yükleterek gidersek hâlimiz pek acınacak, pek ağlana- cak dereceye varacaktır. İşte Çinliler'in i'tikâdi bugün bu merkezdedir:

– Ulemâ bizi bu hâle getirdi, bizi dünyadan tenfir ettiler, çalışmadan men' eylediler. Çalışmamak, tenbel tenbel yaşa- mak. Âkîbet bu hâle geldik. Bugün diğer milletlere karşı ze- lîl, esir, mahkûm kaldık... Bizi yalnız hammallıkta kullanırlar. Milyonlarca halk böyle hazır-i esârette inliyoruz...

Ben yüreğim sizlâyarak, kalbim acıyarak bu hakikati o milletten telakkî ettim. Onun için umûm müslümanlara bu hakikati söylemeyi kendimce bir vazîfe-i mukaddese adde- derim.

Mançurya'da umûmiyetle müslümanların miktarı pek çok değildir. Olsa olsa nihâyet üç, dört milyon. Maamâfih bunların bu sûretle cehâlette kalmaları bizim a'zâmidan bir cüzünün ölmesi, kaybolmasıdır. Hazret-i Peygamber efendi- miz (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyurmuş ki: müslümanlar bir cesettir ² (المسلمون كالجسد الواحد اذا اشتكي كلها) bir cüz'ü hasta olunca küllişi hasta olur. Bunun için onlara pek acınır.

Mançurya'ya mülâsik "Şansi, Kansu, Şensi" isminden üç vilâyet var. Vilâyetlerde ulemâ kesretle bulunur bunlar mü- tedeyyin bir kavimdirler. Diyâneti bi-hakkın ifâ etmektedir- ler. Ulemâda ne varsa burada var. Maamâfih o ulemâ da o kadar gaflete dalmışlar ki yanı başındaki bu Mançurya müslümanlarının hâline hiç bakamıyorlar. Bunlar cehâlet deryâ- sına batmışlar, bunları kurtaralım, diye hiç mülâhazalarına bile getirmiyorlar. Bu gaflet kâffesinde teammûm etmiş.

Oradan, Çin'in ilim merkezi olan Lancico vilâyetinden tâ Çin-i cenûbi'de Yonansi hudûduna kadar kâmil bir Türk sülâlesi unsurudur. Ve lisانları da Türk lisانıdır. Bu- gün İstanbul'un Türkleri, hilâf-ı farz olarak, oraya düşerlerse bilâ-müşkilât onlarla anlaşabilir. Kazan Türkleriyle anlaş- makta müşkilât çeker, onlarda çekmez. Dillerimiz o derece yakındır. Altı, yedi milyon Türk unsuru bir merkezde bulu- nurlar. Ve Çin'in en kıymetli, en mu'temed tanıdığı kavim bunlardır. Fakat bunların içinde bin-nisbe ulemâ bulunduğu

¹ Buhâri, Sahîh, Kitâbü's-Savm, 51.

² Benzer şekilde, Suyûti, Câmi'u's-Sâğır, 10788.

gibi mütenebbih, münevver adamlar da var. Rusya'ya, Japonya'ya gitmiş kimseler de bulunur. Bunun için istikbâlde evvel-be-evvel intibâh o merkezden, oradaki Türk akvâmından çıkacaktır.

Bu, delâlet eder ki "Türk-Tatar" akvâmi mine'l-kadîm di-yâneti muhâfaza için gayret etmişler. Her ne olursa olsun, her ne halde bulunurlarsa bulunsun kendilerinde bir diyânet, bir taassub-ı dînî görülür. Bunun için istikbâlde coğrafyamızı mülâhaza edecek olursak o kardeşler istikbâlimiz için bize lâzım ve muîn olacaktır.

Onları bî-haber bırakmaklığımız hiç vicdâna siğmaz. Onlar bizden o kadar bî-haber ki Osmanlı deseniz hiçbir şey anlamaz. Onlar, bize Rum padişâhi, Rum halifesi derler. Bu i'tikâd onlarda kalmış. Hatta Çin müslümanlarında da böyle. Vaktiyle Abdülhamid zamanında Ali Rıza nâmında bir zât oraya gitmiş, "Rum halifesinin vekiliyim" demeye mecbur olmuş. Osmanlı İslâm halifesi dememiş. Başka türlü kendisini anlatamamış. Ve o millet bizim için, tekrar ederim, istikbâlde gayet lâzımdır. Onlar bizim ırk, din ve kan kardeşimizdir. Buradaki ulemâdan bazı zevât onların içine gitse, uhuvvet-i dîniyye ve nesebiyyemizi onlara anlatarak kalblerini celbe çalışsa onlar can ile atılmaya hazırlıdır. İçle-rinde zengin bulunmaz, fakat fukarâ da bulunmaz. Çin hükümeti bütün kuvve-i askeriyyesi meyânında yalnız onlara i'timâd eder. Bunlar her ne kadar avf olunur ise de, Türk milletinin, Avrupa ortasında bir milletin onlardan gâfil olmasi [106] asla câiz değildir. Onlardan gâfil olmak kendi istikbâlimizden gâfil olmaktadır.

Şimdi biraz da Japonya'ya nakl-i kelâm etmek istiyorum. Japonya'da milletin diyânet-i İslâmiyye'ye teşebbüsunu, âdetlerini ve bize meyillerini birçok adamlar benden sordular ve daima da soruyorlar. Bunun için diyeceğim o kadar ki onların diyânete ne kadar meyli olduğunu düşünen anlayabilmek için evvelâ kendimizin diyânete ne kadar muhabbetimiz olduğunu düşünmeliyiz.

Bugün biz kendimizi düşünecek olursak eben an ced müslüman olanlarda dine muhabbet acaba ne derecede bulacağız? Ciddî bir muhabbet, lisânimizden başka bir yerimizde, efâl ve harekâtımızda bulacak mıyız? Zannederim, bulacağz diye da'vâ etsek, zor isbât ederiz. Zîrâ hakikî muhabbetimiz olsa o dîn-i celîl-i İslâm nasıl emir verdiyse tamamıyla yerine getirirdik. Yalnız lisânen da'vâ ile iktifâ etmezdi.

Bugün müslümanlık ne emr etmişse onları ifâ ediyor muyuz? Doğru söyleyelim, haydi âlemi aldatın, fakat kendimizi aldatmayalım, vicdânımıza karşı hakikati i'tirâf edelim... Evet, bugün düşünecek olursak her birimiz diyebiliriz ki, hatta en büyük âlimimiz diyebilir ki: "Allah için söyleyecək olursam i'tirâf ederim ki Allah'ın teklif ettiği evsâf bende yoktur."

Taksîrâtımızı i'tirâf etmedikçe bizim adam olmaklığımız mümkün değildir. Ama i'tirâf etmezsek, "Biz böylediz, biz söyleyiz..." diyecek olursak o vakit kendi kendimize düşünmeliyiz ve vicdânımıza bu suâli irâd etmeliyiz:

– Bizde Müslümanlık'tan acaba ne var?

Müslümanlık'tan bizde olanları sayacak olursak bir kelime-i tevhîdden başka ne bulabiliriz? Onun üzerine namaz da kilarız, diyeceğiz. Tabii. Fakat acaba hakikaten namaz kılmış oluyor muyuz?.. Burası biraz şüpheli. Allah¹ (إِنَّ الْحَسْلُوَةَ تَقْتَلُ عَنِ النُّخْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) buyuruyor. Biz camilerde dolu dolu namaz kildiğimiz halde acaba niçin bu fahşâdan kendimizi men' etmeyiz ve edemeyiz? Mülâhaza edecek olursak... Ya kendimizde hata var... Tabii hatayı kendimize alacağız. Kur'an-ı Celîl'e isnâd-ı hatâda ma'nâ yok. Allah'ın sözünü hiç inkâr etmeyeceğiz. Demek ki yine namazı kilmaklığımız o derecede.

Ama Japonlarda Müslümanlık, İslâmiyet inşallah ümidi olunur ki istikbâl parlaktır. Ne sürele? diyecek olursanız, bir kere onların cemî' ahlâkı İslâm'a gâyet mutâbiktr. Onlar için yalnız bir kelime-i tevhîd kalmıştır. Sâir efâlleri, hüsün-i ahlâkları, sadâkat ve istikâmetleri, yekdiğerine teâvün, tenâsur ve muhabbetleri... Tamamıyla İslâm'a mutâbiktr.

Bu asırda o derece sadâkat ve istikâmet doğrusu onlara vergidir. Ben bir kere Yokohama'da bir köye geldiğim vakit –paralarımın çokluğundan(!)- çantalımdan birini bir binek taşında bırakmışım. İki saat sonra geldim, aldım. Kimse yâına bile gitmemiştir.

Sonra köylerde dolaşırken bir gün sabahleyin köyün bininde çay içtim. Gideceğim sırada çayhâne sahibi orada bulunmadı, kırk para masaya bırakarak gittim. O gün akşamda kadar dolaştıktan sonra yine o yol ile avdet ettim. Oradan geçerken çayhâne sahibi –bir kadın imiş– arkamdan seslendi. Durdum. Ne dersiniz, otuz parasını iâde etmedi mi!. Meğer orada kahve on para imiş, otuz parayı iâde için kâdincâğız bütün gün üzülmüş ve nihâyet bana iâde ile içi rahat olmuştur.

Bakınız ne derece sadâkat, ne derece emniyet!.. Acaba biz camilerde ayakkabılارımıza dikkat etmeyecek olursak bulabilir miyiz?.. (i'tirâf-âmîz tebessümler) Zor buluruz. Halbuki Japonya'da doktorların, avukatların kapısında sokakta ahâlinin ayakkabılıarı sürüsüyle yatıyor, kimse dokunmuyor. (Çünkü onlar ayakkabılıarı sokakta kapı önünde çıkarırlar, hâne dâhilinde terlikle gezerler) emniyet o derecelere varmış. İfft, nâmûs... Kendilerinde son dereceyi bulmuş. Halbuki bunlar evsâf-ı İslâmiyye'den, ta'lîmât-ı dîniyyemizden dir. Böyle olduğu halde biz bu sıfatlarla tamamıyla muttasif, diye da'vâ edebilecek miyiz? Olmayan şeyi nasıl da'vâ edeceğiz. Etsek de ne çıkar? Sonra adama gel de gör, deller.

Hakikat meydanda, size sorarım: Hanginiz ayakkabılârınızı cami kapısında bırakabilirsiniz?..

İşte ben her vakit diyebilirim ki onların mevkî'leri hakikat-i İslâm'a gayet yakındır. Benim gibi oraya gidip görenlerin hepsi de böyle diyecek. Oradaki misyonerlerin, ecnebîlerin kâffesi de böyle demektedirler. Hatta oradaki misyonerler bunun korkusundan "Japonlar istikbâlde İslâm'ı kabul edecekler" diye telaşa düştüler, kabul etmemek için her türlü tedâbire mürââcaattan geri durmazlar. Kiliselerde dai-ma İslâmiyet aleyhinde nutuklar irâd ederler.

¹ Ankebût, 29/45.

Acaba İslâmiyet kabul edilmemişken böyle aleyhinde bulunmakta ne ma'nâ var? Ma'nâsı hep o korkuları. Misyonerler, Japonların tabiatlarını tamamıyla bilseler, İslâmiyet'e gayet mutâbık olduğunu görmüşler. Bunun için ihtiyâten, İslâm oralara ayak basmasın, diye birçok tedâbîrde bulunmuşlar. Bu husûstaki tedbirlerinden geçenlerde bir derece arz etmiştim. Hazret-i Resûl-i Zîşân efendimizin şahs-ı âlileri aleyhinde birçok resâil neşr etmişler... Bunlar hep o korkunun alâmetidir.

Hatta bir hadîs-i şerîfte öyle buyuruluyor: ¹⁾ (نَصْرُتْ بِالرُّغْبِ (سَبِيرَةَ شَهْرِ) Yani Allahu Zü'l-Celâl tarafından bana bir mu'cize verildi: Benden korkarlar, uzakta bile olsa, bir aylık yolda bulunsun, yine korkuyorlar. Bu, o mu'cize-i bâhirenin alâmetidir.

Filhâkika hristiyanlar müslümanlardan korkmuştur. Umûmiyetle bakılırsa Avrupa da korkuyor. Zâhiren bakarsak korkacak bir şey yok. Bîcâre müslümanların hâli ma'lûm. Top, tüfek, kuvvet, para... Hep onlarda, biz erzel-i ibâd olup kalmışız. Ne var korkulacak? Nemizden korkarlar? İşte bir kuvvetimiz olmadığı halde korkuları hakikaten bir mu'cize-i bâhiredir.

Maamâfih korkmakta haklıdırlar. Biz uhuvvet-i İslâmiye'yi bi-hakkın elimize alacak olursak... Bu kadar ulemâ var ki köylere gidiyor, eğer onlar hep hakâyık-ı İslâmiyye'den bahs eder ve İslâm'ın istikbâlini tenvîr için vaazını cennet ile teşvíke hasretmeyerek İslâm'ın hakikatini, muhsenâtını, ahkâm-ı celîle-i ictimâiyyesini onlara söylese... Emin olunuz ki bütün İslâmlar yek vûcûd olarak bütün dünyayı titrîterler.

(Cümle biter bitmez, sâmiîinden bir zât –Beyânülhak reîfî- muhteremimizdeki makâleleriyle Hüseyin Hazîm Efendi olduğu anlaşılmıştır- ayağa kalkarak:)

– Müsâadenizle iki söz söyleyeceğim, dedi, müslümanlar hakkında istî'mâl ettiğiniz erzel-i ibâd ta'bîrini ya te'vîl ediniz veya geri alınız. Bunu buradaki ihvân-ı dîn nâmına reddeylerim.

Abdürrâşîd Efendi “Evet...” diye cevâba başladı. Fakat sâmiîn tarafından birçok sesler: “Ehemmiyeti yok, devam ediniz...” diye mecrâ-yı kelâmin bozulmaması arzusunu izâh ettiler.

Abdürrâşîd Efendi, o intibâh-ı İslâm'a vakf-i hayat ile fî-sabilillâh hakikati söyleyen ve bunu seviye-i irfâna göre herkese anlatmaya cehd eden ve nihâyet İslâmiyet'e koca bir Japonya'yı kazandırmak mazhariyet-i mağbûtasına min-tarâfillâh nâîl olan o zât-ı muhterem bu i'tirâzı cevapsız bırakmadı hakikatin üstünden bir perde daha kaldırdı:

– Evet, dedi, böyle bir mevkî'de çok şeyler söylenilirse ağızdan hata da çıkabilir. Eğer hata ise, yani benim ağızım- dan çıkan söz şer'e muhâlif ise, ben o ta'bîri İslâm'ın İslâm olması hasebiyle söylesem istigfâr ederim. Fakat bugünkü hûsrânımızı, evet dünyanın her tarafında milyonlarca bîcâre [107] müslüman kardeşlerimizin ecnebîler elinde esir ve mahkûm olduğunu, ecnebîlere hammallık ettiğimizi erbâb-

basîrete imâ maksadıyla o sözü söylesem bir hakikati ortaya koymaktan başka ne yapmış olurum? Hakikat geri alınır mı?

(Burada dehsetli alkışlar başladı. O kadar ki eller kâfi gelmeyerek ayaklarla Darü't-Temsîl yıkılacaktı. Reşîd Efendi daha birtakım şeyler söylemek istiyor, fakat alkıştan vakit bulamıyordu. Alkışlar esnasında sâmiîinden bir zât:

– Sizin gibi hakikati i'tirâf eden hocalar yaşasın... diye bağırdı. Yine alkışlar bütün dehsetiyle bu sözü selâmladı. Dört beş dakika devam eden alkışlar biraz sükünet bulur bulmaz Abdürrâşîd Efendi sözüne devam etti:)

Zannederim hepiniz tarîh mütâlaa buyurmuşsunuzdur, Avrupa dûvel-i muazzaması bundan iki yüz sene mukadem bizim sadrâzamlarımıza mektup yazmak için toplanmışlar da öyle yazmışlar. Bugün ise sefâretten bir tercûman geliyor da sadrâzamlarımıza korkutuyor. Vaktiyle şevket-i İslâmiyye bütün cihâni tutmuşken bugün bir şapkâlı gelince tir tir titriyoruz. Bundan büyük rezâlet olur mu?

Asıl maksadım, efendiler, ma'lûmat satmak değildir. Belki müslümanların kalbini ikâz etmek ve intibâhlarına bir vesile aramaktır. Yoksa fazilet satmak değil. (Yaşa... Alkışlar)

Ben Japon milletinin fezâîl-i ahlâkiyye ve muhabbet-i millîyesini size söylemekten murâdım, eğer biz de onlar gibi ahlâk-ı hasene ile mütehallik olursak bu sâyede onlar kendilerini Avrupa'nın tasallutundan nasıl kurtarmışlarsa biz de kendimizi kurtaracağımızı anlatmaktır. (Alkışlar)

Biz umûmiyetle Avrupa'nın meftûnu olmuşuz. İçimden birinin cüz'î gözü açılacak olursa –ister ulemâ olsun, ister Avrupa terbiyesi görenler olsun– Napolyon'un, yok bilmem kimin sözleriyle ağızımızın suları kurur. Halbuki kendimizde hikmete olsun, siyâsette olsun âlî sözler söylemişti. Fakat söylendiğinden bile haberimiz yok.

Napolyon “Muhârebede galip gelmek için üç şey lâzımdır, demiş, birincisi para, ikincisi para, üçüncüsü yine para...” Bugün aramızda bu sözü bilmeyen çocukların bile yoktur. Halbuki bu söz nefşü'l-emre mutâbık mı, değil mi? Mü'lâhaza eden yok. Almanlarla muhârebe ettikleri zaman Fransızlar'da para yok muydu? Eğer yok ise sonradan onlara parayı kim verdi? Tazmînât için o dehsetli milyarları nereden buldular? Demek ki paraları vardı. O halde niçin galip gelemediler. İşte paraları olduğu halde mağlup olarak Napolyon'un sözünü bilfil tekzip ettiler.

Ama bizim kendi cinsimizden olan bir zât, Timurlenk – her ne kadar bazı a'mâli menfûr ise de, kan dökmesi üzerrimizde bir leke ise de, birçok şeylerini nazar-ı dikkate alırsak yine büyük hikmetler, sözler buluruz- demiş ki: “Muhârebede galip gelebilme için on şey lazımlı; birincisi asker, dokuzu da tabiat-i millîyye, ahlâk-ı millîyedir.”

Bunu izâh için ben size Japon-Rus muhârebesinden bazı şeyler söyleyeceğim. Japonların muhârebeyi kazanmaları paralarının çok olmasından mı idi? Vâkia paraları yok değildi. Fakat Ruslar'ın parası ondan fazla idi. O halde onlara muhârebeyi kazandıran ne idi? Evet, onlarda öyle bir fazilet vardı ki bütün esbâb-ı galibiyet onda mündericdir: Onların tabiat-i millîyyeleri pek âlî, pek mütesnâ bir derecede idi.

¹⁾ Buhârî, Sahîh, Kitâbü's-Salâ, 55

Rusya'da esliha yoktu diye kimse iddia edemez, vâkia ahâlîsi o kadar zengin değildir, fakat re's-i kârdaki heriflerin İngiliz bankalarında kaç milyonları var? Dünyanın en zenginlerinden sayılanlar orada mevcûddur. Yüzlerce milyonları vardı. Eğer onlarda haysiyet-i millîye, nâmûs-ı millî, daha kısası tabiat-ı millîye olaydı, o paraları ecnebî bankalarından alır, muhârebeye sarf ederlerdi. Fakat fesâd-ı ahâlî son derecede. O halde kalmayacaklarını biliyorlar. İstikbâllerini te'mîn için paraları ecnebî bankalarına aşırılaşır. İşte bu milliyetsizlik muhârebeyi kaybetmelerine sebep oldu.

Japonlar gibi çocukların varıncaya kadar kendilerini fedâ etmediler. Her şeyden evvel tabiat-ı millîye, ahâlî-ı millîye, hubb-ı millî lâzım. O anlaşılacak olursa parayı bulmak güç değildir. Ruslar "Biz paraya muhtaç idik" derlerse "Memleketinizde para yok muydu?" deriz. Fakat onlar memleketlerini fedâ ediyorlar, paralarını saklıyorlar. Ama bir gün giderse ecnebî bankalarına terk edecek, gidecek.

Bakınız ahâlî-ı millîye neler yapıyor. Japonlar diyor ki: "Biz ahâlî-ı millîyemiz âyesinde galebe ettik." Ve bunun için "Ahâlî-ı Millîye Muhâfazası Cem'iyeti" nââmıyla bir de cem'iyet teşkil etmişlerdir. Bu gün o cem'iyetin beş milyon a'zâsı var. Elbet böyle i'tikâdları biz de beslersek bizim de istikbâlimiz onlar gibi olur. Biz de düşmanlarımıza göğsümüzü gere gere galebe çalarız.

Bunun için Avrupalıların parlak nutuklarına, yıldızlı makâlelerine bütün bütün kapılmayıp bazı eskiden kalma kendi ulemâmızın ve şürefâmızın sözlerini de hatırlan çıkarılamamalıyız.

Bugün Japonlar'ın terakkilerini herkes bildiğinden ona ait hiçbir şey söylememeye hâcet yoktur. Fakat ahâlî ciheti ecnebî matbûâtından alınma ma'lûmata münhasır olduğundan bu babda izâhât-ı mümkünne veriyorum. Çünkü ecnebîler ne kadar ma'lûmat verseler kendi menâfiine mugâyir ma'lûmat vermezler ve vermek ihtimâli de yok. Ben o lisansları bilmiyorum, fakat Rus matbûatına kıyawen söylüyorum. Onlara karşı Rusların adâveti pek büyük olduğundan onlar kâbil değil hakikati yazamazlar. Bazı ahrâr yazarlar bile ağırâz-ı nefşâniyyesinden yine geçemezler. Bunun için yazarlar hep aksını yazmışlardır.

Hatta bu son muhârebede Japonya'nın galip olduğunu gördükleri halde birçok adamlar zannederdi ki Rusya biraz daha mukâvemet etseydi galip gelecekti. Çünkü esnâ-ı mütârekede Rusya pek çok yeni asker göndermişti. Fakat ne çare ki o sırada sulha karar verildi. Eğer böyle olmayayı, yine Rusya galip olacaktı... Buna dâir makâleler bile yazılmış. Bunun hakkında bizim bildiğimiz ma'lûmat bunun aksinedir. O günler biz Petersburg'da siyâset merkezinin içindeydim. Portsmut Musâlehasi akd olunacağı günlerde idi, aksâ-ı şarttan bir telgraf geldi: "Askerimiz var; zâbit yetiştirin. Bunun üzerine in'ikâd eden mecliste zâbit gönderilmesine karar verilir. Zâbit gönderileceği i'lân olunur. Ne dersiniz, bir gün içinde on iki zâbit kendisini telef etmez mi? Bıraktığı yazılar da öyle idi: "Biz orduya gidip düşman kılıcıyla öleceğimize kendi âilemiz içinde ölmeyi tercih ettik." Yani oraya gidecek değil asker, zâbit bile yoktur. Halbuki

Avrupalılar tamamen aksini mütâlaa etmişler. Bu on iki zâbitin intiharını yazdığı Zare gazetesini hükümet kapattı.

Japonlar diyorlar ki: "Biz son nefese kadar müdâfaayı ilitzâm etmişik. Ve Portsmut muâhedesine de rûy-ı rizâ göstermedik. Hükûmet kabul ettiğinden hükümete karşı nümâyişler bile yaptık." Hatta o gün büyük bir ihtiâl çıkmış. Böyle rezîlâne bir muâhedefeyi kabul etmeyeceğiz, demişler. Millet o kadar galeyâna gelmiş ki öyle galibâne bir muâhedefeyi kabul etmek istemiyorlar.

Bunun için diyorum ki ecnebî muharirleri şarka ait ma'lûmatta tamâm-ı ma'lûmat vermek istemiyorlar. Biz onlara arz-ı iftikar etmeden ise kendimiz doğrudan doğru menbaından istihsâl-i ma'lûmata çalışmalıyız. Biz şarkılarnın menâfi'-i umûmiyyemiz bir olduğundan ve bütün cihânda devrân eden ırk mes'elesi, şark mes'elesi gibi şeyleerde bizi birleştirmeye vesile olacağını gördüğümüzden, Japonların İslâmiyet'le müşerref ve istikbâlde bize zâhir olmalarını kalben temennî ve bununla beraber diyâneten de iftihâr etmemiz tabiidir. Japon ekâbir-i milletinden yirmi, otuz zâtin İslâm olması bizim için büyük şerefdir. İstikbâl ise gayet parlaktır. (İnşallah)

Bugün diyânet nokta-i nazârândan Japonya'da iki akıntı var: Birincisi Mecûsiyet ki Buda mezhebi. Diğerî de İslâm mezhebi. İslâm mezhebinin bugün [108] hemen esası kurulmuş demektir. Yakında Buda ile mübârezeye çıkacak, sonra bir de üçüncü mezheb var: Hristiyân mezhebi. O ise solda sıfır. (Filib'e deki Avitaranyan Efendi'nin güneşine ziyâ(!) hüylâsına yaldız(!))

Yarım asır bir zamandan şimdîye kadar, misyonerlerin getirdiği şeyi kabul etmiş gibi görünenlerin adedi haydi haydi birkaç yüz bin olsun. Maamâfih onlar da şimdî dönmekler. Vaktiyle nasilsa Japonlar'ın cehâlet zamanında para ile kandırılmışlar, onlar da peki meki demişler. Fakat şimdî çoğu işi anlayarak rûcû' ediyorlar. Onun için o solda sıfırdır.

Böylesi iken misyonerler yine çekiliп gitmezler. Oralarda ve bütün şarkta kendi diyânetlerini neşîr için gece gündüz uğraşırlar. Hangi memlekete giderseniz gidiniz kocaman kiliseler, kocaman mektepler te'sîs etmiş olduklarını görürsünüz. Bugün yalnız Japonya'da aşağıdan aşağıya altmış milyon sarf ederler. Geldikleri de elli sene olmuş. Böyle iken yarı milyon adam hristiyan yapamamışlar.

Çin içerisindeki hangi şehrde giderseniz Hristiyanlık esasını kurduklarını görürsünüz. Hatta dağlarda bile büyük kiliseler kurmuşlar. Etrafindan ahâlî geçerken "Gel biz seni besleriz, yiyeceğini içeceğimiz veririz, yalnız ben sizdeniz deyiver" diye dinlerini neşîrden bir dakika geri durmazlar. Ekser fukarâ bunların paralarına kapılarak, dedikleri şerâitle, muvâfakat eder gibi görünmektedirler. Husûsiyle Çin mecsîsleri.

Bunların bu kadar çalışmaları, hayatlarını fedâ edercesine gayretleri hiç bizim ulemâmızın dikkatlerini celb etmemiyo? Bizim ulemâmız acaba böyle bir vazifeyi ifâ edemezler miydi? Bütün o zulmet-âbâd kalblere envâr-ı hakâyık neşîr edemezler miydi?

Onlar İslâmiyet'i bir kere anladılar mı, bu dîn-i celîli, bu

dîn-i fitriyi kabulden dünya toplansa onları men' edemeyecek. Bizim ulemâmız arasında ne için böyle fedâkârlar çıkmıyor? Yahud şer'an böyle bir vazife yok mu? Acaba bizim eslâf-ı kirâmımız âyât-ı İslâmiyye'yi neşir için şarkan, garben gezmemişler miydi? Eğer gezmişlerse, Hazret-i Peygamber efendimiz teblîğ-i ahkâm için etrafı adamlar göndermişse biz ne için o meslek-i âliye sülük etmiyoruz? Ne için bu teşebbüsü nazar-ı mülâhazaya alımıyoruz? Bizde para bulunmaz mıydı? Onu zihnimize bile getirmeyiz. Paradan kolay şey yoktur. İş orada değil, asıl nokta fedâkâr ve muktedir adamlar yetiştirmekte.

Fakat biz bunları düşünüyor muyuz? Nerede? Hatırımıza bile gelmez. Medresede okurken düşündüğümüz bir şey varsa birtakım hiç faydası olmayan şeylerle ekser evkâtimizi öldürmek, bir kitabın mukaddimesiyle senelerce vaktimizi geçirmektir. Böyle âlı maksadları hiç düşünmeyez. Yalnız askerden kurtulmanın çaresini bulursak ileri Allah kârim, deriz. Ben burasını yüregimin çok acısıyla söyleyorum, sakın gücenmeyiniz ve eminim ki gücenmezsiniz. Ben öyle düşünüyorum ki bizim ulemâmız kemâl-i hâhiyle asker içerişine gitmeli. Vazîfe-i İslâmiyye'yi ifâ maksadıyla en birinci ulemâmız askerlige girmeli. Onlar arasında neşr-i hakâyık eylemeli, o bîçârelerin fikirlerini tenvîr eylemeli. Mükemmeli bir terbiye-i İslâmiyye ile onları terbiye ederek, nâmûs-ı İslâmiyyet'i muhâfaza uğrunda gâzîlikle, şehâdetlerle askerimizi tebâîr eyleyerek mükemmel bir ordu yetiştirmeli. İşte bu maksad-ı mukaddes ile talebe-i ulûm bütün askerin içeresine intişâr etmeli. (Alküşâr)

Biz Rusya müslümanları Rusya'da bulundukça Kazan müslümanlarından asker almındı evvelden herkes askerlikten kaçardı. Korkuluyordu. Ve böyle kaçmakta da haklı idiller. Çünkü pek çok mazarratı var. Domuz eti yemek var, lede'l-icâb mü'min kardeşlere kurşun atmak var. Onun için herkes çekinip duruyordu. Fakat son zamanlarda düşününenler oldu: Bu bizim yaptığımız hatadır, biz askere giderek o vesile ile neşr-i efkâra çalışmalıyız, dediler. Bunun üzerine efkâr-ı siyâsiyye dağıtmak için birçok talebeler gönüllü gittiler.

Dediğim gibi orada askerlik müslümanlar için pek güç. Böyle iken her türlü şeylere katlanırlar, fakat buradaki müslümanların askerden kaçmalarını çok düşündüm, sebebini bulamadım. Mü'minlere nefîr-i âm zamanında askerlik farzı demişler. Husûsan askerde bir şehâdet de var, ki bu da saâdet-i ebediyedir. O saâdet-i ebediyeden ulemâ kaçarsa avâm ne yapmalı? Bunları mülâhaza etmek bütün ulemânın vazifesidir.

Vapurla İstanbul'a gelmekte iken bir şeye tesâdûf ettim, çok teessüfümü mûcib oldu. Asker içinde bir imam vardı. Bu imam Yemen'de çıkan İdris'in mehdî olmasına montazırdı. Eğer asker içindeki imam mehdîye montazır olursa o askerin ne ehemmiyeti kalır? O asker düşmana karşı nasıl çıkar?

Hatıra gelmesin ki mehdîyi inkâr edenlerdenim. Fakat mehdîyi aramakla da hiçbir müslüman mükellef değildir. Şâyet çıkarsa istikbâle gideceklerin birisi de benim. Fakat

mehdî nerededir? diye tahârriye dâir de şer'an bir teklif göremem.

Japonlar askerliği kendilerine o derece iltizâm etmişler ki bize şer'an lâzım olan cihâd onlara tab'an farz olmuş. Onlarda cihâdi kadınlar bile iltizâm etmişler, düşman galip gelmeye başlarsa hepsi gitmeye hazırlanmışlar. On iki bin Japon askeri bir gün pusuya tesâdûf ederek bir hâlyî telef olunca asker geri kaçmak lâzım gelirken çîgneyerek hücum ettiler. Bunlar bununla iftihâr ederler. Hatta o sâralarda bütün Tokyo içerisinde husûsî gazeteler ilâveler çıkarmış: Herkes silahlansın, Mançuri'ye gidiyoruz!.. diye.

Bunlar, biz müslümanlara lâyik ahvâl değil mi? Şerîatiğimiz ulviyetini, cihâdin derecesini düşünürsek böyle olmak lâzım. Bunun için hatırlı gelir ki Japonlar pek çok şeyleerde İslâm'a yakındır. Ve İslâmiyet'e muhabbetleri tab'an gayet büyütür, husûsan Osmanlı milletine. Yirmi sene mukâdem oraya buradan vapur gittiği zaman büyük bir muhabbetleri kalmış idi. Daha böyle birtakım şevâhid ile çok mülâhazalar ettim, istikbâle Japonlar bizim büyük zâhirâmız olağâna ümîdim pek kuvvetlidir. (İnşallah) Ve böyle olmak da lâzım. Siyâset bunu icâb eder. Onların en büyük düşmanı kim ise bizim de en büyük düşmanımız odur. (Alküşâr)

Sözü uzatacak olursam size melâl verecek diye korkuyorum. Onun için sözümü kısaltacağım. Japonlarda gördüğüm şeylerden nazar-ı dikkatimi celb eden bir şey var ki bu babda size ma'lûmat vermemi müvâfîk-î maslahat görüyorum. Japonlarda tesettür yoktur. Maamâfih iffet ve terbiye-i nisvân bizim müslümanlar terbiyesine gayet mutâbiktir. İffet son derecededir. Her ne kadar Avrupa muharrirleri Japonya'da fuhşiyât pek çoktur, diye yazmışlarsa da o, yanlış bir telakkiden ileri gelir; kendi ahlâklarına muhâlif şeyi fuhşiyât zannederler. Avrupa âdetlerini bilirsiniz: Bir erkek bir kadın yanına kolalı gömleksiz, yahud boyun bağızsız çıkışması bir terbiyesizlik, bî-edebâne bir hareket telakkî olunur. Kadın tarafından da hâkezâ. Bir kadın erkeklerle çıkacağı vakit sûret-i mahsûsada bir elbisesi bulunacak. Halbuki Japonlar avret mahallerini setre diyâneten mecburdurlar. Sâir tarafları ha libâsen örtülmüş, ha hava ile; müsâvîdir. Fakat bizde olduğu gibi kadınlara başka bir gözle bakmak da yoktur.

Hatta hamamlar mülâsik olduğu halde, erkek ve kadınlara mahsûs olan mahaller küçük bir perde ile ayrılmışken erkekler tarafından kâbilâlere başlarını kaldırıp da kadınlara bakmazlar. Halbuki başını uzatsa görecektir. Kadınlar tarafından da böyle. Ben buna terbiyenin en âlı derecesiyle bakarım. Cemî'-i cesede bir el gibi, bir parmak gibi bakarlar. Kalblerinde fesâd-ı ahlâk olmadığından eyyâm-ı sayfta erkekler köylerde çırçıplak geziyorlar, yalnız avret mahallerini setre ediyorlar. Böyle gezmek de ayip değil. Hem lâubâli. Kadınlar yanına da gelirler. İki taraftan yekâdigere o kadar emniyet-i tâmmâ keşb etmişler ki birbirini cins-i vâhid gibi telakkî ederler.

Bir defa trende tesâdûf ettim. Trenle gidiyorduk. Vagonda bir de kadın vardı. Kadın soyundu, elbiselerini değiştirdi. Hiç kimse gözünü kaldırmadı bakmadı.

[109] Maamâfih bunlar bizim şerîatimize muhâliftir. Şer'ân tesettür vâcibdir. Onlar tesettür husûsunda yalnız avret mahallerini mülâhazaya almışlar. Bunları söylemekten maksadım terbiyesinin en âlî derecesinde bulunduklarını anlatmaktadır. İşte bu gibi hâller Avrupalılar tarafından yanlış telakkî olunmuş. O Avrupalılar ki kadınlarının hâli, hâl-iffeti(!) bütün cihâncâ ma'rûf ve müsellemdir.

Sonra esnâ-yı seyâhatimde Sumatra ve Singapur'daki müslümanların ahvâli de pek ziyâde teessüfümü mucîb oldu. Oradaki müslümanların içerisinde mekâtîb, medâris âdetâ yok derecesinde. Müslümanların her ne kadar salâbet-i dîniyyeleri varsa okumak yazmak külliyen mefkûd. Bundan başka birtakım âdât-ı kabîha da aralarında teessüs etmiş. Bir kere bir mecliste bulunduğu zaman "nikâh meclisi" dediler, erkekler huzûruna getirerek kadını secede ettirdiler. Bu da âdet-i kadîmelerinden imiş, kadının erkeğine mutî olmasına delâlet ediyormuş. Halbuki pek çok zamandan beri müslümanlık da'vâsında iken bu hâlleri ulemâ men' etmemiş. Bu yüzden cehâlet ziyadenmiş. Bu sebeple öyle birtakım kabîh âdetler diyânet diye i'tikâdlarına yerleşmiş kalmış. Hatta onlar ahlâk-ı hasene kabilinden addolunur.

Hindistan'da evliyâullâhtan birine gittikleri zaman tegannî için mahsûs kadınlar var. Onun huzûrunda evvelâ tegannî ettirirler sonra ibâdet'e başlarlar. Bunları hep ibâdet yerine kullanmışlar. Bu gibi seyler mecûsîlerden gelmiş. Meçûsîlerden ibâdet mahallerine böyle giderlermiş.

İşte bu cehâletin neticesi müslümanları ne derece vahîm bir hâle getirmiştir. Biz müslümanlar bunları son derece nazâr-i i'tibâra almamızı.

Sonra Cava müslümanlarında yekdiğerine adâvet pek ziyade. Hindistan'da elli nevi İslâm mezhebi var. Her nereye gidersek bir yeni mezheb çıkışmış. Bunun esbâbını çok mülâhaza ettim. Bizde bir âdet var. Fakat fena bir âdet: Bir adamda bir kusur görürsek hemen tekfir damgasını yapıştırırız. Mesela Vehhâbî diye kenara atarız. O kenara çıkanlar da bir mezheb teşkil etmeye mecbur olurlar.

Hindistan'da Hasan Sadîk nâmında bir zât varmış. Altı sene evvel ber-hayât imiş. Birçok eserleri var. Husûsiyle "Fethü'l-Beyân" isminde on cilt büyük bir tefsiri var. Meşhur "Bhopal" hâkimenesinin zevci. Bazı ulemâ-yı İslâm o adama Hasan-ı zindîk derlermiş. Ve Mekke ulemâsına da birçok adamların böyle dediğini iştîttim. Ve Hindistan ulemâsına Abdülhay bu adamın adüvv-i mübîni idi. Hatta aralarındaki adâvet birçok vakit münâzâralarında yekdiğerini küfre kadar sevk etmiştir. Abdülhay'in vefâti günü Hasan-ı zindîk dedikleri zât bir dostuna bir mektup yazmış, okudum: "Abdülhay'in vefâtiyla bütün Hindistan'ı zulmet kapladı. Biz onun sözünü anlardık, o bizim sözümüzü anlardı. Böyle bir âlimin vefâtiyla bütün Hindistan'ı zulmet kapladı..." hasmı olduğu halde onun vefâtında müteessir olmuş, üç gün ekmeğ yememiş. Ve o zindîk dedikleri zâtın İslâmîyet'e o kadar muhabbeti varmış ki İngilizler onu hapsetmişler, hapsâhânedede vefât etmiş. Şimdi hayatında zindîk dedikleri zât için bütün Hindistan ulemâsı ağlıyor. Şimdi kıymetini takdir ediyor.

Biz kolaylıkla aramızdaki ulemâyi gavur yaparsak vagy hâlimize. Taksîrâtımız görülürse ber-müceb-i şer' ¹ (الدُّرُجُونُ النَّصِيبَةُ) kavline imtisâlen kavl-i leyin ile yola getirmeye çalışalım. Yoksa küfür ile kenara çıkarmak bir iş değildir. Biz yabancılardır değil, kendi kardeşlerimizi çok görerek tekfîre varırız. Bunlar gayet vahîm fikirlerdir. Biz yaptığımız işlerin neticesini düşünerek yapmalı, aradaki sù-i telakkilere, sù-i tefehhümlere nihâyet vererek el ele vermelî, bir kitle-i muazzama-i müttehidâ hâlinde ilerlemeye çalışmalıyız. Zîrâ istikbâl müslümanlarındır... (Sürekli alkışlar)

-son-

İNTİBÂH-I İSLÂM

Kahire'deki Müctemiü'l-Edebî Cem'iyet-i İslâmiyyesi 24 Safer sene 1328 tarihinde Abbâsiyye'de ictimâ ederek her tarafta İslâmlarda görülen tedennî ve inhitâta karşı ne yapmak lâzım geleceği hakkında müzâkerâtta bulunmuştur. Neticede takarrûr eden esaslar şunlardır:

1- İslâmların bu hâlet-i müessifelerinden şeyhüllâmlar ve ulemâ ve bilfil medrese müderrisleri ve hutebâ ve väizler gibi ricâl-i dîn mes'ûldür. Zîrâ şerîat-i celîle-i İslâmiyye'nin âmir bulunduğu terakkîyatî te'mîn edecek sûrette efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'yi idâre edemiyorlar ve İslâmlarda meşhûd olan âsâr-ı tedennî ve inhitâta karşı fiilen lâkayt bulunuyorlar.

2- Cem'iyet bir müzakkere tanzîm ederek aktâr-ı âlemdeki İslâm cem'iyetlerine, İslâm cerîdelerine ve İslâm hükümetleri parlamentolarına ve Rusya Duma'sının İslâm a'zâlârına ve Makarr-ı Hilâfet'teki Meşîhat-ı Celîle-i İslâmiyye'ye ve Ezher-i şerîf ulemâsına ve Misir'da ve hâriçte İslâm talebesi bulunan mekâtîb ve medâris nâzırlarına birer nûshasını gönderecektir.

3- Bu müzakkere; şu'un-ı müslimînin İslâhi, ahâli-i müslimeye, hâssaten etfâl-i ehl-i îmâna hakîki bir terbiye-i dîniyye-i İslâmiyye ifâzası ve hurâfat ve bida' ü ebâtili hakâyık-ı celîle-i dîniyyeden teffîk u temyîz edecek väizler seçilerek etrafâ gönderilmesi ricâ ve temenniyâtını tazammun edecek-tir.

4- Cem'iyet epeyce bir zamandan beri lüzûm-ı in'ikâdi takarrûr eden İslâm Kongresi'nin netîce-i müzâkerâtına intîzâr etmek fîkrinde ise de ta'yîn olunan miâdin henüz uzak ve İslâmların ahvâl-i hâzırası ise yapılacak şeylerde tesâruu icâb eder olduğunu teemmûl eylemiştir.

5- Cem'iyet kongrenin henüz toplanmamış olması terakkî-i İslâm'ı te'mîn için her ferd-i müslimin çalışmasını te'hîre mazeret teşkil etmeyeceği i'tikâdındadır.

6- İslâmlar şu mesâî-terakkî-perverânelerini gerek hem-dînleri ve gerek sâirleriyle muhabbet ve teveddüd esaslarına müstenid olarak bir sûret-i müsâlemet-kârânede icrâ etmelerini kendilerine bedraka-i âmâl ve a'mâl ittihâz edineceklerdir.

¹ Buâhârî, Sâhîh, Kitâbü'l-Îmân, 40.

7- Cem'iyet; evliyâ-yı umûr-ı İslâm'a vecîbelerini ihtar veya onları irşâd veya Cenâb-ı Hakk'a ve vicdânlarına karşı mes'ül bulundukları bir vazifeyi ifâ etmeye teklif gibi makâsidan teberri ederek şu teşebbüsâtının¹ (فَذَكَرَ إِنْ نَفَعَتْ) emr-i celîl-i sübhânâsına imtisâlén mücerred bir tezkirden ibâret olduğunu ve sâiki müşârûn-ileyhîrin ulûvv-i himmetleri ve gayret-i dindârâneleri ve hakk-kelimâti kabule müsâid olan saf ve münevver serîreler bulduğunu bu vesile ile de beyâna müsâraat eyler. Cenâb-ı Hak cümle-mizi ehl-i îmânın salâh-ı ahvâlini mûcib olacak husûsâtta muvaffak bi'l-hayr buyursun.

[110]

ELVÂH-I İNTİBÂH

**Rusya Duma'sında Kırım Meb'ûsu Mîrzâ Müftî-zâde'nin
Lisân-ı Millîye Dâirîrâ Eylediği Nutuk Sûreti:**

Muhterem milletvekilleri, Rusya'ya tâbi' milletlerden ilm u tahsîl cihetinde en geride kalmış olanlar müslümanlardır; bu hâlin vebâl ve kabâhati maârif nezâretindedir. 1907'inci seneye kadar millî mektep ve medreselerimizde yalnız mu-kaddimât-ı dîniyye ve din ilmi tahsil olunuyordu. Ana dilinde, millî dilimizde fúnûn-ı asriyye mukaddimâtı tahsîline müsâade talep olundukça maârif nezâreti cevâb-ı red verip dininizi okuyunuz, namaz duâlarını öğreniniz sizlere bu ka-darı yeter daha başka şeyler tahsîl etmek ister iseniz Rusça okuyunuz, Rus mekteplerine giriniz diye yol gösteriyordu.

Boyle bir teklife bulunmak kolay, fakat nasıl icrâ olunacak? Rusça bir kelime bilmeyen çocukların Rus usûl ve âdetinde acemi sabîleri doğrudan doğruya Rus mekteplerine vermek görülmüyor ki mümkün olamıyor.

Rusça okumak lüzumunu biz de takdir ederiz. Bu za-manda yalnız ibâdet usûlünü bilmek ile dünyada yaşamak, çalışmak mümkün olmadığını anlıyoruz; öz dilimiz nasıl la-zım ise Rus dili de böylece lâzımdır. Fakat bunun için tertîbi mektep ve programları İslâh edilmelidir; mekteplerimizde öz dilimizde her türlü fenlerin mukaddimesini okutmaya müsâade edilmelidir. Millî mekteplerde, millî lisanda ma'lûmat-ı ibtidâiyye almış evlâd-ı İslâm, Rusça okumaya ve fenlerin daha ilerisini görmeye heves ederler. Binâenâleyh maârif nezâreti bizleri boğmak politikasını artık terk etmelidir; faydasız programları tebdîl ve İslâh eylemelidir. Şehir ve Zemski mekteplerinde birinci 3-4 senede fenni tahsil kendi lisânimizla olmalıdır. Yalnız mekteplerin son sınıflarında ve şubelerinde tahsil Rus lisâniyla olmalı. Böyle olursa ahâlî mekâtabden fayda görüp emniyet ve muhabbet ederler ve çocukların heves ile mektebe devam ederler.

Kırım vekili ve Cem'iyet-i Hayriyye reisi sıfatıyla millet vekillerine ricâ ediyor. Bu işte dikkat buyurunlar, Duma'nın maârif encümeni gayr-ı Rus milletlerin millî lisânlarına karşı bir derece müsâid bulunmak lüzumunu takdir ey-lemiştir; encümenin bu kararına Duma'ca da muvâfakat

edilmesini ve bu kabil mekâtibe hazîne-i devletten muâvenet edilmesini cümlenizden ricâ ediyorum. (Sol taraftan al-kuşlar.)

Mucâhid-i şehîr Edhem Rûhî Bey muhâkemesi münâsebetiyle Bulgar müddeî-i umûmîsinin İslâmlar aleyhine müte-câvizâne dermeyân eylediği resmî mütâlaa Filibe'de mün-teşir Balkan cerîde-i İslâmiyye'sinden aynen:

"Hâkim efendiler, Edhem Rûhî hüsn-i münâsebât ve muâşerette yaşamaları icâb eden iki millet arasına ilkâ-yi nifâk etmesine nazaran büyük bir cinâyet icrâsında bulun-duğundan dolayı da'vâ ehemmiyetli ve şamatâlî olmuştur. Nifâk ve husûmetten bahs olunuyor. Halbuki bunlar hak-kında bahse girişildikte himâye ve siyânet edilen şahsın kim olup nifâk ve husûmetin kimler beyninde cârî olduğunu anlamak elzemdir.

500 senelik bir esâretten sonra o esâretin numûnelerinden Bulgarlar arasında da kalmış olacağı misilli Türkler a-rasında dahi mevcûd idüğü şüpheden âzâdedir. Nifâk ve husûmet-i vâkia şâhsî olduğundan onun ref' u izâlesine ri-câl-i hükûmet ve mütemeddin gençler gayret etmektedir. Bulgaristan i'lân-ı istiklâlden sonra serbest ömür geçirmeye başlayıp din ve mezheb tefrik olunmayarak bütün milletler müsâvât-ı hukuka nâîl oldular (!) Memleketimize en hür kânûnlar tatbik ve ithal olundu. Adâlet lâyik olduğu derece-i i'tilâya terfi olunup (ilâ-mâsâallah) ber-vech-i hâkkâniyyet her şey icrâ olunduğu içindir ki Avrupa devletleri Bulgaris-tan'dan kapitülasyonlarını bile kaldırıldılar.

Bulgaristan'ın bu terakkîyâti arasında bazı milletlerin ge-ri kaldığı sahîhtir. O millet de Türkler'dir. Fakat onların te-rakkisine Bulgaristan değil kendi dinleri(!) ve taassupları mâni olmaktadır. Bununla beraber onlar Bulgaristan'da Türkiye'de bulunan Türkler'den daha mütemeddindirler.

Edhem Rûhî bundan altı sene kadar evvel Türkiye'nin devr-i Hamîdî ta'kîbatından rehâ bulmak üzere Bulgaris-tan'a gelip burasını melce ittihâz etmiştir. Rûhî 1907 senesi Eylül'ünün yirmi ikisine kadar Bulgarların terakkîyatından bahsetmiş, onları senâ etmiştir. Ancak târîh-i mezkûrdan sonra Bulgaristan'da kollar kırılıp başlar yarıldığını, hesapsız müslüman katl u telef edildiğini, ölmüş müslüman kadınları-nın ferçine kazık sokulduğunu, Bulgaristan'da yaşamak müşkil olduğunu yazmaya başladı.

Edhem Rûhî'nin bu gibi vukuâti protesto etmeye hakkı var mıdır! Şüphesiz yoktu. Zîrâ zannîma göre vukûât-ı mez-kûre hakîkat bile olsa Edhem Rûhî'nin protesto etmeye yine hakk-ı ma'nevîsi yoktu. Zîrâ kendisi Türkiye'den gelmiş ol-duğundan orada bu gibi vukûât arasında yetişmiş(!) ve bü-yümüştür.

Emin Recebov tarafından katlolunan bekçi Velo Mari-nov'un madde-i katlinden dolayı yapılan baskın hakkında Balkan gazetesinin 680 numaralı nûşasında vâki' olan neş-riyâti ba'det-tâhîk neşr etmesi lâzîm gelir iken tâhîk et-meyp öyle fulan söylemiş, diğerinden haber almış vesâire diyerek indî olarak yazmamalıydı. İşte bu esbâba mebnî

¹ A'lâ, 87/9.

Balkan gazetesinin 680, 682, 684, 686 ve 688 numaralı nüshalarında münderic neşriyat ki bunlar Bulgarlar ve Türkler meyânında ilkâ-i nifâk u şikâk maksadiyla yazılmış olduğuna mebnî bir fi'l-i cünhadır. Binâenaleyh ceza kânunnâmesinin 173'üncü maddesinin firka-i sâniyyesi ahkâmınca Edhem Rûhî'nin mücâzât olunmasını mahkeme-i aliyyenizden taleb u istirhâm ederim."

[111]

ŞUÛN-I İSLÂMÎYYE:

Rusya:

Üç beş seneden beri her vilâyette İslâmlar arasında tâhâsil-i maârif hevesi artmaka olduğu kemâl-i şûkrân ile iştililiyor. Beş on sene mukaddem Kazan ve Kırım müslümanlarından idâdilerde ve âlî mekteplerde talebe bulunmadığı halde şimdi bin-nisbe çoğalıyor. Sâîr milletlerin talebesine ve Rusya'daki İslâmların ihtiyacına nisbeten bu kadarı az olmakla beraber hiç yoktan elbette hayırlıdır. Fünûn-i asriyye tahsilinde her yerden ziyâde Kafkasya müslümanları himmet gösteriyorlar. Resmî tedkîkât-ı ihsâiyyeden bunu anlıyoruz. Bakü idâdilerinde 120, Riyalini mektebinde 70, ibtidâî şehir rüşdiyelerinde 633 evlâd-ı İslâm tahsilde bulunuyor.

Geçen sene Bakü vilâyetinde mekâtib-i İslâmiyye'den 8 medresede 91 talebe ve 115 millî mektepte 3127 şâkird vardı. Görülüyor ki mektep ve şâkird lüzumundan çok azdır; gönül arzu eder ki millî mekteplere daha çok i'tinâ gösterilsin. Kızlar idâdiyyesinde ve Nina mekteb-i âlîsinde yalnız 24 müslime tahsîl-i fûnûn ediyor.

Tiflis idâdiyelerinde 114, Mekteb-i Harbiyye'de 24, Yonker mektebinde 7, ticâret mekteplerinde 20 evlâd-ı İslâm ve âlî derece kız mekteplerinde 30 müslime tahsilde bulunuyor.

Hayli senelerden beri Rezan vilâyeti dahilinde Han Kerman beldesinde bir İslâm Cem'iyet-i Hayriyyesi devam ediyor. Bu sene daha vâsi' programla "Terakkîyyûn-ı İslâm" cem'iyeti te'sîs edilmiştir. Nizâmnamâmesini mücâhid-i şehîr Ismail Bey Gaspirinski terfî eylemiştir. Nizâmnamâme her tarafla mazhar-ı kabûl olduğu cihetle inşallah güzel semereler elde edilecektir. Cemaatlerin faaliyetinde nizâmnamelerin hayli faydası görülmüyor.

Han Kerman Cem'iyet-i Hayriyyesi'nin bu seneki hülâsa-i hesâbiyyesine nazaran cem'iyetin 52 fahrî ve 105 hakiki a'zâsi mevcûddur. Geçen sene ibtidâlarında 13400 ruble sermâyesi ve senevi 1738 ruble geliri varmış. Han Kerman Cem'iyet-i Hayriyyesi sene zarfında fukarâya 908 ruble sarf ve ihtiyat olarak muhâfaza sandığına 300 ruble terk eylemiş ve bu sene başında 13930 ruble sermâyeye mâlik bulunmuştur.

Maârif cihetindeki hizmeti de "kütüphâne ve kırâathâne"yi devam ettirmekte görülmüştür. Cem'iyetin kütüphânesinde 650 cilt İslâm kitapları ve 175 cilt Rus kitabı bulunuyor. Kırâathânesine a'zârların hediyesi olarak Kırım'da münteşir Tercüman, Vakit, Yulduz, Kazan'da münteşir Beyânlâhak, Şûrâ, İktisâd, Sirâtimüstakîm, Türk Derneği Mecmûası,

Russkoe Slovo, Iskra, Niva, Rozanski Vestnik gazete ve mecmâuları geliyor.

Yalta İslâm Cem'iyet-i Hayriyyesi

Yalta Cem'iyet-i Hayriyyesi'nin geçen seneye ait hüllâsa-i hesâbiyyesi cem'iyetin sene zarfındaki faâliyetini isbât ediyor. Cem'iyet-i hayriyyelerimiz meyânında en mükemmel iş göreni bu cem'iyet olduğuna kanaât hâsil oluyor.

Cem'iyetin geçen sene ibtidâsında 12807 ruble sermâye mevcudu ve bu sene 6466 ruble geliri bulunuyordu. Bu geldiğinden 3800 miktarı sarf edilmiş ve 1300 ruble bilâ-fâiz 29 fukarâya karz verilmiş. Ve sekiz mektepte cem'iyet hesabına 99 erkek ve 56 kız çocuğu tahsil ettirilmekte bulunmuştur. Mekteplere 1756 ruble iâne verilmiş; Odesa'da dış tabâbeti tahsîl eden Hayri Ahmedov Efendi'ye 450 ruble, Akmescid İ'dâdîsî'nde tahsîl eden Halil Efendi'ye 250 ruble iâne verilmiş ve millî ve fennî tedrisât için de 2456 ruble sarf edilmiş; ve mütebâki ile fukarâya, yetimlere muâvenette bulunmuştur.

Yalta cem'iyetinin tedrisâtâ gösterdiği himmet şâyân-ı takdir u imtisâldir. Cem'iyetin bütün a'zâsi 235 ve muâvilleri 33 zâttrır.

Hindistan:

Times gazetesinin rivâyetine nazaran Bengale'deki mektep ve dârû'l-fünûnlara ihtilâli teşvik eder evrâk tevzî olmuş ve ecnebîlere karşı tâhrîkât icrâ edilmekte bulunmuştur. Siyâsi cerâimden dolayı taht-ı muhâkemeye alınan 76 zâtta beşinin kaybolması üzerine icrâ kilinan tâhkîkatta mevkûfların kîsm-ı a'zamının ihtilâl cem'iyetine mensup olduğu anlaşılmıştır.

Hindistan hükûmet-i mahalliyyesi muhtelif lisânlarda te'lîf olunan pek çok âsârin matbûât kânûnuna tevfîk Hindistan dahilinde men'i intişârına kararlar isdâr eylemiştir.

Şûrâ-yı Kavânîn Meclisi'nde Hind bütcesi müzâkerâtı münâkaşâlı olmuştur. Hatîbler pek müdellel ve muknî izâhâtta bulunmuşlardır. Bombay meb'ûslarının vukûf ve ihâta-i siyâsi ve ictimâileri hâssaten nazar-ı dikkati celb etmiştir. En çok itiraz olunan cihet gümüşe dâir gümruk ta'rîfesidir ki meb'ûslar bu ta'rîfenin Hind ticâretini sektedâr ettiğini iddia ediyorlar. Maamâfih 18 re'y'e karşı 34 re'y ile hükûmetin nokta-i nazari kabul olunmuştur.

Meb'ûsların nüfûzunu kesr eder sûrette cereyân eden müzâkerât ile ittihâz olunan mukarrerâtta dolayı ahâlî-i mahalliyye müteessirdir.

İhtilâciler demir yollarını bozuyorlar, katarlara karşı silâh isti'mâl ediyorlar. Hükûmet mücîmileri elde etmek için para ve nişânlar vaad ediyor.

İbrahim Efendi isminden bir İslâm taciri sanâyi ve ticâreti İslâmlara [112] öğretecek ulûm-ı müfidîn Hindistan'da beyne'l-müslimîn intişâri için 450,000 İngiliz rubyesi teberruda bulunarak vâlî-i vilâyet Sir Clarke'a tevdî eylemiştir. Bu teberruun İngiliz hükümetine me'mûr yetiştirmekten ziyâde memlekette ulûm-ı zirâîyye ve sanâîyyenin ta'lîmi esbâbını

te'mîne serif olunacağını ümîd eder ve bu hamiyetli din kardeşimizi an-samîmi'l-kalb tebrik eyleriz.

Avf

Sırbistan Kralı Der-Sâdet seyâhati münâsebetiyle bütün Sırbistan'da mahbûs bulunan bil-cümle mahkûmîn-i İslâmîyye'yi avf etmiştir. Müşârun-ileyh Kral'ın bu hareketi bütün ahâlî-i İslâmîyye tarafından memnuniyet ve meserret-i azîme ile telakkî edileceği şüphesizdir.

MATBÛAT-I İslâmîYYE:

Hedâyâ-yi Seniyye ve Rusya müslümanları

Orenburg'ta müntesir *Ma'lûmat* gazetesi *Türk Kavmi Tarihi* nâm eser müellifine taraf-ı eşref-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî'den ihsân ve ırsâl buyurulan hedâyâdan bahs ile diyor ki:

“İstanbul'da çıkan ve hükümetin nâşır-i efkârı addolu-nan *Yeni Tanîn* cerîdesinin 6 Muharremü'l-harâm sene 1328 tarihli nûşrasında “Mahzûziyyet-i Seniyye” serlevha-sıyla şöyle yazılıyordu:

“Rusya ulemâ-yi İslâmîyyesi'nden Hasan Ata bin Molla Mehmed el-Abeşî tarafından te'lîf edilip arz-ı atebe-i ulyâ kilinan *Târih-i Kavm-i Türkî* nâm eser mahzûziyyet-i seniyyeyi mûcîb olarak mûmâ-ileyhe taraf-ı Hilâfet-penâhî'den bir akîk tesbîh ve kordonuya beraber altın saat ihdâ buyurulmuştur” ondan naklen *Vakit*, *Tercüman*, *Yulduz*, *İdil* vesâir cerîdeler dahi yazdırıldı. Bu hediye-i şâhâne sahibine isâl olunmak üzere Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye sefiri Turhan Paşa hazretlerine gönderilmiştir. Sefârethâneden gelen bir me'mûr-i mahsûs müellif-i eser Hasan Atâ hazretlerine verilmek üzere hedâyâ-yi seniyyeyi Orenburg müftisi cenâbla-rına tevdî ve müftî efendi hazretleri de bâ-kemâl-i ihtirâm sahibine isâl eylemiştir. Hediyye-i şâhâne: Dışi kadife ve içi atlas gayet müzeyyen bir kutu derûnunda iri ve pek kıymetli akikten dizilmiş bir tesbihir ki imâmesinden yukarısı altın bir kamçı ve ucunda soluk altından üç mercan ile müzeyyen topu vardır. Saat da yine müzeyyen dil-rübâ bir kutu içeri-sindedir. Sefîr hazretlerinin beyânına nazaran taraf-ı eşref-i hazret-i Hilâfet-penâhî'den istî'mâl buyurulduğundan kıymet-i ma'nevîyesi dü-bâlâdır. İşâretleri açık ve müslüman rakamîyladır. Altından olan kordonu kible-nûmâsiyla beraber pek şiktir. Selâtîn-i Osmâniyyece bizzat istî'mâl buyurulan saatleri hediye etmek âdât-ı kadîmedendir ki hedâyânın en kıymetdâri addolu-nur. Yalnız me'mûrlarının hizmetlerini ve ihlâslarını ve âlât-ı harbiyyelerini değil ulemânnın göz nûr-

larını ve ictihâdlarını ve kalemlerini bir padişâhın takdir etmesi tebeasının terakkî ve temeddününe şüphesiz ki büyük bir vesile ve istikbâl için de fâl-i hayrdr. Sultan Mehmed Hân-ı Hâmîs hazretleri yalnız kendi memleketlerindekini değil başka memleketlerde olanların da âsâr-ı ilmiyyelerini böyle iltifâtlarla ve bu gibi âlî mûkâfâtlarla tâlîf ve tergîb buyurmaları hakikaten umûm ehl-i İslâm için mûcîb-i şük-rândır. Siyâset ve politikanın ve meddâhîliktan sâf ve baîd, sîrf fen nokta-i nazarından yazılmış bir ilmî eseri takdîr buyurup siyâset ve politika ma'nâlarından ârî mûkâfâtlar ile (madalya para ile değil) tâlîf etmesi hakîkat pek âkîlâne ve müdebâbirâne muâmeledir. Sultan Mehmed Hân-ı Hâmîs hazretlerinin hedâyâ-yi seniyyeleri yalnız Hasan Atâ Kadi hazretlerine değil belki zümrelerinden bulunduğu için bütün Rusya ulemâ-yi İslâmîyyesi'ne mâ-bîhi'l-iftihârdır. Ve efrâ-dîndan biri olduğu için bütün Rusya ahâlî-i İslâmîyyesi'ne de iltifât-ı âlîdir. Oğullarından biri olduğundan vatanımız Rusya için de bir şerefdir.”

Orenburg Müftisi ve Devlet-i Aliyye Sefiri

Ufa şehrinde neşr olunan *Ma'lûmat* gazetesi Orenburg müftisi efendi hazretlerinin Petersburg'a vâki' olan seyâhatlerinden bahisle diyor ki:

Petersburg Câmii şerîfinin vaz'-ı esâs resmi münâsebetiyle icrâ kilinan merâsim-i ihtifâliyyede hazır bulunmak üzere Petersburg'a azîmet etmiş olan müftî efendi hazretleri şehr-i mezkûra muvâsaletlerini müteâkîb evvelâ Buhâra-yi şerîf emîrini kişîk sarayında ziyâret eyledikten sonra doğrûca Hilâfet-i Muazzama-i İslâmîyye sefiri Turhan Paşa'yı ziyâret etmek üzere Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye sefârethânesine azîmet buyurmuşlar ise de sefîr hazretlerini bulamamışlardır. Sefârethâneden çıktıktan sonra nâzırlarla bit-telâkî İslâmîların ihtiyyâcât-ı dîniyye ve millîyesi hakkında teâtî-i efkârda bulunarak müsâid cevaplar almışlar ve huzûr-i çârîye kabulleri takarrûr etmiş ise de Petersburg'un vehâmet-i havası esâsen nahîfî'l-mizâc bulunmak hasebiyle âfiyetlerini ihlâl ettiğinden dolayı etibbânın tavsiyesi üzerine mev'ûd olan merâsimden serif-i nazarla avdeti ta'cîl buyurmuşlardır. Maamâfih şu az müddet zarfında da dîni ve millî işlere dâir birçok meb'ûslarla müdâvele-i efkâra muvaffakîyet hâsil olmuştur. Devlet-i Osmâniyye sefîri Turhan Paşa hazretlerinin iâde-i ziyâretlerini kabule rahatsızlıklar ve sefir hazretlerinin iâdeyi hayli geciktirerek geç vakit saat onda gelmiş olmaları mânî olmuştur.”

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûni İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Senetîgi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

21 Nisan 1910

11 Rebîülâhir 328

Perşembe 8 Nisan 326

Dördüncü Cild - Aded: 85

MENÂKIB-I SENİYYE

-mâba'd-

فارقته كرهاً و كان لديها ثاويًّا لا يمل منه الشواء

Halime Resûl-i Ekrem'den gönlü istemeyerek müfârakat etti, çünkü o tıfl-i mübârek tûl-i meks ü ikâmetinden bezilmez, usanılmaz bir mihmân idi.

Beyân-ı i'râb ve lügât

müfârakatten mâzî (فارقته) kef'in fethiyle gönlü istemeyerek demektir. (و كان) cümlesi hâliye ve mâ-kablinin ta'lili menzilesindedir. (indehâ) demektir. (لديها) sevâdan ism-i fâildir. Ve burada mihmân ma'nâsına nadir. (لا يمل) sıfat ve usanmak ma'nâsına melâlden müzâri-i mechûl. (منه) mâba'dindeki sevâya mütealliktir. (الشواء) sâ'nın fethiyle bir yerde çok zaman meks u ikâmet eylemek ve alâ-kavl konmak ma'nâsına nadir.

شق عن قلبه وخارج منه مضغة عند غسله سوداء

Nâzîm hazretleri Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin kıssa-i ridâni ikmâl ettikten sonra şimdi de cedd-i emcedi nezdine iâde olunmasının sebebi olan şakk-i sadr kissasını beyâna şuru' ile diyor ki: Kalbinden şakk edildi ve kalbi yıkandıkta ondan bir siyah mudga ihraç olundu. O tıfl-i mübâreğin kalbi şakk olunup gasl u tathîr edildi ve esnâ-i tathîrde kalbinden siyah bir lahm-pâre çıkarıldı.

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz için dört kere şakk vâki' oldu. Birincisi: Müddet-i ridâi olan iki seneyi bitirdikten iki veya üç mâh sonra, ikincisi: On yaşıını doldurdukda, üçüncüsü: Cebel-i Hirâ'da vâki gârda Cibrîl-i Emîn zât-ı risâlet-meâblarına vahiy getirdiği zaman, dördüncü: Leyle-i Îsrâ' dadır. Tahkîk olan budur. Înde'l-muhad-

disîn beşinci bir şakk sabit olmadığı cihetle emr-i şakkın beş defa vukûuna dâir söylenen söz zaiftir. Ve asl-ı şakk her peygamber için vâki' olduğundan asl-ı şakk Resûl-i Ekrem efendimizin husûsiyatından olmayıp belki tekerrür zât-ı nübüvvet-penâhîlerinin meziyyât-ı mahsûsasındandır.

İhraç kilindiği beyân olunan mudga evvel-emirde halk olunmamak ile de olabilir iken ibtidâ halk olunup sonra ihraç edilmesi bu mudga eczâ-yi insâniyye cümlesinden olduğu cihetle hiç olmayı bedende naks olacağı içindir.

Beyân-ı i'râb ve lügât

عن (شق) yarmak ma'nâsına olan şakktan mâzî-i mechûl, (أثنا عشر) nin zamîri Resûl-i Ekrem'e, (منه) nun zamîri kalbe râci'dir, bazıları: Kalb fuâd da (وتين) dedikleri kalın damara asılı lahm-pâreden ibâret olmağla fuâdden ehasstr dediler, bazıları: Kalb ile fuâd her ikisi yürek ma'nâsına olmağla biri birine mûrâditir ve yüreğe kalb denilmesi takallübû, fuâd denilmesi taharruk ve tevakkudu i'tibâriyledir dediler. Alâ-kavl fuâd yüreğin gişâsından ve kalb yüreğin habbe ve süveydâsından ibârettir. Zemah-şehrî; fuâd kalbin vasatıdır, diye beyنlerini tefrik eylemiştir. Bu atâkım أهْل الْبَيْتِ أرْقُ قُلُوبًا وَأَلْيَنْ (أهْلَهُنَّ) hadîs-i şerîfinde fuâdi kalb ile tefsîr etmişlerdir. Înde'l-muhakkikin [114] kalbe müteallik olan latîfe-i Rabbâniyye'ye ki mahall-i esrârdır fuâd denir. Ve lisanımızda ondan gönül ta'bîr olunur. Bu beyitte kalb yürek ma'nâsında müsta'meldir (مضغة) mîmin zammi ve dâtin sükûnuyla bir çığnem ete denir. Rivâyet-i sahîhaya göre kalb-i enver-i Muhammedi'den siyah iki alaka ihraç edilmiş olduğundan kelâm-ı nâzimda dahi mudga ile alaka ta'bîr olunan şey murâd olduğuna ve alaka ile de cins-i alaka maksûd olmasına mebnî nâzim hazretlerinin ta'bîri o rivâyete münâfi değildir.

¹ Suyûti, Câmi'u's-Sağîr, 4295.

Alaka: Aynın ve lâmin fethalarıyla bir kesim uyuşuk kana denir. (عند غسله) ahrecenin zarfidir. Gasl: Gayn'ın fethi ve zam-mıyla yıkamak ma'nâsinadır.

(سوداء) mudganın sıfatı ve esvedin müennesidir. Esved: Si-yah şeye denir.

ختمه يمنى الأمين وقد اودع مالم تذع له انباء

Cibrîl-i Emîn'in sağ eli onu mühürledi ve nebe' ve haberlerin îsâa etmediği şey ona idâ' olundu. Kalb-i enver-i Muhammedî şakk olunup gasl u tathîr edildikten sonra emîn-i vahy Cibrîl aleyhisselâm mahall-i şakka elini sürme-siyle iltiâm-pezîr olup hâl-i sâbıkını buldu. Ve kalb-i şerîf-i Muhammedî şakk olunduğu esnâda ona ol kadar iman, hik-met, ulûm, esrâr tevdî olundu ki haber ve peyâmlar bunu ber-tafsîl neşr u îsâa edemedi. El-hâsil hâlet-i şakk-i sadra kalb-i kerîm-i Ahmedî'ye tevdî olunan hüküm ve esrârin taf-silâti ma'lûm olmadı o hüküm ve esrârin tafsilâtını Cenâb-ı Hakk'tan mâdadâ hiçbir ferdin ilmi ihâta etmediğinden haber ve peyâmlar o tafsilâti neşr u îsâa edemedi.

Beyân-ı i'râb ve lügât

(ختمه) mühürlemek ma'nâsına olan hatemden mâzî ve za-mîr-i mansûb beyt-i sâbiktaki (شَقْنَقْ)’nın masdarı bulunan şakka râcîdir. Şakkın birinci defasındaki hatem ile murâd şakki iltiâm ettirmektedir.

(يمنى) fâil ve sağ cânib ma'nâsına olan eymenin müenne-sidir; te'nîsi mevsûf-ı mahzûfu olan (ع.) i'tibâriyedir. Sağ ele: Büşrâ vezinde “yed-i yûmnâ” ve sol ele: Yine büşrâ vezinde “yed-i yûsrâ” ta'bîr olunur. (اليمين) muzâfun-ileyhîdir. Emin gadîr ve hîyânet nakîsasından me'mûn ma'nânsıca sıfatır ve mevsûf-ı mahzûfu Cibrîl aleyhisselâmdır. Cibrîl aleyhisselâm kütüb ve vahy-i ilâhî üzerine me'mûn olduğundan bu sıfat ile tâvîf olunur.

(وقد اودع ذلك القلب حال الشق) (قدادون ع) cümlesi takdirinde olarak hâliyedir.

(ايداع) (أيداع)’dan mâzî-i mechûl. (انباء) (ابداع)’dan mâzî-i mechûl. Bir şeyi bir kim-senin yanında emânet komaktır. (ع.) nâib-i fâil ve iman ve hik-mete ve ulûm ve esrâra mütedâir eşyadan ibârettir. (لم تذع) (لـ تـذـعـ) tâ-nin zammi ve zelin kesriyle cehd-i mutlak. Izâa: Hemzenin kes-riyle sırrı fâş ve şâyi kilmaktır. Haber ve peyâmlar kalb-i mücel-lâ-ı Muhammedi'ye idâ' olunan hüküm ve serâiri icmâlen îsâa etmiş olduğu cihetle nefy ol hüküm ve serâirin tafsili i'tibâriyedir.

(انباء) (ابداع)’de lâm zaittir ve zamîr (ع.)’ya râci'-i mef'uldür. fâil ve nebe' lafzinin cem'îdir. Haber ve ahbâr gibi. Nebe': Haber-i sâdika itlâk olunduğundan mutlak haberden ehasstr.

صان اسراره الخاتم فلا الفضن ض ملم به ولا الا فضاء

O mühür kalbin esrârını hifz u siyânet etti, bu sebep ile ne o mührü bozup koparmak vâki' oldu. Ne de îsâa vukû' buldu. Kalb-i kerîm-i Muhammedî'ye idâ' olunan esrârı o-nun üzerine Cibrîl tarafından basılan hâtem hifz eyledi. Ve bu cihetle ne o hâtem bozulup koparıldı ne de o esrâr ihâta olunarak tamamıyla îsâa edildi.

Halime-i Sa'diyye dedi ki Resûl-i Ekrem'i memeden kesmekliğim üzerine iki veya üç mâh geçmiş olduğu bir gün süt kardeşiyle obalarımızın arkasında iken bir de kardeşi seğirterek geldi ve Kureyşî kardeşimin yanına beyaz rubali iki adam gelip kendisini yatırdılar ve karnını yardılar dedi. Benimle süt pederi hemen Resûl-i Ekrem'in bulunduğu ci-hete doğru seğirttil. Ayakta levni mütegayir bir halde bulduk. Süt pederi Resûl-i Ekrem'in boynuna sarılıp oğlum sa-na ne oldu diye sordukda yanına beyaz rubali iki kişi gelip kendisini yere yatıracak karnını yardımcılarını ve içinden bir şey çıkarıp attıktan sonra hâl-i sâbıkına ircâ' ettiğilerini söy-leşmesiyle alıp getirdik. Bunun üzerine süt pederi dedi ki Halime: Gereği gibi korktum bu oğluma bir şey isâbet etmiş olmasın haydi kalk korktuğumuz hal zuhûr etmeden onu velîsine iâde edelim. Bu mülâhazaya mebnî Resûl-i Ekrem'i yüklenip vâlidesine götürdük vâlidesi niçin iâde ettiğimizi suâl etti. Ve sebebini beyân etmekliğimiz için pek isrâr ey-LEDİ. Biz de vak'ayı olduğu gibi hikâye edince “Siz onu cin mi çarptı diye korktunuz hayır hayır onu cin çarpmaz. Bu hâdice oğlum için bir şân-ı azîm vukû' bulacağına delâlet ediyor. Onu burada bırakınız” dedi.

Beyân-ı i'râb ve lügât

(اسراره) mef'ûl ve zamîr kalbe râci'. Fâil. Hitâm: Kitap vezinde mühürlemek ma'nâsına mastar olduğu gibi mühür ma'nâsına isim dahi olur. Burada ikinci ma'nâyadır. (الفضـ) fâ-nın fethi ve dâtin teşdiâyle mektubun mührünü bozup kopar-mak ma'nâsinadır. Dâd-ı müşeddede kısmen misrâ-i evvelde kısmen misrâ-i sâniye vâki' olmağla mükerrer nakş olunmuştur. (علم) ilmâmdan ism-i fâil ve burada vâki ma'nâsinadır. Kalb-i kerîm-i Muhammedî'ye idâ' olunan esrârin bazıları fâş ve şâyi' olduğundan esnâ-ı şerhte işaret edildiği üzere îsâa ma'nâsında. Kalb-i kerîm-i Muhammedî'ye idâ' olunan esrârin adem-i vukûyla esrârin adem-i ihâtası murâddır. –bakiyesi var-

Bereket-zâde İsmail Hakkı

ESKİ HÂTİRA

Sevgili kâri'lerimizin çoğu tahattur edecektil ki bundan on sene evvelki İkdâm cerîdesinin sütunlarında Muhîtü'l-Mâârif ünvân-ı mehîbi altında imzasız, lâkin gayet mühim lisân makâleleri görüldürdü.

Memleketin bütün okur yazar takımını hayran edecek kadar derin bir vukûf ile yürütülen o mütâalaalar, hele Ispartalı Hakkı ile beni [115] alıklaştırmıştı! Çünkü o vakte kadar Hakkı'yi ne zaman görsem ya edebiyat menkibeleri dinletir, yahud lisân mebâhisi dinlerdim. Bazen edîbîliği ona vererek, lisân ulemâlığını kendi hisseme bıraktığım da olurdu. Ma'lûmat-ı edebîyyemizin hudûdu şarkan Fuzûlî'de, garben Lamartine'de karar kıldıgî gibi, tedkîkât-ı lisâniyye nâmına ileri sürdürdüğümüz bahisler de medhal-i kavâid ile mahdûd idi.

Fakat biz bu dar sahanın yalnız sâthînda dolaşmazdık ki!... Bilseniz ne ta'mîkât, ne tedkîkât icrâ ederdik! O bana izâfet-i lâmiyye ile izâfet-i beyâniyye arasındaki biçak sirti

kadar farkı, usturanın keskin tarafından çok daha incelerek anlatmaya çalışırı; ben ona vasf-ı terkibilerin adedini dörtle, onla takyid etmek ilm-i şerîfe karşı bir nevi tazyîk olacağını kabul ettirmekle uğraşırdım! İmlâ mes'lesine gelince ikimiz de, kendi isâbetine iman etmiş, ayrı ayrı birer mütehid idik...

Hayfâ ki demin söylediğim makâleler meydana çıkiverrince bizim mütâlaâtın kâffesi su görmüş teyemmüm gibi hükümden sâkit oldu! Kendi âlemimizde pekâlâ birer lisan ulemâsı geçinir dururken hıçliğimizi yüzümüze çarpan; felâse-i lisânın ne olduğunu birinci defa olarak izâh eden bu azametli mebâhis kimin tarafından yazılıyor, diye merak ettiğim. Emrullâh Efendi'nin mahsûl-i ictihâdi olduğunu anlayınca, anî'l-giyâb müştâk olduğumuz o sîmâ-yı hikmet ü irfâni görmek emeline düştük.

Gerçek, o sırada da *İkdâm*'ın Paris muhâbirliğini eden Ali Kemal Bey'in de lisana dâir mülâhazâti görülmüştür. Lâkin doğrusunu isterseniz beriki makâlelerin yanında onlar metîn birer mülâhaza değil, açıktan açığa birer mülâhazasızlık idi: Tâ Paris'ten üşenmeden İstanbul'a kadar gönderilen koca bir makâlenin erbab-ı mütâlaaya öğretmek istediği hâkâyik-ı amîka "de" edâti zarf için gelmezse âtife olur; binâ-enaleyh ayrı yazılmalıdır. "Ma'yûb" kelimesi yanlıştır; (?) bunun yerine fasîhi olan "muayyeb" lafzını kullanmalıdır... gibi hayır-hâhâne birtakım ihtârattan ibâret kalıyordu!

Maamâfih Ali Kemal Bey telkîn etmek istediği hâkâyik böyle üryân bir kıyâfetle göstermiyor, öyle telliyor, öyle puluyordu ki insanın vehleten nîm-ilmî bir makâle diyeceği geliyordu.

Yalnız Emrullâh'ın bizi bitiren o bûlend muhâkemât-ı âlimânesi üzerine Ali Kemal Bey'in makâlesi yüreğimize serpmedi, diyecek olursam hakîki saklamış olurum. ¹⁾ (البلية اذا عمت طابت)

Hakkı dedi ki:

- Emrullâh Efendi ile görüşmenin bir yolunu bulsak...
- İyi olur ama nasıl ederiz? Büyük adamlara sokulmak benim için pek zordur. Hazreti tanıyan bir zât yine hazretin müsâadesini aldıktan sonra beni yanına götürse idi; ben de o ilk mülâkatta iltifât görse idim alt tarafı kolay olurdu.
- Beni de görürstür müydün?
- Hay hay
- O halde işin bütün müşkilâtını düşünerek cesaretsizlenme de bir an evvel çâresine bak.
- Acele etme! Bu gibi teşebbüslər beni hayli düşündürür. Çünkü canım yandi: Fazlina, kemâline hürmeten kimin yanına sokulmak istedimse ya isirdi ya tepti! Bizim memleketin okumuşları –hikmet-i Hudâ- bütün huylu oluyor.
- Gevezeliği bırak! Dediğin isırgan fitratlı mahlûkları biliyorum. Kabahat sende ki hayır umuyorsun da öyle herifleşin meclisine gidiyorsun. Onlarda zaten kemâl nâmine, fazilet nâmine çok bir şey olmadığı için mâhiyet-i âcizelerini göstermemek maksadıyla haşin bir ridâ-yı ceberûta bürünüyorlar. Emrullâh'ı bir insan-ı kâmil göreceğinden emin ol.

¹ "Belâ herkese ise şenlik olur."

Baksan â gâye-i maksadına doğru ne muhkem bir azim ile yürüyor! Sağdan, soldan yükselmeye çabalayan tezyif, istihâza, techîl gürültülerine kulak bile asmiyor, cehele-i cemâate karşı sîmâ-yı sâf-âsârında bir çin-i işmi'zâz, yahud bir hande-i istihfâf olsun, görülmüyor.

Hakki beni iyice kandırdı. Hemen o hafta içinde piliyi pırılı, çoluğu çocuğu yüklenerek Makriköy'e taşındım. Evvelâ Baban-zâde İsmâîl Hakkı, sonra Halil Edîb, Muâlis Beylere mürâaat ederek Emrullâh'a beni tavsiye etmelerini, ara sıra harîm-i irfânına kabul olunmaklığıni ricâ eylemelerini söylediğim. Nihâyet hazretin hiç kimseden iltifâtını dirîğ etmez bir fâzıl-ı deryâ-dil olduğunu dâir bu saydığım arkadaşlarımın hepsinden te'mînât aldıktan sonra bir gece Muâlis Bey'in evinde kendisine mülâki oldum.

Filhakika Emrullâh Efendi beni bir aşinâ-yı kadîm gibi gayet tekellüsüz kabul etti. Birinci defa olarak girdiğim o meclis-i mehîb-i irfân o gece beni hayli sıktıysa da fitratı da ma'lûmatı kadar yüksek olan o büyük adam bana öyle samimi, öyle cân-âsına hitâbını tevcîh etti ki kimin karşısında olduğumu unutmak derecelerine gelerek ara sıra söyle karışmaya bile başladım.

O günlerde ise zavallı Emrullâh nikbetin, hûsrânın en sâfil derekâtında çalkanıp duruyordu: Îkmâline bin can ile çalıştığı *Muhîtu'l-Mâârif* ashâb-ı hayrдан birinin himmetiyle kapatılmış; eserin tab'ını deruhe eden Ahmed Cevdet Efendi'nin aldığı tazmînâtta da bu zavallının hisse-i âvâresine ücret-i tâhîr olarak yalnız hasbî mesâîsinin ecr-i ma'nevîsi düşmüş idi!

Lâkin o metîn adam yine ye'se düşmüyordu, yine âtî için birçok ümidipler, birçok hayâller besleyip duruyordu.

[116] Bu mülâkat iki üç defa tekerrür ettikten sonra Is-partalı Hakkı'dan başlayarak bütün sevdiklerimi, Ka'be'ye hacı taşıyan deliller gibi, Emrullâh'ın evine götürmeye başladım. Çok defalar Veli Efendi çayırında, Çobançesme kırında, yahud daha içerisinde aklı ettiğimiz encümeler Allah bilir â enzâr-ı tecessüsü kamaştıracak kadar parlak olurdu.

Halin mehâlikini hepimizden iyi gördüğü için âtîyi hepimizden fena tahayül etmesi icâb eden koca Emrullâh'ın tevekkülünü, fakat mütemâdî bir sa'y, mütezâyid bir azim ile beraber giden tevekkülünü gördükçe hakkındaki hissiyyât-ı vedâd ve hürmetime müntehâ tasavvur eleyemiyorum.

Aradan seneler geçti. Bir gün hazırlı pek beşûş gördüm: Meğer Konya'da açılacak Mekteb-i Hukûk müdîriyetine ta'yîn edilmişmiş. Avn-i Hak'la orada bir lem'a-i ma'rîf u-yandırıbilsek... diyordu. Bir hafta sonra, Konya'da bulunması icâb eden Emrullâh'ı yine İstanbul'da görünce, "Ne oldu? Gitmediniz mi?" dedim.

– Gittim de geldim! Habîsler bırakmadılar ki! Ne kadar da şevkim var id! Husûsiyle hükümetin, memleketin ileri gelenleri beni pek güzel kabul etmişlerdi. Büyük büyük işler göreceğimize âdetâ yakîn hâsil eylemiş idim... Ne yapalım, el-hükümü-lillah! Biraz daha bekleriz...

Zavallı Emrullâh yine metânetine sahip id!

Bu vak'adan tahmînen bir buçuk sene kadar sonra idi ki

hazrete Sultan Ahmed bahçesinde tesâdûf etmiş idim. O gün de ferdâ-yı hürriyete müsâdîf Cumartesi günü idi. Bî-çâre fart-ı sürûrundan asabî bir nöbet geçirmiş olmalı ki arkadaşları kendisine Kordiyal içirmeye çalışıyorlar idi:

O güne kadar neşât ile inbisât ile yakından muârefesi olmayan Emrullâh'ın kalbi o gün ziyâ-yı saâdetin ufkuları lebârız eden tecellî-i nûr-a-nûru karşısında gaşı olmuş da, zan-nederim, ömründe birinci defa olarak metânetini kaybetmiş idi...

İstanbul gazetelerinin şu günlerde Mekteb-i Sultânî mes'elesini bahane ederek nâ-hak yere Maârif Nezâretî'ne, dolayısıyla nâzira hûcum eylemeleri bütün bu hâtrât-ı mâziyyenin birer birer canlanması, o hâtraların sînesinde saklamak istedigim ümîdsizliklerimin, cesâretsizliklerimizin yeniden ayaklanması sebep oldu.

Muâsırıları tarafından tekfîr edilen hakîm-i şehir İbni Sînâ'nın "Dünyada benim gibi bir müslüman var; o da kâfir ise hiç müslüman yok demektir!" dediği gibi bütün bir ömrü maârifin neşrine, î'lâsına vesâit ihzâriyla geçen Emrullâh hâzırda bir müessesesi-i ma'rifeti târîb ile ithâm olunacaksa bence memleketini seven, memleketinin teâlî-i irfânına çâlişan adam yok demektir!

Meşrûtiyet bize gayet acı bir hâkîkât öğretti ki o da vatanımızda her ma'nâsiyla büyük adamin yok denecek kadar ender bulunmasıdır.

Evvêlce "At var, meydan yok!" diye kendimizi aldatıyor-duk, oyalıyoruz. Bugün de aynı hüylâlara kapılacak mıyiz? Tedkîk-i habere, ta'mîk-i nazara hâcet görmeksiz, Emrullâh gibi kendisinden bu kadar hizmetler beklediğimiz bir adamı istî'câlimize kurban edecek miyiz? Biz daha ne zama-na kadar hissiyâta kapılmakta devam edip duracağız? Gari-bî neresi, mes'elenin mâhiyetini anlattığınız adamlar da "İyi ama mesela falan gazete böyle yazmıyor!" diyorlar. Sanki size inanmıyorlar da o falan gazeteye inanıyorlar! Allah cümlemize insaf versin.

Mehmed Âkif

KIT'A

- Bir resmin arkasına yazılmış idi:-

Zill-i zâildir bakılsa dîde-i im'ân ile
Rû-nûmâ-yı sûret-i hestî olan levîh-i şûhûd
Hurde-bîn-i akl u hikmetle bakan sâhib-nazar
Aldanıp bu sûret-i mevhûmeye vermez vûcûd

Ferid

Felsefe-i Hayat
Yahud İsbât-ı Vâcib
MENŞE-İ HAYAT

Fransa'nın Fen Akademisi a'zâsından ve darü'l-fünûn'un fen şubesi fizyoloji muallimi Daster birkaç sene evvel

neşrettiği *Hayat ve Memât* ünvanlı kitabında maddiyyûn meslek-i ahîrine dâir gayet mühim delâîl ve berâhîn cem'u bast eylemiştir.

Sorbonne mualliminin delâilini tenkid ve tedkîk etmek için bu nazariyeyi son istihkâmına kadar ta'kîb etmekliğimiz lazımdır. Fen gösteriyor ki bütün zevî'l-hayâtin vücûdu esâ-sen protoplazmadan teşekkül etmiş ve bir veya birçok hücerâttan terekküb eylemiştir. Muallim Daster dahi alâîm-i hayâtiyyenin ancak taazzuv etmiş ve nüveli hücre teşekkülünü iktisâb eylemiş protoplazmada müşâhede olunabileceğini bildiğinden diyor ki: Eğer bu kavânîn mutlak olsa idi; eğer hayat, hücre şeklinde olan albumini protoplazmadan başka şeye bulummasayı maddenin hayatı "La vie de la matière" mes'elesi aksine olmak üzere halledilmiş olacaktı.

Ba'dehu bu kavânînin sıfat-ı mutlakasını zaafa dûçâr etmek için şu istisnâyi dermeyân ediyor: "Cüz'-i hücrevî Mrotomie tecrübeleri cism-i hücrevî ve nüvenin mevcûdiyetini yani hücrenin tamamîyeti lüzumunu bildiriyor. [117] Fakat bu tecrübelerden şunu da anlıyoruz ki hücre tamam olmadığı zamanda mevt doğrudan doğruya husûle gelmiyor ve alâîm-i hayâtiyyenin bir kısmı yine nüvesiz ve sakat ve nâ-tamâm protoplazmada devam ediyor."

Bu müstesnâ hali teşkil eden vekâyi" dikkatle muâyene olunursa isbât olunur ki, nüveden mahrum hücre parçası artık neşv ü nemâ ve tekessür melekesine mâlik değildir. Yani hayatı tasvîf eden hiçbir fi'l-i şekli ve vücûdî (morpholojik) irâye etmez.

Nüvesiz olan cüz'-i hücrevîde devam eden alâîme gelince: Hâvî olduğu gıdâ-i ihtiyâtin istihlâkine merbût harekâttan ibârettir, çok zaman devam etmemip bir müddet sonra katî bir sûrette munkati' olur: Mevt, daima zarûrî ve mecbûrî ve gayet seri' ve daima protoplazmanın adem-i tamamîyetini ta'kîb eder. Binâenâleyh hiçbir fi'l-i hayatı nüvesiz protoplazmada tehassûl etmez.

Hüllâsa, mevcûdât-ı zevî'l-hayâtin vahdet-i kimyevî ve vahdet-i vücûdiyeleri kavânînini cerh etmek söyle dursun Mösyo Daster'in beyânâti bilakis bir tarz-ı bedîhîde onları tasdîk ediyor. Biz yine onun sözlerini alarak deriz ki: Evet, protoplazmasız ve hücresiz hayat olamaz. Maddenin hayatı mes'elesi menfi olarak halledilmiştir.

Müşâhîdât gösteriyor ki; zât-ı zî-hayât bir muhît-i münâsibe konulursa orada bulduğu mevâdd-ı gıdâiyeyi (müvelâlidü'l-mâ-i karboniyye, azotiyye, ma'deniyye) imtisâs edebilmek üzere tahavvûle dûçâr ediyor. Ba'dehu vücûdunun mürekkeb olduğu mevâdda müşâbîh kîlmak üzere temessûl eyliyor ve böylece tedâricen bir şekil-i husûsî iktisâb ve cerîhalarını ta'mîr ve tedâvî eyliyor. İşte bu hal zevî'l-hayâtin evsâf-ı mümeyyizesi gibidir.

Mösyo Daster'e göre ecsâm-ı gayr-ı uzviyye de bu melekâta mâlikmiş hele bilhassa billûrât-ı ma'deniyye muvâfîk bir kültür derûnuna konulursa yani yine kendisinin bir mahlûl içine atılırsa bu cursûme (billûr) neşv ü nemâ bulurmuş! Madde-i mahlûleyi temsîl eder ve bunun eczâsını vücûduna idhâl eyler ve şeklini muhâfaza ettiği halde büyürmüşt! Bu eşhâs-ı billûriyye sakatlıklarını [ta'mîr] husûsunda da zevî'l-

hayâtin aynı kabiliyâtını gösterirmi! Ve bu nokta-i nazar- dan zevî'l-hayâtin ecsâm-ı cemâdiyye arasında mükemmel bir müşâbehet mevcûd imiş!

Daster'in müşâbehet-i tâmme dediği şey, pek sathî bir müşâhededen ibâret olup muhtelif eşyaya aynı ismi vermekten mütevelliiddir. Şimdi birer birer cerh edelim:

1) Daster'in muhît-i zer'î dediği şey yine bu cismin kendi mahlûludur. Her bir mahlûl bir mâyi'-i muhallîlin zerrâti aراسına dağılmış, karışmış cism-i münhallin zerrâtından müteşekkildir. Ne zaman ki cism-i mahlûl tebellür eder, eczâsı tabiatını değiştirmeksızın yeniden toplanır. Binâenaleyh gerek billûr şekli ve gerek mahlûl şekli zerrâti toplanmış veya dağılmış aynı bir maddedir. Bir muhît-i zer'îye konulan bir mikrop ise bilakis bu muhîtin zerrâtını sadece toplamak değil onların gayet muhtelit imâlat ve İslâhâta dûcâr ettikten sonra muhîtin maddesine benzemeyen, kendi madde-i zâtiyyesine tahvîl eder. Şu halde bir mikrop ile bir billûr beyinde ve bir mahlûl ile bir muhît-i zer'î arasında hiçbir müşâbehet yoktur.

2) Billûrâtın teşekkülü temessül ve neşv ü nemâ nâmriyyla tavâsîf olunuyor. Bu, hak mıdır? Bir billûr aynı madde-i kimyeviyyenin zerrâtının toplanmasıyla teşekkül etmiş eczâ-i billûriyyeden mürekkeptir. Bu eczâ-i billûriyye mütecânis o-lup madde-i kimyeviyyenin mahlûl-i mütekâsifi ka'rında madde-i mezkûre zerrâtının yanyana tavazuuya ayrı ayrı olarak teşekkül ederler ve bunlar da yine yanyana, üst üste "juxtaposition" tavazu ederek billûru hâsil ederler ki bu keyfiyet tamamen kuvâ-yi hükmî-i kimyevîyi izâh eder. Mahlûde müşekkel olduğu halde zerrâtın bu eczâ-i billûriyyenin tavazzuatı mihânîkiyyesile mevcûdâtı zevî'l-hayâtin temessülü yani muhît-i zer'înin gayr-i mütecânis olan mevâddının protoplazmaya tahavvülü arasında bir müşâbehet kabul olunabilir mi? Eczâ-i billûriyyenin yanyana gelmesinden mütahassil billûrâtın hacminin tezâyüdü ile hücerâtın büyümесinden ve yekdiğerinden tevellüd etmek şartıyla bunların tekessüründen mütevelliid zevî'l-hayâtin neşv ü nemâsı arasında ne münâsebet vardır? Eczâ-i billûriyye ka'r-i mahlûde müteferrikan zâhir değil midir?

3) Billûrâtın tegayyürâtını iltiyâm ve teneddüb ettirmek hâssasına gelince: Sâir hukemâdan sarf-i nazar bu hali Pasteur pek güzel mütâlaa etmiştir:

"Bir billûr herhangi bir tarafından kırılıp da yine kendi ana suyuna konulursa görülür ki aynı zamanda billûr her tarafından eczâ-yı billûriyye teressübâtiyla büyür: Kırılmış veya bozulmuş olan tarafında bir sa'yı şiddet hâsil olur ki birkaç saat zarfında billûrun her tarafında vâki olan i'mâl-i muntazamadan başka, kism-ı mütegayyirin intizâmî iâde ve yeniden te'sis olunur."

Mösyo Daster bunu ele alarak diyor ki: Billûrun teşekkülünde vâki' olan sa'y u i'mâl âfetzedeler olan noktada şerâit-i âdiyyede vâki' olmayan bir şiddet ve faâliyet kes eder. Bir zî-hayâttâ vukûa gelen hal de bundan başka bir şey değildir.

Az bir dikkatle muâyene olunursa şeklin ta'mîri husûsunda zevî'l-hayât ile billûrât arasında maddiyyûnun koymak istediği müşâbehet-i hayâliyye derhal zâil olur.

Gerney, billûrun kism-ı mütegayyiri seviyesinde ana suyuna diğer taraflardan ziyâde fevka'l-meşbû' bir hale gelir diyor. Ne olursa olsun billûrâtın tegayyürâti ta'mîri sîrf bir te'sîr-i hükmîdir. Fakat zevî'l-hayâtin yaralarını iltiyâm ettirmesi de böyle midir? Müşâhedât gösteriyor ki vahîdü'l-hücerâttâ ta'mîr ve iltiyâm, billûrâtta olduğu gibi yalnız yaranmış olan yere, muhîtin hâvi olduğu mevâddin terâkibiyle husûle gelmiyor; bütün hücrenin tagaddisi şiddet peydâ ederek mevâdd-ı gidâiyyenin temessülü ve onların protoplazmaya tahavvülü daha faâl bir sûrette vâki olmasına icrâ olunuyor. Zevât-ı kesîrû'l-hücerâttâ ise mahall-i cerîhada bir inbisât-ı ev'îye ve bunun [118] neticesi olarak bir fart-ı tagaddî ve tekessür-i hücerât husûle geliyor. Ve bu hücerât öyle bir nizâm üzere tavazu ediyorlar ki bu, yalnız kuvâ-i hükmî-i kimyevî ile izâh edilemez. Binâenaleyh tagyîrât ve cerîhâti ta'mîr husûsunda billûrât ile zevî'l-hayât arasında hiç bir müşâbehet ve iştirâk yoktur. Mâdiyyûn-ı ahîreye göre bazı ecsâm-ı gayr-i uzviyye, zevî'l-hayât gibi bir tenâsül ve tekessüre mâliktrir.

M. Les. Errera, *Felsefe-i Nebâtiyye* ünvânlı kitabında tarz-ı tebellür ile hayvânât ve nebâtâttâ görülen tarz-ı tenâsül arasında bir karâbet görmüş ve bunu pek şâ'slı bir sûrette bast u beyân eylemiştir.

Bugün muhakkaktır ki zevî'l-hayât, kendine müşâbih bir andan evvel mevcûd bir zî-hayâttan tevellüd eder. Mösyo Daster, bazı billûrât da kendinden evvelki bir şahistan tevellüd ediyor Binâenaleyh bir billûr-ı mütekaddimin halkı gibi mütâlaa olunabilir diyor. Bu billûrâtta zevî'l-hayâtin bi-zâtihi tenâsüline dahi mikropların teksîr ve tebzîrine müşâbih alâ-im müşâhede ediyor.

Mahlûl-i meşbû' ve mahlûl-i fevka'l-meşbû' ne demek olduğunu bilir. On beş derece-i harârette bir litre mâ-i mukattara bir kilogram kibrîtiyyet-i sûd (kmn 24) koyalım ve çalkalayalım. Bu tuzun bir miktari (360 gram) mâyiin içinde kaybolur. Mütebâkisi kabın dibinde kalır, işte böyle bir mahlûle meşbû' denir, zîrâ on beş derece-i harârette bir litre su üç yüz altmış gram kibrîtiyyet-i sûd halleter. Eğer, çalkalamaya devam ettiğimiz halde mâyiin derece-i harâretini otuz dört dereceye kadar çıkarırsak kabın dibindeki milhin de haloldugu görürüz (34 derecede bir litre mâ-i mukattar 4122 gram billûra kibrîtiyyet-i sûd halledebilir.) Bu son mahlûlü on beş derece-i harâreti hâiz bir mahalle koyacak olursak soğumaya başlayarak billûr şeklinde milh münhallin bir kısmını terk eder ve tamam on beş dereceye geldiğinde mahlûde üç yüz altmış gramdan fazla milh kalamaz mütebâkisi kabın dibine tekrar tavazu' eder. Bundan anlaşılabılır ki teberrûd tebellürü icâb ettirir. Mahlûle fevka'l-meşbû' denir. Fevka'l-meşbû' mahlûl nâ-mütenâhî sûrette mâyi' halinde kalabilir. Fakat bu mahlûle kibrîtiyyet-i sûd billûrundan bir parça konulacak olursa derhal tebellür başlayarak bu ilk nüvenin etrafına süratle intişâr eder. Ve milhin fazlası tamamen teressüb edinceye kadar devam eder. Ve bu hâdisse intişâr-i harâretle terâfuk eyler. Bazı hâlâtta mahlûl-i fevk-i meşbûn derûnunda kendiliğinden birtakım küçük billûrlar görülür. Ve bunlar âdetâ hâriçten konulmuş gibi ta-

sallub ve tebellürün nokta-i azîmeti olur fevk-i zevebân dahi fevk-i meşbûa benzer bir keyfiyyettir. Filhakika betolde görülen (salicylate de naphthol) alâim-i fevk-i zevebân, alâim-i fevk-i meşbû gibidir: Betolu yüz derecede eritiniz ve bir kapalı unbûb içinde otuz derecelik bir firında muhâfaza ediniz. Betol burada mâyi' halini ilelebed muhâfaza eder. Bilakis derece-i harâreti tenzîl ederek bir iki dakika on derece-i harârete bırakırsanız mâyi' içinde cûrsûmeler (billûrlar) görünmeğe başlar. –daha var–

Ankaralı: Ali Rıza

ÂLEM-İ İSLÂM

Üçüncü Konferans:

AHVÂL-İ ÂLEM-İ İSLÂM HAKKINDA

Şehzâde Kulübünde Abdürreşid İbrahim ve Mûsâ Kâzım Efendiler Tarafından

2 Nisan, 1326: Cuma gecesi

Evvelâ üstâd-ı muhterem Mûsâ Kâzım Efendi hazretleri tarafından, orada toplanmış ulemâ ve talebe-i kirâm efendilere, şu kısa nutuk ile Abdürreşid Efendi hazretleri takdîm olundu:

Efendiler, mücâhid-i şehîr Abdürreşid İbrahim Efendi'yi size takdîm ediyorum. Bu zât, âlem-i İslâm'ın fedâkâridir, ^۱ hadîs-i şerîfi sırrına mazhardır. Bütün müslümanları düştükleri hâk-ı mezelletten kurtarmak maksadıyla Hindistan, Japonya, Çin vesâir memâlik-i İslâmiyye'de seyâhat ederek şimdi de yine o niyetle makarr-ı Hilâfet'e gelmişlerdir. Az zaman sonra yine oraya, Japonya'ya gidecektir. Maksadı müslümanları uyandırmak, ittihad ve ittifâk ettermek, dîn-i celîlimizin ulviyetini aksâ-yı şarktaki ahâliye bildirmek, dîn-i mübînimizi etraf-ı âleme neşretmektedir. Şimdi size bu husûstaki mesâisine dâir bir mikdar izâhât i'tâ buyuracıklardır. (Teşekkür ederiz)

— Esselâmu aleyküm!

— Ve aleyküm selâm...

Boyle bir mecmâ'-i ulemâ olan makamda benim gibi bir âcizin cesâret ederek söz söylemeye hakkı yoktur. Fakat bugün zarûret o hale getirmiştir ki intibâh-ı İslâm uğrunda bir âciz bile kendisini ortaya atarak feryâda mecbur oluyor. Bunun için afviniza mağrûren birkaç söz söylemeye cesâret ediyorum, kusurum olursa afvınızı ricâ ederim.

Ma'lûm-ı ihsânınız, insan ne kadar bilse yine kusurdan hiçbir vakitte hâli olmaz. Husûsan şurasını tekrar edeceğim ki insan çok söyleyince hata da çok olur. Fakat bu gibi hatalar, niyet-i hâliseye binâen, hata sayılmaz.

Elhamdülillâh... Ben daima Cenâb-ı Hakk'a şükrederim ki tevfîkât-ı Rabbâniyyesiyle böyle büyük bir vazifenin ifâ-

sına beni muvaffak eyledi. Buna yüz bin lisan ile teşekkür etsem yine azdır. Zîrâ, ma'lûm-i âlîniz, kaç yüz seneler geçtiği halde bizim ulemâ-yi İslâm içerisinde kimse hâriçteki ihvân-ı dînini düşünerek bir vazife-i dîniyyeyi ifâ maksadıyla ortaya çıkmamıştır.

Bu, teessûf olunur bir hâldir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de ² kaç kereler tekrar olunmuştur. Böyle evâmir-i ilâhiyye ile zimmetimize terettüb eden bir vazife-i mukaddeseden gaflat ettiğimizi düşündüm, pek müteessir oldum, ben de bu hitâb-ı celîle ma'rûz olduğumdan vicdâ-nım beni devr-i âlem seyâhatine sevk etti, umûm ehl-i İslâm'a ait bir vazîfeyi Allah bana nasîb kıldıysa ne büyük ni'met! diye çantamı alarak yola çıktım.

[119] Avrupalılar dünyanın bir tarafından öbür tarafına gezerler, gitmedik yer bırakmazlar. Fakat onlar ya hükûmet, yahud da büyük bir cem'iyetin muâvenetiyle gezerler. Külliyyetli paralar sarf ederler. Para bulunmadıkça hiçbir vakit gelmez. Lâkin şeriat-i garrâ-yı mutahharanın hikemiyât-ı ma'nevîyesindendir ki müslümanların –ne kadar fakir, ne kadar câhil olursa olsun– umûmiyetle birbirine karşı büyük bir muhabbet-i ma'nevîyeleri vardır. O muhabbet-i ma'nevîye nereye gitse bir müslümanı aç bırakmaz. Bir müslüman İslâm memleketine gittiği zaman husûsan evsâf-ı İslâmiyye ile muttasif olursa hiçbir vakit zelîl olmaz, belki muazzzen, mürkerremen bir parasız seyâhat edebilir.

İşte böyle mukaddes bir vazifenin ifâsını Allah bana nesip ettiğinden, böyle bütün âlem-i İslâm'a ait bir vazîfeyi ifâ edecek kimseler Makâm-ı Hilâfet'ten çıkmak lâzım iken Allah beni tâ Sibirya'dan çıkararak bu vazîfeyi bana tevdî eylediğinden, ne kadar iftihâr ve teşekkür etsem yine azdır.

Esnâ-yı seyâhatimde icrâ etmiş olduğum tedâkîkât ekseriyetle müslümanların ahvâline dâirdir. Otuz senedir bu uğurda seyâhat etmekteyim. Hatta Avrupa'ya da, Avusturya ve Almanya'ya da gitmişimdir. Onları da gördüm. Fakat onlarda parlak şeýler beni hiç müteaccib etmemiştir. Ben onlarda hiçbir vakit hakîki bir hüsün göremedim. Ama İslâmlarda her ne kadar zâhir-i hâl mezellette gibi görülse de, ruhî ve ma'nevî bir ulviyet var ki daima nazar-ı dikkatime çarpardı. Bunun için ben her ne vakit her nereye gittisem daima ahvâl-i İslâm ile iştigâl etmemiştir.

Rusya'nın içerisinde gitmediğim bir şehir, yahud köy pek nadir bulunur. Rusya müslümanları içinde otuz senedir çalışıyorum, onların uhuvvet-i dîniyyelerini te'kîd ve takviye etmek, hepsini bir araya toplamak üzere kâbil olabilen her türlü tedbirlere mürâaca ettim. Ve bu husûsta ben yalnız değildim. Gerek ulemâdan, gerek tüccârdan bazı ihvânla beraber çalıştık. Onların bazıları hâlâ da mevcûddur. Otuz senelik ictihâdin çalışmanın mücâhedenin semeresini görmedik değil, gördük. Rusya müslümanları şarkan ve garben Ruslar'a nisbetle çok terakki etmişlerdir. Bugün Ruslar Rusya'da müslümanlara muhtaçtır. Müslümanlar mahkûm olduğu halde yine mevkî-i ticâriyeleri daha büyütür. Yalnız bir

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-İlm 10.

² Âl-i İmrân, 3/137; Nahl, 16/36; Neml, 27/69; Ankebüt, 29/20; Rûm, 30/42.

şey, çekilmez bir dert varsa o da Rusya hükümetinin tasallutudur. Fakat bu bizim kusurumuzdan değil. Allah imtihan için bizi bir belâ-yı esâretle musâb etmiş. Üzerimize o belâyi çöktürmüştür. Sonra ulemâ uyumuş. Bu ağır yük kat kat üzerimize yüklenmiş. Âkibet tahammül haricine çıkışınca Rusya müslümanları yeniden gözlerini açtılar. Etrafa baktılar, âlem büyük bir süratle terakkî ve tekâmûl yolunda kat'-ı mesâfât ediyor. Onun üzerine –yirmi sene mukaddem– oradan çocukların toplayarak buraya getirdim. Dârüşşafaka'ya, Dârüttekdîs'e yerlestirdim. Dârüttekdîs o zaman henüz yeni açılmıştı. Tâ Sibiryâ'dan getirdiğim altı çocuğu ilk şâkîrd olarak oraya ben götürdüm. Böylelikle memleketimizi ikaza, müslümanları hâb-ı gafletten kaldırmaya çalıştığımız zaman ilmi, maârifi buradan almaya çalıştık. Her sene birçok talebe İstanbul'a gelmeye başladı. Onlar okudular, memleketlerine avdet ederek muallim oldular, ta'lîm ve tedârifse başladılar. Bu süretle bütün Rusya dâhilinde bir intibâh hâsil oldu. Bunun neticesi olarak Rusya'da son hareket olduğu zaman bütün müslümanlar kâfile-i hürriyyetin önünde bulundular. "müslümanlar İttifâki" nâmiyla bir cem'iyet teşkiline muvaffak oldular. Ve mevkî-i tatbîke koydular. Her nerede bir muvaffakiyet görüldüğse ilk gayret müslümanlardan oldu.

Hatta Kazan şehrinde... Kazan eski bir şehirdir. Bir vakitler müslüman hânlığı imiş. Ama şimdî Ruslar elinde bir vilâyettir. Burada olan müslümanların adedi Ruslar'a nisbetle öşür derecesindedir. Maamâfih hareket zamanında müslümanların gayreyle Kazan'da... umûr-ı idâre hükûmet elinden millet eline geçmiştir.

Valileri, polisleri sıkıştırarak kâmilen idâreyi millet eline aldılar. Üç gün üç gece hükümdârlık ettiler. Bu müddet zarında hiçbir vukûat olmaksızın memleketi idâre edebildiler. Bu da o otuz sene hazırlığın neticesidir.

Tabii bu hal çok devam edemedi. Aradan çok geçmedi, istibdad tekrar geldi. Üç gün sonra kuvve-i askeriyye ile idâreyi aldılar.

Fakat böyle vukûat Kazan'dan başka yerde olmadı. Başka vilâyetler idâreyi hükûmet elinden alamadılar. Rusya da tasdik etti ki bu, müslümanların gayreyle oldu. Dört yüz senelik mazlum bir millet, otuz sene bir intibâhta bu kadarlık bir iş görebildi. Fakat sonra istibdad geldi, bugün eski-sinden fena bir hale dûçâr oldu. Maamâfih çok sürmeyecek, inşallah yakın zamanda Rusya müslümanları Ruslarla beraber kendi hukuklarını istirdâda muvaffak olacaklarına kat'iyen eminiz.

Bunu da arz etmekten maksadım bu meclis ulemâ meclisi gorülüyor. Rusya müslümanlarının intihâbına hizmet edenler ulemâ idi. Benim fikrime göre nerede olursa olsun İslâm'a hizmet edecek tâife ulemâ tâifesidir. Çünkü müslümanları bu hâl-i mezellete getiren ulemâ olduğu gibi bu hâlden kurtaracak da yine ulemâdır. Husûsan şeriat-i garâmûcâbince ulemâmîz emr-i bil-mâ'rûf, nehy-i anîl-münker ile mükelleftir. Mesâcidde, medâriste va'z u nasîhat ile ahâlinin ahlâkını envâ'-i denâetten tathîr ederek terbiye ederlerse, ulemâ tarafından ahâlî böyle ahlâk-ı İslâmiyyeye muvâfik sûrette terbiye olunursa bizim yakın zamanda bu zulmetten kurtulacağıma şüphe yoktur.

Bu, ulemânın vazîfesi olduğunu kimse inkâr edemez. Ulemâ bunu derûhte etmedikçe indellâh ve indennâs mes'ûl kalacaklardır. Bunun için biraderâne siz kardeşlerimden istîrâhâ tarîkiyle ricâ ederim ki biz ulemâ mesleğinde olanlar gözümüzü açıp millete ön ayak olmalıyız. Millet terakkî etmedikçe hükümet terakkî etmez.

Bugün Rusya hükümeti hiçbir şeye muhtaç değildir. Orada her şey var. Mekâtîb var, maârif var, hem öyle cesîm mektepler ki Paris'te de olsa olsa bu kadar olur. Hiçbir şey eksik değildir. Rusya'da umûr-ı maârif her cihetle Avrupa devletlerinden aşağı değildir. Böyle iken hükümetin istikbali o kadar kararlıktır ki günden güne inkirâza sürüklüyor. Bunun da sebebi millette hissiyyât-ı millîyye olmamasıdır. O cesîm, o süslü mekteplerde tahsil edenler hissiyyât-ı millîyyeden mahrum oldukları için hiçbir şey yapamıyorlar ve yapamayacaklardır. Ufacık Japonlara karşı mağlup ve zelîl olmaları hissiyyât-ı millîyyenin yokluğundan ileri gelmiştir. Yoksa paranın bulunmamasından değil. Eğer Ruslar'da ahlâk-ı millîyye olaydı, o zilleti ihtiyâr etmezlerdi. Bu hâl ile bugünkü inkirâza doğru o kadar süratle gidiyorlar ki... gözleri kapanmış, göremiyorlar. Bütün memleket cehâlet içinde kalmış. Bin hâneli, iki bin hâneli köylere gidersin de okur yazar kimse bulunmaz.

Bundan on iki sene mukaddem ameli bir hesap yapıldı. O vakit hükümet sâf-derûnluk etti: Herkes kendi eliyle imzâ edecek, dedi. Onun üzerine her şey meydana çıktı. Göründü ki kimse yazı bilmiyor. Müslümanlar Ruslar için Rus hurûfâtiyla imzâ ettiler. Elhamdü lillâh, müslümanlarda okuyup yazanlar yüzde altı olmuştur. Bazı vilâyetlerde ise okuyup yazmak bilmeyen hiçbir müslüman yoktur. Viatka, Pirme, Orenburg vilâyetlerindeki müslümanların kâffesi okur yazar. Terakkî etmiş müslümanlar bunlardır. Duma intihâbında Ufa'da 12 meb'ûs intihâb olunmak icâb ettiği halde Ruslar okumak bilmediklerinden intihâb nedir bilmediler. Müslümanlar tamamiyle intihâbı anladılar. Bütün vilâyetten on iki meb'ûs intihâb olunmak lâzım idi, on ikisi de müslüman oldu.

Bunun üzerine sâir Rusya vilâyetleri galeyâna geldi: Ne demek, Ruslar çok olduğu halde on iki meb'ûsun kâffesi müslüman olsun?.. Sonra müslümanlar hüsn-i rızâları ile Ruslardan üç kişiye yer verdiler. Bu süretle intihâba hitâm verildi. Yani burada da müslümanların daha müterakkî olduğu görüldü. Bunun için Rusya birinci Duma'yı kapattı. [120] İkinci intihâbda müslüman sokulmasın diye o kadar çalışılar ki hayret. Maamâfih müslümanlar gayet müdebârâne, müttehid ve azimkârâne hareket ederek çalışılar. Birinci Duma'da 22 müslüman meb'ûs olduğu halde ikinci Duma'da 39 meb'ûs intihâbına muvaffak oldular.

Bunlar hep gayret semeresidir. Yoksa Ruslara nisbetle biz zerreiz. Ruslar 150 milyondur. Müslümanlar ise olsa olsa 25, 26 milyon. O nerede, bu nerede?...

Sonra Rusya ikinci Duma'yı da yine dağıttı. Üçüncü Duma için ayrıca bir kânûn yaptı ki müslümanlar sokulmaya çare bulamadı. Ancak 9 meb'ûs intihâb edebildik. İşte şimdiki hürriyet! Böyle bir hürriyettir.

Bu istibdad devam edemeyecek, büyük bir meclis-i meb'ûsân açılacaktır. Şimdi istibdad bütün hükümnü icrâ ediyor. Yalnız iki yüz bini mütecâviz sürgünler var. Bunların içinde iki bin kadar da müslüman var.

Bunları söylemekten maksadım biz mahkûm bir millet olduğumuz halde ulemâının sa'y u gayreti semeresiyle işi o kadar getirdik ki koca Rusya ile mübârezeye çıkabildik.

Halbuki burası elhamdû lillâh Makâm-ı Hilâfet'tir. Bütün cihân gözünü buraya dikmiş. Bütün cihân-ı İslâm nefha-i irfâni sizden bekliyor. Böyle bir makamınızı takdîs ederek kemâl-i ictihâd ve gayrette çalışsanız, köylere gidildiği zaman iştigâlatınızı büsbütün cerre hasr etmeyeerek bazen de ref' ile uğraşsanız az zamanda bu halk uyanır. Makâm-ı Celîl-i Hilâfet'in şerefi de o nisbetté artar. Ve bütün cihân-ı İslâm-iyet de intibâh ve harekete gelir. Şunu iyi biliniz ki âlem-i İslâm'ın uyanması buraya bağlıdır. Buradaki ulemâ, buradaki müslümanlar intibâh ederse bütün âlem-i İslâm'ın uyanacağı şüphesizdir.

Onun için buradaki ulemâının vazîfesi pek büyktür. Husûsan İslâmlar gayet müsteiddir. Şimdiye kadar mevâiz dinleye dinleye kuvve-i fikriyyeleri her şeye hazırlır. Binâ-enaleyh intibâh Rusya'da otuz senede olduysa, Osmanlı ülkesinde üç senede olur. Yalnız ulemâ çalışmali. Eğer ulemâ bu husûsta ihmâl ve tesâmuh ederse dünya ve âhiret mes'ül olacakları şüphesizdir.

Ben her yerde milletimizin ahvâline dikkat ettim. Ve bunlar içerisinde dikkatimi nihâyet derece celb eden Japonya'dan tekrar ma'lûmat vereceğim. Zîrâ oradan büyük ümidi var. Ümid ederim ki oradan tulû' edecek güneş bütün âlemi tenvîr edecektir. Çünkü bunlar gayet terakki etmiş ve günden güne de etmekte. Sa'y u ictihâddan bir dakika geri durmuyorlar. Ve bize olan ma'nevî merbûtiyet-i tâmmeleri de şâyân-ı hayret bir derecededir.

Bunlardaki ahlâk-ı hasene İslâm'a o kadar yakın, o kadar münâsibdir ki keşke biz müslümanlar onlar gibi olaydı. Hiçbir vakit zalemeyi Allah bize musallat etmezdi.

Ma'lûm, bunların musallat olması bizim kusurumuzdan- dir. ¹ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّرُ مَا يَقُولُ حَتَّىٰ يُبَيِّنُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ) Biz müstehak olduk ki Allah bunları bize musallât etti. Hazret-i Peygamber Efendimiz de öyle istiâze buyurmuştur: (اللَّهُمَّ لَا تَسْطِعَ عَلَيْنَا مَنْ) O Allah'tan korkmaz zaleme bize musallat olmuşlar. Her yerde, her memlekette vatanımızı hâricen, dâhilin işgal etmektedirler. Bugün bunu bilmeyen bir çocuk bile yoktur. Bundan sonra da intibâh etmezsek bizim için mevt-i ahmerden başka bir şey kalmıyor.

Japonlar vatanlarını hârcin tasallutundan kurtarmak için vakityle üç yüz hükûmet iken bugün hepsi birleşerek bir hükûmet teşkil etmişler. Bunların da en büyükleri kırk sene mukaddem Tokugawa nâmındaki bir hâkim imīş. Her ne kadar mukaddes tanıkları imparatorluk Mikado'da olsa da kendi beynlerinde muhârebe ede ede Mikado'ya imparatorluğu veren Tokugawa nâmındaki zât imīş. Hâlâ ber-hâyttr. Kendisiyle görüştüm, birçok müzâkerâttâ da bulun-

duk. 65, 70 yaşında bir adam. O kadar çalışmış ki bütün memleketiyle muhârebe etmiş, hepsine galip gelmiş. Memleketi için memleketiyle muhârebe etmiş. En nihâyet bu Mikado ile de muhârebe eylemiş. Kemâl-i metânetle galip olmuş. Mikado o zaman on altı yaşında bir imparator imīş. Fakat Kyoto şehrinde oturuyormuş. Tokugawa da Tokyo'da hükümrân oluyormuş. Galip olduktan sonra Mikado'nun yanına gider, kemâl-i hulûs-i kalb ile der ki:

– Ben sende olan metâneti, sende olan kuvvet ve isti'dâdi gördüm... Her ne kadar ben galip oldumsa da, bu memleketin idâresi senin elinden iyi geleceğine kesb-i kanâat eyledim. Binâenaleyh ben bütün memleketi sana teslim edeceğim. Yalnız bir şart var: Bu şehrin makarrı saltanat olması münâsib değildir, benim şehrime gel, tekâlî saltanatı sana terk edeceğim...

Mikado'yu alır, Tokyo'ya getirir, sarayın içinde ne kadar mücverhârât varsa kâffesini Mikado'ya terk eder. Kendisi çekilir, şehrin haricinde bugün küçük bir evde oturuyor. Bizim mevâiz kitaplarında bir İbrahim Edhem var. O da olmuştur ya, fakat biz onu hikâye kabîlinden addederiz. Bu ise şimdî mevcûddur. İsteyen gidip görebilir. Ve oğlu ikinci Tokugawa o memlekette a'yân meclisinin reisidir. Kendileri eben-an-ceddin erkândandır. Bak hulûs-i kalbe. Eğer bizim de birbirimize karşı muhabbetimiz o dereceye gelse yüz kere ziyyade terakkî edeceğimiz şüphesizdir.

Sonra Tokugawa'nın bu hareketini gören bütün dâbeyleri Mikado'ya emânetleri teslim ederler, derler ki: Bu günden itibâren biz birer hâdiminiz. İşte üçüz derebeyi hepsi emâretlerinden vaz geçerek bir kenara çekilmişler, umûr-ı idâ-reyi Mikado'ya teslim etmişlerdir.

Bunların içerisinde yüz otuz adam mevcûddur. Yirmi, otuzuyla mülâkat ettim. Kâffesi memleketin bu günkü hâline memnundurlar. Bunların hulûs-i kalbi de şâyân-ı hayret bir dereceye gelmiş. Allah bunlara öyle bir hâl vermiş ki kalblerini bir araya cem' etmiş.

İste bunlar böyle bir millet. İnsallah tevhîd-i Rabbânî ile müşerref olurlar. Onlarda İslâmîyet terakkîye başlayınca biz de kardeş olarak, ellerimizi açarak meydana çıkalım.

Bunun için şimdiden bütün vücûdumuzla çalışmak, sarf-i gayret eylemek lâzım. Bu da fedâkârlılıkla olur. Halbuki zerre kadar bizde fedâlilik yok. Bütün âmâlimiz maaş üzerinde kalmıştır. Aman maaş gitmesin de ne olursa olsun, isterse âhiret de gitsin... İşte biz bunu düşünmeliyiz: Diyânetimiz uğrunda altı yüz kuruş fedâ edemezsek halimiz ne olur?

Bugün meşhûr-ı cihân bir adam, "Togo" ... Bu adamın hükûmetten alacağı senevî maaş üç yüz liradır. Bunun da yüz yirmi lirasını sarf eder, yüz seksenini devlete iâde eder. Bu tamam bizim hulefâ zamanında olan evsâftan değil mi?

Aksâ-ı şârk kumandanı Mareşal Oyama milleti millet ruhu ile terbiye edeceğim diye mektep müdürü ediyor. Biz ise milletimizi Fransız, yahud İngiliz ruhuyla terbiye edelim diye kavga ediyoruz. Harp zamanında yine kumandanır. Her hafta başı mektebe gelir, tâ hafta nihâyetine kadar mektepte kalır, gece gündüz çocukların terbiyesiyle uğraşır. Ben çok defalar tesâdüf ettim, çocukların beraber yemeği

¹ Ra'd, 13/11.

yer, İşte Japonlar millet için kendilerini böyle fedâ etmişler. Maaşı da beş yüz lira kadardır. Nihâyet iki yüzünü sarf eder, kalan üç yüzünü de hep mektebe sarf eder. Evindeki idâresi de pek sâde.

Ben Cenâb-ı Hakk'a hamd ederim, burada da böyle bir zât gördüm, ki hiçbir zaman hatırlmadan çıkmayacaktır. Hoca Efendi (Mûsâ Kâzım Efendi) âyesinde İstanbul'da bir nâzırın evinde gittim; tıpkı onlardaki hârikulâdeliği gördüm. Sâdelik, samimiyet... Oyama'lar, Togo'lardakının aynı. El-hamdü lillâh Makâm-ı Hilâfet'te böyle bir nâzırı gördüm, diye kalbim son derece münsîrih oldu. Hocaya söylemedim, fakat kalbim iftihâr ve înşîrah ile dolmuştu. Halbuki bizim eski nâzırların ejderle muhâât kapılárına kim uğrayabilirdi? Înşâllah bundan sonra bizde de böyle millet fedâileri çoğalar.

[121] Japonlar işlerini fevkâlâde sâdeleştirmiştir: Köylere giderseniz yalnız bir büyük hâne bulursunuz, ki o da mekteptir. Sâirleri hep ufak ufak hâneleri. Bu zengin evi, bu fakir evi diye tefrik olunamaz. Hepsi bir boyda, hepsi bir renkte, ne kadar zengin olsa olacağı iki, nihâyet üç oda. Ama mektepleri gayet büyük; iki katlı, üç katlı...

Evvelâ bütün vücûdlarını, bütün varlarını, nafakalarının ziyâdesini, millet için sarf etmekteler. Yoksa ecnebî bankalarına aşırmaya gayret etmiyorlar. İşte böyle bir millet elbette terakkî edecektir.

Bunları bu hale getiren kimdir? Mikado derler. Şüphesiz dahlî vardır. Çünkü o gayet müstakîm, müdebîbir, âklî bir adamdır. Bizzat görüşmedim, fakat böyle cem'iyetlerde bulunum. Mekteplerde imtihan zamanında hazır bulunur. Bir âlî sınıf imtihanında ben de gitmiştim.

Îkmâl-i tahâsîl etmiş bir çocuk yarım saat karşısında söyledi. Milletin kendisini on iki sene terbiye ederek verdiği ma'lûmat bedeli olarak ömrünün âhirine kadar bütün mevcudiyetiyle millete hizmet edeceğini o kadar mufassal, o kadar samimî ve harâretli bir lisan ile beyân etti ki Mikado dayanamadı, kalktı, yanına gitti, cebinden saatini çıkarıp o çocuğa verdi. İşte böyle teşvik ve iltifât gören diğer talebeler yapmaz, nasıl çalışmaz.

Bu böyle. Sonra ulemâ-yrı dîniyyesinde bir şey tecrübe ettim. Onların ulemâsı bizim bildiğimiz gibi değil, onlarda bir tâife var ki hiç diyânetle iştigâl etmez. Ne Allah'ı tanır, ne başkasını. Nazarlarında yalnız mukaddes bir zât varsa o da Mikado'dur. Ama bir tâife var ki onlar bizim mutasavvîfîn gibidir. Onlara "baban" derler. Kendilerine birçok müridân ve ihvân toplamışlar. Bunların vazîfesi bazı yerlerde hiç kadın olmaksızın kâmilen erkeklerden bir mahalle teşkil ederek orada oturlar. Buraya "dasan" derler. Hristiyanların "manastır" dedikleri gibi bir şey. Bunlar ricâl-i rûhânîdir. Bunların vazîfesi bütün ömrülerini orada geçirmek. Buradan nöbet nöbet yirmisi bir tarafa, onu bir tarafa sevk olunurlar, onlar köy köy gezerler. Ahâlîye ahlâk-ı millîyyeye dâir vaaz ve telkinâtta bulunur, zamana göre ne lâzımsa onu söyleller. Bunların bütün vazîfeleri bu. Hem gezerler. Hem para toplarlar. Adamlar yetiştirirler. Daima sevkiyat devam eder. Mesela üç yüz kişi bir tarafa gider, bir ay

dolaşır, onlar gelir, sonra başka üç yüz adam tekrar gider. İlâ-yevminâ hazâ bu minvâl üzere diyânet anlatılmaktır.

Diyânetten anlatacak şeyler: Sirkat harâmdir; zî-rûhu katî harâmdir; müşkirât kat'iyen harâmdir; yalan kat'iyen harâmdir; âlemi aldatmak, kandırmak harâmdir; kesbden çekilmek kat'iyen câiz değil.

Sonra nisâ ile muâşeretin vaktini ta'yîn etmişler. Bu garip şeydir. Japonya'da kadınlar umûmiyetle Teşrînievvâl'de doğururlar. Teşrînievvâl geldi mi doğuracak bütün Japon kadınları doğurmaya başlar, on beş, yirmi gün, nihâyet bir ay zarfında çocukların hep dünyaya gelir. Çünkü kişinin meşguliyet yok, kadınlar istirâhatle çocuklarına bakabilirler; beş altı ay zarfında çocukların epeyce gelişir. İlkbahar gelince yine kocasıyla beraber kadın tarlada çalışır. Bu, hârikulâde bir şeydir. Hiçbir memlekette bu yoktur.

Faaliyet, çalışmak Japonlara mahsus. Erkek, kadın kâfî-fesi çalışır. Mezrûât o kadar çok ki arzullâhtan zer' olunmamış bir karış yer yok. Dağları merdiven merdiven yapmışlar, ekmeşler; denizleri doldurmuşlar, tarlalar vücûda getirmişler; kâbil-i zîrâat olmayan yerleri terbiye ederek zîrâata sâlih bir hale koymuşlar. Toprak o kadar azdır ki 51 milyon ahâlî için müsâid gelmiyor. Her sene beş yüz bin adam artmaktadır. Eğer muhârebe eder de bir milyon adam zâyi' ederse birkaç senede ikmâle muvaffak olurlar.

Bunun için Ruslarla muhârebeye mecbur oluyorlar ki o cezîrede kalsalar geçinemeyecekler. O kadar milyon ahâlîyi o küçük cezîre besleyemez. Bunun için Kore'yi, Mançuri'yi istilâ ettiler. Onlar da kâfi gelmeyecek. Sibiryâ'yi da almak istiyorlar.

Elbet bu gidişle, bu ictihâdla onların her arzularına muvaffak olacakları, pek ziyâde terakkî ve tevessû' edecekleri şüphesizdir. Eğer onlar diyânet-i İslâmiyye ile terakkî ederlerse bu bizim için nûrun-alâ-nûr. O vakit bütün Avrupa titreyecek, ırk-ı asfer rüyâları gözlerinin önüne gelecek. Allah bizim de basîret gözlerimizi açarak burada şu Makâm-ı Celîl-i Hilâfet'i terakkî ettirerek onların öyle müterakkî bir zamanlarında biz de terakkî eder, onlara arkadaş olabilir bir hâle gelebilirsek ecâlib için memleketlerimizde dikiş tutturacak yer bulunmayacak. İki yüz seneden beri çektığımız kahırların acısı çıkaracağız.

Bunun için şimdi geceyi gündüze katarak çalışmalı. Burada ön ayak olmak ulemânın vazîfesidir. Ne kadar şâyâن-ı esef hâldir, İstanbul'da herhangi sokağa gîrsen iki tarafı kahve dolu. Kahveler de baştanbaşa dolu. Bu kadar atâlet bizi nereye sürüklüyor, hiç düşünmez miyiz? Bunlar ne şer'e, ne akla yakışır. Husûsan o iskanbil kağıtları ulemânın ellerine yakışır şey mi? Onun için ulemâ artık vakar ve haysiye-tini bilmeli, onu muhâfazaya çalışmalı, içlerindeki o kâbil adamlara boykotaj yapmalı. Medreselere almamalı, hocalar derslere kabul etmemeli. "Artık bu rezâleti çekemeyeceğiz" demeli.

Avf edersiniz, müslümanların bu günü halinden pek ziyyâde müteessir olduğumdan, kalbim son derecede sizlâdigândan, bunları söylüyorum.

Japonlarda hiçbir vakit muattal adam görülmez. Boş adam hiç yoktur. Şâyet olursa hükûmet mecbur eder, bir iş

bulur. Japonlar o kadar terakkî etmiş ki komşusunun bile boş durmasına râzi olmazlar. Bir iş getirirler, haydi beraber çalışalım, derler.

Biz el ele verirsek inşallah onlar gibi çalışırız. Husûsiyle ulemâmız rehber olursa istikbâlimiz gayet parlaktır...

(Alkıslara müstağrak olarak bu kadarla iktifâyi ricâ ettiler. Bunun üzerine Musâ Kâzım Efendi hazretleri de nutk-âtfiyi irâd buyurdular:)

* * *

Arkadaşımız Abdürreşid Efendi bize söyleyecek söz bırakmadı. Ne lâzimsa söyledi. Ben yine o sözleri hülâsa edeceğim.

Hepimiz biliriz ki bundan 1300 küsür sene evvel zuhûr e-den nûr-i İslâm bütün âlemi tenvîr etmişti. Bu nûr sâyesinde elli, altmış sene zarfında yüz milyona yakın insan dîn-i İslâm'a dâhil olmuş ve insân-ı kâmil sıfatını hâiz bulunmuş idi. Bu da mücerred dîn-i İslâm'ın insanlara ta'lîm ettiği hüsn-i ahlâk sâyesinde idi.

Bilirsiniz ki ahlâkin üssü'l-esâsi: Adâlet, istikâmet, şe-câat, mahlûkât-ı ilâhiyyeye merhamettir. İslâm bu esasları efkâra öyle yerleştirdi ki o zamanlarda behâimden farkı olmayan insanlar nûr-i nübûvvet sâyesinde bu ahlâk-ı âliyye ile tahalluk ederek bütün âleme rehber oldular.

Bundan evvel en ziyade vahşet Arabistan'da hükü-fermâ idi. Orada vahşet o kadar ileri gitmişti ki kız çocuk doğarsa diri diri gömerlerdi. Kızı olması güyâ o adam için bir zillet imiş, bir kusur imiş; nâmûsunu ihlâl edermiş. Çünkü onlar daima birbiriley gazve ederlerdi. O gazveler arası kesilmeksizin devam eder. Sonra biri diğerini mağlup edince evlâtını yağıma eder. Kız olursa istifrâs eder. Artık ne yaparsa yapar. Bu hal pederlere gayet ağır, gayet girân gelir:

– Nasıl olsa bir kabile gelip alacak, ırzını pâymâl edecek. İyisi mi diri diri kendim mezara gömeyim..¹ (خبر الختن القبر) der, bîcâre ma'sûmları mahv ederlerdi. ² (وَإِذَا الْمُؤْمِنَةُ سُبِّلَتْ) (بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ) âyet-i celîlesi bunun hakkında nâzil olmuştur. Demek vahşet son dereceye gelmiştir.

[122] Böyle bir zamanda idi ki Hazret-i Peygamber sal-lâlu-hu aleyhi ve sellem efendimiz mücerred lütf-ı ilâhî olarak insanlara ba's buyurdu. Bütün o kabâili vahşetten kurtardı. Onlara hüsn-i ahlâk ta'lîm etti... Behîmiyetten kurtarak gerçekten insân-ı kâmil etti. Bütün âleme numûne-i im-tisâl oldu.

O vakitten beri medeniyet her yerde teâliye başladı. Bü-tün kâinata ders-i medeniyet veren İslâm'dır. Ondan evvel bütün dünya vahşet içinde idi. O medeniyet, o teâli İslâm'ın ta'lîm ettiği hüsn-i ahlâk sâyesinde idi.

Vâ-esefâ ki bu çok devam etmedi. Hulefâ-yı Râşîdîn zamanıyla beraber ufûl eder hükümdür oldu. Zulüm, istibdad yavaş yavaş parlamaya başladı; gittikçe arttı, bütün mülük-i İslâmiyye zaleme oldu, gaddâr oldu, cebbâr oldu. Din nâ-

mina etmedikleri zulüm, yapmadıkları hakaret kalmadı. Â-leм-i İslâm'ı perişân ettiler. Sonra diğer akvâmî da İslâm'-dan tenfir ettiler.

Onun için adeden çoğaldık ise de mevcudiyetimizi his-settiremedik. Vâkia Hind'de, Çin'de adeden tekessür ettik, adedimiz üç yüz milyona bâliğ oldu. Ama hiçbir yerde mevcudiyetimizi göstermedik. Sebebi, mülük-i İslâmiyye'nin o şâhrâh-ı hakikatten nükûl etmiş olmaları idi.

Ara sıra bazı ulemâ-yı din zuhûr etti, mukâbele eyledi-ler; Ci fayda ki kötüler galip olduğundan galebe çaldılar. O zavallıları mahv ettiler. Mesâileri semeresiz kaldı. Yani İslâm'ı hâl-i aslîsine ircâ' kâbil olamadı.

Onlar, o ulemâ hakikat-i Kur'ân'dan, adâletten, bahs e-diyoırdı. Başka bir şey demiyorlardı. Fakat bu, o mülükün ve avanesinin işlerine gelmiyordu. Bîcâreleri mahv eyledi-ler.

Vâkia bunlar acidır. Fakat hakikattir. Böyle oldu maat-tessûf. Sonra tabîî herkes o münevver zamanları unuttu. Zâlimlerin zulmünden herkes korktu. Kimisi şeyh oldu, Al-lah, Allah... diye tekkelere çekildi, kimisi terk-i dâr u diyâr etti. Ne yapsınlar, başka çâre yok. Birçok merâsim, rüteb, menâsib... Bunlar hep onun için, istibdâdi muhâfaza için ih-dâs olundu. Fakat kendisini bilen mert adamlar buna te-nezzûl etmediler, çekildiler, i'râz ettiler. Birer köşeye çekile-rek Allah'a karşı vazîfelerini ifâ ettiler, dünyadan birer birer gittiler.

Fakat Avrupa o zamanlar vahşette idi, henüz terakkî et-memişti. Her ne kadar âlem-i İslâm zulme, i'tisâfa dûçâr ol-duysa da; ağıyârin âlem-i İslâm'ı istilâ tehlikesi yoktu. Çünkü terakkî etmemişler, arada münâsibet de yoktu. Vesâit-i nakliyye mefkûd, gidip gelme yok. Hükûmât-i İslâmiyye ile Avrupa âlemi ihtilât edemiyor. Avrupa vahşet içinde, nere-de kaldı İslâm memlekelerini istilâ fikrini besleyebsin. O-nun için her yerde müslüman hükümetleri birbiriley uğraş-tığı, yekdiğerini ezdiği halde hâriç tecâvüz edemiyordu.

Lâkin sonra Avrupa gözünü açtı. Usûl-i meşrûtayı vaz' etmeye başladı ki evvelâ İngiltere'de vaz' olundu. Sonra di-ger tarafa da sirâyete başladı. Maatteessûf müslüman hükü-metler bundan bir ders-i ibret almadılar, demediler ki: "Bu güzel bir şey, bizim yapacağımız bir şeydir. Terakkî ede ede bunlar nihâyet dünyaya hâkim olacaklar, memlekelerimizi zabt edecekler. Sonra ne din, ne iman kalacak. Biz de böyle yapalım. Kendi dinleri emr etmediği halde mücerred sâika-i ihtiyâc ile bunu yaptılar. Halbuki Kur'ân, sünnet bunu emr eder. Bunlardan evvel biz bunu yapalım. İcap ederse biz onları istilâ eyleyelim..."

Böyle bir fikir gelmedi. Bazı ricâl-i siyâsiyyemize gelmiş-se de söyleyemezlerdi, efkârını halka neşredemezlerdi. Çünkü söyleyenî öldürüyorlardı. Binâenaleyh te'sîri olmuyordu.

Sonra nihâyet bir hale geldik ki hâl-i meskenetimizi izâh içîn lügat bulunmaz. Geçende Abdürreşid Efendi bu ah-vâlimizi tasvîr sadedinde "erzel-i ibâd" demiş. Bîzim arkâ-daşlardan bazları da buna müteessir olmuşlar. Hatta bunu kûfre kadar çıkışmışlar. Tövbe, istîgfâr et, demisler.

¹ "En hayırlı damat kabirdir."

² Tekvîr, 81/8, 9.

Maksad belli ya: Ahkar-ı ibâd, erzel-i ibâd demek. Doğru. Bu kadar zelîl, bu kadar hakîr başka millet yoktur. Yoksa Reşîd Efendiyî ithâm için mes’eleyi başka şeke koymak, avâmin o saf, o ma’sûm zihinlerini tereddüde düşürmek muvâfîk-ı insâf değildir. Abdürreşîd Efendi nâşir-i dîndir, fedâkârdır. Asırların yetiştirdiği nadir vücûdlardandır.

Müslümanları kurtarmak için hayatını vakf etmiş, müslümanları uyandırmak için canını fedâ eylemiş. Bütün cihân-ı İslâm’ı dolaşmış. Pek çok yerlerde intibâhlar husûlüne muvaffak olmuş. Fî-sebîllâh mücâhede ediyor. Başka maksadı yok. Reşîd Efendi’nin hüsni niyyeti bütün âlem-i İslâmca ma’rûf.

Japonya’dâ, Çin’de, Hindistan’da, Mekke’de, Medine’de bütün ulemâ-yi İslâm kendisine hürmet etti. Hizmetini takdir etti. Muvaqqakiyetine giptalar ettiler. Bu zâtın fedâkârlığını bütün ekâbir-i ümmet teslim etti. Âlem-i İslâm hakkında verdiği ma'lûmatı bütün erbâb-ı basîret nazar-ı imâna alıyor.

Müslümanları bu halden kurtarmak için çâreler tahârisine başlanıldı. Bu zâtın bir garazı yok. Ne para bilir, ne rütbe, ne nişân, dünyanın parasını versen anlamaz. Öyle fedâkâr bir zât bu. “Burada otur, gitme” desen de yine gidecek. Âlem-i İslâm’da gezmediği şehir, gitmediği kasaba kalma-mış. İnsâf etmeli, hakîkati söylemeli. Hiç böyle fedâkâr bir zâtın sû-i niyeti olur mu? Âlem-i İslâm’ın felâketini, mesâibini; ecnebîler elinde esâret ve mahkûmiyetini ta’bîr ederken “erzel-ı ibâd” demiş. İbret almalı, mütenebbih olmalı, hakikaten ahkar-ı ibâd değil miyiz? İşte bizi tezâlî ediyorlar. Hani sözünü yürütür şanlı bir İslâm hükümeti? İşte İran, İşte Hindistan, İşte Cezâîr, İşte Fas... Hepsini eziyorlar, hepsini zulm ve esâret altında inletiliyorlar. Halleri perişân, istikbâlleri muzlim. Feryâd ediyorlar. Gûş-i hamîyyetlerimize vâsil olmaz. Tahâlis-i nefş ile meşgûlüz, cihânı görmeye vaktimiz yok. Hazret-i Fârûk zamanında İslâm’ın şevketi ne idi? Şimdiki hâli nedir? İnsâf ederek düşünmeli. Hayâ hîlye-i îmândandır, hakîkîti i’tirâf etmeli.

(الإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُغَلَّى عَلَيْهِ)¹ ... Evet, bunda, şüphe yok. Lâkin o ulviyet-i ma’nevîyyedir. Ulviyet-i ma’nevîyye ulviyet-i maddîyye ile müteccelli olabilir. Hadd-i zâtında ulviyet var; fakat mazhari, mahall-i zuhûru yok. Onun için bizi bütün âlem tâhkîr ediyor.

Yani maksadı müslümanlar alçaktır, denîdir demek değil. Müslümanlar, sâîrlerden elbet âlidir. Muvahhid ile müşrik müsâvî olur mu? Diyânet-i İslâmîyye, diyânet-i hakkadır.² (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا إِسْلَامٌ). Fakat bu ulviyet bugün yalnız ma’nevîyyâtta kalmıştır. Halbuki maddiyat da olmazsa hiç hükmü yok. Maddiyatsız ma’nevîyatın hükmü kalmaz. Delili:³ (وَأَعْذُّو أَنَّهُمْ مَا اشْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوُّ اللَّهِ) Allah diyor ki: Siz muhârebe için kuvvet hazırlayın, ki onunla Allah ve Resûl’ün nûn düşmanlarını korkutursunuz.

İşte bu, kuvve-i maddiyedir. Olmazsa o ulviyet-i ma’nevîyye tezâhür edebilir mi? Yalnız ulviyet-i ma’nevîyye olup da ulviyet-i maddîyye de olmazsa ne hükmü olur? Memleketleri ecâni卜 istilâ eder, bir batın geçince müslüman kalmaz.

İşte maddiyat da olursa o zaman İslâm’ın ulviyeti tezâhür eder, akvâm-ı İslâm’ın şân u şevketi cihânî tatar. Yoksa diyâneti sû-i tefsîr etmemelidir. Kuvve-i maddiyeye olmazsa insan yerine bile bizi koymazlar. İçimizde ihtimal ki evlîyâ-ullâh da var; fakat hani topları, hani tüfekleri?... Hazret-i Peygamber muhârebeye ne ile giderdi? Cihâd-ı ma’nevî başka, cihâd-ı maddî başka.

Bizi bu hâle getiren hep cehâlettir; zulümler, gadirler, i’tisâflar, hakâretler, esâretler... Başka bir şey değil. Başta bir hükûmet var, Allah’ın gazabı.

– Siz kazanın ben yeyim, avaneme vereyim, diyor, karışmayın. Karışırsanız denize atarım...

Binlerce adam mahv etti. Binlerce hanûmân söndürdü. Nihâyet gayretullah çûş u hurûşa geldi. Bir tâife zuhûr ederek bu istibdadı [123] yâktı, bu devi, bu istibdad devini yere çarptı, mahv etti. İslâmîyet’i hâl-i aslîsine irâ’ etti. Adâlet, müsâvât teessûs etti. Şimdi bütün bütün mevâni’ zâl olmuştur.

Yalnız bir şey var, o da sa’y u gayrettir. Eğer bundan sonra da çalışıp teâlî ederek ulviyet-i İslâmîyye’yi bütün âleme gösteremeyecek dünyevî, uhrevî mes’ûlüz...

– Ne yolda çalışalım?...

Çalışmanın birçok yolları var. Hülâsası maddî ve ma’nevî terakkîdir. Maddî çalışıp ulûm ve sanâyi ilerletmeli. Terakkînin işte tevakkuf ettiği şey budur. Bununla terakkî hâsil olur. Bir milletin ilmi, sanâ’ti olmazsa o millet terakkî etmez.

İşte bu terakkî maddî bir terakkîdir. Fakat tabîî biz bunu yapmayacağız. Çünkü insanlar hep sanatkâr olamaz. Taksim-i a’mâl kâidesi var. Herkes tabiatine, isti’dâdına göre bir iş yapacak. Ticâret var, zîrâat var, daha sâir işler var. Bunlar hep taksim olunacak. Mesela köylüler zîrâatle iştigâl edecek. Fakat onlara emr-i zîrâati öğretecek mektepler var. Oradan çıkanlar onlara ta’lîm eder. Onların vazifesi odur.

Fakat biz ulemâ ne yapacağız? Bizim vazifemiz nedir? Bizim de vazifemiz işte diyâneti muhâfaza, halkın ahlâkını tehzîbe etmek, yani ta’lîm-i ahlâk, ta’lîm-i ahhâk etmek.

Ahlâk olmazsa bir millet terakkî edemez. Etse bile az zamanda mahv olur. Ahlâksız terakkî temelsiz binâya benzer. Ahlâki muhâfaza edecek de ulemâdır, yani biziz. Halkın diyânetini öğretecek, yani ne gibi ahlâk ile mütehallîlik olmak lâzım geleceğini biz öğreteceğiz. İşte biz bunu yapacağız.

Eğer hem ahlâk, hem sanâî’ terakkî ederse o milletin terakkî edeceğî şüphesizdir. Lâkin yalnız ahlâk olur da ilim, sanat, ticâret hiç olmazsa; bu halde de yine terakkî olmaz. Hepimiz sufi olduk, tesbihler aldık, kenara çekildik... Olur mu bu? Kim işleyecek, kim âlât ve edevât, kim top tüfek yapacak? Milleti muhâfaza edecek, ordu, donanma yok. Mesela otuz milyon hoca var. Ne yapabili? Tabîî hiçbir şey yapamaz. Demek yalnız bu cihet kâfi değil. Yalnız ma’nevîyâtla dini muhâfaza kâbil değil. Çünkü maâzallâh düşman-

¹ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâîz, 79.

² Âli İmrân, 3/19.

³ Enfâl, 8/60.

lar gelecekler, istîlâ edecekler. İkinci batında İslâmlar mahv olup gidecektir...

Onun için evvelâ ahlâk olmalı, sonra da kuvve-i maddiyye bulunmalı. İkisi beraber giderse, Japonlar gibi olursa o vakit az zaman içinde Avrupa'yı titretiriz. Japonların terakkî etmesinin sebebi, onlar maddiyat ile ma'nevîyatı nazar-ı i'tibâra almışlar, onun için ilerlemişler; eğer böyle olmazsa terakkî mümkün değildir.

Bugün Avrupa'da bazı yerler var ki yalnız biri var. İngiltere'de ikisi de var: Ahlâk da var, maddiyat da var. Fakat Fransa'da ahlâk bozulmuş. Böyle giderse yarım asır sonra ahlâk nâmına bir şey kalmaz. Belki biz görmeziz. Fakat gençlerimiz görecek. Bu ahlâksızlık yarım asır sonra Fransa'yı bitirecek. Kurtuluş yoktur. Olamaz. Tarih bu hakikati göstermiştir. Herhangi millet ahlâkı bozulmuşsa o millet mahv olmuştur. Mâ-bîhi'l-kuyâm ahlâktır.

İste bu vazîfeyi de biz ulemâ ifâ edeceğiz. Biz numûne-i imtisâl olacağiz. Bu yalnız kavlen olmaz; hem kavlen hem de fiilen ta'lîm edeceğiz. Bizim vazîfemiz budur. Hodbinliği kaldırımlı, mesela hüsni ahlâktan birisi mütevâzi olmaktr, kendini mahv etmek, yani kendisini herkesten aşağı görmektir. Enâiyet da'vâsından vazgeçmeli. Ötekini ta'yîb, be-rikini tâhkîr etmek... Kendisinde varlık hissetmeden ileri gelir. Demek ki kendisinde bir ulviyet, bir büyûklük hissediyor; binâenâleyh başkası bilmiyor... İşte bu, ahlâk-ı seyyînenin birincisidir. Bir kere bundan vazgeçmeli.

Hodbinlikle iş olmaz. Mesela baktın ki bir adam hadd-i zâtında fâsiktir, fâcîdir; o adamı zemm u takbîh etmemeli. Çünkü herkesin izzet-i nefsi var; hiddetlenir; kendisinde üç sû-i ahlâk varsa altı olur. Hatta maâzallâh daha kızarsa küfre kadar varır. Sen şunu yapmazsan, sen namaz kılmazsan... diyecek olursan mesela üç vakti kilarsa o vakit hiç de kilmaz. İnsan böyledir. Bunlar tecrübe edilmiş şeylerdir. Nasîhati öyle yapmalı ki o adam içinden kendi kendisini muâheze etmeli.

İste Peygamber'in mesleği bu idi. Nasîhatleri bu yolda idi. Yoksa tâhkîre kalkışılırsa o daha fena olur.

أُذْعَ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ¹ (بِالْحَكْمَةِ وَالْمُوَظْعَدَةِ وَجَادِلُهُمْ بِالْتَّقْرِيرِ هُنَّ أَخْسَنُ² (وَلَئِنْ كُنْتُ فَطَّلَ غَلِيظَ الْفَلْقِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ...) Ne hâcet! Kur'ân meydandadır. ¹ diyor, ki sen bunları hikmetle, mev'ize-i hasene ile mübâhase-i müstahsene ile doğru yola da'vet ederek gilzet, şiddet gösterme. ² (Eğer senin kalbin galîz olsaydı etrafından dağılır giderlerdi. Yani ulemâ kat'iyen galîz olmamalı. Çünkü ulemâ verese-i enbiyâdır.

İste böyle her sınıf kendi hissesine düşen vazîfeyi ifâ ederse o milletin terakkî edeceği şüphesizdir.

İnşallah bundan sonra böyle yapalım. Çünkü artık bir mâni' kalmamıştır. Bizim için lâzım olan, lâyık olan budur: El birliğiyle çalışmak, dinimizi, mevcudiyetimizi î'lâ etmek... (Alkışlar)

AMERİKA'DA İSLÂM

- 2 -

Devr-i sâbıkta pek çok İslâmlardan bahs edildi. Japonya'da bile dehşetle İslâmiyet ilerliyor denildi. Bunların bugün ne kadar boş sözler olduğu anlaşılıyor. Amerika'da İslâmiyet ilerliyor, türlü türlü isimde İslâm cem'iyetleri teşekkür etti... şâyiaları da etrafa yayılmıştı. İslâmlar, Amerika gibi terakkînin bütün şâ'sâ'alarına mazhar bir memlekette İslâmiyet'in tevessü ve terakkisini alkışlıyorlardı. Bu, alķışlanacak, iftihâr edilecek bir mes'ele idi. Fakat hakikat olmaması da teessüf edilecek bir mes'ele değil midir?

Eski gazeteler "Mohammed Alexander Russell Webb" isminde bir müslümandan bahs etmişlerdi. İhtimal hatırlara gelir. Mohammed Alexander Russell Webb sîmâca müslümana benzer sakin bir adamdır. Fakat Abdülhamid müslümanıdır. Abdülhamid kim bili hangi fikrinin esiri olarak "Amerika'da İslâmiyet" sözünün deverânını istemiş ve o esnâda Mister Alexander Russell Webb tesâdûfi olarak Abdülhamid'e mürââat etmiş; Abdülhamid Russell Webb'e maaş ve para vermiş, vaad etmiş, ortaya bir Amerika İslâmiyet'i sözdür çıkmış... İşte Amerika'daki İslâmiyet şâyası bundan ibârettir. Hakikat-i halde bugün Amerika'da hiçbir tam müslüman Amerikalı yoktur. Yalnız geçen defa da yazdım, İslâmiyet ile Protestanlık arasında bulunan Bahâîlik vardır ki onlar da kendilerine "Ben de Muhammedânım" derler ve İslâmlara hürmet ederler.

"Muslim World" isminde New York'ta bir cem'iyetin vücuda yoktur, bu gibi şâyialar da Abdülhamid devrinin bî-esâs tatlı havâdisleridir. Maamâfih Amerika ahlâkını bilenler ve geçen mektubunda yazdığını husûsatı nazar-ı dikkate alanlar Amerika'da İslâmiyet'in pek kolay kabul edileceğini [124] takdîr ederler. Bu husûsta ulemâ-yı kirâmin nazar-ı dikkatini celb ederim.

Hükümet-i seniyye birkaç ay evvel Amerika sefâretine muktedir bir imam göndermiştir. Hükümet-i meşrûtamızın şu teşebbüsü ne kadar alkışlansa câizdir. İmam Efendi'nin sa'y u gayreti ve umûmî yerlerde nutukları, işâdâti diğer ulemâ-yı İslâmiyye'nin mûmâ-ileyhe muâveneti âyesinde Amerika'da Amerikalılar arasında nûr-i İslâmiyyet parlayabilecektir. Amerikalıların memleketimize binlerce Protestan misyoner gönderdiğine bedel biz onun nisfinin, nisfinin nisfini, bir cüz' i kalılına gönderecek olsak onlarla pek çok muvaffak olacağımız tabîidir. İmam Efendi'nin Amerika'ya gitmesinden dolayı müteessim olanlar da var; bâ-husûs bazı Amerika'da münteşir Arapça Suriyeli Hristiyan gazeteleri hükümet (imama 50 lira) maaş veriyor, Amerika'da İslâm yok, bu paraya yazık diye bağırlıyorlar...

Bu yaygaraların vukûu tabîidir. 100 milyon ahâlîsi olan bir memlekette 10.000 Osmanlı İslâm bulunursa oraya imam göndermek neden icâb etmezmiş. Amerika'daki Osmanlılar arasında mücâhede-i millîyesiyle tanılan Üsküdarlı Enver Bey'den İmam Efendi'ye dâir aldığım mektubu aynen zîre yazıyorum:

"Washington sefâretine ta'yîn edilen İmam Efendi ile görüştüm. Mehmed Ali Efendi isminde bir zât. Suriyeliler'in

¹ Nahl, 16/125.

² Âli İmrân, 3/159. Metinde sehven (وَان كَنْت..) şeklinde yazılmıştır.

mahallesi olan Washington Street'te bir ev tutmuş, oturuyor. Bîçâre devr-i istibdad mazlumlarından imiş, senelerce İstanbul'da hapis yatmış. Mehmed Ali Efendi Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da on beş sene oturmuş olduğunu söylüyor ve o memleketlerin lisanını da az çok biliyor. Hele İngilizce'ye tamamıyla vâkif. Hindistan'daki prenslerden pek çoğunu tanır ve onlardan dostları da varmış, inkilaptan sonra İstanbul'a gelen Hind ve Çin müslümanları Abdülhamid'in huzûruna çıktıktarı zaman tercüman sıfatıyla orada bulunmuş... İmam Efendi müslümanlarca gayet muhteremdir; yalnız Osmanlı müslümanlarının imamı değil, Hindli, Filipinli, Çinli vesâir memleketli Amerika'da mukim İslâm-ı'nın imamıdır. Burada Rumlar'ın, Ermeniler'in kiliseleri, musevilerin havraları olsun da biz müslümanların neden bir camii bulunmasın.

İmam Efendi ve bütün İslâmlar burada bir Câmi-i şerif inşası için çalışacağız, teşebbüs edeceğiz. New York gibi arsa fiyâti gâli olan bir yerde, şân-ı Osmânî ve İslâmî'ye muvâfik bir Câmi-i şerif inşa etmek için çok paraya ihtiyaç vardır. Tabîî hükûmet şimdî para veremez.

Washington'daki sefâretimiz ve İmam Efendi'nin mürâcaatı üzerine Amerika hükûmetinin lâzım gelen arsayı bedava vereceğine şüphe yoktur. Sonra on, on beş bin dolar kadar toplu paramız olsa –ki bunu iâne ile toplamaya çalışacağınız– Amerika'da i'tibâra, borca ev, kilise, ibâdethâne yapan kumpanyalara mürâqaat edilir, istenilen tarz ve planla yaptırılarak, mütebâki borç her sene ta'yîn edilen miktar üzere kumpanyaya te'diye edilir. Her halde Amerika'daki câmi-i şerif için bütün İslâmlar çalışacaktır... İmam Efendi Providence, Worcester şehirlerine gitti oradaki İslâmlarla görüşecek, sonra müslüman bulunan diğer şehirleri gezecektir..."

Enver Bey'in verdiği şu ma'lûmat bizim için mühimdir. Amerika'da Çinliler'e, Afrikalılar'a kadar herkesin, her milletin ma'bedi var da İslâmların bulunmaması teessüf edilecek bir hâl değil mi? Müttehid-i Amerika'nın Providence, Worcester kasabalarında en çok İslâm vardır. New York'ta ise müterâfiktir. Herhalde inşa edilecek câmi-i şerîf New York'ta bulunması iktizâ eder. Çünkü New York hem şîmâlî Amerika'nın en büyük şehri ve hem İslâmların en çok uğrazi olan mühim bir iskeledir.

İmam Efendi'ye ve câmi-i şerîfe ait sözlerimi ikmâl etmeden şunu da arz edeyim ki: İmam Efendi ve New York İslâmları şimdilik New York'ta muvakkat bir cami yapmak istiyorlar; büyük bir oda kiralanacak ve derûnu cami gibi tefrîs olunacak... Müslümanlar Cuma ve tatil günleri oraya toplanarak ibâdet edeceklerdir. Amerika gazeteleri büyük yazılarla Türkiye Amerika'ya misyoner gönderiyor, diye yazıyorlar. Hatta bazı Amerika gazeteleri İmam Efendi'nin resimlerini gazetelerine geçirmiştir. "Türkiye Amerika'ya misyoner gönderiyor" kelimelerine istihkak kesb etmek için inşallah ilerde pek çok ulemâmız işâd maksadıyla bu tuhaf memleketi ziyâret ederler.

Amerika'daki Osmanlıların, İslâmların ekserîsi ameledir. Fakat zannedilmesin ki Amerika amelesi bizdeki kadar hordur; hayır, amele sınıfı Amerika'da hâiz-i i'tibâr ve haysiyettir. Amerika'da amele gündeliği mevkiine göre tebeddül eder; New York, Rhode Island, Massachusetts, daha diğer şark tarafındaki hükümetler ahâlisine nisbetle az yevmiye alırlar. Çünkü bu cihete Avrupa'dan gelmekte olan muhâcirler çoğalmıştır. Garba nisbetle şarttaki nüfûs üç mislidir. Amele şartta çok olduğundan yevmiyeler tabîî arz ve talep kâidesine tevfiikan mütenâkistir. Garpta teşekkül etmiş bazı kumpanyalar, New York'tan vesâir cihâttan kâffe-i mesârifî kendilerine ait olmak üzere fazla yevmiyelerle amele ararlar, garba yollarlar.

Sanat sahibi olan makinist, elektrikçi, mühendis gibi amelelerin yevmiyeleri şartta 3 dolardan 4, 5, 6 dolara kadarıdır. Sanat sahibi olmayıp da orta iş yapan ameleler yevmiye bir dolar, bir dolar 30 cent ve bir buçuk dolar ve iki dolar almaktadırlar. Bundan on sene evvel bu yevmiyeler pek yüksek idi; çünkü o vakit arz ve talep kâidesi böyle icâb ettiriyordu.

Müslüman ameleleri Providence'de demir, basma, lastik fabrikalarında, [125] Peabody'de tabakhânelerde, Lovell'de demir fabrikalarında, Worcester'de tel, demir, tahta fabrikalarında, yollarda, tünelerde çalışırlar. İçlerinde ustabaşı olanlar bile vardır. Müslüman ameleler efendilerine sâdik olduğundan fabrikatörler kendilerini severler. Bir fabrikada senelerce çalışan ve akrabâ ve teallukâtını orada çalışıran Müslüman ameleler vardır. Amerika'ya gelen İslâmlar hiç satılığa heves etmezler. Heves edenler mahduttur. Halbuki saticılıkla epey para kazanılır.

Harpulu amele pek çoktur. Fakat bunlar birbirine kıskanırlar, arkadaşının, hemşehrîsinin kendisinden çok kazandığını istemez. Lisan öğrenmezler. Halbuki Trabzonlu, Erzurumlu, Kiğılı, Makedonyalı, Adalı, Suriyeli müslümanlar böyle degildirler. İyi geçirirler, yekdiğerine İslâmîyet'in emr ettiği gibi muâvenet ederler. Müslüman ameleleri, Amerika amele ittihâdları cem'iyetlerine hiç dâhil olmazlar. Grevlere iştirâk etmezler. Amele grevlerinde büyük mudârebeler olur. Fabrikayı muhâsaralar ederler, hâriçten başka amelenin girmesini men' ederler. Amele ile polisler beyninde kavgalar olur, vurulan ve ölen de bulunur. İslâm ameleleri böyle gürlütlere pek girişmezler.

Chicago'da vesâir taraflarda Bosnalı İslâmlar da vardır. Bunlar da gayet mukdimâne ve nâmûskârâne çalışırlar. Hangi İslâma, olursa olsun muâvenet ederler. Devr-i sâbıkta İstanbullu birkaç zâta iyi muâvenet etmişlerdi. Hele bir tanesini aylarca yanlarında misafir etmişlerdi.

Osmâni ameli nâmî altında toplanan diğer, Ermeniler, Rumlar, Musevîler de müteaddid fabrikalarda çalışırlar. Ermeni vatandaşlar arasında ufaktan ticârete başlayarak kâzananları, dükkan, ticârehâne sahibi olanları çoktur. Çünkü bunlar pek eskiden gelmişler, çalışırlar. Ermeni dükkan ve mağazalarında hiç İslâm amele ve satıcı istihdâm etmezler. Rumlar da kezâ fabrikalarda çalışırlar. Sokak, sokak gezerek

el arabalıyla yemiş satan Osmanlı Rumlardan büyük dükkan açanlar da vardır. Bunlar ekseriyâ şekerci, dondurmacı dükkânları açarlar.

Musevî vatandaşlarımız ise geçici saticılıkla te'mîn-i maîşet ederler, bunlardan kazananlar çoktur. Amerika'daki Osmanlılar içerisinde en ciddî çalışan Suriyeli vatandaşlarımızdır. Washington Sokağı kâmil Suriyelidir. Bunlar da yekdiğerine muâvenet ederler, cem'iyetleri vardır. Başlıca iştigalleri saticılıktır.

Amerika'daki Osmanlı ameleler yekdiğeriyle bazı husûsta kardeş gibi geçinirler, bazı husûsta milliyeti ortaya sürerler; İslâm amelelere karşı fazla bürûdet gösteremezler...

Birçok Ermeni, Rum amelesi Amerika'da senelerce ikâmet ettiği halde İngilizce öğrenmedikleri gibi İslâm işçilerde de İngilizce öğrenmeyeceklerdir. Bu pek büyük bir kusurdur. Öğrenilen bir lisan insana her zaman fayda te'mîn edeceğinden sarf-ı nazar İngilizce iyi bilen ameleler daha iyi iş bulabilirler, daha çok maaş alabilirler. Amerika gibi fennin terakkiyâti sâyesinde medeniyetin evci-i bâlâsına çikmış bir memlekette ikâmet ettikleri halde bazı hemşehrîlerimizin "Lisan benim işime yaramaz" demesi teessüf edilecek hallerdir.

Tütün fabrikalarında çalışan tütünçülük yapan İslâm hemşehrîlerimizden hemen hepsi İngilizce bilirler. Maamâfih umûmiyetle lisan öğrenmeyenler demek câiz olamaz. Otomobil şöförlüğü, saticılık yapan İslâmlar da vardır.

Keder edilecek bir şey var ise İslâmlar birbirlerinden gayet uzak yaşıyorlar; ittihadları, cem'iyetleri, teâvün şirketleri gayet azdır. Ümîd ederim ki New York'taki münevver İslâmlar ve İmam Efendi sâyesinde bir umûmî İslâm Teâvün Cem'iyeti teşekkül edebilecektir.

Erbâb-ı fîkr u ictihâdimizin bu yeni dünya ve yeni dünyadaki İslâmlar ile uğraşmalarını görmek, pek büyük bahtiyârılıktır. Bizim verdiğimiz ve vereceğimiz ufak ma'lûmat ile dîndaşlarımıza, ukalâmîza ta'kîb edilebilecek bir fikir, bir izibrâz edebilir isek kalben müsterîh yaşıraz.

Alasonya, 1 Nisan 1326

Edhem Nejad

BULGARİSTAN MÜFTÜLKÜLERİ

Müftî denince zihne kelimenin tazammun ettiği "fetvâ verici" ma'nâsı tebâdûr ediyor ve esâsen İslâmlar bu kelimeli kendi ma'nâsında kullandıkları için Bulgaristan müftîleri de aynı vazife ile muvazzaf oldukları anlaşılması.

Fîlvâki bundan yirmi sene mukaddem buralarda da bîlâd-ı Osmâniyye'de olduğu gibi müftî başka nâib başka idî sonra hükûmet müftî unvâni tahtında yalnız müftîleri bırakmıştır.

Bulgaristan müftîleri; hükûmet-i mahalliyyenin kendilerine nikâh, talâk, vasiyet, verâset, vesâyetten ibâret olan beş madde üzerine verdiği hakk-ı salâhiyyet dâiresinde icrâ-yı hükm ü kâzâ eden hâkim ve kadılardır. Fetvâ vermek umûr-ı evkâfa nezâret etmek de vazifeleri dâhilindedir. Bunu

izâh etmekten maksadım bizim müftîlerimiz yalnız fetvâ vermekle me'mûr ve mükellef degillerdir hûkûmetçe mevkî'-i icrâya konur i'lâm verebilirler. Ma'lûmdur ki yalnız fetvâ vermekle; usûl ve şerâiti dâhilinde icrâ-yı muhâkemeden sonra i'lâm vermek bir değildir. Bunun için hûkûmet-i se-niyye hâkimlere ayrıca bir nüvvâb mektebi te'sîs etmiş ve onlara bazı fenler öğretip müftîlerden fazla ma'lûmat edindirmekle mükellef kılmıştır. Demek ki müftîlerimizin zü'l-ce-nâheyn olması lazımlı geliyor. Fazla olarak Bulgaristan müftîlerinde bir de reis-i rûhânîlik "Reisü'l-İslâm" sıfatı vardır ki bu, şahsın ehemmiyetine, müftînin dirâyet ve kiyâsetine göre menâfi'-i İslâm nokta-i nazârândan hâiz-i ehemmiyyettir. Mesela zeki ve fatîn bir müftî [126] bulunduğu memleket ahâlisine karşı icrâ edilen bazı nâ-beçâ hareketlerden dolayı reis-i rûhânî sıfatıyla teşebbüsâtta bulunur ve teşebbüsâtı da hüsün-i sûretle kabul ve semeredâr olur. İşbu ta'dâd eylediğim vazîfe her ne kadar beş madde üzerine hükm ve kâza, evkâfa nezâret bir de reis-i rûhânîlik sıfatıyla teşebbüs olunacak işlerden ibâret olmakla mahdûd, muhîti küçük gibi görünürse de hadd-i zâtında pek yüksek bir mevkii olduğu şüpheden âzâdedir.

Fakat heyhât ki şimdîye kadar ne bir istedigimiz gibi sıfat-ı lazımcı' câmi' müftî bulabiliyor ve ne de bulsa bile intihâb ve ta'yînine muvaffak olabiliyorduk.

Birincisi: Şimdîye kadar müftîlerimizin maaşları bir jandarma maaşı kadar sancak müftîlerinin yüz frank en kabâdayısı yüz yirmi beş frank idi kazâ müftîlerinin ise çoğu altmış frank raddesinde idi.

İkincisi: Şimdîye kadar müftîlerimizin azl ü ta'yînleri meşrûtiyete siğmaz bir tarzda olduğundan ileri gelmekte idi.

Cidden Bulgar komşularımız bizi bu noktada pek ezmişlerdir. Otuz seneden beri İslâmların şâyân-ı tebâcîl ü ta'zîm olan işbu mevâki'-i âliyyesini ne gibi eşhâs işgal etmiş olduğunu bilseniz hayret etmez! Ağlarsınız.

Bizim müftîlerimiz bu güne kadar Bulgaristan Mezâhib Nezâreti tarafından nasb olunur ve yine o mevkî'den azl edilir id. Diyebiliriz ki, bu, her yerde böyledir. Evet! Büyüledir. Fakat bir Bulgar nâziri bir müftînin müftîlige olan ehlîyet ve iktidârını nereden bilir? Bilse bile o memleket ahâlisinin göstereceği bir zâtın ehlî olduğunu anlar da ona göre nasb u ta'yîn eder sonra da kânûn dâiresinde şikâyâtta bulunurlar da eğer şikâyetleri azlini mûcîb ise azl eder. Buna kimse bir şey diyemez. Bulgaristan'da bir defa üç beş büyük kasaba müftîlerinden başka intihâb olunur müftî yok idi. O üç beş büyük kasabada dahi bazen intihâb olunur bazen de üç sene, beş sene müftî intihâbsız müftîlik yapar dururdu. Müftîleri ta'yîn ettirmek sîrf mensup olduğu memleket meb'ûslarına terk edilmiş id. Bir kabine değişim meb'ûs intihâbı verildi miydi? Meb'ûs namzetterinin İslâmlar üzerinde ilk yapacakları iş müftîyi azl ettirip her kim olursa olsun kendi partisinden birini müftî ta'yîn ettirmek ve o sûretle partizanlığını icrâ etmek olurdu. Eğer meb'ûs müftînin azlini kendi intihâbinin sonuna bırakır da müftî kendisine yardım etmezse yine azl ettirirdi. Demek ki şimdîye kadar Bulgaristan'da müftîler müftî değil birer partizan aleti imişler. Buna hiç

şüphe olunmasın çünkü Bulgaristan'da mevcûd olan otuz dört otuz beş müftiden beş tanesi istisnâ edilirse otuz tanesi köy imamlarıyla köy hocalarından ibâret çıkar ki bunlar; ne o beş madde üzerine icrâ-yi hükm edebilirler ne de umûr-ı evkâfa akıl erdirebilirler reis-i İslâm gibi hukük-î İslâm'ı aramak ise bunlardan esâsen pek uzaktır. Bunun için Bulgaristan'ın pek çok yerlerinde i'lâmât-ı şer'iyye sîrf Bulgarca olarak verilmekte idi. Bunu iyi bilmelidir ki müftîlerimizin şu süretle nasb u ta'yînlerinde bir kasd-ı siyâsî gözetilmekte idi. O maksad-ı siyâsînin de ne olduğu azıcık tefekkürle zannederim ki bulunur. Bir milletin başına câhil bir reis getirmek o milleti cehâlet içinde yuvarlandırmayan en birinci planıdır. Biz müftîlerimize ta'dâd eyleğimiz maddelerden ziyâde imtiyâz istemiyoruz. Nitekim 6 Nisan sene 1324 tarihinde iki hükümet hâriciye nâzirları yani Rıfat Paşa ile Lapçef beylerinde imzâ edilen protokolde bir fazlalık görünmüyör. Çünkü bir millet-i hâkime mahkûm milletlere bundan ziyâde imtiyâz verecek olursa millet-i hâkime ile millet-i mahkûme fark edilemez. Biz bunu her yerde böyle görmek istemiz. Yalnız bizim arzumuz şimdiden sonra olsun bizi intihâbımızda serbest bırakmaktır.

Gelelim protokol mûcebinice nasb u ta'yîn olunacak müftîlere: Protokolde Bulgaristan Hükümeti kendi menâfiini läyiğiyle gözetip, kabul ettirmeye de muvaffak olmuştur. Bir kere müftîler Bulgar tebeasından olmak lüzumu protokole derc edilmiş. Bu; o kadar gayr-ı ma'kûl görülmez. Fakat müftîlerin azl u nasbları Mezâhib Dâiresi'nde teşekkül edecek bir komisyon vâsistasiyla yine ministere bırakılıyor. Biz bu azl u nasbı ancak Sofya müftîsinin taht-ı riyâsetinde olacak bir komisyonun delâletiyle olmasını bekliyoruz. Sofya müftîsi Mezâhib Nezâreti'nde in'ikad edecek komisyonda bir a'zâ gibi görünüyor. Çünkü protokolde deniyor ki:

Üçüncü Madde

"Müftîlerlerle vekillerinin azlı me'mûrîn-i hukûmet hak-kindaki kânûna tevfikan vukû' bulacaktır. Baş müftî veya tevkîl ve terhîs edeceğî me'mûr bir müftînin ve bir müftî vekîlinin azlı hakkında Tedkîk-i Ahvâl-i Me'mûrîn Komisyonu'nca karar verileceği zaman komisyon-ı mezkûrda bulunmaya da'vet edilecektir. Maahâzâ baş müftînin meclis-i mezkûrda re'yi sîrf bir mâhiyyet-i dîniyyeyi hâiz olan şikâ-yâtın takdirince esas teşkil edecektir."

Biz protokolu tenkid edecek değiliz. Şu kadar ki bunu evliyâ-i umûrumuz eksâr-ı halk mes'elesinin hallinde mukâ-bele-i bil-misle numûme olarak göstermeyi unutmasınlar.

Bizim şimdî en ziyâde korktuğumuz cihet; baş müftî olacak zâtîn evvelki müftîlerimizden birisinin olmasıdır.

Çünkü bunların içinde baş müftiliğe ehil bir kimse işte-miyoruz. Eğer böyle olursa eski hamam eski tastan başka bir şey olmayacak demektir. Biz değil yalnız Sofya müftîsinin diğer sancak müftîlerinin bile icâzettâmesini olmakla beraber bir mektepten diploma almış ellere tevdî olunmasını istiyoruz. Bilhassa Sofya'da olacak baş müftîyi bütün Bulgaristan ahâlisi milel-i sâire reis-i rûhânîleri gibi şerîate, hukuka, umûr-ı idâreye, lisana vâkif olduğunu görmeği mü-

tehâlikâne [127] beklemektedirler. Baş müftînin şimdî ma-aşı da evvelki gibi üç yüz frank değil, Bulgar Hükümeti dört yüz frank Türkiye Hükümeti de üç bin guruş vereceklerini teahhûd ediyorlar ki cem'an elli elli beş napolyon bir para ediyor. Bu cidden bir baş müftîye lâyik bir paradır. Şimdi acaba bu paraya lâyik bir müftî nasıl bulacağz? Burada yalnız paranın çok ve azlığı nazar-ı tâbâra alınmamalıdır ben eminim ki Sofya müftiliğine ehil olan zât-ı muhteremin başlıca emel ve düşüncesi mâhiye elli napolyondan ziyâde milletine hizmet olacaktır. Onun için an-aslı Bulgaristan'da tevellüd etmiş de bilâhare berây-ı tahsîl İstanbul'a gidip ya hukük ya nüvvâb veyahud dârûlfünûnu bitirmiş kimseler İstanbul'da eksik değildir. İşte işbu zevât-ı muhtereme hemen kendilerini bildirip nâmzâtlıklarını vermelidirler. Çünkü Bulgarisan'ın her tarafında mâh-ı hâlin yirmi beşinde müntehib-i sânilâr ayrılacak fî 9 Nisan sene 1326 tarihinde on dört müftî intihâb edilecektir. Bu hususa dâir Bulgaristan Mezâhib Nâziri'nin emîrnâmesi her tarafa vârid olmuştur.

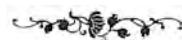
Sofya müftîsi olacak zât, protokol mûcebinice bidâyeten sancak müftîsi olarak intihâb edilecek. Bilâhare sancak ve kazâ müftîleri (müftî vekilleri) aralarından intihâb olunacak olduğundan tâlip olanların ilk önce bir sancağa nâmzedliklerini vermeleri muktezîdir.

Bulgaristan Hükümeti'nin 1910 Senesi Bidâyetinde Müftîler Hakkında İcrâ Eylediği Tensîkat Ber-Vech-i Âtîdir:

Senevi Frank				Aded
8280	Sofya	Baş	Müftiliği'ne	1
	cânibinden		Hükümet-i	
4800	Sofya	Baş	Müftiliği'ne	
	cânibinden		Bulgar Hükümeti'nden	
13,080	Cem'an	senevi (654)	Napolyon	
			ediyor	
Birinci Sınıf Müftilik				
5520	Filibi	Müftiliğine	Hükümet-i	1
2100	Müftiliğine	Bulgar	Hükümeti'nden	
Birinci Sınıf Müftilik				
2100	Varna,	Rusçuk,	Şumnu	3
İkinci Sınıf Müftilik				
1380	Silistre,	Hezargrad,	Plevne,	10
	Hezargrad,	Plevne,	Hasköy,	
	Tuna,	Hezargrad,	Vidin,	
	Bergos,	Plevne,	İslimye,	
	Vraçë,	Hezargrad,	Eski Zagra	
Birinci Sınıf Müftî vekâletleri				
1200	Dobriç,	Yeni Pazar,	Eski Cuma,	8
	Tatar	Pravadi,	Pravadi,	
	Pazarcık,	Osman Pazarı,	Tutrakan,	
	Karlovâ,	Karlovâ,	Balçık	
İkinci Sınıf Müftî vekâletleri				
1080	Preslav,	Ziştovî,	Kızanlık,	12
	Niğbolu,	Niğbolu,	Niğbolu,	
	Aydos,	Aydos,	Aydos,	
	Balpınar,	Balpınar,	Balpınar,	
	Lofça,	Karlovâ,	Karlovâ,	
	Selvi,	Kurtçinar,	Kurtçinar,	
	Kurtçinar,	Rahova,	Rahova,	
	Piştare			

Filibi Câmi-i Kebîr Hatîbi
Hâfız Hasan Sânî

ŞUÛN-Î ISLÂMÎYYE:

Hindistan:

Sevâhilin bir kısmında silah ticâreti men' edilmiştir. Ce-râim-i siyâsiyye maznûnlarından bazılarının muhâkemesinde vekîl-i müdâfi' kabul olunmamıştır.

Tibet ekâbir-i ricâli mütenekkiren Kalküta'ya geliyorlar Dalai Lama'nın dahi erkân-ı hükûmetiyle muvâsaletine intizâr olunmaktadır.

Afganistan:

Emîr hazretlerinin vukû' bulan da'veti üzerine Afganistan'a azîmetle bir müddet orada maden kömürleri hakkında tedkîkât-ı fenniyyede bulunmuş olan İngiliz ulemâsından bir zât müşâhedât ve tedkîkâtına dâir İngiliz gazetelerine ber-vech-i âfî ma'lûmat veriyor:

Emîr hazretleri âhîren Hindistan'da icrâ buyurdukları se'yâhatten pek ziyyâde istifâde ederek makâsid-ı terakkî-perverânelerine hâdim olacak netâyic elde etmişlerdir.

Müşârun-ileyhin avdetini müteâkib sokaklarla kasabât arasındaki yollara son derecede ehemmiyet verilmeye başlanmıştır. Bu gün bütün Afganistan'da bu kabîl umûr-ı nâfiâ ile on bini mütecâviz zevât uğraşmaktadır. Ekseriyâ yollarda oturarak mûrûr u ubûru tas'îb eden ahâlî tevsî-i turuku müeddî olacak bütün bu mesâînin fevâidini derk u teferrûs ederek memnun görünüyor. Ez-cümle hükûmet bilâ-lüzûm yollarda durmak ve oturmak gibi hâlâti ahîren i'lânât-ı resmiyye ile men' eylemiştir.

Müşârun-ileyh Emîr hazretleri müşâvereye pek rağbet etmezlerse de matbûat-ı hâriçiyeyi tedkîkten bir an hâlî kalmıyorlar. Memleketinin göstermekte olduğu âsâr-ı salâh Emîr hazretleri için mûcîb-i mübâhâtî olmaktadır. Geçenlerde mensûcât için te'sîs olunan fabrikanın resm-i küşâdında müşârun-ileyh bizzat hazır bulunarak irâd buyurdukları nutukta ahd-i karîbde Afganistan'nın bütün ihtiyacâtını te'mîne medâr olacak müessesât-ı kâfiyyenin vûcûda getirilmesi hakkındaki niyât-ı mahsûsalarını yâd u tezkâr eylemiştir. Yün mensûcâtı garblaların mûcîb-i hayreti olacak dercede âsâr-ı tekemmûl gösteriyor.

Müşârun-ileyh Emîr hazretleri umûr-ı askeriyyeye hâssaten ihtimâm buyuruyorlar. Az bir zaman zarfında Afgan asâkirinin ahvâli her sûretle tensîk ve İslâh edilmişdir. Esliha ve elbiselerinin intizâmında yeknesaklığında büyük bir eser-i terakkî ve teceddüd görülüyor. Hemen her gün Emîr Hazretlerinin huzûrunda on bin kişiden mürekkeb asâkir-i mutazamaya resm-i geçid icrâ ettirilmektedir. Nevâkîs-ı askeriyye büyük bir diikat ve ehemmiyetle tedkîk olunarak müsâraaten izâlesi esbâbâna tevessûl ediliyor. Afganistan [128] Mekteb-i Harbiyyesi'nde memleketin eâzîm ve ricalinden birçoğunun evladı tahsilde bulunuyor. Şehâdetnâmelerini aldıktan sonra Japon Mekâtîb-i Harbiyyesi'nde ikmâl-i tahsil etmeleri husûsu tekarrûr etmiştir.

Makarr-ı hükûmet olan Kâbil şehri elektrik ile tenvîr edilmektedir. Telefon da te'sîs olunmuştur. Otomobil de görülmektedir. Vâkia bu gibi te'sîsâtı şimdilik ecnebî me'mûrlar idare etmekte ise de yakında millî idârelere geçmesi me'mûldür.

Bütün bu âsâr-ı terakkî Emîr hazretlerinin sözden ziyâde işe ehemmiyet vermekte oldukları ibâbat eder. Memâlik-i sâire-i İslâmiyye'den yapılacak edilecek diye havâdisler duyluyor, parlak parlak nutuklar söyleniyor; tarîk-i terakkî ve

teceddüdde ilerlemekte oldukları makâm-ı tefâhürde dermeyân ediliyor. Sonra bunlar hep sözde kalarak âsâr-ı fi'liyye gösterilemiyor. Halbuki burada boş havâdis duyulmadığı gibi abes sözlerle de vakit geçirilmez. Ortalık velveleye verilmeksiz, sessiz, sadâsız, âsâr-ı terakkî ve temeddün müsâraaten vûcûda getirilir. Şimdiye kadar füyûzât-ı medeniyeden Afganlılar ne gibi şeyler istifâde etmişlerdir? diye bir suâl hatırlı gelip de istiknâh edilince Afganlılar'ın hayli zaman evvel noksânlarını telâfi etmiş oldukları görülür. Hûlâsâ söz az; iş çok nazariyesi Afganlılarca şâşmaz bir düstürdür. Binâenaleyh yakında gürültüsüzce meşrûtiyet-i idârenin dahi teessûs ettiğini ansızın işitecek olursak müteaccib olmamalıyız....

Âlim-i mezkûr; terakkî husûsunda âlem-i İslâm'dan gayr-ı muntazar olan bu terakkî ve intibâhîn garblarını tedhîs edecek raddede bulunduğu mülâhazasına terdîfen "Müşârun-ileyh Emîr hazretleri memlekette yalnız maârifi ta'mîm ile değil aynı zamanda sanâyiin de terakkisiyle uğraşıyor ve bütün bu mesâî ve mücâhedâtında ecânin siyâsî ve iktisâdî ticârî, zirâî her türlü tahakkümünden kurtulmak ümniyesine doğru bilâ-ârâm koşuyor" sözleriyle mütâlaâtına niâyât veriyor.

MATBÛAT-I İslâmiyye

Serbestî-i Edyân Husûsunda Avrupâlılar ve İslâmlar

Edirne'de müntesîr Âfitâb gazetesi Tan'da münâderic İspanya'da Protestanlığa dâir olan mektuptan bahis ile diyor ki:

"Mektubu aynen tercüme ve neşretmeyeceğiz yalnız hûlâsa-i meâlini kâriîn-i kirâmımızın enzâr-ı dikkatlerine vaz' ile iktifâ edeceğiz. Parisli refikimizin muhâbiri mektubuna şu sözlerle başlıyor:

"Madrid'de bulunan yerli Protestanlar Barbieri Tiyatrosu'nda içtima ederek İspanya'da serbestî-i edyân lehinde konferans verdiler nutuklarını irâd ettiler. Netîce-i mukarrearât: 1869'da i'lân olunan Kânun-ı Esâsî mûcebince bil-cümle edyânının serbestî-i âyînlerini, mekâtîb-i umûmiyyenin –hangi cemaate mensûb olursa olsun– bîtaraflığını, izdivâcta tahvil-i dîn mecburiyetinin ilgâsını, askerin, kışlalarda, merzânın hastahânelerde hürriyyet-i vicdânlarına taarruz edilmemesini talepten ibârettir."

Muhâbirin şu sözlerinden anlaşılıyor ki, İspanya'da hürriyet-i vicdân, serbestî-i edyân yok, mekteplerde, kışlalarda, hastahânelerde tedrisât-ı dîniyye, telkinât-ı mezhebiyye Katolik âyîni üzere oluyor. Kiliselerde icrâ kilinan izdivâc meârâsimi de Katolik mezhebi üzerine vukû' bulmakta. Ma'lûmdur ki İspanyâlılar; papalık makamının en sâdîk, en fedâkâr evlâtlardır. Edvâr-ı salâbiyyede bunların Roma Kilisesine ibrâz ettikleri hidemâtın ne kadar harâretli bir sevdâ-yı diyânetle olduğuna oradaki İslâmlara karşı gösterdikleri şiddet-i

vahşiyâne –ki engizyon mezâlimi nâmiyla meşhurdur– deildir. Târih-i insâniyyet; o tüyleri ürperten, ruhları titreten, zerre kadar rikkat ve merhamete mâlik kalblere kan kusuran vahşetlerin fâillerini –dünya durdukça– lânetle yâd e-decektir.

Katoliklik vaktiyle İspanya'da ne müdhiş telkinât ile ne vahşet-âmûz tebliğat ile te'sîs olunmuş ki aradan yüzlerce sene geçmiş, mihr-i medeniyet(?) bütün âfâk-ı garbı yaldızlarina müstağrak etmiş iken el-ân orada taassub volkanları sönmemiş! Mezheb husûsunda hâlâ o eski şiddetlerin muhâfazasına çalışılmakta, Hristiyanlık'tan başka bir şey olmayan Protestanlık kalbler içinde titremekte vicdânların gizli safahâti arasında uyumakta!

Şarkta serbestî-i edyân yok demeğe cûr'et edenler, mekteplerimiz, kiliselerimiz Türklerin, müslümanların dûçâr-ı tâarruzu oluyor diye iftirâ icad edenler İspanya'daki Protestanların acaba şu feryâdlarına ne derler? Ne garip hâlet-i rûhiyye! Bunlara karşı sükût neden? Bizim aleyhimize iftirâ

icadı ne için; işte biz müslüman olduğumuz halde, insaniyet, medeniyet şerefine, hürriyet-i vicdân, serbestî-i edyân nâmina İspanya Protestanlarının feryâdlarına beyân-ı teessür eder. Ve sevgili vatanımızda edyânın –şimdi değil!– yüzlerce seneden yani edvâr-ı şükûh-ı cihângîrâinemizden beri hâiz olduğu serbestî-i mutlakı göstererek hâmî-i insâniyyet ve diyânet olan dîn-i celîl-i İslâmımızla iftihârlar eyleriz”

RED

Rüfekâmızdan birinin muhâbere-i aleniyye kısmında geçen nûshamızdaki konferansın mültezimâne muharrifâne bir sûrette derc edildiğine dair olan fikradan tahrîf isnâdi müdâdeîsine redd olunur.

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Civârnâda
İdâre-i Mahsûsa

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfik âsâr-i ciddiye
ma'l-nemnûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtta ve Siyâsiyâtta ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

28 Nisan 1910

18 Rebîulâhir 328

Perşembe 15 Nisan 326

Dördüncü Cild - Aded: 86

ARZ-I TEBRÎK

Hilâfet-penâh-ı meşrutiyet-perver efendimizin sabâhu'l-hayr-ı saâdet-i ümmet olan rûz-ı cülûs-ı hümâyûnları sene-i devriyesinden dolayı Sîrâtimüstakîm en samimî ve hâlisâne tebrikâtını arz eder ve melek-haslet padişâhimizden deymûmî-i ömr ü âfiyet-i şâhâneleri hakkında bütün âlem-i İslâm'dan i'lâ-yi bârgâh-ı Rabb-i Mûteâl kılınmakta olan da'avâta iştirâk ile kesb-i mübâhât eyler.

TÂRÎH-Î İslâmîYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 14 -

Yine birinci mebhasta şu fıkralar okunur:

"Arabistan-ı vustâda merkez-i âyîn "Mekke" idi. Bu şehir beşinci asr-ı milâdî içinde en geniş yeri yedi yüz kademe geçmeyen . . . . . gayet dar ve 400, 500 kademe irtifâsında çiplak dağlarla muhâtkumlu bir vâdide Kureyşîler tarafından binâ olunmuştu. Şehrin medâr-ı iftihâri olan "Ka'be" mabedi her ne kadar defaatele tecdid(!) yahud yeniden inşa edilmiş ise de şehirden daha ziyâde kadim idi. Ka'be kireçzî olarak yekdiğeri üzerine mevzû kaba taşlardan müteşekkil dört duvar idi. Duvarlar adam boyunda idi ve teşkil ettiği hârim iki yüz kadem gelirdi."

İleride tarihe coğrafyaya ait daha hayli hatîât enzâr-ı kâriîne nûmâyân olacaksa da biz buradaki hataları nûmûne olarak göstermekle iktifâyi münâsîb görmekteyiz, maksad-ı aslî olan müdâfaamıza tealluk-ı tâmmî olmayan hatâyâ-yı maddîyyeyi kâle almayacağız, bu takım hatalardan iğmâz ile kâriînin temyîzine terk edeceğiz.

Evvelâ onun dediği gibi Mekke şehri beşinci asr-ı milâdîde Kureyşîler tarafından yeniden binâ edilmiş değildir. Belki o sırada riyâset Kureyşîler'de takarrur ederek şehri mübârek daha ziyâde vüs'at peydâ etmiş idi. Kâmûsu'l-a'lâm'da diyor ki Mekke-i Mûkerreme pek kadim bir şehir olup ne vakit ve kimler tarafından binâ olunduguuna dâir tarih bir gûne ma'lûmat-ı sahîha veremiyor. Her halde Ka'be-i şerîfe bir zamanlar secde-gâh-ı muvahhidin bulunduktan sonra nice zamanlar puthâneye tahâvîl edilmiş olmakla câhiliyet zamanında bütün Cezîretü'l-Arab ahâlîsince bir ma'bed-i umûmî ittihâz olundugundan eskiden beri Araplar her taraftan ifâ-yı hac için Mekke-i Mûkerreme'ye toplanır, şehrîn ehemmiyyet-i mevkiiyyesi, Cezîretü'l-Arab'ın hemen vasatında bulunması münâsebetiyle ziyâretle beraber ticâret dahi ederlerdi. Mekke ahâlîsi yalnız hûccâcın alış verişyle kalmayıp Bahr-i Ahmer ve Şam ve Irak ve Yemen'le dahi ticâret eder mukannen sûrette bu cihâta kervanlar işletirlerdi.

Hicâz kitası eskiden beri hiç bir hükümdâra tâbi olmayıp daima rüesâ ve aâniyâ-i ahâlî bil-ictimâ bir nevi hûkûmet-i eşrâfla idâre olunurdu. Kâh Cûrhüm kavmi ve kâh Benî İsmail olan Arab-ı Müsta'ribe Mekke'de tefevvuk edip nihâyet riyâset, Benî İsmail'den Kureyş kabilesine geçmiş ve Fahr-i Kâinât (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu kabileden zu'hûr etmiştir. Nebiyyi Zîşân efendimiz Medîne-i Münevver'e hicret buyurduktan sonra da Ümmü'l-Kurâ'dan bîzâr ve müteneffir olmayıp bilakis bu şehr-i mübâreğin fezâili hakkında birçok âyât-ı kerîme nâzil ve ehâdis-i şerîfe vârid olmuştur.

[130] Ka'be-i muazzamanın şehr-i Mekke'den daha kadîm olması şüphesizdir. Çünkü Hazret-i Âdem devrinden beri ziyâret-gâh idi fakat kable't-tûfân ref olunmağa buk'a-i mübârekesi binâdan hâlî kalmış ve nihâyet Hazret-i İbrahim

(aleyhisselâm) zevcesi Hâcer ve oğlu İsmail (aleyhisselâm) ile birlikte Hicâz'a vardığında telakkî eylediği emr-i ilâhî üzerrine melâikenin yardımı ve irâesiyle o mevki'de Ka'be'yi binâ edip Hazret-i İsmail ile beraber tavâf etmiş ve o vakitten i'tibâren muvahidîn için bir ziyâret ve ibâdet mahalli olmuş idi. Bir de Ka'be tesmiye kılımması da mûk'abu's-şekl yahud mürtefiu'l-binâ olmasına mebnîdir. Çünkü duvarlarının irtifâi Dozy'nin dediği gibi bir adam boyu değil belki tamam yirmi yedi zirâdir.

Filvâki ibtidâ-yi emerde Ka'be üstü açık dört duvardan ibâret idi. Muahharan Yemen'in Himyer mülükünden Cenâb-ı "Tubba'" ziyârete geldiği vakit çatı yaptıırıp üzerini örtmüştür. O zamandan beri Beyt-i Şerîf müsakkaf olarak devam ediyor.

"Ka'be Kureyşîlerin mülkü değildir filhakika Ka'be bir se-ciyye-i umûmiyyete mâlik idi. Ve müşterek bir menfaat-i politikiyyenin birleştiği birçok kabilelerin ma'bed-i umûmîsini teşkil ediyordu. Her kabile kendi sanemini bu mabede koymuştı. Bir halde ki Ka'be 360 sanemi muhtevî bulunuyordu. Serbestî-i âyîn o derece büyük idi ki direklerin üzerinde İbrahim (aleyhisselâm)'ın ve melâikenin, mâder-i bâkir Meryem ile çocuğu Isâ'nın resimleri dahi görüldü."

Filhakika istîlâ-yi cehâletle kavm-i Arab'ın alâ-ekser putperest olmaları üzerine Ka'be-i Muazzama birçok kabâil beyinde müşterek bir puthâneye tâhvîl edilmiş, her kabilenin ilâh-i bâtilî oraya konarak putların adedi üç yüz altmış bulmuştı. Tefâsîr-i Şerîfe'de şöyle bir ibâre vardır. (ولما فتح) رسول الله صلعم مكة وجد حول البيت ثلاثة وستين صنعاً فجعل يطعن بسية قوسه في وجوهها وعيونها ويقول « جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهقاً » وهي تنساقط على رؤسها ثم امر بها فاخترت من ياني Resûl-i Efham efendimiz hazretleri Mekke-i Müktereme'yi feth eylediği zaman Beyt-i Şerîf'in ittâsalînde 360 sanem buldu. Kavs-i mübârekeleri başlarıyla onların yüzlerine, gözlerine vurarak ¹ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ (الْبَاطِلُ...الخ.) âyet-i kerîmesini okumasıyla putlar birer birer başları üzerine düşmege başladılar. Cümlesi ser-nigûn olunca bâ-emr-i Nebevî Mescid-i Haram haricine çıkarılarak târik ve tefrik olundular.

"Fakat oradaki eşyanın en mukaddesi "Hacer-i Esved" tesmiye olunanı idi. Müslümanların iddia ettikleri üzere hâcer-i mezkûr evvelce beyaz iken mabedde defaâtle vukû' bulan harîkler sebebiyle siyah olmuştur. Ehî-i İslâm ulemâ-i akâidinin "Hacer-i Esved" hakkında nakil ve hikâyeleri ber-faslâtîde beyân edilecektir."

Biz de asıl sözümüzü oraya bırakıyoruz ancak Dozy'nin buradaki muâmelesine gülmekten de kendimizi alamıyoruz. İnsaf ve iz'andan pek uzak yaşayan bu Mösyö müslümanların beyaz dedikleri şeye behemehâl siyah demeyi şart etmiş olmasına binâen hâcer-i es'adın fi'l-asl beyaz ve berrak ve gayet nuranî olmasını da kabul edemiyor. Hatta vukû' bulan harîklerden dolayı kararmıştır deseler bile yine prensibe muvâfîk görmüyor. Halbuki biz ulemâmızdan böyle diyen hiç kimse görmedik.

Hâcer-i mukaddesin esvedâdına birtakım esbâb-ı mâneviyye serd olunmaktadır. Çünkü Beyt-i Şerîf'in sel hücumu

ve mancınık ile taşlar atılması gibi bazı esbâb ile bazı mahallerinin inhîdâmi vukû' bulmuş ise de ihtirâki asla vâki degildir. Dâhil-i beyt muhterik olsa bile hâricen bir kösesine mevzû, sahn-i cidâra mevdû bulunan hâcer-i mezkûra harîkin te'sîri zaten tasavvur olunamaz.

Doktor Dozy muahharan Hâcer-i Es'ad hakkında yalan yanlış daha bir kaç söz sarf ettikten, Harem-i Mekke'den bahisle devr-i câhiliyyette de mer'i bulunan bazı ahkâmını zîr ve her senenin sonunda icrâ-yi menâsik için etrâf u ek-nâftan nâsim Mekke-i Müktereme'ye gelmekte olduklarını beyân eyledikten sonra putperestlige tâhvîl-i kelâm ile ber-vech-i âtfî gayet sathî, yekdiğerine mübâyin birtakım ma'lumat veriyor.

"Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)in muâsırlarından biri^{*} söyle yazar: Güzel bir taş bulduğumuz vakit ona tâpiyorduk. Güzel bir taş bulmazsa bir yere kum yiğiyorduk üzerine sütu çok bir deve getiriyorduk. Sütünü o yiğinin üstüne akıtıyorduk. Sonra o mevki'de kaldığımız müddetçe ona tâpiyorduk."

Bu kavmin kîsm-i a'zamı bilakis ağaçtan, taştan ilâhlara inanmayacak bir derece-i âliye-i medeniyyete vâsil olmuş idi. Sûret-i zâhirede hâlâ ilâhları temcîd ediyorlardı. Onların harîmlerini ziyârete gidiyor ve mutantan ihtifâlât ile cîvarlarını tavâf ediyorlardı. Mabedde kurbanlar kesiyorlardı... Müşkilât içinde bulundukları ve istikbâlden haber almak istedikleri vakit kâhinlere mürââat ediyorlardı. Fakat artık iman kalmamıştı. Verdikleri haber çıkmadığı vakitveyahud irtikâb edilmiş bir cinâyeti meydana çıkarmaya cesâret ettiğiler[!] vakit kâhinler katlam edildi. Başları pek sıkıştığı vakit ilâhlardan birine bir koyun kurban etmeye vaad ettikleri vâki olurdu. Fakat tehlike ber-taraf olduktan sonra para ile iştirâ olunan koyun yerine hiç bir kıymeti olmayan bir dişi geyik kurban ederlerdi. Bir taş parçası o kadar şeyin farkına varmaz derlerdi. Hoşlarına giden bir haber verdiklerini işittikleri vakit kâhinler mazhar-i ihtirâm olurlardı. (Burada esnâma sebb u tahkîri mutazammîn iki uzun hikâye nakl ediyor ve muahharan sadede avdet ile söyle diyor:)

"Benî Hanîfeler sanemlerine karşı o kadar az ihtirâma mâlik oldular ki onu yediler. Hakkını söylemeli ki onların ilâhları bir nevi hurma hamuruyla süttén ve tereyağından mamûl idi ve o esnâda kabilelerinde büyük bir kitâlî huküm sürüyordu. İşte görülüyor ki artik ilâhlara iman edilmiyordu."

Bu sözlerde mübâyenet var diyoruz. Zîrâ bir taraftan müşriklerin âlihe-i bâtilâya [131] ne derece ihtifâlât ve ihti-râmâttâ bulunduklarını beyân ve tasvir ediyor. Diğer cihetten de onların kîsm-i a'zamı derece-i âliye-i medeniyyete(!) vâsil olabildiklerinden esnâma perestîsleri emr-i zâhirî olup iman ve i'tikâddan hâli olduğunu iddia eyliyor. İçlerinden bazı kesânın bir hiddet ve tehevâvür üzerine esnâma hakaret etmesini buna delil ittihâz ediyor. Bunun umûm hakkında delil olamayacağı ise aşikârdır.

Gayet sathî ma'lumat veriyor dedik. Çünkü târîh-i İslâmîyyet; İslâmîyet'in zuhûr ve intîsârına mukârin olan ahvâl

* Ebu Recâ Utâridî. Ki muahharan nâil-i hidâyet-i Rabbâniyye olmuştur.

¹ İsrâ, 17/81.

ve esbâbı tedkîk esasına müstenid olacağından o esnâda kavm-i Arab'ın sâlik bulunduğu bilcümle mezâhibden icmâl sûretille olsun bahs edilmeyi muktedizdir. Araplarda ¹(وما نهاراً نهاده) diyen Dehrîler bulunduğu gibi şems ve kamerde hasr-ı ibâdet, "Seneviyye" mezhebine mutâbaatla nûr ve zulmete isnâd-ı ulûhiyyet edenler de var idi. Pek çok kimseler Sâibe mezhebine sâlik olarak müneccimînin sey-yârât hakkındaki i'tikâdları gibi envâî (menâzil-i kamerden ufukta sâkit ve garib olan yıldızları) müessir-i i'tikâd, yağmur ve rüzgâr gibi havâdis-i cevviyyenin kâffesini onlara isnâd ederlerdi. Arab'ın ²(مطرنا بنوء كنا) sözleri bu kabilden dir.*

Dozy ise bunlardan asla bahs etmediği gibi kavm-i Arab'da en ziyâde şüyü ve revâc bulan putperestliğin esbâb-ı mûcibesine de taarruz etmemiştir. Bu halde bütün hakâikten iğmâz ile zevhîr-i ahvâle kasr-ı nazar etmiş oluyor. Fakat ibâdet-i esnâmin esbâb-ı vukû' ve şüyündan olsun bahs edecek olsayı ne kadar vâhî ve gayr-ı ma'kûl olduğu tebeyyün ederek dîn-i mübîn-i İslâm'ın ulviyet ve kudsiyeti bir kat daha tezâhür edecek, Nasrâniyet'in de esbâb-ı mezkûrede putperestlige iştirâk ve mukarebetten hâlî olmadığı meydana çıkacak idi. Bu türlü netâyic ise Doktor'un kitabını okuyacakların istifâdelerini te'mîn etmeyeceğinden maksadı âlem-i insâniyetin menâfi'-i âliyyesine(!) hâlis muhlis hizmetten ibâret bulunan hakîm-i mezbûr(!) hiç bu cihetlere yanaşır mı?

Mesela halâiki ibâdet-i esnâma sâik olan esbâb-ı gavâyetin birisi de mahluka ta'zîmde gulüvvü ifrâtır. Nâs mazhar-ı havârik gördükleri veya iştikkleri, gayet severek rabt-ı kalb eyledikleri birtakım zevât ve eşyayı şân ve mertebeleri fevkine çıkarıp kendilerine ulûhiyetten haz ve nasîb i'tâ, Hallâk-ı Zü'l-Celâl'e teşbih ile bazı hasâis-i ilâhiyyede iştirâk iddia ederlerdi.

Bu zu'm-ı bâtila binâen nâmlarına heykeller nasb olunarak perestiş edilir, kendilerinden havf u recâ ile isimlerine yemin ve berây-ı ta'zîm zebh-ı karâbîn olunurdu, secdeler, niyâzlar, istimdâdlar istigâseler hep bu mülâhaza ile yapıldı.

El-hâsil her müşrik hâlik ve râzîki Allâhu Teâla hazretleri olduğunu i'tirâfla tevhîd-i rubûbiyyet i'tikâdında bulunsa da mahzâ ilâh ve mabûdunu hasâis-i ilâhiyyenin bazısında Cenâb-ı Bârî'ye teşbih ile tecâvüz-i hadde bulunmuş oluyor. Binâen-alâ-zâlik İslâmîyet tevhîd-i rubûbiyyetle beraber tevhîd-i ulûhiyyeti de takrîr ve tâhkiç etmektedir.

Nekâisle âlûde bulunan âciz mahlûklar ulûhiyet makamına lâyik görülmence Bârî Teâla hazretlerinin şân-ı mu-kaddesine isnâd-ı nekâis edilmiş olacağı da vâreste-i izzâhtır. ³(تعالى عما يقول الظالمون)

Bu halde açıktan açığa Mevlâ-yı Müteâl'e evlâd ve endâz u isnâdında olanların putperestlerden daha ziyâde gâli ve mütecâsir oldukları sâbit olmaz mı?

Manastırlı İsmail Hakkı

MUSÂHABE

«بجهان خرم از آنم که جهان خرم از وست؛
عاشقم بر همه عالم که همه عالم از وست!»

diyen Sa'dî-i Şîrâzî hakkında ne perestiş-kârâne bir hürmet beslersem;

«وعلى تفتن واصفيه بحسن،
يفني الرمان وفيه مالم يوصف.»

terâne-i vicdân-rübâsiyla her dem istiğrâk olan İbn Fâriz'a karşı ruhumda ne büyük bir incizâb duyarsam;

«ای که بهر جا حضور کرده بام دکر:
هم عربی را اله، هم عجمی را خدا!»

tehlîl-i ârifânesiyle cihân-ı şî'rîn ber-terîn tabakâtına yükselen Feyzî-i Hindî'ye nasıl hayrân olursam;

*“Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-i dil-i şeydâ nedir!”*

neşîde-i lâhûfîsiyle aşkındaki kemâl-i fevkal-hayâli duyuran Fuzûlîyi ne kadar seversem; Lamartine'i de o kadar sever, o kadar hürmetle, o kadar istiyâk ile yâd ederim.

Bugün bile pek kifâyetsiz olan Fransızcam, o garp bül-bülünün ilâhî zemzemelerini ilk dinlediğim zamanlar, hiç de rekesinde iken yine anlamakta o kadar müşkilât çekmezdim; onun lisani benim sâmia-i vicdânimâ bigâne gelmezdi diyecek olursam ihtimal ki istiğrâb edersiniz. Hakikat ne olursa olsun, şurası mukakkaktr ki ben o zamanlar bile Lamartine'in âsârından pek çok zevk duyardım.

Şark ile garp arasındaki mesâfe ba'de'l-mâşrikayn olmakla beraber ben Iraklı Fuzûlî ile Fransızlamartine'i aynı hâk-i nâmiye-dârin feyz-i mübîni zannederdim. Graziella'yı okurken Leylânâme-i Fuzûlîyi okuduğuma zâhib olurdum. Hele Meditasyon benim için bir Sa'dî külliyyâti, yahud İbn Fâriz dîvânî idi!

[132] Lamartine'in dest-i san'atındaki ergânunu Fuzûlî'nin be-nân-ı rikkatinde inleyen nây-pâre ile hem-âhenk bulur, ikisinden de aynı muhrik terâneleri duydukça sergerm-i istiğrâk olurdum.

Birinin samîm-i rûhundan kopan safîr Dicle vadisinin nesîmi gibi âteşîn, diğerinin sîne-i ma'sûmundan yükselen sürûd Sorrent sâhilindeki çamların enîn-i rakîki gibi hazır olsa da, hilkatin bu iki bestekâr-ı giryâni başka başka edâ, başka başka sadâ ile aynı nagamâti terennüm edip duruyordu. Çünkü ikisi de bir hüsni lâ-yezâlin medhûş-i cemâli idi.

Graziella'nın nigâh-ı kebûdu Lamartine'in muhît-i istiğrâkında nasıl sermedî bir cihân-ı ezelî-i ziyyâ açıyorsa, Leylâ'nın şeb-renk nazarları da Fuzûlîyi öyle bir âlem-i bâki-i vecd içinde bîdâr ediyordu!

¹ "Bizi ancak zaman yok eder."

² "Sunun bunun sayesinde bize yağmur yağdı."

* Bulûgu'l-Ereb fi Ahvâli'l-Arab kitabında bu mezâhib-i bâtilanın her biri beyân olunmuştur.

³ "(Allah) zalimlerin söylediğinden yucedir."

Acaba Graziella'nın arkasında ağlayan Lamartine'in "İlk Aci"sında.

*Câm-i mey-i gam tutanda âlem,
Hem sen içtin o câmî hem ben.
Bir hayli zaman egerçi yandın,
Sûz-i dile durmadın usandin!
Bîdârlîga getirmedin tâb,
Şehlâ gözün oldu mâil-i hâb!*

nevehâtiyla Leylâ'sının hayâl-i girîzânını teşyî eden Fuzûlî'yi duymamak kâbil midir?

Yâr-ı cânim Ferid ile ara sira Meditasyon'dan parçalar okuruz. Bu büyük şâiri Ferid'in de benim kadar sevdığını, âsâri hakkında onun da benim gibi düşündüğünü gördükçe incizâb-ı kadîmim –bilmem rekabetin te'sîr-i şîri midir nedir? bir kat daha arttı.

Bir gün Ferid: "Biz Lamartine'i pek iyi anlıyormuşuz. Baksan â kendisi bile ne söylüyor..." diyerek Meditasyon'un o zamana kadar gözüme ilişmeyen bir parçasını gösterdi. İnce hurûf ile hâsiye kılıklı yazılan o parçanın meâli suna yakın idi:

"Fitrat beni Paris âlemi için yaratmamış... O hayat zevkime elvermiyor, ruhumu bîzâr ediyor. Ben şarklı doğmuşum, hem şarklı öleceğim. Ben issız yerler, çöller, denizler, dağlar, atlar, tabiatla derûnî müşâfeheler, meâlini takdîs edeceğim bir neşide-i cemâl, müsâhabesiyle oyalanacağım bir enîs-i cân... Hülâsa Araplar'da, Osmanlılar'da olduğu gibi metaib-i cismâniyyeden âzâd bir lâkaydî içinde, fakat ruhum, müfekkirenin mesâisiyle, tahayyülât-ı mülhimâne-estyle geçen bir hayat için yaratılmışım. Bir hayat ki baştan başa şiir ile iman ile hissiyyât-ı necîbe-i hamâsetle pîrâye-dâr..."

Lamartine'e ait ihtisâsatının galat-ı his şâibesinden pâk olduğunu o büyük şâirin kendisinden işitince içimde ne sa-mimi bir sürüür, ne tabîî bir gurur uyanacağını ben tasvir edemezsem de elbette siz takdir edersiniz.

Ne olur bir hayır sahibi çiksa da bize Meditasyon'ları, Armoni'leri, Graziella'ları Rafael'leri tercüme etse! Vâkiâa îki sonraki eser lisânımıza nakl olunmuş, lâkin bugün için kâfi değildir, çünkü birçok yerleri geçilmiştir. Husûsiyle bu gibi âsâr-ı muhallede asılındaki nezâhete müsâade-i imkân nisbetinde yaklaşılmaya kadar birçok erbâb-ı kalem tarafından tercüme edilmelidir. Rafael'in tamâm nâtamâm iki üç tercumesinden ben birini gördüm ki iyi değildi. Lamartine'e tercüman olacak adam Fransızca'yı ne kadar iyi anlasa, Türkçe'yi de ne kadar doğru yazsa, hasîsa-i şîr ile meftûr olmadıkça, kâbil değil ihrâz-ı muvaffakiyet edemez. Hele benim gördüğüm tercümede "Mezkûr kadının çehresinde nûr-ı sabâhat lemeân etmekte bulunmuş idi..." ibâresine yakın cümleler bile vardı! Evet, bu mütercim bir tarih tercüme edebilir, bir bend-i siyâsî yazabilirdi, lâkin hiç bir vakit Rafael'i tercüme edemezdi.

Her vâdide kalem yürütmek fitratın pek nâdir yetişirdiği erbâb-ı dehânın kâridir. Bize pek müfid eserler bırakın

Şemseddin Sâmî Bey merhûm, Hugo'nun *Sefiller*'ini tercümeye başladığı zaman edîb-i a'зам Kemâl: "İyi ama bilmem yapabilecek mi?" demiş. Tercümenin birinci formasını getirmişler: "Fena değil, fakat Türkçe'den ziyâde Arnavutça'ya benziyor!" tarzında latîfe-perdâzlîk etmiş.

Şarkta garpta birçok bedâyi-i edebiyeye var ki lisânımıza naklı üdebâmiz için âdetâ farz-ı kifâyedir. Sa'dîlerden, Firdevsîlerden, Senâîlerden, Mevlânâlardan, Îbn Fârizlardan, Ebû Temmâmlardan, Mütenebbîlerden, Ebu'l-Alâlardan, kezâlik garbin dühât-ı edebinden bizim fakir edebiyâtımız nasıl müstağnî olabilir? Niçin bu işi başa çıkarabilecekler kûş-e-i mahviyyete çekiliyorlar?

Vaktiyle Ahmed Nâîm Bey kardeşimiz *Bedâî'îl-Arab* ünvânı altında ne müntehab eserler bulmuş, tercüme etmiş idi! *Sirâtimüstakîm*'in sahîfeleri o mesâînin devamını görse ne olur!

Ferid Lamartine'in "Cenâb-ı Hakk" ünvanlı neşide-i ârifânesini tercüme etti, okuyanlar mest oldu. Fakat vâ-esefâ ki alt tarafı gelmedi. *Mesnevî*'de neler var! Lâkin hiç birimizin haberi yok. Vaktiyle uğraşmış, okumuş olanlar bize bilmemiş, okumadığımız, bu gidişle okuyamayacağımız eserleri birer birer yazmalı, okutmalıdır. Evvelce böyle teklif vârid olsa reddi pek kolay idi; lâkin teşekkür olunur ki şimdî öyle değil.

Şimdiye kadar şifâhî da'vetlerde bulundumsa da rû-yı kabûl gösteren olmadı. Hatta bazıları başından savmak için "Kendin yapsan â!" [133] dediler. Ben kendimde o servet-i iktidârı görsem kalkar da ihvân-ı safâya keşkûl uzatır mıym? (رحم الله امرأ عرف قدره ولم ي تعد طوره)¹.

Mehmed Âkif

HUTBE

- 10 -

الحمد لله الذي اذا اراد امراً هيأله الأسباب. الحمد لله الذي اذا قضى بالنجاح وفق للصواب. الحمد لله الذي اذا قدر النجاة مهد السبيل للطلاب. الحمد لله الذي له الحكم واليه ترجعون. استغفروه وشاهدوا لا اله الا الله يفعل ما يريد. وشاهدوا ان سيدنا محمد بلغ الرسالة وحدر من الوعيد. اللهم حل وسلم على هذا النبي السعيد. وعلى آله وصحبه اهل الكمال. "اما بعد فيما عبد الله" قلب الناظر في الوجود تجد كل امة في تألف وتعاون. ثم قلبه في المسلمين تجد القلوب في تباغض وتضاغن. قل اين نصراء الإسلام تجد هذا في تخاذل وهذا في تهاون. قل اين الضعفاء الاذلاء يجربك المسلمين. نحن لاغني منا الا وهو يتعاظم كأنه ملك ملك كسرى. نحن لا رئيس منا الا وهو يتجبر كأنه تنسى الدار الأخرى. نحن لا مجلس منا الا و فيه للغيبة ذكر وللمساوى ذكرنا. نحن لاجماعة منا الا وهم متحاسدون. اما آن ان نترك العظمة في زمن صارت فيه العظماء اذلاء، اما آن ان نتبع محسن الالاداب في زمن كفرت فيه الاسوء. اما آن ان نتمسّك بدين اعرضنا عنه فعرضنا انفسنا للبلاء. اما آن ان نعمل كما يعمل الآخرون. كل امة في تقدم ونحن في تأخر واحتياط. كل ملة في انتظام

¹ "Kendini bilen, haddini aşmayana Allah rahmet etsin." Hz. Ali.

ونحن في اختلاط. غيرنا في ارتقاء ونحن في انحطاط. نحن المقصرون نحن المهملون. نحن ندخل على البيت بالمرهم ونحوه على الفساد بالعشرات. نحن نقصر في التربية ونلوم على البنين والبنات. نحن في الخير لا يقوم واحد إلا وبجهة للشروع جماعات. نحن في الملاهي لنا شؤون وشئون.

هزوا القلوب للمناب تسلموا. تمسكوا بالسنة والكتاب تغنموا. نبهوا العقول للعمل ترجموا. أترکوا الملاهي و اتقوا الله لعلكم تفلحون، روی أبو داود عن سراقة ابن مالک بن جشم قال خطبنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال «خَيْرُكُمُ الْمُدَافِعُ عَنْ عَيْرِتِهِ مَا لَمْ يَأْتِ»¹ وروی الترمذی عن أبي بكر الصديق قال قال رسول الله صلعم «مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَ مُؤْمِنًا أَوْ مَكَرَ بِهِ»² صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

Felsefe-i Hayat Yahud İsbâti Vâcib MENŞE-İ HAYAT

- 11 -

Gliserin de bi-zâtihi tebellür etmek hâssası irâe eder. Fakat bunun hangi şerâit tahtında vukûa geleceğini bilmiyoruz. Halbuki mevsim-i şîtâda Viyana'dan Londra'ya gönderilen bir fiçı gliserinde kendiliğinden (spontanément) billûrât görülmüştür.

Bu billûrlar mütfâlaa edilerek isbât edilmiştir ki subl gliserinin derece-i zevebâni (18) derecedir. Bu derece-i harâretin tahtında mâyi gliserin tasallub etmek icâb ederken fevk-i zevebâna dûçâr oluyor. Fakat betolde yapıldığı gibi gliserinde bu billûrâtın zuhûru şerâiti ta'yîn edilememiştir. Maamâfîh tipki kibritiyet-i sûd mahlûl-i fevk-i meşbû'unun derûnuna konulan billûrlarla başka billûrât istihâs edildiği gibi bit-tesâdûf elde edilen bu gliserin billûrâtının yardımıyla başka billûrât teşkil edilebilmiştir. İşte maddiyûnun alâîm-i tabiiyye-i gayr-i uzviyye ile alâîm-i hayâtiyye arasına koymak istedikleri müşâbehet buradan çıkyor.

1) Bir mahlûl-i fevk-i meşbû'un derûnuna bir cüz billûrun konulması bir et suyu kültürune bir mikrobin tebzîrine müşâbih imiş!

2) Mahlûl-i fevk-i meşbû'un tebellürü oraya konulan bilârun tenâsûl ve tekessürü imiş!

Daster'in kavlince eğer bu hâdise münâsib bir kültür dâhiline tebzîn edilen bir nevi mikrobin tekessürüyle mukâyese olunursa hiçbir fark olmadığı görülmüş! Ve ilk billûrât kendine müşâbehî ikincisini ve o da bir üçuncüsünü ve ilânihâye birçok evlâd ve ahfâd hâsil eder imiş! Ne kadar acâyip bir muhâkeme!...

Münâsib bir kültür dâhiline zer' edilen bir mikrop büyür. Sonra vücutu iki diğer mikrop teşkil etmek üzere iki parçaaya ayrılır ve bunlar da kendi başlarına büyütürek ve tecezzî ederek her biri iki yeni mikrop tevlîd eder. Fennen söyle-

mek iktizâ ederse ilk mikrop ikinci tevlîd ettiği gibi ilk billûrât ikinci billûru doğurmuş mu demelidir? İkinci billûrun vücûdunu tevlîd eden birinci billûrun maddesi değildir. İkinci, birincinin yanında kuvâ-yı zerreyyenin bir eseri olmak üzere teşekkür etmiştir.

Bir muhît-i münâsibde bir mikrobin tekessürüyle bir mahlûl-i fevk-i meşbû'un tebellürü arasında maddiyûnun kabul ve tasdik ettirmek istediği müşâbehet-i tâmme kelimesi arz ve izah edilen vekâyie şümûlu olmayan bir ta'bîrdir.

Daster'in fikrine "Bir mahlûl-i fevk-i meşbû'un sînesinde billûrâtın binefsîhi teşekkür (tenessül binefsîhi)'den başka birşey değildir. Gliserin billûrâtının bit-tesâdûf zuhûru bir nevi zî-hayâtin yaratılışına (création) tatbîk edilecek bir keyfiyyettir. Zîrâ bu zî-hayat (nev'-i billûri) bir defa zuhûr edince devam edebiliyor."

Mösyö Daster o kadar ileri gitmiştir ki hayvânât ve nebâtâtin tenâzur-ı dâhilî ve hâricîlerini billûrâtın tenâzuruna tatbîk ederek eşkâl-i billûriyye ile eşkâl-i hayâtiyye arasında da bir müşâbehet bulmuştur. Hatta sınıf-ı [134] hayvânâının altı enmûzec-i asliyesini altı tarz-ı billûri ile mütevâzi bir hâle ifrâg eylemiştir.

Mösyö Daster bu kadar ileri gittiğini görerek kendisi bile "Mes'e, vâhî bir hâl ve sıfat iktisâb ediyor" demiştir.

Maddiyûn ecsâm-ı gayr-i uzviyyenin de zevîlhayâtin tekâmülüne müşâbih bir tekâmülü olduğu zannında bulunuyor. Bu babda Mösyö Daster diyor ki: "Kudemâ âlem-i nûcûmu lâ-yetegayyer ve mürmâni'ü'l-fesâd zannederlerdi. Bu doğru değildir. Kay'ın dediği gibi yıldızlar daima mevcûd değildir. Bunlar, bir devr-i teşekkür ve gaye-i intifâya müncâr olan bir devr-i inkîrâz ve inhitâta mâildirler." Daster için bu kadar uzun ve uzak misâller toplamaya ne ihtiyaç vardi? Benim odamı bir dakikada tenvîr eden mum daima mevcûd değildir. Önünde bir devr-i teşekkür ve intifâya müncâr bir devr-i inhitâti vardır. Eğer ecsâm-ı semâviyye hakîkatén tekâmûle tâbi iseler benim mum da bunlara benzer ki mumun tekâmülü ile zevî'l-hayâtin tekâmülü beynde bir müşâbehet-i asliye vardır demek lâzım gelir.

230 derecede eritilmiş kükürt soğuk suya akitlîrsa yumuşak kauçuk gibi elastik, şeffaf, anber renkli bir nevi kükürt istihâs edilir.

Âdî derece-i harârette bu kükürt yavaş yavaş elastikiyet ve şeffafiyetini kaybederek kesif, sert, kâbil-i inkisâr bir hâle gelip tekrar müsemmenü's-sutûh kükürt hâline avdet eder ki bu şekli, şekil-i tabîî ve ibtidâisi olup âdî derecede dûçâr-ı tegayyür olmaksızın ilâ-nihâye muhâfaza eder. Kezâ bir potâda eritilmiş olan kükürt tekrar soğumağa terk edilirse menşûriyye's-şekl kâbil-i inhinâ ve şeffaf uzun iğneleri şeklinde tasallub eder. Bu iğneleri, yine kendi hâline bırakılır ise yavaş yavaş şeffâflığını kaybederek kesif ve kâbil-i huş bir hâle gelir ki mikroskopla bakılır ise müsemmenü's-sutûh şekil-i ibtidâiden başka bir şey olmadığı görülür.

Bir hâl-i zerreyyen diğerine olan bu intikâl gayet batî ve gayr-i mükemmel olsa ve çok defa müteaddid senelerden sonra husûle gelse bile bunda bir zî-hayâtin tekâmülüne benzer bir şey var mıdır? Yoktur. İşte ecsâm-ı gayr-i uzviyyenin de zevî'l-hayâtin tekâmülüne müşâbih bir tekâmûle

¹ Ebû Dâvud, Sünen, Kitâbü'l-Edeb, 120.

² Tirmîzî, Sünen, Ebvâbü'l-Bîr, 27.

mâlik olduklarını isbât için getirilecek misâller hep bunun aynıdır.

Daster diyor ki: "Zev'il-hayâtın harekâtını taklîd eden me-vâdd-i câmidenin fezâ-yı semâvîde hareket ve intikâlini tahrîr etmeye lüzum yoktur. Onu bulmak ve anlamak için etrafımıza bakmak ve ilmu'l-arz ulemâsından hikmet-şinâ-sândan ve kîmyâgerândan suâl etmek kifâyet eder. İlm-i arza vukûf-i kâfiyyesi bulunan Dantec esbâb-ı nesîmi te'sîriyle bûnye ve tekâmülü değişimeye müstâid olan mâadini "sahra-i zî-hayât" ve bu tebeddülâtın gayesinde istirâhat-ı kat'iyeye nâil olan "kil" gibi mâadini de "sahra-i meyyîte" nâmıyla taksim ve tevsîm eylemiştir. On altinci asrin meşhur ulemâsından Yerôme Cardan –tabib, tabiîyyûn ve riyâzîyyûndan idi- taşların yalnız candâr olmalarını değil onların belki de hastalık ıztrâbını çektilerini, ihtiyarladıklarını ve nihâyet öldüklerini kabul ediyor. Bugün cevâhirciler de, fî-rûze gibi bazı ahcâr-ı kıymet-dâr için böyle söylemektedirler."

Cevâhircilerin sözü bir nazariyye-i felsefiyye için delîl-i fennî olamaz. Mösyo Daster en mâhir mücerribler tarafından tasdik olunmuş yeni ve kat'î vekâyîden bahisle diyor ki: Maddenin eşkâl-i mahsûsa ve muayyenesi ebedî bir hâl-i istirâhate vâsil olmak üzere tevcîh-i fîr ve niyyetle bir istikâmette batî ve dâimî bir tarzda tegayyür ederek yaşıyor ve dûçâr-ı mevt olurlar.

Bu hesapça yumuşak kükürt ve menşûrî kükürt müsemmenü's-sutûh olmak üzere aynı bir istikâmet ve niyetle batî ve dâimî bir tarzda tegayyür ederek yaşıyor ve tamamen müsemmenü's-sutûh olunca telef oluyor demektir. Zî-râ, istirâhat-ı ebedîyyeyi hâiz bir hâle vâsil olmuş oluyor.

Ecsâm-ı câmidenin tekâmül-i farâzîsiyle zevî'l-hayâtın tekâmülü beyninde bir müşâbehet bulmak kelimelerin ma'nâsını zorla değiştirmek demektir. Zevî'l-hayât maksad-ı te-nâsûl için doğar, büyür ve bu vazife-i asliyyeyi ifâ ettikten sonra inhitâta başlayarak kaybolur ecsâm-ı câmide ile hiçbir müşâbeheti yoktur.

Müşâhede gösteriyor ki; ne zaman şerâit-i muhîtiyye tegayyür eder ve zevî'l-hayâtın tetâbuk ettiği hâle gayr-i muvâfîk olur veya hâl-i gayr-ı tabî' âriz olursa şahs-ı zî-hayât o şerâit-i gayr-ı muvâfîkadan kurtulmak ve nefsin müdâfaa eylemek için bir teâmûl icrâ eder. Esbâb-ı teâmûl, yani şerâit-i muhîtiyyenin tegayyürâti "mûnebbihât" nâm-ı umûmîsiyle ve zevî'l-hayâtın buna karşı icrâ ettiği teâmûlât dahi "kabilîyyet-i taharrûsiyye veya tenbîhiyye" nâmîyla yâd olunur. O kadar sâde ve açık olan bu ta'bîrât yekdiğine benzemeyen muhtelif şeyleri ta'rîf ve tavâsîf için bir "mûnebbih" kelimesi isti'mâl edildiğinden dolayı birtakım teşvîşâta uğramıştır.

Bugün hâlâ fizyolojide hükümrân olan bu karışıklıkta maddiyyûn bilistîfâde kendi nazariyeleri lehinde delâil tasavvurunda bulunuyorlar. Bazı fizyolojistler şerâit-i muhîtiyye-i muvâfîkayı münebbihât gibi telakkî ederler. Daster de bu fikirde bulunarak "Alâîm-i hayâtiyye tezâhür etmek için şahs-ı ibtidâî ve protoplasmaînin âlem-i hâriciye ve burada tesâdûf edilen ve şerâit-i hâriciye-i hayâtiyye veya "mû-

nebbihât" denilen şerâit-i muvâfîkaya ihtiyacı vardır. Tecelliyyât-ı hayâtiyyeye lâzım şerâit-i hâriciye yahud şerâit-i hükmî-i kimyevî dörttür: Rutûbet, hava yahud müvellidî'l-humûza, harâret ve muhîtin terkîb-i kimyevîsinden ibârettir" diyor. –daha var–

Ankaralı Ali Rıza

[135]

ÂLEM-İ İSLÂM

ELVÂH-I İNTIBÂH

- 1 -

Duma'da İslâm Meb'ûsu

Sadreddin Maksud Efendi'nin Nutku.

Rusya Meclis-i Meb'ûsan'ı Muzâkerât Mecmûası'ndan
aynen nakledilmiştir:

"Efendiler! Hükûmetin müslümanlara ait olan politika-sından bahs edeceğim: Maklakov vesâir meb'ûsların nutuk-larından sonra hükûmetin umûmî politikasından bahse çok hâcet kalmıyor. Milletvekillerinin ve bâ-husûs müslümanla-rın sözüne hükûmet kulak vermediği ma'lûmum olduğundan süküt etsem de olurdu. Fakat müslüman şubesinin sü-kûtu, her tarafta görülen nizâmsızlığa rızâ makamında telak-ki edilmek ihtimaline karşı söylemenäge mecburum.

Efendiler! Cümle teessüflü vak'aları, müslümanları rahat-sız eden halleri birer birer arz etmeyeceğim; mekteplerin ka-panmasından, müallimlerin, imamların azl edilmesinden ve-sâireden ayrı ayrı bahs etmeyeceğim. Ancak hükûmetin bu politikasına sebep olan hâli beyân edeceğim:

Efendiler! Rusya'nın hâl-i hâzirdaki nizâmsızlığından müslümanlar dahi cümle sâir tebea ile beraber zahmet çek-tiklerinden mâadâ hilm ve mülâyimlikleri zaafları sâyesinde daha başka belâlara dûçâr ediliyorlar. (Gürültü patırı)

Reis – Ricâ ederim, sakin ve rahat olunuz.

Maksud Efendi - Ma'set-i İslâmiyye'yi en ziyâde rencîde ve rahatsız eden misyoner belâsîdir; efendiler! Biz bu kûrsî-den misyonerlerden şikâyet ettiğimizde mecliste refîklarımız taaccüb ederek bir iki yüz rahîbin, papazın bilâ-cebr yalnız vaaz u irşâd ile neşr-i dîne çalışıklarından ne için bu kadar ürküyorsunuz, korkuyorsunuz? diyorlardı. Eğer böyle olsa idî biz bundan ürkmez, korkmaz idik. Vâiz ve mûrsîd rahip-lerden ürkmüyorum, şikâyetimiz, rahatsızlığımız politikacı misyonerlerdendir. Bunlar da'vet ile iktifâ etmeyeip bir ma'nâ ve bahaneçik ile bizleri Ruslaştırmak politikasına çalış-iyorlar, vâizlikten, mûrsîdlikten ziyâde hükûmet elinde âlet ve hâdim olan rahiplerden şikâyet ediyoruz. Yirmi otuz se-neden beri hükûmetin müslüman politikası meşhur Pobye de Nosçef tertibi üzere bulunduğu cümlenize ma'lûmdur. Pobye de Nosçef'in mûrsîdi ise meşhur misyoner İlminskiy idi. Bunların efkâr ve matlabları üzere mekteplerimiz kapa-tılıyor idi. Matbûâtımıza yol ve müsâade verilmıyor idi. Fa-kat 17 Teşrîievvel tarihli âlî beyânnâmeden sonra hürri-yet-i dîniyye ve müsâvât-ı medeniyye sâyesinde rahat ola-cağımız ve hükûmetin ruhbânî irşâdından halâs bulacağımız ümidi olunmuş idi. Lâkin bu ümidi biz boş gidiyor; zîrâ hükûmet hâlâ misyonerlerin irşâdına kulak verip iş görüyor.

Müslümanların ahvâline dâir ma'lûmât ruhbândan alınıyor. Bu cümleden Kazan'ın Ruhban Mekteb-i Âlîsi nâziri Aleksi cenâblarından Dâhiliye Nezâreti'ne verilmiş bir takrîr şâyân-ı dikkattir. Böyle ise de ben bundan bahs etmemip geçer idim. Lâkin Dâhiliye'nin Mezâhib-i Ecnebiyye Dâiresi buna büyük bir ehemmiyet verip müslümanlar arasında müşâhede olunan hareketi keşfetmek ve müslümanların millî arzularına sed çekmek üzere mahsûs komisyon teşkil etmesi o büyük rahibin raporuna nazar-ı dikkatimi celb ediyor.

Nâzır Aleksi Cenâblarının fîkr ü mülâhazası budur: "Rusya müslümanları ittihâd-ı İslâm yolunda çalışıyor; mektepler açıyorlar; gazeteler jurnalılar neşrediyorlar; Rus Cimnâz mekteplerine girip tahsil ediyorlar, hülâsa tenvîr-i efkâr ve terakkîye çalışıyorlar ki bunun gayesi ittihâd-ı İslâm'dır."

Efendiler! Rahip Cenâblarının Panislâmizm yani ittihâd-ı İslâm dediği şey; bana ma'lûm değildir. Fakat tenvîr-i efkâra, tahsil-i ulûm ve kemâlâtâ çalışmak Panislâmizm olmadığı ma'lûmumdur. Aleksi Cenâblarının nazarına göre İslâmiyet, kan dökmek, cihâd etmekten ibârettir. Genç müslümanlar da bu metâlibi gözlüyorlar imiş. Efendiler! İslâm'ın hikmeti, mesleği başkadır. İslâmiyet esası ve gayesi medeniyet ve teâlîdir. Bağdad ve Endülüs Hilâfet-i İslâmiyyelerinin ulûma temeddün ettiğleri hizmet tarihleri ile müsbettir. Hâzırda müslümanların arzu ettiği Panislâmizm değildir, ancak temeddün ve İslâh-ı hâl ve maîsettir.

Cenâb-ı Râhib belki bundan hoşlanmaz, lâkin bu başka mes'ele.

Müslümanlar Cem'iyet-i hayriyyeler te'sîs ediyorlar imiş; bunun politika ve ittihâd-ı İslâm ile ne münâsebeti var?

Dâhiliye Nezâreti'ne büyük rapor vermiş olan bu Rahip Cenâblarını lisanımıza, ahvâlimize âşinâ bir kişi zanneden hata eder; çünkü bu adam lisanımızı bilmez ve hakkımızda yazdıklarımı ma'lûm bir Fransız mecmâasından almış. Böyle köşeden bucaktan cem edilmiş haberlere binâen Dâhiliye Nezâreti müslümanlar ile uğraşmak çârelerini müşâvere ediyor. Bu matlaba binâen hükümet yeni bir politika kurmak istiyor. Bu politika, dini milliyetten tefrik etmek, ayırmak çârelerinden ibâret olacaktır. Müslümanların dinine karışmaip millî hey'etine mümânaat edecektr.

Efendiler! müslümanların dini ve milliyeti birdir. Dinleri milliyetten, milliyetleri dinden ayrılamaz, asırlarca bu iki cihet birleşip gelmiştir işbu kürsiden bendeniz ve şube refiklârim defa defa i'lân ettik ki Rusya müslümanları yalnız müslüman insanlar, ya ki müslüman dininde bulunan Rusyalılar demek değildir. Rusya müslümanları bir millettir ve millet sıfatıyla yaşamaya, millet sıfatı taşımağa haklı bir millettir, ben bunu demişim daha ve daha diyeceğim, tâ ağızımız bağlanana kadar diyeceğim: bizler müslüman dininde bulunan bir milletiz, millet olduğumuz halde millî lisanımızın, millî edebiyâtımızın terakkî ve teâlîsına çalışacağız, tebealîğâ sadakate mâni olmaz derecede milliyetimizi muhâfaza edeceğiz. Bundan böyle hükümete arz [136] u beyân ediyorum ki milliyetimize sed çekmek, mümânaat etmek husûsundaki tedâbîri semeresiz kalacaktr, milliyetimize karşı kasd ve tedâbîrini dinimize karşı vukû bulmuş addedeceğiz. Binâenâleyh hükümet veya Mezâhib-i Ecnebiyye Dâiresi milliyeti-

mizi dinimizden ayıramaz, başta birini zaif düşürüp ba'deuhu ikincisini bastırıamaz. Efendiler! Bizler ibtidâ müslüman olarak yaşayacağız, ikinci Rusya'da bir millet-i mahsûsa sifatında ikâmet edeceğiz, buna eminim, geçmiş zamanlarda ateş ve kilinç ile bizleri tanassur ettirmeye çalışan İvan Grozni'ye karşı mukâvemet edebildiğimiz halde şimdiki Mezâhib Dâiresi'nin hile-i cedîdelerine daha ziyâde mukâvemet göstereceğiz.

Efendiler! Hülâsa-i kelâm biz Rusya müslümanları, millet sıfatıyla imrâr-ı hayat edeceğiz, hür olarak hür Rusya'da yaşayacağız.

(Soldan kol vurulup (el çırpmak) tahsînler gösterilir.)

Bahçesaray'da müntesir Tercüman

- 2 -

Mısır Cem'iyet-i Umûmiyyesi'nin Taleb-i Meşrûtiyyete Dâir Olan Kararı

Bu hafta vürûd eden Mısır gazeteleri Mısır Cem'iyet-i Umûmiyyesi'nin taleb-i meşrûtiyyete dâir olan kararını mevzû-i bahs ederek uzun uzadiya makâleler yazıyorlar. Mes'elenin cem'iyette müzâkeresi pek harâretli olmuş a'zâ-yi meclisten müteaddid zevât tarafından vâkifâne dûr-endişâne nutuklar irâd olunarak tezâhürât-ı milliyet-perverânede bulunulmuştur.

Mâliye ve Hâriçîye nâzırlarından mâadâ nüzzâr ictimâda isbât-ı vücûd ederek yüzlerindeki âsâr-ı sürûr ile temenniyât-ı meclise kalben iştirâklerini göstermişlerdir. Muhâlefete dâir sarâhaten bir re'y vermemeşler, içlerinden birinin itizâri üzerine reis tarafından adem-i muvâfakatları beyân olunmuştur. Nüzzârın mevkii hakikaten müşkil idi. Meclisin a'zâ-yi tabî-iyyesinden bulunmak i'tibâriyle telkinât-ı vicdâniyyelerine ittibâ etmek lâzım geliyor. Nâzır olmak haysiyetle de henüz bu mes'ele hakkında nokta-i nazari taayyün etmeyeen kuvve-i icrâîyyenin re'yini ihsâstan tevakkî iktizâ ediyor idi.

İslâmlardaki âsâr-ı intibâhi gösterdiği cihetle bu ictimâa ait zabtnâmenin mühim nukâtını tercüme etmeye münâsib gördük:

Taleb-i meşrûtiyyete dâir olan takrîrlər: Emin Bey Ârif, Ahmed Mehmed Bey Haşibe, Halil Efendi el-Adîsî, Ahmed Osman Bey el-Hilâlî, Mustafa Halil Paşa, Abdüllâatif Bey Sûfânî, Emin Şemsi Paşa, Mehmed Efendi Ebû Hadra, Etrebî Bey, İbrahim Cârim Efendi, Îsâ Nevvâr Bey, Mustafa Vicâd Bey taraflarından verilmiştir.

Takrîrlere mühim fikralar:

"Meclis-i meb'ûsanın mevcûdiyeti bir ümmetin saâdet ve terakkisini te'mîn eden yegâne devâdır. Meşrûtiyetsiz hiçbir ümmet pâyiâdâr olamaz."

-Haşibe Bey'in Takrîrinden-

"Mısır'ın henüz meclis-i meb'ûsan küşâdına ehil olmadığına dâir olan sözler bu yoldaki azim ve himmetleri işgal için hâssaten tertîb ve tasnî olunmuş akvâl-i bed-hâhânedir. Ahâlî-i Mîriyye temeddün ve hadârî olmak i'tibâriyle meşrûtiyete nâîl akvâmdan hiçbirinin mâdûnunda değildir. Hatta terakkide gösterdikleri suratle bazılarna tefevvuk bile ederler. Mısır'da bugün meşhûd olan terakkîyyât-ı ilmiyye, a'hâlide ta'mim ve ta'lîm-i maârif için görülen hâhişler da'vâ-

mızın en parlak bir delilidir. Kaldı ki gaye-i kemâle vâsil olmadıkça nâil-i meşrûtiyyet olmamak hiçbir kavim için tatbik olunmamıştır. Esâsen meşrûtiyet terakki ve tekemmülün son devresidir. Kemâl-i tâm ancak onunla elde edilir. Şu halde meşrûtiyete nâiliyet için gaye-i tekemmülü teklif etmek muhâli teklif olur.”

–Hilâli Bey Takırîrinden–

“Meclis-i Meb’ûsânın açılmasını istemek şimdîye kadar defaatt ile izhâr olunan iştîyâkâtı bir defa daha irâe etmektedir. Maamâfih i’tikâdimca iştîyâkâtımızı irâe husûsundaki tekrarlarımız mücerred bir tekrardan ibâret değildir. Ümmetin muhâssala-i irfânında yevmen-fe-yevmen görülen âsâr-ı temennümü u tekâmülün bir tâzyîk-i tabîisidir. Zîrâ memleketlerimiz son zamanlarda sâha-i terâkkîyyâtta geniş hatveler atmış vatanımız her sûretle meşrûtiyete kesb-i liyâkat etmiştir. Umûrun meşveretle idâresini ise şerîat-i celîle-i İslâmî-yemiz âmir bulunmaktadır. Kânûn-ı Esâsi’ye ise Mîsîrlar daha 1882 senesinden beri nâildir. İngilizler ise Mîsîr’ın hukûkuna sâdîk kalacaklarını vaad etmişlerdir. Binâenaleyh vaadlerini ifâya herkesten ziyâde çalışacakları derkârdır. Hîdiv ise meşrûtiyete nâil memleketlere daima tereddüd etmekte ve senenin bir kismini oralarda imrâr eylemektedir. Bizzat Tan muhâbirine meşrûtiyetin fevâidinden dahi bahs eylemiştir. Şu halde meclis-i meb’ûsân’ın küşâdına mâni nedir?”

–Mustafa Halil Paşa Takırîrinden–

“Koca bir ümmeti sayısı parmak adedlerini tecâvüz etmeyen bir kaç kişiye idâre ettirmek ve mukadderâtını onların emr u meşîyyetine tâbi bırakmak nasıl tecvîz olunur. Millet işini emniyet ettiği adamlara gördürmelidir. Hiç şüphe edilemez ki milletin kendi vekilleri bunların her hangisine olursa olsun ilmen ve hibreten fâik bulunacaktır. Vekiller millet ile düşüp kalkarlar. Mâder-zâd-i eâzîmdan ziyâde milletin ihtiyacâtını bilirler. İstikbâlin bizim olduğundan niçin tecâhûl ediyoruz. İnsaf ediniz bugün yeryüzünde meşrûtiyetten mahrum şu ümem-i vahsiyyeden! başka kim kaldı”

–Ebû Hadra Efendi Takırîrinden–

“Ümmetimizin Kânûn-ı Esâsi’ye mâlikiyet husûsundaki liyâkatı inkâr olunamaz. Tarih bize Mîsîr’ın daima büyük mevâcûdiyetlere makar olduğunu gösterir. Ahlâfa bırakılan âsâr-ı medeniyyeyi bugün herkes görüyor. Hükûmet-i se-niyyemiz liyâkatımızı bi’t-takdîr bize istiklâl-i dâhili ihsân bû-yurmuştur. Metbûumuz 1882’da bizleri nâil-i meşrûtiyyet eylemiştir. Tarih bunlara da şâhiddir. Artık bu delâil ve berâhîne karşı ve bu kadar zaman geçtiği halde yine kendi başımıza iş görmeğe salih olmadığımız [137] nasıl iddia edilebilir. Sîrp ve Yunan gibi bizim her sûretle mâdûnumuzda bulunan akvâm bile bugün fûyûz-ı meşrûtiyyetten istifâde ediyorlar. Bunlardan da sarf-i nazar topu topu on altı bin kişiden mürekkeb şu küçük Monako bile meşrûtiyet istiyor. Artık böyle devirde meşrûtiyeti vûcûda getirmekte Mağribîlerden, Iraklılardan, Kurtlerden geri kalmaklığımız nasıl tecvîz olunur”

–Etrebî Bey takırîrinden–

Takırîrler okunduktan sonra Abaza Paşa söz almış ve mevzûu talep ve münâkaşa tealluk etmek üzere ikiye ayırarak takırîrlerden anladığını göre Cem’iyet-i Umûmiyye a’zâsının bir kısmı Meclis-i Umûmî-i Millî’yi ve bir kısmı Meclis-i Meb’ûsân’ı ve bir kısmı da yeniden Kanûn-ı Esâsi istemekte olduğunu maamâfih bu sözlerin hepsi bir ma’nâ etrafında dönerek o da vaktiyle Şûrâ-yi Kavânîn Meclisi’nin ibâresini bile kararlaştırdığı talepten ibâret bulunduğu söylemiş ve vâlia Cem’iyet-i Umûmiyye’nin tasvîbine iktîrân eden bu kararı hükümet cevap vererek ısgâ etmemiş ise de bugün tekrîr-i mutâlebeye mâni tasavvur etmediğini nite-kişim Şûrâ-yi Kavânîn Meclisi de kararını muhâfaza ederek meclisin ihtişâsatını tevâzî läzim geleceğini musırran derme-yân eylediğini ve binâenaleyh takırîrlerde müsta’mel ta’bîrlerin bit-tevhîd Şûrâ-yi Kavânîn Meclisi’nin kararnâmesini tasvîb mütalaasında bulunduğu beyân ederek kâtibe kararnâmeyi kıräat ettirmiştir. Bunu müteâkib söz alan Sofî Bey:

– Kararnâmedeki ümmetin hükümetle iştîrâk-ı fi’lisi ta’bîrinden bir şey anlayamadım niçin doğrudan doğruya meclis-i meb’ûsân demiyoruz bizi böyle söylemekten kim men’ edebilir.

Mustafa Halil Paşa – Daha umûmî bir ma’nâ ifâde etmekte olduğu cihetle her halde meclis-i meb’ûsân demeliyiz. Meşrûtiyetin ilk vûcûd bulduğu Avrupa memleketlerinde ümmetin hükümete müşâreketi gibi bir ta’bîr isti’mâl edilmemiştir.

Abaza Paşa – Sâir ümmetler gibi olmamızı biz de temennî ve iftihâr ederiz. Şu kadar ki ahvâl ve zurûfun müsâid olmadığı bir şeyi istemekten de tevakkî etmeliyiz. Hakkımızda tenfîz olunacak bütün kânûnlarda meclisin söz sahibi olması şimdilik bizim için kâfidir. Ne zaman şâhsî işlerimizde re’yimizin kat’î olacağı bir devreye vâsîl olur ise ikse işte o zaman bundan daha fazlasını da isteriz. Meclis-i Şûrâ bûralarını nazara alarak hükümete iştîrâk hakkını istemiştir. Artık buna meclis-i meb’ûsân demek veya başka türlü ad koymak sizin bileyceğiniz şeydir.

Gimâr Bey – Abaza Paşa ümmetin hükümete iştîrâkını Sûfânî Bey de meclis-i meb’ûsânı istiyor. Ben bu ihtilâfa mahal olmadığı zannındayım mâdem ki zât-ı talepte ittifâk vardır. İsim takmak husûsunu kânûnun gelmesine bırakalım o zaman düşünürüz.

Sûfânî Bey – Ümmetin hükümete müşâreketi ta’bîri her müfessiri şaşırır meclis-i umûmî kuvve-i kânûniyyedir. Hükûmet ise kuvve-i icrâiyyedir. Bu iki kuvvet birbiriyle nasıl iştîrâk eder? Her birinin kendine göre yapacağı iş vardır. Hepimiz bugün Mîsîr’ın mevkîini biliriz. Devletlerin hâiz olukları hukuku da biliriz. Biz ne Avrupa ve ne imtiyâzâtına taarruz fîkrinde değiliz. İstedigimiz şey Avrupa işlerine değil kendi işlerimize bakmak üzere bir meclis-i meb’ûsândan ibârettir.

Abaza Paşa – Hükûmet bir hey’et-i tenfîziyyedir. Meclisimizin kânûnlarda hâl-i hâzırda re’yi meşveret sûretiyedir. Bizim istedigimiz şey; re’y-i meclisin kat’î olmasıdır yani meclis kuvve-i icrâiyyenin hey’et-i istişâresi olmasın.

Aynı bir kuvvet, kuvve-i kânûniyye olsun ta'bîr-i diğerle hükümet kânûnları yapsın, ümmete arz etsin, verecekleri re'yi tenfîz eylesin yoksa yalnız meşveret sûretille re'yini alarak yapıp yapmamakta muhtâr kalmasın. İştirâkten biz böyle bir ma'nâ kastediyoruz. Meclis-i meb'ûsân ta'bîrinin ise herkesçe ma'rûf bir ma'nâsı vardır. İstediğiniz şey ile bu ta'bîrin medlûlünü tevfik edemeyiz. Bâ-husûs istenilen şey güzelce anlatılmalı ta'rîf ve tahdîd olunmalıdır.

Sûfânî Bey – Meclis-i meb'ûsân ta'bîrinden ihtarâzin hikmetini bir türlü anlayamıyorum niçin meclis-i meb'ûsân demeyelim. Ne gibi bir mânî mülâhaza ediliyor? Biz muhâtablarımızın müvâfakatını nazara alarak ona göre mi ta'yîn-i metâlibde bulunacağız yoksa doğrudan doğruya milletin, vatanın menâfiini neyi iktizâ ediyorsa onu mu isteyeceğiz. Mâdem ki bugün milletin ihtiyacı meşrûtiyettedir. Bunu niçin doğrudan doğruya söylemeyeerek kaçamak yollar tutalım. Ahvâl ve zurûfu gözetlemek lâzım olmuş pekâlâ o dâirede cehd ü gayret ederiz mâdem ki böyle bir talepte bulunmak için ahvâl müsâid görülmeli o halde bunu açık veya kapalı söylemekte ne fark var. İtikadimca daima açık söylemek iyidir. Ben meclis ve hükümetin ayrı ayrı iki kuvvetten ibaret olduğunu ve bunların her ikisinin bir kuvvet olması mümkün olmayacağına söylediğimden hiç bir vakit geri durmam.

Abaza Paşa – Pekâlâ. İstediğiniz şeyi ta'rîf ediniz. Maksad budur. Yalnız meclis-i meb'ûsân sarâhati kâfî geleceğse o sarâhat esâsen mevcûddur.

Mustafa Halil Paşa – Meclis-i meb'ûsân ta'bîri daha umûmidir bu cihet re'ye konsun iştirâk meclisleri diye hiç bir yerde meclis yoktur.

Sûfânî Bey – İstediğiniz şey bizim mevkiiimizi gösterecek ve Mısır'a ait husûsâtta re'y-i katî' sâhibi olacak bir meclis-i meb'ûsândır. Müşâreket mes'elesinin hiç bir ma'nâsı yoktur. Zaten hükümetin buna dâir olan cevabını vaktiyle aldık: "Nâzırların mecliste bulunması ümmetin müşâreketini te'mîn eder" demişlerdi.

Abaza Paşa – Maksad işte şimdî anlaşıldı ta'rîf ettiğiniz lis-i meb'ûsâna muhâlif değilim. Hatta bu kuyûda müvâfak bir meclis te'sisini teklif [138] ederim ve buna meclis-i meb'ûsân tesmiyesi için bir teklif vâki olur ise ona da müvâfakat ederim.

Bu müzâkerâttan sonra kararnâmedeki ümmetin hükümete müşâreketi ta'bîrleri tayy olunarak "meclis-i meb'ûsân te'sisi için bir kânûn hazırlanması" sûretille tashihât icrâ edilmiş ve ta'bîrât-ı sâirede yapılan cüz'î tadîlât ile kararnâme şu şekli almıştır:

"İdarî ve mâlî her türlü umûr-ı dâhiliyyede ve şuûn-ı mahalliyyeyi tedbir ve ahâlîye tatbik olunacak kânûn ve lâyihaları takrîrde ve muahedât-ı düveliyye ve konsoloslar imtiyâzâtına ve Dûyûn-ı Umûmiyye ve Tasfiye Encümeni Kânûnuna ve Avrupalılara tealluk eden mesâlihe ve vâci-bü'l-ihtirâm olan huküklerine ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'ye verilecek vergiye ve hükümetin kânûnen mücâz olmak sûretille merbût bulunduğu teahhûdât ve ittifâklara hâiz-i te'sîr olmamak üzere vergi ve resm vaz'ında re'y-i katî' sahibi olacak hidiviyete mahsûs bir meclis meclis-i

meb'ûsân te'sisine dâir bir kânûn tanzîminin ve bu kânûna Întihâb Nizâmnâmesi'ni ta'dîl ve aded-i a'zâyi ümmete ve-kâleti tahakkuk ettirecek mertebe ye iblâg eder bir kânûn terdifinin hükümet-i hidiviyeden talep olunmasına karar verildi" işbu şekl-i muaddelin kıraatını müteakib reis; nûzzâr ile müdâvele-i eflârda bulunduktan sonra:

– Meclis-i meb'ûsân istenilmesine ekseriyetle karar verildi.

A'zâ – İttifâk ile ittifâk ile.

Reis – Nûzzârdan mâdadâ.

Sâid Paşa – (Reis'i'n-nûzzâr) sizinle beraber değiliz.

Abaza Paşa – Nûzzârdan mâdadâ ittifâk-ı ârâ ile yazilsın
Îsâ Nevvâr Bey – Întihâb Kânûnu'nun ta'dîline lütum
görmem.

Reis – O halde karar ekseriyettedir.

İşbu kararnâme hükümet-i icrâiyeye tevdî' edilmiş ve reis'i'n-nûzzârin gazete muhâbirlerine vuku' bulan beyânâtına nazaran hükümetin bu taleb-i meşrûu tervîce mütemâyil bulunduğu anlaşılmıştır.

JAPONLAR VE ÂLEM-İ İSLÂM

Bir nice senelerden beri Japon kavmi âlem-i İslâmiyyet'e dikkat edip âlem-i İslâmiyyet'e meyl gösterdikleri görülmektedir. Japon kavmi çalışıcı, her işten istifâde edici, her işin âkîbetini güzel fehm edici, hikmet ve hakîkat sevici bir kavim olduklarından onların İslâmiyyet'e mâil olup ta'lîmât-ı İslâmiyye'yi tahkike meyl etmeleri hâl ve zaman icâbindendir. Japon kavmi eski usûl idâreyi def'aten silkip atarak usûl-i idâre-i cedîdeyi kabul ettiklerinden geçmiş asırlarda Avrupa'da, hâl-i hâzırda Rusya'da olan müdhiş kanlı felâketlerden Japonlar masûn kalıyor. Japonya'nın şimdiki hükümeti (Mikadosu) hükümet başına geçtiği zamandan itibâren kırk seneden az bir müddet zarfında, büyük sınıfı ahâlîden başlayarak aşağı sınıflara kadar, ahâlî ile el birliğiyle İslâhât-ı cedîdeyi bir uğurda kabul ederek Avrupa'da olan ulûm ve sanâyi memleketlerine sur'at-i fevkâlâde ile naklettiler ve hatta bazı husûsâtta üstâzları olan Avrupalıları hayrette bırakacak derecede tevsî etmeye muvaffak olmuşlardır.

Japon kavminin bu muvaffakiyeti tarih sahîfelerinde parlak sûrette ahz-i mevki' edecekter. Zîrâ gerek ümem-i mâziyye medeniyetinde, gerek ümem-i hâzırâ medeniyetinde, Japon kavmi içinde olan medeniyet kadar çabuk terakki eden ve bü-tün ahâlî ittifâk ederek el birliğiyle ve kemâl-i hâhişle yeni medeniyeti kabul eden hiç bir kavim görülmüş değildir.

Gericî Japonya'nın hükümeti (Mikadosu) ikinci bir sülâleye mensup hükümetârdan zîmâm-ı umûr-ı hükümeti kendi eline geçirmek için dâhilî muhârebâttâ bulundu; fakat umûr-ı idâre-i devlet o vakit genç olan bu hükümetârin yed-i idâresine geçtikten sonra ahâlî bu hükümetârin te'sis ettiği İslâhât-ı cedîdeyi ale'r-re's ve'l-ayn kabul etti ve bu sebeple memleket içinde tebdîl-i hükümet gibi büyük tebeddülâtta hâsil olacak adâvet Japon kavmi içinde ateşe yakıldı.

miş şeyler gibi mahv olup gitmiştir. Bu ise bu yeni genç hükümetin istibdaddan el yıkamasından ileri gelmiştir.

İşte Japonların bu muvaffakiyeti âlemde misli görülmemiş bir muvaffakiyettir. Bu ise Japon kavminin tab'ını her şeyle ibtidâdan faydayı, hikmeti, hakikati kabûl meyyâl olduğunu gösteriyor. Japon kavmi başladıkları işi nâm-tamâm bırakmadıkları, geçmiş on seneden ziyaderek vakit zarfında olan hareketlerinden ma'lûm olmaktadır.

(Kâriîn-i kirâm, bu makâleyi okudukları vakit biraz sabırlı olmalarını temennî ederim, çünkü makâle evvelâ Japonların âlem-i İslâmiyyet'e meyyâl olduklarından başlayıp Çin, Japon, Rus muhârebâtına kadar ilerlemiştir. Bu ise Japonların hâl ve hareketlerini beyân sırasında el-kelâm yecürrü'l-kelâm kabîlinden vâkı' olmuştur.)

Geçen on sene zarfında Japonların koca Çin hükümetini hâb-i gafletten uyandırmak tarîkini meslek ittihâz etmişlerdi. Evvelâ Japon hükümeti kendinin büyük diplomatlarından "Marki İto" vâsistasiyla Çinliler'i nasîhat tarîkiyle ikâz etmek istemişlerdir. "Marki İto" ise Japonya'nın birinci siyâsiyyûnundan idi. Japonya hükümeti bu zâti fevkâlâde murâhhas sıfatıyla Çin sarayına göndermişti. "Marki İto" Çinlileri tenbîh yolunda Çin vüzerâsı ve saray me'mûrlarıyla nice aylar çalışmışsa da 3,000 seneden ziyâde hâb-i gafletten baş kaldırımayan cebbâr, mütekebbir Çinliler Japonların nasîhatini kabul etmeyeip reddeylememişlerdi.

Fakat Japonlar mesleklerinde devam ederek Çinlileri tenbîh için silaha sarıldılar, Çin'in taht-ı hükümrânîsında olup imtiyâzlı vilâyeti bulunan Kore'ye asker sevk ettiklerini görünce Çin hükümeti başını kaldırarak böyle küstâhlik e-den Japonları memleketinden koğmak maksadıyla [139] kendi re'ylerince galibiyeti mukarrer olan asâkir-i gayr-i mutazamasıyla Japonlara karşı çıktı. Daha birinci defa mükâbele-i askeriyye vâkı' olur olmaz Çin askeri firâr eylediler. Bu seferde Japon ordusu üç noktadan hareket ettiler: Bir kol Rusya- Japon Muhârebesi'nde General Kuroki'nin yürüdüğü yolla yürüyüp Yalu Nehri'ni geçti ve "Fin-Hwan-Chin" şehrini zapt ile Çin pâyiatahi olan Pekin şehrine müteveccih oldu. İkinci kol asker ise denizden gelip "Dâlnî", "Port Arthur" limanlarını zapt edip Pekin'e müteveccihen yürüdükleri gibi üçüncü kol asker de "Weihaiwei" limanını zapt ile Pekin'e doğru âzim oldu.

Bu hâli gören ihtiyar Çin; sabı Japonya'nın önünde diz çökerek "Eyvallah" demeye mecbur olduğu zaman Avrupa'dan ve Amerika'dan dehşetli zırhlılar içinde da'vetsiz mihmânlar, insaniyet hâmîleri, haksızlık dâîleri, para tâmi'leri yetişip galip Japonya'ya askerini geri çekmesini teklif ettiler. Gerçi Japonya, ebediyyen uyumaya azmetmiş ihtiyar Çin'i köklерinden¹ vurup ileri yürümeyeceği ma'lûm idi. Lakin hakikate karşı boyun eğen Çin'e hîn-i mukâvelede kendi mesleği olan ve intibâh-ı Çin'i müeddî bulunan umûr ve ahvâlin sûret-i väsiada icrâsını şart koyacak idi. İşte bu kadar büyük fedâkârlıklarla, bu kadar kahramanlıklarla, galebelerle kazandığı muvaffakiyetten sonra Japonlar kendi

mesleklerini vâsi' programla Çin'in eline vermek zamanı geldikte; da'vetsizler mukâveleye iştirâk da'vâsi edip musâlehaya iştirâk edeceklerini teklif ettiler, onların bu teklifleri her ne kadar Japonların şân-ı galibiyetlerine dokunduysa da Japonlar Avrupa'nın beş altı hükümetiyle de bozuşmayı muvâfik-i maslahat görmediklerinden onları musâleha ve mukâveleye teşâke etmişlerdi.

Sulh müşâveresinde Rusya diplomatları Çin'den taraf çıktılar; diğer hükümet diplomatları da Japonya'nın fayda ve menâfiini gözetediler; tuvaletini sık, sık tebdîl etmeyi âdet edinmiş Japonya'nın dost hemşîresi İngiltere gerçi bazı maddelerde Japonlar tarafından olduysa da bu hizmetinin mükâfâti için az masrafa mâl olmayan tuvalet masrafını derhâtr ettirmekte ve başka diplomatın da harc-ı râh hatırdan lisana gelmeye hazır idi.

O vakitler Rusya'nın erkân-ı hükümet ricâli dimâğında Rusya'nın Bahr-i Muhit-i Kebîr'de hükümet-i hâkimiyе nüfûzu kazanmak hayâl ve vâhimesi galip idi. Bu hayâli fiile koymaya mevsim-i şîtanîn ekser günlerinde buzlarla mestûr olan Rusya'nın "Vladivostok" limanı lüzumunca hizmet e-demeyeceği ma'lûm olduğundan, Çin'in cenûbi limanlarından her vakit açık olan bir limanı zapt etmek hayâl-i mezkûrun icâbindan idi. Bu vâhimenin başlıca mürevvici, Rusya'da siyâsiyyûn-ı ricâl-i devletten ma'dûd o vakit Mâliye Nâziri olan Witte Cenâbârı idügü söylemektedir. Rusya hükümet ricâlinin ukalası bu yolda da fevkâlâde bir ciddiyetle çalışmışlar, her neye mâl olursa olsun, Rusya için bir açık limanın elde edilmek politikası kurulduğu söylemektedir. Ama bu aldatıcı limanın da Japonların Çin'den zapt ettiği "Port Arthur" limanı idüğü de söyleniyor idi. Zabti tasavvur edilen bu yeni limanın "Vladivostok" hattından i'tibâren Mukden, Ledopan şehirlerinden geber bir demir yol hattıyla rabt edilmesi taht-ı karâra aldığı ve bu yolda lâzım olan para istihsâlini Cenâb-ı Witte İltizâm eylediği de söyleniyor idi. İşte bu politikayı kuvveden fiile çıkarmak için, Çin-Japon väkâsi muvaffakiyeli bir tesâdûf olduğundan esnâyi müşâverede Rusya diplomatları Çin hükümetinden te'mînâta karîb vaadler alındıklarından Rusya diplomatlarının talebini Çin'in o vakitteki politika umûrunda vukûflu, nâzik, tedbirli diplomatı olan ihtiyar Li Hongzhang pek acele kabul eylemiş ve bununla beraber Li Hongzhang Kore'ye de istiklâliyet vermeye muvâfakat eylemiştir.

O vakit âlem-i siyâset "Li Hongzhang, umûr-i siyâsette gafletinden, Çin'i Rusya'nın ağızına düşürdü" diye hükm ediyordu. Lâkin âkil, müdebâbir, ihtiyar diplomat tuzagi (ağı) Rusya-Japonya için kurduğuna kani olup, bu dakik tedbirinden âlem-i siyâsetin gafil bulunmasından ihtiyar Li Hongzhang tebessümdeñ hâli olmamıştır zannederim. Li Hongzhang'ın fikrine, eğer reviş-i umûr Rusya'nın marzîsına muvâfik olur ise Japonları Liaotung şîbh-i cezîresinden çıkarmak, onlara Kore'den parmak miktarı toprak vermek lâzım geliyor, bu kadar fedâkârlıkla zapt eyledikleri mabâlden mukâvele mücbezi Japonlar çıkarıldıkları sonra onları halefi olarak o yerleri hâriçten gelip Rusya zapt ederse Rusya ile Japonya arasında bitmez tükenmez azîm ihtilâflar meydana çıkacağına Çin'in basîretli ihtiyar diplomatı kâni

¹ Metinde (کوکاگن) şeklindeki.

imiş. Japonlar'ın Çin'le muhârebeden bir maksadları da Kore'yi zabt olduğundan, Kore ise Rusya ile hem-hudûd bulunduğundan; Li Hongzhang Rusya ile Japonya arasına ihtilâf bırakmak maksadıyla, Kore'den kat'-ı alâka ederek istiklâliyet vermeye râzi olmuş, semere-i ihtilâf ve nizâ olanzavallî Kore'yi, Kore İmparatorluğu maskesiyle Rus ve Japonya arasına alınmıştır.

Çin ve Japon müsâlehası esnâsında Rusya diplomatları ekserî Çin'den taraf olmuşlardır. Diğer devletler diplomatları da kendi devletleri menâfiini unutmamışlardır. Japonya'ya demişler ki: "Sen denizle muhât cezirelerde maîşete alışmışsin, ihtiyar ana toprağın havâ-yı yâbisi senin işine yaramaz. Binâenâleyh ihtiyar vâlide huzûrundan senin çekilmene iktizâeder, senin için Formosa Adası muvâfiktir. Al da çekil, bununla beraber Çin Hükûmetinden bir miktar mesârif-i harbiyye al" diye cesur ve gayûr Japonya'nın gayret ve cesaretini kesr ederek, [140] sûretâ galib, ma'nen mağlup Japonya'nın izzet-i nefsi sekte-dâr olup çâr-nâçâr ihtiyar vâlide huzûrundan çekilmeye mahkum olmuştur.

İşte bu keyfiyette Çin ve Japon arası hallolunup halolunmayan mes'ele kadıların hissesi idi. Bu mes'elede kadılar da pek çabuk anlaştılar, onlar yağılı parçaları hisselerine ayırdılar: Rusya Liaotung'da yerleşti, Kore'ye açık yol buldu, Japonya'nın dost hemşiresi İngiltere'ye Weihaiwei Limanı, Almanya'ya Kiachow, Fransa Tonkin'de te'kidindi, İtalya dostlarına da muâvenet olundu, Amerika Mançurya'yı ticâret için açık etmeye muâhedeye kaydettirdi. Bu halden tabii Japonya memnun değildi. Onun kendini mazlum addedeceği ma'lûm idi.

Kâriîn-i kirâm, "Çin diplomi Li Hongzhang bu gibi politika ittihâziyla niçin Çin arâzisini Frenkler hissesine düşürdü, bu ise Çin Devleti için maddî zarardan mâdadâ Çin'in şânını sekte-dâr etmek demektir" diyeceklerdir. Zâhiren böyle görülse de Li Hongzhang'ın bu tedbîri hâl ü zamân iktizâsına iddi, Li Hongzhang'ın yegâne murâdi Çin'in intibâhi olup ahâlî-i Çin'in menâfi'-i millet ve devleti himâyeye muktedir hâle gelmesi idi. Bu cihetten o, Çin'in terakkisi cân u dilden arzu ediyor, Çin'in terakkisi ise bu gibi şiddetli derslerden sonra memleketin âsâyişi olup âsâyiş de Avrupâllara lokma atıp teskîn edilmekçe mümkün değil idi. Çin'in terakkisi için Li Hongzhang Avrupa usûlü mektepler açmak, Çin ahâlîsini Japonlar gibi harekete getirmek, İslâhât yapmak, Çinlilerin kapanıp yayılmaktan ibâret eski âdetlerini selb etmek tarafında olup bu husûsta Çin'in genç imparatoruya hem-efkâr olmuştur.

Li Hongzhang Çin mandarinlerinin en büyüklerinden ve eski zâdegânlarından olup terakkî tarafârı olan genç imparatorun kayînpederi olmuştur. Ve pek çok vakitler hükümet başında büyük me'mûriyetlerde bulunup bütün maksadı, bütün fikri, Çin'i tasallut-ı ecâniböden kurtarmak olmuştur. O vakitler Çin me'mûrları içinde genç imparatorun ve Li Hongzhang'ın maksadını, fikrini fehm edenler pek az olup bu fikrinden nâşî Li Hongzhang'a Frenk tarafârı vatan hâlini nazarıyla bakıp bir vakit onu hâin-i vatan tutup bütün rütbe ve nişânlarını selb ederek umûr-ı hükûmetten teb'îd eylemişlerdi. Genç imparatoru da zîmâm-ı umûr-ı hükûmetten el çektiler umûr-ı hükûmeti ihtiyar imparatorice kendi

yed-i idâresine alıp genç imparatoru sarayda şiddetli göz karakoluna almışlardır.

Vaktâ ki Çin-Japon Muhârebesi'nde Çinlilerin hilâf-ı farz olarak Japonlar Çin askerini perîşân ettiler, Çinliler emân çağırıp sulh istediler, Japonlar sulh ve müşâveresi için, Çin tarafından Li Hongzhang ta'yîn edilmeyi teklif ettiler, o zaman i'tidâl-i demini kaybetmiş Çin hükümeti ma'zûl Li Hongzhang'a ilticâya mecbur oldu. Li Hongzhang ise epeyce imtinâdan sonra bu fevkâlâde sefâreti kabul eylemiştir. Bu ise Li Hongzhang'ın yegâne maksadı olan Çin'in intibâhi esası kurulmuş demekti.

Gerci Çin'in intibâhi mes'elesinde Li Hongzhang Japonlarla hem-efkâr ise de onun asıl esas politikası Japonları müstevîl bir kavm-i ecnebî tanımak üzere kurulmuştur. Li Hongzhang Çin ve Japon sulh müşâveresinde bir miktar fedâkârlıkta bulunmuş, Çin toprağından bir miktarı ecânibin tasarrufuna geçmesine rû-yi muvâfakat göstermiştir. -mâba'di var-

Sibirya: Zisan (Çin hudûdunda)

Veliyyullah Enverî

HİDİV ABBAS HİLMİ PAŞA'NIN BEYÂNÂTİ

Tan gazetesinin Mısır'da bulunan muhâbir-i mahsûsu Mösyo Jean Rode'un mensup olduğu gazeteye gönderdiği mektubun Tanîn refikimizda manzûrumuz olan tercümesini ber-vech-i âfî nakl ediyoruz:

Hidîv-i Mısır'ın rufekâ-yi tahririyyemizden Mösyo Rene Bolivie bundan iki sene evvel vâki olup şu sahifeler üzerine nakl edilen beyânâti gerek Mısır'da, gerek bütün Avrupa'da büyük bir te'sîr hâsil eylemiş idi. Ifâdât-ı vâkia Hidîv'in pek müşkil bir mevkî'de bulunduğu zamanlara tesâdûf etmiştir. O zamanlarda Lord Cromer'in mütehakkim ve şedîd politikası hidîvin mevkîini o kadar işkâl ediyordu ki bir aralık müşârûn-ileyhîn istifâ edeceğî lâkirdisi bile ortaya çıktı.

Beyânât-ı mezkûre esnâsında Hidîv'in lâkirdalarından te-reşşuh eden acılık şâyiât-ı mebhûseyi te'yide hizmet eyliyor-du.

Filhakika ya kendisinin terk-i mevkî' etmesinden yahud İngiliz me'mûrunun avdet eylemesinden başka bir çare yoktu. Mes'ele ikinci sûret-i tesviyye ile nihâyetlendi, yani Lord Cromer istifâsını verdi.

Milliyet-perverân Fırkası, kendisinin genç reis ve müessisi olan Mustafa Kâmil Paşa'nın teşviki sâyesinde İngiliz işgaline karşı muarazât-ı şedîdeye Hidîv'in ifâdât-ı vâkiası üzerinde büsbütün germî verdi.

O vakit Hidîv, Mısırlılar'ı medh ettikten ve bunların Avrupa medeniyetini temsil ettirmek husûsunda gösterdiği zekayı lisân-ı sitâyiyle yâd eyledikten sonra ber-vech-i âfî idâre-i kelâm eylemiştir:

– Şarkta cârî olan usûle tatbîk-i hareketle iktidâr ve nüfûz-ı şâhsîmin tevsî ve takviyesine çalıştığım iddia ve te'mîn ediliyor. Buna cevaben size şunu söyleyeyim ki ben Avrupa'da terbiye edildim. Ve bir memleketin te'mîn-i menâfiî için hükümdârla milletin beraber çalışması lüzumunu şiddetle hisseyledim. Eğer benim maksadım gurûr ve âmâl-i

şâhiyyemin tervîcine hizmetten ibâret olsa idi on beş senelik müddet-i hükümetim gayr-ı kâbil-i tahammül bir ıztırâb-dan başka bir şey olmazdı.

Hidiv bu lakirdalarına âtfideki kelimelerle hâtime vermişti ki bunlar bugün bile pek ma'nîdârdır.

[141] – Fransızlara kesretle Mısır'a gelmelerini söyleyiniz. Bizim için yaptıklarını unutmuyoruz. Bununla beraber yine kendilerini pek severiz.

Sü ifâdeyi millet-perverânın kendi programlarına ne kadar muvâfîk gördükleri ve bu sebeple hükümdâri kendile riyle hem-fikir ve İngiliz işgaline hasım olarak telakkî ettikleri çabucak anlaşılır.

Fakat Lord Cromer'in halefleri tarafından Hidiv hâkin da gösterilen hürmet, nüzzâra verilen istiklâl ve hürriyet ahâvâli kâmilin tebdîl etti. Pek sıkı bir i'tilâftan ibâret olan bu yeni politikayı Abbas Hilmi Paşa, tamamen kabul ettiği için genç Misirlilar kendisine karşı birden tebdîl-i tavr ettiler. Bu gençler kendilerinin müfrit milliyet-perverliği içinde Hidiv' in İngilizlerle işbu i'tilâfini bir hıyanet gibi telakkî ettiler. Ve gazeteleriyle Hidiv'i Mısır'ın tamamen İngilizler elinde kalmasına hâdim olmak üzere gösterdiler.

el-Livâ gazetesinin yerliler üzerindeki te'sîri o derece şe dîd idi ki bir aralık Hidiv'in ahâlî arasındaki şöhret ve nü fûzunu kesr eylesi. Hatta Abbas Hilmi Paşa'nın ahîren Mekke-i Mü-kerreme'yi ziyâret eylemesi de hissiyyât-ı dîniyyesi pek şedîd olan ahâlînin bu sûretle yeniden teveccühünü celb etmek maksadına mübtenî olduğu söylemektedir.

Bir ay evel Kahire'de söylediğine ve kendisinin avdetinde ahâlînin istikbâl için gösterdiği şîtâb ve heyecâna na zaran bu husûsta Abbas Hilmi Paşa iyice muvaffakiyet dahi iktisâb eylemiştir.

Bütün şu sebeplerden dolayı hidivi bizzat görerek ken disiyle konuşmak ve ifâdâtını iki sene evvelki beyânâtiyla mukâyese etmek lüzumu günden güne kesb-i ehemmiyyet ediyor idi.

Müşârun-ileyhle iki defa mülâkat etmek şerefine nâîl oldum. Evvelâ kendisine takdim edildim. Ve benimle beraber üçüncü bir şahîs daha bulunduğu için bittabi' kendisiyle iyi ce konuşmadım. İkinci mülâkatimda iki saat kadar yalnız görüşmeye muvaffak oldum o vakte kadar kendisini yalnız sokakta alay arabasında görmüştüm. Ve kendisini resmî el biseler içinde ifâdesi biraz ağır olan چehresiyle biraz haşin bulmuştum.

Bu mülâkatlar esnâsında Abbas Hilmi Paşa'nın gayet sâde ve nâzik bir adam olduğunu görmekte mahzûz oldum. Sarayında kabul salonunun bir köşesine çekilerek konuştu. Bana karşı kemâl-i emniyyetle idâre-i kelâm ediyor, gözle rinde bir ziyâ-yı şebâb ve hayr parlıyordu. Kendisiyle görüştüğümüz şeylerin buraya ancak bir hülâsasını nakledebileceğim:

Hidiv ibtidâ iki sene evvel zuhûr eden buhrân-ı mâlî esnâsında bütün ecnebî sermâyedârâni çekilirken Fransızlar Mısır' a karşı gösterdikleri fedâkârlıktan dolayı pek büyük bir memnuniyet hissettiğini söyledi. Sâniyen Mısır'ın benim üz erimde icrâ ettiği te'sîri sordu. Ve ben cevaben memleketin mamûriyet ve faâliyyet-i zâhiresi nazar-ı dikkatimi celb etti

ğını söyleyince gayet memnun oldu. O vakit bana Mısırlı ların zekâsını, gayret ve faâliyetlerini, iktisâd-perverliklerini medh etti. Ve bazı a'yâd-ı âileviyye vesâire için mesârif-i külliyye ihtiyâr etmeseler zengin olacaklarını söyledi. Ve ber-vech-i âtfî devam etti:

– Evet Mısır'ı pek derin bir muhabbetle severim. Ve her tarafını pek iyi bilirim. Çünkü her tarafını gezdim ve ahâlîsinin kıymetini takdîr ettim. Mekke-i Mükerreme'yi ziyâret ettiğim esnâda orada tesâdîf ettiğim bütün sunûf-ı İslâmîyye içinde cidden Mısırlıların temeyyüz ettiklerini görmekle mûtâfeh olduğumu size te'mîn eylerim. Ben daima memleketimi terakkî ettirmeye ve teceddûdât-ı asriyyeden müste fid eylemeye çalıştım. Maalesef bazı müfrit ve acelecilerin İl kâati memleketin tekâmûl-i tabâîsini ağırlaştırdı. Maamâfîh ağır ağır ve hakîmâne bir sûrette ileriye doğru gidiliyor. Biz usûl-i meb'ûsiyyeti ta'dîl etmemekle beraber kuvve-i teşrîyeyenin ehemmiyetini tezyîd eyledik. Ba'demâ bütün bütün mekâtib kavânîn ve nizâmâti da oraya bırakılmıştır. Müzâkerât alenîdir. Ve bir kaç vakitten beri nâzırlar da orada bulunmakta ve kendilerinden ledel-îcâb her şey üzerine izâhât-ı läzimede bulunmaktadır.

– Şu ifâdelerinizden tarâfdâr-ı meşrûtiyyet olduğunuz neticesini istîhrâc edebilir miyim?

– Hiç şüphe yok, zaten bunun böyle olmaması kâbil midir? Ben Avrupa'da ve hükûmât-ı meşrûta arasında büyüdüm. Bende hasm-i meşrûtiyyet olacak bir mâhiyet nasıl mevcûd olabilir? Bunlar yukarıda da söylediğim gibi bazı müfrit ve acelecilerin lakirdalarıdır. (Tebessümle) Görüyorsunuz ki gazetelerinde de bana karşı en yeni vâsitalarla taarruz ediyorlar!

Bu memlekette vatan-perverlikten en evvelâ bahs eden ben olduğum halde bana bir hâin-i vatan nâîmî verilmemi mi? Memleketimi satmakta olduğum söylenenmedi mi? Mekke'den avdet ettiğim zaman ahâlînin beni ne sûretle kabul ettiğini gördünüz? Demek oluyor ki kendilerinin hakkîmdaki i'timâd ve muhabbetlerinden emin olabilirim. Ben de onlar hakkında o kadar vefâkâr ve samimiyyim. Bi'l-âhire Hidiv, Meclis-i Millî tarafından ba'd-det-tedkîk reddolunacak olan Süveyş Kanalı tecdîd-i imtiyâzı mes'elesinden bahs ederek dedi ki:

– Zannederim ki proje müntic-i muvaffakiyyet olacaktır. Ve bu sûretle hükûmetin eline geçecek olan yüz milyonla hayli faydalı şeyler yapacağız. Zîrâ icrâsî muktezî hayli umûr var. Mısır'ın teceddûd ve terakkisi husûsunda pek büyük muâvenetlerde bulunan bir devletin himmetiyle bu vazîfeyi dahi hüs-n-i ifâ edeceğimizi ümîd eylerim. Hükûmet-i müşârûn-ileyhânin memleketicimde bulunan me'mûru Sir Eldon Gorst bu husûstaki te'mînâtın en büyüğüdür.

Mûmâileyh Dâhiliye Müsteşâri ve sonra da Hükûmet-i Misriyye Umûr-ı Mâliyye müşâviri bulunduğu zaman kendi siyle pek çok çalışmıştır. Her ikimiz de beraber çalışmaya alıştık. Yekdiğerimiz hakkındaki hürmet-i mütekâbilemiz de bunu bütbüten teshîl etmektedir.

Bundan sonra Hilmi Paşa nâzırları ve bilhassa bir kaç gün sonra katl edilen reis-i nüzzârı uzun uzun medh etti.

[142]

ŞUÛN-I İSLÂMÎYYE:**Darü'l-Hilâfe****Sîhhat-i Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî**

Sevgili Pâdişâhımız Emîrû'l-mü'minîn efendimiz hazretlerinin rahatsızlıklarını lehü'l-hamîd ve'l-minne mübeddel-i âfiyyet olarak hâl-i nekâhete girdikleri istibşâr olunmuştur. Berây-ı iyâdet Sarây-ı Hümâyûn'a giden vükelâyi huzûr-i hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhilerine kabul ile iltifât buyurmuşlar ve rahatsızlıklarının ilk gününde şiddet-i harâretten endîse ettiğlerini ve hastalıklarının kızamık olduğunu hiç zannetmemiş olduklarını ve mamâfîh kendileri Cenâb-ı Hakk'a son derecede mütevekkil bulunduklarını söylemişlerdir. Zât-ı Hazret-i Mülükâne:

"Mevt bir emr-i Rabbânîdir. Cenâb-ı Hakk'a i'tikâd-ı samîmî ile mütevekkil olanlar mevtten çekinmezler. Benim yalnız bir arzum vardır ki o da milletimi tamamen mes'ûd ve bir devre-i refâha dâhil görmeden hayatı vedâ etmemektir. Eserini görmekte olduğum refâhiyet ve terakki tamamiyle hâsîl olduktan sonra terk-i hayat edeyim. Bir pâdişâh için en büyük mahzûziyet milletini bahtiyâr görmeiktir, bahtiyâr bırakmaktır."

Bunun üzerine vükelâ-yı müşârûn-ileyhim bütün milletin de en samimi arzusu pâdişâhını daima sihhat ve âfiyyete görmek ve pâdişâhının zîr-i idâresinde olarak mes'ûd bulunmak olduğunu ve bütün vilâyetlerden buna dâir telgraflar vûrûd ettiğini arz etmişler ve bu ma'rûzât pek ziyâde mahzûziyyet-i mülükâneyi müstelzim olmuştur.

Böyle âlî sözlü, âlî özlü büyük ve muhibb-i millet pâdişâhın tûl-i ömrü için bütün efrâd-ı ahâlî Cenâb-ı Hakk'a ref-i eyâdi-i duâ eyler ve iâde-i âfiyyet-i mülükâneden dolayı secede-i şükârâna kapanır.

Tanîn refikimiz şu beşârete terdîfen beyânât-ı âfiyyede bulunuyor: Sevgili Pâdişâhımız Sultan Mehmed Han hazretleri kâmilien iâde-i âfiyyet buyurmuşlardır. Şimdi yalnız hastalığın devre-i nekâheti kâliyor ki bunun da kemâl-i âfiyyet ve suhûletle gûzerân olacağı inâyet-i Bârî den me'mûl-i kâvîdir. Yalnız berây-ı ihtiyât bu hafta yine selâmlık resm-i âllîsi icrâ buyurulmayacaktır.

Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî Dâhiliye, Adliye, Mâliye nâzırılarını huzûr-ı şâhânelere kabul buyurarak mehâmm-ı umûr-ı devlet hakkında ma'lûmat ahz u telakkî etmişler ve evrâk-ı ma'rûzayı tedkikle irâdât-ı şâhânelerini erzân buyurmuşlardır.

Bu haber-i âfiyyet, bütün Osmanlılar için bir haber-i saâdet u beşârettir.

İstefsâr-ı hâtit-ı hümâyûn için Sarây-ı mülükâneye gitmiş olan birçok ricâl-i devlet, defter-i mahsûsuna isimlerini kaydettirmiştirlerdir.

Bu sene Mekteb-i Harbiyye-i Osmâniyye'den zâbitlige neş'et eden zevâttan Memâlik-i Osmâniyye'nin gayri bilâd-i İslâmiyye'ye mensup bulunanlar. Piyâde sınıfından: Sadîdîn Efendi Bosna, Mehmed Saîd Efendi Tacora, Şehâbed-

dîn Efendi Varna, Şevket Efendi Dağıstan, Eyûb Sabrî Efendi Kars, Fâïk Efendi Dağıstan, İsmail Hakkı Efendi Bosna, Mehmed Emîn Efendi Bosna, Ali Rîza Efendi Kars, Kâzîm Efendi Hezargrad, Nûreddîn Efendi Fas.

Afganistan:

Eslîha ticâretinin men'i hakkındaki tedâbîr akîm kalmıştır. Afganistan'a hemen her gün mütenevvi esliha ithal edilmektedir. Ahâlide de iştirâ için büyük rağbet görülüyor. Emîr hazretleri tebeasının silâhlanmasına iğmâz-ı ayn buyurmakla beraber bu eslihanın lüzumsuz yerlerde istî'mâlini tahdid edecek tedâbîri düşünmekten dahi hâlî kalmıyorlar. Hatta geçenlerde bil-münâsebe irâd eyledikleri nutukta "Silâhlar ırz ve mal ve İslâm'ı muhâfaza için tedârik edilir kafile vurmak nehb u gârette bulunmak için değil" buyurmuşlardır. Emîr hazretlerinin bu nesâyihini her zaman için nazar-ı itinâdan dûr tutmamalarını biz de hasbe'l-uhuvve temennî ederiz.

Hindistan:

Meşhûr Dâru'l-Ulûm Mektebi müessisi Üstâd Fâzîl Şîbî Numân Efendi hazretleri karîben Dehli'de in'ikâdına delâlet etmekte oldukları kongrede mevzûubahis edilecek ulemâ cem'iyetinin makâsidi hakkında matbûat-ı mahalliyeye teblîgât-ı âtiyyede bulunmuştur.

Cem'iyet-i Ulemâ:

1. Muhtelif memleketterden kongrelere iştirâk eden zevât-ı fâzilaya berây-ı tedkîk mesâil-i mezhebiyye ihzâr edecek ve bu mesâil cümlesiinden olarak:

2. İslâmlarda mezhâib ihtilâfâtından tevellüd eden te'sîrât-ı sakîmenin izâlesi.

3. İslâmların bir terbiye-i dîniyye-i hakîkiyye görerek muhtaci bulundukları akâid ve umûr-ı sahîha-i mezhebiyyelerinin kendilerine ta'lîmi

4. Tarih-i İslâm'ın beyne'l-müsâlimîn ta'mîm-i tedârisî

5. Yalnız İngilizce'ye rağbet gösteren bir kısım evlâd-ı İslâm'ın ulûm-ı dîniyyeye de teşvikleri husûsâtını da kongrenin nazar-ı tedkikine arz eyleyecektir.

§ Hindistan Matbûat Kânûn-ı Cedîd'i Bengale vilâyetinde şiddetli bir sûrette tatbik edilmektedir. Pekçok gazeteler kapanmış ve sahipleri derecât-ı mütefâvitede hapse mahkum olmuştur.

§ Afganistan'daki Mes'ûd kabilesi Hindistan hudûduna doğru [143] tecâvûzâtta nehb u gârette bulunmaktadır. Ve Molla Bâvend isminde bir zât Afganistan'da eslihanın ucuz bulunduğu bir zamanda teslîhine muvaffak olduğu asâkirîyle Hindistan hükûmetine karşı müşkilât ihdâs eylemektedir. Hükûmet emn ü âsâyîsi dâîmî sûrette ihlâl eden bu ahvâlden dolayı endişenâktir.

Misir:

Ezher talebe-i umûmu [ulûmu!] mitingler akd ederek hü-kûmetten mutâlabât-ı âtiyyede bulunmuşlardır:

1. Vazife-i tedârisin ehil ve küfüv olan zevâta tevdî ve derslerin talebenin sinnine ve iştigâl edecekleri zamana göre netice-i matlûbeyi bir an evvel elde edecek sûrette taksîmi.

2. Ulûm-ı cedîde-i asriyyenin hâl-i hâzırından daha mü-

kemmel sûrette tedrîsi ve mekteplere verilmekte olan âlât ve edevât-ı fenniyye ve tedrîsiyyenin medreselere de tevzîi.

3. Ezher Kütübâhânesi'ne ulûm-ı cedîdeye dâir de kitaplar konularak talebenin her zaman için o kitaplardan meccânen istifâdesi esbâbının te'mîni.

4. Pek ağır imtihânlarla tâbi tutulan mertebe-i ûlâ ve sâniye mezûnlarına bu külfetle mütenâsib derecede imtiyâzât tanılarak mesela mertebe-i ûlâ mezûnlarının mekâtib-i sâireden kendi derecelerinde bulunanlara başlı edilen imtiyâzâta nâil olarak merkezdeki mehâkim-i şer'iyye ve Ezher ve ev-kaf idârelerinde istihdâm ve mertebe-i sâniye mezûnlarının da cevâmi-i şerîfede hitâbet, vâizlik ve mehâkim-i şer'iyye-i külliyyede kitâbet gibi vazîfelerle ta'yîn edilmeleri.

5. Ulemâya teffîk edilen tahsisâtın ulemâ ile talebenin ma'rûz bulundukları ihtiyacât ile mütenâsib bir sûret-i ma'külede taksimî.

6. Mekteb-i Kuzât mezûnlarına kazâ ve iftâ husûsunda tanılan hukûkun mertebe-i sâlisede âlimiyet ruûsunu hâiz Ezher mezûnlarına teşmîli.

7. Esâsen her sene imtihân vermeye kânûnen mecbur bulunan Ezher talebesinin askerlikten muâfiyeti için ayrıca kur'a imtihânına tâbi' tutulması.

8. Ezher'de bil-fil tedrîse me'mûr olan zevâta târih-i ta'yînlerinden i'tibâren maâş tahâsîsi.

9. Sene imtihânlarının talebenin bir senelik müktesebat-ı ilmiyyesine hasrile ulûm-ı cedîde tahsili için vaz' olunan ku'yûdun talebe lehine tefsîri.

10. Ezher şeyhi ile vekîlini ve idâre a'zâlarıyla müfettişi Ezher ulemâsından lâ-ekall yüz zâtın bi'l-ictimâ' intihâb etmeleri ve mezâhib meşâyîhi o mezhebde bulunan ulemâ mevcudunun nîsfinden fazlasının ictimâıyla intihâbî, müfettiş muâvinlerinin ve revâk şeyhlerinin ve bu derecede bulunan me'mûrîn-i sâirenin lâ-ekall elli zâttañ teşekkûl edecek bir cem'iyet-i ulemâ tarafından intihâbî ve bütün bu intihâblarda re'y-i hafîye mürâcaatla eksiyet-i ârânın mu'teber addolunması ve tesâvî hâlinde kur'a-i şer'iyyeye te-vessül edilmesi - mevcûdların bu kavâide tatbîkan bekâ-yi me'mûriyyetleri ve idâre a'zâsıyla müfettişlerin üç senede bir tebdilleri icrâ edilmelidir.

11. Kânûna tecâvûz hâlinde müderrislere tatbîk olunan ahkâm-ı cezâiyyenin bil-umum Ezher müstahdemînine teşmîli.

12. Ezher meşîhatından infisâl eden zevâta kayd-ı hayat şartıyla şerefleriyle mütenâsib miktar-ı kâfi maâş i'tâsi.

13. Ulemâ ve talebenin senede bir defa memleketerine azîmet ve avdetlerinde şimendöfer kumpanyalarınca meccânen nakilleri.

14. Ezher'e dâir vakfiye hüccetlerini ihtivâ eder bir defterle a'yân-ı vakfiyyenin ahvâlini gösterir diğer bir defterin Ezher kütübâhânesinde enzâr-ı umûmiyyeye vaz'ı.

Tunus:

Tunus'ta Câmi-i Kebîr Darül-ulûm'u talebesiyle hükûmet arasında bir ihtilâf tehdîd etmiştir. Talebenin müsel-lehan medreseye devam ettikleri bahanesiyle Tunus hükûmet-i mahalliyesi medreseyi kapatmaya karar vermiştir. İslâmlardaki âsâr-ı intibâh ecnebîlerin işine gelmediğinden menâbi'-i intibâh olan mekteplere, medreselere hücum olu-

nuyor. Rusya'da İslâm mektepleri kapanıyor. Bîçâre Ezher talebesi Kahire sokaklarında âvâre âvâre dolaşıyor. Hindistan'da mekâtib-i İslâmîyye ağır istibdad zincirleri altında iniyor. İşte Tunus Darül-ulûm'u da musanna' müretteb bahaneler ile arkadaşlarına ilhâk olunuyor. Ulemâ-yi İslâmîyyemiz ise hâlâ bu mühim mesâil-i hayâtiyyeyi nazar-ı ihmâl ve lâkaydî ile telakkî ederek birbirleriyle uğraşmaktan ratb ü yâbis elfâz gürültülerinden vazgeçmiyor. Lâ havle ve lâ kuvvetle illâ billâh.

MATBÛAT-I İslâmîYYE:

Kazan'da müntesir Beyânülhak gazetesi muallim yetiştirmekten bahisle diyor ki:

"Muallim yetiştirmek ve müreibbi hazırlamak ne kadar mes'ûliyetli, ne kadar mühim bir iştir. Bir kere dikkat ediniz: Muallim hazırlayacak muallim, binlerce çocukları terbiye edecek müstakbeldeki müreibbileri yetiştirecektir. Vatan yavrularına hüsün-i ahlâk ve İslâmîyet ta'lîm edecektir. İstikbâlde milletimize edilecek hizmetler bunların sözüne bunların terbiyesine bağlıdır. Eğer milliyet ve kavmiyetimizi himâye edip ulûm ve fûnûna rağbetli vatanına hizmet eder muallimler yetiştirirse o muallimler de şâkirdlerini şu ruha ve şu fikre muvâfık terbiye etmeye gayret edecektr.

Bir kaç gün mukaddem takriben 35 seneden beri muallimlik etmekte olan Rus Tatar ucitelski işkola[shkola]sının dîn-i İslâm ve Tatar lisani muallimi Tayyib Efendi merhûm irtihâli vukû' buldu Cenâb-ı Hakk ruhunu şâd ve kabirini münevver etsin. Âmîn.

Şimdi yerine diğer muallim ta'yîni elbette lâzım olacaktır. Lâkin bu zâtın yerini kim işgal edecek, 20 milyon halka muallimler hazırlamayı kim üstüne alacak?

Elbette bu vazifeyi deruhe etmek isteyen efendiler yalnız hükümetten alacağı maaş ile hayatını nasıl te'mîn edeceğini öz hâlini nasıl İslâm edeceğini düşünmemeli, en evvel yirmi milyon halka muallimler vermemi ve yirmi milyon halkın muallimlerine en mühim dinî muallim olabilmek elinden gelip gelmeyeceğini vicdânen [144] muhâkeme ederek kendisinin bu hizmete hakîkaten müstehak olduğunu vicdân tasdik ederse ondan sonra bu yükü üzerine almalı.

Cümlemiz biliriz ki mekteplerimize muallimler hazırlamak pek müşkilâlı bir şekil aldı. Hatta hazır muallimlerimiz bile müsâade istihâsâlinde çok sıkıntı çektirler. Binâenaleyh bundan sonra resmî muallimler ancak bu mektepten çıkan efendiler meyânında bulunacaktır hem Rus lisani muallimi hem Tatarca ve dinî muallimi olacaklar velhâsil bu mektepten bu güne kadar görülen hizmet hâlihazırda katmerleşecektir.

İmdi bu mektebe lâzım olan dinî muallimi bunların cumlesiinden haberdâr hakîkaten usûl-i terbiyyeye vâkif ve din ve lisan derslerinde mütebahhir bir zât olmalıdır. Bu kadar mühim bir vazifeye fulân muallim veya fulân mollâ ehildir desek ve bu bâbdaki istihkâkî bir zâta hasr etsek elbette pek fâhiş bir hata etmiş olur idik, şüphe yok ki mektep idâresi de bu fikirde bulunacak olursa fâhiş bir hata etmiş olacaktır. Binâenaleyh eğer mektep idâresi hakîkaten ma'nâsına mu-

tâbık muallimler hazırlamak fikrinde ise bu hizmete ehil ze-vât arasında bir müsâbaka imtihanı açılmalıdır. Bu imtihanı birincilik kimin hissesine düşerse yani kim birincilik derecesini alırsa o muallim olmalıdır. Mektep idâresi de bu kadar bir iyiliği hizmet ve vazifesi uğruna nazara alacağı ümidi olunur.

Mektep idâresi her ne kadar resmî bir hükûmet dâiresi ise de hizmetinin faydalı olması için bu kadarcık bir gayr-i resmîlikten kaçmasa gerektir.

Selânik'te münteşir Rumeli gazetesi kavmiyete mütealik neşriyyât-ı ma'lûmeden bahis ile diyor ki:

"Araplarla Türkleri birbirine bağlayan râbîta-i kavîyye, asırların mürûruyla salâbetini arttırmıştır. "Bütün mû'minler kardeşir" diyen Furkân-ı Mübîn akvâm-ı İslâmiyye'de salâbet-i dîniyye bâki kaldıkça, Türklerle sâir İslâm unsurları arasında her türlü tefrikanın hudûsuna mâni-i kavî olacaktır. Kavmiyetini dinine tercih etmek isteyenlerin daha pek çok asırlar için muvaffakiyet ümidi etmeleri imkânını göremiyoruz.

Tan gazetesine, Türklerin anâsır-ı sâire-i İslâmiyye'ye karşı bile müsâvâtsızca hareket ettiğini yazmak hafifliğinde bulunan zât evvelisi günde Tanîn refikimizda, Harbiye Nâzırı paşa ile bütün Osmanlı orduları kumandanları meyânında bir Türk bile bulunmadığı hakkındaki yazıları görerek müteessir olmaz mı?

Türkler mevcûdiyet-i millîyyelerine, anâsır-ı sâire-i İslâmiyye'yi o kadar karıştırmışlardır ki, tarihimizin kemâl-i şerefle yâd ettiği en büyük ricâl içinde sâir unsurlardan olanların mevcudu Türkler'in yekûnundan pek çoktur.

Türkler'e "asabiyet-i müfrite" isnâd edenler, bu nakîsanın kendilerinde daha ziyâde olduğunu düşünemiyorlar. Terbiye-i kavmiyyeden Türkler kadar mahrum kalmış sâir bir unsur gösterilebilir mi? Bugün "Jön Türk" unvân-ı mefaharetiyle bu mülk-i muazzezde hidemât-ı vatan-perverâne iibrâz edenler içinde acaba kaçta kaç Türktür? Vatanın âfâk-ı mukadderâtında parlayan nâmus-kâr ziyâlarım ekseriyetini kimler teşkil ediyor? En çok "taassub-ı kavmî" ile ithâm olunan İttihâd ve Terakkî Cem'iyyet'i a'zâ-yi muhteremesinin ekseriyeti Türkler'den mi müteşekkildir?

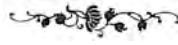
Türkler, kavmiyetlerini her vakit vatan-ı müşterekin saâdet-i hakîkiyesine fedâ etmişlerdir. Vatan için çalışan bir Arabî, bir Arnavutu, bir Çerkesi, bir Kürdü... ilh. en büyük bir mevkî-i tebâcîde tutmuşlardır. Bunlar inkâr olunamayacak hakâyîk-ı târihiyyedendir.

Bunları unutarak Türklüğü müsâvâta adem-i riâyetle itâhâm etmeye kalkışanlar, bize göre iki nokta-i nazara hizmet ediyorlar:

Birincisi kavmiyetlerini menfaat-i müşterekeenin fevkinde bir taassubla sevmek, bu husûsta mantika büsbütün bigâne kalmak, ikincisi, bu gürültülerle belki büyük bir mevkî' kapmak.

Birincisine en çok, henüz yirmi yaşıını ikmâl etmemiş genç dimâglarda tesâdûf ediyoruz. Filhakika daima âmâde-i teheyüp bir halde bulunan, bu genç asâbîler için, an'anât-ı kavmiyyenin büyük bir te'sîri olduğu inkâr olunamaz. Yaşı-

ni başını almış, hakâyîk-ı ahvâli anlamış olanlardaki ise, dimâgsızlıktan, yahud sebepsiz bir nefret ve gayzdan mütevellid değilse, mutlaka menfaat-i şâhsîyyenin te'mîni hissinden ileri geliyor. Genç dimâgları tehyîc edenlerin de bu ikinciler olduğunu, bu zavâllı ma'sûmları kendi menfaatlarına âlet etmeğe çalışıklarını maat-teessûf anlamakta gecikmediğim."

Kahire'de münteşir El-Livâ gazetesi hükûmet-i Mîsriyye'-nin akd etmek üzere bulunduğu istikrâzdan bahisle diyor ki:

"Yeni bir istikrâz akdine muvâfakat edemeyiz. Bâ-husûs İngiliz mukrizlerle asla muâmeleye girişemeyiz. Zîrâ netice-nin nereye varacağını pek iyi takdir ederiz. Esâsen istikrâza da ihtiyaç göremiyoruz. Hükûmet cem'iyet-i umûmiyyede muamelât-ı mâliyyesinin mihver-i lâyîkîndâ bulunduğundan bahs etmiş hatta Süveyş Kanalı'nın temdîd-i imtiyâzi mes'elesi mücerred bir fîrsattan istifâde emeline mübtenî bulunduğunu beyân eylemişi idi. Şu halde Sir Cassel'in pençesine zavallı Mîsîr'i atmakta ma'nâ ne. Haydi hükûmetin ihtiyâcâtını kabul edelim. İstikrâzdan evvel istifâde edilecek birçok menâbî-i mâliyye vardır. Cüz'î iktisâd milyonlar te'mîn eder. Mûddehar ihtiyât akçesine mûrâcaat olunabilir. Fakat hükûmet İngilizlerin arzularına körü körüne mutâbaat sûreTİyle eser-i za'f gösteriyor. İngilizler ise yüz milyondan aşağı borcun tanzîlini kat'îyyen arzu etmedikleri gibi yüz milyonu da asla istiksâr etmiyorlar. Maksadın ne olduğu meydanda. Biz ümmet-i Mîsriyye bu borca râzî değiliz ve zararı istememekte şüphesiz ki haklıyız. Hükûmet-i metbûamız olan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye de yanı başımızdadır. Metbûumiza işgalcilerin maksadlarını ve paralarımızı ne sûretle sarf etmeyeceğimizi bildirmeliyiz. Her ne denirse densin bugün Mîsîr'in eczâ-i memâlik-i Osmâniyye'den olduğu inkâr olunamaz. Hükûmet-i Osmâniyye ise Mîsîr'in böyle herkese müekkel olmasına rizâ-dâde olamayacağı gibi emaneti iâdede mümâtale gösterenlere vedâ bırakmayı da hoş görmez."

Tahran'da münteşir Iran-ı Nev gazetesi asâkir-i ecnebiyyenin henüz avdet etmemiş olduğundan bahis ile diyor ki

"Vâkia Muhammed Ali ile a'vânını harice çekardık. Fakat buna mukâbil binlerce nefer-i ecnebî askerini içimizde görerek telh-kâm oluyoruz bu hâl şüphesiz ki istiklâlimizi tehdîdde istibdâd-ı dâhilîden daha müdhiştir. İşte Muhammed Ali Mîrzâ'nın memlekete en son büyük hîyâneti. Görülüyôr ki kendisini bir kenara atmakla muhârebesinden kurtulmuş oluyoruz. İstediğimiz muvaffakiyeti henüz elde edemedik. Millet mukadderâtında re'yin nâfiz olduğunu henüz söyleyemiyor. Memleket, toprağının müstakîl sahibi olduğunu farz etmeye henüz muktedir bulunmuyor. Ecdâdımızın mezârları pâmâl-i huyûl-i ecâniib oldukça iddiâ-yî istiklâlde bulunmak pek vâhidir... Acaba istiklâl-i kâmili elde etmek için yeni baştan yine fedâkârlıklara lûzum görülecek midir?"

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

~~~~~

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

5 Mayıs 1910

25 Rebîülâhir 328

Perşembe 22 Nisan 326

Dördüncü Cild - Aded: 87

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Dîbâce

Hamd Allah'a ki eltâfi amîm
Hâlik-î mün'im Rahmân-î Rahîm

Hân-î ihsâni küşâde her dem
Feyz-i lütfu ile kâim âlem

Zât-î a'lâsidir ancak ma'bûd
Anî takdîs eder her mevcûd

Şevk u feryâd ile her lazma vü ân
Zîkr ü tesbîhte hep kevn ü mekân

Mâlik-i rûz-î cezâdir o Hudâ
Fark olunmaz hiç o gün şâh u gedâ

Cümle dembeste-i haşyettir o gün
Zâlime nekbet ü haybettir o gün

Ne meded var ne şefâat ne penâh
Dehşet-efzâdir o gün hükmullâh

Süreriz vechimizi leyî ü nehâr
Hâk-i dergâhîna bâ-şevk u mesâr

Şâmilü'l-feyzdir ol Rabb-i Samed
Kereminden dileriz avn ü meded

Yâ İlâhî niâmin müzdâd et
Süedâ mesleğine irşâd et

Bakma isyânimiza Rabb-i Kerîm
Eyle şâyeste-i cennât-î naîm

Ba'de-zâ rûh-i Nebiyy-i hareme
Rehber-i ümmet olan muhtereme

Olsun envâ-i salât u tekrîm
Âl ü ashâbına da bin ta'zîm

Kitâbullâh bir nazm-î dil-nişîn-i zî-kemâldir. En âlî hakâ-i gösterir. Silsile-i beşeriyyetin ezele doğru müntehî olduğu vahdet-i asliyye ile fitrattaki tesâvîye remz u işaret ettikten sonra mâye-i hilkatça biribirine müsâvî bulunan efrâd-î beşerin şeref u izzetleri ve yekdiği üzerine fazl u rûchânları ancak salâh ve takvâ ile olduğunu ve bununla tezyîn-i vicdân ü efâl etmeyenlerin şâyeste-i iftihâr bir kıymetleri bulunmadığını beyân ile kulüb ve ezhânda hiss ü fikr-i maâlî ve fezâil uyandırır.¹ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَّأُنثَىٰ (وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُورًا وَّقَبَائِلَ تَعَارِفُوا أَنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَقْنِيْكُمْ)

Bütün akvâm-î cihâni semti-i salâh u felâha da'vet eder. İnsanları efâl-i hayriyyeye mesâlih-i dünya ve ukbâya ırsâd eyler. Adl ü ihsâni, kesb ü ticâreti emreder,² (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ (فَاتَّشُرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ)، بِالْعَدْلِ وَالْأَحْسَانِ).

Mekârim-i ahlâki, tasfiye-i kulûbu, hüsn-i niyyet ve tefekkürü, âdâb-î muaşereti [146] ta'lîm ile vicdânı meftûn-î fezâil kilar.⁴ (وَإِنْ تُبَدِّلُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ بِخَاسِنِكُمْ بِهِ اللَّهُ (وَإِنَّكُمْ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ)، (وَإِنَّكُمْ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ)).

Maîset-i ictimâiyenin erkânî ve kavâidini ta'yîn buyurur. Dâd u sitedde, muâmelât ve muâvezâtta iltizâm-î râstî ile hu-kük-î nâsin pâymâl-i zulm ü teaddî edilmemesini ve rûy-î ze-mînde ikâ'-î şûriş ve fesâd ederek nizâm ve âsâyiş-i âlemin ihlâl olunmamasını emreder.⁷ (أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمَبِيزَانَ (بِالْقُسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءُهُمْ وَلَا تَعْنَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ).

¹ Hucrât, 49/13.

² Nahl, 16/90.

³ Cum'a, 62/10.

⁴ Bakara, 2/284.

⁵ Bakara, 2/284.

⁶ Kalem, 68/4.

⁷ Hûd, 11/85.

Cem'iyetin inzibât ve âsâyişini, devam ve bekâsını, ef-râdin refah ve saâdetini mütekeffil olan esbâb ve hâlâtı birer birer nazar-gâh-i ehl-i irfâna vaz' eder. Emânâtın ehline ve rîmesini, beyne'l-enâm adlı ile hükmolunmasını ve Cenâb-ı Hakk'a ve Resûl-i Ekrem'in itaat ile beraber ser-sübha-i ir-tibât olan ülü'l-emre dahî itaat ve inkiyâdî emreyler.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤْدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ¹، (أطِيمُوا اللَّهَ وَأَطِيمُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَئْمَنَكُمْ)²

Âşinâyâن-ı esrâr-ı fitrat, vâkifân-ı savâlîh-i ümmet bulunan ehl-i ilmi câ-be-câ tevkîr ve i'zâz ile onların câh-ı bü-lend ve rîf-atlerini aksâ-yi merâtîb-i beseriyyete i'lâ buyurur. Kâh onların âsâr ve ekvânda temessûl etmiş azamet ve me-hâbet-i Rabbâniyye'yi temâşâ ederek rehîn-i havf u haşyet olduklarını beyân ile idrâk-i maâlîdeki menzileterini ve kâh istitâat-i ilmiyyeleriyle istinbât-ı ahkâm eylediklerini beyân buyurarak onların kuvve-i fâika-i irfânlarını gösterir.

بِرَفِيعِ اللَّهِ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ³، (وَتَلْكُ الأَمْثَانَ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ⁴، (وَلَوْ رَدُّهُ إِلَى الرَّسُولِ وَالَّتِي أُولَى الْأَئْمَنَهُمْ لَعْلَمُهُ الَّذِينَ يَسْتَبِّنُوْهُنَّهُنْ⁵)

Vatan ve diyârimizi istilâya tasaddî eden muhâriblerden mâadâ hiç bir ferd-i insânî ile hubb u muvâlâtta ve adl u ihsân ile muâmeleden men' etmez. Ancak rahât u sükûna dalınmış olduğunu düşman anlarsa diyârimiza istilâ tama'-ıyla hûcum edeceğine ve şu hâle göre harbe hazır ve mü-heyyâ bulunmak husûl-i emn-i umûmîye bâis olacağına mebnî kuvâ-yi harbiyyenin i'dâd edilmesini emredler.

وَأَعْوَلُوا لَهُمْ مَا سَنْطَعَتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ⁶، (لَا يَنْهِيكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يَفْتَأِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُحِرِّجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنَّ تَبْرُوْهُمْ وَتَقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ⁷)

Tahâret ve nezâfeti ve düstûr-ı âfiyet bulunan cevâmi'l-kelim ile esbâb-ı sihhate ait umûru ta'lîm eyler.

(مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكُنْ يُرِيدُ لِيُظْهِرَكُمْ وَلَيُئْمِنَّ بِعِنْدِكُمْ عَلَيْكُمْ لَعْلَكُمْ تَشَكُّرُونَ⁸، (وَكُلُّوا وَاشْرُبُوا وَلَا تُسْرُفُوا)⁹

Ulûm ve fûnûnun fütûh u keşfiyyâti tezâyûd ettikçe o kitâb-ı mürkerremin ulûvv ü rîf'ati kat kat nûmâyân olur. Gûnlerce kat' olunabilecek mesâfâtın bir kaç saatte tayy olunması ve biribirlerine aylarca bu'du bulunan iki mahallin beyinde lahzada muhâbere edilmesi gibi nice eşya vaktiyle muhâlâtta addolunur iken peyâpey zuhûra gelen hâdisât-ı ilmiyye bunların mümkün olduğunu bize re'yü'l-ayn gösteriyor. Ve tayy-ı zamân ve mekâna dâir vakt-i evâilde ezhân-ı müşrikînin bir vech ile kabul etmediği ihbârât-ı Kur'anîye'nin günden güne keşf olunmakta olan serâir-i fitrata na-

zarân taht-ı kudret-i ilâhiyyede bulunduğuna şehâdet ediyor. ¹⁰ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ذَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْبَلَ وَالْهَارَ. (وَاتِّيَكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعْدُوا نَعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ).

Vezâîf-i beseriyyeyi, beyne'l-enâm hukûk-ı mütekâbileyi, iktisâb-ı fezâilin menâfi'i hâssa ve âmmesini ve kibr ü gurur, hased, tama', hiyânet, zulm ve i'tisâf, riyâ ve sum'a gibi rezâilden lüzûm-ı ictinâbî kemâl-i belâgat ve hikmet ile takrîr ve bunları emsâl îrâdi ve güzeşte-gân-ı akvâmin kisas ve hikâ-yâti ve avâkîb-ı ahvâli ile tavzîh ve tenvîr eyledikçe kulûb-ı müstemîinden bir hiss-i tâat ve inkiyâd feverân eder. Bu Kitâb-ı Mürkerrem'in ma'nâ-yi zâhirini sibyân ve avâma kadar cümle ehl-i lisân anlar ve havâs onun mezâmîn-i aliyesinde nice işârât-ı sirriyye, nice âyât-ı tekvîniyyeye, nice hafâyâ-yi hazâir-i kudse, nice habâyâ-yi serâir-i inse muttali olur. Döner dolaşır, her mevziînde tekrar vezâîf-i beseriyyenin akdes ve akdemî Hâlik-ı Teâlâ hazretlerini bilmek ve Zât-ı ulûhiyyetine ibâdet ve ubûdiyet etmek olduğunu beyân buyurur. Silsile-i hâdisâtîn fevkinde, vûcûd-ı zillîlerin mâverâsında, kavânîn-i kevniyye ve ilel ve esbâb-ı maddiyeyenin ezelen ve ebeden nihâyetinde olup bütün aksâm-ı kâinâti tahrîk eden birinci bir kuvve-i muharrikenin, bir hayy-ı kayyûmun vûcûduna ukûlü irşâd ve şu menba-i feyz-i kâmil ve mükemmelin aşk u şevkiyle gönülleri nâlân eder. ¹¹ إِنَّ اللَّهَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَقُّ الْقُبُوْمُ

Elfâz-ı cezle ile rûz-ı cezânın ve azâb-ı cahîmin ahvâl-i hevl-nâkini ve elfâz-ı rakika ile rahmet ve mağfiret, lütuf ve tesliyet beyân eden bu nazm-ı şerîf tertîl olunur iken kâh ne-sîm gibi hafif vezân ve kâh mevce envâr-ı ma-neviyye pertev-feşân olmağla gönüller bir neşve-i rûhânî ile lebrîz-i meserret ve kâh ra'd u berk ile müterâflık nûzûl eden bârân-ı hâtil gibi dehşet-âver olarak yürekler endişe-i ikâb-ı azîzî zi-intikâm ile garka-i haşyet olur.

[147] El-hâsil mâverâ-yi serâdîkât-ı celâlden zuhûr etmiş bir kitâb-ı kudret... Fesâhat ve belâgat-ı hârikulâdesine ci-hân-ı belâgat meftûn. Bir şems-i dirâşân-ı ilâhî... Lemaât-ı kudsîyyesiyle azamet-i Rabbâniyye'yi, acâib-i mûlk u mele-kûtu seyr u temâşâ ettirir, onun feyz-i envâriyla ukûl fezâ-i nâ-mütenâhî-avâlimde cevelân eder. Bir bedraka-i hidâyet ki insana dâreynde selâmet ve saâdet yollarını gösterir.

Var iken Kur'an gibi bir âsumâni mu'cize
Âşinâyân-ı hakâik başka bürhân istemez

Sadr-ı İslâm'da müslimân belâgat-ı Kur'anîye'deki ha-vâss ve esrârî selîka-i Arabiyeleriyle fehmederlerdi. Kur'an'ın lutf-ı esâlîbi, uzûbet-i beyânı onların ihtisâslarını tehzîz eder ve mevâiziyle yürekleri sûzân olup kendilerinden ge-çerler idi. Koyun günden bir çoban bile câzibe-i Kur'an ile meslûbu'l-ihtiyâr olarak Kitâbulâh'ı istîmâ' eylediği zaman kalkıp secdeye kapanır idi. Sonra nitâk-ı İslâm tevessü ederek Arap eâcîm ile ihtilât edince o selîka-i necîbe zâil ol-du. Ulemâ-i sadr-ı evvel ise kulûb-ı nâsı İslâm'a cezbde

¹ Nisâ, 4/58.

² Nisâ, 4/59.

³ Mucâdele, 58/11.

⁴ Ankebût, 29/43.

⁵ Nisâ, 4/83.

⁶ Enfâl, 8/60.

⁷ Mümtehine, 60/8.

⁸ Mâide, 5 /6.

⁹ A'râf, 7/31.

¹⁰ İbrahim, 14/33-34.

¹¹ Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2.

Kur'ân-ı Kerîm'in fevka-mâ-yetesavver te'sîrini görerek İslâm'ın ancak bu nefise-i belâgat ile hîf u hirâset olunabileceğini teyakkun etmişlerdi. Bunun üzerine meleke-i zevk-i Arabî ile onun temmiye eylediği rikkat-i şûr ve lütf-i vicdân gibi fehm-i Kur'ân'ın mevkûfun-aleyhi olan umûru sâha-i husûle îsâl için lügat-i Arabîyye'yi müfredâtı ve esâlib ve âdâbiyla zabt u cem'e müsâberet ederek fûnûn-ı mukteziyyeyi tedvîn ettiler ve karn-ı sâlis-i hicrîde tefsir yazılmaya da başlandı.

Dîn-i hakkı başkaca isbâta hiç hâcet mi var
Gark-ı envâr eyliyor Kur'ân dem-â-dem âlemi

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

-15-

Dîn-i mübîn-i İslâm tevhîd-i ulûhiyyetle beraber tevhîd-i rubûbiyyet esâs-ı azîmîni de nüfûs-ı beseriyedede kararlaştırı- mak için bütün envâ-i şirkî tahrîm etmiş, Hallâk-ı Mûteâl'în gayrısını kâinatta te'sîr ve tasarruf sahibi, kullara îrâs-ı nef' ve zarar husûsunda onun vekîl ve nâibi i'tikâd etmeye de asla müsâade göstermemiştir. Beyânât-ı Furkâniyye'ye göre nevâmîs-i kevnîyye, saâdet ve şekâvet-i beseriyeye yeknesak bir intizâm-ı tâm üzere cârî olmaktadır.

Binâenaleyh ihyâ ve imâte gibi terzîk ve tesbîb* ve ten'-îm ve ta'zîb dahi hasâis-i ilâhiyyeden olup hiçbir ferd bu takım umûr ve ahvâl-i beseriyeyi keyfe mâ-yeşâ husûle getiremediği gibi –makamı ne kadar âlı olursa olsun – izn-i ilâhî olmadıkça nezd-i sübhanîde şefâate de cûr'et edemez. Bunun hilâfini i'tikâd etmek, hikmet-i ilâhiyye iktizâsına menât-ı te'sîr kılınan esbâb-ı zâhire haricinde bir kimseyi kudret-i teshîriyyeye mâlik bilmek şirk ve dalâldir.

İşte İslâmîyet bu hakikati tenvîr ederek bu sâyede selâmet-i beseriyeyi te'mîn etmektedir. Çünkü i'tikâd-ı şirk se-bebiyle kable'l-İslâm bî-nihâye milel ve akvâm giriftâr-ı şâkâvet olmakta idi. Bu i'tikâd-ı bâtil kendi irâdesini ebnâ-ı cinsinden bir kimsenin irâdesiyle takyîd ederek insanı saâdet-i matlûbede en büyük müessir olan irâde-i zâtiyyeden mahrum ediyor. Bu i'tikâd-ı bâtil insanın mazarrat ve menfaat tevlîd eden esbâbı, terakki ve tedennî husûlünde muttaridü'l-cereyân bulunan sünen-i ilâhiyyeyi idrâk etmesine mâni-i hâil oluyor. Bu i'tikâd-ı bâtil akl u fîkrini tedhîs ile insanı korkulmayacak şeýlerden hâif, mümteniü'l-husûl o- lan şeýleri ümîd-vâr kıliyor. Bu i'tikâd-ı bâtil hürriyyet-i fikriyye ve harekât-ı istiklâliyyeden mahrum ederek insanı zillet u hîrmâna düşürüyor.

* Her şeye bir hâssa ve tabiat vererek müsebbibâti esbâba göre vü- cûda getirmek, (ta'bîr-i âharla) kâinatta gayr-ı kâbil-i tahvil bir sünnet-i câriyye ta'yîn eylemek (وَلَنْ تَجِدْ لِسَنَتَ اللَّهِ تَحْوِيلًا) [Fâtir, 35/43] (Mevâidü'l-Enâm'a bak.)

i'tikâd-ı şirkin bu şubesi tavâîf-i beseriyeye içinde şua- bâtl-ı sâiresinden ziyyâde intiâr ve imtidâd etmiştir. Binâen- alâ hazâ İslâmîyet bunun mahv u izâlesine her inâyetin fev- kinde bezl-i inâyet ediyor. Birçok kimselerin tevehüm et- tikleri gibi Kur'ân-ı Azîm'in kemâl-i şiddetle takbîh ve tel'in ettiği küfür vûcûd-ı Hâlk'ı inkâr yahud tahlîk ve terzîkde kendisine iştirâk eder âlihe-i sâire isbât etmekten ibâret de- gildir. Çünkü küfrün bu türlüsünü iltizâm eden cühelâ-yı nâs her zaman ve mekânda nisbeten az bulunmaktadır. Gerek kavm-i Arab, gerek İslâmîyet'in intiâr ettiği akvâm-ı sâire a- rasında şâyi olan şirk salîfu'z-zikr şubeden ibâretti. Müşrik- lerin ekseriyet hâiz olan sunûtu¹ (وَلَيْشَ سَالْتُهُمْ مِنْ خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ nazm-ı âlisi müfâdînca âlem-i ekvânîn hâ- lik ve mübâdî birdir. Ancak kendisi gayb-ı mutlak olması ha- sebiyle esnâ-ı ibâdette bazı mezâhir-i kudret-i bâhiresi vec- he-i ibâd kilinmak iktizâ eder diyorlar, bu zu'm-ı bâtil icâ- binca zî-rûh ve bî-rûh nevi'lerinden bazı mahlûkâti mazhar-ı kudret-i bâhire i'tikâd ederek Cenâb-ı Bârî ile ibâdi arasında vâsita-i nef' u darr ittihâz ediyorlardı. Şeyâtînû'l-ins ve'l- cin tarafından da "Evet! Âmme-i nâsin kesret-i zünûb ve ha- tâyâsî hasebiyle ilâhu'l-âlihe dergâh-ı âlîsine ref-i hâcât et- meleri lâik olmayıp uzemâ-ı mülük ve selâtîn-i şân-vâlâları gibi mukarrebîni vesâit ittihâz olunmağa lüzum vardır" diyerek bu fîkr-i bâtil tervîc olunmaktadır.

Bu fîkr zâhiren ta'zîm-i ilâhiye müstenid bulunuyorsa da Kur'ân-ı Kerîm'de küfr-i sarîh addolunarak mürevvîcleri- nin şüphesi tezyîf buyurulmuştur. Buna dâir bir kaç âyet-i kerîme okuyalım.

(إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدُوهُ... وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أُولَئِكَ [148] [مَا نَعِدُهُمْ لَا يُقْرَبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى أَنَّ اللَّهَ...])² (وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونَ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هُؤُلَاءِ شَفَاعَوْنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ... عَمَّا يُشَرِّكُونَ)³

İşte bu âyetlerde Cenâb-ı Ma'bûd-ı Zü'l-Celâl zât-ı ulûhiyyete takrib için olsun mâsiyâ-ı ibâdeti mâni'-i ihlâs, şirk-i bâtil addediyor, şürekâyi şufeâ ittihâz etmenin de ma'bûdiyet i'tikâdına münâfi olmayacağı [olacağını!] tasîh buyu- ruyor.

Kezâlik⁴ (اتَّخَذُوا أَحَبَارُهُمْ وَرُهَمَّةَ أَرْبَابِهِمْ وَمَا أَمْرُوا مِنْ دُونَ اللَّهِ... وَمَا أَمْرُوا nazm-ı kerîmde rüesâ-ı rûhaniyyeyi erbâb ittikâleri için Ehl-i Kitâb'ı müşriklere ilhâk edi- yor. Halbuki onlardan hiçbir firka kendi rüesâsını hakikaten erbâb ve âlihe ittihâz etmiş, icâd ve ifnâda şerîk-i Bârî olma- si i'tikâdında bulunmuş değildir. Yalnız Allahu Teâlâ hazret- leri ile kulları arasında vesâtet ve mesâlih-i dünya ve âhiret- te şefâat salâhiyetine kâil oluyorlar.**

¹ Zümer, 39/38.

² Yunûs, 10/18.

³ Zümer, 39/2.-3.

⁴ Tevbâ, 9/31.

** [Âl-i İmrân, 3/64] nazm-ı şerîfînde mez- kûr olan "erbâb" lafzi ilâh ma'nâsına "rabb" in cem'i olup açıktan açığa ulûhiyyetle tasvîf olunan kimseye şâmil olduğu gibi levâzîm-i ulûhiyyetin biriyle ittisâfi i'tikâd edilen kesâna da şâmildir. Mesela kendisine gâyeti tâ'zîm iş-âr eden ifâ-yı secde ve zebh-i kurbân

Cenâb-ı Bârî ile ibâdî arasında vâsita-i sahîha ancak enbiyâ-i izâm hazerâtıdır. Onların da vesâtetleri te'sîr-i hakikî sûretille olmayıp belki tebliğ-i ahkâm ve irşâd-ı enâm cihâne münhasırdır. Nasıl ki âyât-ı kesîrede î'tâk-ı ebâtilî kâti' olmak için bu hakikat hasr tarîkiyle beyân buyurulmuştur. Esteîzu-billâh¹ (وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مُبَشِّرُينَ وَمُنذِرِينَ²), (أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا³) nazm-ı şerîfleri gibi.

Bu hasrların hâvî olduğu cüz'-i selbî de diğer âyât-ı celîlde tasîr olunmuştur. Mesela nazm-ı kerîmi ile Nebîyy-i A'zam efendimizden saytara (لَشَّتْ عَلَيْهِمْ بِصُصْطَرِ)⁴ (سلط وتجبر)⁵ (الَّتِي لَا تَهْدِي مَنْ⁶) (الَّتِي عَلَيْكَ دُعُّهُمْ⁷) (علی الناس selb edilmiş,⁶ (أَخْبَثَتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَقْبَدِي مِنْ يَشَاءُ⁸) gîbi nûsûs-ı celîle ile de bil-fîl isâl-i hayr ve ikmâl-i saâdet ma'nâsına hidâyet-i şân-ı rubûbiyyet olduğu ifâde kilinmiştir.^{*} (فَلَمَّا أَتَى لَأَمْلَكَ لَكُمْ خَرْصًا وَلَا⁹) (رَشَدًا nazm-ı kerîmiyle de izrâr ve is'âdin hiç birine alâ-vec-hî'l-hakika mâlik olmadığını i'tîraf etmesi Resûl-i Ekrem'e emir buyurulmuştur. Nîhâyet'l-emr enbyâının efrâd-ı ümmetten farkları (فَلَمَّا آتَيْنَا أَنَّا بَشَّرْنَا مُلْكُمْ بُوْحَى إِلَيْهِ...الخ¹⁰) âyet-i kerîmesi mantûkunca vahiy ve risâlet-i mezâyâ-yi celîlesiyle teferrûd ve temeyyüz etmelerinden ibâret kalmaktadır

Bu ma'rûzâtmızın kâffesi bahr-i tevhîd-i Kur'ân'dan bir katredir. Bununla beraber sad-hezâr eseflerle i'tîraf ederiz ki ahâlî- İslâmiyye ekseriyetle bu dekâike tenebbûh etmemiş, zikrolunan vesâyâ-yi celîleye riâyet-i kâmîle devri çok sürmemiştir. Nasıl ki "el-Menâr" mecellesinin nakline göre bir

yahud nâmine yemin edilmeye şâyeste görülmek, kezâlik dilediği şeyi helal ve dilediğini haram etmek, günah bağışlamak ve cennete koymak hasâsiyle mümtâz bilinmek sarîhan ulûhiyetle tâvsîf edilmekten asla farkı yoktur.

Rivâyet olunur ki (أَتَخَدُوا أَخْبَارَهُمْ وَرُحْمَانَهُمْ أَرْبَاعًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمُسِيْحِ) [Tevbe, 9/31] âyet-i celîlesi nâzil olduğu esnâda –evvelce Nasrânî bulunan– Adîyy bin Hâtem (radîyallahu anh) huzûr-ı ri-sâlet-penâhîde bulunup: Yâ Resulallah! Biz rahiplerle ibâdet etmîyorduk demîs, Resûl-i Ekrem efendimiz de bu hadîle cevap i'tâ buyurmuş idi: (إِلَيْسَ كَانُوا يَحْلُونَ لَكُمْ وَيَحْرُمُونَ فَقَاتِلُونَ بِقُولِهِمْ) Yani değil mi ki onlar size arzuları vechile helâl ve haram ederlerdi. Siz de sözlerini tutardınız. Adîyy: Evet! Öyle olurdu deyince buyurdular ki (هُوَ دَلِكَ) işte böyle onların re'y-i hodullarıyla vukû' bulan tâhîm ve tâhlîllerini kabul etmek de bir nevi ibâdettir. Risâle-i Hamidiyye.

¹ Kehf, 18/56; En'am, 6/48.

² İsrâ, 17/105.

³ Şûrâ, 42/48.

⁴ Gâşıye 88/22, âyet metinde sehven (وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسِيْطِرٍ) şeklinde yazılmıştır.

⁵ "İnsanlara zorbalık etmek."

⁶ Bakara, 2/272.

⁷ Kasas, 28/56.

^{*} (وَإِنَّكَ لَمَهْدِي إِلَيْهِ صَرَاطُ مُسْتَقِيمٍ) [Şûrâ 42/52] nazm-ı kerîminde Hazret-i Resûl'e isbât olunan hidâyet, beyân-ı hak ve irşâda himmet ma'nâsına olduğu ma'lûmdur.

⁸ Cin, 72/21.

⁹ Tevbe, 9/31.

müsteşrik tarafından** şöyle bir ifâde dermeyân olunmuş "Muhammed aleyhisselâm" cüzûr-ı veseniyyeti bi'l-külliyye kal', esâtîri levh-i vücûddan mahv etmek için bütün belâgatini, kâffe-i himmet ve inâyetini sarf etmiş, yirmi seneden ziyyâde mücâhede buyurmaları sâyesinde maksadına zafer-yâb olmuş idi. Veseniyyet ve işräki tevhîd-i kâmil ü hâlide kalb ve tâhvîl ettiği kâbil-i inkâr degildir. Lâkin ahkâb-ı tavîle içinde tevârûs sûretille temekkün etmiş olan cüzûr-ı mezâkûra nev'-i beşerde rûsûh-ı tâm peydâ eylediğinden akîde-i tevhîd hemîse pâyidâr olamadı. Müslümanlar daha bir asır tamam etmezden evvel veseniyyet avdete başladı, tedâricen bütün envâî, fakat başka esmâ ve elvânla istilâ ederek dinin meâyâsını mahv etti.

İşte bu söz her ne maksadla söylemiş olursa söyleşin maatteessüf fikra-i istidrâkiyyesine varınca doğrudur. ¹⁰ (قد يصدق الكلمة (fehvâsinca Hazret-i Peygamber'in ulviyet-i şânâna, nev'-i beşere büyük bir şâh-râh-ı selâmet açmış olmasına dâir bir hüsni-î şehâdet, daha doğrusu bir i'tîraf-ı hâkîktir. Bizim iddiamız zaten dinimizin ulviyet-i mübeccelesine karşı dermeyân olunan türrehâtin vuzûh-ı butlânından ibârettir. Yoksa dîn-i mübînin kudsiyet ve hakkâniyette iğtîrâ ile tatbîkâtına lütûm görmeye; işrâdât-ı hakâik-âyâtâna ittibâ' etmeyen gafillerin, sûrî ve sathî intisâb ile kâlip da atâlet ve evhâm sâyesinde ihrâz-ı saâdet sayıklayan sersemlerin vâsil-ı ser-menâzil-i maksûd olacaklarını hiçbir vakit da vâmiza katmıyoruz.

Ziyâ-i şems ile sahâfi ekvân ne kadar müstenîr olursa olsun insanın gözleri kör olunca, yahud bi'l-iltzâm gamz-ı ebsâr ile istitlâ-i hakâikten i'râz edince istîlâ-i zulûmât ile elvân ve eşkâl-i âlemden bîhaber kalacağı tabîidir. Bundan dolayı hûrsîd-i cihân-tâba bir nakisa isnâd olunabilir mi?

Binâen-alâ-zâlik sıratimüstakîmden inhirâfla giriftâr-ı hûsrân ve helâk olan süfehâ-i enâm kendi sû-i hareketlerinin cezasını görmüş olurlar. Fi'l-vâki daha asr-ı evvel evâhirine doğru millet-i İslâmiyye'ye müntesib [149] geçenenler içinde sû-i tefehhüm sâikâsiyla bu makûle bî-vâyeler zuhûr etmeye başlamış idi. Hayru'l-kurûn içinde İmâm Ali keremullahu vechehu hazretlerine isnâd-ı ulûhiyyet eden Harûriyye tâifesini bırakalım. Çünkü onların sadâsi zaîf ve dalâletleri âşikâr idi, zuhûr etmeleriyle beraber mahv olup gittiler. Fakat te'sîrât-ı seyyî'i ümmetin cân-gâh-ı hayâtına isleyen Bâtnîyye tâifesine atf-ı enzâr ettiğimizde ne müdhîş âfetler görürüz. O tâife-i mahzûlenin mekr u mefâsidinden, Kur'ân-ı Kerîm'i sû-i tefsîre uğratan, binlerce ehâdîs-i bâtila vaz' ve ihtirâ eden mülâhidenin, o hâin heriflerin mikropalarından âzâde kalmış firak-ı İslâmiyye pek az bulabiliriz.

Hatta onların fiten u fesâdâtı sıratîyetiyle değil midir ki esâsen pek muhik olan tavâîf-i sûfiyye bile mûrûr-ı zamânla

^{**} Garâibden olmak üzere El-Menâr bu müsteşirkin Hollandalı Doktor Dozy olmasını da tasîr etmiştir. Artık bileyemiyiz ki mezbûr bu sözünü burada esirgediği halde başka bir eserinde mi söylemiş, yoksa bu eser-i dalâlet-rehberin bir tarafına sıkıştırdığı halde mütercim-i bî-vâye tarafından mı tayy edilmiş!..

¹⁰ "Yalancı doğru da söyleyebilir"

i'tidâllerini kaybederek çığırдан çıktılar. İş bu dereceye vâsil oldu ki tâife-i Bâtnîyye'nin kendi eimme ve hulefâsına bezl-i ta'zîmâtta gulüv ettikleri gibi ehl-i sünnetten ma'dûd kimseler de şuyûh-i sûfiyye ve pîrân-ı tarîkat haklarında o mertebe gulüv ve ifrât cihetini tuttular. Ez-cümle esbâb ve eşrât-ı kevniyye hâricinde onlara tasarrufât-ı keyfiyye isbâb etmek ve irtihâllerinden sonra bile mu'cizât-ı enbiyâ fevkinde birtakım kerâmetlerine kâil olmak bu ifrâtın netâic-i acıbesindendir.

İşte bu hâller ve i'tikâdlar yüzünden âlem-i İslâmiyyet rahne-dâr olup gidiyor. Çünkü bu girîveye sapan avâm-ı nâs esbâb-ı zâhire-i selâmeti terk ve ihlâl ederek atâletle te'mîn-i saâdet hevesine düşüyorlar. Meşâyîhin ber-hayât olanlarına perestîş derecesinde ta'zîm ve inkîyââd, emvâta il-tîhâk edenlerin türbelerine rûy-mâl olarak istiğâse ve istim-dâd ile hilâf-ı meşrû' ahvâle, dinin ve Peygamber'in emr etmediği bî-nihâye bid'atlere hasr-ı evkât ediyorlar. Bunun neticesi ise hûsrân-ı dâimîden başka ne olabilir?

Gürûh-ı ceheleden olan müntesibîn vesâtet ile onun ma'nâsındaki te'vîlâtî hatırlarına bile getirmeyerek evliyâ zannettikleri kimseler hakkında tasarruf-ı hakîkî i'tikâdında bulunurlar. Hele pîrân-ı tarîkatten, câ-nişîn olan babalardan o kadar korkarlar, ictilâb-ı rızâlarına ol mertebe i'tinâ ederler ki o havf u recânîn aşr-i mi'sârını Hallâk-ı Zü'l-cellâl'e karşı hâiz değıllerdir. Hatta içlerinden pek çoğu bile nâm-ı pâk-i kibriyâya kâziben yemin etmeye mütecâsir bulunduğu halde o zâtlardan birinin huzûrunda veya türbesi yanında mümkün değil yemin edemezler.

Bidââ-i ilmiyyeye intisâbla biraz müterakki olanları da bu ta'zîm ve i'tikâdda avâma müşâreket ettikleri halde bunlar te'vîle saparak dîn-i İslâmca mahzûrattan olan bi'l-istiklâl te'sîr ve tasarrufa kâil olmaktadır yoksa Allahu Teâlâ ile ibâdi beyinde vesâtet i'tikâdi bâtil değildir derler. Lâkin bu türlü vâsitanın ma'nâsi ve delîl-i şer'i neden ibârettir? diye soracak olsak, bu kadar ehemmiyeti hâiz olan bir mes'ele-i dînîniyyenin¹ nazm-ı münîfini hâvî Furkân-ı Hakîm'de neden tasrîh buyurulmamış ve bilakis vesâtet ve vekâlet nefy u ibâtlîne dâir -bâlâda zikrolunan-nusûs-ı Kur'âniyye'den başka dergâh-ı Bârî'den gayrı melce-i ibâd olmadığı beyân buyurulmuş diyecek olsak mebhût olup kalırlar. Verilecek cevap yok ki ortaya kosunlar.

“Fesübâhâllah” Cenâb-ı Bârî² misilli nusûs-ı Kur'âniyye'de devr-i câhiliyyet Araplarını istîlâ-yı dehset hengâmında münhasiran bârgâh-ı Rabbanî'ye ilticâ ederler, hiçbir ferdi araya tevâsit etmezler diye tavâsîf buyurduğu halde müslüman ve muvahhid sayılan bir abdin en ziyâde müzâyaka zamanında hâlikini, ma'bûdunu unutup da türbelere koşması, pîrlерden, babalardan çare beklemesi yakışık alır mı?

Manastırı İsmail Hakkı

¹ En'âm, 6/38.

² Lokmân, 31/32.

HUTBE

- 11 -

الحمد لله الذي يقبل من قاتب. الحمد لله الذي يقبل على من اتاب. الحمد لله الذي يهدى المخلصين للصواب. الحمد لله مولى الورى ومولى الاحسان. اشهد ان لا اله الا هو وصل من انقطع اليه. وشهاد ان سيدنا محمدا جرت الحكمة من بين شفتيه. اللهم صل وسلم على هذا النبي الذي عز الاسلام به وعليه. وعلى آله وصحبه الامجاد الاعيان وسلم تسليماً كثيراً «اما بعد فيا عبد الله» لماذا لا تسمع كلام الخطيباء. هل اضلوك عن طريق الفوز والهباء. ام مات القلب فليس يسمع النداء. ام لعب الهوى زغل الشيطان. أي حال من احوالك لا يستحق البكاء. دين ضعف وشرع ضاع في الهواء. ورجال سأوا وساعت الأحوال. ماضر الإسلام والمسلمين سوّا. ما اضعف الدين الا هجرك وخلفك. ما اهانك الغريب الا حين اهنت اخاك ما كسر سلاحك الارضاك بالهوان، تمسلك بالدين تجده قلاء لاء نوره الجحود. اطع ربك تجد النصر والغفران. التفت فقد جاوزت الحدود. التفت فقد فعلت فعل عاد وثمود. التفت فقد شمت فيك العدو والحسود. التفت فقط اضعت السنة والقرآن. التفت فقد صار الميسر في كل دار. التفت فقد صار الربى تجارة التجارة. التفت فقد صار كل شيء عارا في عار. التفت وانت الله تجل الرضا والأمان. روى الإمام احمد عن أبي هريرة ان رسول الله (ص) قال «قال ربكم عز وجل لو ان عبيدي اطاعني لأستقيمه المطر بالليل واصلعت عليهم الشمس بالنهار ولم اسمعهم صوت الرعد»³ صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

[150]

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN:

Kocakarı ile Ömer

– Üstâd-ı Necîbim Ali Ekrem Bey'e –
Var mı Abbâs'ı bilmeyen?.. Yuktur.
O sahâbîyi dinleyin ne diyor:

Bir karanlık, soğuk geceydi, yine
Ömer'in gitmek istedim evine.
Geç vakit kimsesiz sokaklardan
Yürüyordum; uzaktan oldu iyân
-Kalb-i leylin mehîb râzi gibi-
Ansızın bir müheykel a'râbî!
Bembeyaz bir ridâ içinde nihân,
Geliyor muttasıl o tayf-ı girân.
Ben sokuldum, o geldi, yaklaştık;
Durmadan karşından selâmlaştık.
Düşünürken selâm alan sesini,
O heyûlâ uzandi tuttu beni:
Bir de baktım, Ömer değil mi imiş!
– Ya Ömer! Böyle geç vakit, bu ne iş?
– Şu mahallâtı devre çıktım ben;
Gel beraber, dolaşmak istersen.

³ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 8693.

Dûş-i ma'sûmu sâye-pûş-i huzûr,
Koca bir belde bî-telâş ü fûtûr
Uyuyorken, Ömer siyânet-i Hak
Gibi etrafi devr edip duracak!
O semâlalar kadar bûlend cebîn,
İki şeb-i zinde-dâr gözlerinin
Parlıyor in'itâf-ı nûruyle:
Necm-i sâhirde sanki bir hâle!
Duruyor her evin önünde Ömer,
Dinliyor, bî-haber içerdekiler!
Geçmedik en sefil bir yapıyı;
Yoklayıp sağlı sollu her kapayı,
Geldik artık Medîne hâricine;
Bir çadır gördü orda durdu yine.

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın,
“Açız! Açız!” diye feryâd eden çocukların
Karıştırıp duruyor muttasıl nevâlesini.
Zaman zaman duyurup giryey-pûş olan sesini,
Diyor: – A yavrularım işte şimdicek pişecék..
Fakat ne hâl ise bir türlü pişmiyordu yemek!
Dişarda durduğu müddetçe hep o nâleleri
Duyunca daldi Ömer bir selâm verip içeri.
Selâmi aldı kadın pek besûş bir yüze.
– Çocukların ne için teyze ağlıyor böyle?
– Bugün ikinci gün aç kaldılar...
– O halde neden
Biraz yemek komuyorsun?
– Yemek mi? Çömleği sen
Tirid mi zannediyorsun?
– Nedir ya?
– Sâde sudur,
Dibinde bir kocaman taş fıkırdayıp duruyor!
Garaz çocukların aldatmadır uyutmak için...
– Güzel! Fakat kocan, oğlun, hûlâsa, yok mu senin
Bir erkeğin? Bu ne hâl!
– Hepsi öldü... Kimsem yok.
– Senin midir bu küçükler?
– Torunlarım.
– Ne de çok!
Adam Emîr'e gidip söylemez mi hâlini?
– Âh!
Emîr'e öyle mi? Mahu etsin an-karîb Allah!
Yakında râyet-i ikbâli ser-nigûn olsun...
Ömer belâsını dünyada isterim bulsun!
– Ne yaptı, teyze, Ömer böyle inkisâr edecek?
– Ya ben yetîm avuturken, Emîr uyur mu gerek?
Raiyyetiz, ona bizler vediatullâhîz;
Gelip de bir aramak yok mu?
– Haklisin, yalnız
Zavallının işi çoktur; zaman bulup gelemez;
Gidip de söylememişsen ne haldesin bilemez.
– Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabûl?
Sonunda böyle çürük özrü kim tutar makbûl?
Zavallının işi çokmuş!... Nedir, muhârebe mi?
İşitme sen de civârında inleyen elemi,

Medîne halkını üryân bırak, Mîsr'da dolaş..
Gazâ! Gazâ! diye git soy cihâni, gel paylaştı!
[151] Çocukların yeniden yükselmanca feryâdı,
Kadın tehevüürü artık cünûna vardırdı:
– Bu nevhalar ki çıkar tâ bulutların içine:
Ömer! Savâik-i tel'in olur, iner tepene!
Yetîmin âhimî yağmur duâsı zannetme:
O sayha ra'd-ı kazâdir ki gönderir ademe!
“Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver...”
“Susun a yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!”
Gidip de söyleyeyim ha?... Dilencilik yapamam!
Ömer de kim! Benim ondan kerîm adamdı babam.
Ölür de yüz suyu dökmem sizin Halîfeniz!...
Ömer bozuldu fena halde:
– Haklisin teyze!
Avut çocukların ben şimdicek gider gelirim.
Halîfe önde, bu sözlerle mündehîş, nâdim;
Ben arkasında, perîşân, çadırdan ayrıldık.
Sabaha karşı biraz başlamıştı aydınlik.
Köyün köpekleri ejder misâli saldıryor,
Bırakmıyor bizi yoldan, fakat kim aldırıyor!
Medîne'nin dalarak münhanî sokaklarına,
Dönüp dönüp hele geldik zâhire anbarına.
Halîfe girdi açıp, ben de girdim emriyle.
Arandı her yeri bir mum yakıp ale'l-acele.
– Şu tek çuval onu gördün ya! Haydi yükle bana,
Bu desti yağ doludur, elverir o yük de sana.
Çuval Halîfe'de, yağ bende, çıktık anbardan;
Kilitleyip geri döndük deminki yollardan.
Mesâfe baktım uzun, yük ağır, Ömer yorgun...
Dedim ki: Sen bırak artık, çuval benim olsun.
– Hayır! Yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:
Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.
Kadın ne söyledi Abbâs, işitmeyin mi demin?
Yarın, huzûr-ı İlâhîde, kimseler Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile!
Evet, hilâfeti yüklenmeye yedi vaktiyle!
Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırısa bir koyunu,
Gelir de adl-ı İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar kari bîkes kalır, Ömer mes'ûl!
Yetîmi giryey-i hûsrân alır, Ömer mes'ûl!
Bir âşıyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadır ile bir damla kan akıtsa biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!
Ömer duyuılmada her kalbin inkisârından;
Ömer koğulmada her mâtemin civârından!
Ömer halîfe iken başka kim olur mes'ûl?
Ömer ne yapsın İlâhî bütün odur mes'ûl!
Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...
Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı dûşuna sen!
– Sen almasan acabâ kim gelip de senden iyi
İdâre eyleyecek düştüğün bu ma'rekeyi?
Evet, adâleti “mutlak” hayâl edersen eğer,
Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Beşer "adâleti mutlak" tahayyül eylerse,
Görür ümîdini mahkûm her zaman ye'se.
Sen ey Ömer ne meleksin, ne bir emîr-i zalûm...
Fakat elinde ne var? Fitraten beşer mazlûm!
Görür bûrûc-i semânın bütün sitâreleri,
Zalâm içinde, yük altında inleyen Ömer'i!
Huzûr-i Hakk'a çıkışken bu unlu cebhenle,
Değil zemîni, getir şâhid âsumâni bile!

– Uzak mı yol? Daha çok var mı?
– Ancak üç beş adım.
Mecâli kalmamış artık zavallının... Baktım:
Olanca azmini tâhkîm edip, nefes nefese,
Yavaş yavaş yürüyor. Geldi bin belâ neyse!
Sokuldu haymeye, indirdi arkasındanunu:
– Bırak da testiyi yerleştirin kenâra şunu.
Ömer hemen taşı çömlekten indirip attı;
Uzandı testiye, yağ koydu, sonra un kattı.
Oturmak istedi lâkin belâya bak ki ocak
Hemen sönüp gidecek!
– Teyze, yok mu hiç yakacak?

Kadın getirdi beş on parça ya  odun Ömer'e;
Ömer de onları yakmak için eğildi yere:
Ocak tüter, Ömer üfler zefîr-i hâriyla;
Zemîni lîhye-i beyzâ-yı târumâriyla,
[152] Suciûd taur-i huşunda, muttasıl süpürür;
İçinde rûhu yanarken yüzünde ter köpürür!
Döner muhît-i nigâhında tûde tûde duman,
Bulut ge er gibi necmin hiyât-i nûrundan!

Ocak tutu tu, yemek pi ti;
– Var mı teyze kabın?
Getir de indirelim...
– Var büyük e bir kap, alın.
Yemek sicaktı fakat kim durup da bekleyecek!
Ömer çocuklara bir bir yedirdi üfleyerek!
Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-i sürür:
O yavrucuklara baktım ki oynasıp duruyor!
Ömer bu âlemi, bîtâb, seyre dalmıştı...
Dedim: Sabah oluyor kalkalım...
– Evet, haydi!
Yarın Emâret'e gel teyze, ögleyn beni bul;
Emîr'e söyleriz, elbette hayr olur me'mûl.
Yüzü gülmüşü teyzenin, baktık,
Biz de çıktık vedâ edip artık.
Hiç görünmeksizin gelip geçene,
Do ru indik Halîfe'nin evine,
– Şimdi nerdedeyse gün doğar, gitme.
Dinledim ben de: Gitmedim yerime.
Etti az sonra subh-i velvededâr
Uyuyan şehri kâmilén bîdâr.

 O le geçmi ti, çıktı geldi kadın.
– Galibâ teyze uykusuz kaldın!
Kimdi akşamki, anlayınca kari,

Çıkacak tutmasam hemen dışarı.
– Teyze afveyledin değil mi beni?
– Böyle göster fakat adâletini...
– İşte ba glanı simdicek nafakan:
Alacaksın her ay gelip buradan.

-son-

Mehmed Âkif

Dördüncü Konferans:

AHVÂL-Î MÜSLÎMÎN VE ULEMÂ HAKKINDA

Bursa'da İlmiyye Kulübünde

Seyyâh-ı Şehîr Abdürrâşîd İbrahim Efendi
Hazretleri Tarafından

15 Nisan 1326 Perşembe

Efendiler, burada, meclisinizde hazır bulunan zevât-ı kırmâ muhtelif sınıflara mensup bulunduğu cihetle ben de sözümü ona göre söyleyeceğim. Maamâfih aranızda sözün bazı yerlerini anlamayan adamların bulunması ihtimali de vardır. Ya mes'elenin rikkatinden, ya ifâdenin kusurundan anlaşlamayan sözler olursa hatırda tutarsanız, sonra istîzâh edersiniz, ben de kemâl-i iftihârla izâhına çalışırım. Çünkü bu sebeple çok vaktler bir kelime kîl u kâli mûcîb oluyor. Bir adam böyle bir yere geldiği zaman kemâl-i dikkatle dinlemeli; sözlerin evvelini, âhirini birbirine rabt etmeli, meclisin evvelinden nihâyetine kadar hazır bulunmalıdır. Yoksa gaflete pûyân olarak dinlemez, nutkun ötesinden berisinden bir kaç kelime işitir de, i'tirâza kalkışrsa böyle admanın i'tirâza hakkı olabilir mi? Dinlememiş, bir iki kelime nazar-ı dikkatini celb etmiş, o sırada uykudan uyanmış, siyâk u sibâk-ı kâlîmdan, sözün gelişinden bî-haber. Her kelimenin mevkîe göre ma'nâsi olur, onu cümlelerden ayırarak silâh-ı ta'rîz makamında kullanmak ne edebe müvâfîk olur, ne de insafa. Başından çok geçtiği var da onun için mukaddemâ ihtâra mecbur oluyorum, afv edersiniz.

Bendeniz otuz senedir diyânet-i İslâmiyye'ye hizmet maksadıyla önume çikan mevâniin kâffesine göğüs gererek; ne meşakkat, ne belâ gelirse hepsine râzi olarak meydana çıkmışım ve otuz senedir bu uğurda mücâhede eder, uğra ırm. Hiç bir düşman kuvveti beni bu fikrimden geri çeviremeyecektir... Fikrim, maksadım, emelim diyânet-i İslâmiyye'ye son nefese kadar hizmettir. Maamâfih insan olmak hasebiyle bazen kusur ederim, hilâf-ı şer' bir harekette bulunurum, fakat matlabım doğrudur. Yine Cenâb-ı Hakk'tan lütf u inâyet beklerim. Çünkü bütün fikrim İslâmların intibâh ve teâlîsidir.

İste ben bu maksadla Avrupa şehirlerine gittim, büyük zâtlarla görüstüm. Vaktiyle memâlik-i Osmâniyye'den de o-rayâa birtakım zevât ilticâ ediyordu, belki ma'nâlı bir şey bulabilir ümidiyle ben de bi'l-ihtiyâr gidiyordum; bazı zevât ile görüşür, teâtî-i efkârda bulunurdum. Fakat bir kaç defa Avrupalılarla görüpükten sonra onlardan gelecek hayırdan el

çekmeye mecbur oldum. Çünkü onlar kendi menfaatlerini daima bizim menfaatimize takdîm etmekte idiler, daha doğrusu kendi menfaatlerini bizim mazarratımızda aramakta idiler. Ben bunu hissedince el çektim, müslümanların kendi aralarında bir intibâh husûlune çalışmayı tercih ettim.

Bunun üzerine evvelâ Rusya müslümanlarını ikâza gayret ettim. İbtidâ-yı emrde bana refâkat edecek çok adamlar zuhûr etti. Çok ashâb-ı hamiyyet bize rehber oldu, büyük fedâkârlıklarda bulundular, bizden ayrılmadılar. Elhamdüllâh bu otuz sene zarfında çok fedâiler gördük. Bazıları el-ân mücâhede ediyor. Bazıları da irtihâl eylediler. Evet terk-i hayatı ettiler, fakat istikbâl-i İslâm'dan tamamıyla mutmain olarak, müslümanların bir zafer bulacağına, teâlî ve terakkî edeceğine tamâmiyle kesb-i kanâât ederek öyle gittiler. Vâkıa hiçbir şey göremediler, fakat istikbâlî olmuş gibi, hissetmiş gibi idiler.

O zamanlar Dersaâdet'e ve Hicâz'a iki üç senede bir ke-re gidip geliyordum. Bazı senelerde birer bahane ile temâdî-i ikâmet etmekten geri kalmadım.

Teşebbüstümizin her birinde isâbet ettik, dersek yanlıştır. Bazı teşebbüstâta çok büyük hatalar yaptığımızı da anladık ve bu hatamızı i'tirâf ettik. [153] Fakat beyne'l-ulemâ bir söz vardır; "Müctehid hatasında dahi müsâbdır" derler; biz bu sözü o müctehidin-i izâma hasr etmeyip, zamanımızda da sa'y u ictihâd edenlere, matlaba hizmet eyleyenlere de teşmîl etmeliyiz. Böyle olursa hiçbir vakit mesâîmiz boşça gitmez.

Bundan otuz kürsü sene mukadem Sultan Azîz'in zâmân-ı hilâfetinde memleketimiz olan Rusya'da Sultan Azîz'in kim olduğunu bilmeyen adamlar çoktu. Duâ ettiler zaman "Rûm Pâdişâhi Abdülazîz" diye duâ ederlerdi. Makâm-ı hilâfet kelimesi hiç hatırlarda yoktu. Bugün ise Rusya'da makâm-ı hilâfete geçen zevâtın isimlerini bilmeyen bir çocuk bile yoktur. Meselâ "Mehmed Hân- Hâmis" nâm-ı celîli zîkr olunduğu vakit hatırlara makâm-ı hilâfet gelir; müslümanların makarr-ı saltanatlari, merkez-i diyânet ve vahdetleri diye düşünülür. Bunu hatırlamayacak bir çocuk bile tasavvur olunamaz. İşte otuz sene zarfındaki terakkîyi bununla muvâzene edebilirsiniz.

Asıl maksad, efendiler, müslümanların bugün gayet müşkil bir mevkî'de bulduğunu arz etmektir. Bu müşkilâti bizim ulemâ bugüne kadar tamamıyla keşf edememektedirler. Belki de ekser yerlerde, husûsan şu memâlik-i Osmâniyye'de ulemâmız külliyyen gaflet içindedirler.

Hâriçte olanlar, bizim gibi Rusya'da, Hindistan'da, Cava'da... Ecnebî zulmü altında çığnene çığnene siyâsetle iştigale mecbur olmuşlar. Bir dereceye kadar kendi mevkî'lerini ve mercî'leri olan buranın mevkîini takdîr etmeye, ona bir kuvvet tahsîs etmeye muvaffak olmuşlar. Bunun için bugün her nereye giderseniz makâm-ı Hilâfet-i uzmâ denilince duâ ederler. Bu duâyı etmeyen hiçbir köylü bile bulamazsınız; nerede kaldı ki ulemâsı. Avâmımız böyle burasının ahvâlin-den haberdâr olmak üzere gazetelere dört gözle muntazır olur. Devlet-i Osmâniyye'ye ait bir haber alırsa kemâl-i memnûniyyetle yekdiğerine tebliğे çalışırlar. Bazi köylüler birleşerek gazeteler getirtirler. Sabahleyin gazeteyi ellerine

alınca okumak bilmeyenler "Çabuk oku" diye isti'câl ediyor. Baş makâleyi okumaya başlarsa, "Dur, diyor, evvelâ telgrafo bak, İstanbul'dan ne haber var..."

İşte bunların hepsi gösteriyor ki hâriçteki müslümanların buraya olan irtibâtları pek kavîdir. Fakat bu makamı onlar takdir ederler. Asıl burada takdir ve takdîs olunmak lâzım iken hâlâ burada:

- Acaba ne olacak? İdâre-i meşrûta nedir; şerîate muhâlif mi, yoksa muvâfîk mi? diye hülyâlara sapmaya, onları fikih kitaplarında aramaya kadar kalkışırlar. Bunlar, böyle hülyâlar bizim taraflarda hiçbir vakit ağıza alınmazlar. Biz yirmi senedir İstanbul'da idâre-i meşrûta ne vakit olacak diye bütün müslümanlar bekliyorduk.

Hem yalnız idâre-i meşrûta ile devlet terakkî etmez, eğer millet terakkî ederse o vakit devlet terakkî eder. Millet uyukuda olursa elbet devlet de sendeler. Devlet çarkı para ile döndüğünü bilmeyen var mı? Halbuki bugün para yok. Devlet milyonlarca lira istikrâz etmeye mecbur oluyor. Çünkü dâhilde yok. Eğer kasasında para olursa hâriçten istikrâz eder mi? Millet terakkî ederse hâriçten istikrâza hâcet kalmaz. Bunun için milletin terakkisi lâzım.

Millet terakkisi ne ile olur? Hiç şüphesiz ilim ve ma'rîfetle. Bugün ekin eklecek olsa bilenin ektiği ile bilmeyenin ektiği bir olur mu? Tabii her şeye erbâb aranır. Her şey böyledir; eğer erbâbı elinden geçerse onun menfaati hâkiyla istihsâl olunur. Erbâbı olmadı mı ne kadar çalışma nâfiledir. Bunun için ahâlimizi, milletimizi her san'ata erbâb yapmak için ilim lâzım, ma'rîfet lâzım.

Bu ilim ve ma'rîfet yoluna hizmet edecek adamlar kimlerdir? Bizim müslümanlarda kime sorsanız hocalardır diyecek. Ben de onu diyeceğim. Fakat hoca efendi kendisi bilmemezse nasıl hizmet eder? Bugün bütün müslümanların gözü hoca efendilere ma'tûf. Her hayatı sizden bekliyorlar, bizden intizâr ediyorlar. Ve bizden beklemekte de haklıdlırlar. Biz vazifemiz ifâ etmemek yevm-i adilde huzûr-ı Rabbü'lâlemîn'-de dûcâr-ı itâb olmaktan da kurtulamayacağız. Hâlimiz o kadar müşkil olacak, ki derecesini ta'rife hâcet yok, bilirisiniz¹ bizim imamlarımız, yine ulemâmızdır. Bunu kim inkâr edebilir?

Şu halde hiç şüphesiz millete rehber olmak vazîfesini ulemâ iltizâm etmeli. Zaten vazîfesidir. Bunu iltizâm edince artık yine eskisi gibi Halebî, Vîkâye, Kudûrî'ye, filâna... İslî hasr etmemeli. Yalnız bunları okutup da bununla adam yetişireceğiz dersek felâ bulamayacağımız gün gibi âşikâredir.

E ne yapmalıyız? Evvelâ biz ulemâ kendimizi bir yere toplamalıyız. Biz müslümanların en büyük belâmız aramiza düşen şu iftirâktır. Bir kere şunu kaldırmalıyız. Eğer böyle iftirâk üzere kalır, kalblerimizi bir yere bağlamayacak olursak hiçbir vakit matlûba muvâfîk hizmet edemeyeceğiz. En büyük vazife kalblerimizi bir yere bağlamaktır.

Zaten mu'tekedâtimzdandır ki Allah bizim kalblerimizi Ka'bâ'ye bağılmış, ki daima kalbimiz bir noktaya bağlı ol-

¹ İsrâ, 17/71.

sun. Onun için teveccüh ettiğimiz zaman “Allâhu Ekber” dedik mi hepimizin kalbi bir noktaya ma’tûf olur. Fakir, zengin, büyük, küçük hepsi müsâvîdir. Hepsi Allah’ın huzûrunda bir makamda duruyorlar. Bundan ziyyâde müsâvât üzere kurulmuş bir esas tasavvur olunur mu? Tefekkûr ve mülâhaza eden der ki: Asla ve kat’â olamaz.

Bizim de işte zimmetimize düşen vazife bu fikre hizmettir, biz müslümanları bir noktada cem’dir. O nokta da Ma-kâm-ı Hilâfet-i Kübrâ’dır. Ve buna hizmet edecek zevât da ulemâmızdır. Bunun için evvelâ ulemâmız kendilerini İslâh ederek bir araya toplamalı. Böyle dağınık yaşarsa, cüz’î bir mes’ele için ihtilâf, münâferet zuhûr ederse sonra diyânete kim hizmet eder? Bizim beynimizde, ulemâ beyninde zuhûr eden mesâil daima cüz’iyâtırt. Bâri bir esaslı ihtilâf olsa. Bir adam (ve kile) ile fetvâ verir. Öteden biri çıkar:

– Ne demek? Müftâ-bih kavl varken (kile) ile fetvâ verilir mi; böyle şey olmaz.

Derken al bir mücâdele. Mes’ele ne için imiş? Ali Ağa’nın öküzünün derisi için. İki para ehemmiyeti yok. İki hoca kavga etmişler, iş büyümüş, ecnebîleri tasallut ettirmeye muvaffak olmuşlar. Hoca Efendiler, her ne kadar acı ise de bu böyledir. Zîrâ çok tecrübe geçti başımızdan. Rusya’da çok çalıştık, otuz senedir çalışıyoruz, toplanacağız diye. Elhamdü lillâh toplandık. Aksi tarafında kalan varsa onlar da dörtten ziyyâde değildir. Elhamdü lillâh ulemâmızın basıret gözleri açılmıştır; dinin, milletin teâlîsine çalışmaktadır. Bugün Rusya’da on bin mekâtib, medâris var ki hepsi müslümanların kendi parasıyla açılmıştır, köy ağalarının beş kuruşyla, on kuruşyla meydana getirilmiştir. Hükümet bir para bile vermemiştir. Rusya gibi müstebid bir hü-kümetin idâresinde bulunan sizin din kardeşleriniz kendilerini onun şerrinden muhâfaza için bu kadar çalışırlarsa siz ki burada hiçbir mâni yoktur, bir köye gider de ta’lîmâtta bulunursanız hangi Mehmed Ağa var ki çıkışın da “Ben bunu kabul etmem” desin? Hiç kimse tasavvur olunmaz. Elhamdü lillah bu imâme sâyesinde her nereye gitsek zerre kadar fûtûrumuz olmaz. Kan içerisinde bulunan Arnavutlar'a karşı çıkışak kırk bin Arnavut'u kırk hoca durdurur. (Herkes ağıldı) Allah bize böyle bir ni’met vermişken bugün mü’mîn kardeşlerimizin kanlarını döktürmeli miyiz?

– Yâhu ne yapıyorsunuz? Nedir bu nifâk? Dini mahva vesile mi olmak istersiniz? diye kırk, elli, yüz hoca oralara dökülelim. O saat teskîn olur. Fakat maatteessûf, yüz bin kere teessûf, böyle bir yerde iki kelime söylemeye iktidârimiz yok.

– Acaba Arnavutluk’tan ne haber gelecek? [154] diye gözlerimiz yaşarmış bekler dururuz. Kendi vazifemizi ifâye ne cesâretimiz var, ne iktidârimiz. Sonra da dinin muhâfiyiz diye iftihâr eder dururuz.

Böyle vazifelerimizi ifâ için, hoca efendiler, zaman gelmiştir. Eğer biz bundan sonra da gaflet edecek olursak yakânen biliniz ki bu sarık bizim başımızdan gidecektir. Bugün ecnebîler bütün İslâm’ın aleyhinde bir sözde mütfefiktirler. Burada cüz’î bir mes’ele olduğu zaman insaniyet nâmine himâye edeceğiz diye donanmalar yekdiğerini ta’kîb eder.

Rusya’da senelerce kanlar döküldü. Nefs-i Petersburg’da on iki bin adam itlâf olundu. Almanya sefiri penceresinden şöyle bakardı. Bir taraftan İngiltere’nin de bir seyirciden farkı yoktu. İnsaniyet nâmine “Ya hû! Ne yapıyorsunuz?” diyen bir adam çıkmadı. Burada cüz’î bir bahane bulurlarsa insaniyet nâmine hemen müdâhale hazır. Bunları da fark edemezseniz, hoca efendiler, sonra milletin hâli yamandır.

Mine’l-kadîm ulemânın mesleği gayet güzel te’sîs olmuştur: Sekiz ay tahsil, üç ay cerr. Cerr zamanında İstanbul medârisinden, Bursa medârisinden binlerce talebe-i ulûm köylere dökülür. Vah zavallilar, sorunuz ne için giderler. Alacağınız cevap bir ekmek parası içindir. Yazık değil mi, bir ekmek parası için köy köy gezerek ahâliyi kandırmak. Halbuki münevver giderse neler ta’lîm etmez, nelere teşvîk etmez, ne gibi adam yetiştirebilmez. Şerîfat nedir öğretir, vazîfe nedir bildirir, mâ’rifet nedir ta’lîm eder, itaat nedir, sultan nedir, imâmet nedir izah eder. Hep köy ağalarını dinden, dünyadan haberdâr eder. Makâm-ı Hilâfet’i bilmeyen, itaati öğrenmeyen bir adam kalmaz. Fakat maatteessûf bir ekmek parası için giderler. Bundan sonra da böyle giderlerse talebelik sîrf askerden kurtulmak için bir vasıtadan başka bir şey olmaz, tenbellikten başka bir netice vermez. Böyle tenbellilerin çoğalması hizmet gibi geliyor. Fakat maatteessûf bu gidişle hizmet değildir. Diğer milletlerin nasıl çalışıklarını görmek, nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Misyonerler tâ Çin memleketlerinde yüksek dağlarda manastırlar yapmışlar, yalnız tebligat ile iktifâ etmemip, fiilen dahi fedâkârlık gösteriyorlar:

– Geliniz, diyorlar, aç iseniz ekmek verelim.

Ekmek verirler, hastalarını tedâvi ederler. Üç gün, beş gün, bir ay karnını doyurur.

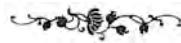
Sonra yavaş yavaş telkinâta başlar:

– Vücûd için ekmek lâzım olduğu gibi ruh için de diyânet lâzım.

Ben bunları hiç ta’yîb etmem. Dinlerine hizmet ederler. Devletten para istemezler. Dilene dilene para toplarlar, dillerini neşr ederler. Aşk olsun heriflere. Halbuki bizde dilemeye de hâcet yok. Köylere gidip de Mehmed Ağa’ya öşür nedir anlattığımız gibi çıkarıp verecek. Zekât nedir izah ettiğimiz gibi kırk koyunun birisini verecek. Parası varsa yüzde iki buçuğunu verecek... Şerîfat-i garrâmîz planını kurmuş. Esasını hazırlamış. Biz hazır pişmiş yemeden imtinâ ederiz. Bizimkisi mezellet, meskenet böyle kan ağlayarak hayatı sürüklemek... Korkarım bu atâlet bizi mezara sevk etse gerek. Allah muhâfaza eylesin, fakat bu gidişle işimiz yaman. Derdimiz büyük, tedâvîmiz mefkûd. Her nereye baksak, her neyi tedâkîk etsek elemden, kederden, hüzünden başka bir şey hâsil olmaz. Her seyde bir inhitât, bir meskenet bir kansızlık, bir nifâk ve şikâk. Yazık değil mi? Biz de insan değil miyiz? Bizimecdâdımız nasıl adamlar imiş. Vaktiyle İslâmlar nasıl muazzam, nasıl şevketli bir millet imiş. Niçin şimdî böyle zelîl olsun? Niçin şimdî böyle dertli yaşısan? Böyle hasta kalsın? Niçin şimdî nifâk ve şikâk ile inkirâza sürüklensin, ne idi o eski satvet, nedir bu şimdiki zillet?... Dertlerimizi ta’dâda imkân yok... Uyanalım, hoca efendiler, uyanalım. Düşman-

larımızın hakkımızda besledikleri fikirleri görelim de ona göre intibâh edelim.

-mâba'dı var gelecek hafta-

Evrâk-ı Vâride:

GARÂNİK MES'ELESİ

Sîrâtı müstakîm İdârehânesi'ne:

Doktor Dozy'nin *Târih-i İslâmiyyet*'ine karşı yazılan rediyelerden ne kadar şayeste-i şûkrân iseniz; vazîfe i'tibâriyle o kadar da tahtîye cedîr ve müstehak bir hatt-ı hareket ta'kîb ediyorsunuz.

Fazilet-meâb Efendilerim!

Benden daha iyi biliyorsunuz. Reddiye yazmanın usûl-i mer'iyyesi böyle mi olur, sahîfe, sahîfe ta'kîb etmek, hangi yerler doğrudur, nereler yanlışır, müfteriyât nelerdir bildirmek şerâit ve levâzîm-i reddiyyâttan değil midir.

Artık emniyet hâsil olmuştur ki (eslâftan bazlarının ta'kîb ettiği) ilcâm-ı avâm denilen o merdûd esas ezhân-ı ulêmâdan tard edilmiş; ulêmâ-yı dînimiz hak ve hakikate hizmet edegelmededir...

Asıl en büyük muammâ esrâr-ı vahiyidir.

Bu mes'ele ki mu'zamât-ı mesâil-i dîniyyemizden biridir, bir defa bu halledilmeli, çünkü ehemdir. Mühimler sonraya bırakılmalıdır. İşte Dozy'nin kitabına yazılacak reddiye bu gibi mevzulara tealluk etmelidir. Dozy kitabının mukadde-mâtına, evveliyâtına doğru bir yerinde şöyle, yani şu zeminde diyor: "Sûre-i ve'n-Necm" âhirinde şu âyet de vâriddir fakat *Kur'an'a* derc edilmemiştir. Ulemâ-yı İslâmiyye bunu şeytan söyledi diyerek işin içinden çıkmışlardır ve ibâre-i mezkûre âyet-i mahzûfe (فَإِنَّمَا يَنْهَا الْمُرْسَلُونَ إِذَا أَتَاهُمُ الْأَذْيَارَ) şeklindeki; ki (فَاسْجُدْ وَاللَّهُ وَاعْبُدْ وَأَقْرَأْيُهُ الْأَذْيَارَ) âyet-i celilesi akabinde vârid olmuştur.

Bazı tefsâsîre mürâcaat ettim. Fakat teşfiye-i sadra kâfî değil. Kimi şeytan, kimi şeyâtîn-i ins söyledi, diyor... Kimi iftirâ-yı mahzûr, Resûlullah'ın lisanından sudûr etmediği gibi şeyâtîn de taklîd eylememiştir, diyor... Kimi zaten bu mes'ele mevcûddur tefferruatını Allahu a'lem, diyor.

Hazret-i Şeyhu'l-ekber¹ (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ شُلُطَانٍ) nass-ı Furkânîsiyle ihticâcen esâsen seytanda bize karşı bir istîtâat-ı tasallut yoktur, kalsın ki vahye diyor.

Şimdi bir mü'min ne kadar hâlisu'l-i'tikâd bulunsa bu mes'elede şüpheye düşmez mi.

Eğer bu söz, Resûlullah'tan (sa) sudûr etmiştir, hâkkan [155] dahi âyât-ı Kur'âniyye'den ma'dûddur, dese kûfr-i sarîh.

Eğer şeytan ve şeyâtîn-i ins taklîd-i savt-ı Resûl etmiştir, dese bir defa akla tevâfuk etmeyeceği meydanda. Nakle mürâcaat edeyim dese Hazret-i Muhyiddîn'in bâlâda arz ettiğim ihticâci göze çarpacağından dolayı bunun ne aklen

de de naklen şeytandan sudûruna cevâz imkânı göremeyecek. Eğer zenâdika vaz' etti diyecek olsa an'ane-i müfessirîne ve bi'n-netice³ (ان الطرق اذا كثرت و تباينت دل على ان لها اصلًا) kâide-i usûliyyesine mugâyir. Binâenaleyh ikân-ı imân tükenecək. Cevâb-ı alenîsini görelim efendilerim.

Selânik Mekteb-i Hukûku Talebesinden
Üsküplü Eyüb Sabri

SIRÂTIMÜSTAKİM

Bir zamanlar her sözü körü körüne kabulde ısrâr eden şarktaki mutaassiblara sıhhatini isbât edeceğiz diye vesile-i kîl ü kâl olan ve şimdî de birtakım ecnebî garaz-kârlarca vird-i zebâb ittihâz olunarak ikide birde temcîd pilavi gibi ıstılpı ortaya konulan şu mes'ele kütüb-i İslâmiyyemizde "Garânîk Mes'elesi" diye ma'rûftur.

Vukûf ve ihâtalari müselleml-i âlem olan eâzîm-i ulemâmız bu mes'eleyi uzun uzadiya tedâkîk etmişler hiçbir muzlim cihetini bırakmaksızın dirâyeten ve rivâyeten hikâyeyin musanna' ve müretteb olduğunu meydân-ı alâniyyete çıkarımlardır.

Devrimizdeki garaz-kârların tesvîlât-ı ebleh-fîribâneleri gibi İslâmiyet bed-hâhları da vakityle binlerce mevzû' ehâdîs ihtirâ ederek ezhân-ı nâsî taqlît eyledikleri cümleye ma'lûmdur. Yalan havâdîs uydurmak her devrin her zamanın en müzmin ve müstevlî bir hastalığıdır. Mesela bugün Arnavutluk'ta küçük bir hâdise olur. Elsine-i nâsta öyle birtakım eş-kâl alır ki hâdise fâlinin bile kendinden şüpheleneneceği gelir. İşte bu kabilden olarak cem-i ehâdîse i'tinâ olunduğu zamanlarda türlü türlü hurâfeler, gün-â-gün İslâiliyyât mazhar-ı revâc olarak yalnız mesleğine hasır-ı mevcûdiyyet etmiş, bütün nazarını muhâti bulduğu mesâile kasr eylemiş ve bir insanın yalan söyleyeceğini asla hatırlanmadan geçirmemiş serîresi saf bazi ulemâmız bu rivâyat-ı musannaayı olduğu gibi kitaplarına geçirmişler ve bi'n-netice pek çok hâkâikini hurâfâta boğmuşlardır.

Şâñ-ı beseriyyeti tezlîl eder diye şâhidlerin tezkiyesine, tâhâkîk-i ahvâline lüzum görmeyen muhterem ulemâmız bir İslâm'ın Peygamberi nâmina yalan söylemesine şüphesiz ki asla ihtimal veremez. Hayru'l-kurûndan sonra yetişen müteahhirîn-ı ulemâ bu ekâvîl ve muhterîât-ı bâtilanın bilâhare ahfâd için birer fitne menbâ, birer düşünce mezâkası olacağını muhâkeme ederek hiç olmaz ise ehâdîs-i sahîha ile mevzûayı ayırmak lüzumunu takdir etmişler ve bu yolda pek büyük himmetlerde bulunmuşlardır ki tarîhi İslâm bu mesâî ve netâicini kemâl-i tebçîl ile kaydeder. Koca Suyûtî el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa nâmî altında ehâdîs-i mevzûayı toplayıp bir araya getirerek bu ümmetle pek büyük hizmetler etmiştir. Cenâb-ı Hak garîk-i lûcce-i rahmet eylesin. Suyûtî'nin ahlâfi bu çığrı ta'kîb etseler idi bugün kütüb-i İslâmiyye İslâiliyyâtta ve hatta teşvîk ve tergîb-i ibâdâtı tazammun eden ehâdîs-i mevzûadan dahi kurtulmuş olurdu.

¹ Necm, 53/19, 20.

² İbrahim, 14/22.

³ "Yolların çoğalıp farklı farklı olması, asıllarının olduğuna delildir."

Fakat maatteessüf kendilerini cereyân-ı elfâza kaptırın ve herhangi tefsirde, kitapta olursa olsun gördüğü mütâlâyayı müdâfaa etmeyi levâzîm-ı dîniyyeden addeyleyen ed-vâr-ı ahî-redeki ulemâmız bu mühimmeyi takdir için i'mâl-i fikre bile lüzum görmemişlerdi.

Maamâfih bu istitrâdimiz "Garânîk Mes'lesi" gibi her ciheti halledilmiş mesâil için değil henüz haklarında şakk-ı şefe edilmemiş hurâfât-ı sâire içindir. Sâhib-i varakanın mürrâaat ettiği tefsirlerin hangileri olduğunu bilmiyoruz. Fakat elde bulunan kütüb-i tefsîriyyemizin en çok tedkîkâta müstenid bulunanlarında tafsîlât-ı mükemmelle mevcûddur. Zaten ma'lûmât-ı târihiyye mes'eleyi o derecelerde tenvîr etmiştir ki bugün artık su götürür hiçbir yeri kalmamıştır.

Mekke'de cereyânından bahs ettikleri vak'ayı müteâkib şeref-nûzûlunu iddia eyledikleri âyet-i kerîmenin Medeniyye olması, Peygamber efendimizin cemaatle namaz kilarak bu sözleri tilâvet buyurduklarına dâir ruvâtin ta'yîn eyledikleri zaman ve mekânın mebâdi-i İslâmîyyet bulunmak hasebiyle münâkirler cânibinden Ka'be'de cemaatle edâ-yı salâta mümânaat edildiği bir zamana müsâdîf bulunması bu cahil gârazkârlar bu cerî yalancılar mumunun ancak yatsıya kadar yanabileceğini pek güzel isbât eylemiştir. İlîm-i târihi istîhfâf edenler esâs-ı dîne tealluk eden bir müşkilin ancak bu sâye de tenevvür ettiğini nazar-ı i'tibâr ve insafa almalıdır.

Belâgat ve fesâhattan ârî, Kur'an olmadığına kendisi en büyük şâhid olan bu musanna' ibârelerin muhterî'leri elfâzında bile ittihâd edememişlerdir. Toplayabildiğimiz eşkâl şunlardır:

- 1- تلك الغرانيق العلي وان شفاعتهن لترتحى
- 2- وان شفاعتهن ترتجى
- 3- وان شفاعتهن لترتجى وانها لمع الغرانيق العلي
- 4- تلك الغرانيق العلي منها الشفاعة ترتجى
- 5- وانهن لهن الغرانيق العلي وان شفاعتهن لهم التي ترتجى
- 6- تلك الغرانيق العلي و شفاعتهن ترتضى و نلهم لا ينسى
- 7- تلك اذن في الغرانيق العلي تلك اذن شفاعة ترتجى
- 8- تلك الغرانقة العلي وان شفاعتهن ترتجى

Her hangi şekli olursa olsun hiçbirinde kelimât ve âyât-ı Kur'âniyye'deki fesâhat ve belâgat ve i'câz görülmez. Feyz-ı ilm ile müstefîz ezhân-ı mütefekkire şöyle dursun az çok selîka-i Arab'a vâkif zevk-i [156] selîm sahibi bu musanna' cümlelerin ahenksizliğini derhal tefrik ve temyîz eder. Belâgât-ı Kur'âniyye, kelimât-ı mübârekedeki ahenk ve intizâm nerede bu âdî sözlerdeki intizâmsızlık, ahenksızlık nerede¹ (این الشّری و الشّریا) Sâhib-i varakanın Arapça'ya vukûfu anlaşıyor. Şu halde kendilerine bir tecrübe tavsiye edelim:

"Ve'n-Necm" sûresini cehren okuyarak ve ²(الآخر) âyet-i kerîmesine terdîfen bu sözleri kirâat etsinler derhal ahenk ve intizâmın ve insanı gasy eden o selâset ve belâgat-ı hârikulâdenin bozulduğunu bizzat hissederler. Bu sözler Kur'an'dan ise Kur'an'ın her kelimesinde görülen be-

lâgat ve fesâhat ve i'câzdan niçin mahrumdurlar bütün Kur'an'ı mislini ityândan âciz bırakacak bir sûret-i belîgada vücûda getiren -mu'terizler her kimi i'tikâd ediyorlarsa- yalnız bu iki cümlede mi izhâr-ı acz etmiştir. Mes'ele pek bedîhîdir. Rivâyetlerin esası anlaşıldıktan sonra usûliyyûnun kâidesi kabîl-i tatbîk olamaz. Garânika ve garânîkdeki tenâfür-i hurûf dahi nazar-ı dikkatten dûr tutulmamalıdır. Kur'an-Azîmüşşân'da garânîk gibi mütenâfiru'l-hurûf hiçbir kelimeye tesâdîf edilmez.

Haydi hâşâ bu ibâreleri Kur'an'dan farz edelim. Tayyi için gösterilen sebep ve lüzumu teslim etmeyiz çünkü bu cümleleri ilâve sûretille ma'nâyi toplayacak olsak şivemize muvâfîk olarak:

"Lât ve Uzzâ'yi ve Menât denilen üçüncüelerini hani şu muhterem tuttuğunuz ve şefâatlerini ricâ eylediğiniz beyaz putları görmediniz mi" tarzında bir ma'nâ elde etmiş oluruz ki bundan taharruz ve tehâsiye sebep göremeyiz. Naklen berây-ı istîhzâ medhe tealluk eder kelimâtın istî'mâl olunmasından ma'nâ-yı medh çıkarılamaz.

Nitekim müfessirlerimiz de bu nükteye işâret eylemişlerdir. Hemze-i istîfhâm inkâriyyedir. Makâm makâm-ı tevbîh ve takrîfdir. Âyetin mâba'di de onu gösterir. Kendi kendinize taktığınız birtakım isimlerdir fermân-ı ilâhîsi şeref-vârid olmaktadır. Beyhâkî hazretleri bu kissannın min-cihetî'n-nâkl sâbit olmadığını tasîr ediyor Kâdî İyâz Şîfâ-yi Şerîf'inde bu rivâyetlerin ne derecelerde bî-esâs olduğunu anlamak için râvileri içinde sözünün sıhhati sâbit olmuş hiçbir kimse bulunmadığını şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet olan bu mes'e-lede sikadan hiçbir rivâyet mevcûd olmadığını ve bu rivâyetleri kitaplarına kabul edenlerin sahîh ve sakîmine bakmaksızın tuhaf şeyleri cem' hevesinde bulunan zevâttan ibâret bulduğunu bilmek kâfidir diyor. Sîret-i Nebevîyye'yi cem' eden meşhur İmâm Muhammed bin İshâk, bütün ümmetin mazhar-ı itimâdi olan bu zât-ı muhterem şu hikâyeyi zîndikaların mevzuâtından olmak üzere gösteriyor. Ve buna dâir müstakîl bir eser te'lîf ediyor. İ'tikâdda imamımız olan Ebû Mansûr Mâtûrîdî hazretleri bu kissaya ait rivâyetten bahs eder iken (Şeytan bu cümleleri hâşâ Peygamber'e değil şimdî bu zîndik heriflere söylüyor. Hakkî terbiye-i dîniyye görmeyen ezhân-ı ma'sûmeyi şüpheye düşürüyor. Risâlet-penâh efendimiz bu kabîl rivâyâtta berî ve münezzehtir) tarzında hasb-i hâlde bulunuyor. Tefsirlere gelince müfessirîn-i kirâmîmizin mütâlâalarını ber vech-i âfî hülâsaten nakl u tercüme ediyoruz:

Âlûsî merhum bu mes'eleye dâir uzun uzadiya beyân-ı mütâlâattan ve rivâyât-ı musannaaya rabt-ı kalb eyleyenlere câ-be-câ sihâm-ı ta'rîz havâle eyledikden sonra diyorlar ki:

"Bu hâdisenin vukûuna asla ihtimal verilemez. Peygamber efendimizin melek ile şeytanı, nûr ile zulmeti tefrikte şüpheye düşmesi asla kabul olunamaz. Düşünmeliyiz ki bu sözler mu'ciz olup olmamaktan hâli kalamazlar. Mu'ciz iseler kelâm-ı İlâhî olmaları lâzım gelir. Zîrâ başkası irâdına muktedir degildir. Mu'ciz değil iseler Peygamber efendimiz tefrik ve temyîz buyuracaklarından şâşırmak ihtimali bulunmaz. Bütün muhakkîkin bu vak'ânın asıl ve esası olmadığını

¹ "Yeryüzü nerede Süreyya yıldızı nerede!"

² Necm, 53/20.

beyânda müttefik bulunuyor. Bu zevâtın ulûm-ı nakliyedeki tebahhurlarını kimse inkâr edemez. Azîm bir ekseriye-ten mütâlaasını tâhkikini ihmâl hicbîr zaman doğru bir haretet söylemamaz. Şüphesiz ki bu zevât turuk-ı rivâyeti tedkik ve ta'mîk ederek rivâyâtın mecrûh olduğunu anlamışlardır ki bu derece aleyinde bulunuyorlar. İşbu rivâyâtın âyât-ı kerîmenin zevâhirine olan muhâlefeti meydandadır. Hicbîr usûlu dâiresinde sâbit olmamıştır. Bahs ettikleri âyet-i kerîme sûre-i Hac'dadır ki Medeniyye'dir. Bu vak'ınan sıhhatini kabulden gerek Risâlet-penâh efendimizin ve gerek sahabesi-ı kirâmin senelerce işbu ibârât-ı musannaayı kirâat ve Kur'ân olarak i'tikâd etmiş olduklarını kabul lâzım gelir ki şüphesiz bunu rivâyet eden bulunacaktı. Halbuki bu babda hicbîr rivâyete tesâdûf etmiyoruz. Bir kaç adamın ihtirâ' ettiği hikâyenin vech-ı sıhhatini bulacağız diye zevâhir-i Kur'âniyye'yi kâffeten te'vîle kalkışmayı cemm-i gafrîn pek çok tefahhus neticesi olarak adem-i sıhhatine kâil oldukları bir fikrin müdâfaasıyla uğraşmayı bî-taraf bir vicdân kâbil değil tecvîz edemez. Bir de düşünelim ki hakikaten böyle bir vak'a tahadûs etmiş olsa idi Kütüb-i Sitte'de buna dâir hicbîr rivâyet bulunmayacak mıydı? Vak'ınan garâbeti hasebiyle şüphesiz ki çok kimsenin nazar-ı dikkatini celb edeceğinden râvîsi o da münkatî' sûrette bir kaç zâta mı münhasır kalacaktı? Bugün shâh elimizdedir. Hangisinde böyle bir rivâyete tesâdûf ediyoruz ilh..."

Siddîk Hân:

"Bu rivâyelerin hicbîri teeyyûd etmemiş ve hicbîr sûretle de isbât edilememiştir. Maamâfih muhakkikin şu adem-i sübûtu ve daha doğrusu butlânı nazara almaksızın müdâfaât-ı akliyye ve nakliyyede bulunmuşlardır. (Aklî ve nakîl pek çok delâil serd ettikten sonra devam ile) bizler Peygamber efendimizden isnâd-ı muttasıl ile rivâyet edilmiş bu mevzû'da bir hadîs bilmiyoruz diyor. Beyhâki rivâyât-ı meşrûha râvîlerinin kâffeten mat'ûn zevâtta bulunduğunu söylüyor. İmâm Râzî böyle bâtil ve mevzû' bir hikâyeyi söylemek bile câiz değildir mütâlaasında bulunuyor. Hülâsa bu rivâyeleri te'yîd [157] edecek ne aklî ve ne nakîl bir delîl bulunmadığı gibi re'yine i'timâd olunan mukakkikinin kâf-fesi bu rivâyelerin aleyhinde bulunuyor. Esâsen işbu rivâyelerin cümlesi mürsel veya münkatî' olmaktan kurtulmadıkları cihetle isbât-ı mûddeâya da değeri görülmüyor. Sıkadan olarak rivâyet etmiş bize bir zât göstersinler tedkike müstenid tefsirlerin hangisini bu fikre müzâhir görürler? Kitaplarına kabul edenler her iştîklerini yazmak hevesinde bulunan birtakım müfessir ve müverrihlerdir. Rivâyelerdeki iztrâbi senedlerdeki inkîtâî, elfâzdaki ihtilâfi kim inkâr edebilir. Bu derece zaafi bulunan bir rivâyet nasıl medâr-ı muhâkeme olur. İbni Abbâs'ın tefsirindeki senedde Kelbî'nin dahi ismine müsâdîf oluyoruz. Bu zâtın zaafi ise cümleye ma'lûmdur. Daima mevzû' hadîslerin râvîleri meyânında bu isme tesâdûf olunur... ilh"

İbn Kesîr:

"Bu rivâyeleri tedkik ettim. Hicbîrini vech-ı sahîh ile müsned bir halde bulmadım. Tesadûf ettiğim rivâyelerin kâf-fesi mürsel bulunuyordu" diyor. Suyûtî Dürr-i Men-

sûr'unda rivâyeleri aynen alıyor fakat hicbîri sened-i sahîh ile muttasıl görülmüyor. Nişâburî de pek çok izahât vermekle beraber rivâyâtın adem-i sıhhati fikrindedir.

-mâba'di var-

BEYRÛT CERÂİD-İ İSLÂMÎYYESİ

Beyrut'ta intişâr eden *Müfid* ve *Re'yü'l-Âmm* refiklerimizde meşhûdumuz olan bazı mütâlaâttan müteessir olmadık der iese hakikati ketm etmiş oluruz. Meşrûtiyetin yevm-i i'lânından beri ümmet-i İslâmiyye'ye bu saâdeti çok gören bazı garazkârlar ezhân-ı sâfiyyeyi bulandırmaya ve İslâmiyyet'in kökünden baltaladığı kavmiyet fikirlerini, tefrika şeçere-i habîsesini yeniden garsa başladılar. Dindar muhîtlerde bu tesvîlât ve mübdeât semere-bahş olmamış ise de ulemâmızın himmetsizligine, gayretsizliğine inzîmâm eden amâ-yı istibdad neticesi olarak son batında yetişen gençlerimizde tahassüsât-ı dîniyye lâyik olduğu meclâyı bulamadığından bu bedbahtlığa uğrayan bazı şübbân-ı Arab'ın birtakım ağrâz-ı sefîlenin tatmîni için tedârîcen tesmîm edilmekte olduğunu refiklerimiz bu neşriyâti nazarlarımıza tamamıyla isbât eylemiştir. İşte bu tesmîm neticesi olarak gûyâ Türkler; sahîslarıyla bile teberruk eyledikleri kavm-i necîb-i Arab'ın hukukunu hazm(!) etmek dâiyesinde bulundukları fikri ileri sürülmekte ve ahvâl-i gayr-i müstakarra-i inkilâbiyye dolayısıyla tekevvün eden bazı hâdisât-ı muvakkate sübût-ı mûddeâya delîl olarak gösterilmektedir.

Halbuki nâfiz nazarlar marzî-i umûmîye muhâlif hâlâtın devr-i Meşrûtiyyet'te daima zevâle mahkum bulunduğu takdir ederek mesela Adliye Nezâreti'nin lisân-ı Arab'a vâkîf olmayan hükkâm ve me'murîni bilâd-ı Arab'a göndermeye ve Maârif Nezâreti'nce vilâyât-ı Arabîyye'de kavâid-i Arabîyye muallimliklerine gavâmîz-ı lisâniyyeyi derk ve temyîzden bî-behre birtakım Türk muallimler ta'yîn edilmekte olmasının pek muvakkat bir şey olduğunu anıllar. Bu nevâkis bi't-tedârîc îslâh ve telâfi olunacaktır. Düşünmeliyiz ki Adliye Nâziri Necmeddin Bey Maârif Nâziri Emrullah Efendi fevkalbeser bir mahlûk olmayıp bizim gibi insanlardır. Binâberîn bütün yolsuzlukları bir anda mahv u izâle edecek, her fenâlığı kökünden istisâl eyleyecek kuvâ-yı kudsiyyeye mâlik değildirler. İttihat ve Terakki Fırkası da meleklerden teşkük etmemiştir. Vüs'leri derecesinde memleketin saâdet-i hâline çalışıyorlar.

İctihâdlarında hata ediyorlar, milleti izmihlâle sürüklüyorlar ise istibdadda bütün menâbi'-i hayatıyyesi sed ü bend edilen şu ümmet-i necîbe netîcetü'l-emr nasıl muhâfaza-i hukuka muvaffak oldusaya bütün hukukuna sahip bulunduğu devr-i Meşrûtiyyet'te bi-tarîki'l-evleviyye eşhâs-ı ma'dûdenin kurbân-ı cehli olamaz. Aksını tasavvur ümmeti belâhat ve dalâlet ile ithâm etmektir ki ümmet hicbîr zaman dalâlet üzerine ictimâ' etmez.

Türkler canlarından azîz bildikleri dinlerinin lisanını o mertebe muazzez tutarlar ki bu mübârek lisanı günde beş vakit ibâdetlerinde seve seve isti'mâl ederler. Hütbeleri, tahiyyelerini, niyetlerini, duâlarını hep bu lisân-ı mübîn ile

icrâya çalışırlar. Evlâd-ı Arab'dan bir zât-i muhterem görüler mi sevgili Peygamberlerinin bütün hâtrât-i kudsiyeyesi kalblerini tehzîz eder. Nasıl ikrâm edeceklerini nasıl tatyâb eyleceklerini şaşırırlar. Ellerini örperler, koklarlar, kucaklarlar, seve seve tûl müddet evlerinde misafir ederler. Makarr-ı Hilâfet'te şürefâyi başlarında taşırlar. A'yân ve ekâbirden mürekkeb herhangi bir mahalde şürefâ-yı kirâmdan birinin nâmi geçtiği zaman bütün huzzârda amîk bir hiss-i ihtiârâm âsârı görülür. Şürefâ-yı muhteremeden bahs olunur iken esnâ-yı musâhabede bile "şerîf hazretleri" demeyi unutmazlar. Halbuki son derece sevdikleri hükümdârları için bile "zât-i şâhâne" demekle iktifâ ederler. Bu cüz'iyât bile Türklerin kalbinde Arapların işgal ettiği mevkî-i hürmet hakkında bir fikir verebilir. Bütün bu ahvâl meydanda durup dururken "Türkler Arapça'yı istihfâf ediyorlar. Hatta Donanma Cem'iyeti bütün lisانلarda i'lânlar neşrettiği halde Arapça lisâniyla i'lân neşrine tenezzül etmedi" demenin ne kadar insafsızca bir ithâm olacağının takdîrini ta'rîz makâleleri yazan zevâtin vicdânına bırakır. Böyle bir ithâmda bulunmazdan evvel hiç olmaz ise bir kere bu Donanma Cem'iyeti'ni teşkil eden zevâti anlamak lâzım idi. Cem'iyetin başında salâbet-i dîniyyeleriyle müştehîr iki büyük rüknü nazara almak iktizâ ederdi. Ziyy-i millîyi bile değiştirmemiş olan Yağcı Şefik Efendi, evlâd-ı Arab'dan muhterem Abûd Efendi unutulmamayıdı. Bu zâtlar mı dinlerinin lisannı istihfâf edecekler? Veya şubelerinin böyle bir fîkr-i istihfâf taşımamasına müsââde eyleyecekler? Bugün Arapça lisâni tahkîr ve istihfâf dîni tahkîrdir. Dîni tahkîr ve istihfâf ise maâzallah kûfûrdür. Bu na hangi İslâm kâil olur. Kim zihنinden geçirebilir. Böyle çocuklukları [158] artik bırakmalıyız. Terakkimizi arzu etmeyen bed-hâhlara karşı yek-vûcûd olmalıyız.

Bugün bütün kabinetin evlâd-ı Arab'dan veya Arnavutlardan terkibiyle Türkler iftihâr eder. Evlâd-ı Arab'dan bir Hakkı Paşa bir Câvid Bey yetişince Türkler seve serkâra geçmelerine çalışır. Bir Emrullah Efendi bir Zuhârb Efendi yetistiremedik diye teessûf ve telehhûf eden yine Müfid refikimizdi. Bundan bâhis olan nûşhaları nezdimizde mahfûzdur. Türkler din ve mezheb istisna etmeksizin bütün güzide evlâd-ı vatanla iftihâr ederler. Süleyman Elbistânî, Abdülhamid Zehrâvî, Ferid Vecdî, Corci Zeydan Efendiler gibi mütefekkirîn-i Arab'ı kemâl-i muhabbetle severler. Türklerce yegâne gaye bu vatanın mütefekkir evlâdinin mûktesebât-ı irfâniyyesinden istifâdedir. Bu gayeyi te'mîn eden her kim olursa olsun lâyik olduğu mevkîe irtikâsına çalışmayı Türkler kendilerine bir vecîbe-i vatan-perverâne bilir. Ama cahil Türklerden birkaç kişi hâkim olarak diyâr-ı Arab'a gonderilmiş, cahil bir Türk kavâid müâllimi gelmiş de "karîn"i "kurûn" diye cemi'lemiş. Bunlar ifrâddır. Hüküm ise daima cinse muzâftır. Bunlara bakarak "Türklerin maksadı bize karşı tahakkümdür. Bu vazifeyi ifâ edecek bizde bâligan-mâ-belağ zevât mevcûd iken bunları göndermeye isrâr etmek hukûk-ı Arabiyye'yi hazme yeltenmektir." demek insafsızlıktır. Maârifin daha neresi düzeldi. Henüz mebâdîde bulunuyoruz birtakım yolsuzluklara ma'rûzuz. Maârif bütçemiz bile henüz bir milyon lirayı bulamadı ki bir hükümet-i mu-

azzama için maârifine bu kadar tahsisât vermek şüphesiz züldür. Biraz sabredelim, iş başına geçirdiğimiz adamlara biraz vakit bırakalım. Eğer neticede cümlemizi memnun edecek semerât elde etmeye muvaffak olamazlar ise Sadrâ-zamımızın geçenlerde mecliste dediği gibi o zaman onları "Süpürge sopasıyla koğalım." Ve birbirimizi anlamak için gümrukülerin me'mûriyete devam için yazdıkları i'lânî Türkçe Fransızca yapıp Arapça yazmamalarını mikyâs-ı muhabbet ve teveddîd ittihâz etmeyelim. Birtakım harekât-ı câhilâneyi i'zâm ederek ayrılık gayrîlik hatırlarından geçmeyen iki büyük İslâm kavmi yekdiğerinden tebrîd etmeyelim. Bu hareketin vehâmetini fâzıl-ı sütûde-şiyem Corci Zeydan Efendi Kahire'de müntesir *el-Hilâl* refikimizda ne güzel teşrîh ve tasvîre muvaffak olmuşlar idi. İrâd eylediği emsîleden ibret-bîn olalım nass-ı celîlini nazara alarak bir iki cidâl-cû şâirin her zaman için kâiline şeyn ve nefîn getiren hicviyeleriyle maâzallah esâret-i İslâmiyye'yi intâc edecek tefrikalara meydan vermeyelim. Bu şîrlerden bir kaçını gördük tüylerimiz ürperdi. Dinen lisanen merbût bulunan ve mefâhir-i Arab'ı mefâhir-i millîyye bilen hatta zamân-ı câhîliyyette yetişen eâzîm-ı Arabla bile iftihâr eden Türklerle karşı şu:

«تعالوا الى امر نساويه ليننا وبنكم في الجل منه وفي الدق
فان يغسلوا هذا فيها مرحبا بهم والافيا سحق المعاند من سحق
سنطلب هنا الحق بالسيف والقتا وشيب وشبان على ضمر بلق
 بكل ابن حرب كلما شدهرها بعم من السيف المهند مشتق
 تراه اذا ماعبس الموت وجهه بوجه يلاقى الموت متبس طلق
 من العرب مطبوع الطياع على العلي بديع معانى الحسن في الخلق وفي الخلق»

veya târîz-gûne:

«هم القوم ما كانوا ممالئك غيرهم ولا اتخذوا اعراضهم للملاتجرا
هم اهل ببعض قد حموها ببعضهم وقد نصبوا سر القنادونها خدرها»

vaya:

«اللهم نشتكي طيش عشر
يريدون منا ان ندوم بجهلنا
وتضحي منا الاموال راحتنا صفراء
يريدون منا ان تموت نفوسنا
وان نخوض الأصوات في مجلس الغورا
انت بالذى تبغى من امرنا امرا
لقد اظهروا في قولهم وفعالهم
اللهم نبى الاعراب ارفع قصتنا
يريدون منا ان تموت نفوسنا
ولعل أرى من عزمكم مايسرنى
عليكم سلام الله مدام عرضكم
صسانا لديكم لا يابع ولا يشرى»

beyitlerini irâd eylemek nasbet ve ulûvv-i cenâb-ı Arab ile nasıl kâbil-i tevfik olur?

Muhabbete karşı gösterilecek cemîleler bu mudur?

Vâkıâ Türkler ne kadar istiskal görseler ne kadar böyle acı sözler işitseler râbita-i dîniyye dolayısıyla yine hatırlarından ayrılık gayrîlik geçmez. Îsr-i Nebeviyye ittibâ ile "Yâ Rab-

¹ Şuarâ, 26/224.

bi her sâretle merbût bulunduğumuz Arap kardeşlerimizin kalbine muhabbet-i İslâmiyye'yi ilhâm et. Onlar netâici takdir etmeden bizi incitiyorlar" demekten başka bir mukâbâlede bulunmaz. Fakat düşünmeli ki Türkler de nihâyet bir kalb sahibidir. Kalbleri pulâddan değildir. Hüsn-i niyyetlerinin daima böyle ağrâz-ı sû' ile ithâm edildiğini gördükçe me'yûs olmalarından korkulur. Ye's ise fena şeydir. Mukaddime-i izmîhlâldir. Türkler; bugün öyle ağır bir vazife derûte etmişlerdir ki bi-lütfîhi ve keremihi teâlâ muvaffak olurlarsa âlem-i İslâm lâyik olduğu mevkî-i i'tilâyi bulacak. Lâ semehallâh bu teşebbüsâtta müntic-i muvaffakiyyet olmaz ise bütün âlem-i İslâm ribka-i esârete geçecektir. Sözün doğrusu budur. Artık bundan sonra Türklerle yardım etmek mi lâzım gelir, yoksa muhâti bulundukları müşkilâti tezyîd etmek mi iktizâ eder bunu herkesin kendi hamiyeti ta'yîn eder.

ŞUÛN-I İslâmiyye:

Buhâra Emîri ve Sivastopol Cemâat-i İslâmiyyesi

Martin 18'inci günü Yalta şehrinde Buhâra Emîri Abdülahad Hân hazretleri Sivastopol Cemâat-i İslâmiyyesi vekillerini huzûrlarına kabul eylemişlerdir. Vekiller Sivastopol İmamı Yusuf Efendi Rahîmov, Seyyid Celîl Çeşmesî [159] ve Mehmed Ârif Galaviç Efendi'den ibâret idi. Emîr hazretlerine cemaat tarafından Arapça, Farsça ve Türkçe'den mürrekkeb bir lisan ile yazılan arîza takdim edilmiştir. Arîzada Emîr-i müşârun ileyhin yirmi beşinci sene-i devriyye-i cü'lûsiyyesi tebrik ediliyor idi.

Emîr hazretleri vekilleri selâmlık dâirelerinde kabul edip musâfaha ederek görüşmüştür. Arîzayı İmam Yûsuf Efendi huzûr-ı emâret-penâhilerinde cehren kırâat ettikten sonra Emîr hazretlerine takdim eylemiştir. Arîza yeşil kadife kap içinde olup dışı altın yaldız ile: "Buhâra-yı Şerîf Emîri Es-Seyyid Abdulahad Hân hazretlerine Sivastopol Cemaât-i İslâmiyyesi'nden" diye yazılıdır.

Emîr hazretleri vekillere ve cemaate şu samimi tebrikeerde ve Sivastopol'da câmi inşâsı emrinde gösterdikleri mesâîden dolayı müteşekkîr kaldığını beyân etmiş ve vekilleri kapıya kadar teşyî' eylemiştir. Bi'l-âhire yaverlerini gondererek câmi-i şerîf binâsının ne derecelere kadar ilerlediğini dahi ayrıca tâhkîk buyurmuşlardır.

MATBUAT-I İslâmiyye:

Vakit gazetesi İran'daki "İslâhât-ı İslâm" Firkasından bahisle diyor ki:

"Bir vakitler İran'da zuhûr ederek, istibdad ve ihtilâlin en şiddetli devirlerinde meydandan kaybolmuş "İslâhiyûn-ı İslâm" Firkası yeniden mevcudiyet göstermeye başlamıştır. Bu defa ahâlinin fikri bunu anlayacak derecede açılmış ve bu fikre hizmet edenlerin reisleri iyi ve mu'teber adamlar bulunmuş olduğundan mezkûr firkanın yakın vakitte kuvvet alacağı ve İran'ın siyâset ve maîsetine hayli te'sîr e-

decegi şüphesizdir. Firkanın reisleri terakkî-perver Şâ'a ulemâsi ve rûhânîleri olup, bunlar: "İran; Türkiye ile mutlaka ittifâk etmelidir. Aksi halde İran'ın istikbâli parlak olamaz, belki de muhâtaradadır" diyorlar. Bu iki memleketin ittifâkı içinde, Sünî-Şâ'a gibi mezheb ihtilâfindan daha doğrusu hâssaten ihdâs olunan esbâb-ı tefrikadan dolayî araya giren sû-i tefehhûmlerin izâlesi şarttır. Binâenâleyh bu firkaya "İt-tihâd-ı İslâm" Firkası diyerek de isim veriyorlar. Fırka kendi meslek ve maksadlarını neşr u ta'mîm etmeye hizmet edecek pek muktedir hatîb ve väizlere mâliktit.

Tahran'da Şeyh Ali ile Za-Kafkasya müslümanlarına da ma'lûm olan Hacı Tâc, bu firkanın en nüfûzlu a'zâlarındandır. Bunların serbest ve harâretli nutuklarını halk, gayet muhabbet ile dinlemektedir.

Bu firkanın tarafâdları Memâlik-i İslâmiyye'deki Yahudi ve Hristiyanları kendilerine pek yakın kardeş gibi görmek, onları özleri ile müsâvî görerek, adalet ile muâmele etmek fikrindedirler. Müslümanlar arasından nâ-bemehal ve lüzumsuz mezheb nîzâ' ve taassubunu bitirmeye çalışıkları gibi başka din mensuplarına dahi başka nazar ile bakmayı da hoş görmüyorlar. Peygamberimizin bu bâbdaki ehâdîs-i şerîfesini nakl ederek onlara nazar-ı nefret ile bâkmamalıız diyorlar.

Haci Tâc dahi de hür fikrî olup dîn-i İslâm'ı eski vakitinde saf hâline koymak yani sonradan zuhûr etmiş mezheb ihtilâflarını ber-taraf etmek lüzumunu pek iyi takdir etmektedir. Haci Tâc'ın vaazları pek te'sîrî ve da'vâları pek mantikî ve delâile müsteniddir. İslâhât tarafâdlarının böyle vaaz ve nutukları ahâlîye fevkâlâde büyük bir te'sîr etmek ile beraber Şâ'a mollalarının keyiflerine asla uyumuyor imiş. Dîn-i İslâm'a olan nazarları Sünîlik ve Şâialktan ileri geçmeyen birçok rûhânîler bugünkü "İslâhiyûn" Firkasına karşı bir hareket göstermiyorlar ise de, çok geçmeden bu müceddîdler aleyhine ittifâk ile karşı gelmeye başlayacakları şüphesizdir. Maamâfî bu firkanın iktihâdi sâyesinde Sünî ve Şâiaların birleşmesine birinci temel atılmış demektir. Bu ise mezheb ihtilâfatına karşı hayli müessir bir darbedir.

Manastır'da münteşir Neyyir-i Hakîkat refikimiz Girid mes'elesinden bahisle diyor ki:

"Giridîli hristiyan vatandaşlarımıza gelince: O bîçârelerin hiçbir şeyden haberleri yoktur. O zavallilar yalnız Venîzelos'la rûfekâsının Yunan fabrikalarında imâl ettikleri iltihâk düdüklerini çalarak Girid'in sâhil-i garbîsinden zuhûruna muntazır oldukları mâvi bandıraklı yolcuları karşılamak için kaç tane İslâm kurbanı kesmek lâzım geleceğini düşünmekle âdetâ akıllarına hiffet getirmiştir. Fakat intizâr edilen şey gelmez. Her arzunun vücûd bulmaz olduğu hâkkındaki kâide-i külliye-i hayatıyyeden bî-haber olan o zavallilar günün birinde Osmanlı zırhlısıyla vürûd edecek bir Osmanlı pâdişâhi fermânının Hanya Hükûmet Konağı Meydanı'nda kirâat olunduğunu ve bütün Giridîlerin de bu fermânın kirâatine sufûf-ı sâmiîn teşkil eylediklerini gördükleri ve bu fermân-ı âli ile Girid'in en doğru ve en hakîkî menfaat ve se-

lâmetinin yine bir Osmanlı Pâdişâh-ı âlîcâhı tarafından te'mîn buyurulduğunu anladıkları zaman: Yunanistan için bir vâsif-i lâyık olarak bu gün bizim söylediğimiz (aftos piyos) terkîbini yine Yunanistan'a karşı Giridli vatandaşlarımızın ağızından işiteceğimizi muhakkak addediyoruz.

Bu kadar uzun bir mukaddime ile yazdığımız şu makâle sebepsiz değildir. Yunanistan kabinesi bir taraftan Bâbiâl'ye karşı öteden beri verdiği te'mînâtta Girid ile Giridilerle Yunanistan'ın hâlen ve istikbâlen hiçbir münâsebeti olamayacağını ve hükümet-i Yunanîyye'nin Girid üzerindeki hukük-i pâdişâhîye riâyetkâr bulunduğu i'tirâf edip durken diğer taraftan Yunanistan'a [Girid'el] Yunanlı posta me'mûrları ta'yîn ve i'zâm etmek, Girid Meclis-i Millî a'zâ-yi cedîdesini Yunan Kralı nâmına tahâlîfe icbâr ettirmek, Yunanistan Meclis-i Umûmî-i Millî'sine Giridilerden Yunan tebeasi maskesi altında meb'ûs-ı murahhas kabulu için teşebbü-sât-ı hafiyede bulunmak gibi Girid'in doğrudan doğruya sahip ve metbûuna ait hukük-i hükümrânî cümlesinden olan müdâhelâta cesâret etmesi eğer İttihâd-ı Zâbitân Cem'i-yeti'ne bir cemîle veya hakk-ı sükût için vâki olup da o cem'i yetin dağıtıması bu sâyede vâki olmuş ise Yunan hay-siyyet-i siyâsiyyesini rahne-dâr eden bu gibi entrika şekerlemeleri bugünkü Bâbiâl' nin midesinde kolay kolay hazm olmaz sanırız. Bütün mevcûdiyetleriyle Bâbiâl' ye muîn ve zâhîr olan Osmanlılara gelince: Yunanistan'ın bizi iğfâle çalışmasına bu entrikalarına karşı merdâne üç sûret-i mukâbileyi düşünmektedirler. Birincisi Yunan emtiyasına, hatta bütün Yunan mevcûdiyet-i iktisâdiyyesine karşı şiddetli bir boykotaj yapmak, ikincisi de düvel-i muazzama mukarrerâtını istihfâf cûr'etinde bulunan Yunanistan'ı bu entrikalar dan cebren vazgeçirmek için hazırlanmak, üçüncüsü ise arş emrinin Bâbiâl' den istemektir."

Kırım'da müntesir Tercüman gazetesi de bu fırkanın mesâisinden bahisle diyor ki:

Niyet çok saf, çok hâlis ve çok nâfidir. Fakat idâresi ve meşrûtiyeti hâlâ kesib-i kuvvet edememiş olan İran'da böyle mühim bir mes'elenin kurcalanması mutaassibîn ve muhâlinin elinde âlet-i hûcûm ve nîfâk olması ihtimalinden korkuyoruz. Bu gibi mes'elelerin ortaya konulacağı mahall-i mu-kaddes Misrû'l-Kahire'de ictimâ edecek "Mu'temer-i İslâmî, yani Müslüman Kongresi"dir."

HATÎB-İ ŞEHİR ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ HAZRETLERİNE

Merhaba ey muhibb-i insâniyyet ve İslâmîyyet!

Şimdiye kadar vermiş olduğunuz hutbeler, Sîrâtimüsta-*kîm*' in en [160] saf, en acınlaklı sahifelerini teşkil ettiğine cümle mü'mînîn şâhiddir. Çünkü dalâlette kalmış böyle bir ümmetin en mazlum bir feryâdına istimdâdda bulunuyorsunuz. Husûsiyle ebediyyen yıpranmaz bir temel kuruyorsunuz. Maddî, ma'nevî bütün saâdet-i beseriyye bu temel üzerine bina olunmayacak mı? Doğrusu hep acınızı bu millet

içerisinde birisi de şu âcizdir. Fakat cehâletinden ziyyâde i'tikâdına bağışlayarak şu iki satır teşekkürün yazılmasında kendisini ma'zûr tutarsınız. Felekte kalben sizlere karşı med-yûn olunan bir teşekkür böyle âciz bir insanın değil yine sizler gibi insaniyet ve İslâmîyet'in feryâdına acır bir mücâhidin ağızından çıkış malî idîgine zâhiîr sözlerinden biraz emin olasınız! Hemen temelleşmek üzere böyle bir fesâd-ı ahlâk-ı millete göğüs geren bir merd-i vegâya binlerce teşekkür olunsa azdır.

Yaşa ey koca hatîb! Âlemde, yalnız milletin saâdet-i hayâtiyyesini te'mîn için değil, belki milletin hep bu gibi acıklı feryâd u figânlarına dayanamayarak kurban olup giden bunca ervâh-ı mukaddeseye de Fâtiha okutmak için yaratılmış bir büyük müslümansın!..

Ahkar-ı hâdiminizden
İbrahim Edhem

ÂLEM-İ İSLÂM

VE

JAPONYA'DA İNTİŞÂR-İ İSLÂMIYYET

Bu nâm ile seyyâh-ı şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi hazretlerinin gayet kıymetdâr ve âlem-î İslâm hakkında gayet müfid ve esaslı ma'lûmatî hâvî mufassal bir seyâhat-nâmeleri Sîrâtimüsta-*kîm* idârehânesi tarafından cüz cüz neşr olunmaya başlanacaktır.

Abdürreşîd Efendi hazretleri Türkistan'dan başlayarak bütün Sibirya, Mançurya, Japonya, kitâalarını tamâm cevelân etmiştir; Kore'yi şarttan garba doğru kat ederek, Çin dâhilinde birçok vilâyetleri gezdiğten sonra, Hankou'dan, – Singapur tarîkiyle– Malayu akvâmi dâhilinden Penang beldesinden geçmiş ve Kalküta'dan Hindistan'a vâsil olmuştur. Hindistan dâhilinde de meshûr beldeleri gezerek Bengale cihetlerini dolaştıktan sonra, Bombay, Aden tarîkiyle Bâbûl-mendeb'den geçerek, Hicâz-ı mağfiret-trâza ve oradan da Hicâz demir yoluyla Şâm, Beyrut'u ziyaret ederek Der-Sââdet'e muvâsalet eylemişlerdir.

Bütün gezdiği kitalarda yaşayan akvâm hakkında müfassal tedâkîkât ve tetebbuat icrâ buyurmuşlardır. Bilhassa Japonya'da intişâra başlayan İslâmîyet hakkında mükemmeli ma'lûmat verilmiştir.

Şimdiye kadar böyle mükemmel hakikate müstenid bir seyâhatnâme yazılmamıştı. Çünkü seyyâhların hemen hepsi Avrupâlılar olduğu için tetebbuatları, muhâkemeleri, te'lîfleri de kendi nokta-i nazarlarına göre idi. Ne tamamıyla hakikati anlayabilmışlar, ne de anladıklarını söylemek işlerine gelmiş. Daima hakikati ketm ederek istedikleri gibi yazmışlar. Âlem-î İslâm hakkında ma'lûmat almak isteyenler o e-serlerden başka bir merci bulamadıklarından yanlış ma'lûmat, garaz-kâr muhâkemât ile zihinler dolmuş. Bu sûretle şark bizim için bir perde-i mechûliyyet altında, ehemmîyet-siz çöller gibi kalmış. Ne ricâl-i siyâsetimiz oralarını düşünmeğe lüzum görmüş, ne müslümanlar oradaki kardeşlerinin ahvâline vâkif olabilmiş.

İşte hep bu netâyic o garaz-kâr müelliflerin gâye-i makâsı idi. Hiçbir zaman onların kalemleri şarktaki milyonlarca halkın buraya olan irtibât ve muhabbet-i kalbiyyelerini tasvire tahammül edememiştir. Halbuki o kardeşler bizim öz kardeşimiz. Onların yüzlerini çevirdiği nokta bizim kalbimin müteveccih olduğu noktadan gayrı değil. Onların kalblerine nur saçan kelime-i mübâreke, bizim ruhumuza da bahş-ı envâr ediyor bizim onlardan ayrimız gayrimiz yoktur. Vâkia hayli zamanlar bizi yekdiğerimizden cüdâ düşürdüller, fakat yine bir gün bu kardeşler babalarının hâne-i mes'ûnda, saf ve samîmî yurdunda el ele vererek izhâr-ı şevk ü şâdî, i'lân-ı şevket u şân eyleyeceklerdir. Onlar bizi düşünmeye, bize el uzatmaya başlamışlardır; bizim de onları bilmeye, tanımaya şitâb etmemiz gerektir. Onları bize bildirecek, tanıtacak olan Abdürreşîd Efendi hazretlerine ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu seyahatnâme, bu eser-i güzîn bir tohm-ı ittihâd olacaktır ki neticesi saâdet-i İslâm olması me'mûl-i kavîdir. Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve inâyeti bu mil-

lete teveccûh etmiştir. Teâlisine bi-havlîhi teâlâ hiçbir kuvvet mâni' olamayacaktır. Elverir ki biz bunu takdîr edelim.

Seyâhatnâme'nin yetmiş seksen forma kadar tutacağı tahmîn olunuyor. Haftada iki forma yetiştirmesine gayret olunacaktır. Formalar *Sirâtimüstakîm*'in ilâvesi olan *Usûl-i Fîkh* kitâbında olacaktır. İki forma bir cüz i'tibâr edilmiştir. Münderecâti gibi tab'ının nefâsetine de son derecelerde i'tinâ olunacaktır. Fiyatı da ta'mîm-i menâfiî maksadıyla gayet ucuz kararlaştırılmıştır: Her cüz 40 paraya. Taşralar için de posta ücreti alınmayacağı abone yazılmasına başlanmıştır. Şimdilik yirmi cüz'üne yani kırk formasına abone kayd edilecektir. Abone bedeli yirmi kuruştur. Gerek İstanbul'dan, gerek taşradan abone kayd olunur. İstanbul'da olanlar idârehâneden alacak, taşrada olanlara da her cüz'ü çıktııkça posta ile gönderilecektir.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSÎ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

~~~~~

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

12 Mayıs 1910

3 Cemâziyelevvel 328

Perşembe 29 Nisan 326

Dördüncü Cild - Aded: 88

TÂRÎH-İ İslâmîYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 16 -

Akliyyât-ı mahzâda olduğu gibi şer'iyyâta din bâbında da sû-i tefehüm vâki' olur mu? Evet! Vâki' olur. Hatta bunun neticesi olarak pek çok bidatler erkân-ı dîniyye sârasına geçirilir. Esbâb-ı mûcibesini de izâh edelim.

Tefsîr-i Fâtiha'ya derc olunduğu üzere insanı saâdet-i matlûbeye sâik olan hidâyeyi Rabbâniyye dört mertebeye mütennevi'dir. Birincisi: Vicdân-ı tabîî, ilhâm-ı fitrî vasatisıyla olandır ki mebde-i tufûliyyetteki hidâyeyi buna münhasırıdır. (وَهَذِئَا الْتَّجَادُونَ) ¹ nazm-ı şerîfini bazı erbâb-ı tefsîr bu mertebeye hamlediyorlar. (Bunların nazarında «التجادُون» tiflîm ilhâm-ı Rabbâni ile ilk gidasını almakta olduğu ² «ثَدَيْنِ» den ibârettir.)

İkincisi: Havâss-ı selîme, meşâir-i idrâkiyye üçüncüsü: Akıl, dördüncüsü: Din yani ırsâl-i rusûl ve inzâl-i kütüb vasıtâsıyla olan hidâyettir.

Hidâyeyin birinci ve ikinci mertebelerinde insana hayvanların da müşâreketi bulunur. Hayvanın muhtaç olduğu hidâyeyi bundan ibârettir. Ancak insan bu iki nevi hidâyeyetle müstaîd bulunduğu gâye-i kemâle vâsil olamıyor. Belki müdrîkât-ı havâstan ma'lûmât-ı külliyye istinbâtinâ medâr olan hidâyeyi akliyyeye de muhtaç bulunuyor. Evvelki mertebelerin herbirinde hata ve su-i istî'mâl vukûu kâbil-i inkâr olmadığı gibi mertebe-i akliyye de böyledir. Akıl da envâ-i hatâya ma'rûz, hem de ihâtaca kâsîrdir. İnsanın cemî'-i meâsîhîni, meâş ve meâd esbâb-ı saâdetini muhît olamaz.

¹ Beled, 90/10.

² "Anne gögsü."

Binâen-alâ-zâlik insan husûsât-ı kesîrede, bilhassa meâsîhî-i meâdiyyesinde hidâyeyin dördüncü mertebesine, hidâyeyi dîniyye-i tekemmülesine arz-ı iftikâr ediyor ki bâlâda ifade kilindiği üzere Cenâb-ı Mennân bunu da inâyet ü ihân buyurmuştur.

Nev'-i beşerin gerek hissîyat, gerek akliyyât nokta-i nazarından kusuru alekser saâdet-i meâdiyyelerine ait olduğundan ta'lîmât-ı dîniyyenin başlıca aksâmi necât-ı ukbâ târikâsına tealluk eden beyânât ve ırsâdâttañ ibârettir.

İşte sâir nevi' esbâb-ı hidâyete âriz olan hata ve sûisti'mâl hidâyeyi bu nev'inde âriz olup insanı şahrâh-ı saâdetten udûl ettirir. Nasıl ki insanın havâssında vâki' bir maraz ve âfetten, yahud adem-i i'tinâ ve dikkatten nâşî idrâk-i mahsûsâttâ, kezâlik kusûr-ı fitrî, hatâ-i nazarî ve fikrî hasebiyle idrâk-i ma'kûlâtta hatalar vukû' buluyorsa mizâc-ı nâsa târî olan emrâz-ı ruhâniyyeden dolayı hakâik-i dîniyye fehminde de hatî'ât-ı bî-nihâye vâki' olmaktadır. Makâle-i sâlîfede inbâ olunduğu üzere İslâmîyet'i ters anlayışları, türlü türlü bid'atler katmalarıyla mâ-vudâ-lehinden çikaranlar, netâyic-i vahîme tevlîd edecek tarz-ı âhara tahvîle bâdî olanlar her vakit bulunur, hatta pek kesretli olarak bulunur. Hem de esbâb-ı adîdeden nâşî bu takım kimseler çoktan beri peydâ olmuşlardır.

Esbâb-ı mezkûrenin en müdhiş ve müessiri

(وَاعْتَصِمُوا بِحَرْبِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَنْفَرُوا) ³, (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ
وَأَخْتَلُوكُمْ) ⁴, (إِنَّ الَّذِينَ فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شَيْءًا) ⁵

³ Âl-i İmrân, 3/103.

⁴ Âl-i İmrân, 3/105.

⁵ En'am, 6/159, metinde âyetin başına sehvden bir önceki âyetin ilk iki kelimesi yazılmıştır.

misüllü evâmir ve nevâhî-i Kur'âniyye'ye [162] adem-i mü-râât yüzünden intişâr eden bid'atlerin, ihtiâr olunan ârâ ve mezâhibin tervîci için ortaya atılan te'vîlât ve tezvîrâttır.

Tevhîd-i Bârî ve i'tilâf-i beyne'l-akvâmi müessis ve âmir, her türlü tefrika ve ihtilâftan nâhî ve zâcir olan dîn-i mübînimizde bu sûretle teferruk ve ibtidâ' vukûuna hayret etmemelidir. Çünkü dîn-i İslâm az müddet zarfında iftâr ve âfâk-ı âlemi ihâta ve istilâ edince gönüllü, gönülsüz kabûl-i diyânet edenler, mîlel ü akvâm-ı muhtelifeden bî-nihâye kimse-leler ile müslimînin ihtilâtları hadden ziyâde tekessür etmiş idi. Dîn-i İslâm'a giren kimseler içinde sâdiq zevât bulunduğu gibi münâfiklär da çok idi. Bunlar ta'lîmât-ı dîniyyeyi ifsâd maksadıyla edyân-ı sâireden me'hûz birtakım mesâil-i acîbe idhâline tasaddî ettiler, hem de bunlara İslâmiyet süsü vermek için sâhib-i şer'-i enver efendimize mensûb birçok ehâdîs de uydurdular.

(Ehâdîs-i şerîfîn de Kur'ân-ı Kerîm gibi vaktyle tamamen mazbût ve mahfûz olmaması bu fesâda yol açmış idi. Bu adem-i inzibât ise tekessür-i fütûhât-ı İslâmiyye hasebi-yile ashâb-ı kirâmin etrâf-ı memâlike teferruklarından neş'et etmekte idi.)

Bir de feth olunan yerlerde sâkin ümem ve akvâm-ı sâ-irenin ahlâk-ı seyyî'eleri refte refte müslümanlara sirâyet etmeye başladı. Zîrâ iki şahîs veya iki kavim arasında tesâhûv ve temâzûc müddeti uzayınca birinden ötekine ahlâk ve âdâât sirâyeti umûr-ı tabîyyedendir. Sâîr ümmetler müslümanların ahlâk-ı hasenesinden müstefid oldukları gibi müslümanlar da onların seyyîyat-ı ahlâkiyyesinden mütezarrî oluyorlardı. Halbuki fitrat-ı beşeriyyenin ma'lûm olan teşek-külâtna nazaran fenâlik daha kolaylıkla sirâyet etmektedir.

Nasıl ki¹ «سَنَنٌ» من كَانَ قَبْلَكُمْ شَيْءًا بِشَيْءٍ وَذَرَاعًا بِذَرَاعٍ (حَتَّى لَوْ أَنْ أَخْدُمْ دُخْلَ جُحْرٍ ضَبَّ لَدَخْلَتُهُ) hadîs-i şerîfinde bu hakîkat vâzîhan tehfîm buyurulmuştur.*

El-hâsil birtakım telkinât-ı muzîrra tohumları arz-ı İslâm'a saçılmış, taassubât ve ehvâ-i bâtila miyâhiyle iskâ ve irvâ edilmiş ve bit-tedîc neşv ü nemâ bularak dal, budak salmış idi, bu ağaçlar acı ve iğrenç meyveler vermeye baş-ladı. Bu ahvâl-i feciâya tenebbûh eden ulemâmîz eşcâr-ı fit-neyi kal' edemediler. Kat' ile uğraştılar, fakat budandıkça evvelkinden ziyâde kuvvet ve tarâvet peydâ ediyordu.

Demek isteriz ki ulemâ-ı İslâmiyye, a'sâr-ı ahîrede re-vâc bulan mesâvî-i âdâât ve mefâsîd-i ahlâkin def' u izâlesine himmet etmişlerse de, her nasilsa muvaffakîyyet-i kâmileyeye mazhar olamamışlardır.

Kurûn-ı selâse-i ûlâda ta'lîmât-ı sahîha-i dîniyye gâlib olmağla ahlâk ve âdâb-ı İslâmiyye muhâfaza olunmakta idi. Zaten her dinin müntesibleri bu minvâl üzere hareket et-

mişlerdir. Hiçbir millet asr-ı nübûvvetle ona karîb olan devirlerinde usûl-i dîniyyeye muhâlefet edemezdi. Fakat zaman uzadıkça fitneler ve tefrikalar hâdis olur, bed' u dalâlâtâ temâyûl ile caddeden inhâflar vukû' bulur, te'vîl ve tahrifler ortâlığı karıştırır, binâenaleyh mevkî'lerini muhâfaza edenler gayet azalır, ekseriyeti teşkil edenler hissiyât-ı kadî-meyi zâyi' ederler.

Kur'ân-ı Kerîm bu türlü cereyânlara kapılmaktan da bizi zecr etmiştir. Esteñzü-billâh² (الَّمْ يَأْنَ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ ... وَلَا يَكُونُوا كَانِذِينَ أَوْثَا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِ قَطْالِ عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ فَقَسَطَتْ قُلُوبُهُمْ ... nazm-ı celîli misdâk-ı müddeâmîzdir.

(Bu ifâdâtimizla diğer birtakım vâdî-i i'tisâfa sapanlara, a'sâr-ı ahîredeki müslümanların ahvâl-i gayr-ı lâikasını se-ned ittihâz ederek İslâmiyet'e ta'n-endâz olan bî-insâflara da cevap vermiş oluyoruz. Bunların i'tirâzları birkaç fikrayı hâvidir:

1) Sû-i tefehhûme meydan kalınca beyânât-ı dîniyyenin vâzih olmadığı anlaşılır. Bu ise nâşir-i dîn hakkında bir ku-surdur.

“Hayır! Çünkü dîn-i mübîn esâsen pek sade, beyânâtı şüphe ve hafâdan âzâdedir, nasıl ki³ (جِئْتُكُمْ بِهَا بِيَصْنَاءَ نَقِيَّةً) misillü ehâdiste musarrahtır. Telbisât ve zevâid esbâb-ı meş-rûha ile hâriçten katılmıştır. İ'tikâdimiz zaten dünyada sû-i tefsîre uğratılmamış bir hâkîkat yoktur.”

2) Bin seneden beri ulemâ-ı şark ahkâm-ı dînlerini yanlış mı anlıyorlardı ki muâsırımız tashîhe lüzum görür-yorlar.

“Evet! Bundan bin sene akdem geçen kurûn-ı selâsedede ihtilâfat yok gibi idi. Bin seneden beri ise ters anlayanlar ve ya anlatmak isteyenler peydâ olmuş ki furuk-ı dâlle pek zi-yâde çoğalmıştır.

Bir de fûnûn ve sanâî ahîren çok terakkî etmekle a'sâr-ı kadîmede bilinmeyen bir hayli hakâik-i İslâmiyye bugün meydana çıkmış, ulemâ-ı müteahhirîn bunları izâh ile iştî-gali kendilerine büyük bir vazife ittihâz etmiştir.”

3) Bir dinin ulviyyetini anlamak için kitaplarını değil, etbâ' ve müntesiblerinin netâyic-i ef'âl ve ahvâlini teftîş et-melidir.

“Hayır! Zira mercî-i ahkâm olan kitâb-ı ümmette tasîrî olunan bir hükmün erkân-ı dînden olmasında –mahzâ müntesibînin muhâlif harekâtta bulunmalaryla– şüphe etmeye imkân olamaz.”

Bu ma'rûzâtımız sırası gelince birer makâle teşkil edecek mebâhisâtın bir fezleke-i nâfiasıdır.)

Yine Dozy söylüyor:

“Fakat ilâhaların fevkînde Allahü Teâlâvardı. Lâkin Allah Arap-larla doğrudan doğruya münâsebette değildi. Onun hakkında çok bir şey bilmiyorlardı. Allah'ın [163] rahipleri bulunmadığından irâ-detini Araplara tebliğ etmesi ve mukadderât-ı beşer mes'elesi üzeri-ne bir sûret-i hall vermesi için kimse ihtimâm etmemiş idi.”

¹ Benzer şekilde, Muslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-İlm, 3.

* Sizden evvel geçenlerin tarîkine mutâbaat edeceksiniz, karış karış ve zîrâ' zîrâ' bu mütâbaatiniz tezâyûd edecek, hatta onların içinde keler gibi haşerâtın daracık yuvasına girenler olmuş ise siz de girecek, yani zarar vevehâmet tevlîd edebilecek muhâtarâta da iktihâm eyleyeceksiniz.

Bu hadîs-i şerîf nehy sadedinde vürûd etmiş bir ihbâr-ı Nebevîyi mützammîndir.

² Hadîd, 57/16

³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 15156.

Göründüğü üzere bu sözler ta'bîrât-ı sahîfeyi hâvî olduktan başka ibhâmdan da hâlî değildir. Doktorun ne demek istediğini ifâde etmiyor. Açık ve doğru ta'bîrlerle ifâde-i mérâm murâd olunursa şöyle denir:

“O sırada yani kable'l-İslâm putperestlige münhemik olan Araplar zamân-ı fetrette, hayli müddetten beri peygamber yüzü görmeyerek cehâlet-i muzlime içinde yaşıyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın varlığını tasdîk ettikleri halde sıfât-ı ilâhiyyesini bilmezler, kemâ yenbağı takdîs edemezlerdi. Kendilerini ma'rifetullâha işşâd edecek, evâmir-i Rabbâniyye'yi tebliğ buyuracak bir nebîye ihtiyaçları âşikârdı.”

Cünkü bütün tevârîh-i ümem şehâdetiyle hakîkat-i hâl bundan ibârettir. Hatta mukaddimede bir nebze inbâ olunduğu üzere yalnız Araplar değil, bil-umum insanlar Bârî-i Teâlâ'nın evsâf-ı kudsiyyesini bilmiyorlardı. Cümle nâs işrâk veya ta'tîl i'tikâdından hâlî değildir. Halâkin bir kısmı ifrâta kapılarak teaddüd-i ilâha zâhib olmuş idi. Ekseriyeti teşkil eden bu sınıf halk muhtelif şubelere inkisâm ederek kimisi “seneviye” olup nûr ve zulmetten ibâret “ilaheyn-i isneyn” kimi de “teslîs” yani ekânîm-i selâse i'tikâdında bulunurdu. Birçoğu da ikiye, üçe kâni olmayarak üç yüz altmış kadar âlihe isbâtına lüzum görüyorlardı.

Vahdâniyet-i ilâhiyyeyi zihinleri bir türlü kabul etmediği cihetle fîkr-i tevhîdi gayet acîb telakkî ederler, Furkân-ı Hakîm'de hikâyeye buyurulduğu üzere nâşiri hakkında ¹⁾ (أَجَعَلَ لِلْوَاحِدَةِ إِنْ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ) derlerdi.

Diğer kısmı da teaddüt-i ilâhim adem-i imkânını berâhîn-i akliyyeye istinâd ettirerek esâs-ı tevhîdi iltizâm, ancak tenzîh ve takdîste ifrât ederek Hallâk-ı zü'l-Celâl'in sıfât-ı kemâliyyesini inkâr ediyorlardı. Bunların i'tikâdînca teaddüd-i sıfat da münâfi-i vahdâniyet olup takrîr ve tâhkîk-i tevhîd için sıfât-ı subûtiyyenin nefy ü inkârına lüzum görülmekte idi. Felâsife-i ilahiyyûn ünvânını takınan bu sınıfı mütefekkirler (vücûbu'l-vücûd) ile müfesser ulûhiyetten başka bir vasif tanımadıklarından vâcibu'l-vücûd min-külli vechin vâ-hiddir, binâenaleyh kendisinden ancak ma'lûlun vâhid sâdir olabilirler derler. Çünkü (الواحد لا يصدر عنه الا الواحد)²⁾ kaziyesini kat'î ve zarûrî bilirler. Bu fikir ve i'tikâdlarından dolayı Hâlik ile âlem arasında bir silsile-i ilel farz ederek vâcibu'l-vücûdun fâil-i muhtâr değil, münâbi-i bizzât olmasını iddia ederler, havâdis-i yevmiyyeyi mu'iddât vasıtasiyla husûl bulan isti'dâda tâbi' emr-i zarûrî gösterirlerdi.

İşte bunlar da Hallâk-ı zü'l-celâlin hikmet ve irâdesi iktiâsına göre doğrudan doğruya Hâlik olmasını kabul etmedikleri için ma'rifet-i ilâhiyyeden mahrum kalmışlardır.

Sultân-ı Enbiyâ (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) efendimiz hazretleri cümle ibâda karşı ma'rifet-si sübâhiyyeyi “kemâ hüve hâkkûhâ” tebâyîn buyurarak akâid-i fâsideyi ortadan kaldırıldı, zât ve sıfât-ı ilâhiyyenin ne vechile takdîs ve tebcîl olunacağını bildirdi. Tilâvet buyurduğu âyât-ı Kur'anîye ile serâir-i hilkati, bedâi-i masnûât-ı rubûbiyyeti teşrif, kâinatın

ihtivâ eylediği her zerrenin bir hikmete ibtinâsını tavzîh eyledi. Bu sâyede Cenâb-ı Fâtîr'ın hâkim-i mutlak ve fa'âlün limâ yûrid olması sâbit oldu.

İntizâm-ı umûr-ı avâlim için vaz' u te'sîs buyurulannevâmîs-i kevniyye ve kavânîn-i tabiyye irâde-i rabbâniyyesini takyîd edermeyeceğinden bir hikmet ve maslahata binâ-en -mu'cize veya keramet olmak üzere- dileği gibi harikalalar icâdına da kudret-i bâhiresi tealluk etmekte olmasına delâl-i kâtia ile rütbe-i bedâhete isâl etti. (Bu icmâlin tafsîlât-ı lâzîmesi Risâle-i Hamîdiyye mütâlaasıyla ma'lûm olur.)

Yine Dozy'den:

“Bu babda efkâr muhtelif idi. Bazıları vardı ki bu hayattan sonra bir hayatı i'tikâd ediyordu. Yalnız insanların değil, hatta hayvanların da öldükten sonra dirileceğine inanıyordu. Araplar ba's günü yayan yürümeye lüzum göremeleri için mezarlarına birer deve defn yahud mezarlarının üzerinde açıktan ölmeye terk ediyorlardı. Fakat ekseriyet-i azîme bu i'tikâdi gülünç buluyorlardı. Ve şâirin şu sözlerini her tarafta biliyorlardı.

Yaşamak ölmek sonra da dirilmek
Ahmakça masal hep bunlar ey kadın

Bunda da münâbi-i taaccüb hiçbir şey yok. Zîrâ Hind ve Cermen irki için pek muazzes olan bu fikir Sâmîler için ecnebidir. Yahudiler dahi bu fikri ancak müddet-i nefylerinin sonlarına doğru İranîlerden aldılar. Ve hatta târîh-i mîlâdînin bidâyetlerinde Ortodoksların kesîru'n-nüfûs fırkası olan Sâdîkîler tarafından bu fikr-i ba's kabul edilmemiş idi.

Muhammed (sallâllâhu aleyhi ve sellem) dahi bu akideyi tebliğ ve neşr eylediği vakit hiçbir zaman müsâdîf olmadığı bir derecede mukâvemet gördü ve el-yevm bedevî Araplar bu akideye karşı pek lâkayd bulunur.”*

Dozy'nin burada sarf ettiği bu kelimât-ı âtile tâlib-i yakîn olan ashâb-ı akl-ı selîmi şartıacak kuvveti hâlî değildir. Fakat sathî-nazarât haklarında sû-i te'sîrden hâlî kalmayacağı gayr-i münkerdir. Binâenaleyh bî-ser u bün olan bu telbîsatâ karşı esaslı ve metânetli mukâbelede bulunmak [164] için İmâm Gazzâlî hazretlerinin Mîzânü'l-Îlm ve'l-Amel kitabından mebhas-i haşr u neşre dâir kelimât-ı hakâik-âyâtını ber-vech-i âti tercümeye ibtidâr ediyoruz:

İnsanın dâr-i âhirete imanı ne kadar zayıf olursa olsun kendisinde biraz intibâh bulunduğu takdîrde tahsîl-i ilm ve

* “Bu babda” ta'bîrinin müşârun-ileyhi yoktur. Fi'l-vâki devr-i câhiyyetteki Arapların ekserisi ba's ve haşrı münker idi. Kabul edenler de develer hakkında zîr olunan muamele-i vahşiyâniyyede bulunuyorlardı. İnâyet-i Bârî ile İslâmîyet fikirleri tevhîd ve tashîh etmiştir. Dozy'nin iddiasına rağmen Yehûd ve Nasârânın da dîn-i sahîhlerinde ba'su ba'de'l-mevt vardır. Çünkü bütün şerâi-i ilâhiyye bu husûsta müttefiktir. Ancak sâir i'tikâdiyâti muahharan tebdîl ettileri gibi bazı firklar bunu da tebdîl etmiş olabilirler. Bedevî Araplar eğer bu i'tikâdi kabul etmeseler İslâmîyet'ten hâriç kalırlardı. Irâd ettiği beytin Arapçası

حياة ثم موت ثم بعث / حديث خرافه يا أم عمرو

tarzında olup nâşir-i veseniyet olan Amr bin Luhay nâm reise mensuptur.

(«حدیث خرافه» ta'bîrinin yalnız ba'se in'itâfi der-kâr olmakla tercümedeki “hep” haşv-i müfside misâl teşkil etmektedir.)

¹ Sâd, 38/5.

² Birden ancak bir sudûr eder.”

îslâh-ı amel tarîkiyle istihsâl-i saâdet husûsunda külliyen âtil kalması câîz olmayacağı gibi îmân-ı mezkûru re'sen fâit olan kimseñin dahi ihtiyât haricinde hareket etmesi ma'kûl deñildir.

Ahvâl-i âhireti tasvîr ve tasdîk bâbında tavâif-i beşerîyye dört frîkaya ayrılmaktadır ki bunların her hangisinin re'yine muvâfakat edilse insanın hayvan gibi mutlaku'l-i nân yaşaması dâire-i akl u hikmetten hâriç kalır. Evvelâ bu mezâhib-i erbaayı telhîs edelim, ba'dehu her mezhebin muktezâsını gösterelim.

Fırka-i ûlânın mezhebi – Bunlar haşr u neşri, cennet ve cehennemi Kur'ân-ı Kerîm'in nâtik, şerâ'i ilâhiyyenin mütefik olduğu vechile kabul, envâ-i adîdeye inkisâmi ma'lûm olan lezâiz-i cismâniyyeyi bi-tamâmihâ isbat ile berâber vâsîfînin ihâta-i tâvsîfatından bîrûn olan envâ-i sürûr-i câvi-dâni, lezzât-i ruhâniyyeyi de i'tirâf ediyorlar. Fi'l-vâki bu lezâiz-i cismâniyye ve ruhâniyyenin suver u keyfiyatı o kadar bedî' ve âlidir ki dâr-i dünyada tasavvur ve ihâtası havsala-i idrâk-i beşerî fevkînde bulunuyor.

Bu naîm-i uhrevî kâmilén ebedî olup gayr-i mütenâhîdir. Buna nâiliyet de ilim ve amel-i sâlih sahibi olmaya menütür.

Bu firka bilcümle müslimîn ile beraber enbiyâ-yı izâma mütâbeatta bulunan Yehûd ve Nasârâ'dan ibârettir. (Fırka-i sâniyye) felâsife-i İslâmiyye'den bazı ilâhiyyîndir ki bunlar da keyfiyeti kalb-i beşere tamamen inkişâf etmeyen lezâiz-i akliyye isbâtında tereddüd etmezler. Ancak lezâiz-i cismâniyye tahakkukunu değil, yalnız tahayyülünü i'tirâf ediyorlar. Diyorlar ki: İnsan hâlet-i nevmde ekl u şurb vesâire tahayyülâtiyla mütelezziz olmaktadır. Fakat uyanmasıyla bunu fett eder. Âhiretteki tahayyülât-ı lezîze ale't-te'yîd olduğu için şâyân-ı rağbet ve ihtimâmdir. Maa-hâzâ bu nevi telezzüât avâm-ı müslimîne mahsûstur. Çünkü dünyada onların nazar ve iltifati bu cihete maksûr idi. Lezâiz-i akliyyeyi takdîr edemezlerdi.

Manastırı İsmail Hakkı

MUSÂHABE

Üç beş gece evvel gönlüm gibi hava da pek durgun idi. Kendi kendime âşûde bir vakit geçireyim dedim. Saat yârima doğru karşımızdaki ormancığa nâzır pencerenin önüne oturdum. Bütün anâsır-ı nâmiyyeye rûh-ı neşve sârî, bütün mevcudâta aşk-ı nev-bahârî târî olmuş idi. Her taraftan bûyi hayatı intişâr ediyor, mâziye ait latif hâtitalar kalbimi tatlı tatlı ihtizâza getiriyor idi. Aradan biraz geçti. Sakf-ı lâciverdîye çakılmış altın baş civiler câ-be-câ görünmeye başladı. Dâire-i ufk-ı mer'inin merkezinde bir mevkî-i safâ işgal ediyordum. Etrafa baktım manzaranın hey'et-i hâzırmasını eski zamanın fanuslu konsol saatlerine benzettim. Hakikat, ekvâna nazar-ı mahdûd ile bakılınca, bu teşbihim pek de mü-nâsebetsiz değil idi. Fakat küre-i havâyi, nazar-firîb bir manzaranın başka bir şey olmayan o tabaka-i letâfet-nûmâyı aradan kaldırıldım. Matiyye-i hayâlimi sâhâ-i lâ-tenâhîye doğru sevk ettim. Menzil almaya, neşveli neşveli tek u tâz

etmeye başladı. Lâkin merhale-i ûlâda dizlerinde kuvvet kalmadı. Aman, bu benim cevelân edeceğim saha değil, döneyim dedi. Hele biraz daha dedim. Zar zor biraz daha gitti. Fakat biraz daha gidecek olursam helâk muhakkaktır, diye feryâd ediyor idi. Yalvarmasına dayanamadım; öyle ise dön, hâlini haddini bil de dâiren dâhilinde cevelân et dedim. Pür-lerze-i haşyet yerine çekildi. Fakat hâlâ tîril titriyor, hâlâ nâsiyesinden dolu taneleri gibi terler döküyor idi.

Onu orada bıraktım. Ufka doğru tevcîh-i nigâh ettim. Kamer dâmen-i ufuktan nâzân u hîrâmân görünümeye başladı, uçuk ziyâsı sâhâ-i semâya bir reng-i hûzn-âkîn veriyor idi. En yakın olan hem-sâye-i semâvîmizin çehresinde gerd-i kûdûret gibi duran kelefler gittikçe nazarımda hutût-i ibtisâm şeklini aldı. Kamerin bu ibtisâm-ı latîfi gönlüme de sirâyet etti.

Hâtîb-i nev-bahar, bedâyi-i rebîî nağme sûretine temsil ile sâmiyalara hisse çıkarmaya, ruhu o noktadan da müteesir etmeye başladı. Beyân-ı belîgiyle ruhuma birçok şeyler söyledi. Ruhum onun söylediğî şeyleri anladı. İlkisi birbirine âşina çıktı arada ben bîgâne kaldım. Soluma tevcîh-i nigâh ile denize baktım. Tatlı tatlı uyuyor idi. Fakat o sırada esmeye başlayan genç, yaramaz bir rûzgâr, gündüzün ızdîrâb-ı ta'b-engîzinden yorgun düşmüşt, o yorgunlukla derin bir uykuya dalmış olan o safha-i nûr-ı mevvâc ile oynasmak için onu uyandırmaya çalışıyordu. Deniz, rûzgârin işve-i şebâbî andıran iz'âcât-ı mütevâliyyesine bir fûtûr-ı lâkaydiyle mukâabele ettiğe, o yaramaz çocuk yine rahat durmuyor, yine onun ötesini berisini gıcıklıyor idi. Nihâyet uyandırdı, uykusunu kaçırdı. Mülâabeye mülâtafeye başladılar. Yaramaz çocuk onun yanağına hafifçe dokunup kaçar, o da bir tavr-ı rehâvet-nûmâ ile elini kaldırıp arkasından sular serper idi. Latifeler gittikçe şiddet kesb etmeye, sükût ile başlayan bu mülâtafât arasında sesler işitilmeye başladı. Rûzgârin sesi kahkaha-i şebâbî, denizin sadası da hafif bir nevha-i iştikâyi, iktirâbî andırıyor idi. Ne ise sesler pek o kadar yükseldi. Rûzgâr kaldı; deniz de tekrar hâb-ı nûşîne daldı.

[165] Âfakta tecelli eden bu hâlatî gördükçe ben de neşvelenmeye başladım. Kendi kendime dedim ki: Oh ne âlâ! Feleğin şu bâd-ı hevâ [bedâva] safâsında biraz müstefid olayım.

Derhal bir lisân-ı gayb-ı semâvî bana şu sözleri söyledi:

Bâd-ı hevâ dediğin safâ hangisi? O safânın husûlüne bâdî olan şu levha-i gârrâ, silsile-i a'dâdında milyonlar vâhid hükümdâne kalan edvâr-ı takallübâtin mahsûl-i mesâisidir. Fikrini gayet mahdûd bir dâire dâhilinde cevelân ettirdiğin için i'lel-i müessirenin mebdeinden gafil oluyorsun. Şu dakikada kalbinde hâsil olan neşvenin, şemsten zerreye varıncaya kadar bütün eczâ-yı mükevvenâtin netice-i faâiliyyeti olduğunu düşünmüyorsun. Bâd-ı hevâ dediğin o safâda, bütün âlem-i tabiatın hisse-i mesâisi bulunduğu unutuyorsun. Bu hakikatten gafil olmasa idin, o neşvenin kıymet-i sahîhasını takdir eder, bâd-ı hevâ demez idin!

Hakikatin hayâl, yahud hayâlin hakikat sûretinde bir tecelli-i garîbi olan bu hâtira beni biraz değil gereği gibi dü-

şündürdü. Aklım başıma geldi. Âlemde bâd-ı hevâ gibi görünen pek çok şeylerin hâkîkâtte pek pahali, pek kıymet-dâr olduğunu ekser zaman ben de düşünür, hayatın en ehemmiyetliş görünen ahvâlinde pek büyük ehemmiyetler görür, halkın hîce saydığı şeyleri nazarımda pek büyük bulur idim. Lisân-ı gayb-ı semâvînin bu ihtârından sonra fikrimin o i'tiyâd-ı sakımı, yahud müstakımı olanca kuvvetiyle yine te'sîrini göstermeye başladı. Bu hâttranın mikyâsını zihnimde büyütütm; birçok şeylere tatbik, teşmîl ettim. Tevârûd eden fikirler dâire-i hayâle siğmayacak dereceyi buldu. Düşündükçe düşündüm. Nelere mâlik, ne tükenmez hâzâine sahip olduğumu mülâhaza ettim. Hûlâsa yokluk içinde bir varlık, varlık içinde bir yokluk buldum ki ta'rîf edemem. Bir saat kadar imtidâd eden bu cevelân-ı zîhnî matîyye-i fikrimi ge-reği gibi yordu. Kendi kendime dedim ki: Haydi şu bulunduğum âlemi hâkîkât dâiresinden şiir ve hayâl dâiresine nakledeyim. Şu menâzır-ı dil-güsâya, şu cîrm-i nevvâra biraz da şair gözüyle bakayım. Herkesin kendine göre bir şiiri bir şairliği vardır. Hatta Âşık Ömer bile kendi âleminin bir büyük şâiri idi. Herkes fikrinde hürdür. Varsın kimse beni şair olmak üzere tanımasın. Fakat ben şu dakikada kendime şair diyecek olursam ona da kimsenin karışmağa hakkı olamaz ya.? Kamerle hasb-ı hâl yahud enîs-i rûhum Âkîf'in ta'bîriyle derûnî bir müşâfehe edeyim diye vâridât-ı hayâliyye hazinesine mûrâcaat ettim. Vâ-esefâ ki onu da bazı hazine ler gibi tam takır buldum. Adam sen de dünya istikrâz ile kâim. Bende sermâye yoksa, sermâyedârân da iflâs etmedi ya? Servet-i fikriyye ashâbinin hazîne-i irfâni sağ olsun. İşte koca Fuzûlî yazîhânenin üstünde duruyor. Açar bir tefe'ül ederim. Elbette kâfil-i hasb-ı hâl olacak bir neşîde zuhûr eder! –mumu yaktım– Fuzûlîyi aldım. Açıracmaz:

*Gîceler encüm sayârim subha dek
Ey şeb-i hecrin bana yevmü'l-hisâb*

beyti zuhûr etti. Beytin muktezâ-yı hâle mutâbakatını hâkîkaten garip buldum. Dîvâni yastığın üzerine koymum. Kamerin safha-i pertev-bârına bir nazar daha atfettim. Yâ Rab şuna ne söylediyim? diye düşünüp dururken kapının çaldığını işittim. Aradan iki dakika geçti. Bizim refîk-ı muhterem odadan içeri girdi. Teâfî-i selâmdan sonra aramızda şu sözler cereyân etti.

Refîkim - Karanlıkta oturuyorsunuz.

- Evet biraz mehtaptan istifâde edeyim dedim.
- Demek bu gece şairliğiniz tuttu?
- Öyle gibi.
- Şu halde sânihâtınızı görebili miyim?

- Sânihât filan yok. Fakat deminden beri zîhnime lâyiâh olan efkârı bir yere toplamış olaydım, tavîlü'l-zeyl bir eser vûcûda gelirdi. Hayrân-ı intisâkı olduğum âsâr-ı kudret baktım. Sâni-i hâkîmin kudretini, azametini düşündüm; âsâr-ı gayr-ı mütenâhiyyesinde tecelli eden, nâmütenâhî kudreti aklıma durgunluk verdi. Kendi kendime: Ne büyük kuvvet! Ne büyük tasarruf! dedim. Cenâb-ı Hak nasıl inkâr olunur? Bu kadar havârîk-ı hilkat, bu kadar dekâyîk-ı san'at şu-ûr-ı nefsi hâssasından mahrum bir kör kuvvete nasıl isnâd

edilir; kendi kendinden haberdâr olmayan bu kuvvet nasıl olur da insan gibi bir mahlûk-ı müdriki vûcûda getirebilir? Âlemde bu intizâm nasıl olur da tesâdûf denilen bir lûgat-amyâniñ medlûl-i bî-mâ'nâsiyla vûcûd-pezîr olur? Asgar-ı nâ-mütenâhîden ekber-ı nâ-mütenâhîye kadar her şeye tecelli eden bu intizâm-ı müstakar, bir Hakîm-ı müdebberin eser-i sun'u, eser-i tertibi olmadığı ne vechile kabul edilir.

Benim i'tikâdîma kalırsa tedbîri, tasarrufu kâinatta cârî olan kudret-i mutlaka-i ilâhiyyeyi kör kuvvet gibi tahâyyül edenler, ¹ اَلَّهُمْ قُلُوتْ لَا يَقْعُدُهُنَّ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنْ لَا يُبَصِّرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذْنُونَ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولَئِكَ كَالْأَعْوَامِ بِلْ هُمْ أَضَلُّ âyet-i kerîmesinin mâ-sadak-ı tâmmî olan kör dil, mahrûm-ı basîret kimselerdir ki bunlar tipki gemide giderken geminin hareketinden gafil olup karaları müteharrîk zanneden galat-ı his erbâbı gibi kendi basar-ı basîretlerine târî olan amâdan zâhil olup, Sâni-i Hakîkî'yi kör kuvvet sûretinde tahâyyül ediyorlar. Daha doğrusu mir'ât-ı şuûn-ı ilâhiyyede kendi hâkîkât-i zâtiyyelerini görüyorlar.

Avâlim-i gayr-ı mütenâhiyyeye sevk-i matîyye-i hayâle ne hâcet?

Însan Hakîm-i Ezeli'nin numûnesi, modeli olmaksızın sîne-i ademden çıkardığı â'yân-ı mevcûdâta, bunlar meyâ-nında en yakını olan kendi vûcûduna nazar-ı insâf ile bakıp onda tecelli eden sanâyi'-i acîbe-i kudreti mülâhaza etse Cenâb-ı Hakk'ın tasdîkinde müztar kalır. Semâvâta, harekât-ı muntazamâriyle o sâhâ-i lâ-tenâhîde seyreden lâ-yu-ad ecrâma bakmaya onların [166] vûcûduyla isbât-ı sâni'e istidlâl etmeye hâcet görmez.

القليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير²

Fakat insanın ilmi mahsûsâtta muktebes, mahsûsâta münhasır olduğu için, sâhâ-i tefahusta icâle-i efkâr ettikçe, mahsûsât haricinde bir şey kabul etmek istemiyor, gururu daima kendisini girîve-i inkâra saptırıyor, ilmini ihâtasını mahdûd değil, mutlak gösteriyor.

Halbuki bugün ihâta-i hissiyyemiz dâhiline alduğumuz, en ziyâde hâkîkâtne vukûf iddiasında bulunduğumuz şeyler hakkındaki ma'lûmatımızın, o şeylerin sathından, kişîndan ileri geçemediği erbâb-ı insâf nezdinde hakâyîk-ı müberhene cümlesiindendir.

Havâss-ı hams ile müdrik olduğumuz, tâhlîl ve terkîbiyle birçok şeyler vûcûda getirdiğimiz maddenin ne olduğunu bilmiyoruz. Maddenin hâkîkâtne dâir birçok nazariyeler fâriziyeler serdediliyor. Bunların kâffesi mechûlî mechûl ile ta'rîf derekesinde kalıyor. Hâkîkate doğru hayli mesafe katettiğimize zâhib oluyoruz. Sonra dönüp arkamıza bakiyoruz, bulunduğumuz noktadan bir hatve bile ileri gidemediğimizi görüyoruz. Hakîm-ı meşhûr Newton'un mesel-i sâir sırasına geçen bir sözünün burada irâdi zarurîdir. Newton demiş ki: Biz sahilde oynayan çocuklara benzeriz, ara sıra asdâf-ı bahriyyeden bir zarif sedef bulur, onu bir şey zannederiz. Halbuki gözümüzün önünde duran ummân-ı bî-girânda daha ne sedefler, cevherler olduğunu görmeyiz.

¹ A'râf, 7/179.

² "Az çoğa, bir yudum su akarsuya delâlet eder."

Bilmemişimiz şeyleri ayağımızın altına koysak başımız göçe ererdi diyen pek doğru söylemiş. Bildiğimiz katre bilmemişimiz deryâdır. Halbuki o katre hakkındaki ma'lûmatımızın nefşü'l-emre muvâfakatı da muhtâc-ı nazardır. Böyle meşkûk, mahdûd bir dânişle nasıl hakikate vusûl iddiasında bulunuruz? İhâtamızın, dâire-i vukûfumuzun haricinde bizim bilmemişimiz birçok şeylerin mevcûd, yahud mümkün-nü'l-vûcûd olduğu ne vechile inkâr olunabilir? Kudret-i fâtiiranın dimâğımıza tevdî ettiği kuvânın bütün serâir-i hilkati ihâtaya kâfi olduğunu bize kim te'mîn etmiş? Dimâğımızı zorlaya zorlaya bir noktaya kadar gidebiliriz. O noktayı geçmek isteyince bize geri dön derler. Ma'kûlata gitmeyelim maddiyatta bile acz-i mutlak âleminde pûyânz. Vûcûdumuz arzin tabiatına göre yaratılmıştır. Acaba vûcûdumuzun hâl-i hâzırıyla küre-i kamerde yaşayabilir miyiz? Başka bir cirmen intikâlimizi farz edecek olsak o cirmde devâm-ı hayâtimiza imkân mutasavver olmadığını anlıyoruz. Çünkü hilkatımız, tabiatımız o cirmen hilkatine tabiatına uymuyor.

Hâl böyle iken fikrimizin ma'nevîyat sahalarında cevelân edemeyeceğine bizim şu kütle-i hâkîde hakikat olmak üzere kabul ettiğimiz bir şeyin onun haricinde mecâz bile olamayacağına neden bir şîkk-ı imkân görülmesin?

Tabâyi-i maddiyatta meşhûd olan bu tebâyün, beynimizdeki alâka-i maddiyetin vûcûduyla beraber bizi bu kadar müşkil bir mevkî'de bırakıp durur iken ma'nevîyat sahâsında niçin kendimizi bu kadar serbest, bu kadar mutlaku'l-i'nân görüyoruz? Niçin o âleme ait hakâyıkın ihâtasına nefsimizde iktidâr-ı mutlak mülâhaza ediyoruz.

İşte bu hodbinliktr ki insanlardan bazlarını vûcûd-ı Bârî gibi her bedîhîden daha bedîhî olan bir hakikat-i vâzihayı inkâr vadisine sevk ediyor. Cenâb-ı Hakk'ın vûcûdu güneş gibi delilden müstağnîdir. Hatta benî beserîn o noktadaki ittihâdi vûcûd-ı Bârî'ye istidlâl olunan delâil sırasına geçmiştir. Güneşi biraz daha iyi göreyim diye nuruna teveccûh edenlerden büsbütün hâssa-i rû'yet müntefî olduğu gibi vûcûd-ı Bârî'de ta'mîk-i delâil vâdisine sapanların sa'y-i beyhûdeleri de bazı kere eşkâl-i matlabdan başka bir şeye yaramaz. Hazret-i Hüdâî'nin olmak üzere hatrimda kalan şu beyit bu hakîkatın tarz-ı dîgerde ifâdesidir:

*Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra*

Mâdem ki söz buraya kadar geldi bari biraz daha söyleyelim:

Cenâb-ı Hak kendi varlığını bildirmek için bizi halk etmiş merkez-i idrâk olan bir kütle-i sagîreyi kafatasının içine koymuş. Onu, vûcûd-ı hâricînin safahâtından haberdâr edecek meşâirle mücehhez kılmış. Meşâir-i hamsten meselâ kuvve-i bâsîramızı halk buyurmamış olsaydı. Âlem-i mubsîrât bizim için yok hükmünde olurdu. Hilkat-i hâzîramızla âlem-i vûcûddan bize bildireceği kadarını bildirmiştir. Fakat kim bilir? Bu âlemin, bizim ihâta-i hissiyyemiz haricinde daha ne kadar safahâti var? Biz onların ne olduğunu bileyemiz. Çünkü bilmeye yeltenecek olur isek, dolaşacağımız dâire behemahal yine havâss-ı hams dâiresidir. Onun haricine

çıkamayız. Vehmin iânesiyle yakuttan bir dağ tasavvur edebiliriz. Fakat yakut ile dağın müdrikât ve mahsûsatımızı cümlesiinden olduğunu unutmamalıyız. Buradaki tasarrufumuz eczâsı maddeden müsteâr, bir tasarruf-i vehmîden başka bir şey değildir.

Âlemin bildiğimiz saflarından başka bir safhasının ne olduğunu bize bildirecek altıncı bir hisse mâlik olmamızı farz etsek, o hissin ne olması lâzım geleceğini, o hiss-i mefrûz ile idrâk edilecek safhanın meşâir-i hams ile idrâk olunan safahât-ı vûcûd haricinde ne sûrette, ne mâhiyyette taâyyün, tecelli edeceğini kıyamete kadar düşünsek bulamayız. İşte bizim mâ-fevkâ't-tabîyyât nâmını verdiğimiz, el yordamıyla gezmek istediği sahanın ser-haddi buradan başlar. Hudûd-ı hissiyyemiz haricinde olan bu âlemin hakikatinden bahsetmemiz tipki anadan doğma bir körün elvândan bahsetmesi gibidir. Bizim için yapacak bir şey varsa o da dâire-i hissiyyemizin hudûdu dâhiline girmeyen bu âlemin imkân-ı vûcûduna kâil olmak, onu inkâr etmemektir. A'mâ-yı mâder-zâd kırmızı, yeşil, sarı lügatlerini telaffuz eder. Fakat bunların medlûllerine dâir dimâğında [167] hiçbir renk taâyyül bulamaz. Çünkü amâ-yı mâder-zâd idrâk-ı elvâna mâni-i mutlaktır. Yüz bin sene çalışsak o a'mâya levn hakkında bir fikir veremeyiz. Lâkin a'mânın müdrik olmaması hasebiyle elvânanın da mevcûd olmaması lâzım gelmez. Bu mukaddimeyi burada bırakalım, vûcûd-ı Bârî hakkında vârid olan mülâhazât-ı âtiyyeyi istîrâd kabîlinden olarak serd eyledikten sonra her ikisini birleştirerek bir netice çkaralım. Ma'lûmunuzdur ki mürekkebatı tahlîl ede ede nihâyet esâm-ı basîtada, anâsırda karar kılıyorlar.

Anâsîrdan ötesine de geçiyorlar. Fakat biz orada durallım çünkü öteye geçmenin neticeye te'sîri yoktur. Mürekkebâtta tecelli eden âsâr-ı tekemmûlü anâsîr-ı basîtada mevcud olmadığı iki kere iki dört eder gibi sâbittir. Acaba bu anâsîr-ı maddiyeye, basît-i nâkis derekesinden mürekkeb-i kâmil derecesine nasıl irtikâ etmiş; bu kemâli nereden müdrik olmuş ki her tekemmûlünde kendisini onun fevkînde bir tekemmûle namzed kılıyor onun husûlü esbâbını istikmâl ediyor? Süllem-i tekâmûlünün birinci kademesinden i'tibâren yüksèle yüksèle cemâd derekesinden nebât oradan hayvan oradan insan derecesine kadar çıkıyor? Basîtin mürekkebde tecelli eden kemâli hâiz olmadığı bedâheten sâbittir ve böyle olmak lâzım gelir. Çünkü o kemâli hâiz olması lâzım gelse silsile-i edvâra merbût olan tekâmûl, hâsili tahsîl ve binâenaleyh abes olmak iktizâ eder idi.

Tekemmûlü terkîb ile mebsûten mütenâsîb olmasına nazaran hadd-i zâtında basit olan, ta'bîr-i dîgerle vûcûda getireceği eserden min-ciheti't-terkîb dûn bir mertebede bulunan bir şey kendisinin vûcûda getireceği şey'-i dîgerde tecelli edecek kemâli –ondan nâkis olması hasebiyle– kâble'l-vukû' nasıl ta'yîn edebilir? O kemâlinin husûlunu tehiyye edecek esbâbı nasıl istihsâl eyleyebilir?

Eşyada meşhûd olan ve bizce kemâl nâmî verilen şeyin tabiatça maksûd-ı bizzât olmadığını, tabiatın onun husûlune bilerek çalışmadığını iddia edenlerin bu iddiası benim i'tikâdîma göre Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdîyetini müeyyid delâîlin

en kavîlerinden ma'dûddur. Sâhâ-i tekvînde tecelli eden ahvâle ta'lîl ba'de'l-vukû' demek, taannüdden, mükâberede daha doğrusu idrâksızlıkların başka bir şey değildir.

Filhakika gözün görmek, kanadın uçmak için yaradıldığını bunların yaradıldıkları için o vazifeyi ifâ ettiklerini iki bin bu kadar sene evvel iddia edenler gelmiş, pek çok kimsekerin el-yevm bu i'tikâdda sabit-kadem oldukları müşâhede edilmekte bulunmuştur. Fakat âlem-i mubsîrât ile onu dimâğımıza idrâk ettiren užv-ı basar iki mevcûd-ı müstakîl olduğu halde mubsîrâtın hakikatiyle, gözün hakikat-i mubsîrâtâ mülâyim, muvâfik olmak üzere ihtiyâv eylediği dekâyîk-ı san'at beyinde nasıl bir telâzüm nasıl bir irtibât ve münâsebet bulunduğu azıcık münsifâne teemmûl edilecek olursa aks-i kazîyyenin teeyyûd ettiği görülür.

(اللّٰهُمَّ أرنا الْأَشْياءَ كَمَا هِيَ¹)

Eşyanın noksandan kemâle gitmesine ve bu takdirî üzere bir şey'-i nâkısın vûcûda getireceği diğer bir şeyde tecelli eyleyecek kemâli, min-ciheti'l-kemâl ondan dûn olan o şey'-i nâkısın istihzâr eylemesine aklen imkân mutasavver olmadığından terfîb-i anâsîrdan mütevellid silsile-i tekâmûlün madde ile alâkası münâsebeti olmayan bir kuvve-i müdrike-i hâriciyyenin eseri olduğu, olması lâzım geleceği kendi kendine tahakkuk eyler.

İste o kuvvet de şâibe-i terkîb ve hudûstan ârî, mâverâyi serâdîkât-ı ezeliyyette mütevârî olan Zât-ı Vâcibu'l-Vûcûd'dur.

Eğer bu kuvve-i müdrikeyi yahud tabîiyyûnun ta'bîrince gayr-ı müdrikeyi maddenin muktezâ-yi zâti, lâzîm-ı gayr-ı müfâriki olmak üzere farz edersek evvelki mahzur yine bâkî kaldıktan başka, tekâmûl etmemiş anâsîr-ı perakendede tekâmûlü müdrik bir kuvvet tahayyûlü gibi butlânı beyyin bir tenâkuzun vûcûdu kabul edilmiş olur.

Anâsîr-ı müteferrikada, bu kuvvetin vûcûdunu tahayyûl, dimâğın eczâsı bir yere gelip dimâğı vûcûda getirmeden evvel, dimâğda tecelli edecek idrâki onun eczâ-yi peraken-desinde tahayyûl gibi bir garâbeti tazammun eder.

Bu kuvveti maddenin muktezâ-yi zâti olmak üzere farz etmek kuvvetlikten çıkarıp madde gibi acz derekesine tenzîl ve kendi fevkinde bir kuvve-i hâriciyyeye müftekir kilar. Maddedeki takallübâtin behemâhâl bir kuvvet-i hâriciyyenin eser-i tedbîri olduğunu teslim zarûridir. Çünkü madde kendi kendisini noksandan kemâle sevk edemez. Basît-i nâkîsdaki noksan mürekkeb-i kâmildeki kemâlin tecellisine illet-i kâfiyye olamaz. O kemâli vûcûda getirecek esbâbin istihzâri, nâkısın dâire-i istî'dâdından hâriç olmak lâzım gelir. Yalnız tabîat-ı eşyadaki istî'dâd-ı tekemmûl müessir-i hâriciden istiğnâsını müstelzim olamaz.

Bir saatin makinesini vûcûda getiren eczâ-yi ma'denyede o makineyi vûcûda getirecek istî'dâd ne ise zerrât ve anâsîrda, mürekkeb-i mükemmeli husûle getirecek istî'dâd da odur. Meselâ demirin bir müessir-i hâricînin tertibi tealluk etmeksiz bir milyon sene kalsa saat hâline gelmesi

mümkür olmadığı gibi zerrât ve anâsîr da, bir mürekkeb-i kâmil hâsil edecek bir kuvvet-i hâriciyyenin tedbîr ve tasarrufu tealluk etmeksiz hôd-be-hôd kendisini tekemmûle sevk ile mürekkebât-ı mükemmelme vûcûda getiremez.

Cünkü onlarda cârî olan kânûn câzibe ve dâfiâ-i mütekâbile gibi bir kânûn-ı basîften ibârettir.

Mâdem ki anâsîr cemâdiyetten mertebe-i idrâke kadar yükseliyor onu o derekeden bu dereceye irtikâ ettirmek için, husûl-i idrâk ve şüûr müstelzim bir terkîbe mukârin edecek haricî bir kuvvet lâzîm, o kuvvetin kendi zâtında mütecelli kemâlin vûcûdu için kuvvet-i uhrâya ihtiyacı olmamak zarûridir. Çünkü kuvvet-i uhrâya ihtiyacı hâiz kemâl-i mutlak mutlak olmasına manidir. Silsile-i mümkünâtta tecelli eden eser-i tekemmûl vûcûda [168] getirecek kudret, tasarruf, o kuvvet-i hâriciyyenin muktezâ-yi zâti olmasa yukarıda söyleendiği vechile maddede mütehakkik olan ihtiyaç kendisinde de mütehakkik olmak lâzîm gelir. O da vûcûdunda kuvvet-i uhrânın te'sîrine muhtaç olur, âlemde meşhûd olan bu tekemmûl kuvvede kalır idi. Silsile-i kuvânum ilâ-gayrı'n-nihâye temdîdi ise teselsülü intâc eder ki aklen ve mantiken bâhiru'l-butlândır. Çünkü bir mebde-i evvel, bir vûcûd-ı vâcib isbât edilemez ise silsile-i mümkünâtın tarafeyni müsâvî kalır vûcûdunu ademine tercîh edecek bir müreccehin fik-dâni hasibeyle hiçbir şey lâbis-i kisve-i vûcûd olamaz idi.

Silsile-i mümkünâtın vûcûdu için bir müessir kabul etmek silsile-i a'dâdda vâhid kabulü gibi zarûridir.

Vâhid taâyyün etmedikçe a'dâdim taâyyününe aklen imkân mutasavver olmadığı gibi vâcib tahakkuk etmedikçe mümkünîn tahakkukuna da öylece imkân-ı aklî yoktur. Kabulü zarûrî olan bu kuvveti, maddenin muktezâ-yi zâti addetmek cevapta müstağnî bir iddiâ-yi vâhîdir. Çünkü bu takdirî üzere o kuvvet kuvve-i müessire, müdebbire olmak derecesinden madde derekesine iner. Ve madde ile beraber kendi fevkinde bir üçüncü kuvvete müftekir olur ki bunun butlânını şimdî söyledi.

Bu âleme vûcûd nâmîni vermeyenler türlü türlü esmâ ile tesmiye hatta onu külliyen inkâr edenler de olmuş. Biz bu tebâyün-i esmâya bu inkâra bakmayıp âlemin mâhiyetinden kat'-ı nazar, yalnız müsemma, hâl-i hâzira bakarak bir müessire ihtiyaç olduğunu cezm ederiz.

Bu kuvvet terkîb-i hudûs gibi şevâibden külliyen muarrâdir. Mesela kendisinde terkîb tasavvur edilse derhal şu mülâhazanın vûrûdu zarûridir: Bir mürekkebin eczâsı alel-infirâd nazar-ı i'tibâra alınsa vûcûda getirdiği küll-i mükemmelden nâkîs olduğu görülmür. Eczâ-yi nâkîsa sîrf kendi kuvvetiyle bir küll-i mükemmel vûcûda getiremez demiş idik.

Küll-i mükemmel vûcûda getirmek için, onun eczâsını, küll-i mükemmel vûcûda getirecek sûrette terfîb ve tensîk edecek bir müessirin vûcûduna ihtiyaç messeder ki böyle bir müessire müftekir olan bir şey de tabîî hâlik olamaz.

Şundan anlaşılır ki Cenâb-ı Hak terkîbden, terkîbe mümâsil şevâibin kâffesinden münezzeh ve müberrâdir. Bu gibi şeyler de maddenin icâbâtindandır.

Cenâb-ı Vâcibu'l-vûcûd hakkında serdedilen bu mülâhâzât isbât-ı vâcib delâilinden olmayıp zâtî mülâhaza kabî-

¹ Fahreddin Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, Beyrut, 1420, c. 13, s. 37.

lindendir. İsbât-ı vâcîb delâili felsefe, kelâm kitaplarında başka yoldadır. Mâksadımız o kitapların münderecâtını bu-
raya nakletmek değildir, nakledilmiş olsa idi, Sirât'ın sahîfeleri kâfi gelmez idi. Serdedilen bu mülâhazât belki bazı ef-
kâra göre, şâyân-ı kabûl görülmeyebilir.

Pekâlâ, bizim vücûd nâmî tahtında bildiğimiz vücûdların
haricinde olan bu kuvvet ne mâhiyyette ne hakîkatte bir vü-
cûd olabilir?

İşte o vücûd hakîkatine infâz-ı fîkr u nazâr için imkân
mutasavver olmayan Zât-ı Bârî'dir. Onun ne olduğu bilin-
mez yalnız varlığı tasdik olunur.

﴿كُلَّمَا خَطَرَ بِتَالِكَ فَاللَّهُ غَيْرُ ذَلِكَ﴾

Onun hakîkat-i zâtiyyesini idrâk mümkün olmadığını
idrâk etmek aynı idrâk bunun gayri efkâra vücûd vermek
mahz-ı işrâktir.

Bahsimizin yukarılarında: Bu mukaddimeyi burada bî-
rakalm da vücûd-ı Bârî hakkında vârid olan bazı mülâhâzâti
istîtrâd kabîlinden olarak dermeyân eyledikten sonra
her ikisini birleştirek bir netice çîkaralım demiş idim. Bah-
sin o şîkkîna rücu' edelim: Amâ-yi mâder-zâd idrâk-i elvâna
mâni'-i mutlak olduğu gibi bizdeki acz-i katî de idrâk-i
künh-i Bârî'ye manî'-i kavîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak kendisi muhît olacak kuvveti bizim dimâğımıza koymamıştır. Çünkü
o zaman muhît iken muhât olur idi. ²(عَلَوْا ذَلِكَ عَنْ ذَلِكَ) كَبِيرًا

Bu böyle olduğu gibi vücûd-ı Bârî hususunda biz de bizi
Cenâb-ı Hakk'ın vücûdundan haberdâr eden Enbiyâ-yi Zî-
şân'ın sözlerine inanmaya iman etmeye mecburuz. Çünkü
a'mâ-yi mâder-zâdın hakîkat-i elvâna karşı hâli, mevkii ne
ise bizim de Cenâb-ı Hakk'ın künh-i zâtî'sine karşı hâlimiz
mevkîimiz aynıyle odur.

Şimdi siz diyebilirsiniz ki: Beni Cenâb-ı Hakk'ın mevcû-
diyetinden haberdâr edenler de benim gibi insan onlar bu
ma'lûmatı nereden almışlar da beni söylediklerine inanma-
ya icbâr ediyorlar? Enbiyâya karşı bu sizin söylediğinizi,
a'mâ-yi mâder-zâd da size söyleyebilir id. Çünkü o da sizin
gibi âdem. Ama siz onun mâlik olduğu hislerden fazla bir
hisse mâlik olduğunuz cihetle kendinizin ondan mükemmel,
onun fevkînde olduğunuzu, a'mânîn hiss-i rü'yetten mahrû-
miyeti hasebiyle sizden dûn bir mertebe bulduğunu bilir-
siniz. Fakat ona bu hakîkati yani hissen ondan mükemmel
oldığınızı anlatmak ihtimali yoktur. Çünkü a'mâ-yi mâ-
der-zâd levn gibi, zât-ı rü'yeten de ne olduğunu bilmez ki
hatta o feyzin sizde vücûduna onun vesâtatıyla mübsîrâti id-
râk ettiğinize kâil olup sizin kendisinden mükemmel bir fit-
rata sahip olduğunuzu anlasın! Kiyamete kadar çalışsanız o-
na bu sûretle olan tefevvukunuza, o tefevvukun hakîkati
a'mânîn zîhninde taayyün edecek sûrette, anlatamazsınız.

İşte Enbiyâ-yi Zî-şân'ın da bize kendi nübûvvetlerini anlat-
mak husûsunda dûçâr oldukları müşkilât biz gözlülerin kör-
lere tefevvukumuzu anlatmak hususunda dûçâr olduğumuz
müşkilâtın aynıdır.

Körlerin burada yapacağı bir şey varsa o da gözlülerin
eline yapışıp, bir uçurumdan aşağı tepe taklak gitmeden,
mahall-i maksûda väsil olmaktan ibârettir. Çünkü bu ba-
histe herseyi bilirim demek hiçbir şey bilmem demenin ay-
nidır.

[169] Burada ikinci bir i'tirâz vârid olabilir? O da şudur:
Mâdem ki Cenâb-ı Hakk'ın bizi yaratmaktan maksadı ken-
disini bize bildirmek imîş bu istî'dâdî bu kuvveti niçin doğ-
rudan doğruya herkesin zâtında tecelli ettirmeyip de araya
birtakım vasıtalar koymuş bunlar olmasayıda daha muvâfîk
olmaz mı idi? Nev'i mantıkî tahtında taayyün eden efrâd-ı
beşerîyyeye doğrudan doğruya o istî'dâdîn adem-i tevdîi bir
çoç ihtilâfata sebebîyet vermiş emr ber-aks olaydı ortada bu
ihtilâfat da kalmaz muamelât-ı nâs daha ma'kûl, daha mü-
nâsîb bir mihverde deverân eder idi.

Bu i'tirâzin cevabına şîkk-ı ahîrinden başlayalım:

İnsan, olmuş, vücûd bulmuş şeyleri beğenmeyip de
bunları kendi aklınca olmasını vücûd bulmasını daha muvâ-
fîk gördüğü şeylerle mukayeseye kalkışacak olursa edyâna
intikâl, edyâna mûcîb olduğu ihtilâfîti mevzûubahis etme-
den evvel kendi vücûdundan da başlayabilir. Mesela bu
gün bir akıllı çıkış da dese ki Cenâb-ı Hak bizde iki göz ya-
ratmış fakat bunların ikisini de mevzî-i hâzırlarında halk e-
deceğine birini ensemizde yaratmış olaydı daha münâsîb ol-
maz mı idi? Çünkü yolda giderken hem önumuzu hem de
arkamızı görür, ciheteyni muhît olan bu ru'yet-i muzâfa-
dan daha mükemmel bir sûrette istifâde eder idik. Sonra
öteden bir akıllı daha çıkış ne olurdu Cenâb-ı Hak insanda
iki kanat halk edeydi. Onun iânesiyle cevv-i hevâda seyre-
der, o lezzetten de hisse-mend olur idik. Öteden biri daha
çıkış mü'ziyâtîn, ilel ve eskâmin halkın el-hâsil her biri bir
şeye i'tirâz edebilir id. Bu i'tirâzât ne dereceye kadar ma'-
kûl ne dereceye kadar muhîk ise ihtilâfîti edyâna hakkında
serdedilen i'tirâzât da o dereceye kadar muhîk o dereceye
kadar ma'kûl olabilir.

Hilkate karşı serdedilmesi melhûz olan ve bu gibi i'tirâ-
zâta ne zaman Cenâb-ı Hakk tarafından bir cevap alınırsa
ihtilâfî edyâna hakkında dermeyân olunacak i'tirâzâta da o
zaman belki bir cevap alınabilir. Gelelim i'tirâz-ı sâbîkin:
Cins-i mantıkî tahtında ta'yîn eden, efrâd-ı beşerîyyeye
doğrudan doğruya o istî'dâdîn adem-i tevdîi şîkkîna, bu i'ti-
râza âfâktan bir misal serdedeceğim. Onun munsifâne te-
emmûlü i'tirâzin o şîkkîni başka cevap serdenden müstağnî
kilar. Öteki musâhabelerde serdettiğim edillenin ekserisi gibi
bu da bir delîl-i semâvî oluyor. Fakat ne çare öyle tevârûd
öyle tesâdûf ediyor.

Cins-i mantıkî tahtında taayyün eden efrâd-ı beşerîyyeyi
mevzû-i bahs etmeden evvel yine o cins tahtında taayyün
eden efrâd-ı kevâkîbi nazâr-ı i'tibâra alalım: Seyyârât ile
onların mebde-i feyzi olan şemsten müteşekkîl bir manzûme
mevcûd olduğunu görüyoruz değil mi? Bu seyyârâtta hep-

¹ "Allah aklına gelen her şeyin ötesindedir."

² "Allah'ın zâtî bundan yücedir."

sinin kendisine mahsûs bir tabiatı, bir tarz-ı hilkati olduğunu, üzerinde kendi tabiatları, hilkatleriyle mütenasip mahlûkat olması muhtemel bulunduğu da iştıyoruz. Acaba bu seyyârâta bu feyz nereden geliyor? Güneşten. Şu halde güneş nedir? Cins-i nûcûm tahtında taayyün eden lâ-yuad efrâd-ı kevâkibden bir kevkeb. Pekâlâ mâdem ki seyyârât-ı sâire gibi güneş de bir kevkebdır; niçin Sâni-i Ezeli cins-i vâhid tahtında taayyün eden güneşe yine o cinsin tahtında taayyün eden kevâkib-i sâireden fazla bir hâssa bir meziyet vermiş de, ona tâbi' olan kevâkib-i sâireyi onun feyzine muhtaç ve müftekir kilmiş? Acaba Cenâb-ı Hak ona tâbi', onun etrafında sâir olan seyyârâtı da güneşin feyzine muhtaç ve müftekir olmayacak bir mâhiyet-i müstakille üzere halk, kendi tekâmülleri için muhtaç oldukları havâs ve kuveyî kendi eczâ-ı ferdîyyelerinde mündemiç edemez mi idi? Niçin böyle yapmamış da bir nevi'den olan kevâkib beynine böyle bir fark koymuş onların birçoğunda tecelli ettirecegi fezy u kemâl için şart-ı lâ-bûd hükmünde olan havâs ve kuveyî iplerinden yalnız birine tevdî' ve tahsis etmiş?

Bu böyle olduğu gibi Cenâb-ı Hak cins-i vâhid tahtında taayyün eden efrâd-ı beserîyye meyânında dahi tipki bu kânûn-i ilâhîsinin hükümnü cârî kilmiş. Yani o efrâddan müteşekkil manzûme-i beserîyye dâhilinde yine beşer cinsinden birtakım efrâd-ı zekîyye halk ederek kevâkib-i seyyâredeki feysi, kemâli husûle getirecek havâs ve kuveyî güneşe tevdî' ettiği gibi, manzûme-i beserîyyenin efrâdında da tecelli edecek feysi, kemâli vûcûda getirecek havâs ve kuveyî da o manzûmenin güneşleri mesâbesinde olan Enbiyâ-ı Zî-şân'-a tevdî', onları bu imtiyâz-ı bülend-ı ilâhîsiyle efrâd-ı sâireden mümtâz efrâd-ı sâireyi onlara muhtaç ve müftekir kilmiştir.

کار پا کانرا قیاس از خود مکیر
کر چه ما ندر نوشتن شیر و شیر

Seyyârât-ı ma'lûmeden birinin, hâl-i hâzırıyla mesala şemsten istiğnâ vâdisine sapması farz edilecek olsa acaba o seyyarenin hâli ne sûrete iktirân eder? Zâtında tecelli eden feyzden, tekemmülden eser kalır mı? Ne gezer derhal nûr-ı feysi, nûr-ı hayatı mutfañ, kemâli zevâle mübeddel olur. İşte insan da tipki böyledir şems-i nübûvvetten iktibâs-ı nûrdan istiğnâya meylettiği dakika zulmet-i mutlaka âleminde kalır kendisinde nûrdan, hayattan el-hâsil insanı hayvanât-ı sâireden mümtâz eden havâs ve mezâyâdan eser kalmaz. Sözün hülâsâsı insan nefsinde cem' ettiği katreyi deryâ görerek o katre dâhiline girmesi müstehîl olan hakâyıkı inkâr etmemeli. Çünkü bu muammâ-ı ebediyû'l-îşkâlin henüz tarîk-ı halline ayak atan olmamış, çünkü muammâyi tertîb eden, tarîk-ı hallini bizden mektûm tutmuştur. İnsanın ben bu muammâyi hallettim demesi, hakikatten fersah fersah uzak olan, kendi zannından kendi da'vâsından başka bir şey değildir.

Bu zan, bu da'vâ sahibi için ânî bir lezzet, muvakkat bir sürûr hâsil eder; fakat muammâ-ı hilkat olduğu gibi durur.

Ferid

[170]

BAHİRİYE ŞARKISI

*Deryâ ki vatan nâmu alan mâderimizdir;
Her katusu baksan küre-i dîgerimizdir,
Her mevcesi tâbût-i semâ-peykerimizdir,
Her cûşusu Allâh'a varan makberimizdir.*

*Bir ferdimiz öldükçe yaşar bir koca millet..
Gitmek ebedî ömr ile ukbâya ne devlet!
Dünyâlara kalsın yine dünyâdaki zillet!
Yok bastığımız yerde bile hâk-i mezelle!*

*Her meyyitimiz yatmadı, na'sında kefen yok:
Bir rûh-ı mücerred ki o, dûşünde beden yok,
Bak kabr-i hazîninde bile hâk-i vatan yok,
Bir makberi yok, zâiri yok, mâtem eden yok!*

*Lâkin bu vatan hâk-i mezâr olmaya gelmez,
Topraksa da toprak gibi hor olmaya gelmez!
Millet hele bir zâir-i zâr olmaya gelmez,
Âtî ki seherdir, şeb-i târ olmaya gelmez.*

*Döndükçe ecel şevk ile pîrâmenimizde,
Dönmez yürüruz kanlı kefen gerdenimizde!
Hûn-âb-ı şehâdet lekesiz dâmenimizde:
Envâr-ı şafaktır yikanır sanki denizde!*

*Girmiş yatıyor kalb-i uefâdârınaecdâd..
Deryâ bize bîgâne değil, makber-i mu'tâd!
Her mevce-i pâkinde nihân bir ebedî yâd,
Bir yâd-ı şehâmet ki unutmaz onu ahfâd.*

*İnsanda da, toprakta da, her yerde vatan var:
Bak unsur-ı hâkîsine, mâderde vatan var;
Bak hâk-i siyeh rengine, makberde vatan var;
Göklerde büyük Arş ise, yerlerde vatan var!*

*Ölmezsek eğer millet için şânlarımıza:
Feryâd ederiz Hâlik'a ummânlarımıza,
Tûfânları tasvîr kılan karlarımıza,
Bir sâika şeklindeki vicdânlarımıza.*

*Âfâk-ı şehâdette yüzen rûh-ı necîbe
Dünyâda mezâr olmaya şâyeste mi Ka'be?
Arş olmalıdır yerde kalan na'sına türbe,
Kur'an da hitâb-ı ezelîsiyle kitâbe!*

Midhat Cemâl

Letâiften:

EBÂN İLE A'RÂBÎ

Hazret-i Osman ne kadar ağır başlı, ne kadar halîm ise oğlu Ebân da bilakis o kadar hezle mâil, o kadar hafif olmuş!

Günün birinde meşhur Es'ab ile beraber kırda otururken karşısından devesi yedeğinde bir A'râbî zuhûr etmiş ki engerek yılancı gibi etrafa zehir püskürür, yanına kimseyi sokmaz önüne geleni isırır. Arkasına sokulanı tepermış!

– Şu cehennem yüzlü herif bâdiyeden gelmiş olacak... Fena eğlence değil... Müsâade ederseniz çağırıyalım da biraz kızdırıyalım..

– Hay hay!

Ebân'ın adamlarından biri A'râbiye "Emîr Ebân bin Osman seni yanına da'vet ediyor" deyince A'râbi icâbet etmiş, selâm vererek Ebân'ın karşısına çökmüş, Ebân herife kabisini, nesebini sormuş; yalandan hisım çıkmış:

– Ne iyi tesâdüf! Senin şu deven gibi bir deve edinmek istiyordum. Bu kadar zamandır arattım, bir türlü bulunmadı. Demek ki akrabamdan birisiyle ahz u i'tâda bulunacakmışım.. Evet, evet tam bu renkte, bu irtifâda, bu yaşıta, bu kalıpta bir hayvan aramıştım. Satar mısın?

– Satarım yâ Emîr!

– Pekâlâ! Ben de sana yüz altın veririm.

On altından on para fazla değeri olmayan devesine yüz altın verildiğini işitince A'râbi'nin abûs çehresinde hırs ile sürür berk ile zulmet gibi hem-âhenk-i zuhûr olmuş.

Ebân Eş'ab'ın kulağına eğilerek "Bizim hisım sizin aileye pek yabancısı değilmiş! Haydi bakalım hünerini göster!" demiş.

– Baksan a dayı, Emîr hazretleri senin devenin altmış liradan fazla etmeyeceğini bilmiyor zannetme! Kırk lira fazla vermesi hem seni sevdiginden, hem de yanında para olmadığı için nakid yerine mal vermek istedigindendir. Râzisin değil mi?

– Raziyim.

Eş'ab bir aralık kaybolmuş sonra koltuğunda bir bohça olduğu halde çikagelmiş. Ebân: Getirdiğin emtiayı birer birer çıkarıp kıymetleri ile birlikte yazdır, deyince Eş'ab evvel eski bir sarık parçası çıkarmış:

– Emîr hazretlerinin mübârek imâmeleri! Kendileri Cumâ, Bayram [171] namazlarında bu imâmeyi sardıkları gibi hulefâ huâzûruna da bununla çıkarlar... Elli altın!

Eş'ab yanındakilerinden birine "Haydi bunu bir tarafa kayd et" diyerek bohçaya tekrar elini sokmuş. A'râbî gayzından patlamak derecesine gelmiş ise de nutku tutulduğundan bir şey söylememiştir.

Eş'ab bu sefer yarı beline kadar yağ bağlamış eski bir takke çıkarmış:

– Emîr hazretlerinin mübârek takkeleri! Beş vakit namazları edâ, nâs arasında adl ile kazâ ederken bunu giyeler. Kiymeti takdirimden hâriç ise de haydi otuz altın diye lim! Bunu da ötekinin altına yazınız.

A'râbînin yüzü büsbütün korkunç bir renk bağılmış, gözleri cevfinden dışarı uğramış; atılmak istemiş, lâkin kendini tutarak oturduğu yerde deli deve gibi homurdanmaya başlamış.

Eş'ab üstü yırtık, altı delik iki pabuç eskisi çıkararak:

– Emîr hazretlerinin mübarek na'leyni! Cemâat-i müslimîne karşı o belîg hutbeleri înşâd ederken bu mukaddes na'leyne sùvâr olurlar! Bilmem, ne kıymet koyalım? Haydi kirk altın olsun!

Ebân, A'râbî'ye mallarını toplamasını, yanındakilerden birine deveyi çekip getirmesini, bir diğerine de A'râbî'nin zimmetine geçen yirmi altın almasını emr etmiş. A'râbî artık duramayarak hemen önündeki sarık, takke, pabuç parçalarını derleyip toplayıp olanca kuvvetyle hazır bulunanların

yüzüne çarpılmış, devesinin yularını tutmak isteyen herifin elinden öyle bir çekmiş ki az daha bîcârenin kolu kopuyormuş; sonra dönüp Ebân'a şu sözleri söylemiş:

– Bılır misin ben neden ölürem?

– Hayır!

– Baban Osman'a yetişemedim ki katilleri arasına gireyim de dünyaya senin gibi bir evlâd getirdiği için ben de kanına iştirâk edeyim!

Ebân Arâbi'nin bu tehevverüne, bu sözüne o kadar gümüş ki kendini tutamayarak yerbere serilmiş.

Sonraları A'râbî Eş'ab'a rast geldikçe "Seni kahpenin doğurduğu seni! Dur da emîrin metâalarını ucuz ucuz satmayı sana öğreteyim" der, Eş'ab ise tabanı kaldırır, kaçarmış!

Mehmed Âkif

Felsefe-i Hayat

Yahud İsbât-ı Vâcib

MÜNEBBİHÂT – İHTİYÂR- CEMÂDÂTTA GÂİYET

Muhîtin şerâit-i muvâfîkâsı bazı fizyolojistler için münebbîhâttan addolunuyor. Fakat bize kalırsa hakikat böyle değildir. Şerâit-i muhîtiyye-i muvâfîka tegayyür etmediğe münebbih olamaz. Harâret derece-i münâsîbede (münebbih) değildir. Fakat bu derecenin fevk veya tahtı münebbih olabilir. Kezâ muhît-i hâriçde bulunan müvellidü'l-humûzanın nisbeti nisbet-i matlûbeden ziyyâde veya az olmadıkça münebbih olamaz. Yalnız hâl-i muvâfîk ve matlûbun fevk veya tahtındadır ki zevî'l-hayâttâ bir fart-ı faâliyyet, bir meyl-i tedâfü', bir teâmûl husûle gelir. Eğer tegayyürât pek ziyyâde ileri giderse faâliyet-i hayâtiyye zayıflanır ve nihâyet tevakuf eder. İşte muhîtin bu şerâit-i müfrite veya mütenâkîsası hakîki münebbîhât olabilir ve bunun tahrîk ettiği teâmûlâtâ dahi (tenebbüh) denilir. Eşkâl-i kudret veya mevâdd-i kim-yeviyeden müteşekkil bir sınıf-ı münebbîhât daha vardır ki bunlar muhît-i muvâfîka mevcûd değildir. Mesela: Elektrik, a'sâb ve adalât için hakîki bir münebbîhîr. Semûm-ı muhtelife, ensâcın huçeyrât-ı muhtelifesini tenbîh ederler. Bu sınıf münebbîhât için bir hâl, bir derece-i muvâfîka yoktur. Belki bunun hâl-i muvâfîki mefkûdiyetleridir. İşte bu sınıfın fevkinde ibtidâ alâîm-i hayâtiyyenin fart-ı faâliyyeti ba-dehu teâmûlâtın tenâküs-ı şiddeti (yorgunluk) ve nihâyet felç ve mevt husûle gelir. Şerâit-i gayr-ı tabîiiyyenin yorgunluk tevlîd etmesi (bir faâliyet-i mütemâdiyyeyi müteâkib teâmûlâtın tenâküs-ı şiddeti ve ihtiyât-ı gidâînin tükenmesi) iddiâmiza bir delil olabilir. Zırâ şerâit-i muhîtiyye-i muvâfîkada yorgunluk husûle gelmez. Filhâika ne rutûbet, ne harâret ne müvellidü'l-humûza ne agdiye muhîtte nisbet-i mu'tedile ve matlûbede bulundukça zevî'l-hayâti yormazlar. Şerâit-i mütegâyyire veya gayr-ı tabîiiyye ile şerâit-i muvâfîka karıştırılıyor. Bu karışıklığın başlıca neticesi yekdiğe benzemeyen eşya arasına girerek bir hataya sebebiyet vermesidir. Filhâika bundan atâletin mevcûdiyeti zevî'l-hayâtin adem-i muhtâriyyeti ve bu nokta-i nazardan ecsâm-ı câmidenin aynı olduğu istintâc olunuyor.

Mösyö Daster; "Kânûn-ı atâlet cemâdâta mahsûs değildir. Ecsâm-ı zî-hayâta da tatbik olunur. Onlarda görülen ihtiyyâr, zâhirî ve bir vehrî-i hayâlidir. Bütün fizyoloji onu tekzîb eder" diyor maatteessüf bu hâl, arz ettiğim karışıklığın neticesidir. Muhtâriyeti tekzîb eden fizyoloji değil, bazı fizyolojistlerdir. Bir beyza-i müläkkahanın ve neşv ü nemâ bulan bir ruşeymin ve umûmiyetle şerâit-i muhîtiyye-i münâsibeye konulan bütün zevi'l-hâyâtın muhtâriyeti nasıl inkâr olunabilir. Filhakika ihtiyyâr, bir te'sîr-i haricîden ayrı ve müstakil bir faâliyetin tezâhüründür. Eğer şahs-ı zî-hayâttan kendi muhtâriyeti isbât etmesi istenilirse faâliyetine lâzım olan şerâiti yani muhît-i muvâfîki dirîğ etmemelidir. Zî-hâyâtın faâliyeti dâimî ve sâbit bir gayeye müteveccih olan ef'âl-i teşekkülüyye ve hâdisât-ı fizyolojiyyeden ibârettir. Bu ef'âl ve hâdisât esâsen madde ve kuvvetin tahavvülünden başka bir şey değildir. Ve nisbât-i muayyenede madde ve kuvvet olmazsa ta'bîr-i âharla muhît-i muvâfîk bulunmazsa bu ef'âl ve hâdisâtı icrâ edemez.

Bir ressama "resim bildiğinizi isbât ediniz" denilse ve aynı zamanda [172] bez, firça, boyâ vesâire tedârik etmesine de müsâade edilmese bunun cebîr olarak işleyememesinden ressam kânûn-ı atâlete tâbidir. Bez, boyâ, firça vesâire bunun münebbihidir mi diyeceğiz? Ecsâm-ı gayr-ı uzviyye hakîkaten muhtâriyetten âridir. Meselâ bir parça kömür alalım ve bunu herhangi muhîte vaz' edersek edelim orada âtil bir sûrette kalacaktır. Te'sîrât-ı hâricîyyeden müstakil hiçbir faâliyet gösteremeyecektir. Ecsâm-ı câmide böyle olduğu gibi bir gâye-i sâbiteyi hâiz faâliyet-i ihtiyyâriyyeden mahrum ecsâm-ı meyyite de yani lâşeler de böylece atâlete tâbi'dir. Şerâit-i muvâfîkaya konulsa da ef'âl-i teşekkülüyye ve hâdisât-ı fizyolojiyyeden hiç birini izhâr edemez. Hakikat doğruda ifâde etmek lâzım gelirse: Bir muhît-i muvâfîka vaz' olunan zât-ı zî-hayât, dâimî ve sâbit bir gayeye mübtenî teşekkûlî veya fizyolojî bir faâliyet-i zâtiyye ve ihtiyyâriyyeye mâlikidir. Ne vakit ki şerâit-i muhîtiyye ifrât ve tefrîte dûçâr olur veya şerâit-i gayr-ı tabiiyye âriz olursa şahsin yaşadığı müddetçe teâmûl hâsil eden bir tenebbûh ve teharûş vukûa gelir fakat öldükten sonra hâl-i atâlete girer. Bu teâmûl, gelişî güzel değildir, o şerâit-i gayr-ı muvâfîkadan uzaklaşmak maksadına mübtenidir.

Maddiyyûn, ecsâm-ı câmidenin de bütün zevi'l-hayât gibi gâye-i sâbite alâimi izhâr ettiğini ve bu alâimin muhâfaza ve müdâfaa maksadına tevâfuk eylediğini beyân ederler. Mevcûdât-ı zevi'l-hayâttan nez' ettikleri gâiyeti ecsâm-ı câmideye isnâd etmek ne tuhaf da'vâ-yı mücerreddir. Bu da'vâ zevi'l-hayâtın gâiyetini, ecsâm-ı câmidede bulmaya çâşıtları gâiyetin seviyesine tenzîl etmek içindir.

Ma'lûmdur ki ecsâm-ı câmide gerek gaz, gerek mâyi' ve gerek sulb olsun zerrâtî harekât ibrâz eder bu hâl bugün herkesçe ma'lûm ve gayr-ı kâbil-i i'tirazdır.

Mösyö Daster bu harekâtın birçoğunu bir maksadı müdafaa üzerine icrâ olunduğunu isbât etmeğe kalkışıyor ve diyor ki: "Zerrâtın bu tebdîl-i mekân melekesi ma'dene

herhangi bir noktasında hâlini taâyîr etmek fırsatını izhâr ediyor. Bu hâl-i fevkâlâde nazar-ı dikkati câlib olmakla beraber bazı husûsâtta bu melekenin icâbi olarak bir i'tiyâd hâlini kesb ediyor. Bu i'tiyâd bir hayvanın muhîte tetâbukuna yahud mukâvemet için istî'mâl ettiği tarz-ı tedâfue pek müşâbihtir. Mesela: Üstüvâniyyü'ş-şekl bir sâk-ı ma'denî ziyyâde bir kuvve-i ciryeye dûçâr olursa haylice üzâr. Şâyet kuvvet devam edecek olursa sâkin bir noktasında bir daralma, bir boğum müşâhede olunur. İşte çubuğun kırılacağı nokta burasıdır. Fakat biraz zaman kuvve-i ciryeye ta'tîl edilirse nikât-ı sâiresinde yumuşak olan ma'den bu boğum noktasında tavlanmış bir ma'den manzarası alarak artık uzanmaz". Başka mahallerden ziyyâde bu noktada kesb-i şiddet eden kuvve-i câzibe-i zerreviyye eczâ-yı ma'deniyeteye (ki onları tefrik etmeye say' eden kuvve-i ciryenin kesilmesini müteâkib) bir vaziyet-i cedîde i'tâ eder ki bu sâyede ma'denin manzarası değişir. Bunda eser-i gâiyet bulunabiliyor mu, niçin müdâfaa-i kahramânâne ta'bîrini kullanmalıdır? Ma'den neyi müdâfaa ediyor? Şeklini mi? Kendine mahsûs bir şekil yoktur. Safha, tel, çubuk, küre gibi eşkâlden hangisi verilirse onu alır: Bir çelik levhası alıyorum ve bunu ikiye katlamağa çalışıyorum. Filhakika eğilip büklüyorum, kuvveti kestiğim gibi hemen elastikiyeti hasebiyle tekrar şekl-i ibtidâisini iktisâb eyliyorum kuvvet devam edecek olursa kırılıyor. Kimsenin hatırlına gelir mi ki bu levha katlanmaya mümânaat ve mukâvemet için kıvrılıyorum: Yahud kuvvetin te'siri tahtında bulundukça şeklini muhâfaza ve mevcûdîyetini müdâfaa için zerrâtî bir vaziyet-i cedîde ahz eylesin? Ve'l-hâsil bilâ-mukâvemet ahmakçasına büklüp katlanan kurşun levhası bu hâssa-i müstemileden nasibe-dâr olsun?

Mösyö Daster'in fikrine "Burada cemâdâtın dâhilinde hüküm-fermâ olan faâliyyet-i em'âiyyenin nûmûneleri vardır. Bu hâlat fazla olarak bize bir delil daha kazandırır. Ve gösterir ki bu faâliyet, hayvanâttâ olduğu gibi bir müdâhale-i ecnebiyyeye redd-i cevâb "riposte"dir bu mukâbele-i cevâbiyye yine hayvanâttâ vukûa geldiği üzere şahs-ı câmidin muhâfaza ve müdâfaasına tevâfuk eder."

Daster bize bir misal daha irâd ediyor ki kendi dediği gibi o kadar şâyân-ı ehemmiyyet değildir "Klor veya iyod fuddalı sincâbî bir safha alalım. Bunu kırmızı bir ziyâya tutacak olursak hemen süratle kırmızı olur. Müteâkiben yeşil ziyâya arz olunursa donuk, kirli renklerden geçiktense sona yeşil olur." Bu hâl bir hâdise-i hükmî-i kimyevîdir emlâh-i fuddanın ziyâ ile ircâsında yahud beyaz bir huzme-i ziyâiyenin bir menşûr-i zücâcî ile tahallülünde bir maksad aramak düşünülmeyecektir. Halbuki Daster bu hâdiseyi fudda milhînin mevcûdîyetini tehdîd eden ziyâya karşı bir müdâfaası gibi telakkî ve izâh ediyor mûmâ-ileyh cemâdât ile zevi'l-hayât arasında mevcûd müşâbehet-i tâmmeye ikna etmek için tabakâtu'l-arz ulemâsının, kimyâgerânının, hikmet-şinâsânının kullandığı birçok ta'bîrât-ı teşbîhiyyeyi irâd ediyor. Suhûr-ı hayyeden, suhûr-ı meyyiteden ve bir demir çubuğu-nun mukâvemet-i kahramânânesinden bahsederek bir ta'b-ı ma'denî, bir ta'b-ı elâstikî, bir ta'b-ı elektrikî, bir tetâbuk-ı il-tivâ, bir tevâfuk-ı zücâcî, bir hafıza ve bir demir telin hâtrası

gibi ta'bîrâtı izâha cesâret ediyor. Nasıl oluyor da hekîm-i muallim fennî olmaktan ziyâde şâirâne olan bu mahsûl-i hâylâne birçok kıymet vererek maddîyyûn nazariyesine istinad-gâh olacak bir delîl-i ciddî gibi irâd ediyor? Akıl ermez.

Şimdi söylediklerimizi icmâl ile maddîyyûn usûlünü meydân-ı aleniyete vaz' edelim:

1) Maddîyyûn hâle, vukuâta şümûlü olmayan ta'bîrât isti'mâl ve sonra onu keyfe göre ta'mim ederler.

2) Kelimât-ı müşevveşe ile yekdiğere benzemeyen şeylere aynı ismi [173] takarlar. Sonra lisanın sû-i isti'mâlatîndan mütevelliid bu karışıklıkta bil-istifâde cemâdât ve zeví'l-hayâtin yekdiğere müşâbih ve hatta aynı olduğunu kabul ve i'tirâf ederek buradan nazariyelerinin lehinde delâil istîhrâc eylerler. Safsataya sevk eden bu tarz muhâkeme şüphesizdir ki fennî olamaz. -mâba'di var-

Ankaralı Ali Rıza

ÂLEM-İ İSLÂM

Matbûâtımız ve Âlem-i İslâm

Sirâtimüstakîm bugün bir refikini daha muhterem kâri'lerine takdîm ile müftehirdir: Kûrsî-i Mîlel geçenlerde Teâruf-i Müslimîn ve Hikmet namlarıyla beyne'l-müslimîn tevhîd-i kelimeye hâdim iki mu'teber İslâm cerîdesinin intîşâra başladığını muhterem kâri'lerimize tebâşir etmiş idik. Ümid ederiz ki kâri'lerimiz onları görmüş, okumuş, ta'kîb ettikleri meslek-i âlîden, vusûlune çalışıkları maksad-ı muazzzedden memnun olmuşlardır. Şimdi de yine tavsiye ederiz ki mazlum milletlerin ma'kes-i feryâdî olacak bu Kûrsî-i Mîlel'deki mûcîb-i ibret hutbeleri, intibâh-âver neşîdeleri gûş-i cân ile dinlesinler.

Matbûâtımızın ihtiyâc-ı hakîkî-i milleti takdir ederek bu yolda neşriyâta başlaması İslâmlar için ve belki bütün akvâm-ı şârkîyye ve mîlel-i mazlûme için bir fâl-i hayr olsa gereklidir. İki seneye karîb bir zamandan beri memleketimizde söz söylemek hakkı... Mağdur ümmetlerin, hazîz-i esârette kalan mazlum kardeşlerin tercümân-ı şekvâsi olabilmek salâhiyeti ihrâz olunduğu halde bilinmez hangi siyasettir ki onları bir metrûkiyet-i elîme içinde bıraktı. Şimdiye kadar cerâid-i yevmiyyemiz ne onların ahvâlini tedâkîle lütûm görürler, ne de onların yaşıyışlarından, âlem-i mevcûdiyyetteki mevkilerinden Makâm-ı Hilâfet'i haberî dâr eylemek vazifesini nazar-ı dikkate aldılar.

Eğer bu sükünlâr, husemâyî kuşkulandırıp da bizi dûçâr-ı gavâil eylemelerinden havf u ihtiâz politikasına mübenî ise emin olalım ki biz bu mazlum akvâmin bulundukları hâl-i esâret ve mağdûriyette kalmalarına onlardan ziyâde çâlışsak bile yine düşmanlarımız bizi gavâil-i siyâsiyyeden âzâde bırakmayacaklardır. Biraz göz açtığımızı hisseder etmez, bizi başka bir hâilenin önünde bulunduracaklar ve bu keşmekteşlerin hiçbir zaman nihâyet bulmaması için bütün kuvvetlerini sarf eyleyeceklerdir.

Eğer biz yekdiğerimizi tanımak, tanıtmak için tamamıyla bir devre-i sükûna dâhil olmayı beklersek o halde hiçbir şey yapamayacağımız, eskisinden ziyâde ihtilâf ve nifâk girdapları içinde kalacağımız şüphesizdir. Pek açık bir hâkîkat olmak üzere deriz ki biz ne yaparsak, ne muvaffakiyet istihsâl edebilirsek mütevekkilen alellâh-i teâlâ hep bu gaileler arasında yapacağız, edeceğiz...

Böyle olduğu halde yevmî gazetelerimizin bu ana kadar âlem-i İslâm hakkında husûsî sütunlar açarak o âlemi yakından görmüş, tedâkîk etmiş husûsî muharirler tedârik ederek, bütün şûûn ve matbûât-ı İslâmiyye'den Osmanlılar'ı haberî dâr eyleyecek ve bu vatan evlâdının eksîriyetini teşkil eden İslâmların ahvâl-i rûhiyyelerini nazara alarak tehassüsât-ı millîyyet-perverânelelerini okşayacak vesâile tevessûl etmemeleri menâfi'-i millîyyeye muvâfîk bir hatt-ı hareket olmasa gerek. Zaten bu lâkaydâne etvâr yalnız bizim gazetelere mahsûs bir garâbettir. Dünyanın herhangi İslâm matbûâtı tedâkîk edilse bu teseyyüb ve ihmâle tesadûf edilmez. İster Mısır, ister Hind, ister Rusya, ister İran gazetelerini alınız; göreceğiniz meslek-i metin sizi hayran eder. Hepsi İslâm'ın intibâhi için, me'ser-i medeniyye-i hakîkiyyeden müstefîz olabilmesi için yek-vûcûd, yek-zebân olmuş, neşriyyât-ı mutazamada bulunuyorlar. Nokta-i nazarlarını, meslek-i müttahazalarını ara sıra matbûat-ı İslâmiyye sütununa nûmûne olarak derc ettiğimiz makâlât gösteriyor. Eğer sahîfelerimiz müsâid olaydı, programımız yalnız ahvâl ve şûûn-ı İslâmiyye'ye münhasır olaydı, onların düşünsüllerinden, yaşıyışlarından, Makâm-ı Hilâfet'e karşı besledikleri lâ-yezâl muhabbetlerinden, faâliyetlerinden tamamıyla bahsetmeye hiç tereddûd etmezdi. Çünkü onlar gizli kapaklı yazmıyorlar. Yazdıklarımı herkes görüyor, okuyor, tedâkîk ediyor. Biz bir devr-i evhâm içinde yetişmiş, kuru kuru vehimler tâ damalarımıza kadar işlemiş olduğundan hakkıyla hiçbir iş göremiyoruz, görmeye cesaret edemiyoruz. Misyonerler tâ cangâhlarımıza kadar gelmişler, cesîm cesîm mektepler açarak etfâl-i milletimizi kendi ruhlârıyla terbiyeye hasr-ı mesâî eylemeleri için ümmetin müstakbel vâlideleri olacak ma'sûm kızlarımızı terbiye-i millîyyeden, tahassüsât-ı vatan-pverânened mahrûm bırakmak için İslâmların tâ kalb-gâhında müesseseler açmışlar; sihhâtımızı, hayatımızı, saâdetimizi muhâfaza eden kavâid-i esâsiyye-i millîyyemizden bizi esir eylemek için ne yapmak lâzımsa icrâdan çekinmemişler. Biz hâlâ kendi memleketimizde söylemek, derdimizi dökmek cesaretinden mahrûm... Babalarımızınecdâdımızın hânelerine, yurtlarına gidip de kendi kardeşlerimizin hâlini sormaktan korkar bir halde bulunuyoruz. Ne kadar kanımız kurumuş... Ne derecelerde hâk-i mezellete düşmüşüz!... Milyonlarca kardeşimiz bugün hazırlıksız inliyor, zulm ü kahr altında eziliyor, mahv ü perişân oluyor da o mütehakkimlere karşı:

— Yazıktır. Etmeniz, bunlar da sizin gibi insandır... diyecek bir kalb-i hamîyyet bulunmuyor. Makedonya'da hem-cinslerinden birinin burnu kanar, bütün Avrupa medeniyeti galeyana gelir; beride şarkta milyonlarca [174] efrâdin hukûku paymâl olur, ses çıkaran muhibb-i insâniyyet ferd-i âferîde bulunmaz.

Bu hakikati bugün bilmeyen kalmamışken, gariptir, bizim gazetecilerimiz onlar için bir sütun bile açmaktan muhteriz, mütehâşî, müseyyib dururlar. Sonra da on bin, nihâyet on beş bini geçemeyen gazetelerinin sürümünden şikâyet ederler:

– Bu kadar câhil millet de görmedik; koca bir pâyitahta, –yalnız pâyitahta değil– koca bir ülkede bir gazetenin ancak on bin kârii bulunsun.. Ne hâl bu?...

Diye kabâhati yine millete atfederler.

Onlara dense ki: – Siz gazetelerinizi millet için yazmıyorumsunuz ki millet okusun, neşriyatınızda sîr kendi heveslerinizi ta'kîb ediyorsunuz. Ümmetin ruhuyla ruhlanmıyorsunuz. Ecnebîlerin uydurduğu her havâdisi olduğu gibi gazetelerinize kabulleniyorsunuz, ümmetin hissiyyât-ı necîbesini rencide edecek ta'bîrler isti'mâlinden çekinmiyorsunuz. Vatanın mukadderât-ı âtiyyesi için endîse-nâk olan vicdânlar her sabah gazeteleri büyük bir halecân ile sözüyor. Akvâm-ı İslâmiyye arasında sû-i tefehhümü mûcîb olacak bir şâya, ehemmiyeti takdir edilmemiş bir ta'bîre tesadîf edecekinden korkuyor. Cerîdelerimizin bu hâlini gören bazı garâkârlar, kendi dilimizde, maksadlarını mürevvic gazeteler neşrine cesaretlenerek efkâr-ı İslâmiyye'yi temsîle çalışıyorlar.

İslâmların muhabbetini kazanmış bir gazete mevcûd olmadığından dolayı türedi gazeteler İslâmlar arasında kâri' bulabiliyor; mâhiyetleri taayyün etmiş bu sefil cerâid pâyitahtın en hücre kösesindeki kahvelerde bile görülüyor. Sûret-i haktan görünerek, mesela Arnavutluk vukûâti için, İslâmları İslâmlara kırdırıyoruz, diyerek ezhân-ı ma'sûmeyi bulandırdıktan sonra arkadan zavallı İslâmların cehliye istihzâ ve Girid âsilerinin yemîn-i muvaffakiyâtıyla izhâr-ı sûrûr eyliyorlar.¹ *وَإِذَا لَفُوا النَّبِيَّ أَمْنَأُوا قَالُوا إِنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ (۱)* Sonra bu zavallı ümmet zehirden şifa bekliyor, o gazetelerden yarasına derman umuyor.

Fakat bunun mes'ülü kimdir? Şüphesiz gazetecilerimizdir. Niçin ümmetin ahvâl-i rûhiyesini nazara almıyorlar? Niçin kendilerini sevdirmeye muvaffak olmuyorlar? Niçin İslâmların hissiyyât-ı necîbesine karşı lâkayd bulunuyorlar? Cerîdelerimize olan rağbetsizliği bu noktalarda aramalıyız.

Bu ciheti uzun uzâdiya münâkaşaya da mahal göremiyoruz. İşte bizim yevmî gazetelerin birkaç sütununa muâdîl şu küçük Balkan cerîde-i İslâmiyyesine kibr ü gurûrdan ârî bir nazar-ı i'tinâya alsak hakîkat-i hâl kendini gösterecektir. Halbuki, o günden güne mahv u inkirâza sürüklenen, sürüklendirilen bir avuç İslâm bekâyâsının müdâfi-i hukûku, ma'kes-i feryâdidir. Bizim gazeteciler bilmiyorlar mı ki bizim necîb, vefî dindar milletimiz kardeşlerini unutmazlar, hatırlarından çıkarmazlar. Dünyanın öbür köşesindeki bir müslümandan haber verilse aileleri efrâdından haber almış gibi sevinirler. Hatta denebilir ki İslâm kardeşlerine olan hisleri, râbitâ-i kalbiyyeleri âileleri efrâdına olan muhabbetten, râ-

bitadan bile ziyâdedir. Bugün bir Hind İslâm gazetesini açınız, Tunus'taki ihvân-ı dînden haberdâr olunuz. Bugün ulu orta Mısır'ın bir İslâm gazetesini açınız, Cava'daki ihvân-ı dîninizin ahvâlini öğreniniz. Bizim gazetelere gelince şuûn-ı İslâmiyye'yi mütehakkimâne bir edâ ile muhtasarca ecnebî gazetelerinden menkul görürsünüz. Öteden bütün âlem-i İslâm'ın kahkahalarla geleceği Giga gibi bir had-nâ-şinâsının Arnavut Prensliği ihtimalinden bahsedeni urcûfelere tahsîs olunmuş sütunlar bulursunuz. Kezâ yalnız Osmanlılığın değil, Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye tâcının en parlak pırlantası olan Arnavutluk'un şîmâl kâsmî gibi dindar bir muhîtin güyâ hurûf-ı Arabiyye aleyhinde bulunduklarına dâir ecnebî gazetelerin li-garazin işâa ettikleri havâdisin bizim gazete sütunlarına gelişî güzel geçmiş olduğunu görürsünüz. Ve niâhîyet kita'ât-ı İslâmiyye'nin Merkez-i Hilâfet'ten uzak kalan aksâmında Makarr-ı Hilâfet gazetelerinden naklen bu havâdise sahîh nazariyla baktıklarını anlayarak kalbinizden kan ağlar, müteessir olursunuz.

İste hakikate taban tabana zid bir uydurma havâdisin bizim gazetelerimizde bilâ-tezkîb yer bulması yüzünden akvâm-ı İslâmiyye arasına sû-i tefehhûm勒 girer ve binâ-berîn muhâfazası mültezem Hükûmet-i Osmâniyye'nin mevkii hatar-nâk olur, menâfi'-i siyâsiyye, menâfi'-i millîyye kaybolur gider. İşte Arnavutluk iğtişâşı, işte sonunda Girid fâciâsi!..

Görlüyor ki hep bunlar milletin ihtiyacını nazar-ı dikkate almamaktan, duygularına ehemmiyet vermemeğten ileri geliyor. Masa başına geçip de milyonlarca efrâdi kendi fikrine getirmeye çalışmaktan ise onların duygularına da biraz havale-i sem'-i i'tibâr eylemek daha millet-perverâne bir hareket, vatana daha nâfi' bir hizmettir. Ahâliyi gazete okumasına alıştırma mühim bir mes'elemdir, bunu nazar-ı dikkatten dûr tutmak kat'îyyen tecvîz olunamaz.

Bu sözler bir dost ağızından, ruhu, mesleği ma'lûm bir meslekdaş lisanından çıktıktı için sû-i telakkiye uğramaz, i'tikâdındayız. Onun için serbestçe, açıkça konuşuyor, hasb-i hâl ediyoruz. Biz eğer kendi dertlerimiz için birlikte müdâvele-i efkâra çalışırsak ve muhâti bulunduğu müskilâtin ehemmiyetini, vatana, millete, vicdanımıza karşı deruhe ettiğimiz vazîfenin kudsiyetini hatırlara getirerek telkinât-ı vicdâniyyemize tevfîk-i hareket eylersek o zaman ümmetin muhabbetini kazanır ve memlekette mûcîb-i tefrika ve şikâk için yükselen sadâ-yı tezvîrlerin çanlarına ot tikamış oluruz.

[175] Dostun acı sözü düşmanın yıldızlı hapından şüphesiz ki hayırıldı. Biz zaten muhâtablarımızın bize olan teveccûhlerinden eminiz. Eğer biz birtakım sadâ-yı tezvîrâta kulak assaydık şakk-ı şefeye bile lüzum görmezdi. Fakat isteriz ki milletimizin ruhuna, duygularına tercüman olacak büyük yevmî gazeteler bütün köylerimize kadar intîsâr etsin, milletimizin efkârını tenvîr ederek sarsılmaz bir kitle-i müttehidâ hâline getirsin...

Bunun için işte evvelâ mümkün mertebe lisânların sadeleştirilmesini, Arabî ve Farisi köylülerce bile me'nûs bazi kelimâtın alâ-hâlihi bırakılmasını, ümmeteki tahassüsât-ı millîyet-perverânenin tenmiye ve tanzîmine hâdim makâleler yazılmasını ve ahvâl-i rûhiyyemizin daima nazara alınmasını,

¹ Bakara, 2/14.

sonra da âlem-i İslâm hakkında birer sütun açılarak mümkün olduğu kadar ahvâl ve şuûn-i İslâmiyye'den bahsolunmasını gazete sahiplerinden sûret-i mahsûsa rica ve temennî ederiz.

Vâkia biz bu yolda bir meslek ta'kîb etmek istedik, nümuneler gösterdik. Ve daima bi-mennîhi ve keremihi teâlâ çalışmaktan da geri durmayacağız, ancak bizim ekserîsi ilmî mevzûlara ait sahîfelerimiz bu makâsid-i muazzazezi ta'kîbe kâfi gelmez. İntisârını tebşîr ettiğimiz haftalık cerîdeler de buna kifâyet etmez, behemehâl yevmî büyük gazeteler ister. Eğer intisâr etmekte olan *Tanîn* gibi, *İkdâm* gibi, *Yeni Gazete* gibi yevmî gazetelerimiz dahi bu mülâhazâti nazarı dikkate alır da gazetelerini hem Osmanlı gazetesi, hem İslâm gazetesi yapmaya teşebbüs ederlerse o vakit bütün âlem-i İslâm'ı minnet-dâr-i mesâileri etmiş olurlar, ümmet-i İslâmiyye de kendi hukuklarını muhâfaza ve müdâfaa edecek gazeteleri bulunmakla iftihâr eder.

Maamâfih, isterlerse gazeteler yine mesâil-i siyâse-i dâhiliyye hakkında kendilerine mahsus mesleklerini muhâfaza ederler; bizim onlardan istedigimiz şey sahâfi-hizmetlerinde:

وَاعْصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا...¹

hakîkat-i âliyyesi lemeân etsin. Garazkârlara ser-rişte-i ta'rîz ve tesvîlât olacak ta'bîrlere karşı dikkat edilsin. O satırlardan yalnız beş on milyon değil, üç yüz milyon halk müstefid olsun. Bütün âlem-i İslâm bu cerâidi tebcîl etsin.

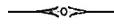
İşte o vakit gazeteler hakîki millet gazetesi olur.

Bize bu satırları yazdırın *Teâruf-i Müslîmîn*, *Hikmet*, *Kürsî-i Milel*'in kalbimize verdiği şevk ve ümidiir. *Kürsî-i Milel* ilk nûshasında mesleğini, programını çiziyor, bütün sahîfelerini buna hasretmiş, şimdilik yarısı Türkçe, yarısı Fransızca intisâr edecek; âtiyen Arapça nûshası da çıkacağını haber veriyor. Sevinmemek mümkün mü? Cenâb-ı Hakk'tan muvaffakiyet duâ ederiz. Cerîdelerimizi de inşallah yakın zamanda kalblerimizin arzu ettiği gibi muhabbet-i umûmiyyeyi kazanmış bir halde görürüz.

Dördüncü Konferans:

AHVÂL-İ MÜSLÎMÎN VE ULEMÂ HAKKINDA

Bursa'da İlmîye Kulübünde

Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi
Hazretleri Tarafından

15 Nisan 1326 Perşembe —geçen nûshadan mâba'd-

Geçende de söylemiştim, Beyrut'ta çıkan bir misyoner gazetesi doksan sene ömrümüz kaldığını yazıyordu. İstatistik tutmuşlar. Müslümanların yeryüzünde daha doksan sene ömrü kaldı, diyorlar. Sonra hep Müslümanlar tükenecmiş.

¹ Âli İmrân, 3/103.

Evet, onlar böyle i'tikâd, böyle tevehhüm ederler. Bunda ma'zûrdurlar. Çünkü onlar için o lâzım. Fakat biz İslâm'ın teâlîsini ümid ederiz. Çünkü sâdiķu'l-masdûk olan Peygamber-i Celîlimiz, ki² (وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهُوَى. إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى) sırına mazhar bir peygamberdir, hiçbir kelimeyi kendinden söylememiştir, hep vahiy ile söylemiş; işte o zât-ı âli-şân demiş ki:

لَا يَبْقَى عَلَىٰ وَجْهِ الْأَرْضِ بَيْثُ مَدَرٍ، وَلَا وَبِرٌ إِلَّا أُدْخَلَهُ اللَّهُ فِيهَا)³ (كَلِمَةُ الْإِسْلَامِ) Küre-i arzda hiçbir ev kalmaz ki oraya kelime-i İslâm girmesin. Hepsine Allah kelime-i tevhîdi idhal eder...

Biz onu bekleriz. Misyonerler tevehhümâtiyla geçine dursunlar. Biz iman etmişiz, o mu'cizenin zuhûruna mutazırız. Bunun için bize lâzımdır ki o yola hizmet edelim. Hemen bir an evvel o zamân-ı mes'ûd gelsin. Zaten geleceği şüphesizdir. Bunun içindir ki İslâmiyet tâ Japonya'da intisâra başlamıştır. Yakında inşallah sür'atle intisâr edecektir. Sonra Çin'de yetmiş, seksen milyon, belki daha ziyâde din kardeşlerimiz var, Hindistan'da altmış, yetmiş milyon, Cava'da da otuz milyon, daha nerede istersek elhamdü-lillâh hep mevcûd. Londra'da bile var. Birkaç sene mukaddem hiç yok iken şimdî câmîe ihtiyaç hissedeecek kadar erbâb-ı îmân bulunuyor. Amerika'da kırk, elli bin müslümanın vücûdundan haber veriyorlar. Japonya'da hiç yok iken elhamdü-lillâh intisâra başladı.

Şu halde o zamanki aksâ-yı şarktan Japon müslüman kardeşlerimiz zuhûr edecek; bizim de buradan el uzatacak kadar bir kuvvetimiz bulunmak lâzım. O kuvvet de ne ile olur? Bu Makâm-ı Hilâfet'in mevkî' ve ehemmiyet-i siyâsiyesini Avrupa devletlerine karşı teslim ettirmekle olur. Bu da memleketimizde ulûm ve mâârifin terakkisiyle olabilir. İşte buna hizmet, tekrar edeceğim, hoca efendilerin zimmetine terettüb eder. Hoca efendiler salâbetli ve yek-vûcûd olarak çalışıkları gibi ahâliyi de yek-vûcûd olarak çalışmaya sevk etmek yine onların vazifesidir. Çalışmadıkça hiçbir vakit iş görülmez. Bir iş görülmeye başlayınca mümânaat çıkışacak değildir, çıkacak. Hazret-i Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) efendimiz nûr-ı nûbüvvetle çıktıkları zaman Araplar cehâletle karşılaşadılar. Fakat Resûl-i Ekrem tahammûl etti. O derece ezâ ve cefâ ettiler ki âkîbet memleketi terke mecbur oldu. Mekke'den çıktıkları zaman arkasına döndü, gözleri yaş dolarak Mekke'ye teveccûh etti:

(لَوْ لَمْ اخْرُجْنِي أَهْلُكَ لَمَا خَرَجْتُ يَا مَكَّةً) buyurdu. Bu sûretle memleketinden müfârakat etti. (Herkesin gözleri yaşardı) Ne için? Diyânet-i İslâmiyye'nin neşri için. Biz ki onun vârisleriyiz, Bursa'dan ayrılp da üç saatlik köye gidemeyecek miyiz? Köydeki kardeşlerimiz ilme, ma'rîfete susamışlar. Günden güne diyânet münkarız olmakta. Okumak yazmak bilen yok.

Ama denecek ki: – Neme lâzım. Şimdîye kadar okumamış, yazmamışlar. Yine bir şey olmamış ya...

Olmamış dersek kendi cehâletimizi i'tirâf etmiş oluruz.

² Necm, 53/3,4.

³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 23814.

⁴ Benzer şekilde, Tirmîzî, Sünen, Menâkîb, Fâslu Mekke.

Eski zamanda padişahların uluvv-i himmetine, erbâb-ı ilm ü fennin derece-i teâlisine bu mübârek câmi-i şerîfler, bu yüksek minareler şâhid-i âdîldir. Başka şâhîde hâcet yok. [176] Bugünkü mühendisler gelsin de bunlara benzetebilsin bakanım. Yalnız câmiler değil, her taraf âsâr-ı atîka ile mâl-â-mâl. Kim yapmış bunları? Hep müslümanlar.

Kara Mustafa Paşa Viyana'ya girdiği vakit, namaz kılmak için bir yer tedârik edelim demiş, imparatorun karşısındaki kilisenin putlarını kirarak, içini temizleyerek, göklere doğru minareler inşa ederek... Câmie kalb eylemişler.. BUGÜNE KADAR BÂKIDIR. Bunu yapan kimlerdir? Hep müslümanlar... (Ah!... diye kuru tahassûrlar) bir ay içinde o iki minareyi yapmışlar, bugün böyle mühendisler var mı?

Demek o zamanlar öyle ashâb-ı fenn u ma'rifet askerlerimiz içinde bile varmış ki az bir müddet zarfında o koca minareleri dikmeye muvaffak olmuşlar. İşte o büyükecdâdimiz böyle çalışmaktan bıkmamışlar. Her nereye gittilerse âsâr-ı san'atlerine ecânibi hayran eylemişler. Viyana Müzesi'nde Kara Mustafa Paşa'nın gömleği var, Bursa'da işlenmiş, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûllullah" dokumuş, tarihi de yazılı. Bizim akın akın Avrupa'ya giden müslüman seyyâhlara sorarsak görenler pek azdır. Çünkü kendiecdâdlarının âsâriyla iftihâr ederek onları görmeye gitmeyolar. Belki Avrupa'nın elbiselerindeki parlak düğmelerini görmeye giderler. O vakitler Bursa'da gayet nâzik, rakik ipekle gömlekler dokurlarmış. Avrupalı seyyâhlar Viyana'ya gidince evvel be evvel o gömleği sorarlar. Sonradan Kara Mustafa Paşa'nın kafasına bakarlar.

Müzehâne kapısından girilince en görülecek bir mevkie Türkiye ile Avusturya muhârebesinin yani Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya girdiği resimlerini koymuşlardır: – İşte muhârebemiz, işte mağlûbiyetimiz... diyorlar. İlâ-yevmi'l-kıyâme bunu unutmâyınız bunun intikamını alacağiz. Hepinizin kalblerine bu yerleşsin...

Biz böyle şeylere kulak vermiyoruz. Böyle şeyleri hatırlardan bile çıkarmışız. Onların o kadar ehemmiyeti yok. Bize en mühim mes'elelerimiz bundan sonraki mes'elelerdir. Bunları hâtıra için zikrettim. Bundan sonra mevkiihimiz gayet müşkildir. Buranın hayatı yalnız Türklerin hayatı değildir. Umûm ehl-i İslâm'ın hayat damarlarının merkezi burasıdır. Bütün müslümanların kalbi, dimâğı burasıdır. Maazallah burası gittiği gibi hepsi gitti. Onun için bu Makâm-ı Celîl'i muhâfaza bil-umum müslümanlara farzdır. Beş vakit nasil farz ise bu da böyle. Canımızla, kanımızla, malımızla muhâfaza edeceğiz. (وَجَاهُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ)¹ nass-ı şerîfi muktezâsînca buranın mevkiihimiz muhâfazaya çalışmak her mü'min-i muvahhidin vazifesidir. Bunda zerre kadar ihmâli etmemeli. Edersek memleketin gittiği gündür. Çünkü husemâ buranın mahv olmasına müttefiktir. Fransız, Rus, İngiliz lisânlarında Şark Mes'elesi diye pek çok kitaplar yazılmıştır. Ve her birinde muharrerdir ki: "İslâmiyet'i külliyen yeryüzünden kaldırmak için evvel-be-evvel Makâm-ı Hilâfet'i ortadan kaldırmak lâzımdır. Sonra İslâmiyet kendi kendine kalkacak."

Onun için mîle-i İslâmiyye arasında ihtilâf çıkarmak en

birinci planlarıdır. İki İslâm milleti birbirine tutuşunca o kadar takdirler, tâhsînler yağıdırırlar ki siyâsetten bî-haber olanlar bunun ledünnyiyâtını anlayamazlar. Hele Türklerle Araplar arasına böyle bir münâferet düşürmek, arada bir Hilâfet kavgası çıkarmak düşmanların en birinci emelleridir.

Artık bu hakâkatleri bu dolapları bütün müslüman kardeşler anlamak lâzımdır. Bâ-husûs Araplar ki zeki bir kavimdir, bu entrikaları derk ederler, i'tikâdındayım. Zaten o Şark Mes'elesi bizim mahvümüz için yazılan kitapları Misirlilar tercüme etmişlerdir. Hocalar mütâlaa edince husemânîn maksadını anlayabilirler.

Biz bu günden i'tibâren düşmanlarımıza cihâda çıkmak fikrine deðiliz. Ve bunu arzu eder bir müslüman da yoktur,

Fakat onlar bizi rahat bırakmayacaklar. Biraz istirâhat bulmaya başlar başlamaz hemen bir şey çıkaracaklar. Nasıl ki Bosna Hersek, Girid, Bulgar mes'eleleri hep bu maksadla çıkarılmıştır. Onlar bizi rahat bırakmamaya kat'îyîn niyet etmişlerdir.

Bunun için bizi hâl-i sükûnda bırakmazlar. Mutlaka bir şey bulurlar. Bütün maksadları biz rahat etmeyelim de ne olursa olsun.

Bundan iki yüz sene mukaddem Salîb muhârebeleri cümelenin ma'lûmudur, o zaman kılıç muhârebesinde mağlûb oldukları için onun tadını biliyorlar. Onun için bugün kalem muhârebesi ediyorlar. Biz müslümanlar bu gibi meşâilden gâfil olmak kat'îyîn câiz değildir. Bunu anlayıp anlatacak adamlarımız hocalardır. Efkâr-ı âmme hocalara o kadar bağlanmış ki insana hayret eder. Bu kuvvet hârikulâde bir kuvvettir.

Fakat. Afv edersiniz, burası Cem'iyet-i ilmiyye olduğundan ve sâmiîn-i kirâmin ekserîsi ashâb-ı imâme bulunduğuandan cesâret ederek sözü hocalara atf ediyorum. Maksadım tahkir değil. Maksadım milletimizin saâdeti hakkında hayır-hâhâne bir ihtâr. Çünkü artık bu hâb-ı gafletten intibâb zamanı gelmiştir. İnşaallah hoca efendiler bu feryâdlarımı sem'-i i'tibâra alırlar da bir intibâb hâsil olur. Milletimiz istifâde eder. Onun için bunlardan bahse cesâret ediyorum.

Elbet çok söyleyenin hatası da çok olur. Fakat olsa bile hüsün-i niyetime, hulûs-ı kalbime bağışlayarak tashîh edersiniz. Eğer vakitleriniz müsâid ise biraz daha söylemek istiyorum. (Teşekkür ederiz, var olunuz büyük müslüman...)

Şimdi kusuru çok söylüyoruz. Fakat bir fayda çıkmıyor. Yekdiğerimizin kusurunu söylemekten herkes müteessir, müteellim oluyor. İleriye doğru ne yapacağız, diye kimse bir hatve atlama istemiyor. Onun için ben ileriye doğru bir adım atmak için düşünmek mecburiyetinde bulunuyorum.

Bugün elhamdü-lillâh gerek burada, gerek İstanbul'da gerek sâîr diyâr-ı İslâmiyyede bu kadar ulemâ var; bunlar kendi beyنlerinde kemâl-i muhabbetle bir râbîta te'sîs ederek bütün ağrâz-ı şâhsîyyeyi bırakmalıdırlar, iki âlim beyinde cüz'î bir münâkaşa zuhûr edince, (فَاصْلُحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ)² ihtâr-ı âlîsini nazar-ı dikkate alıp da, öteden diğer bir âlim çıkarak:

¹ Bakara, 2/218; Enfâl, 8/74; Tevbe, 9/20.

² Hucurât, 49/10.

– Kardeşler, aman etmeyiniz, yazıkır, milletin geçirdiği şu sıkıntılı devreleri nazar-ı ehemmiyyete alınız...

Derse muhâsimînîn karşı çıkmayacakları şüphesizdir. Fakat biz ne yaparız! Ondan birkaç kelime kâtip da ötekinin kahvesini içmek için ona yetiştiririz. Bir fincan kahve için nemmâmlîga tenezzül etmek ağlanacak hâllerden değil midir?.. Biz şeriat-ı garrâ-yi mutahharâmızca kat'iyen haram olan giybeti; nemîmeyi terk etmeliyiz. Bütün ulemâ yekdiğerini kucaklayarak kusurları var ise afv ederek hubb-i fillâhi yekdiğeriimize izhâra ve diğerlerine de va'z u nasihatle ifhâma, kabul etmeye ettermeye çalışmalıyız. Tekrardan üşenmeyerek iki, üç, beş, belki on defa, yüz defa, bile tekrar ederek kabul ettirmeye gayret etmeliyiz.

Böyle beynimizi islah ettikten sonra usûl-ı tedrislerimiz var, onları da yoluna koymağa çalışmalıyız. Birtakım havâşîler var, lüzumsuz şeyler var. Bunları hülâsa ederek, okuttugumuz talebe ne okudu ve ne öğrendi diye tecrübe ederek ta'lîme başlamalıyız. Yoksa sen sabahleyin talebeye müelliflerin kavgalarını takrîr edersen, o da câmide ayaklarını uzatarak, dirseğini yastık yaparak, diğer elinde de büyük taneli tesbihî şâkîrdatak beyne'l-nevm ve'l-yakaza o makamlı takrîri uyku nağmesi gibi dinler; sonra oradan kalkar, medreseye gider; fodayı yer; başka hiçbir iş yok; mübârek talebe medresede yan gelir; sonra da ahâli onun duâsına muhtaç...

Artık böyle yolsuzluklardan yakamızı sıyrırmalıyız. Talebe ya adam olmalı, ya medreseden çıkmalı. Bugün (neveytü'l-mevt) diye medreseye girmesin. Bir adam otuz sene medresede oturursa o adamdan artık hayır kalmaz. Bunları kat'iyen bir yoluna koymalı. Sonra o bîçâre koyun sürüsü gibi talebelerimize güzel güzel fikirler vererek ahâliyi uyandırmak için köylere göndermeliyiz. Yalnız Dürretü'n-Nâsihîn'i koltunga sıkıştırıp haydi cerre diye köylülerî hiç menzilesine indirmeyelim. Eğer bu hâl ile gidersek bir zaman gelecek, sonra köylüler bizi kabul etmeyecek. Cennetin [177] anaharlarını almadan hoca efendiyî köyden salmayacaklar. Biz talebelere güzel fikirler vererek, güzel eserler okutarak zihinlerini tenvîr etmeliyiz ki onlar da ahâliyi tenvîre zafer-yâb olabilisinler. Böyle ciddî eserler az mıdır? Ne kadar tefâsîr-i celîle, ne kadar ehâdîs-i şerîfe var, onlardaki hikmetleri talebeye anlatalım, onlar da Müslümanlık nedir ögrensinler, sonra da ahâliye öğretibilsinler.

Böyle olursa kendileri de böyle kalmazlar. Birinci sene üç yüz alırsa, ahâli bir şey öğrendiğini, hoca efendinden bir şey istifade ettiğini anladı mı, gelecek sene altı yüz alır. Bir kere menfaati hissedince ehl-i İslâm'ın hamiyeti öyledir ki hiç malını kıskanmaz.

Türkiye'de on beş, yirmi milyon müslüman var. Her müslüman sene maârif için on kuruş verse kâfidir. Londra'da, Paris'te maârif nasılsa burada daha ziyâde olur. Yazmayan, okumayan, ahvâl-i âlemden haberdâr olmayan kimse kalmaz. On kuruş değil, daha fazlasını herkes seve seve verir. Yalnız anlamalı. İki gün yemek yemez, verir.

Bunları bu süretle beynimizde kararlaştırarak müzâkere ede ede daha nice nice paralar ortaya dökülür. Buna te-

şebbü's etmeli, hoca efendiler. Artık eskisi gibi yan yatmak olamaz. Biz teşebbüs etmezsek ashâb-ı kalem edecekler ve ediyorlar. Hergün bir gazete çıkmaktadır. Fakat maatteessüf çikanlar hep fesiller. Bugün Bursa gibi bir yerde ayda bir olsun bir diyânet gazetesi neşrolunmaz mı? Talebe bu fakir hâliyle yine almaya gayret eder i'tikâdındayım. Hocalar kendi mesleklerini müdâfaa için montazam bir matbaaları, mükemmel bir cerîdeleri olmak lazımlıken maatteessüf yok. Bunu mutlaka yapmalı. Ve kendiniz yaptığınız gibi diğerlerini de teşvik etmeli. Konya'da yapmalı, diğer vilâyetlerde yapmalı.

Biz kendi ehemmiyetimizi takdîr edebilsek bu memlekette ne nâfi' hizmetler görebiliriz. Bu memleketi pek az bir zamanda uyandırmak hocaların elindedir. Bunu takdîr edebilseler, montazam bir sûrette buna teşebbüs etseler ben eminim ki üç seneye varmaz memleket başka türlü olur. Fakat ne çare ki biz ne ehemmiyetimizi takdir edebiliyoruz, ne de vazîfemizi biliyoruz!.. Yoksa biz ne olduğumuzu bilsek, yarın dört bir taraftan

– Kardeşler, ne yapıyorsunuz, nedir bu hâl?..

Diye telgrafları Arnavutluk'a yağdırır, bütün vekâyî bir saatte durdururuz.

– Yâhu! Siz müslüman değil misiniz, nedir yaptığınız? Vergileri biz vermesek bu millet nasıl yaşar? Anadolu'nun, Rumeli'nin bütün köylüleri seve seve vergilerini, evlâdlarını veriyorlar, devletin ihtiyaci budur, devlet bununla pâyidâr olur, müfsidlerin sözlerine aldanmayın, bu silahlar düşman içindir, Sultan Mehmed Han gibi mübârek bir halifemizin askerine karşı durulur mu?.. Bütün ulemâ-yi İslâm nâmına sizi hükümete itata da'vet ederiz...

Derse kim dinlemez. Ulemânın merkezi belli: Makâm-ı Meşîhat. O da telografi zât-ı şâhâneye arz eder. Kim ne diyebilir?

Ama devlet onları terbiye edemez mi? Eder. Fakat bundan kendi kalbi de sizler. Yaramazlık eden çocuğunu döven validenin her tokatı kendi kalbini de cerîha-dâr eder. Kâ-nûn-ı itâat böyledir. Koca bir halîfe kânûna karşı koyan evlâdını te'dîb eder, sonra gecekar karşısında ağlar. Devlet milletin hayatı için koca bir sedd-i İskenderi yıkar, sonra yine bütün mevcûdiyetini sarf ederek onu tekrar ihyâya çalışır. Devlet onların Avrupa'ya karşı olan siyâsî mevkî'lerini takdîr etmez değildir, onun yıkılacak bir makam olmadığını herkesten iyi bilir, koca bir devletin topunu yiyen kavimden husemânın korkusu azalacağını hepimizden çok takdir eder; fakat ne yapsın. Ben eminim ki sadrazam da, harbiye nâzırı da ağlayarak emir verirler.

Bu hâle gelmeden evvel hocalar tedâbîrde bulunmalı idiler. En ehemmiyetli mes'elelerde lazımlı ki evvel-be-evvel siz millete rehber olasınız. Bütün dünya müslümanları ittihâd için hazırlıdır. Nihâyet beş sene geçmez. Rusya'dan, Hindistan'dan, Cava'dan akın akın müslüman gelir. Birleşelim, derler. Ellerinde de montazam programlar; mükemmel kâideler... O vakit siz Makâm-ı Hilâfet'ten koltuğunuza Abdülgafûr olarak mı karşılaşacağınız? Nasıl anlașacağınız?

Bugün bizim memleketimizde hiç okumayan adam yok-

tur. Bizim tanzîmâtımız mükemmel hazırlıdır. Ve hangi cem'i-yet karşısına çıksaibrâz etmekten çekinmez, sıkılmaz. Sizin ittihâdin ma'nâsından da haberiniz yok. Ve olup olmayacağınızdan, olmak ihtimali tasavvurundan da haberiniz yok. Yakışır mı?

– Ne yapalım?

Ne yapalım zamanı geçmiştir. Neme lâzımın da zamanı geçmiştir. Yapılacak şey çok. Her elimizden geleni bugün vakit geçirmeyip yapmaya başlamalı.

Her şey devletten beklenmez. Devlet her şeyi yapamaz. Millet yapar her şeyi. Millet hiçbir vakit devlete muhtaç değildir. Devlet millete muhtaçtır. Bunu böyle bilmeli. Bugün gördüğümüz şu me'mûrlar yok mu, tâ vâlisinden tutunuz da zaptiyelere, mahalle bekçilerine varincaya kadar hepsine hürmet ederiz. Derece derece her birine hürmet-i mahsûsamız var. Niçin hürmet ediyoruz? Malımızı, mülkümüzü emânda bulundurdukları için. Fakat onların kıyâmi bizimlidir. Onlar gider, yarın başkası gelir. Bir kere mal bulununca bekçisiz kalmaz. Asıl iş mal bulunmalıdır.

Talebeden biri : – Ama hoca efendi, dedi, bir me'mûra altı bin kuruş, yedi bin kuruş verilir mi? Birçok zaman birçok paralar alır, sonra tekâud olur, haydi yine binlerle kuruş maaş. Böyle şey olur mu?..

Hâ, hoca efendi, sizi iknâ içün yine şerîat-ı garrâmiza rü'cû' edeceğim. Hazret-i Peygamber zamanında bunlar var mıydı; düşünelim. Sikâye si'âye ve daha bu gibi nâmlarla bazı me'mûriyetler vardı. Bazıları suların, bazıları yolların muhâfazası için. Şimdi yalnız adı değişmiş, meselâ Turuk ve Maâbir Nâzırı denmiş. Yine odur. Ve bunların her biri birer kabileye tevdî olunmuş idi. Mesela sikâyelet Benî Şeybe'ye ve diğerleri de diğer kabilelere verilmiş idi. Onların tahsîsatı da ta'yîn buyrulmuştu. Evkâf ile Sûk-ı Ükâz vâridâtiyla maaşları te'mîn edilmişti. Ve onların evlatlarının maaşını da oradan gelen vâridâta bağlamıştı. Zannederim tekaûd de buradan çıkar.

Belki büyük maaşlar fazladır. Fakat onlara tevdî olunmuş bir iş vardır ki eğer o iş tamamıyla yerine getirirlerse alındıkları helâl olsun, der millet. Ben parasız hizmet ederim, ama o mülkü yâkam. Ben bilmem onun idâresini. Ben en büyük fabrikaya müdür olmaya hazırlım. Fakat teslime emniyet eden çıkarsa. Eminim ki bana teslim edecek kimse çekmez.

Bende ehliyet olsa telgrafla çağrırlar. Bugün Devlet-i Âliyye tâ Londra'dan bir adamı telgrafla da'vet ediyor, "Bizim bahriyemizi idâre et" diyor. O gelmezse biz bir şey yapamayacağız, düşmanlarımıza karşı çıkamayacağız. Onun için ona o kadar para veriyoruz. Eğer bizden de böyle adamlar çıktı o kadar para verir miydik? O kadar budala myız?

Ben pek arzu ederim bir sarıklı vâli olsun. Fakat meccânen vâliliği kabul edip de bir işe yaramazsa o vakit para verip de ondan kurtulamayız.

İstihzâ tarîkiyle söylemiyorum. Kendi iktidârimiz haricinde olunca bir işe karışmamak lâzım geldiğini arz etmek istiyorum. Biz İslâh olalım, sonra onları görürüz, yoksa biz fâsâd hâlinde iken onlara gider de "Vâli efendi, senin yaptığın

ış uygunsuzdur" dersek "Sen evvelâ kendini doğrult" der. Onun için pek oradan bahsetmeye hâbet yok. Biz evvelâ ilmiyemizi doğrultalım, sonra her şey düzelir. Talebe o hâle gelince onları büyük büyük me'mûriyetlere de geçirmemeklik edenler bulunmaz. O zaman uygunsuz bir hâl görülmeye softalar meydana çıkar: "Filan adam millete hizmet edemez, biz ederiz" der, hemen o makama geçirilir. Çünkü iktidâr var, siyâset var, ilim var, fen var, her şey var. Ben böyle talebe istiyorum.

[178] Ama medresede oturduğu yerden mesela "Sadrazam o makama müstahak değildir" derse, "nasara"ya başlayan bir çocuğun vahdet-i vücûddan bahsetmesi gibi bir şey olur. Onun için şimdilik böyle mes'eleleri müzâkereye bile lütum görmüyorum...

Size melâl gelmediyse biraz da seyahâtimden haber vereyim. Bahsi başka tarafa çevirelim. Ben esnâ-yı seyâhatte pek çok gezdim. Avrupa'da da bulundum. Fakat az. Şarkta hemen her tarafı dolaştım. Gezdığım yerlerde mecûsîler içinde de pek çok günler bulundum. Moğolistan'da Borat tâifesinden Buda mezhebine mensup "Hamba Lama" derler bir zat var ki Buda mezhebi ulemâsının ikinci derecede bulunanıdır. En büyüğüne "Dalai Lama" derler. Ben Hamba Lama ile görüştüm. Bir de ikisinden de daha büyük "hototo" hâşâ Allah'ları hototo "diri Allah" ma'nâsındadır. Bununla da ben görüştüm.

Bakınız cehâlet insanları ne hâle getirir. Kendi içlerinden Allah yaparlar. Bunlar eski zaman hurâfeleri değil. Bugün hepsi mecvut. Kaç milyon ahâlî buna ibâdet eder. Tabii yakında ölecek. Yaşı doksanı bulmuş. O ölünce yine bir Allah seçecekler yerine. Görüyor musunuz hoca efendiler, cehâlet müntehâsı nerededir.

Ben Hamba Lama ile çok müzâkere ettim. Çok âkıl adam. Birkaç lisana âsına. Buna vahdetten bahsettiğimiz zaman bana dedi ki:

– Vahdeti inkâr eden adam avâm beyinde bulunur, o-na taaccüb olunmaz. Zîrâ ona biz öyle telkinât vermişiz. Zannederim sizin Muhammedilerde de taklîd ile olmayarak, şöyle tamamıyla bilerek tevhîd edenler nâdir bulunur...

Bir mecûsî söylüyor bunu. Ben bir dereceye kadar müdâfaada kusur etmedim. Bütün dindaşlarım namına müdâfaada bulundum. Maamâfih bu adam cihâna seyâhat etmiş. Hindistan'da bulunmuş, hatta buraya da gelmiş, Rusya'nın da her tarafını gezmiş.

Sonra benimle müzâkere ediyor. Böyle bir adam önume çıktıği zaman insan aklını başına toplayarak konuşmazsa nihâyette hacâletten başka bir şey çıkmayacak. Ben gitmezden evvel bu zâti bilirdim, öyle bir hazırlıkla gitmiştim.

O adam kendi diyabetinin butlânını pek o kadar anla-mayanlardan değil. Fakat kendi akidesince mezhebinin reisi olduğu vechile bana derdi: – Makâmımı muhâfaza için bu mezhebde kalmam milletim nâmine vâcibdir. Yoksa ben diyânet-i İslâmiyye'nin kıymetini takdir edenlerdenim ve hakîkatı bilenlerdenim. Fakat milletim içerisinde diyânet-i İslâmiyye ile mütedeyin bir adam yoktur. Milletim namına bu dinde bekâmi vicdânım tercih etmiştir...

Bakınız, dikkat ediyor musunuz? Milleti nâmına diyor. Memleketi Moğolistan. Buda mezhebinden başka mezheb yok. Milleti nâmına, bâtil olduğunu bile bile o dinde kalmayı ihtiyyâr ve tercih ediyor. Ben bu adama vicdânsız bir adam diyemececeğim.

Fakat Mecûsilik ile beraber bu adamda bu kadar vicdân bulunur da; bizim ulemâ, fuzalâ arasında kendini millet uğrunda bu derecede feda edecek adam bulunduğu bir tür-lü işitemiyorum. Eğer siz tesâdûf ettiyseniz söyleyiniz de bari ben de sevinirim.

Bizde fesâd-ı ahlâk o dereceyi bulmuş ki Mecûsîlerde olan vicdân da bizde bulunamıyor. Maatteessüf bunu i'tirâf edeceğiz. Ve illâ diyânetimizde zerre kadar meskenet yok. Ama bunu yalnız lisânlı değil, bütün kalbimle söylüyorum.

Bana dedi ki: – Ben Bûdî kavmi için doğmuşum ve bunun için öleceğim, bunlara diyânet-i İslâmiyye'yi anlatmak iktidârında değilim. Fakat hâriçten gelecekler zuhûr ederse bütün mevcûdiyetimle muîn olacak da benim.

Bu zât, bütün Moğolistan'da mevcûd iki yüz milyon, belki daha ziyâde milletin iki adamından biri. Bakınız diyânet-i İslâmiyye'nin istikbâli ne kadar açıktır. Zaten insanların biraz gözü açılıncaya vahdetten başka din kabul etmeyecektir. Bugün Avrupa'nın eski dinlerine isınamamaları bundan geliyor. Yoksa dîn-i İslâm'ın hakikat-i ulviyyesini anlamayaçak erbâb-ı hakikat bulunduğu zannetmem. Fakat taasubları çok da kabul edemiyorlar. Biz inşallah şevket-i İslâmiyye'yi teâliye muvaffak oluruz da herkes bu dîn-i celîle intisâb ile ihrâz-ı şeref eder. Eğer biz çalışır; o Bûdîler rüesâsını elde eder de onların içine dalarsak o dağ başlarındaki cesîm cesîm manastırlar viz gelir.

Biz onlar gibi de yapacak değiliz. Biz gidersek yalnız vaaz ile gideceğiz. Haktan başka bir şey söylemeyeceğiz. Para ile iknâya da hâcet yok. Yalnız va'z u nasihatı, bu vazîfeyi ifâ etsek kâfi. Ben yalnız bir adam, ilimden bî-behre; lisân yok. Gittim Japonya'ya altı ay içerisinde en büyük adamlarından yirmi, otuz adamın şeref-i İslâm ile müserref olmasına muvaffak oldum. Bu, benim fazlîm değil, bu lutf-ı celîl-i Sûbhânîdir. Bu mu'cize-i bâhire-i Muhammediyye'dir. Sallallahu Aleyhi ve Sellem efendimizin mucizesidir.¹ (أَيْنَفِي عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ...)

Allah o hadîs-i şerîfin tecellîsini murâd buyurunca böyle olur. Bir kişi bu kadar yapabilir. Eğer bu vazife yüz hoca tarafından ifâ olunsa elbet iş başka türlü olur.

Ama para lâzım... Onu kabul edemem. Seyâhate çıktığım zaman benim yüz altmış kuruşum vardı. Her şeyden evvel azm-i kâvî ister. İnsan çalışmanın yolunu bilirse aç kalmaz. Zaten ashâb-ı kirâmdan Kutaybe hazretleri kuman-dasındaki mücâhidîn-i İslâm Medine'den çıkmışlar, Kaşgar'a kadar gitmişler, hem o zamanlar demiryol da yok idi. Benim kat' ettiğim mesâfe yetmiş bin kilometredir. Fakat yaya gezdiğim ancak iki, üç bin kilometredir. Kalanı ya vapurla, ya demiryoluyladır. Yalnız balona binmedim. Halbuki o zaman bu vesâit-i nakliyyenin hiç birisi yoktu. Yalnız belde bir

kemer-i himmet "Yâ Allah" diye Kaşgar'a kadar gitmişler. Hangi kuvve-i askeriyye vardır ki Bağdat'tan Kaşgar'a kadar gitsin. Bunu yapan yalnız himmettir. O himmet bulunursa diyânet-i İslâmiyye'nin intişârı hiç başka şeye muhtaç değildir.

Bu himmeti kimden beklemeli? Ahmet ağadan mı, Mehmet ağadan mı, yoksa hocalardan mı? Tabîî herkes der ki: Hocalardan. Yüz fesli bir hocanın işini yapamaz. Fakat gitmezlerse fesiller sarık saracak, gidecekler, biz kendi vazife-mizi başkasına vereceğiz. Kendiniz bir an evvel esbâbına te-vessül etmelii, görülecek hizmet budur. İslâm'ın istikbâli parlaktır. İnşâallah Hazret-i Peygamber efendimizin o kavl-i mübârekînin netîce-i behiyyesi buyurduğu gibi zâhir olacaktır. Ve bunda kelime-i tevhîdin dâhil olmadığı bir ev kalma-yacak. Hepinizin daima bunu düşünmenizi, sarf-ı himmet etmenizi istirhâm ederim.

(Ulemâdan bir zât: Memleket ulemâsı ve ahâli nâmına zât-ı faziletlerine fevkâlâde teşekkürler ederiz. İhyâ buyurdu-nuz. Bizim kalblerimize büyük büyük hisler ilkâ ettiniz, inşallah ba'demâ aramızda zerre kadar bir tefrika zuhûr etmez, hep el ele vererek çalışacağiz. İrşâdâtınızı gûş-i cân ile dinle-dik. Cenâb-ı Hak cümlemizin muîni olsun. Allah sizi eksik etmesin. Tekrarını istirhâm ederiz...)

–son–

TESHÎL-İ İZDİVÂC HAKKINDA

Nisvânın tezvîcleri için gerek kendileri, gerek evlîyâsi ve-sâire tarafından mehîrden gayri başlık vesâire nâmlarıyla gayr-ı meşrû' olarak bir şey mutâlebe ettirilmemesi ve hilâf-ı şer' fazla sarfiyyât icrâ olunmaması ta'mîmen hükkâm-ı şer'e iş'âr kilindiğinden cihet-i mülkiyyece muktezâsının ifâsi ta-râf-ı âlî-i Meşihat-penâhî'den Dâhiliye Nezâretî'ne izbâr bu-yurulmuş ve keyfiyet nezâret-i müşârun-ileyhâdan umûm vilâyâta tâbîli kılınmıştır.

[179] MATBÛÂT-I İslâmiyye:

Izmir'de müntesir İttihâd gazetesi Girid Rumlarının İslâmlara karşı i'lân eyledikleri boykotajdan bahisle diyor ki:

Girid'den bugünlerde vârid olan haberler, yine pek e-lemlâk ve kasvet-fezâdir Girid'in Resmo şehri âdetâ bir meşher-i fecâat ve i'tisâf hâlindedir. Her gün tevâlî eden bu kadar mezâlim ve teaddî ve fevkâ't-tahammûl bu kadar te-câvûz ve tasaddî kâfi değil imiş gibi yine Resmo'nun gayri-muslim ahâli-i vahsiyyesi tarafından muslim vatandaşlarına karşı yapılmış kuvvetini son zamanlarda biraz kaybetmiş olan boykotaj yeniden iâde-i şiddet eylemiştir; bir Rum bir İslâm'dan ahz u i'tâya me'zûn değildir. Şâyet hilâf-ı tenbîh ve telkinât; bir Rum, bir İslâm'dan alışveriş ederse, mücâzât-ı müteaddideye dûçâr olur.

Bu, birçok nokta-i nazardan pek ziyâde câlib-i ehem-miyyet bir hâdisedir. Bir millet kendisinden mutazarrı ol-

¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 23814.

duğu âhar bir millete karşı birçok esbâb ve ahvâlden nâşî boykotaj i'lân edebilir ise de bir memlekette doğup büyümüş, aynı alâka ve revâbit ve aynı hukük ile aynı vatana merbût iki unsurdan birisinin diğeri aleyhine boykot i'lânına asla hakkı olamaz zaten bunun henüz bir mâhiyet-i hukukiyyesi olmadığını her vakit keyfe mâ-ittifak tatbiki câiz olamaz. Diğer cihetten dahi Girid müslümanlarının orada bekâsi hukük ve menâfi'-i devlet nokta-i nazarından gayet mühim ve âdetâ orada bekâ-yı İslâm, hukük-i Osmâniyye için zî-hayât bir heykel-i ihtâr olduğundan mes'elenin kâffe-i safahâtında son derece hâiz-i ehemmiyyettir.

Girid müslümanları dahi hakikaten fedâkâr ve metfînü'l-ahlâk olduklarından her cefâya tahammül edebilirler ise de, açılığa ve düşmen-i dîn ü nâmusa karşı sefâlet ve üryâniye asla dayanamazlar.

Vatana karşı ölmek, evlâd u iyâlini ve bütün mevcûdiyetini fedâ etmek; hiss-i fedâkârî ve civânmerdîye muvâfık olduğu için bundan hiçbir Girid müslümani yüzünü çevirmez. Fakat açılığa karşı mücâhede edecek bir kahramanı da zaman henüz doğurmamıştır. Girid Rumlarının bu nokta-i nazardan i'lân ettikleri boykot unsur-ı İslâm'ın firâr ve hicreti için gayet esaslı ve müessir bir tedbirdir.

Müslümanlar da Girid'de hâiz-i alâka ve hukük olduklarından Rumların boykot i'lânına hiçbir hakları olamaz. Hükûmetin bu babda vesâit-i siyâsiyyeye tevessülü hüsn-i neticeye bâdî olacağı emsâliyle müsbettir."

Girid cerâid-i İslâmiyyesi'nden Ümid gazetesi yemin mes'elevi ma'lûmesinden bahisle diyor ki:

"Bunu nazar-ı dikkat ve i'tibârına alan Bâbiâli Girid mes'elesi hakkında yeniden düvel-i hâmiyyenin nazar-ı dikkatini celbedecek sûrette düvel-i mezâküre kabinetlerine bir nota tebliğ etmek üzere bulunduğunu matbûat-ı Osmâniyye dermeyân ediyor ise de düvel-i hâmiyye nezdinde cezîrede statûko idâmesi tensîb olunmakta olduğunu matbûat-ı ecnebiyye neşrediyor.

Ancak evvel ve âhir beyân ettiğimiz vech üzere bugün cezîrede cârî olan her bir muâmele Yunan Kralı namına cereyân etmekte olduğundan düvel-i hâmiyyenin bitip tükenmesi bulunmayan bu statûko maksadı; acaba bugünkü idâre midir? Yoksa komiser Zaimis'in müddet-i idâresi midir?

Eğer komiser Zaimis'in müddet-i idâresi ise maatteessüf bugün o idâre külliyyen mefkûddur. Yok eğer düvel-i hâmiyyenin maksadı, bugünkü idâre ise yani hristiyanlar tarafından hod-serâne bir sûrette cezîre Yunanistan'a ilhâk edildikten sonra olan idâre ise zannederiz ki cezîrede hâkimiyet ve hukük-i Osmâniyye'nin idâme ve vikâyesine dâir defââatlâ Bâbiâli'ye verdikleri te'mînât beyhûde olduğu anlaşılıyor. Halbuki bu muvâfik-i hakkâniyyet ve adâlet değildir. Zîrâ hükûmet-i Osmâniyye'nin zamân-ı idâresinde yüz bin İslâm mevcûd idi. Hükûmet-i Osmaniyye'nin cezîreden infikâki yevm-i meş'ûmundan beri hâmîsiz kalmış olan 100.000 İslâm, "Girid mes'elesi halledilmek üzeredir" deyu düvel-i hâmiyye tarafından vâki' olan vaadlerden bîkmiş usanmış olan

o zawallı İslâmlar hicret ede ede bugün cezîrede 40-50.000 İslâm bir hâl-i merhamet-iştîmâlde kalmışlardır.

Bugün cezîrede hâmîsiz bulunan kırk bin İslâm acınlacak bir halde bulunuyor. Emlâk ve akâretlerine zâhiren mutasarrif iselerse de ma'nен öyle değildir. Zîrâ İslâmların emlâkinden başkaları müstefîd oluyor. İslâmlar yalnız darb, katl, hakarete mahkûmdurlar. Bu ise şüphe yok ki hep bidâyet ve intihâsi olmayan "İstatûkonun muhâfaza ve idâmesi münasiptir" deyu her-bâr vâki' olan cevaptan ileri geliyor. Bunun üzerine düvel-i hâmiyyenin cidden cezîrede bulunan elli bin nûfûs-i İslâmiyye'nin mahvini arzu etmez ise cezîrenin sâhib u hâkim-i meşrûu bulunan Devlet-i Osmâniyye'nin tekliîf-i muhikki dâiresinde Girid mes'elesinin artık Devlet-i Osmâniyye'nin lehine olarak hall ü tesviyesine muvâfakat göstermeleri hakkaniyet ve adâletin icâbâtindandır.

Kahire'de münteşir El-Liva gazetesi cülûs-i hümâyûn-ı Cenâb-ı Hilâfet-penâhî sene-i devriyyesinin takarrübünden bahs ile diyor ki:

Büyük halifelerinin hâtra-i cülûsunu ihyâ Misirlarca âdâât-ı kadîmedendir. Bugün ihtifâlât-ı azîme ile karşılaşır. Cümleten ferahlar, meserretler izhâr olunur. Geçen senelerde Eylül bire (19 Ağustos) tesâdûf etmekte olan bugün a'yâd-ı umûmiyyenin en müstesnâsi addedilir umûmî şenlikler yapılır ganî fakir bütün Misirlilar iştirâk eder konaklar, ticaret-gâhlar, evler donanır akşamı Özbekiye Bahçesi bir gelin gibi müzeyyen nazra-pîrâ etrafâ envâr-nisâr olur, câbe-câ bayraklar sancaklar çekilir davullar vurulur gün-â-gün ilâb-ı nâriyye vesâire icrâ olunur. Hülâsâ sürûr ve bahtiyâriyî izhâr için ne yapmak lâzım gelirse yapılır ve bugünün feyz-i meserretinden yalnız zenginler değil fukarâ dahi nasîbe-dârrdir. Zîrâ Cem'iyet-i Hayriyye bu mübârek gün hürmetine iâneler dağıtır ve bu sûretle umûmî bir bayram olur a'yân ve uzemâ-yı memleket müsâbakalarara girişir, merâsimе berây-i nezâret teşekkül edecek hey'ete intisâb medâr-ı mübâhât olur. Geçen sene Hilâfet-penâh efendimizin cülûslarını müteâkib 10 Temmuz yevm-i mahsûsu hulûl etti bu günde Misir'daki Osmanlı kardeşlerimiz şenliklerine bir huşûsiyet şekli vererek nizâmât-ı mahsûsa tâbi' ve eyâlet-i mümtâze idâdına dâhil bulunmak hasebiyle Misir'in Osmanlı Kânûn-ı Esâsî'sinde bir güne alâkası bulunmadığını işrâb ettiler binâenaleyh Misirlilar o güne ait hatırlâti arzu ettileri sûrette ihyâ edemediler. Şu halde Misirlilar için yegâne kalan gün kendilerinin ve bütün ma'ser-i İslâm'ın büyük Halifesi'nin rûz-ı cülûsudur. Binâ-berîn bu günün kadrini bilerek devletimize ve Halifemize olan ihlâs ve muhabbetimizin âsârını göstermeliyiz. Bir Eylül ile 27 Nisan (Efrencî) arasında bir fark görmemeliyiz. Düşünmeliyiz ki zât [180] değişir fakat Hilâfet -ilâ mâşâallah- bâkî ve pâyidardır. Bu sene şenliklerde himmetsizlik gösterilmesini kat'iyen tecvîz etmeyiz. Bu yevm-i mübâreke şurada üç gün kaldı. Hükûmete ber-mu'tâd istihzârat görülüyor. Dâru'l-muhâfaza etrafı, Osmanlı Komiserlik Dâiresi tezyîn olunuyor. Devletli Komiser Paşa hazretleri o gün bir resm-i kabûl icrâ buyuracaklardır. Gayûr kardeşlerimiz bu günü lâyıklı olduğu vech üzere

tebcil ve gerek devletimize ve gerek halifemize karşı taşımakta olduğumuz hissiyâtı ta'zîm ve merbûtiyyeti irâe huşusundaki şu güzel vesileyi fevt etmeyeceklerine kaviyen ümîd-vâriz.

Kazan'da münteşir Yıldız gazetesi İran ahvâlinden bahisle diyor ki:

“Iran memleketi Rusya ile İngiltere arasında ikiye böülünyor bir kısmı Rusya'ya ve bir kısmı İngiltere'ye kâliyor idi. Taksim fiilen vâki değil ise de nüfûzen vücûd buluyor İran'ı âtiyen kavgasızca paylaşmak maksadı ta'kîb olunuyor idi. Lâkin iş tahminleri gibi çıkmadı, İran ezildi. Hâl-i hâzırda parçalandığı da yok. Şu kadar ki parasızlık İran'ı borca sevk ediyor. İngiltere ile Rusya kendi menfaatlerine muvâfik şartlar ile bir mikdar para ikrâzında bulunmak dâiyesine düştüler İran ahâlisi bunu ma'kûl görmedi. İstilâ-yi iktisâdînin netâici gözlerini korkuttu. İstikrâz-ı dâhilîye temâyül ettiler. Fakat aqniyâlarını bu fikre müsâid bulmadılar. İşte bu sırada Almanya hükümeti tam fırsatı ganîmet bilerek ikrâza, şîmendîf hutûtu temâdîne, Urmiye Gölü'nde seyrî sefâine müheyŷâ bulunduğunu bildirerek ötekilerin pişmiş aşına su kattı. Almanya Millî Bankası vekillerinden biri Tahran'da bu husûslara dâir müzâkerâtta bulunuyor. Almanya'nın maksadı Bağdat hattını İran dâhilîne kadar ilerlemektir. Rusya ve İngiltere ise bu fikirlerden kuşkuluyorlar. Almanya'nın beş sene evvel Fas'ta ta'kîb ettiği politikayı burada da tatbik etmeyecektir. Rusya ve İngiltere ise bu fikirlerden kuşkuluyorlar. Fas ihtilâfında Fransa ve Almanya arasında muhârebe ihtimalinin önü alınmakla beraber Fas Hükümet-i İslâmiyyesine sâha-i selâmeti bulmuş idi. İhtimal ki bu ihtilâf sâyesinde de İran Hükümet-i İslâmiyyesini gemisini kurtarır ve bu suretle de (ولَلَا دُفْعُ اللَّهِ التَّائِنَ بَعْثَمْ بَعْضٍ) ¹ âyet-i kerîmesinin sırrı bir daha tecellî eder.”

Hacitarhan'da münteşir İdil gazetesi Avrupa siyâset-i umûmiyyesinin Devlet-i Osmâniyye lehindeki tezâhürâtından bahisle diyor ki:

“Mâzideki dehşetli düşmanlıklar dostluğa münkalib oldu. Osmanlı Hükümeti'nin bütün düşmanları bugün ona hayr-hâhlîk ve dostluk gösteriyor. Bu dostluklarını İstanbul'u ziyaretle isbât ediyorlar. Bundan iki sene mukaddem Türkiye'nin tereke ve mirâsını taksime karar veren hükümetler bugün tamâmiyet-i mülkiyyesini te'mîn ve meşrûtiyetini muhâfaza etmek için vaadlerde, hizmetlerde bulunuyorlar. Eskiden Türkiye ile küçük ya büyük bir hükümet arasında nizâ' ve ihtilâf zuhûr etse Türkiye hükümetine karşı parmak sallayıp, ultimatom gönderip hareketini durdurun ve bununla durduramazlar ise iki üç zırhlıdan mürekkeb filolarını İstanbul sularına göndererek Türkiye'yi niyet ve fikrinden vazgeçiren, tevbe ettiren düvel-i muazzama bugün uzaktan seyirci bulunuyorlar. Türkiye'nin çeteler buhrânını izâlede gösterdiği fedâkârlık ve gayret ve mahâretini, istihzâ-

rât-ı askeriyyesini kemâl-i taaccüb ile tahsîn ediyorlar. Zaten Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Bulgaria ile Yunanistan hükümetlerine ve onların kendisine karşı gösterdikleri nûmâyîse mukâbil eğer evvelki gibi eser-i tereddüd ve havf gösterse idi, Abdulhamid zamanında olduğu gibi kollarını bağlayıp temellükler izhâr etse idi şüphe yok ki Balkan Hükümetleri ne Petersburg'u ve ne İstanbul'u ziyarete lûzum görmeyeceklerdi Petersburg'u ziyaret etseler bile İstanbul'u ziyarete tenezzül etmeyecekler idi. Lâkin Türkiye arslanca, mehâbet-kârâne davrandı.”

Bahçesaray'da münteşir Tercüman gazetesi akvâl-i müftâbih beyne'l-müslimîn tevhîd-i tatbîkâti hakkındaki temennîyatın bahisle diyor ki:

“Bu fikir hadd-i zâtında çok doğrudur. Mecelle-i i'tikâdiyye ve hukûkiyye vücûda getiriliip mesâil-i şer'iyyenin hallinde teshîlât çâresi bulunsa elbette pek güzel olurdu. Fakat böyle bir meccellenin terfî ve tanzîmi için otuz kırk âlimin bi'l-müzâkere birkaç seneler çalışması lâzım geleceğinden icrâsi müşkil olacaktır. İstanbul'un meşhur Mecelle'si için nice seneler uğraşıldı.”

ÂLEM-I İSLÂM

VE

JAPONYA'DA İNTİŞÂR-I İSLÂMIYYET

Bu nâm ile seyyâh-ı şehîr Abdurreşîd İbrâhim Efendi hazretlerinin gayet kıymet-dâr ve âlem-i İslâm hakkında gayet müfid ve esaslı ma'lûmatı hâvî mufassal bir seyâhatnâmeleri Sîrâtimüstakîm idârehânesi tarafından cüz cüz neşrolunmaya başlanacaktır.

Birinci cildi için abone yazılıyor. Bir cilt 20 cüzdenden ibârettir, her cüz de 16 büyük sahîfeli iki formadan, yani otuz iki sahîfeden ibârettir. Abone bedeli gerek İstanbul, gerek taşra için 20 kuruştur.

MUHÂBERÂT-I ALENİYYE

Kavala'da idâdi muallimlerinden Ali Galib Bey'e – Konferansların Kavala'da tenvîr-i efkâr husûsunda husûle getirdiği hüsn-i te'sîr izdiyyâd-ı şevk ü gayreti mûcibdir. Abdurreşîd İbrâhim Efendi hazretleri tarafından verilen dört mühim konferans ile bir mevîze de mazbuttur sırasıyla neşrolunacaktır. Neşrine başlanılmak üzere bulunan Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-i İslâmiyyet nâm eserin ikmâl-i tab'ını müteâkib Rumeli'ye mutasavver olan seyahâtlerinde Kavala'ya da uğramaları mukarrerdir.

¹ Bakara, 2/251; Hac, 22/40.

SIRÂT MÜSTAKİM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSÎ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

19 Mayıs 1910

10 Cemâziyelevvel 328

Perşembe

6 Mayıs 326

Dördüncü Cild - Aded: 89

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

-mâba'd-

Nazm hâlinde iken kâffe-i hasâis ve te'sîrâtını kulüb-i sâmiîne ilkâ eden bir manzûm-i dil-fîrîb nesre tâhvîl olunduğu zaman onun mantûku, mefhûmu, mücmeleâtı, mahzûfâtı ve mukadderâtı, fasl u vaslı, müeddâ ve mahsûlü, rumuz ve işaretâti izah ve izhâr olarak tevsi' edildiği gibi i'câzı ve nazm u nesr arasındaki üslûb-ı yegâne-i dil-nüvâzı ile mümtâz ve celîlü'l-kadr bulunan Kitâbullah da müfessirîn-i kirâm hazerâtı tarafından bu cihetleri izah ve izhâr edilerek tefsîr olundu ve bazı âyât-ı kerîme diğerini veya bazı ehâdîs-i nebeviyye bazı âyât-ı furkâniyyeyi tâhsîs veya nesh etmiş olduğundan esnâ-i tefsîrde buraları da gösterildi. Kâh âyât-ı kerîmenin esbâb-ı nüzûlünden ve kâh Mekkî ve Medenîsinden bahs olundu.

Bu abd-i âciz dahi Envâr-ı Kur'ân nâmiyla te'lîfine cûr'-et-yâb olduğum şu tefsîr-i muhtasarda bu isre sâlik olarak cihât ve ahvâl-i mezkûreyi müyesser olduğu kadar gösterdim. Ve asl-ı celîlden tebâûd edilmemek için âyât-ı Furkâniyyenin tarz-ı ifâdemize müvâfîk edâ ve ta'bîrlar ile lisânımıza mümkün olduğu ve kudretim tealluk eylediği mertebe aynen nakline ve mukadderât ve işârâtını mezzen şerh sûretille ilâve etmeye i'tinâ eyledim.

Hitta - musallâ - ümmet-i vasat - refes - silm - salât-ı vus-tâ - isr - gibi medlûllerin de beyne'l-müfessirîn ihtilâf vukû' bulmuş veyahud i'timâr - ihsâr - hedy - i'tizâl - îlâ' - terabbus - kurû' - ba'l - havl - hitbe - kürsî vesâire gibi fikhta veya usûl-i fikhta veya ilm-i kelâmda istilâh ve ta'bîr-i mahsûs veya hud bir mebhase veya bir mes'eleye me'haz olmuş veyahud

(ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ)، (وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَانَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)،²
(حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)،³ (هُلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلُمٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلِئَكَةِ)،⁴ (فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُؤْمُنًا ثُمَّ أَهْجَانَمُ)،⁵ (وَسَعَ كُرْسِيَهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)،⁶

emsâli mecâz ve kinâye ve temsil tarîkiyle irâd buyurulmuş kelimât ve ta'bîrât-ı celîle dahi aynen naklolunduktan sonra tefâsîrde beyân edildiği vech ile mûrâdif ve mukâbilleri veya ta'rîfleri ityân ve ma'nâ-yı murâdları izah edildi. Zamâîr ile esmâ-i işârâtın mercî' ve müşârun-ileyhileri muhtelefun-fîh bulunan mevâzî'de evvelâ asl-ı kerîm zamîr ve ism-i işârât olarak nakl olundu, ba'dehu mercî' ve müşârun-ileyhileri tefsîr sûretille gösterildi.

Tefsîre ait cihetleri bazen terâkîb-i kudsîyyenin nakli arasında asl-ı kerîmin medlûlât-ı sarîhasından tefrîk ile şu ()⁷ işaret içinde ve bazen ayrıca naklin zîrinde beyân edildi.

Tefsîr ve Te'vîl-i Kur'ân

Tefsîr: Fâ'nın fethi ve sîn'in sükûnuyla, mestûr bir şeyi keşf ü'zâh etmek ma'nâsına olan (فسر)'den tef'îldir. Bazıları (سُنْر): Sîn'in kesriyle, sabah yeri açılıp ağarmak ma'nâsınaadır. Bazıları dahi dediler ki te-

¹ Bakara, 2/29; Fussilet, 41/11.

² Bakara, 2/117.

³ Bakara, 2/187.

⁴ Bakara, 2/210.

⁵ Bakara, 2/243.

⁶ Bakara, 2/255.

⁷ Metinde [] işaretî vardır. Çeviri sırasında [] işaretî yayına hazırlayanın notları için kullanılmıştır.

kemmüle vezinde (تسفره)’den me’hûzdur. Teşhis-i illet için tabîb hastanın bevvâline bakmak ma’nâsinadır. Alâ-kavlin (تسفره) isimdir; tabîbin teşhis-i illet istidlâl için nazar [182] eylediği bevl-i marîze itlak olunur. Tabîb hastanın (تسفره)’sine nazar etti denir ki hastanın illetini teşhis ve istidlâle medâr olan idrarına baktı demektir. Te’vîl: Hernze’nin fethi ve vav’ın sükûnuyla, rûcû’ ma’nâsına olan (اول)’den me’hûz olup bir şeyi diğer şeye redd ü ircâ’ eylemek ma’nâsinadır, güyâ müevvil te’vîl eylediği âyeti mütehammil bulunduğu maâniye ircâ’ etmiş oluyor. Bazıları hüküम ve siyâset ma’nâsına olan (ايالت)’den me’hûzdur dediler. Bu iştikâka göre kelâmi te’vîl eden kimse sanki kelâmda hüküm ve siyâset ederek ma’nâ-yı kelâmi mevzuuna vaz’ etmiş oluyor.

Tefsîr ve te’vîlde ihtilâf olunup ikisinin bir ma’nâya olduğuna zâhib olanlar varsa da bir cemaat bu kavlı inkâr etmiş ve hatta İbn Habîb en-Nîsâbûrî inkârda mübâlağa ederek: Zamanımızda birtakım müfessirler zuhûr etti ki tefsîr ve te’vîl arasındaki fark kendilerinden suâl olunsa cevâbinde áciz kalırlar demeye kadar ileriye gitmiştir. Farka kâil olanlar ise bu farkın neden ibâret olduğunda birçok cihetlere zâhib olarak her biri bir fark beyân etmiştir. Bunlardan bir kısmı tefsîr te’vîlden eamdır ve ekser isti’mâlî elfâz ile müfredât-î elfâzadadır, te’vîl ise alel-ekser maâni ile cümlelerde isti’mâl olunur dedi. Birtakımı şöyle dedi: Tefsîr ancak ber-vech muhtemel olan lafzı beyân ve izah etmektir. Te’vîl ise maâni-i muhtelife müteveccih bulunan bir lafzı zâhir olan edilleye binâen o maâniyenin birine tevcîh eylemektir. Bazısı dahi tefsîr; bir lafızdan murâd şudur diyekestirmek ve o lafız ile murâd-î ilâhî budur diyerek Cenâb-ı Hakk’üne şehâdet eylemektir. Eğer buna delil var ise doğrudur, delil yok ise tefsîr bi’r-re’y olur ki bundan nehy vâki olmuştur. Te’vîl murâd-î ilâhî ne olduğunu kestirmeksiz ve şehâdet-i alâllah olmaksızın bir lafzin muhtemel olduğu maâniyenin birini tercîh etmektir dedi. Bazıları söyle dedi: Tefsîr, lafzin hâkikaten veya meçâzen vaz’ını beyândır: (صراط) kelimesini tarîk, (صيّب) lafzını bârân ile tefsîr gibi. Te’vîl ise bâtin-î lafzi izahtır ve âkibet-i emre rûcû’ ma’nâsına olan (اول)’den me’hûzdur. Şu halde te’vîl hâkikat-i murâdi, tefsîr delîl-i murâdi ihbârdır. Lafz, murâdi keşf eylediğine, kâşif olan şey ise o şeyin delili demek olmasına mebnî delîl-i murâddan mak-sad, kâşif-i ma’nâ-yı murâd olan lafzları. Bunun misâli, Rabb’ün tarassud mahallinde olup muhakkak seni gözetiyor meâlinde bulunan (إِنَّ رَبَّكَ لِيَأْمُرُ مَصَاد) ¹ kavl-i şerîfidir. Bu kavl-i şerîfin şerhinde, mirsâd: Bir şeyi gözetmek ma’nâsına olan (رسد)’dan ism-i mekândır ve mahall-i tarassud demektir de-nir, işte bu yoldaki şerhe tefsîr itlak olunur. Bir de bu kavl-i şerîfte maksûd, emr-i ilâhîde gaflet ve tehâvünden tâhzîrdir demek var, işte buna da te’vîl denir. Edille-i kâitia bu kavl-i şerîfte lafzin vaz’-ı lügavisi hilâfında olarak maksûd olan ma’nâyi beyân etmeyi iktizâ eder.

Bazıları dedi ki tefsîr örf-i ulemâda maâni-i Ku’rân’ı keş ve ma’nâ-yı murâdı beyândır. Ma’nâ-yı murâdı beyâna hâ-

cet ise ya bir lafz-ı müşkilden veyahud lafzin haml olunama-yacağı bir ma’nâ-yı zâhirden veyahud bu gibi diğer esbâb-dan nes’et eder. Te’vîl alel-ekser cümlelerde vukû’ bulur. Tefsîr: Bahîre, sâibe, vasîle gibi ya elfâz-ı garîbede, yahud ² gibi bir beyân-î vecîzin şerhinde, yahud ³ (وَقَيْمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الْحُرَمَةَ) nazm-î celîli ile ⁴ (إِنَّمَا النَّبِيُّ يُرَيَّدُ فِي الْكُفَّارِ) kavl-i şerîfi gibi bir kissayı mutazammin bulunan kelâmda isti’mâl olunur ki kissa bilinmedikçe o kelâmi fehm u ihâta mümkün olmaz.*

Te’vîl bazen âm ve bazen hâs olarak isti’mâl olunur: Küfür ve iman lafızları gibi, küfür bazen inkâr-ı mutlakta ve bazen bilhassa Zat-ı Bârî azze ve celle hazretlerini inkârda, iman da bazen alel-itlak tasdîkte ve bazen tasdîk-ı Hakk’ta isti’mâl olunurlar. Bazen dahi te’vîl-i maâni-i muhtelife arasında müsterék lafizada isti’mâl edilir: Ve-ce-de lafzı gibi ki bulmak, zengin olmak, aşk ve muhabbet eylemek ma’nâlarında müsta’meldir.

² Bakara, 2/43, 83, 110; Nisa, 4/77.

³ Tevbe, 9/37.

⁴ Bakara, 2/189.

* Zilka’de, Zilhicce, Muharrem, Receb aylarında kitâl haram idi ve bu dört mâhın her birine “şehr-i harâm” denildiği gibi mecmûuna birden “eşhur-ı hurum” itlak olunur idi. Müşrikîn-i Arab bu dört mâhtan biri hulûl ettiği zaman şayet muhârib bulunurlarsa onu helâl ederlerdi ve eşhur-ı hurumun adedi tenâkus etmemek için onun hürmetini diğer bir mâha te’hîr ile o mâhi haram kilarlar idi. Onlar eşhur-ı hurumun adedi noksan olmamak için bu hileye teşebbüs etmişlerse de eşhur-ı hurumda aded ile beraber husûsiyyet-i vakt dahi mu’teber olup şu sanâlarıyla eşhur-ı hurumun adedine noksan gelmese bile bir şehr-i harâmin hürmetini diğer bir şehr-i helâle te’hîr ettiklerinden dolayı Cenâb-ı Hakk’ın haram ettiği mâhi helal ve helâl eylediğini haram ediyorlar idi. Binâen-aleyh eşhur-ı hurumun adedi tenâkus etmemesi için buldukları çare dalâletlerini tezyîdden başka bir şeyi müfid değil idi. Cenâb-ı Münzili’l-Furkân (إِنَّمَا الْأَئْسَى) ⁵ âyet-i kerîmesinde onları bu sanâ-i hûd’â-kârîlerinden dolayı takbîh ile buyuruyor: “Bir mâhın hürmetini diğer mâha te’hîr ancak kûfürde bir ziyâde ve zamîmedir (Kûfür içinde bir bid’ât-i zâidedir, kûfre diğer bir kûfür katmaktan ibâret olarak kûfr-ender-kûfrdür). Kâfir olanlar (Dalâl-i kadîmlerine ilâve olarak) bu te’hîr ile idlâl olunurlar. Bunlar Cenâb-ı Hakk’ın haram ettiği dört mâhın adedini dörde doldurmak için onun birisini bir sene helal edip diğer bir sene onu yine haram ediyorlar (Eşhur-ı hurumun bir mâhini bir yıl helal edip onun yerine haram olmayan diğer bir mâhi haram ettikleri halde başka bir yıl bu tağ-yire lüzum görmezlerse o mâhın hürmetini olduğu gibice muhâfaza ediyorlar) ve bu suretle onlar Cenâb-ı Hakk’ın tâhîrim etmiş olduğu şeyi helal ediyorlar (Cenâb-ı Hakk dört mâhi bi-husûsihi tâhîrim etmiş iken bunlar o eşhur-ı mahsûsanın bazılarının hürmetini helal olan diğer mâha nakl ederek mâ-harremâllâhi helal kılyorlar). Onlara sú-i amelleri tezyîn olundu (Yaptıklarını beğenip hoşlandılar ve sú-i amellerini güzel gôrerek onda devam ettiler). Allah kavm-i kâfirîne hidâyet etmez, (Cenâb-ı Hakk kâfirleri matlûba îsâl eden hidâyet ile bi-eyyi hâl hidâyet etmez) onlar matlûba îsâl eden tarîke sâlik olurlarsa ancak bu zaman kendilerini o tarîke hidâyet eder, bu tarîk ise onlara kendi sú-i ihtiyârlarıyla sedd olundugundan beyâbân-ı dalâlde helâk ve nâ-bûd oldular”. İşte müşriklerin bâlâda zikrolunan hâl ü şânları bilinmedikçe bu nazm-î celîlin ma’nâsını fehm u ihâta mümkün olmaz.

¹ Fecr, 89/14.

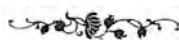
[183] Bazıları: Tefsîr rivâyete, te'vîl dirâyete tealluk eder dedi. Bazıları da: Tefsîr ittibâ ve semâa maksûrdur istinbât-ı te'vîle tealluk eden umûrdandır dedi. Bazıları dedi ki Kitâbullah'ta mübîn ve sahîh sünnette muayyen olarak vürrûd eden lafza tefsîr tesmiye olunur, çünkü o lafzin ma'nâsi gereği gibi zâhir ve vâzih olduğundan hiçbir ferdin o lafza ne ictihâd ve ne suver-i sâire ile taarruz etmesi câiz olmayıp onu vürûd ettiği ma'nâya hamleder, bu haddi tecâvüz edemez. Te'vîl: Maânî-i hitâba aşinâ ve âlât-ı ulûmda mâhir ulemâ-i âmilînin istinbât eyledikleri ma'nâdır.

Bir cemaat de şöyle dedi: Te'vîl âyeti bir ma'nâya sarf etmektedir ki o ma'nâ âyetin mâ-kabline veya mâba'dine müvâfık olduğu gibi nefis-i âyet de ona muhîtemel olur ve istinbât tarîkiyle o ma'nâ Kitap ve sünnete de muhâlif düşmez. Bazıları dedi ki tefsîr istilâhâtâ âyât-ı Kur'âniyye'nin zamân-i nûzûlunu, şuûnunu, kissalarını, esbâb-ı nûzûlunu, sonra â-yâtın Mekkî ve Medenîsini, muhkem ve müteşâbihini, nâsih ve mensûhunu, hâs ve âmmîni, mutlak ve mukayyedini, mücîmel ve müfesserini, helal ve haramını, vaad ve vaâdını, emir ve nehyini, iber ve emsâlini sırasıyla bilmektir.

Bazıları da şöyle dedi: Tefsîr bir ilimdir ki o ilimde elfâz-ı Kur'ân'ın keyfiyet-i nutkundan, o elfâzin medlûlâtından, ahkâm-ı efrâdiyye ve terkîbiyyesinden, hâl-i terkîbe hamluluñu maânîsinden ve umûr-ı mezkûrenin tetimmâtından bahs olunur. Tefsîri bu vech ile ta'rîf edenler diyor ki ta'rîfe vâki' "ilm" lafzi cinstir. "O ilimde elfâz-ı Kur'ân'ın keyfiyet-i nutkundan bahs olunur" kavlimiz ile murâd ilm-i kirâattır. "O elfâzin medlûlâtından" kavlimiz ile murâd metn-i ilm-i lügattır. "Ahkâm-ı efrâdiyye ve terkîbiyyesinden" kavlimiz ilm-i sarf ile beyân ve bedî' ilimlerine şâmdir. "Hal-i terkîbe hamloluluñu maânîsinden" kavlimiz hakikaten delâlet eden elfâz ile mecâzen delâlet eden elfâzı muhtevîdir. Bazen zâhir-i terkîb bir ma'nâyi iktizâ eylediği halde bir manî terkîbi o ma'nâya hamden men' eylediği cihetle diğer ma'nâya hamlolunur ki bu ma'nâ ma'nâyi meczâzîdir. "Umûr-ı mezkûrenin tetimmâtından" kavlimiz ile murâd nesh, sebeb-i nûzûl, Kur'ân'da iâhâm olunmuş bazı umûru izah eden kisâ vesâire gibi şeylerdir.

Bazıları söyle dedi: Tefsîr ol ilimdir ki Peygamberimiz Muhammed salâllâhu aleyhi ve sellem hazretlerine münzel Kitâbullah'ı fehmetmek ve maânîsini beyâna ve ahkâm ve hükmünü istîhrâca kudret peydâ eylemek o ilim ile hâsil olur. Bu ilmin istimâdâi lügat, sarf, nahiv, ilm-i beyân, usûl-i fikh, ilm-i kirâattendir. Esbâb-ı nûzûl ile nâsih ve mensûh bilmeye de muhtaç olur.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 17 -

Bu fırkanın re'yine mütâbaat eden şahıs da umûr-ı âhirete ihtimâmsız davranışmak iktizâ etmez. Çünkü iltizâz

hissi insanın mesela yediği ve içtiği şeýlerden nefsinde hâsil teessür semeresidir. İsti'mâl olunan şeýler teessür ve telezzüzün esbâb-ı hâriçiyyesidir. Yani lezzet doğrudan doğruya sebeb-i zâhirîden nâşî değil, belki onun vücûduyla hâsil olan teessüre tâbi'dir. Bu sûrette hâlet-i nevmde olduğu gibi sebeb-i zâhiri tahakkuk etmeyecek de nefis-i insâniyyede teessür-i mezkûrun husûlü mümkün olunca sebebin hâricen vücûduna ihtiyaç görülmez.*

Fırka-i sâlide – Dâr-ı âhirette lezzât-ı hissiyyenin ne bi-tarîki'l-hâika, ne de tahayyül sûretyile imkân-ı tahakkuku-nu kabul etmiyorlar. Çünkü tahayyül, âlât-ı hissiyye vücûduna mütevakkiftir. Mevt ise nefis ile tahayyül vesâir ihsâsâtta âlet olacak beden arasındaki alâkayı tamamen kat' u izâle etmektedir. Binâenaleyh cilbâb bedeni nez' ettikten sonra nefsin tedbîr-i bedene avdeti tasavvur olunamaz. Yalnız ruhânî-i mahz olan lezâiz ve âlâmî idrâk etmesi kâbildir. Lâkin lezâiz ve âlâmî ruhâniyye lezâiz ve âlâmî hissiyyenin kat kat fevkinde olduğu câ-yı iştibâh değildir. Hatta bu âlemde insanın mahsûsâtla şiddet-i irtibâti bulunduğu halde bile lezzât-ı akliyyeye meyli ve âlâmî akliyyeden teneffüri lezzât ve âlâmîn nev'-i dîgerine nisbeten daha şedîd, daha gâlibdir. Bundan dolayı değil midir ki merd-i âkil pek ziyâde ârzû-keş bulunduğu kazâ-yı şehvet gibi bir lezzet-i cismâniyyeden mahza âb-ı rûyunu siyânet, haysiyet ve nâmusunu muhâfaza gayretiyle tebâûd eder. Bu tebâûd ve hirmân zîmnâda kendisine pek acı gelen elem-i ruhânîye katlanır. İşte görüyoruz ki insan nâil olmak için her türlü maddî fedâkârlığı çok görmediği bir lezzet-i cismâniyyeyi daha mües-sir bir elem-i ruhânîden kurtulmak için fedâ ediyor. Bazen de bir lezzet-i akliyye ihrâz için bir elem-i cismâniyyi ihtiyyâr eder. Mesela bir satranç oyununda galebe etmek emeliyle birkaç gün açılığa tahammûl eder. Hatta daha ileri gider, selâmet ümidi pek baîd olan ma'rekede ortaya atılır, ihrâz-ı nîk-nâm için fedâ-yı cân ediverir.

Bu firka öyle iddia ederler ki dâr-ı âhiretteki lezâiz-i ruhâniyyeye nisbeten bizim bildiğimiz lezâiz-i cismâniyye – âdetâ et'ime-i nefisenin ekline nisbeten [184] râyihâsını koklamak, ma'sûkanın neyl-i vuslatına bedel uzaktan yüzüne bakmak gibi- gayet dûn mertebede kalır. Ancak bu cihe-ti fark u idrâk etmek cemâhir-i nâsin, ekseriyeti teşkil eden sunûf-ı beşeriyyenin şâni olmadığından bu lezâiz-i akliyye ve metâlib-i ruhâniyye kütüb-ı ilâhiyyede kendilerine tanışıp ülfet ettikleri lezzât-ı cismâniyye ile temsîl ve tasvîr buyurmuştur. Nasıl ki vezâret ve riyâset gibi bir makâm-ı âlî ihrâz edebilmesi için tahsîl ve terbiye ile iştigâl ettirilen sabî

* İmam-ı Gazzâlî hazretleri ahvâl-i âlem-i berzâhın, kabirdeki ta'zîb ve ten'imîn bu kabilden, ruhun fi'l-cümle bedene tealluku bâki olmasına mebnî tahayyül nev'inden olmasını teçvîz etmiştir ki Celâl Devvânî de Akâid-i Adudiyye serhinde nakl ediyor. (Nasıl ki Mevâidü'l-En'âm nâm eser-i âcizide tavzîh olunmuştur.) Fakat bütün ehl-i hak haşr-ı cismâniyye kâil olduklarından dâr-ı âhiretteki mücâzât ve mûkâfâtın bi-tarîki'l-hâika cismâni olmasında müttefik bulunuyorlar. Tahayyûle binâ etmeye, akîl ve ruhânî kısmına hasr etmeye asla mesâğ vermezler.

henüz o makamın lezzetini idrâk, ehemmiyetini takdîr edecekinde olmadığına mebnî dersine ciddiyetle çalışması ve tehzîb-i ahlâka ihtimâm etmesi maksadıyla mizâcına muvâfik tergîbâtâ mazhar kılınır, mesela kendisine oyuncaklar alınır, güzel güzel kuşlar ve kuzular ihdâ olunacağı söylenir. Çocuk da bu hevesle çalışır. Nasîbi var ise ileride büyük makam sahibi olur. İşte ^(كلموا الناس على قدر عقولهم) (fehvâsına) böyle tab' u mizâca muvafik mevâid ile irşâd-ı enâma himmet enbiyâ-i izâmîn hâl u şânlarına cesbân bir meslek-i gûzîn-i hikmet olduğu kâbil-i inkâr değildir. Her lisanda envâ-i kinâyât ve istiârât şâyi' olması hasebiyle bunda zerre kadar hilâf-ı hakikat addolunacak bir cihet de yoktur.

Bil-farz umûr-ı âhiret bu üçüncü firkanın iddiâkleri gibi de olsa insana bâis-i fütûr olamaz. Belki bâkiyyât-ı salîhâta yine kemâl-i ciddiyetle çalışması lâzım gelir.

Bu mezhebe zâhib olanlar ekser felâsife-i îlahiyye ile bazı sûfiyyeden ibârettir. Hatta bazı meşâiyh-i sûfiyye ber-vech-i sarâhat demişlerdir ki her kim duhûl-i cennet ve neçât-ı nâr için Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ederse leîm addolunur. Tâlib-i sâdik olanların matlabî bundan eaz ve eşrefit. * Birçok tarîklere mensup meşâiyhle mülâkî olup da esrâr-ı tarîklerini teffîş, onlara mahsûs kitapları tefahhus edenler bu i'tikâdi onların meçârî-i ahvâlinden kat'î olarak anlarlar. **

Fırka-i râbia – Sebüük-mağzân-ı enâmdan birtakım eş-hâstan ibârettir ki bunlar esâmîleriyle ma'rûf, tavaâfi-i nûz-zârdan ma'dûd degillerdir. Mevt mahz-ı in'idâm olup ruhunda cesetle beraber fenâ-pezîr olmasına zâhib olmuşlardır. Bu i'tikâda göre insan kâbel'l-vücûd olduğu gibi ba'de'l-memât da adem-i mahza münkalib olur. Binâenâleyh tâat ile ma'siyet seyyân olup efâl-i beseriyyenin hicbirine bir cezâ-yı uhrevî terfîb etmemek lâzım gelir.

Bu fîkr-i bâtilî tervîc edenlere firka itlâki hakiki bir ta'bîr değildir. Çünkü firka teşkil edenler ma'rûf bir zâtîn riyâse-tîne tâbi bir cemaat olmak lâzimdir. İnsanın heykel-i mahsûstan başka bir şeyi olmadığına müstenid bulunan bu kavîl ise üzerine şeytân-ı laîn istilâsiyla esîr-i şehevât-ı nefşâniyye bulunan bir ahmağın kavîl-i mücerredinden ibârettir. Mukâvemet-i hevâ vü hevesten i'tirâf-ı aczde bulunmayı nefsinde züll addetmiş olan şâhs-ı merkûm sapmış olduğu tarîk-ı fûcûrda kendisini ma'zûr gösterebilmek için bu i'tikâdını orta-

¹ "İnsanlara akılları nisbetinde konuşun."

^{*} Bu kelâmin nezâirine başka mahmil de beyân olunur ki mahmil-i mezkûrdan daha meşhur ve daha münasibdir. Demek isteniyor ki ifâ-yi ibâdetten maksad lezzât-ı cismâniyyeden ibâret olmak kasr-ı himmete delâlet eder. Âbidin maksad-ı aslîsi matlab-ı a'lâ-yi ârifin olan müşâhede-i cemâl-i Hak gibi lezâiz-i ruhâniyyeye vusûl olmak gerektir. Nasîl ki [Tevbe, 9/72] nazm-ı şerîfiyle işaret buyurulmuştur. Yani rızâ-yi Rabbâni'nin bir şemmesi ta'dâd olunan na'mâ-yi ebediyyenin cümlesiinden bâlâterdir.

^{**} Ez-cümle Vâridât-ı Bedriyye nâmîyla meşhur Şeyh Bedreddin-i maktlûlîn ilm-i tasavvufa dâir olan eserini mütâlaa edenler bu mezhebin tefâsilîne vâkif olurlar. Müellif-i müşârun-ileyh kitâb-ı mezkûra (اعلم ان امور الاخرة ليست كما زعم الجهاز) diye bed' etmiştir, lehinde ve aleyhinde yazılmış müteaddid şerhleri vardır.

ya sürmüştür, hem meşreplerini çoğaltmak fikriyle da'vet ettiği süfehâ da kendisine alel-amyâ mutâbaat etmiş olmağa böyle bir mezheb-i bâtil meydana çıkmıştır. (Gazzâlî rahîmehillâh zamanında maddîyyûn mezhebi hâl-i revâcdâ bulunmadığı bu ifadelerinden münfehim olmaktadır.)

Cibillet-i beseriyyede merkûz bulunan temâyûlât-ı nefşâniyye her ahmağı bu sözün tasdîkine müsâraat göstermeye bâis olacağı der-kârdır. Husûsan bazı füssâk bu i'tikâdi ahîren Aristo ve Eflâtun gibi dekâik-i ulûma ittilâ'la ma'rûf bazı zevâtâ, felâsife gibi koca bir firkaya isnâd ile büyük bir desîse ikâna cûr'et etmişlerdir. Bunlar lede'l-icâb şâşkinlerini idâlî için "Hiçbir vakit senin ma'rifet ve idrâkin bu erbâb-ı tedâkkîkin ma'rifet ve idrâkleri mertebesine kadar yükselermez. Halbuki tedâkkîkât-ı amîkada bulunan bu müdekkikler böyle bir hâlin imkânı olmayacağına kâni' olmuşlardır." Sözünü de pek kolay sarf edebilirler. Bu sözü işten miskin ise mücârred tab'ina mülâyim gelmesine mebnî der-akab kabul eder, telbîs ve iftira vukûunu düşünmez, kendisine bu sûretle isnâd vâki' olan zâtîn filhakika bu fikirde olup olmadığını tâhkîke bile lütum görmez. Maahâzâ hâlkında birkaç kuruş zarar terettüb edecek bir söz sarf edilmiş olsa bilâ-delîl ve lâ-bûrîhân kabule yanaşmaz. Mesela efendim senin baban terk etmiş olduğu konağın sülüsünü filan kimseye vasiyet etmiştir. Onun nezdinde mahfûz, birtakım şuhûdun imzalarını hâvî bir kit'a senet de vardır. Denilse, hatta öyle bir senet de gösterilse hemen o konağın o kısmını teslim eder mi? Asla! Belki: Ne demek! Bence mechûl birtakım kimselerin imzalarını hâvî bir senedin ne hükmü olabilir? Evvelâ bakalım bunlar ber-hayât olup huzûr-ı hâkimde ifâ-yi şehâdet edebilecekler mi? Sâniyen şehadetleri şâyân-ı kabûl addolunacak mı? diyeceğî şüphesizdir.

Haşr u neşri esasından inkâra gelince kendilerine isnâd vâki' olan kimselerin imzalarını, hatta başka kimse tarafından yazılışmış olan bir te'lîflerini görmeden, inkâr-ı haşre dâir ifâdeleri sübûtuna dâir iki şâhid ikâme olunmadan tasdîke mübâderet ediyor. Halbuki mesela Aristo'dan, Eflâtun'dan kendi kulağıyla öyle bir söz işitmış olsa bile bûrîhândan ârî olduğu için kabul etmemesi lâzım gelirdi. Çünkü taklîd ile kabul cihetine gidilecek olursa öyle bir, iki [185] mûddeîye taklîd olunacağına kabûl-i âmmeye mazhar olan binlerce enbiyâ ve evlîyâ hazerâtına taklîd olunmak elbette evlâdir.

Ey müsterşid! Şimdi senin hâl u i'tikâdına nakl-i kelâm ediyorum. Sen bu firka-i dâllenin i'tikâdi hâlkında dört tür-lü ihtimalden hâriç kalamazsun. 1. Butlânî cezm etmek 2. Zann-ı gâlible zannetmek 3. Sîhhatini zan ile beraber imkân-ı baîd tarîkiyle butlânını tecvîz etmek 4. Butlânına asla ihtimal vermeyerek sübûtunu kestirmek. İşte bu dört ihtimalin herhangisine binâ-yi fîr edecek olsan –selâmet-i akl ü sîhhat-ı basîrete mâlik bulunduğu takdirde– huzûzât-ı behîmiyyeye münhemik olmayarak ilm u amel ile iştigâl etmek-lige lâzım gelir. İhtimâl-i evvèle göre iddiâmız asla şüphe götürmez. İhtimâl-i sâniye göre böyle olmak iktizâ eder. Çünkü akl-i selîm sahibi hâlkında hayır ve saâdet kazandırması maznûn ve ihtimâl-i gâlib olan teşebbüsâttâ metâibe

katlanmayı hiçbir vakit zâid ve bî-lüzûm addetmez belki geceli gündüze katarak mesâî-i mütemâdiyyede bulunmayı tercih eder. Mesela ticaret ümîdiyle, bir ma'den taharrîsi, bir iktîşâf-ı bedî'e nâiliyet arzusu ile bin türlü müşkilâta katlanır, denizin emvâcî arasına sokulur, dağların tehlikeli tepelerini aşar, keşfiyât-ı tibbiyyede bulunmak emeliyle hayatını muhâtara içinde bırakır.

Bu teşebbüslerin hüsn-i netîceye iktirâni ise maktûn-bih olmayıp dâima dâire-i zan u tâhmîn içinde dâir bulunur, ekserisinde galebe-i zan bile hâsil değildir. Maahâzâ bu müteşebbislerin nâil olabilecekleri saâdet-i dünyaya ait, muvakkat şeylerden ibârettir. İnsan saâdet-i ebediyye kazanmak için ne kadar meşâk ve metâibe katlansa lâ-şey menzilesinde kalır. Hele aksi takdirde giriftâr olacağı şekâvet-i ebediyyeyi de düşünürse bir kat daha ihtiyât eder, her fâdâkârlığı göze alır.

İhtimâl-i sâlige göre yani ba'sin adem-i vukûunu tercîh edip de vukûuna gayet baîd bir imkân isbat ettiğin takdîrde yine akl-ı selîm nazarında, enbiyâ-yi izâmin haber verdikleri dâr-ı âhiret için bezîl-i mesâîye lûzum görüleceği emr-i âşikârdır. Çünkü bir lezzet-i âcileyi ihtiyâr edecek oldukça velevinde bir ihtiyâl olmak üzere insan üzerinde bir muhâtara-i hâile görünce vûs' u takati müsâid olduğu kadar ondan tevakkî eder. Emniyet ü selâmet te'mîn edecek yolu tutar. Mesela gayet aç bulunduğu esnâda önüne getirilen taâmin mesmûm olmasını nezdinde şâyân-ı i'timâd olmayan bir çocuk haber verse, hatta onun kizbini te'yîd eder, bazı karâîinin vûcûduyla beraber baîd bir ihtiyâlde binâen sîdkî câiz görülse canından bîkmadığın halde hiç şüphe etmem ki sen o taâmi yemezzsin. Hatta bir parça kuru ekmek bulduğun halde müddet-i medîde onunla iktifâ edersin.

Emr-i ba's ve ahvâl-i âhirete gelince bu kadar da mı ihtiyât etmeyeceksin, yoksa senin nazarında hayât-ı ebediyyenin bu hayât-ı müsteâr kadar ehemmiyeti yok mudur? Bir çocuk önündeki taâm mesmûmdur diyor. Fakat sözünü te'yîd edecek bir emâre göstermiyor, hatta zâhir-i hâl kendisini mükezzib bulunuyorken mücerred bir ihtiyâl-i baîde mebnî sen onun sözüne i'tibâr ediyorsun da adedleri belki yüz bini tecâvûz eden enbiyâ ve mürselîn hazerâtının ba's u kıyâmete dâir haberlerini lâ-şey menzilesine tenzîl ediyorsun. Evet! Bu habere sen kâzîb nazarıyla bakıyorsun, lâkin büyük bir insaf eseri olmak üzere o çocuğun haberi gibi buna da ihtimâl-i sîdk isbât ediyorsun bunda ise zâhir-i hâlin tekzîbi değil, belki -mu'cîzât-ı bâhire sübütü hasebiyle- te'yîd ve takviyesi muhakkaktır. Bu halde niçin ihtiyât edip semûm-i maâsîden hazer etmiyorsun, kendini helâk-ı ebedîden kurtarmaya çalışıyorsun. Eğer zümre-i ukalâdan olsa idin fânî ile bâkî mukâyesesinde dûçâr-ı hayret olmazdın, bu babda daha ziyâde ihtiyât ve basîret üzere bulunuyordun.

İşte mütâlaa-i ma'rûza ile İmam Ali kerremallâhu veche-hu ve radiyallâhu anh efendimiz bu haşr-ı ecsâd mes'elesinde mücadele ve müsâgâbe eden bir şahsa hitâben "Bil-farz senin iddia ettiğin gibi olursa hepimiz halâs oluruz. Ama benim i'tikâdim doğru çıkarsa sen helâk-ı ebediye giriftâr olursun" buyurmuştu.

(قال المنجم والطبيب كلاهما. لا يحشر الاجساد قلت اليكما ان صح قولكما فلست بخاسر. اوضح قوله فالخسار عليكم)»

kit'a-i Arabiyyesi bu maksadla nazm olumuştur.)*

Müşârun-ileyh hazretlerinin bu terdîdi "hâşâ" emr-i ba'ste şekk ü tereddüdden nâşî değildir. Belki akl bûrhân-ı kâti' idrâkîn kâsîr olan o câhilin seviyye-i irfânına, onun insafını câlib olacak uslûb-ı ifâdeye tenezzüle mebnîdir. Biz de mahzâ bu garaz-ı sahîh ile minhâc-ı mezkûra sülük ediyoruz ki iltizâm-ı batâlet ve tâat-ı ilâhiyyede iibrâz-ı tekâsûl ve gaflet edenlerin enzâr-ı dikkat ve ihtimâmlarını celb edelim, bâis-i ibtisâr ve hidâyetleri olalım.

Beyânât-ı vâkîamızla tebeyyün ediyor ki azîm ve hâî olan emr-i mev'ûd ve melhûz ne kadar meşkûk bulunursa bulunsun mücerred ihtiyâl ile kadr u kıymeti olmayan şeye takdîm ve tercîh olunur, yani ondan halâs [186] bulmak içîn âdî ve hakîr şeylerin derhal fedâ edilmesi lâzım gelir. Bir şeyin âdî veya azîm olması da şey'-i âhara nisbeten takdîr ve ta'yîn olunur. Bu halde erbâb-ı refah ve yesârın müddet-i hayâtlarında nâil olabilecekleri lezâiz-i sâfiyye hesap olunsun ba'dehu firak-ı selâse-i sâlîfenin i'tikâdları muktezâsına ashâb-ı basîret ve îkân ve erbâb-ı tasdîk ve îmânın ihrâz edecekleri saâdet-i sermediyye ile mukayese edilsin ki ona bedel terk olunacak müstehiyât-ı fâniyyenin denâeti, degersizliği âşikâr olsun.

Bu üç ihtiyâlin cümlesi tecâvûz ederek hâlet-i râbiaya giriftâr olursan yani münkir-i ba's u haşr olan firka-i dâllenin sözünü kabulde ısrar ile iibrâz-ı cehâlette bulunursan sana şu yolda hitap ederim: Sen bu ısrarını öyle katî' ve zarûrî bir bûrhân-ı mantıkîye istinâd ettirmelisin ki onda hiçbir sûretle ihtiyâl-i galat ve hatâ bulunmasın. Eğer evet! Benim böyle bir delilim vardır. Fakat ortaya komağa mecbur değilim der-sen sana gayet kısa bir cevap veririm. Derim ki demek sen kendi başına bütün enbiyâ ve evlîyâ ve tavâif-i hûkemâ ve cemâhîr-i ukalânin vâkif olamadıkları bir nevi' delile vukûf ve ittilâ' davasında bulunuyorsun.

* Bu kit'a da İmam Ali hazretlerine nisbet olunur. Fakat Hüccetü'l-İslâm Gazzâlî Usûl-i Erba'în kitabından bir şâir-i hakîm kelâmi olmak üzere yazmışdır. (لن يبعث الاموات) (لا يحشر الاجساد) yerinde da mervîdîr. isim-fi'il olup benden uzak olun ma'nâsinadır. Hâsil-ı mûfâd: "Müneccim ile tabib ikisi de ecsâd-ı benî Âdem haşr olunmayacakdır" dediler. Ben de onlara dedim ki "Haydi yanîmdan def olunuz. Bil-farz sizin sözünüz sahîh olsa ben ne hûsrân çekerim? Fakat benim kavlim sübût buldukda sizin hûsrân ve helâkiniz mukarrerdir."

Mû'min-i âl-i Fir'avûn'dan Kur'an-ı Kerîm'de muhkâ olan (وَان يَكُن) (كَادِيَا نَعَلِيهِ كَذَبَةٌ وَان يَكُن سَادِقًا يُصْبِّكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَدْعُوكُمْ [Mû'min, 28/40] kavl-i şerîfi de bu siyâk üzere vârid olmuş gâyet münsifâne bir nasîhattir.

Yani ey gâfiller: İyi düşününüz. Eğer da'vâ-yı nübüvvet eden zât-ı şerîf bil-farz ve't-takdîr da'vâsında kâzîm ise zarar-ı kizbi kendisine âid olur. Ama sâdîk olursa mevâ'id-i vâkîasının bir kismı olsun size isâbet edecekdir ki helâkinize bu da kâfidir.

Dünyada bundan acıb ve garib bir iddia tasavvur edebilene aşk olsun. Öyle gayet kesreti ve ulûm u maârifte te-kaddüm ve mahâreti hâiz olan ve içlerindeki enbiyâ-i izâmin mu'cîzât-ı azîmeleriyle isâbetleri müeyyed bulunan bu zevât-ı hakâik-âyâtın galat ve hata etmelerini tecvîz ettiğin halde sen ne kadar âlî bir zeka ve fitrata mâlik imiş, yahud i'timâd-ı nefş ve gurûr-ı şeytânî haslet-i redî esinde ne mer-tebe ileri varmışsin ki kendi hatanı bir türlü dâire-i ihmâle siğdırıyorsun, delîl-i mevhûmunda galat imkânını kâle almıyorsun.

Eğer cehâletin evc-i bâlâsına çıktıgın halde zerre kadar insafın var ise bizden sakladığın delilindeki imkân-ı galati i'tirâf edersin bu halde ânîfen meşrûh hâlet-i sâliseye rûcû' etmiş olursun ve orada dermeyân ettiğimiz sözleri nazar-ı mütâalaaya almaya mecburiyet hissedersin.

Yok! Bu tecvîz ve i'tirâfa asla yanaşmayarak galat ve hatanın behemehâl enbiyâ ve hukemâ tarafında olmasına ısrar edersen, böyle bir inâd-ı nâ-be-câya musır olup kalırsan yani vâhidin nisfu'l-isneyn olmasını ve sevâd ile beyazın mümentiu'l-ictimâ' bulunmasını cezmin gibi -ba'de'l-mevt ruhun bekâsını muhâlât-ı akliyyeden addederek- ba'sin adem-i vukûunu câzim olduğunu iddia edersen artık kâbil-i tedâvî olmayacak bir âfet-i akliyyeye mübtelâ olduğun tahakkuk etmiş olur ki el-iyâzu billâh böyle bir derd-i devâ-nâ-pezîre giriftâr olan kimseye çâre bulunmaz, binâenaleh senin hâline teessüften başka elimizden bir şey gelmez. *Kur'ân-ı Kerîm* de bu makûle cehl-i mürekkeb erbâbî hâkkinda (أولئكَ كَلُّا لَعْنَامَ بِلْ هُمْ أَخْلُلُ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافُونُ¹) diyerek fitrat-ı beseriyyeden sad merhale dûr olmalarını i'lân etmektedir.

Manastırı İsmail Hakkı

* * *

İNSAN VE İMAN

Zaman olur ki insan, bu mihnet-zâr-ı fenâda her şeyden bikar; muşa'şa bir serâbin envâr-ı câzibe-dârına kapılıp derin vâdileri, yüksek dağları, mütehevvir denizleri aşmaktan, hep o âmâl-i müstakbelenenin, yalancı handelerle gülen o serâbin bahsettiği gayrette koşmaktan bî-tâb-ı meşy kalarak feyfâ-yı hayâttâ vakfe-gîr-i tefekkûr olur. Bütün hayât-ı güzeştesi, belki bütün mâzî-i ömr-i beser pîş-i fikretinde canlanır. Görür ki bütün sitâre-i âmâli incilâ-yâb-ı tulû' olmadan ufûl-güzîn-i adem-âbâd olup gitmiş. Bütün o zevk u saâdetler neyyir-i gafletten isâbet etmiş uçucu bir hande-i ziyâdan başka bir şey değil. Bütün elem ve giryeler de hep o sönüp gidecek şîhâb-ı emelin tulûuna intizârdan ibâret. Cihânın ne zevkinde şemme-i hakikat görür, ne cevrinde. Her şey kararsız, her şey bir tahavvül-i dâimîye ma'rûz. Debdebeler, tantanalar, âlemleri titreten cihân-gîrler, cihâna ders veren hakîmler... Hep mahkûm-ı fenâ. Şevket u şânları, sıyt u şöhretleri... Zevk u saâdetleri, elem u felâketleri... Bunlar

hep yalan, yalan. Ortada hîgî-i hayâttan başka hiçbir şey yok. Bahar gelir, hazan gider. Ferah gelir, terah gider. Bu, bir inkilâb-ı mütemâdî ki zabt edilmez, tevkîfi gayr-ı kâbil, bir nokta-i sebâte ircâi muhâl. Hep böyle, bîçâre beşer hep böyle: Bugün bir ümîd-i nev-tulûun hayâl-i tahakkuku ile handân, yarın bir ye's-i kat'înin iktîrâb-ı hayât-fersâsi ile gir-yân. Şimdi ağlar, biraz sonra ağladığına güler. Şimdi güler, biraz sonra güldüğüne teessüf eder. Mâzîsine müteessif, istikbâline itminâni yok. İleri mi, geri mi? Hayrette kahr.

O zaman hayattan, bu muavvec güzergâhtan, hatta kâinattan derin bir nefret duyar. Bu bî-safâ kürenin bütün âlâyişinde bir şemme-i tûrâb hisseder. Mutantan kâşâneler nazarında boyanmış birer mezar, binlerle şems-pâre-i âmâl bir tûde-i siyâh şekline girer... Mükevkeb semâlar muzlim bulutlara, mülevven ufuklar mâtem-rîz gurublara, yeşil dağlar kârarmış topraklara döner... Latîf latîf akan cûy-bârların, hazırın hazır çağlayan şelâlelerin âhenkdâr nesâyidi zîr-i zemîndeki iniltiler gibi gelir... Pür-neşât öten bülbüllerin terennümâti mersiyeler okuyan ishâkların mezarlara akseden acı feryâdlarını andırır... Hâsili bütün bedâyi'-i cihân nazarında bir lehv-i harâbeye, bütün zemzemât-ı lâtfî bir feryâd-ı nâle-kâra döner; nereye tevcîh-i nigâh eylesi bir siyâhi-fenâ içinde nazarları boğulur. Hangi cihete vakf-ı sîmâh eylesi bir nâle-i bûm ile beyni dolar. Nazarında cihânın çökük bir kabristândan, insanların müteharrik birer seng-i mekâbirden farkı kalmaz. Her şeyde bir nişâne-i adem-i zulmet-feşân olur. Ayakları altından küreler uçar, fevk-i re'sinde semâlar yıkılır. Sanki ruhu cisminden ayrılır. Her şeyle beraber vücûdunun, kalbinin -evet, bî-nihâyet âmâl-i pejmürdenin maskat-ı hûsrâni olan kalbinin- de şu kavâfil-i fenâya iltihâk ettiğini görür. Git gide bütün âlemler mahrekinden ayrılır, birbirile çarşıır. Dağlar, dereler, âfâk ve semâlar adem-âbâd-ı hîc-â-hîcê sözüllüp gider. Bir gird-bâd-ı kıyâmet her şeyi bir gubâr-ı hîcîye, bir dûd-ı siyâha kalb eder... Nihâyet bir cevfi-i mutlak...

Bu dakikalar, ma'nevîyatın hayat ve memâti olan bu zamân-ı ye's ü fütûr beser için ne büyük bir ibtilâdir! İnsan böyle bir uçurum kenarına gelip de kendini muzlim, simsiyah boşluklar içinde gördüğü zaman bu güzel dünyanın, bu müzeyyen tabiatın nesi vardır ki onu o girdâb-ı dalâletten kurtarabilisin? Cihânın hangi zevki, hangi saâdeti vardır ki ona meded-kâr olabilsin, onun kalbine neşve-i tesliyyet bahşedebilsin?..

Nazarında kâinat yok; mevcudât bir zill-i kesîf, bir zulmet-i siyâh. Kalbinde ümîd kalmamış; âtî yok, pişinde girdâblar zulmet-feşân. Hiçbir yed-i halâs-kâr yok; cihân rahîm ve şefikten ârî. Gûşuna bir sadâ gelmez; cihân semî' ve mücîbden hâlî. Mâzî muzlim, âtî muzlim, yerler karanlık, semâlar siyah.

Acaba bu şeb-i yeldâ-yı hûsrânda nûr-ı îmândan başka insana rehber olacak bir ziyâ, "Allah"tan başka sığınacak bir penâh var mı?...

H. Eşref Edib

* * *

¹ A'râf, 7/179.

[187]

SİNÂAT-İ Şİ'RİYYE'DEN İKTİBÂS YOLUNDÂ BİR TECRÜBE

Bir zamanlar –Fransız şair-i meşhûru– Boalu(Boileau)'nun *Sinâat-i Şî'riyye* (*Art poéttque*) ismindeki bedîasını – bir refîkin muâvenetiyle – okuyup imrenmiş, acaba tercüme edebilir miyim? Acaba iktibâs edebilir miyim, hevesiyle irkılmış idim. İşte şu nâçiz satırlar o irkilmeyen mahsûlüdür.

Böyle, üzerinden seneler geçmiş bir karalamayı ta'mîr ise, onu bütün bütün bozmak olur. Bu sebeple bunu üzerine başka kalem dokundurmadan çekinerek karalandığı gibi ortaya koydum.

(Birinci nağmeden)

Pek çok müteşâirân-ı devran
Bir boş hevesin peyinde pûyan,
Bilmez... Atılır düşer ser-â-ser...
Pervâz için evvelen per ister.
San'atlara tırmanışla ancak
Kâbil değil evc-i şî'ri bulmak,
Şâir yaradılmamışsa insân,
Şâirlige zorla olmaz imkân...
Zîrâ ki hasîsa-i tabiat
Bahşâyîş-i mahz-ı pâk-i fitrat...
Hükümü bu hakîkatîn ayandır
Şâir* buna şöyle tercümandır:
“Vardır iki şart-ı şâiriyet...
“Evvelkisi kâbilî-i hilkat,
“Ba'zı kula Hak eder inâyet
“Bir ni'met-i hâstr tabiat...
“Şâir şâir doğar anâdan
“Âsârı görünür ibtidâdan”
Şâir doğan ehl-i hâle söz yok,
Ammâ bunu bilmeyen de pek çok.
Bir kalbe ki fitrat etmez in'âm
Gökten ona hâbit olmaz ilhâm...
Bir rûha ki söz değil Hudâ-dâd,
Rûhu'l-Kudüs inmez, etmez imdâd...

Ey siz ki olup hevesle sûzân
Koşmaktasınız bu suya her ân,
Ey siz ki olup şegafla ser-şâr
Etmekeşiniz bu kâra isrâr,
Ey siz ki düşüp bu râh-ı sa'ba
Koymuşsunuz aklı pîç ü tâba,
Ey siz ki hevâ-yı şî'r ü inşâ
Olmuş size bir belâ-yı uzmâ,
Lâkin bu gidiş fenâ gidiştir!
Zâhir ki bu iş muzîr bir iştir!
Eyler sizi korkarm ki mağbûn
Boş kâfiye, kof hevâ-yı mazmûn!
Eyler sizi korkarm ki tahvîl
Mecnûna bu san'at-ı efâil

* Ziya Paşa merhûm.

Eyler sizi korkarm ki nâ-bûd
Âhir bu heves, bu kâr-ı bî-sûd!
Bir kâfiye bir hüner mi, heyhât?
Bir iş mi mefâilün, feûlât!
Bir kâfiye muhtemel dejildir
Etmek müteşâirânı şâir...
Olmaz ukalâ abesle meşgûl,
Bitmez bu çorak zeminde mahsûl.
Însan neye muktedirse, her dem
Evvel onu anlamaktır elzem,
Însan neye hissederse rağbet
Yâr olmalı ibtidâ tabiat,
Şâir yaradılmamışsanız siz
Beyhûdedir olmanız muacciz,
Bin eyleseniz de cehd ü gayret
Hâsil olamaz muvaffakîyyet,
İt'âb-ı tabiat etme boştur,
Terk eylemeniz bu kâri hoştur.

Feyyâz-ı kerîm-i âferîniş
Her bir kula bir hasîsa vermiş,
Her kul o hasîsadın tutup sâz
Olmuş akrân içinde mümtâz,
Her şâire böyle Rabb-i Mennân
Bir başka meziyyet etmiş ihsân...
Her şâir-i mülhem-i mükerrem
Bir âlem-i gayb-ı feyz-e mahrem,
Her şâir-i nüktedân-ı ser-bâz
Bir başka değerledir ser-efrâz,
Her şâir-i sâhir-i mükemmeli
Bir başka hünerledir mübecsel,
Her şâir-i mâhir-i münevver
Bir başka eserledir muvakkar,
Her şâir-i hoşnevâ-yı irfân
Bir başka revîste eyler elhân.
Ayniyle beyân olunca insân
Insâni beyânı eyler ityân,
Insâni tanır sözünden insân
Insâni görür gözünden insân,
Zâhirde egerçi sâdedir söz
Bâtında neler görür gören göz!
Baksan görünüşte şöyle bir kâl,

Bir kâl... Fakat içinde bin hâl...

Ta'rîf edemez o hâli âdem

Anlar onu ârifân-ı âlem...

Vermiş mesela Fuzûlî-i zâr
Âteşle sırıshe reng-i güftâr...
Dinletmede bir nevâ-yı sûzân,
Göstermede bir likâ-yı giryân,

Kanlar seyelân eder gözünden,
Gûyâ ki duman tüter sözünden...

Bazen olur öyle kalbi sûzân,
Hâkister olur içinde nîrân...

Bazen olur öyle eski cûşân,
Bir katre kalır yanında ummân...

Âh etse de eylemez şikâyet,
Efgânî da başka türlü hâlet..

Hakkâ ki olur makâma şâyân
Hakkında bu beyt olunsa ityân:

“Hâmûş... Ne âh eder, ne efgân...
“Med-hûş, ne yol bilir, ne erkân...”**

Âzâde-i kayd-ı mâsivâdîr,
Müştâk-ı musîbet ü belâdir. ***

Düşmüş yola aşık-ı belâ-hâh

Her hatvede bir durur eder âh...
Dil-sûhte, pâre pâre, nâlân...

Yok gitmek için de tâb u dermân...
Dil hûn u ciğer şikâf u rû zerd,

“Şâhenşeh-i mûlk-i mihnet ü
derd:”****

Bir yolda gider... Neûzu billâh...

Bir ferd olamaz onunla hem-râh...
–mâba'di gelecek hafta-

Ispartalı Hakkı

** Beyit Gâlib Dede'nindir.

*** Nitkim Fuzûlî

“Oldukça ben götürme belâdan irâdetim
Ben isterim belâyi çü ister belâ beni”

ve

“Derd ü belâmi râh-ı muhabbetté kilma kim
Râh-ı muhabbetindeki derd ü belâ hâki”

demiştir.

**** Misra Fuzûlî'nindir.

[188]

ESKİ HÂTIRALAR

Dört beş gün evvel Beykoz'a gidiyordum. Tenhâdîr, başımı dinlerim, diye vapurun alt kamarasına indim. Hakikat iki üç yolcudan başka kimse yoktu. Aradan biraz geçti, biri sekiz dokuz, diğeri on on iki yaşlarında, temiz giydirilmiş iki Frenk çocuğu belirdi. Adama alışık olmadıkları yüzlerinden, gözlerinden pekiyi anlaşılan bu çocukların Fransız olacaklardı; çünkü gayet temiz Fransızca söylüyorlardı. Lâkin arsızlıklar, yaramazlıklar, hele zemîn-i mükâleme ittihâz ettikleri hurâfelerle hayretimi celb eden sersemlikleri pek Türkçe idi!

Bereket versin ki kamaranın merdiveninden eğilip çocukların yukarıya çağırın orta yaşı bir mürebbiye imdadına yetişti de beni meraktan, tereddüdden kurtardı: Evet, mahdûm beyler –lisanımızı Fransız şivesiyle söyleyen bir edîbin ta'bîrine göre– Türk ismini hâmil idiler!

Bu müşâhede bende üç dört senelik bir hâtıra uyandırdı: Maşetimi kibar konaklarında husûsî ders vermek sûretime te'mîn ettiğim bir sırada (...) Bey'in sayfyesine gider gelirdim. Avrupa âdâb-ı maşetine içi titreyen hâne sahibinin tipki Frenk çocukların gibi giydirilmiş yavrularını sokakta görseydim mutlaka Fransız zannederdim: Tepelerindeki kasketten parmaklarındaki sıvı tırnağa varıncaya kadar her şeyleri mükemmel idi!

Bir akşam sayfiyenin erkek misafirlere tahsis edilen odasında oturmuş, hâne sahibinin beni ders salonuna alדיםâsını bekliyordum. Demin söylediğim küçük beylerden biri içeri girdi. Lâkin beni görür görmez: Amanın! Yetişin korkuyorum! Umacı var! diye öyle feryâdlar kopardı, öyle kaçtı ki ne yapacağımı şaşırdım. Çocuğun âvâzi harem tarafında kim bilir, nasıl bir herc ü merc ayaklandırmış ki oturduğum yerden şu sesleri işitiyordum.

– Çocuğun üstüne fenalık geldi... Doktora haber gönderin...

– Aman bir de kurşuncu gelsin... Hele o gelinceye kadar korku damarını basalım!

– Telaş etmeyin kadınlar! Korkacak bir şey yok... Şimdi geçer.

***

Hâne sahibi beni içeriye aldırdığı zaman hiç sun'um olmayarak çocuğu korkuttugumdan dolayı i'tizâr etmek istedim.

– Hayır efendim, hayır! Oğlanın kendi münâsebetsizliği, kendi şirretliği. Sizin odaya doğru gittiğini gördüm, gitme orada hoca var, dedim umacı anlamış. Sizi de saçlı sakallı görünce umacı zannedip ürkmüştü...

– Desenize zawallı çocuğun hiç adam gördüğü yok! İyi ama hiç olmazsa başındaki kasketin haysiyetini muhâfaza etmeli değil miydi?

– Canım efendim, bırakın şu taassubu!

– Hayır beyim, cahilâne bir taassub sevkîyle söylemiyorum. Bendeniz mukallidliğin bu tarzını insanlıkla te'lîf edemem. Siz çocukların kafasına bir şapka geçirmekle akâvâm-ı medeniyye sırasına girdik zannediyorsunuz. Lâkin bu pek bâtil bir zandır. İki peri masallarıyla, umacı hikâyeleriyle

harâb olan bir kafa dışına kasket geçirmekle ma'mûr olamaz! Kavmiyeti fedâ etmenize mukâbil ne kârınız oluyor? Mahdûm beyin yaşadığı bir Frenk çocuğunun dimâğında böyle hurâfeler için hiçbir hüceyre-i kabûl yoktur.

Umaci nedir, belki de hiç bilmez. Lâkin bu âlem-i hayatı kendisine rehberlik edecek o kadar hakâik-i fenniyye bilir ki ihtimal ki bu yaşıda iken biz bilmeyiz.

– Bir dereceye kadar haklısun...

– Keşke bûsbütün haksız olaydım. İnsanların maymun dan azma, yahud maymunların insandan bozma olduğunu iddia edenlerin elinde böyle birçok maskaralıklarımızla birer canlı hüccet olduğumuzu gördükçe içim kan ağlıyor!

Mehmed Âkif

"AVRUPA'YA TALEBE İ'ZÂMI HAKKINDA"

Jean Jacques Rousseau'dan Herbert Spencer gelinceye kadar garb müelliflerinin maârif-i umûmiyye bir devletin iltizâm eyleyebileceği meslek hakkındaki nazariyelerini tafsile girişmek o babda (Conférence) ders-i umûmî vermek isteyen bir adam için münâsib sayılabilir; fakat bir risâle-i edebiyyeye yazılan makâlâtta o gibi mesrûdât-ı ilmiyye as-hâb-ı mütâlaa-i resâil için tevlid-i fâideeden ziyâde ihdâs-ı sudâ' eyler. Biz burada yalnız ta'lîm-i şübbâna ait bir mes'e-le-i mühimmeden muhtasarın bahs etmek istiyoruz ki Avrupali müellifin-i müdekkika tarafından tetebbu' olunmamıştır: Bu mes'e-le ise bir memleketten diğer memlekete değil bir kit'a-i arzdan diğer bir kit'a-i arza tedris-i âlî maksadıyla talebe ırsâlidir.

Kurûn-ı vustâda şarkılıgarbılardan daha müterakkî bulunmuş olduklarından maârif-i beşeriyyede tezyîd-i vukûf için garba mûrâcaata mecbur değil idi.

Fuyûzât-ı ilmiyye geride bulunmuş olan garbılalar ise ancak kendi kit'a-i arziyyeleri üzerine gelmiş olan ehl-i maşriktan iktisâb-ı dâniş eylemek isterlerdi; binâenaleyh bilâd-ı müterakkîye-i şarkîyyeye talebe ırsâli onlarca iltizâm olunmadı veya olunamazdı. Beyândan müstağnî olduğu üzere kurûn-ı ahîrede garbılalar maârif husûsunda ehl-i şarkî fersah fersah geçtiler. İmdi tedrisât-ı âliyye garbın şarkâ hiç de ihtiyaci bulunmadığı halde garptan iktisâb-ı fuyûzât olunması şarkın her tarafında hissolunmaya başladı. Şarkta fikri tenevvür etmiş hiçbir sâhib-i iz'ân yoktur ki garptan ahz-ı fuyûzât eylemek maddesini iltizâm etmemiş bulunsun.

[189] Mâdem ki hakikat-i hâl bu merkezdedir; imdi tedrisât-ı âliyye maksadıyla garba tullâb-ı maârif ve sanâyi' gönderilmesinde ne gibi hutût-ı tekayyûdiyye iltizâm olunaçağı mes'elesi vârid-i hâtin olur: Kendi diyârlarında tetebbu'una hâcet-i kaviyye hissedilmemiş olan bu husûs hakkında garb mütefekkirlerinden reh-nûmâ-yı tedbir olacak bir şey öğrenemeyiz; her halde biz mes'e-le-i mezâkürenin tedâkiyle meşgul olmuş ne bir mürebbî ne de bir mütefekkir biliyoruz. Yalnız Japonya siyâsiyyûnundan bir zâtin istîzâhîne cevaben Herbert Spencer vermiş olduğu ve sûretini bundan bir

hayli seneler mukaddem *Times* gazetesinin neşreylemiş bulunduğu tavsiye hatırlımıza geliyor ki bunda İngiliz mütefekkir-i meşhuru Japonyalılara şiddet-i ihtiyâtın lüzumunu gösteriyor.

Hükûmât-ı şarkiyye arasında Avrupa'ya talebe ırsâlini ilk iltizâm edenler Bâbâlî ile Hidiviyet-i Mîriyye'dir. Japonyalılar, Siyamlılar, Çinliler vesâir memâlik-i şarkiyye ümmetleri bu bâbdaki vesâit-i teallüme mürâcaatta bizden sonra iltizâm-i ehemmiyet eylemeye başladilar zannederim. Ya o halde Japonyalılar maârif-i cedîde-i garbiyyeden istifâde husûsunda harikalar göstermişler iken biz niçin terakkîyat-ı zamâniyye onlardan geride kaldık? Japonyalıların umûmiyet i'tibâriyle pek zeki ve faâl ve metânet-i azm sahibi bir halk oldukları bütün dünyanın teslim ettiği bir şeydir. Maamâfih onların maârif-i garbiyyeden ciddiyet-i istifâdelerini yalnız bu evsâfa haml eylemek kendi hakkımızda pek haksız, pek bed-bînâne bir imâ olur. Sözün doğrusu budur ki: Biz garptan hüner ve ma'rifet almanın tarîk-i sâlimini ta'yînde isâbet edememişiz. Avrupa'ya talebe i'zâmi ilk defa mevzûbahis edildiğinde mebâdî-i devr-i salîbiyyûndan beri garb ile maşrik-ı İslâm'ın hemen kâffe-i ahvâl-i hayâtiyyeye, hissiyat ve ma'nevîyat cihetiyle yekdiğeriye zid olduğu iyice mülâhaza edilmek lâzım idi.

Terakkîyat-ı cedîdenin istihsâl-i esbâbı için garba mürâcaat ibtidâlarda efrâdca hiss olunmuş bir zarûret sûretinde zuhûr etmedi; ancak evliyâ-yı umûr-i devletten bazı kimse-lerin iltizâmî üzerine vukûa gelmeye başlamış idi; efrâd tarafindan hiss-i lüzumu sonradan zuhûra geldi. Maamâfih bu-nu hisseden zevâtin miktari hey'et-i mecmâa-i ümmete nisbetle ekall-i kalîl mertebesinde kaldı. Hâlâ da o mertebeden pek de ziyâde olmasa gerektir; yoksa memleketicimiz garba hüner ve maârif iktisâbı için talebe ırsâli emrinde daha mu-ayyen, daha savâb bir meslek ta'kîb ederdi; zîrâ efrâd-ı nâs kendilerine mensup olup berây-i tahsil bilâd-ı garbiyyeye i'zâminî arzu ettikleri şübbânın suver-i istî'dâdiyyesini ve onlar için iktisâb-ı hüner ve ma'rifetin hangi memleketcilerde icrâsi enseb bulunacağını huddâm-ı resmiyye-i devletten zi-yâde bir ihtimâm ile düşünürler. Efrâd için ta'lîm-i evlâd ka-zîyyesi bir hayat ve memât mes'elesi hükmündedir; imdi bir adam çocuğunun nerede, neyi ve nasıl tahsil edeceğini bir alâka-i tabâhiyye ile tekayyûd eyler.

Bir hükümetin –her ne suretle olursa olsun– efrâda karşı daima bir meslek-i pederâne ta'kîb eylemesine tarafâr de-ğilim. Hükûmet-i pederâne mesâî-i zâtiyye-i efrâdin inşirâh-ı kâmiline mâni' olur.

Hükûmetimiz geçen yaz Avrupa'ya bir hayli talebe gönderdi. İktisâb-ı terakkî ugrünâda iltizâm-i sur'at olunması takdire sezâ bir hâldir; fakat amâk mülâhazaya muhtaç olan mevâdda istî'câl olunması isâbet-i re'y ile muttasif bulunan ricâl-i devletin mesâlikinden değildir.

Halkımızın ulûm ve sanâyi ve ticaretçe sur'at-i mümkünke-ile milel-i müterakkîye sırasına geçmesini hepimiz arzu e-deriz; fakat o husûsta gösterilen ifrât-ı gayret hatâyâ-yı fâhi-şe tevlîd eder.

Bir hükümetin de'b-i icrââtından olan teennî bu makûle istî'câli dâfi'dir. Geçen yaz gönderilmiş olan talebeden mâ-adâ yakında bir hayli gençlerin daha Avrupa'ya ırsâli mu-tasavver olduğu dahi söyleniyor. Pekâlâ bir tasavvur. Şu kadar ki bir tedbîr-i mühim ittihâzı herhalde bir mes'ûliyetin zîmâni tahtında vuku' bulmak lâzımdır; imdi böyle Avrupa'ya yüzlerce şübbân-ı vatan ırsâli intâc-ı mahzûrât dahi eylediği takdirde nazar-ı millette kim mes'ûl olacak? Maşet-i hayâtiyyenin her an kesb-i usret eylediği şu zamanda tul-lâb-ı mûmâ-ileyhimi vatana avdetten sonra istihdâm ve ir-fâh mes'elelerini her şeyden evvel lâyıkıyla mülâhaza eylemek lâzım gelir. Hünerli ve ma'lûmatlı adamlar için maâş-ı devlete istinâd etmeksiz te'mîn-i refâh-ı hayat olunabil-mesi efrâd-ı nâsin mâliye, sanâyi, ticaret ve ziraât husûslarında hayli terakkî etmiş bulunmasına menûtür; halbuki memleketicimiz halkı için o husûsâtta kâfi terakkî gösterilmesi daha bir hayli zamana muhtaçtır. Burası mülâhazaya şâyan bir noktadır.

Bu mes'elenin asıl kemâl-i ihtimâmla mülâhaza oluna-cak diğer ciheti dahi şübbân-ı vatanın hissiyyât-ı millîyye ile tezâdda bulunabilecek sûrette ma'nevîyatına âriz olması mümkün bulunan te'sîrâttr. İlleride sibyân-ı vatanın terbiye ve ta'lîmiyle meşgûl olmak üzere tederrüs için Fransa'ya alt-mış, yetmiş kadar efendi gönderilmiş. Bu genç vatandaş-larımızın fetânet ve ahlâk-ı selîme sahibi oldukları ve maraz-ı millî teşkil edebilecek hâlâta nefislerini vasita olmaktan sıyânete muktedir bulundukları hakkındaki i'tikâdimiz kavîdir. Maamâfih bu i'tikâdimiz tedbîr-i mezkûrdan tevellüdü melhûz olan mahâzîri pîş-i muhâkemeye almaya mâni ol-mamak iktizâ eder. Alel-husûs tabâyi-i beşeriyyenin tehal-lûfî sebebiyle kendisini ber-vech-i marzî idâre edemeyen gençlerin mevcûd olması dahi ihtimalden baîd sayılamaz. Evvelce istihzârât-ı lâyika icrâ edilmeksiz ve mevâki'-i ted-rîsin teavyününden tamamiyle emin olmaksızın bu genç muallimîn-i müstakbelemizi Paris'e götürüp de günlerce otellerde intizâr üzere bırakmak bidâyet-i [190] tedbîrdeki kâr-gûzârlığın noksânını meydana çıkarmıştı.

Hepimiz de Fransız medeniyetinin tâhsîn-hâni olabiliriz ve Fransız suver-i hayâtiyyesinin Fransızlar ile onlara mu-kârin akvâm için pek müfid olmasını da tabîî buluruz. Bu-nunla beraber müslüman nâmî altında yaşayan efrâdin şübbânı için o suver-i hayâtiyyenin bazı cihetlerinden te'sîrât-muzîrra husûle gelebileceğini dahi nazar-ı i'tinâya almaya mecburuz. Sultan Abdülmecîd Hân merhûmun evâhir-i sal-tanatına doğru da böyle topluca bir sûrette Fransa'ya Os-manlı gençleri gönderilmiş idi. Bir vakitler Paris'te devletçe ihtimâmla idâre edilmiş olan Ekol Ottoman'dan memleketcimiz için ne mikdarda semerât-ı irfân husûle geldiği tedbîr-i ahîrin ittihâzı sırasında pîş-i mülâhazadan dûr tutulmamak lâzım gelirdi. Filvâki' tedâbîr-i evveliyyenin tedbîr-i ahîre müşâbehet-i kâmilesi yok ise de hâl-i hâzırda ibret arz ede-cek derecede bir ehemmiyetten hâlî dahi değildir. Evvelce Ekol Ottoman'a nezâret etmiş olan Esad Paşa merhûm ma-

kâm-ı iktidâra geldikten sonra Fransa'da vukû' bulan bu tedrisin adem-i devâmını iltizâm eylemiş idi. Buna sebep ise müslüman gençleri için Fransa'nın bir fâide-i irfâniyye bahşeylemekten ziyâde infisâd-ı rûhiyyî mûcib olduğunu emsâl-i adâde ile sübût bulması idi. Taraf-ı devletten Avrupa'ya ve hatta Fransa'ya gönderilememiş olan tüllâb-ı Osmâniyye arasında bilâhire ilm u ahlâk ile temeyyüz etmiş zevât-ı muhteremenin mevcûd olduğunu kimse inkâr edemez; ma'amâfih ahlâk-ı dîrîne-i kavmiyyemizi sarsacak derecede bir dinsizlik –daha doğrusu Müslümanlığa karşı bir adâvet- ile sahte etvârlık, meseksizlik gibi seyyiât-ı ahlâkiyyeyi memleketimize idhâle vesâtet edenlerin o zevât-ı mümtâze ve muhteremeden adedce az bulunmamış olduklarını dahi ta-hattur eylemek zarûridir. İşte ber-vech-i bâlâ bast olan hâ-lât-ı mücerrebe nazar-ı i'tinâya alındıkda Avrupa'ya ve alel-husûs Paris'e genç müslüman talebe ırsâlinde şiddet-i ihti-yâtin zarûreti teavyün eder.

Geçen yaz Fransa'ya gönderilen tüllâb-ı Osmâniyye'ye delâlet eden iki zâttan birisi vaktiyle Paris'te bulunmuş mücâhidîn-i hürriyyetten diğeri de mütefennin-i me'mûrîn-i maâriften idi. Mucâhidîn-i hürriyyet gibi ashâb-ı fûnûna dahi hürmetimiz vardır; lâkin o yoldaki sıfât-ı mümtâzenin ahlâk-ı millîye ve dolayısıyla vatanın selâmet-i âtiyyesine te-alluku olan emr-i ehemm-i tahâsîle vesâtet için evsâf-ı kâfiyye teşkil edemeyeceği fikrineyim. Bu zâtlardan birisi daha tüllâb-ı Osmâniyye icâb eden müessesât-ı ilmiyyeye yerleş-tirilmezden evvel Paris'ten kalkıp İngiltere'ye gelmiş idi. O sırada görüştüğü zevâtta birisi de İngiliz müsteşrik-i meşhûru Profesör Browne hazretleridir. Genç talebemizin umûr-ı tahsiliyyesini tesviye için vukû' bulan tarz-ı delâletten bu muallim-i muhterem bahs eylediği sirada hâzır bî'l-meclis olan ecânîbin müteaccibâne bir sûrette tebessümleri beni hayli mükredder etmiş idi.

Muallim-i müşârun-ileyhin fikri şu vech ile hülâsa olunabilir: – O Osmanî gençleri hayatlarında birinci defa olarak Frenkistan'a getirilmzeden evvel mevâkı' ve zamân-ı tahsî-liyyeleri lâyıkıyla ma'lûm olmak ve binâenaleyh kendileri Paris otellerinde kat'iyen beklettirmemek iktizâ ederdi; "Biz Arapça harfleri bırakıp lisanımızda Lâtin hurûfu istî'mâline başlamadıkça suhûlet-i terakkîden mahrum kalırız" veya "Asırlardan beri yüzlerce şair yetiştirdigimiz halde bir şey kazanamadık" yoluñ sarf-ı efkâr olunması taaccûbe şâyândır. "Hubb-ı maddiyyât bu sûretle ma'nevîyâta galebe-i tâmmâe çalarsa istikbâl için endîse etmemek mümkün değildir. İstanbul'da her sâhib-i nüfûzun dahi böyle düşüneceğini farz olunamaz; aksi takdirde ne şarkiya ne garbliya, ne müslümana ne de hristiyana benzeyemeyen bir nesl-i fâsid yetiştirmek isteniliyor demek olur."

Anglo-Sakson tâifelerinin ta'lîm-i şübbân hakkında düs-tûrları mîlel-i sâireninkinden daha rasîn daha ma'küldür; bu sebeple bizim için cidden şâyâñ-ı imtisâl olan maâriflerine i'tinâ vâcibtir.

Mark Lhiselton nâm Amerikalı müellif Amerika Tedrî-sâtında Şâhsiyet ve Mâksad-ı Ma'nevî ünvânlı eserinde "In-

giliz ve Amerika mektepleri tahsîl-i ahlâkînin ehemmiyetçe tahsîl-i fennîye mukaddem olduğu fikri üzerine te'sîs edilmişlerdir." diyor asırlardan beri İslâmiyet erkânı üzerine müesses olan ahlâk-ı milliyemizi sarsmamak ve binâenaleyh ne şarkiya ne de garbliya benzer bir nesl-i mefsûd yetiştirmesine meydan bırakmak için biz de bu husûsta onlar gibi düşünmeliyiz.

Ulemâ-ı hukuktan Sir Frederick Pollock *History of the Science of Politics* yani *İlm-i Siyâsiyyâtın Tarihi* nâm eserinin 124'üncü sahîfesinde "Aristoteles hükümet lütûm-ı himâyet üzerine teessüs etti ise de mevcudiyeti himâyetten gayrı şeylerden dolaydır demiş idi. İmdi birçok adamların ömür ve iştîgallerinin müşâreket mertebesinden ibâret olan ve devlet denilen şey ile yalnız te'mîn-i maddî değil bir de hayat-ı insâniyyet-kârâne ve ictimâiyyenin teâlisî murâd olunur." diyor. Bu söz dahi bizim için mûcib-i ibrettir. Binâ-enaleyh de'b-i dîrîn-i millî ve dinimiz üzere tekâmul vukû-na ve bu âdât-ı mevzûaya zid gidecek bir unsur-ı fâcirin meydan almamasına dikkat etmek hükümetin akdem-i vezâifi olmak lâzım gelir. Tahsil görmüş bir adam hissiyyât ve âdât-ı mevzûa-i millete mûrâbî bulunmalıdır ki kavmine bir hâdim-i hâlis ve müfid olabilsin. Terbiye-i şübbân-ı ilmî mü-tahassîslerinden Herman Horne nâm zât *Philosophy of Education* yani *Hikmet-i Maârif* ünvânlı eserinin 146'inci sahîfesinde der ki:

"Tahsil görmüş bir adam –gördüğü tahsil derecesinde mensup olduğu kavmin icrâatını zihinde temessûl ettirmış demektir; ve böylece kendi efkârını, hissiyyâtını ve efâlini kendi kavminin efkâr, [191] hissiyyât ve efâline tevfîk eylemiştir; imdi tahsil o kavmin a'zâ-yı müstakbelesini böylece insanlaştırır, hâl-i ictimâiyyete sokar."

Londra

Çerkeşeyhi-zâde Halil Hâlid

5: Mevîze

MÜSLÜMANLARI İNTİBÂHA DA'VET HAKKINDA

Bursa'da Câmi-i Kebîr'de

Beş Bin Kadar Cemâat-ı Muslimîn Huzurunda

Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi Tarafından

16 Nisan 1326, Cuma

Eûzù billâhi min-eşseytâmirracîm. Bismillâhirrahmânirrahîm. كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرَجْتُ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوُنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتَنْهَوُنَ بِاللَّهِ...¹

Allah Sûbhânehu ve Teâlâ hazretleri bizi, yani Resûl-i Ekrem (sav.) efendimizin ümmetini, kâffesini kelâm-ı kadîmi olan Kur'an-ı Celîl'de "hayra ümmetin" diye tesmiye buyurdu. كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ. Hayra ümmetin olduğumuzu, emr-i

¹ Âl-i İmrân, 3/110.

ma'rûf ve nehy-i münkerle me'mûr bulunduğumuzu beyân eylesdi. (أَخْرَجْتُ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتُ عَنِ الْمُنْكَرِ) İşte bu âyet-i kerîmenin muktezâ-yi âlisi mücebince müfessirîn-i kırmâm ve ulemâ-yi izâm hazerâtı bil-ittifâk demişler ki: müslümanların her ferd-i vâhidi, ister ulemâsı, ister avâmi, kâffesi emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerle me'mûrdur. Bir müslüman diğer bir müslümanın cüz'î bir hatasını gördüğü zaman:

– Kardeşim (büyük ise) babacığım, bu, İslâm'a yakışmaz; bu münâsib değildir...

demek her müslümanın vazifesidir. Yahud büyük adamların, hâkimlerin, âmirlerin hilâf-i şer'i şerîf bir kusurları görüldüğü zaman ulemâ-yi izâm yahud â'yân-ı memleket toplanarak, emr-i bi'l-ma'rûfta bulunup şâh-râh-i müstakimi göstermek en mübeccel bir vazîfeleridir.

Bunun için biz hayru ümmetin tesmiye olunmuşuz. Bizim diyânet-i İslâmîyye'de hiçbir cihetle mü'minler yekdeğerlerinden tefrik olunmaz, ayrılmaz. Beynlerinde büyülük, küçülük yoktur. (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقِيَمُكُمْ¹) buyurmuş Allah. İttikâ sifatıyla kimler muttasif ise ind-i ilâhîde kerîm olanlar ancak onlardır... Ama burada kâffesi müsâvîdir, hepsi Abdullahtır. O emr-i ilâhîyi ifâde, nevâhî-i şer'iyyeden ictinâbda kâffemiz müsâvîyiz. Şeriât hiçbir kula istisnâî bir sıfat tahsis etmemiştir.

İste o sıfâtin en büyüklerinden olan bir sıfati, ki emr-i ma'rûftur, bunu Allah cümle mü'minlere teşmîl etmiştir; kâffemiz emr-i ma'rûfla me'mûrız.

İste şu âyet-i kerîmenin mazmûn-ı âlisine i'timâd ederek fakiriniz bu saat şu mevkî-i kürsî-i İslâm'da bulunarak hatırıma gelen bazı şeyleri siz kardeşlerime arz etmeye cesâret ettim.

Bizim İslâmîyet her şeye bir kâide vaz' etmiştir. Hiçbir şey yoktur ki şerîfat-ı mutahharâmız onun için bir kâide vaz' etmemiş olsun. Bugün memâlik-i İslâmîyye'de müsta'mel ve müteâref kavâidin kâffesi kavâinî-ı şer'iyyedir. Bunların her biri bizim fikhî kitaplarında isimleriyle, cisimleriyle mezâkûr olmak şart değil, mazmûnlarıyla kâffesi mezâkûrdur. Umerâ-yi İslâm, yahud a'yân-ı memleketin yanı ehl-i hall ü akdin kabul ettiği bir kâide ve nîzâmi, ne olursa olsun, sizin tanımaklılarınız, ulu'l-emre itaat etmekliğiniz bizim cümle müslümanların borcu ve vazîfesidir. O husûsta kîyl u kâle hâcet olmadığından ben bugün müslümanların doğrudan doğruya muhtaç oldukları şeyi mümkün olduğu kadar izaha çalışacağım.

Bugün bizim hâlimiz, mülâhaza edecek olursak, diğer milletlerin ahvâline nisbetle pek muhtaç, pek bayağı, pek aşağı haldedir. Bunun esbâbı nedir? Ne için böyle halde bulunduk ve bulunuyoruz? Bunun esbâbı bizim şu şerîfat-ı garrâ-yi mutahharâ ile ameldeki kusurumuzdan ileri gelmiştir. Bugün ulemâmız lâyîkiyla emr-i ma'rûf etmekten, doğruluğu söylemekten âciz bir halde. Artık bu bize tabiat gibi olmuş. Bunun böyle tabiat olmasının sebebi de, halkımızda olan kusur ve noksandır. A'yânımız, ağalarımız, büyüklerimiz cümlesi fesâd-ı ahlâk ile kibr u azamet ile mübtelâ olmuşlar.

Bir vâiz kürsiye çıkarak bir şey söyleyecek olursa evvelâ ağıaların hatırlı düşünmeye mecbur. Zîrâ doğrusunu söyleyecek olursa ya ağaya, ya kaymakama, ya vâliye dokunacak. Eğer bir adamda kusur olursa o kusuru vâizin ağızından almalı. Ondan sakınmali. Vâizi tehdid emr-i şer'i değildir. Halbuki biz vâizlere söz söylememeye bugün değil, daha elli sene, yüz sene mukaddem başlamışız. Adaletten, zulümden bahs ederse âmirin hatırlı kalmış. Sehâveti anlatırsa zenginler alınmış. Hâsılı her ne söylese bir tarafın hatırlı kalmış. Bu süretle ulemânın ağını bağılmaya muvaffak olmuşlar. Bunun üzerine ulemâya bu son senelerde nevâilden bahs etmekten başka bir şey kalmamış. Git gide bu hâl ulemâya tabiat olmuş. Bir âlim kürsiye çıkışınca nevâilden bahse mecbur olmuş, hakîkati söylemiyor, söyleyemiyor, korkuyor.

İste bu sebeple zillet üzerimize çökmüş, bugün ne yapacağımızı şaşırmışız. Ulemâ bunların keyiflerine göre hareket ede ede nihâyet kendilerinde tabiat olmuş hakîkat de mestûr kalmış.

Bu hâl bizim ehl-i İslâm'ı birçok mezelletlere sürüklemiştir. Bugün yuvarlanmakta olduğumuz felâket uçurumu muzlîmdir. İstikbâl kararlık bir gece gibidir. Bunun için ahvâl-i sâbıkamızı unutarak ahvâl-i âtiyyemizi düşünmeye mecburuz. Eğer ahvâl-i sâbıkamızı ta'dâd edecek olursak yalnız İslâm-lara kusur isnâd etmekle işimiz doğrulmayacak. [192] İslâm-lardan birçok adamlar iyiliklerde bulunduğu gibi, kötülklerde de bulunmuştur. Tadât etmek fayda vermiyor. Elhamdü-lillâh eğer basîret gözüyle bakacak olursak eslâmımızın pek çok âsârını görürüz.

Bunlar ecâni卜 parasıyla değil, hep ehl-i İslâm parasıyla yapılmış. Bir değil, bî-nihâye. Ecdâdımızın himmet ve gayretlerine lisân-ı hâliyle sehâdet eder.

Su halde istikbâl için biz mes'ûl olacağız. Düşünürsek, gelecekte ne olacağımızı mülâhaza edecek olursak bu kararlık gecede mahv olup gitmekten hiçbir kurtuluş yoktur, ancak ilim ve ma'rîfetle, sanatla kurtulursak kurtulacağız. Bizi kurtaracak, sabâh-ı saâdete isâl edecek nûr-ı ma'rîfetten başka hiçbir şey yoktur. Onun için biz bundan sonra buna gayret etmeliyiz.

İlm ü ma'rîfet dediğimiz şey yalnız lâf ile şu ile bu ile olmaz. Çalışmakla, gayret etmekle, himmet eylemekle olur. Bu çalışmayı da bizim çok adamlarımız yalnız hükümetten bekliyorlar. Halbuki hükümet memlekette hiçbir şey yapamaz, eğer millet çalışmazsa. Mesela hükümet mektep yapacak. Bir yapar, yüz yapar, haydi bin yapar. Fakat onun bir derecesi var ki ziyâdesini yapmak takati haricindedir. On altı milyon, yirmi milyon müslümana hükümetin yapacağı mektepler yetişmez. Su halde ne yapmalı? Millet kendisi çalışarak mektepler yapmalı.

Avrupa memleketlerinde ise şarkta olduğu gibi hiçbir vakit ahâlî hükümetin yapacağı şeye bakmaz. Hükümetin bir mektebi olursa, ahâlinin yirmi mektebi olur.

Ahâlî her şeyi hükümetten muntazır olursa, bu hâl bizi çok büyük felâkete yuvarlayacak. Diyânetimizi muhâfaza için mektepten, medreseden başka hiçbir şey, hiçbir çare yoktur. Bu da ahâlinin gayretiyle meydana gelebilir. Ulemâ-

¹ Hucurât, 49/13.

nin mevki' ve şerfini muhâfaza bu gün ahâliye vâcibdir. Ulemâ ne ile çalışır, medâri olmazsa? Talebe ne ile tâhsil eder, maddî mercii olmazsa? Bunları mülâhaza bütün müslümanların zimmetine vâcibdir. Husûsan sizler diyâr-ı İslâm'da, Makâm-ı Hilâfet-i kürbâda bulunuyorsunuz; hürriyet, meşrûtiyet bütün memleketlerini şerefleştirmiştir; böyle iken millet tarafından, müslümanlar tarafından yapılmış mektepler pek az görünüyor.

Biz Rusya'da yirmi milyon müslüman esârette kalmışız, Rusya bize bir mektep yapmaya müsâade etmez. Bir mektep açmaya kalkışsak, hükümet muâvenet edeceğî yerde, mümânaat eder. Açıacak olursak kapatır. Böyle iken yalnız millet parasıyla yapılmış on bin mektebimiz var, belki daha fazla.

Biz ne kadar çalışacak olursak bizim istikbâlimiz buranın istikbâline merbütтур. Değil yalnız bizim diyârdaki müslümanlar, dünyada ne kadar müslüman varsa kâffesi size tâbidir. İstikbâlde hayatı Makâm-ı Hilâfet'ten bekliyor. Eğer Makâm-ı Hilâfet, Allah o günleri göstermesin, giderse bütün müslümanların mahv u perîşân olacagina hiç şüpheniz olmasın. Bunun için kemâl-i samîmiyyetle, gözümüzden yaşlar dökerek Allah'tan temennî ettiğimiz bir şey varsa o da bu Makâm-ı Hilâfet'in ilâ yevmi'l-kiyâm mahfûz olmalıdır.

Su halde etrafımızı sarmış düşmanlar, diyânet düşmanları bizi her lahzada, her saatte, her hatvede yutup mahv etmeye çalışırken bizim gaflete dalarak, gözlerimizi kapayarak sağır gibi, kör gibi davranışımız ne akla yakışır, ne şer'e. Bunun için, kardeşler, bize lâzım olan şey aramızda uhuvveti te'kîd ederek "Kardeşim... Babacığım" diye birbirimize sarılarak uyanmak, harekete gelmek. Geceyi gündüze katarak çalışmaktır.

Elbet böyle çalışmak için rehber olacak da ulemâdır. Halbuki ulemâ fâkr u zarûret içinde yuvarlanıp gidiyor. Bunları düşünecek adamlar yok. Bir millet eğer ulemâsına i'tibâr etmezse o ulemâ ne olur? Ulemâ münkarız olursa o milletin hâli ne olur? Bugün devlet-i âliyye idâresindeki gayrimüslimlerin kâffesi çalışılar, ricâl-i rûhâniyyelerini o kadar tekîr ederler ki maîsetleri için hiç onları düşündürmezler. Onların yaptığını biz ne için yapamıyoruz? Himmet edersek her şeyi yaparız. Her kim şöyle iyice bir düşünür, kendi vicdânına mürâcaatla mülâhaza edecek olursa hiç şüphesiz kabul eder ki: Her müslüman çalışmak, ulemâmızı muhâfaza eylemek, medreselerimizi, câmilerimizi tamir etmek, büyüklerimize itaat, küçüklerimize merhamet ederek kemâl-i gayret ve içtihâdla istikbâl için hazırlanmak lâzımdır.

Hazret-i Ali kerremâlâhu vechehu buyurmuşlar ki: (علموا) (ولادكم لزمان غير زمانكم) Siz çocuklarınuzu ta'lîm ediniz, kendi zamanınızdan başka bir zaman için...

Elbet zamanlar tegayyür etmekte, değişmekte. Bugün görüyoruz, yirmi sene mukaddem işe yarayan adamlar bugün işe yaramıyor; yahud yirmi sene mukaddem okunan dünyevî ilimler bugün bir menfaat te'mîn edemiyor; yirmi sene mukaddem rahat yaşarken bugün yaşamamıza. Gerek ahvâl-i ictimâiyye, gerek ahvâl-i siyâsiyye tebeddül etmiş. Zaman bir kararda durmaz. Kâinatın hiçbir zerresi te-

gayyürden âzâde değil... Bütün âlem dâimî bir inkılâb içinde. Hiçbir şeyde tevakkuf yok. Bugün yarına benzemez, gelecek ay bu ay gibi olmaz. Bir sene sonra cihân başkalaşır. Geçen seneleri düşünün: İslâbdâd memleketleri kavuruyordu. Kimse ağını açıp bir söz söylememiordu, gün geçtikçe mezar-ı inkirâzımız derinleşiyordu. Bugün ise elhamdü-lillâh istediğimiz gibi toplanır, milletin terakkisini düşününebiliriz. Fakat bizi böyle rahat rahat düşünmeye düşmanlar bırakmayacak. Su uyur düşman uyumaz. Onlar daima bizim mahv olmamıza çalışırlar. Onun için biz bundan sonra aramızdaki bütün tefrikâları, ihtilâfları unutarak, el ele vererek bundan sonraki felâketlere hazırlanmalıyız.

Eğer biz böyle hâriku'l-âde bir himmetle çalışacak olursak –ki [193] çalışmamız farzdır- kendimizi ve bütün cihân müslümanlarını bulundukları hâl-i mezelleter ve esâretten kurtaracağız. Bugün milyonlarca İslâm kardeşlerinizi gözlerini açmış size bakıyor, ellerini kaldırılmış sizin muvaffakiyatınız için, sizin dirilmeniz için duâlar ediyor. Sizden meded, sizden hayat bekliyor. Onun için, kardeşler, duracak zaman değildir, geceyi gündüze katarak çalışmanız, düşünmeniz lâzım. Eğer bundan sonra da çalışmazsak, "Neme lâzım?" dersek münkarız olduğumuz, bittiğimiz günler yaklaşmıştır. Bugün bütün düşmanlar İslâm'ın inkirâzına kemâl-i hâhişle montazırıdır. Fakat biz eğer istersek İslâm'ı bu inkirâzdan kurtarabiliriz. Eğer aramızdaki tefrikâları terk eder de birleşirsek, ittihâd edersek, herkes bütün müslümanları öz kardeş, burada yaşayan gayrimüslimleri de samimi bir vatanâş bilerek herkesin iyiliğini düşünürsek, kimseyi incitmeye gayret edersek, bu atâleti, bu tenbelliği terk ederek çalışmaya başlarsak, hep çocuklarını mekteplere vererek bu cehâletten yakamızı sıyrılmaya uğraşırsak, şirketler teşkil ederek, fabrikalar açarak, ticarethâneleri te'sis ederek, tarlalarımızda âlet-i cedîdeyi tatbik ederek, hânelerimizi tanzime, sokaklarımıza temizlemeye, câmilerimizi, medreselerimizi i'mâra, zengin olmaya, şân u şevketimizi yükseltmeye çalışırsak... Ahlâkimizi tehzîbe, kalblerimizi İslâha gayret edersek... İslâmiyet yine eski şâ'saali, eski şevketli zamanını bulur. Ve o vakit Peygamber-i Celîlimizin sözünü yerine getirmiş oluruz.

İmam Askalânî *ed-Dînü'n-Nasîha* tefsîrine diyor ki: (إِي) (بقاء الدين وقوامه في النصيحة) "Dîn-i mübîn-i İslâm'ın bekâsı ve kîvâmi nasihatle, emr-i bi'l-mâ'rûf ve nehy-i anî'l-münkerle te'mîn olunur." Biz kemâl-i hulûsla yekdiğeri fenâklardan, fuhsiyâttan, muharremâttan men' edersek, büyüklerimiz küçüklerimize:

- Evlâdim! Bu, bize münâsib değil. Müslümanlara bu hâl yakışmaz. Bu şer'an haram... derse hiçbir ferd bulunmaz ki şeriat-i garrâ sözü söylence kabul etmesin. Fakat biz söylemenin yolunu bilmemişizden vazifemizi ifâya muvafak olamıyoruz. Emr-i ma'rûfun tarîki var, onu bileceksin. Allah, Firavun'a emr-i ma'rûf husûsunda, Hazret-i Mûsâ a-leyhisselâma dedi ki: ¹ (أَذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُوْلَا لَهُ قُوْلًا لَيْتَنَا) (الْعَلَّةُ يَقْدَحُكَ أَوْ يَخْشِي Kavl-i leyin ile mülâyim söz ile emr-i ma'rûf eyle! Belki kalbine bir havf-i ilâhî gelir de kabul eder.

¹ Tâhâ, 20/43, 44.

Cenâb-ı Vâcibu'l-vücûd firavunun kim olduğunu biliirdi. Maamâfih ümmete ta'lim için bu esası gösterdi.

Biz eğer daima bu şeriat-ı celîleye temessük edersek hâkikaten bilmeliyiz ki bu dîn-i mübîn-i İslâm¹ (بَعْلُوْ وَ لَا يَنْعَلِي)’dır. Înşallah terakkî eder. Hiçbir vakit aşağı gitmez. BUGÜNKÜ hâl-i meskenetimiz, kûfrân-ı nîmetimizin cezasıdır. Biz ne büyük bir ümmet idik. Cihânın bütün kitâatına yayılmıştı. Hudûdumuz şîmâlden cenûba, şarttan garba kadar tevessü’ etmişti. Şân u şevketimiz cihânları tutmuştu. İmparatorlar bize boyun eğerdî. Arabistan çöllerinde açılan livâ-yı Ahmedî bahr-i muhîtlere kadar neşr-i fûyûzât eyledi; denizleri geçti, İspanya'yı feth eyledi, Avrupa'ya yürümeye başladı. Beriden Türkistan sahralarını kat' eyledi, Hindistan dağlarını geçerek, Çin memleketlerinde temevvûc-nûmâ oldu. Karadenizleri, Beyazdenizleri kuşattı. Himalaya eteklerinden yükselen “Allahu Ekber” sadâsi Atlas Dağları'na aks eder, deryâlarda dalgalanan sancağımız karalarda kavs-i kuzah teşkil ederdi. Allah bize böyle nîmetler vermişti. Yer-yüzünde en şanlı bir ümmet biz idik. Fakat biz bunun kad-rini bilmedik, bilemedik. Hakk-ı şükrynü ifâ edemedik. Kalblerimize gurur geldi, adaletsizlige başladık. Nefislerimize tama' geldi, zevk u safâya daldık. Yüreklerimize hirs u menfaat geldi, tefrikaya düştük. Aramızdaki râbitalar kopdu, bir-birimizle düşman olduk. A'dâya müteveccih silahlarımıza kalblerimize çevirdik. Kendi elimizle mezârimizi kazmaya başladık. Git gide o azîm kuvvet küçüldü, şîràzesi kopdu. Etrafa dağıldı. Herbiri bir ecnebî boyunduruğuna girdi. Mûrûr-ı zamânla şevketini unutarak mezellete, meskenete düştü. Esir oldu. Ezildikçe ezildi. Nihâyet bir dereceye geldi ki:

– Ya ölüm, ya intibâh!... dedi, gözlerini açtı. Hâb-ı gaf-letten başını kaldırıldı. Fakat gördü ki cihân değişmiş, ilerle-miş, o kadar terakkî etmiş ki yetişmek çok gayrete muhtaç.

İşte Allah bizi imtihan için öyle bir belâ ile mübtelâ ey-ledi. Eğer biz öz hâlimizi teftîş ederek, mesâvîmizden tevbe ederek yekdiğerimize kemâl-i muhabbetle uhuvvetimizi tec-did etmeye, kardeşliğimizi te'yîd eylemeye çalışırsak bütün cihânda yegâne bir devlet-i muazzama olacağımızda hiç şüphe yoktur.

Hazret-i Peygamber efendimizin o hadîs-i celîli hiç hatır-nızdan çıkmamasın. Kelime-i İslâm bütün cihâna intîşâr ede-cektir. Biz o günlere muntazırız. Bunun zamanı geçmemiştir. Buna âlem-i İslâm'da büyük bir istî'dâd vardır.

كيف تهلك هذه أمة أولها أنا وأوسطها (مهدي واخها عيسى) Diğer bir hadiste de² (عيسى) buyuruluyor. Hiçbir vakit o ümmet helâk olmaz ki evveli ben, ortası Mehdî, âhiri İsa'dır...

O ümmet, ki işte biz. Hazret-i Peygamber efendimiz ev-velidir. Ortası daha gelmedi. Onu beklemeye biz borçlu de-ğiliz. Ne vakit gelirse hoş geldi, safâ geldi. Ona intîzâr ile ar-ka üstü yatmak olamaz. Çalışmayı terk etmek kat'îyyen câiz değildir.

Şeriat-ı celîlemiz âhir zaman ile bizi tehdîd etmemış: “Her [194] şeyi bırakın, ne çalışın, ne uğraşın; hiçbir şeyle

meşgul olmayın!...” dememiş, eger dediğini iddia eden var-sa meydana çıksın. Belki ashâb-ı kirâm efendilerimiz, aşe-re-i mübeşsere, cehâr-yâr-i gûzîn hazerâtı ümmeti hep sa'ye çalışmaya teşvik ederdi. Allah da (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا شَعِيْ) ³ çalışmadan hiçbir şey olamaz, buyurmuştur.

Hazret-i Ali daima tekrâr ederdi:

كُنْ لِدُنْيَا كَانَكَ تَعِيشَ ابْدًا
وَ كُنْ لِآخِرَتِكَ كَانَكَ تَمُوتُ عَدًا

Dünya için ilelebet bâki olacaksınız gibi, âhiret için de yarın ölecek gibi çalışınız.

Biz her işe me'mûrûz: Dünya için de çalışmak, âhiret i-çin de çalışmak borcumuzdur. Hem peşin dünya, sonra â-hiret. O halde niçin dünyamızı terk edelim? Bilmiyor muyuz ki diyânetimizin nisfi mal ile ifâ olunablecektir. Dîn-i İslâm'ın dört rûknü var: Namaz, oruç, zekat, hac. Bunların son ikisini malî olan yapar. O halde mal için kim çalışsin? Hiç paramız olmasın, ne zekât verelim, ne hacca gidelim... Din böyle mi diyor? Dinden böyle bir ma'nâ kim çıkarmış? En birinci vazîfemiz olan diyâneti ikmâl için dünyaya çalışmak lâzımdır. Ashâb-ı Kirâm en büyük mes'eleler içinde bile çalışmaktan geri durmazlardı. Sallahu Aleyhi ve Sellem'in vefâti –ki en mühim bir mes'eledir– o sırada Ebû Bekir tar-lada bulunuyordu. Halbuki Hazret-i Peygamber'in o gün hasta olduğunu, hâlet-i ihtiyârda bulunduğu biliyordu. Öyle iken çalışmaktan geri durmazlardı. Böyle mühim mes'-eleler a'mâl-i dünyeviyeden men' etmediği halde başka işlerin mâni olmayacağı gün gibi âşikârdır. Hiçbir şey insanı dünya işinden men' etmez. Dünya için çalışmak emr-i şer'i-dir. Ehlini, evlânını, iyâlini geçindirmek için kazmayı vur-dukça sevap yazılır. (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) ⁴ Eğer kazmayı vur-duğumuz zaman kalbimizden:

– Ya Rab! Bu kazmayı vururum, çalışırım, bundan ola-cak mahsûlât ile evlâd u iyâlimi geçindireceğim, milletin te-rakkisine, muhâfazasına gayret edeceğim... gibi hisler do-ğarsa bundan büyük ibâdet olmaz. Müslümanlıkta kesb farzdır.

Hazreti Fâruk-ı A'zam, Amr bin Â'sı Bahreyn'e gönder-diği zaman demiş ki: (لَا تَقْبِلُ النَّوَافِلَ قَبْلَ الْفَرَائِصِ) Ferâizi bırakıp da nevâfil ile iştigâl etme. Ferâizden mukaddem nevâfil kabul olunmaz.

Biz böyle zevât-ı kirâmin kavliyle amel etmez de kimin sözü ile amel edeceğiz?

Bâ'demâ basîret gözlerimiz açılsın. Millet cehâletten kurtarılın. Bu felâketten tahlîs olunsun. Ve kurtulmak için çâ-lışmayı da Cenâb-ı Hak cümlemize nasîb eylesin. Şu niyyet-i hayr üzere cümleten bir Fâtîha.

— son —

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Cenâîz, 79.

² İbn Asâkir, Mu'cem es-Şuyûh, Dîmaşk, 2000, c. 1, 451.

³ Necm, 53 /39.

⁴ Buhârî, Sahîh, Bed'ü'l-Vahy 1.

Evrâk-ı Vâride:

HÂDÎM-İ İSLÂMÎYYET SIRÂTIMÜSTAKÎM CERÎDE-İ MU'TEBERESİNE

Selâmullâhi Aleyküm:

İslâmiyet'in kalbime bahsettiği bir hiss-i kudsînin sâika-i te'sîriyle size bu arîzayı yazıyorum. Bu arîzam ile size; itti-hâd-ı İslâm maksad-ı ulvîsini ta'kîb edenleri ye's u hûzne dûçâr eyleyen Türk-Arap mesâilinden bâhs edeceğim. Bit-tabi' benim ma'rûzâtımı size karşı husûsîdir. Lâkin siz; İslâm-ları ittihâd ve hidâyete da'vet etmek gibi bir vazîfeyi deruhte etmiş bulunduğuundan elbette ma'rûzâtımı tahlîl ile neşr edilebilen aksâmini neşr, savâbdan bâid olup da tâyy edilecek aksâmini tâyy edersiniz ve muhtâc-ı tedkîk u tahkik göreceğiniz noktaları tedkîk cihetine gidersiniz. Ben de sizi müşâhedât ve ma'lûmatından her vakit haberdâr etmeye ve idârehâneneze kadar gelip îzâhât-ı lâzîmeyi vermeye hazırlım. Çünkü böyle mesâilin ortada dönmesi beni ye's u fûtûra, istikbâlden kat'-ı ümîde sürüklüyor. Meydana bir Arap-Türk mücâdelesinin çıkışması; vatan-ı mukaddesimizin mahvini müeddî olacağını düşünerek kalbim kan ağlıyor. Sizden bir ricam vardır ki âtîdeki mütâlââtımla; şahs u vicâdânumu tanımadiğınız halde beni fena maksadlar taşıyanlardan zannetmeyiniz. Ben size hâkîkati arz etmek istiyorum:

Biz; evlâd-ı Arap; Türk mekteplerinde, Türk kardeşlerimizle bir araya geldiğimiz zaman, İslâm olmakla beraber Arap olduğumuzu da öğrendik ve öğrenmekteyiz. Ve bu sûretle semâ-yi fikrimizde ilk yer bulan kara bulut, kalbimizin aklığına karışan ilk siyah nokta bu âna tesâdûf ediyor. Devr-i sâbîkin her hâli gibi bu mes'eleler de gizli gizli câ-yı bahs buluyor ve istibdadın tâzyîki ile bir şeklär-i alenî alamîyordu. Lâkin fecr-i hürriyyetin infilâkı; bu vatan-ı mukaddeste yaşayan bilcümle anâsîra, artık bundan böyle hukük ve vezâif-i mütesâviyyeye mâlik olacaklarını tebâşir ediyor ve istibdad günlerinde birbiriley dertleşmäge bile imkân bula-mayarak herbiri başka bir emelin, başka bir fikrin arkasından koşan efrâd-ı millete, tek bir hedefe rabt-ı âmâl ve atf-ı enzâr eylemek lûzumunu bildiriyordu. Bu halde efrâd-ı millete; birbiriley anlaşmak, hukük ve vezâifini paylaşmak muktezîdir. Binâenâleyh gazete sütunlarında görülen herhangi bir mütâlâaa; ne bir fîkr-i irticâm, ne de bir emel-i menfaatin tercümanı değildir. Bu gibi mütâlââtın menbâını ta'yîn edebilmek için her şeyi, adl ü hakîkat, insâf u uhuvvet dâiresinde tahlîl ve tedkîk etmek gerektir. Ben öyle i'tikâd ediyorum ki şimdîye kadar bu gibi cereyân-ı efkâra seyirci kalan Sirâtimüstakîm; hedef-i mukaddesi, emel-i mübeccele i'tibâriyle mes'eleye müdâhale ile Beyrut'ta müntesîr el-Müfid cerîde-i muhteremesinin bazı ebyâtını neşr ve tarz-ı tahrîrini tenkîd ediyor. Sirâtimüstakîm'in bu hâllerden izhâr ettiği teessürlerine biz de kanlı gözyaşları dökerek iştirâk ederiz. Fakat mes'elenin esasından bâhs etmeyerek, kabahati; terakkî ve teâlimizi arzu etmeyen garaz-kârlarda, muhitlerimizin dindar olmamasında bulunuyor. Lâkin o emin olsun ki; ne Şükrû Efendi Ganim ile el-Müfid gazetesi garaz-kâr, ne de muhitlerimizde diyânetten başka bir şems-i hidâ-

yet lem'adârdır. Hukuklarını müdâfaa yolunda rica ve niyâzdan başlayarak tedâricen teşdîd-i lisân eyleyen bazı şübbân-ı Arab bedbahtlığa mahkum görülüyor.

Lâkin bu husûsta bil-cümle etfâl, şübbân, ihtiyârân-ı Arab yek-vûcûd ve müttehid olduklarından bu bedbahtlığa şerîk bulunuyor ve kendilerini bedbaht değil bilakis bahtiyâr addediyorlar. Çünkü herkes müdâfaa-i hukukuna "Türklere karşı değil bilakis şahs-ı ma'nevî-i hûkûmete" bâ-emr-i peygamberî mükellef olduğu âzâde-i iştirâb olmakla beraber geçenlerde sâbîk Şeyhüllâlâm Efendi hazretleri tarafından bu husûs âyât-ı Furkâniyye ve ehâdîs-i Nebeviyye'ye istinâden te'yîd ve te'kîd edildi. Çürük bir temel üzerine inşa edilen bir bina ergeç mahkûm-ı inhidâmdir. Her şeyden evvel temeli kurmak ve mesâil-i ibtidâiyyenin halli cihetinden gitmek lüzumu hiç i'tirâz götürmez zannederim.

el-Müfid'den; hukûk-ı Arab'ın hazm edilmek istenildiği kemâl-i taaccûble nakl ediliyor. Ben buna hayır diyorum. Zîrâ bir taraftan hissîyatına kapılmış ve her şeyi sathî bir [195] nazarla görmeye alışmış bazı insanlar; böyle bir hukuk'u esas i'tibâriyle inkâr ediyor. Diğer taraftan İslâmiyet'in terakkî ve teâlimini yegâne emel bilen dindar ve âkil kimseler böyle bir mes'elenin mevzûubahis olmasını şân-ı İslâmiyet nokta-i nazarından bir şeyn addediyorlar. Halbuki iş; ne târra-fürûşların zehâbi vechile kâbil-i inkâr ne de dindarlarımızın ictinâb u tehâşîlerine sezâ bir ardîr. Ortada dönen bu mes'ele hall u fasl edilmekîce günden güne bu bîçâre vatan ve millete büyük büyük felâketler hazırlanır. Câhil me'mûr ve muallimlerin ta'yîni hâdisât-ı muvakkate kabîlinden addederek mazur görmek isteniliyor. Lâkin bu hâdisât-ı muvakkatenin meş'üm bir ihtilâf ve dâimî bir esâretle neticeleneceğini düşünerek asla korkulmuyor.

Evet! Adliye ve Maârif nâzîrları fevka'l-beşer, İttihâd ve Terakkî efrâdi melek değildir. Zaten bunun böyle olması lûzumunun iddiasında bulunan yoktur zannederim. Lâkin hüsn-i niyyet ve hulûs-i kalb, taassub-ı millînin define, emniyet-i kâmilîn husûlüne yegâne vasıtadır. Hatta bu iki sıfat-ı mübeccele, insanı fevka'l-beşer meleklerle yakın bir dererceye is'âda da muktedirdir. Bir işe aynı gayret ve metânetle müstereken sarılmak için emniyet-i mütekâbilenin vücûdu lâ-büddür. Bir Arap me'mûrunun; Arap memâlikinde istihdâmina müşkilât yaratmak; adem-i emniyyetten, fîkr-i tahakkümde mevcûd kavânîn u nizâmâta ve nefse adem-i hürmet ve itimâddan değil de ya nedir??

Bir câhil muallimin tebdîli için çıkarılan âvâze-i istirhâm "İcâb ederse tek mil talebeyi mektepten kovun. Muallim derse behemahal devam edecek." cevabına lâyîk midir? Evlâd-ı vatanın türlü türlü efkâr ve makâsid tahtında ve misyonerler vasıtâsıyla açılan mekteplerden millî mekteplere çekmek için yapılacak tedâbir-i hakîmâne bundan ibâret mi idi? Acaba bu tedâbir Rusya'dan mı bize gelecek. Hükûmet-i meşrûta; çocukların mektepten tard ettiği ahâlidîn maârif vergisi almaktan hayatı etmez mi acaba?! Dârû'l-Muallimîn'de Arap ibtidâî mekteplerinin muallimleri Türkçe tâdrîsât görmüyorlar mı? Tahsîl-i ibtidâîn lûgat-ı mahâliyye üzere olması; Osmanlıların en az efrâddan müteşekkil

anâsına tecvîz ediliyor da Araplardan neden dirîğ ediliyor? Araplar; bunu istermek için ses çıkarmayacak kadar hakir ve mahrûm-i hayatı mı zannedildi yoksa İslâm kardeşler! oldukları için kardeş hakkı helâl mi görüldü? Saâdet-i umûmiyyenin; tekmîl efrâdin terakkî ve teâlîsiyle mümkünü'l-husûl olacağı kaziyesine neden iğmaz-ı ayn ediliyor. Vâkia biz Osmanlılar, istibdadın 33 senelik sademât-ı muhribesi altında inledik inledik de mahv olmadık. Lâkin düşünmeli ki dâima terakkî etmekte olan efkâra bir hâl çekmek kudret-i beşerîyyenin kat kat fevkinde bir iştir. Efkâr; batı olsa da yine ilerlemekte devam eder.

Türk ve Arapların arasındaki hürmet-i mütekâbileye gelince¹ (ليس منا...) hadîs-i şerîfini bilen ve işten her bir İslâm, ihtiyarlarla hürmet, küçüklere merhamet etmeye zaten dinen mecburdur. İnsan; bir hataya yalnız bir defa düşerse zühûl ve nisyânına inanılır. Yoksa hata teaddüd ve tekerrür ederse zühûlü değil teammüdü isbât eder. Ve bu sûretle teammüden istihfâfi kalblerde mevcûd olan hiss-i leîmin şâhid-i alenîsi makamında telakkî, etmekte Araplar mazurdur. Burada istihfâfin lisân-ı Arabî'ye değil Araplara aid olduğunu söylüyorum. Zîrâ Türkler; lügat-i Kur'an'ı ihtirâm etseler bile eski Araplardan (*El-Arap* gazetesinin iddiasınca) büsbütün başka Araplar olan bizler her türlü istihfâf ve tahkîrlere bi-hakkin lâyık görülebiliriz.

el-Müfid'in şiirlerine gelince; ilk iki beyit Türklerle karşı asla bir hakareti mutazamın degillerdir. Bilakis her kim tarih ve ahvâl-i hâzırayı birbiriley mukayese ederse ortaya kılıç da, top da gireceğine hükmeder. O halde *Müfid* gazetesi bizi ikaz ediyor. Ona teşekkürden başka bir şey denemez. İkinci beytlere gelince onlar; Arapları ırsız farz eden Halil Hâmid'in şahsına tevcîh edilmiştir. Üçüncü olarak yazılmış beyitler ise; her şeyi; örtbas siyâsetine tebeviyetle gürültüye boğmak isteyenleri Cenâb-ı Rahîm-i Mutlak'a şâkı ve Araplarin hâl-i hâzırını şî'ren musavvir olmaktan başka bir mâhiyeti hâiz değildir ve olamaz. Cevabınızın bu hafta sâha-ârâ-yı matbûat olacak nûshanızda göreceğimi ümîd ederim.

Doktor

Yâsin Hâmid el-Kureyşî

* * *

SIRÂTIMÜSTAKİM

Beyrut Cerâid-i İslâmiyyesinin kavmiyet esasına müstenid olan bazı neşriyatına karşı hasb-i hâl sûretyile yazmış olduğumuz mütâlaâtın bir kısmına cevap olmak üzere Doktor Yâsin Beyefendi biraderimizden aldığımız şu mektubun yalnız Suriye Vâlisi'nin şahsına tealluk eden kısmını –doğru olsa bile şâhsiyât mesleğimizden hâriç bulunduğu cihetletâyy ederek aksâm-ı sâiresini aynen derc eyledik. Dertler, yaralar anlaşılmadıkça tabîi tedâvi olunamayacağından kardeşimizin su açık hasb-i hâlini kemâl-i samîmiyyet ve lâyık

olduğu ehemmiyet ile telakkî ettik. Hımmetlerine teşekkür ederiz.

Bazı muhik serzenişleri tazammun etmekle beraber hissîyâta mağlûbiyet cihâtini dahi ihtivâ eylemekte olan bu cêvâb-nâme Beyrut matbûat-ı İslâmiyyesi nâmiyla mukadde-mâ yazmış olduğumuz hasb-i hâl ile birlikte tedkîk olunmalıdır.

Sâhib-i makâlenin mekteplerimizdeki tahsîl hayatı başlangıcına aid dakik mülâhazasını bazı meşhûdât ve mesmû-âtımız dahi müeyyid bulunduğundan terbiye-i hakîkiyye-i dîniyyeden mahrûmîyet netîcesi olarak menşe-i cehl bulunan şu ârizin fuyûz-ı meşrûtiyyetten dolayı ümîd-var bulunduğumuz temeddün-i hakîki –taklîdi değil– ile bertaraf ola-cağına kanâat-i kâmilemiz vardır.

Vezâîf ve hukûkta müsâvât İslâmiyet'in makâsid-ı muazzâzesesi cümlesiinden bulunduğundan hatta anâsır-ı müslime söyle dursun anâsır-ı gayrimüslimeye bile² (لهم مالنا وعليهم ما علمنا) sûretyile hukûcta ve hasâis-i İslâmiyye'den mâadâ vezâîfte müsâvât-ı kâmile tanıdığından hilâfina mülâbis et-vâr u muamelâtın esbâbını hissiyât-ı dîniyyenin matlûb sûrette neşv ü nemâ bulmamasında aramalıyız. Dîn-i İslâm'a müntesib olup da terbiye-i hakîkiyye-i dîniyyeden mahrum kalmış gençlerimizin mevcûdiyeti inkâr olunamaz. Kavâid-i celîle-i İslâmiyye ile gâyr-ı kâbil-i tevfîk sûrette iştilegelen ratb u yâbîs sözler işte bu marazın a'râzindandır. Beşeriyyetin dîn-i fitrisi olan İslâmiyet edyân-ı sâire gibi telakkî olunmalıdır. Dîn-i İslâm'ın mâni'-i terakkî olduğu yolunda tafrâ-fürûşâne dermeyân olunan bazı mütâlaât bu telakkîye ma-tûf mülâhazât-ı sakîmeyi tazammun ediyor. İşte bütün sâ-i tefehhûmler kurulan böyle yanlış mukaddimelerden vûcûd bulur. Vâkia garp, dinini bırakmakla terakkî etmiştir; fakat emin olalım ki şark, dinini mehcûr bulundurmakla muzmahîl olacaktır. Dîn-i celîl-i İslâm edyân-ı sâireye kiyâs olunamaz; bu kiyâs, kiyâs maa'l-fârik olur. Bugün muhterem kardeşimizi istikbâlden kat'-ı ümîd ettiren gençlerimizde meşhûdları olan tahassüsât takyîd ber-endâzânedir.

Biz bu husûstaki bedbahtlılığı şübbâن-ı Arab'a hasretmediğiz. Hasb-i hâlimiz dikkatli okunsun bu halden gençlerimizi mes'ûl ve muâteb tutamayız. Esbâbını hocaların, ebeveynin tahakküm ve lâkaydîsinde ararız. Efkâr ta'kîb olunan tarz ile terbiye olunamaz. Şimdiki dinsizlik nazariyelerine Mu'teze-le'ye verilen cevaplar ile mukâbele edilemez. Yeniden bir ilm-i kelâm tedvîni zarûreti [196] bugün âdetâ kat'iyet-i riyâzîyye ile teavyûn etmiş gibidir. Înkâr etmeyelim dinsizlik felâketi istikbâl-i İslâm'ı tehdîd eylemektedir. İşte bu dinsizlikter ki irfân-ı kâzîb aşısıyla vûcûd-ı nâzenîn-i ümmete kavmiyet dâ'û'l-efrencini telkîh ediyor. Bugün dinini seven hiçbir müslüman gurûr-ı kavmîsini hissiyât-ı dîniyyesinden bâlâ-ter tutmaz. Kavmiyet endîşeleri İslâmiyet'te daima derecât-ı tâliyyede kalır.

Anâsır-ı sâire-i İslâmiyye'nin bir kısmı gençleri gibi Arap unsuruna mensup bazı gençlerde dahi hissiyât-ı dîniyyenin

¹ "Büyügüne ve küçüğe merhamet etmeyen bizden değildir." hadisi kasdedilse gerektir. Tirmîzî, *Sünen*, Ebvâbü'l-Bîr, 15.

² *Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'den alındığı belirtiliyor. SM, aded 12, s. 192.

hakkıyla inkişâf etmediğine neşriyât-ı ma'lûme dolayısıyla kâniiz. Evet şahs-ı ma'nevî-i hukûmet tahtie olunur, tenkîd olunur. Buna diyecek yok. Zaten meşrûtiyyette ümmet bu vezâîfini ifâ için güzide ricâlını meb'ûs intihâb ederek muhâfaza-i hukûka sâî ve murâkib bulunur. Efkâr-ı umûmiyyeyi temsîl eden cerâid yapılan yolsuzluklardan sizlanır. Cüz'î bir haksızlığın adem-i tekevvenüne çalışır. Bu, mübeccel ve muhterem bir haklarıdır. Esâsen bunu yapmakla ehliyet-i medeniyye gösterilir. Fakat bu vazîfe ile iştigâl sadedinde kavmiyet mevzûubahis olunmaya, bu kâbil hissiyât silâh-ı taarruz ittihâz edilmeye kalkışılır ise o zaman maksad-ı hâkîkiden tebâûd edilmiş olur.

Bugün câhil muallimlerin, ehliyetsiz me'mûrların muâmelâtı ta'rîfât-ı kânûniyyeye tevfikan tenkid ve ricâl-i hukûmetin intihâbat-ı gayr-ı müşbesindeki haftât izhâr ve tebyîn olunur. Fakat o câhil muallimlerin, o nâ-ehil me'mûrların Türkülügî mevzûubahis edilerek ehil zevâtın mahrûmiyetine de Arap olması ileri sürüürse mes'elein rengi değişir, iş ümmetin muhâfaza-i hukûku vâdisinden çıkarak tiflâne bazı düşüncelere revâc vermek girîvesine varır. Bîtaraf münevver vicdânları bu derekeden pek âlı görmek isteriz. Araplar'ın, Türkler'in, Kürtler'in, Lazlar'ın, Çerkesler'in, Tatarlar'ın hukûku nedir? Biz aynı gayrı bir hak bilmiyoruz. Hakk-ı feth ise bu hakk-ı mücâhedâtta bulunan bütün İslâmalar arasında müsterektir. Muharebelere, cihâdlara anâsır-ı İslâmiyye kâffeten iştirâk eylemiştir. Birinin diğerine rûchân iddiyasına saâlahiyeti yoktur. Kavm-i Arab bir haksızlığa uğruyorsa bütün millet o haksızlığa uğruyor demektir. Kavm-i Arab istihfâf olunuyor ise bütün İslâmalar istihfâf olunuyor demektir. Bir dindar İslâm bunu başka türlü düşünmez. Birtakım ecnebî fîrifteşî, taklîd düşkünu câhillerin "Genç Türkler, Genç Osmânlılar" ta'bîrât-ı sakîmesiyle saçmakta oldukları tefrika tohumları dindar muhitlerde neşv ü nemâ bulamaz. Kendini bilen her ferd pekiyi takdir eder ki genç Türkiye hukûmeti yoktur. Böyle bir isim bilmiyoruz. Ecnebîler aramıza tefrika koymak için bize bu ismi takmışlar. Mensubu bulunduğu mülk Kânûn-ı Esâsi'nin sarâhati vechile bir hukûmet-i İslâmiyye'dir. "Devlet-i Osmâniyye" nâmiyla yâd olunur. Binâenaleyh Araplar ile Türkler arasında muhtâc-ı hall ü fasl mes'ele nedir? Hâdisât-ı muvakkateyi cedîr-i a'zâm bir mâhiyyette görmüyoruz. Fakat hukûmet izâlesine müsâraat etmelidir. Rizâ-yı ümmeti isticlâba çalışmak hukûmetin en büyük vazîfesidir. Bu husûstaki terâhî ve mümâtaaleden dolayı sâhib-i makâlenin serzenişlerine iştirâk ederiz. Mekteb-i Sultanî hâdisesinin bütün bilâd-ı İslâmiyye'de birer nûmunesini görmek istemeyiz.

Muhâfaza-i nûfûz u haysiyyet için sözünden dönemecek mecburiyetini hukûmet için kabul etmeye beraber bu kâbil vekâyiî tevílid edecek ahvâle ibtidâdan çare-sâz olmak husûsundaki mübâlâtsızlığı hazm ve ihtiyât ve şefkat-i übüvvetile kâbil-i tevfik göremeyiz. İnşaallah ahd-i karîbde bu noksanlar telâfi olunur. Matbûâtımız da İslâmaların ahvâl-i rûhiyyesini nazara alarak tefrika ve sû-i tefehhûmları istilâzâm edecek ahvâlden mücânebette bulunur. Gençlerimizin kavâid-i esâsiyye-i İslâmiyye'ye yabancılardan da bu tef-

rika uçurumlarını görerek hîrz-ı hasn-î İslâmiyyet'te muhâfaza-i nefş ü vatana muvaffak olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın lütf u kereminden ümîdimiz ber-kemâldir. Sâhib-i makâlenin müdâfaa eylediği şiirlere ve kavâid-i nezâketin nâ-bemahal göreceği teşekkûrlere mülâhaza ta'lîk etmek istemeyiz. O beyitleri bile birçok tereddüdden sonra kalbimizden kan ağlayarak nakl etmiş idik. Kardeşimiz Yâsin Bey Müfid cerîde-i İslâmiyyesi'ni ne kadar sever ve takdîr ederse emin olsun Sirâtimüstakîm muharrirleri de aynı his ile mütehassis olarak kendilerinden geri kalmazlar. el-Müfid'i zerreten-mâ diğer cerîdelerde tefrik etmezler. Fakat saâdet-i İslâm'a karşı velev ki gaflet sûreTİyle olsun bir sú-i kasd görürler ise o zaman tahammûl edemezler. Beirut'un bu sevimli İslâm cerîdesinin bed-hâhalarımızın aramıza koymak istedikleri tefrikaya bilmeyerek alet ittihâz edilmekte olduğunu gören her hamiyetli İslâm'ın hasb-i hâlimiz gibi bir feryâd koparacağı tabîî görmek iktizâ eder. İşte muhterem kardeşimizin hissiyâtına mağlup olduğu noktalardan biri de budur. Ma'amâfih gençlerimizin daha serinkanlı düşünerek ümmete, vatana acıycakları me'mûl-i kavîdir. Endüllüs fâcialarını unutmamalıyız. O hittâyı anveten mevtin ittihâz eden İslâmalar yine böyle hissiyyât-ı tefrika-cûyâne ile aksâma ayrılarak yekdiğerine karşı tefâhûr-gûne inşâd eylemiş oldukları bu kâbil kasâidin birkaç tanesi hâlâ hûzn-efzâ-yi hâvâtrîmizdir. Öyle âkibetlerden Cenâb-ı Hakk'ın lütf u keremine tekrar tekrar sığınır ve bütün akvâm-ı İslâmiyye'ye her şeyden evvel buralarını nazara almaları için yalvarırız.

* * *

**Bu münâsebetle fâzıl-ı şehîr Azm-zâde Refik Beyefendi
hazretleri tarafından
Sirâtimüstakîm'e gönderilen iltifatnâmedir:**

TATLI SÖZÜ HERKES KABUL EDER

Muhterem Sirâtimüstakîm'in 87'nci adedinde ve 25 Rebiûlâhir sene 1328 tarihli nûshasında Beirut Cerâid-i İslâmiyyesi serlevhası altında derc buyurulan makâleye vâkif oldum.

Hükûmetimizin Arabî lisânına gösterdiği ihtimâmsızlığını bazı Beirut [197] gazeteleri şiddetle muâheze etmeleri üzerine buna karşı yazdığını makâlede istî'mâl buyurulan tatlı dil yürekten çıkışip gelen kelimât-ı ihlâs-kârâneniz o derece mücîb-i mesrûriyyetim oldu ki elektrik tê'sîri gibi o güzel kelimeler ta a'mâk-ı kalbime sereyân ederek tâ oradan kopup gelen muhlisâne teşekkûrâtımı size takdîm etmeye beni sevk eyledi.

Devletimizin müstenid olduğu iki büyük unsurun, Türk ve Arap unsurlarının aralarını tevfik etmek bütün Türk ve Arap gazetelerinin vazîfelerinden olduğu halde maatteessüf bugüne kadar hiçbir Türk gazetesi görülmemiştir ki bu vazîfe-i mu'tenâ-bihâyi tanıüp bilip aralarında mevcûd olan sû-i tefâhûmü, Sirâtimüstakîm'in beyân eyleiği lisânla, kaldırılmaya çalışın.

Daha garibini ister misiniz? Pâyîtahta neşrolunan Türkçे gazetelerin hiçbirisinin yekûnu ona bâliğ olan vilâyât-ı Arabîyye'de bir muhâbiri olsun bulunmuyor ki mezkûr vilâ-

yetin ahbârını pâyitahta bildirsin, millet-i Arabiyye'nin sesini hükümet-i meşrûtaya iştittirsın. Sanki bu kadar cesîm vilâ-yetler o gazetelerin nazârânda cism-i devletten sayılınmamış gibi gayet bîgâne bulunuyorlar ki ne kadar teessüf ve telehhüf edilse yine azdır.

Emin olunuz ki Türkçe gazeteler hükümetin eflâk ve i'tîzârını Araplara, *Sirâtimüstakîm*'in beyân eylediği gibi tatlı dil ile ve *Sirâtimüstakîm*'in ihlâsi gibi kemâl-i hulûs-i kalb ile hakikati Araplara anlatsalardı ve yine o gazeteler Türk ve Arabin bir olması lazımlı geleceğini telkîn etseler idi ve bu hakikati ifhâm için lüzumu kadar ihtimâm etselerdi bugün ara yerdeki sû-i tefâhüm kalkar ne Araplar beyninde ve ne de gazetelerinde o hakikati yanlış anlamak gibi hâller görürmezdi. Şurası cümplenin ma'lûmu olmalıdır ki Devlet-i Osmâniyye'nin ebedî ve kavî ve her türlü gavâil-i hâriciyye ve dâhiliyyeden masûn olması Türk ve Arapların birbirlerini iyice anlamalarına ve yek-vücûd olarak hareket etmelerine vâbestedir. Türk ve Araplar uhuvvet-i hakîkiyye ile kardeş olmalıdırlar ki bu devlet kaviyyü's-şekîme kalabilsin ve bu uhuvvetin te'sîsine en ziyâde hizmet edecek vasıtalar ise şüphesizdir ki gazetelerdir. Hükûmet-i meşrûta-i Osmâniyyemiz, Arapların nelerden şâkîyet eylediğini Türkçe gazeteler vasıtâsıyla mesmûu olursa derhal Arapların tehvîn-i hâl ve ihtiyaçlarına sa'y edeceğinde sek ve şüphem yoktur binâenaleyh rica ederim ki Türkçe gazeteler lüzumu kadar olsun Araplara tealluk eden ahvâl ile de alâkadar olarak uhdelerine tealluk eden vezâyîf-i vatan-perverâneyi kemâ hiye hakkuhâ ifâ eylesinler.

el-Kahire, 3 Cemâziyelûlâ 1328

Azm-zâde Refik

ELVÂH-I İNTİBÂH:

Ajans Reuters'den: Girid Meclisi'nin ictimâînda Mösyo Michelidakis Yunan Kralı nâmına yemin edilmesini ve bu sûretele adanın Yunanistan'a ilhâki hakkında verilen kararın te'yîd olunmasını teklif etmiştir. A'zâ-yı müslimedân Nâim Beyzâde kendisinin vesâ'ir müslüman rüfekâsının hiçbir vec-hile ilhâki kabul etmeyeip ancak Devlet-i Aliyye'nin hukûk-i hûkûmrâniî altında Girid'in muhtâriyetini kabul ettiklerini mübeyyin olarak masanın üzerine ikinci bir protestonâme vaz' edecekî sırada hîristiyan a'zâdan Daskaloyanis protestonâmeyi alıp yırtmış ve Manusakisi nâmında diğer hîristiyan a'zâ da Nâim Beyzâde'nin yüzüne bir tokat vurmuştur. Derhal sâir meb'ûslar mûdâhale etmişler ve tecâvûzâtta bulunan iki a'zâyi meclisten dışarı çıkarmışlardır.

Nisan'ın¹ 19'uncu Pazartesi günü saat altıda Yeniköy'de okunan Mevlûd-i Şerîf te Çakircalı dahi dokuz arkadaşı ile birlikte bulunmuş ve okunan mevlûdu koyu koyu dinlemiştir!.. Mevlûd-i Şerîf bittiğinden sonra âdet olan duâ okunduğu sirada, mevlûd okuyucularından bu duâyi eden "Genzile" köyünden Alâiyeli oğlu Molla Mehmed duâ arasında

"Allah Çakircalı Efemizi ta'kîb kollarının şerrinden, ta'kîb kurşunlarından, düşman şerrinden muhâfaza buyursun, korusun!" sözlerini karıştırdığı vakit cümle dinleyen birkaç yüz köylü "Âmin!" deyu cevap vermişlerdir!. Bu dinleyenlerin çoğu etraf köylerden gelmiş olan idi.

Muhtarlar ile hocalar kılavuzluk ve yatakkılık eder, yüzlerce kişi de mevlûdda sağlığı için okunan duâya "Âmin" deler ise artık vay hâlimize!

"Köylü"

İCTİMÂÎ BİR CİNÂYET ve BİR ESER-İ ŞENÎ'

Eser-i edebî olmak üzere neşrolunan bir hikâye din, ahlâk ve âdâb gibi insaniyete hâs ne kadar fezâil-i beseriyye varsa hepsinin "uydurma, düzme şeyler" olduğunu anlatarak şübbân-ı vatana yalnız "Sebeb-i hilkat-i cihân olan... Ni-seviyete perestiş" gibi pek şenî bir fuhş u redâet fikriyle bir terbiye-i mahsûsa vermek istiyor... Ve bu nâmus ve vicdân sârîki olan eser-i cinâî de kütübhanelerde satılıyor, idâdî dershanelerde talebeye tavsiye olunuyor –hatta biz de idâdî talebesinden bir efendinin elinde görüldüğü ihbâr edilerek hikâye muttalî' olduk– bugün fazilet-i millîyye böyle gizlice, pek alâkâcasına icrâ edilmek istenilen şenî bir cinâyet-i ictimâiyyenin kurbanı mı olacak? Vatan nasıl aileler görecek? Vâlidilik, zevcelik nisbet-i mukaddeselerini beserin bir belâheti olarak tavsiye eden bu eser nasıl oluyor da meydân-ı intîşârda bulunuyor? Bugün yalnız bir kişiyi katl eden bir câni hemen tutulup ceza-dîde edildiği halde bütün bir milletin nâmus ve vicdânına kasد eden ve zannederim hiçbir muhît-i insânının kabul edemeyeceği bu sefil şâhsiyet-i mülevvese nasıl oluyor da hâlâ muhît-i Osmâni'de bir insan gibi yaşıyor? Yoksa yaptığı cinâyetin te'sîrâtını göre-rek ahlâk ve fazilet-i millîyye sahiplerine karşı saklandığı hufre-i habâsetten hande-zen-i istihzâ olacak bu şâhs-ı mel'-ûnun kahkahalarına ma'rûz olacak kadar acz ü meskenet içinde miyiz? Dünyanın hangi noktasında, hangi millette, hangi muhitte, böyle bir halâat ve şenâati yalnız kendi pis, mülevves, alâkâ muhitlerinden [198] başka bir yere çîkarmak cesâretinde bulundukları ve böyle bir cûr'ette bulunanca deliğinden çıkışmış yılan gibi kafaları ezilmediği görülmüş?

Ey şâhsiyet-i sefile! Sen nerede doğdun, hangi toprakta dünyaya geldin, hangi muhitte yaşıdin, nasıl bir fitrata mâliksin. Sen bu vatanın evlâdi değil misin, hayvanlarda bile aileye karşı hiss-i hürmet vardır. Sen nesin? La'net ve nefrîn sana ey şenî fitrat-ı redî'e!

Bugün vatanın yegâne ümîd-i istikbâli olan genç dimâğları, nesl-i âtfîyi böyle rezâîl ve fuhsîyat zehirleriyle tesmîm etmek isteyen bu sefil şâhsiyet-i mülevvese ile peyrevâni hakkında kemâl-i ehemmiyyetle mercî'i aidiyyetin nazar-dikkatini celb eyler ve pek serî' icrâât-ı âdileye intîzâr ederiz.

Mekteb-i Hukûk Talebesi

¹ Metinde "Nisan" kelimesinin başında "16" rakamı vardır.

EDEBÎ CİNÂYETLER

Bugün vicdânımız pek acı, pek müellim bir denâet karşısında hırpalanıyor... Evet, işte bugün de zavallı edebiyât, muhît-i ahlâkiyyemizi târ u mâm etmek hırsıyla çalışan birkaç rezilin eserine tecellî-gâh-i mel'anet oldu...

Ey hakîkat-bîn gözler! Siz buna karşı kapanacak misiniz?.. Rûh-i millette inkişâf etmek, yaşamak isteyen hiss-i nâmus ve fazileti paralamaya âmâde bu hançere, bu pençe-i şenâate karşı: Ahlâk, ses çıkarmayacak mı?! Kânûnlar sükût mu edecek?

Bir ecnebînin, bilmem kaç sene evvel yazdığı hezeyân-lara: İ'tirâzlar, feryâdlar yükseldi. Bugün içimizden bir denînin, içimizden bir hâinin etrafına saçılan ve ihtimal ki en aff ve saf kalbleri harap eden zehr-i mel'ûnuna karşı gülerek mi, gececeğiz!..

Dozy bir yabancıdır, bir hıristiyandır; alehimizde bêyân-i fîr edebilir: Bunu kendisinin görmek istemediği hakikatten başka hiçbir şey men' edermez. O kitap tercüme edilmeseydi, belki birçok zaman daha vücûdundan haberdâr olamayacaktı; hem, zaten te'sîri mahdûddur. Mes'ûliyet, daha ziyâde sözlerine kör köründe i'timâd edenlere teveccûh eyler; fakat, bugün bu bîcâre milletin dîni, milliyeti, ahlâki tecâvüzlere uğruyor; bütün hissiyât-i necîbe-i vicdânîyye tahkîr ediliyor... Hatta, hatta, bulunduğu eli isırmaktan, nûfûz ettiği dimâğı lekelemekten başka bir maksadla yazılmayan o eser, tarâfdârları vasıtâsıyla gençlere tavsiye olunuyor... Bu en büyük bir cinâyet, hûkm-i ahlâk huzûrunda mahkûm-i i'dâm bir cinâyet değil midir?.. Eserin sahibi bir câni gibi yakalanmalı, bir câni gibi cezasını görmeli, çünkü hareketi, ancak, şenî bir cinâyetle tefsîr olunabilir...

Bir demir parçası bir vücûdu deler; sebep, ma'kûl olsa bile buna bir cinâyet nazarı ile bakılarak, fâili zindanlara atılır... Sonra, bir eser koca bir milleti, koca bir kânûnu yaraladığı halde, niçin müessiri elleri cebinde, te'sîrini kahkahalarla seyrederek dolasın! O müessir ki müsveddelerini kendi eliyle yakmış! Kendi hissiyâtını ihrâk bî'n-nâr etmiş... Demek ki bu cezaya müstehak olduğunu bizzat takdir eylemiş; o halde niçin yazıyor? Niçin bastırıyor? Ve niçin başkaları o fenâğı bile bile neşrediyorlar... Hiç şüphe yok ki bu millete fenâlik etmek, bu milleti zehirlemek, öldürmek için... Eyvah!

Bir tarafın te'sîse çalıştığı ulviyete, nâmusa, haysiyete, hamîyete acıyalım... Biz neden çalışıyoruz? Neden yoruluyoruz? Eğer her adımda bizi gerileten, mecrûh eden ellere tesâdûf edeceksek neden çalışacağız? Neden yorulacağız? Eğer mağlup olmak muhakkaksa, bu seyl-i rezâlete hepimiz kapılıp boğulalım...

Bugün bizi halâs edecek şey: Milliyete, ahlâka sarılmak, onu ebediyan bırakmamak. Necâtimizi ancak bu te'mîn edecek. Her kitap, her satır, her kelime bize, dine, ahlâka muhabbeti öğretmeli, bize vatanımızı sevdirmeli, bizi teâlî ettirmeli... Emin olalım ki, Avrupalıların âmâlini birleştiren: Hıristiyanlık kuvvetidir; hissiyâtını tevhîd eden: Milliyete muhabbettir... Ahlâksızlık en medenî kavimleri zir ü zeber etmiş ve edecek... Bunu bildikleri halde, kendilerinde bir kuvvet farz eden ve o kuvvetin umûm üzerindeki te'sîrine

vâkîf olan kalemler niçin bizi girdâb-ı inkîrâza doğru sürüklüyorlar... Hangi intikamı alıyorlar?

Nerdeşin, ey adâlet!.. Sen kalb için, vicdân için ma'nevîyât için yaratılmadın mı?.. Gel, ruhlarımıza kemirenlerin dişlerini kır... Her faziletimizi didikleyen tırnakları sök at...

İşittiğimize göre: O alçak eserde ne basan matbaaya, ne de sahibine delâlet eden bir işaret yokmuş... Lâkin kendinizi aldatmayınız, size la'net edenler kim olduklarınızı biliyor... Hakîkatin gözleri sahibini de, neşrine vasita olanı da yakanlar; eğer yakalamazsa: Adâlet intihar ediyor, bu milletin vicdânı kendi kendini zehirliyor, demektir...

Bu eser paralanacak; muharriri bir kelb-i mefsedet gibi cezasını bulacak; ve kendisine peyrev olmaya hazırlananlar da, artık fenâlik edemeyeceklerinden mütevellid azâb-ı derûnîleriyle kahr olacaklar...

Dârü'l-Fünûn Talebesi

REZÎL BİR ESERİN MÜELLİF-i MECHÛL VE MEL'ÛNUNA

Bugünlerde bir kitap neşrolunmuş. Müellifinin, bilâd-ı şarkîye sokakları gibi ancak tükürülmeye, memalik-i garbiye mahâfil-i sefâheti gibi ancak nefret ve hakaret edilmeye lâyik olan çehresini tanımıyorum. Bu kitabın mütecâsîr-i târhîri olan mel'ûn, bir insan değil, mutlaka bir timsâh-ı müfteris, bir kelb-i akûrdur. Bir karîhanın değil, ancak bir nefs-i emmârenin sâdirâtnâme-i [199] rezîl vü sefili olan bu kitap, matbûâta verilen hakk-ı hürriyyetin yeniden şikâr-ı pençe-i istibdad ve istirdâd olması hakkında temennî-i enâmi celb etmek maksadıyla tertîb edilmiş bir hud'a olsa gerek. Müellifinin sâikalar altında parçalanmaya, şimşekler içinde erimeye da'vâ-yı liyâkat eden dimâğı acaba la'net-i müebbede-i millet altında ezilirken hangi bir nâsiye-i hüviyyetin bâlâ-yı ser-sefilini kemîn-i ihtifâ edinmiş? Bu mahluk, her kim ise bir pederle bir vâlidenin semere-i hayatı değil; mutlaka fuhs u zilletin semere-i izdîvâcidir. Ecdâdının altı asırlık mîrâs-ı mefâhirini dûş-i tekîrînde taşıyan bir millet, -efrâdi arasında böyle bir kelb-i mülevves- mâhiyetin bulunmasına tahammûl edemez. Bu herif kim ise memleketimizden, aramızdan kendisini seyyiât- ahlâkiyyeyi, fuhs u rezâleti denâet u zilleti tard eder gibi tard etmemiyiz. Vatanın kehvâre-i maâlî olan topraklarında böyle bir lâşe-i seyyiâtın bulunması züldür. Mel'ûnun girîbân-ı fütûrûna hükûmetin pençe-i tehdîd ve itâbi Allah'ın sadâ-yı kahr u la'netinden evvel yetişmeli. Bu millet hürriyetin vesîle-i zuhûruyla bu kabîl kitapların mahkûm-ı kırâati kalacaksa o zaman bu millet bize bâr-ı hayatı, babamızın cenazesî gibi girân gelir. O zaman bize hürriyet, esâretin zinciri gibi siyah ve müslim görünürlür. Mel'ûnun -taht-ı zemîndeki ismi konulmamış haşerât gibi- mechûl kalması hükûmete şeyn, millete yeis irâs eder.

Nesebnâme-iecdâdi ancak bir kelb-i müştehîye münte-hî olacağında şüphe edilemeyen bu müellif, seyyiât- ahlâkiyye kadar şenî olmakla beraber seyyiât- ahlâkiyye gibi vicdân-ı esâfile saklanmamıştır â. Mel'ûnu kim ise nerede

ise hükûmet bulup meydana çıkarmalı. Fakat hakkında ceza da tertîb etmemeli. Hakkında ağır bir cezanın tertîb olunması gibi bir iştirâk-i ukûbet, katillere cânilere hicâb-ı müebbed tevlîd eder. Darağaclarının bile telâhuk-gâh-ı adlânda bulunması nâsiye-i sefili için teâlî-i semâvî sayılır.

Midhat Cemâl

PRIŞTİNE-İPEK VUKÜÂTI VE ULEMÂ-YI İSLÂM

Priştine, İpek, Vulçîrin, Firzovik, Prizren, Geylan müftî ve ulemâ-yi zevî'l-ihtirâm ve eşrâf-ı kirâm ve tüccâr-ı mu'teberânına ulemâ ve müftîlerin delâletiyle çekilen telgrafnâmeler:

İzmir'den:

İslâmiyet'in seyf-i sârim-i şehâmeti Osmanlılığın bir cüz'-i kıymet-dârı olan necîb ve kahraman bir kışım Arnavut kardeşlerimizin bazı erbâb-ı mel'anetin târikâtına uyarak bu kadar mühim ve nazik bir zamanda hükûmet ve orduya işgal ile akıttırmakta olduğu kardeş kanları bütün kulüb-i Osmâniyye'yi dağ-dâr-ı teessür etti. Şu hâlin devamı ise vatan-ı mukaddesimizi tehlikeye ilkâ edecek ve bunu fırsat bilen düşmanlarımızın Girid'i eczâ-yı vatanımızdan koparacak dereke-i müdhişeye geldi. Ulu'l-emre itaat lâzime-i ahkâm-ı şeriat ve hüsn-i i'tilâf ve ittihâd muktezâ-yı menâfi-i İslâmiyyet bulunduğundan sefk-i dimâya nihâyet verilmesine delâlet buyurulmadığı halde huzûr-ı Risâlet-penâhîde hakkında müştekî bulunacağımızı tekrar eyleriz dîndaşlarımız.

Edirne'den:

Esselâmu aleyküm ey din kardeşlerimiz!

Cümlemez bir Allah'ı tevhîd, Peygamber'i tebcîl etmek-teyiz. Düşünelim ki Kur'an-ı Kerîm¹ buyuruyor. Kardeşliği mü'minlere hasrediyor. Biz bugün bir Halîfe-i mutâa mâlikiz. Etrafımızı kuşatmış olan düşmanlarımız bizim içimize nifâk ve şîkâk ilkâ ederek vatanımızı parçalamaya, üç yüz milyon ehl-i İslâm'ın medâr-ı istinâdi olan Hilâfet-i Celîle-i Muhammedîyye'yi –maâzallah!– pâ-mâl etmeye çalışıyorlar. Biz bütün müslümanlar a'dâ-yı din ve vatanımız şu emellerine karşı ittihâd ve ittifâk ederek Cenâb-ı Peygamberimiz'in mukaddes sancağını muhâfaza etmeye çalışırken orada birtakım gâfillerin Halîfe-i Resûlullah'a, hûkûmet-i meşrûasına isyan etmesi, dinimizin, vatanımızın muhâfizi olan asâkir-i İslâmiyye'ye kurşun atması bütün âlem-i İslâm'ı kederler, matemler içinde bıraktı. Her ümmetin kalbi teessür içinde çarpınmakta, gözü yaşalar dökümekte! Vah ümmet-i Muhammed'e vah...!

Allah buna razı mı? Peygamberimiz bundan hoşnûd mu? Düşmanlarımız bizim bu kanlı nifâk ve şîkâkımızdan ve vahdet-i dîniyye ve uhuvvet-i Kur'anîyyemize vurmaka olduğumuz bu müdhiş darbeden sevinç delisi oluyorlar.

İşte Girid Rumları yine cûr'etteltiler. Yunan Kralı nâmına yemin etmek sûretilde ada üzerindeki hakk-ı hâkimiyetimizi bir daha inkâr ve Yunanistan'a iltihâkta ısrâr ettiler.

Böyle bir günümüzde vücûduyla iftihâr etmekte olduğumuz Arnavut kardeşlerimizden bir kısmının ordumuzu işgal etmesine âlem-i İslâm kan ağlarsa sezâdır. Edirne ahâlîsi Girid üzerindeki hukûk-ı hâkimiyetimizin müdâfaası için bugün cesîm bir ictimâ-i millî yaptılar. Din uğrunda, vatan yolunda kanlarının son damlasına kadar akitmaya âmâde olduklarına ism-i a'zam-ı İlâhiye kasem ettiler. Sizin de böyle teşebbüsât-ı hamîyyet-perverânede bulunmanızı ve vatan-ı muazzezimizi bilmeyerek tehlikeye ilkâ eden bazı ihvânumızı nesâyih-i müessire ve âkîlâne ile ırşâd buyurmanızı kemâl-i teessürle Kur'an-ı Kerîm nâm-ı pâkine rica ederiz. 29 Nisan 1326

Nâib Mehmed Sâdîk, Müftî Ahmed Nûri, Belediye Reisi Mehmed Fuâd, Cemâat-ı İslâmiyye Reisi Salahaddin, müdderîsinden: Ali, Osmân, Said, Sâlim, Ömer, Ahmed, İsmail, Süleymân, Ferhâd, Ömer, Hilmî.

Dârû'l-Hilâfe'den:

Besâlet-i fitriye ve menâat-i mevkiiyesi akvâm-ı Osmâniyye için bâis-i hamd u mefharet ve hudûd-ı Osmâniyyemizin düşman-ı ser-bâzânına göğüs vererek hudûd boyalarının canlı kaleleri olan Arnavut akvâmi bâdî-i şân u satvet iken bu şecî' kardeşlerimizle milletin a'mâk-ı kalbiyyesinden takdîs ettiği orodusu arasındaki muhâsamaya nihâyet vermelerine vesâtetinizi temennî ediyoruz. Bugün millet-i İslâmiyye ve akvâm-ı Osmâniyye'nin tâ ciğergâhına işleyen kurşunlar millete matemler tutturuyor. Ey ulemâ-yi be-nâm ve eşrâf-ı zevî'l-ihtirâm ve tüccârân-ı mu'teberân! Arnavut kardeşlerimizi âyât-ı Kur'anîyye ve ehâdîs-i Nebeviyye ile ref-i husûmete ve def-i münâferete da'vet ediniz. Telkinât-ı fâzılânenizle halûk, merd, metin olan o cesur kardeşlerimize beyne'l-İslâm lütûm-ı ittihâdî bildiriniz, ki bu telkinâtın muhabbet-i dîniyye ve vatanîyesi olan o cesur kardeşlerimizce derhal te'sîri tabîfdır. İ'lâ-yı livâ-yı Osmânî ancak ittihâd-ı İslâm neticesi olduğuna zaten vâkif olan o cesur kavmin hasâsil-i ulviyyelerinden beklenilen de ancak budur. Artık muhâsamât ve musâdemâta nihâyet verilmesi husûsunda ve iki kardeş beyninde kanlar dökülmemesi emrinde teşmîr-i sâk-ı gayretiniz bütün ihvân-ı dînimiz nâmına rica olunur.

[200] Emînül-fetvâ Mehmed Esad, ders vekili Hâlis, Fatih dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih a'zâsından İbrahim Edhem; Bayezid dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih a'zâsından Avnî ve Ahmed Cevdet, Fatih dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih-i İlmiyye a'zâsından Tokadî Şâkir, Fatih dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih-i İlmiyye a'zâsından Ali, Fatih dersiâmlarından Fetva-hâne'de Prizrenli Hüseyin Cemâleddin, Fatih dersiâmlarından Fetva-hâne'de Ali Rıza, Bayezid dersiâmlarından Fetva-hâne'de İsmail Hakkı, Fatih mücîzlerinden Ereğlili Reis Ahmed, Fatih ve Süleymâniye dersiâmlarından Fetva-hâne'de Eyyûb, Ali Bahri, Fetva-hâne'de Trabzonlu Ahmed İslâm, Fatih dersiâmlarından Fetva-hâne'de Ahîskâli Ali Haydar, Yakovalı Âdem Nûri, Bayındırılı Mehmed Şükru, Kirimî Murâd Şerîf, Seydişehrî

¹ Hucurât, 49/10.

Hasan Fehmî, Kırkkiliseli Mehmed Âtif, Asitâneli Mustafa Şevket, Hersek müftî-i sâbiki Ali Fehmî, Bayezid dersiâmlarından Mehmed Şükrû, Fetvâ-hâne'de Tikvesî Ahmed, Fatih dersiâmlarından Fetvâ-hâne'de Yenişehirli Ahmed Nûri, Fatih mucîz dersiâmlarından Fetvâ-hâne'de Tavasî Hâfiç Hasan, Bayezid dersiâmlarından Fetvâ-hâne'de Halîl Vehbi... Tüccârân-ı mu'tebere vesâire...

Drama'dan:

Kardeşler, Allâhu Azîmüssâ'nın nâm-ı azametine ve Peygamber-i Zîşân Efendimiz'in yüzü suyu hürmetine nifâk ve şikâka bir nihâyet verelim. Etrafımızı saran din ve devlet düşmanlarını kendimize güldürüp muazzzez vatanımızı mahvu harab etmeyeşim. Dîn-i mü'bîn-i Muhammedî ile mütedeyyin olan her bir müslime aynı kardeş olan dîndaşlarıyla daima müttefik yaşamak şer'ân farz-ı ayn değil mi? Bir taraftan Yunanistan'ın Girid, diğer taraftan Bulgaristan'ın Makedonya'dan bir an gözlerini ayırmadıkları bir zamanda biz hâlâ, yekdiğerimizi irşâd etmekle me'mûr iken, tefrika hâlinde mi bulunalım? Din ü devletin, mukaddes vatanın bizden intîzâr eylediği hizmetlere elbirlîğyle koşarak yekdiğerimize muâvenet-i lâzîmede bulunmak mukteziyât-ı dîniyyemizden iken menfaatlerini İslâmlar beyninde tefrika ve şikâk hudûsuyla te'mîn etmek isteyenlerin âmâline hizmet ve delâlet mi edelim? Hükümât-ı ecnebiyyenin terakkîyatına, kuvvet ve intîzâmine te'sîs eyledikleri hükümet-i meşrûtaları sebep olmuş iken bin bu kadar seneden beri şerîat-ı Muhammediyye'nin emrî ettiği usûl-ı meşvereti terk ederek hükümet-i müştebidde hâlinde yaşamakla ne maârifimiz maârif, ne vatanımız ma'mûr, ne âhâlimiz zengin olabilmiş, bilakis her bir mahrûmiyet ve sefâletlere hükümet-i sâbika tarafından sebebiyet verilmiş olduğu cümlemizce ma'lûm iken iki senelik hayat-ı meşrûtiyyetimizi görmeyi bile çekemeyen düşmanların tesvîlât ve teşvîkâtına kapılıp da hükümet-i meşrûtamızı zayıf düşürmek, maazallâh teâlli-i millet-i İslâmiyye'nin mahvina hizmet demek değil mi? Elbirlîğyle hükümet-i meşrûtamızı yükseltmeye çalışalım, meşrûtiyetin bahş eylediği füyûzât ve terakkîyâtta karşılıklı istifâde edelim. Biz bulunduğuuz ahvâl-i esef-i istimâli kemâl-i teessürle bi-hâkin takdîr ve telakkî ediyoruz.

Hükümât-ı meşrûtanın maksadında mündemic olan gâye-i terakkîyyâta väsil olabilmek için Halife'mizin o emrine tevfik-i hareketle me'mûr olduğumuzu unutmayalım. Sizin gibi vatanın vücûduyla iftihâr eylediği salâbet-i dîniyye ile mübeccel ve hayat-ı vatan-perverâne ile muttasif bulunan şecî', din ve devlete sadâkatle nâm-dâr kardeşlerimizin nâili-i ni'met-i terakkî olabilmesi emrinde elimizden gelen herbir fedâkârlığı, herbir muâveneti icrâya âmâde bulunduğuuzu lütfen takdir ediniz. Hukûk-ı mukaddesemizi elbirlîğyle, din gayreyle muhafazaya dünyada me'mûr olan kâffe-i ehl-i

îmânın düşmanlar tarafından vatanımızın mahvi ve bir kit'a-i muazzamanın memâlikine ilavesi sûretille icrâ kilinmaka olan tesvîlâtı ber-taraf etmek vatanlarına karşı olan muhabbetlerine tesvîlât-ı ecnebiyyenin bir gûne icrâ-yı te'sîr edemeyeceğini be-tekrâr isbât edelim. Artık Allah ve Resûl nâm-ı mübareğine hürmetine, İslâmiyet'i zaaf ve tefrikadan kurtaralım. Kemâl-i teessürât-ı kalbiyye ile arz u beyân eyledigimiz husûsât bütün o havâlî din kardeşlerimize tebliğine vesâtet buyurulmasını niyâz eyleriz kardeşlerimiz.

* * *

SIRÂTIMÜSTAKİM

Muhterem ulemâmızın himemât-ı dindârânelerinin şâhid-i belîgi olan şu hareket, her türlü takdîrin fevkîndedir.

Bu memlekette ulemâmın mevkî'-i ehemmiyyeti büyuktur, ümmetin rehber-i efkâri âdetâ onlardır. Böyle mühim mes'e-lelerde avâmî ikâz ve tenvîr etmek; uhuvvete, ittihâda, itaata, tefrikadan içtinâba dâir evâmir-i Sübâhâniyye'yi tebliğ eylemek bu muhterem zevât-ı âliyyenin en mebrûr bir vazîfesidir. Ulemâmın kalbinde hiçbir garaz yer bulamaz; bî-nâenâleyh sözlerindeki kuvvet ve te'sîr büyültür. Eğer vak'a-i müessîfe daha zuhûr eder etmez, -geçen ve evvelki haf-talar yazdığını vechile- bütün memâlik-i Osmâniyye'de, ulemâ-yi kirâm dört taraftan telgraflar yağıdırarak bu hareketi takbîh ede idiler, her vilâyetten ahvâle vâkîf beş on ulemâ şedd-i rahl ile mahall-i fitneye gide idiler; öyle zan-nederiz ki müfsidler hiçbir Arnavut dîndaşlarımızı iğfâle yol bulamazlardı, derhal ortalık sükûnet bulurdu da Girid'de ümmetin cân-gâhına indirilen darbe-i leîmâne vukûa gelemezdi.

31 Mart Vak'ası'nda muhterem ulemâmızın az mı himmeti görüldü? O âlı beyânnâmeler en me'yûs kalblere reşha-pâş-ı itmi'nân oldu. Dîne, millete hizmet böyle zamanlar da belli olur. Hüsn-i istî'mâl edilen her kuvveti hükümet tebcîl eder. Elverir ki mesâî semeredâr bir sûret-i muntaza-mada icrâ edilsin.

—————♦♦♦—————

Tâhir Hayreddin Paşa hazretleri tarafından cerîdemize ithâf buyurulan ve sahifelerimizin tertîb edilmiş bulunmasından dolayı bu haftaya yetişirilememiş olan "Taassub-ı İslâmî, Ma'nâ-yı Hakikisi" unvânlı makâle-i mühimme bi-men-nîhi'l-kerîm gelecek nûshamızı tezyîn edecktir.

[Burada "Geçen Nûshadaki Târîh-i İslâm Makâlesi'nin Tertîb-i Sehvleri" yer almaktadır. Ancak tashihler yerine İslendiğinden bu raya alınmamıştır.]

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli			Sahib ve Müessisleri:		Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır	
Seneligi Altı aylığı			Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb			
Memâlik-i Osmâniyye	için 80	40 kuruş	TÂRÎH-Î TE'SÎSİ		Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî	
Rusya	" 6,5	3,5 ruble	10 Temmuz 324		20 kuruş fazla almır.	
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9 frank				

26 Mayıs 1910

17 Cemâziyelevvel 328 Perşembe 13 Mayıs 326

Dördüncü Cild - Aded: 90

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsire Vech-i Hâcet

Bazı ulemâ tefsire olan ihtiyacı şu vech ile izah ediyor, onlar diyor ki her müellif kitabını şerhe muhtaç olmaksızın bizzat fehm olunsun için te'lîf eder, bu ma'lûm. Fakat üç sebep vardır ki kitabı şerhe muhtaç eder. Bunun birisi musannifin kemâl-i faziletidir. Kemâl-i fazileti olan bir musannif kuvve-i ilmiyyesine mebnî maânî-i dakikayı lafz-ı vecîz içinde cem' eylediğinden alel-ekser murâdını fehm düşvâr olur. Binâenaleyh o maânî-i hafiyeyi izhâr için şerhe hâcet mess eder. Bu hâcete mebnî vukûa gelen şerh eğer sâhib-i tasnî tarafından olursa maksada diğerleri tarafından yazılan şürrûtan daha ziyâde delâlet eder. İkincisi bir mes'elenin bazı tetimmâtını veya şurûtunu vuzûhuna i'timâden veya diğer bir ilimden olmasına mebnî müellifin terk etmiş olmasıdır. O terk olunan tetimmât ve şurûtu, merâtib ve derecâtını beyân ve ta'yîn için şerhe ihtiyaç tahakkuk eder. Üçüncüsü mecâzda, iştirâkete ve delâlet-i iltizâmda olduğu üzere bir lafz maânî-i adîdeye muhtemel olur; binâenaleyh musannifin mak-sûdu olan ma'nâyi beyân ve tercîh için şerh edilmek icâb eder.

Bazı kere müellefâtta sehv ü galat veyahud bir şeyin tekrar veyahud bir şey zikr olunarak ta'yîn edilmek icâb e-derken o şey hazf ile ibhâm edilmesi vesâaire gibi hiçbir ferd-i beşerin hâlî olmadığı ahvâl ve keyfiyât vukû' bulur, buralarına tenbîh için de şerhe lüzum görünürlü.

Gelelim Kitâbullâh'a, Cenâb-ı Hak ibâdına ancak onların fehm edecekleri umûr ile hitâb eder. Bunun içindir ki her peygamberi lisân-ı kavmi ile ırsâl ve her peygamberin kitabı kavimlerinin lügati üzere inzâl eyledi. Kur'ân-ı Ke-

rîm de zamân-ı efsahu'l-arabda lisân-ı Arabî üzere şeref-nü-zül etti. O zaman fusehâ-i Arab Kur'ân'ın zevâhir ve ah-kâminî fehm ederler idi. Fakat Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Mükter-remî'nde ibâdının tefakkür etmelerine irâde-i aliyyesi şeref-tealluk eylediği cihetle âyât-ı Kitâb'ın cümlelerindeki murâd-ı ilâhîyi tansîs ve ta'yîn etmeye Nebî-i Zîşân efendimizi me'-mûr etmediğinden bâtinindaki dekâik ancak teemmul ve tedebürden sonra kendilerine zâhir olur idi. Ve alel-ekser Hâce-i Kâinât aleyhi efdalü't-tehâyât efendimizden suâl e-derek vâkîf-ı dekâik-i Kur'ân olurlar idi. Nitâkim¹ (وَلَمْ يَلْبُسُوا [إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ]) ayet-i kerîmesi nâzil oldukda sahâbe-i kirâm: Yâ Resûlallah! Hangımız nefsine zulm eylemedi; bu âyet-i celîleye nazaran hâlimiz nice olur?.. diye suâl eylemeleriyle Zât-ı Nübüvvet-penâhları zulmü şirk ile tefsîr etti ve buna² [إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ] kavl-i şerîfi ile istidlâl buyurdu. Âîse-i sadîka râdiyâllâhu anhâ hazretleri dahi³ (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ [نَازَمَ-ۖ]) nazm-ı celîlindeki hesâb-yesîrden suâl etti; kitâb-ı a'mâli kendilerine sağ cihetinden verilecek olanların hesâb-ı yesîr ile hesap olunacağı beyân buyuruluyor, bu hesâb-ı sehl ve yesîr ile murâd nedir yâ Nebiyâllâh! diye sordu. Taraf-ı Cenâb-ı Risâlet-meâb'dan "O arz ve irâdedir" diye cevap verildi; yani o lutf-ı celîle nâil olanlara [202] a'mâli arz ve irâe olunup onlar da a'mâlin-den şu tâat ve şu ma'siyet olduğunu bildikten sonra tâatlerinden dolayı sevâba nâil olacaklarına ve ma'siyetlerinden tecâvez olunarak avf edileceklerine ve işte hesâb-ı yesîr ile murâd bu olduğuna işaret buyuruldu. Bu gibi daha nice umûr Cenâb-ı Resûl-i Zîşân efendimizden suâl olunmuş idi.

¹ En'amâ, 6/82.

² Lokmân, 31/13.

³ Înşîkâk, 84/7, 8.

Ahd-i gûzîn-i Resûl-i Kibriyâ'yi idrâk ile şeref-yâb olan yârân-ı bahtiyârânın fehm-i Kur'ân'da muhtaç oldukları umûra şüphesiz biz muhtacız, fazla olarak ahkâm-ı zevâhir-i Kur'ân'a dâir onların muhtaç olmadıkları husûsâta da bizim ihtiyacımız var, zîrâ biz tahsîl ve ta'lîm etmeksizin havâs ve esrâr-ı lisânı idrâktan kâsırız, şu halde bizim bil-vücûh tefsîre ihtiyacımız zâhir ve bâhirdir. Tefsîr kâh elfâz-ı vecîzenin bast u tafsîli ve keşf-i maâni ve kâh muhtemelâtı biri birine tercih ile olur. Bazılıları dedi ki ilm-i tefsîr sehl-i müteassîrdir. Müteassîr olması vücûh ile zâhirdir. Bu vücûhun ezeri şudur ki emsâl ve eşârât kabilinden olan şeylerden maksad ne olduğunu öğrenmeye kâil ve nâzîmlarını veya râvîlerini istimâ' ederek imkân bulduğu halde Kur'ân'ın mütekellimîni istimâ' sûretille murâdını fehme vüsûl mümkün değildir, onun ala-vechi'l-kat' tefsîri ancak Hâce-i âlem Resûl-i Muhâterem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden istimâ' ile bilinir, bu ise âyât-ı kalîleden mâadâ yerlerde müteazzîrdir, şu halde murâd-ı ilâhî emârât ve delâlîl ile istinbât edilerek fehm olunur; bu da ânifen zikredildiği üzere Cenâb-ı Hak Kitâbî-1 Mükterremî'nde ibâdînîn tefekkür etmelerine irâde-i aliyyesi tealluk etmiş olması hikmetine müsteniddir.

Tefsîr-i Kitâbullâh emr-i sehl olmadığı sutûr-ı sâlifeden nûmâyân olduğu gibi lisânımıza nakli dahi âsân değildir. Âyât-ı Furkâniyye derece-i kusvâ-yı fesâhat ve belâgat olup hatta lisân-ı Arabî'de bile câmi' oldukları hasâis-i âliyye cihetile fesâhat ve belâgatça muâdillerini bulmak mümkün olmadığı halde artık lisân-ı âhara naklinde asl-ı kerîmin halâvet-i beyâni, câzibe-i müeddâsi ne derece zâil olacağrı väreste-i izâhîtir. Bu bir hakîkat-i vâzîhadır ki esrâr-ı beyâna âşinâ sühân-sencân-ı esâtize-i belâgatin zevk-i selîmleriyle teayyün etmiştir. Hele asl-ı mûkerremdeki elvân-ı zevk-i belâgat bir kalem-i acz ile tasvîr edilirse elbette noksân-ender-noksân olur. Kur'ân-ı Azîmûssân fesâhat ve belâgatte nazîri nâ-yâb bir mu'cîze-i semâvî ve me'haz-ı ahkâm bir kânûn-i esâsî-ı ilâhîdir. Lisân-ı âhara naklinde halâvet ve nefâsetini tâkat-ı beşerîyye miktarınca muhâfazaya i'tinâ olunması kânûn-ı belâgatte nasıl vâcîb ise ahkâma ait husûsâtta dahi tefri'i mesâile me'haz bulunan beyân-ı şerîf ile ta'bîrât-ı mahsûsa-i mukaddeseyi zâyi' etmemek ahkâmca o kadar elzemdir. Halbuki yukarıda zikri geçtiği üzere tefsîr-i âyât-ı Kur'âniyye eimme-i izâm ve müfessîrîn-i kirâm arasında ara sıra ihtilâfât vukûa gelmiş olmasına mebnî nazm-ı celîlin yalnız fesâhat ve belâgati ile lisânımıza bu mehâsini ihrâz edebilecek tarz-ı ifâde nazara alınarak mecmû-i âyât-ı Kur'âniyye'nin sîrf mahsûl ve müeddâlarıyla lisânımıza serbestçe nakline ikinci cihetin bir mânâia teşkil eylediği tahattur buyurulursa bu iki ciheti muhâfaza ederek teahhûd olunan vazîfenin ne mertebe düşvâr olduğu bilâ-tereddüd tasdîk olunur. Ve maksadda muvaffakîyet hâsîl olmamış ise kısmen buraya haml edilir, ümîdindeyim. İmdi tefsîr-i âyât-ı Furkâniyye'de ve kelimât-ı kudsîyyenin şu hâme-i acz ile lisânımıza naklinde şüphesiz vukûa gelecek olan nevâkis ve ne-

kâisin avf u safhı husûsunca ve her hâl ü kârda Cenâb-ı Münzilü'l-Kur'ân'ın âsitân-ı lutf u keremine ilticâ eylerim.

Makriköy

11 Rebûlevvel Sene 1324

**Bereket-zâde İsmail Hakkı
bin el-Hâc Hasan Basrî**

İhtâr

Tefâsîr ile havâşî-i tefâsîrden me'hazlara ber-vech-i âtf remz olunmuştur: K[kef] = Keşşâf li'z-Zemahşerî. F = Fahreddin Râzî. K[kaf] = Kâdi Beyzâvî. H[hi] = Hâzen el-Bağdâdî. S = Şeyhzâde. S[sin] = Ebussuûd. B = Rûhu'l-Beyân li's-Şeyh İsmail Hakkı. M = Rûhu'l-Mâmnî li'l-Âlûsî. A[ayîn] = Şeyh Muhammed Abduh.

Sûre-i Fâtihatü'l-Kitâb

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (1) الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (2) مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ (3) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (4) اهْدِنَا الصَّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (5) صَرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (6) غَيْرُ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالُّلُ

¹

1- Hamd ü senâ Cenâb-ı Hakk'a şâyâr ve mahsûstur. (Zerrât-ı kâinâta varincaya dek Hâlik-ı Kerem-kâr'ın mecd ü azamet-i ilâhiyyesini tertîl, hâlen ve kâlen ezelen ve ebeden tesbîh ve tehlîl eden bütün eşyanın vîrd-i zebân eylediği cemî'i esniyye vü mehâmid-i hâssa ol müstecmî-i sıfât-ı kemâlât-ı aliyye azze şânehu hazretlerine sezâdır.) Ki (Zât-ı kibriyâsi) âlemlerin Rabbidir. (Bütün âlemlerin, bütün mevcûdâtın mûcid ve perverde-gâridir. Âlem-i eflâk, âlem-i ânâsır, âlem-i nebâtât, âlem-i hayvânât gibi bil-cümle avâlimin mecmûu ile her cins ve nev'ini, her ferd ve cüz'ünü halk u içâd edip bunları ânen-fe-ânen derece-i kemâle isâl eden zât-ı aliyyesidir. Ulviyât ve süfliyât, mücerredât ve maddiyat, ruhâniyât ve cismâniyâttan her ne var ise cümlesi üzerrine zât ve vücûduna ve sıfât ve kemâlâtına ait taraf-ı Cenâb-ı Akdes'ten her zaman ve her an lâ-yenkatî' envâ-i fûyûz feyzâân eder. Her tavârîda ve ânât-ı vücûddan her anda [203] bütün eşya üzerine feyzâân eden âsâr-ı terbiyye-i ilâhiyye nâ-mütenâhîdir. Bu feyz-i akdes iledir ki bütün avâlim, bütün mevcûdât zînet-ârâ-yı zuhûr olur, bununla neşv ü kemâl bulur. Kâinat O'nun kudretiyle kâim, her şey O'nun fezyiyle dâimdir. O Sâni'-i Ezeli'nin nefehât-ı kudsîyyesi sâha-i tekvîni sunûf-ı mahlûkât ile imlâ ve tezyîn etmiş. Bütün eşya vücûd-ı ilâhîsine nişân, bunca tahavvûlât-ı şuûn içinde kudret-i Rabbâniyyesi bir mir'ât-ı mücellâya in'itâf etmiş gibi nûmâyândır. Âfâk ve enfûsten nereye ihâle-i nigâh edilse bürhân-ı rubûbiyyet tecessüm eder. Nûr ile bâsira, hava ile sâmia, zükûret ile ünûset gibi binlerce keyfiyat arasındaki münâsebet ve mutâbakatlar gûş-i hûş-i ehl-i irfâna neler söylüyor. Zîr-i hâke tevdî' olunan habb ve nevâtin keyfiyet-i infilâk ve nemâsındakî sîrr-ı hilkat kudretullahtan başka ne ile tefsîr olunabilir. Bu nefh-i kudsî, bu feyz-i dem-

¹ Fâtîha, 1/1-7.

â-dem bir an munkatı' olsa bütün avâlim, bütün mevcûdât mahv u nâ-bûd olur, şu mezâhir ve taayyünâttan hiçbir kalmaç. Sunûf-ı avâlim ve eşya kavânîn-i mahsûsaya tâbi' olup her kânûn diğerinin kuvvetini iptal etmek icâb eder iken cümlesi hem-âhenk olarak bir gayeye hizmet ile avâlim-i kevniyyede şu tertib-i bedî', şu nizâm-ı mütekâbil pezîrâ-vüçûd oluyor, her şey mutazam bir seyir ta'kîb ederek neşv ü nemâ buluyor. Bu tertib ve nizâm şehâdet ediyor ki o kavânîn hadd-i zâtında müstakil değil. Belki bütün ekvân ve mevcûdât üzerinde tasarruf eden bir kuvve-i âliyye-i vahdetin mezâhir-i muhtelisidirler. Bir hakîm-i müdebbir yok ise bu terfib ve nizâm nedir, bir hakîm-i zî-kudret var ise onun efâli hikmetten nasıl hâlî olur.)

2- Rahman-ı Rahîm'dır. (Merâhim-i Rabbâniyyesi bî-haddü pâyân ve zâhir ve bâtin niam ve avâtif-ı ilâhiyyes mebzûl ve râyegândır. Nizâm-ı avâlimde ve beyne'l-esyâ mevcûd olan nisbet ve mutâbakanlarda nice âsâr-ı merâhim ve inâyât, nice esrârengîz cilve ve hikmetler var. Her şeye mâ-halaka lehi için yûsr ve suhûlet ihsân buyurulmuş, menâfiini celb ve mazârrını def ediyor. Dest ve pâmız olmaya idi, irâdâtımızı infâza muheyŷâ bunlarda harekât-ı muhtelife bulunmasayıdî hâlimiz ne olurdu. Ebr ü bâd, mâh ü hûrşîd, âb ü hâk cümlesi bize musahhar, her birini ayrı ayrı me-sâlihimizde istihdâm ediyoruz. Hân-ı ni'met-i ilâhiyye cümleye küşâde, şebân ve rûzân bütün mahlûkat tecdîd-i havâic ve lezâiz-i zindegânî ediyorlar. Neş'e-i bekâda ehl-i tevhîd ve îmân bilhassa nâîl-i iltifât-ı ilâhî olurlar.)

3- Mâlik-i (ve melik-i) rûz-i cezâdir. (O yevm-i mükâfât ve ikâbda zâhiren ve bâtinîn mâlik ve mutasarrif Zât-ı E-cell-i A'lâ'dır. O gün her temellük ve tasarruf ona rûcû' eder, o gün hiçbir ferd velev ki zâhirde olsun hiçbir şeye mâlikiyette zât-ı samedânîsine müşârik değildir. O gün bütün hüküm ve saltanat zât-ı ulûhiyyetine rûcû' eder. Nev'i beşerin bu hâk-i sâfilde sermâye-i mübâhâti olan saltanat-ı fâniyye o gün bir hayâl-i mâzîden ibarettir. O gün her ferd pîş-i arş-ı celâl-i samedânîde dembeste-i huzû' ve haşyettir. Sâha-i ceberûttañ o gün velvele-endâz-ı mehâbet olan¹ (لَمَنْ (الْمُكْلُكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْغَنِيِّ sayha-i kâhirânesiyle bütün ekvân lerze-nâktir. O yevm-i hâilde kerem-i Hudâvend-i Celîl'den başka bir melce ve penâgâh yok.)

4- (Ey celâil-i sıfâti ve ahkâm-ı rûubiyyeti ile cemî'-i efrâd-ı âlemînden etemm-i zuhûr ile temeyyüz eden ve bütün eşya zâtında vüçûdunda ibtidâen ve bekâen sana muhtaç bulunan Zât-ı akdes! Ma'bûd-ı bi'l-hak sensin, senden başkası ibâdet ve ubûdiyet olunmaya kat'â lâik degildir, ey Zât-ı akdes-i kibriyâ! Bütün emvâc-ı hâdisât menba'-i lâ-yefnâ-yı kudretinden hurûş ediyor, bir cûy-i revân gibi yine deryâ-yı muhît-i ulûhiyyete müntehî oluyor. Bütün mevcûdât nâm-ı bülendini takdîs ile feryâd ediyor.) Ancak sana ibâdet ve ubûdiyet ederiz. (Tezellül ve huzû ile sana tevecûh eder, arz-ı kemâl-i ubûdiyyet eyleriz) ve (kâffe-i umûrda) ancak senden avn ü meded dileriz. (Bütün suûnda bâr-

gâh-ı inâyetinden istimdad ederiz. Üzerimize vâcib olan umûru yûsr ü suhûlet ile edâ edebilmekliğimiz için bizlere kudret ifâza ve ihsân etmeni niyâz eyleriz.)

5- (Alef-husûs a'zam ve ehemm-i iâne-i ilâhiyyen olan şu lutf u keremini istid'â ederiz ki) bizi doğru yola, 6- Kendilerine in'âm ettiklerinin yoluna hidâyet et. (Ni'met-i dîdeğânının sâlik oldukları sırat-ı müstakime lutfunla bizi irşâd et.) 7- (O ni'met-dîdeğân] ki onlar ne gazaba dûçâr olmuş ve ne yollarını sapılmışlardır. (Yâ Müsteân! Lutf et bize, o in'âm ettiğin süedânın mesleğine irşâd et. Vehm u hayâline mütâbaat ile sıratullâhtan tebâûd etmiş güm-geşteğândan ve hakkı inkâr ve dâi ile'l-hakka muânedede ve istikbâr etmeleriyle gazab-ı ilâhiye ve hayât-ı dünyada züll ve hevâna dûçâr olmuş bed-bahtândan etme. Nefislerinden ve Hâliku'l-enfûslerinden girizân bulunan o serserilerden eyleme ki onlar dünyâ ve âhirette hâib ve hâsirdirler. Ey kerîm-i cihân-âferîn! Bizi o zümre-i ehl-i ifâdan et ki onlar senin varlığını büyülüğünü tanıyararak dâreynde azîz ve saîd olurlar.)

Âmîn

Duâmızı müstecâb et yâ Erhame'r-Râhimîn.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mûtercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 17 -

Bundan sonra bu fasılda daha beş sahîfelik beyânât vardır ki bu meyânda birçok i'tirâf-ı hakikatler bulunuyor. Hü'lâsası ber-vech-i âtidir:

"Arapların dini bu kadar çürük temeller üzerine müesses olunca başka bir dine nakilleri kolaylıkla mümkün olurdu zannolunmasın. Çünkü evvelâ: Arapların kitle-i azîmesi diğer bir dine mâlik olmak ihtiyacını hissetmiş degillerdi, [204] zaten onlar fitraten dindar değildir. Maddî adamlardır. Müesses bulunan âyîn-i büt-perestî ekseriyet için kâfi görülmekte idi. Vâkia âklî kimseler ilâhâlara "esnâma" inanmîyordular. Bir taraftan da esnâma istihzâ edilir, onlara şetm u tahâkirler vukû' bulurdu. Fakat bu keyfiyet âyîn-i mevcûdun lağv olunması için sebeb-i kâfi değildi.

Öteden beri tevârus edilmekte olan bir âyini lağv etmek vak'-ı millîye ve kavm-i Arab'ın âbâ veecdâd için perverde etmekte oldukları ihtiârâm-ı nâ-mahdûda nâ-hoş geliyordu. Kadîm Arap için bu gün bedevî Araplar gibi din gayr-ı câlib-i i'tinâ bir şey idi. Devr-i büt-perestî şâirleri dinden pek az bahs ederler. Naqmelerinde esmâ-i âliheden başka menâsik-i muhtelife zikriyle mezheb-i kadîmlerine dâir az tafsîlât bulunur. Onlar mâ-fevka't-tabîyyât ile it'âb-ı zîhn etmek-sizsin hayat-ı hâzır için yaşıyorlardı ve bu husûsta kavimlerinin sâdîk tercüman-ı hissiyyâti idiler."

Mukaddemâ izah olunduğu üzere burada şâyân-ı kabûl olmayan başlıca bir nokta vardır. O da şundan ibârettir ki bazı akl-ı selîm erbâbı tarafından putlara inanılmaması ve bazı efrâdin arada sırada onlara şetm u tahâkir etmesi müşri-

¹ Mû'min, 40/16.

kîn-i Arab'ın i'tikâd-ı şirkte gayet zaif olmasını, mezheblerinin çürük ve bâtil olmasına vâkif bulunmalarını icâb etmez. Zaten putperestler putlarının hâlik ve râzık olduğunu hiçbir vakit i'tikâd etmiş degillerdir. İbâdet-i esnâmin esbâb-ı tervîci başka başka şeylerden ibârettir. Binâenaleyh kendi taraflarından âyîn-i îşrâki lağv etmek ihtimali asla vârid-i hâtr olamaz. Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinin ikâz ve irşâdları te'sîrâtıyla da terk etmek istememeleri, putperestlikte kalmak için her fedâkârlığı göze alırmaları, yalnız bir sebepten nâşî değil, belki iki sebepten münbaş olmaktadır.

Sebeb-i evvel: Dozy'nin dediği gibi o meslek-i bâtilin âbâ veecdâddan tevârûs ve kidem peydâ etmiş olmasından daima cahillerin helâkini mûcib olan esbâb-ı kavîyyenin biri budur, hak ile bâtili seçmeyerek taklîd-i âbâ ve ittibâ'-i rüesâya inhîmâktır. Mekke müşrikleri de bu babda gayet müfitâne hareket ederlerdi. "Esteîzu-billâh" Sûre-i Sâd'ın evvelindeki kavl-i kerîmi onları o hâllerinden dolayı tevbîh ediyor. Yani -ibâdet-i esnâmin butlânını beyânla ondan zecr buyurmasından dolayı Hazret-i Resûl-i Ekrem'den şikâyet maksadıyla Ebû Tâlib'in meclisinde ictimâ ettikleri zaman ol hazretin kelime-i tevhîde da'vet husûsunu kemâl-i metânetle tekrar buyurması üzere- (melâ') "îşrâk-ı Kureyî" ittibâ-i dîn-i Muhammediyle kat'-i münâsebete âzim olarak cümlesi birden kiyâm ettiler, yekdiğerlerine hitâben âsâr-ı eslâf üzerine meşy ü hareket, âlihenizin ibâdeti üzerine sabır ve mukâvemet ediniz dediler.*

Âyet-i uhrâda da onların her zaman² (امّةٌ وَجَدْنَا أَبَاعَنَا عَلَىٰ) demekte oldukları hikâyeye buyurul-

¹ Sâd, 38/6.

* Bîçâre Ebû Tâlib de hakîkati görüp anladığı, en belîgâne sözler ile i'tirâfa bulunduğu halde bu taklîd-i âbâ belâsından başını kurtaramadı. En müzâyakalı zamanlarda birâderzâdesine büyük hizmetler ettiği zuafâ-yi müslimîni himâye husûsunda fedâkârlık ederek senelerce "şa'b"-i ma'lûmda onlar ile birlikte mahsûr kaldığı ma'lûmdur. Bununla beraber şer'-i şerîfe mutâbaat etmedi, ahkâm-ı İslâmiyye'ye râm olmadı. Niçin? İşte mahzâ pederi Abdülmuttalib'i pek sevdigi cihetle onun mesleğinden ayrılmayı kendisine yakıştıramadı, kabâil-i Arab'a karşı bunu âr-ı azîm addeyletti.

Nasıl ki müşârun-ileyh -ittîfâk-ı bülegâ ile kasâid-i muallakanın kâffesinden daha belîg, daha parlak olan- kaside-i lâmiyyesinde (Bu kaside 44 beyitten ibâret olup *Hizânetü'l-Edeb*'de tamamen mezkûr ve meşrûhtur.) Risâlet-penâh-ı efham efendimiz hazretlerinin nezâhetine, ulviyyet-i şanına dâir hayli sitâyişlerde bulunduktan ve

اذا قاسه الحكم غند التقاضل	فمن مثله في الناس اى مؤمل
بوالي الها ليس عند بغافل	خليم رشيد عادل غير طائش
واظهر ديناً حقه غير ناصل	فإيده رب العباد بنصره
بeyitlerini de ilâve ettikten sonra dîn-i mübîn ile teşerrüften mahrumiyetini izah ve i'tizâr makamında şöyle demiştir:	فوالله لولا ان اجيئ بسيبة
تجز على اشياخنا في القبائل	لکما اتبعناه على كل حالة
من الدهر جداً غير قول التهازل	(سبيه) zamm-i sîn ile âr ve nakise demektir.)

² Zuhûf, 43/22.

ma hâde (ما هذو) ³ diye hitâb eylediği abede-i evsân bil-mukâbele (وجَدْنَا أَبَاعَنَا لَهَا عَابِدِين)⁴ demişlerdi.

Muhâkeme-i fikriyyeden mahrum, ahvâl-i âlemden bî-haber bulunan cühelâ-yı nâs bu taklîd-i âbâ yüzünden dünya ve âhiret saâdetini zâyi' ediyorlar. İnsan her husûsta gözlerini açarak cehre-i dil-ârâ-yı hakîkati görmeye çalışmalı ve muktezâ-yı kat'isiyle âmil olmalı, tehlikeken sâlim olmayan yolları ne kadar kadîm olursa olsun hemen bırakmalıdır. Te'mîn-i terakkîyyât için her milletin selâmeti buna vâbes-tedir.

Nasıl ki müşriklerin sâlîfî'z-zikr sözlerini tez-yîf makamında Cenâb-ı Bârî Resûl-i Ekrem'ine ⁵ (أَوْنُزْ جَنْتُكُمْ) kelâm-ı hikmet-intizâmiyla mu-kâbele etmesini emr buyurmuştur. Yani âbâ veecdâdınızı sâlik bulduğunuz meslek-i dalâlden sizi kurtaracak en büyük hidâyeti izhârima karşı da böyle mi hareket edeceksiniz?..

Sebeb-i sâñî de: Şiddet-i cehâlet ve şeyâtiñ'ul-ins ve'l-cinne mutâbaat sâkisiyla bulundukları meslek-i bâtili ayn-i hak ve savâb bilmek ve ma'bûdât-ı bâtila yüzünden fevz u selâmet ümîdi beslemektir. Çünkü müşriklerin ekserîsi tevhîd-i Bârî'ye akıl erdirememiş idi... Nasıl ki "15"inci makâlemizde zîr olunduğu vechile onların da'vet-i tevhîde karşı (أَجْعَلِ الْأَنْهَى إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ) diye istîgrâb-ı azîme giriftâr olmaları da bundan münbaistir.

İçlerinde Ebû Tâlib gibi hakîkati hâli tamamen anlayıp da mahzâ eslâfinin geçtiği yoldan geçmek, sevgili babasının dinini terkle enzâr-ı âmmede mazhar-ı teayyüb olmamak gibi esbâb-ı vehmiyye te'sîriyle hûsrân-ı ebedîyi ihtiyâr ve tercîh edenleri pek nâdirdi.

Digerleri ma'bûdât-ı bâtilaya fart-ı ihlâsları icâbinca peygamberlerine hitâben (انْ تَقُولُ لَا اعْتَرِيكَ بِعَصْنِ الْهَمَنَ بِشَوَءِ) ⁶ diyen Âd kavmi gibi putları tâhkîr ve tezîyîfinden dolayı Sultan-ı Enbiyâ efendimiz hazretlerinin büyük bir ukûbete giriftâr olması intizârında bulunurlardı.

[205] Sâniyen: Ne Hristiyanlık, ne de Müsevîlik kavm-i Arab'ın hâline, mîzâç ve etvârîna muvâfîk bir din değildi. Vâkıâ Hristiyanlık cenûben Habesjistan ve şîmalen Sûriye tarîkiyle Arabistan'a girmiş ve bazı mertebe hüsîn-i kabûle de mazhar olmuş idi. Fakat bu keyfiyet hemen her tarafta bir emr-i hakîki olmaktan ziyyâde bir keyfiyet-i zâhirîye idi. Maahâzâ Arabistan'ın merkezi bundan pek az müteessir olmuş idi. Alel-umûm o zamanki Hristiyanlık mu'cizeleriyle, ekânîm-i selâse akîdesiyle ve çarmîha gerilmiş âlihi hakkında nakl eylediği hikâyâtiyla zekî ve müstehzî Arap için pek az câlib-i nazar idi.

513 târîh-i milâdîsinde Hîre mülükünden Münzir-i Sâlis

** (ماشون على آثارهم), (على آثارهم) (امه) din ve millet ma'nâsına nadır. (Celâleyen) takdirindedir.

³ Enbiyâ, 21/52.

⁴ Enbiyâ, 21/53.

⁵ Zuhûf, 43/24.

⁶ Sâd, 38/5.

⁷ Hûd, 11/54.

nâm zâti Hıristiyan etmek istemiş olan piskoposlara bu hâlikat pekiyi gösterildi. Kral piskoposlari dikkatle dinliyordu. Zâbitlerden birisi geldi, kralın kulağına bir şey söyledi. Bu sözün te'siriyle kralın birden bire bir kedere müstağrak olduğu görüldü. Piskoposlar bâ-kemâl-i ihtirâm bu hâlin sebebini sordukları vakit kral "Heyhât! Şimdi Mikâîl'in vefât haberini aldım" cevabını verdi. Piskoposlar "Şevket-meâb! Bu mümkün değil. Sizi aldatıyorlar. Melâik lâ-yemûttur" dediler. O vakit kral: "Tamam! Ya siz beni bizzat Allah'ın öldüğüne inandırmaya çalışıyorsunuz" diye onları istiskâl etti.

Mûsevîlik Arapları daha ziyâde celb ediyordu. İmparator "Adriyen" aleyhine vâki' kıyâmin hezîmetinden sonra birçok Yahûdiler Arabistan'da melce' bulmuşlar ve bu memleketin bir hayli kabâili bunların dinini kabul etmişlerdi. Dinlerine sûret-i samîmiyyede merbût olan muhîtemel ki yalnız bunlar idi. Hatta Mûsevîlik Yemen hükûmetinde dîn-i resmî olmuştu. Fakat bunların kâffesine rağmen murûr-i zamanla Arapları hoşnûd edemiyordu.

Mûsevîlik ancak bir kavm-i müntahab için yapılmıştır. Bütün âlem-i insâniyyetin dîn-i münâsibi olamaz. Tâ Kudüs'ün tâhribinden beri ez-cümle tezallümlerden, tasavvufamîz ümîdlerden mürekkeb olan dîn-i Mûsevî, kuvâ ve terakkîye meyyâl bir kavmin hoşuna gidemezdi.*

* Burada hak ve hakâti beyân ve i'tirâfa tamamen muvaffak olan kasîs-i şehîr Fransevî "Lovazon"un "1896" târîh-i mîlâdîsinde Mi-sîr'da irâd edip Cerdetü'l-Müeyyed'de neşr olunan hutbesinden bir parçayı derc ile celb-i enzâr-i dikkat ediyoruz:

"Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) hazretleri yalnız nebiyyü'l-Arab olmayı vahdâniyeti ilâhiyye neşrine me'mûr bulunan kâff-i enbiyâının eddalidir. Dîn-i Mûsevî de esası vahdâniyet olan edyândan ise de bir dîn-i kavmî, Benî Isrâîl'e hâs idi. Onunla tabâbüd ancak Beyt-i Makdis havâlisinde mümkün idi. Hazret-i Muhammed (sallallâhu aleyh) ise kâide-i esâsiyyesi vahdâniyet ve ba'stan ibâret bulunan dîn-i mübînini îlân, enhâ-yi meskûnede kâin Bilumum efrâd-i beşeriyyeye neşr etmiş, bu dinin gâyetini, netâyic-i âliyyesini idrâk edenler nazarında icmâl ve tâfsîl i'tibâriyle âlem-i insâniyyete müteallik bir amel-i azîm, te'sîs-i mühim olduğu vâreste-i iştibâh bulmuştur.

Diyânet-i Muhammediyye bazı vücûh ile kavm-i Arab'a ve asr-sâadete muhtas olsa da bilcümle nev'-i insâniye lâik diyânet-i âme-me-i hâlide olduğu kâbil-i inkâr degildir.

Ama Nasârâ'nın "ibnnullâh" ve müslümînin "rûhullâh" tesmiye etikleri mesih (aleyhisselâm) -ki vech-i lâik ile tefsîr olundukta şu ikti tabirin ma'nâca ittilâhi kat'idîr- Enbiyâ-yi sâlîfîn safında, vahdâniyeti neşre vâsita olanlar meyânında ma'dûd olamaz. Çünkü müşârun-ileyh Meryem-i Azrâ'dan tevellüf etmiş, çok zaman geçmeden semâya ref' edilmiştir. Âhir zamanda nâzîl olarak nev'-i beşerden ihtilâfi izâle buyuracaktır. Binâen-alâ-zâlik ol hazret hakkında mürşid-i arzî itlâkından ziyâde Hâdî-i semâvî tabiri daha doğrudur. Kendileri vahdâniyeti nevâhî-i beyt-i Makdis'te müntesîr ve müeyyed buldukları cihetle ona da'vete lüzum görmeyip Încîl-i Şerîf'e da'vetelle iktifâ buyurduları.

Hüllâsa-i kelâm Allah ancak Allah'tır. Muhammed ve Mûsâ iki müessis nebîleridir. Îlâ da bir resûlüdür. Tevhîd-i edyânnın sîga-i sahîhisinden ibârettir ki bugün bu hakikati i'tirâfa ist'idâdları te-kemmûl etmeyen ebnâ-yi beşer zamân-i müstakbelde bu noktada içtimâ edeceklerdir.

Burada sadedden hâriç görülen bazı zevâidin tayyiyle Dozy'nin kelâmî telhîs olunmuştur. Vâki' olan şu i'tirâfâtına karşı bize bir diyecek kalmıyor. Tabûdir ki Nasrâniyet de Yahûdîyet gibi zekâ-yi mücessem bulunan kavm-i Arab'ın fitratıyla mütenâsib değildi hatta husûsiyet i'tibâriyle de bu iki din arasında bir fark-ı mühim gösterilemez, hiçbirisi hâlet-i asliyesi üzere muhâfaza edildikçe, nev'-i beser için dîn-i umûmî olamaz, matlûb olan terakkîyât-ı beşeriyyeyi te'mîn edemezdi. Çünkü Nasrâniyet de esâsen Benî Isrâîl'e hâs olarak te'sîs olunmuştur. Enâcîl-i erbaanın her biri bir mevâiz ve siyer kitabı olup ahkâm-ı muamelât ve ibâdâti hâvî değildir. Îsevîlerin de Tevrat ahkâmina mütâbaatla me'mûr oldukları inkâr kabul etmeyen hakâik cümlesiindendir.

Geçen makâlâtın birisinde dediğimiz gibi Dozy'nin Hıristiyanlığa da i'tikâdi olmadığı burada dermeyân ettiği sözlereinden ve bilhassa Münzir-i Sâlis hikâyesini derc etmesinden nûmâyân olmaktadır. Fakat mülhidler icâbına göre her mezhebe sâlik görünerek kisve-i riyâ ve nifâka bürünmekte hâiz-i maharettirler. Binâenaleyh Dozy de bu sözleri bî-per-vâ sarf ettikten sonra iman ve i'tikâd ashâbinin ağızına yakışabilecek kelimât serdine sürü' ediyor. Diyor ki:

"Bununla beraber altıncı asr-ı mîlâdînin bazı şâirlerinde vahdet-i Hudâ'ya derin bir imanın, a'mâl ve ihmâlâtımızın bizi içine attığı mes'ûliyet husûsunda zinde-dâr bir teyakkunun eserleri bulunur. Böyle düşünenlere "Hanîf" tesmiye olunurdu. Lâkin bunlar bir firka teşkil etmezlerdi, hiçbir râbitâ ile yekdiğerine merbût degillerdi ve yine Hanîf tesmiye olunan sâbî İbrâhîmîler gibi bir âyîn-i müsterekleri yok idi. Bu iki Hanîfler arasında şu husûsta birlik var idi ki her iki Hanîfler hem Îseviyeti, hem Mûsevîyeti reddederek İbrahim'in dîni ile mütedeyyin oluyorlardı o İbrahim'in ki İsmail ma'rife-style (vasıtasyyla) ırklarının müvelliidi ve Mekke Ka'besi'nin bânnîsi idi."

Hanîflerin zikrolunan iki kısma inkisâmi sahîh değildir. Sâbiîler bir re'ye göre Hazret-i İbrahim'in meb'ûs olduğu kavmden ibâret ise de onlara hunefâ itlâk olunmaz. Yalnız Nebiyy-i müşârun-ileyh hazretlerine ¹(نَّا كَانَ اِبْرَهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَبِيبًا مُسْلِمًا) nazm-i kerîmi hükmünce Hanîf itlâkî câizdir. Hatta kable'l-Îslâm câ-be-câ mevcûd olan muvahhidlere Hanîf itlâk olunması da onların Yahûdîyet ve Nasrâniyet'ten teberri ile akılları erdiği, kesb-i vukûf ettikleri kadar şerîat-ı İbrahimîyye ile âmil olmalarına mebnîdir.

Manastırı İsmail Hakkı

Emîr-i şehîr Abdulkâdir Cezâîrî (aleyhi'r-rahme) hazretleri -ki Fransızlar ile hayli zaman muhârebe ederek onların ahvâl ve efkârına kesb-i itlâk' etmiş idi- bir eserde şöyle yazmışlardır: "Eğer müslümânlar ile Nasrânieler bana kulak verseler aralarındaki her ihtilâfi ref' ederdim, cümlesi zâhiren ve bâtinin ihvân olurlardı. Fakat şimdiki halde bu fikirde bulunamazlar. Çünkü ilm-i ilâhîde mukadder olduğu vechile nâs ümmet-i vâhîde olmayacak. Bu ihtilâfi zamân-ı nûzûlünde Hazret-i Mesih (aleyhisselâm) izâle edecektir."

¹ Âl-i İmrân, 3/67.

**[206] “SİNÂAT-İ Şİ'RİYYE”DEN
İKTİBÂS YOLUNDÂ
BİR TECRÜBE**

—mâba'd—

Dâhî-i sühân, cenâb-ı Nefî
Hep kendine hâs darb u def'i...
Darb eylese arz olur perîşân,
Def' etse semâ olur peşîmân.
Yok misli cihânda ferd-i yekâtâ
Bir merd olamaz onunla hemtâ...
Saymaz meselâ o şîr-i pür-zûr
Bir pîl-i demâni kemterin mûr...
Eyler, gazab etse baksa bir ân
Bir nazrası bin pelengi lerusân...
Aks etse cibâle bir gırîvi
Sûrâha sokar hezâr devi...
Hışmeylese alsa deste kûpâl
Ejderler olur önünde pâ-mâl...
Kahretse eder o desti pûlâd
Bir müst ile kûh-i Kâf'i berbâd...
Lutf ettiği demlerinde ammâ
Bir başka cihân olur hüveydâ...
Gûyâ ki açar da subh-i tâbân
Âfâki tutar furûğ u elvân,
Gûyâ ki doğar da mihr-i nevvâr
Enfûste hayat olur bedîdâr,
Gûyâ ki çosar da bahr-i zehhâr
Sâhillere dûrlar eyler isâr.
Olmuşur o pehlivân-ı ma'nâ,
Âteş-zen-i dûdmân-ı ma'nâ,
Memlükü bütün cihân-ı ma'nâ,
Avuncundadir âsumân-ı ma'nâ,
Olmuş bülegâsı hep cihânın
Meftûnu o muhteşem beyânın,
Olmuş şuarâsı her zamânın
Meshûru o sihr-eser lisânın.

Olmuş meselâ Nedîm-i hoş-dem
Bir başka harîm-i feyze mahrem.
Lâkin ne harîm o bâg-i pür-nûr.
Yerden göge karşı hasretü'l-hûr...
Her kûsesi ravza-i cinândır,
Ridûvan ona sanksi bâgbândır,
Fevkinde semâ semâ levâmi',
Sahnında cihân cihân bedâyi',
Havlînde zemîn zemîn gezerler
Nâzende kevâib-i melek-per,
Havzında zaman zaman üzerler
Tâbında bürehne-ten perîler.
Bahşeyler o bâgbân-ı irfân
Bir gül diyen olsa bir gûlistân,*

* Nedîm bunu
“Tab’ım o bâgbân-ı girân-dest-mâyedir
“Kim bir gül istesem bana bir gûlsitân verir”
diye anlatmıştır.

Nakşetse eder o killk-i sehhâr
Bir noktada bir cihân bedîdâr,
Hoş etse eder o tab'-ı garrâ
Çöllerde behîşler hüveydâ.
Elvâh-ı tahayyûlünde bir ân
Rahşende seyyâreler nûmâyân,
Âfâk-ı tasavvurunda bir ân
Dûşize meâller hîrâmân;
Enfâsi eder hevâyı ta'tîr,
Nefhiyle bulur hayat esâtîr.
Ammâ ki o rind-i şûh-ı ser-bâz
Pek fazla eder kûşâde pervâz...
Bazen o kadar olur ki ser-germ
Te'sîr-i demîyle mahu olur şerm,
Bazen o kadar olur ki ser mest
Sâkiye eder itâle-i dest,
Bazen o kadar olur ki ser-şâr
Etmek olamaz (nedîm-i efkâr)!**

Olmuş meselâ cenâb-ı Gâlib
Tâ sîne-i âsumânda gâib.
Seyrân-gehi bir nûhûfte âlem,
Esrârına sâde kendi mahrem.
Cevlânları berktén nişandır,
Seyrinde gubâri kehkeşandır,
Mi'râci o rütbedir muallâ
Hem-pâyesi belki arş-ı a'lâ... ***
Pişinde delîli nûr-ı tenzîl
Ferş-i rehi yâl ü bâl-i Cibrîl
Tûbâ-yi hayâli öyle ber-ter
“Bir hâm erik onda çarh-ı ahder”****
Yâ Rab, o ne mevkib-i mükevkeb,
Görmiş mü cihân o tûrîl bir şeb?
Yâ Rab, o ne ihtişâm u elvân,
Kim gördü o tûrîl subh-i tâbân?
Yâ Rab, o ne aşk-ı sâf-ı çâlak!
Yâ Rab, o ne hüsün-i bâkir-i pâk!
Yâ Rab, o ne şiddet ü cezâlet!
Yâ Rab, o ne revnak u letâfet!
Yâ Rab, o ne cezbe-i muallâ!
Yâ Rab o ne cilve-i mücellâ!
Yâ Rab, ne o nâr-ı mâsivâ-sûz!
Yâ Rab, ne o nûr-ı sîne-efrûz!
Her geçtiği yerde etti peydâ
Hîrmen hîrmen nûcûm-ı zehrâ.
İndirdi zemîne âsumâni,

** Nedîm'i “nedîm-i efkâr” etmek câiz olmadığını Kemâl Bey merhûm söyler.
*** Belki de değil... Çünkü Dede kendisi
“Dil eder bir tavr ile mi'râc-i kurb-i vasle kim
“Cân hayrân, sâkinân-ı arş-ı a'lâ
bi-haber!”
diyor.

**** Kendisi de
“Sidre'ysi nihâl o bâga yek-ser
“Bir hâm erik anda çarh-ı ahder”
demîstir.

Yandırdı hasedle kehkeşâni.
Olmuştur o başka hâle mazhar,
Olmaz ona dîgerân berâber...
Eslâfa bütün tekaddüm etmiş.
“Bir başka lûgat tekellüm” etmiş,
“Evsâf-ı kemâli söylenilmez”*****
“Ma'nâları var ki kimse bilmez”*****
Kim söyledi, söyle öyle bir söz?
“Zannetme ki söyle
böyle bir söz!”*****

Lâkin ne kadar da olsa pûyân
Bulmaz bu makâmi yâve-gûyân
Âhû ile har olur mu hem-pâ?
Hey nerde zebâb, nerde ankâ?
Âlemede olur mu hiç berâber,
Bûlbûl ile zâg-i herze-perver?
Çok velvele vâkia cihânda,
Bûlbûl yine ferd gûlsitânda...
Vardır ne kadar zavallî nâdân
Bilmez ki onun değil bu meydân...
Beyhûde sürüklendir, koşarlar,
Bî-sûd köpüklenir, coşarlar...
San'at diye kil ü kâl ederler,
Mazmûn diye saçmalar, giderler...
Hikmet sâvurur, hüner satarlar
Gerdûna, sîpihre taş atarlar...
Âlâyîs-i lâfza aldanırlar,
Bâzîçeyi ma'rîfet sanırlar...
Sâgarları, lâfa kalsa pür-mey...
Ammâ -ara- yok içinde bir şey!
Boşluksa eğer nîsâb-ı san'at,
Dolmuş demedir hesâb-ı san'at.
Şî'r addolunur mu lâklâkiyyât?
Elfâz ile iş biter mi heyhât?
Atmış bu gûrûh için mukaddem,
Hakkıyla demiş edîb-i a'zam:
“Mazmûnları vehmdir, zünûndur...”
“Akla göre âdetâ cünûndur”
Evhâm ile uğraşır mı âkl?
Yâ cinnete akl olur mu mâil?
Şâir mi olur o tûrîl sersem?
Bir kerre şûuru nâ-mûsellem!
Ârif mi olur o tûrîl ebleh?
Îrfânla alâkadan münezzeh!
Şî'r addolunur mu öyle güftâr?
Âhengî eder simâhi âzâr.
Taklîd ile bir midir hakîkat?
San'at ile bir midir tabiat?
Geçsin yere öyle nazm-i ebter...
Etsin onu hunfesâlar ezber!!

Ispartalı Hakkı

***** Bu misrâlар Dede'nindir.

***** Misrâ Dede'nindir.

[207] CEMÂLEDDİN AFGĀNÎ

Sarkın yetişirdiği fitratların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden biri olduğu şüphe götürmeyen merhûm Cemâleddin Afgânî'ye dâir birkaç söz söylemek istiyorum. İçimizde merhûmu görmeyen çoksa da, zannederim, işitmeyen, bilmeyen yoktur. İhtimâl ki sevgili kâri'lerimiz şu satırlarda Cemâleddin'in hayatı husûsiyesine, hayatı ilmiyyesine, hayatı siyâsiyesine ait ma'lûmat göreceklerini zannediyorlar. Hayır, öyle etraflı bir terceme-i hâli insâallah ilerde yazarız. Benim bugün yapmak istediğim bir şey varsa o da hazretin hâtira-i pâkine sürülmek istenilen bir lekeyi, bir levs-i bühtâni göstermek, onun mâhiyetini, nereden geldiğini tedâkik eylemektir.

Cemâleddin'in matbû, gayr-ı matbû' birçok risâleleri, makâleleri, hutbeleri varsa da merhûm müşârun-ileyhîn en büyük, en muhalled eseri bence Mısır müftisi merhûm Şeyh Muhammed Abdûh'dur. Evet, Şinâsî millete en muazzam hizmetini Nâmîk Kemâl'i yetiştirmek sûreTİyle edâ ettiği gibi, Cemâleddin de âlem-i İslâm'a en kıymetli bir yâdîgâr olarak müftî merhûmu bırakmıştır. Şeyh Muhammed Abdûh'un ölmüş yüreklerle rûh-i gayret, rûh-i şehâmet nefh eden sihr-i mübîn-i beyâni, o feyz-i cûş-â-cûşu hangi menba'dan alıyordu? Şüphesiz üstâd-ı muazzamı Cemâleddin'in sânihâtından.

Cemâleddin'in İstanbul'a birinci gelişî Âlî Paşa'nın sadâretine tesâdûf etmiş idi. Merhûm Afganlılara mahsûs o sevimli kıyafet içinde olarak Paşa'nın meclisine girer, en yüksek mevkî-i şerefi ihrâz eder, kimsenin nâîl olamayacağı hüremeti görürdü. Maamâfih Cemâleddin'i takdîr eden yalnız Âlî Paşa değil idi. İstanbul'un bütün umerâsı, vüzerâsı, kibâri âdetçe, kıyafetçe, lisanca kendilerine bîgâne gelmesi icâb eden bu zâtın ilmine, diyânetine, ülüvv-i cenâbına hayrân olmuşlardı.

Aradan altı ay kadar bir zaman geçince Cemâleddin Meclis-i Maârif a'zâlığina ta'yîn olundu. Bu me'mûriyetinde maârifin ta'mîmi için düşündüğü vesâiti bî-pervâ söyledi ki arkadaşları bunun re'yine iştirâk etmiyordu. Vaktin Şeyhüllâm bulunan zât Cemâleddin'in fikirlerini menfaat-i husûsiyesine mugâyir gördüğü için fena halde kızıyor, zavalliyî nazardan düşürmek için vesile arıyordu.

1287 senesi Ramazan'ında idî ki Dârûlfünûn müdürü Tahsin Efendi (Mösyö Tâhsin) şeyh-i merhûmdan fûnûn ve sanâyeie teşvik yolunda bir nutuk istemiş idi. Cemâleddin Türkçesi o kadar kuvvetli olmadığını ileri sürerek ma'zûr görülmemesini ricâ etmiş ise de berikinin ısrâri üzerine mustar kalarak etraflı bir nutuk tertîb etmiş, Maamâfih zemin ve zamanla muvâfîk olup olmadığını anlamak için evvelce memleketin ileri gelenlerine göstermiş idi.

Dârûlfünûn'un açılacağı gün Cemâleddin'in nutkunu dinlemek için İstanbul'un umerâsı, ulemâsı, eşrâfi kâmil en toplanmış idi. Şeyhüllâm da cemaatin içinde bulunuyordu. Cemâleddin kûrsî-i hitâbete çıkışınca Şeyhüllâm olana dikkatini nutkun içinde sû-i te'vîle kâbiliyetli bir iki cümle sayd etmeye hasr eylemiş idi.

Cemâleddin nutkunda diyordu ki: "Maişet-i insâniyye

bir beden-i zî-hayâta benzer; sanâyîn her biri, maîsete olan medâri i'tibâriyle, o bedenin bir uzvu mesâbesindedir; meselea melik tedbîrin, irâdenin merkezi olan dimâğın aynıdır. Demircilik kol, çiftçilik ciğer, gemicilik ayak gibidir..." Cemâleddin bu gibi basit teşbihlerle bütün a'zâyı saydıktan sonra şu neticeyi veriyordu: Saâdet-i insâniyyenin bünyesi, cismî bu sûreTİle teşekkül eder. Cismin hayatı ise ruh ile kâim olmasına nazaran bu cismin yani saâdet-i beseriyyenin ruhu ya nübûvveti, yahud hikmettir. Lâkin bunlar başka başka şeylerdir.

Nübûvvet bir atâ-yi ilahîdir ki çalışmakla elde edilemez. Cenâb-ı Hak mahlükleri arasından her kimi isterse bu feyzî mazhar kîlär: ^۱(اللّٰهُ أَعْلَمُ بِكُلِّ شَيْءٍ يَعْلَمُ رَسَائِلَهُ) Hikmete gelince bu i'mâl-i fîkr ile iktisâb-ı ma'lûmat ile kazanılır. Sonra, nebî hatadan ma'sûmdur; Halbuki hakîm hataya düşebilir. Bir de ahkâm-ı nübûvvet dâmen-i ismeti levs-i bâtilin hücumundan münezzeh olan ilm-i ilâhî üzerine vârid olmuştur ki bunları kabul imanın ferâîz-i esâsiyiyesindendir; hûkemânın ârâsına gelince bunlara ittibâ mütehattim olmayıp ancak şer'i ilâhîye muhâlif olmamak şartıyla akla muvâfîk geleni kabul edilebilir."

İşte Cemâleddin'in nübûvvetle ait olmak üzere söyledişi sözler bundan ibâretti ki ulemâ-yi İslâm'ın icmâıyla sâbit olan hakîkate tamamîyle mutâbık olduğu halde Şeyhüllâm, merhûmdan intikam almak için, Cemâleddin nübûvvet bir nevi' san'attır, diyor şâyiasını çıkardı; bunu te'yîd için de, nübûvveti sanâyeie dâir irâd ettiği bir nutukta zikretti, dedi. Daha sonra câmilerdeki vâizlere şeyhin aleyhinde yürümelerini emr eyledi. Zavallî Cemâleddin aleyhindeki sözlerin bühtân-ı mahzdan ibâret olduğunu, hakîkatîn meydana çıkması için Şeyhüllâm ile muhâkeme edilmesi lâzım geleceğini söylediye de kimseye dinletemedi. Mes'ele gazetelein ağızına düştü; bunların bir kısmı Şeyhüllâm'ın, bir kısmı da Şeyh'in lehinde idâre-i kelâm etti.

Nihâyet merhûmun sevdiklerinden bir kısmı müşârun-ileyhe sabrı u sükûnet tavsiye ettiler, zaman bu gibi haksız şâyiaları hükümden düşürür, hakîkati meydana çıkarır dedilerse de gayret-i dîniyyesi ilmi kadar yüksek olan Cemâleddin bir tûrlü duramadı, her halde Şeyhüllâm ile mûrâfaa edilmesini müsîrâne istedi. Âkîbet esfâr sükûn buluncaya kadar İstanbul'u terk ederek bilâhere isterse yine avdet etmek şartıyla nefyi hakkında irâde-i aliyye sâdir oldu. Zavallî Cemâleddin her ma'nâsiyla mazlûm bir halde İstanbul'u terk ile Mısır'a gitmeye mecbûr oldu.

[208] İşte merhûmdan ne zaman bahs olunsa "îlmine, fazlina, siyâsetine söz yoksa da maatteessûf mülhid idi, nübûvveti inanmazdı" derler ki anlamadan, dinlemeden söylenen şu sözlerin nereden çıktıgı görülmüyor.

İki hâsiyyet eder bâtil u hakki temyîz:

Biri tedâkik-i haberdir, biri ta'mîk-i nazar.

Mehmed Âkîf

¹ En'âm, 6/124.

HUTBE

- 12 -

الحمد لله مفيسن الرحمة على عباده الصالحين. الحمد لله ضامن النصر للمنتسبين بالدين، الحمد لله مجده العناية لأهل باليقين. الحمد لله في جميع الدهور والأوقات. اشهد ان لا اله سوا على العرش استوى. وشهاده ان سيدنا محمدا ما ضل عن الحق و ما غوى. اللهم صل وسلم على هذا النبي الذي حوى ما حوى. وعلى آله و صحبه أهل الخيرات والبركات."اما بعد فيما بني آدم" مضى على احوالك من هذا العام محرم و صفر. و نلامهما الريungan بما هو ادھي و امر. وها هو شهر جمادى الاولى بين يديك حضر. فعلى اي شيء عزمت يا صاحب النبات. ان كنت خقيقة من اعتبر بالكلام الماضي و ثائر. ان كنت خقيقة من تأسف على سوء الحال و تحسر. ان كنت خقيقة من جرى فيه دم الايمان و تحدر. فقل رب ثبت نامت على مغافلات. يمضى العمر عاما فعاما و الغرور فيها قائم. يمضى العام شهرا فشهرا وانت للفجور ملازم. يسمعك الخطيب خطبا فخطبا وانت في هواك هائم. تفتلك الحوادث الى اليقنة وانت لا انتبه و لا تنفات.

جفوت الشرع و لا يابع الاحب العصيان. هجرت الدين ولا ذنب الا انه دين الدين. تركت السنة و لا داعي الا متابعة الشيطان. ملت لتقليد الغواة والحب يعمي عن السينات. هل في الشرع شيء لم يأت على هواك. هل من الاسلام من ضمن عداك. هل من شروط الادب ان تعصي مولاك. هل من التمدن ترك الواجبات. الغيبة والنذيمة والحسد والحقد من مساويك وانت تنفيها. العجب والكثير زالغرور والفجور من امراضك وانت لا تداویها. الكسل والفشل والجبن و العار صفات عرفت بها و لا تخليها. فيك ما فيك اسوأ الصفات. اذا كنت تعادي مولاك بالعصيان فهو الكافر بالطاعة يوالى. اذا كنت لم تعمل بالشرع فهو ي العمل به العدو المتعالي. اذا كنت لم تخش ربك فهو يخشاك ربك المتعالي. اذا كنت على المنكرات فمن ينهى عن المنكرات. قل رب اهدنى ولا تخربني يوم الساعة. قل رب اهدنى واصلح الافراد والجماعات. قل رب اهدنى واتق الله في جميع الحالات.

روى البخاري عن ابي هريرة قال قال رسول الله (ص) «كُلُّ أُمَّةٍ يَدْخُلُونَ الجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبْيَ» ، قيلَ وَمَنْ أَبْيَ؟ قَالَ: «مَنْ أَطَاغَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ عَصَانِي قَدَّ أَبْيَ»¹ صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

TAASSUB-I İSLÂMÎ MA'NÂ-YI HAKİKİSİ

Hakâyik

Esrârengîz bir kuvve-i kâhirenin sevk ve tahrîkiyle, beşeriyet-i mütehayyire, mecrâ-yi tekâmûl-i müstemirrini hiç sendelemeyerek ta'kîb etmektedir. Ve kâinatı zâhiren idâre eden faâliyet-i mübeddile ve muhavvilelerden mürekkeb mecmûa-i bî-pâyân içinde kendisine terettüb eden muamâ gibi bir vazifeye de tükenmez bir himmet ve gayret-i mevhûbe ile ifâ eylemektedir.

Zamîr-i beşer, bir gâye-i mechûleye doğru vukû' bulan şu cereyân-ı serî' üzerinde beyhûde mütehayyir olur. Nev'a-mâ yed-i ihtiyârında olmayarak imâr ve ismâr etmeyece olugu bu cirm-i semâvîde bulunmasındaki hikmeti idrâk için bî-sûd mütefekkir bulunur. Kendi mukadderâtını idâre eden lâ-yetegayer kavânînin tenevvü'yi bî-nihâyesi onun havâsalâ-i idrâkine siğmadığı gibi, bütün vukûf ve irfân-ı beşer,

kendisine ancak eşhâs ve akvâm üzerinde âsârı tecelli eden bir "kader"e beşeriyetin de münkâd olduğunu mücmelen i-râye ve isbât eder.

Tarih, nihâyetü'l-emr, bu kavânîn-i dâimenin tevâfuk ettiği terekkürbâttan mütevellid bir silsile-i ahvâl ve vekâyi değil midir? Tarih, insan için, ba'de'l-vukû' âsârından istidlâl olunan ve ancak o zaman hiss-i tecessüs-i fitriyi irzâ için izah ve tefsirine çalışılan bir silsile-i muttassila-i mukadderâtın başka bir şey midir?

Sarkı garptan ayıran tezâddî-bî-emân ve husûmet-i garraz-kârâneyi –ki bin-netîce nev'-i beşerin inbisâtı tabîisine bir sûret-i meş'ûmede te'sîr ve bunu birçok asırlar tehîr etmiştir– kable'l-vukû' kim idrâk edebilirdi!

Bununla beraber, beşerin uhuvvet ve yekvûcûdîsi fikrinin nâşir ve mürevvici olan bu müslüman şark, nûr-ı ma'rîfet-i mahsûldârını henüz devr-i vahşette bulunan o hristiyan garba bol bol neşretmiş ve medeniyet-i garbiyyenin inikîfâ ve inbisâtına büyük bir kuvvetle hizmet eylemiş idi.

Binâenaleyh, derece-i idrâk ve temyîz-i beşer nokta-i nazarından bakılınca, medeniyetin, daima eşkâl-i ahîresinde mütecellî olarak birinden diğerine intikâl ettiği şu iki kısım beşer arasında, şarkın bu tavr u hareket-i mün'imânesi, mümteniü'l-inhilâl ve müteaddidü'l-eşkâl münâsebatı ve iştirâk-i tasavvûrât ve hissîyatî te'sîs ve tevâlîd edecektir!

Fakat hükümlü kader bunun hilâfında zuhûr ederek garbin o aralık mutaassib ve hristiyan bir hey'et-i ruhbâniyyenin tahakkümü altında bulunmasını icâb ettirmiştir. Öyle bir hey'et ki, büyük bir gayret ve ifrât ile müdâffî bulunduğu bir dinin akidesinin bütün hüküm ve nüfûzunu muhâfaza için idâre-i rûhâniyyesine kendisini tevdî etmiş olan vicdânları nûr-ı ma'rîfetten mahrum bırakmak husûsunda asla tereddûd etmezdi.

Kader, hiss-i uhuvvet ve yek-vûcûdînin tezehhür ve inikîfâ edeceği [209] bir yerde çetin bir rekâbet-i dîniyyenin tohm-ı tezâd ve nizâî zer' etmesini icâb ettirdi.

İşte böylece medeniyet-i garbiyye öyle bir muhîtte teşekkül etti ki, işbu muhîtin seviye-i ma'neviyiyeti pek dûn idi. Her türlü te'sîrât-ı ruhbâniyyeden âzâde olan ve meslek-i insâniyyet-kârâne hakkındaki idrâk-i ulvîleri kendilerine semâhat ve ulûvv-i cenâb gibi hissîyatı güzideyi bahsetmiş bulunan akvâm-ı şarkîyyenin seviyesinden pek aşağı idi. Medeniyet-i garbiyye, idrâk ve istîdâd-i fitri-i ibtidâiden başka bir şeye mâlik olmayan akvâmın giriftâr oldukları muhârebât-ı dîniyyeden mütevellid adâvet ve münâferelerle tagaddî eder ve bin-netîce esâsen maddî olan bir şekil ve sıfat takınarak sarîhan tecâvüz ve tazayyuğa müstenid bir fikrinden istizhâr ederdi.

Buna binâen, kader, cihâni tenvîr etmek vazîfesini bu kere de Avrupâ'ya tevcîh edince, Roma İmparatorluğu'nun enkâzını kapışan barbarların ahlâf ve a'kâbından ibâret olan rüesâ-yi cismâniyyesinin hissîyat-ı iğtisâb ve i'tisâfına ve rüesâ-yi rûhâniyyesinin din nâm ve hesabına, ihtisâsat-ı adâvet-kârânesine revâç vermek için, Avrupa'nın bakiye-i cihâna karşı tefevvük-1 muvakkatinden istifâde etmesine ve bu bakiyeyi zulmet içinde bırakmasına hayret etmemelidir.

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-İ'tisâm, 2.

Avrupa dü-dest-i tecâvüzü âlem-i İslâm'dan daha uzaklara kadar saldı. Ve aksâ-yı şarkın Budî ve putperest aksâmını da bu dâirenin dâhiline aldı. Ve rast geldiği yerdeki sulh ve rahatı ihlâl ve asırlarca sa'y u gayretin semeresiyle birçok medeniyât-ı sâbikanın te'sis etmiş olduğu muvâzene-i siyâsiyye ve ictimâiyyeleri dûcâr-ı izmihlâl eylesdi.

Fakat kurb ve civâr hasebiyle bu tecâvüzât-ı garbiyyeden en mutazarrı olan kısım, şarktır. Şark hem müslüman, hem de parlak bir medeniyetin tevlid ve iddihâr ettiği lâ-yü'ad servet ve sâmâna nîgebân idi. Bu sebeple, behemehâl gerek Hristiyan kilisesinin savâikini, gerekse garbin bâronlarıyla muhârib sürülerinin hiss-i tamâni cezb u tahrîk etmeye mahkûm idi.

Sâfîb muhârebâti bilâ-fâsila teâkub etti. Mevcudiyeti taht-ı tehdîdde kalan âlem-i İslâm, bütün gayretini mütecâvizînîn tard u def edilmesi noktasına hasr u sarf eylesdi. Mâlikini tâhîr eden bu bitmez tükenmez muhârebâtin ihtiyâcâsına medâr olmaya hasr-ı enzâr u efkâr ederek bir aralik başka her şeye karşı lâ-kayd kaldı. İşbu muhârebât, müslümanlara bi'z-zarûre hükümdârlarına karşı bir itâat-i mutlaka hissini ilkâ etmiştir ki, bu nûfûz ve iktidâr, keyfi bir şekil almak ve refte refte alel-amyâ bir istibdâda kadar varmak husûsunda pek gecikmemiştir.

İşte bu sûretle şark, şehrâh-ı tekâmulde güzerân olduğu bir hâl-i ictimâi ve siyâsiye be-tekrâr avdet için garb tarafından cebr u tazyîk edilmiş oldu. Şarkın savlet-i akliyye ve mümeddinesine sur'atini zâyi' ederek âkîbet bil-külliye durdu.

Garbliların ikâ ettileri lâ-yü'ad tahribât kendilerine karşı bittabi' nefreti celb etmiştir. Ve âkîbet medeniyet garpta inbisâta başlayınca bu medeniyet şarkıların nazârında daima dâî-i şübhे kalmaktan kurtulamayarak o havâlîden gelen her şey hakkında cârî olan red muamelesine bu da uğradı.

Şarkılar, ehl-i salîb ve ruhbân ve muhibbânına¹ bakarak garbı nasıl tahayyül ediyor idiyeler garblıların nazârında dahi -tâhîb-i bilâd-i a'dâ için gönderilen- mücâhidîn şarkı temsil ediyordu. Birçok asırlar ve nesiller imtidâdında Avrupa ezhânını rüesâ-yı rûhâniyye ve cismâniyyesinin hikâyât ve muharrerât-ı kâzibi taqlîf etti durdu.

Bu gidişle Avrupalının nazârında müslim, bir mahlûk-ı şerîr ve muhakkârın numûnesi ve bunun dini de (hâşâ) bir icâd ve ihtirâ-i muzır sûretinde görünmeye başladı. Bu hâl o dereceye vardı ki, hatta zamanımızda bile tabaka-i âliye-i mütefakkireden addedilen bir Avrupalı'ya göre bir müslim, kim olursa olsun, en ulvî tezâhürât-ı vicdâniyyesi bile ta-hammûl olunmaz bir sûrette ilmen ve resmen sâ-i tefsîre uguratılabilen bir mahlûk-ı dûn ü kemterdir.

Vâkia görülmüyorki efkâr ve tasavvurâtın tekâmülü Hristiyan akâyidini sukût-ı tedâriçîye uğrattığı halde bile bu nefret-i mütevârisenin ancak şeklini değiştirebilmiştir. Fakat ada'vet-i dîniyyenin zâyi' ettiği şiddet ve kesâfeti, -ezhânı tedâcen istîlâ ve âkîbet bil-külliye râm etmekte olan müfrît

bir hiss-i maddiyyat-perestî sâyesinde tekevvün eden- ârzû-yı tahakküm ve intifâ' bâliğan mâ-belağ ta'vîz ve tazmîn etmektedir.

Hülâsa, eğer Avrupa'nın hissiyyât-ı ihtirâm-kârânesinde, din uğuruna can veren şehîd(!) işgal ettiği mevkî'-i ihtirâmi kîtaât-ı mechûle-i arz kâşiflerine terk etmiş ise... Ve vekâyi'-i günâgûn arkasında koşan mütekebbir, yağıma-ger, hûnhâr, serseri şövalyeler gürûhuna zümre-i muammerîn denilen menfaat-perestler halef olmuş ise; bütün bu tahavvûlât-ı müteâkibe, şark ile garbı yekdiğerinden teb'îd eden adâvet-i kadîmenin iktisâ ettiği eşkâl-i muhtelifeden başka bir şey değildir.

Vâkia şark, ba'demâ salîb nâmına bir hûcuma ma'rûz olmuyor. Fakat her halde medeniyet ve beşeriyet-i müterakkîyye nâmına(!) vukû' bulan tecâvûzâttan da âzâde kalıyor. Bir müslüman, artık usûl-i atîka vechile işkence, ihrâk ve berdâr edilmiyor. Lâkin Avrupalının intifâsına sâlih bir yük hayvanına lâyık muâmeleden başka bir şey de görmüyor.

Zamanımızda bir müslümana -setr u ihfâ kûlfetinden bille vâreste olarak- bir nazar-ı istihkâr ve istihfâ atfedilmesine sebep teşkil eden madde, evâilde olduğu gibi, onun sîrr-i tesîsi idrâkten tab'an ve fitraten kâsır olması değildir. Fakat kendi dinine hâlâ ittibâ' ve muhabbet eylemesidir.

Târîk-i temeddünde bugün rehber olan akvâmın kendi dinlerine karşı lâ-kayd olmaları hasebiyle, terakkîyyât-ı fîkr-i beşerin hissiyyât-ı dîniyyeyi imhâ etmesi lâzım geleceği tarzında bir zan ve istîhrâca, Avrupalıların [210] efkârı temâyül ediyor. Bu zan ve istîhrâca binâen yirminci asırda bile masûn ve mahfûz kalmış olan diyânet-i İslâmîyye, daha doğrusu müslümanların dinlerine sûret ve derece-i irtibât ve temessükleri, gûyâ akvâm-ı İslâmîyye'nin hristiyanlar derecesinde tekâmul ve tekemmûle isti'dâdlarına -gâyr-ı kâbil-i redd u cerh- bir bûrhân-ı fennî olmak üzere gösteriliyor. İşte bu zanniyâta, bu istîhrâcâta binâendir ki, hristiyanlar, kendi rûchân ve tefevvuk-ı tabîilerini iddia etmekle beraber, bize de bir nev'-i mahsûsa müntesib bir mahlûk-ı dü-pâ muâmelesi ediyorlar.

Beşerin kâbiliyet-i tekemmûl ve sûret-i tekâmülü kendisini mutlaka dinsizlige sevk edeceğine dâir olan bu iddiâ-yı garb acaba neye müsteniddir? Olabilir ki Hristiyanlık şimdiki gâye-i hayâliyyeye tevâfuk etmiyor. Fakat bundan dolayı beşer niçin dinsiz olsun? Böyle bir hâl-i husûsîden bu derece umûmî bir hûkum ve netice istîhrâc etmek, bir hatâyi azîmi irtikâb eylemektir. Bâ-husûs, tekâmûl-i beşerin hiçbir devresinde bu iddiayı te'yîd edecek hiçbir hâdiseye tesâdüf edilmemiştir. Bilakis görürüz ki, nev'-i beşerin tedeyyünü keyfîyeti ilm u irfâniyla mütenâsib olarak inbisât ve intîşâr etmektedir. Hatta bize ma'lûm olan ve olmayan mezâhibin müteâkiben ve müteselsilen zuhûr ve inkişâfi, insanın bu tarzdaki hâssa-i taakkul ve tefekküründen münbaîs olsa gerektir. Târîk-i beşer, edyân ile efkâr arasında, yani insanın tarz-ı taakkul ve tefekkürü ile sûret-i tedeyyünü arasında dâimî bir münâsibet ve râbitanın vûcûdunu isbât eder. Bir derecede ki, ser-nûmâ-yı zuhûr olan bilcümle edyân ve

¹ Metinde (مَحَبِّبِيَّة) şeklinde yazılmıştır.

mezâhibe ittilâ' kesb etmekleğimiz mümkün olsa idi, nev'i-mizin evâil-i ahvâlinden bu güne kadar sûret-i tekâmülüne hatve-be-hatve ta'kîb edebilmekleğimiz kâbil olurdu.

Maahâzâ, zamanımızda âlemde meşhûd olan tahavvûlât-ı i'tikâdiyye, –ki Hristiyanlığın suküti tedâricisi sûretinde tezâhür etmektedir– bu hakikat-i târîhiyyenin delil ve bûr-hânıdır. Hristiyanlık'taki teslis i'tikâdının, harâretini zâyi' e-derek tedâricen soğuması, sadece Avrupa akvâminin bazı tabakâtında hüküm-fermâ olan mübâlâtsızlığa, kayıdsızlığa mahmûl olmayıp, belki hürriyet, müsâvât ve tekâmülünden ibâret olan şu tarz-ı dîgerdeki teslisin vicdân-ı zamânedede uyandırıldığı i'tikâd onu istihlâf etmiş olsa gerektir.

Bu iki i'tikâddaki mevzuun tebeddül etmesiyle kâffe-i nev'i beşerin dinsizlikte karar kılacağına neden hükmedilsin? Bugün fenne müstenid olarak teessüsü iddia olunan hakîkiyyûn ve maddîyyûn mesleklerinde bazı kimselerin vü-cûduna zâhib olduğu havâs ve hasâyise i'tikâdları ve bunun tevlîd ettiği mecmâa-i mu'tekedâta i'timâdları, her halde Hristiyanlığın kendilerine telkin ettiği akideye karşı akdemce hissettikleri ciddiyet ve samimiyet derecesini hâizdir.

Hiç şüphe yok ki, Hristiyan ruhbâni tefevvukunu zâyi etmektedir. Fakat bu ziyâ', kavânîn-şinâsân ve mütefekkirin ve felâsifeden mürekkeb bir hey'et-i ruhbâniyye-i cedîdenin lehine ve menfaatine olarak vukû' bulmuyor mu? Bunlar âyîn-i mezhebîlerini kilise kırsıllerine bedel mehâfil-i muhtelif kırsıllerinde ve "laboratuvar" yani kimyahânelerde icrâ etmekle bunlara, âyîn ve şeyâir-i mezhebiyye hissiyat ve mu'tekedâtim kaybetmişler denebilir mi? Hakikatte bu, Hristiyanlığı istihlâf eden bir mezheb-i cedîdden başka bir şey değildir. Öyle bir mezheb ki, kendisini tevlîd eden mu'tekedât ve tevehhümâti irzâ ve te'mîne kâdir olduğu müddetçe, aynıyle selefi gibi devam edecekter. Selefi gibi bunun da âmâl ve hayâlâtı, ye's ve kedûrâtı, müdâfiîni, muârizîni olacakdır. Bunun müntesibîni arasında bulunacak i'tikâd ve i'timâd-ı müfrite ashâbı da, taassub ve muâraza husûsunda, Hristiyanlığın meşâhîr-i eazzesinden aşağı kalmayacaktır.

Acaba beşeriyete fazla bir rahat, bir saâdet neşr u te'mîn edecek midir? Bunu müstakbel söyleyecek. Fakat buna intîzâren ensâl-i cedîde-i garbiyyeye bir hiss-i umîd bahsetmiştir ki, işte henüz selefine bu noktadan galebe çalmaktadır.

Ne şekl ü ünvânda temessûl ederse etsin ahvâl-i beşer daima tekerrür eder durur. Bu ahvâl, fazlaca bir saâdetin tahârisi endîsesinde icmâl edilebilir. İşte fîkr-i beşeri daima meşgûl eden yegâne endîse, faâliyetini tenbîh ve tahrîk e-den yegâne gaye budur. Bu gâye-i bî-nihâye mehmâ-emken takarrüb için mütemâdiyen vesâyîtin birini diğerine tercih ettiren sebep ve illet de budur.

Öyle ise, eğer ulûm ve fúnûn-ı ma'kûlenin terakkîyâti, Hristiyanlık âleminde cedîd meslek-i maddîyyûnu, felâsife-i zû-fúnûnu tevlîd etmiş, eğer hakîkiyyûn mezhebine doğru atılan her hatve-i inkîlâb Hristiyanlığın fayda ve nüfûzunu kasr u tâhdîd eylemiş ise, bunu, bu hâdiseyi, İslâmîyet'in din olmak i'tibâriyle ber-devâm olan nüfûz ve iktidârinin masûniyet ve mahfûziyetini bu din ile mu'tekid olan müslimînin akvâm-ı Hristiyâniyye derecesinde tekâmül ede-

memiş olmalarından münbais olmasına gûyâ bir bûrhan sûretinde görmek mecburiyetinde miyiz?

İslâmîyet'in de suküti mukadderinden dem vuran fal kabîlinden akvâli bir nazar-ı bî-kaydî ile karşılarız. Çünkü görürüz ki bu kehânet, İslâmîyet'in mevzûu hakkında akdemce arîz ve amîk tetebbuâtlâ istihzâra hâcet görmeksizsin, o dine müteallik mübâhesâta karışmak için mahfile yanlış bir yoldan gitmeye kalkışmıştır. Müşâhede ederiz ki bu kâhinler, kendilerine belki ma'lûm olan Hristiyâniyet ile mutlaka mechûl kalan İslâmîyet arasında keyfî bir muvâzât ve muhâzât te'sîs etmeyi, artık müdâfaası müşkil ve mümtenî' birtakım müddeiyât ve ahkâmî –pek garip bir hâl-i bî-şuûrîye delâlet eden i'tidâl-i dem, daha doğrusu bir cümûd ile serd u ityân etmek için bir salâhiyet-i kâfiyye addederler.

Şüphesiz bunların bu zehâba itimâdi, kâffe-i edyânın bir hedefe müteveccih [211] ve bir sâika ile mütenâbbih olmasından "Edyân, az çok farklarla seyyândır" gibi bir i'tikâd-ı müntesire i'tikâd etmelerinden münbaistir. Bunların nazarında, İslâmîyet ile Hristiyâniyet'in din vasf-ı umûmîyle mevsûf olması keyfiyeti, her ikisini yekdiğere karıştırmak ve netice-i hûkm u karârlarının isâbet ve lâ-yuhtâlılığını iddia eylemek için bir sebeb-i kâfidir.

Vâkia bu kabilden galatât-ı takdîr ü temyîz –pek vâsi' ve mübhem maâniye delâlet etmek mahzûruna mâlik olan-ta'bîrât-ı cinsiyenin istî'mâlinde nes'et eder. Bu ta'bîrât, bizi nâ-tamâm ta'mîmlere, muğfil teşbîhlere sevk eder. Ve bundan, turuk-ı idrâk ve temyîzimizi sedd eden hâfiât ve teşevvûşât tevellüd eder.

Lâkin ma'lûmât ve tefekkûrât-ı beşerîyyenin inbisâti sâyesinde bu ta'bîrât gittikçe taayyün ve tebeyyün etmeye ve bu hâfiât-ı mütevelliyeyi izâle etmek üzere, delâlet ettikleri eşya ve mevâd arasına kâfi miktarda bir tefâvüt ve tefâzûl te'sîs eylemektedirler. Bu sûretle "îlim" ta'bîrinin akdemce muhât olduğu mübhemiyet ve fevkâlâdelik ve hu-râfâttan bit-teccerrûd şimdiki ma'nâsında anlaşılması için pek çok zaman geçmiştir. Bu ta'bîrden,ecdâdımızın zihnine tebâdûr eden muammâ ile bizim bugün anladığımız ma'nâ arasında farkın, ezmine-i mütekaddimedeki ilm-i nûcûm ile zamanımızdaki ilm-i hey'et arasındaki fark kadar azîm olduğunu, insan idrâk etmek için asırlar geçmiştir.

Din ta'bîri için de aynı hâdise tekevvün ediyor. Bunun ma'nâ-yi İslâmîsi ile edyân ve mezâhib-i sâire-i mevcûde arasında hemen hemen münâsibet bile kalmamıştır.

İslâmîyet'in nazârâda, din kabul veya udûlü ihtiyârî, hayâlî ve i'tibârî birsey değildir. Din; gûyâ âlâm-i beşeri teskîn etmek ve teselli-âmîz mevaид-i vâhiyye ve âmâl-i tâliyye-i nâ-mütenâhiyye ile bir saâdet-i mütehayyeleyi te'mîn eylemek için uğraşan ve tahâyûlât-ı mâ-fevka't-tabâianın sâha-i akîmesinde mahbûs kalan muhayyilemizin tasavvûrât-ı hatar-nâkı değildir.

Belki İslâm için din, beşerin muvâzene-i cismiyye ve akiliyye ve ahlâkiyyesinin mensup ve mürtebit bulunduğu usûl ve kavâid-i dâimeye hürmet ve mûrâ'ât etmek demektir. İşte bu sâyede sâ'âdet-i matlûbe, bir hayâl olmaktan kurtularak bir hakikat olur. Din demek, beşeriyetin tekâmül-i mu-

kadherini sevk ve idâre etmek için esbâb ve vesâyit-i tabiiyye ve ma'küle ve ameliyyenin tatbîkât-ı mütemâdiyyesini demektir. Gayesi, efrâd-ı besere tarîk-i salâh ü hakîkatte rehberlik etmek ve maahâzâ mechûlât-ı nâm-mütenâhiyye ile daima müşevveş olan fikrinin tasavvûrât-ı mâ-fevkâ't-tabî-asında bir tarîk-i salîm te'mîn eylemektir. Ve binâenaleyh faâliyetinin suver-i müteaddide-i tezâhüründe insanı taras-sud etmek ve beserin kâbiliyet-i tekemmülyesini tezyîidden ibâret olan vazîfe-i ulviyyesinin bahş ettiği bütün nûfûz ve bütün salâhiyetle tahakküm eylemektir.

İşte bunun için hayat-ı yevmiyyemizdeki efâl-i cüz'iyeye varincaya kadar tevfîk edilmek üzere, İslâmiyet'in üzerrimizdeki kuvvet ve salâhiyeti her zaman bî-hadd u pâyân olmuş, şahs-ı ma'nemîzin neşv ü nemâsi üzerine nûfûz ve te'sîr-i kat'î bulunuş, ve'l-hâsil dîn-i mübînimiz taakkul ve tefakkürümüzün cevherini teşkil eylemiştir. Bin-netîce, ihtiyâcât-ı hayat, insana bir hatt-ı hareket ta'yîn ve teklîf ettiçce ve isti'dâd-ı tekemmülu kendisine bir mecmâa-i mu'tekedâta i'tikâdin ihtiyâc-ı mübrem-i dâîmîsini hissettirdikçe, i'tikâd-ı kat'î ve mutlak ile inanacağımız yegâne din, dîn-i mübîn-i İslâm'dır. Akvâm-ı İslâmiyye'nin bugün bulunduğu mevkî'-i münhattîr ki bu inhîtâtın sebeb-i aslîsi sûretinde telakkî edilmek raddelerine kadar dîn-i İslâm'ın enzâr-ı ağıyârda mechûlî'l-mikdâr kalmasına sebep olmuştur.

Âlem-i İslâm'da umûmiyeti cidden bir garâbet teşkil e-den bu inhîtâtı dîn-i İslâm'a atf etmek husûsunda hîristiyan yek-nazarda ma'zûrdur. Çünkü kendisinin terakkiye doğru seyr u hareketinde tesâdûf ettiği yegâne mâni' ve hâil kilise-sidir. Maamâfih bir hîristiyanda böyle bir zann ü zehâb ne kadar kâbil-i özr u izâh olsa bile yine esâsen butlânî bî-rayb ü gûrmândır. Zîrâ, bu zehâb ona Hîristiyanlığı tasavvur ve takdîrden ve o dînî tecrübesinden dolayı bi-nefsihî telkin edilmiştir. Yoksa İslâmiyet'e dâir ma'lûmatından, veyahud akvâm-ı İslâmiyye'nin bu inhîtâtını tevlîd eden esbâb-ı hâkîkiyyeye ve târihiyyeye ittilâûndan tahassûl etmemiştir. Binâenaleyh, akvâm-ı müslîmenin su hâl-i hâzırına dîn-i İslâm'ı sebep addetmek, en kaba hurâfâttan daha esassız ve istinâdsız bir efsaneder. Ve o dîn-i mübînin (hâşâ) noksânnâna ve adem-i kemâline hiçbir derecede bûrhân teşkil edemez.

Cem'iyyât-ı beseriyyenin tekemmüllî ve inbisâtını tevkif eden esbâbı ta'yîn etmek kolay bir şey değildir. Akvâmın tedennî ve inhîtâtı, ekseriyâ mütebâyîn birtakım ahvâl ve vukûttan terekkür eden bir silsile-i medîdenin ve bir de beseriyyenin tekâmül-i umûmîsinden -cem'iyyât-ı beseriyye-i müteaddidenin dâhilinde olsun hâricinde olsun- tekevvûn eden esbâb ve avâmil-i adîdenin neticesidir.

Roma imparatorluğunun esbâb-ı tedennîsini, mehmâ-emken sihhate karîb bir sûrette ta'yîn etmek için, ezmine ve emkîne-i muhîtelîf müverrihlerinin senelerce şedîd bir sa'y u gayretine hâcet mess etmiştir. Bununla beraber bu mevzû, tükenmek söyle dursun, hâlâ zamanımızda bir menba-i bî-nihâye-i tetebbûât ve tedkîkâtîr.

O halde, yalnız bir saltanat mevzûubahis olmayıp, belki her kîsmî hadd-i zâtında bir saltanattan ibâret olan koca bir âlemden bahs edilmesi i'tibâriyle, âlem-i İslâm'ın inhîtâtının

esbâbı hakkında değerli bir mütâlaa dermeyân etmek için, bu hesapla ne miktar sa'y ü amele hâcet mess edecektr. Halbuki maalesef, bu yolda hiçbir şey tecrübe edilmemiş ve halli bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olan bu mes'eleyi, velev ki cüz'ice tenvîr için, nâmına lâyîk hiçbir tedkîk-i târîhîye girişilmemiştir.

Öyle ise bu hâliyle, müslüman şarkın inhîtâtı mes'elesi, [212] ma'lûmat-ı kâfiyyenin fîkdâni sebebiyle muammâ gibi cevapsız kalacaktır. Nasıl olursa olsun ve nereden tahassûl ederse etsin, bütün cevaplar, zamanımızda biz-zarûre nâtamâm ve keyfî olacak ve nazâr-ı i'tinâya alınabilmek için bir esâs-ı metîne asla mâlik bulunmayacaktır.

Lâkin bu inhîtâtı a'sâr-ı sâlîfede hâsil eden esbâb-ı adî-denin nelerden ibâret olduğunu ta'yîn etmek bizim için gayr-ı mümkün ise, her halde bu suâli şeklärî hâzırında irâd ve tedkîk ve bu hâlin esbâb-ı lâhikasını bir dereceye kadar tahkîk edebiliriz. Suâlin bu şekilde irâd edilmesi, âlem-i İslâm'ın bu babda beyân-ı mütâlaaya en ziyâde salâhiyet ve sıfatı hâiz olan zevâti tarafından cevap verilmesine müsâididir. Bu cevap ise, evâmir-i dîniyyeye nâtamâm bir sûrette imtisâl edilmekte olmasını bilâ-i hîtrâz serd u ityândan ibârettir. Binâenaleyh mâdem ki hâl-i hâzirdaki inhîtâtımız, kâvâid ve evâmir-i esâsiyye-i İslâmiyye'ye noksânnâ-i imtisâlden tahassûl etmiştir, artık aynı kâvâid ve evâmire zamân-ı mazîde imtisâl etmek sebebiyle tedennî etmiş olduğumuzu iddia etmek mantık ve ma'küle siğmaz.

İşte görülmüyor ki, dinimize, fen ve hikmet-i cedîde nâmına serd edilecek ithâmât, vaktiyle akide-i Hîristiyanîye nâmına uğratıldığı tecâvûzâttan daha esaslı şeyler değildir.

Dinimize muhabbet ve irtibât izhârında ısrar ettiğimiz için bizi taassub-ı vahşî ile ithâm etmek, asilsiz bir düş-nâmâdan başka bir şey değildir. Garblilar meyânında bulunan en münevver fikirlerin, en hassâs vicdânların hissini iptal edebilecek dûzahâ bir kuvvete mâlik olan bu töhmet, bizim için pek tahammûl-gûdâzdır. Bu töhmet kûre-i arzın iâşe ettiği üç yüz milyon müslümanın -peki az bir istisna ile- kîsmî külîsinin nefret ve adâvete ve bed-ter muâmelâta lâyîk mahlûkât-ı muzırradan ibâret olduğunu iddia ve gûyâ iknâa kadar cû'et ve cesâret etmek sûretiyle, garbliların fikirlerini ifsâd etmiştir. Bedîhîdir ki böyle hatalar, sû-i zan ve nef-sâniyet-i mütekâbileyi idâmeden başka bir şeye kâdir degildir.

Öyle ise, garb-ı mümeddenin bize bu noktadan izhâr ettiği husûmet-i muttaride kat'îyyen gayr-ı muhîk olunca, bizde tâhrik ve da'vet eylediği husûmet-i mütekâbile âlem-i İslâm'ın takdîri husûsundaki hatâ-yı azîminden mütevellid netice-i tabîiyyeden ibâret kalıyor.

Garbîya karşı bir sûret-i mutlakada hissettiğimiz mübâ-adet -ki muârizînimiz bunu gayr-ı müsâid ve mütedennî bir taassuba haml etmeye çalışırlar- asla cehâlet veya hurâfâta i'tikâd hissinden mütevellid değildir. Belki bilakis, hakkımızda ta'kîb olunan âmâli ve isti'mâl olunan vesâyîti müsâbet bir sûrette bilmek ve bî-tarafâne tedkîk ve muhâkeme eylemekliğimizden nes'et etmiştir.

Buna mebnî zannederiz ki, bir san'at-i müfsidâne ile kâdihînimizizin tasvîrine çalışıkları behâyîm-i muzirra olmadı-

gımızı içimizden isbâta çalışanlar, bir kasd ve amd-i muannde karşı beyhûde mücâhede ediyorlar. Zîrâ bizi bî-amân bir müsâadesizlik ve hurâfâta i'tikâd gibi idräksizlik ile şedîden ithâm edenler, bizim müsâade-i semîhâne hasletiyle muttasif ve âharın mu'tekedâtına riâyetkârlık göstermek husûsunda kendilerinden pek ziyâde munsif olduğumuzu bizden iyi bilirler. O kadar iyi bilirler ki, bunu cerr-i menfaat husûsunda aleyhimize istî'mâl ve bundan kıymet-dâr faydalalar istihsâl ederler. Eğer bizi ithâm edenler bunu alenen ikrâr ve hâlisâne i'tirâf etmiyorlarsa, bu da el-hâletü hâzihî bir tarz-ı diğerde tasavvur ettikleri menfaatlerine bu ikrâr ve i'tirâfin azîm mazarrati olmasından havf ve ihtirâz etmelerine mebnîdir.

Avrupa'nın bize eşkâl-i muhtelife de izhâr ettiği husûmet-i dâime ve mütemâdiyyenin, esâsen hissiyât-ı insâniyyet-kârâneye müstenid, yani bizlerin de terakkî ederek şu sâha-i gabrâda bir mevkî'-i mümtâz ü mu'teber işgal etmekliğimiz arzusundan mütevellid olduğuna zâhib olanlar, pek sâf-derûndur. Bu zehâb ile musâb olan sâde-dil, pek galîz bir sehv u nisâyâni irtikâb edecektir ki o da garbin şarka tahakkümü ve bu tahakkümde bir sûret-i gayr-i meşrûada istifâde etmesi, ancak inhitât-ı hâzırımızdan başka bir esasa müstenid olmadığını ferâmûs eylemesidir.

İşte bunun içindir ki, garbî komşularımızın tasavvur ve tasvîr ettikleri bu şekl-i taassub, bizde hakikaten mevcûd ise, bundan müstefîd olan onların değil, dûçâr-ı derd ü elem olan bizlerin şikâyet etmesi lâzım geleceğini zannederiz.

Bînâenaleyh bizim taassubumuza atfen Avrupa'nın alenen izhâr ve teşhîr etmekte olduğu husûmet, asla muhîkk ve bî-garaz olamaz. Başka bir sebepten izhâri müşkil bir i'tirâftan münbaş olmak mecburiyetindedir.

Filhakîka, münhasıran bizim müessesât-ı siyâsiyye ve ictimâiyemizdeki noksânın, veyahud i'tikâdât-ı dîniyyemizdeki (hâşâ) münâsabetsizlik ve hûsrânın, –izhâr-ı husûmette derece-i i'tidâli unutturacak raddede– Avrupa'yı igzâb etmekte olduğunu zann u tefekkûr etmek, bir sûret-i i'timâd-ı tiflâne göstermekten başka bir şey değildir.

Aci ve medîd bir tecrübe bize öğretmiştir ki, meyl ü muhabbet en şâyân olan mesâî ve ictihâdimâza, şâhîsiyyet-i şarkîyyemizin medh ü senâya en lâyik tezâhürâtına karşıdır ki Avrupa daima üst perdeden "taassub-ı İslâm" feryâdına başlar. Âkîbet fark ettik ki, bizim bu taassub-ı muhayyelimizin derecesini, daima kendi âmâl ve tasavvûrât-ı hod-bînânesinin tahaddüs ve tahakkukuna karşı koyduğumuz mûdâfaa derecesiyle ölçmektedir.

Müfteriyâne bir tecâvüz-i gayr-ı muhîk ikâ etmediğimize kâni olarak diyebiliriz ki, garbin şarka husûmeti, hakikatte, bizim şâhîsiyyet-i İslâmîyyemizi büsbütün mahv edebilmesi husûsundaki aczine karşı Avrupa'nın hissettiği tehevver-i esammîn tezâhürât-ı mütenekkiresidir. O acz ki, salîbiyyûn muhâriblerinin gayretlerini bir netice-i mahsûsaya iktîrân et-tirememiş, Hristiyanlığa celb ve tâhvîle masrûf olan mesâîyi ve âkîbet şarkta gûyâ medeniyet için ve insâniyet-kâr olan siyâseti de akim bırakmıştır.

[213] Hayret-efzâ bir tehâlükle aleyhimize izhâr-ı şiddet

husûsunda Avrupa'yı sevk u tâhrik eden sebep, –mazmûn ve meâlinden fedâkârâne bir ferâğ ve uhuvvet-şîârâne bir yekvûcûdî anlaşılan– dîn-i İslâm'ın taht-ı te'sîrînde teşekkül etmiş olan şâhîsiyyet-i ma'nevîyyemize karşı hissettiği derin bir mübâadettir. Bizde hiç müsâmaha etmediği bir şey varsa, o da, tefekkûr ve gayesi i'tibâriyle kendi şâhîsiyyetinden büsbütün başka olan şâhîsiyyetimizdir. Bu mâşrîkî şâhîsiyyet ki, eşkâl-i zâhire-i mutâvaat-kârânesine rağmen faâl ve münâzîdir. Garbin şarka tahakkümüne karşı tabî' ve fakat henüz bî-baht bir düşmandır. Öyle bir düşman ki, kuvvetini daima kederlerinden alır ve garbin ribkasından şârkın halâs olarak hakîki bir terakkiye mazhariyetinden ibâret gördüğü maksad-ı aslîsinin galebe-i nihâiyesine i'tikâdi dolayısıyla âtes-i intizârlâ yanan.

Beyânât ve izhâhât-ı mesrûdeden bir sûret-i vâzihâda anlaşılır ki, hakikatte, taassub-ı İslâm ta'bîri asla müslîmin hîristiyana buğz ü adâvetini ifhâm etmez. Belki garbin şarka adâvet-i mevrûsesini tefhîm eder.

Şu satırları yazmaktan maksadım, buğz ü adâveti tezyîd değildir. Ancak kaderin yan yana imrâr-ı hayâta mahkûm ettiği ve binâenaleyh tanışmak ve anlaşmak husûsunda aynı kâideye mecbûr ve melzûm eylediği iki kîsm-ı azîm-i beşer arasında münâsabât-ı âdiyye-i tabîiyyenin teessüsüne mâni' olan hatar-nâk hataları cerh ü ibtâl içindir.

Bu hataların mes'ûliyetlerini münhasıran garba tevcîh etmek de insafsızlıktır. Bilakis şark da buna bâliğan-mâ-be-lağ iştirâk eder. Çünkü, hakikatimizi idrâke Avrupa muvafak olamamış ise, bunu ona tanıtmak, bize ait bir vazîfe idi.

İnsan, hataları, galat tefehhûmleri izâle etmekle hemcinsinin saâdetine çalışır. Zîrâ hemcinsinin hata ve nikbeti üzerrine müesses olan saâdet, hakikatte bir felâkettir. Arzu ve ümîd edilecek hakîki ve dâîmî saâdet, herkesin hisse-dâr olması ve hâlis ve samîmî bir mübâhasenin tecelli ettireceği hakîkat üzerine müesses ve pâyidâr bulunması lâzım gelen saâdetdir.

Müellifi
Mehmed

Fransızca'dan mütercimi
Tâhir Hayreddin

HİLÂL VE SALÎB MÜNÂZAASI

NÂM ESER-İ MU'TEBERDEN
Medeniyet Hakkında Bazı Mütâlaât

Şarkta tevsî-i müstemlekât maksadını te'vîlen Avrupalılar tarafından ihtarâ edilmiş olan "vazîfe-i temeddün" kelâminin mâhiyeti fil-vâki' bir zamandan beri şârkılarcâ lâyiâıyla anlaşılmaya başlamıştır. Maamâfih bu babda anlaşılı-

¹ Said Halim Paşa'mızın müsteâr ismidir. Aynı yazı, ifâdesi düzelttilerken yeniden kaleme alınmış şekliyle *Sebilüreşâd*'ın 15. cildinde (1919), merhumun kendi adıyla ve "Taassub" başlığı ile yeniden yayınlanmıştır. Eser 1917'de küçük bir risâle hâlinde ve 1919 sonunda, yazarın, bunun gibi yedi önemli yazısını içine alan *Buhranlarımız* cildi içinde de çıkmıştır. Bkz. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Hazırlayan M. E. Düzdağ, İz Yayıncılık.

maya muhtaç bir hâl daha vardır ki o da memâlik-i garbiyye halkın bir kâmilîsinin böyle bir "vazîfe-i temed-düniyeye"nin Avrupalılar ma'rifiyle icrâsına ehl-i şarkın eşedd-i ihtiyâci bulunduğu kaviyetten zanneylemeleridir; binâenaleyh onların zehâbinca böyle bir vazîfe-i temeddüniyeye sîrf bir hizmet-i insaniyyet-kârânedir. Ezmine-i kadîmede akvâm-ı şarkiyenin bir hayat-ı mütemedidineye ve milel-i garbiyyeden daha âlı hissiyyât-ı insaniyyet-perverâneye mâlik olmuş bulunduklarını, şarkın mehd-i medeniyet olduğunu ve nûr-ı terakkinin şarttan gelmiş idügüne garb halkın yalnız pek az bir kısmını teemml edebiliyor. Bir de "âlem-i medeniyet" ta'bîrinin ancak âlem-i Nasrâniyyet hakkında isti'mâl olunabileceğine ve âlem-i şarkın ya nîmmütemedin olduğuna veya büsbütün barbarlık hâlinde bulundığına dair garblıların ekserisi arasında bir zehâb mevcûddur.

Mes'eleye şarklılar nokta-i nazarından bakılırsa bu zehâbin butlânına kâil olmak iktizâ eder; zîrâ onlarca âlem-i garb bir "âlem-i terakkî"dir. İmdi maddeten vukû' bulan terakkîyât-ı azîmeden dolayıdır ki birkaç asırdan beri Avrupalılar şark üzerine icrâ-yı tahakküm edebilecek bir mevkî' kazanmışlardır. Îcâd-ı fennî ve ihtirâ'-i sınâî sebebiyle Frenkler kuvve-i musahharâneyi hâvi bunca silâh-ı tefvvuka mâlik olmuşlar ve bu sâyede şarkta infâz-ı âmâl ve icrâ-yı tahakküme koyulmuşlardır. Târih-i şarka âşinâ olanlarca ma'lûm birtakım esbâb-ı esâsiyyeden dolayıdır ki ehl-i şark garblılar ile muvâzî bir surette tarîk-i terakkide yürümek iktidârından mahrum kalmışlardır.

Mes'eleye yine şark nokta-i mübâhasesinden girişilince Avrupa halkın "medeniyet" kelimesini bir hatâ-yı fâhi ile kullandıkları meydana çıkar; zîrâ terakkîyât-ı maddiyeye sıfât-ı temeddüniyeyi yalnız garb halkına tahsîs için bir sebeb-i kâfi olamaz. Medeniyetin bir de cihet-i ma'nevîyesi olmak iktizâ eder ki işte bu cihet-i ma'nevîye mülâhaza olundukta garblıların medeniyeti kendilerine has etmelerindeki iddia teslim olunamaz. Avrupa medeniyetinin fezâilini tervîc ve ta'mim ile uğraşan bazı kimselerin iddialarında mezkûr terakkîyât-ı maddiyeye milel-i Nasrâniyye'yi hissiyyât-ı âliye ve fezâil-i ma'nevîye iktisâbına da sevk etmiş ve bu sebeple maddeten olduğu gibi kâffe-i fezâil-i ma'nevîye cihetile dahi onları milel-i gayr-ı Nasrâniyye'nin fevkinde bir mertebeeye isâl eylemiş! Vâkia bu iddia pek ma'kûl bir sûrette ihtirâ olunmuş ise de ne fayda ki bu gibi müddeyyât-ı mürettebeye ehl-i şark tarafından bilâ-teemml kanâat olunuverecek devirler geçmekte bulunmuştur. Binâenaleyh âlem-i Nasrâniyyet tefvvuk-ı ma'nevî hakkındaki iddiasını müsbit ahvâl u harekât irâe etmedikçe hissiyyâtının o terakkisi âlem-i gayr-ı Nasrâniyyet indinde efkâr-ı hîle-kârânenin inşirâhi olmak üzere telakkî edilebilir ve o efkâr-ı hud'a-kârâne ile şarkiyûnu aldattığı, mugâlataya boğduğu zehâbı kesb-i takviyyet eyler. Garbin o terakkî-i zihniî dâniş ve maârifin tevessü'i azîmine medâr olduğu inkâr edilemez; fakat maârif ve ma'lûmatın bu vüs'at-i terakkisinin bir tekemmüll-i ma'nevî ihdâs eylediği görülememektedir.

"Avrupa medeniyeti" sözünü "şark vahşeti" ta'bîri mukâbilinde kullanmak pek çok garb muharrirlerince bir i'tiyâd hükmüne geçmiştir. Ta'bîr-i [214] diğerle: Avrupa'nın şu tahakküm ve tefvvuku devrinde Nasrâniyyet'in hey'ât-ı ictimâiyyesinden birine mensup olmayan bir halk galiba müte-meddin addolunmak istenilmiyor.

Şu "medeniyet" sözünün ma'nâ-yı hakîki ne olduğunu anlayabilmek öyle bir mes'eledir ki şarklı bir ehl-i tedkîki cidden şaşırta gerektir. O ehl-i tedkîk Avrupa müellifleri tarafından yazılan ve bu gibi mevâd husûsunda me'haz olan âsâra mürââat etse anlar ki garblılarca kat'îyyen gayr-ı mütemeddin sayılan bir nice akvâm -o âsârdaki ta'rîflere nazaran- mütemeddin efrâd-ı beserden addolunmak lâzım gelir. Bundan mâadâ o şarklı ehl-i tedkîk mezkûr âsârdâ ta'rîf edilen sıfât-ı temeddünü Avrupalıların amel ve hareketleriyle -ve alel-husûs Asya ve Afrika'daki amel ve hareketleriyle- mukayese etmiş olsa Avrupa milletlerinden bazlarının "mütemeddin" sıfatına hiç de lâyık olmadıklarına hükm eyler; çünkü kuvve-i mukâvemesi mahdûd olan şark akvâmının istiklâl-i millîlerini ilgâ etmek, mevcûd olan müesseselerini ya ta'ÿîr veya imhâ eylemek,ecdâddan müntakil olan ve onlarca muazzez sayılan her şeyi ya ifsâd etmek veya çığrından çıkarmak gibi harekâta "temeddün" şekli verilemez. Bilakis bu gibi muâmelât o müterakkî Frenklerin hissiyyâtında ebâ an cedîn mevrûs bir nevî' heves-i vahşiyânenin hâlâ hüküm-fermâ olduğunu isbât eyler. Kezâlik, yine o şarklı ehl-i tedkîk nazarında -netîce-i tetebbû' olarak- meydâna bir hakîkat çıkar ki o da zikri kesretle tekerrür eden "medeniyet" sözünün bir ta'bîr-i mübhemeden ibâret bulunması ve hatta Fransızların *La Grande Encyclopédie* nâm kâmûslarından* i'tirâf olunduğu üzere "medeniyet" kelimesine bir ta'rîf-i sahîh i'tâsının güç olmasıdır.

Hakikat-i mes'eleye bu merkezde ise de mâdem ki Avrupa'nın şark üzerindeki tahakkümü devam edip gitmektedir, o halde bu tahakkümün devamına bir muhâlefet-i fi'liyye vukûa gelmedikçe şarklıları "gayr-ı mütemeddin" diye tasvîr etmek Avrupalıların menfaati iktizâsından bulunacaktır; zîrâ Avrupalılar akvâm-ı şarkiyeye arsına idhâlini deruhe eyle dikleri şu ma'hûd "vazîfe-i temeddün"lerinde bu vesîle ile bir salâhiyete mâik bulunmuş oluyorlar.

Akvâm-ı şarkiyeye arasında en ziyâde tahakküm-i efrence ma'rûz olanlar livâ-yı İslâm'a tâbi bulunan milletlerdir; çünkü bu milletler Afrika'nın bahr-i muhîf-i Atlâsî sahilinden tâ Kafkasya'ya kadar olan cihetlerde ve tam Avrupa kit'asına mukâbil kitaât-ı memâlikte sâkin olduklarından garb medeniyetinin pîşdârlarına cevelâni kolay bir meydân-ı faâliyyet arz etmektedirler. Avrupa medeniyetinin gayret-keşleriyle mübâhaseye girişip de "Daha kaç asır evveline gelinceye kadar ehl-i İslâm'ın gerek teâli-i fîkrîce ve gerek terakkî-i maddî cihetile Avrupa halkına müteffevik bulundukları ve hatta kurûn-ı vustâda müslümanlar arasındaki terakkîyât-ı

* Mezkûr kâmûsun on birinci cildi 543'üncü sahîfeye bakılın.

ilmiyye sâyesinde o zamanlar kısmen barbar bulunan efren-*cin evsâf-i mütemeddine-i insâniyyeye dâir bazı şeyler öğrenmeye başlamış oldukları* yolunda serd-i edille etmek beyhûdedir. Bu adamlar delâl-i târihiyyeye karşı göz yumuyorlar; bilmiyorlar veya bilmek istemiyorlar ki ehl-i salîb arasında en az mutaaßib olanlar ve en zeki bulunanlar düşmanları olan müslümanlar arasında ittihâza şâyân evsâf-i hasene mevcûd olduğunu gördüler ve şarttan aldıkları ve-sâit-i terakkî sâyesinde Avrupa medeniyetinin inşîrahîna hizmet eylediler. Avâm-ı efrence ma'lûm olmayan bu hâkîkat bir hayli Frenk müüllifleri tarafından i'tirâf olunagelmiştir.*

Hâl böyle iken zamanımızda –cahil bir Çinlinin bütün ecnebîlere alel-îtlâk barbar tesmiye ettiği gibi– Avrupalılar da alel-umûm ehl-i İslâm'a vahsi veya gayr-i mütemeddin deyip gidiyorlar. Müslümanların Frenklerce bu yolda telak-kisine pek de taaccüb eylememek iktizâ eder, zîrâ evvelce imâ olunduğu vechile böyle bir zehâb halkın zihniyye siyâsiyyûn ve ricâl-i düvel tarafından kasden telkin olunuyor. Maksadımıza izah edelim:

Ma'lûmdur ki Avrupa-yı garbînin her tarafında cidâl-i maîset günden güne kesb-i şiddet eylemektedir. Daima tezâyûd edegelen ihtiyâcât-ı ictimâiyye ve müzâyakât-ı iktisâdiyyenin mehmâ-emken tâhfîfi ve binâenaleyh âmme-i nâs arasında husûlü melhûz olan hoşnutsuzluğun ve galeyân-ı efkâr ile cenk-i dâhilîyi bâdî olacak vesâilin öünü alınması ricâl-i düvelce bir emr-i ehemmdir. Bu maksadın istihsâli için en büyük çâre ise evvelen: Mahsûlât ve ma'mûlât-ı millîyyeye şartta yeni yeni mahall-i fûrûh bulmak, sâniyen: Âdet-tâ ordular teşkil edecek kadar adedleri tezâyûd edegelen me'mûriyet tâliplerine şart mansıbları tedârik etmek, sâli-sen: Nüfûs-ı zâideye mevâki'-i muhâceret te'mîn eylemektir. Yeni yeni bâzâr-ı fûruh bulunması ve teşebbüsât-ı kesbiyye için, kismet avlamak için yeni yeni meydanlar tedâriki ise öyle kolaylıkla vukû' bulmaz; zîrâ bu husûsât çok kere teşebbüsât-ı harbiyyeye ihtiyaç gösterir, harp ise paraya te-vakkuf eder. İmdi ricâl-i düvel ve siyâsiyyûn –resmiyet dâiresinde olarak– bir meslek-i avâm-pesendî ittihâz ederler; yani muharrik-i fesâd olan âdî politikacılardan gibi avâm-ı nâsim mülâhaza-i mantıkîyyeden mücerred olan “hissiyât-ı vatan-perverâne”ni ictimâât-ı umûmiyyede irâd ettikleri nutuklarla ve cerâide yazdıkları veya yazdırıkları makâleler ile muttasıl tâhrîs ederler. Bu fesâhatlerde, bu belâgatlerde şeref-i millî ve şân-ı livâ-yı millet bir i'tinâ-yı mahsûs ile tekrâr-be-tekrâr zikredilerek nâsim hissiyâtı okşanır. Şarkta yeni fütûhâta girişmek pek ciddî bir iş olduğundan teşebbüsât-ı harbiyyeyi haklı göstermek lâzımdır. Bundan dolayı zabt u istimlâkine nazar-ı tama' atf edilen bir şart memleketinin ahvâli gayet elîm, gayet müşevveş bir halde tasvir edilir. Ve o memleketin ehlîne bin türlü mesâvi-i idâriyyenin, nice efâl-i vahsiyyenin mes'ûliyeti [215] isnâd olunur, hâkîkatte o mesâvî ve o şûris mevcûd olmasa bile vesâit-i hafîyye ve dakika ile ihdâs edilir ki bu hâl şartta Avrupa diplomasisinin

cereyân-ı muamelâtını tarassud edenlerce ma'lûmdur. İşte bu serd olunan tarzlarda maşrik-ı İslâm'da kendi hükümetlerini, kendi idârelerini te'sîs için Avrupa medeniyetleri bir salâhiyet kazanmış olurlar.

Garbin şart üzerindeki tahakkümü mes'elesi ehemmiyet-i azîme-i siyâsiyyeyi hâvî mesâilden olduğundan şartlıların o babdaki nokta-i mülâhazasını ilerde zikredeceğiz. Düvel-i mufahhamanın şarttaki “vazîfe-i temeddüniyye”leri âlem-i Nasrâniyyet misyonerlerini garbin âdât ve erkânını ve eşkâl-i mezhebiyyesini şarka idhâl için teşcî etmektedir. Fil-vâki şîmdîye kadar bu uğurda nice emekler sarf edilemiş ise de erkân ve turuk-ı Nasrâni'nin tahakküm-i siyâsî-i efrenc derecesinde bir muvaffakiyetle şartlılara kabul ettirilemeyeceğindeki zanlar kuvvet bulmaktadır. Alel-husûs maşrik-ı İslâm halkına bu babda vukû' bulanibrâm ve teşvikler sadra şifâ verir hiçbir te'sîri mûcîb olamıyor. Ehl-i İslâm'ın fîkr-i sâlime mâlik olan efrâdî o medenî Avrupa'nın ahlâk ve erkânındaki nukât-ı sahîfeyi pek iyi idrâk ederler. Avrupalılarca ittibâ' edilen erkân-ı Nasrâniyyet'in ise ehl-i İslâm için mûcîb-i ilhâm-ı ma'nevî olabilmek mezâyâsından berî olduğunu yakinen anıllar. Gerek Hristiyanlık ve gerek –ekseriyâ medeniyet-i Hristiyâniyye ünvânı takılan ve ulviyeti pek çok mübâlağalar ile i'lân olunan– Avrupa medeniyeti hakkında ehl-i İslâm'ın kendilerine mahsûs mülâhazâti vardır ki biz âtfîdeki fasillarda bu mülâhazâtin serdine çalışacağız.

**Çerkeşşeyhi-zâde
Halil Hâlid**

Kürsî-i Mîlel'den:

AVRUPA'NIN ŞARK SİYÂSETİ

Devlet-i Aliyye'yi taarruzât-ı hârîciyyeden korumaya yarayacak ve pek kolay ve müessir bir sûrette kullanılabilecek olan vesâiti tedârike başlamadan evvel, Avrupa'nın Türkiye eczâ-yı memâlikini biribirinden ayırmak ve bu sûretle îrâs-ı za'f etmek üzere mûrâaat eylediği tarîk-i hareketi gözden geçirmemiz lâzım gelir.

Bidâyette Avrupa akvâm-ı Hristiyâniyye'yi ayaklandırmak tarîkini tuttu ve Hristiyanlık bahanesi altında İslâm unsurlarına karşı dâimî seferler, muhârebeler tertîb etti. Bu sûretledir ki, eski milliyet hâtrîraları ileri sürülerek, Yunanistan tâbiîyyet-i Osmâniyye'den çıkarıldı. Fakat Avrupa'nın bundan maksadı Yunanistan'ı müstakîl bir krallîk hâline koymuş olmaktan ziyâde, düvel-i muazzama elinde sâdîk birer âlet olan ecnebî hükümdârların taht-ı idâresinde Müslümanlık aleyhine bir pîsdâr kolu husûle getirmekti.

Balkan küçük hükümetleri de aynı sûretle, fakat bu defa İslavî bayrağı altında olmak üzere, teşekkül ettiler.

Avrupa'nın memâlik-i Osmâniyye'de sâkin sâir akvâm-ı Hristiyâniyye hakkındaki tâhrikâtı hâl-i hâzırda te'sîrini kaybetmiş gibi görünüyor. Fil-vâki bu akvâm Avrupa'nın teş-

* İstîşâden Fransalı meşhur Guizot'un *Histoire de la Civilisation en Europe* ünvanlı kitabını zikrederiz. Sekizinci fasıl.

vikâti neticesinde ancak tahammül-sûz bir ecnebî tâbiiyetine girmekten başka bir şey yapmamış olacaklarının farkına varıyorlar. Zîrâ Finlandiya'nın, Kafkasya'nın, Lehistan'ın, hâsi- li bütün Avrupa müstemlekâtının başlarına gelenleri ve me-mâlik-i mezkürede yalnız müslümanların değil, hristiyanların bile köle gibi kullanıldıklarını gözleriyle görüyorlar.

Maamâfih Avrupa yine aynı yolda yürümekte devam gösteriyor, zîrâ gerek ticareti gerek fazla-i nüfusu için yeni yeni topraklara muhtaç bulunduğu cihetle başka türlü haret edemez.

Bunun neticesi olarak rahipleri, muallimleri, bu maksad-la kullandığı sâir bin çeşit me'mûrları faâliyetlerini arttı- yorlar. Zaten onların bu kadar çok çalışmaya hakları vardır, çünkü bu, asıl kendi milletlerinin menâfiine hâdimdir.

Bunlardan kendini müdâfaa etmek Osmanlılara düşen bir vazifedir. Avrupa sâha-i faâliyyetini genişletmek arzusunda bulunduğuundan şimdi de bizzat müslümanlar arasına tef- rika sokmak istiyor. Bunun için dahi kavmiyet gibi, hilâfet-i Arabiyye gibi birtakım fikirleri ortaya atıyor.

Bu fikre hizmet içindir ki Rusya Hükümeti kendi mem- leketinde bulunan Tatarların fîkr-i millîlerini himâye ediyor. Çünkü bu sûretle Tatarlar ile asıl Türkleri biri birinden ayırmış olacağını biliyor. Kezâlik Avrupalılar Tunus'ta, Mısır'da, Suriye'de vesâir yerlerde müstakil kalmak ve husûsi vatan- lar teşkil etmek maksadıyla beslenen fikirlerin pek âlîcenâb müdâfileri kesiliyorlar.

Asyâ-yi vustâda, daha geçenlerde Buharâ'da olduğu gibi, Sünnîlerle Şiiileri biri birinden ayrıt etmeye çalışıyorlar. Fakat ellerindeki en büyük silah, en evvel, "hilâfeti Araplara verdirmek" siyâsetidir.

Filhakîka ırklarından gurur getiren, bir defa Türk hilâfe- tini mahv ettikten sonra Avrupa'nın Arap bir halifeyi res- men tasdik edeceğine inanmak kadar bir safdillik gösteren- ler için bu fikir pek càzibelidir.

Bu fikrin müdâfi' ve nâşırleri birkaç sene evvel "Vatan- i Arabî" nâmına, ilk halifelerin parlak ve şerefli hâtilarları nâmına beyânnâmeler, kitaplar neşr ettiler. Bu propaganda hiçbir semere vermiyordu. Zîrâ o gibi müşevviklerin ne müslüman, hatta ne de Arap olmadıklarını ve ancak milli- yetlerini değiştirmiş birkaç ehemmiyetsız kimseden ibâret bulunduklarını âlem-i İslâm pek çabuk fark etti. Fakat bu gün kuvvetli komiteler teşekkül etmesi; devr-i sâbıkta Dev- let-i Osmâniyye'yi ellerinde tutan müstebidlerin birleşerek vaktiyle zavallı Osmanlı milletinden çaldıkları paralar sâye- sinde "İzzet, Münîr ve Şürekâsi" ünvâniyla bütün Arap me- mâlikinde hilâfet-i Arabiyye lehine ve Türkler aleyhine müdhiş propagandalar yapmaları mes'elenin vehâmetini bütün bütün artırmıştır.

Avrupa devletleri İzzet'leri, Münîr'leri bu maksad-ı meş- ümlarına muvaffak olmak husûsunda müdâfaa ve himâye etmemiş olsalardı onlar böyle bir şeye nasıl teşebbüs edebi- lirlerdi.

Şimdiye kadar, Avrupa'nın vatan-ı Osmânî aleyhinde kullandığı desîseleri hülâsaten görmüş olduk. Fakat devlet- ler bununla kanâat getirmeyerek sâir müslümanları Türkler-

den nefret ettirmek istemişlerdir. Hedeflerine väsil olmak için Avrupalıların mürâcaat ettikleri yol, ulûm ve funûn-ı cedîdeyi ve ulûm-ı mezküreye muvâfik vesâit-ı sinâîyyeyi temessü'l ve tatbik etmelerine hâdim olmak üzere değil, fa- kat tabiatlarını tamamen değiştirmek ve bu sûretle onları sâ- ir müslümanlara bir daha benzetmemek maksadıyla Türkler- in gözleri önünde Avrupa'yı daima bir meşk-i taklîd gibi göstermekten ibarettir. Çünkü Avrupa bir defa bu gayeye varınca Türkleri istinâd-gâhsız bırakmış olacak ve böylelikle onları kolayca kendi tâbiyyeti altına alabilecekti.

Avrupa'nın ulûm ve funûnu neşr ü ta'mîmden maksadı, ancak, akvâmi [216] fîkr-i millî ve dinîlerinden ayırmaktır. Devlet-i Aliye ülkesinde bu ulûm ve funûn ecnebî lisânla- niyla veya hiç olmasa ecnebî kitaplarıyla ta'lîm ve ta'mîm ediliyor.

Bunun neticesi olarak, ulûm-ı mezkûre her memlekete şâmil oldukları ve esasları ulemâ-yi İslâmiyye tarafından tevsi' ve hatta ekseriyâ vaz' edilmiş bulunduğu halde, genç- lerin nazârânda her biri İngiltere ilmi, Fransız ilmi, Alman ilmi tarzında arz-ı vûcûd ediyor.

Halbuki Avrupa vaktiyle gark olduğu vahşet ve cehâlet deryalarından çıkışip da Bağdad gibi, Kurtuba gibi merâkîz-i ilm u medeniyetten nûr almak için koşuyordu. Zaten hâl-i hâzırda lügat kitaplarından aslen Arabî ta'bîrleri kaldırıma- maları, ulûm ve funûnu ilk evvel nereden iktibâs etmiş ol- duklarını gösteren bir delildir.

(*Kûrsî-i Mîlel*, baş makâlesinde bu hakâyiku irâd eyledik- ten sonra Avrupa'nın bu âlimâne siyâsetlerinde muvaffak olup olmadıklarını ve bizim bundan nasıl bir ders çıkarma-滋 lâzîm geldiğini tedkîk ediyor, yarınkı nûshasında da Av- rupalıların Türkleri diğer müslümanlardan huya, fîkirce ayırmak husûsundaki tehlikelere ve müslümanlar aleyhinde ta'kîb ettikleri bütün muzîr siyâsetlere çâre-sâz olacak ted- birlerden bahs edeceğini vaad ediyor.)

BÖYLE MI OLMALIYIZ?

**Tanîn Anadolu muhbiri Silifke'ye bir buçuk saat olan
Taşucu nâhiyesindeki müslümanların ahvâlinde
bahis ile diyor ki:**

Hayata hazırlanmak ve onu kazanmak için İslâmlarla hristiyanlar beyninde görülen fark-ı azîm bu küçük yerde de bütün vuzûhuyla nazar-ı ibrete çarpıyor. Merkez nâhiye- deki en güzel binalar, en büyük dükkanlar hristiyanlara a- iddir. Hristiyanlar çocukların okutmak için her türlü ken- dilerinin muntazam denilebilecek bir mektepleri vardır. Bu mektep için mesela elli hâne senede yüz elli, iki yüz lira ver- mektedirler. Muallimleri iyi, mektepleri iyidir. Gündüzleri hî- ristîyan çocukların birini sokaklarda göremezsiniz. Onlar kendi kendilerine sessiz sadâsîz çalışmakta, mümkün olduğu kadar istikbâle hazırlanmaktadır. İslâmlar ise maddeten ve ma'nen birer meyyit-i mütehariktir. Halden, istikbâlden büt- tün hâkâyık-ı hayâtiyyeden mümkün olduğu kadar gâfildir-

ler. Çocukları her gün mektep diye fena bir binaya gidip gelirler. Burada zekâlar söner, sıhhatler muhtel olur. Hoca âsâr-ı atikadandır. Kendisi bir şey bilmez, yazı yazamaz, dürüstçe bir ibâre okuyamaz ki talebesine öğretsin. Halbuki İslâmlar arasında hristiyanlardan daha zengin, vakti hâli daha müsâid adamlar vardır. Hem de hamiyet, memlekete hizmet, mektep sözleri ağızlarından hiç düşmez! Paşalıkla mümtâz bulunan biri bin beş yüz lira sarfıyla yaptırdığı câmii her an ileri sürer. Sözlerinde yeni hükümete, yeni me'mûrlara muğber olduğu her vakit hissedilir. Bunlar biraz fedâkârlık etseler, ahâlîye rehber olsalar mükemmel mektepler te'sis ve küşâdi idâresi işten bile değildir. Fakat üçü bir araya gelmek, ittihâd etmek, halkın gözünün açılmasına gayret eylemek... Mümkün değil. Halkın meskenetini silķmesi, gafleten uyanması bu paşaların ve ağaların menâbi'-i servet ve vâridâtının sönmesi demektir.

ERMENAK'TAN YAZILAN MEKTUPTAN:

Eski zaman usûlünü ta'kîb ederek hiçbir istifâde edilemeyecek diğer üç dört mahalle mektebi, mektep denilecek bir halde değildir. Kazanın kırk yedi köyünden bir yanında yeniden mektepler küşâd yahud eskiler ihyâ olunup bunlara ta'yîn edilen muallimler mekteb-i rûşdiyyede bir müddet utsûl-i tahsîl ta'lîm ettikten sonra ellerine birer liyâkatnâme verilerek gönderilmektedir.

Ahâlî umûmiyet i'tibâriyle cahildir. Ve bu sâika ile pek kötü ahlâksızlıklar itiyâdât sırasına geçmiştir. Burada iftîlar, yalan yere şehâdetler her gün tekerrür eder. Biri diğeri ne kizınca iftîlar, iki yalancı şâhid hazırlıdır. Ve mahsûs bu gibi işlerle iştigâl eden bazı eşhâs bulunduğundan onlara mûrâcaatla beş on kuruş vermek te'mîn-i maksada kâfidir. Bu iftîlar bilhassa me'mûrîn aleyhinde pek mebzûldur. Ve mahkemeden bu yolda birçok da'vâlar geçmiş, hâkimler bile bile i'tâ-yi hükümde muztar kalmışlardır.

İNTİŞÂR-I İSLÂM

Londra misyonerlerinin sene-i devriyyesi münâsebetiyle Manchester piskoposu Hristiyanlık ve İslâmiyet hakkında e-

hemmiyetli bir konferans i'tâ etmiştir. Konferansçı Çin, Afrika-yı cenûbî ve Avustralya cezâiriyle cenûbî Rusya'da İslâmlığın günden güne tevsî-i dâire ettiğini beyân etmiştir. Halbuki hükûmât-ı İslâmiyye neşr-i İslâmiyyet için bir faâliyet-i ciddiyeyeibrâz etmemişlerdir. Bu intişâr sâyesinde siyâset ve ticâret-i İslâmiyye dahî tevessü' ve terakkî etmiştir. Dîn-i İslâm gayet basit, akâid ve evâmiri tamamıyla müvâfik-ı akl u hikmet ve kâffe-i akvâm ve kabâilce kâbil-i fehm ü idrâk olduğundan sur'atle intişâr ediyor; akvâm-ı medeniyyenin ekâbir ve havâssı kabul eylediği gibi, en az mütemeddin insanlar tarafından da mazhar-ı kabûl oluyor. Konferansın hey'et-i umûmiyyesinden şu istidlâl olunuyor ki konferansçı dîn-i İslâm'ın tevessü' ve intişârını beşeriyet için gayet hayatı telakkî ve bu intişârın daha ziyâde kesb-i e-hemmiyyet edeceğini zann u tahmîn ediyor.

İHTİDÂ

Paris Sorbonne Dârülfunûnu Edebiyat ruûsunu hâiz muharrirînden Mösyo Lalman ahîren Paris sefâretine mûrâcaat ve dîn-i mübîn-i Muhammedî'nin ulviyetini takdîr ile dîn-i ulvi-i İslâm'ı kabul arzusunda olduğunu beyân eylemiş ve kendisine sefâret-i seniyye imamı Kemâl Âtif Bey tarafından telkînât-ı läzime ifâ edildikten sonra kabûl-i İslâm eylemiştir.

İRAN'DA TA'MÎM-İ MAÂRİF

İran'da şâyân-ı dikkat teşebbüsat-ı maârif-perverâne vuķû' bulmuştur. İran Meclis-i Meb'ûsân'ı tedârisât-ı ibtidâiyeyi herkes için mecbur kılmıştır. Fakirler bilâ-ücret ibtidâî mekteplere kabul edileceklerdir. Zenginler ise pek az bir para te'diyesine mecbur tutulacaklardır. Bütün köylerde ibtidâî mektepleri küşâd olunacaktır. Bu mekteplerin programı tarz-ı cedîd üzere olacaktır.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli			Sahib ve Müessisleri:		Dersa'âdet Nüshası 50 Paradır	
Seneligi Altı aylığı			Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb			
Memâlik-i Osmâniyye	için 80	40 kuruş	TÂRÎH-Î TE'SÎSİ		Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî	
Rusya	" 6,5	3,5 ruble	10 Temmuz 324		20 kuruş fazla almır.	
Sârî Memâlik-i Ecnebiyye	" 17	9 frank				

2 Haziran 1910

24 Cemâziyelevvel 328 Perşembe 20 Mayıs 326

Dördüncü Cild - Aded: 91

TEFSİR-İ ŞERİF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i

Sûre-i Fâtihatü'l-Kitâb

Sûre: İsm-i mahsûs ile tesmiye olunmuş bir kîsm-i Kur'ân'a itlâk olunur. Ekall-i sûre üç âyetdir. Âyet: Sûrenin bir bölüğüne denir. Ekall-i âyet sûrette altı harftir: (الرَّحْمَن) gibi; Bu lafz-ı şerîf mübtedâ-i mahzûfa haber kilindiği halde başlıca bir âyetttir.

(فاتحة) lafzı fil-asl sıfat iken ba'dehu kendisinde bir vechile tedâric bulunan her şeyin evveline itlâk olundu: Hüsûlen tedârici olan kelâmin evveli veya hûdûd kâfiyat ve ta'dâdcâ tedârici bulunan sutûr ve evrâkin evveli gibi. Âhirindeki (ع) vasfiyyetten ismiyyete nakl olunduguına alâmettir. (كتاب) ile murâd beyne'd-deffeteyn müşahhas olan mecmû'-i Kur'ân olup yoksa ehl-i usûlün istîlâhi üzere mecmû'-i Kur'ân ile eczâsâri arasındaki kadr-i müşterek murâd değildir.

Bu sûre-i celîleye "Fâtihatü'l-Kitâb" tesmiye olunmuştur. Çünkü şu gördüğümüz tertîbde evvel-i Kur'ân bu sûre-i ke-rîmedir. Evâil-i ahd-i nûbüvvette henüz mecmû'-i Kur'ân husûle gelememişken sûre-i kerîmenin bu isim ile şöhret bulması, tesmiye ya cânîb-i Rabb-i İzzet'ten veya izn-i İlâhî ile taraf-ı Cenâb-ı Peygamberî'den vukûa gelmekle mecmû'-i Kur'ân-ı Kerîm'in husûle geleceği ilm-i İlâhî'de muhakkak olduğu içindir. Bu sûre-i celîle Hak celle ve alâ hazretlerine hamd ü senâya ve emr ü nehyî ile taabbûde ve va'd ü vaâdîni beyâna dâir olup sırat-ı müstakîme sülûkü ve merâtit-ı südâ ve menâzîl-i eşkiyâya itlâ ifâde eden meânî-i Kur'ân'ı mücmelen müştemil olması i'tibâriyle Kur'ân-ı Kerîm'in asl u menşei olduğundan "Ümmü'l-Kur'ân" dahi tesmiye o-

lunur. Ve yine bu sebebe mebnî "Ümmü'l-Kitâb" dahi de-nir. Nasıl ki Levh-i Mahfûz bütün kâinâtın aslı olduğundan ona da bundan dolayı "Ümmü'l-Kitâb" itlâk olunur. K[ka]f Ş.

Tâvîzî-i makâm: Şu halk u îcâdda âdet-i İlâhiyye budur ki Cenâb-ı Bâîr bir şeyi ibtidâ mücmelen inşâ ve îcâd edip ba'dehu o şeyin tafsîlini tedâricen vücûda getirir. Bu cümleden olarak Kur'ân'da zikrolunan umûrun icmâlimi Sûre-i Fâtîha müstemildir. Ve Kur'ân'da bulunan kâffe-i umûr Sûre-i Fâtîha'da mevzû' usûlü tafsîldir. Kur'ân'ın bâis-i nûzûlü bulunan umûrdan biri tevhîddir, çünkü nûzûl-i Kur'ân'dan evvel bazıları tevhîd iddiâsında bulunuyor idiyeler de zaman-ı nûzûl-i Kur'ân'da hemen cümle nâs putperest idiler. İlkincisi, tevhîde sâlik olanlara mükâfât-ı ilâhiyye'yi va'd ü tebşîr, sâlik-i râh-ı tevhîd olmayanları ikâb-ı Mîntakim-i Kahhâr ile vaâd ü inzârdır. Va'd-i dünyâ ve âhiret niâm ü saâdetini ve vaâd-i dünyâ ve âhiret nikam u şekâvetini şâmildir. İmdi Cenâb-ı Hak mü'minlere rû-yi zemînde hilâfet ve saltanat ve izz ü saâdeti va'd, muhâliflere de dünyada rüsvâylik ve bed-bahtlik ile vaâd ediyor, nitekim neş'e-i uh-râda cennet ü naâm va'd ve nâr-ı cahîm ile vaâd eyliyor. Üçüncüsü, kulûbda tevhîdi ihyâ ve nûfûste tevhîdi tesbît eden ibâdettir. Dördüncüsü, sebîl-i saâdeti ve bunun niâm-ı dünyâ ve âhirete mûsîl olan sûret-i seyr ü reftârını beyândır. Beşinci, hudûdullâhta tevakkuf edip ahkâm-ı dîni ahz ü te-lakki edenlerin kissalarıyla hudûdu[218]llâhî tecâvüz edip de ahkâm-ı dîni arkalarına atanların avâkîb-i ahvâlini ihbâr-dır; bu da şu kissa ve hikâyelerden ibret alarak bu âlemde iyilik edenlerin sâlik oldukları yolu ihtiyâr etmek içindir. Kur'ân'ın ihtivâ eylediği umûr işte şu zikrettiğimiz şeylerdir ve nâsin dünyevî ve uhrevî saâdet ve hayatları bu umûr ile kâimdir.

Fâtihâ-i Şerîfe'nin bu umûru iştîmâli âzâde-i şekk ü irti-yâbdır. Tevhîd (اللَّهُمْ لِلَّهِ) kavl-i kerîmînde mündemicit; cün-

kü bu kavl-i kerîm, herhangi bir ni'met üzerine sâdir olan bütün hamd ü senâ Cenâb-ı Hak için olduğunu nâtiktir, bu ise halk u icâd ile terbiye ve tenmiye ni'meti Zât-ı Ulûhiyyeti'nden olduğunu ve âlemde hamdi müstevcib her ni'metin Cenâb-ı Hak'dan sudûrunu i'tiraftır, şu halde (الْحَمْدُ لِلّٰهِ) kavli ma'nâ-yı tevhîdî müstelzemdir. Bu ma'nâ (رَبَّ الْعَالَمِينَ) kavl-i şerîfi ile tasrîf buyruldu; ma'lûmdur ki (رَبَّ الْعَالَمِينَ) lafzının ma'nâsı yalnız mâlik ve seyyid demek olmayıp ma'nâ-yı inmâ ve terbiyeyi de tazammun eder, şu halde (رَبَّ الْعَالَمِينَ) kavl-i şerîfi insanın nefsinde ve âfâkta müşâhede eylediği her ni'metin Hak Celle ve Alâ hazretlerinden olduğunda ve Zât-ı Aliyeyesi'nden başka avâlim ü ekvânda hiçbir mutasarrif bulunmadığında sarıhtır. Tevhîd zuhûr-ı dînin ehemm-i esbâbidir, bunun içindir ki Fâtiha'da tevhîde bir işaret-i mücerrede ile iktifâ olunmayıp (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِنُ) kavl-i şerîfi ile ma'nâ-yı tevhîd istikmâl buyruldu ve bununla cemî-i ümemde fâş olan şirk ü veseniyet kökünden çekiliп koparıldı, o şirk ü veseniyet ki bu reh-i nâ-reftenin salâlikleri Allah'tan başka nasîr ü mededkârlar ittihâz edip bunlar için saltanat-ı gaybîye i'tikâd ederler, Zât-ı Bârî'yi bırakıp onlara duâ ve niyâz ederler, dünyada kazâ-i havâic için onlardan istiâne ve onlar ile Allah'a derece ve menziletince takarrüb etmek sevdâsında bulunurlar. Âyât-ı tevhîd ile müşriklerin serzeniş ve ta'ânnflerine dâir Kur'ân'da zikrolunan umûrun kâffesi bu icmâlin tafsîlidir.

Bir de va'd ü vaîde nazar edelim, bu ikiden birincisi (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ) de mündericdir, çünkü her şeye vâsi' olan rahmet-i İlâhiyyenin evvel-i Kitâb'da zikir buyrulması va'd-i ihsân demektir. Ve alel-husûs Hak celle ve alâ hazretlerinin Zât-ı akdesine tevhîd ü ibâdet ile bize emretmesi bizim maslahat ve menfaatımız için olduğuna nazaran taraf-ı ulûhiyyetten bizim için bir rahmet olduğuna tenbîh olmak üzere rahmet lafzi tekrar olunarak iki kere zikir buyrulmuştur. (مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ) kavl-i şerîfi va'd ü vaîdin her ikisini tazammun eder, çünkü (دِينِ) huzû' ma'nâsına olduğundan bu kavl-i şerîfin meal-i münîfi: O gün zâhiren ve bâtinен tassarruf ve mâlikiyet, hükm ü saltanat Cenâb-ı Hakk'ındır; kâffe-i âlem o gün onun azametine hâzi' ve münkâd olarak rahmetine ümîd-vâr olur, azâbindan havf ü haşyet eder demektir, bu ise va'd ü vaîdi tazammun eyler. Yahud (دِينِ) cezâ ma'nâsına nadır, bu da iyilik edenlere mükâfât ve kötüük edenlere ikâb etmek demek olduğundan yine va'd ü vaîdir. Daha sonra (zikr) (الصِّراطُ الْمُسْتَقِيمُ) zikr buyrulmuştur, o sirât-müstakîm ki salîk olanları fevz ü necât buldu, inhirâf edenler helâk oldu; bu da va'd ü vaîdi istilzâm eder.

İbâdet makâm-ı tevhîdde zikrolunduktan sonra (أَفْدَنَا) kavl-i şerîfi ile ma'nâsı bazı mertebe îzâh buyruldu; yani Cenâb-ı Hak bize ta'yîn ü tahdîd edilmiş bir tarîk vaz' etmiştir ki o tarîkte bulunmak menâti saâdet ve ondan inhirâf eylemek sekâ' ve nikbettir, ibâdete nişâne-i hidâyet işte bu sirât üzere istikâmettir¹ (وَالْعَسْرُ أَنَّ الْإِنْسَانَ لَهُ فَيِ). Hüsîr. **إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّيْرِ**

nazm-ı celîli bu kavl-i şerîfe şebîhtir. İmdi hakk u sabr ile tevâsî tevhîdden sonra kemâl-i ibâdetdir. Sûre-i Fâtiha'da tedebür ve tefekkür edenler bu sûre-i şerîfe ser-te-ser rûh-ı ibâdeti nefheder. Rûh-ı ibâdet ise kulûba Allah'in haşyet ü heybetini ve fazl u keremine ümîd-vâr olmayı nûfûz ettirmektedir, yoksa fil ü terke ve harekât-ı lisân u a'zâya dâir a'-mâl-i ma'rûfe değildir. Salât ile ahkâmî ve siyâm ile eyyâmi daha zikrolunmadan Fâtiha'da ibâdet zikrolunmuştur. Bu rûh-ı ibâdet müslimînde daha kendileri bu a'mâl-i bedeniyeye ile tekâlîf olunmadan ve bu a'mâl-i bedeniyeyenin Kur'ân'da nev'an-mâ tafsîl kilinan ahkâmî nâzil olmadan evvel hâsil olmuş idi.

Ahbâr ve kasasa gelince: (صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) kavl-i şerîfi güzeşte-gân-ı akvâmdan hidâyetleri için Cenâb-ı Hakk'ın şerâi vaz' etmiş olduğu bir kavim bulunduğu sarâhaten delâlet ediyor ve bu kavl-i şerîfe bir münâdî var ki o kavmin şuûn-i âmmesine nazar edin de ondan ibret alın diye sayha eyliyor, nitekim Cenâb-ı Hak kasasın îkâz ve ibret için olduğunu beyân sadedinde² (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهِمْ أَفْنَدُهُمْ) buyurmuştur.

(غَيْرُ الْمُنْصُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الصَّالِحِينَ) kavl-i kerîmi ise kendilerine in'am olunan kavimden mâadâ iki firka daha olup birisi Sîratullâh'tan inhirâf ederek yolunu şaşırılmış ve diğerî Allah'ı inkâr ve zât-ı ulûhiyyetine da'vet eden zâta muânedede ettileri için gazab-ı İlâhî ve bu hayatı dünyâda rüsvâylîk ile mahfûf bulunduklarını tasrîh ediyor. Bakiye-i Kur'ân dahî bize ahbâr ve vekâ'i-ü ümemde bu icmâli ibret bahş olur sûrette tafsîl ediyor ve hakka mukâvemet eden zâlimlerin hâli ile hakkı muhâfaza ve râh-ı haka kendilerine isâbet eyleyen mihen ü meşâkka sabredenlerin hâlini şerh ve îzâh eyliyor.

Bu mesrûdâtin cümlesiinden müstebân oluyor ki sûre-i Fâtiha Kur'ân'ın bil-etrâf tafsîl eylediği usûlü icmâlen iştîmâl eylemiş ve evvelâ nûzûlu Cenâb-ı Hakk'ın halk u icâddaki âdet-i İlâhiyyesine muvâfîk bulunmuştur. Şu halde Sûre-i Fâtiha "Ümmü'l-Kitâb" tesmiye olunmaya cedîrdir; nûvât-ı şecere-i nahleyi tamamıyla hakikaten müştemil bulunduğu cihetle ona "Ümmü Nahle" dedigimiz gibi Fâtiha da bakiye-i Kur'ân'da zikrolunan umûru müştemil olunduğundan bu i'tibâr ile ona da "Ümmü'l-Kitâb" denilmiştir. İşte Fâtiha'ya "Ümmü'l-Kitâb" itlâk olunması bu i'tibâra mübtenidir, yoksa bazılarının dedikleri gibi [219] "ümm" burada Türkçe "ana" ma'nâsına olup da ibtidâ "ana" ve ba'de evlâd vücûda geldiği gibi ilk evvel Fâtiha ve sonra bakiye-i Kur'ân vücûd bulduğu için değildir – A[ayın].

Bu sûre-i celîlenin isimlerinden biri de "Sûretü'l-Kenz"-dir. Bu tesmiye ya sûre-i kerîmenin tahtü'l-arş bir kenzden nâzil olduğuna dâir kavl-i Nebevi'ye ve yahud "Ümmü'l-Kur'ân" tesmiyesinde zikrolunan esbâbâ mebnîdir. Yine Ümmü'l-Kur'ân tesmiyesindeki esbâbdan nâşidir ki bu sûre "Esâs" ve "Kâfiye" ve "Vâfiye" isimleriyle de tesmiye olmuştur. Bu sûre hamd ü şükâr ve duâ ile ta'lîm-i mes'eleyi mutazammin olduğundan kendisine "Sûretü'l-Hamd" ve

¹ Asr, 103/ 1-3.

² En'am, 6/ 90.

“Sûretü’ş-Şükr” ve “Sûretü’d-Duâ” ve “Sûretü Ta’lîmi’l-Mes’ele” dahi denir. Namazda kıräati vâcib olunduğundan “Sûretü’s-Salât” dahi tesmiye olunur. Zât-ı risâlet-penâh e-fendimiz bu süre hakkında (هُنْ شَفَاعَةٌ مِّنْ كُلِّ ذَاءٍ¹) buyurmuş olmalarıyla “Sûretü’ş-Şifâ” ve “Şâfiye” dahi denildiği gibi yedi âyet olup namazda kıräati tekrar eylediğinden “Seb’u'l-Mesâni” dahi tesmiye olunmuştur.

Cumhur sahaba ve tâbiîn indinde muhtâra göre bu sûre-i celîle Mekkiyye'dir, yani Mekke-i Mûkerrem'e de şeref-nâzil olmuştur ve ittifâk-ı cumhûr ile yedi âyettir. Bazıları bu süre salât farz kılındığı zaman Mekke'de ve kible tahvîl olunduğu vakit Medîne'de nâzil olduğu cihetle Mekkiyye ve Medeniyye demiş ise de bu kavlin sıhhati meczûm değildir. – K[kafe] §.

Sûrelerden bahsolunduğu sırada onların Mekkî veya Medenî olduğunu zikrederler; ya nâsih ve mensûhu bilmekte bunun faydası olur. Fâtihâ-i Şerîfe'de ne nâsih ve ne mensûh vardır. Namaz ilk farz kılındığı zaman Fâtihâ'ya makrûn olduğuna icmâ' olup namaz ise ilk evvel şüphesi Mekke'de farz olmasına ve bir de² (وَلَدَّ أَتَيْنَاكَ شَبَاعًا مِّنْ الْمُنَّاَتِ) (وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ) nazm-ı şerîfinde seb'a mesâni ile murâd Sûre-i Fâtihâ'dır demelerine nazaran Fâtihâ-i Şerîfe Mekkiyye'dir. Fakat İmâm Mücâhid buna muhâlif kaldı. Bazıları bu süre-i kerîme iki kere nâzil olup namaz farz kılındığı zaman Mekke'de ve kible tahvîl olunduğu vakit Medîne'de nûzûl eylemini söylemiş ve bununla gûyâ iki kavlin beynini cem' etmek istemiş ise de şâyân-ı iltifât bir söz değildir – A[ayın].

(Tashîh: Geçenki nûshada Envâr-ı Kur'ân'ın ikinci sayfasında “âyât-ı Kitâb’ın cümlesiindeki murâd-ı İlâhî’yi tansîs ve ta'yîn etmeye Nebiyi zî-şân efendimizi me'mûr etmediğinden” cümlesi nefy sigasıyla olduğu halde “ettiğinden” diye tertîb olunduğundan tashîh edilir.) [Tashîh olundu.]

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 18 –

Doktor Dozy bu fasla şu sözleriyle hitâm veriyor:

“Bunların akideleri bu piratik kavme muvâfîk gelecek bir sûrete basıt, ma'kûl ve iyi yapılmış idi. Esâs i'tibâriyle Hanîflîk Arapistan'ın dîni olabildi. Fakat bunun için bir ilm-i hâl-i sabit, bir silsile-i merâtit-i rûhâniyye, bir muhkem teşkilât, dînî menâsîk ve her şeyden evvel bir tasdîk-i Rabbânî, yahud Rabbânî telakkî olunan bir tasdîk lâzım idi.

Hanîflîğe bunların cümlesini vermek Muhammed (sav) için ayrılmış olan vazîfe-i azîme oldu. Zaten hadd-i zâtında güç olan bu vazîfe iki kat müşkil oluyordu. Çünkü Araplar bir dîne ihtiyaç hissetmedikten başka merâsim-i mezhebiyyeden, nazariyat-ı mâ-fevkâ't-tabiîyyeden ibâları âşıkâr idi.

¹ Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 8385.

² Hicr, 15/87.

Binâberîn bu vazîfeyi ifâ etmek için metîn bir itmînân-ı kalb, sarsılmaz bir îmân muktezi idî.

Hanîflerin akideleri fil-vâki' basıt ve ma'kûl idi. Fakat Dozy'nın iddiâ ettiği gibi yeni yapılmış bir şey değil idi. Belki sâbikan ifade olunduğu üzere o zamanlarda bit-tahrîf if-râg olundukları şekl ü sûret i'tibâriyle Yahûdiyyet ve Nasrâniyyet'den ve alel-îtlâk putperestlikten tamamen teberrî, dîn-i İbrahim'in hakkıyyetini i'tikâd ile ahkâm-ı sahîhasını taharrî etmekten ibâret bir meslek idi. Şerîat-ı İbrahîmiyye'nin vâcibü'r-riâye olan ahkâmı ise mürûr-ı zamanla tahrîfât ve tebeddülâtâ uğratılarak izâa edilmişdir. Tehâret ve nezâfete âid bazı ahkâm-ı cüz'iyyesinden başka bir şey bilinmiyordu.

Binâenaleyh yalnız Vahdâniyyet-i İlâhiyye i'tikâdından ibâret kalarak dîn-i müstakîl addolunacak bir mâhiyeti hâiz değildi. Kâfil-i saâdet-i umûmiyye olacak dîn ü şerîat şeklini alabilmesi için Dozy'nin de i'tirâf ettiği vechile sâbit bir ilm-i hâle, muhkem bir teşkilâtla lûzûm-ı katî var idi. Ancak ictâb eden usûl ve fürûun kâffesini hâvî mükemmel bir ilm-i hâl ortaya koymak tevhîd esâsi üzerine yeniden bir din te'sîs demek olduğu da muhtâc-ı izâh değildir. Bu halde mürselîn-i kirâma mahsûs bulunan bu âlî ve mukaddes vazife-nin Resûl-i Ekrem hazretlerine aynılık olmuş olduğunu i'tirâf eden Doktor'un biraz da basîret ve insâfi, kavânnî-i mantikiyyeye dâir idrâk u şûru bulunsa idi risâlet-i Muhammediyye tasâdîkinde tereddüt etmemesi lâzım gelirdi. Çünkü havâss-ı ibâdina böyle bir vazîfe-i celîle tahsîs etmek ancak Cenâb-ı Vehhâb-ı zü'l-Celâl'in şân-ı Rubûbiyyeti olduğu emr-i âşikârdır.

(اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ³)

Fakat nûr-ı irfân ve ibtisârdan mahrûmîyet sâikasıyla – bu lûzûm u ihtiyyâci, Resûl-i Ekrem efendimiz sâyesinde sâha-ârâ-yı âlem-i insâniyyet olan bu tekemmûlât-ı saâdet-i gâyâti inkâra meçâl bulamadığı halde – i'tirâf-ı [220] hakîkate yanaşmıyor da “Hanîflîğe bunların cümlesini vermek Muhammed (sav) için ayrılmış bir vazîfe oldu” sözüyle telbisât u temvîhât tarafına sapiyor. Gûyâ Resûl-i Ekrem Hanîflîğeyi beynennâs tekarrûr etmiş bir meslek-i müttehaz bulmuş da onu (hâşâ) biraz telleyiip pullayıp İslâmiyyet nâmiyla âleme kabûl ettirdi demek istiyor. Halbuki evvelce de îmâ olunduğu üzere “hanîf” tesmiye olunan eşhâsin adedi pek mahdûddur, koca bir asır içinde bunlardan ma'rûf olanlar ancak yirmi üç kadar kimselerdir. Kendilerine ittibâ' edenler de ekall-i kalîldir. Bu zevâtın terâcim-i ahvâli Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab kitabında mezkûrdur.*

³ En'âm, 6/124.

* Kitâb-ı mezkûr Âlûsîzâdeler'den allâme-i asr Seyyid Mahmûd Şükrü Efendi hazretlerinin üç büyük cildi hâvî te'lif-i bî-nâzîrlere dir.

Kavm-i necîb-i Arap'ın âdât ü ahvâlini, me'âsîr-i kadîme-i bedâ'i-iştimâlini mübeyyin olarak tedvîn ve Bağdâd'da Dârû'l-İslâm Matbaası'nda tab' u neşrolunmuştur.

Stockholm'da mün'âkid Elsine-i Şarkîyye Kongresi'ne takdîm olunarak bütün ulemâ-yi efrencin mazhar-ı tasvîb ü tahsînleri olmuştu. Kitabın âhirinde Kont Kirlodi Landrich[!] nâm müsteşrikin

Ulemâ-i efrenc addolunan müverrih-i şehir "Sidyo" nun tedvîn eylediği *Hülâsatü Târihi'l-Arab*'daki ifâdât-ı âtiyye de bu hakikati te'yîd etmektedir.*

"Araplar Nasrâniyet'e meyletmediler, şehevât-ı cismâniyyeye inhimâkları hasebiyle nefş-i emmâreye muhâlefet esâsi üzerine müesses bulunan âdâb-i İncîl mizâclarına tevâfuk etmezdi.

(Mösyo Sidyo'nun bu kelâmi Nasrâniyet-i hakika i'tibâriyle olduğu âşikârdır. Çünkü asl-ı dîn-i Îsevî zûhd-i tâm iltizâmiyla bil-külliye melâz-i dünyeviyye terkini ve muhâliflere karşı bile tezellül derecesinde iibrâz-ı tevâzu'u âmirdir. Buna dâir birtakım âyât-ı İnciliyye vardır ki bunların hiçbirini bugün hristiyanlarca mer'i ve mu'teber tutulmuyor.)

İçerinde Varaka bin Nevfel ve Osman bin Hureyse ve Ubeyd** ve Zeyd bin Amr *** gibi bazı kimseley yahûdi ve nasârâya muhâlata ile ahzeyledikleri ma'lûmat üzerine diyânet-i câhiliyyeyi hedm ü ibtâle çalıştırılar. Hattâ müceddedidlik da'vâsında bulunarak nâsi şerâfat-ı Halîliyye'ye temessüke

gerek eser-i mezkûrun, gerek İslâmiyet'in mehâsin-i bî-gâyesine mutazammin Arabîyyü'l-ibâre mükemmel bir takrîz-i belîgi de vardır.

* Mumâ ileyh mîlâdin 1808 târihindé Paris'te tevellüd etmiştir. Yazdığı *Târihi'l-Arab*'ı mevsûkun bîh olan ulemâ-yi Arap ve efrencin müellefât-ı mu'teberesinden tamam yirmi sene tedkîkât icrâsiyla cem' ü tedvîn etmiş, mu'ahharan ekâbir-i vûzérâ-yi Mîsriyye'den Ali Paşa Mübarek merhûmun himmetiyle lisân-ı Arap'ıye nakl ve hicret-i Nebeviyye'nin 1309 senesinde Misir'da tab' olumuştur. Kitab-ı mezkûr gayet mühezzeb ve bî-tarafâne olmakla şâyân-ı mütâlaadir. Kemâlât-ı Muhammediyye ve me'âsir-i fâhire-i Arabîyye'yi berâhîn-i vâzîha ile isbât etmeyece olmasıyla tavâ'if-i efrencin tashîh-i efkârına pek büyük hizmet etmiştir. (İleride münasebet düştükçe oradan da bazı ma'lûmatnak ledeceğiz.)

** İbnü'l-Ebras Esedî ki fuhûl-i şuarâ-yi Arap'tan olup tevhîd-i Bârî'ye dâir kasâid-i belîgasi vardır. Mûmâ-ileyh gayet zinde ve tüvânanâ olarak birkaç yüz sene mu'ammer olmuş, nihâyeti'l-emr Münzîr b. İmrû'u'l-Kays nâm Melik-i gaddâra yevm-i ye'ûsunda müsâdîf olduğu cihetle gayet sevdigi bir zât olduğu halde mazhar-ı afv ü emâni olamayarak tîg-i gadrine giriftâr edilmişdir. Kissası pek acîb olup kitab-ı muhâzarâtta mezkürdür.

*** Mumâ-ileyh aşere-i mübessereden, Ömerü'l-Fâruk efendimizin enîsteleri olan Cenâb-ı Sa'îd'in pederidir. Mazhar-ı sa'âdet-i uhreviyye olmasına dâir ehâdîs-i şerîfe vârid olmuştur. Celâl Devâvânî merhûm nübûvvetine kâil olmuş ise de sahîh değildir. Bi-set-i mübârekeden evvel Hazret-i Resûl-i Ekrem ile mülâki olup Şam'da bulunduğu sirada bir râhibin kendisine hitâben "Sen dîn-i İbrahim'i ariyorsan o bugün bulunmaz. Kendi beldene rüçû' et, yakında senin kavminden bir resûl ba's olunacak, şerîfat-ı İbrahîmiyye'yi ihyâ edecek odur ve kendisi eşref ihalâ'ikdir" dediğini hikâye etmiştir. Nübûvvet iddiâ'eden zat nebî tahârisinde bulunmaz, bi-set-i Ahmedîyye zamanına yetişmeyip ondan beş sene akdem vefât etmiş ise de Resûl-i Ekrem'in hâiz-i risâlet olacağını kâble'l-vukû' tasdîk eylemiş, hattâ buna binâ' en İsâbe'de beyân olunduğu üzere bazı muhaddisîn kendisini ashâb silkinde ta'dâd etmiştir.

Her halde muvahhid bir zât olup ibâdet-i esnâm aleyhinde bulunur ve bu âyîn-i bâtilden zecr husûsunda hutbeler îrâd ederdi, Ka'be duvarına istinâd ederek "Eyyühe'n-nâs!" benim sözümü dinleyiniz bugün benden başka dîn-i İbrahim'e tâbi' kimse kal-mamıştır." derdi. Hattâ bundan dolayı hâric-i Mekke'de ikâmete mecbûr edilmiş idi. Şehirde serbest gezemezdi.

da'vet edenler de bulundu. Fakat bir netîce istihsâl edemeyip âciz kalmalarıyla bu fikirden vazgeçtiler de yalnız yakın zamanda bir Resûl-i zî-şân zuhûr ederek hizb-i dalâl üzerrine mansûr olacağını beyânla iktifâya mecbûr oldular."

Hakikat-i hâl şu minvâl üzere olduğu ma'lûm olunca Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinin Hanîflîkten, nâsin ahvâl ü efsârinca vûcûd u ademleri siyyân ve hiç birisiyle şâyân-ı bahs bir mülâkât-ı Nebeviyye vukû' bulmayan birkaç hanîfin o asırda gelip geçmesinden müstefid bulunduğu ileri sürmek kadar vâhî bir iddiâ, açık bir safsata olmayacağı asla şüphe götürmez.

Bir de gûyâ Hanîflîgi bir dîn-i müstakîl hâline ifrâg eden Nebîyyi zî-şân hazretleri ona bir silsile-i merâtib-i rûhâniyye de ilâve etmiş.

Bu iddiânın da gâyet gülünç bir şey olduğu meydandadır. Dîn-i Mübîn-i İslâm'da öyle âbid ile ma'bûd beyninde vesâit-i rûhâniyye olmadığını herkes bildiği halde sît-i fazlî mütercim-i bî-vâye cânibinden ayyûka çıkarılan bir müsteşriğin bundan gâfil olması şâyân-ı hayrettir.

Bunlardan başka Dozy'nin bu naklolunan ifâdâti içinde büyük bir tenâkuz da görülmektedir. Bir kere "Hanîflîğin Arabistan'a lâyik bir din olabilmesi için her şeyden evvel bir tasdîk-i Rabbânî yahud Rabbânî telakkî olunan bir tasdîk lâzım idi" diyor. Sonra da "bu vazîfeyi ifâ etmek için metîn bir itmînân-ı kalb, sarsılmaz bir îmân-ı sahîh hûsûle getirmek imkânı yoktur. Îmân-ı sahîh ve itmînân-ı dâimî ancak bûrhân-ı kat'îye istinâd ile hâsil olabilir. Esası olmayan delâl-i fâside ve mehvûmeye ibtinâ kılınan îmân u i'tikâd hiçbir vakıt pâyâd olamaz.

Dîn-i Mübîn-i İslâm'ı kabûl edenlerde ise bundan dolayı tezelzüle uğrayanlar, irtidâd ârını irtikâb edenler aslâ bulunmamıştır.

Herşeyde iddiâ-yi mahâretle İslâmiyet hakkında mücâzeftâ cûr'et eden bu mutessallif, meşhûr Herakl-i Rûm'un hâiz bulunduğu vukûf ve dirâyetin bir zerresine bile mâlik bulunmadığı bu sözleriyle de nûmâyân olmaktadır. Çünkü Herakl mûmâ ileyh -Risâle-i Hamîdiyye'nin cild-i râbiinde Bu-hârî-Şerîf'den tercüme sûreTİyle ber-tâfsîl beyân olunan muhâverât-ı ârifâne cümlesiinden olmak üzere- berây-ı ticâret Sûriye'ye gittikleri esnâda huzûruna celbettirdiği Ebû Süfîyân ile rüfekâsına hitâben (پدخل فيه ذكرت ان واحد سخطة لدینه بعد ان و كذلك الايمان حين يخاطل بشاشته القلوب) dedi. Yani sana suâl ettim ki: Bu zâtın dînine gir-

**** (بشاشت) fi'l-asl güler yüzlü olmak, ehibbâya neşâtlâ ikbâl etmek, ferah ve sürûr izhâr eylemek ma'nâsına inadır. "Beşâset-i îmân" îmânın kıymetini takdîr ile hâsil olan inşîrâh-ı sadr u safâ-yi vicdân demektir.

***** Herakl nâm kayser-i Rûm pek âkil ve fâzıl bir zât imiş. Hazret-i Resûl-i Ekrem efendimizin Nebîyyi zî-şân zaman olduğunu anlayabilmek için ahvâl-i seniyyelerini hissîmlerinden tâhâkîk fik-

dikten sonra nefret ve kerâhetle rüçû' ve irtidâd edenler olur mu? Ve sen: Hayır olmuyor, dedin. Îmân-ı hakiki işte böyledir ki –tahkîke müstenid olarak– inşîrâh u safâsi gönüllerde yer tutunca infîkâki mümkün olmaz.

Bir de Dozy'nin bu terdîdinden edyân içinde vahy-i Rabbâni'ye müstenid olan dîn-i sahîh bulunmak ıhtimali olduğunu i'tirâf da müstebân olmaktadır. Bu ifadeye nazaran vahy-i Rabbâni'nin esasen sübütü merkûmun indinde de gayr-i münker olmak lâzım gelir. Bunu bu sûretle teslîme mecbûr olduğu halde –kavânîn-i mantıkîyye îcâbınca– bütün edyân-ı ma'rûfenin güzidesi olan, gerek usûl ve gerek fûrû' i'tibâriyle ahvâl-i beserîyyeyi İslâh ve saâdet ü selâmet-i umûmiyyeyi te'mîn, müntesibânını her türlü tekem-mülâta, terakkiyâta îrşâd ve temkîn eyleyen Dîn-i Mübîn-i İslâm'ın ulviyet ve kudsiyetini de ikrâr ve i'tirâfa mecbûr olur. Nasıl ki bilmeyerek i'tirâf da etmiştir. Dikkat buyrular! Fasl-ı evvelin hâtimesi olan şu ibâre başka neye mahmûl olabilir?

"Zaten hadd-i zâtında güç olan bu vazife iki kat müşkil oluyordu. Çünkü Araplar bir dîne ihtiyaç hissetmedikten başka merâsim-i mezhebiyyeden, nazariyât-ı mâ-fevka't-tabâdan ibâlânı âşikâr idi. Binâberîn bu vazifeyi ifâ etmek için metîn bir itmînân-ı kalb ve sarılmaz bir îmân muktezi idi."

İmdi mâdem ki bu Môsyö yeni bir din te'sisi, şerîfat-ı müceddede neşr ü teblîgi hadd-i zâtında gâyet güç olduğunu fark ediyor ve mâdem ki Dîn-i İslâm'ın ilk muhâatabları bulunan, aralarında intîşâri teyessür-nûmâ-ı muvaffakîyyet olan akvâm-ı Arabiyeye'nin hissiyât-ı dîniyyeden mahrûm, merâsim-i mezhebiyyeden külliyyen bî-behre bulunmalarını, akliyat ve ma'nevîyat fîrû' mülâhazasından ârî olup yalnız umûr-ı maddîyye ve tabîîyye ile iştigâle hasr-ı mesâî etmiş olmalarını da inkâra mecâl bulamıyor ve böyle câhil ve maddî kimseleri kabûl-i diyânete sevk edebilecek zâtın metîn bir itmînân-ı kalbe, sarsılmak bilmeyen bir îmâna mâlik bulunması emr-i zarûrî olduğuna da aklı eriyor. Artık hangi hüccet ve bûrhân ile Araplar'ın nâîl-i hidâyet olmalarının hârikulâde bir mazhariyet, bir eser-i inâyet olmadığını isbât etmesi kâbil olur? Yahud neye istinâden Resûl-i Ekrem

---

rînde bulunmuş, onlara gâyet mühim birçok su'âller sordu ki birisi bu idi. Mu'âhharen izâhâta girişerek bu su'âli ber-vech-i ma'rûz halletti.

Mûmâ ileyhin âşinâ-ı hakâik olmasına dâll olan sözlerinin biri de irtidâd vukûunu istîlâm sadedinde (سخطة لدبه) kaydını ilâve etmesidir. Zîrâ maksad Dîn-i İslâm'a dâhil olanların basîret üzerine dâhil olup olmadıklarını anlamak idi. Hîm-i duhûlde basîretten hâli olmak ise ancak sonradan ahkâm-ı İslâmiyye'yi beğenmeyerek hurûc etmekle tebeyyün eder. Yoksa Ubeydullah bin Cahş nâm kimseñin Habeş diyârında mahzâ taaşşuk yüzünden, hazz-ı nefsâni içín tanassur etmesi veya bir cinâyet işleyip de dâr-ı harbe firâr vukû' bulması gibi bir sebeb-i ârızdan dolayı hâdis olan irtidâd ibtidâ-ı duhûlde basîretsiz olmaya delâlet etmez. Çünkü temâyûl-i nefs ve taharrî-ı halâs sâikâsiyla tebdîl-i dîne mecbûr olmak ikrâha şebîh bir hâlet olsa sahibini hemen hemen meslûbû'l-ihtiyâr kilar da (el-iyâzu bî'llâh) tarîk-i dalâle öyle sevk eder.

Vâkiâ ikrâh-ı hakiki olmadığı için bu izzîtrâr şer'an ma'zeret ad-dolunmaz.

efendimiz hazretlerinin (hâşâ) emr-i risâletlerinde müteyakkın olmayıp kendiliğinden bir din te'sisine kiyâm etmiş olduklarını iddiâya imkân kalır?

(Fenn-i mantıktan bî-haber olmasayı mütercim-i bî-vâye de böyle yekdiğerine irtibâti olmayan sözleri tercümeden hayâ ederdi.)

Tekmile-i Makâm

Mukaddimeye beyân olunduğu üzere fil-hakika kable'l-İslâm Araplar böyle idi. Hatta kusurları yalnız bundan da ibâret değildi. Ahlâkları da gâyet bozulmuş, hevâ-perestâne huylar, vahşiyâne âdetler meydân almış idi. Bütün kabâil cehâlet içinde müstağrak olarak meyânelerinde nîfâk u şikâk hüküm-fermâ, gasb u gâret ve envâ'-i mefâsid dehşet-nûmâ idi. Diyânet-i sahiha fîrû' tahârisinden hâli olmalarıyla beraber putperestlik gibi bir âyîn-i bâtil her tarafta re-vâc bularak kalbleye yerleşmiş idi. Bir taraftan da ulemâ-ı Ehl-i Kitap desâis neşrederek bin türlü müşkilât çıkararak ezhân-ı umûmiyyeyi teşvîşten geri durmazlardı.

Binâen-alâ-zâlik Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri en-biyâ-i Benî İsrâîl (aleyhimüsselâm)'ın mürsel bulundukları –hissiyât-ı dîniyye ile kalbleri mâlâmâl- kimseler emsâli ile uğraşmıyoruzlardı, belki cidâl-i bâtil tarafdarı olan muarızları iskât u ilzâm ile beraber ortadan cehl-i mürekkebi kaldır Maya sa'y ü himmet buyurmakta idi. Bu ise hâliyû'z-zihن [222] veya münevverü'l-fîr olanları îrşâd etmek gibi olmayıp usret ü suûbetçe onun kat kat fevkinedir.

Bu makûle ümmetlere abede-i esnâm olan süfehâya mürsel bulunan Nûh ve Hûd ve Sâlih ve İbrâhim (salavâtlâhi aleyhim) hâzerâtı gibi ekâbir-i enbiyânın ne mertebe te'sîrât husûle getirdiği, İslâh-ı ahvâl-i beserîyyeye ne dereceye kadar muvaffak olabildikleri ise ma'lûmdur.

El-hâsil vahy ü nûbüvvetin tahkîkine âgâh olup da netâic-i matlûbesi neden ibâret olduğunu mülâhaza eden erbâb-ı basîret enbiyâ-ı salîfîn hâzerâtının semerât-ı mesâilleri ile Nebiyy-i âhir zaman efendimiz hazretlerinin bin türlü müşkilâtı karşı mazhar buyuruldukları netâic-i azîme-i havârik-güsterâneyi mukâyese ve tedkîk edecek olurlarsa hemen bil-cümle enbiyânın muvaffak oldukları netâic-i İslâhkârâneye efendimiz hazretlerinin ez'âf-ı muzâafesiyle yalnız başına muvaffak olmuş bulumalarına cezmen ve yakînen bilâ-tereddûd hükümederler, risâlet-i celîleleri hakkında îmân u itmînânları kat kat tezâ'uf eder. Bu hakîkat zerre kadar şüphe götürmez.

لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا¹

Manastırı İsmail Hakkı

HASBÎHÂL

Geçen hafta merhûm Cemâleddîn Afgânî'ye dâir birkaç söz söylemiştim. Maksadım o büyük adama isnâd edilmek istenilen dinsizliğin pek yanlış bir tevcîh olduğunu göster-

¹ Nûr, 24/40.

mek idi. Maatteessüf bu sefer de “Cemâleddîn mülhid değil idi, fakat Vehhâbî idi!” iddiâsı sürülmeye başladı.

Acaba bu şâyiayı çikanlar bir adamın alnına “Vehhâbî” damgasını yapıştırmak ne demek olduğunu biliyorlar mı?

Vehhâbîlik bir mezheb-i mahsûsun ismi olmakla beraber Arapistan’ın birçok yerlerinde dinsiz tanılan, yahud öyle tanıtılmak istenilen adamlara verilir bir pâyedir. Lehte söylenen sözlere inanmamak, lâkin aleyte söylenenlere derhal îmân etmek insanlarda cibilli bir hasîse olduğu için meselâ ben bugün çıkar da Allah’tan korkmadan en akidesi pâk bir adam hakkında “iyidir ama dinsiz olmasa!...” dersem az zaman sonra zavalliyi bütün aşiret halkı baştanbaşa mülhid tânrılar. Acaba bu adam ilhâdi mûcîb olacak ne yapmış, ne söylemiş demeyi hatırlarına bile getirmezler!

Müslümanlık’ta en güç bir şey varsa o da bir adama dinsiz pâyesi vermekten ibâret olduğu halde fazlını, irfânını, ikbâlini, şöhretini çekemediğimiz, yahud tarz-ı tefekkürünü kendi meşrübimize muvâfik görmediğimiz kimseleri bu hasbî rütbे ile nazardan düşürmek nedense bize pek kolay geliyor!

Lütûm-ı küfr başka, iltizâm-ı küfr yine başka iken, yüzde doksan dokuz ihtimâl doğrudan doğruya tekfîri içâb eden bir adamı yüzde bir ihtimal ile kurtarmak üzerimize farz iken biz bilakis binde bir ihtimâl-i zaîf ile yakaladığımızı dinsiz yapıp çıkıyoruz, gerideki dokuz yüz doksan dokuz ihtimâl-i îmânî nazara bile alımıyoruz!

Arapistan'a gidin, en büyük adamlar Vehhâbî; Türkistan'a gelin, Farmason; Acemistan'a uğrayın dinsiz yahud Bâbî!

En garibi şurasıdır ki bütün aktâr-ı İslâmiyye’de bu ünvân ile teşîhir edilen adamların kîsm-ı a’замı Müslümanlığı, müslümanları müdâfaaya vakf-ı hayatı etmiş olan ekâbir-i ümmettir, fedâkârân-ı millettir!

Bir yabancı aramıza girse dese ki:

– Ey cemâat-i müslimîn, filan filan zâtlar sizin en âkîliniz, en âliminiz, en fâzîliniz olduktan başka ebnâ-yi milletinin saâdetine çalışmış olmak i’tibâriyle en hayır-hâhiniz, en hamiyetlinizdir. Siz bunları Vehhâbîlik’le, Masonluk’la ithâm ediyorsunuz yani Müslümanlık’tan çıkarıyorsunuz. Demek, sizin dîniniz akıl ile ilim ile fazl ile hamiyet ile kâbil-i te’lîf olamayacak!

Bu söze karşı ne diyebileceğiz?

Bugün hitta-ı Misriyye’de menâfi-ı İslâm’ı müdâfaa eeden ne kadar hamiyetli kalemler varsa hepsi Cemâleddîn’in sâye-i terbiyyetinde yetişmiştir. Cihân-ı Tevhîd’e binlerce dest-i muharrir, binlerce dimâg-ı mütefekkir ihdâ eden bir Cemâleddîn Vehhâbî olabilir mi?

Merhûmu ne Afganistan’da, ne Hindistan’da, ne Avrupa’da, ne Osmanlı toprağında rahat bırakmadılar; hiçbir yerde oturtmadılar; Cemâleddîn Müslümanlık âleminde hâkî, sermedî bir intibâh uyandırmak gâyesine ma’tûf olan hamiyetinde biraz ımsâk ede idi, bu siyâsetine azıcık fâsila vere idi dünyanın her yerinde şerâfetile mütenâsib bir debdebe içinde yaşayabilirdi. Fakat o koca adam maksad-

bülend-i hamîyyeti uğrunda dehrin her türlü şedâidîne göğüs gerdi; başkalarının bil-îztrâr dayanamayacağı hîrmanlara, haybetlere o kendi ihtiyâriyla katlandı. Kemâl’în ta’bîri vechile o bir şehîd-i zî-hâyât idi:

Ne devlettir şehîd-i zî-hâyât olmak bu dünyâda!

* * *

Cemâleddîn hakkında söylenen Vehhâbîlik Şeyh Muhammed Abdûh için de dirîğ edilmıyor. İki senedir *Sirâtimüstakîm*’in sahîfelerinde merhûmun eserlerini görüp duruyoruz. Allah için söyleyelim, hangi ma’nâsına alınırsa alınsin, Vehhâbîliği okşar bir cümlesi, bir makâlesi görüldü mü?

Bazıları Şeyh’în zühdü ilmi nisbetinde değil idi, derler. Olabilir. Lâkin acaba merhûm bütün hayatı i’tikâf ile nevâfil ile geçireydi âlem-i İslâm için daha müfid mi olacaktı? Mösyo Hanutu(Hanotaux)’ya karşı çıkip Mağrib’deki milyonlarca müslümanın hukûkunu müdâfaa etmek [223] öyle zannederim ki asırlarca nevâfil edâ eylemekten daha sevaptır.

Bilmez misiniz ki Hazret-i Ömer tâbiîinden Ebû Kulâbe’ye “bence seni evlâd u iyâlin için nafaka tedârikiyle meşgul görmek böyle mescid köşelerinde mu’tekif görmekten daha hayırlırdır” demiş.

Düşünmeli ki Ebû Kulâbe nihâyet üç beş kişiden ibâret ailesine yiyecek bulacaktır. Abdûh ise üç yüz milyonluk bir ailenin hayatı için çalışmak mecburiyetinde idi!

İşte bugün bir Cemâleddîn’î, bir Muhammed Abdûhu’su yok! Cihân-ı İslâm hakikaten bî-kes, cidden garip. Biz bu gibi ekâbir-i ümmeti rahmetle, hürmetle anmaliyiz ki geriden gelenler aramızda bir yâd-ı cemîl bırakabilmek umîdinden den mahrum kalarak mücâhedededen vazgeçmesinler.

Üç beş sene evvel bir Frenk bana demiş idi ki:

“Erbâb-ı fenn ü san’atın kıymetini takdîr edemiyorsunuz, ma’zûrsunuz; lâkin erbâb-ı sa’y ü hizmeti takdîr etmeyorsunuz! İşte bu kabahatiniz afvolunamaz...¹ (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولَئِكُمْ)

Mehmed Âkif

TAHALLAKÙ BÌ-AHLÂKILLÂH²

Makâlemiz için unvân ittihâz ettiğimiz şu hadîs-i şerîf ile sabittir ki ma’rifethâne-i İlâhî’den neş’et ile³ (أَدَبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ) buyurmuş olan Habîb-i Edîb’imiz, sallalâhu aleyyi ve sellem efendimiz hazretlerince mekârim-i ahlâk ne derecelerde matlûb u mültezemdir. Mâdem ki La’îfun bi'l-ibâd hazretleri⁴ (عَوْنَةُ اللَّهِ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ) âyet-i pür-letâfeti muktezâ-yı münîfince zulümden münezzeh ve mukaddestir, mâdem ki Zât-ı Ulûhiyyeti’nin niyâbet ü hilâfetini icrâ için kîbel-i rahmânîsinden Nebîyyi Kerîm ve Ra’ûfun Rahîm efendimiz hazretlerini “rahmeten li'l-âlemîn” olmak üzere ir-

¹ Haşr, 59/2.

² Fahreddin Râzî, *Tefsîrû'r-Râzî*, Beyrut, 1420, c. 7, s. 58.

³ Suyûti, *Câmi'u's-Sâgîr*, 1265.

⁴ Âl-i İmrân, 3/108. Metinde sehvén (الله) kelimesi yazılmamıştır.

sâl buyurmuştur, ehl-i îmânın da Zâtullâh gibi nefislerini zulmenden tenzîh ve ahlâklarını tehzîb etmeleri muktezîdir.

Zulüm (وضع الشئ في غير موضعه)¹ diye tâ'rif olunur. Demek ki bir insan kendini mâ-hulika lehinin gayriya vaz' ile hâlikini tanımaz, fitratının muktezâsına tevfik-i hareket etmezse kendisine zulmetmiş olur ki zulmün en büyüğüdür, şîrkdir.² (أَنَّ السُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) Lâkin arz u semâ ve mâ-fihim nâtik-i hikmet gibi Zât-ı Rubûbiyyet'i tasdîk ve takdîs eyledeği halde hülâsa-i mevcûdât ve eşref-i mahlûkât olan âkil insana yakışır mı ki haysiyet ve faziletini kîbel-i nefinden bilip de hâlikini, ma'bûdunu tanımamasın! Öyle bir hâlik ki bir an nazar-ı İlâhi'si münsarif olsa bütün âdem ü âlem helâk olur:

قد تذكر العين ضوء الشمس من رمد و يذكر الفم طعم الماء من سقم

Hudûdullâhi tecâvûz edenler de hükm-i münîf-i Kur'ân ile zâlimdirler. Âgâh olalım ki Hak sübâhânehû ve teâlâ hazretleri (آلَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ) buyurmuş, zâlimlere la'net okumuştur. Fakat zâlime zulüm, mahz-ı nasfet ve adâlettir. Zâlime merhamet halk-ı âleme zulüm ve adâvettir. Zâlime merhamet değil, siyâset lâzımdir. Halk-ı cihân âtes-i zulmünden sûzân olan zâlimin çerâğ-ı vücûdu sönmek gerektir. Azîzün zü'ntikâm olan Mâlik'ü'l-Mülki ve'l-Melekût hazretleri nerede zâlim varsa hemen vûcûd-ı zenb-âlûdunu harîta-i âlemlen hakk ile bütün ümmem ü akvâmi zulm ü udvâni serîan celb ü da'vet edeceğî ukûbât-ı İlâhiyye'den masûn buyursun.

Adüvv-i cânu ve düşmen-i bî-emâni olsalar da haklarında daima muamele-i cemîleibrâz buyurmuş ve Dergâh-ı Ehadiyyet'e hayır duâ arzeylemiş olan Habîb-i Ekrem ve Edîb-i A'zam efendimiz gibi bizim de (هُنَّ أَحَسَنُ الْعِبَادِ يَقُولُوا إِنَّمَا) tebliğ-i belîgi vechi ile dost, düşman herkes hakkında hüsni muamele etmemiz âdâb-ı İslâmiyyemiz iktizâsından iken şâyâni ibret değil midir ki cehr ile kavîl-kabîhten hoşlanmayan Rabbimiz Teâlâ hazretleri zâlim hakkında mazlûmun tazallüm-i hâl veya bed-duâ etmesine mesâğ vermiştir: (لَا يُجْبِي اللَّهُ الْجَهَرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقُوْلِ لَا مَنْ ظَلَمَ) .³

Hakikaten mü'min ve müslîm olan kimse nasıl zulmedebilir ki nefisinden büyük düşman bilmez. Nitekim bir hadîs-i şerîfde (أَغَدَى عَدُوُكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ) buyurulmuş, nefsiyle mukâtele ve mücâhede ile me'mûr ve mükellef olmuştur. Fil-vâki' hiçbir insan yoktur ki kendini hatâ ve zelaleden tebri'e ve tezkiye etsin; meğer ki Erhâmü'r-râhimîn olan Hazret-i Allah'ın ismetle meftûr ve mütehallî buyurmuş olduğu enbiyâ-yi izâm aleyhimü's-salâtü ve's-selâm hazerâtından bulunsun.

¹ "Bir şeyi olması gereken yere koymamak."

² Lokmân, 31/13.

³ "Hasta olan göz güneşin ışığını, hasta olan ağız da suyun tadını inkar eder."

⁴ Hûd, 11/18.

⁵ İsrâ, 17/53.

⁶ Nisâ, 4/148.

⁷ Gazzâlî, İhyâ'u Ulûmiddîn, Beirut, Darulmarife, c. 3, s. 4.

Evet! Nefs ile ictihâd efîdal-i cihâddır. Hattâ Peygambeirimiz her ne vakit bir gazve-i celîleden avdet buyururlarsa buyururlarmiş. (رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ)

İctihâddaki şiddetin derecesini anlamalı ki nûru semâvât ü arzı dolduran Allahu zü'l-kemâlin şühûd-i vech-i cemâlin den gayrisi kendisini aagnâ etmeyen Nebîyyü'l-Enbiyâ efendimizin huzûr-ı İlâhi'de tûl-i kiyâmdan kadem-i saâdetleri şîşermiş. Hattâ Cenâb-ı Allah Habîb'i Ekrem'in o mertebelerde nefsi-nefis-i hümâyûnlarını itâb buyurmasını läyik gör-meyerek (طَهَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْفَقِي) ayet-i kerîmesini inzâl ile Zât-ı senîyyelerine ibzâl-i iltifât buyurmuştur. Efendimiz'in vech-i meşrûh üzere vâki' olan şiddet-i ictihâdlarından ümmü'l-mû' minin Hazret-i Âîşe-i Siddîka radîyalâhû anhâ ve an-ebîhâ hazretlerine rikkat gelip "Yâ Resûlallâh! Niçin bu kadar tekellüf ihtiyâr buyuruyorsun?" diye vâki' olan suâl-i latîfine Peygamberimiz efendimiz (أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا) (شکورا) diye cevap vermişlerdir: Allâhümme salli ve sellim aleyhi v'ahşurnâ maahû ve ledeyhi.

- Cânîm! Hazret-i Muhammed aleyhi salavâtu's-samed efendimiz hazretleri (مَا كَانَ مُحَمَّدُ أَبَا أَخْدَى مِنْ رِجَالِكُمْ) fehvâ-yi kerîmi üzere nübüvvet [224] ve risâletle mümtâz, ulû'l-azmâden bir Peygamber-i zîşândır. Hayrû'l-hâlikin hazretleri Peygamberimiz'i ekmel-i mahlûkât olmak üzere yaratmış. Celâil-i kadr ü menzilellerini (لَمَّا خَلَقَ نُولَّا كَلَمَّا خَلَقَ الْأَفْلَاكَ) hitâb-i izzetiyle i'lâ etmiş. Sadr-i sâmîlerini münâcât-ı Hak ve da'vet-i halka kâbil olmak üzere tevsî' ile unsur-ı şerîflerini âdetâ bedel-i mâ-yetehallehû muhtaç olmayacak mertebelerde latîf kılmış. Biz nasıl olur da o Peygamber-i âlî-tebâr ve şeb-zindedâr efendimiz gibi öyle sabahlara kadar ibâdetle, zîr ü fîkr ile meşgul olabiliriz? Uyumayacak mıyiz? Rûhumuzun gıdasını vermeyecek miyiz? Sabahları erken kalkıp da işimizle gücümüzle iştîgâl ederek tedârik-i maîset kaydında bulunmaya mecbur değil miyiz? Ebrârin hasenâti mukarrabînin seyyâti mesâbesindedir. Âbidler gûnahtan tevbe, ârifler ibâdetten istîgfâr ederler. Biz (وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ) (لَرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقَيَّمًا) ayet-i kerîmestyle mevsûf ve memdûh-ı kibriyâ olan enbiyâ ile evliyâ ile hiç kıyas mı kabul ederiz?

کار پاکنرا قیاس از خود مکبر

کرچه ماند در نوشتن شیر شیر

Evet! Hakkınız var. Biz onlar gibi olamayız. Fakat Kitâb-ı Azîzimiz'de "Kitâb-ı Mevkût" diye ikâmesi farz-ı ayn olan beş vakit namazı olsun cemâatle vaktinde edâ ve farîza-i ubûdiyyetimizi ifâ edebiliriz a. Yirmi dört saatte ancak bir saat kadar az bir müddetin Yaradan'ımıza tahsîsi çok mudur? Beytullâh olan cevâmi' u mesâcid-i şerîfeyi i'mâr etmek yok mudur? Bir kimse cemâate devam etmeyip de cemâatten maksûd olan ittihâddan ayrırlırsa dindâşlarının

⁸ Aclûnî, Kesfû'l-Hafâ, 1362.

⁹ Tâhâ, 20/1-2.

¹⁰ Buhârî, Sahîh, Kitâbû'r-Rikâk, 20.

¹¹ Ahzâb, 33/40.

¹² Aclûnî, Keşfû'l-hafâ, nr: 2123.

¹³ Furkan, 25/64.

hukük-i dîniyyesine tecavüz etmiş olmaz mı? Kendisini gören ümmet-i Muhammed'i de kendisi gibi Beytullah'a yüz sürmekten men' etmiş demek olmaz mı? Acaba mihrâb-ı İlâhî'den yüz çevirip de mesâcidin harâbına bâdî olmaktan eşna' bir zulum mü olur? Acaba nâsi Beytullah'tan zimnen men' eden kimseye müslüman demek lâyik olur mu!

كسى كربتاجن زمحراب روی
بکفرش کواهی دهند اهل کوی

Ey sînesi nûr-ı İslâm ile münserih olan mü'min-i sâdiklar! Din erbâb-ı elbâbî inde'r-Resûl olan şeyin kabulüne da'vet eder. Eğer dînimiz imânımız, Peygamberimiz'e i'timâdimiz varsa bizi dârû's-selâma da'vet eden Peygamberimiz'in Hacc-ı Vedâ'da îrâd buyurmuş oldukları vasiyetlerini yerine getirelim: **أَتُّقُولُ اللَّهَ وَصَلَوَاهُ حَمْسَكُ، وَصُومُوا شَهْرُكُ، وَادْوَا**^۱ (زَكَاتَ أُمُوِّالِكُمْ، وَاطْبِعُوا ذَأْمُرَكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ)

Müslüman ona derler ki elestü bi-Rabbiküm hitâb-ı izzeti el-ân sem'-i cânında tanîn-endâz olur. Cenâb-ı Hakk'ı kendisine hablü'l-verîd'den akrab bilir. Beyne'l-havf ve'r-recâ bir halde bulunur. Allah'tan o kadar korkar ki halkın korkusundan ve takâzâ-yı nefsin arzûsundan sâlim olur. Selîm-i Evvel hazretleri gibi.

کر لشکر عدو بود از قاف تابقاف
بالله که هیچ روی نمی تابم از مصاف

diye bütün a'dâ-yı dîne meydan okur. Allah'ın rahmetinden de bir derecede ümîd-vâr olur ki bir veled-i mükerrem kendi válidesinden o derecelerde rahm ü şefkat ümîdinde bulunamaz. (حق جان جهانست وجهان جمله بدن) vefkince cism-i âlemde Hak'tan başka mutasarrif-i hakiki olmadığını i'tikâd eder. Vâcibü'l-Vücûd hazretlerinin irâde-i alîyyesi tealluk etmedikçe bir şey vücûd-pezîr olamayacağını bilir. Onun içindir ki **وَلَا تَقُولَنَّ يَشَائِعَ إِبْيَانٍ فَاعْلِمْ ذَلِكَ غَدًا**^۲. (إِنَّ أَنْ يَسَأَ اللَّهُ tenbîh-i İlâhî'si muktezâsına her bir fi'l ü ihtiyârını kabza-i İlâhî'de makhûr görüp inşâ'allâh demedikçe yarın söyle yapacağım, böyle edeceğim bile demez. Hoca Hâfiż'in:

در پس آینه طوطی صفتمن داشته اند
آپچه استاد ازل کفت بکو می کوبم

dediği gibi özü, sözü haktır. Hak için olmayan güftâr u gir-dâri kendine haram bilir. Hak için yer, içер. Hak için meşy ü hareket eder. Hak için muhabbet ve gazab eyler. Ve'l-hâsil cemî-i ahvâlde Hak ile olur. Allah muhabbeti zâhir ü bâtinini o kadar ihâta eder ki âdetâ kendini bile ferâmûs eder. **مُؤْتُوا قِيلَ أَنْ تَمُوتُوا**^۳ sırrına mazhar olur.

زنده دلا مرده ندانی که کیست
آن که ندارد بخدا اشتغال

Müslüman ona derler ki Habîb-i Ekrem ve evvelü men' esleme efendimiz hazretlerini anasından, babasından, evlâdından ve belki azîz cânından ziyyâde sever. O Kân-i Kerem

(أَفْسَلُ الْأَعْمَالِ بَعْدَ الإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوْذِيدُ إِلَى النَّاسِ)^۴ efendimizin hadîs-i şerîf iktizâsında benî nev'ine muhabbet ve meveddeti eddal-i a'mâl olmak üzere ibrâz eder. İmânında kemâl bulmak için kendinin sevip istediği bil-cümle esbâb-ı izzet ü saâdeti bütün hânedân-ı beşer hakkında da lâyik görür. Açı doyurmayı, bir medyûnun borcunu bizzât tesviye etmeyi, bir müşkili olan kimsenin ol müşkilini halledip onu giriftâr olduğu mihnet ü meşakkatten kurtarmayı ehabbü'l-a'mâl bilir: **(وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً تَرَدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا)**^۵.

Müslüman ona derler ki sâirlerinde gördüğü uyûb u nekâisi kendi uyûb u nekâisinin aksi, gayrilerinden her ne zulüm görürse kendi amelinin cezâsi bilir. Zünnûn-i Misrî hazretlerine ahâlî-i Misr yağmur duâsına çıkışmasını ricâ etmişler. Müşârun-ileyh hemen Misr'ı terk ile Medîne-i Münnevver'e gitmiş. Burada münâcâta başlamış. Arası çok geçmeden yağmur yağımış. Misr rahmet-i Rahmân ile reyân olduğunu haber aldıktan sonra avdet eylemiş. Arîfin bîri bunun sebebini Hazret'ten suâl edince buyurmuşlar ki kitîlî sebep günâhkârlıktır. Birçok düsündüm [225] Misr'da kendimden ziyyâde günâhkâr kimse görmedim. Câiz ki bu kitîlî benim yüzümden olmasın!

Müslüman ona derler ki dünyayı Melekü'l-Mevt'in huzûrunda hâzır bir mâide hükmünde addeder. Bunun için dünyayı verseler şâd olmaz. Dünyayı elinden alsalar gam çekmez. Serveti varsa **(لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ)**^۶ denilecek günün vürûdunu mülâhaza ile servetini kendine medâr-ı gurûr bilmez. Fakir ise edâniye temelluk etmez. Çünkü âriyet bir ömr için değil. Ne isterse Allah'tan ister. Ne beklerse mahsûl-i sa'yinden bekler:

دل اندر صمد بايد ای دوست دست
که عاجز ترند از صنم هر که هست

Müslüman ona derler ki Allah yolunda maliyla, canıyla mücâhedeyle Allah'ın kendisine delâlet buyurduğu en kârî bir ticaret ittihâz eder. **(وَاعْدُوا لَهُمْ مَا اشْطَطْعُتُمْ مِنْ قُوَّةٍ)**^۷ fermân-ı satvet-beyânına lebbeyk-zen-i icâbet olur. Her biri bir necm-i hidâyet olan ashâb-ı kirâmin din uğruna, Peygamber yoluna mallarını, canlarını fedâ ettikleri gibi malını, canını dîninin izzeti uğruna, o Peygamber'in postunda oturan Halîfe'sinin saâdeti yoluna fedâ etmekten çekinmez. Çünkü şuhh ile imân bir kalpte ictimâ' etmez. Mâdem ki ol Zât-ı Kadîm vâsita-i fûyûzât-ı Rabbâniyye'si olmak üzere Zât-ı Akdes-i Hazret-i Pâdişâhî'yi istihlâf ile tekrim buyurmuştur, mâdem ki Pâdişâhimiz celb-i kulûb-ı millete cidden lâyik hidemât-ı meşküre ifâsi için hakk-ı hilâfeti edâ buyurmak azmiyle **(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعُدْلِ وَالْإِحْسَانِ)**^۸ (irşâd-ı hakîmânesini düstûr-ı hikmet, "bir saat icrâ-yı adâlet sittîn sene ifâ-yı ibâdetten hayırlıdır" meâl-i münîfini tazammun eden hadîs-i şerîfi bir mikyâs-ı adâlet ittihâz buyurmuştur; biz de vecîbe-i

⁴ Taberânî, Mekârimü'l-Ahlâk, 139.

⁵ Şûra, 42/23.

⁶ Mü'min, 40/16.

⁷ Enfâl, 8/60.

⁸ Nahl, 16/90.

¹ Tirmîzî, Sünen, Ebvâbû Sefer, 42.

² Kehf, 18/23-24.

³ Âlûsî, Rûhu'l-Me'anî, Beyrut, 1415, c. 1, s. 262.

tâbiyyeti kemâ yeliku icrâ ederiz de inşâallah Halîfe-i âlî-tebârimiz efendimiz¹ (خیارُ أَنْتَكُمُ الَّذِينَ تُحِبُّونَهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ) hadîs-i âlîsinin mâ-sadak-ı şân u şerefi olur. Cenâb-ı Hakk'ın lutf u inâyetinden ümîd-vâriz ki Zât-ı Necîb-i Şâhâneleri'nin irşâdi, vücûd-ı mübâreklerinin a'zâ ve cevârihi mesâbesinde olup adl ü ihsân ile hareketi kendilerine farîza-i zimmet ve läzime-i âdâb-ı ubûdiyyet bilen vüzerâ ve vükelânm ictihâdlarıyla inşâallah yine Dîn-i İslâm azîz olur. Kalem-rev-i hükkûmet-i seniyyelerinin çâr-aktâri ahd-i karîbde² (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اُبِّنًا tecellsîne mazhariyetle adl-i İlâhî'nin yeryüzünde bir timsâl-i mücessemi olan ahd-i Hazret-i Ömer gibi bir koynunu kurt yiyececek derecelerde her ferd nâil-i izz-i huzûr u sürûr olur.

Acaba bugündleri rû'yada görsek hayra yorar mı idik? Bir takım cebbâr-ı anîdin kanlı ellerinden tahlîs-i cân u girîbân edeceğimiz kimin hatırlına gelirdi? Her biri³ (كُلُّ حَرْبٍ بِنَا) diye tefrikaya düşen birçok anâsîr-i muhtelife yekdiğerlerine hasm-ı eledd iken vatan-ı müştereklerinin selâmet ü saâdetini bit-takdîr i'tilâf ve ittihâd etsinler! Bütün akvâm-ı İslâmiye "din ve millet ikisi birdir" aslû'l-usûlüne bakmayarak,⁴ (إِذَا الْقُنُونُ الْمُسْلِمَانَ بِسَيِّفِهِمَا، فَالْقَاتِلُ وَالْمُقْتُولُ فِي التَّارِ tenzîr-i nezîrinden korkmayarak birbirlerinin kanlarını içmekteler iken silâhlarını atıp hükûmet-i meşrûâ-i meşrûta-mızın adalet ve re'fetine iliticâ ve dehâlet etsinler! İslâmiyet nazarında zaten mukaddes ve mübeccel olan askerlik bütün efrâd-ı Osmâniye'ye teşmîl edilsin! Muslim ve gayrimuslim birbirlerinin mihrîbâni olsunlar da silâh-be-dest hudûda koşsunlar!⁵ (إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ).

İşte ferdâ-yı hürriyyetten beri Rabbimiz'in bize re'yü'l-ayn göstermiş olduğu âyetlerinden, saymak istesek add ü ihsâya gelmez ni'metlerinden hangi birini inkâr edebiliriz? (قُلْ إِنَّ الْأَنْسَانُ مَا آكُفَرُهُ).

Aman yâ Rabbi! Ne idi o zulm ü istibdad! Yâr-i cânimiz olan vatan nâminı ağızına alanın dili kesilir. İnsan babasına bile emniyet edemez. Öyle ki bin belâ ile geçirdigimiz o devre-i nûhûset hakkında:

امين مجو مکو با کسی که هست امین
دران زمانه مکر جبرئیل امین باشد

diyebilirsiniz! temennî-i harîsâ-nesiyle helâl ve haram demeyip muttasıl kasalarını doldurmak için olmadık mezâlim bırakmayan melâîn-i istibdadın kanlı ellerinden kurtulmak için yâ⁶ (الْفَرَارُ مَنَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَّةِ نَبِيِّنَا) deyip diyâr-ı ecnebiyyeye kaçmal veya⁷ (بِايْ در زنجیر پیش دوستان - به که بابیکانکان در بوستان

¹ Muslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-Îmâre, 17.

² Âl-i İmrân, 3/97.

³ Rûm, 30/32.

⁴ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Diyât, 2.

⁵ Sâd, 38/5.

⁶ Abese, 80/17.

⁷ Kasas, 28/79.

⁸ Aclûnî, *Kesfû'l-Hâfâ*, 1823.

⁹ Sa'dî, *Gûlistân*.

olup o sanâdîd-i istibdadın en şenî' zulümelerine boyun eğmeye mecbûr olmalı idi. Evvelki hâlimizle bugünkü hâlimiz acaba mikyâs-ı takdîre gelir şey midir? Evvelleri rub' fes ile trieste markali şeker çuvalı pantolon ile gezen asker bugün şehzâdeler ile beraber libâs-ı fâhir iktisâ ediyor. Bil-cümle esbâb-ı izzet ü saâdetleri istikmâl ediliyor. Evvelleri o ricâl-i siyâset-i sirkatin evlâd u ahfâd u damatları ellerinde tırâz-askerî olan şanlı kılıçımız Eyüp oyuncâsına dönümüş iken bugün İstanbul'un Fâtih-i Sânîsi olan Mahmud Şevket Paşa hazretleri gibi hamîyet-i mücessemelerinin ellerinde vatanımıza göz diken düşmanların gözlerine batıyor. Evvelleri kestane fişegi bile atamayan asker bugün ateşli ta'lîmler, her türlü takdîrin fevkînde krallar huzurunda resm-i geçitler icrâ ediyor. Osmanlı kahramanlarının lisân-ı hâl ile:

همان به که لشکر بجان پوری
که سلطان بشکر کند سوری

demek istercesine bir vaz'îyyet-i dilîrâne ve a'dâ-yı dînin kulûbuna dehset verecek bir mehâbet-i gazanferâne ile ifâyi resm-i selâm u ihtiârâmini temâşâ buyurdukça kim bilir kumandan-ı akdesimiz sevgili Pâdişâhimiz efendimiz ne kadar mahzûz olmuştur:

دشمن چه کند چو مهریان باشد دوست.

Evvelleri bacaları tütecek diye içlerinde yemek dahi pişirilmekten memnû' ve Halîç'te çürümeye mahkûm olan donanmamız yeniden ihyâ [226] ediliyor. Sevkiyât ve harekât-ı askeriyyeye zâhir olacak olan donanmamızın ihyâsı emrinde Pâdişâh'tan bir köylüye varincaya kadar gözlerin görmediği, kulakların işitmeyeceği bu cûş u hurûş-ı millîyi insan görüyor da aâzânı bile pâdişâh başı için vereceği geliyor.

Ey kalbi hubb-i vatan ile müzeyyen olan ehl-i îmân! Verelim. Daha verelim. Malîmîn hâcetten ziyâdesini verelim: 10 Allah yolunda bezl-i ihsân edecek en lâyik bir yer varsa o da Muâvenet-i Millîye Cem'iyeti'dir. Âlet-i harbi yapan, atan, atana sunan kimselerin: Nâil-i nam-i cennet olacaklarını Peygamberimiz haber veriyor. Hani Cennetü'l-firdevs'e vâris olacaklar!

اکرینده کوشش کند بندہ وار
عزیزش بدارد خداوند کار

Allâh'im! Ne büyüsün! Nefisleri üzerine zulüm ve isrâf eden kollarını da "yâ ibâdî!" teşrifine lâyik görürsün: Senin bir bahr-i bî-pâyân olan rahmet-i vâisia-i İlâhiyye'nden kat'-ı ümîd etmek ne büyük sû-i edebdir. Seni sevenleri sen de seversin. Evet! Hiçbir tâlib yoktur ki matlûbu da onun tâlibi olmasın. Sana nusret edenlere sen de nusret edersin: 11 (أَنْ تَنْصُرُوا اللَّهُ يَنْصُرُكُمْ)

Mekteb-i Bahriye Muallimlerinden

Sâlih İhsan

¹⁰ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-Beyan*, Beirut, c. 7, s. 98.

¹¹ Muhammed, 47/7.

ÂLEM-İ İSLÂM

Altıncı Konferans:

SÂRKIN İNTİBÂH VE İSTİKBÂLİ HAKKINDA

Bursa'da İttihâd ve Terakki Kulübü'nde müslim
ve gayrimüslim bini mütecâvîz bir cemâât huzurunda

**Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi Hazretleri
Taraflarından**

17 Nisan, 326

Efendiler, ben Rusya memleketinin Sibiryâ kitasında Tobolsky vilayeti müslümanlardanım. Fakat Ruslar bizim vilayetimizde pek azdır. Ekseriyet Türk unsurudur. İşte o müslümanlar içerisinde yetişmiş bir imam, fakat inâyâti Rabbâni ile birçok memleketler gezmiş, dolaşmış, otuz sene kadar seyâhat etmiş bir adamım.

Kendimi ta'rîf husûsunda şu kısaca ta'rîf ile iktifâ ediyorum. Şimdi size arzetmek istedigim şeyler, seyâhatim es-nâsında gözümle gördüğüm veya kulağımla işittiğim şeylerden en ziyâde nazar-ı dikkatimi celbedenlerden bazılıdır. Avrupa seyâhatimden bir şey söylemeyeceğim. Zîrâ o-ralara gidip gelen, Avrupa'nın ahvâlini bilen pek çok. Şarka ait olan seyâhatimden söyleyeceğim ki biz şarkılardan için şark ahvâli daha mühim ve daha lazımdır.

“Şark” ve “garb” isimleriyle –gerek şimdiki müslümanlar olsun, gerek hristiyanlar olsun, kâffesi– bütün şu akvâm... her ne kadar Avrupa, Asya diye tefrik olunuyorsa da, asıl en meşhur ve müteârif takşîmtına göre... “şarkiler”, “garbîler” diye ikiye taksîm olunur. Garbîler içinde ekseriyet hîrisiyandır, müslümanlar varsa da azdır. Şarkîler içinde ise en-vâ'-ı millet vardır; müslümanlar, hristiyanlar, mecûsipler, â-teş-perestler, put-perestler... bî-nihâye. İşte benim söyleyeceğim, şu şarkılardan ahvâline dâirdir.

Bu isim, bu “şarkî, garbî” diye zebân-zed olan taksîm, tefâle şâyândır: Garbîler kânûn-i tabiat icâbînca gurûba mahkûm, şarkîler de tulû' ile mübeşserdir. Onun için gurûb edecek olanдан bahsetmekten ise, tulû' edecekten bahseylemek daha müناسip ve faydalıdır.

Şark milleti, her ne kadar ismi şark ise de, mîlî-i cedîde değildir, eski milletlerdendir. Medeniyet şarkta daha eskiden mevcûd idi. Şarkıların vâsil olmuş olduğu medeniyete garbîler ancak yeni yeni vâsil olmuşlardır. Her fende ve her san'atta bugünkü şarkta olan âsâr-ı terakkî ve nefâset-i kadîme o kadar meşhurdur ki garbîler bugün ona kıymet takdîrinden âcizdirler. Halbuki bunlar beş yüz sene, bin sene mu-kaddem geçmiş sanayîdir. O sanayîler, o âsâr-ı nefîse şark milletinin mine'l-kadîm isti'dâd-ı tâmları olduğunu isbât etmiş ve etmektedir. Fakat bu son vakitlerde şark milletine, bir gaflettir diyelim, yahud min tarafi'llâh gelmiş bir hâldir ki hiç kimse ma'nâ veremez; ister şarkın müslümanı olsun, ister hristiyanı, ister mecûsi bir inhitâta uğramıştır. Fakat bu inhitât zâil olmaya başlamıştır. Şarkta an-karîb büyük bir intibâh ve irtifâ' görülecektir. Mâdem ki şark bir tulû'dur, o irtifâ'dan hiç şüphesiz hâli olmayacağındır. Mukaddimesi de şimdî başlamıştır. Aksâ-yı Şark'ta Japonya kendisine “nihon” ta'bîr ediyor, ki tulû' etmiş güneş ma'nâsındadır. Hat-

tâ Japon çocuklarından biri vardı, benim maiyetimde hizmet ediyordu, o çocuk bir gün bir Rus'la münâkaşa gi-rişti, o sırada dedi ki:

“Nihon” tulû' etmekte olan güneştir, Rus ise bir damla tükürütür. Güneş tulû' edince tükürük ne olur? Bittabi' kurur, mahvolur, değil mi?...

Dikkat ediyor musunuz, on iki yaşında bir Japon co-cuğu dârû'l-fünûnu ikmâl etmiş bir adama, bir Rus'a karşı böyle ma'nîdâr bir söz söylüyor. İşte bu sözü söyleyen Şark'ın o parlak istikbâlidir.

Bu istikbâl tamâmiyle Japonya'da görülmüş ve gayet parlak sûrette terakkî etmiş ve etmektedir. Bunun için şark âleminde, millete ferah verecek güneşin tulûundan size biraz ma'lûmat vereceğim ki bunlar nasıl terakkî ettiler ve ediyorlar, mes'lesi şâyâن-ı tedkîk bir mes'eledir.

[227] Japon milleti gâyet müstâid bir millettir. Fakat ma'lûm-ı ihsânınızdır, resimlerini görürsünüz, ihtimal şâhislarını da görmüşsunuzdur, Japonlar ufkadır. Yirmi, otuz yaşında bir Japon'u gördüğün zaman bir çocuk zannedersin. Fakat o çocuk zannettiğin Japon'a bir defa dokunursa ne derece kuvvet olduğunu o anda hissedersin. Onların vücûdlarında öyle bir kuvvet var ki insan hayret e-der. Bir Japon vardı ki yaşı olsa olsa nihâyet yirmi ikiden fazla değildir. Benim yanımıda şu kadarcık kâliyordu, bir gün koluunu kaldırdı, bana dedi ki:

– İndir bakayım kolumu, indirebilir misin?...

Asıldım, indiremedim. Anlamalı ne kadar kuvvet. Bunda kuvve-i cismâniyye bu derecedir. Bunu da dâima me-leke ile o dereceye getirmiştir. Daha küçüklüklerinden jîmnastikle, ok atmakla... meleke hâsil ederler. Jimnastiğin en-vâmini yaparlar. Böyle terbiye-i bedenîyye ile büyük bir kuvvet-i cismâniyye hâsil oluyor.

Ben buna taaccüb etmiyorum. Hem yalnız bir yerde de-ğil, her beldede var. Japonya muharebesinden evvel İstanbul meşâhîrinden bir adamlı görüşmüştüm. Muharebe baş-lamamış, fakat yakın zamanda olacaktı.

– Bu muhârebeye Ruslar mağlup, Japonlar gâlip gelecek...

dedi. Ben kemâl-i taaccübâle bunu reddettim: – Siz eğer Rusyalı olup da Rus kuvvetini bileydimiz, bu sözü söylemekten sıklırdınız.

O vakit hoca efendi bir âyet okudu. Tâlût kissasından: ¹ Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: “Bunlara ben ilim verdim ve cisimlerine kuvvet bahsettüm; elbet bunlara açıktır mülk.” O âyetin mazmûnundan ben anlıyorum ki Japonlar gâlip gelecek. Zîrâ kuvve-i cismâniyye var, sonra kuvve-i ilmiyye de mükemmel.

Ben hoca efendiden hâlâ soramadım: Acaba kuvve-i cismâniyyeyi nereden bilmıştır?

Bu Japonlar pek acâyiptir. Hayvanın çekençesini bir adam çeker. Bir kere iki adam bir arabaya bindik, eşyalanımızı da üzerine koyduk. Bir adam bizi çekti. Tepeye doğru öyle bir firliyordu ki görseniz hayret edersiniz. Burada en

¹ Bakara, 2/247.

cesîm adamlarımız buna dayanamaz. Bunlar işte hep melekeden hâsil olmuş bir kuvvettir.

Japonlar cismelerini, vücûdlarını bu sûretle terbiye ettikleri gibi; fikirlerini de gâyet parlak sûrette terbiye etmektedirler. Erkek olsun, kadın olsun okumak bilmeyen hiç kimseye yoktur. Ben Japonya içerisinde karış karış gezdim, hiç okumak bilmeyene tesâdîf etmedim.

Bakınız ilme ne kadar hizmet etmekteler. Bugün Japonya'da ne kadar fabrikalar, ne kadar sanâyi' ve ameliyâthâneleri varsa kâffesi kendilerinindir. Memâlik-i ecnebiyyeden gelmekte olan emtia, yalnız kâğıt, bir de Amerika'dan gelen makinelerdir ki İngiliz'i de, Fransız'ı da oradan alır. Ama başka ne ma'mûlâtları varsa hep kendilerinindir. Maamâfih kendilerinin de kâğıt fabrikaları var. Şeker fabrikaları ve saîr fabrikaları bî-nihâye. Sonra çalışanların kâffesi de Japollardır. Hiç ecnebî yok, yalnız mâliye nezâretinde bir İngiliz ecnebî var. Fakat o da kırk sene mukaddem gelmiş kalmış. Yirmi otuz sene mukaddem bütün Avrupa'ya muhtaç iken bugün hiçbir ihtiyaçları kalmamış. Zırhlilar, toplar, tüfekler... Kâffesini kendileri yapar.

İste millet çalışırsa böyle terakki olur. Ama her şeyi hükmüetten beklerse o millet hiçbir zaman terakki edemez. Rusya gâyet büyük hükümettir, fakat milleti câhil olduğundan Rusya'nın terakki ihtimali yoktur. Ne kadar terakki etse yine aşağıdır, yine aşağı. Zîrâ millet câhil. Me'mûrlar o cehâletten istifâde ederler, zulmelerler, rüşvet alırlar. Mâdem ki zulüm var, rüşvet var; o memleket terakki etmez. Bunun için Ruslar'ın herhangi vilâyetine giderseniz gidiniz, köylere varıncaya kadar, Rus me'mûrları rüşvetten, sarhoşluktan hâli kalamazlar. Bunun için âtisi müzlimdir.

Japonlar ise terakki etmiş bir millettir. Hiçbir vakit Avrupalılar'ın cicili bıcılı şeylerine heves etmemişler ve hâlâ etmiyorlar. Bugün dârû'l-fünûn talebesi takunya ile mektebe gitdiyor. Resmî forma elbiseleri yok. Varsa da kimse mecbur değil. Giyen pek nadir, hemen yok gibi. Japonya'da yedi milyon talebe takdîr olunuyor. Mecmûî nüfusları 51 milyondur. Elbette bu kadar çalışırsa terakki edeceklerinden şüphe olmaz.

Nagano isminde bir vilâyet var, orada mahsûs bir istatistik tuttum. En küçük vilâyettir. Üç erkeklerle mahsûs i'dâdî mektebi var ki millet tarafından yapılmış. Sonra üç de kızlar için i'dâdî var ki bu da millet tarafından yapılmış. Bir mekteb-i sanâyi', bir mekteb-i harâriyye... (Sizin burada olduğu gibi orada da ipek çok çıkar. Elbet sizin de pek çok mektepleriniz vardır...) Sonra 46 rüstdiye mektebi, 480 de ibtidâîye mektebi. Bunlar hep millet tarafından yapılmış. Halbuki bu en ufak vilâyettir.

İste millet ne derecede çalışıyor ve ne kadar gayret ediyor. Elbet bu sûretle çalışan millet kendi hukukunu, ne kadar büyük düşmanları olsa da, himâyeye edebilir.

Bugün Ruslar Japonlar'dan o kadar korkarlar ki içâbinde İngiliz'den o kadar korkmazlar. Maamâfih korkmakta haklıdırlar. Gözleri ile gördüler, nasıl millet olduğunu anladılar.

Muhârebe zamanında Japon milletinin yaptığı bir fedâ-kârlığı size arzedeceğim; muhârebe başlayınca ertesi günü

milletin talebi şu olmuş: "Muharebe meydanından Japonya'ya gönderilecek mektupları posta meccânen [228] nakletsin. Kezâ Japonya'dan meydan-ı harbe gönderilecek eşya ve paraları postalar meccânen götürsün."

Bu, neyi isbât eder? Demek ki Japon milleti harp meydanındaki kardeşlerine hergün bir şey yollamayı kararlaştırmış.

Arkasında böyle millet olan askerin cesâreti başka türlü olacağının şüphesizdir.

Bu, bizim müslümanlar için, husûsiyle Osmanlı kardeşlerimiz için dikkat olunacak bir mes'elemdir. Zîrâ biz dâimî muhârebe içindeyiz. Hiçbir vakit muhârebeden kurtulmak ihtimali yoktur. Çünkü Devlet-i Aliyyenin mevkî-i coğrâfisi öyle bir vaziyettedir ki muhârebe olmadıkça idâme-i mevcûdiyyet kâbil olamaz.

-mâba'dı gelecek nûshada-

BUHÂRA'YA DÂİR

- 82'den mâba'd -

Asker ve jandarmanın en büyük zâbitleri, ser-gerdeleri hep Mevrîler'dendir. Reîs-i Nûzzâr (Kuşbeyi) yine Mevrîler-dendir. Bunlar mevkî'lerinin ziyâde muhkem olduğuna mutmain olarak Buhâra dâhilinde birçok münâsibetsizliklerde bulunmuşlardır. Hattâ Reîs-i Nûzzâr esbak Molla Muhammed'in Buhâra, Buhâralılar'ın olduğunu unutarak ulemâ-yı muhteremeye kadar tecâvüzâtta bulunması ahâlinin hissiyâtına dokunmuş ve vak'a-i müessife-i zâilenin vulkuna daha o sıralarda ramak kalmış iken bağıtetlen vefâti büyük bir felâketin önünü almıştır. Yerine reîs-i ma'zûl re's-i kâra geçtiği vakit herkes sabırsızlıkla icrâââtına intîzâr ediyor idi. Birtakım icrâ'ât-ı şer'iyye göstererek ahâlinin gözünü boyamak istemiş ise de vak'a-i müessifede tahakkuk eden hıyanetleri kendisinin mâhiyetini meydana koymuştur. Cezâ-yı sezâsını bulacağına hiç şüphe yoktur. İslâmiyet; sünâilik, şîilik ile tefrik olunamaz. Kelime-i Tevhîd İslâmlar'ı bir noktaya toplamış ve hiçbir süreyle tecezzî kabul etmez bir kitle-i muazzama hâline koymuştur. Biz beyânât-ı târihiyye ve hâliyyemizi taassup nokta-i nazarından da yürütmemiz.

Fakat şurada mülâhâzât ve tetebbu'âtimizi tevsî edecek olursak Araplar'ın: ^(الشّيء إِذَا تَحَاوَرَ عَنْ حَدِّهِ يَنْقُلُبُ إِلَى ضَدِّهِ) kâidelerinin bir mahall-i tatbîkini daha bulmuş oluruz. Şöyledi ki Buhâriler Asya'nın kîsmî mühimminde yalnız kendileri hükümrân bulundukları bir zamanda Mevrîler'i esir ederek getirmişler. İslâmlar'ı ayrılık, gayrılık ile tefrik etmeyen şerîat-ı garrâ-yı Muhammedî sayesinde bunlara gâyet müşfîkâne muamelelerle saray ve hükümet makamlarına sokmuşlar, hâricî bir te'sîr olmadan bunları âzâd etmişler. Büyük büyük rütbeler, mansıblar vermişler ve mürür-î zaman ile ser-kâr-î hükümete bile geçirmiştir. Fakat bunlar; buna mukâbil veliyy-i ni'metlerinin elbirliğiyle takviye-i hükümete ve dolayısıyla İslâmiyet'in bekâ-yı şevketine çalışmaya lâzım gelir iken tehassüsât-ı tefrika-kârâneyi bedreka-i harekât ittihâz eylemişlerdir.

¹ "Bir şey haddini aşarsa, ziddine dönüşür."

İşte bu teşebbüsât-i müessifedir ki mukaddemen gösterilen lütüfların ziddine munkalib olmasını intâc etmiş ve vak'a-i müessifenin husûle gelmesine sebep olmuştur.

İmdi bast olunan şu mülâhazâttan Buhârîler'in leh ve aleyhinde olmak üzere iki mes'ele vücûd buluyor:

Biri; Buhârîler'in hareket-i vâkialarına hak vermek mes'elesidir. Zîrâ Buhârîler vatanın ahâlî-i asliyesi olmak i'tibâriyle memleket ve hükûmette kendi nüfûzlarının tefevvukunu isterler. Herhangi bir milleti nazar-ı tedâkikten geçirsek bu hâlet-i rûhiyyeye müsâdîf oluruz.

Tekâmûlât ve terakkîyât-ı beserîye ile muhâfaza-i hâkimiyyet ve millîyyet arasındaki nisbet; bir nisbet-i mebsûta olduğuna hiç şüphe yoktur.

İşte yanı başımızda bize alâkası daha karîb olan hükûmet; Rusya'nın bir evlâdi gibi büyümüş, Rusya sayesinde Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'den infikâk etmiş ve Rusya sayesinde terbiye görmüş, medeniyetini, kuvâ-yı askeriyyesini, hulâsa her türlü kuvâ-yı maddiyye ve ma'neviyenesini Rusya'nın zîr-i himâyesinde istihsâl etmiş olan Bulgaristan bugün Ruslar'dan bir tek muallimi memleketinde bulundurmaya rû-yı rızâ göstermiyor. Hattâ askeri içinde Ruslar'dan bir tek zâbit bırakmak istemiyor. Halbuki Rusya ile Bulgaristan arasındaki revâbit-i câmia müstağnî-i kayd ü tezkârdır.

Diğeri; Buhârîler dâhil oldukları halde umûm-i akvâm-ı İslâmiyye'yi vâdî-i tefrikaya düşürmeye; yekdiğerine bir aduv-vullâh gibi bâkmaya, bir kelime ile gayr-i kâbil-i infikâk merbût olduklarını unutturmaya sebebiyyet veren şey; hükûmât-ı sâ-bika-i İslâmiyye'nin sû-i idâreleridir.

Bir takım teferruat-ı mezhebiyye, tefekkürât-ı şahsiyyenin icrâsı veyahud kabulu için binlerce bî-günâhların canına kıymayı, envâ-i ezâ ve cefâlar etmemi revâ gördükleri halde millet ve hükûmetlerinin istikbâlini tâhkîm edecek olan tâdâbîri hatırlarına bile getirmemişlerdir. Sekene-i memleketin ekseriyetini hissiyyât-ı vicdâniyyede rabt etmeye gayret göstermemişlerdir. İkinci karn-ı hicrîden i'tibâren serzed-e-i zuhûr olan mücâdelât u münâzâât-ı mezhebiyye bütün azamet ve vahdet-i İslâmiyye'yi alt üst etmeye başladığı gibi fü-tühât-ı İslâmiyye'yi de muattal bırakmıştır. Yüzlerce akvâm-ı müteferrikayı bir kelime tahtında cem' ve uhuvvet-i umûmiyye i'lân eden İslâmiyet; zuhûr-ı mezâhib ile birtakım şubelere tefrik olunmaya başlanmış ve şu'ubât-ı müteaddidelerden her biri diğerine la'net ve tekfir-hân olarak yekdiğerinden uzaklaşmaya çalışmıştır. İşte o günden i'tibâren nüfûz-i İslâmiyyet münkesir olmuş ve tahassüsât-ı tefrika-kârâne bütün kuvvetiyle tevsî-i dâire-i sirâyet etmeye başlamıştır.

Hattâ bir asır içinde Cenâb-ı Allah'ın evâmir-i kat'iyeyesi hilâfında olarak yüzlerce mezheb ve meslek zuhûr ve kitle-i muazzama-i İslâmiyye yüzlerce firkaya inkisâm eylemiştir.

Vâ esefâ ki hükûmât-ı sâbika-i İslâmiyye'den hiçbir bunlara hakem olmaya, tekrar nokta-i asliyyelerine toplamaya sarf-ı himmet etmemişlerdir. Tevsî-i dâire etmediği bir zamanda bu hizmet-i ber-güzâideyi vücûda getirmek [229] gâyet kolay idi. Vâkia bazı kere mezheblerin öünü almak için birtakım müşkilâta katlanılmış, hattâ muhârebe edilmiş, birçok İslâm kanları akitilmiştir. Fakat ta'mîk-ı nazar edilirse

yne mezheb-i indînin takviyesi ve muhâfazası için fedâkârlıklar yapıldığı anlaşılır.

Halbuki mesâil-i vicdâniyyede hakem olmak top ve tüfekle, icrâ-yı kuvvet ve şiddetle olmayıp, ancak vesâit-i ilmiyye ve ictimâiyye ile olacağından, ettikleri fedâkârlıklar bir nevi' istibdâddan başka bir netice vermemiştir. Husûsiyile tefekkürât-ı şahsiyye-i indîye olanca kuvvetiyle hükümlermâ olursa böyle mukaddes bir hâl vücûda gelir mi? İşte vakt ü zamanıyla düvel-i İslâmiyye (âlem-i İslâm'ın istikbâlini) menfaat-i zâtiyyelerinden her şeyden evvel nazar-ı ehemmiyete almış olsalardı, âlem-i İslâm teferruat-ı mezhebiyye tefrikalarından çoktan kurtulmuş (وَأَنْتُمْ بِحَلْلِ اللَّهِ¹) muvaffakiyetiyle bekâm olmuştu. Fakat maatteessüf o asırlardan bu âna kadar hiçbir hükûmet-i İslâmiyye'den böyle teşebbüs vukûa gelmemiştir... ve gelmemektedir. Hattâ hûkûmet-i Osmâniyyemiz el-Cezîre mezâhib tefrikalarına karşı lâkayd bulunmaktadır.....

İşte bunun gâyet ufak bir şerâresini de Buhâra'da görüyoruz. Makâlemizin ibtidâlarında Buhâra'nın medreselerinden bir nebze bahsetmiş idik. Buhâra'nın medâr-i iftihâri olan medreselerinde vakityle ilâhiyât, tıp, felsefe, riyâziyyât ve funûn-ı settâ tahsîl oldunduğu gibi ilm-i kelâmda da hayâilden hayliye terakkî etmiştir. Hattâ bütün cihân-ı İslâm'da ders kitabı olarak kabul edilmiş olan Nesefi* bile Buhâra mahsûlüdür. Buhâralılarda ilm-i kelâm bu kadar terakkî etmiş ve bu kadar bahs ü cevaplar ile başlı başına bir ulûm-i nâ-mütenâhiyye idâdına idhâle muvaffakiyyet hâsil olmuş iken; neden ellerinde vakityle bâziçe bulunan bu şîlere sün-nîliği telkîn etmemişler, daha doğrusu bunlara Buhârîlik'i neden temsîl etmeye çalışmamışlar?

Halbuki Buhârîler; taht-ı idârelerindeki memleketin hârinde bulunan koca Rusya müslümanlarını terbiye-i İslâmiyye ile terbiye etmişler; bütün âdet ü merâsimlerini sokmuşlar ve milyonlarla Rusya İslâmları'ını kendilerine meftûn bırakmışlardır.

Bugüne kadar Rusya İslâmlarını ma'nevî terbiye ederek Rus'un her türlü mekr ü desâyisine karşı sağlam müslüman olarak tutanlar; İslâmları idlâl maksadıyla te'sîs edilmiş bu kadar Încîl ve Misyoner Cem'iyetlerinin teşebbüsât-ı desîse-kârîlerini akîm bırakınlar; hep Buhâra'dan terbiye görüp gelen zâtlardır ve onların mesâî ve telkinât-ı dîniyyeleridir. Rusya İslâmlarını yalnız ta'lîm-i dîn ile de bırakmamışlar; bütün âdet ve merâsimlerini ta'lîm ederek kendi medeniyetlerini iyiden iyiye yerleştirmiştirler.

İşte milyonlarca Rusya müslümanları Buhâra'dan hayli uzak mesâfelerde bulundukları halde onları ta'lîm ve terbiye edip de kendi ellerinde bir avuç ahâlîyi dâ-i tefrikadan vi-kâye ve sıyânet edemediler.

İşte Buhârîler'in en büyük hatâsı buradadır. A'sâr-i sâbıkada bitmiş gitmiş bir mes'ele, "yirminci asırda İslâmlar içinde taassub-ı mezhebiyyeden dolayı mukâtelât" unvanıyla bütün cihâna neşrolunuyor. İslâmlara ye's, a'dâlara ferah

¹ Âl-i İmrân, 3/103.

* Şehr-i Nesef'in şimdiki ismi "Karşı" olup 30 bin nüfusu câmi' olarak Buhâra eyâletlerinden Karşı vilâyetinin merkez-i idâresidir.

veriyor, ittihâd-ı İslâm'dan lerzedâr olan a'dâ bu haber ile seviniyor. Yekdiğerini tebşîr ediyor.

İşte böyle târihî hatâlar ile târih-i İslâm mâlâmâldir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi akvâm-ı İslâmiyye bu hatâları yüzünden kocaman saltanatlarını kayıp, iklîmlere hükümrân bulunan devletlerini zâyi' etmişlerdir. Şarktan garba kadar hükümrân olan imparatorluklar yüzlerce tavâif-i mülükे taksîm olunmuştur. Dâ-i tefrika bütün şiddetitle hüküm-fermâ olarak bugünkü zayıf İslâm'a ve aktâr-ı cihânda bulunan İslâmlar'ın envâ'-i mezâlime hedef olmalarına sebebiyet verilmiştir.

Bugün en müterakkî devletler ve hükümetler gerek taht-ı idârelerinde ve gerek hârcinde bulunan akvâmî lâ-yuadd ve lâ-yuhsâ paralar sarf ederek kendi rûhlarıyla terbiye etmeye gayret ediyorlar.

Başkalarını bir tarafa bırakıp da yalnız İngilizler, Amerikalılar'ı nazar-ı i'tibâre alacak olursak bunların muhayyirulukûl fedâkârlıklar ve masraflar ile ne kadar büyük Misyoner Cem'iyetleri teşkil etmiş olduklarını görüyoruz.

Acaba bu hükümetler; neşr-i Dîn-i Mesîhî'yi sevap kazanacağınız diye mi yapıyorlar da bu kadar masraflarda bulunuyorlar?

Hayır; maksad bütün bütün başkadır. Neşr-i dîn-i Mesîhî yalnız vâsita ve âlettir, iânenin tekessüri için göz boyamadır.

Maksad; istikbâl-i hükümet ve devleti tâhkîm, İngilizlik'in ve Amerikalılık'ın bekâsını te'mîndir. İşte İslâmlar'ın bugünkü hâline düşmemek ve herhangi bir kavm-i mütegallîbin bâzîçe-i âmâlı olmamak için gayr-i kâbil-i ta'dâd fedâkârlıklar icrâ olunuyor. Bu sâyede bu âlem-i mücâdelede te'mîn-i bekâ-yı nûfûz ediliyor.

Biz İslâmlar; evvel ü âhir bu fedâkârlıklardan ârî kaldık ve's-selâm.

İşte Buhârîler de vakityle zîr-i idârelerinde bulunan akvâmî nazar-ı i'tibâre almadılar. Kendilerinin o günkü kuvvet ü satvetlerine i'timâd ve ittikâ ederek istikbâl-i millet ve hükümeti düşünmediler. İşte şimdî Buhâra'nın geçirdiği müslüm günler hep o düşünsesizliklerin semeresidir.

Bugün vak'a-i müessiferin esbâb-ı târîhiyyesi ta'yîn olunabildi. Esbâb-ı zâhiresi ne olursa olsun asıl sebeb-i hakikîsi asırlardan beri vicdânında cây-gîr bulunan mevâdd-ı mebhûsedir. Buhârîler'in bugün en büyük vazîfeleri geçmiş ve geçmekte olan vakâyî-i müessiferin kâffesini hatâyâ-yı mâzîyyeden bilerek bir hatânin yüzlerce sene sonra verdiği fecî neticelerinden ibret alarak bundan sonra kardeşgesine geçinmeye gayret etmelidir. Ve böyle hatâların irtikâbindan da daima müteyakkız bulunmalıdır.

Son derecelerde vâcibü'l-islâh olan medreselerin bir an evvel [230] İslâhîna himmet ve tedrisâta da kadîm, cedîd gibi tefriklerle mahal bırakılmaksızın sarf-ı mâ-hasal-ı makdîrettir. Terakkiyât-ı millîyyenin hakikî esaslarını birgün evvel vaz' ve istikbâl-i milleti muhâfaza ile beraber menbit-i memleketin bütün servet ü râhatını sahiplerine hasr ile ecâniñ uzanan eyâdî-i cevr ü i'tisâfini durdurmaktadır.

Bâlâda beyân olunduğu gibi bugün Buhârîler'in a'zam-ı vezâifleri dest-be-dest-i vifâk olarak tedrisâti İslâm etmek; ib-

tidâî, rûsdî, i'dâdî mekteplerinin çoğalması için umûmen fedâkarlıkta bulunmaktadır. Fevz ü felâh ancak bundadır.

**Nûr Ali-zâde
Giyâseddin Hüsnü**

MATBUAT-I İslâmiyye:

**Bahçesaray'da (Kırımlı) müntesir Tercüman gazetesi
Priştine ve İpek havâlısı vukûat-ı iğtişâsiyyesinden bahisle
diyor ki:**

Birkâç haftalardan beri gazeteler şîmâl Arnavutluk'un bir kısmındaki iğtişâstan bahsetmekteler. Sebeb-i iğtişâs dünyadan bî-haber, münzevî, âdetâ başka bir âlemde yaşayan bir kısım halkın cehâletidir. Ma'lûmdur ki Arnavut tâifesî gâyet cesur, bahâdir, nâmuslu ve ahlâk-ı metîne sahibidir. Fakat cehâletinden ötürü ma'nâsîz bir tarzda mutaassiptir ve sabî gibi ma'sûmî t-tefekkürdür.

Meşrûtiyetten ve İslâhâttan hoşlanmayan birtakım zâde-gân, evvelki devirde zulüm ve istibdâda hâdim ve şimdî azledilmiş bulunan me'mûrlar halk arasına yaydıkları yalanlar ile (ki sakal baş derler) cühelâyi aldatıp hükümete karşı saldırdılar. Bu yalanlar arasında sakallı olan müslümanlardan senevî birer mecidîye resm alınacağı gibi rivâyet dahi cühelâ arasına neşredilmiştir.

Bîcâre halkın böyle şeylere inanıp aldandıklarına merhameten Osmanlı Hükümet-i İslâmiyye'si bunları birden bire top tüfek ateşine yakmak istemeyip sabr u i'tidâl ile hareket etmiştir. Lâzîm miktari asker cem' edip âsilikten iğtişâstan bir şey çekmeyeceğini hâlen âsilere göstermek ve mümkün mertebe kan dökmeyeip nûfûsça zâyiâta meydan vermemeyip işi söndürmek ve hakikât-i hâli câhil ahâliye anlatmak siyâseti tutulmuştur.

Beş on seneler Makedonya Bulgarları'na gösterilmiş mülâyemetin Arnavutluk müslümanlarından esirgenmeyeceği emr-i tabîdir. Fakat işin bu cihetini görmek istemeyip Rûmeli'nin cümle işlerini ve haberlerini Osmanlı zararına tefsîr etmemi âdet etmiş ecnebî gazeteler şu küçük iğtişâsa, iki kardeş kavgasına lüzümünden ziyâde ehemmiyet verip Osmanlı askerinin gûyâ iş göremediğinden birçok bahisler ettiler.

Şimdî anlaşıldığına göre bu ihtilâli Osmanlılar iyice teskîn ediyorlar, âsî sürüler asker ile kuşatılmış. Mukâvemet edemeyip kendilerinin saâdetini emel-i yegâne ittihâz eden kardeşlerinden afv talep edecekleri şüphesizdir. Bundan sonra Arnavut dağlarında taş yollar inşa edilerek ahâli-i ma'sûmenin memleketlerinden istifâdesi te'mîn eyleyecektir ve bundan böyle cesur ve mütedeyyin tâife-i İslâmiyye'nin dâire-i saâdete girip rahat yaşayacakları ve bütün İslâm kardeşlerini memnûn edecekleri me'mûldür.

Yine bu gazete Rusya'daki yeni verâset kânunu lâyiha-sından bahs ile diyor ki:

Bu lâyiha verâset kânûnları temelinden, esâsından tebâdî ve taqyîr edecktir. Rus kânûnu içâbînca kız ve kadınların irste hisseleri pek az idi; yedide ve on dörtte bir hisse ali-

yorlar idi. Kânûnun bu adâletsizliği nazara alınıp bu defa tanzîm olunan lâyiha oğul, kız, er ve kadın tefrik edilmediyip müsâvî sûrette hakkı verâsete nâiliyyetleri tasavvur oluyor, hisselerin ne sûretle tâksîmde adâletin te'mîn olunaçağı mes'lesini mevzû-i bahs etmek istemeyiz. Şu kadar ki bu lâyihanın ictimâî ve siyâsi bazı nukâtı hakkında mülâhazalar tâlikini münâsib görüyoruz:

Bu işte müslümanların mütâlaa edecekleri cihet tasavvur olunan bu kânûna müslümanların tâbi' tutulup tutulmayacağı noktasıdır. Simdiki kânûnda müslümanların verâset hukükleri şer'-i şerîfe tâbi' tutulmuştur. Yeni kânûnda acaba bu kâide muhâfaza edilecek mi?

Eğer edilmeyecek ise yani bütün Rusya teb'ası mezkûr yeni kânûna tâbi' tutulacak ise Devlet Dumâsının buna hakkı var mıdır?

Müslümanların hukük-i verâseti evâmir-i Kur'âniyye üzerine binâ edilmişdir; Devlet Dumâsı bunun feshine kendini haklı görürse daha birçok hukük-i şer'iyyenin feshine hak ve meydan açılmış olacaktır.

Şimdi mes'ele lâyiha ve tasavvur sûretinde bulunduğu halde Duma'daki vekillerimiz ve cemâatin iş anıtları bu mes'ele-i hayâtiyyeye kulak vermemeli lâzımdır. Mes'elenin ehemmiyeti müstağnî-i tasrîh u tezkârdır.

Kırım'da münteşir Tercüman gazetesi Fransa hükûmetinin Fas'taki Osmanlı muallimîn-i askeriyesinin hizmetlerinden çıkarılması hakkındaki teşebbüsâttan bahisle diyor ki:

Fas ordusunda muallimlik vazifesini ifâ eden Osmanlı zâbitlerinin memleketterine avdet etmesi için lâzım gelen meblağ Fransa hükûmetinin talebi üzerine Molla Hafîz tarafından te'diye olunmuştur.

Nîzâm u tertîb-i askerî muallimliği ile Fas'ta bulunan gönnüllü Osmanlılar'ı Fransa çekemiyor; Fas'ın zayıf ve bi-nîzâm kadîm usûlde bulunması matlûbdur. Çünkü bu halde zabut u istîlâ daha âsân olacaktır.

Bakü'de münteşir Sadâ gazetesi İslâmlar ile milel-i sâirenin terakkîyatından bahis ile diyor ki:

Kafkas'ta olan milletler İslâm ile mukayese olunur ise ticâret, san'at, siyâset ve iktisat mes'elelerinde ne kadar fark ve dağlar aşırılığında tefâvüt göreceğiz...

Müslüman ile Ermeniler'i ölçersek ne göreceğiz? Hiçbir çekiye, ölçüye ve hesaba gelmeyen bir tefâvüt!

Ermeni milleti Kafkaslar'da bir milyon 340 bindir. Müslümanlar ise 2 milyon 127 bin. Demek ki nüfûsça müslümanlar Ermeni'den bire iki artıktır. Güzel... Ermeniler'in 119 bin 400 çocuğundan 32 bin 56'sı mektepte tahsildedir. Yani yüzde otuz kadarı okuyor. Ama müslüman evlâdının 168 binde ancak 10 bin 986'sı okuyor ki yüzde 13 demektir.

İşte bu milletlerin istikbâlini sen kentin mülâhaza eyle!

Bir hesap daha: Bakü şehri Kafkas'ın gezi ve ticâretin merkezi ve bâ-husûs müslüman şehridir. Bu şehirde 10 bin Ermeni tâciri var ise 30 bin müslüman hamalı var. Bunların hangisi çok oluyor?...

[231] Bahçesaray'da münteşir Tercüman gazetesi Rus mesâhir-i muharrirîninden bir zâtın Karadeniz'e dâir yazdığı makâleyi tercüme ettiğinden bir kısmının naklini mü'nâsîb gördük:

İşbu gelecek 7 sene zarfında bizim başlıca vazifemiz Karadeniz bahriyesinin İslâh ve ikmâline çalışmak olmalıdır. Bu son vakitlerde Makedonya karışış şarkta dahi Amerika gibi büyük bir devletin makâsid'ı siyâsiyye ile hareket göstermesi bizim hârîcî siyâsetimizin merkezini Makedonya'ya nakletti. Buna nisbetle müdâfaa-i bahriyece olan tedârikâtımız dahi merkezini tebdîl etti. Hârîcî ticâretimizin en büyük kapısı olan Karadeniz sevâhili zuhûru muhâtemel olan düşmana karşı müdâfaadan âciz bir halde dir. Bugün de Avusturya'nın büyük ve küçük 11 adet zırhlısı su üzerinde bulunuyor. Buna karşı Karadeniz'de bizim 3 adet ağır yollar zırhlımız bulunup kalan 5 zırhlımız gâyet eski ve muhârebeye yararsız bir halde dir. Türkiye İngiltere'ye yeniden 3 zırhlı ve birkaç kruvazör sipariş etti. Bundan bir asır mukaddem Kotorozof tarafından indirilmiş Osmanlı bayrağı iki sene sonra yani mezkûr muzaafferiyetlerimizin yüzüncü sene-i devriyesinde Karadeniz sularında yeniden "ay ve yıldız" ile isbâti vücid edecktir. Rusya bu gibi havflî hâllerde bulunamaz. Binâenâleyh bizim Bahriye Nezâreti Duma'dan akçe aldığı ile Karadeniz bahriyesinin ikmâline teşebbüs eylemek lâzımdır. Türkiye ve Avusturya bahriyelerine karşı lâzım miktarı harp gemileri hazırlamak bizim birinci vazifemizdir.

BÖYLE Mİ OLMALIYIZ?...

Tanîn'in Anadolu muhbiri "Karaman" dan yazdığı mektupta diyor ki:

Karaman maârifî ölü bir halde dir. Mektepler diğer yerlerdeki aynıdır.

Hristiyan vatandaşlarımız fikren daha müterakkidir. Karaman'da bir Rum, bir Ermeni mektebi vardır. Ve her ikisi de mekâtab-i İslâmiyye'ye nazaran pek muntazamdır. İslâmlar'la hristiyanlar arasındaki bu tefâvüt hayâtı husûsiyyeden, aile hayatından başlıyor ve gittikçe vuzûhuyla nazar-dikkate çarpıyor, binâenâleyh sâir yerlerde olduğu gibi burada da hristiyan vatandaşlarımızın fikren, teşebbüsen İslâmlar'dan ileri bulundukları, daha müsterîh ve mes'ûd yaşıdıkları gayr-i kabîl-i inkâr bir hakikattir. Diğer yerlerde de kemâl-i teessûre müşâhede ettiğim İslâmlar arasındaki itti-hâdsizlik burada da vardır. Tuhaftır ki yekdiğeriyle geçine-meyen İslâmlar hristiyanlarla daha iyi imtizâc eyliyorlar.

Karaman'da müfteriyât, isnâdât, yalan yere şehâdet ve yemin etmek pek ilerlemiştir. Ermenak'ta yazdığım şâyân-i teessûf ahvâl tamamıyla cârîdir. Bu şûphesiz bütün seyyî-âtin mâderi olan cehâletten, işsizlikten neş'et ediyor.

Terakkî ve ümrâna pek müsâit iken şimdîye kadar bir eser-i hayat irâe edememiş olan Karaman'ın biraz uyansması, gaflet ve meskenetten silkinmesi ve etrafâ atf-i nazar eylemesi eski zararların, ölmüş zamanların telâfisi için kâfidir. Bu ahâlî eğer kendilerini sevmiyorsa hiç olmazsa çocukların sevmeli ve onlara acıyarak mümkün olduğu kadar

okutmalıdır. Zîrâ artık hayat kendisine lâyik olmayanlar için bir bârdır.

Kezâ “Ereğli”den yazdığı mektupta diyor ki:

Ereğli üzerleri toprakla örtülmüş alçak binaları, dar ve pis bazı mahallerinde bataklık hâlini alan sokaklarıyla hey'et-i umûmiyyesi i'tibâriyle Anadolu şehirlerinden farklı değildir. Yalnız burada sokaklar, çarşilar daha kalabalıktır. Fakat her tarafı, dükkanları ve kahvehâneleri, köşe başlarını dolduran bu insan yiğinları büyük bir sefâlet arzeder. Birçoğu yavaşça yanınıza kadar gelerek birkaç kelime ile sergüzeşti sefilânesini hikâye ettikten sonra bir ekmek parası isteyen bu zavallılar Bağdad Şîmendîfer Hattı'nda işlemek üzere uzak vilâyetlerden, Kürdistan cihetlerinden yüzlerce, binlerce kişi olarak buralara dökülmüşler ve birçoğu işsiz kalmışlardır. Rivâyete nazaran Kumpanya istihdâm edeceği ameleyi evvel emirde hristiyanlardan seçtikten ve bunlardan da bazlarını kabul ettikten sonra diğerlerini kabul etmemişi ve halbuki hükümetçe diğer vilâyetlere amele için mürâaat vuku' bulmuş olduğundan amelenin arkası alınamamıştır. Valinin Kumpanya direktörleri nezdindeki teşebbüsâti neticesinde son günlerde iki üç yüz amele daha kabul edilmiş olması pek gariptir. Demek ki Kumpanya istediği halde birçok ameleye iş bulabilecek iken kim bilir ne için bunu yapmamış ve Vali'nin teşebbüsâtını, daha doğrusu ricâlarını bekliyor. Herhalde amelenin ahvâl-i elâmesi kalb sahibi olan insanları müteessir edecek bir mâhiyyettedir.

ELVÂH-I İNTİBÂH:

Rusya Dumâsı'nda Dağıstan ve Zakatal meb'ûsu Haydar

Efendi hazretlerinin bilumum Rusya'da eyyâm-ı hristiyâniyyenin eyyâm-ı ta'fiyye addolunması teklifine karşı ibrâz eyledikleri nutk-ı mühimmin alâ vechi'l-ihtisâr tercümesidir:

Efendiler, kesb ü ticaret ashâbının yevm-i istirâhatına dâir kânûn lâyihasını üç bâba taksîm etmek mümkündür:

Biri- Yevmî iş zamanımı ta'yîn etmek, ikincisi bayramlar, üçüncüsü de haftada bir gün istirâhat mes'elesi. Bendeniz son iki babdan bahsedeceğim, çünkü bunlar müslümanlar nazarında daha ehemmiyetlidir. Lâyihanın tasavvuruna göre cümle Rus bayramlarında ve Pazar günlerinde bütün Rusya'daki milletler herhangi mezhebe mensup olursa olsun işaret ve ticaretten el çekmeye mecbur tutulacaklar. Bu kânûn Rusya'nın yirmi milyon ahâlî-i İslâmiyye'sinin hukukuna muhâlif bir kâidedir; kânûnun bu kâidesine adâletsizlik demek ile geçilmez, açıktan açık bir cebr ü zulümdür. Hristiyan bayramlarında müslümanlara ticaret ettirmemek... başka suretle te'vîl edilemez. Buna hak, adâlet hiçbir suretle bir hak veremez. Diyorlar ki Rusya'da Rus bayramlarına hürmet edilmezse Rus dîni tahâkir edilmiş olur... Efendiler buna cevaben bizim müslümanlar nâmina hak ve nazarlarına muvâfik Rusya'da cümle dinlere bir derece hürmet edilmek, cümle milletleri müsâvî görmek, hürriyet-i vicdân verilmek lâzımdır denilmelidir. Ahâlî-i İslâm'ın bunu isteme-

ye hakkı vardır. Çünkü İslâm Ruslar'dan sonra Rusya'nın en büyük unsuru ve milletidir; çünkü İslâmlar Rusya pâdişâhlığı, Rusya müdâfaası velâhâsî vatan için Ruslar ile beraber çalışmış ve kan dökmüş büyük bir millettir.

Efendiler, hatta sağ tarafında oturanlar, müslümanların sadâkatini, fedâkârlığını inkâr edemezsiniz. Bunların bu güzel hâl ve şöhretleri İslâmiyet iktizâsı ve semeresidir. Binâen-aleyh böyle dîne hürmet etmeliyiz; aksi halde yani bu dîne karşı zulüm olarak hristiyan bayramlarını kabûle müslümanları mecbur etseniz dostluğu bozmuş ve da'vâya yol ve meydan açmış olursunuz.

Efendiler, maîset-i İslâmiyyenin, maîset-i İslâmiyyemizin en azîz, en mühim noktası dînimizdir; bu din sayesinde kanâat ve türlü belâlara karşı mütehammil ve sâbir bulunuyoruz; yine bu dînin müdâfaasına bütün millet bir cân gibi birleşip ayaklanıyor. Bundan böyle müslümanlara karşı mülâyim davranışmak, mülâyim muamele etmek lâzımdır. Lâyihanın ma'lûm maddesini tebdîl etmelisiniz. Müslümanların kendi bayramları hristiyan bayramlarından az değildir; müslümanların kendi bayramlarında istirâhat etmelerine ve ecnebî bayramlarında çalışmaya müsâade vermelisiniz.

[232] Lâyihanın üçüncü bâbına gelince hâdimler ve işçiler için haftada bir gün tamam olarak tatil pek muvâfiktir. Pek güzeldir. Lâkin müslümanların istirâhat günü Pazar olamaz, Cuma günüdür. Din, tarih ve âdet böyle hükmediyor. Cuma; günlerin azizidir, ibâdete mahsûs bir gündür. Bunların bu kâidesini bozdurmak haksızlıktır ve olamayacak bir iştir. Pazar günleri müslümanlar ticaret etseler Ruslar'a zarar olacağı söyleniyor; bu delilsiz kuru bir zandır. Birkaç sene-lerden beri tecrübe bunun aksını gösteriyor; vilâyetlerde şe-hirlerde müslümanlar Ruslar ile anlaşıp her taraf kendi bayramlarında istirâhat edip geliyor. Şurası şâyân-ı dikkattir ki Kazan valisi Kobako Cenâbları 1907 senesi Fevral beşte Kazan müslümanlarına i'lân etmiş idi ki müslümanların Rus bayramını kabule mecbur edilecekleri husûsundaki haberler bed-hâhların şâyiâtıdır. Bu kâbil rivâyetlerin asl u esâsi yoktur. Garazkâr, fenâ adamların sözlerine i'timâd edilmemelidir. İ'lânât bu merkezde idi. Kazan valisinin fena adamlara isnâd ettiği şeyleri şimdi kânûn lâyihası olarak Duma Encümeni meydana koymuyor.

Vâkiâ müslümanlara karşı söyleyenler: "Siz bayramlarınızı etmeyiniz, Cuma günü dükkanları açınız" demiyoruz; müslümanlara kendi bayramlarını yapsınlar, etsinler; mâni' değiliz... yolunda mukâbele ediyorlar.

Fakat bu gâyet yanlış biz nazariye olduğunu söylemeye hâcet görmüyorum. Eğer müslümanlar yetmiş gün Rus bayramlarını ve yetmiş gün dâir kendi bayramlarını yaparak iş ve dükkan bağlayıp çalışmazlar ise nasıl yaşırlar? Nasıl geçinirler?

Efendiler, düşününüz bugün yirmi milyon müslüman sizlerden haklı, insaflı, adâletli hukum bekliyor; müslümanların hizmetlerini unutarak bu mes'eleyi yanlış halletmezsiniz umîdindeyim. (Soldan alkışlar).

Nisan'ın 26'inci günü Rusya Dumâsı'nda yine bu mes'eleye dâir müzâkerât cereyân etmiştir. Reis meclisi açarak rûznâme-i müzâkerâta şüru'dan mukaddem İngiltere

Kralı'nın vefâti münâsebetiyle söyledişi nutkunda İngiltere sefâreti vâsitusıyla Duma tarafından İngiltere Millet Meclisi'ne ta'ziyet telgrafı gönderilmesi münâsib olacağı beyân ettiği sırada umûm meclis muvâfakatına rağmen meb'ûsân-dan Porişkeviç: "Ben telgraf gönderilmesine râzi değilim!" diye bağırmış. Duma'nın kararına Hâriciye Nâziri dahi istirâk ederek hükümet nâmine İngiltere hükümetine ta'ziyet telgrafı gönderileceğini ve dost İngiltere hükümeti ve milletinin böyle ağır ve mükedder günlerinde tesliye-i hâtr eylemek insaniyet ve dostluk içâbâtından bulunduğu söylemiş. Porişkeviç yine sözünde devam ile mecliste gürültü çikarmak istemiş ise de hareket-i vâkia rüfekâsi tarafından hal ve mevki'e münâsib görülmeyerek Goçköf'ün tekli üzerine üç gün meclisten tardına karar verilmiştir. Porişkeviç'in fikrine eğer Duma tarafından İngiltere Millet Meclisi'ne telgraf gönderilirse Rusya'da parlemento ile beraber idâre-i meşrutinan mevcûdiyeti anlaşılabileceği imiş; daha doğrusu Duma'nın bu gibi hareketlere cûr'et-i salâhiyyeti yok imiş. Hâriciyye nâzırının bile bu derecesine varamadığı fîr-i istibdad-perverîden dolayı Porişkeviç biraz cezaya uğradı. Bu kararın it-tihâzını müteâkip eyyâm-ı ta'tiliyye müzâkerâtına geçildi.

Encümenin verdiği mazbatada âdî günlerde iş vakti 12 saat addolunmuş arada istirâhat ve yemek için iki saat mühlet verilmiş ve bunun mahalline göre 9 saate kadar dahi indirilmesi mümkün olacağı beyân edilmiş. Sokak ve meydanlarda gezinti ile alışveriş edenlerin dahi bu nizâma tâbi' tutulmaları muvâfik görülmüş. Pazar ve bayram günlerinde alışveriş 5 saat olması tensîb kılınmıştır.

Ticaret Nâziri encümen lâyihasının bazı maddeleri hükümet lâyihasına muvâfik düşmediği beyâniyla ifâdât-ı âtiyede bulunmuştur: encümen lâyihası katî ve umûmî nizâm şeklinde olmayıp birçok maddeleri yerli cemâatin kendi re'yine bırakıyor; hükümet ise buna râzi olamaz. Haftada istirâhat günü olarak Pazar gününden başka günlerden hangisi olursa olsun birini intihâb eylemeye hak vermeyi de tecvîz edemez. Ahâlîsi Rus olmayan mahallerdeki başka milletlerin bayramlarında umûm şehri dükkân kapamaya mecbur eder bir nizâm vaz' etmek şâyân-ı kabul olamaz.

Garaf Bobrinsky encümen lâyihasının aleyhinde beyân-ı re'y etmiş ve yine müşârun ileyh Haydar Efendi hazretleri mes'ele hakkında şu yolda beyânâtta bulunmuş: "Rusya'da 20 milyon kadar İslâm vardır. Rusya'da bütün milletler hukukta müsâvî olduğundan İslâmları hristiyan bayramlarına tâbi' tutmak haksızlık ve İslâmlar için Pazar günü yerine âdet-i İslâm üzere Cuma günü bayram tanılmak lâzımdır." (Sollar tarafından alkışlar).

Nisan'ın 28'inde yine bu mevzûdaki müzâkerâta devam ile Müslüman Firkası nâmine Hacı Mehmed-zâde Halil Beyefendi hazretleri ifâdât-ı âtiyede bulunmuştur:

"Bayram istirâhatları mes'lesi bakırken hristiyan ve gayr-i hristiyan cümle milletler bir derecede tutulup hiçbirine haksızlık gösterilmemelidir. Rusya'da 20 milyon Müslüman Cuma günleri ve kendi bayramlarında istirâhat etmek istiyorlar. Buna muhâlefet etmek İmparator'un hürriyet-i dîniyye hakkındaki hatt-ı çârisine karşı koymaktır."

Bu sırada mecliste meb'ûsların gâyet az bulunmasından

dolayı¹ reis bir saat istirâhat i'lân etmiş ve meb'ûslardan diğer arkadaşlarını beraber getirmelerini ricâ ve böyle az adam ile müzâkereye devamin Rus milleti için ayıp olacağını terdîf eylemiştir.

Müzâkereye yeniden başlandığında Sosyal Demokrat Firkası tarafından Gözintsof Duma Encümeni'nin terfib ettiği lâyiha işçilerin faydasına değil bi'l-külliye zararına olduğunu hakiki ve adalet ile iş ve istirâhat için günde 8 saat iş ve haftada 42 saat istirâhat mutlak lâzım idigi beyân etmiş.

Müslüman meb'ûslarından Maksud-zâde Sadreddin Efendi hazretleri müslümanların Pazar yerine Cuma gününün ve kendi bayramlarının istirâhat günü tanılmak lâzım geleceği hakkında lâyiha bir kayıt ilâve edilmesini Müslüman Firkası nâmine teklif eylemiştir.

Mes'ele 3 Mayıs'ta tekrar müzâkereye konulduktan sonra sağ cenâh umûm Rusya için Pazar'in haftalık bayram tanılması, Sollar ve Kadetler mes'eleye milliyet ve kavmiyet nazarından bakılıp Rus'un gayri milletlerin kendilerine mahsûs günlerinde istirâhat eylemelerine müsâade olunması hakkında beyân-ı efkârda bulunmuşlardır.

Müslüman Firkası'ndan Yenikyef-zâde Îsâ Mirza hazretleri bir saat imtidâd eden uzun nutukta işçilere istirâhat ve bayram günlerinin kânûnen ta'yin edildiğinden memnun ise de fakat Rus'un gayri milletlerin milliyet ve din iktizâsına mahsûs tanındıkları günlerde istirâhata izin verilmeyip Pazar günlerinde ve Rus bayramlarında alışveriş etmemeye mecbur edilmeleri büyük haksızlık ve dîne müdâhale olmak üzere tanıldıktan beyân-ı teessûf ederek Müslüman Firkası tarafından gösterilen kaydın be-heme-hâl nizâm lâyihasına geçirilmesini teklif eylemiştir.

Bir hayli münâkaşadan sonra lâyihanın maddeleri ve firkaların teklifleri hakkında re'y toplantı Şehir ve Zemstva meclis-i umûmî-vilâyet idârelerinin icâb-ı mahalliye göre lâzım gördükleri günlerde dükkân açıp kapamak husûsunda mahallî kavâid vaz'ı hakkının fesh edilmesine karar verilmiştir. Pazar yerine müslümanların Cuma ve yahudilerin Cumartesi günleri dükkân kapamaları husûsunda Kadetlerin teklifi 101 re'y'e karşı 194 re'y ile reddolunmuştur. Zavallı İslâmlar... Koca Avrupa medeniyeti (!)

Buna karşı Müslüman Firkası'ndan Ali Asgar Efendi hazretleri protesto zemininde bir nutuk îrâd ederek sözlerine şu cümlelerle nihâyet vermişir: "müslümanların Pazar yerine Cuma ve Rus bayramları yerine kendi eyyâm-ı mahsûsalarda bayram ve istirâhat etmeleri husûsunda Müslüman Firkası'nın teklifini reddetmekle Duma'nın ekseriyeti müslümanların millî ve dînî hukuklarını nakz u tenkis eylemiştir. Binâenaleyh müslümanların hakkında revâ görülen bu gibi tecâvûzâta, cebr ü zulme adem-i rizâ olmak üzere müslüman meb'ûslar meclisi terk ediyorlar" diyerek meclisten çıkmıştır. Bütün İslâm mebuslar müşârun ileyhi ta'kip ederek meclisten ayrılmışlardır. (Sağdan gürültü ve şamata... "Öyle değil! Öyle değil!" sadâları...)

"Matbaa-i Hayriye" ve Şürekâsi

Müdir-i Mes'ûl: Esref Edîb

¹ Metinde (طريق) şeklinde yazılmıştır.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Senetîgi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

9 Haziran 1910

1 Cemâziyelâhir 328

Perşembe 27 Mayıs 326

Dördüncü Cild - Aded: 92

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Sûre-i Furkâniyye'nin evâlinde vâki' besmelelerde ihtilâf olunmuştur: Mekke ve Kûfe kurrâ' ve fukahâsı ve İbni Mübârek rahimehümâllâh hazerâti evâil-i süverde vâki' besmelelerin "Berâe" sûresinden mââdâ gerek Sûre-i Fâtiha ve gerek diğer her sûreden bir cüz olarak Kur'ân olduğuna kâil oldular. Medîne ve Basra ve Şâm kurrâ' ve fukahâsı ve İmâm Mâlik ve İmâm Evzâî rahimehümâllâh hazerâti onların Kur'ân olmadığına zâhib oldular. İmâm-ı A'zam rahimehülâlâh Kûfeli olup Kûfe fukahâsı evâil-i süverde besmelelerin Kur'ân olduğuna kâil oldukları halde İmâm-ı müşârun ileyhin bu husûsta nefyen ve isbâten bir şey dememiş olmasına nazaran onun indinde o besmelelerin Kur'ân'dan olmadığı hakkında bazlarınıca zan hâsîl olmuş ve kudemâ-i Hanefîyye'ye göre de bu besmelelerin Kur'ân'dan olmadığı şöhret bulmuş ise de müteahhirîn-i Hanefîyye'nin beyânları üzere sahîh olan budur ki süver-i Furkâniyye'nin evâlinde vâki' besmeleler Mezheb-i Hanefîyye'de dahi Kur'ân'dandır. Ve fakat evâlinde bulunduğu sûrelerden bir âyet olmayıp belki sûrelerin beynini fasl ve kendisiyle teberrük için evâil-i süverde mükerrer olarak nâzîl olmuş âyet-i fezzedir. Fezze: Fâ'nın fethi ve zâl'in teşâdiyle ferd ma'nâsına olan "fezz" in müennesidir. Âyet-i fezze tek başına âyet demektir. Şâfiîyye indinde dahi bu besmeleler Kur'ân'dan olup fakat onların zehâbinca evâlinde bulunduğu sûrelerin her birinden bir kavle göre bir âyet-i tâmma ve diğer kavle nazaran mâba'dalarındaki âyet ile birlikte bir âyettir. Şu halde Hanefîyye

ile Şâfiîyye arasında mahall-i hilâf şu oluyor ki evâil-i süverde vâki besmeleler Hanefîyye'ye göre Kur'ân'dan bir âyet-i müstakille olup sûrelerden hiçbirine müteallik değildir. Şâfiîyye indinde ise onlar yüz on üç sûre-i Kur'âniyye'den yüz on üç tam âyet veya cüz-i âyettir. Bu mebhaste arzumend-i tafsîlât olanlar kütüb-i usûl ile mutavvelât-ı tefâsîre mürâcaât etsinler.

Besmele'deki bâ-ı cârre istiâne ve alâ kavlin mülâbese içindir. Ve bed' edilen işe göre izmâr olunur bir mahzûfe müteallikdir. Bu makamda bed' olunan şey kırâat ve tilâvet olduğundan buna delâlet eder bir lafız izmâr edileceği cihetle burada besmelenin ma'nâsı: Rahmân Rahîm olan Allah'ın ismi ile istiâne ve yahud alâ vechi't-teberrük nâm-ı ulûhiyyeti ile mülâbese ve muhâlata ederek kırâat ve tilâvet ederim demektir. Bed' olunan diğer her şeyde de o şeye delâlet eder bir lafız takdîr olunur. Ve meselâ bir şey yeneceği veya içileceği zaman besmele çekildikte buna delâlet eden lafız takdîr olunacağı cihetle evrâd-ı ma'nâsı: Rahmân Rahîm olan Allah'ın ism-i şerîfinden taleb-i iâne ederek ve yahud nâm-ı rubûbiyyeti ile teberrük eyleyerek ekl veya şûrb ederim demek olur. Bu makamda besmele-i şerîfe ile sûre-i kerîme âhir-i sûreye kadar ibâda nâm-ı Celîl-î llâhî ile istiâne ve teberrûgın tarz u üslûbunu ve hamd-i Rabbânî ve suâl-i fazl u kerem-i Samâdânî yollarını ta'lîm ü telkin ederek kendilerini bu cihetlere îşâd için onların lisânından [234] hikâyeten nâzîl olmuş ve hattâ bu sebebe mebnî âniyen zikredildiği üzere sûre-i kerîmeye "sûre-i ta'lîmu'l-mes'e-le" dahi denilmiş olduğundan besmele için izmâr olunan müteallik de bittabi' elsine-i ibâd üzere olmakla zikrolunan ma'nâya göre ibtidâ-i sûrede taraf-ı llâhî'den besmele îrâdi nasıl sahîh olabilir diye i'tiraz vârid olmaz – K[kafe] Ş.

İsim: Eşyâyi birbirinden fark u temyîz için her birinin izâsına vaz' olunan lafza denir, inde'l-Basriyyîn ismin aslı (سمو) idi. Kesret-i istî'mâline mebnî âhirindeki (،) hazfedildikten sonra harekesi mâ-kablindeki mîme nakloldu ve sâkin olan (م) tahrîk edilince i'tidâl hâsil olmak için müteharrik bulunan şînîn teskîni lâzım geldi; Halbuki kelâm-ı Arap'ta sâkin ile ibtidâ mu'tâd olmadığından kelimenin evveline hemze-i vasl getirildi, isim oldu. Buna göre ismin iştikâki ulûvv ma'nâsına olan (سمو)dandır. Ve isme isim tesmiye edilmesi müsemmâsi onunla hazîz-i hafâdan evc-i zuhûr ve celâya i'tilâ edildiği içindir. İsim lafzının âhiri mahzûf olduğuna tasgîrinin (سمى) ve cem'inin (اسماء) ve fiilinin (سميت) kelimesi şehâdet eder. (اسماء) lafzinin aslı (واسما) 'dur, (سمى) 'nın aslı (سمى) 'dur diye şu zikrolunan misâlleri kalbe hamletmek baâddir. Çünkü kalb hilâf- kiyâs olduğundan zarûret olmaksızın ona gidilmez. Bir de kalb bir kelime-nin cemî' tesârifinde mutarriiden cereyân etmez, zîrâ cem' ile tasgîr sîgaları evzâni asıllarına ircâ eylediğinden hiçbir kelime bulunmaz ki o kelime cem'inde ve tasgîrinde ve saîr tesârifinde aslina muhâlif kalınsın. Înde'l-Kûfiyyîn isim lafzi alâmet ma'nâsına olan (واسمه) 'den müstaktır. Ve aslı (واسمه) 'dir. Vâv hazf olunup ona ivaz hemze-i vasl getirilmiştir. Bu iştikâka nazaran isme isim denilmesi müsemmâsını muarref bir alâmet mesâbesinde olduğu içindir. Kûfiyyûn'un bu iştikâka zehâbları killet-i îlâle mebnîdir. Fakat kelâm-ı Arap'ta sadrı mahzûf olan şey üzerine hemzenin duhûlü ma'rûf olmadığından onların bu zehâbi reddolmuş ve kelimeyi nazîri ma'hûd olmayan bir hâle hamletmekten isme kesret-i'lâli iritkâb eylemek ehvendir denilmiştir.

İsim ile lafiz ve müsemmâ ile bi'enfûsihâ kâim olan ze-vât u a'yân murâd olursa isim biz-zarûre müsemmâsının gayridir, çünkü lafiz esvât-ı mukattaa-i gayr-i kârreden teellüf ederek ümem ü a'sârin ihtilâfiyla muhtelif olur. Bi-enfûsihâ kâim olan zevât u a'yân ise ümem ü a'sârin ihtilâfiyla muhtelif olmaz. Bir de bazen olur ki terâdüfteveyahud isim ile lakap ve künjenin bir müsemmâda icitmâ eylediği mahalde görüldüğü üzere zât-ı vâhideden ta'bîrât-ı adîde ile ta'bîr olunur, vâhid ise müteaddidin gayridir. Eğer isim ile şahs-ı müsemmâ-bihin zât ve aynı murâd olursa isim müsemmâsının aynı olduğu taayyün eder, lâkin isim lafzi bu ma'nâda iştihâr etmemiştir. ^{سبیح اسْمَ (تبارک اسْمُ زَيْك)}¹ nazm-ı celili ile ² (سمیع اسْمَ زَيْك) kavîl-i kerîmde isme tenzîh atf u nisbet edilmiş olmasına, nakâisten münezzeh olan isme harf ve savt olmayıp Cenâb-ı Akdes'in zât-ı aliyyesi münezzeh bulunduğu mebnî isim ile zât-ı aliyye murâddır ve bu da isim-i lafzin Zât ma'nâsında istî'mâli müştehir bulunduğu delildir denmesin; Zîrâ Hak sübâhânehû ve teâlâ hazretlerinin zât ve Sifâtinî nakâisten tenzîh vâcib olduğu gibi o zât ve sıfat-ı aliyye izâsına mevzû bulunan elfâzin da sû-i edebî müş'ir hâlât ve keyfiyâtîn kâffesinden tenzîhi vâcib olduğu cihetle

¹ Rahmân, 55/78.

² A'lâ, 87/1.

bu iki kavîl-i kerîmde isim ile lafiz murâddır. Ve yahud isim kelimesi mukhammdir. Eğer isim ile Şeyh Ebû'l-Hasanî'l-Eş'arî hazretlerinin re'yince olan sıfat murâd ise bu ma'nâca isim şeyh-i müşârun ileyh indinde sıfatın inkisâmi vechile üçe münkasemdir ki biri müsemmâının aynı, diğerî müsemmâının gayrı, biri de müsemmâının ne aynı ve ne gayridir – K[kafe] S.

Kâri' kırâate şûrû hâlinde (بِسْمِ اللّٰهِ) devip de (بِسْمِ اللّٰهِ) diye başlamaması yemin ile teyemmünün beynini fark içindir; (بِسْمِ اللّٰهِ) kavîl kasd-ı yemin ile söylemiş olmaya muhîtemel olduğu gibi zikrullâh ile teyemmün ve teberrük için îrâd edilmiş olmaya da ihtimali vardır, ama (بِسْمِ اللّٰهِ) denince bunun kasd-ı teyemmün ve teberrük ile îrâd edilmiş olduğu taayyün eder, çünkü bâ-i kasem ancak ya esmâ'u'llâh'tan bir isim veya sıfatullâh'tan bir sıfat üzerine dâhil olur, isim lafzi üzerine dâhil olmaz.

İste isim lafzının zikredilmesi ya bu sebebe mebnîdir ve yahud burada istiâne ile maksûd olan ma'nâyi tâhîk ve ta'yîn içindir, zîrâ istiâne bâzen Cenâb-ı Hakk'ın zâtından olur. Bu ma'nâca istiâne bed' olunan fi'lin ikâ ve ihdâsı üzerine maûnet talep etmektr; yani ashâbımızdan olan usûliyyûn indinde (ما يُمْكِن بِهِ الْعَبْدُ مِنْ إِدَاءِ مَا لَرْمَهُ) diye tefsîr olunup da mümekkine ve müyessireye münkasem bulunan kudretin ifâzasını istemektir ki (وَإِنَّكَ نَسْتَعِنُ) ile matlûb olan maûnet budur (maûnet avn ve iâne ma'nâsına masdarıdır.) Ve bâzen istiâne Hak Celle ve Alâ hazretlerinin isminden olur ki bu ma'nâca istiâne bed' olunan fiilin şer'an mu'tedübî olması için maûnet talep eylemek demektir, bir fiil nâm-ı ilâhî ile tasdîr edilmedikçe elbette ma'dûm menzilesinde olur. Besmele ile talep olunan maûnet bu ikinci maûnettir. İmdi (بِسْمِ اللّٰهِ) kavlimizde lafz-ı Celâle ile ism-i Celîl murâd olunarak bâ-i cârreyi ikinci istiâneye veya teberrüke hamî mümkin ise de kavîl-i mezkûr mutlak olarak zikrolunmasından ve alel-husûs Rahmân Rahîm ile tâvsîf edilmesinden lafz-ı Celâle'den Zât-ı Celîl murâd olduğu zâhir olmasına göre (بِسْمِ اللّٰهِ) 'tan istiânenin birinci ma'nâsi tebâdûr eylediğine ve halbuki ânifen zikredildiği üzere burada talep olunan maûnet bu olmadığına binâen hilâf-ı maksada kat'an ihti-mal kalmayıp da bâ-i cârreyi ikinci istiâne veya teberrüke hamleyelemek taayyün etsin için isim lafzını zikretmek lâ-büddür: S.

^{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ} [235] kavîl ile iftitâh-ı a'mâl ve efâlimizi bu kavîl ile iftitâh etmekligimize bizi irşâddır ve bunun ma'nâsi esmâullâh'tan bir ismi teberrük veya istiâne tarîkiyle zikrederek a'mâl ve efâlimizi o isim ile iftitâh etmek demek olmayıp belki bu ibâre aynen matlûbdur.

Bu gibi ta'bîr ve istî'mâller bütün ümmem nezdinde me-lûftur. Bir kimse bir işi kendine nisbetten tecerrûd ve insilâh eder sûrette bir hükümdâr veya uzemâdan biri için işlemek istese ben bu işi filanın nâmine yapıyorum der ve o hükümdârin veya büyük zâtın ismini zikreder. Bazı devletlerin

³ Fâtihâ, 1/5.

mehâkim-i nizâmiyyesinde dahi hükümdâr olan zâtın evvelâ ismi yâd olunarak icrâ-yı ahkâma başlanır. Rahmân Rahîm olan Allah'ın ismiyle işe başlarım demek o işi onun emriyle ve onun için işlerim, yoksa benim için ve benim ismim ile işlemiyorum, ta'bîr-i diğer ile başladığım iş Allah içindir, hazzı nefsim için değildir demektir. Burada bir vecih daha var, o da başladığım işe kudret Cenâb-ı Hak'dandır, eğer bana kudret ihsân etmeye idi bir şey yapamaz idim ma'nâsını murâd etmektir, bu ma'nânin (الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) lafzı ile tamam olduğu nûmâyândır.

Hâsil-ı ma'nâ: Ben bu işi ismim ile olmaktan teberrî ederek mücerred nâm-ı pâk-ı İlâhî ile işledim zîra ben ondan kuvvet ve inâyet istimâdâr eder ve lutf u ihsânına ümîd-vâr olurum, eğer bu olmasa ben bu işe kâdir olup da işleyemem idim, kudretim olsa bile onun emri ve ümîd-i fazl u keremi olmadıkça işlemezdim demektir.

Bu kavl-i kerîmde, gerek isim lafzinin ve gerek lafz-ı Celâle'nin ve gerek Rahmân Rahîm lafızlarının ma'nâları murâddır, kavl-i mezkûrda başka sûretle tasarrufâta kalkışmak tekellüf ve temehhuldür.

Fâtiha-i Şerîfe'de besmelenin ma'nâsı: Kur'ân'da ahkâm ve âyât ve sâireye dâir ne gibi takrîr olunursa cümlesi Allah için olup Allah'tan başka hiçbir ferdin onda bir şey yoktur demektir – A[ayin].

(فَرْأَا يَاسِمَ رَبَّكَ¹) nazm-ı celîlinde olduğu gibi resm-i hatt-ı besmeledeki ismin elîfi tâhîrî ve kitâbette isbât olunmasını iktîzâ eylediği halde elîfin tâhîrî ve kitâbetten iskât edilmiş olması besmelenin kesret-i isti'mâlinden nâşî tâhîf içindir, maamâfîl elîfin kitâbetten terk olunmasına bedel besmelenin (ع)'sı tatvîl edilmiştir. Bazılar dedi ki bânnîn tatvîl edilmesi elîfe ivaz ve bedel olduğu için değil, belki Kitâbullâh'ı büyük harf ile iftitâh etmeyi arzu eyledikleri içindir. Ömer bin Abdülazîz hazretleri kâtiplerine der idi ki Kitâbullâh'a ta'zîmen ve besmeledeki isim ile murâd olan Esmâullâh-i muazzamanın celâleti pîş-i mütâalaaya alınarak ism-i şerîfin tefhîmini muhâfazaten besmelenin bâsını tatvîl ve harf-i sînîn esnânumu izhâr ve mîmini tedvîr edin. – K[kaf] §.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İslÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercim Risâlesine Karşı Reddiye

– 19 –

Mebhas-i Sânî

Muhammed (sav) Hicretten Evvel

Doktor Dozy bu sernâme tahtında ber-vech-i âfî mak-sad-ı aslîsına şurû' etmiştir:

"An'ane-i İslâmiyye'ye göre Muhammed (sav) 571 sene-i mîlâdîsi, Nisan ayının 20'nci günü doğmuştur. Bu tarih sîrf i'tibâridir. Bizzat Muhammed (sav) bile belki vilâdetinin tâ-

¹ Alak, 96/1.

rîh-i hakîkisini asla bilmemiştir. Çocuk dünyaya gelmeden evvel pederi Abdullah bir Mekke kervâni ile Suriye'ye gitmişti. Avdetinde hasta düşerek yirmi beş yaşında olduğu halde Medîne'de vefât etti. Birinci evlâdına büyük bir şey bırakmadı. Bütün serveti beş deve! Birkaç koyun ile bir köleden ibâret idi ki takrîben iki bin frank teşkil ederdi.

Familyasına gelince, Mekke'de bazı mertebe i'tibâra mazhar ve hüccâca vermek için suyunu çekmek hakkıyla, meşhur Zemzem Kuyusu'na mâlik idi. Fakat ne en ziyâde asillerden, ne de en ziyâde sahib-i nûfûz u kudret olanlardan değildi. Müttefikleri ve mahmîleri pek az idi. O zaman da âilelerin kudret ve nûfûzunu ise bunların adetlerine göre takdîr etmek lâzım gelir. Muhammed (sav) altı yaşında olduğu halde pek asabiyû'l-mizâc ve pek harâretli bir kadın olduğu anlaşılan vâlidesi Âmine'yi kaybetti. Yetim ve öksüz çocuğu büyük pederi Abdülmuttalib yanına aldı. Abdülmuttalib onu pek seviyor ve bizzat kendi evlâtlarından daha ziyâde mazhar-ı i'tinâ ve himâye ediyordu. İki sene sonra büyük pederi dahi vefât edince amcası Ebû Tâlib'in yanına geçti."

İşte mütercim-i bî-vâyenin büyük bir ihâta, gâyet bî-tarafâne olarak serd-i kelâm etmek hasletiyle tavâif ve âsâr-ı fâzılâne sahibi diye medh ü iâtrâ ile sît-i fazlını ayyuka çı-karmaya çalıştığı Dozy'nin vilâdet-i seniyye ve neseb-i pâk-ı risâlet-penâhî hakkında ibrâz eylediği vukûf ve kullandığı ta'bîrât-ı sahîfe ile de mâhiyeti temamen tezâhür etmekte- dir.

Bil-mukayese merkûmun ne kadar mütehâvin ne mertebe şerîf bir garazkâr olduğu icmâlen anlaşılmak için evvelâ Fransalı Mösyo "Sidyo" nun bu mebhas-i âlîye dâir kelâmını tercüme ve nakledelim. Bâdehu kütüb-i İslâmiyye'den îcâb eden vesâiki beyân ile tâhîk-i makâm eyleyelim.

"Abdülmuttalib bin Hâsim'in –ki mîlâdin 497 senesinde tevellüd ile 520'den 579 senesine kadar. Mekke'de hükümet-i uzmâya mümâris^{*} olup vatanını Hâbesîler'in gâret ü istîlâsından^{**} tahlîs etmişti– oğlu Abdullah Benî Zühre kabîlesinin reisi Cenâb-ı Vehb (bin Abdi Menâf)'in kerîmesi Âmine'yi tezvvüc etmiştir. (Zifâf vukûundan sonra Abdullah [236] hazretlerinin cebîn-i mübârekinde lemeân etmekte olan nûr-ı Muhammedî Cenâb-ı Âmine'ye intikâl ettiği rivâyet-i sahîha ile sâbit ve ma'lûmdur.)

Müşârun-ileyhâdan mîlâdin 570 senesinde şehr-i Ağustos'a musâdîf Rebiü'l-evvel'in on ikisinde Nebîyy-i Zîsân (sav) hazretleri mehd-ârâ-yı âlem-i şühûd oldu. Pederleri Abdullah vilâdet-i seniyyelerinden iki ay akdem vefât ederek kendisine yalnız beş deve ve "Ümmü Eymen" nâm câriye-i Hâbesîyye'yi terk etmiştir.^{***} Altı yaşına bâliğ oldukları

* Aynı ta'bîr Sidyo'nundur.

** Bu ifâde ile fil vak'a-i meşhûresine işaret etmiştir. Abdülmuttalib'in o vak'a esnâsında ibrâz ettiği tedbîr ve fedâkârlık ile şân-ı vâlâları bir kat daha i'tilâ etmiştir.

*** Bu câriyenin asıl ismi "Bereke" olup Vak'a-i Fil'de Hâbesîler-den iğtinâm edilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri Hadice vâlidemizi tezvvüc buyurdukları sırada mûmâ-ileyhâyi i'tâk ve

sırada válideleri Âmine de vefât edip ceddi Abdülmuttalib himâyesinde kaldı.

Kendisi mahtûn u mesrûr yani kudretten sünnetli ve mübârek göbeği kesilmiş olduğu halde tevellüdleri hasebiyle (ve görmüş olduğu rüyâlar ve ehl-i ilim tarafından ta'yîn olunan –nûbüvvete dâl- alâmetleri şehâdetine binâen) Abdülmuttalib “Bu oğlumun şâni pek büyük olacak” diye gâyet ihtarâmda bulunurdu. 579 senesinde müşârun-ileyh de vefât edip Hazret-i Muhammed amcası Ebû Tâlib'in himâyesine geçti.

On üç yaşına erdiği esnada Ebû Tâlib ticaret maksadıyla Şâm'a gitti, kendisini de birlikte götürdü. Mekke'de bırakmaya kıymadı.

Basra'ya (Havran civârına) vusulleri esnasında Bahîra nâm râhip kendileriyle mülâki olup “Birâderzâdeni belde-nize iâde et, Kavm-i Yehûd'un taarruzlarından sakın. Bu tifl-i mübâreğin şâni azîm olacaktır” demesi üzerine Ebû Tâlib Şâm'a gitmekten ferâgat ve umûr-i ticaretini orada ikmâl ile Mekke'ye avdet eyledi.*

On dört yaşında iken de Kureyş ve Kinâne ile Hevâzin kabilesi meyânelerinde Ukaç nâm mahalde vukû' bulan “Harbû'l-Ficâr” esnâsında amcası ile beraber bulunmuşlardır.

Muhammed (sav) sînn-i rûsde bâliğ olduktâ hilm ü mürrûvet, sîdk u emânet ile beynennâs mümtâz, mehâsin-i ah-lâk ile serefârâz olmuştu. Her türlü nâsezâ ahvâlden ârî ve gâyet nezîh olarak yaşamakta olması hasebiyle kavmi arasında “el-Emîn” unvâniyla yâd olunurdu.

Kendisinin ez-her cihet emînliği ve ahlâk-ı marziyye ile ittisâfi Huveylid'in kerîmesi Hadîce nâm pâkîze kadına ma'lûm olduktâ onun tarafından gulâmi Meysere ile beray-i ticaret Şâm'a azîmet buyurması arz u teklîf olunarak

Abîd nâmında bir Habeşî'ye tezvîc eylemiş ve ondan Eymen nâmında bir oğlu dünyaya gelmiş olmakla kendisine Ümmü'l-Eymen künnesi verilmiştir. Zevci Abîd'in vefâtı vukû' bulmakla mu'affâharan “Zeyd bin Hârise” radiyallâhü anha tezvîc buyrularak Cenâb-ı Üsâme'yi tevlîd eyledi.

Zevci sâniî Zeyd ve oğlu Üsâme efendimiz hazretlerinin gâyet sevgili bendeleri olduğu gibi mûmâ-ileyhâ da nezd-i Risâlet-pe-nâhîde be-gâyet mu'azzez idi. Rivâyet olunduğu üzere Ümmü'l-mü'minîn Âîse Siddîka (radiyallâhü anhâ) buyurmuşlar ki “Bugün Resûl-i Ekrem efendimiz âdetleri vech-ile bizzat testiden su alıp içtikleri esnâda Ümmü Eymen biraz da bana verir misiniz yâ Resûlallâh dedi. Ben dedim ki yâ Ümmü Eymen! Cenâb-ı Hakk'ın Resûlüne böyle söylenil mi? Cevâben benim kendisine hizmetim daha çoktur deyince Resûl-i Ekrem doğru söylüyor, buyurdu ve kendisine su vermek inâyetinde bulundu.” (Însânû'l-Uyûn)

* Misir medâris-i emîriyyesinde tedâris olunmakta bulunan Edward Fandik nâm muallim-i Efrenci'nin eser-i târhîri olan Târihü'l-Arab'ta bu vak'a daha mufassal olarak şöyle ifâde kilinmiştir: “Basra'ya nâzil oldukları hengâmda Bahîra nâmında bir râhib-i ârif savmaasından çıkararak kervan içine girdi. Ve bit-taharrî sabîb-i şerîf at-ı İslâmiyye olan Muhammed hazretlerini buldu ve mübârek elini tutarak bu zât-i şerîfin sît-i fazlı meşârik ü megâribde intîsâr edecek, şâni azîm sâhibi olacaktır. Ben bu cânihe hîn-i kudûmünde başı üzerinde bir kit'a bulut sâyebân olmakta bulunduğu gözümle gördüm diye i'lân etti. E[elîf] H[he].

muvâfakat etmişti. Bu kadın sâhibe-i emvâl olup bil-vâsita ticaretle iştigâl ederdi. Hazret-i Muhammed bu seferlerinde büyük bir kazançla avdet etti ve Meysere yolda müşâhede ettiği kerâmâtimi Hadîce'ye ihbâr etmekle ulviyet-i şâni bir kat daha anlayıp bu kere bil-vâsita teklîf-i izdivâçta bulundu. Kadın kırk yaşına karîb olduğu halde kendisi henüz yirmi beş yaşını ikmâl etmişti. Yirmi adet genç deve mehir muâkabelesinde tezvîvuc in'ikâd etti. Hicretten üç sene evvel mûmâ-ileyhânin târîh-i vefâtına kadar birlikte yaşamışlardır.**

Buraya kadar Sidyo Tarihi'nden me'hûzdur. Artık nevet-i kelâm bize geldi. Müsteînen billâh söze başlıyoruz.

Kütüb-i siyer ve ehâdîste vesâik-i kat'iyeye müstenid bulunan beyân-ı sahîha şöyle dursun bâlâda menkul kütüb-i ecnebiyye münderecâti nazar-ı i'tinâya alınacak olursa Dozy'nin ifâdât-ı mezbûrede vûcûh-i adîde ile kîzb ü hatâsi nûmâyân olur.

1 Mîlâd-ı Îsâ'nın “570”inci senesinde vilâdet-i Nebeviyye şeref-vükûu Sidyo'nun arîz ü amîk tedkîkât ile vûcûda getirdiği eserinde musarrah bulunuyor. Maahâzâ an'ane-i İslâmiyye'de târîh-i mîlâd musarrah olmayıp yalnız bazı mu'teberâttâ İskender-i Kebîr'in vefâtından i'tibâren “882” sene mûrûr etmiş olması mezkûrdur.

Bilcümle Kütüb-i İslâmiyye'de muharrer ve müberhen olduğu üzere Resûl-i Efham efendimiz hazretleri Vak'a-i Fil sene-i ma'lûmesinde, Mekke'ye tasallut eden ashâb-ı Fil'in, Ka'be-i Muazzama'yı tâhrîb, ahâlî-i Mekke'yi istîsâl u ta'zîb maksadıyla müteaddid filleri bi'l-istishâb kit'a-yı Hicâziyye'ye hûcûm eden “Ebrehe” Ordusu'nun bir sûret-i hârikâda helâk ve izmihlâlinde elli gün mûrûrunu müteâkib, şehr-i Rebî'îl-evvel'in on ikinci Pazartesi günü perteve-bâhs-i âlem-i vûcûd olmuşlardır. Sene-i mezâire gâyet feyzîl ve bereketli bir sene olmakla fetih ve ibtihâc senesi diye yâd olunur. İşte görüldüğü üzere bu beyân-ı kat'î meyânında ne târîh-i mîlâd, ne de târîh-i İskender zikrolunmamıştır. Yalnız o senenin Rebî'îl-evvel'i şehr-i Nisan'a musâdîf [237] olduğu mervî ve bu tesâdûf gâyet mu'teber bir İngilizce tarihinde de musarrahtır *** Bu halde vilâdet-i seniyye mîlâdin her ka-

** Yine Târih-i Fandik'te şöyle denmiştir:

“Ol Hazret yirmi beş yaşıını ikmâl ettiği sırada Hatîce isminde şeref ü yesâr sahibesi dül bir kadın, malıyla berây-i ticaret Şâm'a âzîm olmasına –herkesten ziyâde kendisine hisse-i ticaret verileceği va'diye– arzettirdi ve avdetinden sonra mûmâ-ileyhânin izhâr ettiği rağbeti binâ'en kendisini tezvîvuc eyledi vefâtına kadar 22 sene onunla birlikte imrâr-ı evkât etmiştir. E[elîf] H[he].

*** Bu târîh kitabı da gâyet bi-tarafâne yazılmış olmakla berây-i istishâh bu mahalle ait olan parçasını tercüme ve dercediyor. “Müslimîn i'tikâd ettikleri enbiyâînîn âhiri ve a'zamî Muhammed (sav) hazretleridir ki mîlâdin 569 senesinde şehr-i Nisan'ın onuncu günü Mekke'de şeref-bâhs-i âlem-i şühûd olmuşlardır. Ailesi bilâd-ı Arap'ta en meşhûr, İbrahim-i Halîl'in (as) ekber evlâdî Cenâb-ı İsmâîl'e mürtaki nesebiyle ma'rûf bir kabîle olan Kureyş'in eşref-i butûnudur. Ceddi sidânet-i Ka'be mütevellisi idi. Ol Ka'be ki Araplar'ın ma'bed-i diyânet ve dâr-i hükümetleri idi. Pederlerinin ismi Abdullâh olup vilâdet-i seniyyelerinden akadem vefât etmiştir. Vâlideleri de altıncı sene-i hayâtlarında irtihâl ederek amcaları Ebû Tâlib'in himâyesine girmiştir. Kendisi ke-

çinci senesine musâdîf olursa olsun beyânımıza halel getirmez. Kezâlik Nisan veya Ağustos aylarının birinde vâki olmayıp şühûr-i Rûmîyye'nin diğer birinde olsa bir şey lâzım gelmez.

Vak'a-i Fil tevâtüren menkûl vakâ'i azîmeden olup mahzâ kudret-i kâhire-i Rabbâniyye ile neticelendiği bütün halkın ma'lûmu bir keyfiyet olmakla kavm-i Kureyş'e imtiyânnâ makâmında nâzil olan sûre-i mahsûsada Resûl-i Ekrem efendimize hitâben "Ashâb-ı Fil'e Rabb'inin icrâ ettiği muamele-i ukûbet-kârâneyi müşâhede etmiş gibi teyakkun etmedin mi?" ma'nâsına¹⁾ (الْمَرْكُوبُ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفَيْلِ) buyurulmuştur.

Vak'a-i mezükûrenin bu sûretle neticelenmesi risâlet-i Muhammediyye'nin mukaddemâtından, irhâsât-ı nübüvvet cümlesiinden olduğu emr-i âşikârdır ki bi'l-ittifâk vilâdet-i seniyye sene-i mübârekesinde vâki' olmuştur.

Bu garazkâr Doktor'un kütüb-i İslâmiyye'de musarrah târîh-i vilâdete vukûf-ı ittilâr tabii olduğu halde buna dâir söyleyecek söz bulamadığı ve behemehâl sade-i asliye i'tiraz ile bed' ü mübâşereti büyük bir hasâfet addeylediği cihetle zikrolunan târîh-i mîlâdî an'anâ-i İslâmiyye muktezâsi gösterip "bu tarih sîrf i'tibârîdir" demesi hakkâ ki gülünecek şeylerendir. Bunun daha acîbi, lisân- âkilden sudûru istib'âd olunan şekl-i muayyebi buna ilâve ettiği "Bizzat Muhammed (sav) bile belki vilâdetinin târîh-i hakikisini asla bilmemiştir" sözleridir.

Mütercim-i mütecâsîr nazarında acaba bu sanî'i de bir eser-i irfân, derin bir im'ân addolunmaya şâyân mıdır? Doğru düşünenlerce asla böyle değildir. Belki bilakis öyle kavl-i mücerred ile vesâik-i mu'tebereyi tezyîfe yelteniş hadd-i zâtında büyük bir nâdânlık, aklen ve âdeten bilinmezi zarûri olan bir hakikate dâir alâkadârânın adem-i vukûfunu iddiâ ile garip bir maskaralık ibrâzından başka bir şey addolunmaz.

Beyne'n-nâs az çok hâîz-i iştihâr olan zevâtîn târîh-i vilâdetleri alelekser ma'lûm olursa daha vilâdet-i seniyyeleri esnasında pek çok havârik zuhûruna binâen celb-i enzâr-i dikkatten hâlî olmamakla berâber hengâm-ı sabâvetlerinden i'tibâren fezâil ü kemâlatî meşhûr, ulemâ-yi Ehl-i Kitâb'ın ileride şân-ı azîm ihrâz edeceğî hakkındaki ihbârâtı dolayısıyla da elsine-i enâmda mezâyâ-yi hârikası hemîse dâir ve mezkûr bulunan bir zât-ı şerîfin vilâdeti ayıyla, gündeyle ma'lûm olmamak kâbil olur mu?

(Havârik ü ihbârâtı mezkûre hadd-i tevâtüre iktirânla kesb-i kat'iyet etmiş. Kütüb-i siyer ve ehâdîste esânid-i sahiha ile tafsîlen beyân olunmuştur. El-yevm milel-i sâire arasında mütedâvîl bulunan kütüb-i semâviyyenin Risâle-i

rîmü't-tibâ' ve şerîfî'l-ahlâk ve sahib-i kerem ü hayâ idi. Daha amcaları nezdinde bulunduğu esnâda zekâları, rûchân-ı akl ü dirâyetleri nûmâyân olmuştu. Emsâl ve akrândan münferid ve tefekkûre mün'âkif olarak yaşırdı. Bir gün kendisine lehv ü lu'be iştigâl etmeleri teklifine karşı "insan a mâl-i celîle ve makâsid-i şerîfe için halk olunmuştur. A'mâl-i sâfile ve meşâgil-i bâtila için değil" diye cevap vermişî ilh..."

¹⁾ Fil, 105/1.

Hamîdiyye'ye dercolonan şehâdâtına kesb-i ittilâ' etmek bille insana bu babda büyük bir itmi'nâن bahsedeyecek kuvvet-i hâizdir]

2) Ol Hazret'in secâyâ-yi fitriyye ve şemâîl-i ber-güzîdelerinden teâmî ile yalnız maddiyata kasr-ı nazar eden Dozy peder-i âlî-güherlerinden büyük bir mîrasa nâîl olmasına da bir nakîsa addederek kemâl-i mübâhatla kaç franklik malî olduğunu bil-hesap intikâda kalkışması be-gâyet acîb bir udhûke olduğu vâreste-i kayd ü izâhtır.

Maahâzâ bunda da vukûfsuzluğunu göstererek "câriye"yi köle yazmıştır. "Şâkrân" nâmında bir Abd-i Habeşî'nin dahi pederlerinden müntakîl olması mervî ise de kavl-i râciha göre mezbûrun bi'l-iştirâ yahud hîbe tarîkyle temel-lük buyurulmuş olmalıdır.

Manastırı İsmail Hakkı

[Burada "Makâle-i Sâlifede Görülen Sehv Tertibler" yer almaktadır. Ancak tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

HASBÎHÂL

Tarih tekerrürden başka bir şey değildir, diyenler ne doğru söylemişlerdir! Bizim Ferid: "Dünya bir tiyatrodur ki yalnız oyuncular değişir; yoksa oyunlar aynıdır" der. Hakîkat, öyle!

Bir nazar-i im'ân hâli mâzîden pek az farklı bulur: Hep o ifrâtlar, hep o tefîfler; i'tidâle karşı hep o hûsûmetler. Geçenlerde lisânı tasfiye edelim yahud etmeyelim mes'lesi meydân aldı. Her iki firka o kadar ileri gitti ki aralarını bulmak kâbil olamadı. Evet, bir kısmı rahmetli Veysi'nin devrini ihyâ etmek istiyor; diğeri de bize Mâverâünnehir'den Osmanlılar için pek yeni olan hiç işlenmemiş, yaratıldığı gibi kalmış bir lisân getirmek hevesine kapılıyordu. Her iki taraf bir yiğin dâvârla, delillerle ortaya atılarak zaten tezebzûden kurtulmayan [238] efkârimizi büsbütün karıştırdı. Lisânımızı da, şîvemizi de imlâmîzla omuz öpüsecek bir hâle getirdi.

Vaktiyle Hüseyin Dâniş Efendi isminde bir zât Servet-i Fünûn'a "leyl-i müdelhem"li, "leyl-i mükefher"li şiirler yazar, Makâmât-ı Harîrîyi okumuş olmayanlar benim sânihâtimi varsınlar, anlamasınlar demek isterdi. Yine bu zât "peren" kelimesini kullanır, fakat kâri'lerinin yalnız Fransızca bilenlerine merhamet ederek sahîfenin altına "bu kelime bijou mukâbilidir" tarzında bir hâsiye düserdi!

Bugün de İkdâm gazetesiin başında bir takım makâleler görülmüyör ki Türkçe kelimelerin yanı başlarında Arapçalar'ı olmasa zavallı ümmet-i merhûme hiçbir şey anlamayacak!

Meclis yerine "kurultay" meb'ûs yerine "yalvaç", a'yân yerine "aksakal", hâl yerine "idemük", cân yerine bilmeme! Kelimeler böyle. Şîveyi nakle ise imkân yok.

Süphesiz bu makâleleri yazan adamın bir maksadı, hem

de hayırı bir maksadı olacaktır. Evet bu maksad Osmanlı'ın lisân-ı resmisi olan Türkçe'yi bütün dünyadaki Türkler'in anlayabilecegi bir hâle getirmekti, zannederim. Lâkin azıcık insâf edelim ki tutulan yol oraya gider mi? Hepimizin bildiği, hem başka bir lisândan alınma olduğunu hatırlıa getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiçbirimizin bilmediği ta'bîrleri kabul etmek suretiyle mi lisânımızı sadeştireceğiz? Meb'ûsun ne olduğunu elhamdülillâh iki senede öğrendik; şimdi bir de yalvaç mı öğreneceğiz? Meclis kelimesini Rûmeli'nde, Anadolu'da bilmeyen işitmeyen, kimse yoktur; yalnız bazı yerlerde mencilis derler ki o da aslından pek farklı değil. Yani meclis diyen adamı mencilis diyenler pek kolay anlayacağı gibi mencilis lafzının fasihini de okur yazar takımı derhal bilir.

İdemük nedir? Hâl kelimesinin mukâbili öyle mi? İyi ama bu kelimeyi bize kaç senede öğretebileceksiniz? Bugün hâl deyince anlamayacak bir Türk, bir Osmanlı var mıdır?

Doğrusu ben makâle sahibinin iyi bir niyet beslediğinden emin olmasam mutlaka bu zât lisânı tasfiye etmek isteyenlerle eğleniyor, derdim.

Evet, lisânın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zâbita vukuâti öyle ağır bir lisânla yazılıyor ki avâm onu bir duâ gibi dinliyor.

“Mehmed Bey'in hânesine leylen füरce-yâb-i duhûl olan sârik sekiz adet kâlîçe-i girân-behâ sirkat etmiştir” deyip de “Mehmed Bey'in bu gece evine hırsız girmiş, sekiz hâl çalmış” dememek âdetâ maskaralıktır. Avâmin anlayabileceği meâni avâmin kullandığı lisân ile edâ edilmeli; lâkin bir icmâl siyâsi Çağataycaya yazılmamalı. Çünkü iki taraf da anlamayacak!

Lisânımız bu hâle gelebilmek için asırlar geçmiş. Bunu bir senede yıkıp yenisini yapmaya çalışmak garip bir teşebûs olmaz mı? Bir mu'teriz diyebilir ki: İyi ama siz tabî' bir Türkçe olmadığından şüphe edilmeyen bu lisânınızı muhâfazada devam ederseniz zararlı çıkacaksınız. Çünkü sizi Bu-hâra'daki, Sibiryâ'daki, Kırım'daki, Kafkasya'daki Türkler anlayamayacak. Halbuki buna *İkdâm*'ın lisânını işaretiseniz o zaman bütün Türk unsuru birbirini anlayacaksınız. Bugün en ma'rûf bir müellifinin eseri ancak iki üç bin kâri' buluyorken o zaman iki yüz bin tane basilacak. O kadar kâri' bulacak.

İ'tiraz yekden kuvvetli görünüyor. Lâkin pek çürük: Çünkü bu saydığınız memleketlerin Türkler'i birbirinin yazdığını anlamıyor ki... Evet, Osmanlı olmayan Türk unsuru arasında hepsinin anlayacağı müsterek bir lisân-ı tahrîr ol-sayıdı belki biz de mümkün olsun, muhâl olsun cemâate katılmak arzusunu gösterirdik. Rusya'dan gelen Türkler'in âkil-leri, iyi düşünenleri “Siz Osmanlılar lisânınızı biraz sadeleştirin, İslâh edin biz onu kabul edelim; yoksa sizin bize uy-maya heves etmeniz ma'kûl degildir” diyorlar.

Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesinin eski lisânıyla şimdiki arasında ne büyük fark vardır. İşte o gazete bizim Osmanlı Türkçesi'nin iyi taraflarını almak suretiyle hem dilini başkalaştırdı, hem de o havâlîdeki Türkler'i bizim Türkçe'ye biraz alıştırdı. Artık fen lisânından, edebiyât lisânından

bahsetmeyi başka bir güne bırakacağım. Muhterem kâri'lerimizin mütâlaalarını beklerim.

Mehmed Âkif

HUTBE

- 13 -

الحمد لله الواحد الواحد * الحمد لله الفرد الصمد * الحمد لله الباقي و
يغنى الا بد * الحمد لله على كل حال * استغفروه و اشهد ان لا اله الا الله
مدبر الامر * و اشهد ان سيدنا محمد جاء بالنهى و الامر * اللهم صل و
سلم على هذا النبي القيسن الصدر * و على آله و صحبه اهل الكمال «اما
بعد فيها ايها الانسان» كم نصح الخطيب و انت على الحال المعهود * كم
شدد الوعظ و انت لا ترجع و لا تعود * كم ذهبت اياك ببعض فيها اعمالك
سود * كم دعيت للرشاد و انت لا تزال في ضلال * كم شكي الخطيب
من احوالك و صاح * كم بكى الحبيب على اعمالك و ناح * كم صرخ
الرمان بأحوالك و باح * كم انت في غفلة عن هذه الاقوال * قلب النظر
هل تجد نفسك متمسكا بالدين * تأمل بالکفر هل تجد صلاحا بين
المسلمين * فتش القلوب هل تجد فيها اخلاصا بيقين * قل لنفسك توبى
فقد سائت الاحوال * متى تصل الى وجهتك و انت على غير المنهج * متى
ترجو اللحاق بالسابقين و انت اعرج * متى يستقيم الظل و العود اوعج *
متى يستقيم لك حال و انت من الخير خال * [239] متى يحيا شرع الله
و انت ميت في التمدن * متى يزورك الصلاح و انت في الفساد ذو فتن *
متى تعود لصيغة الاسلام و انت شأنك التلتون * متى تتوب متى ترجع الى
الاعتدال * ماذا عليك لو صرف وقت الفراغ في المدرسة او في المسجد *
تفقه في الدين او تقدس و تمجد * ماذا عليك لو صحبت المرشد و
تركت المفسد * ماذا عليك لو منعت عن الله صرف المال * تفهق في
الدين و اترك ملاهي السوق * صاحب اهل الصلاح و اقطع صحبة اهل
الفسق * ارجع فانت ابن الاسلام و انت المحقق * اتق الله حسبك ما
صنعت من الاعمال * عن ابي هريرة عبد الرحمن بن صخر رضي الله عنه
قال سمعت رسول الله (ص) يقول «ما نهيتكم عنه، فاجتنبوا و ما أمرتكم
بِه فافعلوا منه ما استطعتم، فإنما أهلكَ الّذين مِنْ قَبْلِكُمْ كثُرَةً مَسَأْلِهِمْ،
وَأَخْتَلَهُمْ عَلَى أُبَيَّبِهِمْ»¹ رواه البخاري و مسلم.

(Bu hutbeyi Ünye Kazası'nın câmi-i kebîrinde bu hafta okudum, namazdan sonra Türkçe'ye tamamıyla tercüme eyledim, ziyâdesiyle fayda hâsil olduğunu hissettim.)

Ali Şeyhü'l-Arab

MU'TE VE GİRİD

Meclis-i Meb'ûsan'ın 15 Mayıs sene 326 tarihindeki 98'-inci içtimânda merkez-i celîl-i İslâm ve belde-i mukaddese-i hayrû'l-enâm olan Medîne-i Münevvere'den çekilen bir telgrafname okunmuştu. Gazetelerde sûreti görülen bu telgrafname, şehr-i mübârekte medenî ve bedevî 20.000 kişinin yekdil ve yek-zebân olarak “Girid'in harîta-i Osmâniyye”-

¹ Muslim, *Sahîh, Kitâbü'l-Fadâil*, 37.

den tayyine karşı edilecek ufak bir tasavvura umûm müslümanların canlarını fedâ etmekle mukâbele eylemeleri akadem-i vecâibden bulunduğu için bu husûsun şebeke-i Resûlullah'ta yemîn ile tekrar takviye edildiğini" yani Girid giderse tekîlîlâlem-i İslâm'ın alem-efrâz-ı kiyâm olacağını bîdiriyordu.

Ağlaya ağlaya okuduğum şu vesîka-i teahhûd, bana yine o belde-i tâhirede tâ Asr-i Saâdet'te vukû' bulmuş olan bir ictimâî hatırlattı. Düşündüm. Bu iki ictimâî ne kadar birbirine benzıyordu, âdetâ cüz'î fark ile yekdiğerinin aynı bulunuyordu.

İctimâî ahîr: Tevâlî eden bir takım haksızlıklara artık hâtime çekilmesi ve bir zulm-i şenîn vukûuna meydan verilmemesi, ictimâî kadîm ise: İkâ edilmiş bir gadr-i fazîhin intikamı alınması ve havene-i eşkiyânın tepelenmesi içindî. O vakitki 3.000 şimdiki 20.000 kişinin toplanması kime karşı idi, ey ümmet-i Muhammed hatırlıyor musunuz? Rumlar tarafdaârlarına karşı idi.

Hicret senesinin 8'inci yılı idi ki Peygamber-i Hâlik u Hâdî-i halâîk (sav) efendimiz tarafından birer nâme-i hümâ-yûn istâr olunarak umerâ ve mülük-i mütecâvireye gönderiliyor, cümlesi tarîk-i hak ve hidâyete da'vet ediliyor. Rûm Kayseri Herakl'in Basra vâlisi bulunup tanassur etmiş olan Hâris bin Ebî Şemru'l Gassâni'ye bu meyânda ashâb-kirâmdan Hâris bin Umeyrû'l-Ezdî vedâatıyla bir mektup irâsal buyuruldu.

Bu sefir-i kebîr, esna-yı seferde Mu'te mevkiiine nâzil olunca oranın -yine kayser himâyesinde bulunan- emîri Şurahbil bin Amru'l-Gassâni tarafından tevkif ü hüviyet ü me'mûriyeti anlaşıldığı halde zulmen ve gadren şehid edildi.

Hükûmât-ı beseriyyenin bidâyet-i teşekkülünden beri pek nadir ikâ' edilen "elçi katlı" gibi bir cinâyet-i azîmeyi irtikâb eyleyen bu me'lûn, Gassâni Hükûmeti'nin erîke-nişîn-i ikbâli iken Kayserin himâyesine girecek kadar alçaklık göstermiş ve dinsizliğinde yapamadığı mel'anete hîristiyan oluktur, daha doğrusu ahlâk husûsunda tamamıyla Rumlaştiktan sonra ictîrâ etmiş bir vicdansız idi.*

Hâris bin Umeyr'in fecîa-i katli Medîne'de intîşâr edince gerek Zât-ı Peygamberî, gerek ahâlî-i beldetü'n-Nebî son derecede müteessir oldu.

Zulüm ve udvâna karşı meb'ûs bi's-seyf olan sipehdâr-i enbiyâ aleyhi efdalî's-salavât u efdalî't-tehâyâ efendimiz derhal cihâd fî sebilillâhi i'lân ve ahz-i intikam ile i'lâ-yi satvet-i İslâm için müheyŷâ bulunan guzât-ı müslimîne, sâbîkin-i evvelînden Zeyd bin Hârise hazretlerini "emîrû'l-ceys" ta'yîn buyurdular.

Zeyd, şehid olursa -ibni ammî'n-Nebî- Ca'fer bin Ebî Tâlib'in o da ihrâz-ı şehâdet ederse -şuarâ-yı Peygambe-

rî'den- Abdullah bin Revâha'nın, o da şerbet-i şehâdeti içerse beyne'l-mücâhidîn bir zâtîn emârete geçmesini de emir eylediler.

1328 Cumâde'l-ulâ'sında Medîne'nin Hassa Meydanı'nın daki ictimâ ile şebeke-i Resûlullah pîş-gâhında edilen yemînden tam 1320 sene evvel yine Cumâde'l-ülâ içinde şehr-i Muallâ'nın Cürûf mevkîinde ictimâ' ederek fî sebilillâh muhârebeye bizzat huzûr-ı Peygamberî'de söz vermiş üç bin mücâhid duruyordu ki Şâm havâlisine, Mu'te üzerine, Rumlar ve tarafdaârları aleyhine yürüyecek ordu efrâdi idi.

Cebhe-i îmân gibi pâk ve dirâhşân bir livâ-yı beyzâyi hâmil bulunan Zeyd hazretlerinin kumandasındaki bu kefîbe-i zafer, sultânî'l-mücâhidîn efendimiz tarafından Seniyetü'l-Vedâ' mevkîine kadar teşyî' buyuruldu ve o fedâkâr orduya hitâben Hâris bin Umeyr'in katledildiği mahalle giğin. Evvelce kanlıları ittibâ'-i İslâm'a çağırın. Tebeiyet gösterirlerse ne a'lâ. [240] Olmadığı sûrette Cenâb-ı Hak'tan bi'l-istiâne besmele ile mukâteleye başlayın. Sebîl-i İlâhî'de küffâr ile gazâ edin, lâkin gadr etmeye ve mütecâvîzâne davranışmayın. Çocukları, kadınları, ihtiyârları, ihtiyâr-i inzivâ etmiş râhipleri öldürmeyin. Hurmalıklara girip ağaçları kesmeyin ve binaları yıkmayın." mealinde bir hutbe îrâd eyledi.

Sallallâhu aleyhi ve âlîhi ve sellem hazretlerinin muavedetinden sonra ordu hareket etti.

Vâdî'l-Kurâ'ya varınca -kîyâm-ı İslâm'ı haber alan Şurahbil'in topladığı haşerâtın mukaddimesini teşkil eden- Sedus bin Amr'in firkasıyla karşılaştılar. İlk muhâcemede Sedus makbul ve maiyyeti mahzûl oldu. Sâfi merhûmun:

*Bak bak gidiyor şân ile bir cünd-i İlâhî
Olmaz mı bu askerlerin Allah penâhi
Şîrân-ı cihân müttefikan bir yere ışımış
Feth ü zafer etmiş de tecessüm yola düşmüş*

beyitlerinin mâ-sadâkı olan bu leşker-i zafer-perver Maân'a gelip iki gece istirâhat etti. Orada iken Şurahbil ile Kayser'in müttefikan iki yüz bine karîb askerle vürûd etmekte olduğu haber alındı. Şu müdhîş haber ordu erkânımı bir meclis-i meşveret akdine mecbûr bırakı.

Esna-yı müşâverede Medîne'ye "ihbâr-i keyfiyet ve taleb-i muavenet" gibi sözler deverân etmeye başlayınca şemşîr-i hûn-feşâni da tiğ-i zebâni kadar âtes-bâr olan Abdullah bin Revâha cihângîrâne bir tavr ile kılıcına dayanarak "Ey nâs! Biz kuvvet ve kesretle değil, Allah'ın mahz-ı keremi olan Dîn-i Mübîn'e i'timâd sayesinde harbederiz. Yâ zafer, yâ şehâdet emeliyle seyrimize devam eyleyelim" dedi. Şu kahramanca sözler bi'l-ittifâk kabul olundu. Mütevekkilen a-lâlîh yürüdüler.

Vaktâ ki Mu'te'ye gelindi. Serâpâ zirhlara büründükleri halde korkularından boyları kadar uzun kalkanlar arkasında gizlenmiş Rûmlar'la onların pâdâşî olan mutanassir ve müşrik Araplar'dan mürekkep gâyet kalabalık bir ordunun orada ârâm-sâz olduğu görüldü. Hemen teşkil-i sufûf edilerek muhârebeye başlandı. Hazret-i Zeyd, birçok mukâteleden sonra göğsüne saplanılan bir mîzrağın te'sîriyle hâk-i şehâ-

* Osmânlı nâm-ı bûlendi altında kemâl-i ihlâs u iftihâr ile dem-güzâr olan Rum vatandaşlarımızı bundan tebri'e ederiz. Maksadımız: İlk patırtıda pabuçları bırakıp savuşan yaygaracı Elinozlar ile onların vatanımızda tarafârı ve Girid'de Osmaniârlar'ın hiç hakkı olmadığını, kezâ Yunan'a edilecek tecâvûz üzerine ikinci bir Navarin vak'ası zuhûra geleceğini söylemeden çekinmeyen Pan-elenizm gayret-keşleri bulunan yüzü Osmanlı, tersi Rum olanlardır.

dete serildi. Derhal makâmına Ca'fer bin Ebî Tâlib geçerek livâ-yı İslâm'ı dest-i hâsimânesine aldı. Mızrak mızrağa, kılıç kılıca, hattâ boğaz boğaza ugraşıldığı esnada arkasından vurulan bir kılıçla sağ bileği düşürüldü. Hemen sancağı sol eline aldı. Vâ esefâ ki biraz sonra yine zahrinden gelen bir darbe sol bileğini de uçurdu. Şâyân-ı hayrettir ki kesik kollarıyla sancağa sarılıp kumanda mevkiiinden ayrılmadı.

Bilekleriyle göğsünde* ve omzundaki yetmiş mütecâviv cerîhadan çeşme gibi kanlar aktığı halde sebât ediyor ve maiyyetine numûne-i şecâat oluyordu. Nihâyet titremeyen kalbine isâbet eden bir mızrak, o dilir-i şîr-eftengin delik deşik olan cismini zemîn-i fenâya uzattı. Yerine geçen Abdülâh bin Revâha da fedâkârâne ve serbâzâne çalışıktan ve bir çok darbe ve ta'ne ile yaralandıktan sonra sancakla beraber düştü. Ashâb-ı Bedir'den olup o ma'rekede kılıç salayan Sâbit bin Akram koştı. Livâ-yı İslâm'ı i'lâ ve o gün elinde dokuz tane kılıç kırılan Hâlid ibn'ül-Velid hazırlretlerine teslim etti. Rumlar'ın kara bulut gibi etrafı ihâta etmelerinden müslümanlar vaktin geçtiğini anlayamamışlardı. Düşman askerinin çekilmesi üzerine akşam olduğunu gördüler.

Mucâhidîn ordusundan üç kumandanın birbirine peyrev olarak azm-i cinâن etmesi Rumlar için väsi' hüylâlara meydan açmıştı. Ertesi gün bir çevirmeye hareketiyle Araplar'ın hepsini katl ü esir edeceklerine dâir şarap neşvesiyle:

Mestânelerin birbirine arz-ı niyâzi

vâdisinde atıp tutuyorlardı.

Lâkin sizip ayıldıktan ve gözlerinin çapaklarını sildikten sonra dün karşılarında gördükleri müslümanların yerinde başkalarının bulunduğu müşâhede edince şaşırdılar, Araplar'a imdât gelmiş zanniyla titremeye başladılar.

Halbuki Cenâb-ı Seyfullâh Rumlar'ı şâşırtmak için ordunun iki cenâhîna tebdîl-i mevkî' etfirmiştir. Onların şaşkınlığından bi'l-istifâde zemîn ve âsmâni inlenen "Allah Allah" niâdisıyla şiddetli bir húcüm gösterdi. Herifler, müdâfaaya meydan bulamadı ilk saflardan sıvíşmaya kalkıştılar. Pîsdâr dan kaçanların firârı dumâdâra kadar te'sîr etti. Avn-i Rabbâni ile o cesîm ve mükemmîl ordu, kendisinin yüzde biri denecek derecede kaâlîl'âfrâd olan müslüman ordusuna dayanamadı.¹ (سَيِّهْمُ الْجَمْعُ وَيُؤْلُونَ الدُّبُرِ^۱)

Emîr-i şeci', bu kadar te'dîb ile iktifâ ederek ve kaçanları kovalamaya tenezzül etmeyerek muzafferâne Medîne'ye döndü.

Sü vak'a, hulâsa edilince anlaşılır ki:

Peygamber-i mekârim-perver efendimiz efrâd-ı müslimîn'den bir zâtîn gadren katli üzerine cihâd i'lân buyurmuş, zaleme üzerine giden askere çocukların, kadınların, ihtiyârların, hattâ papazların taarruzundan masûn kalmalarını tenbih etmiş; üsve-i Resûlullâh'a iktidâ eden ashâb-ı kirâm da

* Yaralar, Hazret-i Ca'fer'in lisân-ı mübâhâtine:

مارا همه بر روی بود زخم شهادت

ما ضربت سبلی فقارا نشناسم

dedircekar tarzda ve hepsi ön tarafında idi.

¹ Kamer, 54/45.

-hamiyyet-i dîniyye ve kuvvet-i kalbiyyeleri sevkiyle- a'dâd ve techîzât nokta-i nazarından kendileriyle nisbet kabul etmeyecek derecede cesîm bir orduya karşı [241] durmaktan çekinmemiş, üç tane emîr-i dilir, zemîn-i şehâdet'e uzanma-ynca mevkiiini terk etmeyecek kadar vazife-şinâsılık göstermiş, nihâyet² (إِنَّ نَصْرًا لِّلَّهِ يَقْرُبُكُمْ) va'd-i Rabbâni'sinin hükümu âşikâr ve Rûmlar'ın asker-i bî-sebâti dû-çâr-ı firâr olmuş.

Bu hülâsayı elde ettikten sonra bir de milletin kalb-i cerîhadârı olan Girid'i, gird-bâd-ı istibdad ile girdâb-ı mezâlime uğramış, yegâne ümîd-i necâti bulunan livâ-yı Osmâni'nde bir teneke parçasına sarılmış, Avrupa sahillerinden kopup gelen mütehâlik ve mühlîk cereyânlara kapılmış. Akdeniz'in kara ve kanlı suları arasında tâb u tüvâni kesilmiş olan çırpinan o, kazâzedeyi ve sâha-i cidâlinde vukû' bulan vahşiyâne zulümleri düşünelim:

Mahmûr ufukları dimâ-i şühedânın aksıyla pembeleşen, saf menbaları eytâm ve erâmlin gözyâşıyla çağlayan, cibâl-i âliyesiecdâdımızın izâm-ı bâliyyesiyle yükselen, binlerce kahramanın kan bahâsı olarak Osmanlı Memâlikî'ne zamîme kilinan bu dilnişin, fakat müslüman kâniyla hûnîn cezîre, küfrân-ı ni'mette pek ilerleyen birtakım alçakların harekât-ı umîd-bâhsâsından ufacık bir hükümetin matmah-ı ihtarâsı oluyordu.

Kralının münâsebât-i âiliyyesinden harîta-i âlemdede muhâfaza-i mevkî' edebilen bu hükümetcik, düştüğü hirs-ı gedâ-çeşmâne ilcâsiyla on iki on üç sene evvel oraya –asker ünvanını taşımalarından askerîğin istihâya edeceğî– bir haydut çetesesi, bir canavar sürüsü gönderdi ki ser-gerdeleri ma'hûd Vasus Cenâbler! idi.

Bu çete, bu sürü yaküp yıkıyor, işsîp paraliyordu, fakat kimi? Sekene-i müslimeyi, a'dâsına bile rîfî ile muameleyi sevkettiği askere tavsiye buyuran Peygamber'in ümmetini.

O Peygamber-i zî-sân, Rumlar'ın çocukların, kadınlarının, ihtiyârlarının öldürülmemesini emrettiği halde, bu mütecâvizler, bu şâkiler müslüman çocukların beşikte yatarken başını kesiyorlar, müslüman kadınlarının karnını yarıp meşîmede çocuğunu doğruyorlar, müslüman ihtiyârlarını istirâhatgâhında iken katlediyorlardı.

Bîcâre müslümanların uğradığı bu felâketlere hükümet-i müstebidde bile tahammûl gösteremeyerek bu azgin canavarların sâik ve müsevviki olan hükümete i'lân-ı harb etti.

Asker-i İslâm Dîn-i Mübîn'in kuvveti ve Cenâb-ı Hakk'ın imdâd ve nusreti sayesinde muzafferiyât-ı mütevâliye ile Atina'ya kadar ilerledi. Sonra bilmem nasıl oldu? Kazanılan yerler kaybedildiği gibi pây-i tecâvüzdén kurtarılmak istenilen Girid de düvel-i hâmiyyenin taht-ı vesâyetine girdi.

Epeyce devam eden vesâyetleri esnasında oradaki şîmarık Rumlar'ın harekât-ı küstahânesinden usanan hâmî devletler, askerlerini çekip adanın hüsn-i idâresini! mahallî hey'et idâresine biraktılar. Şu halden bütün bütûn şîmaran ve tamamıyla Rumlardan mürekkep olan kuvve-i icrâiyye, millet ve hükümet-i Osmâniyye'nin müteaddid protestoları-

² Muhammed, 47/7.

na rağmen da'vâlarını Atina mahkeme-i temyîzine göndermekten, posta pullarına Kral George'un resmini yapmaktan, hattâ meclis-i umûmîde Yunan hükümdârı nâmına yemîn etmekten, hattâ... hattâ Girid'in Yunan'a iltihâkını i'lân eylemekten ve şu edepsizliklere mâni' olmak isteyen müslümanları kemâl-i hakâretle tard ve tâhkire kalkışmaktan utanmadılar.

Ey ümmet-i Muhammed!

Peygamberimiz bir kişinin katli üzerine bir kavme i'lân-ı harb etti. Medîne-i İslâm'a tecâvüz emelini besleyenlere can-siperâne müdâfaâtta bulundu. Biz de o Peygamber'in ümmeti ve üsve-i hasenesine muktedî değil miyiz?

Şimdiye kadar Girid'de dökülen müslüman kanlarının intikamını mahkeme-i Gird-gâr'a havâle edip de lâ-kaydâne oturacak mıyiz?!

Hadi intikam mes'elesini Azîzun Zü'ntikâm'a bırakalım. Girid'in, vatanımızın o mühim parçasının, Yunan gibi mevcûdiyeti yaygarasından anlaşılan bir hükümete iltihâkına rızâ gösterecek miyiz?

Girid mes'elesi Osmanlılar'ın ve müslümanların irz u nâmûs ve din ü îmân mes'elesi değil midir? Buna tahattî edenlerin her kim olursa olsun kahr-ı mezâlim-sûz-ı ilâhînin timsâl-i metnî bulunan müslüman kılıcına, Osmanlı tüfeği-ne uğraması lâzım gelmez mi?

Efkâr-ı Osmâniyye ve İslâmiyye'nin bu suâllere "evet" diyeceğine değil, dediğine vahdâniyet-i İlâhiyye hakkındaki i'tikâdîm kadar i'timâd ederim. Geçenlerde lisân-ı milletin tercümanı olarak yazdığını bir manzûmede:

Olmayınca sînemiz toptan, tûfekten çâk çâk
Senden almak düşmana kâbil değil bir kabza hâk
Uğraşırken hifzına olsak da hep birden helâk
Bir girilmez kal'adır serhaddine ebdânimiz
Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânimiz

§

Hifz-ı aktârınladır evlâtına zeuk-i hayat
En ufak bir uzvunun kat'ı bize ânî memâât
Bir iki devlet değil kalkışsa cümle kâinât
Dönme yok, ölmekledir ancak senin-çün şânumız
Ey vatan, ey sevgili ma'sûka-i vicdânimiz

demustum.

Memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafından tevâlî edegelen telgrafnâmeler sözlerimin sihhatini ve isâbetini isbât ediyor. Binâenâleyh deriz ki: Osmanlılar, vatanlarını hifzetmeyi, o-nun eczâ-yı mütemmimesinden bulunan Girid'i kat'iyen vermemeyi, yahud bu uğurda ölmeyi göze almışlardır. Müdâfaâ-i hak için mevti istihkâr edenlerle celb-i menâfi' zîmîninde hayatı muazzes sayanların netîce-i mübârezesini şu cümle-i meşhûre gösterir. ¹(الإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ)

Tâhirü'l-Mevlevî

[242]

İSLÂMÎYET VE SOSYALİZM

Tarihin kaydedebildiği her vak'a isbât ediyor ki beşeriyet: Meşîme-i ihtiâsâtın birer cenîn-i sâkiti olan sefillerden henüz yakasını kurtaramamıştır. Muhît ve tabiatdan zaten bî-zâr olarak yaşayan insanlar şu üç günlük hayatın her saâtini bir menfaat, sefil bir menfaat uğrunda hebâya alışmışlar ve bu sakîm i'tiyâdâtın ma'nevî vârislerini insanlığı rahatsız etmek için yirminci asra da hediye bırakmışlardır. İşte bu hakikatten en ziyâde muzdarip olan Avrupa bugünkü techîzât-ı askeriyesine medyûn olduğu huzur ve rahatını yarın, belki de pek yakında ihlâle çalışan bir mes'ele-i ictimâiyye karşısında yine kuvvetle def'e teşebbûsten başka çare bulamıyor; fakat biliyor ki bir gün o kuvvet de bu intizâm-şiken hâlet-i rûhiyyeden zayıf düşecektir. Ve işte ancak o zaman hürriyeti çergi hayatı kadar bî-kayd farzeden felâsife(!) beşeriyetin nasıl tefelsûf değil, nasıl tefessûh ettiğini görecektir.

Avrupa'da mücâdele-i hayatı aldıgı bu şeklär-i mezheb altından başka melce' tanıtma istemeyen muhteris emellerin bâzîçe-i kahri olmaya yanaşmıştır. Zavallı şarkiların kendilerini toplamak istediği bir sırada garbin bu fenâ, mahvedici ahlâklarından sakınması muhâfaza-i hayatı nâmına elzemdir. Çünkü biz daha ne fikren ve ne de maddeten o kadar terakkî etmişizdir. Midemizin henüz garp yemeklerinden bazlarını hazmedemeyecek kadar za'fiyeti vardır. Ve işte sosyalistlik o garp yemeklerine benzer ki onun içinde şerîatin tervîc edemeyeceği pek çok maddeler vardır. Bizim için daima muzir olan şeylerin nazar-ı şerîatte daima haram olmasına bu yüzden ne kadar teşekkür etsek azdır. Ve kat'iyen ümîd edebiliriz ki şimdilik hiçbir vechile arz-ı ihtiyâç etmediğimiz bu sosyalistlik memleketimizde herhalde mahdûd bir muhîte ait olmaktan hârîce çıkmayacaktır. Çünkü bizde ne o kadar amele vardır ve ne de hayatı maşetimiz bu zâde-i ihtiâsâtı beslemeye müsâittir.

Dîn-i Celîl-i İslâmiyyet lâ-yemût kânûnlarıyla kâinâtı idâreye iktidâr göstermiş ma'nevîyâta mâlik olmamış olsayıdı istikbâl için pek mahûf olan bir herc ü mercin âsârına intîzâr edebilirdik. Fakat şerâit-i hayatıyyeyi değiştirmek ve adâlet-i mutlâka nâm-ı mevhûmuyla hürriyet-i kâimile aramak bir hey'et-i ictimâiyyeyi mahvedebilecek kânûnsuzluklara sebebiyet verebileceğinden Avrupa'nın güç hâl zabdebildiği bu şımarıkların bizde neşr-i ihtiâs edemeyeceklerine katıyyen kâil olmalıyız... Ameleye saâdet bahsetmek isteyen bu gûrûha sormalıyız ki; acaba niçin sosyalistliğin reâvâsına hâdim gazetelerinde çalışan amelelere fazla ücret vermiyorlar?... Şüphesiz onlarla pazarlık etmişler ve kendi menfaatleri için onların mazarratlarına râzi kalmışlardır... Demek ki amelelerin himâyesi maksad-ı aslı değildir. -Hem İslâmiyet'in ihtiyâv eylediği kânûnlara, kâidelere türlü türlü isimler takarak bir müslümlü nihâyet birçok şubelere mâlik bir dîne müntesip görmek lüzümunu hissedene acırız. Böyle dinden ayrı gayri bilinmeyen bir mesleğin bir gün yeni kâideleri eski tahammüllerini etrafâ saçarsa, meselâ binlerce müslümanlar miting yaparak "Biz mîrası kabul etmiyoruz... Çünkü mîrâs zulümdür. Zenginlik fukarâyı ez-

¹ Metinde (الاسلام) kelimesi yerine (الحق) yazılmıştır. Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâiz, 79.

mektir. Herkes bir olsun” diye bağırlırlarsa acaba i'tikâdât-ı dîniyyeleri haleldâr olmuş olmayacak mıdır?! İşte sosyalistlikten böyle yalnız dindaşlar mutazarr olmayacaklardır. Belki yarın; Türkiye'de “seriat isteriz” feryâtlarına mukâbil Avrupa'da “müsâvât-ı kâmile isteriz” figânlarını göklere çikaracak sosyalistlerden garp da pek büyük bir zarar göreciktir. Ne kadar teessûf edilse azdır ki dün şahsi uğruna tarihi alt üst edenlerin ensâl-i ma'neviyeyi bugün de mevcûddur. Ve bunlar daima aldanan ve ebediyyen de aldanmaya mahkûm kalan safâîl insanların önüne daima hamiyet, milliyet yaftasıyla çıktııkça o mevcûdiyetten muzdarib olacaklar yalnız yağmacılar değil, o zavallı amebedir.

Bu bî-pâyân hîrsları neticesiz bırakacak, hiç olmazsa biraz ta'dîl edecek ma'nevî esaslar, mâni'ler bulunduğu zamanдан beri de bu vicdân-sûz ahvâlin öünü almak kâbil olamıyor... Çünkü o vakitte din perdeleri arkasında gizlenmek maksada kifâyet ediyor!... Gören gözlere kâfî bir ibret-i müessire teşkil edebilmek ihtiyacında olan bu meslek-i sa-kîm-i ictimâî “biri yer bîri bakar, kiyâmet ondan kopar” serlevha-i ihtilâl-cûyânesini taşidakça ilm-i ictimâî menfûru olduğu gibi İslâmîyet'in de mazhar-ı tervíci olamayacaktır. Fitnenin kitâlden daha eşedd olduğunu bildiren Dîn-i Mübeccelîmiz âdât-î muzîrra-ı garba înşâallah güzel bir istihkâm olacaktır. Çünkü İslâmîyet hürriyet-i beseriyeyi ve adâlet-i mümkinîyi, müsâvât-ı hukukiyyeyi kat'îyyen âmir olmakla beraber zulmü sevmez, ondan nefret eder ve pây-dâr oldukça da ne fukarâyi, ne de beseriyetin o zavallı yetîmlerini, ameelerini üzmek ister. Şâîr Cevdetî'nin şu beyitleri kâfî bir ma'nâyi hâizdir:

Geçen asırlara rağmen, bugün de bî-pervâ,
Ulûvv-i şân ile Mushaf be-dest-i ulviyyet!
Bütün gönüllere bir hutbe-i tesellî-zâ
Okursun... İşte sesinde uçar gibi azamet

İste sosyalistler!... En emîn şehrâh!...

Zîrâ Avrupa'nın milyarlara bâliğ olan ameelerine şuradaki beş on amelemizi kıskırtmak insanlığa acımaktan daha başka ma'nâları ihtiyâ ediyor!...

Alâaddin Cemîl

[243] İstanbul Hayâtından

YALOVA TENEZZÜHÜ

Birkaç haftadan beri İstanbul'un her kösesini debdebeli, tantanalı i'lânlar doldurmuştu: Tenezzühe gidiniz, Bûrhân-ı Terakkî menfaatine Yalova'ya seyâhat edilecek, şöyle olacak böyle olacak...

Mesâî-i rûz-merre ile yorulan, bîtab kalan dimâğlarımıza hem bir parça dînlendirmek, hem de oradaki köylü kardeşlerimizin ahvâli hakkında yakından biraz tedâkîkâtta bulunmak üzere birkaç arkadaş bu tenezzühe iştirâke karar verdik. Cuma günü sabahı yeşil yapraklar, kırmızılı beyazlı bayraklarla donanmış vapur saat ikide köprüden hareket etti; Haydarpaşa, Kadıköy, Adalar'a uğrayarak kadın, erkek birçok erbâb-ı tenezzühü aldıkları sonra yola düzeldi.

Vapurun birinci mevkii kadınlara tâhsîs olunmuştu. Polisler, jandarmalar nezâret ediyor, herkes kendine, cinsine mahsûs vakar ve ciddiyetini muhâfaza eder gibi görünüyordu.

Üç saat sonda Yalova'ya muvâsalat olundu, karşılıklar arasında yarım pabuçlu, püskülsüz fesli çocukların, dökük saçlı, yırtık entârili kızcağızların safvet ve ma'sûmiyetleri ahvâl-i rûhiyyeye nûfûz için mühim birer zemîn-i tedâkîk teşkil ediyordu. Herkes nevâlesini nakil derdiyle uğraşırken Abdürreşîd Efendi, o her sınıf halk ile görüşebilen ve herkese kendini sevdiren zât-ı muhterem bu çocukların meşgul oluyor, onların her birini ayrı ayrı okşuyordu. Hep birlikte hükümet konağına muvâsalat olundu. Mütenezzihînden bir zât tarafından zemîne münâsîb bir nutuk îrâd edildi, hürriyetin, uhuvvetin, müsâvâtın yaşaması için uzun uzun duâlar edildikten sonra Abdürreşîd Efendi söze başladı. Milletin çalışmak lütûmündan, çiftçilerin, ağaların vazîfelerinden, mekteplerden, kuvve-i bahriyyeden bahsetti. Ağalar fevkâlâde mahzûz olarak hamiyetleri galeyâna geldi; donanma için, İttihat ve Terakkî delâletiyle te'sîs olunmak üzere bulunan mekteb-i ibtidâî için iâneleri verildi, samîm-i kalbten “Pâdişâhim çok yaşa” duâları tekrâr olundu.

Birkaç dakika istirâhatı müteâkip Yalova'nın mesiresi olan Çiftlik'e doğru yola revân olduk. Bini mütecâvîz bir kâfile. Fakat öyle bir kâfile ki erbâb-ı dikkat için büyük ibretler, büyük dersleri muhtevî... Şurada yüksek yakalı, ipek boyunbağlı, dar ve ütülü pantolonlu, zarif iskarpinli bir şehrî; yanında koca kuşaklı, aba poturlu, koca pabuçlu, yahud çanıklı bir köylü... Burada elbisesi muntazam, fesi kalıplı şehri bir mektep çocuğu; yanında bez şalvarlı, asla kalıp yüzü görmemiş müdevver fesli, takunyalı köylü bir mektep yavrusu... Ötede ipek çarşaflı, altın iğneli, şeffâf peçeli bir kadın, dirseklerine kadar çiplak kolları üzerine kadar dökülmüş dantelalarını temevvûc ettiriyor, bileklerine kadar eldivenli müteaddid elmas yüzüklerle tezyîn edilmiş ellerinden biri zarif altın zincirli bir çanta, yahud ipeksi saçaklı bir şemsiyeyi sallıyor, diğeri de hem fistanının yerde sürükleşen kışmini tozdan çamurdan muhâfaza, hem de benekli ipek çoraplarıyla sıvri uçlu beyaz, yahud mavi iskarpinlerini göstermek hizmetini görüyor; müteaddid altın iğnelere başının tuvaleti te'mîn edilerek hâriçte kaldığı görülememiş(!) olan zülüflerinin, büyük elmas küpeli kulakları altından, tedâricen kabaran sînesine doğru, kadınlığa mahsûs bir i'tinâ ile birbirine takrib edilen iki kısmı bir müsâlles teşkil edecek kadar kûşâd edildikten sonra bir altın iğne ile iliştirilmiş, rüzgâr uçlarını döndürdükle hem entârisinin fantazileri, hem altın saat kordonu gözükmemek(!) için eliyle kavuşturuyor, güç hâl ile çenesine kadar yetişen peçesi gerdanındaki siyah, yahud mavi kurdelayı, göğsündeki elması örtememekten sıkılır gibi görünen Adalî, yahud Kadıköylü veya İstanbullu bir kadın; onun yanında kalın yün çoraplı, sahiyan pabuçlu, geniş cübbelere benzer dokuma feraceli, endâmi bellisiz bir köylü kadın, ancak gözlerini hâriçte bırakın beyaz yaşmağı ardından önündeki o şehrî müslüman kadınının nazarlarını dikmiş, ayağını yoldaki taşa çarpmaktan korumayı unutmuş,

arasıra sendeler... Bir taraftan müzika, diğer taraftan hâneneler, sâzendeler... Arasında dört tarafı açık üstü örtülü bir köy faytonu, içindeki müsterisini, meselâ aslâ vakar-ı askerî ile mütenâsip olmayan arka üstü yatmış ayaklarını kıvırılmış kırk yaşında bir zâbiti herkesten daha evvel mahall-i mak-sûda yetiştirmek için dangır dungur sürüklüyor, öteden bir otomobil iki frengi kaplıcalarдан uçurarak iskeleye götürüyor... Sağda deniz kıyısında mandalar yatmış, hem çinenir, hem bu yabancı misafirlere, büyük gözlerini bir o kadar da-ha açmış yan yan bakıyor... Solda sabolta beri ancak üç dizi patlicanımı çapalayan çiftçi, yahud bahçivan alınının terlerini siliyor, "Bunlar kim acaba? Niçin buraya gelmişler, yine güs (keşif) mi var yoksa" diye düşünüyor. Ötede tar-lada çalışan koca şalvarlı, mavi başörtülü kızanlar yol ba-shına koşuyor... Kimisi "Nasıl yabani adam bu köylüler?" diyor, kimisi "Frengistan'dan mı geldi bu misafirler?" diye hâlâ tereddütten kurtulamıyor... Birbirinden mütehâşî, yek-diğerine külliyyen bîgâne olan bu iki sınıf halk, -şehirli, köylü- yarı saat zarfında müctemian Çiflik'e vâsil oldu.

Çiftlik dedikleri mahal ağaçlık, çimenlik bir yer. Biz nü-tuklarla, konferanslarla biraz gecikmişik, erbâb-ı keyf biz-den evvel yetişmiş, hasırlarını sermiş, trapezeleri kurmuş, mezelerini hazırlamıştı. Biz de şöyle kenar bir tarafa çekildik. Tenezzüh idâresi vapurdan çıkışınca vazîfesi bitmiş gibi ne oturacak bir yer tedârikini düşünmüş, ne de [244] yiyeceği içeceği... Tavuk kümelerinden çıkarılan hasırlarda oturmak-tan ise çimenlerde, kumlarda oturmayı tercih edenler oldu. Her ne ise bunun ehemmiyeti yok.

Hânendeler tarafından şüh bir fasıl ile meclis küşâd edil-di. Sonra muzika başladı. Bazı ashâb-ı tenezzüh uzaklara gitmiş, tabiatı seyr ile vakit geçiriyor, ekser erbâb-ı keyf de müsikinin bayıltıcı nağmeleri arasında kadehlerini doldurup boşaltmakla itmâm-ı zevk ü safâ ediyordu. Kadın, erkek hepsi karışık. Köylüler üçer beşer dolaşıyor, erbâb-ı keyf ya-nına geldikçe yüzleri ekşiyerek birbiriyle bir şeyler konuş-yorlar.

Çok dikkat ettim, acaba köylülerle şehirliler yekdiğeriyle ihtilât edecekler, yekdiğerinin ahvâlini soracaklar, kol kola bir vatan evlâdi, bir din kardeşi gibi gezecekler mi?... Fakat ne dersiniz, bîcâre köylülere, Reşîd Efendi'den başka, hâlle-rini sormak söyle dursun, bir selâm bile veren olmadı. İstan-bul'dan giden mektep çocukların orada kendilerini istikbâle çikan püskülsüz fesli, yamalı şalvarlı, takunyalı kardeşleriyle beraber gezip oynamaları lâzım iken ikisini bir arada gör-mek nasip olmadı. Bunlar muzika ile beraber nağme-sâz oluyorlar, ötekiler çekik, korkak nazarlarla bunlara bakıyor-lar. Kadınlar çalgının etrafında kümeye kümeye. Bazisinin zev-cileri, yahud kardeşleri yanında; bazıları serâzâde. Budala diye adamdan saymadığımız o ağalar her şeyi görüyor, hep bu hâllere dikkat ediyordu. İki, üç ihtiyârca köylü geziyorlardı, yanlarına yaklaştı.

- Selâmün aleyküm, babalar... dedim.

- Aleyküm selâm, evlâd...

diye kemâl-i beşâsetle mukâbele eylediler. Bu İslâm tâhiy-yesi kendilerini pek memnûn etti. Evvelâ ekinler nasıl ol-

duğunu sordum. Büyük bir tevvekül ve kanâat-ı İslâmiyye ile pek güzel olduğu cevâbını verdiler. Buna mukâbil üçü birden:

- Evlâd, şu Girid'den ne haber var, acaba nasıl olacak bu iş?... diye sordular.

- Babalar, dedim. Hiç merak etmeyiniz, Girid Allah'ın lutf u keremiyle daima bizimdir, hepimiz öleceğiz, illâ Girid'i vermeyeceğiz...

Bunun üzerine biraz mütesellî oldular. Sonra ikinci su-âlleri şu oldu:

- Evlâd, şu Arnavutluk işi daha bitmedi mi?...

- Bitti baba bitti, dedim. Gerek içimizde, gerek hâriçte düşmanlarımız var, müslüman kardeşlerin birbiriyle iyi ge-çinmesini çekemezler, aralarına nifâk sokmaya çalışırlar, Fa-kat Allah onlara fırsat vermez.

Müslümanlar daima kardeşir, bugün aralarında böyle bir şey olsa da yine yarın kol kola cihâdin, harbin ön sa-finâda bulunurlar...

Ağaların gönlü açıldı. Artık dost olduk. Zaten müslü-manlar arasında te'sîs-i münâsebet için bir selâm kâfidir.

O prezanteler, o takdîm merâsimleri hep bize Frenklerin yâdigârındır.

Bunun üzerine biri sordu:

- Evlâd, bu gelenler kimlerdir?

- Kim olacak, sizin müslüman kardeşleriniz.

- Nasıl kardeş ya bunlar? Bizim yanımıza sokulmaktan kaçıyorlar. Biz onlarla konuşmak için, İstanbul'da ne var ne yok haber almak için isimizi bıraktık, buraya kadar geldik. Onlar ise raki kadehlerinden başını kaldırdıkları yok. Nasıl müslüman bunlar?...

- Babalar, içimizde sâir dinden adamlar da var. İhtimâl ki raki içenler onlardır...

- Evlâd, İstanbul'daki kadınlar hep böyle mi giyinirler, hep böyle açık saçık mı gezerler?...

- Hiç hepsi böyle olur mu? Baksaniza buraya gelenler arasında bile ne kadar güzel güzel örtünmüşleri, kenara çekiliplik erkeklerle karışmayanları var. İstanbul'da da çoğu böy-ledir.

- Evlâd, bu muzikacılar asker değil mi ya?

- Tabîî asker, elbiselerini görmüyor musunuz?

- Bu raki içenler mi bunları tutmuş?

- Hiç öyle şey olur mu?

- E niçin bunlar çalar, onlar içер?

- Babalar, o bir yanlışlık olmuş, bu seyâhati tertîb e-denler (Tenezzüh Idâresi) muzikacıların başlarına demişler ki "Bürhân-ı Terakkî Mektebi menfaatine bir tenezzüh, bir gezinti, bir eğlence yapacağız, mektep çocukların gidecek, onların velileri de bulunacak, çocuklar hürriyet havalarını dinlesin. İyi bir şey olsun..." onlar da, peki demişler. Tabîî bunu onların başları haber alacak. Bir daha istedikleri zaman tâhâk edecek, ona göre raki içenler olursa izin verme-yecek. Hiç devlet askerini sarhoşların keyfi için besler mi?... Hiç merak etmeyiniz. Bir daha böyle şey olmaz...

- Evlâd, karşısında kenarda oturan ak sakallı hoca demin ne güzel şeyler söyledi. Japonlar'ı müslüman yapan hoca bu mudur?

– Evet budur, bunun adına Abdürreşid Efendi derler. Bu, müslümanları çok sever. Görmediniz mi herhanginize rast geldiyse selâm verdi, keyfinizi, hâlinizi sordu.

– İstanbul'da böyle hocalar çok var mı?

– Beş on sene sonra çok olacak inşâallâh.

Bunun üzerine ağalar ferahladı. Ayrıldık. Reşîd Efendi'nin çayı da demlenmişti. Konuşuklarımı sordu, söyledim. Biraz geçti, bir zâbit geldi:

[245] – Gıyâben meftûn-i fazilet ve irfânınız bir kâri', müştâk-ı mülâkat bir zâbit...

diye selâm vererek Abdürreşid Efendi'nin elini öptü. Konferanslarını kemâl-i dikkatle Sîrâtımüstâkîm'de ta'kîb ettiğini söyledi. Bunun üzerine şark ahvâline dâir uzun bir musâhabâ cereyân etti.

O kadar hamiyetli, o kadar dindar bir zâbit ki Reşîd Efendi hayran oldu:

– Yâhu dedi, bu Osmanlı zâbitleri hep böyle ise bu devletin ve bütün dünyadaki müslümanların istikbâli pek parlaktır inşâallâh.

Zâbit:

– Sîrâtımüstâkîm'deki "Matbûatımız ve Âlem-i İslâm" makâlesinden hâlâ bir netice çıkmadı. Gazeteler âlem-i İslâm için bir sütun açmaktan hâlâ çekik duruyorlar... dedi.

Cevâb verdik:

– Gazete idârehânelerde şuûn-ı İslâm ile uğraşabilecek muharrirler azdır da onun içün...

Millet mes'elesi mevzûbahis oldu. Zâbitler arasında He-reke ve Karamûrsel gibi yerli mâmûlâtından elbise yaptmak husûsundaki kararı, ahd ü mîsâki Reşîd Efendi işitince pek mahzûz oldu. Reşîd Efendi meydanı ağıyârdan hâli buldu, dûvel-i müstevdianın ve sâir Avrupa devletlerinin âlem-i İslâm'a dâir politikalari hakkında coştu.

İran ulemâ-yı kirâmından Şeyh Esedullah Efendi de kendisine canlı misâlleri bulmak sûretyile yardım etti. Bu câyi zevk u safâ her zamanki dertleri yeniden tazeledi. Müteessir, müteessif saat onu bulduk.

Fotoğraflar çıkarılacak oldu. Tenezzûh idâresinin hiçbir şeyi bir intizâm dâiresinde yapmamak husûsundaki azmine karşı işe karışmaya lüzüm görünerek köylü mektep çocukların hatırlarında bir iz bırakmak için Bûrhân-ı Terakkî şâ-kirdânî ile birlikte resimlerinin alınması muvâfîk olacağı söylenildi, tasvîb olundu. Köylü çocukları o mini mini ma'sûmları bir bir topladık. Bazıları korkuyor, bazılarına şöyle dur deyince öteye dönüyor. Hocaları da ortasına kondu. Fotoğraf alan zât "çocuklarım buraya bakınız, şuradan şimdî bir kuş çıkacak" diye yavruçukları baktırdı. Kuş uğuruldu.

Artık vakit de geliyordu. Herkes avdete başlamıştı. Es-nâ-yı avdette zîrâate dâir konuşuldu. Zâbit arkadaşımızın bu babda ihtişâsi var imiş. Bu güzel, bu münbit topraklarda patlıcan ekip de patates ekmediklerinden sıkâyet etti. Kaymakam Bey'in buna delâlet etmesi lâzım geldiğini söyledi. Sonra ötede beride toplanmış suların bir-iki kanal hafri ile kurutulması mümkün iken ehemmiyet verilmemesine müslümanların atâletinden, uyuşukluğundan başka bir ma'nâ veremediğinden bahsetti.

İskeleye muvâsalet olununca mini mini yavrucaklar yine hiç lâkırdı söylemeyeerek yine ihtilâttan çekik durarak ellerinde bayraklar olduğu halde misafirleri teşyî' için sıralanmışlar. Yine onlar gibi saf yürekli hocaları, derd-i maîşte boyunu büük bir bîcâre başlarında duruyor. Çocuklara zihinlerinde iz bırakabilecek birkaç söz söyledikten sonra hocaları ile vedâ edildi. Vapur hareket ettikten sonra rihtim üzerinde allı pembeli elbiselere bürünmüş o mini miniler ellerindeki kırmızılı beyazlı bayrakları sallaya sallaya nazardan nihân oluncaya kadar bizi teşyî' ettiler.

Şimdi bütün o güne âid hâtrâtım o çocukların tecem-mü' ediyor. Ben onları hiçbir zaman unutamayacağım gibi geliyor. Şimdi onları düşünüyorum, onlarla beraber bütün Anadolu köylerinin mektep çocukların düşünüyorum, kalbim teessürlere müstağrak. Bu mini minileri tenvîr edecek ibtidâî mektepler mes'elesi husûsunda erbâb-ı hamiyet ü himmetin nazar-ı dikkatlerini bu vesile ile de celbederim.

Ey şehirlerde evlâtlarını nâz u naîm içinde büyütene hamiyetli babalar, o köylerdeki bîcâre yavruları da unutma-yınız, onlar içün de bir çâre, bir tedbîr düşününüz. Hükûmet bütçesi dâhilinde çalıştığından emînim. Fakat her şeyi hükûmete bırakmayalım. Biz husûsî teşebbüslere o vatan yavrularının istikbâlini düşünelim. Köylerde ibtidâî mektepler te'-sîsi içün tedbîrler mülâhaza edelim. Herkes bu babda sarf-ı zihin eylesin. İnşâallâh bir şey olur.

Ben bu çocukların etvâr-ı ma'sûmânesiyle, belki de mazlûmânesiyle (çünkü bunlar büyüklerin zulmünü çekiyorlar, onlar âcizdir, onları tenvîr edecek, düşünecek babalarıdır, bütün millettir. Mâdem ki bunları düşünmüyolar, bunlara zulmediyorlar, onun içün bunlar mazlûmdur) müteessir, mütefekkir kalben giryân iken vapurda işaret terâpezelerinin kurulması teessürümü bir kat daha artırdı. Kızarmış tavuklar, taze peynirler, dolmalar, salatalıklar büyük bir zevk ile tabaklara dizeleniyor, öteden hânendeler mahmûr bir fasıl tutturmuşlar, beriden muzika çalışıyor, kadehler dolup, boşalıyor. Bir hây u hûy zevk u safâ ki deme gitsin. En ziyâde nazar-ı dikkatimizi celbeden şey yanımızdaki meclis-i mey-hor idi. Biri elli yaşlarında, fakat sakallarını tıraş etmiş diğeri de saçlı sakallı mükellef bir zât, sonra üçüncü bir yardakçı, dördüncü de şıklardan... Bunların ifadelerinden Bâbî-âlı hulefâ-yı kirâmından oldukları anlaşıliyordu. Yanlarında on üç - on dört yaşlarında idâdî elbiseli bir de çocuk vardı. Çocuğun birinci herife baba demesinden onun oğlu olduğu anlaşılıyordu. Ne dersiniz, herif mezelerini ogluna hazırlatmadı mı? Gel de gıldırmâ. Keyifler düzelmeye başladı. Güneş çekildi ortalık karardı. Kafalar dumanlandı. Na'ralar başladı. Yanımızda oturan bizim baba mey-hor yüzünü gevirecek oldu. Yanımızdaki arkadaş biraz asabî olduğu cihetle: "Reziller, sarhoşlar" diye na'rada ma'lûmat verdi. Herif başını çevirdi.

Biraz geçti, Adalar'a väsil olduk. On ikiyi geçiyordu. [246] Vapur donanmaya takarrüb etti. Hizâya gelince biraz durdu. Herkesin hamiyet damarı tuttu. "Yaşasın donanma" diye bağırabildiği kadar. Donanmadanda beyaz elbiseli muntazam askerler, o derya arşanları güvertelerde görün-

meye başladılar. İki taraftan da muzikalar çalınıyordu. Herkes ayağa kalktığı için dürbünle baksalar bile vapurdaki bizim safâyi göremiyordular. Bol bol "yaşasın"ları savurduktan sonra vapur Bizans yolunu tuttu.

Tamamıyla karanlık çökmüştü. Vapurdakilerin çoğu hem-bezm-i safâ olduğundan, muarefesizlik kalmadı. Anlaşıldı ki mütenezzihîn'nin ekseri bir kapı yoldası. Artık şişeler boşalmaya yüz tuttu. O vakit erbâb-ı keyf bir dâire teşkil ettiler. Takım çiftetelliye başladı. İki külhanbeyi göbek attılar. Türlü türlü hünerler gösterdiler. Bî-nihâye alkışlara mazhâr oldular. Bu sırada yanımızdaki hulefâdan mükellef sakallı zât iki elinde iki şşe ayağa kalktı. Belini, kollarını kıvırmaya başlayarak bu alkışlara onun da hakkı olduğunu anlattı. Öteden sucu bir Arnavut da kendini kaybedercesine elindeki bardakla şîsye vurarak çiftetelliye makam uydurmaya başladı. Bunun üzerine artık dayanamadım, bu sâf, ma'sûm Arnavut'un kolundan yavaşça çektim.

– Arkadaş, dedim, sen nerelisin?
 – Debreli, dedi.
 – Peka'lâ. Sizin taraflarda şimdi ne var?
 – Ne olacak, bir şey yok.
 – Orada dağlarda binlerce asker kardeşlerin yağmurlar altında, çamurlar içinde müfsidler tarafından aldatılan sizin Arnavut köylülerde dert anlatmak ile meşgûl oluyor. Bunları işittin mi?
 – Evet.
 – E o halde nasıl olur da sen burada bu sarhoşlarla kendini kaybetmiş, onların havalarına makam uyduruyorsun?..

Bîcâre büyük bir teessürle:
 – Afedersiniz efendim, dedi, câhillik...

İlavé ettim:

– Arkadaş, biz inşâallâh hep güleceğiz, eğleneceğiz. Fakat onun daha sırası var. Şimdi zevk zamanı değil. Başımızda bak ne büyük gâileler var. Girid işinden senin haberin var mı? Onu düşünüyor musun?

– Nasıl düşünmem. Hele Yunan oraya ayağını atacak olsun. Dünyayı altüst ederiz. Biz bütün arkadaşlar böyle ahdetlik...

– Aferin arkadaş. İşte şimdi bunları düşünmeli.

Fakat herkese birer birer anlatmak olamaz. Lâzım gelir ki bütün efrâd-ı millet bunu takdîr edebilsin. Yoksa devlet, millet mesâil-i hayatıye ile uğraşırken iys ü işaretin bu dereesi, doğrusu istihzâdan başka şeye haml olunamaz. Kenaрап çekiliп de kemâl-i teessüfle bu hâle nigerân olan erbâb-ı if fet ü hayatı böyle bir tenezzühe iştirâklerine yüz bin kere pişmân oldular.

Zaten biz her yerde böyle hünerlerimizi gösteremeysek rahat edemeyiz. Söylüyorlar ki İtalya seyyâhîni arasında da bir zât o dereceyi bulmuş ki gezmeye tâkati kalmayarak düşmüş, üzerinden araba tekerlegi geçmiş. Bizim mütenezzihîn-i kirâm da vapurdan çıktıktan sonra ondan aşağı kalmadılar ya. Çoğu yolunu şaşırıldı, İstanbul'a gidecek olan Galata yolunu tuttu; Galata yoluna gidecek olan İstanbul cihetine gitmeye başladı.

Maksadımız birkaç şahsin ef'âl ü harekâtını tenkid değil-

dir. Mes'elenin âdâb-ı umûmiyyeye karşı olan şenâatini izhârdır. Bu husûsta sükûtu istikbâl-i ümmet için bir cinâyet addederiz.

Mektep menfaatine bir tenezzüh terfîb ederek ve mektep çocukların, o saf ma'sûm bîcâreleri gezdireceğiz, eğlendireceğiz, diye tenezzühe iştirâk ettirerek onları iys ü işaret bezminde bulundurmak ve birçok müstehcen ta'bîrât ve istîlâhât ile etfâl-i müslimenin safvet-i ahlâkiyesini bozmak bilmez ki mukteziyât-ı hamiyet ile nasıl kâbil-i tevfiktir.

Biz eğer yeni nesli de devr-i istibdâd hayatı-ı sefâhetiyle terbiye edecek olursak bu millet için sonra felâh ümidi kalmaz. Bizim şimdî yegâne ümidiimiz bütün o şübbân-ı ma'sûmedir. Onları da böyle zehirlersek ahlâk-ı millîye mahvolup gider. Bu gidince artık şu cedel-gâh-ı hayatı bize bir mevkî bulunmaz. Zaten bu âna kadar Avrupa'nın o müdhîş kuvvet ve muhâcemâtına şarkın karşı durabilmesi bu sâydedir, milletleri yaşıtan ahlâktır. Top, tüfek kendi kendine patlamaz. Onu kullanacak yine insandır. Ahlâkı bozuk millet esârete, hakârete, zillete mahkûmdur. Kânûn-ı adâlet ne müslüman için değişir, ne sâiri için tahavvûl eder. Yeryüzündeki devletler birbirileyle uğraşır, bin türlü siyâsetler kullanarak yekdiğerine mezâr kazar. Fakat emîn olunuz o hufre-i inkîrâza düşen millet yine kendi istihkâkından, kendi cezâsını çekmek için düşmüştür.¹ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ).

Kâinât bir yere gelse –kudret-i İlâhiyye tealluk etmedikçe– bir zerreyi mahvetmek mümkün olmaz. Bütün bu siyâsetlerin fevkinde bir siyâset, bir siyâset-i İlâhiyye var ki müstenidün ileyhi, kuvvet ü galebe değil, hakk u adâlettir.

Bir kavmin inkîrâz u memââtina hükm-i İlâhî sadır olmadıkça o kavim için a'dâdan fûtûr olmaz. Bir ferd bütün insanlara karşı çıkar, meydan okur. Bir hizb-i kalîl bütün cem'iyetleri sarsar. Küçük bir ümmet bütün akvâmî titretir. Menba'-ı Hak'tan kuvvet alan kalbler dağlara, denizlere yürüür. Yüreginde tevekkül-i Rahmân yerleşen ümmetler bütün akvâmin muhâcemâtına karşı durur.

İslâm'ı çikaran, büyütlen, yaşıtan bu kuvvettir. Zaman olurdu bir İslâm ordusu yüz misline karşı i'lân-ı cihâd ederdi. Kuvve-i ma'nevîye [247] en azîm bir kuvvettir. Ahlâkı bozuk millette kuvve-i ma'nevîye kalmaz. Bugün Rusya'nın azîm bir kuvveti var, fakat küçük Japon'a mahkûmdur. Bugün Fransa'nın hiçbir şeyi eksik değil, fakat fûtûr-ı ahlâki kendilerini Almanya tahakkümüne ser-fûrû etmeye müztar bırakıyor. Evet her şeye mâlik olan bu milletlerin yalnız bir eksiklikleri var ki o da ahlâktır.

Arzin hâkimi daima ahlâki nezîh, milleti metîn olan ümmetler olacaktır. Ümmetlerin mi'yâr-ı istikbâli ahlâk-ı hâzırasıdır. Onun için yarı asır sonraki hayatı dûvelîye bugünden bellidir.

Şu halde her şeyden evvel bizim için çalışılacak şey, ahlâk ve milliyettir. Eğer bu gibi teessüf-nûmûn hâllere süküt edilecek, müsâmaha olunacaksâ maddî ve ma'nevî pek büyük fevâid beklediğimiz tenezzüller, seyâhatler bizim için

¹ Ra'd, 13/11.

şüphesiz ki birer vebâ-yı ahlâkî olur. Sonra bizi patentesiz hiçbir yer kabul etmez.

Zâbita da bu husûsu lâyik olduğu ehemmiyetle telakkî etmelidir.

Meselâ vapurda bu kadar mektep çocukların olduğunu bilmesi, onların muhâfaza-i ahlâkını düşünmesi, âdâb-ı umûmiyyeyi nazar-ı i'tibâre alması lâzım gelirdi.

Bir cem'iyet içinde yaşamak isteyen o cem'iyetin desâtîr ü kavânîne tevfik-i harekete mecbûrdur. Hayât-ı ictimâiyye, hayât-ı şahsiyyeye mukaddemdir. Bir ümmetin efrâdî de-ğîşir, fakat şahsiyyet-i ma'nevîyesi pâydar kalır. Onun için nazâr-ı kânûnda menfaat-i âmme menfaat-i hâssaya tercih olunmuştur. Bir bahçede matlûb olan mahsûlü yetiştirmek için birçok muzir otlar sökülüp atılır. Halbuki onların da bir hakk-ı hayâtı var. Eğer onlar, o muzir otlar arâzî-i hâliyede, mezbelelerde zuhûr etseydi, o vakit ser-âzâd kalabilirler, kendilerine iliesen kimse olmazdı. Fakat onlar arâzî-i mezrûada bulunup mahsûlü mahv ü berbât etmek istiyorlar. Onun için onlar ser-âzâd bırakılmaz, bırakılamaz. İyi mahsûl yetiştirmek için böyle yapmaya mecbûr olan bahçivanın, çiftçinin bu hareketi hürriyetsizlik, adâletsizlik olmaz. Zaten hürriyet gayrin hürriyetine tecâvüz etmemekle mukayyedir. Alâ ruûsi'l-es'hâd böyle bir fazîhayı irtikâb eden hürriyet ve hürmetini bizzât hetk etmiş demektir. Binâenâleyh zâbita için hakk-ı müdâhele başlamıştır. Bu hakkın icâb ettirdiği vazîfeyi adem-i ifâ ise bir zulümdür ki zâbitamızı bundan müteberri görmek isteriz.

İTTİHÂD-I İSLÂM NE VAKIT OLACAK?

Bugün sath-ı arzin en mu'tenâ, en latîf mevki'lerinde yaşayan üç yüz bu kadar milyon din kardeşlerimizin mevcûdiyetiyle hiçbir ferd-i İslâm yok ki iftihâr etmesin, bu kadar cesîm bir kitle-i muazzama-i beşeriyyenin ziyyâdâr istikbâliyle sevinmesin!...

Evet, bu muazzam millet bir gün gelir daha tekessür e-der ve o nisbite terakkî ve teâlî de eyler. İstikbâli de parlak olur. Fakat ne vakit.

İşte su suâlin cevâbi ağır ve müşkil olduğu kadar müellimdir. Bunca tefâhûrler, tebâhîler ve tekessürler üzerine bir leke, bir elem, bir feryâddır.

Cünkü istikbâli âlem-i İslâm'ı teşkil edecek olan bugünkü müslümanlar henüz bulundukları mevki'lerini anlamadılar. Ahfâdlarına bir hatt-ı hareket ta'kibine medâr olacak şâh-râhlar göstermediler.

Hep kendilerini kurûn-ı vustâ ve asırlarca mukaddemî muzafferiyetleri, azametleri, şevketleri hengâmında zannetiler; bütün harekât-ı şahsiyye ve ihtiâsât-ı nefsâniyyelerini o şevketli zamanlarda yaptıkları mikyâsta icrâ etmek istediler; keyfi ve şahsî nâil-i izz ü câh olmak için ahkâm u menâfi'i İslâmîye'yi ayaklar altına alarak imrâr-ı hayat ettikleri mevki' ve memleketlerini âsâr-ı ümrân ve medeniyet yerinde al kanlara, hem de al İslâm kanlarına boyadılar.

Hazret-i Peygamber (mü'min mü'mine karşı bir binâ-yı metîn olup birbirini teşdîd ve tahkîm eder.. Mü'min mü'minin aynasıdır.. Mü'min mü'minin kardeşi... İlh) gibi birçok yerlerde İslâmları âlem-i İslâm'a gayr-ı kâbil-i tecezzî bir kitle-i muazzamaya bir vûcûd-ı insâniye teşbîh buyuruyorlar.

Hazret-i Fahr-i Âlem böyle teşbîhât ile bize Marakesh'te bulunan bir İslâm, Filipin Ceziresi'nde bulunan bir İslâm'ın aynası, kardeşi. Bir kitlenin cûz'-i ferdi, bir a'zânın hüceyrâti olduğunu bildiriyorlar. Demek aksâ-yı şarkta olan müslümanların başına bir müsîbet geldiği vakit aksâ-yı garba olan müslümanlar müteessir ve müteezzî olmalıdır. Nasıl ki a'zâ-yı bedenin bir cûz'-i asgarında bir elem vukûa geldiği vakit tekîl vûcûd rahatsız olur ve bir kitle-i mutazamadan bir zerresinin infikâki tekîl kitlenin halâvet ü intizâmını kaçırır.

İşte kitle-i muazzama-i İslâmîyet böyledir ve böyle olduğunu daima pîş-i mülâhaza ve tefekkürde bulundurmeliyiz.

Kur'ân-ı Azîmüssâ'n'da: ¹(فَاتَّقُونَ) nazm-ı celîli ile hâlet-i nez'inde bile "ümmetî ümmetî" diye istikbâli ümmetini düşünen Hazret-i Fahr-i Kâinât'a, istikbâli ümmet için canlarını fedâ eden ashâb-ı kirâmina bu husûsu tebâşir ediyor.

Fakat vâ esefâ ki biz İslâmlar şimdîye kadar birçok evâmir-i nûsûs-ı celîleye riâyet etmeyeip onları metrûk bir halde bıraklığımız gibi vahdet-i İslâmîye'ye âid olan husûsatı da bütün bütüne unuttuk. Bâri geçirmiş olduğumuz azamet ü fütûhât devirlerinde muvaffakiyâtımızın gururuyla unutmuş bulunduğumuz habl-i metîn-i ittihâdi hatırlayıp bugünkü mevki' i perşânımızdan ibret almalı idik. Bugün aynı memlekette bulunan iki müslümanın ahvâl-i rûhiyye ve ma'nevîyesi taban tabana yekdiğerine zit bulunduğu gibi, muhtelif memleketlerde bulunan müslümanlar da dilsûz bir tarza yekdiğerinden cûdâ düşerek birbirinden külliyen bîhaberdîrlər.

[248] İş bununla kalmayıp ortada bir mezheb kavgası ile biri diğerini tekfir ü tadâlî etmeye kadar vardırırlar. Hele, bu mezheb dolayısıyla bütün menâfi'i umûmiyye-i İslâmîye haleldâr olarak ümmet-i vâhîde-i İslâmîye bu kadar mezâhib-i settâya taksîm olunarak parçalanmış gitmiştir.

Bugün Türkistanlılar, İranlılar'e... İranlılar, Araplar'a... Araplar, Türkler'e... Türkler, Tatarlar'a... Tatarlar, Türkistanlılar'a... ilâ gayri'n-nihâye bir tenâfûrdür devâm ediyor. Hele Arabistan dağları arasında sâkin olanların i'tikâdînca kendilerinden başka dünyada müslüman olan kimse yoktur. Hep nasrânîdir, hep bilmem nedir...

Âlem-i İslâm'da teârîf-i müslimîn bu derece-i sakîmede iken nasıl olur da kitle-i vâhîde-i İslâmîye terakkîyâtından dem vurmaya cûr'et-yâb olabiliz? Nasıl olur ki terakkîleri için tahdîd-i zaman edebiliriz?

Terakkînin şart-ı a'zamı umûm kitle-i vâhîdenin el ele vererek çalışması ve bu uğurda birbirine teâvünde, tenâ-

¹ Mü'minûn, 23/52.

surda bulunarak yekdiğerinden emîn ve müsterîh bulunması lâzım değil midir?

Evâmir-i celîle-i dîniyyemize rağmen biz böyle yekdiğe-rimiz nefret ve adâvet besleyecek olursak teâlî değil, izmih-lâlimiz mukarrerdir. Biz eğer kendimizi toplayabilmek istersek evvelâ aramızdaki bu münâferetin, bu yabancılığın izâ-lesine çalışmalıyız.

Ne vakit ki beyne'l-İslâm sû-i tefehhümden mütehassil bürûdet ber-taraf olur, işte ancak o vakit devre-i terakkîyâta dâhil olabiliriz.

Zerreyi –garazdan, vehimden– küre gören Avrupalılar, İslâmlar'ın ittihâdından, birleşmelerinden korkuyorlar. Garaz-kârlar bu uğurda birçok tevehhümât ile ahâliyi korkutarak, heyecâna getirerek vakityle îkaz etmek isterler. Koca bir milletin (İngilizler'in) baş vekili "Gladston" beyne'l-İslâm ittihâd ve intibâh husûlünden tırıl titremiş. Kemâl-i deh-setle elinden, lisânından geldiği kadar ittihâd ve intibâh-i İslâm'a mâni' olmalarını haleflerine tavsiye etmiştir. Hattâ bir cem'iyet-i meşhûrada "Kur'an'ın vücûdu bâki oldukça müslümanların kökü kesilmez. Âlemi karıştırmak için yalnız bu Kitap kifâyet eder" diye kendi hesâbına söylediği sözü; müslümanlar Kur'an-ı Azîmüssâ'nı harfiyyen icrâ ederler zanniyla söylemiştir.

Acaba İslâmlar Gladston'un düşündüğü gibi Kur'an'ın âmir bulunduğu ittihâdi harfiyyen icrâ ederler mi? Heyhâ!

Gladston'un böyle tavsiyeleri garb hristiyanları üzerine büyük büyük te'sîrler husûle getirmiştir. Bu te'sîrât-ı muzîra bugüne kadar bâkîdir.

Rusya baş vekili Pobidansçef ittihâd ve intibâh-i İslâm aleyhinde büyük mesâîler sarf etmiş ve verdiği tavsiyeler şârk hristiyanları indinde altın yazılı bir kânûn olarak kalmıştır. O zamanın meşhûr misyoneri İlminski ile bu husûsta olan, –yani müslümanları mahv veya tanassur ettirmeye dâir-muhâberâtı, bunların İslâm'dan ne kadar korkutuklarını ve İslâmlar'ı evâmir-i Kur'anîyye'ye ne kadar mutî' zannetiklerini gösteriyor.

Hele Cizvit efrâdinin bu husûstaki telâşlarının hadd ü hesâbi yoktur.

Ey ittihâd ve intibâh-i İslâm husûlünden telâşa düşen Gladston, Pobidansçef, İlminski, İskataylar, Renan!... bulundugunuz mevkî'lerde rahat olunuz. Daha müslümanlar As-hâb-ı Kehf uykusu kadar medîd olan uyuklarından bîdâr olamadılar. Ittihâd-ı İslâm fikri değil, Kur'an-ı Azîmüssâ'nın evâmir-i celîlesine itâat nusûs-ı kat'iyyesine tevfik-i hareket etmede daha mütereddid bulunuyorlar. Sizin düşündüğünüz gibi kâinâti ihâta edemeyerek, bilakis bî-nihâyet tefrikalarla kendilerini târumâr ediyor, yekdiğerinin kanlarını irâkadan, birbirini tel'in ve tekfirden baş kaldırıyorlar. Resûl-i Mûctebâ'ya ve onun hâlife-yi muhteremine itâat etmeyi unutuyorlar. Terakkîyat ve medeniyyât-ı İslâmiyye'ye dehşetli sedler çekiyorlar. A'zam-ı ferâîz bulunan ma'rifetten, maâriften fersahlarca kaçıyorlar.

Ey bizim ittihâd ve intibâhimizden dûçâr-ı haşyet olan rûhlar! Ey bizim terakkîyatımızdan pür-hazer bulunan fikirler! Daha âlem-i İslâm kendi menâfiî aleyhinde böyle keş-mekeşlerde bulundukça siz müsterîh ve fahûr olunuz...

Kalem bu fecâyîi tasvîr ederken gaybî bir nidâ-yi sâmia-hâraş fikrimi, aklımı, kalbimi parçaladı, bütün mevcûdiyetimi titretti, sarsti, şu beyti hatırlma getirdi:

اکر کلام نه از آسمان فرو آید
حرا بهر سخن خامه در سجود آید

Hem hakikaten ciddî olarak düşünenecek olursak bugün müslümanların hâlleri böyle değil de nedir? Allah aşkına, insâf edelim... Buhâra'da, Rusya'da, Fas'ta cereyân eden ve etmekte olan nîzâ'lar, teessûf-nûmûn vak'alar nedir? Bugün Arnavutluk'ta geçirmekte olduğumuz safahât nedir? Nedir bu vekâyî'-i hûzn-engîz? Niçin bu kanlar akiyor? Nedir bu şâhsî menfaatler? Nedir bu kavmî gürültüler? Nedir bu hırsılar, tama'lar?...

Kâfil-i saâdet-i İslâm olan maârif ve terakkîyâta mâni' olmak, cüz'î bir menfaat-i şâhsiyyenin husûlüne muvaffak olmak için ekber-i kebâir olan katl-i nefs ve makâm-ı celîl-i Hilâfet'e isyân nasıl ahkâm-ı şer'iyye ve salâbet-i dîniyye ile tevfik kabûl eder? (مَنْ سَلَّ عَلَيْنَا السَّيِّفَ فَأَيْسَ مَنَّا)¹ buyuran Hazret-i Peygamber'in halifesine karşı kılıç çekenleri hangi vicdân ma'zûr görebilir?

Mâdem ki bizi Dîn-i Mübîn'imiz birbirimize kardeş etmiştir, o halde neden yekdiğerimizden ibret almıyoruz? Yemânliler bir vakitler Bahr-i Muhit-i Hindî'yi geçerek mâverâ-yi Hind cezâyirinde fütûhât-ı İslâmiyye icrâ [249] etmişlerdi. Neden şimdî onların giriftâr oldukları felâketlerden ibret alınamıyor? Kırk elli milyon ehl-i İslâm o cezîrelerde ne zulümâr çekiyorlar ve ne gibi idâre-i zâlimânenin altında eziliyorlar... Âdî bir polise bir müslümanın secede etmesine kadar tahakküm ediliyor.

el-Cezîreliler de bugün kendilerine daha yakın Hindistan müslümanlarından ibret almalıdır. O kocaman mazlûm eczâ-yi İslâm ne zulümâr altındadır? Ne gibi hukuklara mâlikîtir? Bir vesenî ile bir İslâm hukuku arasında ne kadar fark var? Vesenîlerden de dûn bir halde değil midir?

Fashîl Buhâralılar'dan ibret almalıdır. Maârif için, mezheb için çıkardıkları nîzâ'lardan Buhâralılar, kendilerine Rus'u daha yakına da'vetten, Rus'un nâfîz gözlerini kendilerine celbetmekten başka, ne istifâde ettiler? Bundan Buhâra'dan ve orada sâkin ehl-i İslâm'dan başka hiç kimse mutazarrî olmadı. Bunlar hep ibrettir!

Arnavut din kardeşlerimiz de kendilerinden pek uzak olmayan Cezâyir müslümanlarına atf-ı nazar buyursunlar. Cezâyir İslâmlar'ı günden güne nasıl bir inhitâta yüz tutmaktadırlar. Fransa hükümet-i cumhûriyesinin zîr-i cenâh-ı âdilâne(!)sinde ahâliyi İslâmiyye ne gibi hukuklara mâlik bulunuyorlar? Fransa parlamentosunda İslâmlar'dan kaç tane a'zâ bulunuyor? Bunları nazar-ı dikkate alınsınlar.

Bunlar mahdûd şeyler değildir. Bugün İslâmlar'ın aktâr-ı cihânda geçirmekte oldukları esef-iştîmâl hâller bu asr-ı medeniyette hiçbir kavim üzerinde kalmamıştır... Biz bunlardan ibret alacağımız yerde hâlâ mansıb, menfaat kavgalaları-

¹ Muslim, Sahîh, Kitâbü'l-Îmân, 42.

riyla dem-güzârız; hâlâ emîrlik, hâkimlik sevdâlarındayız. Halbuki Peygamber-i Celîlimiz, maraz-ı ma'nevîyemizin tabîb-i hâzîki olan o Zât-ı Âli-şân¹ (ما ذُبِّيَان جَانِعَان أُرْسَلَةِ فِي غَنَمٍ) gibi bir çok ehâdîs-i Nebeviyyeler'i ile menfaat-i şahsiyye için menfaat-i umûniyyenin fedâ olunmasını tenbîh buyuruyorlar. Böyle iken hâlâ bizde eser-i intibâh görülemiyor? Bu halde nasıl beynimizde ittihâd hâsil olabilir?

**Nûr Ali-zâde
Giyâseddin Hasefi**

ELVÂH-I İNTİBÂH:

Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nda Girid mes'elesinden dolayı Canik meb'ûsu Mehmed Ali Beyefendi hazretleri tarafından îrad olunan nutk-ı mühimdir ki Devlet-i Osmâniyye'nin cerîde-i resmiyesi olan Takvîm-i Vekâyî'den ay-nen alınmıştır:

– Efendiler, hiçbir zaman vatan-ı mukaddesin eczâ-ı mütemmîme-i asliyesinden olduğunu unutmadığımız Girid'in daima muhâfazası için milletin her türlü sa'y ü gayrette, her türlü fedâkarlıkta bulunacağını burada beyân etmeyi zâid görüyorum. (Pek doğru sadâları) Çünkü devr-i istibdâda bile milletin merbûtiyyet-i kalbiyyesini cezîreden hiçbir vesile ile kat' ettiremeyen eller şüphesiz ki milletin lisân-ı siyâseti iâde olunduğu şu devr-i hürriyyette hiçbir zaman bir şey yapamayacaktır. Binâenaleyh bir şirzime-i kalîlenin sıfat-ı tâbiyyetlerini unutarak hod-be-hod ecnebî bir devletin hükümdârı nâmına meclis-i millîlerini küşâd ve bu yolda yemin etmeleri şüphesiz ki bizim oradaki hâkimiyet-i milîyye ve siyâsiyyemize hiçbir cihetle halel getiremez. Gerek milletin ve gerek hükümetin defâatle izhâr olunan bu bâbdaki azm-i kat'isi de nazar-ı i'tibâre alınacak olursa bu gibi şîmarıkçasına, delicesine, harekâta karşı bizim sükût etmemiz belki muvâfîk görülebilirdi. Ancak bazı ilcâ'ât-ı zamân ile bugün yine yeniden bir safha-i dîğere intikâl eden Girid mes'elesi hakkında hükümetten bir suâl îrad etmek lütûmu-nu hissettim. Girid'in şu hâle gelmesi esbâbî tahârî edilecek olursa görülecektir ki sîrf hükümet-i sâbikanın teaddiyâtı ve yahud mezâliminden neş'et etmemiştir. Çünkü hükümet-i sâbika zaten za'f u meskenet içinde olduğu cihetle hiçbir zaman cezîre üzerinde bi-hakkın hâkimiyetini isbât edeme-miştir, daima oradaki Rûmlar ki bugün hükümet-i metbûa-larına karşı muârîz bulunmak istiyorlar; hiçbir zaman hükümet-i metbûalarından en ednâ bir zulüm ve teaddî görmedikleri halde bile daima bir arzû-yi millî sevkiyle Yunanistan'a iltihâk etmek için ihtilâlde bulundular. Rûmlar sîrf bir arzû-yi millî sâikâsiyla bu harekette bulunmuş olsayırlar bunları yalnız bir hareket-i millîyyede bulunmakla telakkî ederim. Fakat arzu ettikleri bir hükümet-i ecnebiyyeye iltihâk etmek için beynlerinde bulunan ve hemşehrileri olan ve kendilerinden ziyâde o toprağa merbûtiyet-i siyâsiyye ve

tasarrufiyyeye mâlik bulunan müslümanları ancak mahvetmek sûretille arzularına nâil olmak istediler. Bu sûretle tarih onlara bir hareket-i millîyyeden başka bir de bir hareket-i şekâvet-kârâne isnâd edeceğine şüphe etmiyorum. Bir kere düşünmeli, Girid gibi ufak bir cezîrede, nisbeten ufak bir toprak üzerinde yaşayan kalîf ve zayıf bir kavmin kavîyyûş-şekîme bir hükümet-i metbûasına karşı nasıl olur da isyân ederler ve oradaki hemşehrilerinin kanlarını vahsiyâne bir sûrette dökmek sûretille cûr'ette bulunur. Eğer buralarını düşünmek lâzım gelirse bendeniz derim ki bunların esbâb-i ihtilâliyyelerini menâbî-i cûr'etlerini başka yerlerde aramak lâzım gelir. Menâbî-i cûr'etleri zaten hepimizce ma'lûm olduğu için tekrar etmek istemedim. Fakat iki senedir gerek şu millet-i muazzezenin ve gerek o millet-i muazzezenin bir cûz'-i mukaddesini teşkil eden ve mahzâ şu milletin bir timşâl-i mücessemi olmak üzere orada her türlü fedâkârlığı ihtiyâr ederek kalabilmiş olan bir takım bîçârelerin yeniden bugün bazı tâzyîkât altında bulunduklarını haber aldığım cihetle artık bir feverân-ı kalbî ile bu bâbdaki mülâhâzât-ı vicdâniyyemi söylemekten ihtarâz etmem ve etmek istemem. Girid Rûmlar'ının Türk hükümetine karşı isyân etmeleri şüphesiz ki başka taraflarda bulmuş oldukları cûr'etten münbaistir. Yoksa ben bir Giridli olma i'tibâriyle pek a'lâ onların ahvâl-i rûhiyyesine vâkifim. Kahraman olarak tavşîf edilen bu adamların ne derecede kadar cesûr ve metîn oluklarını pek a'lâ bilirim. Eğer onların istinâd-gâhları olan menâbî-i cûr'et bizde olmuş olsaydı biz, oradaki müslümanlarda menâbî-i siyâsiyyemizi, hukûk-ı hâkimiyetimizi belki onlardan ziyâde muhâfaza ederdik. Maatteessûf biz sîrf bir sifatımıza kurbân edildik. O da bilir misiniz nedir? Sîrf Türk-lüğümüz ve **Müslümanlığımızdır**. Bunu alenen burada söylemekten ihtarâz edemem. Türlü türlü ta'bîrât kullanarak medenî Avrupa bizi kurbân etti. Bir hükümet-i müstebiddevardı gûyâ orada hristiyanlar öldürülüyordu. O mazlûmları kurtarmak istedi. Halbuki asıl mazlûm ve ma'dûr olan biz müslümanlar idik. Elbette bîrgün gelecektir ki tarih bunları yazacaktr. Ahlâf-ı beseriyye bunları okur ve insaniyet nâmine kan ağılayacaktr. Eğer cezîrenin bir kîsim ahâlisinin başka bir memlekete merbûtiyet-i cinsiyeleri var da oraya tâbi' olmak isterlerse onların adetlerine yakın bir miktârda bulunan diğer bir kîsim zaten merbût, tâbi' oldukları memlekette kalmak istiyorlar. Fakat dediğim gibi bir sifat-ı gayr-i mu'tebereleri vardı: **İslâmiyet**. Ve onun için onlar kurbân edildiler. Her ne ise biz oradaki hukûk-ı siyâsiyyemizin birçoğunu fedâ [250] edildiğini çeşm-i teessüfle gördük. Hiçbir taraftan imdâd görmedik. Hatta bundan on iki sene evvel bîçâre Kandiye ecnebîlerce bil-iltizâm ihdâs edilen bir katîl-âm neticesinde Avrupalılar tarafından icrâ edilen âdilâne! hareketleri burada söylemek istemem. Bu fecâyi; bu vahşetleri biz gördük ve sükût ettik. Bununlar beraber dediğim gibi menâbî-i siyâsiyyemiz pây-mâl edildi ve ayaklar altına alındı yalnız bize bir ümid kaldı idi. O da kalben, dînen merbût bulunduğuuz milletimize ufacık bir râbitamız kâliyordu. Sancağımızın orada mütemevvic bulunması bir kaya, taştan ibâret hattâ intizâr-ı tahassürümüzün yetişemeyeceği hûcrâ bir yerde bir sancağımız tenekeden ma'mûl ola-

¹ Tirmîzî, Sünen, Zühd, 43.

rak kalmıştı. Bununla beraber yine o sancağın altında ölmek azm-i kat'iyyesiyle sabrettik. Çünkü biz bir taraftan imdad göremezdik. Kimse bizim imdâdimiza yetişemedi. Daha başka ne kalmıştı? Bir-tâbiet-i Osmâniyyemiz. Fakat her neden ise hristiyan hemşehrilerimizi okşamak arzularında bulunan velîni'metleri bunu çok gördüler. İstiyorlardı ki bir an evvel bizim için üvey ana mesâbesinde olan bir âğuşa atsınlar ve atıyorlardı. Çünkü dediğim gibi bizi kurtaracak kimse yoktu. Bereket versin ki o sıralarda sîr milletin sa'y ü gayreti sayesinde burada bizim de hüriyet-i siyâsiyyemiz iâde olundu. Meşrûtiyet-i Osmâniyyemiz i'lân olundu. Görülü ki her taraftan bir muhabbetler, teveccühler, sitâyışlar gördük. Hattâ o kadar teveccühler gördük ki birgün evvel vahşî addedildiğimiz, telakkî edildiğimiz halde yirmi dört saat sonra pek medenî addolunarak türlü türlü hayaller bizim gözümüzün önünden geçmeye başladı ve orada bulunan bîcâre hakiki Osmanlılar da meşrûtiyetimizi alkışladılar. Ve kurtulduk diye bayramlar ettiler. Bu aradan bir iki sene geçti. Fakat bu iki sene zarfında ne kadar fecâyi', ne kadar vahşetler ikâ edildiğini hepiniz biliyorsunuz. Bununlar beraber bunlara göğüs gerdik. Sabrettik, sükût eyledik. Çünkü yegâne bir ümidişimiz vardı. Meşrûtiyetimizin arefesinde bizi vahşî telakkî edenler ferdâ-yı meşrûtiyette bizi medenî addetmeye başladıkları ve bize bu defa teveccüh gösterdikleri için düşündük dedik ki işimiz arz olunduğu bu mahkeme-i adâlet hiçbir zaman bizim hakkımız pây-mâl edemez. İhtimâl ki bu hâkimler, bu âdil hâkimler aldamlılar, iğfâl olunmuşlardır. Çünkü müdâfaamızı dinlemediler. Müdâfaasız bir hüküm vermek gibi bir adâletsizlik tehlikesine ma'rûz kaldılar. Ötelerde bugün şu müdâfaa-yı muhikkkâneyi dinledikten sonra elbette kendileri de âdil oldukları nisbetinde bizim hakkımızı verecekler. Biz bu derecede mazlûm ve mağdûr olduğumuz halde hep bu ümîd ile gittik ve hakikaten bu te'mînât-ı kavliyyenin de ikide birde tezâhürât-ı fi'liyyesini de gördük bir aralık Girid toprağı üzerinde temevvüc etmek salâhiyetini hâiz olmayan, sîr ecnebî addolunan Yunan bayrağı çekilmek istenildi. Düvel-i hâmîye bunu indirdiler. Hakikaten bize daha büyük bir ümîd, bir te'mînât verdiler. Vâkia bizim bir aralık hukûk-ı hâkimiyetimizi hukûk-ı âliyye ta'bîriyle tavsiye kalkıştılar. Fakat bilâhare bundan maksûd hakk-ı hâkimiyetimiz olduğunu söylemiş oldukları için yine biz bir ümîd peydâ ettik. Daha sonra Giridliler yalnız i'lân-ı iltihâk etmekle nâîl-i emel olamayacaklarını görünce işte şu gördüğünüz safha gibi millet meclislerinde Yunan Kralı nâîmına yemîn etmek tasavvurunda bulundular. Bunun üzerine hükûmet bildiğiniz gibi lâzım gelen teşebbüsâtta bulundu ve bize verilen cevâb; bu yemînin icrâ ettirilmeyeceği va'di üzerine biz de yeniden ümîdlere düştük ve hattâ düvel-i hâmîyenin cezîre üzerindeki konsoloslukları vâsitasıyla cezîre hükûmet-i muvakatasına bu yolda teblîgât icrâ edildi denildi ki bize böyle bir yemîn etmeye düvel-i hâmîye müsâade etmeyecektir ve bunun akabînde şüphesiz ki hiçbir zaman hâtra-yı teşekkürümüzden çıkmayacak olan bir hâdice vukû' buldu. O da Sûda Limanı'na giren bir harp gemisinin Osmanlı sancağımızı grandi direğine çekerek 21 top atarak hâkimiyet-i millîyye-

mizi selâmlaması. Zannedersem hiçbir Osmanlı ferdi yoktur ki bunu unutsun ve doğru olduğunu hissettiği zaman yüreği çarpmasın ve Fransızlar'a karşı kalbinde samîmî bir teşekkür hissetmesin. (Alışalar) Bütün bu ümîdlerin içinde bütün bu tatlı hayaller içinde dalmış iken bir de baktık ki dün bize zehir-nâk bir telgraf geldi. Deniliyor ki Girid Meclisi-i Umûmîsi a'zâ-yı hristiyâniyyesi Yunan kralı Yorgi nâîmına yemîn ettiler ve o nâîma Girid Meclisi'ni açmışlar ve bi-hakkın buna karşı protesto eden müslümanlar tazyîk altına alındılar. Protestoları meclis reisi tarafından yırtıldı, atıldı ve tehdît de edildiler. Şimdi asıl mes'ele buradadır. Girid ihtilâlcilerinin mâhiyyet-i asliyyesini, mayasını Avrupalılar anlamak isterlerse bu son muameleleri zannedersem kâfi bir derstir. Bu derece Avrupalılar'dan ni'met, iltifât görmüş olan bu adamların eğer azıcık mahiyet-i medeniyyetleri olmuş olsa idi kendilerine bu derece iltifâtta bulunan bu hâmîlerinin hiç olmasa bu son sözünü dinlerdiler. Azdilar, o kadar şimarıldıkları ki hattâ velî-nî metlerinin bile sözlerini dinlemeye tezezzül etmediler. Kendilerini dev aynasında gördüler. Düvel-i hâmîyenin sözlerini işgâ etmediler. Demek ki Girid ihtilâlcileri yalnız hükûmet-i metbûalarına karşı isyân etmiyorlar. Bütün muazzam ve medenî bir kitle-i beşeriyyeyi dahi istihfâf ediyorlar. Ve onların da sözlerini dinlemiyorlar. Şimdi asıl söyleyeceğim budur ki düvel-i muazzamaya sormak istiyordum. Bu derece mazhar-ı iltifâtları oldukları halde hattâ kendilerine karşı bile gelen bu medenî efrâd-ı beşeriyye arasında kalacak olan bîcâre müslümanların hâli ne olacaktır? Bunu soruyorum. Bugün muhteşem, muazzam devletlerin ordularına, donanmalarına bile bâkmaya tenezzülden addeden bu medenî, bu eski Yunanistan'ın ahfâd-ı muhteremesi, medeniyet-i kadîme-i Yunanistan'ın şu yirminci asırındaki timsâl-i mücessemi acabalarında o muhteşem ve muazzam donanmalar bile durduğu halde hukuk-ı siyâsiyye ve tasarrufiyyelerini ayakları altına aldıkları müslümanlar; acaba donanma oradan çekildikten sonra ne halde kalacaklardır. Sormak istiyordum tekrar ederim çünkü benim kanâat-i vicdâniyyem bundan ibârettir. Serbest söyleyeceğim müslüman olmak bir kabâhat olmasa idi bizim de hukukumuz nazar-ı dikkate alınırdı. İki senedir hep perde-i mevâid arasında yüreğimizde hâsil olan ümîdlerin hiçbirisini görmedikten sonra niçin saklayalım. Daima bu mes'elenin vakt-i halli hulûl etmemiş olacak. Ne için? Bana öyle geliyor ki hulûl etmeyecek çünkü hulûlü, vakt-i hallinin hulûl e-değenini kabul etsem vicdânımın bana ref' ettiği bir sadâya göre hiç kabul etmem. Çünkü demek istiyorum ki ne zaman millet muzmahil olur, yine ne zaman bu devlet hâl-i teşevvüste kalırsa o zaman hulûl edecektir. Halbuki böyle bir hâl-i izmihlâlin gelmesini düşünmek bile istemediğim için o vakt-i hall hulûl etmeyecektir diyorum. Daima Girid mes'elesi böyle yüz üstü kalacaktır. Çünkü lehimize halledilmek istenilmiyor. Bu anlaşılıyor. İki senedir su memlekетimiz içinde ne adamlar olduğumuzu bil-fiil isbât ettik. Hattâ bilhassa Rum arkadaşlarımıza ricâ ederim. Başka suretle telakkî etmesinler, su meclis-i millîmizde şöyle bir zaman geldi ki hattâ diyâneten merbût olduğumuz bir dâire-i dîniyyeye bile Rûm arkadaşlarımız serbest serbest muâhaze ve tenkîd

ettiler. Kimsemiz kalkıp da bir i'tirazda bulunmadı. Çünkü gerek İslâm ve gerek Rum olsun, müslim ve gayrimüslim burada bulunan Osmanlılar'ı biz siyâh addettik. Böyle daima Osmanlı nazarıyla bakarak kendilerine serbestî-i kelâm verdik. Biz bu meclis-i millîmizde bu sûretle hareket etmeyecekseniz Rûm nâmını taşıyan ve isterim ki Rûmlar nâmına kendilerine o nâmi vermesin. Bunlar orada bulunan zayıf müslüman a'zâlarına serbestî-i kelâm değil hattâ zaman geldi ki orada bulunan a'zâ-yı müslimedenden bazlarının ağızlarına yumruk vurarak dişleri koparılmıştır. O meb'ûsun kardeşi bugün meclis-i [251] millîmizde meb'ûs olarak bulunuyor. Sonra demek istiyorum ki eğer medeniyet husûsunda bir kiyâs etmek lâzım gelirse ve memleketleri toprakları sîrf medenî milletlerin yedine tevdî' etmek lâzım gelirse derim ki Girid Cezîresi Girid Rûmları'ndan ziyâde Osmanlılar'a lâ-yâktr. Osmanlılar bugün evsâf-i medenîyyelerini isbât ettiler. Onlar aksiniibrâz ettiler. Aksiniibrâz eden bir millete hiçbir vakit münbit ve latif bir toprak teslim edilemezdi. Bu kadar delâil ve emârât-ı hakikîyyemiz varken neden oluyor ki teslim edilmiyor. Ve hâla siz orasını idâreye muktedir değilsiniz mi demek istiyorlar acaba, burasını tekrar size tevdî' edecek olursak size karşı çıkacak başka bir kuvveti mi vardır? demek istiyorlar anlayamıyorum.

Talat Bey (Ankara) – İşte burası insanı verem eder.

Mehmed Ali Bey (devamlı) – Eğer medeniyet dâiresinde idâre etmek i'tirazı dermeyân edilirse bugünkü hâlimizle Cezîre'deki hâl bunu halle kâfidir. Eğer Cezîre'nin Osmanlılar'a ve yahud Yunanlılar'a verilmesi yüzünden bir muhârebe zuhûr ederek hangisinin kazanabileceği mevzu'-ı bahis olursa on dört sene evvel bunu da isbât ettik (Yine ederiz sadâları). Demek ki idâre-i medenîyye nazar-ı i'tibâra alınmıyor –sîrf kuvvet nazar-ı i'tibâra alınsa Girid Rûmları'nın istinâd-gâhi olan hükümet pek zayıf olduğu için bugün o hükümet hattâ hiçbir zamanda sîrf kendi kuvvetiyle orasını almaya kâdir olamayacağı için muâvinleri vardı. Ve o muâvinleri de pek a'lâ boldu. Yok eğer benim bu sözlerim doğru değil de hakikaten hükümetimiz nâmına Hâriçîye Nâzırı Paşa hazretlerinin burada te'mînen beyân ettikleri vechile hakikaten dûvel-i hâmiyyenin bize karşı bir hulûs-i niyyetleri bir fîkr-i adâletleri varsa ben derim ki Girid Mes'elesi'nin vakt-i halli çoktan hulûl etmiştir. Halletsinler de aleyhimizde bile halletsinler. Hattâ bugün aleyhimizde halletseler bile yine Girid müslümanları nâmına teşekkür edeceğim. Çünkü ateşler içerisinde kavrulan o bîcâreler son ümidi lerini keserler ve rahat yaşayabilecekleri ana kucağına avdet ederler. Bu hâl tahammül-fersâ bir hâle gelmiştir. Ben bu kürsüde bu sözleri söylemeyeceğim şu sırada zannetmeyiniz ki memleketimdeki arkadaşları unuttum. Burada serbestî-i kelâmîm vardır. Fakat orada kırk bin kişinin hâmîsiz kaldığını düşünerek bu sözleri söylemek istemiyordum. Fakat iki sene sabrettim. Şimdi artık söylemekle teşeffî-i sadr edeceğim zannettim. Hükümet ve millet-i Osmâniyye'nin hiçbir fedâkârlığı dirîğ etmeyeceğine kâniim. Akşamdan beri birçok vatan-perver Osmanlılar'dan aldığım bir hayli mektup bu fikrimi te'yîd ediyor. Hepsi Girid'den bahsediyorlar ve beni teşcî ediyorlar millete ve hükümete tamamıyla i'timâ-

düm vardır. Fakat bütün bu sözlerim bizi yani Girid müslümanlarını yed-i himâyelerine alan medenî Avrupalılar'a karşısındır. (Tok olan aç olanın hâlini bilmez) kendileri bulvarlarında, müzeyyen memleketlerinde geziniyorlarken, insâniyet nâmına hareket ederlerse, dünyanın bir köşesinde kalanları görsünler. Bu sözlerin sû-i telakkî edilmemesini ricâ ederim ve bu sözleri sîrf kendi nefsim için söylüyorum son bir sözüm vardır. Medenî Avrupalılar unutmasınlar ki bir tarih vardır. O tarih ki hâkimlerin en dehşetlisidir. Çünkü bîtarafdır. Onlar bu hâl-i azamete gelmezden evvel bizim ecâdımız bu hâl-i azamette idi. Bugün azamet onlara intikâl etti. Unutmasınlar ki azamet hiçbir yerde kalmaz. Döner rüccû' eder ve rücûunda... Son sözüm budur. Eğer Avrupalılar'ın Girid müslümanları hakkındaki va'd-i adâletleri ciddî ise mes'eleyi halletsinler. (Alkışlar)

Amerika Cumhûriyeti'nin reis-i sâbiki Mösyo Roosevelt'in İngiltere'de îrâd eylediği nutkudur:

"Siz Afrika'da gerek kendi memleketiniz için, gerek medeniyet için büyük bir iş görüyorsunuz. Bütün medeniyet sahibi milletler de sizin duygunuzla, sizin dileğiniz gibi dilekle, sizin istedığınız gibi bir istek ile çalışmalıdır. Bütün insanlık Fransızların Cezâyir'i, Tunus'u işgâl etmelerinden ele almalarından göze çarpacak faydalari görmüştür (!) Nasıl ki İngilizler'in Hindistan'a el atmalarından da böyle fayda görüldü (!) her millet diğer milletlerin yaptıkları iyilikleri görüp sevinmelidir."

"Mısır'da bekledığınız yalnız sizin menfaatiniz değildir. Bunda medeniyetin menfaati de vardır. Mısır'ın şimdiki hâli hem sizin devletiniz, hem de medeniyet için tehlikeli bir korkudur. Bazıları Sudan'ın size bir şey getirmeyeceğini sanıyorlar. Ben derim ki Sudan size birkaç şey getirecektir. Nasıl düşünülür ise düşünülsün o düşünce, İngiltere'nin borcu Mısır'da kalmak olacağını değiştiremez. Bir millet kendinin borcu olan bir büyük işi işlemeyecek olursa o milletin hemşehrisi olmak neye yarar?"

"Sizin Mısır'daki işiniz, biz Amerikalılar'ın kendi memleketimizde Panama kanalını kazmamıza benzer. Bazı kimse "Bu kanaldan bize ne fayda gelecek?" demişlerdi."

"Ben bunlara cevap olarak 'Bu iş, dünya yüzünde verilecek büyük işlerden biridir. Eğer biz cihânda anılacak bir büyük devlet isek öyle büyük işleri yapıp bitirmeliyiz. Biz büyük bir devlet olmak da'vâsındayız. Şu halde kendi kıymetini bilen bir Amerikalı işte bu kanalı kazmalıdır' demiş idim."

"İste siz İngilizler için de Sudan öyledir. İngiltere'nin Mısır'daki idâresini Mısır iki bin seneden beri görmüş değildir. Yalnız İngiltere Mısır'da hatalar etti. Can alacak bazı noktalarda İngiltere'nin çekinglenliği, yufka duygululuğu şiddet ve adâletsizlikten ziyâde fenâliğâ sebep olur."

"İngiltere'nin Mısır'da duruşu, ya doğrudur, ya değildir. Değilse İngilizler oradan çıkmalıdır, ne duruyorlar? Fakat şâyet orada bir millet hükümet edecek ise zannederim ve emînim ki İngiltere bu milletin kendisi olmasını isteyecektir."

MATBUAT-I İSLÂMÎYYE:

Kahire’de müntesir el-Livâ’ ceridesi Girid mes’eesinden bahsile diyor ki:

Dünyada hiç kimse yalanı sevmez. Fakat siyâset de hiçbir zaman yalandan hâlî kalmaz. Hele siyâset bir maksada veya bir dîne muavenet emrindeki a’râz-i zâtîyyeye mübtenî bulunuyorsa o zaman ne yakası yırtılmadık yalanlar görülür. İşte Girid mes’esi de hergün bize böyle bir safha-i kizb üdürûg gösteriyor. Telgraflardan hep olanı biteni anlıyoruz. Kendi hesâbımıza mes’elenin mâzîsiyle hâl-i hâzırı arasında bir fark göremiyoruz. Müstakbelinin dahi devletlerin ma’hûd mezâhir-i sadâkat ve ihlâsiyla örtülü [252] bulunmasına nazarın farklı olacağında şüphe ediyoruz. Kâri’lerimize geçen nûshamızda verdiğimiz bir nebze izâhât ile mes’elenin mâzîsiyle hâl-i hâzırını bir defa daha hatırlatmış olduk. Sırası geldikçe söylediğimiz vechile devletler şarka ve daha doğrusu düvel-i İslâmiyye’ye karşı beyنlerinde evvelce kararlaştırılmış bir meslek ve lâ-yetegayyar bir siyâset tâkip etmektedirler ki Girid mes’esiinde de bu mesleğin te’sîrâtı evvel ve âhir müşâhede edilmiştir. Ricâl-i Osmâniyye de işte bu ciheti pek iyi takdîr ettiklerinden dolayıdır ki bu mes’elede gâyet dikkatli ve i’tinâkârâne davrandılar. Hüseyin Hilmi Paşa kabînesi hemen geceli gündzlü Girid ukdesini hallile meşgûl olduğu gibi Hakkı Paşa da sadrâzamîğâ ta’yîni sırasında Girid ancak satın alındığı paha yani yirmi beş sene mütevâlien dökülecek kan mukâbilinde elden çıkarılabileceğini söyledi. Telgraflardan cezîreyi himâye dâiyesinde bulunan dört devletin siyâsi oyunlarının nereye kadar varabileceğini anlıyoruz. Vâkia Fransa’dan alınan telgraf Girid’in hâl-i hâzırında ve Yunan kralı nâmına icrâ olunan yemînlerden dolayı Fransızlar’ın te’sîrâtını gösteriyor fakat ef’âl bu te’sîrâtı muvâfik zuhûr etmez ise tezâhürât-ı teessürün ne hükmü kalır? Dört devlet bunca zamandır gûyâ Girid’i himâyeleri altında tutuyorlar. Girid âsîlerinin yolsuzluklarından hangisinin öünü aldılar, İslâmlar'a yapılan envâ’-i mezâlimden hangisini izâleye muvaffak oldular? Bilmeyiz ki neyi himâye ettiler hemen her dakika tasalluttan hâlî kalmayan âsîlerin icrâât-ı akûrânesini mi? Yoksa gayretullâhtan başka meded-resleri bulunmayan zavallı İslâmlar'ın şikâyât-ı sabûrânesini mi? Artık elverir. Her şeyi anlıyoruz. Zevâhire bakıp netice ve maksaddan gâfil bulunmuyoruz. İhtimâl ki bazı kütâh beynler maksad-ı siyâsiyyeye nûfûz edemeyerek meşhûdları olan âsâr-ı hayli devletimiz lehine müzâheret olmak üzere telakkî ederler. Fakat bu bîcâreler çok aldanırlar. Emîniz ki Devlet-i Aliy়ে lehine atıldığı gösterilen her hatve âsîleri âmâl-i redîelerine takrib eden hutuvât-ı adîdeyi müsterildir.

Cezîre'nin Yunan'a ilhâkını aralarında kararlaştırılan ahd ü mîsâklarda bulunan ve Kral Georgea maksada nâiliyet için hazm ü ihtiyâttâ bulunarak devletlerin ilhâk hakkındaki mesâsîni iškâlden tevakkî tavsiye eden bu devletler değil midir? Hattâ devletlerin işbu tavsiyesi üzerine Kral'ın ihtiyâr ettiği süküt az kaldı bîcârenin tahttan mahrûmiyetiyle neticelenecekti. Biz bütün kuvvetimizle iddiâ ederiz ki devletler hiçbir zaman Devlet-i Aliy়ে'nin muhâfaza-i hukuku için bir hizmet-i sarîhada bulunmamışlardır, hiçbir zaman içleri dışlarına uymamıştır. Bu hâl düvel-i ecnebiyyenin fitratları îcâ-

bindandır. Âleme haysiyetini muhâfaza etmiş bir devlet-i İslâmiyye'nin mevcûdiyetini görmek istemezler, düvel-i ecnebiyye gûyâ Giridiler'in yemîn etmelerine mâni' olacaklardır. Telgraflar bunu gösteriyordu. Halbuki yemînler icrâ olundu. Devlet-i Aliy়ে hukük-i hükümrânîsine muhâlif görüdüğü bu halden dolayı devletlerin nazar-ı dikkatini celbetti. Nihâyet ne oldu bu yemîn ke-en lem-yekündür, kaçamağıyla devletler işin içinden sıyrılmak istedi. Bâbiâlî'ye gönderilen notadaki bu sözün ma’nâsi nedir? Müslüman meb’ûslarının Yunan kralı nâmına yemîn etmediğe meclise adem-i kabûlde Girid hristiyanlarının gösterdiği tahakküm ne ile tefsîr olunur? Devletlerin müslüman a’zâlarını kabul ettirmek için zâhiren irâe eyledikleri arzu ve teşebbüsun mâhiyyeti ne olabilir?

İste bu suâllerin cevapları Devlet-i Aliy়ে'ye gûyâ mevdedet ve ihlâs göstermek isteyen düvel-i hâmiyyenin tennî sûretyile ne yapmak istediklerini isbât eder sarîh delillerdir.

Girid mes’esi şimdiki şekl-i hâddi alır almaz Osmanlı ricâl-i siyâsiyyesi gözlerini açtılar. Birçok ecnebî muhâbirleri fikirlerini anlamak üzere işbu zevât ile mülâkatta bulundular. Anlaşıldı ki Girid mes’esiinde Devlet-i Aliy়ে her türlü fedâkârlıkta bulunacak ve nûfûsça ve malca zâyiât ne dereceye bâliğ olursa olsun muhâfaza-i hukukunda tesâhül ve tehâvün gösterecektir.

Hakkı Paşa sadrâzamîğâ ta’yîni üzerine Roma'dan müfârakat ederken istasyonda programından suâl eden zâta verdiği cevâbi şüphe yoktur ki kârilerimiz tahattur etmektedirler. Sarî ricâl-i devlet dahi bu kabîl beyânâtta bulunmaktan hâlî kalmamışlardır. İşte hep bunlar Devlet-i Aliyemiz'in (hafazahâllâh) zamân-ı meşrûtiyyette hukukuna karşı zarreten mâ gösterilecek hürmtsizlige müsâade etmeyeceğine birer delîl-i vâzihtir. Millet de hükümetinin bu teşebbüsatına bütün külliyyetile zahîrdir. Hattâ Girid mes’esiinin şu şekli alması üzerine Arnavutluk'un bir kısmında hâl-i iğtişâta bulunan ahâlî Rauiters ajansının son verdiği ma'lûmata göre terk-i iğtişâş ile Yunan hudûduna doğru yürümeye hazırlanıyorlar. Mes’ele Devlet-i Aliy়ে'nin marzisi dâiresinde hallolunmaz ise bu kardeşlerin icâbât-ı uhuvveti icrâ edeceklerine kimse şüphe etmiyor. Darb-ı mesel ma'rûftur. Düşmân-ı müsterek iki muhâlif kardeşi birleştirir. Bîzim burada söylemek istediğimiz şey devletimize karşı devletlerce hulûs-i niyyetin fikdânidir. Ateşî küllemekle vakit geçiriyorlar. Devlet-i Aliy়ে aleyhinde hall-i mes’ele edebilmek için bir vakt-i münâsibe intizâr ediyorlar. Devlet artık rüsdünü isbât etti. Böyle mel’abelere alt olmaya tenezzül edemez. Biz emîniz ki devletimiz devletlerin mevâîd-i urkûbiyyesini nazara almaksızın haysiyetinin icâb ettiirdiği esbâba re'sen tevessûl ile hemmiyet-i siyâsîsi ve merkez-i coğrâfisi münker olmayan azîz bir cüz’-i vatani bir pederin evlâdını muhâfazaya ihtimâmi gibi hifz u vikâyede isrâr edecektir.”

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbîâf Ciâvrânda
İdâre-i Mahsûsa

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfiâk âsâr-i ciddiye
ma'âl-nemnûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	îçin	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

16 Haziran 1910

8 Cemâziyelâhir 328

Perşembe 3 Haziran 326

Dördüncü Cild - Aded: 93

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

“Allah” lafz-ı celîlinde ihtilâf olunarak bu lafz-ı celîlin aslı olduğunu fakat hâssaten Zât-ı Celîl'e delâlet için vaz' edilmiş alem olup yoksa aslı olan (الله) gibi hak ve bâtil her ma'bûda itlâk olunur ism-i cins olmadığını beyân ile dediler ki “Allah” lafzinin aslı (الله) dir. Hemzesi ala hilâfi'l-kiyâs hazf olunmuş ve elif ve lâm ondan ta'vîz kılınmıştır. Lafz-ı şerîf-teki elif ve lâm harf-i asliyyeden ivaz olduğu içindir ki hâlet-i nidâda hemze kat' ile (بِ الْلَّهِ) denildi. Eğer elif ve lâm edât-ı ta'rîf olaydı hemze ıskât olunur idi. (الله) fi'l-asl ism-i cins olmakla gerek nekre ve gerek ma'rife olarak hak ve bâtil her ma'bûda itlâk olunduğu halde sonraları muarrefun bi'l-lâm olarak (الله) denildiği zaman ma'bûdun bi'l-hakta istî'mâli gâlip olmuştur, bir halde ki ne zaman (الله) dense Vâcibü'l-vücûd ve Tekaddes-i şânahu hazretlerine munsarif olur. Lâkin hemzenin hazfi ve ivazına elif ve lâm ityâni ile (الله) lafzından me'hûz olan “Allah” Lafza-i Celâli muarrefun bi'l-lâm olan (الله) gibi kesret-i istî'mâl ile sonradan alem olmayıp belki ibtidâen Cenâb-ı Hakk'a alem olarak vaz' olunmuştur ve binâenaleyh ma'bûdun bi'l-hakkin gayriye asla itlâk edilmemiştir.

Lafza-i Celâl'in aslı (الله) dir diyenler yedi firka ayrılarak bir firka dedi ki (الله) ibâdet ma'nâsına olan (الله) ve (الله) den müştaktır. Fakat bu iştikâkin ma'nâsı: Lafz-ı mezkûr mektûb ma'nâsına kitâb gibi me'lûh ve ma'bud ma'nâsına isim olmak üzere bunlardan me'hûzdur demektir, yoksa esmâ-yı a'lâm ile esmâ-yı ecnâs mukâbilinde zikrolunan sıfat ma'nâsına müştak demek değildir, çünkü bu ma'

nâca müştaklar sıfattırlar; halbuki (الله) mevsûf olur, sıfat olmaz ve meselâ (شيء الله واحد) deniyor da (شيء الله واحد) denmez, nitekim (كتاب مذكور) deniyor da (شيء كتاب مذكور) denmez. Zikrolunan masdarlardan fiil-i mâzî lâmîn fethâsiyla (الله) gelir ki ibâdet etti demektir. Taâbbûd etti ma'nâsına olan (استاذ) ve (استاذ) mâzîleri de masâdîr-i mezkûreden me'hûzdurlar.

Ma'lûmdur ki fiil ve harfe mukâbil olan isim, sıfat ile isme münkasemdir. Sıfat ile ona kasım olan isim arasında fark şudur ki sıfat ma'nâ-yı muayyen i'tibâriyle zât-ı mübhemeye mevzûdur, binâenaleyh sıfatlarda garaz-ı aslî ma'nânin husûsiyetidir, zâtın husûsiyeti asla mülâhaza olunmaz, ma'nâ hangi zât ile kaim olursa o zâtı ol sıfat ile tasvîf sahîh olur, meselâ (احمر) gibi ki bundan garaz-ı aslî lâ-ale't-ta'yîn bir şeyin kırmızı olduğunu ifade etmektir; Vâkia kırmızılığın bir şey ile kaim olduğu da anlaşılıyorsa da o şeyin ne olduğu asla muayyen değildir, kırmızılık hangi şey ile kaim ise ona kırmızı denebilir. İsim zât-ı muayyene ile ma'nâ-yı mahsûsa mevzûdur, onda ma'nânın zât üzerine rûchâni yoktur: Racul gibi ki insan ile ma'nâ-yı zükûreti her ikisini birlikte olarak ifade eder. Burada zât ile murâd mefhûmiyyette müştakil olan şeydir. İster bi-nefsihî kâim olsun: Fürs gibi, ister gayr ile kâim olsun: İlâm ü cehl gibi. [254] Ve ma'nâ ile murâd “nisbet-i mâ”yi müştemil olduğu cihetle mefhûmiyyette müştakil olmayan şeydir. Zât-ı muayyene ile zât-ı mübhemeye gelince: evvelkisi ile şahsen veya nev'an veya cinsen kendisinde bir teâyyün-i mu'teber olan şey ve ikincisi ile kendisinde böyle bir teâyyün mülâhaza olunmayan şey muraddır. Zâtaki teâyyün şahsen olursa o makûle isme “alem” denir, şahsen teâyyün bulunmazsa “ism-i cins” itlâk olunur.

İkinci firma dedi ki ukûl u efhâm ma'rifet-i Bârî'de mütehayyir olduğu cihetle (الله) lafzı lâmîn kesriyle tehayyür etti

ma'nâsına olan (الله)’den müştaktır. Bu sûrette (الله) mütehayyirun fîh ma'nâsına olur. Üçüncüsü dedi ki kulûb zîkrullâh ile mutmain olmasına yani sükûn u ârâm bulmasına ve rûhlar ma'rifet-i Bâr'ye vüsûl ile kesb-i sükûnet etmesine mebnî (الله) lafzi, filân ile sükûn u ârâm buldum ma'nâsına olan (الله)’dan müştaktır. Bu takdirce (الله) meskûnun ileyh ma'nâsına olur. Dördüncüsü dedi ki Hak Teâlâ hazretleri hâflerin penâh-gâhi olduğundan lafzı mezkûr bir kimse havfindan nâşî bir kimesneye sığındı ma'nâsına olan (الله)’den müştaktır. Bu kavle göre (الله) me'men ve melce' ma'nâsına olur. Beşincisi: İbâd hengâm-i mihen ve şedâidde Cenâb-ı Hakk'a tazarrua pek düskün olduğundan (الله) lafzi, filân kimse filân şeye pek düskün oldu ma'nâsına gelen (الله)’dan müştak olduğuna kâil oldu. Altıncısı: Lafzı mezkûrun aslı (الله) olup mütehâyyir oldu ma'nâsına gelen (الله)’den müştak olduğu ve (وعاء) ve (وشاح) kelimelerinde vâv üzerine kesre sakil olduğuna mebnî vâv hemzeye kalbile (اعاء) ve (ساج) denildiği gibi (وله)’da vâvî hemzeye kalbedildiğini zu'm etti; fakat (الله) lafzinin (الله) üzere cemî'lenmesine nazaran bu zu'm merdûddur. Çünkü cem-i teksîr ile tasgîr sîgaları hurûf-ı münkalibeyi aslına ircâ eylediğinden eğer (الله)’ın aslı (وله) olaydı cem'inde (وله) denilmek lâzım gelir idi. Yedinci firma dahi (الله) lafzinin aslı (الله)’dan masdar olmak üzere (وله)’dır dedi. (وله) iki ma'nâya olup biri tesettür etmek ve diğeri bülend ve âlî olmaktr. Bu kavle göre (الله) lafzi mübâlağaten fâil ma'nâsında istî'mâl olunmuş masdarıdır ve bu ma'nâca Cenâb-ı Hakk'a (الله) itlâki Zât-ı Aliyye'si idrâk-ı ebsârdan müstetir ve Şân-ı Rûbûbiyyeti nâ-sezâ akvâl ve efâl ve sıfâttan âlî ve münezzeх olduğu içindir.

Bazılıları dedi ki Lafza-i Celâle bir asıl ve me'hazden müştak sıfat olmayıp belki ibtidâen Zât-ı Celîl'in alemi olarak vaz' olunmuş bir isimdir ki ol Zât-ı Celîl'in varlığına ve li-Zâtihî vücûdu vâcib-i ezelî ve ebedî olduğuna ve tenzîhi müş'ir sıfât-ı selbiyye ile îcâd ve tekvîni mübeyyin sıfât-ı izâfiyyeye delâlet eder. Lafza-i Celâle'nin ism-i alem olduğu üç vecih ile sâbittir. Evvelen Lafza-i Celâle başka şey ile vasf olunur, kendisiyle başka şey vasf olunmaz; sâniyen kânûn-ı vaz'-ı lügâviye nazaran Zât-ı Celîl için bir isim lâ-büddür ki sıfât-ı aliyyesi o isim üzerine cereyân etsin, halbuki esmâ-i İlâhiyye arasında Lafza-i Celâle'den mâadâsi Zât-ı Celîl'e isim olmaya gayr-i sâlihtir, zîrâ Lafza-i Celâle'de ma'nâ-yı vasfiyyet zâhir değildir, sâir esmâ-yı hüsnâ-yı İlâhiyye ise bila-hâfâ sıfât-ı müstakkadan oldukları cihetle onlarda ma'nâ-yı vasfiyyet zâhirdir. Sâlisen Lafza-i Celâle mûcid-i âlem Te-alâ ve Tekaddes hazretlerine alem olmayıp da vasf veya ism-i cins olsa, bunların mefhûmları külli olması hasebiyle efrâd-ı kesîre arasında iştirâke mâni' olmayacağına ve buna mâni' olmayan şeyi Zât-ı Celîl'e isbat ise tevhîdi istilzâm etmeyeceğine nazaran "Lâ ilâhe illallâh" kavlimiz tevhîd olmamak lâzım gelir, halbuki bu kavlin tevhîd olduğu mütefekkun aleyhdir. Bu makamda şurası bilinmelidir ki mirâ ve cidâl ancak ma'bûdun bi'l-hakta olduğu cihetle "Lâ ilâhe illallâh" kavlimizde hasren vücûdu isbât olunan "ilâh" ile ma'bûdun bi'l-hak murâd olduğu gibi nefyedilen ilâh-münker de ma'bûdun bi'l-hakka mahmûldür. Ve bu kavlimizin kelime-i tevhîd olması işte bu i'tibâr iledir.

Birtakımları dedi ki Lafza-i Celâle fi'l-asl Zât-ı Hakk'ı ulûhiyyet ile tasvîf idi, o ulûhiyyet ki cemî' esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı alâyi câmi' ve "ilâh" lafzinin bütün iştikaklarında ihtivâ eylediği ma'nâ-yı uzmâyi muhittir. Lâkin şu mecmû-ı umûrûn Zât-ı Bâr'den mâadâsında tahakkuku mümkün olmadığından ba'dehu gayra asla itlâk olunmaz derece bu vasf-ı celîlin Zât-ı Celîl'de istî'mâli gâlib oldu ve bu galebe-i istî'mâl ona alem gibi olunca, başka şeyler ile vasf olunmak ve başka şeyler kendisiyle vasf olunmamak ve ona şirket ihtiyâli târî olmamak gibi alemin cemî' evsâfi bu vasf-ı celîde cereyân etti.

Tâfsîlât-ı mesrûdeden anlaşıldı ki şu akvâl-i selâsededen kavl-i evvel ile sâniye göre Lafza-i Celâle ibtidâen Zât-ı Celîl'e alem olarak vaz' olunmuştur; fakat aralarında şu fark var ki birinci kâiller onun isim olmak üzere bir asl ü me'hazden müştak olduğuna ve ikinci kâiller onun bir asl ü me'hazden müştak olmadığını zâhib oldular.

Kavl-i sâlis ashâbî ise lafzı celîl-mezkûr fi'l-asl vasf olup lâkin Zât-ı Celîl'in gayriye asla itlâk olunmaz derece Zât-ı Celîl'de istî'mâli galebe etmekle ona alem olmuş gibi bir hâle geldiğini beyân ettiler.

Şu üç kavilden ezhâr olanı vücûh-i selâseye mebnî kavl-i sâlistir. Vech-i evvel budur ki Bârî Teâlâ hazretlerinin ya ilim ve kudret gibi sıfat-ı hakîkiyye veya ma'bûdiyyet ve râzîkiyyet gibi îcâd ve tekvîne delâlet eden sıfat-ı izâfiyyesini tedebûr ve teemmûl etmeksizin Zât-ı Aliyye'sini min haysü hüve zâtuhu taakkul beser için mümkün değildir; şu halde Zât-ı Bârî'ye bi-husûsihi delâlet eder bir lafız vaz'ı kâbil olmaz, vâzî' ister Cenâb-ı Hak'ı diyelim, ister vâzî' beserdir diyelim. Vâzî'-ı elfâz Cenâb-ı Hak olduğu sûrette bunun kâbil olmaması çünkü bir lafzi bir ma'nâ izâsına tahsîste hikmet o lafız zikrolunduğu zaman o ma'nâyi bize tehfîm eylemektir, bu ise ancak [255] beserin taakkul eylediği meânîde olabilir. Vâzî' beser ise Zât-ı Bârî'ye bi-husûsihi delâlet eder bir lafzin vaz'ı kâbil olmadığı zâhirdir, çünkü bir lafzi ma'nâ izâsına vaz' o ma'nâyi taakkulun fer'idir. Fakat bu şîkk-ı sâniye karşı şu i'tiraz vârid olur ki beser için bi-künhihi taakkul etmediği bir şeyin izâsına bir lafzi vaz' eylemek mümkün değilse de Zât-ı Celîl'i vechen mâ tasavvur edip de izâsına bir isim vaz' etmesi câizdir, bu halde vâzî' beser olduğu takdirce Zât-ı Bârî'ye bi-husûsihi delâlet eder bir lafzin vaz'ı mümkün degildir kazîyyesi müsellem değil. İkinci vecih budur ki lafzı celâle fi'l-asl vasf olmayıp da Zât-ı Celîl'in ism-i alemi olsa (وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ بِمَا كُنْتَ فِيهِنَّ) ¹ kavl-i kerîminin zâhiri ma'nâ-yı sahîh ifade etmez, zîrâ zâhir olan budur ki (زَرْفَى لَافْظَى) zarfi lafzı celâleye mütealliktir, eger lafzı celâle fi'l-asl vasf degilse ne aslı i'tibâriyle ve ne vakt-i istî'mâlde ma'nâ-yı fi'li tazammun eylemeyeceği cihetle zarfin kendisine tealluku sahîh olmaz. Ve binâenaleyh âyet-i kerîme zâhirine haml olununca ma'nâ-yı sahîh ifade etmez. Vâkia (يَعْلَمُ) i'(في السَّمَاوَاتِ) cümlesine müteallik kılmak

¹ En'am, 6/3.

da mümkündür ki bu takdîrce (يَعْلَمُ) cümlesi haber-i sâni ve-yahud haber (يَعْلَمُ) cümlesi olup lafz-ı celâle mübtedâdan bedel olur. Fakat bu tevcîh âyet-i kerîmeyi bilâ-zarûretin zâhirinden sarfeylemeyi müstelzim bir tevcîhtir. Ama lafz-ı celâleye fi'l-asl vasftır denilirse aslı i'tibâriyle ma'nâ-yı fi'li müştemil olacağından zarfin kendisine tealluku sahîh olur ve o halde nazm-ı kerîm (وَهُوَ الْمُسْتَحْقُقُ لِلْعِبَادَةِ فِيهَا) ma'nâsını ifade eder, nitekim ekser ehl-i tefsîr ma'nâ-yı âyet bu olduğuna zâhib olmuşlardır. Üçüncü vecih budur ki iştikâkin ma'nâsı iki lafızdan biri ma'nâ ve terkîbde diğerine müşârik olmaktadır, bu ma'nâ ise lafz-ı celîl ile zikri geçen asıllar arasında mevcûddur, çünkü onunla usûl-i mezkûre beyinde bu müşâreket mütehakkiktir, şu halde Lafza-i Celâle usûl-i mezkûrenin birinden müştak olmak gerektir, müştak olunca fil-asl vasf olması lâzım gelir, fakat bu vech-i ahîre karşı denir ki müştaklärin be-heme-hâl sifat olmaları lâzım gelmeyeceğinden Lafza-i Celâl'in müştak olması fil-asl vasf olmasını iktizâ etmez, işte ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âletler, bunlar müştak oldukları halde sifat değildirler, çünkü bir nevi' taayyün ile muayyen zevâtâ delâlet ediyorlar.

Bazılıları Lafza-i Celâle'nin lafz-ı Sûryânî olduğuna zâhib oldu. Bunlar dediler ki lafz-ı celîlin aslı Sûryâniyece (السُّرْيَانِيَّة) idi, sonra elif-i ahîrenin hazîf ve kelimenin evveline elif ve lâm ityâni süretille ta'rîb olunarak lisân-ı Arabîyye'ye nakledilmiştir.

Cenâb-ı Bârî'nin Zât ve Sifat-ı Aliyye'si envâr-ı azamet ve estâr-ı ceberût ile muhtecib olduğundan ibâd onun zât ve sıfatında vâlîh ü hayrân oldukları gibi ona delâlet eden lafîzda da isim veya sifat, müştak veya gayr-i müştak, alem veya gayr-i alemdir gibi nice sûret ve zâhibler ile mütehayyir kaldılar; gûyâ envâr-ı azamet-i İlâhiyye'nin eşî'ası müsemmâ-yı mukaddesten ism-i şerîfine in'ikâs etmiş de niğâh-ı teemmûl onu idrâkten kâsîr olmuş – K[kafl].Ş., Külliyyât-ı Ebi'l-Bekâ'.

Rahmân ile Rahîm (رَحْمَمْ)’den mübâlağa için binâ edilmiş sıfat-ı müşebbehedirler. Rahmet: Lügatte, rikkat-i kalb ve in'itâf ma'nâsına nadır. Cenâb-ı Bârî'nin keyfiyyât-ı nefşâniyye ile tekeyyûfı müstahîl olduğundan bu sıfatlar ile tavşîf olunması me'hazlerinin gâye ve müsebbibi olan tefaddul ve ihsân i'tibâriyledir. Ziyâde-i binâ ziyâde-i ma'nâya delâlet eder diye meşhûr olan kâide-i ekseriyeye mebnî "Rahmân" sıfatı "Rahîm" sıfatından eblağdır. Ma'nâca ziyâdelik bazen kemmiyet ve bazen keyfiyet i'tibâriyle olur. Şu halde "Rahmân"da ziyâde-i ma'nânın bi-i'tibâri'l-kemmiyye olduğuna nazar edilirse çünkü Cenâb-ı Hakk'ın dünyada âsâr-ı rahmeti Zât-ı Aliyye'sine îmân edenlerle Zât-ı Aliyye'sini inkâr edenlerin cümlesine âmm ü şâmil olup neş'e-i uhrâda ise âsâr-ı rahmeti mü'minlere muhtas bulunuğu cihetle âhiret-tekî âsâr-ı rahmetin kemmiyeti dünyadaki kemmiyeti kadar olmadığından ¹ (يَارِحُ الدِّنِيَا وَرَحِيمُ الْآخِرَة) denir. "Rahmân"da ziyâde-i ma'nânın keyfiyet i'tibâriyle olduğuna nazar olu-

nrsa çünkü niam-ı uhreviyyenin kâffesi celîl olup niam-ı dünyeviyyenin ise bazısı celîl ve bazısı hakîr olmakla ² (يَارِحُ الدِّنِيَا وَرَحِيمُ الْآخِرَة) denir.

Rahmân ile Rahîm rahmetten müştaktırlar. Rahmet kalbe elem verip de sahibini gayra ihsâna sevkeden bir ma'nâdır. Cenâb-ı Hak âlâm ve infiâlattan münezzeh olduğundan Zât-ı Ulûhiyyeti'ne nisbet ile rahmetten maksûd olan ma'nâ eseri bulunan ihsândır. "Rahmân" lafzi bir vasf-ı fi'lîdir ki onda faâl gibi ma'nâ-yı mübâlağa vardır ve isti'mâl-i lügatte atşân ve gadbân gibi sıfât-ı ârizaya delâlet eder. Rahîm lafzi ise alîm hakîm halîm cemîl emsâli nâstaki ahlâk ve secâyâ gibi isti'mâlde meânî-i sâbîteye delâlet eyler. Kur'ân, sıfât-ı mahlûkine mümâseletten bâlâter bulunan sıfât-ı İlâhiyye'yi belâgat ile hikâye eden üslûb-i Arabî'den hâriç olmadığı cihetle Rahmân lafzi kendisinden bil-fiil âsâr-ı rahmet sudûr eden zâta delâlet eder, âsâr-ı rahmet ifâza-i niam ve ihsândır. Rahîm lafzi dahi bu rahmet ve ihsânın menşeine ve bu rahmet ve ihsânın sıfât-ı sâbîte-i lâzimedenden olduğuna delâlet eyler. Bu ma'nâya göre bu iki vasif ne birbirinden müstağnîdir, ne de ikincisi ayrıca bir ma'nâyi müfid olmayıp da mücerred evvelki sıfatı te'kîden gelmiş olur. Bir Arap Hak Celle ve Alâ hazretlerinin "Rahmân" ile tavşîfini işitip de bundan Cenâb-ı Hakk'ın bil-fiil müfîz-i niam olduğunu fehmetmesiyle rahmetin Zât-ı Ulûhiyyeti için ale'd-devam lâzım olan sıfâttan bulunuğunu i'tikâd etmez, zîrâ bir fiil velev ki kesretle vukûa gelsin sıfat lâzîme-i sâbiteden neş'et etmemiş bir emr-i âriz olunca bazen munkati' olur, şu halde müteâkiben "Rahîm" lafzını işitince i'tikâdını Hak Teâlâ hazretlerine lâyik ve Zât-ı Ulûhiyyeti'ni hoşnûd eder vechile ikmâl eder. A[ayın].

[256] Bu iki vasf-ı şerîfin tahâsisun bi'z-zîkr buyurulması cemî' umûrda kendinden istiâne olunmaya sezâvâr olan Zât-ı Aliyye'nin 'âcil ve âcil, hakîr ve celîl bütün ni'metleri ihsân eden bir ma'bûd-ı hakîki olduğunu ehl-i irfân olan bilsin de külliyyen Cenâb-ı Kuds'e teveccûh ve habl-i tevfîke temessük ederek Zât-ı Ulûhiyyeti'nin zikriyle ve ondan istimâd ile derûnunu mâsivâdan meşgûl kılın içindir, çünkü hükmün müştakka ta'lîki me'haz-i iştikâkin o hükm'e illîiyetini ifade eder. İmdi hükm-i istiâne Rahmân Rahîm olan Allah'a ta'lîk olunmasına nazaran bu esmâ-yı şerîfenin müsemmâsi bütün ni'metleri ihsân eden bir ma'bûd-ı hakîki olup bunun için Zât-ı Aliyye'sinden istiâne edildiğine ârif olanın muttalî' olacağı şüphesizdir.

Kütüb-i tibbiyye mütâlaa olunsun, a'zâ ve eczâ-yı bedden her birinde tevellüdü mümkün olan eskâma ittilâ' hâsil edilsin, sonra da Hazret-i Bârî'nin ukûl-i halkı meâdin ve nebâtât ve hayvânâttan aksâm-agdiyye ve edviyyeyi bilmeye nasıl işrâd eylediği teemmûl olunsun, o vakit âsâr-ı rahmet-i İlâhiyye'nin nasıl bir bahr-i bî-pâyân olduğu anlaşırlar. Calinus hikâye ederdi ki a'zâ-yı aynın menâfi hakkındaki kitabı tasnîf eylediğim zaman gözde bir mevzi'de ilti-

¹ "Ey dünyanın Rahmân'ı, âhiretin Rahîm'i."

² "Ey dünya ve âhiretin Rahmân'ı, âhiretin Rahîm'i."

kā eden mücevvef iki sinirin halk ve içâdındaki hikmetin zikrini nâstan dirîg etmiş idim; sonra âlem-i menâmda gördüm ki gûyâ semâdan bir melek nâzil olarak bana şöyle hitap etti: Yâ Calinus! Îlâhin diyor ki benim hikmetimi niçin Calinus, ibâdimden dirîg eyledi. Derhal uyandım ve bu mebahas hakkında ayrıca bir kitap tasnîf eyledim. Yine Calinus der idi ki dalağım şitti, bildiğim ne var ise onunla müâlece ettim, hiç nef'i olmadı. Sonra heykelde gördüm ki sanki semâdan bir melek nâzil oldu ve bana hînsîr ile binsir arasındaki damardan kan almayı emretti. Alâmât-ı tibbin pek çoğu evâil hâlinde bu gibi tenbîhât ve ilhâmâtâ müntehîdir.

[Burada "Nûsha-i Sâlifede Tashih" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Ancak tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

İFÂDE-İ MAHSÛSA

Dârû'l-Hilâfeti'l-Aliye'nin mevâki'-i muhtelifesinden ve vilâyet-i şâhânenin karîb ve baîd bazı mahâllinden vârid olan mekâtîb ve muharrerâtta *Envâr-ı Kur'an* hakkında lütfen bezl-i iltifât olunuyor. Ve tarz-ı tahrîrine dâir bazı mütâllaât terdîf ediliyor. Mahzan bir eser-i nezâket olmak üzere râygân buyrulan şu teveccûh ü iltifâtâ arz-ı şükrân olunur. Mütâllaâtâ gelince iki kısım olup bir kısmı tefsîrin daha mu-fassal yazılması teklifini mutazammîndır; diğerî bilakis sûre-î celîlenin mâba'dine geçilmesi temennîsini izhâr ediyor.

Bu sûre-i şerîfenin tefsîrinde yazılan mebâhis-i mütenevianın sütür u sahâften ne derece zübde ve telhîs edilmiş olduğu ve nice vâsi' mebhâsler cem' olunarak elfâz-ı vecîze-i vâzîha ile ifâde edildiği, me'hazlere vâkif zevât-ı efâzîl nezdinde ma'lûm olmakla im'ân-ı nazar ediliyorsa bu sûre-i kerîmenin *Envâr-ı Kur'an*'ın arzu olunan tâfsîlâtı ihtivâ eylediğini beyâna hâcet kalmayacağını birinci kısım ashâb-ı mütâlaaya ve sûre-i Fâtîha'da verilen tâfsîlât eser-i selefe iktidâen bu sûre-i celîleye mahsûs olup birkaç nûsha sonra sûrenin mâba'dine geçileceğini diğer zevâta arzederim.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

MUSÂHABE

Dün sabah şafakla beraber uyandım. Dîde-i âfâk, henüz mahmûre-i hâb ile bî-tâb idi. Havayı müsâit buldum. Kira doğru bir sabah gezintisi yapayım dedim. Kimseyi rahatsız etmeden giyindim. Kirk yaşımdan sonra büsbütün dildâde-i refâkati olduğum yâr-i vefâkârimi, her hâlime, her sıklette mütehammil olan enîs-i gam-güsârimi alıp sokâğa çıktım. Refîkimin^{*} tek ayağına merbût demir parçasının yolda pek mebzûl olan granitlere fevâsil-ı mütesâviye ile temâsından mütehassil sadâ-yı mevzûnu tefekkürâtima, yahud tefekkûrâtımı o sadâ-yı mevzûne uydurarak gitmeye başladım.

* Bastonumun.

Subh-ı rebîn letâfeti vûcûduma bir zindelik verdi. Zihnimde garip bir faâliyet uyandırdı.

Etrafa baktım, her yer uyuyor idi, yalnız âşiyân-ı sükûnlarında henüz uyanan kuşlar rehâvet-i nevmi izâle için yuvalarının kenarında kanatlarını kâh bir istikâmît-î ufkiyyeye doğru birer birer termidî etmektedir, kâh taklîd-i pervâzi andırır bir vaz'-ı mahsûsa ile ikisini birden ihtiyâz ettirmekte idi.

Sol taraftaki büyük bir meşe ağacının kesîf dalları arasında âşiyân tutan bûlbûl sabah dersine başlamış idi. Takrîrini anlayacak simâh-ı kâbil arar gibi her tarafa tevcîh-i nigâh, arasında da tebdîl-i makâm eden bu bahar âşığının giryey-i cûşâ-cûş-i hasrete yahud hande-i germâ-germ-i vuslata benzeyen silsile-i nagamâtından pek müteessir oldum. Bu nagamâtın akıl için illet-i mûcîbesini, medlûl-i sahîhini ta'yîn müşkil idi.

Fakat aklın hükmünü, kuvvetini daima geri bırakın hiss-i kalbî, zevk-i vicdânî bûlbûlun dest-gâh-ı san'atında nesc eylediği kâlâ-yı elhânın târ ü pûdî mesâbesinde olan hâlet-i rûhiyyeyi anlamakta güçlük çekmiyor idi. Andelîbin her nağmesi gönlümün bir teline dokunup ihtiyâz ettirmekte, rûhumu o perdenin, o ihtiyâzin husûle getirdiği his ile mütehassis eylemeyecektir. Ben bu sûretle mütehassis, müteessir oldukça bûlbûlun rûhunda [257] birtakım hâlâtın vûcûduna hükmetmek istiyorum. Fakat her feyzî, her meziyeti nefsinde hasretmek i'tiyâd-ı garîbine mübtelâ olan "gûrûr-ı nev'i" vûcûduna hükmetmek istedigim o hâlâtı bûlbûlun fitratına siğdırıamam, daha doğrusu ona lâyık görmüyorum idi, ceviz kadar bir vûcûdun, mercimek hacminde bir dimâğın o hâlâtâ tecelliğâh olmasını bir türlü kabul edemediğinden daima beni tashîh-i fikre da'vet ediyor idi. Aks-i sûreti müeyyid delâlî serdine kiyâm ettim birine iltifât etmedi. Âkîbet vûcûduna zâhib olduğum hâlâtı, bûlbûlden nez' ile rûhumun teessûrden münbaîs bir zanni, nefşü'l-emirden baîd bir tevcîh-i sakîmi sûretinde gösterdi. Hattâ dedi ki: Bütün mevcûdât herkesin istî'dâsına, tarz-ı telakkîsine göre mütemessildir. Hakikat-i vâhîdeden ibâret olan bu âlemin nev'i vâhid tahtında taayyün eden iki ferd nazarında onların tarz-ı ihsâs ve telakkilerine göre yekdiğerine külliyen mugâyîr birer mâhiyyette tecellîsine imkân müsâid olduğu halde, o nev'in hâricindeki bir vûcûd nazarında âlemin ne sûretle taayyün ettiğine, bu taayyün onda ne gibi hâlât husûle getirdiğine sûret-i kat'îyyede vukûf iddiâsında bulunmak kadar abes bir şey tasavvur olunamaz. Böyle bir iddiâda bulunacak olur ısek bu iddiâ bizim zannımızdan, bu zannın hakikate teması da kuru bir da'vâdan ibâret kalır. Sana neşve îrâs eden nağme belki bûlbûlun a'mâk-ı rûhundan kopan bir nevha-i ızdîrâptır!

Gurûr-ı nev'in dâire-i insâftan bu kadar tebâ'üd edeceğine ihtimal vermiyor idim. Bu söz, ortaya sürdüğün da'vânın nakızını de müeyyid olabilir dedim. Kulak asmadı. Bir kuşta tecelli eden bu kadarcık feyzî çok gördü. Bîçârenin çırpına çırpına anlatmak istediği şeylerin kâffesini bana mâl etti. Onun nagamâtını rûhundan, lübbünden tecrîd ile savt-meyyit hâline getirdi. Kuşçağızın sa'yini, emeğini bu sûretle heder etmek istedi. Hulâsa o hükmünde ısrâr etti, ben de

hükümündeki isâbetin inkârında musır oldum. Senin zannın sana, benim i'tikâdim bana söyleyle münâkaşaşa nihâyet verdim.

“Gurûr-ı nev’î” ile beynimizde cereyân eden bu münâkaşadan tabîî bülbülün haberi yok idi. O muttasıl silsile-i na-gamâtını tertîb ile meşgûl idi.

Hiss ü hareketten mahrûmîyetlerini sıfat-ı kâşife-i hakîkatleri olmak üzere kabul ettiğimiz muhtelif nebâtata baktım. Hepsi tecelli-i feyz-i bahâr ile hayatı taze bulmuş, hepse kendisini tabiat-ı nev’iyyelerine hâs olan kemâle namzed kilmiş idi.

Her çiçek, her yaprak birer dîde-i intizâr kesilerek şarka müteveccih, nûmâ-yı mevâlid-tealluk-ı nazar-ı basâfîne mevdû’ olan cirm-i nevvârin kudûmune muntazir idi.

Hayvanâtın bekâ-yı nev’i ve zâtilerine hizmetlerini mükâfatsız bırakmayan, bu mükâfâtın zîmnindaki lezâizi daima o maksadın husûlüne âlet ittihâz eden kudret-i fâtiranın nebatâti da bu kânûn-ı umûmisi hâricince bırakmaması lâzım geleceğini, mâhiyet-i nev’ilerinde tecelli eden sîrr- hayatı bizim bilmemiğimiz, bilemeyeceğimiz birtakım hâlâta, belki de tabiatlarıyla mütenâsib lezzâta mukârin kilacağını düşünenek onların da dünyadan bir haz, bir hisse-i safâ alındıklarına kendi aklımcâa hükümdede tereddüt etmedim. Fakat bunun nasıl olacağını, nasıl olması lâzım geleceğini, lezzet, safâ ta'bîrlerinin bu mebhaste ne dereceye kadar hâiz-i ma'nâ olabileceğini tabîî ta'yînden âciz idi.

Zîrâ yed-i kudretinin sunûf-ı mevâlid arasına vaz’ ettiği hâl kolay kolay aşılamaz. Vâkia bu hâili bir dereceye kadar aştığımıza hükmederiz. Ancak bu hükümmüzün nefşü'l-emre derece-i tevâfuku şekten ârî bir sûrette ta'yîn edilemiyor. Onların âlemden sûret-i teessürlerine hükümdeden kudret yine bizim teessürümüzün neticesi olan hükümden ibâret kalır. Bu mebhasteki isâbetimizin derecesini gösterecek bir senedi sahîhe mâlik değiliz. Her şeyin hakîkatini, kâlib-ı hiss ü idrâkimize döküyoruz o kâlibin şeklini aldıktan sonra onu bütün eşkâl-i hakâyika tatbîk, teşmîl etmek istiyoruz.

Her şeyin rengini gözümüzdeki gözlüğün rengine göre ta'yîn ıztûrâsına mahkûmîyetimizden dolayı gözlüğün rengi kırmızı ise bütün mükevvenâtın kırmızı, yeşil ise yeşil olduğuna hükmediyoruz.

Halbuki kâinâtın reng-i hakîkisi belki bu renklerin biri değildir.

Kiyâsât ve istidlâlât-ı akliyye merdiveniyle binâ-yı hakîkatin kaçıncı katına kadar çıkabilir isek o katı müntehâ zan-netmek bizim için zarûridir. Merdiven yükseldikçe bulunduğumuz katın üstünde bir kat daha olduğunu görüyoruz. Oraya çıkışınca, uf Kumuzun muhîtini daha geniş buluyoruz. Yeni yeni manzaralar peydâ olmaya, bulunduğumuz katın altındaki kattan görünmeyen birçok yerler görünümeye başlıyor. Yüksekse yüksèle belki bu hâiller mündefî, belki bugün göremedigimiz şeylerin yarın görülmesi mümkün olur. İşte zihnim bu ve buna mümâsil birtakım tefekkûrât ile meşgûl olduğu halde epeyce yol almışım, tefekkûrâtım irâdemî ta'tîl etmiş, muvakkat bir zaman için irâdemîn teallukundan âzâde kalan hatvelerim beni semtimizdeki kabristanın kenarına

kadar getirmiş idi. Evden çıktığım esnâda hiç kabristana gitmek niyetinde değil idim. Meğer niyetin oraya gitmeye te'sîri yok imîş!

Beni oraya götürüren gayr-i irâdî hatveler gûyâ bana bir hakîkati ihtâr ediyor idi. Etrafa baktım hây-u hûy-ı hayat başlamak üzere idi. Fakat mahalle-i emvâttâ hükm-fermâ olan sükûn-i amîk, hâricin dağdağasından kat'an müteessir değil idi. Güneş doğdu, bütün mevcûdât uyandı lâkin firâş-ı vâpesîninde yatanların mî'âd-ı istikâzina kim bilir daha ne kadar zaman var idi? Onların yeldâ-yı sâmitleri güneşin tulûundan bî-haber idi. Her yerde gündüz geceyi ta'kip ediyor, fakat onların geceyi gündüze müntehî olmaksızın bir siyâk üzere gidiyor idi. Âh-ı medîd şekilde âsumâna ser çeken siyah, kesîf serviler, hafif bir [258] rüzgârin temâsiyla başlarını ağır ağır iki tarafa sallamakta, gûyâ a'mâk-ı mekâbîrden aldıkları peyâm-ı âhireti hûzn ü vahşetle memzûc bir edâ ve sadâ ile gûş-i ibrete îsâl eylemekte idi.

Nazar-ı ibret önünde emel-i mütehaccir gibi duran taşlara baktım. Kiminin rengi sevâda mütebeddel, kiminin üstünde yosun nev’inden yesil maddeler peydâ olmuş idi. Kimi bir asrı mütecâvîz bir zamandan beri pâ-ber-cây-ı kı-yâm olmaktan yorulup bir tarafa meyletmış, kiminin o kı-yâm-ı medîdden büsbütün tâb ü tüvâni kesilerek boylu boyunca yere uzanmış idi. Ben taşlara baktıkça, onlar da nazarlarımı benden tarafa tevcîh ettiler. Hepsinin likâ-yı sa-mûtû birer nokta-i zî-hayât kesildi; hepsinin vaziyeti, bess-i melâl sûretini tazammun ediyor idi. Gerek bu manzaranın, gerek tûrâb-ı râtibdan intîşâr eden bayın bir âhiret kokusunun te'sîriyle kalbimde türlü türlü hisler peydâ olmaya başladı. Sath-ı makâbire rûh-ı mütekâsif hâlinde istilâ eden rakîk mâtî bir sis tabakasının ihtizâzî arasında ilerlemeye başladım. Seksenini mütecâvîz olduğu halde bundan yirmi beş sene evvel âilemize vedâ ile uzlet-geh-i ebedîsine çekilen büyük babamın me'vâ-yı vâpesini göründü o pîr-i fânî gûyâ onun kendisini ziyyâret edeceğimi haber almış da ağabâni sarığını sarmış, beyaz entârisini, şâlî cübbesini giymiş olduğu halde seng-i mezarına ittikâ, benim vürûduma intizâr ediyor idi. Uzaktan geldiğimi görünce hûzûn ve sürûrdan mütevellid bir ra'se-i teessür, bir sadâ-yı mühzept ile “âh ev-lâdim sen misin” nidâ-yı mütehassirânesini tekrâr etmekte, sevimli gözlerinden sözülen yaşalarla tûrâb-ı kabr-i pâkini tarîb eylemekte idi.

Büyük babacığımın nûrânî yüzü, süt gibi sakalı, sık çatık kaşları gûyâ hiç ölmemiş gibi gözümün önünde tecessüm etti. Nidâ-yı müşfikânesindeki ihtizâz-ı rakîk simâh-ı endîse-me aks-endâz oluyor idi. Rûhâniyetine teveccûh, revân-ı pâkine bir Fâtiha ihdâ eyledim. Onun gözünde gördüğüm hayâlı katreler, benim gözümde hakîkat şeklini aldı. Kabrinin yanına oturdum. Bu esnâda birçok hallerin; birçok fikirlerin zebûnu oldum. Aradan yarım saat kadar geçti. Biraz teessürüm zâil oldu. Kabristana, muzlim servilerin sâye-i himâyetine ilticâ eden o sâha-i adem-nişâna canlıca bir nazar fırlattım. Ne olursa olsun dedim. Kuvvet-i endîse ile bütün mezarları açtım. Ne bakayım? Hey'et-i asliyyesine halel gelmezsiz kafes hâlinde uzanmış vücûdlar dağılmış kemikler,

yeni tefessühe başlamış bedenler, onlardan sızan muhtelif mâyât ile rengârenk olmuş kefenler, ma'sûm çocuklar, nâ-kâm gençler, sâl-hürde pîrler, anasına hasret giden evlâtlar, evlâdına doymadan hayatı vedâ eden analar, son nigâh-ı tahassürü canından sökülen servet ü samanında kalan zenginler, zindân-ı belâdan kurtulmuş gibi kabre can atan fakirler, sabahleyin zevk ü safâlarıyla meşgûl iken öğleden sonra kendilerini orada bulan bîçâreler!

Nümûne-nûmâ-yı mahşer olan bu meşher-i emvâti göründe dehşet içinde kaldım. Bu manzaradan mütehassil teşsür beni epeye sarstı. Ecsâd-ı fâniyyeden tûrâba münkâlib olanlar tabî bu hesaptan hâriç idi. Bir avuç toprakta bin vûcûdun hisse-i şâyiâsi olduğunu düşündüm. Topraklarda basacak yer bulamaz oldum. Kabristanın kenarından doğru yola çıktım. Kendi kendime diyor idim ki: Kabristan en büyük dershâne-i ibrettir. Onun süküt-i amâkındaki belâgat en talîku'l-lisân hutebânın belâgatlarından daha müessirdir. Sîhr-i beyânlarıyla nûfûs-ı nâтика üzerinde istedikleri gibi icrâ-yı tasarruf eden bülegâ, taşların lisân-ı nâтика karşısında hâcer-i sâmit gibi kalır. Evet! Nehr-i cûşâ-cûş-i hayât insanların bütün âmâl ü ihtiâsâtını sürükleye sürükleye nihâyet şu muzlim hufrelere tıkıyor.

Mevt, o hâile-i bî-emân tûl-i emel denilen u'cûbe-i bî-âmr her dakika yüzüne tükürdüğü halde o çehre-i hâr u âhenîn bundan kat'an müteessir olmuyor. İnsanların, bu neticenin tahakkuk-i vukûuna dâir olan ilimleri yakın derecesini bulmuş olsa kimsenin eli bir işe varmaz, dünya da yanın yerine döner idi. Fakat hamdolsun Cenâb-ı Hak kabristanları mesire hâline koyan, pehlelerin üzerine sofa kurup iş ü işaret eden, o esnâda attıkları gevrek kahkahalar, sükkân-ı mekâbiri dalmış oldukları derin uykudan uyanıracak dereceyi bulan erbâb-ı intibâhi mebzûl olarak yaratmıştır.

Fikrimize zerk ettiğimiz gaflet serumuyla ölüme karşı kendimize muafiyet hâssası verdiğimiz zâhib, gidenleri yemizme bedel göndermiş gibi müteselli oluyoruz!

Fakat çok yanlışımız var. Tefekkûrâtımın hülâsaten buraya nakli halkı ye's ü atâlete sevk eden diye endişeye mahal yoktur. Çünkü devr-i hilkatten beri tekerrür eden bu hâkikatle o kadar ülfet etmişiz ki ülfetin bu derecesi o hâkikatın nefsimizde vukûuna karşı değilse bile ikâ edeceğî te'sîre karşı bize muafiyet hâssası vermiştir.

Müşâhede-i mekâbirle nefsi atâlete mahkûm etmemeli. Öldükten sonrası düşünüp rezâilden tebrie, fezâille tezyîn etmeli. Böyle bir zamanda nefsimizi atâlete mahkûm edecek olursak âbâ vüecdâdımızın pâk, mukaddes mezârlarını düşmanlarımızın mülevves, murdâr ayaklarıyla çığnediklerini göreceğimize şüphe edilmesin. İslâmîyet atâletin en büyük düşmanıdır. Eslâfımız, İslâmîyet'i atâlete tefsîr etmiş olaydilar o emânet-i kübrâ bugün bize intikâl etmez idi. Dînimizin iki rüknü altındandır. Binâ-yı dîni beş rûkn üzerine mebnî, bu sûretle daha metîn kılma için o altın direkleri dikecek serveti, sâmâni elde etmelidir. Bu da sa'y ile gayretle olur. Atâletle olmaz.

Âlem-i insaniyyeti ma'mûr, kulûb-i münkesireyi mesrûr

edelek ne kadar efâl-i mebrûre varsa bunların kâffesine faktır ile değil gînâ ile te'min-i muvaffakiyyet ederler. Yed-i ihsânın yed-i talebden hayırı olduğunu faktır ile kûfrûn arasındaki hâlin bîçak sırtından pek de farklı olmadığını servet [259] ü sâmân, iyi bir adamın elinde olursa bunun ne güzel bir şey olduğunu bize bildiren, bizi faktır ile mümkün olmayıp gînâ ile müyesser olan birçok hasenâta teşvîk, tergîb eden nedir? İslâmîyet değil mi?

Hâl böyle iken İslâmîyet'in bize atâlet ü batâletle emrettiği nasıl iddiâ, ne vechile kabul edilebilir. Hayr-ı mahz ve mahz-ı hayr olan İslâmîyet'i başka türlü gören birtakım gözler de var. Fakat kusur İslâmîyet'te değil onu öyle gören gözlerde. Mizâca fesâd âriz olursa insan bazı kere iyi fenâ, fenâyi iyi görür, fâsidü'l-mizâc olanların bu hâli nefsü'l-emr ile kendi arasına hâil olan bir hâlet-i marâziye neticesidir. Bunu bir kere daha söylemiş idim burada yine tekrar edeceğim meselâ insan maraz-ı imtilâ ile bî-zâr olursa en iyi yemekleri fenâ görür sıhhati yerinde olanların iştihâsını tahrîk eden en nefis bir taâm onun istikrâhini da'vet eder. Demek ki insanın, nefsindeki bir hâlet-i marâziyyeden dolayı iyi bir şeyi fenâ görmesi mümkün imîs. Böyle bir maraza mübtelâ olan bir adam hastalığını izâleye çalışmalı. Bu böyle olduğu gibi fenâ şeyleri iyi görenler de vardır. Bu da bir hâlet-i marâziye neticesidir. Meselâ kadınlar hâmil iken onlara bir hâl âriz olur kimi sabun, kimi kömür, kimi testi ve sâire gibi şeyleri yer. Şimdi o bîçâre kadının sevk-i marazla sabun yemesi sabunun nefsü'l-emrde ekle sâlih bir şey olduğunu isbâta hüccet olabilir mi?

Toprak yiyan insanlar da bu kabildendir. İşte İslâmîyet hakkındaki yanlış fikirler de bir nevi maraz-ı rûhâni neticesi olan dalâlet-i hissiyyeden münbaistir. Her ne ise maksadım bu sözleri söylemek değil oraya nakl-i hâne ettikten sonra başımıza gelecek şeyler hakkında bir iki misâl serdeylemek idi. Mevcûdâttâ tecelli edip lisân-ı şeriatte rûh, lisân-ı hikmette nefs-i nâтика denilen şey bir latîfe-i Rabbâniyye'dir. İnsan için bunun hakikatine vukûf müteazzirdir. İnsan rûh hakkındaki tedkîkâtını ne kadar ta'mîk etse sa'yî hebâ oluyor. Sâha-i tedkîkâttan sıfır'l-yed olarak çıkıyor. Görüyoruz ki ilm-i rûhun ihtiâvâ eylediği mebâhis rûhun hakîkiyyet-i zâtîyyesine değil, ahvâl ve keyfiyyâtına, âsârına âittir. Rûh hakkında icrâ olunan tedkîkât bu noktadan ileri gidemiyor. İlîm-i rûh ulemâsının bu mebhastaki tedkîkâtı bir şeyin gölgesi üzerinde icrâ edilen tedkîkâtı benziyor. Bir şeyin gölgesi üzerinde icrâ edilen tedkîkât ise, onun mâhiyyeti hâkkında bir fîkr-i sahîh veremez. Gölge ancak o şeyin şekli hakkında takribî bir fîkr verebilir. Bu kadarcık ma'lûmat ile de o şeyin hakikatine tamamıyla hükmedilemez. Rûh hâkkındaki tedkîkât-ı nazariyye de hep bu kabildendir. Vâkia rûhun kuvâ-yı muhtelîfesi, vücûd üzerindeki tasarrûfâti hakkında tedvîn-i mebâhis edilmemiş değil. Fakat bunlar rûhun hakikatine tealluk eder şeyler değildir.

Hakîkati anlaşılmayan bir şeyi cefel-kalem inkâr edip işin içinden çıkmak gâyet kestirme bir yoldur.

Maddîyyûn da rûh mes'elesinde bu tarîki ihtiyâr etmişler, yani hall-i mes'eleye, inkâr yolu gibi en kestirme bir yol-

dan gitmişler. Lâkin rûhun mevcûdiyyetini müeyyid delâîl günden güne çoğalıyor, maddiyyûnun istinâdgâhları olan çürük deliller gitikçe kuvvetini kaybediyor.

Maddiyyûnun rûh hakkındaki fîr ü nazarları avâmın kâinât hakkındaki fîr ü nazarlarından daha sathîdir. Her şeide zâhirden başka bir şey görmeyen avâm gibi, maddiyyûn da bu âlemin zâhirinden başka bir şey göremiyor. Mûkevvenâtın bir de iç yüzü olduğuna bir türlü kâil olamıyor.

Madde ile kuvvetin başka başka şeyler olmayıp şey'-i vâhîdden ibâret olduğunu isbât için maddiyyûn tarafından serdedilen delillerin en kuvvetlisi yahud en kuvvetlilerinden biri de sudur. Bunlar diyorlar ki:

İnsandaki kuvve-i akliyye dimâğın mükemmeliyetiyle mebsûten mütenâsibdir. İnsanın dimâğı “fizyoloji” nokta-i nazarından ne kadar mükemmel olursa aklı, rûhu da “psikoloji” nokta-i nazarından o kadar mükemmel oluyor. İşte bundan anlaşılıyor ki sizin rûh, akıl filân gibi isimlerle tevâsim ettiğiniz şeylerin kâffesi uzv-i maddî olan dimâğın netice-i faâliyetinden, bi-zâtihî vücûdu olmayan eserlerinden başka bir şey değildir.

Maddiyyûnun bu sözü esâsen pek doğru olmakla beraber rûhun inkârına hüccet olamaz. Filhakika dimâğ ne kadar mükemmel olursa ondaki kuvve dahi o nisbette mükemmel oluyor. Lâkin akıl ile dimâğ beynindeki bu alâka-i tekemmûl bir vechile rûhun adem-i mevcûdiyyetini müeyyid delâilden ma'dûd değildir.

Rûh yine o rûhtur, ancak tealluk ettiği vücûd, rûhun bî'l-kuvve hâiz olduğu istî'dâd-i kemâli izhâr edecek kâbiliyeti hâiz değil demektir. Binâberîn rûhun, fizyoloji nokta-i nazarından lâzım gelen tekemmûlü hâiz bir vücûttaki tasarrufuya, onun neticesi olan âsârın o nisbette mükemmel olması gâyet tabîî bir şey olmak iktizâ eder. Zaten bunu inkâr eden de yoktur. Fakat rûh ile cisim beynindeki alâka-i tekemmûlden maddiyyûnun istinbât ettikleri netice çıkmaz.

Meselâ bugün en mükemmel piyano çalan bir adamı piyanonun başına oturtalım. Fakat nasıl piyano? Telleri kırık, âhengi serâpâ bozuk. Piyanistten bir güzel hava çalmasını ricâ edelim. Bîçâre adam ricâmızı kabul etsin. Izhâr-i hünér için başlasın piyanoyu çalmaya. Fakat çi-fayda te'mîn-i muvaffakiyyet edemeyecek. Çünkü “do” perdesine basıyor “re” sesi yahud büsbütün falso bir ses çıkıyor. Piyanonun üzérinde elini gezdirdiği esnâda kedi mutfakta yemek sahanlarını devirmiş gibi bir herc ü merc-i esvât hâsil oluyor. Piyanist yine o piyanist fakat piyanoda âhenk olmadıkta sonda ne yapsın nasıl mahâret göstersin?

İste rûh ile cisim beynindeki alâka-i tekemmûl de tipki böyledir. Yani rûhun mâhiyyetinde bir tegayyür yoktur. Yalnız vücûttaki tasarrufu o vücûdun hâiz olduğu istî'dâda, tekemmûle göredir.

[260] Rûh ile cisim beynindeki bu alâka-i tekemmûlden dolayı ikisinin şey'-i vâhid olundığına nasıl hükmolunabilir?

İste maddiyyûnun inkâr-i rûha dâir daha birtakım rûhsuz sözleri vardır ki bunların buraya nakli beyhûdedir. Her-

kes fîrinde hûrdür kimse kimseyi i'tikâdına fîkrine müdâhale etmek hakkını hâiz değildir. Canı isteyen rûhun vücûdunu tasdîk, canı isteyen inkâr eder.

Elhamdülillâh biz tasdîk eden zümredeyiz. Onun için maddiyyûnun fîkrini, i'tikâdını bırakalım da kendi i'tikâdımıza fîkrimize muvâfik sûrette idâre-i kelâm edelim: Azîzim insan bu heykel-i mahsûstan ibâret değildir. Rûh denilen sîrr-i İlâhî'den ibârettir.

اقبل على النفس واستكمل فضائلها
فانت بالروح لا بالجسم انسان

İnsanın nefsinde şûuru da bedîhiyyât-ı evveliyedendir. Yani bütün mülâhâzâttan, bütün tefekkûrâttan mukaddemdir.

İnsanın (burada insandan murad rûhtur) kendi vücûdunu inkâr etmesi, Hoca Nasreddin merhûmun gelen bir mîsâfîri savmak için içерiden efendi evde yok demesi gibidir.

Rûh bir levh-i sâdedir. Bedenimizde tealluk eyledikten sonra süver-i maddiyye, turuk-ı meşâir vâsitasıyla onda müntekîş, o da o vâsita ile âlem-i hâricînin vücûdundan haberdâr olur.

Gönül burada bir iki söz söylemek ister idi. Fakat sükûtu evlâ gördü. Çünkü bir kabristan ziyâretinin bundan ziyâde söze tahammülu yoktur. Burada söylenenek sözler o ziyârete muvâfik mâhiyyette olmalı. Biz de rûhun ahvâl-i sâiresine müteallik sözlerden sarf-ı nazar edelim de makama münâsib bir iki söz söyleyelim: Büyük pederin ziyâreti bende tuhaf tuhaf fîkirler hâsil etti. O fîkirlerin hûlâsası şudur:

Rûh bedenle alâkasının inkitâimdan sonra dünyadaki efâlini –fakat mülâyimine temsîl sûretille– tahayyül daha doğrusu idrâk edecektir. Fakat siz diyeceksiniz ki dimâgsız rûh nasıl tahayyül, idrâk edebilir? Dimâğ rûha o tahayyül hâssasını vermiştir. Tahayyûle, idrâke mahsûs olan keyfiyyât ona hâl, istî'dâd olmuştur.

Şu halde ba'de'l-inkitâ' efâl-i dimâgiyyeyi dimâğ'a ihtiyâci olmaksızın icrâ edebilir.

Cünkü dimâğı kable'l-inkitâ' rûha verdiği hareketin alâ vechî'l-istîmrâr onda mevcûdiyyeti farzedilebiliyor.

Meselâ rûh dünyada işlediği iyi bir şeyin kendisinde mûcîb olduğu hiss-i sürüru, âlem-i hâriciyyede hoşlandığı şeylelerden birine, bir güzel çiçege temsîl sûretille tahayyül eyler. Bu tahayyülü kendisi için mûcîb-i safâ olur. Bizim hâyal nâmını verdigimiz bir şey, devam ve istîmrârından, rûhun âlem-i hâriciyle olan alâkasının inkitâi hasebiyle ona şiddet-i te'sîrinden dolayı bir hakîkatten ziyâde hakîkat hâlini alır. Kezâ insanın fenâ bir fiili de, yılan gibi hoşlanmadığı bir sûrete temessûl, rûhu bu vechile ta'zîb eyler.

Rûhun tasarrûfâti bedenden alâkası münkatî olmadan evvel her dakika kendisinde vuku' bulan ahvâldendir. Buna tahrîr ve takrîrimizde âsârı görülür. Demek rûhun ma'kûlâtı bir mülâyimine temsîl ile tahayyül ve ondan müteessir olması kendisi için daima vâkî olan ahvâlden imiş. Bu böyle olduğu gibi efâlimizin lâzım-i gayr-i müfârikî olan ahvâl de daima rûhumuza icrâ-yı te'sîrden hâlî değildir.

İster efâlimizi mülâyimine temsîl ile tahayyül edelim. İs-

ter o fiilin bilâ-temsîl, doğrudan doğruya te'sîrine ma'rûz o-lalim her iki sûrette de rûhumuzun, mâhiyetlerine göre efâlimizden teessürü zarûri demek olur.

Fakat dağdağa-yı hayat her zaman efâlimizi mülâyimine temsîl ile tahayyûlümüze, binâberîn ondan bi-hakkın teessürümüze mâni' ise de o teessür, mâhiyyetine şûrumuz lâhik olmaksızın nefsimizde hüküm-fermâ olmaktan hâlî degildir. Meselâ alelekser içimizde bir sıkıntı olur. Sebebini sorsalar bilmiyorum diye cevap veririz. Uykuya yattığımız yani havâssımız ta'til, âlem-i hâricîyle alâkayı kat' ettiğimiz zaman o hâli rûyâda mülâyimine temsîl ile ondan müteessir oluruz. İşte bunlar hep nefsi-nâtikanın ahvâl ve tasarrufât-mahsûsasındandır.

Burada meşhûr "Pascal"ın bir sözü hatırlama geldi, diyor ki: Âhâddan biri her gece kendisini rûyâda pâdişâh olmuş görse pâdişâhîn, muktezâsından olan safâlarla meşgûl olsa hemen bir pâdişâh kadar mes'ûd olmuş demektir. Bu böyle olduğu gibi pâdişâhlardan biri de yaşadığı müddetçe her gece rûyâsında kendisini âhâddan biri gibi görse onun çektiği zahmeti, meşakkati çekse hemen onun kadar bedbaht olur. Demek ki rûyâda görülen şeylerin nefse olan te'sîri yakazadaki ahvâlin te'sîrinden az değil imiş. Fakat bunda rûyânın siyâk-ı vâhid üzere ve müstemir olması şarttır. Tahavvûl ve tebeddülü bu te'sîrin tamâmî-i zuhûruna mânidir. Muktezâ-yı efâlimizin âlem-i şühûdda tamâmî-i te'sîrine âlem-i hâricînin dağdağası mâni' olduğunu söylemiş idik.

Hokkabazlar gürültü ile sünnet çocuğunu avuttuğu gibi âlem-i hâricînin şu'bede-i gûnâ-gûnu da bir dereceye kadar bizim ıztirâbımızı tâhîf ediyor.

Hergün görülen ahvâldendir: Meselâ insan bir şeyden ziyâdece müteessir olursa dağdağa-yı hâricîyyeyi artırmaya tabiaten bir lüzüm hisseder. Meselâ saz bilirse saz çalar, sokağa çıkar, yahud ahbâbiyla görüşür. Bunlar hep o teessürün şiddetini tâhîf maksadına mebnî sevk-i tabiiyle tevessül edilen tedbirlerdir. Bu tedbirler dağdağa-yı hâricîyyeyi arttırip rûhu bulunduğu noktadan insirâf ettirir.

Fakat ne yapılsınsa yapılsın her fiilin lâzım-ı gayr-i müfârikî olan bir hâl vardır ki o fiilin bizden sudûruyla rûhta tecelli eder. Rûh [261] kendisinde tecelli eden hâlâtın kâffesini lâ-teşbîh gramofon plâğı gibi hifzeder. O hâlâtın bir zerresini bile kaybetmez. Çünkü dünyadan beraber götürüreceği ancak odur. Dağdağa-yı hayat o hâlâtta mütehassil teesürâtın tamâmî-i zuhûruna mâni' olduğu cihetle rûh kendisinde olan sermâyeyi bilmez yalnız toplamakla meşgûl olur.

Topladığı şeylerin nasıl şeyler olduğunu anlamak için tenhâ bir yerde oturup onları birer birer gözden geçirmesi lâzımdır.

İşte o tenhâ yer de, şu musâhabenin mevzûunu teşkil eden mahalle-i hâmûşândaki hücre-i târîktir.

Orada dağdağa yoktur. Rûh kendi kendine kalır. Dün-yada topladığı şeyleri birer birer gözden geçirip ne olduklarını anlar.

Rûh âlem-i hâricîyle olan münâsebetini te'mîn eden, göz, kulak, burun ve sâire gibi şeylerden ayrılmak kendi ken-

dine kaldıgı, binâberîn kendisini meşgûl eden bu kadar dağdağa-i hâricîye onun için ân-ı vâhidde ma'dûm hükmünü aldığı bir sırada cidden müşkil bir mevkî'de kalır.

Dünyadaki ukûbât-ı mümkünkenin en şedîdi tefrid yani bir adamı -hâricle büsbütün alâkasını kat' ile- dar bir yerde hapseylemek cezâsidır.

Rûh âlem-i hâricîyle kat' -i alâka ettiği dakikada münferit kalır. Artık hücre-i infirâdında kendi efâlinden başka enisi, yâri kalmaz, başlar bunları mülâyimine temsile, o suver-i mümessile ile hasbihâle!

İşte insan ameliyle haşrolur sözünün tafsîli budur. Yukarıdan beri rûh hakkında birçok sözler söyledik. Fakat ahvâl-i meâdin, azâb-ı kabrin mâhiyyet-i hakîkisine nazaran bu sözler de o hakâyîkî mülâyimine temsilden başka bir şey degildir. Oldukten sonra nazar-ı ibret üzerinde tecelli edecek temâşânın hakîkatini Allah'tan başka kimse bilmez.

Bu mebhaste kibel-i Şâri'den bize bildirilen şeylerden başkasının ehemmiyeti, ma'nâsi yoktur. İşte rûh hakkında bu ve bu gibi birtakım mülâhazâttâ bulunduktan sonra eczâ-yı perâkendenin sûret-i cem'i hakkındaki eşkâl-i aklî gözümüzün önüne dikildi.

Filhakika insan oldukten sonra tûrâba münkalib olan eczâ-yı cismâniyesinin bir yere cem'yle, iâdesini aklına sigdırılamaz. Bunu kat'iyen inkâr vâdîsine sapar. Nitelim öyle de olmuş ve oluyor!

Bidâyet-i İslâm'da insanlar kendilerine pek garip, pek vahşî gelen bu hakîkati bir türlü kabul edemediler. Cenâb-ı Hak Habîbi'ni tesliye için sûre-i "Yâsîn"deki şu âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu. Esteîzü billâh: ¹ وَزَرَبَ لَنَا مُثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُعْلِمُ الْعَظَامَ وَهِيَ رَبِّيْمٌ فُلْ يُعْجِبُهَا اللَّهُ أَنْشَأَهَا أَوْلَ مَرَّةً وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ âyet-i kerîmenin sebeb-i nûzûlü şudur. Übey bin Halef birgün eline çürümüş bir kemik alıp huzûr-ı Risâlet'e girdi. Kemiği ufalayarak Hazret-i Peygamber'e dedi ki:

Cenâb-ı Hak bu kemiğe tekrar iâde-i hayat edecek öyle mi? Hazret-i Peygamber de: Evet hem iâde-i hayat eder, hem de seni cehenneme koyar, buyurdu. Sonra âyet-i kerîme nâzîl oldu. Übey bin Halef'in bu cür'eti âyetin sebeb-i nûzûlü ise de hükümleri münâfi inkâra sapan insanların kâffesine şâmildir:

Ayet-i kerîmenin meal-i celîli şudur: İnsan hiç vücûdu yok iken nasıl yaratıldığını unutarak, eczâ-yı bedeniyyesi tûrâba münkalib olduktan sonra bunların bir yere cem'yle iâdesi müstahîl olduğunu misâl ile te'yîd için sana çürümüş kemikleri gösteriyor. Yâ Muhammed, ihyâ-yı mevtâ husûsunda benim kudretimi mahlûkâtımın kudretine teşbîh, onların muttasif oldukları aczi bana isnâd ile tûrâba münkalib olan kemiklerin, eczâ-yı perâkendenin hâl-i aslîlerine iâdesini akıllarına sigdırımayan münkirlere deki:

Onları ilk önce kim yarattı ise yine o diriltir, Allah tefâsil-i hilkati bilir."

Filhakika öyledir. Çünkü bizi yoktan var eden kudret, o zaman ne ise yine odur. O kudrete hiçbir tegayyür âriz olmamıştır.

¹ Yâsîn, 36/78-79.

Maddeye gelince, bidâyeten o kudretin eser-i teallukunu nasıl kabul ettiyse yine o isti'dâd ile kâimdir. Hemen o kudret tealluk etmeyi görsün derhal eseri maddede zuhûr eder.

Cenâb-ı Hak tefâsil-i esrar-ı hilkati bilir, bizim için sûret-i kat'iyede mechûl olan esrâr-ı hilkat, onun nazarında en meşhûr, en ma'lûm olan şeylerden daha beyyindir. Çünkü o serâir onun yed-i ibdâînden çıkmıştır.

Bütün insanların eczâ-yı perâkendeleri birbirine karışsa, anâsırı münkalib olsa kimyâhâne-i kudretinde o anâsırı o eczâyi tahlîl, yekdiğerinden tefrik eder.

Kimsenin eczâ-yı bedeniyyesinden bir zerre bile kaybolmaz. Hepsinin sahiplerini bilir hepsini yerli yerine koyar. El-hâsil herkesi hüviyetini, hâlikat-i zâtîyyesini inkâr edemeyecek sûrette tekrar halk ve îcâd eder. Herkes ikinci hilkatiyle ilk hilkati beyninde zerre kadar fark olmadığını, her iki hilkatin ikilik ta'bîrini ma'nâsız bırakacak sûrette, yekdiğeriine mutâbık, yekdiğerinin aynı olduğunu anlar hatta o kadar anlar ki belki de hilkateyn beynine târi olan ademden külâlien zühûl ile gûyâ hiç olmadan o âleme intikâl ettiğine zâhib olur.

Filhakika öyledir. İnsan i'tikâdını bir esasa istinâd ettirirse yani prensip sâhibi olursa bu gibi şeylerin imkân-ı vu-kûnda zerre kadar tereddüt etmez.

Bir kere Cenâb-ı Hakk'ı, sonra onun kudret-i mutla-kaşını, sonra da bu sâha-i tekvînde bizim bilmemiğimiz ve bileyemeceğimiz nice nice hakâyık mevcûd olduğunu kabul eden bir adam kabul ettiği bu esasların îcâbat-ı mahsûsa-sından olan bu gibi şeyler hakkında şüphe etmeyi hatırına bile getirmez. Ceffel-kalem bunları inkâr ederse o zaman mes'ele değişir.

[262] Bazı münkirler anâsırı maddiyyenin istihâlât-mütetâbiasını serîste ittihâz ederek elgâz-ı kûfriyye kabilinden bir lûgaz tertîp ederler ve derler ki:

Elimizde bir balmumu var. Biz ondan evvelen bir horoz sonra bir at sonra da bir deve yaptık. Balmumunu tekrar bu şekillerden tecrîd ile bir top hâline koyduk. Evvelki şekiller iâde etmek istiyoruz. Fakat horozu iâde etsek at kalacak, atı iâde etsek deve kalacak, deveyi iâde etsek at ile horoz kalacak ne yapalım?

Misâl pek vâzih olduğundan tafsîline lüzüm yoktur. Ancak bu gibi işkâlât-ı akliyye acz-i beserden mütevellid vehâmiyyât-ı sîre kabilinden olduğundan acz-i besere göre hâiz-i ma'nâ ise de kudret-i İlâhiyye'ye nazaran sözden bile ma'dûd değildir. Akli, insâfi olan bir adam bu gibi tûrehhâti beş paraya almaz. Yalnız bunu zîhnine koyup da inkârında ısrar eden bîcârenin hâline acır!

کر صد هزار سال همه خلق کائنات
فکرت کنند در صفت قدرت خدا
آخر بعجر معرف آپند کای الله
دانسته شد که هیچ ندانسته ایم ما

Ferid

MÂZÎYE ATF-I NAZAR

Ne İdik Ne Olduk

Seylû'l-Arim'den sonra Cezîretü'l-Arab'a hicret eden on bir kabîle-i Arabiyye Vâdi'l-Kurâ'da karar ve zaten zer' ü zar'dan ârî olan Ümmü'l-Kurâ' ise bir kabîleyi iâşeye gayr-i müsâid iken on bir kabîlenin sahrâ-yı kufrâda ictimâi kaht ü galâ ile nizâ' ve fezâi dâî olarak ol esnâda arîfe-i A'râb olan tarîfenin meşveret ve îrşâdiyla kabâil-i Arab cezîrenin Suriye ve Irak cihatlerine şedd-i rihâl-i muhâceret ve hûdâyi nâbit haşâiış-i arîyye ve mâlik oldukları lâ-tesemmün ve lâ-tegan-nî min-cû' behâim-i sâimeleri sütleriyle teayyûşe kanâatle yegâne ilm ü ma'rifetleri olan nazm-ı eş'âr ve hifz-ı ensâb ile evân-gûzâr ve kâh abede-i nûcûm ile sâibîne iltihâk ve kâh abede-i evsâni taklîd ile dereke-i putperestîde rehrev-i dârû'l-bevâr iken ufk-ı Bathâ'dan şems-i cihân-tâb-ı hidâyet cebhe-i pâk-i Muhammedî'den lemeân ve müddet-i vecîze zarfında zulümât-ı cehâlette pûyân olan cehele-i Arabâñ en-vâr-ı ulûm ve maârif-i İslâmiyye ile çehar aktâr-ı cihâni ten-vîr ederek esâtize-i cihân olmuşlar idi. On bir kabîle-i Arab'dan diyânet-i muazzama-i İslâmiyye'yi i'tinâk edenler yalnız Kureyş'ten birkaç nefer vehattâ âile-i Peygamberî olan Benî Hâsim Hazret-i Haydar-ı Kerrâr'dan başka cumlesi Cenâb-ı Risâlet-nûmâ'ya münfail ve muğber iken azm-i hümâyûnlarına fûtûr gelmeyerek da'vet ve îrşâdda devam ve her türlü mesâî ve ikdâm buyurmuşlar idi. On üç sene müddet Mekke'de küffâr-ı Kureyş'i dîne da'vet ve nihâyet¹ (إِنَّكُ لَا تَهْدِي مِنْ أَهْبَطَتْ وَلَكُنَّ اللَّهُ يَهْدِي مِنْ يَنْعَمُ) fermân-ı celîline mutâvaatla küffâr-ı Mekke'den me'yûs ve belki Tâ-if'te birkaç kişiyi îrşâda muvaffak olur ümidiyle ol cânibe tevcîh-i veche-i azîmet buyurdukları halde küffâr-ı Tâif Mekkeliler'den beter ve âkîbet amcası Utbe'nin kapısına mürâcaatla bir içim su talebine tenezzûl buyurdukları halde ol merd-i anîd bir cur'a mâ'yî dirîğ ve kapiyi vech-i saâdetlerinde sedd ü bend ile adem-i kabulünü teblîğ eyledi. Ol esnâda Sultân-ı Enbiyâ arkasını duvara dayayarak Cenâb-ı Kâdiyyû'l-hâcâta² (رَبَّ انِّي أُشْكُو إِلَيْكَ عَجْزِي وَضَعْفَتْ مُنْتَسِي وَمَوْانِي) (علي النّاسَ) diye ref-i eyâdî-i tazarrû ve niyâz buyurmuşlar idi.

Tâif'ten dahi me'yûsen Mekke'ye avdet buyurduklarından da hayat-ı saâdetleri hakkında sû-i kasd icrâsi beyne'l-kabâil karar-gîr olduğu vahy-i celîl ile kendisine ihbâr ve Medîne'ye hicreti emr ü ihtâr buyurulmasıyla Medîne'yi teşrif buyurmuşlardır.

Arası çok geçmeden kâfile-sâlâr-ı enbiyâ te'yîd-i celîl-i Rabbâni ile gazavât ve muhârebât-ı vâkiâda tâife-i küffâri münhezim ve perîşân ve mâl ü menâllerini iğtinâm ile zümre-i mücâhidîne ihsân buyurdukları gibi on bin gazanfer-i gazâ-peyker ile Mekke üzerine zâhf ve Mekke'yi feth ü teshîr ile Ka'be-i Muazzama'yı levs-i evsândan tathîr ve küffâr-ı hâksâri alef-i şemşîr buyurmuşlar idi. Başında Ebû Süfîyân olduğu halde kendisiyle ve ashâbiyla mükâleme ve mu-

¹ Kasas, 28/56.

² Benzer şekilde, Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 3107.

ameleye tenezzül etmeyen sanâdîd-i Kureyş ihtidâlarını i'lân ile tâlib-i afv ü emân oldukları gibi azamet ve şevketleriyle cihâni titreten kayserler kudret ve mehâbet-i kudsîyyelerine vâlih ü hayrân ve dîne da'vet husûsunda tesyâr buyurduları nâme-i hümâyûn ve süferâ-yı risâlet-nûmûn-i Peygamber'i ba-kernâl tevkîr ve ihtiâr ile istikbâle şitâbân olmuşlar idi. Ahd-i saâdetlerinde nüfûs-i İslâmiyye yüzlerce binlere bâliğ olduğu gibi bir asır geçmeden pertev-i envâr-ı hidâyet-i İslâmiyye şarttan garba ve cenûbdan şimâle şâ'saa-pâş olarak Kuteybe Çin ve Kaşgar pây-i tahtlarını istilâ etmekte olduğu bir sırada Târik bin Ziyâd dört bin mücâhidîyle Endülüs'ü istilâ ve İspanya'yı zîr ü zeber ederek Mûsâ bin Nusayr ile Cezâir-i Hâlidât ve Atlas Dağları'na varması çok gecikmeksizin cuyûş-i Abbâsiyye Anadolu'yu kuvve-i kâhire ile feth ü teshîr ve Hârunû'r-Reşîd orduları Üsküdar'a gelerek Roma devletini kahr u tedmîr eyledikleri esnâda Endülüs süvârîleri Bordo ve Lyon'u istilâ etmek üzere Pirene Dağları'nı geş ü güzâr eylemekte idi. Maârif ve sanâyi'-i garbiyyeye nûmûne-i mübâhât olarak kabâ nev'inden iki nevi çuka Hârûnû'r-Reşîd'e ırsâl eden Şârliman'a ma'mûlât-ı İslâmiyye'den olan saat ile Bağdat'ın zer-bâft dîbâları mukâbeleten ihdâ olunmakta idi. Bağdat Dîvanü'l-Ulûm'u Akademyası Cezîre-i ibni Ömer'de şemsin küre-i arzdan bu'diyetini kiyâs u icrâ ve semâviyyenin seyyâr ve sevâbitini tarassud ile harîta-i semâviyyeyi tersîm ile meşgûl oldukları hengâmada Kurtuba ve Gîrnata dârû'l-fünûnları ulûm-i tabî'iyye ve riyâziyye tedrisâtiyla hergün bireh hârikâ-i tabiat ve bir sîrr-i mutalsam-ı hilkati keşf ü tâhlîl etmekte idi. Bugün bizim Avrupa'ya talebe ırsâl [263] eyledigimiz gibi Avrupa devletleri medâris-i İslâmiyye'ye kabul için en müstâid talebelerini ırsâl ve ulûm ve maârif-i İslâmiyye'yi istihsâle bezl-i mâ-hasal-i imkân eylemekte idi.

Âkîbet medeniyetin netâic-i seyyiesi olarak müslümanlar refâh ve rahat-ı hadârete âlûde ve zevk ü sefâhete inhimâk ile azmlerine fetret ve a'sâblarına rehâvet târî olarak Irak'ta ve Endülüs'te şevket-i İslâmiyye'ye za'f ve fûtûr âriz ve Çin'de bir seyl-i hurûşân gibi memâlik-i İslâmiye'yi zîr ü zeber eden Tatarlar Devlet-i Abbâsiyye'yi muzmahil ve perîşân ve Endülüs hükûmât-ı İslâmiyyesi dahi ayn-ı illet ü maraz ile mahv ü bî-nişân olmakta iken düvel-i İslâmiyye'nin za'fin dan bi'l-istifâde fırsatı ganîmet bilen ehl-i salîb bi'l-ittihâd ve'l-ittifâk sell-i seyf-i intikâm ile şarkan garben memâlik-i İslâmiyye'yi istilâ ve müslümanları taraf taraf katlı ü ifnâ eylemekte oldukları sırada zuhûr eden Kılıçarslanlar Şîrkûhlar Salâhaddînler Ertuğrullar bir avuç süvârileriyle ehl-i salîbî târ ü mâr ve ez-ser-i nev şevket ve azamet-i İslâmiyye'yi ih-yâ eyledikleri gibi dûdmân-ı Âl-i Osmân'dan neş'et eden kahramanlar Roma ve Byzantine devletlerine hâtime çekerек mağbût-ı cihân olan İstanbul'u feth ve pây-i taht-ı sultanat ittihâz eyledikleri gibi hudûd-ı Osmâniyye'yi Halîc-i Fâris ve Bahr-i Ummân'dan Viyana kapılarına ve Azerbaycan dağlarından Fas hudûduna îsâl ile Avrupa'yı asırlarca titretmiş ve bir zaman Fransa kralını himâye gibi bir âtifet-i cihâgîrânede bulunmuş olduğu halde vakityle bir eyâlet-i Osmâniyye'den ma'dûd bulunan Hükûmât-ı Balkâniyye ve

Yunan hükûmeti gibi bir Osmanlı voyvodasının çîn ü cebînine karşı tiril tiril titreyen hükûmât-ı sagîrenin el-yevm tehdîidine ma'rûz ve Avrupa himâyesiyle cûz'-i memâlik-i İslâmiyye'den bil-ihrâc gasbeyledikleri memâlik-i vesîa-ı Osmâniyye'ye kanâat etmeyerek iki yüz elli bin şehidin kabristanı ve umûm âlem-i İslâm'ın matnah-ı enzâr-ı ümniyye ve e-mâniisi olan Girid'i bile cism-i devletten kat' ve bu sûretle vûcûd-ı devlette nâ-kâbil-i iltiyâm bir cerîha ihdâsıyla Bahr-i Sefid sevâhil-i Osmâniyyesi'nin taht-ı muhâtaraya vaz'ı hakkındaki matâmi'-i Yunaniyye her vicdân-ı hamîyyet-nişânu dağdâr edecek ahvâl-i elîmedendir. Biz ne idik ne olduk? Acaba biz o cihângîrecdâdin ahfâdi o gazanfer guzât-i cihânin evlâdi değil miyiz? O kudret ve şevket ne idi? Bu acz ü meskenet nedir? O gayret ü şatâret ne idi? Bu havf ü cebânet nedir, kaht-ı ricâl mı? Hâşâ. Kaht-ı mâl mı? Hâşâ. Fakat fakd-ı ittihâd, fîkdân-ı gayret.

Basra Vâli-i Sâbîki

Mardinî-zâde Mehmed Ârif

Mevsim Münâsebetiyle:

ÇOCUKLAR – KELEBEKLER

Kâğıthâne'de

Kaplamış nûr-ı ibtisâm-ı bahâr
Çehre-i ibtihâc-ı mâ-hazari...
Ne güzel bir tarâvet-i sehâhâr!
Okşuyor incizâb eden nazarı

İhtizâz eyledikçe nâz ile hep
Çemene hande serpiyor ezhâr...
Kuşlar elhân-ı dil-nûvâz ile hep
Şâtırâne senâ-güzâr-ı bahâr

Güneş âyne-i cemâlinde
Gösterip şu'le-i halâvetini
Döküyor hâke neş'e hâlinde
Nûr-ı feyz-ihtivâ-yı safvetini

Muncelî başka bir nühüfte-meâl
Uçuşan handelerle her yerde
Bakınız, işte bir alay etfâl
Şu yeşil vâdi-i müzehherde

Topluyor –zevk ü şevke müstağrak–
Kimi üsküfe-i şüküfe, kiyâh...
Fesinin koymuş üstüne, yaprak
Kimi sazlarla bir zarîf külâh.

Hep şetâret içinde pûyandır
Oh... o nev-bâve-i hayât... Ancak
Bir çocuktur, o verd-i handandır
Bence timsâl-i nev-bahâr olacak

Ne kadar hoş, bakın, ne neş'e-fezâ
Bir temâşâ bu rûhu cezb edecek!
Çemen üstünde per-küşâ-yı safâ
Geziyor sanki bir sürü kelebek

Tepedelenli-zâde
Kâmil

HASBÎHÂL

Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, ictâb-ı asra göre terbiye etmekten başka çare olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur, ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş, ister okumamış; ister iyi bir terbiye görmüş, ister görmemiş olalım... Artık mâziye karışmış sayılıcağımız için, bugün düşüneceğimiz bir şey varsa o da istikbâldir, yani evlât-larımızdır.

Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak ciñâyet işlemış oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber'den telakkî eden Cenâb-ı Ali diyor ki: "Ciğer-pârelerinize yalnız kendi terbiyenizi [264] giydirmeye çalışmayınız. Îlyice hatırınızda olsun ki onlar sizin yaşamakta olduğunuz zamanın başka bir zaman için yaratılmışlardır."

İçimizde hayat-ı tahsîlin ne acıklı bir sûrette geçip gitliğini tahattur edemeyecek kimse var mı? Ma'lûmat nâmına kafamiza doldurduğumuz şeylerden ne istifâde ettik? Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim birçok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabî on-on beş yaşında iken okuduğumuzu anlayabilemeye ömrüm müsâit olamayacak!

Acaba hazmedemeyeceği kadar kuvvetli yemeklerle harap edilen mide gibi, bu süretle temsîl melekesinden mahrum kalan dimâga fitratındaki faâliyeti iâde etmek bozuk bir cihâz-ı hazmîyi ta'mîr etmeye benzer mi? Mümkin ile muhâl mukâyeseye edilebilir mi?

Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivâyet edilen öyle kirâat kitapları, öyle fen risâleleri görüyorum ki anlamak husûsunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekâlâ, bunları benim çocukların nasıl anlayacak; hocaları nasıl anlatacak? Yetişmiş adamların okuyacağı siyâsi bendleri Çağatayca yazacaklarına yetişeceğin çocukların hecelyeceği risâlecikleri Türkçe yazarlar a! Muhterem kârlilerimizin birçoğu âile sahibidir. Çocuklarının akşam sabah götürüp getirdikleri kitapları lütfen bir kere gözden geçirsinler; bir kere de çocuklara okudukları şeyleri sorsunlar. Göreceler, anlayacaklar ki o bîçâre yavrucaklar hiçbir şey anlamıyorlar; beyinlerindeki ma'lûmatı emanet para gibi taşıyıp duruyorlar! Yazık değil mi? Biz sersem olduk diye çocukların da mutlaka kendimize mi benzettmeliyiz?

Tefevvuk-yâb-ı irfân eylemek ahfâdi elzemdir,
Hamîyyet mesleğinde gayret-iecdâd lâzımsa.

diyen edîb-i a'zam ne doğru söz söylemiştir!

Fîkr-i âcîzâneme göre Maârif Nezâreti'ne mühim bir vâzîfe teveccûh ediyor: İbtidâî, rûşdî, idâdî kitaplarını müsâbaka-yâma koymalı. Lâkin "Maârif Nezâreti hesap, yahud meselâ ilm-i hâl, kirâat... kitabı yazdırmak istiyor bunu en güzel ya-zana şu kadar para verdikten başka eserini bil-umum mekteplerle kabul edecek..." tarzında vukû' bulacak da'vete kimse icâbet etmez. Düşünmeli ki kendinde böyle bir iktidâr gören adam zayıf bir ihtimâl-i muvaffakiyyet için aylarca, ihtimal ki senelerce çalışacak. Bizim memlekette zenginler yani geçinecek kadar parası olanlar çalışmayı ayıp sayarlar; ya-şamak için hergün didinmek mecbûriyetinde bulunanların ise kirk tarakta da seksen bezi vardır ki hiçbirini bırakıp da sizin müsâbakanıza girişemezler.

O halde ne yapmalı?... Evet, Maârif Nezâreti bil-farz ibtidâî mektepleri için kirâat kitabı yazdırmak istiyor. Bir mevzû intihâb ederek müsâbaka-yâma koymalı, demeli ki: Şu mevzû yedi sekiz yaşındaki çocukların anlayacağı tarzda kim en güzel yazabilirse ona şu kadar para mukâbilinde şöyle bir kirâat kitabı yazdıracağız. Hesap için hendese için hülâsa bütün fenler için aynı usûle mürââaat etmeli. Yani müsâbaka-yâma girmek isteyen zevât ufak bir imtihân neticesinde bu işin kendilerine tevdî olunup olunmayacağına anlayacak olurlarsa elbette bir tecrübe-i tâli'den geri durmazlar.

Tabî her fenne âid mevzû'lari ta'yîn etmek, müsâbaka-yâma girenlerin yazdıkları eserleri temyîz eylemek Maârif Nezâreti'ne âittir. Vatanın teâlîsi hakkındaki gayret ve faâliyeti rûh-ı güzîn-i fazileti gibi bütün me'serinde tecellî eden Emrullâh Efendi hocamızdan en evvel beklediğimiz bir iş varsa o da budur.

Mehmed Âkif

HUTBE

-14-

الحمد لله الذي جعل الهدى قهراً للعدى و معناً للردى و طرد الشيطان
الرجيم الذميم * الحمد الذى ارسل النبيين و جعل النبي الامين و هداه الى
الصراط القوى القيوم * الحمد الذى من شاء اشقاى و من شاء اسعد و ما
السع الا فى رضاه العظيم العظيم * الحمد الذى لا رب سواه و الهدى هداه
و هو رب الجمال و الجلال استغفره و اشهد ان لا اله الا الله عامل اهل
الاسعة بالاحسان و الكرم و اشهد ان سيدنا محمد من لاذ بيده نجا و نال
مارجا و وقا مولاهم التهم * اللهم صل و سلم على هذا النبي الوفى العالى
الاهم * و على آله و صحبه اهل الفضائل و الافعال «اما بعد في عبد الله»
هل بعد هذه الخطب الطويلة العربية اجد قلبي في ظلمة الغفلة او اجده
بعد القسوة لان هل بعد هذه الموبقات المهلكات اجد نفسك مارالت فيما
كانت او اجدها دانت للملك الديان * هل بعد هذه الاعراض التي هتك و
الآداب التي تركت اجده في طاعة او اجده في عصيان * هل بعد اهمال
سنة خير الورى اجده تعتبر بمحاجرى او اجده لا تزال في اهمال * لو كان
الدين القويم قائمًا لكان كل معوج من الامور مستقىما * لو كان الشرع
الشريف يعمل به لما كثر شرب الخمر تضليلًا و تأثيما * لو كان الاسلام

كما كان لرأيتك غيره ذليلاً ضئيلاً * لو كان المسلمين في يقظة لما صرفوا الأموال في الضلال و نحن في حاجة الى الأموال * يا ايها السامع الغافل تمسك بالدين يحفظك الله و اوطانك * مذا و الا فالعدو يأخذك و اولادك و عيالك * قم وارفع همتك نحو الدين والوطن العزيز وحسن احوالك * اتقى الله فالتحقوا سلاح اهل الاصلاح و مجال ارباب الكمال روى الترمذى و ابن ماجه قال كان رسول الله (ص) «يُكْفِرُ أَنْ يَقُولَ إِنَّمَا بَثَّتْنَا فِي الْأَرْضِ قَلْبَيْنِ عَلَى دِينِكُمْ فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَمَّا بَثَّتْنَا بَثَّتْ وَبِمَا جَاءَتْ بِهِ فَهَلْ تَخَافُ عَلَيْنَا قَالَ نَعَمْ إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ أَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصْبَاعِ اللَّهِ يَقْلِبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ»¹ صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

* *

[265] Kandiye'nin fethiyle ikmâl olunan Girid fütûhâti üzerine 1080 tarihinde makâm-ı muallâ-yi hilâfet-i uzmâ-dan Mekke-i Mükerreme şerâfet-i celîlesine ısdâr buyulan fetihname-i hümâyûn sûretidir:

«بسم الله العزيز الفياض: سبعان من نصر عبده بالسکينة لاحياء دينه الاعلى * (وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا الشُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْغُلْيَا) *² نحمده على ان شيد اركان دولتنا العظمى * وخصنا بين سائر الملوك باقامة فرض الجهاد الاسمى * ونصلى لى نبيه المؤيد بالرعب من سيرة شهر على العدى * وصفيه الذى قطع دابر المشركين واظهر دين الهوى * وعلى آلة البرار ائمة الاقداء * وصحبه الاخيار نجوم الاهداء * ماسل عضب الصبح من عمد الدجا * وما سرى ركب الحجاز مدلجا * وبعد فهذا كتابنا الشريف السلطانى * وخطابنا المنيف الخاقانى * وامرنا الذى اضحت به عقود الامانة منتظمة * وامور الخلافة ملتئمة * ورایات البغي والعدوان منتكسه * وآيات الغى والطغيان مندرسة * الى جانب الامير الكبيرى الا بطيح الامجدى الاكرمى التهامى قدوة السادات الاشراف * زبدة آل عبد مناف * خلاصة السراة الطاهرين * سلالة رسول رب العالمين * المحفوف بصنوف طلایف عواطف الملك المؤمن * الشريف سعد ابن الشريف زيد بن محسن * زيد سعده * وسعد جده * مشتملاً على تحيات تعطر السهول والوعور * وتعطل العبر والكافور * واثيبة اتخذت الكواكب طلائعها * واستغرق الدهر ماضيها ومضارعها * ومبشرًا بما يسره الله تعالى من الفتح المبين * فقررت به عيون المسلمين * وقلوب الموحدين * وتفضيل ذلك الاجمال * باخصر اسلوب وابدع مقال * ان والدنا المقيم فى جنات العيم السلطان ابن السلطان ابراهيم خان سقاہ اللہ صیب رضوانه * وکساه ثواب غفرانه * لما غزا کفار الوندیک * وكسر شوكة من اتخاذ الله الشريك * قصد جزيرة كريد * وفتح بعض القلاع بعمدة الشديد * وغضبه الجديد * وطلب الامان من بقى فيها من الكفار * بعد ان ذاقوا بأسنا بایدی المجندين الابرار * (وخرجو من ديارهم الوف) * وكلما راي ها ربهم بر قاظن انه من و咪ض السيوف * وساروا في حالة مردية * حتى تحصنوا بقلعة قندىه * (وَمَا أَدْرِيَكَ مَا هِيَه)³ قلعة متينة * شامخة حصينة * سامية كالعلم * يعجز عن وصفها لسان

العلم * وهامة لها العمامة عمامة * وانملة اذا خضبها الاصيل كان الهلال لها قلامه * ثم توطنوا بها واظهروا الخلاق البغا (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ)⁴ ولما اجرى مالك الملك عادته * ونظرينا عين عنایته فولانا خلافته * بادرنا الى اقامة فرض الجهاد * وسارعنا الى السعي في اصلاح البلاد * وجهزنا العساكر المصورة الى تلك الجزيرة المعمرة * فاقاموا بها بين حرب ورباط * وسلم وشطاط * الى ان ذللوا رعايا الجزيرة * واخذنوا منهم الجريمة عن يد صغرة حقيقة * ولم يبق عمدة للكفار في الفريق * الا القلعة التي اجتمعوا اليها (منْ كُلِّ فِيْقٍ عَمِيقٍ)⁵ فبقيت في ايدي اللئام * مدة عشرين عام * وكلما دعواهم الى الحق تولوا (وَاسْتَكْبَرُوا اسْتَكْبَرَا)⁶ ولم يردهم الدعاء الى دين الاسلام الا فرارا ونفرا * حتى اقتضت شرکة القهر * وهمتنا التي دونها الدهر * ان ارسلنا الدستور الاکرم * الوزير الاعظم * مدير امور الجمهور بالرأي الصائب * متتم مهام الانام بالفكر الثاقب * مؤسس بنيان الدولة والاجلال * مشيد اركان السعادة والاقبال * درة تاج الملك * واسطة عقد السلك * نور حدقة الوزارة * بدر سماء الصدارة * المحفوف بصنوف عوارف عواطف الملك القدير * الفاضل النحرير * الوزير ابن الوزير احمد پاشا ادام الله تعالى اجلاله * وضاعف قبوله واقاله * فجمع عساكر الاسلام * وسار في جنود كقطع العمام * حتى حشر (الْجَوَارُ الْمُنْشَأُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَام)⁷ الناشرة من القلوع اجنحة كانهار آيات الاسلام من كل غراب * كانه عين مقاذيفها الاهذاب * ما طرق جميعا الادعاء الى الحين * وحقق فيه ما يعزى الى الغراب من البين * حتى بلغ العلة الغائبه * ووصل بمن معه الى قالعة حانيه * وسار بالمواکب * مسیر القمر بالکواکب * حتى جل بساحة قندىه * وقد ضاقت بمن معه من الجنود رحاب الانديه * فحاصروها بالسود الأعظم * واحتاطوا بها احاطة الخاتم بالخصوص والسوار بالمعضم * وكانت مدافعهم لحصونها من اكبر الخصوم * ما امت حضا الاحكم بانه ليس بامام معصوم * وادا نزلت بساحة قوم (فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِين)⁸ ومتى امترى في الله فتح لم يكن فيها احد من المترىين * وعملوا من اللغوم ما اصغره كالاخذود * وابرده كثار نمروذ * واطلقوا كل قنبرة كان جوفها فؤاد المهجور * اذا سقطت في البحر اقسم ناظره بالطور * انه (وَالْبَحْرُ الْمَسْبُجُون)⁹ وطال القتال الصرف * مدة عامين و نصف * والواقعة لاتنفصل * والمدد من الجانبين متصل * والكتار يدبرون من العيل ما يعجب منه ابليس * ويعجز عن ادناه رأى ارسطو وارسطا ليس * لكنهم في ضنك مبين * (يُخْرِثُونَ بِيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِيَ الْمُؤْمِنِين)¹⁰ وما بزروا الا ولو الادبار * (لَا يُمَالِئُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي فُرُّ مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ)¹¹ الى ان برزت ايات المنح * وجاء نصر الله والفتح * وحق مضمون (وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِين)¹² وظهر مفهوم (وَإِنَّ اللَّهَ مُوْهُنْ كَيْدُ

⁴ Haşr, 59/2.

⁵ Hac, 22/27.

⁶ Nuh, 71/7.

⁷ Rahmân, 55/24.

⁸ Sâffât, 37/177.

⁹ Tûr, 52/5.

¹⁰ Haşr, 59/2.

¹¹ Haşr, 59/14.

¹² Rûm, 30/47.

¹ İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'd-Duâ, 2.

² Tevbe, 9/40.

³ Kâriaa, 101/10.

الْكَافِرِينَ^١ وَبَرَزَ سُرُّ الْقَدْرِ الْمَكْتُونِ * وَتَنَجَّرَ وَعْدُ (وَإِنْ جَعَلْنَا لَهُمْ الْغَالِيْلَيْنَ^٢ وَلَمَعْتَ اُنوارُ الرَّضَا مِنْ أُسْرَةً أَهْلَ الْإِيمَانِ * وَقَبِيلُ الْفَرِيقَيْنِ (قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَشَتَّفِيَّاتٌ)^٣ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ عَجْلَهُ مِنْ قَبْلِ تَعْجِيلِهِ (وَلَكُنْ لَيْقَضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَقْعُولًا)^٤ فَطَلَبَ الْكَفَارُ الْآمَانَ * (وَإِنْ جَنَحُوا لِلْسَّلْمِ) فَجَنَحُنَا لَهَا اتِّباعًا لِحُكْمِ الْقُرْآنِ * وَدَخَلَ جِنُودُنَا الْقَلْعَةَ * وَاقَامُو بِمَا جَدَدُوهُ مِنَ الْمَسَاجِدِ صَلَاةُ الْجَمَعَةَ * وَتَرْفَوْا عَلَى اُوجِ شَرْفِهَا * كَمَا تَرَقَى الشَّمْسُ فِي اُوجِ شَرْفِهَا * وَتَلَكَّ مَنَةً لَا كَالْمَنَةِ * وَحَسَنَةً اذْهَبَتْ سَيِّنَاتِ الزَّرْمِنِ * وَفَتَحَ شَرْفَهُ بِالْأَسْلَامِ * وَعَمِّتْ بَشَارِيهِ النَّاسِ وَالْعَالَمِ * (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ^٥ * (وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِيْنَ^٦) فَعَلَيْكُمْ اشْاعَةُ الْبَشَرِيِّ فِي الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ * وَادَاعَةُ الذَّكْرِ فِي الْبَلَدِيْنِ الْمُتَنَفِيْنِ * وَمُلَازَمَةُ الدُّعَاءِ لِمَوْلَتَنَا الْعَلِيَّةِ * مَعَ سَكَانِ تَلْكَ الْمَوَاطِنِ الشَّرِيفَةِ بَكْرَةً وَعُشْيَةً * وَاللَّهُ الْهَادِيُّ إِلَى سَوَاءِ السَّبِيلِ * وَهُوَ حَسْبُنَا وَنَعْمَ النَّصِيرُ وَالْوَكِيلُ.»

ÂLEM-i İSLÂM

[266]

Altıncı Konferans:

ŞARKIN İNTİBÂH VE İSTİKBÂLİ HAKKINDA

Bursa'da İttihâd ve Terakkî Kulübü'nde müslim
ve gayrimüslim bini mütecâvîz bir cemâat huzurunda

Seyyâh-ı Şehîr Abdurreşîd İbrahim Efendi Hazretleri Taraflarından

17 Nisan, 326

Bugün buranın ahâlîsi kendi beynlerinde ittihâd-ı anâsîr mes'elesini düşünmeye başlamışlar. Ben bunun için ufak bir misâl söylemek isterim. Biz Rusyalı'yız. Rusya memâlikinin bugünkü sahipleri Ruslar'dır. Fakat pek çok da müslüman ve sâir milletler var. Bunların yaşayışları da tuhaftır. Burada bir Tatar köyü, ötede bir Rus köyü... Böyle karmaşık. Böyle olmakla beraber millet beyninde, Ruslar'la müslümanlar arasında hiçbir vakit din nâmîna bir rahatsızlık, bir uygunsuzluk olmamış ve olmak ihtimali de yoktur. Din mes'elesi siyâsi bir mes'ele değil ki. O, ma'nevî, vicdânî bir şey. Bunlar yekdiğerine karşı hiçbir vakit kılıç sarılmamışlar. Fakat hükûmetten de hiçbir vakit memnûn olmamışlar, ne Ruslar, ne de müslümanlar. Hükûmete karşı her ikisi mazlûm.

Fakat son vakitlerde herkese bir intibâh geldi, hükûmet düşünmeye başladı. Zaten müstebid hükûmetler böyledir. Kendi rahat etmek için ahâlîyi birbirine düşürür. Hattâ bundan on sekiz sene mukaddem Tatarlar hicrete başladilar. Zîrâ Rus hükûmeti, Kur'an-ı Kerîm'den bazı sûrelerini çika-

racak oldu. Bunun üzerine Ruslar da hicrete başladilar. O vakit herkes hayrette kaldı:

- Size ne oldu?

- Üç yüz sene beraber yaşadık. Mâdem ki şimdi onlar gidiyor, biz de gideceğiz...

Hükûmetten resmen müsâade istemişler. Köylüler arasında o kadar muhabbet vardı ki kardeş gibi geçinirlerdi. Fakat bugün hükûmet-i müstebidde müslümanlar ile hristiyanlar beynine envâ'-ı fitneler saçmaya başladı. Yoksa bugüne kadar dâhilde, İslâm, yahud hristiyan veya yahudi beyninde öyle bir münâzaa zuhûr etmemiştir. Araya hûsûmet ilkâ eden hep hükûmettir. Hükûmet karışmadığı gibi millet daima barışır.

Zîrâ bir memlekette beraber yaşamak ayıp değil. Kim diyebilir ki: Komşu ile iyi geçinmemeyi din emretti... Hiç böyle din olur mu? Bizim diyânetimiz zulmü kat'iyyen men' etmiştir. İtâat ederlerse, haklarına râzi olurlarsa, hiç kimseye taarruz etmezlerse malî bizim malımız, canî bizim canımız, kani bizim kanımız gibidir. Bundan ilerisi olamaz. Bunları söylemeye hâcet yok. İttihâd-ı anâsîr için çalışmaya bile mahal görmüyorum. İnsanlar birbirile kavga etmez. Eğer böyle nîzâ' çıkarırlar olursa, onlar insan değildir, onları aranızdan hemen def' etmelisiniz. Ahâlî bunu def'e muktedirdir.

Ben Japonya'da bulduğum zaman Japonlar'ın eline geçen Koreliler'i nazar-ı dikkate aldım. Bunlar bütün bütün başka bir millettir. Lisânları başka, hâlleri başka, hisleri başka. Koreliler âdetâ Tatar'dır. Ahlâkî, etvâri, sîmâları... Kâffesi Tatar'dır, bizim Türk unsuru gibidir. Ama Japonlar büsbütün, başka. Öyle iken bu iki millet Kore'de birlikte yaşırlar.

Kore'de an-asl 12 milyon Koreli var. 4 milyon Japon oraya hicret etmiş. Koreliler'in terakkisi için o kadar çalışırlar ki köylere kadar teşvik ederler. Müteaddid muallimler ta'yîn etmişler, gece gündüz ta'lîm ile iştigâl ederler. Postalar Japonya'nındır, memûrlar ise Koreli. İş başında yalnız bir Japon görülür. Bayramlarında bulundum. Âdetleri bayrak kaldırırlar. Sağda Japon bayrağı, solda kendilerininki, bazı köylerde de yalnız Japon bayrağı çekerler. Nazar-ı dikkatimi celbetti, sordum. Dediler:

- Bizim bayrağımız ölmüş bir bayraktır. Ölmüş bir vücdû diri göstermekten ise hep birlikte yaşamak daha iyidir. Biz de zaten birleşmek arzusundayız. Japon, bütün cihâna tulû etmiş bir güneştir...

Filâhîka Japonlar'ın terakkîyat-ı maddîyyeleri şâyâن-ı takdîrdir. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Bu terakkîleri o de-receyi bulmuştur ki bugün Avrupa ile rekâbet ederler. Sonra terakkîyat-ı ma'nevîyeleri, ahlâkları da öyle terakkî etmiştir. Fuhşiyât, yalancılık, dolandırıcılık... öyle şeyler kat'iyyen yoktur. Tokyo bir pây-i tahttır. Fakat orada bir hırsızlık eden bulunmaz. Tabii mücîmîler bulunur, lâkin menşe-i cûrm başka.

Japon muhârebesi zamanında bir Japon Rusya'da Vladivostok'ta muallim imiş. O esnâda i'lân-ı harp olunmuş, asker değil, bir şey değil, vazifesinde devam ederek kalmış,

¹ Enfâl, 8/18.

² Sâffât, 37/173.

³ Yûsuf, 12/41.

⁴ Enfâl, 8/42.

⁵ Enfâl, 8/61.

⁶ Bakara, 2/249.

⁷ A'râf, 7/128.

avdet etmemiş, muhârebe tamam olmuş. İki üç sene geçmiş. Sonra vâlidesini ziyâret etmek üzere bir sene mukadem Tokyo'ya geldi. Ben de o sırada orada bulunuyordum. Geldiği zaman küçük birâderi revolverle karşıladı:

– Harp zamanında düşmanı bilmedin. Artık senin bu topraklarda yaşamam cáiz olmaz.

İşte bu, hamiyet-i milliyeye, gayret-i vataniyyedir. Millette böyle gayret bulunursa elbet öyle millet vatanı daima himaye eder. Böyle şeyler Japonya'da son derece takdîr olunur şeylerdir. Ben kendim birkaç defalar tecrübe [267] ettim, başka milletlerde bu hâle tesâdûf etmedim. Hem edemeyeceğim gibi de geliyor.

Hattâ arabacılar istasyondan bir yere götürürlerse hiç pazarlık etme, otur git. Ne verirsen ver. Fazla verirsen üstünü iâde eder. Eksik verirsen ister. Muayyen mikardan bir para fazla almaz. İşte bu millette bu kadar ifset var. Ahlâk bu dereceye varmış. Arabacılar ki memleketin en şey... en fakir takımıdır; bunların ahlâkî böyle olursa artık diğerlerin hâlini tasavvur etmeli. Diğer memleketlerde ise böyle değildir, arabaciya değil, diğer esnafa da hiç emniyet edilmez.

Yine bir gece bir otelde kaldım. Girerken fiyatını sorдум. Beş kuruş, dedi. Akşamdan kahve getirdi, çay getirdi. Sonra sabahleyin de yumurta, çay, süt getirdi. Çıkarken on kuruş verdim. Çünkü sütler, kahveler, çaylar... bunlar bedava değil. Fakat ne dersiniz beş kuruşunu iâde etmedi mi?

– Niçin ya? dedim.

– Hayır olmaz, dedi, hepsi beş kuruşda dâhildir.

Ben kâideleri bilmezdim. Fazlayı hesap edebilirdi. Fakat etmedi. Hizmetçi bile böyle şeylere tenezzül etmiyor. O dereceye ahlâk gelirse nasıl bu millet parmakla gösterilmez. Elbet bu, hüsn-i hulkun en âlî derecesidir, zannederim. Bîzim milletimiz için lâzım bir şey varsa bu gibi şeyleri kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate almaktır. Bunlar şerîate muvâfik olduğu gibi hakikate de pek yakındır.

Sonra isrâfât da yok. Cümplenizin bildiği meşhûr Togo'nun oturduğu ev ufacık kümes gibi bir şeydir. Ortasından mukavvâ bir perde çekmiş. Kadına demiş:

– Sen orada otur beni görme.

İşte dünyanın en meşhûr amiralı böyle iki üç odalı bir evde oturuyor.

Hükümetten aldığı senevî yüz seksen lira kadar paranın nisfini yine iâde ediyor.

İşte millet içinde böyle adamlar oldukça hiçbir vakit o memleket ayaklar altında çiğnenmez. Bu Togo böyle olmadı, eğer arkasında böyle bir millet olmasaydı. Millet de öyle fedâkâr. Muhârebe zamanında hükümet kasasını açmış, millete göstermiş;

– Muhârebe edelim mi? demiş...

Millet demiş:

– Evet, edelim.

– İyi ama işte görüyorsunuz paramız yok...

– Hayır, yok değil, var. Biz vereceğiz. Muhârebe edeceğiz.

Bunun üzerine bir milyon, beş milyon verenler olmuş. İştirâk etmeyen bir ferd kalmamış. Para verdikten sonra

canını da fedâ etmiş, muhârebeye gitmiş. Böyle millet olursa o ricâl-i devlet de öyle olur.

Milletin böyle olması için ne lâzım? İlîm lâzım, ma'rifet lâzım. Okumak lâzım, bilmek lâzım. Onlarda okumak bilmen yok. Bizim köylerde ise okumak bilen yok.

Bizim işimiz işte hep böyle ne yapalımla gidiyor. Bu, ne özürdür, ne çalışma. Millet el ele verdiği gibi köyde her şey yapılır. Mektep de yapılır, medrese de yapılır.

Allah başkalarına verilen ni'metlerin kat kat fazlasını bize vermiş. Fakat biz isti'mâl etmemiz. Edecek olursak bizim gibi millet olamaz. Şark milletindeki isti'dâd garpta olmamıştır. Bu hakikat istatistikle sâbittir. Şarkta okumak yazmak bilmeyen filozoflar pek çoktur. Garpta ikmâl-i fûnûn e-den filozofların adedi ise mahdüddür. Bu, isti'dâdin şarkta ne derece olduğuna şehâdet eder.

Ben kendim 22 yaşına kadar okuyup yazmak bilmediğim. Çalışma her şeyi yapar. Şimdi üç, dört lisan biliyorum ve bu kadar cihâni gezdim. Pederimden kalmış iki param yoktur. Seyâhate çıktığım zaman 160 kuruş olduğunu ilk konferanslarımda söylemiştim. Üç sene seyâhat ettim. İkinci mevki'den aşağı bindiğim yok. İnsan için, nerede olursa olsun, para kazanmak iş değildir. Yalnız çalışmak lâzımdır. Bunun için ise ilim ve ma'rifet lâzımdır.

İşte kardeşlerim sizin istikbâlinizi düşünmeniz varsa, âlem kadar biz de adam olalım derseniz çalışmalı. Bu çalışmak da lâf ile olmaz. Bugün Türkiye'nin en büyük gazeteleri *Tanîn*, *İkdâm*, *Sabah*... Hepsini sayacak olsak on, nîhâyet yirmi geçmez. Müşterileri, okuyucuları ne kadar var acaba, derseniz. Zannederim yirmi binden ziyâde hiçbirisi yok.

Halbuki Japonya'da en âdî gazeteler bundan birkaç misli fazla sarfolunur. Günde iki defa neşrolunan büyük büyük gazeteler de var ki intîşârında üç yüz bin nüsha satılır. Posta için de her gazetenin (24) otomobili var.

İşte kiyâs olunacaksak milletler beyninde ne kadar fark olduğu görülür. Tokyo'da 54 gazete neşrolunur. Üçü yevmiye iki defa çıkar. Abone dağıtıkları gibi lâ-ekall üç yüz gazete de büyük meydanlıklara gererler. Fukarâ da havâdisten mahrûm olmasın. Bizim gazetecilerimiz ise para ile verdiği zaman başkalarına okutmamasını da ilâve eder. Değil şehirlerde, köylerde bile gazeteler çıkar. Köy gazeteleri şehirlerde adam bulunduruyorlar. Bugün çıkan gazetelerde ne mühim havâdis [268] varsa telefonla haber verir. Böyle birbirine rekabet ederler. Bakınız ne kadar çalışıyor millet.

Eyyâm-ı sayfta hânelere gelirsek, çoluk çocuk köylerde, yalnız kocakarilar bulunur. Bazı evlerde ise hiç kimse bulunmaz hepsi tarlada, gece gündüz işlemekte. Böyle çalışılırsa elbet terakkî olur.

Kardeşlerim, bunları söylemekten maksadım, boşboğazlık edip çene yarışı etmek değildir. Sizin de basıret gözlerinizi açıp böyle milletlerden ibret alır, bunlar gibi siz de çalışırsınız ümidiyle söylüyorum.

Zannederim bizim şarkta seyâhat edenler yalnız ben değilim. Pek çokları Buhâra'ya, Türkistan'a, Hindistan'a gitmiştir. Hattâ Çin, Japonya'ya bile gidenler olmuştur. Fakat

ilim ve ma'rifetleri olmadığından seyâhatleri semeresiz kalıyor. Kahve köşelerinde vakit geçirir, ne bir tedkikâtta bulunur, ne de muntazam bir seyâhatnâme vücûda getirebilir. O kadar meşakkat, müşkilât hebâen mensûrâ olur gider. Avrupalılar, yani garbler ise milletlerinin istikbâli için her şeyi fedâ etmişler. Bizim memleketlerimize kadar gelerek paralar kazanır, ihtiyaçtan mâadâ bir parasını sarfetmeye tenezzül etmiyorlar. Memleketlerine götürüyorlar. Bazı vakitler içeriğimize girerek garazkârâne bir nazarla ahvâlimizi tedkik ederek vücûda getirdikleri eserleri kendi milletleri içerisinde neşrederler. Hem bizi terzîl ederler, hem para kazanırlar. Bize ise kimseyi terzîl fîkrinde değiliz. Yalnız kendi milletimizi himâye edersek kâfidir. Asıl maksadımız da budur. Yoksa kimseye zararımızın dokunmasını istemeyiz. Ben Avrupa devletlerinden hiçbirine düşman değilim. Fakat hiçbirisini de sevmem. Zaten onlar şarkta gezdikleri zaman insaniyet nâmını pek çok söyleller. Bütün maksadları medeniyeti, insaniyeti neşirdir! Ama kendi memleketlerinde, ne insaniyet var, ne medeniyet. Bugün Hindistan, medeniyetin evc-i âlâsında bulunan İngilizler'in malıdır. Halbuki orada ne hürriyet var, ne adâlet var, ne müsâvât. Ben bunların her birini kendi gözümle gördüm. Bir Hintli zâbit, bir İngiliz zâbiti yanında, zâbit değildir. Rütbesi ne kadar büyük olursa olsun bir Hintli zâbit, bir İngiliz zâbiti yanında şöyle... ayak üzeri. Kemâl-i itâatle... durmaya mecbûrdur, mahkûmdur, esirdir. İngiliz zâbit Hintli miralaya elini vermiyor, vermekten arlanıyor. Bir sofrada yemek yemiyor. Sonra da yirminci asır medeniyeti diye âlemin gözü boyamaya çalışıyorlar.

Bu, yalnız müslüman için değil, mecûsî için de böyle. Yerli ahâlinin kâffesi aynı muameleye lâyık görülmeyecek. Onun için Avrupa'dan müsâvât intizâr edecek olursak, sipâris edersek 150 sene sonra însâallâh gelebilir. Ama adâleti, müsâvâtı, hürriyeti kendi içermizden şarkta ararsak her yerde görürüz. Çünkü pek eskidir.

Çin'in en büyük ricâli en fakir adamla bir sofrada oturur, yemek yer. Hattâ Çin sarayında bulunduğu zaman süvârî kumandanı bir emîr bana kendi hademesini "Benim seyîsim" diye takdîm etti. Ben zannettim ki bir latîfe ediyor.

Sonra yemek yemeye oturduk; onu da çağrırdı. Birlikte yedik. İşte müsâvât. Müslüman değil. İkisi de mecûsî...

Çin medeniyeti şark medeniyetinin pek eskisidir. Kendi gözümle gördüm. Sonra ma'lûm oldu ki her yerde öyle imiş. Ağası, hademesi, büyüğü, küçüğü hepsi bir sofrada, hattâ bugün Çin'de olan bazı Avrupalılar'a, yani Çin'de yaşamakta olanlardan zengin bir zâta rast geldik. Çinliler'deki müsâvâtâ hayrân olduğunu söylüyordu.

İste bizim şarkta böyle şeyler yeni değildir. Onun için şark milletinin istikbâli gâyet parlaktır. İttihâd ederse dünyada hiçbir devletten korkuları kalmayacaktır. Eğer çalışacak olursak yakın zamanda însâallâh bu güzel günleri göreceğiz. Bunun için şimdi bütün şarkilar çalışmaktadır. Böyle hâllerden bizim de ma'lûmatımız var; fakat çalışmamız azdır, zannederim. Diğer memleketlerde şark ittihâdi parlak sûrette meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Bizim buralarda öyle bir teşebbüs görülmemiştir. Maamâfih vakti de daha gelmemiştir.

Zîrâ böyle şeyler için ayrıca bir kuvvet lâzımdır ki bugün Osmanlı Devleti o kuvvete mâlik değildir. Ve kendi işleri de daha mühimdir. Ümîd olunur ki istikbâle Osmanlılar da ihtimâm ederler. Şimdi, arkadaşlar, benim burada tekrar edeceğim şudur ki bu meydân-ı hayatı bir cedel-gâhtan ibârettir. Cihan bir meydân-ı cihâddan ibârettir. Cihâd yalnız kılıçla olmaz. İlimle, san'atla, kalemlle de cihâd olur. Biz kendi memleketimizdeki emtiayı Avrupa'ya götürmekten âciziz. Avrupalılar gelir, yarı fiyatla alır, götürür, sonra üç misli fiyatla bize satar. Bu ne iledir? İlimle. Eğer bizde de ilim olursa paralar bizde kalır, hârîce gitmez. Dikkat ediyor musunuz ne kadar siparişler oluyor? Donanmalar, vapurlar, topolar, tüfekler... bunları hârîce sipariş etmek memleketin zenginliğinin bir kısmını hârîce vermektir. İşte bundan sonra artık bunları düşünmek zamanı gelmiştir. Çalışınız, zîrâ hayat çalışanlar içindir.

-hitâm-

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbîâfî Cîvârnâda
İdâre-i Mahsûsa

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfiq âsâr-i ciddiye
ma'l-nemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

23 Haziran 1910

15 Cemâziyelâhir 328

Perşembe 10 Haziran 326

Dördüncü Cild - Aded: 94

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'an

Tefsîr-i

الحمد لله

Hamd: Bir cemîl-i ihtiyârîden dolayı senâdır, ister o cemîl-i ihtiyârî mahmûdun ilm ü keremi gibi kendine muhtas fezâil kabilinden olsun, ister in'âm-i ni'met gibi hâmide müteaddî fevâzîl kabilinden olsun. "Medh" ihtiyârî ve gayr-i ihtiyârî alel-îtlâk bir cemîlden dolayı senâdır. Bununçün filâna ilm ü kereminden dolayı hamdettim deniyor da hüsnünden dolayı hamdeyiledim denmez, belki hüsnünden nâşî medh ettim deniyor. Zikrun bil-hayr demek olan senâ ancak lisân ile olacaği cihetle mevrîd-i hamd ahasstr ki yalnız lisândır. Hamdin mütealliki cemîl-i ihtiyârî olup medh ise cemîl-i gayr-i ihtiyârî mukâbelesinde de olduğundan hamdin mütealliki mehdin müteallikine nisbet ile de hâstr. Şu halde hamd medhten iki sûretle de mutlaka ahasstır. Vâkia Cenâb-ı Hakk'a sifât-ı zâtiyyesinden dolayı da hamdolunur ve meslîlî (الحمد لله على عظمة جلاله و وحدانيته)¹ denir; fakat sıfat-ı mezkûre efâl-i cemîle-i ihtiyâriyyenin mebâdîsi olmak hasbeîyle Zât-ı Vâcîbü'l-Vûcûd'un efâl-i ihtiyâriyyesi menzîlesinde kılınmış olduğundan bu nevi hamd dahi cemîl-i ihtiyârîden dolayı demek olur. Bazıları hamd ile medh müteârifdir dedi.

Şükür: Ni'mete kavlen veya amelen veya i'tikâden mukâbele etmektir. Şu halde şükür hamd ile medhten min-vechin eamm ve min-vechin ehastr; in'âm mukâbelesinde

vâki' senâ bil-lisânda hamd ü medh ile şükür ictimâ' eder; müsnâ aleyhe muhtas olan fazîlet mukâbelesindeki senâ bi'l-lisân hamd ü medhtir, şükür değil; mün'imin in'âmî mukâbelesinde onun ta'zîmine dâll olarak cenâ u cevârihden sudûr eden fiîl şükürdür, hamd ve medh değil.

ما شَكَرَ اللَّهُ عَبْدٌ لَمْ (الْحَمْدُ رَأْسُ الشُّكْرِ)² hadîs-i şerîfi ile (يَحْمَدُهُ كَوْلِي نَبِيُّهُ) kavl-i Nebevî'si şükürün hamdden umûmî mutlak ile eamm olduğuna delâlet etmez; çünkü hamde re's-i şükürdür buyurulması ve hamdin umde-i şükür ittihâz kılınması, hamd ancak lisân ile olup ni'mete lisân ile mukâbele ise aksâmî şükürden biri olmasına göre hamd gûyâ şükürün bir cüz'ü bulunduğu gibi mün'imin ni'metine i'tikâden mukâbele eylemeye hafâ olduğuna ve cevârih ile vukû' bulan fiîl mün'imin ni'metine mukâbil olmayıp da başka bir maksad ile olması ihtimali bulunmasına nazaran, ni'meti zîkr-i mehâsin ile daha vâzih ve muayyen olarak işâ'a ve izhâr eden hamd şükürün ecell-i eczâsi demek olmasına ve hattâ hamdin fikdâniyla diğer eczâ-yi şükür adem menzîlesinde bulunduğu işaret içindir; yoksa hamd şükür hakikî bir cüz'ü olduğu ve hamdin intifâsi şükür hakikaten intifâsını müstelzim bulunduğu için değildir.

Zemm, meşhûra göre, medhin ve alâ kavlin hamdin naâzî ve mukâbilidir. Zemm zîkr-i kabâih demek olduğundan zîkr-i mehâsin demek olan medh ü hamde mukâbil dûşer. Küfrân şükürün naâzî ve mukâbilidir. Küfrân, mün'imi ta'zîme muzâdd olan şeyi ya lisân veya cenâ veya cevârih ile ityâñ ederek ni'meti setr ü ihfâ demek olduğundan mün'imi ta'zîme dâll olan fi'lî ikâ ile izhâr-i ni'met demek olan şükür mukâbil dûşer.

² Suyûti, Câmi'u's-Sağîr, 6536.

³ Bir önceki hadisin devamı.

¹ "Hamd ihata edilemeyecek büyülükteki benzersiz Allah'adır."

[270] “Lillâhi” kavîl-kerîmdeki harf-i ta’rif cins için olmakla cins ve hakikat-i hamdin Cenâb-ı Hakk'a ihtisâsına ifade eder, bu da tarîk-i bûrhanî ile cemî' efrâd-i hamdin Zât-ı Ulûhiyyet'e mahsûs bulunduğu istilzâm eyler; çünkü Zât-ı Bârî'den mâadâsı için efrâd-i hamdden bir tek hamd sabit olsa onun zimninde o mâadâ için cins-i hamd sabit olur; bu ise cins-i hamdin Cenâb-ı Hakk'a ihtisâsına münâfi olacağinden hakikat-i hamdin Cenâb-ı Hakk'a hâs olmasından cemî' efrâd-i hamdin Zât-ı Ulûhiyyet'ine mahsûs olması lazîm gelir. Sîfâtullâh ecmel-i sîfât olduğu ve ihsânullah cemî' kâinâta şâmil bulunduğu cihetle Cenâb-ı Hak hâmidînin hamdlerine bâis olan cemî' sîfât-ı cemile ile muttasif olmasına ve Zât-ı Ulûhiyyet'i bütün evkâvîn masdarı olup mâsivallâhtan hamdin teveccûh edebileceği kâffe-i umûr kendisinden sudûr eylediğine mebnî hamd efrâd ve envândan hangi ferd ve nevi' zimninde tahakkuk ederse etsin, ta'bîr-i dîger ile herhangi hamd herhangi mahmûda müteveccih bulunursa bulunsun cümlesi Allah içindir ve Allah'a râcî dir. İmdi efrâd ve envândan hangi ferd ve nevi'yle olur ise olsun alel-îtlâk hamdin Allah için olması, herhangi şey üzérine hamd-i sahîh olursa o şeyin masdarı Cenâb-ı Hak olup Zât-ı Ulûhiyyet'ine rücû' eylediğinden hamd alâ külli hâl Allah içindir demektir.

“El-hamdüllâhi” kavîl-kerîmi Cenâb-ı Hakk'ın Hay, Kâdir, Mûrid, Âlim olduğunu iş’âr eder, zîrâ hamde ancak kendisinden bil-ihtiyâr fi'l-i cemîl sâdir olan fâil-i muhtâr müstahak ve şâyâن olur, fi'l-i ihtiyârî ise ancak bu sîfât ile muttasif olandan sudûr eder. K[kafl]. Ş. A[ayin].

Ashâb-ı teşrif, hilkat-i beden-i insanda âsâr-ı hikmet-i İlâhiyye olarak beş bin nev'e karîb menâfi' bulmuşlar. Küttüb-i teşrifte ma'lûm ve mezkûr olan bu miktar ise ma'lûm ve mezkûr olmayan menâfi' e nisbet ile Bahr-i Muhit'ten katere mesâbesindedir. Ecrâm-ı semâviyye ile maâdin ve nebâtât ve hayvânât ve eşyâ-yı sâire ki¹ وَسَخْرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ (nâzim-ı celîlinde beyân buyurulduğu üzere ekserisi menfaat-i insan için halk olunmuştur, bunların halk ve îcâdlarında bî-pâyân olan menâfi', beden-i insanın hilkatindeki menâfi' e zamîn olununca² (وَإِنْ تَغُدُوا بِنَفْقَتِ اللَّهِ لَا تُنْصُوْهَا) kavîl-kerîmde zikir buyurulduğu vechile aksâm-ı niâm-i Rabbâniyye'nin tahdîd ve ihsâdan bîrûn ve hamd ü senâ-nın Hazret-i Hâlik-ı Zîşân'a cedîr ve mahsûs olduğu nûmâ-yân olur – F.

Tefsîr-i

رَبُّ الْعَالَمِينَ

Bu kavîl-kerîm Lafza-i Celâle'nin sıfatı olmak üzere mecrûrdur. “Rabb” kelimesi fi'l-asl terbiye ma'nâsına masdar o-lup mübâlağaten onunla fâil vasfolunur: Âdil ma'nâsına adl gibi. Terbiye: Bir şeyi tedîc ile kemâline isâl eylemektir. Ba-ziları: “Rabb” fi'l-asl mürebbî ma'nâsına sıfat-ı müşebbehe-

dir dediler. Kelime-i mezkûre bu vechile fi'l-asl masdar veya sıfat-ı müşebbehe olduğu halde sonra mâlike “Rabb” tesmiye olunmuştur, sebebi de mâlikin mülkünde bulunan şeyi hifz ve terbiye eylemesidir. Bu kelime Bârî Teâlâ ve Tekaddeş hazretlerinden mâadâsına ancak mukayyed olarak îtlâk olunur: Rabbü'd-dâr ve Rabbi'l-mâl gibi. Ama cem'i olan “erbâb”ı Hak Sübâhânehû ve Teâlâ hazretlerine îtlâk mümkün olmadığından bunun mâsivallâhta mutlak ve mukayyed olarak isti'mâli câizdir: ³ عَارِبَاتٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ الَّهُ الْوَاحِدُ (الْفَهَارُ) kavîl-kerîmde olduğu gibi.

Terbiye asl-ı vücûdun tevâbii olan kemâlatî tezyîd ile olduğu gibi asl-ı vücûdu ifâza ile de olur; şu halde ifâza-i asl-ı vücûd dahi terbiye cümlesinden bulunduğu cihetle “Rabb” lafzi Zât-ı Hazret-i Bârî'nin Mûcid-i âlemîn olduğuna dahi delâlet eder. Bunun içindir ki “Rabbüâlemîn” terkîb-i mu-kaddesi yukarıda tefsîr edildiği zaman Âlemîn Mûcid ve Perverdigârı'dır diye şerh ve tefsîr edilmişİ.

Hazret-i Hâlik-ı Zîşân kollarını nâmütenâhî vücûh ile terbiye ediyor, yani tedîc ile kemâline isâl eyiliyor. Bunun birkaç misâlîni zikredelim: Sulb-i pederden rahm-i mâdere bir katre âb-ı meni düşünce teemmul et, o katre ibtidâ nasıl alaka oldu, sonra mudgaya nasıl tahavvûl etti. Ba'de nasıl oldu da ondan kemikler, kıkırdaklar, bağlar, damarlar, şâh damarları, nabız damarları gibi muhtelif uzuvlar tevellüd eyledi, sonra bunlar birbirleriyle birleşti, daha sonra bunların her birinde envâ-ı kuvâdan kendine mahsûs bir nevi' kuvvet husûl buldu da gözde kuvve-i bâsîra, kulakta kuvve-i sâmia, dilde kuvve-i nâtiķa peydâ oldu, imdi takdîs edelim o Zât-ı Bârî'yi ki kemiğe işitmek, iç yağına görmek, ete söylemek kuvvetini ihsân eyledi. Kütüb-i teşrifhe mûräâaat o-lunsun, beden-i insanda daha nice nice âsâr-ı terbiye-i İlâhiyye var. Bir de bakın: Tane yere düşüp de yerin rutûbetini alınca kabarıyor ve her taraftan kabardığı halde yalnız üst tarafıyla alt tarafından münsâkk oluyor. Üst tarafındaki şaktan dâima yukarıya meyledip boylanır bir cûz' ile alt tarafındaki şaktan dâima zîr-i zemîne dalar bir cûz' zuhûr ediyor ki ağacın kökü bu ikinci căzdır. Evvelki cûz' boylandıktan sonra ondan bir sâkhusûle geliyor, bundan da birçok dallar teşa'üb ediyor. Nihâyet bu dallar üzerinde ibtidâ çiçekler ve sonra meyveler zuhûr ediyor. Meyveler için kabuklar, içler, bağlar gibi kesâfet ve letâfette muhtelif căzler peydâ oluyor. Zîr-i zemîne dalam căz'e gelince, bu da etraf ve eknâfa dağlımlı damarlara teşa'üb ediyor. Bu damarlar ise gûyâ donuk sular imiş gibi pek nâzik pek nârin oldukları halde katı yerlere nûfûz edip Cenâb-ı Bârî'nin ihsân eylediği kuvve-i câzibe ile balçığın eczâ-yı latifesini kendilerine cezbediyorlar. Bu tedâbürin hepsinde hikmet-i İlâhiyye abdin muhtaç bulunduğu gidâyi, katığı, fevâkîh ve eşribeyi husûle [271] getirmektedir; nitekim Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Azîz'inde⁴ (أَنَّا صَبَّيْنَا) (الْمَاءَ – إِلَى آخره) buyurmuştur. Buna da ihâle-i nigâh-ı dikkat

¹ Câsiye, 45/13.

² İbrâhim, 14/34.

³ Yûsuf, 12/39.

⁴ Abese, 80/25.

edelim: Hak Celle ve Alâ hazretleri ecrâm-ı semâviyyeyi mesâlih-i ibâdin husûlüne esbâb olur sûrette vaz' ve tertîb buyurmuş ve sebeb-i râhat ve sükûn olmak üzere geceyi, sebeb-i maâş olmak için gündüzü yaratmıştır. Ey insan-ı âkil: sen maâdin ve nebâtât ve hayvânâtın acâyib-i ahvâlini ve hilkat-i insandaki âsâr-ı hikmet-i Rabbâniyye'yi tefekkür edince terbiye-i İlâhiyye'nin vücûh-i kesîresi bulunduguına ve Cenâb-ı Hakk'ın âsâr-ı rahmeti her yerde ve her husûsta zâhir ve bâhir olduğuna aklın seni iрşâd eder de ol vakit “el-hamdüllâhi Rabbilâlemîn” kavl-i kerîminin deryâ-mânen olan esrârından bir katresi sana nûmâyân olur – F.

“Âlem” fi'l-asl “mâ-yu'lem bihi's-sey” ma'nâsına idi, yani ol şeyin ismi idi ki onunla alel-îtlâk diğer bir şey bilinir ola. Sonra hasren Sâni-i Teâlâ hazretlerini ma'rifete delil olan masnûât ve mükevvenâtta isti'mâli gâlip oldu ve binâ-enaleh her cins masnû ile mecmû-i masnûât beynindeki kadr-i müştereke isti'mâl olunarak âlem-i eflâk ve âlem-i anâsîr ve âlem-i nebât ve âlem-i hayvân ve sâire gibi her bir cins-i masnûa ayrı ayrı “âlem” îtlâk edilir olduğu gibi “âlem cemî-i eczâsiyla muhdestir” kavlimizde olduğu üzere mecmû-i masnûâtta da “âlem” îtlâk edilir oldu. Bundan dahi anlaşıldığı üzere âlem lafzi mecmû-i masnûât ile ecnâs-ı masnûâtta ma'rûf olup ecnâs-ı masnûâtın efrâdına istilâhen “âlem” îtlâk olunmazsa da mezâhirde azîz ve hakîr her ne meşhûd ise hepsinde vücûdu li-zâtihi vâcib bir müessire ihtiyaç muhakkak olup cümlesi Sâni-i Teâlâ ve Tekaddes hazretlerine delîl-i bâhir ve cümlesi âlem-i tevhîde tarîk-i vâzih olarak Cenâb-ı Bârî'ye mecmû-i mâsivâ'llâh ile ve ecnâs-ı mâsivâ'llâhtan her bir cins ile istidlâl olunduğu gibi o mecmûn eczâsından her bir cüz' ile ve o ecnâsin efrâdından her bir ferd ile dahi istidlâl edildiğine ve ulviyat ve süfliyâttan, mücerredât ve maddiyattan, rûhâniyat ve cismâniyâttan nitâk-ı vücûd ve imkânın kuşattığı her ne var ise taraf-ı Cenâb-ı Akdes'ten onun zâtına, vücûduna, sıfatına, kemâlâtına her zaman ve her an envâ-ı füyûz feyezân etmekte olduğu cihetle Rubûbiyyet-i Bârî'nin cümleye şümûlü bedîdâr bulunduğu mebnî burada âlem lafzından ma'nâyi asliyesi i'tibâriyle mecmû-i masnûât ve ecnâs-ı masnûâtta her cins-i masnûa ve her cins-i masnûun bütün efrâdına şâmil ma'nâ murâddır.

Âlem lafzi muarrefun bi'l-lâm olduğu halde cemî' sîgasıyla irâd olunması, tahtındaki ecnâs-ı muhâlifeye şümûlü ve harf-i târifin âhâd-ı ecnâstan her cinsin bütün efrâdını istîgrâka delâleti kat'iyen anlaşılışın içindir; çünkü vâkia ecnâs ve efrâdin istîgrâki müfred-i muarref ile de hâsil olabilirse de harf-i ta'rîfin âhâd-ı ecnâstan yalnız bir cinsin efrâdını istîgrâk için ve yahud harf-i ta'rîfin cins için, yani mâ-yu'lem bihi's-sâniin hâlikatine delâlet için olması tevehhüm olunableceğinden maksadı sûret-i kat'iyyede ifhâm edemez.

Bir ismin vâv ve nûn ve yahud yâ ve nûn ile cemî'lenmesi ukalâya mahsûs sıfat ve yahud meselâ Zeyd nâmında birkaç kişi olup da “Zeydûn” diye cemî'lendiği zamanda ol-

duğu üzere bu nevi sıfat hükmünde alem olmasıyla meşrût olup halbuki âlem lafzi ne ukalâya mahsûs sıfat ve ne bu nevi' sıfat hükmünde alem değil iken cemî'-i ukalâ ile cemî'-lendirilmesi mahzâ cins-i zevî'l-ukûlün fazl ü şerefine mebnî bu cinsi lafz-ı mezkûrun tahtında bulunan diğer ecnâsa tağlıb i'tibâriyledir – K[kaf] S[sin] §.

Ecnâs-ı âlem kâbil-i hasr ü ta'dâd değildir. Vehb bin Münebbih'ten mervîdir ki “Allâh Teâlâ hazretlerinin on sekiz bin âlemi vardır ve dünya bu âlemlerden biridir” demiş – S[sin]. Şâir-i şehîr Ebü'l-Alâ el-Maarrî şu terâne-i ârifâne ile dem-sâz oluyor:

يَا ايَّهَا النَّاسُ كُمْ لِلَّهِ مِنْ فَلَكْ
تَجْرِي النَّجْوَمُ بِهِ وَالشَّمْسُ وَالقَمَرُ

Ey nâs! Allah'ın nice âlemleri vardır ki bunların her birinde nûcûm ile şems ve kamer cereyân eder demektir.

Bazları dedi ki âlem lafzi melâike ile sakaleynden zevî'l-ilmin ismidir, yani melâike ile ins ve cinden ibâret bulunan zevî'l-ilm arasında kadr-i müştereke mevzû' bir isimdir ki bu üç cinsten her birine îtlâk olunduğu gibi mecmûuna da îtlâk olunur. Bunlardan mâadâsına tenâvül ve şümûlü bi-tarîkî'l-istîtbâ'dır, yani Cenâb-ı Hâlik'in eşref-i mahlûkât olan zevî'l-ilme Rab olması diğerlerine Rubûbiyet'ini müstelzim olduğandan âlem lafzi zevî'l-ilmin gayriye bi-tarîkî'l-iltizâm delâlet eder. Bazıları dahi dedi ki âlem lafzi vâkia fi'l-asl mâ-yu'lem bihi's-seyin ismi idiyse de burada onunla yalnız nâs murâddır, çünkü efrâd-ı nâstan her biri âlem-i kebîrdeki cevâhir ve a'râzin eşbâh ve nezâirini muhtevî olup Sâni-i Teâlâ ve Tekaddes hazretleri âlemdeki bedâyi' ve kemâlât ile bilindiği gibi o bedâyi' ve kemâlâtın insanda mevcûd nezâriyle de bilindiğinden her insan başlica bir âlemdir ve bunun içindir ki âfâka nazar ile emrolunduğu gibi enfûse de nazar ile emrolunarak ¹ وَفِي الْأَرْضِ أَيَّاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (أَلَا تُبَصِّرُونَ) buyurulmuştur. Şu üç kavilden ehakk-ı ezhar olanı kavl-i evveldir, zîrâ mevcûdâttan her biri Vücûd-ı Bârî'ye bir nişâne-i alenî ve her birinde azamet ve celâlet-i Rabbâniyye ayrı ayrı sûretler ile mütecelliî olduğundan âlem lafzını son iki kavilde beyân olunduğu vechile tahsîs eylemek pek o kadar münâsib değildir – K[kaf] S[sin] §.

Cenâb-ı Hakk'ın “Rabbülâlemîn” diye tavşîf buyurulması, mümkünât hâl-i hudûsunda muhdise müftekir olduğu gibi hâl-i bakâsında da mübkiyeiftikâri bulundugu defildir, zîrâ terbiye-i mümkünât mümkünâtın hudûsleri zamanından sonra bir zamanda olup bu zaman ise onların zamân-ı bakâları olmasına göre ibkâ da vücûh-i terbiyeden bulunmakla âlemlere zamân-ı bekâlarında [272] Cenâb-ı Hakk'ın “Rabb” olmasından onları zamân-ı bekâlarında mübkî olması da lâzım gelir – K[kaf] S[sin] §.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

¹ Zâriyat, 51/20-21.

HANGİSİ ŞİİR?

Arap edebiyatıyla biraz âşinalığı olanlar Kasîde-i Bürde nâmıyla iştihâr etmiş olan “Bânet Süâd...” neşîde-i garâmına, kâbil değil, bî-gâne kalamazlar.

Cenâb-ı Peygamber'in iltifâtına mazhar olan bu şî'r-i belîg sahâbeden Kâ'b bin Züheyr'indir ki babası da Arap'ın en metin şâirlerindendir. Hattâ Hazret-i Ömer “En büyük şâir kimdir?” suâline ma'rûz kaldıkça “(وَمَنْ وَمَنْ) diyendir” diyecek Züheyr'e îmâ edermi. Çünkü Züheyr'in muallâkasında

وَ مَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَايَا يَنْلِهِ

mîsrâyla altı yedi beyit vardır ki her birinin başında (وَمَنْ) vardır. Arap'ın şî'r-i kadîmi daima elvâh-ı tabîati, âlem-i bedâveti musavver olarak hikmete nâdiren tercümanlık ettiği için, Cenâb-ı Ömer besbelli bu sözlerde bir husûsiyet gör-müş ki pek beğenir, daima inşâd edermi.

Ma'lûmdur ki Kâ'b'ın demi heder edilmüşken huzûr-ı Peygamber'iye dehâletle okuduğu “Bânet Süâd” kasîdesi sâyesinde mazhar-ı afv olarak, ecille-i ashâb arasına girmiştir. Şaire “Kasîde-i Bürde” denilmesine sebep de sahibi tarafindan inşâd edilirken Resûl-i Muhterem'in dûş-i pâkindeki bürdeyi çıkarıp şâire bahşeylemesidir.

Bazıları Kasîde-i Bürde ile Kasîde-i Bür'e'yi birbirine karıştırıyorlar. Evet (أَنْ تَذَكُّرَ جَيْرَانَ بَذِي سَلَمْ) mîsrâyla başlayan şîir de Hazret-i Peygamber hakkında ise de nâzımı olan İmmâm Bûsîrî asr-ı saâdeti idrâk edemediği için tabîî Kâ'b gibi şîirine câize olarak bürde almamıştır. Ancak bu şîri nazmetiktikten sonra çoktan beri muzdarip olduğu müzmin bir hastalıktan şifâ-yâb olmuş da onun için kasîdesine Kasîde-i Bür'e nâmını vermiş, diyenler vardır. Binâenaleyh Bür'e ile Bürde'yi ayırmalıdır.

Kasîde-i Bürde'nin müteaddid şerhleri vardır ki bende-niz bir-iki tanesini gördüm. Zaten şerhleri olmasa şîirin çok yerini biz Türkler söyle duralım, Araplar da kolay kolay anlayamazlar. Hattâ Nebiyy-i Muhterem efendimiz kasîde inşâd olunurken geçen bazı kelimeleri ashâba sormușlar, bilen olmayınca kendileri izâh buyurmuşlardır.

Gariptir ki eslâf-ı kirâm bu şî'r-i güzini şerh için koca koca kitaplar yazmış, birçok dekâik-i lisâniyye, edebiyeye göstermiş iken asıl ihtiyâr lâzım gelen bir dakikayı geçmişlerdir. İhtimâl ki benim görmediğim şerhlerde vardır; lâkin gör-düklerimde tesâdîf ettiğimi hatırlıyorum:

Kâ'b şîirinde sevdigi Süâd'ın kendisini bırakıp gittiğinden tutturarak arkasından yetişmek için nasıl bir deveye binmesi lâzım geleceğini uzun uzadiya anlattıktan sonra bir giriz-gâh ile Peygamber'i medhe başlıyor. Bir aralık “Peygamber öyle bir seyf-i meslûl-i İlâhî”dir ki karanlıkta kalanlar onun ziyâsiyla yol bulurlar...” meâlindeki:

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيِّفٍ يَسْتَخْنَاءُ بِهِ

مَهْنَدٌ مَّنْ سَيِّفَ اللَّهَ مَسْلُولٌ

beytini okuyunca Cenâb-ı Resûl, safvet-i cevherini nazarlardan örten kınıni yarıp çıkışmış bir kılıç gibi hemen bürde-i pâkinde insilâh ederek beytin her sûretle mâ-sadak-ı tâmmî olduklarını göstermişlerdir. İşte şârihler Cenâb-ı Peygam-

ber'in tam bu beyti okuduğu zaman mübârek hîrkalarını çi-karıp Ka'b'ın üzerine attıklarını söylüyorlar da bundaki in-ceلىği ihtâr etmiyorlar. Bana öyle geliyor ki hiçbir şâir böyle kıymetli bir câize almamıştır. Acaba hangisi daha şiir? Ka-sîde mi? Câize mi?

Mehmed Âkif

Yedinci Konferans:

MİLLETE RÛH-I MİLLİYYET VERECEKLER HAKKINDA

Bursa'da Medrese-i Muallimîn'de

Seyyâh-ı Şehîr Abdurreşîd İbrahim Efendi Hazretleri Tarafindan

Efendiler size karşı söyleyeceğim sözler tabîîdir ki millet-in sizden ümîd ettiği şeye dâirdir. Burasının adına “Dârû'l-muallimîn” demişler, bir mübârek nâm ki sizin ne olacağınızı bugünden gösteriyor. Fakat buna bakarak “burası mu-allimler yetiştirecek bir yerde, burada yetişmiş efendiler işte beş yüz kuruş, bin kuruş maâşa nâîl olacaklar, maîsetlerini te'mîn edeceklerdir” diyecek olursak, böyle düşünürsek pek teessûf ederim. Demek ki buradan çıkan bir efendi gittiği yerde bir okumak yazmak öğretip bin kuruş maâş alacak, kendisinin istikbâlini te'mîn edecek, karnını doyurmuş olacak. Böyle mi? Bu kadar masraflar, bu kadar meşakkatler bunun için mi?... Ma'lûmunuzdur ki her sa'y, sa'y olabilmek için bir netice vermek lâzımdır. Şimdi sizi buraya toplamaktan, sizin için birçok masraflar etmekten, muallimler celbey-lemekten maksad karnınızı doyurmak ise... yazık, bu kadar uğraşmaya değmez.

Evlâtlar; siz bilmelisiniz ki sizi buraya toplamaktan mak-sad, millete verilecek rûhu size telkin etmektir. Siz gittiğiniz yerlerde okumayı yazmayı öğretmekle beraber etfâl-i millete öyle bir terbiye, öyle bir rûh nefh edecekleriniz ki o sâyede milletin istikbâli te'mîn edilmiş olacak. Sizin en birinci vazî-fenin ahlâk-ı millîyye ile mücâhelez bir nesl-i [273] aff yetiş-tirmektir. Siz zulmet-i cehâlette bulunan milletin o karanlık-larda mahvolup gitmemesi için birer mum, daha doğru söyleyecek olursak birer elektrik ziyâsisiniz. Siz bugünden i'tibâren düşünmelisiniz ki gittiğiniz her köyde saçacağınız nûr ve ziyâ bütün bu zulmetleri paralayacak, o mes'ûd gâyebe yürümek için millete rehber olacaktır. Millet şimdi bir karanlık, bir cehâlet karanlığı içindedir. Bu zulmeti izâle edecek ancak sizsiniz. Ne vakit ki her tarafta böyle elektrik ziyâaları neşr-i envâr eylemeye başlayacak, ne vakit ki bu ziyâalar bir-birine telâkî edecek işte ancak o vakit bu millet yaşayacağına emîn olarak bahtiyâr ve mes'ûd olabilecektir.

İşte evlâtlarım sizin âfâk-ı memlekete, rûh-ı millete neş-redeceğiniz ziyâaların şuâ'âti temevvûc ettiğe millet faâiliyetet gelecek, bu atâleti terk ederek ileriye yürümek için kalbinde şevk ve gayret hissedeecektir. Millet bu hissi, bu rûhu, bu feyzî ancak sizden istifâza edebilecektir. Onun için sizin vazî-feniz pek mühimdir. Her şeyden, bütün mesâ'îden mühim-

dir. Fakat bu ehemmiyet, hakikati düşünmek ve ona vusûle gayret etmek şartıyladır. Yoksa yalnız okumayı yazmayı bilmekle yine bir şey hâsil olmaz. Siz ta'lîm ederken milletin rûhuna hulûl edeceksiniz. Zîrâ okurken yazarken verilecek rûh hiçbir vakit verilmez. Bütün dünyada bugün meşhûrdur ki çocuk hocasından aldığı bir şeyi başkasından alamaz. Bugün biz tasavvur edecek olursak hocamız gibi mukaddes, fâzil bir zât olamıyoruz. Ne kadar hatâlı olsa yine hocamızı müdâfaaya çalışıyoruz. Onun için canımızı fedâ ederiz... Neden böyle?

Demek ki hocamıza karşı öyle bir vaziyetimiz varmış ki, ona o kadar ihtiârâm, onu kalben o kadar takdîs edermiştir ki hata olarak telkin ettiği bir şeyin müsîb olmasını da'vâya kiyâm ediyoruz. Bu çok büyük bir şeydir. Onun bizim rûhuma ne kadar hulûl ettiğine büyük bir delildir. Mülâhaza edecek olursak istikbâlde her biriniz ne kadar etfâl-i milletin rûhuna hulûl edeceksiniz. Bir köyde meselâ on sene oturmanız onar talebeden yüz talebe, üzerinden bin talebe kendinize cezp edecek bağlayacaksınız. Bu sûretle her talebe bin adamın rûhuna nefh-i hayat eder, onları İslâm ile tenvîr, fesâd-ı ahlâktan men' ederse, ahlâk-ı hamîde-i İslâmiyye'yi onlara bi-hakkin anlatabilirse ne azîm hizmettir bu. İşte bu milleti düşmanların zulmünden kurtarabilecek ancak böyle bir faâliyet-i muntazamadır. Bütün dârû'l-muallimînlerden çıkacak olan efendiler böyle büyük bir makineyi, terbiye-i millîye makinesini çevirmekle mükelleftir.

Hareketteki vahdet ve intizâm ne derece ise muvaffakiyet ve saâdet de o nisbettedir.

İstikbâlde bu sûretle hizmet ederseniz millet sizinle iftihâr eder. Yok, eğer düşünceniz bin kuruş maâsi te'mîn içinse vâ esefâ... Keşke aç kalaydınız da buraya gelmeyeydiniz.

İste evlâtlarım benim size nasîhat ve ricâm şudur ki diyânet-i İslâmiyye nâmına milletin istikbâlini mülâhaza ederek mektebin ikmâlini müteâkib ifâsına başlayacağınız vezâ-ifin, uzun uzun mülâhazalarla, müzâkerelerle, şimdiden plânlarını kurmalısınız.

Pek eskiden beri İstanbul talebeleri arasında bir söz vardır: "Medreseye girdiği vakit bir şâkird istikbâlde Şeyhülislâm olacağını düşünmezse o molla olamaz" derler. Bu her nasilsa söylemiş bir sözdür. Fakat gâyet ma'nâlidir. Yani hakikaten Şeyhüislâm olmak değil (çünkü me'mûriyet fikri besleyen telebenin, şâkirdin de tahsîlinde bir hayr ümidi etmem), belki ilmini o dereceye çıkarmak. Böyle düşünürse o talebenin istikbâli parlak olur ve daima o sûretle çalışır. Yoksa yalnız bir muallim olayım derse ondan kolay bir şey yoktur. Hiç böyle senelerce meşakkate tevakkuf etmez. O üç aylık bir şeydir. Bir şehâdetnâme elde edince oldu gitti.

Bunun için evlâtlarım siz bugünden i'tibâren müzâkere etmelisiniz ki tahsilinizi ikmâl ettikten sonra görüşeniz hizmet nedir? Milletin içinde o elektrik ziyâsi hizmetini görebilecek misiniz, yoksa göremeyecek misiniz? Eğer göremecekseniz niçin? Kusûr ya sizdedir, ya mektepte. Mektepte bir kusûr görürseniz muallimlere, müdürü ihtâr etmeli. Yok eğer kusûr sizde ise o vakit daha ziyâde çalışmalısınız ki ikmâl-i müddet edip çıkışınca bi-hakkin bir elektrik ziyâsi

olaisınız. Bize artık bakmayınız. Biz başka zamanda yetişmişiz. Siz ise gençsiniz, bundan sonra görüşeniz hizmetler pek mühimdir. Zîrâ millet ve memleket inhitâtin en aşağı kademesine geldi.

İste görüyoruz ki bundan aşağısı yok. Yukarı çıkmak için nasıl bir merdiven kuralım diye düşünmelisiniz. Öyle ise ne yapalım? Yapacağımız tekrar urûctur. Babalarımızın bulduğu makamı bulalım. O makamı görmek için bu pencereden bakarsak ne cesîm binâlar, ne kıymetdâr müessesât görüyoruz. Her nereye bakılsala âsâr-ı eslâf güne çarpıyor. Yeşil eteklerinde bir hayat-ı âsûde geçirdiğiniz şu Keşîf Dağı'ni kimler fethetmiş? Kimler ve ne süretle buralarda saltanat kurmuşlar? Bunları derk edemeyecek kadar mı basiretimiz, mülâhazamız körleşmiş? O terakkîyat ile bu inhitât nedir? Onların yaptığını bizim de yapmamızdan vazgeçik. Onların yaptıklarını biz muhâfaza edebilsek bizim için yine kâfidir. Eğer ona da muvaffak olamazsak artık bizim için yaşamak fazladır. Bu çalışmadan, bu uğraşmadan murâd yalnız bir boğaz tokluğu ise yazık bize! Bir arabacı da üç yüz kuruş kazanır, bir hamal da iki yüz kuruş çıkarabilir. Bunun için sarık sarıma hâcet yok.

Bu süretle her talebe hiç olmazsa haftada bir kere kendi beyninde [274] teâfî-i esfâr ederek dînin, milletin istikbâli hakkında düşünürse, plânlar hazırlanırsa inşâllâh memleketimiz pek yakın zamanlarda gâyet parlak sûrette terakkî edecektir.

Ama bunu düşünmezsek, yekdiğerimizin kusûrunu göründe yasaklamaya, yahud izzet-i nefsi cerîhadâr edecek sûrette garazkârâne şâhsîyyâta başlayacak olursak bundan bir ma'nâ çıkmaz. Arkadaşlarınızdan birinin bir kusûru görürlüğe ne yapmalıyız? Meselâ aranızda bir adam var ki uygunsuz muamelelerde bulunuyor, münâsibetsiz yerlere gidiyor. Onu ortanızla alırsınız:

- Kardeşim, dersiniz. Bizim nerede bulunduğumuzu hatırlıza getiriniz. Biz ilerde millete hizmet edecek adamlarız. Bugün kendi ahlâkimizi muhâfaza edemezsek, kendimizi terbiye edemezsek milleti nasıl terbiye edeceğiz. Kardeşim ayıptır, gel etme. Bize bir kusûr görürsen sen de söyle...

Böyle hayır-hâhâne ihtârâtta bulunulursa buna karşı kim ne diyebilir? Mektebin terbiyesi gibi bir terbiye olamaz. Mekteplerin terbiyesi parlak terbiye olur. Yok, herkes bir tarafa gider, kahvelerde vakit geçirir, olmayacağı yerlerde dolaşır; sonra da yine mektebe gelip gitmeye kalkışırsa bu, hüsârândan, izmihâlden başka bir netice vermez.

Burada bugün tervîc olunan en büyük bir san'at varsa o da kahvecilikdir. Ne kepâzelik! Meyhâncilikten bile beterdir. Çünkü ne kadar olsa onun zararı mahdûddur. Bir kere çok açılamaz. Sonra oraya gidenler en edepsiz takımdır. Ama kahvehânenin zararı meyhânden büyuktur. Zîrâ kimse bir şey diyemiyor. Yapacağını yapar.

Bizim şarkta birtakım şeyler vardır ki tahrîm olunmuştur. Meselâ mûsiki haramdır. Fakat niçin haramdır? Düşünürse bir keman meselâ bir ağaç parçası ile bir kirişten ibârettir. Bu şeyler de ise haram olacak bir şey yoktur. Tahta parçası, kiriş, tel... Haram olan bunlar mı? Bu şeylerin ne zararı var?

Fakat işte haramdır. Bu gibi mesâili şeriat o kadar güzel tedâkik etmiştir, insan dönüp dolaşır, yine o hakikati kabule mecbûr olur. Mûsikinin mazarratı başka şeyin mazarratından daha çoktur. Onun için o da şiddetli haramdır. Bir adam raki içter, ussu giderse zararı kendi nefsine münhasır kalır. Fakat bir keman çalınrsa yüz adamı işinden alıkoyar. Onların vakitlerini zâyi' eder. İşte şeriatın tahrîm etmesinin sebebi budur.

Kahvecilik de böyledir. Bu da onun gibi insanı işinden alıkoyar. İskambil kâğıtları, tavllalar, damalar... Bunlar hayatı öldürmekten başka nedir? Onun için çalrı haramsa bu da kat'iyen haramdır.

İşte şeriat bu sûretle her şeyi nazar-ı dikkate almıştır. Onun için insana muzır olan şeylelerden men' için ulemâmız haramdır demişler. Yani memnû'dur. Bunlar hep düşününlüp söylemiş, düşünerek hüküm verilmiş. Yoksa bizim zannet-iğim gibi öyle birinin aklına gelmiş, bir fetvâ vermiş, haydi haram olmuş... Öyle değil. Bil ki düşünmüşler, uzun uzadıya zihin yormuşlar, mazarratını bulmuşlar, boş yere ömrümüzü zâyi etmeye lim diye haramdır demişler.

İşte bu gibi hakikatleri sizin gibi efendiler mektepte üstdâldardan işte işte bir meleke hâsil olur. Sonra köylere gitdince bir elektrik ziyâsi gibi onlara neşr-i envâr edersiniz. Onlar da size, Allah râzi olsun, der. Ama oraya git, hükümetten maâş aldiktan sonra ne olursa olsun diye ders okutup da çocukların ahlâkına bakma, sonra da muallimim, me'mûrum diye başlarına musallat olarak fesâd-ı ahlâklarına da sebep ol... Artık ona verilecek sıfatı ben bulamam, siz düşünün de ona bir nâm verin. Bu da size muhavveldir. Ben samîm-i kalbimden sizin her birinizden millete rûh-i milliyet bahsedeecek birer misbâh-ı ma'rifet olmanızı Cenâb-ı Hak'tan temennî ederek hatm-i kelâm eyerim.

MA'NEVÎYât-ı ASKERİYYE DERSLERİ

Avâmin tehzîb-ı ahlâkına, tenvîr-i efkârına hâdim bu faydalı ve mühim eserden geçenlerde de bahsetmiş idik. İkinci kitabının bu hafta intişâri münâsebetiyle mülâhazâtımıza bir iki söz daha ilâve ve tâlîk etmek istiyoruz.

Halkımızın umûmen tenvîri lütûmumu, mes'elenin saâdet-i istikbâliyyemize olan derece-i irtibâtını vatanımızın hemen bütün erbâb-ı kalemi birer münâsebetle mevzû'-i bahsleyediler. Bu zemînde pek çok âtesin makâleler yazıldı, gâyet müsîb mutâlaâlar yürütüldü. Fakat netice her şeye olduğu gibi yine hiçten ibâret kaldı.

Geçenlerde Tanîn refikimizda bir fıkra vardı: Köylünün biri kitapçıya gelmiş, bir Şahmerân hikâyesi istemiş. Orada hazır bulunanlar Şehmerân'dan bir şey istifade olunamayacağını, işe yarar bir kitap almasını söylemişler. Bîcâre köylü "ben başkasını bilmiyorum, siz beğenin de alayım" demiş. Tavsiye edenler aramışlar, taramışlar, koca kitapçı dükkânında köylünün işine yarar bir kitap bulamamışlar. Refikimiz bu fıkraya yeni eserler harekesiz basıldığı cihetle esâ-

sen harekeli kitap okumaya alışan köylüler için bunlardan istifade mümkün olmadığı mülâhazasını terdîf ediyordu. Halbuki biz harekesiz olmak üzere de şerâit-i matlûbeyi hâiz, yani köylünün bi-hakkın işine yarar, hissiyât-ı necîbesini tenmiye eder kitap hatırlamıyoruz. Ne olurdu, selâset-i be-yâni cümlenin mu'terefi olan refikimizin ser-muharriî Hüseyîn Câhid Bey bî-sûd münâkaşât-ı kalemiyyeye bedel kitap-hâinemize böyle bir eser ithâf edeydi.

Fakat bizde her şey temennîde kalır. Efsûs cümlemiz kavvâl olduğumuz [275] kadar faâl değiliz. Mevcûdîyetini i'tirâf ettiğimiz bir noksanın ikmâlini mütekâbilen yekdiğeri-mizden bekleriz.

Bereket versin bu defa da yine bir asker, yine bir zâbit imdâda yetişiyor. Hasbe'l-vazife muhâti bulunduğu bunca meşâk ve mezâhim-i askeriyyeyi iktihâm ederek şu noksanı telâfi için ma'nevîyât-ı askeriyye derslerini, o fûyûzât hazînelerini ef'ide-i mütehassireye açıyor. Var olsun askerler!... Maamâfih bu kadarı kâfi değildir. Mütefekkirînimiz geceli gündüzlu bu mühim mes'ele ile uğraşmalıdır. Menâfi-i millîyyeyi hâris olacak efkâr-ı umûmiyye ancak bu sûretle vûcûd-pezîr olur. Avâmımızın tenevvür ettiği nisbetté hakk-ı bekâmız tevkîr olunur. Bu babda en müessir âmiller muhtaç bulundugumuz Arabî ve Fârisî elfâz-ı me'nûse muhâfaza olunmakla beraber lisânın sâdeleştirilmesi ve böyle bir lisân ile kaleme alınan güzide âsârin tekessür ve tenevvû' eylemesi ve hükümetin teşebbüsâti beklenilmeksiz vatanına bi-hakkın âşık ve hamiyetli münevver dindâr gençler tarafından köylerde, kasabalarda teşebbüs-i şahsî esasına ma'tûf mektepler açılması ve halkımızda esasen fitrî bulunan te-hassüsât-ı hamiyyeti tanzîm ve tenmiye edecek bu kabîl e-serler bilâ-müsâkilât tedârik olunabilir sûrette köylüler arasında neşrolunması gibi husûsâtı. Sözümüzün eri ise şu vâdî-i cehd ü gayrete fi'len atılmalıdır. Geceyi gündüze katarak bir an evvel seviye-i irfân-ı ümmeti dindâr olarak yükseltmeliyiz. En zayıf zamanlarımızda, techîzât ve tedârikatımızın pek noksası bulunduğu sıralarda bile hukukumuzu muhâfazaya muvaffakiyetimiz terbiye-i dîniyyemizin fûyûzâti sayesindedir. Zaten Dîn-i Celîl-i İslâm terakkîyat-ı beşeriyyeyi himâye eden, daima ma'kûlâtı nazara alan yegâne bir dîn-i güzîndir. Dünîevî, uhrevî esbâb-ı saâdet ve selâmetimizi göstermektedir. Efrâdimiz bu dâirede perve[ri]ş-yâb-ı irfân olursa ¹(يَنْظَهُهُ عَلَى الْدِّينِ كُلِّهِ) va'd-i Sübâhiyye'sinin zaman-ı incâzi takarrûb etmiş olduğunu idrâk saâdetiyle bahtiyâr oluruz.

Tahsîlin en müsmir olanı terbiye-i dîniyyeye mukârin bulunanıdır. Geçenlerde İsvîçre'ye zirâat tahsîline giden bir genç refikimiz yazdığı mektubunda devam eylediği mektep idâresinin terbiye-i dîniyye husûsunda gösterdiği ihtimâmi buraca inanılmaz bir tarzda beyân ve tasvîr ediyordu. Mektebin nîzâm-ı mahsûsu îcâbînca mahallî âdâb-ı dîniyyeye bütün talebe, müntesib bulunduğu din ve mezheb nazara alinmaksızın, siyyâñ bir tarzda mutâbaata mecbûr bulunu-

¹ Tevbe, 9/33.

yorlar. Ednâ mübâlâtsızlık mektepçe en ağır cezâyî istilâz ediyor. İsviçreliler gibi tenevvür ve hürriyet-perverlikte ak-vâm-i medeniyyenin en ilerisinde bulunan uyanık bir kavim bütün saâdetini dindâr bir terbiyeye merbût ve medyûn görür ise bizim gibi henüz devre-i rükûdunu bitirmemiş bir millet asırlarca mevcûdiyetini sayesinde muhâfazaya muvaffak olduğu terbiye-i dîniyyeyi nasıl ihmâl edebilir? Habl-i mîn-i İlâhî'ye i'tisâmdan uzaklaşmakla nasıl medeniyet te'mîn eder? Gençlerimiz, münevverlerimiz, mütefekkirlerimiz buralarını nazara almalı ve düşünmeli ki başkaları dîni terk etmeye terakkî etseler bile biz dîne karşı kayıtsız kalmakla tedennî ederiz. Çünkü dînimiz edyân-i sâireye makîs değildir. Demin işaret ettiğimiz gibi dünyevî, uhrevî saâdetleri-mizi te'mîn eder ahkâmî câmidir. Yalnız ahlâkimizi değil, muamelâtımızı, sıhhatımızı, hayatımızı, hülâsâ her türlü efâl ve harekâtımızı tanzîm eylemiştir. Dîne karşı mübâlâtsızlık gösterenler arasında hissiyât-ı necîbenin yevmen-fe-yevmen müntefî olduğu bugün müşâhîdât ile sâbittir.

Dîn-i İslâm'ın mâni-i terakkî olduğu mülâhazası hâin, garazkâr bir fîkr-i leîmin mahsûl-i şenâ'atidir. Ahkâm-i celîle-i İslâmiyye meydandadır. Gizli kapaklı bir ciheti yoktur. Âlem-i İslâm'da görülen âsâr-ı tedennî ve izmîhlâl esbâbı ahkâm-ı ser'iyyeden tebâ'üdlerde aranmalıdır. Birçok ak-vâm-i beseriyyeyi hafîz-i cehl ü sefâletten evc-i fazl u saâde-te îsâl eden bir dînin mâni-i terakkî olduğu nasıl iddiâ olunabilir? Eğer bu dinde ifâza-i terakkî hâssası yok ise mebâdi-i İslâm'da az zaman zarfında muhâyyir-i ukûl derecede meşhûd olan me'ser-i terakkî nedir?

Mâdem ki bütün bu fûyûzâtın sebeb-i müstakilli Dîn-i Celîl-i İslâm'dır, şu halde âlem-i İslâm'da meşhûd olan inhi-tât-ı hâzırın Dîn-i Mü'bîn ile bir alâkâsı bulunmadığını kabul zarûridir. Hulâsâ maârifin neşri husûsunda terbiye-i dîniyye mes'elesi en ziyâde nazara alınacak husûsâttandır.

Cenâb-ı Hak muharririnin sa'yini meşkûr buyursun. Anlaşılan halkımız bu memleketin salâhînini askerler eline mu-kadde etmiş. Meşrûtiyetin i'lânından evvel ve sonra devâ-irimiz içinde yalnız cihet-i askeriyye faâliyyet gösterdi, vatanda terakkî görülmüş ise o da yalnız askerlikte görüldü.

Müellif-i eseri, Mekteb-i Harbiyye'nin bu fâzıl bölgük kumandanı Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey'i âlem-i tahrîr henüz yeni tanımıyor. Buhrânlı devrelerimizde meşgûl bulunduğu vezâ-îfe, çeteler muhârebâtına, jandarma umûruna dâir yazdiği eserler ile evvel ve âhir bu simâ-yî fazl u irfân ma'rûf bulunuyor. Birinci cüzde yaptığımız gibi bu cüzden birkaç nümûne iktibâs ederek Sirâtimüstakîm'i tezyîn ediyoruz. Velyedecek eczâ-yî sâirenin faydayı ta'mîm için harekeli hurûf ile basılması temenniyâtiyla müellif-i muktedirine şu mebrûr himmetlerinden dolayı arz-ı teşekkür ve minnet-dârîyi le-vâzim-i kadr-dânîden addeylerez.

Askerin Duygusu – Emeli

- S. Huyunda ne var?
- C. Mertlik, doğruluk!
- S. Sinirinde ne şimşekler parıldar?

C. Hamiyyet şimşekleri çakar.

S. Dilinde ne var?

C. Allah adı!

S. Üstünde ne var?

C. Askerlik şân u şerefi, Osmanlık heybeti!

S. Elinde ne var?

C. Millet silâhi, hâinler, düşmanlar küsküsü!

S. Fîkrinde ne var?

C. Fedâkârlık!

[276] S. Gözünde ne var?

C. Zafer!

S. İçinde ne yaşar?

C. Ölmek var dönmek yok emeli!

S. Nefesinde ne duyulur?

C. İntikam sesi!

İlk Duygu – Anamın Ninnisi

S. Askerlik duygusunu daha ne vakitten beri hatırlarsın?

C. Tâ beşikten! Anam bana ninnide şunları söylerdi:

Evlâdım Allah bu çiçekli dağlarınızın düşman ayağıyla ezildiğini göstermesin, alaca kuzularınızın, buağalarınızın, oglaklarınızın oynasıp yaylandığı yeşil yaylalarınızın düşman süvârılarıyla çığnendiğini göstermesin, berrak sularınızın düşman çizmelerile bulandığını göstermesin. Pâk eşiklerimize düşman ayağı dokundugu göstermesin. Bize hayatı veren, yorgunluğumuzu alan içimizi tazeleyen, fikirlerimizi dinlendiren çamlığımızın, söğütlüğümüzün düşman sefaletiyle ağladığını göstermesin, düşman vatanın bağını deşerek seni kanına bulamasın, alîl ninelerimizin gözüşi seni boğmasın, vatanın âhi seni kavurmasın, Allah sana bu kara günleri göstermesin, milletin nâmusu nâmine yükselen inilti yüregini parçalamasın. Evlâdım! Gâzî olursun, inşâallah şehid olursun, bu vatana kurbân olursun, âciz ananı düşman ayağından bütün ömrünce korursun, yüzlerce senelerden beri büyük babalarının beklediği evin, vatanın öz ve hayırlı bir evlâdi olursun!

S. Sonra neler duydu?

C. Anam, babam, büyük babalarım, amcalarım, dayılarım, büyük ağalarım, fedâkâr, ulu vatandaşlarının vatan uğrunda yaptıkları vazifeleri, fedâkârlıkları bunlar içinde nice Osmanlı kadınlarının bile ululukta canlarını fedâ ettiklerini duydum!

Babamın Nasihatleri – Askere Giderken

S. Askere giderken pederin neler nasihat ederde?

C. Askere çağrılmadığına acı, çağırıldığından sevinerek koş, mâ-fevklerine itâat et, verdikleri dersi bütün aklına öğren, verilen silâhi öp başına koy; toz rutûbet kondurma. Nişâncı ol ki bir kişi iken beş on kişiye karşı durasın, cephanesi idâre ile kullan ki babanın köyde, veya dul ananın evde verdiği vergiyi boşa harcamayın, Osmanlılığın attığı köründen dedirtmeyin, düşman yakınında ilerlerken ne görür duysanın mâ-fevkine haber ver. İllerlerken de ateş ederken de yolun ve yerin iyisini tut; fakat tuttuğun yer semi sıkışın!

İleri emrini sabırsızlıkla bekle, hele “geri!” sözünü düşmana bir hile diye bil, düşmanı zayıflatmak ve daha büyük bir kuvvetle düşmana biraz sonra atılmak için yay gibi gerildiğini unutma, fikrine şüphe getirme, yüreğini bozma, tehlike çoğaldıkça keyfin çoğalsın, cesâretin artsın; yokszuluk şiddetlendikçe sebatın artsın, cephânen bittikçe sabırın artsın çünkü erlik Osmanlılık imtihâni geçireceksin demektir. Düşmana saldır, yakala, eline geçmezse kovala, sakın peşini bırakma çünkü: tenbellik edersen düşmana hizmet etmiş olursun, tüfeği bozulduğunca, parçalandıkça pazun kuvvetlensin sünge parlaşın evlâdım daima harbe hazır ol!

Babamın Nasihatleri – Harbe Gider İken

S. Harbe giderken pederin neler nasihat ederdi?

C. Ben seni bugün için yetiştirdim. Sen benim değil bugünsün. Ananın sana verdiği süt sâf, hâlis ve haramdan katresizdir. Cibilliyetin ise pâktır. Yiğitlikte fedâkârlıkta kusûr etme, düşmandan sakınarak ananı babanı utandırma, ağlatma, kahretme bu evlât neslimizden değildir diye inkâr ettirme, bizi ve hisim akrabâni dağlama, nice yıllık ocağımızı söndürme, silâhın şöhretli sesi buradan duyulsun, gâzilerden iyi haberlerin alınsın, en büyük rütbeli haber şehidliktr, köydeki vîrân evimiz o vakit mübâreklenir, eşe dosta ziyâretgâh olur. Kötü yüze eve dönerken seni rûhum eve koymaz, köy de kabul etmez, hakkımı haram ederim. Înkisâr ederim. Hele evlât; devlet millet uğrunda fedâ olsan şehid olan bütün büyük babalarımızın rûhu şâd olur. Evlâtlarımız rütbeli doğar ocazkâde olur. Evimiz işir. Evlât bırak ki Cenâb-ı Hakk’ın emri olmayınca, dünyadan suyun ekmeğin kesilmeyince ölmezsin; emr-i Hak ile ölmeyi dahi değerinde insanca, Osmanlıca vatan uğrunda ara hayatını pahaliya harpte sat! Ki bir şeref-mîrâsi evine, fakir babana, anana, torunlarımıza, bırakın. Hem ölümden korkma! Ölüm rûhun sırtındaki yağmurluğu çıkarması ativermesi demektir. Binâenaleyh çalış ki kaputunu çikan, kalibini atan rûhun ebediyyen sıkıntısız, nûrlar içinde yaşasın. Îlel-ebed cehennemden kurtulsun, derdi.

Babamın Dersleri

S. Pederin neler öğretirdi?

C. İyilerle arkadaş ol. Kötülere nasihat et. Doğru yola çevir. Düşkünlerle bir ol beraber yükselmeye çalış. Mazlûmların derdinden hissen olsun. Zâlimlere karşı köpür. Elin ile değmezse dilin ile yetişmezse yüreğin ile çarpış. Yere düşenlere kollarını uzat, silâhı kırılanın kalkanı, dilsizlerin dili ol. Yüreğin zevkini dış zevkinden daima ileri tut. Nâmûsla yaşayacağın müddetçe dünya ile [277] alışverişin olsun. Tâ ki hayırlı bir nâm, kaybolmaz bir sadâ, hoş, sönmez bir ışık bırakın!

Ele Düşen Düşmanı Karşı Vazife

S. Ele düşen düşman nemizdir?

C. Misafirimizdir!

S. Osmanlıların misâfirlerine karşı cibilliyetçe, hanedânlıkça vazifesi nedir?

C. Ona i'zâz, ikrâm etmek, kendini hoş tutmak, canını, ırzını, malını, emânette bilip kendininki gibi dikkatle muhâfaza etmek, dostlara değil, düşmanlara da bir Osmanlı'nın şanını tasdîk ettirmektir.*

Hangi Ordu Muzafferdir

S. Hangi ordu merttir, yiğittir, muzafferdir?

C. Ehî-i ırz olan, haram yemeyen, zulmetmeyen efrâd dan mürekkep bir ordu!

S. Ne gibi?

C. Sofrada kimseyin malını rizâsiz yememek, kimseyin mülkünü harap etmemek, hiçbir ma'sûmu çığnememek, ister dost, ister düşman olsun hiçbir irza kötü nazarla bakmak gibî! Hak yolunda fuhşiyât; ne'uzü billâh en günâh, en alâcakçasına bir cinâyettir. Başkasının ırzıyla oynayan, kendi ırzını düşünmüyor demektir. Şerefli bir gâzî, cennetlik bir şehid olmak için kursakta, damarda, bir damla haram mal, kan bulunmamalı. Mazlûm âhi yüzünü karartmış olmamalı. Bütün mahlûkâtin Hâlik ve sahibi olan Cenâb-ı Hakk’ın rizâsından, nizâmından, kânûndan ayrılmamalı. Hakkın, ırzin her yerde fedâkâr bir muhâfizi bulunmalı.**

Hakaretin Te'sîri

S. Bir asker hakaret görse kim hakaret görmüş demektir?

C. Bütün ordular, bütün millet!

S. Bir Osmanlı hakaret görürse kim hakaret görmüş demektir?

* Şu misâl aklıma geldi: 313 senesi nihâyetinde bir akşam Teselya Darü'l-harb'i hudûdunda Furka Boğazı medhalindeki ordugâhın kapı zâbitliği nöbetinde bulunuyordum. Bizim civârdaki hudûd dan hayvanı kaçip arkasından aramaya gelen bir Yunanlı köylü o akşam karakolumn askerine misafir kalmaya mecbûr olmuştu. Ben de karakolumnun çavuşuna “bu Yunanlı bu akşam misafirinizdir” demiştim. O süty temiz hânedân evlâdî asker bu Yunanlıyı kendi köylerinden gelmiş eşrâftan biri gibi hatırlaymışlar, istirâhatına hizmet etmişler. Kendi karavanalarına da'vet etmişler, bu Yunanlı karnım tok cevabını verince yemeklerinden ayrı kaba ayırip buyurun demişler, Yunanlı yine yemeyince iki saat kadar asker de aç, Yunanlı da aç vakit geçirmişler, sonra merak ile ve ne büyük bir samîmiyetle bana mürâcat edip “akşamlığı misafirimiz yemiyor, çok da düşünüyor, ne edelim? Ki hatırlı hoş olsun” demişler ve mukâbeleten (belki midesinden rahatsız, siz yiyyin) cevabını alarak yemeye mecbûr edilmişlerdi.

** 312 senesi Yunan seferinde Dömeke’ye hûcûm eden kartal yuvası gibi sarp, dik, yüksek ve merdiven yerine sıra sıra istihkâmlar yapılmış olan Dömeke’yi, kendisinden birkaç misli kuvvet elinden, kanı pahasına zabteden nizâmiye livâsı Dömeke’ye girerken on dördüncü alayın ikinci taburundan bir mülâzim bir evin penceresinden korku ve telâş içinde bir kızın bakınmakta olduğunu görmüş ve neferin birine “Şurada bir kız var, ırz emânetullâhtr, ortalık düzelp intizâm iâde edilinceye kadar bu kapıyı bekle!” deyip geçmiştir. Fil-hakika bu hakiki Osmânlı neferi ertesi gün aranıp ordugâha çağırılınca kadar aç, yorgun o kapıya mihanmış kalmıştır.

- C. Bütün millet!
 S. Sancağımız hakaret görürse ne olur?
 C. Vatan sarsılır, millet ölmeyi cana minnet bilir, millet nâmûsunu kaniyla yikar, düşmanlarını kanına boğar!

Botanlı Ömer – Sancakdar Ali

- S. Botanlı Ömer kim idi?
 C. Kızanlık civârında Ofluhan'da iki taburumuz düşmanın külliyetli kolları arasında sıkışmış idi. Onlara imdad için húcüm emrini alan Hüseyin Bey kumandasındaki sekiz yüz mevcûdu bir gönüllü taburumuz düşmanın yedi sekiz piyâde taburuyla topçu ve süvârıden mürekkep bir kuvvetine teşâdîf eylemiş idi. Bu tabur sekiz yüzden yüz otuz nefer sağ kalıncaya kadar húcümunda şiddet göstermiş ve o iki taburun yolunu açıp birlikte geri çekilmek emrini aldığı zaman içlerinden Botanlı Ömer nâmında bir gönüllü "Babam bana düşmana arka çevrilmez, kiyâmet gününde o yüze meyda-na çıkmaz dedi. Allah'tan utanırım babamın inkisârından korkarım" deyip belindeki fişekleri bir siperin gerisine dök-müş kendi başına ateşe devam etmiş, en nihâyet ilerleyen düşman saflarının süngrileriyle şehid olmuş ve fakat düşman dahi sünge ucuna yanaşınca kadar her adımda birini yere yuvarlamış ve vücûdunu pek pahaliya satmış, vata-na mâl etmiş idi!

S. Bu húcûmda bu gönüllü taburun kaç sancakları şe-hid olarak değişmiş ve son sancakları Botan'ın Pervâri kar-yesinden Mirza Mehmed Ağa nâmındaki kahraman ne de-miş idi?

C. Bu húcûmda sekiz sancakdar şehid olmuş ve sonuncusu olan Mehmed Ağa: "Bana teslim ettiğiniz sancağın nâmûsunu muhâfaza [278] husûsundaki vazifemi ifâ ederek ayrılıyorum. Arkadaşlar şahid olun!" demiş ve teslim-i rûh eylemiş idi.

Harbe Giderken

S. Asker; Osmanlılar harbe giderken köyden nasıl ayırlırlar?

C. Şenliklerle! Karakolumuzun jandarması, köyümüzde tebriklerle uğurlarla devlet düğünü haberini getirir, herkes uğurlanır, sarılır, öpüşür, bayramlaşır, görüş meydanı açılmış gibi pehlivanlar hazırlanır, davulcunun davulu, zurnacının zurnası paralanırcasına çalınır, bu devlet kuşu başına konan gençlerin başı yükselir, göğüs yükselir, düğüne da'vet edilenlerin damaları gerilir, simirleri coşar, tüyleri ürperir, "Ben de giderim, gönüllüye yok olmaz, geri kalamam, köye sığmam giderim" der. Dertleşir, tesellîlenir! Babalar, analar, kurular. Evlâtının kanı, soyu, sütü temizdir güvenirim der, öğünür. Haklar helâl edilmez harbin sonuna bırakılır, yüz aklıyla dönmez, ya şöhretli bir şehid olmazsanız ana ve baba hakkı, süt, soy hakkı, komşu hakkı, köy hakkı, vatan hakkı helâl olmasın, köyümüze sizi sokmayız, analarınızı babalarınıza, babalarınızı babalara, evimizi evlere, köyü-

müzü köylere, kasabalarımızı kasabalara, sancağımızı sancaklara, vilâyetimizi vilâyetlere, devletimizi devletlere, canımız pâdişâhimizi pâdişâhlara utandırın, milletin yüreğini ni yakmayın, kansızmış bu millet dedirtmeyin, cevherli nâmûsluecdâdınızı bed-nâm etmeyin, ahfâdınıza la'net ettirmeyin vatanı doğratmayın, Osmanlinin kanı bozuldu, soyu bozuldu dedirtmeyin, süngrelerinizde kılıçlarınızda hak, adâlet gününe parlasın, tüfeklerinizde intikam şimşegi çaksın, toplarınız Osmanlılığı bağırsın, gülleleriniz şân ü şeref saçın, yer, gök erliğimize, mertliğimize hayrân ve şâhid kalsın, evlâtlar biz ihtiyârlar bir koltuğumuza değnek bir koltuğumuza torunları dayayacağız, size orada ekmek cephâne tedâriğine çalışacağız. Şehid olanlarının yerine ortadan kaybolanlarınızı aramaya torunları göndereceğiz, onlar da dönmezse kavuşmaya biz geleceğiz. Artık ekmek haram, vatan parçalandıktan, nâmûsuna dokunulduktan sonra vatanın göğsünde Osmanlıdan insan can mı taşır? Gömülüruz, hep gömülüruz muzaffer oluruz. Çünkü vatanın son demini son nefesini görmeden ölür gömülüruz. Vatanın göğsüne tırmamacak düşman da insan bulamaz umûmî bir meşhedin baykuşu olur, fakat merak etmeyin evlâtlar Osmânlının bayrağı babalarınızdan alınmadı ki sizden alınsın. Vatanın bağırina basılmaz,ecdâdınız bastırmadı. Vatanın göğsünde sefâhathâne değil ordugâh kurdu. Silâh başından ayrılmadı, çünkü silâha sarılı duran herkes dostu, silâhından ayrılanın, hele biz gibi-lerin herkesin çekemediği, kiskandığı Osmanlıların her tarafı düşman kesilir.

İşte onun içindir ki milletimiz tüccâr olamadı, san'âtkâr olamadı. Hattâ çiftçi sapanını bile bir düzeye sûremedi, cün-kü düşmandan aman bekleyemezdi, silâhi elinden bırakamadı, silâhi bırakmak bütün çifti çubuğu, yeri, yurdu, vatanı bırakmak demek olacağını anlayan Osmanlılar çâr-nâ-çâr ekmeği rahatla, san'atla, ticâretle değil silâh hakkıyla silâh altında fakirâne fakat nâmûskârâne yediler. Haydi evlâtlar, vatanı muhâfaza ederseniz hayat var. Yoksa ne siz var ne vatan ne biz! Taşı, toprağı sarsılan vatanımızı tâ temelinden emîn kilalım. Süngrerimizin zehirli, hudûdlarımızın atesli olduğunu gösterelim ki ondan sonra yine biraz çifte, çubu-ğu, ticârete ve san'ata vakit, meydan bulalım. Şimdi ilk iş bu! Gidin evlâtlar ileri! Hudûdun surlarına birer taş olmak üzere gömülü! Tâ ki çocuklarınıza siper olsun. İleri! derler-di.

BURSA SEYÂHATI

Geçen haftaki Yalova tenezzühünde ne kadar ye's ü ke-dûreti bâdî, teessür ve teessüfü mûcib ahvâl-i nâ-lâyi ka ol-duysa bu haftaki Bursa tenezzühünde de o nisbetté mem-nûniyet ve mahzûniyeti mûcib hâlât-ı meseret-bâşâ meş-hûd-i çeşm-i iftihârimiz olmuşdur. İşte ara sıra bu gibi sevin-dirici, şevk ve gayret verici hâllerdir ki bize âfi hakkında büyük ümidipler veriyor. Yoksa safahât-ı hayatiyyemiz hep öyle merâret-engîz, sefîh levhalardan ibâret olsaydı, beyhûde çâ-lishmakta olduğumuzu bi-hakkın hükmedecektik. Fakat bu Dîn-i Celîl'in o kadar fedâkâr hâdimi, bu dilber vatanın o

kadar hamiyetli evlâdi vardır ki milletimizi yaşıtmak, o mes'ûd ve münevver âfiye îsâl eylemek için bezl-i himemât ediyor, önmüze hayatın güzelliklerini serperek o acıları unutturuyor, cümleimize şevk ve ümîd bahşeyiliyor...

Cuma günü Beylerbeyi'ndeki ziyâfet-i seniyyede Bursa meb'ûsu Tâhir Beyefendi: "Yarın Bursa'ya gidilecek, siz de gelir misiniz?" dediği zaman:

– Yalova tenezzühü gibi keder toplamak için mi?

diye kalbî suâl ile mütefekkir kalmış idim. Bu endişeyi hisseden muhâtabım:

– Merak etme, dedi, geçen haftaki gibi olmaz; zaten ben de bulunacağım...

Bu va'd itmi'nân-bahş idi. Tâhir Bey'in nasıl bir hamiyet-i mücesseme olduğu, ne derecede millîyet-perver bulunduğu kendisini tanıyanlarca tamamıyla ma'lûmdur. O nun da bulunması mutlaka hayra, sevince delildir.

Ferdâsi vapura girince gözüme "Husûsî ve Millî Şirket-i Bahriyye-i Osmâniyye" serlevhalî bir i'lân iliştî:

[279] İ'lânda Debre Meb'ûsu merhûm İsmâîl Bey-zâde Fuâd Bey, Giridli Muallim Azîz Bey, Mâni'-zâde Hüseyin Efendi ve sâir zevât Allah'ın inâyetine ve milletin arzu ve hamiyetine istinâden büyük bir şirket-i bahriyye teşkil ettikleri ve şirketin Akdeniz ve Karadeniz'de mucedded muntazam vapurlar işleteceği ve vapurların sür'at ve intizâmina ve bilhassa âdâb-ı İslâmiyye ve Osmâniyye'ye muvâfîk bir terbiye ve nezâfet ve rahatın te'mînine son derece çalışılacağı beyan olunuyordu.

Sirket hakkında biraz daha tafsîlât aldım. Müslümanlar arasındaki bu teşebbüs-i millîden o derece memnûn oldum ki "intibâh başlıyor..." diye hükmedeceğim geldi.

Saat bir buçukta vapur harekete hazırlandığı sırada kurban kesildi, duâlar edildi, besmele-i Rabb-i Rahîm ile perâvâne dönmeye başladı. Ticâret-i bahriyyemizin mebde-i fe'lâh ve saâdetini teşkil etmesi me'mûl olan bu teşebbüs yânyâzda yük almakta olan bir ecnebî vapurunun sanki hasedini celbetmiş gibi, bir çatırtıdır koptu, hepimiz baktık, bit-teşâdûf vapurun iskele merdiveni kendi kendine kırılıyordu. İnşâallah fâl-i hayrîr, denildi. Nazarlar şanlı sancağımızın temevvücûne döndü. Herkesin, vapurda bulunan yirmi kadar meb'ûs efendilerin böyle Osmanlı bayrağı altında muntazamca bir vapurda bulunmaktan mütevellid bir hiss-i ifti-hâr ile göğüsleri kabarıyordu. Vapurda intizâm ve nezâfet pek mükemmel idi; yanında oturan bir ecnebî, arkasına diyordu "Çok güzel, fakat devam edebilse..." inşâallah e-de'r.

Artık bahis hep denize, denizciliğe tealluk ediyor idî. Müessisîn-i şirket pür-fahr u sürûr izâhât veriyordu: "Bu vapur hiçtir, asıl sipariş etmek üzere bulunduğumuz vapurların sür'at ve intizâmi bütün Bursa yolcularını dûçâr-ı hayret edecktir. İnşâallah iki, iki buçuk saatte Mudanya'ya gideceğiz. Simdilik hemen işe başlamak üzere bu vapuru isticâr ettiğim..."

Sâhir Bey de bacadaki salîbi sildirmek için dûçâr olduğu mukâvemetlerden, israrlardan, âkîbet nasıl muvaffak olduğundan bahsediyordu.

Sonra vapuru gezmeye başladık. Temiz döşenmiş bir yer nazar-ı dikkatimizi celbetti. "Câmi-i Şerîf" olduğu söylenlince herkeste bir sürü-rı azîm hâsil oldu. Şimdiye kadar vapurlarda müslümanların bu ihtiyâci nazar-ı dikkate alınmamıştı. Alınmaması da tabîî idi. Çünkü sahipleri hep ecnebîler idi. Frenkler ise hiçbir şeyle müslüman nokta-i nazârından düşünmezler. Onlar nereye girerlerse âdetleri, ahlâkları, medeniyetleriyle(!) beraber girerler. Her şeyi kendi hayatlarına göre tanzîm ederler. Bu sûretle yerlilerde anlamarak bir zaman sonra temessûl vücûda gelir. O vakit ayaklar suya erer.

Mâdem ki buraları müslüman memleketleridir, her şeyle müslümanların ihtiyâcları nazar-ı dikkate alınacaktr. Müslümanların ihtiyâci dediğimiz şey ise Frenkler'in ihtiyâci gibi gayra, insanlığa mazarrat bahşeden şeyler değildir. Müslümanların bu ihtiyâci nazar-ı dikkate alınmasından, meselâ vapurlarda câmi için bir yer tahsîs olunmasından ecnebîler ne zarar görür? Hiç. Fakat bunun nazar-ı dikkate alınmamasından müslümanlar dûçâr-ı müşkilât olur.

Yok, eğer biz kendi kanımızla mâlik olduğumuz memleketlerimizde de ecnebîlerin keyfine göre hareket edecek isek o vakit toptan hamallığı, esirliği kabul etmeliyiz. İnsan kuru bir tasarruf senediyle arzin sahibi, sahib-i hakikisi sayılmaz. Bundan sonra inşâallah me'ser-i medeniyeti kendi-miz vücûda getiririz de her şeyle ihtiyâcmızı da nazar-ı dikkate alırız. Maamâfih memleketimize iş yapmak üzere gelen ecnebîlerle yapılacak mukâvelelerde de bu esas, Müslümanların ihtiyâci esası nazar-ı i'tinâdan dûr tutulmamalıdır.

Câmiye bir de imam olursa, beş vakitte ezân-ı Muhammedî okunursa...pek münâsîb olacağı fikrini müessisler hemen kabul ettiler. Demek ki sırf Müslümanlardan ibâret olan bu şirket İslâmlar'ın bütün ihtiyâcâtını düşünüyordu. İşte memleketimizde bundan sonra pây-dâr olabilecek şirketler, müesseseler...

Anlaşıldığına göre müessisleri, ticâretten ziyâde, hamiyetleri bu şirketin teşkiline sevketmiştir. Tâhir Beyefendi Bursa'da belediye verilen ziyâfette vâli, kumandan ve med'uvvîn huzûrunda edillesiyle bunu isbât etti. Filhakika Fuad Bey'in hamiyeti kendisini tanıyanlarca müsellemdir. Mâni'-zâde ise Bursalıların ihtiyâcına vâkif olur olmaz, ecnebî şirketlere boyun eğmemeleri için Karadeniz'de işlettigi büyük vapurları –zararına olarak– Bursa'ya tahsîse kalkışmış. Fakat Tâhir Bey böyle bir zarara katlanılmamasını muvâfîk görmediğinden o fikirden vazgeçilmiştir. Giridli Azîz Bey'in hamiyetini ise tanımayan hemen kimse yok gibidir; gemide esbâb-ı intizâmi te'mîn için en küçük teferrûâta varıncaya kadar her şeye kendisi koşuyor, azîm bir vecd-i vatan-perâvâne ile bu teşebbüsten mütehassil tahassüsât-ı meseretini hikâye eyliyordu.

İste hep böyle sancağımızdan, hâlimizden, istikbâlimizden bahsederek dört saat sonra Mudanya'ya vâsil olduk. Oradan trene râkib olarak cennet gibi bağlar, bahçeler arasında iki buçuk saatte Bursa'ya geldik. Vâli Beyefendi, Belediye Reisi ve sâir ricâl-i hükûmet istikbâle çıkmışlar. Sânâyi' müzikası talebesi de meb'ûs efendileri marşlarla kar-

şılıyordu. Merâsim-i istikbâliyyeyi müteâkib arabalara bindi, şehrde doğru teveccûh edildi.

Müzikacı efendiler de paçaları sıvayarak caddeyi tuttular. Mâsiyen avdet bîcâreleri iz'âc etti. Arabalardan sıçrayan çamurlar elbiselerini telvis ediyordu. İstikbâli tertîb edenlerce [280] bu cihetin nazara alınmamış olması mücib-i tees-sürdü.

Nihâyet arabalarımız belediye önünde durdu. Yukarı çıktı. Sonra da hükümet konağına Vâli Bey'e girdi. Merâsimler tamam olduktan sonra şehrin şâyân-ı termâşâ mahalleri arabalarla gezilmeye başlandı. Yeşil Câmiin ziyâretini müteâkib Bedesten'e gidilecekti. Setlerbaşı'nı geçtikten sonra kahveler başladı. Ne mütterakki san'at! Adım başında bir kahve. Müşteriler de lebâleb. Doğrusu atâletin bu derecesi şâyân-ı hayrettir.

Bir çeyrek kadar bu kahveler temâdî ettikten sonra Bedesten Kapısı'ndaki Pabuçcular caddesinden geçmeye başladık. Dar ve tozlu dükkânlar. Sanki kurûn-ı vüstâdan kalma numûneler. Bunlar arasında bîcâpçı dükkânları: Kını parıl parılan sıvri uçu kamalar, bel bîcâkları... Bîcâre müslüman kardeşler, sabahtan akşamaya kadar çalışma ancak ekmeğin parasını çıkararak, birçok günler her türlü mahrûmîyetlere katlanarak biriktirilen yirmi otuz kuruşla o fakfon kinli kamayı beline takmak için can atan zavallilar... Yegâne ümîdiniz o parlak kamalara nâiliyyettir. Bilmiyorsunuz ki kama devirleri çoktan geçerek şimdi medeniyet ateşler yağıdır silâhlar vücûda getirmiştir.

Bedesten'e girilince ticârethâneler, muntazam mağazalar görülmeye başladı. Gayrimüslim vatandaşlar büyük bir faâliyet ve ciddiyet ile işde görülüyorlar. Ekseriyetle ticâret-gâhlar, büyük mağazalar hep onlarda. İslâmîlar için câh ve mansîb hülyâları, kahve peykeleri, hamallıklar kalmış...

Bedesten'e gelince müslüman dükkânlarına gidelim, dedik. Her birimiz bir tarafa dağıldı. Öteberi alındı. Vapurda alınan aynı şeylerin fiyatları konusulunca kimisinden üç kuruş, kimisinden beş kuruş fazla alındığı anlaşıldı. Arkadaşlardan biri:

– Bu, dolandırıcılık değil mi? dedi.
– Hayır değildir, dedik; bu bir maraz-ı ahlâkîdir ki bizim belimizi doğrultamamamızın sebeplerinden birini de bu teşkil eder...

Ba'dehu câmiler, türbeler ziyâret olundu. Herkes kendine mahsûs bir gözlük ile o âsâr-ı eslâfa nazar-endâz oldu. Sultan Murâd-ı Sânî türbesinde türbedâr, merhûmun vakti harbde kullandığı dört yamalı meşin bir seccâdesini gösterdi. İpek yalvacı muktesid-i şehîr Hâfız Îbrâhim Efendi Kurultay'da şimdiki kazaskerlerin maâşlarından şikâyet etmek üzere not aldı. Bize karşı da:

– Gördünüz mü, dedi, eski pâdişahlar nasıl? Şimdiki kazaskerlerin mükellef binisleri ile kiyâs mı kabul eder?...

Sözü tasdîke iktirân ederek şimdiki idemükle! eski ide-mük! arasında fark olduğu ilâve edildi.

Her taraf gezildikten sonra akşamın tekarrübü hasebiyle tekrar belediyeye avdet ile biraz istirâhat edildi. Karşıki mînârelerden ezân sesi işitilmeye başladı. Belediyyenin namaz

kılmaya mahsûs câmi odası soruldu. Gâyet mükemmel mobilyalı, fakat zemîni hasır döşeli bir yatak odasını gösterdiler. Namaz için bir seccâde istendi. Hademeler ellerini ovuşturmaya başladılar. Buna da "eyvallah!..." diyerek mendilimizi sererek namazlar kılındı. Muntazam sofralar hazırlanmış. Doğru sofralara gittik. Bir sofraya Vâli Bey, bir sofraya da Kumandan Paşa riyâset ediyordu. Kumandan Paşa Abdürreşîd Efendi ile Bursa'ya geçenki seyâhatimizde Cem'iyet-i İlmiyye'de dört saat sarreye kemâl-i talâkatla söyleyerek tasavvuftaki yed-i tûlâsına bütün Bursa ulemâsını hayrân eden bu zât-ı muhterem, şimdi sofrada pek az söylüyordu.

Ben yanındaki Debreli arkadaşa Kumandan Paşa'nın ihtiâsî hakkında izâhât veriyordum. Diğer tarafımdaki Bur-salı ihtiyarca bir zât da tabak şâkırtıları arasında eski millî zi-yâfetlerimizdeki âdetlerden bahsediyordu. Bundan cesâret olarak sordum:

– Sofra etrâfında bu dolaşanlar kimlerdir?
– Hristiyanlar, Yahudiler...
– Hepsi mi?
– Evet tâ pişirenden tut, şu tabağı değiştirinceye kadar hepsi...
– Hiç müslüman yok mu?
– Yok.
– Niçin?
– Çünkü müslümanların bu işleri görebilecek olanları böyle inceliklerden anlamazlar...

Her ne ise ziyyâfeti müteâkib nutuklar îrâd edildi. Ferdâsı on ikide şimendifer pek çok yolcularla Bursa'dan hareket etti. Mudanya'ya muvâsalat edilince bir cemm-i gafr göründük. "Bunlar ne?" diye herkes ta'yîne kalkıştı. Tren durup da pencerele "Hamal var, hamal var..." diye beyaz sakallilar, genç delikanlılar, çocukların koşuşunca anlaşıldı ki hepsi hamal imiş. Yolcu dan ziyâde hamal. Bîcâreler dört gözle bakıyorlar, Frenkler'in bavullarını taşısınınlar da beş on para ekmek parası çıkarsınlar.

Bu tenezzühleri, bu seyâhatleri yalnız Bursa'ya, Avrupa'ya hasretmemeli. Anadolu içerişerine, şarka doğru da gidip o bîcâre müslüman kardeşlerin hâlini yakından görmeli, nazar-ı ibrete almalı, onları da düşünmelidir. İntibâh ve faâliyet yine göre göre olacaktır. Fakat esnâ-yi seyâhatte niçin gidildiğini düşünmek şartıyla. Onları kendi hâllerine bırakırsak yine bir şey olacağı yok. O bîcârelerin dertleri nedir, onları bu hâl-i meskenete, bu hâl-i esâret ve zillete getiren avâmil ve müessirâtı yakından tedâkî etmeli de, intibâh için çâreler düşünmeli. Burada masa başından birtakım naza-riyât-ı idâre ile ne onlar uyanabilir, ne biz bu hâl-i mezel-letten kurtulabiliriz.

İskeleye geldik. Üç vapur bekliyordu: Biri millî Şirket-i Bahriye-i Osmâniyye vapuru, ikinci İdâre-i Mahsusa'nın Keşkül-i Azrâ'il'i [281] üçüncüsü de Yunan dostumuza! mensûb Dostoni Kumpanyası'nın vapuru. Bütün bu yolcular yeni vapura doldular, bir kısmı da İdâre-i Mahsusa'ya bindiler. Yunanlı dostumuz ise sinek sallıyor, kaptan hiddeinden gıldıracağı geliyordu. Biz gelmezden evvel iskele hammârı vapurla iskele arasındaki râbitayı fekk etmişler, iske-

leden birkaç metre ötede vapur duruyordu. Boykotaj bütün şiddetyle hüküm-fermâ. Hamiyetli hamalları tecrübe mak-sadiyla Yunan vapuruna doğru yürüdüm.

– Nereye gidersin, efendi?... diye birkaç kişi birden önde geçtiler.

- Nereye istersem oraya giderim, bu vapura bineceğim.
- Hayır olmaz, oraya binemezsin.
- Niçin? Siz neye karışışorsunuz?
- Sen Osmanlı değil misin? Hamiyetin yok mu? Herkes öteki vapurlara biner, orada yer yok değil. Yazık sana efen-di yazık...

Öteden bir diğeri:

- Osman, binemezsin, diye kesip atsana...
- Ne demek binemezmişim. Benim hürriyetim var. Şimdi polis çağırırmı...
- Polis değil, Kaymakam'ı, hattâ Vâli Bey'i getirsen yine fayda yok.

Öteden biri:

- Mehmed, bırak binsin, bakalım, nereden binecek.

Fakat Mehmed'le Osman ateş savuruyordu. Osman'ın dalakları açılmış, yırtık fesile pür-galeyân-ı hamiyet kendisini unutmuştu. Ben onun bu hamiyetine ağlamak isterdim. Kendimi zor zabtediyordum. Nihâyet hamalbaşı yetişti:

– Yapma efendi, inat etme, bir gürültü çıkmadan oraya git. Orada yer var. Ne yapacaksın bunun vapurunda? Bunu-lar bizim Girid'imizi almak istiyorlar. Onların vapuruna binmeye nasıl hamiyetin kâl olur?...

Vapurdan arkadaşlar hamallarla uğraştığımızı seyrederek güllerler. Nihâyet hamallardan biri farkına varmış:

– İnanmayın be, latife eder... diyerek münâkaşaya ni-hâyet verdi.

Vapurumuza döndüm. Hepsinin tanıdığı Tâhir Bey'le konuştugumu görünce artık latife olduğuna tamamıyla ka-nâat getirdiler. Mahcûbâne gülüşüyorlardı.

Muallim Vahyî Bey vapurun kalkacağı sırada hamallara bir nutuk îrâd etti. Yanık yüreklerle ateş serpti:

– Hürriyet Manastırı'nda, Selânikler'de doğduysa bu büyük ve şânlı devletin temelini de Osmancık buralarda kurdu...

“Osmancık” ta'bîri onları o kadar rikkate getirdi ki hepsi ağlamaya başladılar.

- Yaşasın Osmancık evlâtları...

Âvâze-i temenniyâtını semâlara kadar îsâl ettiler. İstanbul'a gelip de taşraları hiç görmemiş olan Kafkasyalı Ahmed Bey Âgayef ve Karabey Efendiler bu derece-i hamiyete hay-ret ettiler. Büsbütün fikirleri değişti:

– Ne dehsetmiş bu millet, dediler. Bu ne kadar büyük hamiyet-i vataniyye... artık bi-inâyetillâhi Teâlâ Girid'in bize de kalacağına kanâat-i kalbiyye hâsil eyledik...

– Hele hele biraz daha içерilere gidiniz de ne babayıgit-ler bulunduğunu anlarsınız, diye kanâat-i kalbiyyelerini tak-viye ettiler. Kalblerimiz hissiyât-ı vatan-perverâne ile meşbû' olarak memnûn ve mübtehic seyâhatimizi ikmâl eyledik.

Evrâk-ı Vâride:

ULEMÂ-YI MUHTEREMEMİZE BİR İHTÂR-I NÂÇİZÂNE

Ramazân-ı Şerîf yaklaşıyor. Talebe-i ulûmun pek çoğu köylere va'z u nasîhat için gitmeye hazırlanmaktadır ve şimdiden ellerde Dürretü'n-Nâsihîn'ler, hikâye kitapları tedâvül etmektedir. Gâlibâ bu sene de köylerde o eski mev'izalar, Benî Isrâîl hikâyeleri söylenecek, evet köylülerin artık hâfizi olduğu o eski şeyler tekrar edilecek!... Ki buna acımalıdır... Meşrûtiyetin nâminı bile iştitmeyen, Müslümanlığın esasını bilmeyen, İslâmîyet'i atâlet ve batâet zanneden o zavallı müslümanlar Ramazân-ı Şerîf'le beraber köylerine gelecek olan hoca efendilerin teşrifine şiddetle muntazır, sözlerini dinlemeye, tutmaya son derece hâhiş-ger oldukları halde bu fırsatın istifâde ile o bîcâreleri iyice tenvîr etmemi düşünmüyoruz... Bugün köylülerin uyanması hayatı-ı ictimâyyemizin en kıymet-dâr revnâkıdır. İşte bunun için Ramazân-ı Şerîf gibi ulvî bir ayda, fırsatın istifâde ile o zavallıları tenvîr ve tenbîh etmek lâzım gelir. Fakat her ağızdan çıkışacak dersler, (hele ictimâî, dînî olursa) acaba matlûb olan istifâdeyi te'mîn edebilecek mi?... Hiç zannetmem! Ve belki aksi te'sîr husûlünden korkarım. İşte bunun için ulemâ-yı kirâm tarafından hemen talebe-i ulûma Türkçe ve sade bir vaaz kitabı, armağanı tertîb edilir ve tevzî olunursa dînimiz, meşrûtiyetimize büyük bir iyilik edilmiş olur i'tikâdındayım. Binâen-aleyh bu ciheti ulemâ-yı muhterememizin ve bilhassa âlem-i İslâmîyet'e pek büyük hizmetler eden Sirâtimüstakîm'in nazâr-ı dikkatine atfeder ve bu husûsta te'mîn edilecek ma-nevî istifâde-i külliyyeyi tafsîl etmemi zâid addeylerim. Bir de bu yolda tertîb edilecek dînî, ictimâî kitabı Donanma lânesi menfaatine terki ve o nâmla satılması iâne için mühim bir vâridât te'mîn edeceğî hâtrî ácizâneme gelmektedir.

Balıkesir'den: **Sîretî**

[282]

AVRUPA'DA TALEBEMİZ

İstanbul'da Tesettür - İşret-i Aleniyye

Muhterem Sirâtimüstakîm'in 57 numaralı nûshasında: Tahsîl için Avrupa'ya gönderilen İslâm talebe-i Osmâniyye'nin âdâb-ı millîye ile mütehallik olarak istikâmet ve ifbet dâiresinde tahsîle devam etmeleri kazîye-i mu'tenâ-behâsi hükûmet-i meşrûtâmca nazar-ı i'tibâre alınıp hamiyet ve hüsîn-i niyyeti ma'lûm olan zevâtin bu husûsa me'mûr edilmiş oldukları ve talebeden tahsîilde tekâsülleri ve sû-i ahvâl-leri müşâhed olanlar hakkında iğmâz olunmayacağı meczûm-ı kavî bulunduğu beyân ve te'mîn olunmuş idi.

Filhakika talebemiz içinde hüsîn-i ahlâk ile temeyyüz etmiş ve memleketi hakkında hüsîn-i niyet perverde eylemekte bulunmuş olan zevât-ı muhteremenin vûcûdunu iştmek er-bâb-ı sadâkatın kalbine bir feyz-i inşîrâh bahşeylemektedir. Fakat tahallûf-i tabâyi' hasibiyle içlerinde bazlarının kendi-lerini hüsîn-i idâre edemeyerek maat-teessûf âdâb-ı şer'iyeye

ve ahlâk-ı millîyyemize münâfi harekâta cûr'et eylediklerini, ezcümle bulundukları mahallerde şapka ile resim alındıarak bu tarafa göndermekte olduklarını işitiyoruz. Bu da memleketin terakkî ve teâlisini düşünenlerce, talebemizin tahsillerinden istifâde ümidi edenlerce elem-i azîmî mücîb oluyor. Şu hâl-i esef-iştîmâl vâki' ise hükümetin bâlâda beyân olunan kazîye-i mühimmeyi asla nazar-ı i'tibâre almamakta ve talebenin ahvâlini murâkabeye me'mûr zevâtın dahi vazifelerini lâyıkıyla ifâ etmemekte oldukları anlaşılıyor. Avrupa'da ulûm ve fúnûn-ı mütenevvia tâhsîl etmiş, fakat kendisinde ahlâk ve âdâb-ı millîyyeden eser kalmamış, kavmiyetini zâyi' etmiş olan gençlerimizden millet ne gibi bir hizmete intizâr etmelidir? Efrâdından bulunduğu milletin hukuk ve haysiyetine ve hissiyat ve âdâb-ı mevzûasına riâyeti olan bir genç o milletin alâmet-i fâhiresi demek olan serpûşu çıkararak şapka ile gezmez.

Bu babdaki meslek-i lâkaydî acaba hangi siyâset ve hangi hükümet ile kâbil-i te'lîftir? Yoksa tâhsîl için olsun me'mûren olsun Avrupa'ya giden ehl-i İslâm'ın serpûş-ı milâllerini bırakarak şapka isti'mâl eylemelerini tecvîz eden bir hukm-i şer'i var da biz mi bilmiyoruz? El-hâsil hükümetimiz din ve milletin merzisine kat'an muvâfik olmayan ahvâl ve harekâti men'e ve mütecâsîrlarını te'dîbe muktedir değilse, Avrupa'ya talebe i'zâmından ferâgat edelim de evlâdimizden memleketimizde iktisâb-ı hüner ve ma'rîfet eylemeleri her neye mütevakkif ise onu istikmâle çalışalım. Millet mukadderâtını tevdî' eyleyeceği ellerin böyle fenâ bir halde yetistiğini asla tecvîz etmez. Gençlerimizi din husûsunda böyle zayıf ve mübâlâtsız gördükçe insanda doğrusu millet-i İslâmîyye'nin terakkî ve teâlîsi ümîdi kalmıyor.

Zamanımızda husûsât-ı dîniyyede cehâlet âdetâ zarâfet addolunarak diyânet-i celîle-i İslâmîyye'nin hakâikine vu-kûfla iştigâl abes görülüyor.

Evet dinde cehâlet o dereceyi bulmuş ki şâair-i celîle-i İslâmîyye'ye münâfi bir hareketi görülen kimseye ber-muktezâ-yi emr-i İlâhî kavl-i leyyin ile ma'rûf emrolunmak istenilse bunu hürriyet-i şahsiyelerine tecâvüz addiyle i'tirazâta ve ma'rûf emreden zât hakkında birtakım tefevvûhâta kı'yâm ederler. Meselâ merkez-i Hilâfet-i İslâmîyye olan İstanbul'da hattâ devâir-i resmîyyeden bazlarında Ramazân-ı Şerîf'te alenen nakz-ı siyâm maatteessûf görülüyor. Ramazân-ı Şerîf'te aklâma kahve pişiren kahveciyi bi-hakkın men' eden polis me'mûrunun hareket-i vâkiâsi hürriyete münâfi' addedilerek birçok i'tirazât ve münâkaşâta sebebiyet verir. Hürriyeti bu derece mutlak sûrette tefsîr edecek kadar cehâlet gösteren İslâmlar'a acımadak kâbil mi?

Mevsim münâsebetiyle mekâtib-ı İslâmîyye'ce birçok tenezzûhler yapılıyor. Bunlarda ezcümle Bûrhân-ı Terakkî menfaatine Yalova'ya icrâ edilen seyâhatte da vukûa getirilen ahvâl-i gayr-i meşrûa cidden bâis-i teessûf ve teessürdür. Mektep tenezzûhlerinde kurulan işaret trapezelerinin ma'sûm evlâd-ı vatanın ahlâki üzerinde hâsil edeceği sû-i te'sîratı ta'dâd etmeye lütûm göremem. Hele bu gibi hâlât-ı müessifeye karşı devâir-i âidesince gösterilen tavr-ı lâkaydîye ne kadar hayret edilse azdır.

Âdâb ve ahlâk-ı umûmiyyeyi muhâfaza etmek ve bunu muhil her güne hareketi men' eylemek vezâifi cümlesinden değil midir? Yoksa zâbitamız ma'sûm mektep çocukların arasında, muhâdderât-ı İslâmîyye ortasında, el-hâsil alenen işaret eden bir kimseyi o hâlinden men' etmeyi –hürriyet-i şahsiyeyesine tecâvüz addile- münâsib görmüyör da menfaat-i âmmeyi fedâ mı ediyor? Umûma mahsûs mahallerde alenen işaret men' edilse hükümetin bu hareketi hangi şerîate hangi kânûna hangi medeniyete mugâyir dûşer? Âlem-i insaniyyete bundan büyük hizmet mi tasavvur edilir?

Şerîat- celîle-i Muhammediyye'nin muhâdderât-ı İslâmîyye için ta'yîn buyurduğu tesettür bugün ne hâle gelmiştir. Kadınlara için pek büyük fahr-ı şeref bahşeden işbu tesettür maddesinin hüsni muhâfazasına dikkat ve nezâret etmek kimlerin vazîfesidir? Avrupa terbiyesiyle müftehir münnevverü'l-fîkr bazı âile reislerinin kadınlarını tesettüre da'vet etmeyecekleri der-kâr bulunduğuundan bunları hukm-i celîl-i şer'iye riâyete da'vet vecîbesi hükümete ve ulemâya terettüb etmez mi?

Kadınlara kiyâfetleri hele seyir mahallerinde erkekler içerisinde düşüp kalkmaları o kadar çirkin manzara teşkil ediyor ki dînîne muhabbeti riâyeti olan bir kısım ehl-i İslâm eyyâm-ı ta'tîliyyede tenezzühe çıkış da mugâyir-i merzî ahvâli görüp müteessir ve dil-hûn olmaktan ise evinde imrâr-ı vakt etmeyi tercih ediyor. Adana Vâlisi Cemâl Beyefendi Üsküdar Mutasarrıflığında bulunduğu sırada erkeklerle kadınlar mahsûs tenezzûh mahallerini tefrik ederek şâair-i celîle-i İslâmîyye'ye olan riâyet-i kâmilelerini bu vesile ile isbât buyurmuş idiler. Muhassenâti vâreste-i izâh olan bu tedbîrin Cemâl Beyefendi'nin ahlâfi tarafından ta'kîb ve hüsni muhâfaza [283] edildiğine şüphe etmeyiz. Üsküdar'a münhasır kalmayıp bu usûlün İstanbul'umuzun bilcümle mesiresi için tatbîk edilmesini temennî eyleriz.

Sadece gelelim: Avrupa'ya talebe i'zâmi şu sırada menâfi-i memleket nokta-i nazarından vâcib görüleyorsa talebemizin Avrupa'da âdâb ve ahlâk-ı millîyyemiz dâiresinde hareket etmelerini te'mîn edecek ciddî tedâbîr ittihâzi da hükümet için farzdır. Her sene ahlâk ve meslekleri lâyıkıyla anlaşılmamış yüz talebe göndereceğimize haklarında tahkîkât-ı amîka icrâ edilmiş, neticede hüsni hâl ü hareketi ve âdâb u âdâb-ı İslâmîyye'ye riâyeti tahakkuk etmiş on talebe i'zâm edelim. Avrupa'dan gelecek yüzlerce talebenin nerede istihdâm ve ne sûretle terfih edilecekleri de mülâhaza olunmalıdır. Memleketimizin hâl-i hâzır-ı ictimâ'isi acaba Avrupa'ya çok talebe i'zâmine müsâid midir? Avrupa'dan gelecek hüner ve ma'rîfet sahibi gençlerimizin kâffesi için hizmet-i devlete girmeksiz te'mîn-i ma'îset olunabilmesi kâbil olacak mı? Dikkatli intihâblar neticesinde Avrupa'ya gönderilmiş olan talebemiz içinde de mugâyir-i merzî ahvâle cûr'et edecek olanlar bulunursa bunlar (hamiyyet ve diyânetinden emîn bulunduğuumuz) Nâzîr'lari tarafından vâki' olacak iş'ârâ üzerine muhassasâtlarının kat'ıyla Dersâdet'e celbolunmalıdır. Bu yolda ittihâz olunacak tedâbîrin te'sîrât-ı hasenesi görülür i'tikâdındayım. Her halde Avrupa'ya göndermek üzere evsâf-ı matlûbeyi hâiz talebe bul-

bilmek için evvel emirde memleketimizdeki mekâtibi İslâh etmek, ulûm-ı dîniyye derslerine ehemmiyet vermek, hey'et-i ta'lîmiyyeyi ilmen ve ahlâken evsâf-ı lâzîmeyi hâiz ze-vâttan teşkil eylemek icâb ediyor. Mekteplerimiz için dinden bâhis Türkçe yazılmış ciddî eserler aramak iktizâ eder ki Trablus Şâm ulemâsından Hüseyin Cîrî Efendi tarafından te'lîf edilip ustâd-ı muhteremimiz Manastırlı İsmail Hakkî Efendi hazretlerinin tercüme ve şerh eyledikleri *Risâle-i Hâmidîyye* nâm kitab-ı müstetâb bu maksadı lâyıkıyla te'mîn eder. Diyânet-i celîle-i İslâmiyye hakkında mebâhis-i akliyye ve mesâil-i nakliyyeyi muhtevî bulunan kitab-ı mezkûr mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'de düstûr-i teallüm ittihâzına bi-hakkın şâyândır. Bunun gâyet i'tinâ ile tedârisine sarf-ı mesâ'î olunması vâcibdir.

İmzâ Mahfûzdur

BAHÇESARAY'DA MEDRESELER

Hâdim-i İslâmiyyet muharrirîn-i kirâm efendilerim, İşbu mektubu mu'teber *Sirâtimüstakîm*'in bir köşesine derc eylemenizi talebe nâmına ricâ ediyorum. Umûm ehl-i İslâm'ın merkez-i Hilâfet'i olan İstanbul'da hürriyet i'lân olunduğu günden beri İslâmiyet nâmını taşıyan her ferdde bir hiss-i terakkî, bir duyu uyandı, alâ kadri'l-hâl her şeyden ziyâde mektep ve medreselerin İslâhîna teşebbüs edildi, hususan Kırım müslümanları ziyâdesiyle faâliyet göstermeye başladılar. Meselâ usûl-i cedîde üzere mektepler açmak, Cem'iyet-i hayriyyeler te'sîs etmek, kütüphâne ve kırâathâneleri, vûcûda getirmek ve sâire.. Lâkin medreselere gelince hiç kimse ehemmiyet vermiyor. Kırım'da otuz medrese mevcûd ise kâffesi eski hamam eski tas, mühmel bir halde duruyor. Muhterem hocalarımızın sâf ve pâk kalblerine mü'râaat ederek diyoruz ki: Bir an evvel medreselerimizin İslâhî çâresini teemmul ve fi'liyâta müsâraaten mübâderet etmelidir. Bu en mebrûr bir vazîfedir. Efkâr-ı münevverre ashâbî taassuba dokunur mülâhazasıyla medrese işlerinden mütehâşî bulunuyor. Arada ne olursa talebeye oluyor. Bîcâre ma'sûm talebenin azîz ömrüleri mälâ-ya'nî ile geçiyor. Zann-ı âcîzânemize kalırsa medreselere atf-ı nazar etmek bütün âlem-i İslâm için bir vecîbedir. Mektepler gibi medreseleri de bir nîzâm altına almalyız. İstanbul'da bugün eliye karîb talebe arkadaşlarımız bulunuyor.

Ey muhterem kardeşler! Cümlemiz bir vatan evlâdiyiz, ata dedelerimizden kalma medreseler şimdî sizden imdad bekliyor. Îçinde birtakım sefil talebe her türlü ümîd-i terakkîden me'yûs derin bir uykuda. Peygamber efendimiz ¹(ﷺ) buyurmuş, sizin öyle âlî bir mekânda Dârû'l-Hilâfe'de okumaktan maksadınız ne olacak, yalnız kendi menfaat-i şahsiyyeniz için mi çalışıyorsunuz, yoksa millete yardımında bulunmak için mi, şâyet öyle ise bâri yazları ta'tîl zamanlarında vatana avdet ediniz. Burada da bir hatve-i terakkî atılmasına çalışınız. İstanbul medreselerinde tatbîk o-

lunan yeni usûlden bizleri de müstefîd ediniz. Bugün bütün ümîdler size evet yalnız sizin mesâ'înize mün'atiftir. Vazîfenizin ehemmiyetini takdîr ile âlem-i İslâm'ın en çalışan kitâsının tenvîrine delâlet ediniz. Emîn olunuz ki bu hizmetler size ebedî saâdetler te'mîn edecektir. Fi'lî cevab-ı muvâfakate intizâr ediyoruz.

Bahçesaray

Talebe-i Ulûmdan
Ârif ve Mehmed Abdülgânî

HAKİKAT-İ HÂL

Geçen hafta *Sirâtimüstakîm* bizi mühim bir mes'eleden haberdâr ediyordu ki: O da lisânımızın tefrîte düşmesidir. Zaten bizim hiçbir işimiz yok ki müntehâsı ifrât ve tefrîften masûn kalsın her teşebbüsumuzun münceri olacağı bir şey varsa o da ifrât veya tefrîttir. Bir vakit matbûatta devam eden münâkaşât-ı lisâniyye tefrîtle neticelendi. Bugün tecârîb-i adîde ile müsbettir ki lisân mes'elesi bir milletin hayatı-ictimâiyesinin en büyük rüknünü teşkil eder. Çünkü ittihâd ve tenâsurun idâmesi efkâr-ı umûmiyyenin birleşmesiyle mümkün ve nazarların bir hedefe in'îtâfi ile ittihâd ve terakkîye nâiliyet hâsil olur. Bu maksadları ise ancak vahdet-i lisân te'mîn eder. Aynı unsura mensûb efrâd bile lisânlarındaki tebâyunu izâle etmedikçe birbirile kaynaşamaz.

Şu zamanlarda Türkük âlemi öyle bir şekil iktisâb etmiş, zamanın tebeddülü öyle te'sîrât-ı azîme vûcûda getirmiştir ki yüz sene evvelki hâl ile bugünkü arasında zihinlere hayret ve râfîkler hâsil olmuştur. Bu fikir, bu netice tekâmûl-i medenî sayesindedir. Türk [284] lisânı da bu tekâmûlden âzâde kalamayarak bugünkü seviyeyi bulmuş. Binâberîn şu zamanda bundan beş yüz sene mukaddem konuşulan bir lisânla Türkler'e merâm anlatmaya çalışmak artık müstahîl olmuştur. Zamânımızda mehcûr kitaplarda bile eseri kalmanın kelimâti kullanmak kadar münâsabetlezlik tasavvur edilemez. Meselâ eski Türkçe'de "savug" kelimesi şimdi soğuga tebdîl olunmuş, "kulkak" kelimesi kulak olmuş. Binâenâleyh en ufak bir Türk yavrucuğunun bile bildiği kulağı kulkak yazmak büsbütün efkârı taşlıt etmek ve dolayısıyla tefrikaya koşmaktadır.

Zaten kâinâttâ her ne mevcûd ise ilk devre-i ibtidâiyye-sinde pek nâkîs olarak isti'mâl olunmuş fakat gitgide insanların bu bâbdaki ma'lûmatı tezâyüd ettikçe mazhar-ı tekem-mülât olmuştur. Binâenâleyh nev'-i beser kavânîn-ı tabî'iyenin taht-ı tasarrufunda daima bir faâliyet-i nâ-mütenâhiyye ile iktisâb-ı kemâlâtâ doğru yükseltmektedir. İşte beser bu buhrân-ı faâliyyet içinde yalnız müstakbelini te'mîn ile uğraşırken mâzîye ircâ'-i nazar etmeye vakit kalamayacağı ve binâberîn vekâyi'-i güzeşenin tazammun eylediği ibretlerden istifâde kazîyyesi haleldâr olacağı düşünülerek bu cihetini telâffi için ilm-i târîh vûcûda getirilmiş ve müverrihler tarafından insanların edvâr-ı sâlife ve vekâyi'-i mâziyyeleri an'a-nâtiyla tasvîr edilerek her devredeki batın ömr-i tecrübeine a'mâr ilâve olunmuştur. İşte şu sâyede bugün mâzisini ta-

¹ Aclûnî, *Kesfî'l-Hâfâ*, 1102.

hattur eden kimse hâlinden emîn olmayarak daima âtîsini gözler. Âtîsini mâzîye fâik bir hâle getiremeyen herhangi bir unsur kendini zevâle mahkûm bulur. Ve su sûretele mahkûm-ı tedenî olmuş milletler mücâdele-i hayatıyyenin kanlı sadmesinden yakalarını kurtaramazlar. İşte bunca asırlardan beri bir faâliyet-i dâime ile lisânımızı terakkî ettire ettire şu hâle getirmışız şimdî eski hâline nasıl iâde edebiliriz. Bu hu-sûstaki mesâ’î nihâyet birbirimizi anlamamak derekesine bizi sürüklemez mi? Bu hâle düştükten sonra kitle-i vâhîde olmak ümniyyesi muhâle münkalib olmaz mı? Türk âleminde Bâbil Kulesi tefrikasını tanzîr sayılmaz mı? Bu zamanda lisân ve edyânın te’mîn ettiği bir kuvveti hiçbir şey te’mîn edemiyor. Dûvel-i gayrimüslimenin hâli gözümüzün önünde. Lisân ve edyân yüzünden yevmen-fe-yevmen iktisâb-ı kuvvet ediyorlar. Zengin bir lisâna sahip olan bir kavim fûnûn ve maârifin miftâhını elde ediyor. Biz ise birtakım nevheveslerin yüzünden büsbütün hatar-nâk bir girîveye saptık. Şîve âheng muhâfazası derdinden lisânımız baştanbaşa ec-nebî gayr-i me’nûs kelimelerle doluyor. Ne yazan ne okuyan kimse istifâde etmiyor. Yazık değil mi o kadar zihin yorarak yazılan bir makâle veya risâleden bir ma’nâ anlaşılması? Herkes yanında bir lügat mütehassisi mi bulundursun? İşte bu tarîk-i ifrâtta doludizgin koşuyoruz. Bakalim ne-reye çarpacağiz. Bugün gazete ve risâlelerimizi bir yiğin ta’bîrlер ve birtakım kelimât-ı garîbe ve gayr-i me’nûse ile yazmak kat’iyyen câiz olamaz. Sû-i tefehhûmleri artırmaktan, nâfile yere araya teferrütler ilkâ etmekten başka bir şeye yaramaz. İstifâde te’mîn edemez. Lisân böyle tasfiye ve is-lâh olunmaz. Tarîk-i i’tidâlden inhirâf etmeyerek nasıl bir zamanda bulduğumuzu takdîr etmemiz lâzım gelir.

Etrâfa nazar-ı ibretle bakalim bizim kadar kuvvetsiz bir hükümet kalmış mı? Biz girîve-i gaflette pûyân iken komşularımız muttasıl kesb-i kuvvet etmiş, levâzîm-ı hayatıyyelerini ihmâra çalışmış. Biz her şeyden mahrûm bulunuyoruz. Bundan yüz sene evvel esâmîsi okunmayan, kendilerinden bahse tenezzül edilmeyen, küçük kavimler ezcümle Yunan şimdî bize kafa tutuyor. Hükümdârları her yerde mazhar-ı ihtirâm oluyor. Bizim ilticâ ve ricâmız keen-lem-ye-kün tutuyor. Girid’de gayr-i kâbil-i inkâr bulunan hukûk-ı meşrûâmızın muhâfazası bile bizim için müşkilâtlı oluyor. Günümüz üzüntüden hâli geçmiyor. Meselâ endîse-i ilhâk her dakika

hayatımızı zehirliyor. Bir vakitler kâinâti seyf-i celâlimizle titretirken şimdî birkaç şarlatan te’dîbinde olan aczimize bütün âlemi iшhâd ediyoruz. Bî-sûd notalar, iżâh ve istizâhâlar, kaçamaklı sözlerle kendimizi avutuyoruz. Artık esbâb-ı terakkîyi elde etmeye çalışalım. Gazete ve risâle neşretmekten maksad ezhân-ı umûmiyyede bir fîkr-i terakkî uyanırmak hakâyîkîni derk ve teyakkun edelim. Kendimize muayyen bir hatt-ı hareket kabûl eyleyelim. Daima i’tidâlimizi muhâfaza ederek ifrât ve tefrîften sakınarak o dâirede çalışalım. Belki bu sûretle istikbâlimizi te’mîne muvaffak oluruz.

Balçî-zâde Edremîltî
Mehmed Tâhir

SABAH GAZETESİ SAHİBİ MİHRAN EFENDİ'YE ACIK MEKTUP

Mâliye Tasarruf Sandığı nâmına bu hafta bir tenezzüh icrâ edilecektir. Şu kadar ki bu tenezzühü tertîb edenler muhâdderât-ı İslâmiyye’nin, rahatsız olmalarından hazeren, iştirâklerini muvâfik görmemiş. Bazı kadınlar ise bundan şikayet etmişler ve şikayetnâmelerini gazetenize göndermişler. Cerîdeniz bunu yazdıktan sonra muhâdderât-ı milliyemizin iştirâkleri muvâfik bulunduğu dâir beyân-ı mûtâlaa ve hükmediyor. Bu, öyle mesâldendir ki doğrudan doğruya ahlâk-ı İslâmiyyemiz'e tealluk eder, herkesin ceff-el-kâlem mûtâlaa yürütmesine cevâz gösterilemez. Hamiyet-i vataniyyeniz bizce müsellemdir. Ser-muharririnizin makâlât-ı siyâsiyye-i fâzılâneleri de bilum Osmanlılar için fâda-bahşîr. Nasıl ki kâriîn-i Osmâniyye de bu ciheti takdîr ettilerini bil-fiil gösteriyorlar. Ve şu kadir-şinâslıklarıyla Sabah gazetesi vatan-ı Osmâniyye'de büyük bir mevkî’ ihrâz etmesine sebep oluyorlar. Buna mukâbil ahlâkimiz hürmet göstermenizi talep etmek hakkımızdır. Hissiyâtımızı rençide eden bu kabîl mutâlaâtın adem-i tekerrürünü muttasif bulunduğunuz reviyyet ve dirâyetten bekleriz efendim.

Mekteb-i Hukûk’tan
Nazmi

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

30 Haziran 1910

22 Cemâziyelâhir 328 Perşembe 17 Haziran 326

Dördüncü Cild - Aded: 95

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

Bu iki kelime-i kudsiyye Lafza-i Celâle'nin sıfatıdır. Bu iki vasfin mutazammın olduğu rahmet ile ya âleminden zevî'l-ukûle muhtas olan rahmet-i İlâhiyye veyahud bütün mevcûdât üzerine tavr-i vücûda hurûclarından sonra feyezân eden niam-i Rabbâniyye ve yahud ^{وَرَحْمَتِي وَسَعْتُ كُلَّ (شُكْرٍ)}^۱ kavl-i kerîmînde olan rahmet vechi ile kâffe-i etvârda bütün eşyâya âmm ve şâmil olan avâtîf-i celîle-i Samedâniyye murâddır. Evvelki ve ikinci ma'nâlarca rahmet murâd olduğu takdirde "Rahîm", "Rahmân" sıfatlarının vasf-ı Rubûbiyyet'ten sonra îrâd olunmalarının sebebi zâhirdir. Üçüncü ma'nâca rahmet murâd olduğu sûrette terbiyenin a-kabinde zikredilmeleri, terbiye rahmete mukâreneti iktizâ eylemediği halde Zât-ı Hazret-i Bârî emr-i terbiyyede mahzâ fazl u kereminden nâşî râhmet-i väsisi vechile muamele eylediğine ve emr-i terbiyyenin bundan daha güzel bir sûrette vukûu mutasavver olmadığına işaret içindir – S[sin].

Rahmân Rahîm sıfatlarının iâdesindeki nükte zâhirdir, o da Cenâb-ı Hakk'ın âlemleri terbiyesi celb-i menfaat ve yahud def-i mazarrat gibi bir ihtiyâcından dolayı olmayıp mahzâ umûm-i rahmeti ve şümûl-i ihsâni için olduğuna işârettir. Burada bir başka nükte daha vardır, o da bazilar medlûl-i Rab'dan kahr u ceberût ma'nâsını fehmederler,

imdi Celâl ile Cemâl i'tikâdinin arasını cem' etmeleri için Cenâb-ı Hak onlara rahmet ve ihsânını tezkâr etmeyi murâd etti de bî-pâyâن bir saa ve teceddûd ile müfîz-i niâm demek olan "Rahmân"ı sıfat-ı rahmet-i Zât-ı Ulûhiyyet'i için bir sıfat-ı sâbîte olup ilelebet kendisinden zâil olmayacağı iş'âr eden "Rahîm"i zikreyledi. Gûyâ Cenâb-ı Akdes ibâdîna izhâr-ı muhabbet etmeyi murâd buyurdu da onlara olan rubûbiyeti rubûbiyet-i rahmet ü ihsân olduğunu kendilerine bildirdi; tâ ki bu sıfat ma'nâ-yı cem'-i sıfâtin alel-ekser rûcû' ettiği bir sıfat olduğunu bilsinler ve dil-dâde-i hubb ü aşk-ı Rabbâni olup münserihü's-sudûr, mütmainnû'l-kulûb olarak iktisâb-ı rızâ-yı İlâhî'ye muvâzabet eylesinler. Hudûdu tecâvûz ve muharremâta müdâvemet edenler için Cenâb-ı Hakk'ın dünyada meşrû' kıldığı ukûbât ve âhirette i'dâd eylediği azâb rahmet-i İlâhiyye'nin umûm ve sebkine münâfī degildir. Çünkü bu muamele sûret-i zâhiresine nisbet ile kahr tesmiyye olunmuş ise de bunda halkı terbiye ve hudûd-ı şerîat-i İlâhiyye'den hâriç bulunan ahvâle giriftâr olmaktan onları zecr bulunmasına nazaran hakîkat ve gâyeti i'tibâriyle rahmettir. Halkın saâdet ve naîimi hudûd-ı şerîye-i İlâhiyye nezdinde vukûf ile hâsil olur, bu hudûddan in-hirâf edenler lâ-mahâlle dûçâr-ı sefâlet ve mesâib olurlar.

Vâlid-i ra'ûf ferzendini, ona nâfi' olan ahvâle tergîb etmek ve kendine nef'i olan umûru ferzend edâ ve ifâ eylediği takdirde pederi ona ihsân eylemek sûretille terbiye eder ve hâl iktizâ ederse terhîb ve ukûbete mûrâcaat ettiği de olur. 2 Nahl, 16/60.
3 Bakara, 2/163.
4 Al-i İmrân, 3/83.

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiye
ma'al-nemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

¹ A'râf, 7/156.

[286] Havâdis ve vekâyi' iki kısımdır. Bir kısmı hâdise vardır ki rahmet zannolunur, halbuki rahmet değil, belki hakikatte azâb ve nikmettir. Meselâ bir peder oğlunu kendi hâline bırakıp da çocuk istedığını yapsa, pederi onu te'dîb etmese ve tahsile sevk eylemese, bu hâl zâhirde rahmet ve bâtında nikmettir. Bazı havâdis de vardır ki zâhirde azâb ve nikmet zannolunursa da hakikatte fazl u ihsân u rahmettir, nitekim bir peder oğlunu mektebe devam ettiriyorsa, onu kesb ve tahsile sevk eylese, bu hâl zâhirde nikmet ve hakikatte rahmettir. Kezâlik bir insanın elinde "âkile" zuhûr edip de o el kesilse bu kat' zâhirde azâb ve bâtında rahât ve rahmettir. Ebleh olan zevâhire aldanır, âkil serâire nazar eder. Bu ma'lûm olduysa şurasını nazarı mütâlâaya almalıdır ki âlemde mihnet ve beliyyeye, elem ve meşakkate dâir ne varsa bunun topu zâhirde azâb ve elemdir. Fakat hakikatte hikmet ve rahmettir. Bunun sır ve hakikatini hikmette ma'rûf olan şu söz izâh eder: Şerr-i kalîl için hayr-ı kesiri terk şerr-i kesirdir. İmdi tekâlîften maksûd ervâhi alâîk-i cesedâniyyeden tathîr eylemektir, nitekim Cenâb-ı Hak¹ (إِنْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ) buyurmuştur. Ve halk-i nârdan maksûd eşrâri a'mâl-i ebrâre sarf ve tahvîl ederek onları dârû'l-firârdan dârû'l-karâra cezbelmektir. Nitekim Hazret-i Münezzilü'l-Furkân² (فَقُرُوْا إِلَى اللّٰهِ) buyurmuştur. Bu babda zihne en kârib olan misâl Mûsâ ile Hîzır aleyhisselâmin kissasıdır. Mûsâ aleyhisselâm zevâhir-i umûr üzerine binâ-yı hûkm eylediğinden tahrîk-i sefîne ile katl-i gulâm husûsunu ve mâil-i in-hidâm bulunan cidârin ta'mînî istinkâr ve istikbâh eyledi. Lâkin Hîzır aleyhisselâm ahkâmını hakâik ve esrâra binâ eylediğinden Kitâbüllâh'ta tahkiye buyruodu vechile Hazret-i Mûsâ'ya bu umûrun ledünnyiyâtını birer birer söyledi. Bu kissadan nûmâyân olur ki hakîm muhakkak hükmünü zâhire değil hakâike binâ edendir. Şu halde sen efâl-i İlâhiyye'den tab'ının nefret ettiği ve aklının kabul eylemediği bir şeyi gördüğün zaman bil ki onun tahtında esrâr-ı hafîyye ve hûkm-i bâliga olup hikmet ve rahmet-i İlâhiyye o şeyin öyle olmasını iktizâ eylemiştir. Buna vâkif olursan işte o zaman sana "er-Rahmânîrrahîm" kavl-i kerîminin deryâ-mânend esrârndan bir eser görünür – F.

Tefsîr-i

مالك يَوْمَ الدِّينِ

Bu kavl-i kerîm Lafza-i Celâle'nin dördüncü sıfatıdır. Bu sıfatı evvelki sıfatlardan te'hîrin vechini beyâna hâcet yoktur.

(مالك): A'yân-ı memlükede dileğî gibi tasarruf edene denir; mîmin kesri ve lâmin sükûnuyla zabt u tasarruf eylemek ma'nâsına olan (ملك)’ten müştaktır. Elif ile (ملك) kirâati eimme-i kurârdan Âsim ile Kisâî ve Ya'kûb kirâatidir. Bu kirâati (يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ شَيْئًا وَالآخْرَ يَوْمَنِدُ لَهُ³) kavl-i kerîmi takviye eder, çünkü bu kavl-i kerîmde o gün hiçbir ferdin

hiçbir ferde hiçbir vechile mâlik olmadığı beyân buyurulduktan sonra o gün cemî'i umûrun Cenâb-ı Akdes-i Kibriyâ'ya memlükiyeti isbât edilmiştir ki bu ma'nâ (مالك يَوْمَ الدِّينِ)’in ma'nâsidir. Zikrolunan kurâ'dan mâadâsi ve alel-husûs ehl-i Harameyn-i Muhteremeyn lafz-ı mezkûru elifsız olarak (ملك) diye kirâat ettiler. Mîmin fethi ve lâmin kesriyle (ملك) pâdişâh demektir. Ve mîmin zammi ve lâmin sükûnuyla umûr-ı âmmede emr ü nehy ile tasarruf-ı külliye muktedir izz ü azamet, şevket ü saltanat sahibi olmak ma'nâsına (ملك)’ten müştaktır. Bu iki kirâatin ikisi de mütevâtirdir. Ve Hazret-i Bârî Azze Şânühû rûz-i cezânın hem mâlikî ve hem meliki olduğundan her iki kirâat müvecehettir. Ancak ikinci kirâat (لِيَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِهِ الْوَاحِدُ الْغَهَّارُ⁴) nazm-i celîlinde olduğu gibi yevm-i dîne izâfet makamına daha gespândır – S[sin].

(يوم): Örfte, şemsin tulûuya gurubu arasındaki zamân-dan ibârettir. İstilâh-ı şer'de: Fecr-i sâñînin tulûuya gurûb-ı şems arasındaki müddettir. Rûz-i kiyâmette şems olmadığından bu makamda yevm ile mutlak vakit murâddır. (دين): Cezâ demektir, ister hayr ister şer olsun.* Nitekim (قدام) darb-ı meselindeki ikinci fiil ile Dîvân-ı Hamâse'nin şu:

ولم يبق سوي العدوا
ن دنّاهم كما دانوا

beytindeki birinci fiil cezâ ma'nâsına dindenden me'hûzdurlar. Darb-ı meseldeki birinci fiil ile beyt-i Hamâse'deki ikinci fiil fi'l-i ibtidâ olup bir file mükâfâten veya ikâben bir mukâbele olmadığı halde onlara da cezâ itlâk olunması ya müşâkele tarîkiyedir ve yahud bir şeyi müsebbibinin ismiyle tesmiyye kabîlindendir. Darb-ı meselin ma'nâsı: Sen nasıl yaparsan öyle ivaz alırsın; iyilik edersen iyilik, kötülük edersen kötülük görürsün demektir. Beyitte vâkı' (قدام) ondan evvelki bir beytin cevabıdır. O beyit de şudur:

فلما صرَحَ الشَّرْ
فَامْسَ وَهُوَ عَرِيَانٌ

Şu iki beytin mahsûl-i ma'nâsı: Şer büsbütün meydana çıkıp da artık isti'mâl-i zulm ü udvândan başka bir çare kalmayınca onların bed' ettikleri şerre biz de şer ile mukâbele ettik demektir. Dîvân-ı Hamâse: Hamâset ve şecâate dâir söylenilmiş ebyâtın cem' edilmiş olduğu dîvân-ı eş'âra de-nir. Ve bu dîvânda mezkûr olan beyte "beytü'l-hamâse" it-lâk olunur.

(يوم الفتح) (يوم الاحزاب) ve [287] lafzına izâfeti (يوم الاحزاب)’in terkîblerinde olduğu vechile sâir zurûf-ı zamâniyyenin kendisinde vâki' havâdise izâfeti gibi denî mülâbese içindir. Yevm-i dînde kiyâmet, cem', hesap gibi daha nice ahvâl var iken yevm-i mezkûr bunlardan birine muzâf kılınmayıp da hâssaten (دنّاهم)’in zikredilmesi tergîb ve terhîbde daha müessir olduğu içindir. Kiyâmet ve sâire gibi diğer ahvâl, cezânın mebâdi ve mukademâti oldukları için yevmi onlara muzâf kılmakta bittabi' bu te'sîr hâsil olamaz. Yevm-i

¹ İsrâ, 17/7.

² Zâriyât, 51/50.
³ İnfîtâr, 82/19.

⁴ Mü'min, 40/16.

* Lisânımızda cezâ kelimesinin ukûbet ma'nâsında isti'mâl şâyi'dir. Hayr ile olan cezâda mükâfât kelimesini isti'mâl ederiz.

dîne mâlikiyet ile öndeeki umûra mâlikiyet murâd olduğu halde (مالك يَوْمَ الدِّين) denmeyip de (الله يَوْمَ الدِّين) buyurmuş olması, o güne mâlikiyet o gündे vâki' umûrun kâffesine mâlikiyeti daha belîg bir sûret ile ifâde eylediği içindir; nitekim zamânede mâlikü'l-umûr filândır demek istenildikte sâhib-i zamândır denilse bu ta'bîr umûm ve istîrâkî daha ziyâde ifâde edeceğinden daha belîg düsher. Bînâenaleyh yevm lafzı i'râbca değilse de ma'nâca bi-tarîkî'l-ittisâ' mef'ûlünbih mecrâsına cereyân ettirilerek mâlik kelimesi ona muzâf kilinmiş olmakla terkîb-i kudsînin meal-i münîfi: Yevm-i cezâda kâffe-i umûra mâlikdir demek olur. Cenâb-ı Hak cemî' eyyâm u evkâttâ bütün umûrun mâlik ve meliki olduğu halde mâlikî ve yahud diğer krâate göre meliki yevm-i dîne muzâf kilarak bilhâssa yevm-i cezânın mâlik ve meliki diye tavşif olunması ya o gün mahlükât melek-i adl-i allâmin huzûruna arz olunacakları cihetle onun azîmü'l-hevîl birgün olduğunu ve yahud üzerinde emlâk ile melâk arasındaki alâik-i mecâziyye bi'l-külliyye munkati' olup Zât-ı Ecell-i A'lâ hazretlerinin o yevm-i meşhûdda icrâ-yı emr ile tefferrüdünü beyân içindir – K[kaf] S[sin] §.

(يَوْمَ الدِّين) (denip de) denilmemesi cezânın saîr eyyâmdan mümtâz bir günü olduğunu bize bildirmek içindir. Bu da o gündür ki onda her âmil ameline mülâkî olup icrâ ve cezâsını tamâmen görür. Bir sâil çöküp sorabilir ki kâffe-i eyyâm eyyâm-ı cezâ değil mi ve halkın bu hayât-ı dünyada dûçâr oldukları bütün şedâid, üzerlerine vâcib olan hukûku edâdaki tefrît ve taksîrlarının cezâsı değil mi? Cevâbinda deriz ki evet içinde bulunduğumuz eyyâmda a'mâlimizin bazen cezâsı zuhûra gelir; fakat bu cezâ kâffe-i a'mâlimizin cezâsı değil bazı a'mâlimizin cezâsidir. Amel-i vâcibdeki tefrît ve taksîrden dolayı terettüb eden cezânın dünyada zuhûr-ı tam ile zuhûra ancak mecmû'-ı ümmete nisbet iledir, yoksa efrâdından her bir ferdine nisbet ile değildir; imdi hangi ümmet Cenâb-ı Hakk'ın sırat-ı müstakiminden inhîrâf edip de onun mahlûku hakkında cârî âdet-i İlâhiyye'sine mûrâ'ât etmezse derhal adl-i İlâhî o ümmeti fakt u mezellet ve zevâl-i izz ü şevket gibi müstahak olduğu hâle giriftâr eder. Fakat efrâd hakkındaki cezâ zuhûr-ı tâm ile zuhûra gelmiyor; birçok süfehâ-yı zaleme görüyoruz ki müstağrak-ı hazûz u lezzât olarak imrâr-ı hayat ediyorlar. Vâkia bunların vicdânları kendilerini ara sıra tevbîh eder ve gussa ve keder verecek şeylerden hâlî olmazlarsa da bu ahvâl onların ancak bazı a'mâl-i kabîhasına mukâbil gelebilir. Halka ihsân ile muamele eden bazı pâk sîretâni de görüyoruz ki hukûku zabt u gasp olunarak zulm-dîde olmuş ve hüsn-i amelinden dolayı lâyık olduğu ecr ü mûkâfattan hiçbir şeye nâıl olmamış. Lâkin rûz-i cezâ böyle değil, orada efrâd-ı âleminden her ferdin cezâ ve mûkâfâti tamâmen hakkiyla ifâ oluyor. ¹ فَمَنْ يَعْمَلْ مُقْنَى ذَرَّةً خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مُقْنَى ذَرَّةً شَرًّا يَرَهُ.

Cenâb-ı Hak kulübümüzü Cenâb-ı Akdes'ine cezb için Zât-ı Ulûhiyyeti'nin Rahmân Rahîm olduğunu bize bildirdi; fakat kâffe-i ibâd bu lutf u minneti idrâk edip de matlûb olan incizâb ile müncezib oluyor mu? Hayır... Îcimizde öyle

adamlar yok mu ki her yola sülük ediyorlar da doğru mudur, eğri midir mübâlât etmiyorlar? Bunun için Hak Celle ve Alâ hazretleri rahmeti zikrettikten sonra akabinde dîni zikretti de ibâdına a'mâline göre mücâzât ve mükâfât edeceğini bize bildirdi. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın ibâdını terbiyenin iki nev'i olan tergîb ve terhîbin her ikisiyle terbiye etmesi onlar hakkında şâyân buyurduğu rahmeti cümlesindendir; nitekim Kur'ân'ın birçok âyâtî buna şehâdet eder. ² نَبَّئْتُكُمْ بِمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا تَرَوْنَ

Sûre-i kerîmede Hak Sûbhânehû ve Teâlâ hazretleri "Âlemlerin Perverdigârı"dır. Zâhir ve bâtin, 'âcil ve âcil bütün ni'metler ile onlara mün'imdir; yevm-i sevâb ve ikâbda bütün umûra mâlikdir" diye tavşif olunuyor. Zât-ı Ulûhiyyeti'nin şu sıfat-ı celîle ile tavşif olunması hamdin Cenâb-ı Bârî'ye ihtisâsına dâir sebk eden hûkm-i sarîh ile hamde istihkâkin Zât-ı Ulûhiyyeti'ne mahsûs olduğuna mütedâir o hûkmün müstelzim bulunduğu diğer hûkm-i zîmnîyi ta'lîl ve ibâdet ile istiânenin Zât-ı Ecell-i A'lâsına iktisârına dâir âtiyi temhîd içindir; çünkü bu sıfat-ı celîleden her biri şu zikrolunan umûrun Cenâb-ı Hakk'a vücûb-i sübûtuna delâlet eylediği gibi umûr-ı mezkûrenin alel-itlâk mâsivallâha imtinâ-i sübûtuna dahi delâlet eder ki ihtisâs ile murâd budur. Birinci sıfat ile dördüncü sıfat Cenâb-ı Hakk'ın Rabb-i mâlik ve mâsivallâhim merbûb-ı memlûk-i Hak olduğunu sarîhen ifade eyledikleri cihetle bu iki sıfatın zîkr olunan vücûb ü imtinâa delâletleri zâhîdir. İkinci ile üçüncü sıfatlara gelince, Cenâb-ı Hakk'ın Rahmân Rahîm sıfatlarıyla ittisâfi ancak mâsivallâh olan âlemîne nisbet ile olduğundan bu sıfatlar cümlenin mün'imün aleyhim olmalarını îcâb eylediği cihetle bunlar dahi zikrolunan vücûb ü imtinâa delâlet ederler – S[sin].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[288]

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 20 –

3) Peder-i âlî-gülerleri Abdullâh hazretlerinin Medîne'de vefâti doğrudur. Hem de ba'de'l-vefât orada kâin Benî Adiyy bin en-Neccâr'dan "Tâbia"^{*} nâm kimsenin hânesinde defnolunmuştur. Fakat kervanla Suriye'ye kadar gitmiş olduğu kat'î değildir. Rivâyet-i meşhûreye göre vilâdet-i Nebeviyye'ye üç dört ay kadar müddet kaldığı sirada Abdülmüttalib hazretleri kendisine hitâben "doğacak tfîl-i mübâregîn kudümünü tebrîk ve tes'îd için bütün sanâdîd-i Mekke ve rüesâ-yı kabâîl hânemize gelecekleri cihetle haydi oğlum! Sen Medîne'ye git. Hem dayalarını ziyâret edersin, hem de avdetinde oranın a'lâ hurmasından lüzûmu kadar hurma

² Hicr, 15/49-50.

* Bu kelime "Nâbîga" şeklinde de zabtedilmiş bulunuyorsa da esâhh-ı akvâle göre tâ-i müsennât ve bâ-i muvahhîde ve ayn-ı mûhmele ile olup âhirindeki tâ "nâdiretü'l-asr" takı tâ gibi mübâlağa ifadesi için ilhâk olunmuştur.

getirirsın” diye Cenâb-ı Abdullah’ı Medîne-i Münevvere’ye gönderdi. Oraya varınca bîçâre hastalanıp –filâkika kendin de değil! – pederinin dayıları (çünkü ceddi Cenâb-ı Hâşim orada kabîle-i mezkûreden bir kız alıp Abdülmuttalib ondan dünyaya gelmiş) olan Benî Adiyy tarafından pek güzel bakılıp tedâvîsine ihtiyâm olmuş ise de bir ay sonra vefâtı vukû’ buldu. Abdülmuttalib hastalığını haber aldıktâ mûmâileyhin şakiki, li-ebeveyn birâderi olan Zübeyr’i gönderdi. Zübeyr’i vürûdundan birkaç gün sonra Abdullah vefât etti. Muahharan ekber-i evlâdi olan “Hâris”i de gönderdi fakat bu, vefâtından sonra Medîne’ye vâsil olabildi.

4) Doktor Dozy “Familyasına gelince... Mekke’de bazı mertebe i’tibâra mazhar ve hüccâca vermek için suyunu çekmek hakkıyla meşhûr Zemzem Kuyusu’na mâlik idi fakat ne en ziyâde asıl, ne en ziyâde sahib-i nüfûz ilh.” ibâresiyle de neseb-i pâk-i Resûl-i zî-şâni takdîr husûsundaki cehâletini veya bu babda dahi kâbil-i setr olmayan i’tisaf ve a-dem-i nasfetini ibrâz etmektedir.

Kavm-i Arab’ın ittifâk-ı ârâ ile eşref-i kabâili Kureyşîler olup onların da en güzide kismî kabîle-i Resûl olan Hâsimîler olduğu bütün erbâb-ı ilim ve vukûfun teslîm-kerdesi bulunan bir hakikattir. Bununla beraber cedd-i âlî-i Nebevî

* “Kureyş” ta’bîri neseb-i Resûl’de mezkûr Cenâb-ı Fîrîn Mâlik’in lakâbıdır ki bütün kabâ’îl-i Kureyş müşârun-ileyhten insî’âb etmiştir.

Bâis-i tesmiyye de daima muvâsât maksadiyla erbâb-ı ihtiyâci kurâs (tahârî) etmekte bulunmasıdır. Oğulları da mevsim-i hâcda muhtâcını taharrî ve it’âm ile iştigâlde bulunurlardı. It’âm-i mezkûre “rifâde” ta’bîr olunur. Buna en mükemmel bir şeklär-i intizâm veren dördüncü cedd-i Risâlet-penâhî olan Cenâb-ı “Kusayr”dir. (Zübeyr veznindedir.) Müşârun-ileyh Cûrhumîler’i Mekke’den ihrâcla orada hûkûmet teşkil etmiş olan Benî Huzâ’ a ile kesb-i sihriyyet ettikten sonra onlara galebe etmiş, ve Kureyşîler’i kabâil-i müteferrikasını cem’ ü tevhîd etmesi hasebiyle kendisine “Mücemmi” (mûneccin vezinde) unvânı verilmiş idi. (Nasıl ki Huzâfe bin Ganem nâm şâir Abdülmuttalib hazretlerinin medûh ü sitâyîsine dâir inşâd ettiği kasîde-i meşhûrenin – ki matlai:

«بِنُو شَيْبَةِ الْحَمْدُ الَّذِي كَانَ وَجْهَهُ

يَضْيَى ظَلَامَ اللَّيلِ كَالْقَمَرِ الْبَرِّ»

beyti olup Abdülmuttalib’in nâsiye-i pâkinde lâmi’ ve müşrik olan nûr-i Muhammedî’ye işâreti hâvidir – ebyâtından:

«فَصَسِيْلُ عَمْرِيْ كَانَ يَدْعُ مَجْمِعَا

بِهِ جَمْعُ اللَّهِ الْقَبَائِلِ مِنْ فَهْرٍ»

beyti ile de bu vech-i tesmiyye i’lân olunmuştur.)

Rifâde ile beraber müşârun-ileyhin ictimâ’ eden sikâye-i hâc, hicâbe-i beyt, akd-i livâ ve riyâset-i dâru’-Nedve gibi vezâ’if ekber-i evlâdi olan Abdüddâr uhdesine tevdî’ olunmuştu. Onun vefâtından sonra diğer oğlu ve kamvi arasında daha şerflî ve sevgili olan Abdîmenâf hazretlerinin evlâdi ile Benî Abdüddâr meyânelerinde –kütüb-i siyerde tafsîl olunan tedâ’î ve tehâlîf netâyiçi olarak¹ iktisâma uğradı.

Sikâye ve rifâde gibi bazı vezâ’if Abdîmenâf evlâdına intikâl etti. “Rifâde”yi ta’rif etti. “Sikâye” de bi’r-i Zemzem hafrîndan akdem Mekke hârcindeki kuyulardan develerle taşınan tatlı sular ile Ka’be-i Mu’azzama etrafında mevzû’ büyük küpler imlâ olunmak ve mevsim-i hâcda gelen züvvârin cümlesi dağılincaya kadar o vâsita ile iskâ etmekten ibârettir ki, bu küplerin bir kismına hurma ve kuru üzüm nukleylemek de mu’tâd idi.

Cenâb-ı Abdülmuttalib’in o zaman tarz-ı cumhûrîde idâre olunan memleket-i Hicâz’da bi’l-intihâb reis bulunmasına ve bu riyâsetin sinîn-i vefîre imtidâd etmesine binâen Mös-yö Sidyo müşârun-ileyî hâkûmet-i uzmâ sahibi idi diyor. Bir de bâlâda dediğimiz gibi Dozy’nin nazarı dai-ma zevâhire, nüfûz-ı kelâm ve kesret-i a’vân gibi maddiyata kâsîr ve münhasır olmasından nâşî kerem ü semâhat ve izâle-i münkerâta sarf-ı himmet gibi secâyâ-yi sâmiyye ve fezâil-i âliyyeyi hiç hesâba katmıyor. Ve bundan dolayı kabâil-i Kureyş içinde daha asıl familyalar bulunduğuunu iddiâya kalkışıyor. Maa-hâzâ bu ciheti de isbâttâ âciz bulunmasına mebnî hangi kabîlenin Hâsimîler’e karşı hâiz-i rûchân olduğunu ta’yîne yanaşamıyor.

Çünkü Hâsimîler’den eşref bir kabîle ne Kureyşîler içinde, ne de kabâil-i sâire arasında bulunmak adîmîl-ihtimalidir.

Neseb-i pâk-i Resûl’ün ittifâk-ı müverrihîn ile müntehî olduğu Cenâb-ı Adnân’ın nesebi de bi’l-ittifâk birkaç batînda İsmâîl bin İbrâhim aleyhimesselâma vâsil olmaktadır.

Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleriyle Cenâb-ı Adnân arasındaki silsile-i aliyye ve şecere-i tayyibenin hâvî olduğu zevâtîn ecdâd-ı kirâm-ı Cenâb-ı Seyyidü'l-Kâinât’ın her biri ismen ve resmen ma’rûf olup kendi devrinin güzîdesi, matla-i envâr-ı Nübûvet olan yegâne-i ferîdesi idi.

Ebü'l-Hasan Mâverdî aleyhirrahme *İ'lâmü'n-Nübûve* kitabında şöyle diyorlar:

«واذا اخترت حال نسبة صلى الله عليه وسلم وعرفت طهارة [289] ومولده علمت انه سلالة آباء كرام ليس فيه مسخر ذل بل كلهم سادة قادة وشرف النسب وطهارة المولد من شروط النبوة»

Kütüb-i siyerde onlardan her birinin ahvâl-i aliyyesi mu-fassalan meşrûhtur. Ben burada yalnız en yakın olan Hâsim ve Abdülmuttalib hazerâtının terâcim-i ahvâli beyâniyla ik-tifâ’ ediyorum.

Kabîle-i Benî Hâsim’in pederleri Hâsim bin Abdîmenâf’ın ismi Amru'l-ulâdir. Emevîler’in ceddi olan Abdîsemîs ile tev’em olarak doğmuşlardır. Muttalib ve Nevfel isminde daha iki biraderleri var idi. Bu dört birâdere beyne'l-Arap siyâdet ve vefâ ve himâye-i zuafâ ile imtiyâzlarına binâen “mucîrûn” ve “akdâhu'n-nadâr” (Altın Oklar) ünvânları verilmiştir.

Hâsim hazretleri ise birâderleri arasında da kerem ü semâhatle teferrûd etmiş ve pederleri Abdîmenâf’ın câ-nîşîni olmuş idi. Muahharan bir aralık birâderzâdesi Ümeyye –ki Ebû Süfyân bin Harb’in ceddidir– kendisini istirkâbla terfie kalkışmışlığı. Fakat amcasının ibrâz ettiği âsâr-ı mecd ü kiyâseti taklîdden aczi nûmâyân olmakla¹ girîvesine giriftâr olup müşârun-ileyî “münâfere”ye da’vet eyledi. Bu münâfere denilen şey o zaman Araplar’ı arasında cârî silâhsız bir düello idi ki yekdiğeriyle muâriz ve münâfis bulunan iki şâhis veya iki kabîle meşhûr bir kâhine mûrâcaatla şeref ü i’tibârca hangisinin fâik olduğuna dâir kendisini tahâkim ederlerdi. Vereceği hükme göre taraf-ı mağlûb zarar ve ziyyâa uğrardı.

¹ “Ne olursa olsun.”

Cenâb-ı Hâşim sin ve gerek irtifâ'-ı şân hasebiyle meyânelerindeki tefâvütün bedîdâr bulunmasına binâen kabûl-i teklife müsâraat göstermedi. Fakat vukû' bulan ihtâr ve ısrâr üzerine –gâlibin elli deve boğazlayarak ahâliye infâk ve mağlûbun on sene Mekke'den iğtirâb etmesi şartıyla– muvâfakat eyledi. Sühûd-i lâzimiyeyi istishâb ile Uşfân'da sâkin kâhin Huzâ'iye mürâcaat olundu. Kâhin bunları görür görmez ve القمر الباهر والكوكب الزاهر والغمام الماطر وما بالجو من طائر وما (امتدى بعلم مسافر من منجد وغيره لندن سبق هاشم امية الى المفاخر) diye Cenâb-ı Hâşim'in Ümeyye üzerine hâiz-i tefâvvuk ve rüchân olmasına hükmetti. Bunun üzerine Hâşim Mekke'ye avdetle develeri zebh ve nâsi itâm, Ümeyye de doğruda Şâm iline azm ü hirâm etti.

(Hâsimîlerle Emevîler'in meyânelerinde cârî olan münâzaât ve mukâtelât bu vak'a dolayısıyla asırlarca tevârüs ede-gelmiştir. Erbâb-ı târihin teddikât-ı vâkiyasına nazaran bu çığrı en evvel onları ceddi olan "Ümeyye" açtığı gibi sonradan da fesâd hep Emevîler tarafından zuhûr etmekte idi. Meselâ Zât-ı Risâlet-penâhî'ye karşı Ebû Süfyân, Hazret-i Ali'ye karşı Muaviye,* ehl-i beyte mukâbil Yezid aleyhî'l-la'ne, bilcümle Alevîler ve Abbâsîler aleyhinde hulefâ-yı Emeviyye bî-hadd ü hesâb mekr ü mehâzi irtikâbdan hâlî kalmamışlardır.)

Cenâb-ı Hâşim'in elsine-i enâmda yâd olunan menâkib-ı aliyyesinden biri de nigâste-i sahâf-i siyer olan kissa-i âtiyyedir.

Bir defa kendisi Suriye'de kâin Gazze beldesinde bulunduğu sırada Mekke'de fevkâlâde kaht u galâ vukûunu istihbâr etmekle derhal bir kervân dolusu un ve peksimet alarak Mekke'ye geldi. Birçok hayvanlar boğazlayarak i'mâl ettirdiği ekmekler ve getirdiği peksimetler ile tiritler yapıp bütün ahâliyi işbâ' edercesine itâm etti, bâki kalan un ve peksimetleri de muhtâcîne tasadduk eyledi. Müşârun-ileyhî işte "Hâşim" mahlasını bu günden i'tibâren ihrâz eylemiştir. Bu vak'a-yı semîhaneleri üzerine şuarâ pek çok kasâid inşâd etmişlerdir. Ezcümle bu beyit beyân-ı vak'ada sarîh ve pek meşhûrdur.

«عمر العلا هشم الشريذ لفظمه
و رجال مكة مستنوك عجاف»

Hâşim hazretlerine "Seyyidü'l-Bathâ" ünvânı da verilmiştir. Çünkü serrâ ve darrâda mâide-i kerîmânesi açık olup her gün yüzlerce kimseyi itâm etmekte idi. Eğer bu sûretle itâm-ı nâs o zamânlarca emr-i âdî olup başka zevât tarafından da ifâ edilmekte bulunsayıdı müşârun-ileyhîn menâkibi sırasına geçirilmezdi değil mi?

Kezâlik Mevâhib-i Ledünniyye ve şürruhunda zîr ü beyân olunduğu üzere nûr-ı Nübûvvet'in şua-ı tâb-nâki Cenâb-ı Hâşim'in rû-yi dilârâsında ol mertebe parlamakta imîş ki Ehî Kitap ulemâsından her kim kendisine mülâkî olsa elini öper ve kendisine arz-ı ihtirâmda bulunurmuş. Bundan

dolayı bütün rüesâ-yı kabâil şeref-i sihriyyetini ihrâz etmek için müteallikâtına mûrâcaatta bulunmalardan başka Herakl-i Rûm cenâbları da istihbâr eylediği cûd ü keremini yâd ederek gâyet hesnâ bir duhterini tezvîc etmek arzusunda bulunduğunu arz etirmiştir.

Fakat bu bir vesîle idi. Asıl bâis-i teklîf Herakl-i mûmâileyhin kütüb-i semâviyyede kesb-i ittilâ' eylediği nûr-ı di-râşân-ı Nübûvvet'in cebîn-i Hâşim'de lemeân etmekte olması idi.

Cenâb-ı Hâşim ise bu teklîfâtın hiçbirine muvâfakat etmedi, muahharan bu şeref-i sihriyyet Medîne'de kâin Benî Adiyy kabîlesine müyesser oldu, ferzend-i cemîli Abdülmüttalib hazretleri bu vâsita ile dünyaya geldi (nasıl ki bâlâda beyân edildi.)

Müşârun-ileyhîn meâsîr-i fâhiresinden biri de ibnû's-sabil "seyyâh ve misâfir"lere riâyet ile lede'l-icâb binecek hayvan vermek, herkesin hukukunu te'diye ve hâfiîni te'mîn husûsunâ sarf-ı mesâîde bulunmak idi, her sene şehr-i Zilhicce'nin hilâli görülmesi üzerine ale's-sabâh kapı cihetinden Ka'be duvarına istinâd ile bu meâlde bir hutbe okudu.

"Yâ ma'ser-i Kureyş! Siz kavm-i Arab'in sâdâti, vechen ahseni, aklen [290] a'zamı, neseben eşrefi, kabâil-i sâireye karâbet cihetiyle akrebisiniz. Bu hakikat herkesin ma'lûmudur. Yâ ma'ser-i Kureyş siz cîrân-ı Beytullah'sınız. Cenâb-ı Bârî sizi himâyesiyle mükerrem, civâr-ı beyti ile müserref kilmiştir. Bu sâyede sâir evlâd-ı İsmâîl'den temeyyüz ettiniz. Bu günler her taraftan Beytullah'a ta'zîm için züvvâr kudûm edecektir. Onların cümlesi Cenâb-ı Hakk'ın ezyâfi (misâfileri) demektir. Bu takım misâfirîne ikrâm edeceklerin ehakk u el-yakî da sizsiniz. Vüs'ünüz miktarı ikrâmdan geri durmayınız.

Şu mübârek binânın sâhibi hakkı için eğer ben bu hu-sûsa kifâyet edecek emvâle mâlik bulunsam size arz-ı ihtiyâc etmezdim bu tâvsiyeye lütûm görmezdim. Ben zulm ile cem' edilmemiş, asla haram katılmamış olan emvâlimi bu cihete tahsîs ediyorum. Şu Beyt-i Şerîf hürmetine sizden bir ricâm da budur ki züvvâr-ı beyte takdîm edeceğiniz et'imeyi emvâlinizden kat'-ı rahm ve gasb u zulüm karışmamış olan kîsimıyla tedârik etmenizdir."

Bu makâlemizde Cenâb-ı Ebû Tâlib'in bu hakikati i'lâ-nâma dâir bir kasîdesinin hâtimesiyle hitâm verelim.

«اذا اجتمعت يوماً قريش لمفتر
فعبد مناف سرها و صميماها
وان حصلت انساب عبد منافها
ففي هاشم اشرافها و قديمها
هو المصطفى من سرها و كريمها»
و ان فخرت يوماً فان محمدًا

Manastırı İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Makâlede" hatalı olan 5 kelime tashih edilmişdir. Ancak tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

HASBÎHÂL

İkindi üstü Ayasofya meydanından geçiyordum, şadırvan avlusundan böyük böyük çıkan cemâat bende evvelâ bir hâtıra, sonra birçok hayâl, daha sonra birçok temennî, birçok ümîd uyandırdı:

* Erbâb-ı mûtâlaaya mâlûm olduğu üzere Nasâih-i Kâfiye'nin mündereâtına cevap vermek emr-i âsân değildir. Kitâb-ı mezükûn müellifi sünî olup âyât ve ehâdîs ile de tenvîr-i müddeâ etmiştir.

Kemâl Bey merhûm bir gün arkadaşlarından Nûri Bey'le beraber yine bu meydandan geçiyormuş. Öğle namazını kilarak câmiin muhtelif kapılarından muhtelif semtlere dağılan halkı nazar-ı im'ân ile süzdükten sonra demiş ki:

- Nûri! Bu millet ne zaman adam olur biliyor musun?
- Hayır.

- Ne zaman bu câmilerden şu dizlikli, poturlu hamallarla, küfecilerle beraber senin benim gibi yakalıklı, bastonlu beyler çıkarsa.

Nûri Bey bu vakayı tanıklarından birine söylemiş; ben o adamdan duydum. Düşünürse söz ne kadar doğru, ne kadar ma'nâlidir!

Kemâl Bey merhûm bu temennîsiyle tabîî avâmın ibâdetini istihfâf etmiyor; ancak ibâdeti maksûdun bizzât bilen; abdestte, namazda, câmide, cemâatte ne azîm hikmetler, ne ince dakikalar bulunduğu kimseden iştip bilemeye bu zavallıların içinde kendilerini îşâd edecek, uyandıracak adamlar bulunmasını istiyor.

Câmiler efkâr-ı milleti tenvîr için ne müsâid yerlerdir!

Ağzı düzgün bir zât kürsüye çıkar da Kur'ân nâmına, hadîs nâmına hangi hakikati cemâate telkin edemez? İhti-râsâtının birçoğunu câmi kapısının dışında bırakarak temiz, âsûde bir kalb ile Allah'ın evine giren şu binlerce halktan niçin istifâde etmemeli? Niçin onları cem'iyet-i İslâmiyye için daha müfid bir hâle getirmemeli?

Yazıklar olsun ki elimizdeki ni'metlerden, vâsitalardan istifâde etmenin hiç yolunu bilmiyoruz! Daha doğrusu birek bilmeyerek o yolları kâmilene kapıyoruz. İbâdetlerimiz hemen hemen birer bid'at şeklinde girmiş! Selâtin câmilerinde Cuma namazı bir saatte yakın sürüyor ki mahfilde tilâvet olunan Kur'ân-ı Kerîm ile asıl namazdan başkası için geçtiğiden zamanlar hederdir!

(طَبِيبُ اللَّهِ انْفُسُكُمْ) diye başlayan; yarısı Arapça, yarısı Aćemce gidip, lâkin bir edâ-yı mahsûs ile okunan; arada müezzinlerin tarzîyeleriyle fâsilâdâr olan; câmi hademesi tarafından tevâşîh ism-i latîfiye yâd olunan mülemma-i mensûr da kimin içâdi olsa gerek? Allah aşkına söyleyiniz bu uzun tekerleme cemâatin canını sıkıktan, uykusunu getirmekten başka neye yarar?

Anlıram: Ağzı düzgün hâfızlar mahfile çıkararak kemâl-i terfîl ile Kur'ân okurlar; zamanı gelip sünnet kılındıktan sonra hatîb ma'nîdâr bir hutbe îrâd eder. Aradaki bid'atların hızından kazanılacak zaman da bu sûretle mev'izeye kalmış olur.

Lâkin mev'ize ber-mu'tâd Îsrâiliyyât olacaksa vazgeçlik! Cemâat-i müslimîne artık ictimâiyât lâzım, ictimâiyât! Şarkta, garpta, şîmâlde, cenûpte ne kadar müslüman varsa zillet içinde, sefalet içinde, esâret içinde yaşadığı, sefîl bir milletin elinde kalan dînîn kâbil değil i'lâ edilemeyeceğini bilmeyen, anlamayan vâizi kürsüye yanaştırmamalı. Vâiz milletin mâzîsini, hâlini bilmeli; cemâati istikbâle hazırlamalı.

Hele hoca efendilerimiz hiç kürsülerin semtine uğramıyorlar. Görekeksiniz: Ramazan'da yine kürsüler şuradan buradan koşup gelen medrese, mektep görmemiş ümmî hocalar tarafından işgâl olunacaktır!

Hocamız Hâlis Efendi hazretlerinden niyâz ederiz: Ya bu kürsülere Ramazan'da birer adam çıkarsınlar yahud bu cehâleyi cemâatin başına belâ etmesinler. Doğrusu bu herifleri dinledikçe gençlerdeki dinsizlik modasını hemen hemen ma'zûr göreceğim geliyor! Eğer dînin ne olduğunu bunlardan öğrenseydim mutlaka İslâm'ın en büyük düşmanı olurdum!

[291] Câmiler hakkında söylediğimiz sözler dünyanın her tarafındaki câmileri kendinde cem' eden Hicâz hakkında evleviyetle vârid olur.

Hicâz'ın bir müslüman sergisi olduğunu, böyle bir sergi hiç bir millette olmadığını, bundan istifâde etmemek kadar sersemlik tasavvur edilemeyeceğini ukalâmîz pek çok söylemişlerse de biz tekrarını faydasız görmüyoruz. Hem de görmemeliyiz. Bu gibi hakikatler her gün herkes tarafından söylenilmelidir. Meşrûtiyetten, hürriyetten yalnız ötekine berikine ağız dolusu sövmek sûretille mütelezziz olmamalı; yapılması elzem olduğu halde yapılamayan şeyleri yaptırınca kadar uğraşmalıyız.

İşte mevsim-i hac yaklaşıyor. Evlâdını, iyâlini bırakıp birçok paralar, fedâkârlıklar ihtiyâriyle dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar giden bu sâf yürekli adamlara neler anlatılmaz, ne telkinâtta bulunulmaz! Hiç olmazsa hacdan maksad ne olduğunu öğrenirler, birbirlerini tanırlar a. Ya bu az muvaffakiyet midir?

Vâ esefâ ki hacılarımızın içinde "Medîne'de Peygamber yatıyor; Ka'be'de Allah..." diyenler bile var!

Zenginlerimizin bir kısmı hacca gitmez bir kısmı bedel gönderir, bir kısmı da on-on beş kişi ile beraber gider. Bu sonrakilerin dört-beş yüz lira sarfedip götürdüğü adamlar kimlerdir biliyor musunuz? Mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtar-ı mütekâidi, merhûm babasının âzâdî kalfası gibi hikmet-i hacci dünyada değil, âhirette bile anlayamayacak adamlar!...

Be mübârek adam! Bunların yerine iki-uç adam akilli arkadaş götürsen de müslümanlar arasında bir teârûf, bir ittihâd husûlüne çalışan olmaz mı?

Arapça, Aćemce, Rusça, Tatarca, konferanslar vermek, hutbeler îrâd etmek; magrib-i aksâdan gelen Arab'ı Hind'den, Çin'den, Sibiryâ'dan, Afgan'dan, buradan giden hüccâc ile tanıştırmak; umûmunun musâb olduğu ictimâî hastalıkları ortaya koymak buna elbirliğiyle çare aramak ihmâl olunacak bir iş midir?

Hükümet belki bu husûsta bazı tedbirler düşünmüştür, bazı adamlar bulup göndermiştir. Fakat zenginlerimiz de vazifelelerini ifâ etmelidir. Evet "musallîdir, müttakîdir, tütün bile içmez" diye mahallenin bekçisine ellî lira verip bedel göndermekle bir şey olmaz. Mâdem ki bir fedâkârlıktır ihtiyâr oluyor, bari müfid olsun, demeli ona göre adam bulmalıdır.

Hayâtinâîlîm-i İslâm'ın saâdetine vakfetmiş olan seyâyh-i şehîr Abdürreşîd İbrâhim Efendi hazretleri geçen seneki hac için "Bu seneki hac açılcık bir şeye benzedi..." buyuyorlardı. Înşâallâh bu şebâhet gide gide ayniyet derecesine yükselir.

Ancak bu ümniyyenin tahakkuku o hıitta-i mübârekeye mevsim-i hacda dediğimiz gibi adamların gitmesiyle yahud gönderilmesiyle kâbil olabilir. Yoksa vâlidem senâkârınız da bu sene hacca gidiyor ki ecri sîrf kendisine âid kalacak, cemâate hiç hayatı dokunmayacaktır, zannederim.

Mehmed Akif

DİNSİZLİK TEVESSÜ' EDİYORSA KABÂHAT YİNE BİZDE!

Husemâ-yı dînin en ziyâde i'tirâz ettikleri noktalardan biri ve belki birincisi “Dîn mâni-i terakki ve temeddündür” fikri-i sakînidir. Burada buna cevap vermek istemiyorum, çünkü hâcet yoktur. Bunu söyleyenler her halde Dîn-i İslâm’ı bilmeyenlerdir. Bunların anlayamamalarına sebep yine biziz. Çünkü Dîn-i İslâm'a râbitası kavî olup ma'lûmat-i kâfiyyesi bulunanlar alel-umûm elsine-i ecnebiyyeye vâkîf değildirler. İşte dîni anlayamamaları bunun neticesidir.

Zîrâ husemâ-yı dîn, İslâm’ı tedkike başladıkları zaman yakından tedkik edebilmek için memleketimize seyâhat ediyorlar. Bu seyâhatlerinde ekseriyâ gayrimüslim tercümanlar vâsitasıyla geziyorlar. Bu tercümanlar ne kadar içimizde bulunsalar yine dîne âid ma'lûmatları külliyen noksandır, herhalde şâibe-i taassubdan âzâde değildirler; yahud ecnebî muhibbi gençlerimizle görüşüp onlardan îzâhât almak istiyorlar, maatteessûf ma'lûmatlarının ekseriyetle noksan olması cihetile bilmeyiz demeye de kâil olamayanlardan bir takım yanlış ma'lûmat ediniyorlar.

Ahvâlimizi tedkike gelince bazı âilelerde mübâlâtsızlık, bazlarında câhilâne taassub, velhâsil bütün hey'et-i ictimâiyyemizde hüküm süren ahlâksızlık, sahibi olduğumuz dîne karşı iyi bir fikir edinmeye mâni oluyor.

Bir kere şunu teslim etmek zarûridir ki din her ne sûretle olur ise olsun mevcûdiyet-i insaniye başladığı zamandan beri irâe-i mevcûdiyyet etmiş ve müntehâ-yı mevcûdiyyetle kadar da bâkî kalacağı muhakkak bulunmuştur. Evet, hattâ hiçbir dîne mensûb olmadıklarını iddiâ edenler bile kendi vicdânlarına göre bir dîne kâildir. Tasavvur olunamaz ki bir insan insan olsun, aklı bulunsun da bir hiss-i dîninden âzâde-ser kalabilsin?

Bizde herkesin dînini öğrenmesi farz-ı ayndır. Herhalde bu, pek büyük şüpheleri ibtâl eder ve herhalde dînde akl ve hikmete muvâfîk olmayan bir şeyin adem-i mevcûdiyyetini isbât eder; ki eğer dînimizde akl ve mantığa mugâyir bir nokta bulunsa idi, edyân-ı sâire gibi o da bize körüköründe itâat teklîf ederdi.

Maamâfih buna i'tiraz edenler var ve birçok şeyler de正在说着。Bunların akl ve mantığa muvâfîk hangi ciheti var? diyorlar. Fakat onların bir kısmı esasen dînde yok. Meselâ sandukalara tapmak. Dînde böyle bir şey var mıdır? Diğer bir kısmının da lüzüm ve ehemmiyetini düşünemiyorlar. Meselâ haccetmenin ne faydası var? diyorlar. Diğer fevâ-

idini saymayaşım, [292] acaba İslâm’ı nokta-i vâhideye irâc'-ı nazara sevk etmesi nedir?

Demek dîne taarruz edenlere en büyük tavsiye: Fikirlerinin ilişiği mes'elelerde teseyyübü terk ile bi-hakkin ulemâ-yı İslâm'a mürâaat edip delâl ve îzâhât talep etmeleri ve fikirlerini daima şâibe-yi tereddütten tathîr etmeleridir.

Cünkü din bünyâd-ı İlâhî dir. Küfür kimseye helâl olmaz ve olamaz. Tereddüt insanı daima mehâlike sevk eder. Tereddüt ki netice-i inkârı verir, maâzallâh insanı râh-ı müstâkimden tarîk-i dâlâle sevk eder. Zaten milletimizde görülen noksan-ı ahlâk kalbleri alîl bırakmıştır. ¹(القلب العليل يميل الى الا باطيل) sözü tehlikeleri pek güzel gösterir.

Unutulmamalıdır ki Cenâb-ı Lem-yezel va'd ve va'dinden zerrece nükûl etmez. Biz İslâmlar bugün âdetâ fezâilden pek bîgâne gibi kalmışız. Doğru ekseriyâ acı gelir. Lâkin bunu tatlılaştmak acıyi elde etmeye mütevakkiftir. Bizi en ziyâde bu tarîk-i bî-bahtîye sevk eden şey cehlimizdir. Bu hâkikat anlaşılmıştır zannederim, lâkin çâre-i halâs nedir?

Biz her şeyden evvel kusurlarımızı i'tirâf etmeliyiz. Millet-i İslâmiyye'nin bu hâl-i tezebzübü nedir? Yalnız kabahati istibdâda atmamalı. Çünkü yalnız onda olmak lâzım geleydi, Mûsevîler'in bugüne kadar görmüş oldukları mezâlime karşı mâzî ve ahlâklarını unutmaları iktizâ ederdi. Halbuki herkesten ziyâde muhâfazakâr bulunuyorlar.

Bizim için milliyetten, ahlâk-ı İslâmiyye'den tebâûd mezar takarrüb demektir. Bunun için evlâtlarımızı hüsn-i sûretle terbiye ederek âdât-ı İslâmiyye'ye alıştırmalıyız. Kadınlarımıza da ud ve piyano çalanlardan, hevâ ve heves yoluna vakf-ı hayat edenlerden değil, sâhib-i ma'lûmat ve irfân hanımlardan ayırmalıyız. Çünkü kadınlar cem'iyet-i beseriyyenin en mühim unsurudur, çünkü kadınlar bir cem'iyetin mîzân-ı ahlâkıdır.

Kızlarımızın da bi-hakkin bir müslüman vâlide olacak bir sûrette tahsîl ve ta'lîmine i'tinâ etmeliyiz. Bunun için de kızlara mahsûs müteaddid müslüman mektepleri açmalıyız. Eğer kızlarımızı misyonerler tarafından birey maksad-ı mahsûsla açılan mekteplerde terbiye etmeye kalkışırsak artık kat'îyyen bizim için ümîd-i felâh kalmaz. Bilhassa bu ciheti gece gündüz düşünmeliyiz. Bu husûsta ne kadar fedâkârlık edilse yine azdır. İslâm içinde ehl-i hayr kalmamış deditmeyecek ehl-i hayr ve hasenâtimiz vardır. İlk teşebbüsumuz kız mektepleri açmak olmalıdır.

Her şeyde şu esas bizim için daima nazar-ı i'tinâda tutulmalıdır: Medeniyet-i şârkîyye ve İslâmiyyemiz'i ihyâ ve muhâfaza... Avrupa medeniyetinden bize fayda yok. Vâkıâ bugün Avrupa ilim nokta-i nazarından hâiz-i kemâldir. Bunu kimse inkâr edemez. Lâkin ahlâk cihetile insanlığa yarar bir hayatı yoktur. Gülu koparmalı, fakat dikenlerden eli korumalı. Biz ise ilimden evvel onların seyyiât-ı ahlâkiyyesini memleketimize getiriyoruz. Bundan tevakkî çâresini düşünmeli. Evlâtlarımızı Avrupa'ya göndereceksek ahlâk ve âdât-ı millîyyeyi öğrendikten sonra göndermeliyiz. Yoksa gö-

¹ "Hastalıklı kalb batıl olan şeylere yönelir."

zünü Avrupa'da açan bir çocuk Avrupa'nın çirkâb-ı seyyiâtından hisseyâb olarak hemen hemen bir İslâm evlâdi olmaktan pek uzak kalır.

Bir de evlâtlarımıza Fransa gibi dinsiz yatağı ve bâ-husûs ahlâkça mübâlâtısız ve âdetâ bizce dînen ve âdeten ahlâk denilen hasîseleri mevcûd olmayan memleketlere göndermek de muvâfîk değildir, i'tikâdındayım. Mutlak göndereceksek bari oldukça ahlâkları bozulmayan İngiliz ve Alman memleketlerine göndermeli.

Ve'l-hâsîl biz Avrupa medeniyetini taklîd değil, belki ilminden iktibâs-ı feyz etmeliyiz. Ahzedeceğimiz ilimlerle menba'-ı cûd-i feyz olan medeniyet-i şarkiyemizi i'lâ etmemiyiz. Hülâsa biz şarklıyız ve daima şarklı kalmalıyız...

Priştineli:
Kadri

SIRÂTIMÜSTAKİM'E

Efendim,

Hayât-ı şebâbetimin en feyizli bir zamanında beni sîne-i sâf ve mürûvvetinde perveriş-yâb-ı kemâl eden Dârûş-şafâka'ya son tuhfe-i şûkrân ve mahmidetim olan şu parçanın muhterem Sîratümustakîm'e dercini ricâ ederim:

DÂRÜŞŞAFAKA'YA HİTAP

على فراقك دمعي بالنوى هامى
طبات بمجلالك ليلاتى و ايامى
لكن معناك سلانى عن الشام
طابت حياتى به فى كل ازمانى
فى الود حيث بهم خفتت الالمى
دهراً فشوقى اليه دائمًا نامي
و كم بها بحر علم للملأ طامى
لنشر در تراه خبر نظام
شتى على وحدة فى المنهج السامي
فى الدهر الامرارة بالام
هذا القومى فالحشامون و قعه دائمى
حرصا على العلم فى دهر و اعوام
فى الحذ خطأ على منشور اعلام
لفضلكم و علامكم عند اغرامى
للخير بالصدق فى عزم و اقدام
من خالص الشكر اهدى خير اقدام
 او دعت روحى و دعوت الجميع بلا راضى و لكن باكراه و الزام
عند الختام باعزاز و اكرام
منى السلام عليكم وافر عطر

يا معهد العلم قد حفقت اوهامى
او حشتنى بعد انسى فى ربوعك اذ
غريب دار عن الاوطان مبتعد
ربيت روحى على كسب العلى زمانا
سامرت فيك اخلاقاً لقد صدقوا
يا لهف قلبى على رب اقتمت به
»دار« العلوم بنا حقاً لها (الشفقة)
و كم بها عالم علامة فطن
قد جمعتنا و ان كانت عناصرن
يا نفس صبرا على بعد الاحبة ما
اواه يوم النوى ما كان اصعيه
يارفة اجهدوا للنفس و اجهدوا
و دعكم بدموع خط سائلها
كلى لتكلكم شكر اقدمه
لاسى جمعية مالت عواطفها
بل للدار فى التعليم خير ثنا
Dârûşşafaka müntehî senesinden Şâmî
Abdülvahhâb Nâîl

Dârûşşafaka müntehî senesinden Şâmî

[293] Sekizinci Konferans:

İLM VE MA'RİFET – GAYRET VE FAÂLİYET

Bursa'da Mekteb-i İ'dâdi-i Mülki Bahçesinde

Seyyâh-ı Şehîr Abdurreşîd İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından

– Esselâmü aleyküm.

– Ve aleyküm selâm.

Efendiler, her milletin hayatı ilme bağlı olduğu için, burası da bir ilim merkezi, bir dârû'l-ulûm olduğu için mevzû-ubahis olacak mes'elede bittabi' ilme âid olacaktır. Maamâfih bende ilmin zamâna muvâfîk olan ciheti azdır, binâen-aleyh ilmin tarih ve diyânete âid kısımlarından biraz bahse-debilirsem, bu da kâfîdir. Fakat zannederim, ona da pek o kadar ihtiyâç yoktur. İhtiyacamızın en mühimmi istikbâlimizdir. Onun için ihtiyacât-ı âtiyyemiz hakkında ne kadar söylemeye münâsib ve faydalı olur i'tikâdındayım.

Bizim ahvâl-i târihiyye-i mâzîyemiz gün gibi âşikârdır. Ister târih-i İslâm olsun, ister târih-i şark olsun, hangi nokta-i nazardan bakılsa Türk'ün tarihi parlak ve şânlıdır. Muzlîm bir noktaya tesâdûf edilmez. Tarihimizin karanlık ve yeislî bir zamanı varsa o da bugünkü zamanımızdır. Bugün ahvâl-i târihiyyemizi zabitetmek iktizâ ederse kalem tâhrîre tahammûl edemez.

Bu hâl neden böyle oldu? Neden biz böyle ecâniye karşı mahkûm, neden kendimize,ecdâdımız evlâdimizle karşı sâmit ve lâkayd kaldık? Bütünecdâdımız gelir de bize derlerse ki: "Bizim yaptığımız şubinalar, minâreler, şu câmiler, medreseleri siz niçin yıkınız?" Hiç şüphe etmem ki verecek cevap bulamayacağız.

Sonra diğer tarafından evlâtlarımız, şu ma'sûm çocukların bize tevcîh-i hitap eder de: "Ey babalar, bize ne hazırladınız? Bizim istikbâlimiz için ne düşündünüz?" derlerse yine cevap vermekten âciz kalırız.

Şu halde bir mücîrim gibi hâlimizi, istikbâlimizi düşünmeliyiz. Başka çâre yoktur. Benim anlayışım, bizi bu halden kurtaracak bir şey varsa o da evlâdimizin istikbâli için kura-cağımız dârû'l-ulûmlar, sanâyi-hâneleri, ma'rifet-hâneleridir. Bu hastalığa başka çâre bulunamaz.

Zannederim, hangi doktorla müşâvere edecek olsak bize diyecekleri başka şey değildir: Sizin hastalığınız budur ve tedâvî olunacak ciheti de şudur...

Bizim hastalığımızı uzun uzadıya teşrifde hâcet yoktur. Çünkü meydandadır. Bunun için hastalığımızı i'tirâf ederek sihhatimizi ve sihhatimize sebep olacak esbâbî aramak bugün bizim en birinci vazîfemizdir. Kendimiz ne olduksa olsuk. Bari şu ma'sûmların istikbâlini kurtaralım. Diyanetten kat'a'n-nazar, insaniyet nokta-i nazarından olsun bugün aklı başında olan her müslümanın bunun için çalışması farzdır.

Bugün cümlece tahakkuk etmiştir ki kim çalışırsa, kim ekerse ancak o, vaktinde mahsûl alabilir. Hazret-i Peygamber efendimizin "Dünya mezraa-i âhirettir" demesi dünyayı

ekinlige, niam-ı âhireti de mahsûle teşbîh etmesi bize maddî misâllerle ahvâl-i hâzira ve âtiyyemizi göstermek maksadına mebnîdir. Bazı kimseler, “dîn mâni’-i terakkîdir” diye kendi tenbelliklerini, kendi beceriksizliklerini şerîat-ı celilemize yükletmek isterler. Bunlara karşı çok söz söylemeye hâset yok. Yalnız bir kelime ile butlân-ı i’tikâdları ortaya konabilir.

Dîn mâni’-i terakkî değildir, fakat damarlarımıza işleyen tenbellilik, atâlet mâni’-i terakkîdir. *Kur’ân-ı Celîl*¹⁾ (وَأَنْ يُسَمِّنَ إِلَّا مَا شَغَى) buyuruyor. Çalışmadan hiçbir şey olmaz diyor. Biz ise tenbelliğimizi setr için böyle isnâdlarda bulunuyoruz. Çalışmadan bir şey olmaz, diyen bir şerîat-ı celileye karşı; çalışmaya şerîat mâni’dir, demek doğrusu büyük insafsızlık ve hayâsızlıktır. Çalışırsak terakkî edeceğiz, çalışmazsa elbet terakkî edemeyeceğiz. Bunda kabâhat kimin? Çalışmalı, her nevi esbâba teşebbüb etmeli. Esbâb bulunmadıkça, sa’y ve ictihâd olmadıkça hiçbir iş meydana çıkmaz. Her işin esbâbına tevessül lâzımdır.

Bizim necâtümüzın esbâbı ilim ve ma’rifettir. Vaktiyle ec-dâdimiz neler, ne kıymetdâr âsâr vücûda getirmiş, biz ise şimdî bir musluk yapmak iktidârından mahrûm bulunur, her şeyi hükümetten bekliyoruz. Hükûmet gelip yapsın, diyoruz. Böyle en ufak şeyleri bile hükümetten beklemek kadar hayâsızlık olamaz. Gelip hükümet her şeyi yapsa o vakit sıklımadan “gel evimi süpür” demeye kadar cesâret edeceğimizi hiç baîd görmem. Millet kendi çalışmalı. Çalışmazsa hükümetin yapacağı şeyler mahdûd kalır. Hiçbir memlekette hükümetin çalışmasına bakarak oturmazlar. Fakat bizde nasilsa âdet olmuş, her şeyi hükümet yapsın diyoruz.

Ötede beride işitiyorum: “Yeni hükümet bir şey yapmadı” diye herkes bol bol tenkidde bulunuyor. Halbuki bu ne kadar boş bir sözdür. Milletin her şeyi hükümetten beklemesi, ne kadar kuvve-i teşebbüsiyyeden mahrûm olduğunu büyük bir delildir. Farzedelim, hükümet bir şey yapmadı, fakat millet bol bol sözlerden, duâlardan, güzel güzel sohbâtlardan, tiyatrolardan başka ne yaptı? Hem hükümet elden geldiği kadar tedâricen bir şeyler yapmaya çalışıyor. Bir şeyin hatırlı gelmez hemen vücut bulması Allah'a mahsûstur. Şimdi bütün Bursa âhâlisi toplansa cümlesi ittifâk ederek meselâ “Kaldırımları ta’mîr edelim” diye karar verseler, iktidârları, paraları da olsa hemen yarın kaldırımlar yapılımış olur mu? Elbet lâ-akall bir, iki ay, belki bir sene çalışmak lâzım gelecek. O halde yıkılmış, bir harâbe hâline gelmiş, üç yüz seneden beri ta’mîr görmemiş, husûsan otuz üç sene mütemâdiyen [294] kazmalarla yıkılmış bir memlekettir bir sene içinde ta’mîr olunmadı, gül gülistanı olmadı, diye şikâyet etmek ne kadar haksızlıktır. Düşünmeli ki bir sene içinde bu kadar dâhilî, hâricî gavâil-i siyâsiyye içinde hükümet ne yapabilir? Hem acaba bir sene içinde yapılacak kadar yapmışlar mı, yapmamışlar mı... bunu biliyor muyuz?

Kahvehâne köşelerine oturup da oradan diplomatik satmak, iskambil kâğıtları arasında ahkâm çıkarmaya yeltenmek kolaydır; fakat iş başına geçip memleketi idâre etmek pek dü-şeş atmaya benzemez.

Biz memleketin İslâhi için evvelâ kendimizin salâhını düşünmeliyiz. Memlekêt salâh bulmaz, millet İslâh olmayınca. Bugün memleketi harâb eden nedir? Her kime sorsan cehâlet ve tenbellik olduğunu i’tirâf edecektil. Evet, hiç şüphe etmemelidir ki memleketiimizi bu hâle getiren cehâlet ve tenbelliktir. Bu cehâlet, bu tenbellik bize o kadar büyük düşmandır ki elinden kurtulmak için gece gündüz çâre aramalıyız. Çünkü cehâlete karşı galebe çalmak, hâricî düşmanın müdhiş ordusuna galebe çalmaktan bile güçtür. Esbâbına teşebbüb etmedikçe kat’iyyen bu halden kurtulmamıza bir çâre yoktur. Bugün yazık milletimizin hâline. Bir nazar-ı tedâkîl ile kahvelere bakarsak hayretlere düşeriz. Hiçbir sokak, hiçbir bir mahalle yoktur ki lâ-akall on kahvesi olmasın. Her kahvede esnafın her nev’i mevcût. Hattâ millete rehber olacak hocalar iskambil kâğıdıyla millete fal açıyor.

Bundan hayâ etmeli. Kahvehâneleri bugün milletin her işine sekte veren şeylerdir. Zîrâ oraya giden adam o kadar tenbel, o kadar laqlâkiyatçı oluyor ki hiçbir işe yaramaz. Meyhânelerden ziyâde mazarratı vardır. Oralardan ne kadar azîz ömürler zâyi’ oluyor. Hükûmet bunun önünü alabilecek bir tedâbîr düşünse fenâ yapmış olmaz, zannederim. Yazık değil mi, bu kıymetli zamanlarımıza kahvehâne köşelerinde, pis murdâr yerlerde geçirelim. Eskiden ne ise, şu idi bu idi belki denebilirdi. Fakat şimdî diyecek bir şey kalmamıştır. Düşünmeli ki ne büyük ni’mete mazhar olduk. Hürriyet memleketterimizi şenlendirdi. Dertlerimizi yekdiğerimize söyleyebiliyoruz.

Hürriyetin en büyük menfaati budur: Herkes millet için düşündüğü hayırlı fikirleri söyleyebilmek. Bu pek büyük bir ni’mettir. Hürriyetin asıl ma’nası budur. Yoksa her ferdin istediği kadar edepsizlik edebilmesi demek değildir. Hürriyet demek, menâfi’-i millîyyeye elden geldiği kadar serbest serbest herkesin çalışabilmesi demektir. Çalışmak için de gerek şerî, gerek âdî birçok kavânnî vaz’ olunmuştur. Bunların dâhilinde çalışmak... İşte budur hürriyet. Yoksa kânûn hâricine çkarak envâ-i rezâleti irtikâb hürriyet değildir. Ona hiçbir vakit hiçbir mâni’ yoktur. Asıl insanîyet, umûr-ı hayriyye için mümânaat çıkar. Yoksa edepsizliğin hiçbir kânûnu yoktur.

İste şer’ ve akıl dâiresinde çalışmak isteyenler için şimdî meydan açıktır. Millet hakk-ı hürriyetini hâizdir. Milletin menfaati için ne yapmak lâzımsa yapabilir. Mâni’ olmak şöyle dursun, takdîr bile edilir. Bu hürriyetten istifâde etmek büyük şeydir. İstifâde etmenin yollarını düşünmeli. İstanbul buradan iki, nihâyet üç saatlik yoldur. Halbuki sekiz, dokuz saat imtidâd ediyor. Bu kadar vakit yollarda zâyi’ oluyor. Ben yirmi sene evvel İstanbul’dâ bulduğum zaman dokuz saatte Bursa’ya gelmiştim. Şimdi yine dokuz saatten evvel gelemediim. Demek hiçbir fark olmamış.

Bir noktada durmak kadar muzır bir şey yoktur. Tevakkuf, inhitât demektir. Bir millet daima terakkî ederse yaşayabilir bekâ-pezîr olabilir. Terakkînin ise bir nihâyeti yoktur. Milletler arasında tekaddüm mes’lesi hiçbir zaman yüzünden kalkmayacaktır.

Bunun için daima çalışmalıyız. İki saatlik yeri sekiz, do-

¹ Necm, 53/39.

kuz saatte gitmek doğrusu medeniyet-i hâzıraya yakışır şey değildir. Vesâit-i nakliye bu derece tekemmül ettiği halde hâlâ bizim eski vapurlarda sallana sallana beyhûde yere ömürlerimizi zâyi' etmemiz tecvîz olunamaz. Artık bunları düşünerek gayrete, faâliyete gelmeliyiz.

Çalışmanın yolunu bilmek için de ilim ve ma'rifet lâzımdır. İlimsiz hiçbir şey olmaz. Evvelâ düşünmeli. Bursa koca bir vilâyettir, etrafında bu kadar köyler, kasabalar var. Buradaki nüfûsun mecmûu şu kadara bâliğ oluyor. Bunların tahsili için şu kadar mektebe, medreseye ihtiyaç var. Pe ki, bu evlâd-ı vatanı terbiye edecek kadar mektepler, medreseler var mı? Bittabi' görülmüyor ki yok. O halde ne yapalım? Hükûmet gelir, yapar, dersek söz değil bu. Hükûmet yapsa bile geç yapar, o bütçesinden hârîce çıkamaz. Yapmamazlık etmez, fakat bekle sira gelsin de birkaç sene sonra mektep göresin. Ama millet ortaya çıkar da her tarafta mektepler yapmaya çalışırsa, noksânını kendisi ifâya başlarsa işte muvaffakîyet buradadır. Az zaman zarfında her tarafta mektepler yapılır, çok sürmez memleketimiz de bu cehâlet ve atâletten kurtulur. Ve illâ böyle sürüklendir, gider.

Rusya müslümanlarına hükûmet bir şey yapmaz. Belki biz yaparsak hükûmet adamları gelip yıkar, kapatır. Böyle iken bugün sîrf millet parasıyla, yalnız müslümanların iâne ve gayretiyle yapılan mekâtibin adedi on bine bâliğ olmuştur. Hükûmet tarafından bir para verilmemiştir. Kâffesi milletin kendi parasıyla yapılmıştır.

İşte millet himmet ettiği zaman her nerede olursa olsun muvaffak olur, hükûmetin yapamadığını yapar. Hiçbir müslüman bulunmaz ki "Evlâd-ı müslîmini okutmak, terbiye etmek, dînini, dünyasını, saâdetini... öğretmek için mektep açacağız, siz de bir mecdiye olsun müâvenette bulunur musunuz?..." dendığı zaman hemen çıkarıp bir mecdiye vermesin. En fakiri bile verir. Bir mecdiye değil, bir lira verenler bile olur. [295] Bir lira şöyle dursun, birer mecdiye verdiği zaman yekûn nelere bâliğ olur?...

Bursa'da ne kadar nüfûs var? Şu kadar. Bütün mülhâkâti da sebt-i defterede olursak pek büyük bir rakam göreceğiz. Bu suretle teşebbûste bulunursa hükûmetin on senede yapacağını millet bir senede yapar. Elli senelik târakkîyi on senede te'mîn ederler. Asıl çalısmak milletin çalısmasıdır, ki böyle mühim neticeler verir.

Ben İstanbul'da bir aydan ziyâde bulundum. Bazi cem'iyetler -ilmiyye tarafından ve sâire tarafından- te'sîs olunmuş olduğunu gördüm. Bazi ricâliyle teâtî-i efkârda da bulundum. Hatta bizim Rusyalı müslümanlardan yüz kadar da talebe varmış, bunlar da Dârû'l-Hilâfe'de bulundukça tâhsîl-i ilim husûsunda esbâb-ı teshîlâtı te'mîn maksadıyla bir cem'iyet te'sîs etmişler; kendi ahvâllerini ve ba'de-mâ gelecek olanların hâllerini de düşünmüştür ve bir kâide vaz' etmişler. Bunlar gibi daha başkaları da bu yolda cem'iyetler te'sîs etmişler, çalısmaktalar.

Bu suretle cem'iyetler te'sîsi milletin menâfiine hâdimdir. Fakat ben çok kusurlar gördüm. Bunun da sebebi: Devr-i sâbıkda ezilmiş kafalar âtfîyi iyice düşünerek lâyik olduğu derecede bir nizâmnamâme yapamamışlar. Yapılmışsa

da nâkis. Eğer o nizâmnamâmeler, kânûnlar tensîk olunursa istikbâlde daha büyük işler görülür. Şimdi de bir iş göremezler demiyorum. Fakat şimdilik te'sîs olunan cem'iyetler matlablarına muvâfik semere veremiyor, maksûd ve gâyelerine îsâle kâfil değil. Bunun için cem'iyetler te'sîsine dâir birkaç söz söylemek istiyorum.

Biz Rusya müslümanları başkasının taht-ı tasallutunda bulunduğumuz için istikbâlimizi kendimiz düşünmeye mecbûruz. Birtakım nizâmnamâmelerle, kânûnlarla mekâtîb ve medârisimizi muhâfazaya çalışıyoruz. Her ne kadar hükûmet bizi ezmeye çalışırsada kurduğumuz esaslar yıkılacak gibi değildir. Her şey muntazam kavânîne merbûtтур. Biz öleceğiz, fakat milletimiz ölmeyecek. O merbût olduğu kavânîn sayesinde înşâallâh daha çok yaşayacak. O nizâmât ahâlinin elinde kalıyor. O kavâid üzerine muntazam bir sûrette kendilerini idâre ederler.

Bir cem'iyet, bir encümen kânûnsuz, yahud gayr-i muntazam bir kânûnla te'sîs olunursa müdürü vefâtiyla, yahud makâmından infisâliyle iş çıkışından çıkar, maksada vusûl hâsil olamaz. Bunun için her şeyden evvel muntazam kânûnlar tertîb etmek lâzımdır. Bittabi' bunu da yapacak olan en ileri gelen ashâb-ı fîkr ü mülâhaza ve erbâb-ı maârifdir. Onlar böyle bir kânûn vaz' edebilir. Bizim memleketimizde ekseriyetle "Cem'iyet-i Hayriyye" nâmiyla te'sîs olunurlar. Başka bir nâm ile neşr-i maârif mümkün değildir. Himâye-i cemâat nâmiyla bazı cem'iyetler te'sîsine de bir zamanlar millet uğraştıysa da hükûmet müsâade etmemiştir. Bunun için her ne zaman bir cem'iyet te'sîs olunmuşsa adına "Cem'iyet-i Hayriyye" konmuş. Adı tantanâzsızdır, fakat tanzîmâtî pek mükemmeldir. İstediğin kadar iş görülebilir. Zaten asıl iş nâmda değil, tanzîmâttdır. Tanzîmâtsız işin neticesi çıkmaz. Bunun için tanzîmâttan ehemmiyetle bahsediyorum.

-mâba'dı gelecek hafta-

KARADENİZ EREĞLİSİ OSMANLI İÇKİ DÜŞMANLARI CEM'İYETİ NİZÂMNÂMESİ

Birinci madde – müslümanların Peygamber'i (sav), bir mel'ün canavar için "habîsliklerin anası" buyurmuştur. O da: "İçki"dir. "İçki", bugun hele Frenkler'i huyca, sağılıkça, kemire kemire zehirliyor, öldürüyor. Osmanlılar arasına yayıldıça yayılıyor. Katresini haram bildikleri halde müslümanların bile birçoğu kendilerini bu azılı düşmandan koruyamıyorlar. Böyle bir düşmanla çarşımak üzere Ereğli hemşehrileri "Karadeniz Ereğliği Osmanlı İçki Düşmanları Cem'iyeti" adıyla bir sancak açtılar, bunun altına toplandılar...

İkinci madde – Cem'iyet, fîkrini, emelini, mesleğini (çikaracaği aylık bir gazeteden başkaca) bedâva dağıtaçağı risâleciklerle, vereceği konferanslarla, hele "Terbiyenin en temellisi, köklüsü ilk terbiyedir; ilk terbiyenin çekirdeği, özü

çocuklardadır; çocuklar, en elverişli bir terbiye tarlasıdır; im-di:" mekteplere, her türlü väsitayı kullanarak, sokulmakla; hattâ en ziyâde sarhoşlar yanında, içki meclislerinde bulunmakla; hafif... içimi pek latîf gelen "bira", o mel'ün canavarın en kurnaz bir kılavuzu gibi öne düşerek, şu son senelerde, ağızı süt kokan yavrularımızı bile kolayca aldatmakta olduğundan, içkiler içinde "bira"yı en keskin, en korkunç bir düşman gibi tanitarak, bunun açmakta oldukları yolların, uçurumların ne içeren olduğunu da anlatmakla bütün âleme içkiden nefret duygusunu saçmaya; el-hâsil, içkiciler nefrete, kîne değil; şefkate, merhamete läyik mazlûmlar oldularından, onları insanlığın bütün tatlılığını; fakat: gözleri karşısına daima birer "îcki neticesi sergileri" kurarcasına içkinin zararlarını, içrençliklerini, yaralarını göstermekle kurtarmaya, her fırsatın istifâde ederek, uğraşacaktır...

(Şu kadar ki: İnsanları belki içkiden daha korkunç olarak kavramış olan "tütün"ü de unutmayarak; kuvvetini kullanıldığı yerde "tütün düşmanı" da kesilerek "afyon", "esrâr" gibi, hattâ "kahve" gibi, "çay" gibi zehirleri de diline dolamayarak, insanlar arasından çıkarıp atmak yolunu hâzırlayacaktır.)

Üçüncü madde – Cem'iyete giren: İçki kullanıyorsa, katresini ağızına en azdan bir yıl koymamaya tevbe eder; yilda, Cem'iyet'e en azdan "kirk para" verir; en azdan bir kişiyi Cem'iyet'e girdirmeyi üzerine alır.

Herkes tevbesini kendi kendisine eder; lâkin, tutamazsa, Cem'iyet'in "idâre meclisi" huzûruna gelir: "beni kurtarın" dercesine i'tirâfta bulunur; Cem'iyet de, tevbesini tutamamış olmakla beraber za'fini bildirmekten çekinmemek, kurtulmayı dilemek mertliğinden bulunan o kardeşini yine Cem'iyet'e alır; mutlaka kurtarmayı boynuna en büyük, en mübarek bir borç, bir arkadaşlık bilir. Şu kadar ki tevbesini bir yilda iki kere tutamayan; yahud saklıca içtiği Cem'iyet'çe sâbit olan, Cem'iyet'ten sayılmaz (sayılmamakla beraber Cem'iyet onu islâh etmeye elbette yine vazife bilecektir.)

[296] Dördüncü madde: Cem'iyet'in, temel a'zâsından, ömründe içki kullanmamış olanlar yemin ettiler ki: Biner yıl yaşasalar, evlerde, şurada burada saklı kapaklı, yani husûsî olarak, içki kullanılır olsa bile hiç olmazsa (Ereğli kasabasında değil) bütün Ereğli sınırları içinde bir tek meyhâne kalmayana kadar içki düşmanlığını kendilerine iş edineceklerdir.

(Bu mutluluğu görmeye ömrleri yetmezse çocuklarına etmiş oldukları yemini yerine getirmeleri terbiyesini verdikten sonra başkaca, vasiyetler edecekler, vasiyetnâmeler bırakacaklardır...

Yaşasın o oğullar, kızlar... Yaşasın o Ereğliler, yaşasın o Ereğli sınırları içinde, dışında yaşayan hemşehriler, Osmanlılar... Hattâ bütün yeryüzündeki insanlar ki: "Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İcki Düşmanları Cem'iyeti"ne, yer yer meclisler kurarak, cem'iyetler açarak, yardımcı olurlar. Cem'iyet de yeryüzündeki bütün bu gibi açılan, yahud açılmış olan cem'iyetlerle danışmaya, mektuplaşmaya girişerek, edilen tecrübelerden istifâdeyi en büyük bir feyz, bir muvaffakiyyet yolu bulur.

Beşinci madde – Cem'iyet, eğer varsa, biri doktor olmak üzere, yedi a'zâli bir "idâre meclisi" ile idâre olunur; a'zâsından beşi mutlaka içki kullanmış, hattâ sarhoşluk âleminde epeyce yuvarlanmış; ikisi, eğer varsa, içki hiç kullanmamış olanlardan olur. "Idâre meclisi" en azdan, alelâde iki haftada bir kere toplanır. Her altı ayda bir kere bir "Cem'iyet meclisi" kurulur. Buna Cem'iyet'in bütün a'zâsi da'vet edilir. Idâre meclis a'zâsı ile bunlardan birini Cem'iyet reisi olarak bu meclis intihâb eder. Bir "kâtib-i sandıkâr"ı bulunur. Bunları "idâre meclisi" kendi a'zâsından intihâb eyler.

Altıncı madde – Cem'iyet, vazîfesini bitirmiş sayılınca umûmî a'zânın üçte iki re'yi varsa, dağıtılabılır; dağılınca: malları, mülkleri, her şeyi "Karadeniz Ereğlisi Maârif Komisyonu"na hediye edilecektir.

Yedinci madde – Cem'iyet, hükümetçe, kânûnca tanınmıştır.

Temel Meclisi

9 Muârem 1328, 8 Kânûnisânî 1325

Bu konferans vesilesiyle Tunâli Hilmi Bey içkiye karşı bir Cem'iyet yapılması teklifinde bulundu. Cem'iyete ikisi hristiyan, beşi içki hiç kullanmamış olmak üzere 69 hemşehri yazıldı. ¹ كُلُّ مُنْكِرٍ حَرَامٌ temelince şu kılavuz kabul olundu:

Her sarhoşluk veren, düşmandır!...

ÂLEM-İ İSLÂM

İNGİLTERE'DE BÜYÜK BİR MİSYONER MU'TEMERİ

VE

İSTİKBÂL-İ İSLÂM

Evet bu memlekette el-yevm büyük bir misyoner mu'temerî mün'akiddir. Bu memlekette, Müctemia-i Amerika'da, Almanya'da, İsviçre'de, Hollanda'da, İsveç'te ve sâir bilâd-ı garbiyyede mevcûd olan misyoner cem'iyetlerinin ta'yîn ettileri bin iki yüz kadar murahhasî hâvi olan bu mu'temer-i Nasrâniyyet İslakoçya'nın merkezi bulunan Edinburgh şehrinde icrâ-yı müzâkerât eylemektedir. Ingiltere Krali hazretleri taht-ı hükümrânîsinde bulunan bir beldede turuk-ı mütenevvia-i kenîsâiyeye mensup zevât-ı gayûradan mürrekkep böyle mühim bir mu'temerin in'ikâdından dolayı bir nâme-i mahsûsa ile beyân-ı mahzûziyyet eylediği gibi, ahîren Afrika seyâhatinden avdetinde şarkta medeniyet-i garbiyye kadar nûfûz-ı Nasrâniyyet'in dahi tervîcine bir taraf-dâr-ı mücâhid olduğunu âleme irâe eylemiş olan Müctemia-i Amerika sâbık reis-i cumhûru Mister Roosevelt dahi bir tebrîknâme yazmıştır. Mu'temer'de ebnâ-yı sâire-yi âlemin evâmir-i İnciliyye vechile nûfûz-ı Nasrâniyyet dâiresine idâhi için icâbât-ı zamaniyyeye göre ne gibi tedâbîr icrâsı lâzım geleceği tezekkûr olunduğu sirada âlem-i İslâm için pek

¹ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Ahkâm, 22.

mühim sözler geçmektedir. İngiltere'de en meşhûr gazeteler mu'temerin müzâkerâti hakkında hergün sütûnlar tâhsîs eyledikleri halde İstanbul'dan aldığım gazetelerin hiçbirinde bu babda kelime-i vâhîde bile bulunmaması bendenizce mûcîb-i hayret bir hâl görültüyor.

Hep Girid, Girid, Girid, "Filân ricâl-i düvel şöyle söyledi, filân siyâsiyyûn şu fikri tervîc ediyor, Hâriciye Nâzırı filânı iknâ' etti, şu muvaffakiyette bulundu." İşte gazetelerimizin hemen nisfini iştigâl eden şeyler bu makûle hikâyelerdir. Birgün kalkıp "Düvel-i hâmiyyeden filân devlet â-mâl-i Yunâniyye'yi tervîce mâil görünüyor" diye hîrcînlâk gösteriliyor, birkaç gün sonra da "Filân devletin hâriciye nâzırı bir nutk-i alenî ile Girid'de hukük-i hükümrâne-i Osmâniyye'yi iltizâm eyledi" diye alkışlar yapılıyor. Bu sözlerin safsata-i mürettebeden ne kadar âzâde olduğunu ve binâ-enâleyh âlem-i İslâmiyyet ve Osmâniyyet için ne derecede müfid olabileceğini zaman bize gösterir. Binâenâleyh matbâatımız için biraz da maşîk-i İslâm'ın istikbâline müteallik müzâkerât-ı mühimmeye tâhsîs-i sütûn eylemek daha şerefli bir hizmet-i hamîyyet olur zannundayım.

Edinburg mu'temerindeki murahhaslardan birçoğu kitaât-ı şarkîyyede nûfûz-ı Nasrâniyyet'in tevsi' ve tervîci için zamânımızın îcâb eylediği tedâbîrin neden ibâret olacağı hakkında serd-i mutâlât ederken İslâmiyyet'in o kitaâttâ ve alel-husûs Afrika-yı Vüstâ'da intişâr-ı rakîbânesini muttasıl ortaya sürüyorlar ve onun intişârının esbâb-ı men'îyyesini hakkında fikirler beyân ediyorlar. Afrika'nın şarkından şark-ı cenûbîsine doğru İslâm'ın intişârına mukaddemâ meydan verilmemiş ve hele Uganda kit'asında İslâmiyyet men' edilmiş. Cenûbî Afrika ise binlerce Avrupalılar ile meskûn olduğundan orannın siyâhîleri arasında intişâr-ı İslâmiyyet'e bittabi' hiç meydan bırakılmazdı. Hâriçten oraya ticâret ve ameletlik maksadıyla giden müslümanların "Asyalı" kânû-nâna tâbi' oldukları ve Avrupalı'ların mâlik oldukları hukük-ı medeniyyeden mahrûm bırakıldıkları ise ma'lûmdur. Hattâ memâlik-i Osmâniyye'den cenûbî Afrika'ya gitmiş olanların hristiyan iseler Avrupalı, müslüman iseler Asyalı hakkindaki ahkâm ve kavâide tâbi' tutuldukları mervîdir. Meşrûtiyetin küşâdından sonra dahi oradaki [297] ihvân-ı İslâmiyyemiz bu halden dolayı Londra sefâreti vâsitasıyla şikâyâtta bulundular. İstanbul'da makâm-ı âidince o Osmanlı müslümanlarının hukük ve haysiyetini iltizâmen ne tedbîr icrâ edildiği bir türlü anlaşılamamış gitmiştir!

Misyonerler Afrika'nın garbına doğru ve alel-husûs kitaât-ı vasatiyyesinde İslâmiyyet'in intişârından mütehâşî görünüyorlar; "Eğer çâresine bakmaz isek gitgide cins-i esved kabâili tamamıyla müslüman olacak" diyorlar. O diyarlarda makâsid-ı gayr-ı dîniyye ile bulunmuş olan bazı Avrupalılar'a tesâdûf ettim. Bunlardan anlayabildiğime göre o diyarlarda İslâmiyyet misyonerlerin an-kasdîn mübâlağa ettikleri sûrette sur'atle intişâr eylemiyor ve ancak beş-altı asırдан beri nasıl intişâr eyliyorsa yine o sûret-i tedâriyyedî mühetedî kazanıyor imiş. Misyonerler Avrupalı me'mûrîni alel-umûm kendilerine muavenete icbâr için bu mübâlağada bulunuyorlar imiş.

Mu'temerde men'-i intişâr-ı İslâm için serdolunan efkârdan birisi de Sudan gibi, Şîmâlî Nijerya gibi ekseriyetle ehl-i İslâm'ı hâvi olan müstemlekâtta Avrupalı me'mûrların misyonerlere teshîlât-ı kâfiyye göstermemeleri şekvâsîdir. Filvâki' müstemlekât-ı Efrenc'de misyonerlerin beyne'l-İslâm neşr-i Nasrâniyyet için vukû' bulan mesâlik-i müz'iceleri, teşebbüsât-ı cûr' etkârâneleri pek çok fesâdât ve münâzaâtî ihdâs eylemiş olduğundan me'mûrîn-i Efrenc ise bittabi' kendi cins ve mezheblerinden olan misyonerleri himâyeye mecbûr bulunduğuundan ve bu ise yerliler arasında âsâr-ı isyâni tevlîd eylediğinden bazı yerlerde misyonerler me'mûrîn-i mahalliyeden istedikleri müsâedâtîn kâffesine nâil olamazlar. Fakat bu mu'temerde tekrar olunduğu vechile Sudan'da, filânda misyonerlerin beyne'l-İslâm icrâ-ı faâliyyetten men' olundukları hakkındaki iddiâ bir safsatadan ibârettir. Filvâki' hükûmet-i mütemehdiyyenin imhâsından sonra sâbık serdâr-ı Misri İngiliz generali Kitchener hasbe'l-siyâsiyye Sudan'da bir müddet misyonerleri beyne'l-İslâm icrâ-ı faâliyyetten men' eyledi. Maamâfî bu memnûiyet bilâhare hükümden düştü. Sudan'da seyahat eylediğim zaman kendi gözümle gördüm ki İngiltere, Amerika ve Avusturya misyoner cem'iyetlerinin Hartûm şehrindeki mektepleri, müesse-seleri yalnız Sudan-ı Cenûbî mecûsîleri arasında değil kabâil-i İslâmiyye arasında dahi neşr-i Nasrâniyyet ile meşgûl olmaktadırlar.

Bazı müstemlekât me'mûrlarının misyonerlerden ziyâde müslümanlara tarafdarlık ettikleri hakkında mu'temerde zikrolunan iddiâ ise sırf bühtândan ibârettir ve belki beyne'l-mecûs neşr-i İslâmiyyet esbâbını men' için misyonerlerin arz ettikleri her tedbîre muvâfakat olunmaması bu müslüman tarafdarlığı hakkındaki iddiânın mücîbidir. Müstemlekâtta me'mûrîn-i Efrenc umûr-ı dîniyyede ne kadar kayıtsız olsalar bile terbiye-i evveliyeleri ve meslek-i milliyeleri vechile mensup oldukları diyânet aleyhinde çıkışacak her türlü kavîl ve fiilden ictinâb ederler. Müslümanlığın doğru söylece e-ser-i teveccûh gösterilmesine i'tiraz eden mu'temerin a'zâ-ı ruhbâniyyesine mukâbil a'zâ-ı gayr-ı ruhbâniyyeden miralay Williams nâmında Misir'da ve sâirede bulunmuş bir zât "Biz taht-ı tâbiîyyetimizde bulunan akvâma ibtidâ-ı emirde hristiyan bulunduğuumuza ve ikinci derecede kendilerine hükûmet eylediğimizi anlatmalıyız" dedi.

Şimdi şu hâli bizim "mükemmel Fransızca" bilir diye tavşîf eylediğimiz ve birçoklarını devletimizin münâsibât-ı ecnebiyyesinin tedvîrînde kullandığımız "monşerci" zevât ile kiyâs edelim: Bizimkilerin ecnebîlerin huddâm-ı resmiyyesine nisbetle ahlâk-ı siyâsiyyece ne derekede düşkün olduklarını anlarız. Ma'nevî Frengî illetine uğramış, müslüman unvânlı, fakat Müslümanlığın ma'kûlâtâ mübtenî olan fezâil-i hayâtiyyesinden behresiz, garbin mesâlik-i siyâsiyye-i İslâmiyye'sinin gavâmımızı idrâk edebilecek hissiyâttan mahrûm öyle "monşerciler" tanırırm ki ecâlib muvâcîhesindeki tefevvûhleri, ecâlib nezdindeki teşebbüsleri ile âlem-i İslâm için ihdâs-ı mazarrattan çekinmemiş oldukları söylese insana düşman oluyorlar, bin türlü desâis-i redî'e ile iz'âc-ı muntakîmâneye girişiyorlar; eğer söylenmese insan ibrâm-ı

vicdân ile muazzeb oluyor. Her ne ise biz yine bahsimize rüçû' edelim.

“Cihân misyonerliği” vasfiyla müsemmâ olan bu mu'temerde akvâm-ı İslâmiyye arasında bir müddetten beri zu-hûra gelmekte olan âsâr-ı teyakkuzdan da bahsolundu. Fakat bu teyakkuya karşı teveccûh göstermek muktezâ-yi insaniyyet iken âsâr-ı telâş izhâr olunması dikkate şâyândır. Teyakkuz-ı Şark'ı medeniyet-i garbiyyenin intîgârına murâz gibi göstermek acîb bir hâldir. Teyakkuz-ı ahîr münâ-sebetiyle “Ba'de-mâ misyonerlik vezâif-i hayriyyesinin yeni yeni tedbirlerle icrâsına tevessûl edelim” diyorlar. Bazı zevât da “Şarkta fütûhât emeli arkasında koşan hûkûmât-ı Efrenc ile müttehidü'l-meslek görünmeye lim, medeniyet-i Nasrâniyye'yi istibâh-ı siyâsiyyeden münezzeb bir sûrette idhâl edelim” diyorlar. Diğer bazı zevât ise “Mâârif, ticâret gibi intîzâm-ı idâriyye dahi öteden beri cihât-ı gayr-i mütemeddiine-i arza Încil'in isrinin ta'kiben idhâl olunageldiğini” ileri sürüp ayrılık gayrılık ihtimaline kâil olamıyorlar. Ekser zevât “Kadın misyonerliğine eskisinden ziyâde ehemmiyet verelim de akvâm-ı gayr-i Nasrâniyye âileleri arasında vesâit-i nisvân ile fezâil-i medenîyye-i garbî tervîce uğraşalım” diyorlar. Bu zâtların kâffesi de bilâd-ı baîde-i şarkiyyede misyonerliğin icrâ edeceğî tedrisâtın ve tabâbetin daha ziyâde tevîsi olunması lüzûmunu tasdîk ediyorlar. Bundan böyle mühim yerlerde misyoner olarak gönderilecek huddâm-ı medeniyet-i Nasrâniyye'nin funûn-ı müfide tedrisî gibi icrâ-yi tabâbet için dahi hazırlanmış kesândan intihâblarına dikkat olunması tâysiye ediliyor. Sibyândan can kazanmak ile canı tehlikede bulunanların tedâvîsine çalışmaktadır te'sîrin kerâmetini Avrupali nâşir-i dînler pek âlâ anlıyorlar.

Yine mu'temerde okunan lâyihaların anlaşıldığı üzere Misir [298] ve Hindistan misilli bir medeniyet-i kadîmeye mâlik olup da idâre-i garbiyyûn tahtında bulunan memâlik-te garp misyonerliğine karşı hissiyât-ı münâferet mevcûd olduğu halde istiklâliyyetine mâlik olan memâlik-i Osmâniyye'de misyoner teşebbüsâti hakkında âsâr-ı teveccûh bile müşâhed imiş! Bunun sebebi ne olabilir? Gâlibâ idâre-i ecâ-nibde bulunan müslümanlar işi daha yakından tetebbû' etmekle o hissiyâtı hâsil etmiş olmalıdır. Memâlik-i Osmâniyye'de mevcûd olduğu rivâyet edilen âsâr-ı teveccûh hâkikaten mevcûd ise ona hiç de taaccüb etmem. Dinsizlik her memlekette görülen bir hâl-i dalâlettir. Fakat yalnız bizde görülen başka bir hâl daha var ki o da müslüman ismi taşındıkları, müslüman halkın ni'metiyle müntena'im oldukları halde Müslümanlığa karşı buğz besleyenlerin az olmasıdır. Bu makûlelerin maddiyata tapınıp zevâhir-i ahvâl-i Garb'a kapılmaları ise kalblerinde Garb'a âid olan her şey için bir meyîl ve teveccûh hâsil etmiş olsa gerektir. Bir de evlâdimiz bey olsun paşa olsun ve mâârif-i garbiyyesi sayesinde makâmât-ı mühimme-i resmiyyeye geçsin diyenler arasında evlâdını muntazam misyoner mekteplerine gönderenlerin bizde her yerden ziyâde bulunması nazar-ı dikketten dûr tutulmamak iktizâ eder. Efkârı, hissiyâtı misyonerlerin taht-ı nüfûzunda inşirâh bulmuş olan gençlerin mâ-dâ-me'l-hayât misyonerlik hakkında ibrâz-ı muhâdenet eylemeleri muhtemeldir.

Öteden beri vukû' bulan neşriyâtımdan dahi anlaşılacağı üzere âcizleri maşrık-ı İslâm'da vukû' bulan misyonerlige muârizim. Maamâfih o husûsta gösterilen gayret, sebât ve fedâkârlığı ve halkın onların teşebbüsâti uğrunda gösterdiği teshîlât ve iânâti tahsîn eylememek insanın elinden gelmiyor. Keşke onlardan ibret almaya muktedir olabilse idik.

Londra
Halil Hâlid

ÂLEM-İ İSLÂM'A KARŞI TECÂVÜZÂT

Biz müslümanlar hây-hûy-ı izz ü câh, ibtilâ-yi keyf ü safâdan başımızı azıcık kaldırmak ve etrafımıza bir nazâr-ı ibret atfetmek isterken muhîtimizi siyah bulutların kaplamış olduğunu görüyoruz. Cûz'î hareket-i intibâhiyyemiz, rakîblerin mütecessis nazarlarını celbe kifâyet ediyor. Beynimizde teâti edilen lâftan ileri geçmeyen hasbihâller; garb vehmiyyûnunca birer hakikat-i mevcûde olarak telakkî ediliyor. Şarkta olan asgar-ı nâ-mütenâhîler garpta a'zam-ı nâ-mütenâhî olarak tecessüm ediyor.

“Şark” demek ile tekîl akvâm-ı şarkiyye anlaşılması. Akvâm-ı şarkiyyeden yalnız ancak biz müslümanlar olduğumuzu unutmayalım. Bugün Şark'ın en büyük hûkûmet-i vâ-hide-i müstakillî ve dört yüz milyon kitle-i beseriyyenin hûkûmrâni bulunan Çin'in mevkii, kalabalığı her türlü esâtfîr-i mevhûme ve tehlike-i muhakkaka imkânnâna cevâz gösterirken Garb'da hiçbir ferdin Çin hakkında olan telâşî; İslâmlar hakkında olan telâşî kadar değildir. Bugün Çin'de bil-fiil mevcûd bulunan Boxer ittihâdının; Avrupa ve Garb'a olan te'sîri; hiçbir vakit mevhûm bulunan ittihâd-ı İslâm'ın husûle getirdiği dehşet ve azamet kadar aksetmiyor. Bir ittihâd-ı İslâm haberi Avrupa'yı alt üst etmeye kifâyet ediyor. Halbuki bu iki ittihâd arasındaki fark pek büyktür. Boxer yegâne bir millet-i hâkime-i azîme taht-ı himâyesinde olduğu halde “ittihâd-ı İslâm”ın daha nâm ü nişâni bulunmadığı gibi teşkil edecek efrâdi da henüz hâb-ı medîdlerinden ulyanmaşılardır. Bir de bu muazzam efrâdin uğradığı dâhilî ve hâricî takîmât ve tefrikât; ittihâdîn husûlunu hemen hemen adîmü'l-imkân bir halde bırakmıştır. Bu cihatler; bütün âlemce müsellem iken rakîblerimizin bizden dolayı olan telâşına ne ma'nâ verelim? Demek oluyor ki mes'elevde mevcûd esrârı keşfe henüz muktedir değiliz!

Bu ma'nâsız telâşlar ile hukûk-ı sarîhamızdan hergün birini gasbetmekten maksad nedir? Sebep nedir? Hele bu son asırlarda mevcûdîyetimiz aleyhinde irtikâb edilen cinâyetler nedir? Bunlar hangi hukûk-ı beyne'l-milele tevâfuk ediyor? Yahud livâ-yı Muhammedi'nin tahtında toplananlar hukûk-ı medeniyetenin mâverâsında mı sayılıyor? Bugün şevket ve azamet-i İslâmiyye'nin bakıyyesi olarak kalan devletimizin terakkîyâtına nasıl bakılıyor? Efkâr-ı âlemde yaşayan bunca milyon müslümanların milliyetine, râbitasına, hukûkuna, neler yapılıyor. Bugün âlem-ı İslâm'ın mâtemini teşkil etmekte olan Girid mes'elesi nasıl halledilmektedir. Doğrudan doğru âlem-ı İslâmiyyet'in cûz'-i girân-behâsı ve

hakkı mukaddes ve meşrû bulunan bu târihî cezire bugün Girid'de sâkin olan ahâlinin iki misli kadarecdâdımızın akan kanları pahasında, rub' asır kadar uzayan gazavâtı mukaddeseleri nihâyetinde temellük edilerek hakkı meşrû-ı İslâm olmuşdur. İslâmiyet ve Türkük aleyhinde hasr-ı mevcûdiyyet edenler, bu ümniyeyi kendilerince vazife-i mukadde se(!) olarak telakkî edenler Yunan ve Hristiyanlık müdâfieleri; ne kadar çalışırsa çalışınsınlar Girid'in hakkı meşrû-ı İslâm olduğunu hukük-ı beseriyye sayfalarından silemezler. Çünkü Girid taarruzî bir sûrette değil; tedâfû'ı bir sûrette hakkı meşrû'-ı İslâm olmuşdur.

Helen ittihâdının şu evc-i bâlâ-yı medeniyette Bahr-i Sefid'in Pire Limanı'nda 30 Mayıs tarihinde nasıl ki medeniyet nâmına vahşetler icrâ etmişler; insaniyet ve medeniyeti a-yaklar altına almışlar ise 1045 târih-i hicrîsinde o vaktler dâha medeniyetli ve insâniyetli bulunduklarından(!) Pire'den uzak değil, yine Bahr-i Sefid temevvüc-gâhında ele geçir-dikleri binlerce hüccâc-ı zevî'l-ibtihâc-ı İslâmiyye'nin ma-sûm kanları ile Akdeniz'in lâciverdî dalgalarını kırmızıya tahâvil etmişlerdi. Hattâ Helenler elinden bi-inâyetillâh sağ kalan hüccâc-ı kirâm ise mâl-ı ganîmet olarak bağlanmışlar, iş-kenceler, eziyetler, azaplar içinde bir sefineye ırkâben Han-ya'ya sevk olunmuşlardır. Yolda bir kısmı mahzâ hamiyet-i milliyye ve salâbet-i dîniyyelerini muhâfaza ettiklerinden dolayı diri [299] diri sefineden denize atılıp garkedilmişlerdir. Bâkileri; Hanya'ya çıkarıldıktan sonra ikiye taksim olunup bir kısmı Venedikli me'mûrân-i Girid'e "müslüman köle" olarak hediyyeten takdim, kism-ı diğeri Hanya pazarlarında envâ-ı cefâ ile hristiyanlara köle olarak satılmışlardır.

Şimdi şu fecâyî'e, vahşete karşı âlem-i İslâm (yerhamu-kümüllâh) diyerek sabır mı edecek idi? Hiç şüphe yok ki bunlara İslâmiyet'i tanıtırmak, Ka'be-i Muazzama yolunu böyle vahşîlerden temizlemek lâzım idi. Bâ-husûs ki nâmûs ve izzet-i nefis-i İslâm'a tealluk eden şu tecâvüzler hiçbir vakit afvolunur bir mâhiyyette değil idi.

İşte âlem-i İslâm'ın merkezi ve mercii ve Haremeyn-i Şerîf'in muhâfizi bulunan Makâm-ı Hilâfet; bu intikâmî alarak hüccâc için emniyet-i tarîki te'mîne karar verdi. Bu ise ancak vahşîleri daima tahtı tarassudda bulundurmak, bunlara doğrudan doğru terbiye-i medeniyeye vermek ile kâbil olabilirdi. Mukâvele ve muâhedor; emniyeti -mütécâvizler vahşî olduklarından- kâfil olamıyordu. Cezire zabitdeildikçe İslâmiyet rahat edemeyecek idi.

Binâenaleyh zabitâna karar veriliip bunun için -bugünkü düvel-i müstevdianın Girid vahşîlerine ve aleyhimizde olan muâvenet-i mütemâdiyyelerinden dolayı- yirmi seneden fazla muhârebeye tahammül gösterildi. Yüz binlerce ümmet-i Muhammed şehid oldu. Nihâyet âlem-i Hristiyâniyet'in aleyhimizde îkâ ettiği mevânia rağmen Girid cezire-i muazzaması harita-i lâ-yetzelzel-i İslâmiyye'ye sebt ü kayd edildi.

Şimdi şöyle bir mülk-i meşrû'-ı İslâm acaba hangi kâ-nûn-ı beseriyyete tevfikan evlâd-ı Helen'in tam'a-i lehîbi olur imiş? Tekrar Helenîler eline geçerse tarîk-i Hicâz'ın ve Haremeyn-i Şerîfeyn'in emniyetini bize kim teahhûd edecek? İşte Pire vakası meydanda.

Evet; tekrar ederiz. Livâ-yı Muhammedî'nin tahtında toplananlar hukük-ı insaniyyenin mâverâsında sayılırlarsa – zaten şimdiye kadar âlem-i İslâm'ın geçirmekte olduğu müslüm safahât bunu da te'yîd etmektedir– o vakit Helen oğullarının isteklerince icrâ olunabilir...

Fakat bu istek icrâ olunucaya kadar İslâmlar'ın hukük-ten mahrûmîyetleri i'lân olunmalıdır ki âlem-i İslâm; şâşalar saçısan medeniyetin hangi arasında bulunduğu idrâk e-debilsin. Ve ona göre...

Şimdiye kadar medeniyetleri, hukük-perverlikleri, adâletleri ile âfâk-ı cihâna ifâza-i saâdet(!) edenlerin alenen ve sırren aleyhimizde gösterdikleri ve göstermeyece oldukları et-vâr ve harekât bu mahrûmîyet-i hukûku da ifhâm etmekte- dir.

Eğer âlem-i Hristiyâniyet'in "Anti-Asyatik" politikaları hakiki ve umûmî olmuş olsa idi yalnız müslümanların hukukuna bu kadar taarruz edilmeyip umûm Asya akvâmına taarruzlarını teşmîl ederler idi. Yukarıda da arz olunduğu vech üzere şimdiye kadar gösterdikleri teveccûhât(!) yalnız biz müslümanlar mevcûdiyetine aid bir politika olduğuna hiç şüphe kalmıyor. Tabii böyle politikalara sebep de bizim mevhûm ittihâdımızdır. Demek oluyor ki ittihâdımız vûcûd bulacak olur ise Garb dostlarımız mevcûdiyetimize de nihâyet verecekler, meshûd ve mesmû'umuz olan ahvâl ve ak-vâl başka türlü izâh olunamaz.

Yüz kırk milyon kitle-i İslâmiyye'ye hükümrân bulunan İngiltere, Helenler ile olan ufacık bir sihriyet-i husûsiyyenin vikâyesi ve tercîhi zîmnâda bunca kitle-i İslâmiyye'nin izzet-i nefşini düşünmeyerek hukük-ı sarîha-i İslâmiyye'yi tasdîkте hemen hemen müteredded bulunuyor. Evet; tasdîk ediyor. Fakat bu tasdîk ile devr-i sâbıkda olan Girid'in şeklini değiştiriyor mu?

Hükûmât-ı İslâmiyye'den bakıyyetu's-süyûf olarak kalan Devlet-i İslâmiyye-i Osmâniyyemiz'in meşrûtiyetini müteâkib Garb'ın tecâvûzî olan politikalarına nihâyet verilmiş olduğunu bazı sâde-dilânımız kemâl-i i'timâd ile beyân ettiler ve etmekteler. Halbuki devre-i tecâvûzün şimdî başladığını ve işin veche-i ma'küsa müteveccih olduğunu bugün inkâr kâbil değildir. İşte Girid mes'lesi, Bulgar krallıkları, Bosna-Hersek ziyyâ'ları bu hakikatîn celî birer misâlidir?

Devr-i sâbık-ı menhûsta bu devlet-i ebed-müddet kendi kendine mahvolacağı ve bunun mahvi için ayrıca kuvvetler i'dâdına lüzûm görülmeli, yalnız taksim-i mîrâsin şekli hu-sûsunda garbiyyûnun teâfî-i esfârda bulundukları daha hatırlardan çıkmamıştır. Şimdi ise garbiyyûn; kendilerini eser-i hayat gösteren bir merkez-i İslâmî'de, fedâkâr-ı millet ve devlet bir kavm-i necîbin karşısında bulduklarından revâbit-i İslâmiyye'yi teaddî, tecâvûz ve zulüm ile kat' etmek emelinde bulunuyorlar.

Evvelâ hâriçte ve taht-ı idâre-i zâlimânelerinde bulunan müslümanları ezdikten sonra nihâyet devlet-i ebed-müddet timizi yanlız kendi başına bulmak istiyorlar. Böylece imhâ-yı İslâmiyet'i bir emr-i yesîr zannediyorlar. Asrımız asr-ı iktisât bulunmamış olsa idi belki daha kolay çâreler düşünürlerdi,

kurûn-ı vüstâ vahşetleri gibi İslâm bulunan yerlere ehl-i salîb göndermekle de iş görürler idi...

Bu son günlerde Hindistan müslümanlarının mektep ve medreselerini, matbûat ve ictimâ'gâhlarını şiddetli bir tazyîk ve nezâret altında bulundurmak, böylece birçok gazeteleri kapamak ve mahkûm etmek, ictimâ'lara müsâade vermemek... Bunlar hep bize ibretler gösteriyor. Prusya Meclis-i Meb'ûsân a'zâsından Fomerat'ın ifhâm etmek istediği gibi İngiltere hükümeti Akabe Mes'lesi'nde Hindistan müslümanlarının yaptıklarını Girid hakkında tekrar görmemek istiyor.

Zaten Roosevelt'in İngiltere'de irâd ettiği nutuk garbiyyûnun efkâr ve a'mâlini bize tercüme etmiştir. Her seyde liyâkatsız bulunduğuımız, ancak mahkûmîyet ve esârete müstehak bulunduğuımız alenen yüzümüz vurulmuştur.

Pazarlarımızdan dolayı muhibbimiz görünmek isteyen Fransa hükümet-i cumhûriyyesinin âlem-i İslâm ve Müslümanlık aleyhinde kurduğu politikalar ne kadar alenî ve açiktır. Fas hükümet-i İslâmiyye'syle akdettiği istikrâz mukâvelesinde Osmanlı ve Türk zâbitlerinin Fas'ın perişan ordusundan [300] çıkarılmasını şart etmedi mi? Çâr-nâ-çâr düşüğü varta-i felâketten dolayı Fas hükümeti de doğrudan doğruya izzet-i nefs-i İslâm'a dokunan bu ârı kabul etmedi mi? İşte bu da râbita-i İslâmiyye'nin kat'ına bir misâl-i feci!

İran devlet-i İslâmiyye'sinin muamelât-ı düveliyyesini tahdîd etmek, babalarından kalan mîrâs gibi takşım ederek İngiltere ve Rusya'dan başka hiçbir devlet ile muamelede bulunmamasına icbâr eylemek bunlar hep İslâmiyet aleyhinde irtikâb edilen cinâyât değil de nedir?

Rusya İslâmları'nın milliyet ve İslâmiyet'lerine bir darbe olmak üzere sene-i hâliyye Mayıs üçte Parlamento'da ve rilen karâr revâbit-i İslâmiyye'nin kat'ına âid değil de nedir?

Afganistan ile sâir İslâmlar'ı birbirinden müteferrik ve ayrı bulundurmaya –alenen– son derece sarf-ı mesâî etmek, daima mütecessis, hırslı, tama'lî, gözleriyle bu münâsebet-i mevhûmeyi tarassud etmek, memâlik-i İslâmiyye'de bulunan müslümanlardan birinin Afganistan'a gideceği bilinirse binlerce mevâni' ikâ ederek seferini durdurmak... Bunlar hep imhâ-yi İslâm'a âid tedâbîr değil de nedir?

Şimdi bu su-i kasdlar; yirminci asır medeniyeti nâmî altında alenen sahne-i medeniyette, adalet, hukük-i beşeriyye perdeleri, boyaları tahtında icrâ olunanlarıdır. Sirren âlem-i İslâmiyyet'te icrâ olunmakta olan fecâyi; kalem tasvîrden hayâ eder, utanır.

Binâenaleyh biz müslümanlar tarihlerimizde bulunduğuımız devreyi yirminci asır medeniyeti yerinde "Anti-İslâmizm Asrı" diye yazmalyız ve ahfâdimizâ da yâdigâr bırakmalıyız. Tâ ki bu sûretle gerek rakîblerin mesleğini ve gerek kendi sergüzeştimizi ahfâdimizâ muhtasar bir ibâre ile bildirmiş bulunalım.

**Nûr Ali-zâde
Giyâseddin Hüsnü**

GİRİD'DE VAHŞET YİNE BAŞLADI

Düvel-i hâmiyye, Girid'de bulunan bakıyyetu'l-i tisâf kirk bin kadar müslümanın mahfûzu'l-hukük ve masûn-ı tecâvüz olduğunu beyân ve iddiâ ettikçe, Rum haydutları fecâyi-i şenâ ile buna maddî bir misâl-i tekzîb gösteriyorlar. Son zamanlarda yine düvel-i hâmiyye; Girid'deki İslâmlar'ın muhâfaza-i hukûku hakkında bazı müzâkerâtta bulunmaları üzerine Rumlar derhal Hanya'da bir müslüman cerh ettiler ve Resmo'da en merkezî bir caddede mu'teberân-ı İslâmiyye'den Musadaki[?] Dervîş Efendi isminde şâyân-ı hürmet bir ihtiyarı iki palikarya boğazından sıkarak "Ağa paraları çıkar" tehdîdiyle zavalliyi son ramak-ı mevte getirmiştir. Vak'a; caddede kâin İslâm evlerinden görülverek muhâdderâtın feryâdî üzerine bir fecîaya inkilâb etmemiştir. Volyons karyesinde dahi bir İslâm fenâ halde darb ve tahkîr edilmişdir.

Şehir derûnunda palikaryalar tarafından ehl-i İslâm her gün en şenî tecâvûzât-ı lisâniyyeye ma'rûz kalıyor. Girid'de icrâ'ât-ı şekâvetkârâne ve cinâyet-şîârâneyi idâre eden kapitanlar dört gün evvel Yunanistan'dan celb olunmuşlardır. Kapitanların hemen cümlesi Yunanistan'a gitmiştir. Bu da'vetin; Girid'deki müslümanların mukadderât ve avâkibi ile hâiz-i irtibât olduğu zannolunuyor.

Eğer tedâbîr-i şedîde-i mânia ittihâz olunmazsa, zavallı müslümanların bir savlet-i akûrâneye ma'rûz olmaları muhâtemeldir.

(İttihâd)

Evrâk-ı Vâride:

KADINLARIN TENEZZÜHÜNE DÂİR

Efendim, Mâliye Tasarruf Sandığı nâmîna icrâ edilen tenezzühe muhâdderât-ı İslâmiyye'nin de iştirâkleri muvâfik bulunduğuna dâir Sabah gazetesinin beyân-ı mütâlaa ve hükmeylemesi tecvîz edilemeyeceği ve ehl-i İslâm'ın hissiyâtını rencide edecek olan bu yoldaki mütâlaâtın ba'de-mâ tekerrür eylememesi hakkında geçen haftaki nûshada mezâk gazete sahibine yazılan açık mektup muharririnin ahlâk-ı İslâmiyyemiz'e münâfi olan en küçük bir hareketin redâne müsâraat göstermesi cidden şâyân-ı takdîr bulunmakla teşakkûrât-ı hâlisemin beyânına muhterem Sirâtimüstâkim'in vesâtetini ricâ eylerim. Sabah cerîdesinde o fikrâyince bunun ahlâkımıza muvâfik olmadığını gazete muharririne bir lisân-ı münâsible ihtârina kendimde şiddetli bir arzu hissettirmse de killet-i bidâama mebnî bu arzuya fiile çıkaramayarak erbâb-ı kalemin zuhûr-ı himmetine intizâr etmekte idim. Sâlîfî'l-beyân mektub-ı hakîkat-üslûbu okununca muharrir-i muktedirine dilim döndüğü kadar beyân-ı teşakkûru ve bu husûsta birkaç söz söylemeyi vecîbeden addeyledim. Filhakika şerâfat-ı celîle-i Muhammediyye'nin ahkâm ve hakâikine vukûfu olmayan her eli kalem tutan zevâtin ahlâk ve âdâb-ı muâşeret-i İslâmiyye'ye tealluk eden mesâilde ceff-el-kalem beyân-ı mütâlaa etmesine rizâ göster-

rilemez. Muhadderât-ı İslâmiyye'nin bir kısmı erkeklerimizin tertîb eyledikleri tenezzühlere iştirâk etmek istiyorlar. Fakat bu arzunun âdât-ı millîyyemize tevâfuk edip etmeyeeceğini takdîr ve ta'yîn merciine âittir. Saâdet ve selâmet-i beşeriyeyi kâfil olan diyânet-i celîle-i İslâmiyye kadınlarımızın da hukuk ve vezâfini ta'yîn ve tahdîd buyurmuştur. Binâenâleyh hanımlarımız tarafından bu hudûd hârcinde vâki' olacak metâlibin tervîci için kimsenin beyân-ı fîkr ve mütâlaâsına hâcet yoktur. Bu yolda derpîs edilecek mutâlaâttan beklenilen te'sîr bittiği hâsil olamaz.

Hasbe'l-mevsim tertîb edilmekte olan tenezzühlere muhadderât-ı İslâmiyye'nin de iştirâkleri arzusu hissediliyor.

Kadınlarımızı tenezzühten, teferrücden men' etmeyiz. Fakat izdihâm içinde rahatsız olmamaları için eyyâm-ı sâirede teferruce çıkışlarını nefşü'l-emre daha muvâfik buluruz. Herhalde âdâb-ı muâşeret-i İslâmiyye'nin hüsn-i muhâfaza ve ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlif ahvâl ve harekâtın men'i esbâbına tevessül buyurulmasını hükümet-i meşrûtamızla ulêmâ-yı kirâm hazerâtının himmet ü reviyetlerinden intizâr eyleriz efendim.

A[elif]. M.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

7 Temmuz 1910

29 Cemâziyelâhir 328

Perşembe 24 Haziran 326

Dördüncü Cild - Aded: 96

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i

إِنَّكَ تَعْبُدُ وَإِنَّكَ نَسْتَعْبِطُ

Burada gaybetten hitâba tağyîr-i üslûb var. Lisân-ı ibâd üzere şeref-nüzûl eden bu süre-i kerîmede abd hamd ü se-nâya hakik ve cedîr bulunan Zât-ı Hazret-i Akdes'i cemî' mâsivâdan ekmel-i temeyyüz ve etemîm-i zuhûr ile temey-yüz ettiren celâil-i sıfât ile zîkr ü vasf eyleyip de ilm-i ma'-lûm-i muayyene tealluk etmesiyle abd rütbe-i bûrhândan tabaka-i iyâna terakkî ve gaybetten şühûda intikâl eyleyerek gûyâ ma'lûm iyâna, ma'kûl meşhûda, gaybet huzûra tahav-vûl edince, hûlâsa bütün hicâblar birer birer yırtılarak Vü-cûd-ı Mutlak tecelliye başlayınca abdin gönlü teheyrylic ediyor. Ve kalbinden kopan bir nidâ ile pîsgâh-ı izz ü celâl-de: "Ey Mevlâ-ı Müteâl Senin ki şü'ûn ve sıfâtin budur ancak Sana ibâbet ve ubûdiyet eder ve kâffe-i mehâmm-i umûrda ancak Sen'den avn ü meded dileriz... Sen'den başkası teabbûd ve ubûdiyete, istimdad ve istiâneye kat'an şâyân değildir" diye münâcât eyliyor.

Bu tarz beyâna ilm-i belâgat "iltifât" denir ki söz bir üslûp üzere îrâd olunurken gönü'l teheyrylic etmesiyle bağ-teten diğer üslûba geçilmekten ibârettir. Diğer sûret ile ta'rîf edenler de vardır.

Gaybetten şühûda intikâl ile murâd, hakikun bi'l-hamîd olan Zât-ı ecclî-i a'lâyi göz ile görmek demek değildir¹ (أَنَّهُمْ لَنْ تَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتُ). Burada şühûd ve muâyene ile murâd, abd mâsivâdan bi'l-külliyye i'râz ile Cenâb-ı Akdes'

e tamamen teveccûhte rûsûh bulunca onun lisânında, kalbinde, hayâlinde, sırında, cehrinde Cenâb-ı Hak'tan mââdâ bir şey olmaz derece kendinde hâsil olan hâlettir. Bu hâletin müşâhede addolunması, çeşm-i hakikat-bîn onu müşâhede eylediği ve kalb ve kalip bu hâlet ile meşgûl olduğu içindir. Şu beytin:

خيالك في عيني و ذكرك في فمي
و منواك في قلبي فain تغيب

kâili bu hâlete işâret etmiştir.

Ehl-i irfân mebâdî-i hâlinde zîkr-i Hakk'a müdâvemet eder. Esmâ ve sıfatında tefekkür ve âlâ ve niâminde teemmul eyler. Enfûs ve âfâktaki masnûâtlâ Cenâb-ı Bârî'nin azamet-i şânına ve saltanat-ı celîlesine istidlâl eder. Envâ'-ı tâ'ât ve sunûf-ı riyâzât ile Rabb'ine tekarrüb eyler ve bir makamdan daha âlîsine terakkî ede ede nihâyetü'l-emr lüccâ-i vüsûle dalarak ehl-i müşâhede ve mükâşefeden olmasına Cenâb-ı Akdes'i iyânen görür ve şifâhen Zât-ı Ulûhiyyet'ine münâcât eder. Sûre-i kerîmenin evveli, yani (الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .) âyâyat-ı celîlesi ehl-i irfânın mebâdî-i hâline ve mâ'ba'd-i ehl-i irfânın müntehâ-yi emrinin inbâ ediyor. (اللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الْوَاصِلِينَ إِلَى الْعَيْنِ، دُونَ السَّاعِمِينَ لِلَّاتِرِ)²

"Sâirü ilâllâh" teallukât-ı kevnîyyeden tecerrûd edip tedîc ile mükâşefe müşâhede muâyene makamlarına, ba'dehu ittisâlun fi'l-infâsâle ve fenâ fi'l-bebkâya âid daha âlî merâtibe terakkî eder ve burada "seyrû ilâllâh" nihâyet bulup münkatî' olmasına "seyrû fi'llâh" başlar ki bu mertebe ne münkatî' ne mütenâhîdir.

[302] İşte şu beytin:

شربُ الْحُبَّ كَائِنًا بَعْدَ كَائِنٍ
فَمَا نَفَدَ الشَّرَابُ وَلَا روَيَ

¹ Müslim, Sahîh, Kitâbû'l-Fîten, 19.

² Bezdâvî, Tefsîrû'l-Bezdâvî, Beyrut, 1418, c. 1, s. 29.

kâili bu hakikate îmâ ediyor ve şarâb-ı muhabbeti kâse kâse içtiğim halde ne şarap tükendi ne de ben kandım diye o mertebenin bir deryâ-yi hüsün ü aşk-ı bî-pâyan olduğunu bu remz-i ârifâne ile ifâde edebiliyor.

Kesre ve şedde ile (إِنْ) mezheb-i cumhûra göre zamîr-i munfasıl-ı mansûbdur ve âhirine lâhik olan “kâf”, “hâ”, “yâ” ta'yîn-i hitâb ve gaybet ve tekellüm için ziyâde kilinmiş harflerdir ki bunların i'râbdan mahalli yoktur: (إِنْ)’deki “tâ” ve (أَرَيْتَكَ)’deki “kâf” gibi. Ma'lûmdur ki hakkı te'hîr olan şeyi takdîm hasr ve tahsîs ifade eder; binâenaleyh Zât-ı Celîl'den ibâret bulunan (إِنْ) zamîr-i mef'ûlünün fiil üzerine takdîmi kasr ve tahsîse delâlet eyler. Bunun içindir ki İbni Abbâs radiyallâhu anhümâ hazretleri (إِنْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ حَصَّ جَهَنَّمَ) kavl-i kerîminin ma'nâsı (نَعْبُدُكَ وَلَا نَعْبُدُ غَيْرَكَ) demektir demiş.

İbâdet: Tezellül ve huzûn aksâ-yı gâyetidir. Ubûdiyet ibâdet akrabdır. Bazıları dedi ki ibâdet: Allâhu Teâlâ hazretlerinin hoşnud olduğu şeyleri işlemektedir. Ubûdiyet Allâhu Teâlâ hazretleri ne yapmış ne etmiş ise ona râzi olmaktadır – S[sin]. (إِنْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ حَصَّ جَهَنَّمَ) kavl-i kerîmi ibâdetten ve ubûdetten ahzolunmaya muhtemeldir. Ibâdet: Âbidiyet; ubûdet: Abdiyet demektir – B. Ibâdet i'lâ-yı merâtit-bi huzû'dur. Cenâb-ı Bârî hayat ve vücûd ve bunların tevâbi gibî a'zam-ı niâmi ihsân eylediğinden ibâdetle ancak Zât-ı Ulûhiyyet'i şâyân olmakla Zât-ı Akdes'ten mâadâsına secede etmek haramdır, çünkü eşref-i a'zâ olan başı ayaklar altına sermek gâyet-i huzûdur. Bazıları dedi ki ¹⁾(إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ إِيمَانِهِمْ) kavl-i kerîmi emsâlinde zikrolunan ibâdet, müşrikîne ta'rîzen ve gabâvetlerine nidâen onların zu'mları üzere vârid olmuştur. Ibâdet kelimesi tâat ve duâ ve tevhîd ma'nâlarında da isti'mâl olunur ki bunlar birbirine mütekârib ma'nâlardır. ²⁾(أَنْ لَا يَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ لَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْأَنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونَ) nazm-ı celîli ikinci, ³⁾(عِبَادَتِي) âyet-i kerîmesi üçüncü ma'nândandır. Bazı muhakkikin dediler ki teabbüdüñ üç derecesi vardır. Biri sevâba neyl ve ikâbdan haşyet için olan teabbüddür. Zâhid dedikleri işte bu nevi âbiddir. Zâhidin dünyaya ve tayyibât ve nefâisine mutâbaattan i'râzi dâim ve şerîf olan niama ümîd-vâr olmasından nâşîdir. Teabbüdüñ bu derecesi ehlullâh indinde mertebe-i nâziledir ve buna “ibâdet” tesmiye olunur. Diğer Cenâb-ı Hakk'a ibâdet veya Zât-ı Ulûhiyyet'ine intisâb ile teşerrüf veya tekâlîfini kabul için edilen teabbüddür. Teabbüdüñ bu derecesi mertebe-i mutavassitadir ve buna “ubûdiyyet” tesmiye edilir. Teabbüdüñ diğer derecesi de âbid nefisine vechen mine'l-vücûh nazar etmeksiz mahzâ Cenâb-ı Bârî'nin istihkâk-ı Zâtiyye'si için Zât-ı Ulûhiyyet'ine olunan teabbüddür ki bu nevi teabbüd ancak huzû' ve zilletten neş'et eder. Teabbüdüñ bu derecesi a'lâ-yı derecâttır ve buna “ubûdet” tesmiye olunur. Musallînin iftitâh-ı salâatta kavliyle bu derece-i teabbüde işaret vardır;

musallî ve yahud (أَصْلَى لِتَشْرِفِهِ تَعَالَى) ve (بِعِدَاهِ) dese namazı fâsid olur – M.

İstiâne, nigâste-i sutûr-ı sâlife olduğu üzere taleb-i ma'ûnet demektir. Burada müsteânun fîh ya edâ-yı ibâdete ve gayriya şâmil kâffe-i mühimmâtır ve yahud (إِنْ تَعْبُدُونَ) kavl-i kerîmine mukârenet karînesiyle edâ-yı ibâdâtâr. Şu halde (وَإِنَّكَ سَنَتَعَنِّ) kavl-i şerîfinin ma'nâsı: Kâffe-i mühimmâtta veya edâ-yı ibâdâtâtta senden ey Zülcelâl ! avn ü medet dileriz demek olur. Binâenaleyh müsteânun fîhin zikrolunması ya kasd-ı ta'mîm veya kasd-ı ihtiyâs içindir denilmiştir.

Bahis amîk olduğu kadar şevk-engîz olup şerh ve izâhînda itnâb edildikçe vuzûh ve neşve tezâyûd eyleğiğinden Müftî-i diyâr-ı Misriyye Şeyh Muhammed Abdûh merhûmun bu makamda tedkîkât-ı ârifânesini dinleyelim: Ibâdeti tezellül ve huzûn aksa-yı gâyetidir diye ta'rîf ediyorlar. Her ibâre ma'nâyi tamamıyla temsîl ve tasvîr edemez, onu ukûl ve efhâma sûret-i vâzîha-i katîyyede tecelli ettiremez. Bunun içindir ki alel-ekser eşyayı bazı levâzîmîyla tefsîr ve hakâiki rûsûm ve avârızyyla ta'rîf ederler, hattâ ahyânen ta'rîf-i lafzî ile iktifâ eyleyerek bir kelimeyi ma'nâca ona karîb diğer bir kelime ile tebyîn ederler. Ma'nâ-yı ibâdeti muarrif ve şârih olmak üzere irâd ettikleri şu ibârede icmâl ve tesâhûl bulunduğuandan o da bu kabîldendir. Biz âyât-ı Kur'ân'ı ve esâlib-ı lûgati ve Arap'ın (عَبَدَ) ve (خَضَعَ) (ذلِكَ) gibi ma'nâda ona mümâsil ve mukârib bulunan elfâzî sûret-i istî'mâlini tetebbu' ettiğimiz zaman buluruz ki bu elfâzdan hicbîri (عَدَدَ) ye benzemez ve onun yerini tutmaz. Bundan dolayı dediler ki “ibâd” lafzı ibâdetten me'hûz olduğu cihetle Cenâb-ı Hakk'tan mâadâsına izâfe ve nisbet edilmez, “abîd” lafzı ise ubûdiyyetten me'hûz olduğuna ve ibâdet ile ubûdiyyet arasında fark bulunduğu mebnî Allah'tan gayriya nisbet ü izâfe edilir. Bu ecilden bazı ulemâ dediler ki ibâdet lûgatte münhasıran Allah için istî'mâl olunursa da Kur'ân'ın istî'mâli lûgatin istî'mâline muhâliftir. Âşık ma'sûkuna ta'zîm ve huzû'da fevka'l-had gulûv eder, bir derecede ki onun hubb ü irâdesi ma'sûkunun hubb ü irâdesinde mahv ü muzmahîl olur. Maamâfîh âşığın bu huzûna hakîkat olarak ibâdet itlâk olunmaz. Pek çok kimseler de vardır ki âdâb ve merâsimin iktîzâ eylediği hudûdu kat kat tecâvûz ile perestî derecesinde ve belki ibâdet-i Hakk'a fâik bir sûrette mülûk ve ümerâya huzû' ve ser-fürû ederler. Halbuki Arab bu kabil huzûa da ibâdet itlâk etmez. Şu halde ibâdet nedir? Esâlib-i sahîha ve Arab'ın istî'mâl-i sarîhi ibâdetin şu ma'nâda olduğuna delâlet ediyor: Ibâdet hadd-i nihâye vâsil olmuş bir nevi' huzû'dur ki kalbin menşeyini bilmeyerek ma'bûd için bir azamet [303] hisseylemesinden ve ma'bûd için künh ü mâhiyetini idrâk eylemediği bir şevket ve kudret i'tikâd etmesinden neş'et eder.

Ibâdetin edyândan her birinde pek çok suver ve eşkâli vardır, bunlar saltanat-ı aliyye-i İlâhiyye'ye olan şûru insâna tezkâr için meşrû' kılınmıştır ki ibâdetin rûh ve sırrı işte bu şûûrdur. Ibâdâtâtan her bir ibâdetin, ibâdet eden kimse nin ahlâkını takvîmde ve nefşini tehzîbde te'sîri vardır; bu te'sîr ise menşei ta'zîm ü huzû' olduğunu ânifen beyân ettiğimiz o rûh ve şûûrdan münhasıran zuhûra gelir. İmdi bir

¹⁾ Enbjîyâ, 21/98.

²⁾ Yâsîn, 36/60.

³⁾ Mü'min, 40/60.

⁴⁾ Zâriyât, 51/56.

şekl-i ibâdet bu ma'nâdan hâlî olursa ibâdet olmaz, nasıl ki insanın sûret ve timsâli insan olmadığı gibi.

Meselâ namaz ibâdetini ele al, bak Cenâb-ı Hak bize namazı nasıl emretmiş, mücerred namazı ityân etmemi değil, onu ikâme eylemeyi emrediyor. Bir şeyi ikâme etmek o şeyi illet ve sebebi ile zuhûra gelir ve kendinden âsâri sudur eder sûretime mütekavvîm-i kâmil olarak ityân etmekti. Namazın âsâr ve netâici Cenâb-ı Hakk'ın¹ إنَّ الْمَصْلُوَةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ (فَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ)² nazm-i celîli ile إنَّ الْإِنْسَانَ خُلُقٌ هَلُوْعًا . إذا مَسَّهُ الشَّرُّ (وَالْمُنْكَرُ فَجَرُوْعًا . وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مُنْعًَا .) kavl-i kerîmde bize haber verdiği ahvâldir. Gâye-i ibâdet müeddî bulunan ma'nâ ve sîrr-i ibâdetten gaflet ederek mücerred harekât ve el-fâz-ı ma'lûmeyi ityân edenleri (فَوْلَيْلُ لِلْمُصَبَّنِ . الَّذِينَ هُمْ غَنٌ)³ kavl-i şerîfi ile tev'id buyurmuştur. Bu maküleler şekil-i salâti ityân ettikleri cihetle onlara (مُصَلِّيْنِ)⁴ ittlâk olunmuşsa da hasyetini ihtâr ve kulûba azamet-i saltanati iş'âr eden Zât-ı Akdes'e kalbin teveccühünden ibâret bulunan salât- hakîkiyyeden gaflet ile müteâkiben dahi riyâ ve men'-i mâ'ûn ile tasvîf edilmişlerdir. Mâ'ûn: Ma'ûnet ve hayır demektir. Riyâ iki nev'dir: Biri riyâ-yı nifâktır ki halk görsün diye işlenen ameldir, diğeri riyâ-yı âdettrir ki amelin ne rûh ve faydası ne de kimin için amel olduğunu ve amel ile kime tekarrüb edildiği kat'an mülâhaza olunmayarak mücerred hükm-i âdet ile işlenen ameldir. İşte ekser-i nâsim hâli budur; bunların hengâm-ı rûşd ü sedâdda kıldıkları namaz hengâm-ı tufüliyyette pederlerini namaz kılarsa iken gördükleri zaman onu taklîden kılmış oldukları namazın aynıdır. Bunlar esrâr-ı salâti fehm ve taakkul etmeksiz mahzâ âdet olduğundan nâşî bu halde devam edip dururlar. Bu nevi' salât makbûl-ı dergâh-ı İlâh olmaz. Birçok ehâdîs-i şerîfede vârid olmuştur ki namazı kendini fahşâ' ve münkerden men' etmeyen kimse günden güne Allah'tan baîd olur ve kıldığı namazlar paçavra gibi bükkülp yüzüne çarpılır.

Âyât-ı kerîmede vâkı' hasrdan müstefâd olduğu üzere Cenâb-ı Hak kendinden gayriya ibâdet edilmemesini bize emretti. Çünkü mâverâ-yı esbâb olan saltanat- gaybiyye Zât-ı Ulûhiyyet'ine maksûr olup hiçbir ferd bu saltanatta ona müşârik değildir, binâen-aleyh ancak Zât-ı Akdes-i Kibriyyâ'sına ta'zîm-i ibâdet ile ta'zîm olunur. Fakat وَتَعَاَزُواْ عَلَىٰ (الْبَرِّ وَالْقَنْوَىٰ) nazm-i celîli gibi âyât-ı şerîfede birbirimize teâvün ile emr buyruqluś olduğu halde niçin bu kavl-i kerîmede istiâne dahi Zât-ı Ulûhiyyeti'ne hasr ve kasr ediliyor. Cevap: İnsanın işlediği her işin semeredâr olması, birtakım esbâbin husûlüne birtakım mevâniî intifâsına tevakkuf ederek hikmet-i İlâhiyye o esbâbin o işe müeddî olmasını iktizâ eylediği gibi o mevâni' de ber-muktezâ-yı hikmet-i İlâhiyye o işin zuhûruna hâlî olabilecek bir halededir. Cenâb-ı Hak insanı ihsân ettiği ilm ve kuvvet ile bazı mevâniin def'ine ve

bazı esbâbin kesbine mütemekkin kılmış ise de bazı mevâni' ve esbâbin def' ü kesbini ondan men' etmiştir. Şu halde bize vâcib olan, dâhil-i istitâatımız olan umûru edâ etmek, efâl ü a'mâlimizi itkân ve tarşın husûsunda muktedir olduğumuz ne kadar kuvvet ve kudret var ise hepsini bezl ü sarf eylemek, teâvüne ihtiyaç bulunan umûrda da birbirimize yardım etmek, kesb-i beserin mâverâsında olan ahvâl ü keyfiyyâtta ancak Kâdir-i Mutlak hazretlerine tevfîz-i emr eylemek, münhasiran Zât-ı Ulûhiyyeti'ne ilticâ ederek işi itmâm ve semeresine îsâl eden avn ü mededi hâssaten Zât-ı Akdes'in den talep eylemekti, zîrâ mecmû'-i besere ihsân olunan esbâbin mâverâsına müsebbibü'l-esbâb ve Rabbü'l-erbâbdan başka hiçbir ferd kâdir değildir. Bir çiftçinin vazifesi zîrât eylemek ve yeri nats etmek gübrelemek suvarmak gibi lâzım olan umûrda bezl-i cehd etmekti. Fakat semâvî ve arzî birtakım âfât u mesâib vardır ki ona tedbîr bulmak karşı gelmek makdûr-ı beser olmadığından zâriin fi'l ü sa'yî semeredâr olması ancak Cenâb-ı Hakk'ın lutf u keremine vâbestedir. Tâcir de böyledir, vazifesi kâr u kesbde vüs'u yettiği mertebe çalışmaktadır, fakat bazı nâgehânî zuhûrât olur ki buna Cenâb-ı Hak'tan mâadâ çâre-sâz yoktur. Binâen-aleyh kâr u kesbinde muvaffakiyyeti ancak lutf-ı Hak ile olur. Makdûr-ı beser olmayan umûru Cenâb-ı Hakk'ın gaynidan niyâz etmek, zaman-ı nûzûl-i Kur'ân'da ve daha ondan evvel şâyi' olan putperestliğin envâından bir nevi'dir.

(وَإِنَّكَ نَسْبَعُنَ) kavl-i kerîm-i vecîzi bizi dünya ve âhirette mi'râc-ı saâdet olan iki emr-i azîme irsâd ediyor: Biri nâfi' işler işleyip onu itkân için dâhil-i istitâatımız bulunan bütün kuvvet ü kudretimizi bezl eylemekti, zîrâ taleb-i maûnet ancak ol işten dolayı olur ki insan bezl-i tâkat ettiği halde ya başa çikaramaz ve yahud muvaffak olamayacağından endîşe eder de itmâm ü ikmâli için taleb-i ma'ûnete muztar kalır. Bir kimsenin elindeki kalem yazîhâne üzerine düşse kalemi almak için o kimse âharden istiâneye muhtaç değildir. Fakat sırtındaki bâr-i sakil ile yere düşüp de kalkamayan adam âharin iânesine muhtaç olur. Bu birinci emr, saâdet-i dünyeviyyenin mirkâtî ve saâdet-i uhreviyyenin erkânından bir rükündür. İkincisi makdûr olmayan hâlâtta istiânenin yalnız Cenâb-ı Hakk'a vûcûb-i kasrina dâir âyetteki üslûb-i hasrin ifade eylediği ma'nâdır ki bu da rûh-ı dîndir ve mutekidilerinin nûfûsunu i'lâ ve kendilerini rîkk-ı ağıyârdan tahâlis eder kemâl-i tevhîd-i hâlistir intehâ mülâhhasen.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

Mekteplerimizde lisân derslerinin ne kadar geniş bir mevki' işgâl ettiğini anlatmak lüzûmsuzdur. Bir kere Türkçe'mız başlı başına bir dil olmayıp şarkın en mühim lisânı olan Arap, Acem lisânlarının muâvenetiyle yaşadığından, bir de kim ne isterse desin, mufrit bir tasfiyeye tarafdar olanlar ne kadar uğraşırsa uğraşsin, Osmanlılar için bu iki lisândan alındıkları kelimelerin birçoğunu geri vermek ne şimdiki halde,

¹ Ankebût, 29/45.

² Meâric, 70/19-22.

³ Mâûn, 107/4-7.

⁴ Mâide, 5/2.

ne de gelecek zamanda kâbil olamayacağından; hattâ fû-nûn-i hâzırayı memleketimize getirdikçe vaz'ına mecbûriyet görülen istilâhât için yeniden kelimeler, terkipler istîkrâzında muztar kalacağımızdan lisân derslerine verilecek ehemmiyet çok görilmemelidir.

Fakat, acaba mekteplerimizde lisân derslerine cidden ehemmiyet veriyor muyuz? Vâkiâ Arapça'dan sarf, nahiv okutuyoruz; Fârisî'nin kavâidini gösteriyoruz; Türkçe'den bir hayli şeyler öğretiyoruz. Yani lisân için sarf ettigimiz saatler funûn için tâhsîs ettigimiz zamanın iki, belki üç mislini buluyor. Öyle ya! Bunlardan başka bir de Fransızca öğrenmek mecbûriyeti var. Fransızca mekteplerimizin hepsinde mutlaka okutulmalı mıdır? Yoksa bazısında mı tedâris edilmelidir? Bu ciheti başka gün düşünürüz.

Arapça'yı ele alalım: Mekteplerimizin bir kısmında *Emâsile*, *Maksûd*, *Binâ*, *Avâmil*, *Izhâr* gibi kitaplar, bir kısmında ise müteahhirîn tarafından doğrudan doğruya Türkçe yazılmış eserler okutuluyor. Bir Türk çocuğuna Arapça yazılmış kitaptan kavâid öğretmek bizim memlekete mahsûs garabetlerdendir ki asırlardan beri alışmış olduğumuz için artık gözümüze ilişmiyor!

(علم ان ابواب التصريف...) ibâresinden rahmetli hocamın istinbât ederek biz bîçârelere ezberlettiği ahkâmı bugün düşünüyorum da lisânın sarfindan başka her şeyi şümüllüne alabileceğini görüyorum! (“علم! ey hitâba salâhiyyeti der-kâr olan tâlib! Îlm-i şerîf sana ma'lûm ve meczûm olsun, bil sen... Neyi bil? (آن) tahkikan (ابواب التصريف) ilm-i sarfin bâb-ları nedir? (خمسة وثلاثون) otuz beşîr ne yönünden otuz beşîr, (باباً) bab yönünden...”)

Hocamız bize Arapça bir ibârenin herhalde Türkçe'den başka bir lisâna tercümesi olan şu tekerlemeyi tekrar ettire ettiye hiçbir şey anlamamak şartıyla ezberlettirdi.

Bereket versin ki evvelce emsileyi de anlamamak şartıyla ezberlemiş olduğumuz için bizim idmanlı, melekeli hâfîza bu binâ lisânını da pek o kadar bîgâne bulmuyordu.

Sevdiklerimden biri hikâye ediyordu:

Evimizde bir misafir çocuğu baktım sallana sallana bir kitap ezberliyor. Oğlum, o okuduğun nedir, dedim; emsile dedi.

– Pekâlâ! Nasara ne kelime?

– Nasara fi'l-i mâzî binâ-yı ma'lûm müfred müzekker gâib ma'nâsı yardım etti.

– Bir gâib er!

– Hayır efendim, o “bir gâib er” geçen sene idi.

Besbelli çocuğu üst üstüne iki sene emsile okutmuşlar. Ancak hoca değişmiş olmalı ki birisi bir gâib eriyle beraber ezberlemiş, diğeri ise orasını hafsetmiş!

Hocalarımızın tuttuğu usûl bizi Arapça'dan fenâ halde yıldırmıştı:

Baksanız a, bir kelimemin, bir (علم)’ın bir satır ma'nâsı oluyor ki neresinden çıktığını ancak Allâhu Teâlâ hazretleri bilecek! (آن)'deki tahkik ma'nâsını yani (ان)'yi tahkikan sürtinde tercüme etmekten maksad ne olduğunu hâlâ anlayamamışındır. Oradaki (كُلُّ) ne olduğunu pek yakın zamanda bulabildim: (باباً) temyîz olmuyor mu, temyîzin vücûdunu

“Ne cihetten?” suâlini îrâd ederek bulmak mu'tâd olduğundan bizim muallimlerimiz de cihetin tam Türkçe'si olan yön kelimesini isti'mâle karar vermişler.

Şimdi böyle bir usûl ile kavâid-i lisân öğrenilir mi? Elcevap öğrenilemez.

Hiç öğrenenler yok mu? Elbette var. Lâkin bîçârelerin bu uğurda sarf ettığı zamanı, emeği hesâba almayacak misiniz? Hem maksûdun bizzât olan kavâid-i lisân değil ki. Bize asıl lisân lâzım, lisân! Lisânın kavâidini o lisân ile mütekâlim olan kavimden daha iyi biliyorsunuz; lâkin o lisân ile ya zîlmiş bir kitabı, bir gazeteyi okuyup anlayamadıktan sonra bu ilminizden ne fayda bekleyeceksiniz?

Diyeceksiniz ki “Ne beis var! Ben Arapça bir eseri anlamam. Lâkin bildiğim kavâid sayesinde lisânı-ı Osmâni'de müsta'mel Arabî kelimeleri, terkîbleri doğru okur, doğru kullanırım. Binâenaleyh vakityle sarf ettigim emek boşuna gitmiş değildir.”

Ben de diyeceğim ki: “Lisân lûgatten ibârettir. Sen Arapça yazılmış bir eseri anlamak için lâzım gelen lûgatların yüz de sekseveni biliyorsun. Mütebâki yüzde yirmi de seksevenin yardımıyla anlayabileceksin. Kavâid-i lisânı bildiğini de iddiâ ediyorsun. O halde nasıl oluyor da yine o eserin karşısındaapisip kâliyorsun?

– Bakkal! Unun var mı?

– Var.

– Yağın, şekerin?

– Var.

– Ayol öyle ise ne duruyorsun? Helva yapıp yesene! Dediği gibi lûzumu kadar lûgat biliyorsunuz; kavâidi de ezberlemiştiniz. Biraz himmet edip okumaya başlasanız a.

* * *

[305] Türkçe yazılmış kitaplardan kavâid-i Arabiyye daha kolay öğreniliyor, pek tabîdir. Lâkin bizim en büyük kuşurumuz her işde olduğu gibi lisân husûsunda da nazariyyât ile fazla dakâk ile uğraşmamız, tatbîkâta hiç ehemmiyet vermemekliğimizdir.

Meselâ çocuklara senelerce aksâm-ı seb'a skalası yaptırrız da bir mu'tel kelimeli sıra ile tasrif ettirmeyiz. Hattâ i'lâlin gavâmızını bildiğimiz halde belki kendimiz bile mu'tel fiili tereddüsüzce çekemeyiz! Fîkr-i âcîzâneme kalırsa mekteplerde okutulacak sarf ve nahv-i Arabî yüz sayfayı geçmemeli, en esâslı kavâid öğretilmelidir. Alt tarafı yalnız tatbîkât olmalıdır. İkişer kelimeli cümlelerden başlanılarak ibâreler bulunmalı yahud tertîb edilmeli. Bunların elfâzî üzerinde kavâid-i sarfiyye tatbîk olunduktan sonra tâhlîl-i nahvîler yapılımlı, tercüme ettirilmeli. Gide gide bu cümleler büyütülmeli. İş hafif ibâreli şîirlere kadar vardırılmalı. Çocuklar için Arapça yazılmış bir hikmet-i mensûreyi yahud bir şî'r-i ah-lâkiyi anlamak ne büyük zevktir! Çocuk bir kere bu zevkten nasîb almaya başladı mı, artık onun âtfisi emîndir. Çünkü Türkçe okuyacağı âsâr kendisine bir taraftan nâ-mütenâhî Arabî kelimeler öğreteceği için sermâyesi ale'd-devam artacak; sizin için hafif hafif hikâyeler tercüme ettirmek imkânı bile hâsil olacaktır. Arap çocukların için tertîb edilen *Meçâni'l-Edeb* neden bizim çocuklarımızın işine yaramasın? Bir

sene adam akıllı okutulan çocuk *Mecâni'l-Edeb'i* pekâlâ okuyabilir. Vâkiâ bu eserin son ciltleri câhilî, hamâsi şîirler, makâmât, itbâk, tasâvîn gibi manzûm, mensûr birçok çetin eserleri hâvî ise de bu âsâr tedâricî bir sûrette güleştigiden, yani kitabı sırasıyla ta'kîb eden çocukların nihâyetlere doğru hayilden hayiliye rûsûh kazanacaklarından o kadar güçlüççekmezler.

Bir de Arab'ın anlaşılması pek müşkil olan âsârını bugün biz okumazsa da olabilir. Zaten onları Araplar da şerherlerin imdâdiyla okuyabilir. Bize asıl mutavassit kitapları anlayacak bir meleke elverir.

Maamâfih *Mecâni'l-Edeb'i* misâl olarak getirdim. Yoksa mutlaka bir kitap okunsun demiyorum. Ancak gâyet mu-sâhhah, harekeli, iyi kağıt üzerine basılmış, münderecâti güzel intihâb edilmiş, ayrıca bir de şerhi yazılmış bu eser de bizim için pek müfid olabilir.

Benim tavsiye etmek küstahlığında bulunduğu bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i terakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisân için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: "Ta'yîn ettiğimiz gâyete koşa koşa gitmeye kalkışır-sak tabîî bir hareket etmiş olmaz" yavaş yavaş gidelim, fakat elbirliğiyle gidelim, hem mütemâdiyen gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabîî bir yürüyüş daha emîndir.

Fârisî için de aynı usûl ta'kîb edilmeli. Bir Türk çocuğu kendisi için hiç bîgâne olmayan Fârisî'yi okumalı, anlamalı, hattâ söylemeli dir.

Biz gâlibâ şu mülâhazâtimizla hem Arapça, Acemce ile uğraşanların hem de artık bu lisânların modası geçmiş vekâminde bulunanların canını sıkacağız. Evvelkilerin biraz insâf buyurmalarını, mütâlaâtımın neresi yanlış ise ihtâr etmele-rini ricâ ederiz.

Arab, Acem lisânlarıyla uğraşacak zamanda değiliz; yalnız akvâm-ı mütemeddinin dillerini öğrenelim, diyenlere de deriz ki:

Sizin bu teklifiniz tipki coğrafya kitaplarınızdan Asya, Afrika kîr'alarını artık kaldırımlım demeye benziyor! A kuzum bizim o mütemeddin akvâmrın arâzisinde bir karış toprağı-mız yok. Bize orada ne ekтирirler, ne de biçimirler. Biz Asya'da ekeceğiz, Asya'da biçeceğiz. Lâf anlayan beri gelsin!

Mehmed Âkif

DÜNYA FÂNÎ, ÂHIRET BÂKÎ!

İşte iki terkibdir ki, dünyanın şarkında şîmâlinde garbında cenûbunda yaşayan yüzlerce milyon müslümandan kism-ı a'zamının maatteessüf bugün de hûlâsa-i hikmet ve istintâci, bugün de düstûr-i hareket ve minhâcidir! Bu kavil ve hikmetin tasavvuf nâm-ı celîline, tarîkat ünvân-ı mübâre-kine izâfetle ciltler dolduran sürûh ve tefsîrât-ı garîbesi insa-na gerçekten hayret verir.

Bu tefâsîlden, bu bî-pâyân tefsîrât ve te'vîlâtta başlıca bir netice müstefâd olabilir ki, o da cem'iyyât-ı beserîyyede

en ziyâde çalışmakla, her türlü terakkîyat ve tekemmüllâta pîşvâ ve muktedâ-bih tanınmakla me'mûr olan kitle-i muazzama-i İslâmiyye'yi alel-amyâ atâlete iğrâ ve tergîbdir. Sözde fazilet dâiyesiyle bu zemînlerde izhâr edilen cehil ve gafletin bu tenevvü' ve vüs'at-i şümûlunu görüp de dil-hûn ol-mamak, hâlince haddince hikmet-i celîle-i İslâmiyye'ye vâ-kîf olan ashâb-ı hamîyyet için doğrusu kâbil olamaz. Sad-hezâr efsûs!

Evet, dünya fânîdir. Bütün dünyanın müsellemi olan bu hakîkati hiçbir ferd-i âkil inkâr edemez. Dâniş ve kemâlât ile temeyyüz edenler içinde daha derin düşünenlerimiz, daha ileri gidenlerimiz bu hakîkati:

*Nasıl i'timâd eyleyim másivâya
Ki her bir demdir dem-i intikâlim*

sûretinde i'tirâf ediyorlar. Fakat bu i'tirâfta bulunan sâhib-i nazârin sözlerini biraz daha dinlemiş olursak:

*İder rûh-i Nâcî şu ikrâri tekrâr
Masûn'z-zevâlim masûn'z-zevâlim*

beyti, bâsîra-pîrâ-yi intibâh olur.

Fenâ-yı hayât ve âlemi i'tirâf; böyle bir revîş ve im'an ile iltifât-ı [306] bekâyi, meyl-i saâdet-i sermedîyi istilzâm etmez ve zihinler derhal zarftan mazrûfa, elfâzdan meânîye intikâl eylemezse "dünya fânî, âhiret bâki" sözünden daha ma'nâsîz bir şey mi tasavvur edilebilir?

Bedîhîdir ki, atâletin tevlîd edeceğî pek tabîî olan za-lâm-ı ye's ü hîrmân içinde bunalmış kalmış bir rûha sahip geçenin zavallilar; böyle pür-şevk ü garâm zevâlden masûn bulunduklarını iddiâya kendilerinde zerre kadar cesâret bulamazlar. Bu o büyük, o mütesnâ saâdetlerdendir ki ondan hisse-mend-i şevk ü mübâhât olanlar; her şeyden ziyâde idrâk-ı nefş ile fenâ-yı âlemi câvidâni bir feyzî müsil bilen, beyhûde geçirdiği bir dakikalik zamanı günlere, haftalara muâdil tutan, en büyük zevki hem-nev'inne hizmette bulan, hûlâsa: uhde-i insaniyyete terettüb eden vezâifi istîtâati de-recesinde ifâya çalışan ve:

احرث لدنياك كانك تعيش ابدا و احرث لاخرتك كانك تموت غدا¹

hikmet ve hakîkâtinden bir lahma gâfil bulunmayan rûşen-dilândır. Yoksa dünyalarında peygûle-i acz ü batâlete çekilerek gününü hoş geçirmeyi kâr ve şîâr edinen hod-endeşânın, ahiretlerinden, feyz ü saâdet beklemeleri cehl ü cîn-netin en bâriz alâiminden sayılır. Bekâ-yı âhiretten, saâdet-i uhreviyeden böylelerin haz ve nasîbi bî-şübhe hûsrân-ı müebbeddir!

Burada bir hâtrâmi kayd ve icmâl etmek isterim: Ey-vâh! Şu dakikada zihnen yürüttüğüm bir hesâba nazaran yirmi seneye yaklaşıyormuş! Müze başkâtabetinde geçirdiğim zamanın son demlerinde İzmir vilâyeti dâhilinde Berlin Müzesi nâmına icrâ edilen bir hafriyâta me'mûren altı ay kadar İstanbul'dan ayrılmış idim. Hafriyât, dârûlfünûn tahsîline henüz ikmâl etmiş iki genç Alman'ın nezâret-i dâimeleri tahtında icrâ ediliyordu. Bu iki arkadaştan biri pek ciddî idi.

¹ "Hiç olmeyenek gibi dünya, yarın ölecek gibi âhiret için çalış."

Vazifesinden başka bir şey düşünmez, tedkîkât-ı fenniyye ve tetebübuatı târîhiyyeden bir ân fâriğ olmazdı. Diğerî bu tâbâver mesâide refîkîna iştirâk etmekle beraber hemen her gün tenhâ bir mevkie çekilerek âsûde birkaç saat mütâlaa ve tefekkürât için vakit bulabiliyordu.

Şarkımızın bedîfa-şinâs bir nazarı saatlerce vâkf-ı temâşâ eden âfâk-ı latîfesi câ-be-câ her cihete letâfet-bahş olan menâzır-ı müstesnâsı da şüphesiz bu genç doktorun ârâmiî ve tefekkürâtına inbisât veriyordu. Okuduğu kitapların çoğu İstanbul'a gelen ve hudûd-ı cevelâni memâlik-i Osmâniyye'den birkaçına inhisâr eden ecnebî seyyâhaların tercüman nâmina yanlarında taşındıkları câhil heriflerden yalan yanlış edinebildikleri ma'lûmat üzerine yazdıkları seyâhatnâmelerle felsefeye müteallik âsâr idi.

Kism-ı küllişini birlikte okuduğumuz o seyâhatnâmelerde ne fâhiş hatalara, ne çirkin isnâdâta, ne câhilâne ve garazkârâne muhâkemâta tesâdûf etmiş; bunları tashîh için ne kadar uğraşmış idim.

Hiç unutmam: Yağmurlu bir gün idi. Harap bir köy evinin hâlî bir köşeçigine ilticâ ederek mütâlaaya koyulmuştu. Bir aralık genç filozof elinden kitabı bıraktı, mu'tâdi vechile biraz müzeyyifâne bir tavır takınarak dedi ki:

– Mösyo Edib, görüyorum ki, sizde çok çalışmak, çok kazanıp daha rahat ve mesut yaşamak iyi bir şey değil. Dîniniz sizi bundan men' ediyor değil mi?...

– Hayır, dînimiz bilakis bize daima çalışmayı emreder; her zaman nâ'il-i huzûr ve saâdet olmaklığımızı tervîc ile o hedef ve gâyeeye vüsûlün yollarını gösterir.

– Fakat ben en ma'rûf seyyâhîn ve müsteşrikînin pek mühim, pek mu'teber eserlerinde okudum ki, İslâmiyet'te çok çalışanlar, dünya işleriyle çok uğraşanlar saâdet-i uhriyyeden mahrûm kalıyorlarmiş! Onlar cennete giremeyeceklermiş! Kur'ân'da bu mes'ele sarîh imiş!

– Hepsi yalan, hepsi hezeyân, lisân-ı Arab'a vâkif olup da Kur'ân'ı okuyabilseniz, seyâhatnâmelerden ve şuradan buradan öğrendiğiniz bu şeylerin sıhhatini te'yîd edecek hattâ bir kelimeye bile tesâdûf edemezsiniz.

– Affedersiniz; bu sözünüze pek inanamayacağım. Gözlerim de beni aldatamaz ya?...

– Ne demek istiyorsunuz?

– Demek istiyorum ki, İstanbul'da, İzmir'de ve daha gôrûp gezdiğim İslâm memleketlerinde ve hatta bu köyceğizde bile tesâdûf ettiğim insanların yüzde doksanı işsiz güçsüz geziyorlar; kahvehânelerde oyunla vakit geçiriyorlar! Dînen bir emir, bir mecbûriyyet olmasa bunlar o kadar kayıtsız yaşayamazlar.

– Bunda da aldanyorsunuz: Günde sekiz on kuruş kazanabilmek için birkaç aydan beri çamurlar, bataklıklar içinde çalışan bîcâreleri görmüyor musunuz? O tesâdûf ettiğiniz insanlar da iş bulabilseler bunlar gibi çalışırlar; fakat iş olmazsa ne yapısınlar?

Bu son cümle o muhibb-i gurbeti çok düşündürmüştür, "İnsan çalışmak ister de nasıl iş bulamaz?" suâlini nakarat gibi ikide birde tekrâr edip durmuş idi. O esnâda bu bahsin ne kadar uzadığını, beni ne müşkil bir mevkie sevk ettiğini

habâyâ-şinâs olan kârîn-i kirâm pek güzel takdîr buyururlar ve yine takdîr buyurular ki, o gâmîz mesâil böyle birkaç makâle ile de gâyete müncер olamaz.

Artık insâf edelim; bugün de mi sade akvâl ile gönlümü-zü avutup duracağız. Bugün de mi sağımiza solumuza, önmüze arkamıza bakıp ibret-bîn olmayacağız.

Zaman zaman-ı terakki, cihan cihân-ı ulûm

Olur mu cehl ile kâbil bekâ-yı cem'îyyât?

diyoruz. Pek güzel. Bu sözün sıhhatine kâil oluyorsak; tarîkat nâminâ, tasavvuf ve hikmet nâminâ, bâ-husûs İslâmiyet nâm-ı celîline isnâd [307] ile âzân-ı halkı kurt kuş masallâniyla doldurmaya, efkâr-ı nâsî tenbellîge sâik ve müşevvik ebâtl ve türrehât ile tesmîme çalışanlara ve bu bî-sûd mesâîyi fazîlet sayanlara artık hikmet-i İslâmiyye ve hakîkat-i insaniyye ne demek olduğunu bildirmeliyiz.

Bu sayede yollarını şaşran, atâlet ve sefâhetle azîz ve kıymetdâr hayatlarını heder eden o yüz binlerce, o milyonlarca bî-çâregânı sebil-i savâb ve sedâda sevk ve îrsâd mümkün olabilir. Dîn-i celîl ü mübînimizle âid hudûd-ı ittilâ' ve ma'lûmatları hâlinde bir nebze bahsettiğim genç Alman'dan fazla olmayan okumuş yazmış gençlerimize de fezâil-i İslâmiyye ve hakâyik-ı dîniyye ve insâniyye ne demek olduğunu ancak bu sayede anlatmış oluruz. Meşrûtiyet-i mübecelimizin şânını î'lâya en birinci vâsita erbâb-ı aklâm ve hamîyyetin bu yolda ibrâz edecekleri hizmetlerdir. Hiç şüphe edilemez ki, bu zemînde sahâif-i beyâna cereyân edecek midâd-ı ulemâ, dîmâ-yı şuhedâdan daha muazzez, daha mübarek, daha mukaddestir.

Seyyâh-ı fâzil ve şehîrimiz Abdürreşîd İbrâhim Efendi hazretlerinin yed-i hamâsette bulundurdukları livâ-yi hamîyet altında ne zaman yüzlerce efâzîlin toplandıkları, müşârun ileyhe peyrev oldukları görülürse istikbâle âid ümîdler o nisbetté kuvvet bulur. Şevket-i İslâmiyye'nin bekâ ve i'tilâsından o nisbetté emîn bulunuruz. Müslümanım diyen her ferde, bilhassa o zümre-i nâciyye içinde mâzîmizi, hâlimizi hakkıyla anlayan her sâhib-i hamîyyete göre bu bir farîzâdir. Bizleri zillet ve meskenetten tahlîs ile dünyevî, uhrevî, her türlü âmâl ve ikbâle erdirecek de işte bu mücâhede-i dîniyyedir.

Sirâtimüstakîm sahâifini nefîs makâleler, nâfi' eserlerle tezyîn eden edîb-i güzide-beyân Mehmed Âkîf Bey'in bu haftaki nûshada münderic "Hasbihâl"indeki istirhâma âcîzâne bu râkîmû'l-hurûf da iştirâk eyler. Evet, üstâd-ı hatîr ve hamîyyet-şâirümüz Hâlis Efendi hazretleri bu sene Ramazân-ı Şerîf inde câmilerde icrâ-yı va'z u nasîhat edecek zevâtin emr-i intihâbında müşkil-pesend bulunmalıdırular pek çoklarımızdan pek çok ziyâde zât-ı fâzîlânelerince müsellemdir ki, vâiz efendilerin ifâ eyleyecekleri vazife, matbûatın âlem-i İslâmiyyet ve insâniyyete edebileceği hizmetten daha nâzik, daha mühim ve yüz derece daha nâfidir.

Tasavvur buyurulsun: O mübârek günlere muhterem ve zî-vakâr bir vâiz-i fâzîlîn bâlâ-yı kûrsûn vuku' bulacak telkinât ve vesâyâ-yı dindârânesi, kemâl-i inkîyâd ile zânû bezemîn-i huzûr olan sâimînân sâf ve nezîh kalblerinde ne âlî hisler, ne büyük sevkler, emeller tevlîd eyler.

“İstanbul’umuzda büyük küçük bu kadar cevâmi-i şerîfe var. Bunların hepsine def’aten evsâfı läyiqa ve matlûbeyi hâiz väiz bulmak nasıl kâbil olur; kânûn-ı tekâmül tedrîce tâbîdir. Sâye-i feyz-i Meşrûtiyyet’te bu büyük noksan, tedrîcen cebr ü telâfi olunur” gibi bir mütâlaa vârid olsa bile cidâdî bir himmet o mütâlaayı da hükümsüz bırakır. El-minnetü lillâh milletin kendilerinden bi-hakkın istifâde edebilecekleri ashâb-ı kemâl, bugün de o ihtiyacımıza tekâbül edecek bir mertebe-i refiadadır. Bu zevât-ı âliyye teşvik edilecek olur ise vatanlarına, vatandaşlarına bu yolda hizmeti kendileri için herhalde medâr-ı mefharet addederler.

Halil Edib

ŞEHR-İ RECEB'İN İLK CUMA GECESİ

Âlem-i İslâmîyyet Receb-i Şerîf ayının ilk cuma gecesini idrâk edince hissîyat-ı ta’zîmiyyesini suver-i muhtelifede arz u izhâra şitâbân oluyor. Çünkü bu şeb-i muallâda válid-i celiîl-i Cenâb-ı Muhammedî Hazret-i Abdullah ile válide-i cemîle-i Hazret-i Ahmedî Cenâb-ı Âmine’nin zifâfları vâki’ olup nutfe-i zekîyye-i seyyidü'l-kevneyn o pâkîze-i ismete intikâl edildiğinden “leyle-i Regâib” tesmiyye olunmuştur.

Hazret-i Abdullah yirmi beş yaşına vâsil olduğu zaman güzelliğine herkes hayrân olurdu. Tab’ân pek ziyâde tenâsüb-i endâma mâlik olan Hazret-i Abdullah’ın nâsiyye-i ikbâlinde lemeân eden nûr-ı celîl-i Muhammedî kendisine bir kat daha revnak bahsediyordu.

Hazret-i Abdullah’ı pederi Abdülmuttalib diğer evlâ-dîn-dan çok sever, onun emr-i terbiyesine bir kat daha i’tinâ erdi. Hazret-i Abdullah güzellik ve mehâsin-i ahlâk i’tbâriyle mahbûbü'l-kulûb idi.

O zaman Mekke’nin en hüsnâ, mütesnâ kızları Cenâb-ı Abdullah'a taaşşuk etmişlerdi. Zevcelik şerefine mazhar olmak için can atarlardı. Fakat sıyânet-i Hazret-i Hak ile Cenâb-ı Abdullah onlardan kemâl derecede ictinâb üzere bulunurdu. İş öyle bir hâle geldi ki Hazret-i Abdullah kızlarının kendisine karşı izhârından geri durmadıkları rağabâttan bîzâr olmaya başladı.

Cenâb-ı Abdülmuttalib akrabâ ve teallukâtını meşveret için da’vet edip: “Oğlum Abdullah kemâle geldi, etrafından tâlib ve râğıbler çoğaldı, Kureyşler içinde ona münâsib bir kız bulup alalım” buyurunca bî'l-ittifâk Medîne hâkimi Vehb bin Abdimenâf’ın kızı Âmine pek münâsibdir, zîrâ hüsn-i cemâl ü siyer-i kemâlde onun bir muâdili yoktur, cevabını verdiler. Bu işi bî'l-münâsebe Vehb'e bildirdiler. Zaten Vehb Cenâb-ı Abdullah için bu keyfiyeti evvelden tasmîm etmiş olduğundan erîke-nişîn-i nihân-hâne-i ismet olan kerîme-i pâkîzesini Hazret-i Abdullah'a zevcelik şerefine mazhar olması bâbında ma'aş-şûkrân arzusunu izhâr eyledi. Çünkü Vehb'in gönlü nûr-ı cemâl-i Abdullah ile evvelden münevver olmuş idi.

Hazret-i Abdülmuttalib ile Vehb bir araya geldiler, mes’eleyi kararlaştırdılar.

Şehr-i Receb'in ilk perşembe günü idi Hazret-i Abdü-

muttalib gâyet mükellef bir ziyyâfet tertîb ve izhâr ile eşrâf-ı Mekke’yi da’vet buyurdu. O gün sûret-i müdebdebede cem’iyet-i nikâh vücûda geldi, [308] ber-mûcêb-i âdet-i Kureyş akd-i müteyemmen icrâ olundu, herkes ziyyâfetten hissedâr oldu. Yediler içtiler, i'lân-ı sürûr u şâd-mâni ettiler. Akşamı Cuma gecesi Cenâb-ı Abdullah ile Hazret-i Âmine radiyallâhu anhümâ efendilerimizin zifâfi şeref-vukû’ buldu.

İşte bu şeb-i mes’ûdda sebeb-i îcâd-ı dünya ve mâ-fîhâ Resûl-i A’zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin madde-i mutahha-ra-i cism-i Ahmedîleri Cenâb-ı Abdullâh’tan Hazret-i Âmine’ye intikâl eyledi. Onun için

*Bu şeb fahrû'l-leyâlî leyle-i pâk-i regâibdir
Bu şeb takdîse şâyâr bir şeb-i âlî-merâtibdir*

vücûdu akdes-i Nübûvvet-penâhî’sinin her zerre-i celîlesinde nice bin şems-i avâlim-efrûz-i hidâyet mündemic olan nûrû'l-hûdâ aleyhi ekmeli't-tehâyâ efendimiz hazretlerinin bu mukaddes geceye feyz-âver-i tecelli olan ragîbe-i mütemeyyine-i Hazret-i Risâlet-penâhîleri ümmet-i nâciyye-i İslâmîyye için öyle bir beşâret-i uzmâ-yı saâdetdir ki onun hilâl-âsâ ufk-ı şerâfet-i imkânda ilk tâbiş-i mukaddesi aks-endâz olur olmaz, bütün avâlim-i celâl tecelliyyât-ı Sübhâniyye’ye müstağrak oldu.

*Ey leyle-i regâib ey zübde-i mevâhib
Ta'zîmin oldu vâcib ey nûr-ı âlem-ârâ
Ey leyl-i bî-muâdîl ey mihr-i gayr-i âfil
Oldun zemîne nâzil ey mahz-ı feyz-i Mevlâ
Ey leyle-i ma'âlî ey mefharu'l-leyâlî
Ey nûr-ı lâ-yezâlî mahmûd-i kün-fe-kânsin
Ey leyl-i pür-mâ'âlî ey bedr-i hâk-dâni
Ey feyz-i âsumânî mahsûd-i ins ü cânsin **

Mastûr-ı sahîfe-i i’tbâr olduğu üzere Abdullah İbni Abâbâs radiyallâhu anhümâ hazretlerinin válid-i mükerremelerinden naklen beyân buyurduklarına göre:

Nûr-ı Cemâl-i Hazret-i Abdullah te'sîriyle esîr-i aşk olan Benî Mahzûm ve Abdişems ve Abdimenâf kızlarından iki yüz kadarı Âmine-i emînenin o gencîne-i murâda vuslatını haber aldıkları gibi mahrûmiyet-i vâkilâr yüzünden husûle gelen şiddet-i teessûr ve teessûfları neticesi olarak nâr-ı iftirâk ile yanmışlar, hiçbir erkeğe varmamışlar, hayatlarının sonuna kadar o teessûrle dem-güzâr olmuşlardır.

هارا تشنہ چو اسکندرست در ظلمات
همین پکیست حضر بر کنار آپ حیات

Hazret-i Abdullah radiya-anhullâhim kabr-i şerîfleri Medîne-i Münevvere'dedir. Gâyet muhteşem ve mükemmel bir türbe-i latîfesi vardır. Selâtîn-ı izâm-ı Osmâniyye hazerâtı pek büyük fedâkârlıklar etmişler, türbenin tezyînine çalışmışlardır. Hazret-i Âmine radiyallâhu anhânın kabr-i âlileri de Mekke-i Müktereme’de “Cennetü'l-muallâ” denilen kârîstanın üst tarafında ve Cenâb-ı Hadîcetü'l-Kübrâ (radiyallâhu anhâ)’nın türbe-i şerîfeleri karşısındadır. Üzeri gâyet zarîf bir kubbe ile örtülü müsâderûnun halîller, sîrmali pûsi-

* [Nâzîmî] Recep Vahyî Bey'dir.

deler ve âvizeler ve gümüş şamdanlarla pek nazar-rübâ bir sûrette tezyîn olunmuş olduğunu görmüştüm.

Müşârun-ileyhimânın kabr-i münevverlerini ziyârete şîtâbân olanlarda neş'e-i ma'neviyye ile hâl-i vecd ü istiğrâk zuhûr eder, nice âşiklar burada sermest ü hayrân olurlar.

Zîfâf-ı mübârekin şeref-vâki' olduğu sarây-i muallâ Mekke-i Mûkerreme'de ziyâretgâh-ı enâmdir.

Netice:

Ulûvv-i kadr-i Nebevî'ye hayrân olanlar nezdinde bu gecenin kıymeti pek büyütür. O şeb-i muallâda birçok ahvâl-i acîbe ve esrâr-ı garîbe zuhûr etmiştir.

Tâ Hazret-i Âdem'den müselseLEN intikâL eDEgeLEN nûr-î celîL-i Muhammedî Hazret-i Abdullâh'tan Hazret-i Âmine'ye intikâL eyLEDi ki bi'l-âhare sahib-i hakîkîsi olan Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinde karar kıl-mıştır.

Mevlidî Süleymân Çelebi hazretlerinin menkibetnâme-i velâdet-i Nebeviyye'de

*İşbu resm ile müselsel muttasıl
Tâ olunca Mustafâ'ya müntakil
Geldi çün ol Rahmeten lil-âlemîn
Vardi nûr anda karar kıldı hemîn*

buyurmaları işte bu hakîkati tebîyînden ibârettir.

Hazret-i Haydar-ı Kerrâr kerremallâhu vechehû ve radiyallâhu anhu efendimiz ile Sehl İbni Abdullâh radiyallâhu anhu hazretleri bu leyl-i mukaddesin şerâfet ve ulûvv-i kadri hakkında ehâdîs-i şerîfe rivâyet ve nakl eylemişlerdir.

Hazret-i Abdülkâdir'in *Umdatû's-Sâlihîn* nâm eser-i latîfinde ve sâîr âsâr-ı celîle-i İslâmiyye'de bu gecenin fezâili hakkında pek çok hakâyik serd ü ityân olunmuştur.

Cümlemizin füyûzât-ı celîle-i Ahmedîyye'ye mazhar ve maddî ma'nevî her türlü saâdet-e nâiliyyetle mesrûr buyurulmasını Hazret-i Vâhibî'l-âmâl'den temennî ile kâriîn-i kirâma hitâben:

يَا ایهال مسْتَحْقُونَ نُورِ جَمَالِهِ صَلَوَاعَلَيْهِ وَسَلَّمُوا تَسْلِيمًا¹

diyerek makâleme nihâyet veririm.

Hüseyin Vassâf

HALİL HÂLİD BEY VE MESLEK-İ TAHRÎRİ

Cambridge Dârû'l-Fünûn'u muallimlerinden fâzîl-ı muhterem Halil Hâlid Beyefendi tarafından müslümânların îkâz ve intibâhîna dâir gerek cerîdemize derc olunan makâlât ve gerek *Hilâl ve Salîb Münâzaası* nâmındaki eserlerinin ihtiyâ ettiği mütâlaât, beyne'l-İslâm büyük bir teyakkuz ve istifâdeyi mücîb olduğundan ve Avrupa memleketlerinde bulunduğu halde dîni, milleti hakkında bu derecelerde [309] ibrâz-ı hamîyyet ve fedâkâri buyuran zevâtin mevcûdiyeti ile bütün millet iftihâr etmekte bulunduğuundan bahsile müteaddid mektuplar alıyoruz.

Filhakîka Halil Hâlid Beyefendi'nin gerek âsâr u makâlât-ı fâzîlânelerinde ve gerek mücâhedât-ı medîde-i vatan-

perverânelerinde görülen rûh-ı milliyet ve samîmiyyet her türlü takdîre sezâdir. Avrupa'ya giden talebemiz eğer memlekete, millete hizmet arzusunda iseler milletin ihtiyacını, duygusunu, rûhunu nazar-ı i'tibâre almalı, Halil Hâlid Beyefendi birâderimizin meslek-i mergûbunu tâkip eylemelidirler. Eğer "Biz, milleti kendimize göre uydururuz" der de millete rûh ve duygusunun hilâfında bir fikir, bir Frenk terbiyesi vermeye kalkışırlarsa emîn olsunlar ki hiçbir zaman vatana, millete hizmet edemeyecekler ve hey'et-i ictimâiyyemiz için gayr-i nâfi' bir uzuv olmak felâketinden kurtulamayacaklardır. Bilinmelidir ki bu millet yaşayacaksâ rûhuyla yaşayacak, terakkî edecekse rûhuyla terakkî edecektir. Ukalâ-yı şarktan birinin dediği gibi, bizim Avrupa'ya karşı vazifemiz ateşe karşı vazifemiz gibi olmalıdır; icâb eden harâreti almalıyız, lâkin içine girmemeliyiz; çünkü yanarız. İşte bu hakika-tin asrımızda en büyük müdâfî Halil Hâlid Beyefendi'dir. Lisâniyla, kalemiyle, bütün mevcûdiyetiyle bu gâyeyi hedef ittihâz eylemiştir.

Kütüphâne-i millîye ithâf buyurmakta oldukları âsâr-ı fâzîlânâ bu rûh-ı ulvînin saâdet-i millet için ne derecelerde çır-pındığını vâzîhan gösterir. Te'yîdât-ı Sûbhâniyye'ye muzaferiyyetini bir itmi'nân-ı tâm ile ümîd ettiğimiz şu himmetlerden dolayı bütün kâri'lerimiz nâmına kendilerine teşekkür eder ve *Fusûl-i Mütenevvia* nâmıyla neşr edegelmekte ol-dukları âsâr-ı fâzîlâneden âtiye aynen naklolunan bend-i mahsûs ile tezyîn-i sahâif eyleriz:

İSLÂM İLE NASRÂNİYET'İN MÜNÂSEBÂT-ı ASLİYYESİ

"Acaba, Türkler için hristiyanlar hakkında bu derece âsâr-ı meveddet izhâri hiç mümkün mü idi?" diye suâllerde bulunan ecâniibe karşı ne yolda cevap vermem bilmem. Vaktiyle eli bir gayrimüslim eline dokunmuş olsa tecđid-i vudûa hâcet hissetmiş olan müslüman bugün bir hristiyan ile va-tandaşlık muhabbeti nâmına musâfaha ediyor; bu ise ecâniibi hayrette bırakıyor. Hristiyanlar ile asl-ı muamele-i müte-kâbilesinin esasını tedkike girişiversek o hayrete mahal olmadığı anlarız. Gayrimüslime tekarrüb-i muaşereti zevâl-i tahâretine sebep addetmiş olan müslümânın zehâbî bir sû-i zann-ı câhileden ileri gelmiş olduğu gibi İslâmiyet'i hristiyanlar hakkında âsâr-ı meveddet irâsesine mâni' farzetsmek de bir sû-i tefehhüm-i garazkârâne neticesidir.

Münâsebât-ı mütekâbilenin evâilde nasıl cereyân ettiğini tâhâkik etmek İslâm'ın Nasârâ'a karşı bir meslek-i musâfât vaz' eylemiş olduğu hakikatini meydana çıkarır. Hristiyanların bir râbitâ-i mevedded ile ehl-i İslâm'a karîn olmasını ïzâh eden ² âyet-i kerîmesi o bâbdaki meslek-i İslâm'ın esâsını vaz' etmiştir. İslâm'ın mebâdî-i intiârında ilk temasta bulunduğu cemâat-i Nasârâ Byzantine İmparatorluğu'na tâbi' idiler. Bu devletin celb-i muhâdenetine çalışmak ise siyâsiyât-ı bey-

¹ "Ey onun cemalînîn nurunu isteyenler, ona salât edin."

² Mâide, 5/82.

ne'l-milel husûsunda ta'kibi İslâm'a tavsiye buyrulmuş olan bu tarîk-i siyâset idi.¹ âyet-i kerîmesinin me-al-i münîfi de bu kavlin hakîkatine delâlet eder. Başka bir e-ser-i âcîzide^{*} dahi işaret edildiği üzere taraf-ı İslâm'da bu muhâdenete bir hayli zaman mürâ'ât-ı mukteziyye âsârı gösterildi. Gazavât-ı müteaddide bile Nasrânîyet hakkında beslenilen karâbet-i i'tikâdiyye hiss-i dostânesine pek o kadar halel getirmedi.

Hakîkat-ı hâl böyle olsa idi a'sâr-ı müteâkibede bu iki silk-i i'tikâd ashâbı arasında bunca muhâvvif mukâtelelere, bunca muhâsemât-ı hûn-rîzâneye mahal bulunmamak iktîzâ ederdi denilebilir. Böyle bir i'tirazın cevabı müşkil değildir. İdâme-i musâfâta bedel icrâ-ı muhâsamât olunagelmesine sebep olan hâlâtü taraf-ı İslâmiyyân'da aramamalıdır. Kilisâ-yı Nasrânîyet nâsîh-i sulh ü silm olan Hazret-i İsâ'nın isrini terk ile beyne'l-milel te'sîs-i hâkimiyyet emel-i mücbirânesine düşmüş ve Roma makâm-ı rûhânîsi Avrupa'da takviye-i nûfûz ettikten sonra âlem-i şarka dahı icrâ-ı hükmeylemek hîrsına mübtelâ olmuştu. Ahd-i Cedîd'in "Cihânın her köşesine git de İncil'i bütün akvâm-ı besere telkin et"^{**} düstûru ise Hazret-i İsâ'nın nasâyîh-i cemîlesinin insanlara tebliğinden ziyâde kilisenin âmiriyet-i mütehakkimesinin tevsi'-i dâiresine, erkân-ı kiliseye akd-i râbita-i tâbiyyiyet edecek akvâm-ı beserin tekessürüne bir vesile ittihâz olumuştu. Bî-taraf müverrihlerin ârâ-ı müttehidesine nazaran intîşâr-ı İslâmiyyet kilisenin bu tûl-i emeline şarkta büyük bir mânia teşkil ettikten mâdadâ müslümanların garba doğru da tevsî-i saha-i fütûhât eylemeye başlamaları üzerine ekâbir-i kilise nezdinde İslâmiyet Hîristiyanlık'ın adüvv-i ekberi te-lakkî edilir vehattâ mezâhib-i bâtilâ-i Mecûs'un mâ-dûnunda bir zehâb-ı dînî sayılır oldu. Ehl-i Salîb devrinin küşâdından evvel alınız da tâ nice asîrlar sonraya varıncaya kadar güzerân eden zamanlarda yazılan ehl-i kilise evâmir ve mu-harrerâtında İslâmiyet hakkında beslenilen hissîyat-ı hasmâne ta'rîf olunamayacak kadar şedîddir. İsâ'nın düşmanları, iblisin kulları, kûffâr-ı dâlle, arz-ı mukaddesi telvis eden kîlâb-ı akûre gibi ta'bîrlər en sâlih addolunan ekâbir-i kenîse-iyye tarafından bile müslümanları tavşîfen zikrolunur idi. Tehyîc-i hiss-i adâvete medâr olmak üzere ilk Ehl-i Salîb teşkili sırasında Papa İkinci Urban tarafından Klermon şehrinde verilen bir mev'ize-i âteşin-meâlin hâvî olduğu kelimât-ı tezâliyye İslâmiyet aleyhinde uyanmış olan adâvetin derecesini pek iyi irâe eder.

[310] İşte garbin maşrîk-ı İslâm hakkında bu vechile meydana gelmiş olan buğz u nefreti İslâmiyet'in hîristiyanlarla imtizâc istihsâli hakkındaki meslek-i mümâsâtını neticesiz bırakmış ve bu iki tarîk-i i'tikâd sâlikleri için te'lîf-i beyn husûlunu imkân hâricine çıkarmış idi. Filvâki' İslâmiyet dahi efrâd-ı beseri dâire-i ittihâdında teksîr maksadına hâdim oldu. Fakat i'lâ-yı kelimetullâhtan maksad kâffe-i nâsî kendi saha-i mezhebiyyemize idhâl değildir. Cenâb-ı Rabbü'l-âle-

mîn hayât-ı ebnâ-yı beserin nizâmını tenevvü' ile vaz' eylemiş olduğundan cihânın hiçbir hâlinde ittirâd-ı tâm mevcûd olamaz ve ahvâl-i beser yeknesak bulunmaz; binâen-aleyh insanların aynı zehâb ve i'tikâda mâlikiyeti gayr-i tabîidir. Cenâb-ı Nâzîmü'l-umûr istediği insanları istediği tarîkte mazhar-ı gufrân edebilir. İşte bu hikmete mebnîdir ki Kur'an-ı Kerîm'de (وَلُو شَاء اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أَمَّةً وَاجْدَةً وَلَكُنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي) (رَحْمَتِهِ) buyrulmuştur.

İmdi ehl-i İslâm'ın hîristiyanlarla sâkin olan memâlikteki fütûhâti –zamanın kiðemi ve efkâr-ı beseriyyenin noksânî-terakkisi nazar-ı dikkate alınır ise- gâlibin adüvv-i mağlûba edebileceği müsâdâtin en merhametilerini hâvî olagelmiştir. Filvâki' mağlupların tarîk-i diyânete girmeleri tergîb olunurdu; (فَأَنْتَ تُكَبِّرُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ...) nass-ı celîlinin*** mefhûmundan müstebân olduğu üzere mağlûbu zorla îmâna getirmek dahi nâ-meşrû' addedilirdi. Kabûl-i İslâmiyet edenler ihvân-ı mezhebiyye ile müsâvât-ı kâmileye mazhar olurlar ve gayrimuslim sıfatında duranlar harâç gibi hâkim-i gâlibin vaz' edeceği tekellüfat-ı mîriyye ile mükellef olmak üzere hürriyet-i mezhebiyyelerine mâlikiyette muhtâr kalırlardı. Bundan dolayîdir ki hâkimiyet-i İslâm'a geçen memâlikin her tarafında kesretli cemâ'ât-ı Îseviyye mevcûd ola-gelmiştir.

Milel-i Îseviyye'nin galebe çaldığı memâlikte aynı hâl vâki' olmadı. Tavâif-i müslime mağlûb edilince müslümanlardan gitgide eser kalmadı. İspanya'da, Fransa'nın cenup taraflarında, Sicilya'da milyonlarla müslüman var idi; Tatarlar'ın tevessü'-i hâkimiyyeti üzerine yüz binlerce ehl-i İslâm Lehistan hudûduna kadar olan Avrupa bilâdında sâkin idiller; Macaristan'da, Sırbistan'da ve eski Eflâk ve Boğdan e-yâletlerinde yüz binlerce müslümân bulunurdu. Buralarda cemâat-i müslime ya mahvedildi veya başka sûretle kayboldu. Birkâç hamîyet-mend vatandaşların himmet-i vatan-perverâneleriyle harekât-ı ahîre-i teyakkuz vücûda getirilmiş olsa idi Avrupa kit'asında kalmış olan birkaç milyon se-kene-i müslimenin bekâsı dahi tehlikeye uğrayacak idi. Niçin acaba? Bizde ya sâika-i ye's ile veya noksânî-taharrî-i hakâyik sebebiyle nûfûs-ı İslâm'ın bu zevâlini müslümanların terakkiyât-ı maddîyyece milel-i Nasrânîyye'nin mâdûnunda bulunduğuna atfedenler çoktur. Bu zehâb istiklâl-i İslâm'ın zevâline tealluk eden husûsatça bir dereceye kadar doğrudur. Lâkin müslümanların şahsiyet cihetile ziyâîna başka bir sebep aramalıdır. Müslümanlar ma'nevîyât cihetile hîristiyanların mâdûnunda değildir; binâen-aleyh hâkimiyet-i milel-i hîristiyanîyyenin galebe çaldığı yerlerde efrâd-ı müslimenin zevâl ve ziyâîni –akvâm-ı âliyye ile temâsi hâlinde munkarız ve nâ-bûd olan– tavâif-i vahsiyyenin zevâline kiyâs etmek pek büyük bir tahkîr-i küstahânedir. Zevâl-i müslimîn sebeb-i hakîkisini kilise-yi Nasrânîyyet'in mesleğinde aramalıdır. "Dünyanın her tarafına git ve bütün akvâmî İncil'e tâbi' et" düstûrunda bir icbâr hâssası vardır ki

¹ Rûm, 30/1-2.

^{*} Hilâl ve Salîb Münâzaasi'nın ikinci faslında.

^{**} Saint Mark İncili. On altıncı bab, on beşinci fasıl.

^{***} Sûretü's-Şûrâ – 8. âyet. [Metinde sehven "6. âyet" yazılmıştır.]

^{****} Yûnus 99/10. [Metinde sehven "Sûretü'l-Bakara – 100. âyet" yazılmıştır.]

bunun farzı mutlak sûretinde mûcib-i mûrâ'ât olduğuna dâir Avrupa tarihi delâil-i adîdeyi câmi'dır. Mûdakkikin-i ulûm-i siyâsiyyeden "Fransua Loren" nâm zât *Târih-i İnsâniyyet Hakkında Tetebbuât* ünvânıyla yazdığı eser-i azîmde "Mâhiyetinde edyânı saîre için adem-i tahammül eseri münâdemic olan Nasrâniyet –nasrânî olmayanların dîne getirilmesi mesleğinde– hiçbir kâide-i nasfete riâyet etmedi; hattâ bu husûsta hissiyâtı merhametkârâneyi bile terk etti"** diyor.

İşte kilisenin kesb-i kuvâ-yı maddiyeye etmesi ve bil-âhâre kilise nüfûzı rûhânîsini kendi kuvvetlerine mu'în addeden ümerâ-yı Nasrâniyye'nin tahakkümü üzerine bütün âlemi Nasrâniyet'in tâbi'i ahkâmî eylemek maksadı revâc buldu. Bu maksadın cereyânı ehl-i Mecûs'dan, tâife-i Yehûd'dan ziyâde ehl-i İslâm tarafından âsâr-ı mümânaata –ve hattâ tarîk-i intiârda faâliyet-i rekâbete– müsâdîf olunca Müslümanlık Avrupa'ca âmâl-i Nasrâniyye'nin adîvüv-i a'zamî addolundu. Bizim memâlik-i Nasrâniyye'ye dârû'l-harp dediğimizi taassub-ı addîvâvâremize bir delîl olarak gösteren ecnebî müellifleri Avrupa-yı Nasrâniyyet'in daha evvelce müslümanları düşmanı tabîî ve dâîmî addettiklerini ve esâsen İslâm'ın hristiyanlar hakkındaki meslek-i musâfâtını hiç de kâle almazlar. Filvâki' İncil'de Hazret-i Îsâ nâmına sulh u müsâlemet-i beseri nâsîh ahkâmî cemîle vardır. Fakat bu ahkâmın mezâyâ-yı hakîkiyyesi lâyıkıyla tedâkîk olunursa anlaşılır ki sulhten maksad ancak uhrevî, ebedî bir sulh u silmdir ve hattâ evâîl-i Nasrâniyyet'te müsâlemet-i âlem hakkında nush u pend edegelmiş olan zevât-ı kirâm o derece münzevî ve muttakî idiler ki kavî ü fiilleriyle bu dünyâ-yı fânîye değil, âhiretin âlem-i ebedîsine atf-ı ihitâmâm etmiş oldukları aşikârdır. Sulh-ı âlem hakkındaki bu zehâb-ı ibtidâî çok devam etmedi. İnsanlar için o yolda bir meslek-i melek-pesendâne ârizîdir ve nâdiren zuhûr eder; Halbuki efrâd-ı beserin hevesât ve a'râzi ahvâl-i âlemi ekseriyetle başka bir mecrâda tecelli ettiir. İmdi târih-i Nasrâniyyet pek az zaman için beyne'l-beşer bir nasfet ve şefkat devrini hâvî olduğu halde ekser-i edvârını garaz ve münâfereti, kitâl ve adâveti irâe eden efâl doldurur. Hattâ bundan nâşîdir ki Hazret-i Îsâ gibi rahm ü safh ibâ's eden bir [311] zât-ı risâlet-sifâti sonraları ehl-i kilise İslâmîyet'e karşı vukû' bulan teşebbüsât-ı harp-cûyânelerinde âdetâ bir general imiş gibi telâkki ederler ve İncil'i baştan aşağı okuyarak efâl-i hûn-rîzâne-i harbi mücîz âyât tahârriyle bulabildikleri âyâtı efkâr-ı nâssa telkin eylerlerdi. Ulemâ-yı hukuktan Ernest Nys nâm zât diyor ki: "Muhârebât ekseriyâ tavassutu da'vet eder. Kurûn-ı vüstâda papalar çok kere bu gibi tavassut ve müdâhalede bulunurlardı. Avrupa dâhilinde sulh u silm icrâsını va'z u tavsiye ettikleri siralarda behemehâl İslâm'a karşı muhârebât-ı salîbiyye icrâsını da kemâl-i cehd ile emr ü iltizâm eylerlerdi."**

* F. Haurent'in *Etude sur l'Histoire de l'Humanité* ünvânlı eserine bakila, dördüncü cilt, 186'ncı sayfa.

** Ernest Nys'in *Les Origines du Droit International* ünvânlı kitabına bakila, sayfa 366.

Müslümanlara karşı hâl-i sulh ve cûdî tecvîz olunmadığı gibi netice-i galebe olarak bir hûkûmet-i İslâmîye tarafından sulh ve musâfâtâ riâyet edeceğine dâir teahhûd ve peymâن altına alınmış olan hûkûmdârân-ı Nasrâra'nın ahîdnâmelerini nakz eylemeleri diyânet nâmına ehl-i kilise tarafından cebren talep olunduğu görüle gelmiş olan vekâyi'dendir. Hukûk-ı beyne'l-milel ahkâmî âlem-i Nasrâniyyet'te pek geç te'sîs eylemeye başladı. Türkçe'de *Siyerü'l-Kebîr* nâmıyla ma'rûf bulunan eseri hukûk-ı harpçe şâyânı mûrâât nice ahkâm-ı âdile ve mütemedîne ile tedâvîn eylemiş olan İmâm Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî hazretleri Avrupa'da hukûk-ı harbi ilk defa olarak bir sûret-i muttaride ve âdilede tasnîf etmiş olan Grotius nâm müellif-i hakîmin zuhûrundan sekiz asır evvel vûcûda getirmiştir.*** Grotius devrine gelinceye kadar Avrupa-yı nasrânîde yetişmiş olan müellifler –ki ekserisi ehl-i kilisedendir– gayr-i nasrânî olan akvâmin ve alel-husûs müslümanların hukûk-ı insaniyet-kârâne ile muameleye lâyîk bulunmayan muhâriblerden addolunması ahkâmını tervîc ederlerdi. Bu müellifler de papa gibi İslâm ile vukû' bulan muâhedâtın adem-i vûcûbunu göstermişlerdir. Halbuki *Siyerü'l-Kebîr*'de teahhûdât-ı İslâm'dan bahsolunduğu sırada Hazret-i Peygamber alehi's-salâtû ve's-selâmin¹ (وَفَاء لِعَذْرٍ فِيهِ) kelâmını gayrimüslimlerle olan ahîdnâmelerinde daima kaydederek ahde vefâyi îcâb nakz-ı ahdi tâhzîr buyurdukları musarrahtır.

Ernest Nhs bâlâda mezkûr *Hukûk-ı Beyne'l-Milelin Menâbii* ünvânlı eser-i âlimânesinde der ki: "Hukûk-ı Harp –ki insaniyetkârlığın nisbetini ta'yîn eder– kavâidi müslümanlar tarafından pek erken mevkî'-i tatbîke konulmaya başladı. Bunlar nîsvânîn, sibyânîn, şüyûhun, ma'tûhîn ve meçânînin mazhar-ı sahâbet olmaları esâsını vaz' ettiler. Düşmanın muhtaç olduğu suları zehirlemek onlar tarafından men' olundu."**** Halbuki çeşmelerin kuyuların ve sürbe mahsûs mecrâaların tesmîmi milel-i gayrimüslime tarafından muharebâttâ tecvîz olunurdu. Hattâ Venedikliler'ce Osmanlılar'la olan muhârebelerde müslüman askerini, ümerâsını tesmîm etmenin –müslümanlar tarafından mezkûr kâide-i âdilâne teessüsünden yüzlerce sene sonra bile– vesâit-i mühimme-i galebeden telakkî edildiğinin emsâli vardır. Nitâkim bu kavlin sıhhati Venedik hazîne-i evrâkindaki muharrerâta ibtinâ-en yazılan bir tarihden bi'l-istîhrâc başka bir fasilda zikrolunacaktır.

Düşman-ı tabîî addolunduklarından dolayı müslümanlarla icrâ-yı ticâretin cezâyî mûcib kebâirden addedildiğine dâir 805 târih-i mîlâdîsinde bir emîrnâme-i rûhânî neşrolmuş ve müslümanlara buğday, odun misillü levâzîm satan hristiyanların şedîd cezâlara çarplaması bir kâide olmak üzere vaz' edilmiştir. Muamelât-ı beserîyenin cereyânı tabîîsine muhâlif olan bu emr-i rûhânî bir müddet sonra hûkûmden sâkt olmuş ve Venedikliler müslümanlarla mühim bir ticâret muamelesi açmışlardır; lâkin Papalığın tehdîd-i şedîdi

*** İmâm Muhammed eş-Şeybânî 135-189 (mîlâdî 752-804) târihleri arasında yaşadı. Grotius ise 1583'te doğdu 1645'te vefât eyledi.

¹ Ebû Dâvûd, Sünen, Kitâbü'l-Cihâd, 164.

**** Sayfa 209.

üzerine Venedik Dükâlığı –hattâ i-dam gibi bir cezâ-yı vahî-min tahtı tehdîdinde olarak- tebaasını bu ticâretten men'e mecbûr olmuştu. W. Heyd nâm müellifin beyânına nazaran gerek emtiâ veya inşâât-ı bahriyye levâzımı satmak, gerek kaptanlık sıfatıyla hizmet-i müslimîne girmek isteyen hiristiyanların emvâli müsâdere ve hürriyet-i şahsiyyeleri ilgâ olunmuş. Şimdi bunu Cezâyirliler'in, Tunuslular'ın, ümerâ-yı Mîsrîyye'nin ve onlardan sonra Osmanlılar'ın ecnebî bezir-gânlarına verdikleri imtiyâzât-ı teshîliye ile mukâyese eder isek âlem-i Nasrâniyyet ile âlem-i İslâmiyyet arasındaki muamele-i mütekâbilenin nev'ini ta'yîn için vâzih bir misâl bulmuş oluruz.

Kurûn-ı vüstâda kilise erkâni mezheb nâmına bunca efrâd-ı beseri harbe sevkederdi ki bu efrâd bir i'tikâd-ı samîm ile meydân-ı cenge can atardı. Sonraları müslümanlar a-leyhine muhârebât-ı dâimiyyede bulunabilmek için sîrf bir i'tikâd-ı mezhebi kâfi gelmemeye başlamış idi. Osmanlılar'ın zuhûru ve istiklâl-i İslâm'ın te'yîdine himmetleri kiliseye muhârebât-ı salîbiyye için yeni fîrsatlar vermiş idi. Târih-i Osmâni'nin edvâr-ı evveliyeyi müdakkikâne ve bîtarafâne bir sûrette muhâkeme olunursa anlaşılıyor ki Osmanlılar dahi muhâsamelerinde kavâid-i insâniyyeye düşmanlarından ziyâde mûrâatta bulunurlar ve muahedât-ı mun'akide ah-kâmını onlardan ziyâde mevkî'-i icrâya koyarlar idi. Eslâf-ı Osmâniyâ'nın ciddiyeti her şeyden ziyâde emr-i şerîate mü-râatta tecelli ederdi. Vâkiâ birbirini ta'kîb eden muhârebât-ı salîbiyyedeki efâl-i gaddârâne onlarda bir fîkr-i intikam u-yandırmak tabîî olduğunu şiddetle mukâbele-i bi'l-misâl o-lundurdu. Fakat Osmanlılar düşmanları olan akvâmin ehl-i kitapta olduğunu pîş-i mülâhazadan ayıramazlardı. Kur'ân-ı Kerîm Nasârâ ile olan kavgada mülâyemeti âmîrdir; Nitâkim [312] ^{وَلَا تُجَادُلُوا أَهْلَ الْكِتَابَ إِلَّا بِالْتَّيْ هُنَّ أَخْسَنُ}¹ buyurmuştur. A'dâ hakkında hilm ü sekînet icrâsiyla intikamın adem-i tervîci dahi ahkâm-ı İslâmiyye'dendir; ² فَاصْنَحْ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ayet-i kerîmesi de bu hükmü müeyyiddir.

Burada şâyân-ı tedâkîk bir nokta vardır: Niçin biz ehl-i kitap olan Nasârâ-yı Efrenc ile harb-i dâimî hâlinde bulunduk? Niçin tavâif-i İslâmiyye ile ümem-i Îseviyye arasında bunca asırlar münâsebât-ı mütekâbile-i insaniyyet perva-râne te'sîs olunamadı? Buna verilecek ilk cevap şudur: Hiristiyanlar dahi aynı vechile bizi ehl-i kitap olmak ve kendilerine nev'-i beserin gayr-i nasrâni olan tavâif-i sâiresinden daha yakın bulunmak sûretinde telakkî etmediler de onun için!.. Bâlâda dahi zikrolunduğu üzere ekâbir-i Îseviyye İslâmiyyet'i kilisenin nûfûz-ı cihângirânesine mâni' bir rakîb-i müdhiş telakkî ve ehl-i İslâm'ı o rekâbet-i sedîdeye hâdim tavâif-i dâlledeñ addeylediğinden bize karşı hiçbir teahhûdün icrâyi hükmüne cevaz vermez ve bizlerle sulh u salâh hâlinde icrâ-yı muameleye müsâade etmez idi. Ehl-i İslâm kendi ah-kâm-ı mezhebiyyesine mu'tekid ve münkâd olduğu gibi efrâd-ı Îseviyye de evâmir ü ahkâm-ı kenîsâîyyeye îmân ve itâat eylerdi. Ahkâm-ı İslâmiyye hiristiyanlarla sulh ü salâh hâlinin te'sîsini tecvîz etmez mi? Bu ciheti anlamak için biz

yine kâşif-i hakâyık olan Kur'ân-ı Kerîm'in evâmirine mü-râaat edelim: Ancak vukû' bulacak tecâvüze karşı silâha sarılmak ve yoksa hayâtimiza kastetmeyecekler hakkında teaddî olunmamak lâzımdır. ^{وَقَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْنِدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْنَدِينَ}³ kelâm-ı münâfiinden o babda ne murâd olunduğu âşıkârdır. Kezâlik kenîsâ-i Nasrâniyyet evâmirinin aksine olarak İslâmiyyet sulh u silm hâlinin te'sîsini dahi mürevvicdir. ^{وَإِنْ جَنَحُوا لِلَّسْلَمِ فَاجْنِحْ لَهُمْ}⁴ nass-ı celîli dahi hâl-i sulha meyl ü rağbeti tavsiye eyler.

Şimdi mes'ele-i sulh münâsebetiyle kilise ahkâm ve evâmir-i ruhâniyyesi ehl-i İslâm hakkında ne yolda ta'yîn-i münâsebât etmiştir, onu anlayalım: Kurûn-ı vüstâda ve kurûn-ı ahîrenin mebâdîsinde Avrupa-yı nasrâniının maşrîk-ı İslâm hakkındaki mesâlik-i siyâsiyyesini irâe eden âsâr-ı ilmiyyenin ekserisi Latince'dir. Bu âsârî bir ihâta-i tâmme ile tedâkîk eylemiş olan François Laurent evvelce de iltikâttâ bulunduğumuz eser-i fâzîlânescinin onuncu cildinde anlamak istedigimiz mehbasi şu vechile izâh eder: – “Bir yemin eğer kilise-nin nef'ine münâfi sûrette edilmiş ise keenlem-ye kün hükmünde kalırdu. Bundan istîhrâc olunacak netice-i mantikiyeye ise müslümanlarla akdedilmiş olan muâhedâtın mer'iyyü'l-ahkâm bulunmamasıdır. Saint Paul'un eşhâsındaki münâsebâtı ta'yîn eden bir kelâmını kurûn-ı vüstâda ehl-i kilise milletlerin münâsebeti hakkında tatbîkinden çekinmedi. Saint Paul o babda ne söyledi? Mü'minler (hristiyanlar) gayr-i mü'minler (nasrâni olmayanlar) ile muamelâtta bulunmamalıdırlar; hâttâ onlara yiyip içmekten bile hazer eylemelidirler dedi. İmdi nef'-i diyânet nâmına o makûle muâhedâtın akdi nehy olunduğu gibi akdolunmuş olan muâhedât dahi o sebeple hükümden iskât edilir idi.”* Müellif-i fâzîlin bu meslek-i siyâsiyi izâh sırasında verdiği emsile-i târîhiyyeden birisi sîrf târih-i Osmâni'ye aittir ki İngiliz müverrih-i hakîmi Gibon dahi Roma İmparatorluğu'nun Tedennî ve İzmihlâli ünvâni altındaki eser-i meşhûrunun 67'inci fasılında bu vak'a-i târîhiyyeyi bî-tarafâne tenkid eylemiştir.

Sultan Murâd-ı Evvel hazretleriyle Macar Krali Ladislas⁵ arasında akd-i sulh olunmuştu. Muâhede-i sulhiyyenin riâyet-i ahkâmı için Hazret-i Pâdişâh Kur'ân-ı Kerîm üzerinde, müşârun-ileyh kral da kendi kitab-ı mukaddesi ile yemin etmişlerdi. Papalığın Almanya'da vekili olan Julien Ceserini nâm kardinal bu muâhedenin akdolunduğu devirde Türkler aleyhine bir muhârebe-i salîbiyye teşkili maksadıyla mev'izeler veriyordu. Sulhün iâdesiyle muâhede-i sulhün akdini müteâkib Kral Ladislas'a mezkûr kardinal tarafından beyân-nâme vâsil oldu ki bunda muâhedenin nakzı talep edildi. Kardinal Ceserini bu beyân-nâmesinde Ladislas'a hitâben “Sen ancak kendi Allah'ına, ihvân-ı Îseviyye'ne karşı dînin üzerine yemin edebilirsin. Bu mecbûriyet-i dîniyye İslâullâh'-in düşmanlarına** karşı edilen ahd-i zindikâneyi hükümden

³ Bakara, 2/190.

⁴ Enfâl, 8/61.

* Etud sur L'Histoire de L'Humanité, onuncu cilt, 433. sayfa.

⁵ Metinde (لا دِيلَانِ) şeklinde yazılmıştır.

**Yakın vakte kadar Avrupa müelliflerinin ehl-i İslâm'ı Hazret-i Îsâ'nın düşmanı olmak üzere tâsvîf edegeldikleri ne kadar fâhiş bir tağyîr-i hakîkattir!

¹ Ankebût, 29/46.

² Hicr, 15/85.

iskât eyler” kavıyla tehdîdde bulunmuştu. Efkâr-ı umûmiyye tabîî o dindâr zâtın teşebbüsunü tasvîb eylediğinden Ladislas nakz-ı ahd eyledi. İşte Varna muhârebe-i meşhûresi bu nakzin bir netice-i âtiyyesi idi ki Varna ma'rekesindeki izmihlâl-i salâbiyyenin Osmanlılar tarafından yeminden nükûlünlük bir cezâ-yı Rabbâni'yi olarak telakkî olunduğunu müverrih Gibon haklı buluyor.

Halil Hâlid

ÂLEM-İ İSLÂM

Elvâh-ı İntibâh:

MÜNKARIZ OLMAKTA BULUNAN İSLÂM MEMLEKETLERİ

Fas

Bu hafta gelen telgraflarda Fransızlar'ın Fas'ta vukûa getirdikleri telefât ve tahrîbâttan bahsolunuyor: Faslîlär'dan üç yüz kişi öldürülmüşler, “Kebîr” Câmii tahrîb olunmuş, minareleri de yıkılmış. Müslümanların bu hâliyle, bu gidişle daha nice câmiler tahrîb, nice minâreler yıkılacaktır.

[313]

Buhâra

31 Mayıs 326

Buhâra'nın ahvâli günden güne vehâmet kesbetmektedir. Tehlike büyütür. Vüsûkuna i'timâd ettiğim ma'lûmat-ı âtiyyeyi arz eyliyorum:

Afganistan hükümeti bir ay evvel Taşkend válisine gönderdiği bir tahrîrâtta hudut mes'elesinde Rusya ve Buhâra hükümetlerinden hangisinin alâkadâr olduğunu, ta'bîr-i âharla hangisinin kendisiyle komşu bulunduğu sormuş, vâli de Petersburg'dan istîzâh-ı keyfiyyetten sonra cevap vereceğini bildirmiştir. Gâyet basit görünen bu muhâberât üzerine Rusya hükümetinin Buhâra için öteden beri beslediği ilhâk fikrini takviye etmiş olduğu bazı delâil ve emârât ile istidlâl olunmaktadır. Bu fikrin icrâsi da kuvve-i karibeye geliyor. Fakat Buhâra ahâlisinden emîn olmadığı cihetle Buhâra ile mevâki-i mühimmesini beş bin miktarında bir kuvve-i askeriyye ile -1 Ağustos 1910- işgâl edecekтир. Tahdîd-i hudûd mes'elesine gelince kendisi doğrudan doğruya hükümet-i Afgânîyye ile müzâkerâta girişeectir.

Buhâra ahâlisinin şimdiden gösterdiği âsâr-ı heyecâna nazaran bu vakâyî'e karşı lâkayd bulunmuyorlar. Zavallı Buhâralılar şimdîye kadar nice ızdîrâbâta tahammül ettiler. Ruslar'ın kayd-ı esâretine girmemek için çalıştalar. Şimdi ise hâlin cereyânından cümlesi de müteellim. Hepsi vatan için, din için eşk-rîz! Ahâlinin bu heyecâni pek tabîidir. Çünkü esâsen Buhâra hükümeti, Rusya hükümetiyle teâtî eylediği mü'âhedenâme mûcебince umûr-ı dâhiliyyesinde müstakildi. Fakat bu istiklâl muhâfaza olunamadı. Rusya hükümetine umûr-ı dâhiliyyeye bir hakk-ı müdâhale verildi ki bundan ne Buhâra ahâlisinin, ne a'yânının, ne de ulemâsının haberî, rizâsı yoktu. Şimdi beş milyon ehl-i İslâm'ın -çünkü coğrafya kitaplarının kaydettiği iki, iki büyük milyon miktarı

hakikate muhâliftir- böyle mazlûmâne ve sessizce hürriyetini kaybetmesi ve ta'me-i ihtirâs olması revâ midir? Bu mamele hiçbir hakka, hiçbir ahde de müstenid değildir! Nasıl olur da zavallı Buhâralılar keyif için göz göre kurbân edilir!

Bu mektûbum filân veya falân gazeteye mahsûs değil, bütün matbûat-ı Osmâniyye ve İslâmiyye'ye aittir. İnsaniyet nâmına ricâ ederiz, hukukumuzu müdâfaa etsinler!

Yânzîz matbûat-ı Osmâniyye değil, -eğer hukuk-ı dûvel, hukuk-ı beynelmilel sözleri bir kavl-i mücerredden ibâret değilse- Avrupa matbûati da bu müdâfaaya iştîrâk etmelidir.

Abdullah

SIRÂTIMÜSTAKİM

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ.^۱

İran

Tahran – Tebriz ahâlîsi Ruslar'ın tarz-ı hareketinden dolayı dûvel-i muazzama süferâsı nezdinde şikâyette bulunmuşlardır. Ahâlîyi en ziyâde iğzâb eden şey Rus askerinin ulemâya, kadınlara hürmtsizlik göstermeleridir.

Verdânî'nin İ'dâmi

Başvekil müteveffâ Butros Gali Paşa'nın kâtili İbrâhim el-Verdânî bugün zabtiye haps-hânesinde salben i'dâm olunmuştur. Verdânî me'mûrîn-i âidesi huzûrunda dârağacına çıkarılıp boynuna ip takıldıktan sonra hükm-i i'dâm kirâat edilmiş ve Verdânî kemâl-i sükûnetle kelime-i şehâdet getirip “Hürriyet ve istiklâl âyât-ı İlâhiyye'dendir” dedikten sonra üzerine basmakta bulunduğu tahta bir yay ma'rifetyle açılarak muallak kalmıştır.

İ'dâmin icrâsını müteâkîb Verdânî gasil ve tekfin edilerek kuvve-i kâfiyye-i askeriyye ile ailesi makberesine i'zâm ve burada hâzır bulunan válidesiyle hemşire ve amcasının yedine teslim kilinmiştir. Cenâzenin defnine kadar nakle me'mûr asker muhâfiz sıfatıyla orada kalmıştır.

Gazeteler umûmiyetle bu hâdiseden pek hafif sûrette bahsetmiştir. Yeni matbûat kânûnunun tasdîki cihetile gazeteler ihtiyâr-ı sükûtu muvâfik bulmuşlardır.

(Kahire)

ŞEHİD-İ SAÎD İBRÂHİM VERDÂNÎ

Rûhuna Fâtîha

Âlem-i İslâm'ın i'lâ-yı şân ü şerefi ve mühim bir kit'a-ysi İslâmiyye'nin ecâbinin velâ-yı gayr-i meşrûundan tathîr ve tahlîsi yolunda bezl-i hayâti pek mebrûr bir vazîfe-i hamîyet ve millîyet telakkî eden şühedâ-yı süedâ-yı İslâm'a bu hafta içinde büyük bir kahraman daha iltihâk etmiştir ki bu şehîd-i saîd; muhterem Verdânî dir.

¹ Ra'd, 13/11.

Târîh-i İslâm'a parlak bir cehd ü gayret sayfası ilâve eden, ma'ser-i İslâm'ın hiçbir zaman esârete katlanamayacağını îsâr-ı hayat sûretille münkirlere karşı isbât etmek isteyen İbrâhim Verdânî nâmını şüphe yok ki ümmet-i merhûme Süleymân Çelebi [Ağa] nâmı gibi ta'zîz ve tebcîl edecek tirtir.

Bir asır evvel yine İbrâhim Verdânî'nin müteneffis bulunduğu bir muhîtte, o fertüt-i a'sâr ve kurûn olan Mîsr-Kahire'de Fransız istilâsiyla nâlân efîde-i İslâm için; fie-i gâşibenin müdebbir-i mesâlihi bulunan General Kléber'e müvâceheten havâle eylediği tîg-i şehâmetiyle vatanının, milletinin pây-mâl edilen hukükunun hesâbını soran Şehîd-i Muhterem Süleymân Ağa'nın fedâkârlığı nasıl reشا-pâş-ı tesliyyet olmuş ise bir asır sonra kezâ bi-gayr-i hakkin vukû' bulan bir işgâl-i gâsibâneyi idâme edecek tedâbîri himâye eden [314] ve yine o vatannın erkânından, evlâdından teşekkül eyleyen kuvvetlere istinâd ile en azîz hukûku ayaklar altına alan bir vatan hâininden bîçâre İbrâhim'in tek başına yüz yüze hesap sorması da istikbâl-i milleti lâ-şey mesâbesinde tutarak ihanette bulunanların âkibetü'l-emr pençe-i kahr-ı ümmetten kurtulamayacağı hakkında mücîb-i itmi-nân olmuştur. Bir asır mukaddem Süleymân Ağa merhûma tatbîk olunan siyâsetin yani henüz yirmi dört yaşında Halepli bu genç kahramanın bir elini yakarak kâzığa vurmak ve bu yüzden üç muhterem İslâm âlimini "Siz de şerîk-i cü-rümsünüz" diyerek bilâ-isticvâb darağacına çekmek sûretille Avrupa medeniyetinin istinâd eylediği kavâid-i adâletin mâhiyeti hakkında biz şârkılara komşumuz garp mütemedînleri nasıl bir fikir vermişler ise işte bir asır sonra da İbrâhim Verdânî hakkında; kavâinîn-i mevzûanın ahvâl-i mümâsilede medâr-ı tatbîk olacak sarâhatlerini ihmâl etmek sûretille kendilerinin taht-ı riyâsetlerinde bulunan mahkemelere esbâb-ı mûcibeden ârî mütehakkimâne i'dâm cezâları verdirerek, mahkeme-i temyîzin cenâh-ı adâletine vuku' bulan ilticâlara iki kelimelik redd-i istidâ kararlarıyla mâni' olarak ve bir hatâ-ı adâliyi ta'mîr ve telâfiye salâhiyet-i kânûniyyesi bulunan Hidiv'e dudaklarını tepretmeyecek derecede i-mmâl-i nûfûz eyleyerek hafta içinde ikâ' eyledikleri i'dâm fâzîhasıyla deâim-i adâlet diye halka tanitimak istedikleri kavâidin kuvvetliler elinde birer bâzîce-i agrâz ve ihtiâr olmaktan başka bir mâhiyeti bulunmadığını nazarlarımıza bir kat daha isbât etmiş oldular.

Mîsr'daki milyonlarca ehl-i İslâm'ın saâdetine sû-i kasâeden, sulta-i ecnebiyyeyi memlekette te'sîs ve te'yîde çalışan Butros Gali'nin uğradığı âkîbet kendi cezâ-ı fi'lîdir. İbrâhim Verdânî her vatan-perverin ifâsından çekinmeyeceği bir vazifeyi yaparak selâmet-i vatanı için çalışmıştır. İbrâhim Verdânî'yi i'dâma mahkûm edenler ve bu cinâyet-i medeniyeyi milyonlarca halkın âmâl ve temenniyâtına rağmen bîfilî icrâ ve irtikâb husûsunda kendilerinde hak ve kuvvet bulanlar bir Hind fedâîsinin daha büyük ve âlî bir mahkeme ve muhîtte söylediği son sözleri tahattur etmelidirler.

Zavallî vatan kurbânî Hindli Lal Dinigra i'dâmini tefhîm eden reîs-i mahkemeye son söz olmak üzere şu hakikî söylemiştir:

"İstediğinizi icrâ edebilirsiniz. Aslâ ehemmiyet vermem.

Beni i'dâma mahkûm edebilirsiniz, bunun için endîse etmem. Fakat bîrgün bizim de kuvvet bulacağımızı ve bizim de size karşı istedığımızı yapacağımızı hatırlınızda bulundurunuz. Vatanım için fedâ-ı hayat etmek şerefine nâîl olmakla mağrûr ve müftehirim" işte bir şârkının ahvâl-i rûhiyesini gösteren belîg sözler!...

Yirminci asırda medeniyet hâmîsi sıfatı takınanlar İslâm-lar'ın bin üç yüz sene mukaddem tatbîk eyledikleri kâideyi¹ (لا يحل لاحد ان يؤمّ قوماً وهو له كارهون) esâsını kabul etmeli ve akvâmin Cenâb-ı Hak'tan başkasına kul olmak için yaratılmamış olduğu hakikatini artık anlamalıdır.

* * *

Edirne'de intîşâr eden ve sernâme-i mübâhâti hadîs-i celîli ile muvaşşah bulunan Vatan refîkimiz bu hâileden şu sûretle bahsediyor:

BİR FEDÂ-YI MILLET...! BİR ŞEHÎD-İ VATAN...!

Oh...! Şu dünyada hayat varsa vatan sevdâsı, saâdet varsa millet muhabbetidir!

Görülmez mi?: Hayvanlarda bile bir cem'iyet sevgisi, bir vatan sevdâsı var!

Ya insan, ki eşref-i mahlûktur; nasıl olur da kalbi bu yüce duygulardan mahrûm kalır? Nasıl olur da insan iken havyan kadar hissi olmaz? Nasıl olur da o bağırrın içindeki gönlü taş gibi katı, taş gibi cansız, demir gibi soğuk olur?

Yok, yok! Dilsiz, idrâksız hayvanlara kadar feyyâz-ı kudretin râyegân buyurduğu bu ulvî hislerden eşref-i mahlûk olan insan bî-nasîb kalamaz! Meğer ki rûhu nûrdan değil, nârdan yaratılmış olsun!

Evet! Dilsiz, idrâksız hayvanlara kadar ihsân buyurulan bu ulvî hislerden mahlûkatın en azîzi, en şerîfi olan insan bî-nasîb olamaz.

Belki mihr-i fitratın envâr-ı füyûzâtına asıl cilvegâh, kalb-i insandır, dimâğ-ı beserdir. Zîrâ cem'iyet insan ile ma'nîdâr, millîyyet insan ile pây-dârdır.

Kâinât, insan ile kıymetdâr, mevcûdât, insan ile bahtiyârdır. İnsan olmasa imâret olmaz, insan olmasa saâdet olmaz; dünya issız çöllerden, korkunç dağlardan ibâret kalır.

Hâsili: İnsan, bütün ma'nâsiyla dünyanın medâr-ı şeref ü sânidir.

"Vatan"

Nedir? Bir dârû'l-emân-ı hayat...! Millet... Bir sîne-i şefkat! Bir âğûş-ı himâyettir.

İnsan; vatanın sînesinde doğar; milletinin âğûşunda büyür. Issız bir ova..., yahud korkunç bir dağ tepesinde, bir ağaç kovuğunda, bir mağara deliginde tek başına yaşar bir insan tasavvur olunabilir mi?

İki evli bir köy... Fakat cem'iyet!... Fakat millet!... Fakat vatan!...

¹ Benzer şekilde, Beyhâkî, Sünen, 5339.

² "Vatan sevgisi imandandır", Aclûnî, Kesfû'l-Hâfâ, 1102.

Öyle ise milletimizi sevelim! Canımızdan ziyâde sevelim!
Vatanımıza kurbân olalım! Yolunda güle güle can verelim!

Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır
Ne gam râh-i vatanda çâk olursa cevr ü mihnetten!

[315] Bugün bir millet fedâisinin, vatan kurbânının pek uzaklardan kopup gelen son sadâ-yı hayatıni işitmekle kalbimizin en derin, en gizli köşelerinden fişkirip gözlerimize hücum eden vedâ-i ebedî yaşlarıyla ıslanmış duygular karşısında vicdânımızı vakûrâne bir ates-pâre-i celâlet kesilmiş görüyoruz. Rûhumuz hüzn-engîz bir seyâhate, mâtem-nûmûn bir vazîfe-i mukaddese ifâsına hazırlanıyor.

Bir fedâ-yı millet! Bir şehîd-i vatan!

Kahraman Verdânî!

Bu kim?... Evet; bu, bir fedâ-yı millet! Bu, bir şehîd-i vatan! Bu bir bârika-i gayret! Bu bir sâika-i hamîyyet! Bu, bir seyf-i secâat! Bu, bir şîmsîr-i celâlet!

Bu, bir memleket! Bu, bir millet! Bu, bir kale, bu, bir ordu!

Arslan Yürekli İnsan!

İnsan arasında böyle uluvv-i fitrat ashâbı, böyle şiddet-i azm ü sebat erbâbı bulunmasa insanlar yaşayamaz.

Düşman tecâvüzüne ma'rûz kalan bir millet içinde böyle birkaç bin serdengeçti, gayret meydânına atılarak düşman sünğülerine düşman kurşun ve güllelerine göğüslerini açarlar; bir vücûd fedâ ederler. Bir millet kazanırlar! Bir can verirler, bir vatan kurtarırlar.

Millet sağ olduğça, vatan yaşadıkça o kahramanların da vücutları vatanın sînesinde, nâmları milletin kalbinde yaşı!

Hiç öyle, milleti, vatanı uğruna fedâ-yı cân etmiş bir kahraman ölmüş sayılır mı? Onun nâmî koca bir milletin nâmûsuyla, haysiyyetile, şecâatiyle, istiklâliyle müsâvî!

İnsan için hakikî ölüm nedir? İsmi, cesediyle beraber mezara girmesi, na'sı çürümeden isminin unutulup gitmesidir. İnsana bundan fenâ ölüm olamaz. Çünkü bir Fâtîha okumak için ismini anan yok...!

Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş! misraî büyük bir hakikati mutazammındır, ki o da hayır ile ibkâ-yı nâmdan başka bir şey değildir.

Nice binlerce bin milyarlar, trilyonlar, katrilyonlar adedince insanlar gelip geçmiş, hepsi kara topraklara karışmış! Lâkin kiyâmete kadar hayır ile yâd olunmak üzere isimleri târîh-i insaniyyetin ebedî sayfalarına zînet verenler hemen hemen sayılabilcek kadar azdır! İşte:

Verdânî

ismi Misir ve dolayısıyla Osmanlı târîh-i inkilâbinin ilk sayfalarında görülecek! O târîh-i inkilâb okundukça

Verdânî

ismi de Misir kahramanını gösterecek.

Garip değil midir? Biz bu güzel ismin sâhibini görmedik, fakat Misir'da ondan başka şahsen kimseyi tanımiyoruz. Yalnız bu Misir kahramanı!... Bugün

Verdânî

yi yalnız biz mi tanıyoruz? Bütün cihân-ı medeniyet de tanıyor. Fakat bizim âşinâlığımız, yine başka...!

Bir insan öldürmek, bir âile mahvetmek –düşünüsün!- ne denâettir! Ne vahsettir! Ne canavarlıktr!

Ya efrâdi milyonlar teşkil eden bir ümmeti, koca bir milletin bir cüz'-i mühimmini elini ayağını kiskıvrak bağlayarak, ağını dikerek o bîçâreyi cellâd-ı bî-emân gibi tepesine çökmuş mehbîb bir heykel-i istilâının ayakları altına yuvarlamak ne ile vasfolunabilir? Buna ne denâetin ma'nâsı, ne vahşetin medlülü, ne de canavarlığın rûhları titreteni, insaniyete kan kusturan şekl-i menfûru kifâyet eder!

Bir milletin kâtili olmak...!

Verdânî

İşte böyle şîr-pençe gibi Mîsîr'in tepesine binmiş, beynini kemiren bir şahsin vücûdunu ortadan kaldırıp milletini, vatanını kurtarmak için fedâ-yı cânı göze aldırmış!

Hükümet-i hîdîviyye hey'et-i nuzzâr riyâseti gibi en âlî bir mevkii işgâl eden bu zât Mîsîr'in saâdet-i hayat nâmına bütün menâfi'-i siyâsiyye ve iktisâdiyyesini esâsından mahvetmek koca bir memleket halkını ilelebed ecnebî zincîr-i esâretinde mahkûm bırakmak husûsında ne yapabilmek elinden gelirse hiçbirini diriğ etmemiş!

Buna birkaç milyon insan nasıl susar! Nasıl boynunu uzatıp öyle müdhiş bir boyunduruğa kendi ihtiyâriyla teslim olur? Hayvan olsa yine bir hareket-i imtinâiyye gösterir.

Verdânî

memleketin üzerine çöken bu müsîbetin, vebâdan beter, tâ'undan müdhiş olan tahrîbâtında devâm edip gitmekte olduğunu gördükçe rüfekâ-yı hamîyyeti meyânında en müteessir, en sabırsız olmak üzere meydân-ı hamîyyete atılır!

“Ne olursa olsun! Bir cân bir milletten”

“Ziyâde kıymetli, bir vatanın değerli olamaz”

“Fedâ...!”

diye vazîfe-i hamîyyeti ifâ eder. Fakat istilâ, tahakküm ve tecibbur bu millet fedâisini kâtil addederek mahbese atar. Kahire'de gazübâne bir sükût...! İntikâm-cûyâne bir düşünce...!

Verdânî

geçen hafta mahkeme-i cinâyyette muhâkeme ve i'dâmına hükmolundu.

[316] Mahkeme Verdânî'nin değil, Mîsîr'in i'dâmına hükümlü olmuş oldu. Mîsîr'in gerdanına ipi takıp meydân-ı siyâsete, darağacına sürüklêmeye kalkıştı. Lâkin Mîsîr buna râzi olacak mı? Kendi eliyle intihâr edecek mi? İşte bu suâlin cebâbını Verdânî'nin müdâfaasına ta'yîn olunan vükelâ-yı deâvîden Mahmud Bey veriyor. Mîsîr'in buna lâkayd kalma-yacagını en müessir bir lisân-ı yüzühlâ anlatıyor! Hey'et-i nuzzâr reisi müteveffâ Butros Paşa Gali'nin Mîsîr hakkındaki icrâ'ât-ı izmîhlâl-âverîni ta'dâd ediyor.

Mahmud Bey'in nutku Verdânî'yi müdâfaa değil, Mîsîr hükümetinin ardında gizlenmiş olan çehre-i istilâya karşı Mîsîr nâmına arslancasına bir ultimatomdur. Mîsîr'da bir zelzele-i inkilâbin başlamak üzere bulunuşunu ihbârdır.

Hele:

“Dinleyiniz! Hamîyetiniz varsa beni dinleyiniz!” hitâbi bir söz değil âdetâ bir alev...!

Yâ Rab! Pây-i istîlâsı altında inlemekte olduğu bir hasm-i kahhârına karşı ne büyük yürek! Ne âlî kalb! Ne tûfân-ı hamîyyet! Ne şîrâne hamâset! Âh...! İnsânlar millet muhabbetinde, vatan sevdâsında hep böyle birer kahraman-ı şîr-dil olsa...!

Hep böyle istihfâf-ı hayat, istihkâr-ı mevt, sevdâ-yı ma-âlî, imtinâ'-ı zillet ü meskenet, uluvvî-ı vicdân gibi her biri insaniyetin medâr-ı mefhareti olan fezâil-i medeniyye ile muttasif olsa...!

Biz o müdâfaayı okurken hâtif-i gaybdan “İşte insan böyle olur. Mertlik, kahramanlık buna derler!” kelimât-ı takâdirîyyesini iştiriyor. Kalbimizin bir tûfân-ı hayat içinde çırpmakta olduğunu görüyorduk.

O satırlar üzerinde o kadar dalmış gitmişlik ki sanki mahkemedede mevcûd bulunuyorduk. Sanki o bârikalar sa-çan, yıldırımlar yağıdırın ağıza hayran hayran bakıyordu!

Hele Mahmud Bey'in müteveffâ Butros Paşa'nın sansür usûlünü vaz' ile hürriyet-i matbûâti boğmak gibi yirminci asr-ı medeniyyette dinsizlerin bile tahammül edebileceği [e-demeyeceği!] bir zulmü beyân sırasında, Jûl Simon'un:

“Serbestî-i matbûat, şerâit-i mübreme-i hayatıyyeden biridir” kavl-i hakîmânesini mahkeme heyetine karşı fırlatıp atması bizi gaşetti.

Misir bizim mukaddes vatanımızdır. Misirlilar bizim din kardeşlerimiz, vatandaşlarımızdır. Onların felâketi aynıyla bizim felâketimizdir. Bâ-husûs Misir'in Ka'be-i İslâm'ı, Ravza-i Mutahhara-i Cenâb-ı Seyyidü'l-enâm'ı düşman istîlâsından muhâfaza husûsundaki ehemmiyet-i mevkiiyyesini söylesek bu mübârek kit'aya musallat olan ellerin yapmakta oldukları fenâlikten ne kadar şikâyete haklı olduğumuz bir kat daha tezâhür eder. Avrupallar bizim içimizdeki anâsır-ı gayrimüslimeyi himâye bahânesiyle başımıza dünyanın belâlarını yağıdırıyorlar. İşte Girid Rumları gibi insaniyetin istikrâh edeceğî, medeniyyetin la'net-hân olacağı canavarları şimarta şimarta tepemize çıkardılar. Böyle ezmine-i kable't-târîhiyye vahşilerine rahmet okutan insan kıyâfetli hayvânât-ı müfterisenin her arzularına peki!... Her emellerine evet...! İcâbetleriyle mukâbele ediyorlar. Dört yüz milyonluk koca âlem-i İslâm'ın hukük-i mukaddese-i dîniyye ve hayâtiyyesini çocuk oyunaçına çevirdiler! Fakat Avrupalılar hiç düşünmüyorlar ki bu hakaretler âlem-i İslâm'ın cigerlerini deldi. Kalblerini parçaladı! Hele Girid'deki tahakkümleri zehirli bir hançer oldu; rûhuna saplandı. Onlar bilirler ki dört yüz milyon İslâm'ın mukaddes bir sancagi vardır. Onlar bilirler ki o mukaddes livâü'l-hamîd-i İslâm bir kere meydana çıkarsa dört yüz milyon İslâm'ın tâ son ferdine kadar direği dibinde can vermedikçe o sancak mağlûp olmaz. Avrupa

zırhlularına güveniyorsa işte buna güleriz! Çünkü o zırhlular sâhilde birkaç kasabayı yakabilir. Fakat dâhilde...! Dâhilde...!

GİRİD VE RUSYA MÜSLÜMANLARI

Hacîtarhan'da münteşir İdil Cerîde-i İslâmîyye'si Girid mes'elesinden bahisle diyor ki:

“Eskiiden beri Devlet-i Osmâniyye'yi iz'âc eden mesâîlden biri de Girid mes'elesidir. Girid hristiyanları Osmanlı hükümdünden çkarak Yunan'a iltihâk etmek emellerine şimdîye kadar muvaffak olamadılar. Fakat Arnavutluk'un bir kısmından zuhûr eden iğtişâş üzerine arzularını yapmak için kendilerinde kuvvet buldular, ciddî harekete başladılar. Fikirlerine uymayan müslümanları cebr ü tazyîke kalkıştılar.

Girid'in bazı şehirlerinde boykotlar i'lân ettiler. Bir Rum boykota muhâlif müslümanlarla alışveriş edecek olursa cezâya uğrayacağını söylediler. Hep bunlar müslümanlar aç kalsın da hicret etsin fikirleriyle yapılyordu. Nihâyet millî meclislerinde hristiyan meb'ûslar Yunan Kralı nâmına itâat yemînini icrâ ettiler. Müslüman meb'ûslara da yemin ettirmek istedilerse de müslümanlar aslâ kabul etmediler. Fakat buna karşı hristiyan meb'ûslar müslümanları müzâkereye iştirâkten mahrûm bıraktılar. Girid hristiyanlarının bu kadar insafsız ve haksız hareketleri Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesini bi-hakkın galeyâne getirdi. Memâlik-i Osmâniyye'nin büyük şehirlerinde mitingler yapılarak protestolar icrâ edildi. Devlet-i Osmâniyye de bu hâle rızâ göstermeyeip düvel-i hâmiyyeye notalar verdi. Düvel-i hâmiyye cevaplarında Devlet-i Osmâniyye'nin Girid'deki hukukunu himâye edeceklerini bildirdiler. Son telgraflar Yunan ricâl-i siyâsetinin Girid işlerini son derece dikkatle ta'kîb ettiklerini gösteriyor. Nîm-resmî gazeteler Girid siyâsilerini Devlet-i Osmâniyye'nin hukukunu ihlâle teşvîk ediyor. Düvel-i hâmiyyeye ilhâk vesâyâsında bulunuyor. Yunan siyâsilerinin bu fikirlerine sebep Devlet-i Osmâniyye'nin Yunan'a karşı i'lân-ı harp etmek istemesi ve böyle harp zuhûrunda hâl-i iğtişâsta bulunan bir kısım Arnavutlar'ın kardeşleriyle birlikte muhârebeye koşacakları hakkındaki beyânnâmeleri olsa gerek. Her ne ise mes'elede asıl câlib-i dikkat olan cihet Girid hristiyanlarının şu icrâ'âtlarından binde birini müslümanlar yapmış olsa düvel-i hâmiyyenin derhal kat'î kararlar ittilâhzıyla hristiyanları himâyede gecikmeyecekleri noktasıdır.”

Mahallî-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbîâlî Civârnâda
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

14 Temmuz 1910

7 Recep Bülfərd 328

Perşembe 1 Temmuz 326

Dördüncü Cild - Aded: 97

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

Sure-i kerîmeyi kirâat eden kimse eğer namazda ise (نَسْتَعِينُ) ile fiillerindeki mütekellim maal-gayr zamirleri kâri' ile hafazaya ve salât-ı cemâate hâzır olanlara ve eğer namaz hâricinde ise kâri' ile hafazaya ve sâir muvahhidîne şâmil olur. Kâri' belki cemâatîn bereketi ile ibâdeti kabul olunur da hâcetine icâbet buyurulur diye kendi ibâdetini onların ibâdeti ve hâcetini onların hâceti ile mezceylemiştir, çünkü cemâat içinde ibâdet ve hâceti reddolunmaz asiya ve sulehâ-yi ibâd bulunduğu cihetle hepsinin ibâdet ve hâceti reddolunması baîd olduğu gibi bazısını kabul edip bazısını reddeylemek dahi Erhamü'r-râhimîn'in keremine lâyik değildir. Gûyâ kâri': "Yâ İlâhe'l-âlemîn! Benim ibâdetim envâr-ı taksîr ile âlûdedir, fakat cemî'-i âbidînin ibâdetle-riyle memzûcdur, imdi olunan ibâdâti birbirinden seçip de ben kulunun ibâdetini reddetmek ve evlîyâ ve sulehânin i-bâdetleriyle muhtelit bulunan bütün ibâdâti kabul buyurmak senin kerem-i vâsiana çesbân değildir... Ibâdâtim onların ibâdetlerine inzimâm eylemesi bereketi ile kabul et ve hâcetimde onların hâcetlerine inzimâm etmesi bereketi ile bana avn ü meded kil..." diye tazarrû' ve istirhâm etmiş oluyor. İşte cemâatin meşrû' kılınmasında sir ve hikmet budur.

(إِنَّا نَسْتَعِينُ) zamir-i mef'ûlünün fi'l üzerine takdîmi hasr u kasr için olduğu beyân edilmişti. Bir de Zât-ı Bârî kâimâtîn mübâdî bulunduğundan tertîb fi'z-zîkr tertîb fi'l-vücûda muvâfik olsun için takdîm edilmiş olmak ihtimali de vardır. Takdîmde şu tenbîh ve işrâd dahi vardır ki âbid ma'bûd-ı hakîkîsine evvelen ve bizzat nazar edip sonra ibâdete nazar etmeli ve buna da kendisinden sâdir olmuş ibâdettir diye nazar etmeyip belki Cenâb-ı Hakk'a bir nisbet-i şerîfedir ve

kendisiyle Mevlâsi arasında bir vuslattır diye nazar eylemelidir; çünkü ârifin vuslû ancak mülâhaza-i Cenâb-ı Kuds'te müstağrak ve mâ-sivâsından bi'l-külliye kaybolmasıladır, bir derecede ki hattâ ne nefsin ve ne nefsinin ahvâlinden bir hâlini mülâhaza edebilir ve şayet böyle bir mülâhaza vä'ki olsa bile bu mülâhaza Cenab-ı Kuds'ü mülâhaza etmek ve ona müntesib olmak i'tibâriyle vukû' bulur. Vüsûl ancak mülâhaza-i Cenâb-ı Kuds'te istîgrâk ve mâ-sivâdan bi'l-külliye gaybet ile olduğu içindir ki Hak Celle ve Alâ hazretlerinin habîbi lisânından ¹(لَا تَحْرُنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) diye hikâye buyurduğu kelâm, kelîmi lisânından ²(إِنْ مَعَنِي رَبِّي سَهْدَبِين) sû-retinde tâhiye buyurduğu kelâma tâfdîl edilmiştir. Habîb-i Ekrem sallallâhû Teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz Ebû Bekir es-Siddîk radiyallâhû anhü hazretleriyle gârda bulundukları zaman zîkr-i Mevlâ'yı zîkr-i nefse takdîm ile yâr-i gârina (لَا تَحْرُنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) diye tesliyet buyurduğu halde Cenâb-ı Kelîmullâh aleyhi selâmullâh hazretleri Kitâbullâh'ta zikrolunduğu üzere zîkr-i nefsi takdîm eylesi.

(إِنَّا نَسْتَعِينُ) kavl-i kerîmde zamir-i mansûbun tekrar buyurulması ibâdet ile istiânenen her birinin Cenâb-ı Hakk'a maksûr ve münhasır bulunduğu tânsîs ve bir de münâcât ve hitâb ile ibrâz-ı istilzâz içindir. Vâkia (وَنَسْتَعِينُ) denilse atîf dahi hasra delâlet ederse de bu hasr ibâdet ile istiânenin beyni cem' etmek i'tibâriyle olmak da muhtemel [318] bulunduguna ve şu halde ibâdet ile istiânenin mecmûu Cenâb-ı Hakk'a maksûr olup her biri ayrı ayrı kasr edilmemiş olacağına mebnî zamîrin tekrarıyla bu ihtimal mündefî' olduğu gibi fazla olarak münâcât ve hitâb ile ibrâz-ı istilzâz dahi hâsil olmuştur.

¹ Tevbâ, 9/40.

² Şuarâ, 26/62.

Ihtâr:
Mesleğimize muvâfik âsâr-ı ciddiye
mâ'al-nemnûniye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

Abd cemî-i mühimmâtda ve alel-husûs edâ-yı ibâdâtda taleb-i ma'ûneti takdîm edip sonra ibâdetin Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olduğunu zikr eylemesi îcâb eder iken ibâdetin takdîm olunması ruûs-ı âyât tevâfuk etsin ve vesîlenin taleb-i hâcet üzerine takdîmi icâbete daha dâî olduğu bilinsin için dir. Vech-i takdîm olmak üzere şu da denebilir ki mütekelli min ibâdeti nefsine nisbet etmesi kendisinden sâdir olan ibâdeti bir emr-i azîm add ile kibir ve gurûrunu îhâm eylediğinden ibâdeti nefsine nisbet ile kendisi için hâsil olan rütbe-i kuvvet-i nefsiyle hâsil olmayıp ancak Cenâb-ı Kuds'-ün avn ve tevfiki ile müyesser olduğuna delâlet etsin işin (وايَكَ نَسْتَعِنُ) kavlini terdîf etmiştir. Bu veche göre (وايَكَ نَسْتَعِنُ) kavlinde maksûd abdin ibâdeti nefsine nisbet etmesinden husûle gelen tevehhümü izâledir.

Tefsîr-i

اَهْدَنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Bu kavl-i kerîm taleb olunan iâne-yi İllâhiyyenin a'zam ve ehemmini ta'yîn eder cümle-i ibtidâiyedir. Bu sûrette atfin terki bu cümle ile mâ-kabli haber ve insâca muhtelî oluklarından beynlerindeki kemâl-i inkitââ mebnîdir. Yahud bu cümle (وايَكَ نَسْتَعِنُ) kavl-i kerîminden neş'et eden suâle cevâb vâkî olmuş cümle-i istînâfiyyedir: Gûyâ cânib-i Cenâb-ı Akdes'den mehâmm-ı umûrda ve yahud edâ-yı vâcibâtta size ne vech ile iâne etmekliğimi istiyorsunuz diye tâlîfen vukû' bulan suâle ibâd (اَهْدَنَا) diye arz-ı matlûb etterler. Bu takdîrcé atfin terki kemâl-i ittisâle mebnîdir.

Hidâyeyet: Matlûba îsâl eden şeye lutf ile delâlet ve irşâdîr. Hidâyeyin ma'nâsında lutuf mu'teber olduğu içindir ki hidâyeyet ancak hayırda istî'mâl olunur. Vâkia¹ (فَاهْدُوْهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِّمِ) kavl-i serifinde hidâyeyet mehdî için lutuf ve hayır olmayan ma'nâda istî'mâl olunmuşsa da bu istî'mâl hâkîkat olarak değil,² (فَبَشِّرُوهُمْ بِعَذَابِ أَلِيمٍ) nazm-i celîli gibi tehekkûm tarîkiyedir. فُلْ مَنْ شُرَكَّا تَكُّمُّ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ فُلْ (اللهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ) ayet-i celîlesinde olduğu vech ile hidâyeyetten müştakk olan fi'lde (الام) ve yahud (اَلِي) ile teaddî asıl olmasına nazaran (اَهْدَنَا الصِّرَاطَ) kavl-i kerîminde⁴ (واخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ⁵) nazm-i serifindeki hazf ve îsâl muamelesi vâkî' olmuştur, nasıl ki⁶ âyet-i celîlesi de bu vech ile vârid olmuştur.

Hidâyeyi'llâh kâbil-i add ve ihsâ olmayan envâa tenevvü' eder, nitekim Cenâb-ı Bârî (وَانْ تَعُلُّوْنَعَنَّهُ اللَّهُ لَا تُحْصُوْهَا) buyurmuştur. Fakat birbirine terettüb eder ecnâsa munhâsîrdir. Birincisi ifâza-i kuvâ-yı tabiiyye ve hayvâniyye ile ifâza-i kuvâ-yı müdrike ve meşâir-i zâhire ve bâtinâdir. İnsan- dan efâil-i tabiiyyesi kuvâ-yı tabiiyye ve hayvâniyye ile sudûr eder ve kuvâ-yı müdrike ve meşâir-i zâhire ve batine ile

mesâlih-i meâsiye ve meâdiyesini ifâya muktedir olur. İkinciisi hak ile bâtil ve salâh ile fesâd arasını fârik delâl-i nisbîdir. وَأَمَّا شَهُودُ فَهَدَيْنَا هُمْ (وَمَدِينَةُ التَّجْدِيدِينَ)⁷ kavl-i kerîmi ile⁸ (فَاسْتَحْبُوا الْعُيْنَ عَلَى الْهُدَى) nazm-i şerîfinde bu ma'nâca hidâyete işaret buyurulmuştur. Evvelkinin Ma'nâsı: Biz insan için hayır ve şerrin hak ve bâtilin delîl ve alâmetlerini nasb eyledik - İkincisinin Ma'nâsı: Biz hak ile bâtilin arasını fârik delâl-i nasb ile kavm-i Semûd'u irşâd eyledik, fakat onlar bu delâili ihmâl ile amâyi hudâ üzerine ihtiyâr ve tercîh ettiler demektir. (نَجَدُنِينَ) necdin tesniyesidir. Necd: Yüksek yola denir; âyet-i kerîmede bi-tarîki'l-istiâre delîl-i vâzih murâddır: Delîl-i vâzih vuzûhuna mebnî her nâzırın manzûru olan tarîk-i mürtefaîa teşbih buyurulmuş. Üçüncüsü îrsâl-i rusul ve inzâl-i kütüb sûretiyle olan hidâyettir.⁹ (هِيَ أَقْرُمُ النَّاسُ نَاجَدُنِينَ) nazm-i şerîfinde bu cins hidâyeyet kasd olunmuştur. Dördüncüsü onların kulûbuna vahiy veya ilhâm ile serâir keşf edilerek kendilerine eşyânın kemâhiye fi nefsi'l-emri i-râe olunmasıdır. Bu cins hidâyeyete yalnız enbiyâ ve evliyâ nâ'il olurlar. (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فِيهِمْ إِقْتِدَارٌ) kavl-i kerîmi ile¹⁰ (وَالَّذِينَ جَاءُوكُمْ بِإِنْهِيَّةِ شَهْرٍ) nazm-i şerîfinde maksûd olan hidâyeyet budur. İmdi bu makamda niyâz olunan hidâyeyet ya kâride hâsil olmuş bazı ecnâs-i hidâyeyet üzerine bakîyye-i ecnâs-i hidâyeyetin tezyîdi ve yahud kendisinde husûl bulmuş hidâyeyetin devâm ve sebâti ve yahud ihsân olunan ecnâs-i hidâyeyetten her biri üzerine teferri' eden kemâlâtın husûlü ve meselâ kuvve-i akliyeyen kemâlidir. Ve yahud akvâl-i rusul ve meânî kütüb ile ihtiyâda rusûh hâsil olması niyâz ve tazarrû olunur. İşte her kâri (اَهْدَنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) ile kendi hâl ve makamına çesbân bir nevi hidâyeyi niyâz eder ve meselâ seyr-i ila'llâhîn aksâ-yı merâtîbîne vâsil olan ârifun bi'llâh bu niyâz ile şu ma'nâyi kasd eyler: (Bizi ya Rabbe'l-âlemîn! Sende seyretmek tarîkîna irşâd et ki bizden zulmet ve hicâblar siyâlsin da senin nûr-ı kudsün ile istizâe ederek semi senin nûrunka görelim). Yukarıda zîr olunduğu üzere seyr-i ila'llâhîn intihâ ve inkitâîyla seyr-i fi'llâh başlar ki bu makam bitmez tükenmez bir ummân-i irfândır.

(اَهْدَنَا) kavl-i kerîmi duâ ma'nâsında sîga-i emirdir. Emir ile duâ lafzen ve ma'nen müteşârikdirler. Lafzen müteşârik oldukları zâhir. Ma'nen teşârükleri her ikisi taleb ma'nâsını ifâde eylediği içindir. Beynlerindeki fark ancak istî'lâ ve tesseffûl iledir, yanışiga-i emir istî'lâ ve taazzum sûretiyle îrâd olunursa emirdir ve tesseffûl ve tevâzu tarîkiyle tekellüm olunursa duâdır. Şu halde makamı âlî olan zât mâ-dûnuna tevâzu' ile (şöyle yap) dese buna duâ ve niyâz denir. Ve bi'l-aks mâ-dûn kendisinden rütbesi yüksek olana bu sözü istî'lâ ve tekebbür ile söylese [319] bu sûrette ona emir itlâk olunur. Bazıları: Duâ ile emir arasındaki fark istî'lâ ve tesseffûl ile değildir, belki âmirin me'mûra nisbet ile mertebesi daha

¹ Sâffât, 37/23.

² Âl-i İmrân, 3/21.

³ Yûnus, 10/35.

⁴ A'râf, 7/155.

⁵ Ankebût, 29/69.

⁶ Nahl, 16/18.

⁷ Beled, 90/10.

⁸ Fussilet, 41/17.

⁹ Isrâ, 17/9.

¹⁰ En'âm, 6/90.

¹¹ Ankebût, 29/69.

yüksek ve dâînin derece ve menziletce med'uvvdan nefsu'l-emrde esfel olması lâzımdır dediler.

(صراط) mutlakâ yola ve ala kavlin açık yola denir ki şâhrâh ta'bîr olunur – *Tercüme-i Kâmus*. Aslı (سراط)’dır. Etbâkta, sad ta'ya mutâbik olduğundan sin sad'a kalb olundu. Mübeddelün minhe daha karîb olmak için bazen sad'a (ل) harfinin savıt işmâm edilir. Burada kelime-i mezkûre üç türlü kırrât olunmuştur. Fakat sad ile (صراط) Kureyş lügatidir ve Mus-haf-ı Osmân'da bu sûretle mürtesemdir. Cem'i (صراط)’dur: Kitap ile kütüb gibi. Tezkîr ve te'nîsde (طريق) gibidir; tarîk lafzi nasıl mezkûr ve müennes kilinrsa sırrat lafzi da mezkûr ve müennes kilinir. Tezkîr lügat-ı Temîm, Te'nîs lügat-ı Hicâz'dır.

(ستقيم) doğru demektir. Sîrât-ı müstakîm ile alel-itlâk tarîk-ı hak murâddır, ister nefs-i millet-i İslâm olsun, ister millet-i İslâm'ın bâb-ı ef'âl ve akvâl ve ahlâkta ve gerek halk ile hâlik arasındaki muamelât husûsunda üzerine deverân eylediği hak olsun. Bazıları onunla millet-i İslâm murâddır dediler. Musannif Mesâbîh şerhinde dedi ki sebîl'llâh re'-yi kavîm ve sırrât-ı müstakîm demektir ki bunlar da i'tikâd-ı hak ve amel-i sâlihden ibârettir. Sebîl'llâhın âhâdi teaddüd etmez ve cihâti muhtelif olmaz, lâkin onun derecât ve menâzili vardır ki sâlik onu ilim ve amel ile kat' eder. Bir kimse ayağı kayıp da bu menâzilin birinden inhirâf edecek olursa şâhrâh-ı istikâmeti kaybedeceğî şüphesizdir.

Sîrât-ı müstakîm ile murâd, din veya hak veya adl ve hudûddur dediler. Biz deriz ki akâid ve âdâba ve ahkâm ve teâlîme mütedâî olarak saâdet-i dünyâ ve âhirete îsâl eden her ne var ise cümlesi murâddır. Bunlardan mûsîl-ı saâdet olanlara niçin sırrat ve tarîk tesmiye kilindi? Bunlardan meselâ hakkı, ki Cenâb-ı Bâri'ye ve nübüvvete ve ahvâl-i kevn ve nâsa i'tikâd-ı sahîhden ibârettir, ele alalım bunda ma'nâyi sırrât vâzîhan görürüz; çünkü tarîk kasd eylediğim gayeye vusûl için benim seyr u sülük ettiğim şeydir, hak da akide-i sahîhada vâki' olan keyfiyyâti bana beyân eylediğinden o da sübûl-i müteferrika-i mudille arasında câdde gibidir; şu halde hisse-i nisbet ile tarîk-i vâzih ne ise akıl ve nefse nisbet ile hak da odur; biri seyr-i hissî diğeri seyr-i ma'nevîdir. Hudûd ve ahkâmdaki ma'nâya nazar-ı im'ân ile nazar etsen bunların sırrat ve tarîke teşbîhdeki vechi dahi vâzîhan görürsun. Ahkâm-ı a'mâl vâcib, mendûb, mübâh, muharram, mekrûha taksîm edilmiş olduğundan bu taksîm hayatı şerden nefs ve ictihâdımızla temyîz husûsunda bize suhûlet-bahş olmuştur ve binâenaleyh ahkâmın hidâyet-i kübrâ olan din ile beyâni amelen sülük olunur tarîk-i vâzih gibidir. İnsan kendine tab'an ve fikren ihsân olunan envâ-i hidâyâtta saâdet mûsîl olur vech ile seyr u sülük edebilmek için inâyet-i hâssaya şiddet-i ihtiyâc ile muhtâc olduğundan Cenâb-ı ecellu a'lâ bizim Zât-ı ulûhiyyetine ilticâ edip de ehvâ-yi nefsâniyyemize karşı bize nusret ihsân etmek için kendisinden tazarrû-i hidâyet etmekliğimize ve bize inzâl olunan şeriat ve ahkâmi ma'rifet husûsunda bezl-i fîkr ve makderet eyledikten sonra ancak Zât-ı ulûhiyyetinden avn u meded taleb et-mege bizi irşâd buyurdu. Bu taleb-i hidâyet saâdet-i dünyâ ve ahireti müstemil olup Cenâb-ı Hakk'dan avn u mededini

taleb eylediğimiz umûrun cümlesiinden eddal olduğu cihetle Hak celle ve alâ hazretleri (زَيْنُكَ نَسْعَيْنِ) kavl-i şerîfînde istiânenin hâsseten Zât-ı akdes-i kibriyâsından olacağını bize ta'lîm buyurduktan sonra bu âyet-i celîle dahî nasîl istiâne edeceğimizi bize ta'lîm buyuruyor.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercim Risâlesine Karşı Reddiye

- 21 -

Cedd-i sâmiyy-i nebevî Abdulmuttalib bin Hâsim hulemâ ve hukemâ-yı Arab silkinde ma'dûd olup gayet âli-şân bir zât idi. Mâlik olduğu akl-ı selîm sâyesinde şurb-i hamr gibi ef'âl-i habîseyi nefsine tahrîm etmiş, cebel-i Hirâ'da ta-hannüs "bi't-tevâlî birkaç gece meks ve ârâm ile teabbûd" ilk ol müşşârun ileyhde görülmüştür. Şehr-i Ramazân hulûl edince bilcümle fukarâ ve mesâkîni it'âm, cebel-i mezkûra suûd ile bir müddet şuûnât-ı Subhâniyye tefakkûrâtına hasrı merâm ederdi. Ahyânen kuşlara ziyâfet olmak üzere ruûs-ı cibâle et'ime-i münâsibe vaz' ettiirirdi. Bu münâsibetle kendisine "mut'imu't-tayr" unvâni verildiği gibi "feyyâz" mahlasıyla da yâd olunmakta idi.

Asl-ı ism-i şerîfleri "Şeybetü'l-hamd" olup sinn-i şeyhû-hete vâsil ve mehâmid-i cemîleye nâil olması ümîdiyle, tefe'ülen bu nâm ile tesmiye kilinmüştü. Filhakika zât-ı vâlâları bu meziyyet-i âliyeyi tamâmen hâiz olarak tebçîlât-ı umûmiyyeye mazhar olmuşlardır. Kendisi pek ziyâde muammer olup ömr-i tabîyi tecâvüze muvaffak olduğu gibi* siyâdet-i âmme ihrâzına medâr olan evsâf ve ef'âl-i pesendîde ile mümtâz olmasına binâen bilâ-mûdâfaa seyyid ve şerîf tanılır, vekâyi-i azîmede bütün kabâil-i Kureyş tarafından melce've mefza' ittihâz edilirdi.

Abdulmuttalib unvâniyla kesb-i iştihâr etmesi pederi Hâsim'in hîn-i vefâtında birâderi "Muttalib"e hitâbен "Yes-rib'deki oğlumu unutma, [320] buraya al, o senin abdindir" demesi dolayısıyla bir rivâyet böyledir. Diğer rivâyete göre Hâsim'in vefâtından sonra amcası Muttalib vâlidesini bi'l-irzâ "Şeybe"yi Medîne'den alması üzerine kendisine bir hulle-i Yemâniyye ilbâs ve bindiği deveye irdâf etmiş, Mekke'ye girdikleri esnâda görenler nûr-ı cemâline hayrân olarak Muttalib'in kölesi zanniyla "Abdulmuttalib'e bakınız" diye yekdiğerine hitâb etmişler. Muttalib her ne kadar beyân-ı hakîkat eylemiş ise de bundan dolayı bu ünvân-ı garîb nâm-ı asfisine galib olmuştur. Bazıları da yetîm olarak Muttalib'in nezdinde bulunması hasebiyle bu ünvânla yâd olunurdu demişlerdir.

Abdulmuttalib güzel terbiye görerek ekmel-i evsâfi hâiz olmuştu. Amcası Muttalib'den sonra risyâset-i Mekke kendisinden

* Müşârun ileyhin yüz kirk sene kadar yaşadıkları erbâb-ı târîh nezdinde takarrur etmiş bir hakikattir.

sine tevdî olundu. On'dan ziyâde erkek evlâdi var idi. Dai-ma onları mekârim-i ahlâka tergîb ve efâl-i redî'eden terhîb ile kendilerine nasâyih-i âliye bahş ederdi. Bilhassa zulüm ve teaddîye ictirâdan şiddetle zecr edip "zâlim olanların âkibetleri vahîm olur, zulme inhimâk eden behemehâl cezâsını bulur" derdi ve bu hakikate dâir pek çok misâller gösterirdi. O sırada Suriye diyârında zulm-i enâm ile müştehir bir herifin mes'ûdiyyet ile ifnâ-yı hayatı ederek vefât eylediği kendisine ihbâr edilmesi üzerine bir miktar i'mâl-i fikirden sonra şöyle cevâb verdi: "O halde bu âlemden başka bir âlem da-ha olmak iktizâ eder ki cezâsız kalan zulümlerin ukûbeti orada tertîb olunsun, mutî' ve mazlûm kullara da mükâfât-lâ-ika i'tâ edilsin".

Devr-i câhiliyyetde bulundukları halde müşârunileyh gibi daha bazi akl-ı selîm erbâbı bu gibi ahvâl ile âlem-i ahiretin hikmeten lüzûmuna istidlâl etmiş, adâlet-i Rabbâniyye-nin sûret-i katîyyede tahakkuk edebilmesi için dâr-i cezânın mevcûdiyyetine kâil olmuşlardır.

Abdulmuttalib hazretleri âhir-i ömürlerine doğru ibâdet-i esnâmi bi'l-külliyye terk ile her ma'nâsına tevhîd-i Bâri'ye muvaffak olmuştu. Rivâyât-ı mevsûkeye nazaran Kitap ve sünnette vârid olan birçok mehâsin-i âmâl ve mekârim-i hisâl -ilhâm-ı Rabbâni eseri olarak- nezd-i müşârun ileyhde be-gayet mültezim bulunmakta idi. Meselâ nezre vefâ, nikâh-ı mehârimden imtinâ, mev'ûde* katlinden zecr-i şedîd, hamr ve zinâ gibi habâisi tahrîm, Beyt-i şerîfi uryân olarak tavâf etmeği takbîh bu cümledendir.

(Bunların cümlesi *Însânu'l-Uyûn*'da İbni Cevzî'den naklen ta'dâd olunmuştur) Kezâlik *Mevâhibu'l-Ledunniyye*'de tasîh olunduğu üzere daima kendisinden râîha-i miske şebîh revâyihi tayyibe intîşâr eder, cebîn-i pâklerindeki nûr-rahşân-ı Muhammedî uzak mahallerden müşâhede edilmiştir.

(Müşârun ileyhin sitâyişine dâir Huzâfe nâm şâir-i câhîlinin inşâd ettiği kasîde-i belîğanenin makâle-i sâlifede mez-kûr matlai hem nâm-ı kadîmini, hem de bu hâssa-i nûrâniyyetle istihâr-ı tâmmîni muhtevi vesâik-i mu'teberegendir)

Hattâ bu nûr-ı mübârek sâyesinde kazâ-yı havâic vukûunu mükerrerden tecrübelerine binâen kavm-i Kureyş kaht-ı şedîd isâbetinden korkutukları hengâmada müşârunileyhin koltuklarına girerek kemâl-i i'zâz ve ihtiârla isitskâ duâsına çıkarılmasını husûl-i icâbete vâsita-ı yegâne addederlermiş. Rasûl-i Ekrem efendimiz hazretleri âlem-i şuhûdu teşriflerinden sonra Abdulmuttalib kendilerini de istiskâya berâber götürdü, bi-iznillâh her zaman eser-i icâbet müşâhede olunmadı. Ebû Tâlib'e de lede'l-icâb Fahr-ı âlem efendimiz ile tevessûl olunmayı tavsiye etmişti. Vak'a-ı filde dahi müşârunileyh leşker-i a'dânın helâkîna duâ edip âsâr-ı icâbet der-akab rû-nûmâ oldu. Binlerce düşman Mekke'ye yak-

laşıp kemâl-i savlette hucûm edecekleri hengâmada bütün ahâli Abdulmuttalib'in başına toplanarak istimdad etmişlerdi. Müşârunileyh cümleyle hitâben îrâd ettiği nutk-ı beliğine şu sözleri de ilâve eylemiş idi ki metânet-i kalbiyyesine, hüsn-i i'tikâdına bürhân-ı celîdir: "Yâ ma'sera Kureyş! Bu Beyt-i şerîfi hedm ve tahrîbe kimse kâdir olamaz. Hiç merâk etmeyiniz, bu binâ-yı âlînin büyük sahibi hifz ve himâyesini bizden dirîğ etmez"

O gün estâr-ı Ka'be'ye sarilarak arz ettiği münâcât-ı vâlihâne cümlesinden bu beytler bilcümle ahâlînin zîver-i hâtilarları olarak pâyidâr olmuştur:

لَا هَمْ أَنَّ الْمَرْءَ يَمْنَعُ رَحْلَهُ فَامْنَعْ حَلَالَكَ
وَأَنْصَرْ عَلَى آلِ الصَّلَبِ وَعَابِدِيَ الْيَوْمِ الْأَكَ
لَا يَغْلِبْنَ صَلَبِيهِمْ وَمَحَالِهِمْ غَدُوا مَحَالَكَ

(لام) 'Allâhümme' nin muhaffefidir. (حلال) emtia-i beyt ma'nâsinadır. Burada sükkân-ı Harem murâddır. (آل الصَّلَبِ) (وَعَابِدِيَ الْيَوْمِ الْأَكَ) ehl-i salîb demek, (مَحَالَكَ) onun atf-ı tefsîridir ki salîbe, çelişpâya tapan kimselerden ibârettir. (مَحَالَهِمْ) kesr-i mîmîyle kuvvet ve mekîde mürâdigidir. (وَهُوَ شَدِيدُ الْمَحَالِ)

O sırada Hebeşîstân tâbiyyetinde bulunan San'â'l-Yemen Emiri Ebrehe bin es-Sabâh ile maiyyetindeki asâkir dîn-i Nasrâniyyet üzerine idiler. Ahâlî-i Mekke alel-ekser putperest idiyeler de Bâri-ı Teâlâ hazretlerine hâlikîyyette şerîk isbât etmedikleri cihetle kendilerini ekânîm-i selâseye kâil olanlardan ziyâde tevhîde akreb görürler ve bu münâsebetle himâye-i Subhâniyye'ye liyâkat iddiâsında bulunurlardı.

İşte ebyât-ı mezkûre bu esâs üzerine ibtinâ kılınan istirhâmâti muhtevî oluyor.

Ka'be-i muazzamanın hedm ü tahrîbi ile Kureyşî'leri, belki bilcümle kit'a-i Hicâzî'ye sükkânını kahr ve tedmîr için gelen Ebrehe ordusunun bu hareketlerine [321] illet-i bâise gerçi adâvet-i dîniyyeden ziyâde emr-i siyâset, esbâb-ı ik-tisâdiyyeye riâyet idi. Çünkü Beyt-i şerîf'e bilcümle akvâm-ı Arabîyye'nin irtibât-ı kalbiyyeleri, her sene berây-ı ziyâret o-rada ictimâ' ederek yekdigeriyle iktisâb-ı ülfet ve akd-i uhuvvet etmeleri San'â Hükümeti'nin devâm-ı mevcûdiyyetine, diyâr-ı Yemâniyye'nin ma'mûriyyetine hizmet etmezdi, belki bi'l-aks bâdî-i tezelzûl ve harâbî olabilirdi.

Binâberîn akvâm-ı mezkûreyi kendi tarafına celb ile bi'l-vücûh müstefid olabilmesi için Ebrehe San'â şehrinde gayet müzeyyen ve muhteşem bir kilise binâ ettirdi, bundan böyle nâsin zînet ve ihtiâmdan ârî olan Ka'be'yi terk ile berây-ı hacc ve ziyâret oraya gelmeleri evlâ olacağını bütün kabâil-i Arab'a i'lân etti. Arab'lar ise bu da'vete icâbet edecekleri yerde kavlen ve fi'len tezyîfâttâ bulundular. Kendisini ve kılısesini takhîri hâvi hicviyyeler inşâd ettikleri gibi içlerinden bazı fedâî kesân San'â'ya kadar giderek esnâ-yı leyilde kili-seye taarruz ettiler.

Bunun üzerine Ebrehe ibrâz-ı satvet ile Ka'be'yi yıkmadıkça rağbet-i umûmiyyenin ol cânibe celbi kâbil olamaya-cağını mülâhaza etti ve bir azîm ordu istishâb ederek yola çıktı. Tezyîd-i mehâbet ve terhîb-i ibâd için Habeş diyârından muallem filler getirerek ordunun ön tarafına ikâme etti.

* Kız evlâdi diri olarak tûrâba defn etmek Ma'nâsına 've-e-de'den müştaktır. Bir takım vâhi fikir ve i'tikâd sâikasıyla bu âdât-ı vahşiyâne zamân-ı câhiliyyette carî şenâî' âdâtın başlıcalarından bîridir [Tevkîr, 81/8-9] nazm-ı celîli ile de takbîh olunmuştur.

Bu minvâl üzere geçtiği yerleri titreterek, ortalığa dehşet ikâ' ederek Minâ ile Müzdelife arasındaki vâdî-i Muhassar nâm mahalle kadar geldi, fakat filleri oradan ileri sürmeye kâdir olamadı. Bi'l-hâssa Mahmûd isminde gayet büyük beyâz fil yere çokerek Mekke'ye doğru bir adım atmaz oldu. Halbuki uhâlî semte tevâcî olundukta pek a'lâ yürüdü. Bu hâl onlar için azîm bir ibret teşkil ediyorduysa da mütenebbih olmadılar. Filleri bırakarak ileri doğru hareket ettikleri hengâmda üzerlerine ebâbil kuşları^{*} taslıt olunarak onların attıkları fiske taşları başlarına dokunarak dimâgları akmasıyla, yahud mezkûr taşlardan müntesir mikropların tevlid ettiği cerîhalar te'sîrâtiyla az zaman içinde helâk olup gittiler.^{**}

Mukaddemâ ifâde kilindiği üzere bu vak'a-i azîme vilâdet-i seniyye senesi vakâ'i-hârikasından, irhâsât-ı celîle-i Nebeviyye^{***} cümlesinden olup âmmâ-fî diye Arab'ların tarih tuttuqları bir hakîkat-ı sâbitedir.^{****}

* Bu terkîb beyne'n-nâs zebân-zed bir ta'bîrdir. Fakat Kâmûs'ta ve sâir mu'teberâtta beyân olunduguına göre 'ebâbil' ale't-tâyîn bir nevi' kuşun ismi değildir. Belki her ne cinsten olursa olsun firâk ve cemâ'ât, sürüler ve bölküler Ma'nâsına mevzûdur. Bu halde 'tayran ebâbil' sürü sürü kuşlar demek olur. Bu kuşların nevi'ini tâyine dâir rivâyet-i mevsûka yoktur.

** Câmi'u-ş-ser' ve'l-Felsefe olan mütebahîhîn-i ulemâ-ı İslâm'dan Şeyh Muhammed Abdûh -rahîmehu'llâhu Subhânehu- sûre-i Fil tefsîrinde vech-i sâniyi câiz görerek diyorlar: ki (tayr) velev gözle görülmeyerek havada uçan her mahlûka şâmil olduğu (siccil) de seng-i küll muarrebi olup tîn-i yâbis ile tefsîr olunduğu cihetle bu tâgîlerin helâkî için ırsâl买的urulan cemâ'ât-ı tuyûrûn cederî gibi bazı emrâzin maddesini nakl eden ba'ûza ve zübâb cinsinden, hicâre-i mezkûrenin de riyâhîn hâmil olduğu bir nevi tîn-i yâbis-i mesmûm kabîlinden olması câizdir. Hayvânât-ı mezâküre vâsitasıyla öyle bir madde-i mesmûme mesâmmâtan cese-d-i insâna girince bir takım kurûhî habîse peydâ eder ki kis-sada mervî olan fesâd-ı cîsm ve tesâkut-ı lahm gibi te'sîrât husûle getirir.

Tuyûr-ı zaînenin birçoğu meşîyyet-i Rabbâniye tealluk eden ef-râd-ı besar haklarında âzam-ı cunûd-ı İlâhiyye addolunur. Bütün emrâzin menşei olan mikroplar işte bu kabilden bir takım vesâit-i hâfiyyedir. Bu Ebîrehe ordusuna isâbet eden maraz-ı mühlik o zamâna kadar diyâr-ı Arab'da görülmemiş olan cederî veya has-be olduğu kütüb-i siyerde musarrahît. Bu maraz-ı habîs vebâ şeklini alarak vezirin zarfında binlerce eşâhsı ifnâ edebilir. Fesubhânullâh fil gibi en büyük hayvânlar ile halkı ezeme çâlişan herifler gözde görünmeyen küçük mahâlüklar ile ifnâ edilmiş oluyorlar. Erbâb-ı tefekkûre bu ihtiyâl daha ziyâde ibret-âmîz olmakla şâyân-ı tercihtir.

*** İmâm Râzî mezheb-ı Eş'âri'ye göre irhâs ve te'sîs maslahatına bî-nâen mu'cizenin zamân-ı bi'sete takaddümü câizdir. Kable'l-bî'se re's-i Muhammedî üzere sâyebân olan şamâme bu kabildendir, diyor. Fakar Seyyid Şerîf Cûrcânî -Şerîh-i Mevâkîf da- mu'cizenin iddiâ-ı nübüvvete mukârenetini esâs ittihâz ederek kable'n-nübüvvete zuhûr eden havâriki kerâmet addediyor. Nebî olan zât-ı şerîfin nübüvvete mazhar olmadan evvel mertebece evliyâdan dûn olmayacağı aşikârdır.

**** Hayli sene akdem Corci Zeydân Efendi tarafından kemâl-i i'tinâ ve büyük bir himmetle tahrîr ve neşr olunan ve bu defa Zeki Mağâmîz Efendi nâm fâzîlin tercümesine inâyetle Yeni İkdâm gazetesinde derc edilmeğe başlanan (Medeniyyet-i İslâmîyye Târihi) bu kissanın tafsîlâtını hâvî değilse de kat'îyyet-i sübûtunu müş'irdir. Çünkü kable'l-hicra birinci asır evâsitinda Mekke'yi feth ve Ka'be'yi istilâ etmek üzere Hâbesîler'in askerleriyle, silâhlariyla, fillerile Mekke-i Mükterrem'ye yaklaştıklarını ve hiçbir te'sîr ikâ edemeyerek def' edildiklerini (bu def'in sûret-i hârikâda helâk ol-

Kirk sene sonra nâzil olan Kur'an-ı Kerîm'de, bu inâ-yet-i Bârî tezkîr olunarak kavm-i Kureyş'e imtinâن-ı azîm beyânını hâvî olan sûre-i mahsûsada hitâb âmm tarzında ^{اللّمّا تَرَكَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفَيْلِ}¹ ibâresiyle tasvîr buyurulmuştur. Çünkü o esnâda ber-hayât bulunanların birçoğu vak'ayı ra'ye'l-ayn müşâhede etmiş, bir kısmı tevâtûr sâye-sinde meşhûdât gibi cezm ve teyakkun eylemiş idi.

Manastırı İsmail Hakkı

[322] GAYET MÜHİM BİR ESER

Hürrîyyetin ferdâ-yı î'lânından i'tibâren nâmütenâhî ri-sâleler, gazeteler, kitaplar meydana çıktı. Bunların hepsi için fâideli demek dalkavukluk olacağı gibi, hepsi için fâidesiz demek de pek bayağılık olur. Evet bî-tarafâne, münsifâne bir hüküm vermek içâb ederse iki seneden beri pek nâfi', pek âlî eserler intîşâr eylemekle berâber pek muzır, pek rezîl cinâyetnâmeler de ortaya kondu.

Ne yapalım! Sa'dî'nin

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره خارو خس

dediği gibi meşrûtiyetin, serbestî-matbûatın feyzî de her tabakada başka başka âsâr husûle getiriyor.

Nemize lâzım! Biz Osmanlıların menfâati gözetilerek ya-zılan eserlerin sahiblerine samîmî teşekkûrlerimizi, hürmetlerimizi arz ederiz; ahlâk-ı millîyyemizi altüst etmek için çika-rılan mülevves sahîfelerin de yüzüne tükürü geçeriz.

Sirâtimüstakîm'in delâletiyle intîşâr eden Âlem-i İslâm'ın iki formasını da gördüm. Zaten Abdurreşîd İbrahim Efendi hazretleri seyâhatnâmelerini neşr edeceklerine dâir çoktan vaadde bulundukları için biz de kemâl-i iştîyâk ile hayli za-mandır bekliyorduk.

Evet bilâd-ı garbin ahvâlini tasvîr edecek seyâhatnâmeleri bizce lüzûm olsa bile ihtiyâcımızı ber-taraf etmek her zaman elimizdedir. Çünkü o gibi eserleri gerek başka lisân-dan, gerek tercümelerinden bol bol okur, el-hâsil Avrupa hakkında istedigimiz kadar ma'lûmatı istedigimiz eserden a-labiliriz.

malarıyla olduğu tasrîh edilmiştir. İhtimâl ki âlem-i nasrâniyyete pek ziyâde girân geleceği mülâhaza olmuş. Neyse bu kadar haksızlığı biz hoş görebiliyoruz) ve o esnâda Ka'be'nin sedâneti Abdulmuttalîb hazretlerinin uhdesinde bulunduğu ve Arabların o vak'ayı 'âmmu'l-fîl' nâmıyla mebde-i târih ittihâz etmelerinden anlaşıldığına göre fevkâlâde te'sîr bırakmış olduğunu tasrîh ediyor.

İşte kütüb-i İslâmîyye ile beraber ulemâ-ı Efrîc tarafından neşr olunan âsâr kemâyenbağı tetebbû olunup taassub-ı bâridden ârî ve pek çok hakâik ile mâlî olarak yazılmış şâyân-ı istifâde addo-lunabilecek târih-i İslâmîyyet böyle olur, bu hizmetlerinden dola-yı müellif ve mütercimi sezâvâr-ı tebîk görülür.

Tercümenin de gayet selîs ve müfid olarak ma'rûf bir kalemden sudûr etmesine binâen kütüb-hâne-i Osmâni'ye bir yâdigâr-ı mefharet olacağı emr-i aşikârdır.

¹ Fil, 105/1.

Lâkin Asya'yı hangi eserden öğreneceğiz? İ'tirâf etmemeliyiz ki dünyada en az bildiğimiz bir kit'a varsa o da kendi menşemiz, kendi memleketimiz olan Asya'dır! Bu eski dünyadaki bitmez tükenmez bilâdin en meşhûrlarını yalnız isimlerini bilmek suretiyle tanırız; o mütenevvi' iklimlerde yaşayan akvâmin lisânlarına, ahlâklarına, âdetlerine dâir, o da yanlış olmak şartıyla az şey biliriz.

Vâkia garbî seyyâhlar şarkta gezerek birer seyâhatnâme yazmışlarsa da onlara ne dereceye kadar i'timâd olunabilir, bilemem. İbrahim Bey merhûm ile bir gün Şâm'da oturuyorduk. Söz müşârunileyhin Avrupa'daki müsteşriklerle buluştuğu devre intikâl etti: Burada ismini söylemek biraz kabâlik olacak, bir müsteşrik kendisine Tibet hakkında yalan yanlış bir yığın ma'lûmat verirken sol elini göstererek: "Bak! Benim bu elim işte orada sakat oldu" demiş. İbrahim Bey bu vak'ayı yine o memlekette birine anlatınca karşısındaki: "Hay maskara herif hay! Size böyle söyledi ha! Ayol oandan doğma sakattır. Hattâ çokukken biz onu çolak! diye kızdırırdı" demiş.

Şimdi bu kadar cesûr bir yalancıdan kimse gidip görmeyeceği memleketler hakkında neler beklemesiniz!

Gerçek! Bizim Evliyâ Çelebi merhûm da var... Lâkin doğrusunu isterseniz benim ondan da gözüm yılmıştır. Anlaşılan merhûm ara sıra cezbeye gelirmişi ki eserlerinde ancak meczûblardan sâdir olacak rivâyetler var: Bizim Ayasofya Câmiinin üç yüz kapısı olduğunu, altından bir ucu tâ kubbe ye dayanan bir gizli yol olduğunu ben Hazret'in bir eserinde görmüştüm. Herkesin bildiği Ayasofya hakkında böyle söyleyen bir seyyâh artık Çin-i Maçın faslında neler söyler, yahud neler söylemez!

Sözü uzatmayalım, biz Asya'mız hakkında doğru ma'lûmatı doğrudan doğruya Abdurreşîd İbrahim Efendi hazretlerinden alacağız. Müşârunileyh Japonya'da, Çin'de, Hindistan'da iken Sîratimüstakîm ile neşr olunan mektûblarıyla Osmanlı toprağına geldikten sonra, yine Sîrat'a derc edilen hutbeleriyle kendisini sevgili kâri'lerimize tanıttırmıştır. Onun için uluvv-i irfânından, fezâil-i ahlâkindan uzun uzadiya bahs etmeyeceğiz.

Hazret Asya'nın her tarafını senelerce gezmiş, bir koca kit'ada sâkin insanların mâzîsini tâhkim etmiş, hâlini tedkik etmiş, bunlarda saâdet görmüşse esbâbını aramış. Sefâlet görmüşse menbâını taharrî etmiş. Evlâtını, iyâlini, memleketini sîrf bir hiss-i cûş-â-cûş-ı hamîyyetle bırakıp yola çıktıığı halde gezdiği yerlerde hiç hissîyatına mahkûm olmamış. Evet, âlem-i İslâm'ın felâhi için çarpınıp duran bu muazzam kalb başkalarının fezâiline karşı lâ-kayd kalmamış: O, bir mecûsiye, bir bûdiye atf ettiği nazar-ı tedkik ve intikâdi bir müslümana da atf etmiş.

Bugün zillet içinde, sefâlet içinde çalkanıp duran cihân-ı İslâm'ın birçok menâzırı, birçok tezâhürâti zavalliyâ adımı başında ağlatmış olmakla beraber o etrafını iyi görmek için gözlerini sile sile yolunda devâm eylemiş. Evet, oturup ağlamanın, şu üç yüz milyonluk insan kitlesinin hâline acımanın hiçbir fâidesi yoktur. Vâ esefâ ki cibilliyyetsizlerimiz şark târâfına dönüp bakmayı medeniyetlerine zül saydıkları gibi,

hamiyetlilerimiz de müslümânların felâketine müteessir olmakla kendilerine vazîfelerini ifâ etmiş nazariyla bakıyorlar!

Siz benim uğradığım musîbetten müteessir olmuşsunuz; pek a'lâ! Teşekkürler ederim. Lâkin bu teessürünüzü bana kavlen değil, fi'len bildirseniz, yani benim derdimi elinizden geldiği kadar ta'dile çalışsanız daha iyi olmaz mı idi? Düşünmelişiniz ki siz bana dest-i muvâsâti uzatmakla yalnız bir vazîfe-i insâniyyet ifâ etmiyorsunuz, kendi hesâbiniza, kendi mevcûdiyetinize de çalışmış oluyorsunuz.

Vâkia Abdurreşîd'in bu seyâhatnâmesi insana o kadar keyif vermiyor. Çünkü birçok acı hakîkatleri olaçla acılıyla, olaçla üryânlığıyla [323] gösteriyor. Şarkın emîrâz-ı ictimâsini ortaya döküyor. Lâkin hastalık bütün a'râziyla, edvâriyla meydana çıkmalıdır ki müdâvâti kâbil olsun, esbâbi ber-taraf edilebilsin.

Eser gayet sâde bir lisân ile yazılmış, ötesine berisine resimler serpiştirilmiştir. Ben çoktan beri bu kadar samîmî, bu kadar müfid, lâkin bu kadar müessir kitap okuduğumu hatırlıyorum. Arablar "Söz rûhtan çıkarsa rûha girer; a'ğızdan çıkarsa kulak hudûdunu aşmaz." derler ki ne kadar doğrudur! Bakılsa Abdurreşîd'in yazısında hiçbir san'at yok. Hiçbir incelik yok. Lâkin hiçbir san'atın, hiçbir inceligin rûhta husûle getiremeyeceği teessürâtı bu tabîi, samîmî sözler ânî bir sûrette hâsil ediyorlar.

Zaten Hazret'in meclisi de öyle değil mi? Binlerce huzâra karşı îrâd ettiği hutbelerde memleketine mahsûs şîve ile İstanbul şîvesini mezc eleyerek, hiçbir parlak cümleden, mutantan bir terkîbden imdâd istemeyerek gayet açık bir lisân ile yürüttüğü mülâhazât cemâati meshûr ediyor; nâ-mütenâhî söylese insanın nâ-mütenâhî dinleyeceğî geliyor. Şimdi bize bu kadar mühim, bu kadar nâfi' bir eser ihdâ ettiği için Abdurreşîd'e büyük büyük teşekkürler eder; bir an evvel ikmâl-i tabî' için ne kadar fedâkârlık mümkün ise dirîg buyurmamalarını ayrıca niyâz eyleriz.

Mehmed Âkif

HUTBE

- 15 -

الحمد لله الذي دعا عباده للعبادة * الحمد لله الذي دل المجتهدين على طريق السعادة * الحمد لله الذي خص المتقين بالحسنى و زياده * الحمد لله على التوفيق و التأييد * اشهد ان لا اله الا الله امehr العصاه * و اشهد ان سيدنا محمد حبيب الله و مجتباه * اللهم صل و سلم على هذا النبى و آله و صحبه و من والاه * و به ارجو لللهم الهداية و التوفيق «اما بعده فيا عباد الله» هذا شهر الله رجب شهر البركات و الخبرات قد نزل * و هذه الشهور الأول قد زالت و انت فى المعاصى لم تزل * و ها انا تبته على المفاسد و ما احد عنها تحول او رحل * و ها هو الوعظ لم ينبع و لم ينبع برشيد * هذا موسم العبادة فغالط نفسك ان كنت تعدد العبادة غالطا * هذا ميزان الاعتدال فعل حالك فطالما تبعت اعوجاجا و ركب شططا * هذا ميدان الصواب فاسلك سبيله و اسكت عن الباطل فكم تكلمت لغطا * هذا شهر العمل فأحكام اعمالك بالرأس السديد * ان كنت تعلم ان الموت حق فلماذا عن ذكر الموت في حياتك اعرضت * ان كنت تؤمن

بصحة البعث فain الذي ليوم الحساب قدمت * ان كنت تخاف من الوقوف بين يدي مولاك فلماذا بالمعاصي عليه اجترأت * ان كنت تطمع في الجنية فain عملك الصالح الحميد * يا من تفرغ للباطل و ملا كتابه بالقبيح * يا من هو عن قريب سيكون ساكنا في الفريج * رب الى الله و اسمع ما يقوله النصيحة * واستعد ل يوم الحشر ان هو له شديد * يا من نقل عليه الحال و طاب لディه الحرام * يا من في الدنيا ما نفع و بالدين ما قام * يا من شكي من ايامه و منه تشکر الايام * حاسب نفسك ان يوم الحساب عتيق * افق لنفسك و اياك ان تضيع دينك كما ضيّعت دنياك * التفت لشأنك و اعمل لمولاك كما عملت لهواك * خذ في اسباب السلامة كما اخذت في اسباب الهواك * اتق الله و كن من القوم العاملين * روى الامام احمد عن ابن عباس قال قال رسول الله (ص): الامر ثلاثة امر بين رشهه فاتبعه و امر بين غيه فاجتنبه و امر اختلف فيه فكله الى الله عز و جل ...¹ صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

Sekizinci Konferans:

İLİM VE MA'RİFET - GAYRET VE FAÂLİYET

Bursa'da Mekteb-i İdâdi-i Mülki Bahçesinde

Seyyâh-ı Şehîr Abdurreşîd İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından

- 95'ten mâba'd -

Bu gibi şeyle uzun uzun müzâkerelere tevakkuf eder. Öyle aklına gelen cem'iyet yapmaya kalkışırsonra memlekette hiçbir şube-i fen ve sanatta iş görülmek mümkün olmaz. Yapılacak şey hakkında günlerce müdâvele-i efkâr olunacak. Mazarrati, menfaati pîş-i mülâhazaya alınacak. Sonra para mes'elesi son derece bir intizâma rabt olunacak. Zîrâ bu gibi cem'iyetlerin istikbâli para ile te'mîn olunur. Eğer para işleri muntazam bir kânûna rabt edilmezse yalnız bir adama teslim ile muhâfaza olunamaz. Bir adam ne kadar emîn olsa yine para husûsunda emniyet olmamalıdır. Emniyet ne kadar olunsa, eğer bir kâideye rabt olunmazsa, yine boştur; o adamdan bir zarar gelmese de intizâmsızlık hasebiyle hârichten gelir. Ama intizâm ile kâide ile sâiisti'mâlin önü alırm. Bunun için bu husûsta son derece dikkat ve i'tinâ lâzımdır.

Şimdi Bursa gibi merkeze yakın büyük bir şehirde böyle muntazam bir maârif cem'iyeti te'sîs olunursa bunun te'mîn edeceğî menâfi' ne kadar büyük olur.

Paraya mı muhtâc!.. diyeceksiniz; aslâ! Ona hayrât olarak sadakasını, zekâtını verecek Bursa'da pek çok erbâb-ı hamîyyet vardır. Sonra vasiyetler de olur. Bizim Rusya'da böyle vasiyetler pek çok olur.

Ahmed Bey Hüseyinof vefât ettiği zaman üç yüz bin ruble vasiyet etti. İki yüz bin rublenin cihet-i sarfını gösterdi. Yüz bin ruble için de dedi ki : "Bunları bankaya vaz' ettim.

¹ Benzer şekilde; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 10774.

Senedi de budur. 99 sene bankada kalacak. Bu müddet zarfında terâküm eden nemâsi ile [324] gayet büyük bir meblağ olduğu vakit alınacak. Orenburg Cem'iyeti ma'rifetile Orenburg vilâyeti etrafında bulunanların menâfiine sarf olunacak."

İşte cem'iyetlere böyle büyük paralar da vasiyet olunur. Çünkü reis ma'lûm değildir ki belki gelecek sene başkası intihâb olunur. Bir fenâlik edince azl ederler. Bu cihetle hiç bir vakit bir paranın ziyâne mahal kalmaz. Böyle yirmi, otuz senelik cem'iyetler var. Hiç bir parası zâyi' olduğu görülmemiştir, zaten ziyâne da mümkün değildir.

Benim size tavsiye edeceğim şey- tabîi bu tavsiye, büyülüksü sıfatıyla değil, insâniyet nâmına sizin menfaatinize- dir- Şu masûm evlâdlarınızı düşünmelisiniz. Eğer cem'iyetler te'sîs ederek hem milletinizi, hem etrafınızı ilm ü ma'rifet nûruyla nurlandırırsanız o vakit hem tarihin muâhezâtından kurtulmuş olur, hem de o münevver sayfaları lekelemekten vîkâye etmiş olursunuz.

İşte milletimizin, vatanımızın, diyânetimizin istikbâli için her müslüman ve her evlâd-ı vatan- her kim olursa olsun- çalışırısa, inşâallah az zamanda istikbâlimiz pek parlak olur.

İnsanlar daima yekdiğerine muhtâctr. Birbirine teâvün ve tenâsur ile insanlar meydana gelmiş, bu âna kadar yaşamış ve yaşamaktadırlar. Bir memlekette hristiyan da yaşayabilir, İslâm da. Güzel geçinmeye hiçbir mâni yoktur. Geçende de söylemiştim, biz Rusya'da fevkâlâde yaşıyoruz. Ama Rusya hükümeti zulm eder, o başka. Fakat Rus milleti ile pek iyi geçiniriz. Hükûmete karşı biz de şikayet ederiz, Ruslar da. Muhtelif milletlerin bir memlekette birlikte yaşamları umûr-ı âdiyedendir. Ne mezhebde olursa olsun güzel geçiniriz.

On, on iki sene mukaddem ben sevk-i kaderle İstanbul'da Çekmece civârında çiftçilik ettim. Taht-ı idâremde elli kadar muhtelif mezhebe mensûb adam vardı. Aralarında hiç bir münâferet görmedi. Daima kardeş gibi geçirirler, onun ihtiyâcını öteki verir, ötekininki bu verir. Böyle güzel güzel yaşırlardı. Ve zaten yaşamamak için de hiç bir sebep olamaz.

Yalnız işte müstebid hükümetler tâbiîyyetindeki milletler beyninde tefrika çıkarmaya, o sâyede yaşamaya çalışır. Akâvâmin hürriyetini imhâ için en birinci vâsita budur. Medeniyet ve maârifin en yüksek tabakasında olduklarını iddiâ eden İngilizler bile bu tefrikacılık politikasından fâriğ olamıyorlar. Zîrâ İngilizlerin menfaati milel-i mahkûmenin tefrika hâlinde bulunmasındadır. Bugün Hindistan ittifâk ederse İngilizler orada durabilir mi? Bunun için elden geldiği kadar aralarına tefrika sokmaya, yeni yeni mezhepler çıkarmaya çalışacaktır. Bugün Misirlilar ittifâk ederse İngiltere üç gün orada duramaz. Yirmi dört saat içinde çıkarırlar.

Fakat Misirliler o kadar tefrikaya dûçâr etmiştir ki insan hayret eder. Sîrf millet arasında tefrika çıkarmak için adamları vardır.

Gece gündüz bu nâşir-i medeniyyetler! tefrikacılık ile meşgûl olurlar. Meselâ: Şâfiîlere giderler: "Bunlar sizi adam yerine koymuyorlar", öteden Hanîflere giderler: "Bu şâfiîler

sizi harâb etti” derler. Böyle milleti birbirine düşürmeye uğraşırlar. Müslümanlar da zaten tefrikacılıkta yekâtâ. Böyle bir-kaç bin İngiliz milyonlarca ehl-i İslâm’ı kabza-i teshîrinde istihdâm ediyor.

Bu meslek-i tefrika-cûyâne ile uğraşanlar öyle olur olmaz adamlar da degillerdir. O gibi nâşir-i medeniyyet ve insâniyyet! zevât bittabi’ “Ben İngiltere tarafından sizin beynizi tefrik için geldim” demez; içimizde bulunur, gayet güzel ahbâb olur, dolaplarını kurar, bizi girdâba düşürür. Habe-rimiz olmadan yekdiğerimize karşı silâha sarılmış, bir kiyâmettir gidiyoruz.

Bir numunesini Rusya’dı aynel-yakın müşâhede ettiğ. İslâmlar ile Ermeniler beynindeki vaki’ada ne Ermeninin, ne İslâmların kabâhati var. Hükûmet tarafından öyle güzel sûrette yapılmış bir manevra idi. Yaptılar, çıktılar ve fırsat bulurlarsa yine yaparlar. Zîrâ herkesin menfaatini düşünmesi kâdedendir, bittabi’ hükûmet de bunu düşünür.

Buna mukâbil biz de onların tuzaklarına düşmemek için çalışmak, tedâbîr-i tahaffuziyye düşünmek vazifemizdir. Öyle kör körüne tazağa düşecek av bulan “Aman düşecksin, sakın” der mi? Hiç bir avcı bunu yapmamıştır. Rast getirdi mi, hiç aman vermez, yakalar, tüylerini yolar, derilerini çıkarır, firina verir.

Onun için milletler de kendini düşünmeye mecbûrdur. Daima bu gibi cem’iyetlerde konferanslar vâsitasıyla milletin istikbâlini te’mîn çâreleri düşünürler. Her şeyi hükûmete bırakmamalı. Milletler kendileri de istikbâllerini düşünmelî.

Husûsan biz İslâmlarda bu çalışmak mes’lesi pek çok defalar emir buyulmuştur. Değil hayat-ı ictimâiyye için, hattâ hayat-ı şâhiyyemiz için sarf edeceğimiz mesâîmin se-vâba mukâarin bulunduğu hakkında tebâşîrât-ı âliyyede bulunmuşlardır. Bir çiftçinin nefsi için, çoluk çocuğu için, vuru-ğu kazmaya şu kadar sevâb ihsân buyulmuştur. Şu söyle, bu böyle... Talîmât-ı serîyye hep istikbâl-i millet için.¹ (فَكُلْ شَاعِرَةً خَيْرٌ مِّنْ عَبَادَةَ سَبْعِينَ سَنَةً) bu hadîs-i şerîf sarîhtir. Bir saat tefekkür ve mülâhaza, yetmiş sene gâfilâne ibâdetten efaldır buyurmuş (sav) efendimiz. Bundan büyük söz olur mu?

Buna ulemâmız demiş ki: Ahvâl-i âlemi, ecrâm-ı semâviyyeyi düşünmek bu kadar ecre sebeptir. Öyle olsun, yıldızları, ahvâl-i âlemi düşünmek için Allah bizlere bu kadar ecirler va’d ederse ya gözümüzün önünde ölen şu ciğer-pârelerimizi, şu masûm evlâdlarımızı düşünmek, [325] sabah akşam gördüğümüz kardeşlerimizin hâlini mülâhaza etmek daha ziyâde ecr-i mûcib bir tefekkür olduğuna kim şübhé eder?

Bizim bugün Avrupalılardan geri kalmamiza sebep nedir, anlayamıyorum. Onlar gibi biz de insan değil miyiz? Onlarda kafa var da bizde yok mu? Onlarda akl u irâde bize yok mu? O halde ne için onların yaptığını biz yapamayacağız? Biz böyle milletimizi, evlâdlarımızı, istikbâlimizi düşünürsek indillâh bu düşünceler ecirsiz kalır mı?

Niçin düşünmeli? Ki: Avrupalılar İstanbul’dan Rusya’ya kadar mesâfeyi iki, üç saatte kat ettikleri halde biz sekiz, dokuz saatte ancak kat’ edebiliriz! İnsan düşünmeye başladı mı, her türlü terakkîyat vücûda gelir. İş tefekkürde, mülâhazadadır. Dünyadaki bu kadar muhterîât, bu kadar keşfiyyât, bu kadar terakkîyat hep düşünmek sâyesindedir. Elektrik ziyâları düşünmek sâyesinde vücûd bulmuştur. Her şeyin esâsî düşünmektir. Düşünmeden hiç birşey olmaz. Düşünmekle herşey olur. Fikr ede ede Allah kalbine ilhâm eder, bir elektrik ziyâsı keşf eder.

İşte²(...) buyuran, daima tefekkür ve mülâhaza sevk eden bir şeriat-ı celîle maârifeye, terakkîye mâni olur mu? Amerika’da Edison’un kalbine ilhâm ettiği gibi, biz düşünürsek bize de ilhâm eder. Belki daha âlâsını. Fakat düşündüğümüz yok. Arkadaşım kahvede bekler, iskanbil oynayacağız. Felâketin esâsi burada, vakit bulamıyoruz. Boş seylerle vakit geçiriyoruz.

Ben Japonya’da bulundugum zaman pek çok yerleri gezdim. Cenûbda gezmedik hemen hiçbir yer kalmadı. Yalnız şimâlde bazı gitmediğim yerler kaldı. Her nereye gittimse ne kahve gördüm, ne sefâhathâne. Maamâfîh büyük şe-hirlerde gazino da var, sefâhethâne de. Fakat bu da Avrupalıların yâdigâridir. Onların bulunmadığı memleketlerde yoktur.

Yâlnız nazar-ı dikkatimi celb eden birşey var ki çok hoşuma gitmiştir. Bir gün köylerde gezerken bir köye geldim. İçerisinde bir binâ başka binâlara benzemiyor. Acaba nedir bu? diye merâk ettim. Gittim, orada böyle sizin gibi birçok efendiler gördüm. Ellerinde ok, yay gibi şeýler talîm ediyorlar. Bizim babalarımızın kullandığı oklar. Çok dikkatimi celb etti düşündüm: Ne demek olacak? Biraz daha ilerledim. Birine sordum:

– Bu hâl nedir?

– Buna (yumya) derler, dedi, haftada bir defa köylüler istirâhat için gelirler burada eğlenirler. Kim o nişâna isâbet ettirirse on alır, kim ettiremezse on verir.

Biz de düşündük, taşındık, kese ile müşâvere ettiğ; bir iki atım var, tecrübe edeyim, dedim. Atım, duvara bile tuturmadım.

– Niçin bunlarla uğraşırsınız? diye sordum.

Dediler ki:

– Evvelâ târihî bir şeydir. Vâkian bugün ihtiyâc kalmadı. Fakat biz eğer bunu muhâfaza etmezsek ortadan bu kaybo-lacaktır. Tarihimizin bir cüz’ünü kaybedeceğiz. Eğlence için yapmışızdır. Ahâlîmiz gelir, bunlarla uğraşır, jimnastik yerini de tatar. Aynı zamanda nişancılığı da öğrenir.

A’sâr-ı atîkaya Japonya’da pek büyük ehemmiyet veriliyor. Böyle müesseseler hemen her köyde imparatorun fer-mâniyla açılmıştır. Tarihlerinin hiçbir kısmını unutmak, zâyi etmek istemiyorlar.

– İşte bu (yumya) bizim milletimize çok hizmet etmiştir. Unutmayalım, diye bir eğlence yaptık.

¹ “Bir saat düşünce 70 yıl ibâdetten hayırlıdır.” Metindeki (سبعين) (yeye-rine) (ستين) kelimesi ile Suyûtî, Câmi’u’s-Sağîr, 8419.

² “Bir saat düşünce...”

Haftada birgün her köye beş saat bununla geçiriliyor-muş. Böyle millet elbet milliyetini unutmaz. Kahvelerde sarkmaz.

Eğlencelerinde bile istifâde var. Biz ise talebemiz için, yahud halkımız için birsey düşünecek olsak ne yaparız?.. Ha.. Avrupa'da söyle söyle birşeyler var.. diye mutlaka fikrimiz Avrupa'ya gider. Milletin eğlencesi, oturması, kalkması için, hâli, istikbâl için hep Avrupa, Avrupa artık bu mukallitliğinden bu derecesi maskaralıktır.

Bu milletin hiç mi mâzisi yok? İçinde hiç mi adam kalmamış? Hep âciz, hep miskin. Hep mukallid. Hep ölü mü? Niçin kendimiz birsey düşünemeyiz? Hep Avrupa'nın mukallidi, esîri, hizmetkârı mı olacağız? Millet kendini düşünürse, istikbâlı parlak olur Bir milet mâzisini unutursa, bir millet milliyetini nazar-ı i'tibâra almazsa hiçbir zaman şan u şevket sâhibi olamaz.

Japonlar meselâ eğlence için ok kullanıyorlar. Halbuki ona ihtiyâcları var mı? Elbet yok. Donanmaları, topları, tûfekleri, esliha-i nâriyyenin envâ'ı yapılıyor. Hiçbir vakit ihtiyyâc messetmeyecek. Fakat muhâfazasını millet vazife bilmış. Onlar âsâr-ı atâkalarına o kadar dikkat ederlermiş ki bugün âdât-ı milliyelerinden hiç birisinin zâyi' olmasını istemiyorlar.

Bugün hiyeroglif yazının ne kadar müşkil bir yazı olduğunu inkâr edecek hiç kimse yoktur. Her ismin bir sûreti, şekli var. Japon yazısı da böyle bir şeydir Okuyup yazabilmek için 36 bin hurûfa ihtiyâc vardır. O otuz altı bin hurûfun değil bir harfini zâyi, hattâ yeniden birşey îcâd olunduğu zaman kendi lügatlerine karib birşey vaz' ile onu lisânlarına alıyorlar. Bugün ne kadar muhterîat varsa kâffesinin esâmîsi kendi lügatlerine göredir. Bunlar böyle çalışıyorlar.

Bu işleri gören hep millettir. Ahlâk-ı milliyeye muhâfazasına mahsûs bir cem'iyet var ki beş milyon a'zâsı vardır. Tarihlerin muhâfazasına, çiftçilere, arabacılara mahsûs hep ayrı ayrı cem'iyetler var, bu suretle pek çok cem'iyetler köyle-re varıncaya kadar taammum etmiş. Böyle iş görmekteler.

[326] Bunun için bugün kendilerinin üç misli ziyyâde olan Ruslar'a öyle bir oyun oynadılar, öyle bir kahramanlık gösterdiler ki Ruslar kiyâmete kadar bunun acısını unutmayacaklardır ve intikamını kiyâmete kadar çalışmalar yine alamayacaklardır. Ruslar'da o itâat, Japonlarda o çalışma varken mümkün değil bunun intikamı alınamaz.

Gözümüzün önünde, belki bütün cihânın pîş-i takdîrinde mücessem bir millettir, ki çocuklar bile Japonya'nın ismini bilir. Ne ile bu nâmi kazandılar? İşte bunu kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate almalıdır, ki işin esâsi buradadır. Evet, bunlar milliyetlerini muhâfaza ederek zamana muvâfik bir sa'y ile çalışılar. Bu sâyede teâli eylediler. Biz de o sûretle çalışırsak, herşeyin esbâbına teşebbüs edersek ve milliyetimizi Frenk milliyetine tâhvîl eylemezsek şüphe yok biz de terakki ederiz.

Zaten burada esbâb min külli'l-vücûh var. Herşey hazır. Yalnız lâzım olan birşey varsa o da teşebbüs etmek, çalışmak, gayret ve faâliyyet göstermektir. Buna başladığımız gibi muvaffak olacağımız gün gibi âşikârdır. Bunun için işte

hemen işe başlamalıdır. Ben bunu sizden ricâ ederim. Siz de yaşamak, bu hamâllıktan kurtulmak isterseniz söylediklerimi nazar-ı dikkate alırsınız. Benim söylediklerimin hülâsası da iki kelimedir: İlîm ve ma'rifet, gayret-i faâliyyet.

- son -

MEDRESELER KONGRESİ!...

Geçen sene yine bu mevsimlerde idi; ulemâmiza yalvarılmış, bir "medreseler kongresi" yapmaları tavsiyeyesinde bulunulmuştu. O feryâdlar, o sözler bu kubbede kalan bir hoşça sadâ imiş yerini bile tutmadı!...

İzmir'in Köylü gazetesi "Bütün İslâm Ulemâsına" serlevhasıyla bir makâle neşr ediyor: Bir İslâm ulemâsı cem'iyetinin te'sisi tavsiyeyesinde bulunuyor. Hattâ bunu bütün müslümânlarla teşmîl etmeye kadar varıyor. Ancak, fikrimizce, müstesnâları istisnâ edilirse, bizdeki, Osmanlı ilindeki, bütün İslâm ulemâsı, diğer birkaç diyârdakilerden, iyice geride olsalar gerektir. Bir gün evvel ilerleyebilmeleri ise, yine fikrimizce, medresemizin İslâhîna bağlıdır. Medreselerin İslâhî ise hükûmetçe, meşîhatça ne kadar gayret, himmet gösterile, yine, ulemâmızın gayretlerinin, himmetlerinin semere-dâr olması da, yine fikrimizce ne tek başlarına, ne de bulundukları yerlerde birer cem'iyet bulundurarak çalışmalarıyla kâbil olmayıp ancak bir araya, yüz yüze gelmelerine, yanâ her sene bir kongre yapmalarına mütevakkiftir.

Köylü'nün "Cem'iyeti" İzmir'de olsun teessüs ediyorsa, bâri siyâsiyyâttan uzak bir esâs üzerine teessüs ederek ilk teşebbüs olmak üzere şu "Medreseler Kongresi" da'vetinde bulunsa, i'tikâdımızca edeceğî hizmetlerin en büyüğünü da-ha doğar doğmaz yerine getirmiş olur. Maamâfih, bu teşebbüsü, bu sene olsun, yalnız İzmir'de doğacak bir cem'iyetten değil, ulemâmızdan her biri kendi gayretinden, hamiyetinden de beklemek; meselâ İstanbul'daki ulemâmız (Sirâtimüstakîm'in 54 numaralı, Ramazânülmübârek tarihli nûshasındaki Tunâli Hilmi imzâlı makâleye bir kere göz atmaya tenezzül eyle) üçü besi bir araya gelerek, bir da'vet heyeti teşkil ederek bir da'vetnâme neşr etmek himmetini masûm bir cehl ile hâliyle, istikbâliyle kendilerine bakan zavallî din kardeşleri hakkında esirgemeyiverseler ne âlâ olur. Hele kendi haklarında ne fedâkârlı olur!... El-hâsil, hele hükûmetin, meşîhatin ulemâyi, talebeyi, medreseleri ma'nenn maddeten düşünmek husûsundaki himmetlerine, faâliyyetlerine ulemâmızın müttehiden, fakat bir intizâma, bir esâsa tebeîyyeten muâvin olmaya hâlâ koşmayışları artık mâzûr görülmek haddini tecâvüz etmiştir sanızı...

Himmet, himmet!...

Bir Müslüman

İki yüz elli sene mukaddem Ingiltere efâzîl-i ulemâsında Doktor Stubbe tarafından tâlîf olunup o sırada Ingiltere'de hüküm-fermâ bulunan taassubdan dolayı neşrine imkân gö-

rülmediği cihetle British Museum Kütüphânesi'nde mahfûz ve mahbûs kalan “İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkîsi ve Hayât-i Hazret-i Muhammed”¹ nâm eser-i mühim İngiltere'deki cem'iyet-i İslâmiyye'nin delâleti ve muhterem kârilerimiz cânibinden mesârif-i tabiiyesinin te'mîni sûretille ahîren dest-gâh-i tab u temsile konarak ilk forması geçen hafta idâreye vürûd etmiş ve Basra vâlî-i sâbıkı Mardinî-zâde Ârif Beyefendi hazretleri tarafından Türkçeye bit-terceme cerîde-mize ithâf kilinmiştir. Risâlet-penâh sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hakkında bir ecnebînin tahassüsâtını musav-ver bulunan şu eseri, mücerred bu i'tibâr ile şâyân-ı tedkîf görecek kârilerimizi tûl müddet intizârda bırakmamak için, bu haftadan i'tibâren ber-vech-i âtî dercine başlıyoruz:

İSLÂMIYET'İN ZUHÛR VE TERAKKÎSİ VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

Fasl-ı Evvel

Dîn-i İslâm'ın zuhûruna kadar Hıristiyanlık ile Yahudilik ahvâli hakkında ma'lûmât-ı icmâliyye

Bin seneyi mütecâviz zamandan beri hüküm-fermâ olan şu dîn-i mübînin –ibâdet-i evsân ile diyânet-i Mûseviyye ve Îseviyye'nin her türlü müzâhemâtına rağmen– hâsil eylediği terakkîyâta rekabet husûsunda, diyânet-i veseniyeye değil, Nasrânîyet bile âciz kalmıştır.

Zîrâ Constantine zamanından evvel vehattâ Theodosius günlerine kadar [327] Nasrânîyet'in şerâit ve ahvâl-i sâli-fesi nazar-ı dikkat ve i'tibâra alınacak olursa bu müddet zar-fında yalnız Roma'nın meclis-i a'yâni değil, Roma devleti ekseriyet-i azîmesinin ibâdet-i veseniyeye muvâzib oldukları görülür.

Ahîren icrâ kilinan ta'dîlât ile takarrur eden Nasrânîyet'e kablel-İslâm seyl-i hurûşân gibi Asya'dan hûcûm eden Got-lar'ın ahvâl-i vahşiyânesinin ve ol esnâda umûmî sûrette hüküm-fermâ olan dinsizlik ve bir kısmı putperestlikten ibâret bulunan ihtilâf-ı mezhebiyyenin te'sîrâti, diyânet-i mesîhiyyenin İslâm'ın zuhûrundan sonra daha ziyâde dûcâr-ı zaaf ve inhitât olması i'tikâdına mâni değildir.

Ol tarihten sonra diyânet-i mesîhiyyenin garpta ve Çin'-in bazı cihetlerinde hâsil eylediği terakkîyât, Asya ve Afrika'da zâyi eylediği nûfûza nisbetle hiç hükmündedir.

Zîrâ İslâm'ın zuhûruyla Asya ve Afrika cihetlerinde Nasrânîyet takrîben kökünden kopmuş ve ma'dûm bir hâle girmiştir.

Kuru bir sahrâ içinde, biri umûm-i şarka ve diğeri İran'a hüküm-fermâ olan kaviyyûş-şekîme iki hûkûmet arasında sıkışmış olduğu halde teessûs eden devlet-i muazzama-i İslâmiyye kendi muâsırı olan dört bin devletten daha kavî, daha azîm bir devlet şekline girmiştir.

¹ Dr. Henry Stubbe'a ait eserin orijinal adı *An Account of the Rise and Progress of Mahometanism With Life of Mahomet*'dir. 1911 yılında Hafız Mahmud Khan Shairani tarafından Londra'da yayınlmıştır. Eser XXII+248 sayfadır.

Asıl câlib-i nazar-ı dikkat ve bâis-i istîgrâb ve hayret olan cihet budur ki bu devlet-i muazzama az bir zamanda, her türlü vesâit ve vesâilden mahrûm, etrâfi düşman ile muhât, kalılıl-ensâr bir adamın himmetiyle te'sîs eylemiştir.

Cihânlâr bir kısmının hürmet ve muhabbet ve bir kısmının hayret ve dehşetini mücîb olan bu zât-ı muhteremin meslek ve tarihine şurûdan mukaddem imkân nisbetinde bu devleti te'sîs husûsunda istî'mâl eylediği esbâb ve vesâiti ta-harrî ve tedkîk edelim ve bu inkilâb-ı azîmin sûret-i husûlü-nü anlatmak için ol esnâda âlemin hâl ve şân ve mu'tekâdâtını nazar-ı im'âna alalım.

En iyi tedâbîr ve vesâil bazen aks-i netîceyi hâsil eyler ve mukaddemât ve mebâdî ma'kûl ve müstahsen olduğu halde birçok teşebbüsâtın akîm kaldığı görülür. Bu hâlin se-bebi şübheler ki bu gibi teşebbüsâta melâim olan zamanın intihâbında vâki olan kusûrdur.

Bir çok vesâil ve esbâb ictimâ ettikçe ne bir cumhûriyyetin bir hûkûmet-i mutlakaya ve ne bir hûkûmet-i mutlakanın bir cumhûriyyete inkilâb edemeyeceği bedîhîdir.

Bu esbâb olmadıkça ne Brutus Roma'da bir senâ îcâdi-na muktedir ve ne Sezar böyle hür bir memlekette müstebid bir hûkûmdâr olabilir idi. Birinci Brutus'ün Tarquin'i mem-leketten çıkarabilmesi ve İkinci Brutus'ün Anthony ile Au-gustus'u düşürememesi, Lycurgus'un, Solon'un Sparta'da, Atina'da hûkûmet te'sîsine muvaffak oldukları halde aynı hûkûmeti Genoa'da, Florence'da başkalarının te'sîs edeme-mesi esbâbı hep bunlardan bir kısmının ahâlinin istidâd ve kâbiliyetini derpî eylemeleri, diğerlerinin ise yalnız hûsn-i niyyetleriyle iktifâ ederek vakt ü zamân-ı münâsibi nazar-ı mütâlaaya almalarıdır.

Esbâb ve mücîbatının ictimâî hâlinde bir şerârenin îkad eyleyeceği nâire-i ihtilâli hilâfina mülâabis ahvâlde umûm-ı insanların zekâsı, yahud cesâreti îkad edemez.

Makkabi'ler zamanına gelinceye kadar diyânet-i Îsrâiliyyede tefrika ve ihtilâf vukûuna delâlet edecek eser ve emâre görülmez. Bu tefrika-i mezhebiyye, Înisokus Beytül-Makdis'i istîlâ edip tekâmil Yahudileri cebren putperest ettiğinden sonra başlamış ve mûmâ-ileyh fûtûhâtını daha ziyâde takviyye için Beytül-Makdis'te Hipokratlar ve Eflatunîler- ve Fisagor-lar felâsîfesinden mürekkeb bir akademya teşkîl eylemiştir. Binâ-berîn gerek ben ve gerek diğer müverrihîn diyânet-i Mûseviyye'de Fârisî ve Sadusi ve Esseniler firkaları o zaman sûret-yâb-ı vûcûd oldukları itikâdındayız. Gerci muahharan Makkabiler felâsîfe akademyasına müldâvemet eden Ya-hudilerin küfrünü i'lân etmîlerse de, Fârisîler işbu telkînât-ı ilmiyyeyi ahbâr-ı Yahûd'dan Sadoc ile Baithos'dan telakkî ve Şatosî'lerle Esseni'ler işbu taâlimâtı Ezra ile Mûsâ'dan müntakîl bazı suhuftan ahz eylediklerini iddiâ eylemişlerdir.

İşbu firak-ı muhtelife Tevrît'ta Hazret-i Yakûb'un "Shi-loh gelip ahâlîyi toplayıncaya kadar bu asâ-yi hûkûmdârî Yehuda'nın elinden gitmez" diye mervî olan ifâdâtını Haz-ret-i Dâvûd sülâlesinden bir Mesîh çıkışî âlemi başına topla-yacağı hakkındaki i'tikâda me'haz ittihâz etmişlerdir. Hal-buki Buhtunnasr Beytül-Makdis'i istîlâ ve icbârını Îsrâîl'i istî-sâr eylediği sırada asâ Hazret-i Dâvûd sülâlesi elinden git-miş olmasına nazaran Hazret-i Yâkûb'un mârruz-zikr ibâre-sini bu sûretle tefsîr eden olmamış ve ahbâr-ı Benî Îsrâîl rib-

ka-i esâretinden kurtulup Beytül-Makdis'e avdetlerinde da-hi böyle bir mesîhin zuhûr ve kudümünden bahs olunmamış idi. Antiochus dahi Yahudilerin bilcümle âdât ve kavâ-nînleri men' ve ref eylediği bir zamanda dahi böyle bir mesîhin zuhûrundan bahs olunmamış idi. Ancak ahbâr-ı Yâhûd Fisagor'un felsefesini kirâat ettiğten, onun ifâdât ve he-sâbatını tedkikten sonra Shiloh ile mesîhin aded-i hurûfu yekdiğerine müsâvî olduğunu anlayarak bundan bir mesîhin zuhûrunu istidlâl ve Tevrat'ta Yâkûb'dan zuhûr edecek yıldızlara âid ebhâsten maksad Hazret-i Mesîh olduğunu is-tintâc eylemişlerdir.

Halbuki Tevrat'ın Hezekiel aleyhisselâmın sıfrinde Cenâb-ı Hakk'ın lisânından "Dâvûd'un zürriyeti başından tâci alınız, sefilini âlî, âlîsini sefil ediniz; ben onu tahttan ıskât, ıskât, ıskât edeceğim; bir daha o tâc ü tahta nâîl olmayacaktır, sâhibi vürûndunda kendisine verilecektir" diye muharrer olan âyât Dâvûd neslinden asâ-yi hükümdâriye mâlik mesîh vürûdu i'tikâdını mükezzibdir.

Zaten Yehuda'dan Hazret-i Dâvûd zamanına kadar tâc ü taht-ı saltanat Benî İsrâîl yedine geçmemiş ve Yehuda hükümdâr olmadığı gibi Dâvûd'a kadar [328] evlâdi dahi olmamış ve Dâvûd'dan sonra taht-ı saltanat-ı Benî İsrâîl yedîne birkaç defa girip çıkışmış olmasına nazaran Hazret-i Yâkûb aleyhisselâma Mesîh'in vürûdunu mübeşşir nisbet olunan âyât ancak Hirodes zamanında bu sûretle tefsîr kilinmiştir.

Bu tefsîr dahi Hirodes'in Yahudilere icrâ eyleiği mezâlim ve taadiyât sırasında tesliyet makamında ahâliye i'lân edilmiş ve bu sûretle kendilerine nevamâ bir emniyet ve it-minân verilmiştir.

Fakat Hirodes'in ahbâbları Mesîh'in Hirodes olduğunu iddiâ ve Yâkûb'un zürriyetinden müteselsil olduğunu i'lân ettiğten sonra Hirodes dahi buna teşekkürten Yahudiler hakkında tâhfif-î mezâlim eylediği gibi, kendilerine bazı ma-bedler dahi inşâ ettirmiştir. İşte Mesîh'in geleceği bu sûretle ahâliye i'lân ve tebşîr edildiğinden dolayı bayramlarda Yahudiler ve Yahudi dînîne dâhil olan ecnebîler ve İskenderîye ve Bâbil'de mukim bulunan sâir beldelerde Mesîh'in vürûduna intizâra başlamışlardır. Yalnız Hirodesler Hirodes'i Mesîh itikâd ettiklerinden böyle bir intizârda bulunmamışlar ve Fâris tâifesinden olan şimdiki Yahudiler dahi tabii böyle bir fîr ü i'tikâd taşımamışlardır.

Hirodes zamanında reisül-ahbâr evlâd-ı Dâvûd'dan olmasıyla Mesîh'in kudûmu pek sabırsızlıkla intizâr edildiği ol-esnâda yalancı Mesîhlerin adem-i zuhûruyla müsbettir.

Mesîh'in vilâdetinden sonra Archelaus Viyana'ya nefy edilmekle Beytül-Makdis Roma devletinin bir sancağı hükmüne geçmiş ve ümîd olunan asâ-yi hükümdâri nesl-i Dâvûd yedinden hurûc etmiş ve memleket-i Şâm eyâletine merbût bir sancak olduğu gibi Şâm válisine gayet ağır vergi vermeye de mecbûr olmuş idi. Bu sırada Yahudiler zuhûru-nu arzu ettiğleri Mesîh'i daha bir şevk-i meyûsâne ile intizâra başladıklarından bu i'tikâdları birçok yalancı Mesîhlerin zuhûruna sebebiyyet verdiği gibi her memlekette Yahudilerden büyük bir prensin zuhûruyla Yahudi kralı olacağı ümîdinin teammümüne bâdî olmuş idi. Bu gibi âmâl ve itikâdât Mesîh'in zuhûru yolunu temhîd etmiş ve Hazret-i Îsâ'nın iz-

hâr ettiği mucizeler ahâliye Mesîh olduğu hakkında ol derece kuvvet-i kalb ile i'tikâd-bâhs olmuştı ki kendisi iddiâ etmemesiz Mesîh olduğu i'lân ve işâa edilmiştir. Dâvûd zürriyetinden olduğu hakkında bir gûne iddiâsi sebk eylemediği halde Dâvûd neslinden olmak üzere alkışlanmak ve kendisinin ya İlyas, yahud Ermiyâ veya Mesîh olduğu hakkında kanâat-ı tâmmâ hâsil olmuş idi. Ancak krallığı hakkında ahâlinin arzu ve mesâilerine iştirâk ve yardım etmemesi nâ-be-hengâm ahz u girift olunarak vefât eylemesi ahâlinin bu i'tikâd ve muhabbetlerini izâle ve kendilerini o kadar meyûs ve mükellef eylemiştir ki Beytül-Makdis'e merkebe râkiben duhûlü hengâmında arkasına düşüp alkışlayanlar bilâhare idâmını ilk isteyenler olmuş ve telâmîzi firâr eylediği gibi havâriyyûn dahi hakîkat-i Mesîhiyye hakkında şekk ü şübhे içinde kalmıştır.

Havâriyyûnun şu sek ve iştibâhî Hazret-i Îsâ'nın vefâtından üç gün sonra dirildiği zaman tanımakta gösterdikleri tereddüd ile de müberhendir.

Nitekim tereddüpleri müşâhede te'sîrâtiyla zâil olduktan sonra Roma pençe-i zulmünden tahlîs edecek Mesîh olduğunu ümîd ederek kendisine ilk suâilleri: Artık Benî İsrâîl saltanatını iâde etmeyecek misin? istifhâmından ibâret olmuştur.

Semâya suûdundan sonra lisân hediyyesinin vusûlüne kadar Beytül-Makdis'te intizâr ve Îsâ'nın timsâli fîr ü ha-yâllerine sûret-pezîr-i irtisâm olarak her lisânı talîm eyleme-siyle Bâbilîlere, Misrîlere, Midyâlîlara vaz' u nasîhat eylemek üzre etrâfa dağıldılar. Salmasius'un rivâyetine nazaran havâriyyûnun mevâiz ve telkînâtlarını telakkî edenler gittikleri memâlikin ahâli-i asliyesi olmayı o memleketlerdeki Yahudiler idüğü müstebân oluyor. Bunlar zaten Mesîh'in vürûdunu intizâr edenler olmalarıyla Pilate'in idâm eylediği Îsâ Mesîh olduğunu söylemez üçbin kişi birden Nasrâniyet'i itinâk ile tamîdlerini icrâ ettirmiştir ve kendi memleketlerinde bulunan diğer Yahudiler dahi Nasrâniyet'i kabûle teşvîk ve tergîb eylemişler idi.

Havâriyyûn dahi memleket memleket dolaşarak Hazret-i Dâvûd'un tebşîrâti dâiresinde bir Mesîh'in zuhûr ve ve-fâtından üç gün sonra dirilip semâya suûd eyleliğini ve ikinci gelişte Benî İsrâîl saltanatını iâde ile tekmîl cihâni adl ü ihsâniyla müsteftî edeceğini vade ve tebşîre başlamışlar idi.

Bu telkînâtın ne sûretle hüsün-i telakkî edildiğini daha vä-zih sûrette anlamak için ol esnâda Yahudilerin bulundukları hâli teşhîs etmek lâzım gelir. Bu babda bir fîr-i mahsûs hâ-sil etmek için Agrippa'nın Roma kralına yazdığı mektûbun bir fikrasını tercüme edeyim: "Beytül-Makdis yalnız Yahudilerin pay-i tahtı değildir. Belki daha birçok memâlike icrâyi nûfûz eden bir âsime-i saltanattır. Zirâ gerek civârında bulunan Misr ve Finike ve Suriye'de birçok Yahudi bulunduğu gibi Pamphylia ve Sicilya ve Asya'da Bythinia'ya ka-dar Yahudiler vardır. Avrupa'da dahi Teselya'da, Baeotia'da, Makedonya'da, Aetolya'da, Attica'da, Argos'ta, Corinth'de husûsan Peloponesus'da ve Kıbrıs ve Girid'de hattâ Fîrat'ın arka tarafında ve münbit ve mahsûl-dâr her bir arâ-zide Yahudiler vardır."

Bunu daha ziyâde isbât etmek için İskenderiye'de bulunan Yahudilerin adedleriyle mecmû-i kuvvetlerine bakalım: Mısır ve İskenderiye Yahudilerinin aded ve kuvvetlerini anlamak için de Josephus ile Philo'nun kitaplarına mürâacaat edelim. O sırалarda Romalılarca manâsîb-ı sâmiyyeden ma'dûd olan mülkî ve askerî merâtit ve manâsîbî Yahudilere tevcîh olunur idi. Heliopolis'te kendilerine mahsûs bir sinago inşâ olunmuş ve kendilerine kayd-ı hayat şartıyla meclis-i a'yân'a zâsından birini hükümdâr intihâb etmek salâhiyyeti verilmiştir.

Haber Josephus'un âfîdeki ifâdâti işbu müddeâya delîldir. [329] Mûmâ-ileyh kitabında: "İskenderiye'de sinagoyu görmeyen Benî İsrâîl devletinin büyülüğünü görmemiş demektir. Altından ma'mûl ve cevâhirle murassa derûnunda yetmiş aded sandalye vardır. Sinago cemâatinin kesretinden väiz olan haber âmîn denilecek mahallerde mendil ile işârete mecbûr idi.

-mâba'di var-

DÎN-İ İSLÂM VE ULÛM U FÜNÛN NÂMINDAKİ ESER-İ MU'TEBERDEN

Cümlemizin maatteessüf görmekte olduğumuz vech ile şu zamanda birtakım gençlerimiz vardır ki devlet ve milletimizin terakkisini, kuvvetlenmesini ancak terakkîyât-ı garbiyyeyi ahz u naklde hem de âsâr-ı garbiyye ve dîniyyeye hiç ehemmiyet vermeyerek yalnız frenklerin her hâlini ahz ve taklîdde buluyorlar. Bir kismımız da frenklerin her iyi şeyleri bizden alındıklarından âsâr-ı kadîmemizi, kütüb-i dîniyyemizi tedkîk ve müciblerince amel edersek Avrupalılara hemen hemen ihtiyâcımız kalmayacağını zan ve iddiâ ederler. Hiç şüphe yoktur ki bunların her ikisi de vukûfsuzluk neticesidir. Evvelki kısım; dîn-i celîlimizi ve âsâr-ı Arabîye'yi ikinci kısım da terakkîyât-ı hâziranın hâlini, vüs'atini bilmediklerinden böyle iddiâlara kalkışırlar. Bugün bilcümle milel-i mütemeddenin nâîl oldukları bunca terakkîyât-ı azîmenin menşei, mebdei dîn-i İslâm'dır. Ve bu bir hakikatdir ki bizden ziyâde Avrupalılarca ma'lûmdur. Şarl Mismark "Müsâmîre-i Kostantiniyye" diye tercüme edilebilen Soirées de Constantinople nâm kitabında ber-tafsîl-i beyân ve isbât edildiği vech ile frenklerin bugünkü terakkîyâtı, medeniyeti hep dîn-i İslâm'ın vaz' ettiği esâs-ı metnî üzerine binâ-yi sa'y eylemeleri sâyesinde hâsil olmuştur. Müşârun-ileyh Avrupalılar ahlâk-ı ictimâiyelerini de hurâfât-ı yunâniyye üzerine binâ ettirmeyip ahlâk-ı İslâmîyye esâs metni üzerinde binâ ettirmiş olaydilar şimdiki birçok sefâhetleri, sefâletleri meydân alamazdı diyor. Avrupalılar ma'nevîyyât cihetile dîn-i İslâm'a pek ziyâde müftekir oldukları gibi maddiyat husûsunda da väsil oldukları muhayyirü'l-ukûl terakkîyâtın esâsını bizden alındıklarına delâlet eder ahvâl mefkûd değildir. Ne hâcet! Daha şimdîye kadar kütüb ve âsâr-ı atîka-i İslâmîyye'nin tedkîki ile iştigâl eylemeleri isbât-ı müddeâya dell-i kâfi değil midir? Bilmem kaç sene evvel ingiltere devletinin bazı mesâilde muktezâ-yi şer'-i mübînden istifâde et-

mek üzere resmen îrâd ettiği suâllere Şam ulemâsına müftî-i esbak merhûm Şeyh Hamza Efendi'nin verdiği cevaplar ma'lûm olduğu gibi Bağdad müftî-i meşhûru Zehâvî merhûm gibi ulemâmızdan Avrupa ve Amerikalı müdekkikînin oralara kadar gidip istifâde ettikleri ma'rûftur. Ne kadar gençlerimizi bilirim ki bazı hakâyık-ı hükmîyyeyi Avrupalıların filan veya fulan filozofuna atf ile onları insanlığın fevkîde bir mertebe yeşâ'îl eylemek isterler. Biz o filozoflara birşey demeyerek o hakâyıkın daha eşmel ve ekmel bir sûrette Kur'ân-ı azîmüssân veya ehâdîs-i şerîfede mevcûd olduğunu daima okuduğumuz ve bildiğimiz cihetle bizimkilere teessüf-hân oluruz. Eğer biz Avrupalıların her hâlini alel-amâya taklide kalkışırsak şübhesis çok mutazarrîr oluruz. Nitelikim de olduk olmaktadır. Halbuki şu asrin en büyük kahramanı, sâhib-i şânni olan Japonyalılar Avrupalıların yalnız iyi şeylerini alıp iyi olmayan ahvâlini taklîdden mümkün mertebe ihtîrâz sâyesinde mazhar-ı muvaffakiyyet olmuşlardır.

Dîn-i mübînde hersey vardır demek herseyin esâsi, mîzânı vardır demektir. İşte bizde frenklerin ahvâlini dînimizin esâsları üzerine tatbîk ve mîzân-ı şerîfleriyle tedkîk ettikten sonra işimize gelenlerini almalı gelmeyenlerden kaçmalyız. Meselâ frenkler, el yüz yıkamak için yalnız leğen, iğtîsâl için de banyo teknesi kullanırlar. Şimdi bizim frenkleşmek isteyen bazı kimselerimizin bunları kullanmak istemelerine teesüf edilmez mi? Çünkü nice senelerden beri tetahur için kâfi addettikleri bu tarzların nâ-kâfi ve gayr-ı muvâfîk olduğunu daha pek yeni anladıklarından geçenlerde ilk defa olaarak Amerika'da müslümanlar tarzında mutlaka mâ-i cârî ile iğtîsâl lüzümunda ısrâra başladılar. Hele kumar ve emsâli itiyâdât-ı kabîhalarını taklîddeki inhimâkimiz pek şâyân-ı eseftir. Cenâb-ı Hak encâmını hayr eyleye.

Esâsi bizden alınmıştır. Eski kitaplarımıza bakalım diyenlere de hay hay bakalım; ve hattâ muktedir zevâttan mürekkeb heyetler teşkil ederek münhasır bunları tedkîk ettirelim deriz. Ecânih dahi tasdîk eylerler ki dîn-i İslâm medeniyet-i hakîkiyyenin esâsını vaz' ve teferrûati hakkında pek büyük hikmetler göstermiştir. İlk asıldaki müslümanlar dîn-i mübînimizi hakîkiyle anlayıp ona göre hareket ettiklerinden meselâ ilm-i cebir tâ Hazret-i Ali (ra) efendimizden başlamış ve derhal sâîr şuubât-ı hikmette rağbet olunarak ¹ الحكمة (ضاله المؤمن ايما وجدها اخذها) hadîs-i şerîfi mücib-i âlîsince âsâr-ı yunâniyyeden ve sâireden istifâde husûsunda pek büyük himmetler irâe buyurmuşlardır. Hâsılı Kur'ân-ı azîmüssân ve ehâdîs-i şerîfe ile vaz' edilen esâs üzerine gyet mükemmel ebniye-i medeniyyet yapmak üzere çalışılmış ve muvaffak da olunmuş ise de bir çok esbâbdan ve başlica o vakit hâl-i cehâlette bulunan Avrupalıların taarrûzât-ı bî-nîhâyesinden dolayı maatteessüf dûcâr-ı tehhur olmuştur. Ve ondan sonra tekrâr terakkî edememekliğimize en katî sebep de dîn-i mübînimizin muktezâ-yi münîfi tahsîl-i ilm için mehddeñ lahde kadar çalışmak olmasına ve haylice çalışmasına rağmen tamîm-i maârifâ muvaffak olamamamızdır

¹ Benzer şekilde, İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'z-Zühd 15.

ki bunun da sebebi okuyup yazmanın âlet ve miftâhi olan hurûfumuzun nâ-kâfiliğidir.

Her ne hâl ise Avrupalılar gerek dîn-i İslâm'ın vaz' ettiği esâsları ve gerek müslümânların birçok asırlar uğraşarak meydâna getirdikleri mamûrât-ı medeniyyet ve hikmetleri alıp bir hayli zamanlar taklîd ile uğraştıktan sonra nihâyet tevsîe muvaffak olmuşlar ve hem öyle [330] tevsî etmişler ki esâsının bizden alındığını iddiâ etmek bile güçlemiştir. Bereket versin ki yine kendi munsifleri tedkîkt-i müşikâfâne-leriyle izhâr ve i'tirâf eylemekte dirler. Bu tevsî keyfiyyetine kimseñin diyeceği yoktur zîrâ şîmendiferler, vapurlar, bugünkü hayret-efzâ bir derecedeki zîrlîlîar, telli, telsiz telgraflar, mikroskoplar, teleskoplar ve daha emsâli muhtereât-ı bî-nihâye pek yeni şeyle rdir. Esâsları bizden imiş diye biz yine tâ eski hâlimizden başlayalım. Bu muhtereât-ı cedîdeyi kendimiz yapmayalırm dersek şübheleriz ki düşmanlarımıza daima ma'lûb kalırız. Ve hiç şüphe yoktur ki ahkâm-ı dîniyemize muhâlif hareket etmiş oluruz.

Simdi bizler sanatları, hünerleri, ma'rifetleri bâlâda mezâkûr hadîs-i şerîf dâiresinde süratle almak, öğrenmek için Avrupa'ya, Amerika'ya, Japonya'ya, velhâsıl dünyanın neresine içâb ederse şâkirdler göndermeliyiz, lâkin bu şâkirdâna gönderilmesinden mukaddem kendilerine verilmesi lazımlı genel terbiyye-i dîniyeye ve millîyyeyi itâda kusûr etmemeliyiz. Ve bunun için ayrıca mektepler, medreseler ve bilhassa hikmet-i dîniyeye mektepleri, medreseleri yaparak ve bu babda müdevvenât-ı ciddiyeye telîf ederek gençlerimizi kemâ-yelik iknâ ve terbiyyeye muvaffak olmalyız ki frenklerin pek ma'lûmâtî insanlarıyla, râhibleriyle de mübâhese ettiklerinde mağlûb olmasınlar.

İşte bu evsâfi hâiz şâkirdânın bilâd-ı efrençiyeye gidip sanatları, ma'rifetleri tedâbîr-i zamâniyyeyi öğrenmelerinde eşedd-i ihtiyyâc vardır. Ve ihtimal ki şâkirdâna bu derece ma'lûmât-ı dîniyeye-i vâsia vermek için çok seneler ister ve o vakte kadar sinleri terakkî eder diyenler de olur. Evet şimdiki usûl-i tedârislerimize nazaran öyledir fakat âcizlerinin teceddûd-i cerîdesiyle ilerde arz edeceğim ve arz etmeye başladığım suretle tedârisâtâ başlayalım on beş yaşında bir effendinin evsâf-ı matlûbeyi kâfi derece istihâsâl eylemiş olacağına şüphe yoktur. Ve aynı zamanda oralardan ustalar, müallimler celbine ihtiyâcımız, bir ü takvâ üzerine teâvünle şirketler te'sîs ederek zîrât, ticâret ve sanâyiimizi terakkî ettirmek ve zekât ve sadakalarımızı hüsni cem ile mektepler, hastahâneler yapmak, halkımızı cehden, tenbellikten, tese'ülden, aczden kurtarmak için pek ciddi ve samîmî tedâbîre, ittihâd ve ittifâka iftitâkımız derkârdır.

Eğer bu sûrette hareket ve ahlâk-ı ictimâiyyemizi de dîn-i mübîn-i İslâm'dan ayırmamaya elden geldiği kadar gayret edebilirsek esâs bizim elimizde olduğundan karîben bütün akvâm-ı medeniyyeyi geçeceğimize şüphe etmemelidir. Ancaq bu muvaffakîyyetleri te'mîn edecek yegane tedbîr-i kat'î de hepsinden evvel köylülerimize kadar tamîm-i maârif çâresini bulmaktadır.

Doktor Milaslı
İsmail Hakkı

MISIR VE İNGİLİZLER

İngiltere Hâriçîyye Nâziri Sir Edward Gray'ın Mısır'a âid olan nutk-ı mahûdandan bahs eden Kahire'de müntesîr el-Livâ cerîde-i İslâmîyesi "Gladstone nerede? Gelsin de ahlâf ve şâkirdlerinin siyâsetlerini görsün anlasın" sernâmesiyle yazdığı tavâlüz-zeyl makâlede ber-vech-i âfî idâre-i efkâr ve mütâlâtta bulunuyor:

İsterdik Ahrâr firkasının en büyük adamı olan Gladstone sağ olsayı da medlis-i umûmîde şâkirdlerinden birinin koca İngiltere'nin hür kabînesindeki halefi Hâriçîyye Nâziri Sir Edward Gray'in sözlerini işitseydi.

Hâriçîyye Nâziri'nin şimdî aynen nakl edeceğimiz bu sözleri te'vîl ve cerh kabûl etmez sarâhat-i katiyyeyi hâizdir.

Nâzir diyor ki: "Mısır'ın işgali keyfiyyeti devâm edecek tir. İngiltere'nin Mısır'dan çıkışması haysiyetini ihlâl eder. Muâhedât-ı kadîmeyi rûh-ı asra muvâfîk bir şekele kalb etmek isteriz. Verdânî mes'elesi gibi hâdiselere tealluk eden da'vâları mahâkim-i Misriyye'den İngiliz askerinin taht-ı kazâsında bulunan dîvân-ı harblere nakl etmek husûsunda Sir Gorst ile muhâbere cereyân eylemektedir. İngiltere'nin Mısır'ı istiklâlden mahrûm bırakmasına Hizbul-vatanî Cem'-i yeti sebebdir. (!)"

Gladstone'un işitmesini arzu eylediğimiz beyânât halefinin bu kabîl sözleridir. Fakat ci-fâide koca siyâsiiden bugün çürümüş kemikten başka bir nişân yok. Re'yini almaya imkân yok. Maamâfîh mâzîdeki âsârina mûrâcaatla bu dâhî-i siyâsetin nokta-i nazarını anlamak bizim için kolaydır. Elimizde gayet kıymetdâr bir vesîka-i siyâsi vardır ki 1896'da ebediyyül-îstihâr vatanperver Mustafa Kâmil Paşa'nın vuku' bulan suâline cevâben gönderilmiştir.

Gladstone mektûbunda aynen şu sözleri söylüyor:

"Benim reyime gelince, ki aslâ değişimemiştir, Mısır'da sebeb-i duhûlümüz olan fâide-i Misriyye'yi tamâmiyle vûcûda getirdikten sonra Mısır'dan kemâl-i şerefle ayrılmaktır. Fikrimce Mısır'dan çıkışma zamanı çoktan hulûl etmiştir. Mevkî-i iktidârda bulunduğu son zamanlarda Mısır mes-ele-i mühimmesinin halli hustûs için devletlerin fikrine mürâcaati arzu ettim 1892'de Vadigton'un tevessûl ettiği yol da bu arzu ve emelimi teşcî etti. Fakat ci-fâide bu büyük arzularımıza rağmen müzâkerât bir hatve ileri gidemedi esbâbına bir türlü akıl erdiremedi."

Gladstone bu tarîzi ile mektup yazdığı sıralarda mevkî-i iktidârda bulunan muhâfazakârların kendisi sukût ettikten sonra reyini takîb etmemiş olduklarını ifhâm etmek istiyor.

Yine Gladstone Mısır mes'elesi için diğer bir münâsebetle de şu sözleri söylemiş idi: "Vâkia Mısır'ı temellük etmek güzel bir şeydir fakat İngiltere'nin vaadini yerine getirmesi daha güzel ve daha şerflî bir harekettir."

[331] Şimdi deriz ki: Sir Edward Gray Mısır'dan çıkmak mes'elesini İngiltere için bir şeref mes'elesi addediyor ve Mısır terk olunursa haysiyet-şiken bir hâl vûcûda getirilmiş olacağrı i'tikâdında bulunuyor. Halbuki görüyoruz ki yine bu firkanın Sir Edward Gray'den pek büyük ve nüfûzlu ve İngilizlerce şâhsen daha mu'teber ve firkâca da kabî daha âlî büyük bir reisi bunun hilâfını söylüyor; yanî İngiltere'nin şerefî Mısır'da kalmada değil, bilakis çekilmekte olduğunu en sa-

rîh sözlerle bütün âleme i'lân ediliyor. Şübhesiz ki Gladstone; hürriyet ve adâlete olan meyli müsellem olmakla beraber bu sözleri mücerred Misirlilar'ın hukûkunu, mesâlihini müdâfaa için söylemiyordu. Herşeyden evvel memleketinin, hükûmet ve ümmetin menâfiini nazara alıyordu.

Büyük bir ümmetin küçük bir ümmeti muhîkk veya gayr-i muhîkk bir sûrette taht-ı idâresine bir müddet-i mevkûte için aldiktan ve bu bâda peki kavî te'mînât verdikten ve hattâ pek yakın zamanda terk teahhüdünu tazam-mun eder muâhedor akd eyledikten, hülâsa gerek Cenâb-ı Hakk'a ve gerek bütün âleme karşı ahdîlerde bulunduktan sonra yirmi sekiz sene güzerân olduğu halde terk etmek şöyl edursun, orada ebedî yerleşecek esâsları kurmaya başlaması ve çekilmeyi büyük bir noksân ve şân u şerefine karşı ağır bir âr olmak üzere telakkî eylemesi bilmeyiz ne derecelerde muvâfîk-ı haysiyettir.

Bir de düşünelim: Acaba Gladstone da böyle bir arzu taşımadım mı idi? Şübhesiz taşırdı; fakat mensûb olduğu hükûmetin bu husûsta uğrayacağı müşkilâti nazara alır ve ecâib tarafından boynuna geçirilecek tavk-ı esâretin ne demek olduğunu anlar bir millet-i mahkûmeye hükmetmediği suûbeti pek iyi takdir ederdi. Zîrâ Cenâb-ı Hak akvâmi başka akvâma kul olmak için yaratmamıştır. İşte bu siyâsî dûr-endîs buralarını pîş-i mülâhazaya alır ve hükûmetinin gerek devletlere ve gerek yevmen minel-eyyâm kesb-i intibâh e-decek ahâlî-i Misriyye'ye karşı mevkiinde aled-devâm hâsil olacak ıztîrâbî hadde-i imândan geçirerek daima Misir'dan çıkmak lûzûmuna işaret eder idi.

Ortada hiç bir zarûret bulunmadığı halde Gladstone böyle söylüyordu. Eğer Misir'da te'mîn-i bekâ için Sir Edward Gray'in îmâ eylesiği tedâbîr-i zecriyyeden başka çare bulunmayacak vaziyetten kalınacağını bilmiş olsa idi, kim bilir daha neler söyleyidi.

Koca Sir Edward Gray! bizi hükümden iskat edilen muâhât-ı kadîmeyi tağyîr ile ithâm ediyor. Acaba bu tağyîr neden ibârettir? Ve bu muâhedaâtlâ neyi kasd ediyor? Memleketin islâh ve tanzîm-i şûnûnuna en büyük bir mânia teşkil eden imtiyâzât-ı ecnebiyye mi kasd olunuyor, yoksa gerek Devlet-i âliyye ile ve gerek düvel-i sâire ile Misir'a dâir akd eylediği muâhedaâti nazara alarak Misir mes'elesinde ortalığı geniş bulmak için Misir'daki vaziyet-i gazîbânesini resmen ve alenen tasdîk ettirmek mi istiyor? İngiltere hükûmeti hâkikaten zannediyor mu ki yalnız mürekkebin kağıda dökülmesiyle hemen Misir temellük olunuvereyecek? Zihî hayâl-i muhâl!

Görülüyordu ki cem'iyyât-ı beşeriyyeyi hayvân sürüleri gibi alıp satmakla teskîn-i efkâr politikası takîb olunmak isteniyordu. "Sizi alıp satacağız" gibi tehdîdlerle Misirliların efkârı ne derecelerde sükûnet-yâb olacağını takdir edemeyiz. Yalnız bu siyâset netâyiciyle te'sîrâtının ve ahâlide bi-hakkin husûle getireceği te'sîrâtın Misir'la müstevlisi arasında udvân ve muhâlefetin iştidâdından başka bir semere veremeyeceğini pek iyi anlarız.

Sir Edward Gray Verdânî hâdisesi gibi hâdiselere tealluk eden daavâyi İngilzlerin taht-ı emrinde bulunan mahâkim-i

askeriyyeye nakl ile bizi tehdîd etmek istiyor. Halbuki biz Verdânî hâdisesi gibi vekâyiin tekerrürünü mümkün görmeden dolayî Sir Edward Gray'e teessüfatımızı izhâr ederiz. Misir, memleketler içinde en uysal bir memlekettir. Bu muhîtte bir müddet yaşayan şu hakâkî takdir eder.

Maamâfî böyle olmasa bile düşünülmelidir ki Verdânî gibi îkâ-ı havâdîsî gözüne alanlar cezâya giriftâr olacağını bile bile bu fiili yaparlar. Şu halde mahkemenin askerî olmasından ne fâyda hâsil olur? Avrupa'da ve Amerika'da bu vekâyi görülmüyor mu? Oralardaki intizâmî mahâkim bu kabîl cerâimin öünü alabiliyor mu? Memlekette âsâyişi te'mîn edecek tedâbîr ittihâzînîn en baş alkışlayanı biziz. Fakat, evet fakat tek bir hâdisenin hukûk-ı işgalin tezâyüdüne ve memleketin bu derecelerde hakk-ı kazâsına müdâhaleye sebeb-i ittihâzîni pek çirkin buluruz. Bâ-husûs Sir Edward Gray'in şu sarâhatlerini memleketlerinde hükm-i kânûn ve adâleti herşeyden âlî tutan büyük bir ümmetin nâzırına yakıştıramayız.

İngiliz parlementosu mevkî-i hitâbetinden bütün dünyaya karşı söylenen bu sözler Misirlilar'ın kânûnen mü'min hakk-ı kazâalarına, istiklâl mahâkimine bir taarruz değil midir? Elbise değiştirir gibi bir kânûnun her gün değişimelerini kabûl ettikten sonra artık kânûnun ne ma'nâsı kalır? Kendisinden her gün bazı daâvînin ruyeti nez ile mahâkim-i mahsûsaya tevdî olunabilmek ihtimali bulunan bir mahkeme hakkında nasıl hiss-i hürmet bekâ bulur? Mahâkim-i mahsûsanın geçirmeksizin hukûm veremeyen kuvvet için herkes nedir?

Bir de Sir Edward Gray'i Hizbul-vatanî'nın mevcûdiyyetini Misir'in meşrûtiyyete adem-i nâiliyyeti için yegâne sebep olmak üzere gösteriyor. Buna muhtasar cevap vereceğiz. Fırkanın teşekkülü henüz beş altı senelik bir şeydir. Bu fırka vûcûd bulmadan evvel İngiltere bu kadar sene Misir'a hükümrân oldu. Niçin bir hukûmet-i meşrûta vûcûda getirmedî? Bir de ricâ ederiz söylensin, Hizbul-vatanî ilhâh etmedikçe hangi mes'eledede Misirlilar'ın hukûkunu hukûmet-i işgâliyye kendiliğinden tanıdı? Meclis-i şûrânın söyle böyle muhâfazasına muvaffak olduğu küçük haklar bile ne gürültüler, teklîfler, müzâkereler, redler, iddiâlar, daha bilmem nelerle kabîl olabildi? Hizbul-vatanî muhâlif bir firkadır. Kuvvet-i işgâliyye ile te'mîn-i muvâzeneye medâr [332] olmak üzere çalışmaktadır. Zaten her yerde muvâzeneyi muhâfaza edebilmek için muâriz fîrkalara ihtiyâc vardır. Nitekim Lord Salisbury mevkî-i iktidârda bulunduğu bir sırada Ahrâr fîrkâsi riyâseti Kambelbe Narman tarafından deruhde olunmadan mukaddem fîrkâda görülen alâim-i tefrikaya karşı îrad eyleiği nutukta hakâkî tekrâr eylemiştir.

RUSYA'DA İSLÂMLAR

Osmanischer Lloyd gazetesi Petersburg muhâbirî yazıyor:

Tatar hükûmet-i sabıkasının merkez-i idâresi olup ikiyüz seneden beri Rusya'nın tahtı idâresinde bulunan Kazan şehrinde son günlerde Ortodoks misyonerleri ictimâ eylemiştir. Bu ictimâda günden güne tevsi-i hudûd eden İslâmîyet'in bu intişârının tahdîdi imkânı ve İslâmları Ortodoks mezhebine idhâl mes'lesi mevzûbahis olmuştur.

Filvâki' İslâmîyet, bâ-husûş şarkî Rusya'da daima müte-rakkî bir sûrette ilerlemektedir. Hattâ kâmilin Ortodoks zan-nedilen havâlîde bile İslâmîyet propagandası büyük mu-vaffakîyyâtı intâc ediyor. Semberik vilâyetinde bu son se-neler zarfında (4000) kişi dîn-i İslâm'a sâlik olmak maksâ-diyla Ortodoks kilisesini terk etmişlerdir. Maamâfih İslâm neşriyyâtının en väsi ve hakiki dâire-i te'siri Rusya'nın şî-mâl-i şarkî cihetleridir. Buralarda İslâmîyet hiç bir mâniyâ tesâdûf etmeksiz tevessü ediyor. Ve bir çok yerleri İslâm medeniyetinin dâire-i nüfûzuna idhâl eylemektdir.

İctimâ eden misyonerlerin ekâiliyeti ortodoks kilisesinin teşkilatı dâhiliyyesini tanzîm etmek ve bâ-husûş ortodoks râhiblerine daha mükemmel bir tâhsîl göstermek lüzümünü iddiâ etmiştir. Fakat ekseriyyet bu tekliî kabûl etmemiştir. Bunların iddiâlarına göre bu tedbîr ancak uzun bir müddet sonra olacaktır. Halbuki şimdi daha katî ve daha serî ted-bîre mürâcaat etmek elzemdir. Bu maksadın te'mîn-i husûlü için ortodoks kilisesini himâye ve İslâm neşriyyâtını men' etmek icâb eder. Matbûât-ı İslâmîye bu teşebbüsat yüzünden müşkil bir mevki'de kalmışlardır. Rusya müslümânları, Rusya'da yaşayan 30 milyon İslâm'ın menâfiini vikâye etmek üzere Kazan'da bir kongre akdine müsâade edilmesini taleb etmektedir.

MAÂBİD-İ İslâmîye'YE TAARRUZ

Kezâ:

Rusyâ-yı Vustâ'da kâin Semirçensin şehri vâlisi müslü-mân rüesâsına gönderdiği bir tahrîrâtta bilumûm cevâmi ile mekâti-b-i İslâmîye'ye imparator, imparatoriçenin birer tas-vîri ta'lîk edilmesini tebâyiğ etmiş idi. Polislere bu emrin sú-ratle infâz edilip edilmediğinin tedkîki de emr olunmuştur. Müslümân cemâati başlarında mollaları ve hocaları olduğu halde hükûmete mürâcaat ederek bu emrin infâzına imkân olmadığını çünü şeriat-i İslâmîye'nin buna mesâğ ve cevâz vermediğini beyân eylemişlerdir. Vâlî bu protestoya ehem-miyet vermeyerek emirlerinin süratle infâz ve icrâsını tekrâr istemiştir. Bunun üzerine müslümânlar dâhiliyye nezâretine mürâcaat eylemişlerse de nezâret-i mûmâ-leyhâda böyle bir şeye karışmaya salahiyyet-dâr olamadığını bi'l-beyân keyfiyyeti Türkistan vâlî-i umûmîsine havâle etmiştir. Vâlî mes'eleri birçok hukûk-ı İslâmîye mütahassislerına havâle eylemiş ise de bunların arasında da itilâf hâsil olamadığın-

dan mes'ele el-ân hallolunamamıştır. Şimdi bu husûsta İsl-atanbul'a mûrâcaat edileceği söylenilmemiştir ise de "Milliyet-perverler" Rusya umûr-ı dâhiliyyesine Osmanlılar'ın müdâ-halesi demek olacak olan böyle bir mûrâcaata katiyen râzi olmaktadır.

* * *

Sirâtimüstakîm

Herhangi bir hükûmet-i İslâmîye tarafından kendi memleketinde sâkin edyân-ı şâire ashâbinin hissiyâtı dîniyy-yelerine karşı böyle elîm bir taarruz vukûa getirilmiş olaydı; acaba Avrupa'da ne gibi bir te'sîr hâsil eder idi?..

Hak ve hakîkatin hiç bir zaman imhâ, pâymâl edilemeyeceği, inkârına mecâl olmayan bir hakîkar-ı sâbitedir. Bu gibi harekât-ı müstebidâne ile hakkı mahvettim, hakka gale-be çaldım, zannında bulunanlar iyi bilmelidir ki o haklar hiç bir zaman mahvedilemez; yalnız kuvve-i galibenin te'siriyle muvakkat bir zamañ için mahallinden çekilir, mevziinden inhirâf eder; orada tolana toplana nisâb-ı matlûba vâsil ol-ductan sonra o i'tikâd-ı bâtilin bahş ettiği neşve-i muvakkat-ı sermest-i gurûr olan zalemeye karşı emr-ber-aks olduğunu isbât eder, gösterir. Çünkü kânûn-ı tabîat böyledir. Kâ-nûn-ı tabîatın böyle olduğu da hakâyık-ı târîhiyye ile sâbit-tir. Sirâtimüstakîm'in şimdilik bu babda söyleyeceği birsey varsa o da rûhunun en amîk noktasından kopup gelen "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" kavl-i celîlini tekrâr etmektir.

TA'ZİYET

Vücûdları mevcûdiyyet-i İslâmîye'ye mûcib-i mübâhat olan ricâl-i güzide-i ilmiyyenin medâr-ı fahr ü şerefi ve bu şânlı eslâfin asrımızda bütün ma'nâsiyla hayrül-halefi olan, Osmanlılar'ın hakiki a'yâni Şeyhül-İslâm-ı sâbık fâzıl-ı sütû-de-siyer Sâhib Molla Bey merhûmun irtihâliyle pek büyük ziyâa uğrayan âlem-i İslâm'a Sirâtimüstakîm arz-ı ta'ziyete müsâraat eder ve merhûm gunûde-i hâk-i gufrân oldukça ibtihâl-i girâmî kadar muhtâc-ı tesliyyet bulunan bütün ef-râd-ı ümmete sabır ve ecirler ihsânını eltâf-ı sübâhîyyeden tazarru' eyler.

Ulemâsının Nazar-ı İntibâhîna:

Bütün dünyadaki hristiyan misyoner cem'iyetlerinden gönderilen 1200 kadar murahastan mürekkeb azîm bir kongre İngiltere'de hâl-i inikaddedir.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukuk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûni İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet Nüshası 50 Paradır

~~~~~

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

21 Temmuz 1910

14 Recebülferd 328

Perşembe 8 Temmuz 326

Dördüncü Cild - Aded: 98

بِيَوْمِئِنْ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ. بِنَصْرِ اللَّهِ¹

Mâdem ki gördün bu güzel günleri, artık
Ey millet-i merhûme! Hayâtin ebedîdir.
İkbâlini te'yîd edecek nasr-i İlâhi;
Ümmîd kavî, çünkü mevâîd kavîdir.
Âfâkta, enfûste iyân şevk ile biz de
Kalkın edelim Hâlik-i Hürriyet'e secede.

TEFSİR-İ ŞERİF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i

صَرَاطٌ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ²

Bu sırat evvelki sıráttan bedel-i kül sûretiyle bedeldir ve maksûdun bin-nisbe olmak hasebiyle âmlin teknîri hükümdedir. Bunun iki faydası olup biri nisbeti te'kîd ve diğerî dahi bu kavl-i kerîm mâ-kablin tefsîr ve izzâhi menzilesinde kalılmış olmakla mün'amun aleyhim bulunan müslimînin tarîk-i istivâ ve istikâmette alem gibi meşhûd olarak her ne zaman tarîk-i müstakîm zikrolunsa fehme tarîk-i müslimîn tebâdûr edeceğine belîgâne bir sûretle tensîs içindir.

Ni'met-i İslâm ekmelü'n-niam olmasına ve bu kavl-i kerîmin delâlet eylediği ni'met mutlak zikrolunduğu cihetle kêmâline masrûf bulunacağına mebnî burada mün'amun aleyhim ile murâd müslimîndir ve ni'met-i İslâm bütün ni'metlerin unvâni olup ni'met-i İslâm i'hâz bulunanlar kâffe-i niamı hâiz olduklarından in'âmin mutlak olarak zikredilmesi kasd-i şümûl içindir. Bazıları dahi: Cenâb-ı Hakk'ın kullarına ihsân eylediği niâmin ecl ü ekmeli nübûvvet olduğundan bu makamda mutlak olarak zikrolunan ni'met-i nübûvvetle masrûf olacağı cihetle mün'amun aleyhim ile murâd enbiyâdır dediler. Me'mûl olduğuna göre azhar olan budur ki mün'amun aleyhim olanlar, ³(الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ وَالصَّابِرُونَ وَالشَّهِدَاءُ وَالصَّالِحِينَ) kavl-i şerîfinde zikrolunanlardır, murâd bunlar olduğuna bu kavl-i şerîfin mâ-kablindeki nazm-i celîli şehâdet eder. Bazıları dediler ki bu ümmetin âhâdînden her bir ferdin taleb ettiği sırat-ı müstakîm ile murâd kendilerinden evvel güzâr eden ashâb-ı sırat-ı müstakîmin sıratı olacağını mün'amun aleyhimin sıratı ile murâd, ashâb-ı Mûsâ ve Îsâ aleyhîme's-selâmin tahrîf ve neshten evvel sâlik oldukları sıratı. Zîrdeki âyette zikrolunan mağdûbun aleyhimden ve dâllînden murâd ise alel-îtlâk dûçâr-ı gazâb-ı İlâhi olanlar ile alel-îtlâk dalâlde kalanlardır. Bazıları: Mün'amun aleyhim ile murâd müslimînden bir tâife-i gayrî muayyene olup mağdûbun aleyhimden Yehûd ve dâllînden dahi nasârâ murâd [334] olduğuna zâhib olmuş ise de tarz-ı beyân-ı şerîf bu zehâbdan ibâ eder – K[kaf] S[sin] §.

Şeyh Muhammed Abdûh merhûm mün'amun aleyhim ile murâd ümem-i sâlifenin ahyâr ve asfiyâsîdir diyen mü-

¹ "Allah'ın yardımıyla o gün mü'minler sevinecekler", Rûm 30/4-5.

² Fâtîha, 1/7.

³ Nisâ, 4/69.

⁴ Nisâ, 4/68.

fessirîn kavlini tercîh ederek bunu bir sûret-i kat'iyye-i vâzihada ezhâna takrîb eylediği gibi mün'amun aleyhim ile müslimîn, mağdûbun aleyhim ile Yehûd, dâllîn ile nasârâ murâddir diyenlerin sözünü dahi şiddetle cerh edip şu zemînde bast-ı makâl eyliyor: bazıları mün'amun aleyhimî müslimîn, mağdûbun aleyhimî Yehûd, dâllîni nasârâ ile tefsîr ettiler. Biz deriz ki İmâm Ali radîyallâhu anhîn dediği gibi Fâtîha ilk evvel nâzîl olmuş sûredir. Hazret-i Haydar-ı Kerrâr âgûş-ı Cenâb-ı Nebîyy-i muhteremde perverîş bulmuş ve ilk evvel îmân etmişolduğu cihetle bu husûsa diğerlerinden da-ha ziyyâde âşinâdir. Fâtîha alâ'l-îtlâk ilk nâzîl olmuş sûre olmasa bile ilk nûzûl etmiş sûrelerden biri olduğunda ihtilâf yoktur. Halbuki müslimînin hidâyeleri ancak vahiy ile hâsîl olduğundan onlar nûzûl-i vahyin evâiline henüz kendi hidâyelerine ihtidâ taleb olunur derecede değerliller idi. Şu halde mesleklerine hidâyet olunması bu kavîl-î kerîmde taleb olunanlar ile murâd ancak ¹ (فَهُدِيْهُمْ اقْبَدَهُمْ) nazm-ı şerîfinde zikrolunan ahyâr ve asfiyâdâr ki bunlar da ümem-i sâlifeden Cenâb-ı Hakk'ın in'âm eylediği nebiyyîn, siddîkin, şühedâ, sâlihîndir. Cenâb-ı Hak Fâtîha'da icmâl ve bakiyye-i Kur'ân'da tâfsîl edildiği ma'lûm bir şeye ihâle-i enzâr buyuyor. Kur'ân'ın takrîben üç rub'u kisas ve hikâyât olup bu kisas ve hikâyâtla nazarlar ümemin kûfûr ve îmânlarına ve şakâvet ve saâdetlerine dâir ahvâlinden ibret almaya tevcîh olunmuştur. Ukûbât ve vakâ'i kadar insanı irşâd eder hiç bir şey yoktur. Biz emr ü irşâda imtisâl edip de ümem-i sâlifeden ahvâline ve ilm ü cehllerî, kuvvet ve za'fları, izz ü mezelleteri ve sâire gibi ümmetlere âriz olan esbâba nazar edince bu nazar nûfûsumuza te'sîr ederek saâdet ve rû-yi zemînde temekkün ve istikrâra sebep olan umûrda bizi o ümmetlerin ahyârına hüsîn-i iktidâya ve felâket ve sefâlete ve yahud külâlien mahv u izmihlâle müeddî bulunan ahvâlden ictinâba sevk eder. İşte bundan ehl-i akl u şûra ilm-i târihîn şân u ehemmiyeti ve bu ilmin ne kadar fevâid ve semerâti bulunduğu iyân olur ve böyle bir kitâb-ı celîli bulunan bir ümmetin ricâl-i dîninden pek çoklarının din nâmîna tarihe buğz u adâvet edip andan i'râz eylediklerini ve tarihe ne hâcet vardır ne de faydası vardır gibi sözler tefvvûh ettiklerini ehl-i akl u şûrî işitince dehset ü hayret içinde kalır. Nasıl müstağrak-ı dehset ve hayret olmasın ki ahvâl-i ümemi ma'rîfet bu dînin da'vet eylediği mehâmm- umûrdandır diye Kur'ân savt-ı bûlend ile nidâ edip duruyor ² (وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاثُ).

Tevârîh oldu dehrin tercemâni
Vekâyi' bildirir yoktur zebâni
Gehî bast-ı makâl eyler siyerden
Söz açar gazeve-i Hayrû'l-Beşer'den
Haber verir gehî nâm-âverândan
Hikâyât-ı selâtin-i cihândan
Gehî izâh-ı sîrr-ı devlet eyler

Beyân-ı hâl-i mûlk ü millet eyler
Nev ü köhne havâdis evvel âhir
Olur târihîn ma'lûm u zâhir
Tevârîh oldu guyçün fenn-i âlî
Ana rağbet eder tab'-ı e'âlî
Bu fennin sâhibi kâmil-nazardır
Bu fenden gâfil olan bî-haberdir
Vekâyi' yazmasa ehl-i maârif
Kim olurdu selef hâline vâkif

Nâimâ

Burada şu suâl vârid olur ki ümem-i mütekaddimenin sirâtına ittibâ etmeyi Cenâb-ı Hak bize nasıl emrediyor? Halbuki bizde öyle ahkâm ve irşâdât var ki o ahkâm ve irşâdât ümem-i sâlifede yok idi ve bundan nâşîdir ki şerîatımız onların şerâ'i'inden ekmel ve zamanımıza ve ilelebed ezmine-i müstakbeleye aslah olmuştur. Kur'ân bu suâlin cevâbını bize beyân ediyor, zîrâ tasîr ediyor ki dînullâh cemî'-i ümemde birdir, ahkâmın ihtilâfi ancak ihtilâf-ı zaman ile muhtelif bulunan fûrû'dadır, usûl-i şerâ'i'de ihtilâf olmayıp biri birini musaddık ve müeyyiddir. Zât-ı Bârî azze şânuhu hazretleri Kitâb-ı Kerîm'in bir mevzi'inde ³ (فُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ كَلِمَةً سَوَاءَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ... إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكُمْ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ) buyurduğu gibi diğer mevzi'inde dahi ⁴ (إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ) buyurmuştur.

İmdi Allah'a ve nübûvete ve terk-i şerre ve amel-i birr ü hayra i'tikâd ve ahlâk-ı fâzila ile tahalluk bunların cümlesi "câmi'" bulundığından Cenâb-ı Hak bize usûl ü kavâid-i hayatı edâda ümem-i sâlifeye iktidâ etmekliğimiz için onların ne halde bulunduklarına nazar etmemizi ve âkîbet-i hâllerinden ibret almaklılığını emretmiştir. Defîli medlûle ve illeti ma'lûle mukârin kılmak ve sebep ile müsebbibin beynini cem' etmek (yani bir şeyin emr ü hükmü içinde ol emr ü hükmün sîrr u hikmetini zimnen ifhâm eylemek) de'b-i Kur'ân olduğundan bu emir dahi de'b-i Kur'ân üzere bir emirdir ki şu nazar u ibrette hayr u saâdet bulunduğuna dâir delîli tazammun eder. Ahkâmın icmâlen külliyyâtı şu zikrettiğimiz umûrдан ibâret olup o ahkâmın tâfsîlâtını ise şerîatımızden ve peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizden öğreniriz.

Mağdûbun aleyhime gelince, bunlar ol kimselerdir ki hakkı anlamışken dâire-i haktan hurûc ederler ve kendilerine şer' u dîn-i İlâhî vâsil [335] olduğu halde terk-i delîl ederek ve tevârûs eyledikleri kil ü kâle peyrev olarak onı reddedip kabûl etmezler.

Dâllîn ise yollarda sersem sersem dolaşarak caddeyi bulamayanlardır. Bunlar da ol kimselerdir ki kendilerine sıyt-ı risâlet vâsil olmamış ve yahud vâsil olmuş ama hak kendilerine iyân olur vech ile değil. Nazm-ı celîl delâlet ediyor ki mün'amun aleyhim, mağdûbun aleyhim, dâllîn olmak üzere üç firma vardır. Âzâde-i sekâk ü irtiyâbdır ki mağdûbun aleyhim de ehl-i dalâldir; maamâfih hakkı tanıldıktan sonra on-

¹ En'âm 6/ 90.

² Ra'd, 13/6.

³ Âl-i İmrân, 3/64.

⁴ Nisâ, 4/163.

dan an-ilmin inhirâf edenler ile tarîk-i hak kendilerine zâhir olmadığından dolayı sapa yollarda hayrân ü ser-gerdân bulunanlar arasında fark vardır. Lâkin hakikaten “dâll” ancak o sersemdir ki körlük içine düşmüş de körlüğünden nâşî matlûba yol bulamamıştır. Dinde körlük ise hakkı bâtila ve savâbı hatâya karıştıran şübehâttr.

Hakîm-i müşârûn ileyh rahle-i faziletinde takrîr-i dil-pezîrini bu hadde iblâg ettikten sonra dâllîni dört kisma taksim ediyor ve birinci ile ikinci kism-i dâllînin kimler olduğunu ve dünya ve âhirette bunların hallerini yegân yegân söyleyip, nihâyet üçüncü ve dördüncü kısımlara atf-ı makâl edip bunların gerek nefislerindeki sû-i a'mâli ve gerek ümmette hâsil ettiğleri sû-i te'sîrâtı yâd ettikçe heyecânı tezâyûd eyleyerek şu vech ile takrîr ediyor:

Üçüncü kısım dâllîn şunlardır ki kendilerine emr-i risâlet vâsil olarak onu tasdîk etmişlerse de bu tasdîk edille-i risâlete nazar ve usûl ve kavâid-i risâlete vukûf ile olmadığından usûl-i akâide dâir risâletin tebliğ edildiği ahkâmi fehmde hevâ-i nefsânilerine tâbi' olmuşlardır, bu kimseler her dinde mübtedî' olanlardır. Dîn-i İslâm'da mübtedî' olanlar da bu kabıldendir. Bunlar i'tikâdlarında mecmû'-i Kur'ân'ın delâlet eylediği ve selef-i sâlih ile ehl-i sadr-ı evvelin iktidâ ettiğleri umûrdan inhirâf eyledikleri cihetle ümmeti şâribin harâretini teskin etmeyecek birtakım meşârib-i gussa-engîze tefrik ettiler. Bu gürûhun halkta hâsil eyledikleri te'sîrâtı bir nebze gösterelim. Bir adam devâir-i kazâya gelir, şöyle.. şöyle.. etmediği üzerine bûlend ü azîm olan Allah'a ve yahud kelâm-i kadîm-i İlâhî bulunan Mushaf-ı Şerîf'e yemin etmesi taleb olunuyor, alâmet-i kizb yüzünden nûmâyân olduğu halde bu adam yemini ediyor. Bunun üzerine tâlib-i tahlîf olan kimse şekl-i da'vâyi başka bir sûrete çevirerek bu adamin i'tikâd eylediği meşâiyih-i tarîkatten bir şeyhe yemin etmesini taleb ediyor. O zaman bu adamin beti benzi uçuyor, vücûdu sarsılıyor, sonra kendi gayy ü dalâline gelerek o şeyhin ismine tekîrîm için ve onun nâminâna yalan yere yemin edersem elimdeki ni'met zâil olur ve yahud bir felâkete uğrarım korkusuyla doğruya söyleyip ve evvelce yapmadım maa'l-kasem beyân ettiği şeyi yaptığını takrîr ediyor (Şeyh Muhammed Abdûh merhûm burada bunun gibi daha bir çok vak'alar zikretmiştir). Bu hâl usûl-i akîdede bir dalâldir ki i'tikâd-ı billâhta ve Cenâb-ı Akdes-i Kibriyâ'nın ef'âlde vahdâniyetine dâir vûcûb-ı i'tikâddaki dalâle râci'dir.

Dördüncü kısım dalâl dahi âmâlde dalâldir ve ahkâmi mâ-vudia lehinden tahrîftir. Salât u siyâmin ve cemî' ibâdâtin fehm-i ma'nâsında hatâ ile muamelâtta vârid olan ahkâmin fehminde olan hatâ bu kabıldendir. Meselâ bir malda zekât vâcîb olmamak için o mâl hulûl-i havilden evvel gayrın mülküne tahvîl edildikten sonra havl-i sâni'den biraz müddet geçer geçmez onu istirdâd ederek zekâttâ hîle ediliyor, bu sûretle istî'mâl-i hîle eden kimse bu hîlesiyle edâ-i farîzadan kurtuluşunu ve Hazret-i Allâmu'l-guyûbun gazabından neçât bulduğunu zannediyor. Bilmiyor ki bu hîlesiyle ehemm-i erkân-ı dînden bir rûknü hedm etti ve Cenâb-ı Hak bir farz farz kılmasıyla beraber o farzı izâle ve eserini mahv eder bir şeyi de birlikte meşrû etmiştir diye zât-ı ulûhiyyeti için mu-

hâl olan bir keyfiyeti i'tikâd eden kimsenin ameli gibi amel etmiş oldu.

Bu dalâlden üç kısımın eseri ümmetlerde zuhûr ederek kuvâ-yı idrâkine halel gelir, ahlâkına fesâd târî olur, ef'âlinde teşevvûş ve izdrâb bulunur, Cenâb-ı Bârî'nin ibâdîndeki âdet-i ilâhiyyesi vech ile behemehâl cânîb-ı kibriyâsından bir ukûbî olarak onlara idbâr u sefâlet çöker¹ (وَلَنْ تَجِدَ لِسُنْتَ (اللَّهُ تَعَالَى) Bir ümmete vehn ü za'f gelmesi ve mütbelâ-yi mesâib ü şedâid olması, akâid ü a'mâlinde Sünnetullâh'a muhâlif olarak ihdâs eylediği hâlâtthan dolayı müstahak olduğu gazab-ı İlâhînin alâmet ü delâilinden addolunur. Bunu için Hak celle ve alâ hazretleri zât-ı ulûhiyyetine nasıl duâ edeceğimizi, yani hudûd-ı İlâhiyye'de durarak ve bizi hidâyet eylediği eşyâyi fehm etmek sûretyile ukûl u a'mâlimizi takvîm ü tâhkîm eyleyerek nâ'il-i niam-ı Rabbânî olmuş ümmetlerin tarîkâsına bizi hidâyet etmek ve şerâ'i İlâhiyye'den gerek amden ve inâden ve gerek gavâyeten ve dalâlen inhirâf etmeleriyle haklarında âsâr-ı nikmet-i kahhârâne zuhûr eden ümmetlerin mesleklerinden bizi müctenib kılmak için niyâz ve tazarrû etmekligimizi bize ta'lîm eyledi.

Hulâsa, bilinmelidir ki bir ümmet sebîl-i haktan sapınca lâ-mahâle girîve-i idbâr ve sefâlete düşer ve o ümmet yevmî i hesâbda azâbdan naşîbine kavuşacaksâ da Cenâb-ı Hak bu dünyada dahi onların azâb u ukûbetini o güne kadar te'hîr buyurmayıp üzerlerine şuûn ve ef'âlinde müstebid olarak kendilerini tezâlî eden birini musallat eder. Eğer o ümmet intibâha avdet etmeyeip de bilakis gayy ü dalâlinde temâdî ederse Cenâb-ı Müntakîm ü Kahhâr dahi onları helâka isâl ederek âlem-i vûcûddan eserlerini mahv ü nâ-bûd eyler. İşte bu sırr u hikmete mebnîdir ki Cenâb-ı Rabb-ı Rahîm ve Kerîm akvâmin selâmet ü saâdetlerine bâdî olan esbâbî tedâkîk ile ibret almaktığımız için ümem-i sâlife ve hâziranın ahvâline nasıl ihâle-i nigâh-ı im'an edeceğimizi bize lütfen ve keremen ta'lîm buyurdu. Efrâd-ı ümmete gelince, her ehl-i dalâle bu hayat-ı dünyada ukûbetin lûzûmuna dâir sünnetullâh cârî olmadığı yukarıda zikredilmiştir. Nice ehl-i dalâl vardır ki zevk ü safâ, refâh u naîm içinde evkât-güzâr olarak rehrev-dâr-ı cezâ olmuştur. Bu gibiler cezâ-yı mâ-yelikine [336] نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأُمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ² nazm-i celîlinde beyân buyurulan günde mülâkî olurlar – in-tehâ.

In'am: Ni'met ihsân eylemektir. Ni'met: Refâh-ı hâle, nefsin istilâzâ eylediği şeye denir. Niam-ı İlâhiyye'nin add ü ihsâsi müstahîl olmakla beraber dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki cinse münhasırdır. Ni'met-i dûnyevîyiye dahi vehbî ve kesbî olarak iki kisimdir. Vehbî de iki kisimdır. Birisi rûhânidir: Cenâb-ı Bârî'nin insana nefh-i rûh etmesi ve ifâza-i kuvâ-yı müdrike ile anı izâe eylemesi gibi. Kesbî olan kısım: Nefsi rezâilden tezkiye, ahlâk-ı seniyye ve melekât-ı fâzila ile tahliye ve bedeni hey'ât-ı matbûa ve melâbis-i müstahsene ile tezyîn eylemek ve câh u mâl hâsil olmaktr. İlkincisi ki uhrevî olan ni'mettir. O da Cenâb-ı Rabb-ı Ke-

¹ Fâtır, 35/43.

² İnfîtâr, 82/19.

rîm'in kulundan sâdir olan zelleyi afv ü mağfiret ile ondan hoşnud olması ve onu Mukarrebîn ile birlikte ebedü'l-âbidîn a'lâ-yı illiyînde mihmân etmesidir (انعمتْ عَلَيْهِمْ) kavl-i kerîminin delâlet eylediği ni'met ile murâd, ni'met-i uhreviye ile beraber niam-ı dünyeviyeden nefsi tezkiye ve tahliye gibi ni'met-i sermediyye-i uhreviyyeyi ihrâza vesîle olan kısımlardır – K[kaf] S.

Tefsîr-i

غَيْرُ الْمَعْضُوبٍ عَلَيْهِمْ وَلَا الصَّالِبِينَ¹

(غیر) kelimesi mevsûlün sıfatıdır. Ve mün'amun aleyhi-min mukâbiline izâfet ile taarruf ve taayün etmiştir.

Gazab: İrâde-i intikâm için nefsin heyecânıdır; Hak süb-hânehû ve teâlâ hazretlerine isnâd olundukta müntehâ ve gâyeti murâd olunur (غضب): Arzû-yı intikam için dem-i kalbin galeyânında hâsil olan tağayıyûrdür. Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin² فَإِنَّهَا حَمْرَةٌ تُوَقَّدُ فِي قَلْبِ أَبْنِي³ (آدم، آلم تَرَوْ إِلَى انتفَاخٍ أَوْدَاجِهِ وَحُمْرَةٍ عَنْبَنِي) kavl-i nebevileri bu ma'nâdan me'hûzdur – S.

Meâl-i şerîfi: Gazabdan hazer üzere olun, zîrâ gazab â-demoğlunun kalbinde ikâd olunmuş bir ateş korudur, görmüyor musunuz gazab hâlinde onun şâh damarları nasıl şîşiyor ve gözleri nasıl kızarıyor demektir. Allah'ın gazabı o-nun ukûbet ve intikâmıdır – A[ayın]. Burada bir kâide-i külâyye vardır. O da şudur: Rahmet, ferah, sürûr, gazab, hayâ, gayret, hidâ', istihzâ gibi ne kadar a'râz-i nefâniyye var ise hepsinin evâili ve hepsinin gâyâti vardır ve meselâ gazabın evveli ve gâyeti vardır ki evveli dem-i kalbin galeyânı ve gâyeti mağdûbun aleyhe zarar îsâlidir. İmdi gazab kelimesi Cenâb-ı Akdes hakkında isti'mâl olundukta evveli bulunan galeyânı dem-i kalbe haml olunmaz, belki gâyeti bulunan irâde-i ukûbete haml olunur. Kezâlik hayânın evvel ve âhî vardır, evveli nefisde hâsil olan inkisârdır, gâyeti terk-i fi-lidir. İmdi hayâ kelimesi Cenâb-ı Akdes hakkında isti'mâl olundukta terk-i fi'le haml olunur, inkisâr-i nefse haml edilmez. Bu beyân bu babda bir kâide-i şerifedir – F.

Niam ve hayrâtı Cenâb-ı Akdes-i Kibriyâ'ya nisbet edip ezdâdını nisbet etmemek âdâb-ı Kur'anîyye'dendir; işte bu makamda da bu minhâca sülük ile Zât-ı ulûhiyyetine in'âm isnâd olunmuşken isnâd-ı gazabdan udûl olunmuştur. Nitelim⁴ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ بَهِدِينَ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِيَنِي وَإِذَا مَرْضَتُ فَأَنَا لَا نَدْرِي شَرًّا أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ (فَهُوَ يَشْفِيَنِي nazm-ı celîli de üslûb-ı mezkûr üzere vârid olmuşdur – S.

(غیر) lafzında ma'nâ-yı nefy bulunduğuundan nefyi te'kîd için kavl-i kerîmi (غير) kelimesine mukâarin kilinmiş ve gûyâ (لا المَعْضُوبٍ عَلَيْهِمْ وَلَا الصَّالِبِينَ) denilmiştir – S.

¹ Fâtiha, 1/7.

² İbn Ebî Şeybe, Kitâbü'l-Musannef, Riyad, 1409, c. 5, s. 216, nu: 25384.

³ Şuarâ, 26/78-80.

⁴ Cinn, 72/10.

Tefsîr-i

آمِن

"Âmîn" kelimesi müstecâb et ma'nâsına ism-i fi'ldir. İbni Abbâs radiyallâhu anhдан mervîdir ki "Resûlullâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimizden 'âmîn' ma'nâsını sor-dum, ma'nâsını ⁵(اعْفُلُ)(افعل) buyurdu" demiş, iltikâ-yı sâki-neyninden hazer için (أَيْنَ) gibi fetha üzerine binâ kilindi. Bu kelime de elîfîn meddi lûgat olduğu gibi kasrı de lûgattır. Mecnûn Âmirî'nin şu misrânda:

وَيَرْحَمُ اللَّهُ عَبْدَهُ قَالَ آمِينَا

meddile vârid olmuş, diğer bir şâirin şu misrânda dahi:

آمِينٌ فَرَادَ اللَّهُ مَا بَيْنَا بَعْدًا

kasr-ı elif ile vûrûd etmiştir – S[sin]. S.

(آمِن) kelimesi mîm-i muhaffef olduğu halde elîfîn medd ü kasrı iledir; evvelkisi efsah ve eşherdir. Yahud İmâm Vâhidî'nin dediği gibi mîm müşedded olduğu halde elîfîn medd ü kasrı iledir. Bazıları: medd ü teşdîd ile "âmmîn" demek namazı ifsâd eder demiş ve bazıları ifsâd etmez demiş; fetvâ ikinci kavîl üzerindeirdir. Allâme-i Zemahşerî kelime-i mezkûre "hemîn"in muarrebîdir demiş. Şeyh Rûzâ: "Hâbil" kelimesi gibi "âmîn" kelimesinin de Süryânî bir lafız olduğunu zikretmiştir. – Mültekâ Şârihi Dâmâd.

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem e-fendimizden (الْقَنِيْنِ جَبْرِيلُ آمِنٌ عَنْدَ فَرَاغِيْ مِنْ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ) ⁶ buyurdukları rivâyet olunduğu gibi dehân-ı dûrer-feşân Cenâb-ı risâlet-meâblarından (إِنَّهُ كَالْخَاتَمِ عَلَى الْكِتَابِ) ⁷ hadîsi da-hi şeref-sudûr eylemiştir – S. Evvelkisinin meâl-i şerîfi: Fâtihatü'l-Kitâb'ın kirâatinden ferâgatîmde Cibrîl bana "âmîn" demeyi telkin eyledi demektir. İkincisinin müfâd-ı âlîsi: "âmîn" mektup üzerindeki mühür gibidir demektir ki mühür mektuptan, mazmûnuna mürselün ileyhden mâadâsının [337] muttalî olması fesâdını men' eylediği gibi "âmîn" de duâyi, dâînin icâbetti haybet ve hîrmâni intâc eden fesâd-dan men' ettiğini müş'irdir – S. "Âmîn" kelimesi bil-ittifâk Kur'an'dan değildir, lâkin sûre-i kerîme okunduktan sonra sırrî ve cehrî alel-îtlâk salâtta "âmîn" denilmesi mesnûndur – S[sin] K[kaf]. Salât-ı cehriyyede imam (ولَا الصَّالِبِينَ) dedikte gerek kendisi ve gerek mü'tem sırran "âmîn" derler, çünkü Hâce-i Kâinât aleyhi efdalı't-tahîyyât efendimiz ⁸ إِذَا أَمَنَ (فَأَمَنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وَاقَعَ تَأْمِينَهُ تَأْمِينَ الْمَالِكَةَ غُفرَانُهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ إِلَامٍ، فَأَمَنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وَاقَعَ تَأْمِينَهُ تَأْمِينَ الْمَالِكَةَ غُفرَانُهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ دَنَبِهِ buyurmuştur. İmâm Şâfiî hazretleri salât-ı cehriyyede sırran te'mîne muhâlefet edildiğinden mezheb-i Şâfiî'de imam ile mü'tem salât-ı cehriyyede cehren "âmîn" derler – Mültekâ Şârihi Dâmâd.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

– Temme tefsîrî'l-Fâtiha –

⁵ "Yap!"

⁶ Kurtubî, Tefsîru'l-Kurtubî, Kâhire, 1964, c. 1, s. 127.

⁷ Kurtubî, Tefsîru'l-Kurtubî, Kâhire, 1964, c. 1, s. 128.

⁸ Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Ezan, 111.

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET
Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 22 –

Ebû Süfyân (rd)'ın pederi Harb bin Ümeyye hayli zaman müşârun ileyhin nedîmi idi. Muahharan civârında bulunan bir Yahûdî mûmâ ileyh Harb'i sebbetmiş olmakla Harb mezbûru katlettirdi. Bundan dolayı Abdülmuttalib hakk-ı civâra riâyetle Harb'den yüz deve alıp maktûlun ammî zâdesine verdi ve bir daha kendisiyle görüşmedi, kûremâ-yı Arap'tan meşhûr Abdullah bin Cûdân'ı nedîm ittihâz etti.

İşte bu kissa da Abdülmuttalib hazretlerinin Emeviler aleyhine bile nâfizül-kelim olmasına delîl olup Doktor Dozy'nin serdettiği iddiânın butlânını meydana çıkarır. Bundan daha garibi de vardır. Şöyled ki Benî Temîm'den bir recûl akabe-i Mînâ'da Harb bin Ümeyye'ye tesâdüfle kendisine tekaddüm etmiş. Kureyşiler ise bi-ecmaihim Harb'i takdîm ile kendileri teahhur etmeyi âdet etmişlermiş. Bundan dolayı Harb recûl-i mezbûra hitâben "Bir gün seni Mekke'de görürsem haddini bildiririm" demiş. Aradan bir müddet mûrûr ettikten sonra Temîmî Mekke'ye girmeye mecbûr olup Harb'e karşı beni mücîr olacak kim vardır diye sormuş, Abdülmuttalib bin Hâsim'den başka kimse yoktur cevâbını almış da gece vakti gelip Abdülmuttalib'in kapısını çaldı. Zübeyr ve Gaydâk nâmındaki oğulları kapıyı açarak kendisi mücîr oldular, himâyelerine aldılar. Ertesi gün birlikte Mescid-i Harâm'a girdikleri esnâda Harb bî-muhâbâ Temîmî'ye bir tokat attı. Zübeyr'de kılıçını çekerek Harb'in üzerine hûcûm etti. Harb firâra kadem basarak Abdülmuttalib'in hânesinde soluğu aldı ve beni Zübeyr'e karşı mücîr ol diye niyâzda bulundu. Abdülmuttalib de mûmâ-ileyhi bâbâsı Hâsim'in nâsî it'âm için aş pişirdiği büyük kazanların bulunduğu mahalle gizledi. Bir müddet orada kaldıkten sonra çıkış gitmesini emrettiye de Harb bir türlü cesâret edip çıksamadı. Dedi ki nasıl çıkabilirim. Senin yedi oğlun kılıçları ellerinde kapıda bekliyorlar. Abdülmuttalib tebessüm ile kendi ridâsini iksâ ederek hâneden çekardi. Oğulları bu hâli görünce babalarının himâyelerinde olduğunu anlayarak dâıldılar.

Bu kissa da pek sahîh ve mevsûktur. Hattâ Abdullah bin Abbâs radiyallâhu anhumâ Muaviye hazretlerinin esnâ-yı hilâfetinde ziyâretine gelen rüesâ-yı Arab'a karşı ceddi Harb bin Ümeyye ile müfâhare sadedinde sarf ettiği bazı kelimâtlarına bi'l-mukâbele "Evet! Ceddinizin hayli şân u şöhreti vardı. Fakat kazanlar arkasında kendisini gizledikten sonra ridâsiyla himâyede eden zât herhalde onun fevkînda olmak lâzım gelir zannederim" buyurmuş ve Muaviye'yi sükûta mecbûr etmiş idi. Doktor Dozy bi-hakkın müsteşîr olsa bu kisâlara âgâh olmak iktizâ ederdi. Abdülmuttalib Nebîyy-i Ekrem efendimiz hazretlerini pek muazzze ve mükerrem tutar, daima mevkî'-i ta'zîmde bulundururdu.* Buna sebeb-i bâis-

* Dozy de bu hakikati inkâr edemiyor. Lâkin esbâb-ı mücîbe beyâ-nâma yanaşamıyor. Çünkü bu cihet meslek-i garaz-kârîsi ile aslâ tevâfuk etmiyor.

de gerek velâdet-i seniyyeden evvel, gerek ondan sonra ulemâ-yı Ehî-i Kitap ve köhne-i Arab ve erbâb-ı ferâsetten aldığı ma'lûmat, müşâhede ettiği en vâzih alâmât ve bilhassa rüyâlarında vukû' bulan tebşîrât olup her zaman bu oğlumun şâni azîm olacak, sâyesinde kavm-i Arab kesb-i irtifâ' edecektir derdi.

Abdülmuttalib –bâlâda inbâ olunduğu üzre– kavm-i Kureyş nazârunda gâyet muhterem idi. Her vakit Ka'be-i Muazzama ittisâlinde kendisine mahsûs serîr vaz' olunur ebsât tertîb edilirdi. Bütün uzemâ-yı Kureyş etrâfında ictimâ ederlerdi. Hiç biri onun yerine geçmez, makamına oturmazdı. Nebîyy-i Ekrem efendimiz hengâm-ı tufûliyyetlerinde bazen gelir, nâssi yararak cedd-i sâmîleri yanına otururlardı, ahyânen cedlerinden evvel o makâmî teşîfle bisât-ı mahsûsa kadem-zen-i saâdet olurlardı. Bir defa amcalarından biri mümânaat edecek oldu. Abdülmuttalib mûmâ-ileyhi zecr ile oğluma ilişmeyin onun kadri herkesin fevkindedir, buyurdu ba'dehu kendisini alıp yanına iclâs, zahr-ı mübâreklerini mesh ile arz-ı istînâs eyledi.

Pederleri Hazret-i Abbâs'tan naklen Abdullah (radiyallâhu anhumâ) şöyle buyurmuşlar. Abdülmuttalib'in Hîcr-i Îsmâ'il (as)'da mefrezi (mefrûşât ile tezyîn edilmiş makâm-ı mahsûsu) var idi. Harb bin Ümeyye ve sâir eşrâf-ı Kureyş onun cevânbîne diziliirlerdi. Hiç biri makâm-ı müşârun ileyhe tecâvûz etmezdi. Bir gün Resûl-i Zîşân efendimiz gelip doğruca oraya cûlûs buyurdu. Huzzârdan biri kolundan tutup kaldırımk [338] murâd edince müteessir oldu. Ağlama ya başladı. Abdülmuttalib bâis-i bükâyi anlayınca "Bu oğluma sataşmayın, nûr-ı dîdemi nefsinize kiyâs etmeyin. Îsm-i pâkiyle teferrûd eden bu oğlum muktezâ-yi fitratı olarak zâtında bir şeref-i fevka'l-âde hissediyor, ben de öyle ümid ederim ki benim Muhammed'im ne kendinden evvel, ne de kendinden sonra gelen hiç bir Arab'ın ermediği makâm-ı sâmîye erecek, cümlemize bâis-i fahr u mübâhât olacaktır" dedi ve artık bu tavsiye ve sitâyişten sonra hiç kimse mümânaat etmez oldu. Her ne vakit orayı teşîf etseler görenler kendisine yol açarlar, Nebîyy-i Zîşân bî-pervâ cedd-i mübârekleri makamına geçer, otururlardı.

Abdülmuttalib hazretlerinin şâni vâlâlarını bir kat daha i'lâ eden hasâis-i âliyyenin biri de hafr-ı Zemzem kissa-i acîbesidir.

Bu husûs da bilâ-şübhe Nebîyy-i âhirü'z-zamân efendimiz hazretlerinin nübüvvet ve risâletlerine mukaddeme-i besâret olan irhâsât-ı celîle cümlesiinden ma'dûddur. Çünkü bi'r-i Zemzem Amr bin Hâris Cûrhemî tarafından imlâ olunarak** asırlarca muattal olmuş, hattâ yerini ta'yîn edecek

** Amr ve mezbûr reîsi olduğu "Cûrhemî" kabilesi süfehâsının irtikâb etmekte oldukları seyyîât, kabâil-i sâire aleyhine lâylîk göründükleri tecâvûzât hasebiyle âkibetleri vahîm, cümlesi giriftâr-ı a-zâb-ı elîm olacağını idrâk ü ihsâ etmesine mebnî bir müddet kendilerine bezl-i nasâyîh etmiş, mahâfilde hutbelер okumuş. Te'sîrât-ı matlûbe hâsil olmadığını görünce, Ka'be-yi Muazzama'ya ihdâ edilmiş bulunan altından ma'mûl iki adet geyik heykelini, pek çok kılıç, kalkan ve sâire emvâl-i nefiseyi esnâ-yı leyilde içine ilkâ ile bi'r-i Zemzem'i kapatmış, kendisine mütâbaat eden efrâd-ı kalileyi alıp Yemen diyârına çekilmiş idi. Kalanlarım üzerine Hu-

bir emâreye bile destres olmaya imkân kalmamış idi. Risâlet-i Muhammedîyye'nin vakt-i zuhûru takarrub edince bi-'inâyettâlîh bî'r-i mezkûre de zâhir oldu. İmâm Ali kerremal-lâhu vechehu efendimizden dahi mervî olan bu kissada Abdülmuttalib hazretlerinin rûyâ-yı sâliha vâsitasıyla¹ aldığı ma'lumat üzerine bî'r-i mübârekenin mahallini bularak Hâris nâmındaki oğlu ile beraber bizzat hafriyyât-ı mütemâdiyye icrâsiyla meydân-ı alâniyyete çıkarmış, bu hizmet-i aliyesiyle bütün kulüb-ı kabâilde hubb ü müvâlâtî kat kat artmış, kendisi mağbût-i enâm olduğu bu mazhariyet sâyesinde bil-cümle rükebâsına gâlib gelmiş olduğu ber-vech-i sarâhat ifâde kilinmiştir.

Dozy'nın "pek asabiyu'l-mizâc ve pek harâretli bir kadın olduğu anlaşılan annesi Âmine" sözü de pek açıktan bir

zâa kabilesi musallat olarak az vakit zarfında cümlesini Mekke'den çekti. Bi'r-i Zemzem'in hâl u şâni, mevkî' ve mekânı bile unutuldu gitti. Rivâyet-i uhrâda bi'r-i mübârekeyi imlâ ile Mekkeyi Mûkerreme'yı terk eden Amr olmayıp oğlu Mizâz (kitap vezninde) nâm kimsedir. Her halde vak'a süret-i ma'rûza üzere ce-reyân etmiştir.

* Bu rûyâ birkaç kere tekerrür etmiştir. Evvelâ mütevâliyen üç gece gâyet mübhem olarak işaret väki' oldu. Maksad ne olduğu anlamadı. Bi'r-i Zemzem evvelâ "Taybe" sâliyen "Berre" sâlişen "Maznûne" nâmıyla yâd olunarak hafriyâtlâ isticâl etmesi emrolundu. Nihâyet leyle-i râbiada (ميراث من أبيك الاعظم لاتزف ابداً ولا تذم الحجاج الراكم) diye izâh-ı merâm edildi. Yani Zemzem kuyusunu hafır et, sen onu hafır edersen nedâmet getirmezsin. O kuyu senin peder-i a'zamından (Hazret-i İsmail aleyhisselâmdan) mîrâstır onun suyu aslâ tükenmez, hattâ azalmaz. Onunla hüccâc-ı kirâm saky u irvâ olunur. Bunun üzerrine Abdülmuttalib ta'yin-i mahalle dâl olacak alâmetleri istifâsâr eylemiş, kendisine hitâben (الغراب الاعصم بين الفرش والمدم عند قرية العمل حيث ينبع) (الغراب الاعصم) denilmiş idi.

Abdülmuttalib ertesi günü o esnâda yegâne oğlu bulunan Hâris ile birlikte hemen taharriyâta başlayarak Karyetü'n-Nemî'i, karin-caların mesken ittihâz ettikleri mahalli buldu ki orada İsâf ile Nâile nâm sanemler için kurbân zebhi mu'tâd bulunduğu cihetle fers ile dem âsârî nûmâyân idi. O sirada bir "Gurâb-ı a'sam" gagası ve ayaklıları kırmızı karga kuşu da oraya inerek yeri eşmekle meşgûl oldu. Bununla alâmetler tamâmen tahakkuk eyledi.

(Alâ-kavlin "Gurâb-ı a'sam" karnı beyaz karga demektir ki bi'n-nisbe nâdirül-vücûddur. İmâm Gazzâlî kuddise sirruhu (المرأة) (الصالحة في النساء مثل الغراب الاعصم بين مائة غراب) hadisini tefsîr sadedinde bu kavle hasr-ı beyân etmiştir. Yani zümre-i nîsvân içinde sâliha kadın yüz karga arasında nâdiren tesâdîf olunan beyaz karını karga misâlidir. Ele geçince kıymeti bilinmelidir.)

Bu alâmetler ile teayün eden mahalli hafra bed' ettiler, birkaç gün devâm eden hafriyât üzerine mübârek kuyunun Ka'be câni-bindeki ahcâr-ı matviyyesi zuhûra başladı tezâyûd-i şevk ile hafriyât ilerledi. Defnolunan eşyâ-yı nefise birer birer ihrâc olundu. Hatta çıkan geyik heykelleri bir müddet Ka'be'ye ta'lik olunmuştu, muahharan isâga olunarak onlardan Beyt-i Şerîf'e altın kapı i'mâl edildi.

Bi'r-i Zemzem'in nûfûs-ı tayyibeye ihtisâsına mebnî "Taybe" eb-râr için fuyuzân etmiş, menâfi'-i mebrûreyi hâvî bulunmuş olmasına binâen "Berre" münâfiklärın ondan nasîbi nâyâb olmasından dolayı "Maznûne" tesmiye kilindiği ma'lûmdur. Filhakika e-hâdis-i şerîfe delâlet ettiği üzere o mâ-i mübârekten hoşlanmak mü'min ile münâfiğ beyinini fârik bir alâmet-i zâhiredir. Bu ciheter de mahall-i münâsibinde tedâkî olunacaktır – E[elif] H[he].

iftirâ-yı bârid, isnâd-ı mâ-lemeykün kabîlinden bir kelâm-ı zâid olduğu der-kârdır.

Bu tavâsîf-i bî-ma'zû u ma'nâyi buraya ilâve etmekten onun garaz-ı fâsidi ileride "35" rakamıyla murakkam sahîfede-Sultân-ı Zîşân-ı Enbiyâ (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) efendimiz hazretleri hakkında mütercim-i bî-vâyeden başka kendisine mütâbaat edecek bir merd-i âkil bulamayacağrı âşikâr olan isnâd-ı cinnet ve sar'aya bir girîz-gâh-ı desîse ve mel-anet olmak üzere –küstâhâne ve serseriyâne bir edâ ile – "... bu bir hayâlât-endûd idî. Vâlidesine çektiği zannolunan mîzâci son derecede asabî idî. Ekser evkâtte mağmûm ve mütefekkir, bî-ârâm idî..... çünkü onun büyük şeyle hakkinda bir fikri yok idî fakat ihtişâm-ı belâgat ile cezb olunduğunu hissediyordu....." diye sarf ettiği hezeyânât için bir takaddüme-i ebleh-firîbâne temhîdinden ibârettir:

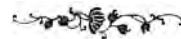
Bu ahmak doktor (بُريدونَ أَنْ يُطْلُقُ نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِ) fehvâ-yı hakîkat-ihtivâsi hükmünce envâr-ı tâbân-ı İslâmiyyet'i söndürmek hûlyâ-yı fâsidine tutulup onun bâlâ-terîn-i sûreyyâ olan müşkât-ı münâr-i cihân-ârâsını karartmak emeliyle taşlamak dîvâneliğinde bulunmuş, düşüne düşüne böyle bildiği, irtikâbindan hayâ etmediği bühtân-ı azîmi de vâlide-i muhtereme-i cenâb-ı risâlet-penâhî hakkında zerre kadar münâsebet almayan, hiçbir hâl [339] ve hareketiyle te'yidi kâbil olmayan bir isnâd-ı cûr'et-kârâne ile takviye ve tervîc ettirmek zu'm-ı bâti[li]na kapılmış oluyor ki cûr'et ve sefâletin bu türlüsüne doğrusu pek nâadir tesâdîf olunmaktadır.

Mütecâsir merkûmun "pek asabiyu'l-mizâc ve harâretli bir kadın olduğu anlaşılan vâlide... " sözü sîrf kendi hayâl-hâne-i cühûdânesinden bî-pervâ ortaya atılmış bir ercûfe-i telbîskârâne olup bu doktor-ı bî-şuûrdan evvel bu efsâneyi ne devr-i câhiliyyette, ne de edvâr-ı ahîrenin birinde hiçbir ferd dermeyân etmemiş, böyle bir isnâd-ı bâtilin tervîcine medâr olacak kil kadar bir vesîle bulmak imkânı görülmemiştir.

Vâlide-i müşârun ileyhâ Cenâb-ı Âmine radiyallâhu an-hânîn terceme-i hâline vukûfları değil, belki doğruca bir imlâ ile ism-i pâkini yazmaya ehlîyet ve iktidârları olmayan bu makûle müellif ve mütercimler hadlerini taşırmakla kendilerini âleme maskara etmekten başka ne kazanabilirler. Bilemeyez? Olsa olsa la'net!... "Bizden de olsun sad-hezâr"

Manastırı İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Nûşanın" tashihleri yer almaktadır. Ancak tashihler yerine işlenigidenden buraya alınmamıştır.]

ON TEMMUZ!

Havârik-pâş-ı enzâr-ı cihân, mir'ât-ı rûh-efrûz,
Kılıp halka hürriyyet-nûmûn u ma'delet-âmûz
Burûc-i târ-ı istibdâd için mihrâk-ı tâkat-sûz
Bütün yâd-ı bülend-i kudretiyle geldi On Temmuz!

Bugün her cebhe bir mihr-i ezeldir ma'kes-i vicdân,
Bugün her kalbe cârî incilâ-yı rahmet-i Yezdân

¹ Tevbe, 9/32.

Bütün milletlerin târîh-tâbân-ı sürûrunda
Tenâhî nâ-pezîr eyyâmi vardır, her zuhûrunda
O günler parlar efkârin bûlend emvâc-ı nûrunda,
Cihânlar berk urur insanların kalb-i gurûrunda,
Dolar sem'-i hayâta yıldırımdan canlı bir âhenk,
Vurur vech-i fezâya âsmândan şanlı bir nîren!*

Bu millet altı asrin izdihâm-ı izdirâbıyla,
Bu millet kalb-i mecrûhûyle, vicdân-ı harâbıyla,
Bu millet encüm-i ümmîd-i rûhun iğtirâbıyla,
Yaşardı ancak âfâkında hürriyyet serâbıyla;
Serâb-ı âyîne hak-bâr-ı envâr-ı süyûf oldu,
Bütün enzâra göklerden müebbed lem'alar doldu!

Ne şarkın izdirâbından, ne garbin i'tirâzından,
Ne halkın âh ú zârından, ne zulmün ihtirâzından,
Ne mülkün bâri bir mağrûr u şâyâr inkirâzından,
Ne hattâ kahr-ı Hakk'ın bir zuhûr-ı hadşe-sâzından
Bir ümmîd-i rehâ mefkûd iken fîkr-i selâmette,
Bu On Temmuz açıldı râyet-i ikbâl-i ümmette!

Bu On Temmuz'a evlâd-ı vatan can verse şâyândır
Ki her bir lem'asından bir ziyâ-yi hak hurûşândır
Bu On Temmuz'da ervâh-ı şehîdân hâke rîzândır
Ki her tûrbette bir gûl-necm-i hürriyyet-nûmâyândır.
Şafaklar, handeler envâr u ervâh-ı enîs ü hâr
Tutar âfâki, sa'd-âhenk olur ecnâh-ı encüm-bâr!

Fezânîn en mahûf, en dûzahî bir ka'r-ı nârında,
Şeyâtîn-i siyâhin hûna müstağrak diyârında,
Bütün efkâr-ı nûrun burc-i târ-ı inkisârında,
Yezîd'in kanlı koynunda, Hûlâgû'nun mezârında
Dikilmiş kalmış evreng-i akûr-ı dîv-i istibdâd
Yuvarlandı bugün gayyâya düştü tâ ebed berbâd!

Sen ey rûz-ı mübeccel, çehre-i tâbende-i târîh
Ki her ân-ı sürûrun bir müebbed hande-i târîh;
Sen ey ân-ı muvakkar, incilâ-yi zinde-i târîh
Ki her nefh-ı cenânin feyz-i rûh-âyende-i târîh!
Senin elvâh-ı rengârenk-i hüsn ü ihtişâmlı
Dolan kalb-i vatan a'sâra fahr eyler garâminla!

Sû sancaklar ki olmuş hep şevâhiktan nigâh-ârâ
Birer ümmîd-i âtî-bâl ü mâzî-çehredir gûyâ,
Dirâşan bir cemâl-i ma'nevî her râyet-i hamrâ
Ki tâ fecr-i ezelden mazhar-ı kudsîyyet-i Mevlâ:
Bu sancaklar şehîdân-ı gazânın nûr-i rûhundan
Tezehhür eylemiş gûlhândelerdir lem'a-bâr-i şân

* "Nîrenk" mekr ü sihr ma'nâlarından mâadâ heyûlâ ve resim ma'nâlarına da müsta'meldir. Burada maksûd olan ma'nâsi bittabi' resim ve sûrettir.

Bu sancaklar ki târîh-i gurûr u fahr-ı milletten
Kopan yakût-renk evrâk-ı necdettil şehâdet-ten
Bu sancaklarda tâbân çehre-i müstakbel-i rûşen,
Hilâl ü necmimiz her râyetin koynunda rûh-eften...

[340] Bu sancaklar ki kalb-i şevk-i milletten hurûşândır,
Urûk-ı rûhtan akmış, tasallüb eylemiş kandır!

Nasıl bir bîgeran ummân-ı şûh-emvâci bir mehtâb
Döküp eylerse ezhâr-ı ziyâdâriyla zerrîn-tâb,
Bugün enzâr-ı milletten hurûşân rûh-ı necdet-yâb
Semâ-yi fîkr ü kalbi öyle eyler gark-ı âb ü tâb;

Safâlar, handeler, candan kopan ulvî meserretler
Kuşâyış-bâr-ı etbâk-ı sipîr olmaktadır yekser!

Murâd-ı Evvel'in burc-i şehâdet-şân-ı ünvâni,
Muazzam Fâtih'in âfâka hâkim fîkr-i tâbânı,
Selîm'in safha-i ehrâma âkîs cebhe-i şâni,
Süleymân'ın semâvât-ı gazâ revnaklı ummâni
Dolar enzâr-ı dünyâya bu yeşmin nûr-ı hûrundan
Bu feyz-i milletin mahşer kadar ulvî zuhûrundan!

"Ne efsûn-kâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet!"
Peyinde zâr-ı zâr-ı zulmet-i a'sâr iken millet,
Bu gün pîşinde olmuş bir zuhûrundan fezâ-cennet,
Nûcûm-ı lâ-tenâhî iltîmâ'âtın senin elbet!
"Kemâl" in kabrine bir lem'a dök hurşîd-i çehrenden!
Onun ulvî gurûb-ı zâr-ı vicdâniyla doğdu sen!

Fî 10 Temmuz sene 326

Ali Ekrem

HASBÎHÂL

Türkçe'nin, Arapça'nın ta'lîmi için pek fenâ usûller tuttuğumuzu söylemek, mekteplerimizde Fransızca'nın da pek iyi bir tarzda okutulmadığını söylemiş idik, zannediyorum.

Bizim tahsîilde bulunduğu devirde Fransızca'ya târîşîye mekteblerinin ikinci senesinden başlanır; sonra idâ-dî, daha sonra âlî mekteblerde bu lisânın tedârisine devam olunur giderdi.

Evet, mekteplerimizde Arapça'ya nasıl kavâidden başlanırsa Fransızca'ya da -elîfbâsından sonra- Fransız çocukların için yazılmış gramerden girişiliyordu. Zavallı çocuklar gramer kitabının içindeki kavâidi kâmilene ezber ederler, kiyâsî, gayr-ı kiyâsî fiilleri bireb solukta çekerler, Fransız çocukların dan, çok mükemmel tâhlîl-i nahvîler yaparlar, lâkin vâ esefâ ki ne bu lisân ile yürütülen âdî bir muhâvereyi anlayabilirler ne de iki cümleyi birbirine bağlayarak merâmlarını ifâde ederlerdi!

Mekteblerde bugün Fransızca için tutulan usûlün vaktiyile bizim bildiğimiz usûlden ne kadar halli olduğunu bilemiyorum. Yalnız şimdiki çocukların da o lisândaki behrelerini pek kifâyetsiz buluyorum.

Şimdi bizim için asıl mes'ele bu lisânnın mekteplerin hepinde okutulup okutulmamasındadır. Mebâdî-ı ulûmu tahsîl

ihtiyâcından kimse vâreste değildir. Bunları ne kadar esâslı, ne kadar amelî bir sûrette okursak o kadar kârlı çıkarız. Lâkin acaba bu kadar mebâhis arasında, bir de Fransızca okutmak doğru olacak mı?

İyi bilmeliyiz ki şimdîye kadar tutulan tarzda Fransızca öğrenilmez; yine iyi bilmeliyiz ki pek yeni bir tarzda lisân tedişî göründüğü kadar kolay olamaz. Tedîsâtta biraz İslâhât icrâsiyla çocuklara eskisinden daha fazla istifâde ettirmek mümkün ise de acaba bu da sarf edilecek emeklerle, heder edilecek zamanlarla mütenâsib olabilecek midir?

Bundan sonra inşâallah memleketimizde herkes okuyup yazmak ihtiyâcını anlayacak; herkes bunun için çalışacaktır. Fakat lisânlarını sâir milletler gibi öyle kolayca öğrenemeyen, zaten birçok sıkıntılara hedef olan Türkleri bir de Fransızca ile ugraştırmak pek fazla olmaz mı?

Öyle ya! Bunların hepsi tahsîl-i âlîyi ikmâl edecek, hepsi birer şu'be-i fende ihtiâsta çalışacak, yahud hepsi cihân-ı medeniyyet ile münâsebât-ı siyâsiyyede, münâsebât-ı ticâriyyede bulunacak değil ki daha nâfi' şeyleri öğrenmek için sarf edeceğî zamanın bir mühim kısmını da Fransızca öğrenmeye ayırsın.

Maârif-i ibtidâiyyeyi, hattâ funûn-ı i'dâdiyyeyi okuyan bir çocuk asla Fransızca ile meşgûl edilmemeli, bu lisâna ayrılacak saatler diğer derslere bırakılmalıdır. Sonra tahsîl-i i'dâdiyi de bitiren efendiler ittihâz edecekleri mesleğe bakanlar: Lisân öğrenmek mecbûriyetinde iseler bittabi' çalışıp öğrenirler.

Denecek ki: i'dâdî tahsîlini ikmâl edenlerin kısmı a'zamı sonradan ecnebî bir lisân öğrenmek ihtiyâcını hissedecelerdir. Binâenâleyh bunlara mektebde iken gösterilen Fransızca kifâyetsiz olsa bile faydasız değildir, bilakis âtî için pek müfiddir.

Evet, şu iddiâ doğru gibi görünüyorrsa de iyi düşünülürse anlaşılır ki vâkia mutâbık değildir. Haftada bir, iki, üç saat okutmak şartıyla talebeye bu lisândan bil-farz beş yahud altı senede vereceğiniz sermâye –altı ay demeyelim– bir senede birkaç kat fazlasıyla verilebilir. Demek bizim mekteplerde çocuklara okuttuğumuz fakat hiçbir işe yaramamak şartıyla senelerce, ömürlerce okuttuğumuz Fransızca diğer derslerden ayrılır da müstakilen tedîs edilirse bir senede, hem her şeye yarayabilmek üzere, okutulabilecekmiş.

[341] Hele bu nâkis tahsîlin diğer derslere açığı rahnayi derpiş edecek olursanız büsbütün aleyhine dönersiniz.

Maârif Nezâreti mekteplerden Fransızçayı kaldırır, bunun için en yeni usûlde okutulmak üzere ayrıca sınıflar açırsa hem lisân adam akıllı öğretilmiş, hem de zaten bir çok sûretlerle heder olup giden zamanlarımıza tasarruf edilmiş olur.

Ricâ ederim maksadımız yanlış anlaşılması. Biz Fransızca'nın ne herkes için lâzım olduğunu, ne de hiç kimse için lâzım olmadığına kâni' değiliz. Bu lisâna ihtiyâcı olanlar hakkıyla okutulsun; olmayanlar beyhûde yere ugraştırılmassis, kendilerine daha nâfi' şeylere çalıştırılsın, demek istiyoruz.

Mehmed Âkif

İSLÂMÎYET'İN ZUHÛR VE TERAKKÎSİ

VE

HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:

Doktor Stubbe

Mütercimi:

Mardinî-zâde Ârif

– mâba'd –

O sırada Mısır'da bulunan Yahudilerin adedi Hazret-i Mûsâ ile Mısır'dan çıkan Yahudilerden ziyâde idi.

Bir taraftan dahi ol esnâda Bâbil ve memâlik-i mücâve-resinde bulunan Yahudilerin adedi nazar-ı dikkatten dûr tutulmamalıdır.

Ahbârdan Ezrâ ve Nehemiah ve Zorobabel refâkatlerinde Ninova'dan Beytû'l-Makdis'e avdet eden Yahudiler Huda ve Bünyamin kabîlelerinden ibâret idi.

Josephus kendi muasır bulunan Yahudilerin Ninova'daki mikdarları bâdî-i istîgrâb olacak derecede kesretli olduğunu kitabında dermeyân ve Ezrâ'nın Beytû'l-Makdis'e avdet husûsunda İran şâhinden istihsâl eylediği müsâadeyi nâtilik Midya Yahudilerine hitâben yazmış olduğu mektup üzerine kendisiyle avdet eden ve Roma İmparatorluğu tâbiîyyetine dâhil olan Yahudiler mârru'z-zikr iki kabîleden ibâret olup diğer on kabîle ise Fırat havâlisinde kalmış oluklarını zikr ü beyân ediyor.

Saint James'in benî Isrâîl'i Nasrânîyet'e da'vet husûsunda yazdığı nâmenin on iki kabîleye hitâben yazılmış olduğu der-hâtr edilince Roma İmparatorluğu hâricinde kalan Yahudilerin on iki kabîleden ibâret olduğu hakkındaki iddiâmız tasdîk edilmiş olur.

Benjamin Tudelensis nâmında bir Yahudinin beşyüz senen akdem yazmış olduğu rihlet-nâmesinde Salmanassar'ın istisâr eylemiş olduğu Yahudiler züriyeyinden Midya cihetlerinde bir çok akvâm görmüş olduğunu dermeyân ediyor.

Rehoboam zamanındaki ihtilâf üzerine bir takım Yahudiler, tard olunan Jereboam ile beraber Beytû'l-Makdis havâlisine hicret eyledikleri gibi kalanlar dahi Âsûrîlerin yedlerine esîr düşüp Buhtunnasr'ın vürûduna kadar orada ikâmet eylemîşler idi.

Hazret-i Mesîh zamanında Yahudilerin Bâbil cihetlerinde kuvvet ü miknetleri kâbil-i inkâr değildir. Âsûrî Yahudileri Filistin Yahudilerinden bütbüten ayrı olarak ma'bedleri havraları olduğu gibi Sûriye'de Pumbedita, Nahardea'daki külliyyât-ı ilmiyelerin Theodosius, Arcadius, Honorius zamanlarına kadar devâm eylediğini ve hatta Hazret-i Mesîh'ten bin üç yüz sene sonraya kadar Bağdad'da bir medreseleri mevcûd olup Arapların korkusundan kendi ihtiyârlarıyla kapatmış olduklarını Petrus yazıyor. Ve ol esnâda o havâlide pek çok havraları bulunduğu gibi cemâatin ahbâra gösterdiği hürmet ve inkiyâd nasârânın râhiblerine gösterdikleri riâyet ve i'tibâr derecesinde idi. Salmasius'un rivâyetine nazaran bunların bir hayli kısmı tarafından a'yâdda Beytû'l-Makdis ziyâret edilir ve her firkaya kendi ikâmet-gâhları nâmî verilir idi.

O zamanlarda Yahudilerin adedleri kâbil-i add u ihsâ olmadığı gibi bir taraftan dahi mezheb-i Müsevîye birçok eşhâs dûhûl ve iltihâk eylemekte idi.

Heraclius'un zamanlarında İdominler [Idumeans] Yahudiğe dâhil oldukları gibi Babil cihetlerinde de birçok ahâlinin mezheb-i Mûsevi'ye intisâb eyledikleri *Tevrat*'ta muharrer ve mastûrdur. Talmudist'ler; Roma hükümdârlarından Nero Sezar ile Antoninus Pius'un Yahudi dînîne dâhil olduklarıını rivâyet ediyorlar.

Salmasius'un rivâyetine nazaran asıl Yahudi olanların havralarında: Septuagint kırâat olunmadığı ve fakat İskenderiye'de ve diğer memleketlerde yeni Yahudiler tarafından kırâat edildiği müstebân oluyor.

Havâriyyûndan Saint Paul'un resâilinde "Hellenist" diye muharrer olanlar bunlardan kinâyedir. Hatta Saint Paul o sıralarda teessüs eden dul-hâne ve eytâm-hâne mütevellielerini bunlardan nasb u ta'yîn eylemiş idi. Bundan anlaşılıyor ki havâriyyûn ahkâm-ı İnciliyyeyi yalnız Yahudilere ve yeniden Yahudi dînîne dâhil olanlara teblîğ ve ta'lîm edip putperestlere o yolda telkinâtta bulunmuyorlar idi.

Fârisilerin putperestleri Yahudi dînîne da'vet husûsunda ne derece ibzâl-i mesâî eylediklerini ve Yahudi milleti adedinin tekşîri husûsına ne mertebe çalışıklarını *İncil* yazıyor.

[342] Buralarını işâretten maksadımızın ne olduğu âtide anlaşılacaktır. Dio Cassius'un ifâdesine nazaran Adrian zamanında Barchochas nâmında biri Mesîhlik da'vâsında bulunduğu sırada milel-i sâire efrâdi dahi Yahudilerle bî-littifâk merküma i'tikâd eylemişler ve bundan dolayı bütün dünya halkı heyecâna düşmüşler idi. Milel-i sâire efrâdin dan maksad; yine Yahudi dînîne dâhil olan eşâs demek olup zîrâ Yahudilerin Mûsevi olmayanlarla ihtilâttâ bulunmadıkları ma'lûmdur.

Bundan başka hıristiyan hükümdârların zamanında bile Yahudilerin ahâliyi diyânet-i Mûseviyye'ye da'vet eyledikleri kilise zabıtñâmeleri şehâdetiyle müsbettir. Hâl bu merkezde ve Yahudi milletinin bulunduğu her kitâda Dâvûd neslinden zuhûr edip tekmîl-i cihâna hükümdâr olacak Mesîh'in vürûduna intizâr edilmekte iken Hıristiyanlığın kitaâtı arzin her cihetinde intîşârına taaccüb etmemelidir. Ancak o sıralarda umûm cihâna şayı' olan Hıristiyanlığın esâs-ı mu'tekadîti ne idi? Şübhe yoktur ki umûmun efkârında sûrete kat'iyede cây-gîr olan başlıca i'tikâd Mesîh'in tekrâr gelmesi idi. Antakya'da Nasrâniyet'in bidâyet-i zuhûrunda ilk telkin olan akîde bu cihet idüğü umûr-ı vâzihadandır.

Umûm efrâda telkin olunan akâid-i Nasrâniyye; bir müddet akdem zuhûr ve vefât ile tekrâr mazhar-i ba's ü nûşûr olan Hazret-i Îsâ'nın Mesîh-i muntazar idüğü ve tekrâr dünyaya gelip Benî İsrâîl'in şevket ve saltanat-ı sâlifelerini iâde ile rû-yi zemînde emniyet ve âsâyîsi temhîd ve te'sîs edeceği husûsatından ibâret idi: bu akîde yalnız nasârânın değil Yahudilerin akâid-i asliyyeleri cümlesinden idüğü es-fâr-ı sâlifede muharrer ve mastûrdur.

Hıristiyanlığın evâil-i zuhûrundan iki asır mûrûruna kadar bu ciheti ne nasârâ ne Yahud inkâr etmemişler idi. Bu nu ilk inkâr eden Dionysius Alexandrinus olmuştur ki mûmâ-ileyh Mesîh'den iki yüz elli sene sonra mehd-i zuhûra gelmiştir. Nitekim Hıristiyanlık uğrunda Romalılar tara-

findan işkence edilerek katl u i'dâm edilen Justin Martyr avdet-i Mesîh'e inanmayan şahsin hıristiyan addolunamayağını söylüyor idi hatta Irenaeus Hazret-i Îsâ'nın bu akîdeyi nasâraya telkin etti'âl ettiği ibârâtı dahi nakil ve beyân ediyor. Binâ-berîn zaman-ı sâlifde bu akidenin vücûdu inkâr edilecek olursa diyânet-i Nasrâniyye'de hiçbir hakikatîn vücûdu i'tirâf edilmiş olmaz.

Bu akide Nasrâniyet'in ilk zuhûrunda iki yüz sene müddet havâriyyûndan mervî bir hakikat olmak üzere en muhterem râhibler tarafından âleme telkin edilmiş ve Yahudileri Nasrâniyet'e idhâle sebep olan yegâne akîde-i asliyye idüğü umûr-ı vâzihadan bulunmuştur.

Hazret-i Mesîh'in vukû'-i vefâti, zuhûr ve da'veti hakkında Yahudilerin ahbârlarından telakkî eylemiş oldukları rivâyatın sıhhâtinde bâdî-i iştibâh olmuş iken üç gün sonra dirilmesi Yahudilerin şahs-ı Mesîh hakkındaki i'tikâdlarını yeni baştan tashîh ve tekrâr geleceği hakkındaki akidelerini takviye ve tavzîh eylemiş idi.

Bu vak'ayı Doktor Mead o kadar vâzih ve kat'î bir sûrete rivâyet eylemiştir ki hakikatini isbât için Lord Falkland ve Chillingworth gibi muharrirlerin ifâdeleriyle istidlâle bile hâcet kalmamıştır.

İşte hıristiyanların ilk akîdesi bu idi. Akâid-i sâiresine gelince Hazret-i Mesîh ilk defa dünyaya gelmiş ve ikinci defa gelmesi dahi yakın bulunmuş olduğundan herkes ibâdet-i esnâmdan ferâgatle zünûblarına tevbe ve istîgfâr ve Cenâb-ı Hakk'ın Hazret-i Nûh aleyhisselâma tenzîl buyurduğu suhuf-i seb'a ahkâmına tebeiiyyet vesâyâsından ibâret idi: zîrâ Yahudilerin kendilerine mahsûs akâid ve avâid-i dîniyyeleri olmasına ona kâil olmayan milel-i sâire efrâdına Hazret-i Nûh'a nâzîl olan suhuf ahkâmıyla âmil olmaları lüzumu tasviye kilinir ve Hazret-i Îsâ avdetle benî İsrâîl saltanatını iâde ve te'sîs eylediği sırada milel-i sâire adâletinden müstefid olacaklarsa da her türlü imtiyâzât ve fevâidi akvâm-ı sâireye tercihen Yahudilere bahş ve ihsân edeceği telkin edilir idi.

Nasrâniyet'in bidâyet-i zuhûrunda Nasrâniyet'e dâhil olan Yahudilerle hâriçten tanassur edenler arasında bir fark mevcûd idi: Pavlus'dan başka bilcümle havâriyyûn münhasırın Yahudilere Nasrâniyet'i telkin ve Petrus'un telkinâti ise bilhassa Yahudilere münhasır ve Pavlus'un dahi sâir akvâmî Hıristiyanlığa da'vete me'mûr olduğu *İncil*'de mezkûr olduğu gibi havâriyyûnun Roma imparatorları tarafından ta'zîb edildikleri sırada Finike'de Kıbrıs'ta Antakya'da Nasrâniyet zaten Yahudi dînîne dâhil olanlara telkin edildiği Petrus'un *İncil*'inde muharrer ve mastûrdur. Memâlik-i mezkûrede Yahudi dînîne dâhil olanlar lisân-ı İbrâî'yi bilemediklerinden *Tevrat*'ı Yunan lisâniyla tilâvet ve havralarında Yunan lisâniyla ibâdet eyledikleri gibi Nasrâniyet'i ve sünnet lütûmunu ahâliye telkin ve tefhîm eylediklerini Salmasius kitabından rivâyet ve havârî Pavlus'un Timoteos¹ nâm râhibi sünnet eylediği ve Beytü'l-Makdis'te tanassur eden on altı râhibin dahi hitâni icrâ edildiğini Josephus esâmîleriyle

¹ (تیموری) şeklinde yazılmıştır.

Târih-i Ruhbân'da bast u beyân ediyor binâ-berîn tafsîlât-ı meşrûhadan evâil-i Nasrâniyet'te akâid-i Nasrâniyyenin neden ibâret idüğü ve Hazret-i Mûsâ'nın kânûnuna ne derece riâyet ve tebeiyyet eylediği müstebân olur.

Şübhe yoktur ki evâildeki Nasrâniyet'in akâid-i asliyye-style akâid-i hâzırası beyinde pek büyük fark u tefâvüt vardır: Evvel emirde "vaftiz" denilen resm-i ta'mîd Nasrâniyet'te cârî değil idi zîrâ havâriyyündan Luka'nın ifâdesine nazaran resm-i ta'mîd Nasrâniyet'e dâhil olanlar için âdî bir abdest almaktan ibâret olduğu cihetle yeni doğan çocukların ta'mîd edilmezler idi.

Havâriyyündan Pavlus'un ifâdesine nazaran hristiyanlar eyyâm-ı ma'lûmede Yahudi havralarında beraberice ibâdet eder ve kurbân keserler idi ve ol [343] sırada Yahudilerle Hristiyanlar Mesîh'in şahsına müteallik bazı mesâil-i fer'iyyeden başka esâs-ı akâidde aralarında bir ihtilâf yok idi. Hazret-i Îsâ'nın ten ve kanından kinâyeten eyyâm-ı ma'lûmede kiliselerde cemâate tevzî' edilen ekmek ile şarap âdeti mine'l-kadîm Yahudilerce müsta'mel ve ma'rûf bir resm-i âyîn idi. Ve dâima sofralarında bu usûl cârî idi hatta resm-i tevzî'de hâssaten kırmızı şarap isti'mâli ve ekmeğin parçalamak usûlü ve ol esnâda îrâdi mu'tâd olan kelimât aynıyla Yahudilerde cârî ve müsta'mel olan usûl veelfâzdan ibârettir. Ve bu merâsim-i âyîni hristiyanlar dahi kilise de icrâ etmeyip hânelerde icrâ ettiklerini Pavlus İncil'inde zîrî ü rivâyet ediyor. İhtimâl ki ruhbân-ı nasârâ bu resm-i tevzî de Yahudilerden fazla olarak Hazret-i Mesîh'e ait bazı kelimât ilâve eylerler ancak esâs i'tibâriyle bir fark ve ihtilâf yoktur. Bunu Scaliger nâm râhib i'tirâf eylediği gibi Buxtorfe ve ahbâr-ı Yahûd'un âsârını okuyan râhibler i'tirâf ediyorlar.

Ancak evâildeki nasârâ Hazret-i Mesîh'in ibnûllâh olduğunu ve teslîse ve Rûhu'l-Kuds'e inanmadıkları gibi Îsâ'nâmina tazarrû ve niyâz etmezler ve ne kendileri ve ne Yahudiler böyle bir Mesîh'in vürûdunu beklemezler idi. Ve bu nu i'tikâd âdetâ şirk ve kûfr olduğundan buna kâil olanları katlı ü i'dâma eylerler idi nitekim râhiblerden Stephen Hazret-i Îsâ God'un[Tanrı'nın] sağ tarafında oturuyor denmesinden dolayı i'dâma mahkûm olduğunu Pavlus İncil'inde zîrî ü tahrîr eylediği gibi Caiphas Hazret-i Îsâ'ya "Sen Allah'ın oğlu musun?" diye vukû bulan suâline Hazret-i Mesîh cevâb vermemiş olduğunu Matta İncil'inde sebt ü takrîr ediyor. Halbuki Yahudiler Allah oğlu ta'bîrini makâm-ı ihti-râmda alel-ekser salâh-ı hâl ile muttasif adamlara itlâk eyle-dikleri kütüb-i İbrâniyye'de musarrah ve mastûrdur. Caiphas da bu suâli bu ma'nâ ile îrâd eylemiştir.

Hazret-i Îsâ'nın bi'set ve vefâti akâid-i Mûseviyye'yi asla ve kat'â nesh ve taqîr eylememiş olduğu başta havâriyyûn olduğu halde müddet-i medîde hristiyan kiliselerinde akâid-i mezkûrenin hüküm-fermâ olmasına müsbettir.

Dokuzuncu Konferans:

MÜSLÜMANLARI KİM UYANDIRACAK?..

~~~~~  
Şehzâde İttihâd ve Terakki Kulübünde  
~~~~~

Seyyâh-ı Şehîr Abdürrâsîd İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından

Hoca Efendi Arnavutluk mes'elesinin mâhiyyeti, esbâb-ı psikolojiyyesini ve hükümetin ittihâzına mecbûr olduğu hatt-ı hareketi ve bu mes'elenen mütevellid te'sîrât-ı kalbiyyesini izhâr ve beyân ettiler. Ben de bu münâsebetle, kendi nokta-i nazarıma göre, birkaç söz söylemek isterim.

Ben eskiden beri bu Frenklerin siyâsetleriyle iştîgâl etmiş olduğumdan her vakit gördüm ki bu Frenkler, bütün Avrupa düvel-i muazzaması dâima dostluktan dem vururlar, fakat bir fırsatını da getirdi mi dalımıza binmekten asla çekinmezler.

Altımış sene mukaddem birinci Nikola Birinci Fransa Jozef ile mülâkâtında İslâm'ın yeryüzünden kaldırılması için müzâkere ediyorlardı. O vakit birinci Nikola demişti ki: "Hristiyanlık ve insaniyet nâmına dünyadan İslâmîyet'in kaldırılması için evvelâ Türkiye'nin kaldırılması lâzımdır. Ve bunun için lâzım gelen tedâbîr de cüzi bir fırsatı kaçırılmamak, dâima hükümet-i Osmâniyye'nin başına bir belâ çikarmak, onu uğraştıra uğraştıra tâkatsız bir hâle getirmektir." Bu sözleri tarihler zabit etmiştir. *Mes'ele-i Şâriyye* nâmıyla te'lîf olunmuş kütüb-i Efrenciyye'nin kâffesinde bu ibâre vardır.

Avrupalıların bugün bütün aradıkları memleketin idâresinde Türklerin adem-i isti'dâdını göstermektedir. Ve hatta bunun için alehimizde gizli ittifâklar bile yapmışlardır. Her ne kadar matbûat-ı zâhirede bu görülmemişse de gizli muâhedorular olduğu erbâbınca ma'lûmdur. Ben Rusya'da bulduğum zaman bu muâhedelerden birkaç tanesini gördüm. Hep Türkiye'nin alehinde tasavvur olunmuş şeyler. Evvelâ idâreye adem-i isti'dâdını isbât edecekler. Sonra sabîlerin malî, emlâki bir vasî tarafından idâre olunduğu gibi Türkler de bir vasîye muhtaçtır diyeceler, vaz'-ı yedde başlayacaklar, sonra alabildigine taksim...

İşte şimdi Avrupa'nın yalnız Türkiye değil, bütün âlem-i İslâm hakkındaki politikası bu merkezdedir. İşte Fas, işte İran göz önünde bu politika ile o kadar İslâm memleketlerini mahv ve munkarız eylediler ki saymakla bitmez. Bir asır evvelki hudûd-ı İslâmîye ile şimdiki hudûdumuzu düşünürsek bu hakikati apâşikâr anlarız.

Bu hakikati en ziyâde anlamak, ona göre esâslı tedbîrleri ittihâz etmek, bütün aradaki ihtilâfları terk ile elele vererek teâli ve terakkiye çalışmak ve bütün dünyadaki müslümanların intibâhına pîş-dâr olmak buraya aittir. Makâm-ı Hilâfet'in hayatı, yalnız burada bulunan birkaç milyon Türk'ün, yirmi milyon kadar müslümanların hayatı değildir. Buranın hayatı bütün âlem-i İslâm'ın hayatıdır. Bütün dünyadaki müslümanlar bu hayâtte alâkadârdır.

Zîrâ bugün İslâmlar tarafından Avrupalılara karşı söz söylemek vazîfesini ifâ edecek başla bir devlet-i müstakille

yoktur. Şu halde bekası için çalışmak bütün âlem-i İslâm için çalışmaktadır.

Bunun için çalışacak adamlar, benim bildiğim, yine şu ulemâ silsilesidir ki bunlar elhamdülillâh ak ile karayı tefrîk etmiştir. Her şeyi anlamış, idrâk etmiş bir silsiledir. Ve her memlekette bütün mîlel-i İslâmiyye bütün müslümanlar kêmâl-i emniyyetle her şeyi ulemâya teslîm etmiştir. Hiçbir memlekêt [344] yoktur ki orada müslümanlar her şeylerini ulemâya teslîm etmesin. Bugün her ne kadar ulemânın şâni tenezzül etmişse de, nefşü'l-emrde ahâlinin kalblerinde ebedî bir iz, bir mevkî-i ihtirâm mevcuttur. Hatta memâlik-i Os-mâniyye'de nereye gittimse gördüm ki bütün ahâli bütün kalbiyle ulemâya merbût, her hayatı ulemâdan beklemekte.

Mâdem ki müslümanların kalbinde ulemâya karşı bu kadar hulûs, bu kadar i'timâd var; buna mukâbil ashâb-ı amâim dahi onların tenvîr ve teâlisi için gayret ve faâliyette bulunmazlarsa, bizim teessüfümüz şöyle dursun, bütün ahlâf-ı İslâm'ın mu'âhezelerinden kurtulamayacaklardır.

Bu muhabbet ve teveccühe karşı ulemânın vazifesi pek büyük ve pek mühimdir. Gerek umûr-ı idâre ve siyâsiyyeyi, gerek ahvâl-i hâzira ve âtiyyeyi anlatmak ulemânın vazifesidir. Çünkü bizde matbûat yoktur. Vâkiâ bazı yevmî gazete-ler çıkar. Fakat onlar bu milletin matbûati, bu milletin efkâr-ı umûmiyyesi midir? Nerede? Onların hâlini ta'rîf için bir cümle ile iktifâ edeceğim: ¹ مَذَبَّهُنَّ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُؤُلَاءِ وَلَا إِلَى (هُؤُلَاءِ) bugün Dârû'l-Hilâfe müslümanları maatteessüf matbûatı milliyeden mahrûmdurlar. Şimdi okumak yazmak teammûm etmediği için gazeteleri okumuyorlar, okumak iktidârını hâiz oldukları zaman ise ellerine almayacakları şüphesizdir. Onun için bizde efkâr-ı umûmiyye önünde ulemânın büyük mevkîi vardır.

Şu halde ulemâ memleketi istikbâli neye mütevakkifa ahâliye anlatmakla mükelleftir. Bugün şâyi' olmuş öyle havâdisler var ki milletin kalbine vehr çöktürmüştür, milleti ümîdsizliğe sevk eder. Milleti tenvîr etmek, düşmanların hîlelerinden, bed-hâhâne işâ'âtından korumak ulemâya düşen en büyük vazifedir, borçtur. Bir millet için hâl-i ye's iyi bir şey değildir. Çünkü sonra kuvâ-yı maddiyeye ve ma'nevîyesine halel gelir. Bunun için millete cesâret, kuvve-i hâkime ve kuvve-i askeriyyesine metânet vermek için ulemâ milletin istikbâlini gâyet ruhlu göstermeli ki şanlı askerlerin şâsına birkaç kat daha şan ve gayret gelsin.

Bunun için ben geçen konferanslarımın birinde talebe-nin askere dehâleti hakkında bir fikir dermeyân etmemıştim. Filhakika ben bu fikr ü i'tikâddayım. Çünkü bugün askerimiz câhildir. Bunları matbûatla tenvîr pek müşkuldür. Şu halde okuryazar adamlar tarafından, husûsiyle ulemâ sîmifinden askerlere lâzım gelen efkâr-ı millîyye verilirse bu milletin istikbâli başka türlü olur. Askerimiz bugün "Ma'nevî-yât-ı Askerîye Dersleri"ne pek muhtaçtır. Hiç olmasın bu yolda neşr olunan âsâr-ı mühimmenin askerler arasında neşr ü ta'mîmine çalışacak erbâb-ı hamiyyet ve himmet lâzımdır.

Eğer hakikaten fedâkâr, milletin menfaatini bi-hakkın takdîr eder, münevverü'l-fîkr mikdâr-ı kâfi talebelerimiz ol-sayıdı az zamanda çok büyük istifâdeler ederdik. Fakat ne çâre ki talebemiz askerlikten mezardan korkar gibi hasyet e-derler. Böyle mi olmalı? Dediğim talebe olsa, bugün asker-liği hükümetten taleb eder. Senede üç ay talebe asker arası bulunursa, onları rûh-ı ma'rifet ve meşrûtiyetle tenvîre gayret ederlerse bundan büyük hizmet olur mu? Bana kalır-ka talebe bunu hükümetten istemelidir. Sonra buna mukâbil hükümet de eyyâm-ı şîtâda tahsillerini te'mîn etsin. Meselâ birkaç tane büyük büyük medreseler yapsın. Talebenin bütün levâzîmini ihmâr etsin. Biçâreleri sihhate muzır rutûbetli meskenlerinden, taş kovuklarından kurtarsın. Niçin meselâ talebe-i kirâm efendilere mahsûs birkaç katlı mükemmel binâalar olmasın? Niçin talebenin yemekleri hazır pişip kendilerine verilmesin? Niçin talebenin muntazam karyoları olmasın? Niçin talebenin kendilerine mahsûs kisve-i ilmiye-lerinin şerefi muhâfaza edilmesin? Hâsili muntazam bir mektep gibi talebenin de muntazam bir medrese hayatı olmalıdır. Talebe orada her türlü ihtiyyâcının istikmâlinden emîn olarak sarf-ı tahsîl ile uğraşmalı. Buna mukâbil senede iki yahud üç ayda talebe memlekette neşr-i maârifeye gayret etmelî, askerleri tenvîr etmelî.

Tenvîrden maksadım, siyâsi tenvîr değil. Diyânet ciheti de kâfidir. Askerlige hizmetin ulviyyeti, ihrâz-ı şehâdetin kudsîyyeti askerin fîkrinde yerleşirse o ordunun karşısına çıkmaz. Avrupa ordularının bugün kuvve-i maddiyeleri pek mükemmelidir; fakat kuvve-i ma'nevîyeleri muhim-mât-ı maddiyelerine nisbetle hiçtir. Birtakım yeni yeni meslekler Avrupa'da hayât-ı askeriyyeye büyük rahmeler açmıştır. Bu gidişle onların âtîsi muzlimdir. Yalnız kuvve-i ma'nevîyye ile bir şey olamadığı gibi, münhasıran kuvve-i maddiyeye ile de bir şey olamaz. Ihrâz-ı muvaffakîyet için her ikisini cem' etmek elzemdir. Bunun için askerlerimizin bir taraftan kuvve-i maddiyeleri için çalışıldığı gibi, diğer taraftan da kuvve-i ma'nevîyeler için ibrâz-ı gayret ve faâliyetten geri kalmamalıdır.

– Tabur imamları var ya...
diyeceksiniz. Allah rahmet etsin o tabur imamlarına. Bu sene hacc-ı şerîften gelirken bir tabur imamına rast geldim. Askerlere nasîhat ediyordu:

"Yakın zamanda Mehdi çıkacak, siz hiçbir şeye karışma-yın..." gördünüz mü ne güzel ders! Eğer bütün tabur imam-ları askere böyle ders verirlerse vay o askerin hâline!..

Bu husûsta beyân-ı hükm etmek bana ait değildir. Ben yalnız bir fikir olmak üzere bunu arz ediyorum. Memleketiñ hayâtını, istikbâlini üzerine alanlar elbette bu mesâil hakkında sarf-ı zihن ederler. Vaktimiz müsâidse ben başka bir şeyi arz etmek isterim.

Bugün bütün Avrupa'da iş görenler hep birer silsileye merbût olanlardır. Dağınık olursa iş görülmez. Bilakis mazarrat tevîl eder. Şimdi bizim ulemâ beyninde münâferetin zuhûru bundan neş'et eder. Arada ihtilât olmadığından sù-i tefehhûmler zuhûra gelir. Ben zan [345] ederim ki, ulemâ-yı Hanefîyye ile Şâfiîyye arasında yahud Şîîyye arasındaki zid-

¹ Nisâ, 4/143.

dîyet, İslâm ile Nasrâniyet arasındaki ziddiyetten bile büyuktur. Bu, neden?

Hiç şüphesiz ki bu adem-i ihtilâttan. Ne onların dediğini biz biliyoruz, ne bizim dediğimizi onlar. Onları ber-taraf et. Aynı mezhebde olanlar arasında, meselâ ulemâ-yı Hanefîyye arasında ziddiyetler zuhûra gelir. Halbuki arada bir râbita olsa bu lüzûmsuz ihtilâflara mahal kalır mı? Eğer bütün ulemâ yekdiğeriyle alakadâr olursa, birbirinden haberdâr olursa aralarında ihtilâf mı kalır? Fakat ne kadar şâyân-ı teessüf ki öz kardeşler birbirinden cüdâ düşmüşler, yekdiğerini düşman zannetmişler. Olmayacak mes'elede büyük büyük ihtilâflar çıkmışlar. Sonra onların tarafârları, muhlisleri onlara ibâdet edercesine bir mensûbiyyette bulunduklarından onları lâ-yuhtî zan ile birer tarafı iltizâm ederek büyük münâferetlere sebep olmuşlar. Millet arasında tefrika çoğalmış.

Bu derece bürûdet getirmek husûsunda bittabi' diyânetin dahli yoktur. Bunun menšeî, sîrf nefsânî ve şehvânîdir. İslâh için çalışacak kimse yok. Her biri bir yol tutmuş. Öteden biri bizim şeyhimiz büyük, buradan biri hayır bizim şeyhimiz daha büyük. Böyle tefrika büyündükçe büyümüş. Ümmet arasında ihtilâf çoğaldıkça çoğalmış. Akîbet ümmet-i İslâmiyye şu gördüğümüz perişan hâle gelmiş. Geçenlerde burada bir zât beni da'vet etti gittim. Selâm kelâm derken şeyhin büyülüğünden, âdetâ fevka'l-beşer kerâmetinden bahse başladı. Kendisi de zâbitândan. Ya kaymakam ya binbaşı. Taaccüb ettim. Hatırıma Buhâralılar geldi. Rus askeri geldiği zaman aşıtlar, kaldılar. Nasıl müdâfaa edeceğiz, diye düşündüler. "Semâverleri yakalım, Ruslar gelince üzerlerine sıcak sular dökeriz" dediler. Güllelere serî atışlı toplara, tüfeklere semâverle müdâfaa!.. Vay gidi şanlı ümmet! Ne idin, ne oldun! Satvet-i âdilânesine kâinât arz-i inkiyâd ederken şimdi bu derece cehâlet, meskenet içinde yuvarlansın. Zavallı Buhâralılar, tatlı canlarını semâverle müdâfaa edecekler. Bari bu halden ibret alsalar... ne mümkün. Yine ihtilâf, yine nizâ'.

Kan ağlanacak haller. Bundan buradaki ulemânın haberî var mı? Bundan değil, yanındaki vilâyetten. Hatta iki saat ötedeki köyun ahvâlinden haberî var mı? Ne haldir bu? Taş olsa yine harekete gelir. Ulemâ-yı kirâm millet arasında mezheb çıkarmak, ihtilâf tohumu ekmek için mi yaratıldı? İttihâda da'vet eden âyât-ı ilâhiyyeyi en ziyâde okuyan, gören kimlerdir? Yine hocalar değil mi? O halde niçin hocalar hâlâ ittihâd edemiyor, hâlâ bir medreseler kongresi akd edemiyor? Fakat böyle olmaz. Bundan sonra böyle yaşanmaz. Ulemâ uymanız, derin uykudan kalkmalı. İntibâh etmeli. Âlem-i İslâm'ın hâl-i perîşânını görmeli. Tunus'ta müslüman çocukların câmie gitmekten, hitandan men' edildiğini; Fas'da toplarla müslüman câmileri harâb edildiğini işitmeli. Buhâra'nın inkirâza sürüklendiğini, İran'ın hayatı memâk dakikaları geçirmekte olduğunu derin derin tefekkürlerle düşünmeli. Bu atâletin sonu inkirâz olduğunu, bu uyuşukluğun netîcesi memâk olduğunu bilmeli. Gözünü biraz etrâfa salmalı da ibret almalı. Ağlamalı, müessir olmalı, yok yok, ağlamak fayda vermez. İş yapmalı. Bir tedbîr-i ciddî düşünmeli. "Bizi İslâh ediniz, bizi bu rutûbetli taş ocak-

larından kurtarınız, bizim de yaşamak hakkımız var, biz de diğer arkadaşlarımız gibi sıhhî binâlarda oturmak, çalışmak isteriz, onlar gibi bize de muallimler ta'yîn ediniz. Bizim de umûmî ve mutazam dershânelerimiz olsun. Hâsılı bizim vî-rân medreselerimiz de İslâh edilsin. Bize tahsîs olunan evkâf bizim için sarf edilsin..." diye Meşîhat'e mürâcaat etmeli. Bu mürâcaat da bir intizâm dâiresinde olmalı. Memleketin âsâyişini ihlâl etmeyerek, hükümetin işini işkâl etmeyerek medenî insanlara yakışır bir tarzda mürâcaat etmeli. Her medresede birer ikişer zevât toplanmalı bir arz-ı hâl yapmalı. Meşîhat'e vermelî. Taşralardaki medrese sükkânı da böyle hareket etmeli. Yahud evvelâ bütün medreselerden, bir kaçar zât bir câmide meselâ Bâyezid'te bir meclis akd etmeli. Medreselerin İslâhi çaresini düşünmeli. Bazı mukarrerât ittihâz etmeli. Birkaç mûrahhas ta'yîn ederek Meşîhat'e tebliğ etmeli. Bu sûretle herkes "Talebe hakikaten uyanmış" desin. Artık talebe tefrikayı bırakmalı. Tefrika zaten haseden, nahvetten cehâletten gelir. Artık öyle şeylelerden vazgeçmeli. Talebe aralarında gâyet güzel, bütün memleketin, bütün âlem-i İslâm'ın takdîrini celbedecek bir münâsebet, bir râbita vûcûda getirmeli. Yaşamak için çare düşünmeli. Zîrâ bu hâl ile bilmelisiniz ki bu meslek-i mukaddes munkarız olacaktır. Onun için mutazam kânûnlarla talebe yekdiğerine sâmsâki bağlanmalı. Bunu hükümet men' edecek diye korkmamalı. İyi bilmeli ki hükümet bunu takdîr eder. Zaten yapılacak şey meşrûtiyetin yüzü gibi apaçık olmalı. Tabii işin içine fesad karışırsa, ağrâz-ı şahsiyye girerse, ihtirâs başlarsa hükümet buna müsâade edemez. Evvelâ Cem'iyyetler Kânûnu'nu okumalı, Cemâatler Kânûnu'nu görmeli. Ona göre bir medreseler kongresi yapmalı. Sizin burada yapacağınız bu gibi hayırlı işler bütün âlem-i İslâm'da te'sîratını gösterecektir. Fakat her şeyleden evvel talebe, arkadaşına o; yan yan bakış terk etmeli. Büyükler küçüklerin kusûruna baktırmalı. Küçükler büyüklerle hürmet etmeli. Artık bütün millet ittihâd etmeli. Zîrâ Cenâb-ı Hak bize daima ittihâdi, tefrikadan ictînâbî emreder: ¹(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّوْا...)

- son -

ÂLEM-İ İSLÂM

ÂLEM-İ İSLÂM VE SİYÂSİYYÂT-I UMÛMİYYE

El-yevm beyne'l-milel cereyân eden siyâsiyyât-ı umûmîyyenin safahâti nazar-ı [346] dikkate alınırsa işbu safahâtin yegâne medâr ve mercî âlem-i İslâm olduğu kolaylıkla anlaşılır. Filhakika siyâsiyyât-ı umûmîyyeyi işgâl ve idâre eden hemen âlem-i İslâm'a ait mesâil-i muhtelifedir. Zaten nefs-i Avrupa'da yani Balkan yarımadası istisnâ edilerek Avrupa nâmını taşıyan kitâda siyâsiyyâtı işgâl edecek mes'ele yok gibidir! Zîrâ şu dâirede mutavattin bütün akvâm u tavâif kendilerine ait bütün mesâil-i siyâsiyyeyi hâll ü tay-

¹ Âl-i İmrân, 3/103.

yederek meydanda münâza'un fih mes'ele bırakmamışlardır. Almanya İmparatorluğu'nun teşekkülü Avrupa devre-i tekâmül-i siyâsîsinin son hatvesi idi. Bu son hatve de atıldıktan sonra garpta teşekkülât-ı siyâsiyye ve tekevvünât-ı kavmiyyenin lâ-yetegayyer bir sûrette takarrûr ettiği anlaşılr.

Filvâki' Almanya İmparatorluğu teşekkül ettikten sonra yani kırk senelik uzun bir müddet zarfında Avrupa'nın ânifü'z-zikr dâiresinde hiçbir muhârebe zuhûr etmemiştir. Şu kit'annin tarihini bilenler nezdinde sâbıkta kat'iyyen emsâli görülmemiş bir alâmet gibi telakkî edilse gerek. Hatta bugün bile nefs-i Avrupa'ya ait arada münâza'un fih ve bir muhârebe zuhûruna sebep olacak kadar mühim bir mes'ele gözükmiyor! İsviçre, Felemenk ve diğerleri gibi en ufak milletler ve hükümetler kemâl-i âsâyiş ve sükûnetle yaşamaktadırlar ve kimsenin bunların hudûd ve hukukuna tecâvüz fikri hayâline bile gelmiyor.

Avrupa bugün kendi dâiresinde mesâil-i siyâsiyyeden ziyyâde mesâil-i ictimâiyye ve iktisâdiyye ile meşguldür.

Buraları böyle olmakla beraber Avrupa'da suh ve müsâlemet ber-karâr değildir! Avrupa milletlerinin kâffesi baştan ayağa kadar müsellahtırlar! Ve her gün de teslîhât ve techizât-ı harbiyyelerini tezyîd etmektedirler! Ümmetler harbî vergiler altında ezililiyorlar ve dâimî bir hâl-i tezelzûl ve ızdırâb geçirmektedirler! Acaba bu hâl, bu evzâ' neden neş-et ediyor?

Bu suâle lâyîki vechile cevap vermek için Avrupa medeniyetinin erkânı ve esâsını tahlîl ederek şu medeniyetin ne gibi anâsından teşekkül ettiğini beyân etmek lâzım gelir! Înşâallah âfîde bir zamân-ı münâsibde bu mes'eleyi tedâkî ederiz! Şimdilik şunu işâret edelim ki Avrupa medeniyetinin esâs ve erkânı sîrf maddiyâttan ibâret olduğu için kendi dâiresinde gâyet mutazam ve âhenkâr bir sûrette teşekkül etmiş olan Avrupa milletleri daima ihtiyâcât-ı maddiyeye ma'rûz olduklarından ticâret, sanâyi' ve iktisâdî zarûriyâtin sevki ile kendilerine başka yerlerde müstemlekât ve mahrecler bulmaya mecbûrdurlar! Şu mecbûriyetin derecesini tahmîn için el-ân yalnız Almanya'da sanâyi' tezgâhlarında dokuz milyon amele işletilmekte olduğunu bilmek kâfîdir! Bu kadar büyük bir kitle-i beşeriyyenin mahsûl-i mesâîler ve menba-i maîsetleri olan mevâdd-ı ticâriyyeyi istihlâk edecek mevâdd-ı mezkûreye muhtâc olacak yerler ve tâifeler lâzımdır! Ve illâ rûz-merreyi geçirmekle kendisini bahtiyâr addeden bu kadar aç, çiplak bî-ser ü sâmân kitle, dâhilde aâzîm ve dehşeti bir inkılâb-ı ictimâi ihdâs ederek şimdiki tertîbât ve teşkilât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyeyi zîr ue zeber eder!!

İşte bunun içindir ki Avrupa devletleri arasında müstemlekât ve mahrec mes'elesi büyük bir rekabet ve husûmet-i siyâsiyye kapısı açmıştır! İngiltere gibi yed-i iğtisâblarına büyük müstemlekât ve mahrecler geçmemiş devletler bunların hifz ve müdâfaasına geç kalmışlar ise henüz gasb edilmemiş yerleri iğtisâba ve yahud başkalarının ellerinden kapmaya bezl-i mesâî ve himmet ederler!!

Şimdi küre-i arza atf-ı nazar edip de gasb edilmemiş yerler nerede olduğunu ta'yîn edelim! Amerika-ı Şimâlî ve Cenûbî kendi kendilerini idâre ve muhâfaza edecek kadar kuvvetlidirler! Bundan mâ'âdâ, bunlar zaten Avrupalılar tarafından zabit edilmiş ve ahâlîsi Avrupalılardan ibârettir!

کر کر کرا نیبخورد

Afrika'da devlet-i Osmâniyye'ye müteallik yerlerden başka cümlesi tutulmuş! Avustralya kezâlik! Ne kalıyor? Yalnız Asya! Avrupalılar bir zaman Asya'nın şark ve aksâ-ı şark tarafına atladılar, burada gördükleri darbe-i mukâvemet onları çabuk ric'ate mecbûr etti! Demek ki ne kalıyor? hemen Asya'nın garb tarafında ve Afrika'nın şark tarafında vâkı' memâlik. Âlem-i İslâm da bunlardan ibârettir! Afganistan, İran, Memâlik-i Osmâniyye, Mısır, Trablusgarp... İşte el-yevm siyâsiyyât-ı umûmiyyenin iştigâl ettiği mesâil-i ye-gâne!..

Nasreddin Hoca merhûmun yorganı gibi Avrupa devletlerinin bütün hây u hûylarının, patırtı ve gürültülerinin, her türlü ikdâmât-ı siyâsiyyelerinin ma'tûfu hep bu âlem-i İslâm'dır!

Filhakika siyâsiyyât-ı hâzıraya lâyîk-ı vech üzere dikkat edilirse siyâsiyyât-ı mezkûrenin mihver-i yegânesi ve sâha-i faâliyyeti hûkûmât ve arâzî-i İslâmiyye olduğu âşikârdır. Hatta Avrupa hükümetlerinin yekdiğerleri ile münâsibet ve alâkalarını imtizâcât ve teşkilâtlarını bile ta'yîn ve idâre eden âlem-i İslâm'dır: Şu nokta-i mühimmeyi âzâh için el-yevm hükümetler arasında mevcûd olan münâsibeti tahlîl edelim:

İngiltere târihî düşman-ı can ü malî olan Rusya ile hemen İran ve Afganistan mes'elesinden dolayı i'tilâf etti! Yine aynı hûkûmet öteden beri rekabet ve husûmet ettiği Fransa ile Fas ve Mısır mes'elesi münâsibeti ile i'tilâf etti!

İşte i'tilâf-ı Müsâlles denilen Ingiltere, Fransa ve Rusya i'tilâfi bu münâsibetlerle husûle geldi! İttifâk-ı Müsâlles'e gelince: İtalya hûkûmeti hemen Fransa'nın Afrika'da nâ'il olduğu muvaffakiyâtından kuşkulanan Avusturya'nın ve Almanya'nın âgûş-ı muavenetine atıldı! Filhakika Fransa İtalya'yı Avusturya'nın taht-ı esâret ve tazallümünden kurtarmıştı! Maahâzâ İtalya Afrika-ı Şimâlî'ye dest-i iştihâ uza-tarak Tunus ve Trablusgarb'a doğru yürümek istediği bir zamanda önünde Fransa'yı gördükde çâr u nâ-çâr Avusturya'ya sarıldı! Avusturya ise cenûbdaki memâlik-i Osmâniyye'ye yürümek ve burada rakibi bulunan Rusya'ya mukâbile etmek için Almanya'nın istimdâdına ihtiyaç gördü!

[347] İşte Avrupa hükümetlerinin yekdiğerine zid ve düşman iki hey'et-i muazzama teşkilîne kalkmışlarının başlıca sebepleri bundan ibârettir! Vâkiâ arada İslâm yorganından başka münâza'un fih mes'ele yoktur! Cümplenin mat-mah-ı nazarı âlem-i İslâm'dır! Cümlesi âlem-i İslâm'a doğru yürüüp cümlesinin maksadı bu sâhipsiz maldan hisse-çin olmaktadır. Dünyanın bütün gazetelerini okuyoruz! hemen bütün mütefekkirlerin, bütün diplomatların yalnız İslâm memleketlerine ait mesâil ile meşgûl olduklarını görürsünüz! İran mes'elesi, Mısır mes'elesi, Girid mes'elesi, Arabistan mes'elesi daha bilmem ne mes'elesi!.. İşte diplomasiyi ve âlem-i

matbûati meşgûl eden mes'ele!! Acaba buna karşı âlem-i İslâm ne yapıyor? Neler düşünüyor? Heyhât, bilâ-tereddüd deriz ki: Ortada yegâne düşünmeyen etrafında koparılan kıymetlerden bî-haber kalan yine âlem-i İslâm'dır!

ماهیج ندیدیم همه خلق بکفند

افسانه لیلا بمجنون نرسیده

Maamâfih unutmamalıyız ki âlemin münâzaa ettiği şu şarkın kilidi, miftâhi bizim elimizdedir! Biz istersek şu kilitten büyük büyük menfaatler kendimiz için te'mîn ederiz! Bu noktanın tafsîlâtını makâlât-ı âtiyyeye bırakıyoruz.

Ahmed Akayef

MATBÛAT-I İslÂMÎYYE: MİSYONERLER ÂLEMİ

“Bu son günlerde Kazan’dâ Islav misyonerlerinin ictimâî olduğunu geçen numaramızda haber vermiş idik. Bu ictimââ umûm gazeteler ehemmiyet veriyorlar. Zîrâ bir derece hürriyet-i dîniyye ve vicdânîyye nizâmi çıkalıdan beri Ortodoksluktan diğer dinlere çikanların adedi hayli çoğalmış.

Meselâ 1906 senesi Ortodokslardan 3 bin 165 kişi İslâmîyet'i kabûl etmiş. 1908’de 7 bin 710 kişi Pravoslavie’den eski dine Starovirilg'e[!] geçmişler. Katolik, Protestan mezheblерine ve Yahudiliğe girenler de hayli miktarda imiş.

Bunun üzerine misyoner cem’iyetlerine müâvenet ve yardım az gelmeye başlamış. Evveleri Moskova Misyoner Cem’iyeti’ne senevî bir milyon ruble sadaka gelirken son zamanlarda rub’ derecesine inmiş.

Bu haller bir ictimâî yaparak ahvâlin müşâveresine sebep olmuştur. Kazan kongresi başka mezheblerden ziyâde İslâm dînine ehemmiyet veriyormuş. Müslümanların dînlerini ve matbûati teftîş ve bu husûslarda ma'lûmat cem'i ile meclise arz etmek için Samarra piskoposu Kostantin, Ufa piskoposu Nafa Nâîl ve Kazan'dan Arhiri Aleksi ve *Turkistan Vilâyeti* gazetesinin muharrihi meşhûr Straomof cenâbıları intihâb olummuşlar. Lamâî ve Mecûsilere karşı Haci Turhan ve Saratof'dan büyük râhib Makari ve Kirmokin cenâbıları me'mûr olmuş.

İşbu ictimâî dan bahs ederek refikimiz *Yıldız* gazetesi diyor ki: Kongrenin müslümanlara bu kadar ehemmiyet vermesi sevinçli bir hâldir. Rusya'nın büyük râhibleri her taraftan toplasarak müzâkere etmelerinden dîn-i İslâm'ın şeref ve i'tibârına noksân tareyâni söyle dursun bilakis tezâyûd-i muvaffakiyâtına sebep olmaktadır.

Hâlis Hristiyanlığa hizmet eden misyonerlerden müslümanlar asla korkmuyorlar. Sofu ve muttakî hristiyanlar Nasrânîyet'in evâmirine i'tibâr ederler. Nasrânîyet'te din ü i'tikâd işlerinde cebr yoktur, neşr-i dîn yalnız va'z u nasîhât tarîki ile olmak lâzımdır. Müslümanların misyonerlerden korkmadıklarına bir delîl daha şudur ki; Türkiye ve Misir memleketleri misyoner ile doludur. Bu misyonerler kendi dinlerini mezkûr memleketlerde Türkçe ve Arapça kitaplar tab' ederek neşr ediyorlar. Münâsib mahallerinde Hristi-

yanlığı medh ederek vaazlarda söylüyorlar. Bundan hiçbir müslümana zarar geldiği yok ve bundan dolayı hiçbir müslüman Nasrânîyet'i kabûl etmemiştir.

§ Ryazan vilayeti Kasım Uyezdi misyonerlerinden İslâmîyet aleyhinde bazı eserler yazmış olan râhib Duronk[!]’ın Kazan Misyoner Kongresi takdim ettiği bir beyânnâmesinde Kasım etrafında İslâmların zengin olup Rusların fakir olmasından daima onların nûfûzu altında bulunarak gerek dün-yaca ve gerek dince İslâmların Ruslara hocalık ettiklerini ma'râz-ı şikâyette beyân ile çaresine bakılmasını taleb etmiş. Bu münâsabetle bir hayli iftîrâlar ve esâssız şeyle dahî ilâve eylemiş. Vâkiâ az çok ehl-i insâf olanları böle bî-esâs şeyle ile iknâ' etmek beyhûdedir. Meselâ Duronk[!]’ın naklince İslâmlar Rus hizmetçilerine oturdukları odalarda ikona bulundurmayı, haç takmayı, kiliseye varmayı men' ederlermiş. Ve Pust[!] (perhîz) tutturmayarak Ramazan'da oruç tutturularmış. Pascha [Paskalya] gibi büyük bayramlarda hizmet ettirirlermiş, hânelere papaz getirtmezlermiş. Bu yüzden bu taraf Ruslarında Hristiyanlığa soğukluk uyenip hep Tatarlığa meyl ederlermiş. Daha acîbi şudur ki gûyâ bu taraf Rusları Duronk[!]’ın ta'bîrinde “İslâmlardan öğrendiklerine göre başka din mensûblarının eşyâsını çalmayı mübâh görürler” imiş. Tatarlar kapılarında Rus hizmetçilerine abd ve câriye nazarıyla bakarak câriyeler ile yakın muameleden kaçınmazları ve hâkezâ...”

Zan olunmaz ki Misyoner Kongresi bunları ayn-ı hakikât diye kabûl etsin.

İSLÂMÎYET'İN İNTİŞÂRı

Avrupa'nın ulûm ve ahvâl-i şârkîyyeye vâkif ulemâsına-ndan Belçikalı profesör dîn-i mübîn-i İslâm'ın intişâri hakkında bir eser yazıp bu defa bazı gazeteler mezkûr eserden is-tîhrâcen hayli hesâb ve ma'lûmat neşr ettiler. Nakli münâsib gördük:

“İslâmîyet’in intişâri evvelkinden eksik değildir. Vâkian Endülüs’té ve Sicilya adasında İslâmîyet’ten eser kalmamış ise de [348] Asya'nın birçok yerlerinde dîn-i Muhammedî sur'atle intişâr etmektedir. Avrupalıların büyük bir muhâtarâ ve âfet diye bekledikleri şarkta ve bâ-husûs Çin ülkesinde İslâm dîni Bûdîlik yerine kâim olacak derecede yol alıyor. Bugün Çin'de milyonlarca müslüman hesâb olunuyor. Hindistan ve Zond adalarında İslâmîyet sur'atle damar atmaktadır. Resmî ma'lûmata göre buralarda 30 sene zarfında İslâmların adedi 20'den 60 milyona kadar artmıştır. Bundan âşikârdır ki başkaların zannettiği gibi İslâmîyet yalnız kılıç kuvveti ile neşr olunmadı. İslâmların fütûhât devrinden sonra da arkası kesilmeyerek hâlâ semkte devâm ediyor. İslâmîyet’in artması Asya'ya nisbetle Afrika'da daha büyuktur.

İşbu hesâbât sonunda Birigit[!] diyor:

“Medeniyet-i Garbiyye'nin dâîma karşısına çıkan işbu dînin açık ve gizli muhassenât ve kabâyihibini öğrenmek lâzım geliyor, evvelâ bu dînin intişârına nisbetle İslâmların ma'sef ve hayâtlarındaki durgunluk nereden geliyor. Acaba

bu durgunluk dîmin îcâbâtından mı, yani bu dîni kabûl eden hangi millet olsa da böyle uykuya dalmaya, zaman muktezâsına imrâr-ı hayâttan mahrûm kalmaya mecbûr olacak mıdır?"

Bu babda bir hayli zanniyyât ve mütlââttan sonra Belçika profesörü diyor ki: "İslâmları Hıristiyanlığa celb etmek akla bile gelecek şey değildir. Buna hiç şüphe yok. Bu babda Katolik ve Protestan misyonerlerin sa'y ü gayretleri hep beyhûde gitti. Rusya'da 16. Asır-ı mîlâdîde kılıç kuvvetiyle cebren hayli müslümanlar Hıristiyanlığa idhâl edilmişler ise de buna Hıristiyanlık arttı demenin mümkün olmayı yalnız Hıristiyanlık sâyesinde şehîdler ve mazlûmlar çoğaldı denilse daha muvâfîktir".

(Tercüman - Bahçesaray)

Bahçesaray'da (Kırım) münteşir Tercüman gazetesi İngiltere'de mün'akid Misyoner Mu'temer-i azîmine dâir nü-sah-i sâlimfemizde münderic makâleyi hülâsatene naklettikten sonra mütlââât-ı âtiyyeyi terdîf ediyor:

"Bu kadar büyük Cem'iyet hâlinde olmamakla beraber bugünlerde Kazan'da Rus misyonerlerinin dahi ictimâi olup geçti. Dînî olan bu mu'temerlerden daha mühimi bugün Sofya'da hâl-i müzâkerede bulunuyor. Medenî, ictimâi ve edebî tevhîd-i efkâra hizmet etmek üzere Bulgaria'da bütün Islav akvâminin murahhasları toplanmış anlaşıyorlar; teâfî-i efkâr ediyorlar. Kararlar veriyorlar darısı, ibreti bizim başlarımıza olsun!

Sofya'da akd-i meclis eden Islav murahhasları arasında Lehîliler yani Polaklar bulunmuyor; aralarına katılmıyor. Bunun sebebi şüphesiz ki Rus Polak milletleri arasında olan gerginliktir. Hakkîten Rusya'nın Polaklar ile anlaşamaması bütün Islav mesleğine ayak çalmaktadır çalacaktır.

Katherine zamanında Polak devletinin Ruslar ile Nemsîlîler arasında taksîm edilmesi siyâsi büyük bir hatâ idi. Bundan sonra bugüne kadar Rusya'nın Polaklara dâir politikası şu hatâyı tekrârdan ibâret kalmıştır. Fakat Ruslar kendileri böyle zannetmiyorlar."

Devâirîmizin Pazar ta'tili havâdisine yine Kırım Tercüman'ı mülâhazât-ı âtiyyeyi ta'lîk ediyor:

"Bu haber bizi dûçâr-ı hayret ve taaccüb eyledi böyle bir karârın sebep ü hikmeti nedir acaba? Yazın sâcağı olamaz, çünkü Madrid'de, Roma'da, Tunus'ta, Mısır'da, Singa-

pur'da yazın sâcağı İstanbul'dan aşağı değildir. Belki ziyâdedir, halbuki haftada iki gün ta'tîl edilmıyor. İstanbul'da me'mûriyete giren efendilerin ve çelebilerin kafaları vücûdları başka bir hâle giriyor da onun için demeye de hakkımız yoktur, çünkü psikoloji ve biyoloji fenlerinde bu husûsta yârim satırlık bir işaret bulunamaz.

İstanbul'un resmî dâirelerinde hizmet eden hıristiyan me'mûrlar ve hademeler çoktur. Cum'a günleri devlete ve resmîyete i'tibâren bunlar cümle ile beraber ta'tîl etmelidir ve ediyorlar; Pazar günleri dînlerine hürmeten işten tekliñen âzâde edilsinler, haklarıdır fakat hıristiyan olmayan me'mûrların dahi bunların arkasından koşmasına doğrusu "sıcak" sebeb-i ittihâz olunmamalıdır.

* * *

SIRÂTIMÜSTAKİM

Devâir-i hûkûmetin sâ'ât-i devâmîni Garb usûlü maîşetine tevîkan tanzîm eden kabinemiz hiç olmaz ise oralarda cârî olan senede bir buçuk ay ta'tîl usûlünü kabûl etmiş olsa idi ne böyle Pazar ta'tiline ve ne de âlem-i İslâm'da bu yüzden tekevvün eden dedikodulara mahal kalındı. Ahvâl ü şerâit-i hâzîra tahtında bi-hakkin çalışan bir me'mûr sene ni'hâyetinde bir müddet istirâhat etmez ise şüphesiz ki akâmete mahkûm olur. Hidemât-ı âtiyyesinden istifâde için değil insanların makinelerin bile bir müddet dinlendirilmesi lüzumu bugün müttefekun alehyîtir. Vâkiâ me'zûniyet isteyenlere hûkûmet imsâk etmiyor. Arzularını is'âf ediyor. Fakat meşîyet-i gayra tâbi' bulunan şu müsââdeden izzet-i nefsini muhterem tutan pek çok ciddî me'mûrlar istifâde etmiyor. Bu kabil çalışan zevâti tatmîn edecek tarz, müddet-i ta'tîlin bir hakk-ı mükteseb şeklinde kabûl edilmesidir ki bu sâyede bir me'mûr hatt-ı hareketini istediği gibi tanzîm edebilir ve ihtiyâr eyleyeceği zamanda ta'tîl-i meşâğile kendini sâlih bulur. Halbuki hûkûmetimiz me'mûrînin devâmîni te'mîn husûsunda ne kadar şiddet gösteriyorsa kendilerine senede bir müddetçik hakk-ı ta'tîl tanımak keyfiyetinde de o nisbette müsââma-kâr bulunuyor. Bir usûlün nâkisan tatbîkinde fayda değil mazarrat beklenir. Hûkûmetimizden Pazar ta'tillerinden sarf-ı nazarla umum me'mûrîne senede münâsib bir müddet-i ta'tîl tanınmasını temennî ederiz.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli	Sahib ve Müessisleri:			Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
Seneligi Altı aylığı	Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb			~~~~~
Memâlik-i Osmâniyye için 80 40 kuruş	TÂRÎH-İ TE'SÎSİ			Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
Rusya " 6,5 3,5 ruble	10 Temmuz 324			20 kuruş fazla almır.
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye " 17 9 frank				

28 Temmuz 1910

21 Recep Bülfârd 328

Perşembe 15 Temmuz 326

Dördüncü Cild - Aded: 99

TEFSİR-İ ŞERİF

Envâr-ı Kur'ân

Tefsîr-i Sûre-i Bakara

Bu sûre-i şerîfe Medenîdir ve iki yüz seksen yedi âyettir. İbn Abbâs radiyallâhu anhumâ hazretleri buyurdu ki bu sûre Medîne'de şeref-i nûzûl eden sûrelerin evvelidir. Bazıları dedi ki bu sûreden yalnız bir âyet nûzûlce müstesnâdır ki o da (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ¹ âyetidir. Bu âyet haccetü'l-vedâ' senesinde Mekke'de yevm-i nahîrda nâzil olmuştur - H[hi].

Bismillâhirrahmânirrahîm

1- ²(ال) Suver-i kerîmenin fevâtihinde bu gibi vârid olan hurûf-ı hecâ hakkında ve bunlar ile murâd ne olunduğuna eâzîm-i dîn îrâd-ı kelâm eylediler. Bazıları dedi ki bu hurûf-hecâ ulûm-ı mestûre ve esrâr-ı mahcûbedendir. Cenâb-ı Hakk'ın ilmini Zât-ı aliyyesine tâhsîs buyurduğu müteşâbihâttandır. Hurûf-ı mezkûre Kur'ân'da sirullahtır. Biz onların zâhirine îmân eder, ilmini Zât-ı akdese tefvîz eyleriz. Sîddîk-i Ekber radiyallâhu anh hazretlerinden mervîdir ki her kitapta bir sîr vardır, sîrr-ı Kur'ân da evâl-i suverdir buyurmuş. Îmâm Ali kerremallâhu vechehu hazretlerinden de rivâyet olunmuştur ki her kitabın bir safvet ve güzîdesi vardır; bu kitabın safveti de hurûf-ı teheccîdir demiş. İbn Abbâs radiyallâhu anhumâ hazretlerinden: Ulemâ bu hurûf-ı tehcîye-nin idrâkinden âciz kalmıştır dediği mervîdir. Şa'bî'den bu hurûfun ne demek olduğu soruldukta o bir sirullahtır, siz o-nu taleb ve taharrî eymeyin demiş. Ma'nâsı derk ü taakkul

olunmayan şey ile hitâbda fayda olmadığı halde bazı sûrelerin evâilinde bu vech ile hurûf-ı hecâ îrâd buyurulması kêmâl-i itâat ve inkıyâd ile onlara îmân etmek matlûb-ı İlâhî olduğu içindir. Ma'nâsı taakkul olunmayan eşyâ ile Cenâb-ı Hakk'ın ibâdîni mükellef kılmazı câizdir, remyi cîmâr gibi ki ma'nâsı derk ü taakkul olunmadığı halde bununla teklîf vâki' olmuştur. Bazı ulemâ: Bu hurûf-ı teheccînin ma'nâaların ma'lûmdur dediler, fakat o meânîde ihtilâf ile onlardan birtakımı bu hurûftan her biri esmâullahtan bir ismin miftâhî ve meselâ (الف) harfi Lafza-i Celâl'in, (ا) ism-i Latîf'in, (ب) ism-i Mecîd'in miftâhî bulunduğu ve birtakımı da (الف) âlâullâha, (ن) lutf-ı ilâhîye, (ب) mülk-i samedânîye işaret olduğu kâil oldular. Arabin bazan bir kelimenin bir harfini zîr edip de mecmû-i kelimeyi murâd etmesi şu kâillerin zehâbını te'yîd eder – K[kaf] H[hi] S[sin].

Müteşâbih iki türlüdür, biri hiçbir şey anlaşılmayan el-fâzîdir ki bunlara "müteşâbihü'l-lafz" denir. Evâil-i suver-i Kur'âniyye'de bulunan: (يَس, ط, كَهِيْعَص, ر, ال, م) gibi hurûf-mukatta'a bu kabildendir. Diğerî, ma'nâsı muhâlif-i akl olduğu için o ma'nâyı kasd ve îrâda müstahîl olan el-fâzîdir ki bunlara "müteşâbihü'l-mâ'nâ", "müteşâbihü'l-mefhûm" itâlâk olunur: Estezübâllâh (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اشْتَوِي) ³ âyet-i kerîmesindeki [350] lafzi gibi müteşâbihde tarîk-i selef ve tarîk-i halef olmak üzere iki tarîk vardır. Re'y-i selefe göre müteşâbihî te'vîden imtinâ' etmelidir. Bunlar ⁴ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ أَيَّاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكُتُبِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٍ فَإِنَّ اللَّهَيْنِ فِي قُلُوبِهِمْ رَبِيعٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَاءُ مِنْ أَبْيَاعَ الْفُتُنَّةِ وَأَبْيَاعَ تَاوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَاوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ إِنَّمَا بِهِ كُلُّ مِنْ عَنْدِ رَبِّنَا nazm-i celîli ile istidlâl ederek müteşâbihin ilmini Cenâb-

¹ Bakara, 2/281.

² Bakara, 2/1.

³ Tâhâ, 20/5.

⁴ Âl-i İmrân, 3/7.

Akdes'e terk etmişler ve ubûdiyyet mertebesinde tevakkuf eylemişlerdir. Mütesâbihî te'vîden imtinâ' edenler âyet-i kerîmedeki (وَالرَّاسِخُونَ) kelimesi üzerinde vakf ederler. Bunlara göre mütesâbihin fâide-i inzâli, ulemâ-i râsihîn hakkında bir muamele-i ibtilâdir; yani ulemâ-i râsihîn kendi aczlerini bilsinler, acaib-i es-râr-i İlâhiyye'ye dalmak ile cemî' serâirin münkeşif olmaya-cağını anlasınlar içindir. Halefin re'yine göre mütesâbihin te'vili câizdir. Bunlar derler ki mütesâbihî akla ve zâhir-i şerîate muvâfîk sûrette te'vîl ederek ona ma'nâ vermek câiz olmasa inzâlinde fayda olmamak lâzım gelir. Bu ise Cenâb-ı Alîm ve Hâkim'e çesbân değildir. Hem biz taleb-i ilm ile me'mûr olup ilm ile olan emre imtisâl ise ibâdet olduğundan mütesâbihin ma'nâsını taleb ve taharrî ederiz. Bu firka (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) üzerinde vakf etmeyeip ma'tûf olduğuna kâil oldukları de dururlar. Meslek-i kudemâ ubûdiyyete, meslek-i müteahhirîn ibâdete râci' olup ubûdiyyet Rabb'in istediği şeye rizâ göstermek, ibâdet ise Rabb'in râzi olduğu şeyi yapmak olmasına nazaran ubûdiyyet ibâdete râci' bulunduğu cihetle meslek-i selef ercah ise de asr-ı halefte birtakım erbâb-ı zeyg u dalâl Kur'ân'ı kendi hevâ-yi nefşânilere göre te'vîle tasaddî ettiklerinden bu hevâ-pêrestânın akvâl-i fâsidesini redd ü cerh için te'vîde zarûret hâsil olması noktasından meslek-i halefin müstahsen olduğu da şübhesisidir.

2- ذلك الكتاب لا رَبْ فِيهِ هُدَى لِلْمُتَّقِينَ¹

O bir kitaptır ki onda rayb ü şüphe yoktur (bu kitab-ı zî-kemâl ki Kur'ân-ı Kerîm'dir, şâibe-i noksandan beri olduğu cihetle onun hakikatinde ve min indillah vahy-i münzel olduğunda hiç şekk ü iştibâh yoktur. Kitâbullah'ın vuzûh-i de-lâletine ve şâşa-i bürhânîna ihâle-i nigâh eden hiçbir âkil-i munisf onun semâ-i Hakk'tan ifâza olunmuş ve halka ihdâ e-dilmiş bir sirâc-ı vehhâc-ı hidâyet olduğunda kat'an tered-düd etmez.* Bu kitâb-ı mürkerrem müttakilere (hâlen veya meâlen takvâ ile muttasif bulunanlara) hidâyettir (onları Hakk'a irşâd eder bir hâdî ve mûrsiddir. İktisâ-yi libâs-ı takvâ edenler envâr-ı Kur'ân'dan iktibâs ve meâsîr-i Kur'ân ile intifâ' ederler).

(ذلك) baîde işaret içindir; bu işaretle Kur'ân'ın kemâlde bu'd ve uluvv-i mertebesi murâddır. Hitâb-ı İlâhî'de bu'd ve kurb ancak mahlûka nisbet iledir, Cenâb-ı Akdes'e nisbet ile hiçbir şeye baîd ve karîb denemez, Zât-ı Kibriyâ'sına nisbet ile bütün eşyâ müsâvidir. "Hüdâ" kelimesi "bükkâ" gibi mas-dardır ve ma'nâsi matlûba îsâl etmek şânidan olan şeye lutf ile delâlettir. Müttaki ve gayr-i müttaki, mü'min ve kâfir her kim Kitâbullah'a nazar ederse ona Kitâbullah'ın hidâyet ve irşâdi şâmildir, nitekim (هُدَى لِلنَّاسِ) buyurmuştur, hal böyle iken burada Kitâbullah'ın irşâd ve hidâyeti müttakilere tahsis buyurulması, envâr-ı Kur'ân'dan iktibâs edenler

ve âsâr-ı Kur'ân ile müntefî' bulunanlar ancak müttakiler olduğu içindir.

Müttakî (اتقا) den ism-i fâildir. İttikânın aslı (اوْتَقَا) dir. tâ'ya kalb edildikten sonra iftiâlin (پا)’sına idgâm olunmuştur. İttikânın sülâsisi olan (وقایة) fart-ı siyânet ma'nâsı nadır. Takvâ, örf-i şer'de, insana âhirette zarar verecek şeyden kemâl-i tevakkûden ibârettir. Takvânın üç mertebesi vardır. Birincisi şirkten teberri ile azâb-ı muhallededen tevakkî eylemektedir. ² (وَالْأَنْتُمْ كَلِمَةُ النَّقْوَى) kavl-i kerîmi bu mertebe üzerine vârid olmuştur, çünkü bu kavl-i kerîmde kelime-i takvâ ile murâd kelime-i tevhîddir ki o da (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)’dır. Eğer şirkten hazer ve ittikâ takvâda kâfi olmasayıdaki kelime-i tevhîde kelime-i takvâ itlâk olunmazdı. İkincisi fi'l ve terke dâir mûcib-i ism olur her ne var ise cümlesinden ve hatta bazlarına göre sağırdan bile tecennüb eylemektedir. Şer'de takvânın ma'nâ-yı müteârifî bu ikinci mertebedir; ³ (وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرْآنِ امْتَنُوا وَأَتَقْوَى) kavl-i kerîmi ile maksûd olan da budur, zira cümlesinin (امْتُنُوا) üzerine atfü şirkten hazer ve ittikâ takvâ ile ittisâfta kifâyet etmeyeip belki bununla beraber mûcib-i ism olur şeylerden de hazer ve ittikâ lâzım olduğuna delîl-i vâzihtir – K[kaf] S[sin] §.

Üçüncü mertebe takvâ, derûnu Hak celle ve alâ hazretlerinden meşgûl eden şeylerden tenezzûh ederek külliyen cânib-i Akdes'e teveccûh eylemektedir ki ⁴ (يَا أَئُلُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَأَتَقْوَى) kavl-i kerîmde me'mûrun bih olan takvâ-yı hakîki budur. Takvânın birinci mertebesi avâmin, ikinci mertebesi havâssin, üçüncü mertebesi ehassu'l-havâssin takvâsidir. Kitâb-ı Mübîn'in hidâyeti bu merâtib erbâbinin kâffesine şâmildir.

(مُتَّقِينَ) ittikâdan müştâktır. Asl-ı madde: (نقوى) isimdir. Vikâyenin ma'nâsi ma'lûmdur ki mazarrat veren şeyle bu'd veya tebâ'üd ve yahud muzir olan şeyi müdâfaadir. Lâkin görüyoruz ki bu madde Zât-ı Akdes'e nisbet olunarak istî'mâl olunuyor. ⁵ (وَأَتَقْوَا اللَّهَ) (فَأَتَقْوَا اللَّهُ يَا أُولَئِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) kavl-i şerîflerde olduğu gibi Allah Teâlâ'dan hazer ve ittikânın ma'nâsi azâb ve ikâbindan hazer ve ittikâ demektir. Takvânın Cenâb-ı Hakk'a izâfe ve nisbet edilmesi onun emr-i azâb ve ikâbını i'zâm içindir. Yoksa Zât-ı Aliyesinden ittikâ hiçbir ferd için mümkün değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın azâbını müdâfaa, nehy ettiklerinden ic-tinâb ve emr eylediği şeylelere ittibâ' ile olur, bu da azâbдан ve ta'zîb edenden havf [351] ile husûle gelir, şu halde havf ibtidâ azâbдан ve hakikatte azâbin mahallî sudûrundan olmakla (مُتَّقِينَ) nefşini ikâbдан siyânet eden kimsedir, fakat o kimse nefşini ikâbdan siyânet edebilmek için kendinde tefekkür ve sedâd bulunmalıdır ki bu tefekkür ve sedâd ile i-kâb ve âlâmin mesâdirini bilsin de onlardan hazer ve ittikâ etsin.

Zamân-ı câhiliyyette ibâdet-i esnâmu takbîh edenler var

² Fetih, 48/26.

³ A'râf, 7/96.

⁴ Âl-i İmrân, 3/102.

⁵ Bakara, 2/41.

¹ Bakara, 1/2.

* Tefsîrlerde buna karîb bir cümle ayrıca bir tevcîh olarak zikrolunduğu halde biz bunu mâ-kablîni ta'lîl makâmında irâd eyledik.

idi. Bunlar “fâtiru’s-semâvâti ve’l-arz” in esnâma hudû’ edilmesine râzî olmadığını ve Cenâb-ı Hakk’ın hayatı sever ve şerre bugz eder olduğunu derk ü iz’ân etmişler idi, hatta işlerinde ibâdet-i esnâmdan dolayı halk ile ihtilâttan mücânebet edip üzlete çekilmiş olanları bile var idi. Fakat bildikleri ibâdet-i ilâhiyye ancak ilticâ ve ibtihâl ve cânib-i rubûbiyyete ta’zîm ile bazı hayrât-ı bedîhiyyeden ibâret idi.

Ehl-i Kitap içinde dahi öyle zevât var idi ki Cenâb-ı Münzilü'l-Furkân onları ¹(...) من أهْل الْكِتَابِ أَمْةٌ قَائِمَةٌ يَثْلُوْنَ أَيَّاتٍ kavl-i الله اَنَاءَ الْيَلَ وَهُمْ يَسْجُدُونَ. يَؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَا عَنِ الْمُنْكَرِ وَيَسْأَلُونَ فِي الْخَيْرِاتِ وَأَوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ لَتَجْدَنَ شَدَّ الدَّنَاسَ عَذَادَةً لِلَّذِينَ امْتَنَوا إِلَيْهِمْ وَالَّذِينَ اشْرَكُوا ²(...) َشَرِيفِهِ ile وَلَتَجْدَنَ أَقْبَلُهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ امْتَنَوا إِلَيْهِمْ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بَانَ وَنَهُمْ قَسِيبَيْنِ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ. وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ الرَّسُولُ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّفْعِ مَمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَمْنَا فَاكْبُثُنَا مَعَ النَّاجِدِينَ nazm-i celîli gibi nice âyât-ı kerîme ile vâsf etmiş idi. İşte müttakin ile şu iki firkadan bunlar emsâli zevât murâddır. Müttakini şu iki firma içinde mü'mininden olup da sonra İslâm olmuş olanlara ve yahud müslimîne tahsis etmeye hâcet yoktur. Müttakin ile şu iki firkadan zîr olunan zevât murâddır dedik. Çünkü kavimlerinin sâlik oldukları meslekten kalblerinde işmi'zâz ve nefslerinde hidâyete bir vecd ü sevk bulunanlar ancak bunlar olup kendilerine min-indillah bir şey gelince ihtidâ ve ona olan istî'dâdlarını tefettin ederler. Binâenaleyh bu âyet-i kerîmede zîr olunan müttakin ol kimselerdir ki nefslerinde nev'ammâ rûşd ü sedâd ile kabûl-i hidâyete bir mikdar istî'dâd bulunduğuundan bu hâl onları ilm ü idrâklerinin väsil ve tefekkür ve ictihâdlarının müeddî olduğu mertebe Allah Teâlâ'nın saht u gaza-bindan tevakkîye ve rizâ-yi İlâhî'yi iktisâba sevk eder – A[ayıñ].

Nigâste-i sütûr-ı tevkîr kılınan iki nazm-i celilden birincisinin müfâd-ı şerîfi: ehl-i Kitap içinde müstakim ve âdîl bir cemâat vardır ki onlar sâ'âti-leylde secde eyleyerek yan namaz kılarak âyâtullahı tilâvet ederler. Onlar Allah'a ve yevm-i âhirete îmân, ma'rûf ile emr ve münkerden nehy ve umûr-ı hayra kemâl-i rağbet ile mübâderet ederler, onlar bu sıfat-ı fâzila ile muttasif bulunmaları hasebiyle rizâ ve senâ-i İlâhî'ye kesb-i istihkâk etmiş sâlihler zümresindendirler.

İkinci kavl-i şerîfin müeddî-yi âlisi: Sen nâsin îmân e-denlere adâvet cihetiyle eşeddini elbette Yahûd ile müşrikleri bulursun ve onların îmân e-denlere meveddet cihetiyle en karîbini biz nasârayız diyenleri bulursun, bunların meveddet cihetiyle mü'minlere pek karîb olmaları içlerinde kîsis ve râhibler bulunduğuundan ve kendileri de hakki fehm ettiklerinde taazzum ederek kabûlden ibâ etmediğlerinden dir. Bunlar Resûl-i Ekrem'e nâzil olan âyâti istimâ' ettikleri zaman görürsün ki hakki anladıklarından nâşî gözyaşlarından gözleri coşuyor; gözleri böyle yaşıla dolarak derler ki yâ Rabbenâ biz îmân ettik, bizi de nübûvvet-i Muhammediyeye'ye şehâdet edenlerle birlikte yaz.

¹ Âl-i İmrân, 3/113-114.

² Maide, 5/82-83.

Kissîs: Nasârânın din cihetinden ulemâsına denir. Râhib: Selefte nâstan uzlet ve inzivâ etmiş müteabbi'dîn-i nasârâya itlâk olunur.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada “Nûsha-i Sâlîfede Hata ve Savab” başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alım还没有完成。

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 23 -

“Vâlidesi Emine’yi (Âmine’yi) kaybetti” müşârûn ileyhâ Medîne’den avdetinde yolda hastalanarak – Ebvâ nâm mahalde* vefat etmiştir. [352] Medîne’ye azîmetine bâis de Benî Adî kabîlesinden Abdülmuttalib'in dayıları âilesini ziyaret arzusu idi. Dadısı Ümm-i Eymen ile Resûl-i Ekrem'i de bir-

* Fur' nevâhîsinden olup Medîne mülhakâtındandır. “İbn Dahlân” Misbâh-ı Münîr’de “esmâ” vezninde olarak Mekke ile Medîne arasında, şîmâl cihetinden Cahfâ'ya bir merhale dûnunda bir menzil olması musarrâhît. Zamm-i cîm ile “Cuhfâ”nın da Râbiq'a ka-rîb bir mevzi' olduğu orada mezkûrdur. “Fur” kufl vezninde olup safrâ ve i'mâlini müstemildir.

Merhûme evvelâ Ebvâ'da defnedilmiş. Muahharan Mekke-i Mükerreme'ye naklolunuðu Resûl-i Ekrem hazretlerinin orada kabrini ziyaret buyurmasına dâir rivâyâtta anlaþılmaktadır.

Cenâb-ı Âmine’nin vefâtından biraz evvel başı ucunda mahzûn duran Resûl-i Ekrem'e son nazar-ı şefkatini atf ile şu ebyâti nazm u inşâd etmiş olduğunu o esnâda vâlidesi hazır bulunan Esmâ bint Ruhem nâm kadından Hâfîz Ebû Nuaym ve Îmâm Ahmed Beyhaki rivâyet etmişlerdir.

يا ابن الذى من حومة الحمام	بارك فيك الله من غلام
فوري غادة الضرب باسهابه	نجابعون الملك العلام
ان صح ما ابصرت في المنام	بمائة من ابل سوام
تبعث في الحال و في الغرام	فانت معورث الى الانام
دين ابيك البر ابراهام	تبعث في التحقيق والاسلام
ان لا تو انهاك عن الاصنام	فالله انهاك عن الاقنام

Hitâm-ı inşâdda bu sözleri de ilâve ettikleri mervîdir. Her hay meyyit; her cedîd bâli, her kebîr fânî olacak, ben de örürsem zikrim bâki kalacak, çünkü bir veled-i pâk doğurdum, bir hayr-ı azîm terk ettim. (Mevâhib-i Ledünnîye)

İste bu nazm-i dil-pezîrlерinden de vâlide-i risâlet-penâhînîn devr-i câhiliyyette irtihâl etmesiyle beraber muvahhide ve mahdûm-ı vâlalarının dîn-i İslâm ile mebû's olacaðını mûkîne oldukları sâbit olmaktadır.

Nasıl ki Celâleddin Suyûfi gibi meşâhîr-i ulemâ-yi din bu hakikate kâil olup tedkîkât-ı ârifâne yürütmüşlerdir. Hazret-i Abdullâh'in da bu kabilden eş'âri iffet ve irfâname dâl pesendide güftâri vardır. Binâen-alâ-zâlik her ikisinin duhûl-i cennetle kâm-yâb olacaklarında iştibâhimiz yoktur.

Abdülmuttalib hazretleri de ercah akvâle göre böyledir. Zaten o devirde hunefâdan ma'dûd daha başka zevât da bulunurdu. Mevâidü'l-En'âm nâm eserimizde bu bahse dâir tafsîlât vardır. Simdilik bu kadarla iktifâ ediyorum. Bahs etmek isteyenler var ise her zaman hazırlım.

likte götürmüştü. Refâkatlerinde erkek ve kadın olarak daha bazı kimseler de var idi.

Cenâb-ı Abdullâh’ın vefât etmiş olduğu hânedede bir ay kadar misâfir kaldılar. Resûl-i Ekrem’în hâiz bulunduğu alâ-mâât-ı nübüvvet bazı efrâd-ı Yahûd’un enzâr-ı dikkatini câlib olmakla daha ziyâde duramadılar. Ba’de’l-hicre efendimiz hazretleri ashâb-ı kirâmına o hâneyi göstererek oradaki âlem-i sabâvet hâtitâtna dâir bazı şeyle dermeyân buyurdukları rivâyet-gerde-i sıkittir. (Nasıl ki muahharan vâlide-i muhteremeleri kabrini ziyâret hengâmında mübârek gözle-rinden yaşlar revâن olduğu da mervîdir. Bu ziyâretin Mekke’de vukûu Hazret-i Âîse ile Abdullâh bin Mes’ûd (rd)’dan rivâyet olunmuştur ki ulemâ-ı siyer bununla merhûmenin na’sı Mekke’ye naklolunduğuna istidlâl etmişlerdir.)

Ümm-i Eymen (rd) maiyyetlerinde bulunan kimselerle beraber Hazret-i Resûl’ü Mekke’ye götürüp cedd-i sâmîlerine teslim ettikleri zaman müşârun ileyh pek ziyâde müteesir oldu. Kemâl-i rikkat ve şefkatle hazreti iyice bağına bas-tı, bir daha yanından ayırmadı.

“Yetim ve öksüz çocuğu....” ta’bîriyle de Dozy cenâbları bir nev’-i istihfâf cür’etinde bulunuyor. Mezbûrun me’âlî ve mehâsin idrâkinden bî-behre olması işte bununla da iktisâb-ı vuzûh ediyor. Çünkü muslih-i âlem ve mürşid-i benî Âdem olan Peygâmber-i Zîşân efendimiz hazretlerinin ^۱(أَلَّمْ يَجِدْكُمْ فَأَوْيَ بَيْتَمَا الْبَيْتِمَ فَلَا تَقْهِيرٌ) nazm-ı şerîfiyle de* mukarrer bulunan yetimliği

¹ Duhâ, 93/6.

* “Ey habîbim! Rabbin senin yetim olduğunu bilip de ceddin ve ammin vâsitasıyla ivâ buyurmadı mı! Yani onların basiretlerini açarak himâye-i risâlet-penâhilerine fedâkârâne çalışmalarını er-zân kılmadı mı?

Cenâb-ı Bârî Habîb-î Ekremî’ne ivâ-i vâkii tezkîr buyurarak bundan böyle de himâye-i subhâniyye devâm edeceğini va’d ü tebâşîrden sonra (فَإِنَّمَا الْبَيْتِمَ فَلَا تَقْهِيرٌ) [Duhâ, 93/9] hitâb-ı îlâhîsi’yle de bu ni’met-i azîmeye teşekkuren “Sen de hicbîr yetimi kahr u izlâ etme” buyuruyor.

Nasıl ki [Bakara, 2/220] nazm-ı şerîfiyle de yetâmâyi islâh, te’âb ve tehzîblerine i’tinâ etmek ümmet hakkında büyük hayır olduğunu îlâm etmiştir. Filhakika terbiye-i eytâm bâbindakı ihmâl ve takâsîrin ahvâl-i umû-miyemize ne mertebe mûris-i mazarrat ve bâis-i fesâd olduğunu mülâhaza edenlerden olsak bu evâmir-i ser’iyyeyi tamâmenn tak-dîr ederek, onların hukûkunu ibtâle mücâseret değil! Belki islâh-ı halleri için kendi emvâlimizi, bütün kuvvet ve istitâtimizi sarf hu-sûsında zerrece tereddüd göstermezdi. Ahvâl-i husûsiyyemizi de biraz tefekkür edecek olursak yine yetimlere bezîl-î şefkatten geri duramayız. Zira onların babaları ve anaları gibi bizim de dünyada bekâ bulacağımız yok. Elbet bir gün biz de olেceğiz ve agleb ihti-male göre sevgili evlâdlarımızı yetim bırakacağız. Nasıl ki Kur’ân-ı Kerîm (وَلَيُخْسِنَ اللَّذِينَ لَوْ نَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ضَعَافًا خَاغِلُوْهُمْ) [Nisâ, 4/9] kavîl-î kerîmîyle bize bu ciheti tezkîr ve ihtar keyfîyetini de noksân bırakmıyor. Bütün ahvâl-i müdhişeyi gözlerimiz önüne getirerek intibâha dâvet ediyor. Fakat düşünen kim, ibret alan kim!...

Bugün emvâl-i eytâmin kîmlere me’kel olduğuna, ne türlü sâ-i is-ti’mâllere ma’rûz kalındığına vâkif olanlar gözlerinden yaşı yerine kan akıtsalar sezâdır.

Fakat Hakîm-i zü’l-celâl, Kahhâr-ı müteâl islâh-ı ahvâl-i eytâmi e-

halinde bilcümle mekârim-i seniyye ve mehâsin-i âdâb-ı in-sâniyyeyi hâiz olmaları, cühelâ-ı kavmi arasında neş’et ve imrâr-ı hayat etmiş bir zât-ı ümmî bulunmalıyla beraber ulûm-ı evvelîn ve âhirîni câmi’ ve muhît olmaları gibi ken-disinin en vâzih, en kanâat-bâş olan mu’cizât-ı celîleleri cümlesindendir. (7. Makâleye mûrâcaat oluna)

Nasıl ki (أَبَيْنِي رَبِّي فَأَخْسَنَ تَأْدِيبِي)² (بَعْثُ لَأَنَّمَا مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ) ³ fermûde-i âlisi de bu hakîki tenvîr ediyor.

Bu iki mu’cize-i Muhammediyye’nin pek ziyâde âşikâr, gayr-ı kâbil-i te’vîl ve inkâr olmasi hasebiyle isbât-ı risâlet için erbâb-ı basiret başka delîl ve bûrhan taharrîsine hâcet görmemiş, İmâm Muhammed Bûsîrî (rh) kasîde-i mübârake-i “Bûr’e”lerinde mu’cizât fasâlinâ beyt-i âtî ile hitâm vermişlerdir.

كتاب بالعلم في الامي معجزة
في الجاهلية والتآديب في البيتم

Yani ey müsterid-i basîr! Sübût-ı risâlet için mu’cize-i bâhire olarak sana devr-i câhiliyyette bulunan ümmî zâtta ilim, yetimlik hâlinde edeb tahakkuku kifâyet eder. Mu’cizât-ı sâireyi düşünmeye muhtâc değilsin.

“... büyük pederi Abdülmuttalib yanına aldı” bu ifâde de tamâmen doğru değil! Çünkü zaten Resûl-i Ekrem vâli-desiyle beraber Abdülmuttalib’în hânesinde, himâyesinde bulunurlardı. Vâlidesinin vefâtı vukû’ bulunca himâyesi müşârun ileyhe ihtisâs etmiş oldu. Daha ziyâde âsâr-ı şefkat iibrâzına i’tinâ etmeye başladı. Nasıl ki bâlâda ifâde kilindi.

[353] “Abdülmuttalib onu pek seviyor ve bizzat kendi evlâdından daha ziyâde mazhar-ı i’tinâ ve himâye ediyor-du.”

Burasını da pek sade, tedâkîten ârî ve âzâde olarak geçiyor. Bu fevkâlâde muhabbet, bu derece himâye ve i’tinâya mazhariyet acaba neden içâb ediyordu. Resûl-i Ekrem’în mahzâ yetim ve sağîrû’s-sin bulunması bu mertebe i’zâz ve ihtiârâm edilmesine illet-i bâise olabilir mi? Bu yolda bir iddiâ asla şâyâr-ı kabûl addolunamaz. Çünkü kütüb-i siyerde Abdülmuttalib hazretlerinin isimleriyle ta’dâd olunan on kadar erkek ve altı tane kız evlâdı var idi o sırada bunların bit-tabi’ birçok evlâd-ı sigârı da bulunurdu. İhtimâldir ki bazları vefât ederek yetim ve yetimeler terk etmişti.

Eğer Sultân-ı Enbiyâ efendimiz hengâm-ı tufûliyyetlerinde hâiz bulundukları şemâil-i şerîfe ve mezâyâ-ı âliyye ve

mir buyurduğu bâlâda mezkûr âyet-i kerîmede müteâkiben (وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالْمُصْلِحَاتِ) [Bakara, 2/220] nazm-ı celîli ile müfsidleri tehdîd ve inzâr ve onlara karşı her zaman muslihler de bulunabileceğini ihbâr ediyor. Binâ-berîn ta’dîl-i te’sîrâtâ çalışarak ümîd-vâr olalım. Belki karîben islâhât-ı ciddiyye arzusu kuvvet peydâ eder de bu mesele-i hayâtiyyemizle alâka-dâr olanlar hem kendile-rini, hem ahvâl-i eytâmi islâha muvaffak olurlar.

² Suyûfi, Câmi’u’s-Sâgîr, 1265.

³ Beyhâkî, Sünenu'l-Kübrâ, 20782.

münîfe ile onların kâffesi arasında temeyyüz etmiş ve bâlâda beyân olunduğu üzere kudsîyyet-şânı vâlâlarına şehâdet eden alâmât- zâhire ve tebşîrât-1 bâhire inzimâm eylemiş olmasaydı evlâd u ahfâd cihetile mazhar-ı ginâ olagelmiş bulunan cedd-i mükerremleri kendisine sûret-i hârikada dil-bend ve meftûn, kalb-i tâb-nâki mehâfil-i umûmiyyede bile bir lahma yanından ayırmayacak mertebe muhabbetle meş-hûn olur mu idi.

Biraz insâfi olan Frenk müverrihleri bu hakâikten gâfil olmayarak “Hazret-i Muhammed’de fitraten bir ulviyyet-i hârika, bütün akrabası belki, bilcümle Mekke ahâlisi nazârında celb-i dikkat olacak mezâyâ-yi fâika var idi.” diye i’tîrâf-ı haktan Dozy kadar uzak kalmamışlardır.

El-hâsil dîn-i İslâm’dan ve hayatı-i Muhammediyye’den bâhis olanlar içinde Dozy kadar telbîs-i hakîkate sâî bir şahs-ı bâğı görülmüş değildir. Âsâr-ı ecnebiyyeyi tercüme edenler arasında da mütercim-i bî-vâye derekesinde gâfil, daha doğrusu mütegâfil bulunmasa gerektir.

اعاذن الله من الخذلان ومن تهافت العبيان

“....iki sene sonra büyük pederi Abdülmuttalib vefât edince amcası Ebû Tâlib’in yanına geçti.”

Burasi esâsen doğrudur. Evet! Abdülmuttalib hazretleri Hazret-i Âmine’den iki sene sonra vefât etmiştir ki Resûl-i Ekrem o esnâda sekiz yaşını henüz ikmâl etmemiş bulunurdu. Nasıl ki ba’de’n-nübûvve kendilerine Abdülmuttalib’in vefâtını der-hâtit ediyor musunuz diye vukû’ bulan bir suâle cevâben “Evet! Ben o sırada sekiz yaşında idim” buyurmuşlardır. Ümm-i Eymen^{*} (rd) de şöyle tahâdîs ederdi. “Abdülmuttalib vefât edip –ceddi cenâb-ı “Kusâ” civârında defnolunmak üzere– Hacun makberesine naklolunduğu esnâda Resûl-i Ekrem de beraber bulunarak mübârek gözlerinden yaşı akmakta olduğunu gördüm.”

Abdülmuttalib’in irtihâli bütün ahâlî-i Mekke indinde müsîbet telakkî olunarak emsâli görülmemiş derece ye’s ümâtemî mûcîb olmuş, günlerce çarşı ve pazarlar kapalı kalmış idi, bu hal de müşârun ileyhin uluvv-i kadrine, adîmül-akrân olmasına delâlet etmektedir.

Vefâtından evvel bir nutk-ı belîg îrâd ederek Resûl-i Ekrem’in ulviyyet-i şânını bilcümle evlâd u ahfâdına tezkîr ile kendisini pederi Abdullah’ın ah-i şâkifleri öz biraderleri olan

* Defâatle zikri geçen bu mübârek kadın Hazret-i Resûl-i Ekrem’in pederlerinden müntakale sevgili dadısı “Bereketü'l-Habesiyye” (rd)’dır ki hayli zaman muammere olup irtihâl-i nebeviden sonra da bir müddet yaşamış, bâlâda beyân olunduğu üzere zevc-i ahîri Hazret-i Resûl-i Zîşânın âhiret evlâdi sevgili ashâbından Zeyd bin Hârise olup “Üsâme” nâm kumandan-ı besâlet-unvân ondan dünyaya gelmiştir. (Sahâbe-i müşârun ileyhin menâkib-i aliyyeleri el-Hâc Zihni Efendi biraderimizin el-Hakâik nâm eser-i dil-pezîrînde mezkûrdur.)

Ebû Bekir es-Siddîk ve Ömerü'l-Fârûk hazerâtı mûmâ-ileyhin hizmet-i Resûl sâyesinde mazhar olageldiği feyz ü saâdete mûrâatla ziyyâretine giderlerdi. Hazret-i Ümm-i Eymen zamân-ı saâdette U-hud ve Huneyn gazvelerinde bulunmuş ve guzât-ı müslimîne sa-kalik ve cerrâhlik hizmetlerini etmiştir. (el-Hakâik)

Zübeyr ile Ebû Tâlib’e** tevdî’ etti ve mûmâ ileyhimâya gâyet mühim tavsiyede bulundu.

Muahharan Resûl-i Ekrem on dört yaşıni ikmâl ettiği sîrada Zübeyr vefât etmekle himâye-i mütehîre Ebû Tâlib’e ihtisâs eyledi. Bir rivâyete nazaran Ebû Tâlib’in daha Abdülmuttalib zamanında âsâr-ı şefkatî nûmâyân olmakla Resûl-i Ekrem efendimiz onun himâyesini bizzat tercîh buyurmuştur.

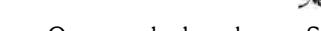
Manastırlı İsmail Hakkı

Letâif ten:

ŞÂİRİN HUZÛRUNDA MÜNEKKID!

Düzer yâve-gû bir herif bir gazel:
Müeddâ perîşân, edâ mübtezel!
Tabîî o gâyetle parlak bulur;
Okur, dinletir, söyleter, gaşy olur.
Biraz sonra bastırmak ister, fakat,
Sakın olmasın en ufak bir sakat,
Deyip bir edîb-i münekkid arar;
Nihâyet zarîfin birinden sorar.
Gözetmez bu âdem de hâtır, huzûr;
Bulur lâfz u ma'nâda birçok kusûr.
Herif şimdî tenkide hiddetlenir,
Rezilâne artık neler söylenir!
Biraz dinleyip sonra, bak, der zarîf:
“Sizin nesriniz nazmınızdan latîf!”

[354]

On sene kadar oluyor. Şimdi Kastamonu Dâru'l-muallimîn müdürü bulunan Hoca Vasî Efendi kardeşimizle Yûşa' tepesine çıkmış, bir gece kalmış idik. Züvvârin dinlen-dikleri kahvenin duvarı manzûm, mensûr bir çok hâtrîalarla dolu idi. Vasî gâyet latîf ta'lîk yazar. Eline bir kalem geçirerek şu kî'ayı duvara nakşetti:

Âkîf'in nazm-ı bî-meâliyle
Hâme-i rû-siyâh-ı Vasî'den,
Zill-i zâil misâli kalmıştır
Şu karaltı gelip geçerlerken.

Mehmed Âkîf

Arapça'dan mütercim bir kî'tâ:

Tercümân-ı hâl-i dildir yâr ile müjgânımız
Biz hamûşuz, ihtisâs-ı kalbi sevdâ söyleyîr
Eylesek de ihtirâz-ı ta'neden meyl-i sükût
Dîdeler her bir nigehte bî-mehâbâ söyleyîr

Tâhirü'l-Mevlevî

** Zira bunların her ikisi Cenâb-ı Safiyye gibi Abdullâh’ın vâlideleri olan Fâtima bint Amru'l-Mâhzûmî nâm hâtundan dünyaya gelmişlerdi. Abdullâh hepsinin küçüğüdür. Diğer a'mâm-ı Nebî başka vâlidelerdendir. Bunların içinde Cenâb-ı Abdullâh’tan daha küçükler vardır. Ez-cümle seyyidü's-şühedâ Hazret-i Hamza Resûl-i Ekrem’den dört, Hazret-i Abbâs da ancak iki kadar farklıdır (radiyâllâhu anhumâ).

LİSÂN-I ARABÎ

**Vükelâ-yı devlet ü milletin ve hâssaten Meşîhat-ı ulyâ,
Sadâret-i uzmânın, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin
enzâr-ı basîret-kârânelere:**

(Umûm Osmânları nesak-ı vâhid üzerine terbiye)

~~~~~

Tarih teessüsü mücerred bir (Rahmet-i İlâhiyye: 699) kabilden olarak koca bir hükûmet-i İslâmiyye teşkiline muvaffak olan Cenâb-ı Osmân'ın, âlem-i İslâmiyyet ve insâniyete ettiği hizmet-i fâhiresi yalnız hâkdânîlerden değil umûmen âsumânîlerden bile bir lisân-ı tebcîl ile takdîs edilse sezâdir.

Rükñ-i rekîn-i İslâm'ın takviye ve tâhkîmi, sünen-i memdûha-i diyânetin idâme ve muhâfazası husûsunda en ziyâde ibzâl-i mesâî eden hükûmât-ı İslâmiyye'nin birisi de hükûmet-i müfahhame-i Osmâniyye'dir.

Bir gece tâ-be-sabâh dest ber-sîne-i ta'zîm ü ihtirâm olarak duvarda muallak bir Mushaf-ı Şerîf'e karşı ayakta duran o Osmancığın nesl-i asîl-i muhtereminden Fâtih gibi, Selîm gibi eâzim-i cihân-girân zuhûr ile Osmanlılığın lâyik olduğu kadr ü şeref-i zi-mekânetini dü-bâlâ eylemişlerdir.

Bir hükûmet-i İslâmiyye enkâzından olarak yine hükûmet-i İslâmiyye olmak üzere teşekkül eden devlet-i muhtereme-i Osmâniyye'nin ilel-ebed şân u şevketle pây-dâr olabilmesi; ancak akâid-i hakka-i İslâmiyye'nin, ahlâk-ı fâzila-i Osmâniyye'nin hüsn-i muhâfazasıyladır ki bunlara adem-i mûrâât hâlinde ¹ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَبِّرُ مَا يَقُولُ حَتَّىٰ يُعَبِّرُوا مَا يَأْنَسُهُمْ) zâcir-i dehşet-nâki üzerine -Hudâ-nekerde- şu kitle-i azîme-i Osmâniyye'nin âkibeti giriftâr-ı kayd-ı vehâmet olacağı korkusu safha-i hayâli oldukça ra'se-dâr ediyor. Hükûmet-i müfahhamemiz medâr-ı terakkî ve umrân olabilecek bâcümle esbâb-ı temeddün ve i'tilâyi garbiyyûndan iğtinâm ve iktibâs edebilmek husûsunda şâyân-ı memdûhiyyet görülüyor ise de âdât-ı hasene-i İslâmiyye'ye muhâlif olan en ehemmiyetsiz bir şeyin bile velev zühûlen olsun ahlâk-ı Osmâniyye'ye geçmesi âtiyen kâbil-ı iltiyâm olamayacak derecede hayât-ı siyâsiyye ve millîyyemizi rahne-dâr edecekinden sû-i taklîdden son mertebede tevakkî etmemiz vecâib-ı esâsiyyedendir.

Osmânlar hilye-i ulyâ-yı millîyyelerini ahlâk-ı âliyye-i İslâmiyye ile tezîyîn edip garbiyyûnun âdât-ı rediyyesini taklîdden ihtirâz eyledikleri nisbetinde âlem-i İslâmiyyet ve Osmâniyyet'e hizmet etmiş olacakları ve ancak bu sûretle kıymâmete kadar şân u azametle Osmânlı olarak yaşayabilecekleri der-kârdır.

Görenek pûsküllü belâsı olarak âdât-ı İslâmiyye'ye karışan en ehemmiyetsiz bir âdet-i garbiyye ileride bir türlü kâbil-ı tedâvî olamayacak derecede cem'iyet-i millîyyede bir dâ-i udâl-i mûhâlik tevlîd ile ma'nevî büyük tahrîbat ihzâr etmiş olur.

Avrupa terakkîyâtını re'yü'l-ayn müşâhede etmek, tekemmûlât-ı fûnûnu tahsîl ile memleketimizi bir şükûfe-zâr-

îrfâna kalb eylemek için mekâtib-i muhtelifeden bir çok talebenin Avrupa mekâtibile i'zâm olunmakta olduğunu görüp işitmek kadar büyük bir mahzûziyyet ve saâdet olamaz; yalnız ne olsa da o ezkiyâ-i ümmet, âlem-i Osmâniyye'yi âtiyen rehber-i terakkî ve i'tilâ olacak o pîşvâyân-ı millet muhtâc olduğumuz ulûm u fûnûnu, usûl-i tekemmûl ve temed-dünâ alıp da ahlâk-ı kâmile-i İslâmiyye'ye muhâlif olan âdât-ı garîbe-i garbiyyeyi yine garpta bırakarak avdet etserlerdi!..

Dünyanın aktâr-ı muhtelifesinde yaşayan bâcümle muvahidînin hükûmet-i celîle-i Osmâniyye'ye ma'nevî ve gâyetle ciddî ve germî bir sûrette besledikleri muhabbet ve irtibâtin, yine hükûmet-i muazzamamızın muhâfaza-i iffet ü diyâneti nisbetinde teşeyyûd ve te'ekkûd edebileceğini arz etmek ise zâiddir.

Dîn-i İslâm'ın teâlîsi, felsefât-ı dîniyyemizin tarz-ı ahsen ve ekmel ile teammûm etmesi ve bu da kütüb-i mu'tebere-i tefâsîr ve ehâdîsin umûm mekâtib-i İslâmiyye'de hüsn-i tedris olunmasıyla olacağını derk ve tefahhus edememiş bir sâhib-i izân ve insâfa tesâdûf etmek adîmû'l-ihtimaldır.

Bir çok makâleler ile tâzih ve tebîyîn ettiğimiz İslâh-ı medâris mes'elesinin makâmât-ı ulyâca rehîn-i sükût bırakılmadığı ve bırakılamayacağı müsellel ise de yeryüzünde yaşayan bütün ehl-i İslâm'ı gayr-i kâbili'l-infikâk ayn-ı nokta-i ittihâdda râsih-dem ve sâbit-kadem edebilecek olan râbitâ-i uhuvvet ve diyânetin hakîki ve esâslî olarak daha sînn-i tufûliyyette [355] ezhân-ı tullâbda nakş ü tersîme hâdim mevâiz'in mürebbîler tarafından bir mükemmeliyet-i ifâde ile telkîn ve beyân edilmesiyle olabileceğini de fikirden çıkarmamalıdır. Medâris-i kadîme ile hâziranın beyninde serâdan sûreyyâya kadar bir fark-ı azîm olduğu evvelki makâlât ile muvazzahan isbât edilmiştir. Endülüs medârisinde yetişen meşâhîr-i fuzelâ içinde yalnız binlerce Avrupalı olduğu ve bunların meyânında birkaçının papalık makamını ihrâz eylediği ve gerek Endülüs, gerek Bağdâd ve sâire medreselerinden ahz-ı ulûm ve fûnûn eden milel-i sâireye mensûb birçok zevâtın o sâyede Avrupa âlimlerine terakkîyât ve medeniyeti neşr ü îsâl eyledikleri müsellel-i enâmdir.

Medâris-i İslâmiyye'nin indirâsı ve ahlâk-ı garbiyyenin ahz-ı iktibâsi nisbetinde dîn-i âli-i Ahmedî'nin kesb-i za'f e-decegi ve binâenaleyh anâsîr-i İslâmiyye-i Osmâniyye arasında o yüzden muhâtemelü'z-zuhûr olan bürûdet ve münâferîn tezâyüd eyleyeceği bedîhiyyesine binâen hükûmet-i muazzama-i Osmâniyye'nin maddeten ve ma'nen hayat-ı müstakbelesini en ziyâde te'mîn ve muhâfaza edecek olan medreselerin İslâh ve teksîridir.

Umûman ehl-i İslâm'ı ve bilhassa anâsîr-i İslâmiyye-i Osmâniyyeyi infisâm-pezîr olamayacak derecede metîn ve kavî bir rişte-i âli-i ma'nevî ile rabt u bend edecek ancak lisân-ı celîl-i Arabî olacağından lisân-ı Osmânî ile beraber o lisân-ı huşk-vâr-ı dînînin de ta'mîmi hâlinde revâbit-ı uhuvvet ve samîmiyyet ortada kesb-i resânet ve metânet eyler ki ² (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةً) fermân-ı celîl-i Rabbânî muktezâsına Arap, Arnavut, Türk, Laz, Kürt, Çerkes, Tatar, Boşnak ne

¹ Ra'd, 13/11.

² Hucurât, 49/10.

kadar anâsır-ı Osmâniyye varsa cümlesi ¹⁾ (كَدَمَهُ كَلْحَمَهُ دَمٌ) ta'bîr-i sûfiyânesi üzerine yekdiğerinin dil ü cânı olur, birbirine kat'iyen bî-gâne nazarıyla bakamaz. İşte öyle bir sırada ihtilâf-ı anâsır beliyyesi büsbütün ortadan kalkar, yerine i'tilâf ve muvâhât kâim olur.

Fakat ânifen işâret olunduğu üzere eğer ki hükûmet-i hâzırıa İslâh-ı medâris vazife-i mukaddesenesini pîş-i enzârdan dûr tutmuyorsa da memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i Osmâniyye'nin her tarafında bulunan medreselerin kâffesini asr-ı hâzırın içâbettirdiği tarz-ı bîhîn-i ekmede İslâh ile her birine lütûmu miktar müderris ta'yîn etmek imkân hâricinde olmakla vatanın dîn-i âlî-i İslâm'ın teâlî ve terakkisini herkesten ziyyâde arzu buyuran Meşîhat-ı ulyâ, Sadâret-ı uzmâ ve Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i celîlesi tarafından şu eyyâm-ı ta'filîyyede dûr u diraz müzâkere ile umûm mekâtib-i i'dâdiyye medrese şekline ifrâğ ve müddet-i tahsîl dokuz seneye iblâg ile âtfîde arz edilecek vechile emr-i tedâsîtin taht-ı karâra alındığı takdîrde vatanın en esâslı terakkîyatına temel atılmış olur ki bu mes'eleye Osmanlı unvân-ı fâhîri tahtında yaşamak isteyen anâsır-ı sâire kardeşlerimizin de cümlesi kemâl-i memnûniyyetle rû-yı muvâfakat göstereceği şübhesisidir.

1. Müddet-i tahsîl dokuz sene olmalıdır.
2. Günde üç nihâyet dört dersten ziyyâde okunmamalıdır.
3. Ednâ, evsat, a'lâ olmak üzere tahsîlin üç haddi olup vaktinin müsâadesine göre üç sene tahsîl edebilen efendi köy, altı sene tahsîl eden efendi rûşdî, dokuz seneye ikmâl eyleyen efendi de i'dâdî muallimliklerine ta'yîn olunmalıdır.
4. Mekteb fevka'l-'âde mutazam bir sûrette tertîb edilmiş ve mekâtib-i âliyye şu'beleri yalnız ikişer sene kadar bir tahsîl için te'sîs olunmuş olacağından mekâtib-i i'dâdiyyeyi ikmâl eden efendi, Dâru'l-Fünûn-ı Âlînin, medrese, hukûk, harbiyye mülkiye, nüvvâb gibi şu'belerinin herhangisine gitdecek olsa iki sene zarfında ikmâl ile doktor diplomasını is-tihsâl etmesi icâb etmekle intisâb edeceğî şu'beye göre doğrudan doğruya herkes me'mûriyete ta'yîn olunmalıdır.
5. Dâru'l-fünûn şu'belerine müsâbatak ile alınmalıdır.

6. Arapça, Fârisî, Fransızca, İngilizce lisânları öyle bir tarz-ı ekmede okutturulmalıdır ki mektepten neş'et eden bir efendi o lisânlar üzerine mükemmel bir sûrette kitâbet ve tekellüme muktedir olmalıdır.

7. Ulûm-ı tabîyye akâid ve ahlâki mükemmel olan ve ulûm-ı tefsîr ve hadîs ve münâzaraya bi-hakkin vâkif bulunan ulemâ tarafından tâdî olunmalıdır.

Hâtime

Tabâyiin ihtilâfina mebnî su makâleye i'tiraz edecek zevâtin vûcûduna da ihtimal veriliyorsa da hüsîn-i niyetle ya-zılan bir ibârede bazının hoşuna gitmeyecek şeylerin bulunusu bence bâdî-i ta'rîz olamaz. Hüsîn-i niyet ile başlanan bir iş elbette makrûn-ı muvaffakiyyet olur ümidiñdeyim.

Göriceli Hatîb:
Hâfîz Ali

¹⁾ "Eti onun eti gibi, kani onun kani gibidir."

Onuncu Konferans:

MÜSLÜMANLAR ÇALIŞIRSA, YAŞAYACAK, İLERLEYECEK!..

Yalova'da

**Seyyâh-ı Şehîr Abdurreşîd İbrahim Efendi
Hazretleri Tarafından**

Biz bugün buraya hem gezmek, hem de görüşüp konuşmak üzere geldik. Ben birçok memleketleri gezdim, Çin'e, Japonya'ya kadar seyâhat ettim. Dünyadaki milyonlarca müslümanların çoğunu memleketlerine gittim. Birçok kardeşlerimizle görüştüm. Birçok şeyler gördüm. İşitmisinizdir ki müslümanların en çok bulunduğu yerler şark taraflarıdır, yani "Asya" denilen kit'adır. Orada sizin o kadar çok kardeşleriniz var ki sayı ile tükenmez. Onlar sizin öyle candan kardeşlerinizdir ki sizi görseler sevinçlerinden hepsi ağlarlar. Her nereye gittimse bana sarıştılar, ağlıyorlar, beni de ağlıyorlar. Ve ayrılrken bana dediler ki: "Bizim Osmanlı müslüman kardeşlerimize çok çok selâmlar [356] götürerek bizim ne halde bulunduğuumuza onlara anlatasın. Ve bizim tarafımızdan ricâ edesin ki bizi hatırlarından çıkarmasınlar." Onların ne halde bulunduğuunu size anlatmak için günlerce konuşmak lâzım. Yalnız şu kadar söyleyeyim ki halleri pek yamandır. Ağlanacak bir halededirler. Siz eğer çalışır, bekâ-nızı te'mîn eder, yaşamınızı bir yoluna korsanız o vakit onların da okumalarını düşünürsünüz. Fakat şimdi onlardan evvel kendinizi düşünmeniz lâzımdır.

Zira sizin halınızı de ben onlardan pek farklı görmüyorum. Kahveleriniz mâşâallah her sokak başında eksik değil. Bu hal ile onların imdadına yetişmek nasıl olacak, hiç aklım ermıyor. Onlar sizi başka türlü zannederler, sanıyorlar ki hepiniz okur, yazar, hepiniz gece gündüz çalışırsınız; memleketleriniz ma'mûr, tarlalarınız hep ekili, ticâretiniz yolunda; hiçbir yabancı devletin ne siyasete, ne iktisâta esâretine düşmemiş; toplarınız tüfekleriniz bütün düşmanlara karşı duracak kadar çok; donanmanız denizlerde şanlı şanlı dolaşır; her tarafta sözünüz yürü; bütün devletler size sormadan bir iş yapmaz...

Tecrübe maksadıyla biri çıkışp da onlara dese ki:

Osmanlı köylerindeki ağalar sabah oldu mu çubukları alırlar, kahveye çıkarlar, zaten her adım başında bir kahve var, bütün gün orada çene çalarlar, kadınları da işlemek, yiyecek ekmek tedârik etmek üzere tarlaya gönderirler; kadınlar işler, ağalar keyif sürer; tarlalar bomboş durur; Nûh yılından kalma sabanlarla birkaç dönem yerle bütün sene vakit geçirirler, kuru bir ekmekten başka ne çocuklarını ne geleceklerini düşünmezler...

Onlara denilse ki: Osmanlı ilindeki köylerde okumak yazmak bilenler, geçmişî geleceği düşününenler ya üç kişi bulunursun, yahud hiç; mektepleri yok, bazı köylerde varsa da tipki bu sizin harâb mekteplerinizden, medreselerinizden farkı yok...

Onlara denilse ki: Osmanlı ülkesindeki müslüman kardeşleriniz bütün ticâreti, bütün zenginliği hıristiyanlara,

Frenklere bırakmışlar; tâ Frengistan'dan adamlar gelerek en paralı işleri tutmuşlar, kazanıp kazanıp memleketlerine gönderirler, müslümanları da bir boğaz tokluğuna ancak hammallık işlerinde kullanırlar; bütün hristiyanların mahalleleri ma'mûr, yaşamaları iyi, ticâretleri yolunda, müslümanların ise mahalleleri bataklık, geçinmeleri tuz ekmek, ticâretleri kahvecilik..

Onlara yine tecrübe maksadıyla denilse ki: Bir zamanlar şan ve şöhreti bütün dünyayı tutan o koca Osmanlı devletini, Makâm-ı Hilâfet-i uzmâyı bugün Avrupa'nın o cebâbî hükümetleri oyuncak gibi kullanmak isterler ve buna karşıda Osmanlılar hâlâ uykuda...

Hep bu haller bir bir anlatılsa o vakit bilir misin ki onlar teessüften, ağlamaktan ne hale gelirler, "Eyvah... yegâne ümîdimiz sizde kalmıştı, sizler de böyle derin uykularda o-lunca vay bizim halimize! Şu halde bizim için diri diri mezar'a girmekten başka çare kalmamış..." diye feryâd ederler. O kadar kalbleri size bağlıdır, o derece sizden hayır bekliyorlar.

Çünkü onlar artık o hale gelmişler ki ne yapacaklarını bilmiyorlar. Burada nasıl siz her şeyi hükümetten beklerseniz onlar da her şeyi bizden bekliyorlar. Başlarında bulunan hükümetler onlara göz açmaya meydan vermiyorlar. Erbâb-ı hamiyetten biri çıkıp da mektep açacak olsa mekteplerini kapattırır, muallimlerine râhat vermezler. Böyle acıacak bir hal.

Şârk milletleri içinde terakkî etmiş yalnız bir millet vardır ki o da Japonlar'dır. Eğer bu kavim bütün İslâmiyet'i kabûl ederse bilumum Asya'daki müslümanların ilerlemesi, adam olması kâbil olabilecektir. Yoksa bizim onları tenvîr edebilmemiz pek müşkûl görünür. Biz henüz uykuda, kendimiz muhtâc-ı himmet. Bu gidişle uyanabilmemiz için asırlar lâzım.

Japonlar bugün en müterakkî bir millettir. Bunlar ilimleriyle, ma'rifetleriyle bütün şarkı tenvîr edeceklerdir. Bunların bu kadar terakkî etmelerine, ilerlemelerine hizmet eden şey de kendi beyنlerinde olan ittifâk ile ilm ü ma'rifete karşı kemâl-i hürmet ve muhabbetleridir. Japonya o kadar müttefik bir millettir ki büyüğü, küçüğü hepsi yek-vücûd olmuş, milletlerinin ilerlemesi için gece gündüz çalışıyorlar. En büyük vükelânın en küçük bir çiftçiden farkı yok. En büyük bir me'mûr lede'l-îcâb çiftçilik eder. Çalışmak hususunda hiç ayıp yok. Sırasında da amiral olur, harbe gider. Cihânın en meşhûr amirallerinden, Togo, sonra en büyük kumandanlarından Oyama vakt-i hâzırda âdî çiftçiler gibi çalışır. Nitekim çiftçiler de memleketin en büyük adamı gibi çalışmaktadır.

Çalışmak büyüklerde mahsûs değil. Herkesin çalışması lâzımdır. Devlet kendi kendine terakkî etmez. Millet çalışırsa, millet terakkî ederse o vakit devletin de kadr ü i'tibâri yükselir. Japonya'da hiçbir adam görünmez ki tenbel tenbel otursun, çalışmasın. Herkes işte, çalışmada. Bütün memleketi karış karış ekin ile doldurmuşlar. Hiçbir boş yer yok. Hatta evlerin tepesine varincaya kadar ekin ekmişler.

Japonlar böyle, her şeyi kendileri yapıyor. Hükûmet yapacak diye ağızlarını açıp yan gelmezler. Bizim halkımız da bu hal o kadar teammüm etmiş ki insan hayret ediyor. Hükûmet söyle yapacak, böyle yapacak diye beklersek büyük bu pek büyük bir hatâdır. Millet kendi çalışmalı, kendi yapmalı. O ricâl-i hükümet dedigimiz adamlar milletin ta'yîn eylediği rehberlerdir. Onlar bize yol gösterirler, biz çalışırız.

[357]Boyle olursa millet, devlet, hükümet terakkî eder. Ama millet çalışmazsa, kahvehanelerde vakit geçirir, ekin ekmezse devlet yaşamaz. Bunun için hükümetin terakkisini arzu eden her ferd bütün tâkatıyla çalışmalıdır. Milletin terakkisi için başka çare yoktur.

Ben burada size devletimin şimdiki halde ziyâdesiyle muhtâc olduğu şeyleden bahs edeceğim. Ben Japonya'da bulunduğum zaman bi't-tesâdûf bir köye gitmiştim. Öyle bir köy ki 50, 60 hânedan ibâret. Böyle iken üç ibtidâî mektebi vardı. Fakat bununla kanâat etmeyerek fîrsattan bi'l-istifâde gelen misâfir vesilesiyle para toplayarak bir rûşdiye açalım, dediler, iâne toplamaya başladılar. Beş saat sürmedi, lâzım gelen parayı topladılar. Kimisi beş kuruş verdi, kimisi beş yüz kuruş verdi; böylelikle ben daha o köyden hareket etmeden evvel rûşdiye mektebinin temelini kurmaya başladılar.

Millet böyle el birliğiyle çalışırsa elbet terakkî eder. Bu gün devletimiz her nevi' idâreye muhtâctır.

Mektebimiz, kuvvetimiz az. Köylerde okuyup yanan pek nadır. Otuziki sene den beri yıkılmış bir memleket, beş sene de ta'mîrini akıl kabûl etmez. Elbet zaman ister. O zamanı kısaltmak için de milletin muavenetine ihtiyâc vardır. Bizim peygamberimiz bizi daima çalışmaya teşvik etmiştir. Gerek sözüyle, gerek fiiliyle. İşitmişsinizdir zannederim, düşmanlar Medîne'ye hûcûm ettikleri zaman ashâb, Medîne'nin etrâfına hendek kazdırılar. O vakit Hazret-i Peygamber efendimiz bizzat toprak taşıdılar. Ahâliyle berâber çalıştı. Biz böyle bir peygamberin ümmetiyyiz, çalışmak bizim için farzdır.

Bugün en muhtâc olduğumuz bir şey varsa kuvve-i bahriyemizdir. Millet bunun için bütün varımı yoğunu fedâ etmelidir. Yoksa öyle iki kuruşla, üç kuruşla iş görülmez. Milletin gayreti böyle olmaz. Devletin şanını yükseltmek için millet gayreti olmalıdır. Millet gayreti ise başka türlüdür; cebindekini veriri, sonra da kanını döker. Her yerde mitingler yapılır, "Son damlamıza kadar kanımızı dökeceğiz" deniyor, halbuki sonra donanma iânesine üç kuruş veriyor.

Son damla kan nerede, üç kuruş nerede?...

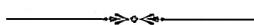
İnsan malının son habbesini millet uğrunda verirse, o vakit millet terakkî eder. Millet terakkî edince böyle fâkirlik kalmaz. Înşâallah bir zaman gelecek ki millet terakkî edecek, çiftçilerimiz arasında okumak yazmak bilmeyen kalmayacak, herkes gece gündüz çalışacak, tarlasını ekecek, her türlü ticârete tevessûl edecek, para kazanacak, zengin olacak; o vakit iâneye de muhtâc olmayacağı. Iâneye devletin muhtâc olduğu bugündür. Beş sene sonra versek de almayacak, înşâallah. O vakte kadar devletimiz terakkî edecek. Fakat bugün muhtâctır.

Onun için kardeşler, vatan uğruna lâzım gelen muameleyi, elden gelen fedâkârlığı ifâdan çekinmemeliyiz. Her şeyden evvel şu donanmayı bir yoluna koyalım. Karadaki kuvvetimiz elhamdülillah o kadar küçük görülecek bir halde değildir.

Günden güne o ilerlemektedir. Eğer bahriyemizi de o raddeye getirebilirsek o vakit hükümetimizin ehemmiyeti başka türlü olacak.

Siz hiçbir zaman hatirdan çıkarmayınız ki bütün dünyadaki müslümanlar size bakıyor. Eğer siz ey Osmanlı müslümanlar, uyanıp da işlerinizi bir yoluna koyabilirseniz o vakit bu cihân-ı İslâm gayret ve faaliyete gelecektir. Fakat siz bu halde giderseniz Müslümanlığın ileri gidemeyeceğini tamamıyla biliniz. Onun için eğer Müslüman iseniz, eğer Müslümanlığın ilerlemesini isterseniz bütün bu tenbellikleri terk ederek, bu pis kahvelerin kapısını kapayarak çapayı kureği ele almalı, hemen tarlaya koşmalıdır. Zîrâ yaşamak ancak çalışanlar içindir...

- son -

İSLÂMÎYET'İN ZUHÛR VE TERAKKISI VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

- mâba'd -

İşbu akâidi telkin eden Havâriyyûn ile halîfeleridir ol esnâda teâlîm-i dîniyye husûsât-ı meşrûhadan ibâret idi. Asıl Yahudiler *Tevrat'*ı lisân-ı İbrâniyye ile havralarında tilâvet eder ve milel-i sâireden Yahudiliğe dâhil olup da lisân-ı İbrâni'ye âşinâ olmayanlar Septuagint'i okur ve *Tevrat* kendilerine lisânlarıyla şerh ve tefsîr edilir idi. Yahudiler tanassur ettikten sonra dahi İbrâni *Tevrat'*ı kırâat diğerleri ise Septuagint istî'mâl eylemelerinden dolayı aralarında bir münâferet hüküm-fermâ olmaya başladı bu münâferet neticesi olacak İbrâni'ler diğerlerinin dul-hâne ve eytâm-hânelereine bakmadıklarından Havâriyyûndan Pavlus bâlâda zikrolunduğu vechile bu gibi hayrât-hânelerin mütevelliilerini kendilerine ait olan milletten ta'yîn eyler idi.

Yunânîlerden Yahudi dînine dâhil olanlar *Tevrat'*ın tercümesi olmak üzere Septuagint'i düstûru'l-amel ittihâz eden ve kendi rivâyetlerince Septuagint ayrı ayrı ve yekdiğerlerinden habersiz yetmiş zât tarafından Yunan lisânına tercüme edilmiş olduğu halde her yetmiş tercüme nûshalarının yekdiğerlerine lafzen ve ma'nen muvâfakatlarını iddiâ eylerler idi.

*Tevrat'*ın tercümesi sırasında Ptolomy zamanında yerüzü karanlık içinde kalmış olmasıyla ol tarihten beri Yahudiler vak'anın hüdûs eylediği Thabath ayında her sene o-ruç tutarlar idi. Gerçi Yunan Yahudileri Beytü'l-Makdis'te ikâmet ve İskenderiye'den ve Antakya'dan ve sâir memâlikten birçok Yahudiler Beytü'l-Makdis'e hicret etmişlerse de [358] ancak havraları ayrı idi. Pavlus İncil'inde bu gibi mu-

hâcirlerin ahvâlinden uzun uzadı izâhât ve tafsîlât vermektedir.

Hierosolymitan Talmudu'nda bahs ü tafsîl edildiğine nazaran ol esnâda Kayser'e azîmet eden Habr Levi *Tevrat'*ın Yunan lisânıyla tilâvet edilmekte olduğunu görmesiyle men'e kalkışmış ise de Habr Jose kendisini tevbî ile İbrâni lisânını bilmeyen *Tevrat'*ı okumasın mı? diye men'-i vâkiin nâ-be-câ olduğunu beyân eylemiştir.

İşbu havra mübâyeneti Hristiyanlık zamanında dahi devâm eylemiştir. Zîrâ Yunanîlerle sâir Hristiyan olan milletler Septuagint'e devâm eyledikleri gibi Yahudilerin istî'mâl ettiler İncil'i dahi kabûl etmezler idi. Yahudilerden tanassur edenler kendilerince kabûl olunan ikinci İncil-i İbrâni ile İbrâni'ce yazılan Matta'nın İncil'ini kabûl eylerler idi. Halbuki kilise bunların kabûl eylemiş oldukları Matta'nın İncil'ini muharref diye reddeylemiş idi: Ancak Epiphanius'un anlatıldığına göre Nâsîra hristiyanlarıyla Ebîyonitler bundan başka bir doğru İncil bulunmadığı iddiâsında idiler nitekim Hristiyanlar arasında ilk zuhûr eden ihtilâf bu noktadan başlamış ve birtakımı Pavlus'un ve bir takımı Apollo[ls]'un ve bir kısmı dahi Cephas İncillerine ittibâ' etmiş idi. Zîrâ havâriyyûndan bulunan mârru'z-zikr Cephas hitânın lüzümuna kâil olduğu gibi *Tevrat'*ın bil-cümle ahkâmiyla da âmil idi.

Apollos ise isminden dahi anlaşıldığı vechile Yahudi dînine girmiş bir Yunanlı olduğundan Septuagint istî'mâl ve kendi havralarında cârî olan usûl ve âyne mütâbaat ettirir idi. Pavlus ise putperestleri Hristiyanlığı da'vetle meşgûl olduğundan hitân ile sâir mezheb-i Mûsevî'de müsta'mel olan âdât u ibâdâta hristiyanları mütâbaata icbâr etmez ve kendilerini Hristiyanlığa istihâle etmek için haklarında müsâmahâkârâne muameleyi tervîc eder idi bu sebebe mebnîdir ki Pavlus kılıselerinde cârî olan usûl-i âyîn sâir kılıselerdeki usûle muhâlifir. Hristiyanlığın bidâyet-i zuhûrunda bu sûretle enâcîl ile kılıseleri beyninde vukû' bulan tefrika ve mübâyenet nazar-ı dikkate alınır ise hristiyanlar arasında temâdî eden mugâyeret-i mezhebiyye esbâbı tamamıyla anlaşılmış olur. Zîrâ bir taraftan Yahudilikten Hristiyan olanlar kendi âdât ve ibâdâtlarına müdâvemet eyledikleri gibi Yunanîlerden tanassur edenler dahi vaktiyle kendi ma'bedlerinde cârî olan usûle tabaiyyet ederler idi. Yahudi havralarında cârî olduğu vechile her havranın müstakil bir habrı olduğu gibi kılıselerin dahi birer müstakil râhibi var idi. Yalnız Kuds-i Şerîf patriki cümle ruhbândan mümtâz ve kendilerinden zekât ve sadakât ahziyle ser-efrâz idi. Kable'l-mîlâd sadakâtı ahz ü cem'e me'mûr olan ahbâra havâriyyûn denildiği gibi Hazret-i Îsâ dahi o usûlü kabûl ve kendi şâkirdânına havâriyyûn nâmını i'tâ eylemiştir.

Nasrâniyet'in evâlînde kılıselerde hüküm-fermâ olan kavânîn-i esâsiyye-i ibtidâiyye tamamıyla Yahudi havralarında düstûru'l-amel tutulan kavânîn ve nizâmât idi. Şamaşlar râhib addedilmedikleri gibi ahâlî tarafından ârâya mürâcaatla intihâb olunurlar. O zamanlar ma'bed ve mihrâb olmadığı gibi ruhbâniyyet usûlû dahi cârî değil idi. Onu ta'kîb eden birkaç asır sonra Patriarchi Minore unvâniyla küçük

bir patrikin vücündünden bahs olunmaya başlandı bu küçük patrikler unvâni Hazret-i Îsâ'dan kaç yüz sene sonra zuhûra geldiğini bilemem. Ancak Hristiyan kiliseleri bidâyet-i teessüsünde tamamıyla Yahudi havralarına müşâbih ve onda aynı kavânîn ve nizâmât ve âyîn ve ibâdât cârî olduğu gibi Hristiyan râhiblerinin ahbâr-ı Yahûd sifat ve salâhiyetlerinde bulundukları dahi bilcümle ulemâ-yı tarih ve siyer indinde sâbit olan bir hakikattir: hatta o zamanlar kiliseler havralar misillü şarka müteveccihen inşâ olunmayıp medhal şarttan olduğu halde mihrâb cihet-i garbiyyede bulunduğu ve Roma'daki Saint Peter Kilisesi bu tarz üzere binâ ve inşâ edilmiş olduğu müsellel ve meşhûddur.

Yahudilikten tanassur edenlerin evâilde Yahudi ahbârinin zîr-i idâre ve nezâretlerinde bulunmuş oldukları kaviyen muhtemeldir. Zîrâ bidâyet-i Nasrânîyet'te tanassur edenlere bile Yahudi nâmî itlâk olunur idi ve Yahudi mezhebinde Sadusiler, Esseniler, Fârisîler, Samaritler firkaları olduğu gibi Hristiyanlık'ta dahi o tefrikalar cârî olmuştur.

Beytü'l-Makdis'te mukîm Yahudilerin usûl ve âdetleriyle memâlik-i sâirede mütevattın Yahudilerin usûl ve âdetleri arasında büyük bir fark ve tefâvüt mevcûd olup Beytü'l-Makdis'te kavânîn-i Mûseviyye tamamıyla cârî olduğu halde memâlik-i sâire yahûduna, hükmü sârî değildir. Hatta Beytü'l-Makdis'te eyyâm-ı muayyenede zebhi mu'tâd olan kurbanlar memâlik-i sâire arâzîsi tâhir addedilmediklerinden zebh edilmez idi.

Origen kitabında Yahudilik'ten tanassur edenlerin en iyi hristiyan olduklarını zikr ü beyân ve Yahudi usûl ve âyînine tamamıyla riâyet ettikleri halde havâriçten addolunmadıklarını derc ü ityân ediyor.

Havâriyyûndan Pavlus Hristiyanlığa idhâl eylediği putperestlere akâid ve avâid-i Nasrânîyet'in birçok aksâmında müsâmahâkârâne hareket edildiği halde kendisine mensûb kiliselerde cârî olan âyîn ve aforoz usûllerine bakılırsa kendisi Yahudi olmak hasebiyle havralarda cârî olan aynı âyîn ve usûl olduğu müstebân olur.

Putperestlerden Yahudi olanlar hitân edilmedikçe resmi ta'mîdleri icrâ olunmaz iken Pavlus Hristiyanlığa idhâl eylediği putperestlerin guslüyle iktifâ etmiş ve bu âdet zaten putperestlerde bir günah işlendiği halde tövbe makamında denizde gusl etmek kâidesi cârî olduğundan kâide-i kadîmeye tevâfuk eylemiş idi.

Resm-i ta'mîdin bazı kiliselerde cârî olduğu vechile yalnız su serpmekten ibâret olmayıp âdetâ gusl sûretiyle olması bu hakîkati te'yîd eden berâhîn-i sâbitedendir. Bidâyet-i emrde müsta'mel olmadığı halde [359] ahîren ittihâz olunan çocukları ta'mîd usûlî bir müddet cârî olduktan sonra bunun bir bid'at olduğunu Tertullian ve sâir ruhbân iddiâ ve İncil'de vaftize dâir bir hüküm ve karar olmadığını der-meyân etmişlerdir.

Esâsen Nasrânîyet'in evâilinde cârî ve ahîren metrûk hükümdünde bulunan ve zaten İncil'de muharrer ve Yunan kilisinde gayr-i münker olan gusl-i emvât usûlünün çocukları ta'mîdden daha makbûl olduğu hüveydâdır.

Nazianzen bir râhibzâde olduğu halde otuzuç yaşına kadar ta'mîd edilmemiştir.

Valentinian ile imparator Teodosius ve Saint Ambrose ve Constantine ve oğlu Constantius dahi ta'mîd edilmemişlerdir. Binâ-berîn firak-ı nasârâdan bir firkanın aslâ ta'mîdi kabûl ve icrâ etmernesine şaşmamalıyız zîrâ ta'mîd esâsen kiliselerinde cârî olmamıştır. Bunlardan Selcucini'ler, Hermiyani'ler, Prokliyani'ler, Manichee'ler ta'mîdi sûret-i kat'iyede redd ü inkâr ettikleri halde Ya'kûbîler, vaftiz yerine kızgın bir demir ile Hristiyan olanın eline haç-vârî bir keyy yaparlar idi. Tafsîlât-ı mesrûdeden "vaftiz" resmi putperestlerin tevbe gusüllerinden me'hûz olduğu müstebân oluyor.

Cocukları "vaftiz" etmek âdeti dahi kezâlik putperestlerin doğan çocuğu dokuz gün sonra Dea Nundina nâmındaki ma'bedlerine götürüp gusl ettikten sonra ismini vaz' eylemeleri kâide-i kadîmelerinden me'hûzdur.

İşte putperestlerce cârî olan bir usûlü Hristiyanlık mümâşâten kabûl etmiş Dea Nundina nâmına ta'mîd yerine Hazret-i Mesîh nâmına vaftiz edilemeyecektir. Kiliselerin şarka müteveccih binâları ve kilise binâsının şekli ve papazların âyîn esnâsında sırmalı ve beyaz elbiseler iktisâ eylemeleri ve sakal ve büyüklerinin traş edilmeleri ve sokaklarda salîb be-dest olarak âyîn-i rûhânî icrâ eylemeleri ve râhiblere Antistites, Pontifices, Sacerdotes unvânları verilmesi ve senebaşı ve rûz-ı Hîzir ve mayısın ilk günü yortuları vâize-i nasârâya eyyâm-ı mahsûsa ta'yîniyle yortu ittihâzi ve daha binlerce kavâid ve âdât-ı nasrânîye putperestlikten me'hûz olduğu muhakkaktır. Zîrâ Yahudilik'ten ayrıldıktan sonra Hristiyanlığa putperestlikten başka bir me'haz kalmaşıdır: Hatta esâsen âyîn-i Mûsevî vechile "sacrament" usûlünün vaktiyle herkes hânesinde icrâ etmeye iken bilâhare kiliselerde yapılması kezâlik putperestlikten me'hûz bir âdetdir.

ÂLEM-İ İSLÂM

ÂLEM-İ İSLÂM VE SIYÂSİYÂT-İ UMÛMIYYE

BİZİM TA'KÎB EDECEĞİMİZ MESLEK

Sirâtimüstakîm'in geçen numarasında âlem-i İslâm ile siyâsiyât-ı umûmiyye arasında bulunan alâkaları ve şu alâkalardan Avrupa hayatı siyâsiyesi üzerinde icrâ ettiği te'sîrâtî tahlîl ve tedkîk ettik. Serdettiğimiz beyânât üzere Avrupa hükümdârî muazzaması İttifâk-ı Mûselles ve İ'tilâf-ı Mûselles tesmiye edilen iki büyük hey'et dâiresinde tecemmu' etmişlerdir. İttifâk-ı Mûselles Almanya, Avusturya ve İtalya'dan ibârettir; İ'tilâf-ı Mûselles ise İngiltere, Fransa, Rusya'dan ibârettir: şu iki hey'et-i muazzama; yek diğerine karşı kâffe-i şuûnât-ı siyâsiyyede rekabet göstermekle beraber ayn-ı müessirât ve avâmilin sevki ile âlem-i İslâm'a doğru yürümektedirler.

Yalnız aralarında bir fark vardır ki âlem-i İslâm bu farkı anlamaya ve anlayıp da kendi harekât ve muamelâtını ona göre tevkîf ve tanzîm etmeye pek muhtâctır.

Şu iki hey'etten âlem-i İslâm ile en sıkı, en vâsi' alâkâdâr olan mezkûr âlem ile dâimî bir temasta bulunan İ'tilâf-ı Mûselles erkânıdır; zîrâ âlem-i İslâm'ın kîsm-ı a'zamı bunların doğrudan doğruya taht-ı tasarruflarında ve yahud dâire-i nüfûzlarındadır!! Bunlar bütün dikkat ve i'tinâlalarını, bütün kuvvet ve mesâillerini, taht-ı tasarruflarında bulunan akvâm ve arâzî-i müslimeyi kendi elliñde bırakmakla beraber, e-yâdi-i ecânîbin tecâvûzât-ı iğtisâb-kârânesinden masûn kalmış nev'amâ istiklâliyet-i millîyye ve hürriyet-i dîniyyelerini muhâfaza etmiş olan akvâm ve arâzî-i müslimeyi de elde etmeye sarf ediyorlar. Şu hakikatin inbâti için bir kere Rusya'nın Hîve, Buhâra ve İran'da oynadığı oyunlar; İngiltere'nin İran'a, Afganistan'a, Halîc-i Fâris'e, Arabistan'a ve Mısır'a, Fransa'nın da Marakeş'e, Tunus'a, Trablus'a dâir ahzettikleri vaziyet derpîş-i nazar edilsin! Lâkin hükûmât-ı mezkûre ne zabtettikleri arâzî-i müslimenden hifzindan ve ne pençe-i iğtisâblarını uzattıkları yerlerin zabtedileceklerinden emin degildirler.

Zîrâ bunlara karşı hâl-i hâzırda iki nevi kuvvet ibrâz-ı fââliyyet ediyor, birisi âlem-i İslâm'ın ibrâz ettiği hâl-i teyakkuz ve intibâh. Şu kuvvet hakkında biz şimdilik uzun uzadıya tafsîlâtâ giriþemeyeceğiz. İkincisi ise İttifâk-ı Mûselles'dir! Şu İttifâk-ı Mûselles ayn-ı tehâlük ve sur'atle âlem-i İslâm'a doğru sıtabândır!

İşte bundan dolayıdır ki zikrettigimiz iki hey'et-i muazzama arasında büyük ve vâsi' bir rekabet açılmıştır! Bunlardan ikisinin de gâye-i âmâli, âlem-i İslâm üzerinde muvafakiyet ve sebkat kazanmaktadır.

Lâkin bu hal bu kadar vâzih ve âşikâr olduğu gibi bizim de ta'kîb edeceğimiz mesleği ve alacağımız vaziyeti ta'yîn ve tahdîd için kâfidir! Yalnız kendi vatanımızın, âlem-i İslâm'ın menâfiini düşünerek ve yalnız şu menâfiî kendimiz için düstûr ittihâz ederek bizim ta'kîb edeceğimiz meslek hemen şu iki rekabet arasında öyle mâhirâne davranışmaktadır ki âlem-i İslâm oldukça menfaat-dâr olsun!!

Filhakika şu noktayı kat'iyen unutmayalım ki geçen makâlemizde dediğimiz gibi âlem-i İslâm'ın kılıdı biz Osmanlıların ellerindedir! Bütün Avrupa'nın [360] etrafında telaş ve izdirâb gösterdikleri cümle akvâm ve tavâif bize nev'amâ merbût ve mukayyeddirler!! Bazıları bize doğrudan doğruya merbût olarak müstakîmen ve bilâ-vâsita manen ve maddeten bizim taht-ı nüfûzumuzdadırlar. Diğerleri ise dolayısıyla ve bi'l-vâsita bizim ma'nevî nüfûzumuzun taht-ı te'sîrindedirler. Bize doğru uzatılan dendân-ı ihtirâsi def için kuvâ-yı maddîyyeye mâlik değilsek de bunlara siper olacak ve bunları def' edecek kuvâ-yı ma'nevîyyeye bi-hamdüllâh mâlikiz!! Ve öyle kuvâ ki hiç ribka-i esârete girecek ve yahud mûrûr-ı a'sâr ile zevâl-pezîr olacak değildir!! Şu kuvvet, İslâmiyet'in bize bahsettiği unvân-ı celîl-i Hilâfet ve tarîhimizin altı yüz seneden beri Osmanlılığı nigehbân-ı yegâne-i İslâmiyyet ittihâz ederek mîlel ve akvâm-ı Müslime üzerine bir hakk-ı ma'nevîye müstahak etmesidir!!

İşte şu kuvvetten oldukça istifâde edelim! Onu muvâze-ne-i âlemîn bir kefesine vaz' edebilmek iktidârından milletimizi, vatanımızı, İslâmiyet'i mümkün mertebe müstefid ve behre-mend edelim! Unutmayalım ki yekdiğeriyle rekabet ve düşman-ı cân derecesinde ibrâz-ı husûmet eden iki hey'et-i muazzama arasında hangisini biz tercih eder isek Asya'da feth ü galebe onun tarafında olacaktır. İşte şu feth ü galabeyi bir tarafa vermeden evvel kendimizi ve İslâmiyet'i düşünelim ve bunlar için oldukça menâfi' te'mîn edelim! Lâkin böyle büyük ve vatan ve dîn-perverâne bir teşebbüs yapmak için evvel be-evvel ihtirâsât-ı şahsiyyeden, temâyü-lât-ı zâtiyyeden tecerrûd etmelidir; zîrâ siyâsiyyâtta hissiyât-ı şahsiyyeye meydan verilirse kat'iyen menâfi' i millîyye muhâfaza edilemez! Siyâsiyyâtın yegâne makbûl ve meşrû' esâsi hemen Fransızların dediği gibi iki sözden ibârettir. Ver, vereyim!!

İşte şu kâideyi biz de kendimize düstûr ittihâz ederek bâkalım iki hey'et-i muazzama arasında hangisini tercih etmemiz lâzım gelir? İttifâk-ı Mûselles mi veya İ'tilâf-ı Mûselles mi? İ'tilâf-ı mûselles erkânı ile âlem-i İslâm arasında el-yevm mevcûd olan alâka ve irtibâti yukarıda beyân ederek: Bu beyânâttan âşikârdır ki İ'tilâf-ı Mûselles âlem-i İslâm'ın ihyâ ve teceddüdüne kat'iyen rû-yi rizâ göstermeyecektir. Zîrâ şurası bir hakikattür ki bir millet veya kavim teyakkuz ve teceddüd ettikçe ve kendisini bildikçe kat'iyen başkasının taht-ı tasarruf ve esâretinde bulunmaya râzi olamaz, var kuvvetini hürriyet ve istiklâlini elde etmeye sarf edecek, çalışacak! Bugün (الحربة والاستقلال ابيان من آيات الله) deyip cânını vatan cânânnâme kurbân eden Verdânî gibiler Mısır'da az ise de yarın bunlar bir kitle-i azîme teşkil ederek gâye-i âmâle doğru yürüyecekler! Âlem-i İslâm'ın kâffe-i aksâmında hâl ü evzâ' şu râdddededir!! Bittabi' ne yüz milyon teb'a-i müslimîye mâlik olan İngiltere; ne kırk milyon İslâm teb'ası olan Rusya ne de Afrika-yı şîmâli-i İslâmiyye'yi istîlâ etmiş olan Fransa böyle bir hâle, bu gibi bir harekete rû-yi rizâ göstermeyecekler!! Bununla beraber bilâd-ı muhtelife-i müslimînenin merkez-i Hilâfet'le olan alâka ve merbûtiyyetlerini pek güzel biliyorlar. Bunlar biliyorlar ki Hilâfet'in ihyâ ve teceddüdü hemen umûm-ı âlem-i İslâm'ın ihyâ ve teceddüdü demektir. Hilâfet âlem-i İslâm için bir kalb gibidir. Şu kalbde ne darabân ederse umûm-ı vücûda sereyân edeceği âşikâr ve tabîîdir! İşte bunun içindir ki düvel-i mezkûre yalnız kendi elliñde bulunan bilâd-ı Müslime'nin değil Hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye'nin de ihyâ ve teceddüdüne, kesb-i kuvvet ve satvet etmesine kat'iyen rû-yi rizâ göstermezler! Bundan mâadâ: mezkûr devletler ile hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye arasında el-yevm bile birçok mesâil-i muallaka-i münâza'un fîhâ mevcûddur! Meselâ Fransa ile Tunus ve Fîzan mes'elesi, İngiltere ile Mısır ve Arabistan mes'elesi, Rusya ile Azerbaycan mes'elesi! Devlet-i Osmâniyye kesb-i kuvvet ve satvet ederse birgün olup da şu mesâilin mevzû-ı müzâkere edileceğini hükûmât-ı mezkûre şimdiden pek güzel biliyorlar!! –mâba'di var-

Ahmed Akayef

İNGİLTERE'DE BALKAN KOMİTESİ VE MESLEK-İ MÂZÎ VE MÜSTAKBELİ

Mevki'-i milliyetinizin kuvvetiyle beraber memleketinizin hürriyet ve adâlet-i mütefevvikası ile dahi iftihâr edebilirseniz ayn-ı kuvvete mâlik olmayan milletlerin hürriyet ve adâleti bulunmayan veya bulunsa bile sû-i istî'mâle uğratılan memleketlerin umûr-ı dâhiliyyesine karışmakta nefsinizi haklı görürsünüz. İşte bu sebepledir ki İngiltere'de pek çok zevât ya zayıf ve fakat mütegallib veya mülkü ve idârî fenâliklara iğmâzdan gayr-ı müctenib olan memleketlerin umûr-ı milliyelerine müdâhale-i ecnebiyyeyi da'vet için –insâniyet ve medeniyet nâmına olarak– öteden beri cem'iyetler teşkil edegelmişlerdir. Beyâna hâcet olmadığı üzere bu cem'iyetlerin ser-mâye-i faâliyyetini ekseriyet üzere memleketimizin ahvâli teşkil edegelmiştir. Bir zamanlar Osmanlılığın zararına olarak Elinos âmâl-i tevâsiyyesini teshîl için Yunan'ın istikbâline hâdim olmuş bulunan şair-i meşhûr Byron'un nâmına nisbetle Byron Cem'iyeti meydân-ı faâliyette bulunurdu. Kezâlik katl-i Erâmine vekâyî'i müteessifeden mukaddem dahi "Anglo-Ermeniyyân" nâmıyla bir cem'iyet teşekkül etmiş ve nice seneler ayn-ı maksad-ı müdâhale ile ugраşmıştır.

Makedonya fetretleri alevlendiği sırada ise bir Balkan Komitesi meydana çıkmış ve arasına Asya-yı Osmânî Ermenilerine teveccûh gösterir gibi olmakla beraber asıl faâliyetini Balkan hüküमâtının nefîne ve memâlik-i Osmâniyye'nin aleyhine hizmet husûsunda göstermiştir.

Bu komitenin Türklerin değil, hükümet-i müstebidde-i zâilenin düşmanı bulunmuş olduğuna dâir gazetelerimizin bir ikisinde bazı mülâhazât yazılmış idi ki bu mülâhaza ya e-ser-i zühûldür veya vatanımızda yeni çıkma bir nevi' riyâ-yı siyâsiñin takbîhe müstahak olan mahsûlâtındandır. Vaktiyle Balkan Komitesi'nin efkâr-ı âmmeyi teheyüp ve Avrupa düvel-i kaviyyesini müdâhaleye teşvik için vukû' bulmuş olan teşebbüsâtındaki hissiyât-ı salîbiyyeden dolayı idi ki [361] İngiltere'nin bazı şehirlerinde alenî protesto ictimâ'lârında bir cereyân-ı muhâlif ve mu'teriz vücûda getirmek üzere yaftalar neşrettirmiş idim. Defââtle *Times*, *Morning Post*, *Standard* vesâîr cerâid-i ma'rûfede bu Komite'ye reddiye yazmış idim ki cerâid-i mezkûreden bunların maktû' sûretlerini kitap şeklinde neşre fırsat bulursam bu komite tarafından Müslüman Osmanlıların hükümet-i müstebidde-i zâileden hiç de tefrik edilmemiş olduğu ve adâvetin istibdad kadar İslâmiyet aleyhinde dahi vukû' bulmuş idiği tezâhür eyler.

A *Studying English Turcophobia* yani İngiltere'deki Türk Düşmanlığı unvâniyla bundan altı sene evvel yazıp da o zamanki Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi'ne ihdâ eylediğim ve Hindistan'da Müslümanlar tarafından Urdu lisânına tercümesiyle *Heybet-i Türkî* ismi altında neşrolduğunu gördüğüm eserin tahrîrine bendenizi sevk eden şey Balkan Komitesi'nin Türkük ve İslâmiyet hakkındaki teşebbüsâtında kâide-i nasfet ve mantığın külliyen hâricine çıkması idi. Ne hâcet, yine bu komitenin birkaç sene uğraşarak Lon-

dra'da vücûda getirmiş olduğu Balkan Sergisi'nin Bulgar, Sırp, Karadağ ve sâire şubâbatında ve memleketlerin terakkiyât-ı sinâiyye ve ticâriyye ve medeniyye-i sâiresi hakkında muntazam dâireler mevcûd olduğu halde Osmanlı şu'besi yalnız bir dükkanından ibâret idi ki bunun da içi Türkük ve Müslümanlık aleyhinde elfâz-ı galîza ve ithâmât-ı kerîhe ile memlû yazmalar veya yazdırılmış olan kütüb ü resâîl ile gûyâ hristiyan vatandaşlarımız hakkında irtikâb ettiğimiz cinâyât-ı vahsiyyenin tesâvîr-i muhayyelesini hâvî idi.

Şer'-i İslâm'ın ilk vaz' eylediği bir tarz-ı hükümet olan ve sâika-i cehl ile âlem-i İslâm içinde nisyâna uğrayıp ehl-i seyften ihvân-ı müslimemizin himmetiyle memleketimizde teessûs eden meşrûtiyyet üzerine Balkan Komitesi İngiltere'de mevkiiyi pek lûzûmsuz bulmaya başlamış idi. İnsâniyet ve medeniyyete hizmet san'atı her zamanda fayda-bahş olamaz. İmdi tûl-i emel sâhibi olan Komite mürevvicileri derhal ittihâd ve Terakkî Cem'iyeti ile akd-i râbita-i dostiyi bir meslek-i siyâsî addeylemişlerdi ki düşmanlıktan dostluğa takallüb husûsunda gösterilen bu sur'at hakikaten Türk muhibbî olan bazı zevât gibi bendenizi dahi o zaman hayli guldürmüştür idi. Maamâfih siyâsiyyâtta ittirâd-ı medîd vukûunu intizâr hatalı bir mülâhaza bulunduğundan biz de tebdîl-i lisân ile Balkan Komitesi'nin i'lân-ı meşrûtiyyet-i Osmâniyye hakkındaki cemîlesini maa's-ş-şûkrân alkışladık.

Bugün cerâid ve mehâfil-i siyâsiyyede bir Türk'ün, hakiki bir Müslümanın izzet-i nefsini cerîha-dâr edecek ârâ ve efkâr deverân edip durmaktadır. Biz de alabildigine birbiri-mizi boğmakla, muhâsede ve münâfese ile birbirimize haksızlık etmekle uğraşaduralım. Ama eller uykuda değildir. Her taraftan ağrâz-ı şahsiyye ile uğraşmaya koyulduğumuz, hatâyâ-yı siyâsiyye ve idâriyye irtikâb eylediğimiz söylemeye başladı; her tarafta Makedonya'da muhâcirin-i İslâmiyye yerlestirdiğimizden sıkâyetle Bulgar âmâli tervîc olunuyor; her tarafta Girid vesîlesiyle Yunan'a "tecâvûz" eylemek için genç zâbitlerimizin tehyîc-i hevese çalıştıkları iddiâyi kâzibi ortaya sürülüyor; her tarafta ca'lî bir bî-tarâflık ile Arnavutlar'a lisânımızı ve hurûfât-ı Arabiyye'yi kabûl ettirmek için muamelât-ı cebâbârânedede bulunduğumuz rivâyatî ortaya sürülüyor; Anadolu Ermenilerinin yine evvelki mehâlik-i teaddîye dûçâr olacakları ihtirâ' ve işâa olunuyor. Bu hâllerî gören ve enfâs-ı siyâsiyyûnun tahavvülünü istismâ eden Balkan komitesi gözünü dört açtı. Bu komite Temmuz-ı efrençinin 18. Pazartesi günü vukû' bulan ictimâ-i se-neviyyesine birçok kimseleri da'vet eyledi.

İctimâ'da tanzîm olunan karârnâme zâhir-bînân için dostâne görünecek bir sûret-i mübhemedî ise de ma'nâ-yı hakîkisini anlamak ehl-i idrâk için müşkil değildir. Müzâke-râtının tafsîlâtını vermek hem birçok sahîfeler doldurmaya muhtaçtır, hem hûzn-âverdir. Yalnız bir sözü nakletmek istemim ki bu babda Bilhassa ricâ ile gönderdiğim zevât tarafından zikredildi. O da Rassel nâm kimse tarafından İstanbul'un tekrâr Hristiyan merkez-i sultanatı olmasının hakkında

serdedilen temennîdir ki kâili hâzırûndan hiçbirisi tarafından “sus!” diye âdâb-ı muhâdenet-i siyâsiyyeye riâyete da’vet olunmamıştır!

Gazetelerden birinden kesip burada leffen takdîm eylediğim varakada ictimâa riyâset eden Mister Noel Buxton'un şu sözleri şâyân-ı dikkattir zannederim: "Komitenin teaddîyâta dûcâr olan milletleri artık bırakıldığı hakkındaki söz hilâf-ı hakikattir. Komite hangi millet hakkında olursa olsun teaddîyât vukûuna muhâliftir. Teaddîyâta dûcâr olanlar –mezheblerinden dolayı- yalnız Hıristiyan akvâm idi, bu akvâm bundan sonra yine teaddîyâta dûcâr olursa Komite teaddî edenlerin gayr-i kâbil-i te’lif bir düşmanı olarak kalacaktır. Sû-i idâre hâlâ devâm ediyor. Ve halk vükelâ-ı hâzira-i Osmâniyye'den hoşnud değildir denilebilir. Maamâfih Komitemiz'in mevcûdiyetine vesile veren şey zulümü... Bunun adem-i vukûunu tecrübe üzerine anladıkta sonra Komite'nin "Jön Türk"lerde i'timâdi bulunur. Maahâzâ bu husûsta en ziyyâde sâhib-i re'y olanlardan alınan tavsiyelere nazaran Komite'nin faâliyet-i kâmile hâlinde bulunması kat'iyen matlûbdur. Komite'nin devâmını ilk tavsiye edenler "Jön Türk"ler idi. Binâen-alâ-zâlik Komite müterassid ve müdekkik bir halde devâm eyleyecektir ve pek çok yapacak işleri bulunacaktır. Komite yeni Türkiye hakkında germiyet-i dos-tâne besler; maamâfih islahât vücûda getirilemez ise ona tekrâr hûcûm için hazırlır."

Balkan Komitesi tarafından bu ictimâ'-i umûmîde tevzi' edilen lâyiha-i seneviyeyenin bir sûret-i matbûası ictimâa rîcâ-yı âcîzânem üzerine [362] giden dostlarım tarafından getirildi. Komite Hey'et-i Îcrâiyyesi'nin altıncı raporu tesmiye olunan ve sene-i hâzıraya tâhsîs edilen bu lâyiha-i matbû-anın mümkün olsa da tercüme-i kâmilesini icrâ edip size gönderebilsem! Burada yalnız nazar-ı dikkat-i ahvâli celb eylemek istedığım fikra sekizinci ve dokuzuncu sahîfelerde muharrerdir. Şöyledi:

"Komite Arapça harflerin Arnavutlar tarafından kabûlüne icbâr edilmemesi için (Jön Türk)lerin tamamıyla çalışacağım hakkındaki i'tikâdında kavîdir. Bu Jön Türk rüesâsının her millet-i tâbia efrâdından mürekkeb bir orduya mâlik olmak ve bu milletlerden yalnız efrâd değil zâbit dahi bulundurmak hakkındaki niyetleri kavî olmakta ber-devâmdir. Bunlar bir Türk vatan-perverliğini ve bununla beraber her millet efrâdının hürriyet-i vicdâniyye ve müsâvât-ı kâmile-i mezhebiyyeye mâlik olmasını istiyorlar. Bu emeller her taraftan muhâlefet görüyor. Hakiki Türk islahât-perverânı ile onların mağlûbiyetine çalışan Türk tefavvuk-ı millîsi tarâfdârları arasındaki mücâdelenin alâimi her tarafta müşâhede olmaktadır. Bu tefavvuk-ı millî mutaassibleri ictimâ'ât nizâmnâmesinin dördüncü maddesini daha şimdiden meydan'a getirdiler ki bu madde mûcebine milel-i sâireye ait birçok kulüpler seddedildi; kezâlik müdâfaa vekili bulunmak-sızın muhâkeme-i hafîyye ile hükmeden eşkiyâ nizâmnâmesini de vücûda getirdiler; ve kezâlik Arnavutluk'ta lisân mü-nâzaasına meydan verdiler. Islahât-perverân şeklinde gö-

rûnen bazı ittihâd-ı İslâm tarafdaârları dahi vardır ki Osmanlı toprağında bulunan bütün milletlere kendileri gibi hîrka-i mecnûniyyet giydirmek istiyorlar ve İran'da, Marakeş'te ve sâir yerlerde faâliyet-i fütûhâttâ bulunmak tasavvur-ı müttâazzimânesine tutulmuşlar. Eğer bunlar kuvvet kesbederlerse memâlik-i Osmâniyye'nin tâhribine sebep olacakları Komite'nin i'tikâdındandır."

Garaz-kârlık insana bazen böyle hezeyân dahi söylettirir. Marakeş'e hizmet-i askeriyye icrâsı emeliyle gidip de bir devletin talebi üzerine oradaki müslüman ordusunu müdâfaa-i memlekete kâdir bir hâle sokmaktan men' olunan birkaç Osmanlı zâbitinin teşebbübü Marakeş'te fütûhâtt icrâ eylemek istedigimiz yolunda tefsîr ediliyor! Bazı Kurd aşâirinin rabt-ı tecâvüzü kasıdıyla İran'ın Urmîyye cihetlerine doğru birkaç mil hudûdu ilerlemiş olan aşâkirimizin İran toprağını istilâ eylemeye olduğu hakkında Petersburg'dan Avrupa gazetelerine çekilmekte olan heyecanlı telgrafnamelere i'timâd olunuyor da İran'da dahi fütûhâtt emelinde bulundugumuz iddiâ ediliyor! Halbuki münâsebât-ı azîme-i millîyye-i dîniyye ve ticâriyyede bulundugumuz İran hakkında ecnebî tecâvûzâtında kayıtsız bulunmaklığımızın hârıcıye nezâretimizdeki Rusya nüfûzundan ileri geldiği hakkında memâlik-i Osmâniyye'nin hâricindeki matbûat-ı İslâmiyye şikâyât yağıdırıp durmaktadır.

Hiç şüphem yok ki bâlâda söylediğim sözler Balkan Komitesi'nin nazar-ı dikkatine arz edilecektir. Bu yolda bir teşebbübüñ Türkiye'de mukim bir gayrimüslim tarafından vukûuna kat'iyen taaccüb olunamaz. Fakat herkesten evvel bunu ihbâr edeceklerin devletimiz nâmina burada resmen bulunanlar ve müslüman ismi taşıyanlar arasında zuhûr edeceğindeneminim. Nitekim âsâr-ı müntesire-i âcîzânemden birinde "taassub-ı İslâmi" uyandırır yolda İngiltere aleyhinde "tefevvühâttâ" bulunduğu geçende iktizâ eden mahallere ihbâr edilmiş idi. Muhbirîn-i hâinenin cehline bakınız ki o eseri daha evvel İngilizce yazıp neşr eylediğimden bile haberdâr degillerdi! İngiltere'de hürriyet-i tâmme-i kâlîmiyye değil, şetm ü iftirânın mûcib-i tevbîh olduğunu bir tûrû idrâk edememişlerdi.

İngiltere'nin değil yalnız âlem-i Osmâniyyet ile hatta bütün âlem-i İslâmiyyet ile muvâfakat-ı effâr üzere münâsebette bulunmasını cümlemiz arzu ederiz. Bâlâda mezkûr avâmil-i müz'ice misillü mâniyalara rağmen bunun imkânına kâlim. Yalnız bizim için nazar-ı dikkate alınacak bazı noktalar da vardır:

Bir hey'et-i ictimâiyyenin diğer hey'ât-ı ictimâiyyeyi kendisine mukârin görebilmesi birtakım evsâf-ı câzibe-dâra mâlik olmasına mütevakkiftr. Kezâlik bir devletin diğer bir devlet-i muazzamayı dâire-i musâfâttâ kendisine en yakın görebilmesi sahne-i beyne'l-ümemde vakur ve kudret, intizâm ve ciddiyet üzere görünmesi ile husûl bulur.

Londra

Halil Hâlid

İTTİHÂD-I İSLÂM

El-Arab bir cerîde-i İslâmiyye'dir. Bunu serlevhasında yazmıştır. Bir cerîde-i İslâmiyye'nin müslümanların feyz ü saâdetinden başka maksadı olamaz. *El-Arab*'ın da bundan başka maksadı yoktur.

İslâm nâil-i feyz ü saâdet olmak için müslümanlar çalışmalı, yalnız çalışmalı. Neye çalışmalı? Suâline her şeye çalışmalıdan başka cevap yoktur. Tefrikaya çalışanların mesâîsi bizim dediğimiz her şeye dâhil olamaz. Çünkü biz İslâm'ın feyz ü saâdetinden bahs ediyoruz. Tefrikada feyz ü saâdet olamaz. O halde tefrikaya çalışmak İslâm için mesâî cümlesiinden değildir.

Müslümanlar çalışmalı. Çünkü bütün insanlar çalışıyor. Kâfile-i insâniyyet müslümanları geride bıraktı, gitti. İslâm'ın bulunduğu merhale pür-hatardır. Bu muhâtaralı merhaleleri geçmek için bütün müslümanlar herkesten ziyâde çalışmalı.

Hayat harekettir. Hareket sağlamak, ileri gitmek, meydân-ı müsâbaka ve mücâhedede büyük adımlar atmak, atlamatır. Pâyine dâmen dolaşmamak için atılacak adımları bir kâide-i sâlimeye tevfik etmek îcâb eder.

Müslümanlar girecekleri tarîk-i sa'y ü ictihâdda dûcâr-ı mevâni' olmamak a'dâsının îkâ' edeceğî müşkilâti çîgneyip gecebilme için kuvvetli bulunmaları muktezîdir.

İslâm'ın a'dâsi çoktur. Bu düşmanlar ma'nen maddeten müslümanlardan çok kuvvetlidir. Müslümanları tezlide alışmışlar. Müslümanların intibâh ve terakkisi kendilerine muzır olacağına hükmetsiştir. O düşmanlar bu hükümlerinde haksızdırular. Hükümleri bâtil. Fakat hirs ve tamâ', gurûr ve taassub gözlerini bürümüştür. Hakikati görmek, hakkı teslim etmek istemiyorlar. Düşünmüyorlar ki İslâm zuhûrundan beri insâniyete hizmet etmiş. Medeniyet İslâm'dan ma'nen maddeten her zaman istifâde eylemiş. Bundan böyle de istifâde edecek. Âlem-i medeniyet bugün bir inkilâb-ı kebîr-i ictimâînin arefesinde bulunuyor. Muhâtarayı gördüğü halde def-i sâile çâre bulamıyor.

Halbuki bu müşkilât-ı ictimâîyenin hepsine çâresâz olabilecek, dünyaya sulh ü silm-i dâimî bahş edebilecek ancak İslâm'dır.

Bu kanâat-ı vicdâniyye idi ki ilk adeddeki makâle-i iftâhiyyede bana şu sözleri söylemiştir:

[363] İslâm dünyayı fethedecektir. Fakat kılıçla değil, belki nûr-ı hakikatle fethedecektir. Zîrâ dîn-i İslâm insanlar için dîn-i tabîidir. Bunu yalnız biz söylemiyoruz. Hakîm-i meşhûr Ernest Renan "Insâniyetin müstakbelde dîni dîn-i İslâmiyet'tir" demiştir.

Müslümanlığın kavâid-i akl u hikmete muvâfık olduğuna yakinen i'tikâd eden müslümanlar bunlardan ibret almalı ve asırımızın ma'kûlât devri olduğuna hiç şüphe etmemelidir. İslâm'ın bugün kuvveti, timsâl-i hâkimiyeti devlet-i Osmâniyyedir.

Devlet-i Osmâniyye'nin menba-i kuvveti, medâr-ı kîvâmi İslâm'dır. Kim ne derse desin hakikat-ı kat'îyye sudur ki İslâm terakkî ettikçe devlet-i aliye kuvvetlenecek, devlet-i Os-mâniyye'nin kuvvet ve satveti tezâyûd ettikçe İslâm feyz ü felâh bulacaktır.

İslâm'ın kuvveti ittihâddadır. İttihâd-ı hakîki ittihâd-ı kulu bdur. İttihâd-ı kulûb ise beyne'l-müslimîn İslâm'ın zuhûrundan beri mevcuddur. Bundan dolaydır ki dünyada ne zaman İslâm devletleri beyninde muhârebe vukû' bulmuş ise bu muhârebelerde haklı tarafa bile haksız taraf kadar müslümanların kalbi kirılmıştır. Yine bundan dolaydır ki bugün âlem-i İslâm'ın hangi kısmında bir cüz'-i müslimîne lâhik olan müsîbet bütün âlem-i İslâm'ı dil-hûn ediyor.

Biz âlem-i maddiyatta bulunuyoruz. Âlem-i maddiyâttâ ittihâd-ı kalbî fi'liyâta mukârin olmadıkça bir semere vermez. Bu âlemde celb-i maslahat ve def-i mazarrat yalnız temâyûlât ve avâtilâfla mümkün değildir. Bu temâyûlât ve avâtilâfla mevcûd olduğu ancak âsâr-ı fi'liyessi ile zâhir ve sâbit olur.

İttihâd-ı İslâm'ı te'sîs etmek ve âsâr-ı fi'liyessini göstermek bugün her zamandan ziyâde farzdır. Çünkü bugün ayan beyan zâhir oldu ki âlem-i medeniyet dediğimiz âlem-i Nasrâniyyet memâlik-i Osmâniyye'de bir hükümet-i meşrûta teessüsünden hiç memnun olmadı.

Yine bugün ayan beyan zâhir oldu ki âlem-i Nasrâniyyet bin türlü hiyel ve desâisle, yapma medeniyet ve insâniyet şerbetleriyle müslümanların arasında dîni mühmel bir hâle getirmeye. Din ile siyâset ayrıdır diyerek müslümanları temsîme çalışıyor.

Yine bugün ayân beyân zâhir oldu ki âlem-i Nasrâniyyet müslümanlarının arasına kavmiyet ve cinsiyet gibi tez-vîrâtlâ zâhirde cem'iyet-i İslâmiyye'ye mensûb münâfîkini âlet ederek tefrika sokmaya çalışıyor.

Âlem-i Nasrâniyyet otuz sene bir müstebiddi İslâm'ın izmihlâline alet etmeye ihmâl etmedi. Şimdi de hürriyeti teffruk-i İslâmiyyâne vâsita kılmak istiyor.

Müslümanların içinde yuvarlanmakta olduğu cehl ile bu kadar ifsâdâta karşı koymak acaba mümkün müdür? Hiç şüphe edilmesin ki kat'îyyen mümkün müdür. Çünkü Hak ve ehl-i hak var iken bâtil dikiş tutturamaz.

جولة الباطل ساعت وجوه الحق الى قيام الساعة¹

Ya İslâm'ın ittihâd teşebbüsünde bulunduğu görüp de âlem-i Nasrâniyyet bazlarının korktuğu gibi bi'l-ittifâk İslâm'a bir darbe-i mühlike indirmeye kalkışırlarsa?

Bu bir vehimdir ki za'f-ı kalb erbâbı bu vehme mübtelâdır.

Ben vehme mübtelâ olanlara sorarım. Bugün İslâm'ın hiçbir ittihâd teşebbüsü yokken şu cehlinde, şu zaaf ve hamûlünde öyle bir darbe indirebilmek için ittifâka kalkışması farz olunan âlem-i Nasrâniyyet, karşısında üç yüz milyonluk bir insan yılını bulacağını düşündüğü için değil midir ki o darbe-i kâziyyeyi indirmeye cesâret edemiyor. O âlem-i Nasrâniyyet makâm-ı Hilâfet'in "eyyûhe'l-müslimûn" nidâsında kuvveti bu ashâb-ı vehimden ziyâde takdîr eder.

Ben hakîki muhlis müslümanlara tevcîh-i hitâb eder de derim ki:

Ey müslümanlar! A'dâ-yı İslâm'ın ittifâkından korkmayın. Zîrâ onların ittifâk edemeyeceklerini Allah bize Kur'an-ı

¹ "Bâtil bir saat ayakta kalır, hak ise kiyamete kadar."

Kerîmi'nde (تَحْسِنُهُمْ جَبِيعًا وَفُلُوْبُهُمْ شَتِيٌّ) ¹ tebşiriyle ihbâr etti. Ve yine bu tebşiri bize gönderen Allah: (وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَخْرُجُوا) ² dedi.

* * *

Bâlâda söylediğimiz gibi İslâm'ın bugün zamân-ı ittihâdında bulunuyoruz. Zîrâ bütün âlem-i İslâm'da şâyâن-ı şükûr ü senâ âsâr-ı intibâh rû-nümâdir.

İslâm'ın zamân-ı ittihâdında bulunuyoruz. Zîrâ akvâm-ı İslâmiyye bugün birbirlerini miktarlarıyla, kuvâ-yi maddiyye ve ma'nevîyyeleriyle biliyorlar.

İslâm'ın zamân-ı ittihâdında bulunuyoruz. Zîrâ medeniyet-i hâzîra sâyesinde akvâm-ı İslâmiyye beyninde vesâit-i muvâsala mevcûd olduğu gibi memâlik-i İslâmiyye de coğrafî nokta-i nazardan yekdiğerine muttasıl bulunuyor.

İslâm'ın zamân-ı ittihâdında bulunuyoruz. Zîrâ otuz sene İslâm'ın üzerine çöken kâbus-ı istibdad inâyet-i rabbâniyye ile ortadan kalktı. İslâm hürriyet devrine girdi.

İslâm'ın tam zamân-ı ittihâdında bulunuyoruz. Zîrâ İslav ittihâdi alenen teessüs etti.

İslav kongresiyle Rus Japon ittifâkının bir zamanda vukûu tesâdûfât-ı garîbedendir. Bu garâbete bir nazar-ı intibâh ile bakılır ve Rusya'nın İslavlîk âlem-i azîmi olduğu göz önüne getirebilirse buna tesâdûf demek mümkün değildir.

Koca âlem-i medeniyyet! İşte gözünün önünde Panislâvizm husûle geldi. Buna karşı bir söz tefevvûhünden bile âciz kaldın.

Geçen haftaki makâlemizde İslav ittihâdının zâhirdeki iddiâlara rağmen siyâsi olduğunu söylemişik.

Rusya'nın Japonya ile i'tilâf mukâvelenâmesi akdetmesi aksâ-yi şârktâ meşgûl olan nazarını biraz Avrupa'ya getirebilme için idi.

Rusya Japonya ile muhârebeye tutuştuğu zaman Balkanlar kaynıyordu. O zaman Almanya'nın Balkan politikası âmâl-i Osmâniyye'ye muvâfîk çıktı. Rusya işe karışmadığı için o zamanki statûko Balkanlarda muhâfaza olabildi. Rusya kendi istediği gibi işe karışamayarak Balkan mesâilinin halolunmasını ister istermez hazm etmek mecbûriyetinde bulundu. Şimdi Japonya ile akdettiği i'tilâf sâyesinde aksâ-yi şârktâ menâfiini te'mîn ederek ittihâd-ı İslav sâyesinde Avrupa işleriyle meşgul olmak istiyor. Rusya'nın Avrupa'da işleri Balkanlardadır. Bundan başka bir de İran'da işleri var.

Rusya'nın Balkan'da işleri devlet-i Osmâniyye'ye temâs eder. Şu halde Rusya'nın meşgûl olmak istediği işler âlem-i İslâm'a tealluk ediyor.

Âlem-i İslâm'a tealluk eden işlerin kâffesi devlet-i Osmâniyye'nin alâka-dâr olacağı işlerdir.

Ruslar yeryüzünde en büyük İslav devletidir. Osmanlılar yeryüzünde yalnız kuvvet ve satvet cihetiyle yalnız en büyük değil hem de yegâne İslâm devletidir.

Ruslar ittihâd-ı İslâv te'sîs etti. Osmanlılar niçin ittihâd-ı İslâm te'sîs etmesin.

Âlem-i medeniyyet İslâm'ın intibâh ve terakkisinden, kuvvet ve satvetinden zarar değil fayda görür. Halbuki İslav ittihâdının darabât-ı mühlikesine devlet-i Osmâniyye kadar ve belki daha ziyâde bütün Avrupa ma'rûzdur.

Almanya'nın rekabet-i iktisâdiyye ve isti'mâriyyesinden korkarak Cermen ittihâdına karşı İslav ittihâdına göz yummak isteyen İngilizler İslâm'dan korkacaklarına İslav'dan korksunlar.

Hem bizim ne vazifemiz. Kim kimden korkarsa korksun. Biz müslümanlar bilmeliyiz ki bizim cehl ile keselden başka korkacak bir şeyimiz yoktur.

Binâenaleyh keseli terk ederek çalışalım. İttihâda doğru ilerleyelim.

Arş ileri, arş bizimdir felâh

* * *

Müslümanların ittihâd için tutacıkları yolu bugün ben tâfsîl ve ta'yîne muhtaç değilim.

Zîrâ onun programını Sofya'da İslav kongresi mufassalan yaptı. Telgraflar bu programı neşr etti. Biz de o programı bi't-tercüme gazetemize derc ettik. Bizim de ta'kîb edeceğimiz program budur.

Bu programı kendimize tatbîk edebilmek için bize bir mebde' noktası ta'yîn etmek lâzımdır. Çünkü İslav kongresinin İslavlâr için vaz' ettiği program bizim için ikinci adımdır.

Biz evvelâ umûm-ı akvâm-ı İslâmiyye'de kâbil-i tatbîk bir tahsîl-i ibtidâî programı yapmaya mecbûruz.

Tahsîl-i ibtidâî demek mekâtab-ı ibtidâiyye tedrisâti demek değildir. İnsana sağını solunu öünü arkasını altını üstünü bildirecek tahsîlin programı demektir.

Evvelâ dîn-i hakkı ta'lîm edecek bir İslâm ilm-i hâli husûle getireceğiz. Bu [364] ilm-i hâl mezhebe göre mecmâun aleyh mesâili ihtiyâv edecek. Mezâhib ihtilâfâtını kaldırma, mezâhibi kaldırma yahud münâzara ile mümkün olamaz.

Mecmâun aleyh olan mesâili hâvî ilm-i hâl vücûda getirildikten ve bunu memleketleri birbirine muttasıl olmak ve mâlik-i istiklâl bulunmak cihetiyle erkân-ı ittihâd olması lâzım gelen Osmanlı, İran, Afganistan mekteplerinde tedrisî kararlaştırdıktan sonra herkes yine mensûb olduğu mezhebin kitaplarını mu'tekadâtını pek a'lâ okur.

Sâniyen bir İslâm coğrafyası husûle getirilecek. Bu coğrafya müslümanların mikdarını bulundukları memâlikin e-kâlîm ve mahsûlâtını, mütekellim oldukları lisânları, ahvâl-i ictimâiyye ve iktisâdiyyelerini, seviye-i ma'lûmatlarını bildirecek.

Sâlisen bir târîh-i İslâm yapılacak. Bu tarih, İslâm'ın zuhûr u intîşâryla on üç asır içinde tevessüünün mikdarını ve esbâb-ı inhibâtını gösterecek.

Râbian umûm-ı akvâm-ı İslâmiyye için bir lisân-ı umûmî intihâb olunacak ve kâffe-i akvâm-ı İslâmiyye o lisânın teshîh-i ta'lîmine, ta'mîm-i intîşârına hizmet edecek. Ve ittihâd-ı İslâm için yazılmış olan kitapların kâffesi evvelâ bu lisânda yazılacak sonra elsine-i İslâmiyye'nin kâffesine tercüme olunacaktır.

¹ Haşr, 59/14.

² Âl-i İmrân, 3/139.

İslâm'ın lisân-ı umûmîsi şimdiye kadar *el-Arab*'ın hemen her nüshasında söylediğim gibi mevcuddur. Bu da lisân-ı Arabî'dir.

Lisân-ı Arabî dünyanın en büyük lisânıdır. Lâ-yemûttur, onun ta'mîmi ve teshîl-i ta'lîmi için lâzım gelen vesâiti teâdîrik ve istihâl etmek umûüm müslümanlara farzdır. Hele devlet-i Osmâniyye'ye hem farz hem vâcib hem sünnet hem müstehabdır.

İslâm'da ihtilâf-ı mezâhib ilm-i hâlin tevhîdine mâni' değildir. Zîrâ asilda ihtilâf yoktur. İhtilâf derece-i sâniyye mesâilindedir.

Müslümanlar hangi mezhebe mensûb olurlarsa olsunlar. Kâffe-i sıfât-ı kemâlete ile muttasif ve bilcümle nakâyistan münezzeh hâlik-ı kevn ü mekân bir Allah'a îmân ederler. Ve yine kâffe-i mezâhib-i İslâmîyye'de Hazret-i Muhammed (sav) hak peygamberdir. Şu halde müslümanların ilm ü hâli "Lâilâhe illallâh Muhammedün Resûllâh" kelimeteyinde hâsildir. Bu ilm-i hâl İslâm'ın şu kelimeteyinden sonra farziyetine i'tikâd vûcûbunu ta'lîm edeceğî beş vakit namaz, siyâm-ı Ramazân, hac, zekât, yine mezâhib-i İslâmîyye'nin kâffesinde müttefekun aleyhîtir. Şu halde müslümanlar beyinde muhtelefun fîh mesâil ya felsefi, ya târihi, yahud fer'i dir. Bu ihtilâfâtın mâni'-i ittihâd olması akıdan baîddir.

İlm-i hâlin hâvi olacağı mesâil içinde en mühimlerinden biri de İslâm nazârâsında bir âile i'tibâr olunan ebnâ-yi beşerîn cins ü lisân ile ayrılamayacağı ve milliyet ve cinsiyetin Müslümanlık'ta dîn-i İslâm'ın âhirete müteallik birtakım neşâyihten ibâret olmayıp ictimâiyât ve siyâsiyâtın dinden hâriç olmadığı ve bundan dolayı "Dîn ve millet ikisi birdir" sözü İslâm'da aslu'l-usûl-i siyâset bulunduğu kazîyeleridir.

Eyyûhe'l-müslimûn! İşte ben dilimin döndüğünü söyledim. Hayya ale'l-felâh.

El-Arab

Muhammed Ubeydullâh

* * *

Zeyl:

Dînin siyâsiyâtta bî-taraf kalması lûzûmumu iddiâ edenlere şurada feylesof-ı zamân Tolstoy'un İslav kongresine yazdığı mektubu naklederim. Tolstoy akvâmin ittihâd ve imtizâcına hizmet edecek olan ittihâd-ı İslav kongresini tebrîk ettiğinden sonra diyor ki:

"Bence beşeriyetin sükûn ve istirâhatını te'mîn edecek olan yegâne ittihâd ancak ittihâd-ı dînîdir."

FİRDEVS ALİ BEY

Bosna Hersek meclis-i meb'ûsân reisi Ali Bey Firdevs'in vefâti münâsebetiyle Bosnalı Besîm-zâde Mustafa Bey yazıyor:

Bu ziyâ-ı azîm, şu vak'a-i dilsûz zavallî Boşnak İslâmları dil-hûn etti. Nasıl ağlamasınlar ki hâmîsiz kalan zavallî altı

yüz bin İslâm'ın hûkûk-ı maddiyeyi ve ma'nevîyesini pîş-i nazarında tecellî ettirerek bütün mevcûdiyet-i maddiyeyi ve ma'nevîyesiyle yine o İslâm kardeşlerinin her türlü hukukunu siyânet ve muhâfaza etmek için çalışmış ve yorulmak bilmeyen bir azm-i mücâhidâne ile uğraşmış ve muvaffak olmuş bir vûcûd-ı kıymet-dâri ilelebet zâyi' etmek felâketine katlanmaya mecbur olurlar.

Hükûmet-i müstebidde rehâvet politikasıyla Bosna Hersek'teki İslâm kardeşlerimizin gördükleri haksız muameleleri, müsâvâtsızlığı kâle almadığı gibi hukûk-ı siyâsiyyelerini görmek için gözlerine çekilen perde-i siyâhi kaldırırmak istemedikleri halde işte o muhterem vûcûd refîklarıyla altı yüz bin İslâm'ın hukukunu istirdâd için hükûmet-i işgâliyyenin kuvaşına bakmayarak, hâmîsiz olarak tarîk-i mücâhedeye atılmış ve hükûmet-i seniyyenin irtibâtını fi'len uyandırmak üzere müteaddid defalar İstanbul'a gelerek ilticâlarda bulunmuş ve emsâli gibi me'mûriyyet ve nişân sevdâsına düşmeyerek hakikî bir mücâhid olduğunu isbât etmiş idi. Fakat herkesin ma'lûmu olduğu gibi o zaman bu gibilerin sözleri mesmû' olmadığından Ali Bey makâm-ı Hilâfet'te hiçbir şey yapmaya muvaffak olamamış, maamâfih kardeşlerine serbestçe nefes aldırmak için işi tarîk-i siyâsete dökerek Berlin Kongresi'nin Bosna Hersek hakkındaki mukarrerâtından bâhis ve me'mûrin-i mahalliyeyi şikayet yolu bir mazbatâ ile Viyana ve Macar parlamentolarına kadar gitmiş ve nûzzâra istîzâh ettirmiştir. Ali Bey şu hidemât-ı vatan-perverânesini kimseňin muâvenetine arz-ı iftikâr etmeden kendi parasını sarf ederek ifâ etmiş, bu sûretle kulüb-i İslâm'da büyük bir yer kazanmış ve "menşûre" mes'elesini kâle almayan ve tamamıyla unutulmuş bir halde gösteren Avusturya hükûmetine bunu kabûl ettiğini iddiâ etmektedir. Bosna müslümanlarının hukûk-ı mûktesebeleri mağsûb olduğu halde iâde ettiðidi gibi "serbestî-i maârif, evkâf" mesâil-i mühimmesini İslâmların tamamıyla lehine hallettirmiþ ve kendilerine hayat-ı medeniyye kazandırmış idi. Şu gayreti esnâsında Osmanlıların kazandıkları meşrûtiyyet kendisini sevindirmiþ ise de "ilhak" kendisiyle beraber zavallî İslâmları dilsûz etmiş idi. Fakat takdirin o sûrette tecellî ettiðini görerek bu defa bütün hâmîsiz kalan kardeşlerini muhâfaza etmek için var kuvveti bâzuya vererek çalışmış ve şu gayretle anâsîr-i sâireden daha az miktarda oldukları halde âlem-i İslâm'a medâr-ı mehfaret olacak bir muvaffakîyet olarak, işte ilk meclisin riyâsetini unsur-ı İslâm'da temsile muvaffak olmuş fakat efsûs bütün gayret ve faâliyetinin rûnûmâ olacağı bir zamanda ecelin hûkm-i bî-emânından kurtulamamış gitmiştir.

İste böyle faâl, böyle kıymet-dâr bir vûcûdu zâyi' eden Bosna İslâmlarıyla âile-i keder-dîdesine beyân-ı ta'ziyyet ederiz.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	icin	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

4 Ağustos 1910

28 Recebülferd 328

Perşembe 22 Temmuz 326

Dördüncü Cild - Aded: 100

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

(الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْعَيْبِ وَيَهْبِطُونَ الصَّلُوةَ وَمَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِعُونَ)¹

(O müttakiler) ki onlar gayba îmân ederler (Zât-ı bârî ve sıfat-ı aliyesi, nübûvvetler ve nübûvvetlere müteallik ahkâm ve şerâ'i, yevm-i âhiret ve ba's ve nûşûr ile hesâb ve cezâya mütedâir ahvâl-i âhiret gibi şevâhid ve delâil kâim olan umûr-i nâ-mahsûsayı tasdîk ve i'tirâf eylerler) ve ikâme-i salât ederler (Namâzı takvîm ve ta'dîl ederek hakkıyla edâ eylerler; ferâizîyle sünen ve âdâbına dâir hudûd-zâhiresine ve huşâa ve Cenâb-ı Akdes'e kalb ile ikbâl ve teveccûhe müteallik hukûk-ı bâtinâsına mûrâ'ât kilarlar) ve kendilerini merzûk eylediğimiz şeylerden infâk ederler (Onlar kendilerine ihsân eylediğimiz emvâlden farz olsun nefl olsun alel-itlâk sebîl-i hayra mâl sarf eylerler).

Eğer takvâ yalnız terk-i maâsî ile tefsîr olunursa bu cümle-i kudsiyye mâ-kablîni takyîd eder ve tahliyyenin tahliye ve tasvîrin saykal ve cilâ üzerine terettüb gibi mâ-kabli üzerrine terettüb eyler. Eğer takvâ şer'an müteârif ve örfen mütebâdir olduğu üzere fi'l-i tâ'ât ve terk-i seyyâjît ile tefsîr ediliyorsa o halde bu cümle mâ-kablîni muvazzih ve kâşif olur; çünkü îmân ile salât ve sadakaya dâir imâd-ı a'mâl ve esâs-ı hasenâti müştemil olduğuna, bunlar ise a'mâl-i nefsâniyye ile ibâdât-ı bedeniyye ve mâliyyenin ümmehâti olup² (إِنَّ الصَّلُوةَ تَنْهَى عَنِ الْفُحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ)³ nazm-i celili ile hadîs-i şerîfinde müşâhed ol-

duğu üzere alel-ekser saîr tâati ve maâsîden tecennübü isittîbâ' ve istilzâm eylediğine mebnî müttakîn lafzının ikinci tefsîre göre tazammun eylediği evsâfi bu cümle tafsîl ve izâh ediyor.

İmân, lügatta tasdîk ma'nâsında müsta'meldir. Şer'de ise tevhîd, nübûvvet, ba's, cezâ ve emsâli gibi peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in dîninden olduğu bi'z-zarûre ma'lûm olan husûsatı tasdîk etmedikçe tahakkuk etmez. Cumhûr-ı muhaddisin indinde îmân şu üç emrin mecmûundan ibârettir: Hakkı i'tikâd etmek ve hakkı ikrâr eylemek ve mûcibi ile amel etmek. İmdi yalnız i'tikâdi ihlâl eden münâfîk, ikrâri ihlâl eden kâfir, ameli ihlâl eden fâsiktr.

Gayb kelimesi masdardır ve burada gâib ma'nâsında müsta'meldir; gâib denmeyip de yerine gayb kelimesinin ikâme edilmesi, âdile adl itlâki gibi mübâlağa içindir, nitekim bu nükteye mebnî⁴ (عَالَمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) nazm-i celîlinde şâhâde lafzi ism-i fâil makamına ikâme olunmuştur. Burada gayb ile murâd ol emr-i hafîdir ki histen gâib olur ve akıl onu bi'l-bedâhe idrâk edemez. Bu da iki kısımdır: Biri odur ki nazar ve istidlâl ile bilinmez, bu kısım emr-i hafîyi bilmek Cenâb-ı Allâmu'l-guyûba mahsûstur, ⁵ (وَعَنْدَهُ مَقَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) kavl-i şerîfi ile maksûd olan da budur. Diğer odur ki hafî ise de delîl kâim olduğundan nazar ve istidlâl ile bilinir; Sâni' teâlâ ve sıfat-ı aliyesi, âhiret ve yevm-i âhiret gibi. Bu âyet-i kerîmede maksûd olan bu kîsm-i sânidir.

Nâs iki kısımdır. Bir kısmı maddîdir ki mahsûsatın başkasına [366] inanmaz, diğer kısmı gayr-i maddîdir ki bunlar hissin idrâk etmediği şeylere yani meşâirden kaybolan es-

¹ Bakara, 2/3.

² Ankebut, 29/45.

³ Beyhâkî, Şuabu'l-îman, 2550, 3038.

⁴ En'am, 6/73.

⁵ En'am, 6/59.

yâya inanırlar. Müstağnî-i beyândır ki Allah'a ve melâikeye ve yevm-i âhirete îmân gayba îmândır. Allah'a îmân etmeyen adamın Kur'ân'a ihtidâ etmesi mümkün değildir; böyle bir adamı hidâyet ve işrâda tasaddî eden kimse bu âlemin sifâtı kemâl ile muttasib bir ilâhi bulunduğu dâir o adama karşı hüccet-i aklîyye ikâme edip sonra Kur'ân'ın Cenâb-i Akdes-i Kibriyâ'dan hidâyet olduğuna onu iknâ' etmelidir. Îmânı bil-gayb mahsûsun mâverâsında mevcûda i'tikâ olup mücerred îmânı bil-gaybin ise nef'i olmadığından hidâyet-i Kur'ân ile intifâ' eden mü'minîn bil-gaybin alâmâtnı Kur'ân gerek bu cümle ve gerek cümel-i âtiyye ile beyân ve izâh buyurmuştur – A[ayin].

İkâme-i salât, onun erkânını ta'dîl ve ferâiz ile sünen ve âdâbında zîg vukûundan onu hifz eylemekten ibârettir – S[sin]. (قِيمُونَ) ikâmettendir, sen bir şeyi hakkıyla ifâ ettiğin zaman dersin. Cenâb-i Hak (أَقْمَتِ الشَّيْءَ) 1) Lâşüm'üne شَيْءٌ (أَقْمَتِ الشَّيْءَ اقْمَةً) zaman (اقْمَتِ الشَّيْءَ اقْمَةً) 2) buyurmuştur ki ilim ve amel ile Tevrat ve İncil'in hakkını ifâ edinceye dek demektir – M. (يُقْبِلُونَ الصَّلَاةَ) 3) buyuruldu da (وَيُقْبِلُونَ) 4) denildiği. Bu iki ta'bî arasında fark vardır; çünkü namaz keyfiyet-i mahsûsa ile tahdîd olununca onu bu keyfiyet ile edâ eden kimseye namaz kıldı denir, her ne kadar o kimsenin bu fiil ve ameli salâtin hey'et-i zâhireden maksûd olan ma'nâ ve kivâmindan hâli olsa bile. Binâenaleyh salâtin mâ-bihî'l-kivâmi bulunan ma'nâya dâl bir lafza hâcet messetti ki o da Kur'ân'ın ta'bî eyleiği ikâmet lafzıdır. Salâtin ikâmesi, kemâl-i tâhârete ve erkân ve sünenin istifâsına dâir cemî' hukukiyle onu edâ eylemekten ibârettir demişlerse de bu kavîl sûret-i zâhireyi tavâsîf dâiresini tecâvüz etmez; halbuki ikâme ile hâsil olan kivâm-i salât, Cenâb-i Akdes'e teveccûh ve ona huşû-i hakîki ve zât-ı ulûhiyetine ihtiyâc ihsâs eylemekten ibârettir – A[ayin].

Rizk: Râ'nın kesriyle, mutlaka kendisiyle intifâ' olunan şeye denir ki isimdir, cem'i erzâk gelir. İnfâk: Sarf-i mâl eylemektir. Burada infâk ile murâd, farz olsun nefl olsun alel-itlâk sebîl-i hayra mâl sarf etmektedir. İnfâki i'tâ-yi zekât ile tefsîr edenler infâkin eddal-i envâmi zikretmişler demektiir. (وَمَنْ زَقَّا هُمْ) 5) diye cümlenin teb'îz ifâde eden (مِنْ) ile tasdîr edilmesi mükellefi menhiyyun anh olan isrâftan men' içindir – K[kaf]. Mevlânâ Kadı Bezdâvi'nin Allâme-i Zernâşeri'ye teb'ean: (مِنْ) kelimesinin îradını mükellefi menhiyyun anh olan isrâftan men' e hamleyemesi mûrâret-i faktır ü fâkayı te-cerru' edemeyenlere mahsûstur, yoksa alel-itlâk sahîh değildir. Siddîk-i ekber radiyallâhu anh hazretleri cemî-i emvâlini tasadduk etmiş ve Cenâb-i Resûl-i Ekrem onun sabr u ta-hammüline vâkif olduğu cihetle kendisini men' eylememiştir. Buna mebnîdir ki Hasan bin Sehl hazretleri: İsrâfta hayir yoktur diyenlere: Hayırda isrâf yoktur diye cevap vermiştir – M. Bu fakîr ü hakîr dahi der ki umûr-i hayriyye için ne sarf edilse isrâf denemez. Fakat cemî-i emvâli sarf etmek sidîkîn ve kâmilîne hâs bir makamdır. Bu makama herkes i'tlâ edemez. Mecmû-i nâsa nisbet ile bu babda hatt-ı ha-

reketi şu düstûr-ı hikmet ta'yîn eder: ³⁾ (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا (وَلَمْ يَعْتَدُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوْماً)).

İnfâk ile takviye-i ebdânda istiâne olunan niam-ı zâhireye ve ulûm ve maârif gibi takviye-i nüfûs-vâr vâhîde istiâne edilen niam-ı bâtîneye şâmil olarak cemî' mevâzi-i muâvenetten infâki murâd etmek de muhtemeldir. Bu ihtimali Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyyi ve sellem efendimizin ⁴⁾ (إِنَّ عِلْمًا) (أَنَّ شَيْئًا) kavîl-i şerîfleri te'yîd eder. (وَمَنْ) (أَنَّ شَيْئًا) (لَا يُنْفَعُ بِهِ كَثُرًا لَا يُنْفَعُ مِنْهُ) (زَرْقَانْهُمْ يُنْفِقُونَ) nazm-ı celîlini kendilerini mütehassis kıldığımız envâr-ı ma'rîfetten ifâza ederler sûretinde tefsîr edenler bu ihtimale zâhib olanlardır – K[kaf].

(وَمَنْ زَرْقَانْهُمْ يُنْفِقُونَ) (vasfi îmânı bil-gaybin akvâ-yı emârâtm-dandır. Pek çok kimseler vardır ki salât u savm gibi en-vâ-i ibâdât-ı bedeniyyeyi ifâ ederler de Allah için bir miktar malin fedâ edilmesini icâb eder bir hâl zuhûr edince kat'anibrâz-ı meâsîr-i mûrûvvet ve fütûvvet etmezler (Donanmamiza iâne husûsunda dirîg-i fütûvvet eden bazı aghniyâmımız da bu kabıldendir. Beyne'l-akvâm hayatı şevket-i bahriyyesinin takviyyetine vâbeste bulunan vatanın feryâdına yetişmemek ne demek olduğunu izâha hâcet mi var.)

كَرْ الْحَمْدَى بِخُواهِى صَدْ بِخُوانَد
بِدِينَارِى چُو خَرْ دَرْ كَلْ بِمَانَد
Sa'dî

Burada infâk ile murâd iyâl ve evlâdi infâk değildir; şöhret ve câh gibi veyahud ahbâb ile üns ve ülfet gibi bir ivaz mukâbelesinde ziyâfetler vermek de maksûd değildir. Şu murâddır ki bir insan Cenâb-i Hakk'ın kendisine in'am ve ihsân eyleğini ve bir fakîr-i bî-nevâ dahi kendisi gibi Allah'ın bir kulu olduğu halde ya acz ü zaافتan veyahud rizka îsâl eden esbâbtan mahrûmîyetinden nâşî sia-i rizktan mahrûm kalmış olduğunu derk ve taakkul etsin de buralarını teffâkûr ederek o bîçâreye dest-i lutf u keremini uzatsın. İmdi bir kimse rizâ'u'llâhi taleben ve hakkında râyegân buyurulmuş olan in'am-ı ilâhiye teşekküren ve kavminden faktır u ihtiyâci bulunanlara merhameten bezl-i mâla nefsinde bir dâî bulursa bilâ-şek o kimse Kur'ân'ın hidâyetini kabûle temm-i istî'dâl ile müstâid olur ve binâenaleyh İslâm'a da'vet olunduğu zaman kemâl-i şevk ile icâbet eder – A[ayin].

Cenâb-ı Bârî vâhid-i lâ-şerîke-leh olduğu halde (زَرْقَانْ) diye zât-ı aliyyesinden cemî' sîgasıyla ta'bîr buyurulması tefhîm-i zât içindir. Üslûb-ı Arap'ta nefsten mütekellim-i vahde sîgasıyla ta'bîr olunduğu gibi bazen cemî' sîgasıyla ve bazen dahi mechûl sîgasıyla ta'bîr edilir. Kur'ân-ı Kerîm üslûb-ı Arap üzere şeref-nâzil olduğundan bu üslûbun üçü de Kur'ân'da vârid olmuştur. Cenâb-ı Rabb-ı izzet zât-ı aliyyesinden ⁵⁾ [367] kavîl-i şerîfinde müfred sîgasıyla, (ذَرْنِي وَمَنْ حَلَقَثُ وَجِيدًا) (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقُدرِ) ⁶⁾ nazm-ı celîlinde cemî' sîgasıyla,

³⁾ Furkân, 25/67.

⁴⁾ Suyûfi, Câmi'u's-Sâğır, 3875.

⁵⁾ Müddesir, 74/11.

⁶⁾ Kadr, 97/1.

¹⁾ Mâide, 5/68.

²⁾ Mâide, 5/55.

la, ^{كُبِّلَ عَلَيْهِمُ الصَّيَامُ}^۱) âyet-i kerîmesinde ve emsâlinde mâlem yüsemme fâiluhu sîgasıyla ta'bîr buyurmuştur.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالآخِرَةِ هُمْ^۲ (أُنْوَاقُهُنَّ)

Ve onlar sana münzel olana ve senden evvel münzel olanlara (yani sana nâzîl olan Kur'ân ve şerîat ile Tevrat, İncil, Zebur ve suhuf-i enbiyâ gibi senden evvel güzâr etmiş peygamberâna münzel bütün kitaplara) îmân ve ahireti (neş-e-i uhrânın vukûunu) teyakkun ederler (onların kulûbu nûr-i Îlâhî ile müstenîr olduğundan hayat-ı âhireti bütün şükkûk ve evhâmi izâle eder bir ilm-i katî ile bilirler).

Bu zikrolunan umûra îmân izhâr edenlerin hepsi Kur'ân'a ihtidâ etmiş degillerdir. Aramızda pek çok kimse görürüz ki ona Kur'ân nedir diye sorulsa: (Kelâmûllâh'tır bilâşek) der. Maamâfîh onun a'mâl ü ahvâli Kur'ân'a tatbîk edilse külliyyen Kur'ân'a mübâyin olduğunu görürüz. Kur'ân giybetten nemîmeden kizbden men' eder; halbuki o giybet eder, nemîmeye sa'y eder. Kizbden sakınmaz. Kur'ân tefekkür ve tedebbüru emreder; halbuki o, Allah Teâlâ'nın haklarında buyurduğu gürûhtandır, kendi müstakbelinde ve mensûb olduğu ümmetin müstakbelinde tefekkür etmez, âyat ve nûzuru ve havâdis ve iberi tedebbüru eylemez. Âyet-i kerimede zikrolunan mü'min-i mûkin ol kimsedir ki a'mâl ve ahlâkını daima Kur'ân ile tezyîn eder ve Kur'ân'a ihtidâ edip etmediği taayyün etmek için Kur'ân'ı mi'yâr ittihâz edip a'mâl ve ahlâkını ona tatbîk eder – A[ayıñ].

Kütüb-i münzeleye icmâlen îmân farz-ı ayndır ve tefâsili ile müteabbid bulunduğuuz Kur'ân'a tafsîlen îmân farz-ı kifâyedir, zîrâ farz-ı ayn olsa cerh ve müşettete müeddî olur ve emr-i meâşı ihlâl eder, din ise yûsrdür,usr değıldir – K[kaf] S[sin] M.

Înzâl bir şeyi a'lâdan esfele nakl eylemektir. Înzâlin meâniye tealluku onu hâmil bulunan a'yân ve zevâtâ tealluku vâsitasıyladır. Suhuftan mâadâ kütüb-i îlâhiyyenin rusûl-i kirâm aleyhi's-salâtu ve's-selâm hazerâtına nûzûlu Cibrîl o kütübü Cenâb-ı Akdes-i kibriyâdan telakkî-i rûhânî ile te-lakkî eyledikten veyahud levh-i mahfûzdan hifzetiktken sonra onu rusûl-i kirâma inzâl ve ilkâ etmesi sûretiyelerdir, vallâhu teâlâ a'lemu – K[kaf] S[sin]. Bu âyet-i kerimede inzâl ke-limesi vahiy ma'nâsına nadir – B. Înzâl lafzi ile murâd, cânib-i refî'i ulûhiyyetten vûrûd edip ibâda vahy olunan îrşâd-ı ilâhîdir. Buna inzâl tesmiye edilmesi cânib-i ulûhiyyette mahlûkunanisbet ile uluvv-i mekânet bulduğu içindir. Kur'ân, vahiyden mâadâ niam-ı ilâhiyyeye de inzâl itlâk e-dip ^(وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ)^۴ buyurmuştur – A[ayıñ].

¹ Bakara, 2/183.

² Bakara, 2/4.

³ Zâriyât, 51/11.

⁴ Hadid, 57/25.

(آخر) lafzi. Evvelin mâ-kabli bulunan âhirin te'nîsidir, nitekim dünya lafzi ednânin te'nîsidir. Bu iki lafzin dâreynde isti'mâli gâlip olduğundan isim makamına kâim olmuşlardır – S[sin]. Dünyaya dünya tesmiyesi âhirete dünvvü ü kurbu bulunduğu içindir – B. Âhiret lafzi Kur'ân'da pek çok yerde zikrolunmuştur. Murâd hayat-ı âhiret ve yahud a'mâle mükâfât ve ukûbet mahalli olan dâr-ı âhirettir.

Îkân: Bir şeye tealluk eden ilmi o şeyden sek ve şüpheyi nefy ederek itkân eylemektir – K[kaf] S[sin]. Yakîn: Vâkia mutâbık ol i'tikâddir ki sek ve zevâl kabûl etmez; şu halde yakîn iki i'tikâddan müterekkibdir, biri filan şeyin söyle... olduğunu i'tikâd, diğeri o şeyin başka bir süretle olması mümkün olmadığını i'tikâddir. Allah'a ve yevm-i âhirete imânda yakîn, a'mâldeki âsâriyle bilinir. Yoksa Allah'tan hayatı etmeyerek nâsin hukukunu ekl edip de benim rûz-i cezâya ilme'l-yakîn i'tikâdim vardır diyen ehl-i hidâ'in kavl-i müzevverleri ve tavr-ı desîse-kârâneleri asla şâyân-ı iltifât değildir – A[ayıñ].

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ^۵

Onlar (Bu sıfât-ı hamîde ile ittisâf edenler) Rablerinden (Haklarında şâyân buyurulan) hidâyet üzeredirler (Hazret-i Perverdigâr onları envâ-i lutf u keremle perverde edip tâ ki Cenâb-ı Akdes-i kibriyâsına ihtidâ mertebesi olan şu mertebeye irtikâ eylemişlerdir) ve (dâreynde fevz ve) felâh bulanlar onlardır (bu firka-i fâzila tahkiye buyurulan sıfatları hasbiyle şerre, tama', cebânet, hela', buhl, cevr, huşûnet gibi rezâilden bittabi' tezkiye-i nefs etmiş olacakları ve efâl-i zemîme ve irtikâb-ı fevâhiş ve münkerât ile sunûf-ı şehevât-ı nefşâniyyeye inhimâkden tecennüb edecekleri gibi âdâta ve nâs ile hüsn-i muameleye mütedâir Kur'ân'ın fazilet ve amel-i salih tesmiye eylediği şeylerle de mütehallî bulunacaklarından elbette iki cihânda lutf-ı hâss-ı rabbânî ile mümtâz ve serefrâz olurlar).

Bereket-zâde İsmail Hakkı

TÂRÎH-İ İSLÂMÎYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin
Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 24 –

Ebû Tâlib hazretleri de pederleri Cenâb-ı Abdülmuttalib gibi şurb-i hamr misilli habâisi nefsine tahrîm etmiş ve pek çok mezâyâ ve mefâhir ile temeyyûz eylemiş idi. Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri hâzineleri Ümmü Eymen radiyallâhu anhâya "Sen vâlidemden sonra benim vâlidemsin" buyurdukları gibi Ebû Tâlib hakkında da ba'de'n-nübûvve dahi "pederim" ta'bîrini mükerrerler isti'mâl etmişlerdir.

⁵ Bakara, 2/5.

[368] Asıl ismi Abd-i menâf* olup ekber evlâdi olan Tâlib ile** tekennî ederek ol vechile iştihâr etmiş idi. Resûl-i Ekrem hazretlerini pek ziyâde sevip bütün evlâdi fevkinde tutardı. Hengâm-i tufûliyyetlerinde yanında yatırır. Etyab-i taâmi kendisine yedirirdi.

Pederleri Abdü'l-muttalib'in serveti bütün evlâdi beyinde inkisâma uğramakla Ebû Tâlib vüs'at-i maîsete mâlik degildi: fakat bu şeref-i himâyeyi ihrâzla Resûl-i Ekrem'i hânesine almakla maddî ve ma'nevî berekâta mazhar olmuş idi. Her içinde muvaffakiyet nûmâyân idi. Daima göründü ki evlât u iyâli için ihmâz olunan et'ime ne kadar az olsa muhterem birâderzâdesi iştirâk eylediği zaman kâffesini doyurur, hatta fazla bile kalırdı.

Ümmü Eymen radiyallâhu anhâdan mervî olduğu üzere "Resûl-i Ekrem hazretlerinin zamân-i sabâvetlerinde bir defa olsun açlık veya susuzluktan sıkâyet ettikleri görülmemiş, ekser evkâttâ ale's-sabâh Zemzem-i şerîften bir iki yudum su içerek onunla iktifâ eder, kendisine yemek teklif olundukta ben aç değilim derlermiş, Ebû Tâlib'in mâidesine hâzır olmaları mahzâ onun hatırına riâyet maksadıyla vukû' bulmuştur."

Ebû Tâlib hazretleri nâil olduğu bu şeref-i himâyeye ve kefâleti ba'de'n-nübûvve dahi muhâfaza ederek azîm fe-

* Revâfiz tâifesî "İmrân" olmasını iddiâ edip (أَنَّ اللَّهَ اصْطَفَى أَمَّةً وَنُوحًا) [Âl-i İmrân, 3/33] âyet-i kerîmesinde "Al-i İmrân" dan murâd Âl-i Ebî Tâlib'dir derler. Zaten bütün tâvâif-i Şîîye tevhîde dâir iş'ârâna ilâve ettikleri ehâdis-i vâhiyye ile İslâmîyet'ine zâhib olmuşlardır. Halbuki en son kelâmi "âlâ dîni Abdi'l-muttalib" idi.

Hâfiż ibni Kesîr rahîmeullâh diyor ki revâfızın iddiâ-yi vâki'leri zâhirü'l-butândır. Bunlar bu iddiâya cûr'et ettikleri zaman âyet-i mezkûrenin mâbâdi olan (أَذْ قَاتَتِ الْمَرْأَتُ عَمْرَنْ زَبَ ابْنِي تَنَزَّلَتْ لَكَ مَا فِي) [Âl-i İmrân, 3/35] nazm-celîlini hiç nazâr-mütâalaaya almamışlardır. Nasıl ki bir dervîse "namaz kulsan a" diyen kimseye cevâben mezburun (لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَآتُنُّمْ سَكَارَى خَتْنَمَوْنَ مَا تَقْوُنُونَ) [Nisâ, 4/43] âyet-i celîlesinin yalnız baş tarafını okumakla iktifâ eylediği mervîdir.

** Bundan başka Ebû Tâlib'in daha üç oğlu var idi ki Akîl ve Ca'fer ve Ali radiyallâhu anhüm hazerâtıdır. Her biri mâ-dünündan on yaş büyüğtür. Ümmü Hanî ve Cumâne nâmında iki kızı da vardı. Tâlib'den mâmadası kabûl-i İslâmîyet etmişlerdir. Tâlib ise Bedir vak'asında müşrikîn tarafından bulunarak maktûl olmuştur. Akîl da Bedir gazâsında bulunup esîr düşmüşt ve Hazret-i Abbâs tarafından fidyesi verilererek tahlîs edilmiştir. Hudeybiye vak'asından biraz evvel kabûl-i İslâmîyet eyledi. Cenâb-i Ca'fer ki zü'l-cenâheyn unvâniyla ma'rûftur İslâmîyet'i kadîm ve şâni pek âlidir. Diyarâ-i Habeş'e hicret edenlerin pîşvâlarındandır.

Medîne'ye avdetleri feth-i Hayber hengâmâsına müsâdîf olmakla Resûl-i Ekrem efendimiz ol kadar ferahnâk oldular ki "Hangisine sevineceğimi bilemiyorum. Hayber'in fethine mi yoksa Ca'fer'in kudûmune mil!" buyurdular ve alınlarından öpüp kendisini kucakladılar ve mescid-i şerîf yanında bir hâne tahsîs ettiler.

Cümlesinin válidesi Fâtima binti Esed bin Hâşim'dir ki pek fâzila bir kadın idi kabûl-i İslâmîyet edip ba'de'l-hicre Medîne-i münevverede irtihâl etmiştir.

Vefâtında Resûl-i Ekrem hazretleri na'sîna kamîs-i mübâreklerini ilbâs ile bizzat kabrine yatırılmış ve sebebini suâl edende "Ebû Tâlib'den sonra bana en ziyâde bir ü şefkatibrâz eden bu kadın idi" buyurmuşlardır. (Üsdü'l-Gâbe)

dâkârlıklar etmiş, kendisi nübûvetin onuncu senesine kadar muammer olmuş idi. Bu müddet zarfında -ileride bast ü beyân olunacağı üzere- efendimiz hazretleri süfehâ-yi Mekke'nin taarruzât ve tecâvüzâtından masûn bulunurlardı.

Hakikat-i ma'rûza bilcümle kütüb-i siyer ve tevârihte esânîd-i sahîha ve vesâik-i sarîha ile te'yîd ve isbât edilmiş olmakla sübûtunda iştibâha imkân yoktur. Binâenaleyh vâkîf-i hakâyık olan erbâb-i mütâlaa Dozy-Cevdet tarîhinin muhtevî olduğu isnâdât-ı âtiyyeyi nazar-ı nefret ve istîkrâh ile telakkî edecekleri, her fikrasını hezeyân-ı mahmûm kabîlinden sayacakları emr-i tabîîdir.

İttifâk-ı fukahâ ile nakl-i kûfrün kûfr olmamasına ve târîh-i İslâmîyet nâm-ı müsteâriyla neşr olunan eser-i garâkârî-i habîsenin harfiyen redd ü iptâli matlûb ve mültezem bulunmasına binâen bu misilli hezeyânları da bi'l-mecbûriyye kitabımıza derc ediyoruz.

"Ebû Tâlib sahî bir adam idi. Fakat o derece fakîr idi ki âilesinin havâic-i zarûriyyesini te'mîn edemiyordu. Binâenaleyh Muhammed (sav) kendi maîsetini tedârik etmek, başının çâresine bakmak mecbûriyetinde bulunduğunu gördü. Çobanlık etmeye başladı. Mekkelilerin keçilerini ve koynularını muhâfaza ediyordu. Çobanlık ise Arapların nazârunda muhakkâr bir iştir. Bu cihetle çobanlığı ekseriya kadınlar, esirlere terk ederlerdi, Muhammed (sav)'in çobanlıktan aldığı maâş pek cûz'ı idi. Bunun için bir vâsita-i maîset te'mîn etmek üzere sûs meyvelerini zer' etmeye dahi koyuldu."

Bir kere evlât u iyâlini iâşeden âciz olan fakîr bir adamın hissâlunacak mertebe sehâveti olamayacağı âşikârdır. Binâenaleyh sehâvetle medh ü sitâyişe şâyân görülen Ebû Tâlib'e derece-i nihâyede fakt u zarûret isnâdi tenâkuzdan hâli değildir.

Sâniyen müşârûn ileyh hâkkında kütüb-i mu'teberede (وَكَانَ مِنْ حُكَّامَ قَرِيشٍ وَسَادَتْهَا وَمَرْجِعُهَا فِي الْمَلَمَاتِ) okunmaktadır.

Ednâ mertebe fikir ve mülâhaza sâhibi olanlar i'tirâf eederler ki bilcümle kabâil-i Kureyş nezdinde siyâdetle ma'rûf, vekâi-i mühimmede merci-i enâm olan bir zât vüs'at-i maîsete mâlik olmayıabilse de mümkün değil efkar-ı fukarâdan olamaz. Ebû Tâlib'in ticâretle iştigâli de ma'lûmdur. Arasında kervanla Suriye'ye azîmet eederdi. Hatta sînn-i mübârekleri on ikiye vâsil olduğu hengâmâda arzû-yi hümâyûnlarına binâen Resûl-i Ekrem efendimizi de birlikte istishâb etmişti ki kütüb-i siyerde tafsîl olunduğu vechile bu seferlerinde "Bâhîra" nâm râhib ile mülâkât vukû' bulmuştur.

Sâlişen Ebû Tâlib – bunların iddiâ ettiği gibi – zarûret-i fevka'l-âde içinde yanıp kavrulmakta olsayıdı Resûl-i Ekrem hazretlerinin hâmî-i müşfîki olan dûr-endîs Abdü'l-muttalib bu şeref-i himâyeye kendilerine tevdî olunmak husûsunda arz u niyâzda bulunan zengin oğullarını bırakır da Ebû Tâlib'i tercih eder miydi. Müşârûn ileyh daha ziyâde şefkat ve sa'mîmiyyet aramış ise de emr-i iâše ve idârenin ehemmiyetini asla nazar-ı i'tinâye almış değildi denilebilir mi?

Hîley-i insâftan mahrûm bulunan Doktor Dozy ile hemâlaları olanların akl u mantık hâricinde kâin bu farâziyeleri Resûl-i Ekrem efendimiz [369] hazretlerine çobanlık ve mey-

ve-fürûşlukla sûret-i âdiyyede te'mîn-i maîsete mecbûriyyet isnâd ederek (hâşâ-lillâh) şânı vâlâ-yı risâleti tenzîl ve istihfâf etmek garazı fâsidinden nâşî hep uydurma şeyler, mü-nâsebet almaz bühtânlar olduğu “Çobanlık ise Araplar nezdinde gâyet muhakkak bir iş idi. Bu cihetle çobanlığı ekse-riya kadınlara ve esirlere terk ederlerdi.....” sözlerini ilâve etmekte de tamamen tezâhür etmektedir.

El-hâsil çobanlıkla te'mîn-i maîset sahâ-i fezâil-pîrâ-yı nübüvvetten sad-hezâr mertebe uzaktır.

Ra'y-i ganem husûsunun fi'l-cümle vukûu mes'elesine gelince kütüb-i siyerde Resûl-i Ekrem'in ra'y-i ganem ile iştîgâl buyurmaları ficâr-i sâlis ile hilfû'l-fudûl^{*} vak'alarından evvel zîr olunduguına nazaran kendilerinin henüz mürâhik bulundukları sırada vâki' olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o vak'alar esnâsında Hazret-i Resûl'ün on dört yaşında bulundukları musarrahırt.

عليکم بالاسود من¹ (ثمر الاراك فانه اطبيه واني كنت اجتنبه اذ كنت ارعى الغنم قالنا وكيف ثمر الغنم يا رسول الله قا نعم وما من نبي الا ودق رعاها²) yani erak ağacının meyvelerinden siyah olanlarını devşiriniz. Çünkü atyebi odur (Bu meyvenin kararmış ve kemâl bulmuş olan kısmına denir.. Bu hadîse ham meyvelerin muzîrr-i sihhât olması ifâde buyurulmuştur) koyunları ra'y ettiğim esnâda ben de onları devşirirdim. Dedik ki yâ Resûllallah! Siz koyun ra'y ile iştîgâl ettiniz mi? Buyurdular ki evet! Her peygamber bir müddet ra'-yi ganem ile iştîgâl etmiştir.

Diğer bir hadîs-i şerîftede Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i Dâ-vûd gibi zât-i risâlet-penâhîlerinin de ra'y-i ganem ile bir müddet iştîgâllerî tasrîh buyurulmuştur.

Hiç şüphe edilemez ki enbiyâ-yı izâmin bundan mak-sadları te'mîn-i maîset degildi. Belki ilhâm-i Bârî sâlikasıyla cemâ'ât-i beseriyye terbiye ve idâresine dâir iktisâb-i mele-ke, peydâ-yı mümârese gibi istifâde-i ma'nevîyyeden ibârettir. Çünkü behâim içinde en zayıf ve gâyet sükûnetli olan cins-i ganemi istir'â, fusûl ve ezmâna göre onları münâsib merâlara nakil ve me'vâlarını tanzîm ile beraber zehâb ve iyâblarında ahvâl-i tabîiyelerine mürâ'ât ve kendilerini müezziyâttan muhâfazaya i'tinâ eden kimsenin kalbinde terahhüm ve taattuf karâr edeceğinden siyâset-i enâm ile

* “Ficâr” nâmiyla Mekkelilere tealluk eden vakâi dört defa vukû’ bulmuştur. Bunların her biri şerh-i harâmda yahud dâhil-i Harrâm'de husûle gelmiş veya bu sûretle neticelenmekte tekârûr etmiş olmakla müfâcere ma'nâsına olan nâm-i mezkûru almıştır. Kütüb-i siyerde tâfsîlatî vardır.

“Hilfû'l-fudûl” emvâl-i mağşûbenin istirdâd veya tazmîni hâkînda a'mâm-i Resûl'den Zübeyr bin Abdi'l-muttalib delâlîteyle Abdullah bin Cü'dân hânesinde ma'lûmu'l-esâmî zevât beyinde akdolunan bir muâhdededen ibârettir ki ikâme-i hak ve nusret-i mazlûma dâir olmakla on dört yaşında oldukları halde Resûl-i Ekrem efendimiz de bizzat hazır bulunmuşlardır. Hatta bulunma-liyla iftihâr ma'rîzîndâ bir hadîs-i şerîf de vârid olmuştur. Bâis-i in'ikâdi Âs bin Vâil nâm müstebiddin bir Yemen tacirinden almış olduğu emtiyanın esmânını te'dîye etmediğinden mezburun cebel-i Ebî Kubey'se çıkararak bülend-âvâz ile ekâbir-i Kureyş'ten istîgâse ve istimâd etmesidir.

¹ Benzer şekilde, İbn Hibban, *Sahîh*, 5144.

iştîgâl eylediği zaman hiddet-i tabîiyye ve zulm-i garîzîden tehzîb-i nefs etmiş bulunur. A'del ahvâl üzre ifâ-yı vezâife muvaffak olur.

Erbâb-ı tedkîk ve ulemâ-yı felsefe vekâ'i-i câriyyenin ledünnîyâtına vukûfla kesb-i imtiyâz eden zevâttan ibârettir ki bunlar zevâhir-i ahvâl ve ahbâra değil! Belki her vâkianın ihtiyâ eylediği hikem ü esrâra binâ-yı hûkmederler. Hüsn ü niyet ve zekâ ve reviyyetleri nisbetinde îrşâd-i enâma muvaffak olurlar.

Zâhir-bîn olan garaz-kârların ahvâli ise bambaşkadır. Onlar hasımlarında velev kendi zu'mlarinca nakâ'isten ma'dûd bir şey bulunca onu enzâr-ı avâmda büyülererek ağrâz-ı fâsidelerine âlet edinirler.

Bu sırada Bulgaristan matbûat-ı âdiyyesinin tuttukları meslek-i bâtil da bu kabildendir. Bulgarlardan silah toplanmak mes'ele-i hâkimânesinin tazammun ettiği idâme-i sükûn ve âsâyîş maksadı âlisi gibi ledünnîyât-ı âliyyeye yanaşmıyorlar, silahsız kalacak Osmanlı Bulgarların lede'l-îcâb eşkiyâ çetelerine muavenet edemeyeceğini düşünerek kâle, kaleme alınması bâdî-i nikbet ve hacâlet olacak taalulât-ı bârîdeye sapiyorlar.

İşte Dozy ve hem-pâları da kütüb-i siyerde sathî nazarla görmüş oldukları ra'y-i ganem mes'elesini künh-i hâkîkatî üzere anlamaya çalışacakları yerde pâye-i muâllâ-yı risâleti tenzîl hülyâ-yı bâtilâna vâsita kilmaya yelteniyorlar. Bütün enbiyâ-yı izâmin ahvâl-i ibtidâiyelerinde ahyânen vuku' bulması sünnet-i câriyye-i sübâhîyye olan bu fi'lin müşâhede-i netâic ve âsârından mahrûm kalıyorlar.

Ve cûr'etleri arttıkça artıyor da kemâl-i akli ve mazhar olduğu sıfat-ı nübüvvet ve risâleti gözleri önünde parîl parîl parlamakta bulunan müessir ve mefâhir-i bî-nihâye-i İslâmiyyet'le sâbit ve muhakkak olan zât-i risâlet-penâhî hâkîkîde mahzâ vahy-i rabbânî esnâsında tecellî eden hâlet-i hârika-i insilâhi ve âlem-i melekûta doğru husûlü zarûrî olan i'tlâ ve incizâbî vesile ederek (hâşâ ve kellâ) cünûn isnâd ve iftirâsına kadar varyorlar.

(خنلهم الله واعمى ابصارهم كما اعنى بصائرهم²)

Artık bi-inâyetillâh ihvân-ı dîn ve erbâb-ı temkîn tamâmen anlamış oluyorlar ki peygamberân-ı izâm haklarında ra'y-i ganem âhâd-ı nâsin telebbüs ettikleri cilbâb-ı vahşet ve cehâletten bî'l-külliyye âtrî olması cihetle sâirlerde görülen ahvâle kâbil-i kiyâs değildir. Binâenaleyh ra'y-i ganem ile ta'yîb olunan bir şahıs “Peygamberler de râîlik etmiştir” diye mukâbelede bulunacak olursa te'dîbe müstahak olur. Zira ânîfen îzâh olunduğu üzere enbiyâ-yı izâmda bir hikmet-i sâmiyyeye binâen vukû’ bulan ra'y-i ganem havârik-i [370] azîmîyi hâvi olan ümmîlik ve yetimlik gibi onların hâkîkîde fezâil ve kemâlâtthan ma'dûd olabilir.

Dozy ve hem-pâlarının Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinde vukûu mervî olan ra'y-i ganem keyfiyetini de hâkîkîti üzere anlamak istemediklerini dermeyân etmiş idik.

² “Allah onlara yardım etmedi, görüşleri gibi gözlerini de kör etti.”

Bundan maksad yalnız ledünniyât-ı hikemiyyesini anlamamış olduklarını ifâde değildir. Çünkü onlar bununla kalmaşılardır. Utanmadan bu fi'le mukâbil halktan ücret almak tenezzülünü de ilâve etmişlerdir. Hatta bu iftirayı tervîc için Dozy cenâbları “Mekkelilerin keçilerini ve koyunlarını muhâfaza ediyor... çobanlıktan aldığı maâş pek cüz'î idi...” diye işin içine kocaman yalanlar da katmıştır. Halbuki Reşûl-i Ekrem efendimiz on dört ile on beş yaş arasında bulundukları hemgâmda mahzâ kendi arzû-yı vicdânlarıyla akrabâsından bazı kimselerin koyunları ra'y olunduğu mahalle bir müddet bulunmuşlardır. Râilere muavenet buyurmuşlardı. Buna mukâbil kimseden ücret aldığı uydurma bir efsânedir.

Nasıl ki (كُنْتُ أَرْغَاهَا لِأَهْلٍ مَكَّةً بِالْقَارِبَيْط) hadîs-i şerîfinde bu hakikat musarrahtr.

(Bu ta'bîri tevehhüm olunduğu gibi “kirat”ın cem’i değil belki rivâyet-i Uhrâda mezkûr olan Ecyad nâm mahall-i ma'rûfun unvân-ı diğерidir. Bunu da Ebû İshak Harbî ve allâme-i Züfunûn İbnü'l-Cevzî ve İmâm İbni Nâsır gibi ecille-i ulemâ tasrîf etmişlerdir.

Dirhem ve dinarın cüz-i mu'îni “nisf dânek” ma'nâsına “kirat” in o sırada Araplarca ma'rûf olmaması da bu ifâdeyi te'yîd etmektedir.)

Bilfarz ve t-takdîr ücret almış olsalar da Hazret-i Mûsâ'nın cenâb-ı Şuayb'la olan muamelesinde olduğu gibi bir mahzûr-ı aklî veya şerî istilzâm etmeyeceği lede'l-havâs emr-i âşikârdır.

Enbiyâ-yı izâm ümmetlerini teşebbüş-i şahsiyyeye irşâd için kable'n-nübûvve böyle birtakım umûr-ı meşrûada bulunabilirler.

Fakat düşmanlar söyleyecek başka söz, isnâd edecek başka bir töhmet bulamayınca onları da âhâd-ı nâsa kiyâsa yeltenirler. Yahud daha büyük iftîrâlara cûr'etle helâk olup giderler.

Manastırı İsmail Hakkı

MÎ'RÂC-I ŞERÎF MÜNÂSEBETİYLE

Âyîne-i cemâl-i Hak sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin mî'râc-ı hakîkat-minhâci hicret-i seniyyelerinden bir sene mukaddem şehr-i Recep'in yirmi yedinci gecesi vukû' bulmuştur. Yani o râz-dân-ı leyle-i isrâ, tenhânişîn-i vahdet-hâne-i Hudâ olmuştu. Bu leyle-i mübâreke pazartesi gecesine müsâdifti.

Seref-vukûunda zamanımıza kadar geçen müddet bin üç yüz yirmi dokuz sene olmuş oluyor.

İnsan her sene bu şeb-i mes'ûdu idrâk edince derece-i ulviyyetinden dolayı hâtrât-ı latîfe ile neş'e-mend olur. Hele o nûr-ı müşahhas-risâletin bir cilve-i latîfe-i gaybiyye ile azm-i âsumân eylemesindeki hikmet ve halâvet-i rûhâniyyeyi düşündüğü zaman müstağrak-ı vecd ü istîgrâk olur.

Cümle-i inâyât-ı sübhâniyyeden olmak üzere fûrûğ-ı ma'rifet; kulûb-ı ümmet-i Muhammediyyeyi cilve-zâra dön-

dürmekte neyyirât-ı zâhire-i semâvâta fâik bir şâ'saa-i rûhâ-nî gösterir.

Hazret-i Abdülkâdir'in Sirâcu'l-Vehhâc'ından terceme ten bir eserde yazılır ki:

O gece şeyh-i harem-i lâhût Hazret-i Cibrîl; mahbûb-ı e-dîb-i İlâhî sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine olan şiddet-i iştîyâkından hâim ve hayrân olduğu halde sarây-ı Ümmühâni'ye geldi.*

Vücûd-ı nâzenîn-i Resûlullah'ı firâş-ı istirâhat içine serilmiş ve dîde-i kalbi uyanık olduğu halde, gözlerini uykuyla dalmış buldu. Yatağının ayakucunda durup arz-ı selâm ve ihtirâm eyledikten sonra “Ey baht-ı bî-dâd-ı âlem ü âlemiyân, daldığın hâb-ı nûşîndan uyan ki ganâim-i fûyûzât-ı İlâhiyye; senin için hazırlandı. Emr-i nâfiz-i mutlaka senin için serâ-perde-i azamet-serây-ı kurb u visâl açıldı. Ey yetîm Ebû Tâlib; mevâhib ut metâlib-i saâdet, tâlibin olan Feyyâz-ı Ezel hazretleri tarafından senin için iddihâr olundu” diye arz-ı me-râm eyledi. Seyyidü'l-kevneyn efendimiz hazretleri (يا جبريل يا ابي حاتم) hitâbiyla nereye gidileceğini suâl buyurunca; Rûhu'l-emîn (يا محمد ارفع الائين عن الابن) mukaddimesiyle arz-ı ittilâ'-gâh-ı risâlet-penâhi eyittiği cevâb medlûlunca “Yâ Nebiyy-ı Zişân aradan sütreyi kaldır, şimdi ben eyn ü cihet bilmiyorum, zira ma'lûm-ı şerîfindir ki Rabbin teâlâ ve takaddes zaman ve mekândan münezzeh ve mukaddestir; ben resûl-i dîvân-kadem olduğum halde senin hizmetkârlarından olmak için huzûruna gönderildim; yâ Muhammed irâde-i e-zeliyye-i İlâhiyye'nin gâye-i şühûdu ve makâm-ı saâdet-i uzmâ için meşîyet-i Rabbâniyye'nin maksûdu sensin; her şey senin içindir; sen ancak zât-ı İlâhîsi içinsin kâinâtın mümtâz ve muhtârı ve piyâle-i muhabbetin neşve-i ser-sârisin; şeceive-i kevden maksûd olan semere-i şûa' ve cevhare-i mutahhara sensin, sen bedr-i letâifsin, şems-i maârifsin, yevm-i kiyâmette melce-i her hâfsin, hikmet-hâne-i âlem senin için bast u İslâh olundu, [371] kâse-i muhabbet; mücerred kurb-ı feyzâ-feyzin için tasfiye kılındı, cemî' evkân senin için yaratıldı, harem-hâne-i melekût-ı mücerred şeref-yâb-ı visâlin olmak için ağıyârdan muhâfaza edildi.

Kalk; ey Habîb-i Kibriyâ kalk ki ni'am-ı celîle-i İlâhiyye sofraları senin için kurulmuş duruyor, rahmet-nişân-ı âlem-i bâlâ seni bekliyor. Onların cümlesi şeref-i rûhâniyyetinle nasıl müserref ise şeref-i cismâniyyetinden de böyle şeref ve saâdet bulmak istiyor; yeryüzü mübârek ayağınla üstüne bastığından dolayı nasıl şeref ve saâdet bulduysa kub-

* Ümmühâni Hazret-i Ali kerremallâhu vechehu ve radiyallâhu anh efendimizin hemşire-i pâkizesidir. Sarây-ı Ümmühâni'nin el-ân mevkî'i ziyâret-gâhtr. Mekke-i Mûkerreme'de el-yevm dâire-i hükkümetin karşısında re's-i minâre ta'bî olunan üç şerefeli minârenin dibindedir. El-hâletü hâzihî ta'zîmen ziyâret olunmaktadır ki bu minâre mahall-i mukaddese alem olarak inşâ olunmuştur. Tâfsîli Mir'âtu'l-Harameyn'de vardır. İmâm Buhârî hazretlerinin Katâde ve Enes ibn Mâlik radiyallâhu anhâ hazerâtından rivâyet eylediği bir hadîs-i şerîf mazmûnuna göre fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin o gece Ka'be-i Muazzama'da hâfîm denilen mevzi'de bulundukları sırada Mî'râc-ı güzîn şeref-vâki' olmuştur. Bu babdaki tehâlüf-i rivâyatî İbn Hacer hazretleri pek güzel bir sûrette te'lis etmiştir.

be-i semâ dahi öylece müserref ve münevver olmak için can atıyor..." Teşvîkât-ı ta'zîm-kârânesinde bulundu.

Bunun üzerine sultân-ı serîr-i lî-maâlîhi aleyh salavâtlâh efendimiz hazretleri li-hikmetin (يا جبريل الحبيب يدعونى ما) isticvâb-ı hakîkat-cûyânesiyle "Ey Rûhu'l-emîn beni Rabbim teâlâ ve tekaddes ne için da'vet buyuruyor?" meâliyle leb-küşâ-yi suâl oldu.

لِيَغْفِرْ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ (ذَنْبِكَ وَمَا تَأْخَرُ)
Hazret-i Cibrîl aleyhisselâm dahi ¹ tebşîriyle mukâabele buyurdu.

Cenâb-ı risâlet-penâh-ı a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz Hazret-i Cibrîl'in sözüne cevâben (يا جبريل الان طاب) (قلبی ها انا ذاهب الى ربی) yani "Ey peyk-i celîl-i Hazret-i Rab şimdî gönlüm mesrûr ve mutayyeb oldu. İşte zaman ve mekânından münezzeh olan Rabbim celle ve alâ hazretlerine gidiyorum.." mazmûniyle icâbet-nûmâ-yi da'vet-i Hak oldu.

Seyrân-ı bedâyi'-pîrâ arasında sürüş-ı a'zam Cibrîl-i E-mîn şu mazmûn ile arz-ı huzûr-ı kibriyâ etti ki "Yâ Seyyide'l-evvelîne ve'l-âhîrin müjdeler olsun ki şeref-kudûmun için ebvâb-ı naîm küşâd edilip ravza-i safâ ve çemen-i suffe-i letâfet-bahşârlarının nezâret ve revnâki kemâl buldu; ve o bezm-i feyzâ-feyz-i naîmin piyâle-i neşve-efzâ ve rahîk-i hayât-bahşâsı şeffâf ve musaffâ oldu. Cemâl perdeleri açıldı, her tarafa nûrlar saçıldı, bu gece senin gecendir, bu devlet senin devletindir" diyerek daha birçok ma'rûzât-ı hakîkat-âyâttâ bulundu.

Hülâsa-i kelâm lâ-yuad esrâr sâha-nûmâ-yi zuhûr oldu ki bunlardan maksûd-ı Rabbânî o mahbûb-güzîn-i İlâhî'nin âyât-ı beyyinâti görmesi ve mazhar-ı tecelliyyât-ı sübhanî olması idi. Öyle oldu. Bu ahvâlin sihhâtine te'sîr-i aşk-ı Muhammedî ile derhal îmân edenler nâil-i ni'met-i îmân ve mazhar-ı iltîfât-ı Sübhanî oldu; aşk-ı Muhammedî'den mahrum zümre-i muânidîn ise deryâ-yi inkâr ve dalâlette boğuldu kaldı.

*Şebistân-ı vefânîn mahremisin yâ Resûlallâh
Arûs-ı künütü kenzin hem-demisin yâ Resûlallâh
Temâşâ eyledin nûr-ı cemâllâhi âmennâ
Makâmât-ı kemâlin eftâmisin yâ Resûlallâh*

Hüseyin Vassâf

İSLÂMÎYET'İN ZUHÛR VE TERAKKISI VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

- mâba'd -

Putperestlerce bayramlarında ma'bedlerde bir ziyâfet vermek âdet olduğu gibi bu kâide el-hâletü hazihî o sûretle

¹ Fetih, 48/2.

* Hazret-i Cibrîl'in bu âyet-i kerîmeyi okumasındaki hikmeti ulemâ-yi İslâmiyye uzun uzadı şerh ve tafsîl eylemişlerdir. Husûsiyle ce-nâb-ı şeyhü'l-ekber kuddise sirruhu'l-athar *Fütûhât-ı Mekkiyye'*-nin cild-i sâniisinde Hakîm Tirmîzî'nin yüz elli beşinci suâline cevap olmak üzere bu babda pek çok hakikatler yazmışlardır.

cârîdir. Putperestlige duhûl sırasında telkin edilen esmâ-i sîriyye dahi el-yevm kiliselerde "sacrament" âyininde istî'mâl olunan esmâdır. Nitekim *Μυγήειον*, *Τελετή*, *μώησις*² gibi e-sâmî her iki tarafça müsta'meldir. Bir de teâlîm-i ibtidâiyyede müttehaz olan usûl ve kavâid ve chatechumeni, competentes, vanden[!], fideles gibi derecât ve evsâf-ı kenîsâniyyedeki ahvâl ve şerâit aynıyla mevcûddur. Ve bu evsâf ve el-kâbi ihrâz için putperestlikte müsta'mel ve meşrût olan te-heyyü'ât-ı ibtidâiyye tamâmiyla Hıristiyanlık'ta cârî ve meşrûttur. Ancak işbu teâlîm ve telkinât her memlekette bir olmadığı gibi Nasrâniyet'te cârî olan sacrament usûlü dahi her memlekette bir değil idi. Putperestlikte bu gibi usûl ve kavâid-i mezhebiyyeye ziyyâdesiyle dikkat ve i'tinâ edilen memâlikte Hıristiyanlıkta dahi o nisbettâ dikkat ve i'tinâ gösterildiği gibi müsâmaha-kârâne hareket olunan mahallerde dahi o tesâmuh cârî idi meselâ: χωρια, χονορδοχη nâmîyla putperestlikte verilen ziyyâfetler hıristiyanların sacrament ziyyâfetlerinin aynıdır. Kezâlik bazı memâlikte sîrf ricâle münhasır Εσαιρψη nâmîyla ziyyâfetler i'tâsi cârî olduğu gibi Yunanistan ile İskenderiye'de dahi bu âdet cârî idi. Bu gibi ziyyâfetler daima harîfâne icrâ olunur ve herkes masraftan hissesine isâbet eden miktarı verir idi. Ve bu babda verilen paraya *Συμβολὴ* itlâk olunur. Dâhil olacak adamlar için de aralarında bir parola mevcûd bulunur ve bu gibi cem'iyetlere *Σταύρεία* ve *Kοινωνία* nâmî verilir idi.

Bu ziyyâfetler yapıldıktan sonra artan para fukara cem'iyetlerine verildiğinden bu gibi ziyyâfetler her ay hükûmetin müsâadesiyle icrâ olunur idi. Bu; Hıristiyanlıkta agape ve muhabbet nâmîyla verilmekte olan ziyyâfetler ile mukayese edilirse putperestlerce müsta'mel olan Κυριαχῶν, δεῖπνος, Κοινωνία, τέοωμαΙος, τχεις ziyâfetlerine aynıyla müşâbih olduğu görülür. Havâriyyûndan Pavlus, Corinth ahâlisine yazdığı nâmede bu âdeti medhetmekle beraber herkes getirdiğini münferiden yemekte olmasıyla fukarâların aç kaldıklarına hiddet ediyor. Ve herkes hânesinden getirdiği yemeği münferiden yiyecekse kiliseye hâcet olmayıp hânesinde [372] yemesi evlâ olduğun bast u beyân ile aynı zamanda sacrament usûlünden bahs ediyor binâenaleyh agape ziyyâfetin aynı sacrament usûlu olduğu müstebân oluyor.

Pavlus nâmeste hıristiyanların putperestler ziyyâfetlerinde bulunmalarını takbîh yolunda şeytân kadehleriyle Mesîh nâmına idâre-i akdâh ile şeytân sofralarında yemek yediğini dermeyân ediyor.

Bu gibi merâsim ve âdâttâ tarafeyin müttehid ve müttefik olmalarına nazaran Hıristiyanlığın putperestlere ne gibi kavâid ve usûl-i dîniyyeyi telkin eylemiş olduğunu fâhs ü tedâkik edelim:

İlk telkin olunan kavâid-i esâsiyye-i dîniyye Yahudilerin Mesîh'i olan Hazret-i İsa'nın Yahudiler ile milel-i sâireyi bir saltanat-ı dûnyeviyye zîr-i idâresinde birleştireceğini tefhîmden ibâret idi. Binâ-berîn böyle mukaddes bir prense teb'a olmak şerefini ihrâz için milel-i sâire efrâdinin ibâdet-i vesenîyyeyi terkle günahlarına tövbe ve istigfâr ve Hazret-i Nûh

² Yunanca yazılışlar 325. sayfadaki dipnotta belirtilen orijinal baskından alınmıştır.

aleyhisselâmın vesâyâ-yı seb'asına ittibâ' eylemeleri lüzumu tavsiye ediliyor ve bu sâyede âhirette mazhar-i naîm-i mü-kim olacakları tebşî olunuyor idi.

Ta'lîmât ve telkînât-ı vâkianın husûsât-ı meşrûhadan ibâret olduğuna Beytü'l-Makdis Sinod meclisinden neşrolunan beyânnâme-i patrikiyye dahi delîl-i vâzihtr. Hatta ol es-nâda Hristiyan olacak olan akvâm-ı sâire efrâdi hitân edilerek Hazret-i Mûsâ'nın vesâyâsı mı telkin edilmek yoksa hitân edilmeksizin Hazret-i Nûh'un vesâyâ-yı seb'asıyla mı iktifâ edilmek lâzım geleceği hakkında beyne'r-ruhbân zuhûr eden ihtilâfta Sinod meclisi Hazret-i Nûh'un vesâyâ-yı seb'asıyla iktifâ lüzümuna karâr vermişti. İncillerin nihâyetlerinde mastûr olan havâriyyûnun tekmilelerinde hristiyan olacak olanlara mutlaka Hazret-i Mûsâ vesâyâsının telkini lüzümunu şart ittihâz edenlerin hristiyanların Fârisî tâifesi olduğu muharrer ve mezkûrdur. Bundan anlaşıldığına nazaran Fârisîler Hristiyanlığa dâhil olmakla beraber tamâmiyla Hazret-i Mûsâ vesâyâsıyla âmil olmuşlardır.

Sadusiler dahi Hazret-i Îsâ'ya tâbi' ve Hristiyanlığa dâhil olmuşlarsa da Hazret-i Îsâ'nın ba'de'l-vefât dirilmiş olmasına i'tikâd etmemiştir. Justin Martyr Yahudi Tryphon ile cereyân eden mübâhasesinde Sadusileri hristiyan addetmekle beraber mu'tezileden olduklarını beyân ve tasrîh eylemiştir. Binâ-berîn milel-i nasâra arasında meshûd olan tefrika ve ihtilâf ile ve herkesin akidesinin sıhhati fikrinde sâbit-kadem olmasına ve esâsen Hristiyanlık Mösyö Selden'in ifâdesine göre Yahudiliğin bir şekl-i mua'ddeli bulunmasına nazaran Sinod meclisinin içtihâdının hakikatini anlamak için Yahudilerin âdât ve mu'tekadât-ı kadîmelerini nazar-ı im'ân ile tedâkîk etmek lâzım gelir. Yahudiler dinlerine iki sûretele adam kabûl ederler idi. Bunların bir kısmı Kapı Yahudileri i'tibâr ve kendilerine yalnız Hazret-i Nûh'un vesâyâ-yı seb'ası telkin edilir idi. Şâmlı Naaman ile tavâşı zenci Cornelius bu kısımdan idiler. Diğer kısmı dahi hakiki Yahudi addedilerek Hazret-i Mûsâ'nın vesâyâsı ta'lîm edilirdi. Mutaasib olan Yahudiler bu kısma dâhil oldukları gibi siyâsi veya dünyevî bir maksad ile tehevviyd edenler dahi bu kısımdan ma'dûd edilir. Buna dâir Josephus kitabında ber-vech-i âfî bir hikâye nakl ü beyân ediyor: Adiabene kralı Izates Yahudi dinine dâhil olmayı arzu etmekle beraber teb'asının bundan müñfail olacaklarından korkmakta olmasına bu babda memleketinde bulunan Ananias nâmında bir Yahudiyle istişâre eylediğinde merkûm krallarının tehevvidüne sebep olduğunu keşf ü tahmîn edecek ahâlinin şerlerinden hazeren krala Yahudi olmak için hitân ve tehevviyü i'lâna hâcet olmadığını beyân eylemiştir. Galile'den Eleazar nâmıyla gelen bir Yahudi kralın Tevrat'ı kırâatiyle beraber sûret-i zâhirede merâsim-i âyîn-i Mûsevî'yi icrâ etmemesine hiddet ederek krala hitâben sen Allah'ın kânûnlarını hem okuyorsun hem ahkâmiyla âmil olmuyorsun diye tevbîh eylemiştir. Ancak Yahudiliğe dâhil olacak olanlara Hazret-i Mûsâ şeriatının tamâmî-i ahkâmine riâyet gibi bir bâr-ı gîrânî herkesin yükleneceğini kâni' olamadıklarından teshîlen li'l-maslahâ Hazret-i Nûh'un vesâyâ-yı seb'asıyla Yahudiliğe idhâl eyledikleri putperestlere Kapı Yahudileri ta'bîr edilmiş idi. Ger-

çi Sinod meclisinin beyânnâmesinde hristiyan olanlara lahm-i meyyiteyi yemek husûsunu men' edildiği rivâyet olunursa da Ambrose ile diğerleri böyle bir memnûiyetin vü-cûduna kâil degillerdir. Putlar için tadhiyye edilen hayvânât lühûmunun adem-i cevâz-ı ekli husûsuna dahi kâni' değilim zira Pavlus Corinth ahâlisine yazdığı nâmede eğer ahâlî tarafından ta'yîb edilmeyecek olursa putlar için zebhedilen hayvânât lühûmunun eklinde beis olmadığını beyân ediyor. Tafsîlât-ı mebsûtadan anlaşıldığı vechile Hristiyanlıkta putperestlere telkin edilen kavâid-i esâsiyye-i dîniyye husûsât-ı meşrûhadan ibâret idi.

Hristiyanlığa dâhil olan Yahudiler âdât-ı kadîmelerinin bir kısmına devâm ettikleri gibi putperestlerden hristiyan olanlar dahi kendi âdât-ı kadîmelerinin bir kısmına devâm eylemektedirler. Mübtelâ Pantenus ile Clemens Alexandrinus Hristiyanlık'la Stoasizm felâsifesi mu'tekadâtını cem' ediyorlar.

Origen ile diğerleri ise Eflâtun'un ve Peripateticism felsefelerini birleştiriyorlar. Hatta Epicurean ve Cynical felsefelerini kabûl eden hristiyanlar dahi bulunduğu bazı kitaplarda okudum. Milel-i sâire efrâdından hristiyan olanların hitânları icrâ edildiği cihetle Yahudilik'ten hristiyan olanlar nazârunda âdetâ mezûm ve menfûr idiler hatta Petrus'un Cornelius'u ziyâret ettiği için Yahudilikten hristiyan olanların güvenmiş oldukları tekmile-i Enâcîl'de muharrer ve mastûrdur. Ve bu gibilerin bulundukları ziyâfetlerde es-bâb-ı mücbire olmadıkça bulunmadıkları dahi mezkûrdur havâriyyûndan Petrus'un Antakya hristiyanlarıyla görüşüp yemeğ yediği halde James tarafından gelen Yahudi Hristiyanlarının vürûdlarını müteâkib ta'n ü teşnî'lerinden hazeren Antakya Hristiyanlarıyla mülâkat ve beraberce taâmmâd ve tehâşî eyler [373] idi. Her iki kilisede aynı hal müddet-i medîde devâm eyledi. Ve Yahudilik'ten hristiyan olanlar milel-i sâireden hristiyan olanların cennete girmeleri ihtimâline kâil olmakla beraber onlara necis nazariyle bâkmaktan kendilerini alamamışlardır. Putperestlikten hristiyan olanların zaten teaddüd-i ilâhiyyeye kâil olmalarıyla Hazret-i Îsâ'nın dahi ilâh olmasını i'tikâd eylemeleri muhtemeldir. Nitekim müverrih Pliny Nasrâniyet'e âid yazdığı eserde bu gibi hristiyanların Allah Îsâ'ya duâ eylediklerini beyân ediyor. Tertullian dahi aynı rivâyatî zîkr ü beyân ediyor. Hazret-i Îsâ'nın ulûhiyetine âid birtakım ebyât ve kasâid inşâd edildiği dahi şüpheden vârestedir. Ancak eski hristiyanların Artemon, Apolophon, Hermophilus, Theodosius gibi en âlim en zeki en müdekkik fuhûlünün rivâyetlerine nazaran havâriyyûn Hazret-i Îsâ'yı âdetâ bir insan olmak üzere ta'rîf ve tâsvîf eylemişlerdir. İlk Hristiyanların i'tikâdları dahi bu merkezdedir. Ve bu akide havârî Petrus'tan ve Roma'nın onuncu papazı olan Victor günlerine kadar devâm etmiş ondan sonra gelen papaz Zephyrinus tarafından bu akide ifsâd edilmiştir ve Aryanların Îsâ'nın ulûhiyetini i'tikâd bir belâhet olduğunu beyân eylemişlerdir. Nicene müctema-i ilmiyyesine kadar Îsâ'nın ulûhiyetine hiçbir âlim hristiyan kâil olmamış ve daima vahdâniyet-i ilâhiyye fikri telkin edilmiştir. Zaten cisim ile rûhun ictimâi ve cesede ulûhiyet hu-

lülü ve ebediyet-i insâniyye gibi mu'tekadât-ı dakikayı fehm ü ihtiâra havâriyyûnun zekâ-yı mahdûdları gayr-i müsâiddir nitelikim Nicene Mecma'-ı Ruhbânî bu gibi akâid-i garîbe ve acîbenin te'vîl ve ta'rîfinde ittifâk edememiştir ve bu gibi akâid-i muğlakadan âlemin dahi memnûn olmadığına ve Gregory Nazianzen, Basil gibi râhiplerin Tesliyet ile Rûhu'l-Kudüs'ün ulûhiyetleri gibi akâidi telkinden ictinâbları da bir delildir havâriyyûnun mu'tekadâtlarıyla kitaplarında da buna dâir hiçbir bahis ve işâret mevcûd değildir hülâsa gerek şu delâile ve gerek ruhbânın her birinin bu gibi akâid-i muğlakayı birer sûretle tefsîr ve te'vîl eylemesine ve ahbâr-ı nasâradan Athanasius'a nisbet edilen kitaplar ile bu mes'eleye dâir kendi imzâsı altında yazdığı eserdeki fark ve tefâvüte bakılırsa Îsâ'nın ulûhiyyeti akidesinin kadîmen Nasrâniyet'te mevcûd olmayıp ahîren putperestlikten tanassur edenlerin icâd ve ihtiâra' eyledikleri akâidden bulunduğu müstebân olur. Bunların bidâyet-i tanassurlarında akîdeleri sîrf Îsâ'nın ulûhiyetine münhasır iken ahîren bu akideyi akl u mantığa tevfik için İncil'in bazı ibârât-ı mübhemelelerini Ef-lâtun'un felsefesiyle mezç ve bu sûretle ekânîm-i selâseyi te'vîl ve telfika çalışmışlardır. Bu ekânîm esâmî ve ta'rîfâtinin Felâtun'un kitaplarından me'hûz olduğu halde şâkirdâının bu muammâyi halledemeleri dahi bunu gösterir.

YALOVA TENEZZÜHÜNDE ALENEN İŞRET EDİLDİ Mİ, EDİLMEDİ Mİ?

Sirâtimüstakîm'den menkûl bir fikradan dolayı *Beyânül-hak* refîkimizâ Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nden gönderilmiş tekzîbnâme refîkimizin 71 adedli nûshasında manzûrumuz oldu. Evvelen tekzîbnâmeyi aynen nakledelim:

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nden tebliğ olunmuştur.

Mekâtib-i husûsiyyeden Burhân-ı Terakkî Mektebi'nin geçende tertîb ve icrâ eylediği Yalova tenezzühünden evvel celbedilen mekteb-i mezbûr müdürü Hakkı Bey Nezâret'in ol bâbdaki tebliğât ve tenbihât-ı kat'iyyesi üzerine âdâb-ı İslâmiyye ve ahlâk-ı millîyeye muğâyir bir gûnâ harekette bulunulmayacağı beyân etmiş idi. Gazetenizin 21 Haziran sene 326 târih ve altmış yedi numaralı nûshasında işbu tenezzüh esnâsında şâkirdân ve muhadderât-ı İslâmiyye arasında alenen işaret masaları kurulduğu hakkında câlib-i nazar-ı dikkat bir fıkra görülmesi üzerine keyfiyet derhal emniyet-i umûmiyye müdürüyetinden istifâ olundu. Esnâ-yı tenezzühte vapurda bulundurulan me'mûrîn-i zâbitanın ifâdesine atfen bu kere müdürüyet-i mezkûreden alınan tezkîre-i cevâbiyyede böyle bir hal vukû' bulmadığı bildirilmiş olmakla keyfiyetin gazetenizle tashîh buyurulması mütemennâdir.

Refîkimiz terdîf eylediği mülâhazât da şudur:

"*Beyânül-hak* – Mezkûr nûshamızda buna dâir münde-reç olan makâle *Sirâtimüstakîm*'den iktibâs edilmiş ve bu fikrasının hakkında şâyân-ı i'timâd olmamak ihtimaline mebnî beyân mütâlâa edilmeyerek diğer fikrası hakkında birkaç söz söylemiş idi.

"Bu husûsta âdâb-ı İslâmiyye ve ahlâk-ı millîyeye muğâyir bir gûnâ hareket vukû' bulmamak için ittihâz etmiş oldukları tedâbîrden dolayı Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne beyân-ı teşekkür ederek ba'de-mâ emsâli hakkında da takayyûdâtın temâdîsini gerek nezâret-i müşârûn ileyhâdan ve gerekse emniyet-i umûmiyye müdürüyetinden temennî eyleriz."

İki seneden beri bütün kâri'lerinin teslîmde tereddüd etmeyecekleri vech üzere *Sirâtimüstakîm* hilâf-ı hakikat neşriyâta tenezzûlden daima nezâhetini muhâfaza etmiş ve he-def-i tenkid ittihâz eylediği husûsâti muhâkemeten isbât olunabilir bir mâhiyyette görmedikçe mevzûubahis eylemekten ihtiâz eylemiştir. Bu vak'a yâ gelince muharrirrimiz tamamıyla manzûru olan hâdiseye âid meşhûdâtını 92 adedli nûshamızda şu sûretle tasvîr etmiş idi:

"... Vapurda işaret trapezalarının kurulması teessürümü bir kat daha artırdı. Kızarmış tavuklar, taze peynirler, dolmalar, salatalıklar büyük bir zevk ile tabaklara diziliyor, öteden hânendeler mahmûr bir fasıl tutturmuşlar, beriden muzika çalışıyor, kadehler dolup, boşalıyor. Bir hây u hûy-i zevk u safâ ki deyme gitsin. En ziyâde nazar-ı dikkatimizi celb eden şey yanımızdaki meclis-i mey-hor idi... ilâ âhi-rihî".

Makâlenin diğer birinde:

".... Tamamıyla karanlık çökmüştü. Vapurdakilerin çoğu hem-bezm-i safâ olduğundan, muarefesizlik kalmadı. Anlaşıldı ki mütenezzihînin ekseri bir kapı yoldaşı. Artık şîseler boşalmaya yüz tuttu. O vakit erbâb-ı keyf bir dâire teşkil ettiler. Takım çifte telliye başladı... ilh."

Muharrirrimiz vak'a yâ tasvîrden sonra mûtâlaâtını ber-vech-i âti ilâve ediyordu:

"Maksadımız birkaç şahsın ef'âl ve harekâtını tenkid de-gildir. Mes'elenin âdâb-ı umûmiyyeye karşı olan şenâatını izhârdır. Bu husûsta sükûtu istikbâl-i ümmet için bir cinâyet addederiz.

"Mekteb menfaatine bir tenezzûh tertîb ederek ve mekteb çocukların, o sâf ve ma'sûm bîcâreleri gezdireceğiz, eğ-lendireceğiz diye tenezzühe iştirâk ettirerek onları iş ü işaret bezminde bulundurmak ve bir çok müstehcen ta'bîrât ve istilâhât ile etfâl-i müslimînin safvet-i ahlâkiyyesini bozmak bilmeyiz ki mukteziyat-ı harniyyet ile nasıl kâbil-i tevfiktir. Biz eğer yeni nesli de devr-i istibdâd hayât-ı sefâhatıyla terbiye edecek olursak bu millet için sonra felâh ümidi kalmaz. Bizim şimdî yegâne ümîdimiz bütün o şubbân-ı ma'sûmedir. Onları da böyle zehirlersek ahlâk-ı millîyeye mahv olup [374] gider. Bu gidince artık şu cedel-gâh-ı hayâtta bizde bir mevkî' bulunmaz... ilh."

94 adedli nûshamızda da kâri'lerimizden biri cânibinden gönderilen varakada bu vak'a yâ şu sûretle îmâ olunmuş idi ki *Beyânül-hak* refîkimiz ise esâsen nakleyediği bu varakadır:

"... Mevsim münâsebetiyle mekâtib-i İslâmiyye bir çok tenezzûhler yapılıyor. Bunlarda ez-cümle Burhân-ı Terakkî menfaatine Yalova'da icrâ edilen seyâhatte vukûa getirilen

ahvâl-i gayr-i meşrûa cidden bâis-i teessüf ve teessürdü. Mekteb tenezzühlerinde kurulan işaret trapezelerinin ma'sûm olan vatanın ahlâki üzerinde hâsil edeceğî sû-i te'sîrâtı ta'-dâd etmeye lüzüm göremem... Âdâb ve ahlâk-ı umûmiyye-yi muhâfaza etmek ve bunu muhill her gûne hareketi men' eylemek zâbitanın vezâifi cümlesiinden değil midir? Yoksa zâbitamız ma'sûm mektep çocukların arasında, muhaddeârât-ı İslâmiyye ortasında, el-hâsil alenen işaret eden bir kimseyi o hâlinde men' etmeyi -hürriyet-i şâhiyyesine tecâvüz ad-diyile- münâsib görmüyor da menfaat-ı âmmeyi fedâ mı ediyor... ilh"

Şimdi bu tekzîbi nereye hamledelim? O gün tenezzüh mahallinde olsun, vapurda olsun masalar kurularak alenen işaret edilmemiş midir? Bu bir hâdise-i mer'iyyedir ki tevâ-türen isbâti mümkün değildir. Vapurda talebe mevcûd değil miydi? Tenezzühün mektep nâmine vukûu mevcûdiyet-i talebe için bir karîne-i kâtia teşkil ettiği gibi Maârif Nezâretî'nin müdûr-i mektebe vukû' bulan tenbîhâtını tebliğâtta i'tirâfi dahi ayrıca bir delîldir. Vapurda İslâm kadınları yok muydu? Muhiburun bîh mahsûs olduğu cihetle bu da tevâtûr ile kâbil-i isbâttır. Maamâfih hâdiseyi şühûd-i muayyene ikâmesiyle de lede'l-hâce isbât edebiliriz. Kaldı ki kâri'mizin varakasında isti'mâl olunan (ara) ve (orta) kelimelerinin ma'tûfu olan cihet aynen naklolunan satırlardan müstefâd olduğu vechile bir hâdise-i muayyene olmayıp umûmî bir hasb-i halde ibâret bulunmakla beraber şu vak'a insîrâfî hâlinde de bu kelimelerin medîlîlünü ya bizim anladığımız gibi vapurda bulunan zevât beynine sarf etmek veya bir iki zât arasına hasr eylemek hükkâmin takdîrine muallak bir mes-eledir. Maamâfih makâlemizin sûret-i tahrîri vech-i isti'mâl hakkında hükkâmin takdîrini tenvîr eder kirâati dahi muh-tevîdir. Alâ ruûsi'l-eşhâd irtikâb olunan bir fazîha şüphesiz ki kâbil-i setr ü ihfâ olamaz. Tekzîb-i mücerred sadre şifâ vermez. Bir şey ki olmuş, tekrüründe meydân vermemeli. Tekzîbden ziyâde bu kâbil hâdisât-ı müessifenin adem-i vukûu çâresine bakmalı.

Dedik ki lede'l-hâce şühûd-i muayyene ikâmesiyle de hâdiseyi isbât bizim için pek kolaydır. Simdiden birkaç zâtın isimlerini haber verebiliriz. Vapur derûnunda ve Yalova'daki mahall-i tenezzühte câ-be-câ kurulan iş ü işaret mastabalarından birine komşu olmak mazhariyetiyle musâb olan seyyâh-ı şehîr Abdürreşîd Efendi ve İran meşâhîr-i ulemâ-sından şeyh Esedullâh Efendi hazerâtı ile Üsküdar Askerî Rüşdiyyesi Coğrafya muallimi kolağası Kadri Bey işte bu da'vânın ikâme olacak ilk şâhidleridir.

Müdüriyete vukû' bulan tenbîhâta teşekkür ve vak'anın sıhhâtinde ısrar etmekle beraber Beyânülhak refikimizin şâ-yân-ı i'timâd olmamak ihtimaline mebnî beyân-ı mütlâadan ihtirâz eylediği hâdisenin alâ-mer'iyyin ve mesma'in vukû' bulmuş ve gerek İstanbul ve gerek Yalova'da her sûretle iştihâr etmiş bir vak'a-i ma'lûme olduğunu refikimizin i'timâdını te'mîn için tekrâr beyâna lüzüm görürüz.

ÂLEM-İ İSLÂM

Siyâsiyyât

BULGARLARIN MÜDDEİYÂTİ

نفو بر تو ای (Firdevsî-i meşhûr Şâhnâme'sinin bir yerinde (چرخ گردان تفو!) diyerek şu felek-i kec-medârin vefâsızlığına karşı söylenenir. Hakikaten insan bazı ahvâlde söylemekten kendisini alamıyor! Zira hedef olduğu tahkîrât o kadar nâşâyeste ve gayr-i kâbil-i tahammüldür ki kevn ü mekândan bile bî-zâr ve rencîde-hâtır oluyor! Hayât bütün şâ'sa-i câzibe-dârî ile bir zehr-âlûd-i tâkat-fersâ hiç-ender-hiç gibi gözüküyor! O zaman herkes bütün kâinâta kûserek kendi varlığından bile mütezzî oluyor!

Birkaç sene mukaddem Osmanlılığın ribka-i itâatında bulunan, Osmanlıların sîrf uluvv-i cenâb ve civân-merdlikleri sâyesinde kavmiyetlerini muhâfazaya muvaffak olan ve el-yevm de fûshat ve aded-i nüfûsça Osmanlı eyâletlerinin ancak ikisine muadil bulunan Bulgaristan Osmanlılara bugün meydan okuyor ve hükümet muazzama-i İslâmiyye'nin umûr-i dâhiliye ve mesâil-i zâtiyyesine müdâhale etmek için kendisinde salâhiyet buluyor.

İşte din ve şerîatimize zid ve muariz olan usûl-i istibdad ve keyfe mâ-yeşâ' idârenin bir millet üzerinde ne gibi netâyic-i müellime husûle getireceğini tedâkîk etmek isteyenler için bundan güzel bir ders-i ibret olamaz! Devr-i sâbık vatan-ı Osmâniyye'yi öyle harâbîye, uçurumlara, zaaf ve nâ-tüvâniye sevketmiştir ki bir iki sene değil, pek çok seneler ta'mîrine kifâyet etmez! Meşrûtiyet-i mes'adet-nûmûnumuzun i'lânından beri hükümet-i meşrûa-i meşrûtamız şu ta'mîr mes'elesi ile uğraşıyor. O cümleden olarak Rumeli eyâletini öteden beri kanlı meydana çevirip ahâlinin huzûr ve sükünumu selbetmekte olan ve hatta hûkûmât-ı ecnebiyyenin müdâhelât-ı gûnâ gûnuna bahâne teşkil ederek bir zaman vatanın bütün bütün imhâ ve izmihlâline bâdî olacak derecede icrâ-yi mel'anet eden çetelerin ref' ü kam'ına sarf-dikkat etmişti. Ve bunun için meclis vûkelâ-yi millete birkaç kânûn lâyîhası takdîm etmiş ve Çeteler ve Kilise ve Mektep kânûnlarının kabûl ve tasdikine muvaffak olmuştu.

Hele o zaman yani Çeteler Kânûnu Meb'ûsân'da müzâkere olunurken Balkan'da mevcûd bütün hûkûmât-ı sağıre büyük bir telâş gösterdiler. Kendi matbûatlardan başka bütün Avrupa matbûatını da gürültülerle boğular! Zira mezkûr lâyîhalar şu hûkûmâtın Makedonya hakkında öteden beri besledikleri ümîdleri zîr ü zeber edecektil. Bu kendilerince belli idi! Çeteler hûkûmât-ı mezkûrenin e-linde Osmanlılığa karşı bir [375] silâh idi! Şu silâh vâsitası ile Makedonya'yı daimâ bir hâl-i helecân ve teşevvüste bulundurup bi'l-âhare Makedonya'ya tesâhüb etmek hûlyâsında idiler! Lâkin hükümet-i meşrûtamız devr-i sâbıkın ta'kîb ettiği mesleğe muhâlif olarak şu gürültüleri nazar-ı i'tibâra almadı. Ve Çete Kânûnu'nun tatbîkinde büyük bir metânet ve azim gösterdi. Muhâliflerin ümîdleri bir dereceye kadar kırıldı. Ahâli-i mahalliyeye ise çetelerin ref' ü def'inden dolayı

gördükleri sükûn ve âsâyışten memnûn ve müteşekkir olarak hükümete ve idâre-i meşrûtaya bir kat daha rabt-ı kalb ettiler.

Lâkin mes'ele bununla bitemezdi! Zira ahâlî arasında öteden beri çeteler ile münâsibette bulunmakta olan kendi maîşetlerini yalnız cinâyete te'mîn etmeye alışmış ve bundan dolayı sükûn ve istirâhatten zarar-dîde olmuş birçok müsellâh unsurlar muhâfaza-i mevcûdiyyet ediyor idi. Binâ-berîn bu kabîl unsurların da sulh ve müsâlemet dâiresinde geçinmeye icbâr edilmeleri elzem idi! Ve illâ bu gibiler müsellâh bulundukça huzûr ve sükûnun ahâlî arasında ber-kârâr olmasına peydâ-yi itmi'nân şüphesiz ki kâbil değildi! Bunun içindir ki bu defa da hükümetimiz Rumeli ahâlîsinden – Bulgarlar da dâhil olduğu halde- silâhların alınmasını emretti!

Bulgar ricâl-i devleti ve matbûati şu emirden dolayı kızışlardır! Bu pek tabîî bir hâldir! Zira Bulgar erbâb-ı mef-sedetinden silâh alınmak, bunların mâ-bekâ-yı ümîdlerini bütün bütün mahvediyor! Öteden beri “Büyük Bulgaristan” hülyâsı ile müşevvesü'd-dimâğ olan ve dendân-ı hîrs u tam'alarını Makedonya'ya uzatmış olan Bulgarlar mâye-i ümîdleri bulunan fesedenin Makedonya'dan kaldırılmasıyla meydanda bir şey kalmayacağını tahmîn ettiklerinden dolayı çıldırmışlardır! Nasıl, bütün bir ümîd bütün bir istikbâl mahvedilip gitsin? Hasta Adam denilen ve mâl-i mevrûsına el uzatılan bir muhtazır birden bire nasıl olup da bu kadar âsâr-ı hayatı göstersin? İşte Osmanlıların şu faâliyeti karşısında Bulgarlar kendilerini kaybettiler!

Binâ-berîn şu hâlet-i rûhiyye ve şu haybetin âsârı olarak Bulgarlar hükümet-i Osmaniyye'ye meydan okuyup mesâil-i dâhiliyemize müdâhale etmek hülyâsına girişmişler! Bizi gürültüye boğmak istiyorlar! Lâkin heyhât! Pek gecikmişlerdir! Rus duması a'zâsından Milikof'un yedi-sekiz ay evvel dediği gibi: Bulgarlar kendilerini şimdi te'mîn etmezlerse hiçbir zaman edemeyecekler. Ve yahud Bulgaristan matbûatının aynı zamanda “Fırsat elde iken Osmanlılara i'lân-ı harb edelim ve illâ pek geç olacaktır.” Söyleyiş mevsimi geçti! Öyle geçti ki bir daha avdet edemez. Medâr-ı iftihârimiz olan Mahmud Şevket Paşa hazretlerinin bir ay mukaddem Meclis-i Meb'ûsân muvâcehesinde: “Bi-hamdiullah ordumuz bugün istediğimiz derecede ikmâl edilmemişse de dünyada beşinci ordu sırasına geçtiğini ve balkanlarda sâkin bütün hüküमât-ı sağıreye yeniden mukâbele edecek kadar olduğunu size tebâşîr ederim” buyurması bütün Osmanlıların ve âlem-i İslâm'ın kalbine meserret ve ferah-âmîz ümîdler bahsetmekle beraber Bulgar ricâl-i devlet ve matbûatına en kâti' ve en fasîh bir cevâb-ı belîg teşkil eylemiştir! İşte hükümetimiz bi-havlihi teâlâ şu mübeccel ve mukaddes orduya istinâden bugün mesâil-i dâhiliyyede serbest ve mesâil-i hâriçiyede müddeyyât-ı meşrûasını tenfîz ettirebilecek kadar kuvvetlidir! Bittabi' Bulgar coşkunlukları şu sırada sinek viziltisinden ileri geçmeyecektir. Hükümetimiz bu gibi viziltilere asla ehemmiyet vermeyip selâmet-i vatan yolunda ta'kîb ettiği meslekte bi-mennîhi'l-kerîm kemâl-i metânetle devâm edecktir!

Burasını unutmayalım ki cem'iyyât-ı garbiyyenin ahvâl-i rûhiyyesi bütün bütün başkadır! Bunlar kuvvet, zor, metânet, azim ve sebat severler!! Bütün şûnât-ı hayâtiyyeleri maddiyattan ibâret olduğu için ancak maddiyatı tanırlar: bunlar tevâzu', i'tidâl anlamazlar! Etvâr-ı mütevâziyi za'f, i'tidâli nâ-tüvâni diye telakkî ederler! Za'f ve nâ-tüvâni ise en istihkâr en istihfâf ettikleri şeylerdir! Bizim zîmâm-dârân-ı umûr bu noktayı daima nazarda tutmalıdırlar!!

Lâkin her şeyi yalnız hükümetin omuzuna yüklemeyelim! Bütün şûnât-ı hayâtiyyesini üç, beş kişiden ibâret olan hükümete tahmîl eden bir millet, bir kavim intihâr ediyor demektir! İşte yüzlerce senelerdir ki âlem-i İslâm bu sûretle intihâr yolunu tutmuştur! Şu âlemîn dûcâr olageldiği bütün belâlar felâketlerin başlıca sebebini bu hâl teşkîl ediyor! Biraz da kendimize, kendi teşebbüsat-ı şâhsiyemize güvenelim! Birkaç sene evvel taht-ı idâremizde bulunan Bulgârlardan olsun bu fikir yolunu öğrenelim! Bir avuç Bulgaristan Bulgârlarının bir avuç Makedonya Bulgarlarından ettikleri istifâdeyi otuz milyonluk, Osmanlılar yetmiş milyon Türklerden ve üç yüz elli milyon İslâmlardan etsinler! Biz de onlar gibi kendi aramızda cem'iyyetler te'sîs edelim. Muallim, dâî, vâiz olalım! Merkez-i Hilâfet-i İslâmiyye'ye çeşm-i ümîdlerini dikmiş şu ser-çeşme-i hayatın kendileri için bir taze rûh, yeni bir hayat bekleyen şu vâsi', şu bî-nihâye Türkler, müslümanlar âlemine atılalım! Ah! Osmanlı âlemi şu yaşıta, şu teşebbüsatâ girişi zamanlar neler olacak neler!: ¹⁾ فَاعْبُرُوا يَا أَوْلَى الْأَعْصَارِ

Ahmed Akayef

BİR FRENK NASÎHATİNİN MÂHİYETİ

İstanbul tabaka-i münevveresine ders-i siyâset vermeye alışkin bir Frenk gazetesi, Paris'in *Tan*'ı geçenlerde, Türkiye'nin İttifâk-ı Müselles'e tekarrübünden bahsederken şu nasihatleri veriyordu: “Türkiye müdîrân-ı umûru, hiç şüpheziz pekala bilirler ki der-uhde ettikleri “Emr-i müşkili (Devlet-i Osmâniyye'nin emr-i İslâh ve tanzîmi) başa çikarmak için Avrupa'yı taksîme değil, birleştirmeye muhtaçtır. –Yalnız umûr-ı siyâsiyyede değil, umûr-ı iktisâdiyyede de Türkiye devr-i Hamîdî'nin idâme etmekten zevk-yâb olduğu rekabetten bir şey kazanamaz.” (*İkdâm*'ın tercumesi, 13 Temmuz 1326)

Tan'ın bu cümleleri, bir da'vâ-yı mücerred garâbetiyle, okuyanın nazar-ı [376] dikkatini, derhal celbeder; çünkü Devlet-i Osmaniyye'nin bekâ ve selâmetinin avâmil-i hâriçiyesinden birisi, rekabet ve münâfese-i düveliyye olduğu öteden beri ma'rûftur. Lâkin Fransa hâriçiyeye nezâretinin mürevvic-i efkârı olmakla müştehir ve Avrupa cerâid-i yev-miyyesinin en ciddi ve en vakarlarından ma'dûd bu Fransız gazetesinin kemâl-i ciddiyet ve ehemmiyyetle, Türkiye müdîrân-ı umûruna verdiği bu nasâyhî-hâhâne, Fran-

¹ Haşr, 59/2.

sa'nın hulûs ve muhâdenetine kanmış bazı dimâglarda: "Acaba o fîkr-i ma'rûf sade ve âmiyâne bir düşünenden neş'et etmiyor mu? – Acaba Avrupa'nın ittifâk ve i'tilâf Devlet-i Osmâniyye'ye hakikaten daha ziyâde fâide-bahş olmaz mı?" gibi tereddüdler tevlîd edebilir. Bu tereddüdlerin izâlesi için, yine Fransızlar tarafından yazılmış âsâra –ama bu sefer Türkiye müdîrân-ı umûruna nasîhat kılıklı değil, belki kendi vatandaşlarına tasrîh-i hakâyık yollu yazılmış âsâra– mürâcaat olunmalıdır.

Avrupa devletlerinin alel-umûm âlem-i İslâm'a ve alel-husûs Türklerle karşı mâzî ve halde aldıkları vaziyeti îzâh etmek üzere, *Revue de Monde* risâlesinin müdîr-i siyâsîsi René Pinon, bakanız neler yazıyor: "Arz-ı Mukaddes'in, cennûbu İspanya'nın Akdeniz adalarının sâhibi olup kimileri bahr-i sefîdi dolduran müslümanların ve alel-husûs, sonradan İslâm hâmûmumu yeni bir şevk ve şiddetle devam etti- ren Türklerin te'sîriyledir ki nasrânî Avrupa teessûs etti; eski Roma vahdeti yerine vahdet-i nasrâniyye fikri kâim oldu. Fransa bu âlem-i Nasrâniyyet'in başında bulunuyordu; Fransa ehl-i salîb seferlerinden biri, âlem-i Nasrâniyyet'in hasma (yani müslümanlara) karşı çıkarılmış pîş-dâri gibidir. Hıristiyan kralların aralarında nîzâ' ve kavga eksik olma- makla beraber, vahdet-i nasrâniyye fikri bâkîdir, bu cihetle harb-i meşrû' âlem-i Nasrâniyyet'in adûsuyla (yani müslü- manlarla) harbinden ibârettir, bir hatar melhûz oldu mu, bütün âlem-i Nasrâniyyet, adûvv-i müşterek (yani müslü- manlar) karşısında, der-akab birleşir. İşbu fikir, Avrupa'da asırlarca ber-hayât kalacak; filozof Leipzig'in (Leipzig, On sekizinci asır-ı mîlâdînin başında ölmüş hûkemâ-yi meşhûre- dendir) âsârında bu fikri görürüz. Hatta şimdi, bugün bile vahdet-i nasrâniyye fikri, gerçi biraz kuvvetten düşmüş, biraz uyumuş, fakat bir tehlike-i müştereke zuhûrunda alel-acele ve şiddetle uyanmaya hazır olarak aramızda yaşıyor" (R. Pinon- *Europe et l'Empire Ottoman*, Paris. Perrin 998. T.541.) Bu sözlerden anlaşılıyor ki âlem-i Nasrâniyyet de şerîât-i İslâmiyye gibi, dünyayı dâru'n-nasâra dâru'l-harb olmak üzere ikiye ayıriyor; düvel-i Efrenciyâ'nın şimdiye kadar i'tilâf ve ittifâkları daima İslâm veya Türkler aleyhine; daha umûmî bir ta'bîr ile âlem-i nasrâniyet düşmanlarına karşı olagel-miştir. Eğer âlem-i Nasrâniyyet bir tehlikeye uğrarsa, bugün de, tipki kurûn-ı vustâda olduğu üzere vahdet-i nasrâniyye fikri daldığı uykudan sıçrayıp uyanacak ve silahlanıp âlem-i İslâm karşısına çıkacaktır. Zaten bunun delîl-i fi'lîsini hergün görüp durmaktayız: âlem-i İslâm'da az çok âsâr-ı intibâh duyulur duyulmaz, düvel-i nasrâniyye İslâm aleyhindeki faâliyyetlerini artırmaya başladilar. "Âlem-i Nasrâniyyet'in reisi" ehl-i salîb seferlerinden beri "Hıristiyanlığın âlem-i İslâm'a doğru çıkardığı pîş-dâri" olan "Kilisenin büyük kızı" Fransa'nın bir kısım efkâr-ı umûmiyyesini temsîl ve nezâret-i hâriciyyesile makâsidını irâe eden *Tan* bundan bir iki ay evvel, makâlât-ı mütevâliyyesine, intibâh-ı İslâm tehlike-i a-ziyesine mukâbil, bütün düvel-i nasrâniyyenin i'tilâflarını tavsiye etmeyeceğil miydi?

(*Kürsî-i Mîlel*'in son nûshasına mürâcaat buyurulsun.) Hâsılı, bizzat muharrihîn-i Efrenciyâ'nın de i'tirâfları vechile

bugüne degen ve bugün de Avrupa devletlerinin şark ve â-lem-i İslâm hakkında i'tilâfları ancak bunların zararına hâsil olmuş veya tasavvur edilmiştir. Binâenâleyh Türkiye müdîrân-ı umûrunun Avrupa'yı birleştirmeye çalışmalarında, devlet-i Osmâniyye için bir menfaatin vücûdu farz olunamaz.

Avrupa devletlerinin rekabet ve münâfeselerinden, ihti- lâf ve münâzaalarından devlet-i Osmâniyye'nin müstefid o- lup olmayacağına dâir bir fîkr-i salîm edinmek için, yine Frenk muharrihîlerinden birisini okuyalım. Müstakbelde memleketterinin müdîrân-ı umûru olacak Fransız gençlerine, Dârû'l-fünûn tarih ve edebiyâyt şu'besinde, Dârû'l-mu- allimîn-ı Âliyye'de ve Ulûm-ı Siyâsiyye mektebinde târîh-i siyâsî okutan bir müderrisin, Profesör Émile Bourgeois'in siyâset-i âlem hâkîmdaki fikirleri şüphesiz, i'timâda pek şâ- yândır. Bu zât *Târîh-i Siyâsî-i Hâricî* ünvanlı eserinin ikinci cildinde, Napolyon'un memâlik-i Osmâniyye'yi –tabii arslan payı kendisinde kalmak üzere– taksîm için sarf eylediği faâliyet-i müdhîseyi uzun uzadıra anlatırken şunları yazıyor:

"Napolyon İtalya'nın taksîmini Avusturyalılarla, Almanya'nın taksîmini Prusyalılarla, bütün Avrupa'nın taksîmini Rusya ile müzâkereye başladığından beri, müzâkerât-ı siyâsiyyenin hiçbirisi, sultanat-ı Osmâniyye'nin tâhrîb ve taksîmi hakkında edilmiş müzâkerât kadar uzun müddeti ve çok zahmeti iktizât ettermemişti. Avrupa'nın kavî efendisi için, inhitâti gâyetle zâhir bu sultanat-ı fertûte, pek sehîlü's-sayd bir şîkâr gibi gelirdi. Lâkin kırk seneden beri, Türkiye'den daha az zayıf birkaç devlet, komşularının müstehiyât-ı mem- zûcelerinin kurbâni olup gitmiş iken, bu meslek-i taksîmin müstenid olduğu esâstr ki Türkiye'nin taksîmine mümânaat eyiliyordu. Filhakika, şiddet ve hileden ibâret bu mesleğin de kendine göre bir kâidesi vardi, o kâide ise taksîm olunmuş memlekette mukassimlerin aldığı parçaların birbirlerine tamamen muâdil gelmesidir. Halbuki sultanın memâlikî, müsâvî veya muâdîl kısımlara asla bölünmez. Mesela Fransızlar Suriye ve Misir'i alırsa, İngilizler kendileri için bunun muâdilini bulamazlar; Napolyon'a gelince Suriye ve Misir'i İngiltere'ye bırakmaktan ise, Devlet-i Osmâniyye'nin taksîm olunmamasını tercîh eyler. –İstanbul'a mâlikîyyetin düvel-i muazzamadan birisine vereceği menâfi' o kadar azımdir ki diğerlerine ona tekabül edebilecek ta'vîzât bulmak gayr-ı mümkündür. İstanbul, Avusturyalılar için Balkanların, Rus- lar [377] için Karadeniz'in, Fransızlar için Adalar Denizi'nin anahtarıdır. Tilsit müzâkerâtı İstanbul'un müstesnâ vaziyetini kemâliyle îzâh etti. El-hâsil Türkiye'de taksîm mesleği tat- bîk olunamaz, Lehistan'ı taksîm olunmaya mahkûm eden esâslar, Devlet-i Osmâniyye'yi taksîm olunmaktan tahlise hizmet eylerler. Ve fi'l-vâkî devlet-i Osmâniyye hâlâ pâyi- dârdır, Lehistan ise tekrâr teessûs edemedi." (E. Bourgois, *Manuel Historique de Politique Étrangère*. Paris, Belin Frêres.-1900, p. 329-330) müverrih Bourgois'in bu mütâlaâti, o âmiyâne görülen iddiâyi te'yîd etmekten başka bir şey yapmıyor. Birçok defalar büsbütün taksîm olunmak tehlikesinde kalmış iken, devlet-i Osmâniyye'nin hâlâ pâyiâdâr olabilmesi, kâbil-i taksîm olamamasından, daha doğru bir ta'bîr

ile parçalamak isteyen düvel-i nasrâniyyenin aralarında uyuşamamalarından, yani ihtilâf ve rekabetlerindendir. *Tan'*-in Türkiye müdîrân-ı umûruna "Avrupa'nın teferukuna çalışmayın, devr-i Hamîdi'nin zevk-yâb olduğu rekabet-i dûveliyeyi idâmeye uğraşmayın" demesi, ne yaparsanız yapın bir yolu bulun da kendinizin kâbil-i takşım olduğunu, düvel-i nasrâniyyeye isbât ve izhâr eyleyin demektir; zira düvel-i mezkürenin Devlet-i Osmâniyye umûrunda i'tilâf ve ittifâkları, ancak bizim takşîmimizde uyuşabilmeleriyle mümkündür.

A[elif]. Y.

ÂLEM-İ İSLÂM VE RUSYA

Su son günlerde alınmakta olup yevmen-fe-yevmen teyyûd eden haberler şimdîye kadar bizim için mübhem kalan birçok mesâlin mâhiyetlerini tavzîh etmektedir. Rusya hükümetinin gerek Rusya müslümanlarına karşı tarihte misli gayr-ı mesbûk îbrâz eylediği tarz-ı cedîd hareket, gerek İran'da irâe eylediği şekl-i faâliyyet, gerek Balkanlar'da almak istediği vaziyet ve Osmanlı hükümetine karşı bu son zamanlarda sâhâ-i siyâsiyâtta çevirdiği dolab-ı mekîdet büyük ehemmiyeti hâizdir. Böyle olduğu halde *Jön Türk* cerîdesinden mâdadâ Osmanlı matbûatından hiç birisi hâkîkat-i hâli Osmanlı milletine sarâhaten söylemek istemiyor gibi görülüyor. Esbâbını tahlilden sarf-ı nazarla keyfiyeti kâri'lerin enzâr-ı mutabâssirânesine havâleyi daha muvâfik bulunuz. Meydân-ı siyâsette nûfûz ve haysiyetini ve beyne'l-mile mevkiiyi Coşima[Tushima], Port Arthur, Liaotung, Mukden hezîmetlerinden sonra bütün bütün kaybeden ve dâhilde idâre-i hükümeti millete tevdî ediyor gibi gözükmek isteyen Rusya hükümeti her vesîleyle ve vâsitanan bi'l-istifâde kendini toplar toplamaz hâriçte yine eski mevkiiyi istirdâd etmeye şîtab etti. Aksâ-yı şarkta ağızı yanmış, garptan da öteden beri yed-i gâsîbânesini çekmiş, çekmeye mecbûr olmuş olan Rusya tabii gözünü yalnız herkesin enzâr-ı tamâni celbeden âlem-i İslâm'a dikmeye mecbûr olsa gerek. Bâ-husûs ki şu âlem henüz kendine sâhip olmayıp hayatınin devâm ve bekâsını başkalarının merhamet ve şefkatinden bekliyor. Hele bu âlemin İran parçası Rusya'ya pek sehlîl-lâhazm görüldürdü. İşte buna mebnîdir ki Rusya hükümeti İran'la alâkası olan İngiliz devletiyle müsâraaten muâhede-i hafîyye akdederek Tahran'a kadar bütün şîmalî İran'ı taht-ı işgâle aldı. İttifâk-ı Mûselleş'ten tîril tîril titreyen İngiltere nâçâr kalarak ehemmi mühimme takdîm ile düşman-ı tabîisi olan Rusya'nın İran'ın nîsfîna mâlik olabilmesine müsâade etti. Almanya'nın dehşetli süngüleri ve günden güne kesb-i satvet eden filosu İngilizleri şu fedâkârlığı icrâya sevkeden esbâbin en mühimini teşkil eder.

Rusya, îzâhât talebinde bulunan Avrupa'ya karşı İran'ın herc ü mercde olan hâlini göstererek menâfi'-i ticâriyye ve teb'âlarının lütûm-ı himâyeye ve müdâfaasını ileriye sürüp muvakkat işgâl-i askeriyyenin zarûrı olduğunu dermeyân et-

ti. Halbuki muvakkat işgâl daha bâdî-i emrde işgâl-i ebedî sûretini almaya başladı. Çünkü asker oturan yerlerin hep içinde kışlalar ve hatta kiliseler te'sîsine başlandı. Bundan mâdadâ Rusya devletinin te'mînâtına rağmen Rusya me'mûrları, sefîri, konsoloslari ve askerî kumandanları İran'ın dâhilî işlerine karışmaktan hiç de geri durmadılar, bu babda vesâik pek çoktur. Matbûatını nazardan geçirenler vukuâtin birçoğuna vâkıftılar. Biz yalnız son hâdiseleri ihtiyâr edelim:

Rus Kazakları İran hâkimlerini bile kamçı altında ezmekten çekinmeyorlar. Vâlîlerin azlini taleb edip muvaffak oluyorlar, bundan birkaç gün mukaddem Bahr-i Hazar sâhilindeki İran şehrinin bir Rus gemisi toplarla tahrîb etti, gaz döküp bütün evleri ihrâk ve çoluk çocukları dağlara, ormlara çekilmeye mecbûr etti. Zevât-ı mu'tebereden oniki kişi tevkîf edip götürdü. Buna karşı hükümetin şedîd protestolarını hâlâ da dinlemek fîkrine tenezzül etmiyor. Rusya ajantaları İran'ı bir dakika kendi başına bırakmak istemiyorlar, Rusya paraları sebîl gibi hâîn ve fesâdciların ceplerine akrak İran'da işlerin ilerlemesine her türlü mümânaat içâd ve ibdâ' olunuyor.

Particilik, adâvet, tefrika ve herc ü merci mûcîb hâlât hepsi Rusya ajantaları Rusya paraları ile ihdâs ediliyor. Hatta bu âna kadar hürriyet ve terakkî-perverlikle ma'rûf olup Rusya aleyhinde mücâhede eden Necef müctehidleri şimdî Rusya'yı iltizâm etmeye başlamışlar ve aldığımız mevsûk haberlere istinâden diyebiliriz ki şu tebdîlâtın da sebebi Bağdad konsolosu Markof'un vâsîtasıyla müctehid Ağa Kâzım Almazandarayef'in oğluna ve şeyh Cevâdü'l-Agiyy'e verilen miktar-ı külli paraların te'sîridir.

Şu müctehidler, hürriyeti müdâfaa eden *Iran-ı Nev* ve Şark gazetelerini tahrîm ve tekfîre ve İran'ı Rusya'ya satmak tarafdarı kesilmiş olan Sipehdâr'ı taht-ı himâyelerine almayı kadar vardırlar.

[378] Allah aşkına söyleyiniz! Bir taraftan sarı altınlar, diğer taraftan da süngüler... neler yapmaz? Bâ-husûs ötedenberi parayı değil vatan ve millete, hatta îmâna tercîh etmeye alışmış olan İran rûhânîleri.

Yalnız rûhânîler bu yola sapmış olsalar idi yine bize o kadar ye's gelmezdi, İran'ın en mühim ve en sâhib-i nûfûz zevâtı, vaktiyle meşrûtiyet ve hürriyet uğrunda mücâhede edenler Rus'un parasına aldanıp milletin istiklâlini kökünden yık Maya bezl-i himmet ve gayret etmektedirler.

İş öyle bir hâle gelmiş ki bugün İran için ağlayan bir İranlı bulunmuyor, bulunsa bile ses çıkarmaya cesâret edemiyor. Rusya devleti ise fırsat elden bırakmayarak İran'da mevcûd olan askeri az görüp yeniden asker sevkine karâr veriyor. Bu hâlin neticesi ne olacak? Müteyakkîz adamlar için pek vâzihtir. İran'ın Buhâra hâline girmesine el-ân bir şey kalmıyor. Sûret-i kat'îyyede İran'ın iltihâki ufak tefek siyâsi ikdâmata mütevakkiftir. İran'ı şu hâle getirmeye sa'y eden Rusya hükümeti taht-ı idâre ve tahakkümünde bulunan otuz milyon Müslüman teb'alarını da unutmadı. Şimdîye kadar bir eser-i intibâh îbrâz etmeyen şu ahâliyi hükümet bir nevi' ihmâl ve iğmâzla okşamak ister gibi gözükyordu. Fakat vaktâ ki müslümanlar terakkî ve medeniyete doğru

yürüyüp vatandaşları gibi hukük talebine kalkıştılar, derhal siyâset-i devlet de değişti. Tazyîkât ve ta'kîbât ve sâir tedâbîr ittihâzına mübâşeret edildi. Müslümanların kendi paralariyla açılan mektepler kapatıldı, gazeteler durduruldu, devâm etmek isteyenlere Rus ve Müslüman lisânlarında çıkar mak mecbûriyeti tahmîl olundu. Cuma'ların yerine Pazar günlerinin ta'tîli, mesâcidde Çar'ın resminin asılması, Türkiye ile alâkaların tamamıyla kesilmesi emredildi. Balkan şîbh-cezîresi ve Devlet-i Aliyye'ye gelince: Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhâk ve Girid mes'elelerindeki etvâr ve vaziyeti, Azerbaycan'a girip Devlet-i Aliyye hudûduna fersah fersah tekarrubü, İran'a dâhil olan Osmanlı askerinin çekilmesini resmen istemesi, bu son zamanda Pan-islavizm Kongresi münâsebetiyle izhâr eylediği mesleği nazara alınrak tedkîk ve teemmlü olunursa Rusya'nın buralarda ta'kîb eylediği siyâsetin dahi mâhiyyeti anlaşılır.

Fikrimizi tasîh edelim: Tâbiîyyetinde bulunan otuz milyon Türk kavmine mensûb müslümanları Rusya hûkûmeti var kuvvetiyle eziyor, Ruslaştırmak için her türlü vesâite mürrâaat ediyor. Hilâfet ile münâsebeti bile unutturmak istiyor. İran'ı Bilhassa devlet-i Osmâniyye'ye hem-civâr olan kısmını bütün bütîn işgâl edip ilhâka ve bununla beraber Devlet-i Osmâniyye'yi Asya-yı vustâdan ebediyan ayırmaya çalşıyor, işte görülmüyor ki hâiz olduğu hilâfet-i kübrâ sâyesinde bütün âlem-i İslâm'ın hâmî-i tabîisi ve âlem-i İslâm'ın kuvvet-i ma'nevîsinin zammiyla cihânnin en azîm devleti saylan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'yi yalnız başına bırakmaktan ve şu sûretle menâbi-i kuvvetini kurutarak imhâsına kolaylaştırmaktan başka Rusya bir fikir beslemiyor. Filhâika Devlet-i Aliyye'nin istikbâli tamamıyla Asya'ya merbütür. Bunu anlayan İslâm şimdî bulunamaz. Asya hemen o Asya ki el-yevm bütün Avrupa'nın erzâk ve servet menba'ını teşkil ediyor. Elen gittikten sonra hûkûmet-i seniyye ne ile kâim ve pây-dâr olabilir? Çöller, vâhalar ile mi? Türkiye İsviçre Flemenk ayarında değil ki onu düvel-i muazzama taht-i himâyesine alıp muhâfaza etsin. Devlet-i aliyye hilâfet-i İslâmîyye'yi hâizdir, pây-dâr ve mevcûd olduğça, İslâm tehlikesi! Daha doğrusu İslâm memâlikinin müekkel olmaktan masûniyeti izâle olunamayacaktır. Binâenaleyh saâdet ve menba-i vâridâtını yalnız Asya'da gören Avrupa bâ-husûs İngilizle Rusya'nın Devlet-i Aliyye'nin imhâ-yı mevcûdiyyetine çalışmaları pek tabîidir.

Çünkü memâlik-i İslâmîyye'nin nev'amâ bütün Asya-yı vustânin inhitâri Hilâfet'in elindedir. Hilâfet lüzumu derecede kuvvetlenip de- farz-ı muhâl olarak diyelim- Halîfe'nin müsâadesi istihsâl olunmaksızın İslâm memâlikinde hiç kimse in istifâde edemeyeceği hakikatini dûr-endîş İngiliz ve Ruslar daima nazar-ı teemmlüden uzak bulundurmamışlardır.

İşte devlet-i Osmâniyye'nin başına gelen umûmî gâilelerin, felâketlerin sebeb-i hakîkisi budur. Başka türlü de zaten olamaz. Çünkü şu mücâdele ve mübâreze bu düveller için hayatı ve memât mes'elesidir. Onların devâm ve bekâsi devlet-i Osmâniyye'nin izmîhlâl ve memâtiyla kâimdir. Uzağa gitmeye ne hâcet! Yalnız İngilizlerin maîsetlerini kazan-

dikleri memleketleri hatırlı getirir ısek her şey kendi kendine anlaşılır. Misir, Süveyş, Basra, Bağdat, Hindistan'ın İngiliz için ne olduğunu nazara alınsa kâfidir. Rusya'ya gelince: Kırım, Basarabya, Kafkas, Türkistan, Buhâra, Hive, şimdi de şîmâlî İran, âtide de boğazlardan serbestî-i mûrûr ve ubûr yani Devlet-i Aliyye'nin hezîmet-i tâmmî onun istikbâl ve saâdetini te'mîn eder. Ruslarla İngilizlerin böyle bir siyâset ta'kîb ettikleri ve etmeye mecbûr oldukları o kadar bedîhîdir ki şüphe edecek dîn, mezheb, vatan ve milletini seven ve cüz'i bir kuvve-i tefekkûriyyeye mâlik olan hiçbir müslümana tesâdîf olunamaz. Bütün kalbimiz ve rûhumuzla söyleyebiliriz ki Rusya yalnız Devlet-i Osmâniyye'nin değil hatta bütün âlem-i İslâm'ın en uzlaşılmaz bir düşmanıdır. Vüs'ünün yettiği mertebe İslâmîyet'in ihyâ ve idâmesine ve İslâm devletlerinden bir tanesinin olsun müstakil kalarak kuvvetlenmesine meydân vermeyecektir. Çünkü kendi mevcûdiyetinin şimdiki hâlinde te'mîn ve bekâsi bunu îcâb ettilir. İhtimâl ki İngilizler menâfi' ve mevcûdiyetlerini te'mîn için bir tarîk bulup da İslâmîyet'in devâm ve bekâsına Russlar derecesinde adâvet göstermeyeceklerdir. Zira bu millet her şeyden evvel menfaat cihetini düşünür. Ama Rusya hûkûmetinin şekl-i idâre ve mesleği İslâmîyet'in hâk ile yeksân olmasını iktizâ ediyor. Şu halde müslümanların nere müslümani olursa olsun lâkaydâne duruşları ve mukâvemet göstermek fîkrine düşmemeleri akıl, mantık ve namusla ta'rîf edilecek bir hâl midir? Bugün Rus müslümanları eziliyor, yarın İran elden gidiyor, öbür gün de sîra [379] Devlet-i Aliyye'ye geliyor! O vakit camî'lerimizin içinde Rus Çarı'nın resmi değil, hatta minârelerimizin tepesinde bile Ortodoks haçlarının arz-ı dîdâr edeceğinden şüphe etmemeliyiz. Buncaya vekâyiden eğer ibret-bîn olmayacak ısek dalâlim uykulara, birbirimizi yâkip memleketimizi satmaya İslâmîyet'i baltalamaya!! Rusya'da otuz milyon müslüman dâd u fer-yâd içinde inim inim inliyor; nemize lazımlı.. Buhâra, Hive, Türkistan Müslümanlık nokta-i nazarından yok oldu, ne va-zîfemiz!.. Üç sene mütemâdiyen hürriyet ve insâniyet yolunda kanlar döküp canlar vermiş olan İran mesâîsinin neticesi olarak Rusların pençe-i gaddârına düşüyor; ne olacakmış!.. Devlet-i Osmâniyye üç taraftan düşmanlarla ihâta olunup dehşetli tehlikelere ma'rûz oluyor; ne beis var!.. Öyle ise dîn, mezheb, millet, vatan, ırz ve namus, haysiyyet, mâzî, âtî, selâmet ve istiklaliyetin ne lüzumu var.

Çünkü bu hâl devâm eder ise söylediğim şeyler kendiliğinden vukû' bulacaktır. Ruslar'da bir darb-ı mesel vardır. Herkes kendi istikbâl ve bahtının çilingiridir derler. Yani mes'ûd olmak da bedbaht olmak da insanın kendi elindedir. Bizim uzun tarîhimiz şu hakîkati bütün vuzûhuyla isbât ediyor. Akvâm-ı İslâmîyye'yi daima zayıf düşürüp mahveden kendi içlerinde tahaddüs eden nîfâk, tefrika, hîyânet, hased, adem-i ittihâd ve ittifâk olmuştur. Hiçbir vakit düşman kendi kuvvet ve fazileti sâyesinde müslümanlara galibçe çalıp onları esârete dû-çâr etmemiştir. Başımıza gelenlerin hepsinin müsebbibleri kendimiz olmuşuz şimdî de yine öyle. Memâlik-i Osmâniyye'de meşrûtiyet kazanıldı. Fakat bakınız milletin kan ve canıyla alınan şu meşrûtiyet ve hü-

kümet-i meşrûanın aleyhinde ne derecelerde sarf-ı mesâî eden hâin müslümanlar var. Cem'iyet-i Hafîyye'nin zuhûru bu da vâmiza kavî bir delildir.

Üç sene istibbadı yıkisma çalışıp, dünyalarca kurbanlar verip hürriyet istihâsâl eden İranlılar el-ân kendi hâinlerinin irtikâblarından dolayı memleketlerini Rusla İngilize terk edecek hâle gelmişler. Buhâra, Türkistan ve sâir istiklâllerini kaybetmiş memleketler de tipki o marazin âilleri olmuşlar. Şimdi ise kusûrlarımızı i'tirâf etmeyelim mi? Arlanıp istikbâlimizi düşünmeyeelim mi? Şu devr-i mühlike ilaç aramayalım mı? – İlacin nerede aranılması lâzım geleceğini inşâallah ileride serd ü beyân ederiz.

Kara Bey

ESKİ DÜŞMAN DOST OLMAZ

Devr-i zâile cümlemiz lânet ederiz. Bu abd-i âciz yalnız i'lân-ı meşrûtiyyetten sonra değil on yedi seneden beri o devrin seyyiâtinâ kavlen ve kalemen la'net-hân oldum ki memâlik-i Osmâniyye'nin hârîcinde Türkçe ve İngilizce neşrolunan âsâr-ı kemterânem bunu isbât eder. O bâbdaki isyânimizden nâşî memleketime avdet edip de nice seneler hasretini çektiğim azîz vâlide-i merhûmemi dünya gözüyle bir kere daha görebilmekten mahrûm kaldım. Yine o devir idâresinin bundan on bir sene mukaddem vâkı' olmuş bulunan son teklîf-i me'mûriyyetini kabûl eylemedi ve sefâretlerden birisine mühim me'mûriyyetle girmek istemedim.

Bununla beraber bazı garbiyyûn arasında Türkler aleyhindeki adâvet sîrf devr-i sâbık seyyiâtinâ mahsûlu değildir demekten çekinmem. Devr-i zâil-i istibbad bu adâvete meydân-ı vüs'at verdi, fakat îcâd eylemedi. Bu adâvet bazı su-nûf-ı garbiyyûn arasında Selîbiyyûn zamanından bîr ebân-ceddin mevcûd olagelmıştır. Bu adâvetin numunesi İngiltere'de kendilerine "Balkan Komitesi" ünvânını veren ve insâniyet perde-i şu'bede-bâzisi altında i'lân-ı ehemmiyet edegel hizb-i ma'hûdda pek iyi temessûl etmiştir. İ'lân-ı meşrûtiyyetimizden sonra bu Balkan Komitesi İngiltere'de devâm-ı mevcûdiyyetini müeyyed bir hal görmediğinden derhal tebdîl-i meslek ile bir Türk tarafârlığı meydana sürmüştü idi. İngiltere'ye ziyâret maksadıyla gelen İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti erkânına dâvetler ve ziyâfetler vererek bu dostluğunun i'lâna başlamış idi; fakat kalb-i âcizi bu iddiâ-ı dostîye bir türlü inanamamış idi. Ahîren şarkta bazı mertebe tebeddül-i ahvâl husûle geldiğini istişmâm eyleyen Balkan Komitesi enzâr-ı âlem-i siyâsiyâtta tâze hayât iktisâbı maksadıyla geçenlerde bir ictimâ-i umûmî akdine lüzûm gördü. Bu ictimâ'a kullanılan lisân bize karşı hem âmirâne, hem nâsihâne, hem de tehdîdkârâne idi.

Balkan Komitesi'nin reisi parlamento reisi Cambridge Dâru'l-fünûnu'nun Ekânîm-i Selâse medrese-i azîmesinin me'zûnlarından Mister Buxton bîr i'mâliyle büyük bir servet yapmış olan gâyet dindar bir hristiyan âilesine mensûbdur ki bu âileden bir çokları Memâlik-i Osmâniyye umûrunda neden ise daima kendilerince ifâ olunacak vezâif-i in-

sâniyet-kârâne keşfiyle uğraşagelmişlerdir. Hatta Mister Buxton küçük kardeşi Mister Leland Buxton bundan dört sene mukaddem Yemen seyâhatinden avdetinden sonra Router nâm havâdis şirketi vâsitasıyla gazetelere seyâhati hakkında tebliğ eylediği mülâkatta Yemen'de aç kalan Türk askerlerinin Arap userâ-ı harbiyesini kesip yediklerini rîvâyet eylemiş idi. Ona karşı İngiliz gazetelerine 20 Mart efrencî sene 1906 tarihinde gönderdiğim reddiyenin sûret-i matbâasını felek fırsat verirse Türkçe ve İngilizce senelerden beri gazetelerde vukû' bulmuş olan sâir neşriyat-ı nâcîzânemin sûretleriyle birlikte kitap şeklinde neşreleyeceğim. Bu âsâr-ı müntesireden birisi Balkan Komitesi müdürü Mister Noel Buxton cenâblarının bir kitabidir ki mûmâileyh iki sene evvel İstanbul'da iken *Osmanischer Lloyd* gazetesinin işâasından sıkılıp gûyâ meydân-ı intiârdan kaldıracağını i'lân eylemiş idi. Halbuki [380] intiâr eylemiş olan eser bir kere kütüphanelerine konulduktan sonra bütün dünya haykârsa ashâb-ı kırâatın nazar-ı mütlâaasından alınamaz.

1907 târih-i mîlâdîsinde yani i'lân-ı meşrûtiyyetimizden bir sene mukaddem Balkan Komitesi reisi Buxtone *Avrupa ve Türkler* unvânî kitabı- ki John Mayer nâm nâşirler tarafından tab' edilmiş; Türkler ve İslâmiyet hakkındaki mülâhazası her sahîfede çeşm-i hayret ve hiddete çarpar ise de asıl nazar-ı nefretle okunan yerleri 60'inci sahîfeden başlayan dördüncü fasıldadır: ibâre-i âtiyye işte bu faslin mebâdîsinden müstahreçtir:

"Türkler Avrupa'ya yakışmaz yabancılar olduğunu kendileri de i'tirâf ederler (!?) yerleşmek için değil, yine Asya'ya ric'at eylemek üzere Avrupa toprağına geldikleri onlar için darb-ı mesel olmuştur. Maamâfih kanlı bir sûrette geldikleri gibi yine kanlı bir sûrette oradan çıkışacaklardır. Türkün Peşte ve Atina hakkındaki hukük-ı temelliyyesi ne idi ise Selanik hakkındaki hukük-ı temelliyyesi de ondan başka bir şey değildir. Türkler bir sınıf-ı hâkimeden başka bir şey değildirler. Filvâki Rumeli'de müslüman köyleri vardır, fakat bunlarda alel-âde İslâmiyet'e idhâl edilmiş İslâvlar ile yeni gelmiş Çerkes muhâcirlerinden ibârettir. Binâen-aleyh Türklerin hâkimiyete iddiâ-ı salâhiyyet için bir hakk-ı tabîye mâlik olacakları yolundaki mülâhaza Makedonya'ya tatbîk olunamaz.

"Dîn-i Muhammedî'nin Afrika kabâil-i vahsiyyesinin mevkii irtikâ ettirecek kudreti var ise de Buda ve Hindû mezhebleri âleme sulh ve silm vermiştir; İslâmiyet ise cihâna bir vechile mûris-i felâket olmuştur ki o da idâresine kâdir olamadığı milletlere bir hiss-i fütûhât vermesidir.

"Türklerin birçok evsâfi da vardır: Ahmak iseler de kendi halkları arasında sâkin ve çalışkan addolunabilirler. Başkalarının mezhebine mütehammil değiller ise de bizzat dindar ve hak-perestirler. İslâmiyetçe idrâk olunabilen bir sûrette ehl-i ırzdırlar. İşretten ictinâbları dahi câhil kaldıkları müddetçedir."

(Bundan aşağısı okuyanların kanını kafalarına daha zi-yâde sıçratacağından tercumesinden vazgeçelim de biraz da İslâmiyet aleyhindeki sözlerinden nakledelim:)

"İslâhât hakkındaki ümîdlere mukâbil elîm bir cevap vârid olur. Yani Türkler daha iyi adamlar yapılmak istenildikçe daha fenâ olurlar. Eski şekil azametli şark müstebidlerinden mâ'adâ onlarda bir şey temessûl edemez. Kafalarını koparmaya Allah tarafından me'mûr oldukları (Köpek gavurlar) hakkında gayr-i müteessir bir nefretleri vardır."

"Müslümanlar ile hıristiyanlar hakkındaki evsâfin mübâhesesi sırasında müvâzene-i cinâyetten bahsetmek nev'-i beşeri teâlî ettiren başlıca mezâhib hakkında şüphe da'vet eylemek demektir. Bu i'tikâdât ise evvelâ bütün mezâhib erbâbının ve milletlerin adâlet, âsâyîş ve hürriyet te'mîni ile hayat, temellük ve namus-ı âilenin himâyesine ale's-seviyye müstehak olmaları, sâniyen dâniş, sanâyi' ve servet-i madâdiyyenin inşirâhi, sâlisen bir adamın yalnız bir zevcye mâlik olması, râbian kadınların erkekler gibi rûha mâlik olmaları, hâmisen sabiyyânın takdîsi, sâdisen fesâda uğramış olan hükümetin iyi ve teaddînin fenâ olması. Müslüman sıfatıyla Türkler bu gibi hukük ve kavâidi tamamıyla reddederler. Hıristiyanlıkla temasta bulunmazdan evvel İslâmiyet Türklerin gözlerini kapamamış olsa idi onların ne halde bulunmuş olacaklarını kendi cinslerinden olan ve dünyanın en müterakkî milletlerinden bulunan Macarların halinden anlayabiliriz. Kütüb-i mukaddeseleri yedinci karn-ı mîlâdîde Arabistan'a münâsib olan tarz-ı hükûmeti vaz' eder ve ahkâm-ı dîniyyeleri tebeddül eleyemez."

Gördün mü ey kâri', Balkan Komitesi reisi dostumuzun hakkımızdaki mülâhazasını?

Londra

Halil Hâlid

MİDHAT PAŞA'NIN HEYKELİ HAKKINDA

İstihbârât kaleminden:

Midhat Paşa merhûmun Basra'da bir heykelinin rekzi tekarrür ettiği hakkında Dâhiliye Nezâret-i celîlesine mahalli belediyesi riyâsetinden çekilen telgrafname üzerine heykel rekzinin icâbât-ı dîniyyemize muvâfik olmadığı Nezâret-i müşârunileyhâca nazar-ı dikkate alınarak rekzi mutasavver heykelin başka bir şekle ifrâğı ve bu bâbdaki ma'lûmatın serîan inbâsi lüzumu Basra vilâyetine bâ-telgraf iş'âr kilinmiştir.

SIRÂTIMÜSTAKİM

Dâhiliye Nezâreti'nin bu takayyûd-i diyânet-perverânerine teşekkür olunur. Eâzimin nâmîni ihyâ için ötedenberi me'lûf olduğumuz vechile mektep, medrese, çeşme, kütüp-hâne, köprü gibi hayatı dâim ve bâki bir âsâr-ı nâfia vûcûda getirmek var iken mizâc-ı şeref ile hem-âhenk olmayan heykel rekzi gibi fâidesiz eserler vûcûda getirmekte ma'nâ yoktur.

Biz bu kabîl bî-sûd ve bî-lüzûm gösterişler yerine menâfi'-i azîmesi hüveydâ olan mebânî-i ilmiyye ve hayriyyenin eâzimin nâmîna izâfeten tekessür ettiğini görmek isteriz.

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı ayılığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâîr Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

11 Ağustos 1910

5 Şa'ban 328 Perşembe 29 Temmuz 326

Dördüncü Cild - Aded: 101

TÂRÎH-Î İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 25 -

Yine Doktor Dozy, bak ne diyor:

"Yirmi dört yaşında Muhammed (sav) seyyâh sıfatıyla zengin bir dul kadının, Hadice'nin (radîyallâhu anhâ) hizmetine girdi.

Hadice iki defa tezvvüç etmişti. Kervanlarla büyük tîcâretler yapıyordu. O kadar hoşuna gitti ki Hadice dest-i izdivâcını Muhammed'e uzattı. Hadice artık taze değildi. Yaşı kırka yaklaşıyordu. Lâkin gençlik ve güzellik husûslarındaki nevâkısı zenginliğiyle tazmîn olunuyordu.

İstikbâl-i maîşisi hiç de parlak görünmeyen Muhammed (sav) izdivâc tekâlifini kabûl etti. Hadice için bu izdivâc muhabbet ve hürmet üzerine müesseses idi. Fakat Muhammed de onun muhabbetini muhabbetle karşıladı. Vefâtından sonra pek çok zamanlar geçtiği halde Hadice'nin fezâilini senâ ederdi. Ve onun tezkârı için vakit bir koyun boğazlayarak etini fukarâya taksîm ederdi. Hadice'nin vefâtından üç sene sonra tezvvüç ettiği ve diğer altı kadın ile Muhammed (sav)'in firâş-ı zevciyyetine müşterek bulunmuş olan Âîse (ra) Muhammed (sav)'in zevceleri içinde Hadice kadar haset ettiğim yoktur. Çünkü o dişsiz ihtiyâr kadını tâife-i nisânın numûnesi olarak daima zîr ü senâ ediyordu demeyi âdet etmiştî.

İzdivâçtan sonra da Muhammed (sav) Hadice'ye tâbi' olmaktan fâriq olmadı. Hadice servetinin idâresini hifzetmek fetânetine mâlik idi. Zevcine muhtâc olduğu şeyleri veya-hud zevcine vermek istediği şeyleri verirdi."

Dozy'nin burada da tâhîf-i hakîkat kabîlinden birtakım isnâdât-ı garaz-kârânesi yek-nazarda göze çarpmaktadır. Bu

muharririn mâye-i zâtîsi iktizâsına her fazileti nakîsa görmek ve göstermeye çalışmak hisâl-i rediesine mâlik olduğu bu makûle sözleriyle tamâmen tecessüm ediyor.

Kemâl-i tehâlükle bütün kemâlât-ı Muhammediyye'yi sû-i te'vîle uğratarak nakâise tahvîle yelteniyor, ne kadar vâzih ve âşıkâr olursa olsun ulviyyet-i şân-ı nebevîye şehâdet eden her hakikate karşı safsata karıştırmaya var kuvvetle savaşıyor.

Kütüb-i siyer ve tevârîhte tafsîl olunan kıssa-i mübâreke-i izdivâci mebâdî-i aliyyesiyle beraber telhîs edelim ki Dozy'nin ta'bîrât-ı garaz-kârânesiyle mertebe-i tecâvûzâtta bulunduğu tebeyyün etsin. (وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَالْهَدَايَا)

Evvelâ Hazret-i Hadice, Hadicetü'l-kübrâ vâlidemiz nedere asîle, ne kadar pâkize bir kadın idi.

Hazret-i Hadice (ra) nesebi Resûl-i Ekrem efendimizinecdâd-ı kirâmından cenâb-ı Kusay'a müntehâ olan eşrâf-ı Kureyş'ten Hüveylid bin Esed nâm zâtîn kerîme-i muhteremesiydi. Vâlidesi Fâtima binti Zâidetü'l-Asam'dır ki Âmir bin Lüey evlâdındandır. Kendisi gâyet ehl-i temkîn ve fart-ı zekâya mâlik olup hâiz olduğu servetyle ticâret ederdi. Köleleri vâsitasıyla yaptığı muamelâttan başka mudârabe ta'bîr olunan şirket akdinden de geri durmazdı. Emniyet ettiği kimselere münâsib miktar sermâye vererek ribhine iştirâk ederdi. Zamanında seyyide-i nisâ tanılırdı. Kemâl-i nezâhet ve siyânetine mebnî hengâm-ı Câhiliyye'de nisvân-ı Kureyş arasında "Tâhire" unvâniyla yâd olunurdu. Ekber-i zevcât-ı seniyye olması hasebiyle muahharan (Hadicetü'l-kübrâ) talkîb olunmuşlardır.

İki defa tezvvüç etmiş idiyse de birinci zevci Mâlik nâm

¹ "Hidayet ve yardım Allah'tandır."

kimse –ki [382] Ebû Hâle künyesiyle ma'rûftur– Hind ve Hâle nâmında^{*} iki ferzend-i necîb tevellüdünden sonra vefât ettiği gibi zevc-i sâniî olan Atîk bin Âbid Mahzûmî nâmındaki zât da Hind nâmında bir kız terk ederek vefât etmişti. Mûşârun ileyhâının serveti zevc-i evveli olan Ebû Hâle'den intikâl etmiş olsa gerektir. Sitti Zeyneb hanım *ed-Dürri'l-Mensûr* nâm büyük ve gâyet kıymetli tabakât-ı nisâsında böyle diyor. Sâniyen cenâb-ı risâlet-penâh efendimizin Hazret-i Hadice'nin maliyla ticâret etmeleri ne sûretle vâkı' oldu.

Ebû Tâlib hazretleri bir gün Resûl-i Ekrem efendimize hitâben demişti ki “Ey sevgili yeğenim! Tevâli eden şu birkaç kaht seneleri geçinmemizi ne hâle getirdiğini bilirsiniz. Ticâret kafilesinin Şam'a hareket edeceğî zaman tekarrûb etti. Hüveylid'in kerîmesi Cenâb-ı Hadice'nin emîn olduğu kimselere sermâye vererek ticârete iştirâk ettirdiği de mesmûunuz olmuştur. Eğer siz mûrâacaat buyurursanız şüphe etmem ki gayrı kimselere verdiği hisse-i ticâretin iki mislini size maa'l-iftîhâr verir. Böyle bir zahmete katlansanız hakkımda hayırlı olacağî âşikârdır. Fakat giderseniz geçen seferimizde “Bahîra” tarafından vukû' bulan ihtâre esnâ-yı azîmette o taraflarda sâkin olan kavm-i Yahûddan ta-haşşî buyurmanızı da ayrıca ricâ ederim.”

Resûl-i Ekrem hazretleri: “Münâsibdir belki bana kendisi haber gönderir” buyurmuş, Ebû Tâlib bu cevapla pek mutmain olmamış idi. Fakat nasılsa Hadice hazretleri muhâvre-i vâkiyâa muttalî olarak Efendimiz'i hânesine da'vet etti. Sîdîk ve emânet, kerem-i ahlâk ve hasâfetlerinden bahs ile eğer muvâfakat buyururlarsa herkese verdiği ticâretin iki mislini i'tâ edeceğini söyledi. Resûl-i Ekrem avdetle amcası Ebû Tâlib'e hikâyeye-i hâl buyurdular zaman izhâr-ı mahzûziyetle (ان هذا الرزق ساقه الله اليك) dedi. Maamâfih büyük endişeye giriftâr oldu.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem efendimiz yirmi dördüncü sene-i vilâdetinin zi'l-hiccesi hitâmına on dört gün kalarak Hazret-i Hadice'nin Meysere nâm gâyet zeki gulâmi, akrabasından Huzeyme bin Hakîm nâm kimsenin refâkatinde kervân ile âzim-i Şam olmuşlardı.^{**}

* Hind bin Ebî Hâle gâyet fasîh ve belîg bir zât olup Hazret-i Hasan (ra) gibi zevât kendisinden hadîs rivâyet etmişlerdir. Ez-cümle *Şemâ'il-i Tirmîzî*'nin baş tarafında Hasan efendimiz hazretleri – dâyîm Hind bin Ebî Hâle'den iştîttim ki vassâf-i na't-i pâk-i Muhammedî idi diye– evsâf-i kudsîyyet-i i'tilâf-ı risâlet-penâhîye dâir olan hadîs-i tavîl-i meşhûru mûşârun ileyhîn rivâyet etmiştir. Hilye-i mübâreke-i nebeviyye tasvirinde müstâkkân-i cemâl-i Ahmedî bu hadîsi esâs tutarlar. Cevdet Paşa merhûmun tab' ettimiş olduğu hilye-i saâdet levha-i mübârekesi bundan mütercemdir. Pederlerinden yetim kalan sahâbî-i mûşârun ileyhî birâderi Hâle (rd) gibi Resûl-i Ekrem'in rebîb-i mürkerremî olup hâne-i saâdette terbiye görmüş ve bu sâyede mazhar-i saâdet olmuşlardır. Diğer Hind kız olup amcazâdesi Sayîf nâm kimseye tervîc olunmuş, bu dahi kabûl-i İslâmiyyet'te tereddüd etmemiştir.

** Mûmâ ileyhî Huzeyme'nin esnâ-yı azîmet ve avdette müşâhede ve Cenâb-ı Nastûra'dan telakkî eylediği alâmât ve mâlûmat sâyesinde kalbi tenevvür ederek ihtiğâ ve feth-i Mekke'den sonra ashâb-ı kirâm silkine iltihâk ettiği *Târîh-i Humeysî*'te mezkûrdur.

Ama Meysere zamân-ı bi'sete kadar muammer olamamış olmalı ki İslâmiyyet'ine dâir rivâyet yoktur. Yalnız İbn Hacer merhûm *el-İsâbe fi-Mâ'rifeti's-Sâhâbe* nâm eser-i âlilerinde hakkında rivâyet-

Azîmetlerinden akdem Hazret-i Hadice (ra) gulâmi Meyser'e sakın Hazret-i Muhammed'in emrine muhâlefet etme, re'yi rezînelerine tâbi' ol diye emretmiş Resûl-i Ekrem'in amcaları da kafile ricâline kendisini gözetmelerine dâir tavsiyelerde bulunmuşlardı. Suriye'ye muvâsalatlarında (Busra) Havrân civârına kondular. Resûl-i Ekrem hazretleri orada bir ağaç altında bulundukları hengâmâda mukaddemâ Ebû Tâlib ile olan seferlerinde mülâki oldukları Bahîra'nın savmaasından bu kere Nastûra nâm râhib gelerek evvelki seferlerinden dolayı tanımakta olduğu Meysere'ye “Ağaç altında bulunan zât kimdir?” diye suâl etmesiyle Kureyşîlerden ehl-i Harem Mekke'den Muhammed nâm zât cevabını aldı. Daha birkaç suâl sorup alâmât-ı nübûvvete müteallik anlamak istedığını anladıkta sonra “Yâ Meysere! Muhakkak biliniz ki bu odur, bu zamanda zuhûru mev'ûd olan âhir enbiyâdır. N'olaydı ben de zamân-ı bi'setine yetişmiş olaydım” dedi.

Îmâm Nîsâbûrî (rh) *Şerefü'l-Mustafâ* nâm kitabında söyle yazıyorlar. Râhib-i mûmâ ileyhî zaten hîn-i kudûmlerinde re's-i saâdet üzerinde sâyebân olan gamâmeyi, beyaz bulut pâresini iyânen görmüş ve bundan dolayı meraka düşmüşt idi. Muahharan ber-nehc-i sâbîk aldığı ma'lûmat ile şüphesi zâil olarak Hâtemü'l-Enbiyâ efendimizin nezd-i mübârekline vardi. Kemâl-i ihtarâmla mübârek başını ve dizlerini öpperek alâmât-ı celîlesi kütüb-i semâviyyede mastûr, âhir zamanda zuhûru mev'ûd nebiyy-i zîşân olduğuna şehâdet, îmân ve tasdîke mübâderet eyledi. Mühr-i nübûvveti müşâhede ile bir kat daha mazhar-ı feyz ü saâdet olması için ketif-i saâdetin keşfi niyâzında bulundu. Nûr-ı rahşân-ı hâtemî de görünce itmânâni tezâyûd ederek bülend-âvâz ile kelime-i şehâdeti tekrâr eyledi. Bu vak'ayı müşâhede eden kervân halkı hayrette kaldılar. Resûl-i Ekrem efendimize ibrâz etmekte oldukları ihtiğâmâti kat kat artırdılar. E[elif]H[he]. (Bu Nastûra denilen mübârek râhibi silk-i ashâbda ta'dâd eden kimse görmedi. Bahîra'yı ise bazı ulemâ o zümre-i celîleye ilhâk etmiştir. Halbuki aralarında fark yoktur. Ancak sözün doğrusu böyle kable'n-nübûvve şehâdette bulunan zevâtin birini sahâbî değil müslîm bile addedemeyiz. Bunlar ehl-i fetretin nâcî kismında dâhil olabilirler. Kâide-i mukarrereye tevfîkan neşîrinden sonra dîn-i İslâm'ı kabûl edenler müslîm olacakları gibi [383] ba'de'l-bî'se Hazret-i Resûl'e mülâki olan mü'minler de sahâbî addolunurlar. Binâ-berîn İbn Hâcer Askalânî İsâbe'sinde Bahîra'yı sahâbî addedenleri tahtie etmiştir.)

Havrân panayırında birkaç gün zarfında gittikleri şeyleri tamamen satıp alacaklarını da aldılar. (Alım satım neye müteallik olduğuna dâir sarâhat bulamadım), pek çok ticâret ettiler. Hatta Meysere demiş ki “Yâ Muhammed, ben Tâhire için buraya belki kırk kadar sefer ettim, böyle kazanç görmedim.”

sâhiha olmadığını i'tirâfla beraber ihtimal üzerine mûmâ ileyhi de ashâbî sirasında ta'dâd etmiştir. Halbuki kendisi de *Nuhbetü'l-Fiker*'inde tasrîh eylediği üzere sübût-ı sohbet, tevâtûr ve şöhret ve istifâzadan başka ashâbî kirâm veya sikât-ı tâbiîinden bir zâtın ihbâri ile ma'lûm olabilir. Îmkân ve ihtimal ile olamaz. *Şerhü'l-Mevâhib*.

Bundan başka esnâ-yı muamelede- muvâzaa ihtimali gâlip olmak üzere- birisi Resûl-i Ekrem hazretlerine Lat ve Uzza'ya kasem etmesini teklîf etmiş, Resûl-i efham efendimiz ben ömrümde böyle yemin etmedim cevabını vermiş olmakla o kimse sırın Meysere'ye "Bu zât ileride nebî olacaktır. Ahvâl-i mübârekelerini iyice tedkik ettim. Mübesse-rünbih olan nebîye mahsûs alâmâti tamamen kendisinde bulduk" demiş, Meysere bu ifâdeyi de ruhbandan aldığı ma'lûmat-ı sahîhaya ilâve etmiş idi.

Kezâlik Meysere'nin yolda gelirken yanında bulunan iki devenin yorulup geride kalmasından nâşî korkup izhâr-ı telâş ile sadr-ı kâfilede bulunan Resûl-i Ekrem hazretlerine ihbâr-ı keyfiyyet etmesi, ol hazret bizzat develerin yanına vararak arkalarını mesh ve kendilerini ta'vîz buyurması üzerrine mezkûr develerin azîm kuvvet bularak diğer develeri sebk etmekte olduklarını da görmüş, bundan dolayı da na-zar-ı intibâhi açılmış idi.

Kâfile ile birlikte Mekke'ye avdet eyledikleri esnâda da hergün iştîdâd-ı harâret hengâmında gâyet latîf kuş şeklinde iki melek havada, mübârek başı üzerinde hareket etmekte olduğu görülmekte idi.

İşte bu ahvâl-i hârikadan dolayı Meysere Resûl-i Ekrem hazretlerine kendi kölesi gibi inkiyâd ve ihtirâmda bulunurdu. Asfan nâm mahalli geçtikten sonra el-ân Vâdi-i Fâtima diye yâd olunan mahalde kâfile tavakkuf edince Meysere'nin hayır-hâhâne ihtâri üzerine Resûl-i Ekrem hazretleri ta'-cîl-i hareket, vakt-i zuhûrda, iştîdâd-ı harâret hengâmında şereh muvâsalat buyurdu.

Hazret-i Hadice ise istihbâr-ı keyfiyet ile hânesinde kâin bir gurfeye suûd ile intizârda bulunuyordu. Kudûm-i risâlet-penâhi esnâsında re's-i mübârekleri üzre tazlî vazifesini ffâ eden melekleri bi'z-zat gördü, yanındaki kadınlara da göstere-rek hayran oldu. Lede'l-mülâkât aldığı ticâret-i fevkâlâde tebşîrâtına da sevinerek Resûl-i Ekrem'e evvelce va'd etmiş olduğu meblağ-ı ticâretin iki mislini takdîm etti.

Müşârun ileyhâ hâiz bulunduğu fetânet-i hârika ve re-viyyet-i fitriyesiyle berâber amcazâdesi âti'z-zikr Varaka bin Nevfel'den nübûvete dâir pek çok ma'lûmat da telakkî etmiş bulunuyordu, yakın zamanda ba's buyurulacak nebiyyî zîşân intizârında olanlardan idi. Resûl-i Ekrem efendimizin hâlât-ı seniyye-i i'câz-kârânelere aîd Meysere'den istimâ' eylediği besâir-i sâlife de nazar-ı dikkatini câlib olmakla cân u gönülden âşık-ı resûl oldu. Peygamber zevcesi olup da bî-nihâye şeref ve saâdet ihrâz etmek emeline düştü, bir daha teehhûl etmemek husûsuna dâir vermiş olduğu karârından vaz geçti. (Filhakika müşârun ileyhâ artık kendi âleminde yaşamak azminden bulunuyordu. Kendisi neseb-i tâhir ve haseb-i fâhir ve mâl-ı vâfir sâhibesi olduğu cihetle izdivâcını minnet-i cân addeden en şerefli gençleri reddetmekte idi. Bundan dolayı müşârun ileyhâya teklîf-i izdivâc cesâreti kimse kalmamıştı.)

İşte bu azim ve iştîyâk sâikasıyla Resûl-i Ekrem'in efkâr ve mütâlaâtını anlamak maksadıyla Nefise binti Ümeyye nâm hâtunu nezd-i risâlet-penâhiye gönderdi. Mûmâ ileyhâ Resûl-i Ekrem hazretlerine niçin en şerife bir kadınlâ tâhir ve

etmediklerini sordu. Öyle bir kadını iâşeye hasbe'l-vakt kudret-yâb olmadığı cevâbını aldı. Eğer böyle mâl ve cemâl ve şeref ve kefâeti hâiz bir kadın tarafından bilâ-kayd ve lâ-şart teslîmiyet-i kâmile arz olunacak olsa ne buyurursunuz deyince bu evsâfi câmi' olacak kadın kim olabilir? Buyurdu. Nefise diyor ki Ben Seyyide Hadice olsa münâsib değil mi? dedim. Buyurdular ki böyle hazırlı bir izdivâca râzi olurum fakat kim tavassut edebilir! Dedim ki ben tavassut ederim. Hazret-i Hadice'ye muhâveremizi tamamen hikâyeye ettiğim zaman pek ziyâde mahzûz oldu. Cenâb-ı Hakk'a mükerre-rem arz-ı şükrân eyledi. Der-akab muvâfakat buyurduğu takâdirde beni amcamdan taleb etsin diye haber gönderdi. (Çünkü kavîl-râcihe göre pederi Hüveylid vefât etmiş buluyordu.)

Resûl-i Ekrem Ebû Tâlib'e hikâyeye-i mâcerâ buyurduktâ mûmâ ileyh müşârun ileyhânin amcası Amr bin Esed'in nezdine vararak kermâl-i ihtirâm ve i'zâla talepte bulundu. Amr-ı mezbûn Hazret-i Hadice'den almış olduğu ta'lîmât üzerrine maa'l-iftihâr izhâr-ı muvâfakatla emr-i mesnûn izdi-vâca karâr verildi.

Beyânât-ı ma'rûzadan bu mübârek sefer ve seyâhat ile izdivâc-ı mes'ûde muvâfakat ne türlü esbâb ve mukadde-mât ile husûle geldiği, ne kadar şân ve şerefli netâyic-i hase-ne ve semerât-ı müstahsene zuhûra getirmiş olduğu vâzihan anlaşılmaktadır. Bu kadarcık ma'lûmatı hâiz olan erbâb-ı dirâyet ve insâf artık Dozy ve hempâlarının burada ağrâz ile mâlâ-mâl olan bâtil sözlerinin hangisine mukârin-i hakikat nazarıyla bakabilirler?)

Manastırı İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Makalede..." ifadesi ile tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

[384]

HASBÎHÂL

Bugün Arapça'dan Türkçe'ye olmak üzere üç lügat kitabı tanıyoruz ki bunlar da Kâmûs, Van Kulu, Ahter'den ibârettir.

Ahter söylediğine inanılır bir eser olmadıktan başka, erbâb-ı lügatçe kabûl edilen ma'rûf, muttazam, muttarid bir tertîbe de mâlik bulunmadığından lisân ile biraz ülfeti olan adam "Müellifinin indallâh sa'yî meşkûr olsun" demekle beraber, bu te'lîfe kütüphânesinde o kadar ehemmiyetli bir yer vermez.

Bizde ilk basma eser olan Van Kulu'ya gelince Ahter'den çok iyi ise de Kâmûs'un yanında tabîî ki varlık da'-vâsında bulunamaz.

O halde bugün Arapça öğrenmek isteyen Osmanlılar için Kâmûs'tan başka lügat kitabı yok diye biliyoruz.

Kâmûs'un aslı hakkında söz söylemek bizim için pek büyük terbiyesizlik olur. Vâkiâ son zamanlarda gelen lügavîyyûnun en birincisi olduğu söz götürse bile her halde en birincilerinden bulunduğu icmâ'-i ümmetle sâbit olan Ahmed Fâris efendi merhûm o meşhûr eserinde, Firûzâbâd'ı sigaya çekmekte Kâmûs'un birçok maddelerini didiklemekte

ise de merhûmun kullandığı ağızı bizim de kullanmaya kalışmamız, aynıyla şiir nâmına üç kayabaşı geveleyen bir zavallının; Kemâl Bey'den bahsederken: "Onun edebiyât-ı hâzırâ huzûrunda bir mevkii olamaz!" demesine benzer ki biz böyle bir şebâhetten savn-ı samedânîye sizinizi!

Âsim Efendi merhûm Firûzâbâdî'nin eserini lisânımıza naklettiğim için ne kadar tebçil olunsa yine azdır. Hatta mütercimin bu hizmeti, bu himmeti müellifinkinden daha büyütür dersek ifrât etmiş olmayız. Evet Arapça gibi vâsi, hüsûsiyle işlenmiş, kavâidi en ince noktalarına kadar zabtedilmiş bir lisândan kemiyeti zihne durgunluk verecek kelime lerini bizim Türkçe'ye nakletmek başka bir babayıgitin kâri olmasa gerektir.

Müellif Arapça bir kelimeyi almış, Arapça îzâh etmiş; mütercim o kelimenin tam mukâbilini bulmuş. İkisi arasındaki farkı bulmak için düşünmek bile istemez.

Lâkin acaba bugün için Kâmûs tercümesi bize kâfi midir? Arab'ın edebiyât-ı kadîmesini, âsâr-ı kadîmesini okurken tesâdüf edeceğimiz kelimelerin pekçoğunu Kâmûs'ta buluruz. Fakat bilfâz bugün Mısır'da çıkan yeni kitaplarda, yeni gazetelerde bir yığın muhdes, müvelled kelimât var. Onların ne olduğunu da Kâmûs bize gösterebilir mi? Tabî gösteremez. Demek elimizdeki Kâmûs tercümesinden hiçbir zaman müstağnî olmamak, ondan her zaman için istifâde etmekle beraber bugün Arapça'dan Türkçe'ye yeni bir lûgat kitabına muhtacız.

Maârif nezâretince lisân-ı Arab'ın mekteplerde ciddi, ameli bir sûrette tedrisine karâr verildiğini bildiğimiz için ayrıca böyle bir niyâza hâcet görmüyoruz. Bizim burada söyleyeceğimiz söz Nezâret'in böyle bir eser te'lifini de müsâbaka yâkîna koymasıdır.

Ancak müsâbaka geçenlerde de arz ettiğimiz vechile olmalıdır. Yani Nezâret: "Bize Arapça'dan Türkçe'ye bir lûgat kitabı lazımlı. Hacmi bilfâz bin yahût bin beş yüz sahîfeyi geçmeyecek kim tâlib olur?" demeli. Sonra erbâb-ı mûrâcaata üç beş madde vererek istediğiniz me'haza mûrâcaat etmek şartıyla şu maddeleri müştakkâtiyla beraber îzâh ederek; kitabın nihâyet şu kadar sahîfeden fazla olmayacağından da düşünün" teklîfinde bulunmalı.

Bu teklîfi en muvâfîk bir sûrette kim is'âf ederse artık yine Nezâretçe ta'yîn edilecek program dâhilinde olmak şartıyla eser o adama yazdırılır.

Mehmed Âkif

İSLÂMÎYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ VE

HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:	Mütercimi:
Doktor Stubbe	Mardinî-zâde Ârif
- mâba'd -	

Esâs-ı Nasrânîyet'e muhâlif olduğu halde o esnâda kili selerde cârî olan usûl ve âyîn putperestlerin istimâle-i kulûbu için nazar-ı müsâmaha ile görülmüş ve bu babdaki â-

dât-ı veseniyyeye karşı tesâmuhu ile meşhûr olan havârî Pavlus dahi iğmâz-ı ayn eylemekte bulunmuştur. Nasrânîyet'e ibâdet-i veseniyyeden kalma pek çok kavâid ve âdât cârî olduğu gibi tefe'ül ve teşe'üm gibi birçok akâid dahi hükm-fermâdır. Kilise idâreleri kilisenin şeklär-i dâhilisi ve it-tîhâz eylediği usûl-i âyîn ile mehmâ emken puthânelere benzettirilmiş ve merâsim-i ibâdetin âdât-ı veseniyyeye tevfîkine çalışılmış idi. Kilise ve râhiplerden her birinin eizze-i nasâradan birisine nisbet edilmesi husûsu putperestlerin her puthâne ve her bir kâhini bir saneme nisbet etmeleri kâidesinden me'hûz olması dahi muhemedîdir. Kiliselerde cârî olan merâtîb-i ruhbân ve meçâlis-i rûhâniyye dahi Romalıarda cârî olan merâtîb-i tesrîfât ile meçâlis-i umûmiyye-i meb'ûsân ve a'yâna müşâbihtir. Bu kabîl kavâid ve usûl-i tesrîfâtın her halde Havâriyyûn zamanlarında cârî olmadığına eminiz. Zira Yahudiler hâriçten ahbâr kabûl etmedikleri gibi ahbâr-ı mevcûdeleri dahi ahâlînin kendilerinden intihâb eyledikleri eşhâs idi. Yahudilerin Yunanistan'da, Bâbil'de, Mısır'da, Beytû'l-Makdis'te saltanat ve şevketleri hükümdâr olduğu ve Yahudilerden bir Mesîh'in zuhûr ederek kendilerine hükümdâr olacağını i'tikâd edildiği zamanlarda putperestlerden olan hîristiyanlar Yahudilere mütemâyil ve münkâd idiyeler de hükümet ve saltanat-ı Yahudiyye Roma hükümdârlarından Titus ma'rîfîyle hedm u imhâ e-dildikten elli sene sonra Yahudiler arasında Bar Kohba yani yıldızın oğlu nâmında bir yeni Mesîh zuhûr ederek merkûma meşhûr Akibba nâm habr; Mesîh olmak üzere bey'at etmiş ve Âl-i Ya'kûb'dan zuhûru Tevrat'ta muharrer olan yıldızın merkûm olduğunu ahâlîye i'lân ve işâa eylemiştir. Bunun üzerine mûmâ ileyh Bar Kohba büyük bir kuvvet ve miknet peydâ ederek Roma İmparatorlarından Adrian ile uzun muhârebelerde bulunmuş idi. Ancak üç sene sonra merkûm ile maiyyetinde bulunan dört yüz bin Yahudiyyi İmparator Adrian katl ü itlâf eylemiş olmasından dolayı bâkiyyetü's-süyûf olarak firâr ile tahlîs-i cân edenler Mesîh-i kezzâba son derece hiddet ve nefret eylemiş ve merkûma İbnü'l-Kezzab ve Kozeba nâmını vermişler idi.

Yine o sıralarda Bar Kohba tarafdarı olan Yahudiler İskenderiye'de birçok Romalıları katletmiş olduklarıdan ahz-i sâr u intikam için Adrian ordusuya İskenderiye'yi işgal ederek pek çok Yahudiyyi kılıçtan geçirmiştir. Yahudi müverrihlerin bu babdaki rivâyetleri âdetâ mübâlağaya mahmûl derecede görülür. Adrian Kuds-i Şerîf'i hedm ü tahrîb ve kendi nâmına olarak Iliya nâmıyla yeni bir şehir binâ ve ihdâs ederek Utarid nâmına bir ma'bed inşâ ettirmiştir. Binâ-berîn Yahudiler bu felâketten sonra müddet-i medîde sâkin ve sâkit durmuşlardır.

İşte bu kabîl vekâyi' üzerine hîristiyanlar Yahudilerden ayrılmış ve intizâr edilen Mesîh dünyada değil âhirette kendilerine şefâât edeceğini i'tikâdi cây-gîr olmuş ve bu sûretle hîristiyanlar kendilerini Adrian'ın pençe-i kahr u gazabından tahlîse muvaffak olmuşlardır. Adrian'ın daha ziyâde tevecühunu kazanmak için putperestler ma'bedlerinde cârî olan usûl ve merâsimi kilişelere idhâl ve kilişeleri bi-kadri'l-imkân puthânelere benzetmeye sa'y ü gayretle kâhinlerce müs-

ta'mel olan usûl-i teşrifât ve melâbis ve tarz-ı âyîni isti'mâl eylemişlerdir.

İşbu tefrika ve ihtilâf üzerine Yahudilerden hristiyan olanlar kûse-i inzivâya çekilerek Ebîyonit nâmında bir firma-i mu'tezile şeklärne girmiş ve tedâcen âlem-i vücûddan vücûdları nâ-bûd olmuştur.

Bar Kohba vak'ası Hristiyanlık üzerine büyük bir te'sîr icrâ etmiştir. Hatta İmparator Adrian tarafından Mısır'ı ta'rîf sadedinde Servianus nâmında birisine yazdığı mektupta Mısır hristiyanları İsa'dan başka Mısırlıların Serapis nâmındaki ma'bûdlarına tapındıklarını yazıyor ki bu mektubun bir fikrasi ber-vech-i âtfîdir: "Mısır'ın muhterem patriği umûm Mısır Hristiyanlarıyla İsa ile beraber âlihe-i Misriyyeden Serapis nâm ma'buda ibâdet eyliyorlar." Ruhbân-ı nasârâdan bazıları Adrian'a nisbet edilen şu mektubun musanna' olduğunu iddiâ ve delîl olmak üzere Adrian zamanında Mısır'da ne Yahudilerin ve ne hristiyanların bir patrikleri bulunmadığını dermeyân ediyorlar. Ben bunun aksini iddiâ ederim zi-ra o esnâda İskenderiye râhibine patrik unvânı itâk edildiği Eutychius'un *Origines Alexandrini* nâm eserinde muharrer ve mastûrdur. Hatta eizze-i nasârâdan Saint George'un terceme-i hâline dâir yazılan eserlerde müşârun ileyhin İskenderiye patriğinin mahdûmu olduğu muharrer ve bu zâtın o devr-i ricâlinden olduğu bir emr-i azherdir.

Hristiyanlığın ibâdet-i veseniyeyi dahi cem' eylemesi hakkında Thurificatores'den papa olan icbâri mes'elesinden bahsetmeyeceğim ancak kilise tarihlerinde mezkûr olan Fulminatrix ve Legio Thebaea nâmında Roma ordularında İmparator Adrian'ın kendi maiyyetinde iki hristiyan alayı bulunduğu Romalıların Karakuş şeklinde bayrakları olduğu ve binâ-berîn işbu iki alay efrâdi o esnâda cârî olan usûl ve kavâid icâbînca bu bayraklara tapınmaktan muaf tutulamış oldukları cây-i istibâh değildir. Zira Hristiyan olan Roma imparatorlarının zamanlarında bile Labarum nâmındaki sancâga ibâdet edildiği muhakkaktır.

Her ne hal ise Romalılar zamanında Mısır'daki hristiyan papazları akâid-i nasrâniyye esâslarında pek mübâlâtsız oldukları Archierosyna nâm puthânelerin merâsim-i âyîn ile ziyâfetlerinde kâhin vazifelerini ifâ ve İsa'dan üç yüz seksen dokuz sene sonra gelen İmparator Theodosius¹ men' edinmeye kadar puthânelerde bu vazâifi ifâda devâm eyledikleri hakâik-i târîhiyyedendir.

Şâyâن-ı hayret ve istîgrâb olan ahvâlin birisi dahi hristiyan olan Roma imparatorları her dînîn reîs-i rûhânîsi sıfatını takmış ve âyîn günlerinde kâhinlerine mahsûs olan elbiseyi telebbüs eylemiş olmalarydı. Romalılarda ibâdet-i veseniyeye zamanlarında zafer ma'bedlerinde zebhi mu'tâd olan kurbanların tadhiyyesine hristiyanlıktan sonra da devâm edilmiş ve hatta merâsim-i tadhiyyede Roma A'yân Meclisi hristiyan a'zâsının bizzat isbât-ı vücûd eyledikleri târîhan müsebbet bulunmuştur.

İskenderiye patriği Eutychius da buna dâir bir hikâyeyi nakl ü beyân ediyor. Şöyledi ki İskender nâmında bir râhib patrik olup da İskenderiye'ye muvâsalatında putperestlerin ma'bedlerinde bakırdan ma'mûl Mîkâil nâmında cesîm bir sanemin mevcûd olduğunu ve bu saneme tekarrûben şü'hûr-ı Kibtiyye'den Hâturi ayında bir ziyâfet keşîde ve kurbanlar zebh edildiğini müşâhede ederek bu âdet-i veseniyeyi men'e çalışmış ise de bidâyette muvâfîk olamamış ve nihâyet letâif-i hiyel istîmâliyle bu heykelin sanem olduğunu ve bu cism-i câmid nâmına kurbân zebhinden ise bu nâm ile benâm olan melâikeden Mîkâil aleyhisselâm nâmına tadhiyye edilmesi daha muvâfîk ve ma'kûl olacağını anlatmış ve bunun üzerine muvâfakatlarını ba'de'l-istîhsâl mezkûr sanemi kesr ü teffîk ile ondan bir haç istîhrâc ve ma'bed-i mezkûra Mîkâil kilisesi nâmını vermiştir. Bu kilise ahîren Sezarya nâmını aldıktan sonra garptan gelen bir ordu İskenderiye'yi işgâl eylediği sırada mârru'z-zikr kiliseyi ihrâk [386] etmiştir. Ancak hâlâ Mısır Kibti hristiyanları mezkûr kilise nâmına yortu ittihâz ve kadîmen mu'tâd olan kurban zebhi merâsimini icrâ eylemektedirler.

Gericî bu kurban zebhi merâsimini diğer hristiyan müverrihler zikr ü beyân etmiyorlarsa da bunu rivâyet eden Eutychius gayet mevsûku'l-kelâm bir müverrih olduğu gibi âsâr-ı kadîme ulemâsının mütedâvil olan kitaplarında bu hakâik mastûr ve Hristiyanlık âyîn ve merâsim-i dîniyyesine bir çok ibâdet-i veseniyeye kavâid ve âdâti girmiş olduğu muharrer ve mezkûrdur. Meselâ râhibler nâmına kurban zebh edilmezse de ancak putperestlikçe müttehaz olan ilk turfanda yemişi kâhine hediye etmek âdeti cârî idügü ma'lûmdur.

Zaten bidâyette nâmını ba'de't-tebdîl putperestlikçe cârî olan usûl ve âdât tamamen Nasrâniyet'e kabûl ve idhal edilmiş ve nâm değişmiş ise de merâsim-i âyîn aynıyla bâki kalmıştır. Meselâ Merih'e, Utarid'e, Zuhal'e nisbet edilen ey-yâm-ı a'yâd Hristiyanlık'ta Hazret-i İsâ, Hazret-i Meryem ve saîr eizze-i nasâra nâmına nisbetle yine ke'l-evvel icrâ edilmektedir.

Yahudilerin dûçâr oldukları felâketler akâid-i nasrâniyye hakkında icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmamış ve Roma imparatorlarının bidâyette hristiyanlar hakkında ittihâz ettikleri cebr ü şiddet ve işkence ü azâb dahi bu babda avâmil-i müessireden ma'dûd bulunmuştur.

Zirâ ilk hristiyanlar Mesîh nâmına bir hükümdârin zuhûr ve vürûdunu intizâr ve putperest hâkimlerin ahkâmını inkâr ve arası hükmüete karşı ihtilâl ve isyân izhâr eylemeleriyle Roma imparatorları hristiyanlara bir teb'a-i âsiyye nazarıyla bakarlar ve ahâlî dahi hristiyanları din ve âyînlere muhâlif görmeleriyle kendilerine düşman addederler idi. Zaten Hristiyanlık'ta bir yanağına vurulursa öteki yanağını çevir kâide-i dîniyyesini askerlikçe matlûb olan şehâmet ve izzet-i nefse muhâlif ve alâyiş ve zînetten tecerrûd ve kurban zebhi usûlünün men'ini dahi ticârete muzîr görmeleri hasebiyle diyânet-i İseviyye'ye nazar-ı kerâhetle bakarlar idi.

¹ Metinde (تیودوس لورکان) şeklinde yazılmıştır.

ÂLEM-İ İSLÂM

Sirâtimüstakîm âlem-i İslâm'a hizmet maksadıyla teessüs etmiş bir cerîdedir ki şimdiye kadar intişâr eden nüshaları sîrf bu meşrû' maksad uğrunda çalışıldığına birer hüccet-i bâliğadır.

Çihân-ı tevhîde arz edilecek en mebrûr hizmet bugün dünyanın her tarafında, dünya ile ihtilât etmemek, hatta birbirlerinden bile haberdâr olmamak şartıyla kümeye oturan; yanı başlarındaki milletlerin her türlü ihtirâsatına karşı miskînâne tahammülü, yanı büsbütün ma'kûs bir ma'nâya telakki ettikleri tevekkülu hâşâ bir emrî-i ilâhi sûretinde tanıyan zavallı müslümanlara evvelâ dînlerinin ne olduğunu, sâniyen kendilerinin de bu âlemde bir hakk-ı hayatları bulunduğu, sâlisen bu hakk-ı meşrûun istirdâdi için ne yolda çalışmak lâzım geldiğini bildirmekten ibârettir.

Müslümanlık gibi pâk, fitrî, ilâhî bir dîni son zamanlarda ahkâm-ı celîlesi arasına sokulmuş bid'atlerden, hurâfelerden tecrîd için zaten iki senedir uğraşıyoruz. Cerîdemîzin âlem-i İslâm kışmını ta'kîb eden sevgili kâri'lerimiz göreceklere ki biz bu kısma da gittikçe fazla bir ehemmiyet veriyoruz. Evet bil-farz mağrib-i aksâdaki müslümanların hâlindeñ maşrik-ı aksâdaki müslümanları haberdâr etmeye, Afganlıların terakkîyatını Arnavutlara bildirmeye çalışıyoruz.

Garbin ileri gelen merâkiz-i medeniyyesinde muhbîrler peydâ ettik; Asya'nın büyük şehirlerinde de muhbîrlerimiz var. Binâenâleyh âlem-i İslâm'da geçen şûnun, vakâyîni ehemmiyetlileri bu sahîfelerde topluca görülecegi gibi o âleme uzaktan, yakından temâsi, te'siri olabilecek siyâsiyyât-ı hâriciyye için de makâleler bulundurulacaktır.

Şurasını ihtar etmeliyiz ki biz bu makâlelerde sîrf kendi düşündürlerimizi kemâl-i bî-tarâfi ile yazacağımız için savâbı, hatâsı yine sîrf kendimize râcî'dir. Binâenâleyh bu yazılarla hiçbir tarafın mahsûl-i telkini nazarıyla bakılmasına muhterem kâri'lerimizden ricâ ederiz.

TÜRKİYE'DE MUHÂCERET MES'ELESİ

Âlem-i İslâm'ın kîsm-ı a'zamı yani onda dokuzu bugün başkalarının taht-ı idâre ve tasarrufundadır. Tam iki yüz seneden beri vâdî-i izmihlâl va inkirâza sapan hükûmât-ı İslâmîyye'nin yek diğerini ta'kîb ederek dehset-engîz bir sûrette mahv u nâ-bûd olmaları ne feci' manzaralar husûle getiriyor! Câ-be-câ mîlel ve akvâm-ı İslâmîyye istiklâllerini kaybederek ecânîbin hidemât-ı sefile-i muhkîrânesini ifâ ile tatmîn-i ihtirâsları esâretine katlanıyor. Târîh-i İslâmîyyet'in şu dil-sûz devre-i inkirâz ve izmihlâli daha bitmemiştir. İki yüz seneden beri inhilâl ve infisâhta bulunan vücûd-ı İslâmîyyet hâlâ şu vaziyetini muhâfaza ediyor. Fas ve İran -îste size birer misâl!

Acaba bu hâl ü evzâ' daha bir çok zaman devâm edecek mi? İnhilâl ve infisâh bütün vücûd-ı İslâmîyyet'e sirâyet edip şu vücûdu tamâmen mahv u nâ-bedîd edecek mi?

Şu suâller mühim olduğu kadar karışık ve amiktir. Bun-

lara kâfi bir cevap için birçok nazariyelerin ve i'tikâdâtın amâkâne tahlîl ve tenfîzi lâzımdır ki makâlemizin dâire-i vûs' atı buna müsâit degildir.

Şimdilik sununla iktifâ edelim ki ecsâm-ı uzviyyede olduğu gibi ecsâm-ı ma'nevîyyede de bir vücûdun hey'et-i umûmiyyesini teşkil eden a'zâdan [387] birisi o vücûdden ayrıldıkta hemen bütün vücûdda birçok tahavvûlât ve tebeddülât husûle getiriyor ki vücûdun mâhiyyetine bile sirâyet ediyor. Ez-cümle vücûd eski vezâif ve teâmûl-i tabiiyyesini ber-vech-i lâyik ifâ edemiyor. İnfîsâl edilmiş a'zâların ehemmiyet ve adedi nisbetinde vücûda bir za'f târî oluyor. Bununla beraber sağlam kalmış a'zâ üzerine kaybedilmiş a'zâların vazîfesini de ifâdan başka a'zâ-yi mezkûrenin himâyet ve hirâsetine de bir kısım kuvvet ve faâliyyet sarf etmesi lâzım geliyor!! Binâ-berîn eğer vücûda ârız olan maraz birçok müddet devâm ederse veuzuâları birer birer kaybederse bir gün gelir ki tam bir vücûdden yalnız bir uzuv kalmış olur ve şu uzuv bütün bir vücûdun kâffe-i a'mâl ve vezâifini ifâya mecbûr kalır. İşte vücûd için en tehlikeli zaman bu devirdir.

Şimdi şu nazariyeyi âlem-i İslâm'a tatbîk edelim. Ma'nenn yek-vücûd olan âlem-i İslâm'ın birçok üzüvleri kaybedilmiş ve mütebâkîlerinden de bir çoğu tükenmekte bulunmuştur. Üç yüz elli milyonluk âlem-i İslâm'dan üç yüz milyonu ecânîbin taht-ı tasarruf ve yed-i temellüklerindedir. Mütebâkî elli milyondan mürekkeb Fas ve İran dahi tükenmekteidir. Afganistan birçok desîseler ve hîleler neticesi olarak kendisini hârîcen başkalarına vâbeste etmiş!

Demek ki sağlam kalarak hayatı zâtiyyesine mâlik olan yalnız Osmanîlîardır; bütün başka üzüvler bitmişlerdir. Veya bitmek üzeredirler. Bugün Osmanîlîk İslâmîyyet'i ma'nenn ve maddeten temessûl ediyor. Eğer bilfarz âlem-i İslâm haritasından Osmanlı İmparatorluğunu çıkarırlarsa şu âlem nâbûd gibi görünür. Zirâ küre-i arz üzerinde müslümanlar ile meskûn diye kaydolunmuş bütün yerler başka rûh ile başka hayat ile geçinmektedirler. Birinde Rus hayatı, Rus rûhu, diğerinde İngiliz hayatı, İngiliz rûhu daha ötekinden Fransız hayatı Fransız rûhu hükümrândır. Ve'l-hâsil bütün küre-i arzda medeniyet-i İslâmîyye mağlûb ve makhûr olmuş ve yahud olmaktadır! Yalnız Osmanî İmparatorluğu dâiresinde medeniyet-i mezkûre pây-dârdır. İşte bunun içindir ki Osmanîlîar bugün doğrudan doğruya ma'nâ-yi tâmmî ile İslâmîyyet'in zât-nûmâsi mümessiliidirler!! Zaten Yavuz Sultan Selîm zamanından beri yani Hilâfet-i Muallâ-yi İslâmîyye'ye mâlik oldukları günden beri Osmanîlîar kalb-i İslâmîyyet'i teşkil ediyorlardı. Burası merkez ve rûh-ı İslâm idî. Lâkin şu alâka sîrf alâka-i ma'nevîyyeden ibâret olarak Osmanîlîliği âlem-i İslâmîyyet'e karşı bir takım vezâif-i maddîyye ifâsına icbâr etmiyordu. Zirâ İslâmîyyet'in başka üzüvleri da sağlam ve mefîn olduklarından şûnât ve medeniyet-i İslâmîyye'yi, hukuk ve şân-ı İslâmîyyet'i muhâfaza ve müdâfaaya muktedir idiler.

Lâkin maatteessüf tahlîline girişemeyeceğimiz bir çok sebeplerden dolayı şu selâmet, maraza mübeddel olarak a'zâ-yi mezkûreyi birer birer vücûdden ayırmaktadır.

Milel ve akvâm-ı İslâmiyye yekdiğerini vely ederek bir harâbî-i dehşet-engîz içinde hürriyet ve istiklâliyyet-i millîyyelerini kaybettiler veya etmektedirler. Bunlar darbe-i ecânibe ma'rûz kaldıkça bir velvele-i dil-sûz ve bir feryâd-ı cân-gündâz ile nazar-ı iftikâr ve ihtiyaçlarını hemen kalb ü merkez-i İslâmiyyet olan Osmanlıllığa atfediyorlar. Buradan meded, yardım, bir kelime-i dil-nüvâz, bir işaret-i tesliyyet-âmîz bekliyorlar. Âh! Osmanlılar! Bilseler bugün bütün insâniyetin humsunu teşkil eden üç yüz milyonluk İslâmiyet şesm-i ümmîd ve dîde-i intizârlarını şu merkeze dikmişlerdir. Buradan bir alâmet-i sihr-nûmâ, bir işaret-i mûcîz-âsârin zuhûrunu bekliyorlar. Bütün ümmîd-i hayâtlarını bütün şevk-i ihyâları buraya affermişlerdir. İlimlerini, edeblerini, mââriflerini, mekteblerini, muallimlerini ve hatta kitaplarını ve edebiyâtını buradan istiyorlar. Âlem-i İslâmiyyet'in en hûcrâ köşesinde bulunup da kendisinde birazcık hamiyet-i millîyye, gayret ve zevk-i İslâmiyye hissedeler şu merkeze şîtabân olarak burasını bir kere olsun ziyâret etmek şevkindedirler. Velhâsil bugünkü gün Merkez-i Hilâfet-i Ulyâ doğrudan doğruya Ka'be-i âmâl-i müslimîn ve kalb-gâh-ı hakîki-i İslâmiyyet olarak bütün âlemin cezbe-gâhi olmuştur. Vaktinde Medîne-i Münevver, Şâm-ı Şerîf ve Bağdat oldukları gibi asr-ı hâzırda da şu Merkez-i Hilâfet yeniden ve yavaş yavaş hemen vahdet-i hakîki-i İslâmiyyet'in nokta-i úlâsi olmaktadır. Âlem-i İslâm umûmen ve Osmanlılar bilhassa şu ni'met-i uzmânın vücûda gelmesi ve İslâmiyyet'te yeniden bir vahdet-i İslâmiyye hissiyâti uyanması şükrân ve minnetini hemen inkilâb-ı saâdet-nümûn-ı Osmâni'ye medyûndurlar. Filâhika devr-i Hamîdi'de merkez; ecânib-ı Hilâfet'in [Merkez-i Hilâfet, ecânibin(!)] cevlân-gâh-ı hîrs u tama'ları olduğu gibi inkilâb-ı saâdet-nümûnumuzdan sonra hûkûmet-i meşrûta-i meşrûamız sâyesinde mâhiyet-i asliyyesine ric'at ederek mecmâ-i irfân-ı müslimîn ve merkez-i tevhîd-i İslâmiyyân olmuştur.

İşte bu hâl ü evza'; millet ve hûkûmet-i Osmâniyye üzereâne âlem-i İslâm'a karşı birçok vazifeler tahmîl ediyor.

Ecânibin garaz ve bed-hâhlîği dâhilde birçok gavâlin mevcûdiyeti ve bilhassa vücûd-ı millet ü memlekete âriz olmuş birçok avârz nazar-ı dikkate alınırsa şu vezâîfin ifâsî ne derecede ağır ve müşkil olduğu tebeyyün eder.

Meselâ ez-cümle muhâceret mes'elesi yukarıda ber-tafsîl beyân ettiğimiz avâmlin sevki ile memâlik-i İslâmiyye'den birçok muhâcirler Osmanlı'ya akm akm gelmektedirler. Bu zavallıları bittabi' muhâcerete sevk eden faktur u ihtiyâc ve kendi memlekelerinde gördükleri zecr ü zulmdir. Bunları iskân ve levâzîmât-ı istirâhat ve maîsetlerini tehiyye etmenin derece-i mesârif ve külfetini herkes tahmîn eder. Hûkûmet-i Osmâniyye bu kadar mesârif ve külfeti bittabi' kendi zevk u sefâsi için yapmıyor. Bu vazife-i mukaddesinin ifâsi taht-ı mecbûriyyetinde olarak yapıyor. Eğer şu zavallılar kendi memleketeinde kalıp da saâdet ve istirâhatle yaşasaydilar hûkûmet-i Osmâniyye için daha muvâfik, daha iyi olurdu.

[388] İşte görülüyor ki muhâcirîn-i İslâmiyye'nin Osmanlı'ya muhâceret etmeleri birçok gavâil-i dâhiliyye ve hâriciyyeye sebep oluyor. Dâhilde anâsîr-ı gayrimüslime müslü-

manların muhâceret vâsitası ile tezâyûdünden kuşkulanaarak muhâcirîn-i İslâmiyye'nin kabülü aleyhinde birçok gûrultular yapıyorlar. Bunlar kasden celbediliyorlar, bunlara hristiyan yerleri veriliyormuş, ki âtide hristiyanlar daha kolaylıkla eddirilsin. (وقس على ذلك)

Hâriçte ise hûkûmât-ı hristiyâniyye muhâcirîn-i İslâmiyye'nin Osmanlı'ya doğru hareketlerini "İttihâd-ı İslâm" mesleğinden nâşî bir alâmet diye telakki ediyorlar. Halbuki şu zavallıların terk-i vatan ve memlekêt ederek diyâr-ı gurbete gitmelerine yegâne sebep hemen tâbii bulundukları hûkûmetlerin haklarında revâ gördükleri zulüm ve teadididir. Burasını makâle-i âtiyyemizde ber-tafsîl beyân ederiz.

Ahmed Akayef

ALMANYA, İNGİLTERE, TÜRKİYE VE ÂLEM-İ İSLÂM

- 1 -

Sansür murâkabesi altında çıkan matbûatın mes'ûl-i hakîkisi hûkûmettir. Hürriyet-i matbûat bulunmayan memâlikte cerîdelerin cümlesi ya büsbütün resmî, yahud, hiç olmasa, nîm-resmî demektir. Zira hûkûmet, efkâr ve makâsidına doğrudan doğruya veya dolayısıyla tevâfuk etmeyen yazıları bastırmaz. Lâkin cidden hürriyet-i matbûata mâlik yerlerde, muharririn kalemi akl u muhâkemesiyle kalb ü vicdânından gayrı hiçbir murâkib tanımaz; hak ve hayır bildiği her şeyi bî-muhâbâ yazar. Bir muharririn yazılarından mes'ûl, ya yalnız o muharririn kendisidir, yahud efkâr-ı muharrire iştirâklerini sarâhaten bildiren bir hey'et-i muayyenedir. İlân-ı meşrûtiyyetten beri, tâb'a-i Osmâniyye'nin kâffesine hürriyet-i kelâm hakkı te'mîn edilmiştir ve bu hakkın yazılış sözlerle âid ciheti hürriyet-i matbûat kânunu dâiresinde hûrdür. Maamâfih Türkçe çıkan cerâid-i mevcûdenin baziları, belki de ekserîsi, siyâset-i hâriciyyeye müteallik yazılarda, hûkûmetin resmî veya nîm-resmî nâşîr-i efkârî imîş gibi davranıştan hoşlaşıyorlar. Ve bunun neticesi olarak, makâlat-ı hâriciyye ancak ecnebîler için yazılmış gibi olur; bir de siyâset-i hâriciyye makâlesinin muharriri, fahrî der-uhte ettiği diplomatik vazifesini hüs-n-i ifâ edebilmek için, muhâkemâtını ve hatta vekâyî bile maksadına uydurmak, mevzûunu karışık, dolambaçlı, kaçamaklı yazmak mecbûriyetinde kalıyor; böylece asıl kâriîn -ki hâkimiyet-i millîyye esâsının kabûlünden beri umûr-ı dâhiliyye ve hâriciyye-i memlekette sâhib-i re'y olan millet-i Osmâniyye'dir- efkârına rehber ittihâz edeceğî matbûattan, memleketicinin siyâset-i hâriciyyesine dâir sahîh ve sarîh ma'lûmat alacağına zihnini şâşırıp yanlış düşüncelere saptracak bir sürü mübhêmât toplıyor. Vâki'â memlekette hâkim firka-i siyâsiyyenin ve ona mensûb kabinenin nâşîr veya mürevvic-i efkârlığını der-uhte etmiş cerâid, nîm-resmî demek olduklarından, bî'z-zarûre diplomatlar; fakat bütün gazeteler, bu nîm-resmîlerin peşince giderse, millet-i Osmâniyye, siyâset-i hâriciyyesini asla açık göremez, cihât-ı erbaasını ta'yîn edemez. Hâsılı dostunu, düşmanını seçemez..

İlk bakişa makâlenin serlevhasıyla hiçbir alâka ve mü-nâsebeti yoktur gibi görünen bu uzunca ve soğukça mukad-dimedden maksadım, hiçbir saff-i resmiyye veya nîm-resmiyyeyi hâiz olmayan "Sirâtimüstakîm"de siyâset-i hâriciyyeye müteallik makâlât-ı âcizânemin, ne gibi esbâb ve mütâlaâata mebnî, diplomâthîn her türlü san'at ve mahâretlerinden tam-mâmâni ârî ve sîrf Osmanlılara hitâb olarak yazıldığını arz ve izzâh eylemektir. Muâhrir-i âcîz ahvâl ve vekâyiî gözlerimin gördüğü, aklımın erdiği derecede tedkîk ve muhâkeme ede-rek tedkîkât ve muhâkemâtın netâyiçini, elimden geldiği ka-dar doğru, serbest ve vâzih yazmaya çalışmaktayım.

* * *

Nihâyet biz Türklerde ma'lûm oldu ki el-yevm siyâset-i âleme hâkim en büyük mes'ele İngiliz-Alman rekabet ve nizâidir; ve bu rekabet ve nizâin mebnîyyün alehlerinden biri, belki de birincisi, yakın Şark yani Memâlik-i Osmâniyye ve İslâmiyye'dir. Dünyanın iki en büyük devleti, asrımızın Kartaca ve Roması, "Osmanlı ve Müslüman yorgani" üzeri-ne kavga etmektedirler.

İngiliz-Alman kavgası dün veya evvelki gün çıkmadı, se-nelerden beri mevcûddur. Nizâi tevlîd eden illet-i asliyye, imparatorluğun ihyâsından sonra Almanya'nın ezher-cihet ve fevkâlâde terakkisi olmuştur. Evvelleri Almanya, birçok devlet ve devletçiklere münkasem, siyâset-i beyne'd-düvel-de ehemmiyetsiz, sanâyi' ve ticâretçe de İngiliz ve Fransız-lara nisbeten az müterakkî bir memleketti; ondokuzuncu asr-ı mîlâdînin rub'-ı ahîrine doğru, Prusya'nın parlak mu-vaffakiyetleriyle hitâm bulup, Almanya'nın ittihâdını intâc eyleyen muhârebât-ı azîmeden sonradır ki, Almanya, âlem-i siyâsette gâyet yüksek ve mühim bir mevkî kazandığı gibi iktisâden de pek ziyâde terakkî eylemiştir. Almanya'nın sa-nâyi-i azîmesi, o zamana deðin görülmedik bir sür'atle te-rakkî ve tevessü' eyledi. Alman, zîrâat ve fellâhatten ziyâde, san'ata ticârete, gemiciliğe temâyül eyledi ve bununla ser-veti arttı. Memlekette sanâyi' ve ticâret tezâyûd ve terakkî eyledikçe, masnûâta mahrec, i'mâlâthânelere sipariş, ban-kalara iş. Hâsılı faâliyet-i iktisâdiyyeye sâha ve gidâ bulmak iktizâ ediyordu. Alman siyâsiyyûnu derhal bunları aramaya giriştiler. Lâkin sanâyi' ve ticâretçe Almanlara sebkat etmiş akvâm-ı garbiyye, küre-i arzi aralarında kesip bölerek, yað-maya geç erişen Almanlara kapacak dünya parçası az bırak-mışlardı. Maamâfih Almanlar, Afrika'da, Avustralya'da, hat-ta Asya'da zabit olunacak birkaç ada ile biraz sâhil buldular.

[389] Kendisini bütün dünyanın sâhib-i meşrûu kıyâs etmeye alışmış İngiliz, kardeþi oðlu Almanya'nın, kendisi gi-bi dinç, faâl ve cesûr Almanın, kir ve ormanlarını bırakıp deniz ve müstemlekât işlerine karışığını görür görmez, ho-murdanmaya başladı. Afrika'yı parçalarken, bu iki akraba, birkaç defa yekdiğerine sağlam dişlerini gösterdiler; ama so-nunda ısrîşmadan uyuştular. Alman sanâyi' ve ticâretine, akvâm-ı sâireden kalma Afrika ve Avustralya artığı, yetişmi-yordu: Alman siyâseti millî sanâyi' ve ticâret için daha baş-ka sâhalar aramaya mecbûrdu; işte böyle aranıkendir ki nazâr-ı dikkati Türkiye'ye ve alel-husûs Asya-yı Osmâni'ye mun'atîf oldu.

Almanya'nın umûr-ı şarkîyyeye faalâne karışacağı za-manlar, düvel-i sâirenin şarkta almış vaziyetleri takriben şöyle idi: Ruslar, İstanbul ve Boðazlara, Avusturyalılar Selâ-nik'e doğru inmeye ugraþıyorlardı; İngilizler, Avusturyalının ve alel-husûs Rusyalının Akdeniz havzasına çöküp, Hind yo-luna pusu kurmasını men' için, Osmanlı temâmiyet-i mülkiyyesinin muhâfizi görünüyorlar. Ve bu vaziyetlerinden bi'l-istifâde ta'bîrlерince sultani nev'amâ himâyeleri altında bulunduruyorlardı; Fransızlar ise, lisânlarının, medeniyetlerinin, şark akvâm-ı hîristiyâniyyesi içinde ve hatta müslüman-ların bir cüz'-i kalılı arasında müntesîp ve makbûl olmasına dayanarak, nûfûz işletiyorlar, her tarafa mektep ve misyo-nerlerini yayıyorlar. Kavî kefâletli, çok temettû'lu "umûr-ı nâfiaya" para yatırıyorlar. Hâsılı akvâm-ı Osmâniyye'nin sî-mâ-yi millîsini taðâsiþe, vatan-ı Osmâni'nin servetinden intî-fâa çalışıyorlardı. Demek, Türkiye'de Almanya'ya yer ve iş az kalmıştı. Lâkin Almanya nevmîd olmadı, çok ve iyi düşü-nülmüş bir program tanzîm ederek, Almanlara hâs bir fîkr-i ta'kîb ve ittirâd ile o programı tatbîke koyuldu.

Alman programının mevâdd-i esâsiyyesinden birisi, Asya-yı Osmâni'yi bir başından diğer başına kadar bir demir yol ile delip geçerek, Hindistan yarımadalarıyla Avrupa arası kapayan bu koca hâili ortadan kaldırmaktı. İstanbul'u, muhît-i Hindî'ye bağlayacak bu azîm hatt-ı hadîd, Anadolu, Suriye ve Irak'ın henüz bekâret-i evveliyetleri zâil olmamış bir çok menba-i servetinden istifâdeye de vesâit eyleyecekti. Asya-yı Osmâni, koca bir devletin, devlet-i Osmâniyye'nin mülk-i meşrûu olduğundan sâhibsiz arâzi gibi istimlâki gayr-ı kâbilda. Gerçi İngilizler Mısır'ı Fransızlar Cezâyir ve Tunus'u devlet-i Omâniyye'nin mülk-i meşrûu olmasına rağmen, hukûk-ı beyne'd-düvelin her türlü kavâidini çîgne-yerek sîrf kuvvetlerine dayanarak, gasb eylemişlerdi. Fakat Almanların Asya-yı Osmâni'yi istilâlarını birçok mevâni'-i hâriciyye mevcûd olduktan fazla, yakın şark hakkındaki programlarını sonuna kadar tatbîk edebilmek için, devlet-i Osmâniyye'yi incitmemek, zayıflandırmamak, bilakis tezâ-yûd-i kuvvet ve satvetine çalışmak lâzım geliyordu. Alman-ya, Asya-yı Osmâni'de yalnız faâliyet-i iktisâdiyye ile iktifâ edecek, hâkimiyet-i saltanat-ı seniyyeye kendi tarafından asla zarar dokundurmadiktan mâadâ, düvel-i sâireye karşı da, Sultan'ın istiklâlini, Devlet-i Osmâniyye'nin temâmiyet-i mülkiyyesini muhâfaza ve müdâfaa eyleyecekti.

Almanya şark planının yalnız şu kısmı bile İngiltere'yi geregi gibi kuşkulandırmaya kâfi idi: Britanya adalarını Hindistan'a bağlayan yol, Cebelü't-târik, Malta, Port Saïd, A-den tarîk-i bahri, tamâmen İngiltere taht-ı hükmünde iken, Anadolu hattının inşâsından sonra, Almanların o tarîk-i bahri'den daha kısa, üzerinde daha ziyâde sur'at ve sühûlet-le yüreñebilir ve binâenaleyh ona mûracâah bir tarîk-i berrî-leri bulunacaktı. Ma'lûmdur ki Britanya imparatorluğunun şevket ve azameti en ziyâde Hind'deki yüz binlerce benî be-şerîn iliklerini emmekle yaşıyabilir. Bu saltanat-ı şekîmenin, tükenmez hazînesi Hindistan'dır. Hind'e tekarrübü muhte-mel elleri, daha uzanmadan kırıp atmak İngiliz siyâsetinin desâfir-i esâsiyyesindendir. İngiltere, hayat-feşân ve dilrubâ

Hind'ini, bir şark pâdişâhi kıskançlığıyla âlemden saklar. Hind'e tekarrüb edebilecek yollar daha açılmadan kapanmalıdır. Memâlik-i Osmâniyye ise Hind'in kapısıdır. İngiltere bu kapının anahtarını daima kendi elinde bulundurmaktadır. On sekizinci asrin nihâyetiyle on dokuzuncu asrin ibtidâsını kanlara boyayan Fransız-İngiliz muhârebâtı mütevâliyyesinin, en büyük sebeplerinden birisi, Fransa cumhûriyetinin ve Napolyon Bonapart'ın Şark'a ve Hind'e göz dikmiş olmalarıdır. On dokuzuncu asrı dolduran İngiliz-Rus kavgasının da illeti, Rusların Karadeniz ve bozkır yollarıyla iki koldan ilerleyip, Hind'i kucaklamak istemeleridir. Bu sefer Almanya'nın şarkdan geçirip Hind'e demir kanca takmak arzusu, yahud bir Türk gazetesiinin dediği gibi İngiltere'nin tâ mi'desine demirle vurmaya kalkışması, John Bull'un dayanabileceğî muamelelerden değildir.

Genç ve faâl Almanya'nın İngilizlere taarruzu, yalnız Hind yoluna ve Hindistan'a da münhasır kalmıyordu. Alman sanâyi' ve ticâreti, küre-i arzin her tarafında İngiliz sanâyi' ve ticâretini kovuyordu. Çâr-aktâr-ı cihâna dağılmış İngiliz şebbeler ve seffârları, Alman rekabet-i iktisâdiyyesinden iştikâen Londra'ya muttasıl feryâdnâmeler yağıdırıyorlardı. Bütün dünya pazarını tarh-ı inhisârında zanneden İngiliz, bu taarruz-ı iktisâdî önünde yavaş yavaş ric'ate mecbûriyet görüyordu.

Lâkin Almanlar, İngilizler'i sultanat-ı cihân-serfârinden yuvarlamak için, asıl büyük darbeyi yine şarkta, âlem-i İslâm'da hazırlıyorlardı: Ana hattı, Bağdat demiryolu olmak üzere, memâlik-i İslâmiyye'yi, makâm-ı Hilâfet-i Uzmâ'ya bağlayarak, Halife-sultan vâsitasıyla, ahâlî-i müslümenin meyl ü muhabbetlerini kendilerine celb eleyecekleri; Alman rayları şarkın ticâret-gâhlarına nüfûz ederken, Alman muhabbeti de müslümanların kalbine ilkâ olunacaktı. İşte bu, Alman şark programının en mühim maddesi idi. Âlem-i İslâm, asırlardan beri uyuduğu Ashâb-ı Kehf [390] uykusundan uyanıp iktisâb-ı kuvvet eleyerek, Halife'stle beraber, Almanya'nın dostu olursa, şarktan kırmızı çekirgeleri kovmak ve bir müddet onların yerine kâim olmak mümkündür.

Akvâm-ı İslâmiyye'yi, hâkimiyet-i iktisâdiyyeleri altına alan Avrupalıların hepsi, akvâm-ı mezkûrenin iştiklâl-i siyâsîlerine, şeref-i insânîlerine riâyet ederek gurûr-ı millîlerini okşamaya lüzûm görmemişlerdi. İngiliz, Fransız, Hollandalı, yahud Rus, –hatta Rus- sîf cebr ü şiddetle gasb ve zabtettikleri memâlik-i İslâmiyye'nin bütün menâbi-i hayat ve servetini kendilerine hasrettikleri yetmiyormuş gibi oralarda bir nevi efendilik, seyyidilik, tavrı takınıyor ve artık yerlileri insandan bile saymıyordu. Avrupali, Arî, Hristiyan, min-tarafîllâh müntehab, yahud istafâ-yı tabî ile ber-güzide bir nesle mensûb addediliyor, yerli ise, Turâni yahud Sâmî, Müslim, ikinci üçüncü tabaka-i beşeriyyeden bir âdem, bir nevi parya i'tibâr olunuyordu. Bu asılzâdeler yerlilere her vâsitanan bi'l-istifâde aşağılığını ihsâs eyliyorlardı. Bunun içindir ki Avrupalılar âlem-i İslâm'a bazı menfaatli fikir ve hünerler bile getirdikleri halde, mağşûs olmayan müslümanların hiç birisi, Avrupali'yi sevemiyordu. Bu adem-i muhabbeti, semere-i taassub-ı dînî zannedenler, pek ziyâde yanılı-

yorlar. Müslüman Avrupalı'ya isınmaması, her şeyden evvel menba-i hayatını kurutmasından ve kendisini Âdem oğullarının her birine müsâvî ve hür bir insan hesâb eyler iken mâdûn ve esîr muamelesine dû-çâr edilmesindendir.

Almanlar ahvâl-i mebsûtayı iyice görüp anlaşılar ve bundan istifâdeye müsâraat eylemişlerdir: Almanlar, müslümanları kendilerine müsâvî addeleyip ona göre muamele ederler; müslümanların her türlü hukük-ı tabîyyelerini teslim ve tasdikte tereddüd etmezler. Bir Fransız veya İngiliz'in hür ve müstakil yaşamaya ne kadar hakkı varsa, bir müslümanın da o kadar vardır, derler. Dûvel-i İslâmiyye'nin istiklâl ve temâmiyet-i mülkiyyelerine kendileri taarruz etmedikten başka, iktizâsında müdâfaaya da kiyâm eylerler; hatta istiklâl ve hürriyetlerini zâyî etmiş akvâm-ı İslâmiyye'nin istirdâd-ı istiklâl ve hürriyetlerine de mâildirler. Onların memâlik-i İslâmiyye'den bekledikleri sîrf menâfi'-i iktisâdiyyedir.

İngilizleri en ziyâde telâşa veren, Alman siyâset-i şarkiyessinin işte bu noktası, yani başta Halife olmak üzere, kuvvet-i İslâmiyye'yi tüccâr ve san'at-kâr devletler aleyhine ve bilhassa İngiltere aleyhine kullanmak istemesi olmuştur.

Şu birkaç satırla Alman-İngiliz kavgasının şarka müteallik bazı sebepleri mücmelen görülmüş oldu; gelecek makâlede inşâllâh İngiltere'nin şark siyâsetinden ve şeref-i hilâfet-i İslâmiyye'yi hâiz sultanat-ı Osmâniyye'nin Alman-İngiliz rekabetine mukâbil nasıl vaziyetler almış olduğundan muhtasar bahsedilecektir.

A[elif]. Y.

* * *

MÜSTEŞRİK-İ ŞEHİR PROFESÖR BROWNE VE BALKAN KOMİTESİ

Bu ünvân ile Halil Hâlid Bey'den aldığımız varakadır:

Bundan takrîben iki sene evvel lüzûmsuzluğunu hissetmesi üzerine tebdîl-i meslek etmiş ve yeni Türkiye dostluğun idâme-i mevcûdiyyeti için bir vesîle-i münâsibe addeleyenmiş olan Balkan Komitesi kendisine yeni tarafdârlar bulmayı çalışmış ve bu meyânda müsteşrîk-i fâzîl muallim Browne cenâblarına da mûrâcaatta bulunmuş idi. Muallim-i müşârun ileyh Balkan Komitesi mürevviclerinin mâ-sebakîndaki adâvet-i İslâmiyyelerini bildiğinden onların yine tebdîl-i meslek eleyeboleceklerini his ile komiteye duhûilden evvel fîkr-i âcîzânemi sormuş idi. Duhûlde mahzûr bulunmadığı ve belki kendisi gibi cidden muhibb-i İslâm ve şarkiyûn olan bir zâtın komite mürevvicleri üzerinde bir te'sîr-i murâkabe icrâ eleyeboleceğini ve onlar yine eski meslek-i husûmete saptıkları takdirde a'zâliktan istifâ eleyeboleceğini söylemiş idim. Muallim Browne bunun üzerine komiteye dâhil olmuştu. Fakat ahîren mezkûr komitenin yine eski yola saplığını görmesi üzerine komite reisi Mister Noel Buxton'a bir protesto yazdı. Mûmâ-ileyh cevâbında komitenin yeni Türkiye'ye dost kalacağrı ve lakin Panislamîzム denilen ittihâd-ı İslâm tarafdârlarının desîse-i muzîrrânelerine karşı çalışacağını bildirdi.

Fakat muallim Browne cenâbları Panislamizm tarafârı denilen zevâtın şarkın ihtiyâcına daha ziyâde vâkif hamîyet-i sahîha ashâbından bulundukları i'tikâdında olduğunu ve müslümanların terakkî ve teâlî husûsundaki ittihâdlarının pek meşrû' bulunduğu ve Balkan Komitesi'nin ahîren neşrolunan lâyîha-i seneviyesinde serdolunan mütâllaâttan ve geçenki ictimâ-i umûmîde sarfedilen sözlerden dolayı kendisinin ba'de-mâ Komite ile bir râbitası bulunmayacağını ve isminin a'zâ sırasında dercedilmemesini musırran talep etti. Profesör Browne Balkan Komitesi'nin a'zâlığından istifâ eylediğini memâlik-i Osmâniyye'deki muhibbânına bildirmekligimi bilhassa ricâ eyledi. Binâenaleyh keyfîyeti şu varaka-i âcizi ile Sirâtimüstakîm'e dercolunmak üzere ırsâl eyliyorum. Bunu hâvî olan Sirâtimüstakîm risâlesinden bir nûshasının muallim-i müşârûnileyhe ırsâlini ricâ eylerim.

Adresi: Professor E. G. Browne
Pembroke College / Cambridge / Angleterre

Buhâra Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

BUHÂRA AHVÂLİ

Bundan altı ay evvel Buhâra, Şîilerle Sünnîler arasında tahaddüs [391] eden nîzâ' ve kitâl üzerine vezâret-i uzmâyi –Kuşbegilik'i– işgâl eden zât azledilerek yerine diğeri nasb olunmuştur. Vezîr-i sâbık, Âsitâne Kuli Beg dirâyet ve şeytanîyle beraber son derece gaddâr, mürtekib, âmire hoş görünmek için her türlü vesâ'il-i gayr-i meşrûaya tevessûl eder bir zât olduğu halde halefi Nasrullâh Bi-pervâneci hazretleri nihâyet derecede müstakîm, adâlet-perver, münevvarî'l-efkâr bir zât-i muhteremdir. Lisân-ı mâder-zâdi olan Özbekçe'den başka Fârisî, Rusça lisânlarıyla da mütekellimdir. Bugün bu hasâıl ve fezâili kendinde cem' eden vezîr-i lâhik fazla olarak metânet-i ahlâka mâlikdir. Mâfevkine lüzûmunda ziyâde ser-fürû etmez... Bütün icrâ'âtını şerîat-i mutahharaya tatbîkten başka gâye gözetmez.

* * *

Buhâra'da ashâb-ı servetten bir zât vardır, ki aynı zamanda Gönüldâş Medresesi'nin imamıdır. Her sene bu mevsimlerde küberâya ziyâfet vermek mu'tâdi olan bu zât bu sene dahi mutantan bir ziyâfet keşide etmiş. Ziyâfette e-kâbir-i ulemâ, rüesâ-yı hükûmet, a'yân-ı beldeden pek çoğu hazır bulunmuştur.

Esnâ-yi ziyâfette A'lem* Gîyâsuddin kiyâm ile vezîr-i sâbık Âsitâne Kuli Beg'in mezîyyâtından, hidemât-ı (!) sâbıkasından bâhis bir nutuk îrâd ederek sözlerine beyânât-ı âtiyye ile hitâm vermiş:

– İşte, efendiler, memleketin böyle bir zât-ı dirâyet-simâta ihtiyâci âzâde-i izâhtır. Zaten bizim re'ymizle azledilmemiştir. Buna sebebiyet veren üç dört serserinin kiyâmından başka bir şey değildi. Şimdi devre-i ta'tildir. O serseriler (talebe-i ulûm) memleketinde bulunuyor. Efkâr-ı umûmiy-

yenin heyecânı da kesb-i sükûnet etti. Şimdi, Âsitâne Kuli Beg'i makâm-ı vüzerâta getirmenin tam sırasıdır.”

Bunun üzerine müftülerden bir zât kiyâm ile cevap olarak beyânât-ı âtiyyede bulunmuştur:

– Âsitâne kulinin azlı, yerine Nasrullâh Bey'in nasbı ne bizim re'ymizle vâkı' olmuştur, ne de zannolunduğu gibi üç dört serserinin kiyâmiyla. Ahvâl-i câriyye üzerine müessir-i yegâne efkâr-ı umûmiyyeden başka bir şey değildir. Yine efkâr-ı umûmiyyenin rızâ ve muvâfakati lâhik olmaksızın kimseyi o makama getiremeyez.

Diyerek meclisi terk etmiş. Sâir huzzâr-ı kirâm da müftüyü ta'kîb ederek A'lemi yalnız bırakmışlardır.

Nutukları tenkîde girişmeden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki A'lem; vezîr-i sâbıkın tervîc-i azlinde ön ayak olanların başında bulunduğu halde şimdî neden tebdîl-i fikretmiş? Acaba bu adâvet mübeddel-i vedâd u samîmiyyet mi olmuş? Hayır, öyle değil; ziddânu lâ-yectemiânın i'tilâfina kat'an ihtimal verilemez.

A'lem'in tebdîl-i fikr eylemesi menfaat-i şahsiyyesi te'sîriyle olduğunda şüphe yoktur. Âsitâne Kuli Beg'i A'lemi belâğan mâ-belağ memnûn edecek kadar sâhib-i servettir.

Âsitâne Kuli Beg'in mesâvîsi herkesçe müsellemdir. Hatta usûl-i cedîd tarafda rââna zâhir görünmesi de iblîsâne bir tababustan, sîrf ulemâsının muhâlefetinden nâşî bir mekr ü hîleden başka bir şey değildir. Bugün usûl-i cedîde mürevâicileri bu noktada kadîmcilerle müttehiddir. Şu halde A'lem'in gevirmek istediği dolap meydândadır. Onun menfaati te'mîn edilsin de ne olur ise olsun. Şerîatin emriyle bir vezîri azlettirir. Yine şerîatin –kendi uydurduğu– diğer bir emriyle onu eski makamına ikâd etmeye çalışır. Yefalu mâ-yeşâ ve yahkumu mâ-yûriddir. Cezâ-yı âhiret, suâl bunun için değildir. Bilemem, ahkâm-ı şerîati böyle mel'abe ittihâz edenler nazar-ı şer'-i şerîfte ne gibi bir mevkii hâizdir? Şüphesiz ki bu kabil adamlar rahmet-i ilâhiyyeden mahrûmdurlar. Mes'ûliyyetin bilâ-istisnâ herkese şâmil olduğunu mübeyyin şu âyet-i kerîmeyi A'lem hazretleri hiç görmemişler midir? ^١ ﴿كُلَّ اِسْمَانَ الْزَمَنَاهُ طَائِرٌ فِي عُنْقِهِ وَتُخْرُجُ لَهُ يَوْمَ الْحِيَاةِ﴾ (إِنَّمَا يَنْقِلِيهُ مُنْشُورًا). اقْرَأْ كِتَابَكَ فَكُنْ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حُسْبَانًا.

* *

Hâribin Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

UZAKTAN BİR KARDEŞ SESİ

Yolladığınız mektup vâsil olup kalbime ziyâde sürür verdi, sizlere teşekkürlerimi arzedersem de vazîfemi edâ edemediğimde şekk ü şüphem yoktur. Aksâ-yı şarkta olan müslüman kardeşleriniz için mücâhededede bulunduğunuzdan dolayı Allah azze ve celle hazretleri ömr-i şerîflerimize berekat verip emsâlinizi ziyâde etsin diye dâimî'l-evkât duâdayız.

Bugüne kadar üçyüz milyon müslümanların zillet ve fak-

* Buhâra'da A'lemlik menâsib-ı ilmiyenin müntehâsidir.

¹ İsrâ, 17/13-14.

ra dûcâr olup başka milletlere esîr olmaklığımızın birinci sebeplerinden ulemâ nâmını taşıyan imamlarımızın dîn-i İslâm'ın esâsi ve menbâı olan Kelâm-ı Kadîm'den bî-haber olmalarıdır. Maamâfih ulemâ ve imamlarımızı tahtı'e kilip bütün uyûbu onlara isnâd kilmamız da muvâfik değildir. Onun için biz Rusya müslümanlarının on sene mukaddem o-lan ahvâline atf-ı nazar edersek bu seneleri büsbütün başka olarak bulacağız. On sene mukaddem mükemmel mektep ve medreseler yapacak ahâlimizin fakir, aghniyâmınız ise sâhib-i hamiyet ve himmet olmaması yüzünden mektep ve medreselerimizde terbiye ve ta'lîm yerine cehâlet ve fesâd-ı ahlâk teammûm etmiştir. Ulemâ ve imamlarımız mektep ve medreselerde ta'lîm ve terbiye almasalar nereden alacaklar?

Şimdi ise bütün köylerimizde mükemmel ve muntazam mektep ve medreselerimiz olup erkek ve kızlarımız usûl-i savtiyye ile ta'lîm ve terbiye görmektedelerdir. İhtiyârlarımız ise az olsa da cerîde ve mecmûalar mütâlaa edip kendile-rimizde olan zillet ve meskenetlerin esbâblarını düşünüp ev-lâdlarını mektep ve medreselere vermekte ve habbe-i vâhideye kadar paralarını [392] bu uğurda sarf etmektedirler. Hakikaten biz üç yüz milyon müslümanlar böyle tedennî ve esirîğe dûcâr olmamız hep cehâlet dolayısıyladır.

Esteîzü-billâh (فَلْ يَسْتَوِيَ الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)¹ biz bu esâret ve zilletlerden kurtulmaya kasdetsek bizge (bize) mutlaka lâzım bolgan nerseler "lâzım olan ne ise". Zamâne-ye muvâfik ta'lîm ve terbiye görmek ve dinimizi bildikten sonra Rus lisân ve edebiyâtına âşinâ olmak için Rus medrese ve mekteplerine girmek kırk birinci farz gibidir. Hazret-i Ali sözü: ² علموا اولادكم لزمان غير زمانكم فانهم خلقوا لزمان غير (من تعلم لسان قوم امن من مكرهم)³

Kendim bugüne kadar Bahçesarayı Ali Tarpi Efendi'-den geçen seneki mücelled Sirâtimüstakîm mecmâasını mü-tâlaa edip çok şeyler istifâde ettim, bu sene de Harbin'de Müslüman kırâat-hânesi açmaya muvaffak olduk, Sirâtimüs-takîm mecellesini kırâat-hânedede mütâlaa edip her hafta bir numarasından sonra ikincisine muntazir olup durmaktadır. Bundan sonra inşâallâh buradaki müslümanların ahvâline, yaşayışına dâir daima mektuplar yollayacağımı va'dederim. Cümlemez bütün muharrir efendilere ve Osmanlı okuyucu kardeşlerimize selâmlar ederiz. Bâki (إنما المؤمنون أسوة)⁴)

Matbûat:

İTTİHÂD-I İSLÂM

İran meclisi meb'ûsânının mürevvic-i efkârı olan ve nîm-resmî addedilen Meclis gazetesi ittihâd-ı İslâm'dan bahs ile diyor ki:

¹ Zümer, 39/9.

² "Çocuklarınıza gelecek için eğitim verin. Çünkü onlar gelecek için yaratılmıştır."

³ "Bir kavmin dilini öğrenen onların hilesinden emin olur."

⁴ Hucurât, 49/10.

"Eğer hükûmet-i Osmâniyye el-yevm dûvel-i garbiyye meyânında hüküm-fermâ olan rekabet-i siyâsiyyeden istifâde ederek akvâm ve hûkûmât-ı İslâmîyye arasında bir itti-hâd ve ittifâkin huşûlüne çalışmazsa Osmanlılığın, âlem-i İslâm'ın mahvina müsâade etmiş demek olur. Dûvel-i İslâmîyye Avrupa devletlerinin zâhiri dostluklarına kat'îyen i-nanmamalı. Avrupa devletlerinin maksadları, Rusya'nın ta-kîb ettiği meslek gibi, akvâm-ı İslâmîyye'yi yekdiğeri aleyhine düşürerek mahvetmek olduğunu daima nazar-ı dikkatte bulundurmalidır. Bugün Fransa ile İngiltere, Almanya'dan çekinerek Rusya'nın hâdim-i efkârı olmuşlardır. Rusya ise akvâm-ı İslâmîyye'nin mevcûdiyyetine nihâyet vermekten başka bir fikir beslememektedir. Binâ-berîn şimdilik bu-na karşı yegâne çare Osmanlı, İran, Afgan ittihâdidir. Lakin şu ittihâdi husûle getirebilmek nasıl olacaktır? Hiç şüphe yoktur ki bu, ancak Osmanlıların teşebbüsü ile mümkündür. Zira devlet-i Osmâniyye aynı zamanda Hilâfet-i Muazzama-i İslâmîyye'yi dahi hâizdir ve şu sûretle vûcûd-ı İslâm'ın kalb-gâhıdır.

SIRÂTIMÜSTAKİM

İranlı kardeşlerimizin şu hissiyât-ı uhuvvet-pverâne ve dindârânelerini bütün samîm-i kalbimizle alkışlarız. İşte bütün nifâk ve sılkâk ile geçen bir mâzînin elîm netâyicini idrâk ediyoruz. İranlı kardeşlerimizi te'mîn ederiz ki İran'ın dûcâr olageldiği felâketlere karşı her Osmanlı müteessirdir. Osmanlılar, yalnız İran'ın değil, umûm âlem-i İslâm'ın hâlini düşünmekten bir an fâriğ değildir. Şu kadar ki yalnız bir tarafın arzusu te'mîn-i maksada hizmet etmez. Diğer dûvel-i İslâmîyye de bu babda ciddi düşünmeli ve temâyülât-ı uhuvvet-kârânelerini ve Hilâfet-i Muazzama-i İslâmîyye'ye olan merbûtiyet-i ma'nevîyelerini fi'len isbâta çalışmalıdır.

OSMANLI DONANMASI

VE

HINDİSTAN AHÂLÎ-İ İslâmîYYESİ

İzmir'de Münteşir İttihâd refikimizdan:

Me'zûnen Dersââdet'te bulunan mühendis Hâlid Ziyâ Bey'den İzmir Belediye Dâiresi'ne gelen bir kit'a telgrafta Hindistan ahâlî-İslâmîyyesi'nin muavenet-i âlî-himmetâne-style Yunânîlerin Averof'unu gölgdede bırakacak bir donanmanın taht-ı te'mîne alındığı tebşîr edilmiştir.

Meşrûtiyet-i Osmâniyye, bütün akvâm-ı İslâmîyye'nin emr-i intibâhînâda bir te'sîr icrâ ettiği gibi, zaten cihet-i câmia-i dîniyye ve râbita-i mukaddese-i hilâfet îcâbıyla da çâraktâr-ı âlemde bulunan bilumum İslâmlar, hâris-i diyânet ve hâiz-i Hilâfet olan millet-i Osmâniyye'nin miknet ve kudretiyle alâkadâr olduklarından hamiyetli ve büyük Hindistan müslümanlarının şu sûretle ibrâz ettiği kemâl-i hamiyet ve sümüvv-i milliyet her sûretle şûkrân ve imtinân-ı azîme se-zâdır.

Yaşasın Hindistan ahâlî-ı muhteremesi!

GİRİD MÜSLÜMANLARININ HÂLİ

Hanya'da Müntesir *İstikbâl* Gazetesinden:

Giridli Rum vatandaşlarımızın kism-i a'zamı; asâkir-i Osmâniyye'nin adadan infisâllerinden sonra adamızın kazârında tek tük, perakende kalarak ve ölümü göze aldırarak kalan müslümanları ihtiyâr-i hicrete icbâr etmeye muvaffak olamayacaklarını görünce bu bedbaht ve ma'sûm müslümanları birer birer öldürmeye kiyâm eylemiş olduklarını defââtle yazmış ve da'vâmizi bu cerâim-i meşhûde-i siyâsiyye ile isbât eylemiştir.

Zaten efâl-i aleniyeye, ketm olunamaz: Nûsha-i sâbikamızda sûret-i şehâdeti mezkûr olan Palelimno karyesinde Hasan Bekräki'nin vefâtından sonra yine Resmo sancığına merbût Ayandra karyesindeki müslümlere eşhâs-i mechûle-i hîristiyâniyye tarafından katlı maksadıyla silah atılmış ise de îkâ-i cinâyet edilememiştir.

Bu tecâvûzât-ı müdhişe, şehirlerle civârlarında ve kazâlarda cârî ise de birinci derecede kazâlara şehirler civârlarında ve derece-i sâniyyede şehirlerde icrâ-yi ahkâm ediyor.

Ma'hûd Triso isyânından sonra kazâlardaki müslümlerin hayat ve nâmûsları, büyük bir tehlike içinde kalmış olduğundan arta kalan köylü müslümlerin kism-i a'zamı, şehirlerle civârına vesâir memâlik-i Osmâniyye'ye ihtiyâr-i hicrete mecbûr olmuşlar ve kazâlarda ötede beride tek tük kalan müslümler dahi gazetemizle defââtle neşredileylediği üzere birer birer Girid Rumları tarafından şehîd edilmekte bulunmuşlardır. Cânilerin kism-i a'zamı dahi cânib-i adliyyeden mücâzâtsız bırakılmakta ve tesâdûfen elde edilecek katillere iğfâl-i [393] âlem için hafif bir cezâ verilmekte olduğundan cânîler cesâretlenmekte ve tezyîd-i mezâlimce cinâyet eylemektedirler.

Girid'deki anâsır-ı İslâm'ın namus u canını ve mât ü menâlini sıyânet etmeyi resmen deruhe eden düvel-i hâmiyye ile hükûmet-i Osmâniyye bu mezâlim-i müdhişeyi ortadan kaldırıp da bir sedd-i mümânaat çekmeye şîtab etmedikleri halde az müddet zarfında Girid'de anâsır-ı İslâm'dan eser kalmayacağını, zaman ve cinâyât-ı müteselsile ve meşhûde isbât eylemiş ve eylemektedir.

İNTİBÂH-I İSLÂM ALEYHİNE

Rusya Dâhiliye Nezâreti'nin nâşir-i efkârı olan Rusya gazetesi son nûshaldan birinde "Müslümanlar Arasında Hareket" ünvâniyla uzun bir makâle neşretmiş ve bunun ak-sâm-i mühimmesini Kazanlı Yıldız refîkımız tercüme eylemiştir. Makâle bilcümle müslümanlar tarafından kemâl-i i'tînâ ve dikkatle okunmaya şâyân olduğundan, bizde Yıldız'dan iktibâsa lüzüm görüyoruz:

"Müslümanların meşhûr muharrirlerinden İsmail Bey Gasprinski, Kahire'de neşrettiği *en-Nahda* gazetesinde Mısır'da toplanacak "Mu'temerü'l-İslâm" dan bahsederken: "Ey âlem-i İslâm, sende hayat var mı? Hayatta yeni bir me-

deniyet daha doğduracak mısin? Ey teceddûd-perverân, bana cevap veriniz!" diye nidâ eylemiştî. Bu nidâ cevapsız kalmadı! Çin'den Fas'a, Mısır'dan Ufa'ya kadar âlem-i İslâm kimildandı, İslâm uyandı, İslâm yeniden doğdu, İslâm tarîk-i teceddüde ayak bastı, buna, İslâm muharriini mesrûr ve dilşâd bağışıyorlar. Kitap ve risâleler neşrolunuyor, gazete ve mecmüalar birbirlerini vely ediyorlar. Bu hareket, Rusya'ya tâbi' otuz milyon nüfuslu İslâm âleminde en ziyâde izhâr-i şiddet ediyor: Kafkas'ta Kırım'da ve Volga havzasında müslümanlar neşr-i maârifâ, ittihâd-i medenîye fevkâlâde bir gayrette çalışıyorlar. Bu hareketin gâyesi ne olacak?

Bu suâle, bir meccelle-i dîniyyede yazı yanan Piskopos Aleksi, pek vâzh ve pek doğru olan şu cevapları veriyor: "Son üç sene zarfında, müslümanlar arasında zuhûr eden harekât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyeye dâir, Fransız İngiliz menâbiinden aldığımız ma'lûmata nazaran, müslümanların gâye-i maksadları bütün âlem-i İslâm'ı Türk sancağı altında cem' ve tevhîd ederek ittihâd-i İslâm fikrini kuvveden fiile ihrâc eylemek olduğuna tamâmen kaniiz." Bu mes'e李 elede sâhib-i ihtiâs olan Piskopos cenâblarının sözleri pek çok teffükre lâyikdir. Bâ-husûs Piskopos cenâblarının sözlerini isbât eden vekâyi' ve vesâikda ortada mebzûldür: 1907 senesi Tahran'da bir beyânnâme dağıtılmıştı. Bu beyânnâmede "Hubbu'l-vatan mine'l-îmân.. müstakil vatana mâlik olmayan müslümanlar, vatanları olan müslümanlarla vatanları gasbolunmuş müslümanlar tevhîd-i mesâî eyleyerek çalışmalıdırlar" deniliyordu. Bilcümle müslümanları birleştirmek fikri "Mu'temerü'l-İslâmî-i Âmm" in nizâmâmesinde de manzûrdur.

Vâkıâ muharrirîn-i İslâmîyye arasında bazı mu'tedillü'l-fikr olanlar da mevcûddur. Bunlar ittihâd-i İslâm'ın sîrf cihet-i ma'nevîyye ve ahlâkiyyesiyle iktifâ ederler ve ittihâd-i İslâm'a makâsîd-i siyâsiyye karıştırmayı ma'kûl bulmazlar. Lakin i'tida'l-pverân, maatteessûf, muvaffak olamıyorlar, galebe evvelkiler tarafındanadır.

İttihâd-i İslâm tarafâdlarının maksadlarından biri İslâm'ı şeklär-e evveline ircâ' eylemektir. İslâm, Peygamber zamanında ne rûhta bulunmuş ise, o rûhu iâde etmek istiyorlar. Lakin İslâm hâl-i ibtidâiyyesine dönmek demek, Hîristiyanlığı, hîristiyan fen, san'at ve edebiyâtına düşman olmak demektir. Ta'bîr-i diğerle teb'a-i müslimesi olan hükûmetler aleyhine bütün o müslümanları kiyâm ettirmek demektir. Her ne kadar, ittihâd-i İslâmcılar, biz dindârlarımızı Avrupa boyunduruğundan kurtarmaya ve ancak bunun için birleştirmeye çalışıyoruz, diyorlarsa da, bu sözleri doğru değildir. Asıl maksadları bütün benî beseri Hilâf'in taht-ı hükmüne almaktır.

Müslümanların Japonya, Çin ve Hindistan'a taarruz-ı dînîleri hep bu maksadladır. İttihâd-i İslâmcılar, Avrupa'ya taarruz etmek bile isterlerse de Avrupa'nın kuvve-i maddîyesini iyi bildiklerinden, sulhu ihtiyâr ederek misyonerlikle iktifâ eyliyorlar.

Müslümanlar, Japonya'nın ihtidâsına çok ehemmiyet veriyorlar. Bu babda, İslâmlar arasına dağılmış nazariyât-ı siyâsiyye bile vardır. Mesela Kazan'da müntesir bir Müslüman gazetesi "Japonların İslâmîyet'i kabulleri pek muhte-

meldir. Zira dîn-i İslâm, Asya akvâminin kalbine kolay yerleşen bir dindir. Bundan başka dîn-i İslâm, Japonya'ya büyük bir siyâsi kuvvet dahi bahşeyeyecektir.” diyordu. İttihâd-ı İslâm hareketinin başında bulunmak emeli, Japonya'yı kabûl-i İslâm'a belki de teşvik eder. Simdiden bunun bazı emârelerini görüyoruz: Bir kısım Japonlar İslâm'ı kabûl etmişlerdir ve Japonya hükümeti her münâsebetten bî'l-is-tîfâde, kendisinin muhibb-i İslâm, hatta hâmî-i İslâm olduğunu i'lân eylemektedir.

İttihâd-ı İslâmcıların sa'y ve ictihâdları bizim Rusya'da semeresiz kalmadı: Tatarlarımız uykudan uyanıp tarîk-i tarrakî ve temeddüne ayak basar basmaz maârifî Türkiye'ye tekarrüb için bir âlet ittihâz eylediler. Kim ne lisânda konuşsrsa, o lisân sâhibinin hâdimi olur. Bu hakîkati mükemmel bilen ittihâd-ı İslâm mücâhidleri, mektep ve kitaplar vâsita-sıyla dillerini birleştirmeye gayret eylemektedir. Her yerde müsterek Türk dilini tedris ve ta'mîm ediyorlar. Rusya Tatarları lisânlarını Osmanlı Türkleri ile tevhîde çalışıkları gibi, Tatar ve Türklerin irkan da bir olduklarını anlatarak, Tatarları milliyet cihetinden de Türklerle birleştirmeye uğraşıyorlar. Bunun içindir ki Rusya'da müntesir Tatar gazeteleri, [394] Rusluğa, Rusya ile tekarrübe delîl olabilecek her fikri, kendilerinden uzak bulunduruyorlar.

Rusya müslümanları bununla kalmıyorlar; nesildaş hîris-tîyanları Tatarlaştırmaya ve Müslümanlaştırmaya son derece gayret ediyorlar. Üç sene içinde kırk bin hîristîyanı havza-i İslâm'a idhâl eylediler. Bunları tergîb için, “Rusya içinde kavî bir İslâm pâdişâhlığı vücûda gelecek” diye işâ'âtta bulunacak kadar cûr'et gösteriyorlar.”

ALMANYA-İNGİLTERE MÜNÂSEBETİ VE İSLÂMIYET

Prusya meclis-i meb'ûsanî a'zâsından Fumrat[!] ahîren Mösyö Askoyet[!] tarafından îrad olunan i'tilâf-cûyâne nutuktan ve Almanya ile İngiltere arasındaki münâsebâttan bahsettiği sırada bu münâsebâttâ İslâmiyet'in ne gibi bir rol oynadığını âtfideki sûrette ïzâh etmektedir:

“Dâhilen zaîf bulunan her hükümetin yaptığı gibi Rusya için dahi kesb-i vüs'at etmek ihtiyâci mevcûddur. Bundan dolayı siyâsetinde şimdiye kadar ta'kîb ettiği tarîkten başka bir tarîk ihtiyâr etmesi lâzımdır. Nasıl bir tarîk ihtiyâr edecek? Bu husûsta İngiltere'nin politikası icrâ-yı te'sîr edecek.”

Bu mes'elete Balkan şîbh-cezîresinin bir rol oynayacağı aşıkârdır. Şarkta zuhûr edecek bir buhran İngiltere politikası için pek nâdir olarak adem-i hoşnûdiyi mûcîb oluyor. Yalnız teşvîkât Londra'dan zuhûr etmemelidir. Çünkü bu takdirde mü'telefi Fransa mutazarrîr olmuş olur.

İngiltere'nin İslâmiyet'e karşı olan mevkii başka bir şekele girmiştir. Devlet-i Osmâniyye-i meşrûta zamân-i istibdadda olduğu gibi suhûletle intâc edilebilecek bir unsur teşkil et-

[me]mektedir. İngiltere ise Hindistan'daki İslâm teb'ası için Hilâfet'in müzâheretine muhtaçdır, İngiltere bu nüfûzun bir de Misir'da lüzûmunu hissediyor. Çünkü İngiltere tekrâr hayat kesb etmekte olan devlet-i İslâmiyye'ye iltihâk arzularını ancak bu nüfûz ile mahvedebilecektir.

İngiltere politikasının bu ihtiyâci, rub'-ı asırdan beri Gladstone'dan kalma olan ve İngiltere ile Bâbiâlî münâsebâtına esâs teşkil eden “Türklerden tebâûd” siyâsetini izâle etmiştir. Osmanlı inkılâbı bu politikadan ferâgat etmeye münâsib bir sebep teşkil etti. Mâder-i vatan-ı meşrûtiyyet olan İngiltere genç Türklerle karşı arz-ı temâyûlât etmeye başladı.

Fakat bu dostluk Osmanlılarda fîkr-i idâre kesb-i kuvvet ettikçe daha az izhâr olunmaya başladı. İngiltere'nin muhâlif olduğu menâfi-i İslâmiyyet'in vahdeti ise gittikçe daha zi-yâde iyân oldu. Hilâfet de İngiltere'nin hizmetinde istihdâm edemeyeceği bir uzuv hâline girdi.

Bugün İngiltere için her arzusuna rû-yı rizâ gösteren bir Hilâfet hemen bir mes'ele-i hayâtiyye şeklini almış gibidir. İngiltere'nin arzularını icrâdan imtinâ' eder ise İngiltere'nin mesleğince o zaman düşman addedilmeli ve mahvina çalışılmalıdır. İngiltere'nin devlet-i Osmâniyye'ye karşı bugünkü tavır u hareketi bu merkezdedir.

Son zamanlarda İngiltere tarafından Hilâfet'i daha kullanışlı ellere tevdî' etmeye teşebbüs edilmiştir. Bunun için Hîdiv'in icrâ-yı hacçetmesi mevkî-i sahneye vaz' olumuştu. Aynı sebepten dolayı İmam Yahya'nın Yemen'deki icrâ'ati İngiltere tarafından mazhar-i himâye oldu. Bunların icrâsındaki fikir, idâreten İslâh edilmemiş olan Araplığı daha zi-yâde hâiz-i intizâm bulunan Osmanlılığı fâîk kılmak idi.

Bu planda muvaffakiyet hâsil olsa idi, âlem-i İslâmiyyet'in idâre-i ma'nevîyesi İngiltere'ye tâbi' ellere düşse idi o zaman İngiltere Avrupa politikasında daha zi-yâde şiddetle hareket edebilir idi. Bunun için devlet-i Osmâniyye'nin dûcâr-ı za'f edilmesi İngiltere politikasında elzem görülmüyor; Rusya'ya terettüb eden vazîfe de budur.

Bu pek âkilâne düşünülmüş bir hesâbdır. Rusya henüz Japon muhârebesinden sonra tamâmiyla iâde-i kuvvet edememiştir. Geçen kiş esnâsında Sırbistan'ın fedâ edilmesi şarktaki anâsır-ı hîristîyanîyede fenâ bir te'sîr hâsil etmiştir. Girid'de Yunanistan'ın adem-i muvaffakiyeti ise bu te'sîri takviye eylemiştir. Panislavizm bir muvaffakiyet elde etmek için fırsat aramaktadır. Bunun için kendisine en müsâid fırsatları şarkta görülmektedir.

Avusturya hükümeti bugün Balkan'da zuhûr edecek münâkaşâta eskisinden daha az lâkaydî ile atfınazar edebilir. Devlet-i Osmâniyye'nin mütezarrî olması ve yahud taksîm edilmesi Avusturya'nın müdâhalesi olmadan hiçbir zaman kâbil olamaz. Devlet-i Osmâniyye'nin devâm ve be-kâsında Almanya'nın pek zi-yâde menâfiî vardır. Türkiye'nin mahví ve aynı zamanda İngiltere'nin taht-ı nüfûzunda bir Hilâfet te'sîsi İngiltere-Almanya muhârebesi için başlıca bir sebep teşkil eder.

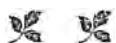
Son zamanlarda Bâbiâlî'nin İttifâk-ı Müsellesâ dâhil olmasından bahs edildi. Bu zuhûrât Rusya'nın aksâ-yı şarktan

tebâ'üd etmesinden hâsil olacak netîceleri ve İngiltere'nin ta'kîb ettiği şark politikasının Dersaâdet'te iyice mütâlaa edilmekte olduğunu isbât etmektedir.

Almanya ile Avusturya'nın, bilhassa Almanya'nın devlet-i Osmâniyye için Rusya ile ihtilâf çıkarmasını hiçbir kimse hatırna bile getirmez. Muntazir olan bir şey var ise o da Almanya'nın istikbâlde kat'ı bir sûrette ve hiçbir kimseyi zararını ve yahud faydasını mücib olmayarak Avusturya ile bir olan kendi menâfiinin emrettiği tarîki ihtiyyâr eylemesidir. Bundan şark politikası için ne gibi netâyic hâsil olacağrı ma'lûmdur. Şarkta Avusturya menâfiini iltizâm ettiğimiz hakkında bize mükerrerden [395] ve nihâyet ilhâk zamanında vukû' bulan şikâyetler bu sûretle hiç hükmünde kalacaktır.

Fransa hükümeti Almanya'ya karşı bir intikam muhâresi açmak fîkrinden ferâgat etmiştir. Onun için Almanya ile Avusturya'nın ta'kîb ettiği muhâfazakâr bir şark politikası, Rusya ile İngiltere'nin ta'kîb ettiği siyâset-i muhribeden daha iyidir. Avrupa'nın merkezinde bulunan devletlerin himâye ettiği İslâmiyet kendisine her tarafta zarar îrâs ettikçe, İngiltere'nin bize iltihâk etmesi pek ziyâde müşkil olacaktır.

Hiç şüphe yoktur ki yakında İngiltere'nin ta'kîb ettiği politikanın netâyic-i vahîmesi küre-i arzin bir noktasından patlak verecektir. O zaman belki Londra'da dahi İngiltere devlet-i muazzamasının şekl-i hâzırının Almanya ve Avusturya ile münâsabet-i dostânede bulunmak sûretille daha suhûletle te'mîn edilebileceği anlaşılacaktır. Belki bu zaman te-karrüb etmiştir. Biz ona efkâr-ı sulh-perverâne perverde ederek muntazir bulunuyoruz. Bizim beklemeye vaktimiz vardır."

RUSLARIN BİZE KARŞI BESLEDİKLERİ HİSLER

"Rus dostlarımız"ın bize karşı besledikleri tahassüsât-ı meveddet-kâriyi bilmek için Rus matbûati arasında mümtâz bir mevkî' sâhibi bulunan *Ruski Slovo* gazetesinin "Cenûb Hudûdumuzda" serlevhası ile neşrettiği makâleyi okumalarını kâri'lerimize tavsiye ederiz. Sâhib-i makâle diyor ki:

Bahr-i muhît-i kebîrde başka devletler ile rekabet edemeyeceğimize kanâat hâsil etti. Şimdiye kadar aksâ-yi şark için sarfedilmiş milyarlarla akan kanların nâfile gittiği ma'lûm oldu.

Yan tarafımızda bulunan ve dirildiği görülen Türk devleti eski iktidâr-ı harbîsini kesbetmesi imkân hâricinde değildir. İki senede Osmanlı bahriyesi inanılmaz derece İslâh ve tecdîd edildi; son sipârişler hazır olduktan yani bundan 21 ay sonra devlet-i Osmâniyye'nin Karadeniz'e çıkarabileceğini kuvve-i bahriye bize hiç yol vermeyecektir; bunların 356 topuna karşı bizim 324 topumuz bulunacaktır; sâatte 21 mil yol alan zırhlılarına karşı sâatte 16 mil yol alan bizim gemiler ile mukâbele edilemeyecektir. Hülâsa Karadeniz'e Osmanlılar hâkim olacaklardır.

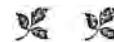
Karaya gelince Bulgaria'ya karşı bir ordu ta'yîn ile Osmanlılar bütün kuvvetlerini Anadolu cihetine, Kafkasya hudûduna sevkedebilecekler. Karadeniz'e hâkim ve Trabzon, Van demiryoluna mâlik oldukları gün Rusya'nın cenûbî hudûdları tehlikede bulunacaktır.

Geçen 1877 muhârebesinde Kafkasya hudûdunda bize karşı yalnız Muhtâr Paşa'nın ordusu var idi; bütün Osmanlı kuvveti Rumeli'nde idi; bu halde dahi Muhtâr Paşa bize birkaç galebe çalıp askerimizi hudûd dâhiline kadar sürmüştü. Şimdi ise Mahmûd Şevket Paşa bir değil, birkaç büyük orduyu bize karşı saldıracaktektir. Bu ihtimalleri hatırlan çikarmamak lâzımdır."

* * *

Sirâtimüstakîm

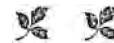
Rusların bize karşı gösterdikleri şu teyakkuz ve ihtiyyât, gönü'l ister ki Rus muhabbetine inananlar için mücib-i ibret ve intibâh olsun...

MÜSLÜMANLARIN TERAKKIYÂTİNA KARŞI

Şuûn-ı İslâm kâsimizda Rusya'da bir müslüman bankası te'sîs edilmek üzere olduğu yazılmıştı. Bu tasavvurdan, Rusya'nın muhâfazakâr ve irticâî gazeteleri pek ziyâde kuşkulmuş ve aleyhine atip tutmaya başlamışlardır. Rus irticâîyyûnun bu gülünç hiddetlerini gören, Kırım'daki Tercüman refikimiz bu babda ber-vech-i âtfi beyân-ı mütâlaât ediyor:

"Efendiler! Bu yazdıklarınız nedir? Patriotizm mi? Yoksa alkolizm mi?? Mektep İslâhinden hoşlanmıyorsunuz, gazete neşr ediliyor, beğenmiyorsunuz; mekâtib-i i'dâdîye ve Dârû'l-fünûn'a girenlerimizi şüphe tahtında bulunduruyorsunuz, millî edebiyâtımızı muzir görüporsunuz; iktisâdî teşebbüslerimizi karalamak istiyorsunuz... Azıcık olsun ayıptan haberiniz yok mu?"

İRAN VE RUSYA

Paris'te münteşir Siecle İran umûrundan bâhis bir makâlesinde, şu mütâlaaları İrâd eyliyor:

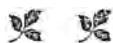
Rusların İran'daki hareketleri 1909 Haziran 3'te verdikleri va'de muhâlifdir. Bundan İran ile İngiltere ve Fransa münâsabetine hayli te'sîr hiss olunuyor. Bu hal devâm ederken Fransa diplomatları iş görmekten âciz kalıyorlar. İran'ı Almanya âğûşuna atıyorlar. Kariben İran'da öyle vekâyi' zu'hûr edecektir ki bundan ne Avrupa ve ne de Rusya memnûn kalamayacaklardır. Bezobrasov ile Alekseyev Mançurya'da neye hizmet ettiklerini anlayamamışlardır. Korkulur ki Rusyalilar şimdi İran'da dahi ne yaptıklarından haberi olmasın."

**Donanma Cem'iyet-i Milliyesi Reisi
Şefik Efendi hazretlerinin nutkundan:**

Efendiler,

Yalnız Barbaroslar'ın, Turgutlar'ın muzafferiyâtiyla mestolursak maksada vüsûl bulamayız. Preveze önünde Barbaros'un Andrea Doria'ya galebesini tasavvur ederken bir devlet teb'asından bir ferdin alacağını tahsil için Midilli adasını işgâl ettiği vakitte Haliç'teki harâb gemilerimizin boyunları büük yattıklarını, eşkiyânın tîg-i zulmünden hayâtlarını muhâfaza için gecenin zulmetinden bi'l-istifâde ağaç diplerine sığınan bîcâregânı projektörlerle eşkiyâya irâeeden donanmaya karşı bu millet-i muazzamayı aldatmak için Konfide vapuruna dağ topu koyarak büyük limana gönderdikleri mezelleş ve meskenet zamanımızı da tefekkür edelim. Eğer o ulviyyet zamanımızla bu mezelleş zamanımızı mukâyese etmeyecek olursak o halde maksadımıza vâsıl olamayız. Tarihler pek güzel gösterirler ki hangi millet ne çok felâket görmüştür, eğer o felâketten mütenebbih olduysa o milletler terakkî etmiştir. Yalnız Donanma Cem'iyeti'yle de iş bitmez, vatanımız başlıca maârif, zîrâat, sanâyi' gibi fuyûzâta muhtâctır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak cümlemizi tevfîkâtına mazhar buyursun âmîn."

[396]

**MISIR AHVÂLINE
SURİYELİLERİN NAZARI**

Dârû'l-Hilâfe gazetelerinin bir kısmı Mısır ahvâlini anlamakta inat gösterirken, Beyrut'da müntesir *en-Nâsır* refîk-i muhteremimiz, ahvâl-i mezkûre hakkında şu satırları yazıyor:

"Nil vâdîsindeki kardeşlerimize edilen tazyîke bîgâne kalamayız. Zira, Fırka-i Vataniyye hatâlı hareket etmiş olsa da olmasa da, hakikat şudur ki, ahâlinin bir kısmı mefrûr hatâlar irtikâb ediyor diye, İngilizlerin bütün Mısır'ı mes'ül tutmalarına en ibtidâ bir fîr-i adâlet bile kâil olamaz.

"Bir çok Misirlilerin mu'tedil iklîmimizden istifâde için memleketimize gelmelerinden bittabi' pek memnûnuz. Fakat bu zevâtin, vatandaşlarını en çok işgâl eden mes'eleyelerden daha ziyâde bahseyediklerini işitsek memnûniyetimiz bittabi' tezâ'uf eylerdi.

"Misirlilar emin olsunlar ki biz onların kardeşleriyiz, onlara tâhîmî olunmuş yükü biz kendi sırtımızda gibi hissediyoruz. Eğer Avrupa'da ve İstanbul'da feryâdlarına bir akış bulamazlarsa, bilsinler ki biz, bu cihâd-i mukaddeste onlara beraber hem-dest-i vifâk olarak, yan yana bulunacağız."

Bizim İstanbul gazeteleri hiç olmazsa vilâyetlerdeki refîklarından biraz ders-i ibret alırsa fenâ mı olurdu?

**Şuûn
DÂRU'L-HILÂFE:**

Salâhaddîn-i Eyyûbî – Salâhaddîn-i Eyyûbî hazretlerinin merkad-i mübâreklerine örtürülmek üzere zât-ı Hazret-i pâdişâhî tarafından gayet kıymetli sırma ile işleme bir pûşide

beşinci ordu kumandanı Müşir Osman Paşa'ya verilmiş idi. Müşârunileyh bu kere dördüncü orduya ta'yîn kilinarak mezkûr pûşideyi mahalline ırsâl için beşinci ordu idâre zâbiti Selîm Efendi'ye tevdî' ettiginden efendi-i mûmâileyh harc-ı râhini alarak yakında azîmet edecektir.

Âdâb-ı İslâmiyye'ye Hürmet – Kevser nâmında bir kadın Çırıcı çayırında alenen işret etmektede iken bu hâlin âdâb-ı İslâmiyye'ye mugâyir olduğundan bahisle kendisini işretten men' etmek isteyen polis me'mûrlarına son derecede hakaret etmesinden dolayı der-dest ile Dîvân-ı Harb-i Örfî'ye tevdî' edilmiş ve cereyân eden muhâkeme neticesinde mezbûrenin üç sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir.

Ohri'de Câmi-i Şerîf – Ohri'de Eyüp Sabri Bey'in nâmına izâfe edilen mahallede bu kere müceddeden bir câmi-i şerîf inşa edilmiştir. Debreli Hatîb-zâde Vehbî Efendi tarafından, mezkûr câmi-i şerîfe ferşedilmek üzere bu kere mensûcât-ı dâhiliyyenin revâcına hizmet etmek maksadıyla Debre'de te'sîs edilen halı dest-gâhinin ilk mahsûl-i mesâisi olan kebîr bir halı câmie ihdâ edilmiş ve mahalline ferşolmuştur.

Medîne'de Eşkiyâ – Medîne: Ehâmda urbânından Şeyh Halil Ehâmda Sâidîn ve Necm ve Veled-i Ali kabâilinden başına topladığı hazelesi-i eşkiyâ ile belde-i tâhireye tecâvüz eylemek üzere cebel-i Himâre'ye kadar bazı kurâ ve hurmalıkları yağma ve iğtinâm ederek gelmiş ise de Hîmâre'de bulunan akıncı müfrezesi merkümlerin tecâvûzâtlarını men' eylemişlerdir. Cebel-i Himâre Medîne-i Münevver'e bir buçuk saat mesâfede bulunması hasebiyle belde-i tâhireden sevkolunan nîzâmiye ve topçu müfrezeleri dahi mahall-i müsâdemeye yetişerek şiddetli bir müsâdemeye vukûa gelmiştir. Eşkiyâ askerin savlet ve şecâatlerine mukâvemet edemeyerek kaçımlardır. Esnâ-yı müsâdemede asâkir-i Osmâniyye'den üç şehîd ve ikisi akıncı efrâdından olmak üzere dokuz mecrûh düşmüştür. Eşkiyânın telefâti pek kesretli olup merkümlar cenâzelelerini beraber götürmek mu'tâdları olduğu halde meydânda yirmi iki cenâze terk eylemişlerdir.

Havran Şekâvetine Dâir Hükûmetin Beyânnâmesi – Cebel-i Havran'da sâkin Dürzîlerin Busra, eski Şam civârında bazı kurâya tecâvüze ahâli-i müslime ve gayrimüslimeden birçok zükür ve inâsi katletmek ve yollarda tesâdûf eyledikleri tüccâri soymak gibi fezâyîhe cûr'et ettileri Suriye vilâyetinin iş'ârînden anlaşılması ve öteden beri Havran kurâsında tecâvûzât-ı şekâvet-kârâneyi i'tiyâd etmiş olan mezkûr Dürzîlerin bu defa irtikâb ettileri fezâyihin de ehemmiyetine binâen erbâb-ı mefsedetin bi-hakkin te'dîb ve tenkîlî ve o havâlîce İslâhât-ı esâsiyye icrâsi zîmnâda a'yândan Mîrlîva Sâmî Paşa'nın kumandasında olmak üzere kuva-yı kâfiye-i askeriyye sevkîyle icâb eden mahallerde idâre-i örfîye î'lâni ve lazımlı gelenlerin muhâkemesi ve İslâhât-ı mukteziyyenin hayatı-i fi'le isâli için müşârun ileyhe me'zûniyyet i'tâsi meclis-i vükelâca karâr-gîr olarak keyfiyet bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye iktîrân etmiştir.

Diyâr-ı İslâmiyye'de Şehbenderlik Te'sîsi – Donanma-yı Osmâni Muavenet-i Milliyye Cem'iyeti kongresinde bir

murahhas tarafından Hindistan, Bombay ve Cava'da birer şehbenderlik ihdâsiyla bunların tavassutu neticesinde buralar ahâlisinden iânât cem'i teklîf edilmiş ise de keyfiyetin Hâriciyye Nezâreti'ne âidiyeti hasebiyle tedkiki hâric ez-sâlahiyet görülmüştür. Oralarda şehbenderlik te'sisi hakikaten pek mühim bir mes'eledir.

Zira iânât cem'inden başka Hindistan'da Hilâfet-i Muazzama ile olan münâsebâtı millîyyeyi idâre noktasından da hi bu kabîl me'mûriyetlere ihtiyâcı kavî vardır. Binâen a-leyh Hâriciyye Nezâret-i celîlesinin bu babda kemâl-i ehemmiyetle nazâr-ı dikkatini celbederiz.

Girid Müslümanlarının Tebriği – Atebe-i ulyâ-yı hazret-i pâdişâhiye: Meşrûtiyet-i mübeccele-i Osmâniyye id-i meseretinin tebriğini ve Girid'de bulunan ahâlî-i İslâmiyye hakkında sâye-i hümâyûn-ı Hilâfet-penâhîlerinin şeref-bekâsı duâsına Hanya İslâmları nâmina arz ve takdîm eyleriz.

Hanya encümen-i İslâmiyye reisi Nâîm Beyzâde Hüseyin, Şeyhü'l-meşâyîh Osman, müftî-i belde Mehmed Vehbi, nâib vekili Mehmed Şemseddin.

Atebe-i Ulyâ-yı Cenâb-ı Hilâfet-penâhîye – Îd-i millî-i Osmâniyân olan bugünkü rûz-ı fîrûzdan dolayı kulûb-ı memlûkânemizin ihrâz eylediği hissiyat-ı amîka-i şukrânla duâ-yı devâm- ömr ü âfiyet-i Hilâfet-penâhîlerine ilâveten izdiyâd-ı şükkh-ı devlet ve i'tilâ-yı saâdet-i millet daâvâtını tekrâr eden Kandiye cemâat-ı İslâmiyyesi nâmina işbu yevm-i mes'adet-tev'em vesile-i müteyemminesiyle takdîm-i tebrik ve tehnîyyet ve ihrâz-ı şeref ü mefharet eyleriz efendim.

10 Temmuz 1326

Kandiye Encümen-i İslâm reisi
Ali, Kâşî Vekili Mehmed Kâzım

Girid Müslümanları Haf ve Heyecanda – Resmo'da "Paleminos" karyesinde zulmen ve hîyâneten hristiyanlar tarafından katlı ü şehîd edilen Bekräki Hasan Ağa'nın keyfiyet-i katlinden me'yûs ve korkmuş olup kazâlarda ikâmet eden bîçâre İslâmlar Resmo'ya müteheyyi-i hicret bulunuyorlar. (*Ümid*)

[397] Mısır Fırka-i Millîyesi Kongresi – Önümüzdeki efrencî Eylül'ün on dördünde Mısır Fırka-i Millîyesi'ni tarafından Paris'te bir kongre akdolunup müzâkerât bir hafta devâm eleyecektir. Müzâkerât başlıca Mısır'ın ahâlî-siyâsiyye, iktisâdiyye, mâliyye ve adliyyesine dâir cereyân edecek ve bu vesile ile Sir Edward Grey ve Mister Roosvelt taraflarından muahharan îrâd olunan nutuklar tenkîd olunarak butlânî âlem-i medeniyyete isbât edilecektir. Osmanlılar da kongreye da'vet olunuyor. Kongrede bazı İngiliz ve İrlânda meb'ûslarıyla Fransız meb'ûslarından bir kaç hazır bulunacaktır. Osmanlı meb'ûslarından da bazlarının huzûru kongre müessislerini pek memnûn edecektir.

Kongreye iştirâk edecek olan zevâtın otel vesâire mesârifî Paris'te bulundukları bir hafta müddetçe hep firka-i mezâküre tarafından ihtiyâr olunacaktır.

Mısır Vatan-perverleri Aleyhinde – Hükûmet-i Mîsrîye'nin Fırka-i Vataniyye aleyhindeki şiddetî arttıkça artıyor: Şâir Hayâtî hazretleri vatan-perverâne bir dîvân-ı eş'âr te'lîf

ve neşrettiği için bir sene hapis cezâsına mahkûm olmuştur. Hamiyetli şâirin, dîvânına mukaddime yazmış olan Mîsir'in ma'rûf vatan-perverleri Mehmed Ferid Bey ve Şeyh Abdülazîz Câviş efendiler de şerîk-i cûrm addolunarak ithâm ediliyorlar.

Vatanlarının tahâlisine çalışan müşârun ileyh hazerâti ne kadar şâyân-ı tebrik iseler, gündelik İstanbul cerîdelerinden birisinin, bu mes'eelerden bâhis bir telgrafnâmeyi tercüme ederken, Dârû'l-Hilâfe-i İslâmiyye'de değil, güyâ Londra'da münteşirmiş gibi, tahlîs-i vatana çalışmayı irticâîlikle tercüme etmesi de o kadar bâis-i teessür ve teessüftür.

Kafkasya:

Müslümanları İşgâl Eden Mesâil - Kafkasya'dan gelen gazeteler, Kafkasya ahâlî-i müslimesinin bugün şiddetli bir heyecânın taht-ı te'sîrinde bulunduğu haber veriyor. Bâdî-i heyecân olan ahvâlin başlıcası şunlardır:

1. Rusya hükûmeti İslâmlar için dahi yevm-i ta'tîlin Pazar günü olmasında ısrâr ediyor. Bu babda vilâyâta şedîd emirler veriliyor. Kafkasya'nın müteferrik noktalarında ahâlî-i müslime ictimâ'lar tertîb ederek bu karâri protesto etmiş ve Pazar günü ta'tîl-i eşgâl etmeyeceklerini katî bir lisân ile merâci-i kânûniyyeye teblîğ eylemişlerdir.

2. Kafkasya'da meslek-i ta'lîm ile iştirâk eden Osmanlılar bu vazifeden necrolunuyor. Hatta Rusya hükûmetinin Kafkasya'da bulunan ulemâ-yı Osmâniyye'yi hudûd hâricine çıkaracağı rivâyet olunuyor. Bu şâyia ahâlîyi ciddî sûrette tedkîk-i mes'eleye mecbûr ediyor. Bu havâdisin sıhhati hâlinde Kafkasya'nın birçok yerlerindeki mektepler muallimsiz kalacaktır.

Rusya hükûmetinin Kafkasya ahâlî-i müslimesi hakkında revâ görmekte olduğu gereklî tâzyîkât ve gereklî her gün başka sûretle tecelli etmekte bulunan bir çok tâhammûl-fersâ i'tisâfât bir hükûmet-i medeniyye için son de-recelerde şeyn-âverdir. Rusya hükûmeti bu kabîl muâmelât ile ahâlîyi kendisine rabtedeceğini ümîd ediyorsa pek ziyâde yanılıyor.

Zira zulüm ve teaddî hîçbir zaman muhabbet ve sadâkate sâik olamaz. Bilakis izdiyâd-ı nefrete bâdî olur. Cenâb-ı Hak'tan ihvân-ı dînimiz için sabırlar temennî ederiz.

Rusya:

Müslümanlarda Hayırperverlik – İki sene evvel Kazan'da vefât eden müslüman milyoneri Ahmed Bay Hüseyinof, müslüman gençlerinin okutulmasına sarfolunmak üzere yârim milyon ruble vasiyet etmişti. Ahmed Bay Hüseyinof vakfinin mütevvellileri hey'eti vasiyetname mevâddînîn ifâsına teşebbüs ettiklerini Vakit refîkîmiz yazıyor. Bu sene işbu vakif parası vâridâtının bir kısmı Rusya'nın Dârû'l-fünûn, Dârû'l-muallimîn, i'dâdî ve sanâyi' mekteplerinde tahsîl eden 17 gence ve arz-ı Mukaddes Hicâz ile memâlik-i sâire-i İslâmiyye'de seyâhat eleyecek iki zâta tahsîs olunmuştur.

Müslümanlarda Kadırşinâşlık – İkibuçuk sene mukadem Kazan ulemâsında üç zât-ı muhterem vâlinin emriyle idâreten şîmâlî Rusya'da vaki' Vologda şehrîne nefyolun-

muştur. Vologda'da mukim müslümanlar şehirlerinde ikâmete me'mûr olmuş âlimlerin ikâmetine bir hâtira olmak üzere bir câmi-i şerîf inşâ ve bir İslâm mahallesi te'sîsine kârâr vermişlerdir.

Petersburg'ta İslâm Bankası – Rusya parlamentosu a'zâsından Ali Asgar Sirtlanov'un teşebbüsâıyla Petersburg'ta bir İslâm bankası kûşâd edileceği haber verilmiştir.

Son aldığımız ma'lûmata nazaran bankanın merkezi Petersburg'ta olduğu gibi Moskova, Kazan, Orenburg, Taşkent, Buhara, Hive ve İrkutsk şehirlerinden de birer şubesini bulunacaktır.

Maârif Cem'iyeti – Orenburg'da müslüman talebeye maddî ve ma'nevî yardım etmek maksadıyla bir Teâvün Cem'iyeti teşekkül etmektedir. Cem'iyetin nizâmnamesi târibedilmiş ve berây-i tasdîk hükûmete takdîm edilmiştir.

Berlin:

Berlin'de İslâm Ticârethânesi – Almanya ve Rusya arasında Rusya müslümanları ticâretini tevsî maksadıyla, Kazan genç ve münevverü'l-fîkr tâcirlerinden Abdü'l-hamîd Efendi Kazakof, Berlin'de bir ticârethâne açmıştır. Bu Rusya müslümanlarının, belki umûm müslümanların Berlin'de ilk açılmış dâîmî ticârethâneleleridir. Allah versin de Abdü'l-hamîd Efendi'ye peyrev olacaklar çoğalsın.

Fransa:

Père-Lachaise'de İslâm Mezarlığı – Père-Lachaise mezarlığının yukarı tarafında Rande sokağı civârında çitle muhât vâsi' ve issız murabba'üş-şekl bir mahal vardır ki burada yerinden çıkışmış demirkapıları paslanmış, duvarları çatlamış, harâb bir câmiin eträfında birkaç mezar meşhûd olur.

Bu vâsi' Fransız kabristânının bir köşesine sıkışan bu mevkî' bir İslâm mezarlığı olup belediye karâriyla 1859 senesi 29 Kânûnievvel'inde İslâm mezaristânı ittihâz edilmek üzere Osmanlı sefâretine terk edilmiştir.

Ahîren Paris'e seyâhat etmiş olan adliye nâzırı Necmedîn Beyefendi'nin mezaristânın hâl-i harâbîsi hakkında vu'ku' bulan ma'rûzâti üzerine zât-ı hazret-i pâdişâhî mezkûr mezarlığın ta'mîr ve ihyâsi için hazırlı hâssalarından dört yüz Osmanlı lirası ihsân buyurmuşlardır. Bu mezarlardan bir ikisi bazı dindâr zevâtin takayyûdüle hüsni halde bulunmakta ise de çoktan metrûk kalan diğerleri günden güne büsbütün mahvolmak üzeredir! Eträfında parmaklık bulunan mezarlar küçük tepecikler olmuş ve otlar, çimenler altında kalmıştır. Bunların yağan yağmurların te'sîriyle son nişânelerinin dahi mahvolması pek yakındır.

Macaristan:

Macaristan'da Osmanlı Gençleri – Son zamanlarda birçok Osmanlı gençleri şu'abât-ı sanâyi'de ikmâl-i tahsîl için Macaristan'a gitmişlerdir. Macar Hirlab bu münâsebetle neşrettiği bir makâlede Osmanlıların teceddüdünü göster alâîm sırasında genç müslümanların teşebbüsât-ı sinâiyye ve fi'liyyeye ibtidâra başladıklarını en mühimi olmak üzere zikrediyor ve "Müslümanlarda mübâreze-i hayât-ı akvâma

kendilerinin de [398] iştirâk mecbûriyetinde olduklarını ve bir sinâat-ı millîye esâsını vaz'etmek lâzım geldiğini anlaşımlardır. Bu meziyet ve liyâkat efkâr-ı umûmiyyeyi îkâz ettiğinden dolayı, bilhassa Türk matbûatına râci'dir. Genç Türkler Macaristan'a doğru tevcîh-i veche etmekte haklıdır. Çünkü burada Avrupa'nın memâlik-i sâiresinden ziyyâde hüsni kabûle mazhar olmaktadır" diyor.

Mezkûr gazete en ziyyâde sa'y ü himmet gösteren genç müslümanların tâhsîline medâr tâhsîsat ifrâzına Macaristan ticâret nâzırını da'vet ediyor. Macar ajansı; Macaristan hükûmetinin bu babda gelecek sene ittihâz-ı tedâbîr eyleyeceğini istihâbâr ediyor. (Macar Ajansı)

Sirâtimüstakim – Avrupa'ya ve bilhassa bizim hem-ırkıımız olan Macarlar memleketine talebe ırsâlini memnûniyetle telakkî ederiz. Ancak Avrupa'ya gönderilecek gençlerimiz oralarda rehber ve hâmîsiz kalmamalı ve milliyetlerini bütün levâzımıyle muhâfaza edebilmelidir.

Gençlik mukteziyâti olarak nev-resîde-gânın gittikleri memlekelerde, sefâhetlerin zâhirî şâsaşına kapılmamalı, vatanın kendilerinden intizâr eylediği hidemâta ehliyetten bi'n-netice mahrûmiyetleri terakkîyât-ı âtiyyemiz için pek ye's-âver olacaktır, binâenâleyh alâkadârânın bu noktayı nazar-ı i'tinâ ve ihtimâmda bulundurmalarını temennî ederiz.

Buhâra-Hive:

Buhara ve Hive Emîrlerinin Tahdîd-i Hukuki – Rusya me'mûrlarının Buhara Emîri'nden ve Hive Hâni'ndan nişân ve hedîye almaları men' edilmiştir. Başka hiçbir kuvvetleri kalmayan bu zavallı hükümdâr gölgeleri müdâfaa-i istiklâl için ellerinde bırakılmış son silâhi da kaptırılmış oluyorlar.

Hindistan:

Hindistan'da Harekât-ı İhtilâliyye – Hindistan'da inkılâb-cûyâne harekât-ı ihtilâliyye günden güne tezâyûd etmektedir. Fakat İngiltere hükümeti aleyhinde bulunan bu gibi hareketlere ahâli-i müslime neden iştirâk etmiyor? İştirâk edenler sîrf mecûsîlerden ibârettir. Mecûsîler bu babda pek ileri gitmişlerdir. Açıktan açıkça hükümet ricâli aleyhine kurşun ve bomba istî'mâl ediyorlar. Matbûâtm bir kısmı da ahâliyi bu yolda teşvik ve tahrik ediyor. Bu hâl İngilizleri pek düşündürüyor, bir çok tedâbîr-i zecriyyeye sevkediyor. Lâkin ihtilâciler büyük bir azim ve sebât göstermektedirler. Şimdi İngilizlerin bütün ümidi müslümmandadır. Lâkin müslümanlar da bırgün bu harekâta iştirâk ederlerse ne olacak?...

Hindistan Harekât-ı İhtilâliyyesi ve Times – Polisler efkâr-ı münevverâ ashâbinin hânelerde tarhîriyat ve teftîşât icrâsında ber-devâmdirler. Yirmi polis şîmâl caddesindeki bir hâneye hûcûm ederek bulabildikleri rovelverler, kurşunlar ve fişenk âlât ve edevâtını müşâdere etmişlerdir. Hâne sâhipleri firâra muvaffak olmuştur. A'yândan on üç zâtın İngiltere hükümeti aleyhine îkâ-ı ihtilâl cürmünden dolayı hu'sûsî mahkemelerde muhâkemeleri icrâ olunmaktadır. Bular hakkında karar verildikten sonra yine aynı cûrm ile müt-

tehem kırk beş zâtîn muhâkemesi rü'yet olunacaktır. Müttehemlerden biri gâyet zengin olup Hindistan'da mühim bir mevkî' sâhibi muhterem ve mu'temed bir zâtîr. Muhâkemeler hafiyyen icrâ olunur. Efkâr-ı umûmiyye hâric ez-kânûn tevâlî eden şu tâzyîkât ve ta'kibâttan dolayı son derecelerde müteessirdir. Her tarafta adem-i memnûniyyet âsâri görülmüyor. Günden güne İngilizlerin mevkii kesb-i müşkilât etmektedir. Times gazetesi bile Hind teheyîcâtından bâhis makâleler yazmakta ve Hindûların bu harekâtını hürriyet yolunda mücâheden ziyâde, bütün insanların fevkinde olarak kendilerine tanımakta oldukları imtiyâzâtın hükûmete tasdik edilmemesinden mütevellid bir iğbirâr-ı intikam-cûyâneye hamleylemektedir. Spencer felsefesinin, Fransa İhtîlâl-i Kebîri'nin, Almanya ve Amerika'daki sosyalistlerin makâsîd ve nazariyâtını İngiltere'ye karşı istî'mâl için ârâm-sûz bir hiss-i taklîdin Hindûların kalbinde cây-gîr olduğunu beyân eden Times Britanya'nın âlet-i intihâri olarak tâsvîf eylediği şu nazariyâti tatbîke çalışan zekâlara karşı da ta'rîzlerde bulunuyor ve "İngiltere'yi hukük-i beşeriyyeye tecâvüze ithâm eyleyen hatîbler, muharrirler ta'kîb eyledikleri nazariyâtın dînlerine olan muhâlefetini keşke nazara alsaydilar da nâfile yere meşrûtiyetten, hürriyetten, müsâvâttañ bahsetmeseydiler..." diyor. Yine bu gazete; muhâbirinin iş'ârâtına atfen Hindistan'daki harekâtın âsâr-ı zekâ ve intibâh telakkisi doğru olmayıp ancak Avrupa demokratlarının lüzumlu lüzumsuz ileri sürdürükleri nazariyâtın bu kabîl nîm-mütemedîn akvâmda uyanındığı ârzû-yi taklîdden mütevellid yapma bir şey bulunduğu, maamâfih noksan bir sûrette idhâl olunan ta'lîm neticesi olarak bir kısım halkın âmil olmamak şartıyla iktisâb eyledikleri ma'lûmatın, emr-i maîşette hâsil olan müşkilâtın, bunlara inzîmâm eden tâ'ûn ve kaht u galâbeliyyelerinin, muhâcirîne karşı gösterilen tâzyîkâtın, Hindistan'a berây-ı ticâret giden Avrupalılar tabakâtında görülen tağayyürâtin, Transval ve Rodos ve Japon muhârebe-lerinin Hindlilerde husûle getirdiği te'sîrâtîn dahi şu vakâyi'de avâmil-i müessiseden bulunduğu ileri sürüyor ve : "Bizim için şu tâ'ûnu bütün kuvvetimizi ve hükm ü idârede olan kâffe-i mezâyâmızı safetmekle durdurmak imkânı vardır" cümlesiyle sözlerine tesliyet-gûne bir nihâyet veriyor.

Cezayir ve Tunus:

Cezayir ve Tunus İslâmlarının Osmanlılara Temâyülâtı ve Fransız Gazeteleri – Fransa hükûmeti İslâmların bilâd-ı Osmâniyye'ye olan muhâceretlerini men' ettiği gibi esbâb-ı mücâhereti tedâkik eylemek üzere de bir komisyon teşkîl etlemiştir. Fransa gazeteleri bilâd-ı Osmâni'de husûle gelen inkilâbin Cezayir esfkâr-ı müslimesi üzerine büyük bir te'sîr husûle getirdiğini ve Devlet-i Aliye'ye olan temâyül ve irtibâtları bir kat daha kesb-i takviyyet ederek Devlet-i Osmâniyye terakkî ettikçe bu temâyülât dahi o nisbette tezâyüd edeceğini ve binâ-berîn bu cereyânın önüne durmak üzere Cezayir ahâlî-i mahalliyyesinin refahlarını te'mîn edecek tedâbîre şimdiden tevessûl ile Cezayir'deki vaziyetlerinin bilâd-ı Osmâniyye'deki vaziyetlerinden daha iyi ve mü-

sâid bir hâle ifrâq etmek lâzimedenden bulunduğunu dermeyân ile İslâhât-ı maddiye ile beraber celb-i kulûba çalışmak hakkında Cezayir vâlisinin mütâlaâtını tasvîb eylemektedirler.

Afrika:

Fransızların Vaday'da Mağlûbiyetleri – Trablusgarp, 21 Temmuz: Vaday hâkiminin maiyyeti ile beraber ahîren Fransız askerini ric'ate mecbûr eylediği ma'lûmdur. Vadaylılar ihrâz eyledikleri galebe üzerine kuvvetlerini gittikçe tez-yîd etmeyece oldularından câ-be-câ Fransız askerlerine tecâvüz eylemektedirler. Fransızlar Vaday'ın merkezini tahliye ve ihrâz ettikleri gibi o civârdâ ahîren zabit ve işgâl eylemiş oldukları bir çok mevâkii peyder-pey tahliye etmektedirler. Fransız asâkiri çadır vesâir levâzîmâtlarını nakl eylemek üzere Tibo kabâilinden kendilerin mutî' olan efrâda mûrâcaat eylemeye ise de merkümlar develerinin adem-i kifâyesinden bahisle işbu teklîfâti reddeylemeye imişler. Vaday kabâili ile Fransız müfrezesi beyninde son günlerde dahi birkaç müsâdemeye vukûa gelmiş ise de evvelki müsâdemât gibi şiddet degildir. Bu müsâdemelerin cümlesiinde Fransız askeri ric'ate mecbûr olmaktadır.

İşbu ahbârât, Tiborşade kaymakamlığının iş'ârâna atfen Fizan mutasarrıflığından makâm-ı vilâyete vârid olan iş'ârât-ı resmiyye ile teyyüd etmektedir. Vadaylıların ekserisi mükemmel esliha-i nâriyye ile müsellâhâtlar...

Sirâtimüstakim – Fransızların Vaday ahâlî-i müslimesini aleyhimize tâhrîk etmeleri süreyle kazdıkları kuyuya âkîbetü'l-emr kendilerinin düşmesi şâyân-ı ibret bir cilve-i süb-hâniyyedir.

[399] İran:

130 tüccâr imzâsiyla âtîdeki telgrafnâme Tebriz'den keşide olunarak hey'et-i vükelâya, Tahran'daki düvel-i ecnebiyye konsoloshânelerine, Şark gazetesi idârehânesine. İran-ı Nev ve Meclis gazeteleri idârehânelere ve bilcümle Tahran mu'teberân ve tüccârânına ta'mîmen teblîğ olumuştur:

"Bütün memleket tüccârinin muamelât-ı iktisâdiyyeyi serbestçe ifâ edebilmek üzere sulh ve âsâyişten başka bir şey istemediklerini size teblîğ etmekle kesb-i şeref eyleriz. Bunca şûriş ve iğtişâstan sonra nihâyet hükûmet-i merkeziyye Azerbaycan eyâletinde te'mîn-i sükûna muvaffak olabilir. Bunun ilk nefice-i tabîiyyesi olmak üzere muamelât-ı ticâriyyeye başka bir insîrâh ve bir revnak gelmeye başlamış ve memâlik-i ecnebiyye ile münâsabât teyyüd eylemiş idi. Fakat Tebriz şehrinde Rus asâkiri tarafından icrâ edilen nûmâyişler ve tehdîdler yeniden memlekette şûriş ikâna sebebiyet verebilir. İşte bu cümleden olmak üzere bir neferin kayboldugu vesile ederek vilâyete zâbitaya ihbâr-ı keyfiyyet etmemeksin Sikatü'l-İslâm'ın hânesi taharrî edilmişdir.

Ruslar bu hareketleri ile hissiyât-ı millîyye ve dîniyyeme-ze en büyük taarruzda bulunmuş oluyorlar. Bundan makâsaları halkı bu vesâit ile tehyîc ederek işgâl-i askerîyi temdîdde kendilerini haklı göstermektir. Diğer taraftan da on yedi kadar zabtiye ve polis der-dest ve tevkîf eylemişlerdir.

Rusların bu harekâti hiç şüphe yok ki her türlü ticâreti sekte-i teahhüre uğratacak ve ecânibin emniyetini selbedecekтир.

Rusların bu revîs-i nâ-hemvârları hakkında nazar-ı dikatınızı celbeder ve hukük-ı efrâd ile âsâyış-ı memleketi muhâfaza edeceğinizi ümîd eyleriz.” (Jön Türk)

Tahran 2 Ağustos – Ahrârdan ve meb'ûslardan birinin yeğeni Alîm Hamîd Hân ile yine ahrârdan diğer bir zât dün akşam katledilmişlerdir.

Bunun akdemce katledilen İmam Said Abdullah’ın intikamını almak maksadıyla icrâ edildiği agleb-i ihtimaldir. (Konstantinopol)

Îran’ın mu’tebər gazeteleri, idâre-i memleketi İslâh ve tanzîm etmek için mâliye ve ticâret nezâretine Amerika’dan; adliyeye Türkiye’den ve maârif işlerini dâire-i intizâma koymaya Fransa’dan olmak üzere erbâb-ı ihtisâs celbini hükümetten taleb ediyorlar.

Tahran 2 Ağustos – İdâre-i örfiyeyenin i’lânı bütün ahâlî üzerinde amîk bir te’sîr icrâ etmiştir. Bazı gazeteler hükûmet tarafından ittihâz edilen bu tedbîr-i cedîdden bahsettikleri sırada Türkiye’yi misâl olarak göstermeye ve devr-i cedîdin takviye ve tahkîmi idâre-i örfiyeyeye vâbeste olduğunu söylemektedirler. Hâl ve mevkî’ bâdi-i endişedir. Bütün sefârât-ı ecnebiyye askerin muhâfazası altındadır.

Tahran 4 Ağustos – Settar Hân silahların toplanmasına muhâlefet ediyor. Hükûmet Rusya ve İngiltere’nin bu hûsûta muvâfakatını istihsâl ve te’mîn ettiğinden Settar Hân karâr-ı mezkûra mutâvaat etmediği takdirde cebre tevessûl edecektir. Sokaklarda muhârebâta intizâr olunuyor.

Roma 7 Ağustos – Berlin’den vârid olan telgraflara nazaran âsîlerin ahzettikleri hatt-ı hareket hasebiyle Tahran’da ahvâlin kesb-i vehâmet etmesi melhûzdur.

Tahran 7 Ağustos - Şehirde idâre-i örfiyye cârîdir. Polis ve jandarma umûmî meydanları muhâfaza etmektedir. Bahtiyârılar Şûrâ-yi Millî’yi işgâl etmiştir. Fedâî ve Tâhir-zâde tarafdarlarının polis ve asker kiyâfeti altında ihtifâ ettileri anlaşılığından ahâlî silâhlarını teslîm etmekten vazgeçmiştir. Fedâîler Bahâdîr Hân’ın taht-ı idâresinde toplanmaktadır.

Tahran 7 Ağustos – Hükûmet askeri fedâîler üzerine top ateşi açmıştır. Sokaklardaki muhârebât akşam saat ikiye kadar nihâyet bulmamış, bundan sonra fedâîler arz-ı mütâvaat eylemiştir. Fedâîler ve reisleri Settar Hân, Bâkir Hân hapsettilmişlerdir. Settar Hân yaralanmıştır. İki tarafın zâyiâti henüz ma'lûm değildir. (Ajans de Konstantinopol)

Tahran 7 Ağustos – Muhâlîfinin tenkil edilmesine rağmen ahvâl pek vahîmdir. Mecdüddîn tarafdarâni silâhlarını teslîm için ictimâ’ eylemişlerdir. Mecdüddîn maiyeti mikdari bine bâliq olan Settar Hân’ın adamları ile birlikte şehrî üç muhtelif noktasında siperler inşâ eylemişlerdir. Asker siperlere karşı ahz-ı mevkî’ eylemiştir. Ahîren zâbitaca neşredilen bir teblîgnâmede silâhlar akşamâa kadar teslîm edildiği halde bil-cümle mütedâhil muhassasâtin bir hafta zarfında tesviye edileceği va’d olunmuştur. Settar Hân bu mebâliğin ber-vech-i peşin i’tâsimi taleb eyleğinden hükûmetle aralarında cereyân eden müzâkerât neticesiz kalmıştır.

Sirâtimüstakim

Yukarıdan beri dercettiğimiz haberler Îran ahvâlinin mâtâessefüf gittikçe kesb-i vehâmet ettiğini bildiriyor: Telgraf haberleri ise Tahran’da ahâlî ile hükûmet arasında şiddetli bir mukâtele ve müsâdeme vukûa geldiğini beyân ediyor:

Bu gibi haller, âlem-i İslâm’ın bir rüknünü teşkil eden Îran’ın mahv u perîşânısına sebep olacağından bütün âlem-i İslâm’ı ve kulûb-ı müslimîni garîk-i hüzn ü âlâm edecek muhakkaktır.

Ahvâlin şu derece vehâmet kesbetmesine başlıca iki şey sebep olmuştur:

Birisı ihvânımız Îranîler arasında ittifâk ve ittihâdın adem-i mevcûdiyyeti. Şu ittifâksızlıklar ki gerek millet ve gerek hükûmetle efrâd arasında husûmet ve adâvet ilkâ ederek evvelce siyâsi firkâlara mensûb efrâdin katline ve sonra bütün millet arasında büyük bir fitne ihdâsına bâis olmuştur.

İkinci sebep ise Ingilizler ile Rusların Îran’da isti’mâl ettiler hile ve desîselerdir. Üç seneden beri devâm eden şu hile ve desîselerden yegâne maksad, Îran ahâlîsi arasında bir nizâ’-i millî ihdâs ederek şu vesîleden bi’l-istifâde Îran’ı işgâl ve Îran’ın umûr-ı dâhiliyesine müdâhaleden ibâret idi. Maatteessüf ecnebîler maksadlarına nâîl oluyorlar. Bundan dolayı Îran’ın el-ân büyük bir tehlike olduğu âşikârdır.

Lâkin yalnız Îran değil, onunla berbaber Osmanlılık da tehlikededir: Zira Îran’ın Rus ve Ingiliz gibi ecnebîlerin yed-i tasallutuna geçmesi Osmanlılığı Asya’dan munkati’ bırakacak ve dört tarafımız ecnâb ile muhâât olacaktır. Ricâl-i devletimizin bu noktayı kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alacaklarını ümîd ederiz.

FAS'TA OSMANLI ZÂBITLERİ

Fas idâresinde bulunmuş olan Osmanlı hey’et-i ta’lîmîyesinden ve Osmanlı ordusu erkân-ı harbiyye zâbitânından bir zât tarafından Yeni Gazete refikimize Tanca’dan gönderdiği mektubun sûretidir:

Bu mektuptan maksad Fransa’nın on bir aydan beri aleyhimizde ta’kîb [400] ettiği şedîd politikası ile son zaman da Mulay Hafîz ordusundan Osmanlı zâbitlerini ihrâc ettirmesi sûretille vâki’ olan haksızlığı ve esbâbını size bildirmek ve daha doğrusu matbûat-ı Osmâniyye’nin merâkını izâle etmektedir. Hakkımızda edindiğiniz ma'lûmat ajanslar vâsita-siyâladır ki bunlar hakikate karîb olmaktan pek baîddir. Çünkü Fransızlar arzu ve siyâsetlerine mugâyir hiçbir telgraf keşide ettermezler. Hürriyet-i matbûat yok mudur, diyeceksiniz?... Burada, matbaalar ve ajanslar hakk-ı sükût mukâbilinde hürriyet-i kelâmi kaybetmişlerdir.

Bunların müstesnâsı olmak üzere *el-Mağribü'l-Aksâ* gazetesi bî-taraf bulunmaktadır. Sebebi de sâhibinin zengin bulunması ve arz-ı ihtiyâçtan vâreste olmasıdır. Bu gazetenin makâlesi bir ecnebî kalem ve ağızdan çıkışmış olmak hasebiyle daha bî-tarafâne ma'lûmat verecektir. Neşri takdîrinde Fransa’nın haksızlığı, Avrupa hükûmâtının Mağrib poli-

tikasında Fransa'ya ne sûretle mümâşât ettiklerini pek a'lâ gösterecektir. Hülâsa olarak ma'lûmat-ı âtiyyeyi vermeyi de lâzım addediyorum. Bundan maksad Fransa devletinin Mağrib ordusundan ihrâcımız hakkında on bir aydan beri Fransa ve Avrupa cerâidini alt üst edercesine sebeb-i işgâlini îzâh etmektir.

Sebeplerden birincisi Mağrib'i istîlâ etmeye, ma'denlerinin ziyâdeliği, arâzînin fevka'l-'âde kâbiliyet-i zîrâiyyesi ile hiçbir yere kâbil-i kiyâs olmayacak derecede tabiaten zengin bulunan Fas'a sâhib olmaya azmetmiş olmakla Mağrib ordusunun, Mağrib hukükunu müdâfaa edecek bir halde olmasını bittabi' arzu etmezler. Hatta Fransa hey'ât-ı ta'lîmiyyesinin elinde bâzîçe kalmış olan Mağrib ordusunun ise Romalıların lejyonları ile Yunânîlerin falanklarından farkı yoktur. Fas ordusu bir mel'abe hâline konulmuştur. Görüp de ağlamamak gayr-i kâbildir. İşte bu ordunun hâl-i intizâma girmeye başladığını, ilk hatve-i terakkîyi Osmanlı zâbitâni sâyesinde attığını ve Mulay Hafîz hazretleri Türkiye'den daha zâbit celbine karâr verdigini hissetmesi üzerine Mağrib hakkında senelerden beri ta'kîb ettiği siyâsiyâtın ve binâneleyh âmâlinin alt üst olmasından korkması ve ordunun hâl-i intizâma girmesine meydân vermeden bu esâsi kopardıp atmak lüzûmu hissetmesidir. Her ne kadar orduyu terk edip gitmekliğimiz hakkında konsolosları Mösyo Gyar vâsistâsıyla teklîfât-ı husûsiyyede bulundularsa da te'sîr etmediğini görünce ultimatom i'tâ ettiler. Mulay Hafîz hazretleri işbu ultimatom üzerine hâl-i seferîde bulunan ordusundan merkez-i şehre celbetti. Fransa ile harb edip etmemek üzere kâffe-i ulemâ ve vüzerâyı toplattı. Bittiği' muvâfik görülmeli, zira Mağrib pek kuvvetlez bir halde aradan geçen beş ay zarfında Fransa devleti müteaddid defalar- görülmemiş bir sûrette- Fas'tan hurûcumuzu taleb ederek haksızlıkta bulundu. Mulay Hafîz hazretleri her ne kadar mukâvemet gösterdi ise de fâide-bahş olamadı. Selâmet-i vatan nâmına hatta Fas'ı dahi terketmekliğimizi ağlayarak teklîf etti.

Osmanlı Ordusu Erkân-ı Harb Zâbitânından
A[ayn]. T[ti].

KIRIM'DA TERÇÜMAN NÂŞİRİ İSMÂİL BEY GASPRİNSKİ'YE

Bir rub' asırdan fazla zamandan beri mücâhedât-ı milliyenizi ihvân-ı dîne bildirmeye güzîde bir *Tercüman* olan cêrîde-i mu'teberenizin 28 numaralı "Âlem-i Nîsvân" kısmında Barones Rozen nâmında Yalta'dan gönderilmiş bir mektup manzûrumuz oldu. Barones, mektubunda İslâm ile müşerref olmak arzusunda bulunduğu ve şu kadar ki mestûriyet mes'elesi kendisini tereddüde düşürdüğünden bahsediyor. Fakat asıl câ-yı tereddüd olan nokta, böyle bir kadının mevcûdiyeti ve bu şeref-i hidâyete mazhariyetidir. Zira mektupta öyle bir lisân kullanılıyor ki mürâcaatın sanâadan ibâret olduğunu anlamak biraz dikkat edenler için pek kolaydır.

Eğer biz bu yazınlarda bir safvet görseydik müellif-i muhterem Ferid Vecdi Bey'in *Müslüman Kadını*'nı mütâlaa etmelerini tavsiye ederdik. Fakat bu mektup hakîki bir muhabbet ve hidâyete tercüman olamıyor. Binâenaleyh bizim vereceğimiz cevap, misyoner yatağı olan Rusya'da mevhûm Barones Rozen vesilesiyle bir fetret-i dîniyye ihdâsına tevakkî buyurulmasını temennîdir. Yok Barones Rozen perdesi altına gizlenen misyoner cenâbları tesettür alehinde bulunmak isterse buna kapılacak hiçbir hakîki müslüman bulamayacaklarına emîn olsunlar. Böyle yapmaktan ise açıktan açığa fikirlerini beyân etseler daha mertçe bir harekette bulunmuş olurlar. Biz bi-lutfîhi teâlâ bütün edyân-ı gayri-müslime rüesâsı ile bil-cümle mesâil-i dîniyyede mü'bâhese-ye hazırız. Şu kadar ki bu kabîl hîleli, kaçamaklı tecâvüzlere cevap vermeyi zâid görürüz.

Ulemânın Nazar-ı İntibâhîna:

Bütün dünyadaki Hıristiyan misyoner cem'iyetlerinden gönderilen 1200 kadar murahhasdan mürekkeb aâzîm bir kongre İngiltere'de hâl-i in'ikâddadır. Fa'tebirû yâ uli'l-ebsâr!...

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	icin	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

18 Ağustos 1910

12 Şa'ban 328

Perşembe

5 Ağustos 326

Dördüncü Cild - Aded: 102

TÂRÎH-Î İslâmîyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

- 26 -

Vukû' bulan da'vet üzerine ertesi günü bizzat Server-i Dü-âlem (sav) efendimiz hazretleri Ebû Tâlib ve sâir a'mâm ve ekâribyile beraber hâne-i Hadice'yi teşrif buyurdular. Hazret-i Hadice'nin de akrabâsı hazır oldular.

Ebû Tâlib hazretleri tercemesi *Kisas-ı Enbiya*'da mezkûr hutbe-i belîşa-i nikâhi okuyup müşârun-ileyhânin amcası Amr bin Esed ve amcazâdesi Varaka bin Nevfel tarafından kabûl ve tasdîki hâvî hutbelere mukâbele olundu. Hemen o mecliste on iki buçuk ukiyye altın mehr-i muaccel ve müecel tesmiyesiyle nikâh-ı mes'ûd akd edildi.

(Bir "ukiyye" kırk dirhem miktarıdır. Bu halde tamâm-ı mehr beşyüz dirhem şer'i altından ibâret olur. Bir rivâyette mehr olarak yirmi adet deve verildiği mezkûrdur. Fakat bu develer asıl mehr-i müsemâmaya ivaz olarak verilmek ihtimali vardır. Bazi ulemâ-yı siyer ise altın Ebû Tâlib'in, develer de Resûl-i Ekrem'in kendi malından olmak üzere mehr-i ta'yîn olunmuştu diyorlar.)

Bundan sonra cereyân eden ahvâl-i târîhiyye, zamân-ı bi'sete kadar şeref-pâş-ı sünûh olan şuânât-ı Muhammediyye kütüb-i mu'tebere-i siyerde an'anesiyle tafsîlen mastûr-dur. Mütâlaasiyla tenvîr-i dîde-i ibtihâc edenlerin irfân ve itmînânları kat kat tezâ'uf etmektedir.

El-hâsil mahzâ Hazret-i Hadice'nin arz ve istirhâmi üzerrine yalnız bir defaya mahsûs olarak Resûl-i Ekrem hazretleri tarafından müşârun-ileyhânin ticâret-i umûruna nezâret buyulmak, yahud ribh-i vâkiin bir kısmında iştirâk vukû' bulmak husûsu "seyyâh sıfatıyla zengin bir kadının hizmetine girmek" şeklinde konulup da bu sûretle şân-ı nübüvvete

şâyân görülmeyecek ecîr-i hâslık isnâdına yeltenmek –bundan evvel ra'y-i ganem tarîkiyle ecîr-i âmlik nisbeti gibi– olsa olsa bunlardan daha büyük iftîrâlara, bühtânlara cûr'et ettikleri tahakkuk eden Dozy ve hempâlari makülesine yakışık alan hâlât-ı garaz-kârâneden olabilir.

Bunların sapmış oldukları meslek-i tezvîr ve sâ-i te'vîl âsârından biri de "O kadar hoşuna gitti ki Hadice dest-i izdivâcını Muhammed'e (sav) uzattı" fikra-i âmiyânesidir. Bu fikrayı dermeyân etmekle de mezbûrlar Cenâb-ı Hadice'nin izdivâc-ı Muhammed'i şeref ve saâdetine nâiliyet arzusu mahzâ şeÂl ü şemâil-i nebeviyyenin zâhirine bağlanmış olmasından nâşî olduğunu îşrâb etmek istiyorlar. Halbuki bâlâda vesâik-i kat'îyye ile isbât olunduguna göre hazret-i müşârun-ileyhânin cemâl-i pür-envâr-ı Muhammedî, şemâil-i ber-güzide-i risâlet-penâhiye iştîyâk ve incizâbiyla beraber-enbiyâ-ı izâm hazerâtına muhtas olan gayri kimselerde bulunması adîmûl-imkân bulunan kemâlât-ı seniyyeyi takdîre muvaffak olmuş ve bizzat kendi gözleriyle gördüğü ve istihbârât-ı mevsûkaya istinâden cezm ü teyakkun eylediği havârik-ı azîme ve alâmât-ı celîle dahi irfân ve basîretini fevalâde parlatmış olmakla izdivâc-ı mes'ûddan en büyük emeli ihrâz-ı saâdet-i ebediyeye idi.

[402] Fikra-i mezbûreyi bî-pervâ ve bilâ-hayâ sözleri arasına katan Dozy bile intâk-ı hak kabiliinden olmak üzere biraz sonra "Fakat Hadice akl u irfâncâ zamanındaki kadınların kâffesinin fevkînde idi" diye müşârun-ileyhâ pâyesinde âkile ve ârike bir kadın dünyada bulunmadığını i'tirâf etmiştir. Artık böyle bî-hemtâ bir nâdire-i cihân nasıl olur da şekl-i sârîye bağlanır ve zâhir-perest olur kalır?

İşte levâzîm ve âsârına zerre kadar âşinâ bulunmamasından müstebân oluyor ki muharrir-i garaz-kâr akl u irfân ne olduğunu fârik değildir. Ve böyle yekdiğerine münâkız bulunan saçma sözleri "târîh-i hakîki" zu'm ve iddiâsiyla

ortaya sürmek cesâretine esîr olan mütercim-i bî-vâyenin de dereke-i idrâk ve zekâsına başka numûne aramaya ihtiyâç yoktur.

“İstikbâl-i maîşisi hiç de parlak olmayan Muhammed (sav) izdivâc teklibini kabûl etti” fikrasıyla da taraf-i risâletten vuku’ bulan kabûlün (hâşâ) fakt u ihtiyâc saikasiyla olmasına îmâ edilmiştir. Bu dahi büyük bir insâfsızlık, had-nâ-şî-nâsluktur. Hazret-i Hadice’nin biraz yaşı geçmişinden başka bir kusuru yok idi. Bunun da mâni’-i rağbet olacak derecede olmadığını eşrâf-i Kureyş’ten olan bütün gençlerin müştâk-i izdivâci olmalarından başka ba’de'l-izdivâc altı evlâd dünyaya getirmiş olmasıyla emr-i âşikârdır.

Sultân-ı Enbiyâ efendimiz hazretlerinin muvâfakat buyurmalarında müşârûn-ileyhânın hâiz olduğu servetin de bazı mertebe dahli olabilir. Fakat asıl illet-i müessire ve hikmet-i âliye –hasmin da i’tirâfa mecbûr olduğu üzere– o sîrada bütün fezâil ve kemâlâtı câmi’ olarak peygamber zevcesi olmaya lâyık Hadice-i Kübrâ’dan gayrı bir kadın bulunmamasına mebnî vâki’ olan ilhâm ve te’yîd-i İlâhî olduğundan istibâh yoktur.

Filhakika o mübârek kadın ibtidâ-yı vahy ü risâlette Resûl-i Ekrem efendimizin en ziyâde dûçâr-ı hayret olduğu zamanlarda ibrâz-ı kemâl-i fetânetle tâhif-i bâr-ı ızdîrâb edecek sözler ve tedbîrlerde bulunur ve muahharan süfehâ-yı Mekke’nin muhâlefet ve ezâalarından nâşî kalb-i hümmâyûnları pek ziyâde mahzûn olduğu hengâmda tesellî-bahş olmakta devâm ederdi. (Nasıl ki ileride verilecek tafsilât ile tamâmen tebeyyün edecektir.)

Dozy’nin bile “Fakat Muhammed (sav) onun muhabbetini muhabbetle karşıladı. Hattâ vefâtından pek çok zamanlar sonra dahi Hadice’nin fezâilini senâ ederdi ve onun tezkâri için vakit vakit bir koyun boğazlayarak etini fukarâya taksîm ederdi” sözleriyle bu hakikati teslîmde bulunduğu kâbil-i inkâr değildir.

Şifâ-i Şerîf te mastûr olduğu üzere Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Hadice için zebîh eylediği koyunları müşârûn-ileyhânın halîlelerine, dostlarına ve akrabâsına gönderirdi ve kendisine me’kûlâtâ dâir bir hediye takdîm olundukta izhâr-ı memnûniyyetle beraber “Bunu filanca kadının hânesine götürün. O kadın Hazret-i Hadice’nin esdikâsından idi” buyururlardı.

Hazret-i Hadice’nin hemşîresi Hâle (ra) huzûr-ı risâlet-penâhiye dâhil oldukça pek ziyâde hürmet görürdü. Kezâlik Hazret-i Âîse (ra) rivâyet ediyordu ki bir gün bir ihtiyârcâr kadın huzûr-ı peygamberîye gelip pek ziyâde mazhar-ı ihti-râm, hâl u hâtırını istifsâra dâir ihtimâm buyurdu, o çıktıktan sonra da “Bu kadın Hazret-i Hadice eyyâmında hâne-mize gelirdi” ifâdesini müteâkib¹ “إِنَّ حُسْنَ الْعَهْدِ مِنِ الْإِيمَانِ” hadisi şeref-vürûd eyledi. ma’nâ-yı şerîfi: “Hüsn-i ahd, hu-kük-i kadîmeyi hifz ve teahhûd levâzîm-i îmândandır”.

Hazret-i Âîse-i Siddîka’dan nakl eylediği kissaya da Dozy cenâbları münâsebetsiz sözler katmış, mühim tahrîfler

îkâ’ etmiştir. Bunun doğrusunu ber-vech-i âtî el-Hâc Mehmed Zihni Efendi birâderimizin *Meşâhiru'n-Nisâ* nâm kitâb-ı bî-nâzîrlерinden aynen nakl ediyorum:

Hazret-i Âîse efendimizden mervîdir ki Resûlullâh (sav) her vakıt Hadice’yi senâ buyururdu. Bir gün yine senâ-i cemîl ile yâd buyurduklarında bana gayret (kışkanmak) âriz olarak “Hadice bir pîre-zen idi. Cenâb-ı Hak ondan hayrılışını size vermiştir” dedim. Cenâb-ı Risâlet’in buna canları sıkılarak “Lâ-vallâh! Ondan hayrılısına nâil olmamışındır. Bütün halk kâfir iken o mü’mîn idi. Nâsin beni tekzîb ettiği o hengâmda o tasdîk etti. Herkesin mahrûm bıraktığı vakit o bana malıyla müvâsât eyledi. Cenâb-ı Hak bana ondan evlâd ihsân buyurdu” buyurmalıyla kendi kendime bundan böyle Hadice’yi sû’ ile yâd etmeyeyim dedim buyurmuşlar. İfâdât-ı âtiyye de o kitaptan muktebestir.

Hazret-i Hadice zevcât-ı tâhirâtın evveli ve edfali olduğu müttefekun-aleyhîr. Seyyidi’ s-sakaleyn hazretleriyle iktîrâni cümleden evvel olduğu gibi nübüvvet ve vahdâniyete îmâni da herkesten akdemdir. Ihrâz-ı şeref-i İslâm’da zükûr ve i-nâstan hiçbir ferd kendisine sebkedememiştir.

Yirmi dört sene ve birkaç ay ol mâh-ı burc-ı ismet hazret-i neyyir-i risâlet ile kîrân üzere olup ba’dehu ufk-ı ukbâya geçmiştir.

(رضي الله عنها ونفعنا بشفاعتها)

Hikmet ve tasavvuf nokta-i nazarından bakarak Hadice-tü'l-Kübrâ’nın ulviyet ve kudsîyetini anlamak isteyen erbâb-ı irfân meb’ûs-ı muhterem Abdülhamid Zehrâvî Efendi hazretlerinin *Mecelletü'l-Menâr*'ın 12 ve 13 senelerine ait nüshalarına dercettirdiği makâlâtı mütâlaa buyursunlar. Makâlât-ı mezkûre yirmi faslı muhtevî olup büyük bir kitap teşkil edecek hacimdedir. Vahiy mebâhisine väsil olduğumuz es-nâda inşâllâh oradan bazı hakâyik-ı âliye iktibâs edeceğiz. Ve minâllâhi’t-tevâfîk...

Manastırı İsmail Hakkı

[403]

HASBÎHÂL

Ârifin kirâat-hânesinde oturmuş, birini bekliyordum. Beş on dakika sonra karşısındaki masaya biri saraklı, diğeri fesli iki adam geldi. Bunlar galiba yolda başladıkları bir mü-nâkaşaşa devâm ediyorlardı: çünkü mübâhesenin başlangıcında ses o kadar yüksek perdeye çıkamazdı.

Dinlememek, kafamı dinlendirmek istedim, kâbil olmadı. Bu iki muâriz, kulaklarımı iyice ses hapsine aldılar! Fesli diyordu ki:

– Hem memlekette bir şey yapılmıyor, diyorsunuz; hem de medeniyet nâmına hangi işe teşebbüs olunursa engel olmak istiyorsunuz. Biz hep olduğumuz yerde mi sayalım? Hiç de mi ilerlemeyelim?

– Hoppala! Ma’kûl olmak şartıyla ne gibi bir harekette bulundunuz da bizden bir muhâlefet yahud mümânaat gördünüz? Dikkat ediyor musun “ma’kûl” diyorum “meşrû” demiyorum. Zirâ ma’kûl olan şeylerin kâffesi meşrû’, meşrû’ olan işlerin hepsi ma’küldür.

¹ Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, 8701.

– Din nâmına bu kadar müsâmahakârlık da mutlaka zât-ı fâzılânelerinin ictihâdi olacak!...

– Hayır efendim, Hazret-i Peygamber¹ (دین لمن لا علق له) buyuruyor. Din akıldan ibârettir; aklı olmayanın dîni de olamaz. Akla bu kadar yüksek pâye veren Müslümanlığın ahkâmında ma'kül olmayan bir hüküm bulunabilir mi? Ne hâset! Bütün tekâlîf-i şer'iyye zevî'l-ukûla ait değil midir? Yoksa siz ilm-i hâli de mi anlayarak okumadınız?

– Ricâ ederim sadedi kaybetmeyiniz... Bir heykel için bu kadar söz söyleyen mi?

– Asıl sadedi solda bırakın sızsınız. Ben heykel dikmek şer'an haramdır, yahud mübâhîr tarzında yarılm kelime bile söylemedim. Yânlız şimdî bunun sırası midir, dedim. Siz bu suâlim üzerine az kaldı beni irticâ ile ithâm edecekteniz!

– İyi ya, ay efendim Midhat Paşa gibi muazzam bir vatan-perver için heykel dikmek yâr u ağıyâr nazarında Osmanlılar'ın kadirşinâlılığını bir kat daha i'lâ etmez mi? Basra'ya çıkan bir Avrupalı merhûmun heykelini görür görmez bizim hakkımızda ne müsâid hisler beslemez!

– Heyhât! Siz Direklerarası caddesinin göbeğinde yatan Osman Baba türbesini gördüğünüz zaman nasıl bir his ile mütehassis oluyorsanız, her türlü ümrâna kâbiliyeti olan Basra'yı, o güzel memleketi yanın yeri hâlinde gören bir yabancы gözde o harâbenin ortasında bir heykel-i ma'mûra tesâdûf edince aynı duyguya duyar; ölülere heykel dikeceğinize birer meyyit-i gayr-i müteharrik, birer heykel-i câmid şeklini alan şu zavallı millet-i merhûmeye rûh-i gayret, hâyat-ı faâliyyet nefh etmeye çalışınız. Bu halkın binde dokuz yüz doksanı Midhat Paşa'nın kim olduğunu, kendilerine ne gibi mebrûr hizmetlerde bulunduğuunu okuyup anlamadıkça heykeline onun mezartaşına baktığı nazar-ı hürmetle bile bakmaz; bakmamakta ma'zûrdur.

Mektep yok, medrese yok, yol yok, şimendifer yok, vapur yok; nâmütenâhî hazâîn-i servet topraklar altında yatıyor, aldiran yok; okuyan yok, yazan yok... Bu kadar yokluk içinde bir yüksek tasavvur var, o da heykel!...

– Lâkin ne kadar bedbînsiniz! Asıllardan beri harâb edilen bu memleket iki günde Almanya gibi olsun diyeceksiniz; yavaş yavaş hepsi olacaktır.

– Ben zaten olmayacak demedim; hem olacağından emmînim. Olması için hisseme düşen faâliyyeti de edâ etmekten hiç çekinmiyorum. Nâmlarına heykel dikilmesini hoş gormediğim Midhatlerin, Kemâllerin nasıl adam olduklarını üç senedir üç yüzden fazla şâkirdlerime adam akıllı öğrettim. Çocuklar Midhat'ın, Kemâl'în rûhunu anladılar, heykelini görmeseler de olacak...

– İyi ama görseler daha iyi değil ni?

– Fesübhânlâh! Siz hiç lâkırdı anlamiyorsunuz! A kuzum baksaniza yapılacak neler var! İstanbul'a otomobil, otobüs getirdik her gün iki kurban veriyoruz. Sabredin memleket istediğimiz hâle gelsin; halk okusun, yazsin; ordumuz, donanmamız tuttuğu tarîk-i terakkîyi müntehâsına kadar

kat' etsin; bütün cihân medeniyette bize en muhterem, en muazzam bir mevkî-i hürmet ifrâz edilsin; el-hâsil bizim Avrupalı dostlarımızdan bir eksigimiz varsa o da eâzim için heykel dikmekten ibâret kalsın... O zaman elele verir heykel dikelim mi dikmeyelim mi diye bâb-ı fetvâya koşarız.

Muhâverenin alt tarafını zabtedemedim, çünkü arkadaşım geldi, beni evvelce kararlaştırdığımız bir yere götürdü.

Mehmed Âkif

HUTBE

– 16 –

الحمد لله مقيم الحجّة على أهل الغفلة في كل جيل وجلولة * الحمد لله مذل العصاة بأهل الجبروت أهل الشدة والصوّله * الحمد لله جاعل أبناء الشهورات عبرة لكل دولة * الحمد لله ميسر الأمور للطلابين * نشهد ان لا اله الا الله غيور على شرعه * و نشهد ان سيدنا محمدنا ناظر لامته بقلبه وسمعه * اللهم صل و سلم على هذا النبي وآله وصحبه وجمعه واسأله العفو والغفران للمذنبين * = اما بعد فيا عبدالله = تأمل تجد انك في جميع احوالك متلون متقلب ان اثرت فيك المواتع غلبك الشيطان والشيطان عليك متقلب * و اذا اعتذرت قلت تسبب فيه الشيطان ولكنك انت المتسبب * انت الذي اوقعت نفسك في هذا الهالك المبين * نذلك على طريق الهدى فتقول كل ميسر لمقدوره ومكتوبه * ننهاك عن المكروبات فترد وتقول كل انسان معلم من عرقوبه * نقول آذيت الامة بذنبك فتقول كل شخص مسؤول عن ذنبه * ندعوك الى التدين فتأتي الا التمدن الفاسد والتبعاد عن الدين * نذلك عن التدين فتقول كل شئمضى وحل محله التمدن والمدينه * نقول هل ترضى بالتجبور فتقول اكتها الوسائل الدنيويه * نقول وعيدي و انت اول المعلومين * من سواك باع نفسه للشهوات حتى افقر واغتنى بأمواله الطافحة الاجنبية * اى امة العقدت العزائم على محواها سوى الامة الاسلاميه * ما الذي اوقعتك في تناحر القلوب وتباین الادواء الاعدم الشعور بالكلبيه * ماذا استفدت من ترك التدين الا الغضب من رب العالمين * ادرك دينك بالعمل بمقتضاه ولا تقل ماذا اصنع * هر قلبك وقل له متى يا قلب تسمع * اتق الله فالله يقول وكان حقا علينا نصر المؤمنين = روى ابو داود والبيهقي في دلائل النبوة عن ثوبان قال قال رسول الله (ص) «يوشك الأئمّة أن تداعى عليكم كما تداعى الأكلة إلى قصّعها فقال: ومن قلّ نحن يومئذ؟ قال: بل أنت يومئذ كثیر، ولكنكم غنّاء كغثاء السيل، ولأيُّنْزَعَ اللّهُ مِنْ صدور عدوّكم المهابة منكم، ولِيُقْدَنَ اللّهُ فِي قلوبِكُم الْوَهْنُ». فقال قائلٌ: يا رسول الله، وما الوهن؟ قال: حُبُّ الدُّنْيَا وكراهيّة الموت»² صدق رسول الله .

Ali Şeyhü'l-Arab

[404]

MISIR'DA HUTBelerLE MEVâİZ-İ DÎNİYYENİN TE'MİN-İ TERAKKISİ ENCÜMENİ

Hutbelerle mevâiz-i dîniyyenin İslâh ve tehzîbi hakkında ahîren Misir'da meşâhîr-i fuzalâdan mürekkeb bir Encümen teşekkül etmiştir. Misir gazeteleri bu Encümen'in hidemât-

¹ Benzer şekilde, Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 6739.

² İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'l-Melâhim, 5.

âtiyyesini nazara alarak takdîr-âmîz uzun bendler neşrediyorlar. *Sirâtimüstakîm*'in mahdûd olan sahâfi şâyân-ı tercüme olan bu uzun bendleri nakle müsâid değildir. Binâen-aleyh Encümen'in yalnız nizâmnamâmesini tercüme etmekle iktifâ ediyoruz:

1- Hutbelerle mevâiz-i dîniyyenin matlûb olan terakkîyatını te'mîne medâr olmak üzere üstâd-ı ekber Şeyh-i Ezher'in himâyesi altında bir encümen teessüs etmiştir.

2- Encümen Câmiü'l-Ezher Vekili Şeyh Muhammed Şâkir Efendi'nin taht-ı riyâsetinde Mısır'ın büyük mahkeme-i şer'iyyesi a'zâ-yı sâbikasından Muhammed Efendi et-Tavhî ve Ezher meclis-i idâresi a'zâsından Şeyh Ahmed Uşeyşî ve Şeyh Abdulgânî Mahmûd ve Seyyid Muhammed el-Belâvî ve Ezher ekâbir-i ulemâsından Şeyh Saîd el-Mevcî ve Şeyh Seyyid el-Marsâfî efendilerle Urvetü'l-Vuskâ Cem'iyeti mu-râħhası Abdulfettâh Yahyâ efendilerden müteşekkildir.

Reisin gaybûbetinde a'zâ beynindeki ekâbir-i ulemâdan sinnen en büyüğü vazîfe-i vekâleti ifâ eder. Encümen dördü tecâvüz etmemek üzere a'zâsını tezyîd edebildiği gibi mu-râħhas olmamak şartıyla muhil olacak a'zâlıga bir diğerini intihâb edebilir.

3- Encümen reisten başka a'zâdan dört zâtın bulunması ile ictimâ' eder. Kararlar ekseriyetle verilir. Tesâvî hâlinde reisin bulunduğu taraf tercîh olunur.

4- Encümen neşri te'sîs olunduğu maksada hâdim hutbelerin mevzûunu ta'yîn eder ve a'zâdan her birinin bu bâbda vârid-i hâtırı olacak mevzûlara dâir teklîfât ile hutbe ve mev'izaların terakkîyatıyla iştigâl eden zevâtin hâricen vukû' bulacak teklîflerini tedkik ve muvâfik olanları kabûl eyler.

5- Encümenin intihâb eyleiği mevzûlár Urvetü'l-Vuskâ Cem'iyetine merbût *Mekârimü'l-Ahlâki'l-Islâmiyye* ve *Meccelütü Cem'iyeti'l-Melâcî-i'l-Abbâsiyye* nâm risâlelerle cerâid-i sâirede i'lân olunur. Âlimiyet şehâdetnâmesini veya bu derecelerde hâiz-i ehliyyet olduklarını gösterir vesâiki hâiz olanlarla bilumut hutabâ Encümen'in şu i'lânlarla açmış olduğu müsâbakaya dâhil olabilirler. Müsâbakaya dâhil olan zevât tarafından yazılacak hutbeler "Mısır'da Ezher Câmi-i Şerifi'nde Mevâiz ve Hutab-ı Dîniyye Terakkisi Encümeni Riyâseti adresiyle doğrula encümen riyâsetine gönderilir. Bir ay zarfında birden fazla hutbe hiçbir muharrirden kabûl olunmaz.

6- Hutbeler Encümen'e daima arabî aylarının ilk beş gününde gönderilir. Ashâbi imzâlarını vâzihan yazarlar ve isim ve lakaplarını ve ifâsiyla müşteğil oldukları vazifeyi ve hâiz bulundukları şehâdetnâmelerle ikâmetgâh ve şöhretlerini ve kendileriyle ne sûretle muhâbere edileceğini gösterir bir varakayı rabt ederek kapalı zarf derûnunda Encümen'e îsâl ederler.

7- Encümen bu hutbelerden Cuma günleri cevâmi'-i şerîfede îrâd olunmaya läyik gördüklerini intihâb eder ve her halde gönderilen hutbeler kabûl olunsun olunmasın ashâbi-na iâde edilmez.

8- Encümen cevâmi'de okunmak üzere beğendiği hutbeler için vasatî üç lira olmak üzere bir mükâfât kararlaştırır.

9- Beşinci maddedeki şerâiti hâiz olmayanlardan dahi hutbe kabûl etmek ve içlerinden beğendiğini neşr eylemek için Encümen'e kabûl olunan salâhiyet ahvâl-i mâliyyesi müsâid olmadıkça bu kabîl zevâta mükâfât takdîri hakkında bir mecbûriyet ma'nâsını tazammun etmez.

10- Encümenin mazhar-ı intihâbı olarak neşredilen hutbeler gerek Dîvân-ı Evkâfa tâbi' ve gerek mesâcid-i ehliyyeye me'mûr bilumut hutabâ için tanzîm-i hutabda numûne i'tibâr olunacak bir mâhiyyete telakkî edilir.

11- Tehzîb-i nûfûsta, ahlâk-ı fâzîlâyı ifâzâda ve nâsin şuûn-ı dîniyye ve dünyeviyyelerini lâyîki vechile tanzîmde te'sîrât-ı hasene vûcûda getirir hutbe ve mev'izalar için ne gibi şeylere riâyet olunmak lâzım geldiğine dâir olan nesâyihi Encümen risâlelerle neşreder.

13- Encümen'in ta'yîn edeceğî mükâfâtları vermek ve şâyân-ı neşr gördüğü hutbeleri ve madde-i sâbıkada beyân olunan ırşâdât ve nesâyihi tab' eylemek Urvetü'l-Vuskâ Cem'iyeti'ne aittir.

* * *

[405] İSLÂMIYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ

VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

- Fasl-ı Evvel -

Dîn-i İslâm'ın zuhûruna kadar Hıristiyanlık ile Yahudilik ahvâli hakkında ma'lumat-ı icmâliyye
- mâba'd -

Papinianus'un yazmış olduğu yedi kitapta hıristiyanlar için müstelzim-i mücâzât addettiği zünûbun bir kısmı dahi bâlâda ta'dâd eylediğimiz bid'âlardır.

Dûcâr olduğu tazyîkattan dolayı Hıristiyanlık mâhiyyet-i asliyyesini tamâmiyla kaybetmemiş ise de vaz'-ı asılı büsbütün değişmiştir. Dünyaya hükümrân olacak bir mesîhin vürûdu i'tikâdi tamamiyla zâil olmuş, râhipler putperest hâkimlere itâati va'z ü nasîhat etmeye başlamışlardır. Buna muvâfakat etmeyen gûrûh-ı mutaassibîne firak-ı mu'tezile nâmi verildi. Hıristiyanlar putperest hükümdarlar uğrunda muharebeye başladılar. Putperest ma'bedlerinde bulunan esnâmi hedm ü tâhribden dolayı idâm edilen hıristiyanlara sühedâ nazarıyla bakılmadığı gibi hıristiyanlar bizzat ma'bedlerin hifz u hîrâsetini deruhe eylediler. Nasâyîh-ı Mesîhiyye'ye dikkatle edilen mütâbaat ve riâyet yavaş zâil olmaya başladı. Putperestlerle ihtilât neticesi olarak nasârânin birçok kavâid ve avâidi değiştiği gibi putperestlerin dahi birçok merâsim ve âdâti tegayyûre uğramıştır. Sanemlerine bir nazar-ı istihfâf ile bâkmaya başladıkları gibi dinlerine temessük husûsunda pek çok mübâlâtsızlık hüküm-fermâ olmaya başladı. Kâhinlerin vaz'-ı azamet-fürûşânelerine nazar-ı gayz u buğz ile bâkmaya başladıkları gibi azamet ve haşmetleri uğrunda sarf edilegen mebâliği istiksâr eder ol-

dular. Ol zamanlarda Roma ordularının eski itâat-i askeriyyeleri mahvolmuştu. Askerlerin kism-i a'zamı yabancı ve para ile istîcâr edilmiş eşhâs olduklarından zaten memleketin dîniyle mütedeyyin degiller idi. Kâhin ve kâhinelerin müzergin melbûsât ve huliyâyâlarına nazar-i hikd u hased ile baktıkları gibi o zuhruf ve âlâyîsi yağıma edecek olan yeni bir dîne iştirâkten geri kalmamaya zihinlerinde karar vermişler idi.

Ahvâl minvâl-i meşrûh üzere cereyân eylediği bu esnâda idi ki birinci Constantine imparator oldu. Mâder-be-hatâ olmak i'tibâriyla bu taht-i hükümdârîde hakkı olmadığı gibi zaten ne meclis-i umûm ve ne meclis-i a'yân tarafından intihâb edilmemiş idi. Tâc u tahti kılıcı ve muvaffakiyeti sâyesinde kazanmış idi. Şecâatinden dolayı askerin kendisine bir meyl ve muhabbetleri var idiyse de en ziyâde kendisini askere sevdiren İtalya'yı fetih ve dînini tebdîl ile bu sırada iğtinâm edecekleri emvâl-i ganâim tama'i idi. Binâ-berîn meclis-i a'yânın hükm ü nüfûzunu kesr eylediği gibi pâyi tahtını dahi Roma'dan İstanbul'a nakil ve tahvil eylemişti. Putperestliğin birçok kavâid ve avâidini değiştirmek sûretime kâhinlerin bir hayli emvâl ve emlâklerini zabit ve gasb eylemiş idiyse de, vefâtından birkaç gün evveline kadar Hristiyan dîni ahkâmiyla âmil değil idi. Akâid-i Nasrâniyyet'i hakkıyla telakkî ve Catechumeni¹ âyîni icrâ etmemiş olduğu gibi, zaten Nasrâniyet'e duhûlünde vaftiz edilmemiş ve Sakramen usûlüne dahi riâyet eylememekte bulunmuştu. Bu hakikatin hilâfi olarak müşârun-ileye ait ne yazılmış ise ya sırf kizb ve dürûğ vegayahud hulûs-kârlık ve müdâhene sûretime yazılmıştır. Gerçi válidesi Hristiyanlığa pek çok hizmet etmiş ve bir hayli kiliseler inşa ettirmiş ve kendisi dahi gasb eylediği emvâl ve emlâkin bir kısmını kiliselere bahş eylemiş ise de, bu bahşâyişten maksadı papazları memnûn ederek kendisine isticlâb idi. Akâid-i Nasrâniyet'i, tevhîd maksadıyla Nicene Mecma-ı Ruhbânî'si'ne teşkil ve i'tirâf-ı zünûb usûlünü vaz' u te'sîs eyledi. Ve hristiyan râhiplerine bir çok imtiyâzât i'tâsiyla kendi nüfûz ve şevketini tezyîd ve tahkîm eyledi. Memâlikte bulunan piskoposları âdetâ váliler üzerine bir nevi müfettiş ve hafiyeye sûretime isti'mâl eylemeye idi. İskenderiye ve Roma şehirleri hükümet-i Hristiyanîyye'de en zî-nüfûz şehirler olmasıyla patriklerine âdetâ bir prenslik pâyesine şebîh rütbelер tevcîh ve bu sûretle ahâlînin hürmet ve muhabbetini kazanmış idi.

Vesenîler esnâm-ı ma'bûdeleri nâmına ma'bedler inşâ ettikleri gibi hristiyanlar dahi havâriyyûn ve eizze-i nasârâ ve melâike nâmlarına kiliseler inşâ ve aynı usûl ve âyîni icrâ eylemeye başladilar.

Kiliselerin cesâmet ve tecemmûlâtı maâbid-i vesenîyyenin cesâmet ve âlâyîsiyle mütenâsib idi. Kiliselerin şekl ü vaziyetleri puthânelere müşâbih olduğu gibi hükümet-i ruhbâniyye dahi hükümet-i kehenûta mutâbık idi. O zamana ait yazılan âsâr-ı târihiyyede ma'bed mihrâb ta'bîrleri isti'mâl edildiğinden başka râhiplere Sacerdotes, Asiarche, Syriarchae vesâir elkâb ve unvânlar itlâk olunmaya başladı.

¹ Metinde (مراسن) şeklinde yazılmıştır.

Putperestlerin en büyük kâhinleri zîr-i idâresinde Sacerdotes nâmıyla vilâyetlerde baş kâhinler ve kendi bulunduğu şehrin hâricine hükmü nâfiz olmayan Flamens nâmıyla kâhinler bulunduğu gibi onların mâ-dûnunda köylere mahsûs Prefecti Hierophantae Agrorum lakabıyla kâhinler bulunur idi. Hristiyanlık'ta dahi aynı usûl-i merâtib-i teşrifâtiyye-i ruhbâniyye teessûs eylemiştir.

Hristiyan hükümdârlar bu sûretle putperestle hristiyanlar arasında muvâzeneyi muhâfaza eyledikleri gibi kendilerine fazla bir nüfûz ve kuvvet hâsil etmek için Yahudilere dahi irâe-i rû-yi iltifât etmeye başlamışlar idi. Zira Yahudilerin putperestlere olan kerâhetleri Hristiyanların kerâheti kadar şedîd ve belki ziyâde idi. Gerçi Adrian Yahudilere pek çok fenâlik etmiş ve âlem-i vûcûddan vûcûdlarını mahv ü nâbûd etmeye çalışmış ise de Yahudiler etrâf ve eknâf-ı dünyâya yayılmış ve kendilerinden başka [406] hiçbir unsur ile ihtilât etmeyerek kavmiyetlerini muhâfaza eylemiş oldukları gibi yekdiğerleriyle be-gâyet müttehid ve müttefik olmalarıyla büsbütün mahv ü ifnâları kâbil olamamış ve bu sâyede fâtihlerin ve etrâf-ı cihâna yapılanların dûçâr oldukları tefrika ve izmihlâle giriftâr olmayarak hüviyyet-i unsuriyyelerini muhâfaza edebilmişlerdir.

Hristiyan hükümdârları Yahudilere hürriyet-i mezhebiyye ihsân eyledikleri gibi mine'l-kadîm hahamların mûsevîlerden almakta oldukları zekât ve sadakâti kemâ-fi's-sâbık istîfâya müsâade eylemişler idi. Hahamlar ruhbân-ı nasârâ gibi askerlikten ve vergiden ve her gûne tekâlîf-i âmiriyeden muaf tutulmakta idi.

Constantine, Constantius, Valentinianus, Valens, I. Theodosius, Arcadius... nâm hükümdârlar taraflarından neşrolunan beyânnâmelerle Yahudilerin yalnız hürriyet-i mezhebiyyeleri değil, belki sinagogları himâye edilmiş ve hristiyan râhiplerine edilen riâyetin aynıyla hahamlara edilmesi emrolunduğu, Theodosius'un kânûnnâmesinde muharrerdir. İmparator Arcadius tarafından ahâlîye neşr ü tebliğ olunan bir emîrnâmede ber-vech-i âtî yazılıyor:

Yahudilere bahş ü ihsân olunan imtiyâzât husûsât-ı âtiyyeden ibârettir: Maksadımız Yahudilerin imtiyâzât-ı kadîmelerini muhâfaza olmasıyla hahambaşılara mukaddes patrik unvânının tevcîhi ve mâ-dûnunda bulunan hahamlara Hristiyan kavânîn ve nizâmâtına tâbi' olan teb'amîzin riâyet eylemesini emrediyoruz. Bu emri ben ve benden evvel geçen mukaddes Kostantinos, Constantius ve Valentinianus ve Valens nâm hükümdâr ve prenslerin emirleridir deyu mastûrdur.

İşbu Arbitrio Hazret-i Îsâ'dan üç yüz doksan yedi sene sonra neşr olunmuş ve dört yüz on iki tarihinde dahi aynı emri ikinci Theodosius vermiş idiyse de Yahudi rüesâ-yi rûhâniyyeleri bu evâmir ve imtiyâzâti sû-isti'mâl ettilerinden iki sene sonra patriklik unvânı hahambaşılardan nez' olundu ve on beş sonra sinâgolar nâmına mûsevîlerden hahamların cibâyet eyledikleri emvâli cânib-i hükûmete zabitoldu. Yahudiler imtiyâzât-ı sâlifeye nâiliyyetleri hengâmlarında şarkta ve garpta ve Filistin ve Babil ve Cezîretü'l-Arap ve İran'da nüfûsları bir hayli tekessür ve kuvvet ve miknetleri müzdâd olmuştu. Ol esnâda idi ki Talmut ile Targum nâm

kütüb-i dîniyyelerini yazmış ve Yahudilik şeklinde hâzırı münkalib olmuştur.

Tafsîlât-ı mebsûtadan ol zamanlarda üç büyük din rû-yi zemînde hüküm-fermâ olduğu müstebân oluyor. Ancak putperestlik tedennî ve inhitâta yüz tutmuş ve Hristiyan ve Yahudi imparator ve vâiler el altından putperestliği taz-if ve tezyîfe başlamışlar idi. Hürriyet-i mezhebiyyelerine dâir vakityle verilen salâhiyet ve müsâedât tecdîcen fesh ü lağv edilmeye başlandığı gibi imtiyâzât-ı mahsûsaları dahi birer vesile ve bahâne ile ref' ü men' edilmekte devâm olundu. Bu sebepten dolayı putperestler münfail olarak hüküमât-ı ecnebiyye ile muhâberât-ı hafiyeye mübâşeret eyledikleri ri-vâyâti mevsûk değilse de kâbil-i ihtimaldir: Her halde ondan sonra hristiyanların aralarına husûmet ve münâferet il-kâsına çalışıkları mevsûk ve muhakkaktır.

Athanasius rivâyetine nazaran putperestler daima Aryan denilen tâife-i nasârâya sahâbet eylemeye başlamışlar idi. Hatta Nicene Mecma-i Ruhbâniyyesi'nde putperest filozofları Aryan tâifesini mu'tekadâtlarını müdâfaa eyledikleri mervîdir. İskenderiye şehri putperestlerin medrese-i ilmiyyeleri idi. Felsefe-i tabiiyye, felsefe-i ahlâkiyye, felsefe-i siyâsiyye, hikmet-i tabiiyye, ulûm-ı hisâbiyye orada tahsîl ve teallüm ederler ve medrese-i mezkûreden neş'et eden felâsife-i ve-seniyye hiss olunmayacak sûrette hristiyan talebeye efkâr ve ulûm-ı hikmiyyelerini telkin ve tefhîm eylerler idi. Ve binâ-berîn Aryan tâifesine tâbi' olan hristiyanlar bu gibi ulûm ve funûn-ı felsefiyyeyi pek güzel bilirler idi.

Hristiyanlara pek büyük nüfûz ve imtiyâz verilmiş ve putperestlere ise bilakis pek ziyâde ihânet ve hakaret edilmeye başlanmış olmasına nazaran Hristiyanlığın ziyâdece kuvvet ve miknet bulması muktezi iken tavâif-i Mesîhiyye aralarında zuhûr eden tefrika ve ihtilâftan dolayı yekdiğerlerini zemm ü kadîh sûretille imrâr-ı hayatı eylemelerinden umûm âlem nazarlarında kendilerini rezîl ve hakîr eylemişler idi. Tedîcen mahv u nâ-bûd olan bazı ufak firka-lardan başka üç büyük firka mevcûdiyetlerini muhâfaza eylemiş olduklarıdan onlardan bahsetmekliğimiz zarûridir.

Firkanın birisi Donatist denilen tâifedir ki Afrika'nın kîsm-ı a'zamıyla İtalyâ'nın bir kısmında müntesîr idi.

İkincisi Aryan firkasıdır ki şark imparatorunun kîsm-ı mühîminde icrâ-yi nüfûz eylemeyecektir.

Üçüncüsü Novation tâifesidir ki bunlar her tarafta hüsn-i nazarla manzûr ve mültefit, pâk-dâmen ve saf meşreb addolunurlar idi. İşbu üç tâifeden her birinin ayrı ayrı kilise ve ayrı ayrı râhipleri var idi.

MAÂRIF NEZÂRETİ'NİN PİŞ-GÂH-I DİKKATİNE

Rusya'da müntesîr matbûat-ı İslâmiyye Kazan'da, edebiyât-ı İslâmiyye gâyet mühim bir kütüphâne satılmakta olduğunu yazıyor. Kütüphâne Kazan Dârû'l-fünûn'u Türk lisân ve edebiyât muallimi, müsteşrikîn-i ma'rûfeden Profesör Katanof'undur. Mumâileyh bu kütüphâneyi, bir çok se-

neler zarfında, i'tinâlı bir tedkîk ile toplamıştır. Kütüphânde, Türkçe'nin muhtelif şiveleriyle ve elsine-i şarkîyye ve garbiyye ile muharrer binlerce mücâlede varmış. Vakit refîkîmiz kütüphâneyi anlatırken mükemmeliyetini izhâr için diyor ki: "Şûrâ" idâresi ve pâyiatah kütüphânelerde bulmadığı kitaplarından bazlarını Katanof'un Kütüphânesinde bulmuş idi." Rusya müslüman [407] gazeteleri, bu kütüphânenin, milletâşları tarafından iştirâsını tavsiye ediyorlar. Lakin eğer Rusyalı kardeşlerimizden alan bulunmazsa, İstanbul kütüphâne-i umûmîsi için iştirâsi muvâfîk olur, zanederiz.

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKÂLÂT

TÜRKİYE'DE MUHÂCERET

- mâba'd -

Memâlik-i İslâmiyye'den Türkiye'ye akîp gelmekte olan muhâcir sellerine Avrupa hükümlâti ve matbûati başka bir ma'nâ veriyor; bunların zu'munca güyâ Türkiye hükümeti şu muhâcirleri kasden ve bileren celb ediyormuş, güyâ hükümet-i mezbûre bunun için memâlik-i İslâmiyye'de bir çok acenteler bulunduruyormuş, acenteler ahâlî-i İslâmiyye'nin urûk taassubunu tahâdî ederek Türkiye'ye doğru sevk ediyorlarmiş!..

Bundan, hükümet-i müşârun-ileyhânin iki maksadı varımı: Birincisi bütün küre-i arzda sâkin ahâlî-i İslâmiyye meyânında bir "İttihâd-ı İslâm" fikri uyandırmak; ikincisi ise müslümanları başka memleketlerden celb ederek Osmanlı taht-ı idâresinde, İslâmları ekanîyyet teşkil eden vilâyetlerde, iskân ettirerek bütün memâlik-i Osmaniyye'de bir ekseriyeti azîme-i İslâmiyye vücûda getirmek imîş!..

Şu müddeiyâtın cümlesi vâhî bir hayâlâtta ibârettir. Daha doğrusu şu müddeiyât hükümlât-ı ecnebiyyenin teb'a-i müslime hakkında ta'kîb ettikleri meslek-i teaddî ve i'tisaf-kârânenin setri için ileri sürülen bir sanâiadır.

Filhakika muhâceret ictimâî bir hal olduğu için bir takım hâdisât-ı ictimâyyeden neş'et etmesi lâzım gelir. Ve illâ masnû' ve gayr-ı hakîkî te'sîrât ile muhâceret ihdâs ettirmek kâbil değildir.

Tek tek adamları mülâhazât-ı şâhsîyye ve tâhrikât-ı dîniyye ile terk-i dâr u diyâra sevketmek mümkün ise de, bütün bir memleketi, bütün bir kitleyi bu gibi tâhrikât ile hicrete sevk etmek kâbil değildir. Zira asırlardan beri barınmış oldukları, âb u hevâsi ile neşv ü nemâ buldukları, bütün hâtitât-ı hayatıyle, an'anât-ı târîhiyyesile alâkadâr bulundukları, bir çok revâbit-ı maddiyye ile merbût oldukları vatanı birden bire terk ederek hâne ve kâşânelерinden, tarla ve emlâkından, kavim ve akrabâlarından ayrılmadan, ahvâl-i maddiyye ve ma'nevîyyesi kendilerince mechûl olan gurbet ellere azmetmenin ne kadar güç, ne kadar müşkil bir keyfiyet olduğunu herkes anlar. Zaten vatandan hicret, kalbinde, gönlünden hicret demektir. Vatanın kalb-i insana sal-

diğer damalar koparılmayınca, bir çok avâmil-i ictimâiyye ve hayatıyyenin netîce-i te'sîrî olarak insanı vatandan usanırmayınca, bıktırmayınca insan terk-i vatan gibi müşkil bir harekete kalkışmaz.

Avrupa tarihi tamamıyla bu hakikati te'yîd ediyor. Avrupalıların kurûn-ı vustâda Amerika'ya hicretleri hemen "mu-hârebât-ı dîniyye" nâmiyla kesb-i şöhret eden devirde vukû' bulmuştur. Katolikler tarafından şiddetle ta'kîb edilen Protestanlar kendilerini engizisyon, autodafe, Bartolome Geçeleri dehşetlerinden istihlâs için Amerika'ya muhâceret mecbûriyetinde bulundular.

El-yevm Rusya ve Romanya'da Yahudiler hakkında icrâ edilen ta'kîbat ve tazyîkât da bu mazlûm kavmi aynı harekete mecbûr ediyor. Avrupa amele ve fa'alesi ise tazyîkât-ı iktisâdiyye altında boğularak her sene yüz binlerce muhâceret ediyorlar.

İşte görünüyor ki muhâceretin avâmil-i asliyesi bir çok siyâsi, dînî ve iktisâdî müessîrâttan ibârettir. Aynı avâmil İslâm muhâceretinde de aramalıdır. Fakat Avrupalılar şu nazariyeleri İslâm hakkında kabûl etmeyeceklerdir. Öteden beri alışılmış oldukları İslâm'a karşı iftirâ ve bühtanda inat ve israr edeceklerdir.

Bunların akîdesince İslâm, bütün insâniyet ve hatta bütün kâinât içinde bir kîsm-ı mahsûs teşkil ediyormuş. Bütün zerrât-ı kevn ü mekâna te'sîr-i nüfûz eden kavânîn-i tabiiyyenin âlem-i İslâm üzerinde zerrece te'sîri yok imiş! İslâm arasında bulunan teşkilât-ı ictimâiyye başka bir şey imiş! Diğer cem'iyyâtın teşkilâtı üzerinde te'sîr-i nüfûz eden avâmlin, onlar hakkında verilen ahkâmin İslâm teşkilât ve alâmât-ı ictimâiyyesi üzerinde ne te'sîri ve ne hükmü var imiş! Bütün İslâm teşkilâtı ve İslâm arasında müşâhede edilen alâmât-ı siyâsiyye ve ictimâiyye yalnız bir esâs üzere, taassub ve vahşet esâsı üzerine teessüs etmiş imiş ve buna te'sîr-i nüfûz eden kuvve ve kânûn da ancak taassub ve vahşetten ibâret imiş! Muhâceret de kezâ! Başka yerlerde muhâceret birçok avâmil-i siyâsiye-i dîniyye, iktisâdiyye ve ictimâiyye neticesi olmasına rağmen İslâm arasında muhâceret hemen taassub ve vahşetten ne's et ediyor musu!..

İşte Avrupalıların muhâceret-i İslâmîyye hakkında ber-vech-i muhtasar nazariyeleri! Şu nazariyenin ne derecede doğruluktan, ne derece hak ve hakkâniyetten baîd olduğu ve ne kadar taassub ve vahşetle mâlî bulunduğu apâşikârdır.

Bakınız: el-Cezayir'de Fransızca neşredilen *Days Algeric* gazetesi Cezayir Araplarının Suriye'ye doğru muhâceretleri hakkında neler yazıyor: "Cezayir Araplarının, Fransız kavânînin bütün teb'a-i franseviyyeye bahsettiği hukûk-ı siyâsiyye ve medeniyyeden mahrûm bulundukları ma'lûmdur. Halbuki el-Cezayir'de bulunan ecnebilerin bile bu babdaki mevkî'leri yerlilerinkinden kat kat iyidir. Yerliler bittabi' bu hâl ü evzâ'dan nâ-râzi ve müştekîdirler. Bununla beraber kaç senedir ki el-Cezayir'de kuraklık [408] neticesi olarak zi-râât mahsûlatı pek fenâdir: bundan dolayı zûrrâ' büyük müzâyakalar altında eziliyorlar. İşte bu hâl ü evzâ'dan istifâde ederek birçok Avrupa sermâyedârını yerli şeyhler ile uyuşup

istikrâz-ı müessesât vûcûda getirmişlerdir. Zûrrâ' şu müessesâta mürâaat ederek ağır fâizler ile para ikrâz ediyorlar: Lâkin vaktinde borçlarını ve fâizini veremiyorlar. Tarlalarını ve merzûâti satmak mecbûriyetinde bulunuyorlar. Bundan bi'l-istifâde o müessesât sahipleri "Köylüler arasında Türkiye'de muhâcinîn-ı İslâmîyye'ye çiftlikler, paralar, hayvânât veriliyor" şâyişini neşrediyorlar. Tarlasından, merzûâsından servet ve sâmânından mahrûm edilmiş, fakir ve serseri hâline getirilmiş, vatanında bir daha gün görmeyeceğini, saâdet bulmayıcağını duymuş olan zûrrâ' için şu şâyişler bir medâr-ı ümid ve hayat olarak Türkiye'ye doğru rû-berây-ı azîmet olurlar. İşte el-Cezayir muhâceretinin başlıca sebebi! Kafkasya'da, Kırım'da Rusya'nın, müslümanlar ile meskûn başka yerlerinde Rusya hükümeti daha şiddetli, daha katî vesilelere mürâaat ediyor. Buralardan Müslüman ahâliyi püskürtmek için hükümet en küçük, en ehemmiyetsız şeyleri bahâne ederek en iyi tarlaları müslümanların ellerinden alıyor. Rusya'dan Rus muhâcirleri getirip müslümanlardan gasbettiği yerlerde iskân ettiriyor. Rus muhâcirlerini baştan aşağı müsâllâh ettiği halde komşuları olan müslümanlardan eslihayı alıyor. Bu münâsebetle Ruslar daima müslümanlar üzerine muhâcemede, tecâvüzâtta bulunuyorlar. Bittabi' Rusların irtikâb ettikleri cinâyetler cezâsız kalıyor. Bilâhare bîkmiş, usanmış ahâli muhâcerete mecbûr oluyor.

İşte bu gibi vesâil-i cinâyet-kârâne ile yerlerinden, vatanlarından müfârakate mecbûr olan müslümanlar bittabi' âlem-i İslâm'ın merci-i yegânesi olan Osmanlılara doğru sürünen geliyorlar.

Maa-zâlik Avrupalılar bundan da istifâde etmek esbâbi kendileri tarafından tertîb edilmiş muhâceret-i İslâmîyye'de de bir vesile-i bühtân ve iftirâ arıyorlar.

Ser-âmedân-ı ahrâr-ı İslâmîyye'den olan Doktor Nâzım Bey şu mes'ele hakkında Rus ricâl-i devletinden bir zât ile mülâkat ettiği esnâda pek müsîb olarak buyurmuş ki: "Müslümanların Memâlik-i Osmaniyye'ye doğru muhâceret etmelerini istemiyorsanız müslümanları kendi memleketlerinizde iyi geçindiriniz! Bunlara vatanları cehennem oldukça, bunların cehennem azâbından kaçmaları ve bizim Hilâfet-i İslâmîyye'yi hâvî olduğumuz münâsebetle bunları kabûl ve himâye edeceğimiz pek tabîidir ve kimsenin buna dâir hakk-ı şikâyeti olamaz" işte bir hakikat ki hiçbir te'vîl ve sû-i tefsîr ile zâil olamaz.

Ahmed Akayef

ALMANYA, İNGİLTERE, TÜRKİYE VE ÂLEM-İ İslÂM

- 2 -

Muallim-i muhterem Sorel, İngilizlerin tabiatlerini şu sözlerle hülsaşa ederdi: "İngilizler gâyet müteşebbis, cesur, menâfi'-i maddiyelerine pek düşkün, kibirli, sert ve muannid adamlardır." Sonra İngiliz siyâsetine geçerek ilâve eylerdi: "İngilizlerin siyâsetleri de, tabiatlarına benzer: Müteşebbis, cür'et-kâr, müteazzim ve inatçıdır. Saint James hükümeti,

siyâsetinde yalnız İngiliz menâfi-i maddiyyesini gözetir. İngiliz siyâseti bütün ma'nâsiyla bir siyâset-i menfaattir. İngiliz siyâseti, İngiliz ticâretinin bir başka revîste devâmından ibârettir." Zaten münâsebât-ı beyne'd-düvelde hissiyâta hiç yer yoktur. Bununla beraber, İngiliz siyâseti hissiyâttan tamâmen muarrâ olmakla meşhûrdur... İngiliz siyâseti, menâfi-i memleket icâb ettirirse, en makdûh gibi görülen vesâite mü'râcaattan bile çekinmez: "İngiliz entrikası" lisân-ı siyâsette alem olmuştur; İngiliz diplomasisi, maksadı uğrunda fesâd cem'iyetlerini bile kullanır, derler; meselâ Rusya imparatoru birinci Paul'un katlinde İngiliz parmağı bulunduğu, Napolon Bonaparte resmî gazetesiyle i'lân ettiirmiştir.

İngiltere'nin şark siyâseti, siyâset-i umûmiyyesinin bir cüz'üdür. Siyâset-i umûmiyyesinde maksadı aslı, gâyet a-zîm sanâyi' ve ticâretin serbestî ve emniyetini kemâliyle müdâfaa eylemektir. Bunun için, evvelâ, sanâyi' ve ticâret-i azîmesine lâ-büd ham eşyâ tedârik edip, eşyâ-yı ma'mûlesini iştirâ eyleyecek vâsi' müstemlekeler elde bulundurur; bir de aynı maksadla, medeniyetçe dûn bir takım müstakil devletleri nüfûz-ı iktisâdîsi altında tutar. -Sâniyen, işbu müstemleke ve devletleri Britanya adalarına rabb eden yolları, yani denizleri taht-ı hükmünde bulundurmak, hiç olmazsa, onları, İngiliz gemilerinin serbestî-i seyrine mâni' her türlü mehâlikten berî tutmak ister.

İngiltere siyâset-i şarkiyyesinde Türkiye'nin mühim bir mevkî' kazanmaya başlaması, ancak on sekizinci asr-ı mîlâdî nihâyelerindedir. Evvelce, İngiltere'nin şarkta en yakın dostu, o zamanlar ma'rûf bir ta'bîr ile "muhibb-i tabî'i", Türkiye'nin adüvv-i ekberi olan Rusya idi; çünkü Rusya, İngiliz ma'mûlât-ı sinâiyeyesine geniş bir sürüm mahalli, İngiliz müstehliklerine bereketli bir hubûbât anbarı olduğu gibi henüz şarka ait vâsi' tasavvurâtını kuvveden fiile ihrâc edebilecek kadar iktisâb-ı kudret de eylememiştir. İlkinci Katherina, çarlık tâcını giyince, iş pek değişti. Çariçe Türkiye'ye ilk hûcümüyla, Dîvân-ı Hümâyûn'u, Kaynarca muâhede-i müzârasının akdine icbâr etmiş idi. Birkaç sene sonra, Kırım, saltanat-ı Osmaniyye'den koparılp, muttasıl cenûba doğru akan Rus seyl-i istîlâsına Karadeniz ve Boğazlar da [409] açılmış oldu. Katherina'nın Türkiye'ye ikinci savleti, Türkleri Rumeli'den, boğazlardan, Adalar denizi sevâhilinden kovarak, köhne Bizans imparatorluğunu mezardan çıkarıp koltuğu altında dirilterek, Akdeniz'in şark havzasına tamâmen hâkim olmak maksadına mebnî idi. Katherina'nın Avusturya hükümdâri İlkinci Joseph'le beraber kurdukları, tarihte "Grek Projesi" nâmıyla şöhret alan bu geniş ve büyük hayaller, hakikate çevriliverecek olursa, İngiliz ticâretinin hayli işlek iskele ve pazarları olan şark Rus gümrükleriyle kilitlenmiş olacak daha fenâsı Hind yolu, adalar denizinin girift cezâiri arasında kolaylıkla saklanıp pusu kurabilen Rus gemilerinin dâimî tehdîdi altında bulunacaktı. Bunun içindir ki İlkinci Katherina ile İlkinci Joseph'in müşterek taarruzlarına karşı, Türkiye'ye en ziyâde tarafâr çikan devletlerin birisi İngiltere olmuştu. Bundan böyle tabîî dostlar birbirlerinden ayrılmışlar, hatta ayrılmakla kalmayarak tabîî düşman bile olmuşlardır. Bu sıralardadır ki İngiltere avâm meclisi a'zâsından bir zât, İngiltere'nin Rusya ile asırlardan beri devâm

eden revâbit-ı hubb u vedâdını ve bunların bağlanmış olduğu menâfi-i mütekâbile-i iktisâdiyyeyi ihtâr eyleyerek hükümetin tuttuğu yeni tarz-ı siyâsete i'tiraz etmiş idi de, Baş Vekîl Büyük Pitt'ten tarîhe meşhûr şu cevabı almıştı: "Ruslar, bütün memâlik-i meftûhalarını muhâfaza etsinler, harekât-ı askeriyye ve siyâsiyyelerini sonuna kadar götürsünler, Türkleri Avrupa'dan kovsunlar, bunda bizim için hiçbir zarar yoktur, diyenler ile mübâheseye girişmeyi bile fazla bulurum." (Pitt bunu, avâm kamarasının 15 Nisan 1791 celsesinde söylemiştir.)

Pitt'in bu sözleri, İngiltere'nin şark siyâsetinde, takriben bir asır müddet, mer'iyyü'l-hüküm bir düstür olmuştur. İngilizler, ondokuzuncu asır devâmında, devlet-i Osmaniyye'yi, şîmal'den gelen Rus istîlâsına karşı müdâfaaya çalışmışlardır. Lâkin asla hatırlanınçılardır ki İngilizlerin istiklâl ve tamâmiyet-i mülkiyye-i Osmaniyye'yi müdâfaadan maksadı hakikileri, Hind'i, Hind yolunu muhâtaradan saklamak, Türkiye pazar ticâretini kendilerine açık bulundurmaktı. Hindistan her türlü mehâlikten masûn kalmak için, Hind yolu ya bizzat İngilizlerin elinde olmalı, yahud İngilizlere irâs-ı zarar edemeyecek kadar zayıf bir devletin idâre ve nüfûzu altında bulunmalıdır. Türkiye, İngilizlerin fîkrîce tam matlûblarına muvâfik, zebûn bir devletti. -İkinci bir maksadları ise sultanın hâiz olduğu kuvve-i Hilâfet'ten istifâde eylemekti. On sekizinci asırda ve hatta on dokuzuncu asırın ibtidâlarında gelip geçmiş Osmanlı pâdişâhlarının, Hilâfet kuvve-i muazzama ve mukaddeselerinden, siyâseten müntefi' olmak isteyip istemedikleri mechûlüm ise de, İngilizler Hind'de içe yerleşir yerleşmez, Hilâfet mes'elesini tedkîke ve ondan ne yolda istifâde edebileceklerini tahâriye koyuldukları şüphesizdir. İngiltere'nin İstanbul seffîri Layer, Hâriciyye Nâzırı Lord Derby'e 13 Haziran 1877 tarihli yazdığı tâhrîrâtında, İngiltere'nin şark siyâseti ledünnîyâtından bahsederek şöyle diyor: "Türkiye'ye yardımımızı icâb eden siyâset, Türklerde yahud dinlerine mücerred bir muhabbet beslememizden nes'et etmiyor; sîrf kendi emniyet ve menfaatımız içindir; en büyük devlet adamları tarafından kabûl ve tasdîk edilmiş olan bu siyâseti, onunla hiçbir râbita ve mü'nâsebeti bulunmayan vekâyi' i ahîre, ihlâl edemez, bu siyâset kîsmen, Rusların şarttaki âmâl-i muhterisânelerine karşı Türkiye'nin bir hâl olduğu ve dîn-i Muhammedî'nin reîs-i mutâi Sultan'ın, teb'ası arasında milyonlarca müslümanlara mâlik İngiltere'ye nâfi' belki elzem bir müttefik bulunduğu akîdesine müsteniddir." Demek İngiltere 19. asr-ı mîlâdîde İmâmu'l-Müslimîn'in dost ve müttefiki, belki de müdâfi' ve hâmîsi görünerek, milyonlarca müslüman teb'asının muhabbetini celb, itâyatını te'mîn etmek istiyor; hatta ihtimal ki, Halîfe'nin o teb'a ya bazi te'sîrât-ı ma'nevîyyede bulunabilmesini de büsbütün hâric ez-imkân bulmuyordu. Bunun içindir ki bir taraftan "Sultan-Halîfe" ile hoş geçimmeye i'tinâ eylerken, diğer taraftan, her türlü ihtimalâtâ karşı, tamâmen kendisinin adamı olacak bir Halîfe yetiştirmeye de çalışıyordu...

Kuvve-i Hilâfet, İngiltere için hem pek faydalı, hem de gâyet zararlı olabilir müdhiş bir silâhîr. Bu silâhîn sâhibi, İngiltere'ye dost, daha doğrusu mutî olursa, onu da, silâhî da

hüsni muhâfaza etmek lâzımdı; ama o silâh İngiltere aleyhine çevrilmek istenilirse, her türlü vesâite bi'l-mûrâcaa, silâhi da, hâmilini de mahv eylemek elzemdi. Çünkü o silâh İngiltere'nin hayat damalarını kesebilirdi. Zaten Devlet-i Osmaniyye'nin Rusya taarruzâtından himâye ve müdâfaa olunması, Hind yolunu muhâfaza kastıyla değil miydi? Eğer bizzat Devlet-i Osmaniyye, kuvve-i Hilâfet'e müsteniden, Hind'in yalnız yolunu değil, asıl kendisini tehdîde kalkışırsa, artık Devlet-i Osmaniyye'nin vücûdunu izâle ayın farz olmuş olmaz mıydı? Bu cihetle İngiltere'nin Türkiye müttefik ve müdâfiîliği, Türkiye'nin kendisini ihâfe edemeyecek kadar kuvvetsiz kalması ve alel-husûs Selâtîn-i Osmaniyye'nin sıfatı Hilâfet'lerini çokça hatırlamaları ile mukayyed idi.

İngiltere, bazı fâsilalarla beraber (meselâ İstanbul'u topa tutması, Yunan İstiklâline çalışması) on dokuzuncu asırda, ta Osmanlı-Rus muhârebe-i ahîresinin ferdâsına kadar, Türkiye'nin tamâmiyet-i mülkiyesini, Sultan'ın istiklâlini müdâfaa etti. Hatta bu uğurda, Karadeniz'e gemiler göndererek, Dobruca bataklıklarına, Sivastopol bastionları önüne asker çıkararak İngiliz kânî dökmekten bile çekinmedi. Lâkin Berlin Kongresi'nden birkaç sene sonra, İngiltere'nin bu asırda siyâsetten tamâmen ayrıldığını görürüz:

Rumeli-i Şarkî Bulgaristan'a iltihâkını i'lân eylediği zaman (1885) tamâmiyet-i mülkiye-i Osmaniyye'yi ve bunu mütekeffil Berlin Muâhedenâmesi'ni en az müdâfaa eden İngiltere olmuştur. Berlin Kongresi esnâsında, Rusya büyük Bulgaristan'ın teşkiline sâi iken, İngiltere saltanatı Osmaniyye'nin tamâmiyet-i mülkiyesi esâsi nâmîna karşı gelmiş ve menâfi-i Osmaniyye'yi cidden müdâfaa eylemiştir.

[410] Rumeli-i Şarkî mes'lesi üzerine toplanan İstanbul Konferansı'nda ise, Rus ve İngiliz sefirlerinin rollerini trampa ettikleri nazar-i hayrete çarpıyordu: bu sefer tamâmiyet-i mülkiyeyenin müdâfiî Rus sefiri, büyük Bulgaristan teşkilinin mürevvici İngiltere elçisi olmuştu!

Bundan böyle, İngiltere siyâset-i şarkiyeyesi Türk dostluğu esâsından, gittikçe mütezâyid bir sür'atle ayrılır, uzaklaşır; nihâyet bir dereceye gelir ki artık İngiltere, Devlet-i Osmaniyye tamâmiyet-i mülkiyeyesinin müdâfiî olmak söyle dursun, mevcûdiyet-i Osmaniyye'nin bile adüvv-i bî-emânidir... İngiliz siyâsetinin bu şekli, bilhassa "Ermeni Vak'ası" esnâsında vuzûh-i tâm ile tecelli eder. Ermeni vak'a-i mües-sifelerinin avâmilinden birisi devr-i sâbıkın hükûmetiziliği ise, diğer birisi de İngiliz entrikası olduğu şüphesiz gibidir. (Bu babda tafsîlât almak ve delâil bulmak isteyenler, Renuie Pinon'un "L'Europe et L'impere Otoman" a mûrâaat buyurunlar: sahîfe 41 ilâ 56) İngilizler, vak'ânın hûdûsuna çâliştıktan sonra vak'a hengâmindâ, âlem-i Nasrâniyyet'in he-yecânından bi'l-istifâde, Devlet-i Osmaniyye'yi tahrîbe kalkışmışlardır. Ermeni vak'ası esnâsında İngiltere'nin maksadı yalnız hâkân-ı mahlûu hal' ettirmek değil, Devlet-i Osmaniyye'yi parçalayıp mahv eylemek idi: 1895 senesi, Ağustos'unun nihâyetinde, İngiltere Hâriciye Nâziri Lord Salisbury, Dover'de îrâd eylediği, bir nutk-ı tavîl-i siyâside, adâlet-i târihiyye yerine gelip, yakın zamanda, Türk imparatorluğunun yeryüzünden kalkacağını haber veriyor ve diyordu ki: "Sakın, beni cerrâhlîk etmeye hâhiş-ger zannetmeyin..

Bununla beraber tehlike mevcûd ve ber-devâmdir. Bir merkez-i taaffün var ki oradan hastalık ve çürüklük Avrupa'nın a'zâ-yı salimesine de sirâyet edebilir." Gerçi Salisbury, nutuklarında en ziyâde Sultan'a mutaarriz gibi görülfürse de, Sultan onun nazârunda Türkiye'nin timsâlidir; söz nutuktan vesâik-i resmiyyeye intikâl ettiği vakit, bu mübhemlik kalmaz; meselâ Salisbury'nin 20 Teşrînievvel 1896 tarihiyle Dûvel-i Muazzama'ya dağıtı̄ğı memorandumda aynen şu sözler muharrerdi: "Artık âsîkâr oldu ki işbu belâyâ-yı azîme izâle edilmez ise, Avrupa devletlerinin ulûvv-i cenâbi, kendi meâsî ve haftâtiyla yıkılmakta olan bir devletin hayatı idâme eyleyemez."

Ermeni vak'asında, İngiltere devleti tehdîdini îkâ'a yani Devlet-i Osmaniyye'yi taksîm ve tahrîbe muktedir olamadıysa da, Türk ve müslüman düşmanlığı siyâsetinde yine evvelki şiddetîyle devâmında ısrâr eyledi. Bu anti-Türk, anti-müslüman siyâsetin tecelliyyât-ı muhâlifesini, Mısır, Makedonya, Girid, Arabistan, Irak ve Akabe mes'elelerinde bulup meydana çıkarmak pek kolaydır. Lakin bizim burada maksadımız, İngiltere'nin şârk siyâsetini hatve-be-hatve ta'kîb etmek olmayıp, ancak son yirmi otuz sene içinde ne kadar çok değişmiş olduğunu göstermekten ibârettir. Binâenâleyh mesâil-i mezkûreden bahse lûzûm görmeyiz. Bu kadar-çık ızâhâttan da anlaşılmış zannederiz ki Berlin Kongresi'nden evvelki ve sonraki İngiliz siyâset-i şarkiyeyesi, birbirinin zidd-i kâmildir: Önce İngiltere Türkiye'nin dostudur, tamâmiyet-i mülkiyeyesini ve sultanının istiklâlini müdâfaaya çalışıyor; sonra düşmanıdır; parçalamaya, bitirmeye uğraşıyor.

Bununla beraber, garîbdir ki muharrirînimizden bazıları, hâlâ İngiltere'nin Türkiye dostu olduğunu iddiâ ediyor ve muttasıl Kırım Seferi'ni, 93 Muâhâbesi'ni, Paris ve Berlin Kongrelerini öne sürüp, o zamandan beri, İngiliz siyâsetinin uğradığı tahavvûl-i azîmden bî-habermâş gibi davranışıyor! Siyâsette hissîyat olmadığı gibi an'ane de yoktur: An'anenin vücûduna inanır gibi görünmek bir siyâsettir, ama hakika-ten inanmak büyük bir gaflet olur.

Mösyo Sorel 18. Asırda Fransa'nın siyâseti, sistemlere, siyâsi an'anelere kapılıp ne azîm haserâta uğradığını, hemen her dersinde tekrârdan usanmadı. Binâ-berîn biz de tekrâr eyleriz: İngiltere siyâset-i şarkiyeyesinin desâfir-i esâsiyyesinden olan Türk dostluğu, kendi ta'bîlerince Türkiye hâmilîgi, ancak Berlin Kongresi'nden ferdâsına kadar gelebildi. Nasıl ki Büyük Pitt, 18. asrin nihâyetinde, Rus-İngiliz mevâdet-i tabiiyyesinin hitâmini bildirmiştir. Öylece Salisbury de 19. asrin nihâyetinde Osmanlı dostluğunun zevâlini i'lân eyledi. Lâkin unutmamalıdır ki bütün bu tahavvûlâtâ rağmen İngiltere siyâset-i hâriciyyesinin esâsi, bir İskoçya grântı gibi sâbit ve gayr-ı mütebeddildir: İngiliz diplomasisi, sîrf vatanının menfaatine, menfaat-i maddiyyesine hizmet ediyor. Eğer birgün olup da Türk dostluğu bu esâsa nâfi' görülürse, o zaman İngiltere siyâseti zâhiren yine döner, Devlet-i Osmaniyye'nin en yakın dostu kesilir, fakat müdâra ve müdâhâne ile hiçbir şey kazanılamaz...

A[elif]. Y.

BİZ ŞARK'A BAKALIM ŞARK'A!

Takriben iki sene evvel vukû' bulan talep üzerine İstanbul gazetelerinden birine bazı makâlât yazmış idim. Bunnlardan birinde Memâlik-i Garbiyye'ye gelmek istiyâkını gösteren bazı gençlere başka bir zemînde olarak "Biz Şark'a bakalım Şark'a!" demiş ve maşrık-ı İslâm'da refâhî hayat ile tetebbûa şâyân umûru garblılara bırakmamayı tavsiyede bulunmuş idim. Bu tavsiyeyi gençlerden mâadâsına dahi lüzumu görüneceğini tahattur eylememiş idim. Avrupa'nın tâ orta yerlerine kadar pâ-yı istilâ uzatmış olanecdâdımız bugün kalksalar da tâ müntehâ-yı garbına bile zaferyâb-ı duhûl olan bunca ahfâdin cûr'etini görseler zannederim hemen hicâb-ı mâcdûniyyet ile koşup mezarlarda girelerdi.

Yâ rabbi! Bu ne üzüs¹, bu ne muvaffakîyet! Parası olan da geliyor, ödünç para bulan da geliyor, beş on lirasını da-ha seyâhati müddetinin nisfindan evvel tüketip de telâş-ı havf ile azâb-ı ihtiyâcâ dû-çâr olabileceklerine akılları erenler de geliyor! Gelsinler, buyursunlar, garbin her ciheti açiktır, serbesttir; [411] şu kadar ki kendi kesesine güvenenler, ezvâk-ı zâtiyyesi ve ahvâl-i sıhhiyesi için kendi hesâbına gelenlerden mâadâsı da muttasıl bilâd-ı garbiyyeye akın gelmeye başladı. Filan ve filan emr-i ehemmi tetebbû için Avrupa'nın memâlik-i muhtelifesinde cevelân-ı serî icrâsını derûhte edenler tarafından mülk ve devlete arz olunabilecek yararlılıkların o babda harcîrah ve tahsîsât sûretyile beytü'l-mâl-i milletten verilen akçeyi helâl ettirmeyeceği artık pek âşikâr görünmeye başladı. Bir halk eğer hürriyete mâlik ise beytü'l-mâle verdiği verginin hatta bir kuruşun bile mahall-i sarfindaki isâbeti bilmek ister. Tabii bunu anlamaya o halkın meb'ûsları müvekkeldir. Meb'ûsan-ı kirâmin ve hu-susan bizim Anadolu meb'ûslarının artık ilerde vâridâtı devletten bir kuruşun bile mahall-i sarfina i'tinâ buyuracakları kaviyen me'mûldür.

Anadolu meb'ûslarını tahsîsen zikirden maksadım bekâyi Devlet-i Osmâniyye için kuvve-i zahr olan ve fakat menâbi-i servetinin henüz adem-i inkişâfi sebebiyle sâliyâneden en ziyyâde sarsılan Anadolu halkın beytü'l-mâlin sarfında her-vechile iktisâda daha ziyyâde muntazir olduklarını ityândır. Bir işi iyi öğrenmek, bir mebhasi iyi tetebbû eylemek zekâ-yı dâhiyâneye mâlik olan zevât-ı nâdire için bile muhâl olan bir zamân-ı terakkide yaşıyoruz. İmdi bu asr-ı terakkî ve ihtiâsta cevelân-ı serî hâlinde toplanılan ma'lûmat hiç de şâibe-i sathiyyâttan ârî olamaz; ma'lûmat-ı sathiyye ise her şeyden ziyyâde umûr-ı devlete tatbîke tevlid-i hatar eyler. Müstemlekât-ı şarkiyedede bulunan me'mûrin-i Efrenc mensûb oldukları bilâd-ı garbiyyeye me'zûnen gelmek istedikleri zaman -çok kere vâki' olduğu üzere- hükûmet nâmına kendileri için yapacak bir iş ihdâs ederler. Binâenaleyh icrâ-yı hükûmet ettileri müstemleke hâzînesinden harc-ı râh alırlar, maâşlarını alırlar, hatta Avrupa'da iken bindikleri araba ücretini bile mezkûr hâzîne hesâbına geçirebilirler. O makûle sarfiyyâta mütehammil olan hâzîne ancak bir müs-

temleke hâzînesidir ki vâridâtı mecbûr-ı tâbiyyet olan "yer-lilerin" yani ahâlî-i şarkiyeyenin semerât-ı amelinden tahâs-sül eyler. Fakat bizden Avrupa'da o makûle sarfiyyâta lû-zûm göstermek isteyenlerin tedâbîri pek makbûh "hiyel-i şer'iyye" kabilindendir. Binâenaleyh müteşebbislerinin men-sûb oldukları milletin vû'sat ve zarûreti hakkındaki kayitsızlıklarını ve vatan-ı zâtiyyeleri hakkındaki noksânî-hiss-i hamîyyetlerini irâe eder.

Gerek ferdin ba'de-ferdin resmiyyet nâmına bilâd-ı garbiyyeye gelenler ve gerek bir hey'et-i sâfire teşkiliyle cüldür cemâat gelip de nev'amâ bir vaziyet-i resmiyyet alanlar iyi bilmelidirler ki bu makûle "ziyâret-i Osmâniyye" den birçok Frenklere artik kelâl gelmeye başladı. İkrâm-ı nezâket de kabâk tadi denecek bir hâl almak üzeredir. Eğer işittiğimiz tamâmiyle yanlış değil ise bazı yerlerde arası çok geçmeksiz istiskâl-i zîmnî alâim-i elemiyeyesinin mizâh gazeteleri sa-hâyifinde zuhûru muhâtemeldir. Buralara gelen züvvâr-ı resmiyyeye yararlık gösterip tevecûh kazanmak isteyen me'mûrlarımız öteye beriye yazıyorlar; züvvâr-ı vâride için mü-lâkat ve teshîlât istiyorlar; mu'teber gazetelere de züvvâr-ı vâridenin "şöyle yaptı, böyle yapacağız" yollu mükâleme-lelerini dercettirmek gayretinde bulunuyorlar. Filvâki' nezâket-i beyne'l-milel bu makûle mürâcaatların is'âfini icâb eder. Maamâfih ikrâm ve cemîlede be-gâyet ihtiyâatlâ ve nedretle taleb olunmak ve isrâfa ma'rûz bırakılmamak kat'îyyen muktezidir. Bundan mâadâ istigâlât-ı mühimme sâhiblerinin vakti pek mahdûddur; imdi onların fedâ edecekleri vakit ve emek bir mülâhaza-i kâfiyye-i maddiyye ile mütenâsib olmak läzimdir. Bizimle olan muamelâttan ümid olunan kârin hakkımızda dirîg edilmeyen ikrâm ve cemîleye tekâbül ede-medîgi bir hayli mehâfilce hissâlunmaya başlamış olsa ge-rektir. "Şu islâhâti yaptı, şu umûr-ı adâleti yoluna koya-cağız" misillî vatan ve milleti hakkında ecânbîe hüsün-i te'siri me'mûl olan kelâmlar sarfî hamîyyet-kârâne可以说abilir. Fa-kat hitâb olunan ecânbîbin o husûsâtaki hissiyyât-ı hakîkiyyesi ve menâbi'-i sâireden alınmış ma'lûmat-ı mütekaddi-mesi eğer lâyîkiyla tefahhus edilebilmiş olsa vukû' bulan ik-nâ'âttan sadre şîfâ verir bir semere husûle gelmeyeceği anlaşıldır. Yaptığımız terakkîyi, yapacağımız islâhâti resmiyet nâmına kendimiz i'lân eylemeyelim de başkalarına söyletti-relim, i'tirâf ettirelim; daha iyi olur.

* * *

Misir'in ashâb-ı nukûdundan olup öteden beri her yaz Avrupa'ya ya tebdîl-i âb u hevâye veya havadar yerlerde bir müddet istirâhata gelenlerden birçokları diyâr-ı Efrenc'in tarz-ı hayatından o kadar hazzeylemedikleri için yazı bir müslüman memleketinde geçirmemi tercih ederler. Ve fakat devr-i sâbîkin tazyîkât-ı mütehakkimânesinden yâlip ferah ve havadar mevâki'de bir müddet oturmak için İstanbul'a veya civârına gelemezlerdi. Bundan nâşî her sene Misir'dan yüz-binlerce lira çikıp memleketimize değil, Avrupa'ya döküldü-güne teessüfler edilirdi. Hayât-ı Efrenc'in ezvâk ve hevesâ-tından nasîbdâr olmak isteyen Misirliler mütesnâ olmak üzere vû'sat sâhibi her bir Misir seyyâhi el-yevm memleke-timizde mevsim-i sayfi geçirmeye meyl gösteriyor; imdi tes-

¹ اوشوش şeklinde yazılmıştır.

hilât ve emniyet arttıkça bu meyl-i ziyyaret dahi artacak ve her sene memleketimize yüzbinlerce Misir parası dökülecektir. Hayfâ ki bizde buna mukâbil kendi yüzbinlerce liralarımızı Avrupa'ya getirip dökmek hevesi artıyor. Ufak tefek mesârif-i seferiyeleri bir araya getiriniz de ne dehşetli bir yekûn hâsil olur görürsünüz. Bu yekûnun büyük bir kısmının beytü'l-mâl-i milletten geldiğini nazar-i dikkate alırsak ona mukâbil Avrupa'dan alınan fayda-i sâbitenin kemmiyeti hemen hîce yakın bir şey çıkar. Biz maâşçı bir halkız; başka memleketlerin ehli gibi ticâret, sınâat, zirâatla bulduğumuz paraları sarf eylemıyoruz. İmdi eğer himmet-i milliyemiz, haysiyyet-i merdânemiz cidden sâlim ise teşebbüsat ve harekâtımızda [412] istifâde-i nefsâniyyeden ziyâde menâfi-i milliyeyenin te'mînine uğraşmaklığımız lâzımdır.

* * *

Kemâl-i şükârân ile görülecek ahvâlden olduğu üzere mukteziyât-ı ahvâl-i şarkiyeye vechile şeh-râh-ı terakkide yüรümekliğimizin lütûmumu idrâk edenler çoğalıyor. Maamâfih şarklılıklarını, müslüman hey'ât-ı ictimâiyyesine mensûb olduklarını kâle almayan ve temeddünün ta'yîn-i mâhiyyetindeki noksânî-i idrâklerini gösteren zevâtin mukadderât-ı milliyemizi ta'yîndeki kudretleri hâlâ daha ziyâdedir. Bu zevâtin ümîd-i teâlîsi tamâmiyla garba ma'tûftur. Onlarca şark bir vahşet-âbâddır.

İşte bu zevâtin mukadderât-ı milliyeyi ta'yîndeki kudret ve nüfûzundan dolayıdır ki beytü'l-mâl-i milletten vukû' bulacak yardım ile maşîk-ı İslâm'ın hiçbir cihetine maksad-ı tetebbû' ile daha kimse gönderilmedi. Zaten mukadderât-ı milliyeyenin ta'yîni ile meşgûl olan zevâttan hiç biri ne şark seyâhatlerine rağbet eder, ne de filan ve filan şeyleri tetebbû' için kendilerine mensûb olan kimseleri gönderir. Filvâki' şarkta muntazam ve mükellef oteller yok, yemekli yataklar katarlar yok. Varılacak yerlerde eğlenceli seyir yerleri yok, tiyatros yok, gazon yok, meyhâne yok, kumarhâne yok, bilmem ne hâne yok, öyle ama muntazam ve mükellef otellerde ve kulüplerde, büyük konaklarda, bağlı bahçeli kâşânerlerde her türlü esbâb-ı zevk ü râhata mâlik olacak kadar sâhib-i sâmân öyle garb ehl-i irfânları vardır ki kervan teşkil ederek, çâdir altında yatarak, seferî bir asker gibi her türlü mezâhime sabr u metânetle katlanarak şarkın her tarafına giderler ve her tarafında fevâid-i maddiyeye ve ma'nevîye istihsâl eyelerler. Bunlardan da mı ibret almayacağız?

Londra

Halil Hâlid

BUHÂRA

Âlem-i Nasrâniyyet'in âlem-i İslâm üzerine çevirdiği firıldaklar ve imhâ-yi İslâmiyyet için kurduğu planlar bilâ-pervâ söyleyelim ki, her ferd-i İslâm'ın kalbinde acı acı intikam hisleri uyandırmakla beraber; ale'd-devâm ve mürettebat bir sûrette ileri sürülmüyör.

Rus matbûati Rusya efkâr-ı mutaassibasını galeyâna getirecek derecede yalan yanlış iftirâlar, bühtânlar ile Buhâ-

ra'nın ilhâkını tervîc ve bir eyâlete ifrâğını hükümetten taleb ediyor.

Novoye Vremya gazetesi Buhâra'nın böyle dâhilî bir idâre-i müstakillede bulunmasını Rusya'nın, Afganistan ile mü'nâsebât-ı ticâriyyede bulunmasına, Rus ma'mûlâtının Afganistan dâhilinde ta'mînde mâni' olduğunu beyân ediyor. Buna sebep de Buhâra gümrüklerinin, me'mûrlarının tazîyâkâtı olarak gösteriliyor. Rus malının Buhâra hudûdundan Afganistan hudûduna dâhil olması için Buhâra gümrüklerince her yükten yüz yirmi beş kuruş alındığını büyük bir haksızlık olarak iddiâ ediyor. On ruble içinde Amuderyâ nakliye parası da dâhil olduğunu yine kendisi i'tirâf ediyor.

Bu mûrûr ve nakliye ücretlerinin Rus-Buhâra muâhedesinin 6-7. maddelerine muhâlif bulunduğu iddiâ ediyor. Acaba muâhedenâme-i mezkûrede Rus malını Buhârîler; Semerkand hudûdundan Afganistan hudûduna kadar omuzlarına alarak taşıyacaklarını ve bunun için bir ücret-i nakliye almayacaklarını ahdetmişler miydi? Dünyanın hangi kösesinde böyle haksızlıklar görülmüştür? Hangi memlekette ücretsiz, karşılıksız hizmet edilmiş ve eşyâ naklolunmuştur? Evet bu; yalnız Rusların İslâmlar aleyhinde besledikleri hamiyet-i müsellemelerinden(!) sudûr edebilir...

Novoye Vremya bugün İran'da Rus emtia ve malına karşı yapılan boykotajın zarar ve ziyânarını Afganistan'a pek çok mal geçirmekle telâfi edebileceğini düşünerek böyle bir cinâyeten irtikâbına lütûm görmüşse cehâletine teessüfler ederiz. Zîrâ Afganistan'ın tuttuğu meslek ve politikayı hâlâ anlamamıştır. Acaba Rus teb'ası pasaportunu hâmil olanlarının kaç tanesi bugüne kadar Afganistan içerisinde dâhil olarak ticâret ve seyâhat icrâ edebildi? Buhâra gibi nîm-müs-takîl bir hükümet bulunmamış olsaydı, ne vakit Ruslar Afganistan'a cüz'î bir mal geçirilebilirlerdi? Yine Buhâra gibi bir vâsita bulunmamış olsaydı, ne vakit Ruslar bunca çuha fabrikalarına kesretli yün tedârik edebilirlerdi?

Cünkü Afganistan komşusu ve küçük birâderi olan Buhâra ile her vakit açıktan açığa serbest ticâret ediyor ve bizât emîr-i muhterem Habîbullah Hân hazretlerinin taht-ı idâre ve nüfûzunda binlerce develerden ibâret bulunan kâfile Afgan emtia ve eşyâsını hâmil olarak Buhâra pazarlarına geliyor, satılıyor; ve bu vâsita ile Ruslar ihtiyâcât-ı zarûriyyelerini külliyyeli bir sûrette te'mîn ediyorlar...

Eğer Buhâra gibi Afganistan'a dînen, siyâseten merbût bir hükümdârlık bulunmamış olsa idi; *Novoye Vremya* emîn olsun ki Afgânîlar bir tek Rus memleketlerine bırakılmayacakları gibi –nasıl ki şimdî de öyledir– kat'îyyen bir parâlik ticâret de Ruslar ile etmeyecekler idi. Çünkü Afgânîler içinde Rusların sarı saçları ve mavi gözlerinin o kadar ehemmiyeti olmadığı gibi, Ruslar ile mü'nâsebât-ı ticâriyyede bulunmak arzusunda, yahud zarûretinde değıllerdir. *Novoye Vremya* bunu anlamalı ve bilmeli idi.

İşte şu beyânâtımız ile *Novoye Vremya* ve arkadaşlarına tekrâr ederiz ki eğer Afganistan ile mü'nâsebât-ı ticâriyyede bulunmak ve Rus emtia ve eşyâsının tedâricî bir sûrette Afganistan dâhilinde intişârını görmek ve Afganistan'ın Rusya için kat'îyyü'z-zarûri olan eşyâ-yı ma'lûmesinden istifâde e-

dilmeç arzu edilirse Buhâra aleyhinde çevrilmekte olan dolaplardan sakınmali ve hissiyât-ı İslâmiyye'yi Rusluk aleyhinde tahrîk etmekten tevakkî etmelidir.

[413] Buhâra'nın ilhâki Rusya için iki büyük zararı müeddîdir: Efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'yi Rusluk aleyhine çevireceği gibi, Afganistan'dan bi'l-vâsta edilmekte olan istifâdenin de kat'ı ve bu suretle memleketi sefîl bir halde bırakacağı şüphesizdir.

Çünkü Afgânîler Buhâralılar ile etikleri muamelâti ecnebî millet ile etmeyorlar. Bir Buhâri Afganistan'ın herhangi bir kösesine isterse gidebilir, münâsibât-ı ticâriyyede bulunabilir. Halbuki başka bir millet hiçbir vakit Afganistan dâhilinde Buhârların nâil olduğu mazhariyete nâil olamaz. Bunun kat'iyen imkânı yoktur.

* * *

Şimdilik şu kadarcık beyânât ile *Nouvo Vremya* ve tarâdârlarına cevap verdikten sonra kendisine ahvâl-i ictimâiyeye, dîniyye ve târihiyye-i İslâmiyye müdekkiki süsünü veren Taşkent şehrinde *Siredni Aziya* (Asya-yı Vustâ) nâmıyla neşrolunmakta olan risâle-i şehrîyyenin nûsah-ı ahîresinden birinde Buhâra hakkında hasrolunan uzun bir makâlede Buhâra hükümetinin yolsuzluklarından, nizâmsızlıklarından ve me'mûrlarının bir hey'et-i cebâbireden ibâret olduğunu ve Buhâra hükümeti dâhilinde bulunan ahâlinin hadsiz, hesapsız mazlûmiyyetinden ve memleketi Rusya'ya ilhâk ile Rusya İslâhâtının eşedd-i lüzûmünden bahsolunmuştur. Bu da'vâlarını sebât için fîkrine, hayâline gelen yalancıları, bühtanları, iftîrâları kalemi çizdiği kadar yazmıştır.

Ser'i şerîfin vaz' ettiği kavânîn-i âliyye hilâfında olarak harekette bulunan birtakım me'mûrîn-i câhile varsa ve usûl-i cibâyette tâzyîkât icrâ olunarak ahâliyi soyarlarla o vakit muharîr-i merkûm ile beraber biz de hey'et-i cebâbire deriz ve bu kabâhati Buhâra hükümetinin re's-i idâresinde bulunanlar ile ulemâ-yı Buhâra'ya atfederiz. Ulemâ-yı Buhâra böyle birtakım cebâbirenin icrâ'âtında lâ-kayd kalacak olursa dünya ve âhiret mes'ûl onlardır. Ma'nâsiz taassublar göstermekten ziyyâde böyle halleri teftîs ve tenkîd etmeye bulunuş olsalar idi, İslâmiyet ve memleket için daha nâfi' hidemâtta bulunuş olurlardı. Çünkü ulemâsının bu husûsta olan tekâsülleri Buhâra-yı şerîfin memâtinî ihzâr demektir.

Risâle-i mezkûrenin hey'et-i tâhrîriyesini teşkil eden misyonerlerin azıcık insâniyetleri ve insâfları bulunmuş olsa idi, bugün doğrudan doğru Rusya taht-ı idâresinde bulunan otuz milyon müslümanların ne gibi hukuklara ve ne gibi adâletlere mazhar olduklarını düşünürlerdi. Sonra da Buhâra ve İslâm efkâr-ı umûmiyyesini cerîha-dâr edecek ilhâk fîkirlerini meydana atarlardı.

Bütün Rus mehâfil-i âliyyesiyle Rus âmâline hizmeteden gazeteler anlamladırlar ki Buhâra'nın ilhâki âlem-i İslâm'ın Ruslar aleyhinde kiyâmidir ve's-selâm.

**Nûr Ali-zâde
Giyâseddin Hüsnü**

* * *

DOSTLARIMIZIN HÜVİYYETİ

Fransız ve İngilizlerin bizim hakkımızda besledikleri dostluğun derece-i samîmiyyet ve safveti, birtakım vekâyî-i a'hîre münâsibetiyle, gereği gibi âşıkâr oldu.

Şehrimizde iki büyük müessese-i mâliyye vardır ki bunların birisi "Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi" diğeri de "Bank-ı Osmâni"dır.

Bunların ikisi de İngiliz, Fransız sermâyedârları ile alâkadâr oldukları gibi, sermâyedârların memleketimizde elde etmiş oldukları, etmek fîkrinde bulundukları menâfi-i mâliyye ve iktisâdiyyenin de mercî-i umûmîsidirler.

Düyûn-ı Umûmiyye, ma'lûm olduğu vechile hayat-ı mâliyye ve iktisâdiyyemiz üzerinde bir kontrol şeklini almak ve memleketi dâimî bir esâret-i maddiyye altında saklamak niyeti ile teşekkül etmiş bir müessesesidir. Böyle bir müessesenin mevcûdiyeti şân ve haysiyet-i millîyyemiz ile ne derece gayr-ı kâbil-i te'lîf olduğu herkesçe hissedilmişir, zannederiz.

Bank-ı Osmâni'ye gelince, Düyûn-ı Umûmiyye'nin bir şu'besi olan bu müessese öteden beri istikrâzât-ı Osmâniyye'nin mercî-i yegânesi olmak gibi bir vaziyet kazanmıştır. İstikrâzât-ı Osmâniyye'nin kâffesi ya bu müessese ile veya bunun vâsatisıyla vücûda gelmiştir. Demek ki bir mevkî-i mümtâz ihrâz ederek memleketi kendisine bir ribka-i iktisâdiyye ile alâkadâr etmiş ve hükümetin ötedenberi serbestî-i hareket-i iktisâdîsini tâzyîk edegelmiştir. Bununla beraber istikrâzâtı en ağır şerâit altında kabûl etmiştir. Husûsî tazmînât ve te'mînât, ağır fâizler, vesâir birtakım imtiyâzât.. Şerâit-i mezkûrenin esâslarını teşkil ediyor.

Bir taraftan "Bank-ı Osmâni" böylece mümtâz bir mevkî-i ihrâz ederek ağır şerâit ile hükümete para verir, diğer taraftan "Düyûn-ı Umûmiyye" şu paraların te'dîyyatına tahsîs edilen menâbi'-i vâridât-ı hükümeti taht-ı idâre ve kontrolüne alıyordu. Millet ve hükümetin hürriyet-i hareketini tâzyîk, hayat-ı iktisâdiyyesini tâhdîd, bütün şuûnât-ı millîyyemiz üzerine bir dest-i tecâvûz uzatmak için ne güzel, ne kadar mâhir binâlar!..

Şâyân-ı dikkattir ki şu iki müessese nefşü'l-emrde yekdiğerinin şu'besi olarak Fransız ve İngiliz sermâyedârlarının aynı noktaya, aynı âmâle yürümek için ellerinde müdhiş birer vesiledir.

Gününü hoş geçirmek, ne olursa olsun, hattâ bir millet ve memleket nâmûs ve şâni pahasına bile olsun, para bulup da hoşa imrâr-ı hayat etmek desâtîr-i esâsiyyesinden olan idâre-i sâbika bu gibi şeyleri düşünmezdi. Para bulsun da ne olursa olsun, hangi şerâitle olursa olsun.

Lâkin memleketi esâret-i siyâsiyyeden istîhlâs eden yeni usûl-i idâre bu gibi esâretlerin en âdî ve en ağırı olan esâret-i iktisâdiyyenin devâmine rû-yi rizâ gösteremezdî.

[414] İşte bunun içindir ki Mâliye Nâzırı bu kere istikrâz akdi için Avrupa'ya seyâhat ederek hükümet-i seniyyeyi müessesât-ı mezkûrenin ribka-i esâretinden kurtarmak maksâdiyla diğer müessesât-ı mâliyye ile müzâkereye girdi. Öteden beri âdet olmuş olan tazmînât, te'mînât ve kontrol usûlünü kaldırarak hafif bir fâiz ve nâfi' birtakım şerâit ile

istikrâz akdi teşebbüsâtına girişi ve hamdolsun, muvaffak da oldu.

Nâzır-ı müşârunileyh bundan sonra hükûmet-i Osmâniyye'nin istikrâzâta karşı vereceği tazmînât ve te'mînât yalnız hükûmetin i'tibâr ve nâmûsundan ibâret olacağını ve kat'iyen husûsi ve maddî te'mînât vermeyeceğini sarâhaten i'lân etti. Lâkin Fransız ve İngiliz mehâfil-i siyâsiyye ve iktisâdiyyeleri böyle bir fîkr-i cedîd ile uyuşmayacaklarını ve bu teşebbüsün husûle gelmesine şiddetle mümânaat edeceklerini kendi taraflarından sarâhaten bildirdiler.

Fransa matbûati arasında bir makâm-ı mümtâz ihrâz etmiş olan *Tan* gazetesi Fransız mehâfilinin hükûmet-i Osmâniyye'nin bu gibi teşebbüsâtına müsâade edemeyeceğini, otuz sekiz seneden beri devâm edegelen an'anât-ı iktisâdiyyenin idâmesini talep edeceğini ve eğer bilfârâz Paris'te bir müessese-i mâliyye bulunup da Türkiye nâzırının vaz'ettiği şerâit üzere istikrâz akdine cesâret ederse umûm Fransızları böyle bir istikrâza karşı boykot yapmaya da'vet edeceklerini sarâhaten beyân etti.

Fransa Mâliye Nâzırı ise Câvid Bey'e yeni şerâit üzere akdedilen istikrâz senedlerinin Paris borsasında mübâdele edilmesine rû-yı müsâade göstermeyeceğini açıktan açığa söyledi.

Türkçesi, Fransızlar ve İngilizler demek istiyorlar ki: Osmanlı milleti ne olursa olsun, ne gibi terakkîyat geçirirse geçîrsin, ne gibi usûl ile idâre edilirse edilsin, biz şu memleketi dâimî bir esâret ve tazyîkât-ı iktisâdiyye altında bulundurmaya azmetmiyoruz!..

Fakat Cenâb-ı Hakk'a şükür ki bu gibi teaddiyât modası geçti. Osmanlılar Avrupa'da kendi haysiyet ve sâن-ı millîyle mütenâsip bir mevkî' ahzettiler. Eski devrin bırakmış olduğu gerek siyâsi ve gerek sâir her nevi' esâret-i maddiyye ve iktisâdiyyeyi birer birer kırmaya aynı sebâtlâ azmetmişlerdir. Osmanlı kavmi ve Osmanlı kuvveti bugün muvâze-ne-i düveliyye için istisgâr edilmeyecek derecede büyütür.

İşte bunun içindir ki Paris'te ve Londra'da rû-yı muvâfakat görmeyen Mâliye Nâzırımız Berlin'de, Viyana'da kêmâl-i şevk ve samîniyyetle kabûl edilmiştir. İnhâallâh bugün yarın yeni istikrâz senedâtının mezkûr şehirler borsalarında kabûl olunduğu haberini alırız.

عدو شود سبب خیر گر خدا خواهد

Yine her sürele kazanmış biz oluruz; hakîki düşmanlarımıza hakîki dostlarımızı tefrik için bize böyle ibret-âmîz derslerin ehemmiyeti büyütür.

MEKÂTÎB

NAHCIVAN'DAN MEKTUP

من که باشم که بر آن خاطر عاطر کذار
لطفها میکنی این خاک درت تاجها!

Mâye-i ümîdimiz, mâ-bîhî'l-iftihârimiz, istikbâldeki karanlıklarımızın şems-i nûrânîsi, küre-i arza dağılmış bîcâre

yetim müslümanların pederleri menzilelerinde olan zevât-ı izâm!

Sââdet-i dîniyye ve beseriyyemizin en muhkem vesilesi ni hâmil olan mektubunuzun şeref-i kabûlüne muvaffak ol-dum.

Makâsid-ı seniyyesine, gelecekteki fevâyid-i azîmesine vâkif oldum. Kesret-i vecdimden kalbimde şedîd bir şâdlığın husûlünden mest olarak gözlerimden yaş cârî olmaya başla-di. Cerîde-i ferîde-i *Sirâtimüstakîm*'in ırsâl edileceği müjdesi mahfil-i kalbimi itûrlandırdı. Karanlıkta olan sarây-ı vûcûmu işiklandırdı. Târûmâr ve harâb olan imâret-i vicdânımı âbâd eyledi.

Feşâr-ı istibdâdda ezilmiş olan rûhuma âb-ı hayatı serpti. Evet, efendilerim! "Maksadımız siyâsi değildir, hiçbir devletin toprağında gözümüz yoktur" buyurmuşturuz... Pekiyyî! Ve lâkin başkalarının bizim toprağımızda, belki her zerre-mizde iki olan gözleri sekiz açılmıştır. Mahvîmiza var kuvve-leriyle çalışıyorlar, alel-husûs ma'lûmunuz olan istibdad... Hattîma âsinâ olunuz gelecekte birçok ma'lûmatı şâmil olan mektuplar takdîm etmemi ümîd ederim. Ve *Sirâtu'l-müs-takîm*'in şeref-vusûlüne büyük bir şevkle muntazîrim.

Şimdîye kadar oradan buradan elime geçerek mütâla-asından büyük istifâdeler ediyordum. Çok faydalı bir cerîde-i mübâreke olduğundan evvelinden âhirine kadar mütâ-laasına çok müştâk idim. Mukaddemât-ı iştîrâ ve iştîrâkine meşgûl idim, ki mektûb-ı şerîfiniz vâsil oldu; el-hak, eğer de-sem ki istihkâkim en a'lâ derecesine mazhar menem, doğru söylemişem.

AÇIK MEKTUP

FÂZIL-I MÛTEFEKKİR

MUHAMMED ABDULLAH EFENDÎ HAZRETLERİNE

Sirâtimüstakîm'in 99 numaralı nûshasında "İttihâd-ı İslâm" serlevhasıyla tezyîn eylediğiniz makâle-i menkûlenizi okudum. Aşk-ı teâlî-i İslâm ile meşhûn olan kalbinizin sâni-hât-ı latîf ü metîni olan o yazılar fakîrinizde de birtakım te-fekkûrât ve tahassûsât uyandırdı. Bunları, nukât-ı nazarlarımızın ittihâdi hasebiyle yine *Sirâtimüstakîm* risâle-i muhte-remesini vâsita ittihâz ederek arza cûr'et eyliyorum...

Doğru sözleracidir. Aci şeyler de müessirdir. Sözdenden de maksûd te'sîr olduğundan teessür-yâb olanların tahammül eylemeleri îcâb eder.

[415] Evet; dediğiniz gibi ittihâd-ı İslâm Osmanlılığın en kuvvetli bir istinâdgâh-ı hayatı olduğu gibi, hayatı-ı Osmanî de bu ümniyeten husûlune bir rûkn-i ehemdir. Bu hakikati, Devlet-i Aliyye'de mesrûtiyet-i idâre ve hüriyet-i matbûat teessûs eylemesiyle vûcûd-ı İslâm'da hâsil olan hareket-i intibâh-perverâne pek parlak bir sûrette izhâr eyledi.

Her şeyde olduğu gibi, bu mes'ele-i mühimmede de netîceyi salîmen elde etmek için mukaddimelerimizi rasîn ve e-sâslı kurmamız îcâb eder. Bu da bittabi' Osmanlı hükûmetinin te'mîn-i hayatıyla kâbil olacaktır. Bunun için de şüphe-

siz ki ittihâd-ı anâsır-ı Osmâni'nin esâsını ittihâd-ı anâsır-ı İslâm teşkil edecktir. Hâl ü mâtî bunu bize anlattı ve anlatmaktadır. Demek oluyor ki bidâyeten yapmamız lazımlı olan bir şey varsa o da Osmanlı müslümanları arasında¹ (إِنَّ الْمُؤْمِنَنَّ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَيْانَ الْمَرْصُوصِ يَشُدُّ بَعْضَهُ بَعْضًا) sırrını tecelli ettmektir. Evet, buna, bu netîce-i ulviyyeye vâsil olur olmaz bütün âmâl-i kalbiyyemizin, te'mînât-ı vicdânîyyemizin bir kisve-i maddiyyeye büründüğünü kemâl-i meserretle idrâk edeceğiz. Çünkü mevcûdiyet-i mülkiyye ve mevkî'-i duveliyyemizin arzularımızın sâha-i zuhûra gelmesinde mühim bir âmil olacağı bedîhîdir. İşte, her şeyden, her teşebbüsten evvel tevessûl edeceğimiz vâsita-ı felâh Osmanlı İslâmlarının iyice kaynaşıp sevişmesidir.

Vâkia hâlen hamdolsun pek o kadar mühim bir tehlike-i nifâk görünmüyorsa da her küçükler büyükleri vücûda getirdiği ma'lûm-ı fâzılâneleridir. Binâenaleyh en küçük bir şemme-i iğbirâr ve infîâl bizim için, hayâtimiz için, hayât-ı İslâm için herhalde def' olunmalıdır. Bu infîâllerin, bu hoşnutsuzlukların geniş bir muhîtte olanlarının izâlesini mütefekkirîn-i âidesine terk ederek ben, yalnız burada görebildiğim muhîtime âid bazı ma'kûs cereyânların def'ini mercinden talep etmek isterim. Bunlar da Ramazânlıarda etrâfa yayılan ve efkâr-ı umûmiyye üzerinde mühim bir te'sîr icrâ eyleyen vâiz efendilerdir. Sözlerim tabîî umûmî değildir. Lâkin şâyân-ı teessüftür ki büyük bildigimiz bazı zevât da dâire-i hitâbiyyeye girmekle vicdânımı kamçılıyor.

Vâizler, daha doğrusu, maâliyât-ı dîniyyeyi telkin etmek vazîfesiyle muvazzaf olanlar hayat-ı İslâmiyye'de ehemmiyetli birer müessîrdirler. Bunların efkâr-ı avâmda, hattâ efkâr-ı mutavassitada ne kadar icrâ-yi nûfûz eylediklerini vazîfelerini düşünmekle pek iyi anlarız. Her sözleri mezraa-i efkârda kolayca neşv ü nemâ bulur; kolayca dallanır, budakanır. Söz; mahal, mekân, zaman ve insan i'tibâriyle muhâtilif muhâtilif te'sîrât icrâ eylediği her akl-ı selîm huzûrunda müsellemdir. Muhterem, mu'temed bir zâtın sözleriyle, menfur ve yalancı bir şahsin sözleri arasında pek büyük bir fark olduğu âşikârdır. Velev ki hakîkatte emr ber-aks olsun.

Şu mukaddimeciklerden maksadım zaten sizlerde ma'lûm olan vâizlerimizin ehemmiyet-i mevkiiyye ve vazîferlerini anlatmaktadır. Vazife o kadar büyütür ki² (الذين في الصيحة) hakîkat-i bâhiresini icrâ eyliyorlar; mevkî'leri o derece nâziktir ki lâbis oldukları kisve-i fâhire-i İslâmiyye ile kulûb-ı ümmette bir nokta-i ihtiyârî kazanmışlardır. Lâkin vazîfe ne kadar mukaddes olursa olsun, mevkî'ne derece mühim bulunursa bulunsun bir iş ehlinin gayriya tefvîz olundu mu onu yastık yapacağı tabiidir. O halde netîce-i muntazara aksü'l-amelden başka bir şey olamaz. Binâenaleyh intihâb-ı vâiz mes'elesi en müşkil bir iş olduğu gün gibi zâhîrdir.

Evet, vâizlerin intihâbı meb'ûsların hüsn-i intihâbı kadar güçtür. Bunların geçen seneler gibi olmayacağını yeni ve gayûr Şeyhü'lislâmımız hazretlerinden bekleriz ve ümîd ede-

riz ki buna lâyik olduğu derece-i ehemmiyeti verir. Bu ehemmiyetten göz yummak yalnız Osmanlılara değil bütün İslâmlara bir tecâvüzdür. Hiçbir sâhib-i insâf ve izâne buna rû-yı muvâfakat gösteremez. Vâkia "Din ve millet ikisi biridir" kazîye-i siyâset-nümânu bi-hakkın telkin edecek vüs'i-i ihâtaya sâhib vâizlerimizin mîkdârı mahdûd ise de biz şimdilik medâr-ı tefrika olan mev'izalardan ferâgat eylemelerini talep eyleriz. Dîmî, siyâsî, ictimâî ve iktisâdî mev'izaları İslâh olunacak medreselerimizin mahsûl-i irfânından bekleyeceğiz.

İste, her şeyden evvel te'mîn-i menfaat eylemeyi düşünen bu vâizler bulunduğu muhîtin efkâr ve hissiyâtını okşayacak sözler söylememi, zannım bir zarûret-i mâiset olarak yapıyorlar. Bazen hüzün ve elem olan hâdisâtın zuhûru bize bunu anlatıyor.

Artık dedikodunun, seylâbe-i taassub-ı câhilânenin sırası olmadığı her türlü dehşet ve heybetle anlaşılıyor... Artık muhtac olduğumuz mesâî-i ittihâd-perverâneye bütün aşk-ı dînimizle sarılmamızın lûzumu şiddet-i mehâfetiyle zâhir oluyor. Artık her dimâg-ı İslâm'a "Hayâtmız ittihâd-ı İslâm-dadır" cümlesi en müdhiş kuvvetlerle nâ-kâbil-i tezelzül bir sûrette yerlestirmemiz ihtiyâc-ı eşeddi hergün tekevvün eden ihtiâsât-ı siyâsiyye hâdisâtıyla kendini gösterdi.

Bunu yerleştirmek kudret-i ilmiyyesini hâiz olmayanlar bari fikirleri taqlît etmesinler.

Muhterem mütefekkir; siz, mezâhibin te'lîf ve ittihâdına atf-ı nazar ediyorsunuz, cûhelâ ise mesâlik arasına tohm-ı nifâk ekiliyorlar. Siz, bizde parlak bir istikbâl-ı İslâm ümidi uyandırıyorsunuz, onlar ufk-ı efkârımızı siyah bulutlarla kârartıyorlar. Bu tezâd-ı mesâî ya bir tevakkuf yahud bir cerryâن-ı ma'kûs tevlîd edeceğî şüphesizdir...

Demek ki mukaddime-i teşebbüsatımyız vâizlerimizdir. Bu vâdide bir parça daha söz söylemek ta'mîk-i mülâhaza eylemek lazımlı gelirse bu dâirelerde bulunan müftüler hattâ hâkimlerin de mahkûm-ı mütlââatımız olacakları âşikârdır. Çünkü buralarda verilen mev'izalardan, vâizleri kendileri ta'yîn ettikleri cihetle, mes'ûldürler.

[416] İşte, yukarıdan aşağı bast edegeldiğim silsile-i efkârdan maksad şudur ki Makâm-ı Meşihat'ten hiç olmazsa müftülere hâkimlere îsdâr edilecek bir emir ile bu gibi hoşnutsuzlukların önü alınması husûsuna dâir sarf-ı mesâî edilmesidir.

Hâzîm

ARNAVUTLUK AHVÂLİ

Tanîn refikimizin İşkodra muhâbir-i mahsûsu yazıyor:

Artık kolordu vazîfesini İşkodra vilâyetinde dahi ikmâl etmek üzeredir. Buka, Mid, İşkodra, Merdita ve İşkodra malisörlerinin silâhları kâmilen toplandı. Kolordu Temmuz'un yirmi dördünden i'tibâren Leş, Tiran, Elbasan, Manastır istikâmetinde tedâricen ileri harekete başladı. İfâ-yı vazife ederek onbeş güne kadar Manastır'a muvâsalatı ümîd olunur.

İşkodra vilâyeti ahâlisinin üçte ikisi hristiyan olduğu ve ecnebî papazlarının teşvîkâti-ı dâimesi eksik olmadığı halde

¹ kelimesi olmaksızın, Buhârî, Sahîh, Kitâbü's-Salât, 87.

² Suyûtî, Câmi'u's-Sağîr, 2490.

pek şâyân-ı takdîr bir sûrette evâmir-i hükûmete itâat ede-rek cedden Osmanlı oğlu Osmanlı olduklarını isbât ettiler, bütün silâhlarını teslîm eylediler. Kitaâti Temmuz sâcâgında dere tepe gezmekten, meşâkk u mezâhime giriftâr olmak a-zâbından kurtardılar. Papazlar vesâit-i maddiyeleri sâyesinde gaflet-i mâziyyemizden bi'l-istifâde bu havâlî halkın di-yânetini tebdile muvaffak olmuşlar ise de Osmanlı pâdişâh-larına, Osmanlı hükûmetine vatanına olan muhabbet-i ırsiy-yelerini ihlâle, âdât-ı kavmiyyelerini tağyîre kâdir olamamışlardır. Her tarafta bunların ta'kîb ettikleri makâsîdîn istihsâlî için ihtiyâr ettikleri fedâkârlığın âsâr-ı fi'liyyesi nazara çarpıyor. Her yerde birçok kiliselerne, nâ-mahdûd papazlara, şe-hirde mekteplere, eczâhânelere, fotoğrafçılara ve bazı bü-yük köylerde de nâdiren mekteplere tesâdûf olunur. İpalay-pala köyünde altı sene evvel Avusturya hükûmeti tarafından inşâ olunan bir mektep köylüler tarafından ihrâk olunmuştur. Köylerde kiliselerin bazı mevcûd olmayan pa-pazlarının nerede oldukları suâline karşı silaya, Avusturya'-ya veya İtalya'ya gitti diyorlar! Bu kadar gayret ve fedâkârlı-ğâ mukâbil halk Hristiyanlığı pek azca öğrenememiştir. Yeminleri, âdetleri, âdât-ı İslâmiyyeleriyle, merbûtiyet-i kal-biyeleri hâlâ eski halde dir. İsimleri Nuh Marko, Nikola Mehmed, Nik Ali, Ahmed Con ve ilh. gibidir.

İnsan buralarda beygirler üzerinde karinca gibi gidip ge-ßen, öteyi beriye mütemâdiyen dolaşan papazlar arasında birkaç sarıklı görmek arzu ediyor.

Sirâtimüstakîm

Su satırları okuyup da müteessir olmayan müslüman bulunmaz zannederiz. Zira gaflet sâyesinde birçok müslü-manların başka dîne çevrilmesi mes'ûliyeti bütün hey'et-i ic-timâiyye-i İslâmiyye'ye âittir. Lâkin herkesten ziyâde şu mes'ûliyet bizim ulemâmâzâ terettüb eder. Bunların gafleti neticesidir ki bugün bir kısım kardeşlerimiz bu dîn-i mübinin fûyûz-ı nûrânîsinden mahrûm bulunuyorlar. Uyanıp gayret ve faâliyete gelecek yerde maatteessûf bu gaflet hâlâ devâm ediyor. İskodra gibi mühim bir vilâyette birçok papazlar do-laşip durdukları halde bir saraklı görülememesi ne kadar şâ-yân-ı teessüftür. Ulemâmızın kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatlerini celb ederiz.

FRANSA FAS'I NASIL YUTUYOR?

İkdâm refîkîmizin Trablusgarp muhâbir-i mahsûsu yazı-yor:

Geçen Kânûnisânî içinde Trablusgarp-Tunus hadd-i fâ-sılında Fransızlar tarafından vukûa gelen tecâvûzâtın men'i zîmnâda sevkolunan müfreze-i askeriye zâbitânından Mektepli Boşnak Mülâzim Sâlih Efendi'nin bazı esbâbdan dolayı atıyla, eslihasıyla beraber Tunus'a ve oradan da Fas'a firâr eylediği o zaman Avrupa ajanslarının teblîgâtına atfen bilcümle cerâid-i Osmâniyye'de yazıldığı ve uzun uza-

diya sermâye-i makâl olduğu hatırladadır. Mûmâ-leyh bu kere kit'a-i askeriyesine avdet eylediğini haber aldım ve kendisiyle mülâkat eylemeyi faydalı addeyedim. Aramızda cereyân eden muhâvereyi aynen yazıyorum.

Ben – Sûret-i firârimizi anlayabilir miyim?

Zâbit – Müfrezemde bulunan bir neferin muğâyir-i ter-biyye-i askeriye tecâvûzâtından dolayı muğber oldum. Mâ-fevkim olan kaymakama şikâyet ettim. Tecziyesi cihetine gi-dilmedi. Bittabi' efrâd arasında haysiyet-i âmirârem kaldı-madığından izzet-i nefsim ilcâsiyla firâra mecbûr oldum.

– Hin-i firârda nerelere gittiniz ve ne yolda muamele gördünüz?

– Evvelâ Tunus'a, bilâhare Fas'a gittim. Gittiğim yer-lerde ahâlî-i İslâmiyye tarafından son derecede hürmet ve riâyete mazhar oldum. Hele Fashların Osmanlılara karşı besledikleri hissiyyât-ı kalbiyye bugün her türlü ta'rîf ve tas-vîrin hâricindedir.

Fas'ta bir müddet kaldıktan sonra on lira maâsla ve mu-allim sıfatıyla Fas ordusuna dâhil oldum.

– Fas'tan ne sûretle infikâk olundu. Ve ne sûretle tekrâr kit'a-i askeriyenize avdet ettiniz?

– Fas ordusunda benden başka Türk olarak on sekiz ka-dar zâbit bulunuyor idi. Ahîren akdolunan el-Cezîre Kongresi mûcebince Fas ordusununda muallim zâbitânın Fran-sız olması meşrût olmasından dolayı hâli Fransa hükûmeti hoş görmeyerek Dûvel-i Muazzama'nın muvâfakatıyla hü-kûmet-i mahalliyeden ecnebî zâbitlerinin ihrâcını nota ile talep etti. Bunun üzerine Fas hükûmeti kerhen biz Osmanlı muallimlerini ordudan ihrâc ve cümlemizi bir vapura müref-fehen irkâb etti. Biz Îskenderiye'ye gitmek üzere yola çıktı. Vapurumuz Trablus limanına geldiğinde vâli ve kumandan Hüsnü Paşa'ya bir arîza göndererek cezâdan affimla bera-ber vapurdan çıkmakliga ve kit'a-i askeriyyeme iâdeme müsâade olunmasını istirhâm eyledim. Kumandan-ı müşârûn ileyh hazretleri tecziye edilmeyeceğimi ve kit'a-i askeriyyeme iâde olunacağımı bildirdi. Ben de vapurdan çıktım ve kit'ama avdet ederek el-yevm mukaddes vatanima ifâ-yi hizmet etmek vazîfesine tekrâr nâıl oldum. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'a ale't-temâdî arz-ı şûkrân etmekteyim.

– Fas hükûmetinin ordusu hakkında mütâlaanızı suâl e-debilir miyim?

[417] **Fas** ordusu efrâdi mert ve şecî' ve İslâmiyet'e muhib kimselerden müteşekkildir. Ordunun faâliyetine son derecede gayret olunmaktadır. Fashlar kat'îyyen Fransız ter-biyesine meyl göstermiyorlar. Hatta Fransızlara bir nazâr-ı nefretle bakmaktadır. el-Cezîre Kongresi mûcebince Fran-sâ'dan otuz muallim zâbit gönderilmiş ise de Fashlar bu zâ-bitleri orduya yerleştirmeyerek merkezde teşkil olunan dört yüz kişilik bir tabura yerleştirmiştir. Gerek askeri ve gerek ahâlîsi yedinde bulunan esliha son sistem serî' atesli tüfen-klerdir. Bunun için Fas kuvve-i müsellaha hâlinde bir hükû-mettir, denilse mübâlağa edilmemiş olur.

– Fas'ta maârif ne derecelerdedir?

– İşte bu suâliniz beni ağlatacak, Fransa merkez-i me-deniyet ve maârif olduğundan Fas'ta dahi maârifi terakkî

ettirmesi içâb ederse de el-yevm Fas'ta, maârif nâmîna hiçbir şey yoktur. Maahâzâ emîr-i hâzır ile kabine maârifin ve umûr-i nâfianın ve ordunun terakkî ve tekemmülü için son derecede ibrâz-ı mesâî eylemektedirler. Bunun için bugündelerde hükümet beş milyon liralık bir istikrâz akdetti. Bu para memleketin umûr ve husûsât-ı mühîrimmesine sarfolunacaktır. Meblağ-ı müstakraz mâ-vudia lehine sarfolunduğundan Fas bir müddet sonra cihâna gipta-bâhş olacak derece terakkîyâta nâil olacaktır. Zira Faslîlar terakkî ve tekemmülü arzu eden zeki bir millet efrâdından olduklarını göstermektedirler.

– Emîr-i hâzır ile Emîr-i sâbîk arasında ne gibi fark vardır. Ve bu babda ahâlî-i mahalliyenin efkâri ne merkezdedir?

– Emîr-i lâhîk hüsîn-i niyyet ile Faslîların terakkîsine bezlî mesâî ediyor. Hele Türkiye'ye karşı beslediği hissiyât-ı kalbiyye ve râbitâ-i İslâmiyye bâis-i şükârân bir derecededir. Emîr-i sâbîkin sefâhete kapılmış bir kimse olduğunu söylemektedirler.

– Fas'ta bulundugunuz müddet içinde Fas'ın istiklâli hakkında ne gibi bir fikir edinebildiniz?

– Fas'ın istiklâli ve hükümeti pây-dâr olacaktır. Bunu isbât etmek için iki nazariyye vardır: birincisi Fas'ın mevkî'-i siyâsîsî nokta-i nazârândan ne taksîme müsâid ve ne de bir kimse tarafından istîflâsı mümkündür. Zira buna devletler tarafından muvâfakat olunamaz. Bundan dolayı Fas hükümeti yaşıar ve istiklâlini muhâfaza eder. İkincisi birinci şıktâ îzâh olunan esbâbdan dolayı Fas hükümeti hâliyle kalacak ve bu fîrsattan bi'l-istîfâde Faslîlar terakkî ve kesb-i kuvvet edecek kendi hukuklarını kendileri muhâfaza eyleyecekler, istiklâllerini muhâfazaya muvaffak olacaklardır. Bu kuvvetin tekemmülü de, eğer şimdiki faâliyyet ve arzu devâm ederse nihâyet on sene sonra neticelenmiş olacağı istidlâl oluyor. Ve umûm Faslîlar da bunu anladıklarından ona göre bezlî mesâî ve fîkr eylemektedirler.

– Faslîlar Almanya ile İngiltere'ye karşı ne vaziyette bulunuyorlar?

– Faslîlar bunlara [Faslîlara bunlar!] telkin-i efkârdan geri kalımmaktadırlar. Fransızlar da Alman ve İngiliz fîkrinin yerleşmesini kat'îyyen iste[me]mektedirler. Fakat Faslîlara gelince yalnız Fas Faslîların olmalı ve Fas istiklâli her şeyden emîn bulunmalı diyerek çalışıyorlar.

– Faslîların meşrûtiyet ve hükümet-i Osmâniyye'ye karşı perverde ettipleri hissiyât ne merkezdedir?

– Faslîlar inkilâb-ı Osmâni'yi ve meşrûtiyeti son derecede takdîr ederek ve şâyân-ı taklîd bir inkilâb olduğunu lisân-ı sitâyiyle söyleyerek Türkiye'nin terakkîyatını ve kuvvetinin tezâyûdunu her dâîm arzu ve temennî etmektedirler ki neticesinde kendilerinin de nâil-i felâh ve necât olmayı ondan ümîd eylemeyeceğini beyân etmektedirler.

Burada mülâkata nihâyet vererek ayrıldım. Şu muhâvâre Faslîların Türkiye hakkında besledikleri hissiyâtâ bir nûmûne teşkil edeceğinden şâyân-ı teşekkürür.

MATBÛAT

10 TEMMUZ MÜNÂSEBETİYLE

Âlem-i İslâm'ın en yaşlı ve en ciddi gazetelerinden Kîrim'da münteşir Tercüman 10 Temmuz münâsebetiyle, müttâlât-ı âtiyyede bulunuyor:

Osmanlı'da hürriyet ve meşrûtiyet ikinci senesini ikmâl ile üçüncü sene-i devriyesine girdi. Şu iki senede Osmanlıların büyük muvaffakiyetleri hiç inkâr olunamaz; düşmanlar bile bunu tasdîk ediyorlar.

Bosna Hersek ve Bulgaristan mes'eleleri hallolundu; Yemen ve Makedonya bozgunluğu götürüldü, Arnavutluk'ta silâhlar toplanıyor; Arnavutlar'dan nîzâmen asker alınıyor; başsızlığa meydan bırakılmıyor; istîbdaddan lezzet almışların ve basîretsizlikleri ile teceddûd ve teâlîden havf edenlerin hareket-i irticâiyyesine meydan verilmeli; teb'a-i hîristiyâniyyeye tam hukûk verilip bunlardan dahi asker alındı; cümlesi oldukça memnûn, devlete ve Osmanlı'ga rabt edildi; ordu mükemmel sûrette tensîk edildi; bugün açılır ise harbe hazır 21 kit'a büyük küçük harp gemileri meydana konuldu; umûr-i mâliyye bir derece yoluna girdi; Avrupa'nın iktisâdî ve siyâsî emniyet ve rağbeti kazanıldı. Bunlar az muvaffakiyet degildir.

Bulgaristan'ın yaramazlığından biraz bahs ettikten sonra siyâset-i umûmiyye-i hâriciyyemize geçerek şöyle diyor:

“Siyâsiyyât meydânında Osmanlıların tuttukları mevkî' pek metîndir; bî-taraftırlar. Bu bî-taraflığın muhâfâzası en güzel politika olduğunu bu sütûnlarda çok defa yazmış idik; bu defa fîkr ü nazârâmızın tamamıyla müsîb olduğunu İstanbul gazetelerinde gördük. Devlet-i Osmaniyye'nin üç devlet ittifâkına iştirâk ettiği rivâyetlerini tekzîb ederek İstanbul gazeteleri ve bâ-husûs Tanîm refîkîmiz Devlet-i Aliyye'nin hiçbir ittifâka iştirâk etmeyeceğini açıktan açıkça yazdı. Evet böyle lâzımdır. Fakat Osmanlı kuvvetinin üç devlet ittifâkına girmemesi bunu istemeyen sâir devletlerin Osmanlı hukukuna tecâvüz etmemesiyle mukayyeddir.”

Evet, Osmanlı hukukuna tecâvûz etmemeleriyle...

[418]

Hafta Ta'tili Mes'elesi

Selanik'te münteşir Rumeli refîk-i muhteremimiz, Cuma ta'tîlinden bâhis baş makâlesinde diyor ki:

Memleketimizde öteden beri İslâm tückâr ve amelesi için yevm-i istirâhat yoktur. Filhakika şerîatımız kimseyi adem-i sa'ye icbâr etmez. Herkes istediği kadar çalışır. Fakat medeniyet-i hâziranın aldığı şekl-i mesâî, insanların mutlaka bir yevm-i istirâhate nâil olmasını mecbûrî kılmıştır. Gayrimüslim vatandaşlarımız bu istirâhatten tamamıyla müstefid oluyorlar. Onlarla bir seviye-i sa'yde bulunabilmek için çalışan İslâm erbâb-ı mesâî ise, bundan mahrûmdurlar.

İşte, artık bilâ-ârâm çalışmayı sihhat-i bedeniyeleri için muzır gören Selanik İslâm tückâr ve müstahdemîni hiç olmazsa Cuma günü ta'tîl-i mesâî etmek istediler, bunun için yevm-i te'dîyyenin tebdîli lâzım geliyordu. Hükümetin ittihâz ettiği tedbîr-i müstahsen üzerine bu mes'ele, tückâr ve müstahdemînin arzusu dâiresinde hallolunmak üzeredir.

Mesâil-i ictimâiyenin mühimlerinden ma'dûd hafta tâtili mes'lesi yavaş yavaş bizde de sahâif-i matbhâata geçmeye başladı. Ekseriyet ahâlî Müslüman olan bir devlet-i İslâmîye'de, "Gayrimüslim vatandaşların hafta istirâhatinden müstefid iken, müslim kardeşlerin mahrûm olması elbetle, hiçbir sûretle tecvîz olunamaz. Hükümât-ı merkeziyye velev ki muvakkaten olsun iki ta'fil günü tanıyarak hatâlı bir yola saptı. Lâkin ümîd-vâriz ki yakında bu mühim mes'ele merciince lüzumu derecesinde düşünülüp, hiç olmazsa, esâsen bir sûret-i halle iktirân eyler.

Yine Mısır Mes'elesi

Geçenlerde İngiltere avâm kamarasında Mısır'dan bahs açılmış idi de Hâriçîye Nâzırı Mister Grey takriben şöyle demişti: Bizim burada bulunmaklığımız her ne kadar hukuk-ı beyne'l-milel kavâidine tamâmen uymazsa da hakk-ı karârimiz vardır. Biz kavâide değil, hakâyika bakarız. Mısır'ı her cihetten İslâh ettigimiz göz önündedir. Her ne kadar aleyhimize avuç avuç tohm-ı fesâd ekilmekte ise de, biz bunlara hiç ehemmiyet vermeyerek, Mısır'dan çıkmayacağımızı i'lân ediyoruz ve bundan mütevellid bütün mes'ûliyeti üzerimize alıyoruz."

Bu münâsebetle Kırım'daki Tercüman refîk-ı muhterehimiz âtideki kısa, fakat pek açık ve pek doğru mütâlaayı ilâve ediyor:

Siyâsiyât âleminde va'de vefâ yoktur. Müteveffâ Gladstone Mısır'dan çıkışaçğız diyordu, Gray bunun aksini söylüyor. Zaten hukuk topuza bağlıdır.

Iran ve Almanya

Bombay'da münteşir *Hablu'l-Metîn* gazetesi Iran ile Almanya arasındaki münâsibâta dâir neşrettiği bir makâlesine beyânât-ı âtiyye ile hitâm veriyor:

1. Iran devleti bir istikrâz-ı dâhilî ile iktifâ etmeli,
2. Saraya âid bütün mücevherâti satıp İslâhât-ı idâreye sarf eylemeli,
3. İslâkrâz-ı hâricîye mecbûriyet hissolunduğu takdîrde istikrâzı Almanya'dan yaparak, evvelâ mevcûd olan bütün düyûn-i ecnebiyyeyi edâ etmeli ve sâniyen bahr-i Hazar ile bahr-i Fâris arasında büyük bir demiryolu inşâ eylemeli,
4. Her ne olursa olsun İranîler Almanya ile i'tilâf etmeli ve mümkün ise ittihâd mes'elesinden vazgeçmemelidir.

Mühim Bir Lâyiha

Tahran'da münteşir *Iran-i Nev* gazetesi sâhibi Neyyir E-hak Tebrîzi tarafından yazılıp Iran müctehidlerine gönderilen mühim bir lâyihayı neşrediyor; sülâle-i Kaçarıyye'nin Iran'da devâm ve bekâsı mes'elesi bahsinde diyor ki!

Şu sülâle Iran zîmâm-ı umûrunu eline aldığı günden beri Iran daima tedennî etmektedir. Bu tedennînin, ma'lûm olduğu üzere, yegâne sebebi de sülâle-i mezkûrenin sû-i idâre ve teaddiyâtıdır. Nâsrüddîn Şâh'ın evâhir-i saltana-

tına kadar şu sülâleye mensûb bütün şâhlar memleketin bilcümle vâridâtını yalnız kendi zevk ve safâlarına, kendi keyif ve heveslerine sarf ederek memleketin âtîsini kat'îyyen düşünmüyordular. Muzafferüddîn Şâh zamanına gelince bu zât da Iran'ı bilerek Rusya'ya sattı ve beytûlmâlden birçok paralar alarak Avrupa'da fisk ü füçûra sarfetti.

İşte bu gibi hîyânet ve teaddiyâtın neticesi olarak bugün Iran elden gidiyor. Şimdi Iran'ı düşmanların savletinden kurtarabilecek ne askeri var, ne parası, ne de sâir muhtâc olduğu şeyler.. Rus ve Ingilizlerin ise niyetleri ma'lûmdur: Bunlar, Iran'ı taksîm etmekten başka birsey düşünmüyolar maâzallâh böyle bir hâdise vukû' bulursa bu hâl Iran'ın ecâib eline düşen diğer İslâm memleketlerinin hâline gelmesini intâc edecktir ki İslâmîyet'in Iran'da mahvolacağına artık şüphe etmemelidir.

Buna çâre aramak vazîfesi cümleden ziyâde ulemânın uhdesine terettüb ediyor. Lâkin maatteessûf ulemâ-yi Îrâniyye çâre mes'elesine geldikte "İslâmîyet Iran'ı hifzeder" demekten başka bir şey düşünmüyolar. Halbuki İslâmîyet Iran'ı değil, kuvvetli Iran İslâmîyet'i muhâfaza edecktir. Farz edelim ki el-ân bütün İranîler Selmân ve Mikdâd gibi mukaddes ve zâhiddirler; acaba bu kadar Selmân ve Mikdâdlar eslihasız, parasız, ilimsiz ve ma'lûmatsız İslâm'a ve Iran'a ne menfaat te'mîn edebilirler?

Lâyiha sâhibinin akidesince Iran için yegâne çâre-i halâs hemen sülâle-i Kaçarıyye'yi hal' ederek İslâmîyet'in bidâyetinde olduğu gibi bir hükûmet-i âdilinen te'sisinden ve bütün efrâd-ı milletin gâzî olmasından ibârettir!

Hindlilerin Ingilizler Hakkındaki Efkârı:

Hind Suvarciya'dan:¹ Ingiliz! Ingilizler kim oluyormuş?... Evet, bu memleketin hâkimleri!.. Lâkin nasıl olmuş da bize hâkim olmuşlar? Esâret zincirlerini bizim boynumuza takarak; âdât ve an'anât-ı kadîmemizi kûşe-i mensiyyete atarak, bizi silâh kullanmak melekesinden büsbütün mahrûm bırakarak bu gayeti istihsâl etmişlerdir.

[419] Ey Hindli kardeşler, görmüyor musunuz? Ki bize zinâyî ta'lîm ettiler, evlerimize girdiler, karlarını fenâlige sevkettiler. Yazıklar olsun! Hâk-i pâk-i Hind o mert evladından büsbütün mü mahrûm kaldı? Memleketin kahraman evlâdi erkekliğinden, erkekliğin muktezâsi olan gayretten, hamâsetten bî-vâye tavâşîler gibi cebîn, miskîn mahlûklar sırasına gelerek vazîfe-i hamîyyetlerini tanımaz, bir azâb-ı dâîmî içinde ölümü tercîh eder, memleketlerini kurtarmak için hiçbir eser-i hareket göstermez mi oldular? Ey Hindliler, ey kahramanların evlâdi! Nasıl oluyor da Ingilizlerden koruyorsunuz? Onlar ilâh değil â. Sizin gibi insandır. Daha doğrusu insaniyete saldırır vahşîlerdir.."

Yecnatar² (Asr-ı Hâzır)'dan: Hindliler elele verir de boyunlarındaki esâret boyunduruğunu silker atar, istiklâle nâil

¹ سوارچا (Suvarciya) şeklinde yazılmıştır.

² بچناتار (Yecnatar) şeklinde yazılmıştır.

olursa bu kendilerinin hakkı değil midir? İngilizler bu hususta şikayette edebilirler mi? Hindli istiklalini bütün dertlerinin devâsi olmak üzere telakkî ediyor da bu maksada vüsûl için kan deryâlarında yüzüyor. İngiltere'nin Hindlere galebesi mâzînin esâfîrine karışmış bir hurâfededen başka bir şey değildir.

Gücerat cerîdesinden: Bu gazete de Hindlilerin sene-i cedidesini tebrîk ederken ecânîbin zulmü artık dikiş tuttura- mayacağını söylüyor da “Ey mübârek toprak, bir zamanlar o kadar âsmân-pervâz iken bugün kafesteki kuş gibisin. Senin o iki kahraman evlâdin olan doğruluk, hubb-i vatan acaba öldü gitti mi? Yoksa zâlimler seni ne halde bulundugunu bilmeyecek kadar meslûb-i şüûr mu ettiler?” diyor.

Kal cerîdesinden: Biz çobana muhtaç bir koynun sürüsü değiliz. Biz de vatanı, dîni, kahraman evlâdi, erbâb-ı siyâse- ti, askeri olan belli başlı bir kavmiz ki bunları İngilizlerle ihti- lâtimiz sâyesinde kazanmadık. Evet, medeniyet-i hâzırıralı- riyla iftihâr eden İngilizlerinecdâdi zalâm- behîmiyyet içinde, cehâlet içinde kulaç atarken bizler ukûl-i selîme, efkâr-ı âliyye sâhibleri idik, elbette günün birinde bu mukaddes memleketlerimiz eski sîretini, eski şâşaasını istirdâd edecek- tür. İşte o kadar işkencelere rağmen aramızda çıkan kahra- manlarımız!..

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Hicaz Demiryolu'na ve Medine-i Münevvereye Taarruz

– Evvelce bir kabile şeyhi iken, fenâ ahvâl ve harekâtından dolayı Mekke-i Müktereme imâret-i celîlesince mansibinden azl edilmiş olan Ahmed Halil nâmında birisi başına topladığı birkaç yüz atlı ile evvelen Hicaz Demiryolu'na ve ba'dehû Belde-i Tayyibe'ye hâmûm cûr'etinde bulunmuşlardır. Bittabi', asâkir-i mansûre-i Osmâniyye, Ahmed Halil ve avenesi- nin hâmûmunu çarçabuk def' eylemiştir. Lâkin bizce mes'e- lenin asıl şâyân-ı teessûf ciheti bu muhâcimlerin hârikû'l-âde gaflâteleridir. Bugün âlem-i İslâm her zamandan ziyâde ittihâda muhtaçtır.

Hicaz Demiryolu o ittihâda hizmet edebilecek bir âlettir. Osmanlı askeri, el-yevm, âlem-i İslâm'ı az çok müdâfaa e- debilecek yegâne ordudur. Makâmât-ı mübâreke ise, o âle- min kalb-gâhıdır. Bu böyle iken bilemeyez ne derin cehâlet ve gaflât lazımdır ki Müslüman ismini taşıyan bir şahîs, iğfâl-kâr birtakım laflar neşr ü işâa ile avene toplayarak, o vâsita-i it- tihâdda, o müdâfiîn-ı âlem-i İslâm'a, o merkez-i muvahhi- dîne taarruz cesâretinde bulunulubilsin!

Câmiu'l-Ezher – Mısır müessesât-ı ilmiyyesinden Câmiu'l-Ezher için yeni bir kânûn tanzîm edilmekte olduğunu haber vermişistik.

Son postadan aldığımız Mısır cerâidinin ahbârına naza- ran derdest-i tanzîm olan kânûn-ı cedid ikmâl olunmuştur. Yeni kânûn, Câmiu'l-Ezher'e müteallik kâffe-i mevâddî şâ- mildir. Kânûn-ı cedid Kavânîn Meclis-i Şûra'sına verilecek, meclisin re'yi ahz olunduktan sonra Hidiv'in tasdîkiyle mev- ki'-i tatbîke vaz' edilecektir.

Câmiu'l-Ezher'in islâh ve tanzîm olunacağından matbû- at-ı İslâmiyye birkaç senedir bahsetti. Fakar bir şey çıkmadı, insâallâh bu sefer, tanzîmât yalnız kağıt üzerinde kalma-

Donanma-yı Osmâni İanesi – Mısır gazeteleri birçok de- falar, hükümet-i Osmâniyye donanmasına muâvenette bulunmanın Misirlilar için bir vazife olduğunu ve hatta Misirlilar arasında cem edilecek iâne ile Osmanlı donanmasına “Mısır” nâmında bir sefine ihdâ edilmesini mutazamın bir- çok satırlar yazmışlardır. Osmanlı donanmasına ihdâ edilecek olan bu sefine Misirliların Osmanlı muhârebât-ı bahriy- yesine ve bilhassa son Navarin Seferine iştirâklerini te'yîd edecek bir hâtıra teşkil edecektir. Misirlilar Hicaz Demiryolu hakkında olduğu gibi Donanma-yı Osmâni için de her türlü fedâkârlıği ihtiyârdan çekinmemeye hazır bulundukları ci- hetle burada iâne dercetmek için bir şu'be-i mahsusa küşâdi hakkında Tanîn refikimiz Donanma Cem'iyeti merkez-i umûmîsinin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetini celbediyor.

Gönül isterdi ki bütün kitaât-ı İslâmiyye Mısır küt'ası gibiibrâz-ı hamîyyet etsinler. Vahdet-i İslâmiyye ancak bu gibi himmetler sâyesindedir ki fi'len vûcûd bulacaktır.

Verdânî – Şehîd-i hürriyyet İbrahim Verdânî'nin i'dâmi münâsebetiyle bütün mekteb ve medrese talebesi siyah el- biseler giyerek mâtem tutuyorlar.

Birçok evlerin duvarları üzerlerine “Mısır Misirlarındır. Yaşasın Verdânî'nin arkadaşları!..” diye yafta yapıştırılmıştır.

Verdânî'nin Refikleri – Butros Gali Paşa'nın katili Ver- dânî ile birlikte tevkîf edilerek berâet kazanan ve artık Mi- sir'da tahsîl etmeyerek İstanbul'da ikmâl-i tahsîl arzusunda bulunan dört Misirlî gençten üçü Mekteb-i Tıbbiyeye'ye ve birisi Hendese-i Mülkiyye'ye kayd u kabûl edilmiştir. Hilâ- fet-i muazzama-i İslâmiyye'yi hâiz devlet-i Osmâniyye me- mûrlarından zaten böyle hareketler bekleriz.

Rusya:

Rusya Müslümanlarında Terakki-i İktisâdî – Vakit refî- kîmîzda okunduguına göre son vakitte müslümanların buharlı deârmenleri hayli çoğalmaya başladı. Meselâ Trovski'de Yavuşeflerin, Aktobe'de Müslüman şirketin, Kazan'da Sâbiteflerin, Simi'de Mûsi'nin, Osa'da Mansurofların, Çal- li'de Halfinlerin büyük büyük buharlı deârmenleri vardır. Acaba bizim memâlik-i Osmâniyye'de müslümanların kaç büyük buharlı deârmenleri vardır?

Müslüman Vâizleri Aleyhine – Rusya'da müslüman ule- mâsından bazıları emr-i bi'l-mâ'rûf ve nehy-i ani'l-münker emr-i celîline ittibâen, neşr-i dîn-i Muhammedî'ye çalışmakta oldukları Rusya Dâhiliyye Nezâretince istihbâr kılınma- siyla, bu gibi harekâttâ bulunanların derhal ahz u girift ile mahkemeye tevdî' edilmesi, bütün Rusya vilâyeti vâlilerine emr ü ta'mîm olunmuştur.

Ne insâf, ne adâlet ve ne kadar da Nasrâniyet'e i'timâd değil mi?

Hindistan:

Hindistan Harekât-ı İhtilâliyyesi – Hindliler arasında În- gilizlere karşı adâvet ve husûmet tezâyûd etmektedir.

Bütün Hindliler İngilizlerin Hindistan'dan çıkışlarını istiyorlar. Bunun için bir kiyâm-ı umûmu hazırlamak üzere dirler. Şu kadar ki müslümanlar bu harekete iştirâk etmekten mütereddiddirler. İngilizlerin Hindistan'da ikâme-i hâkimiyetlerine yegâne medâr olan da bunlardır. Hindu kadınları bile şu hareket-i millîyyeden geri kalmıyorlar. Ez-cümle Bengal'e şehrinde İngiliz polisi tarafından bir kadın elde edilmişdir. Kadın taharrî [420] edildikte elbiselerinin altında birçok vatanperverâne manzûmeler bulunmuştur ki bunlarda Hindlileri kiyâma ve hukûk-ı millîyyelerinin ahz ü istirdâdına teşvik ve tahrîk ediliyorlar. Bunun üzerine kadın derdest edilerek habsolunmuştur.

Müslüman Kongresi – Geçenlerde Dehli'de in'ikâd eylemiş *Müslüman Kongresi*'nin mukarrerâtı Misir gazetelerinde manzûrumuz olmakla aynen derceyliyoruz: 1) Hind'in ulemâ Cem'iyeti Hind müslümanlarının bâlcümle umûr-ı dîniyyesinde merci' ve merkez olacaktır; 2) Hind'de dîn-i İslâm'ı neşr ve ahvâl-i müslimîni İslâh kasdiyla va'z u nasîhatlar etmek, kitaplar dağıtmakla muvazzaf bir cem'iyet te'sis edilecektir, bu cem'iyet a'zâsı bütün Hindistan'ı dolaşır, İslâm misyonerliği eyleyeceklerdir; 3) *Kur'ân-ı Kerîm*, ulemâ-ı İslâm ma'rifetîyle İngilizce'ye tercüme ettirilecektir; 4) İngiliz kitaplarında görülen ahvâl-i İslâm'a müteallik hatâyâyi tashîh ile uğraşmak üzere bir mecmâa te'sis olunacaktır; 5) Elsine-i İslâmiyye'ye dahil olmuş İslâhât-ı cedîdeyi muhtevî bir kitap neşredilecektir.

İşbu kongre mukarrerâtını kuvveden fi'le ihrâc için muavenette bulunanlar arasında bir müslüman hanımı 50,000 rubiye ihdâ eylemiştir.

Türkistan:

Türkistan'da Müslümanlara Tazyîkat – Türkistan'da yaşayan Buhâra Yahudilerinin Türkistan'dan gitmeleri emrulenmiş idi. Bu defa Zakaspy vilâyeti vâlîsi General Yevreyanof bu kânûn mûcebince Türkistan'dan yalnız Buhâra Yahudileri değil, belki Afgan ve İran teb'ası Yahudilerin ve dîn-i İslâm'ı kabûl eden ve "Cedîd" nâmını taşıyan Yahudilerin cümlesini Türkistan'dan çıkarmayı münâsib görüp Türkistan vâlî-i umûmîsine mûrâqaat etmiş. Bu mülâhaza kabûl olunarak Merv, Tahta Pazar ve Mergay'da 6 yüz kadar "Cedîd"ler sürülmüştür.

Bütün bu vakâie rağmen Rus gazeteleri, hükümet-i Osmaniyye'nin, Rumeli'de Bulgarları tazyîk etmesinden bahse sıklıyorlar!

Buhâra:

Buhâra Mes'elesi ve Rus Matbûati – Rusya gazetelerinden *Ruskova Slolov* ve *Novoye Vremya* gazeteleri Buhâra Hanlığı'nın Rusya taht-ı idâresine girmesinin vakti hulûl ettiğini ve bu mes'eleinin az zamanda halledilmesini, yani Rusya'nın malî olmasını hükümetten talep ediyorlar. Buhâra böyle olacağını, Buhâra fukarâsına gayrı zaten bilmeyen yoktur.

İran:

İran ahvâl-i dâhiliyyesinin karışıklığı henüz zâil olmamıştır. Kabinetin bin belâ ile teşkil olunabildiğini geçen hafta

yazmıştık. Müstevfi'l-Memâlik taht-ı riyâsetinde bulunan kabine, ihtilâlâtın önemini almak için Osmanlı hükümetinin izince giderek, Tahran'da silâh toplamak istedî. Bunun üzere şehrde gürültü ve nizâ' arttı. Hükûmet idâre-i örfiyye i'lân ederek mukâbelede bulundu. Lâkin bununla da iğtişâs basılmadı: milliyet-perverân hükümete karşı açıktan açığa i'lân-ı cidâl eylediler.

Ateş açılmadan evvel Almanya sefiri ve Osmanlı sefaret me'mûrîni, İslâh-ı beyne çalışmışlarsa da hükümet tavassutu kabûl etmemiştir. Nihâyet hükümet askeriyle fedâiler çarpışarak, meşhûr Settâr Hân mecrûh düşmüştür ve bâlcümle fedâiler teslim-i silâha mecbûriyet görmüşlerdir. Müsâdemede târifeyendan 38 kişi şehîd olmuştur.

Alman cerâidi Tahran hükümetinin cesâret ve gayretini medhediyorlar. Rus matbûati ihtilâlin daha yâtişmamış olduğunu iddiâ eyliyorlar.

Almanya ve Osmanlı sefaretinin İslâh-ı beyne çalışması Rusların hiç hoşuna gitmemiştir. *Novoye Vremya* Alman ve Osmanlılar aleyhinde tehdîd-kâr bir lisân isti'mâlinden bile çekinmiyor. Bizim cerâid-i yevmiyye, Avrupa ajanslarının verdiği telgrafnameleri kayd ile iktifâ ediyorlar. Ancak "Jön Türk", resmî menâbiinden alınmışa benzer bazı haberler yazıyorlar ki okunmaya değerli olduklarından aynen tercüme ediyoruz:

Devlet-i Osmâniyye ve İran

İran'da el-yevm cereyân etmekte bulunan ahvâl münâsibetîyle hîn-i hâcette teba'-i Osmaniyye'nin muhâfaza ve himâyesini te'mîn zîmnâda Tahran'da bulunan Osmanlı sefiri ile İran'ın diğer şehirlerindeki Osmanlı şebbenderleri tarafından Hârıcıye Nezâreti'ne montazaman raporlar ırsâl olunmaktadır.

Memâlik-i İraniyye'de bulunan Osmanlı şebbenderlerinden birinin eyyâm-ı ahîre zarfında her türlü ihtimale karşı şebbenderhâne muhâfizlerinin tezyîdini taleb ettiği cümle-i müstahberâtımızdanızdır. Mûrâcat-ı mezkûre üzerine Hârıcıye Nezâreti'yle Tahran sefârethânesi beynde icrâ-yı muhâberât olunmuş ve şebbenderhâne muhâfizînin tezyîdi muvâfık olacağına dair sefaret-i Osmaniyye'den alınan cevap Nezâret-i müşârun-ileyhâca Meclis-i Vükelâ'ya tevdî edilmiştir.

Hey'et-i Vükelâ'ca cereyân eden müzâkerât neticesinde İran'daki Osmanlı şebbenderhâneleri muhâfazasına me'mûr asâkire onar neferin ilâvesi karâr-gîr olmuştur.

Hudûd-ı İran'da bulunan asâkirin tezyîdi mukarrer bulunduğuna dair şâyi' olan hâvadis bî-asl ü esâstır.

Bulgaristan:

Filibé Belediyesi'nin Hukûk-ı İslâm'a Teaddiyâti – E-peyce zaman var ki Bulgaristan'ın birçok yerlerinde olduğu gibi Filibe'de de belediye idâresi olanca kuvvetle gözlerini müslüman mebânisine dikmiş, muttasıl evkaf ve cevâmi'-i İslâm'ın bi-gayr-i hakkin hedm ü tahrîbiyle uğraşıyor; ve bu tahrîbâtında o kadar açıktan açığa taarruzâtta bulunuyor ki bu taarruzların yüz binde biri Makedonya'da vukûa gelse kıyâmetler kopardı.

Filibe müftî-i hâzırının devr ü teftişte bulunmasından bi'l-istifâde yine birkaç câmimizin hedmine mübâşeret olundu. Halbuki baş müftü intihâb edilinceye kadar vakif ve câmi binâlarından hiçbirine ilişilmeyeceği geçen seneki Osmanlı Bulgar i'tilâfnâmesi ahkâmından idi. Bu i'tilâfnâme ahkâmını yani Bulgar hükûmeti ve nâmûsu nâminâ imzâ e-dilen bir ahidnâmeyi nazar-ı ehemmiyyete almayan Filibe Belediyesinin hukük-i İslâm'a taarruzât-ı mütevâliyyesi üzere Filibe ahâlî-i İslâmiyye'si evvelki gün Seyyid Mahmûd Câmi-i Şerîfi'nde bir miting akdiyle doğrudan doğruya Çar'a telgrafla şikâyet etmişlerdir.

Hâmî-i medeniyyet geçenen Bulgar dostlarımız, Makedonya'da zulüm oluyor diye bar bar bağıracığına, kendi

memleketlerinde ehl-i İslâm'a gözüşi döktüren teaddiyât ve vahşetleri görsünler de bir parça utansınlar!.

Cezayir:

Fransa'nın Hürriyet-perverliği(!) – Fransa hükûmeti Cezayir ahâlî-i İslâmiyyesi'nden asker alınmak üzere kânûn tanzîm eylemektedir. Şimdiye deðin Fransa sancaðı altında mûkellefîyet-i askeriyyeleri olmayan Arap kardeşlerimizden bazıları terk-i dâr u diyâr ile memâlik-i müstakille-i İslâmiyye'ye hicret fikrinde bulunuyorlar; lâkin bütün resmî duvarlara "Hürriyet, müsâvât, uhuvvet" yazan Fransa cumhûriyeti bu zavallı müslümanlara hicret hürriyetini vermiyor!

"Matbaa-i Hayriyye" ve Şürekâsi

Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyâsiyâtten ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuân-i İslâmîyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

Seneligi Altı aylığı

Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-Î TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla almır.

25 Ağustos 1910

19 Şa'ban 328

Perşembe

12 Ağustos 326

Dördüncü Cild - Aded: 103

TÂRÎH-Î İslâmîYYET

Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

— 27 —

“Bu izdivaçtan dördü kız, ikisi erkek olarak altı evlâd dünyaya geldi. Fakat erkek çocuklar pek küçük sinde iken vefât ettiler.”

Her ne maksadla söylemiş olursa olsun Dozy'nın gayet mücîmel olan bu ifadesi doğrudur. Hazret-i Resûl-i Ekrem e-fendimizin “Mâriye” nâm câriye-i pâkizeden doğan İbrâhim hazretlerinden mâdadâ bütün evlâd-ı kirâmi Hazret-i Hadice (ra)’dan mehd-ârâ-yi âlem-i şühûd olmuşlardır.

Vâkiâ İbrâhim hazretleri gibi* ilk mevlûd-i pâkleri olan Kâsim hazretleri –ki efendimizin Ebu'l-Kâsim künye-i mübâ-

rekesiyle yâd olunmaları müşârun-ileyhîn evveliyeti i'tibâriyledir – kezâlik diğer necl-i mübârekleri olup tâyîb ü tâhir mahlaslarını hâiz bulunan Abdullâh hazretleri de mu'ammer olmamışlardır. Fakat süfîhâ-yı Mekke gibi Dozy'nin de bundan dolayı teşeffî-i sadra kiyâm etmesi pek beyhûde bir arzû-yi âmiyânedir.

Kisas-ı Enbiyâ kitabında denildiği gibi Hâtemü'l-Enbiyâ hazretleri evlâddan evlâda kalacak bir devlet ve sultanat te'sîs etmek için gelmedi ki erkek evlâdi kalmadı diye endîse olunsun. Belki âlemi şirk ve dalâletten halâs etmek için geldi, kiyâmete kadar bâkî kalacak bir şerîfat bırakıp gitmek için geldi. Arkasında erkek evlâdi kalmamak dahi bu nükteye işaret ve bu cihetle muvâfîk-ı hikmet idi.

Kerâim-i seniyyenin en büyüğü Hazret-i Zeyneb'dir. Ortaçıları Rukayye ve Ümmü Külsüm hazerâti, sinnen en küçüğü ve ma'nen en büyükleri de Hazret-i Fâtimatü'z-Zehrâ'dır.

Cenâb-ı Zeyneb pâ-nihâde-i mehd-i vücûd olduğu zaman Sultân-ı Enbiyâ otuz yaşılarında idiler. Müşârun-ileyhâ teyzezâdeleri Ebu'l-Âs bin er-Rebî'a -ki vâlidesi Hazret-i Hadice'nin li-ebeveyn hemşiresi Hâle bint Hüveylid (ra)'dır – tezvîc buyurulmuş** ve bunlardan dünyaya gelen Ümâ-

* Müşârun-ileyhîn sekizinci salî Zilhicce ayında gehvâre-i vü-cûda kadem basmıştır. Zevcesi Selmâ kâbileşini ifâ etmiş olmakla mevâlî-i nebeviyyeden “Ebû Râfi” (ra) haber-i besâretini isâl ettiği zaman kendisine bir köle ihsân ve ertesi günü “Bu gece bir oğlum dünyaya gelip ceddîm İbrâhim (as)’ın ismiyle tesmiye ettim” diye ashâb-ı kirâma i'lân buyruldu.

Îrzâ'lı husûsunda Ensâr-ı Kirâma kadınları arasında tenâfûs hustûle gelerek nihâyet Berâ' bin Eys'in zevcesi Ümmü Berde nâm hâtûna verildi. Ve muahharan kendisine bir hurma bahçesi de inâyet olundu.

Enes bin Mâlik (ra) diyorlarmış ki “Resûl-i Ekrem efendimiz kadar evlâd u iyâline erham ve eşfak kimse görmedim. Medîne'nin A-vâlî cihetinde istirâz' olunduğu sirada Cenâb-ı İbrâhim'i görmek için bizzat oraya kadar teşrif ederler ve bulunduğu hâneye girerek çocuğu şemâ ü takbîl buyururlardı. Gâyet râhatsızlığını haber alındıkları hengâmda Abdurrahman bin Avf (ra)'in elinden tutarak birlikte teşrif etti. Ma'sûm-i pâki kucağına alarak gözlerinin yaşıyla yâkâdi ve “Yâ İbrâhim! Biz senin için mahzûnlarız. Kalbimiz yanar. Gözümüzden yaş akar. Fakat Rabbimizin rızâsına mugâyir sóz söylemeyez” buyurdu, rûh-ı necîbâneleri âlem-i melekûta pervâz edinceye kadar mübârek kollarından indirmedi.”

** Ebu'l-Âs (ra) Mekke'de bulundukları sırada kabûl-i İslâmîyyet etmemiş olduğu halde gâyet edîb bir zât olmakla Resûl-i Ekrem hazretleriyle musâfât üzere bulunurdu. Hazret-i Zeyneb ile meyânelerini tefrîki mûcîb bir hükm-i şer'i henüz takarrur etmemiştir. Muahharan Bedir Gazâsında kâfirlerle beraber bulunarak müslimîne esir düşmüştür, zevcesi Hazret-i Zeyneb onun fidyesi olmak üzere Mekke'den bir gerdanlık göndermiş idi. Fakat o gerdanlığı müşârun-ileyhânin boynuna gelin olduğu vakit vâlidesi Hazret-i Hadice takmış olduğundan öyle bir bânû-yi muhteremenin en büyük kerîmesine bergûzârı olan bir gerdanlık esîr bedeli olarak meydana çıkması nezd-i risâlet-penâhî ve enzâr-ı ashâb-ı kirâmda

me [422] nâmındaki hafide-i Peygamberî Hazret-i Fâtima'-dan sonra kendi tavsiyeleri üzere İmâm Ali'ye zevce olmuştur. Ali nâmında bir oğulları da olmuştur ki Feth-i Mekke yevm-i mes'ûdunda Resûl-i Ekrem efendimiz şehrde esnâ-yı dühüllerinde râkib olduğu deveye bu hafidini irdâf buyurmuş, yanlarına almışlardı. Fakat mûmâ-ileyh mu'ammer olmayıp kable'l-bülûğ vefât etmiştir.

Ortanca kerîme-i mekârim-şemîmelerin büyüğü Cenâb-ı Rukayye (ra)'dır –ki Hazret-i Zeyneb'den üç yaş küçütür-Hazret-i Osman (ra) evvelâ müşârun-ileyhânın şeref-i zevciyyetini ihrâz etmiştir. Bu izdivâc daha Mekke'de iken vu-kûu bulmuştur. Hüsn ü cemâlde bî-naزir, yekdiğerine gâyet muvâfik olan bu mübârek zevc ve zevce daha birtakım ef-râd-ı müslimîn ile beraber hicret-i ûlâ olarak Diyâr-ı Hâbes'e ve hicret-i sâniyye olmak üzere de Medîne-i Münevvere'ye muhâceret etmişlerdi.

Müşârun-ileyhânın irtihâli hicret-i seniyyenin sâl-i sâni-sinde vâki'dir. Hastalıkları imtidâd etmiş olmakla Hazret-i Osman (ra) o esnâda vuku' bulan gazve-i kübrâ-yı Bedir'de bulunamamış, müsââde-i risâlet-penâhî ile zevceleri yanında kalıp hükmén mevcûd addolunmuş idi.

Hazret-i Rukayye Zeyd bin Hârise (ra) Medîne'ye mu-zafferiyet müjdesini getirdiği gün teşrif-i dâr-ı âhiret buyurdu. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem efendimiz definde bile hazır bulunamamışlardır. Hazret-i Osman muahharan hem-shireleri Ümmü Külsüm* hazretlerinin zevciyyetiyle de kâm-rân olmuştur. Müşârunileyh "zinnûreyn" telkibi buna mebnîdir. İki kerîme-i nebeviyyeyi tezvîvüp sâyesinde iki nûr sâhibi oldu. Her iki tezvîcin vahy-i Rabbâni'ye müstenid bulunduğu mervîdir.

Müşârun-ileyhâ Ümmü Külsüm hazretleri Hazret-i Os-mân'a zevce olduklarının altıncı ve hicretin dokuzuncu se-nesinde teşrif-i dârî'l-cinân buyurmuşlardır.

Resûl-i Ekrem hazretleri cenâzesinde hazır bulunarak es-nâ-yı definde sessiz, sadâsiz ağlamış oldukları mervîdir. O gün ağlayan kadınları Hazret-i Osman zecrettiği esnâda e-fendimiz hazretleri "Dokunma yâ Osman! İsteyen ağlasın. Kalble gözle vâki' olan te'sîrât-ı Rahmânî olup rikkat ve

hoş görülmeyerek mûmâ-ileyh bilâ-bedel itlâk ve gerdanlık sâhi-besine iâde buyuruldu. Yalnız Mekke'ye muvâsaletinde kerîme-i mükerremenin Medîne'ye isâli kendisine tenbih kilindi mûmâ-ileyh de imtisâl-i emr ile Hazret-i Zeyneb'i peder-i büzürgâvrâna gönderdi. Kendisi daha bir müddet şirk üzerine kaldı. Hicretin yedinci sâlinde Feth-i Mekke'den akdem Medîne'ye gelip bir istir-hâmda bulundu ve avdetinde sa'âdet-i ezeliyyesini ibrâz eyledi, ba'dehu müslim olarak Medîne-i Münevver'e hicret eyledikte Resûl-i Ekrem efendimiz tecâlid-i nikâhla kerîme-i muhteremesini tekrâr ihsân buyurdu. Fakat az müddet sonra Hazret-i müşârun-ileyhâ rahmet-i Rahmân'a vâsil olmuştur. Ebu'l-Âs hazretleri Ali (kerremallâhu vechehu) efendimizin Ye-men'e me'mûriyetlerinde beraber gitmiş idi. Vefâti on iki târihîn-dedir.

* Külsüm kâf-i arabiyyenin zammiyla telaffuz olunur. "Rukayye" da zamm-i râ ve feth-i kâf ve teşdîd-i yâ ile "Sümeyye" veznindedir. Lisânımızda şâyi' olduğu üzere kesr-i kâf ve tâhfîf-i yâ ile "Rukiy-ye" ta'bîri galattır.

merhametten nâşîdir. El ve lisânla izhâr olunan ifrât-ı tees-sür ise şeytânîdir" buyurdular.

Bu duhter-i pâkizelerin zürriyeti yoktur. Cenâb-ı Rukay-ye'nin Abdullah nâmında bir oğlu olmuş ise de yaşamamıştır.

Müşârun-ileyhümâ evvelce amm-ı Resûl olan Ebû Le-heb'in Utbe ve Uteybe nâm oğullarına akdedilmişlerdi. Fa-kat henüz zifâf vuku' bulmadan.¹ (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَّتَبَّ) sû-re-i celîlesi nâzil olarak Ebû Leheb ile imraesi Ümmü Cemîl ma'lûm olan ahvâl-i tecâvûz-kârânelerinden dolayı tahcîl ve terzîl buyrulmaları üzerine münfâ'il olarak oğullarına bu iki nûr-dîdeyi terk ettirdiler. Bu hâl min-tarâfillâh onlar hakkında bâ'is-i züll ü hevâن ve müşârun-ileyhîmâca ayn-ı lutf u ihsân oldu.**

En küçükleri olan Cenâb-ı Fâtima-ı Zehrâ gâyet nûrânîlikâ olup vech-i saâdetleri mâh-ı tâbân gibi lemeân eder ol-duğu cihetle "Zehrâ" diye tasvîf olunmuşlardır. Hazret-i Âi-şe (ra)'dan mervîdir ki "Karanlık gecede ben Hazret-i Fâti-ma'nın ziyâ-i vechi ile iğneye iplik geçirirdim" buyurmuşlar.

Bu rivâyete göre müşârun-ileyhânın küdüret-i dem-i hayz ve nifâstan âzâde bulunmaları "Zehrâ" tasvîfine bâis olmuş idi. Bütün ömürlerinde bir vakit namaz fevt etmiş ol-madıklarına dâ'ir olan rivâyet-i mevsûka bunu te'yîd etmek-te dir. Çünkü her imrae-i sâlihanın –üzere namaz farz ol-duğu- evkât-ı tuhrda terk-i salât etmeyeceği beyândan müs-tağnîdir.

Elkâb-ı alîyyelerinden biri de "Betûl" unvân-ı fâhiri olup kendilerinin (Dünya zehârifinden munkati') daima Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olduklarını iş'âr etmektedir.

Hazret-i Murtazâ ile izdivâcları hicret-i seniyyenin ikinci senesinde vuku' bulmuştur. Meşâhirü'n-Nisâ'da zîver-i sahî-fe-i beyân kilindiği üzere müşârun-ileyhâ ol vakit onbeş ya-şında idi, zevc-i mübârekleri de yirmi bir yaşıını ikmâl etmiş-ti.

(Kastalânî alehyirrahme Mevâhibu Ledünnîyye'de böyle yazmıştır. Bu beyânın sıhhati ise Hâfız Ebû Ömer bin Abdulla'hın tahrîri vechile Cenâb-ı Zehrâ'nın "bed"-i vahy" se-nesi olan vilâdet-i seniyyenin kirkbirinci sâlinde teşrif-i â-leм-i şühûd etmiş, Hazret-i Ali efendimiz de tasdîk-i risâlete müsâra'at eylediği hengâm-ı sa'âdette sekiz yaşına henüz vâsil olmuş olmalarına mütevakkiftir.

[423] Lâkin kavîl-râcihe göre hazret-i müşârun-ileyh hîn-i tasdîkte on yaşında idi*** Fâtima-ı Zehrâ hazretleri de

¹ Tebbet, 111/1.

** Bu Ebû Leheb zâdelerden Utbe (ra) muahharan dîn-i İslâm ile teşerrüf etmiş olduğundan şeref-i sıhriyyeti fevt eylemiş olduğuna çok teessûf ederdi. Uteybe ise hîn-i tatâlikte muvâcehe-i Pey-gamberî'de azîm küstahlık etmiş olmasına mebnî Resûl-i Ekrem'den (الله سلط عليه كليا من كلامك) diye beddu'â almiş, aradan az müddet mürûrunda pederiyle Şâm cihatine sefer eylediği hengâmda merkümu bir arslan paralâşmış olduğu kütüb-i siyer ve e-hâdiste mezkürdür. Bu paralanmak hâdisesi esnâ-yı leyilde, bil-cümle kervân halkı içinde kendisine mahsus bir ukûbet olmakla hârika nev'inden olduğu apâsîkârdır.

*** Müttercim Âsim Efendi merhûmun tercüme ve şerh etmiş olduğu matbû' Manzûme-i Halebiyye'nin (لما بكتبه ولاة على) misra'ının

risâletten beş sene akdem gehvâre-i âleme vaz'-ı kadem bûyurmuşlardır. Bu halde tezvvîc senesinde Hazret-i Fâtima on dokuz, Hazret-i Ali de yirmi dört yaşıını ikmâl etmiş bulunmak iktizâ eder. Zerkânî)

Bilcümle nesl-i Muhammedî ol cânib-i hureste-menâkıba müntesiplerdir. Ehâdîs-i şerîfe nâtik olduğu üzre kendileri seyyide-i nisâ-i ehl-i cennettir. (Menâkîb ve fezâil-i bî-nihâyelerine dâir Üsdü'l-Gâbe'de pek çok ehâdîs-i şerîfe mezkûrdur.)

Resûl-i Ekrem (sav) efendimiz hazretlerinin teşrif-i dâr-i âhiret buyurduklarından sonra Cenâb-i Fâtima'nın guldüğü aslâ görülmemiştir. Hengâm-i irtihâl-i Seyyidi'l-Enâm'da kendilerine vecd-i şedîd müstevlî olmuş. Emr-i defnî icrâsında ashâbı (كيف طابت نفوسكم ان تحثوا على رسول الله الباب) hitâb-ı sûziş-me'âbiyla mu'âtebe-i hazînânedede bulunmuş idi. Hazret-i müşârun-ileyhânîn kissa-i vefâtını mütâla'a ile büyülüğu, kudsiyeti bir kat daha tezâhür etmektedir.

Resûl-i Ekrem efendimize mertebe olarak -Meşâhir-i Nişâ'da mezkûr- bazi ebyâti belîgâneleri vardır. Kendilerinden yalnız on sekiz hadîs-i şerîf mervîdir. Çünkü efendimizden sonra ancak altı ay kadar mu'ammer olmuşlardır. Hîn-i vefâtlarındaki sînn-i mübârekeleri beyân-ı sâlîfe tevfîkan ta'yîn olunabilir. (رضي الله عنها وعن جميع الولادها)

Manastırı İsmail Hakkı

HUTBE

- 17 -

Leyle-i Berât Münâsebetiyle

الحمد لله مقدر الآجال والآزان. الحمد لله ناشر اعلام الهدایة في الآفاق. الحمد لله ميسر الصعب ومحظى الأغلاق. الحمد لله يمحو ويشتت وعنه ام الكتاب. اشهد ان لا اله الا الله حكم وما ظلم. واهشهد ان سيدنا محمد هو المفرد العالم. اللهم صل وسلم على هذا النبي بنى الكرامة والكرم وسلم تسلیمًا كثيرًا. اما بعد في عبدالله. في ليلة النصف من هذا الشهر يجتمع الناس كبارا وصغارا في ليلة النصف يدعون الرجال والنساء سرا وجهارا. في هذه الليلة تمتلى المساجد والبيوت انوارا. في ليلة النصف يجري ما يجري والله عنده كل شيء بحساب. كيف نسرح ونمرح في الهوى. طول السنة وفي ليلة النصف نفتح بالدعا. كيف نبتعد عن موجبات السعادة وفي ليلة النصف نطلب محو الشقاء. كيف نفيق بالمعاصي على انفسنا وفي ليلة النصف نلتزم التوسيعة من رب السماء كيف نجتمع في ليلة النصف والقلوب في افتراق وانقلاب. ما احسن العمل في ليلة النصف لو كان بتوبة نؤدي إلى الخلاص. ما افضل الدعاء في ليلة النصف لو كان بنية واخلاص. ما احلى الاجتماع في ليلة النصف لو كان ينفع في يوم القصاص. ما اكمل كل شيء في ليلة النصف لو كانت الامة على محبة واتفاق واتحاد. نعم ليلة النصف عظيمة لكن اداء الواجب في كل شيء اعظم. نعم

müfâdâna nazaran Hazret-i Ali efendimizin vilâdet-i mübârekeleri vilâdet-i seniyyenin (لام) ile işaret olunan otuzuncu sâlinde vukûn da bu rivâyeti te'yîd etmektedir.

ليلة النصف يلزم فيها الدعاء لكن الاستقامة الرم. نعم ليلة النصف لا ينس فضلها لكن الفضل كل الفضل من رب الارباب. قوموا في هذه الليلة المباركة على قدم التقوى تناولو الكرامة. توبوا الى الله من جميع الذنوب. تكونوا اهلا للسلامة. اتقوا الله ان تقواه تيسير كل صعب وفتح كل باب. روى الترمذى والامام احمد عن انسى ان النبي (ص) قال من كانت نيته طلب الآخرة جعل الله غناه في قلبه وجمع له شمله واتته الدنيا و هي راغبة و من كانت نيتها طلب الدنيا جعل الله الفربين عينيه و شدت عليه امره ولا يأتيه منها الا ما كتب له.¹ صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

MEYHÂNELER FELÂKET YATAĞIDIR

Medeniyet birçok yerlere giderken arkasında sefâheti de sürüklüyor. Hemen bütün memâlike terakkî ve tekâmül ile birlikte sıhhati, ahlâki kemiren, zebûn eden bir sürü sû-i i'tiyâd da girmiştir.

Hayâtin, sıhhatin kadr ü kıymeti ilm ü fen ilerledikçe daha ziyâde takdîr olunması lâzım gelirken maatteeessüf görülmeyecek ki tekâmülün îcâb ettirdiği meşgûliyetler, yorgunluklar arasında bu ihtiyâc unutuluyor. Her günün bitmez tükenmez birçok meşâgili içinde akşamda kadar didinen, ezilen zavallı insanlar zihinlerine âriz olan durgunluğu, bütün a'zalarını saran yorgunluğu fennî tedbîrler, aklî, mantıkî çâreler dururken içkilerle o muğfil zehirlerle izâleye çalışıyorlar. Ne kadar gaflet!..

Yorgunluğun âlâmını bir lahma duymamak için beyni, sinirleri müskirâtla uyuşturmak, yorgunluğu baygınlık derecesine getirmek; yahud vakti daha keyiflice geçirmek üzere latîf, manzaraları âhenk-dâr çalgıları hâsılı bütün tabî'i eğlenceleri kâfi görmeyerek kani ispirtolarla tesmîm etmek, ne yaptığı idrâk edemeyerek geçireceği birkaç dakikalık bir teheyyuc devri için saatlerce, günlerce bîtâp yığılıp kalmak vücuta ne büyük ihânet!..

Bîçâre insanlar müskirât beliyyesiyle hergün birçok telefât veriyor, hânümânlar söndüğünü görüyor, taarruzlara dûçâr oluyor. Fakr u zarûrete, meskenet ü cinnete düşüyorlar da yine bu düşman-ı bî-emâna meyl ü muhabbet göstermekten geri durmuyorlar. Ne azîm felâket!.. Mâyi olduğu halde susuzluğu bile gideremeyen, bilakis vücûdu yakan, kavuran bu bî-vefâ ve âteşin ispirtolar insanlara vebâdan, koleradan, hummalardan çok muzırdırlar. Bu müdhîş hastalıklar yalnız birçok şahıslar ifnâ edebilir. Fakat beseriyetin istikbâle yani evlâd u ahfâdına aynı zamanda el atamazlar. Lâkin [424] müskirât bu insâfsız zehirler insanların sıhhât-hâzırasını berbâd ve perîşân ettikten sonra ırsiyetle henüz dünya yüzüne gelmemiş nesillere kadar vahşiyâne ta'arruzlar uzatırlar da sağlam evlâdlar yerine ciliz, titrek vere me tecennüne müstâid birtakım faydasız mahsûller yetişir, zeki ve fa'âl vücûdlar yerine gabî, âtil, muhtâc-ı muâvenet

¹ Tirmîzî, Sünen, 2465.

unsurlar meydana gelir. Mideleri, karaciğerleri, böbrekleri, damaları, kalbi, beyni hâsılı en mühim ve kıymetli uzuvları bozan, katilhastran çürüten bu zehirlerden insanlar ne gibi bir iyilik görmüşler?

Dimâğı kamçılıyarak ilk dakikalarında verdiği sahte bir neseden başka hiçbir şey; fakat öyle bir neşe ki tehevviylere vahşetlere cinâyettelere kadar varıyor da insanı mahkûm-ı fe-lâket ediyor; yahud atâlete, uyuşukluğa, ziyâ-ı akla müncер oluyor da toz topraklarda, çamurlarda çırpındırarak adamı dû-çâr-ı hacâlet ve hakaret ediyor.

İcki eger def'aten böylece intikamını alamazsa birçok sene ol insanları sefâlet içinde oyalıyor, hîrpaliyor da birden bire olanca habâsetle te'sîr ederek iğfâl ettiği beseri cinnete, mevte kadar sevk ediyor. İckiye müptelâ olanların birçokları içtikleri zehrin bu fenâliklarını bilirler. Heyhâ!.. Bir defa yakayı ele vermişlerdir. Bu felâketten halâs olmak için büzülmüş dimâğlarından sâdir olan irâdeler kâfi derecede kuvveti hâ'iz degildir. Azaplar, kâbuslar, ateşler içinde boğulurlar da yine her gün içerler. Çünkü itiyat etmiş, bu kâtil-i bî-emâna esîr olmuşlardır. Bu bîcârelere imdâd imdâd.. yardım eden olmazsa dâ'u'l-kü'üle tutulurlar. Ahlâkları değişir, cehreleri değişir, hisleri değişir, artık en sevdikleri evlâdlarını âilelerini bile şefkat ve muhabbetlerinden dûr tutarlar. Vücûdlarını müdhîs bir asabiyet kaplamış, hislerini büyük bir dalâlet sarmış olduğu halde evde, mahallede, her yerde nizâ'lar kav-galar icâd eder, herkesi incitirler. Hayâtlarından lezzet, hânelerinden istirâhat kaçırmıştır. Yatar uyuyamazlar. Heyecanlı geçen günlerinin yorgunluğu birikir, vücûdları yıprandıkça yıpranır. Artık her dakikaları işkenceli dir, bütün meşgaleleri dimâğlarında husûl bulan korkunç hayâllerle didişmek, gözleri önden hiç eksik olmayan fecî sahnelerde tecessüm e-den mehîb hayâllerle boğuşmaktadır. Müskirât, insanları mahvu münkarız eden bu menhûs mâyi'ât artık bu asr-ı medeniyette vücûdumuzdaki damarlara kadar akacak yollar ya-taklar bulamamalıdır. İmdâd! Beşeriyyet yanıyor, sıhhat u sa'âdet bu felâket menba'larının temiz vücûdlara karsiştırdığı zehirlerle, ateşlerle imtizâc edemiyor... Bugün içecek iyi su bîle bulunmayan Avrupa'da erbâb-ı akl u izân müskirâtın hayât, nesil ve zekâ-yı besere indirdiği darbeleri azaltmak, binâ-yı vücûdu ispirto ateşleriyle yakıp kül ettirmemek için el birliğiyle çalışıyorlar.

Sâf, berrâk, serin suları her köşesinde bulabildiğimiz şu vatan-ı muazzede bizler niçin hayâtimizi, mevcûdîyetimizi yakalım, neslimizi körletelim!

İslâmiyet ve şeriat müskirâtı harâm kilarak bizlere rehber-i necât oluyor. Vatandaşlar elele verelim,ecdâdimizin saf sularla, gıdâlarla, hava ile kazanıp bizlere mîrâs bırakıkları heybetli metîn vücûdlarımızı ispitolarla zayıf düşürmeye yelim!

Meşrûtiyetin cümlemize açtığı sâha-i terakkide ittihad ederek ispirtosuz bir medeniyet te'sîs edelim de bütün âlem-i ilm ü irfânın mazhar-âferîni olalım.

(Osmanlı Men'-i Müskirât Cem'iyeti)

İSLÂMIYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ

VE

HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

- Fasl-ı Evvel -

Dîn-i İslâm'ın zuhûruna kadar Hıristiyanlık ile Yahudilik ahvâli

hakkında ma'lumat-ı icmâliyye

- mâba'd -

Româlilar tarafından hıristiyanlar haklarında icrâ kilinan tazyîkât hitâm bulduktan sonra Hıristiyan mutaassibları ve Hıristiyanlık uğrunda sitem-dîde olanlar putperest hükümdârlara tevârus ve İncillerini fedâ eden veya şerlerinden hâzen müdâhene ve müdârât tarîkîna sâlik ve akçe i'tâsiyla tahlîs-i girîbân eden Hıristiyan mûrâîlerine nazar-ı kerâhetle bâkmaya başladılar. Vaktiyle müdârâten Tevrat'ını hükümdâra teslim eden bir râhib Kartaca hıristiyanlarına piskopos nasb olundukta Kartaca hıristiyanları râhib-i merkûm ile avanesini aforoz ederek kabûl etmemișler idi. Bu tâife-i mutaassibaya Donatist nâmi verilip Afrika hıristiyanların kism-ı a'zamı bu tâ'ifeye iltihâk ettiklerinden dolayı tavâ'if-i nasâra arasında tefrika ve ihtilâf kemâl-i şiddetle hüküm-fermâ olmaya başladı. Afrika'da bulunan ikiyüzelli râhib bu tâifeye tâbi idi. Roma'da bulunan başpiskopos ile hükümdâr tarafârı olan ruhbân firka-i muhâlifeye mensûb idiler. Bunların mezhepleri pek geniş ve hükümete müdâhene-kâr olmala-riyla hükümet tarafından nazar-ı muhabbet ve ihtirâm ile manzûr idiler. Donatisit tâifesî ise İmparator Birinci Constantîn tarafından yüz bulamadıklarından rakibi olan Julian Apostate tarafına ilticâ ve himâyesini ricâ eylemișler idi. Julian gerçi tâife-i merkûmeyi bir müddet himâye eylemiș ise de kendisinden sonra gelen hükümdârlar tâ'ife-i merkûmeyi tazyîk ve emvâl ü emlâklerini zabit u gasb ve kili-selerini sedd ü bend ederek râhiblerinden bir kısmını mem-leketten tard ü teb'îd eylemișlerse de ancak zulüm-dîde râhiblerin bu uğurda gösterdikleri metânet ve salâbetle ahâlinin teveccûh ve muhabbetlerini kazanmışlar idi. Zaten kendilerini müdâfa'a yolunda isti'mâl ettikleri vesâ'it ve es-bâb rûh-ı Nasrâniyyet'e daha muvâfik [425] olduğu gibi kendilerine iltihâk edenleri yeniden vaftiz eylediklerinden firka-i muhâlif efrâdinin âdetâ hıristiyan olmadıkları zu'mu ekser hıristiyanlarda hâsil olmuştu.

Donatistler Honorius zamanına kadar devâm eylemiştirlerse de ancak bir hâl-i izmihâle dûcâr olmalarıyla ahîren kendilerine isnâd olunan bazı efâl-i vahşiyâneye ta'accüb etmemelidir. Zîrâ Hıristiyanlık uğrunda her türlü felâkete katlanmış ve haklarında ahkâm-ı İncil'e muhâlif isti'mâl edilen kuvvet ve şiddetle evlâd ü iyâlleri telef olmuştur. Zaten me'yûs olanların üçüncü bir firkaya iltihâk ve ahz-i sâr ve intikama sedd-i nitâk eylemeleri umûr-ı tabî'iyyeden olma-sıyla işbu efâl netîcesi olarak şimâl ahâlisinin tasallut ve is-tilâları bâdi'-i istîgrâb olmamalıdır.

Justinianos uzun bir muhârebe neticesinde Gotları mem-leketten ihrâc ve memleketi yed-i istilâlarından tahlise mu-

vaffak olduğu sırada Aryanlar dahi Donatistler kadar işkence ve sefâlete ma'rûz kalmışlar idi. Donatistler ise uzun muhârebât ve mücâdelât neticesi olarak râhiblerinin kîsmî a'zamî telef ve nâbûd edilmiş olmasına kendilerinde mârif-i dîniyyeden bir eser kalmamış ve bir isimden başka Hristiyanlıktan behreleri metkûd olmuştu. "Sacrament ve vafiz" usûlü aralarından kalkmış ve Hristiyanlık'tan akîdeleri yalnız firak-ı muhâlifenin hristiyan olmadıklarına kanâatten ibâret kalmış idi.

Novation'lar dahi aynı sebeple firak-ı sâireden ayrılmış ve Novatus ile iki râhibden başka teknil İtalyan râhibleri Diokletian ile Maximian zamanında putperestlige râzi olmuşlar ve Hristiyanlık hükümete resmî din i'tibâr edilinceye kadar âyîn-i putperestde sâbit-kadem olmuşlar idi. Başta Roma piskoposu olmak üzere İtalyan râhiblerin umûr-ı dîniyyede mübâlâtsızlıklarını umûm hristiyanların dinsizliklerine sebebiyet vermiş idi. Bâlâda muharrerü'l-esâmî Novatus ile refikleri bidâyeten putperestlige râzi olmadıklarından ahîren Nasrânîyet'in kesb-i kuvvet ve nüfûz eylemesi üzerine tekrâr Nasrânîyet'e avdet edenleri kabûl etmemiş ve kendilerine hristiyan nazarıyla bakhâmîşlar idi. Bu adem-i kabûl tevbelelerinin makbûl olmaması cihetinden olmayıp ancak havâriyyûndan Petrus'un İncil'i ahkâmınca bunlara râhib nazarıyla bakılamaz idi.

Novatistler ise gâyet mutaassib ve sâkin ve sâkit bir tâife idi. Vaktiyle Nicene Mecma-ı Ruhbânî'sinde karâr-gîr olan teslise râzi olduklarından hükûmet tarafından bunlara ta'arruz edilmemişti. Kendileri dahi zaten hükûmetle ihtilât etmedikleri gibi hükûmet işlerine ve o meyânede zuhûr eden ihtilâllere karışmadıklarından bu sâyede Şark İmparatorluğu munkarız oluncaya kadar bu tâ'ife berdevâm olmuş ve muahharan Avrupa kiliselerine iltihâk eylemişlerdir. Gerçi bunlar millet arasında hiçbir tefrikaya sebep olmamışlar ise de bunların münzeviyâne ve zâhidâne hayâtları hükümdârların usûl-i dîn ve âyînlerine milletin efkârînca cây-gîr olan istihfâf ve i'tirâzın kesb-i rûsûh ve Nasrânîyet'in firak-ı muta-assîbasına kuvvet bahş olmakta idi.

Aryanlar memlekette orduca sâhib-i kuvvet ve nâfizü'l-kelim idiler ki Nicene Mecma-ı Ruhbânîsi mukarrerâtına tâbi olan firak-ı nasârânın hiç birisi bunlara mâl ü menâl ve câh u ikbâl i'tibâriyle müvâzî olamaz idi. Epitafios ile sâir müverrihlerin rivâyetlerine nazaran Aryanlar Nicene Kongresi'nden mukaddem akâid-i Nasrânîyet'te mevcûd olan ihtilâfin hallî zîmnâda râhiblere mürâca'at eyledikleri mez-kûrdur. Nicene Kongresi neticesinde akîdelerinin fesâdi karâr-gîr olmuş ise de bu karâr ekseriyet sûretille husûl-pezîr olmuştur.

İmparator Constantine, Nicene Mecma-ı Ruhbânî'sine da'vet edilmesi lâzım gelen iki bin râhipten ancak üç yüz on sekiz râhibi kabûl etmiş ve bazı müverrihlerin rivâyetlerine nazaran Kongre'de bulunanların bir kîsmî râhip olmadığı dahi muharre ve mastûrdur. Kongreye med'uv olanlar Aryanlar firkasına muhâlif olan takımdan idi. Aryanlar'a ise hürriyet-i kelâm verilmediğinden kongre mukarrerâtının aleyhlerine olmasına hayret edilmemelidir. İmparator Cons-

tantine Nicene Mecma-ı Ruhbânîsi mukarrerâtının sîrf kendi fikrine mutâba'at ve müdâhene sûretille karâr-gîr olduğuna o derece kâni idi ki vefâtından bir müddet akdem Aryan mezhebinin reisi Arrius'u menfâdan getirdiği gibi bir Aryan râhibine kendisini yeniden vaftiz ettirmiştir.

İmparator Constantius ile Valens her ikisi Aryan mezhebinden oldukları gibi bilcümle Gotlar dahi Aryanist firka-sına dâhil idiler. Hükümdâr Valantinianus ile Theodosius bilcümle mülkiyye ve merâtib-i askeriyyede Aryanistleri istihdâm eylerler idi. Tyre, Sardys, Syrmium, Rimu'da altıyüz râhibden mürekkeb akd olunan sekiz kongrede Aryanistlerin akâid-i mezhebiyyeleri sihhâtine karâr verildiği gibi kendi akîdelerinde olmayanlara dahi işkence etmeye başlamışlar idi. Ancak mu'ahharan mâl ve servetçe kiliselerinin mikneti, rü'esâalarının kuvvet ve şevketi, ibâdetlerinin nûmâyişâti "kiliseye müsika" idhâl[i] gibi bid'aların ihdâsî mi, ya-hud o asır ahâlisinin cehâlet-i umûmiyyelerine nazaran râhiblerinin ilm ü ma'rifetleri yahud daima mantika tevfikan idâre-i lisân eylemeleri mi, velhâsil hakikati taayyün edemeyen esbâb-ı mechûaleden dolayı hükümdârlar mu'ahharan bu firka aleyhine dönmüş ve bunlara dahi işkence ve azâb etmeye başlamışlar idi. Kendileriyle hem-mezheb olan Gotların İtalya ve İspanya ve Afrika'yı istîlâ eylemeleri Roma İmparatorları için gayz ü gazabı mücîb ve Aryanlar haklarında adem-i itimâdi müstevci olmasıyla vücûdlarının mahv u izâlesi esbâbına teşebbüb eylemeleri idi. Halbuki milel-i na-sâra arasında şu sûretle akâid-i mezhebiyye tefrika kavgaları zuhûru ve birinin mahvî diğerin dahi za'fi müstelzem olması tabî'i bulunmasıyla bu tefrikadan bi'l-istifâde Gotların taraf taraf memâlik-i Nasrânîye'yi suhûletle zabt u istîlâ eylemelerine bâdî olmuş idi. Gotlar ise Salvian [426] nâm müverrihin rivâyetine nazaran be-gâyet mu'tekid ve dindar ve istîlâ eyledikleri memâlik ahâlisine adâlet u rifk ve mü-lâyemetle mu'âmeleye heves-kâr olmalarıyla Hristiyan vâlîlerin irtikâb ve irtîşâlarından fâkr-ı hâle dûçâr ve para ile istîcâr edilen askerlerin zulm u ta'addîlerinden bî-zâr olan ahâlî kemâl-i hâhişle Gotlara arz-ı mütâvaat ve inkîyâd eyliyorlardı. Teslîse kâil olan firka-i müsellesten bahsine gelince bunların muhtaşaran ta'rîfleri bilcümle ulûm ve ma'ârifeye düşman vasfindan ibârettir. Ulûm ve ma'ârifeye âid her kitap kânûn-ı dîniyyelerince muharrem ve memnû olduğundan bu sûretle ellişerine geçen kütüb-i ilmiyyeyi ihrâk ederler idi.

Bunların içinde sathî olarak birkaç söz bellemiş gibi görünen birkaç kişiden başkası umûmen ceheleden oldukları ma'lûmdur.

Râhiblerî nasıl ise ahâlî dahi öyle idi. Dinleri ancak kili-seye gitmekten ve i'tikâdları dahi alel-amyâ papazlara inanmaktan ibâret idi. Kendimce dahi dînin mu'ammâsi diye tesmiye ettiğim teslîs ile ona müte'allik mesâil-i gâmîza kendilerine tefhîm ve ta'lîm edilemediğinden ne derece vâhî ve sahîf olursa olsun kendilerine telkin edilen hurâfâta mu'cize nazarıyla bakarlar idi. Sarây-ı hükümdârî halkına gelince bunları hangi firkaya ilhâk etmek lâzım geleceğine müte-hayyirim. Zîrâ Hristiyanlık'tan isimden başka bir şey taşımadıkları gibi imparatorlar uzun bir müddet putperest kâ-

hinlerinin elbiselerini iktisâ ediyorlar idi. Gratian o elbiseyi nez' eylemişse de onun te'sîrât-ı ma'nevîyesini nez' ü kal' edememişti. Theodosius ve Justinian kânûnlarında kendilerinden bahs eyledikleri sırada "biz ki ebedîyiz biz ki lâ-yemûtuz" ta'bîrlerini evsâf-ı mahsûsaları meyânında istî'mâl eyledikleri gibi kendilerinden evvel geçen hükümdârlara "ebedî" vasf-ı ilâhîsini istî'mâl eyledikleri meşhûddur. Tiyatro sahnelerinde gâyet şenî ve müstebşâ' ahvâl devâm eylediği gibi "sirk" oyunlarında cârî olan efâl-i fecîayı muhâfaza ederler idi. Hatta buna dâir Theodosius'un bir kânûn-ı mahsûsu olduğu ma'lûmdur. Din husûsunda imparatorlar mutlakul'-inân ve hangi firkaya arzu ederlerse iltihâkta muhayirü'l-cenân idiler.

İşbu firka-i müselleseye mülhak diğer bir tâ'ife dahi vardır ki onların i'tikâdları hükümdârlarının evâmirinden ibârettir.

Teslîse kâil olan firka Nicene Mecma-ı Ruhbânî'se ne dâhil olmuş ve mukarrerâtına râzî olmuşlar ise de ne demek olduğunu anlayamamışlardır.

Latin Kilisesi ekânîm-i selâseyi üç şahis i'tibâr ederler. Yunan kilisesi ise yekdiğerine hulûl etmiş ekânîm-i selâseyi i'tikâd ederler. Ancak "Rûhu'l-Kuds" ne demek olduğunu ta'rîfe dûçâr-ı müşkilât olduklarından bu yüzden dahi araclarında tefrika ve ihtilâf zuhûr eylemiştir. Bunlar dahi Nastûrî tâfesiyle Eutychian tâfesidir.

Nastûrîler Hazret-i Îsâ'nın ilâh olduğuna kâni olup ancak iki şahistan mürekkeb yani hem besar hem ilâh olduğu i'tikâdindadırlar. Eutychian'lar ise Îsâ'da ulûhiyyet ve besarîyyet mevâdd-ı asliyesi mevcûd olmakla beraber işbu mevâdd-ı muhtelife yekdiğerine ol derece hulûl ve ittihâd eylemişlerdir ki bir vücûd olmuş i'tikâdindadırlar. İşbu iki tâife pek kuvvetli idiler ve filvâki' üçüncü ve dördüncü kongrelerde akâidlerinin fesâdi karâr-gîr olmuş ise de Filistin ve Mısır ve Habeş ve İran taraflarında akîdeleri müntesir olmuş ve hayli tarafdar peydâ eylemişlerdir. Bunların ayrı patrik ve matran ve râhibleri var idi. İşbu iki tâ'ife re'îs-i rûhânîleri be-gâyet nâfîzü'l-kelim olduklarından Eutychius İskenderiyeye patriği olduğu gibi Severus Antakya patriği idi. Nestorius bidâyyette İstanbul patriği olduğu gibi el-yevm hayli tarafdarları vardır. Teslîse kâil olan üçüncü bir tâife daha vardır ki onlar dahi Keldânî'de tecemmu' eden meclis-i ruhbânda akîdeleri karâr-gîr olmakla kendilerine Keldânî itlâk olunduğu gibi akâidleri hükümdârin akâidinden ibâret olmakla "Keldânî Melekiyet" nâmını ihrâz eylemişlerdir.

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKÂLAT

İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar

Âlem-i İslâm'ın erkân-ı mühîmmesinden birini teşkil eden İran'ın azamet-i târîhiyyesi bütün müverrihîn-i garbiyye ve şarkîyye tarafından teslim edilmektedir. İranîler kûre-i arzda sâkin kâffe-i akvâm arasında en kadîmlerinden birisi-

dir: Irkça "Arya" cinsine mensûb bulunan bu kavim Roma ve Yunânîlerden daha evvel bir hükûmet-i millîyye-i müstâkille teşkiline muvaffak olarak Asya-yi Vustâ ve Garbî'de binlerce seneden beri mühim bir makam kesbetmişlerdir.

Zaten "Antik" denilen devre-i târîhiyyede İranîler bütün Asya-yi Garbî'ye hükümrân idiler: Önlerine gelen Asûriye, Babilistan ve Asya-yi Suğrâ'da mevcûd hükümtâ-i sağıreyi mağlûb ederek Türkistan-ı Şarkî'den Asya-yi Suğrâ'ya kadar tevessü' etmişler idi. Hatta bir zaman Karkaslar'ın, Arta Karkasların, Dariyusların milyonlarca orduları Misir'i ve Avrupa'yı istifâ ederek o asırlarda küre-i arzin en meskûn ve medenî addedilen kit'alarını yed-i tasallutlarına geçirmişler idi.

Daha o zaman İranîler bir medeniyet-i mahsûsa-i millîyyeye mâlik idiler: Kullandıkları lisân "Fers-ı kadîm" elsine-i Aryan'ın me'hûz-ıaslîsi olan Sanskrit'ten teşa'ub etmiş, "Proto Ariyan" tesmiye edilen Latin-Yunan lisânları ile beraber, o zamanki âlem-i medeniyetin en ber-güzide lisânı addediliyordu. Şu lisânda yazılmış âsâr-ı edebiyyenin numâneleri el-ân Paris, Londra ve Berlin kütüphânelerinde mevcûddur, ki bu lisânın daha [427] o zamanda väsil olduğunu derece-i mükemmeliyetini isbât ediyor. Aynı zamanda İranîler "Mazîm" denilen bir dîn-i millîye mâlik idiler.

Mûrûr-ı a'sâr ile bunlar tekâmûl ederek; lisân, Zend, Pâzende ve Pehlevî devirlerini geçirmekle bilâhare dâhî-i azîm olan Firdevsî'nin sevki ile Sa'dîlerin, Hâfızların, Molla Rûmîlerin zuhûruna meydân hazırlandı. Din ise kable'l-İslâm Zerdüşti tarîka mübeddel olarak Fârûk-ı A'zamın aşırına kadar İranîlerin dîn-i millîsini teşkil ediyordu.

Zerdüşt Eflatun'un muâsırı idi. Yani Îsâ (as)'ın tevellüdünden beş altı yüz sene evvel zuhûr etmişti.

Bu zaman İran tarihinin en parlak, en müşâşâ' bir devresi idi. Kâyâniyân sülâlesi bütün azamet ve haşmeti ile saltanat sürüyordu.

Asya-yi Suğrâ'yi, Mısır'ı, Asya-yi Vustâ'yi teshîr etmiş olan Fârisîler şimdî Türkistan-ı Şarkî'de Türk cinsi ile karşı karşıya gelerek Türkler ile çarpışıyor, pençeleşiyordular. Şâhnâme'nin bütün sahîfelerini işgâl eden, Firdevsî'nin bütün sünûhât-ı şâirâne ve ihtişâsât-ı vatan-perverânesine mevzû' olan bu çarpışma, şu pençeleşme eski İran tarihinin rûhunu teşkil ediyor. Türk Hâkanı Efrâsiyâb ile Fâris kahramanı Rüstêm arasında cereyân eden mübârezede Şâhnâme'nin esası olduğu gibi, şu iki kavim arasında bulunan alâka ve mukadderât-ı târîhiyyeyi de temsîl ediyor.

Bakınız, Koca Zâl, oğlu Rüstêm'e, Efrâsiyâb hakkında ne nasihat ediyor; genç, delikanlı Rüstêm Efrâsiyâb'ın kanına teşnedir, babası Koca Zâl'dan Efrâsiyâb'ın alâmet-i fârikasını soruyor, bunları belleyerek Türk ordusuna atılmak, Efrâsiyâb'ı öldürmek, şu iki kavim arasında asırlarca devâm eden hûnîn mübârezeye bir nihâyet vermek arzusundadır. Lâkin koca tecrübe-dîde Zâl oğluna: "Sakin öyle bir teşebbüse girişme!.. Zira Efrâsiyâb (مرد دانا و جنک آوراست) şecâatte şîr, reşâdette arslan, mahârette kurt olan Efrâsiyâb böyle kolaylıkla mağlûb edilmez!" diyor.

Fakat Türk akvâmı ile çarşışmanın neticesi daha bellî

değil iken İran'a hiç beklenilmeyen taraftan bir húcüm vu-kū' buluyor: Büyük İskender cihân-gîrlik hülyâsı ile bütün Asya'yı teshîr etmek teşebbüsune girişiyor. İran'ı bir iki dar-be-i dehşet-engiz ile yıkıp bitiriyor. İraniler eski Yunan mü-verrihlerinin ta'rif ettikleri sadâkat, süvârılık ve şîr-endâzlık gibi sıfât-ı mürtâzelerinden şimdi mahrum idiler. Eski me-tânet-i ahlâkiyye ve rasânet-i cismâniyye ve diyânet-i rûhâ-niyye bozulmuştu. Sadâkat hiyânete, reşâdet cebânete, di-yânet ta'assub-ı câhilâneye mübeddel olmuştu; İskender'in darbeleri şu sıfatların ne derecede mühlik olduğunu İran-lere oldukça anlattı. Mîlâdin tam üç yüz otuz senesi esnâsında İran mülük-i tavâ'if denilen esâret-i ecnebiyye devresine dûçâr oldu.

Lâkin hissiyât ve efkâr-ı milliyenin tenemmüv ve terbiy-yesi için en mü'essir bir mekteb-i intibâh eden taz-yîkât-ı ecnebiyye İranilerin de rûh ve kalblerini tasfiye ve terbiye etti. Mîlâd-ı Îsâ'nın dördüncü karnında İsfahan'da "Gâve-i Âheng" nâmî ile bir demirci huruc ederek bütün İranileri ecnebiler aleyhine kiyâma da'vet etti; Gâve önlü-ğünü sancak yaparak Erdeşir Bâbekân nâmına istihlâs-ı va-tan ü millet teşebbüs-i azîmine girdi. Erdeşir Bâbekân gûyâ eski Keyâniyân sülâlesine mensûb bir tîfl olarak sülâlenin esnâ-yi izmihlâlinde Zerdüştler tarafından "Mukaddes" ad-dedilimekte olan bir inek tarafından hifz u tagdiye edilmiş imiş! Her ne ise Gâve-i Âheng teşebbûste muvaffak oluyor. Bütün ecnebiler İran hudûdundan çıkarılıyor. Sâsâniyan de-nilen ve Asr-ı Sa'âdet-karîn-i Fârûk-ı A'zama kadar yürüyen sülâle-i muhteşeme te'sîs ediliyor!

Su sülâle zamanında İran yeniden eski haşmet ve aza-metini ve hatta daha bir kat yüksek sûrette iâde ediyor. Şimdi eski Yunanistan bitmiş, mahvolmuş idi. Onun yerine Roma kâim idi. Lâkin Roma İmparatorluğu bütün haşmet ve azameti, bütün hirs-ı cihân-gîrânesi ile beraber İran'a sû-ret-i ka'îyyede galebe çalamadı. Bilakis dünyada kendisine beraber ve müsâvî bir hükûmet tanımadığı ve bütün âlemi dâru'l-harb diye telakkî ettiği halde İran hükûmetini i'tirâfa ve İranîlerin hukûk-ı millîyelerini teslim'e mecbûr oldu. Âl-i Sâsâniyân'dan olan Şâpur-ı Sânının Roma İmparatoru Neron'a yazdığı bir mektup el-ân Paris Kütüphâne-i Milliy-yesi'nde mahfûzdur. Şu mektupta Şâpur kendisine: "Âlihe arasında abd ve abdler arasında rab" diye ve Neron'a: "Dostum Kayser-i Rûm" diye hitâb ediyor ki azamet-i sülâ-legen bir nişânedir.

Fakat mürûr-ı a'sâr ile ahlâk ve âdâb-ı millîyeye yeniden bozuluyor. Hükûmet birtakım entrikacılardır, kadınlar ellerine geçiyor. Adâlet yerine zulm u ta'addî, kanâ'at yerine isrâf, hasâ'il-i memdûha yerine zînet ve alâyiş-i zâhirîyye kâim oluyor.

İranîlerin ahlâki Âl-i Sâsâniyân'ın esnâ-yi inkirâzında bir derecede bozuk idi ki bir kere Fârûk-ı A'zam Irak hâkimi Sa'd ibn Ebî Vakkâs'tan İran'a âid aldığı bir mektubu as-hâb-ı kirâmin müzâkere ve müşâveresine vaz' ederek İran seferi hakkında re'yelerini sordu. Haydar-ı Kerrâr Ali ibn Ebû Tâlib seferin icrâsını tasvîb etti. Ömer bin Hattâb hazretleri: "Yâ Ebu'l-Hasan! Keşke ne İran olaydı. Ve ne biz İran'ı tes-

hîre mecbûr olaydık. Zira İranîlerin ahlâkı o kadar bozuktur ki bizi bile bozacıklardır!" diye cevap verdi. -mâba'dı var-

Ahmed Akayef

ALMANYA, İNGİLTERE, TÜRKİYE VE ÂLEM-İ İSLÂM

- 3 -

Bir devletin dâhilî ve hâricî siyâsetini, sîrf şahsi irâdeler neticesi farz etmek hatâlı olur. Vekâyi-i târihiyyenin âmil ve müessirlerini [428] iyi arayıp, doğru ta'yîn eylemek pek müşkil ise de, herhangi bir irâde Volonté'nin vekâyi' ve ah-vâl-i müteselsile-i mâziyyeden doğduğuna yani semere-i tâ-rih ve muhît olduğuna şüphe edilemez. Vâkiâ eşhâsın irâdeleri de, kendi nöbetlerinde birer müessir olabilirler, fakat tarih keyif ile idâre olunamaz; bir nevi mecbûriyet-i târihiyye, bir nevi takdîr-i târihî vardır. Hele sîrf diplomatik ile tâ-rih yapmaya kalkışmak, sâde-dillik olur. Muayyen bir za-manda çatışmaları mukadderât-ı târihiyyeden olan iki dev-letin dostlaşmalarına, birkaç düzine Taleyran ve Metter-nichler elele verip var kuvvetleriyle çalışsalar, netice yine muvaffakıyetsızlıklar.

Ondokuzuncu asr-ı mîlâdînin en mühim avâmil-i târîhiyyesinden olan bir fikir, "fîkr-i millîyyet", Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi Memâlik-i Osmâniyye'nin husûsiyle Avrupai kısmında icrâ-yi te'sîrat eylemiştir. Yunan, Ulah, Sîrp, Bulgar milletleri, tâbi oldukları Devlet-i Osmâniyye'ye karşı başkaldırıp, zorla ondan ayrılarak, müstakil birer dev-let halinde âlem-i siyâsete çıkmışlardır. "Milliyet Esâsi" Sal-tanat-ı Osmâniyye'yi hayli örseledi ve epeyi parçaladı. Şark'ta fîkr-i millîyyetin en sağlam muâvini dînî ihtilâf ve husûmetler oldu. Reâyânın kiyâm ve isyânlarında, gâye-i e-mel istiklâl-i millî idi, lâkin ona erişmek için kullanılan en keskin silah, taassub-ı dînî oldu.

Avrupa'da Saltanat-ı Osmâniyye'nin tamâmiyet ve sat-veti aleyhine te'sîr eyleyen fîkr-i dînî ve millî, Asya'da, bila-kis, saltanat-ı mezkûrenin kökleşmesine, kuvvetlenmesine, ihtimal genişlemesine bile hizmet edebilirdi. Siyâsette ma-hâret, ilcâât-ı târihiyyeyi görüp, devlet gemisinin veche-i azîmetini ona göre ta'yîn etmektedir. Devr-i sâbık müdîrân-ı umûrunun siyâset-i hâriciyye ve dâhiliyyeleri medh oluna-maz; maamâfih tarihin onları garptan ziyâde şarka bakma-ya, şarkla uğraşmaya zorladığı muhakkaktır. Hükûmet-i Os-mâniyye, on dokuzuncu asr-ı mîlâdînin sonlarına doğru, şarkı garba, Asya'yı Avrupa'ya, Hilâfet'i pâdişâhîligâ tercîh eylemiştir.

Bu tercîhin ilk neficesi, siyâset-i hâriciyyede, Devlet-i Osmâniyye'nin İngiltere dâire-i muhâdenetinden çıkış, Al-man dostluğunna geçmesi olacaktı ve filvâki' öyle de oldu. İngiltere, Devlet-i Osmâniyye'nin, Rumeli'de Boğazlar civârında, Kafkasya hudûdunda meşgûl olmasını ister; eğer Hükûmet-i Osmâniyye'nin Arabistan, Irak ve bâ-husûs Süveyş Kanalı taraflarına imâle-i zîhn ettiğini anlarsa, derhal Vilâ-

yât-i Sitte'de ve yahud Vilâyât-ı Selâse'de bir iş çıkarıp, hükûmetin bütün kuvâ-yı fa'âlesini oralara vakf ettirir. Mös-yö Pinon iddiâ ve iddiâsını vekâyi' ile isbât ediyor ki "Ermeni Vak'ası" esâsen Mısır Mes'elesi'nden doğmuştur: Ma'lûmdur ki İngilizler, 1882 senesi Mısır'ı muvakkaten işgâl etmişler ve 1887 senesi Devlet-i Osmâniyye ile akd ettikleri müâhededede, üç sene sonra, yani 1890'da Mısır'ı terk ve tahliye edeceklerini va'd eylemişlerdi. Mühlet tamam oldu, ama İngilizler kimildanmak bile istemediler. 1896'ya doğru, Fransa, yeni müttefiki Rusya'ya güvenerek ve Hükûmet-i Osmâniyye'nin rızâsını tâhsîl ederek, İngiltere'ye, işgâl müddetinin artık hitâma ermiş olduğunu hatırlatmak cür'etkârlığında bulundu. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa'yı bozuşturmak kastıyla "Ermeni Vak'asını" ihdâs eyledi. İngiltere'nin hesâbınca "Ermeni Vak'ası" şimdîye kadar bütün müttefikleri birbirinden ayırmaya yarayan Mes'ele-i Şârkiyye'yi, Devlet-i Osmâniyye'nin takşımı sûretinde açmış olacaktı...

Almanya Devlet-i Osmâniyye'nin Asya ve Hilâfet siyâsetine kuvvetü'z-zahrdır. Ermeni Vak'ası'nda Girid Mes'elesi'nde, Makedonya işlerinde menâfi-i Osmâniyye'yi ciddiyetle müdâfaa ederek, Saltanat-ı Osmâniyye'nin Avrupa ve Asya hudûdlarını muhâfazaya çalışmış ve bu süretle Şârkiyye'yi, Devlet-i Osmâniyye'nin takşımı sûretinde açmış Siyâsetinin devâm ve muvaffakiyetini mümkün kılmıştır.*

Almanya ve Türkiye müsterekü'l-menâfi' bir siyâset-i İslâmiyye ta'kîb ettikçe, İngiltere'nin şarkta istirâhat ve emniyeti münselîb oluyordu; artık ona yalnız i'tilâf-ı müsennâ, siyâset-i âlemdeki hâkim mevzi'ini idâme için kâfi görünmüyordu. Bunun içindir ki âlem-i İslâm'ın Afrika parçasını

bölüşerek Fransa ile uyuştuğu gibi (8 Nisan 1904) o âlemin Asya'daki kısmını da Rusya ile paylaşarak, o yüz yıllık düşmanıyla da barışı: "Sultan ile Kayser'in bir zamanlar pek sıkışan ittifâk ve muhâdeneti, Anadolu ve Bağdat yollarını Almanlara açarak, Hamburg'tan Basra'ya kadar imtidâd eden uzun bir arâzî parçasını, Alman nüfûzuna bırakıyordu..."

[429] "İngiltere bunu duydı; ve hiç olmazsa bir müddet-i muvakkate zarfında, Alman tehlkesinin Rus muhâtarasından daha müdhiş olduğunu takdîr etti. Alman tehlkesi, İngiltere için şark mes'elesi hudûduyla mahdûd değildi; ci-hân-sümûl idi... Fransız diplomasisi, İngiliz ve Rusların i'tilâf-ı menâfiini ihzâr ve tanzîm etti, ve bundan 31 Ağustos 1907 tarihli Rus-İngiliz muâhedesesi çıktı: Londra ve Petersburg hükümetleri, Asya-yı Vustâ memâlik-i İslâmiyyesi'ni dostâne paylaşıyorlardı; İngiltere Afganistan'da, Rusya İran'da birinci mevkî tutacaktı, bir de hasm-ı müşterek aleyhine tamâmen birleşiyorlardı, Asya-yı Suğrâ ve Balkanlar'da (yani memâlik-i Osmâniyye'de) Alman nüfûzuna karşı koymak üzere teşebbüsât-ı lâzimede bulunmayı ta'ahhûd eyiliyorlar." (L. Driault- *La question D'orient*, p. 326-327).

Rusya ve İngiltere taahhûdlerini yerine getirmek üzere, Makedonya yangınıni hiç durmadan körklediler. Bu sırarda vekâyi-i âlemi az çok ittrâd ile ta'kîbe çalışan bir Türk gazetecisi şu satırları yazdı:

"İngiltere Islavlar'la birleşti. Asıl Almanya'ya karşı Islav Rusya ile ittifâk ederken Almanya'nın cenuptaki ihtiyât orduşuna yani Osmanlılar'a mukâbil Makedonya Bulgar çetelelerini tanzîm ile uğraşıyordu. Londra'daki Balkan Komitesi âlemi emerek toplanan sterlingleri Balkanlar'a boşatmakta, Bulgar çeteleri işi gücüyle meşgûl Türk, Rum ve hatta Bulgar köylerini yakıp yıkmakta iken, İngiltere Hâriciyye Nezâreti Vilâyât-ı Selâse'nin Türkiye'den büsbütün ayrılması için türlü lâyihalar hazırlıyordu..."

Maksad âşkârdı: Ya Devlet-i Osmâniyye korkup aman diyecek, Almanya koltuğundan ayrılp İngiliz kucagiña atılacak; yahud Makedonya Bulgarlar'a geçerek, Berlin'den Kuveyt'e giden demiryol ortasından kırılmış, makâm-ı Hilâfet'in kadr ü i'tibâri tâ kökünden sökülmüş, Türk ordusu mağlûben Asya'ya kovulmuş olacaktı... (Kirim- *Tercüman*, 28 Temmuz 1908.)

İngiltere ve Rusya, Saltanat-ı Osmâniyye ve Düvel-i İslâmiyye aleyhine, Fransa simsarlığı ile uyuşarak i'tilâf-ı Müselles'in temeli atılması üzerine, Almanya ve Türkiye'nin bazı tedâbîr-i ihtiyâtiyyeye tevessülleri zarûrî idi. Bunun üzerrinedir ki Saltanat-ı Osmâniyye, Balkan devletlerinden Romanya, Sırbîye ve Yunan ile beraber, İttifâk-ı Müselles'e dâhil olacak ve sonra Bulgaristan'a harp açıp, Makedonya mes'elesini, kendi nef'ine hallettirecek havâdisi âleme yayıldı. Henüz zikrettiniz gazeteci bu kıl ü kâlleri şöyle naklediyor: "Almanya'nın Sultan'a Bulgarlarla harp tavsiye ettiği pek çok söylendi. General Vondergoltz'in "Divohe"de yazdıkları, Baron Marşal'in bir gazeteciye dedikleri, Almanya Washington Sefiri'nin bir Amerika cămûlesinde makâlesi, hep aynı fikri takviye ediyor, Makedonya mes'elesini ancak bir Türk-Bulgar harbiyle hüsн-i tesviye imkânını gös-

* Bu kaziyenin sıklıkna delîl olmak üzere, Almanlara hiç de dost ve tarafâr olmayan bir Fransız'ın, işbu makalelerimde kitabından çok istifâde ettiğim Mös-yö Reunion Pinon'un birkaç sözünü, aşağıya aynen tercüme ediyorum: "Ermeni buhrânında Almanya, Türkiye aştan açığa tarafâr bit vaziyet aldı. Sultanı İslâhâta icbâr için yalnız İngiltere'nin değil, hatta Rusya ve Fransa'nın teklif ettiği tedâbîr bile ya tamâmen reddeyledi, yahud sırf sudan cevaplarla geçiştirdi: Lord Salisbury'nin tehdîtâr nutuklarından birisine cevâben İkinci Wilhelm, Devlet-i Osmâniyye'nin hukûk-ı hâkimiyetini kemâl-i şiddetle tasdîk ve i'lân eyledi; istasyonların ikileştirilmesi, ve süferânın İslâhât programları mesâlinde İmpâtor ve sefiri Baron Marşal, dâima Avrupa devletlerinden ziyâde Sultan'a izhâr-ı emniyyet eder bir siyâset ta'kîb eylediler" (Sahîfe 54). "Miralay Vasos'un askerleri mu'âvenet için Girid'e çıktıkları zaman İkinci Wilhelm, akrabâsı Kral Yorgi'ye sert bir ifâde ile a-dem-i memnûniyyetini bildirmiş ve Avrupa devletlerine de vakit geçirmeksiz Pire'nin abluka edilip Vasos'u geri çağrımak için Atina hükümetinin icbâr olunmasını teklîf eylemiştir" (Sahîfe 55). – Türk-Yunan muhârebesi Almanya'nın İstanbul'daki nüfûz ve ehemmiyetini evc-i galeyân eriştirdi: Almanya hükümetinin sarîh Türk dostluğu; imparatorun Osmanlı ordusuna teşçî'ât ve tebrîkâti, Alman diplomasisinin, Yunanlıların tehvîn-i felâketine hâdim her türlü tedâbîre muhâlefeti, İkinci Wilhelm'i tamâmiyet-i mülkiyye-i Osmâniyye'nin en kat'î bir tarafârı, Alman sanâyi' ve ticâretinin nef'ine olmak üzere sultan Abdülhamid'in dost ve müttefiki eyiliyordu" (Sahîfe 56). "Almanya'nın İstanbul'daki te'sîrât-ı iktisâdiyye ve siyâsiyyesi, Makedonya işlerinde, saltanat-ı Osmâniyye tamâmiyet-i mülkiyyesinin ve pâdişâhın hâkimiyetiyle, emîrül-mü'minînlik (yani Halîfelik) nüfûz ve iktidârının kat'iyen muhâfazası cihetine sarf olunmuştur" (Sahîfe 57).

teriyordu. Goltz İstanbul'a geldi, Türk Mekteb-i Harbiyesi'nde nutuk söyledi, gitti; Mareşal Berlin'de bir hayli oturdu, döndü; Sadrâzam Ferid Paşa'ya Prusya'nın en büyük nişâni "Kara Kartal" verildi. Artık herkes Devlet-i Osmâniyye'nin resmen İttifâk-ı Mûselles'e dûhûlüyle, aynı zamanda Bulgaristan'a i'lân-ı harb ettiği haberini bekliyordu; pek çabuk ve uzaktan işten kulaklara, Merîc vâdîsinde, Filibe civârında gürleyen muzaffer Türk toplarının sadâsi bile gelip yetişiyordu. Bu takdirde, İngiltere, belki yine yenilmiş olacaktı: Öyle ya, top güllesi en kuvvetli deâldir, yenilen Bulgaristan da çetelerini toplar, Yunan gibi Türk dostluğu lûzumuna kanmış olurdu..." (Aynı gazetenin aynı nûşasından)

Belki bu ihtimalâtâ karşı müzâkerâtta bulunmak ve her halde Makedonya mes'elesini tamamen Türkler ziyânına halletmek için, İngiltere kralı Edward Rusya İmparatoru Nikola'yı ziyârete gitmek üzere iken, mes'ele-i şarkîyye fevkâlâde mühim bir vak'a zuhûra geldi: Devlet-i Osmâniyye'de meşrûtiyet-i idâre i'lân olundu. Bu vak'a o kadar azzîm, o kadar çok netâyici hâmil ve bazlarında o kadar gayrî müterakkib idi ki zuhûruyla şark mes'elesinin müessirlerini, şiddetli bir fırtına gibi alt üst etti: Makedonya işini sildi süpürdü, aldı, götürdü; İttifâk-ı Mûselles ve İ'tilâf-ı Mûselles devletleriyle, Saltanat-ı Osmâniyye'nin vaz'iyet-i mütekâbilelerini, muvakkaten veya zâhiren değiştirdi; Reval Mülâkâti'nın ehemmiyetini eksiltti...

* * *

10 Temmuz'dan beri Hükûmet-i Meşrûta-i Osmâniyye'nin İ'tilâf ve İttifâk-ı Mûselles'le olan münâsebâtından biraz tafsîl ile bahsi âhir bir zamana bırakıyorum. Şimdilik, buna dâir bir iki çift sözle iktifâ edeceğim. Önce, bilmem neden, ortâlığı bir İngiliz dostluğudur kapladı; İngiliz Seffîri cenaplarını "Millet-i Osmâniyye istikbâl eyledi"; Anglofil olmakla ma'rûf Kâmil Paşa sadr-ı hükûmete geçti. Lâkin bu balayı pek kısa sürdü. Înkılâptan henüz birkaç ay geçmemiştir ki inkılâbı yapan firkanın nâşir-i efkâri "Siyâset-i hissî-yât"ın (yani İngiliz siyâsetinin) tenkidine ihtiyâc hissetti... Bu rûcû, gittikçe mütezâyid bir sur'atle nihâyet, bugünkü hâle müncер oldu. Gerçi bazı siyâsiyyûnun hâlâ İngiliz dost-ı kadîmimizden, Osmanlılar'ın en büyük dostu Yedinci Edward hazretlerinden kemâl-i ciddiyetle bahsettikleri vâkı' dir. Fakat kâri'lerin bu evsâfi, şimdi o kadar ciddiyetle okuduklarına biraz şüpheliyim. Îlcâât-ı târîhiyye, Devlet-i Osmâniyye'nin münâsebât-ı hâriciyyesini, Reval Mülâkâti'ndan az evvelki şekline pek benzetti. Sadrâzam Paşa, Romanya'dan Avusturya'dan geçerek Berlin'e Kayser İkinci Wilhelm'in ziyyâretine gidiyor... Ötedenberi Fransız ve İngiliz muhibbi ad-dolunan bir nâzırımız Paris ve Londra'da bir hayli müddet ikâmetten sonra Berlin mahâfil-i siyâsiyye ve mâliyyesiyle yakından tanışmaya lûzûm görüyor...

A[elif].Y.

[430]

OSMANLI VE İNGİLİZ MÜNÂSEBÂTİ HAKKINDA

El-yevm Osmanlı ve İngiliz münâsebâtında mevcûdiyeti İngiliz cerâid-i mühimmesinin neşriyâtiyla İngiliz siyâsiyy-

yûn-ı mu'teberesinin akvâlinden anlaşılan noksânî-i muhâdenet hiç şüphe yoktur ki bizim kendi hatâ-yı tedbîrimizden ileri geliyor. Süveyş Kanalı'nda, Bahr-i Ahmer'de, Basra Körfezi'nde menâfi'i azîmeye ve umûr-i ticâriyye ve siyâsiyye Memâlik-i Osmâniyye'de hâlâ bir mevkî-i mümtâza mâlik bulunan ve nûfûz-ı Hilâfet'teki ehemmiyeti läyâkiyla tedkîk eleyen ve yüz milyon kadar ehl-i İslâm'a hükmeden İngiltere elbette ve elbet Devlet-i Osmâniyye ile hüsîn-i münâsebeti tercih eyler. Binâenaleyh bizim için böyle bir hüsîn-i münâsebetten istifâde ancak İngiltere efkâr-ı umûmiyyesinin vûcûh-ı temâyüliyyesin-deki dekâyik ile İngiliz siyâset-i şarkîyyesinde ta'kîb olunan mesâlikî gavâmîziyla idrâke mütevakkiftir. Senelerce şarkta dolâşmış ve bir müddetten beri İstanbul'da en mühim bir İngiliz gazetesinin muhâbirliğini icrâ eylemeye bulunmuş olan bir dostum ahîren berây-ı sîla İngiltere'ye gelmişti. Kendisi ile olan mülâkatım sırasında İngiltere efkâr-ı umûmiyyesinin ve İngiltere devleti tarafından umûr-ı şarkîyyede mültezem mesleğin Hükûmet-i Osmâniyye tarafından doğruca telakkî edilmediği iddiâ olundu. Ve bu husûsta îkâzâttâ bulunmaklûğım tavsiye edildi. O babda serdedebileceğim mütâlaâtın her ne hikmete mebnî ise makâm-ı âidesince ziddî icrâ olunacağını anlattıktan sonra meşrûtiyetin tulûundan beri bir hayli sahâyîf-i cerâid ile vatandaşlarımıza İngilizler ve İngiltere mesâlik-i şarkîyyesi hakkında bildiğimi îzâhtan hâlî kalmadığımı söyledi.

Ma'lûmdur ki Devr-i Meşrûtiyyet'in küşâdına kadar İngiltere ile olan münâsebâtımız mûcib-i marzâ bir halde cereyân etmemiştir. O münâsebâtta noksânî-i âsâr-ı muhâdenet Rusya ile son muhârebemizden bir müddet evvel vukûa gelmeye başlamış idi. Devlet-i Osmâniyye'nin o zamanlar Balkanlarda dû-çâr olageldiği müşkilâtin mehâlikini tâhîf için müteveffâ Lord Bikonsfield hayli uğraşmış ve efkâr-ı âmmevi hayilden hayliye Türkler lehinde idâreye muvaffak olmuş idi. Fakat buna mukâbil Rusya nûfûzu Avrupâ-yı Garbî'de ve alel-husûs İngiltere'de icrâ-yı faâliyyete başlamış ve Rusya diplomasisi "Şark hristiyanları hakkında Türk mezâlimi" vesilesini üss-i meslek ittihâz ederek Devlet-i Osmâniyye'nin bekâsına ve alel-umûm Osmanlı müslümanlarının selâmetine gâyet muzîr bir cereyân vûcûda getirmiştir. Bu husûsta Rusya'nın İngiltere'de vesâit-i resmiyye ve gayr-i resmiyye ile icrâ eylediği tedâbîr hakikaten şâyân-ı hayret denecek derecede mâhirâne idi.

O zamanlar Ruslar İngiltere ricâl-ı siyâsiyyesinden bir hayli mühim zevâtî kendi mülâhaza-i siyâsiyyelerini hüsîn-i telakkîye meylettirdikleri gibi ulemâdan, şuarâdan, ruhbânan dan sâhib-i nûfûz birçok kimseleri kendi taraflarına cezbettiller, vesâit-i tahrîr ve hitâbetle iktifâ eylemeyeip ehl-i san'at-tan bazı ressamlara gûyâ Türklerin şark hristiyanları hakkındaki işkence ve efâl-ı katliyelerini gösterir levâyîh-i muhayyele tasvîr ettirmeye ve tiyatrolarda fâci' veya hakâret-âmîz mevzû'lар oynattırmaya çalışarak halkı Türkler aleyhinde tezyîd-i adâvete sevk eylemişler idi. İngiltere'de mukîm "Madam Novikof" nâmında fetânet-i siyâsiyye sâhibesi bir kadın başta müteveffâ Gladstone olmak üzere birçok ri-

câl-i devleti Türkler aleyhinde tahrîke çalışmış idi. Hatta Madam Novikof'un garb âlem-i siyâsiyyâtında Ruslar için ettiği hizmetler yüz bin Kazak askerinin muhârebede gösterdikleri yararlıklardan büyuktur" sözü bu bâbda misâl sûretinde zikredilir olmuştur. O zamanlar taraf-ı devlet-i Osmâniyye'den Türkler –daha doğrusu Osmanlı müslümanları– aleyhinde vukûa gelmekte olan bu muzir cereyânların öünü almak veya ziddine cereyânlar ihdâs eylemek için teves-sül olunan tedâbîr hiçbir intizâm ve vukûfa, hiçbir iktidâr ve sebâta müstenid olamamakla akim kalip gitmiştir.

Osmanlı ve Rus Muhârebesi'nin sonlarında ve alel-husûs Kibrîs Mukâvelenâmesi'nin akabine İngiltere'de Türkler için tekrâr bir teveccûh eseri görülmeye başlamış idiyse de bu da vakâr-ı siyâsîsini mütesâviyen siyânete muktedir iki devletin muhâdeneti sûretinde zuhûr eylemeyip hâmî ve mahmî şeklinde zuhûr eylemiş idi. Yıldız devr-i hükûmetinin sû-i tedâbîrinden dolayı vatana âriz olan teşevvüs ile nüfûz ve kudret-i hükûmete târî olan nakâyistan dolayı bilâhare İngiltere'de bize karşı ibrâz-ı musâfât edilmek şöyle dursun her fırsat düştükçe şiddetli buğz ve nefret âsârı gösterilelegmiş idi. Gayr-ı muntazar zannedildiği halde meşrûtiyetin vaz'ına muvaffakiyet hâsil oluvermesi üzerine İngiltere'de bir Türk tarafdaârlığı başladı. Vatanımızın kansız inkılâbı alkışlandı. Cerâid-i mu'tebere sahâyifi Meşrûtiyet-i Osmâniyye'nin temennî-i bekâsı hakkında öyle makâlât-ı dostâneyi hâvî idi ki insan bunların Osmanlı erbâb-ı tâhîri tarafından yazıldıklarına zâhib olabilirdi. Türkiye hakkındaki bu tahavvûl-i mesleğe yani evvelki buğz ve nefretin tamamıyla ber-taraf edilmesiyle yeniden bir meslek-i meveddet vaz'ına sebep ne Kâmil Paşa'nın ifrâtlı İngiliz tarafdaârlığı yapması ne de filân ve filânın diploması taslaklı göstermesi ne de bazı kimselerin âdetâ tezlîl-i vakâr-ı millîyyet edercesine istasyonlarda, filanlarda ellerinde İngiliz bayrağı olduğu halde "Yaşasın İngilizler" diye haykirmaları idi. El-hâsîl İngiliz dostluğunun tekrâr zuhûra gelmesindeki kerâmeti kendimize mâl edemeyiz. Dûrbînlikleri ma'lûm olan İngiliz ricâli bu dostluğu kendiliklerinden te'sîs eylediler. Zira Şark-ı Karîb'in teceddûd-i ahvâli onu iktizâ etti. Yoksa iş bize kalsa idi bu dostluktan istifâde-i ciddiyyenin tarîklerini bilmediğimizi da-ha mebâdi-i Meşrûtiyyet'te gösterir idik. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhâk etmesiyle o zaman açmış olduğu ebâvâb-ı müşkilât önünde Bâbiâlî âciz ve hayrân kalmış idi. Avusturya'ya karşı sulhen müdâfaa-i hukûkun bir vâsitası bulunduğu [431] ve binâenaleyh büsbütün me'yûs olup da deryâ-yi hayrete dalmaya mahal olmadığını vatandaşlarına o sırada tavsiye eden ilk muharrir şu satırları yanan âcizdir. Artık kullanmadığım bir "nâm-ı müsteâr" olduğu için şimdi alenen söylüyorum. "Horasânî" ism-i müsteârı altında yazdığım makâlâtta olmak üzere mebâdi-i Meşrûtiyyet'te yevmî sûrette dahi intîşâr etmiş olan *Servet-i Fünûn* gazetesinde Avusturya'nın hukûk-şikenâne muâmele-i gayr-ı muntazirasına en müessir bir mukâbele Avusturya ticâretine karşı ciddi ve etrafî bir "boykotaj" yapmak olduğunu tavsiye eylediğim zaman boykotaj sebebiyle devletin müşkilât-

hâriciyyeye dû-çâr olabilmesi ihtimalini de düşünmüştür ve fakat o zaman İngiliz muhâdenet-i siyâsiyyesindeki germiyeti yakından hisselendiğim için o müşkilât-ı melhûzaya karşı İngiltere'den müzâheret-i ma'nevîyye göreceğini de muhakkak zannetmiş idim. Sonraki hâdisât bu müzâheret-i ma'nevîyyenin husûlunu cümleme gösterdi. Avusturya'nın kendi suçunu käle almayıp da bizi suçlu çıkarmak için vukû' bulmuş olan ta'rîzleri, tehdîdleri İngiltere müzâheretinden dolayı hükümsüz kaldı; Devlet-i Osmâniyye dahi hukûk-ı hükmârânîsine karşı vukû' bulmuş olan taarruzdan dolayı hiç değilse iki buçuk milyon lira kadar tazmînât koparabildi.

Düvel-i kebîre-i garptan bazlarının şark milletleri hakkında pek de niyyât-ı hâkinâsâne beslemediklerini ve alel-husûs ümem-i İslâmiyye hakkında tâ Ehl-i Salîb devirlerinden tevârûs edegelmiş bir nevi' hiss-i garaz ile müteharrik olduklarını biliriz. Çok kere tenkîd de ederiz. Bu âcîz Garb'ın maşrîk-ı İslâm hakkındaki o meslek-i bed-hâhânesini en şiddetli tenkîd eden şarkılılardan birisiyim. Fakat o meslek-i bed-hâhâne ve gayr-ı munsîfânenin şu asr-ı temeddünde bile vakit-be-vakit âsârı zuhûr eylemesine meydân vermemek üzere tedâbîr-i ma'küleye tevessûl etmediğimizden veya edemediğimizden dolayı biraz da kendi âsâr-ı amelimizi tahtie eder iese fenâ olmaz. Her derdimize devâyi hâricin göndermesine intizâr eylememeli. Bugün Memâlik-i Osmâniyye'de olan menâfiî âdetâ kendisi için mes'ele-i hayat u memât denecek kadar azîm ve mühim dahi bulunsa İngiltere kalkıp da Kırım Muhârebesi'nde yaptığına yapamaz. Kezâlik Şark-ı Karîb'deki menâfi'i ne kadar artarsa artsın Almanya devleti Devlet-i Osmâniyye'ye başka taraftan gelebilicek taarruz-ı fi'lîye karşı silâhla lehimizde müdâhaleye gitmez.

Meselâ bugün İngiltere ile Fransa veya Fransa ile Almanya veya Almanya ile İngiltere arasındaki revâbit-i mâliyye, ticâriyye, sinâîyye, ilmiyye ve fenniyye ve sâîr o kadar artmış, o kadar artmıştır ki bu devletlerden hiç birisi şarkta menfaatlerinin taarruzundan dolayı kat'îyyen müsâdemeyi göze aldadırmazlar. Bilfarz bu taarruz- menâfi' bir buhrân-ı müdhiş haline gelse bile âkibet bir tarîk-i tesviyye bulunur. El-hâsîl uzlaşabilirlر; medeniyetin garba te'mîn eylediği istirâhat ve âsâyiş-i âmmeyi bozamazlar ve mahsûlât-ı maddiyye ve ma'nevîyye-i temeddünü tâhîb eyleyemezler. Bizde münâsibât-ı düvelîyye üzerine mülâhazât serdedenler âleme gülünç oluyorlar. Şu tarafa, bu cihete meyletmek isteyecek iese onun da fırsatı gelebilir. Asıl bize elzem olan meslek her tarafi iyi kullanmaya çalışmak ve her taraftan hukûk ve vakâr-ı millîmize riâyet cezbedebilmektir. Bu tarîk-i savâbî ta'kîbde şâşkînlîk göstermeye lim. Âlemi kendimizden soğutturacak efâlimiz vukû' bulup giderse vay bizim hâlimize. Memleketimizin her tarafında yine beğenilmeyecek haller vukûa gelmekte olduğuna dâir Avrupa-yı garbîye muttasıl haberler geliyor. Bunların kâffesi dahi masnû' ve garazkârâne olamaz. Bu haller devâm ederse en samîmî dostlar da düşman olurlar.

Londra
Halil Hâlid

Sirâtimüstakîm- İmzâlarıyla makâle yazan muharrirlerimize hedef-i aslî âlem-i İslâm'ın müdâfaa-i menâfî olmak şartıyla; serbestî-i efkâr ve mütâlaât te'mîn olunmuştur. Binâenâleyh muharrirlerimiz arasında, herhangi bir mes'eleye âid ihtilâf-ı efkâr olabilir. Risâle, ancak kendi nâmına yazılmış makâlelerden bi-tamâmihi mes'ûldür.

MEKÂTÎB

Tepedelen'den:

Temyîz ve takdîre kudret-yâb olabildiğim zamandan beri millet ve memleketin felâket ve sa'âdetini düşünür bu hûsûsta en esâslı nukâtî teşrifîe çalışır olduğum için hayat-ı vazîfeye dâhil olduğum şu zamanda meydân-ı hâlle arz edilmiş olan bir ihtiyâc-ı esâsiye nazar-ı dikkatinizi celb etmek, müşâhedâtımı arz etmek isterim.

Arz edeceğim mes'eleye benden ziyâde alâkadâr olup benden ziyâde düşündüğünüze de emniyetim olduğu için sözlerimi biraz zâid addetmekle beraber mevkî'im i'tibâriyle olan müşâhedâtımın sizce de fayda-bahş olacağı mütâla'a-sıyla ber-vech-i zîr arzina mücâseret eylerim:

1. Memleketimizin mekâtib-i ibtidâiyye muallimînâne şiddet-i ihtiyâci der-kârdır. Bunları Dârûlmuallimîn'lerle tedârik etmek mümkün değildir. Bu kadar fedâkârlığa, teşvîkâta rağmen Yanya Dârûlmuallimîn'ne ancak yedi talebe toplanabilmiş. Onlar da ya mekteb tâhsîlinde muvaffak olamayacağını anlayıp idâdiyî terk etmeye mecbûr olanlardan veya bir iki sene medresede bulunduklarından birkaç sene de köyünde dolaştıktan sonra bir işe yaramayacağını kesitirip gelenlerdendir. Âciz mekteb içinden çıkyorum...

Geçen sene hakîk[at]te yalnız bir talebe çıkmıştır; bu sene ve gelecek sene çekmeyacak. Daha gelecek sene ise üç dört tane çikabilecektir. Vilâyetin yedi yüzden ziyâde muallime ihtiyâci vardır. Her vilâyetin az çok farklılarla aynı halde bulunduğuuna şüphe yoktur. Geçen sene birkaç mektep açmaya maârif bütçesi müsâit iken muallim bulunamadığından açılamamıştır. Dörtüz kuruş maâsla idâdî mezûnlarına teklîf edildiği halde bir tâlip bile zuhûr [432] etmemiştir. Gelecek seneye köy umûr-ı maârifi köy bütçelerine ithâl edildiği zaman bu ihtiyaç bütün vuzûhuyla arz-ı endâm edecek tîr.

Dârûlmuallimîn'lere on sekiz yaşından aşağı talebe kabûl edilmemesi nihâyet rüşdiye derecesinde olan bir tâhsîl için adam bulmaya mânidir. Bu şart tadîl edilse bile en müsâit şerâitle Dârûlmuallimât'a talebe aranlığı halde nasıl ki -buradan- kimse gitmemiş ise Dârûlmuallimîn'lere de ne yapılsın kifâyet derecede talebe zuhûr etmeyecek tîr.

2. Vaktiyle menba'-i irfân ve kemâlât ancak medreseler olup her türlü esbâb-ı terakkî ve saâdet oralarda hazırlanabileceği nokta-i nazarından bugünkü mektepler yerine her kasabada mektepler kurulmuştur. Bugün bunların çoğu harâb birçoğu da hâl-i ihtizârdadır. Ma'mûrlarına devâm eden birkaç talebe -eğer varsa ki buralarda yoktur- bir iki sene

gelip gittikten sonra terk etmekte (diğer yerlerdeki müşâhâdâtim nazaran) bazen başkaları gelip bazen de boş kalmaktadır. Zamanımızda -diyebilirim ki hiçbir tarafta- kasaba medreselerinden icâzet alan olmadığı gibi -Yanya gibi bazı şehir medreseleri de bu halededir. Gelenler az çok devâmdan sonra bir gâye me'mûl ve mutasavver olmadığından bırakıp giderler. O evkaf da vâkifin maksadı te'mîn edilemeksiz telefon olur gider. Memleketimizde belki binden ziyyâde medrese bulunup bunların külliyeti bir yekûn tutan vakıfları hebâ olup gitmektedir. Şâyân-ı teessüf hallerdendir ki ihtiyâca muvâfîk bir programa ittibâen esâslı bir tasfiye ve teşkilât yapmadan Meşîhat bütçesinde taşra medreselerine büyük bir muhassasât da gösterilmektedir.

3. Köy teşkilât idâresi İslâh edilmek üzeredir. Köyler için ayrıca bütçeler ihdâs edilecek ve bu sûretle imam, muallim, muhtar tâyîni köye terk edilecektir. Âciz, ahvâli nazar-ı dikkate alarak bunların her üçünün bir zâtta cem' edilmesi lûzumunu vâki olan taleb-i mütâlaaya cevâben bildirdim.

Evvelâ muhtarların okur yazar olmasına sâniyen muvazzaf ve yabancı bulunmalarına şiddetle ihtiyâc görülmekte olduğundan şu adam kahtığında ve zügûrlük devrimizde bundan başka çâre-i şâfi bulamadım. Bu sûretle yüksek maâs verilebileceğindenraigbetin artması, muallimin nûfûz ve i'tibârinin takviyesi, bir te'sîr-i ma'nevî ile ahâlînin ilme isâdirilmaları gibi fevâid de vardır. İlleride okur yazar adamlar çogaldığı ve memleketin serveti arttığı zaman muhtarlığın muallimlikten ayrılması lâzım gelirse de imamlık ile muallimliğin dâima bir zâtta kalması pek tabiidir.

Dârûlmuallimîn'lere şerâit-i hâzîra ile talebe bulunaması ve bulunması te'mîn edilse dahi ihtiyâca kâfi bir dereceye îsâl edilemeyeceği, şekl-i hâzırıyla medreselerden istifâde edilememesi ve vakıfların maksadlarının zâyi' olması, imam ve muallimlik için ayrı ayrı adam bulunamayacağı ve farz-ı muhâl olarak bulunsa bile her ikisine müstevî maâs verilemeyeceği nazar-ı dikkate alındığı zaman bulunabilecek yegâne çâre medrese derslerinin Dârûlmuallimîn programlarına göre İslâh ve ikmâli ve harâb medreselerin vakıfları toplanarak şehir medreselerinin muntazam bir hâle ifrâğıdır.

Memleketin ihtiyâcına bu da âcil bir çare değil gibi görültre de mevcûd medreselere tâyîn edilecek muallim-i mahsûslar tarafından mücâz veya müntehî talebeye bir sene zarfında yazı, hesâb, tarih, coğrafya, zirâat gibi dersler gösterilerek yetiştirlmeleri mümkündür. Gelecek seneye binlerce açılacak ihtiyâc kapıları bu sâyede kapatılabilecektir. Ve bu talebin ardı hiçbir vakit kesilmeyecek hiçbir vakit Dârûlmuallimîn'lerin idâre edebilecegi dereceye inmeyecektir.

Ve fakat medreselerimizde yapılacak esâslı bir İslâhât daha vardır ki o da dinden maksûd ve gâye olan saâdet-i dünâeviyye ve uhreviyyeyi te'mîn edecek sûrette talebeye bir fikir verilmESİdir. Böyle sâlim bir fikir verecek muallimlere maatteessüf kifâyet derecede mâlik olmadığından ayrıca bir Dârûlmüderrisîn'e ihtiyâc vardır. Orada felsefe-i dîniyye eslem esâslar üzerine gösterilmeli ve o zevât-ı ârifeye müderris olup talebesine amelî bir sûrette saâdet-i hayâti, i'lâ-yı kelimetullâhi kâfil bir terbiye vermelidirler. Yoksa köy-

lere gönderilecek hocalar şimdiki gibi (dünyadan göz kesmeyi) telkin edecek olurlarsa dîne ve millete hıyânet edilmiş, istikbâl-i karîbimize helâk çukuru açmış oluruz.

Hocalarımız dünyadan göz kesmeyi değil, Allah için dünyaya sarılmanın yolunu öğretmelidirler!

Fakat bunu yapabilmek için kendilerinin o yolda bir fikir ve terbiye almış olmaları iktizâ eder. Buna da çare arz ettiğim gibi evvelâ bir Dârûlmüdderişin açarak mücâz talebenin müstâidlerinin orada yetiştirmesidir.

Tarlaya bir çapa fazla vurmanın rızâullâha bir adım daha yaklaşmak demek olduğunu, iki rekat nâfile namazdan iki evlek fazla sùrmek yüz kat daha sevâb bulduğunu takdir edip köylüye anlatmasını bilmeyen hocalardan fayda değil zarar-ı azîm tehaddüs edeceğî âşikârdır.

Bir de milletin terbiyesine memûr olan hocalar beşerin hakk-ı tabîssi olan ve haklarında bir memnûiyet-i şer'iyye vârid olmayan nâfi' eğlenceleri men'e kalkışmayıp belki fitraten cümle-i niam-i ilâhîden olarak bahsolunan bu mücîb-i hamd ü senâ servetleri saâdetimizi ikmâl edecek makâsid-ı dîniyye ve millîyyeyi suhûletle istihâsâle medâr olacak vechile yerinde kullanmayı öğretmeli ve bizzat ta'lîm ederek hissiyâta rikkat, hayâta kuvvet ve intizâm vermek yolunu tutmalıdırular.

Burada Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'nin programını tebcilden kendimi alamam.

Hocalarımız nâsi sıkımaktan ziyâde kendilerini sevdirmelidirler. Bir ferdî lüzûmundan ziyâde sıkımak ısyân etmesini mücîb olur ki bir kere o cûr'eti bulduktan sonra bir daha mübâlâtısızlıkta devâm eder gider. Her an dışarısına çıkmaması muhîtemel olan dar bir yoldan sevk edip de [433] dışarı çıkmaya alıştırmaktan geniş yol tutup da dâima içeri-de bulundurmak yüz kere ahsendir. Hüsn-i kabûl göremeyecek ağır tekâlîfe bulunup da dâima "Sen fenâsin!" demekten ahsen-i kıvâmî iltizâm ederek tarafeyni halinden ve birbirinden memnûn bulundurmak elbette maksada daha mukârindir.

Binâenaleyh müderrisîn-i kirâm dînin "hüsn-i hulk" ile ta'rîf buyurulduğunu, dinden gâye insanlara kuvâ-yı fitriyyelerini saâdet-i şâhsîyye ve ictîmâiyyelerini kâfil bir sûrette serif ve istî'mâl yolunu göstermek onları bütün ma'nâsiyla sıhhât, selâmet ve saâdetle yaşıtmak olduğunu dâima göz önünde tutarak talebelerine ona göre amelî bir terbiye-i fikriyye vermelidirler.

Parayı saklayıp zekâtını vermemi değil işlererek hem fârîzayı ifâ ve mâl-i nâmîye şu sûretle tareyân edecek noksâni telâffî ile nâsi sa'ye icbâr eden hikmet-i şer'iyyeyi muhâfaza ve hem fukarâya ekmek kapısı açarak vatanın ahvâl-i iktisâdiyyesini i'lâ husûsunun zamanımızda birkaç başlı hayr oluguunu anlatmalıdırular. Bu sûretle terbiye alan mu'allimlerin saçacağı fûyûzât-ı İslâmiyye kanlara hayât, kalblere kuvvet verecek milletin kudret-i ma'nevîyyesini artıracaktır.

"Yarın ölecekmiş gibi fenâliktan sakınmak"

"İlebede yaşayacakmış gibi işlerini tanzîm etmek"

düstür-ı esâsî tanıtılmalıdır.

Bu hâkâyık mine'l-kadîm hûkemâ-yı İslâmiyyece müsellem ve zât-ı âlilerince de ma'lûm ise de muallimlerin medreselerden yetiştirmesini teklîf eden âciz şu şerâit-i gayr-i müngefkeyi de beraber arz etmeyi vecîbe-i zimmet bildim. Çünkü o teklifi ederken bu cihet nazar-ı i'tinâya alınmaz da iyilik edeyim derken fenâlik etmiş olurum diye titriyordum ve'l-ânda titriyorum...

Tepedenli Kaymakam Vekili
Fatin

Samara'dan:

Muharrirîn-i kirâm hazerâtı,

Mücerred dîn-i mübîn-i İslâm'a bir hizmet-i hayriyye e-mel-i mübecceyle memâlik-i şettâya dağılan bütün müslüman kardeşlerimizin ahvâl-i hâzira ve âtiyyelerini nazar-ı dikkate alarak; onları hâzîz-i felâket ve esârete düşüren cehâlet ve atâlet, her cihetten ihâta eden mezâllet ve meskebet gibi müdhiş ve mü'ellim emrâz-ı mütenevviyi düşünenek; filcümle şu ahvâle karşı bir şâre bulmak emeliyle onları sebil-i gayrete işrâd, dînin, zamanın icâb ettiği ulûm ve mârifî tahsîle sevk, mâiset ve hayâtin icâb eylediği hüner ve sanâyi ve mücîb-i refâh ve saâdet bilcümle esbâb ve edevâti istihâsâle teşvîk eder, velhâsil umûmiyyetle ahvâl-i İslâm'a âid fevkâ't-takdîr kiyâmet-dâr bir "hitâb-ı umûmî" tâhrîr ve neşrine bezl-i himmet ederek saf ve sâde kalbli bütün âlem-i İslâm'ın nazar-ı dikkatlerini celb ve son derecede olan hüsn-i teveccühlerini cezb ile nâm-ı celîlinizin mü'ebbeden hüsn-i bekâ ve devâmine mazhar oldunuz.

Umûm müslümanlar tarafından şân u ulviyeti i'tirâf ve tasdîk edilen bu büyük hizmet-i kudsîyyeyi ifâya bu vakte kadar kimse nâil olmadı. Ne bir devlet ve ne bir millet tarafından nazar-ı i'tibâra alınıp sâha-i fiiliyyete çıkarılmaya ehemmiyet verilmedi. Bîçâre ehl-i İslâm nice asırlar yaşadı, nice seneler ömür sürdürdü, ne kadar hükümdârlar gelip geçti ve ne kadar âlimler yetişip gitti; fakat hiç birisi âlem-i İslâm'ın hey'et-i umûmiyyesini düşünmediler, hep menâfi'-i cüz'îyyeyi istihsâl uğrunda uğraşıp durdular. İşte bunun içindir ki cem'iyet-i İslâmiyye böyle İslâhi müşkil acıklı bir hâle geldi. Yoksa ehl-i basîret olan hükümdârlar, yahud hiç olmazsa âlemce bu kadar iktisâb-ı şöhret eden âlimler şû'un-ı İslâmiyye'ye bir parça ehemmiyet verip, bu bâbda müslümanlara arasında hayât-ı gayret nefh etmiş olsalar, şüphesiz müslümanlar umûmiyyetle bu kadar fenâ bir hâle gelmezlerdi. Fakat maatteessûf, müslümanlar her yerde agrâz-ı şâhsîyye esîri olduklarından hiç menâfi'-i ilmiyye ve fevâid-i umûmiyyeye ehemmiyet vermediler.

Buna ehemmiyyet vermek şöyle dursun, belki evkât-ı kesîrede mevhûm farâziyât-ı şâhsîyyelerine hilâf gelir hülâyâsiyla, pek çok menâfi'-i umûmiyyenin husûlüne mâni' olup, bu menâfi'den milletin ya büsbütün mahrûm, yahud filcümle mutazarr olmasına sebeb oldular.

Her asırda müslümanlar böyle hâl-i mezâllet ve meskenette olmadıkları bellidir. Bir vakitler şeref-i İslâm bütün cihâna hüküm-fermâ idi. Müslümanlarda ilm ü ma'rifet, hüner ve sinâ'at pek ileri varmıştı. Terakkînin evc-i kemâline

suûd ile âlem-i insâniyyette mümtâz ve bütün milletlere fâik idiler. Bu eltâf-î mes'ûde ve füyûzât-î kudsiyyeden bizim kardeşlerimiz asrîlarca istifâdede bulundular. O büyük hâmiyyet-perverler milleti refâha, sa'âdetle mazhar ettiler.

Zaten, o vakit böyle olmaması da mümkün değil idi. Zîrâ o vakit bütün müslümanların hissiyât-î uhuvvet-kârânesi tamâmiyla hâl-i inkışâfta idi. Aksâ-yı garptaki bir müslim dünyanın öbür ucundaki kardeşini düşünüyordu. Onun hakkındaki hissiyâtı öz birâderine olan ihtisâstından başka değil idi. O zaman bütün müslümanlar yek-vücûd olduğundan hiç kimsenin nazarı, başkasının zararına ma'rûz değil idi. Binâenaleyh herkesin gerek hukük-î maddiyesi, gerek hukük-î ma'nevîyesi mahfûz olup, hiç kimse tarafından bu-na zerre kadar tecâvüz vâki' olmazdı.

Tâbîî bu hizmetleri semeresiz kalmadı. Bu sâyede, bûnlar büyük bir saâdetle mazhar oldular, hiç kimseye müyesser olmayan büyük bir muvaffakiyet kazandılar.

Fakat bu işler çok devâm etmedi kurûn-î vustâyi geçer geçmez, kurûn-î ahîre gelince sû'-i tasarruf beliyyesine uğrayıp âlem-i İslâm evvelki kemâlini kaybetmeye başladı. Müslümanlar arasında uhuvvet yerine adâvet, vifâk yerine şikâk, adâlet yerine zulüm, himâyet yerine cinâyet hükümlüne sürmeye başladı. Şu zamandan itibâren âlem-i İslâm inhi-tâta yüz tuttu. Müslümanlar [434] evvelki ictihâd ve gayretlerini, ciddiyet ve hamiyetlerini unutarak tenbellîğe, atâlete başladılar. Üzerlerine fakt u zarûret çöktü. Birbirine düştüler. Yekdiğerinin adüvv-i bî-emânı oldular. Bunun netice-i vahîmesi olarak aradaki râbita-i uhuvvet parçalandı. Dün birbirile velîyy-i hamîm derecesinde dost olanlar, bugün adüvv-i mübîn derecesinde yekdiğerine düşman oldular. Aralarında nizâ' ve fezâ' arttı. Önce mücâdelât ve muhâsâ-mât-î kavliyye başladı. Gitgide bu hal başka bir renk kesbetti. Bu defa mücâdele; lisândan kılıça geçti. Yekdiğeriyle muhârebeye başladılar. Müslüman kılıçıyla müslüman kani akittilar. Bir müslüman devleti tarafından diğer müslüman devleti mahvedildi. Bu sûretle ne kadar hûkûmât-î İslâmîye nâ-bûd oldu.

İşte bunları, bu kadar büyük bir denâeti iltizâma sevk eden şey nedir? Tabîî, her şeyin gayr-i mütenâhî olan esbâb-î bâisesi olduğu gibi bunun da müteaddid esbâbı olabilir. Fakat böyle mevzularda esbâb-î müteferriyanın bir gûnâ ehemmiyeti yoktur! Asıl iş ile-i tâmmî ve esbâb-î külliyyedir. Biz bu husûsa dâir olan fikrimizi gelecekte inşâallâh tâfsîl ile beyân ederiz.

Rusya: Samara:
Ebduy'da Nûmûnetü'l-İslâh Mektebi Müdürü
Akil

Sir Deryâ:¹ Ak Mescid şehrinden:

Muhterem Sîrâtimüstakîm idâresine

Gönderilen muhterem Sîrâtimüstakîm hiç bozulmayarak vâsil oldu. Kemâl-i meserretle kana kana okudu. Sîrâti-

müstakîm'e yazılmakta olan hutbeler bizim taraflarda her yerde Tatarcaya tercüme olunarak minberlerde okunmaktadır. Âlem-i İslâm için pek faydalı olan Sîrâtimüstakîm muharrirlerine teşekkürler ederiz. Seyyâh-î şehîr Abdürreşîd Efendi hazretlerinin konferanslarını okuyan Novoye Vremya muharrirleri elbette, koleraya tutulmuş Kudüs haciları gibi titremektedirler. Înşâallâh buranın ahvâline âid bazı haberler gönderirim. Bâki cümle kardeşlere selâmlar ederiz.

Abdüsseittâr

→ → →
Pekin'den:

Muhterem Sîrâtimüstakîm idâre-i aliyyesine

Kemâl-i tebcîl ile hey'et-i tahrîriyye-i hakîmânene duâlar eder ve muvaffakiyetinizi temennî eylerim. Dâima Millât-i İslâmîye ve Devlet-i Osmâniyye'ye nâfi' ve ittihâd-î ehl-i tevhîd için sa'y ü gayret ile müctehid olduğunuz ma'lûm-î enâmdir.

Bu kere "Vav Van" adresine şeref-vârid olan gâyet müessir ve müşevvik-i maârif olarak bir kit'a Türkiyyû'l-ibâre tahrîrâtınız mûmâ-ileyh Vav Van'ın elinde manzûr-i hakîrâ-nem oldu. Tabîî Çinliler Türkçe bilmedikleri için tahrîrât-ı mezkûre Arap ve Çin lisânlarına tercüme olunup gazeteler ile neşri mukarrerdir. Gazetenin müdürü müslümandır, son derecede Devlet-i Aliyye'ye muhib bir zâttır. Van Ahon ihti-râmat-î kalbiyyelerini takdim ediyor.

Muhterem Sîrâtimüstakîm vâsil olunca lâzım olan bahisleri tercüme edip Ay Kopau gazetesyle neşr olunacaktır. Bâki ihti-râmat-î dâiyyânemin kabûlü müsterhamdır.

Fi 18 Temmuz sene 326
Pekin'de ve Hitta-i Çîniyye'de
Ulûm-î Dîniyye Neşrine Me'mûr
Ali Rıza²

Hindistan Müslümanlarına Açık Mektup

İngiliz esâret ve istibdadı altında ezilen, vekâyi' ve şu-ûn-î cihândan ancak Ingilizlerin telkin ettikleri sûrette habârdâr olabilip hakâyîk-î ahvâlden gâfil olan bîçâre Hindli müslüman kardeşlerimiz Dâru'l-Hilâfe'deki inkilâb-î meşru' hakkında da Ingiliz ajanslarından alındıkları garip garip haberlerle dûcâr-î ye's ü fütûr olmuşlardır; ahîren Dâru'l-Hilâfe'yi tesrif eden Hindistan a'yân ve effâzîlinden Müşir Hüseyin Kidvay Efendi hazretleri re'yül-ayn hakîkat-i hâli görerek son derecelerde memnûn ve mesrûr olmuş ve müşâhedâtını ihtisâstını Hindli kardeşlere bildirmek üzere Urdu lisâniyla şu mektubu yazarak idârehânenimize bırakmış ve Londra'ya müteveccihen geçen hafta şehrîmizden müfârat eylemiştir.

میرا دوبارہ سفر جائی خلافت

سنہ ۱۹۰۶ کی بعد مین پیغمبر اوسی مہینہ مین اسلامبول پھونچاوس زمانہ سی بے زمانہ کسقدر مختلف تھمار وہ شخصی اور وبھی حد درجہ کی مستبدہ دور کا وقت تھا۔ اور یہ حریت اور مجھی اندیشہ ہی حد درجہ

¹ şeklinde yazılmıştır.

² Derginin kapağında Osman Rıza olarak kayıtlıdır.

کی حریت کا زمانہ ہی - گو مصطفیٰ پاشا (سر حد عثمانی) پر پھو نچکر اسباب کی دیکھ بھال اول زمانہ ہی کی طرح تھی - لیکن قسطلطانیہ کی استیشن پر پھو نچکر مطلق تفتیش تھے ہوئی - یہ پھیلا فرق تھا جو ظاہر ہوا -

اگر مین مفصل کیفیت اپنی قیام کی لکھوں تو ایک ضخیم کتاب ہو جاوی اسلائی صرف اوس اثر کو ظاہر کرتا ہون جو اس مرتبہ پھان انی سی میری قلب پر ہوا -

ہندستان میں جدید انقلاب کی ایک پھلو کو نہایت نفرت سی مسلمانوں نی دیکھا ہی - اور مجھی معلوم ہوا ہی کہ دو سری جگہ مسلمانوں نی بھی پسند نہیں کیا - وہ پھلو مذہبی مساوات کاہی - مسلمانان عالم کویہ اندیشہ پیدا ہوتا اور ایک حدتک بجا بھی تھا کہ نئی دور میں اس سلطنت اسلامی کارنٹ مبادا کہیں بالکل یوروپی یا نصرانی نہ ہو جاوی اور - خلافت کو سلطنت سی علیحدہ تھے کر دین - سب سی زیادہ وحشت جو ہندستان میں انقلاب سی پیدا ہوئی تھی اسی اندیشہ سی تھی - جب کہ اول انقلاب طرز حکومت میں ہوا تو مسلمانان ہندی خوشیان کین - لیکن جب دوسرا انقلاب ہوا اور نہ صرف سلطان سابق بلکہ خلافت کی توهین کی گئی اور عسکرنی حریت کی جوش میں جاوبجا کا خیال نہ رکھا خلیفہ اور علماء کی تذلیل کی اوس وقت مسلمانان ہند میں ایک جوش خلاف اس دور کی پیدا ہو گیا - اور نہ پیدا ہو جانی کی کوئی وجہ بھی نہ تھی جب ہم اسکو منظر رکھیں کہ جو تعلق اس دولت سی مسلمانان عالم کوہی - چوچیز اس سلطنت کوڈنیاکی [435] سب سی زیادہ اہم و نمودار و وسیع سلطنت بناتی ہی - وہ یہ ہی کہ یہاں کا پادشاہ خلیفۃ المسلمين و خادم الحرمنی ہی - اگر اوس پادشاہ کی یہ حیثیت مذہبی متادی جاوی - اگر وہ صرف عثمانی پادشاہ رہ جاویں تو مسلمانان عالم کو اون سی کوئی سروکار نہ رہیکا -

میں حیرت میں تھا کہ مدبران جدید مملکت عثمانی نہ نی کیونکر اس امر کو نظر انداز کر دیا ہی کہ او نکی دولت کی اہمیت کا جزو قوی ہی خلافت اور میں یہاں زحمت اوتھا کراسی خیال سی ایا کہ خود اپنی انکھ سی یہاں کی حالت دیکھوں - اور ممکن ہو تو اپنی کمزور اواز بھی جو سر تاسر ہمدردی اسلامی سی مملو ہی اون کانون تک پھو نچائون جن کاسنا اثر پیدا کری - خوش قسمتی سی مجھی یہاں اوس کانگرس میں بھی شرکت کاموقع ملا جو عثمانی بیرہ جہاز کی درستی کی لئی ہرجانب ملک کی پاشندوں کی مرضیں سی ساخت ہوا تھا اور ادارہ بحریہ میں اجلاس کرتا تھا - اوس کانگرس کا صدر میں نی ایک عالم پایا جو اس عربی لیاس میں تھی - جو کمیتی اوس کانگرس کی لئی یہاں قائم ہوئی تھی اسکی رئیس بھی عربی جغا بھئی تھی - جس جوش سی میری موجود کی پر تمام اعصابی جیز دین اوس سی مجھی گو ذاتی حیثیت سی ندامت ہوئی کہ میں اوس جوش کا مستحق نہیں لیکن اس خیال سی اطمینان و خوش ہوئی کہ مسلمانوں میں اخوت اسلامی کا جوش موجود ہی - اور اس دور پریس ایک الزام ضرور بیجا تھا کہ اوسنی اخوت اسلامی کو متادیا - میں جوں جوں مدبرین ملک سی ملائقی ہوا اوسی قدر مجھپر ایک کیفیت اطمینانی غالب ہوتی گئی -

کچھ شیہہ نہیں کہ سر بر اور دکان قوم بی عقل نہیں ہیں اور وہ جانتی ہیں کہ جائی خلافت کو کم زور کرنا نہ صرف مذہبی ایک بدعت ہو گی بلکہ سیاستی بھی - شیخ الاسلام موسیٰ کاظم افندی (جنسی مجھی ملاقات کا شرف پہلی بھی حاصل تھا) سی میں نی دیر تک گفتگو کی اور مملوک نی صاف صاف کہا کہ خلیفۃ المسلمين کی جگہ ہماری سبکی

النکھون اور سرون پڑھی - ہمی در اصل رجعت کی ہی خلافت را شدہ کی طرف - عام طور پر مشہور ہی کہ اس وقت اس دولت کی عنان حکومت فوج کی ہاتھہ میں ہی - فوج محمود شوکت پاشا کی قبض میں ہی میں نی اون سی بھی ملاقات کی اور اونکو، بھی غافل نہیں پایا - اور نہ اسلامی جوش سی بھی بھرہ - عام طور پر رئیس مبعوثان احمد رضا بک کی قوت و اقتدار کا حال بھی معلوم ہی - یہ پریس میں مدتیں جلا وطن رہی اور مسلمانان ہند کو انکی بابت قوی شبهہ تھا کہ یہ خلافت کی ناجیز مسماجھتی ہونکی - یہ نی اور سی بھی ملاقات کی اور نکو احوال ہندسی باخبر اور خلافت کی اثر ناجیز سماجھتی ہو نکی - میں نی ادرسی بھی ملاقات کی اور نکو احوال ہندسی باخبر اور خلافت کا یاد پایا -

عالیم اسلام کا سب سی زیر دست ہم خیال میں نی سید محمد عارف بک سابق والی بصرہ کو پایا جی کی دل میں حب دین میں کابی وہی جوش ہی جیسا چاہئی ہی - اور اکر دور جدیدنی اونکی اثر کو قبول کیا تو اس دولت کو اس قادر زبروست معنوی و اخلاقی امداد مسلمانان عالم سی مليکی کی اس کی طرف کسی دوسرا طاقت کو نکاہ کرم سی دیکھنی کی جرئت نہ پریگی - میں مسلمانان عالم کو عام طور پر خصوصاً مسلمانان ہند کو اسکا اطمینان دلاتا ہوں کہ اس ملک کی سریز آور دہ ارا کین و مدبرین کا خیال ہر کڑ خلافت کو کرکنڈ پھو نچانی کاہنیں ہی - بلکہ اونکی کوشش یہ اب بھی ہی کہ بدستور سابق اوسکی وقعت کو قائم لر - کہیں - میں نی اپنی آنکہ سی دیکھا کہ کما ندار فوج (فیلد مارشال) لرائی پر جانی سی پہیلی شیخ الاسلام کی خدمت میں دعا کی لئی حاضر ہوا - میں نی یہ بھی دیکھا کہ صدر اعظم کی سیاحت پر جانی کی حالت میں وکلا (کبیت) ریاست صدارت بدستور شیخ الاسلام ہی کوڈی کتی -

ہم لوکون کو معلوم ہی کہ اس دولت کی حکومت دنیا میں سب سی اہم ترین ہی - ہر مذہب و ملت و قوم کی لوک یہاں ہیں - ہر قسم کی تہذیب کی یابد - ہر درجہ تہذیب پر -

ہم کویہ بھی معلوم ہی کہ اس وقت بھی یورپ میں زیر دست قوتی ہیں جو نہ صرف ترکی دولت سی بلکہ اسلام سی ترسان ہیں اور نہیں چاہتیں کہ عثمانی حکومت کو یا اسلامی سلطنت کو ترقی ہو -

ہم کو اس بات کو بھی نہ بھولنا چاہئی کہ جذبہ حریت اموساوات اخوت محض اک لفظوں کی اعلان سی قوم میں نہیں پیدا ہر جاتا - جذبہ اخوت جوست سی ضروری جذبہ حکومت مشروطیہ کی کامیابی کی لئی ہی سب سی زیادہ دستواری و دقت سی پیدا ہوتا ہی -

ہم کو بھی یاد رکھنا چاہئی کہ حریت اموساوات کی غلط استعمال کری کار جہان طبیعتاً عوام الناس کو ہو ہی - حریت آزاد منشی اور مساوات بد نظمی و سواعدی میں مبدل ہو جاتی ہیں اور اخوت کی بجائی خصومت قومی و ملی پیدا ہو جاتی ہی -

ہم کو یہ بھی یاد رکھنا چاہئی کہ حریت اموساوات کی غلط استعمال کرنی کار جہان طبیعتاً عوام الناس کو ہوتا ہی - حریت آزاد منشی اور مساوات بد نظمی و سواعدی میں مبدل ہو جاتی ہیں اور اخوت کی بجائی خصومت قومی و ملی پیدا ہو جاتی ہی -

اس دولت کو این سب اندیشون کا سابقہ ہی - اور یہ وقته کچھ شیہہ نہیں کہ اس دولت کی لئی ناز کترین ہی -

نہ صرف عوام نی بلکہ خواص نی بھی کچھ شیہہ نہیں کہ ہیجان اور جوش میں آکر غلطیاں کی ہیں - لیکن جو بات فابل اطمینان ہی وہ یہ کہ اون غلطیاں سی اکا بر قوم و مدبران ملک آکا ہو کئی معلوم ہو تی

هین - اور اونکی نیت اوں غلطیوں کی اصلاح کی طرف آمادہ معلوم ہونی ہی - «صراط المستقیم» اپنا کام مضبوطی سی کر رہا ہی اور راہ راست کو دکھا رہا ہی -

هم مسلمانوں کا یہ فرض ہی کہ خلیفہ کی طرف اس جوش سی رجوع ہون کے خلاف کو گرند بھو نجانا کسی قوت دنیاوی کی خواہ وہ مسلمانوں ہی کی کیون نہ ہو ممکن نہ ہو -

مشیر حسین قدوای ۱۹۱۰ را کست سنہ ع

از اسلامبول

* * *

[436]

MATBUÂT MEDÂRÎS-i İslâmiyye

Yeni Gazete refikimiz medâris-i İslâmiyye İslâhâti hakkında yazdığı benddeki şu fıkra şâyânı dikkattir:

“Bir kavim tekâmül-i tedâriçîyi ta’kîb etmek için taklîdi değil, i’tiyâdât ve müessesât-ı kadîmesini İslâhî tercîh etmeliidir ki kat’î ve müfid nefseler istihâsâ edebilsin. Bir kere memleketimizin ahvâlini düşünelim, bir kere talebe-i ulûmun, sunûf-ı ilmiyyenin çiftçi ve işçi kismından, köylülerden tutarak ahâlînin tabakât-ı muhtelifesi üzerindeki te’sîrâtını hesâb edelim. Onlar sâyesinde efkâr-ı ahâlînin tenvîri için nasıl te’sîrât icrâ edebileceğimizi teemmul ve mülâhaza ey-leyelim; o zaman medreselerimizin İslâhî bizim için her şeyden evvel elzem bulunduğu kâni oluruz.”

Refikimizin şu fıkrine iştirâk ile şunu da ilâve edelim ki millet-i İslâmiyye’nin vâdî-i inkîrâz ve izmihlâle doğru sürüklensmesinin başlıca sebebi, talebe-i ulûmun terbiye ve tedrîsâtına âlem-i İslâm tarafından lâzım gelen dikkat ve i’tinânın sarf edilmeyerek medrese ve mekteplerimizin harâbe-zâra dönmesidir. İşte bu büyük kusûrları nazar-ı ehemmiyete alarak medârisin İslâhâna gayret etmek, tecdîd-i hayâta çalışan hey’et-i ictimâiyyemizin başlıca vazîfesini teşkil eder.

Şehîd-i Muhterem Komiser İbrahim Efendi

Selanik’tे intişâr eden *Yeni Asır* refikimiz birçok yerlerden aldığı telgraflarda bil-cümle muvahhidîn’in iştirâki ile mahallî câmi’lerinin en kebîrlerinde Mevlid-i Nebevîler kıräat olunarak şehîdin rûhuna ithâf edildiğini, zâlim ve vahşîler tel’în olunarak teessür ve süzişler gösterildiğini beyândan sonra diyor ki:

“Vahşiyâne efâl-i cinâyet-kârânelerine zamîmeten Makedonya’dâ iğtişâşât tevlîd etmek zu’m-ı bâtilî ile neşriyat ve tahrîkât-ı fesad-cûyâne ve mel’anet-kârânede bulunan vahşî Bulgarlara karşı bu tezâhürât-ı ulviyye münâsebetiyle, âlem-i İslâm’ın miknet ve şekîmet-i ma’nevîyîsi içinde yalnız insâniyet-perverâne makâsid perverde eylediğini i’lân ile iftihâr eder ve bu tecelliyat-ı ma’nevîyeye nazaran bed-hâhlara avâkibî düşünmek lâzım geldiğini söyleriz...”

Salîb’în Girdiği Yere Hilâl Giremez

Vilâyet gazetelerinin İslâmiyet ve vatan muhabbetiyle temeyyüz edenlerinden Edirneli Vatan refikimiz, bâlâdaki

ser-levha ile garp medeniyetinden ve bizim cehâletimizden bâhis muharririn tâ a’mâk-ı kalbinden kopup gelen bir fer-yâdi derc-i sahâf ediyor. Bazı parçalarını aynen alıyoruz:

Salîb’în girdiği yere hilâl giremez, hûkm-i teslisî hâlâ kulaklärımızda çönlamakta! On üç sene evvelki Avrupa ne ise yine odur!

Gladstone öldüyse binlerce şâkird, binlerce vâris-i taasub bırakıktı. İnsan ölü! Fikir ölmek.

Avrupa medeniyeti âlem-i İslâm’ın âfeti! Musîbeti! Felâketi! Fakat kimden kime şikâyet?... Bu âfeti biz kendimiz üzermizce celbettik! Bunu da’vet eden biz, bizim cehâletimizdir.

Bizim için ne azîm felâkettir ne müdhiş hacâlettir ki vatanımızı onların pây-i tecâvülerinden muhâfaza için yine onların lütfuna, mûrûvetine mûrâacaat ediyor, onlardan isti’tâf ediyoruz.

İşte aldığımız müsta’mel iki zırhlı iki delîl-i hacâletimiz! İki bûrhân-ı cehâletimiz!

Koca Devlet-i Osmâniyye bir zırhlı îmâlinden bir kuvvet i’âdâdından âciz!

Avrupa dâru’s-sinâaları kapılarını üzerimize kapasalar namazın şerâit-i ifâsından olan setr-i avret edecek bir bez parçasından mahrûm olarak çırçıplak kalacağız... Tekrâr etmekten kendimizi alamıyoruz: Şu iki zırhlı da elimize girmeyece ne yapacaktık! Söylediniz ey kâriîn ne yapacaktık?

Ne vakit insan olup da namus-ı istiklâlimize, şeref-i millîmize herkes gibi, Bulgar kadar, Yunan kadar sâhip olacağız?

Ne vakit bu cehâletten yakayı sıyırrı, ne vakit bütün levâzim ve ihtiyâcât-ı medeniyemizi bizzât kendi ellerimizle te’mîn eder, esliha fabrikalarına, cesîm tersânelere mâlik olur, böyle Avrupa’dan müsta’mel zırhlılar almak hacâletinden kurtulursak işte o zaman...!

Fransa’nın Fas’taki İ’tisâfâti

Kahire’de müntesir *el-Livâ* gazetesi Fransa hükümetinin Fas imârât-ı İslâmiyyesi’ne karşı tatbîk etmeye olduğu i’tisâfâttan bâhis uzun makâlesinde ber-vech-i âfî mütâlaâtta bulunuyor:

Fransa’nın te’mîn-i hürriyyetteki mesâisini kimse inkâr edemez. Bâdî-i saâdet-i ümem olan hürriyetin mehd-i zuhûru olmuş, kemâlât-ı medeniyeyenin menba’-ı füyûzu addolunmuş. Halbuki bugün şu muhterem Fransa kendi zâde-i mesâisi olan hürriyet ve medeniyeti ayaklar altına almakta Fas’ta i’tisâf fâciâsi oynamaktadır. Bu oyunun askerlige ve râbitâ-i İslâmiyye’ye dâir olan fasillarını bitirmiş ve sonunu teşkil eden ve cümlemizce bâis-i esef olmak üzere ma’lûm bulunan üçüncü faslı temsîl etmeyece bulunmuştur.

Kavmiyet nazara alınmaksızın cihet-i câmia-i İslâmiyye’ye kuvvet vermek ve beyne’l-müslimîn tevhîd-i kelime eylemek üzere râbitâ-i İslâmiyye’nin teşâdid olunmasını ve Avrupa hükümdârları arasında olduğu gibi mülük-i İslâmiyye arasında da âile karâbetleri vücûda getirilmesini evvel ve

âhir söylüyoruz. Fakat Avrupa dehâları rahat veriyor mu, muttasıl mülük-i İslâmiyye arasına tefrika tohumları saçıyor ve maatteessüf i'tirâf edelim ki mahsûlunu de az zamanda topluyor.

Zira İslâm hükümdârları arasında bugün birbirini çekememek ve her biri mağrûrâne diğerine mütefevik bulunduğuna kâni olmak gibi ahvâl işte bu mesâîn gayr-ı kâbil-i inkâr semerâtıdır. Bugün Avrupa Fransa'nın Fas'a olan sarkıtlığını câmia-i İslâmiyye'nin kuvvet bulmasına nisbetle ehven buluyor. Emîr Abdülhâfir hazretlerinin berây-ı ta'lîm ordusuna idhâl eylediği Türk zâbitlerine karşı Fransa'nın gösterdiği hiddet ve şiddete karşı Avrupa sâkit kalmıyor. Fransa'nın bu kadar telâşına acaba sebep nedir? Şübhesiz iki İslâm hükümeti arasında râbitanın kesb-i takviyet etmemesidir. Fransa, koca ilim ve medeniyet anası bir kavmin hakkı olan terakkisine karşı [437] mâni' olmak istiyor ve tebaasını hazırlı-cehl ü zulmetten evc-i ilm ve nûra îsâle çalışan bir hükümdâra mücerred şu hareketinden dolayı tehdîdlerde bulunuyor.

Bugün siyâsi bir adamın nazarında Marakeş'in vaziyeti sâhilden uzak düşmüş mütelâtim bulanık bir yerde bulunan inci gibidir. Fransa dalgıçlık etmek istiyor hiç tecrübezi sebk etmediği halde mücerred incinin yerini bildiğinden dolayı dalmak istiyor halbüki bir dalgıç ne kadar mahâretli olursa olsun denizin berrak bulunduğu zamanda tecrübelerde bulunmalıdır. Böyle bir tecrübeye lüzüm görmeyen Fransa âķibetini düşünmek istemiyor. Eğer Fransa hakikaten bu memleketi medeniyete karşı açmak istiyorsa niçin Araplar'la Türkler'i bu işte kullanmıyor? Demek ki maksad başkadır o halde Fransa emîn olmalıdır ki kavânîn-i tabîate mugâyir olarak Fas'ı yağıma fikrini taşındıkça zâhiî ne kadar hüsn-i niyet gösterirse göstersin İslâmları aldatamayacak ve Fransa'ya hiçbir ferd-i müslîm emniyet izhâr etmeyecektir. Fransa, bu cihetlere aldırmasa bile acaba koca bir kit'a-i İslâmiyye'nin hürmetini hetk, hürriyetini gasb, askerliğini ihmâ, hukûk-ı istiklâliyyesine taarruz etmekle üç yüz yirmi beş milyon İslâmi kendisine karşı tahrîk ve igzâb edeceğini de nazara alımıyor mu bütün dünyaya müntesir İslâmlarda Mağrib-i Aksâ'daki kardeşlerine revâ görülen bu hallerden husûle gelecek teessûrâtın netâyicini düşünmüyor mu?

İslâm Aleyhinde Bir Müslüman (!)

Âhâlî-i İslâmiyye arasında, hamden-lillâh Resûl ve milletine hîyânet edenler ender yetişir: Maahâzâ büsbütün yok değildir. Böyle birisinin vücûdunu ve yazılarını; Kazanlı Yıldız refîkîmizden haber alıyoruz. Ârif Hocayef nâm-ı İslâmi'sini taşıyan bu adam, Rusların Asya-ı Vustâ'yı, Türkistan'ı, hîristiyanlaştmak, Ruslaştmak için Taşkent'te lisân-ı mahallî ile neşr ettikleri Türkistan Vilâyeti Gezeti'nde Kazan Misyoner Kongresi'nden bahs ederek, o kongrenin Rusyalı din kardeşlerimize zararlarını yapıp gösteren Kazan ve Orenburg müslüman matbûâtını tenkîd ve si'âyet ediyor. "Hocayef" in yazdıklarından işte birkaç nûmûne:

"Avrupa akvâmi din ve milletleri faydasına nice ve nice cem'iyetler yapıyorlar. Şu cümleden Sofya'da Islavlar Kongresi oldu. Bundan başka Kazan şehrinde büyük bir meclis cem' olunup, Rusya'nın her tarafından ulemâ toplanıp, kendileri hakkında müşâhededede bulundular. Rusya'nın dâhilî şehirlerinde neşr olunan Tatar gazeteleri bu cem'iyetler hakkında mechûl haberler dağıttılar. Bu neşriyâtın ne lûzumu vardı? Bunlara Türkistan müslümanları hiç kulak asmazlar; Türkistan ahâlîsine hükümeti (Rus hükümetini) fenâ gösteremezler. Bir adamın kendi dînini muhâfazaya çalışmasına ne karışıyorsunuz? Bu ictimâ'lar hiçbir adamı kendi dinlerine celb için olmuyor. Bu makâlelerden murâdınız Türkistan müslümanlarını hükümete düşmanınlaştırmak içindir... ilh"

Yıldız refîk-i muhteremimiz, Rusya ahvâl-i siyâsiyyesinin müsâit olduğu derecede mukâbelede bulunuyor. Ez-cümle misyoner ictimâalarının sîrf Hîristiyanlığı muhâfazaya ma'tûf olduğu iddiâsına şu cevâbi veriyor:

"Türkçe gazeteler mutlaka Rusça tercümesiyle basılsın, müslüman mektep ve medreseleri dâîmî hükümet nezâreti altında bulunsun, gibi kararlar, müslüman matbû'âtında bahs olunmadan geçilecek gibi mesâilden değildir."

Memleketimizde resmen hürriyet-i dîniyye mevcûd iken, gayrîların dînine tecâvûz etmek isteyen bir kongrenin mu-karrerâtına i'tirâz, hükümete adem-i itâat sayılır mı? Zaten hükümet başka, misyoner cem'iyetleri başkadır."

Biz tarafımızdan *Yıldız*'un şecâat-i medeniyyesini takdîr ve himmet-i İslâmiyyesi'ni tebcîl ile Hocayef'in sözlerine mukâabil diğer yazacak bir şey görmüyoruz. Ancak, Türkistan hâk-i pâkinde Hocayef gibi isırganların yetişmesine çok müteessir olarak,¹ (إِنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ مَا يَفْعُلُ حَتَّىٰ يُعْلَمَ مَا يَأْنَسُوهُ) hâkîkat-i ezeliyyesini tahattur ve ihtâr eyleriz.

ŞU'ÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Cevâmi'-i Şerîfe'de Hutbeler – Geçen nûshamızda Hutbelerle Mevâzi'-i Dîniyyenin Te'mîn-i Terakkisi Encümeni nâmiyla Mısır'da teşekkül eden encümenin nizâmnâmesini tercüme etmiştık. Bu hafta Dâru'l-Hilâfe'de de bu husûsa ehemmiyet verildiğini görmekle bütün âlem-i İslâm müftehirdir.

Sadr-ı Celîl-i İslâm'da olduğu vechile hutbelerin ihtiyâcât-ı hâl ve zamana muvâfik olarak tanzîm ve tertîbi Şeyhüislâm Mûsâ Kâzım Efendi hazretlerince nazar-ı dikkate alınarak hemen Fetvâhâne-i Âlî erkânından ve Meclis-i Me-sâlih-i Talebe, Tedkîk-i Müellefât Hey'eti'nden müntehab a'zâdan mürekkeb bir meclis teşkil edilmiş ve hutbelerin dînî, ahlâkî, ictimâî bir sûrette tertîb ve tanzîmiyle bil-umûm hutebâya neşr ü teblîgi bu meclisin vezâ'if-i esâsiyyesi olmak üzere gösterilmiştir.

¹ Ra'd 13/11.

Cuma ve bayram namazlarının hitâmını müteâkib her câmiîn kürsî meşâyîhi tarafından hutbelerin meâli cemâat-i müslimîne şerh ve tafsîl edilecektir. Şu âdet-i kadime-i İslâmiyye'nin ihyâsı cidden câlib-i şükrândır.

Şu kadar ki bu meclisin dâire-i salâhiyeti tevsi' edilerek -Mısır'da olduğu gibi- evsâf-ı mahsûsayı hâiz zevât tarafından gönderilecek hutbelerin de müsâbakaya konularak içlerinden muvâfik olanlarının intihâb ve kabûl olunması temennî olunur. Böyle olursa hem hafîblere tâziyâne-i teşvik olur, hem de kimsenin bir diyeceği kalmaz.

Tesettür-i Nisvân – Şeriat-i Garrâ-yı Ahmedîyye'nin âlem-i insâniyete bahs ettiği ehâsin-i âdât cümle-i cemîlesinden olan tesettür-i nisvân emr-i mühimmîne bazı nisvân-ı İslâmiyye taraflarından tamâmiyla riâyet edilmemekte ve âdâb ve ahlâk-ı milliyeye muhâlif evzâ' ve harekâttâ bulunmakta olduğu haber verildiğinden dînen ve siyâseten gayr-ı kâbil-i tecvîz olan bu gibi hâlât-ı gayr-ı marziyyenin herhalde men'i vesâilinin istikmâliyle dîn-i mübîn ve şer'-i kudsîyet-kârîn-i Muhammedî'nin muhâfaza-i ahkâmına dikkat ve i'tinâ olunması husûsunun ta'mîmen iş'âri Makâm-ı Meşîhat-penâhî'den bâ-tezkire iş'âr olunmakla ber-mûcîb-i iş'âr keyfiyet Dâhiliyye Nezâreti'nden emniyet-i umûmiyye müdâriyyetine ve ta'mîmen vilâyâta tebliğ ve izbâr kilinmiştir.

Vâizler – Cehâle-i nâstan bazı kesânın kisve-i ulemâya girerek cevâmi'-i şerîfede akdes ve ehemm-i vezâ'if-i dîniyyeden olan icrâ-yı va'z u nasîhatas tasaddî eylemekte oldukları haber verildiğinden bil-imtihân me'zûniyeti hâvî yedinde ruhsatnâme olmayanların ifâ-yı va'z u nasîhat etmelerine müsâade edilmemesi lüzumu taşra nüvvâbına ta'mîmen tebliğ edildiği gibi Dâhiliyye Nezâreti'nden de bil-umûm vilâyat ve elviye-i müstakilleye bildirilmiştir.

[438] Rusyalı İslâm Talebe Cem'iyeti Kulübü'nde Bir Konferans – Dâru'l-Hilâfe'deki Rusyalı İslâm talebesi hayâtı-ı tahsîliyyelerini tanzîm maksadıyla teşkil ettikleri cem'iyetin günden güne fevâid-i hasenesi iktîfât olunuyor. Talebe-i mûmâ-ileyhim bu defa daha ciddiyet ve faâliyetle bazı teşebbüsat-ı ilmiyye-i nâfi'ada bulunmuşlardır: Vefâ'daki kulüplerinde tefsîr, hadîs, tarih vesâ'ire... tedrisi için mütehasis zevât-ı âliyyeye mûrâca'at olunmuş, ve ma'al-memnûniyye kabûl buyurulmuştur. Bundan başka her Cum'a günleri umûmî birer konferans verilecektir. İlk konferans ahlâk ve terbiye-i İslâmiyye'ye dâir olup geçen Cum'a günü Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşîd İbrâhim Efendi hazretleri tarafından verilmiştir.

Kulübü Şehzâde Abdürrahîm Efendi hazretleri de refâkat-i necâbet-penâhîlerinde şanlı zâbitânimizden Hayrullah Feyzi Bey kardeşimiz olduğu halde teşrif buyurmuşlardı. Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye ile pîrâye-dâr olan hane-dân-ı saltanat-ı seniyyeye mensûb bir zâtın kulüpelerini teşrif edişti Rusyalı İslâm talebe kardeşlerimizi pek ziyâde memnûn ve dilşâd eylesdi.

– Ni'me'l-vesîle siz talebe kardeşlerimle mülâkata geldim...

İltifât-ı samîmânesine talebeler kemâl-i hulûs-ı kalb ile teşekkür ettikleri gibi Abdürreşîd İbrâhim Efendi tarafından da ayrıca "Rusyalı İslâm talebe kardeşlerinizi lütfen hatira

getirerek teşrif buyurmanızdan bütün Rusyalı İslâm talebe büyük bir iftihâr ve meserret içindedirler" diye ayrıca takdîm-i teşekkürât olunmuştur. Biraz istirâhatı müte'âkib konferansa başlanmıştır. Abdürreşîd Efendi Rusya İslâmları arasında yetişen büyük cem'iyet-perverlerden, millet uğrunda ettikleri hidemât-ı nâfi'adan bu sâyede Rusya İslâmlarında başlayan intibâh-ı fikriyyeden bahs ettikten sonra ahlâk-ı milliyeye geçerek ümmetlerin İstiklâl ve bekâsî ancak ahlâk-ı millîyenin muhâfazasına mütevekkîf bulunduğu kendine mahsûs bir galeyân-ı hamîyyetle izâh etmişler ve hâzırûn tarafından samîmîyetle alkışlanılmışlardır. Konferansı müte'âkib Şehzâde hazretleri ve diğer müsâfirîn-i kirâm yine kemâl-i samîmîyetle vedâ' ederek müfârakat eylemişlerdir.

Irak-ı Arab'da Dâr-ı Azyan'ın Kabâ'ile Taksimi – Tercüman'ın istihbârtına nazaran Şûrâ-yı Devlet; Defter-i Hâkâni Nâziri Mahmûd Es'ad Efendi'nin Irak-ı Arab'daki arâzînin kabâ'ile taksimi hakkında tertîb eylediği bir kânûn lâyihasını tedâkî ile meşgûl olmaktadır. Bu kânûn mûcîbince arâzî komisyonların nezâreti tahtında tevzi' edilecek ve bu arâzî sâhipleri üç sene her türlü vergiden muâf kalacağı gibi yirmi sene müddetle de arâzîsini kat'an satamayacaktır. Bu kânûn lâyihası Meclis-i Meb'ûsân'ın gelecek devre-i ictimânda tedâkî ve tasdîk olunacaktır.

Şu mes'ele pek mühim olduğu için nâzır-ı müşârun-ileyh tarafından tertîb olunan lâyiha hakkında efkâr-ı urmûmiyyeye ma'lûmât verilmesi elzemdir. Zaten alel-îtlâk arâzî mes'elesi Osmanlılık için büyük bir mes'ele-i siyâsiyye ve ictimâiyedir, binâenâleyh lâyiha kesb-i kânûniyyet etmezden evvel bütün safahâti dûr u dirâz tedâkî ve tahkîk edilmelidir.

Müslümanlarda İntibâh-ı Millî – Sofya'da bir sûret-i feciâda şehîd edilen polis komiseri İbrâhim Efendi'nin rûh-ı mazlûmuna ithâfen bütün Memâlik-i Osmâniyye câmi-i kebirlerinde Mevlid-i Nebevi'ler kırâat ediliyor, zâlim ve vahşiler tel'in olunuyor.

Osmânlı Men'-i Müskirât Cem'iyeti – Merkezi Dersâdet'te olmak üzere bu nâm ile bir cem'iyet teşkil olunmuştur. Bu cem'iyetin maksadı teşekkülü vesâit-i muknia ile ahâlîyi müskirât istî'mâlinden vazgeçirmek için bütün gayre-tiyle çalışmaktadır. Maksada vüsûl için cem'iyetin tevessûl edeceğî vesâit: i'lânât, levâyîh ile müskirâtın mazarrâtını if'hâm, tedrisât ve konferanslar tertîbi ve gazeteler ile makâlât-ı müfide ve resâ'il-i mevkûte neşri ile beraber nezd-i hükkümette teşebbüsat-ı lâzimede bulunmaktan, teşvîk ve tergîb icrâsiyla ictimâât ve müsâbakalar ve mükâfâtlar tertîbinde ibârettir.

Girid Hıristiyanları Fırsat Kolluyorlar – Hanya ve Kandîye'den çekilen telgraflarda; gönderilen mektuplarda İslâmlara tecâvüz bahânesiyle Girid palikaryalarının ne çirkin iftirâlar irtikâb ettikleri, ne menfûr şekillere girdikleri tasvîr olunuyor. Meselâ İslâmlar hıristiyanları katl, namuslarına tecâvüz, mallarını gâret ediyorlarmış!..

Halbuki cereyân eden ahvâl bunun ziddinadır. Fil-hâika İslâmlar bu gibi şeyleri yapmak isteseler bile cûr'et edemezler. Çünkü Girid cezîresinde üç yüz bin ahâlîden iki yüz

yetmiş bini hırsityandır, İslâmların adedi otuz bini tecâvüz etmiyor. Nasıl olur ki otuz bin kişi iki yüz yetmiş bin kişiye zulm ve teaddî icrâ edebilsin?

Bu gibi şâyialar ile ta'kîb olunan maksad bellidir: Avrupa efkâr-ı umûmiyyesini müslümanlar aleyhine celb ederek İslâmlar hakkında bir kitâl-i umûmî icrâ etmek isteniyor.

Fil-hakika Girid'den gelen bütün haberler bu ihtimali te'yid ediyor. Müslümanlar cânen, mâlen tehlikededirler. Şu tehlikenin önünü almak hükümetimizin en mukaddes, en mübrem vazifelerinden birini teşkil ediyor.

Sulh-i Umûmî Kongresi’nde Mısır Mes’lesi – Stockholm’de bu sene akd edilen Sulh-i Umûmî Konferansı’na ma'lûm olduğu vech ile Mısır Hizbü'l-Vatanî Fırkası tarafından bir hey'et i'zâm edilmişti. Şu hey'et kongre muvâcəhesinde İngiltere'nin Mısır hakkında icrâ ettiği mezâlimi ta'dâd ederek İngiltere hükümetinin mükerrerden ettiği vaadlere rağmen Mısır'ı tahliye etmemesi mes'elesine Kongre'nin dikkatini celb etti. Kongre hey'et-i riyâseti şu mes'elenin mevzû-i müzâkere edilmesine mümânaat etmek istediyse de Rusya tarafından kongreye iştirâk eden Darel Karukof şiddetli i'tirâz ile "Mâdem ki Finlandiya mes'elesini müzâkere ettiniz Mısır mes'elesi de mutlaka müzâkere edilmelidir. Rusya hakkında bir türlü ve İngiltere hakkında ise başka türlü davranış makamlı olur. Mısır mes'elesi müzâkere edilmese bunu protesto edeceğim..."

Bunun üzerine Kongre Mısır mes'elesini müzâkere ederek İngiltere'yi takbîh etmiş ve Misirliler hakkında beyânât-mültefitâne bulunumuştur.

Lyon'da Misirlilar İçin Mekteb-i Hukük – Fransızların Mısır'da İngilizler tarafından kovulmaları ma'lûmdur. Fransızlar Mısır'dan siyâaseten çıktıkları gibi müessesât ve müesirât-ı ma'nevîyeleri de birer birer mahv edilmektedir. Ez-cümle Kahire'de bulunan hukük mektebindeki Fransız şubesini lağvedildi. Ve şu şubenin müdürü olan Lamber Fransa'ya mühâceret etmek mecbûriyetinde kaldı.

Lâkin Lamber Cenâblarını şu muvaffakiyetsizlik me'yûs etmedi. Vatanı olan Lyon şehrine avdet ederek orada Mısır gençleri için bir hukük mektebi te'sis ve küşâd etti. Şu mektebe Mısır i'dâdîlerini ikmâl eden gençler kabûl ediliyor. Hâl-i hâzırda mektepte kırk beş talebe bulunuyor. Bundan vasatî olarak senevî dört yüz frank ücret-i tedâriyye alınıyor.

Talebe Lyon'a gelmez birtakım âileler arasında takâsim edilir. Her âilede yalnız bir talebe bulundurulur. Şu şartla ki Araplar daha sür'atle Fransızca'ya alışmaları için (!) yekdiğerleriyle görüşmeyeceklerdir. Tabii talebe bulunduğu âile içinde geçinerek senevî bir mikdâr-ı muayyen ücret veriyor.

Talebe şu mektepte Fransız kavânninden başka İslâm kavânnî de tahsil ediyor. İslâm kavânnîni tedâris eden bizzât Mösyo Lamber'dir.

Burada nazar-ı dikkatimizi celb eden nokta şu fikra-ı a'hîre ile talebenin Fransız âilesinde bulunması şartıdır: acaba dört beş sene Fransız âilesi içinde bulunup da Fransız âdât ve ahlâkına, Fransız hayatı ve mu'âşeretine alışmış bir talebe

İslâm muhîtine ne hayatı, ne fikir bahş edebilecek, İslâm muhîti ile nasıl anlaşacak? Burası büyük bir mes'ledir!..

Sonra buna bir de Mösyo Lamber tarafından tedâris edilen hukük ve kavânnî-i İslâmiyye'yi ilâve ediniz! Bu tedârisin ne sûrette ve ne tarzda icrâ edileceğini kestirmek güç bir şey değildir. İşte Fransız ailesi içinde beş sene müddet bulunan ve İslâmiyet'i Mösyo Lamber'den alan bir genç dimâğın ne olacağını bir [439] düşününüz!.. Acaba Mısır'da İslâm ebeveynleri bu gibi mesâil-i basîteyi düşünmüyorumlar mı?

Lâkin Mısır'dan başka bu bâbda bize de bir vazife târettüb ediyor: Âlem-i İslâm'ın her tarafından atş-ı ilm ü irfân ile Avrupa'ya sürüklenen gençleri bizim Dârû'l-Hilâfemiz celb edemez mi? Burasını ricâl-i devletimizin ve bilhassa Ma'ârif Nezâreti'mizin nazar-ı dikkatine arz ederiz...

Almanya:

Ahmed Veli Efendi ve Berlin Dârülfünûn'u – Mısır Câmi'u'l-Ezher Medresesi ve Dârûlulûm me'zûnlarından Berlin Elsine-i Şarkiyye Mektebi Arapça muallimi Şeyh Ahmed Veli Efendi'ye Berlin Dârülfünûn'u Tıp Fakültesi tarafından fevkâlâde bir diploma ile doktor unvâni verilmiştir. Mısır ulemâsında bir zâtin Berlin Dârülfünûn'u tarafından bu yolda şerefle mazhar olması ilk defa vâki' oluyor. Biz de bununla müftehiriz.

Berlin gazetelerinde tesâdûf edilen tâfsîlâtâ göre Ahmed Veli Efendi bu unvâna kesb-i istihkâk için İbn Ebî Asîbe tarafından te'lîf edilen Târih-i Tibb'in üç bâbını tavzîh etmek ve müellifin tercüme-i hâline dâir bir mukaddimeyi hâvî bulunmak üzere bir eser tâlîf etmiştir.

Müellif-i müşârun-ileyh yedi asır evvel yaşamış olup Arabyan'da pek ma'rûftur. Târih-i tib hakkındaki eseri, muhtelif zamanlarda ve muhtelif memleketlerde yaşayan dört yüz tabîb hakkında ve bilhassa Yunan-ı kadîm tabâbeti hakkında ma'lûmâti hâvî olduğu için kıymetdâr bir vesîkadır. Ahmed Veli Efendi bu eseri kâmilén Almancaya tercüme etmek tasavvurundadır.

Ahmed Veli Efendi pek çok ulemâ yetiştirmiş mu'teber bir âileye mensub olup 22 Kânûnievvel 1871'de Mısır'da, Şarkiyye'de "Bû Ali" da tevellüd etmiştir. Pederi Câmi'u'l-Ezher Medresesi'nde ve Hidivîyye Mektebi'nde muallimdi. Evvelâ ibtidâî mektebine devâm ile hifz-ı Kur'ân'a çalışmış, 1888 senesinde Câmi'u'l-Ezher'e dâhil olmuştur. 1894'te Dârûlulûm'a devâma başlayarak dört sene sonra diploma almıştır. Bir müddet Mısır mekteplerinde muallimlik ettikten sonra 1901'de Mısır Hidivîyyeti tarafından Arapça mu'allimi sıfatıyla Berlin Elsine-i Şarkiyye Mektebi'ne gönderilmiştir. Ahmed Veli Efendi vazîfesini ifâ ile beraber Dârülfünûn'da tıp ve ulûm-ı tabîiyye tahsil etmiş ve ahîren doktorluk diploması almıştır. Mısır hükümeti kendisini sihhiyye müfettişliğine ta'yîn ettiğinden Teşrînievvel'de Berlin'den müfârakat edecektir. El-yevm Berlin Dârülfünûn'unda yedi Misirlî genç tıp tahsil etmektedir.

Almanya'da İslâm Gazetesi – Almanya'nın Hamburg şehrinde Fasli Bekir Efendi tarafından İslâm nâmında bir gazete neşrine başlanmıştır. Bekir Efendi Avrupa dillerine ve ahvâline âşinâ bir âlimdir.

Bulgaristan:

İttihâd-ı Millîye Doğru – Cenûbî Bulgaristan'ın en kala-balık ve hattâ bir meb'ûs-ı İslâm çıkarmaya bile vaz'iyet-i ictimâiyye ve kânûniyyeleri müsâit bulunan Kızanlık ahâlî-i İslâmiyyesi'ne evvelki gün ser-muharririmiz İttihâd-ı Millî üzerine bir konferans vermiş, son zamanlarda o muhterem ahâlînin ihtiyâr babalarıyla gençleri arasında fikren âriz olan ihtilâfin ref' ü izâlesi için her iki tarafın mahbûb-ı kulûbu olan sermuharirimiz araya girmiş, gâyet müessir sözler söylemiş, nihâyet gençler, ihtiyâr peder-i muhteremlerinin elle-rinden, pederler de genç evlâdlarının gözlerinden öpmek sûretille millet musâfaha ettilmiş, Bulgaristan İslâm'ının en cem'iyetli ve en mühim bir mevkiinde yaşayan ihvân-ı dînimiz arasına sokulan tohm-ı nifâk ve sıkâka yine bir darbe vurulmuş, İttihâd-ı Millîye doğru mühim bir hatve atılmıştır. Bu husûsta Kızanlık ahâlî-i İslâmiyyesi'ni vicdânın en samîmî hisleriyle tebrîk eder, umûmî kasabât-ı İslâmiyye'mizin bu muhterem ihvânimizde imtisâlini niyâz eyleriz. (*Balkan*)

Parti kavgalarıyla parçalanmış, kuvvetten düşmüş Bulgaryalı müslümanlar İttihâda pek muhtâctırlar. Biz de Kızanlık din kardeşlerimizi tebrîk ve Balkan sermuhariri Bey'in teşebbüs-i millet-perverânesinden ötürü teşekkür eyler ve bütün âlem-i İslâm'ın dâima böyle kardeşçe musâfahada bulunmasını te-mennî ederiz.

Bir Levha-i İntibâh: Filibe'de İslâmların Mitingi – Geçen gün Filibe'de Seyyid Mahmûd Câmi'i'nde akd edilen İslâm mitinginden sonra miting hey'eti tarafından Bulgar kralına keşide edilen telgrafnamenin süreti:

Haşmetli Çâr hazretlerine

Filibelâ-i İslâmiyyesi'nin karârı üzerine 2 Ağustos 910 senesi yevm-i mahsûsu mülâbesesiyle teb'a-i sâdikanızın hissiyatını arz ile ber-vech-i zîr ma'rûzâtımızı takdîme cesâret eyleriz:

İ'mârât nizâmnâmesi bahânesiyle açıktan açığa Filibe şehrinde iki câmi yıkılmıştır. Ve şimdî de iftâiyîe bölüğü tarafından daha üç câmi ve medrese-i millet yıkılmakta ve bundan mâadâ meyyâl-i harâb diye diğer üç câmi de yıkılmak teşebbüsünde bulunuluyor. Hükûmet-i merkeziyye nezdindeki teşebbüsâtımız da, yeni bir baş müftü ta'yîn edilinceye kadar tehîr olunacağı va'di semeresiz kalmıştır. Bî-nâenâleyh şu ta'kîbâta nihâyet verilmesini zât-ı haşmet-penâhîlerinden kemâl-i ihtiâmla ricâ ederiz.

Hukûk-ı İslâm'a Bir Tecâvüz Daha – Dünkü gün şehrîmiz (Filibel) hayât-ı İslâmiyyesi'ne yine bir darbe vuruldu – bir kâbûs-ı belânin kahr u zulmünde yine mebânnî-i İslâmiyyemiz'den bîri belediye tulumbaclarının gadr baltalarıyla hâk ile yeksân edildi. Bilinemez ki bu hâlât hangi kânûn-ı ictimâî, hangi hukûk mevzûu nokta-i nazarından ma'kûl addedilerek icrâ ediliyor. Daha mürekkebi kurumayan protokolde baş müftü tâyîn olunmadan evvel mebânnî-i İslâmiyye'den hiç birinin hedm edilmeyeceği muharrer iken Filibe Belediyesi ancak mebânnî-i İslâmiyye'dendir, onun için yıkılmalıdır nazariyesiyle hergün meâbid-i İslâmiyye'mizden birine dest-i taarruzunu uzatıyor. Dün de Gülbâzâ Mahallesi Câmii ittisâlindeki mekteb, Belediye'nin âmâl-i hasisine kurban oldu.

Kalb nasıl mahzûn olmasın, rûh ne için kederle memlû bulunmasın. Hangi kânûn-ı medeniyyettir ki bilâ-bedel maâbid-i dîniyyeden birinin hedmine, mahvina mesâg veriyor. Adâlet sözleri mi burada icrâ-yı hükm edecek, yoksa mezâlim nazariyesi mi! Makedonya'da Bulgarlara icrâ-yı âyîn için hükümet tarafından yeniden kiliseler inşa edilirken bizim ma'bedlerimizin hedmi doğrusu ya adâletin (!) son perdesi olacak. (*Balkan*)

Rusya:

Müslüman Memleketlerine Rus Muhâcirleri – Bu sene 6 ay zarfında Sibirya'ya 232 bin; Ufa, Orenburg, Turgay ve Türkistan taraflarına da 58 binden ziyâde Rus muhâcirleri Çelabinski'den geçip gitmişlerdir.

Rusya'da müslümanlara Tâzyîkât – Gence'de yerli me'mûrlar İslâm mektep ve medreselerine ziyâdece dikkat etmeye başlayıp nasıl kitaplar okutulduğunu ve muallimlerin kimler olduğunu teftîş etmişlerdir.

Şehir idâreleri baş nezâreti vilâyet meclis idârelerinde hizmet edenlerin hangi millete mensûb oldukları hakkında ma'lûmât istemiş.

Demetk Rus olmayanlar yerlerinden çıkarılacak!...

Rus Misyonerlerin Faâliyeti – Sibirya'da ilk defa olarak, İrkutsk şehrinde bir misyoner kongresi açılmak üzeredir. Kongrenin programı, az evvel Kazan'da in'ikâd etmiş kongreden daha vâsi' olacaktır. Bu kongreye bir sürü resmî misyonerlerden gayrı, pek çok papazlar, kilise mütevellîleri ve Ortodokslığın takviyesine çalışan diğer zevât da dâhil olacaktır. Bu programın en mühim maddesi edyân-ı sâire ve alel-husûs dîn-i İslâm ile gûreşmek için lâzım gelen tedâbîri bulmaktadır.

[440] Hindistan:

Hindistan'da İhtilâl Teşebbüsü – Hindistan'da vâsi' miyâsta bir ihtilâl teşebbüsü keşf edildiğinden bahs etmişlik. Times gazetesinin Kalküta muhâbirinden aldığı telgrafnameye nazaran Hindistan zâbitası bu bâbdaki taharriyât ve tahkikata kemâl-i faâliyyetle devâm etmektedir. Sancibani gazetesinin idârehânesi de büyük bir kuvve-i müsellâha iânesiyle taharrî edilmişdir. Silâh ve başka âlât-ı nâriyye bulunmamışsa da İngiltere Parlamentosu a'zâ-yi sâbika ve lâhikasından bazı zevâtâ (ekseriyetle Sosyalist Parlamentosu mensûbînîne) âid mektuplar elde edilmiştir. İngiliz gazeteleri bu mektuplara çok ehemmiyet veriyor. Maamâfîh mektup sâhiplerinden bazları gazetelere izâhnâmeler göndererek böyle bir teşebbüs-i ihlâl-kârânedede medhaldâr olmadıklarını ve olamayacaklarını isbâta çalışmışlardır.

§ İngilizleri Hindistan'dan çıkarmak i'lân-ı istiklâle çalışmak üzere tertîb edilmiş cem'iyet-i hafiyye erkânından birçok kişi yakalandığı Kalküta'dan iş'âr olunuyor.

Fas:

Arap-İspanya Kavgasının Devamı – Fas'ın şîmâl tarafında müslümanlar ile İspanya askeri arasında yine muhârebeye başlandı. Rif civârında, tarafeylenden biner kişi maktûl veya mecrûh olduğu mervîdir. Faslîların İspanya'ya karşı ci-

hâd i'lân eylemek istedikleri söyleniyor. İspanya dâire-i nü-fûzuna bırakılan bu müslümanlara zulm u tazyîkte yine Fransızların muâvenet-i askerîlerine mazhar olacakları mu-hakkak addolunuyor.

Müslümanlar'; Puvatya'da mağlûb olduktan sonra en şiddetli ta'kîb eden iki adüvv-i bî-emân İspanyollarla Fransızlardır. Endülüs müslümanları engizisyon ve otodafelerin ateş ve demirleriyle işkence olunurken Süleyman-ı Kânûnî bir şey yapamadı diye müşârun-ileyhi tenkid eden tarih, o zavallıların bakıyyetü's-süyûfunu tahtı esârete almaya çalı-şan Fransız ve İspanyollara dostluk gösteren düvel-i İslâmîye'ye acaba ne diyecektir?

Müsâdemə – Fransız asâkir-i müstevliyesiyle bedevî müslümanlar arasında ciddî bir çarışma vukûa gelmiştir.

Fransa Nüfûzu – Fas Devlet-i İslâmîye'si Hâriciyye Ne-zâreti'ne ötedenberi Fransa tarafdarlığıyla ma'rûf el-Makarrî ta'yîn olunmuştur. Bu haberi yazan *el-Livâ* refikimiz "Lâ have velâ kuvvete illâ billâh" diyor, acaba o kadar mı?

İran:

Tahran'da 10 Temmuz – 10 Temmuz'da Tahran Sefâreti'nde resmî kabûl pek parlak bir sûrette vukû' bulmuştur. Bütün heyet-i süferâ ve eski, yeni kabine erkânı hazır bulunmuşlardır.

İran Meclis-i Meb'ûsânı da o gün Osmânlı id-i millîsini samîmî bir vesile ile selâmlamıştır ki her ecnebî memleke-tinde az çok yapılan 10 Temmuz şenlikleri ile Tahran'daki bu şenliğin, selâmin arasındaki fark buradadır. Filhakika o gün Meclis-i Meb'ûsân'da bir madde üzerinde fevkâ'l-âde münâkaşa edilmiş, münâkaşa mücâdele şeklini alacağı bir sırada reisin, "Osmanlı kardeşlerimizin sevindiği bir günde Meclis-i Meb'ûsânımızda gayr-i münâsib mücâdeleler yakışık alır mı?" İhtâri üzerine mücâdele birdenbire kesb-i sükûnet etmiş ve a'zâ bu yevm-i mes'ûdu fevkâ'l-âde alkışlamışlardır.

İranlı kardeşlerimizin bize karşı her vesileden istifâde ederek ibrâz ettikleri âsâr-ı uhuvvet ve vedâdî bütün samîmî yetimizle alkışlar: İttihâd-ı ma'nevî-i İslâm'ın dâim ü kâim olmasını isbât için elde bir vesîka olan bu gibi tezâhürât-ı hasaneyi bed-bînlerin pîş-i nazarına takdîm ederiz...

İran'da Ünvan ve Elkâbin İlgâsı – İran'ın dûçâr olageldiği bir çok emrâz arasında bir de "lakab ve ünvân" marazı var idi. Her önüne gelene müdebdeb ve müşâşâ' bir unvân ve lakab veriliyordu! Bâri şu lakab ve ünvân bir lafızdan ibâret olsaydı!.. Hayır, müdebdeb ve parlak ünvânلara, la-kaplara mâlik olanlar kendilerini millet üzerine birer pâdişâh kesilmiş gibi görüyordular.

Bu kere İran Hey'et-i İslâmîyesi'nin hamiyeti ile İran şu marazdan tahâlîs edildi: İran kânûn-ı esâsîsında mevcûd olan bir madde mücebine Hey'et-i İslâmîye bir fi'l, bir emrî hâkîde muhâlif-i şer'dir, diye fetvâ verirse bunun harâm olması lâzımdır; işte Hey'et-i İslâmîye bu hakkından istifâde

ederek unvân ve elkâbin muhâlif-i şer'i şerîf olmasına ve bunların ilgâ ve imhâ edilmesine emir vermiştir.

Şeref ve hukûk-ı insâniyyeyi te'yîd eden şu fetvâlarının dolayı İran Hey'et-i İslâmîye'si şâyân-ı tebrîktir.

İran'da Posta'ya Taarruz – Hemedan'a bir saat mesâfede İran eşkiyâsî postayı vurmuşlardır. Postada Kirmanşâh Şehbenderliği'nden Hâriciyye Nezâreti'ne gönderilen bazı evrâk ile 379571 kuruş kıymetinde yirmi bin sekiz yüz altmış dört aded şebbenderlik pulu zâyi' olmuştur.

Me'mûrîn mahallî-i vak'a'ya yetişmişler, evrâka dokunmadığını ve 331, 900 kuruşluk kıymetinde pulun eksik olduğunu görmüşlerdir.

İngiltere:

Londra Câmi-i Şerifi ve Liverpool Müslümanları – Londra'da yapılacak câmi'-i şerîf için Liverpool'da çıkan *el-Hilâl* gazetesi idâresinde kırk bin kuruşa karîb iâne toplanmış.

Japonya:

Japonya'da İttihâd-ı İslâm Tarafdarları – Türkiye'de İngilizce neşr olunan *Uhuvvet-i İslâmîye* cerîde-i İslâmîye'si Dârülhilâfe'de çıkan *el-Arab* gazetesinin âlem-i İslâm için ehemmiyetinden ve bahs edeceğî fevâ'idden bir lisân-ı sitâyişle bahs ederek bundan sonra artık yeryüzünde darmadağın bir halde bulunan milyonlarca akvâm-ı muhette-life-i İslâmîye'nin yekdiğeriyle tanışması, birleşmesi esbâbını te'mîn edecek bu gibi cerâ'id-i İslâmîye'nin tekessürü arzusunu izhâr ediyor.

Çin:

Çin'de İntibâh-ı Millî – Çin'de bir sene kadar seyâhat eden Amerikalı Doktor Gabel yazıyor: "Çin'de en ziyâde nazar-ı dikkatimi celbeden şeylerden biri her yerde bir fîkr-i inkilâb mevcûd olunduğu keyfiyeti olmuştur. Bu sözümle hânedân-ı hükümdârî aleyhinde yahud ecnebîler aleyhinde bir cereyân-ı efkâr bulunuyor demek istemiyorum. Şu sırada Çin'in buhrân-âmîz bir devre-i târihiyye geçirmekte olduğu umûm mütefekkîrin sınıfı arasında zannolunuyor. Bi-nâenaleyh böyle bir devre-i târihiyyede taht-ı imparatorînin bir çocuk tarafından işgal olunmasından dolayı umûmî bir infî'âl hissolunuyor. Hattâ me'mûrîn-ı hûkûmetten bazılarda kendi usûl ve âdât-ı kadîmelerini meselâ başlarında bırakıkları saç kuyruğu terk etmek husûsunda bir inhimâk-i mahsûs vardır.

Doktor Gabel Çin'de askerîn intisâr ve ta'ammümünden bahisle şöyle diyor: "Çin'in her tarafında meşhûd olan fa'âliyet-i askerîye nazar-ı hayretimi celbetti. Her nereye gittim ise cesîm bir ordu teşkili için tedârikât-ı fevkâlâde görülmekte olduğunu gördüm. Yalnız vilâyet merkezlerinde değil daha küçük şehirlerde bile ale'd-devâm nişân ta'lîmleri icrâ olunuyor. Afyon isti'mâli de şiddetle men' ediliyor."

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâtten ve Siyasiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsi ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneligi	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için 80	40	kurus
Rusya	" 6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:

Ebu'l-Ulâ Zeynelâbîdin - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ

10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nûshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevi
20 kuruş fazla alınır.

1 Eylül 1910

26 Şa'ban 328 Perşembe 19 Ağustos 326

Dördüncü Cild - Aded: 104

TEFSİR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ إِنَّ دُرْرَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْبَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ)¹ 6-

(Nuût-ı kemâl ile muttasif olup hâlen ve meâlen matlablarına nâil olan asfiyâ-yı ibâdin ahvâli âyât-ı sâbıkada zikrolunduktan sonra şimdî de onların ziddî olarak hidâyet ve irşâd kendilerine nef' vermez ve âyât ü nüzür ile mütenassih olmaz olan kefere-i mütemerridenin ahvâli izâh olunuyor, buyuruluyor ki) kûfr üzere olanlar (Habîbim) inzâr etmiş misin inzâr etmemiş misin onlara göre müsâvîdir, îmân etmeler (Ebû Leheb, Ebû Cehîl, Veli'd bin Muğire ve emsâli ile ahbâr-ı Yahûd gibi kefere-i ma'lûmeyi ve yahud kûfürlerinde ısrâr ve temâdî eden kâfirleri ha azâb ve ikâbullâh ile tahâvîf etmişsin ha etmemişsin onların indinde siyyândır, her ne yapsan her ne söylesen onlar îmâna gelmezler.)

Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'ine beyân buyuruyor ki halk içinde Kur'ân-ı Kerîm'e îmân etmeyenlerin bulunması Kitâb'ın hidâyet ve irşâdî hakkında bir ayîp ve taksîr degildir; ayîp ancak o makülelerdedir, zirâ Kitâbullah bir hidâyet olup onlar sâir hidâyât-ı tabiiyyeden i'râz ve teâmî etmiş oldukları gibi bundan da i'râz ve teâmî eylemişlerdir. Bu keläm-ı İlâhi'de ehl-i hakka tesliyet vardır, şu halde server-i ehl-i Hak olan Resûl-i Ekrem efendimize de tesliyet olacağrı evleviyette kalır – A[ayîn].

Kûfür, lûgatta, setr-i ni'met demektir, aslı kâfin fethiyle

kefrdir ki mutlak setr ma'nâsinadır. ² (بِئْتَهُ آیَتُ-الْکُفَّارِ) ayet-i kerîmesinde olduğu gibi zârie kâfir itlâk olunması bu ma'nâya mebnîdir zirâ çiftçi tohumu toprak ile setrediyor. Yine bu ma'nâya mebnîdir ki lisân-ı Arap'ta geceye de "kâfir" deniyor, çünkü gece zulmetiyle elvân ve eşyâyi setreder.

Istilâh-ı şer'de kûfür: Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin min-tarâfillâh getirdiği bi'z-zarûre ma'lûm olan şeyleri inkâr etmek ma'nâsinadır. Binâenaleyh meselâ salât ve savm ile haccin vûcûbu ve zinâ ile hamrin hurmeti gibi dîn-i Ahmedî'den olduğu tevâturen ma'lûm olan ahkâmî inkâr eden kâfir olur, fakat ahkâm-ı ictihâdiyyeyi ve rivâyet-i âhâd ile sâbit olan umûru inkâr eden kâfir olmaz. Zarûret yok iken "gîyâr" giymek ve "zünnâr" kuşanmak gibi umûrun kûfür addolunması ise bunlar hadd-i zâtında kûfür olduğu için değil, belki tekzîbe delâlet ettikleri içindir, zirâ bir sebep ve dâî bulunmadığından Resûl-i Ekrem efendimizi tasdîk eden kimse bu gibi hâlâtâ cûr'et-yâb olmaz.

Gîyâr: Gaynîn kesriyle nasârâya mahsûs ser-pûş-ı ma'lûmdur. Zünnâr: Bir nevi kuşaktır ki Katolik ruhbânîleri bend-i miyân ederler.

Bu âyet-i kerîmede beyân buyurulan kûfür, Kitâb-ı Münzel'in min-indillâh olduğunu tasrî eylediği şeyi yahud Kitâb'ın kendini ve yahud Kitâb'ı getirmiş olan Resûl-i Ekrem'i inkâr etmek demektir. Hûlâsa dinden [442] olduğu biz-zarûre ma'lûm olan şeyi inkârdan ibârettir. İşitmedik ki sahâbe ve selef radiyallâhu anhüm hazerâtından hiçbiri bundan başka bir şeyden dolayı bir ferdi tekfîr etmiş olsun. İmdi

¹ Bakara, 2/6.

² Hadîd, 57/20.

dîne isnâd olunup da dinden olduğuna dâir ilim hadd-i zârûrete vâsil olmayan bazı eşyâyi, yani senedi Kitâbulâh'ın senedi gibi katî bulunmayan şeyleri inkâr eden kimse kâfir addolunmaz, meğer ki inkâr ile maksadı Nebiyy-i Muhterem sallallâhû aleyhi ve sellem efendimizi tekzîb ola. Şu halde bir münkîrin istinâd eyleiği bir şüphesi olursa tekfîr edilmez. Hâl böyle iken müteahhirînden birtakımları, bazı zan-niyâtı te'vîl ve yahud hakkında ictihâd sebketmiş umûrdan bir şeye muhâlefet ve yahud bazı mesâil-i hilâfiyyeyi inkâr eden kimseyi tekfîre cûr'et edip halkı da bu emr-i azîme cûr'et ettirdiklerinden halk tekfîerde o kadar ileriye gittiler ki hatta bazı âdâttâ kendilerine muhâlif bulunanları bile tekfîr eder oldular, velev ki muhâlifini tekfîr eyledikleri o âdetler bida'-i mahzûrâtta olsa bile.

Kâfirler kîsmî kîsmîdir. Bir kîsmî vardır ki hakki bildiği halde inâden inkâr eder. Bu kîsmî ekall-i kalîldir ve sâbit ve pâyidâr degildir. Asr-i Nebevi'de müşrikîn ve Yahûd'dan bir tâife bu kîsmîdan idiler, çok sürmedi münkarî oldular. (Şeyh Muhammed Abduh merhûm diyor ki: Ben bu ma'nâya dâir hîfz olunmaya şâyân bir söz söylemiş idim, o da budur: Hakki bilerek inkâr eylemek âlemde yakın gibidir ki her ikisi nâsta kalîldir.) Diğer kîsmî budur ki hakki bilmez ve bilmek de istemez. İste bunlar hakkîndadir ki Hak celle ve a-lâ hazretleri *إِنَّ شَرَّ الدُّوَابَاتِ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُمُ الْبَكْمُ الْدَّيْنَ لَا يَعْقِلُونَ وَلَوْلَىٰ عِلْمَ اللَّهِ فِيهِمْ خَيْرًا لَا سَمْعَهُمْ وَلَوْلَىٰ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلُوا وَهُمْ مُغْرُضُونَ* buyurmuştur.

Bunlar o kîmselerdir ki münâdî-i Hak ne zaman onlara nidâ etse ürküp dağırlırlar, i'râz ve istikbâr ederler. Bunların derûnlarında hakki şûûr ve idrâk vardır; fakat ne vakit şua-i hak kendilerine lemeân etse derûnlarında bir titreme hissederler. Bunun sebebi hakki fehmde nazarlarını istîmâl etmemeleri ve fehm-i hak için nazarlarını istîmâl ederlerse hayır sandıkları şeylerden biri kendilerinden noksan olacaktır diye havf etmeleri ve hayatı kendi âbâ ve sâdâtlarını sâlik buldukları akâide merbût zannetmeleridir.

Bu iki firkadan herbirine nisbet ile inzâr ve adem-i inzâr filvâki' müsâvidir. Nûru bilip durur iken buğz ve inâdden nâşî ondan i'râz edip de nûru görmemek için gözlerini yummuş olan kimseye nûrun ne fâidesi olur ve onun i'râz eylemesinden nûra ne ayüp gelir? Ve fesâd-ı tab'ı ve sû-i terbiyesi kendisini nûrdan ib'âd ederek yarasâ gibi onu zulmet ile me'lûf eylemiş olduğu cihetle nûru ne tanımiş ve ne tanımak istemiş olanlara dahi nûrun fâide-bahş olması me'mûl müdür? Binâenaleyh bu iki firkadan hiçbirinin îmânı me'mûl değildir.

گر نه بیند شیپره چشم

چشممه آفتاب را چه گناه

راست خواهی هزار چشم چنان

کور بهتر که آفتاب سیاه

Sa'dî

Inzâr, mutlaka tahvîf ma'nâsinadır. Burada azâb ve i-kâb-i ilâhî ile tahvîf murâddır. Âyet-i kerîmede kefere-i mer-

kümeye nisbet ile inzârin adem-i nef'ine kasr-ı kelâm ediliyor da tebşîrin nef'i olup olmayacağı zikrolunmuyor. Sebebi onların tebşîre asla ehil olmamalarıdır ve bir de inzâr def-i zarara müeddî olup def-i zarar ise celb-i menfaatten ehem olduğu cihetle inzârin kalbe te'sîri daha şiddetli olduğuna ve inzârin te'sîri daha şiddetli olduğu halde onun nef'i olmayınca tebşîrin nef'i olmayacağı evleviyette bulunduğu mebnî inzârin adem-i nef'inden tebşîrin de fâidesi olmadığı bi-târîki'd-delâle ma'lûm olur, nitekim ²⁾ (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَقْبَلَ) kavl-i şerîfinden müstefâd olan hurmet-i te'sîfden ebeveynin hurmet-i darb ve şetmi ma'lûm olduğu gibi – § S[sin] K[kaf].

³⁾ (إِنَّرَبَّهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) kavl-i şerîfinde hemze ile (أَمْ) kelimesi, hem ma'nâ-yi istifhâmî ve hem medhûlleri arasında ma'nâ-yi tesâvîyi câmi' ise de sarf-ı ma'nâ-yi tesâvîye delâlet etmek için ma'nâ-yi istifhâma delâletten tecrîd olunmuşlardır. Yani bu ıslûb-ı kudsî emsâli esâlibde maksad, şu iki kelimenin medhûlleri beyinde tesâvî bulundugunu beyândır, ha böyle imişsin ha şöyle imişsin ikisi de birdir demektir. Ma'nâ-yi istifhâm maksûd degildir. Bunun nazîri ⁴⁾ (إِشْتَغَفَ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ) nazm-ı celîlidir; bu nazm-ı celîlide emr ü nehy sigaları ma'nâ-yi emr ü nehyden tecrîd edilmişlerdir. Onlar için ha istîgfâr etmiş ha istîgfâr etmemişsin, siyyândır demektir, emr ü nehy ma'nâları maksûd degildir.

Mebhas-i Teklîf-i mâ lâ yetâk

Bu âyet-i kerîme teklîf-i mâ lâ yetâkî tecvîz edenlerin ihtiçâc ettikleri mevâzidendir. Bunlar bu nazm-ı celîl ile müddeâlara iki vecih ile istidlâl ederek evvelâ dediler ki Cenâb-ı Hak kefere-i mütemerridînin îmân etmeyeceklerini bu âayette haber verdi.

Halbuki onlar da îmân ile mükellef olduklarından eğer îmân edecek olsalar, kendilerinin îmân etmeyeceklerine dâir taraf-ı Rabb-i izzetten vuku' bulan şu ihbârin hâşâ haber-i kâzîb ve îmân etmeyeceklerine müteallik ilm-i ilâhînin hâşâ cehl olması lazîm gelir. Zât-ı ecell-i a'lâ hakkında ise kizb ile cehlden her biri muhâl ve muhâlî istilzâm eden şeyin de muhâl olacağî bedîhî bulunduğu mebnî kefere-i mütemerridînden îmânın sudûru muhâl iken onların îmân ile mükellef olmalarından muhâl ve mâ-lâ yetâk ile teklifin vukûku nûmâyân olur. Sâniyen dediler ki Cenâb-ı Hak bir taraftan [443] kefere-i mütemerridîni îmân ile mükellef tuttuğu halde diğer taraftan onlardan vuku-ı îmânın istihâlesini beyân buyurmasına, bu beyân-ı ilâhîye de îmân etmeleri lazîm olduğuna nazaran bu hâl kendilerine nefy ü isbât beyânnî cem' etmelerini teklif demek olarak hadd-i zâtında muhâl bulunmakla bu sûret dahi teklif-i bi'l-muhâlin vukûunu ve bi-târîki'l-ülâ cevâzını isbât eder.

Teklif-i mâ lâ yetâkî tecvîz edenlerin şu iki vech ile istidlâllerinden onların gerek li-zâtihi ve gerek li-gayrihi olsun

²⁾ İsrâ, 17/23.

³⁾ Bakara, 2/6.

⁴⁾ Tevbe, 9/80.

¹⁾ Enfâl, 8/22-23.

alel-ıtlâk mümteni' ile teklîfin vukûuna kâil oldukları ve â-yet-i kerîmeyi mümtenenin li-zâtîhi ile de teklîfin vukûuna delîl ittihâz ettikleri münfehim oluyor. Lâkin hak olan budur ki ahkâm-ı İlâhiyye tefaddulen ve ihsânen hikem ve mesâlih-i ibâdi tazammun ederse de ilel ve ağrâzdan hiçbir şeyi ve alel-husûs mükellefin me'mûrun bihe imtisâlini iktizâ etmediğinden li-zâtîhi mümteni' ile teklîf aklen câizdir ve ancak istîkrâya ve bir de لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا¹⁾ nazm-ı şerîfîne mebnîyyun li-zâtîhi mümteni' ile teklîf vâki' değildir. Vâkia âyet-i kerîme teklîf-i bi'l-muhâlin vukûuna delâlet ediyorsa da o muhâlun li-zâtîhi mümteni' değil belki mümteeniün bi'l-gayrdir, çünkü mükellefin kendilerine lâzım gelen şeyi edâ edebilmeleri için selâmet-i âlât ve esbâb ma'nâsinca bir kudrete mâlik olmaları lâ-büddür; kefere-i mütemerridîn ise bu ma'nâca kudrete mâlik olup bununla îmânı mükellefun bîhiyî tahsîl ve iktisâba muktedir olduklarından onların îmân ile mükellef tutulmaları haddizâtında mutâktır, lâkin kendilerinden îmân sudûru ilm ü ihbâr-ı İlâhînin hâşâ cehl ü kizb olmasını müstelzem bulunması i'tibâriyle mümteni' olup bu imtinâ' ise imtinâ'un bi'l-gayrdir.

Teklîf-i mâ-lâ-yutâk husûsunda hülâsa-i mebhâs budur ki cumhûr-ı muhakkikîn: iki ziddin beynini cem' etmek ve kadîmi ma'dûm kîlmak gibi li-zâtîhi mümteni' olan şey ile teklîf câiz olmadığına kâil oldular; Şeyh Eş'arî hazretleri bunun cevâzına, fakat adem-i vukûuna zâhib oldu. Mümtenenin li-gayri ile teklîfe gelince, bu teklîf inde'l-cumhûr gayr-i vâki' ve inde'l-Eş'arî vâki'dir. Ama usâtîn tâatina ve kefere-nin îmânına müteallik bazı tekâlîf gibi Cenâb-ı Hakk'ın adem-i vukûunu bildiği veya haber verdiği şey ile teklîf bi'l-icmâ' vâki'dir.

Înzârin kefere-i mütemerridîne te'sîr ve nef'i olmadığını Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz bildiği halde onları inzâr buyurması, bahâne edecek sözleri kalmasın ve zât-ı nübüvvet-penâhları fazilet-i teblîgi ihrâz buyursun içindir. Bu nükteye mebnîdir ki (سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ فَلْوِيهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غَنِيَّةٌ وَلَهُمْ) ³⁾ (سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ فَلْوِيْهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غَنِيَّةٌ وَلَهُمْ) ²⁾ denildi; çünkü inzâr ile adem-i inzâr mütemerridîn haklarında müsâvî ise de Nebîyyi müctebâ aleyhi efdalî't-tehâyâ efendimiz bu inzâr ile fazilet-i teblîgi ihrâz buyurduklarından zât-ı risâlet-meâblarına göre müsâvî değildir.

Hak olan budur ki ahkâm-ı İlâhiyye ağrâz ve ileli ve lâ-sîyyemâ mükellefun bihe imtisâli müsted'i olmadığından li-zâtîhi mümteni' ile teklîf gerçi aklen câiz ise de istîkrâya nazaran gayr-i vâki'dir. Cenâb-ı Hakk'ın işlediğiveyahud abdin ihtiyâriyle yaptığı şeyi zât-ı ulûhiyyetin haber vermesi gibi bir şeyin vukûunu ve yahud adem-i vukûunu ihbâr etmek mükellefin selâmet-i âlât ve esbâb ma'nâsinca kudretini nefy etmeyeceğinden kefere-i mütemerridînin îmân ile mükellef tutulmaları hadd-i zâtında müstahîl değildir. Kefere-i mütemerridînin mükellef oldukları îmân, Kur'ân'ın nâtilik olduğu şeylerin tefâsilîne îmân olmayıp belki Resûl-i Ekrem'in min-indillah getirdiği şeylelere icmâlen îmândan ibâret

bulunduğundan müstemirren îmân etmeyecekleri şeylere îmân etmek ile kendilerinin mükellef olmaları da lâzım gelmez ve bu halde onlara nefy ü isbâtin beynini cem' etmeleri teklîf edilmiş de olmaz. Hem bir de âyet-i kerîmede ism-i mevsûlün âid olduğu onlarca ma'lûm değildir. Hûlâsatü'l-hülâsa, ilm ü ihbâr-ı İlâhîden kat'a'n-nazar kefere-i mütemerridînin îmânı kabûl etmeleri maddeten taht-ı kudret ve istitâatlarında olduğundan onları bu i'tibâr ile îmâna da'vet teklîf-i mâ-lâ-yutâk değildir. Bunların îmân etmeyecekleri ihbâr-ı İlâhî ile sabît iken kendilerine îmân teklîfi, bahâne edecek sözleri kalmasın ve Resûl-i Ekrem efendimiz fazilet-i teblîgi ihrâz eylesin içindir. Sonradan zuhûr etmiş olan ehl-i ziğ ü dalâlin şübhâtnı red için ulemâ-i dîn hazerâtı bu makamı zikrolunan vech ile tedkik ve şerhe mecbûr olmuşlardır.

Şeyh Muhammed Abdûh merhûm bu âyet-i kerîmeyi takrîr eylediği esnâda bir sâlin: Ayet teklîf-i bi'l-muhâlde nass midir? diye îrâd eylediği suâle cevâben: Hayır.. dedikten sonra şu vech ile bast-ı makâl eylemiş: Ben tefsîr-i Kur'ân'da mesâil-i hilâfiyyeyi cem' etmek istemem; isterim ki sahâbe-i kirâm radiyallâhu teâlâ anhüm hazerâtının fehm etmiş oldukları ma'nâyi beyân edeyim; bu âyette teklîf-i bi'l-muhâl olup olmadığı ise onlardan hiçbirinin hatırlama gelmez idi. Hem bir de beyne'l-eimme ve hatta beyne'l-ümme mütefekkûr-alehytir ki teklîf-i bi'l-muhâl vâki' değildir ve Kitâb-ı Azîz'de müsarrah olup ehâdîs-i nebeviyye ile de müneyyed bulunduğu üzere Cenâb-ı Hak hiçbir nefse vüs'-i tâkatı hârinde hiçbir şey teklîf eylemez. Bu ittifâktan mütebâkî mevâzi'-i hilâf ise Kitâb-ı Azîz'in nusûsuna temâs etmez, o Kitâb-ı Azîz ki hakkında لا يَأْتِيهِ النَّاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ (تَنْزِيلٌ مِنْ حَكْمِ رَبِّهِ) vârid olmuştur intehâ.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غَنِيَّةٌ وَلَهُمْ) ³⁾
عَذَابٌ عَظِيمٌ

(Înzârin âyet-i sâbıkada zîkr olunanlara nef'i olmadığının sebebini îzâh makamında buyruluyor ki Allah (celle şânu-hu) onların kulübunu ve sem'lerini mühürledi (Bunlar sû-i ihtiyyârlarıyla kûfürde temâdî ve isrâr eylediklerinden Cenâb-ı Hak da kendilerini lütfundan mahrûm edip kalblerini ve kulaklarını tikadı, bir derecedeki kalblerine hak ve hayatı fehm etmek nûfûz etmez, kulaklarına nidâ-i Hak vâsil olmaz oldu, gûyâ ki kalb ve sem'leri [444] mühürlenmişdir.) Gözleri üzerinde de gişâve vardır (Enfûs ve âfâka bessolunmuş olan âyât-ı kevniyye onların kûfürde temâdî ve isrârları hasebiyle gözlerine görünmez edildi, bir sûrette ki gûyâ gözlerine perde çekilmişdir) onlar için azâb-ı azîm vardır (Kûfürde temâdî ve isrârlarından nâşî onlar için pek şedîdî'l-elem ikâb vardır.)

"Hatrî" mühürlemek ma'nâsinadır. "Kulûb" kalbin cem'i olup bazı müfessirîn-i kirâm tarafından beyân edildiği üzere

¹ Fussilet, 41/42.

² Bakara, 2/6.

¹ Bakara, 2/286.

burada kulûb ile murâd ukûldur. "Sem'" kuvve-i sâmianın idrâkine itlâk olunduğu gibi o kuvveti hâmil olan uzva yani kulağa da itlâk olunur; ilk evvel uzuv mühürlediği cihetle bu makamda murâd odur. "Ebsâr" basarın cem'idir; basar kuvve-i bâsiranın idrâkine itlâk edildiği gibi o kuvveti hâmil bulunan uzva yani göze de itlâk ediliyor. İlk evvel perde göre çekildiğinden bu makamda murâd odur.

Sem' ile ma'nâ-yı cem' murâd olduğu halde müfred sîgasıyla îrâd olunmasının sebebini beyân sadedinde bazıları: sem'in aslı masdar olup masdarların şâni ise cem' sîgasıyla zîr edilmemek üzere olduğunu söylemişlerse de basarın da aslı masdar olduğu cihetle bu kavle göre onun da cem' sîgasıyla îrâd edilmemesi lâzım geleceğinden beyân olunan nükteye pek de bir tevcîh-i sahîh nazarıyla bakılamayacağı âşikârdır.

Şeyh Muhammed Abdûh merhûm da şöyle diyor: İdrâk-i ma'kûlâtta aklın vücûh-ı kesîresi bulunduğu cihetle idrâk-i ma'kûlâtta nâs müsâvî olmayıp vücûh-ı idrâkta envâ-i tasarrufla tasarruf eylediklerine mebnî "akıl" cem'lendi. Fakat esmâ-i nâs idrâk-i mesmûâttâ birbirine müsâvî olup u-kûlun idrâk-i ma'kûlâtta teşa'ubu gibi teşa'ub eylemediğinden "sem'" onun hilâfinadır. "Ebsâr" ise teşa'ubda ukûl gibidir ve idrâk-i ma'kûlâtta ukûle pek büyük mu'îndir, çünkü eşkâl ü elvâna dâir birçok envâ-i mubâssirât bulunduğundan ebsâr akla birçok maddeler verir. Halbuki sem' yalnız savtı idrâk eder ve söz naklolunduğu zaman onda turuk-ı ilm-i yakînden olarak tevâtûrden başka bir tarîk yoktur. El-hâsil ukûl ve ebsâr birçok müdrikâtta tasarruf eylemelerine nazaran gûyâ teaddüd etmiş olduklarından cem'lendiler, lâkin sem' ancak bir şeyi idrâk eylediğinden müfred olarak îrâd olundu-intehâ.

Bana kalırsa sem'de dahi tefâvüt bulunarak idrâk-i ma'kûlâtta onun da akla pek çok muaveneti olduğu gibi idrâk eylediği savtın tahtında dahi bî-pâyân sunûf-ı mesmûât ve elhân bulunduğu tahattur edilince sem'in de cem'lenmesini îcâb eden hâl mevcûd olduğu nûmâyân olur. Doğrusu bu kabîl tevcîhât ta'lîl-i ba'de'l-vukû' olup şâyed nazar-ı celîlde sem' cemi', ebsâr müfred olarak vârid olaydı o zaman da başka vâdide mütâlaât yürütülür idi. Şu halde ibâda nisbet ile zevk-i fesâhât ne tarzi iktizâ eylemiş ise nazm-ı şerîf de o tarz üzere vûrûd eylemiştir demek enseb-i mütâlaât olur zannederim.

Gışâve örtü ma'nâsına nadir ve tip istilâhında göz illetlerinden beyne'l-eti'bâ (سبل) demekle ma'rûf illetin adıdır, bu bir yerdedir ki rû'yetе mâni ve hâil olur. Burada gışâve-i tââmî murâddır. Tefâsîrde beyân edildiği üzere câhidînin ku'lûb ve sem'i mühürlenmesi ve gözlerinde gışâve bulunması yolundaki beyân-ı İlâhî bir nevi' temsîldir ki buna lisân ve lûgat âşinâ ve me'lûftur.

(لَهُمْ عِذَابٌ عَظِيمٌ) kavl-i şerîfinde vâki' lafzinin tenkîri tefhîm ve tehvîl ifâde eylediği halde (عَظِيمٌ) sıfatı ile de tavsiif edilmesi, kefare-i mütemerridîn hakkındaki azâb kemmen ve keyfen hadd-i azamete bâliğ olarak elemi şedîd ve zamanı medîd bulunduğuna delâlet eder. Acaba bu azâb dünyada mı, yoksa âhirette mi?... Cenâb-ı Hak diğer bir â-

yette (لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَزْنٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ)¹ buyurmuş olduğuna nazaran bu âyet ile diğer âyâttan, İslâm'ın hidâyetinden ve irşâd eylediği İslâh-ı maâş ve meâddan i'râzin dünyada cezâsı diyk-ı maşet ve fîkdân-ı izz ü saltanat ve ukbâda dahi cezâsı azâb-ı mehîn olduğu ma'nâsı ahz olunur – A[ayin].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

MUSÂHABE

Bazı kere Köprü'ye, Galata ile Eminönü'nu yekdiğerine rabt eden o hatt-ı vasl-ı köhneye bakar, kable't-tûfân nev'i munkarız olan zü'l-meâşeyn cinsinden bir garîbe-i hilkat gibi iki sâhil arasına uzanan o matiyye-i herem-resîdenin şimdîye kadar kaç milyon ayak darbesi yediğini düşünür idim. Zavallî köprü bu ayak darbelerinden başka ahşâ-yı batniy-yesine mikropların istilâsi neticesi olarak her sene Ramazân ibtidâsında bir buhrân-ı marâzî de geçirir idı. Bu maraz köprü için dâhilen dâ' ise de hârîcen devâ makamına kâim olurdu. Çünkü bir sene zarfında yediği darabât-ı akdâm ile sînesine açılan yaralara bu esnâda merhem, yüzüne de pudra sürürlür idı. Sanki o şehr-i mübârek köprü için hem tedâvî, hem de tuvalet ayı idı. Bu buhrân-ı mevkütten başka zavallının başına daha ne kazâlar, ne belâlar gelmiş idı. Haliç'in râkid, sahîn sularında seher vakti tatlı tatlı uyurken defeât ile kaburga kemikleri mi kırılmadı! Hele son defa yediği darbe-i müdhişe ile vûcûd-ı nehâfet-âlûdu ortasından ikiye mi ayrılmadı.

Şecere-i ensâbına bakılırsa cisr-i cedîdimizin cedd-i a'lâsi Misr-ı Kadîm imparatorluğunun müessisi olan "Menes" in zamanında sâha-zîb-i vûcûd olmuştur. "Menfis" şehrîn bânnîsî tarafından yeryüzündeki köprülerin birincisi olarak Nil'-in bir kolu üzerinde inşa' edilen bu köprüün târîh-i inşâsına nazaran cisr-i cedîdimiz beş bin üçyüz elli senelik bir âile-i kadîmenin furû'-i necîbesinden olmakla mübâhîdir. Zâ-degânın hutût-ı vechiyelerinde mensûb oldukları âileden mevrûs bazi alâmât-ı mümeyyize vardır. Erbâb-ı vukûf bunlara bakınca sahibinin hangi âileye mensûb [445] olduğunu hemen hatâsız deneyecektir. Cisr-i cedîdimiz de kîşmenecdâdına şebâhet feyzini muhâfaza, onlardan bazi alâmât-ı mümeyyize tevârûs etmiştir. Sathî nazarâna nakîsa gibi gelen bu hâl bilakis köprümüzün âsâlet ve ne-câbetine berâat-i istihlâldir.

Latîfe bir tarafa hakîkaten ben köprüye değil alel-ekser köprüün üzerinde temevvûc-nûmâ-yı zihâm olan kütle-i kesîfeye bakar, zîmâm-ı irâdelerini dimağlarındaki bir fîkr-i gâlibin yed-i idâresine tevdî' eden kurulmuş bir makine gibi türlü türlü vaziyetlerle muhtelif istikâmetlere doğru giden binlerce adamların ne gibi sevâik-i mücbirenin taht-ı te'sîrine bulunduklarını düşünerek kendi kendime der idim ki:

Dünyada tamâmiyla yekdiğerine müşâbih iki adam bulmak nasıl adîmû'l-imkân ise tarz-ı tefekkürü birbirine ben-

¹ Bakara 2/114.

zeyen iki dimâğ bulmak da öylece adîmî'l-imkândır. Binâberîn şurada sarıklı, fesli, külâhlı, şapkaklı, ne kadar baş görülüyorsa hepsinin içinde bir âlem-i dîger var demektir. Hemimiz bir âlemde iken birini gördüğümüz zaman ne âlemdesin? dememiz de galiba bundan ileri geliyor.

Aded-i eşhâsa müsâvî olan bu avâlim-i husûsiyyenin mümkün olup da fotoğrafla resmi alınsa sonra bunlardan bir koleksiyon terfîb edilse hakikaten bahâsı olmaz idi. Herkesin serâir-i kalbiyyesine infâz-ı nazar mümkün olsa insan neler görür, ne garîbeler. Ne fâcialar, ne mudhikeler karşısında kalır idi. İnsanın ne kalbi ne de kalibi asla birbirine benzemiyor. Herkes bir tecelli-i dîgere mazhar! Evet! Kiminde hurrem-i bahâr-ı behîste gibta-fermâ bir levha-i rengîn-i garâm, kiminde mecânîni hande-rîz-i istihfâf edecek bir hâyl-i hâm, kiminde tahammülu dünya ve mâ-fihâya değmez bir dağdağa-i hayatı, kiminde tamâm-ı ömrü tesmîme kâfi bir fâcia-i memât, kiminde müfekkire-sûz bir kasd-i şenâat, kiminde akl u hayâle gelmeyen bir fîkr-i denâet, kiminin mâhiyet-i süflîyesi mâye-i habâset üzre mecbûl, kiminin zihni insanı insâniyetten nefret ettirecek mel'anetlerle meşgul, kimi ümîd-i nîl-i saâdetle mahrûm-ı feyz-i huzûr, kimi muhâli mümkün görecek derecede sermest-i gurûr!

Mirât-ı mütehayyilede cilve-ger olan şu levha-i garâbet-nümâyi temâşâ ettiğe zihnimde türlü türlü fikirler peydâ olur idi.

Fakat evvel-be-evvel lâyih olan fikir bittabi' şu cûş u hu-rûşun menşeine âid yani acaba insandan sâdir olan efâl ihitiyârî midir; yoksa iztirârî midir? Fikri idi. Filhâika kazâ ve kader. İlm-i ezeli-i ilâhî mes'e-leleriyle olan münâsebetinden dolayı i'tikâdiyât-ı sirfe derecesinden mes'âil-i kelâmiyye, mebâhis-i felsefiyye sırasına geçen bu mes'ele münâkaşât-ı azîme zuhûrunu istilzâm etmiş, bu münâkaşât neticesinde ortaya türlü türlü mezhepler çıkmıştır. Ezân cümle İslâm beyinde tefrika husûlünden başka bir şeye yaramayan bir çok mezâhibden en meşhûru olan Mu'tezile ve Cebriyye mezhebleri, vâzî'lerinin bu mes'e-leler hakkındaki ictihâdât-ı muhtelifeleri neticesi olarak, meydana çıkmıştır. Gayret-i îmân ve İslâm ile başlayan bu münâkaşât birinin tekfîrini, diğerin de meselâ Mâverâ'u'n-nehr ulemâsı tarafından müşriklerden dûn bir dereke-i hızlâna tenzîlini mûcib olmuştur. Acaba bu ihtilâfât, bu münâkaşât yalnız İslâm'da mı zuhûr etti? Ne gezer! Hristiyanlarda da aynı hâl vâkı' oldu. Onlar da "Grace" yani inâyet-i ezeliyye ve tevfîk-i Rabbâni mes'e-lelerinden dolayı tîpki Cebriyye ve Mu'tezile ve sâire gibi mezâhib-i muhtelife ashâbinin düştükleri varta-i ihtilâfâtâ düştüller. Meselâ bizde bir Cehm bin Safvân, bir Vâsil bin Atâ çıktıgi gibi mîlâdin beşinci asırında onlarda da bir "Pelagius" zuhûr ederek insanın emrine sâhib, inâyet-i ezeliyyeden müstağnî olduğu mes'elesini ortaya çıkardı. Sonra Papa I. Innocent tarafından aforoz edildi. Fakat Papa'nın bu aforozu fayda vermedi. Pelagius mezhebi Afrika râhibleri arasında intişâr etti. Bu mezheb Sallustius tarafından İtalya'da tekrâr neşredilmeye başlandı. Garibi şu ki evvelce papalar dan biri tarafından aforoz edilen bu mezhebe bi'l-âhare Papa Zosimus bile temâyül eder gibi oldu. Sonra Saint Augus-

tin geldi. Pelagius mezhebini esâsından darbeledi. Onu müteâkîb Papa Sirmon[!], Saint Augustin mezhebi sâlikînini tahti' e ile irâde-i cüz'iyeyi külliyyen inkâr etti. Sonra "Pelagius" mezhebini ifrât ve tefrîtten kurtarmak üzere mütevassit bir mezheb ihdâs edenler geldi. Onlar da aforoz edildi. Sonra Mulan[!] geldi. Kongro Voyist'ler[!] Mulan'in mezhebini ta'dîl ve bir cebr-i mütevassit ihdâs ettiler. Kalvin kazâ ve kaderi mutlak olarak kabûl etti. Bu mes'ele onsekizinci defa olarak Tarrant'ta akdedilen meclis-i rûhânîde Dominiken'lerle Fransisken'ler beyninde mevkî'i münâkaşaya vaz' edildi, bilmem neler oldu. El-hâsil kazâ ve kader mes'elesiyile ona müteferri' olan mesâil-i sâirenin istilzâm edildiği tehâlüf-i efkârdan hristiyanlar da âzâde kalmadı. Bu mesâilde onlar İslâmlardan ziyâde keşmeyece düştüler. Maksadım kîlise tarihi yazmak değil İslâm'da zuhûr eden ahvâlin aynıyla hristiyanlarda da zuhûr ettiğini söylemekten ibârettir.

Cebre, kadere kâil olan edyân ve mesâlik-i felsefiyyeye Fatalizm, Determinizm diyorlar. Fatalizm kelimesinin madde-i asliyyesi, ezeli là-yetegayyer kelâm ma'nâsına olan "Fatom" lafzıdır. Eski Romalıların bu isimde bir ma'budları da var idi. "Determinizm" kelimesi de ta'yîn ve tahdîd ma'nâsına olan "Determine" masdarının müştekâtından olup enfüs ve âfâkta zuhûr eden kâffe-i hâdisâtâ, yekdiğerinin ilel ve ma'lûmat-ı müteselsilesi nazarıyla bakan meslek-i felsefiye alem olmuştu.

Fatalizm ile Determinizm meslekleri vehle-i ûlâda birbirine benzer gibi görünür ise de beynlerinde büyük fark vardır.

Fatalistler kâffe-i hâdisât ile efâl-i insâniyyeyi bir kuvvet-i mâ-fevkâ't-tabîyyenin alel-amyâ te'sîrine affederler. Deterministler, hâdisât-ı sâire gibi [446] efâl-i insâniyyenin de esbâb-ı müteselsile-i maddiyye, tabîyye netîcesi olduğunu kabûl ederler.

Fatalistler her şeyi mâ-fevkâ't-tabîa bir kuvvet, bir müessir tarafından mine'l-ezel terfîb edilmiştir; binâ-berîn takdire karşı tedbîrin faydası yoktur diye cebr-i mahza kâil olurlar. Bunlardan birinin evi yansa su dökmeyi zâid görür. "Fatalizm"i bu sûretle ta'rîf edenler bizim de bu i'tikâdda olduğumuzu, bunun neticesi olarak her türlü terakküyâttan mahrûm kalmakta bulunduğuumuza iddiâ ediyorlar. Hattâ beş on sene evvel Avrupa'da bir tîp kongresi teşkil edilmiş, bu kongreye Hükûmet-i Osmâniyye tarafından da me'mûrlar gönderilmiş idi. Kongredeki ecnebî murahhaslardan bâzları bizim murahhaslara demişler ki: Siz kazâ ve kadere i'tikâd edersiniz. Şu halde tîb ile ne alâkanız olabilir? Sizin i'tikâdimizce âlemde herşey kazâ ve kader neticesidir. İ'tikâdimiz bu merkezde iken size fenn-i tibbin ne lütûmu var? Bu sözü söyleyenler tabîb olduklarından kendilerinin ahvâl-i âleme, secâyâ-yı ümeme vâkif, münevverü'l-efkâr adamlar dan olmaları lazımlı gelir, böyle âmiyâne, câhilâne sóz söyleyecekleri kimsenin hâtit u hayâlinden geçmez idi. Vâkia Avrupa'da İslâmiyet'in ne olduğunu bilenler yok değildir. Fakat bilmeyenlerin adedine nazaran bilenler, hesâba alınmayacak derecede ma'dûd ve mahdûddur. Hülâsa Avrupalı lar'ın İslâmiyet hakkında pek çok yanlış fikirleri var. Zaman belki bu fikirlerini tashîh eder.

Fatalizm mesleği i'tikâdî, determinizm fennî ve tecrübeîdir. Deterministler diyorlar ki: "Her eserin bir müessiri olmak fikr ü tecrübeye müstenid bir kânûn-ı umûmîdir. Mâdem ki ef'âl-i irâdiyye de bir eserdir, onun da bir müessiri olmak lâzım gelir. İnsanı bir fiilin icrâsına sevk eden bir sebep vardır. O sebep kuvvetini muhâfaza ettikçe onun neticesi olan fiilin insandan sudûr etmemesi mümkün değildir. O fiilin sudûru-nu men' edebilmek için, onu istilâm eden sebepten daha kuvvetli bir sebebin vücûdu muktezîdir. Tasavvur edilen bir fiil hakkında, terk ve icrâ şıklarından birine âid olmak üzere yalnız bir tasmîm vardır. Bu tasmîm de fiilin esnâ-yî tasavvurunda en ziyâde icrâ-yî te'sîr eden sebebe tâbi'dir. Halbuki o sebep de fiilin husûlüne illet olmakla beraber illet-i uhrâının eseridir. İlel ve ma'lûmatın bu sûretle teselsûlü insanda irâdenin vücûduna mâni'dir. Bizim ihtiyâr nâmını verdiğimiz şey hakikatte iztirârdan başka bir şey değildir. İnsanda irâdenin vücûduna kâil olmak illetsiz ma'lûl, müessîsiz eser kabûl etmek gibi aklen ve mantiken butlânı beyin bir safsatadır. İnsan kendisini bir azme tâbi' kılan bir sebep bulmadıkça ne o azmin sâhibi, ne de o fiilin fâili olamaz. Esbâb-ı teaddüd ve teâruz edecek olursa en kavî sebeb te'sîrini icrâ, esbâb-ı sâireyi hükümden iskât eder yani irâde bir terâzi esbâb da o terâzinin kefelerine mevzû' dirhem gibidir, hangi dirhem ağır basarsa terâzi o tarafa meyl eder.

Hattâ taht-ı te'sîrinde bulundukları avâmlin mülâhâza-sıyla gerek hey'et-i ictimâiyye gerek onları teşkil eden efrâdin müstakbelen dûçâr olacakları ahvâli keşif mümkündür. Bu müessîrât hakkındaki ma'lûmatımız ne kadar mükemmel olursa hükümdeki isâbetimiz de onisbettî mükemmel olur. Mümkür olup da bu müessîrâtı tamâmiyla bilmış olsa idik vücûda getirecekleri âsâri da tamâmiyla bilir idik.

Haydi ef'âl-i irâdiyye hakkındaki bu delâil-i akliyyeye nazârî diyelim; fakat elde daha maddî daha ameli bazı delliller var ki bunlar ef'âl-i beseriyyenin birtakım kavânîn-i umûmiyye ve müstemirreye tâbi' olduğunu gösteriyor; mese-lâ nikâh, talâk, intihâr vesâire gibi zâhiren irâdi gibi görünen birçok ef'âlin riyâzî bir intizâm dâiresinde vukûa geldiği her sene tutulan istatistiklerin şehâdetiyle sâbittir. İnsanda vücûdu iddiâ olunan irâde-i cüz'iyye kâffe-i ulûm-ı tabîiiyyenin netâyci-umûmiyyesiyle gayr-ı kâbil-i te'liftir. Ef'âlimizde hür olduğumuzu kabûl için yalnız bir fi'lî tasmîm derecesine getirmekliğimiz kâfi değildir. O tasmîm bizzât husûl-i fi'le de illet-i müstakille olmalıdır. Meselâ şu faraziyeye nazaran elimizi kaldırırmak gibi en âdî bir hareketimiz kendisinden evvelki bir hareketin eseri olmayıp doğrudan doğruya irâdemizin eseri olmak lâzım gelir bu ise gayr-ı mümkün ve muhâfaza-i kuvâ "Loi de la Conservation de la force" kânûn-ı umûmîsine mugâyirdir. Kâinâttaki kuvâ-yî mevcûde ne şeklär-i sûrete girerse gîrsin ziyâde noksân kabûl etmez. Bundan anlaşılır ki her hareket kendisinden mukaddem olan bir hareketin eseridir. Yani harekât müteselsildir. Aralarına hiçbir şey hulûl ve irâdemiz bu kânûnu tebdîl edemez. Eşyâ beynindeki münâsibât-ı maddiyye ve ma'nevîyye bu mülâhâzâti müeyyiddir. Bir de irâdenin muhît, bûnye, tarz-ı ta-gazzî, ta'lîm ve terbiye, hasâs-i ırsiyye ve sâire ile son de-

receye kadar münâsibeti vardır. Şu hâle nazaran irâde müessir değil belki eserdir. Fakat bazı sathî nazârârı onu müessir gibi görürler. Nitekim ömründe saat görmeyen bir adam sâatin akrebiyle yelkovanının hareketini onların zâti-na atfeder. Çünkü sâatin âlât-ı dâhiliyesinden bî-haberdir." Deterministler burada da kalmıyorlar işin daha ilerisine gidiyorlar. Meselâ diyorlar ki: "Cümle-i adâliyyede gayr-ı ma'lûm bazı esbâbdan dolayı daima bir hareket ihtiyâci vardır. Bu hareket-i hüceyrât dimâğımıza intikâl edince irâde sûretine tahavvül eder. Yani kuvvet mâhiyeten müttehid olduğu halde mahall-i zuhûruna nazaran tebdîl-i şekil eder. Meselâ adalâttâ bî-şûûr iken dimâğda zî-şûûr olur. Dimâğda irâde sûretine tebeddül eden bu kuvvet terbiye-i şâhsiyye ve ictimâiyyeye göre aklî ahlâkî birtakım melekâta ıktîrân eder. Bunlar hep irâde-i cüz'iyenin vücûduna mâni' şeylerdir.

Dimâğdan gayri bazı merâkiz-i asabiyyenin vücûda getirdiği birtakım ef'âl-i gayr-ı irâdiyye vardır ki bunlara aksü-lamel yahud te'sîr-i mün'akis denir. Meselâ insanın gözüne birden bire bir şey uzatıldığı zaman gayr-ı irâdî olarak gözünü kapaması bir aksülameldir. İşte bunun gibi [447] bizim ef'âl-i irâdiyye nâmını verdiğimiz şeyler de birtakım mües-sirât-ı hâriciyyenin te'sîrât-ı mün'akisinden başka bir şey değildir.

Te'sîrât-ı mün'akiseden bâzen öyle garîb şeyler zuhûr eder ki insan bunları gördükçe hemen ef'âl-i irâdiyye neticesi olduğuna hükmedecek gibi olur. Meselâ bir kurbağanın başı kesilip henüz kendisinden eser-i hayatı zâil olmadan vücûdunun bir tarafına bir iğne batırılacak olsa başı kesilmeden kendisini nasıl muhâfaza, nasıl müdâfaa ederse yine öylece muhâfaza ve müdâfaa eder.

Erbâb-ı tedâkîk bu te'sîrât-ı mün'akiseden iki muhtelif netice istinbât ediyorlar. Bunlardan bazıları cevher-i muhyî-ı şûûra müstenid bir hâl isbât ediyorlar. Bazıları da insandaki irâdeden te'sîri nefy ile ahvâl-i irâdiyyenin kâffesine hissî, fikrî te'sîrâtın âsâr-ı mün'akiseleridir derler.

Deterministler maddiyattan ma'kûlâtâ bi'l-intikâl irâde-i cüz'iyenin ilm-i ezelî-i ilâhî ile gayr-ı kâbil-i te'lîf olduğunu, irâdenin adem-i vücûdunu müeyyid delâilin en kavîlerinden olmak üzere ileri sürüyorlar. Meşhûr "Spinoza" diyor ki: İnsan yalnız irâdesini görür irâdesine hâkim olan esbâbdan gâfildir". Leibniz enfüs ü âfâkta ne varsa hepsi tertîb-i ezelî neticesidir demiş.

Şu ifâdelerinden anlaşılıyor ki deterministler insanı Cebriyyûn gibi cemâd menzilesine tenzîl ediyorlar. Çünkü Cebriyyûn "Zeyd ayağa kalktı" cümleyle "Zeyd boy çekti" cümlesi beyninde fark görmüyorlar. Determinizm mesleğinin ifrâtına varanlar da hemen burada karâr kılıyorlar. Hattâ bunların bazıları erbâb-ı cinâyeti mahbese değil dâru's-şifâya koymalıdır. Zirâ ikâ-ı cinâyet netice-i cinnetten başka bir şey değildir. Bütün cânîler nazar-ı hakîkat üzerinde bir nevi' mecnûndurlar. Dîvâneden ise kalem-i tekîfî merfû'dur.

Irâde-i cüz'iyenin vücûdunu inkâr için Deterministler tarafından söylenen sözlerin hepsini toplamak lâzım gelse koca bir kitap olur idi. Bunların söylediğleri sözlerin hepsi

birer hakikat olmakla berâber hey'et-i mecmûası ifrât ve tefritden hâlî değildir.

Her ne kadar Deterministlerin terfîb ettikleri mukaddemât sahîh ise de istinbât ettikleri netîce tamâmiyla sahîh değildir. Zîrâ birçok doğru fikirler mevâzî-i sahîhalarına vaz' olunmadığı için eczâ-ı müstakîmeden bir şeklär-i sakîm çıkmıyor. Şeklin her cüz'üne alel-infirâd nazar edilecek olursa istikâmêt ta'ayyün ediyor. İnsan ona aldanarak hey'et-i mecmuasında da ayn-ı istikâmêtin tahakkukuna kâil olmak istiyor. Halbuki ta'mîk-i nazar edince istikâmêt içinde sakâmetin, sihhat içinde fesâdın indimâcını fark etmeyeceğini söylemiyor.

Meselâ bir adamın kaşı, gözü, ağızı burnu alel-infirâd gayet güzel olabilir. Fakat hey'et-i mecmûasından mütehassil âheng-i gâi, tenâsüb zevki ki hüsn denilen şeydir, o adamda tecelli etmez, yani o adama "güzel" denmez. İşte Deterministlerin mukaddemât-ı münferideleriyle istinbât ettikleri netîce de bu kabıldendir.

Irâde-i cüz'iyye mes'elesinin menşei insandan sudür eden efâl-i âdiyye değildir. İyice dikkat edilecek olursa bu mes'elenin beyne'l-ukalâ mevzû-i münâkaşa olmasına sebep insanın Cenâb-ı Hakk'a karşı ifâsiyla mükellef olduğu vezâif-i ubûdiyyetle katil, sirkat vesâire gibi âhirin izzârâsına müeddî olan efâl-i mühimmedir. Meselâ insanın ikâme-i vezâif-i ubûdiyyetin mûcib olduğu tekellüfâti nefsine mülâyim bulmadığı için bu mes'eleyi mevzû-i münâkaşa etmeye bir ser-rişte bulmuş, oradan münâkaşayı ilerletmiş, katl, sirkat ve sâire gibi efâle gelince bu efâli ikâeden kimseler ya kendilerini muztar göstermek yahud vicdânlarını ta'zîb eden mü'âhzât-ı sedîdeyi tâhfîf etmek maksadıyla bu mes'eleden istiâneye kiyâm etmiş olabilirler.

Bu fikrin doğru olduğu sûret-i kat'iyede iddiâ edilemez. Fakat herkesin şehâdet-i kalbiyyesiyle sâbittir ki bu mes'ele hiçbir zaman yemek, içmek, gezmek, yürümek gibi efâl-i âdiyyeye hâtıra gelmez. Daima mebde' ve meâda tealluk eden mesâil-i mühimmede, insandan sâdir olan mûcib-i muâheze ahvâlde vârid olur. Bu da mes'elenin menşei ne olduğu hakkında oldukça kuvvetli bir delîl teşkil eder. Gelelim Deterministlerin i'tikâdlarındaki ifrâta; bunlar muhîtin insanlar üzerine olan te'sîrinden bahsediyorlar. Bunu kimse inkâr etmemiş ve edemez şark ve garb ulemâsı bu mes'eleyi mevzûbahis etmişlerdir. Hattâ bu mes'ele *Mukaddime-i Îbn Haldûn*'da bir fasl-ı mahsûs teşkil eder. Eski ahlâk kitaplarında ez-cümle *Ahlâk-ı Alâiyye*'de de bu mes'ele hakkında dakik mülâhazâta tesâdûf olunur. Filhakika muhîtin insan-dan sâdir olan efâl üzerine azîm te'sîri vardır. Bu te'sîrin teâkub-ı ezmân ile umûmî bir neticesi de görülür. Fakat muhîtin te'sîri ne olursa olsun Deterministlerin iddiâları vechile irâde-i insâniyyeyi hiç menzilesine kadar tenzîl edemez. Büttün insanlarda herhangi bir fi'li, terk ve icrâ şıklarından birine iktirân ettirecek bir irâde, bir kuvvet vardır.

İstatistiklere gelince: bunlar her sene filan mahalde şu kadar nikâh, talâk, intihâr vukû' bulduğunu esbâb-ı umûmiyyeye atfen beyân ediyorlar. Halbuki o esbâb-ı umûmiyyeyenin yanında bazı esbâb-ı husûsiyye de vardır ki istatis-

tikler tabîî bunu nazar-ı i'tibâra alamazlar. Onların hesâb-ı vustâ üzere verdikleri ma'lumât-ı umûmiyyeden istinbât olunan netâyic min-cihetin doğru min-cihetin yanlıştır. Çünkü efâl-i sâbikayı ikâeden eşhâs alel-infirâd nazar-ı i'tibâra alınarak kendilerinden sâdir olan efâlin esbâb-ı mûcibesi hakkıyla tedâkîk edilmiş olsa ihtimal ki o fi'llerin mümkünü't-taharrûz olduğu tahakkuk eder idi. Binâberîn istatistikleri esâs ittihâz ederek verilen bu gibi umûmî hükümlerde isâbet-i kat'iyeye kâil olmak ciheti biraz muhtâc-ı teemmûldür.

Muvâzene-i kuvâ kânûnunun zevî'l-ervâha teşmîli takrîbî olduğundan [448] Deterministlerin ona istinâden istinbât ettikleri netîcede şâibe-i ifrâttan hâlî değildir. Husûsiyle madde gibi kuvvet de kemmiyetine halel gelmeksizin birçok keyfiyyâta iktirân eder. Rûhumuzun herhangi bir hareket-i mutlakasını irâdemizle takyîd edebiliriz, bizim bu tasarrufumuzla muhâfaza-i kuvâ kânûnu ihlâl edilmiş olmaz. Çünkü irâde kuvvet îcâd etmiyor, zaten mevcûd olan kuvveti ta'dîl ediyor. Bu da kuvvetin kemmiyetini değil, ona halel gelmeksizin keyfiyetini tebdîl demektir.

Deterministler irâde sebeb-i gâlibâ tâbi'dir diyorlar. Pek a'lâ! Varsın onların dediği gibi olsun; ancak teâruz eden esbâbdan en kavî sebeb fiilin husûlünden evvel bizce ma'lûm mudur? Şübhe yok ki değildir. Şu hâle nazaran ya irâdemizle o fiil husûle geldikten sonra biz o sebebe sebeb-i akvâ diyor isek! İhtimâl ki esbâb-ı muâraza meyânında o sebep sebeb-i akvâ değil idi de fiilin husûlünden sonra biz onu o sıfatla tavsiî ettik.

Burada bir i'tiraz vârid olabilir. Meselâ der ki: Mâdem ki o fiil husûle geldi; demek en kavî sebep onu husûle getiren sebep imîş. Emir ber-aks olaydı diğer bir sebep filde te'sîrini gösterir, bunun netîcesi olarak belki o fiil de zuhûr etmez idi. Bu i'tiraza cevâben denebilir ki: Fiilin vûcûdu, sebeb-i fi'ilin esbâb-ı sâireden akvâ olmasını istilzâm etmez çünkü elde esbâb-ı sâireden sebeb-i akvâ olmak imkânını sûret-i kat'iyede nez' ettirecek bir sened-i sahîha yoktur. Filhakika sebebsiz irâde olmaz, her irâde bir sebebin netîcesidir. Fakat husûl-i file bâdî olan sebebin be-heme-hâl o fiil için sebeb-i kat'î olduğunu hükmedilemez. Bu fikri kabûl etmeyenlerin kaziyyeyi te'yîden ityân ettikleri delâlîl fîkr-i evveli nakz edecek kuvveti hâiz değildir. El-hâsil Deterministlerin efkâri ifrâttan gayr-ı hâlidir. Onlar müddeâalarını delâlîl sûretinde göstererek bazen safsataya kuvvet, belki de şeklär-i hakîkat vermek istiyorlar. İnsanda hürriyetin irâdenin vûcûbu bütün kavânîn-i tabîiyyenin vûcûbu derecesindedir.

Kavânîn-i tabîiyye âlemin lâzım-ı gayr-ı mufârikî olduğu gibi irâde, hürriyyette hilkatine nazaran insanın lâzım-ı gayr-ı mufârikidir. Zîrâ nev'-i beşerin mâ-hulika lehi hürriyetsiz ta'ayyün edemez. "Jules Simon" diyor ki "Meselâ úç kişi bir odada bulunsak ikisi, ben yürümeye hazırlandığım sırada ilk önce sağ yahud sol ayağımı atacağımı dâir beynlerinde bir bahse girişebilir? Bu misâl herkesin anlayabileceği sade şeylerden olmakla beraber irâde-i cüz'iyye i'tikâdinin herkeste vûcûdunu müsbit delâilden olduğu için kıymeti, ehemmiyeti vardır. Eğer ben insanda hürriyetin vûcûduna

inandığımdan dolayı aldaniyorsam kâinât ile beraber alda-nıyorum demektir. Bu i'tikâd dünya kuruldu kurulalı mevcûd olduğundan fitrî, cibillî bir i'tikâd demek olur. Çünkü medenî, vahşî, genç, ihtiyâr herkes irâdesine sâhib olduğunu kâildir. İnsanın bu i'tikâdi ölünceye kadar kendisinden ayrılmaz."

Irâdenin vücûdu inkâr edildiği takdirde dünyada ne hak, ne vazîfe, ne ahlâk, ne mes'ûliyet, ne cûrm, ne cezâ hülâsa hiç birşey kalmaz. Âlem-i insâniyyetin anâsırı mesâbesinde olan bu şeyle ortadan kalkınca insâniyetin revân-pâkine bir fâtiha ihdâ edilir, onun yerine bir herc ü merc-i fesâd kâim olur.

Deterministlerin, maddiyattan ma'kûlâtâ bi'l-intikâl, irâde-i cüz'iyenin kazâ ve kader, ilm-i ezelî-i ilâhî ile kâbil-i te'lîf olmadığını ortaya sürdürükleri yukarıda söylemiş idi. Bunlar diyorlar ki Cenâb-ı Hak bizden sâdir olacak efâle ezelen bildiği halde irâde-i cüz'iyemizi ilm-i ilâhiye muhâlîf bir cihete sevk etmemiz nasıl mümkün olabilir? Yok eğer insandan sudûr edecek fi'lin terk ü icrâ şıkları, zamân-ı sudûruna kadar insanın yed-i ihtiyârına bırakılmış ise buna ilm-i ezelî nasıl tealluk edebilir? Hattâ meshûr Hayyâm da kit'a-i atiyyeyi fîkr-i evvele binâen söylemiştir.

من می خورم و هر که چو من اهل بود

می خوردن او نزد من سهل بود

می خوردن من حق بازار می دانست

کر می خورم علم خدا جهل بود

Bu mes'elenin sûret-i halli herkesin ma'lûmudur. Cenâb-ı Hakk'ın bizden sâdir olacak efâle ezelen bilmesi cebri iktizâ etmez. Zîrâ ilm-i ezelînin bizden sâdir olacak efâle tealluku o efâlin bizden bi'l-ihtiyâr sudûru i'tibâriyle olup, sudûr-i efâl ilm-i ezelînin o sûretle teallukune mebnî değildir. Türkçesi ilim ma'lûma tâbi'dir. Cenâb-ı Hak bizim bir fi'li ihtiyârimızla işleyeceğimizi biliyor. Biz o fi'li Cenâb-ı Hak öyle bildiği için işlemeyiz. Öyle olaydı cebr lâzîm gelir idi.

Kazâ ve kader mes'elesine gelince rû'üs-i mütefakkirenin bünyân-ı tefakkürâtını zîr ü zeber eden bu mes'ele fîkr-i ulûhiyyetle berâber zuhûr etmiş, asırlardan beri esâtin-i ulemâ ve hûkemânının dimağlarından sözüle sözüle bize kadar geldiği halde henüz hakkıyla taktîr, tasfiye edilememiştir. Ebedîyyü'l-eşkâl olan bu muammâ-yi ilâhîyi en doğru bir sûrette halledenler sûret-i kat'îyyede halli iktidâr-i beser hârinde olduğunu teslim ve i'tirâf ile bu bahiste iltizâm-ı sükût eyleyenlerdir. Çünkü şerâit-i imândan olan kazâ ve kaderin vücûdu nusûs-i kâti'a-i Kur'anîyye, ehâdîs-i adîde-i nebeviyye ile sâbittir. Münküri dâire-i îmân ve İslâm'dan çıkar. Onun için mes'ele gâyet mühim, alel-amyâ ta'mîki de mahzûrdan gayr-i sâlimdir.

Hindîlerin ma'bûdlarından olan Vişnu sekizinci def'a olarak "Krişna" nâmiyla sûret-i beseriyyeye temessülünde, mahmisi Arcuna'ya şu sözleri söylüyor: Ucb ve gurûr ile muttasif olan bazı kimseler kendilerini, nefislerinden sâdir olan efâlin faili zannederler. Halbuki insanların bütün efâli hâdisât-ı mütevâliyyenin zarûrî müteselsil netâyicidir. Mukâvemet [449] mümkün olmayan bir kuvvet insanların ba-

zisini hayra, bazısını şerre, bir kısmını fezâile bir kısmını rezâile bir takımını saâdetle, bir takımını da şakâvete namzed kilmiştir. İnsânlar hûkm-i kadere tâbi' oldukları halde dünyaya gelirler, ilelebet onun hûkmüne tâbi' kalırlar.

Hindîlerin *Manavastra* unvânlı kitaplarında da şu yolda idâre-i lisân ediliyor: Müdebâbir-i âlem, bir adamı hangi iş için yarattıysa o adam dünyaya her gelişinde o işi görür. Halk olunduğu zaman kendisi için hayır ve şerden, fezâil ü rezâilden ne takdîr olunduysa behemehâl zuhûr eder. Mevâsim evkât-ı muayyenelerinde kendilerine mahsûs olan hâlâti nasıl izhâr ederlerse zevî'l-ervâh da kendileri için mu-kadder olan efâli vücûda getirir. Maamâfih insânda temâ-yûlâtına mukâvemet edecek bir kudret de vardır. İyi yahud fenâ şeyleleri yapıp yapmamak yed-i ihtiyârındadır. Eski Yunanîler de Desten nâmında bir ma'bûdun vücûduna kâil idiler. Nâmütenâhî bir kudreti hâiz olan bu ma'bûd, heyûlâ ile gecenin mahsûl-i izdivâci idi. İnsanlar şöyle dursun diğer ma'bûdların kâffesi de bu ma'bûd-ı muhayyelin zebûn-ı kudret-i kâhiyesi idiler. Desten'in hâiz olduğu kudret şûra gayr-i müştenid bir kuvvet-i amyâ idi. Desten Yunanîlerin mecmû'a-i hurâfâtından müdevvenât-ı felsefiyyelerine geçti. Yunan feylesofları Desten'i kudret-i ilâhiyyenin ziddi olan diğer bir kuvvet olmak üzere kabûl ettiler. Gerek Eflatun'un gerek onun felsefesini tecđid eden Proclus, Plotinus ve sâire gibi hûkemânının i'tikâdlarına göre Desten yani kazâ ve kader, âlem-i kevn ü fesâdda alâ vechi'l-istîmrâr hûküm-fermâ olan kavânîn-i tabî'yyeden başka bir şey değil idi. Bu fey-lesoflar: rûh, bedenle alâkası bâkî olduğu müddetçe, şehe-vât-ı nefsâniyyesine mağlûb olursa ba'de'l-mûfâraka Desten'in hûkmünden kurtulamaz. Mağlûb-ı müştehiyât olma-yip da muktezâ-yi akla mütâbeatla istifâ-pezîr olursa cism ile kat'-i alâka ettikten sonra hürriyet-i hakîkiyyeye nâil olur derler idi. Revâkiyyûn mesleğine sâlik olan hûkemâ kudret-i ilâhiye ile Desten beyninde fark görmediler. Bunların ikisine şey'-i vâhid nazarıyla bakıtlar. I'tikâdlarına göre Desten de-nilen şey silsile-i eşyâda mine'l-ezel mevcûd olan alâka-i illiyetten mütevellid hâdisât-ı mütevâliyyeden başka bir şey değil idi. Bunlar hürriyeti, irâde-i beseriyyenin ilel-i hâdisâtâ tevâfukuya tefsîr ederler idi.

Şundan anlaşılıyor ki kazâ ve kader fikri pek kadîmdir. Daha doğrusu insanlara taraf-ı ilâhîden bildirilmiş bir hâkîkattir.

Kazâ lafzının birçok ma'nâsı vardır. Fakat asıl ma'nâsı kat' u fasıldır. Bir da'vâyi kesip atan kimseye kâdî denmesi bu mâ'nâ i'tibâriyledir. Ulemâ-yi İslâmiyye kazâyi şu yolda ta'rîf ediyorlar: Kazâ cemî' mümkünâtın Levh-i Mahfûz'da (yani kâinâtın ilm-i ezelîdeki fihrîst-i tertîbâtında) vücûdu; kader de şerâitinin husûlünden sonra a'yânda alel-infirâd zuhûrudur. Şu ta'rîfe nazaran kader irâde-i zâtiyyenin evkât-ı mahsûsasında eşyâya tealluku ve binâenaleyh ahvâl-i a'yândan her hâlin muayyen bir zamana muayyen bir sebebe tealluku demek olur ki bu da mümkünâtın kazâya mutâbık sûrette ketm-i ademden sâha-i vücûda hurûcu demektir. Kazâ ezelde, kader lâ-yezâldedir.

Makâlemiz, bir musâhabedir. Bu mesâil hakkında şura-

da burada göze ilişen sözleri buraya nakl etmek pirincin üzerine Fâtiha yazmaktan daha güçtür.

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَطْلَبُ عِمَّا قَضَىٰ وَقَرَأَ، وَانِّي يَطْلَبُ عِمَّا نَهَىٰ وَأَمَرَ) kazâ ve kader mes'elesi "mes'ele-i zât" gibi ta'mîki menhî olan mesâildendir.

Dîn-i İslâm bizi vücûd-ı Bârî'den haberdâr, ona îmân ile mükellef kılıp Zât-ı Bârî hakkında tefakkürden nasıl men' ediyorsa kazâ ve kader mes'elesinin ta'mîkinden de öylece men' ediyor.

Çünkü bu mes'ele akıl için sûret-i kat'iyyede halline imkân mutasavver olmayan mesâil-i muğlakadandır. Kazâ ve kader nusûs-ı kâitia ile sâbit olduğu için biz ona yalnız îmân ederiz. Künh ü hakikatini ta'mîka lüzüm görmez. Her künhü anlaşılmayan şeyin vücûdunu inkâr etmek mantık bir şey değildir. Bugün fezâ, nâmütenâhî ve sâire gibi nice şeyle vardır ki inkârına meçâl, idrâkine imkân yoktur. Elektriğin ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat onun mâhiyyeti hakkındaki cehlimiz vücûdunun inkârını müstelzem olmuyor. Çünkü her dakika ondan istifâde ediyoruz. Bize lâzım olan da budur. Kader mes'elesinin ta'mîki doğru olmadığı gibi inkârda doğru olamaz. Aklî düşünülürse meselâ insan determinizm mesleğine sâlik olan felâsife gibi silsile-i havâdisi yek-diğerine rabt ile vukuât-ı kevniyyenin bir ucunu tâ ezele kâdar çıkarıyor. Âlemde zuhûr eden her hâdiseyi muhakkiku'l-vukû' olmak üzere kabûl ediyor. Bu meslek, ifrât ve tefâfîten sarf-ı nazar eylediği takdirde, kazâ ve kaderi şeklinde diğer tâhîtinde tasdîkten başka bir şey değildir!!

En meşhûr feylesofların hepsi bu hakikati inkâr edemiyorlar. Yalnız tarz-ı muhâkemeleri tarz-ı telakkileri başka. İşte İslâmiyet bizi Cenâb-ı Hakk'ın vücûdundan haberdâr ettiği gibi şu hakiketten de haberdâr ediyor.

Fakat aynı zamanda bizi kazâ ve kadere cebr derecesinde istinâddan nehy, sa'y ü gayrette me'mûr kılıyor. Dünyada çalışmadan bir şey vücûd bulmayıacığını bir kere değil bin kere tekrâr ediyor.

İslâmiyet'e ayn-ı saht ile bakanlar bize diyorlar ki: Siz nîk ü bed efâlinizi tamâmiyla kadere atf ediyorsunuz iki la-kirdının başında: Ne yapalim kader böyle imiş sözüyle terâne-senc-i atâlet oluyorsunuz. Tevessü'l-i esbâba mütevakkif olan umûr-ı dünyeviyye bu nakarâtin tekrâriyle nasıl ileri gider.

Filhakika biz müslümanların i'tikâdi bu merkezdedir. Yani kazâ ve kadere îmânımız vardır. Bu bizim nakle istinâden kabûl ettiğimiz bir hakikattir halbuki bu hakikati bugün yalnız akla istinâd edenler de inkâr edemiyorlar. Demek ki [450] İslâmiyet bizi yanlış bir i'tikâda sevk etmemış. Hattâ İslâmlar kazâ ve kadere i'tikâd ile berâber kendilerini cebinden kurtardıkları halde en büyük feylesoflar bu i'tikâdlarında girîve-i ifrâta saparak cebr-i mahz erbâbından oluyorlar. Biz müslümanlar kazâ ve kadere mu'tekid olduğumuz gibi âlemde sebepsiz hiç bir şey olmayacağına kâiliz. Böyle olduğu da İslâmiyet'in an'anât-ı târîhiyyesyle sâbittir. Eğer İslâm'a isnâd olunan tevekkül-i bî-mâ'nâ bir üstâd-ı muhikke olaydı, bugün İslâm'ın nâmi yalnız târîh sahîfele-rinde kalır idi.

Kazâ ve kadere i'tikâd pek büyük hikmeti tazammun eder. Meselâ bir müslim "Ne yapalim kader böyle imiş" der! Bu söz yanlış bir söz müdür? Hâşâ pek doğru pek muhik bir sözdür. Yalnız İslâmlar değil her millet bu i'tikâddadır. Müslümanlar bu nakarâti tekrâr ederler fakat nerede biliyor musun? Bir emr-i vâkı' karşısında!

Herhangi bir şey hakkında tedbîr-i beşer biterse bu söz o zaman tekrâr olunur. İşte müslim-i hakikînin i'tikâdını bu merkezdedir. Çünkü İslâmiyet'te kaderi inkâr etmek küfür olduğu gibi cebr derecesinde kadere i'timâd da küfürdür.

Meselâ bir adamın bir hastası olur, hastasını göstermek için bir tabîb celb eder. İktidâr-ı beşer dâhilinde olan tedâbîre tevessûl edilir kâr-gir-i te'sîr olmaz, hasta ölü. İşte Hakikî bir müslim o zaman za'f-ı kalb ashâbına mahsûs olan beyhûde telâşlara, ma'nâsız izdîrâplara lüzüm görmez, insana yakışacak bir metânet ve teslimiyetle kazâ-yı ilâhiye rızâ göstererek "Ne yapalim kader böyle imiş" der. Ve bu i'tikâd-ı salîmin te'sîriyle, dûçâr olduğu musîbetin karşısında insan gibi durur, o musîbetten dîvânece değil insanca müte-essir olur.

En büyük bir feylesofun da böyle bir emr-i vâkia karşı söyleyeceği son söz budur.

Demek ki hatâ İslâmiyet'in bu i'tikâdında değil belki bu i'tikâdin bazı kimse tarafından yanlış tefsîr edilmesindedir. Esbâba tevessülden keff-i yed ederek kûşe-i atâlette oturmak hezeyân-ı mahz belki cebre verdiği için küfürdür. Mü'min-i hakikî odur ki takdire îmân ile berâber tedbîrden aslâ fâriğ olmaz. Daha doğrusu kendisine nisbeten takdirin vücûd ve ademini siyyân tutarak dînî dünyevî vazîfesi ne ise onu ifâya bakar.

Dünyada hiçbir âkil yoktur ki tarlasını ekmeden karşısına geçip otursun da mahsûl zamanı lutf-ı ilâhî eseri olarak birçok mahsûl almak ümidinde bulunsun. Esbâba tevessüл etmeden netîceye intizâr etmek cinnetten başka bir şey değildir. Cenâb-ı Hak her şei bir sebebe muallak kılmış, âdetullah bu minvâl üzre cârî olagelmıştır.

Cenâb-ı Hak şunun bunun hâtırı için âdet-i ilâhiyyesini tağyîr etmez. Esbâba tevessüл etmeden netîceye intizâr etmek hâşâ sümme hâşâ kudret-i ilâhiyyeyi kendi emel-i sefi-hânesinin, fîkr-i mecnûnânesinin husûlünde istihdâm gibi küfrû mûcib bir fazâhati, bir küstahlığı tazammun eder. Bu i'tikâdda olan adamlar âdetullahı değil, kendi meslek-i gayr-ı ma'küllerini tebdîle çalışmalıdır. Çünkü "Ne yapalim kader böyle imiş sözü" yukarıda söylediğimiz gibi tedbîr-i beşer bittiğinden sonra bir emr-i vâkı' e karşı söylenecek son söz olduğundan, bir emr-i gayr-ı vâkı' e karşı ilk söz olmak üzere söyleyen cinâyet etmiş olur. İnsan kadere i'tikâd ile berâber tedbîr-i beşerin müntehâsı, takdirin mübtedâsıdır i'tikâdında imiş gibi çalışmalı! Hepimiz evlâdlarımıza bu fikri telkin etmeliyiz tâ ki irâdelerine kuvvet, azîmlerine metânet gelsin. (من دلائل العجز كثرة الاحالة على القدر)

Ferid

İSLÂMÎYET'İN ZUHÛR VE TERAKKÎSİ VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi:
Doktor Stubbe

Mütercimi:
Mardinî-zâde Ârif

Fasl-ı Evvel

Dîn-i İslâm'ın zuhûruna kadar Hristiyanlık ile Yahudilik ahvâli hakkında ma'lûmat-ı icmâliyye
— mâba'd —

O esnâda cehâlet, dinsizlik, mefâsid-i ahlâkiyye o derece teammüm eylemiştir ki cüz'î bir salâh-î hâl ile muttasif olan ve mehmâ-emken muntazam birkaç söz söylemek iktidârını hâiz bulunan mütedeyyin bir kimse başına birçok halkı toplamaya muktedir olduğu gibi kendi kendine bir firma-i mezhebiyye teşkîline de muvaffak olur idi. O zamanlardaki hristiyân râhiplerinin cehillerini tasvîf için arz-ı Keldân'da tecemmu' eden meclis-i ruhbânın hâlini ta'rîf kâfîdir. Meclis-i mezkûrda Yunan ve Latin papazlarından altı yüz otuz râhip ictimâ' eylemiştir olduğu halde Yunan râhipleri Latinçe'yi bilmedikleri gibi Latin râhipleri dahi Yunan lisânını billemediklerinden yekdiğerlerine tefhîm-i merâm için birçok tercümanlar istihdâmına mecbûr olmuşlardır. Hattâ imparator bizzat meclis-i mezkûrda hem Yunânîce ve hem Latinçe nutk irâdına muztar kalmıştır. Efes Mecma-ı Ruhbânî'sinde dahi Papa tarafından mersûl Latin râhipleri hâmil oldukları papa nâmesini anlayan olmadıklarından muhâlefetlerine rağmen bi't-tercüme mecliste tilâvet edilmişdir. Hattâ Papa Cealestinus Patrik Nestorius'a yazmış olduğu nâme-i cevâbiyyenin te'hîrindeki ma'zereti Roma'da Rumcayı Latinceye tercüme edecek adam bulunmamasına atfeylemiştir. Milâddan beş yüz kırk sene sonra Justinian imparator olduğu sırada Hristiyanlığın hâli bu merkezde idi. Justinian Gotlara, Aryanlara, Vandallara, İtalya'da ve Afrika'da galebe etmiş olmasına ol babda vaz' eylediği kavânîn-i sârime ile firma-i müselleseyi takviye ve te'yîd eylemiştir. Hükümdâr-ı müşârun-ileyh otuz sene icrâ-yi hükm ettikten [451] sonra vefâti vukûa gelmiş ve câ-nişîni olan ikinci Justinus, Tiberius, Mavrikios, Phocas, Heraclius aynı fikir ve mezhebe sâlik bulunmuş idi.

İşte bu sıralarda Hazret-i Muhammed aleyhis'salâtu ve's-selâm şeref-bahş-ı mehd-i vücûd olmuştur. İşbu devrede Hristiyanlık o derece vaz'-ı aslısından çıkışmış ve hristiyanların akâidi ol mertebe fesâda uğramıştı ki İngiliz Kilisesi ile bil-umum Protestanlar akâid-i mezkûreyi zemm ü takbîh ile arz-ı Keldân'da mün'akid meclis-i ruhbânın mukarrerâtından başka bir akideyi kabûl etmemiştir. Hristiyanlık o esnâda âdetâ putperestlik şekline girmiştir ve birçoğu hattâ ekânîm-i selâseyi ayrı ayrı üç âlihe olarak kabûl eylemiştir idi. Kimisi dahi Hazret-i Meryem'e ayrıca tapınır idi. Eizze-i nasârâyâ ol sıralarda icrâ kilinan ta'zîmât putperestlerin âlihelerine ettikleri ibâdet derecesinde idi. Yine o zamanlarda idi ki ahâlinin arzusuna rağmen kiliselere sûret vaz'ına başlanmıştır.

Umûr-ı mülkiyye dahi umûr-ı mezhebiyyeden pek farklı

değil idi. Zîrâ ikide birde imparatorlar hal' ü katl edildikleri gibi birtakım mechûlü'l-ahvâl eşhâs türlü türlü entrikalalar ile taht-ı hükümrânîye cûlûs etmeye idiler. Meselâ İmparator Mavrikios birçok zaman kemâl-i şevket ü şân ile icrâ-yi hükümet etmiş ve hattâ İran şâhi Hüsrev müşârun ileyhin kerîmesini tezeyvüc ile Hristiyanlığı kabûl eylemiştir Avarlarla vuku' bulan muhârebâtında düşman yedine esîr düşen neferâti fidye-i necât mukâbilinde tahlise muvâfakat eylememesinden nâşî ol esnâda orduda yüzbaşı rütbesinde bulunan Phocas nâmında bir şâhîs ahâlî ve askeri hükümdâr-ı müşârun-ileyh aleyhine tahrîk ve kıyâma teşvîk ederek hükümdâr-ı müşârun-ileyh ile bil-cümle efrâd-ı âilesini katl u itlâf ettikten sonra taht-ı hükümrânîye kuûd etmiştir.

Bu fitnede Roma patriği Gregory'nin yed-i tahrîk ve mafsedeti olduğu rivâyet olunmaktadır. Zîrâ İmparator Mavrikios askerlerin râhip olmalarını men' etmiş ve İstanbul Patriğine "oeconomical" unvanını vermiş olduğundan dolayı papa kendisine hiddet ederek münfail olmuştur.

Phocas'ın imparator olduğu sırada papanın kendisine yazmış olduğu tebriknâme meâli bu töhmeti te'yîd ve isbât eylemektedir.

Phocas dahi işbu âtifete teşekkûren kilisenin riyâset-i âmme-i rûhâniyyesini Papa Gregory'e tevcîh eylemiştir.

İran şâhi Hüsrev ise kâimpederine edilen gadr u ihânetten ve buna izhâr-ı rû-yi muvâfakat eden râhiplerle nefret ve kerâhetten münfailen Nasrâniyet'ten hurûc ve Melkit olup Nastûrî olmaya râzi olmayan hristiyanları memleketinde katl-i âm eylemiştir idi. Bunun üzerine mezheb-i Nastûrî İran ve Arabistan cihatlerinde tevessü' eylediği gibi patriklik merkezi dahi Ninova kurbünde Musul şehri ittihâz olunmuştur. Ve ahz-i sâr için İran leşkeriyle Suriye ve Filistin arâzisine hûcûm ile Beytü'l-Makdis'i ve Antakya'yı hedm ü tahrîb ve birçok mütehayyizânı istîsâr ile berâber Filistin'de bulunan Yahudileri hristiyanlar aleyhine kıyâma teşvîk ve teşci' eylemiştir.

Phocas ise dört sene hükümetten sonra ahâlîye icrâ ettığı zulm u gadrden dolayı Heraclius tarafından katl u itlâf edilerek yerine kendi câ-nişîn olmuştur. Hüsrev dahi zaten tanassurundan dolayı ahâlî kendisine muğber ve bazı muhârebâtta dahi mağlûbiyete giriftâr olmasından dolayı katl olunarak yerine oğlu hükümrân olmuştur. O dahi bir sene muammer olduktan sonra vefât eylemesiyle yerine Hürmüz İran şâhi olmuştur.

Fasl-ı Sânî

Müellifin işbu hakâik-ı elimeyi i'tirâftan dolayı i'tizârı

Hristiyanlığın bidâyet-i zuhûruyla dûçâr olduğu tahavvûlât ve tebeddülât hakkında şimdîye kadar derc ü beyân eylediğim izâhât ve tafsîlât ihtimal ki râhiplerin rivâyat ve telkinâtlarına muhâlefetinden dolayı garîb görünür. Ancak kâriîn-i kirâmdan bu babda serd ü îrâd eylediğim hakâikin delâl ve berâhîn-i mesrûdesine atf-ı nazar-ı dikkat buyurularını ricâ ederim.

Kendilerinden naklen rivâyet eylediğim vekâyi' müverrihleri mevsûku'l-kelim ve yazdiğim hakâik fî-nefsi'l-emr vâkı' ve muhâkemâtı mesrûdem akl u mantığa muvâfik olduğu teslîm buyurulduğu sûrette bana karşı serd edilecek i'tirazât aynı kuvvet ve mevsûkiyet ve ma'küliyeti hâiz olmalıdır. Bir de mîlâddan dört yüz tarihine kadar mâdem ki Havâriyyûnun esfârından başka bizim için kavî bir me'haz yoktur. Aleyhimde olarak makâm-ı i'tirazda serd olunacak müdâfaât ya indî yahud garaz-ı şahsiye müştenid bir isnâd-i mücerred olacağı hatırдан dûr buyurulmamalıdır. Menkûlâtım Havâriyyûna muttasıl esânîd-i sahîhaya müştenid olmasıyla hilâfında îrâd olunacak müdâfaâtın vâhî olacağı bedhîdir. Bu babdaki rivâyâtı sahîha ve mevsûkamın bazı kudemâ-yı ruhbânın rivâyetlerine adem-i muvâfakati iddiâ olunursa rehâbîn-i merkümenin rivâyâtı müleffakaları hakâiki beyân sûretinde olmayıp bilakis tâhîfâtı vâkiyayı müdâfaa ve telkin sadedinde bir avukatın hakîki setr ü te'-vîl-i muarrazında îrâd eylediği safsataya müşâbih olduğu âşikârdır.

Zaten râhipler esâs-ı diyânette tâhîfât icrâsından ve hakk u hakîkate müştenid olmayan makâsid ve ağrâz-ı şahsiyyeleri uğrunda yalan söylemekten çekinmedikleri delâil-i adîde ile sâbittir.

Meselâ Justin Martyr'in Hristiyanlığı müdâfaa sadedinde İmparator Antoninus Pius'a yazdığı mektupta Simon Magus'un Roma'da İmparator Claudius Sezar zamanında kerâmet iibrâz eylemesinden dolayı Roma ahâlisinin merkümma tapındıklarını yazıyor. Halbuki Simon Magus'un Beytû'l-Makdis'ten hâric bir mahalle gitmediği sâbit ve ma'lûm olmasına nazaran müşârun-ileyhin bu babda koca bir impatora karşı kizb-i sarîhi irtikâb eylemesi söz götürmez bir vekâhattır.

Hierapolis râhibi Apollinaris ve Tertullian'ın Hristiyanlığı [452] müdâfaaten yazdıkları bir eserde dahi İmparator Marcus Aurelius'un Almanlarla vuku' bulan muhârebesinde ordusu susuzluktan telef olmak üzere iken Hristiyan askerinin istiskâ duâları üzerine birçok yağmur yağmış olduğu ve sâikaları ise düşman ordusuna isâbet eylediği ve bunun üzerrine İmparator'[un] Sena[to]'ya yazdığı nâmede her kim isterse Hristiyan dînnine duhûle me'zûn bulunduğu ve hristiyanlara zulm ü gadr edilmemesi husûsu emr ü tavsiye eylediği muharrerdir. Halbuki işbu rivâyetin sîrf kizb ve dûrûğ olduğunu müverrih Vossius delâil-i müsbitesiyle zikr ü îrâd eylemektedir.

Sâniyen birtakım râhipler bazı akâid-i Nasrâniyet'i âmmeye karşı isbât için nâm-ı müsteâr ile kitap yazıp mîlel ü akvâm-ı sâire rüesâ-yı rûhâniyyesine isnâd ve onlarla istidlâl ve istişhâd ettikleri dahi müsbettir. Meselâ Fârisîlerin reîs-i mezhebleri olan Zerdüş'e nisbetle beraber tâhîr ve onda Hazret-i Îsâ'nın vürûd u zuhûru nakl ü tezbîr edildiği gibi putperestlerin ma'bûdları olan Sybilline'ye nisbetle bir Oracle tastîr ve onda dahi Hazret-i Îsâ'nın ba's ü nûşûru rivâyet ve tâhîr edildiği dermeyân olunuyor. Halbuki işbu her iki eser masnû' ve râhipler taraflarından yazılmış hurâfât

olduğunu Causabon, Blondel, Valesius ve sâir müverrihler delâil ü berâhîn-i müselleme ile isbât eylemişlerdir.

Zaten o zamanlarda bu gibi yalanlara "dûrûğ-ı maslahat-âmîz" ta'bîr edilir ve umûm râhiplerce mücâz addolu-nurdu.

Râhiplerin bu gibi ekâzîb-i masnûa ve rivâyâtı müleffa-ka ve muhtelifelerine binlerce delâil ve vakâyi' îrâdi mümkün ise de müteahhirîn-i müverrihîn bu gibi vakâyi' i o ka-dar vâzhî sûretle îrâd u isbât eylemişlerdir ki artık tarafımızdan da ayrıca zikr ü îrâdına hâcet kalmamıştır.

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKÂLAT

İRAN'IN MÂZÎ VE HÂLINE BİR NAZAR

- 2 -

Ba'de'l-İslâm İranîlerin İslâm tarihinde oynadıkları rolün ehemmiyeti hakâyk-ı târihiyye-i İslâmiyye'ye vâkif olanlarca ma'lûmdur. Abbâsîlerin bidâyet-i saltanatlarda medeniyet-i İslâmiyye'nin väsil olduğu derece-i muvaffakiyete İranîler tarafından hayli gayretler iibrâz edenler zuhûr etti: Hakâyk ve ledünnîyâtı İslâmiyye'nin keşf ü inbisâtına, hik-met ve gavâmîz-ı Kur'âniyye'nin tavzîh ve ityâna, kavâ-nîn-i şer'iyyenin tekvîn ve tedvîmine birçok hizmetler etmiş-lerdi. Ulemâ-yı şer'iyyenin ve İmâm Fahr-ı Râzî, Keşşâf, Ce-lâleddîn-i Rûmî ve sâire hazerâtı gibi birçok müfessîrîn-i kîrâmin da Mâverâünnehr'e mensûb olarak İraniyyü'l-asl ol-maları ve alel-umûm İranîlerin bütün ulûm ve fûnûn-ı İslâmiyye'nin terakkî ve teâlîsi yolunda mebzûl olan hidemât-ber-güzîdeleri sahâif-i târih-i İslâmiyye'de müsbet olmakla şu kavmin bütün âlem-i İslâm indinde bir mevkî'-i mahsûs hâiz olduklarına delîldir.

Zaten hassâs ve serîü'l-infiâl bir tabîata mâlik olan bu kavmin fitraten väsi' bir kuvve-i tahayyûliyye, bir cevher-i idrâk ve müfekkireyi hâiz olduğu için âlem-i İslâm'da bir mevkî'-i mahsûs kesb etmesi pek tabî' idi. Abbâsîler'in evâ-il-i saltanatlardan beri Asyâ-yı İslâmî'de ser-zede-i zuhûr olan mesâil-i hikemiyye ve felsefiyyenin, efkâr-ı ilmiyye ve fenniyyenin ve maatteessûf turuk-ı muhtelife-i dîniyyenin kîsm-ı a'zamı hemen İran'da ve İranîler tarafından icâd ve neşr edilmişdir. Fırka-i mütekallime-i Mu'tezile ve Eşâire, târikat-i Sûfiyye, Zeydiyye, İslâmiyye, Bâtinî, Fedâî, Kerîm, Hânî, Şeyhî, Bâbî ve sâire gibi mezâhib-i muhtelifenin men-şei ve mebdei hemen İran'dır. Hülâsa İran Asyâ-yı İslâmî târihinde dâimî cûş u hurûsta bulunan bir menba' hâlindedir! Asya mîlel-i İslâmiyye'si arasında istî'mâlce umûmîyet dere-cesini kesb etmiş olan lisân-ı Fârisî de İranîlerin bu gibi bir rol oynamalarına müsâid bulunmuştur. İranîlerin kuvve-i di-mâgiyyelerinden ne çıkarsa bir sur'at-i elektrîkiyye ile bütün âlem-i İslâm'a intîşâr ederdi.

Zaten sülâle-i Safeviyye'nin eyyâm-ı cülûsuna kadar İran vücûd-ı İslâm'ın uzv-ı gayr-ı münfeKKî ve gayr-ı mün-

feridi addedilir idi. Yalnız şu sülâle birtakım vâhî tahayyûlata kapılarak İran'ı vücûd-ı İslâm'dan Safevî sülâlesinin menâfi-i zâtiyye ve husûsiyyesi için tefrîd ve tecrîd ettirdi. Lâkin çok zaman geçmedi ki Nâdir Şâh gibi dâhîler zuhûr ederek âlem-i İslâm'ın dûçâr olageldiği şu infirâk ve iftirâkin ne gibi netâyiç tevîldedeceğini anlayıp yeniden ittihâd ve ittifâk esâslarını istihzâra çalışıtlar ki bugün bi-mennîhi teâlâ şu fikir bütün esfâr-ı müslimînde cây-gîr ve ber-karârdır.

Lâkin sülâle-i Safeviyye'nin zuhûrundan daha birçok karn akdem İran tarihinde netîce i'tibâriyle büyük ve mühim bir vâkia zuhûr etti. Şu vâkia Türk akvâminin Asya-yi vustâ tarafından yavaş yavaş ilerleyerek İran'a doğru yürümeleri ve İranîler ile imtizâc ve ihtilât etmeleridir.

Zaten öteden beri Türk kavmi Fâris kavmine yabancı değil idi. Geçen nûshada beyân ettiğimiz gibi dâhî-i azîm Firdevsi'nin – Homer'in *İlyada*'sına mukâbil olacak derecede tasnîf ettiği *Şâhnâme*'nin rûkn ü esâsi hemen Fâris kavminin, Türk kavmi ile pençelmesmesini tâvsîfen ibârettir. Demek ki Fârisler Türkleri tâ mîlâd-ı Îsâ'dan birkaç yüz sene evvel biliyordular. Hattâ Avrupa müsteşriklerinin İran'da icrâ ettikleri hafriyât ve keşfîyâtta anlaşıldığı vech ile tarihin [453] haber verdiği zamanlardan daha birçok asır evvel İran'ın cenûbu Türk kavmi tarafından meskûn olmasını ve hattâ hurûf-ı mihi denilen elîf-bâyi îcâd eden bu kavim olduğunu isbât eder vesâyîk elde edilmiştir.

Lâkin Sâsânîyân sülâlesinin zuhûruyla tâ İslâmîyet'in İran'a duhûlünden birkaç asır sonralarına kadar İranîler ile Türk akvâmi arasındaki alâka ve irtibâta dâir elimizde bir vesîka yoktur. Âdetâ alâka ve irtibâtn munkati' olduğuna insanın hükmedeceği gelir. Her ne ise târih-i hicretin üçüncü karısında Türk akvâmi ile âlem-i İslâm arasında alâka ve irtibât esâsları vaz' edilir. Araplar Mâverâünnehr ve Türkistan taraflarında icrâ ettikleri gazavât esnâsında Türk akvâmına tesâdûf ederek bunlar ile çarışmaya başlıyorlar. Türklerin esnâ-yi muhârebede ibrâz ettikleri celâdet ve şecâati, muamelât-ı şahsiyyede gösterdikleri safvet ve metânet-i ahlâkiyyelerini takdîr ediyorlar. Türklerin terbiye ve hüsn-i muâşeretlerine, muhserât ve fezâiline meftûn oluyorlar. Araplar ile birlikte çalışmakta bulunan Fârisîler de aynı hissiyâta mağlûb oluyorlar: Şu kadar ki esnâ-yi muhârebede elde edilen Türk esîrleri en yüksek fiyatta satılıyorlar. Selâtin, ümerâ, a'yân, eşrâf olanlar da Türk câriyeleri, Türk köleleri bulundurmakla yekdiğerlerine müfâharet ve müsâbat ediyorlar. Hâfiz-i Şîrâzî'nin birçok kitâları vardır ki Türklerin tâ eskiden beri hüsn-i cemâl ve nezâket-i muâşeret ile meşhûr olduklarına delâlet eder. Şu kadar ki bugün zihinlerde cây-gîr olan ve gûyâ Türklerin yalnız başka ırklar ile ihtilât ve imtizâc ederek kesb-i nezâket etmiş oldukları fikri, tâ esâstan yanlış olduğu âşikârdır. İşte şu esîrlar, şu câriyeler ağniyâ ve a'yân evlerinde terbiye edilerek birçok sâniyâ-i nefiseye alıştırılarak muganniye ve mürebbyîlige me'mûr ediliyordular. Gitgide esîrîliğin adedi tezâyûd etti. Türkler ile âlem-i İslâm arasında alâka ve râbita sıklaştı. Yavaş yavaş Türkler kendiliklerinden âlem-i İslâm'a doğru yürümeye başladılar. İnhitât ve inhirâfa yüz çevirmiş Abbâsîler

kendilerini hifz u vikâye için Türklerin reşâdet, sadâkat ve safvetinden istifâde yolunu düşündüler. Türklerden kendilerine mensûb ve sarây-ı halîfeyi muhâfaza için bir alay teşkil ettiler: Şu alay mürûr-ı zaman ve inhitât-ı ahlâk sâyesinde kesb-i nûfûz ederek zîmâm-ı umûru ellerine geçirdi. Bir zaman geldi ki Bağdat'ta halîfeler Türk alayı zâbitâni ellerinde esîr ve âlet oldular. Kimi isterse hal' ve kimi isterse iclâs ettirdiler. Şu zâbitâni bittabi' Mâverâünnehr'de ve Türkistan'da bulunan vatandaşları ile alâkada, râbitâda bulunuyordular. Bunları hilâfete doğru celb ve da'vet ediyorlar. Bununla berâber kendi aralarından liyâkat ve isti'dâd ile temeyyûz etmiş zevâtî vilâyetlere, memleketlere emîr, hâkim ta'yîn ettiriyordular. İşte bütün şu harekât ve muame'lât-ı mâhirâne ve âkilâne sâyesindedir ki sultanat-ı Abbâsiyye'nin evâsîtinâ doğru hilâfetin tam şark cihetini Türk yed-i iktidârında görüyoruz. Bir müdekkîk-i târîhînin nazar-ı dikkat ve hayretini celbedecek bir noktadır ki Türkler Cengiz ve Timurlenk'in istîlâ-yı âfet-âmîzlerinden birçok zaman evvel sîrf bu hulûl-i medûnî sâyesinde bilâ-muhârebe ve mukâtele hilâfetin bütün cihet-i şârkisini istîlâ etmişlerdi. Târîh-i umûmîde böyle bir hâdise az görülür ve Türk kavminin tedvîr-i umûr-ı idâre ve siyâsette ne derecelerde fitraten müstaíd olduğu işte şu misâlden dahi anlaşılır.

Her ne ise: Abbâsîlerin evâsît-ı saltanatlarda bütün İran ve şimdiki mâverâ-yi bahr-ı Hazar ile Afganistan Türklerin yed-i idâresine geçiyor. Buralarda hükûmet eden zevât zâhiren halîfe tarafından ta'yîn ediliyorlar idiyse de nefsu'l-emre müstakîl ve bilâ-vâsita icrâ-yi emr ediyorlardı.

İste İran'ın yeniden ihyâ-yi ma'nevîsi bu sâyede mümkün oldu. Zîrâ Türkler her zaman ve mekânda olduğu gibi burada da kendilerine mahsûs olan ve başka bir kavimde görülmeyen sıfatlarını ibrâz ettiler. Bu sıfat hemen kendilerini kendi kavmiyet ve cinsiyetlerini unutarak arasında bulundukları muhîtin, urûkun, akvâmîn nef'ine, bekâsına terakkî ve teâlîsine çalışmaktan ibârettir. Türkler âmir oldukları kavimleri Türklestirmeye çalışacak yerde daima kendilerini yerli etmeye, yerlerin rengini, rûhunu kesb eylemeye bezlî gayret etmişlerdir! Şu ulûvv-i cenâb şu fetânet kendilerine pahali oturduysa da, birçok mîlel ü akvâmîn bekâ ve devâmîna sebep oldu! Şu fikrimizi gelecek makâlemizde tâsîlen beyân ederiz.

Ahmed Akayef

TÜRKLER VE ISLAVLAR

Vakâyîin teferrû'âtına çok kapılmayıp, hey'ât-ı umûmiyesi ihâtalı bir nazarla kavranameye çalışılsa, tarihte gayr-i munkati', azîm cereyânlar görmek kâbil olur. Meselâ âlem-i İslâm ile âlem-i Nasrânîyet'in musâraası, tâ zamân-ı Peygamberî'den, bugüne kadar bilâ-fâsila devâm ediyor. Muâvhîdin başlıca iki koldan hristiyan dünyasına hûcûm etmişlerdi. Cenûb kolu, Misir'dan, Bilâd-ı Berberiyye'den, Mağrib'den yürüyerek Cebelü't-Târik'ı geçip, Katolik Avrupa'yı İspanya ve Fransa'da yenmiş, şîmâl kolu ise, Suriye

ve Anadolu'dan ilerleyerek, Boğazları geçip, Ortodoks Avrupa'nın merkezi olan Bizans'ı zapt etmiş ve biraz dinlenmekten sonra, Tuna mecrâsı boyunca hareket-i muzafferânesinde devâm ederek, garbî Roma Kayserliği'nin vârisi mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu'nun pâyiatahtlarından birini tehdîd eylemiştir. Lâkin bu iki taarruz kolu, nihâyet Puvatya ve Viyana'da yenilerek ric'ate mecbûr oldular. Âlem-i Nasrâniyyet ric'at eden müslümânların arkalarını bırakmayarak, ta'kibe koyuldu. Bu ric'at ve ta'kibi hâlâ bugün bile görüyoruz. Mağrib müslümânlarının Fransız ve İspanyol kuvve-i müttefikasına karşı vatanlarını müdâfaaya çalısmaları garb kolunun; Osmanlıların Avrupa'daki son mevzî'lerine, yani Makedonya ve Gird'e dış ve turnaklarıyla [454] yaşamaları ise şark kolunun düm-dâr muhârebelerinden başka bir şey değildir.

Âlem-i İslâm ile âlem-i Nasrâniyet arasında on üç asıldır, devâm eden bu nizâ-i azîmi herkes bilir. Lâkin tipki o-nun gibi asırlardan beri süren, azîm, târihî diğer bir kavga daha vardır ki, ondan bi'n-nisbe az bahsolanmıştır. Bu büyük harb, iki büyük ırkın, Türk ve Islavlariñ, târihî müsâdemeleridir.

* * *

Muhâceret-i umûmiyyede, en geç Avrupa'ya gelen kavim Türklerdir. Türkler Altın Dağı'ndan çıkış Ortaasya Yayası'ndan, garbî Asya ovasına akitlar. Önlerine çıkan bir hâil, Kuzgundenizi Hendeğî'yle, arkasında göge kadar yükselen Kaf Dağı Seddi, bu akıntıyı ikiye ayrdı: sağ kol, Hazar'ın, Kafkas'ın şimâlinden çıkış şarkî Avrupa ovasını kapladı; sol kol Horasan ve Azerbaycan'dan mürûr ile memâlik-i Rûm'u istîlâ eyledi.

Şimâl koluñ pîş-dârları, şarkî Avrupa ormanlarında ağaç kütüklerinden ma'mûl kulübelerde yaşar, yayan gezer, uzun boylu, ak benizli, sarı saçlı bir kavme, Islavlara rast geldiler. Ve o zamandan i'tibâren atlı ve göçeve Türklerle yaya ve oturak Islavlariñ târih-i nizât başlamış oldu.

Türklerin garbî istîlâsında en mühim devre, Cengiz Han ve evlâtının asrıdır: Hülâgü Han cenûb koluya Bağdad'a ilerlerken, Batu Han şimâl koluya yürüyüp şimâl Islavlariñ cümlesi taht-i itâatine almıştı. Batu ve çocukların te'sis ettikleri Altın Ordu Hanlığı, 12. ve 13. asr-i mîlâdîde, bütün Rusya'nın sahib ve hâkimidir. Altın Ordu hanları, Rusların umûr-i dîniyyelerine, idâre-i dâhiliyyelerine asla karışmazlardı; rûhânları, knez yani beyleri yerlerinde bırakmışlardır. Hanlar ancak muayyen bir vergi alır ve knezlerin sadâkat üzere bulunmalarını isterlerdi. Ahâlî ile hanların hemen hiçbir râbitâ ve münâsebetleri yoktu. Hâsılı Altın Ordu Hanlığı, şimâl Islavlariñ üstünde gayet sathî bir hâkimiyetten ibâretti; yerli ahâlî, dînîni, teşkilât-i siyâsiyye ve ictimâiyesini olduğu gibi muhâfaza etmeyecekti.

Türklerin şimâlî Islav ovasını istîlâsi, o ovalarda kâin büyük nehirlerin feyezânına benzıyordu. Bu nehirler, her ilk bahar yataklarından çıkararak ovayı basarlar. Bir iki hafta geçer geçmez zaten az derin olan bu su çekilmeye başlar, öte de beride adacıklar baş gösterir, su yüzü parçalanır, sonra bu adacıklar birbirlerine bitişirler, nihâyet su büsbütün çeli-

kilip, kara eski hâliyle tekrar meydana çıkar. Büyük Altın Ordu Hanlığı da pek çabuk parçalandı, Kâsim, Kazan, Astrahan, Kırım küçük hanlıklarına bölündü. Bunların aralarına kavî ve müstakil Rus beylikleri girdi. Sonra bu beylikler büyüp, beylerinde ittifâklar akdederek, hanlıkları sıkıştırlar ve nihâyet tamâmen birleşip, Altın Ordu'nun parçalarını da yeryüzünden kaldırdılar.

* * *

Cenûba yürüyen Türk kolu, memâlik-i Rûm'a girdikten bir hayli müddet sonra, Kayı Hanlığı'nın himmetiyle denizleri aşarak, Balkan yarımadasında yine Islavlara, cenûb Islavlara çattı. Bunlar da dağ ve ormanlarda yaşı, piyâde ve ekinci adamları. Osmanlı Türkleri'nin cenûb Islavlariyla bu tesâdüfü, şimâldeki kardeşlerinden iki asır kadar sonradır. Cenûb Türkler'in akvâm-ı mahkûmeyi idâreleri de, şimâlîlerden pek farklı değildi: onlar da yerlerin umûr-i dîniyye ve teşkilât-i siyâsiyye ve ictimâiyelerine çokluk karışmazlar, vergi almakla iktifâ eylerlerdi. Bu cihetle akvâm-ı mezkûrenin Türk hâkimiyeti altından sıyrılıp çıkmaları kolay olacaktı.

Avrupa-yı şarkî ovasıyla, şarkî karîb ve Balkanları ayıran bahr-i Hazar, Kafkas Dağları ve Karadeniz, şimâl ve cenûb Türk ordularının kesb-i irtibât eylemesine birçok zamanlar haylûlet etmiştir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u zapt ile Karadeniz'in kılıdını aldıktan sonra Kırım Hanlığı süvârîsi bu irtibâti te'sîse muvaffak olmuştur.

Lâkin artık gece kalınmıştır: Şimâl ordusu kumandanlarının ehliyetsizliğiyle, geçimsizliğiyle yenilmiş, parçalanmış ric'at etmeyecekti, Moskoflar ise hattâ hanlar arasında müttefikler bularak, gâlibâne onları ta'kîb eylemeyecekti.

Bununla beraber henüz devr-i şûkûh ve ikbâlinde bulunan Osmanlı Türklerinin, şimâl ordusuna muavenet etmeleri, gayr-i mümkün değildi: Moskova büyük knezi Üçüncü İvan, Altın Ordu'ya katâ bir galebe çalarak, harac-güzârlîkten kurtulduğu, müteferrik Rusya'yı toplayıp, bazı hanları tarafına celbe çalışı zamanlar, Devlet-i Osmâniyye İstanbul'u feth ile şarkî Roma'nın hayatıne hâtime çekecek kadar kuvvetli idi.

Ottoman hanları, şimâl ordusunun Islavlara tarafından yenilip mahv edilmesinden, bilâhare kendileri de mutazarrı olacaklarını, maatteessûf düşünemiyorlardı. İrtibât müfrezelegini der-uhde eden Kırım süvârîleri ise, istiklâl ve âzâdeliliklerini muhâfaza için, şimâldeki hanlıkları fedâdan çekinmeyecek derecede hod-perest davranıyorlardı. Halbuki Üçüncü İvan önündeki şimâl Türklerini yener yenmez, vakit geçirmeksiz, cenûbdakilere taarruz etmek yollarını hazırlamaktı idi: İvan, son Bizans İmparatoru Kostantin Paleolog'un yeğeni Sofya'yı tezeyvüc ederek Kayser tahtına bir nevi hakk-i verâset kazanmak istediği gibi, Paleologlar'ın iki başlı kartallarını arma ittihâz ile o hakka bir şekl-i zâhirî de vermiş oldu. Hafîdi Dördüncü İvan ise daha ziyâde ileri gidiip, kendine çar, yani Sezar-i Kayser unvanını taktırdı. Dördüncü İvan zamanında Altın Ordu bekâyâsından Âşır Han ve Kazan Hanlıkları zapt etmekle, Rusya ovasında Kırım Hanlığı'ndan gayrı müstakil Türk devleti kalmadı. [455] El-

hâsil 16. asır-ı mîlâdîde Türklerin şimâl kolu İslavlars tarafından tamâmen yenilip, şimâlî Islav ordusunda teessüs etmiş hanlıkların hepsi, Moskova Devleti zîr-i hükmüne girdi. Bundan başka, şimâl İslavlari bu galebeleriyle kâni' olmayaçınca, cenûb Türklerini de mağlûb ederek, orada mahkûm dindâş ve cinsdâşlarını kurtarmak ve böylece bütün Ortodoks âlemine hâkim-i yegâne kesilmek emel ve tasavvuru, tâ o zamanlar kurdular.*

Bu tasavvûratîn kuvveden fi'le ihrâcına ciddiyetle ilk çâlişan Çar Birinci Petro oldu. Petro cenûb Türklerine Avrupa'dan ve Asya'dan saldırdı, lâkin bir şey kazanamadı. Petro'nun başladığı hareket-i taarruziyyeyi muvaffakîyyetle devâm ettiren II. Katherina'dır. Katherina, cenûb Türklerinin sağ cenâh cânib-dârını, yani Kırım Hanlığı'nı, kismî külliâden ayırarak ezdi. O zamana kadar bir Türk gölü hâlinde bulunan Karadeniz'in şimâl sâhilini eline geçirdi. Bütün Avrupa yarımadasını dolaştırarak Adalar Denizi'ne getirdiği gemileriyle, cenûb Türkleri'nin sol cenâhına da vurdu. Dîn ve millî vahdetten bi'l-istifâde, Hristiyan teb'a-i Osmâniyye'yi ayaklandırarak, Türkleri el birliğiyle Avrupa'dan kovmaya uğraştı.

Katherina'nın hâfdî I. Nikola zamanında, şimâl İslavlars, ric'at etmekte olan Türkler'e üç koldan ve pek şiddetli hüccüm ederler. Birinci kol Karadeniz'in garbından dolaşarak, Balkanlar'dan geçerek, İstanbul'a ilerler; ikinci kol Bahr-i Hazar'la Bahr-i Siyâh arasından Kafkas dağlarını aşarak Tebriz ve Erzurum'a doğru Türkler'i ikiye bölmek üzere, merkezî bir taarruz icrâ eder; nihâyet üçüncü kol Asyâ-yi Vustâ'ya ilerleyerek Türklerin hatt-i ric'atını kesmeye çalışır. Nikola'nın oğlu Aleksandre, Türk âlemine edilen bu hûcûm-ı umûmiye cenûb İslavlarnı da iştirâk ettirir. Babası gündünde, Sivastopol mağlûbiyetiyle münkâti' olan garb kolunun hareketini, Karadağlılar'ın, Sirplar'ın ve Bulgarlar'ın yardımıyla devâm ettirerek, muzafferâne tâ İstanbul kapılarına kadar gelir. Merkez kolu mâverâ-yi Kafkas Türklerini tamâmen Rusya boyunduruğu altına alır, sonra Osmanlı Türkleri'ni püskürterek, galib İslavlîga Fırat ve Dicle yollarının önünü açar. Şark kolu ise, Kirgiz kırlarını, Türkmen çöllerini aşarak, Merv, Semerkand, Hokand gibi en mühim Türk

* Kazan ve Astrahan'ı Moskoflar zabitteklileri vakit cenûb Türkleri'nin, bundan ne kadar müteellim olduklarını bilmiyorsam da, İstanbul'un fethi üzerine Rusların derece-i teellümunu bildiren bir hayli âsâr-i edebîyye mevcûd olduğundan haberim var. Âsâr-i mezkûreden bazılarda "Yalnız insanların değil, hattâ dağların ve taşların bile kan ağlayacağı bu vak'â" (Feth-i Kostantiniyye) uzun uzadiya takrîr ü beyân olunduktan sonra, sukut eden Bizans'ın halef ve vârisi Moskova olduğu iddiâ ediliyor. Meselâ Metropolit Zosima 1492 târihinde söyle yazıyor:

"Nasrâniyet'in hâdimi, bütün Rusların sâhib ü hâkimi, yeni şehr-i Kostantiniyye olan Moskova'nın yeni kâsîr-i Kostantîn'i, Büyük Knez İvan veled-i Vasili'yi, Cenâb-i Hak takdîs eyledi."

Otuz sene sonra Filofe nâmında bir râhip çara yazdığı bir mektupta Moskova'ya üçüncü Roma nâminî veriyor ve bütün Ortodoks devletlerinin nihâyet bir Moskova Kayserliği hâlinde ittihâd edeceklerini tebâşîr ile diyor ki: "İki Roma sukut ettiler, üçüncüsü Moskova duruyor, dördüncüsü hiç olmayacak, çünkü Moskova ilâ âhiri'z-zamân pây-dâr kalacaktır..."

merâkızını zabtederek, Hive ve Buhâra hanlıklarını ribka-i rikkîyyetine geçirir. Ve böylece muzaffer İslavlîk, Türkîlügen menbâi olan dağlara kadar ilerlemiş olur.

İslavlars, II. Aleksandre'dan beri, Türk âlemini sağ ve soldan büyük bir demir kısacın iki insafsız kolu içine alındıkları gibi, bu âlemin tâ kalbine yani Kafkas ve Azerbaycan'a koca bir kama saplamışlardır. İslavlarn Türkler aleyhine şimdî yaptıkları manevra, Türklerin iki tarafını kuşatıp, hatt-i ric'atını keserek, merkezî bir taarruz icrâ etmek sûretilyedir ki muvaffak oldukları takdîrde Türklerin teslim-i silâhtan gayrı çâreleri kalmaz...

Berlin Muâhedesî'yle İslavlarn harekât-ı taarruziyyelerine ciddî ve devâmlı bir sekte âriz oldu zannedenler esâssız bir teselli ile kendi kendilerini aldatmış olurlar. Berlin Kongresi'nden beri, olsa olsa, İslavlarn Türkler'e şekl-i taarruzu değişmiş olabilir. Rusya evvelleri, henüz bâliğ ve reşîd olmayan cenûb İslavlarnı velîlik ederdi. Bütün İslavlars onun emrine mutî' idi. Şimdi cenûb İslavlarnın çoğu, istiklâl kazanmış olduklarından, kendilerini hukûkça müsâvî efrâd-ı âileden i'tibâr ederler. Ve bununçun de Rusya'ya tâbi' olmaksızın yalnız onunla istisâre ederek, birlikte hareket arzusundadır. Zaten Neo-slavizm denilen, Pan-slavizm'in şekl-i cedidi de budur.

İslavlîk, zîr-i hükmüne aldığı Türkler'e, evvelce Türkler'in İslavlars'a ettiği muamele ile mukâbele etmiyor. Türkler İslavlars'ın dînîne, âdâtinâ, şekil-i ictimâiyyelerine hiç ilişmemişlerdi; İslavlars ise bilakis Türkleri Hristiyanlaştrımaya, dağıtmaya, hâsili yok etmeye çalışıyorlar. Asyâ-yi vustâ sahrâlarına, mâverâ-yi Kafkas ovalarına muttasıl Ortodoks misyonerleri gönderiliyor, millî mektepler kapatılıp İslavlîğ temsîl mektepleri açılıyor, Rus muhâcirler sevk olunup yerliler sıkıştırılıyor, dağıtılıyor; -Avrupa-yi Rûsîdeki Türkler, ictimâen, şimdi Ruslar'dan pek az farklırlar; - Sırbiye'de, Karadağ'da Türk hiç kalmadı; Bulgaristan'da Türkler'in hâli günden güne tahammûl-fersâ oluyor. El-hâsl, Türkler'in İslav âlemine hâkimiyetleri sathî ve muvakkat idi; İslavlars ise mükâbil istîflâlarının derin ve müebbed olmasına çalışıyorlar...

Eğer Türkler, alel-husûs Osmanlı Türkleri, Fâtih ve Kânûnîler zamanında olduğu gibi bu sefer de istikbâli düşünmek istemezlerse, Türkîlügen kuvvetinin birleştirilmesi için çâreler aramazlarsa, İslavlîğin târihi düşmanlarıyla birleşip bir tedbîr kurmazlarsa, İslavlîğin yarımadanın beri devâm eden ihâta ve tefrik hareketi muvaffakîyetle biter, kısaclar [456] sıkışır, merhametsiz kama kalbi yarar ve Türkîlük de ol zaman -Allah esirgesin- son nefesini vermiş olur..

A[elif].Y.

Hâmis – Teâruf-i Müslîmîn'in geçen haftaki nûshasında H. T. imzâsiyla bana hitâben yazılmış bir makâle vardi. Mu-harrir Bey'in Sirâtimüstakîm hakkındaki tatlı sözlerinden, gazete hey'ât-ı tâhriyyesi elbette gayet memnûn ve müteşekkirdir. Bana edilen i'tirazlara gelince, i'tirâf etmeliyim ki nokta-i i'tirazı iyice anlayamadım. Nâçizâne yazılarında, daima va'z u nasîhatten kaçınmak isterim; ancak vekâyi'-i tâhriyyeyi elimden geldiği kadar teşîh ile esbâb ve netâyici birbirine rabta çalışıyorum. Almanya, İngiltere, Türkiye ve

Âlem-i İslâm'da bu usûlü ta'kîb ettim, sanıyordu. H. T. Bey'in i'tirazları üzerine bir daha göz gezdirdim. Gördüm ki sîrf şîrniyyet kadar olup geçmiş şeyleri yazmışım, hiç de "Almanlara muhabbet etmeyi, onların âğuşuna atilmaya va'z u nasîhatte" bulunmamışım. Ancak demişim ki geçen rub'a sîrlik bir zamanda Almanlar, kendi menfaatleri içâbı -dikkat buyurulsun: kendi menfaatleri içâbı diyorum- İngilizlerden daha ziyâde Devlet-i Osmâniyye'ye ve Âlem-i İslâm'a faydalı olmuşlar. Ve bu dediğimi vekâyi'den istîhrâc etmişim. İşte o kadar.

H. T. Bey tarafından zikrolunmak şerefine mazhar olmuş üç beş satır da, makâlede mutlak olarak zikrediliyor: "Almanlar müslümanları kendilerine müsâvî addeleyip ona göre muamele ederler... ilh." cümlelerinden evvel "Müsâlimin Avrupalı'ya ısnâmaması her şeyden evvel... kendisini âdemogullarının her birine müsâvî ve hür bir insan hesâb eylerken mâdûn ve esîr muamelesine dûçâr edilmesinden dir. Almanlar ahvâl-i mebsûtayı görüp anlamışlar ve bundan istifâdeye müsâraat eylemişlerdir" deniliyor. Mezkûr cümlelerden biraz sonra ise İngilizleri en ziyâde telâşa veren, Alman siyâset-i şarkiyyesinin... "Kuvve-i İslâmîyye'yi tüccâr ve san'at-kâr devletler aleyhine kullanmak istemesi olmuştur" deniliyor. Makâlenin tâ başında: "Bugün dünyanın iki en büyük devleti Osmanlı ve müslüman yorganı üzerine kavga etmektedirler" ve diğer birinde: Almanlar "yakın şâhî hakkindaki programlarını sonuna kadar tatbîk edebilmek için", Devlet-i Osmâniyye'yi zayıflandırmamak, bilakis tezâyûd-i kuvvet ve satvette çalışmak lâzım geliyordu." deniliyor. Artık bu kayıtlar var iken, o cümlelerden Almanlar müslümanları, hiçbir garazsız severler, kendilerine müsâvî görürler hattâ müdâffa ederler ma'nâsı, bilmem çıkarılabilir mi?

A[elif].Y.

MEKÂTÎB

Izmir'den:

Sirâtimüstakîm cerîde-i mu'teberesi idâre-hânesine: Hükûmet'in Pazar günlerini de muvakkaten yevm-i ta'tîl ittihâz etmesi üzerine cerîde-i muhteremenizin bi-hakkın etiği i'tirazlar bil-cümle ehl-i İslâm'ı ne derece mesrûr ediyor, el-ân bu ta'tîl günleri hakkında müsîb bir karâr verilmesi o kadar bâdî-i teessûf oluyor. İstanbul'da hiç olmazsa Cum'a'ya bir yevm-i ta'tîl nazarıyla bakılıyorsa da burada eyyâm-i sâireden hiç farkı yoktur. İzmir bir ticâret şehri olduğundan bu husûsta en ziyâde alâkadâr olan tüccârdır. Halbuki bütün İslâm ve Hristiyan ticâret-hâneleri Cum'a günleri gece yarlarına kadar açık olduğu halde Pazar günü en ticâret-gâh mahallerde bir ferd bile görülemez. O gün herkesin refâh ve istirâhat gündür, umûm işten çekilir, bil-cümle müslimîn en yeni elbiselerini telebbüs ederek mesirelere hûcûm ederler. Hattâ Konya ve Anadolu'nun sâir meâlikinden gelen hamâlların bile bu âdetle bi'l-mecbûriyye

tebeiyyet ettileri görülüyor ki haysiyet-i milliyeye ve taasub-ı dîniyyeyi ne kadar cerîha-dâr ve bütün kulûb-ı hamiyet-mendânı ne derece dağ-dâr ettiği vâreste-i îzâhîtr. Bu âdet-i makdûhanın ref'i için de hiçbir teşebbüs vukû' bulmuyor. Buna olduğu gibi her husûsta da matbûatın delâlet etmesi lâzım gelirken- Rumca gazetelerinin bile ekseri Pazar tesgücü neşr edildiği halde- Türkçe cerâidden birinden mââdâsi Pazar günleri amele ve muharirîne "Konje" verecek Pazar tesgücü intişâr etmediklerinden böyle bir emr-i hayra delâlete ictisâr edemiyorlar.

Ve bütün bu münâsibetsizliklerin sebeb-i hakîkisi: güm-rüklerin Pazarları mesdûd ve binâenâleyh Cum'a günleri âleme kûşâde bulunmasıdır. Bu günler tebdîl edilecek olursa bu çirkin halde tabiatıyla nihâyet bulacağından hükümetin celb-i nazar-ı dikkati zîmnâda risâle-i mübeccelenizin tevasusu bîlcümle hamiyet-mendânın tefrîh-i kulûbuna bâdî olacağrı tabîidir.

Zeki Midhat

Kerbela'dan:

Sirâtimüstakîm cerîde-i İslâmîyye'si heyet-i tahrîriyyesine: Kâle'n-nebî sallallâhu aleyhi ve sellem: ^١(الإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُنْهَى عَلَيْهِ) bin kere âmmennâ ve saddaknâ. Zamân-ı bi'set-i Hazret-i Nebevi'den bu asra kadar ²(إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِنَّمَا) diye işitip durduğumuz halde maatteessûf ma'nâsını anlamayarak ve rûh-i İslâmîyyet'i hissetmeyerek, ittihâdî tefrikaya, uhuvveti düşmanlığa kalb ile hey'et-i câmia-i İslâmîyyet'i mahv ü perîşân ettik. Evet, tekrâr ederim, birbirimizle uğraşarak ufk-ı saâdet-i İslâmîyye'yi kara bulutların kaplamasına sebep olduk. Efsûs ki bu belâyi kendimiz da'vet ettik.

Bilinmez niçin ittihâdımız böyle ihtilâfa, uhuvvetimiz böyle nifâk u şikâka döndü. Asırlardan beri müslümanlar yekdiğerinden cüdâ düşerek âvâre kaldılar, hey'ât-ı ictimâyyemiz sarsıldı, hayatı İslâmîyyemiz rahne-dâr oldu. Birtakım mevhûmâtlâ safha-yı beyzâ-yı İslâmîyyet'i karartıp kendimizi bu hâle dûçâr eyledik. Efsûs ki böyle yaptıktı.

Cezîretü'l-Arap'tan zuhûr edip hârikulâde bir kuvve-i mîknatîsiyye ile az zamanda yüzlerce akvâmi, binlerce kabâili, milyonlarca efrâdi dâire-i adl ü ihsânına toplayarak azîm bir devlet te'sîs eden müslümanların asırlarca şevket ve satvetleri devâm etti, terakki ve heybetleri cihâni kapladı, livâ-yı Muhammedî bütün âfâk-ı âlemde mevce-nûmâ oldu. Müslümanlar arzin herhangi noktasına ayak bastılarسا orası bir dârû'l-cinâh oldu, zulmet-i şîrk ile kavrulan memleketleri nûr-ı hakîkatle müstağrak-ı saâdet eylediler.

Ne garîbdir ki sonra bütün bu şevket ve satvetler sönüdükten başka [457] âlem-i İslâm esârete dûçâr, parçalanmaya mahkûm, sürüklenemeye mecbûr oldu. Bu muhterem, bu muazzam vücûd hançerlerle yere serildi. Başında dolanşan vahşî pençeli kartallar her taraftan hûcûm ettiler. Ne kol

¹ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâiz, 79. Bir satır aşağıda yer alan âyetin ilk iki kelimesi sehvî hadisîn baş tarafına da yazılmıştır.

² Hucurât, 49/10.

kaldı, ne bacak. Âkîbet dendân-ı tama'larını merkeze, rûha kadar uzatmaktan, saldırmaktan çekinmediler. Bu sûretle hayatı ictimâiyemizi, rûh-ı İslâmîyyetimiz'i zehirlediler, mevcûdîyetimizi sarstılar. İttihâdımızı bozdular, aramızdaki râbitayı kopardılar. Bizleri Asya'nın hücrâ köşelerinde, şarâkin ıssız sahrâlarında, müzlim dağlarında sefâlet içinde ürûyân ve zelîl bırakırlar.

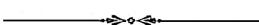
Fakat *(إِنَّ اللَّهَ لَا يَعْيِرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوْمَا بِأَنفُسِهِمْ)*¹ evet o bizim cezâmızdı. Biz sürüden ayrıldığımız için kurtların ağzına düştük. Biz nifâka saptığımız için o sefâlete düştük, biz çalışmayı terk ettiğimiz için o zillette uğradık. Yoksa bu binâyi muazzam öyle kolay sarsılmazdı.

Her ne ise olan oldu, geçen geçti. Şimdi nûr-ı hürriyet ufk-ı İslâmîyyet'ten o muazzam vücûdun kalb-i nûr-ı enverinden tecelli ederek sâha-i âleme feyz-i hayatı saçı. Milyonlarca efrâd-ı müslimîn hâb-ı gafletten baş kaldırdılar, âfâk-ı İslâm yine bir subh-ı saâdet gördü, müslümanlar için yine bir devr-i teâlî başlıdı.

Hilâfet-i uzmâ kîmildâdi. Bütün âlem-i İslâm harekete geldi. Asırlarca birbirile düşman olan bu iki kardeş –Osmanlı, İran– yekdiğerine ellerini uzattılar, kardeşliklerini bir-birine tebrik ediyorlar. "Bu şerîat-i garrâ kiyâmete kadar pâ-yidâr olacak, nûr-ı İslâm hiçbir zaman söndürülemeyecek" kelâm-ı mûcîz-beyân-ı Nebevi'nin âsârı zuhûr etti.² *(الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ)* hâlik-ı kâinâtın dergâh-ı rubûbiyyetinden bütün samîmiyyet-i kalb ve lisânımız ile temennî ederiz ki müslüman kardeşlerimiz bu büyük, bu mukaddes maksada bütün hulûslarıyla rabt-ı kalb ederek muvaffak olsunlar. Allâh, bu kâfile-i ittihâd ve ittifâkın pîşdâr-ı fedâkârı olan Sîrâtimüstakîm cerîde-i muhteremesini pâyidâr etsin, nâşırlerini muvaffak, muharrir ve kâri'lerini hizmet-i İslâm'da pâber-câ kilsin âmîn.

Uhuvvet ve ittihâd nâmına bütün ahrâr-ı İslâm'a ve mücâhidlere ve Müslüman kardeşlerimize âcizâne duâ ve selâmlar ederiz. Yaşasın İslâmîyet, yaşasın ittihâd ve uhuvvet-i İslâm!..

Hacı Şeyh el-Irâkeyn
Mîr Imâd-ı Nakîb-zâde Tebrîzî
Hacı Seyyid İsmail Tebrîzî

Dârû'l-Hilâfet-i İslâmîyye'ye Vukû' Bulan İkinci Ziyâretim³

Hindistan a'yân ve efâzîlinden Müşîr Hüseyin Kîdvây hazretlerinin Dârû'l-Hilâfeti'l-Aliye hakkındaki ihtisâsâtı samîmânelerini muhtevî Urdu lisânıyla geçen nûshamızı tez-yid eden makâle-i fâzılâneleri Hindli Ali Asgar Efendi hazretleri tarafından terceme olunup ithâf edilmiştir:

Bin dokuz yüz altı senesinde Dersaâdet'te bulunmuş idim. Tesâdûfât-ı garîbeden olmak üzere bu sene yine aynı

zamanda burada bulunuyorum. O vakit ile bu vakit arasındaki fark çok azımdır. Evvelce burada hüküm-fermâ olan istibdad yerine bugün hürriyet, adalet ve müsâvât cârîdir. Bu dâr-ı hürriyyeti görmekle müftehir oluyorum.

Cîr-i Mustafâ Paşa'ya muvâsalatında yine evvelki menâzır karşısında bulundumsa da İstanbul'a muvâsalatında işlerin büsbütün değiştiğini anladım.

Sirkeci İstasyonu'nda inkilâbin ilk numunesini gördüm. Bu sefer Dersaâdet'te esnâ-ı ikâmetimde müşâhede ettiğim şeyleri yazacak olursam koca bir cilt teşkil edeceğinden burada yalnız kalbime bir menba-i teselli baş eden şeyleri yazmakla iktifâ ediyorum.

Osmalî inkilâbı husûle geldiği zaman Hind müslümanları buna biraz tereddütle bakıyorlardı. Değil yalnız Hind müslümanlarının, hattâ umûm-ı âlem-i İslâmîyyet'in bu inkilâba nazari tereddüdden hâli değildi.

Hind müslümanları Memâlik-i Osmâniyye'de müsâvât-ı dîniyyeyi läyikîyla tefsîr edememişlerdi. İnkilâb-ı Osmâni hakkındaki sû-i tefehhüm de bundan ileri gelmişti.

Âlem-i İslâmîyyet, inkilâb-ı Osmâniyye'nin Memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin akvâm-ı İslâmîyye'yi akvâm-ı gayrimüslime karşısında müşkil bir mevkî'de bulunduracağından korkuyorlardı. Herkesin hatırlına bu geliyordu ki acaa-ba inkilâb-ı Osmâni'yi vücûda getirenler Avrupa'nın usûl ve âdâtını kabûl ederek Hilâfet'i ortadan kaldırıracıklar mı idi? Ve yahud saltanatı Hilâfet'ten bi't-tefrik âlem-i İslâmîyyet'e bir darbe-i mühlike vuracaklar mı idi? İşte Hindistan'da inkilâb-ı Osmâni hakkındaki tereddûdât ve sû-i tefehhümât bu noktada tecemmu' etmişti. Evâil-i inkilâbda Hind müslümanları meşrûtiyyet-i Osmâniyye'yi kemâl-i samîmiyyetle alkışlamıştı. Fakat tebdîl-i saltanatta meserret-i vâkia mûbeddel-i hûzn ü elem olmuştu. Çünkü ahâlî-i merküma bu sûrette vukûa gelen tebdîl-i saltanatta halîfe ile ulemânın tezâlîl ve tahkire uğradıklarına zâhib olmuşlardı. Halîfe'den ziyâde Makâm-ı Hilâfet'e olan cûş-ı muhabbetleri feverâna geldi. Ahâlî-i merküme bu babda haklı idi. Çünkü müslümanlara medâr-ı teselli olacak Devlet-i Osmâniyye'den başka bir devlet yok idi.

Umûm müslümanları Devlet-i Osmâniyye'ye rabt eden bir şey varsa o da Osmanlılar'ın pâdişâhı olan zâtin umûm müslümanların Halîfe'si ve Haremeyn'in hâdimi olmasıdır. Binâenaleyh bu gibi evsâf-ı celîleyi hâiz olan pâdişâha her ne vâki' olursa onda umûm İslâmlar alâkadârdır. Böyle bir pâdişâh sîrf Osmanlı pâdişâhı olarak tanılırsa müslümanlar da hiçbir ümidi kalmaz.

İste inkilâb-ı Osmâni'nin husûle getirdiği tebeddülât ve tağayyûrâtı re'yü'l-ayn müşâhede etmek ve Donanma-ı Osmâni'nin tahkim ve takviyesi maksadiyla teşekkûl eden Muavenet-i Millîye Cem'iyeti'nin teşebbüsât ve icrâ'ât-ı fi-liyyesini yakından görüp anlamak için bu sene Dersaâdet'i ziyâret ettim.

Müslümanlar her nerede olursa olsun yekdiğerine muanvet etmek arzusunu son derecede besliyorlar. Fakat ne çare ki birçok mevâni' [458] ve müşkilât ilcâ'atiyla arzularına vâsil olmaya muvaffak olamıyorlar.

¹ Ra'd, 13/11.

² Fâtîr 35/34.

³ Yazarın mektûbunun Ali Asgarî tarafından yapılmış tercumesidir.

Donanma-yı Osmâni Kongresi'nde bulunduğu sırada Memâlik-i Osmâniyye'nin cihât-i muhtelifesinden murahhas sıfatıyla gelen zevât-ı muhtereme ile yegân yegân görüştüm. Kendilerinin tamâmiyla müslüman muhibb-i samîmîleri olduklarını anladım.

Bu Kongre'ye riyâset eden zât ulemâ-yı benâmdan bir zât olduğu gibi Donanma Cem'iyeti Reisi de cübbe giymiş bir şeyh-i sâl-dîde idi. Beni Hind murahhası sıfatıyla kemâl-i samîmîyet ve harâretle alkışladılar. Bu alkışlara müstehak olmadığımı pekâlâ biliyordum. Fakat yine bu alkışların benim zât u şâhsîma mahsûs ve münhasır olmadığını düşünerek müftehir oluyordum.

Bundan mâadâ buradaki müslümanlar meyânında dahi muhabbet ve uhuvvet-i İslâmiyye'nin mevcûd bulunduğunu görmekle mütelezziz oldum. Dersâdet'te konuştuğum ve görüştüğüm ricâl-i Osmâniyye'nin kâffesinde ayn-ı muhabbet ve uhuvvet fikrini hissettim. Hilâfet'i saltanattan tefrik ederek Devlet-i Osmâniyye'yi za'fa düşürecek kadar kütâh-bin olmadıklarını pek a'lâ anladım. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzîm Efendi hazretleriyle vukû' bulan mülâkatımda müşârun-ileyh, zât-ı hazret-i hilâfet-penâhının umûm İslâmlar ve Osmânlar nezdinde pek muhterem ve mukaddes olarak tanıldığini beyân buyurdular. Askerlerin umûm idâre-i memlekette nüfûzu büyüktür. Bu mülâhaza ile asâkir-i Osmâniyye başkumandanı olan Mahmûd Şevket Paşa hazretleriyle görüştüm. Müşârun-ileyh hazretlerini fevkâlâde müdebâbir, kârâşinâ ve müteyakkiz buldum. Mahmûd Şevket Paşa'nın damarlarda İslâm kani bulduğunu pekiyî anladım. Paris'te müddet-i medîde imrâr-ı hayât etmiş olan Meclis-i Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'i de gördüm. Müşârun-ileyh Hind müslümanları tarafından bir nazar-ı istibâhla bakılıyordu. Zîrâ kendilerinin Hilâfet-i İslâmiyye muarîzininden bulunduğu şâyişi deverân ediyordu. Ahmed Rızâ Beyefendi ile vukû' bulan muhâverât esnâsında kendilerinin böyle bir fikir beslemediplerini anladım. Basra vâli-i sâbiki Mehmed Ârif Beyefendi hazretlerini müslümanlara gayet hayır-hâh buldu. Mehmed Ârif Bey'in fikrine hâdim olacak bir miktar müslüman daha bulunsa zannederim âlem-i İslâmiyyet başka bir şekl ü teâlî ve terakkî iktisâb edecektir.

Ben Hind müslümanlarına şunu te'mîn ederim ki makâm-ı Hilâfet-i İslâmiyye'yi za'fa düşürmek fikri erkân u ricâl-i Devlet-i Osmâniyye'den hiç birinde yoktur. El-yevm ser-i kârda bulunan müdebâbirin-i umûr, şevket ve satvet-i Osmâniyye'yi eski devirde ne derecede idi ise o dereceye îsâle sarf-ı mesâî etmekteyler. Bir takım âsîlerin te'dîbîne me'mûr olan kumandanın^{*} Şeyhülislâm'ın duâsına mürâcâat ettiğini bugünlere seyâhate çıkan Sadr-ı âzamın yerine Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin vekâlete ta'yîn edildiklerini gördüm ve bundan şunu istidlâl ettim ki erkân u me'mûrîn-i Devlet-i Osmâniyye el-hâletü hâzihî ahkâm-ı celîle-i dîniy-yemize fart-ı hürmet ve riâyetle mütehallîdirler.

Avrupa'da bir Devlet-i Osmâniyye'nin ve bâ-husûs Devlet-i Osmâniyye'nin terakkî ve teâlisini istemeyenler çoktur.

Müslümanlar bu keyfiyyeti her an nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdır.

Hürriyet, müsâvât, uhuvvet gibi kelimeler sîrf lafzî olmalıdır. Ma'nâlı olmalıdır. Sâye-i meşrûtiyyete bunların semâreti pek a'lâ iktîfâ olunabilmek için çalışmak şarttır. A-vâm-ı nâs hürriyeti daima sû-i tefsîr edegelemiştir. Ve bu yüzden her zaman birçok gâileler ser-zede-i zuhûr olmuştur. Hürriyet, müsâvât ve uhuvvetin ma'nâlarını ahâliye telkin etmek ve bunların mevcûdiyetiyle bir milleti mübâhî kılmak için çalışmak ricâlî devletin vazîfesidir.

Âlem-i İslâmiyyet bu fikirde müttehid ve müttefiktir ki Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiyye'ye îrâs-ı hasâr etmek isteyen bir kuvvet velev ki bir Müslüman kuvveti olsun bir girîve-i fe'lâkete mutlaka giriftâr olacaktır.

Müşir Hüseyin Kîdvây

MATBÛAT

NÂZİK BİR MES'ELE

Refîk-ı muazzezimiz Tanîn 715 numaralı nûşasında cidden pek "nâzik bir mes'ele" den bahsederek şöyle diyor:

"Almanya ve Avusturya menâfiine hizmet etmek üzere şehrimizde neşrolunan *Osmânischer Lloyd* gazetesi İngiltere ve Rusya aleyhinde hissiyât-ı Osmâniyye'yi tahrîk edebilecek havâdisler vermek ve bazı havâdisleri tefsîr etmek hûsûsunu kendisine öteden beri vazîfe bilmüştür."

Biraz aşağıda:

Osmânischer Lloyd gazetesi hemen hergünük nûşasında kendi fîkr ü mesleği dâiresinde bir iâlîe havâdis bulunduğu gibi neşriyâtın dâiresini bir parça geçerek pek nâzik bir mes'eleye temâs etmiş olduğu cihetle izâh ederek bazı mu'tâlât da biz ilâve etmek lüzûmunu hissettik. Çünkü böyle nâzik işlerde sû-i tefehhûmleri izâle etmeye uğraşmaktan ise sû-i tefehhûmlerin tevlîdine meydân vermemeyi daha faydalı buluruz.

Osmânischer Lloyd bugünlerde Rus efkâr-ı umûmiyye-sinin son derecede asabîlik eseri gösterdiğini ve fîkr-i İslâmiyyet'in uyanmasına tealluku olan her şeyin kendisi için câlib-i şüble telakkî olunduğunu söylemekten sonra resmî dediği Rusya gazetesi Rusya'yı tehdîd eden ittihâd-ı İslâm fikri hasebiyle yanıp yakıldığı haber veriyor. Bu gazetenin ne yazdığını aynen nakl etmeyerek kendisi istediği gibi hûlâsa ediyor. Bu kabil hûlâsalarda hâkîkat çok kere gayr-i ihtiyârî olarak tegayyüre uğrar. Onun için kayd-ı ihtiyât ile telakkî ettiğimiz bu hûlâsaya nazaran Rusya'da otuz milyon müslüman ecnebîler tarafından Rusya hükümeti aleyhinde tahrîk olunmakta Rusya'nın şarkında müslümanlar arasında Ruslar aleyhinde bir hareket göze çarpmakta imiş. *Osmânischer Lloyd* diğer Rus gazetelerinin daha ileri gittiklerini beyân ile ittihâd-ı İslâm fikrinin Rusya, İngiltere, Fransa devletlerinin temâmiyyet-i mülkiyelerini tehdîd ettiğini söylemeklerini anlatıyor. Fakat maatteessûf, bu gazetelerin isimlerini bile haber vermediği cihetle bizzat tedkik edip şu

* Dürzileri te'dîbe me'mûr olan Sâmî Paşa'yı kasd ediyor.

ifâdâtın derece-i sıhhati hakkında kat'iyetle bir fikir peydâ etmek imkân hâricindedir.

[459] Ruskoya Senanye Eznanya gazetesi Hilmi Paşa'nın müslümanlar ile meskûn Rus havâlîsinde seyâhatini unutamayarak Hilmi Paşa aleyhinde şetmelerde bulunuyor. Kendisinin Rusya'ya siyâsi bir entrika için geldiğini ve seyâhat-ı vâkiâsi Rusya İmparatorluğu'nun tamâmiyet-i mülkiyesine karşı bir tehdîd olduğunu söylüyor ve Rusya hükümetine ahâlî-i müslimeden şübhé ederek onlara karşı bazı tedâbîr-i şedîde-i tahaffuziyye ittihâzını tavsiye eyiliyor muş."

Omanischer Lloyd'un dedikleri doğrudur, bugünlerde nâm-resmî Rus matbûatiyla, muhâfaza-kâr cerîdeler; Rusya müslümanlarının genç Türk hükümeti tarafından tahrîk edildiğini, bir düzüye yapıp duruyorlar. *Omanischer Lloyd*'in bahsettiği Rusya gazetesi makâlesinin tercemesini Kazan'da Türkçe çıkan *Yıldız* refikimizde görüp *Sirâtimüstakîm*'in 101. Nûshasına aynen nakletmişik. Rusya tamâmen resmî değilse de, nâm-resmîden daha ziyâde resmî bir gazetedir. Bu gazetenin bütün mesârifini Rusya dâhiliye nezâreti verir; muharirlerinden çoğu me'mûrîn-i hükmüettir.

Omanischer Lloyd'in bahsettiği diğer gazeteler *Rusko-yaznemya*, *Kolokol*, *Zimiş cina*, *Ruskiya Zemîlya ve Franski Telgraf* gibi müslüman ve Türk düşmanı cerîdeler olsa gerek. Bu gazetelerin hemen her nûshasında Türkiye, İslâm ve Rusya müslümanları aleyhine bir makâle bulmak mümkündür.

"Nâzik Mes'ele" makâlesinin daha aşağılarında İstanbul meb'üs-i muhtereminin mütâlâât-ı zâtîyyesi münâderictir. Biz bu mütâlââtâ tamâmen iştirâk etmemekle beraber, bu bâbdaki fikrimizi şimdi beyâna lüzûm görmüyoruz. Ancak Dâru'l-Hilâfe'de çıkan Türk-Müslüman matbûatından otuz milyon ahâlî-i müslimeye hâkim bir komşu devletin ahvâl-i siyâsiyyesine biraz daha ziyâde vukûfu ricâya hakkımız var, zannindayız. Bâ-husûs Rusça bilmeyenlere o ahvâli ta'kîb için Türkçe resâil ve cerâid de kâfi miktarda mevcûddur.

Yeni Yazısız Haritalar

Eski devirde, İstanbul basması haritalarda Devlet-i Osmâniyye hudûdu daima yanlış çizilirdi. Çoktan beri Devlet-i Osmâniyye'den bilfiil ayrılmış kit'alar, hudûd-ı Osmâni dâhilinde gösterilerek, halk tesellî veya iğfâl edilmek istenilirdi. Meselâ o zamanın haritalarına bakılırsa Şâb Denizi'nden muhît-i Atlâsi'ye kadar bütün şîmâlî Afrika Osmanlı boyasıyla boyanmıştır. Şimdi o ifrâttan diğer bir tefrite düşüldüğünü teessüfle görüyoruz. Maârif nezâreti'nin yeni bastırduğu yazısız haritalarda, henüz Devlet-i Osmâniyye'nin hiçbir mukâvele-i beyne'd-düvel ile taayyün ve tahdîd edilmeyen Trablusgarp cenûb hudûdu, Devlet-i Osmâniyye ziyââsına, gayet kat'î olarak çizilmiştir. Bu gibi gayr-i mukarrer hudûdlarda, istî'mâl olunan usûlden inhirâf olunmuştur. Filvâki Fransız ve İngilizler 1904 muâhedeleriyle Devlet-i Osmâniyye'nin bu havâlîdeki hukukunu tahdîd etmek istemişler ise de, Bâbiâlî Berlin Müstemlekât Kongresi'nde kabûl edilmiş

hinterland esâsına bil-istinâd protesto eylemişti. O zaman dan beri, bizce mechûl bir mukâvele Trablusgarp'in cenûb hudûdunu, Bâbiâlî'nin iştirâk ve muvâfakatıyla ta'yîn etmemiş ise, yeni yazısız haritalarımızın çizilmesinde irtikâb-ı hatâ olunmuş demektir.

Eskişehir'de çıkan *Eskişehir* refik-i muhteremimiz de, yine o yeni yazısız haritaların, Hilâfet-i Muazzama-i İslâmîye'ce pek mühim olan Afrika kit'asını musavver olanında diğer bir hatâ bulup çıkıyor ve bu babda şöyle yazıyor: Bu haritada Akdeniz sâhilindeki er-Refâh mevkiiinden başlayan Mîsîr hudûdu Hicaz şîmendiferi hattı boyunca Akabe'yi de içine alarak Şâb Denizi sâhilinin Hicaz Vilâyetine bağlı kışımıları dâhilinde hemen Medîne-i Münâvvere karşısına kadar uzatlıyor. Ve şu sûretle umûm Tûr-ı Sinâ yarımadasından başka, Akabe mevkii ve Akabe Körfezi'nin iki sâhili ve Hicaz Vilâyeti'nin Şâb Denizi sâhilinden mühim bir kısmı Mîsîr hudûduna ilhâk olunuyor.

Kendi mekteplerimizde Osmanlı toprağı parçalarından siyâsetçe fevka'l-âde mühim bir kısmının ecnebîye âid imîş gibi gösterilmesine tabîî gönü'l râzi olmadığından hakîkati meydana koymak için şu izâhâti vermeye lüzûm gördüm. Ümîd olunur ki Maârif nezâreti buna lâyik olan ehemmiyeti verir de ya aldânîyorsak bizim fikrimizi veya haritalarını tas-hîh eyler.

Bu yazısız haritalarda, diğer haritalarımız gibi Avrupa dillerinden ve ağleb-i ihtimal Fransızca'dan tercemedir. Fransızlar Afrika'yı, kendi menfaat ve arzularına göre çizerler. Lâkin acaba mütercim beyler, bu kadar fâhiş hatâları göremeyecek kadar gaflı midirler?

Türkiye Meydan Alıyor

Bu sernâme ile Kırımlı Tercüman refikimiz Türkiye'nin son iki senede faâliyet ve muvaffakiyetini yazdıktan sonra bugünlerde matbûat âlemîni işgal eden ittifâklara bahsi intîkâl ettirerek şöyle diyor:

"Farz edelim ki Osmanlı siyâsileri üç dost devlet tarafını iltizâm ettiler. Bundan edecekleri istifâde ta'yîn olunamıyor. Ama üç devlet ittifâkını iltizâm ettikleri halde ise peşkeşleri, medhiyeleri pek o kadar mestûr şeylerden değildir; ecnebî imtiyâzlarının ve postalarının lağvi, Yunânîlerin, Bulgarların kabarmış yüreklerinin yatıştırılması, Mîsîr'dan İngilizler'in çikarılması bu cümleden olabilir. Bu halde şarkta münâsebeti ziyâde olan Rusyamız'ın politikası ahvâli bu derecelere varâdmamaktan ibâret olmamalıdır, zannederiz. Bunun da temeli ve esâsi Büyük Petro, Büyük Katherina politikalarının ve mesleklerinin zamanı geçtiğini derûnen idrâk etmekte- dir."

"Bîçâreler"

Zavallî ve bîçâre evsâfinin ekseriyâ müslümanlara takıl- makta olduğunu hatırlayıp bu bîçârelerin de müslümanlar olduğu zannına düşmeyin. Astrahan'da çıkan *İdil* (Türkçe Volga nehrine İdil derler.) kardeşimiz, bu latîf sıfatı, Rusya

misyonerlerine bahsediyor. Vech-i tesmiyyeyi anlamak için “Bîçâreler” makâlesinin bazı aksâmını okuyalım:

“19. asır-ı mîlâdî nihâyelerinde, ahâlî-i İslâmiyye arasında hiss-i dînî ve millî artıp maârif ve ulûm ve fúnûn-i asriyye iktisâbına ictihâd arttı ve bu hareket bizim Rusya müslümanları arasında da müşâhede olunmaya başladı. Bunun üzerine Rusya’nın mutaassib matbûati, müslümanlara nazar-ı adâvetle bâkmaya başladılar. Zîrâ onlar evvelce bütün Rusya müslümanlarını Hristiyanlaştırmayı bitireceklerine kânî idiler. Lâkin son zamanlar aldandıklarını açık anladılar.

[460] Bu muvaffakiyetsizlik üzerine Rusların mürteci’ ve misyonerleri kendilerine mensûb cerâid ve resâilde, müslümanların sırf terakkî ve maârif yolundaki sa’y ü gayretlerini türlü boyalarla boyayıp, müfteriyâne makâleler neşrine giriştiler. Gûyâ müslümanların harekât-ı terakkî-perverâneleri, esâsen Pan-islamizm maksadına hizmetten, yani bütün dünya müslümanlarını Türkiye sancağı altına toplayıp büyük bir Hilâfet-i İslâmiyye vücûda getirmek arzusundan ibâretmiş! Hattâ muvahhidin, bu maksada erişmek için peygamberlerinin evâmirini tutarak, boyunlarına kılıç kuşatıp, Hristiyan garba karşı i'lân-ı cihâd edecekler imiș!

“... halbuki şerîat-ı İslâmiyye ve evâmir-i peygamberiyye kılıçla harbi değil, belki düşmanların kendi silâhlarıyla mükâbele ve müdâfaayı buyuruyor. Zamanımızda İslâmiyet düşmanlarının silâhları ilm ü maârif idüğü sâhib-i idrâk bil-cümle müslümanlara zâhir olduğundan onlar da ulûm-ı maârif yoluna ayak bastılar.

“Zaten böyle mukâbelede bulunduğumuzdan ki, muhik u meşrû’ ictihâdimiza garip garip ma’nâlar vermeye isti’câl olunuyor. Biz bu şaşkınlara “bîçâre”ler diye acımatkan bir türlü kendimizi alamıyoruz.

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Trablusgarp’ta İtalyanlar – Âsâr-ı târihiyyede tedâkîkât icrâ etmek bahânesiyle bir İtalya hey’et-i ilmiyyesi Trablusgarp vilâyeti dâhilinde câ-be-câ dolaşmaktadır.

Mısır’dâ Hakk-ı Kazâmîz – Mısır’ın resmî gazetesi mehâkim-i şer’iyye hakkındaki yeni kânûn lâyihasını neşrediyor ve nesh ü ta’âlî eylediği ahkâm-ı sâbıkaya zeylen işârelerde bulunuyor. Doğrudan doğruya devletimizin hakk-ı kazâsına tealluk etmekte olan işbu kânûn lâyihasının ricâl-i hükkümetçe nazar-ı ehemmiyetten dûr tutmayacağı der-kârdır.

Verdânî Nâmîndan İngilizlerin Haşyeti – Mısır hükümet-i mahalliyyesi Şehîd Saîd Verdânî nâmîna izâfeti takarrur eden eczâhânenin küşâdına mânî’ olmuştur. Şu asr-ı medeniyette, Mısır gibi nâîl-i terakkî olmuş bir yerde istibdadın bu derecesi herkesi dûçâr-ı hayret etmiştir.

İran:

İran Hey’et-i Vükelâsı’nın Programı – İran’ın yeni hey’et-i vükelâsı Meclis-i Meb’ûsân’a kendi programını takdîm

ederek mazhar-ı tasdîk olmuştur. Program şu maddelerden ibârettir:

- 1) Hâriçten birtakım me’mûrların celbi,
- 2) Polis ve emniyet-i umûmiyye ile vilâyetlerde İslâhât ve tensîkâtın icrâsı,
- 3) Yeni bir ordunun teşkili: Şu ordu ikiye taksîm edilerek, merkezde (Tahrân’da) 6600 muntazam ve üç kısım silâhtan mürekkeb bir firma, vilâyetlerde de 25 binden ibâret ve yine üç kısım silâhtan mürekkeb diğer bir firma bulundurulacaktır,
- 4) Umûr-ı mâliyyenin İslâhi ve vergilerin adl ü insâf üzerinde tertîb ve tevvîz için bir dîvân-ı muhâsebât te’sîs edilecektir,
- 5) Umûr-ı adliyyenin İslâhi için kavânîn-i mevzûa tedvîn ve usûl-i muhâkemât tanzîm edilecektir.

Rusya:

Rusya müslümanlarında Fes Teammümü – Rusya müslümanları arasında yazın fes giymek âdetî gittikçe artıyor. (Ma’lûmdur ki Rusya müslümanlarının asıl ser-pûşları kalpaktır.) Hükümetin nazar-ı dikkatini celbeden hâlî kalmıyor.

Buhâra:

Buhâra’dâ Müslüman Talebesini Tenkîs İçin Tedâbîr – Bundan böyle Rusya müslümanlarından Buhâra’ya berâyî-tahâsil gidecek gençlerin mensûb oldukları vilâyât vâflîlerinden izn-i mahsûs almaları, Rusya hükümeti tarafından emrolunmuştur. Bu emrin resmî ve zâhirî sebebi, Buhâra’da tahâsil-i ilm edenlerin miktarını bilmek ise de, *Vakit*’in işittiğine göre sebeb-i hakîkîsî Kirgîz-Kazak kardeşlerimizin menba-i dînîleri olan Buhâra ile münâsebetlerini kesmekten ibâret imiș. El-yevm Buhâra’da 300 Kirgîz-Kazak talebe-i ulûm vardır.

Bulgaria:

Bulgaria’dâ Rus Kitapları – Ruslarla Bulgarların dilleri birbirlerine pek yakındır. Az müşkilâtlâ anlaşıbilirler. Rusça ile Bulgarca’nın farkı Tatarca ile Osmanlı Türkçesi ayırmadan ziyâde değildir. Bu cihetle Bulgarlar Rusya’dan pek çok kitap satın alıyorlar. Bu sene Islav Kongresi münâsebetiyle Sofya’da Rus kitapları sergisi açılmıştı. Mezkûr sergide elli bin türlü kitap ile iki bin türlü resâil-i mevkûte meşhûd idi. Yine o sergi münâsebetiyle tutulan istatistikten anlaşılıyor ki Bulgarlar Rusya’dan senevi 100 bin franklık kitap ve 250 bin franklık gazete ve resâil-i mevkûte iştirâ ediyorlar. Sergi idâresi bazı tedâbîre teşebbüs olunduğu halde bunun iki üç misli artacağına emîndir.

Tatarlar da İstanbul’dan hayli kitap ve resâil-i mevkûte alıyorlar. İstatistik şarkın sevmediği bir şey olduğu için miktarını, bittabi, yakında öğrenemeyiz. Rusya’ya gidip Türkçe kitap sergileri filân kurmak, şimdilik rûyâmiza bile girmez. Menâfi’-i muhtelîfesi âşikâr olan kitap satışının artırılması için gerek İstanbul kitapçılarının ve gerekse hükümetin tedâbîr-i mahsûsaya teşebbüs edeceklerine de pek şüpheliyiz. Ancak meydânda pek göze batan bazı münâsebetsizliklerin kaldırılması, meselâ İstanbul’dan memâlik-i ecnebiyyeye kitap ihrâc edenlerden alınan gümrük cerîmesinin olsun izâlesi gayri mümkün bulunmadığına inanmak isteriz. Ve ber-mu’tâd, merciin nazar-ı dikkatini celb eyleriz.

Hindistan:

Hindistan'da Harekât-ı İnkılâbiyye – Hindistan'ın Vikan eyâleti merkezi bulunan Bengale'de keşf olunan büyük bir cem'iyet-i hafiyye hakkındaki taharriyât ve tâhakkîkata Hindistan zâbitası kemâl-i faâliyyetle devâm etmektedir.

Bu yüzden umûm Hindistan'da birçok adamlar taht-ı tevkife alınmışlardır. Polis birçok vesikalar, mektuplar, gazete, esliha ve kurşun dökmek için istî'mâl edilen makineler elde etmiştir. Ağustos'un 16'sında mukaddemâ mahkûm olmuş bir zâtın hânesini taharrî etti. Bu esnâda birçok zevât-ı meşhûrenin ve ez cümle birkaç İngiliz meb'ûslarının mektupları bulunmuştur. Şu vesikalar büyük bir cem'iyetin mevcûdiyetini isbât ediyor. Kırk bin kişi bu yüzden taht-ı muhâkemeye alınmıştır. An-karîb bunların işleri rü'yet edilecektir.

Bugün muhakkaktır ki İngiltere hükûmeti aleyhinde Hindistan'da büyük bir cem'iyet-i hafiyye teşekkül etmiştir. Ve şu cem'iyetin şu'ubâti bütün Hindistan'da mevcûddur. Hü-

kûmet efkâr-ı umûmiyyeyi iskât için Hindistan'da vukû' bulan şu cereyanlara ehemmiyet vermemek istiyorsa da harekât-ı inkılâbiyyenin Hindistan'da ciddî bir renk kesb edeceğini ve İngiltere'nin Hindistan'daki vaziyeti tehlikeden maşûn kalamayacağı muhakkaktr. Birçok cem'iyât-ı muhâtelîfe, Cem'iyet-i hafiyye'ye iltihâk etmişlerdir. Taht-ı tevkife alınan birçok zevât, İngiltere hükûmeti aleyhinde bir kiyâm-ı umûmî ihmâz ederek İngiltere'nin nüfûz ve tahakkümünü Hindistan'dan kal' etmeye çalışmakla müttehendirler.

Bununla beraber İngiltere'de birçok zevât-ı mühimme Hindûları himâye ve teşvik ediyorlar. Ez-cümle sâbık meb'ûsândan Kunton cenâbları Times gazetesine yazdığı bir mektupta İngiliz hükûmetinin Hindûlara defeât ile idâre-i muhtâriyyet bahsedileceğini va'd etmesini ihtâr ederek el-yevm şu va'dlerin mevki'-i fi'le konulmasını taleb ediyor.

YAZAR İNDEKSİ¹

- A[ayın]. M. Çağatay, Ali Asgar Muînuddin, *İsâbet Muharriri*: 39
- A[ayın]. T[ti].., Osmanlı Ordusu Erkân-ı Harb Zâbitânından: 396
- A[elif]. M.: 299
- A[elif]. Y.: Bkz. Yusuf Akçuraoğlu
- Abbas Hilmi Paşa, Hidiv: 143
- Abdullah, Buhâra: 312
- Abdülvahâb Nâil, Şamli, Dârû'ş-şafaka müntehî senesinden: 292
- Abdürrâşid İbrahim Efendi: 33, 68, 105, 121, 154, 177, 193, 229, 267, 273, 292, 322, 340, 352
- Abdüssettâr, Akmescid: 430
- Âfitâb, Edirne: 131
- Ahmed Akayef: 342, 355, 371, 383, 403, 423, 448
- Ahmed Hilmi, Şehbender-zâde, Filibeli: 30, 63
- Akçuraoğlu: Bkz. Yusuf, Lâ
- Âkil, Ebduy Nûmûnetü'l-İslâh Mektebi Müdürü: 429
- Alâaddin Cemil: 244
- Ali Asgârî: 453
- Ali Ekrem, Nâmik Kemal-zâde: 336
- Ali Rıza, Ankaralı: 119, 137, 173
- Ali Rıza, Pekin'de ve Hittiâ-i Çîniyye'de Ulûm-ı Dîniyye Neşrine Me'mûr: 430
- Ali Şeyhü'l-Arab, Arpacılar Camii Hatîb Vekili: 136, 152, 211, 241, 265, 321, 400, 420
- Ali, Göriceli Hatîb Hâfız: 351
- Ârif, Talebe-i Ulûmdan: 283
- Azm-zâde Refik Beyefendi, Kahire: 60, 86, 101, 199
- Balkan, Filibe: 95
- Beyânülhak, Kazan: 40, 146
- Bir Hukuk Talebesi: 27
- Bir Müslüman: 324
- Buhâra Muhâbir-i Mahsûsu: 76, 387
- Cemâl Hâzım, Drama: 410
- Dârû'l-Fünûn Talebesi: 201
- Edhem Nejad, Alasonya İ'dâdîsi Müdürü: 64, 127
- Eskişehir, Eskişehir: 455
- Eşref Edib, Sirozlu, Hâfız: 189
- Eyyüb Sabri, Üsküplü, Selânik Mekteb-i Hukuku Talebesinden: 157
- Fatin, Tepedelen Kaymakam Vekili: 428
- Fâzıl, Musul Meb'ûsu: 29
- Ferid, Hariciye Tercüme Şubesi Mümeyyizi: 82, 119, 167, 258, 441
- Fumrat(!), Prusya Meclisi'nden: 390
- Hablü'l-Metîn, Bombay: 414
- Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi: 89
- Haci Seyyid İsmail Tebrizî: 452
- Hâfız Hasan Sânî, Filibe Câmi-i Kebîr Hatîbi: 129
- Hâfız Mahmûd Hân Şîrânî, Londra Cem'iyet-i İslâmîyesi Kâtib-i Fahrîsi: 52
- Halil Edib: 26, 27, 305
- Halil Hâlid, Çerkeşseyhi-zâde, Londra: 32, 51, 191, 215, 295, 308, 357, 376, 386, 407, 426
- Halim Sâbit, Kazanlı, İbni Sâbir: 50
- Hâribîn Muhâbir-i Mahsûsu: 387
- Hüseyin Vassâf: 8, 24, 45, 104, 307, 367
- Ispartalı Hakkı: 190, 209
- İbrahim Edhem: 162
- İdil, Astrahan, Hacitarhan: 20, 183, 315, 455
- İkdâm: 412
- İran-ı Nev, Tahran: 147, 414
- İsmail Hakkı, Bereket-zâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 116, 148, 184, 204, 220, 236, 255, 258, 270, 285, 301, 316, 331, 346, 362, 438
- İsmail Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 1, 21, 41, 58, 79, 99, 133, 150, 164, 186, 206, 222, 238, 287, 318, 335, 348, 364, 378, 398, 418
- İsmail Hakkı, Milaslı Doktor: 327
- İstikbâl, Hanya: 389
- İttihâd, İzmir: 181, 299, 388
- Kadri, Priştineli: 291
- Kara Bey: 374
- Kerâmeddin, Nasûhî-zâde: 103
- Kırımlı Yakup Kermâl: 18
- Köylü, İzmir: 200
- Kürsi-i Mîlel: 217
- Lâ [Akçuraoğlu Yusuf]: 5
- el-Livâ, Kahire: 95, 147, 182, 254, 328, 432
- M. Ali Münir: 34
- Ma'lûmat, Orenburg - Ufa: 115
- Mahmûd Es'ad Efendi, Defter-i Hâkânî: 66

¹ Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sa-yılırlarda, dergi kapağında ve yazının adı yanında verilen mâlû-mâtrır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca ken-dilerinden iktibasta bulunan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

- Meclis*, İran: 388
Mehmed Abdülganî, Talebe-i Ulûmdan: 283
Mehmed Âkif: 3, 27, 41, 47, 60, 86, 101, 117, 135, 152, 172, 191, 210, 224, 240, 265, 273, 289, 303, 320, 331, 337, 350, 380, 399
Mehmed Ali, Canik Meb'ûsu: 251
Mehmed Ârif, Mardinî-zâde, Basra Vâli-i Sâbıkı: 263, 325, 338, 354, 368, 381, 401, 421, 447
Mehmed Remzi, Belgrad'da Camii-i Şerîf Hatîbi: 62
Mehmed Tâhir, Balçî-zâde, Edremitli: 283
Mehmed, [Said Halim Paşa]: 211
Mekteb-i Hukük Talebesi: 200
el-Menâr: 60, 86, 101
Mısır Gazetelerinden: 139
Midhat Cemâl: 172, 201
Mîrzâ Müftî-zâde, Duma'da Kırım Meb'ûsu: 113
Muhammed Ubeydullâh: 359
Mûsâ Kâzım Efendi: 125
Mustafa Âsim Efendi, Meclis-i Meb'ûsân Birinci Reis Vekili: 91
Mustafa Zühdü Beyefendi, Mekteb-i Hukuk Muallimi: 90
Mustafa, Besîm-zâde, Bosnalı: 361
Müsîr Hüseyin Kîdvây, Hindistanlı: 430, 453
en-Nâsir, Beyrut: 392
Nazmi, Mekteb-i Hukük'tan: 284
Neyyir-i Hakikat, Manastır: 161
Nûr Ali-zâde Giyâseddin Hüsnü: 77, 230, 249, 297, 408
Osmanscher Lloyd: 329, 330
Osmanlı Men'i Müskirât Cem'iyeti: 420
Ömer Fevzi, Yüzbaşı: 276
Pavlescu, Bükreş Dârülfünûn'u Fizyoloji Muallimi: 119, 137, 173
Reuters: 200
Rumeli, Selanik: 95, 147, 413
Ruski Slovo, Rusya: 391
Rusya, Rusya: 389
Sadâ, Bakü: 39, 233
Sadreddin Maksud Efendi, Duma'da İslâm Meb'ûsu: 138
Sadullah Aynânî, Ahmed Muhtar Mektebi'nde: 34
Said Halim Paşa: Bkz. Mehmed
Sâlih İhsan, Binbaşı, Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden: 47, 225
Sîrâtimüstakîm okurları: 76
Sîrâtimüstakîm: 10, 20, 35, 53, 66, 78, 98, 112, 132, 133, 157, 159, 161, 162, 175, 183, 198, 202, 203, 234, 245, 253, 266, 275, 278, 294, 308, 312, 324, 330, 344, 345, 370, 376, 377, 383, 388, 391, 394, 395, 396, 397, 400, 403, 409, 410, 412, 414, 428, 430
Siecle, Paris: 391
Sîretî, Balıkesir'den [Hasan Basri Çantay]: 281
Stubbe, Dr. Henry, Oxford: 325, 338, 354, 368, 381, 401, 421, 447
Şefik Efendi, Donanma Cemiyeti Reisi: 392
Tâhir Hayreddin: 211
Tâhirü'l-Mevlevî: 25, 88, 241, 350
Tanin: 143, 218, 233, 411, 454
Tepedelenli-zâde Kâmil: 264
Tercüman, Kırım - Bahçesaray: 77, 162, 183, 232, 233, 344, 345, 391, 413, 414, 455
Times: 394
Ümid, Girid: 182
Vakit, Orenburg: 96
Vakit: 161
Vatan, Edirne: 313, 432
Veliyyullah Enverî, Sibirya Ulemâ-yı İslâmiyyesinden Sibirya-Zisan: 141
Victor Hugo: 27
Yâsin Hâmid el-Kureyşî, Doktor: 197
Yemen Meb'ûsları: 56
Yeni Asır, Selanik: 432
Yeni Gazete: 432
Yıldız, Kazan: 183, 433
Yusuf, Akçuraoğlu [A. Y.]: 5, 372, 384, 404, 424, 449
Zeki Midhat: 452

Kendini "Dini, felsefi, ilmi, edebî haftalık mecmâa-i İslâmiyye"
olarak tanıtan *Sirâtimüstakîm*,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sirâtimüstakîm, Eşref Edib, Ebû'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkîf beylerin idaresinde sürdürdüğü yanım asırılık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz *Sirâtimüstakîm*'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlatlığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacağını, bu arada
arastırmacılarla ve konuya ilgili geniş kitelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

